

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

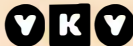
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**NERMİ
UYGUR**

**Bütün Eserleri
II**

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BÜTÜN ESERLERİ

II

2. Cilt

Nermi Uygur (15 Ocak 1925 İstanbul - 21 Şubat 2005 İstanbul). Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nde ve Almanya'da Köln Üniversitesi'nde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından sonra İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalıştı; Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 2000 yılında, Türkiye'de felsefenin kurumlaşmasına ve Türkçenin felsefe dili olarak gelişmesine katkılarından ötürü Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'nü aldı.

Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurtiçinde ve yurtdışında özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları şunlardır:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1998); *Dilin Gücü* (1962, 1997); *Felsefenin Çağrısı* (1962, 1995); *Dünyagörüşü* (1963); *Güneşle* (1969, 1997); *İnsan Açısından Edebiyat* (1969, 1999); *Türk Felsefesinin Boyutları* (1974, 1988, 2002); *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi* (1975, 1996); *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* (1979, 1985); *Yaşama Felsefesi* (1981, 1998); *Kültür Kuramı* (1984, 1996); *Bunalımdan Yaşama Kültürü* (1989, 1997); *Çağdaş Ortamda Teknik* (1989, 2002); *İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası* (1992, 1998); *Tadı Damagında: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri* (1995, 1996; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü); *Başka-Sevgisi* (1996); *Salkımlar* (1998); *Dipten Gelen* (1999); *Denemeli Denemcsiz* (1999); *İçimin Sesi* (2001); *Eşekler, İkindiler, Yetişimler* (2004, 2005 Vedat Günyol Deneme Ödülü).

*Nermi Uygur'un
YKY'deki kitapları:*

- Tadı Damağımda (1995, 1996)
Felsefenin Çağrısı (1995)
Kuram-Eylem Bağlarını (1996)
Kültür Kuramı (1996)
Başka-Sevgisi (1996)
Bunalımdan Yaşama Kültürü (1997)
Güneşle (1997)
Dilin Gücü (1997)
Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1998)
Salkımlar (1998)
Yaşama Felsefesi (1998)
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası (1998)
Dipten Gelen (1999)
Denemeli Denemesiz (1999)
İçimin Sesi (2001)
Çağdaş Ortamda Teknik (2002)
Türk Felsefesinin Boyutları (2002)
Eşekler, İkindiler, Yetişimler (2004)
Bütün Eserleri-I (2016)
Bütün Eserleri-II (2017)

Doğan Kardeş
Denemeci - Seçme Denemeler (2011)

NERMİ UYGUR

BÜTÜN ESERLERİ
II

2. Cilt

Başka-Sevgisi

Salkımlar

Dipten Gelen

Denemeli Denemesiz

İçimin Sesi

Eşekler, İkindiler Yetişimler (üç kitap)

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4974
Delta - 22

Bütün Eserleri-II / 2. Cilt
Nermi Uygur

Kitap editörü: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Gülçin Erol Kemahlıoğlu

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Ekim 2017
ISBN 978-975-08-4101-9
Takım ISBN 978-975-08-4099-9

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 34433 Beyoğlu / İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

BAŞKA-SEVGİSİ

- Sevgi, Sevgi, Sevgi • 1655
Sevgi'den Başka-Sevgisi'ne Dalışlar • 1674
Dilden Esen Başka'lar • 1693
Sevgi Yiğitleri • 1703
Hesiodos, – Öbür İlkler • 1722
Homeros'ta Dünyanın En Ucu • 1726
Uzak-Özlemlı Herodotos • 1728
Empedokles ile Demokritos • 1729
Bir Sevgi Yoludur Buda • 1732
Büyük İskender'in Büyüklüğü • 1736
Sappho! • 1743
Lucretius'la Kolkola • 1748
Vergilius • 1750
Sevgi Nedir Bildiği, Dilinden Belli Yunus Emre'nin • 1752
Mevlânâ • 1760
Karşılıksız Verici: Fuzuli • 1767
Hafız • 1775
Yeniden Doğuş'la Ronsard'ca Sevgiler • 1779
Montaigne • 1784
Shakespeare'deki Shakespeare'ler • 1790
Cervantes-ile-Don-Quijote'nin Toboso'lu Dulcinea'sı • 1802
Spinoza'yla Amor Intellectualis • 1817
Dadaloğlu • 1831
Ne Neden Gerekli • 1840

Engeller • 1852
 Başka-Sevgisi Nasıl Gerçekleşir? • 1862
 Sevgi Eğitimi • 1891
 Gönül Yüceliği • 1898
 Tanık Eylemci • 1912
 Başka-Sevgisi Olmazsa • 1928

SALKIMLAR

SİNOPLUGİLLER

Kirazlı Kestaneli • 1937
 Ayakların Öyküsü • 1955
 Yirmi'den Yirmibir'e • 2005
 Ün • 2043
 Sinoplugiller • 2067
 Sinop'tan Atina'ya • 2068
 Bağımsız Karşı • 2076
 Etkileme Ustası • 2084
 Benim Köpeksiliğim • 2104

DÜNYANIN GİDİŞİ

Kentler Köyler • 2119
 Güneşler • 2119
 Kentlerde, Köylerde Ne Var? • 2121
 Kent'ten Köy'e, Köy'den Kent'e Rasgele Sert-Yumuşak
 Sıçrayışlar • 2128
 Yaşama Doğrultularında Köyler Kentler • 2135
 Kent Yazgımız • 2143
 Dünyanın Gidişi • 2153
 Kim Kimin Efendisi, Kim Kimin Kölesi? • 2172
 İyi, Kötü • 2176
 Politika • 2180
 Devletin İyisi, Devletin Kötüsü • 2185
 Anlam Yörelerinden • 2190
 Şaşma • 2196
 Ayrılıklar • 2200

- Para • 2204
- Gazete • 2213
- Yaşlılık • 2221
- Sağlık • 2228
- Ölüm • 2235
- Eğitim-Öğretim-Yetişim • 2237
- Akıntıya Karşı Kürek • 2242

DİPTEN GELEN

- Beş Soruda Nermi Uygur Denen Şey • 2255
- Ne Diye Kendimle Böylesi Uğraşıyorum? • 2265
- Ne Bu Böyle Dipten Gelen? • 2289
- Ne ki Ben, -Bir Masal mı? • 2307
- Ne Denir Bana, Aptal mı Akıllı mı? • 2321
- Neyim? • 2355

DENEMELİ DENEMESİZ

NEDEN YAZIYORUM?

- Yaşama Çalışması •
- Yazma Gereksinimi •
- Birkaç Saptama •

ADIYLA SANIYLA DENEME

- Adlandırmalar • 2419
- Tanımlama Tutarığı • 2444
- Ustalarla Esenleşme • 2448
- Benzerlikler Denizi • 2450
- Deneme Yazma Hakkı • 2454
- Yazarken Kaçındığım Şeyler • 2456

DİL, BİÇEM, OKUR

- Dil • 2461
- Bıçem • 2467
- Okur • 2470

DELİNİN DELİSİ

D • 2481

Konu • 2484

Ayrılma • 2493

Bitmemişlik • 2497

Desene • 2503

KATKI ÇABALARI

İyileştirmeye Yönelik Uzanışlar • 2507

Başka'lara Açılım • 2512

Denemeyle Özçıkargütmez Etkileme Deneyişleri • 2516

Labirent • 2524

ZEYTİNSİ DENEME

Kara Kara Görünümlü Ağaçlar • 2529

Simgeli Söylenceli İnsan-Kültür • 2545

Alçacık Gönül • 2558

Denemece Zeytinsi Yaşam • 2567

Delice Ağaç • 2578

YAZMASAM MI?

Özbükülüm • 2581

Denemecinin Susması • 2586

Renk Renk • 2596

DENEME SANATI BİLİNCİ

Kırıntı Torbaları

Bilinçlenme • 2603

İndirgenemezlik • 2608

Darlık Tanımayan Açıklık • 2611

Önemli İstek • 2614

Övünçler, Eksikler • 2617

Tarihsel Konumuyla Deneme • 2620

“İşte Deneme!” • 2626

Yazgı • 2630

Kırkambar'dan Birkaç Ayra • 2635

İÇİMİN SESİ

- Önsözdense • 2659
 Derme-Çatma • 2661
 Sözcüklere Mektup • 2678
 Nermi Uygur'dan Sözcüklere Mektup • 2680
 Sözcüklerden Nermi Uygur'a Mektup • 2683
 İnsan İnsanın Neyidir? • 2687
 Eski Diriler • 2697
 Söylenceli • 2716
 Hakkı Yenen Çevirmen Yazarlar • 2721
 Çin Resmi: Bir Bambu Gibi Davranma Mutluluğu • 2730
 Sözcük - İnsan Kaynaşması • 2745
 Bulanık • 2748
 Kırk'ın Tadı • 2763
 Yılan • 2768
 Tı'lı Sesler • 2784
 Testi • 2791
 Kırk'tan Önce, Kırk'tan Sonra • 2804
 Çocuklara Doğruları Aktarmalıyız • 2828
 Dil'den Yazara, Yazar'dan Dil'e • 2856
 Başlangıca Başlangıçlar • 2866
 Felsefeseverler • 2882
 Vargücümüzle Çalışalım • 2884
 Duygulu Akıl ile Akıllı Duyarlığı Birlikte Götürelim • 2887
 İndirgemeci Olmayalım • 2891
 Uğraşısı Felsefe Olan Başkalarıyla Sağlıklı Bağ Kuralım • 289
 Felsefeye Kapanmayalım • 2896
 Kırk'lı Çözümleme • 2902
 Balkon • 2908
 Bağnazlıktan Uzak Dil-Bakımı • 2923

EŞEKLER, İKİNDİLER YETİŞİMLER (üç kitap)

EŞEK, EŞEKLER

- Eşek Gömüsü • 2937
 Aisopos'ta Eşekler • 2944
 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

La Fontaine'ce Eşek • 2947

Cervantes–Don Quijote'de Bilgelik Eşeği • 2954

Birgün Nasrettin Hoca • 2961

Akdenizaşırı • 2966

İKİNDİ, İKİNDİLER

Yazbaşında Üçdize Satırlar • 2971

Sanat ile Sevgi • 2977

Daha Az, Daha Çok • 2983

İçimin Sesi Üzerine Seslenişler • 2997

Kitap Kendini Anlatsın • 2999

Kuşatıcı Bir Salınım • 3001

Yeniydi Eskiymi • 3001

Ses İşitildikçe Yaşar • 3002

Dilimin Sesi, Özümün Sesi • 3003

Dingin Gözler Kulaklar • 3003

Özü Özgeyi İncitmeden • 3004

Kendi Sesime Yetişemedim • 3004

Uzaklardan • 3005

Bir Oyun • 3006

Güncel Yaşamda Gizemli Gizemsiz Dil • 3007

Yazarlık • 3019

Otlar Dile Gelince • 3027

Petrarca'lardan Esinlerle • 3041

Sessizlikten Gürültü-Patırdı İçine • 3047

İnsan • 3051

İnsandan Topluma Doğru • 3059

Toplum • 3065

Devlet • 3071

Devlet Görevlisi • 3079

İç–Dış • 3089

Dil-Yaşantılarımdan Eski–Yeni Birkaç Çizgi • 3095

Sonbahar Yazı • 3109

YETİŞİM, YETİŞİMLER

- Yetişim Sözleri • 3117
Ölümcül Bunalım • 3127
Herkes Seçkin Olabilir • 3139
“Seçkin”in Yeri • 3143
Afrika Bilgelikleri • 3157
Bir Yaşama-Dayanağıdır Hermann Hesse • 3172
Keşke Daha Çok Deneme Yazsaydın Ataç! • 3188
 Onyıllar Geçedursun • 3189
 Denemeci mi, Eleştirmen mi? • 3193
 Yeniden-Doğuşlu Değerlendirme • 3196
Tarih mi, — Aman Dikkat! • 3202
Eğitimin, Yetişimin Kıvrımlarını Silkelerken • 3222
 Aydınlık • 3223
 Mutluluk • 3225
 Halk • 3226
 Bunalım • 3228
 Eğitim Çeşitliliği • 3229
 Eğitim-Yetişimde Doğru • 3231
 Geçmiş, Şimdi, Gelecek • 3233
 Kimlik, Kişilik • 3234
 Dil, Dil • 3235
 Tatlanış da var Başaramayış da var • 3236
Dizin • 3237

BAŞKA-SEVGİSİ

Sevgi yiğitlerinden esen güçlü esinlerle
başka-sevgisinden yana bakan,
özlemleriyle gerçekleştirdikleriyle
herşeyiyle geniş geniş
sevgilerle yoğrulan:
yaşıyorum
diyebilir.

Sevgi, Sevgi, Sevgi

Sevgiye yönelen pekçok yazar-çizer-düşünür, “sevgi” sözcüğünün boşandırdığı birsürü bulanık bulaşık tekerlemeyi, çamursu yapışkan kavramı sürüklemekte. Ola ki bu: yanlışa düşme ürküntüsünden; bilgili görünme dileğinden; gelenekten geleneğe aktarılan alışkanlıkların basıncından; kolay kolay önüne geçilemeyen heyecanların itelemesinden ileri geliyor.

Her ciddi elealin bu sakıncalı durumlardan uzak durması gerekir.

* * *

Dikkatlerimizi sevgiye çevirir çevirmez, aşınmış lâf-kalıplarının ağına takılıp kalmak istemiyorsak; bayat düşünceleri geveleye geveleye herşeyi sulandırmak istemiyorsak, tadına acısına vara vara, elden geldiğince ayık ve tutarlı bir tutumla sevgi'ye yönelmeliyiz.

Gel gör ki, sanki yazgıymış gibi, elden düşme duygu ve düşüncelere bırakıp gidiyor çok kişi kendini.

* * *

Yaşam, ölüm, bilgi, dostluk, insan, toplum, kültür, evren, zaman, düşünce, mutluluk gibi en *varlıksal* sözcüklerimizde topaçlanan türlü türlü sorunların ana-kavramı “sevgi”. Akıllara durgunluk veren öneminin, belki de, en güzel gerekçesi bu.

İşte bu nedenle sevgi'yi, şöyle azıcık yakından bilip öğrenmeye giriştiğimizde *her* yerde: birçok öndegelen yaşama ve düşünme kavramını, iyice anlayıp açıklamaya girişmek zorundayız. Öyle de, bunları da anlayıp açıklamaya girişince, sevgi kavra-

mına, bu kavramda yansıyan yansımayan herşeyin en içlerine gitmek zorundayız.

* * *

Gönlün, kafanın bir köşeciğinde değil, tüm varlıkta, tüm varolma çevresiyle insanın tüm varoluşunda sevgi.

* * *

Boğum boğum tuhafılık: Açık-seçik konuşulmasa da, her zaman her yerde, ençok özlenen şey olduğu için olacak, ençok konuşulan şey sevgi. Gene de enaz 'biliniyor'. Çok özlendiği, sesli-sessiz çok konuşulduğu için mi?

* * *

Sürüyle soruna sevgide çözüm arıyoruz. Yanıtların onda bulunduğu inancıyla yapıyoruz bunu. Sürüyle düğüm düğümlenir oysa "sevgi" sözcüğünde.

* * *

Önü ardı, içi dışı, yapısı gelişmesiyle sevgi'yi öğrenmek için bilime koşanlar, üstesinden kolay kolay gelemedikleri bir şaşkınlığa düşmekte. Tıp'tan Eğitimbilim'e, Ekonomi'den Tanrıbilim'e, Ruhbilim'den Toplumbilim'e – daha nice tektek bilimlerin birinden öbürüne koşturup duruyorlar. Gene de derlitolu bir sevgi-anlayışından yoksun hepsi.

Alışlagelen yaklaşımla Sanat'a, Yazın'a, Felsefe'ye de elatsan boşuna. Açıklığa kavuşturulması gereken dolanıklıkları gözeal-madıkça, sevgi-gizemlerinin tadına varamazsın.

* * *

Sevgi'yi en iyi inceleyen alan: sanattır, bilimdir, felsefedir – işte bu türden kesip atmalara (daha sert bir nitelemeye gerek yok, ne de olsa) boş savlar deyip geçme eğilimindeyim. Çok sayıda yandaş bulsa da, pek ilgimi çekmiyor böyle gevezelikler.

Öyle ya, "sevgi"yi mi, – hangi "sevgi"yi? "En iyi" mi, – hangi anlamda "en iyi"? Sanat mı, – türlü türlü sanatlar var, hangisi,

nasıl, dahası hangi sanatçı? “Bilim” mi, – Biyoloji, Fizyoloji, Psikoloji, Psikiyatri, Sosyoloji gibi bilimlerden hangisi? Felsefe mi, – nerde saklı böyle bir felsefe?

Savların yolaçtığı bütün bu soruları, hadi giderdik diyelim, – “inceleme” dediğimiz de ne tür bir bilgi, ne tür bir etkenlik? Onu da çözümlediğimizi varsayalım, – gerçekten gerekli mi sevgiyi incelemek?

* * *

Birbakıma, koklana koklana solmuş bir çiçek sevgi. Canlanması için *gerçekten* sevenlerin, seven sanatçıların, seven düşünürlerin, seven bilimadamlarının, seven yazarların yemyeşil katkıları gerekiyor.

* * *

Mitolojiler ile dinler, hem Tanrı çokluğuna hem Tanrı tekliğine dayanan inançlar ve uygulamalar, dönüp dolaşıp hep sevgi doğrultusunda toplamakta insanları: sevgi’ler sunuyorlar yandaşlarına, sevgi’lerle bağlıyorlar kendilerine.

Din’in Mitoloji’nin, oldumolusu varolma-pınarı sevgi. Azıcık yaklaşmayagör, çağlayış kulaklarında. Öylesinecekici bir güç ki sevgi, korkuya dayanan inançlar bile, bir yerden sonra örtbas edilen tutarsızlıklara, zorlama yorumlara, isteksiz düzenlemelere başvursalar bile, sevgi’ye dayandırıp sevgi’yle pekiştirmeye çalışıyorlar varoluşlarını.

* * *

Önermelerinde, anlatımlarında, akıl yürütmelerinde, kuramlarında sevgiye yer açmayan felsefeler, bilimler sınırlı kapsamlı bir gerçeklikten öteye uzanamıyorlar. Açıktan açığa sözü edilmese de: metafizikler, ahlak felsefeleri, toplum öğretileri, psikoloji varsayımları, psikiyatri sağaltına tutanakları, ekonomi yönergeleri, eğitimbilim yöntemleri, – daha nice bilimler, felsefeler, teknikler, mantık-bilgi-uygulama oluşumları, en canalcı yerlerinde, sevgi’den almakta hızını başarısını. Birbirine akraba, birbirine karşıt düşünürler, bilginler, eylemciler: Platon’lar, Augustinus’lar, Hume’lar, Schopenhauer’ler, Marx’lar, Freud’lar,

Jung'lar, Reich'lar, sevgi'nin kımıldatıcı gücünden derledikleri esinle örgütlüyorlar yapıtlarını.

* * *

Ressam için resim, heykeltci için heykel, müzikçi için müzik nasıl gerçekteki ve tasarımıdaki tüm yaşamı doldurursa, seven için de sevgi gerçekteki ve tasarımıdaki tüm yaşamı doldurur.

* * *

Resim, heykel, şiir, müzik, roman, öykü, söylence gibi sanatlara dökülemeyen sevgiler, kurumaya yüz tutmuş derecikler gibidir.

* * *

Şiiri, romanı, masalı, öyküsü, sahne oyunları, Doğu'dan Batı'ya, Kuzey'den Güney'e, her yazın, büyük ölçüde, sevgi dolayında örgülenmekte.

İnsanın özüyle özdeş kıldığı kadın erkek kahramanlar dalga dalga akmakta geçmişten günümüze, şimdilerden sonralara dil dil, toplum toplum, kuşak kuşak, insan insan. Hangibirisini anacaksın, saymakla tükenesi şey mi sevgi taşıyıcıları? Söyleşilerle, anlatılar, açıklamalar, genellemeler, incelemelerle hep yeniden yaşanmakta sevgi; şölen-hüzün, acı-tatlı, hep yeniden yaşanmakta sevgi.

* * *

Ne zaman, Uzak Doğu diye adlandırılan toplum-kültür yörelerinin sevgi geleneklerine ilişkin bir yazı-çizi elime geçse, bana nerdeyse apaçık kendini gösteren: gizemli uyumlarla, tûy hafifliğinde iletişimlerle, bilgelik tüten öğütlerle, birliktelik besleyen seçmelerle, odalarla, kokularla, türkülerle, düşlerle sevgiye ilişkin algı ve anlayışın birbirinden güzel genişliklere açılır da açılır.

* * *

Resim, müzik, mimarlık, heykel yapıtlarına, olanın olanaklarının elverdiği ölçüde hiç bıkıp usanmadan sevginin yüceleştirdiği etkenlikler gözüyle bakılabilir, birbakıma.

“Kutsal” diye bilinen yerlerin kıyıbucağı duvar duvar, tavan tavan, taş taş, toprak toprak, maden maden, ses ses, kâğıt kâğıt sevginin ne denli baştaçı edildiğini göstermede yeterli ve yetkili tanıktır. Sevgi dürtüsüyle, sevgi uyandırmak için opera, senfoni, şarkı, kitap – türlü türlü sevgi anıtları sanatın her yöresinde var, gören gözler, dokunan eller, işiten kulaklar varolduğu sürece.

* * *

Yalnız sanatla, yazınla, bilimle, felsefeyle bağ kurmuyor sevgi. İnsan-toplum-kültür yaşamında büyük önem taşıyan bir *sevgi pazarı*, bir *sevgi ekonomisi*, bir *sevgi politikası*, bir *sevgi endüstrisi* var.

Bir dokun, binlerce dalbudak içinde bulursun kendini: Tekbaşına “sevgi” diye bir gerçeklik yok. Yaşamın gündüzünü gecesini, hergününü bayramını *tümden kuşatan* evrensel bir gerçeklik o, – artık ne denli “o” diye üstünkörü betimlenebilirse kuşkusuz.

* * *

Sevgi’nin en çok çağırttığı: istek ve özlem. Bir insana, bir canlıya, bir nesneye, bir olaya yönelmek; bu yönelişi, özvarlık bakımından değerli ve önemli diye algılayıp yaşamak; bu varlıksal ilişkiyi yitirmemek kaygısıyla hiçbir özveriden geri durmamak var bu istek ve özlemde.

* * *

Doğarken etimiz kemiğimizle sevgi ile, yatkınlık doğrultusunda bile olsa, sevgi ile birlikte doğmasaydık, sonradan sevgi diye donatılmış kapsamlı ve ağırlıklı bir gerçeklik ortaya çıkabilir miydi?

* * *

Tasarlanabilecek herşeyle, ama var ama yok, herşeyle sevgi bağlantıları kurabilir insan.

Sevenin sevdiği başka bir insansa sevgili'dir o. Teniyle canıyla bir bütün olan insanın erişebileceğim her yerini (el, bilek, ayak, yüz, burun, boyun, bacak, topuk) vücudun sokulabileceğim her yerini, bir bir, ayrı ayrı sevgi odağı yapabilirim. Uzak yakın, bildik yabancı, tüm canlı cansız, yapma doğal nesneler için geçerli bu. Kimi arabasına, kimi evine, kimi bahçesine düşkün. Bazan örtbas etse bile, herkes sevdiğini yüce bellemiş, herkesin sevdiği, kendisi için, geçici ya da sürekli kutsaldır.

* * *

Gözardı edemeyeceğimiz birşey var: hep sevgi, sevgi, diyoruz ama, önünde sonunda hep insan açısından bakıyoruz sevgiye. Oysa sevgi: insan-dünyasını sarıp sarmalasa da, *tüm canlıların* da öz gerçekliği. Bitki, hayvan, tüm canlı kuşaklarını tür tür kımıldatan bağ sevgi.

* * *

Yalnızca dölleme, çiftleşme, doğurma yönünden değil, türü ne olursa olsun, canlıların hepsini birarada-tutma yönünden de, sevgi olmasaydı hiçbir canlı varolmazdı. Nice tartışmalara yolaçsa da, maddenin içyapısı, gökcisimlerinin birbirini çekmesi, tek tek varlıkların yanyana sürüp gitmesi –, ne yana dönsek, herşeyi, ama herşeyi baştanberi ayakta tutan sevgi'dir, diyesim geliyor. Gelip geçici bir izlenim değil bu; aklımın, gönlümün kımıldatıcı ögesi bu.

* * *

Sözcüğün en geniş anlamında sevgi, salt bir doğa gerçekliği olsaydı, hiçbir yapıp etmemize gerek duymadan sürdürürdü gerçekliğini: Doğa vergisini, doğanın donattığı yatkınlığı, insan aklının elinin bezemesiyle sağlanan bir insan başarısıdır sevgi. Özüne özgü güzelliği de burda.

* * *

Canlı türlerinin sürüp gitmesini olanaklı kılan sevgiyi de katın, pekçok sevgi, müzik gibi bir insan varatısıdır. Olmasa da olurdu,

olmadan da olabilirdi *belki*. Öyle de, insan-toplum-tarih-kültür evrenimiz müziksiz ne olursa öyle olurdu kuşkusuz.

Müziksiz yaşayanlar, sözümona yaşayanlar, gönül, kulak yoksunları onlar – aşağısamayla demiyorum bunu, onlar da sevgilim, onlar adına üzüldüğüm için böyle deyiverdim işte. Sevgi yoksunlarına gelince, tüm varlık yönünden yoksul mu yoksul onlar.

* * *

Doğayı bunca seviyorum, öyleyse o da azıcık beni sevsin, doğrultusunda bir akıl yürütmeye, açık-seçik dilegetirilmese bile, sıklıkla rastlasam da, birtürlü akıl erdiremiyorum.

Doğa: kimseyi sevmez, kimseden tiksizmez de. Herkes eşittir onda. Düşlenemeyecek genişlikte zamanlar, uzaylar içeren bir süreç doğa. Herşeyin, herşeyin bu sürece uygun gününbirlik bir varlığı var. Sevme, sevmeme bu süreç içindeki bazı canlılara özellikle insanlara özgü duygular, eylemler, atılımlar, coşkular, çekinmeler, üstünlükler, duyarsızlıklar. İnsanlar kişi kişi, topluluk topluluk, yaşayıp gidiyor bu süreçte.

* * *

İnsan dünyasında ortaya çıkan pekçok kültür yapıtı, sevgiden kaynaklanmakta, sevgiye kaynaklık etmekte.

* * *

Doğada rastladığımızı söylediğimiz müziği andıran seslerle müziğin ne denli ilişkisi varsa, çepeçevre sevgi de, olanca coşkulu fışkırışı ile en tatlı pekişmesini hep cinsel sevgiden alsa bile, çepeçevre sevgi cinsel sevgiyle o denli örtüşebilir.

* * *

İçgüdüsel kıvamlı görünen sevgiyi aşip sevgi sevgi genişleten her sevgi, doğada varsaydığımız, o sözcüğün en güzel anlamında “ilkel” denebilecek sevgi-başlangıçlarının, dolayısıyla doğanın pekçok ötesine geçmiştir.

Genelde (derinlik-psikolojisinde bile yetesiye belirginleştigini söyleyemeyeceğimiz bazı ayrıcalıklı durumları gözönüne alarak böyle diyorum) kadın için tüm sevgililerin kökü kaynağı erkek; erkek için de kadın.

Kadın açısından bakınca, erkek olmasaydı; erkek açısından, bakınca kadın olmasaydı, – her ikisi için: ne doğa sevgisi, ne eşya sevgisi, ne sanat sevgisi, ne de tüm öbür sevgiler diye birşey olurdu.

* * *

Gençken: Neleri seviyordum? Nasıl seviyordum? Ne kadar seviyordum? Onyıllardan sonra şimdiyse: neleri, nasıl, ne kadar seviyorum? Görünüşte nerdeyse birbirinin tıpatıp benzeri bu iki soru öbeğine verilebilecek serinkanlı yanıtlarda tüm öz-gelişmem, insan, doğa, kültür anlayışım, yosunlaşmalarım, bunalımlarım, atılımlarım, – tüm oylumu niteliği, yöneltisiyle yaşamımın duyarlı bir depremölçeri bu yanıtlar; neyse ne, varlığımın önemli bir göstergesi bu sözünü ettiğim yanıtlar.

* * *

Sevgi doğrultumda: eskiden yapabildiklerim girerdi sevgi-çevreme. Sonra sonra yapamadıklarım da. Hâlâ yapamadığım öyle çok şey var ki. Gene de bazan, sevgi-çevrem dışı diye bir yaşama-alanı tasarlayamıyorum artık. Sevgi-çevrem dışında kalan bir alan yokmuş gibi geliyor, – bir yanılsama belki, yaşama-gerçekliğim bu ama.

* * *

Severken yaşayan, yaşarken seven için en önemli şey: başkaları ayırına varmasa da, dilegetirilemeyen küçük ayrıntılardır. (Ah, ayrıntılar!) Hertürlü biçimsellikten öte, sevgiye, yani yaşama öz kazandıran öğelerdir ayrıntılar.

* * *

Savaşlar, acımasızlıklar, saldırganlıklar almış yürümüş olsa bile, insanın varolduğu her yerde sevgi de gösterir kendini, ama az ama çok.

Sevgi insandan olma, insan sevgiden kopamama. Her ikisinin kökenleri daha derinlere gitse de gerçek bu.

* * *

Kavuştuğun şey, kişi gerçekten sevmediğin birşey, bir kişiyse, kısacık bir süre sonra, olanca anlamını yitirir senin için.

Kavuşsan da, bitmek tükenmek bilmez sevdiğin şey, sevdiğin kişi.

* * *

Sevgiyi önce biriktir, sonra harcarsın, – yok öyle şey! Birikir harcanır türden değil çünkü. Zorlamalı bir yakıştırmayla, böylesi türden saysak bile, birikirken birikmeden harcanan, harcanırken harcandıkça biriken bir gerçeklik o.

* * *

Düzmece sevginin kendine özgü yazgısı var: kısa sürede ya sen onu yer bitirirsin, ya o seni yer bititirir.

Gerçekten sevgi varsa bir yerde, bayağılaşmaya yer yok orda.

* * *

Sevgisizlik mutsuz kılıyor, sevgimizle mutlu değiliz.

* * *

Bir sevgiye ilişkin acıları, ancak daha baskın bir sevgi-mutluluğu örtebilir.

* * *

Tam sevginin ne olduğunu, ne olmadığını öğrenir gibi oluyorsun, bir de ne göresin: sevecek zamanın kalmamış artık.

Hemen giriş öyleyse? Neye mi, – neye olacak, sevgiye ilişkin herşeye.

İnsana-topluma gerçek mutluluğu sağlayan gerçek sevgiyse: bu gerçekliğiyle sevginin gerçekten gerçek olup olmadığını sağlayan bir ölçeğimiz var mı? Varsa, ölçeğimiz ne? Yoksa, durumumuz ne?

* * *

Boş bir sözcük, akıl karıştıran bir kavram, sıkıcı bir safsata, oyalayıcı bir kuruntu olabilir sevgi. Kaldırıp at, öyleyse. Attık, diyelim. Onun yerine ne koyacağız, peki?

* * *

Tüm sevenlerin söylemiyle: sevgisiz yaşama yaşamaya değmez. Sevginin en büyük ödülüysen, yaşamının her yerine sinen biyoloji-ötesi canlılık.

* * *

Sen-ben ilişkilerinde, biz-siz ilişkilerinde, özetle tüm insanlar-arası, toplumlar-arası ilişkilerde en çabuk, en güzel, en kalıcı, en etkili ilişki yolu yordamı, yol yordam sağlamaktan, bağ kurmaktan öte, insana en çok yakışan erdem özü sevgidir.

Öyledir de, böyle düşünmeyenlere ne karşılık vereceğiz?

Ne mutlu sevgiyi sorun yapmayanlara. Değil mi ki insanız, yapıyoruz işte: sevgi, saçmalık mı? Bir kandırmaca mı? Herşeyimiz o mu? Ondan kutsal şey yok mu? İşte böyle: sora sora sürdürüp gidiyoruz. Anlam aramamak elimizde değil çünkü. Sonunda soru-sorguyla bir ilişkisi olmadığında karar kılsak bile, başka türlü yapamayız. Desene, sorun-olmaktan çıkarmak, sormaktan geçer.

Sevgiye boşverenlerle tartışmaya girişmem. Gündemim dolu, zamansa kısa, kalakaldığı yerde otluyor deseler de, varsın öyle sansın onlar, gündemim dolu zamansa kısa, sevmeye bakarım ben.

* * *

Sevgi, gelmiş geçmiş en büyük yalan olabilir – *ilk yalan, baş yalan*. Olsun! Şöyle ya da böyle, onsuz olmuyor, onsuz olmaz.

* * *

Çağlar, toplumlar, ülkeler boyunca en çok önem verilen, insan yaşamında yeralan erdemlerin en önünde yeralan erdemler: insan saygısı, dayanışma, karşılıklı anlayış, sözverme, özveri gibi erdemler, varlık ve kıvamlarının içerik ve çekimlerini etki ve anlamlarını, hep sevgi ile, sevgi'den ötürü, sevgi'de buluyorlar.

* * *

Boyunduruk boyunduruk üstüne – öyleyse: sereserpe sevgi birebir bu dünyaya. Ne zor, ne zor o da.

* * *

Birkez ondan yana döndün mü yüzünü, yazgın belli artık: Sevgi, topraksı bir heykel. Gelip kıracaklar o heykeli. Sen de hep yeniden yoğurup yapacaksın.

Hep sevgi, sevgi, – *aşk* nerde, peki?

“Aşk” benim için, herşeyden önce, dil’de. Yüzyıllardan beri dillerde, günümüzde de çok kişinin dilinde.

Dargın falan değilim *aşk’a*; tam tersine, *aşk’la* anlatılmak istenen pek çok şeyle benim işim; özüm özlemim, aklımgönlüm orda. Ne var ki, “*aşk*” diye bildirilene “sevgi” diyorum ben. Seviyorum bu Türkçe sözcüğü. “Aşk”tan, bu Arapça kökenli sözcükten daha sıcacık düşüyor içime, daha upuygun yankılanıyor orda. Yazmama, konuşmama “*aşk*” girmeyegörsün, nerdeyse bir yapaylık, yabancılık havasında buldum buluyorum kendimi. Ayrıcalıklı durumlar yok değil gene de. Eski kuşakların, yani varıyoğu “*aşk*” olan, “sevgi’ye” pek elatmayan zamanların ozan-

larına, ermişlerine, düşünürlerine eğilince, böylesi durumlarla karşı karşıya olduğumu anlıyorum. Sürdükleri yaşamda, yaşama konuşma geleneklerinde “aşk” ağır basıyor. Dil-duygusu benden başka havalandaki gönüldeşlerimin içtenlikli anlatımlarını aktarıırken ayırdına varıyorum bunun. Hattâ, bazan, çok çok seyrek de olsa, “sevgi” diyeceğime “aşk” deyiveriyorum. Alıntı ötesi bir tutumla, genellikle de tamtamına “sevgi” diyemeyeceğim, sevgimsi şeylerden sözederken; ya da, yerleşik düzeniyle “aşk”lı bir deyimi aktarırken, “sevgi”ye kıyamadığım için olacak, “aşk’tan” daha uygun bir deyim bulamıyorum.

* * *

Kuşkusuz, kim olursa olsun, hiçkimse dilin gücüne toptan karşı koyamaz. Dilsel alışkanlıkları görmezlikten gelmek, bir yerden sonra, iyiden iyiye yıpratır yazarı. Bu tür güçlüklerle alıp vereceğim olmasını istemem doğrusu. Gene de içten gelen bir akışla, çoğun “sevgi”den yanayım, “aşk”tan değil.

Durup dururken çoğunluktan ayrılır gibi olduğuma göre, azıcık oyalanmam gerekiyor “aşk”la. Kendimi savunmadan çok (öyle şeylere zaman mı var?) dille bağımın, özde anadilimle bağımın, bir-iki çizgisini, yani yazgımın temel oylumunu oluşturan bir-iki çizgiyi belirtinem gerekiyor şimdi burda, – “sevgi” ne denli elverirse o kadar, bazı şeylerin yansımasına elverecek de sanıyorum, ne de olsa dil de, dilim de, herkes gibi benim sevgi yörem, sevgi yurdum.

* * *

Zaman zaman, birinden sözederken, çevremdekilere uyup “âşık olmuş”, diyorum. Hiçbir art-düşünce gütmesem de, sonra bakıyorum ki, alaysı bir hava kaplamış söyleyişimi. Ne de olsa, en içten sevgiden sözederken, sonradan bakıyorum da, uzun uzun düşünüp taşınmadan, “seviyor” deyivermişim, en küçük sallantıya kapılmadan.

Gerçi “âşığa Bağdat sorulmaz” demiyorum, “âşık”tan kaçındığım için değil: eskidenmiş Bağdat’ın uzaklığı, eskidenmiş o kervandan kervana deve sırtında çileli Bağdat yolculukları.

“Çok naz âşık usandırır” türünden bir uyarmanın, tek-

tük ayrıcalıklar gösterse de, anlamca-gerçekçe yerli yerinde olduğu inancındayım. Onun içindir ki, ille de, “çok naz seveni usandırır” diye sözümona dilsel bir onarıma kalkışmıyorum doğrusu. “Aşk” ile “sevgi” arasında, dolayısıyla da herbirine ilişkin türevler arasında makine yöntemli bir değiş-tokuştan uzağım; dilin öz gidişine aykırı bir zorlama bu. “Çok naz âşık usandırır” deyimini, nasıl olsa pek sık dilime takılmadığına göre, olduğu gibi bırakıyorum. Tutarsızlık saymıyorum bunu. Deyimdeki “naz-âşık” arasındaki sesakışı hoşuma bile gidiyor.

“Sevgi” bağlamında genel duygum (kuşkusuz, dil evreninde bağlam’dan, genel’den ne kadar sözedilebilirse o kadar): “sevgi”nin “aşk”ı da, “sevda”yı da içerdiğiidir. Günümüzde herkes için değilse bile, yaşayan dilde, gününbirlik dilimizde zamanla daha da belirgin bir biçimde böyle olacağı inancındayım. Eskinin “aşk”ları, geçmişteki yerleri yurdlarıyla gözden düşecekdeğil böylece. Eskiden âşık olunurmuş, ben seviyorum. Eskiden sevdalanılırdı, ben tutuluyorum; eskiden muhabbet değerliydi, benim içinse vurgunluk.

“Sevgi türkülerine” duyarlığım, “aşk şarkıları”ndan daha çok ama. “Aşk hikâyeleri” geçmişte kaldı, gelecek “sevgi öyküleri”nin. Okuyan “aşk kitabı” okusun, onları pek elime alıyorum ben, “sevgi kitapları” neyime yetmez benim. Dünün “aşk filmleri”ni yadırgıyorum; günümün “sevgi filmleri” daha çok sarıyor. Televizyonda bir “aşk komedisi” gösterildiği gece, tiyatrodan bir “sevgi güldürüsü” varsa, tiyatroyu yeğliyorum.

Varsın “aşk tekneleri”, “aşk baskınları”, “aşk ilaçları”, “aşk çocukları”, “aşk evleri”, “aşk kadınları”, “aşk odaları”, “aşk hekimleri”, “aşk danışmanları”, istesek de istemesek de, bol bol onay görsün dilde, gerçeklikte; sevgi’ye gölge düşürmez hiçbirisi, daha doğrusu, sevgiyi zedeledikten sonra, herbiri kendince anlamlı şu çokyönlü yeryüzünde. Sevgi bu, insan-toplum yaşamına öylesine renk renk bir dağılımla yansıyor ki!

* * *

“Âşık”, “âşıkane”, “aşkı” gibi sevgiye ilişkin sözcükler, düşekalka da olsa, hâlâ kullanımda. “Âşık” yerine “seven”, “âşıkane” yerine “sevenlere yakışır” doğrultusundaki demeler bunlar. Bazan

az bazan çokça rastladığımız “vatan aşkı”na “vatan sevgisi”ni, “yurt sevgisi”ni yeğleyenlerin sayısı artıyor gün güne. Nitekim, “vatan âşıkları” abartılı güzeller; “vatanseverler” ise düpedüz güzel.

* * *

“Âşıklık”, “âşıkdaşlık” işlek değil özel-kişisel dilimde; “âşıkdaşlık” yerine “sevişme durumu”, “âşıkdaşlar” yerine ise “sevişenler” deyip geçiyorum. Böyle yaparken, özden, tattan, anlamdan birşey yitirdiğimi sanmıyorum doğrusu.

Bir de şu var: yeri geldiğinde, “âşıkmiş gibi yapma”, “âşık ol” türünden buyruksu bir öneriye hiç kalkışmayalım diyorum; ses-anlam çizgisini bulandırmaksızın, “candan sev”, “gönül ver” demekten yanayım.

* * *

“Âşıklar”ı unutmayalım. Dil-toplum inceliklerine duyarlı-duyarsız bilir-bilmezlerin “saz şairi” deyip geçtiği halk “ozanları”. Bu yörede de durum şöyle: halk ozanları arasında telli saz çalan herkese “âşık” deniyor. Bana kalırsa, her “halk ozanı”na “âşık” demek doğru değil. Yazın-toplum gerçekliğine azıcık dikkatle eğilince görüleceği gibi: içinde yaşadığı çevrenin hüzünlü şölenli olaylarını, büyük ölçüde özlemlerini dizelerde dilegetiren gezgin ozanlardır halk ozanları. Genelde okur-yazardırlar bu ozanlar; hattâ, duru-dingin dünyagörüşlerinin bağrında bazan hoş karşılamadığım, Divan Edebiyatı etkilerine bile açıktır bu ozanlar. “Âşıklar”a gelince, genelde okuması yazması yok onların. Kendi halinde, iyi insanlardır; ozanlıkları da, ayrıcalık örnekler biryana, pek gelişmiş sayılmaz. Çevreden istek geldiğinde neşeli-yanık tıngırdatırlar yanlarından hiç ayırmadıkları sazlarını. Edindiğim izlenim şu oldu hep: çevre duvarlarını pek aşmaz topladıkları alkışlar. İlkokula giderken sıklık uğradığım amcamın köy kahvesinde karşılaştığım âşıkların derviş davranışları tâ içime işlemiştir. Ona ne kuşku, bu “âşıklar”ın yerini tutacak ne insan var, ne sözcük var günümüzde.

“Sevgi”ye ilişkin üçyüzlü bir güzelliği anmadan geçemeyeceğim burda. “Aşk”la, “aşk”ta gerçekleşmeyen çağrışimli bir gizem tüter hep “sevgi”den. “Sevgi”deki o köklü kökenli “sevecenlik”, o tüm yaşamın güneşi “sevinç” “aşk”ta yok doğrusu. Sevecen’li, sevinç’li, sevgi’li Türkçenin, duyarlı kulaklara bilgece bir sevgi-armağanı bu.

* * *

“Aşk” ile “sevgi” arasında, her zaman her yerde bir örtüşme kısırlığı, bir uyuşmazlık, bir tutmazlık, bir karşıtlık var diyemeyiz. Böyle bir deme, dilin, dolayısıyla da Türkçenin dar-anlayışlı kurallara meydan okuyan yapısının hakkını vermemek demektir. Dil olarak her dil karmaşık mı karmaşık, dolanık mı dolanık, sonsuz katlı bir varlık. Değil mi ki dil, her dil, her anadil, geçmişinden geleceğine milyonlarca insanın yaşamını herşeyiyle kucaklar. İşte bunun içindir ki hiçbir anadile duyarlıktan uzak davranılamaz. İnsanın insan-olma hakkını çiğnemek gibi bir davranıştır dile duyarlıksız davranış. Gece dille yatıp sabah dille kalkan, gündüzünüyse dille geçiren, belki de tuhaf bir yaratık olduğuma göre, bu tür davranışlarla ilgim yok. Yaşantılarının büyük bölümünü Türkçeyle paylaşarak tadan, Türkçeyle paylaşmadıkça yaşama-zamanının tam tadına varamıyormuş izlenimine kapılan biriyim. Dildaşlarının pek çoğu, bütün bunlarda nesnel bir bağlayıcılık yok, diye kestirip atsa da, böylesi kestirip atmalara ters düşen bir sezgiyle, hattâ kanıyla, Türkçenin durmadan içimi dolduran anlam ve ses kımıltılarıyla yaşayıp gidiyorum. “Sevgi”de, “aşk”ta, ilk bakışta gerçek değilmiş gibi gelen izler sürmem hiç de yadırganacak birşey olmasa gerek, diye düşünüyorum.

“Aşk”tan “sevgi”ye, “sevgi”den “aşk”a nice görünmez anlamlar; yan-anlamlar, anlam kaymaları gerçekleşiyor çağrışım çağrışım. Dil-insan-kültür-tarih-toplum tekçizgili bir gelişmeye indirgenebilir mi hiç?

* * *

Kişiyeye özgü gelenekler ne denli ayrıcalıklı olanaklar tanırsa tanısın; çeşitli kuşakların, değişik ortamların içinden konuşanlar,

yazanlar kendi duygu, bilgi, esin ve yaratılarına yaslıya yaslıya, yeri gelince dilin akıntısına karşı kürek çekse de, biryere dek yürür bu elatışlar.

Nitekim, bunun en güzel belgesini, kendi açımdan, tasavvuf geleneğinde buldum.

Yüzyıllar boyunca, Asya içlerinden Anadolu'yu kişi-toplum-kültür-yönetim yaşamıyla derinden etkileyip biçimlendiren *Tasavvuf*'taki *aşk*'ı, kolay şey değil ama, gözönüne getirelim. Bazan *sevgi* ile *sevmek* ile pekçok şeyi kendime epeyce açık-seçik kılabilirdim da, bildiğimiz yaşadığımız türden *sevgi*'ye, *sevmek*'ye benzemeyen, hattâ bazan *sevgi*'den, *sevmek*'den başka anlam-katları içerdiğine inanıyorum *aşk*'ın. Böyle bir *aşk*'ı o erinişlerim gibi yaşamamış da olsam, (yaşadım ını yoksa?) *Tasavvuf*'taki *aşk*'ın pek öyle herkesçe bilinen bir *aşk* olmadığı kanısı baskın bende. Gerçekten var ya da yok, gerçekleşebilir ya da gerçekleşmez, orası sorunlu kalabilir; yöneldiği odak gerçekten var ya da yok, orası bazılarıımıza çözülmez bir sorun gibi gelebilir. *Tasavvuf* erlerinin *aşk*ı ister ülkü olsun, ister özel tatta gerçeklik olarak içlere sindirilsin, *Tanrı aşkı* deyimiyle dile getirilen *aşk*tır.

Tanrı aşkı, bilinen türden birleşme özlemleriyle karşılaştırılamayan bir yaşantı. Bu özlemi yaşayanların anlattığına göre: *Tanrının* salt güzelliğiyle, (geleneklerde “Allah cemali” diye geçen) gerçekliklerin gerçeğiyle birleşme. Hiçbirşeye benzetilemez ama o biricik yaşantıyı yaşamayanlara, uzaklardan da olsa, azçok anlaşılır kılmak amacıyla, yaşayanların bazan başvurduğu bir tutamakla: içleri yakan susuzluğun giderilmesi, heryeri saran karanlığın ışıklanması gibi bir varlık, – ya da yokluk aşaması.

İşte böylesi bir *aşk*ı sözcüklerle belirginleştirmek olası değil. Bu *aşka* erişemeyenlerin yalnızca *Tanrı aşkı* deyiminden haber aldığı bir *aşk*, demekten başka yapabilecekleri birşey yok.

Sufilerin inancıyla: herşeye değen biricik *aşk* *Tanrı aşkı*. Özünü böyle bir *aşka* bırakan sufi, düpedüz yoksul gönlüne en yüce zenginliği sağlamış olduğu kanısındadır. Benliğini tutkulardan, mal mülk yöneltirilerinden kurtaran; içini yalın tutan; hertürlü karışıklık ve bulanıklıktan arınan sufiye *Tanrısal* bir armağandır *Tanrı aşkı*. *Aşk*'la *Tanrı*'yı isteyen (geleneksel sözcükle *mürid* Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

olan) sufi, neleri isteyip neleri istemediği insana hep gizli ve gizemli kalacak olan Tanrı da istiyorsa, gelip geçici benliğini öldürüp isteğine dönüşür birgün (geleneksel sözcükle, *murad*'ına erer). İsteddiği Tanrı olan isteklinin, bu isteği zaten uyandıran Tanrı da istiyorsa, istediğiyle yok-olmasıdır *Tanrı aşkı*.

* * *

Tanrı'ya götüren bir gelgeç-yolu dünya. Bu dünyanın her aşkı, ancak Tanrı aşkının bir yansıysa, sufilerin deyimiyle “eyval-lah”. Nitekim onlara göre: belirli bir süre konuğu olduğumuz bu dünya, Tanrı aşkı'na giden bol sınamalı bir geçit. Ermek: bu sınamaları geride bırakıp *yetkin* aşkı bulmak, bu aşkı Tanrı'yla buluşmak, Tanrı aşkında erimek.

Daha selamlaşmalarından bellidir bazı sufiler: “Aşk ederim!” diye seslenirler gönüldeşine rastlayınca. “Aşk ederim!” diyene verilen yanıtısa: “Aşk aldım!”, “Aşk olsun!” Sufi'nin varlık mantığında hem öncül hem vargıdır “Tanrı aşkı”, herşeyin başlangıcı ile sonu ordadır. Sufi doğrultusu uyarınca: gönlünde azıcık Tanrı aşkıürperen, hep daha çok dolmak ister bu aşkla. Hiçbir çile döndüremez artık onu bu aşk yolculuğundan.

Kuşkusuz, her insana kendine özgü pay düşer sevgiden. Sufilere düşen sevgi: Tanrı aşkı. Kim Sufi'dir, kim değildir, nereden bileceğiz. Herkesin kendi özüne yaraşan sevgi kaynağına yönelmesi kadar doğal birşey olamaz. Sevgi barındıran sonsuz kaynak var, yeter ki sevgi olsun.

Dilin ötesindedir çoğu sevgilerin özlem özlem sunduğu kaynaklar, – kimi yakınlarda, kimi uzaklarda, çok uzaklarda. Ola ki bu kaynakların büyük bir bölümü dile getirilemez. Gene de ayrıcalıksız herkesin payalmasına açık bir sevgi kaynağıdır *dil*; ödüle yaraşan anlayış gösterilsin, yeter.

Birçok sevgi dilden geçer; birçok sevgiye ordan gidilir. Öte-lerde sanılsa da birçok sevgi dilde kurduğu otağlarda ağırlar konuklarını.

Az kişinin önem vermemesine, çok kişinin de önem veriyormuş gibi yapmasına bakma: herkesi kavrayan yaşama niteliğinin en önemli göstergelerinden biri, hiç kuşku yok buna, sevgi.

Sevgi olmasaydı neyle, nasıl geçerdi yaşam? Akıl, sanat gibi bir-iki gerçeklikle birlikte sevgi'yi de çıkar, boş, bomboş yaşam.

* * *

Sis, tutku, karmaşa, dalga, deniz, durgun göl, gezi, serüven, tatlı çiş, tatlı düş, tanrısal öge, benzersiz gizem, özlem, bilmece, zor varlık, erdem, safsata, gençlik ateşi, yaşlılık hüznü, erişilmez aşama, görkemli başarı..., – daha nice nice benzetmelerin çevresinde dönüyor da dönüyor sevgiyi azçok kavramaya çalışanlar, hiçten iyidir ama hepsi, hepsi boşuna.

* * *

O sözcüğün, birtek sevgi sözcüğünün gözümüze kulağımıza çarpmasıyla hemen oracıkta oluşan bir duygu ve duyarlık ikileminde buluyoruz kendimizi, – içimiz dışımız: hoşluk, ateş, uyanma, payalma, çekiliş.

* * *

Sevgi'yi: sanki sözcüklerle derlenebilirmiş gibi, sözcüklerle toparlayamayız. Gerekmez de; istediğim yok zaten.

* * *

Sevgi, sevgi, sevgi...

Üstüne yok karmaşıklıkta: yalına indirgenemez bir tümgerçeklik. Bazı tedirginlikleri dindirir gibi görünse de, iler tutar yol-yordam arama sakın yalına indirgemedi. Düpedüz gözkaşıtırır, giderek uyutur. Gözler açılınca da olanca karmaşıklıkla, dolanık dolanık, açar açmaz karşımızda gene sevgi.

Sevgi, sevgi, sevgi... Kendimi tutmasam üç kezle bile yetinmeyeceğim.

Şimdiyedek kitaplaşan yazılarımda “birden-çok kez’li” denemeler yaşadım. Biri: “Doğa! Doğa!”; öbürü: “Shakespeare, Shakespeare, Shakespeare!” *Yaşama Felsefesi ile Güneşle*

çağlarının hep süregiden coşkularıydı bu çok kez'ler. Kendi bilinçaltıma inmiş değilim ama öyle sanıyorum ki, Doğa'nın da, Shakespeare'in de sevgi'yle en içten içli dışlı olmasından kaynaklanıyor bu; nitekim bundan itelenmiş oldum ben de o çok kezli yinelenelere.

Sevgi, sevgi, sevgi – bol bol gerçeklik ilintilerinin, tadına doyum olmayan dilsel, bilgimsi, hayalci çağrışımların üşüştüğü yerde, bir tutamcık değinmeden öteye geçemez hiçbirinse.

Sevgi bu, n'etsen toparlayamazsın.

Sevgice sağlıklı kişiler, sevginin deliler gibi sözünü edenlerdir.

Gel, sen, başı sonu görünmeyen sevgi çayırılarına sal duygu-düşünce atlarını, deli dingin yayılsınlar heryana.

Sevgi'den Başka-Sevgisi'ne Dalışlar

Her bireyin kendini sevmesi, aile üyelerinin birbirlerini sevmesi anlaması kadar olağan birşey yoktur. Birbirlerine bağlanan sevgililer kendi özlerine bağlanmış oldukları inancındadırlar. Arkadaşı arkadaşıyla birleştiren sevgi, kendi özsevgisini oluşturan değerli bir katmandır. Kadın olsun erkek olsun, kendi cinsine duyduğu sevgiyle kadın ya da erkek olarak kendi özsevgisini ayrı tutmaz.

Bu sevgi çevrintisi yalnızca insan-insan arasında değil, insan-nesne arasında da ortaya çıkar. Doğup büyüdüğü evi sokağı, içinde soluk alıp verdiği hava koşullarını, alıştığı eşyayı, gömleğini, gözlüğünü, arabasını, bisikletini sever insan.

Öbür canlılarla ilişkilerine de yansır bu. Herkesin kendi kedisi, kendi köpeği, kendi papağanı en içten sarmaş dolaş olduğu kendisi gibi bir varlıktır kendisi için. Herkes “Benim okulum”, “Bizim mahalle”, “Benim bahçem”, “Bizim oraları” derken sevgi dolu biricik bir tatla tatlanır gibi olur. Kaptan gemisine, oyuncu oyununa, yürüyüşçü değneğine çok özel bir duygu bağıyla yapışıktır. Böylece ne denli çeşitliliklere bürünürse bürünsün, herkes, sevdiği ile yaşadığı sevgi bağı, birbakıma, kendi ben'ine yönelik bir bağ olarak yaşar.

Azçok beliriyor: insana, canlıya, nesneye yönelik sevgi, birdeyime, insanın *kendi ben'ine* için bir sevgi olarak ortaya çıkmakta. Nitekim herkes: türü, yapısı, yakınlığı ne olursa olsun, *biz* diye bir bağlam içine alır sevdiğini. Bu, rasgele bir dilsel söyleyiş değil, sevginin yapısında yatan bir özelliktir. Bizim aile, bizim çocuklar, bizim arkadaşlar, bizim kuşak, bizim dernek, bizim tören – “biz”, “bizler”, “bizimkiler”ce

bağ kurulan bir ikili-birliği, ya da çoklu-birliği açıkça nitelemektedir.

Kendisini, sevdiği ile *özdeş kılması* kişinin en önde gelen belirlenimlerindendir. Sevgi, böylece, ben'in biz'le genişlemesi; biz'in ben'den sayılmasıdır. Seven, sevdiğini kendine yakın bildiği, kendine uygun bildiği için sevmekte olduğunu vurgulamış oluyor böylece. Sevilen, sevenin bir parçası, onun özünden, onu yapan birşey durumunda. Şöyle ya da böyle: dengi dengine, benzer benzeriyle.

Gene de görelidir bunlar. Sevgi'de rahatsızdır bazan insan. Kimi dıştan eser rahatsızlık. Kendinden bilip sevdiklerinin sevgiye yanıt vermeyen, ya da ters yanıt veren davranışlarına rastlar seven. İster insan ister nesne olsun, “soğuk”, “yakışksız”, “mızıkçı”, “hain” diye adlanan davranışlarla karşı karşıyadır. Ne var ki, kendinden-olamayana yönelen sevgilerin karşılaştığı olumsuzluklar iyiden iyiye sönük kalır bazı sevgi ortamlarının görkeminde. Ayrıca, kendi içinde dönüp dolaşan insanın sevgisi kımiltısızlık anlamına gelmez, kuşkusuz. Kendinden olanları sevenler de nice sıkıntıları göze alırlar. Sevdiğini sarıp sarmalayıcı bir biz'de birleştiren her seven, kendisiyle sevdiği arasında hiçbir ayırım bulmama durumuna belki ancak sayısız çirpinişlerden sonra erişebilir.

Nerden bakarsak bakalım, genellikle sözünü ettiğim sevgi, nerdeyse heryanda *doğal sevgi* diye tanınır. Bu da, büyük ölçüde, “sevgi” adına yaraşan dinginlik ve esenliktir.

İnsana özgü sevgi, çoğun, yakın çevremizle sınırlıdır. Bu çevreyse, günlük yaşamı oluşturan, oldukça kolay eriştiğimiz türdeşler, canlılar ve nesneler içerir. Bu biz-çevresinin, sevgi diye ne varsa herşeyi içerdiği kanısı yaygın bir kanıdır. Hem bu kanı, hem bu kanıyı besleyen gerçeklikler, kişi-toplum varlığını ayakta tutan hertürlü insan-doğa-yönetim ilişkilerinde ortaya çıkar. Sözgelimi: bireyin çeşitli yönleriyle özyaşamına çekidüzen

verişi; bireyler arası iletişimler, kültür kesimlerinin biçimlenişi, politika uygulamaları, doğa koşullarının teknik yollarla değişikliklere uğraması, – bütün bu etkenlikler ile ürünler, genellikle, insanın yakın çevresinde yoğunlaşır. Bu biz-çemberinin dışında kalan herşeye: *başka* bir alan, *yabancı* bir alan, *yabancıların* alanı gözüyle bakmaya eğilimlidir herkes.

Yabancı'ysa, bir biz-çerçevesi içinde yaşamını güvenle sürdürrenler için: sallantı, çekinme, rahatsızlık, tehlike, korku anlamalarına gelir herşeyden önce. Önceden hesaplanamayan şeylerdir, birdeyime, “vahşi”dir yabancılar, yabancı nesneler. Korkulan başımıza gelmese bile, her zaman varlığımızı kısıtlar yabancı. Güven olmaz yabancıya: canlıysa, çullanıverir üstümüze; cansızsa, ağılar salıverir bizden yana. İyisi mi, o bizi yokedeceğine, önalıp biz onu yoketmeliyiz.

Yabancıya açıktan açığa düşman gözüyle bakılmasa da, biz'den-başkaları sevilmez genellikle. Tam tersine: yabancı, sevilmesi gerekmeyen ile anlamdaş sayılır çok kez. Yabancıdan sevgili olmaz doğallıkla. Sevilir gibi olduğu durumlar, biz'e bir aykırılık, hattâ bir ihanet diye yorumlanır. Biz'i oluşturup dengede tutan dayanışmadan, nerdeyse yüzkızartıcı bir uzaklaşma; dolayısıyla da, sonuçlarıyla bir tragedyaya gibi değerlendirilir çok kişi için, doğal mı doğal sevgi-ortamına temelden aykırı düşen şeylerdir bunlar.

Açık açık söylüyorum: Sevgi'yi salt biz'den olanlarla ilişkili, biz'e yabancılarla ilişkisiz diye gören tutuma eskidenberi ayak uyduramamışımdır. Yaradılışım, yetişmem, tatlısı acısıyla, gü-lüncü ciddisiyle çoğun akıl erdiremediğim nice şeyler vazgeçilmez bir zorunluluk kıldı bu davranışı bana. Zaman zaman alacakaranlıkta kalan, zaman zaman ayık etkinliğimle kıvam bulan kişisel inançlarım; kimi ıkına sıkına, kimi içten gelen bir sezgiyle doğrulara ulaştıran düşüncelerim, bugünedek hep pekiştirdi sevgi karşısındaki davranışlarımı. Geniş mi geniş bir sevgi içinde buldum özümü, öyle gidiyorum. Başka türlüünü

tasarlayamam. Sarsılmazlıkla tasarladığım birşey varsa, o da, sevgi davranışının yönelegeldiği doğrultudan bundan böyle de hiç ayrılmayacağımdır.

Herşeydenönce: duygu, sevgi ve inanç gerçekliğim bu sevgi tutumu. Yaşama iklimim bu benim. Ayrıca nesnel açıdan baktığımızda: sevgi'yi sözü edilen yönde ayırlamanın tek kişiyi aşan yaşama gerçekliğine uymadığı kanısındayım. Bir de şu var: bu ayırlamada ayakdiremenin, birey-toplum-tarih-kültür açısından sakıncalı olduğundan kuşku yok. Biliyorum: davranışımı öğrenir öğrenmez, çok kişi, “Olmaz öyle şey!” diye karşıma çıkacak hemen. Birdeyime, başka türlü sü gelmez ellerinden. Ne de olsa, alışageldiklerine aykırı bir davranış benimki. Töre-ahlak açısından, ola ki, birtakım ağır damgalamalara kalkışmasalar bile, “Tuhaf bir yaban düşkünlüğü!” ya da “İşleri karıştıran bir zıppıktılık!” diye niteleyecekler davranışımı. Varsa yoksa biz-sevgisi; bana ne ötesinden; ötesi gerekmez bana, – işte böyle düşünenlerin, böyle yapanların arasında hiç rahat edemem, batar da batar dikenler içime. Ne ben onlara sıkısıkıya bağlandım, ne onlar beni kendilerinden saydı.

İlle de yanlış anlamakta ayak direyenlere karşı, tam bir gönül rahatlığıyla dediğim şu: Herkes gibi ben de, bir ben olarak, doğup büyüdüğüm bir biz-ortamında sürdürüyorum yaşamımı. Sevgiyi, sevginin her çeşidini orda, o bizi sarıp sarmalayan ben'lerle tattım. Sevgi-yöneltimin kaynağı biz'de. Sevgiyle sevgi-de ben onlardanım, onlar benden – çünkü biz biziz. Gel gör ki, biz-sınırları içinde doğup serpiliyorsa da, orda *tükenmiyor* sevgi. Biz-çerçevesinden *ötelere, çok ötelere* götürüyor beni. O ötelere kalıp yitirmiyorum ama kendimi. Biz ile dışarlar arasında bir git-gel benimki. Olan birşey değil bu, olması gereken de. Sevgi'nin biz'e sıkışıp kalmasını ne sevgiye ne kendime yakıştırıyorum.

Yantutmayan yeterli dikkatle baktığımızda: düşünmenin, sevgi'yi çepeçevre anlamak amacıyla çizimlediği iki bölgeden

ikisinin de arıtılmış sevgi alanları *olmadığı* gerçeğini görürüz. Ne bizden saydıklarımızın sevgisinde yalnızca biz kendimiz varız, ne de yabancılar ortamı bizlerinkiyle hiç mi hiç sevgi bağı olmayan bir ortamdır.

İlkin sevgi açısından, dikkatimizi, biz-bölümüne yöneltelim. Bunu yaparken de, anlayışı kolay kılmak amacıyla, konuşmayı, herkesin kendi adına “ben” diyerek sürdürdüğünü varsayalım.

Ben kendim neysem oyum. Ama dün böyle değildim; büyük olasılıkla, yarın da böyle olmayacağım. Ben'im, bana birkez verildikten sonra hep aynı kalan bir gerçeklik değil. Doğumdan ölüme, heryönüyle, ama her yönüyle durmadan değişmekte. Sürekli katkılanmalarla yavaş yavaş oluşan bir ben'im.

Daha doğar doğmaz kendisine yabancı bir ortamda, insan. Sonradan değerlendireceği bazı yapısal donatılarıyla, çıplak varlığını ayakta tutacak olan içgüdüsel havada bir-iki yatkınlık dışında, “ben'im” diye sarıldığı hiçbirşeyi yok. Böylece ben, yabancı'yı, dış'ı, başka'yı benimseye benimseye ben olmakta. Zamanla artım artım geliştikçe de ben'ine kavuşmakta. Bu bağlamda, belli aşamalardan geçtikten sonradır ki, birbakıma, özde yabancı olduğu bir yaşama-ortamını kendisi bilir, kendisinden bilir insan. Sayısız algılarla, deneyişlerle, sınavışlar, karşılaşmalar, şaşırımlar, öğrenmeler, alışmalarla gerçekleşir bu. Böylece, konuşa konuşa dıştan içe özümlediği dille, dilin sağladığı ilişkiler ve değerlerle, kendisine özdeş saydığı bir ortamla bir'leşmiş olur zamanla. Ben biz'in bir parçası, biz ben'in parçası olur çıkar bu süreçte. Öylesine içiçe kaynaşır ki ben ile biz, nice karşı-koyuşlar, uygunsuzluklar, sıkıntılar, beğenmeyişler, artık tedirginlik yaratmayacak epeyce yeterli biçimde yerine oturur ben-biz birlikteliğinde. Ardı arası kesilmeyen bir edinme, büyüme, *başka*'yla 'dolma' ürünüdür ben. İletişim iletişikle, aslında kendisinden-olmayan bir *biz'lenmedir* gerçekleşen.

Ben'i içine alıp bana, büyük oranda, kendi damgasını vuran toplumun parçasıyım. Benden önceki, bana uzak binbir kültür birikimleri ve etkileşimleriyle, beni kendine bağlamış, beni kendisine üye kılmıştır toplum. Artık kendimi kendisinden bildiğim, benden başka birşeyle içten birlikteyim. Böyle bir benim işte ben.

Dışarıyı içe çevire çevire; bir köprübaşı konumundaki kendimden dışarıya genişleye genişleye; kendim ile kendimden-öteler arasında ilişki kura kura; kısaca, bana yabancı olanı, başkayı, benden başka şeyleri, bilinçli-bilinçsiz bir biçimde, kendim'e çekip kendim'le karıştıra karıştıra, kendi potamda erite erite *kendim olurum* ben.

Demek ki dar anlamda bir ben'e indirgenemez ben. Ben'in kuruluş ve oluşumunu düpedüz yalınlaştırmak, salt ben diye adlandırılan bir noktacığa kapamak olanaksızdır. Dışa-açılmlarla sağlananların içte-toplanmasıdır "ben".

İşte hepimizin özbenimizi, dolayısıyla biz-varlığımızı neredeyse doğal bir sevgiyle sevmemiz: kendimizden başka'yı sevmemizden; birzamanlar kendimize yabancı olanı sevmemizden başka birşey değildir. Ben-sevgisi, biz-sevgisi; birbakıma, ben-oluşum, kendimiz: ben'ime, kendimize yakın-dost kıldığımız, vazgeçilmez tanıdık kıldığımız birtakım ben-olmayan öğeleri içte sindirmektir; ben'imizi, kendimizi onlarla ayrılmaz bir bütünlükte duymamızdır.

Buna göre: doğuştan, en-ilk, temel, katkısız gözüyle baktığımız *ben-sevgisidir*; birbakıma, *biz sevgisi ben'leşmiş* bir ben-olmayan sevgisidir. Böylece, içe-alığımız birzamanların yabancı öğelerini, derinden kendimiz olarak değerlendiririz. Buysa ayrıca, çoğun, tutucuların, "Bizim değerlerimiz!" diye dörtelle sarıldığı bazı geleneklerin, altı azıcık deşildiğinde, sonradan edinilmiş birtakım töresel-toplumsal ve daha da başka türden alışkanlıklar olduğunu günışığına çıkarır.

Nasıl ki ben biz başka'yı ve yabancı'yı içermekteyse; buna göre, ben'ime bizim'e karşı başkaymış, benden başkaymış gibi birtakım duygu ve davranışlara kapılıyorsam; düpedüz başka ve yabancı diye adlandırdığım varlıklarla da, düpedüz ben ve biz bağı kurduğum oluyor. Böylece, ben-sevgim, biz-sevgim zaman zaman başka'ya, yabancıya ilişkin bir sevgisizliğe dö-

nüşüyor; buna karşılık, başka'ya yabancı'ya dönük sevgisizlikler de en içten sevgilerle eşleşiyor. Bu da, başka ve yabancı'nın, özde, ben ve biz türünden olduğu için böyle; ben ve biz'e özgü ögeler kapsadığı için böyle. Nitekim toplumsal yaşamın canlı töreleri, yürürlükteki gelenekleri ne denli değişiklikler gösterirse gösterebilir, bize yabancı kişiler de nesneler de, özde, bizim gibidir, bizimkiler gibidir. Yoksa, nasıl onları onlar olarak algılar, onları onlar olarak belirtiriz. Bunun en güzel belgesi: başka'yı, yabancı'yı, çoğu kez, kendime iyiden iyiye benzetmemden, hattâ bazan başka benleri, yabancı bizleri canıma yakın bulmamdan bellidir. Yaşadığım şaşırtıcı da gelse bir gerçek bu. Öyle ya, azıcık durup bakınca çekinmeden saptadığımız üzere: başka-ben'ler de benim gibi duyan, düşünen, düşleyen, korkan, özleyen benler; yabancı biz'ler de, benim içinde yer aldığım biz-yapısında sağlamlıklar, çelimsizlikler, terslikler, çekicilikler barındıran varlıklar. Birbakıma: sen'de ben'imi bulurum; onlar'dayız biz. Benime aykırı düşercesine, kendimi tutamayıp başkalarına, yabancılara dayanışmayla, ama dayanışmayı da aşan bir sevgiyle bağlanırım.

İşte böylece, 'biz'den – biz'den-değil' ayırımı gütmeden herkesi, herkese ilişkin doğa-nesne-kültür dünyasını seven bir ben'im olduğu bilincine, böyle bir biz'den olduğum bilincine uyanırım. Buna göre, hem mantık hem gerçeklik açısından baktığımızda: ben-biz kavramları olanca oylumlarıyla birbirlerine anlamca içten bağlı kavramlardır. İster ben ister biz olsun, başka'da, yabancı'da kendini bulup seven; ben'inde biz'inde başka benleri, başka bizleri, yabancıları bulan bir ben'im ben.

Ben'inin öz-beni, biz'inin öz-bizi olmadığını birkez anlayıp bunun tadına varınca da, kendini ben'inin, sözcüğün dar anlamında, ben'in biz'in sınırlarına kapayıp kalamaz insan. Sınır tanımayan bir sevgi benimki. Bunu "tuhaf" nitelemeyle karşılayanların kulaklarını çınlatarak şöyle diyebilirim: Bir ayrılık yok aramızda; bazı alışkanlıkların basıncından kurtulur kurtulmaz sereserpe içine bakan herkes, sevgisinin ben-biz aşırı bir yayılımı olduğunu görecektir.

Ne mutlu; şeyleri, kişileri onlara birbir erişme zorluğuna uğramadan sevebilenlere! Gerçekte çoğun engellerle karşı karşıyadır sevgi. Engellerse çeşit çeşittir. Görünür görünmez kurumları; sinsi, baskıcı etkileyişleri; kısa uzun süreli hafif ağır yaptırımları; insanın üstüne üstüne çullanan, insanı gizlice avuç içine alan gerçekleri; kandıran, iteleme çekicilikleri var bu engellerin.

İpucu olsun diye analım: öyle engeller söz konusu ki, baştan-şağı ödevsi bir engele bürünmüşlerdir: vatana bağlılık olarak, insanı en içinden güderler. Şöyle düşünülür dörtbiryanda: ülkesini, yakınlarını seven kişinin tüm yabancıları sevmesi yakışmaz; düpedüz ayıptır, suçtur, öze ihanettir bu; akla gelebilecek cezaların en ağırla burun buruna getirir seveni. Kendi ben'i, kendi biz'i yetmez mi kişiye. Övünme ve gurursa, kendinden bildikleri herşeyi değil mi onun. Kendini bilmezliktir *başka* yörelere uzanmak. Ahlaksızlığın teki bu yabancı'ya yönelen sevgi özlemi. Olsa olsa ayrılıkçı hastalığı, sapık bir 'nostalji' bu böylesi.

Seven ile sevilen arasında gelenek-görenek baskısı büyük ölçüde duyurmakta kendini. Küçük yaştan başlayıp gittikçe artarak incelen okul-içi ve okul-dışı eğitimle, irili ufaklı ödüllerle pekişen, dilsel-görsel propagandayla akıllalmaz biçimde derinlere işleyen öyle bir engeller dizisidir ki bu, engel diye görünmek şöyle dursun, kültürün-toplumun ayrılmaz bir ögesi olarak ortalıktadır çoğun.

Değişik kurumlarıyla devlet yönetimi, varlığını en çok duyuran sevgi sınırları koymakta birebirdir. Sevgiyi belli yerlerde, belli ölçeklerde tutmakla, kendisine en uygun sevgi-yoğunluğunu sağlayacağı, dolayısıyla da yönetimi kolaylaştıracağı kanısındadır devlet. Herkese, her kesime, sözünü ancak böylelikle daha iyi geçireceği inancıyla, hiçbir harcamadan çekinmez nitekim. Kendinden olanlara sarsılmaz sevgi bağlarıyla bağlanan halkın görünür görünmez bağlarla devletine de 'sahip çıkacağı' gerçeği yeretmiştir devletin her katında. Yurttaşlar-arası, yurt-içi sev-

giyle toplum-devlet birliğini korumak; görev ve sorumlulukları uyumlu ayarlamaktır devletin en önemli amaç ve görevi. Öyle ki, zamanla, bu sınırlı-tekboyutlu sevgi, yöneten ve yönetileniyle kişi ve devleti öylesine sarar ki, bu sevgi-mantığı dışında hiçbir olanağa yer kalmaz kafalarda gönüllerde. Bu tek-mantık, herçeşit sevgi eleştirisine, nerdeyse doğallıkla kapar insanı. Sevgiyi biz-ötesine aşırıp dışa yayma istek ve duygusu söner bu ortamda.

Kendilerini, yakın çevrelerini, kendi toplum ve devletlerini seven, böyle bir sevgiyle yetişip yaşayan insanlar, bu insanlaların örnekliği heryanı kuşatır. Gerçi böyle bir ortamdaki sevgi, herbakımdan tekdüze bir sevgi değildir. Az seven ile çok seven, bencil ile verici, içine büzülen ile çevresine açılan arasında bazı çıkar, katkı ve değer ayrılıkları olduğu yadsınamaz. Şöyle de diyebiliriz: Bu ortamda sevgi yönünde çeşit çeşit özgeciler, altruist'lar var herkesin gözlemlediği üzere. Gene de *bu* özge'yi sevmek, bu *alter*'i sevgiyle kucaklamak, bu altruizm bambaşkaya, yapıyabancıya yönelik bir altruizm değil. Belli sınırlı, biz-içi bir sevgidir bu. Ben-yakınlığına dayanan böylesi yakınlığın ötesi belli sınırlamalarla engellenmiş durumdaki resmi ve özel bir sevgidir bu. Alışlageldiği oranda içinde dönendiği sınırlı sevginin ötesine geçmeyen, geçemeyen, geçmeyi istemeye gereksinim duymayan, geçmeyi özlemeyen bir sevgi ne denli sevgiyse o denli sevgidir bu sevgi.

İçeriği ile kapsamı, zamanlar boyunca kişiden kişiye toplumdan topluma değişse de, sevginin sınırlı olduğu inancı epeyce köksalmış bir inançtır. Bunun içindir ki, inatçı önyargılara taş çıkartacak biçimde benimsenir, buyüzden de pek tartışma konusu yapıldığı görülmez. Olsa olsa çok sınıandığı durumlarda, uzun süreler iyice kıvam sarmış bazı akla yatkın gerekçelerde dile getirilir, böylece hiç de küçümsenmeyecek bir onaya bile ulaşır.

Üç aşamada özetleyebiliriz bu gerekçeleri.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İlkin, bazı sıkıntılar yaratsa, birtakım sakıncalara neden olsa da, sevgi, sınırlı kalmak zorundadır. Gerçekte sevgi sınırlıdır da ondan. Bu gerçeğin gerekçesi de şudur: Yönelimleriyle belli sınırlar içinde tutmazsa kendini, kaynaklandığı ben'in dağılıp çözülmesine yolaçar. Sevgi dağırcığını olabildiğince yayıp dağıtan ben, olanca varlığıyla dağıtır kendini. Derli-toplu varolma güçlüğü başgösterir; bozulan dengesi allak-bullak olan içdüzenli kimliğini yitirme tehlikesi doğurur. Sevgisini yeniden toparlayıp doğal sınırlarına çekmemekte direnince de kimliğini yitirir ergeç. Kendisi olmaktan çıkar sonunda. Birzamanlar tiksindiği düşmanlarına karışır. İçten içe korkulan başa gelmiştir artık: "onlardan" biridir o da. Kendisi olmayan bir bense, kendi biz'inin dışına uğramış bir bense, ha var ha yok.

Sınırlı sevgi savının dayanağı olarak çok yerde kotarılan bir başka gerekçe şu: İlle de durumundan hoşnut olmak üzere yaşayan bir varlık değilim. Koşullar uyarınca, kendimi de, içinde yaşadığım biz-ortamını da eleştiririm. Aklım, eğitimim en güvenli yardımcım bu konuda. Olanca gücümle: nasıl olursam olayım, kendimi, içinde yaşadığım toplumu beğenecek değilim; tüm sevgimi oraya çevirecek biri değilim. Kendimi de, toplumu da türdeşlerimle elele vererek değiştirme çabasındayım. Değişmeyen ben de, biz de tökezler. Değişme olanaklarına kapalı kalmak bağnazlık çukuruna düşmektir. Kesinlikle boyuneğemem buna. Hem kendisinin, hem toplumun çıkarını düşünen insan, çuvaldızı başkalarına batırırken, iğneyi de kendine batırmaktan çekinmeyecektir; bana yakışan da bu. Sevgi sınırlarımı genişleteceğim öyleyse, genişletiyorum da. Ne var ki, ölçsüzlüğe götürmemeli bu genişlik. Verilenle yetinmeyip gerektiği kadar gereken sevgiyi, varlığını kurup sürdüren öz-ben'i, öz-biz'i tehlikeye sokmayan, özü çarpıtmayan oylumdaki bir sevgiyi gerçekleştireceğim kuşkusuz. Nitekim uygarlığımın simgesi bu, – benim simgem, bizim simgemiz bu.

Akıllı-uslu sevgi gerekçelerinden, daha doğrusu, sevginin, ne yapıpedip sınırlı olmasını, sınırlı kalmasını savunan söylemlerden biri de şöyle: İnsanım ben, yani sınırlı bir varlığım. Etten kemikten oluşan ölümlü bir canlı-varlığım. Bazı şeylere gücüm yeter, bazı şeylere yetmez. Kişi ve toplum olarak yaşamın her

temel-belirlenimi için yürürlükte bu. Tersini öne sürmek zararlı olur, önyargısından kurtulmayı gerektirir. İnsanın düşebileceği önyargıların en zararlılarından biri oysa bu. Abartmayla alıp vereceği yok bu “en”- nitelemesinin; öyle ya, çeşitli varoluş kesimleriyle başka'yı seve seve kendine dönen insan, nice değerlerle bezenmiş bir yaşama-gerçekliği sağlar özüne. Bundan da daha yakışan ne olabilir ki insan için!

Ben aklını kullanmaktan çekinmeyen biriyim, nitekim eleştiriden sonra belli sınırlı bir sevgiyle yetinmeyi yeğledim, diye düşünenlere, kestirmeden söyleyeyim, yanıtım şu: Nedeni ne olursa olsun, söz konusu edilen, ister kişi, ister toplum, ister kültür olsun, ben'e biz'e yönelik eleştirileri dar tutmanın bir sonucu dar-sevgi. Eleştiriyi, daha işe koyulmadan belli bir yerde bitirmek üzere başlayan; eleştiriyi, ötesine geçilmez çizgiler, aşamalar, oylumlar olduğu inancıyla yürüten; eleştirinin “aşırısından” sakınmak kaygısıyla hertürlü önlemi alan bir ben-toplum-tarih-kültür-insan eleştirisi, ona ne kuşku, sınırlı bir sevgide karar kılacaktır. Bu tür bir eleştirinin mantıksal vargısı bu. Gel gör ki, kişiye topluma bazı erdemli açılışlar sağlasa da, tam eleştiri diyemiyorum doğrusu böylesi sınırlı bir eleştiriyi.

Eleştiri dediğin, özü gereği, sereserpe olmalı, durgu durak tanımamalı. Kendinden korkan, pısırik tutumlu bir eleştiri, ergeç tutucu bir eleştiridir. Elindekinden olmamak için, “Buraya kadar!” deyip bitirir eleştiriyi. Başka-sevgisi, kişileri toplumları alışageldikleri sevgilerden koparır, uzaklaştırır. Eleştiriyi özgü doludizgin serüven özelliğinin gereğidir bu. Kendi geleneklerinin dışına çıkma gerekliliği duymayan bir eleştiri, güdük bir eleştiridir; böylesi bir eleştiriyi bağlı sevgi ödülünün de, kendine uygun güdüklükte olması kaçınılmaz kuşkusuz. Gerçekte eleştiri, şaşılasi devrimlerden ürünemektir. Ancak bu açık-oluşla sağlanır devrimsel sevgiler, sevgide devrimler. Hep yeniden eleştirmeyen, yeni sevgiler kotaramaz.

İnsanın “aşırı” denen sevgiyi kaldıramayacağı; sınırlı bir varlık olduğuna göre, yöneldiği sevginin de başı sonu belli bir sevgi olması gereği; bunun insan doğası uyarınca böyle olduğu insan-varlığına ilişkin gerçekliğin tümünü hiç de yansıtmıyor. Çünkü insan, belirli kişisel, toplumsal durumlarda, tarihsel

gelişmesinin belirli aşamalarında sınırlı bir sevgiyle yetinir; o durum ve aşamalara uygun sevgidir böyle bir sevgi.

Gelgelelim, durağan kişi ve toplum çerçevesine özden yapışık bir varlık değildir insan. Belli çerçevelerden *dışarı taşan* bir çağlayıştır insan yaşamı. Özellikle, gittikçe incelen teknik başarılar, düşünme, algılama, duyma ve tasarlama alanındaki birbirinden üstün kültür başarıları, kapalı sevgilerin ötesine geçip götürmekte herkesi, herkesleri, – sürüklenircesine hızlı bir gidiş bu. Ençok da iletişim, bilgi ve uygulama alanındaki gelişmeler karmaşığından dolayı böyle; modernlik ile sonrasının akıllımezliğinden dolayı böyle.

Örnek diye bilgisayarın yarattığı yaşama olanaklarının atılımlarını şöyle bir gözönüne getirelim. Bana sana, büyüğe küçüğe, burdakine ordakine sesle-sözle-görüntüyle nice eylem ve düşünce, nice duyarlık ve yapabilirlik ağırları sunmakta. Gel de böylesi açıklığı olanevrende bir noktayı andıran ben'le, bir karışık oylumlu biz'ine kapan, yalnızca onlarda dönensin dursun tüm sevgin. Ben bu sevgiden çoğunu kaldıramam, diye ayakdiremek; bu sevginin ötesi bize göre değil, diye kestirip atmak, – işte tam da bu insan, insan-doğamıza aykırı, hem de nasıl.

Geniş açıdan bakınca: hiç de doğal değil dar-sevgi oylumlu insan. Çünkü insan, bir dar-çevre varlığı değil, bir *evren* varlığıdır. Apaçık olmasına apaçık ama kafalara dank edercesine yinelemek gerek: Düpedüz bir taş, bir bitki, bir hayvan değiliz biz insanlar. Sözcüğün olabildiğince geniş anlamında bir dünya-varlığıyız. Gittikçe daha belirgin biçimde belirlediği üzere, işimiz, *tüm* dünyayla; dünyaya *açık* varlıklarız biz. Doğamız bu, doğal olan bu bizim için. Buna göre, sevgi'nin böylesi dünyaya, böylesi evrensel açıklığa uygun olması kadar doğamıza uygun birşey olamaz. Buna göre: geçmiş yaşamdaki binbir dereden su getirerek bilimin belli vargılarını ben-biz ilişkisine dayatmak; tek tek çıkar kaynaklarından gelen itilişle dünyaya sırt çevirmek, insan-olmanın özdoğasına aykırı davranmaktır. İnsanı insan kılan tüm belirlemeler, yetiler, yetkiler, yatkınlıklar, başarılar için geçerlidir bu. Sevgi için de geçerli öyleyse.

Ben'ine yapışıp kalan biz'inde rahat ettiğini sanan, başka'yı

tehlike diye gören, yabancı'yı düşman belleyen sevginin hertür-lüsüne güle güle! Olan yönünden, ama ençok da olması gereken yönünden: insana özgü sevgi, çeşit çeşit zorluklarla donatılsa da geniş kuşatımlı bir sevgi evrenidir. Birzamanlar, baştacı edilmiş olsalar da; günümüzde bile yeryer biricik diye öne konsalar da sökmez bundan böyle dar sevgiler. Çağdaş yaşama gerekleri bakımından, erişilen bilim düzeyleri, ulaşılan düşünme diz-geleri bakımından, nice acılardan sonra inandığımız değerler bakımından en yüce değerimiz: başka-sevgisi.

Ne olduğuyla, nasıl olduğuyla, anlamı ve önemiyle başka-sev-gisini kavramak üzere girişilebilecek ilk yaklaşım deneyişleri, *bu* sevgiyi, çoğun hepimizin günlük yaşamdan bildiği sevgi ile olumsuz bir ilişki içinde gösterir. Şöyle ki, başka-sevgisi, herşeydenönce, sınırlı diye nitelediğimiz sevgiyle *yetinmeyen* sevgidir. Sınır gözetimiyle bağdaşmaz bir sevgidir. Ne denli ge-niş ve gevşek tutulursa tutulsun, az gelir başka-sevgisine sınırlı sevgi. Çünkü başka-sevgisi, eldengeldiğince çok-sevgi demektir.

Sınırı gerektirip belirleyen: amaçtır, amaçlardır. Birey-toplum işlerinde sıklıkla başvurulanan sınır-koyma: belli amaçlara varmak için yapılan şey, bu amaçları koruyup kollamak için yapılan şey, sevgide de uygulanır. Amaca bağlanmış olur böylece sevgi, *bağımlı* sevgiden sözedilebilir artık. Başka-sevgisinin katlana-madığı şeyse, tam da budur işte.

Bu sevginin yapısını olumsuz yönden günışığına koyan bir anlam çizgisi de, sınır-içi sevginin, olanca kaynağını, tadını, er-demini, ödülünü, görkemini hep bu sınırlamadan devşirmesidir. Seçimleri, süreleri, uzantılarıyla çerçevelenmiş, kuşatılmış bir sevgidir. Oysa başka-sevgisi, gerçekliğini böylesi çerçevelerin, birdeyime, yadsınmasında bulur.

Ortaya çıkar gibi olanı, şöyle pekiştirebiliriz: Birbakıma, hepten değilse de birbakıma, alış-veriş doğrultusunda bir be-

lirlenime bürünmüştür sınırlı sevgi. Sonuca yönelik bir sevgidir, – kendisi olmayan birşeye bağlı, bağımlı sevgi desene. Alış-verişin ekonomik tınısıyla, teknolojiye özgü işlevsellikle ayaktadır. Ya bağımlı ya işlevsel, hem bağımlı hem işlevsel bir yapıdadır: amaçla sınırlanmış bir sevgidir. Böyle sevgide önce verilir, sonra karşılığı alınır. Asıl istenen gerçekleştiren diye gerçekleştirilir. Örneke: kiskanç diye damgalanmaktan irkildiği için, oy hesabında başarılı politikacı, rakibini ‘sever’. Çok işine yarayan, eline ayağına tez hizmetçisi hastalandığında, hiçbir özveriyi esirgemez evin hanımı. Ülke çıkarı uğruna haritadan kalkmasını istediği devlete, salt öz ülkesinin çıkarları doğrultusunda sevgi gösterili ‘yardımlar’ sağlar bazı hükümetler. Yakın tarihten tanıdığımız pekçok çalışma kampı yönetimi, iş biter bitmez, karnına sırtına yetesiye bakım sağladığı tutsakların kökten işini bitirir. Çoğun, sınırların elverdiği *oranda* hoşgörülüdür böylesi sevgiler. Yoğunlukta, nitelikte başı sonu, içi dışı belirgin sevgilerdir. Herkesçe bilinip uygulandığı üzere: saygı, dayanışma, adalet gibi iyilikleriyle *belirli oylumlu* bir nitelik gösterirler. İçine kapandıkları sınırların ötesi yoktur bu sevgiler için; dışı kördür bu sevgiler.

Nitekim yalnızca bu sevgiyi gerçekleştiren, dolayısıyla da bu sevgiyle yoğrulan kişiler, kuruluşlar, devletler, hiçbirzaman denetimi elden bırakmazlar. Sevgilerinde sürçmemek kaygısıyla, “Sınırı aşmamalıyım!”, “Fazlası gerekmez, hattâ zararlı olur!” inancındadırlar. Bu inançla durmadan ayıklamak, seçmek, bunun için de, birdeyime hesaplaşmak durumundadırlar. Böyle bir sevgiye takılabilecek en uygun yafta *güdümlü* sevgi yaftasıdır belki. Bu da sevginin, belli sınır güden amaca göre gerçeklik kazanan bir araç, bir *araç-sevgi* olduğunu gösterir. Buysa, böylesi bir sevginin, kendi üstünde sıralanan belli amaca götüren araç olarak bir değeri olduğu sonucuna vardırıır isteristemaz.

Gel gör ki tam da bu, *tümden aykırı* düşer başka-sevgisinin gerçekliğine. İster ben’ce, ister biz’ce belirlensin, kendisini hiçbir sınırla yükümlü görmeyen; sınırdan ileri gelen ölçüp biçmeleri kendine tabantabana karşıt bilen; özünü, ancak ve ancak sınırları aşmada, sınır tanımayışta görüp anlayan; hangi yandan yönden bakılırsa bakılsın olanca varlık ve değerini bu

sınırlanışlar ötesinde algılayıp anlayan bir sevgidir başka-sevgisi. Belli sınırlar içinde başlayıp bitmeyen başka-sevgisi, hiçbir çekinceye aldırmadan tüm varlığıyla kendini sevgiye bırakan insana özgü sevgidir.

Önceden yöntem belirlemeden, iyice belirgin bir yönelme amacı gütmeyen dalış dalış bıraktım kendimi sevgiye.

Atıldım çekildim, gördüm yanından geçtim, bakım durmadım, sürüklendim direndim, – battım da battım, renksiz renksiz karanlıklara gömüldüm, renk renk aydınlıklara çıktım.

Nerelere götürmedi sevgi beni: ilk sezgiler ön-tatlarla güçlendi; sarmal sarmal tatlar birbirine yapıştı; umulmaz hüznlerle beklenmeyen coşkular birbirine girdi. Böylece sevgi anlayışım, anlayış anlayış aldı götürdü beni, çeşit çeşit gittim gidiyorum.

Kişisel-toplumsal yaşamı oluşturan değişik sevgileri birbirine yakın uzak yönleri ve çağrışımlarıyla, azıcık da olsa, izleme fırsatı doğdu. Dil-kültür-tarih-yörelere ilişkin salkım salkım anlamlara belli ölçüde sokulabildiğimi sanıyorum. Somut somut yaşama, soyut soyut kavramlarla oylum oylum dolandım.

Şimdi şöyle bir durup neler olup bitiyor diye kendi kendime sorduğumda: meğer tek bir gerçekliği görmüşüm, hep tek bir gerçeklikle karşı karşıyaymışım, hep birtek gerçeklikle içiçe yaşayıp gidiyormuşum, diyorum kendi kendime. Sevgi gerçekliğinin olabildiğince dağınık çeşitli bir yayılımında olumsuz gibi geliyor bu. Olumluca söyleyebildiğim şu: Sevgi bir, ya da “biricik” değil. Yani: hep aynı olan ve genellikle “doğal” diye bellenen sınırlı bir sevgi değil. Sevgi, sevgi olarak, doğal sevgi’yle başlayıp neyse gene doğal sevgiyle bitmiyor. Nereye bakarsam bakayım, kimi içten gelen bir güdüyle, kimi vargıların mantıksal bir aşaması olarak, kimi dıştan önüme konan atlanmaz bir gerçeklik olarak sevgi beni: hep başka’ya, doğal’ı aşan öteyana ilettili. Şöyle ki, doğal sevgiden çıktım yola, doğal sevgide dolandım, doğal sevgiden ötelerde buldum hep kendimi.

Başka-sevgisi diye bir sevgide buldum kendimi.

Özde, “sevgi”nin “başka”dan ayrılmaz birlikteliğini başka-sevgisi’nde belirttik kılmak amacıyla, ne zaman başka-sevgisi’nden sözetssem, bu birlikteliği dilegetirirken başka-sevgisi diye söylüyor; yazarken de, yazımcıların anlayışına sığınarak, can bir öneri benimki, başka-sevgisi diye yazıyorum hep.

Sevgi: başka’ya yöneltmekte, başka’yla sevgi olmakta. Sevgi, başka-sevgisiyle sevgiselleşmekte. Sevgi, pekçok önemli özellikleriyle başka-sevgisiymiş meğer, inancı sardı beni.

İşte bu inançladır ki, sevgi’de atalarımı arayıp bulma serüvenine kalkıştım. Serüven bu, çünkü nerelere gideceği, götüreceği belirsiz. Seve seve bıraktım kendimi bu serüvene. Beni ovoidan yaylaya, dereden yamaca, çukurdan doruğa götürdü dingin heyecanlı serüven-içi serüvenler. Dönüp dönüp yenilikler eskiliklerle dolup taşan bir serüven bu. Baştan sona değilse de belli bir yere ulaştım atalarımın, kiminde az, kiminde daha çok oyalandım. Yanılmıyorum inancıyla, güzelşeyler paylaşma fırsatları doğsun istedim.

İşte şimdi doğal denen sevgiden başka-sevgisine gözlerimi açan bir can düşünürü, “sevgi yiğitlerim” diye adlandırdığım yiğitlerim arasında benim için çok özel bir yeri olan birini anmadan edemeyeceğim.

Bergson, Henri Bergson adındaki bir düşünür-yiğidim. 15-16 yaşlarımdaydım onu tanıdığımda. Kıybucağında kalsak da, ortalığı kasıp kavuruyordu İkinci Dünya Savaşı. Akşam oldu mu, korkulu pencerelere perdeler inen, gündüzün damgalı mühürlü ekmek, şeker kâğıdı kuyruklarında bekleşilen yıllardı o yıllar. Sevgiden yana yoksul mu yoksulduk. Avrupa’ya nice sonra her gidişimde, bana yaşamının en güzel zamanlarını sunmuş olan, ama savaşta hiç erişilemeyecekmiş gibi gelen bir kentte yaşıyordu Bergson.

Aklımın bugün de ermediği bir rastlantıyla, okuldayken, Bergson’un bir kitabı geçti elime, Cezayir’de basılmış kötü kâğıtlı bir kitap, yüz sayfa dolayında: *Les deux sources de la morale et de la religion*: “Ahlak ile Dinin İki Kaynağı”. Deliler gibi okudum kitabı. Hep okuyorum, yılların yılı okuttum da. Tümünden dili, yeryer de konusu, konuları çekti beni. Hele sık-

sık geçen kavramların büyüsunü unutmadım hiç. Romansız yaşayamadığım onyılların başlarındaydım; birara, romanları bile unutturur gibi oldu Bergson.

Anlatılır yaşantı değil bu Bergson yaşantım. Düşünceleri özetlenir türden şeyler değil. Durup durup içimden: "İyi ki şu Fransızcaya bulaştım, yoksa yeryüzünün en eşsiz düşünsel tatlarından yoksun kalırdım" diyorum. Şimdi de söylemekteyim. Çevirilerin hiçbirzaman vardırmadığı bir tat bu. Başka dillerde neyse ne, Türkçede hâlâ gönlüme göre bir "Ahlak ile Dinin İki Kaynağı" yok. Bu görev sana düşerdi, diyenlere hak vermiyor değilim. Gel gör ki, rastlantılar gereklilik, gereklilikler rastlantı oldu, hep başka şeylerle doldu taşı yazı-çizi gündemim.

Ne diyordum, ayrıntılar biryana, işte beni Bergson, hem de nasıl, başka-sevgisine götürdü daha ilk karşılaşmamda. Etkisi hâlâ capcanlı. Yaşamım boyunca payıma düşen öbür etkinliklerimle arına arına, sürekli bir sevinç kaynamakta içimde. Gerçi Bergson'daki din ile ahlak birlikteliğinden yana olmadım pek. Şu da var: Bergson, birbakıma kendisi ermiş bir insan, sevgi açılımlarında ermişliğe büyük bir rol vermekte; benimse ermişlikle bir alıp vereceğim yok. Bergson'dan ayrıldığı daha nice şeyin sözünü etmiyorum. Özgür bir sevgi saygı benimki. Gene de Bergson'a içten bağlıyım.

Aklın kolayca yatacağı bir-iki kavramla, mantuksal bir zincir kurup Bergson'dan işte şunu şunu kattım yaşamıma düşünce-me, diyecek değilim şimdi. İlkın, Bergson'un sesi kulaklarımızı doldursun istiyorum. Beni onyıllarca hep işlemiş olan, böylece özümde saydığım bir alıntı var Bergson'dan. İşte bu alıntıyla özlendi özüm. (Fransızcasını buraya aktarınamak için zor tutuyorum kendimi. Türkçeleştirerek söyleyeyim):

"Müzik: sevinç, hüznü, acıma, duygudaşlık dilegetirir; her an ne dilegetiriyorsa biz oyuz. Yalnız biz değil, birçokları da, hattâ bütün başkaları da böyledir. Gerçekte müzik bu duyguları bize getirmez, bizi bu duyguların içine sokar, yoldan geçerken dansa sürüklenen yolculara benzeriz. Ahlakta çığıracılar böyle davranırlar. Onların gözünde yaşamın, önceden tasarlanamayan duygu titreşimleri vardır, tıpkı yeni bir senfoninin sağladığı titreşimler gibi. Bu çığıracılar, "

kendileriyle birlikte bizi bu müziğe sokarlar; bizse sonra bu müziği kımıltıya dönüştürürüz.”

Bir dans, “une dance” Bergson’dan payıma düşen, bir müzik, “une musique”. Ben bu müziği, bu dansı, deyim yerindeyse (pek yerinde değil, diyemiyorum) sevgi’ye uyarladım. Sevgi atam Bergson’dan aldığım günkü hız ve coşkuyla özvarlığını kapıp götürdü bu sevgi; artık benim olan, kendimi başka türlü tasarlayamadığım bir yaşama-biçimine dönüştü bende bu sevgi, ya da ben bu sevgide. Sonunda, *açık-sevgi* yoluna koyuldum.

Yine Bergson’un soluğuna gereksinim var. O soluğu Türkçemle özdeş kıldığımda durum şu:

“Toplumu genişletmekle insanlığa varılmaz: aradaki ayırım bir derece ayırımı değil, bir öz ayırımıdır. Birincisini, genelde, kendimizi doğallıkla yükümlü duyduğumuz zaman düşünürüz. Bu açık-seçik ödevlerin üstünde başka ödevler tasarlamaktan hoşlanırsınız. Öbürlerinden daha az açık-seçik olan bunlarsa, doğal yükümlülüklerin yerine geçmek isterler. Bundan böyle bağlanma, kendini verme, kendini adama ruhu, acıma gibi sözlerden başka birşey çıkmaz olur ağzımızdan. Ama, çoğun, sözcüklerden başka birşey düşünür müyüz? Kuşkusuz, düşünmeyiz, bunun iyice ayırdına da varırız. Gelgelelim, anlatım burda ya, bu yeterderiz kendi kendimize; hele bir zamanı gelsin, anlatım anlamına kavuşacak, böylece düşünme etkenlik kazanıp anlatımı dolduracak deriz. Ne ki, birçokları için böyle bir fırsat ortaya çıkmayacak, ya da eylem daha sonraya kalacaktır.”

Durum azçok saydamlaşıyor sanıyorum. Bergson’la başlayan, daha sonra birçok yiğitle pekişerek kıvamını bulacak olan bir kavram-açıklığına ulaştık, diyebiliriz. İlk sevgi-yiğidi Bergson’dan öğrendiğimi birkaç kavramla şöyle anlatsam yeridir artık: Evrendeki gezegenlerden biri olan gezegenimiz maddeden diriliğe uzanısta payına düşen yaşamda, bitki evreni ile hayvan evrenine bölüne bölüne, önüne çıkan engelleri, ya doğrudan doğruya ya döne dolana aşır insan’a vardığında, “kapalı toplumlara”, dolayısıyla da “kapalı ahlaklara” çakılıp kaldı uzun süre. O zamanlar için kaçınılmazdı bu aşama. Ama gitgide açılıyor toplumlar, ahlaklar. Süreç öyle ki, sınırlı töreler belirleyemez oldu insan birlikteliklerini. Durağan toplum

ahlakıyla kalakalmazdı insan. Yaşamın tarihsel gelişmesinde tökezliyor artık toplum-ahlak kapalılıkları. Tektek bazı önder kişilerin yardımıyla aşmaya yöneliyor insanlar kapalı toplumlar ile kapalı ahlakları. Bazı dinadamlarının da katkısıyla açılıyor da açılıyor yaşama-düzenlerimiz. Önderlerin açtığı çığırda kendini yenileme fırsatı buluyor insanlar.

Alışılmış bir yaşama-biçimi değil ama bu. Coşku, yaratı ve yüreklik ister. İşte Bergson böyle bir çığırda yarattığı “müzikle” kımıldatıyor insanları. Nitekim, salt Bergson’la karşılaştım da ben böyle bir devingenlikte buldum kendimi çocukluktan çıkınaya başladığım bir çağda. Ne denli gerekeni ne denli yaptım, belirgin birşey söyleyemiyorum şimdi. Apaçık bildiğim şey şu: Bu karşılaşmayla kapalı-açık toplum ve ahlak, “kapalı-sevgi”, “açık-sevgi” diye niteleyebileceğim bir oluşuma dönüştü gözümde. En içimden sarıp sardı, en içimden sarstı beni bu oluşum. Hayran, bu oluşumla yaşıyorum hep.

Bergson’un düşünme-dizgesine özgü sözlükten bir-iki sözcüğü çekip çıkararak “sevgi” sözcüğüne bulayıp epeyce değişikliğe uğratma işlemi değildi bu yaptığım. Herşey ortada: “toplum” ile “ahlak” sözcüklerinin yerine “sevgi” sözcüğünü koyma işlemi türünden bir değişikliğe indirgenemez yaptığım. Yaşama serüvenimin yarım yüzyılı aşkın bir kesitine, olsa olsa sözel yönden bir ışık serper bu işlem. Gerçekse şu yönde: Bergson’dan içime akan, karşılaşma-oluşumuyla alışılmış-doğal diyebileceğim sevgiden başka-sevgisine giden yolda buldum kendimi. Nicedir yürüyüp gidiyorum. Bergson’dan epeyce ötelerdeyim şimdi. Başka türlü de olamaz zaten: yol yola götürür kişiyi. Şimdi burda yaptığım: Bergson’la başlayan bu kişisel gidişin başka içlemlerve kapsamlarla içiçe dolana dolana beni nerelere doğru yönelttiğine ilişkin bir izdüşümü kotarmak.

İşte böyle bir serüven benimki.

Dilden Esen Başka'lar

Herkes önemle sarıldığı düşüncelerin; eylemlerine yönveren dünyagörüşlerinin; yaşamda ağırlığı olan inançların yalnızca kendine özgü olduğu kanısındadır. Bu ille de bir büyüklenmeye, oldukça sık rastlanan bir büyüklenmeye geri götürülemez. Kişinin içten beslenen özyazgısına da dayanır kuşkusuz. Ne var ki, inançların, yargıların, değerlemelerin, gerçekte, kişiye özgü 'mallar' olduğunu söylemek yanlıştır. Sahiplendiğimiz pek çok şey gibi, bunlar da, ille mal diye adlandırılacaksa, çok kişinin paylaştığı ortaklaşalıklardır. Özellikle dile-getirilebilen her düşünce, her dünyagörüşü, her inanç dilin herkese-açık yapısından kaynaklanır; dolayısıyla da, çok-sahipli değerlerdir bunlar.

Gerçekte ben de başka-sevgisi doğrultusundaki yönelişlerimi hem bedensel yapıma hem kültür-egitim etkilenişlerime borçluyum epeyce. En içimden kaynaklayan, zaman zaman öfke ve tutkuyla fışkıran, çoğun usul usul da olsa hiç uyumayan bir canlılık diye yaşamaktayım. Ozanca bir gözle:

Etimden, kemiğimden, iskeletimden geliyor bu.

Bana en yakınlarını görüp tanıdığım, ama pekçoğunun adını sanını bile bilmediğim ten-can atalarımın gelen bazı kalıtım-çizgileri akılmaz bir rol oynuyor kuşkusuz bende. Böyle demekten alamıyorum kendimi. Bu dediğimin, bilimsel temellendirmesini pek yapamıyorsam da, dediğimin bazı sağlam gerçeklere yaslandığını sanıyorum. Ne var ki, başka-sevgimin, tekbaşına, düpedüz biyolojik bir gerekçe olduğu inancında değilim. Başka-sevgimde: içinde soluk alıp verdiğim toplum-tarih havasının, kültür ortamının binbir etkenlikleri, yetişimime giren öğeler büyük ölçüde rol oynadı, rol oynuyor da.

Ona ne kuşku, herkes için gerekli bütün bunlar. Önce, hepimiz üç aşağı beş yukarı aynı kumaştanız. Gene de benim, çok kişinin olumsuz diye yorumlayabileceği iki ayrıcalığım var bu bağlamda. Biri: kültürmüş, yetişimmiş, önünde sonunda bu gibi şeyler de boş olabilir ama, elimde değil işte, ciddiye alıyorum bu gibi “şeyleri”, hem de içimi dışımı dolduran büyük bir tatla. Öbür tuhaflığımsa şu, ne denli tuhaflık denebilirse artık: Bayılırım yığın yığın insanın “etkilenme” deyip sırt çevirdiği şeye. Çok kişi, etkilenmeyi kişi-yitimiyle özdeş tutar; ne yapıp edip etkilere sınıksız kapatır kendini. Bense, birkez erdem diye bellediğim etkilere vargücümle “açık”, “apaçık” olmaya bakarım. Heryanımı sunarım sayıca çoğaltınaya çalıştığım etkilenmelere. Öyle ya, etki tehlikelidir insan için; etki insanı ezer; düşmanımızdır etki, türünden tekerlemelerin tam tersi doğrudur benim için. Etki: kendime sağladığım yardımdır, değerli bir yardımdır inancındayım; etki beni yüceltir; etki benim dostumdur inancındayım.

İşte bunun içindir ki, çeşit çeşit kültür kesimlerine bırakmışımdır kendimi; böyle gelmiş, böyle gidiyorum. Dil, edebiyat, sanat, felsefe, bilim, teknik, eğitim, – daha da öbürleri, her kültür kesiminden her etkiyi, bana en çok yarayan besin belki budur umuduyla, değerlendirici bir yaklaşımla karşılarım hep; etkiyi, ilkin geri çevirsem bile, özümeye uygun düştüğünü anlar anlamaz iyice özümserim.

Etkilerden öğrendiğimi pekaz şeyden öğrendim. Kafama gönlüme öyle çok şey kazandırdı ki etki-açlığım. Etkiler üstümden doludizgin essin isterim. Gizemli bir bilgeliği var yazgımda etkilerin. Götürdükleri yerlere seve seve giderim.

Hangi kıyıbucaktan koptuklarını açık-seçik bilmesem de, dilden, dillerden esen etki yelleri içindeyim. Hızlı, sessiz, uğultulu, – kimi okşar ısıtır, kimi uyutur uyandırır dili. Dilin oradan oraya götürdüğü bir uçurtmayım. Yönüm yörüngem sarsılır

ama zaman zaman. Uzak yakın başkalarını kötöleyip kınayan, yabancıları hor görüp aşağısımayı buyuran itelemeler başgösterir dilin, dillerin dörtbiryanından.

Her alanda yabancıyı güvensizlikle süzen, dolayısıyla da yabancıya kin püskürten sözler, deyimler, tekerlemeler içerir her dil. Nerdeyse vazgeçilmez öge durumundaki bu tutumu, her dil, kendine özgü dehasıyla kimi alaya alarak, kimi dobra dobra gerçekleştirir.

Toptan izlenimi bir-iki örnekle gözler önüne koyabiliriz.

Türkçeden kalkalım.

Yaban sözcüğü ile bu sözcükten türemiş pekçok sözcük, deyim, atasözü ve tekerleme barındırır Türkçe. Yabangillerin ortak özelliğine gelince, çok geniş bir anlam-kapsamı içerirler. Doğa-görünümleri, bitkiler, hayvanlar, tek tek insan bireyleri, davranışlar toplum ile dile yansımış olur böylece.

Sözgelimi işlenmemiş topraklar, kendiliğinden örtülü kırılık yerler, boş bırakılmış yamaçlar “yaban” bölgelerdir. İnsan eliyle henüz belirgin bir değişikliğe uğramamıştır buraları. Ayrıca, çeşit çeşit bitkilerin yabanından sözederiz. Eşeğin, keçinin, domuzun yabanını herkes bilir. “Uygarcılık” diye böbürlendiğimiz binbir gürültü patırtı yüzünden çoğumuz kendi gözüyle görmemiş bile olsa, yaban nitelemesini irili ufaklı hayvanlara yakıştırdığımız bir gerçek. Genellikle az rastlanan, çekinilen, insandan uzakta yaşamını sürdüren, tehlikeli, zararlı, yırtıcı canlılardır yaban hayvanlar. Yaklaşık aynı şey bitki türleri için de geçerlidir. *Yabanmantarı*, *yabaninciri*, *yabanhavucu* işte böyle bitkilerdir. Otlakta kendi kendilerine biten, sıkıda kalınca korka korka yenilen bitkilerdir. Bitkinin yabanını hayvanın yabanından daha itici buluruz bazan. Kimi yabanarısı kötü soksa da, kimi yabanmantarı öldürür.

“Yaban” denen, “yabancı” denen insanlarsa: kendimizden saymadığımız, bizden olmayan, birlikte yaşamadığımız, bize uymayan insanlardır. Genellikle aykırı davranışlar sergileyen, bunun için de bizi ürküten kişilerdir yabancılar. Oturup kalkmaları, yemeleri içmeleri, dilleri dinleri bizimkinden başka, bambaşka insanlara “yabancı” gözüyle bakarız. “Yabancı” kavramı: kurallarınıza uymayan şaşırtıcı yönleri bulunan, genel-

de bize tedirginlik verici yanları ağır basan insanları kuşatır anlamca. İşte bundan yabancı'yı kendimizden uzak tutmaya özen göstermemiz doğal gelir bize. Kuşku, ürküntü türünden olumsuz sarkan davranışlarla yabancıya yönelmeye hak kazanmış oluruz. Dolayısıyla da, değer dizgemizin dışında kalan yabancılara pek değer vermeyiz; hattâ *yabanadam* sözcüğünün belirttiği üzere, varlığımıza bir "tehdit" diye algılarız yabancıyı.

Kuşatımı ne olursa olsun, *yabancı*'da odaklaşan bütün söyleme-olanakları "insan" çevresinde döner. *Yaban doğa*, insan eli değmemiş, ıssız yerlerdir. Doğada bir görünüm yabansa, orda insan olmadığı için öyledir; bitki yabansa, insan başarısı bahçelerde bostan ekilip biçilemediği için öyledir; hayvan yabansa, evcilleştirilmiş olmadığı için öyledir. *Yaban*, ya da anlamdaş bir sözcükle *el*, *eller* dışta kalan, dışarıda kalan, dışarıda bırakılan, dışlanan kişilerdir, herşeyden önce *başkalarıdır*, başka toplumlardır. *Yerli olmadığı için*, yerli yerinde sayılmayan, buyüzden de değerli kişilerin ötesindeki kişilerdir uzaktaki kişiler.

Karmaşık, rasgele, düzenden yoksun yapıp etmeler, bize göre yabancı'ya ilişkin şeyler. *Yaban gibi yapma*, *sözüm yabana*, *sanki yabana söylüyorum* gibi kınamalar da *yaban*'ın yabancı'nın yansılanışlarına tanıktır.

Tektek çeşitli yabancıların oluşturduğu bu anlam tınısı, toplumlara da siner. Dışımızdaki toplumlar, çoğun, anlamakta zorluk çektiğimiz toplumlardır. Bu toplumları örgütleyen insan davranışlarıysa, hem çıkışları hem amaçları bakımından yakınlardan, yakındakilerden daha aşağı görülen, giderek değersiz yaftası takılan herkes, herşey.

N'oluyor bana, kaptırdım kendimi: atasözünce bir deme döküldü dökülecek Türkçeyle pınarlanan içimden. "Yabancı" sözcüğü, ya da anlamdaş doğrultudaki "el" ve "başka" sözcükleri, değersizlik ve güven eksikliği dilegetirir çoğun. Nitekim *el için üzülmeye değmez* diye yapıştırırız hemen. Yerine göre belli etmeden, *el elin nesine, gülerək gideriz yasına*. Hemen üst köşeye buyur edilmez dışarıdan gelen canlı cansız her varlık. *Yarı yolda bırakır el oğlu adamı. Akar suya inanma, el oğluna dayanma, yarıda kalır'sın. El atına binen tez iner; el ipiyle kuyuya inilmez; el ağzıyla çorba içilmez. Yaban'ın, el'in, başkası'nın hazırlopa*

konması kolay kolay içe sindirilmez. Davulu biz çaldık, parsayı başkası topladı. İnsanın başına gelebilecek en büyük aşağısama, *el kapısı*'nda yalvarıcı duruma düşmektir.

Bütün bunlar iyi güzel de, bilgeliğine inandığım dilin olanca bilgeliğini yansıtmıyor gene de. Gerçi dönüp dolaşıp insan kuşaklarınca birike birike aktarılan bir bilgelik dilin bilgeliği; ne denli süze arıta biriktirsek de önümüz ardımızla insanız, sınırlı varlıkları, – her zaman her yerde bilge değiliz, olamayız da kuşkusuz. Gene de azıcık daha yakından deştiğimizde: *her dilde*, insanların konuştuğu her anadilde, “yabancı” kavramının, bir “sevgi esirgeyişi”, bir “sevgisizlik”, hattâ düpedüz bir “düşmanlık” içerdigi yadsınamaz. Bu da ‘el’e, ‘yaban’a dış’tan, dışsal birşey gözüyle bakıldığı için böyledir. Gerçekte, doğrudur da bu. Ne var ki, dışta-kalana, dolayısıyla da dıştan gelene hep olumsuz yönelmek hiç de zorunlu bir yazgı değildir.

Türkçe *yabangülünü*, tekbaşına dünyayı pırıl pırıl güneşlemeye yeten o ak sultanı, binbir emekle yetiştirilen güllerden daha çok sevenler var. Yaban’ın o belli anlamıyla nesi “yaban” *yabangülünün*? Sensiz-bensiz bayırlarda biten *yabanturpuna*, *yabanıspanağına* bayılıyorum ben. O yeşil boynuyla *yabanördeği*, düşlerimi en güzel söylencelere dönüştürmüştür. Gerçi ele, yabana sevginin bazı alınganlıklara yolaçtığı olur Türkçede. Nitekim, şimdi, bizleri çevreleyip nice nice canlının yaşamına nice nice sevinçler katan bildik kuşların çiçeklerin, *el buğday biz saman mıyız* diye bana yan yan baktığını görmüyor değilim. Ama o kadar: “yabancı ille de kötüdür” diye kesin bir yargısı yok Türkçenin.

Aynı şey, gerekli ortam-tarih-ses-anlam değişiklikleriyle öbür diller için de geçerli. Örneke bol bol; yeter ki göz görsün, kulak işitsin, akıl seçsin.

Ortaçağ Londrası'ndan kalma bir açıkpazar yönergesinde gözüme çarpmıştı. Belleğimdeki izi sürdüğümde: bize bugün “ilkel” gelen, ya da “ilkel” gibi görünen görünümüleriyle Latince, Fran-

sızca, İngilizce karışımı bir duyuruda, dışardan mal getirenlerin nerelerde tavuk satabileceğine, nerelerde tavuk satamayacağına ilişkin bir duyuru söz konusu: Kentte oturanlara: *deinz* (*dans*) *la cité*, kent dışında oturanlara *fors* (*hors*) *la cité* anlamında *de-inzein* denilnekte o yönergede. Günümüzde İngilizcede kentte oturanlara, *denizen* denir. Eski Fransızcadaki *denz*'le, *dans*'la, "içinde" ile Londra'da oturanlar: *citein* (*citoyen*) – günümüzdeki *citizen* burdan geliyor. *Foreign*'se, Londra'da oturmayanlar. Şu rastgelişe bakın: İngilizcedeki *foreigner* Fransızcadaki *forain*'den geliyor: *fors*, *foris* dışarısı demek zaten. Latince *forain*'se dışardan "gelen satıcı". Dışarlarsa *kapalı* toplum, devlet, kent-devleti durumundaki kent-dışları, yani kırılık, ormanlık bölgeler, – *forest*, *forêt* "orman", İtalyancada *forestiere*, yabancı değil mi ki?

Örnekleri kolayca çoğaltabiliriz.

Eski Yunancada *ksenos* "dışarlıklı" demek; Latincedeki *extraneus* da onun çeviri-yansıısı. Fransızcanın *étranger*'si Latincenin yavrusu. Bazı ses-kaymaları, yananlam-sezintileri ötesinde, hep aynı havada *estrano*, *strano*. Cermen kökenli dillerdeki *Auss*-lu, *out*'-lu sözcükler ile türevleri de öyle. Sözelimi, *Ausslænder* "yabancı" demek Almancada. Almancanın *Fremd*'li sözcükleri uzak'la ilgili. Ne çok dışlamış Almanca yabancı'yı. İşte birkaç örnek: *Fremdstoff*: "yabancı madde", *Fremdherrschaft*: "yabancı gücün yönetimi". *Fremdkörper*: "yabancı cisim", "bulunduğu yerle uyuşmayan cisim". Bu sözcüklerin hepsi "dışa-atılması-gerekir" doğrultusundaki bir itmeye, nerdeyse kinli bir itilişe bürünmüş.

Öbür dillerdeki oluşumlara değinmesek de, azçok dağınık görünümlü durumu şöyle derleyip toplayabiliriz: Diller birlikte oluştukları, birlikte varoldukları toplumları, özde, ayakta tutmak yönünden *yaban'lı el'li*, *out'lu*, *auss'lu*, *ksen'li*, *ex'li* ve daha başka dışsal-dışlayıcı örneklerle ve benzeri ses-anlamlarıyla sarıp sarmalamaya çalışmışlardır. Ne var ki zaman zaman ağırbasan bu oluşum, her dilin, her zaman böyle olduğuna tanıklık etmez.

Sesler çalınıyor kulağıma: Alanları boş buldun, uçarcasına koşturuyorsun dil-kanatlı atını! Duruyorum. Öpülesi yabancı-dillerden canım öz dilime *yeni bilinçler* derleme özleminde hep bu koşturmacalar.

Çok, çok eskilere, pekçok eskilere uzanıyor yabancı'nın kökenleri. Türkçeden epeyce öncelere ilişkin anlam-kavramları deşmek gerekiyor. Ancak burda, uzatmamak için, (bu “uzatma” kulağıma çalınır gibi olduğunu sandığım öfkeli birtakım seslenmelerin tortusu) birtek çentikle yetineceğim:

İsa'dan önce onuncu ya da dokuzuncu yüzyıllardan kalma belgeler bunlar. Bugünedek erişen çoğu eski Yunan, Asur, Babil kaynaklı bu sözünü ettiğim kırıntı-belgelerden edindiğimiz tutamaklar, kimi tarihsel kıvamlı kimi söylence türü tutamaklar. Şunları irdelememizi, aklayakın kılıyorlar: Hazar Denizi güneylerinde, bugünkü adlarıyla Vezirabad ve Mezarüşşerif kentleri dolayında Zerdüşt (Zaratasta) Bey'e bağlı göçmen boylar yaşıyor-muş. Küçükbaş hayvanları, atları, bir de çift hörgüçlü develeriyle çevrede ün salmış topluluklarmış. Çekinilirmiş onlardan; pusatsız gezmezlermiş, yürekliymişler, hem de nasıl. Çift hörgüçlü develerine “ustra” denirmiş. Zaratustra'daki “ustra” bu. Zaratustra ise: “açık kahverengi deve sahibi” anlamına geliyor. Yalnız bey değil, din başkanıydı, ozandı da Zaratustra. Açıklama çözümleri kat kat güçlükler aşmayı gerektiren konuşmalar var elimizde Zaratustra'dan. “Gatha”lar adı verilen bu konuşmaların başlıca özelliğiye: tüm insan-evren anlayışını, gerçek ile yalan arasındaki karşıtlıkları aydınlatmaya yönelmeleridir. Çağ koşulları çerçevesinde, kuşkusuz; ama nice bilgelikler içeren bir biçimde konuşmalar bunlar. Zaratustra buyruğundaki topluluklar, (bazı dinbilginlerinin “Zarathustra” diye yazıpokuduğu) “Zaratustra” yönetimindeki topluluklar daha çok oturucu topluluklar, kendilerini “Biz iyiler” diyeniteleyen bu topluluklar, belirgin yerörtüsü sınırlardan öteye geçmeden davalarını besleyip geçiniyorlar. Bu sınırların ötesindeki çevrelerdeyse, ilkin davranış ve düşünüş tutumları bakımından, sonra sonra heryönden “kötü” diye nitelenen boylar yaşıyor. Ahlak, bilgi, hastalık gibi varoluşu yakından ilgilendiren herşeylere siniyor bu iyi-kötü ayırımı. Zamanla kutsal-olan ile kutsal-olmayan da hep bu anlayışla belirleniyor.

Yüzyılların toplum kargaşalarıyla içiçe giden bu yaşama ve değerdendirme biçimi iyi'ye, bilgi'ye tarihsel bir kişiliğin örnekliliğine geri götürölüp *Ahura Mazda*'ya dönüşüyor. Yüzyılların karınançorman akışı içinde: "Aşağı ruhlara", "kötü ruhlara" da *Angra Mainyu* adı veriyor. Eski Pers geleneklerine gelindiğinde, temel-ikilik, dilimize yansıyan söyleyişle, *Ehriman* ile *Hürmüz* sözcüklerinde simgeleşiyor.

Dolanık mı dolanık tarih-söylence çizgileriyle örölmüş yöresel bir költür-düşünce gelişmesinden şimdi burdaki aydınlık sağlama çabamıza yardım sağlamak amacıyla elde edebileceğimiz sonuç şu: Kısa süreler için, küçük topluluklar için de geçerli olsa, her zaman her yerde düşünmüştür insanlar, düşünmeksizin yaşayamazlar çünkü; düşüncelerse, dolayısıyla yaşam algılamalarıyla oluşan düşünsel değerdendirmelerse, dar denebilecek bir coğrafya sınıırıyla belirlenmiştir; bu sınırlar içindeki herşey iyi, dışta kalan herşey kötüdür.

Bu tutum, üç aşağı beş yukarı, *her zaman her yerde* saptadığımız tutumdur; durumlar gelişmişlikler ne olursa olsun bu böyledir. İlk yazılı belgelerini Zaratustra çağından bildiğimiz: ben-başkası, kendim-yabancı, özüm-el, bizler-dışımızdakiler, biz-onlar, ben-başkaları, sevdiklerimiz-yabancılar türünden, – ne kadar karşıtlık varsa hepsi insana özgü bir algı ve düşünme kalıbı gereğidir. Dilin, tüm toplum-tarih-söylence boyutlarıyla sarmaşdolaş olan dilin, dillerin, bazı yönlerini yorumladığımızda vardığımız görüşaçası bu işte.

Dil-tarih hiç mi hiç yalına indirgenemeyen karmaşık yaşam kesimleri.

Dil işleri ormansı işler, ondan sözü azıcık dolaştırdım, söylemek istediğime geldim böylece: Kendininkinden başka bir dili, kendi anadili diye sevenler de gönendiriyor beni. Anadil olarak hiçbir dili öbüründen ayıramam. Her dile, o dili öz dil diye sevip

sayanlar açısından bakmayı bir ödev, ama aynı zamanda büyük bir tat pınarı olarak benimserim. Yapamasam da, anadilimmiş gibi öğrenmek isterim; öğrendiklerimiyse kendi anadilime, anadilimdeki konuşmalara, birbakıma, katıp değerlendirmek isterim. Hiçbir dil, öbürü için, doğal bir engel, dolayısıyla da doğal bir düşman değildir. Tersine belbağlamanın: çarpık, yakışsız, önyargılı bir tutum olduğuna; bunun da kişiyi, yaşam-kültür darlığına götürdüğüne; hele anadilini gerçekten içtenseven biriye, onu anadilin pekçok güzelliklerinden yoksun bırakınaya götürdüğüne inanan biriyim.

İşte bundan, hangisi olursa olsun, bir dili, tekyanlı bir bakışla, yabancı düşmanı diye damgalamak *yanlıştır*. Kendi payıma konuşsam da, çok kimsenin duygusunu yansıttığı inancıyla, dobra dobra şöyle diyeceğim: çok sevdiğim anadilim yeryüzünün biricik dili değil. Gönlümce, özgürlüğümce ben kendi anadilimde yaşıyorsam, bu, sayısı milyarları bulan nice türdeşlerimin başka anadillerde yaşadığını hiçbir zaman gözardı etmeye götürmez beni. Herkes kendi anadiline duyarlı. Herkesin kendine özgü bir sevgilisi var: kendi anadili. Başka türlü dendikte: *her anadil sevgili*; hiçbirini incitilemez. Hiçkimsenin, hiçbir dil adına hakkı yok buna. Bence, insan-olmanın en görkemli erdemi bu gerçeği evetlemek.

Nitekim Türkçe, birbakıma, oldukça saygı gösterir “yaban” diye nitelediği başka’ya, yabancı’ya. Yabancı’yı konuk olarak ağırlamada özveriden çekinmez. Yabancı: bilgi, yenilik, değişim kaynağıdır Türkçe için. Çeşitli nedenlerle kaç kez abecesini değiştirmiştir; bununla, topluma kültüre nice yararlar sağlamayı içine rahatlıkla sindiren bir dildir Türkçe.

Başka dillerden de tanıklıklar derleyebiliriz. Birtek tanığa başvuracağım şimdi. Fransızcada “yabancı”: *étranger, étrange* sözcüğünde de yansıdığı gibi, “şaşırtıcı”, “yeni”, “hayranlık uyandıran”, “beklenmedik güzellikler getiren” doğrultusunda anlamlar içermektedir. Nitekim “étrange” dediğine, yeri geldiğinde: “étonnant”, “nouveau”, “admirable”, “merveilleux” der Fransız.

Bütün bunlar böyle, böyle de, kesimleri ile ayrıntılarına son olmayan insan-toplum-dil-kültür gerçekliğinin bir üyesi olarak ben de, çok kişi gibi düşünüyorum. Ne var ki, iş-güç yüzünden, ilgi-

kaygı sürüklenişleri yüzünden gerçekliği deşmeye kalkışmaksızın yaşayıp gidenlerden ayrılmaktayım. Gerekince yinelemekten tat aldığım bir söyleyişle, yaşama-gündemimin başlarında yeralıyor dil. Onun içindir ki, kısacık da olsa sözünü ettiğimiz bağlamda ne düşündüğümü belirtmeden geçemeyeceğim:

Bir günde kurulmamış da olsa, dili dile açan, dili dile bağlayan sayısız köprüler gözleyebiliriz geçmişte. Çeşit çeşit iletişim araçlarının akılları durgunluğa salan bir hızla geliştiği çağımızda, iyiden iyiye belirginlik kazanmıştır bu durum.

Şurasından burasından günışığına koymayı istediğim gerçeklik, artık ortada sanıyorum: içine kapalı toplumlar, dolayısıyla da içine kapalı diller yok. Böylece: birbirine karşı anlayışsız, birbirine salt düşman, birbirini salt sevmeyen diller, toplumlar olsa olsa bazı insanların düşlerinde var artık. *Dil-toplumlarının yan yana, içiçe sürdürdüğü bir gerçekliktir insan-kültür gerçekliği.*

Dilsel açının insan yaşamında etkili bir rol oynadığı yadsınamaz. Ne var ki, bu rolü insanın her zaman her yerde yetesiye bilinçle kavradığı; başka türlü dendiğinde, bu rolü insan-olmanın kaçınılmaz yazgısı diye benimsediği inancında değilim. Oysa yaşadığı gerçeklikçe dil, kapalılıktan çok *açıklıktır*. Dil karşıtlıklar içinde boğulup kalmaz; çoklukların evrenidir. Dil tek bir ikilik kalıbıyla yetinemez, renk renk olanaklar taşır, üretir bağrında. Neden mi böyle: insan için geçerli olan pekçok özellik, dil için de geçerlidir de ondan. Şöyle ki: dil insan gibidir, dil insanın dilidir. İnsansız varolmayan dil, dilsiz varolmayan insan hep gelişir değişir. Altını ne denli çizsek yeridir: *hep birlikte bir gelişip değişmedir bu*. İnsan, diliyle, sürekli açıklıktır, açılmalıdır da ondan.

Dönem dönem kaçınılmaz görünse de, hiçbir dil, dışarıya sıkı sıkı kapayamaz kendini. Olanca yapılarıyla *başka* dillerden çıkar diller. Kökü dışarda alıntılarla varolup gelişir diller. Yabancı sözcüklerle, sürekli-eğreti yabancı sözcüklerle dolup taşar diller. Diller-arası alış-veriş, toplumlar-arası alış-veriş, hertürlü alış-verişin temelindedir. Diller, *birlikte yaşamının* en güzel örneklerini seğilemişlerdir eskidenberi. Yalnızca itmeler değil, çekmeler de; sevgisizlikler değil sevgiler de akar, ne denli yabancı-başka diye bellendirse bellensin, dilden dile, toplumdaki topluma, kişiden kişiye.

Sevgi Yiğitleri

Çoğun ikircikli bir davranış uyandırır bende yiğit. Hayranlık dolu bir saygı çekimi ile karışık bu-da-yeni-bir-abartı-mı türünden bir kuşku çekincesi allak bullak eder içimi.

Serinkanlı nitelemeyle, yiğit: en önem verilen yetkinlikleri özünde birleştiren insandır. Gerçi çağdan çağa, kişiden kişiye değişir önem ağırlıkları. Değişmeyen birşey var, o da: yiğit diye tanıtılan insanın, her zaman her yerde, sıradışı eylemler gerçekleştirmesi; akla sığmayan zorluklar aşması; türdeşlere karşılıksız mutluluklar getirmesidir.

Bir çizginin unutulmaması gerekir: hayranlık fışkıran bir inançtır bu. Her inanç gibi, inanan için, sarsılmaz bir doğru; inanmayan içinse, doğru olup olmadığı denetlenmeyi isteyen bir varsayım. Orası öyle de, kim ne derse desin, birini birkez yiğit diye belleyenin inancı uyarınca: insanı insan kılan bir görkemle, hattâ insanı insandan üstün kılan bir görkemle ışıldar yiğit. Nerden bakılırsa bakılsın, en imrenilecek kişidir o. Tasarlanabilecek en yüce değerlerle, gözkamaştıran erdemlerle bezenmiştir. Yiğide yönelen özlemler gizli düşmanlıklara da bürünse; yiğide yönelen alkışlar, kıskançlıklar da örtse içerse, övünçler apaçık düşkırıklıklarına da yolaçsa, nerden bakılırsa bakılsın, genelde, yoğun ilgi odağıdır yiğit.

Bense, irkilmeye kapılıyorum yiğit karşısında. Özellikle de yakın çevrem aklını başından alan yiğit karşısında, çoğu kişinin çekinmeden “olumsuz” damgasını yapıştırdığı bir uzak-durma içindeyimdir. Elimde değil bu. Gel gör ki, böbürlenmek için söylemiyorum; nitekim bir süre sonra haklı çıktığımı görürüm. Bana hak veren olmasa da, kimin umurundayım ki, oldukça

sık yaşadığım bir gerçek bu. Bu böyle diye, al-sana-anlayışı-duyarlığı-güç-kımıldanan-biri-daha türünden bir damganın bana hiç mi hiç yaraşmayacağı kanısındayım. Bu kanının nesnel bir gerçekliği olduğunu söylemem gerekir. Çünkü kendimi bilişim, beni tanıyanların bilişi, dönüp dolaşıp birleşmekte. Apaçık: durgu durak bilmeyen koşturmadayım düşünüş yönünden. Buram buram duygu tüten hayranlıklar hergünkü övünüm. Yaşamak, düşünmek, koşturmak, – herbirimizin kendimizce alinyazısı bu. Hayranlıklarından öte bir yaşam, – ne gerçeklikte ne düşte böyle birşey tasarlayamam kendime.

* * *

Epeyce tartışmalı bir kavram yiğit. Öylesine yüklü ki, oldum olası eski püskü görünümü var. Zaman zaman yalına indirgenmiş gibi gelse de, Marx'ın anasavlarından birini hep ciddiye almışımdır. Bu sava göre: salt yönetici sınıfa özgü çıkarlar yönünden, çok sayıda insanı sindirip ezmeye götürür yiğit düşkünlüğü. Nice gözkamaştıran renklerinde bile, yiğidin, binçaltına inince, erdemlilikle hiç mi hiç bağdaşmayan koyu koyu birtakım gölgeleri olduğu kanısındayım. Ana görüşlerini, yılmadan, günlük yaşama geçirmeyi görev bildiğim Aydınlanma, bazı yiğit türlerini, tüm akrabalarıyla derin mezarlara gömdü diye zaman zaman üzülüyor değilim. Temele ya da ayrıntıya ilişkin birçok konudaki düşüncelerini paylaşmasam da, yiğit konusunda, çoğun, yerden göğe haklı Freud. Bu bağlamda, gençliğimle birlikte, onyıllarıma damgasını vuran varoluşçu-çözümleyici tutum ve alışkanlıkların da, yiğitliğin maskesini düşürdüğünü gönül rahatlığıyla söyleyebilirim. Ayrıca: binbir dereden su getirerek yiğidi kutsallaştırmanın, ne yapıp edip yiğit yetiştirmeye çabalamanın, yönetim-eğitim-araştırma açısından gönülden belbağladığım demokrasiye, çoğu kez ters düştüğüne tanık oldum.

İşte bütün bu yaşantıların ışığında, hâlâ yigitten, yigitliklerden, yigitlerden sözetmek şaşılacak şey doğrusu. Tutarsızlığıma verilse de, kendimi tutamadığım için böyleyim.

Yigitten arınmış bir ortam değil benimki. Zaten hiçkimse böylesi bir ortamda soluk alıp veremez. Benim de yigitlerim

var. Onlarsız yapamam. Gerçi bu yiğitler herkesin yiğidi değil. Gerçi bunların hiçbirini herkeslerin istemi üzerine benimsemiş değilim. Gerçi dinsel denebilececek bir bağla yiğitlerin önünde eğiliniyorum. Gene de kendime özgü yiğitlerim eşsiz değerde varlıklar benim için. Şöyle: ne gerçek üstü, ne insan-üstü varlıklar yiğitler. Senin benim gibi insan herbiri. Değil mi ki onlar da insan, eksikten gedikten sıyrılmış degiller. Ama ne insan hepsi: hepsinin ortak bir özelliği var çünkü: *sevgi yiğitleri* onlar.

* * *

Kadınmış, erkekmiş; yaşlıymış, gençmiş; şu ülkedenmiş, bu uğraştanmış; eskiden yaşamış, çağımın günümün adamıymış, değilmiş – bütün bunlara ya da benzeri belirlenimlere, “yiğit” diye nitelediğim kişileri bulup gösterincede ölçü-ölçek gözülle bakmıyorum. “Yiğit” denince ilk akla gelen yiğitlerden başka konumları var benim yiğitlerimin. Özce, askerlikle falan alıp vereceği yok onların. Romanlarda, sahne oyunlarında karşımıza çıkarılan (“kahraman” diye anılan) kişilerle de ilgileri yok.

“Yiğitlerim” çoğul bir sözcük diye, yiğitlerin çeşit çeşit türden olduğu sanılmasın. Topu topu birtek tür yiğidim var, bir ikincisi yok. Bu yönden bakınca, herkesin tümen tümen yiğitleri olduğu düşünülürse, *yiğit yoksulu* sayılırın. Bırakın ki, tek türden öteye geçmesem de, sözünü seve seve ettiğim yiğitlere, yiğit demek bile, yapımla çelişircesine tuhaf geliyor bana. “Sevgi yiğidi” der demez içim rahatlıyor ama. Sereserpe bir niteleme bu, – sevgi yiğitlerim olmadan *yaşayamam* çünkü.

Bu böyle de, şaşıyorum bazan kendi kendime: N’apıyorsun böyle? Sen diren diren, ama sonra nerden nasılsa, “sevgi yiğitleri” diye kimselerin ne olduğunu pek bilip işitmediği bir yiğit türünde karar kıl. Yiğitler er geç kutsallaştırıldığına göre, kutsal da er geç tapınma odağına dönüştüğüne göre, var gel tasarla durumunu. – Olacak şey mi bunlar. Olduğu da yok zaten.

Durum şu: insan-insan arası, insan-toplum arası, toplum-toplum arası karmakarışık uyuşmazlıkları giderincede öncü güçler sevgi yiğitlerim. Ancak onlarla: umursamazlıklar ilgiye, soğukluklar yakınlaşmalara, kingütmelerdayanışmaya, katılıklar bağışlamaya, bile bile çarpıtmalar sımsıcak anlayışlara, savaşlar barışa, düşman-

lıklar dostluğa dönüşür, kimi birçırpıda kimi zamanla. Sevgisizliklerden sevgiler yaratma erleridir onlar. Başarılarını erdemden ayrılmadan gerçekleştirsınler de, hangi uğraş doğrultusunda, nasıl yol-yordamla olursa olsun, duruma pek bir değışiklik getirmez bu. Ses, söz, çizgi, boya, taş, yönetim alanında *önlerdedir* sevgi ustalarının yerleri. Akkâğıtlardan sahnelere, sokaklara, kapalı alanlara dek her yerde tam görkemiyle ortaya koyabilirler yiğitliklerini. Kadın da erkek de olsalar hep böyledir yiğit görkemi.

Öğretmenlerim, danışmanlarım, esinlerim onlar. Kuşku-larda, öfkelerde, tartışmalarda, çoğun yanyana, kimi karşı-karşıyayım onlarla. İçimi açtığım gönüldeşler, önüme ardıma bakışlarının yörüngeleri, güç pekiştiricilerim onlar. Benden hiçbirşey istemez gibi göründükleri zamanlar, onlardan gelen güzel istemlerin basıncını duymuşumdur; gerektiğinde tekbaşım kalakalmışken, meğer tekbaşım değilim deyip onlara güvenmişimdir. Hem karışık hem düzgün, hem düzenli hem ürkütücü yaşama tarlalarında, acılarla, sevinçlerle, bunalımlarla, mutluluklarla bir oyana bir buyana savrulur giderken, sevgi yiğitlerinden hep özlü birşeyler paylaşmaktayım gibi gelir bana. Varlıklarıyla kamaşır da, açılır da somut-kişisel gerçekliğe bakan gözler. Düzmecelikten ayılttıkları olduğu gibi, tekyanlılığa da salabilirler. Bazan ayakbağı oldukları sanılsa da, yüzeyselliklerden derinlere açılımlar sağlayabilirler.

Kendi adıma açık-seçik şöyle diyebilirim: iyi ki sevgi yiğitle-rim var, – yeter ki akıl, duygu, talih şaşırtmasın birlikteliğimizi.

Birbirinden açık-seçik sınırlarla ayrılmayan, tıkız yapılı karmaşık bir bütündür kültür. Gene de kültür evreninde belirginlik sağlamak için, bakışlarımızı birkaç öbekte yoğunlaştıralım.

Önce, sevgi ile nesnel yönden hiç ilgisi ilişkisi yokmuş gibi gelen *yönetim-hukuk* ağırlıklı etkenlere ve verimliliklere çevrilelim. Şöyle bir deşince, birdeyime, sevgi diye izin verilen şeyleri düzenlemeye, bu düzenleri sürdürmeye yönelik politik eylemler

ile çeşitli örgütlenişleri de katalım bunlara.

Belli toplumlara özgü tarihsel-geleneksel yaşayışı gözeterek ileri götürmeye yöneldiğimizde, politik-hukuk alanının önde gelen kişilerinden pekazına sevgi yığidi diyebilirim. Bunların da, hiç kuşku yok ki, pekazı sevgiyi açmaya, sevgiye sınırta-nımaz bir gelişim kazandırmaya kalkışmıştır. Belli topluluk-ları, belli ülküler ve amaçlar dolayında birleştirme kaygıları yüzünden, sözü geçen *belli*'lerin ötesini zararlı, yasak, tehlikeli diye nitelerler. Hattâ çoğun, önderi oldukları toplumun dışına düşmangözüyle bakarlar, herkese benimsetmeye çalıştıkları bu bakıştan alırlar güçlerini. Sözelimi eski Roma senatörleri, tüm yapıp ettiklerinde yalnızca Roma'yı düşünürlerdi. Napoléon'un Ceza Hukuku, özde, Fransız toplumuna özgü hukuktu. Belir-tik biçimde yazıya geçirilmese de, Roma'nın ötesi sevilmeğe değmeyen barbarların ülkeleriydi. Fransız-olmayan ülkeler-se, bir zamanlar, kendi uluslarını "büyük ulus" diye niteleyen Fransızların gözünde, sözcüğün tüm yergi tonlarıyla "küçük ulus'ların" "küçük" ülkeleriydi.

Tüm inanç, eylem, töre ve törenleriyle *din*: çoğun, sevgi ile örgülenen bir kültür bölgesidir. Başta din kurucuları ve eğitim çıkıraçanları olmak üzere, tüm din ve eğitim ileri gelenleri, alanlarındaki etkenlikleri hep sevgi adına gerçekleştirdikleri inancındadırlar. Kendilerine yandaş kazandırdığı bilinciyle, bu inançlarını, fırsat buldukça çevrelerine duyurmaktan geri kalmazlar. Gelgelelim, din yığıtleri ne denli geniş ufuklara yö-nelirlerse yönelsinler, sevgice sınırlı bir oylumda kalakalırlar. Evreni kuşatma izlencesiyle ortaya çıksa da, her din, ilkece: umut, söylence yaptırımlarıyla, bilgi, özlem, eylem bakımından, yalnızca kendisine bağlananların dinidir; yalnızca onların ya-şamına çeşitli yönlerden çeki-düzen vermeye yönelmiştir. Din dışında kalan bireyler ile toplumları yandaşları arasına katmak uğruna hiçbir çaba esirgemez; çabaları boşa çıktığı sürece, di-

şardakilerin, bu arada başka dinden olanların kendi çevresine zarar vermelerini önleme yolları arar; gerektiğinde hertürlü zora başvurmaktan çekinmez. Açık-örtük kökleri dine dayanan gerginliklerden, düşmanlıklardan, savaşlardan geçilmez insanlık tarihi. Kendine özgü çevreye ne denli sevgi dağıtırsa dağıtsın, kendi dışına, enaz düzeyde bir hoş geçimden öte sevgi gösterme gereğini duymaz genellikle dinler. Din kurucuları, peygamberler, din öncüleri, dine ilişkin sözcükler, söylemler, eylemler tanıktır buna.

Gerçekte din yiğitleri *kendi* çevrelerinin yiğitleridir. Kendi çevreleri için yiğittirler. Din yiğitlerinin hemen hemen hepsi din-içi değerlerdir: din dışındakiler içinse ha var, ha yok onlar, – tıpkı belli bir paranın belli bir ülke-sınırları içinde geçerli olması gibi. “Evrensel” nitelemesini kendine övünçle bir güzel yakıştıran dinlerin herbiri, “bizden-onlardan”, “bizim-dinden-olanlar ile bizim-dinden-olmayanlar” doğrultusunda ikilikler, karşıtlıklarla varlıklarına güç devşirirler. Buysa, evrenselliğin sözde kaldığını; böylece din alanlarındaki sevgi yiğitlerinin, genelde, etkileri ve örneklikleriyle, alan-sınırları içinde dönen-diğini söylemekten başka birşey değildir. Ancak ayrıcalıklı din yiğitleri, bu sınırları gerçekten aşmayı başarırlar. Ayrıcalıklı din yiğitleri, sevgiyi kendi dinlerine kapamayan; sevginin, dinli dinsiz tüm insanlara dağılıp yayılmasını gerçekten isteyen; bu yolda ben-biz-çıkarı gütmekten yaşayıp eyleyen dinlilerdir. Geçerli din çevresinin içinde de dışında da, dine ilişkin özlü özsüz kalıpları biçimleri zorlayan mistiklerdir. Buyüzden de o kalıpların üzerine titreyenlerce kınanan ama tam da bundan ötürü başka dinden olanların da gönlünü dolduran mistikleridir bunlar. Az mı azdır bu tür yiğitlerin sayısı. Bir örnek vermek gerekirse, ona da *din* yiğidi diyeceksek, işte Buda! – Binbir sözümona yorumun, türlü türlü kişilerin kurumların, türlü türlü amaçlarla, türlü türlü yeltenişlerin kendisini şuraya buraya çekıştirmesine karşın, dar-sevgilere sığmayan, sığdırılamayan bir sevgi yiğidi Buda.

Herzaman, her yerde, her eğitimin en soylu yanı, insana sağlamak istediği yararlardır. Ne var ki bu yararlar, *insan olarak* insanı değil de *belli sınırlar açısından* insanı katkılandırmayı gözönünde bulunduran yararlardır. Sözgelimi, belli bir ülkeye uygun vatandaşlar yetiştirmek; belli topluluklara uygun erekler çerçevesinde belli uğraşları en iyi beceren irili ufaklı uzmanlar yetiştirmektir. Bir Kant, bir Wilhelm von Humboldt, bir Herder bile, eğitim izlencelerinde tüm insanlara yönelik değerlere yervermiş olsalar bile, çerçeveli sevgilerin ötesine geçmede kapsamlı başarılar sağlayamamışlardır. Kuşkusuz bu, onların kişisel eksiklikleriyle açıklanamaz. Asıl neden, eğitimin ayrılmaz bir geleneğiyle: çoğun, yönetimde ağırlığı olan kişi, örgüt, kurum ve benzeri güçlerin istekleri doğrultusundaki etkin bir eğilimle, yani sınırsız sevgi ülküsünden uzak kalma geleneğiyle açıklanabilir.

Buna göre: eğitim, gerekli ve yeterli bir sevgi genişliğine kavuşturulmadıkça, eğitim-içi çevrede ne denli sevgiler yeşertirse yeşertsin, eğitim-dışındaki çevrelere karşı, çoğun, sevgisizlikler üreten bir kültür kesimidir. Ne yazık ki böylece eğitim, düşmanlıklar doğurur, düşmanlıklar pekiştirir. Bu da, tuhaf ama doğal bir dönüşümle, eğitim bölgesindeki sevgi yiğitlerinin sevgiyle hiç bağdaşmayan oluşumlara öncülük etmeleri gibi acı sonuçlara yolaçabilir.

Doğumdan ölüme, insan yaşamının her anı, *teknik*'le, dolayısıyla da *bilim*'le belirlenmiştir. Kim olursak olalım, hangi bilim teknik düzeyi ve bilinciyle nerde oturursak oturalım, durmadan artan bir yoğunlukla bu hep böyle.

Bulanık bakış ayırđına varmasa da, azıcık dikkat, bilim-teknik'in sevgi ile yakın bir ilgi içinde olduğunu saptamaya götürür. Yalnızca kentte köyde, evde çarşıda, sağlıkta hastalıkta bu dünyayı, çok kişinin sorusuz sorgusuz anladığı doğrultuda daha rahat yaşanır kılmaya yönelir bilim-teknik. Böylece, en

engin anlamıyla sevgi ile sıkı bağlar içindedir bilim-teknik. Bu da, *bilim ile tekniğin*, sınırlı sevgi gerçekleştirmelerini aşmamıza yardım eden olanaklar hazırlamasından ötürüdür. Savaşta insan öldürmeyi sözümona ‘yetkin’ doruklara ulaştıran endüstri unutulur şey mi, türünden haklı karşı-koymalar çin çin kulaklarımızda. Orası öyle: kötü amaçlara yönelen eğri kullanımlarla, hiç kuşkusuz en korkunç sevgi yokedicisi durumunda bazan bilim de, teknik de. Ancak buna, doğrudan doğruya bilim ve tekniğe yüklenebilecek bir yüzkarası gözüyle bakılamaz.

Sıksık vurgulandığı üzere, kabaca da olsa, gerçek şu: Ne iyi ne kötü bir kültür alanıdır bilim-teknik kendibaşına. Bilim-teknik yiğitleri, araştırma ve ürünlerini tüm insanlığın yararına sunarlar. Ülke hakkı, yönetim baskısı, toplum çıkarı zaman zaman ağırlığını koysa da, *vatanı yok* bilim ile tekniğin. Galilei’ler, Newton’lar, Maxwell’ler, Edison’lar, Curie’ler, Pasteur’ler, Einstein’lar bilim-teknik dehaları oldukları kadar, anlayanın anlayışı oranında, *sevgi devrimcileridir* de. Ben-biz bağınazlığından fışkıran kıskançlık ve düşmanlığın kotardığı çifte ölçeklerin *ötesinde* çiçeklenir bilim-teknik. Arkasını bilim ile tekniğe dayayıpsavaş, ezme, sömürü, soykırımkusan araçlar, düpedüz bilim-teknik değil, bilim-teknik *araçları*. Araçlarsa, gerçeklikleri ve mantıkları gereği ancak kullananlarca araç. Hangi nedenle olursa olsun, sevgisiz insanların, sevgi dağarcığı dapdaracak düzeydeki insanların elinde kötünün kötüsü niteliklere bürünen başarılı bilim-teknik ürünleri, buyüzden özyapısıyla tümünden kötü olamaz. Bilimin tekniğin sonsuz sayıda “iyi” ürünler barındırdığını akıldan çıkarmak büyük haksızlıktır.

İşte bu açıdan, bilim-teknik: ünlü ünsüz, küçük büyük, çeşit çeşit çağlardan ülkelerden, uzmanlıklardan sevgi erlerinin, temelde insan-dünya sevgisiyle beslenen kişilerin, emek, özveri ve yaratılarıyla oluşan evrence geniş bir kültürdür. Gerçi politikaca önyargılara, ahlakça sürçmelere dolanabilir zaman zaman bazı bilim-teknik bulucuları. Gene de bu, tüm bilim-teknik yiğitlerine veryansın etmemizi gerektirmez. En içten gelen sevgi ve saygıyı hak ederler çoğun. Bilimin, tekniğin genelde adı sanı bilinmeyen sevgi-yiğitleri: ırk, ülke, inanç gözetmeksizin her zaman her yerde herkesin canına can katan bir yaşama-sevinci bağışlarlar insanlığa.

Sanatı sanat yapan ‘şeyler’ var mı? Varsa neler bunlar? Yönel-
diğim ‘şey’ ne zaman sanattır? Ne zaman değildir? Sanatın her-
birimiz için anlamı ne? Kişisel-toplumsal kültürde, uygarlıkta
nasıl bir ağırlığı var sanatın? Sanatsız neyiz biz? Sanatı işin
içine katmadıkça, saçmanın saçması bir yaşama düşmekten
başka ne kalıyor bize?

Bu kadarcıkla da yetinsek, bütün bu boğum boğum sorular:
sevgi ile *bağ kurmadıkça* ya karanlıklarda yitip gider, ya da çarpık
yanıt-denemelerinin içine tıkanıp kalır. Herkes böyle sanmasa
da gerçek gerçektir.

Durumlar açıklığa yakınlaşıyor gibi: İlk akla gelen şu: İşlediği
acı ya da kötülük de olsa, doğrudan doğruya sevgi armağanı
her sanat yapıtı. Böylece hem sevgi armağanıdır hem sevgi ar-
mağan eder sanat. Sanatı, sevgiden ayrı tasarlamak sanatın içini
boşaltmak, sanatı içinden boşaltmaktır. Sanatın olduğu ortamda
zorunlulukla sevgi de var. Sevgi yoksa, ortada birşeyler varsa
bile sanat değil bu.

Sözle, sesle sunduğu, sessiz araçlarla biçimlediği sevgisizlik
bile olsa: insanı kendisiyle, insanı insanla, insan topluluklarını
birbirleriyle sevgisizlik ilişkisine salamaz sanat. Savaş kıskırtan,
düşmanlık aşılayan, bireyleri mutsuz eden, insan topluluklarını
birbirine kırdıran bir ürüne (başkaları ne derse desin, elimde
değil) sanat-yapıtı diyemiyorum ben. Sevgi öldüren, dolayısıyla
da, er geç insan öldürmeyle sonuçlanan birteksanat yapıtı göste-
rilemez. Sanata yönetimin uydusu gözüyle bakan politikacılarla,
bilerek bilmeyerek, elele veren sözümona sanatçılara rastlarız,
kuşkusuz. Ne var ki, bu gibi gerçeklere yaslanıp “sanat” ile
“sevgi”yi birbirinden uzak tutmaya, hattâ birbiriyle bağdaşmaz
tutmaya karşıyım doğrusu. Orası öyle, herkesçe paylaşılan bir
tanımı yok sanatın. Olsun demiyorum: olamaz da zaten. De-
diğim şu: sevgi’siz tanımlayamıyorum sanatı. Pekçok şey için
olduğu gibi, sanat için de önerisel tanımlardan yana olmamız
gerekir. Bu bağlamda benim önerdiğim tanımı: sanat ile sevgi-

nin, sevgi ile sanatın çeşitli yönlerden birlikteliği oluşturmakta. Bu tanımda pekçok kişi uzlaşıyoruz kanısındayım.

Çoğunlukla sevdiren sanat. Sevgi'yi sevgi olarak en çok sevdiren kültür alanı sanattır. İğrenç tiksintilerin, cana kıymaların örtük-açık kol gezdiği dönemlerde bile (nice "felsefe" öğretilerine, nice "teknik" uygulamalara karşın) sevgisizliği azaltıp aşmaya, sevgiyi nitelendirip yoğunlaştırmaya özenle sarılır sanat yapıtları.

İyi güzel ama önemli bir yazarlık açmazının giderilmesi gereğini gözardı edemeyiz burda. Yazarlığımı gerçekleştiriyorum, diye yapıp yaratan; bu uğraş ortasında yazar olarak sevgiyi kendiliğinden bakım gösteren; hattâ, sevgiyi yazıyla yüceltme çağrısı aldım, diye dönüp dolaşıp birtakım ben-bağnazlıklarına kapılan sanatçıyı bağışlamak zor mu zor doğrusu. Sevgi adına da yapsa, olanca değeriyle insanı yerin dibine geçiren sanatçıya sanatçı derken sızım sızım sızılıyor dilim. "Yokolsun insan, yaşasın sevgi", olmaz öyle şey! İnsan-sız sevginin ne anlamı var? Tüm-insana özgü sevgi, insan-bütününün görkem temeli sevgi. Duygu derinliklerini yakalayıp yansıtmaya dileğiyle de olsa, sanatını sevgisizlik edimleriyle besleyen sanatçı, yapıtında, ağıyı bala da dönüştürse, tedirginlikler doğurur içimde. Ahlak sanat-tan üstün olduğu için değil; ahlak sanattan önce gelir türünden bir öğretiyi savunuyor değilim şimdi. Sanatın içinde yaşamak yetiyor bana, başkalarına kalsın sanat öğretileri. Gerçek sanatın, en önemli varlık-yapısıyla, gerçek sevgiyle içli-dışlı olduğuna inandığım için böyle diyorum.

Sözelimi, bazı erkek yontucuların, erkek ressamaların, bes-tecilerin, ozanların: sere serpe sevseler bile, sevdikleri kadınları, sanatlarının esin kaynağı durumuna indirgemelerini; onlara nice acılar çektiirdikten sonra, birkez yapıtlarını tat tat döşedikten sonra, geride bıraktıkları yaşama yıkıntılarına aldırış etmeden başka esinlere yönelmelerini hiçbir zaman içime sindirememişimdir. İnsan, ille de tutarlı olmalıdır, türünden bir saplantı yüzünden böyle düşünmüyorum. Kişi, sanatçı da olsa, insan olmalı, yani sevmeli; sevgiyi – sanat için bile – araç olarak kullanmamalı, diye düşünüyorum da ondan. Nitekim sevgi demektir sanat; sevginin sınırlarını gittikçe genişleten bir yığittir sanatçı.

Nice anlamların, özgeçmişlerin belgeleri üzere: acıya, dolayısıyla da sevgisizliklere dayanan *sanat olaylarıyla* dolu kültür tarihi. Tarihin yasası demek böyleymiş, türünden bir saptamayla geçiştiremiyorum sözünü ettiğim olayları. Adına ne dersiniz deyin, ister kültür ister uygarlık diye niteleyin, kültür-uygarlık tarihi sevgisizliklere çok yer ayırmakta. Gene de, sanatın, sanatçının gerçeği ile bir tutamayız bunu. Piramitler, dizi dizi piramitler, sonraya hayranlık uyandıran sanat tatları sağlamış olsalar da eskinin unutulmaz mezarlarıdır. Eskinin gözalcı asmahahçeleriye, birtakım tutkunların, zorbaların, boşgururluların sayısız sevgisizliklerle kotardığı anıtlardır. Ne ki, sanatın, sanatçının vazgeçilmez öğeleri gözyle bakamayız sözünü ettiğimiz örneklerdeki katı yürekli yaşantı ve ilişkilere. Sevgisizliğe yaslanmak, böylesi bir sözümona gerekliliği kaçınılmaz bir zorunluluk diye benimsemek, hangi sanat adına olursa olsun, özde, insanlardan bir insan olan sanatçıya, sanatsevere yakışmaz.

Şimdi de şöyle bir karşı-çıkışın yolumu kesmeye kalktığını sezinliyorum. Sevgi'ye ilişkin nice sanat yapıtları yaratılmasını, öyleyse? Yaratılsın, – hem de nasıl, çok çok yaratılsın, gereksinim var onlara, hepimizin gereksinimi var. İyice bilinsin: Sanatçılar insanlığın kıvancısıdır. Bu tür sevgi yiğitleriyle dolu tarih. Birbir sayılası zenginlik mi bu? Sayıları fazla demeye getirdiğim sanılmasın sakın. Öylesine yavan sevgisizlikler, öylesine boğan dar-sevgiler, öylesine tam oluşumuna erişememiş sevgiler kaplamış ki ortalığı, gerçek sanat erlerinin sayısı hep artsın dileğindeyim çok kişigibi ben de. Sevgi erleri çünkü onlar. Sevgiyse “fazla” diye nitelenemez hiçbir zaman. Cansız sev, canlıyı sev, insanı sev, doğayı sev, sözcükleri sev, – hangisinin, kime zararı dokunur? Savaştı, öldürme merkeziydi, politik sömürüydü, yasal kılıflı korkutmaydı, yasa-dışı ezmeydi – nerde sıkışsan Mimar Sinan’a, Mozart’a, Chaplin’e, Mondrian’a, Brancusi’ye, Béjart’a, Ettore Scola’ya sığın, ya da seç seçebildiğince gönlüne uygun sanatçını. Günlük sevgi buluşlarının, gününbirlik sevgi talihlerinin dışında, bir de seni aşır sarıpsarmalayan, sana aşkın kültür alanına yaygın sevgide arınmak, olanca insanlığında, sevgiyle arınmak istiyorsan, yapabileceğin başka ne var ki!

Önemli bir gerçeğe daha parmak basalım: sevgiyi işleyip benimsetirken insanı darlıktan çıkararak açıklıklara kavuşturmakla özisini gerçekleştiren sanatın, sözümona yeri geldiği için, kaçınılmaz olduğu için ilk hızını sevgisizlikten aldığı sanılmasın. Sevgisizliğe dayanmak, işte sürçen bir varlık olarak insanoğlunun kolayca düştüğü bir çukur. Özellikle sanatçının göz göre göre bu çukura düşmesine göz yumulamaz, yeter ki sanatın durumunu açık-seçik kavrasın.

Diyeğim ki elinde değil sanatçının, çektiirdiği acılara, duygu sömürülerine, sevgisizlik pınarına bana bana kalemini, keski-sini, fırçasını işini görüyor. Olabilir. Bu onun kişisel yazgısı. Genellikle sanatın özü diye birşey istemiyor bunu. Uyduruk-sal birşey böylesi öz. Sanat-ile-sevgi gerçekte bir birliktelik, öz türünden fizik-ötesi bir varlık-dayanağı değil bu, sanatın kendisi böyle.

Hele sevgiyi var etmek için sevgisizlik gerek, demeye kalkmıyor mu bazıları (pek birşey 'diyen' yok ya, neyse) ozaman arkadan ne gibi sözcüklerin sökün edeceği belli. Şöyle diyecekler çalımli çalımli, özellikle "diyalektik" sözcüğüne takılmadan edemeyenler: "Sevginin diyalektiği" dönüp dolaşıp düşünce tarihinden bildiğim sevginin artmasına yönelik bağlamlarda kotarılmakta, birdeyime. Gene de yerinde kullanılmalı her kavram gibi bu kavram da. İnancım uyarınca: hiçbir parlak deyim sevgisizliği hoşgösteremez. "Diyalektik", ille de "diyalektik" sözcüğüne başvuracak-sak, sanat ile sevginin ortaklaşa gidişi; az-sevgiden çok-sevgiye doğru durgu durak bilmez bir diyalektik gidiştir. Sanat-sevgi görüşüm uyarınca başka türlü-sünü düşleyemediğim için olacak, kendi hesabıma böyle diyorum ben.

Yaratıcı kişiler, algılayan halk, yürürlükteki beğeniler, kullanılan teknikler, amaçlanan erekler, verilen biçimler, sunulan içerikler, sanattan sanata ne denli değişik özlere kılıklara bürünür-se bürünsün, hep sevgiyle, ama başka başka sevgilerle kendini ortaya koyar sanatta. Her sanat dalı, her sanat yapıtı, hep başka başka yansıtır sevgiyi. Sözelimi: Mimar Sinan'ın öbür-dünyayı yücelten camilerinde dönüp dolaşıp bu-dünyayı sevdirdiği gözden kaçmaz. Le Corbusier'nin çizdiği bir konutlar öbeği, yaşama sevgisini pekiştiren tatlarla bezenmiştir. Mondrian'ın genç kız

yüzlerini bir sevgi çiçeği gibi öpüp koklainamak için zor tutar insan kendini. Sevgili Cihat Burak'ın o bez üzerine boyadığı kediyi, ben oturur oturmaz kucağıma hoyratça sıçramasın diye, "Tırmık git!" diye seslendiğim kediyi usul usul mıncıklayasın geliyor içimden. Mozart'ın ölüm ezgileri bile "Böylesi güzel sesler bırakıp gidilir mi?" dedirtiyor insana. Cumbalı camlı, kadınlı çocuklu, kırmızı sardunyalı yeşil saksılı İstanbul türküleri, insan-doğa-kent sevgi sevgi açtığı komşuluk ilişkileriyle "Ne mutlu bana!" diye sevinçten sevince iletiyor dinleyenleri. Brancusi'nin taşı şimşiri oya oya salt uçmaya dönüştürdüğü kuşlarla, sevgiden kanatlar takıp uçuyorum ben de. Nâzım makineden sözederken bile birbirimizi sevelim, diyor bize. (Ah, bir de "Bütün kadınlarımı aldattım" demeseydi!) Dağlarca'yla, yatak sıcaklığına elini dokundururken, sevgi dolu bir insan sıcaklığı kaplıyor içimizi. İlk bakışta sevgiden bambaşka şeyleri beyazperdeye getirse de, Ettore Scola en korku salan yönetimlerin bile sevgiyi yokedemeyeceği bilincini vurguluyor her filminde. Béjart'ı her gören, olanca bedeniyle duya düşünce dans etmeye başlıyor onunla. Bu küçücük örnekleme tutamından sonra, gel de şimdi ayrı ayrı düşün sanat ile sevgiyi.

Hep sanat-sevgi bağlarını açınızı, belki artık pek gereği yok sanılsa da, bir çizgicikle azıcık daha pekiştirmek istiyorum: Sanat olmayan yerde kültür olmaz kanısındayım. Öyle ya, sanatın yokluğu, en yoğun kıvamıyla sevgi'nin de olmadığını gösterir. Buysa, insansız uygarlık tasarlamak gibi saçmanın saçması birşey. Şöyle de diyebilirim: insanların varetmediği bir gerçekliği, dolayısıyla da insanları sürdürmeye yönelik bir gerçekliği yok saymaktır.

Keşke öyle değildir ama bugünkü evrende kültür durumumuz azçok öyle bir yöne hızla yuvarlıyor hepimizi. Sayıları hiç de az olmayan bazı politikacıların, askerlerin, silah satıcılarının, sömürü cambazlarının kulakları çınlasın, çınlayacağı yoksa da söyleyiverdim işte, durumlar, ne yazık ki öyle. Yalnız onların mı, sevgi hakkını aramayan yığınların da kulakları çınlasın. Binbir örtük-açık düzenle öylesine aptallaşıyor ki beyinler, tüm insanların kulağı çınlasa yeridir. Nerdeyse buyruksal bir tutumla, "çınlamayan kulak kalmasın!" diyesi geliyor insanın.

Başkalarını bilemem ama, birçok kafaca gönülce sevgi-akrabalarımın kulakları gibi, benimkiler de hep çın çın.

Dallıbudaklı ulu bir kültür ağacı olarak yazın dünyasının durumu ne sevgi-sanat ortamında? Şiiri, romanı, öyküsüyle; düşüncesi, kurumu, felsefesiyle; kimi somut kimi soyut diye nitelenen yayımlarıyla, ister edebiyat ister felsefe densin, pıtrak pıtrak kültür dallarını, sanat yönünden şöyle bir günüşiğine ulaştırmak, bir fiske değinmeyle gerçekleştirilecek türden uğraş değil doğrusu. Ona ne kuşku, hiçbir kültür dalı böylesi bir işleme gelmez. Böylesi birşeyi aklımdan bile geçirmem. Tersini varsaymak, hem varsayana hem varsayılanı özden yaraşmaz.

Bu davranışın kişisel bir nedeni olduğunu söylemenin de ayrı bir tadı var şimdi benimi için. Felsefeyle edebiyatla öylesine içiçe bir yaşam ki benimki, sanat-sevgi bağlamında birbirine sımsıkı dolanan bu iki kültür-dalına yakından eğilmemek, nesnel gerçekler biryana, özyaşamıma hile karıştırmak olur gibime geliyor. İşte bundan, azıcık yayılmamın yalnızca kendime değil başkalarına da yararlı olacağı inancındayım; ölçüyü kaçırmadan sağa sola uzanmaya bile yüreklendiriyor beni bu inanç.

Çeşitli kaygı ve özlemlerden dolayı: edebiyat zaman zaman insan-toplum bilimleriyle bağ kurar; felsefe de, büyük ölçüde insanla, mantıkla, doğa-insan bilimleriyle, matematikle birlikte uzınanca alış-veriş içindedir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken şu ama: Edebiyatı felsefe ile öylesine birbirine yakınlaştırır ki “sevgi”, bunları genelde birbirinden ayrı tutmaya kalkışmak uygunsuz yapaylıklara yolaçar. En iyisi, ağırlığını sevgi’de bulan edebiyat ve felsefeye, eski bir deyimle, “konuca” hep birlikli bir yazın dünyası olarak eğilmektir. Böylece, “Bu yapıt edebiyat yapıtıdır”, “Bu yapıt felsefe yapıtıdır” türünden katı öbekleyici kestirip atmanın sakıncaları önlendiği gibi, “sevgi”yle daha yoğun bir ışığa kavuşma fırsatı sağlanmış olur. İşte bu amaçla, tür, çağ, dil, ulus gözetineksizin, düzyazı ve şiir ustalarını,

birarada sergileyeyim diyorum, – hepsi hepsi bir tutam sevgi yığidi. Herbirinin birkaç niteliğini vurgulaya vurgulaya, öznel ve özel bir açıdan ele almak bile öyle heyecan verici bir görev ki. Bu yığıtlerimin kimiyle sürekli birlikteyim, kimine de dönem dönem bağlanıyorum. Bu yöndeki en kuşatıcı gerçeğim şu: Tüm sevgi yığıtlerimden epeyce etkilendiğim inancındayım.

Kuşkusuz, bundan, hepsini birden herbakımdan evetliyorum anlamı çıkmaz. Yazarlarıma ilişkin evetlemelerimi herkesin kolayca onaylamasını da beklemiyorum. Dediğim gibi, kişisel izlenimler benimkiler; ne var ki, önemleri döne dolaşa pekişen izlenimler. Yazarlarımda beni en çok bağlayan yönse, kanımca: sevgi doğrultusunda sağladıkları genişlikler. *Herbiri* kendi çağına, ama az ama çok, sevgi’de devrim getirmiş bir yığıttir. Pekçoğunun insanlığa kazandırdıkları, nice nice sonralarda da sürüyor. Gerçi yazarlarımdan hiçbirinin, tartışma götürmez bir yetke kesinliğiyle benimsenebileceği inancında değilim. Gene de herbirinin benim için, yalnızca benim için değil *herkes* için, sevgi yenilikçisi olduğunu söylemek kıvanç veriyor bana. Öyle ya, onlarla yoğurdum sevgi anlayışımı.

Ne zaman “sevgi” desem, besbelli edebilsem de etmesem de onların değerli bir payı işlemiştir ta içlere. Kişisel yazgımdan günübirlik yaşamımın değişik kıvamlı görünümüne dek, çeşit çeşit rastlantı ve zorunlulukların oluşturduğu bir sevgi-evrenidir onlar benim için. *Benim* dediğim neler borçlu değilim ki onlara! Dapdaracak sevginin, sınırlı sevginin ötelere yönelirken onlardan gelen dürtülerle, özlemlerle kımıldanıp coştum zaman zaman. Yazarlarımdan kendimce devşirdiğimle esinlerle, düşüncelerle sevgi-yığıtlığından nice şeyler gelip *sindi* özyaşamıma.

Öyle güzel şeyler ki bunlar, tattıkça tatlanmaya baktım hep. Çekinceler yürekliliğe, korkular sevecenliğe, önyargılar anlayışlara, sevgi yasakları özgür atılımlara, yeterler daha-iyiye dönüşüyor onlarla. Karınca kararınca gönendiriyorlar beni. Uzandıkları imrenilecek aşamaların çoğuna çıkamasam da, yaşamımın içinden, kendimce izlemeye çalıştığım önderler onlar.

Dilim yetmiyor bu yığıt sevgi önderlerimden özümседiklerimi özetlemeye. Ayık-uyur, bilinçli bilinçsiz, binbir eylem düşünce soyut somut akıyor onlardan yaşantılarımdan içine,

yıllar yılı. Ençok da, sevginin sınırlarını genişlettikleri oranda doğru bu.

Ona ne kuşku, her yazı yapıtı, belli bir ulusal dille, belli gelenek ve göreneklerin yoğurduğu halkın içinden kotarılır. Sevginin çerçevesidir bu birbakıma. Ama yazı da öbür kültür dalları gibi, kökünü belirgin uzay-zaman yörelerine salmakla birlikte, sereserpe soluk alıp vermeye yönelir, böyle de olmalıdır. Müzik gibi, resim gibi, edebiyatın, felsefenin de, *nerdeyse o hep bilinen tekerlemeli deyişin yaygın anlamıyla vatani yoktur.*

Çoğun bir değer diye yaşanır sınırlı sevgi. Değerdir, değer olmasına. Ne ki, sınırı vatani yok sevginin. İnsana ilk bakışta aykırı gelse bile olmaması gerekir. Dar sınırlara kapatıldığında, insana ne denli açık-seçik gelirse gelsin, sevgi, evrene insana yakışan enginlikte algılanıp değerlendirildiğinde: kavramlara eksiksizce dökülmeyen bir akıllar-duyarlıklar açıklığıdır.

Hesiodos, Homeros, Herodotos, Empedokles, Demokritos, Buda, İskender, Sappho, Lucretius, Vergilius, Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzuli, Hafız, Ronsard, Shakespeare, Cervantes, Spinoza, Rousseau, Marx, Schopenhauer, Rimbaud, Bergson, Reich, Atatürk... Sevgide yolgöstericilerimin, sevgili sevgi yiğitlerimin hepsini birbir saymıyorum. Sayamam zaten. Gerek de yok.

Anıadıklarına önem vermediğim sanılınasın. Öyle can-yoldaşlarım var ki aralarında. Sözgelimi: Catullus, Ovidius, Abelardus, Raimondus Lullus, Pascal, Gandhi, Breton, Valéry, Gide, Mayakovski, Jankélevitch, Chomsky.. Daha da başkalarına gelince, onların hiçbirinden haberim yok diyemem. Ona ne kuşku: adını sanını bilmediğim tümen tümen sevgi yiğidi olduğu inancındayım. Kendi payıma çok yakınmaya hakkım yok belki, gene de ne denli uzun olursa olsun, kısa yaşam; ne denli açık olursa olsun, çerçeveli her özel yaşam.

Şimdi bakıyorum da, kimbilir ne önemli şeyler unuttum:

kimi adlar içime sinse de, eksiklerinden geçilmez sunuşlarımın, yorumlarımın. Yalnızca ad yönünden mi, niteleme yönünden de, – ne, nasıl, nerde, neden... kimbilir neler unuttum. Bilinçaltı oyunları hep bunlar. Onarma olanağından yoksun olduğumuz söylenemez gene de.

Denemeci olarak en çok korktuğum şey, sözümona eksiksiz bir bütün ortaya koyduğum sanısına kapılmak, böylesi bir sanıya bağlanmak. Denemeciliğe belki de en aykırı düşen davranış bu. Döne dolaşa yaşayıp yazmaktır; hep yeniden ama bambaşka duyup düşünmektir; genelde özelde en titiz yaklaşımları sürdürmekle birlikte, alçakgönüllülükle, bitmezliği, bitimsizliği vurgulamaktır deneme. Hele güzel uğraş, edebiyatta felsefede sevgi olunca, nice nice sezgi, türkü, duygu, düşünce, anımsama fırsatları doğar kendiliğinden – adı ister deneme olsun ister olmasın, kimi yazı-içi kimi yazı-dışı denemeler birbirini izler denemeci yaşamında.

Tüm heyecan, soru, saygı, istek, herbirinde gide-gele, birinden öbürüne geçe-gide yazı bahçelerimden yaşam boyu derlediğim ürünlerin, daha doğrusu derlediğini sandığım kazanımların tıkız bir bağlam oluşturup oluşturmadığını kesinkes söyleyebilir miyim, yoksa söyleyemez miyim pek bilemiyorum. Gene de kendimi kandırmadığım kanısıyla, birkaç kazanımı sevinçle saptayabilecek durumdayım. Bazılarına göre sayıca göz doldurmasalar, aykırı ve çarpık bir izlenim de uyandırsalar, yaşamının öznitelikleri gözüyle bakıyorum onlara, bakacağım da. Kafamla, gönlünce yüce değerlerine sımsıkı yapıştım. Hem kendi yaşamımda hem çevremde, gerçekten gerçekleştirmelerine çalışıyorum bu değerlerin. Dilediğimce başaramasam bile, umutsuzluğa kapılmamam gerektiğini düşünüyorum. Kendi yapamadıklarımı, yetesiye yapamadıklarımı başkalarının daha iyi yapması özlemindeyim.

Özetlenemez sevgi yiğitlerimden ışıya ışıya beni gönendiren kazanımlar. Kapalı bir dizge değil ki “kazanım” diye adlandırdıklarım. Bakışaçısı uyarınca, çeşit çeşit adlarla nitelenebilecek temel yaşam-öğeleri onlar. Ayrıca: sevgi yiğitlerinin başı sonu belirgin olmadığı gibi, yaşamımda beni nelerin beklediği önceden söylenemez. Şimdiden nerdeyse apaçık söyleyebileceğim

şey şu: Sözünü ettiğim o kazanımlardan yoksun kalsaydım, anlam ve öneminden pekçok şey yitirirdi özyaşamım.

Bölük-pörçük de olsa, birkaçını anacağım can yazarlarım'dan öğrendiklerimin. Gerçekte, sevgi yiğitlerimin ciddi bir öğrencisi olmayı sürdürdüm hep. Ciddi derken, asık bir yüz edinmeye özen gösterdiğim sanılmasın. Tam tersine, hiç mi hiç asık yüz-lü değil örnek aldığım ustalar. İşte ben de, onların açtığı yolu tutturduğum inancıyla, bazı şeylere gülüp geçmek ama bazı şeylere canımla başımla bağlanmak durumundayım. Bunlar neler mi, göreceğiz.

Sevgi önemli, çünkü yaşam önemli. Sevginin önemi yok diye düşünen, yaşamaya da pek önem vermiyor, demektir. Sevgi yiğitlerim: işte bu iki önemi birlikte ele alıp götüren insanlar. Onları insan gelişmesinin, dolayısıyla toplum-kültür gelişmesinin vazgeçilmez aşaması olarak görüp algılamaktayım. Nitekim ben de, her sevgi edimini, her sevgi yazısını bu yönden içime buyur ettim karınca kararınca. Yazı, yazın alanında “tür” diye birşey tanımadığıma göre, ister yazarlar, ozanlar, romancılar, isterse de filozoflar düşünürler işlesin, sevgi'nin karşıma çıktığı her yazıya çiziye dörtelle sarılırım.

Yazılarına tutuna tutuna yakınlarına sokulduğum sevgi doruklarımla ne eşi, ne bileşimi, ne de benzeriyim. Ayrıca, sarılmaz yetkeler değil, erişilmez ülküler değil onlar. Kim peki onlar? Güç devşirdiğim kaynaklar; bunalımda yardımcılarım, karanlıkta aydınlatıcılarım. Özüme armağanlar topluyorum onlardan: sözler, kavramlar, sezgiler, çıkarımlar, duygular, yönler, yönergeler, – çabalarım verim verdikçe, talihim oldukça gürül gürül onlardan bana, kuşkusuz.

Gerçi önünde sonunda kendi gözlerimle görürüm, kendi anlayışımla yorumlarım, kendi sorumluluğumla eylerim. Gene de yaşam zenginliği onlar benim için. Özde, herkes gibi, yalnızım. Birdeyime, kendi doğrultumda bir yönerge

tutturmuş gidiyorum. Yitik mi yitiğim ama sevgi yiğitlerim olmasa.

Doğuştan sevgi yiğidi olunmaz. Rastlantılarla dolanık nice nice zorunluluklar içinde giderken, nice çekiler yaşana yaşana sevgi yiğitliğine doğru yürünür.

Gerçek olarak gördüğümüz oranda hepimiz için gerçek şu: Sevgi yiğitlerimiz olmayınca n'aparız biz?

Hesiodos, - Öbür İlkler

Adını bildiğim en eski sevgi yiğidi, yanılmıyorsam, Hesiodos.

Öyle az iz var ki ondan günümüzün belleğinde: bazı uzmanlarla bir avuç ilgili dışında kimsenin haberi yok Hesiodos'tan, "Olmaz olur mu, lıaberim var!" diyenleri de sıkıştırmaya gelmez. Özellikle giriş bölümlerinden ötürü, sevginin birbakıma "temel kitabı" diye nitelediğim *Theogenia*'yı, "Tanrıların Yaradılması"nı baştan sona okuduğunu söyleyebileceğim bir-iki kişi var.

Aşağıyukarı 2700 yıl öncelerinde Eski Yunanistan'ın Boiotia yöresinde yazmış kitabını Hesiodos, birçok Yunan ozan-düşünürü gibi, ailesi Batı Anadolu'dan göçen bu yavuz bilge. Kimbilir oğün bugün neler yazılıp unutulmadı ona ilişkin, yine yazıldı, yine unutuldu. Hem sonra çağdaşı Homeros gibi görkemli bir ozan değil o. Öyle de, sevginin belki en yiğidi bir ozan-düşünür benim gözümde.

Gelenekler uyarınca Zeus'un çocukları Musa'lara, Esin kaynaklarına, güzel şarkılar bağışlamaları dileğiyle yola düzülen Hesiodos, kapsamlı mythos'lardan mythos kırıntılarına dek birçok söylence kalıntısını özgün görüşlerle sarıp sarmalayıp düşünen ilk'lerden biri. Çağımızın birçok kültür ülkesi gibi, bizde de karanlıklara gömülmüş olsa, (talihi varsa, hoş, yoksa bile özü için ne değişecek ki) özüne yaraşan bir geleceği olduğu inancındayım Hesiodos'un. Gelecekteki durumu abartıya bulamadığını sanıyorum: Alışlageldiği üzere, Eros dediği sevginin evrende ve insanda ne değerli bir varlık-ögesi olduğunu ilk görüp işleyenlerden biri olduğu için, önemi büyük Hesiodos'un. "Bu denli sarmal sarmal karanlıkları nasıl açıklıyorsun?" diye

karşı-çıkanlara, canımın artık nerde olduğu besbelli, kestirmeden şöyle diyorum: Nice yüzyıllar boyunca süregiden yaygın mı yaygın sevgisizlik yüzünden bütün bu durumlar.

Önceki çağlardan süzdüğü yoğun inancı ve içine inilmez uçurumlara uzanan yoğun düşüncesiyle Hesiodos'a göre:

*Başlangıçta ölümsüzler soyu yoktu,
Eros birleştirmeden herşeyi.
Birbirleriyle birleşerek ortaya çıktı
Gök, Okyanus,
Toprak, sonra da tüm mutlu tanrılar
göçmez soylarıyla.*

Başka türlü dendikte: ilktir, yaratıcıdır, kökendir, kuşatıcıdır, bağlayıcıdır sevgi. Gelenekleri izleyerek, Sevgi-Tanrı da denebilir ona. Evreni, evrende ne varsa herşeyi bu varlık temeliyle tasarlıyor Hesiodos.

Dizeler arasında okuduğum başka bir inancı da şu: Özce iyi birşeydir sevgi. Zamanın karanlıkları içinde pırıl pırıl parlıyor bu düşünce. Nitekim, azçok çağdaşı Hesiodos gibi, gene evrenin doğup biçimlenişine eğilen Pherekydes'in dediği üzere:

İlk-vareden şey en iyi şeydir.

Tüm ilk'lerin şöyle bir yazgısı var: akılla, mantıkla, özlemle kotarıp herkesçe paylaşılan "bilimsel" denebilecek bir güvenliğe ulaştıramıyorlar görüşlerini. Hele bu görüşler evrenin yapısına ilişkin olursa: çocuksu arınmışlığa özgü bir sergileme olarak; sonra sonra daha yakından izlenecek çıgırları bir önceden-görme özgünlüğü olarak kalıyor onların derinlere inen başarıları.

Bizler işte bu sonraların, bu çok-sonraların insanlarıyız. İlk'leri yumurta küfesi gibi sırtımızda taşımıyoruz. Gene de, bunca çağdaş gürültü-patırtı arasında, zaman zaman oturup *kendimizi dinleyince*, kafamızın sözümona bazı çağdaş buyurmalarıyla bağdaştıramasak da, buyurmaya alıştığı gerçeklere dayandırmasak da, düşünür-ozan atalarımıza hakvermezlik edemiyoruz.

Bizlerden çok-öncelerin insanı ama, Hesiodos'un konumuyla oranlandıkta, sonra-gelenlerden can ozan *Sophokles*, Hesiodos'a karşı çıkıyor yeryer. Uslu akıllı koro şöyle sesleniyor *Antigone*'de:

*Ey Sevgi, yenilmek nedir bilmeyen Sevgi,
yaban hayvanların üstüne atılan,
genç kızların gül yanaklarını bezeyen sensin.
Denizleri bir uçtan öbür uca geçer,
hayvanların barındığı kırlık yerleri dolaşırsın.
Ne Tanrılar ne ölümlü insanlar elinden kurtulur.
Dokunduğun her canlı çılgına döner;
iyileri kötülük yollarına sürükleyip yokedersin.*

Doğru doğru olmasına. Gelgelelim doğrunun bir yarısı bu. Öbür yarısıysa Hesiodos'ça Eros.

Gerçekten de, eski tragedia'lar sevgiyi yerine sahneleriyle oluşmaz. Sevginin insan-toplum yaşamındaki eşsiz önemini vurgulamak için yazılmışlardır. Sevgiyi aşağılayan değil, yücelten sahnelerle oluşur nitekim *Sophokles*'in yapıtları. İnsan-toplum yaşamını avucunun içine alan en büyük güçtür Sevgi. Ancak, *Sophokles*'e göre bu sevgi, yalnızca iyilik kapsamaz. Karı-koca, ana-baba, çocuk kardeş, inanç devlet gibi çeşit çeşit varolma görünümünün kimıl kimıl gerçekleştirmelerine uygun düşen acı tatlı, coşkulu üzüntülü, sevinçli boynu bükük, savaşımli gelişimli iyilik-kötülük karışımlarına yer var sevgide. *Kral Oidipus* söylencesi bir örnek bu duruma.

Ünü *Oidipus* kadar yayılmamış olan *Aias*'taki bir dize öylesine gönlümü sarıyor ki, tahtı olsaydı gönlümün oraya kazırdım. Adı bizlere dek ulaşan savaş eri *Aias*:

*İnsan, düşmanından, ileride onu seveceğini
gözden yitirmeden tiksinnmeli*

ille de tiksinecekse, diyor.

İnsan insandan hiç tiksinnese çok daha iyi olmaz mı? Olur, hem de nasıl, gerekli de. Ne yazık ki, böylesi gerekliliklerin

kafaya dank etmesi için, insanların binyıllarca çile çekmesi kaçınılmazmış, diyesim geliyor.

Bir kulağım başkalarındayken bile, öbür kulağım Hesiodos'ta, Pherekydes'te, Sophokles'te.

Homeros'ta Dünyanın En Ucu

Neye elatarsam atayım, birbakıma hiç elimden düşürmediğime göre, Homeros'la bağ kurmak zorundayım. *Homeros*'u atlamam kendimi atlamam demek.

Binyıllardır dillerden düşmeyen eşsiz bir savaşı anlatsa da, sevgi söylencesi *İlyada*, *Odyseia* da öyle. Kabaca özetle: Tutkulu bir sevgi itelemesiyle, güzel Helena'nın kaçırılmasından geri alınışına dek geçen birbirinden çekici ve çekili olayların öyküsü *İlyada*. *Odyseia* ise, sevgiden ötürü, sevginin birinden öbürüne, evdeki sevgiliye kavuşma söylencesi.

Şimdi burda kalkıp olağan-olgun bilgelikler taştan bu iki başyapıtın içiçe işlediği bol sonuçlu sevgi öykülerini gözler önüne serecek değilim. Okuyan okur Homeros'u. Şu ölümlü dünyadan derlenebilecek yaman bir okuma tadını kaçırmayacak okumayan.

Ben de kendimi tutamayıp Homeros'u yazmaya girişiyorum şimdi. Yüzlerce sayfa demek bu. Sayfa doldurmak için dünyaya gelmedim doğrusu. Başka şey bence okur-yazarlık. Bu nedenle çocukluktan beri sevgi ve saygıyla sürdürdüğüm Homeros-okumalarımın sevgiye ilişkin bir-iki dizeye dikkat çekmekle yetineceğim burda.

Odyseia'da, Dördüncü Bölümün ortalarına doğru biryere sıkışıp kalmış dizeler bunlar. Bildiğim kadarıyla, bilginleri de katın, okurlarca pek özen gösterilmemiş bu dizelere. Denizlerin yalandolan bilmeyen yaşlısı, Agamemnon'un nasıl boğazlandığını haber verdikten sonra, şöyle sesleniyor birara, – Erhat ile Kadir'in Türkçeleştirdiği dizelerde:

*Sana Menelaos, Zeus'un beslediği, nasip değil
 at yetiştiren Argos'ta ölüp kaderini doldurmak
 ölümsüz dünyanın ucuna götürecektir seni.
 Elysion ovasına, sarışın Rhadamantys'in yanına,
 öyle rahat yaşar ki insanlar orda:
 Hiç kış olmaz, ne kar yağar; ne yağmur;
 insanları serinletmek için yükselir Okeanos'tan
 esen yelleri Zephyros'un tatlı tatlı.*

Olası şey mi Homeros'u kalıba indirgemek. Çekine çekine, şöyle diyeceğim gene de: Birbakıma, yakınların, yaşama-çevresinin ozanı Homeros. Betimlemelerinin çarpıcılığı da burdan kaynaklanıyor. Gel gör ki, çağında bilinen dünyanın en ötelerindeki karalara, denizlere de tasarım ve düşünmede anlayışla uzanma mutluluğunu gerçekleştiriyor zaman zaman. En uzaklara da, başka'lara da, 'enuca' da yer var onun gönül akıl gündeminde. Öyle ki, insanın dayanılmaz tutkuyla ardından koştuğu amacı, yakınlardan çok, uzaklarda bulduğu inancında. Boş hayal değil bu Homeros'un gözünde. Şöyle bile diyebiliriz: İzlenecek yolun ulaştırdığı "son".

Homeros için, asıl sevilmesi, en çok sevilmesi gereken yerler, öteler, en öteler, – henüz bilmediğimiz, henüz yaşamadığımız dünyanın ucu.

Öyle rahat yaşar ki insanlar orda.

Uzak-Özlemlı Herodotos

Kendini, o çok iyi bildiği yöresel çevreye kapamayan, düşgücünü, düşünme becerisini, duyma genişliğini bilmediği *uzaklara* da açan coşkulu-meraklı bir kafa *Herodotos*. Ağır basan bu bol etkili yönüyle *I Homeros*'un akrabası *Herodotos*. Öyle içten besliyor ki uzak-özlemi onu. Yıllarca kendi dünyasını değil, başka dünyaların da başından geçen serüvenleri öğrenip anlatmaya veriyor tüm yaşamını. Ünlü *Tarih*'i bu soylu uğraşın bizlere dek erişen meyvesi.

Yetesiye bilimsel değilmiş, kaynakları derinliğine inceleyip karşılaştırmamış, tanıklıkları gereğince süzgeçten geçirmemiş diye, varsın şu-bu burun buksün *Herodotos*'a. Ustam, elin aklın dert görmesin diye diye *Tarih*'imin, Esin'li *Tarih*'inin İlk Kitabının ilk satırlarını atlaya sıçraya geçiriyorum buraya: “Bu Halikarnassos’lu *Herodotos*’un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse Barbar’ların meydana getirdikleri birgün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın.”

Dilleri töreleri Eski Yunan’a benzemeyen dizi dizi boyların yaşamına çeşitli açılardan ayrı ayrı eğilme yiğitliğini gösteriyor *Herodotos*. *Barbar* diye nitelenen, genellikle aşağısanan topluluklara, değer bilen bir saygıyla yöneliyor. Mısır’dan İskit ülkelerine değin, eldengeldiğince belgeli söylentili, söylenceli pırıl pırıl bir anlatı onunki. Nasıl *Homeros* yalnızca ozan değil bir düşünürse, bir ilk düşünürse; *Herodotos* da yalnızca tarihçi değil yavuz bir düşünür de. Sevgisiz olası şey mi bu?

Empedokles ile Demokritos

Eskiya çağdaş kılmada epeyce talihli olduğum söylenebilir. Var-sın herkesçe bilinen talihler gibi dışarının armağanı olmasın, – öyle ya gerektiğinde, talihimi kendim kotarmak için, hiçbir çabadan kaçınmam. İşte böylesi gerçekleşen iki talih armağanım var sevgi'den yana dönünce: Biri *Empedokles*, öbürü *Demokritos*.

O sarı topraklı Güney İtalya kıyılarında yüreğinin ateşini söndüremeyince, dendiğine göre, kendisini Etna Yanardağına atan Empedokles, bu edimi pek bilinmese de, yeryüzünde, bu arada ülkemizde yediden yetmişe çok kişinin tanıdığı bir öğretinin kurucusu: Hava-su-toprak-ateş diye anılan dört-öge-öğretisi onun. Bu öğretininse en önemli kavramı, sevgi. Öyle ya, Empedokles'e göre, evrende ne var ne yoksa herşeyin başlangıçları ya da ilk-maddeleri olan dört ögeyi birarada tutan güç, sevgi. Sevgisiz evren tasarlanamaz. Tek bir nesne kırıntısı bile, ögeleri birleştiren sevgi ile gerçekleşebilir. Gerçi evrende Tiksinti de var. Ögeleri birbirinden ayırıp uzaklaştırır, başka başka varoluşlara bölüp engeller Tiksinti. Uzun süre sürmez ama bu. Tiksinti dönemlerinden sonra sevgi dönemleri gelir hep.

Çevremizdeki bilimadamlarına pek benzemese de, sözcüğün en gevşek anlamında, bir doğa-gözlemcisi Empedokles: Güneş tutulması, yaprak renklenmeleri, soluk alıp verme, deri dokusu, insan yüreği, düşünme yapısı gibi alanları, olanakların elverdiği oranda incelerken sevginin kuşatıcılığını gözden yitirmez. Sevgi ile Tiksinti karşıtlığı, birbakıma, harcıdır evren yapısının. Evren Sphairos, ancak sevgi'yle yusuvarlaktır; sevgi azlığıdır, sevgi yokluğudur evrende tek tek beliren çatışmalı dağınıklık-

lar. Zorlamasız bir yorumla: evren yapısını derleyip toplayan vazgeçilmez birleştiricidir sevgi.

* * *

Demokritos'a gelince, sevgi bağlamında Demokritos da n'oluyor, diye çatacağım nerdeyse kendi kendime, çatamıyorum ama, Demokritos'suz olamıyorum.

Orası öyle: boş-uzay ile tektek atomlardan oluşur Demokritos'un evreni. Bu, zorunluluktur. Amaçsız, ereksiz, mekanik bir dağılmadır evren. Öyle de, birarada-oluş yatkınlığı olmadan nasıl biraraya geliyor atomlar, sonra da, nasıl biraradalığı bırakıp herbiri başka biryana seğirtiyor atomların? İşte Demokritos'un ereksiz amaçsız olduğu inancıyla mekanik zorunluluk gözüyle baktığı gerçeklik, sevgi'nin başarısı, bence. Neden mi? Demokritos için evren bir Kosinos, düzensiz geçişlerine karşın parıltılı bir Düzen. Kuşkusuz, bir Akıl, ya da başka Birşey böyle isteyip tasarladığı için değil, varlığı böyle, varoluşu gereği böyle, çünkü varoluşu bu. Sevgi ile özdeş bu varoluşa. Sevgi, varoluşa, nasılsa nasıl, sonradan takılan bir ek değil, varlığın kendisi.

Yanlış anlaşılmasa, varlık varolmak için sevmek zorunda, diyeceğim. Demiyorum ama: herşeye karşın, (araya –sanki başka türlü olamıyormuş gibi, yani 'kendiliğin'den olamıyormuş gibi– erekler, amaçlar sıkıştırmaya götüren) yanlış yorumları birbir gidermeyi yeniden denemeden edemeyeceğim ozaman. İçimin rahata kavuşması için bu böyle gideceğe benzer. İyisi mi, kesiyorum. Demokritos'un evren-görüşündeki boş uzay ile atomlar: insanın ya da canlının duyguya bağlı sevgisinden çok daha geniş ve yaygın anlamda, zorunluluk ve rastlantıyla sevgisel bir biraraya geliştir. Şimdi burda, bilgisel-bilimsel açıklamalar ardından koşmadığımıza göre, Demokritos'un dünyagörüşüne, ne sakıncası var, sevgi-dünyagörüşü diyebiliriz. Demeyecek olursak, şöyle bir sakınca ortaya çıkacaktır: yaşamı sürdürerek yaşam kılan sevgi'yi nerden *bulup buluşturup*, nasıl işin içine katacağız, ta baştanberi (boş uzay ve atomlarla birlikte) sevgi gerçekten var değilse?

Tuhaf ama gerçek. Durup dururken tuhaf durumlara düşüyor insan kendi kendisini. Gerçekliğin gerçekliğiye şu: Ne

Demokritos'suz ne de sevgisiz yapamadığıma göre nerdeyse, (“nerdeyse”si fazla ya) özdeş kıldım gitti Demokritos’la sevgi’yi. Sevgi’ye alabildiğine gevşek bir anlam-yayılmı bağışlanınca, olmayacak şey mi bu. Soru şu ozaman: Ne denli hakkımız var buna? Zorlamadan, zorlanmadan yanıtlayayım: öyle şeylerden sözediyoruz ki şimdi, bu şeylerden sözedecek bir dil yok, hiç olmadı; olduğu sanılsa da yeter mi zaten. Ne var, ne yeter: önce dilegelmez şeylerden sözediyoruz, dilden önceki şeylerden; birbakıma, önce’li varlığıyla dili vareden şeylerden sözediyoruz, – böyle olduğu, hep “şey” “şey” dememizden de belli.

Sözkonusu olan: Tüm-varlığın meydana gelişi. Alışlagelen bildirimle “bilime” bilimselliğe güle güle öyleyse. Amaç, açıklamak değil zaten. Ne peki? Birşeylere tutuna tutuna az çok varlığa sokulmak.

“Boş sözler” bütün bunlar diyerek gülüp geçenlere, hafif mi hafif, diyeceğim şu: Şöyle bir sokuluş denemesi işte benimki. Varlığın biraradalığına sokulmada “sevgi’den daha uygun” bir kavram tasarlanabilirse, onu koyalım sevgi’nin yerine. Yok ama.

Neyse ne, nasılsa nasıl, Tüm-varlığın, başka nesin ki, bir parçacığysan, ne olduğunu gel de düşün. Başka türlü elinden gelmediğine göre, konuşmaya kalkınca da, iyi ki Demokritos ile sevgi var, konuşacaksın konuşabildiğince. Gene de en yakışanı, artık susmak.

Bir Sevgi Yoludur Buda

Hep değişim değişim yaşıyıp giderim. Öğrenme, ençok tadaldığım etkenliklerden biri olduğu için, ('şeylerden' demeliydim, belki, ayırdına varmadan da edilgin neler öğrenmiyor ki insan, – 'etken' ya da 'şey', ne denirse densin) öğrenmenin tadına doyamadığım için, öğrenmeden öğrenmeye koşmak, birdeyiine, yaşamanın ta kendisi benim için. Kim ne derse desin, hertürlü öğrenmenin, kanımca, yaşamayla çarpan yusuvarlak yüreği olduğuna göre, yaşama ilişkin öğrenmeyi başköşede ağırlamaya yönelik bir ev yaşamım var: kimi başka evler arasına sıkışıp kalmış bir ev, kimi boş bir han, kimi sığışamadığım boş bir damcık. Cansızdan canlıya, bebekten yaşlıya, ölüden diriye, eskiden yeniye, bilgiden hayale, herşeye herkese kapım açık, yeter ki katkısına belbağlayabileceğiniz birşeyler olsun, – sevgiden sevgiye, sevgi ile sevgiden yana birşeyler. Bilim, beceri, güç, teknoloji, zenginlik, erdem... güle güle iri sözcüklere, ancak sevgiyle birarada birşeye benziyor bütün bu kavramların dilegetirmeye çalıştığı yaşam dayanakları. Sevgi'ye en küçük bir yardım olasılığına bile saygım var. En eşsiz yardımlaşmayı ise Buda yolunda buldum.

Kuşkusuz tek bir yolu yok yaşamın. Buda yolunun özümeye özgü özelliğiyse şu: Ne yapıp edersem edeyim, nicedir gözümü ayıramadığım yönelti doğrultusu bu yol. Hep "yol" "yol" diyorum, özde, bilinen türden yol değil "Buda yolu" dediğim. Değişik öğeleriyle tam döşenmiş, rahatça yürünmeye hazır bir yol sanılmasın. Batı'da Homeros, Hesiodos, Heredotos geleneği yeni yeni yerleşirken, uzaklardaki Doğu'da, Doğu'nun ortalarında, daha da Doğu'lara, bu arada, Büyük İskender'in devrimsel

uygarlık harmanı ve hasatıyla Batı'yı da etkilemeye başlayan, bir-bakıma sonsuz dalbudaklı gelenekler karışımı "Buda'nın yolu" dediğim yol: Hint'i, Çin'i, Seylan'ı, Kore'yi, Japonya'yı kapsayan Vedanta, Yoga, Tao, Zen, Konfüçyus, Çuang-Çe gibi boğum boğum yorumlarla renk renk süregiden, kimi Anadolu'daki mistik oluşumlara uzanan, kimi Batı'nın ciddi bazı kafalarına yansıyan gelenekler evreni, yüzlerce ve yüzlerce ana-kitapla titizlikle saptananduyuş, anlayış, uygulayış evreni. Öyle bir evren ki, çok kişi kendisine kapalı saymakta, oysa herkese apaçık: birkez içlere adım atıp da yitiklere karışmayanı iştmiş değilim. Kendimizi gerçekten kandırmak istemiyorsak: çok-sözün pek bir işe yaramadığı tuhaf mı tuhaf bir 'konuya' dolandık. Uzun bir gidişe kalkışmayacağız ama; ne olası ne de gerekli. Sezgiler bağışlayabilecek çağrışım çekimli birkaç ipucunu denemek kalıyor payımıza.

Sevgi açısından bakınca, Buda Yolu'nu, Batı'dakilere benzemeyen bir *esenlik yöntemi* olarak görüyorum. Batı'daki uygulamalar bağlamında, "Buda Yolu" denince: başlangıçta Freud Psikanalizi ile bazı öğrencilerinin, sonra birçok ülkedeki hekim kuşaklarının "bilimsel" diye nitelenen sorgulama-konuşma ağırlıklı elatmalarla, belli bir toplumun, belli bir "kültür çevresinin" "normal" diye adlandırdığı davranışlardan sapan bireyleri "normal" çizgiye getirme önlemleri anlaşılır.

Oysa Buda Yolu, genelgeçer doğru diye yaslandığı iki ilkeyle oluşmuştur. Bu ilkelerden birine göre: insan yapayalnızdır; kimse yalnızlığının dışına çıkamaz. Gerçi, ilkin: çevredeki belli yerlere ulaşmış ustalardan birtakım göstergeler edinebilir. Ötesi olası değildir. Kişi, sorunlarıyla kendi kendine, salt kendi içinden derlediği güçle başa çıkabilir. Sevgi'de kendi seçim ve uygulamasını kendisi gerçekleştirecektir. Toplumun değerleri ve gelenekleri son ölçü olamaz kendisi için. Ayrıca: tüm öbür yaşama yörelerinde olduğu gibi, bu yörede de kendisine yardım edecek bir Tanrı yoktur. Öylesine salt bir yalnızlıktır ki insanın yalnızlığı, ağlaşmak da, eksiği-gediği başkalarının, kurumların, üstgüçlerin sırtına yıkmak da boşunadır. Kendi yolunu kendi çizmek, bu yolda birbaşına yürümek zorundadır. Ne bilim, ne tarih, ne din, ne toplum yoludur bu: isteyen

herkes, yeter ki istesin, kendi yolunu kendi açar – ve de orda yürür *birbaşına*.

Anladığım, anlatabildiğim kadarıyla: bu bildirdiklerime tabantabana karşıt düşen öbür ilkeyse şu: Herşeyi yalnızbaşına gerçekleştirecek olan ben kendisi, varolan herşey gibi, bir *yanılsamadır* (Yol'un yaygın deyiimiyle, *mâyâ*'dır). Ben için “başardım!” diye böbürlenmek, aldanıştan başka birşey değildir. Çünkü “gerçeklik”, “varlık” denen *herşey* yokluktur önünde sonunda.

Bütün bu ipuçlarına neden *Buda Yolu* diyorum; neden bazı değiştirmelerle, *Buda öğretisi* deniyor, peki? Şundan: Bu yolu, ikibini epeyce aşkın yıldır, ilk yürüyen kişi Buda olmuş da ondan. Bunun saptamanın götürdüğü önemli vargıysa, Buda'yı yüceltmenin, sözümona Buda'ya taparcasına bağlanmanın insanı yetkin kılacağı türünden bir vargı olmamalı. Çünkü yapayalnız insan, becerebilirse kendisi Buda, herkes olası Buda, – içte, içlerde Buda, onu tapınaklarda aramak gülünç öyleyse.

Sözü edilen iki ilke nasıl bağdaşacak, peki? Bağdaşması olası mı? İlle de gerekli mi bağdaşması? Hiç de kolay görünmeyen sorular bunlar. Kolay olmaları da gerekmez. Kolaylığından ötürü yürünen bir Yol değil Buda yolu.

İpin ucu kaçmaya başladı bile. Sezdirmelerle yetineceğimize göre, sorumsuzluk edemeyeceğimiz soruyu soralım şimdi: Yoldu, ilkeleri idi, bütün bunların sevgi ile ilişkisi ne, peki?

Yol'dan, ne denli böyle denebilirse, özetin özeti edindiğim şöyle birşeyler: Bir *mâyâ* evren, insan yaşamı da. Herzaman, her yerde, herkes kaldıramıyor *mâyâ*'nın bir bir örtülerini. Görebildiğimiz kadarını görüyoruz herbirimiz. Yol'da az çok gördüğümü söyleyebildiğimse şu: Dostluğun karşıtı olarak düşmanlık, sevginin karşıtı olarak tikslenme yapay birtakım sınırlamalar, dolayısıyla adlandırmalardır. Dar-ben'in adlandırmalarından, özellikle de çevrenin-toplumun kotardığı bazı ufku kısa tutulmuş çıkarıcı değerlendirmelerinden ben'imsemiğimiz tortulardır bunlar. *Mâyâ*'nın en son örtüsü kalktığında, belki sevgi diye adlandırılan 'gerçeklik' bile, tiksini mekarşıtı anlamında bir sanışa, hiçliğe bürünecek. Ne var ki, Yol henüz oralara götürmediğine göre, yapılabilecek en uygun şey, kendimizi alabildiğine kar-

şıtlıklar-ötesi sevgiye bırakmamızdır. Bu doğrultuda (önümüze ne tür dirençler dikilirse dikilsin) kimseden (nasıl nitelenirse nitelensin) hiçbir 'şey', hiçbir beklentimiz olmamalı. 'İyi' denebilecek aşamalara varınca da, değil mi ki, sonunda, başta kendimiz herşey *mâyâ*, övünüp böbürlenmeye kalkışmayalım.

Nitelemelerden arınmış bir yol Buda yolu. İçinde bulunduğumuz durumda, ille de bir niteleme gerekiyorsa, sınırsız sevgi yolu.

Büyük İskender'in Büyüklüğü

Birbakıma Eski Yunan uygarlığına dışardan giren; ama sonra, çok kısa denebilecek bir sürede bu uygarlığa tümünden damgasını vuran; olanca evrenselliğiyle insanlık tarihi açısından ele alınınca, bu tarihsel gidişe sonderece önemli etkiler kazımış olan bir eylem ve düşünce adamıdır Büyük İskender.

Benim içinse: birçok çabasıyla birlikte örnek bazı tutumlarını hiç mi hiç gözden yitirmedim; sevgi doğrultusundaki inanç ve başarılarını, eşi az bulunur bir örnek olarak anlayıp değerlendirdiğim sevgi yiğidi İskender. Bu anlayış ve değerlendirmemi açık-seçik kılmak amacıyla, şimdi, ilkin ağzımdan kaçan bellibaşlı nitelemeleri azıcık yakından belirteceğim. Bunu yapmadıkça, İskender'e verdiğim benzersiz önem, dolayısıyla da İskender'in beni ne denli içten hayran bıraktığı, epeyce karanlıkta kalır diye düşünüyorum.

Makedonya'lıydı Kral İskender. Kral dediğin, Yunanistan'ın kuzeyindeki topraklarda oldukça sözügeçen bir bey. Makedonya'yı düşman bellemişti zamanın Yunanlıları. Birliğini sağlamada, sınırlarını güçlendirip geliştirmede İskender'in ortaya koyduğu beceriler, Atina dünyasının bazı kesimlerinde kıskançlık uyandırıyor. Bu kesimlerden birinin başını çekense ünlü Pindaros.

Atina'yı görmeden öldü İskender. İşte bütün bu nedenlerden ötürü İskender'in kökçe, kökence Yunanlı sayılmayan biri olduğunu, "dışarlıklı" olduğunu söyledim. Gene de "birbakıma" Yunanlı değil o. Ağırıklı bir yöndense onun gibi Yunanlı var mı? Özel öğretmeni filozof Aristoteles'e yıllarca öğrencilik etti. Aristoteles'in babası da Kral Philippos'un sarayında hekimlik

yapmıştı. İskender, Aristoteles'in öğrettiği bilgi-erdem özlerini coşkulu bir ciddilikle benimsedi. Homeros'a onun gibi içten sevgi ve saygıyla bağlı ikinci bir ünlüye rastlamak için nice yüzyıllar beklemek gerekiyor.

Edindiği Yunanlılık, yalnızca eğitim ve öğrenime dayanmıyor. Hem ülkesinde hem sonraları gittiği yerlerde, Yunanlılığı yaşama geçirme özlemiyle yanıp tutuşuyor. Hiçbir özveri yıldırmıyor onu bu yolda. Ölümüne istiyor Yunanlı olmayı, yani başkatürlü olmayı. İşte bunu yalnızca kendisi için değil, ülkeler aşırı halk yığınları için de başarıyor.

Böylece İskender'i, genellikle, okul bilgilerinden akılda kalanlara dayanarak parlak bir kumandan diye benimsemek, gerçekliği eksik yansıtmak olur. Çünkü Büyük İskender çepeçevre düşünen, çığır açan kültür dehası da. Baştanberi ona "Büyük" denmesi, gözalıcı askerlik başarıları kadar insanı hayran bırakan kültür istenci ile kültür bilincinden ileri gelmekte.

Halk sağduyusunun hep İskender'le birlikte tasarladığı büyüklük: ne denli rastlantılar, korkular, ne denli söylence artıkları, akıldışı tasarımlar içerirse içersin düşünce-kültür tarihi açısından, bütün bu çekimlerden sıyrılıp binyılların ötesinden serinkanlı baktığımızda, o denli yerinde bir niteleme. Böyle bir değerlendirmenin odaklandığı büyük gerçeklikse, kuşku yok ki, sevgi'dir.

Burda "sevgi" sözcüğü ağızdan çıktı ya, "İskender" ile "sevgi"nin tabantabana karşıt kavramlar olduğu kanısına birkez kapılanlar karşıma dikilip seslerini yükseltecekler şimdi. Onlara göre: İskender nerde, sevgi nerde? Durmadan güçlendirdiği bir orduyla dizi dizi ülkeleri yakıp yıkan gözü dönmüş adam İskender. En iyi arkadaşlarına bile kıymamış mıydı o? Sürekli yenmekten, ele geçirmekten başka bir kaygı aramamalı İskender'de. Kimseye güvenmediği için herşeyi en ince ayrıntısına dek hep kendi ayarlıyordu İskender. Yalnızca özünü seviyor, kendisini Tanrılaştırmaktan hoşlanıyordu İskender.

Bütün bu niteleyişlerin ille de kara çalma dileğiyle uydu-rulduğunu söylersem gülünç olurum. Ama şöyle demeden de edemeyeceğim: Göze baştanasağı doğru görünseler de, biryönüyle yanlış ve çarpık bu önermeler.

Düzgün-kuşatıcı yaklaşıma kendini sunan gerçek, hem amaç hem uygulama bakımından Büyük İskender gerçeği şu bence. “Bence” diyorum, başka ne diyebilirim, avukata gereksinimi yok tarihin Büyük İskender’inin: Nice yüzyılların örtülerine bürünmüş son derece karmaşık olaylar gerçeğini, yani insanlar, kararlar, acılar, sevinçler, tutkular, çıkarlar gerçekliğini, olanakların oranında, onyıllardır inceleye düşünce, okuya seze, içimde kafamda evirip çevirdikten sonra, benim kişisel-özel İskender doğrultum şöyle:

İskender, ordularını durmadan güçlendiriyordu, salt yakıp yıkmak amacıyla değil, *insanları sevgide birleştirmek*, Avrupa ile Asya ülkelerini Yunanlılıkta birleştirmek istiyordu. Ordusuz gerçekleştiremezdi kendi kendine buyurduğu bu yüce insanlık görevini sevgi yığdı. (Tarihçi olsun olmasın, bazıları “Bırak bu ‘insanlık görevi’ ağızlarını, hırstandır, hırstan!” diye dikleşebilir. Bu tür yanıttuşları geçiyorum burda. İşim, dalaşma yollu tartışma değil. İşim: karınca kararınca vardığım bir-iki gerçekliği sunmak.) Hem sonra, ta Makedonya’dan Hindistan’a dek yayıla yayıla giden İskender, savaş öyküsünü dikkatle gözden geçirenlerin saptayacağı üzere, ufak tefek karşılaşmalar ve bir-iki meydan savaşı dışında son derece az kapıştı (kendi açısından bakıldıkta) amacına karşı çıkanlarla. Çok az can kıymı oldu böylece. Amaç: hiç cana kıymadan gerçekleştirebilseydi, gerekeni seve seveyapardı inancındayım. Savaşa giriştiği ana dek uzlaşma arayan İskender’ler parmakla sayılacak kadar az.

Okurken yazarken, yeri geldiğinde benimsemekten çekinmediğim özgür davranışla: Plutarkhos’un İskender-Kitabı’ndan bana dek ulaşan bazı esinleri, kendi araştırma ve değerlendirmelerimle bezeyerek birkaç saptamada bulunacağım şimdi. Kendi “İskendernâme”mi artık çıkarayım diye, ne zaman İskender’e ilişkin ormansı çiziktirmelerime son bir çekidüzen vermeye kalkışsam, hep tatlına tatlına yeniden çevrilirim Plutarkhos’a.

Çocuk hesabıyla dilegetirmeye çalışayım, belki daha çarpıcı gelir ozaman: günümüzden ikibin yıl ile birkaç yüzyıl önce, 15-20 bin kişilik bir “arkadaş topluluğu”ndan, yalnızca kılıç gücüyle, yani zorla milyonluk bir ordu kurulabilir miydi?

İskender'in en iyi arkadaşlarını "boğazlatması" öyküsüne gelince, durum şu: Bol bol şımartılmıştı ama, keskin zekâsı ile sağlam istenci şımarıklıktan alıkoyuyordu onu; bu hiç kolay olmayan başarının üstesinden geliyordu çoğun; çabuk köpüren öfkeli yaradılışına karşın, oldukça ölçülüydü. Özenle yetiştigini söyleyebiliriz, çünkü kendi kendini yetiştirdi: tüm çevresinin, öğretmenlerinin son süzgeciydi kendisi. İ.Ö. 356'da doğdu. 323'te öldüğünde, yaşamının son 13 yılıyla, insanlık için unutulmaz bir serüven bırakmıştı geride.

Ne diyordum, Klitos olayı, o talihsiz olay, daha doğrusu talihsizliğin doğurduğu olay şöyle olup bitti acı acı: Binlerce kilometre ötelerdeki Yunanistan'dan birbirinden güzel yemişler göndermişlerdi İskender'e. Çok sevdiği komutan arkadaşı Klitos'la paylaşmak istedi yemişleri. Gelsin, diye haber gönderdi. Tanrılara kurban bağışlama törenindeydi Klitos. Yarıda bıraktı töreni. O önde, kurtulan koyunlar da ardında, dalıverdiler İskender'in otağına. Kurbanın sunaktan dışarı uğraması uğursuzluk diye yorumlandığından, durumu onarma amacıyla "Kurbanlar hemen kesile!" buyruğunu verdi İskender. Başka komutanlarla birlikte içmeye başladılar. İçkili söyleşi koyulaşmıştı, zaten sıkkın Klitos, biraz fazla kaçırmış olacak ki, kırılganlığını gemleyemeyip şarkılarla içiçe ortaya söylenen bazı sözleri, Makedonya'nın övünç duyulması gereken kişiliğine dil-uzatma diye öfkeyle geriçevirmeye kalkıştı. Oysa havasını çoktan bulmuştu İskender. Klitos'u pısırlıklıkla suçlar gibi konuştu. O da, "Sen savaşta düşmana arkanı döndüğün bir sırada, şimdi korkak diye nitelediğin bu insanın kılıcı, seni kaçınılmaz ölümden kurtardı" diye bağırdı. "Yükselişin bizlerin kanıyla yıkandı. Sense başka Tanrılara tapıyorsun artık!" İskender'se bu sözlerin apaçık bölücülük demek olduğunu söyleyince kıyamet koptu. Ağız dalaşının koyuluğu arta arta sürüyordu. Klitos, İskender'i, yabanlara vatandaşlarından daha sıcak davranınakla suçluyordu. Dayanamayan İskender, önünde duran elmalardan birini aldığı gibi Klitos'un yüzüne fırlattı. Ayağa kalkan İskender kılıcını aranırken, silahçibaşayı çağırdı. Bu arada konuklardan birinin kargısını kaptı, – doğru Klitos'a. İşte o anda aklı başına geldi. İş işten geçmişti ama, kargıyı cansız yatan Klitos'tan

çıkarpı kendi göğsüne saptamak için davrandıysa da, zarzor engelledi elbirliğıyle yanındakiler.

İçinde kımıldandığım anlam-bağılamını gözden yitirmemeye çalışarak nice okumalardan dilime yansıyan özet bu. Bildiğimiz kadarıyla, İskender için yaşamda en göze batan pürtük bu Klitos olayı. Bağışlayıp geçilsin, der miyim hiç, çoğun yapılageldiğı üzere unutmayalım: O da insan, hepimiz gibi. Sürçmekten daha yaygın ne var yaşamda. İskender falan dinlemiyor bazı eylem sonuçları. Katışıksız “bilgelik”, biz ölümlülerin yazgısı değil, ancak Tanrılara biçtiğimiz özellik.

Yeni Tanrılar mı? Anımsayalım, Sokrates’e yüklenen bir sav bu. Ona, Atina’ya yeni Tanrılar getiriyor diye kara çalmışlardı. Anlaşılan, çamurculukta uzmanlaştı kısa sürede bazıları. Gerçi İskender’e “Tanrı” ekadını yakıştıma kolgeziyor artık ülkeden ülkeye. Toptancı davranıp tarihsel gerçekliğin böyle olduğunu sanmayalım. Böyle bir yanı varsa da gerçek şu: Seviliyordu İskender, seven, sevecen biriydi çünkü. Dosta düşmana yapıp ettikleri gerçekten sevillecek şeylerdi. Her sevilen yönetici gibi yüceltiliyordu o da. Gençti, güzeldi, alımlıydı da – çağ gereğı, anlayış gereğı Tanrılaştırıldı çabucak. Gençti, dedim; zaman zaman hoşlanmıyor değildi bu Tanrılık söylentilerinden. Hiç-birzaman durumu sömürmedi ama. Yığınların o Tanrısallık bağışlama keyfine de dokunmuyordu, Avrupa’dan Asya’ya birçok ülkenin yöneticisiydi ne de olsa; doğrusu, işlerin gidişine de nice görünür görünmez yararlar sağlıyordu halk katındaki görünümü. Söylence sarhoşu değildi o. Yaralanıp kanı aktığında, güle güle: “Görseler, şaşarlar, Tanrı olsaydım kanım akar mıydı?” demişti nitekim.

Savaşta sürekli elegeçirme savı da bana pek doğru bir sav gibi görünmüyor. Ele geçirilen mallardan payına ya pek birşey ayırmaz, ya da en son kendisini düşünürdü. Varsa yoksa dağıtmak, sevdiği buydu. Beyliğini krallığa dönüştürdükten sonra, krallıklar armağan eden kraldı o. Gerçi ünü severdi, ün düşkünü değildi ama. Başarıyı övmek için değil, varolanlara görkemli bir katkı daha sağlamak için gerçekleştirdi. Koşullar istedi mi, savaştan yılmazdı; katlanamayacağı sıkıntı yoktu. Düzeyinin ayırdına ermemişçesine, sözgelimi yaya yürümeden uykusuz-

luğa, yağmurdan açlığa tüm dertleri, darlıkları herkesle birlikte, çoğun herkesten çok, olağan bir yazgı diye, ortaklaşa yüklenirdi.

Savaşta ne denli yavaşırsa, barışta o denli sevgi kaynağıydı. Savaş: barışa, yani sevgiye götüren kaçınılmaz yoldu onun gözünde. Hep verir de verir, hep yardıma koşar da koşardı. Korkunç ortamlarda, daha önce karşısına dikildiği “düşmanlara” erkeksen kardeş, kadınsa sevgili gözüyle bakardı. Dârâ’nın ölüsünü krallara yaraşır bir törenle gömen; Dârâ’nın tutsaklarını salıveren; Dârâ’nın evlenmeden önce yaklaşmadığı karısıyla nikâhını kıydıran oydu.

Söylenecek çok şey var ama, Büyük İskender’i büyük sevgi yığidi kılan tek tek ipuçlarını derleyip toplamayı deneyeyim şimdi de. Bilme görme özlemiyle karışık ünseverlik zaman zaman ağır basar gibi olsa da, İskender’in canı: kendisinden ötelere, kendi ülkesinden, kendi kültüründen ötelere akıyordu. Kendisinden bambaşka biçimde düşünenlere, duyanlara, sofradan giyiine kuşama, evden çarşıya bambaşka doğrultularda yaşayanlara, dilediğince anlamasa da saygılı bir tutumu vardı. Bambaşka değerlerde, ilişkilerde, eylemlerde, ürünlerde oyalananları merak etmekteydi; onlarla özdeş olmayı istemekte; engin göğsünü sıkıştıran dar kalıplardan sıyrılıp başka’yı özlemekte, başka’yı sevmekteydi. Kendi Persler gibi bol paçalı giysilere büründüğü için; onlar gibi oturup kalktığı için; eşini dostunu yabancılarla evlenmeye özendirdiği için, hep gizli hep arkadan: “Özüne ihanet ediyor!”, “Kadınlaşıyor!”, “Kim olduğunu unuttu!” diye dedikodu yapanlara aldıracağı yoktu onun. Amacını birkez seçmişti; ereğinin yüce konumuna yürekten inanıyordu: duyguda düşüncede soylu olmak istiyorsa insan, kendisine hiç benzemeyeni sevmeli.

İşte tarihin Büyük İskender’i, görkemi bizlere dek ulaşan bir izlenceyi gerçekleştirmeye girişti; kalıcı ürünler sağlamayı başardı: dünya halklarını sevgi-saygı ortaklaşalığında birbiriyle tanıştırap kaynaştırdı. Olumlu bakışla: o yalnızca bir devlet, ya da devletler kurucusu değildir, yepyeni bir uygarlık oluşturunusudur. Tarihçilerin “Hellenizm” adını verdiği Doğu-Batı, Asya-Avrupa Birliği İskender ülküsünün bir bölümüydü ancak. Elindeki veriler öyle bir oyluma götürüyordu onu. Asıl

varmayı istediğiye: tüm evrenin birbirini sevmesi, birbirinden öğrenmesi; tüm evrenin, yaşamın kültürün birlikte tadına varmasıydı. Durup durup beliren, gizli-açık ortalığı kasıp kavuran sevgisizlik, sömürü, soykırım utanmazlıklarına karşın birtürlü yüzü kızarmayan yüzyılları aydınlatmaya yetebilecek bir güneşti onu güden amaç: insanlık sevgisi. Bugünedek gerçekleştiremediyse, bundan böyle gerçekleştirmeye koyulalım bu sevgiyi olanca gücümüzle.

Bütün bunlar kesin bulgular değil, – yorumlar, yorumlar, yani “Sözcükler, sözcükler!” demeye kalkışanlara diyeceğim şu: İnsana en yakın değerlerin sözkonusu edildiği yerde, “Gerçekler, gerçekler!” diye tepinenleri anlayamıyorum. Anlıyorum, ama anlamak istemiyorum: Hangi gerçekler, gerçeğin kesini olur mu? Matematik mi insan yaşamı? Uyduruksal tutamaklarla değil, “gerçek” katına yaraşan bazı belgelere tutuna tutuna söylüyorum: sınırsız bir insan sevgisiyle dolup taşıyordu sevgi yığidim İskender.

Büyük İskender’in yaşayıp bildiğini, “yabancı” kültürlerle yönelik geniş kültür-insan-toplum sevgisini, gelin bizler de yaşama geçirmeye girişelim. Ne yitirirsin bunu yaparsan? İnsanlığın büyük kazancı İskender deneyinin eksik gediğinden hız ala ala, gelin en güzel sevgilerde birleşelim, en güzel sevgilere dönüşelim.

Sappho!

Durup durup kendi kendime: bu ne böyle hep erkekler, hep erkekler, – kadınlar nerde, peki? diye soruyorum. Haksız değilim hani: kadınsız sevgi olur mu? Yalnızca erkekler mi sevgiden sözedecek? Gelenek görenek, töre baskı, eğitim sömürü – ağırlık erkeklerde. Salt kadınlar da sesini duyursa, diye silkinip kadın olamayacağıma göre, bol bol sözalmalı, gürül gürül konuşmalı kadınlar: Emily Brontë’ler, Mary Shelley’ler, Lou-Andreas-Salome’ler, Mansfield’lar, Camille Claudel’ler, Berthe Morisot’lar, Kate Miller’lar, Ayn Rand’ler... hepsi hepsi, nice başkaları da.

Ne kendim için, ne rasgele bir örneği olduğum insan türünün öbür bireyleri için, ne de tüm canlı evren için tersi tasarlanabilir. Özellikle insan için: düzeyi, düzeni, kültürü ne olursa olsun, kadın’sız, sevgi diye birşey tasarlanamaz. Gerçi tüm sevgi kadın sevgisinde toplanamaz; kadın erkek teklerini aşar sevgi; çeşit çeşittir, kuşaktan kuşağa kapsamlıdır sevgi. Öyle de, özümde özgü yaşama düşünme ortamında: yatak, sofra, ev, ağaç, sokak, kent, vatan, evren, kitap, kır, – hiçbir sevgi sevgi değil kadınsız, kadın katılmadıkça, kadınla paylaşılmadıkça pek bir anlamı kalmıyor sevgi’ye sevgi demenin.

Bütün bunları, varoluşumda: yaşamda kültürde uyarı, dürtü, yardım bakımından kadınlara çok şey borçlu olduğum için, duygusallığın sürükleyişiyle söylüyor değilim. Onlar da insan, yani erkekler gibi; erkekti kadındı neler neler yok ki içimizde, çocuklar bile yetesiye biliyor bütün bunları. Tekdüze değiliz, iyi ki değiliz. Gene de şöyle diyorum kesin inançla: kadınların *da* kotardığı bir yiğitlik sevgi yiğitliği. Örnekse, ne talihliyiz, işte *Sappho*.

İsa’dan önce VII. yüzyılın Lesbos’undan, nerdeyse 2500 yıl

öncesinin Midilli'sinden seslenen yürekli, olgun, çalımsız, derin bir ses Sappho'nun sesi.

Sappho adını anar anmaz, hımbıllık, ödlelik, aldırışsızlık kol gezmiyorsa, bir bağırtıdır kaplar heryanı: Nerden çıktı şimdi bu bencil, bu kurnaz, bu ten düşkün, bu töre yıkıcı kadın! Kuşkusuz, "kadın!", onun için başvuru en hafif niteleme. Gerçekte, ona uygulanan deyimleri ayıp sözlerden saydığı için, onun adını ağzına almaktan bile çekiniyor çok kişi.

Bir sevgi yığidinden sözettiğimize göre, kim ne derse desin, kıvırmak yaraşmaz hiçbirimize. Kimi "ahlak düşmanı", kimi "sevici karı", kimi "eski püskü yosma", kimi "o biçimin teki" diye de adlandırırsa, sevgi'yi yaşayıp anlatmakta, kolay kolay eskimeyen, nitekim nice yüzyıllara karşı dinçliğini sürdüren usta bir ozanla, bir yaşama- "bilgesiyle", kendine özgü bir kadınla karşı karşıyayız: Sappho!

Sevgiyle esrikleşmeyen yaşayamaz. İnsan varoluşunun besini çünkü sevgi:

*Gül fidanları gölgeliyor toprağı
derin bir uyku yağıyor
titreyen yapraklardan;*

*Atların otladığı çayırda
çiçeklerini açıyor ilkyaz,
anason kokusu yayılıyor havaya.*

*Gel, Kıbrıslı Ece!
aşkınla karıştırdığın nektarı
doldur altın kupalarımıza.*

Evrende, Doğa'da ne varsa sevgi'de, sevgi'yle güzel, sevgi'yle alımlı...

*Aşkın da payı var
Güneşin
parıltısında
ve erdeminde.*

Çoğumuza, hergünkü bir ayrıntı diye gelebilecek şeylerden bile sözederken, olanca tutkuyla sevgi tutmakta:

Öğle üzeri
yeryüzü yanarken
yalım yalım
gökten boşanan ateşle
tiz bir türkü tutturur
ağustosböceği
kanatlarıyla.

Sevgi bunun neresinde demeyin, sevgiden şakıyor ağustosböceği, Sappho da öyle kuşkusuz.

Sappho kadar yalın bir ozana, yalın olduğu kadar da, sevgi'yi pek yaygın olmayan aykırı görünümlü bir bölümüyle örtülerinden kat kat sıyırıp yaşayan bir ozana rastlamak için yüzyılların üstüste yığılmasını beklemek gerek.

Birtek Sappho var. Nitekim binlerce şiiri içeren o Yunan *Epigrammaları*'nın V. kitabından birtek Sappho'yu anımsıyorum:

Çelenk takmış kızlara bakarken, içinin allak bullak olduğunu söylemesine öfkeleniyor yüzyıllar boyunca ahlak bekçileri. Kimseciklere zararı dokunmaz ki hayranlık bakışlarının. Hele baktı mı gerçekten bakan, Sappho'ca bakışların.

Ne güzel giyinmişti:
ayaklarını örtüyordu
ince Lydia işi
uzun sırmalı eteği.

Sarışınların, esmerlerin kollarına, bakışlarına bayılırmış, – ne kötülük var bunda?

Gelin siz de
katılın oyunumuza
tatlı Üç Güzel.
sırma saçlı Musalar,
gelin.

Yönettiği okulun kızlarını birbir baştan çıkarırmış, – kıskançlık dedikodusu diyesim geliyor bunlara.

Sevgi insanın diz bağlarını çözünce n'olur? Kul köle olunur sevgiye. Ama (Cevat Çapan'ın Türkçesiyle) Sappho'dan öğrenelim işin özünü:

*Bir sürüngen gibi
yere seriyor beni
öyle içtenlikle dile getirir ki Sappho sevgi özlemini:
Gece demeden, gündüz demeden
özlüyorum
yanıyorum.*

Bu dünyada yaşarken, Sappho gibi, sevgi'yi yüceltmeyeceksin de n'apacaksın? Sen sen ol, herşeyi tat bu dünyada:

*Zengin de olsan
unutulup gideceksin ölünce
Pieria güllerinden
birşey düşmemiş payına
Burda siliğsin ya,
daha da siliğ
dolaşıp duracaksın cehennemde,
tanınmayan ölümler arasında.*

Sappho:

*Sadece
hava da olsa
ölümsüzdür
dilimdeki sözcükler*

diyor.

Haklı; sevgi'den Sappho'ca söz ediyor çünkü:

*Hiç uyarmadan
kasırğa nasıl sökerse
meşeleri kökünden
öyle sarıyor yüreğimi aşk.*

Değil mi ki birkez o ses geldi kulağıma, olanca sesimle sesleniyorum ben de:

Sappho!

Lucretius'la Kolkola

Tanrılarla kolkola yaşıyordu Hölderlin. Açık açık söylemese de, Tanrılarla kolkola tasarlanmayı istiyordu. Onun gibi yaşamıyorum ki, onun gibi bir dileğim olsun. Gene de, kendimi zaman zaman Hölderlin'le görünce başım dönüyor. Aklım başıma gelince de, uslu uslu düşünmeye başlıyorum: “Olası şey mi, Hölderlin kim, ben kimim, ah şu insan!” Ne tuhaf, “ah!” ünlemi yaşam boyu bir-iki kez çıkmıştır ağzımdan, o da hep acıyla karışık alaysı bir bağlamda. Ah! işte tutamıyorum özümü. Çocukluktan gençliğe doğru kutsal bir deliye azçok sürtündüm birkez. Anlasam da anlamasam da, delicesine hayrandım, hep hayranım ona: zaman zaman kolkola dolaşırız Lucretius Carus'la. Eylemde eylemsizlikte, Lucretius'la hep kolkola tasarlanmayı diliyorum kendim için.

Kırların, derelerin, dağların, yamaçların Tanrılarını, insan dünyasının öyle bir dışına uğrattı, öylesine korkunç hızla dışarlara uğrattıyor ki teknoloji uygulamaları, Tanrıların Hölderlin'ce akrabalıklarına hiç yer yok artık yeryüzünde. Eros'a gelince, o da tanınmaz-sıkıcı, vıcık-umacı birşey oldu çıktı nicedir.

Gün sevgisizlik günü. Öldüresiye bir güvensizlik takıp takıştırıp kolgeziyor yeryüzünün dörtyanında. (13 Nisan 1995 bugün. En son hesaplamalar uyarınca: Avrupa'nın orta yerini de katın, yeryüzünün 22 ülkesinde basbayağı savaş var, – kimi ülkelerin içinde kimi ülkeler arası. Bir yıldır günde 20.000 kişi ölüyor savaş yüzünden.)

Ne eşsiz bir sevinç kaynağı, ne az rastlanır bir güç kaynağı günümüz dünyasında Lucretius. “Deli” diye, yüzyıllar boyunca, çamura bulasalar da, bir evren-bilgesi o.

Ta eskiden, İsa'dan önceki yüzyılda, tüm doğa nesnelerinin en derin kıvrımlarına ine dala, bu kıvrımların en kuytu uçlarında gezine gezine gerçeği buldu Lucretius:

...İnsanlarla Tanrıların sevinç kaynağı
Doğurgan Venüs, gökte dolanan yıldızlar
Gemilerin yüzdüğü deniz, hasatlarla zengin
Senden ötürü tüm canlılar; toprak seninle verici
Seninle oluşup görür güneşin ışınlarını tüm canlılar.

Kendi diliyle alma Venus! alma Venus! diye sesleniyor, ey Venüs!
ey Venüs! diye sesleniyor Venüs'e. Nasıl seslenmezsin onunla:

Ne mutlu sesini onun sesiyle bir edene!
Ey Tanrıça, kine, savaşa boyun eğdirebilen tek ölümsüz
güç sensin.

Yerden göğe haklı Lucretius:

Değil mi ki tekbaşına senin elinde olup biten şeylerin düzeni,
Ölümlülere, dingin bir barışın iyiliklerini sağlar:
Ne de olsa korkunç savaşlar yöneten silahlar Tanrısı
Sonunda onun kollarına bırakır kendini.
Öyle ya herkese hoşça boyun eğdirir Sevgi.

Lucretius'tan içime sinen o birtürlü doyamadığın esinlerin
güzel kokulu, dingin coşkulu türküleri neler söyletmiyor ki
bazan bana:

Sevgi: amacını, nedenini, dürtüsünü, gerekçesini kendi
içinde taşır.
İster önceden, ister sonradan, sevgi'yi kendisinden
başka birşeye dayatmak boşunadır, boşuna.
Hiçbir ödünç almayla ilgisi ilişiği yok onun.
Özünü, önemini, anlamını, ağırlığını kendi içinde taşır:
Sevginin haklı olup olmadığı tartışılmaz.
Birdeyime, kutsaldır sevgi.
Yaşa sev! Sev yaşa!

Vergilius

Yazmak yayılmak, ama bir yerde toparlanmak da yazmanın yasası. Yaya toparlana, toparlana yaya sürdürdüğüm antikçağ yürüyüşümü Vergilius'la bağlayayım, diyorum. Sevgi evreninde deneme deneme yaşayıp düşünmemin bir durağı da Vergilius.

Vergilius'un işi ne şimdi burda? Başta, kendim şaşırıp kaldım. Açık-seçik gerçek şu: Vergilius, sonraları eriştiği genişliğe karşın, Roma'nın, Romalılığın, Roma-çevresinin ozanı; başka türlü dendikte, sınırlı bir dünyanın ozanı. Ekadıyla "Romanus" Vergilius o. *Bucolica'sı*, *Georgia'sı*, *Aeneas'ı* hep Romalılığın damgasını taşımakta.

Yüksünecek birşey yok bunda. Her yazar, ilkin, öz çevresiyle beslenir, öz çevresi besler ilkin yazarı. İşte Vergilius, herşeyiyle Romalı herşeyinde. Yunan kökenlerle bazan ne denli içten bağlar kurarsa kursun, Latinlik yoğurmuş onun kültürünü. Romalıları kollayıp gözeten, Romalılığı kotaran bir yazar. Dağları, yamaçları, denizleri, dereleri, otlakları çiftlikleriyle Roma görünüşleri onun yaşayıp irdeleme alanı. Övdüğü, pekiştirdiği: ev, aile, sokak, çarşı, pazar töreleri; düşünme, bilme kalıpları; davranış alışkanlıklarıyla, çeşit çeşit özlemleri ve önem-verişleriyle örnek bir Romalı Vergilius. Sözcüğün belli bir anlamında da olsa, ulusal, ulusça bir ozan o. Gerçekten de, kuşaklar boyunca önderlik etti ulusuna.

Bütün bu özelliklerin hoşuma gittiği zamanlar çok çok geride kaldı ama. Ne var ki, çocuk denecek dönemlerimde, Latincesiyle, kimi ders gereği kimi ders dışı merakla belleğime kazınan Vergilius dizeleri, yeryer silinse bile hâlâ belleğimde.

Öyle de Vergilius'un yalnızca ulusal-ulusçu yönüyle Roma'dan sonra da, yüzyıllarca yaşayabilmesi, hep tuhafıma

gitmiştir doğrusu. Seyrek de olsa, böyle biri Ronsard'lara, Chénier'lere, Hugo'lara, Baudelaire'lere, Valéry'lere tüm-insancı bu yazarlarıma nasıl oluyor da esin kaynaklığı edebiliyor, diye sormuşumdur hep kendi kendime.

Doğru doğrultuda gittiğine inandığım birkaç varsayım dışında kuşatıcı bir yanıtım yok. Bu da kalkmış nelerle uğraşıyor, diye çıkışacaklardan çekindiğim için değil, pek yeri olmadığı için biryana bırakalım bunları şimdi burda. Bir inancını saptamak zorundayım ama: döne dolana sevgi'de köksalan bir doğrultu bu. Şöyle ki: Vergilius yalnızca kendinden olanı seven; toprağı insanıyla kendisinin bağı olduğu "biz"i seven, yalnızca bu "biz"le yetinen bir ozan değil. Mincio'nun yeşil sularına döşek olan tatlı İtalya vadileriyle avutamıyor gönlünü. Türküsünü çıkırdığı ünlü söylenceye kaynak olan toprakları, Batı Anadolu'nun Troia'sını, kendi gözleriyle görmek üzere Brindisi kıyılarına geliyor. Anadolu'ya yelken açmak dileğiyle yanıp tutuşuyor. Ölüm engelliyor ama. Heryönden hep açılma özleminde Vergilius. Nitekim ona göre Roma'nın temelindeki tanrısal Aeneas soyunun olduğu gibi *öbür* canlıların da anası sevgi.

İşte bu inançtaki Vergilius'un (onun gerçekliğini ille de kendi yöneltme çektiğimi sanmıyorum) tüm evren insanlarını kucaklayan, tüm insanları birbirine bağlayan sevgi'den esinlendiğini söyleyeceğim. En küçük bir kuşku yok bunda. Çünkü bir ozan, gerçek bir ozansa, kapalı sevgiyle yetinmez. Boğar böylesi bir sevgi.

Yalnızca kendinden olanların ozanı olmaya katlanacak bir ozana gerçek bir ozan gözüyle bakamıyorum. Tarihte boy gösteren sürüyle ozan böyle değil, diye karşı çıkmaya kalkışacaklara, akılları başa getireceğini sanmasam da, şu soruyu soracağım: Ozan mı onlar?

Yayımladıkları dizeler, çoğun yöresel-ulusal seslenişler olsa da, ancak engin sevgilerle yaşar, yaşatır, ozanlar, düşünürler.

Sevgi Nedir Bildiği, Dilinden Belli Yunus Emre'nin

İnsanlık tarihinde sevgiyi unutulmaz bir tutkuyla dilegetiren eşsiz örneklerle beni yoğun yoğun etkileyen bir dönem de Ortaçağ içlerinden sonlarına süregiden özlü bir kültür geleneği. Günümüzün Anadolu-İran-İrak topraklarında boyatan İslam kültür-çevresinin önemli bir katkısı bu. Yunus Emre, Mevlânâ Celâleddin Rûmi, Hafız ve Fuzuli gibi şairlerle doruklara erişen bir sevgi çağına bakışları yöneltiyorum şimdi. Yanlış anlaşılmasın, salt sevginin yeşerdiği barış ve mutluluk yüzyılları değil bu çağ. Hiç öyle şey olur mu insanın olduğu yerde. Çoğun dindürtülerinin, ekonomik sorunların, politika düzenlemelerinin kızıştırdığı savaşıardan, acılarla dolu zamanlardan geçilmiyor bu yüzyıl. Ne var ki, olasıdır, bu nedenlerden ötürü, insanı hayran bırakan sevgi uzanışları, en arı-duru sevgilere biçim veren sevgi yapıtları bu çağın meyvesi olarak dizi dizi önümüzde. İstемemiz yeter, birbir derebiliriz bu meyveleri. Tat tat, koku koku besinimiz, gücümüz, övüncümüz bu meyveler.

Darmadağın sezdirdiği kadarıyla ortaklaşa bir özsu oluşturmakta hepsini. İnsanın insana sevgisi yalım yalım tutuşan bir keskinlikle dilegeliyor bu yapıtlarda. Kutsallaşıyor sevgi, Tanrı sevgisine dönüşüyor. Şöyle de diyebiliriz: Günübirlik sevgilere bile Tanrıca birşeyler sinmiş. İslam dünyasının dinsel ilkeleleriyle nerdeyse baştanaşağı hesaplaşmakta yapıtların hepsi de. Somut içerikli eleştirilerle zorlanıyor birbir bu ilkeler. Yeryer İslam dininin halkça paylaşılan çerçevesine sığmayan bir sevgi olarak ortaya çıkıyor ozan yapıtları. Herbiri kendine özgü bir *mistik uzanış*.

Doğu'da Batı'da sevgiye yönelik hangi söz-yapıtına uzanırsam uzanayım, Ortaçağ yapıtlarının özlü yeniliğine küçük bir gölge bile düştüğünü görmedim. Anlayanlar katında günümüzde doğurdukları güzel değerlendirmelere, bunun bir belgesi gözüyle bakılabilir. Hafız Goethe'de, Fuzuli Aragon'da övgü övgü yankılanıyor.

Gene de ben, yaşamın boyunca artan bir hayranlıkla sarıldığım Ortaçağ ozanlarından bir-ikisine, ülkemizde ne denli tanınmış olurlarsa olsunlar, birkez de kendim, kendi sevgi açım-dan, sokulmayı deneyeceğim şimdi burda. Belki de öznel-kişisel bir-iki tutamak benimki. Öyle olsa bile, sevgi yığıtlığı diye nitelendiğim sevgiyi yaşayıp dilegetirmedeki bazı önemli oylumlara dokunma olanakları sağlayacağım kanısındayım böylece. Aşları daha iyi kotaranlar çıksa da, birkez de kendi kurduğum sofrada, ozanlarımla birlikte olalım diyorum. Bakarsın, bilinen tatlara yeni tatlar eklenir.

* * *

Sevgi nedir bildiği, dilinden belli Yunus Emre'nin. Bu güzel dile açık olan herkese açık bu sevgi. Bu dil *dilim* olduğu için, talihliyim ben de. Erişebildiğimce ben de tadını çıkarıyorum bu sevginin. Aradan geçen yüzyılların havası bazı sözcük anlamlarında kaymalara neden olsa bile, bu arada değişlerin balı akıp gitmiş olsa bile, yeniden yaşanınayı bekleyen *yaşanmış sevgiler* var Yunus Emre'de.

Özünden sözederken, "aşk doludur sinesi" diyor. Doğru. Gelgelelim bağı sevgiden taşsa da, yetmiyor ki bu sevgi ona, tutkulu bir istekle sevgi arıyor hep:

Aklım başıma gelmedi aşk şarabın tatmayınca.

Hep yeniden, hep yenibaştan arayan bir arayıcı o. Arayışına, başkalarını katınadan edemeyen; bulabildiğini, ille de başkalarıyla paylaşmak isteyen bir gönül o. Ne var ki, herkes kulakveremeyebilir ne dediğine. Azıcık bile olsa, "âşık" olmak gerek ona kulakvermek için.

*Biçare Yunus'un sözün key âşık gerek anlaya
O kuş dilidir neylesin öğütlenmez ötme yince.*

Ya aşk gibi şeylerin hiç yanından geçmemişse insan:

Aşksızlara benim sözüm benzer kaya yankısına.

Sevgisizlere çatarken bazan daha da ileri gitmekten çekinmez. Sevgi bu, akıllar başa gelsin diye sarsıcıya başvurulabilir.

*Aşksızlara verme öğüt öğüdünden alır değil
Aşksız âdem hayvan olur hayvan öğüt bilir değil.*

Yunus'un yana yakıla erişmeyi dilediği, sözcüğün tam anlamlarını içeren zenginlikte sevgi'dir, sevgilidir. Sevgisiz yaşam ayrılıktır; yaşamamaktır birbakıma. Yaşanmaya değmez sevgilisiz yaşam.

Yârdan ayrı olunca asılıp ölmek yeğdir.

Onun içindir ki, Yunus, içten gelen bir doğallıkla çağırır da çağırır:

*Aşk eri haberini aydam işide misin
Bizim ile o yola sen bile gide misin.*

Tümüyle varlıkta sevginin üstüne hiçbirşeyin konamayacağı inancıyla, her fırsatta şöyle sesini yükseltiyor:

*Aşkı hiçbir nesneye mesel bağlamak olmaz
Dünya vü âhirette ne tutasır aşk yerin.*

Kaçınılmaz soru karşımızda şimdi: Yunus'a göre, sevgi yoluna nasıl girilir? Çeşit çeşit sürçmeleri, yanıltıları önlemek amacıyla bu soruyu iyice belirttik bir yanıtla gideriyor Yunus: Birtakım kitaplar okumakla gerçekleşmez sevgi. Yürekten inandığı birşey de var: Okunan din kitapları da olsa, bu kitaplar ne denli özenle okunsa da, sevgiyi tümüyle gerçekleştirmede yetersiz hepsi. Çünkü okumak edilgin bir iştir, birbakıma. Sevmekse etkinliktir. Bir eylemdir sevmek Yunus için, sevmek eylemektir.

*En çok kitaplar okuyan çünkü bana dak
Okur isen sırrı iyan gel aşktan oku bir varak.*

Kitapsı kitaplar değil “sevgi kitabı” okumak gerek. Gizemlerin açılıp açılıp gözler önüne serildiği ortam bu kitaplarda çünkü. (Yunus kendince haklı da, burda önemli bir gerçeğin hakkını yememiz doğru olmaz. Ya Yunus’u okumak? Öyle bir kımıldatır ki insanı onu okumak; böylesi bir okumayla eyleme yönelir, sevgi eylemine bırakır kendini insan.)

Sevgi eylemi ne demeye geliyor öyleyse? Düşünsel-duygusal yönden, Yunusça, “cevlân urmaktır”, eylem eylem gezip durmaktır sevgi.

Böylesi bir eylemse, girişilebilecek en zor serüvenlerdendir. Herkesin anlayıp övdüğü ortamda “akıllı uslu” insanın göze alabileceği iş değildir öyleyse. Düpedüz deli olmak gerekir sevgiyeye atılmak için, Yunusça söylendikte: “sevenlerin ola mı akli?”

Bir dem usluysa her dem delidir.

Yunusça delilerin yardımcısı kim, peki? Hiçkimse. Yolunda yapayalnızdır seven. Bazılarının aklına şöyle birşey gelecek: Ortaçağın içlerindeyiz. Her “derdin devası” din; öyleyse, sevenin yardımcısı din. İnanmış bir Müslüman zaten Yunus, dinden daha etkin ve etkili bir yardımcı var mı ona?

Beklenene aykırı bir yanıt Yunus’un ki. Zaman zaman, “Yok, olmaz!” diye çıkışlar yapmaya kalkışacakları hesaba katmıyor değilim, gene de söyleyeceğim. Bence, şu kanıda Yunus: Din de, din akıllıları, din kitapları da pek bir yardım edemez sevgi delisine.

*Aşktan haber bilenlerin, aşk derdiyle dolanların
Küfrü iman olanların ayıplamam güldüğünü.*

Yunus Divanı’nı didikleyecek değilim şimdi burda, sayıları hep az da olsa filologlara özgü belgeleyişlerle ilişkiyi kesmiş bulunuyoruz artık. Bu ötelerdeki sezgi kırlarında izlenimler, sezgiler geçerli de ondan. Anladığımca Yunus: sevgisinde se-

veni yapayalnız görüyor, çünkü sevgi ancak ozaman üstün değerini bulabiliyor. Sırtını hiçbir güce dayamadan kendini sevgiye bırakan kişi, varacağı ya da varamayacağı her aşamanın tadına, acısına kendibaşına varmalıdır. Ben, ozaman sevendir; çünkü sevgi, ozaman sevgi'dir. Nitekim şöyle diyor Yunus bir yerde:

*Bencileyin gören kişi ben sevdiğimin yüzünü
Deli ola dağa düşe yavu kıla kendözünü.*

Böyle derken günah mı işliyor. Bu tür işlerin uzmanları pay biçsin. Kimsenin, gerekmeven yerlerde, kimseyi yargılamaya hakkı yok sanıyorum. "Hakkı var!" savunusunu güdenlere, belki gereksiz birşey ama anımsatacağım, Yunus Emre var karşılarında, – hiçkimseye düşman olmayan, hiçkimseye haksızca karşı çıkmayan Yunus Emre. Ne diye demiş, öyleyse o sözü? Türkçenin Yunus'çasına azıcık kulakvermek gerek:

Yunus bir söz söylemiş hiçbir söze benzemez.

Sevgi denizine daldık, delidolu daldık. Yine de sarılamıyoruz, n'olacak şimdi, peki?

*Bu aşk denizine dalan hâcet değil ona gemi
Yâhut nerde bulalım bu sohbet de bu demi.*

Seven birbakıma delidir. Çünkü sevmek, kendini kaptığı gibi insanın engin denizlere atmasıdır. Özünü enginlere atan kişiye, oralarda yokolmayı gözealmalıdır. Sevgi tam da böyle bir yokoluşu amaçlar. Hiçbir gerekçeye dayanmayan bir amaçtır bu. "Aşk denizine" dalan içinse, dense dense şöyle denir:

Aşk denizine daldı bahane yok bu işte.

Kesin bir yazgı belirliyor artık. Bile-isteye kendini sevgiye atan artık hep orda kalacaktır.

Ey yârenler kim işitti âşık tövbe kıldığını.

Sevgiye açılmak, sevgide açılmak ikilikten vazgeçmektir. İkilikse, sen-ben *karşıtlığından* başka birşey değildir. Karşıtlık ancak birlikte ortadan kalkar. Birlik: sen ile ben'in bir'leşmesidir. Sen ben'den, ben sen'den ayrı kalmayınca gerçekleşen birliktir bu. Hiçbir ikilik-gediğine olanak bırakmamak içinse, birliği hem ben, hem sen içten istemelidir. Bu durumu konuşan ben, Yunus'ça konuştuğunda, en iyi şöyle dilegetirir, kuşkusuz:

*Aşkın aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü bana seni gerek seni.*

Bu gereğe gönül veren için, ne “ben”, ne “biz” sözkonusudur.

*Bizi biz koyalım onlar biz olalım
Birliği duyanlar ikilik koyanlar.*

Bu da ancak kişinin özcanını bırakıp sen'e dönüşmesidir. Bir-deyime, ben'in ölmesidir bu.

*Âşık ki cana kaldı âşık olmaz
Canı terketmeyen ma'suku bulmaz*

Böylece “aşk için ben öleyim” diye düşünmeyen, bunu uygulamayan kişi, sen'le karışmıştır; ben-sen aşılmıştır. Ne var ki, bunu hemencecik sonuna varılan bir başarı saymak yanlış olur. Çileli, uzun, uzun ve çileli bir süreçtir sevmek. Sallantılardan, belirsizliklerden, değerlendirme yanıltılarından sakınmak gerek. Tümden olası değil ama bu. Seven, çoğun çeker.

İnsanın sevgi yüzünden katlanmak zorunda kaldığı en amansız çileyse, *melâmet*'tir.

*Âşık olanın nişanı vardır
Melâmet olur belli beyan.*

Yunusça baktığımızda melâmet: kınanmaktır. Başka deyişle: seven, yönü yöneltisiyle, sözü davranışıyla, amacı havasıyla, çevrece ya hiç anlaşılmaz, ya da yanlış anlaşılır. Ben'i bırakıp sen'de yokolmak pek öyle sık rastlanan, kolay anlaşılan bir aşama değildir de ondan. İşte buyüzden, çevre bol bol eğri yorumlar, kötü nitelendirir, yerden yere vurur adamı. Seven, gerçekten seviyorsa, bütün bu olumsuzluklara katlanmak zorundadır. Gerçekten seviyorsa. Nitekim seve seve katlanır da. Melâmet, sevme'nin inandırıcı güzellikteki göstergesidir.

Şimdi burda, bir çıkmayla, yazılarıyla olduğu kadar canlı sözleriyle de, bana bu konularda bazı şeyler öğrenmek fırsatı tanıyan Gölpınarlı'yı anacağım. İstanbul Üniversitesi'nin, o zamanki adıyla, Merkez Kitaplığı'nın yaz kış serin odalarından birinde sürekli çalıştığı yıllardaydı o; yapyalın ama karmakarışık meraklı bir felsefe öğrencisiydim bense. Bazı bilgisel güçlüklerin ışığa kavuşması dileğiyle, kendisine kaç kez başvurduysam –o zamanki açımdan söylüyorum– yerli yersiz, “Gözü melâmetten ayırmamalı, ne varsa orda var!” derdi hep. Özel yaşamına yabancı kaldıysam da, açık-seçik söyleyebilirim: sözüne yazısına, ama bir o kadar, tanık olduğum davranışlarına yansırı bu.

Azıcık daha iyi kavırıyorum gibime geliyor şimdi: Melâmet, alışılmış alçakgönüllülükleri aşan sereserpe bir evren anlayışıyla, üst bir alçakgönüllülüğe, yani alçakgönüllü insanca yaşamın derinlerine doğru doruklara acılarla sessiz sessiz yolalmaktır.

Birtakım engibeli yörelerde şöyle-böyle yol aldım mı, bilemiyorum. Bazan “Aldım” diyesim geliyor, yüzüm kızarıyor nerdeyse. Bazan şöyle düşünmeye eğilimliyim ama: her çağın “melâmeti” başka, her sevenin heryazgısı başka başka. Önemli olan ölçüp biçmek değil zaten. Dal git sevgi'ye, olsun bitsin, –ne olası, ne bitesı...

Durum Yunus'ça şu:

Aşka düşen kişinin melâmetliktir işi.

İster kişinin kişiye, ister kişinin Tanrı'ya özden bağlantısı diye yorumlayalım; isterse de kişinin özünü Sen'de, Dost'ta, Tanrı'da

yokedişi diye yorumlayalım, bütün bu sevgi, “ölme”nin, yani sevgiyle varolmanın insanı götürdüğü aşamalarıdır. Güncel-çıkarcı alışkanlıkların boyunduruğundan sıyrılabilenler hemen soracak: “Bu sevgi aşamalarının bana katkısı ne, peki?” Bu gibilere yanıt olarak, sevgi denizlerinde bilip öğrendiklerini şöyle özetliyor Yunus, – bilmenin, öğrenmenin ne denli anlaşılır anlamı kaldıysa kuşkusuz:

*Biz sevdik âşık olduk sevildik ma’suk olduk
Her dem yeni doğarız bizden kim usanası.*

“Her dem yeni doğarız”, ne de olsa:
Dirlik budur âşık ma’suk yolunda öle.

Çoğun yaptığım gibi, girişilmez’e birkez giriştim artık, söyledimin anlamını azçok anlasam da, dilim döndüğünce, söylemekten geri kalmayayım, diyorum. Dili çözülüyor, çünkü insanı sevgiyle ısıtıp sevgide pişiriyor Yunus:

Sevmek, yeniden doğmaktır.

Önünde sonunda yeniden doğmak varsa, katlanılır herşeye, – gelsin sevgi! Gör ki, sevgi evreninde hiçbir dayanak, hiçbir güç başarıyı sağlama alamaz. Biline: yeniden doğmak da var, doğınamak da.

Heryerde, hep Yunus ama, ondan olabildiğince (olur mu bilmem?) uzaklaşınayı da denemeliyiz. Yaşamım şöyle ozaman:

Ol seni deli kılan gene sendedir sende.

Mevlânâ

Biri sevgilinin kapısına gelip çalar.
İçerden bir ses sorar: “Kim o?”
Kapıdaki yanıtlar: “Benim!”
Ses der ki: “Bana, sana yer yok burda.”
Ve kapı kapanır.
Bir yıl süren yalnızlık ile çileden sonra
yeniden kapıyı çalar o.
İçerden ses: “Kim o?” diye sorar.
Kapıyı çalan, yanıt verir: “Sen'im!”
Ve kapı ardına kadar açılır.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den bu konuşma. Söz-düşünce bağlamından kavradığım kadarıyla: tüm sufi geleneklerin paylaştığı Tanrı sevgisi gündemde. En yüksek amaç, en eşsiz coşku, en yüce ülkü, en imrenilecek erdem Mevlânâ'ca sunuluyor. Birçok kuşağın tartışılmaz dayanağı birkez daha dilegelmekte.

Bense, “kesinlikle vazgeçilmez” diye sarıldığımız inançların enine boyuna sorgulanmasından yanayım. Bu içimin içi davranış Mevlânâ'nın Sevgilisi'ne ilişkin konular için de geçerli. Kuşkusuz, daha baştan “Olmaz böyle şey!” deyip kestirip atmanın dolambaçlı gerekçesi değil bence sorgulama. İyice kavramak, yetesiye güvenmek, kılçıksız tat almak kaygısıyla giriştiğim zor ama güzeller güzeli bir uğraş bu. İşte bundan, Mevlânâ'da kapıyı çalan “insan” ile kapısı çalınan “Tanrı” arasındaki ‘ilişkiyi’, anlatımdaki tüm çekiciliğe karşın, zaman zaman keşke öyle olsaydı diyesim geliyor sansam da, özümseyemiyorum, – özümü bu ilişkide eritemiyorum. Deşmem, daha deşmem gerekiyor, Mevlânâ değilim de ondan. Gene de: nedir? nasıldır?

gerçek mi? hangi anlamda sözü edilebilir? türünden sorularla yönelmeden de, nice yaşantılardan sonra hemen evetleme eğiliminde olduğum doğru’mu belirtmeden geçemeyeceğim. Mevlânâ’yı Farsçasından okuyamadığım için, belbağlanır olduğunu umduğum çeviriden aktardığım konuşmada, Tanrı’ya göstergelik eden “Sevgili”deki S’yi küçük yazıp herbirimizin yaşamından bildiği sevgili’ye dönüştürdüğümde, Mevlânâ’nın ne dediğini hem yetesiye anladığımı sanıyorum, hem de yürekten benimsiyorum. Bazı bilgiçler “Olmaz!” diye paylasa da, dalaşma meraklısı değilim.

Mevlânâ’dan aktardığım konuşmayı kendi sözlerimle şöyle anlaşılır kılıyorum kendi gönlümce: “Ben” ile “sen” arasında özel bir ilişki sevgi: ben seven, sen sevgili. Amaç bir’leşmeleri. Başkaca tam olarak gerçekleşemez sevgi, – olsa olsa ben’den sen’e bir ilk istek olarak kalabilir. Tam gerçekleşme ben’in sen’e dönüşmesiyle ancak. Öz-ben öz-sen oldu mu, sen ben olmuş oluyor. Özveri demektir birleşme. Sınırsızlık, kapısızlık zaten sevgi. Olası bir aşama bu. Sık sık değilse bile, kendi yaşamımızda gerçekleştirdiğimiz, ya da başkalarında gerçekleştigiğine tanık olduğumuz bir yaşama durumu.

Kıyısız bir kitaplık denizi Mevlânâ. Bu denizden bir inci şimdi elimizdeki, – sonsuz sayıdaki incilerden biri ancak. Yapıma, gücüme uygun bir yaklaşımla doğallığını bozmadan az çok işleyip algıladığım bu inci, benzeri çok daha görkemlilerinin yerini tutmasa da, sezdirdiğiyle tat üstüne tat katıyor tadıma. Gerçi çoğun Tanrıca Sevgili Mevlânâ’nın sen’i. Ne ki, tüm örneklemeleriyle bizlere anlaşılır kılmaya çalıştığı üzere, hep bizim paylaşabileceğimiz sevgi ile Mevlânâ’nın işi. Hiç olmazsa, çıktığı azerişilir doruklardan inip bize yakın bir yerden söyledikleriyle öyle.

Birbakıma, Platon gibi Mevlânâ da. Platon nasıl idea’lar öğretisi diye nitelenen öğretisi uyarınca, pekçok yerde, idea evrenindeki İyi, Güzel ve Doğru’yu gözönünde bulunduruyorsa; ama gene de açıklamalı anlatımlarını, nasıl hep doğumsuz ölümsüz idea’ların hergünkü dünyamızdaki yansımalarında yoğunlaştırıyorsa, Mevlânâ da Tanrı sevgisini hep insanın insana sevgisi ile *görünür* kılmaya adanmış kendisini. Öyle ki bazan

insanın insanasevgisini yaşarken, birdenbire insanın Tanrı'ya sevgisini yaşar gibi oluyorsun. Bazan da, işte bu sevgi Tanrı sevgisi gibi birşeyler olmalıdır derken, bir de bakıyorsun ki, sevginin “öznesi” de “nesnesi” de insandan başka bir alanı kapsamıyor. Başlangıç da, ‘son’ da insan: ‘kalkış’ insandan, ‘varış’ insana. Mevlânâ’daki sen-ben sevgisi tüm çekici ve çarpıcı örneklemelerle hep günlük yaşamın bir ögesi olarak, bir bezeği olarak ortaya çıkıyor.

Mevlânâ’nın sevgi evreninde, seven ile sevilenin kendi özlerinden vazgeçmesini, hesaba dayanan bir değiş-tokuş, bir aktarım-karşılıklılığı diye yorumlamak çarpık bir yorum bence. Öyle ya, zaman zaman Tanrı diye belirginleşen Sevgili, hertürlü değiş-tokuşun, aktarım ve karşılık gütmenin ötesinde Mevlânâ’nın kavram-dizgesinde. Bu durum, salt insan dünyasındaki sevgi için haydi haydi geçerli. Tanrı sevgisini, bencileyin, Mevlânâ’ca yaşamayan, bu sevgiyi Mevlânâ’ca anlamaya kalkışınca da dağ dağ sorular aşması gereken biri, başka ne diyebilir?

Ne var ki, Mevlânâ’ca sevgiyi kendimce anlaşılabilirliğe kavuşturur kavuşturmaz, gene de Mevlânâ’da açık-seçik dilegelen iki önemli sevgi görünümünü tüm görkemiyle, hayranlıktan hayranlığa, şöyle gözümün önüne getiriyorum. Kendi dilimle: *sevgisel hoşgörü ile sevişme coşkusu* bu görünümler.

Sevgisel hoşgörü bir ayrılmazlık serüveni Mevlânâ’da. Sevgi ile hoşgörünün, hoşgörü ile sevginin bir ve aynı oluşumla, en iç kıvrımlarına dek davranışlara sinmesidir bu serüven.

Din savaşlarının Avrupa’nın içlerini sarstığı, Suriye güneylerinden Afrika kuzeylerine kentler ülkeler yakıp yıktığı onyıllarda, insancıkların Yeniden Doğu’ya doğru kımıldandığı onyıllarda: dinler-üstü bir çağrı, bağınazlık-aşımı bilgece dingin bir hoşgörü çağrısı Mevlânâ. Yalnızca sözde değil, uygulamada gür bir hoşgörü o. Gerçi bayağı çizimler ve renklerle bolbulamaç turizm tanıtımlarında “sevgi!” “sevgi!” diye diye Mevlânâ’yı anıp geçmek moda gibi birşey oldu. Olsun; biz şimdi, bambaşka bir anlamda, A. Kadir’in Türkçeleştirdiği dizeleri bambaşka bir anlamda içimize sindirelim:

Gene gel, gene,
 Ne olursan ol,
 İster kâfir ol, ister ateşe tap, ister puta,
 İster yüz kere tövbe etmiş ol,
 İster yüz kere bozmuş ol tövbeni.

Umutsuzluk kapısı değil bu kapı,
 Nasılsan öyle gel.

Birçok çağlar gibi kendi çağının da payına düşen sevgisiz'liğe özü sözü yerinde bir yanıt Mevlânâ'nınki. Bu çağrı, kuşkusuz, yalnızca din karşıtlıklarını gidermeye yönelik değil. Gerçek kuşatımıyla: birbirine hiç mi hiç benzemeyen, buyüzdten de birbirini dışlayan tektek ben'lerin, barışçı bir ben-sen yanyanlığında biraraya gelmesini amaçlıyor. Günümüzde sözü çok ediliyorsa da, birtürlü gerçekleştirilemeyen bir sevgi umudu, umuttan da öte istençli bir yönelim.

Böylece Mevlânâ, kendisinden olsa olsa iki yüzyıl sonra, Hristiyan dünyasında Cusanus'un çevresinde dikkatleri çeken "coincidentia oppositorum" öğretisi felsefesini daha kapsamlı müjdeliyor. Fichte'lere, Schelling'lere değin uzanan gerçekçi bir sevgi isteğiyle gönülleri ateşleye ateşleye sunuyor kapsamı bizleri de içine alan sevgi anlayışını. Epeyce soyut çizgileri olsa da, Mevlânâ'yı bana Cusanus'tan daha yakın kılan şu: Cusanus, sınıksız mantıksal özlü, epeyce soyut özlü bir akıl yürütme tekniğine başvuruyor. Hem *De conjecturis*'te hem *De docta ignorantia*'da durum bu. Onun dileği, asıl ereği, karşıtları Hristiyan Tanrısının karşıtlığında çözmek. Böyle yapmakla, gerçeklikte pek bir etki sağlayamıyor. Papa makamına yakınlığından aldığı güçle, Byzantion'a, İstanbul'a bile geliyor; amacı Hristiyanlık ile Müslümanlığı birbirine yaklaştırarak karşıtları uzlaştırıcı felsefesine uygulama alanları ele geçirmek; karaya çıkamıyor ama, Fatih'in kuşatması çoktan başlamış, gerisin geriye dönüyor Cusanus. Fatih'ten çok sonraları, Fichte'leri, Schelling'leri beklemek gerek Cusanus'a özgü akılcı-mantıksal-soyut düşünme tekniğinin kapsamlı başarılarla ulaşması için. Cusanus çizgisindeki Hegel'in 'diyalektik' ustalığı, bazı güzel

aşamalara karşın hep yeni karşıtlıklar getirdi gündeme. Oysa Mevlânâ, temelde, alışılmış tanım uyarınca Tanrı'ya özgü sonsuz bağışlamayı ve bağdaştırmayı vurgulamaktan çok gerçekçi bir sevgi istemiyle, gönülleri ozanca ateşleye ateşleye insan-ile-insanı somut somut barıştırıp birleştiren, birleştirip barıştıran doruklara vardı; kendisinden sonra kendisini yüzyıllar boyunca izleyen bazı talihli insanları da doruklara vardırdı.

Sevgiye ilişkin en önemli Mevlânâ çizgilerinden bir tutamıy-sa: ondaki gerçekçi gözlemlerde, açık-seçik betimlemelerde, yüzyılımızın “erotik” diye yaftalanan anlatışlarını epeyce geride bırakan öykülemelerde buluruz. Uzmanlık odaklarının yapısına yöneleceklerine, adların büyüsunü savunma alışkanlığında olan uzmanlar, hadi onlar iştmemiş gibi davransa bile onların çıraqları, ya da türlü türlü uzmansı kasıntılar şöyle diyebilirler şimdi: Alanları bilenlere bırak! Kulağa ayıp gelen bir iki öyküyü abartmaya gerek yok. Mevlânâ ermiş bir ulu. Birtakım yakıştırmalarla, ermişlerimizi küçük düşürmeyelim. Olsa olsa, halk da anlasın diye başvurduğu örneklemelerdir o öyküler. Senin “erotik” diye nitelediğin öyküler, evreni birarada tutan ‘yüce aşk’ın simgesinden başka birşey değil. Nitekim, şöyle demiyor mu Mevlânâ *Mesnevi*’de (Gölpınarlı’nın Türkçesiyle) bir masalda:

*Göklerin dönüşünü aşk dalgasında bil; aşk olmasaydı,
nasıl dönerdi dünya?
Aşk olmasaydı cansızlar, bitkiler olur muydu? Boy atıp gelişen
üreyip türeyen bitkiler canlarını kurban ederler miydi?*

Başka türlü de dilegetirir Mevlânâ bunu:

*Aşk bir denizdir, gökyüzü bile bir köpüğüdür onun; aşk Yusuf’un
havasına kapılan Zeliha gibi şaşırtır gider insanı.*

Platon’ca, Plotinos’ca bir görüş bu. Mevlânâ’ca özden beslenen bir masalla, belki daha aydınlık gözler önüne serebiliriz bu görüşü.

Olası ürkmeleri önler umuduyla, kısacık bir açıklama daha önce:

Tüm biçemlere açık Mevlânâ. “Aşağı”, “yukarı”, “soylu”, “bayağı” anlatımlar arasında bir ayrılık gözetmez o. Gerektiği yerde, gereken sözcüklere, deyimlere başvurmadan çekinmez. Nitekim ballandıra ballandıra anlatır bazı çevrelerin nedense “ayıp” diye bellediği şeyleri. Epeyce sivri gelebilecek bazı bol sezdirmeli sivri sözcükleri atlaya atlaya vereceğim. Hani o istekli deliye dönen iki kadının öyküsü şu özete ne demeli:

Genç bir köle elinin altındaki eşeğe öğretmiş o işi. İkisi de büyük tat alır olmuşlar bundan. Ne ki, tam eşek dikleşti, bir kabak geçiriyormuş oraya; böylece, tümün, içine girip herşeyini allak bullak etmesini önlüyormuş. Eşeginin gün güne eridiğini saptayan hanımınsa, birgün gözünü dayadığı kapı deliğinden kölesinin tatlanışını izleye izleye aklıbaşından gitmiş. Durdurabilirsen durdur artık. Bir bahane bulup uzunca bir görevle kente göndermiş köleyi. İstekle kıvrana kıvrana eşeğiyle birleşmeye koyulmuş hemen. Öyle de, kapı deliğinden, kabak ögesini göremediği için, gereğini yerine getirememiş. Kuşkusuz buyüzden, arkası üstü yattığı uygun yükseltideki masada daha ayaklarını iki yana açarken kızgın demirsi birşeyen içine daldığı gibi parçalamadık yöre bırakmamış. Dayanılmaz ağırlarla can vermiş oracıkta.

Gerçekleri çarpıtmaz ermiş. Yapmacık yakışmaz ermiş. İnsanları, gerçeklerle aydınlatmaktır onun görevi. Gerçeğinse ayıbı olmaz. Tam da böyle biri olduğu için, “ermiş”, bence, Mevlânâ. Böyle olmasaydı, çok şey eksilirdi özünden. Nitekim, eline aklına değmiş doğrusu, bol bol bezemiş açık-saçık öykülerle *Mesnevi*'sini.

Düzeyli bir eğitimden geçmiş olanlara seslendiği *Divan*'da, günümüzün “erotik” diye damgalayabileceği dizelerden geçilmiyor nerdeyse. Hele sonlara yaklaştıkça *Divan*, önce ciddi şarkıların, sonra oynak türkülerin okunduğu musiki fasıllarını andırıyor.

Önce şöyle dizeler ardarda diziliyor:

*Bütün dostlarla yarın bahçeye gelelim; bütün gönüller bir dostlarla,
yağmur gibi bağa bahçeye yağalım.*

Sonra sevgiyle coşuyor da coşuyor, sevgiyle coşturdukça coşturuyor Mevlânâ. Gene Gölpinarlı'yla:

*O bağda obahçede binlerce, milyonlarca güzeller, güzellere tapanlar
var.*

*Hepsi de neşeli, güleç, hepsi de el çırpıyor, hepsi de aşk padişahı,
hepsinin de tacı tahtı var.*

*Her ağacın altında bir ayyüzlü; ne de alımlı güzeller, ne de yasemin
yanaklar:*

Hele iki dizecik var ki bir şiirde, yükseltisine kaptırdım kendimi, olası değil ama çeviriden çeviriye çevirdim:

*Aç peçeni, kapa odamızın kapısını
Sen ve ben, bir de bomboş ev...*

Kuşkusuz, hep böyle “şeyler” değil “tanrısâl” Mevlânâ. Gene de, Mevlânâ'yı uzun uzun okuyamasam da, söyleyebileceğim şu, hem de hiç çekinmeden, ne de olsa bir okurum, düpedüz okurluk hakkımı “Ben uzmanım!” diyenlere aktaramam doğrusu: Azçok örterek sunduğum çıplaklıktaki anlatılar ermişliğe hiçbir zaman gölge düşürmez. Kim ne derse desin, kanım bu benim.

Ötesi? Ötesi yok. Daha ne olsun, burda bitiyor, diyenlerden de değilim. Bencileyin *öteciler* için ötenin öteleri de var, neden olmasın. Çoğun böyledir zaten. Mevlânâ da nitekim sözlerin evreninden sonra seslerinkine yöneliyor dokuz delikli neyle. Üfürmenin azalmaya yüztuttuğu zamanlarda bile, döner de döner vücutlar – zamanlar, dönüşler, vücutlar unutuluncaya dek döner, döner herşey.

Karşılıksız Verici: Fuzuli

Çıkar yönetiminin olanca ağırlığıyla üstümüze çöktüğü bir çağda sürüyor yaşam. Bundan doğal görünen birşey yok; öyle ya, tüm kültür-kesimlerinde apaçık onaylanmasa da, nerdeyse tanrısal bir kutsallığı var paranın. İşte böyle bir ortamda kesin gereksinim duyulmaz mı Fuzuli'ye? Yarar götmemeye yürekten belbağlamış o. "Karşılıksız verici" anlamına geliyor Fuzuli. Sözü eylemiyle gerçekten "fuzuli" Fuzuli: İnsanlığın yüzakı, yani kıvancımız. Gel gör ki nice sevinç kaynaklarımız gibi örtük kalmış o da, nerdeyse gömüp unutmuşuz onu da.

Şurada burda tektük işitilen "Fuzuli!" "Leylâ ile Mecnun!" gibi seslere aldanmayalım; çoğun isteksiz anışlar bunlar, dostlar bilgi-kültür alış-verişinde sansın diye yükselen çalım başvuru- ruları, o kadar. Fuzuli'nin yapıtlarındaki insanlık çağlayanı, gözlerde kulaklarda, kafalarda gönüllerde pek bir iz bırakmıyor artık çağımızda. Oysa çağımızın en büyük gediği sevgisizliğin giderilmesinde, önemsenecek katkılar derleyebiliriz Fuzuli'den. Gene de, başkalarını bilmem, Fuzuli'nin sesini bastıran öyle çok gürültü patırtı var ki ortalıkta, iyisi mi, özüm için konuşayım ben de: Aradan nerdeyse 500 yıl geçti ama, Fuzuli'nin sesi hâlâ ılık ılık içimde, yaşamaya can katan bir ses bu.

Can dedim ya, "can"lı olmasına "can"lı ama can'sız bir yanıt dikilebilir şimdi karşıma: Hadi canım, diye söze başlayan bir yanıt, –hadi canım, Fuzuli'den yoksun olmanın nesi yoksulluk? Bıktık artık böylesi miskin ozanlardan: Mecnun'muş, Leylâ'ya "âşık" olmuş, bu "âşk"la çöllere düşmüş falan filan... Bugüne bugün kentlerde yaşıyoruz çoğumuz, köylülerimiz bile kentli; yol yitirecek çöl mü kaldı dünyada; Leylâ'larsa, herbiri cadde- lerde, sabahtan akşama, akşamdan sabaha, özgürce giyinik-so-

yunuk... Mecnun'un kendisine gelince, masallarda, masallarda öyle şeyler...

Durum böyleyse de ben gene durumu, Fuzuli'ye ilişkin durumu, yani kendimize ilişkin durumu, kendi açımdan, ben kendim herkesten biri olduğuma göre, azçok herkesler açısından, şöyle bir yeniden gözden geçireyim, diyorum.

Yiğitten yiğide oluşan denememizin oylumu uyarınca, uçar hızla da olsa, Fuzuli'ye, ordan kendimize, ordan da Fuzuli'ye dikkatlerimizi çevirmemiz gerekiyor. Böyle yaptığımızda, birbirine bağlı birkaç yön önümüzdedir. En kısasından saptayalım: tüm yaşamıyla sevgi'ye adanmış bir yaşam Fuzuli'ninki; bu yaşamsa, özlemle aynı şey, hertürlü derde bırakır özünü; sürüp gitsin özlem; insan-olmada vazgeçilmez bir aşamadır çünkü sevgi.

Yaşama eylemi sevme eylemine dönüşmüştür Fuzuli'de. Önüne geçilmez bir tutkudur onun için sevgi. Sever, sevecektir, başka bir yazgısı yoktur da ondan. Nitekim bir gazeline, kendisinde Mecnun'dan daha çok sevme yetisi olduğunu; hep sevgiye bağlı kaldığını; olsa olsa Mecnun'un, kendisine oranla, daha ünlü olduğunu belirterek başlar:

*Bende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-ı sadık benem Mecnûn'un ancak adı var.*

Sevmenin kaynağı Fuzuli'nin kendisidir. Sever, hep sever, hep kendi içinden kaynar sevgi.

İşte bundan, hep aynı gazelde, hangi yetke buyurursa buyursun, hangi akla dayanırsa dayansın, sevgiyi engelleyip yasaklamaya götüren sözümona zararları önlemek amacıyla şöyle der:

*Ey Fuzuli aşk men'in kılma nâsihtan kâbul
Âşk tedbiridir ol sanma ki bir dünyâda var.*

Başka türlü dendikte:

Od yandurabilmeyebilür mi?

Ne güzel Türkçe bu.

Neden Fuzuli böyle? Bilmiyorum. Kendisi de bilemez. Bilişesi şey değil yazgı-gizemi. Birşey apaçık yalnız: o da, eş az rastlanır bir “şair” olan Fuzuli’nin derin okumuş, geniş düşünüşlü bir bilgin olduğu. Benim görmediğim eleştirili bir hadis kitabı yazmış. (Benim okumadığım bambaşka bilimsel yazıları da olabilir.) Ruh ve beden ilişkilerine, hastalık ve iyileştirmeye eğilen bir kitap bu. Kitabın ilk adının *Hüsn ü Aşk* olması ayrı bir önem taşıyor bence. Ayaklı duraklı bir sözlüğü de varmış. Fahir İz’den işittim. Nedense bir “beyit”i, iki “dize”si hep belleğimde:

*Rûz gündüz, gice şeb, ulduz sitare,
Uregüm yandı yüreğim yandı, söz suhan.*

İşte Fuzuli’nin tüm şiirlerinde hayranlıkla övdüğü “aşk”a karşıt düşen hiçbirşey bilgiye gerekçeye rastlayamayız, böyle diyor başvurduğum günümüzün bilen kişileri.

Bir insan olarak kendisini bir sevgi varlığı olarak anlıyor Fuzuli. İncancına göre: sevinenin en belirgin özelliği sevgi *susamışlığıdır*. Gel de Fuzuli ile Fuzuli olma: sevgi bir çeşmedir onun için, susamışlık içer ordan. Güzel yüz görmeye susamışlığı, “teşne-i didâr” oluşu, bir sonucudur bu genel özlemin. İnsanın bağrına nerden geldiği açık-seçik kestirilemeyen; olsa olsa, insanı doğuran evrenin kendisinden doğmadır, diye yorumlayabileceğimiz güçtür sevgi; hani o Platon’un uzun uzun irdelediği Eros olmalıdır bu.

Fuzuli’ce sevginin ayrılmaz eşiyse, bu eş görür görmez, “sevgi işte burda!” diyebileceğimiz göstergeyse, sevgi yüzünden çekilen acılardır, üzüntüler dertlerdir. Şöyle ki, sevgi özlemle, özlem sevgiyle özdeş olduğuna göre, yaşamın özü gözüyle baktığı sevginin sürmesi, özlemin sürüp gitmesi demektir; özlemse kavuşmayı geciktire geciktire hiç-kavuşmama sanatına dönüştürmeyi gerektirir. Buysa, hiç ara vermeden, kavuşma “cefa”sını çekmekten başka birşey değildir.

Bir-iki inandırıcı belge mi? Belge anmasam daha iyi, çünkü Fuzuli’nin *tüm yapıtları* bu belirgin özelliğin belgesi. Hangilerini anacaksın? Varsın, her sevgi seven kendi gönlüne uygun dizelerin mutluluğuna ersin. (Hoş, bu da pek olası değil; Divan şairleri içinde en bütüncü o; belki de birtek o, dizeci değil çünkü.) Gel de Fuzuli’den sesine ses katmadan yaşa. En iyisi,

belki, bir-iki çizgicikle, çoğu ezberimdeki bazı “Fuzuli’leri” anmak, anınsatmak.

İlk akla gelen, pek yüreklere değmeden dillerde gezinen ünlü iki dize: Kendisini sevgiye yapışık üzüntülerden uzak tutmaması için, Fuzuli’nin, Tanrı’ya yakarışı yankılanıyor içimde:

*Ya Rab belâ-yi aşk ile kıl âşina beni
Bir dem belâ-yi aşktan etme cûda beni*

Durumuna acıyıp yardımına koşan hekimlere de, derdine çare bulmamaları için yalvarır; ilaç ağıdır, “zehir”dir ona, çünkü herkesçe ağı diye bilinen “aşk derdi” ilaçtır ona.

*Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabib
Kılma derman kim helâkim zehri dermânındadır.*

Sevgi ile özlem birlikteliğini sağlamak için “zehir”den başka olanaklar da var, Fuzuli’nin benzetmelerden yana zengin acılar evreninde: Ozaman da “aşk kılıcı”nın gönlü parça parça etmesini hor değil, hoş görmek gerek; ne de olsa her bir yanı çılgınlık gülbahçesinin açılmış gülüdür.

*Hâr bakman ger gönül çâk olsa tig-ı aşktan
Kim cünün gülzârının bunlar gül-i handânıdır.*

Rasgele birkaç değinme bile, Fuzuli’nin kendi işini zorlaştıran bir şaşkın, hertürlü acı dindiriciye düşman bir dengesiz, hastalık düşkünü bir güçsüz olmadığını göstermekte. Ne söylediğini, neyi neden söylediğini, neyin nasıl söyleneceğini bilen bir düşünür-ozan o. Sevgiyi canlı tutmak için, özlemi canlı tutmak gereğini açık-seçik kavramıştır; bu yöntemin, doğru, yılmaz, tutarlı ve istençli bir davranışla ulaşmayı dilediği amaç için gerekli olduğuna inanmıştır birkez. Bu bakımdan yöntem ustası Descartes’la akraba o. Çarpık bir yakıştırınayla alıp vereceği yok bu söylediğimin. Descartes’tan ayrıldığı ögeyse şu: Her savını yalnızca akıl-mantıkla tartıyor Descartes. Fuzuli’deyse her söz en çocuksu, en heyecanlı sözler bile akıl-mantık kadar duygu-

duyarlık süzgecinden de geçiriliyor. Böylece anlayış genişletmekle kalmıyor Fuzuli, gönlü de doyurmaya yöneliyor.

Leylâ vü Mecnûn'un konuca çatılışı, sevgi-özlem birliğinin iç-gereği uyarıncadır zaten. Fuzuli'den enaz yüz yıl öncesinden beri halk katında söylenegelen, zaman zaman yazarlarca işlenen bir Arap öyküsü *Leylâ* ile *Mecnûn* arasındaki sevgi öyküsü. *Leyli* ile –*Leylâ* ile– özadı *Kays* olan *Mecnûn* ilkokul arkadaşlarıdır. Sevgi doğuyor aralarında. Dedikodular başlayınca *Leylâ*'yı okuldan alıyor aile. Hiçbir önlem, hiçbir uzaklaşma, Tanrı'ya hiçbir yakarış vazgeçiremiyor onları birbirlerinden. *Leylâ*'yı başka birine nikâhlıyorlar. Kaçıyoro. *Mecnun*'sa çöllere düşüyor. Yıllar yılı en acısından acılarla yoğruluyorlar ikisi de. Öylesine içlerine göçüyorlar ki sevgi ateşiyle, nice sonra birbirleriyle karşılaştıklarında tanımıyorlar birbirlerini. Kavuşmasız uzaklıkta öylesine veriyorlar ki özlerini birbirlerine, kavuşmanın da anlamı kalmıyor artık.

Gerçi *Mecnun* *Leylâ*'ya:

Yakmaya beni yeter hayâlin

diyor;

Cefâ vü cevri ile mu'tâdım anlarsız n'olur hâlim.

diye düşünmekle sevgiden üreyen sıkıntıların herçeşidine alışık olduğunu; sıkıntılar olmadı mı da nasıl yaşayamayacağını söylüyor ama. Zaman zaman sevgiliye sitem etmekten de alamıyor kendini: Avcı, sakın, kötü şeydir eziyet.

Sayyâd sakın cefâ yamandır:

Tenha koyma men-i zebunu.

Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı.

Bir gazeldeyse şöyle inliyor:

Bezmi aşk içre Fuzuli nice âheyleyemem

Ne temettu bulunur bende sadâdan ayrı.

Sevgilinin kendisine candan başka birşey vermediği için ahettiğini vurguluyor.

O güzel kokulu saçlarıyla başını daha çok döndürmemesi için sızlanıyor sevgilisine:

*Sergeştiğim kâkûl-i müğinin ucundan
Âşusteliğim zûlf-i perişanın içündür.*

Sevgiliden, dilediği anlayış gelse bile boşuna: herşey, herşeyi allak bullak, ayırdına mı varacak yardımın?

*Gerçi canandan dil-i şeyda için kâm isterim
Sorsa canan bilmezem kâm-ı dil-i şeyda nedir.*

Son aşama olarak, Leyla-Mecnun'ca sevginin, Fuzuli'nin yalnızca bu adla ün salmış öyküsünde değil, başta gazelleri, tüm yapıtlarında kendini dışa-vuran bir iç-gelişimine dokunalım. O da, Fuzuli açısından, sevginin, insana, yetkinliğe giden yolda büyük katkılar sağlamasıdır. Ona göre, ancak sevgi ile insan insan olur. Çünkü insanlık: vermektir, özveridir.

*Ben sen olur; sen ben olur sevgide çile çile:
diyelim ki ben ben'im sevgilim, sen nedin, peki;
sen sensen zavallı ben neyim?*

*Ger ben ben isem nedin sene y yâr
Ver sen sen isen ne yem men-i zar?*

Buysa, sevenin, özünü, tümüyle sevgiliye bağışlamasıyla gerçekleşir.

Camı cananeye ettim dili dildara feda.

Bırakın ki, böylece seven sevgi dolu özünü kurtarmış olur. Yer-yüzünde erişilebilen tam- "olgunluk" Leyla-Mecnun sevgisinde karşılıklı var-kılınan son aşamadır.

*Bende olan aşkâr sensin
Ben hod yoğum ol ki var sensin.*

Hiçbir çıkar, ama hiçbir çıkar gözetmeyen bir erdemin sonucudur bu. Karşılık beklenmez. Ölesiye bir verıştır. “Su Kasidesi” adıyla anılan şiirindeki bir benzetiş: Sevgiliyi öpmeden ölse bile, Leylâ-Mecnun’ca seven, toprağından yapılacak testinin sevgiliye adanmış su testisi olmasını diler:

*Dest-bûsi arzûsuyla ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağı sunun anınla yâre su.*

Doğal alışkanlıklar gereğı, günümüz açısından bakınca şaşılacak bir yanı olmayan son derece önemli bir özellik, Fuzuli yapıtlarının az rastlanır bir insan saygısını sergilemesidir.

Bu modern çizgi, hattâ modern’lik adına insanın insana nice ezme, sömürü ve aklaşığmaz kötülüklerle yöneldiğı modern çağda, bu modern-ötesi çizgi en güzel kanıtını, deyim yerindeyse, belli bir “yokluk’ta” bulur. İnsana ilişkin tek bir aşağılayıcı nitelemeye rastlamadım Fuzuli’de. Yaygın anlayışla: bir Divan Edebiyatı “şairi” Fuzuli. Ne var ki, bu edebiyatın geçerekçe niteleme, deyim ve benzetmelerine pek değer vermez o. Bu nitelemelerin, herşey gibi insanı da, gerçekten uzak bir tutumla, ya şişirmeyle yücelttiğı, ya da yerineyle küçülttüğü bilincindedir. Hele erkeğın kadına davranışı bu edebiyat çevrelerinde, hiç kuşkusuz bu edebiyatı ayakta tutan topluluklar ortamında aşırılıklarla doludur. Gerçekte iyiden iyiye ezilen kadın, sözde tanrılaştırılır. Divan Edebiyatı çevreleri kadının: yeri gelince erkeğın gereksinim duyduğı ama çoğun “görünüşe düşkün”, “arsız”, “yalandan ağlayan”, “düzenci”, “yalancı” bir canlı-varlık olduğı kanısındadır. İşte bu kanıyladır ki, Divan Edebiyatının pekçok dizesinde, abartmıyorum, belki de yüzlerce aşağılayıcı nitelemelerle karşılaşırız. “Selvi boylu”, “lal dudaklı” “nergis gözlü” “gonca ağızlı” “sümbül zülüflü” o kadınlar, salt edebiyat sanatı adına övülen o kadınlar, en uygunsuz nitelemelere büründürülür: “Ahmak”, “hileci”, “aklı kısa”, “akrep” “baykuş”,

“güvenilmez”, “cehennem azabı”, “kaşık düşmanı” – daha nice nice nitelemeler kadınların özlü özelliğiymiş gibi tanıtılır.

Hiç mi hiç katılmıyor bu geleneğe Fuzuli.

Sözümona yüksek sanat çevrelerinden çok, halk katındadır gönlü; ençok da Kerbela yöresinde göçüp konaklayan Türk boylarının günlük yaşamını düzenleyen atadan kalma içtenlikli geleneklere sinmiş erdemlerdedir onun gönlü. Ordan devşirir sevgi çağlayan insanlığını. Özellikle kadını kutsayan ileri bir çağdaşımızdır Fuzuli.

Ortaçağın içine yapışık o; bense Modern çağın içlerinden öte-lerine fırlatılıyor gibiyim. İran'da yaşamış, bense görmedim oraları. Deniz ticaretinden zengin olmuş; o tarakta bezim yok benim. Kuran'ı ezberlemiş; benim yaşama gündemim sıklık uğramıyor böylesi uğraşlara. Tanrıbilimci denebilirmiş kendisine; bilim deyince bambaşka şeyleri gözönüne getirmek zorunda olduğumuz kanısındayım.

Kimden sözettiğim ortada, – Hafız'dan söylediyorum. Hafız'a neden takıldığımıza gelince, şundan: Bazı önemli benzemezliklere karşın, ilk bakışta tuhaf gelse de, Hafız'ın gerçekten de özel bir çekiciliği var sevgi anlayışımda. Adından tutun da, düşkünlüklerine uzak kalmayı yeğlediğim çizgiler, gene de azaltınadı çekiciliğini. Gönlümün üst köşesinde oturan sevgi ozanlarının hemen yanında onun yeri. Bir yiğit o da. Neden mi? Vurulduğu Şiraz'lı bir güzelin yanak benine hem Semerkant'ı hem Buhara'yı bağışlamış da ondan. Bu gibi sözde bağışları biz biliriz, geleneksel abartılı Farsça dağıtımlar bunların hepsi, deyip geçemeyiz gene de. Neden mi? Hafız gibi içten bir sevgi uzmanına az rastlanır da ondan. Sevme ile yaşama özdeş onda. Sevgi sözkonusu olunca da, ne din, ne para, ne ün, – hiçbirinin değeri yok onun gözünde. Tüm kutsal kitaplar biryana, sevgili biryana. Herşey, ama herşey sevgi için. Tadına tat katan rintliği bile unutuyor “sevgi” deyince.

Aradan bunca yüzyıl geçmiş olsa bile, özüme yabancı nice geleneklerin gürültü-patırtısından süzüle süzüle kulaklarıma çarpan sözlerinden ötürü: içten yaşadığı sevgiyi ustaca dilegetiren bir ozan Hafız benim için. Bunun kültürce nesnel diye nitelenebilecek kanıtı şu: İran yazını delip dışarlara ısıtmış.

Çeşitli çağların Nedim, Goethe, Şeyh Galip, Yahya Kemal gibi değerce, bilgice, beğenice güvenilir yazarlarını yürekten etkilemiş. Doğu uzmanlarının, adı çevrilmeze çıkan Hafız şiirlerine büyük bir tutkuyla sarılması gerçeğini de gözardı edemeyiz. Öyle de, Rückert'ten, Schimmel'den, Richardson, Guy'den rasgele tattığım, tattıkça daha da tatmak istediğim çevirileri anmadan geçemem doğrusu.

Nerde, peki, Hafız'ın sevgi gizemi? Edindiğim izlenime göre, gerçeğe en uygun biçimde şöyle parmak basabilirim bu gizeme: Kural, bilim, gelenek, biçem diye hertürlü bağdan sıyrılmış bir gürlükle, nasıl yaşıyorsa öyle, içinden nasıl doğuyorsa öyle dilegetiriyor sevgiyi, sevginin her görünümünü, her yönünü, her aşamasını.

Hep o ilk gençlikteki algı-iklimindeyim Hafız'ı elime alırmaz: Sevgiliye yağdırdığı övgülere hayranım, coşturuyorlar beni. Sevgi yoluna girenin karşılaştığı çileleri bile anlatırken kulak kesiliyorum. Hele insanı sevmeye iteleyeni rint düşünceleri bir tuhaf ediyor herşeyimi.

Sevgilinin daha çok ten durumunu, seven açısından belirten nitelemeler büyülüyor beni. Hafız'ın hep dikkati çektiği alımlılık, benim de dikkatimi çekmiştir hep. Güzellik anlayışı, görece tat-dizgeleri dolayısıyla, çeviri durumları dolayısıyla yüzyıllar boyunca tanınmaz değişikliklere de uğrasa, şaşılacak bir gerçek bu. Nedeniyse, beğeni ortaklaşalığınan çok Hafız'daki yaşantı keskinliği, çeviri dolaylamalarına karşın, dil ustalığıyla besliyor hayranlığımı: Gölpınarlı'nın güvenilir aktarımına karşın, keşke daha ozanca Türkçeleri olsaydı Hafız şiirlerinin. Böyle derken bile dil duygumun beni yanıltmadığını sanıyorum, eşsiz bir seven soluğuyla ta içimi kaplıyor Hafız. Çok kişi: "çene çukurunda yücelen güzellik" deyimi karşısında aldırıışsız kalabilir. Sevgiliyi kimi "vahşi ceylan" kimi "yasemin" diye nitelemesi abartılı gelebilir çok kişiye. Sevgiliyi görür görmez, "gönlüm perdeden çıktı" diye söylenen Hafız'a tuhaf tuhaf bakıp gülümseyenler eksik değil, kuşkusuz. Hele kendisine "sevgi kulu" diyen Hafız'la duygudaşlık kuranlarımız, güldürür bazılarını. Bencileyin bazılarının da, başka türlü olduğu bir gerçek ama.

Hafız neden böyle, ben neden böyleyim? Gönülde gürültüler, kavgalar, yaşama çevresinde gürültüler kavgalar. Oysa:

*İki yüzlülük gönle esenlik vermez:
Ben özüme rintlik ve sevgi yolunu seçtim.*

Rintlik deyince de, çoğun varsayıldığı üzere, bir lokma bir hırkayla yetinmeyi anlamıyorum doğrusu. Rintlik bence: dünyanın gelip geçiciliğini, lâf olsun diye unutmuş gibi davranmak değildir; tüm varlığıyla insanın, bu geçiciliği kavrayıp ona göre davranmasıdır. Gönül dostum Hafız. Çünkü şöyle düşünüyor, düşündüğünü de hiç ödün vermeden gerçekleştiriyor. Silkeleyip atıyor iki yüzlülüğü:

Ben, özüme rintlik ve aşk yolunu seçtim.

İşte bu Hafız'ın, tıpkı Hayyam gibi, varoluş gerçeği: Dünya kimseye kalmaz.

Çünkü bu kocakarı, binlerce damadın gelinidir.

Günümüzün kim-kime, dum-duma ortamında kulakları şöyle bir gıdıklayıp sünen bu sese aldırان çıkmasa da:

Heryer sevgi yurdu

diye niteleyeceğimiz bir dünyaya çağrı bu ses. Gelgelelim hiç de kolay gerçekleşemez böylesi bir izlence:

*Oturduğumuz yerden sevgilinin konağına dek,
tehlikelerle dolu bir yol var:*

Acı çekilen bir dünya bizim dünyamız. Gönüllerin ağlayıp inlediği bir dünya bu. Gönlün duyarsızsa, daha baştan yandın. Duyarlıysa, deli gönlünü kime açacaksın.

*Aşağılık kişileri doyurup besleyen
rahatlık ve esenlik yoktur:
Bu böyle diye sevgiden vazgeçmek olmaz ama.
Dostum, feleğin on günlük sevgisi,
varsın masaldan başka birşey olmasın.*

Öyle bir masal ki bu, en orta yerinden sevgili el etmede. Sen de el etmeden edemezsin sevgiliye:

*Ey yasemin bedenli, gül endamlı sevgili,
Akşam güneşi senin yüzünü görüp utanmada.*

Fırsatı kaçırmamak gerek. Yapılacak şu öyleyse:

*Yürü, neyin varsa harca, ye, esirgeme sakın.
Nasılsa zaman hiç esirgemedi yokedici kılıcını vuracak.*

Bu bağlamda herkes kafasına tam bilinçle şunu koymalı: İnsanın dönüp dolaşıp varacağı yer bir avuç toprak. Ama daha toprağa girmeden sevenleri bekleyen korkunç bir olay var: ayrılık.

Sevgiliyle buluşma zamanı gecikiyor da gecikiyor.

Kimi olaylar yüzünden ayrı düşer sevgililer. Kimi de sevgili bırakıp gider seveni. Hafız en değerli sen'inden, sevgiliden yoksun kaldığı her an, tepesinden aşağı yıkılıyor dünya:

*Sensiz olunca evrenden payıma
dert ile çileden başka birşey düşmüyor.*

Onun içindir ki şu-şunu-dedi, bu-bunu-dedi gibi şeylerle hiç oyalanmayıp birleşmeye yönelmeli.

*Sevgilinin gölgesi sevenin üstüne düştüyse ne var:
başka türlü olabilir mi?*

Neden mi? Yanıt çok yalın: biz ona gereksinme duyarız, o da bize.

Yeniden Doğuş'la Ronsard'ca Sevgiler

Yeniden Doğuş, ya da yaygın adlandırmayla 'Rönesans' ("Renaissance") deyince, Ortaçağ'dan sonra gelen ve Modern çağı başlatmış olan birkaç yüzyıllık bir zaman-kültür kesiti anlaşılır; aşağıyukarı 14. yüzyıldan 16. yüzyılın içlerine, hattâ ötelere uzanan bir çağ gözönüne getirilir. Tarihsel, dolayısıyla nesnel adlandırış böyle. Kuşkusuz herkes için geçerli bu. Kendim içinse, başka türlü olabileceğini tasarlamam söz konusu değil. Rönesans'la çok-özel bir bağım var. Öyle ki, Rönesans deyince, nesnel paylaşımlı bir olgudan çok, öznel durumumu, kendimi, kendi-yaşamımı düşünüyorum. Bu da şundan: Kendimi bulmam, kendimi bilmem, öz kişiliğime yuvarlanışlarımda, kendi özvarlığıma doğru yönelişlerimde kendi doğuşum, Rönesans'ı tanımamla, bu tarihsel varlıkla tanışmamla aynı zamana rastlıyor. Rastlantılar, birbakıma, gereklilikle, özdeş kıldı beni Rönesans'la. İnsanlık için Yeniden Doğuş, benim de doğuş'um oldu. Lisenin ilk sınıfındaydım sözünü ettiğim karşılaşmayı ve birleşmeyi yaşadığımda. Dilce, kültürce Antik Dünyaya ilk adımlarımı atmıştım. Yürürlükteki ders izlencesi uyarınca, talih katkısı, işin uzmanı bir-iki yabancı öğretmenin yardımıyla, Avrupa Tarihinin en etkili kültür heyecanlarıyla, İtalyan Rönesansı ile alabildiğine bezendim kendimce. Dersler zaten Fransızca ağırlıklı olduğu için, kısa bir süre içinde, Fransız, İngiliz, Alman Rönesanslarına iyiden iyiye uzanma fırsatları çıktı. Bugünedek döne dolana sürdürmekteyim bu fırsatları.

İlk tanıdığım Rönesans insanı Pierre Ronsard oldu. Gelsin daha sonra, Ronsard'ı gölgede bırakan Montaigne, Shakespeare, Cervantes. Daha da başkaları var. Denememin gelişim oylumu gereği, Karacaoğlan'ın

Gökteki yıldızlar çoktur sayılmaz.

sözü uyarınca, yalnızca birkaç adla yetiniyorum.

Yeniden Doğuş'un, Doğuş'umun, Sevgi yönünden ortak özelliği: yiğitlerimin herbirinin "sevgi" kavramına ilişkin önemli içerikleri yaşayıp en yetkin biçimde dilegetirmiş olmalarıdır. Sevgi oylumunun dar görüldüğü yerlerde bile herbiriyle yeni bir "perspektiv" önümüze serilmekte. Ne de olsa perspektiv bir Rönesans başarısı; sanat-düşünme, ençok da resim sanatı yönünden Rönesans'ın, belki de, en önde gelen başarısı. Gerçekten de, Yeniden Doğuş'la öyle perspektiv'lere girme olanakları elde ettik ki, hâlâ en önemli kazanımlarımız bunlar bizim, – hem birbir, hem de birlikte.

Dediğim gibi, öznel ile nesnel kaynaşıyor Yeniden Doğuş'ta. İşte bu bağlamda, biraraya getirdiğim sevgi yiğitleri kaçınılmaz bir görev benim için. Günlük yaşamda, nasıl sevdiklerimi birarada görmek istersem, düşünce-kültür yönünden yaşamımı yoğurup dolduran sevgililerimi de biraraya getirmek istemişimdir hep. Ençok da canyoldaşları olmayı en yüce tat bildiğim Montaigne-Shakespeare-Cervantes üçlüsünü. Herbiri *başka* bir evren bu üç yıldızının üçü de. Gene de, değil mi ki onlardan bana, benden onlara içten-sürekli ince geometrilili (mantıksal – zorlamacı – yüzeysel bir bağ değil, kılcal damarlı) bir yaşam-eylem kopmazlığı var, birbakıma çokçu sevgi anlayışının geometrik yeri olarak (Ronsard'ı da katıp) bu yiğitlerimi, kısaca da olsa, denememe buyur ediyorum.

* * *

*Quand vous serez bien vieille, au soir, à la chandelle,
Assise auprès du feu, devidant et filant,
Direz, chantant mes vers, et vous esmerveillant:
"Ronsard me celebrait du temps que j'étais belle."*

İlk dörtlük bu dizeler. Daha kulaklarımı doldururken büyü-
lendim. Şamdanın altında, başı elindeki işe eğilmiş Hélène'e
sesleniyor Ronsard. Gençlik zamanını, gençliğin dinç güzelliğini
göklere çıkarıyor Ronsard. Hélène benim de sevgilim. Öyle

kaptırdım ki özümü ona, ben de şiirler, sonnet'ler düzmeye başladım kendisine. İçine yeni yeni daldığım Latince üzerinden esen Eski Yunanca yelleriyle İtalya tüten Yeniden Doğu Fransası birbirine karışverdi; birbirinden ayırmaz oldum Hélène ile Helena'yı. Kimi Hélène'e kimi Helena'ya yazdığım sonnet'ler, Fransız öğretmenimin "çalış, olacak!" diye yüreklendirmesine karşın, birtürlü dindiremiyordu yangınımı. Erkek erkeğe okuldayım, çevrem uygun değil, Hélène yok ortada gibilerden bir havaya bürünmüştüm. Diller-arası özne tutan gramerciliğimle: nesnesiz bir özneydim sanki.

Ronsard'ın en çok hoşuma giden yanı, acelesiydi. Ne yapıp edip Hélène'e kavuşmak istiyordu. Ben de öyle, – hem de nasıl. Nedenlerimiz başkaydı ama. Onu iteleyen, nerdeyse gelip çatan yaşlılıktı, ölümün yakınlığıydı. Umurumda değildi oysa benim öyle şeyler: "Tout vieillit"den "Tout est mortel..."den bana ne. İç-itilimler bastırıyordu ama: Ronsard'ın sözcülüğü göğsümü kabartıyordu. Benim yerime sereserpe konuşuyordu Ronsard: "Aimez-moi donc!", "Beni sev!". "Beni sev" diyemeyen benim yerime birtek o vardı. Karmakarışıkty herşey: ne diye Rönesans yapmadık biz!

Bir süre sonra, ders kitaplarındaki kısa seçmeleri aşmış, olanca yayılımıyla uzun metinlerin kendisine yönelmeye başlamıştım bile. *Les Amours* ("Sevgiler") geçti elime. Okudukça arttı sarhoşluğum. Fuzuli'den ötürü mü, bilmiyorum, durumlar da değişikliğe uğradı yavaş yavaş.

Bir uçarı, bir uçarı ki Ronsard. Hélène'i tek sanıyordum, başkalarını da severmiş meğer! Kimi, buzlar altındaki bir yanardağ diye nitelediği *Cassandra*; kimi, taptaze öpücüklerle ağzını tatlı tatlı doldurmaya çağırdığı nazlı-üşengeç *Marie*... Sevgi uğruna yalvarmaktan da çekinmiyordu hani:

Je vous supplie

diye (eski biçimiyle 'supplie'yi 'e'siz yaza yaza) yalvarmasını pek doğru bulmasam da, Pindaros'lardan Theokritos'lardan aldığı hızla Horatius'un, haftada payıma ortalama on-oniki ezberleme dizesi düşen Horatius'un "Bugünden tezi yok, yaşamaya bak!"

dizesi için, “carpe diem”i için, *Cueillez dez aujourd’hui les roses de la vie* dizesinin yaratıcısı hâlâ Ronsard benim için (Fransızcadaki eski yazım biçimiyle)!

Yeniden Doğuş’a özgü kadın özlemi Ronsard’ın her sözcüğünden fışkırıyor. Kolay kolay aşılınıyor Ortaçağ’ın ten tatlarını yasaklayan dünyagörüşü. Kovalamacalar, sevişmeler, bozuşmalar, yeniden özlemeler, – hepsi hepsi Ronsard’da. Kızların boyu bosu, iter gibilerden çağırın bakışları, taptaze yanakları, gizemli çeneleri Ronsard’la hep yeniden doğuyor. Kimi taşkın, kimi hüznü köpürüyor da köpürüyor Ronsard’ın şiirlerinde sevgi özsuğu.

Ne güzel şey olgun çağındaki Yeniden Doğuş’ta genç olmak! İtalya’nın çiçek çiçek kent-devletlerindeki çeşit çeşit kaynaklardan çıkıp Budé ile, Du Bellay ile Fransa’ya akan Yeniden Doğuş’lar Tasso’yu, Michelangelo’yu getirdiği Fransa’dan bana da akıyordu: bilgi, tat, sevgi hümanizmayla Ronsard’a, oradan da bana.

Bazan oyunsu bir kolaylıkla, bazan acı bir ağırlıkla Ronsard’ın şiirlerine yayılan sevgi, yalnızca kadınları kapsamıyor ama. Vendômois’lı Ronsard’a: dalları koyu yeşil ağaçların, güneşte pırıl pırıl kayalıkların, her mevsim gürül gürül derelerin, masmavi göğünde sürü sürü kırlangıçların dolandığı bir ülkesi sevgiye eşlik ediyor sürekli. Böylece kadın-erkek sevgisi doğa sevgisiyle içiçe benimdi de.

Sevgisiz yapamayan bir çağ Yeniden Doğuş. Çokçu bir sevgi çağına giriyoruz Yeniden Doğuş’la. Eğimi çeşitlilikten yana, *bu-dünyaya* dönük, *bu-dünyadan* esinlenen, *bu-dünyayı* yücelten, *bu-dünyayı* bezeyen bir sevgi çağı yaşıyor insan Yeniden Doğuş’ta. Yaşama isteği, sanki yeniden doğuyor bu çağda, Yeniden Doğuş insanı olan Ronsard’larda.

Yeniden Doğuş’ta, kadınlı erkekli sevgi büyük değer, sevgi, erdem. İster Hélène olsun, ister başkası: sevgi odağı kadın, tıpkı Troia çağında olduğu gibi. Yaşamın yüzü güler onunla. Bir dostun Türkçe seslenişiyle Ronsard’ın dediği gibi:

Bir bakışı yanında acılarımız hiç kalır.

*Yalnız Helena için yalnız hep genç ihtiyar
Menelas da, Paris de, sanırım, haklıydılar.*

Birisi istemekte, öbürü vermemekte kuşkusuz.

Kadının da olanca özgürlükle istediğini görmek için, Ronsard'dan sonraya; istediğini gerçekleştirmesi içinse, ne yazık ki her ülkede değilse bile, şimdilerde, içinde yaşadığımız dönemlere gelmemiz gerekecek.

Montaigne

Hem yaşamımda hem düşüncemde (birbirlerinden ayrı tutnam varlıkça olası mı zaten), kendimi bildim bileli, bazı iç-kıpırdanışlarla dışa-vurmaların gittikçe ağırlık kazandığı bir yazgı benimki. Hep bakım gösterdim bu yazgıya. İstedim çünkü. Öyle de, iç-kıpırdanışlar kırılgan heyecanlanışlara yolaçıyor bende; söz ve eylemle dışa-vurmalarsa, kimi tepkisiz kalıyor, kimi kötü tepkiler uyandırıyor çevremde. Zaman zaman açık-seçik nitelendirmeye giriştiğim bu durumu, tutamak olsun diye, bir kavram-salkımıyla dilegetirebilirim sanıyorum: “Dışa açılma”, “yabancıyı anlama”, “başkalarıyla bütünlenme” türünden içiçe dolanık gerçek-kavramlarının oluşturduğu bir salkım bu. Salkım-saçak sevgi gerçekliğinin önemli bir görünümü. Yaşamımın, düşünmemin en değerli besinlerinden biri sevgi olduğu içindir ki, özellikle sevgisizliğin heryana çöktüğü şu sıralar, o andığım gerçek-kavramlarının gittikçe belirgince biçimlediği yaşama ve düşünme örneklerimi iyiden iyiye açığakoyma gereksinimi duyuyorum.

İşte bu bağlamda özel mi özel bir yeri var Montaigne’in. Yalnızca benim özyaşamımda, gelişmemde değil, insanlık tarihinin gidişinde nice kuşakları kapsayan nice kavga ve umutların odağı o. İnsanca yaşamın hoşgörü mimarlarından, dolayısıyla da sevgisaygı evreninin atlanmaz kilit taşlarından biri Montaigne. Şimdi kendi adıma konuştuğuma göre, özyaşamımın gelişmesinde de Montaigne’in çok özel bir ağırlığı olduğunu söylemek, öylesine güzel bir tat ki benim için. Tat, çünkü yazılarıyla, 50 yılı aşkın yaşamıma eşlik eden Montaigne, gittiği her yola hemen seğirtmem de soluğunu sık sık içimde duyduğum usta. Sevgi açısından bunun en güzel belgesi, adını andığım doğrultularda, gücüm

anlayışın yettiğinde, kendisinden akıl, tat, yüreklilik devşirmiş olmamdır. İçinden dışından, dala çıka, haberim olan bu okyanusun açıklara açık bir-iki kıyısını yansıtmaya çalışacağım şimdi. Ne sevgi ile bir ilişki kurabileceğim tüm görüşlerine, ne de durup durup dokunasım gelen başkaca yönlerine uzanabileceğim. Montaigne'deki kılığıyla, hoşgörü'de, *kendimce* yoğunlaşacağım: kendi düşünce-yaşam yoğrulmalarım ve yoğurmalarım doğrultusunda bir Montaigne olacak bu. Okuma, anlama, yaşama, düşünme tutumum bakımından, kuşkusuz, kaçınılmaz birşey bu benim için. Tanıdığım kadarıyla, Montaigne'in diyecek birşeyi yoktur buna, o da zaten böyle isterdi duygusundayın.

Tüm yakınları, akrabalarıyla birlikte hoşgörü kavram-ağının Montaigne'deki oylumu: tüm *Denemeler* ile *İtalya Gezisi*, – ortalama 1000 sayfa. Okuya okuya bitiremiyorum, çünkü bitirir gibi olurken hep yenibaştan okuyorum. Bu okumalarım ile ilgili ipucum şu: Montaigne'in alışkanlıklar üzerindeki saptamalarına tirmanıp ordan heryana bakmak gerek ilkin.

Hemen belirteyim: “alışkanlık” kavramına ilişkin bir denemeye şöyle bir gözetmekle olacak şey değil bu. Böyle bir deneme yazmamış. Birinci Kitap'taki “De la coustume” diye başlayan denemesi yanıltıcı yollara bile götürebilir insanı. Konular içiçe dolandığı için konu başlıklarına pek güvenilmez Montaigne'de, – hoş hangimizde güvenilir, güvenilse n'olacak ki. (Bir de şu var: Eski Fransızcaya uzanamayıp yalnızca S. Eyüboğlu'nun o güzel Montaigne: *Denemeler* adlı çeviri-kitabıyla yetinenler için söyleyeyim: ne yazık ki – ilginç ve kısa seçmelerden oluşan bu kitap, Montaigne'den bize kalan yazı-oylumunun, yanılmıyorsa, yirmide biri kadar bir oylumu.)

Montaigne'e özgü düşünce dünyasının çeşitli engebelerini oldukça nesnellikle oranlamak için, alışkanlığı nasıl anlayıp değerlendirdiğini saptayalım. Yönelme-merkezimiz (iyi bir rastlantıyla Eyüboğlu'nun Türkçeleştirdiği şu parça olsun): “Gerçekten alışkanlık pek yaman bir hocadır ve hiç şakası yoktur. Yavaş yavaş, sinsi sinsi içimize ilk adımını atar; başlangıçta kuzu gibi sevimli, alçak gönüllüdür; ama zamanla, oraya yerleşip kökleşti mi, öyle acılı, öyle amansız bir yüz takınır ki, kendisine gözlerinizi bile kaldırmaya izin vermez.”

Alıntılanan bu parçada belli bir açıklıkla dilegelen “alışkanlık”, Montaigne’in tüm yapıtları gözönüne alındığında: insanı tekdüze kılığa köleleştiren bir kötülüktür. Duyumları, duyguları, yargıları, eylemleri köle eder alışkanlık. Bu değerlendirme uyarınca, alışkanlık: bütünüyle insan yaşamını, kişi ve toplum olarak, bir ahtapot gibi kısıkırak ele geçirir, giderek kurutur insan evrenini.

Silkeleyip atalım mı, öyleyse, tüm alışkanlıkları? Olacak şey mi bu, olmaz kuşkusuz. Yaşam ortadan kalkar. İnsana gereklidir alışkanlık. Öbür canlılarda içgüdü neyse, alışkanlık odur insanda. Deyim yerindeyse, alışkanlık, yaşama, özüne uygun düşen doğrultudaki akış kolaylığı sağlar. Sağduyudan yoksun olmadıkça, kimse yaşamın doğasındaki alışkanlıklardan vazgeçmeye yeltenmez, yeltenmeye kalkışmamalıdır. Montaigne’se tanıdığım en ölçülü insanlardan biri. Öylesine ölçülü ki, ölçülülükte bile ölçüyü elden bırakmaz. Şöyle ki bağınazlıkla yapışmaz alışkanlıklara – kendi yaşamını yönlendirirken de, toplum yaşamına ilişkin değer-yargıları verirken de. Böyle yapmayansa, ergeç yıkıma götüren bir bağınazlıkla evlenmiştir.

Doğru-dürüst okumak gerek Montaigne’i. Kim okuyor ama, – dostlar alış-verişte görsün diye değinip değinip geçiyor herkes, yazarlar bile. Adı kolaya, tatlıya çıkmış birkez. Oysa epeyce güç Montaigne’i okumak. Ne yapıp edip okumalı gene de. Dediğim şu: özelliklesevgi açısından, doğru-dürüst okunduğunda, insanda ivedilikle yamyam olma hevesi uyandıran “Des cannibales” adlı denemesine de eğilmek başlıbaşına bir acılıklar-tatlılıklar şölenidir. Kısa bir süre öncesinde Amerika’nın ortalarında yaşadığı gözlemlenen bazı boyların, Montaigne’in “nations” diye, “uluslar” diye nitelediği yerli halka, Avrupalıların “barbar” yaf-tası takınasına karşı çıkıyor bu başlıbaşına bir yaşama-düşünme okulu durumundaki deneme. İnsanları özyaşamlarında tektek ya da topluca, türlü kılıktaki işkencelerle “yiyen” beyaz ırk Avrupalıların yaptığı, Montaigne’e göre aslında, insanlık dışı birşey. Öyle ya: “Birini canlıyken yemekte, ölüyken yemekten çok daha barbarlık var” diye düşünüyor.

Ne de olsa, o barbar denenler, Montaigne’in benimsediği saptamalar uyarınca, geri kalan insanlardan daha yumuşak ki-

şilerdir, birbirlerine karşı daha duyarlı kişilerdir: Bizlerle karşılaştırdıkta, haksızlıklara bizden daha öfkeli; iyiliklere daha az nankör, bizden daha zengin, bizden daha mutlu. Onlar doğuşlarındaki saflığı hâlâ sürdürmekteler: doğuşlarındaki saflığa yakın bir varlık göstermekteler: “estre encore for voisines de leur naïfveté originelle” *Düzmecilikle bozulmamış insanlar onlar, yaradılışındaki saflığı yitirmemiş insanlar onlar.*

Neden onları “barbar” diye damgalayıp insanlığın dışına atmaya kalkıyoruz, peki? Yanıtı düpedüz şu Montaigne’in: “Bana anlatıldığına göre, bu ulusta ne barbarlık ne de yabansılık var; gel gör ki, herkes kendi kendisinin yapıp etmediği şeye barbarlık diyor”.

Alışkanlık yüzünden pusulayı şaşırان insanın yapmayacağı yanlışlık, yapamayacağı kötülük yok, Montaigne’e göre. Alışkanlıklarla gözü dönen insanları, vurmaya kırmaya götürür, öldürmeye götürür alışkanlıklar. Tekdüze duygularda, düşüncelerde, eylemlerde gide gele, gide gele *yalama* olan benliğimiz (sorumluysam, benzetmeden ben sorumluyum, Montaigne değil) tepeden tırnağa batağa gömer bizi. Nitekim, Raimond Sebon’a ayırdığı nerdeyse bir kitap uzunluğundaki savunuda (keşke daha uzun olsaydı, üzülüyorum, elimde mi?) şu acı, şu doğru saptamada bulunuyor: *Kendimizi olduğumuzdan üstün görmemiz en doğal, en köklü hastalığımızdır.*

Bunun da nedeni, kendi çabamızla kendimize verdiğimiz yaşama biçimi, yani alışkanlık. Kendi kendimizle hem yalın hem karmaşık bir ilişkiler çekimidir alışkanlıklar: Yalın, “doğal” gözüyle bakarız onlara; biz onları bile-isteye edindikçe, onlar bizi kısıkırak bağlar. Varoluşumuzun aracı durumundan varoluşumuzun taşıyıcısı durumuna dönüşürler. Böylece birbirine kilitlenir insan ile alışkanlık: işte bunun için, “Kendimizi büsbütün unutturcasına saldırmamalıyız duygulanımlarımız ile çıkarlarımızın üstüne”.

İşler bu kerteye varınca, (başkalarına) ne hoşgörü ne sevgi kalır ortada. Nasıl kalsın, alışkanlıklarının değerinden, gerekliliğinden, özden dışa, en küçük kuşkuya yervermez olur artık insan. Oysa insan olarak insana en çok yaraşan davranış “Que sais-je?”, “Bilmem ki?” türünden davranıştır. Sorgulamak, yü-

zeysel başarıyla yetinmemek, olup biteni *bir de başka yönden* görmeye girişmek, – işte bu *örnek* davranışı kendi doğası yapmıştır Montaigne. Gerçekte, herkes kendine örnek almalıdır bu davranışı.

Öyle ama, insanı göreceliğe, rölativizm'e götürürmüş bu. İnsansa kendini sapasağlam bir kazığa iyice bağlamak ister. Neye yarayacak, peki, görecelik? Kafa karıştırmaya, eylemleri geciktirmeye, eylem dağıtmaya. Ozaman gelsin 'sağlam kazık', aman gelsin. Ne var ki "ozaman" derken, hep çoğul konuşulur: Ozaman "her" zaman, tüm zamanlar hep sağlam-kazık, – ne yazık ki, hep bu anlayış doğrultusunda yuvarlanıp gitmiştir yaşam.

İşte buna, "Bu böyle olmaz!" diyor Montaigne. Uzun uzun gerekçelere dayandığı da yok, boş veriyor alışkanlıklara. Kendi gündüzünü gecesini gözler önüne koyup özyaşamının örnekliğiyle sayısını artırıyor Montaigne'lerin. Herşeye karşın arttıkça artırıyor da. Bence, çok daha artması gerek.

Görecelik, görecelik de, hiçbirşeye bağlanmadan yaşanmaz ama. Doğrudur. Gelin öyleyse göreceliğe bağlanalım, herkesin anladığı anlamda bağlanmaysa görecelik; görecelikle çözülmez bir evlilik kuralım. Öyle de, "doğru" diye bildiğimiz, herşeye "Güle güle!" demiyorsunuz ozaman. Orası öyle, kesinlikten, güvenden yoksun kalıyoruz ozaman. Gelgelelim: 'kesin doğru' güven mi ki? Güvensizliğin ta kendisi kesinlik! Bir masal kesin doğru; doğru kesin olmaz, olur gibi olunca doğru'luk sona ermiştir artık... Duruyorum.

Öyle bir yaslandım ki Montaigne'e. Hız alma yeri o: Montaigne derken derken, uzaklaşıveriyorsun kendisinden. Önce, elinde değil; sonra, bile-isteye. Yorum dediğin ne ki, belge ile, gerçek ile işe başlıyorsun; çıkarımsal adımlarla ilerlerken, bir de bakıyorsun ki, bambaşka yerlerdesin. Yorumlamaların seni sana vardırıyor.

Yakıştırmanın böylesi de olmaz ama, gibilerden karşı-çıkanların, çıkmayanların kulaklarını çınlatayım azıcık: Ona ne kuşku, birsürü bilgi ve belgeyle, belli bir süre için azçok tutacak bir harçtan yapı kotarmak olası; hele araya çubuk çubuk mantık-demirinden hasırlar döşedin mi, herşey tıkırında. Heryanda, başka ne yapılıyor sanki. Yapılabilen en iyi şey, "yorumlanan"

yazarların soluk bir izdüşümünü sağlamak. Bırakın ki, doğrudan doğruya yazarın kendisini okuma hevesinden yoksun kılabilir bütün bunlar insanı. Bu yönden gitmediler diyelim, ozaman da ne yapıp edip “bilimsellik” maskesi altında kendilerini sergilemeye, kendi çıkarlarını gütmeye, kendi alışkanlıklarını benimsetmeye kalkışır, çoğun, bu gibi yorumcular, – kimi sözde, kimi gerçek yorumcular.

İşte gene Montaigne'deyim. Öyledir Montaigne. Birkez içinizi ona açtınız mı, içleri doldurur soluğu.

Sözün son'u olmaz Montaigne'le. Dolanır da dolanır konular. Özellikle böyle şeyler gelir sevgi gibi dallı budaklı konuların başına. Şimdilik, en iyisi, sevgi'yi “konu” olarak açıktan açığa küçükgörme eğiliminde olanlara bir tutamak bilgelik armağanı. Nerden nereye diyemeyiz, Montaigne bu, her yerden her yere. *Essais*'nin III. Kitabındaki Vergilius dizelerine ilişkin denemeden çekip çıkarıyorum o bir tutamcık alıntımı: “Şu insan ne korkunç bir hayvan ki, kendi kendinden bu kadar iğreniyor, kendi tat aldığı şeyleri başının belası sayıyor... Bizi yaratan işi hayvanlık saymaktan daha büyük hayvanlık olur mu?”

Shakespeare'deki Shakespeare'ler

Kime, neye, nereye çevrilirsem çevrileyim, Shakespeare'e de çevrilme gereği olduğuna inanmışımdır. Bu gereği yerine getirmedikçe, ezikliğinden kurtulamadığım tuhaf bir eksiklik kaplar içimi. İşte bu nedenle, çeşit çeşit amaçlarla sıklık el atarın Shakespeare'in Toplu Yapıtlarına. Uzun sürelerdir, tümü gönlüne kafasına sindirmeyi denemiş bir okur olarak, sıklık şurasında burasında yayıla yayıla okurum Shakespeare'i. Onu herşeyin uzmanı, her derdi sağaltına aracı saydığım için yapmıyorum yaptığımı. Ona uygun düşen övgüler değil bunlar. Shakespeare'in benim için önemi, benden yüzyıllar önce, insana özgü yönelişlerin hemen hemen hepsiyle şöyle ya da böyle bağ kurmuş olması. Rastlantı, deyip geçemiyorum; çünkü genellikle derinlere işleyen bir bağ onunki. Düşçe, bilgice, gerçeklikçe en içine dalmış bunların. Hele soluğunu duyanların yaşadığı üzere, öyle eşsiz bir dil-tadıyla sergiliyor ki el attığı herşeyi, tadına doyum yok Shakespeare'in. Nerden bakarsan bak, Shakespeare'in varlık ve yoklukla ilişkisindeki içtenlik ve ustalığı yaşamına katmayan kişi, pekçok şey yitirmiştir.

Kestirmeden diyeyim: Shakespeare'in sevgi üzerindeki gözlem ve özelemlerinde oyalanacağım şimdi. Gerçekte, dönüp dolaşıp sevgiye bağlanan öyle çok duygular, düşünceler, saptamalar, açıklamalar, öğütler, eleştiriler örgüleniyor ki Shakespeare'de, ondaki sevgi'de odaklaşmak, tümüyle onu kucaklamak demek. Olası şey mi bu? Gene de, her çabayı göze alıp bazı yaklaşımları denemek gerek. Ondaki sevgi gömüsünün zenginliği istiyor bunu.

Bu zenginlik nerden geliyor, peki? Shakespeare'in sevgi'yi çepeçevre anlama denemelerinde, genellikle "ayrıntı" adı verilen

görünümlere özel ilgi göstermesinden, bence. Şöyle diyeyim: hiçbirzaman basmakalıp, yüzeysel, ezbere sokulmuyor sevgi'ye. Venüs'e, Adonis'e, Lucrece'e ilişkin ilk dizeleri, daha da başka alışlagelmiş sevgiodakları çevresindeki ilk dizeleri bile sıradışı uzanışlar.

Kanıma göre: "ayrıntı", ikinci dereceden bir çizgicik, olmasada-olur-bir-ek değil. Her düşünür, her sanatçı için yürürlükte bu. Özellikle de yazarlar-ozanlar için. Yazarın dikkat-ölçeği ayrıntı.Yazar, eğildiği kavram, düşünce gerçekliğinde ne denli derinleşmiş; yetisi, becerisi, dehası ile yaşam-kesimi arasında ne denli varlıksal bağ kurmuş; gönüllerde kafalarda ne denli bir görüş-anlayış depremi oluşturmuş, – işte bütün bunların ölçeği, günışığına çıkardığı ayrıntılarda. Önemsiz şeyler değildir, tam tersine son derece önemli duraklardır, dönemeçlerdir ayrıntılar.

Gel de şimdi birbir say, birbir özetle ayrıntıları. Sayıca değil, yapıca bağlamlar. İnsanı yıldırır çoğun ayrıntılar. Gene de, bazı ayrıntıları şurdan burdan görmeyi, bazı ayrıntıları şurdan burdan göstermeyi deneyebiliriz.

İçinde bulunduğum durumda, en iyi tutum, belki de, sone'leri (*sonnet*'leri) ayrı, sahne yapıtlarını ayrı ele almak olacak.

Sone'ler de nerden çıktı, tiyatro yazarı değil mi Shakespeare? Orası öyle de, *herşeyden önce* ozan o – hem de bin gönüllü bir ozan. Gerçi geniş çevreler, sone'leri üzerinde pek durmaz. Bilirkişilerden bile, durulmasa da olur, gibilerden demeye getirenlere rastlıyoruz. Doğrusu: dönem dönem parlayan Shakespeare-modaları uyarınca böyle bu işler. Ne var ki, konu sevgi olunca, sone'ler üzerinde durmazlık edemeyiz. Çünkü Shakespeare'in kaleme aldığındabirleşilen 150'nin üstündeki sone'lerden hepsi, hiç çekinmeden, *sevgi-sone'leri* diye adlandırılabilir.

Daha başlarken söyleyeyim, sone'lere ikircikli duygular besliyorum ben de. Ne sone'lerin seslendiği kişi ya da kişiler üzerinde açık-seçik bir saptamaya vardım, ne de sone'lerin yalnızca bir kadına yöneldiğini söyleyebiliyorum. Zaman zaman bir erkek de araya giriyor. Gizemse, sone'lerin bu yönden gizemini çözmüş değilim. Amacım bakımından 'bu' gizemin önemi yok zaten. Dikkatimi çevirdiğim şey: şiir, – bir dilgerçekliği olarak, dilsel bir gerçeklik olarak şiirde, sone'lerde *dilegelen* sevgi, so-

ne'lerin sergilediği sevgi. Bu sevginin kuşkusuz Shakespeare'le ilişkisi var. Sevgiyi o yaşamasaydı, nerden olacaktı sone'lerdeki sevgi. Sevgi'nin, dolaylı olarak, sözü edilirdi ozaman çok çok. Oysa benim dikkatimi çevirdiğim şey: şiirde yansıdığı kadarıyla, şiirdeki yansıısıyla sevgi. İşte bu sevginin yalnızca birkaç ögesini belirtmek istiyorum şimdi. Yeryer sone'leri konuşturarak deneyeceğim yorumumu. Dikkatimi bazı ayrıntılarda toplamakla birlikte, sone'lerin sevgi soneleri olarak yapıcı anlam ve gelişmesinide, çarpıtmadan, belli bir aydınlığa ulaştırabileceğim umudundayım.

*O, how worth with manners may I sing,
When you art all the better part of me?
What can mine own praise to my own bring?
And what is't but mine own, when I praise thee?*

Tüm sone'lerinde, özvarlığının en iyi parçası gözüyle baktığı bir ben'i, "sen" dediği bir ben'i övgüyle yüceltiyor Shakespeare. Sen diye bir varlık varken, öz ben'in payına hiçbir övgü düşesi değil; olanca övgüler sen'e, tüm övgüler sen'in. Bir ben olan, ama ben'imden başka-ben olan bu ben, kendi özünde, kendi özüyle nasıl birşey, peki? Saçı, yanağı, kokusu, konuşmasıyla hiçbirşeye benzemez; ne yerin ne göğün hiçbirşeyi sen-varlığını veremez. Tüm benzetmeleri yalancı çıkaran bir gerçekliktir sen.

Sen karşısında benimsenebilecek en uygun davranış, koşulsuz koşutsuz sen'i övmektir. Bu övgüde, söyleyebileceği herşeyi söyleyen bile, ençok: yalnızca sen sensin, demekten daha iyi bir övgü bulamaz. Desene (84. sone'nin inancıyla) hiçbir söylem sen'deki zenginliği yansıtmaz. Gene de, seven ozan söylediği her dizeyi: Seni bezeyen güzellikler seni sergileyerek söylesin diye sevgilisine adar.

Böylece seven açısından (112. sone'nin yansıısıyla):

*Sen benim tüm-dünyamsın, yapmam gerekense
Senin dilinden duymak övülesi yerilesi yönlerimi.
Başka canlı yok benim için, ne de ben canlıyım başkası için.
Doğru da yanlış da olsa, tek sen etkili olabilirsin bende.*

*You are my all-the-world, and I must strive
To know my shames and praises from your tongue,
Non else to me, nor I to none alive
That my steel'd sense or changes right or wrong.*

Seveni, şöyle bir dünya-görüşü ayakta tutar.

And, having thee, of all man's pride I boast.

Sen benim olduğun sürece, insanın övündüğü herşey benim.

Görüşlerden bir görüş değil, etle canla varolma dayanağıdır bu. Sevmek, erişilebilecek en üst gücü sağlar sevgiliye. Ne var ki heran tehlike içinde yüzen bir güçtür bu: Sevenden elçektir mi sevilen, çelimsiz bir yaratığa dönüşür hemen.

*Wretched in this alone, that thou mayst take
All this away, and me most wretched make.*

Sevgili yıkar, yıkar ama insanı, bir de yeniden ateşlendi mi sevgi, eskisinden daha iyi kılar herşeyi. Nitekim şöyle diyor (119. sone'de) Shakespeare:

*O benefit of ill! Now I find true
That better is by evil still made better;
And ruin'd love, when it is built anew
Grows fairer than at first, more strong, for greater.*

Türkçeye sinsin tadı güçler yettiğince:

*Kötülüğün yararı bu işte! Şimdi öğrendim,
İyi, başınagelen kötülükle daha iyi olur;
Yeniden kurulmayagörsün yıkılmış sevgi
Eskisinden daha güzel, daha sağlam, daha yüce.*

Herşeye karşın unutulmaması gereken birşey var: Sevmek-sevilmek epeyce değişken bir denge içerir. Şöyle 105. 'sonnet':

*Fair, kind, and true, have often liv'd alone,
Which three, tell now, never kept seat in one.*

*Güzel, sevecen, vefalı, çoğun yalnız yaşar herbiri,
Nerde görülmüş üçünün birlikte oturduğu.*

Ne ki, aklını başına toplayabilen her seven (kolay değil gene de): “where is my judgement fled?” “nereye uçup gitti aklım?” diye çıkışır kendi kendine:

Benden başka yöne çevirme gözlerini, canım sevgilim!

Dear heart, forbear to glance thine eye aside!

diye yalvarmaktan çekinmemeli. 139. sone’de belirtildiği üzere:

Düpedüz öldür beni bakışlarınla, yeter ki son ver acılarına.

Kill me outright with looks and rid my pain.

Neden bütün bunlar? Başka neden olabilir, sevginin, hep sevginin sürüp gitmesi için:

Kölenim senin başka n’apabilirim,

Dilediğin saatlerce sana adandım.

Being your slave, what should I do but tend

Upon the hours and times of your desire.

Yetmiyorsa (sevenin 57. sone ile başkalarında sunduğu) Fuzuli’ce öneriler bile var hesapta:

Öyle ateşli bir hastadır ki, seven, hiç ara vermeden

Sürüp gitmesini ister bu hastalığın.

My love is as a fever, longing still

For that which longer the disease.

Shakespeare’in sone’lerindeki en önem verilen varolma-biçimi: nasıl olursa olsun, sevgiliyle birlikte “olmak”; düşte gerçekte hep onu “görmek”. Nitekim şöyle sesleniyor 43. sone sevgiliye:

*Tüm gündüzler gece, seni görmedikçe;
Gecelerse apaydınlık gün, düşler seni bana gösterince.*

*All days are nights to see till I see thee,
And nights bright days when dreams do show thee me.*

Shakespeare bu, saygı ve sevgiyle şöyle diyelim:

Shakespeare'ce seven için mutluluğun ne olduğu (92. sone'yi izlersek) artık apaçık ortada:

Happy to have thy love...

Sevginle mutluyum...

* * *

Tiyatro için yazdığı yapıtlara gelince, sallantısızca söyleyebiliriz: Shakespeare, hangi konuyu işlerse işlesin, – savaş, delilik, ün yarışı, kara çalma, aile çekişmeleri, daha da niceleri, bunların hepsi sevgi'yi de sahneleyen oyunlardır. İster güldürü ister tragedya türüne girsin, ister eski tarihsel olaylardan, isterse çağdaş durumlardan esinlensin, sevgi ağırlıklı şiirler, düzyazılardır büyük ölçüde. Hemen hemen her oyunda rastlayabileceğimiz bazı sahneler çokrenkli sevgi gerçeğini, bir ya da birkaç yönden günışığına koyan davranış ve söz vurgulamaları sunar. Bu sunuşlar, yeryer, akla çivi gibi saplanan dilsel başarılarla bezenmiştir.

İşte Shakespeare tiyatrosunu dokuyan uzunlu kısalı sevgi öğelerinin tümünü birden niteleyebileceğim bir ipucu var elimde. *Hamlet*'in ilk perdesinin V. sahnesinde, prensin arkadaşı Horatio'ya söylediği o söz:

*There are more things in heaven and earth,
Than are dreamt of in your philosophy.*

*Senin felsefende düşünenden
Daha çok şey var yerde gökte.*

Sevgi'nin Shakespeare'cesini çepeçevre aydınlatmak amacıyla başvurulduğunda bu söz, felsefeye salt kavramsal bir yaklaşımla, kavramsal bir ana savla: Sevgi'yi açıklamanın, anlamanın iler

tutar bir yanı olmadığını belirtmekte. Sevgi gibi duygu yönü ağır basan bir yaşantılar-çeşitliliğine bilgisel bir derleyip toplama uygulamanın gülünç kaçacağı dilegetirilmekte.

Bu inancı açık-seçik ileri sürmese de, her yapıtında yeniden yoğurup pekiştirmede Shakespeare. Sevgi'ye ilişkin kavram ağları örmek türünden, ya da bu ağların gözeneklerine uygun konular, kişiler, olaylar kotarmak türünden bir çabası yok onun. Akla hemen gelen kestirme yorumlar uyarınca değil, iç-dolanıklıkların izini sürerek ele alıyor sevgiyi. Sınırlı geçerliği olan saptamalar, örtük özelliklere dikkat çekmeler, alışılmadık yönlerde derinleşmeler, başka-türlü-bakış denemeler, gözlem gözlem gülünç kılmalar, sorgularla maske düşürmeler, – işte bütün bu yollardan gidiyor Shakespeare sevgiyi anlamaya doğru gittiği yerlere.

Böylece Shakespeare'in tiyatro yapıtlarında ortaya çıkan sevgi gerçekliğinin: düşünme kalıplarının hiçbirine sığmayan, kavramsal özetleme istençlerinin hiçbirine boyun eğmeyen bir çeşitliliği var. Nice Shakespeare'ler içeriyor Shakespeare.

Nitekim Shakespeare'in her tiyatro-sunuşu, insanı hayran bırakan bir zenginlik göstermekte. Bu zenginliği oluşturan özelliklerden biriye, Shakespeare'in, sevgiye ilişkin akla hayale zor gelen binbir karışıklığın hepsine birden eğilmesi; bu karışıklıkları, kendilerine özgü hakları ve gerekçeleriyle işlemesidir. Sözgeli mi, sevginin: kalıcısı, gelip geçicisi; melekçesi, yosmacası; dengelisi, delidolusu; çıtkırıldımı, ciddisi; hoşgörölüsü, kiskancı; sapığı, törecesi; saydamı, yasağı; özgürcesi, tutsakçası; büyölüsü, gerçekçesi; azgını, dingini; tutku basınçlısı, akıl denetimlisi; sıkıcısı, coşkulusu; erdemlisi, erdemsizi; ölçölüsü, ölçüsüzü; saraycası, kepazecesi; anlayışlısı, anlayışsızsı; vefalısı, vefasızsı; bağlısı, ihanetlisi; acımalısı, yıkıcısı; mutsuzu, mutlusu..., – sayımı uzatmadan da söyleyebilirim artık: Yeniden Doğuş insanının olanca duyarlığıyla sevgiye açık, sevgide açılan, sevgiye açan bir tiyatro Shakespeare'inki.

Bu niteleyiştten daha doğal bir saptama olamaz zaten. Çünkü Shakespeare, Hamlet'in ağzından açığa vurduğu inanç uyarınca: toptancı akıl-yürütmelerden kaçınan, kolay çıkarımlardan uzak kalan, çekici ama kof görüşlerle oyalanmak istemeyen bir

düşünür-ozan. Sevgi-yaşantısını sahneye yansıtırken aklın eleştirici gücü kadar kalbin akıl tanımayan sesine de kulak veriyor.

Öyle sanıyorum ki, hep bu nedenle Shakespeare düpedüz sevgiyi işlemiyor hiç. Sevgi hep, yaşamı yaşam kılan öbür kesimlerle içiçe, yaşamın olanca gürültü-patırtısıyla, oldukça kapsamlı bir yaşam oylumu olarak ele alınıyor Shakespeare tiyatrolarında. Birkaç kadın “kahramanı” anmak yetesiye tanık buna. İşte Ophelia, Miranda, Cressida, Cleopatra, Macbeth, Desdemona. Bazan hiç de öyle değilmiş izlenimi uyandıran yalınlıklarına karşın, öyle karmaşık, ama öyle karmaşık sevgi-odakları ki bu kadınlar.

Shakespeare'deki sevgi-boyutlarından hangibirinde gönlüm dilediğince durabilirim? Boyut, diyorum ama evrenden sözediyorum. Gene de bu evrenin bir köşeciğine adımı atalım, diyorum. En iyi, bir kadın eşliğinde yapabiliriz bunu.

Ne Ophelia'dır ne Miranda'dır Cressida, *Troilus ile Cressida*'nın yosması. Sahnede ağır kaçacağı sanılan birtakım konuşmalardan dolayı çok az oynanan, bu nedenle bazı meraklı okur-yazarlar dışında, halk katında tanınmayan bir oyun *Troilus ile Cressida*. Eskidenberi süregelen Shakespeare-istencimle kavuşan güzel bir rastlantıyla, yıllar önceydi, Londra'nın kuzeyindeki büyük bahçenin açık hava sahnesinde izlemeseydim, okuma-algılarımla kalakalacaktım ben de. Görünüşte bir Troia-oyunu bu. Priamos'un sarayı ile kıyıda ovaya yayılan Yunan ordu çadırlarında olup bitiyor herşey. Soylu Chalchas'ın kızı Cressida (özel adları Shakespeare'deki yazımıyla anıyorum), binbir kurnazlıkla, bir de cadaloz aracısının kışkırtmalarıyla, Kral Priamosun oğullarından Troilus'u sırlıklam bağlar kendine. O sırada, Yunanlılarla anlaşma yanlısı Chalchas, bir tutsak değiş-tokuşunda Yunan çadırlarına götürüp bırakır kızını. Olaya sözde karşı çıkan kız, Troia'daki son gecesinde bol bol bağlılık antlarına bana bana Troilus'la mercimeği fırına vermiştir. Gel gör ki, Yunanlıların ordugâhına gider gitmez, sözlerinin hepsini unutup önüne gelen herkesle yanak yanağa, kucak kucaga. Oynaşmadık kimse bırakmamaya kararlıdır. İşi hemen anlayan Ulysses, durumu yakından izlemeye koyulur. Eliçabuk Cressida'nın gözüne kestirdiği Diomedes'le buluştuğu bir sırada,

“vefalı” sevgilisini gizlice görmeye gelen tutkun Troilus, eski-püşkülerden cadı yürekli Thersites ve durmuş oturmuş Ulysses, – herbiri kendi açısından olup bitenleri gözetlemeye koyulurlar. Tuzaktan habersiz Cressida “işine” kaptırmıştır kendini.

Oyunun V. perdesinin II. sahnesindeyiz. Alış-veriş iyiden iyiye kızıışmıştır. Troilus dayanamıyor artık, sahnenin orta-yanına:

Bu o mu? Olamaz!

This she? No!

atıldı atılacak.

Cressida: başını iyiden iyiye döndürdüğü Diomedes’e

Bal tatlı Yunanlı, beni daha çok sınavıp itme deliliğe

Sweet honey Greek, tempt me no more to folly

diye fısıldıyor.

Zor tutuyor kendini Troilus ile Ulysses:

Ah, kendini tut

O, contain your self.

Thersites’e gelince, kına yakıyor “o şişko kıçlı, patates parmaklı” (“with his fat rump and potato finger”). Sonunda, Diomedes’e istediği verilecek duruma ulaşıyor. Cressida açısından:

Now you have.

Ötesini aktarmasam da olur, birbakıma önemli değil. İlle de güldürü ya da tragedya türlerinden birine yerleştirmeye çabalamayalım. Türe sığar mı Shakespeare? Önemli olan: sevgi evreninde hiç de eksik olmayan bir sahnenin (yaşantının, olayın, deneyin, serüvenin, – artık ne dersiniz deyin, işte böylesi birşeyin), böylesi içiçe derinlikte yön yön bir yaşama-kesitinin Shakespeare’ce unutulmaz bir biçimde sunulmasıdır. Shakespeare bu! Shakespeare’i Shakespeare’ce dilegetirdin mi, başka türlü söz konusu olamaz zaten.

Az'dan kalkıp çok sonuç derleme alışkanlığında olanların tez davranış yüzünden yanılmalarını önleyecek miyim, bilmem ama önleme umuduyla hemen söyleyeyim: Yalnızca insan küçülten bazı aşağılık gerçeklerin sahnecisi değil ozan Shakespeare. Özellikle, kadınları yerin dibine batırmak gibi bir amaç gütmeyen hiç, – tam tersine, diyesim geliyor.

Shakespeare, sevgi'de neye elatmışsa çokçu bir açıdan bakar baktığına. İşte *Julius Caesar*'dan birkaç dize. *Troilus ile Cressida*'daki o dayanılmaz, ama dayanılmazlığı oranında incelik dolu sahneye bir karşı-ağırlık: 2. Perdenin üçüncü sahnesi; karısı erdemli Portia'ya şöyle diyor Brutus:

*Sen benim vefalı ve onurlu karımsın
Al damlalar kadar değerlisin benim için
Hüzünlü yüreğime gelen.*

*You are my true and honourable wife
As dear to me as are the ruddy drops
That visit my sad heart.*

Shakespeare bitmez. Nice kültür eylemleri, bu arada nice denemeler besleyecek yorum yorum Shakespeare'ler. Ben de şimdi kendi deneyişlerimin oylumu gereği, üç noktacığı belirtmek istiyorum, kısa kısa.

Biri şu: Romeo ile Juliet'ten hiç söz etmedim. Oysa Batı'dan Doğu'ya halkın, Shakespeare adını bilsin bilmesin, en çok andığı adlar bunlar. *Romeo ile Juliet*'i görmüş okumuş olsa da, olmasa da. Sevgiden çok aileler-arası düşmanlığı işliyor oyun. Sevgi'ye de yer var, kuşkusuz. Gene de, önüne gelen "Romeo", "Juliet" demiyor mu, bir tuhaf oluyorum. Kime ne zaman sorsam: "Ne örnek sevgi!", "Ne yalın sevgi!", "Usta yaratıcılığın dilegetirdiği sevgi!" demiyor mu, bir tuhaf oluyorum. Oysa bence: ne yalın, ne örnek sevgi. Ayrıca, Shakespeare'in en az usta olduğu oyunlardan biri. Neden mi, bazı güzel dışavurmalara karşın, Hamlet'ce söyleyeyim: "words, words, words", – bol bol lâfla şişip kabaran bir oyun. Ne yalan söyleyeyim, *Leylâ ile Mecnun*'u, çağdaş dünyaya pekçok yabancı öge içerse de, gönlüme daha

yakın buluyorum. Tiyatro başka, şiir başka. İstemez istemezken söyleyiverdim işte: Nerde Fuzuli! Şiir çok az *Romeo ile Juliet*'te. Daha doğrusu, Shakespeare'in özlüsünden şiir şiir coşan, hüznlenen sahne oyunları ile oranlandıkta, Shakespeare'e pekaz erişiyor *Romeo ile Juliet* öyküsü. Shakespeare'e kıymak için söylemiyorum. Kim yeltenebilir buna? Shakespeare'in bendeki yüce yerine sevgi ve saygımdan söylüyorum, – dayanamadığımdan. Yoksa dayansam, *Romeo ile Juliet*'e ilişkin böylesi sözler ağzımdan çıkar mıydı?

Dikkat çekmek istediğim ikinci nokta şu: Dili artık eski geliyor; çevirilerse, kırkıyıldabir Shakespeare'e yaraşıyor; kişi, sözlük, kaynakça yardımı olmadan, kolayca tadına varamıyoruz onun, – bazı şaşırtıcı doruklar yaşasak da, desene, bol bol yanından geçiyoruz Shakespeare'in. Azıcık çaba öyleyse, – değer doğrusu! Özde, dilce hep yalın, açık, pırıl pırıl Shakespeare. En karmaşık düğümler attığı durumlarda bile.

Örnek mi, hangi sözlerle Othello'yu uyarıyor Iago, III. perdenin üçüncü sahnesinde:

*O, beware my lord of jealousy
It is the green-eyed monster.*

*Ah efendim, kıskançlıktan sakının;
Yeşil gözlü canavarın tekidir o.*

Son nokta şöyle: özel, çok özel bir açıdan bakmaktayım şimdi burda Shakespeare'e. Özüm özgü sorularla, tatlar, uğraşlar, inançlarla. Shakespeare'ce sevgiyi az çok sezdirmeye çalıştım. Bilinçli bilinçsiz, sevgi anlayışında, beni en içimden belirleyen şeyi, bölük-pörçük sevgi tutumumu pekiştiren bazı yönleri elattım yalnızca. "Sevgi şöyledir!", "Sevgi böyledir!", "Tümüyle sevgi budur!" gibilerden kestirip atamam. İşte, Shakespeare böyle.

Yalnızca sevgide değil, pekçok düşünsel yaklaşımda, Shakespeare'ce ben de böyleyim. Toptancı bir dünya-görüşüm yok zaten. Dediğim gibi, nereye uzansam, bölük-pörçüğüm diye Shakespeare de bölük-pörçük. Shakespeare öyle diye ben

öyleyim demiyorum. Shakespeare'le karşılaşmadan önce de öyleydim çünkü. Gene de kendimi bilip bulmamda çok şey aktı içime Shakespeare'den. Çok kişinin eksiklik diye niteleyebileceği; gidermek amacıyla bazı önlemlere elatacağı bölük-pörçüklük bir erdem bence. Özellikle Shakespeare'de, Shakespeare'in sevgi evreninde, imrenilecek özlere bürünen bir evren bölük-pörçüklük.

Cervantes-ile-Don-Quijote'nin Toboso'lu Dulcinea'sı

Geniş ya da dar kapsamlı kurumlar için de, gelip geçici ya da süreli topluluklar için de, önemli ya da önemsiz kişiler için de, başka başka oylumlarda ortaya çıksa bile hep yürürlükte kalan bir varolma-biçimi var: Etkilenen ve etkileyen yaşamlar bunların herbiri. Bu gerçeği daha bir çepeçevre belirtelim: Her varlık kendine özgü bir etki-bağlamında sürdürür varlığını. Bu özellikler tek tek kişiler açısından apaçık gerçekler. Kişilerse, eylemlerinde, duygu ve düşüncelerinde, kendileri pek ayırdına varmasalar da, çeşit çeşit etkilenmelerin birbirini bulduğu bir etkilemeler odağıdır. Amaçlar, özlemler, yetiler ne denli çeşitlilikler gösterirse, etkilenmeler o denli çeşitlilik gösterir genellikle. Öyle ki, kişiye özgü etkilenme durumlarını yalın başlıklar altında toplamak, somut gerçekliği yansıtmada kişiyi güçsüz kılar çoğun. Kuşkusuz, herkes için böyledir ama, ben ençok kendim olduğuma göre, benim kendim için bunun bütünü böyle olduğunu sallantısızca söyleyeceğim.

Etkileri sallantısızca birbir aydınlatınaya gelince, söyleyeceğimi şaşırp kalıyorum. Ne zaman “Bu böyle!” desem, “Bu böyle değil!” diyesim geliyor da ondan. Kendimi bildim bileli etkileyişlerine özümü gülüryüzle bıraktığım Cervantes yönünden de doğrultum bu. Şiir heyecanlı, düşünce ağırlıklı anlatışıyla sıksık gözlerimden kulaklarımdan en derinime işliyor Cervantes. Ençok Don Quijote'yle–Don Quijote'yle öyle de, dediğim gibi, gönlünce aydınlanmış değilim henüz. Ne nekadardır, nasıl etkiliyor beni? Zaten hep kaypak kalan yanıt-denemelerim, *Don Quijote* yöresinde daha da bozbulanık. Aydınlanma, içkuralı gereği, aydınlık eksiklerimi

örtbas etmeden bildirmemi gerektiriyor ama; başka türlü aydınlanma olmaz ki. Hele Don Quijote'ye ilişkin sevgi anlayışım, Sierra Morena gibi güç engebelerle bezenmiş baştan sona. Haksızlık etmeyeyim gene de: bu kaya kaya yüksekliklerin dolayları, yeşil yeşil düzlüklerle çevrili: ağaçsız çöl parçalarının hemen yanında bahçemsi alanlar. Güle oynaya sarıyorum Sierra Morena'ya. Don Quijote'ye ilişkin sevgi yaşantım (orası öyle, ne denli yerindeyse bu sözcük) değme sevgi anlayışlarından daha çok işlemiştir içime. En küçük uzantısına dek, hiçbir dalcığını gereksiz budamadan, daha başka etkilerin varlığını unutmadığım için belli bir çerçeve içinde, günışığına koymak istegindeyim şimdi bu sevgiyi.

Sevgiyi nice şiirlerde, öykülerde dilegetirmiş *Don Quijote*'ye bile, bazan dayanamayıp dışardan sevgi anlatıları sokmuş Cervantes. Kimi çağın günün modasına uygun, kimi yepyeni; bazan nerdeyse sıkıcı şeyler hütün bunlar. Şimdi benim merakımsa, *Don Quijote*'nin sergilediği sevgide.

Yaygınlığı beni hep düşündürmüş olan bir inanış uyarınca, kulaktan dolma bilgilenmeler uyarınca, sevgi açısından durum şu *Don Quijote* adlı romanda. Kafadan sakat birinin, "Don Quijote" adında bir şövalye taslağının başından geçen abuk-sabuk serüvenleri konu edinmiş bir kitap bu. Dev sandığı değirmenlere saldıran bizim kaçık sırılısklam "aşık" Dulsina adında birine (ya da adı neyse işte ona). Ne var ki, bazı görünümlerine seyisi Sancho Panza'yı da kattığı bu "aşk", tuhaf mı tuhaf bir sevgi. Sevgilisiyle hiçbirzaman yüzyüze gelmez Don Quijote, ya da öyle birşey işte.

Artık anlaşılıyor, yüzeysel özetsi kesip atmalarla bile kaypak bir sevgi sözkonusu Don Quijote için. "Bu budur" denmediğine göre, yorum yorum yayılıp toparlanacağız anlaşılan. Don Quijote ile Sevgi, bir de ben, – oldu olan desene, olacaklar olacak.

Düpedüz bir "roman" diye nitelemeyi doğru bulmadığım *Don Quijote*'de 70'in üzerinde keyifli uzunluktaki bölümlerden oluşan, 1000'i aşkın –ne yazık ki az sayıda– sayfa kapsayan bu yaşama-düşünme gömüsünde, doğrudan doğruya Dulcinea'ya (özürler, Toboso'lu Dulcinea onun adı, ama ağzımdan kaçtı işte), şöyle sere serpe yer ayıran bölümleri saymak için bir elin parmakları yeter de artar.

Doğru, oylumca çok az yer tutmakta Toboso'lu Dulcinea o serüven serüven akıp giden kitapta. Oysa gerçekte, birkez *Don Quijote*'ye dalan, baştan sona, Toboso'lu Dulcinea'yla *birliktedir*, kitabın her yerine sinmiştir o; ona, örtük-belirtik göndermelerle bezenmiştir kitabın her yanı. İçi dolduran hep diri bir sevgidir Toboso'lu Dulcinea. Kitaba gürül gürül gidiş sağlayan birkaç kaynaktan biridir o.

Anımsayalım: kitabı vareden bir-iki addan biri “Dulcinea del Toboso”. Neye değsem, döndürüp dolaştırıp dil'e dayattığım için böyle demiyorum, *Don Quijote*'nin gerçekliği nesnelce böyle. *En un lugar de la Mancha*, “Mancha'nın bir köyünde”, – Cervantes gibi yapıp Mancha iliyle başlayalım biz de: Yaşı 50'ye saran çelebi bir adam, içine gömüldüğü okumaları birdenbire bırakıp gezginci şövalyeliğe soyunuyor. Ortaçağ'dan Yeniden Doğuş'a seğirtiyor zamanlar. Mancha'lı beyin ilk eylemi: ince eleyip sık dokuduktan sonra, kendi gibi sıska atına, ağza salık bir nitelemeyle Rocinante adını vermek. Günler tutan bir dönüşüm ardından, kendi adıyla kutsuyor yeniden dünyaya gelişini: *Don Quijote de la Mancha*. Bir eksiği var gene de, sevgili gerek kendisine. Serüvenli yaşamını adayacağı, önünde yerlere kapanacağı, güzel ve erdemli bir hanım: Eskiden uzaktan uzağa görüp beğendiği bir kıza, kendisinin sıcak duygularını hiç bilmeyecek olan yakın köyden bir kıza, sonradan öğrendiğimize göre, oldukça hoyrat, neşeli, oynaşmaya eğilimli, ola ki dul birine, “Toboso'lu Dulcinea” diyor. Yavuklu, birkez temeli oluşturdu ya, seyis falan ötesi kolay, Sancho Panza elde, – kuruldu işte zengin mi zengin bir evren. Yüzyıllar boyu nice talihlilerin dünyası, benim de yaşadığım, hepimize açık bir dünya.

Don Quijote'nin gözünde: tatların tadını tatlandıran tat Dulcinea'nın adı. Nitekim adın her geçtiği yerde şöyle sesleniyor gibidir en içinden, seyrekçe dışavursa da: “Sen ey Toboso'lu Dulcinea! Gecelerimin yıldızı, acılarının kaynağı, pusulam, talih yıldızım...”

Yıldız: çünkü aydınlatır, onsuz karanlıktır *Don Quijote*'nin dünyası. Acı: sevgiliye birtürlü kavuşamamanın çökertisi. Pusula: ne yapıp ediyorsa *Don Quijote*, sarsılmaz inancı o ki, hep Dulcinea yönlendiriyor onu. Talih yıldızı: ancak onunla, o var

diye yaşanmaya değer dünya. Her soylu hanım nasıl bir yerin ecesiyse, Dulcinea da “büyük” (!) Toboso kentinin ecesi. Yeri yurdu belli bir şövalye eş kılmış onu kendisine. (Gerçekten öyle değil mi, Dulcinea olmasaydı, dünyanın dört köşesinde bizler, hangimiz anacaktık Toboso’nun adını?) Yaralı gönüllerin avuntusu, dertleri dindiren gizem, görkemlerin görkemi, seven gönlün yalımı, güzeller güzeli Dulcinea del Toboso.

İç İspanya’nın git git bitmeyen yollarına düşen Don Quijote, birçok acılı sevinçli koşturmaların ardından ilk rahat soluğu almaya başladığı birgün, hep özlenen sevgili Toboso’lu Dulcinea’yı görmeye hazırlanıyor hemen.

Mancha ilinden çıktığımızdan beri, o ünlü yeldeğirmenlerini de katın, nice dertlerle boğuştu yiğit Don Quijote. Şimdiyse nice acılar giderdi, Sierra Morena’nın sulak çayırılarıyla dik bayırlarında. Şövalyelik hatırı için, aradabir göğsüne yediği yumruklarla kaburgaları epeyce zedelendi olgun adamın. Adlandırmalar onun değil mi, bundan böyle kendisini Olgun Yüzlü Şövalye’ye dönüştürüyor. Fırta-zırta (gereksiz yere) kendisini sağduyuya çağırıyor diye, küs seyisi Sancho Panza’yla. Öyle ama dayanılası acı mı bu, konuşkan seyis için. Sonunda çözülüyor diller. Amaç büyük: Toboso’lu Dulcinea’yı *görme* zamanı geldi artık.

Birden, atından yere atlıyor. Gevşettiği gibi dizginleri, bir şaplak, koyveriyor Rocinante’yi. – Azatsın! – Aman, yabana salacağınıza bana verin. – Al, senin olsun öyleyse – Biliyorsunuz, karakoçanım yitiklere karışmıştı. – Çırılçıplak soyunup kafamı şu taşlara çarpacağım. – Yumuşak yerler de var, oralara olsa. – Olmaz, iş çok ciddi. Hep, sen görüp gönlümün sultanı Toboso’lu Dulcinea’yı anlatasın diye. – Peki, hepsini yaptım, diyelim, ben n’olacağım. – Yazacağım mektubu sultanıma götüreceksin. – İmzalayacaksınız, değil mi? Bari, bu arada, bana da, köyde yakında doğacak sıpalardan bir-ikisini bağışlayın. – Peki, senin olsun. İmza gerekmez, sözüm yeter. – Dönünce nasıl bulacağımı burayı? – Theseus’u Labirent’ten kurtaran yumak iplik gibi. İşte şuradaki dalları serpiştir gidiş yoluna, dönerken güvencedesin. – Ama sayın efendim, şöyle birtekçik eylem sergileyin ki, yalan yere and içmiş olmayayım.. Ve belden aşağısını büsbütün sıyırdığı gibi eller yerde, ayaklar havada Don

Quijote. Herşeyleri cascavlak ortada; başını çevirecek zamanı bile yok Sancho Panza'nın.

Cervantes'çi anlatının belleğimin bilinçaltı kıvrımlarındaki yansıısı böyle işte. Daha fazla deşmeyeceğim. Öyle de, yalınkat olmaktan uzak duralım. Dikkati elden bırakmaya gelmez. Kitaplar kitabının altın bölümündeyiz. İri lâflara gerek yok. Sonraki gelişmeleri, olabildiğince düpedüz aktarayım.

Mektuplar koynunda, çoktan Toboso yollarında şövalye atıyla Sancho Panza... Pek öyle *değil*. Yanlarında kâğıt olmadığı için, önceki serüvenlerden arta kalan bir defterdedir mektup. Defterse, Sancho'nun epeyce sonra ayırdına varacağı üzere, şu-bu derken, efendisinin orda unutmuş defteri.

Oysa, ilk fırsatta temize çekilmek üzere, birkaç kez yazdırmıştı Sancho mektubu oraya, sıpalara ilişkin olanı da kuşkusuz: "Ey yüce ve de ulu Hanımefendi, – yokluğunun acısını yüreğinin ta derinlerinde duyan insan, kendi hastaysa da sağlık dilekleri yolluyor sana, ey Toboso'lu Dulcinea..."

Ortada mektup falan olmadığına göre, hay et kafalı Sancho diyesöylene dövüne, biryandan Rocinante'yi mahmuzlayan, öteyandan yüzüne gözüne bulaştırdığı işleri azar یشitmeden nasıl derleyip toplayacağını düşünene düşünene giden Sancho, köylerinin papazı ile berberine rastlar. Don Quijote'yi evine döndürmeye karardır onlar. Hele Sancho'dan son olup biteni duyunca, Don Quijote'nin ne türlü delilik doruklarına ulaşmış olduğunu görüp ellerini çabuk tutarlar. Bir "kurtarma" düzeni örgülemeye başladılar bile. İyi güzel de, yüreği hep inip kalkmakta Sancho Panza'nın. Ya, araya sokuşturulmak istenen manevra sırasında sıpalar güme giderse; ya, papazla berberin tuzağına düşüp keşiş olmayı yeğlerse efendisi; Sancho yandı ozaman, öyle ya efendisi kral olmayınca, kim kendisine yüksek düzeyden bir yöneticilik (daha aşağısını içine sindiremiyor doğrusu), bir valilik bağışlayacak.

Örgülenen serüven şurasından burasından gerçekleşmeye koyulsun, Sancho sözümona mektup ulağıyla yüzürmeye gittiği sözümona Tobosa'dan döner kuş gibi. Rocinante'nin kulağına sinek kaçmış da ondan bu uçarcasına gidiş-geliş. Gerçekliği birbir çözümlemeye zamanı mı var, akli karmakarışık Don Quijote'nin.

Köy papazı ile berberin kurduğu 'oyuna' kaptırmış kendisini Sancho Panza: Efendisi bir "kraliçe" ile evlendi mi, vali ya da dük gibi ulu bir yönetici oldu demektir o saat. Köşeyi döndü, dönüyor nerdeyse. Okumaz-yazmaz bönlüğü ile köylüce kurnazlığı görkemli bir gelecek sağladı bile kendisine: öyle sarhoş ki bu tasarımlarla, nicedir ağzında yuvarladığı baklayı çıkarıyor: Dulcinea'ya boşverin, yüzünü görmüş değilim onun, siz şu prensesle evlenmeye bakın, canınız istemiyorsa, kapatmanız yapın onu, olsun bitsin.

Böylesi sözlerle yıkılmıştır Don Quijote. Gönlünde taht kurduğu sultanının üstüne kadın mı? "Ne dedin, ne dedin!..." Ağzı kolay lâf yapan Sancho'nun durumunu şöyle bir gözümüzün önüne getirelim: Şey, yani, kabaca ele alırsak, pek öyle eksigi yok kendisinden size geçen gün haber getirdiğim sevgilinizin, gibilerden sözlerle, neden olduğu öfke deliliğini oracıkta yamayıp kendini bağışlatıyor sayın efendiciği Don Quijote'ye. Hem kendisini hem efendisini kollaya kollaya Toboso'lu Dulcinea'yla görüşmesini anlatıyor yalpa yalpa bizimki.

Özetle: Don Quijote'nin çile çekmesinden yana değilmiş sevgilisi; şövalyesine bağlı kalacakmış. Ya görüşmeye ilişkin ayrıntılar? Meraktan yanıp tutuşuyor şövalyemiz. İnci mi diziordu, yoksa mendile sırma mı işliyordu Dulcinea'sı seyisle karşılaştığında. Tahıl eliyormuş meğer, katkısız buğday değil hem de, çavdar karışımı birşeyler. Mektubu okumamış bile. İşten sonraya sakladığı için değil, meğer okuması yazması yokmuş. Çevreye saldırdığı kokularsa, hele ayağa kalkıp uyuz eşeği yüklerken, seyisin bile burun deliklerini sızlatan türden. Boya bosa gelince, ne sen sor ne ben söyleyeyim, kaba mı kaba. Hem sonra, mektuptu armağandı, böyle şeyler ne ki Toboso'lu Dulcinea'nın gözünde. Hemen sevgilisi Solgun Yüzlü Şövalye Mancha'lı Don Quijote'yi görmek istiyor o. İşte böyle kestirmeden gidilir, valiliğe, düklüğe.

Kurtarıcı yorum oluştu bu arada Don Quijote'de. Düşsel olaylar dokuyan bir beyni var onun: Şeytanın işi bütün bunlar. Sancho'nun aklıysa, valilikte; o yol hepten özüne kapalıysa, sıpaları kurtarma çabasında enazından.

Ne edersen et, Don Quijote'nin aklını kurcalıyor gene de bazı şeyler: Mektup yok ortada? Unutuldu diyelim, mektubu

içeren defteri unuttu diyelim, Sancho Panza. Mektup içeriği belleğindeydi. Peki, şövalye ulağına verilen armağan nerde? Yapıştırıyor hemen seyis: eskidendi o, geçerli değil artık.

Herşey apaçık: Ne yönden bakarsan bak, şövalye deseyisi de, iyice yerleşmişler kendilerine özgü dünyalara, bu iki dünyanın birbiriyle kesişir gibi olduğu durumlarda bile bu böyle.

Şöyle sözü edilmeye değer dolulukta bir Toboso'lu Dulcinea sahnesi yaşamak istiyorsak, yüzlerce sayfayı tat tat içe sindirdikten sonra, tüm yapıtı baştan sona kımıldatan Dulcinea-kaynağının gür sularını içebiliriz. II. kitabın X. Bölümüne ulaşmayı beklememiz gerekecek, değer ama, hem de nasıl.

Sözü mü olur sevgiliyi görme gerekliliğinin, görecekt kuşkusuz. Don Quijote de özvarlığıyla bunu istiyor zaten. Nitekim ilk fırsatta (nice serüvenlerden sonra, neylersin, vazgeçilmez şövalyelik görevleri var onun), ama ilk fırsatta Toboso'ya yöneliyor bizim iki kafadar.

Buram buram düşünceler kaplamıştır Sancho Panza'yı. Köylü kılığında da olsa, Dulcinea diye biriyle görüşüp konuşmuş değil ki. N'etsem de şu içine düştüğüm boğum boğum yalanlı olaylardan kurtulsam... Don Quijote'nin kafasındaysa, görkemli bir saray. Güzeller güzeli sultanı, çevresindeki alımlı yardımcılarıyla birlikte işte, hayranlık kaynağı hayran hayran şövalyesine bakmakta.

Uzuyor mu? Don Quijote'yle birlikteyiz ama. Baltutan parmağını çabucak yalıyorum, başka sevgi yiğitlerine de yeraçmam gerek.

Büyük Toboso kentine girdi giriyor şövalyeyle seyis. Şimdi sora sora ilerlemekteler. Yeller esiyor Dulcinea sarayının yerinde. Gündoğumuna doğru, yorgunluk basıyor bizimkileri. Elçi seyis, efendisinin "huzura" kabul edilmesi ricasını ulaştırmak üzere, azıcık önde gider. O an için bir varta daha atlatmışsa da, ne baskın bir sevgiymiş efendisindeki bu sevgi, n'olacak, peki, herşey?

Sözün kısası, uykulu gözlerinin önünde sıpalar oynasadursun, birden üç köylü kız çıkıyor yoluna. Tanrı gönderdi onları – işte Toboso'lu Dulcinea ile yardımcıları. Sıpalara mı binmişler, yok canım, özde, konak kısrakları bunlar, görün-

şe aldanmayın. Kapandığı gibi yere, döktürmeye başladı bile Sancho: “Ey güzeller güzeli, benzersiz kraliçe, Prenses, Düşes Hazretleri. Tutsağınız olan şurdaki zavallı şövalyeyi huzuruza kabul buyurun...”

Gerçeklikse şöyle sergilemekte kendini: Herbiri öbüründen kaknem kaba saba üç kadın, giysiler eski-püskü. Güneşle birlikte, bütün gün pala sallayacakları tarlaya yetismekten başka birşey görmüyor gözleri. Çıtkırıldım sözlere, bey giysilerine aldıracak zamanları yok. İşte kızlardan biri, itici sesini yükseltirken, ekli yamalı dizginleri çekiştiriyor: Yıkılın be, babalık sen de, işe yetiyeceğiz...

Anlaşılan, daha çok çekeceği var kötü yazgı elinden Don Quijote'nin: Üstün şövalyelik eylemlerinden dolayı kendisine düşman kesilen kıskançlar, sımsıkı büyülemişler sevgilisini.

Herbiri kendine özgü yorumuyla, gene başbaşa kalıyor bizimkiler. Ona ne kuşku, uçuyor Sancho Panza: kızların büyülenmesi, dolambaçlı yalanların karmaşıklığını süpürdü işte. Don Quijote'ye, kafayı kurcalayan binbir soruyu incelemeye koyulsa da, pek bir aydınlığa varamıyor. Algıladığı olayların etkisinden kolay kolay sıyrılamıyor Don Quijote. Özce gerekli inci gözler: mantar şişesi gerçekte. Sırma saçlar: öküz kuyruğu. Bir de ne koku: pöf. Dudakların yanı: kıllı kıllı. Eyerleri bile arkalıktan koparıp yamyassı etmiş şeytan büyücü. Anlaşıldı: yalnızca şövalyesinin gönlünde capcanlı artık o güzeller güzeli; hiçbir kötülük uzanmaya yeltenemez oraya.

Sonsuza dek Don Quijote'nin gönlünde ışıldayacak, orda ışıldayacak Toboso'lu Dulcinea. Olup bitenler içini yaktı onun. Bir daha karşılaşma yok! Kılıcının gücüyle dize getirdiği, ya da soylu eylemlerle kendine hayran bıraktığı kişileri, bir sevgi-saygı-selamı olarak Toboso'ya göndermekle yetinecek bundan böyle.

Yapıtın en son sayfalarına doğru, nice serüvenlerin ardında koşturmaktan hasta düşen Don Quijote'ye, bön bön düzmece-likleri yüzünden kıvranmaya başlayan yorgun Sancho Panza, yeniden gündeme getirmeye can atmakta Dulcinea'ya ilişkin gerçekleri. Gel gör ki, dıştan elatmalara gerek kalmamıştır artık. Eskiden yaşadıklarını “çılgınlıklar!” diye niteleyen Don Quijote

ayılmıştır artık. Dulcinea'nın: kim olduğunu, ne olduğunu, nasıl olduğunu, yalnızca nerde olduğunu açık-seçik bilmektedir.

İşlerin böyle tatlı sona bağlanıp bittiğini sanmak saflık gene de. Herşeydenönce doğallıkla İspanyolcada ama sıklıkla Fransızcada bu dilleri konuşan halkın başvurduğu bir deyim var: “Benim Dulcinea'm” anlamına geliyor. Bu deyişlerle, büyük kara parçalarındaki nice kuşakların günübirlilik yaşamında sürdürüyor varlığını Dulcinea.

Onyıllar önce Dulcinea del Toboso'yla ilgili sıkı-gevşek türden bir çevrik-sözler çizelgesi düzenlemiştim. Kimbilir nerde şimdi? O şaşılasi sözyunları silinip gitmiş belleğimden. Yok, dur, biri hâlâ canlı, kimin yaratısı bilmiyorum. Dulcinea del Toboso'yu öyle gizemli bir biçimde evirmiş ki bir İspanyol usta: *Osado culto del bien*'e dönüşmüş Don Quijote'nin hayali, “Atak iyilik bakımı” diye Türkçeleştirebileceğim bir esin kaynağı olup çıkmış. Gerçekten yakışıyor o güzele: Nice kuşakları canlı tutan bir sevgi ülküsü Toboso'lu Dulcinea. Gerçi uyduruksal bir varlık o. Bazı önemli yaşama kesitlerinde, özellikle sevgi-yaşamında uyduruk mu, gerçeklik mi daha gerçek, – ne denli üstüne eğilssek kaldırır doğrusu bu konu, insan-varlığının temel-konularından biri çünkü.

Dışarlarda gezdiğim bazı müzelerde, hiç umulmadık sayıda seyirci çeken resimler gördüm: odakta Dulcinea, önde Don Quijote ile Sancho Panza. Özgün baskılardı bunlar, karakalemler, bakır oymalar, yağlı boyalar. Hepsi de ikili yapıtlar; birbiriyle sarmaş dolaş belleğimden. Her kez, yapıtlardan birinde: dinç mi dinç üç kısrak, sivri yapraksı kulaklar dimdik. Herbirine bir güzel binmiş. İleri ortadaki en güzeli, kuşkusuz. Biryanda: üzengisine yüzsürmeye kıyamayan Sancho Panza, hayvanın önayağını okşuyor. Öbüryanda, zayıfça yapılı, uzunboyuyla tören zırhı içinde Don Quijote; yaşadığı kültür dünyasına özgü kutsal varlıklar önünde bürünülen saygı duruşunda. Bir dizi yere degedursun, iki eliyle ecesinin eteğine kapanıyor. İkilinin öbür resmiyse, şöyle, tam bir karşıtlıkla: ayaklarının üstünde zor duran üç uyuz eşek. Herbirinin sırtında, domuz tuzlayıcılarını andıran eski-püskü giysili üç köylü kadın. Azıcık seçilen kafaları kelimsi, çatki geçirmişler. Ayaklarını dizlerinin altında

toplamaş boş gözlerle bakıyor Sancho Panza. Don Quijote ise şaşkın, çekingen, korkulu; çevreyi süze süze başına gelenleri içine sindirmeye çabalıyor sanki.

Eli akli dert görmesin hiçbirinin. Öylesine ciddiye alanlar var ki Toboso'lu Dulcinea'yı, şiir üstüne şiir düzmüşler ona; taparcasına, "Dulcinea'm!" diye seslenmişler ona. İçime kazılı dizelerin bazıları; dışa vurmaya kalkışmayacağım şimdi burda. Gene de bir örnek sunmadan edemiyorum. Hele bir tutam var ki, tam Cervantes'çesöylenmiş iki tane dörtlük bunlar. I. cildin sonundaki dörtlükler. Herkesin en son ergeç başına-gelen o olay dolayısıyla, Don Quijote'ye çağdaş bir hayranın Toboso'lu Dulcinea'nın mezartaşına koydurduğu dizeler bunlar. Ona ne kuşku, o da herkes gibi doğdu, yaşadı ve öldü, – kimilerin yaşamında 'gerçekten' yaşıyorsa da. (Bertan Onaran'ın Türkçe-leştirdiği biçimle aktarıyorum:)

*Dulcinea yatıyor burda
Tombul ama eti sıkı bir kadındı;
Ama şu korkunç, acımasız ölüm,
Bir avuç küle çevirdi onu.*

*Katkısız bir soydan geliyordu.
Arasıra bir hanıma bile benzerdi.
O, hem Don Quijote'nin sevgilisi
Hem de köyünün şanı, şerefliydi.*

* * *

İlkin: bakışlarını nereye çevirirse çevirsin, yüzeylerde şöyle bir dolaşıp başka yönlerle geçip giden kişilerin, *Don Quijote*'de sapta-yabileceği sevgiye ilişkin "gerçekleri" gözönüne getirelim. Bu gibi kişiler, derlitoplu sunuşlara zaman ayırmazlar da, *Don Quijote*'de birsüre oyalandıklarını varsayalım. "Gerçeklerini", yanılmıyorum sanıyorum, üç başlık altında toplayacaklardır. Don Quijote'nin sevgisi bir masal; Don Quijote'nin sevgisi, koca bir bağınazlık örneği; Don Quijote'nin sevgisi, olsa olsa eğlendiren birşey. Peki, *Don Quijote*'deki sevgide daha başka birşey yok mu? diye bekleyişe geçmeyelim, "Hepsi bu kadar!" diyerek kestirip atmışlardır bile.

Eldengeldiğince kendileriyle duygudaş bir-iki ışınlayıcı genişletme deneyelim şimdi. Birbirine koşut üç boyutumsu açıklama belirir. Şöyle ki: Masal-içi bir masalla karşı karşıyayız. Kendisi masalsı bir “kahraman” olan Don Quijote’nin hayal ürünü Toboso’lu Dulcinea. İşte kendi uydurduğu masala öyle delicesine sarılıyor ki Don Quijote, kafasının dikine bir tek-yanlılığın en uç örneğini sergiliyor. Böylesi ödüntanıma bir davranışa bağnazlık denmez de ne denir? Eğlendiricilik konusundaki ilginç noktaysa, bazan unutsak bile, kendi özümüze hiç yakıştıramadığımız gülünç bir sevgi saplantısının bizde bıraktığı izlenimler bunlar.

Mancha ilinin ünlü şövalyesi ile Toboso kentinin eşsiz ecesini aynı yazgıda birleştiren sevgiyi yalapşap algılayanlara, elimde mi, hem şaşıyor hem alınıyorum. Gene de bu “yersiz” davranıştan sıyrılıp keyifli bakışma bürüneceğim. *Kendimce* aktarmaya çalıştığım Dulcinea odaklı birkaç serüvenin sağladığı bazı ipuçlarını da değerlendirme fırsatı çıkar böylece.

Ama, daha önce kısaca belirtinem gereken bir-iki şey var. Ne denli güvenli yorumu amaçlarsa amaçlasın, keyifli yorum, biricik doğru yorum değildir. Keyifli bakış, derin bakış benim için. Yani: yöneldiğim yapıtlara ilişkin özel-kişisel isteklerim ile bu yapıtların nesnel yapısı arasında sereserpe bir bağ. Keyifli bakış: tüm gücümle kendimi, kitabın gizemine katmaya çalışınam demektir. Zamanın kısıtlı olması, işlerin baştanaşması, yapıtın zorluğu, yapıtta dilediklerin birtakım özel ilgileri, birtakım özel bilgileri koşut tutınası, – bunların hiçbirini umursamaz keyifli yaklaşım. Yeter ki özlenen kişi-yapıt karşılaşması keyifle gerçekleşsin böyle bir bakışla.

Mancha’lı şövalyemiz ile Toboso’nun tatlılar tatlısı arasındaki bağ genellikle yorumlanandan epeyce başka bir anlam ve önem kazanmakta böylece. Kiinimiz, altucu bütün bunlar kuruntu tüten oyalanılardır deyip geçse de; kimiiniz, olsa olsa bütün bunlar yanılsama tüten oyalanılardır deyip geçse de, özüne özgü bakışın sağladığı birkaç çizgiyi keyifle belirtiyorum.

Orası öyle: kafadan atma bir “varlığı” var Toboso’lu Dulcinea’nın, düşgücü ürünü. Ne ki dikkat edince, düş ürünlerinin “gerçek”le, çeşitli yönlerden, bağı olduğunu görürüz.

İlkin, pekçok düş ürünü gibi, onun da varolma-temeli gerçeklik. Birinci Kitap tanıklık ediyor buna. Okur-yazarlardan, okumaz-yazmazlara dek tanımayan yok kendisini: epeyce cömert bir kadın Aldonza Lorenza. Don Quijote ile Sancho Panza'nın oturdukları yerin yakınında yaşıyor. Nitekim, Toboso'lu Dulcinea adını koyarken, onun varlığından esinleniyor Don Quijote. Anlaşılan, uzaktan uzağatutkun ona sıkılgan şövalyemiz. Kuşkusuz, ad verme eylemi gerçekliği epeyce değişikliğe uğrattıyor. Şöyle böyle güzel'den güzeller güzeli olup çıkıyor; başka yönlerden şöyle-böyleyse, töreli kaypak bir kızsı, dürüstlükte kimsenin eline su dökemeyeceği erdem simgesine dönüşüyor.

Bütün bunlar, Don Quijote için bile apaçık bilince çıkmış şeyler değil. Bilinçaltından bağlı ona şövalyemiz. Sierra Morena'da ağzından kaçırıyor gerçeği. Çağdaşımız Freud ustanın deyimiyle, düpedüz bir "dil sürçmesi" gibi görünse de sağduyu kumkuması Sancho Panza'nın gözünden kaçır mı: Vay canına, desene, bizim bey bile o kıza...

Bu ipuçlarının vardırıldığı sonuç şu: hepten bir hiç değil Toboso'lu Dulcinea. Don Quijote'deki bir özlem-birikiminin dışavurumu. Öbür sonuç şu: İlişkide olduğu, ilişkiye girdiği gerçeklikleri, başka türlü dandikte, olayların nesnel çevresini, Toboso'lu Dulcinea ile bir gel-git'le algılıyor, biçimliyor, değerlendiriyor Don Quijote. Böylece, tüm dirençleriyle, tüm olabilirlikleriyle, dünyayı değiştiren etkin bir güç kılığına bürünüyor Toboso'lu Dulcinea "uydurduğu". Vargıysa: Don Quijote'yi Don Quijote yapan; Don Quijote olarak kuran; Don Quijote'yi kendine özgü yazgıda işleyen bir etmen Toboso'lu Dulcinea. Bir düş diye dudak büküp geçemeyiz böylesi bir etmeni. Kişi varlığını kuran, kişi yapısında etkin rol oynayan bir öge Toboso'lu Dulcinea.

Benim açımdan eğilince, gün gibi ortada durum. Baştanaşağı kültür olgusu, büyük bir kültür-olgusu Toboso'lu. Kişi-çevre gerçekliğini değiştirerek yeniden yapan bir bilinç yaratısı. Önemce unutulmaz bir ağırlığı var yaşamda. Olandan kalkıp olması gerekeni kurguluyor, sonra da o kurgu-verimiyle insan-dünya ilişkilerini, kişi-yazgısını, toplum durumunu *düzenliyoruz*. Sürekli hesaplaştığımız verimler böylesi verimler. Çıkış bahane-

leri, düşsü uydurukluğu ne olursa olsun, yaşamı dolduran bir uğraş alanı sözkonusu kültür. Gerçekten de kültür, sözcüğün en belirgin bildiriminde *kültür* Toboso'lu Dulcinea. İlkın, sen onu yaratıyorsun; sonra da o seni. Olanca görkemiyle kültür değil de ne ki bu? Onun içinden onu biçimliyor; ondan ötürü onunla yaşıyorsun.

Gel de şimdi, gerçekçilik-ülkücülük kavramlarına, realism-idealizm kavramlarına sıkıştırmaya kalkış çok-yönlü, çok karmaşık bir kültür olayını, bu arada Toboso'lu Dulcinea'yi. Gerçekliğe ayaklarıyla sağlamca basmayan, herşeyi idealleştiren bir ruh-yapısı varmış Don Quijote'nin... Hadi ordan, – hep eksik birşeyler olduğuna inanmışındır bu tür karşıtlığa dayanan yalın'a indirgemelerde.

Don Quijote'yi bağnazlıkla boyamaya yeltenenlere de hak vermiyorum doğrusu. Körükörüne bağlı değil ki; düşünüp taşınmadan bağımlı değil ki Don Quijote Dulcinea'sına, “bağnaz” diye nitelenebilsin. Adından tutun da, akpak erdemlerle bezenişine dek, her yapıp etmesinde onu işin içine katmasına dek, Toboso'lu Dulcinea, Don Quijote'nin kendi seçimi. Şövalyemiz, son derece ayık bilinçle, bile-isteye, bağlanıyor özünü eş kıldığı Toboso'lu Dulcinea'ya. Ona bağlı kalıyor hep. Hiçbir sınamanın sarsamadığı bir sevgili o, (eskice deyimlerle) “sadık”, “vefalı” bir sevgili kendisi, sapına dek sevgi insanı.

Çoğun birbirine karıştırılsa da, sözcüğün en geniş anlamında: özgürce, isteyerek bağlanma başka şey, bağnazlık başka şey. İnsana yaraşmaz bağnazlık. Kişilik engelsidir bağnazlık. Özgürlüğü yer bitirir. Özgürlük olmayınca, tekyanlılığın köruklediği korku ve alışkanlık saplantısıyla köleliğe dönüşür yaşam. Oysa özgürce bağlılık: tüm geleceği, belirsizlikleri, yeni yeni olayları, karşılaşmaları, eylemleri düzenlenektir; özyazgıyı, bile-isteye kurmaktır; böylece, kimlik oluşturmaktır insan için. Bağnazlık bir değersizliktir; özgür bağlılık, insanın kendi yaşamını, çevresini, dünyasını değerlerle *bezeme* girişimidir. Bağnazlık kapar, bağlılık açar.

Örnek mi, heryan örnek kaynıyor. Sevgi sözkonusu olduğuna göre, sevgi kavram-ailesinin öğelerinden biri olan “nikâh” sözcüğünü gözönüne getirelim. “Nikâh” derken, kuşkusuz

zorunlu ya da çıkarıcı nikâhlanmaları; içiboş, sıkıcı törenleri; olanca safrasıyla yaşamı ağırlaştıran ıvır-zıvırları, zaman zaman fiyaskoyla biten nikâhları gözönüne getirmiyorum. Nikâh: tanık önünde kâğıda atılan imzalardan çok, içten verilen karşılıklı söz'lere dayana dayana birlikte-yaşamaktır; zamanın getirdiği, nice sıkıntılara karşın, bu birlikte-yaşamı güzelliğe dönüştürme istencidir. Özgür bağlanma: yaşama süreklilik, güçlülük, yoğunluk getiren bir erdemdir. Herkes için böyledir. Don Quijote'ler için başka türlü olacak değil ya.

Toboso'lu Dulcinea'ya düpedüz bir eğlencelik; dolayısıyla da, *Don Quijote*'ye 'sevgi'ye ilişkin düpedüz bir okuma eğlencesi diye bakmaya gönlüm varmıyor hiçbirzaman.

Apaçık ortada: Eğlenceli bir kitap *Don Quijote*. Don Quijote'sinden, Toboso'lu Dulcinea'sından ötürü, Sancho Panza'yı da unutmayalım bu arada, dilinden kurtulamayız yoksa. Yalnızca eğlenceli mi ama? Nice bilgelikler devşirilen bir kitap bu. Sevgi evrenine ilişkin nice bilgelikler kapsayan bir kitap ama. Ne yazık ki, yalapşap tersini savunanlar boy gösterse de, şimdiyedek oldukça örtük kalmış bir gerçek bu.

Döneklik ile soyluluğu, çıkarıcılık ile özveriyi, iki yüzlülük ile iyi kalpliliği, insanı küçültmek ile insanı saymayı deşen türlü türlü düzmecelikleri ve erdemlilikleri birbir parmağıma dolayacak değilim şimdi burda. Don Quijote'deki katışıksızlık ile Sancho Panza'daki sağduyunun derinlerine de inmeyi denemeyeceğim.

Önerdiğim yaklaşımla: *Don Quijote*'nin heryanına sinmiş sevgi'yi nasıl anlıyorsam öylecene yansıtmaya çalıştım azçok. Aradabir dilime takıldıysa da, "yorum" diyemiyorum denediğim yaklaşıma. Kişisel-özel sözlüğüme pek uymayan bir tumturaklılık var böyle şeylerde. Sevgi anlayışın izin vermez buna. Şöyle ki: bir *hidalgo* benim için her seven, birbakıma. *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* gibi. *Hidalgo*: yiğit. Denecek ki: sevenden, sevgiliden bol ne var; sevmeyen olur mu, kim "Sevmiyorum!" diyor? Gel gör ki: sevgi yigidi az mı az. Herkesin her güzel şeyi, ne yapıp edip kendine yontması, sıksık rastladığım bir elçabukluğu. – İşte böyle, deyip sözü burda noktaldım.

Gerçekte, adını, çağrısını birbir andığım yiğitlerin yardımıyla, çeşitli yönlerden, özüme aydınlık sağlamaya; talihim varsa, yetesiye bir aydınlığa kavuşmaya çalışıyorum.

Yiğitlerim olmasaydı n'olurdu sevgim! Daha doğrusu: sevgi yiğitlerimizi katmadıkça, ya pek haberimiz olmuyor sevgiden, ya da alacakaranlıkta kalıyor sevgi yaşantımız.

Yetesiye aydınlıksa, *hepimizin* aydınlığı, *hepimizin* aydınlanması. Hepimize açık, hepimizi kuşatan sevgi gerek bize. *Don Quijote* de özlü bir katkılanın *bu* sevgiye.

Spinoza'yla Amor Intellectualis

Ne Spinoza'dan vazgeçerim ne de Spinoza'yı özümce damıtma-
dan benimseyebilirim.

Kendisini azçok tanıyanlardan bazılarının aklına ilk gelen şeyler yüzünden değil ama. Öyle ya, adımbaşındabir “Tanrı” (“Deus”) deyimini kullanan bir düşünür o. Bu durumun başkalarında bıraktığı izlenimi tamtamına bilemem ama, kendi hesabıma konuşayım: Makinemsi Deus’lu Tanrı-yinelemele-
rinden dolayı sıkıcı bir sis kaplıyor anlayışımı. Hep gözönünde bulundurduğu apaçıklık bakımından da, Spinoza için, doğrusu, yararlı olmuyor Deus’lu yinelemeler. Bu Deus-Deus’lu söyleme, sakınca gözüyle bakmıyorum gene de. Kendisinin verdiği güzel bir ipucu var, onu verimlendirdik mi, silinip gidiyor sakınca: Yeryer “Deus sive natura” diyor, “Tanrı ya da Doğa” diyor Spinoza. Anlamca eşdeğer onun sözlüğünde bu ikisi. Kafamca gönlüme uygun bulduğum bu göstergeyi izliyorum ben de: Spinoza’daki tüm “Tanrı”ları “Doğa” diye okuyorum. Anlamlar arınıyor, doğrular daha iyi beliriyor böylece. Bir soru kafa kurcalayabilir bu bağlamda: Neden daha ilk baştan “Tanrı” yerine “Doğa” demiyor, peki? Dolarıbaçlı yanıtlar gerektiren bir soru bu. Şimdi burda doğrultum beni başka yönlerle çektiği için, kısa yanıtlım şu: özüne özgü bildiği anlatı gereği bu onun. Yoksa, hiçbir ayırın gözetmiyor “Tanrı” ve “Doğa” arasında. Birkez tutturduğu geleneği öylece sürdürüp gidiyor da. Bana gelince, benim Spinoza geleneğim “Tanrı”yı “Doğa” diye okumak işte.

Zaman zaman ne denli hayranlık duyarsam duyayım, Spinoza’nın, birtürlü evetleyemediğim bir yönüyse, sürekli çileye çekilmesi. İyiden iyiye tartışılması gereken bir yaşam-çizgisi bu. Şimdi işim, büyük ölçüde, başka bir yörede dolaşmak.

Çileyle başbaşa bırakıyorum Spinoza'yı. Bu onun “zevki”, o da böyle mutlu. Kendi işimize bakalım biz şimdi.

Hiç onaylamadığım bir yönü de, “sistemiciliği”. Olabildiğince tıkHz bir düşünce-yapısı kurmaya adanmış kendini Spinoza. Sistem’lerin belki de en görkemlisini kurmuş. Benim gibi sistem-sevmeyen bölük-pörçüklük sevenleri bile büyülemiş bir sistem onunki. Düşünmeyle yoğrulmak istenen yaşamın sisteme sığmayacağı inancım hiç fire vermedi, hep diri kaldı bende. Hak yemeyeyim ama: Spinoza da bazan sistem dışına sarkıyor. Sisteme gelir mi yaşam. Bir de şu: pekçok konuda, sistemine karşın öyle derinlere uzanıyor ki. Özellikle sevgi boyutlarında nedense örtük kalan pekçok gerçekliğe öyle ayık bir bilinçle parmak basıyor ki. Onu böylesi duyarlı kılan ola ki sistemdir, diyesim geliyor.

Sevgi açısından Spinoza'ya yaklaştığımızı göre: ondaki kişisel bir yöne, n’etsem, olumlu bakamıyorum: her durumda kendine-yetme sistemi bu. Şaşılabak şey, içtenlikle gerçekleşiyor onun yaşamında bu kendi kendisiyle yetinme alışkanlığı.

Hem yoksul hem hasta bir insan o; gene de yaşamını ‘yardımsız’ sürdürmeye özenle sarılan bir insan. Kuşkusuz, çile yatkınlığından ayrı tutamayız böylesi bir tutumu. İşte bunu anlamıyorum. Çoğun “bilgelik” diye nitelenen ondaki bu tutum, irkiltiyor beni. Spinoza olsam, olup biteni anlarım. Olmadığım için kalakalıyorum. Hayranım ama kendisine. “Hayranım” demek sakar bir övgü olmaktan öteye geçemiyor ne yazık ki.

İçime kapanınca iletişimsiz bir çöle düşmüş gibiyim; dışa açılınca, bütünlendiğime inanıyorum. Sevgi de dış ile iç arasında bir bağ benim için. İçine göçen kurur gider, heryönden sevgisizliğe gömölür, ergeç dışarlara dışardakilere düşmanlık sarar heryanını – işte bundan kötü birşey olamaz, diye düşünüyorum.

Öyle de, bambaşka durum Spinoza’da. Sevgiden yana, filozofların en anlayışlısı belki; kimseye düşman değil; ne acılara itelememiş ki çevresi onu, gene de tiksinnmelerin üstüne çıkmayı başarıyor, hem de pek zorlanmadan, diyesim geliyor. Bilgelere yaraşan bir sevme örneği yok. Güvenilir yaşam-öyküleri tanıklık ediyor buna. Karmakarışıklıkta bizimkine taş çıkartan 300 yıl öncelerin insanı o. İşte bu öncelerdeki 45 yılı geçmeyen kısa ya-

şamıyla, hem kendisini, hem sevilenleri, hem istiyorsak bizleri aydınlık bir sevgiyle katkılandırıyor. Tüm köklü alışkanlıklara meydan okuyan bir devrimle, sevgi ve akrabaları diye niteleyebileceğimiz tüm gerçeklikleri (dolayısıyla da kavramları) hiç mi hiç zedelemeyen, olanca girdi-çıkışıyla gözler önüne seriyor Spinoza.

Peki, ne yapıyor Spinoza? Eskidenberi insan kuşaklarını avucunun içine alan yaygın bir geleneği yıkarak *bedeni* hertürlü açıklamanın en orta yerine oturtuyor. Düşünmesinin ciddi kılmıdanışlar gösterdiği ta ilk gençliğinden beri şöyle bir tutuma borçluyuz bunu: Son derece serinkanlı bir yönelişle, *aklıyla* yaklaşıyor *yaşama* gerçekliğine. Bu tutumun en belirgin ortaya çıktığı yapıtlarsa, ayrıntısız adlarıyla:

Tractatus de intellectus emendatione:

Anlayışın Yeniden Düzenlenmesi.

Tractatus politicus: Politika Kitabı.

Tractatus theologico-politicus: Tanrıbilim-Politika Kitabı.

Ethica: Ahlak Felsefesi.

Epistolae: Mektuplar.

Felsefe tarihine ilişkin kitaplık dolusu kitaplar, varsın sarılsın bir başlangıç diye, Spinoza'nın herşeyi (tüm-dünyayı, evreni, insanı, insan kuruluşlarını) açıklarken, "substantia"yı, "töz"ü başköşeye oturttuğunu söylesin. Bana kalırsa, "beden", "insan vücudu" Spinoza sisteminin temel gerçekliği. Çünkü sözüedilebilen, bedene dayandırılmayan hiçbirşeyden haberi-miz yok bizim, olamaz da. Bedense bir madde oluşumu. Madde denen şeyse, "Doğa" adı verilen (Spinoza'nın "Tanrı" adını da verdiği) kuşatıcı varlığın bir parçası.

Nitekim Spinoza tüm yapıtlarını biçimleyen yöntemi, kanımca, şaşılacak bir saydamlıkla dilegetiriyor. *Politika Kitabı*'nın daha ilk bölümünde şöyle diyor:

"İnsan eylemlerini gülünç kılınmaya, bu eylemlere ağlaşmamaya, onlardan tiksinnemeye büyük özen gösterdim; bu eylemlere ilişkin doğru bilgi edinmek istedim yalnızca. Ayrıca, sevgi, tiksinnme, öfke, kıskançlık, kendini beğenmişlik, acıma

gibi ruhun öbür kıvıltılarını, insan doğasının düşkünlükleri olarak değil özellikleri olarak elealıp inceledim.”

İşte böylesi bir sokuluşla: az önce andığım kitapların, ayrıcalıksız hepsinde, açık-seçik söylese de söylemese de, Spinoza, beden’den yola çıkıyor. Şöyle ki: sayısız etkilenimler odağıdır eylem; eylemlerin hepsi, ama hepsi birbiriyle orda pekişir. Eylemlerin kaynağıysa bedendir, bedendedir. Böylece “insan bedeni, (“corpus humanum”) eyleme gücünü (“agendi potentia”) azaltan ya da artıran pekçok biçimlerde etkilenir” saptaması, temel-taşıdır *Ethica*’nın (*Ethica Pars Tertia, De Origine et Natura Affectum, Postulata I*, — bundan böyle Spinoza’dan alıntılar için en kisasından kısaltmalarla yetineceğim.) “Duygu” (“affectum”) dediğimiz de zaten “bedenin etkilerinden başka birşey değildir” (*Eth.*, III, Def. 3). Bedense, “yapabildiğince, kendine özgü yapısı gereği, (“quantum potest, et in se est”) kendi varlığını sürdürmeye çalışır” (*Eth.*, III, Prop. VI ve ilişkisi). Başka türlü dendiğinde: beden, bir istekler (“appetitus”lar) bütünüdür. Daha doğrusu: herbiri bir birey olan nice bireylere özgü isteklerin toplamından oluşur (*Eth.*, II, Prop. XIII, VII. Lemma ve ilişkileri).

İşte bu bağlamda, en yantutmayan biçimde, dolayısıyla da doğaya en uygun biçimde sevgi’ye (“amor”) yönelebiliriz Spinoza’ya göre. “Gerçekte sevgi, dıştan bir nedenin, bedeni etkilerken bıraktığı sevinçtir.” (*Eth.*, Prop. XIII’ün ilişkileri). Yani sevgi, bedende olup biten kıvıltılara (“concomitante”) eşlik etmektedir. Sevginin karşıtıysa tiksintidir. Tiksinti (“odium”), Spinoza’nın gözünde: istenmeyen etkilerin uyandırdığı üzüntüyle (“tristitia”) görünür. Bizi çevreleyip bizde iz bırakan herşey, ama herşey, bizim için sevinç ya da tiksinti kaynağı olabilir. Etkilenmelere öylesine açık bir konumdadır bedenimiz. Bundan dolayıdır ki insan, durup dinlenmeden sevgiye yönelir; bunu doğrudan doğruya gerçekleştiremediği zamanlar, kendisinde sevince benzeyen duygular uyandıran şeylere uzanır. Ama bu, insanın acı ve hüzün verici şeylerden, ya da benzerlerinden kendisini sürekli kollayıp sakınma uğraşı içinde olduğunu söylemektir. Demek ki bedenli bir varlık olan insan, sevdiği şeyi, ya da seveceğini tasarladığı şeyi, elinde tutmak, hiç

değilse yakınında bulundurmamak durumundadır hep. Rasgele bir oyalanmayla, olmasa-da-olur bir uğraşla alıp vereceği yok bunun; bedenli insan için kaçınılmaz bir görevdir bu. Öyleyse hem gerçekliğinde, hem tasarımılamasında sevgi'ye bağımlı bir varlıktır insan.

Yalnız değiliz ama bu dünyada. Başkalarıyla ilişki, başkalarıyla iletişim içindeyiz. Başkalarıysa, temelde, bize sevinç ya da üzüntü veren davranışlara bürünmüşlerdir. Bu bağlamda, hiç kuşkusuz, bize sevinç sağlayanları yeğleriz; övgü ("laudem") yağıdırız onlara. Eylemleriyle bize acı verenlerdense kaçarız, kötüyeyip ayıplarız ("vitupertam") onları. Aynı şeyler başkaları için de doğrudur: sevgi ile tiksinti konusu oluruz. Ne var ki sevgi-tiksinti bağları yalnızca ilişkide bulunduğumuz kişiler için geçerli değildir. Geçmiş ve gelecek insanlar da, tasarımlarımızda sevdiğimizi sevmişlerse, seviyorlar, seveceklerse sevgi uyandırırılar bizde; tersiyse, tiksiniye uyandırır kuşkusuz.

En önemli kavramların işlem ve kapsamını yansıtırken Spinoza'nın soluğunu sezdirmeye çalıştığım bu belirlenimler, onyıllar boyunca Spinoza okuyup okutan birinin, saptamaları, ne yazık ki, kısa mı kısa tutmak zorunda kaldığı birkaç tutamak olmaktan öteye geçmiyor. Gene de saygı ve sevginin sağladığı güvenle söylüyorum: Spinoza'nın sevgi anlayışını örgüleyen tüm yapıtları, en küçük ayrıntısına dek sevgi'yi, sevgileri örtbas etmeyen sağlam mantıklı bir geometrik gidişle düzenlemeye çalışır. Karşı-çıkışların kolay kolay eksik-gedik bulamadığı bir düzendir bu. Gelgelelim, her *anlayışlı yorum* gibi, bütünlemeyi gerektiriyor. Çünkü Spinoza, insanı insan yapan duygulanımlara, yalnızca çıkargütmez biçimde parmak basınakla kalmamış; bu duygulanımlara ilişkin sürçmelerin nasıl giderileceğine, böylece, sevgiye yer veren doğru yaşama, kişice toplumca nasıl varılacağına yönelen tutamakları da göstergelemiştir.

Bu geniş oylumlu çerçevede Spinoza'nın keskin düşünmesiyle pırıl pırıl günışığına koyduğu olguları, başka yolu-yordamı olmadığına göre, özanlayışımın süzgecinden geçirerek, herbirini öbürüne bağlayan 'geometrik' sıkıdüzeni zedelededen, şöyle yansıtmayı deneyeceğim şimdi.

Nerde başına buyruk duygu, duygulanım varsa, köledir orda insan. Duygulanımlarına sözgeçiremeyen insan, kendi kendisinin efendisi *değildir* artık. Tektek şeylerin, bildik-yabancı başka insanların boyunduruğuna girmiştir. Sürükleyip götüren duygularla, bir oyana bir buyana savrulur durur. Bundan daha yaman bir kölelik tasarlanamaz insan için. Yapıp etmelerinde kendi gücünün dışına uğramış insana köle denmeyecek de kime denecek.

İşte bu bağlamda, Spinoza'ya özgü deha, Spinoza'ya özgü akıl, istenç ve yöntemle gözden gönülden hiçbirzaman uzak tutulmaması gereken bazı saptamalara götürmüştür kendisini.

Kimimize, hep bilinen şeylerin olağan anlatımları gibi diye de gelse, bu saptamaları, büyük buluşlara göstermemiz gereken dikkatle ne denli özünsesek yeridir kanısındayım.

Elimin altından eksik etmediğim için, o her fırsatta başvurduğum *Ethica*'sının Dördüncü Bölümü'ne, "De Servitude Humana, seu de Affectuum Viribus" ("İnsanın Köleliği ya da Duygulanımların Gücü Üzerine") başlığını verdiği bölüme yazdığı Önsöz'e şöyle başlıyor Spinoza: "Humanum impotentiam in moderandis, et coercendis affectibus servitutem voco": "Duygularını yönetip onlara egemen olmakta insanın gösterdiği güçsüzlüğü kölelik diye adlandırıyorum." Böylesi bir kölelikten kesinlikle kaçınmak içinse, Spinoza'ya göre, ne yapıp edip gerçekleştirilmesi gereken şey: duygu ve duygulanımla ilgili tüm kavramları (sözelimi istek giderme, sevinç, tutku gibi kavramları) olanca mantık ve gerçeklikleriyle ayık bilince ulaştırmaktır.

Bu nasıl olacak, peki? Bilmekle, bilgiyle. Eylemeye ilişkin, eyleme ilişkin bilgiler bunlar. İnsan için, dönüp dolaşıp herşey eylemlerini düzenlemesine dayanır çünkü. Sözü edilen düzenin candamarıysa, insanın kendi yapısının özünü görüp anlamasıdır. Bu anlayışsa, insanın, açık-seçik, doğanın bir parçası olduğu gerçeğinde düğümlenir. Bu gerçeği bilen: kim olduğunu, ne olduğunu bilir. Böyle bir bilgi rasgele bir bilgi değildir, *doğru yaşama* bilgisidir. İşte *bu* doğru yaşama bilgisi herşeydir insanın. Böylesi bilgiden yalnızca haberli olmak yetmez. Bilgiyi yaşama geçirmek gerekir. Bu bağlamda sonuca çabucak varılabileceğini sanmak da bir yanılsamadır, kuşkusuz. İşi asıl zorlaştıran engel,

doğru yaşama bilgilerinin eksiksiz bir çizelgesinden yoksun olmamızdır. Yaşamın sistem'e-gelmezliğini, bir aşamadan sonra, açığa vurur nitekim Spinoza: *Ethica*'sının V. Bölümüne yazdığı: "Bu bölümde yaşamanın doğru biçimi üzerinde söylediklerim derli-toplu bir bakışta düzenlenmedi" ("de recta vivendi ratione tradidi, non sunt ita disposita"), çekinmeden belirtiyor bu durumu. Ne ki, dağınıkça bile olsa, doğru yaşamı sağlayan pekçok ögeye çeşitli yönlerden gönendirici ışıklar serpmeyi başarıyor.

Tüm çabalarımızı ("conatus"larımızı), tüm isteklerimizi ("appetitus"larımızı) doğamızın yapısı uyarınca ayarlamalıyız. Bu ayarlamayı gereği gibi yaparsak, yani bilmemiz gerekenleri gerektiği gibi bilirsek, eylemlerinin, açık-seçik hesabını veren insanlar oluruz. Güçlü insanlar oluruz, böylece.

Buysa, akılla sağlanan, akılla pekişen bir güçtür. Tüm çabaları, anlayışımızı pekiştirip geliştirmede odaklamalıyız. Bu bağlamda *Ethica*'nın IV. Bölümcüğündeki Ek'e ne denli kulak kabartsak yeridir. Öyle de: "İnsanın gücü son derece sınırlıdır" görüşünü savunan *Ethica*'nın III. Bölümcüğünü unutmamalıyız. Bir kuktan girip öbüründen çıksa da Latincesini de yazacağım, ola ki azıcık duraklatır: "Humana potentia admodum limitate est, et a potentia": "Dışardaki nedenlerin" ("consonsum externarum") gücü, insanın gücünü sonsuzca aşar ("infinite superatur").

Buyruk büyük yerdenmiş, deyip Doğa zorunluluğu karşısında boynumuzu bükerek işleri kendi gidişine bırakacak mıyız?

Hiç de değil, körükörüne yaşamak da, sızlanıp durmak da, olmaza yönelmek de yaraşmaz insana. Akıllı bir canlı-varlık olduğumuza göre, tüm gücümüzü toplayıp anlayış ve istençle doğaya ayakuydurmanın yollarını arayıp bulmalıyız. Böyle bir dengeli gerçekleştirme, özgürlüğümüzdür bizim. *Zorunluluğun* akılla kavranmasıdır *özgürlük*.

Bu davranışa Spinoza'nın diktığı anıt, *Ethica*'sının, ölümünden sonra yayımlanan sessiz ve görkemli bir bölümü: "De Potentia Intellectus, seu de Libertate Humano", "Aklın Gücü ya da İnsan Özgürlüğü" başlığını taşıyor. Özgür insan, kökünü kökenini, kapsamını yapısını bilmediği "kötü" duyguların etkisinde kalmayan insandır ("ut non facile malis affectibus afficiamur"). Buysa duygulanımlardaki bulanıklığı aklın süzgecinden

geçirmekle sağlanır. Ya akla, anlayışa sığmıyorsa, – sığar, yeter ki “yanlış görünümünden” kurtulmayı bilelim.

Spinoza’ya göre, yaşamda, herşeydenönce yararlı şey: anlayışı (“intellectus”u), başka türlü dandikte, akli (“ratio”yu) “elden-geldiğince yetkin kılmaktır” (“quantum possumus perficere”); “insanın en yüce mutluluğu” (“summa hominis felicitas”) buna dayanır. Bunun için de duygularımızın, yani bizim dışımızdaki uyarıların kaynağını, gerçekte nasılsalar öyle, en ayık biçimde (“adequatum”) bilince çıkarmamız gerekir. Bu gerçeği yerine getiren kişi, akla uygun bir yaşam (“vita rationalis”) sağlamış olur kendine. Böylece, “yaşamını aklın yetkesiyle” (“ex proprio rationis imperio”) düzenleyen biricik canlıvarlık olmak durumuna yükselmiş olur insan.

Bunu yapmazsa n’olur? İnsan dünyasındaki korkunç şeylerin en korkuncu olur, akıl köle olur. Birkez akıl köle oldu mu da: uyumsuzluk, düşüklük, kıskançlık ve tikslenme alır yürür; ilişkileri karışıklıklar, korkular ve giderilmez adaletsizlikler kaplar heryandan; sevgisizlik başgösterir; ergeç ortadan büsbütün kalker sevgi.

Peki, böyle olmaz da, alabildiğine aklın yetkesi gerçekleşirse n’olur? Özgürlüğünü kazanır insan, çünkü akıl özgür olmuştur. Dolayısıyla da, başta, artık gecikmeyen mutluluk bu özgürlüğün verimlerini toplayacak duruma gelmiştir.

Spinoza’ya göre, kim özgürdür? Özde yanıltmadığım kanısıyla, başkalarını yanıltmıyorum inancıyla kısaca şöyle diyorum: özgür insan, neleri seveceğini, neleri sevmeyeceğini *bilen*; ne yapıp edip bu doğrultuda *davranabilen* insandır.

Öyle, öyle de, kolay mı bütün bunlar? Kolay olduğunu kim söylüyor. Gelgelelim “kolay” var, “kolay” var. Spinoza için *kolay* belki, çünkü bilge. Gene de şöyle düşünüyorum: nice sürçmeler, acılar, çekiler yaşadı bilgelik yolunda. Bizlere gelince: Spinoza gibi güçlü değiliz. Değilsek de, zamanla oluruz canım, diyenlerden de değiliz. Kendi hesabıma konuşuyorum: Armut-pişağzıma-düşüründen bir “başarı” değil eylemleri aklın güneşiyle bezeyip sevgide yaşamak.

Özetin özeti, yüce bir aşamaya ulaşır böylesi sevgi’de yaşayan kişi. Spinoza’nın *amor intellectualis*, *düşünsel sevgi* adını verdiği

doruktur bu. Sözcüğün en geniş anlamıyla olup biteni, çepeçevre görme sorumluluğunu gerçekleştiren; bu görme'yi seve seve gerçekleştiren kişinin ödülüdür düşünsel sevgi.

Hem yaşaması hem düşünsel yaratısıyla bilge Spinoza'nın, sözünü ettiği sevgiye erişmiş olduğundan hiç kuşku duymadım. Gelgelelim, bu sevginin herkesçe kolayca gerçekleştirilebildiği söylenemez.

Dostlar-alış-verişte-görsün türünden, Spinoza'ya ilişkin bilim-felsefe çiziktirenler, pek uzanamıyor Spinoza dünyasının özüne. Ençok da, günümüzü nerdeyse baştanaşağı kaplayan gürültü-patırtı arasında, bir kulaktan girip öbüründen çıkıyor Spinoza'dan devşirebileceğimiz dinç iletiler. Sevgi yolunu *sonunadek* yürümek isteyenlere gelince, istek yeter mi hiç, eylemekse zor. Her güzel eylem zor, zor ama güpgüzel. Ya *amor intellectualis*? Nasıl bir bilgi'den sözettiğim azçok anlaşılıyor sanıyorum. Kulaktan dolma işitmelerden değilse de, şöyle-böyle görme'lerden azçok bildiğim, ama gene de iyice bildiğimi söyleyemeyeceğim az rastlanan bir başarı bu. Düzmece yanı olmayan, katışıksız görkemli şeylere az, çok az rastlanır çünkü. Spinoza'nın *Ethica*'sındaki –o en içime işleyen –son tümceyle: *Sed omnia praeclara tam difficilia, quam rara sunt.*

Kitabın bu satırlarından sonra, birzamanlar alışlageldiği üzere, “son” yazıyor. Oysa asıl iş bu saptamadan sonra başlıyor, – hem de nasıl. Tüm yapıtlarıyla tek bir çağrı Spinoza: *Sevme-çağrısı*. Bu bağlamda herkese düşen görev: bu anlayışa içten sarılıp bakım göstermek; kişi, toplum ve devletçe bu uğurda yapılması gereken herşeyi yapmak.

Yeniden Doğuş'u benzersiz bir sıkıdüzen içinde Aydınlanma'yla beziyor Spinoza. Kimileri, batıra yücelte nereye çekiştirirse çekiştirsin, iki ayağını sağlamca gerçekliğe basan, doğa'ya, beden'e dayanan “maddeci” bir sevgi düşünürü o. Tüm Yeniçağ'ın bilinçaltında ondan izler var. Nice aydının, bilse de bilmese de, besini o. Acele bilgi çırpıştıran sözümona bilginler karşıma dikilse bile, çekinmeden söyleyeceğim: Spinoza olmasaydı, güzel düşünen, güzel eyleyen pekçok güzel kişi olmazdı nice kuşaklar boyunca.

Özüme gelince, inancım şu: Birçok bakımdan ona benze-
mesem de; birçok bakımdan onu kendime benzetmesem de,
tükenmez bir sevme-düşünme-eyleme besinim Spinoza.

Mermeri, şimşiri biçimleyecek becerim olsaydı, düşgücü bu,
söyletir insanı: şöyle gönlümce bir Spinoza yonttuğum gibi, tüm
gözler görsün diye, kentin en orta yerine dikedim.

İyi ki böyle bir becerim yok, diyesim geliyor şimdi de: öyle
ya, şiddete doymayan kalabalıklar yüzünden yer mi kaldı Spi-
noza türü bilgelere, çağdaşından çağdaş olmayanına dek top-
lumlarda? Henüz gözü dönmeyenlerin *onu görebilmesi* için; ola
ki, gözü dönmüşlerden bile bazılarının *onu görebilmesi* için,
yapılacak en uygun şey, belki de, sözcüklerin yardımıyla, onu
gönüllerdeki en etken içe, Buda'nın, Lao-Çe'nin yanına koy-
maktır.

Benim gönlümdeki Spinoza'nın en belirgin yanı, dümdüz yol
bulamadığıma göre, çarpıkça şöyle söyleyeyim, birşey'in onda
hiç mi hiç olmaması. Bu "şey" dediğimse: şiddet.

Çarpıklığı gidermeyi deniyorum hemen: Kuşkusuz, Spinoza
da etten kemikten insan. Yazgısı uyarınca, (bizlere açık, bizlere
kapalı) nelere dolanmadı ki o da. Unutmamalıyız ama: söyleme-
si dile kolay bol bol yoksulluk, aşağısanma, hastalık, itilmişlik
batağına gömülü kısa yaşamı. Buna karşın: katılık, öfke, saldırı,
zora başvurma, tiksinti, yabansı güç kullanımı, – tek sözcükle
"şiddet" diye nitelenebilecek hiç, ama hiçbir çizgi, kıvrım yok
Spinoza'da.

Olağanüstü bir örnek izlenimi bırakmıştır hep bende: Nerden
bakarsam bakayım, *violentia*'ya, Türkçemizdeki inciten o buruk-
eğreti-yabanıl söyleyişle, *şiddet*'e uzaktan yakından bulaşmamış
hiç. Herzaman her yerde insandan insana, insandan topluma,
toplumdan çevreye esen, estirilen o sert yelden uzak kalmıştır
yaşamı boyunca Spinoza. Canlıyı cansızı, nesneyi doğayı, insanı
toplumu zarara uğratabilecek hertürlü eylem ve düşünmeye ger-
çekten yervermeyen bir insan o. Öyle alçakgönüllü bir düşünme-
yaşama tutumu oluşturmuş ki, doğal bir varoluş bu onun için,
– şaşmadan, onun yolunda gidebilenler için de öyle.

Şiddet'e en küçük yer yok Spinoza'nın dünyasında. *Amor
intellectualis*'in, çağımız yönünden, belki de, en dikkate değer

görünümü bu. Günübirlük çıkarlar, din kaygıları, içgüdüsel itilimler, çeşit çeşit ardı arkası olan iyilik gütmeler, siyaset gerekleri, töresel gelenekler, örgüt bağlantıları, devlet düzeyine ilişkin zorlamalar, – bütün bunlar ve benzeri odaklar, ne tür kılıflarla örtölüp süslense de, şiddet denen şeyden uzak tutuyor özünü Spinoza. Gereken hiçbir çabayı esirgmeden; ama çoğun içinden çağlayan güzellikle gerçekleştiriyor bunu. Tasarımlarının, akılyürütmelerinin, eylemlerinin, amaçlarının odağı bu.

Spinoza'dan özümseyebileceğimiz esinle, çekinmeden, şöyle diyebiliriz: Duygu dengesizliğidir, duyarlık yoksunluğudur, akıl bozukluğudur şiddet. Serinkanlı bir duruşun saptaması bu.

Gerçi serinkanlılık kolay gerçekleşir bir duruş değil; ayrıca, her zaman, her yerde gerekmebilir. Olsun! Özellikle şiddet sözkonusu oldu mu, kaçınılmaz erdem *bu* duruş. Kabaca söyleyelim, yeryüzünde: bir milyar insan nerdeyse aç dolaşıyor; yarım milyar insan başını sokacak dam bulamıyor; 300 milyon insan ölümcül hastalıklarla boğuşuyor; üç milyar insan yoksulluktan kırılıyor; bir milyar insan okuma-yazma bilmiyor; görünür görünmez teknoloji ağlarıyla kendini heryana doğru pekiştirip irileştiren para gücü: yenileştirdikçe yenileştirdiği zorlamalarla, zorla ele geçirmelerle, zorbalıklarla, kimi açıktan açığa savaşlarla, kimi hoşgörü sömüren tuzaklarla, umutsuzluk, eşitsizlik, güvensizlik püskürtüyor heryana.

İşte böylesi alabildiğine yaygın ortamda: pıtrak pıtrak şiddet ortamları, – çığlıklı çığlıksız, iniltili iniltisiz. Duygular, akıllar ona göre: Ayırdına varılsa da varılmasa da şiddet kaynıyor heryan. Şiddet gidermeye yönelik pekçok karşı-çıkış şiddet getiriyor durmadan. Bu arada, bol bol olay köpükleri, lâf köpükleri: Olmayacak dualarla özünü çevresini çileden çıkaranlar mı istersin; sözümona kurtarıcı ideolojilerle özünü çevresini dumanlayanlar mı istersin; çevremdekilerden bana ne diyen, öbek öbek kasıntılar mı istersin; özüm n'olacak? diye haksız yere çevresine çullananlar mı istersin...

Durum bu aşamalara gelip dayanınca: çoğun, ya içgüdüyle fışkıran ya da akılla hemencecik kotarılan sözümona çare: şiddet.

Bense, kendisi düpedüz böyle dememiş de olsa, Spinoza'yla şöyle diyorum: Şiddet'e kapılıp gitmemiz gerekmez. Şiddet kullanacağımıza aklımızı kullanalım. Şiddet'siz yapılacak, şiddet'ten ötede yapılacak, şiddet'e götürmeksizin yapılacak *öyle çok* işimiz var ki.

Şiddet: *ne yazgı ne de vazgeçilmez takıntıdır* insan için. *Gerçekten ama gerçekten:* birbirimizle yardımlaşalım; birbirimizi bütünleyelim; birbirimizle dayanışalım. Zaten bildiğimiz, artık sökmeyen öğütsü sözcükler değil bunlar. İnsanın insanlığına yakışan, içi dolu serüven çağrıları. Yazgısını kendi eline alan insanlara özgü izlenceler. "Varsa yoksa şiddet! Başka olanağımız mı var, öyleyse şiddet!" diye düşünüp eyleyenlerin *dikkatine!*

Sen bizi nerelere götürdün, arkadaş. İspinoz mu, Spinoza mı neyse işte, derken derken, evreni saran vur-kır havasının dışına biryerlere uçuruverdin bizi. Kötü birşey değilmiş hani. Gel gör ki, *nereye sürüklemeye kalkıştın* bizi böyle: Şunun şurasında nitelikli bir yaşam sürüyorsak, kim ne derse desin bunca uğraş ardımızda, hak etmedik mi bunu? Ayrıca: kendimizi geliştirdiysek kime ne zararı var bunun? Bir de şu: İçte dışta eloğlu bizi yoketmeye çalışırken ellerimizle armut mu toplayalım istiyor-sun? Hem sen, "şiddeti" ortadan kaldırmaya yönelik *kaçınılmaz* zora-başvurmalar da şiddettir demeye mi getiriyorsun?

Zamanım olsa daha uzun süre kulak kabartırdım bütün bu çıkışlara. Neyin nereye vardırıldığı belirginleştiğine göre, birkaç ipucu yeter de artar şimdi:

Açık-seçik yanıtlamaya gelince, her soruya ille de bir yanıt gerekmez ki. Vura-vur, kıra-kır dünyada, sorulara yanıt vermenin, bazan, başka yolları da var. Bırakın ki, yanıtı pek gereksinim yok burda. Nice soruların, sorunların *yanıtı:* Spinoza.

Biliyorum, esinti bora birkez şiddet boşanmayagörsün, göz gözü görmez olur, türlü türlü acılı toz duman kaplar ortalığı. Aklın hâlâ bulanmadan ayaktaysa, kendi adına konuşmaktan başka ne yapabilirsin böylesi ortamda. Yanıt bildiğim birkaç tutamağı, Spinoza dolayısıyla, şimdi buraya serpiştirdim işte.

Gene de, ola ki işe yarar inancıyla, Spinoza'daki sevgi'ye akılla çağrışı, ya da sevgi'yle akla çağrışı, Spinoza bilgeliğine dönük ama bu bilgeliğe ne denli uzak ya da yakın olduğunu pek kestiremediğim bir yerden, kendi sesimle söyleyeceğim:

Nedeni ne olursa olsun, niteliksiz yaşayanları seyrede ede, aradabir sıkışınca onlara birtakım sisli iyilikler suna bağışlaya, tek-başına ya da toplum olarak nitelikli bir yaşam gerçekleştirebilir mi?

Gelişmemizi başkalarına, yürekten eylemlerle açmadıkça kendimizi gelişmiş sayabilir miyiz?

Biri, nedense akli bulandı diye, ya da bile-isteye, bilmeye istemeye ben kendisini sert acımasızlıklarla çileden çıkardım diye, bana saldırınca, eloğlu, elkızı dediğimiz o birilerini şiddet kullanarak tümünden susturmamız mı gerekir?

Şiddet dışı bütün yolları kesinlikle tüketesiye aramadan şiddet uygulamak insanın insanlığına yakışır mı?

“Şiddet” kavramının anlamını, eldengeldiğince dar tutup bir iki ögeye indirgemek doğru değil. “Şiddet” kavramının anlam-kuşatımını hem mantıkça hem duyguca alabildiğine geniş tutmamız yerinde olur. Şiddet başlatana da, şiddeti sürdürüp tırmandırana da durup düşünme fırsatı veren daha insanca bir yol, keşke olsa, var mı?

Şu yeryüzünde güzel şeyler olmaz olur mu hiç? Acıların, acıların, acıların yanında ne ki bunlar, – hiç, hiç, hiç. Bazan bilerek, bazan bilmeyerek bol bol acı üretip acı artıran bir yaşam biz insanların. N'apalım tüm canlılar böyledir, gibilerden sözümona gerekçelerle sıyrılamayız. Özelde de, genelde de acıların çoğu şiddet'ten kaynaklanıyor. Sonu, süreci, süresi n'olursa olsun, şiddetin her türü, her oylumu için geçerli bu. Hangi sözcüklerle, ne biçim nitelenirse nitelensin, en ilk ortaya koymamız gereken şey: acıyı artırmamaktır. Ne yapıp edip kaçınmamız gerekir böylesi artırımlardan. Acıyı büyük ölçüde durdurup azaltmaksa, şiddetten elçmekle olur. Öyleyse, gerçeklikte, tasarımda şiddetten uzak kalmalı – her yerde, her zaman, herkes. Gene de: başka türlü düşünenlerden misiniz, başka türlü davrananlardan mısınız, yoksa siz?

Geriye ileriye zamanlar ötesi az sayıdaki akrabaları gibi çeşit çeşit dinçlikler barındırıyor geniş bağrında Spinoza. Her kuşak, ondaki bu dinçliklerden kendi özüne yakışan birtekiyle bile neler yaratmaz ki kişiliğinde. Böyle bir zenginlikten yana talihli olan herkese, kendi Spinoza'sı!

Dadaloğlu

Birçırıpıda sayılamayacak kadar çok etmen, “sevgi” diye adlandırduğımız olaylar-bütününü belirler, – bu bütün sözü mona etmenlere ne denli bölünebilirse, kuşkusuz. Dirimsel-kişisel, toplumsal-tarihsel ortamlar uyarınca, dallıbudaklı görünümlere ilişkin olanaklardır sevgi. Kiminin başını sonunu, yönünü gidişini, oylumunu kıvrıntısını seçmekte zorluk çekeriz; kimini de, tam bir açıklıkla “İşte bu sevgi!” diye niteleriz. Sevgi evrenini yapan çeşitliliktir.

Şimdi bu çeşit çeşit gerçekleşen sevgi görünümlerinden birine parmak basmak istiyorum: Dadaloğlu’nun, Dadaloğlu çevresinin sevgi-yaşantısı bu.

Dadaloğlu’na elatınamın oldukça tuhaf geldiğini biliyorum. Onun içindir ki, sonra genişleteceğim gerekçemi hemen özetleyeyim: Merak ve isteklerimin odağı sevgi’yi karınca kararınca yaşamak, anlamak, öğrenmek amacıyla, nereye yönelirsen yöneleyim, hep yorum-içre-yorumlarla sarıp sarımlanmış gördüm. Başka türlü dendiğinde: Sonu gelmeyen okur-yazarlıkların odağı yapılmış hep sevgi. En önemsiz yanı, ayrıntısı bile gevşemez dikkatlerin, yoğun çalışmaların, tükenmez düşüncelerin konusu yapılmış. Betimlemeler, çıkarımlar, irdelemeler, açıklamalar, öğütler – şiir şiir, felsefe felsefe, bilim bilim kitaplıklar... Dönüp dolaşıp hepsi sevgi’yi gerçekleştirmek, sevgi’den tadalmak, sevgi’yi içe sindirmek için.

İşte kanımca, Dadaloğlu, bütün bu kültür işlem ve eylemlerini araya koymadan, sevgiyi yaşayan, sevgi’yi yaşatan güzel insan. Nitekim Dadaloğlu’na başvuran herkes, gerekli davranışı benimsediğinde, sevgiyi “doğal” durumuyla yaşama fırsatı bulur. Bundan da değerli bir şey az rastlanır doğrusu.

Herkes bu kanımı paylaşmayabilir, ne ki herbirimiz bu gibi gerçekliklerde kendimizden sorumluyuz. O gerekli davranışa gelince, şunu söyleyeceğim: Yorumlara, yorumların yorumuna, yorumların yorumlarının yorumlarına güle güle, çocuksu bir alıcılıkla tüm duyarlılığımızı Dadaloğlu'nun söylediklerine bırakalım. Nice okur-yazarların bir araba lâfla götürdüğü yere, yalın mı yalın bir uçuş bu. Eğil de bir al yanaktan öpeyim, deyiveren Dadaloğlu'na "Gel, al yanağımdan öp!" diyelim, diyorum.

Kuşkusuz, sevginin yalını yoktur, olamaz da. Çünkü insan bir kültür-varlıktır. Belirli tarihsel toplum uzantısında, belli bir zaman-uzay kesitinde sürdürür yaşamını. Bu kesitse, insan yaşamı, ne denli özgün bir ilişki ve rastlantı oylumu oluştursa oluştursun, kendisinden öncenin aktardığı pekçok düşünsel, duygusal, eylemsel kavramlar, alışkanlıklar, töreler, törenler, yönergelerle; çekimler, itmeler, yönelimlerle yüklüdür. Şöyle ya da böyle, işlevsel bir ağırlığı vardır bütün bunların. En gösterişsiz yaşam-yönüne dek kültürce oluşmuş bir canlı-varlık için başka türlü sü tasarlanamaz zaten. Hele sevgi gibi insan yaşamında çok önemli yer tutan bir gerçekliğin, pekçok bakımdan, *tarih ve kültürle* işlendiği olgusu gözden kaçırılınmalıdır. Sık sık kaçırılması, olgunun son derece olağan bir gerçeklik olmasıyla açıklanabilir.

İşte bu yönden izlendikte, Dadaloğlu'nun sergilediği sevgi-yaşantısını da kültür-dışı, kültür-öncesi, ya da kültür-ötesi bir yaşantı diye anlamak yanlıştır. Dadaloğlu'nun sevgi yaşantısında asıl ilginç bulduğum özellik, bu yaşantının bir kültür-toplum-tarih yaşantısı olarak "yalın" ve "doğal" bir etki uyandırmasıdır. Yalın ve doğal derken, Dadaloğlu'ndaki, Dadaloğlu'nun şiirlerindeki sevgi'nin: özce ve sunuşça arı-duru olduğu; karmaşık ve katışıklıktan uzak olduğu; kavramsallıkla ilgisiz, düzmecelik nedir bilmeyen düpedüz türden bir sevgi olduğu inancındayım. Bu çizgilerinse, herşeyin, bu arada sevginin de gittikçe karışık ve karmaşık bir gerçekliğe büründüğü dünyamızda, merak ve saygıyla dikkatleri yoğunlaştırmaya değer çizgiler olduğunu düşünüyorum.

Dadaloğlu'ndaki sevginin "yalın" ve "doğal" oluşu, herşey-

denönce, onu doğurup çevreleyen tarih-toplum koşullarında yatmakta.

Duraklarına, dönemeçlerine ilişkin yetesiye belgelerden yoksun olsak bile, anaçizgileriyle bildiğimize göre, Dadaloğlu'nun yaşamı, 19. yüzyılın ortalarındaki, azıcık da sonralardaki bir yaşam. Toros yörüklerinden göçer Avşar boyunun insanı o. Dönem: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da "hasta adam" diye adı çıktığı dönem. Bakışlarını Orta Doğu'ya çeviren irili ufaklı sömürgeci Avrupa devletleri, özel konumundan dolayı Osmanlılarla yakın bağlar içinde. Bu çerçevede, Anadolu'daki göçer boyların, kolayca baskı altında tutulmasını istemekteler; Bab-ı Âli'ye sürekli baskı yapıyorlar. Gel gör ki devlet ülkenin her yerine söz geçiremiyor; ekonomik yönden bağlı olduğu Avrupa'yı gücendirmekten çekiniyor. Avrupa'ysa Hugo'ların, Balzac'ların, Stendhal'lerin, Flaubert'lerin, Marx'ların, İzlenimci'lerin, Pasteur'ün, Claude Bernard'ın, Le Verrier'nin Avrupası. Felsefe, yazın, bilim, sanat, siyaset: kulakları, akılları, gönülleri, kafaları tıkabasa dolduran bir çağı yaşıyor. Anadolu'nun Adana yöresindeyse, ovadan yaylaya, yayladan ovaya dolaşmakta Türkinen boyları, Dadaloğlu da onlarla birlikte. Okuması belki var, belki yok bir ozan o. Sazı hep yanında. At üstünde koşturuyor. "Kaypak" diye adlandırdığı Osmanlı'yla kavgadla. Göçüyor, vuruşuyor, konuyor:

Ferman padişahın dağlar bizimdir:

Kavgayla geçiyor zamanın bir bölümü, –hem devletle vur-kaç Türkmenler, hem de kendi aralarında. Hep silahla dolaşıyorlar. Mert insan Dadaloğlu. Öleceğine yanmıyor, yanmıyor da, kavgayı yakışksız, devleti acımasız buluyor hep:

*Dadaloğu der ki göründü dağlar
Aşiret kavgasını görenler ağlar
Ben öldüğüme kayırmam Beyler
Zalım düşman üstümüze merd olur:*

Yazgısına bırakmış özünü, başka yol var mı ki inancında. Avrupa içlerinde dalga dalga yankılanan gürültü-patırtının hiç mi hiç

kulaklara çarpmadığı bir doğa-kültür uzaklığı onun ortamı.
Yöresel-geleneksel erdemler ile eylemler dolduruyor dünyasını:

*Sana derim sana Hasan Kalesi
Alt yanında döğüş oldu yön oldu
Yiğit olan yiğit çıktı meydana,
Koç yiğitler arap ata bin oldu.*

Zamanı gelince:

Koç yiğitler cirit oynar dölekte,

Döğüşmek kaçınılmaz olunca da:

*Yürü yiğit yürü yolundan kalma
Her yüze gülteni dost sanma
Ölümden korkup da sen geri durma
Yiğidin alnına yazılan gelir:*

"Mertlik", "yiğit", "ölüm" sözcükleri epeyce sık geçiyor diye, Dadaloğlu'na bir kavga çığırtkanı, bir savaş kışkırtıcısı gözüyle bakmayalım. Şiirlerinden öğrendiğimize göre: bir savaş yiğidi değil, sevgi yiğidi kendisi. Zorunlu bildiği için, zorunlu olduğu için savaştan sözederken, oyunbozanlık sayılsa bile, hep gön-
lünün aktığı sevgi'yi anmadan edemez.

İnsana özgü, Türkmen göçerlere özgü yaşamda hiç birbirin-
den ayrılabilir mi dövüş ile sevgi?

*Su yalan dünyaya geldim gelesi
Severim kır atı bir de güzeli
Değip onbeşime kendim bileli
Severim kır atı bir de güzeli*

*Atın beli kısa boynu uzun
Kuru suratlısı elma gözünü
Kızın iplik iplik süt beyazını
Severim kır atı bir de güzeli*

Atın höyük sağırı halkam döşlüsü
 Kalem kulaklısı çekiç başlısı
 Güzelin dal boylu samur saçlısı
 Severim kır atı bir de güzeli.

Gerçeklikte şöyle: birer simge olarak, at ile kız birlikteler hep. Özlemdeyse: Dadaloğlu'na özgü açık yürekle dupduru, "bön, bön" söylendikte:

Gönülden gönüle yol gider derler
 Onu sürmeye bir hoşça can gerek
 Doğru söyle yiğit işin doğrusun
 Hilebaz olamaz yiğit bön gerek.

Ne diye, peki, bunca dövüş? Sevdiğini yanında görmek için; kötü gözlerin, ellerin, dillerin onu aşağılaştırmaması için. Övülecek olan, herşeydenönce, sevgidir, sevgilidir öyleyse.

Ayak bileklerine altın bilezik takan; tomurcuk gül yanaklı; özgür yaylanan; canlıları sesi gibi özleyen; canlı sesiyle türkü çağırın; sestten anlayan erkeğe albenili yüzüyle yönelen; çekiciliği hiç tükenmeyen, güzelliği hep yeniden doğan sevgili övülmeyecek de kim övülecek? Yücedir sevgi:

Yaylalarda bir güzele uğradım
 Gümüş nalı geyer altın halınan.

Boynunu benzettim bir servi dala
 Yanakları benzer tomurcuk güle.

Simden çuha giymiş gelinler kızlar
 Hani yayla, der de özleşip gider.

Âşıklar sazını eline alsa
 Güzeller perdesin yüzüne vursa
 Bir yiğit sevdiğin sesini duysa
 Gölde gövel ördük ötmüş gib'olur:

*Ufacık güzeller hep yeni yeter
Güzelin karşında heman görünür*

Yokluğu dayanılası şey mi böyle güzellerin?

Sevdiceğim yanımd'olur.

Bunu sağlamak, sağlayınca sürdürmek için de silahlanmış atı elalında tutmak gerek. Ne de olsa kötü ortalık. Yeryüzünün şu kıyıbucağında bile dışta düşmanlar, içte düşmanlar.

Mutluluksa, sevgiye dayanan barışta. Ozaman yapılacak en yüce şey, sevgiye, sevgiliye yaraşan övgüler düzmek hep ycnibaştan:

*Gel ha güzel gel ha methin söyleyim
Ağzın şeker dudakların bal gibi
Yaşta küçük amma boyda münasip
Sallanıyor bir fidanca dal gibi*

*Kalem aldım kaşlarını çatmaya
Hicabettim adın sual etmeye
Baban seni az bahaya satmaya
Bakıp durur bin liralık mal gibi*

*Gezdireyim yeşil ilen alınan
Besleyeyim şeker ilen balınan
Baban seni bana verse malınan
Koklarıdım yeni açmış gül gibi.*

Sevgili Türkçeye bakım öyle azalıyor ki zaman zaman, dilce yanlış-anlamalara kapılıp gitmemek kaygısıyla, “kalem kaş çatmanın” sanki keman çalan kaşları rastıklamak demeye geldiğini; “kızı satmak” deyince de, hâlâ süregeldiği üzere bazı bağlamlarda “kızı evlendirmek” demeye geldiğini anımsatmadan geçemeyeceğim.

Savaş değil, sevgi ardında koşmalıyız, koşulabilirdiğince. Savaş özlemi değil, sevgi özlemi yakmalı yürekleri. Nitekim bir şiirinde

*Adama bakışta bir hoşça bakar
O dostun hasreti sinemi yakar
Ak göğüs arası mis gibi kokar
Bülbül gibi kona idim dala ben*

diyen Dadaloğlu, öbüründe gene aynı şey gibi gelse de, sevgi sözkonusu olduğuna göre, birbakıma öyleyse de, sevgilideş-
tikçe şöyle der:

*Gelin ağ'lar seyredelim güzeli
Gövel ördek gibi indi göllere
Cilâlar sürünmüş allar geyinmiş
Doğan aylar gibi doğdu sabahtan.*

Sevmenin sonu, sevenin özlediğine kavuşmasıyla erişilen son ne, peki? Öyle tanrısal yücelikler, mistik sıçramalar, insan-ötesi kutsallıklarla alıp vereceği yok bu “son”un. Yalın, doğal bir sevgi Dadaloğlu’nunki. İnsan-ötesi bir kutsallığa atlamıyor orda sevgi.

Bu dünyadasağlamca köksalan bir sevgi o. Ne İslam, ne Platon – Plotinos, ne Mevlânâ, ne Tasavvuf, – Anadoluca düpedüz bir sevgi bu düpedüz:

*Eğlene bire de gönlüm eğlene
Ay gele de orta yeri dolana
Yiğidin sevdiği yanınd'olana
Günde düğün bayram etmiş gib'olur.*

Yapyalın seven için, en yüce mutluluk bu işte.

Hemen akla şu gelecek şimdi: sevdiğini, dolayısıyla da sevgiyi kendince de olsa ülküsel bir kata oturtmuyor mu Dadaloğlu? Pek sanmıyorum. Hoşça yanlarını görür, sayar sevgiliyi. Ama ne demeli, yüceltse de ölçüyü kaçırmaz hiç elden. Yalındır onun sevgisi.

İnsanın, insan olarak kaypaklığını görmeyen ozan, ozan olur mu hic:

*Dinleyin ağalar bir söz edeyim
 Bir güzel beni dilinen kandırdı
 Söz verdi de geri döndü sözünden
 Kötüleri üstümüze güldürdü.*

Nitekim öyle sevgililerle karşılaşırız ki, döneçlikleriyle gönülleri allak-bullak edip ordan oraya dolaştırırlar da dolaştırırlar seveni.

Gene de hepsi öyle değildir. Umut hiç kalmamışken, rastlantı işte, öyle birini görürsünüz ki

Yine bir dilbere meyil aldıldım

demekten alamazsınız kendinizi. Yapılacak tek şey var ozaman:

*Oturmuş ağ gelin taşın üstüne
 Taramış zülfünü kaşın üstüne
 Bir selamı geldi başım üstüne
 Alırım kız seni komam ellere*

deyip eyleme geçmek.

Dinçliktir, ayıklıktır dolambaçsız sevgi, sevgi yalınlıktır.

Dizeler-arasını algılama alışkanlığım olmasaydı, burda hoşçakal diyebilirdim, şimdilik, Dadaloğlu'na. Diyemiyorum. Dürtüm şu: *Salt* sevgiye, insan-insan arasındaki sevgiye, yiğidin kadınına, kadının yiğidine sarılmasına, tekbaşına pek rastlanmıyor Dadaloğlu'nda. Başka herşeyden vazgeçmek değil kadın-erkek sevgisi, Dadaloğlu ve çevresi için. Bunu açık-seçik bir gerçeklik olarak gözlemleyebileceği mi kanısındayım. Böylece, az önce, biryana koyduğumuz kavga'yı yeniden mi buyur edeceğiz. Hiç de değil. Şöyle ki, insan-insan sevgisine eşlik eden, ya da çoğun bu sevgi ile birlikte ortaya çıkan gerçekliği, doğa sevgisini unutamayız. İnsan-doğa sevgisidir bu. Dadaloğlu'na göre, Sevgi'nin varolma ortamıdır çünkü doğa. Özellikle de tanlar, kuşlar, dağlar:

Turnam gelir katar katar
Kanadın boynuna atar
Seher ile bir kuş öter
Ötüşü gül dalınd'olur.

Bir sevgidir yaylalar, dereler, ırmaklar: “Göğsü gök ördekli dağlarda” sevgi, sevgi, gündüzden geceye, geceden tana, gecesini gündüzüyle doğa. Yapyalın doğada sevgi sevgi olur, yeşerip çiçek açar. Herşey, herşey sevgiyle öyleyse ılgıt ılgıt doğada:

İlgıt ılgıt seher yeli esiyor
Gâvur dağlarının başı dumanlı
Gönül binmiş aşk atına aşıyor.

Ne Neden Gerekli

“Bana gereken şu!”, “Şöyle birşey olmadan yapamam!”, “Bunsuz edemem!”, “Şöyle-şöyle bir şeyim yoksa, n’olur durumum?” türünden ünlemlili saptamaları, zaman zaman kendimiz üretiriz, sıksık da çevremizde işitiriz. Kitaplarsa, “Şu-Şu olmadan yaşanmaz!” türünden kesip atmalarla dolup taşar. Politikacılardan eğitimcilere, ruhbilimcilerden toplumbilimcilere pekçok ilginin başvurduğu söylem-ögeleridir bu gibi gereklilik bildirimleri. İster gelip geçici bir değinme, ister kafaya çivi gibi saplanan bir anlatım olarak ortaya çıksın, bu gibi bildirimlerin: kullanan kişi ile seslenilen kişi uyarınca, özellikle de içinde yaşanan ortam uyarınca epeyce ağırlığı olduğu yadsınamaz. Ne ki, bütün bu gerek-bildirimleri, belki de bu tür bildirimlerin en önemlisi, günümüzdeki örtük kalmış diye düşünüyorum. Yanılmadığım inancıyla söylüyorum: *başka-sevgisi* bu.

Günümüzde yaşamda dilimize çok az takılan; bilinçlenmelerde hiç denecek kadar az sözü edilen bir sevgi bu gerçeklik.

Ne şaşılalı bir yazgı şu bizimki: gerekli, en gerekli diye bildiğimiz şey *eksik* dilimizde, konuşsak da yazsak da. Yalnızca dilimizde mi, eylemlerimizde de. Seven var ama *başka’yı* seven pekaz; sevgi var ama, *başka-sevgisi* yok gibi birşey. Oysa biryandan “sevgi-yiğitleri” adını verdiğim yaşama-atalarımın örnekliliği; öteyandan özyaşamın içimden içimden beni uyarıp kımıldatan basıncıyla ulaştığım kanı şu: varlığımın, varoluşumuzun *vazgeçilmez* gerekliliği *başka-sevgisi*. Böyle bir sevgi olmadan yaşanmaz.

Denecek ki: sevgiden bol ne var yeryüzünde, – ben kendim böyle düşünmüyorum ama, karşı-koymak için denebilecek bu. Şöyle sürecek belki sonra denecekler: Nereye baksan sevgi, dil

de eylem de “sevgi”den dolup taşıyor, bıkıtırıyor bile bazan. Başka-sevgisi denen şey de ne? Ola ki, hep bildiğimiz sevgiye ilişkin bir özellik. Şimdilerde moda bu, desene. Peki, öyle olsun...

Hiç de öyle değil, bence. Sevgilerden sevgi *değil* başka-sevgisi. “Başka” sözcüğünün izini sürdükte, *bambaşka* bir sevgi *başka-sevgisi*. Hele *sevgi*’yi dilce kuruluşuna bakıp da, “başka-sevgisi”ndeki *başka* sevgi’yi belirleyen *başka* önekinden dolayı, başka-sevgisi’ni, sevgi’nin alt-sevgisi, sevginin türlü yönlerinden biri diye anlamak yanıltıcı bir izlenime kapılmak olur hepten. Bildiğimiz türden sevgiyi (ya da: bildiğimiz türlerden sevgileri) *aşmaksızın* bu sevginin ne olduğunu, *neden* gerektiğini, genelde bile, ayırt edemeyiz. Genel’de diyorum, çünkü “başka-sevgisi” sözcüğünün anlamına ermeye kolay birşey gözüyle bakılamaz. Hele sözcüğü çepeçevre içlem ve kaplamıyla görmek, oldukça zor iş.

Başka-sevgisini olanca varlığıyla “anladım” diyebilmek içinse, sözcüğünadlandırdığı *gerçekliği* çepeçevre *yaşamak* zorundayız. Yaşamaysa, dıştan gelen buyruğa adım uydurmak, ya da birtakım bilgiler özümsemekle olmaz. Birdenbire söyleyişle şöyle: herkesin “sevgi” derken anladığı şey’in, ilk akla gelen anlamından *öteye* geçmektir “başka-sevgisi”. Aşmak, sevginin kuşattığı anlam-çizgilerinden *başka* özelliklere yöneliştir. Ancak bu, ilk özelliklerigerekli bulmamak, onları büsbütün bırakmak demek değildir. “Sevgi’yi aşmak” derken: böylesi sevgi’den başka bir sevginin *de* gerekli olduğunu söylemek istiyorum. Buna göre, başka-sevgisi’ni: hepimizin sevgi diye bilip tanıdığı gerçekliği ortadan kaldırmak, onun yerine başka bir sevgi oturtmak diye yorumlamak yanlıştır. Sevginin ötesindeki bir sevginin *de* gerekli olduğunu; öyleyse, ilk sevgi’ye yeterli denemeyeceğini belirtmektir başka-sevgisi. Hep bildiğimiz türden sevgi yeterli olsaydı, aşılması diye birşey olmayacaktı. İşte bu aşma zorunluluğudur ki, başka-sevgisini *gerekli kılmaktadır*.

Durum azıcık açıklığa kavuştu sanıyorum: genellikle “sevgi” dediğim şeyi yanlış anlamaya karşı çıkan bir sevgi anlayışı şimdi burda sözkonusu olan. Yineleyelim: geçerakçe sevginin gerekli olması, yeterli olması anlamına gelmez. Böylece sevgi, şimdiki bakışımızla, ancak başka-sevgi’siyle hem gerekli hem

yeterli sevgi'ye kavuşmuş olur. Gerekli ama yetmez sevgi'yi yeterli düzeye çıkarır başka-sevgisi: böylece, birdeyime, sevgi-aşımı bir sevgidir.

Şu önemli noktayı da unutmamalıyız: Başka-sevgisine özgü gerekliliğin kişisel bir gereklilik olduğu sanılmasın. Benim özel bir değerlendirmem, benim öne sürdüğüm bir değerlendirme ürünü değil başka-sevgisi. Bu, kuşkusuz, başka-sevgisinin gerekliliği için de geçerli. Dediğim gibi, türdeşlerimizin, hiç olmazsa bazı türdeşlerimizin ne olduğunu pekiyi bildiği, kendini adadığı bir sevgi bu. Herzaman, her yerde, herkese açık bu sevgi. Tasarımda değil, gerçekleştirmede de öyle. Nitekim azıcık durup düşünen herkes: kendinde sıklıkla bu sevgiye doğru uzanışlar bulmaktadır; kimi zaman da, azıcık dikkat edince, şimdiki ya da geçmişteki toplumların, başka-sevgisi yönünde, başarıyla, eylem ve edimlere giriştiği kanısına varır.

Şimdi isteristemiz şöyle birşey akli kurcalamaya başlıyor: Başka-sevgisinin gerekli olduğu azıcık ortada ama, kesinlikle yeterli mi? Eldeki veriler, girişilen yorumlar, yerleşilen değersel bakışaçıları uyarınca oynak ve değişken bir yanıt oylumuna fırsat tanıyan bir soru bu. Soruya ışık tutacak deşmeleri sürdürmeden edemeyiz öyleyse.

Hemen söyleyebileceğimiz şey şu: İnsan işlerinde kesinlik olmaz, matematik işlemler alanı değil insan. Gene de, kesinlik sözcüğü kullanılıyorsa, ozaman başka-sevgisine gelip geçici bir sevgi-gözüyle bakamayacağımız gerçeği kendini benimsetmekte. Öyle ya, hep bilinen türden sınırlı sevginin sınırlı bir geçerliliği olduğuna göre, gerekliliği "kesinlik" kazanan başka-sevgisinin gelip geçici yeterlikten çok daha yoğun bir yeterliliği olduğu belirlemekte.

Bundan böyle yapacağımız: işlem ve kapsamca başka-sevgisini bürüyen bu aydınlık göstergesiyle, bu sevginin ne denli gerekli ve yeterli olduğunu daha yakından izlemektir. İşte bu bağlamda hep gözönünde bulunduracağımız soru: başka-sevgisini gerekli (dolayısıyla da yeterli) kılan şeyin (ya da şeylerin) ne (ya da neler) olduğunu araştırmaktır.

Bunun içinse yapımızın, *insan olarak* yapımızın nasıl bir yapı olduğunu eldengeldiğince açık-seçik bilinçle kavramak

zorundayız. Herşeydenönce, kuşku götürmezce apaçık bir temel-gerçeğin ayırdına erişelim: Bir canlı-varlık olarak insanız hepimiz. Yani: canlılardan bir canlıyız, kendimizi düşgücümüzle ne biçim özelliklerle bezesek de gerçeklikçe bu böyle. Biz insanlar da, tüm canlılar gibi, ne yapıp edip canlı kalmaya yönelen varlıklarız; diri olduğumuz sürece, belki dolambaçlı görünecek ama daha çarpıcı bir deyişle, *diriliğimizi sürdürmeye yapışmış* canlılarız. Böylesi bir canlı-yazgısıysa, bizi, herşeyi, şöyle ya da böyle diri kalmamız açısından ayarlamaya yöneltiyor. Bunun için de, bizi, zorunlulukla, çıkar güden, canlı kalmaya istekli bir varlık-çıkarı güden yaşama-durumu belirliyor. Öyle ki, bu belirlenim insan varlığımızın her yapıp etmesinde itici güç oluyor. Böylesi bir durumsa, böylesi diriliği böylesi kaçınılmazlıkla, koruyup kollamaysa, insanı birtakım “önlemlere” sürüklüyor. Bunlarsa, çoğun, çeşit çeşit saldırganlıklar, sınır-koymalar, sevgisizlikler, yasaklar, düşmanlıklar doğurmakta.

Bu bağlamda 60'lı yıllardanberi, değişik gereksinimlerle okuma yoğun yoğun odak olan bir düşünürü anmadan edemeyeceğim. *Henri Laborit*, – özgeçmişimdeki ikinci Henri. Ne mutluluk benimki: 40'lı yıllarda Henri Bergson'dan tat tat devşirdiğim bazı duygu-düşünce yellerine Henri Laborit'den (“labori” diye çağırıyor adını bilen bazı dildaşları onu) gönlünce bilgi, atılım, dinçlik getiren eserler sağlamaktayım. Ayık-uyanık biriki bilgin-düşünür-sanatçı çevresi dışında, ülkesi Fransa'da bile pek tanıyan yok (ne rastlantı) geçen gün yitirdiğimiz Laborit'yi. Birzamanlar üzerinde ençok yayın yapılan ünlü Bergson'un yanında tuhaf bir alacakaranlığa bürünmüş. Beni dünyaya getiren doğumlar zincirindeki rastlantısal-gerekli yerim uyarınca, mutlu-çileli beden yapım, heyecandan heyecana yazarlık uğraşım, kat kat dolanıklıklarla süregiden felsefem, ne biçim niteleyeceğimi şaşırdığım bilimsel okumalarım, kimi herkesinkini andıran

kimi andırmayan, dağınık düzenli günlük yaşamım uyarınca, bilinçli-bilinçsiz içiçe örülen sevgi *serüvenlerimde* nice yollar, yolsuzluklar yaşadım. İşte, 60'lardan beri hep Laborit de var bu yaşama gündemimde.

İnsan ve Kent (L'homme et la ville) adlı yapıtı: görülü bir çevirmen ile görülü bir yayınevinin güzel işbirliği ürünü, Türkçe okur-yazarları bekliyor birkaç yıldanberi. Fransızcadan başka bir dilde henüz günışığına çıkmamış ikinci bir kitabın da yakında Türkçeyi şenlendireceğini bildiğimden seviniyorum doğrusu.

Kim ki Laborit? *Fizyoloji*, anestezi, kısıuykusu, derin soğutma, sinir dizgesi, beyin işleyişi üzerinde deneysel ve kuramsal yayınlarıyla kendine özgü bir biyolog. Kendine özgü diyorum, çünkü Laborit, alışlagelen tutumlarıyla bilimadamlarının, bir-deyime, çizmeden-yukarı-çıkma gözüyle baktığı konulara az rastlanır bir tutkuyla sarılıyor. Sözgelimi, insanın kişisel-doğal-toplumsal yaşam öyküsü; saldırganlık, çağdaş kent yaşamı, insan ile makinenin birlikteliği üzerinde uzun uzun durmakta. Bana sorulursa: yürekli bir denemeci, bir bilim-denemecisi Laborit. Çabalarını insan sevgisi ve saygısında toplayan bir yiğit; türümüzün yardımcısı bir yiğit; geleceğimizi kuran yiğitlerden biri Laborit. Sevgi yiğidi diyorum ben ona.

Laborit'ye göre: insan, canlılar türünün bir üyesidir. Canlılar evreninin içindedir insanın yeri yurdu. Özden yapışmaz canlılara. İnsan'ın ortaya çıkmasından önce canlılar vardı, ola ki insandan sonra da sürüp gidecek onlar. Sözcüğün en kuşatıcı anlamında onlara borçluyuz varoluşumuzu.

Laborit'nin satırlar-içinde ya da satırlar-arasında sıklık vurguladığı bu hep bilinen ama nedense unutulmuş temel gerçekliği birkez saptadık mı, insan varlığımıza ilişkin önemli bazı özellikleri kafanıza dank edercesine görmemiz kolaylaşıyor, – ne yazık ki, herkes için çok geçerli değil bu olgu. Böylece, Laborit: insanın, yalnızca “kendim” diyebileceği bir varlığı olmadığını, Laborit’ce “bilimsel” bir biçimde belirttik kılmakta. Salırganlığa ayırdığı yapıtta kafaya çivi gibi saplanan bir dile-getirmesi şöyle: Bizde hiçbirşey bizim değildir. Herşey başkalarının, herşey başkalarıdır.

Boğum boğum deneylerle çıkarımları atlayıp önemle pekiş-

tirdiği yargıyı söyleyeyim: Gel de, birkez ben-başkasıyım inancına eriştikten sonra tırmala başkasını? Hangi akıllı varlık kendi kendine saldırır, daha doğrusu saldırabilir, – saldırır mı hiç?

Biyolojik yönden insanı öbür canlı türlerinden ayıran ana özellikse insanın gelişmiş bir sinir-beyin dizgesi olmasından kaynaklanmaktadır. Ama bu, insanın önemli birtakım gereksinimleri yoktur anlamına gelmez. Tam tersine, bitkiler ile hayvanların duyumsamadığı gereksinimlerdir bunlar. Gereksinim: giderilmeye yönelik eksiklik demektir. Ne yapıp edip bu eksiklikleri ortadan kaldırmak zorundadır insan. Karmaşık, dolayısıyla da gelişmiş, ya da gelişmiş, dolayısıyla karmaşık bir organlar bütünü durumundadır insan; *hep yeniden* ortaya çıkan eksiklikleri kapatma yollarını arayıp bulmak zorundadır sürekli. Laborit'nin aynı kitaptaki bir deyişle: “daha önceki belirlenimleri aşan yeni bir çözüm düşünmek”, işte bu, silinip gitmek istemiyorsa, en büyük görevidir insanın. Beynimizin alın yönüne rastlayan dışsal bölgesine çok iş düşer bu yönde. Evreni baştanbaşa kuşatan tüm evrim boyunca insanda gerçekleşen beyin, genetik yapımızın bu en değerli ögesi, eksiklerimizi gidermemizi, doğal çevremize sözgeçirmemizi sağlar. “Akıl” dediğimiz yeti, “deney” dediğimiz etkenlik, çevreye böyle bir elatıştır işte. Genetik kalıbımızın kullanım alanı beyin en eşsiz, en vazgeçilmez yardımcımızdır. Sinir-beyin dizgemizin en büyük başarısıysa, tasarlama gücümüzdür, düşünme gücümüzdür (Laborit'nin “imagination” kavramında özetlediği güçtür).

Nitekim Laborit'ye göre, “tasarlama yetisi: deneyden kalkarak işleme yetisidir; tüm deneylerden, zaten çoğun bilinçaltı olmuş deneyden kalkarak yeni bir yapı gerçekleştirme, belleğe girmiş olaylar arasında bir ilişki gerçekleştirme yetisidir. Çevrenin ortaya koyduğu ve eski-beynimizin olsa olsa, yarı otomatik biçimde ve belirli bir oylumda çözebileceği sorulara yeni bir çözüm tasarlamaktır.”

Anlaşıldığı üzere, Laborit: canlılara özgü çeşitli evrim ve evrelerin bir birikimi olarak insan beyninin, salt kendi çabasıyla bulup buluşturduğu olanakları, tüm organizma bütününe buyruğuna sunar. İnsan türünü yokolmaktan kurtaran yaratıcı bireylerdir bu bulucular. Kim olursa olsun, hangi yönetim

biçiminde yaşarsa yaşasın, tüm insanların kullanımına açıktır bulucuların sunuşları. Böylece memelilerin ileri düzeyindeki bir canlıvarlık olarak insan, sürüngen beyin için hiçbirzaman sözkonusu olamayacak olan buluşlar, yapabilirlikler gerçekleştirmiş olur.

Oysa sınırlı sevgiye çakılıp kalan insanlar, kişi ve toplum yaşamında, sevilmesi gereken ile sevilmesi gerekmeyen arasına kesin bir varlık-çizgisi çizerler; kendi yaşama çevrelerinin dışına, temelde canlı kalmalarını yoketme doğrultusundaki kötülüklerin en kötüsü gözüyle bakarlar. Dolayısıyla da, en içten: “*bizim çevremiz*” diye adlandırdıkları ortama, herşeyin yeterli önü-sonu gözüyle bakarlar. “Dışta” kalan ne varsa alaşağı! inancıyla, *bu* (sınırlı) sevgi bize yeter de artar kanısındadırlar.

Bergson’dan, Laborit’den sonra, onların açtığı gözlerle nice yiğitleri azçok *gördükten* sonra, gel de sırtını dön onlara; yiğitlik serüvenlerini bırakıp yangel yat o alışageldiğin eski sevgi döşegine, – böyle *diyemeyiz*, böyle *yapamayız*. Diyemeyiz de, yapamayız da. Öyle de, nice binyıllardan günümüze varoluşumuzu sağlayan türlü türlü ölüm-dirim bunalımlarını atlatmamızda bize yardımcı olan *eski sevgi’ye* güle güle deyip “yeni” bilinmediklere mi salacağız kendimizi? Akıllı insanın yapacağı şey mi bu? Bergson’muş, Laborit’ymiş, – adlar adlar bunlar! Okur-yazar “okuncakları”, okur-yazar oyuncakları. Hem sonra: insan dostu olan, tüm insan türünün en büyük dayanağı olan, zaten birbakıma herçeşitcanlıyı ayakta tutan o alışageldiğimiz sevginin bundan böyle de bize nice güzellikler sunmayı sürdüreceğini gözardı etmek nankörlük sayılmaz mı? Aklimızı başımıza alalım. Sözkonusu: canunuz. Birtakım şımarıklıklara kurban etmeyelim olanca varlığımızı...

Dörttyandan üstüme yıkılır gibi olan, ama hiç mi hiç onaylamadığım böylesi düzlemdeki bir karşı-koyuşa *karşı* söyleyebileceğim özetle şu: “Söyleyebileceğim”, diyorum, dalaşma türü şeyler gündemimde yok çünkü. “Özetle”, diyorum: dura kalka yapmakta olduğum şey bu zaten. Bazılarına bıktırasıya gelebilecek bir direngeçlikle, birbirine uzak yakın çeşit çeşit açılardan eskidenberi alışageldiğimiz eski sevginin, tekbaşına, *bundan böyle* bizi mutluca biryerlere götüreceğine *yürekten*

inanmadığımı söylemekten öte birşey değil bu. En değerlisinden pekçok akıllı kafalardan kendi kafama karınca kararınca katına-ya çalıştığım boğum boğum gerekçenin bende bıraktığı “ispat”, “belge”, “bilimsellik” gibi dayanakların içimde oluşturduğu güvenli sonuç bu inanmamazlık.

Durum şu, bence: Eski sevgimizle, eski sevgimizin içinde *gerçekten rahat değiliz artık*. Boş bir varsayım değil bu durum, gerçek. Ağlanası bir insan-dünyası bizimki, gel gör ki ağlamakla biryere varılmaz. Birzamanlar yüzünüzü güldüren sevgi *yetmiyor* biz insanlara.

Nitekim *nicedir*, birzamanlar gerekli ve yeterli olan bu sınırlı sevginin, içten içe itilimle, dışına doğru fırlatıldığımızı duyuyoruz, çoğumuz değilse de birçoklarımız. Sayısız insanın binyıllardır sınırlı sevgiyle başı dertte olduğunu; artık yaşamın bu sevgiye sığmadığını; ya da başka bir deyişle, bu sevginin, yaşamın gidişine ayak uyduramaz bir kerteye düştüğünü, kimi acı acı, kimi umursamaz umursamaz, algılamazlık edemiyoruz.

Biryandan, “sevgi yiğitleri” diye adlandırdığım kişilerin *çığlıkları* (50 yıl öncesinde “çağrılar”, “seslenişleri” diye niteliyordu Bergson bu *çığlıkları*), öteyandan dünyanın dörtköşesine iyiden iyiye yerleşen onarım ve yeniden yapılanma çırpınıları sarmış heryanı. Kişiler, yönetimler, töreler, yasalar kişi-toplum ilişkilerini değiştirmek için zaman, bütçe demeden harcıyor da harcıyor. Kendi açımdan bakınca açık-seçik saptadığım şu: Artık yetmiyor sınırlı sevgiye yönelik bütün bu elatışlar. Az az, çok çok yakınmalardan; küçük küçük, büyük büyük bunallımlardan anladığıma göre, tüm yeryüzü insanları şöyle ya da böyle, tedirgin mi tedirgin. Apaçık dilegetirmeseler de, canlı olarak tüm varoluşa dayanılmaz vuruşlar indirmeye başladı sınırlı sevgi; yetersizlikleri acı veriyor artık canlı varoluşa. İster kişi toplum, ister çevre doğa olsun, insanların kendilerine karşı bildikleri çeşit çeşit *başka’lar*, sözümona güvenli yaşama adına

varlığımızı zırladığımız o sınırlı sevgi'yi orasından burasından *patlatıp* başka'ya açmakta. Ençok da bu durum, teknik gelişmelerin akılları şaşkınlığa uğratan karışık mı karmaşık etkiler ve tepkilerle hem kişi hem toplum katında, insan varlığını, günlük yaşama dek temellerinden altüst etmekte.

İki örnekçik, – küçültücü olmaktan uzak bu niteleme; tam tersine, sınırlı sevginin artık sökmediğini, sökmeyeceğini tartışmasız pekiştiren iki belge ortaklaşa durumumuzu kafalara dank edecek biçimde günışığına koyabilir sanıyorum. Bu örneklerin yardımıyla, tümen tümen ilgisizler değil ama, ilgili herkes kendi özel durumunu belli ölçüde bilince çıkarabilir sanıyorum.

İlkin, dayanılmaz etkileriyle çepeçevre pekçok şeyi yokeden, ya da yoketmek üzere olan modern savaşları hattâ modern-ötesi savaşları gözönüne getirelim. Türlü türlü yıkımlarla, daha yıkımların algılanmadığı yerlerde türlü türlü korkularla daraldıkça daralan sevgi, yani sınırları alabildiğine hızla genişleyen sevgisizlik, o sayısız uğursuz eşleriyle birlikte, insanlığın, belki de en büyük sorunu artık. Bu bağlamda birbirimize söylememiz gerekeni, kulağı duymakta olanlara, söylememiz gerekeni ben de söylüyorum: Binbir dereden su getirerek, dayanılmaz durumu hafifleten, bazan da durumu güllük-gülistanlık göstermeye yeltenen karşı-düşüncelere sakın aman vermeyelim!

O hep bildiğimiz sınırlı sevgiyle olmayacağımızı, olamayacağımızı belgeleyen öbür örnekse şu: İnsanız, birtek kendi canımızı “doğallıkla” güven altına almaya bakıyoruz hep. Bu arada, sevgi, olsa olsa azıcık bir sevgi düşünüyor çevrenin payına. Öylesine bir sevgi *yetersizliği* ki bu, canlı-varlık olarak *öbür* türlerle birlikte, hepimizin üyesi olduğumuz doğa ortamının artık bizi *canlı tutamayacak* biçimde bozulup yokolmasına yönlüyor. Doğanın parçası, çocuğu, ögesi, ürünü olduğumuz için (niteleyişler önemli değil) ayrıcasız hepimiz paylaşmaktayız bu “yazgıyı”. Özde, nice tarihsel birikimlerin bir sonucu olarak kendi kendimize biçtik bu yazgıyı. Öbür canlı türleri değil, ya da “doğa” dediğimiz o kuşatıcı gerçeklik değil, biz kendimiz sorumluyuz bu yazğıdan.

Sınırlı sevgiyle gidiş bu gidiş. Birbakıma, geçmişteki erdemlerin epeyce güzellik saçan başarılarına karşın, böylesi bir

sevgiye sıkıca bağlı kaldığımızda, bundan böyle bizi *ne denli* bir ölüm-dirim tehlikesinin beklediği apaçık artık. Düpedüz sınırlı sevgi, varoluşumuzdan, canınızdan ediyor bizi. Ne kaygı verici dönüşüm bu: eskidenberi yaşayageldiğimiz sevgiyle canca tehlikeden tehlikeye sürüklenip gitmekteyiz. Bu durum, kimi insanları, örgütleri, durumları, devletleri, yaşama çekidüzen verme dileğiyle, (çoğun üzülererek söylüyorum) sınırlı sevgiye daha sıkıca sarılmaya itelerken; tek tek sevgi yiğitlerini de (çoğun sevinerek söylüyorum) eskidenberi bilinegelenden daha heyecanlı, daha duyarlı, daha akılcı, daha kapsamlı, daha özverili çabalara götürüyor.

Hep dediğimin altına basa basa demekten öte birşey kalmıyor bana, o da şu: *Olmuyor*, sınırlı sevgiyle olmuyor! Canlı bir tür olarak insan varlığını, varlıkça yitirmeye götürebilecek kötülerin kötüsü olasılıkların gerçekleşmesini istemiyorsak (her yerde rastlanan uyurgezerlerden başka kim ister bunu?) bilelim, birimiz değil, herbirimiz, hepimiz, başkaca yolu yok çünkü, canlı yazgısınca, biriz, birlikteyiz, bir türüz biz çünkü: Doğal bir varlık olduğumuzu unutmadan, bu varlığı, artık sereserpe başka-sevgisiyle yaşatmak zamanı geldi geçiyor. Herşeyin başı yaşamaktır doğrultusundaki yerimizi alalım. “Doğal” denen sevginin ötesine geçen bir sevgiyle, başka-sevgisince olabildiğince tez donatalım kendimizi. İlkiri lâf izlenimini bıraksa da *kurtuluşumuz* bu sevgi’de, *bu sevgi kurtuluşumuz*.

Sevgimiz *artık* başka-sevgisi. Yetkin bir sevgi mi, yeterli bir sevgi mi bu? Neler getirir, neler götürür bu sevgi? Ya bu sevgiden sonrası? İyi güzel de, bütün bu soruların göstergelik ettiği oylumlar, başka-sevgisini gerçekten aşamadan neyin ne olduğunu nerden bileceğiz, – başka-sevgisiyle hele bir dolu dolu bezeyelim yaşamımızı. Pattadak olacakşey mi bu? Gerekli olmasına gerekli ama, yetkin mi, yeterli mi başka-sevgisi, bile-

meyiz. İnsanız, insana ilişkin pekçok şey gibi bunu da, yaşaya yaşaya *öğreneceğiz*. Ola ki çok engebeli bir nasıl'ı var bunun, – göreceğiz. Başka-sevgisine ilişkin gerçekleşme nasıl'ı önemli benim için.

Demek oluyor ki, sevgi'yi ille de ben'e göre ayarlamaya kalkışmak; sevgi'yi ben'e kilitlemek, sevgi'yi belli ben'ler topluluğu olarak biz'e sınırlı kılmak temelde yanlıştır.

N'apayım öyleyse? Pek etkili olacağını sanmıyorum ama, talihim varsa olabilirim, talihim yoksa bile neden olmasın: sınırla güdülmekten, sınır gütmekten vazgeçelim! Vazgeç! Nasıl mı? Orasını sen bilirsin: vazgeç işte. İstemen yeter, – sevgi'yi gerçekleştir!

Bırak gitsin kendini sevgiye, – şimdi burda.

Başka türlü yürümez dense de, biliyorum: yanılmaların en büyüğü, sevgi'yi ben'e kilitlemek; dolayısıyla da ben'in, salt ben'in varlığına inanmak. Bazan işe yarayan, ama gerçekte hiçbir gerçekliği yansıtmayan dilsel bir çentik, “ben”; düşte düşüncede uyduruk “ben”: Tek patlamayla kendini, uzayı oluşturup milyarlarca yilevreni işleye işleye süregittikten nice sonra Dünya Gezegenini başlangıç okyanuslarıyla vareden gizemin sonsuz görünümlerinde o bir parçacık sıvı durumundaki denizin üstünden yuvarlana yuvarlana geliyor dalgalar... Dilbalıkları, toprak kertenkeleleri, goriller, şempanzeler, dolambaçlı birtakım ardardalıklarla o dik durmayı beceren atalarımızın ataları. Dalgalar, dönüşümler, çevrıntiler... Hep aynı su oylumunun oynak bir düzeyde ine çıka biryerden başka biryere kayıp gitmesi diye, hep aynı şeyin kayıp gitmesi diye anlamamalı bu çevrinti dalgaları.

Kabara kabara gelen dalgalar, enginin içlerine dala dala, oralarda *bambaşka* çevrıntilerle buluşa karışa, durmadan kendinden vazgeçe geçe, kendine birşeyler kata kata, olaydan olaya, karşılaşmadan karşılaşmaya, – sonsuz tek-ben'lerden tek-

ben'lere, birçok sınırlı biz'lerden başka biz'lere akıp gitmekte, değişe değişe.

Olmuşbitmiş bir ben'in, bir biz'in, tek-kışıye, tek-biz'e çerçelenmiş bir zaman kesitinde özce hep aynı biçimde varolması diye birşey yok. Bir masal bu. Tümen tümen insan kuşağının gelenekten, görenekten devşirdiği bir uyduruk bu.

Gerçekte: ben yokum, yalnızca yaptıklarım var. Eskinin biz'i yok, yapılanlar var; yani yaptıklarımız var.

Sev, bırak kendini sevgiye, sevgi ol! Gerçekten açıla açıla seversen, sevgiden başka birşey değilsin zaten.

Ne benim seven, ne sensin seven, ne onlar seven – sevginin varolduğu yerde tektek, birlikte birlikte sevgi edinleri var, eksiksiz, bütün, tam özlü.

Denir ki, nitekim ben de derim, sen de dersin: Seven ben'ler, sevilen ben'ler var. Seven benim, bir de ben'in olmasaydı nasıl severdin! Bırakın ki, çoğun, ben-olmayan-bir-ben'in şusunubusununu, yapıp etmelerini, davranışlarını, şöyle ya da böyle oluşunu, o ben'in boyunu bosunu, elini ayağını, göğsünü kafasını seversin. – Yanlış bunların hepsi birbakıma.

İnsana ne gerekli değil ki, – ama sevgi gerekli, hem de başka-sevgisi gerekli.

Düşünme ve kuramsallaştırma, tasarımı ve düşgücü, dilek ve özlem enginlerine birkez yelken açtık mı, nasıl'ı, nasıl'ını sözetmeyiz genellikle. Görüş, duygu öylesine tutkuyla çekip götürür ki bizi, azıcık durup sormayız: "Peki, *nasıl* gerçekleşecek bütün bunlar?" Aklımızdan geçmediği için değil, geçmez olur mu hiç, duramadığınız için. Bu da, çoğun, gündem doluluğundan ileri gelmekte: Düşlü düşünceler, özlemliler tasarılar dolup doluşup doldurur herşeyimizi.

Başka şeylere zaman ayıracak soluk kalmamasının bir nedeni de: gönlümüzün kafamızın, ateşle ürettiklerini gerçeklikle birtutmamızdır. Gerçi, birdeyime doğal; gerçektir, gerçeklerin gerçeğidir bizim için bu ürünler. Ne ki, kafa gönül künültıları dizi dizi sözcüklerle mantıksal bir dayanıklılığa bürünseler de, kişisel-toplumsal yaşamın zaman-uzay bağlamında yeralmış değildirler henüz; bu bağlamda, öbür öğelerle birlikte bir gerçeklik kazanınanışlardır. Düşünce düşünce istemek, istek istek düşünmek başka, isteneni düşünüleni yaşama geçirmek başka. Gerçekleştirmek budur oysa. Hiçbir kafa-gönül akışı gerçeklik ortamının içine kendiliğinden akamaz ama. Gerçekleşmesi istenenin önemine göre, gerçekleşme ortamının durum ya da durumlarına göre, değişik mi değişik binbir etmen karışır işin içine. Sözgelimi, istenenin ne denli belirgin olduğu; gerçekleştirenin istenç gücü; ortamın çelişkili-uyumlu yapısı, çoğun gözönüne getirilemezse de, büyük rol oynar. Ayrıca, ortamda daha önce yerleşmiş olan gerçeklikler ile ortamda kendine yeraçmaya yönelik gerçekleştirme deneyişleri arasındaki sert ilişkiler nedense hep unutulur, başlıbaşına önemli etmenlerdir

oysa bunlar. Bu bağlamda anınadan atlayamayacağımız bir etmen de, doğru ya da yanlış, kimi “talih” kimi “rastlantı” adını verdiğimiz var ya da yok şeyler.

Şimdi burda başka-sevgisi sözkonusu; öyleyse, “başka-sevgisi” nasıl gerçekleşir sorusu bizim için en eşsiz önemdeki soru. “En eşsiz” diyerek abartılı görünümlü bir nitelemeye başvurmanın nedeni, hertürlü “başka’ya”, hertürlü sevecenlikle olabildiğince kucak açmamız gereğine olan inancım. Fırsat çıktığında dilim döndüğünce, içiyle dışıyla öğrenip benimsemeye; bu arada da türdeşlerime açmaya; onları da buyur etmeye çalıştığım başka-sevgisinin, yeryüzündeki önemli ve değerli pekçok şeyi olanaklı kıldığı kanısındayım. Çok kişinin böylesi “İyimserliğimi” gülünç bulabileceğine aldırmadan söylüyorum: çok kişinin bu kanımı paylaşacağından kuşku yok, yeter ki uygun biçimde düşünölsün.

Gerçekte, bir ölüm-dirim konusu başka-sevgisinin gerçekleşmesi. Onun içindir ki hiçkimse, temel-doğru diye bağlandığı bu düşüncenin, bir düşünce önerisi olarak kalmasına katlanamaz. Tam tersine hemen gerçekleştirmeye geçmeden edineyeceğimiz bir sevgidir başka-sevgisi.

Şimdilik ilk akla gelen: bu sevgiyi elden geldiğince hızla, elden geldiğince yaygın bir biçimde yaşama geçirmek için, elden geldiğince çok kişiye çabucak sevdirmektir. Bu uğurda gelişmiş sesli-sözlü-görsel iletişim ve etkileme araçlarına başvurmaktır. Gelgelelim pek yürünesi bir yol değil bu. Tek akla gelen yolun, her zaman çıkaryol olduğu sanılmasın: zaman zaman işler sarpa sarabilir bu tutunla. Neden ortada: sevgiyi ne denli yumuşaklıkla geniş çevrelerin içine sindirmeye çalışırsak çalışalım, önünde sonunda, sözcüğün ayıkken pek onaylanınayan anlamında, propaganda kertesine düşer başka-sevgisini çekici kılma olanakları. Bilinegelen sevginin “Bu dost, bu düşman!”, “Bunu sevme, şunu sev!” türünden sezdirme, gütmeye ve buyurma işlemlerinden; araçlı-gereçli, örgütçü-kurumlu, bütçeli-baskılı çekidüzenlerden ağzı yanmıştır birkez herkesin.

En iyisi, belki doğrudan doğruya gerçekleştireceğiz diye yollara koyulacağınıza, ergeç karşımıza çıkacak engelleri bilip anlayıp ona göre davranmaktır. Bununla birlikte, başka-sevgi-

sini *gerçekleştirmede* insanı sürçineye götürebilecek sapmaların, zaman yitirmeden, birkaçına değinmemiz yeterli olacak şimdi. İlke gibi şeyler değil bunlar. Çoğun kaskatı dondurur ilkeler gerçekleştirmeyi. İlkelerden sözetmiyorum, engel ve sürçme önleyen yardımcılar diye niteleyebileceğimiz şeylerden söz ediyorum. Amaca el dengeldiğince çabuk ve sağlam varmak için, gözden yitirmememiz gereken tutamaklar bunlar. Gel gör ki bunları yalnızca bilmek olmaz. İşin kolay yanı bu. Bilmenin ötesine sıçrayıp uygulamak gerek; düşünce tutamaklarını gerçeklik tutamaklarına dönüştürmeliyiz.

İlkin, dikkat kesilmek gerek: Başka-sevgisini zedeleyen, azaltan, sulandıran, çarpıtan hiçbir kıpırtıya, eğitime saplanmak doğru değil. Ne denli küçük, önemsiz görünürse görünsün, başka-sevgisini şöyle ya da böyle tehdit eden her oluşum zararlıdır. Çünkü ben-bağnazlığını besler. Başta kişisel-toplumsal alışkanlıklar, öyle çok çeşitli besinleri var ki bu bağnazlığın. Çekiciliklerin tuzağına düşmek işten bile değil. Ama bu böyle diye, başka-sevgisinin gerçekleşmesinde hiçbir yararı savaştırmamak da olmaz. Ayrıca, sevgi darlığı, umulmadık zamanlarda insanı bunalımlara boğduğu için, neyin ne denli yararlı, neyin ne denli zararlı olduğunu bilip anlamak güçtür. Bu bağlamda, zaman etmeni elin ayağın birbirine dolanmasına yolaçabilir. “Daha yeri değil!”, “Şimdi olmaz, sonra!”, “İlerde!” diye diye başka-sevgisini hep geleceğe ertelemek de yanlıştır. Hızla ama güvenilir biçimde, direngeçlikle ama hiçbirşeyi incitmeksizin sarılmalıyız başka-sevgisine.

Bunu söylemek kolay, uygulamak zor; biliyorum, olsun. Amaç önemli, hem de nasıl; gereken yapılmalı öyleyse. Kim demiş, başka-sevgisiyle donanmış bir insan-yaşamının kolay erişilir birşey olduğunu.

Bize yakışan bir tutamak da şu: Herşeyi türdeşlerimizden beklemeyelim. Bu gerçeğin ayrılmaz öbür yüzüyse, herşeyi ben kendim yaparım, diye directmemizdir. Ancak birarada geçerli bu doğrular, tek tek değil. Hepimize çağrı, ortaklaşa çağrımız: başka-sevgisi. Türdeşlerimizle *birlikte* gerçekleştirip tadacağız onu. Birbakıma, özü burda bu sevginin. Kuşkusuz herkese düşen, her kuruma, kuruluşa düşen işler, ödevler, zevkler var.

Gereken, hemen işe koyulmaktır. Ben-şimdi-kendim-burdayım, elimden-geleni-yapıyorum, demeliyiz *herbirimiz*, dediğimizi de *yapmalıyız*. Yaşımız başımız, gücümüz becerimiz ne olursa olsun, hiçbir özel-kişisel çıkar gütmenden, özümüze yakışanı yerine getirmeliyiz. Gündemde öyle şeyler yoksa zaten, ya başka-sevgisi henüz iyi anlaşılınamıştır, ya da henüz gerçekleştirmeye yönelmemişiz demektir.

Kim olursak olalım, nerde olursak olalım, tüm varlığımızla bırakalım kendimizi başka-sevgisine. Bu sevgiyi de, gerçekte “Ben seninim” diye anlamayıp gerçekliğe koymadıkça sözde kalır bu sevgi.

Dile getirmeyebiliriz ama ille de bilmemiz gerektiği için söylemeden edemeyeceğim bir gerçek daha var. Öyle bir sevgi ki başka-sevgisi, gerçekten gerçekleşecekse, birbirine bağlı iki şey olmadan olmaz: Bu sevgi ne kendimizi ne de başkalarını kandırmaya izin veren bir sevgidir. Apaçık yürek ve kafayla, apak dinginlikle gerçekleşir, gerçekleştirilebilir başka-sevgisi. Duruluktur bu sevgi, hiçbir toza, çapağa, pürtüğe yer yok bu sevgide.

İnsan kaynaklı, insan odaklı pekçok gerçekleştirmede olduğu gibi sevgi yöresinde de, hele başka-sevgisine ilişkin tasarlanabilecek tüm edim ve eylemlerde, yumuşacığından bile olsa, zorlamanın hiçbir türüne uzaktan yakından yer verilmemeli.

Ayrıca belirtilmesi gereken birşey şu: Kimse kimseye başka-sevgisi doğrultusunda zorla birşey benimsetemez. Benimsetmeye kalkıştı diyelim, nice boş çabalardan, tatsız sonuçlardan, acı kırıklıklardan kurtaramaz kendini. Zorlamaya yöneldiklerini de dilediği amaçtan ötelere itelemiş olur böylelikle. Başka-sevgisine yaradılışça yeteneksiz kişileri, akıllı gönlü kat kat katı kabuk bağlamış olanları, başka'yı sevmede işkilli davranan, başka'yı sevmekten ürken insanları, gel de “zorla”, kişisel-toplumsal-egitimsel koşullanmalarla, başka-sevgisiyle donat, – olası iş değil bu! Çıkardan korkup çeşitli nedenlerle, bir süre için başka-sevgisine bürünseler bile kandırmacadır bu.

Şuracıkta aklıma geliveren birkaç benzetme, biri öbürüne benzemese de, kuşkusuz tam bundan ötürü, zorlamaların ne denli yersiz olduğunu betimlemeye yeter sanıyorum. Şöyle ki:

bir testi çatlamayagörsün, hangi çeşmeden doldurursan doldur, su tutmaz. Ne güçlü bir matematikçi olursan ol, yanlış kurulmuş bir denklemi çözemezsin. Yeryüzünün en güzel yemeklerini de pişirsen, damağında tat duyumu olmayan birini sofradan hoşnut kıldırma olanağın yoktur. Çamura boylu boyunca yatmış mandayı, hangi sivri değneğidenersen dene, kımıldatamazsın. Ölüyü, n'etsen diriltemezsin.

Üzerinde durulması gereken önemli bir tutamak daha var. Sık sık gözardı edildiği için, ne çok vurgulasak yeridir: Başka-sevgisini yaşama geçirmede karşılaşılacak zorluklardan çekinimeme gerekliliğidir bu. Demesi kolay, orası doğru ama gerçekleştirmesi hiç de kolay değil. Nedeni şu: bilgi işi, bilme işi değil söz konusu olan, bilgiden çok *yüreklilik* işi. "Biliyorum" demekle olmaz, *yapmak* gerek. Kişisel çelimsizlikler, aileden gelen alışkanlıklar, geleneklerden göreneklerden, din-toplum-yasa uygulamalarından ileri gelen öyle çok önyargılar, alışkanlıklar, bağımsızlıklar, sakıncalar, çekinceler sarmış ki insanı. Geçerakçe yapıp etme kalıplarından başka-sevgisine doğru en küçük ayrılımda bile binbir tedirginlik ve tehlike var, binbir tehdit ve yıkım insanın tepesinde. Düpedüz bilmek değil bu, sorumluluklar yüklenip atılmak *gerek* başka-sevgisi evrenine. Yüce mutluluk diye *kendini verenlerin* başarabileceği bir davranış bu. Öyle bir davranış ki, kimse kimseyi kımıldatamaz; çağlarsa, kişi ancak içinden çağlar.

Sevgi yığitleri diye adlandırdığım önderlerimiz sevgi çağlayanları. Hele biri var ki, gençliğimin ilk yıllarına doğru yazına felsefeye canla başla sarıldığım bir sırada tanıdım onu. Çok geçmeden, bir de karmaözgeçmiş yapıtı geliverdi elime. Pek iyi bir şey değil ama, özgeçmişlerden biri, rastlantı demiştim ozaman, öyle bir çarptı ki beni. Bölüm başındaki kapakta üç adlı Ortaçağ-Yeniden-Doğuş imzası: Jordanus Brunus Nolanus, – Nola'lı Giordano Bruno, bugünedek düşüncelerimde bana eşlik eden Bruno.

50-55 yıl önceki zamanlar gözönüne getirildiğinde: okulların en iyisinde okusan da dünya savaşlarından enazgını durmadan kapıları çalmakta; yeni yeni kendini toparlamaya çalışan İmparatorluk çöküntüsü genç bir ülkenin geçim durumları hiç de parlak görünmüyor. Dörtyanından dapdaracak bir sevgi'ye

sıkışmış çekidüzen; o günlerin moda deyimiyle “disiplin” en yüksek erdem olarak belirliyor herşeyi. Adını doğru dürüst niteleyemesem de, bugün artık sereserpe “uygarlık yürekliliği” diyebileceğim bir eğitim-yokluğu çekmekteyim; çevremın çok az sayıdaki güzel örneklerine karşın, kimi açıktan açığa, kimi de neyin ne olduğunu bilip anlamadan yuvarlanıyorum.

İşte ozaman karşılaştım Bruno’yla. Şimdi bakıyormun da: Bruno’nun adı çevresinde onyıllardır, dönüp dolaşıyor yazın-bilim-felsefedeki ateşli uğraşlarım. Durup durup Shakespeare’li, Nietzsche’li, Goethe’li, Brecht’li Bruno sevgilerim; canım doktora babam Heimsoeth’ün Bruno-kitapçığıyla Gentile’den, Koyré’den, Heisenberg’den, Weizsäcker’den hız alan Bruno’da derinleşme-çabalarım, – bunların hepsi öyle işlemiş ki özgeçmişime. Gene de şimdi, eldeki yazı-oylumuna uygun kaçmayacağı bilinciyle, Bruno’da yayılınaya kalkışacak değilim. Dikkat çekmeye çalıştığım ipucunun gerektirdiği bir-iki sözcükle yetiniyorum.

Bruno, başka-sevgisi uğruna canını veren eşsiz bir sevgi yiğidi. Ortaçağ’dan apayrı bir yapıyla öztutmaya girişen Yeniden Doğuş havasındaki Avrupa’da, dar-sevgiye yapışıp kalan okur-yazarlara, dar-sevgide yapışıp kalan din-eğitim kurumlarına karşı-çıkma yürekliliğini gösterdi Bruno. Herkeslerin bilmediğini, bilmekten korktuğunu bilmek; kimselerin anlamadığını, ya da anlamaya yanaşmadığını anlamak; sözümona bilgi çevrelerince aşağısanıp tiksinti uyandıran savlara, dörtelle sarılmak yürekliliğini gösterdi Bruno.

Özetin özeti: sevilmeyen’i sevmeye gözüpek bir er olduğunu belgeledi. Onyediyi yaşındayken girdiği San Domenico manastır okulunun daha ikinci yılında, dinin bağlayıcılığından sıkılıp başkaldırmaya koyuldu. Dinbilimi okumayı bitirince de, büsbütün kopardı bağlarını. Napoli’nin o küçük Nola’sından sonra nerelerde dolaştırmadı ki eleştiri eleştiri yanan gönlünü. Aydınlık bir kafayla, güvenilir bilgi ve hoşgörölü dünya-anlayışı aradığı çileli üniversite kentleri bunlar onun yaşamında: Torino, Venedik, Padova, Toulouse, Lyon, Londra, Oxford, Frankfurt, Prag, Wittenberg, Helmstedt gibi zamanın ünlü kültür merkezlerinde matematik, kozmoloji, doğabilim alanlarına

ilişkin incelemeler yaptı, dersler verdi. Yetkili ve yetkeli devlet kuruluşlarınca yakından izlenirken, her çağda rastlanan kötü dillerin üstüne kustuğu türlü türlü ağılı kusmukların üstüne üstüne gitmekten yılmadı hiç.

Sonunda, çoğun olageldiği üzere: uyduruk bir yargıçlar kurulu karşısına götürüldü (onunkiler tüyler ürpertici Engizisyon adamlarıydı). Sallantısızca sevilip sayılması gereğine inanılan Kilise'yi beğenmediği; İsa'yı pek tutmadığı için 1600 yılı başlarında Roma'da herkesin gözü önünde yakıldı.

Desene, yeni sevgiler yaratıcısı Bruno, kendini sınırsızca sevgiye adanmış bir yiğittir. İşte "sevgisizlik" suçlamasıyla ölüm kararını giydi. Varsın yargıçlara: "Benimle ilgili yargınızı verirken, şimdi bu yargıyı dinlerken benim duyduğum korkudan belki çok daha fazla korkuyorsunuz sizler!" diye seslensin, genelde olan oldu: insanların bir kulağından girip öbür kulağından çıktı sözleri.

Özete indirgediğimizde bence gerçek şu, apaçık: Seviyordu o, – hem de olanca gücüyle, tutku tutku. Nasıl mı, küçücük bir çocukken Nola'daki evlerinin yakınında oturan, kendi gibi küçücük yeğeni Giulia'yı sevdiği gibi,

*Yüksek sevgiye düşüncemi uyandıran
Başka her tanrısallığı gözümde boş kılan,
En yüce güzellikle en yüce iyiliği
Biricik ve katkısız sergileyen
Kızı gördüm ormandan çıkarken,
Diana'yı...*

Tıpkı çocukluktan çıkarken çiziktirdiği bu dizelerde dilegetirdiği gibi, somut somut, bilgi bilgi, sarsılmaz sarsılmaz sevdi.

Sevdiği şey neydi, peki? Evreni, olanca sonsuzluğuyla evreni, varolan-herşeyi, tüm-varlığı özülle canıyla sevdi Bruno. Nitekim, kesin yargı bildirgesinin, kimi satırlar arasına gizleyerek, kimi gizleleiksizin herkesin kulağına küpe olsun dercesine bildirdiği şeydu: Giordano Bruno kiliseyi, papazları, kenti, yöneticileri atlayıp *kosmos'u seviyor*, biricik derinlikte bir varlık gözüyle bakıyor evrene. *Bambaşka'ya* kaptırmış kendini. İşte

bu nedenle, suçunun cezasını çekecek – ölüm Bruno'ya, tüm Bruno'lara!

İşte böyle: bencillere, hoşgörü yoksulu darkafalılara, bağnazlara, ufuksuzlara kurban edildi Bruno, – nice tanıdık tanımadık akrabalarından sonra, adı bilinen bilinmeyen nice akrabalarından önce.

Hep gözümün önünde o: Roma'nın ünlü alanındaki büyük anıtın her kabartmasında dimdik duruyor Bruno. Hem çoğun kılı kıpırdamayan bilginlere kürsüden doğabilimi dersi verirken, hem alttan alta tutuşturulmuş odun yığınının hemen yanıbaşındaki seyircileri, sıkıca bağlandığı yerden izlerken gözümün önünde hep.

Nola'ya gitmedim; Roma'daki anıtı da, içime sindire sindire birkez gezebildim. O da, kimin kim, neyin ne olduğunu tam anlamaksızın bakan bakınan topu topu birkaç meraksız meraklı ile birlikte gerçekleşti gitti. Gene de, ayırdına varsak da varmasak da, değil mi ki insanız, hepimizin içinde Bruno var, hepimizin içinde Bruno'ya yer var.

İnançlarım, ülkülerim, uğraşlarım, merakların onyıllar boyunca yaşamımı çeşitçeşit yönlerde işleyedursun, artıkça arttı Bruno'yla tutkulu bağım. Bruno demek tutku demek zaten. *De gli heroici furori*'ye kaç kez elattıysan, hep yeniden pekişti bu duygum. Bilgi öğretisi konuşması bu ateş; başka bir sevgiyle beslenen hayranlık doyurucu bir bilgelik-sevgi örneği. En soyut fizik, evrenbilim, kozmoloji, mantık, matematik, doğabilim kavramları duygu ve heyecanla doğup duygu ve heyecan doğuruyor bu ateş-kitapta.

Orası öyle: Bruno'nun yapıtlarını baştanaşağı bezeyen o sağlam çıkarımlı "bilgileri", ama bir o kadar da yığıtçe tutkulu uyarıları (keşke böyle olmasa) bilip öğrenmek zorunda değil herkes. Ne de olsa, gürültü-patırtıdan geçilmiyor kültür tarihi, düşünsel geçmiş. Ayrıca: şu eğilimdekilere de yer var, kuşkusuz: Yüzlerce yıl önce Giordano Bruno adında biri öldü diye biz de mi ölelim yani. Oğün bugün zamanlar değişti...

Söyleyeceğim şu: Hepimiz biliyoruz, Bruno'dan günümüze, değişti de değişti zamanlar, – hepten mi değişti, bilmiyorum? Henüz çoğunluk ben'den-olamayanı gönlüne kafasına sindire-

mediği için, hâlâ diri diri yakılıyor insancıklar. Bruno'dan sonra bile artukça artıyor sayıları.

Kim ne derse desin, ben-biz bağnazlığı kolgeziyor yeryüzünde, dün başka yerlerde olduğu gibi şimdi burda da, ama her yerde. Tektük başarılı çabalara karşın, ne korkunç sevgi yoksulu yeryüzü. Anlaşılan, daha nice acılı zamanlar alacak bu durumun giderilip güzelliklere ulaşılması. Gene de apaçık: nelere değmez ki bu güzellikler.

Başka-sevgisinin gündeminde, öneminden dolayı, bol sonuçlu iki noktaya daha değinmeden geçemeyeceğim. Sakınılması gereken iki olumsuzluk bunlar. Başka-sevgisinin gerçekleşmesinde sakınılması gereken iki engel. Gerçi tüm engeller tükeniniyor bunlarla. Amacımız eksiksiz bir tutamak-çizelgesi sunmak değil, nasıl olsa; dikkat edilmesi gerekenlere, ne yapıp edip dikkatleri çevirmek niyetindeyim.

Sözünü ettiğim tutamaklardan biri: zaman etmeni. Gerçekten de, başka-sevgisinin ne denli ivedilikle gerçekleşmesi gerektiğini sağduyusunu yitirmeyen hiçkimse görmemezlik edemez. Çünkü kapsamlı bir bunalımlar odağı durumunda artık sevgi konusu, daha doğrusu dar-sevginin insanları itelediği o yaygın mı yaygın sevgisizlik gerçeği.

Başka-sevgisi doğrultusundaki çekimler heryandan bastırıkça bastırıyor. Unutmayalım ki, daha başlangıçtayız; bizleri, türdeşlerimizi daha nerelere sürükleyip götürecek bu sevgisizlik evreni! Etkileri yan etkileriyle gücü hergün şaşırtıcı hızla arta arta gelişen teknolojiyi kendisine ortak kılan sevgisizlik, bu gidişle, daha neler etmez ki bizlere. Öyle ama elimizi çabuk tatalım diye onarılmaz durumlara da düşmemeliyiz. Ne bileyim ben: "sevgi boş lâf, gitsin sevgi, gelsin teknoloji!" türünden sözümona kökten devrim ne denli saçmaysa; "gitsin teknoloji, gelsin sevgi!" türünden sözümona devrim de saçmanın saçması. Böylesi "devrimlerin" gözaçıp kapayınca dek bir zaman-

kesitçığı içinde gerçekleşerek sorun olmaktan çıkabileceğini sanmak; hele böylesi bir devrimsel atlayışla, kaş-göz arasında başka-sevgisi çağına atlayabileceğimizi ummak, iler tutar yanı hiç mi hiç olmayan bir “iyimserlik”, bence.

Serinkanlı bakınca görüleceği üzere: zaman ister önemli gerçekleştirmeler, başka-sevgisi için de geçerli bu. Gerçekleşmesi için, hakettiği zaman tanınmalıdır başka-sevgisine de: Ne iş işten geçesiye uzatmalı işi, ne de oldu bittiye getirmeli. Genelgeçer ölçeklerden yoksun bu gibi şeyler. Herkes nesnel duruma ilişkin yapı ve oylum uyarınca, doğa-toplum koşulları ile kendi özel durumu uyarınca kararını vermeli. En son tuta-
mağımız, önceki dokunuşlardan azçok belirlediğini umduğum son derece önemli bir görünüm, hemen altını çiziyorum: başka-sevgisi çağını gerçekleştirmenin *tek bir yolu yok*. Birkez katışıksız sevgiyle başka'ya, başkalara yöneldik mi, hemen önümüze serilen şu: Bir açıklık evreni başka-sevgisi. Neler yapmamız, neler yapmamamız gerektiği; neleri yapabileceğim, neleri yapamayacağım kişiden kişiye değişir. Tek değil yürünecek yol. Başka-sevgisine götüren birden çok yol var. Çünkü hertürlü tekçiliğe meydan okuyan bir yapısı, tekelciliğe karşıt bir yapısı var başka-sevgisinin. Sınırlara, güdümlere güle güle diyen bir sevgi, başka-sevgisi. *Başka'yı, başka'ları odaklayan sevmelerin evrenidir*, hep başka başka sevmelerin evrenidir başka-sevgisi.

Başka-Sevgisi Nasıl Gerçekleşir?

Yeri geldiğinde soruları sorularla deşmenin büyük yararı var. Böyle bir konumdayız şimdi. “Başka-sevgisi nasıl gerçekleşir?” sorusu, “Ben-bağnazlığı aşılabılır mı?” sorusuna bağlı, özce. Olanca varlığımızla soralım öyleyse: Ben-bağnazlığı aşılabılır mı?

Her insan bireyinin, kendi özü için, yürekten istekle sorması gereken yaman bir soru bu. Sorar da, sormaz da, orası başka. Deneyişlerden ağzının payını aldım: soruyu hiç mi hiç aklımdan geçirinceykenleri, n’etsem edeyim, bu soruya doğru kımıldatabileceğini pek sanmıyorum. Nasılsa nasıl, kırkıyıldabir soru akla bilince çıkınca çok kişinin: soruyu savsaklayıp geçtiğini; ya da bir-iki çelişimsiz ve ikiyezölü gerekçeyle, soruyu, sonsuza dek aklın-bilincin dışına, altına kovduğunu sıksık gözlemlemiştir. Bu gibilere de pek birşey dinletebileceğim kanısında değilim.

Sayıları az da olsa, soruyu, ciddi ciddi soranlara, yanıtlamak için çırpınanlara da rastladım. Bencileyin ateşle arayan kişiler onlar. Ortak uğraşımızın ne zor uğraş olduğunu hep biliyoruz. Açık-seçik bildiğimiz birşey de: soruyu gerçekten olumlu bir biçimde yanıtlamak için, nice güzel şeyler yaşasak da, birbaşımıza nice zor şeyler yüklenmek durumunda olınamızdır. Bütün yalnız sayılmayız ama: ben-bağnazlığını birkez bırakıp başka-sevgisine yöneldik mi, önemine paha biçilmeyen birkaç yardım kaynağımız olduğunu görürüz. Buna ne denli sevinsek yeridir doğrusu.

Gönlünü, aklını, kulağını başkalarına veren uğraş ortaklarımızın dikkatini çekmek istiyorum bu kaynaklara. Kısa tutulmuş öneriler benimkiler. Pekçok şey borçluyum bu kaynaklara. Uğraş ortaklarıma da yararları dokunacağına inanıyorum.

İlk anacağım: sevgi yiğitleri. Şimdi burda anınakla yetiniyorum; çünkü her fırsatta, bazan da oldukça yayıla yayıla onların sözünü etmekteyim.

Öbür önerimse: doğayla kurmamız gereken özlü ve bilinçli bağ.

Son önerim: ancak ben-bağnazlığını aşarak içine girebileceğimiz başka-sevgisi çağına özgü toplum düzenlenişi.

Birkaç çizgicikle de olsa, bu son iki öneri üzerinde azıcık duracağım şimdi.

Söylemekten bıkip usanmadığım bir temel-gerçeği en başa koyuyorum: *Doğal* varlıklarız, canlıvarlıklarız biz insanlar. Bu temel gerçekliği, nedense çoğun yapılp edilenlerin tersine, hiç mi hiç unutmamalıyız. Böylesi unutkanlık, *en korkunç* yıkımdır biz insanlar için.

Yineliyorum, hiçbir çekinceye kapılmadan, zevk ve teşekkürle içimize sindire sindire bilinen yaşamımız, bilip uygulamamız gereken bir *özgerçeğimiz* var: herbirimizin insan olarak doğal birer *canlı-varlık* olmamızdır bu. Doğanın evrimi içinde milyarlarca yıl sonunda ortaya çıkan bazı canlıların dünyaya getirdiği canlılarız biz. Uzun süreler boyunca çeşitli koşullarda çeşit çeşit etkileşimlerle oluşan bazı ayrıcalıklar dolayısıyla, öbür canlılara özgü kendiliğinden sürüp giden yaşamdan, böylece doğadan insanı ayırır gibi olan bazı ayrıcalıklar dolayısıyla insan-doğa ilişkilerini sislendiren birtakım örtülerden, yanıltıcılıklarından kendimizi sıyırmamız gerekiyor. Canlı-varlık oluşumuz, eti kemiği kanıyla heryönden tüm doğa'nın bir parçası olarak belirliyor biz insanları. Doğa'dan, doğa içinde, doğa ile *birlikte* varız. Neysek, ne yapıp ediyorsak ordayız: payımıza düşen doğadan, doğanızla doğada. Durup durup bazan içimden sezip kavradığım üzere: köklü kökenli bir duygudaşlıkla doğaya *bağlıyız*. Demek ki, heryönden, onunla uyarlık ve uygunluk içinde sürdürmek zorundayız yaşamımızı. Öyleyse doğaya-*bakım* kendimize bakım anlamına gelmekte.

Kimi modalara bulaşan çağdaş çevrecilerle, çağ-ötesi çevreciliklerle ilgisi ilişiği yok bu saptamaların. Belki onların da esinlendiği biyolojik araştırmaların yargılarından derlenmiş bir tutam gerçek bu saptamalar.

İşte bu saptamalardan öğrendiklerimin bende bıraktığı bilgi tortularından çekip çıkardığım kadarıyla, bir canlı-varlık olarak şöyle düşünüyorum kendimizi: Bugünedek süregelen doğal yaşam çizgimiz ben-bağnazlığına götürmüş bizi, – sözcüğün çağdan çağa türlü bildirimleriyle ben-bağnazlığına. Gene de böylesi bağnazlığın, doğal bir yazgı *olmadığı* inancındayım. Ben-merkezciliğine, bencil tekyanlılığa, ben-üstünlüğüne, ben-değerine ilişkin biricikliğe gen'lerimize kazılı değişmez bir gerçek gözüyle bakılamaz. Bu konudaki bilgilerimiz, dilediğimiz tüm verileri henüz vermiyor bize. Ne zaman vereceği de bilinmiyor. Belki hiç erişemeyeceğiz bu verilere. Öyle ya insan-olmanın sonuna gelmiş değiliz. Kimi gülümseme, kimi ürküyle, kimi direngeçlikle umuyoruz: sayımı dökümü yapılamayacak kadar çok insan kuşağı yaşayacak doğanın bundan sonrasında da.

En incesinden deneylerin, en keskin akılların günüşiğine koyduğuna göre: Doğa'nın –deyim yerindeyse– insana, ben-bağnazlığı türünden aşılmasız bir yaşam çerçevesi öngördüğünü, anladığım kadarıyla, söylemek için sağlam denebilecek kanıtlar yok elimizde. Ben-bağnazlığı aşılabılır öyleyse, – neden aşılmasın. Ola ki doğa, değişmez bir planı var mı yok mu hiçkimse bilemez ama, bundan sonrası için: biz insanların da katkısıyla gerçekleşebilecek olan başka-sevgisine açıktır.

Bize düşen: denemektir, girişmektir, yaşamaktır. Aklımızla sevgimizle kendimiz için uygun bulduğumuz yola girmekten çekinmemeliyiz.

Durup durup akli kurcalayan: "Planda yoksa gerçekleşmez!", "Hiçbirşey yapamayız.", "Plan böyle!", "Zaten planda yok!", "Bırakalım kendimizi!" gibisinden kestirip atmalar sağduyunun hertürlüsüne karşı çıkmak olur. Hele: "Öyleyse tek çıkaryol ben-bağnazlığıdır. Gelin bırakalım kendimizi, istesek de istemesek de biz buyuz!" demek çarpıklıkların en çarpığını kendine yaraşır görmektir. İnsan için bundan daha saçma ne tasarlanabilir ki.

Oysa, akıl deney gerçekliğinin bizesallantısızca tanıdığı hak şu: Bir doğa varlığı olarak doğaya aykırılık içinde *olmamalıyız*. Doğaysa, ancak ben-bağnazlığının aşılmasıyla gerçekleşebilecek olan başka-sevgisine ilişkin hiçbir doğal engel, hiçbir doğal

yasak, hiçbir doğal olmazlık içermediğine göre, vargücümüzle bu sevgiye yönelelim.

Canlı bir doğa varlığı olarak yapmamız gereken bu. Başarabiliriz. Sevgi yiğitleri, başarılı örnekleriniz. Biz de başka-sevgisini gerçekleştirmeye yönelelim. Deneyelim. Göreceğiz.

Katlı mı katlı, dolanık mı dolanık, karmaşık ını karmaşık, eski ve yaygın bir insan-tarih-toplum görünümü ben-bağnazlığı. Kuşkusuz, birçırpıda betimlemek olası değil. Geniş tutulsa bile, tüm özellikleri birarada toplayan, genelgeçer bir betimlemesi yok, kuşkusuz. Hele herkesin uzlaşım sağlayabileceği bir ben-bağnazlığı tanımı, boş hayal doğrusu. Kişidenkişiye, toplumdan topluma, zamandan zamana hep değişen bakışaçıları uyarınca bu böyle. Yapılabilecek en aklayakın şey, düşünsel gereksinimlerin izini sürüp ben-bağnazlığını, bir oyandan bir buyandandeşmek belki de. Nitekim böyle bir yol tutturduk gidiyoruz bu denemede.

Gene de şimdiyedek azçok yol aldığımız kanısıyla, ben-bağnazlığının aşıldığını gösteren bir ölçek beliriyor önümüzde. Kestirmeden gidelim, o da şu: Nerde tiksinti varsa, orda ben-bağnazlığı var; nerde tiksinti yoksa, orda ben-bağnazlığı yok.

İlk bakışta uygun gelse de, şöyle bir karşı-koyuşla yüzyüze gelebiliriz: “Sevgi” ile “nefret” (“tikinti”), hangimiz bilmez ki, çok kullanıldığı için olacak, tekerleme kılığına bürünmüş karşı kavramlar bunlar. Anlamca: birinin içeriği, öbürünü hepten dışta bırakır; birinin kapsamı, kesinkes öbürünün dışındadır. Bir-biriyle bağdaşmayan, birbirini iten gerçeklikleri yansıtır “sevgi” ile “tikinti”. Öyleyse, “tikinti” de “sevgi” kadar karmaşıktır. Psikolojik, toplumsal, fizyolojik tarihsel bakımdan bu böyle. Desene sonuçta, pek çıkaryol değil yolumuz.

Öyle olduğunu sanmıyorum: ister bedene ilişkin kımıldarlarda, ister davranışlarda, ister eylemlerde, ister yapıtlarda görün-sün, nerde görünürse görünsün, “sevgi”nin tam karşıtı diye an-

ladığımız “sevgisizlik” anlamındaki tiksinti’ye ilginç bir özellik yapışık, apaçık ortada hep: Ne denli örtülere sarılırsa sarılsın, ne denli peçelerin ardına sinerse sinsin, ne denli karanlık-alacakaranlık kıyibucaklara gizlenirse gizlensin, hemen görülüp algılanır sevgisizlik. Böylesi bir algılama için özel yetiler gereksizdir. “İşte tiksın!” dedik mi, sonradan “Ah yanılmışız!” diye çark edişimize son derece az rastlanır. Tiksintiye ilişkin saptamanın köreden direngeçliğinden dolayı değil, tiksintinin kuşku ve düzeltiye yerbırakmayan apaçıklığından dolayı bu böyle. Nasıl, genellikle yalanın, utanmanın, içtensizliğin sallantısızca ayırdına varıyorsak, işte tiksintinin varlığını da öyle şaşmazlıkla bilip anlarız.

Gerçekliği, önemi, yapısı ne olursa olsun, kendinden saymadığı kişilerden, daha da başka varlıklardan, nesnelerden tiksindiği içindir ki, ergeç ben-bağnazı olur insan. Aynı şeyi, öbür yüzüyle şöyle dilegetire biliriz: ben-bağnazı olduğu içindir ki, kendinden saymadığı kişilerden, nesnelerden, daha da başka varlıklardan ergeç tiksınır ben-bağnazı. Tiksınmanın, azçok da olsa, bulaştığı sevgi biter; kolay kolay azla kalmaz zaten tiksınma.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken nokta şu: Tiksınmanın başgösterdiği yerde hızlı bir sevgi yitimi ağır basar. Aynı sonuç ters durumda da geçerlidir. Kısaca: tiksınmek, tümünden sevmektir; tümünden sevmemekse, tiksınmaktır.

Hep tiksınmayla *birlikte giden* ben-bağnazlığı, sınırları epeyce belirtik biçimde çizilmiş olan dar bir sevgi-çevresinin dışındaki herkesten, herşeyden: sevgi esirgemek; sevmediğini düşman bilmek; düşman bildiğini de ortadan kaldırmaya yönelmektir. Hem sözcük mantığı hem de bu mantığın yansıttığı gerçeklik gözönüne alındığında, aykırı görünse bile, mantığa da gerçekliğe de uygun şey şu: Ben-bağnazlığı, birdeyime belli bir sevgi hatırı için, ya da belirli bir sevgiyi ayakta tutmak için, tiksinti ile saldırganlık anlamına geliyor. Tiksinti ile saldırganlığın işbirliği yaptığı yerde “belirli” diye nitelense bile, sevgi’den söz etmek hiç de rahatlatıcı bir durum değil. *Biryanda*: özüm, özümeye yakın bildiklerim, özümünden şeyler, benim olan, benden olan herkes, herşey, bizler, bizimkiler, dar dar geniş geniş bizlere benlere bağlı sınırlı sevgiler; *öteyanda*, bol bol tiksinti ile saldırganlık, bol bol saldırganlık ile tiksinti.

Böylece, tiksınmaya parmak bastığımız her yerde, ben-

bağnazını da “İşte bu!” diye göstermekteyiz. Ben-bağnazının sürekli besinidir tiksınme. Tek sözcükle: ben-bağnazlığının tiksınmeye özdeş olduğunu söylemek, hiç de yanlış bir saptama yapmak değildir.

Karmaşık bir gerçeklik küt bir söyleyişle yansıtılıyor gibi görünse de, karmaşık bir gerçeklik kestirip atılıyormuş gibi görünse de, tiksınmeyi ben-bağnazlığının ölçeği diye anlamak, gerçekliği belli bir oranda anlamaktır, kuşkusuz. Bu kadarcık bir anlayışla yetinemeyiz ama. Ne de olsa, “olumsuz” yönden bir anlayış bu. Öyle ya, gizlisi saklısı yok bunun, çoğun eksiklik, erdemsizlik olarak pek yakıştırmayız tiksınmeyi kendimize. Ben’e, bize yapışık bazı (dar) sevgilerin zorunlu koşulu diye değerlendirilse de, sevgisizliktir tiksınme; sevgisizlikse, daha dilsel belirlenimiyle bir olumsuzluktur. Bırakın ki bir gerçekliğin ayırdına varmak için sıklıkla başvurulsa bile, yalnızca olumsuz bir ölçekle yetinilmez genelde. Nitekim, ancak ben-bağnazlığı aşılınca olanca görkemiyle ışıldayan başka-sevgisine (deyimi ille de kullanacaksak) “ölçek” istediğimizde, bu ölçeğin “olumlu” diye niteleyebileceğimiz bir ölçek olmasını isteriz. Yani ben-bağnazlığının yokluğunu dolambaçlı yolla saptamaktan çok, başka-sevgisinin varlığını, düpedüz yolla saptadığımız bir ölçek. İşte böyle bir ölçeğimiz de var. Hem de hemen elimizin altında kolaycacık erişebiliriz bu ölçeğe. Tam bilincinde değilsek bile, her zaman verimlendirdiğimiz bir ölçek bu, her yerde geçen bir deyimle: *sereserpe paylaşma*.

Şimdi bakışlarımızı ne denli bu *paylaşma* kavramı üzerinde toptasak yeridir. Hem kavramın adımbaşındabir kullanışında yitip gitmemek, hem de başka-sevgisini içten anlamak için “paylaşma” kavramının oynadığı candamarı rolü önplana çıkarmanın gereği var.

Başka-sevgisi’ndeki paylaşma, rasgele bir paylaşma değil, kuşkusuz: ortadaki malı, birden fazla insanın aralarında bölüşmesianlamına gelmiyor. “Bu benim, şu şunun!”, “Ben bunu alıyorum, sen şunu al!” türünden işlemlerin olup bitmesi gözüyle bakamayız. ‘Al-ver’ işi değil üzerinde durduğumuz paylaşma. Ekonomik özlü bir söz-iş uyuşması, bir ortaklık barışı diye yorumlanamaz.

Başka-sevgisi: bir duygu ve eylem birliği, bir duyarlık katkısı, bir yardım bağışlanmasıdır. Belki de en açık-seçik gerçekleştiği ortamlar, acılı ortamlar. Başka bir insanın, ya da insanların gerçekten acı çektiği için, acıya katlanmaya savaştığı bir durumda *başkasının* acısını hafifletmek, dindirmek için: duyarlık, para, zaman, iş, hizmet sunmaktır paylaşmak. Bende nasıl olsa bol bol varolan birşeyin, eksilince bana hiç de zararı dokunmayacak bir bölümcüğünü, başka birine uzatmak, – hiç de böylesi şey değil sözünü ettiğim paylaşma. Hele hele salt düşünmede, acıyla bağ kurmak hiç değil. Olabildiğince doğrudan doğruya, vargüçle aracısız bir duygudaşlıkla *başkasının* acısına ortak olmak; o acıdan, durumun izin verdiği oranda sereserpe pay devşirmek; o acıyı bölüştürmektir paylaşmak.

Hep aydınlık aydınlık diye diye acı-tatlı kıvrana kıvrana sevinen biri olduğum için. elimde değil, herkesi ortak etmeye çalıştığım bu doğrultuda, ha-şunu ha-bunu derken, dilediğim her kıyıbucağa uzanamadıysam da, başka-sevgisini, bazı ilginç yönleriyle azçok görebileceğimiz güneşiği sağlandı gibime geliyor. Birtakım özenleri, tedirginlikleri, kapanıklıkları göze almak gerekse de, nerden bakarsak bakalım, hiç çekinmeden dile getirebileceğimiz o aydınlık da şu: *Aşmaya* dayanıyor başka-sevgisi; bu aşmaysa, hepimizin çok iyi bildiği o ben-bağnazlığı adını verdiğimiz 'şey'e ilişkin bir aşma. Hiç dilegetirmesek de, kendi ben'imizin biricik varlık olduğu inancını; kendi ben'imizin en önemli ve değerli ben olduğu inancını biryana bırakmaktır bu aşma.

Yalın bir olgu değil bu, son derece karmaşık bir ögeler-bileşkesi. Nasıl bir bileşke, peki? Kavramlara dökemesek de, kendi içimize yönelelim, nasıl bir bileşke olduğunu bilip anlarız azçok.

Genelde, dobra dobra dışa vurmasak da, hepimiz şöyle der gibiyiz, şöyle deriz içten içten: Herşey bana bağlı; yalnızca ben varım; benim, ben, – evrende herşeyin odağıyım işte. Sakınca bunun neresinde; sen kendin için öyle düşünmüyor

musun sanki, – “sen” diye birşey kaldı mı ki, herşey ben’imin hatırı için.

Tüm varlığım ben, tüm varlık benim. Düpedüz bir indirgemecilik değil bu. Ben’e sımsıkı kapanmak: zaman zaman tatsızlıklara, umulmadık bunalımlara da sapsaksak, çok seyrek de olsa özümüzün ötesine geçip doyumsuz sevinçler de yaşasak, herbirimizin gittikçe pekişme kazanan başözelliliğimiz bizim. Bu özelliği dokunulmaz kıldığı düşünülen yaşantıysa şu: Ben’im olmadan hiçbirşey var değil. Başka türlü dendikte: “özçıklarlar” diye nitelenen uzanırları bir an gözetmesek, varlığımız elden gitti gider.

Oysa serinkanlı düşündüğümüzde, gerçek şöyle: Gerçi kendim varolmasam, hiçbirşeyden haberim olmaz. Gelgelelim ben olmasam, ben olmadan da başka şeyler var. Benden öncesinin bir yerinde var olmaya başladım, benden sonrasında da var olacak o şeyler. Özçıklara gelince, asıl bu çıkarların kölesi olmakla bu çıkarları zedeler insan. Bu çıkarlara en yararlı davranış, asıl, bu çıkarların ötesine geçmektir. Nitekim ne mutluluk birçok yerde böylesi durumlara dörtelle sarılmak.

Gel gör ki ben’i salt varlık bilip ben’e kapanmak – ben-tutuculuğu, ben-saplantısı, ben-yobazlığı bu. Aydınlatıcı bir ışığın içindeyiz artık: özden gelen bir istek bu, gelip geçici bir istek değil. En içimizin yönergesi: Ben-bağnazlığını aşmak gerek, özellikle başka-sevgisi için gerekli bu. Bu sevgiyi gerçekten yaşamak için, onsuz-olmaz bir koşul. “Koşul” diye tekil dile getiriliş aldatmasın bizi. Koşul’dan çok koşul’lar sözkonusu. Çünkü türlü türlü *başka*’lar içermekte başka-sevgisi: Türdeşler, yabancılar, uzaklar, evren, düşman, kendi-ben’imiz-olmayan, kendi-ben’imizle özdeş kılmadığımız, ben’imizin sınırları dışında kalan, ben’imizden bildiğimiz *biz’in-ötesine geçen* ne tasarlabilirse herşey. Sevgi’de ben-bağnazlığını aşmaktır bütün bu başkalara açılmak.

Nasıl aşacağız, peki, bu ben-bağnazlığını? Pekise pekise böylesi içe işlemiş olan; böylesi gelenek ve göreneklerle, eğitim öğretimle, nerdeyse iç-itilimlere dönüşen; birey olmanın gerçeklik ve mantık temeli gibi görünen ben-bağnazlığı nasıl aşılacak, peki? Akla gelen ilk olasılık, benzer pekçok yerde yapılanı yapmak: Bir yolunu bulup ben’i bırakmak.

Eskiçağdan beri Doğu'da Batı'da pekçok yandaş bulagelen örgütlenmeler, genellikle, "tarikat" diye adlandırılan gelenekler akla geliyor bu çerçevede. Ben'den türeyen, ben'e ilişkin çeşit çeşit gereksinimlere, türlü kanıtlar ileri sürerek, sanki yokmuş gözüyle bakmaktan güç devşiriyor bu örgütler.

Hepsinin candamarysa: Ben'in zorlayış ve sürükleyişlerine kulak asmamaktır; böylesi aldırıışsızlıklar iyiden iyiye üzünce de, ben'den fışkıran istekleri, zor kullanarak ezmeye yeltenmektir; bu uğurda sayısız acılara katlanmaktır. Pekçok ünlü ozanın, ermişin, dinadamının, düşünürün savunduğu bu yolu; birbirinden görkemli kuruluş ve kurumların yüzyıllar boyunca ayakta tuttuğu, ya da ayakta tutmaya çabaladığı bu yolu, ne yalan söyleyeyim, pek sevmedim. İnsanın kendi özünü eze eze yaşamasına aklım ermez; sağduyuma aykırı mı aykırı bu yol. Gerçi bu yolun her yolcusuna içtenlikten uzak gözüyle bakmıyorum. Her yol'cu kendini ve çevresini kandırır demiyorum. Hayran olduğum bazı dil sanatçıları da bu yolcular arasında. Bilemem, kimsenin içinde değilim. Kuşkusuz hep saygı duydum inanarak bu yolda gidenlere. Asıl konumun bu olmadığını unutmuyorum, uzatmayacağım.

Kendim için söylediğimi yineleyip geçiyorum: Kimileri ne denli tatlar devşirirse devşirsin, bana göre değil öz-ezerlik. İçten gelmedikçe hiç mi hiç girişmemeli böyle işlere. Kolay kolay içten gelesi şeyler değil zaten.

Kişi-toplum varlığına yakışır değerleri türlü türlü kinlere, suçlara, tekyanlılıklara bulaştırarak türlü türlü bağnazlıklara sürükleyen korkunçlukları aşmanın ilginç bir yolu, Felsefenin Tarihinde karşımıza çıkmakta. Bu yolun ünlü yolcusuysa Arthur Schopenhauer. Düşünsel başlangıçlarımda coşkuyla onayladığım, ama nedense yaşama gündemimde ancak zaman zaman başvurmayı yeğlediğim bir yol bu.

Schopenhauer, anaçizgilerini ta gençliğinden beri belirttiği, onyıllar boyunca değişik açılardan onarıp geliştirdiği çekicilik saçan bir felsefe dizgesinin yaratıcısıdır. Çoğun ne yazık ki kabataslak bilinen, buyüzden acele çırpıştırılmış birtakım yaftalarla damgalanan bir felsefe bu. Gel gör ki, bazı bilgi-öğretisi ve mantık zorlukları ile dil tuzaklarının üstesinden gelerek tümü

okuyan, hele Schopenhauer'in dilini okuyan için tadına doyumayan bir felsefe şöleni bu. Onyıllardır şölenin içindeysem de, Schopenhauer felsefe kuramının her yönünü yöresini onaylıyor değilim. Ne temelde evreni kötümser gözle görüyorum, ne de evrenin, özde, biz insanlardakini andıran bir isteği olduğuna inanıyorum. Ne Schopenhauer'in, Hobbes'tan alıp güç kazandırdığı bir tekerlemesini, "insan insanın kurdudur" görüşünü paylaşıyorum; ne de başım dinç yaşayayım diye, Schopenhauer gibi, ince ince matematik denklemlerini andıran birtakım öz-koruma hesapları yapmaktan yanayım.

Ayrıca: Ben'e yapışık o canlı-kalma içgüdüsünün, ben'deki o dirilik güdüsünün, herbirimizdeki o köklü istencin, birbirini kollayan birsürü akıl yürütmeleriyle, mantık çıkarımlarıyla giderileceği kanısında değilim Schopenhauer gibi. Hiç olası şey mi öz-istencin o eşsiz güçlü yüklenişini Schopenhauer'in "die Ertödtung des Eigenwillens" ("öz-istenci öldürme") işlemiyle bir akıl-mantık karambolüne getirerek silip süpürmek. İstenç: saltakıl becerileriyle yokumsanabilecek yapay, cılız bir gerçeklik değil; gerçekliklerin gerçekliği o. Akılcılığın hertürlüsüne hep meydan okuyacaktır, ona ne kuşku. Ne ki, aklımızı akıllıca kullanıp istenci tedirginlik verici olmaktan çıkaralım, diyor özetle Schopenhauer.

Heryandan öyle bastırıyor ki istenç evrenin kıyıbucağına, öylesine derinden sinmiş ki heryana, evrenin özgücü o. Böylesi gücü akılla söküp atmak, olsa olsa, boş, bomboş bir düştən başka birşey değil. Şimdi gel de bu bağlamda Schopenhauer'in yürekli bir sözünü anımsama: "çıkart gütmez akıl, istenç, evrenin yanlışları ile delilikleri üzerinde bir koku gibi yükseliyor." Desene, bilgelik de sökmüyor gücü büyük istenç karşısında. Bunun en belirgin gerekçesiye şu: "öyle öznel ki insanların çoğu, temelde kendilerinden başka hiçbirşey ilgilendirmiyor onları."

Söylemeye gerek yok: Schopenhauer "çıkart gütme" ile, "öznellik"le, insanın "kendi kendisiyle ilgilenmesi" ile dönüp dolaşıp o hep "ben!" "ben!" denen olguya dayanıyor. Bu olgunun günlük yaşama yansımasıysa, kısaca, şöyle betimlenebilir: Önüne hiçbir dalgakıran dikemediğimiz istenç gürül gürül akan bir çağlayandır, doymak nedir bilmeyen gereksinmelerle

sürdürür kendini. Sen, gidere gidere önünü keserek durdur-
maya çalıştıkça, daha da coşkuyla yeniler de yeniler kendini.
Ne edersek edelim düzeltilmez bir evrensel durum bu: sağlığın,
malın, gücün, paranın hepsi benim olsun, hepsi bana! Yetmez
elimdekiler, daha çok isterim! Daha çoğu benim olsun! Hepsi
benim olsun! – Açıktan açığa dilegetirilmese de, her ben'in, her
istencin doymak nedir bilmeyen bir ağız olarak herşeyin yönel-
tisi bu: İnsanların, birbirini yemesi, “vahşi insanların birbirini
yemesi” (Schopenhauer'in söyleyişiyle, “die Wilden fressen
einander”) kaçınılmaz birşey bu ortamda.

Anlaşıldı sanıyorum: bireysel istenç ölmez, öldürülemez.
Kim n'etse başaramaz bunu. Schopenhauer'e göre, insan için,
kala kala tek çıkaryol, istençten kaçmaktır: Bunu başarabilense
yalnızca *sanat*'tır. Çünkü olanca varlığıyla insan, birtek sanatta,
salt seyreden bir varlığa dönüşür. Çıkargütmez bir tatlanmay-
la kendini sanat yapıtlarına bırakan insan için, “ne sevme ne
kin duyma” (“weder lieben noch hassen”) diye birşey kalır.
Sanatın üstün başarısı istençsiz bakışa buyur etmektir insanı.
Yantutmaz, tutkuya kapılmaz, özünü kollamaz bir varlığa (ya da
yokluğa) bürünen insan için en yüce kurtuluştur bu. Çünkü an-
cak sanat algılayıcısı olarak özistencin ağır baskısından sıyrılır
insan. Bunu en iyi sağlayan doruktaki sanatsa *müzik*ti. Şöyle ki
müzikte: anlamlara, dolayısıyla düşüncel-duygusal istenç çağ-
rılarına iteleyen çağrışımlara yer olmadığı için Schopenhauer'e
göre, evren istenci de, bu istencin kopyası bireysel istenç de
silinip gider, – daha doğrusu müzik *sürdüğü sürece*, gerektiği
gibi algılanıyorsa, istenç ya da istenci anımsatan ne varsa herşey
yitip gitmiştir artık. Kuşkusuz, sonra gene: hırs, çıkar, yantutma,
bağnazlık... Müzik sürdüğü sürece, kuşkusuz, bunların hiçbiri
yok ama. Değil mi ki çaresiz, müzikten sonrasına katlanacağız,
hiçten iyidir ne de olsa. Başka türlü dendikte: sanatla başbaşa
yaşam, özgürlüktür. İstencin neden olduğu tüm bağnazlıkların
aşılmasıdır bu kurtuluş aşaması.

Elverdiği oranda sanat yapıtları yaratıp sanat yapıtları algı-
lamaya yönelmek gerekiyor öyleyse. Sereserpe böyle derken
Schopenhauer'den azıcık uzaklaşıyorum, ama hepten değil sa-
nıyorum. Schopenhauer'e nesnellikçe büsbütün uzak düşme-

yen bu yorum uyarınca: Bencilliği birtürlü bitmeyen ben; bu bencilliği, kendini kandırmaksızın güvenilir bir biçimde aşmak için, sanata, özellikle de müziğe *bırakacaktır kendini*.

Tüm çekicilikleri biryana, kim ne derse desin, başka-sevgisi yiğididir Schopenhauer benim için. Gerçi onun, tutarlı bir sonuca varışla dolaylı dolaysız söylediği gibi hep sanatla yaşamak olası değil. Herzaman, her yerde, herkesin kendini sanata bırakması olası bir durum değil. Böylece, ben-bağnazlığına ilişkin sorunlar düğümünü büsbütün çözen bir felsefe dizgesi ortaya koyamıyorsa da, kısa süreler için bile olsa, düğümleri çözercesine bir gevşetme olanağı sunuyor Schopenhauer.

Sorun olanca canlılığıyla hep önümüzde: Tümüyle ben bağnazlığını nasıl aşarız?

Ben'i öldürmeye yeltenmek saçma: Yaşadığımız sürece o da yaşamakta. Ben'e benliği unutturmakla da oyalanamayız. Kısa kısa süreler geçip gidince yeniden avucunun içine alır herşeyi.

Ben-bağnazlığını, ben-olan ile ben-olmayanı kesin sınırlarla birbirinden apayrı tutmaktan kaynaklanan ben-bağnazlığını tümünden aşmanın tek yolu: bu sınırları *gerçekten* ortadan kaldırmaktır. Buysa, ben'in, hiçbir sınır tanımaz sevgide ben-olmayan'ı sevmesiyle gerçekleşir. Çok, çok zor ama olmayacak şey değil. Olunca da, devrimlerin devrimi. Sevmek, istemek, gerçekleştirmek ben'in özbaşarısı. Sevmeyen ben olmaz, varlığı buna bağlı. Nitekim, sınırlı sevgiyle de olsa, kendisine, kendisine yakın bildiklerine, kendisini bağladığı çeşit çeşit biz'lere yönelttiği sevgiyle bugünedek ayakta kalabilmiştir insan. Gelgelelim, değil mi ki bu böyle gidesi *değil*, değil mi ki ben'e bağnazca yapışık *yürüyemiyor* yaşam, ben-bağnazlığının ötesine geçmek gerekiyor ozaman.

Gereken yapılacak öyleyse: Ben, eskiden ben-olmayan diye bellediği ne varsa herşeyi tüm sonuçlarıyla sevecek. Buyruk-su bir gerçek olmaktan çok içten fışkıran bir sevgi bu. İlle de

ben'e ben diyeceksek, ben artık kendisi olmayan herşeye sevdiği bir sen olarak yönelecek. Bu yepyeni sevgi, sevgiye eşlik eden herşeyle birlikte sınırsız bir sevgi olarak gelişe gelişe sürdürecektir kendini. Öylesine sınır-koşul tanımayan sevgi ki, yaşamak için zorunlu bir sevgi olmaktan çıkacak, sevmek için yaşamak isteyecek insan. Tıpkı eskiden, sınırlı sevgi gerçekleşsin diye yaşamını kurban edenlerde olduğu gibi. Şimdilik daha iyi dilegetiremiyoruz, işte böyle birşey. Dil, yaşamının aracı çünkü, yaşadıkça daha uygun bildirimlere varmak umudundayız.

Ben'den başka'ya bu geçişe, daha doğrusu, bu büyük atlamaya, türlü türlü direnişler, saldırılar karşı çıkacak, ona ne kuşku. Binlerce yıla iyiden iyiye yerleşik ben-bağnazlığı gibi bir alışkanlıktan, ben-yobazlığından beklenebilecek yanıt biçimi bu zaten. Ben-bağnazlığına özgü bu saldırılı yanıtı, başka-sevgisine özgü geniş açıdan bakıp şöyle birkaç çizgicikle yanıtlayabiliriz.

İlkin, zaman zaman aydınlık günışığında görüneni belirtmeye çalıştığım üzere, *birbakıma*, ne ben varım, ne sen varsın. "Ben" dediğim tek tek, kopuk kopuk, bağısız bağısız duygular, duyarlıklar, edimler, edilgenlikler, tasarımlar, düşünceler... "Ben" diye birşey yok. "Sen" diye adlandırdıklarım için de aynı şeyler geçerli. Sen'in hep aynı kalan tıkHz bir ben varlığı olduğu söylenemez.

Ayrıca: bir karşı-yanıt daha beliriyor: Ben-bağnazlığına güle güle demek, ben'e ihanet etmekle anlamdaş *değil*. Özde, ben-bağnazlığı durumuna ihanet etmekle insan-varlığına kavuşmuş olur insan.

Bölük-pörçük bir süregidiş ben. Gerçi hep "ben" "ben" diye konuşuyorum. Ne ki, böylesi konuşma bir varlığı adlandırma konuşması değil. Tek tek, bölük-pörçük edimleri, davranışları, yönelişleri, yaşantıları birlikli bir başlık altında toplama çabasının sonunda erişilen tutamaklardır ben diye konuşmalar.

Şimdi de şöyle yüklenilebilir başka-sevgisinden yana olanlara: Bazılarının kulağına hoş gelen birtakım düşünceler, inançlar, umutlar bütün bunlar, işimize bakalım biz; yoksa, varlığımızı yitirdiğimiz gündür. Öyle ya, ben-olmayan'ın ellerine bırakıyorum kendimi. Şöyle mi diyelim yani: özben düşmanlarım, gelin yere serin beni. Beni türlü türlü yollarla aşağılaştıranlar,

sömürenler, küçültenler, haklıymışsınız meğer. Bana kötülük edenler, hepinizi seviyorum. Gelin daha çok kötülük edin bana. İşkencecilerim, ezin, ezin beni, kıldan incedir boynum. Kafamı uçurmak isteyenler, dostumsunuz sizler benim, izin verin ölmeden önce öpeyim ellerinizi.

Olası şey mi bütün bunlar? Hayal, hayal hepsi. Herşeyden önce sağduyumu, içgüdümüz başkaldırır böylesi şeylere. Söylemesi bazan hoş gelse de, gerçekleşmesi olası şeyler mi bunlar?

Sanmıyorum, hiç de öyle değil, diyorum bütün bunlara. Çünkü şöyle düşünmeli her “ben”, hâlâ “ben” diyeceksek: Gerçekte ben *kendim açtım* gittim kendimi başka-saygısına. Başka-sevgisindeyim artık. Kendime çekine çekine “Dur bakalım!” diye diye, sınaya deneye eğreti eğreti sokulduğum bir sevgi değil başka-sevgisi. Yalnızca sözde bırakıyorum kendimi bu sevgiye; olanca eylem-gücümle gerçekleştirmeye koyulduğum bir yaşama-biçimi benim için bu sevgi. Kendisine “ben” diyen *herkese* artduygusuz yönelttiğim bir içten-sesleniş başka-sevgisi.

Ne ki, başka-sevgisi egemenliği kolaycacık kurulur, demiyorum, demedim hiç. Öyle ama şimdi de şöyle dikilecekler karşımıza, “karşıma” demiyorum, ne de olsa yalnız değilim, yalnız olmadığımı inanıyorum artık. Kuru iyimserlik sayılmaz bu.

Öyle de, çok seslilikle, hadi bıraktık diyelim, düpedüz erdemsizlik diye yaftaladığımız ben-bağnazlığını, ya öbürleri, akrabaları, öbür erdemsizlikler n’olacak?

Başka-sevgisi çağına girsek de: insanlardaki aldatmacalar, ikiyüzlülükler, içtensizlikler, arkadan söylemeler, güzel örnekleri batırmalar, doğruculardan tedirgin olanlar, kötüyü kışkırtanlar, ne yapıp edip bencil sevgiye dönülmesine çalışanlar, kıskançlar, yalancılar, düzmeciler, kalleşler, kasıntılar, acımasızlar, açgözlüler, dolap çevirenler, hırsızlar, duyarsızlar, – sereserpe başka-sevgisine yönelenleri engelleyip kısıtlamaya çalışan tümen tümen tümenlere bol bol rastlanacak gene de.

Ben-bağnazlığının kolgezdiği zamanlarda nasıl sevgi yiğitleri varsa, tıpkı onun gibi bundan böyle de ben-bağnazlarına rastlanacak, yadırganacak ne var bunda.

Sanıma göre: insan insan kaldıkça sürüp gidecek bu. Orası öyle de, başka sevgisi çağının genelgeçer egemenliğine özden

engel değil bu durum. Başka-sevgisinin genelde insan ve topluma özgü bir yaşama çığırlı olmasının önünü kesmez sözü edilen olumsuzluklar. Yeter ki, tektek, çokçok bu çığıra bir girelim, içten gelen bir istekle girelim; bu çığırlı gereklerini yerine getirelim, kişice toplumca, sereserpe.

Yeni çığıra uygun uyanıklığı elden bırakmaya gelmez ama. Ya derlenip toplanıp baskın çıkarlarsa o ben-bağnazları? Öyle de, insana özgü tüm olanakları değerlendire verimlendire, el yürek birliğiyle kuracağız başka-sevgisi çağını. Boşluğa fırlatılmış kof sözcük değil başka sevgimiz, – anlam ve önemce yeni bir yaşamı yaşanır kılan yeni bir istenç, yepyeni bir sevgi istenci başka-sevgisi.

O büyük aşamaya, ben-bağnazlığını aşma başarısına kavuşmak için, tektek kişilerin sürekli yardım alabileceği bir kaynak da, kuşkusuz, *toplum*. Başarının topluma bağımlılığını açık-seçik anlamanın en sağlam yolu, toplumun uygunsuz düzenlenişleri yüzünden ben-bağnazlığının ne korkunç azgınlıklara düştüğünü anımsamaktır. Acı acı bilmeyen kaldı mı ki: çeşit çeşit ırkçılıklar, faşizmler, yönetim, geçim, teknik, eğitim sömürleri, ülke-içi ülke-dışı savaşlar, hep ben'i dar oylumlu tektek biz'lere tıkamanın sonucudur.

Gel gör ki her durumuyla toplumun, her durumdaki toplumun 'öncesi' vardır. Şöyle de diyebilirim: ister eleştirel, ister onaylayıcı tutumla olsun, toplumu düşünmeye başlayan, birtakım düşünce ve eylemlerle topluma yönelen insan, bu düşünce ve eylemlerinden çok öncesinden beri toplumda yaşamaktadır, toplumca yoğrulmuştur, toplum içine yoğrulmuştur.

Şimdi burda sözkonusu olan sorun: ben'e ayarlı toplumdan, başka'ya uygun topluma geçmektir; bu nedenle, ben'e ayarlı toplumu *değiştirmektir*. Bu da, süregiden toplumu: gereği, nasılı, olabilirliğiyle eleştirip yeniden yapılandırarak özlenen topluma dönüştürme sürecidir. Konunun uzmanı olmayanla-

rın da, güncel yaşamın ve genel kültürün zorlamasıyla bildiği üzere: bu yönde pekçok deneyişler birbirini izlemekte. Nitekim Eskiçağ'dan günümüzedek Felsefe Tarihi, bu izleyişlerin belgeleriyle dolup taşmaktadır. Antikçağdan Platon'lar, Aristoteles'ler hep anılarda. Yeniçağ'da Hegel'le Hobbes; daha sonraysa, neredyse güncel denebilecek etkileriyle Rousseau, Marx ile Nietzsche bu bağlamda her zaman anınsanan ünlü adlardır.

Gerçekten de Rousseau, çocuk eğitimine dayanarak kişi ve toplum yaşamına çekidüzen vermeye ayırdığı *Emile*'inde yeryer de olsa, "ben" ile "sen" arasındaki ince dengelenişimi araştırmaktadır. *Nouvelle Héloïse*, en kişisel sevginin bile ne denli içten doğa ve toplum koşullarıyla kenetlendiğini, pekçok iniş çıkışlarına eğilerek, inceden inceye betimlemektedir. *Contrat Social* ise, "toplum sözleşmesi" kuramının mantıksal sonuçlarını verimlendirerek ben'i sen'e, sen'i ben'e ezdirmekten kurtarmaya yönelik, böylece toplum-içi kin ve tiksintileri gidermeye yönelik etkileyici bir yapıttır. Rousseau, özde, kendi içine kapanık hastalıklı bir bencildir diyenlerin; Rousseau öz çocuklarını öksüzlereverine veren, içtenlikten yoksun bir sapkındır diyenlerin kulakları çınlasın, bence, Rousseau, yüzyıllar öncesinde başka-sevgisine doğru önemli adımlar atmak fırsatını yakalamış bir önderdir.

Marx'ın insancılığı, hümanizması da belleklerde hep. Bazı yönetimlerle temelde insan sevgisine dayanan bir felsefe; ben'in başka'ya anlayışla çevrilmesi gereğine belbağlayan bir felsefe; sen-ben sömürsünü önleme dileğiyle para, anamal üretim araçlarının darkafalı ufuklu bir sınıfta toplanmasına karşı çıkan bir felsefe, bence, Marx'inki.

Nietzsche'ye gelince: Batı Avrupa'nın, o kendini tüm öbür toplumlardan üstün belleyişine, karşı çıkan; Avrupa'nın yalnızca-kendine-yararlı yaşama politikası yüzünden ne korkunç açmazlara düştüğünü en iyi gözlemleyip betimleyen bir kafa o. Kişice toplumca modernliğe yapışık gerginlikleri, çatırdayışları, bunalımları en örtük kıyıbucağına dek acı acı eleştirmede ondan daha ateşlisine rastlamadım.

Rousseau, Marx, Nietzsche sevgi yiğitlerim benim. Ne var ki, gönlüme yakın bildiğim bu sevgi yiğitleri üzerinde durmuyo-

rum şimdi. Nedeni: zamanla bazı yönlerden uzak düştüğüm için değil. Hep olur: tapınma odakları değil ki yiğitler heryönüyle benimseyelim. Çağ koşulları, dilek-özlem boyutlarımız, görüş-anlayış çevremiz, yoğunluğu kişiye özgü değer-seçeneklerimiz bakımından hepimiz kendimize göreyiz. Çağımızın bana çağdaş kıldığı bu üç yiğit değişik açılardan o kadar çok incelendi ki batıp çıkan modaların orta-yeri herbiri. Bu arada, tam bildiğinince olmasa da, ben-bağnazlığının kişice toplumca aşılması doğrultularında şöyle ya da böyle değinildi onlara. Somut olarak hemen anınsamasak bile, buracıktaki dikkat çekişlerim bir-iki noktayı gözönüne getirmeye yardımcı olabilir. Olmasa bile, şimdi oyalanacağım sevgi yiğidi, birkaç dokunduruşlarla da yetinsem, bazan epeyce sislere de bürünse, üç yiğidimin soluk alıp verdiği toplum-kültür-yaşam havasından dolayı dolaysız nice tutkular, akıllar devşirdi.

Ben-biz-bağnazlığını aşmada, istenç, akıl, bilgi, yaratıcılık, sabır, eleştiri gerek, hem de nasıl. Ne denli özlü olursa o denli iyi. Engin engin yeti ve emek gerek. Bu doğrultuda, kaçınılmazdır tehlike, tehlikenin binbir türlü. Büyük aşmaya yakışır da. Başka-sevgisi, insan yaşamına yakışan güzeller güzeli bir aşama çünkü.

Zorluksa, zorluklarsa toplumdan, toplumun kendisinden gelmekte. Öyle ya, kökten yerleşik töreler dolayısıyla kolay kolay sökülüp atılamıyor ben-biz-bağnazlığı. Tutsak etmiş birkez gönülleri, kafaları; eline geçirdiğini bırakır mı hiç. İşte bu nedenle, çoğun, hele ilk başgösterdiği zamanlarda, kişide-toplumda dayanılmaz sarsıntılar boşandırır başka-sevgisi. Bağnazlıkları kıra kıra özgürlüklere yolaçmaktadır çünkü başka-sevgisi.

Bu uğurda yapılacak şeyse: nerden gelirse gelsin, her yönden gelebilecek yardımları gereği gibi değerlendirmektir. Her yardım gereklidir de ondan. Şöyle ki başka-sevgisini gerçekleştirmeyi, yalnızca devlet adamlarının, düşünürlerin ve düşünce

uygulayıcılarının becerisine bağlamak yetersiz bir davranıştır doğrusu. Dar kafalı bir sevgi anlayışına saplanıp kalmış dar kafalı toplumların, genellikle, dudak büktüğü, hattâ zorunlu diye damgaladığı kişilerden, kesimlerden gelen “yardımlar” da epeyce güvenilir değerde katkılar sağlayabilir, yeter ki gereken açık-yaklaşım eksik edilmesin. Duygu, akıl ve talih işidir bu da.

Şimdi burda böyle bir katkıya, çağdaş dünyamızda etkili olan ama özellikle Avrupa’nın ilerici geçinen pekçok çevrelerince, ne yazık ki, henüz yeterince önemsenmeyen, bence eşsiz büyük bir katkıya önemle sarılacağım. Konum yalnızca bu konu olmadığı için, katkı üzerinde, istemeyerek de olsa, azıcık duracağım, keşke dilediğimce yayılabilseydim. Ne var ki, bu azıcık bile bazı kimseleri öfkeliendirecek.

Şimdi o büyük adı sevgi ve saygıyla anıyorum: Arthur Rimbaud.

Şaşkınlıktan parmak ağızlatacak bir ad bu: 19. yüzyılın son onyılına girmeden önce, kırkını görmeden ölen Rimbaud. Çok erken yazmaya başladı. Onbeşindeyken söylediği şiirler hayran bırakıyor insanı. 20 yaşından sonra pek yazmadı. Mide içki, kan, afyon dolu, Paris’in Quartier Latin’indesürettü durdu. Verlaine’in “kapatması” diye ün yapmıştı. Norveç’ten Kızıl Deniz dolaylarına dek “karanlık işler” diye adlandırılan birtakım alım-satım, hesap-kitap işleri ardında ha-babam-ha dolaştı. Bacaklarındaki ağırlara dayanamayınca, birini kestirdi. Öldüğünde, kendisini anımsayan bir-iki kişi biryana, bir pislik daha temizlendi, diye sevinmişti kuşkusuz başkaları.

Oysa bence, çağdaş Batı uygarlığının en seçkin insan-kültür-toplum devrimcilerinden biri o. Kendine özgü bir başka-ben sevgisi yığdım o benim, hem de nasıl. Böyle derken ne dediğimi biliyorum, ne tür sorumluluklar yüklendiğimi biliyorum.

Bu bağlamda sallantısızca söyleyebileceğim başka şeyler de var. Kokuşmuş gözüyle baktığı Avrupa yaşamını temelden değiştirmek isteyen bir istenç dinamiti o. Artık içinde soluk alıp veremez olduğu kültür ortamını, bana kalırsa, başka-sevgisiyle heryandan yoğurmaya adadı özünü. Çağımızın en yaman başkaldıranlarından biri oldu. Karşısına dikilen akıllalmaz toplum-ici dirençlerinin üstüne üstüne yürüdü, önüne çıkan her engeli

yaka yıka yaşadı, yaşamına ne denli “yaşama” denirse, kuşkusuz. Yaygın kurulu düzeni değiştiremediği an gelip çatınca da “gidelim! çabuk!” diye söylene söylene tekmeyi vurup toz oldu. Önce evden, sonra askerlikten, sonra toplum yavanlıklarından kaçtı. Bu arada battı da battı “düşüklük” diye ne varsa herşeyin çamuruna. “Yasaları anlayamıyorum: ahlak duygusu yok bende, hayvanın tekiyim ben (je suis une brute)” diye diye dediklerini çekinmeden uygulaya uygulaya yaşadı, ama ne yaşama. Hep o biz-biz-yobazlığıyla toplum sağırlaştıkça, bol keseden kendisine yöneltilen “sapık!” nitelemelerine direne direne özünü tüketti de tüketti Rimbaud.

* * *

Aileden sokağa, tektek kişilerin kendileriyle hesaplaşmalarından irili ufaklı örgütlenmelere, toplum-toplum arası karşılaşmalara, yanyanalıklara dek çağın işleyişine yoğun ışık tutuyor Rimbaud, dudaklarının arasından sarkan piposu, özenli özensiz giyimi, dumanlı kafasıyla. Ençok da göçebe yaşamı, kural dinlemeyen hırçın davranışları, acılı karanlıkları buram buram arttıkça tadı kat kat artan ozan sözleriyle. Elimize geçen enaz sayıdaki mektupları kendi yüzyıl sonu kendi şimdi'siyle geleceğine, yani bizim bugünüme derin derin dalışları, büyük düşler ve dâhice doğrularla, hem *Une Saison en Enfer*'i hem *Illuminations*'dan fırtına fırtına kasıp kavuruyor içimi.

Gerçekten de Avrupa'da yaşam onun için: birbakıma, “düşüş” (“décadence”) diye damgalanan hertürlü erdemsizlikle vur-patlasın-çal-oynasın geçse de bir “cehennem” (bir “enfer”). Kentler, insanı tüketen korkunçluklar. Acımasızca sevgisiz herşey, heryan. “Yeni sevgi” (“nouvel amour”) gerek insanlara. Oysa “sevmek tehlike”, bir dizesinde dilegetirdiği gibice: “ô aimer le péril”. Uçsuz bucaksız bir bozulma (“immense dérèglement”) almış avucunun içine toplumu, – Rimbaud'ya yakışacağını umduğum buruk bir gözlemimle: sevgisizlik yayıla yayıla sinmişmiş heryana: “Ah, gönlün gönlü sevdiği zaman bir gelse!”

*A! Que le temps vienne
Où les cœurs s'éprennent.*

Bu ne biçim bir dünya Rimbaud'nun dünyası? Bu bizim de dünyamız, Rimbaud'ya özce akraba az sayıdaki sevgi yigitlerinin bilinçle görüp yaşadığı dünya. İşte bu dünyayı, – daha oluşum başlangıçlarında, sonraki tüm karanlık sonuçlu gelişimleriyle pis pis kıvamlar tutmadan nice onyıllar önce, çocuk denecek yaşta görüpyaşadı Rimbaud.

Rimbaud'nun kafaya çivi gibi saplanan sözcükleriyle: kentler “fatalité” olmuş, “kaçınılmaz kötü yazgı”. Din işlevsiz, “l'évangile passé”, “İncil geçmişte kaldı”. Doğrular “comédie”ye, “güldürü”ye dönüştü. “Yokolup gidin hepiniz, güç, adalet, tarih: alaşağı!”

Périssez! Puissance, justice, histoire: à bas!

Eski, yeni sömürgeler yüzkarası. Tası tarağı topluyor zaten beyazlar, “les blancs débarquent”.

Övüle övüle bitirilemeyen güzelliklere, güzellik anlayışına gelince: insanın içini dışına döndürecek biçimde tuhaf tuhaf kokuyor o ak pak Venüs, birzamanların Clara Venüs'ü. Kaldıraçların gürültüsü patırtısı arasında, eski yıkıntılar çıkarılan kimbilir hangilimanda, kadınsı bir yontu kocaman memelerini göstere göstere (“tend sa large croupe”), denizden çekilirken gözlerimizi tırmalayan o şey artık Venüs

Kıçı cılk yara iğrenç güzel Venüs

Belle hideusement d'un ulcère à l'anus.

O böbürlendiğimiz demokrasi mi: hadi ordan! *Illuminations* kulaklarımızı tırmalıyor: çığlık çığığa Rimbaud, dizi dizi kuşaklardan duyan kim ama! Ne yaptık, ne yapıyoruz, ne yapacağız demokrasiyle?

En iki yüzlü orospuluğu ortalarda besleyeceğiz.

Mantıklı başkaldırıları kılıçtan geçireceğiz.

Aux centres nouz alimenterons la plus cynique

prostitution. Nous massacrerons les révoltes logiques.

Tutsak etmişiz birkez özümüzü “en canavarı sanayi ve askerlik sömürülerine”. Ergeç: demokrasi adına ne acımasızca yırtıcı bir felsefe bizimki (“la philosophie féroce”). Canı cehenneme bu dünyanın. “Artık yeter!”: “Assez!”. Yeni sevgi gerek insanlığa.

Rimbaud’dan yüzyıl sonra kendi yaşama biçimim ile düşünme doğrultumu yoğun kavramların diliyle söylersem: Orta Avrupa’nın genelde tek-mantıklı kültürünü hemen bırakıp “çok-mantıklı” bir kültüre yönelmemiz gerekiyor. Buysa, başka-sevgisiyle gerçekleşen, başka-sevgisini gerçek kılan bir düzenlemedir. Ben-biz bağnazlığına saplanıp kalan Batı’nın değer-dizgesi, temellere inen yıkıcı-yapıcı eleştirilerle altüst edilmeli ki kendi ellerimizle kurduğumuz o yetersizleşen geçmiş kültürün boğuculuğundan kurtulalım.

Ardennes’in epeyce sıkıcı kenti Charleville’den kopup Paris’e, Londra’ya, Stuttgart’a, Larnaka’ya, Adis Ababa’ya sıçraya sıçraya, herçeşit çirkefin acısını, tadını da kuşkusuz, çeke yaşaya koca bir yüzyılın, deyim yerindeyse, yüzüne tükürdü Rimbaud.

Daha altı yaşında başıboşluk şiirleri karaladığı günlerde: Ne iş! Herşey yıkılmalı, kafamdaki herşeyi silip süpürmek (“Quel travail! tout à démolir, tout à effacer dans ma tête”) diye diye sevgi yiğitliği tarlalarında kendine, bize yolaçmaya girişen Rimbaud’muz var bugün.

Bizler nerdeyiz, peki? Rimbaud deyince, aşırılıklardan sapmış bir ozan geliyor akla, o kadar, o da halk katında adını işitenler, kendisini tanıyanlar varsa. Kişi-toplum-kültür bağnazlıklarına başkaldıran nice sevgi yiğidinin yazgısına batmış Rimbaud. Başka-sevgisi evreni kuruluncaya dek, birkaç ülkede az sayıdaki gönüldeşlerde yaşayan bir canlılık o.

Sevgi yiğitlerinin, ne yazık ki, çoğu için talihli olmadığımız bir yerdeyiz Türkçede Rimbaud’yla. Başta *Illuminations*, öbür şiir kitaplarından başarılı diye niteleyebileceğimiz bazı çeviriler var elimizde. Bir de, sözünü etmeden geçemeyeceğim bir Rimbaud tanıtımıyla zenginiz. Bazı mutluların eski bir çeviriden, *Die Welt von Gestern*’in, *Dünün Dünyası* adıyla yapılan çevirisinden tanıdığı Stefan Zweig’in 10 sayfacık oylumda, Rimbaud üzerine bir yazısı bu, Zweig’in Rimbaud-yaşamöyküsünün başına koyduğu giriş sayfaları bu “Arthur Rimbaud”.

Yoğun yoğun kısacık bir yaşamı düşünsel açıdan değerlendiriyor Zweig, kendisi de değişik yaşamöykülerinde dışa-duyarlı bir sevgi yığidi olan engin içli Zweig. Çeviriyse, Ahmet Cemal'in, başka'yı anlamaya, başka'nın hakkını yarasır biçimde vermeye özenlesarılan bir çevirmen-yazarın kaleminden çıkmış. Rimbaud-yazısını sunduğu kitabın başlığı tam gönlüme göre: Yapıtların özgün adlarını yansıtmayan seçmeli-derlemeli kitap çevirilerini pek tutmam ama, güzel bir ayrıcalık eldeki çeviri. Gerçekten de başka-sevgiler içeren yazılarla "yarınlara" giden, yarınlara götüren bir kitap "Arthur Rimbaud"lu *Yarının Tarihi*: örtük de kalsa, çok önce başlayan şimdi'den yarınları sergileyen yarınki tarihimiz. Beni en içimden yakaladı, unutulmaz bir çarpıcılığı var Zweig'in Rimbaud-yazısındaki ilk satırların:

"Saçma! Gülünç! Berbat! – O zamanlar yirmi üç yaşında olan Arthur Rimbaud, çevresindekiler dizelerinden hayranlıkla söz ettiklerinde ve onu yeniden edebiyata döndürmek için çekingen girişimlerde bulunduklarında, bu sözcüklerle karşı koyuyordu. Bu, bütün ilginin gelecekteki yaratısı üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak için, gençliğinde kaleme aldığı yapıtları şiddetle yadsıyan bir edebiyatçının sözde bir bıkkınlığını dilegetirmesi değildi; burda bir hesabın acımasızca kapatılması sözkonusuydu. Rimbaud, o zamanlar, –yani henüz yirmi üç yaşındayken– sanata çoktan sırt çevirmişti. Afrika'dan yeni dönmüştü; bütün dünyayı dolaşmıştı; Almanya, Belçika ve İngiltere'de serserilik etmiş, Paris bulvarlarında yatmış, en aşağı görülen işlerde çalışmıştı; hapishanelerin saman şilteleriyle, balta görmemiş ormanların dehşetini tanıyordu, Hollanda kolonileri için askere alındıktan sonra, Sumatra'da kaçmış, Malaya köylerinde saklanarak açlık çekmiş ya da ormana saklanarak maymunlar ve vahşi hayvanlarla birlikte yaşamıştı. Mısır'ı, Kıbrıs'ı, Zenzibar'ı, Aden'i tanıyordu; kısacası, henüz yirmi üç yaşındaki bu delikanlı heryerde yaşamıştı; Avrupa ise bir hapishane ya da pis bir su birikintisi gibi, çok dar gelmişti."

İnsanlar başka sevgileri, başka sevgiler insanları bekliyor. Bekleyenler de beklenenler de toplumda, toplumlarda.

Toplumlarsa, ona ne kuşku, yürürlükten kalkması gereken nice kurulu düzeni sarsmaya yönelik gür sesleri, hangi başka-sevgisiyle dilegelirse gelsin, çoğun, işitmiyorlar, işitince de uygun kıpırtı göstermiyorlar. Besledikleri çeşit çeşit bağınazlıklar yüzünden bu böyle. Toplum, diyorum, toplum da ne ki, insanlar, insancıklar. Kimi, nedense, seskeçesi tıkamış kulaklarına. Kimi de o değişmesi gereken düzene eş kılmış hiç değişmeyen özçıklarlarını. Çok kişi, ne yazık ki, ayırdına varamıyor olup bitenin; birkez öyle koşullanmış da ondan. Silahla, parayla, din eğitim aldatmacalarıyla sürdürecektür düzeni. Sözcüğün kötü anlamında “geçmişe” dönük, geçmiş budalası, “nostalji” hastalığına tutulmuş böylesi toplumlar. Ne de olsa, eskidenberi süregiden ben-biz rahat mı rahat döşektir.

Yılmak yok ama. Durup dinlenmeksizin hep yenibaştan sarsılmaları gerek toplumların. Mutlu düzeylere erişmiş ozanlar, sanatçılar, filozoflar, bilimadamları gerek öyleyse.

Bilimadamı dedim de Wilhelm Reich geldi aklıma. Tükenir mi yiğitler. İki Dünya Savaşı arasında, pekçok, ama pekçok yönüyle kendini sevgiye adanmış bir insan o. Hem gülme hem ağlama uyandırması gereken, gene de herzaman saygı uyandırması gereken bir ad Reich adı.

“Gülme”, şundan dolayı “gülme”: Reich’a seks konusuyla sapıtmış sözümona bir bilimadamı diye bakmanın gülünçlüğü; “Seksologun teki işte!” deyip geçen ‘çağdaş’ topluma ilişkin yüzeyci durumumuzun acınası gülünçlüğü. Birçok tartışmalı yönleri var gerçi, hangi bilimadamının yok ki. Tartışmaya açıklık, tartışılabilirlik bilimadamının özelliği. Biryandan temel bilim olarak biyolojiyle, öteyandan kültür bilimlerinin ağırlıklı bir ögesi olarak sosyolojiyle pek alışılmadık bağlar kuruyor, orası öyle. Ama bu böyle diye, “Reich bilimadamı değil!” türünden kesip atmak, bilime de bilimadamına da haksızlık olur doğrusu.

“Ağlama’ya” gelince, yine kendi durumumuza ağlamalıyız, – ama nerde. Çizmeden yukarı çıktığını önesürüp seks, seks diye diye toplumu birbirine kattığı bahanesiyle, hemen ellerine kelepçe taktılar, sonra da bazı akıl hastalarını tıktıkları yere

tıktılar, hapse tıktık onu, hem de “çağdaş” uygarlığın büyük ülkesi Amerika Birleşik Devletleri’nde. Direndi, çırpındı, sonunda can verdi orda.

“Saygı’ysa”, tüm saygılar ona, yani hokkabazın teki denen bu ağırbaşlı çağ-eleştircisine tüm saygılar. Anlayışsız yasalara karşı, ya da birtürlü anlamak istemeyen toplum-töre-devlet dizgesine karşı, kalemine dayana dayana, yorgun düşen dengesiyle, yılmadan savaştı o. Ruhbilimdeki gelişmeleri aksatmadan gözönünde bulunduran kendine özgü hekimliğine Freud’un yanında başlayan Reich, zamanının korkunç kısımlar doğurmuş olan çağın modası faşizmin her görünümünü yakalayıp etkisiz kılmak isteyen bilim çizgili bir ülkü insanıydı. Yirmiye yakın kitabı var. Herbirikendisince, birbakıma, yersiz yöneltile suçlamalara verdiği yanıtlar durumundaki kitaplar. Almanca ve İngilizce asıllarına erişemeyenlerin, Türkçede Bertan Onaran’ın çevirilerinden izleyip gönenebileceği kavga, emek, bilgi, uyarı ve tat gömüsü yapıtlar bunlar.

Özetin özeti şu anadüşünceleri savundu Reich:

Ancak doğa’dan çıkıp insan’a gidilebilir; insan’dan doğa’ya gidilmez. –İnsanın, kendine özgü bazı özellikleriyle birlikte pekçok şeyi doğadaki memeli hayvanlar ‘soyu’yla ortaklaşadır. –Bu ortaklaşalığın dirim yönünden temeli sekstir, cinsel ilişkidir. –Bu temele dayanan köklü ve kuşatımlı bir sevgi dünyasının içinde yaşamını sürdürür insan. –Başta seks, sevgiye ilişkin herşey, koşulsuzca açık açık konuşulmalıdır. –Cinsel sorunlar bireyi, toplumu, devleti son derece içten belirler. –Bu doğrultudaki yanlış kararlar, edimler, yaptırımlar, bireyi de, toplumu da, devleti de tümünden sağlıksız kılar. –Faşizmin dayandığı çarpık örgütlenmeler, kapitalizmin körüklediği açgözlülükler yüzünden: ortaya çıkan dar-çevre baskıları, kaçınılmaz ters güdümler, önyargılı eğitimler sarar heryanı; sonsuz acılar çekilir. –Tasarlanabilecek en korkunç olumsuzluklara: kişi-toplum-devlet hastalıklarına, dolayısıyla da çeşit çeşit mutsuzluklara yolaçar böylesi durumlar. Oysa, uğraşı, yetkisi ne olursa olsun herkes, her kesim cinsel bilinçten, sevgi yaşamından sorumludur. –Tüm insan-toplum kesimlerince dikkatle hemen yerine getirilmesi gereken temel ödev: sevgi yaşamını, doğaya en uygun

özgürlükle gerçekleştirmektir. Olanca akıl, bilgi ve becerinin bu doğrultuda verimlendirilmesi gerekir.

Sonunda n'oldu? Seks-sevgi gerçekliğini kötüye kullanan kişilerin, örgütlerin, güçlerin düzmece kullanımlarına karşı-koyınada başını belaya soktu Reich. Sevgiden ötürü *başı belada* insanlara yönelttiği tüm *devrimsel* seslenişlere karşın, insanı insan kılan doğal-temelli *diriliği* sağlama savaşımında ödül olarak ölüm düştü onun payına.

Önümüzde hiçbir balcığın sıvayamayacağı bir tutam gerçek var ama: Kişisel-toplumsal ortamın bunalımlı örgüsü içinde, çeşitli yönlerden sürçmüş de olsa, ölümünden yarım yüzyıl sonra bugün, Reich'in ne yapmayı dilediği hâlâ doğru dürüst anlaşılmış değil.

Benim başka-sevgisi diye nitelediğim doğrultudaki çabalarını, tüm uğraşlarının bendeki izlenimini derleyip topladığımda, şöyle bir görünüme bürünüyor Reich'in kişiliği: Sevgi alanında, kafaları duyguları baskılardan *kurtarmak*, toplumu *açmak* istiyordu o. Düşünsel amaçlarına besin derlercesine sunduğum özetin özetinden de belirdiğini umduğum üzere: Salt bilimsellikte yaklaştığımızda dirilik, ruh, toplum, yönetim, kültür bilimlerine ilişkin bazı yönlerini (kuşkusuz, irili ufaklı yeni çarpıklıklara düşmeme koşuluyla) onarıp gözden geçirmemiz gerekiyor. Ne ki, iyi istemle yaklaştığımızda, insana yakışan sevgi düzenlemelerinde, özellikle sevgiye, sevginin doğal kökenlerine saygılı *özgürlükler* kazandırmada öğreneceğimiz nice şeyler var Reich'tan.

Unutmamalıyız: özde, doğayla derin bağları hesaba katmadan kendini sürdüremeyen bir canlı olan insana, cinsellik ağırlıklı bir bilim-eğitim-kültür devrimiyle *yeniden* çekidüzen verme isteğindeydi o. Böyle bir istekle yanıp tutuşan bilim kökenli bir erdi o. *Cinsel Devrim* ("Die Sexuelle Revolution") adlı kitabının, birinci bölümünde şöyle diyor nitekim. "Kültür devriminin amacı kendini yöneltineye yeterli yapıda insanlar yetiştirmektir". Bu yetişimin özüyse, Reich'a göre sallantısızca, cinsel olgunluğa dayanmakta.

Reich'in tüm yapıtları gibi bu yapıt da şu altbaşlıkla bezenmiş: "Liebe, Arbeit und Wissen sind die Quellen unseres Da-

seins. Sie sollen es auch regieren”: “Sevgi, çalışma, bilme yaşamın kaynaklarıdır. Yaşamı onların yönetmesi gerekir.” (Reich’in özüne uygun bir yorum-çevirisiyle, Bertan Onaran, “gerçek” vurgulamasını katarak şöyle aktarıyor bu anagörüşü: “Sevgi, çalışma ve bilgi yaşamımızın gerçek kaynaklarıdır. Dolayısıyla, yaşamı onların yönetmesi gerekir”.

Sözcüğün arı-duru anlamıyla sevgi’nin yaşamda gerçekten gerçekleşmesi için, tiksinti’nin yaşama-sözlüğünden çıkarılması gerekiyor. Bu bağlamda iki şey önemli. “Dar” diye nitelediğimiz çeşit çeşit sevgi’lere sözcüğün arı-duru anlamında “sevgi” diyemeyiz; diyenlere rastlansa da kandırmaca böylesi sevgiler. Kandırmaca, bazılarının gözüne abartılı görünüyorsa, çelişmeli sevgiler diyelim. Çelişmeli, çünkü her dar sevginin varlığı, dışta bıraktığına tiksinti duymayla oluşturuyor bu varlığını. Buysa, azıcık durup duyarlıkla düşünelim, bir diken gibi batır içlere, – batmıyorsa da batmalıdır. Öyle ya, nasıl sevgi bu böyle: yarısı sevgi, yarısı tiksinti?

Önemli olan öbür şey de: yaşama-sözlüğünün hep bildiğimiz türden bir sözlük olmadığıdır. Çünkü tiksinti, düpedüz bir ad, bir nitelik değildir, yaşamda olanca ağırlığıyla yer tutan bir gerçekliktir. Gerçekliklerse, yaşamın bağrından kolay kolay sökülüp atılamaz. Hele bu gerçeklikler sevgi, duygu gibi yaşamın öz öğelerindense, zor mu zor. Kuşkusuz, öyle. Öyle de, tüm varlığıyla başka-sevgisine yönelen insan için öyle değil doğrusu. Buysa, başka-sevgisinin, tiksintiyi, gıdım gıdım ortadan kaldırmaya çabalamanın bir sonucu olmadığını belgelemektedir. Şöyle ki, biricik yerin yurdun dar sevgide kalakalıyorsa, bu sevgiyi ne denli genişletirsen genişlet, hep birşeyler kalır tiksintiden. Oysa birkez başka-sevgisinde buldun mu kendini, yaşama sözlüğünde senin için, “tikinti” diye birşey tümünden yoktur artık.

Bu doğrultuda, bildiğime göre, çağımızın en güzel örneği

Atatürk, – tanıdığım en görkemli başka-sevgisi yiğitlerinden biri Atatürk.

Kimdir Atatürk? Genelde tuhaf kaçan bir soru, ama bu bağlamda sorulması gerek. Sözcüğün kullanılagelen anlamlarında ne filozof, ne yazar, ne sanatçı, ne bilgin Atatürk. Asker o, devlet kuran bir kumandan. Bir vatani düşmandan arıttı, uyandırdığı bir halka belli bir yaşama-biçimi önerdi. Yıkılmakta olan bir imparatorluğun insanlarını çağdaş-ulusal-bağımsız bir devlette derleyip topladı. Savaşlarda elde ettiği başarılarla yaslanarak devlet kurdu Atatürk. Savaşsa, en kabasından: “düşman” diye nitelenen yığın yığın insanı zararsız kılmak amacıyla öldürmektir. Kumandan, Atatürk: ‘ölüm’ buyruklarını veren, bu buyrukların son sonuçlarına dek gerçekleşmesini sağlayan en üst düzeydeki kişi. Kuşkusuz, örnek bir vatansever o. Söylevleri ve uygulamalarıyla, özverisi ve örneğiyle, ülkesinin çıkarlarına adadı tüm yaşamını.

İlk bakışta, baştanaşağı gerçeği yansıtan doğrulukta bir izlenim uyandıran birtakım tarihsel ipuçları, Atatürk’ün kimliğine ilişkin yaygınlaşmış belirlenimler bunlar. Gene de tam doğruyu yansıtmıyor bu ipuçları.

Tam doğru nerde, peki? Tam doğruya varmak için, Atatürk’ten birkaç sözcük aktarmamız gerekecek buraya. Birinci Dünya Savaşı’nda, Çanakkale’de durdurduğu İngiliz Ordusunun, Avustralya ve Yeni Zelanda Birliklerinin Gelibolu’daki mezarlığına, ordaki anıta kazdırılan bir metin bu. 1934 tarihinden beri Küçük Arıburnu ile Büyük Arıburnu arasındaki koyun adı, Anzak Koyu. ANZAK’sa o birliklerin adından, Australian and New Zealand Army Corps’tan oluşan bir kısaltma.

Şöyle yazılı o mezarlık anıtında:

“Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burda bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Mehmetçikle yanyana koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.”

Tarih boyunca benzerine pek rastlanmayan bu yazılı belgeden sallantisızca belirdiği üzere: birzamanların “düşmanlarına” “kahraman” diye, “dost” diye eğiliyor, onlara eskiden ölüm saçmak zorunda kalan kumandan. Onların, eski “düşmanlarının” kendi çocuklarından daha az seçkin olmadığı inancında. Kucak kucağa yattıkları toprakta, hiçbir çekince ve ayrıcalık gütmeden hepsini birden bağrına basıyor. Canı Mehmetçik için ne denli üzülyorsa, onlar için de öyle üzülyor. Tüm dünyaya açık-seçik söylediği şu: Savaş olmasın! Barış içinde yaşayalım. Vatan kutsaldır, – her vatan kutsaldır. Yalnız kendimizi değil, başkalarını da sevelim. Ben’e – biz’e bağlı ülke değerlerini, başkalarına özgü değerleri çiğneyerek ayakta tutmaktan vazgeçelim. Gelenekleşmiş kötü bir alışkanlık, güle güle! *Hepimiz insanız: hiçbirimize yakışmaz düşmanlık güden davranışlar. Gelin, elele verelim, aşalım ben-bağnazlığını. Sökmüyor, sökmesin artık bağnazlık gibi şeyler. Zamanlar değişti, değişmeli. İstemek yeter, yeter ki isteyelim. Geleceğin yaşama-biçimine gösterge olsun Gelibolu’nun Anzak Koyu!*

Şimdi nesnel yapısını hiç incitmeden başka-sevgisine özgü yorum açısından okuyup özümseyebiliriz bu belgeyi.

Gerçekleştireni yücelten bir sevgidir başka-sevgisi. Tiksinsiz sağlanan bir sevgidir bu. İnsanla insanı tiksinsinme-ötesi birarada yaşatan sevgidir başka-sevgisi. Artık bunaltan, bunaltınası gereken dar-sevgiyi devrimsel bir adımla aşma yürekliliğini gösteren bir sevgidir; tek tek kişileri, tüm toplumları yepyeni güzelliklerle bezeyen bir sevgidir başka-sevgisi. Kaçınılmaz koşulların zorlamasıyla, birzamanlar içine çivilendiği sınırlı sevginin gerekleri hiçbirzaman küçültmez insancıkları. *Yeter ki kafası gönlüyle yeterli açılım olanaklarını sezip gördükten sonra, vargücüyle yönelsin başka-sevgisine, bu sevgide yoğunlaştırsın erdemini.*

Sözgelimi, Anzaklara ama onlarla birlikte kendi halkına, kendi halkıyla birlikte genç yaşlı tüm yeryüzü insanlarına, devletlerine, yöneticilerine, özellikle askerlerine sesleniyor Atatürk. Bu seslenişi basmakalıp yüzeysellikle ele alıp “vatan hainliği” diye damgalamaya yeltenebilecek tek bir kişi tasarlanamaz. İclere işleyen inandırıcı sözleriyle, yücelerin yücesi bir sevgi aşı-

masına erişmiş oluyor Atatürk. Tüm öbür başarılarının üstünde bir gerçekleştirme bu. Atatürk üzerinde nice nice kitaplar yazılmasına karşın, ne yazık ki şimdiedek pek değerlendirilmemiş bir yanı bu Atatürk'ün. Oysa Atatürk, belirterek söylüyorum: kendi öz gelişiminde, bence, işte *bu* başka-sevgisiyle Atatürk! Sözlerimi duyanlar olursa, "hadi canım!" diye dikleşebilirler. Hangi dereden su getirebileceklerine değinmeyeceğim. Karşı-gerekçelere de başvurmasam olur, diyorum. Durumu çepeçevre önemiyle anlamak için, Atatürk'ün sevgi-yiğitliğine birkezcik dikkatle yönelmek yeter sanıyorum. Sözü davranışıyla ne diyor Atatürk: Eski düşmanlıklara, eski sevgisizliklere takılıp kalma-yalım. Olanlar oldu, olanları sürdürmeyelim. Kan gütme çağı değil bizimki. Sevgi ve barış çağını kuralım birlikte.

Sevgi Eğitimi

Varımız yoğumuzla kendimizi bizden başkalarına, başka-olana, hertürlü başka'ya gerçekten açık kılmak istiyorsak: başka'yı sevmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak; bu sevgiyi besleyen her katkılanımı dikkatle değerlendirmek zorundayız. İşte bunu en iyi, en kapsamlı biçimde yerine getirmemizi sağlayan insan-kültür etkenliğidir eğitim: Yaşamı kendi gidişine bırakmama istencinin ağırlıklı başarısıdır eğitim. Öyleyse, eğitimi işbaşına çağırmamız gerekmekte. Pekçok alanda belbağladığımız önemli bir kültür alanı o. Gerçi eğitim, başka-sevgisinde insanın kendi kendisine yardım ettiği biricik kültür ve uğraş alanı değildir. Kültürün her yöresinin, gereği gibi yapılanırsa başka-sevgileri doğrultusunda açılımlara katkısı olabilir. Ama eğitim bu açılımların en ağırlıklı ögesidir. Birdeyime, çeşitli sanatlar emekler bileşimi bir operanın gerçekleşmesi için besteci neyse, nice çabalar, esinler, güzellikler bileşimi başka-sevgisinin gerçekleşmesi için eğitimin oynadığı rol de o.

İnsan yalnızca doğal bir varlık olmadığına göre, insan bir kültür varlığı da olduğuna göre, kişi ve toplum olarak yazgısını, gücü yettiğinde eline aldığı anda, hem doğaya kulakvermek, hem de kendi kotardığı kültürü kendine yararlı kılmak durumundadır. Bu bağlamda, doğa ile kültür arasındaki temelden ilişkileri hiçbir çarpıtmaya düşmeden gözönünde bulundurmak, en kaçınılmaz görevidir insanın. Bu görevin sonsuz önemini ne denli vurgularsak azdır.

Şimdi soracağımız soru şu: Bireyleri kurumlarıyla başka-sevgisine yönelik, başka-sevgisine dayanan bir topluma eğitimle nasıl ulaşabiliriz? Bu öyle karmaşık bir soru ki bir yerden sonra,

dünden bugüne tüm başarıları, başarısızlıklarıyla insanlık tarihini işin içine katmamız gerekir. Zaman, yeti, yetki, amaç yönünden bu tür biryayılmaya kendimi bırakamayacağıma göre, daha önceki fırsatların yolaştığı değinmelerden sonra, birkaç bildirimde yoğunlaştıracığım dikkatlerimi. Topu topu birkaç bildirim o kadarlık. Nedeni şu: insan-toplum gerçekliğini içten kavrayıp gereğince yağurmayı becerecek olan bir sevgi eğitimi'nden yoksunuz. Dün gibi bugün de böyle bir eğitimin çok, çok uzağında tüm insanlık. Gönlü kafayı doyuracak böyle bir eğitim: amacı aracı, yolu yordamıyla kurulmayı bekliyor. Herkesin elinden geleni yapma zamanı çoktandır geldi geçiyor öyleyse.

Nicedir şurasından burasından kurcalıyorum sevgi eğitimi. Sorulardan önerilere, saptamalardan özlemlere sürekli bir gelgit benimki. Bu koşuşturmaların kişisel-düşünsel taslağı andıran biçimde de olsa, bir izdüşümü sunmadan edemeyeceğim.

* * *

Hemen sormamız gereken şu: Türlü türlü çabalar çağıran sormaların ardından kişi ve toplum için bir yaşama-aşaması diye tasarlanır tasarlanmaz, başka-sevgisinde kimler, kimleri, nasıl eğitir? Ne denli başarılı olabilir bu eğitim? Böyle bir eğitimin başarı-ölçeği ya da ölçekleri var mı? Varsa, nelerdir bu ölçekler?

Zaman yitirmeden söyleyeyim: süregelen sevgilere boşveren bir sevgi olarak başka-sevgisinde herkes, herkesi, şöyle ya da böyle eğitebilir diye düşünmek olası. Nitekim gerçekliği yansıtır bu düşünüş.

Peki, gerektiği gibi gerçekleşmekte mi bu eğitim? Onu da hemen bilmek zorundayız.

Nereye bakarsak bakalım, Başka-sevgisi'nde, şimdiedek, gerekenin hiç de gerektiği gibi yapılmadığı açık-seçik ortada. Ne var ki, bu apaydınlık gerçeğe, değişmez bir yazgı gözüyle bakmamız hiç mi hiç doğru değil. En incesinden mantığımız da, kuşaklar boyunca yaşama serüvenimiz de, adlı adsız o herbiri öbüründen seçkin sevgi yiğitlerimiz de, aradabir atılımlı ve yürekli özlemlerimiz de, – bunların hepsi övünçlü edimler, başarılar kuşkusuz. Gene de genelin hüznünlü yavanlığını hafifletmiyor bu ayrıcalıklar.

* * *

İnsan beyninde bir sevgi- “bölgesi” olsaydı, işimiz belli ölçüde kolaylaşırdı sanıyorum, ama yok, öyle diyor uzmanlar; iyi ki yok, diyesim geliyor; ya olsa, yanmıştık ozaman. Ne yapıp edip artık ilaçla mı, en karmaşığından elektronik aygıtlarla mı olur, bilmiyorum, o doğal bölgeyi amaçlarımız doğrultusunda geliştirdik. Böyle bir olanaktan yoksun olduğumuza göre (yinelıyorum, yoksunluk mu ki bu?) tüm yapabildiğimiz: pekçok işte yaptığımızı yapıp kültüre, eğitime, öğrenime başvurmaktır.

* * *

Başka-sevgisini gerçekleştirenler var mı, yok mu? Varsa: onlar gibi olalım. Yoksa: var edelim. “Olmaz!” diyenler, kendileri bilir. “Olur!” diyenler, yaşadıklarını yaşayacaklardır.

* * *

Sınırsız sevginin koşulu yok.

Ancak bilgiler, bilgililer, olgun kişiler böyle bir sevgiyi gerçekleştirebilirler, demek hepten yanlış.

Koşul buyurma, koşul varsayınayla olacak iş değil sevgi. Hiçle sevgi olmaz; sevgiye, hele sınırsız sevgiye hiçten erişilmez. Ne gerek öyleyse? Düpedüz insan olmak yeter. Ötesi, insan-olma yolu. Ötesi, dönüp dolaşıp insanın kendi kendisini yetiştirmesinden geçer.

* * *

Değerli kurumların güzel işler yerine getirdikleri oranda değer ve önemi vardır. Başta okullar, eğitim kurumları için de yürürlüktedir bu. Güzel işler yerine getirmeyen kurumlar, bu arada eğitim kurumları yarardan çok zarar getirebilir. İlle de sevgiye yönelteceğim diye, yani sevgi aşılacağı, sevgi “öğreteceğim” diye eğitimi kurumlaştırmak, sevgiyi azaltır, giderek körleştirir.

* * *

İnsanları başka-sevgisine yöneltmek için akıl ister, – kimseyi zorlamayan bir akıl.

* * *

Önünde sonunda başka-sevgisine yönelmeyen eğitim: bir yerden sonra kof bir tınlamadır.

* * *

Sevgi eğitiminde, böyle bir eğitim ne denli gerçekleşebilirse o denli kuşkusuz, önemli olan uygulamadır. Gel gör ki değerli temeller üzerine oturmayan bir sevgi eğitimi güdük bir eğitimidir. Sevgi'de sağlam temelse: başka-sevgisidir.

* * *

Bugün yeryüzünde ben-bağnazı olmayan birtak insan olmasa bile yeter ki istesin, bağnazlığın dışına çıkmayı deneyebilir ayrıcalıksız herkes. Gerçekten işe girişmedikçe, hiçkimse böyle bir deneyişin başarıya mı başarısızlığa mı götüreceğini önceden söyleyemez.

Her eğitim, en iyi işbaşında belli olur.

Kendini ve türdeşlerini belli amaçlara doğru eğitebilen bir varlıktır insan.

* * *

Genellikle kültürün, özellikle de çağdaş kültürün eğitimce en aksayan yanındır sevgi eğitimi.

Ya hiç yok; ya da var, ama şöyle: sözümona dinsel, dirimsel bazı tekyanlı ezberlerden öteye geçemiyor. Oysa hem engin bilgi, hem engin duyarlık olmadan olmaz sevgi eğitimi.

Gerçekleşmesi zor ama gerçekleşmesi gereken bir eğitimidir sevgi eğitimi.

* * *

Hep unutulduğu için, hep yinelenmesi gerekir: Hem bilgi hem duyarlık gerektirir sevgi eğitimi.

Sözümona dinsel, dirimsel bazı tekyanlı kımıtlara "sevgi eğitimi" denemez.

Sevgi eğitimine ne denli engin bakım göstersek yeridir.

* * *

Eğitim diye yapılp edilen herşey akıl gerektirir.

Sevgisiz akıl: korkunç. Akılsız sevgi: kötürüm.

Ençok umut bağlanacak karışım: sevgi ile akıl birlikteliği.

* * *

Kişi, devlet, okul, görevli, –sevgiye öyle az bakım gösteriyor ki her kesim, hüzün veriyor bu. Gösterince de, duygusallıklardan geçilmiyor. Bu duygusallıklarsa, sevginin gerçekleşmesine zararlı oluyor.

* * *

Sevgi'ye elatan, sevgiye bulaşan eğitimin, önünde sonunda sarpa saracağı sanılır. Bu, sevginin, bilgi, beceri ve erdemle bağdaşmayacağı yanılığsından kaynaklanmaktadır.

* * *

Kurumlarca da yürütülse, işin içine araç gereç de karıştırılsa, eğitim, insandan insana değişir. Öyleyse, diyeceğimizi benzetme havasında dersek, şöyle dememiz uygundur: Eğitimin hem yüreği hem beyni olmalıdır. Hem sevgi hem akıl gerek eğitime. Sevgisiz akıl, duygusuz; duygusuz sevgi, akılsızdır.

Bu özellikler başka-sevgisi için de geçerli. Neden mi? Başka-sevgisinde hem çıkarıcı aklın aşılması, hem dar sevginin aşılması gerekir.

* * *

Ne denli saltlıkla “doğru”ya yönelirlerse yönelsinler, insandan bağımsız, insana-karşı olamaz bilimler. Bunu sağlayansa, sevgidir. Gerçi bazan doğruyu karartır sevgi. Kuşkusuz, sevgisevgi olduğu için değil, sevgi çıkar güttüğü içindir bu. Gerçekteyse, gereğince değerlendirildiğinde, bilgiyi tökezleten bir engel değildir sevgi. Tam tersine: gözü, bilgiye çevirir; bilgiyi insancıl kılar.

Bilgi bilgidir, öyle gözle, insancılıkla alıp vereceği yoktur, diyenlere sözüm şu: Tüm bilgiler matematik bilimlere, ya da matematik altyapılı fizik bilimlerine, doğa bilimlerine kapatılmaz. Enaz onlar kadar, yerine göre, onlardan daha çok önemli ve saygın olan bilimler de var, insan bilimleri bunlar.

Çıkar tanımayan başka-sevgisi, bilginin en büyük dostudur.

* * *

Ne kadar başka'ya yönelirse kafa, o kadar çok işler. Ne kadar çok işlerse kafa, o kadar çok başka'ya yönelir.

Üzerinde deneyler yapılan memeli hayvanlar ne kadar başka'dan öte bir yalnızlıkta yaşıyorlarsa, o kadar az gelişmiştir beyinleri.

Kesin ve kuşatıcı sonuçlara zorlamak istemiyorum. Beyin uzmanı değilim ama, canlılar üzerinde yapılan pekçok deneyin sonuçlarından öğrendiğime göre: insan-dünyasının kurucusu durumundaki sevgi ile eğitim arasındaki ilişkilerde, son derece etkili bir koşul-etkendir beyin. Gene de bilimsel deneyleri değerinden abartmayalım. İnsana ilişkin önemli işlerde önemli olan: yaşamalardır, yaşananlardır.

* * *

Biryanda sevgi-bağnazı, öteyanda: başka-sevgisi. Birinden birini seç! Göster, ne denli seçebildiğini.

* * *

Önce, içinden gelecek. Hangi sevgiyi seçtiysen, o sevgi senin, sen o sevgisin. Gözleyen, gözetleyen, buyuran sevgiyi mi, – özverili, engin anlayışlı, çıkar gütmeyen sevgiyi mi? Özseçimle girilen sevgide, eğitim, olsa olsa donatım kolaylığı sağlar sana.

* * *

"Aşkın gözü kördür" derler Türkçede. Dillerden düşmüyor, hep onaylanmakta doğruluğu. Başka'ya sımsıkı kapalı sevenlerce hep doğrulanmakta. Kör kalan, kör eden, kör tutan ben-bağnazlığıdır. Oysa sevgi'de darlıktan kurtulmayagör: görünmeyeni görürsün. Görmezi görür kılar başka-sevgisi.

Gözlerini aç!

* * *

İnsan-olmayan bir canlıdan insana giden yol uzun mu uzun.

Ola ki, bağınaz-sevgiden başka-sevgisine giden yol daha uzun. Olsun! Gene de denenmeye değer.

* * *

Bir ülkenin eğitim düzeni için öne sürülebilecek en büyük övgü: Bu ülke eğitimde başka-sevgisini gözönüne alıyor, bu sevgiye önem ve değer veriyor, övgüsüdür.

* * *

Bizi başka-sevgisi yok-ülkesine götürebilecek araç hangisi dersiniz. Vapur mu, tren mi, uçak mı?

Eğitim: başka-sevgisine götüren en güvenli ülke – yetesiye geliştirilmiş eğitim. Ne ki, böyle bir eğitim geliştirmek için de başka-sevgisine gereksinim var. Bir kısır döngüyle mi karşı karşıyayız? Döngü olmasına döngü ama hiç de kısır değil.

Başka-sevgisine giriş, göreceksin.

* * *

Hangi ülkede yaşarsa yaşasın, başka-sevgisine dönük insanların yanında yamacında olmak istiyorum. *Bu insanların kolay erişilir yakınlarda olması ne büyük mutluluk.*

* * *

Çoğalın, çoğalın, demeliyiz başka-sevgisine eğilimli kişilere.

En akıllıcası, en yakışanı: işe kendimizden başlamalıyız.

* * *

İnsandan nice kötülükler çıkar çıkmasına. Bu çerçevede payına düşeni yaşar herkes, payına düşeni yaşatır. Keşke bu gibi şeyler yaşamasa, yaşatmasa.

Bu bağlamda eğitime düşen rol nedir, peki? İnsandan nice güzelliklerin de çıkabileceğini görüp bu yönde katkılı olmaya çalışmak; bu güzelliklerin ırmaklar gibi akmasında katkılı olmak – işte eğitimin en yüce görevi. Bu ırmakların kaynağıysa, çoğun, başka-sevgisi.

Yaşayıp yaşatalım başka-sevgisini. Bugüne bugün eğitim gibi bir yardımcımız var.

Gönül Yüceliği

Diyelim ki, ben-bağnazlığı aşıldı: pupa yelkenler enginde başka-sevgisine. Böylesi bir sevgiyi “gerçekleştiren” kişinin, kabataslak da olsa, bir portresini çizmeye girişelim şimdi.

Kuşkusuz, kişiden sözetsek de tek kişi sözkonusu olamaz. Soyut bir yaşam tek kişi. Herzaman türdeşleriyle birliktedir; bir toplumun üyesidir kişi. Söylem, “diyelim-ki” türünden bir söylem olduğuna göre, başka-sevgili kişilerin portresi birçok kişinin yaşayıp yaşattığı toplum ortamında anlamlı bir portredir bizim için. Ayrıca, şu var: böyle hiçbir portre, bir öz-portre değildir. Ressam, çizendir çoğun; elinin altındaki araç-gereçle boyayandır o. Yapıt onundur ama, yapıttaki o değildir. Görüşü gözlemleriyle, becerisi yetenekleriyle, kültürü eğitimiyle, rastlantılı-zorunlu karşılaşmalarıyla beslenen bir düşünce ve sanat yapıtıdır ortaya koyduğu.

Sözü edilen portre’nin kabataslak bir portre olduğunu da unutmayalım. Öyle ya, şimdi burda bu kadarlık kotarabildiğimi, ola ki ileride daha başka deneylerin birikimiyle daha başka kotarırım. Bundan olağan birşey tasarlanamaz zaten. Gene de şimdi bu portre’nin, belli bir kerteğe dek varılanlar gözönüne getirildiğinde, başka-sevgisine güzel bir gösterge olabileceği kanısındayım.

Başka-sevgisi insanının en belirgin çizgisi, gönül yüceliğidir. Baştanberi derlediklerimin somut bir aşaması olarak, daha önce açık açık anmadığım bir anaçizgidir bu gönül yüceliği. Yüce gönüllü insandır başka-sevgisi insanı.

Gönlü yüce kişiye, sahip olma insanı değildir, verme insanıdır. Almak, elegeçirmek, sahiplenmek, – bütün bunların, bütün

bu gibi şeylerin ötesine geçmektir yüce gönüllülük. Yöneldiği mal değil, belli bir varolma biçimidir. Eriştiği bu varoluş en büyük ödüdür onun gözünde. Tam bir sorumlulukla, her tersliğe katlanır bu uğurda. Yüce gönüllü böyle bir gönülle özünü açtığı, özüne açtığı değerlere *paylaşma* bilinciyle adar kendini. Hiçbir hesap çıkar gütmeden, değerine inandığı herşeyi *başkalarıyla birlikte* tadan insandır o. Yüceliğine yetmezse ortalıktaki değerler, yenilerini bulup yaratmak, onun için en çok mutluluk getiren görevdir. Ülküsü: eldengeldiğince çok kişiyle, eldengel-diğince çok şey paylaşmaktır.

Çizdiğimiz portrenin hep “gönül”le sürüp gitmesi yanıltınasın kimseyi. Yüce gönüllü: akıl, bilgi, bilim, sanat, – her olanağı verimlendirmek ister. Çaba, düşgücü, emek, herşeye başvurur amaca ulaşmak için; varır gibi olunca da amacı zedelemeyen ayakta tutmak için. Hep kendini artırmaya yöneliktir gönül gücü. Bu artırımsa, olabildiğince sevilen başka’ya: *başka* insanlara, uluslara, hayvanlara, bitkilere, doğaya, evrene yaymaktır. Her yüce gönül, gücü yettiğince uzanır uzanabildiği başka’ya. Hep vermek, – olabildiğince kuşkusuz. Çünkü vermek: yaşamak, yaşatmak, *birlikte*-yaşamaktır, tat tat, coşku coşku, dingin dingin. Paylaşılan acı da olsa, gerçek bu.

İlkakla gelen acı’dır. Şaşılacak şey yok bunda; insan-dünyasının yaygın bir ögesidir acı. Ona ne kuşku, ben başkası değilim; yanan o, ben olsa olsa yanındayım onun, içteki dıştaki yangını söndürmeye yardımcı olabilirim. Öyle de, temelde, onun gibiyim ben: yazgıca ortağız, hepimiz insanız çünkü. Şimdi, *bu* acıda ben esirgenmiş olabilirim, sonra n’olacağını kim bilebilir, peki. Varlık, sağlık, – ne denli güvencelerle pekiştirirsem pekiştireyim, öyle çok benim dışımdaki olasılıklar ki bunlar. Ne bende boralar estiren çevrenin oluşumunda etkili olabilirim, ne de genlerimden bedensel yapının örgütlenişine dilediğince söz geçirebilirim. Öyleyse, şimdi başkasının acılarını dindirmeye yardım edeceğim.

Zamanı gelince onlar da bana yardım eder, kaygısıyla mı başkalarına yönelinekteyim? Düpedüz bir çıkar-“yatırımı” bu acı paylaşım. Kendiliğinden o yönü varsa da, böylesi kaygıların güdümüyle *olup bitmiyor* paylaşma. Çünkü paylaşma, bilinçle

dilegetirmesem de, insan-olmamızın, hepimizi içten birbirimizle aynı “yerde” birarada tutan yazgının sonucu böyle. Yazgıca bir dayanışma çekimi, – işte paylaşma’da ben’leri ateşle sürükleyip birbirine götüren.

İnsan olarak altını çizelim, ayrıcalıksız bir temel-özelliğimiz var. Şöyle demekte haklı herkes: Kendimi başkasının yerine koyabilen bir canlı varlığım ben. Böylelikle, tümünden başkası olmam, tümünden başkasına dönüşmem, kendi varlığımdan çıkıp başkasının varlığında yokolup gitmem. Yaptığım: onunla birlikte varolmaktır; onu yalnız bırakmamaktır: onu duymak, anlamak, ona “İyi-ki-yanımda!” duygusu vermektir. Başkasına açılmaktır paylaşma.

Şimdi sözkonusu acı olduğuna göre, acıda başkasıyla birlikte varolmak, acı çekenle *acıda* olmaktır. Öyle ki, gerektiği gibi gerçekleştiğinde böylesi bir varlıksal eylem: senin-acın, benim-acım diye birşey konmaz artık; birdeyime, ben-sen, kendilerini avuç içinde tutan kendi üstlerindeki bir acıyı paylaşmaktadırlar artık. Başkasının yarısından, iniltisinden, sızıntısının bir bölümünü alıp kendime mal etmem türünden birşey değildir sözünü ettiğim şey. Başka-sevgisiyle, başka-sevgisinde paylaşma: hertürlü alış-veriş ötesinde bir ben’ler-üstü birlikteliktir, bir birlikte-varoluştur.

Aydınlık serpmeye çalıştığım paylaşma azçok belirginleşti gibime geliyor: Tutarlı davrandıkları sürece ben-bağnazları, ne çok “Bizim de acımız var!”, “Biz de özveriliyiz!”, “Biz de seveceniz!” derlerse desinler, onların hiçbirzaman gerçekleştiremeyeceği bir sereserpe sevgi eylemidir paylaşma. Öyle ya, yaşamını, eylemini içten dıştan sınırlayan tümen tümen alıko-yucular kısıkvırak bağlamış ben-bağnazlarını. Sevgi’ye, ağırlığını her yerde gösteren, dolayısıyla paylaşımda da işbaşında olan sınırlar gösteren; yani, sevgiye, sevgisizlik uyarıları belirten; böylece kişiyi, yapabileceği birçok şeyi yapmayan, yapamayan bir kişiye dönüştürür ben-bağnazlığı. Oysa bağıksız başka-ben sevgisi, bu sevgide yaşananı, bu sevgiyle yaşayanı, sereserpe paylaşıp yaşayan kişiye dönüştürür.

Hep acı üzerinde durmam yanıltmasın. Acı, ilk akla gelen paylaşma örneklerinden biri. Yoksa, insan varoluşunun her

yönü, yöresi paylaşmaya açık. Yeter ki, *paylaşan sevgi* olsun. Örnekleri birbir sayıp dökmek gereksiz ama. Acının yerine sevinci de koyalım şimdi. Şöyle ki: başkalarının sevincini paylaşmak, başkalarının sevincine elatıp bu sevinci azaltmak anlamına gelmez. Paylaşmanın “almak” olmadığına güzel bir belgesi bu. Nedeni apaçık: bazılarının örtük görünse de, paylaşılan sevinç çoğalır. Ben’lerin sevinçte birleşmesi, sevince katılanların çoğalması sevinci *artırır*. Birşeyler götürmek değil, böylece azaltmak değil, kendini getirmek, böylece *varlıkça* birlikteliği artırmaktır ‘sevinçlenme’. Paylaşmanın özü, anlamı budur. Büyük önemine inanıyorsam da, konuyu tüm canlılara, özellikle de “gelişmiş” denen bazı hayvanlara yaymaktan çekiniyorum burda. Uzman olarak konuşmaktan uzağım. Gene de bazı yaşam uğraşlarımdan edindiğim hızla, değinmeden geçemeyeceğim: insandan başka canlılar için de epeyce geçerli bir olgudur paylaşma. Nerde canlı varsa, orda canlılar arasında (Darwin’cilerin kulakları çınlasın) salt kavga yok, paylaşmayı epeyce andıran dayanışma da var. Askerlerin hoşlandığı bir deyimle, “vuran bir yumruk” olmak için biraraya gelmez insanlar sereserpe sevgide. Baskısız-çıkar-sız, zorlamasız-yaptırımsız bir dayanışmadır başka-sevgisiyle sağlanan paylaşma.

Ben-bağnazlığıyla karşılaştırıldıkta, bir devrim paylaşma. Adımbaşındabir gerçekleşmez bu devrimler. Ne denli üzerine titresek yeridir ama: biz insanlara yaraşan bir devrim. Birbakıma ölüme çare bulmak gibi bir devrim bağnaz sevgiyi aşan başka’ya sevmek. Ölüm sözcüğü uygunsuz çağrışımlar uyardırmaz. Olan olmayabilir, öyledir de. Değil mi ki yaşıyoruz, öleceğiz. Ne var ki belki tam da bu “büyük olay”dan dolayı, yani herbirimiz ölümsüz olmadığımız için, ne yapıp edip şu ölümlü dünyada, olanca varlığımızla yönelmeliyiz bağnazlıktan ötelerdeki başka-sevgisine.

Şurası kesin: ölümü önlemez ben-bağnazlığı. Ne ki: biz ölümlülerin en büyük mutluluğu olabilir başka-sevgisi.

Yok’larla yüz-resmi çizilmez. Somut bir yüzde nelerin olmadığı birbir sayıp dökmek sonsuzca sürebilir. Gene de neyin ne

olduğunu belirgin kılmak için, en önemli bir-iki yok'a değinmek yararlı olabilir. Nitekim, bu amaçla yüce gönlün: tiksinti, kin gütme, düşman bilme gibi şeylerden ne denli arınmış olduğu gerçeği, çizimine yöneldiğimiz yüzü gözümüzün önünde canlandırılmamızda epeyce yardımcı olacaktır.

Var'lara gelince, artık belirgin renklere, belirgin gölge-ışığa azçok eriştiklerini sanıyorum; bazı ögeler elimizde kanısında-
yım. Şimdi gereken: bu ögelerden önemli bir tutamcığı, gerçekliği yansıtan gölge-ışığı, özlerine uygun renkleşmeyle bir bütünlük içinde gözler önüne sermek.

Heyecanlara açık, ne tür olursa olsun heyecanlar yaşamaya hazır, heyecanlar yaşayan bir yüz, yüce-gönüllünün yüzü.

Başka-sevgisi, başka'nın, olanca somut iniş-çıkışlarıyla başkalarının yaşamını özgürce paylaşan bir insan yüzüdür çünkü. Bu yüz: bakma'ya, görme'ye, algılama'ya yönelmiştir. Yalnızca yakına, yakınlara, alıştıklarına, özüne benzerlere yönelmez bu yüz. Özüne benzemeyen ne varsa, kim varsa, neler olup bitiyorsa, hepsine ilgi duyar; gücü yettiğince özenle içine çeker onları. Sözcüğün her anlamında, "yabancı", bir tat odağıdır onun gözünde, buyursun öyleyse. Yabancı'yı içten duyup anlamak, onunla gövermek varoluşunun özlü etkenliğidir onun. Kendini, olanca kendisiyle başkalarının yerine koymak, başkalarıyla birlikte duyup yaşamak, sınırsız duygudaşlık, – en büyük zenginliktir bu ona.

Unutulmaz biçimde anlatıyor "Ağır Saat"teki insan portresi bu durumu:

*Kim ağlarsa şimdi dünyada bir yerde,
nedensiz ağlarsa dünyada,
bana ağlar.*

*Kim gülerse şimdi bir yerde geceleyin,
nedensiz gülerse geceleyin,
bana güler.*

*Kim giderse şimdi dünyada bir yere,
nedensiz giderse dünyada,*

bana gider.

Kim ölürse şimdi dünyada bir yerde,

nedensiz ölürse dünyada,

bana bakar.

Rilke'nin gönül varlığından bir kesit bu dizeler, bir sevgi yığidi o da. Ne var ki, yalnızca ozanlara özgü bir özellik diye yaftalayıp kendimizden öte tutamayız bu yaklaşımı. Koy kendini "yabancı-uzak" damgası vurulanın yerine, göreceksin!

Başka'ya dönük yaşayanın, başka'yı sevgiyle özyaşamına buyur ederek yaşayanın güller açar yüzünde. Başka'nın özyaşama güzellik getirici bir değer olduğunu bilen kişi, başka'yı, olanca içtenliğiyle katmıştır yaşamına. Başkası mutsuzsa, "Keşke öyle olmasa!" deyip elinden geleni esirgemez. Başkası mutluyorsa, coşku ve dinginlikle o da mutludur.

Kuşkusuz böyle bir duyarlık ve davranış, yüce gönlü, kendi özünden, kendisinden olanlardan soğutmaz, uzaklaştırmaz. Kendisini başkasının yerine koymakla başkalarının yaşamını kendi içine çekmekle, kendini başkalarına bırakmakla, başkalarının yolunda kendi yaşamını yitirmez hiçkimse. Yabancı'yla iç-birlik, ona karışıp yokolmak değildir. Tiksinti ötesi her bağlanma zenginleştirir insanı. Yabancı, yabancı'yı gerçekten içine çekene, hiçkimsenin kendine özgü varolma-özgürlüğüne dokunmayan yoğun bir varoluş bağışlar.

Gerçekten başka-sevgisiyle dolup taşan bir yaşamsa seninki, çevrende kimler kınarsa kınasın, kimler ayıplarsa ayıplasın, kimler suçlarsa suçlasın: sen gene de yüreğinden duyarsın başkalarına duyduğun o soylu şeyi. En içinden bilirsin, teşekkürle bağlısındır ona.

Bu bağlamda az önce andığım Rilke'ye bir mektup geldi belliğime, onyıllardanberi aklımdan çıkmayan bir sesleniş: "Sana söyleyeceğim son söze gelince, ilk sözümün aynı o söz, hani eskiden bilmediğim uzaklardaki sana gönderdiğim o en ilk kısa mektuptaki söz –öyle bir söz ki, şimdi insanın hiçbirzaman erişemeyeceği uzaklardaki sana, yıldızların ötesindeki sana bu söz–, soluk alıp verdiğim sürece, olanca canlılığıyla içimde yaşayacak olan söz: *Teşekkürler!*"

Konuşan Benvenuta: Rilke'nin sevdiği kadınlardan biri, Rilke'yi sevmiş olan kadınlardan biri. Rilke'nin ölümünden sonra, onunla mektuplaşmalarını yayımladığı kitaptaki son mektup bu. Rilke ölmüş, Benvenuta yaşıyor. Onun mezarı başında kaleme kâğıda değil iç-sesiyle içine yazdığı en son mektup bu.

Başka'ya kendini verenlerin, başka'yı kendinde özümseyenlerin olağan katkılarımlarından biri bu *başka'ya teşekkürle açılış*, başka'yla erişilensevinç dolu bu yaşama açılımı. Nitekim Rilke'nin Duino'larda yaptığı: uçurumun dibi gibi bir deyimle, "sevgiliyi türkülemek" başka-sevgisinin gerçekten gerçekliğine erişmek. Gerçi herkes "salt ozan" değil Rilke gibi; her seven kadının da sevdiği Rilke değil, – olsun. Bir "Aşk şarkısı" (bir "Liebeslied") kadın-erkek arasındaki: Bize değen, sana bana değen herşey bir çalgının iki teli gibi bizi avucunun içine alıp *tek bir seste birleştirir*:

*Doch alles, was uns anrührt, dich und mich,
nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten eine Stimme zieht*

* * *

Olanca gönlünle sev, sev de ister Rilke gibi sev, ister yüzlerce kadın sevmiş olan Casanova gibi sev.

Casanova'nın, 18. yüzyılın bu "uçarı", "aşırı", "ahlaksız" baştançkarıcısının burda işi ne, diye çatacaklara, kısaca, sözüm şu: Hem yaşlılığında dokuz ciltte yazıp bitirdiği *Anılar*'dan, o tadına birtürlü doyamadığım *Anılar*'dan, hem de bu gerçekçi *Anılar*'a eğilen güvenilir araştırmalardan edindiğim kanıya göre: gözüpek, ölçülü, eliaçık, akıllı, yüksek elektrik çekimi olan, delicesine sevmeyi bilen aydınlanmacı bir 'filozof' Casanova. Adının kötüye çıkması, ola ki, pekçok kıskanılmasından kaynaklanıyor. Kıskançlıkla beslenen karaçalanların dapdaracak yüreklerine sindiremediği coşkulu bir başka-sevgisi çağlayanı o; bir yaşama-sanatçısı o; çağdaşlarının yantutmadan birtürlü anlamaya yanaşmadığı yüce gönüllü bir yiğit Casanova.

Yanıldığını sanmıyorum, bunun en inandırıcı belgesiye, şu, bence: Biryandan Casanova'nın anlatılarındaki akıştan, öte-

yandan ilgililerin tanıklıklarından çıktığı üzere: tartışmalı birkaç kişiyi saymazsak, Casanova, kadınlarının hiçbirini aldatıp incitmemiştir. Herbiriyle çoğun karşılıklı özgürlük tabanında ilişki kurmuştur. En güzel sevgilere buyur etmiştir kadınları. Ayrıldıktan nice onyıllar geçtikten sonra bile, kadınlar, içten bağlanmış oldukları Casanova'yı unutamamışlardır.

“Yüce” sözcüğü o aristokratça vurgulamasıyla yanıltmasın. Hiçkimse soylu ya da paralı olduğu için “yüce gönüllü” sayılmaz. Anlayışıma göre, yüce gönüllünün yüceliği: ben’e yapışık, ben’e yapışan çıkar çemberinin dışına sıçramış yüreklilik ile olgunluğa göstergelik etmekte. Ben-bağnazlığının ufuksuzluktan kurtulduğunu, geniş bir ufka girmiş olduğunu belirtir. Görüş ve eylem darlığının ötesidir yücelik. Darlıkların üstündedir yücelik. Soyluluktur yüce gönüllülük, doğuş soyluluğu değil ama. Erdem başarısını nitelemek için, zaman zaman başvuru olan eski bir deyimle: “ruh ve ahlak soyluluğudur gönül yüceliği”.

Gönül yüceliği’ni doğum soyluluğu’yla birtutma, eski ve yeni Avrupa dillerinde var; daha doğrusu bazı ulusların toplum ve yönetim yapılarından kaynaklanan gelenekte var. Nitekim *generare* demek “doğurmak” demek. Şöyle ki Latince *generositas*: varlığını sıkça halka dağıtanların (bu arada, hava atmak için bolkepçe dağıtanların da) belirgin özelliğidir. Küçük kalpli olmayanların, bile isteye servet savurganlığı alışkanlığı yapanların özelliğidir *generositas*. Nitekim Latince *generositas*’a. Kılıkça-anlamca akraba bu sözcükle İtalyanca, İspanyolca ve İngilizcedeki *generoso*, *generosity*. “Eli gevşeklik”, “vericilik” diye karşılayabiliriz Almancanın *Edelmut*’unu. Fransızlarsa “bonne race” diye belirttikleri bu *générosité*’yi, bu soyluluğu, hayvanlara, ağaçlara, şaraplara bile uygun görmüşlerdir.

Kendimizi isteristemez dil tarlalarında iz sürerken bulduğumuza göre, özüm açısından dillerin dili anadilim Türkçede

oyalanmadan edemem. Bu oyalanışımın hiç de yersiz kalma-yacağı inancındayım.

Herşeydenönce: *gönül*, kuşatıcı bir sevgi olarak, sevgi anla-mına gelir Türkçede. Öyle ya: birini *gönülden çıkarmak*, artık sevmemektir. *Gönül bağlamak*: içten bağlanmaktır. Biri *gönلümü çeldi*, birine *gönلümü kaptırdım* diyorsan, seviyorsun demektir, hem de nasıl; *gönül vermiş, gönلünü vermiş* birisin bundan böyle. Nitekim sevgi kırgınlıkları yüzünden *gönül yarası* açılır çoğun insanın içinde. Şöyle dinç dinç, *gönül rahatlığıyla* seviyorsan, *gönلünü bağladın* demektir. Birinin kırılan *gönلünü yapmak* isti-yorsan, sev onu sevebildiğince. Hoşgörölü, olgun, ciddi seven bir insansan, *gönül erİsin* sen; kimse, *gönلünü pazara çıkaran* bir şıpsevdiyle birtutmaya kalkışmasın, *gönül avcılığıyla* alıp vereceğın yok ki senin.

Sevenler iyilerdir Türkçede, *gönلü zengin* kişilerdir. Kötüler de var ama: *gönülle oynayanlar, gönلü karalar* onlar. Talihleri varsa, hiç zamangeçirmeden onarsınlar *yıkılan gönلleri, çöken gönلleri*.

Hepimiz seven kişiler olduğumuza göre, – öyleyiz, öyleyiz, sereserpe söyleyebilirim değil mi: işte böyle *gönلdeşlerim*, kimse *gönلсüz* yaklaşmasın Türkçeye. Ben benden sorulu-rum, bana kimsecikler karışmaz diyen ben'cilere, hâlâ gözleri kulakları varsa, diyeceğım şu: sonsuzca *gönلümü* sevindiriyor Türkçenin “*gönлü*”, o renk renk ses-anlam oylumlarıyla “*gö-nül*” sözcüğü. Gelin siz de *açın gönлünüzü* Türkçeye. Türkçe anadilinizse, gelin *gönül birliğı* edelim sevgide birliğimizde. Türkçe anadilin değilse, hangi dil olursa olsun, benim de büyük saygım var o dile, hele azçok biliyorsam, hele konuşuyorsam, sevmekteyim o dili, azıcık içine girersin de nasıl sevmezsin dili. İnan ki, azçok bulaştığım bir tutamcık dilin, o *gönлümü okşayan*, o vurdumduymazlıkla genelde “*yabancı*” deyip geçilen dillerden, *gönлümün* ta içine esen dillerin her-birinden içime içbağlatan esinlerle söylüyorum bunu: Tüm dillere *açık gönлüm*. Gene de pekçok yönden sınırlı varlıklarız; insanız çünkü; *gönлün* istediğı tam tamına gerçekleşemiyor çok kez. Türkçeye *akan gönлüm*, *gönлümün* istediğı gibi aka-mıyor çoğun öbür dillere.

Başkasıyla içten-birlikte varoluşa, başkasına, kendini kurban edercesine vermenin ödülü gözüyle bakmak yanlıştır. Değiş-tokuş işlemi değil, başka-sevgisinde birlikte-olmak. “Kazancım n’olacak?” kaygısının bulaştığı ortamda başka-sevgisinden sözedilemez. Güdümsüz bir veriş sözkonusudur. Böyle bir verişe eşlik eden ödülse, güdüm sonucu koparılan çıkar değil, gerçeklik oluşumunun getirdiği armağandır. Bir bakıma, başka-sevgisine yapışık bir gizem bu: önceden hesaplamadığın beklenmedik güzel bir talih gelip buluyor seni.

İnsan-olmanın dar sevgilerinde düşlenmeyen, çok çok, bazı mutlu anlarda sezilen özel bir tattır başka-sevgisi. Bu sevgiyi bilen, sıksık: iyi ki bütün bunları yaşıyorum, meğer ne yavanmış herşey eskiden, der gibi sevinçlidir içten içe, – birşey demese, birşey demeyi aklından geçirmese bile bu böyle. Gereksiz zaten böylesi nitelemeler; çünkü, özde, *nitelemeler ötesi bir sevgi-yaşantısıdır* başka-sevgisi. (Şimdi burda denediğim kimi niteleme kılıklı söyleyişler mi, – tek tek yaşama’lardan haberler bunlar.)

Başka-sevgisi yaşantısının en belirgin özelliği insanı *geniş yürekli* kılmasıdır. Yüce: yukardan bakmak, alttakileri aşağısılamak anlamına gelmez. Tam tersine, yüce: çoğun “aşağı” diye bellenen kişileri, toplumları, düşünceleri, yapıtları, nesneleri değerbilir anlayış dolu bir sevgide baştacı etmektir. Sana genellikle doğuştan aşılana öğretimle pekişe pekişe giden o tiksinti ‘dolduruşlarını’ biribir kaldırıp attıkça genişler de genişler yüreğin. Hertürlüsünden yabancının, umacı görmüşçesine seni korkutup ürküten; seni, sana benzemeyen herkese, herşeye sana düşman kılan dar sevgilere güle güle. At-gitsin ben-biz bağnazlığına yapışık türlü türlü iç daraltan sevgisizlikleri. Kafalara belki çakılı kalır düşüncesiyle, hep bilinen bir deyimi değişik kullanıp diyelim: Başka-sevgisine geniş geniş bir yüreğin var artık. Eskidensevmediğin, sevmeyi hayal bile edemediğin öyle çok, öyle çok *sevgilere* yer var ki artık yüreciğinde.

Yabanlara karışan ben, yabanı en içine özümseyen ben, eski hınçların tam tersine, yeni bir yabancı budalalığına mı dönüşü-

yor böylece? Hiç de değil. Ben'den-olmayanı anlayıp sevmekle; ben' den olmayana yaraşan değeri ve saygıyı onaylamakla, yabancıya ilişkin ne varsa, herşeyi ayrıcalıksız sevip övmek gibi bir tutsaklığa düşmez insan. Başka-sevgisi özgürlük *kazandırır* sevene. Yabancıya ilişkin herşeyi yerin dibine batıran tekyanlılıktan kurtulmak, yabancıya ilişkin herşeyi göklere çıkarmayı gerektirmez. Eski sevgilerde kendim diye bildiğim, kendimden bildiğim şeyleri nasıl daha iyi, daha güzel bulmak için, özgürce eleştirirsem, şimdi de aynı katkıcı tutumu başka-sevgisiyle birleştirdiğim kişilere, nesne, kurum ve örgütlere uygulayım. Ne ürküntü karışık örtük kıskanmalar, ne eksiğe gediğe körleşti-ren hayranlıklar var artık. Başka'dayım, başkaları'ndan biriyim, öyleyse özenle seraserpe eleştirebilirim. Ben'im en iç özlemleridir artık eleştirilerim.

Dar sevgilerin boyunduruğunu silkip ötelere seğirten ortamlarda, başka-sevgilerine dönen ortamlarda bile tümen tümen eleştirilecek şeyler kuşatmış heryanı. Gelin kişi-toplum yaşamının karışık mı karışık kargaşasında, düzgü düzen gözetmeksizin olanca varlığımızı tırmalayan gürültüyü patırtıyı şöyle bir algılamaya çalışalım: Hoşgörüyü düpedüz kibarlık aracı diye uygulayanlar... Yalnızca, ama yalnızca, birgün başıma bir iş gelirse bana da arka çıksınlar diye başkalarına yakın duranlar... Yapıp ettiği herşeyi, aman yürürlükteki geçerakçe eylemlerden ayrılıp başıma işaçmayayım doğrultusunda yapıp edenler... Herkesi, ayrıcalıksız insan olarak değil de, etkisi durumu yönünden sınıflayıp başkalarıyla ona göre ilişki kuranlar... Başkalarına zaman bulamayan kasıntılar, çalımılılar... Başkalarına, ancak onlardan hemencecik ya da daha sonra yararlanmak amacıyla şöyle bir eluzatanlar... Özel işleri azıcık aksadı mı, en yakınlarını unutuverenler... Başkalarını keyifli yaşamın ayakbağı diye gördüğü için tekmeleyip itenler... Ne denli yüze gülerlerse gülsünler, geleneklerin, göreneklerin buyurduğunu azıcık bile aşan

yardımlardan kaçınanlar... Yürekten gelen bir saygı ve sevgi dışından içlere çöken dürtülerle, sözgelimi yasalar zorluyor diye, zarara uğramayayım kaygısıyla başkalarını kollayıp onlara azçok insanca davrananlar... Başka'yı, gereksiz ya da tehlikeli sayanlar... Böyle koşullanmışım, böyle yapıyorum diye hep kendine yontanlar...

Bütün bunlar böyle de, yalnızca beklenmedik durumlarda değil, kimi günübirlik yaşam akışında da, en kötümserlerin bile başını göğe erdiren tuhaf bir iyimserlik tutar beni: Birdenbire silinmiş gitmiş çıkar gözetimleri... Yitiklere karışmış başıma-birşey-gelmesinli korkular... Hesaplı kitaplı geleneksel davranış çizgisi diye birşey yokmuş meğer... Tekyanlılıklar, darlıklar, tiksintilikler gibi büzgülerden sıyrılmış yaşam. Bağımlılıklar ötesi tatlı bir açıklık açılıyor heryana. Kanatlarına almış uçuruyor gönül yüceliği... Belirgince nitelemek istiyorsak: kendini başka-sevgisine salıveren kişileri, şimdi şuracıkta daha kestirme bir niteleme aklıma gelmediğine göre, gönül yüceliği olan kişiler diye niteleyebiliriz. Öyle ki: "gönül", sınıra bağlı ölçü-hesapla bir al-ver olmadığına göstergelik etmekte; "yüce" ise, fırtına-zırtta gerçekleşmeyen bir öteye-geçiş sezdirmekte. Böyle birşey işte yücegönüllü. Böyle bir yüzü var onun.

Hepimiz neyse oyuz, somut somut. Gene de, yapısal özümüzle, kuşkusuz, böylesi yüze akraba bir yüzümüz var artık başka-sevgisi olursak kendimiz.

Acı çekenlerle dolup taşıyor yeryüzü. Ne denli yakınımızda olsalar da, çoğun habersiziz onlardan. Birbaşlarına yaşıyorlar genellikle. Bizim biz'imize "yabancı" biz'ler onlar. Başkaları, benzemezlerimiz; yabancımız onlar. Bizim karnımız doyarsa, karnı doymayanlar onlar. Bizim güvenceli durumumuza karşın güvencesiz onlar. Biz işitiyorsak, işitmezler; biz görüyorsak görmezler onlar. Kendimizi erdemli biliyorsak, düşkün onlar bizim açımızdan. Biz kendimize güzelsek, çirkin onlar bizim

için. İyi diyoruz kendimize, onlaraysa kötü. Kırkyıldabir aklımız gönlümüz doğru yolu bulur da, özde onların da bizim gibi, ya da kendimizin onlar gibi olduğunu bilmeye yönelirsek, elimizi onlara uzatsak bile, içimize işlemeyen bir uğraş olarak yaparız bunu. Ne de olsa kendimizi azıcık hafifletmekten, zaten abur-cuburla geçen zamanımızı bir de öyle geçirmekten öte birşey değildir bu, – çabucak unuttur gideriz.

Oysa gerçekte: utanmalıyız; benzerlerimizi dışlamak utanca boğmalı bizi. Hem sonra, onlara içtenlikle eluzatmak, insan-olma bakımından insana yakışan akıl ve eylem gereği değil yalnızca. Umulmadık katkılar sağlar yaşamımıza.

Bu bağlamda, kuramsal örgütsel eluzatmalar yerin dibine batsın, demeyelim. Çıkargütmezlikle yoğrulmamış yardımlara bile, gerçekten yardımı dokunan yardımsa, hiçbiriniz eksik olmayın, diyelim onlara. Yangın söndürmeye yönelik her damla su yararlıdır. Ama asıl yardım: tüm öznel firelerine karşın, somut somut, kişisel kişisel, içten eşlik eden, insanca anlayışla yoğrulmuş olan yardımdır.

Başka'ya içten sarılmak varken, nedense başka'yı kendimizden kovuyoruz. Kendimizden saymadığımız her kesimle, kendi insan gürlüğümüzü budamaktayız oysa. Her çoğunluk, sözcüğün siyaseti aşan pekçok anlamında azınlıklarla kurduğu ilişkiyle erişir değerli insan-olma düzeylerinin pekçoğuna. Gönül yüceliğine kapalı bir dünya yavandır, hep karanlık bir dünyadır. Gönül yüceliğine açık bir dünya, zengin, ıslıl ıslıl bir dünya.

Yüce gönül, yücesinden alçakgönüllülüktür, yüce yüce alçaldıkça yükselir gönül.

Yüce gönüllülük, ne yaptığını, ne olduğunu anlama dileğiyle kendine bakıp ille de dilegetirdiğinde, insanın: “İşte ben bunun için doğmuşum!” diyerek kendini kendine azçok belirgin kılabilceği bir yaşayıştır. Zorlanabildiğince zorlan, anlayamazsın, anlatamazsın, öylesine bir gizem yüce gönüllülük. Elde mi,

gene de bazan bu nice bilinmezler içeren özvarlığını daha bir aydınlık kılmaya çalışırsın. Olmuyor ama: eksik olan dil mi, yüce gönüllülük mü yoksa? Yanıtı “bilmiyorum”, abartılı; yanıtı “bilmiyorum” yetersiz.

Hem duygulu eylem, hem ayık bilinç gerektirir yüce gönül. Eyleye eyleye, susa konuşa, eyleye eyleye, konuşa susa yaşayıp gidiyor insan, – yaşadığınca.

Tanık Eylemci

Yazarlar neden yazar? Seyrek de olsa, sağdan soldan kulağıma çalınıyor bu soru. Doğrusu soranlar da pek ilgi çekmiyor. Soru, soyutmuş gibi bir izlenim uyandırıyor da ondan belki. Oysa yazarın kendisi için ölüm-dirim önemi var bu sorunun. Ne ki, kırkyıldabir açık-seçik bir soru-yanıtlı sergiler yazar dışardan gelen bu soru yönündeki duygu ve düşüncesini. Kimi para, kimi ün, kimi güç, kimi tat derleme, kimi yardımcı olma türünden amaçlar dolayında döner ozaman. Böylesi toptancı sorularla oyalanan biri değilim. Beni daha çok, tektek yapıtların neden yazıldığı ilgilendirir. Özellikle kendi yazılarımda ne yapıp ettiğimin basıncını duyarım en içimde. Durup durup “Bütün bunları neden yazmaktayın?” diye kendi kendimi yerim.

Şimdiki durumum da bu işte. Biliyorum: başka-sevgisi gibi bir burgaçlar evrenine girmeden edemezdim. Neden peki? Aklımı başıma toplayabildikçe, kendi kendime söylediğim şu: Sevgisizlik bunca tat kaçırmıyorsa, sarılır mıydım böylesine başka-sevgisine. Bir de bakıyorsun, buz gibi soğuyuvermiş sözümona sürüyle konuya ilişkin tutku; n’etsen savsaklanamaz oysa sevgi.

Neyin ne olduğunu bir de şöyle görelim: Heryere gerçekten sinen kapsamlı bir sevgi olsaydı başka-sevgisi, ozaman n’apardım, peki? Susar geçerdim, belki. Olsa olsa, dilim döndüğünce bu sevgiyi övmeye adardım özümü.

Oysa şimdi içinde yaşadığım, içimi dışımı dolduran gerçeklik iteliyor da iteliyor beni. Ne yöne mi? Sevgisizlikten yakınmaya; ben-bağnazlığını aşmaya; başka-sevgisinin yoğurduğu bir insan-yaşamı yönünde yazı yazı koşuşturmaya. Yazdıklarımla ne yapmış oluyorum böylece? *Kendime*, çevreme sevgi yönünden *tanıklık* ediyorum. Tanık olduğum için, tanık olarak yazıyorum.

Desene, başka-sevgisinden yana giriştiğim yazılı deneyişler, bazı soruları az çok sorup yanıtlarken, yeni yeni sorulara götürüyor beni. Sorularsa: yanıt bekleyişleri. Bu git-gel işte yazarlığım, sevgi yazarlığı.

Gerçekten de: daha “başka-sevgisi” derken, insan-varlığıma, tüm insanlık yaşamıma, bu yaşamın önemli sorularına çoktan dalmış oluyorum. Başka-sevgisi, inancıma göre, en büyük olay biz insanlar için. Kim olursa olsun, bu olaya çevrilen her yazar, hem üzüntü hem sevinçle sarmaşdolaş. Sonsuz kuşatımlı bir yaşama-olayının öznel-özel bir tanığıdır o: elinden birşey gelmediği için üzüntülü, nice yaşama-değerleri kapsayan bir gerçekliğe tanıklık ettiği için de sevinçlidir. Kuşkusuz, durumlar koşullar uyarınca değişken mi değişken bir sevgiler dengelenişi, bu sevinç-üzüntü bileşimi.

İlk bakışta, “tanık” sözcüğü, pek çok şey aydınlatır gibi görünse de, sevgi-sevgisizlik tanığının karışık ve karmaşık bir varolma-biçimine çevrildiği gerçeğini gözden uzak tutmamalıdır. Tanık olarak çevrildiğimiz bu yöne (pattadak çoğul çoğul konuşuyorum, yalnız değilim ki tanıklıkta) tanıklık yüzümüze ne denli dikkatle baksak yeridir, diye düşünmekteyim.

Nasıl tanıklık ediyorum? Neyin tanığıyım? Kim bu “Tanığım”, “Tanığım” diyen? Kime tanıklık ediyorum? Neden tanığım? Tanık olmakla sağladığım birşey var mı? – Birbirine dolanan birçok soru olanca ağırlığıyla çöküyor üzerime. Azıcık da olsa, bunları, birbir değilse bile, bazı anlam öbeklerinde derleye toplaya aydınlatmadıkça, ezik ve buruk bir yaşam benimki. Tüm öbür tanıklardan ayrılığım, ayrıcalığım yok bu bağlamda. Olası aydınlığa seğirttiğim için, sözü hantal kılsa da, vurgulayacağım: öyle bir bağlamdayız ki, bile-isteye tanıklık eden ayıkların sayısı az ama, bilmeden istemeden tanıklık edenlerin sayısı çok mu çok, – tüm insanlık, birdeyime, kendi kendisinin tanığı sevgide, sevgisizlikte.

Önce: hiç ilgisi yok gibi gelecek ama gerçeklik gereği bu böyle, – önce: dil’de, dilimde yoğunlaştırmamız gerekiyor dikkatleri. Yanıt açık: Dille, dilimle, konuşup yazmamla tanığım. Dil’im olmasaydı tanıklık edemeyecektim. Neylersin ki çoğun unutuluyor, unutulduğu için pek sözü edilmiyor bu tanık-olma gerçekliğinin.

Bir tanıklık-söylemi oluştururuz tanıklık ederken. Baştan sona, baştan sona sözcüklerden oluşturduğum bir ağ yazar olarak tanıklığım. Neler yok ki bu ağın örgüsünde. Şöyle bir dizmeye çalışalım:

“Bu böyledir”li” saptamalar, ya da saptama kılığında bol bol “Dur bak!”lar.

Kendimle, toplulukla, doğayla, kültürle ilişkili, bazan geçmişten bazan günümüzden haberler, gözlemler.

Türdeşlerden öğrenilen kimi epeyce öznel, kimi görünüşte bilimsel, kimi olabildiğince bilimsel doğrular, yanlışlar, sorular..

Bol bol eleştiriler: çuvaldızın iğnenin bazan bana bazan sana, bazan hiç tanımadığım kimselere battığı, batar gibi olduğu eleştiriler.

Şaşmalar, korkular, öfkeler. En durgun dingin seslenişlerden, en bağırışlı çağırışlı seslenişlere dek çığlıklar.

Kimi sarsılmaz inançlar, kimi öğrenmeye açık uzanışlar.

Yakınırken yakınırken övmeler, usanç getirmeler, özlemler.

Gerekçe dayanak birşeyler savunurken, birden açılan gözlerle beğenmeyişler.

Taşlarken okşamalar, güle güle derken sarılmalar.

Yıkıcılıkla yapıcılık birarada. Soyutla somut elele. Coşku ile serinkanlılık hem yanyana, hem karmançorman.

Fısıllar içdökmeler, gürül gürül nesnellik kavramları.

İtmelerle çağırınalar, bırakışlarla özendirmeler de eksik değil, hem de nasıl.

Tutarlı düzensiz, kuşkulu sallantılı, ağırbaşlı derlitoplu, sağlam güvenli bir dil tutturduğum gidiyorum, çoğu tanık gibi ben de. Keşke açık-seçik, tek-anlamli bir söyleyişim olsaydı, olamıyor ama. Dedim ya, tanıgım. Özünü sözünü, konusuna çeviren saygılı bir tanık için, doğrallıkla zorunlu bu, zorlamasız bir zorunluluk bu.

Sevgi-sevgisizlik yöresinde yürüyor sürünüyorsun, uçuyor dolanıyorsun, – böyle bir kimseden matematik bir dil beklemek

boşuna. Zaman zaman mantıksal çıkarımlara bürünse de, sevgi-sevgisizlik tanığının dili, gerçeklik istediğinde, mızıkçılığa düşer; düşmedikçe, deyim pekçok anlamında, doğru'nun epeyce uzağında kalakalmış demektir. Heyecandan arınmış, tümünden belli, içlemi kaplamı belirgin sayıların dünyasında soluk alıp veren bir sevgi-sevgisizlik tanığı tasarlayamıyorum.

Bir de şu var: sevgi tanıklığı, o vazgeçilmez söylemiyle en içinden bir bunalım-söylemidir. Kurulu düzenli, kaskatı çıkar-yol'lu bir dili olur mu hiç bunalımın?

Sevgi-sevgisizlik evreninde kafasını oraya buraya çarpa çarpa önünü görmeye, gördüğünü, görebildiğini göstermeye çalışan bencileyin birinin *denemeli söyleyişten* başkasına dili döner mi hiç?

Konuşma yazma türlerini isteristemaz aşan bir söylem sisli-puslu bunalım engabeliğinde önünü açmaya çabalayanın söyledikleri, söyleyebildikleri. Varsın, öykücü öyküsünde sevgiyle bağkursun; romancı romanıyla, ozan dizelerinde yaşayıp yaşatsın sevgiyi. Onları de deneyişler, kendi doğrultularındaki deneyişler.

Denemeciye, kim denemeci? Hem öyle, hem öyle değil; hem böyle, hem böyle değil o. Kendine ama başkasına da, olanlara ama olabileceklere de, vara ama yoğa da tanıklık edeceksin, – belirli bir söylem türünün içine kapayamazsın özünü. Kapalılık değil, açıklık gerek sana. Kafaları açacaksın, gönüllere sesleneceksin, eli ayağı kımıltılı kılacaksın. Doğrularınla gerçekleştireceksin bütün bunları, ne denli olasıysa o kadar. Kafadaşlarının, gönüldeşlerinin başka söylemlerle başardığına, kendince bir katkı işte seninki. Dene söyleminle, yazgın bu senin; tanıklığın bunu gerektiriyor.

Aldırma denenlere, denebileceklerle: Konuşanın çelişmeliymiş. Karşıtlarla kıvranıyormuşun. Yalnız kaldın, demekmiş. Hep ben, ben diye konuşman bıktırıyor olmuş artık. Yeryer kırık-dökükmüş konuşman. İyimser misin, kötümser misin, hiç belli değilmiş. Ne bilim ağırlığı, ne sanat ataklığı varmış söyleminde. Kısanın kısası: ne dediğin, ne demediğin açık-seçik belirgin değilmiş...

Ne diye aldıracaktım? İnsan gerçekliğine eğilen kim çelişmesiz ki? Karşıtlara bulaşmadan birşey söyleyenin söylediği

birşey var mı, peki? Kim yalnız değil ki? Hiçbir art-düşüncesi olmadan, en önemli yaşantılarında, ben hiç de yalnız değilim diyebilen ayık biri göster bana. “Ben” diye konuşmayacaksın da n’apacaksın: kendi adına konuşuyorsun. Kırık-dökük konuşmadan, dağınıklıktan, bölük-pörçüklükten kurtulamıyorsun, orası öyle. Öyle de, tıkız ne kaldı, dağılıp gitmedi mi herşey? Bunalım bu; “bu” denebilecek birşey kaldı mı, hâlâ “birşey” denebilecek birşey varsa ortada? Bunalımda deniyorsun: İyimser misin, kötümser misin, gel de açık-seçik söyle. Anlamı var mı artık bu kalıplaşmış kolay yakıştırmaların? Önemli nerde, önemsiz nerde, – şaşırtacaksın, şaşkınsın çünkü, sevgisizlikle paramparça boş bir sözümona dolulukta yuvarlanıyorsun.

Kuşkusuz, sevgi yöresindeki her tanık-eylemcinin üstlendiği tehlikeler aynı değil. Çağın, toplumun anlayış ve hoşgörüsüyle koşut, kişiye özgü söyleyiş ve davranışa bağlı bir yanı var tehlikenin. Başka-sevgisine yapışık tehlikeyi, tehlikeleri belirtirsek, durum ortalaması şöyle: Sevgisizlik eleştirisi yönündeki söylemci-eylemci davranışlar, “tehlikeli” diye nitelenebilecek davranışlar her zaman tepkilere neden olmazlar. Bu, belki de, hemen hemen herkesin kendi açısınca, sevgi eksikliğinden, sevgi azlığından yakınmasına geri götürülemez. Yakınmaları genellikle kendi yönümüze çekmekte epeyce yetiliyizdir. Gözbatmadıkça, hoşla bile gider çevredeki yakınmalar.

Doğrudan doğruya sevgi çağrılarına gelince, hemen herkes böyle çağrılarda bulunduğuna göre, bu çağrılar da kendi çevresine uydurup verimli kılması doğaldır. Dar-sevginin çıkar güdümlü zembereği böyle kurulmuştur zaten.

Gel gör ki, açık açık, başka-sevgisi yoluna girenlerin seslenişlerini çeşit çeşit tehlikeler beklemektedir, hem de nasıl. Çoğun yapayalnızdır bu yolcular. Ayakta kalıp yürüdükleri sürece, uzaktan yakından kendilerini izleyenlerin her anlamda gerçekten rahatını kaçıırırlar. Öyle ya, “başka”, göreceliğine son olmayan bir kavram; herkesin başka’sı başka. Özellikle de “başka-sevgisi” diye nitelediğimiz “yeni” sevginin, görececek gözü işitecek kulağı olanlara, görüp işittikleri için, her zaman değilse bile bazan çekici geldiği bir gerçektir. Ne var ki, göz kulak yoksulları için, ya da böyle olmayı özçıklarlarına daha uygun

bulanlar için, istenmeyen, istenmemesi gereken kişilerdir bu yeni sevgi yolcuları. Birşey “yapmasalar” bile, salt dik varoluşlarıyla gerçeklikteki sevgi-sevgisizlik düzenini allak bullak ettikleri gerekçesiyle, türlü türlü düşmanlıklar ortamında vurtahtası durumuna düşerler. Etkilerinin artması, hele sayılarının çoğalması sevgi-sevgisizliğe ilişkin kurulu düzeni hızla bozar dıştan izleyenlerin değerlendirişyle. Çok kimse hemen önlenmesi gereken bir “kötülük” gözüyle bakar buna.

Gelsin ozaman başka-sevgisi yüreklilerini çeşit çeşit “önlemlerle” durdurma işlemleri. Yaşamayı çekilmez kılan öyle çok “kolaylıklarla” bezemişiz ki insanları toplumları: kişi toplum ve devletçe kese, silah, yasa, töre gibi en incesinden araç ve gereçlere başvurarak uygulanan sömürüler, baskılar, korkuyla sindirmeler, akla gelmedik zarara uğratmalar... İçerde dışarda inim inim inletirler adamı.

Hepsini göğüslemek gerekir – hem ne acılarla, bazan da ölesiye. Başka'yı sevenlerin yazgısı bu. Öbür yanıysa bu yazgının: nice itilip kakılmalara, nice ezilmelere karşın, bu sevginin kökünün dünyamızda, insan toplumunda hiçbirzaman kurutulamamasıdır. Kurutuldu sanılırken hep yeniden yeşillenir.

Sayıları az da olsa çok da olsa, başka-sevgisinden yana bakanların: gördükleri, gösterdikleri şeylere karşılık, bütün bunlara ödül olarak, *görecekları* de var.

Tanıgım, tanıgım ama, bir de ne göreyim, tanık *eylemci* olmuş bile.

Kişiye toplumu allak-bullak eden sevgisizliğin uyandırdığı korkunç duygular düşünceler yaşamı tanıgın yaşamı. Zamanla öğrenilir bu. Ne yazık ki, korkunçlukları besleyen, o hep bildiğimiz sevgidir. Olayların kendisinden, olanaklar elverdiği oranda, uzakça sürdürür gider yaşamını tanık. Başlangıçta pek ayırdına varmasa da, içten dıştan birtakım değişikliklere uğradığını görür. Gerçekten de, çoğun bazı sevgi yiğitlerinin yardımıyla,

henüz pek yaşanmayan geniş sevgilere doğru yönelişler sarar özünü. Gözlemcilikten çok özlemcilik ağır basar içinde.

Düpedüz tanık değildir *artık*. Tanıklığı sona erer, demek istemiyorum. Tam tersine, daha özenle, hem de çok daha özenle sarılır tanıklık uğraşına. Bu tanıklık, nerdeyse onun herşeyi olmaya dönüşür. Çünkü yapıp etmelerinin gerekçesini oradan devşirir. Şöyle ki: tanığı tanık kılan seyir, olup bitenlere elatmaya iteler onu zamanla. Sevgi işlerinde: tanıklık, etkinliği boşandırır; yalnızca tanık olmakla yetinemez insan. Ortalığı zararlı böcekler sarsın, sen birşey yapmayıp “Ben gözlemciyim” diyerek köşene kurul otur, olacak şey değil bu. Bazı koşullarda, yalnızca tanıklık etmek suçlu duruma düşürür insanı. Kimileri gözden uzak tutmayı becerse de bunu, kendi kendine karşı n’apacak, peki? Sevgisizlik fotoğrafçısı, biryerden sonra, gözlemcilikte ayak direyemez artık. Sevgisizlik *gidericisi* olmak zorundadır. Olmadı mı, dikenler batmaya başlar en içine. Tanık kimliğinden eylemci kimliğine kayar. Hemen ayırdına varılmasa da, kısa sürede öne çıkar bu yeni kimlik. Tanıklığın “gösterdikleri”, tanıklıkla görülen bazı şeyleri yapmaya, ya da yapmamaya eğilimli kılar insanı, hattâ sürükler. Baktığı yön sevgiyse, sevgiye ilişkin eylem gereksinimi ergeç sarar insanı.

Sözgelimi, sevgisizlik canlar alırken, tanığın bu korkunçluğu engellemeye kalkışmaması diye birşey tasarlamak zor doğrusu. İnsanın işi, ille de tanık kalmak değil, – *insan* olmak. Ben tanığım, benim görevim bu, tanıklık ettiğim şeylere “karışmak” benim görevim değil, *diyemez* kimse, diyen çıksa da *yakışmaz* bu insana. Kafası gönlü sağduyu yitimine uğramamış hiçkimse kolay kolay katlanamaz buna.

Tanıklık keyifli bir uğraştır kuşkusuz. Birbakıma, ama birbakıma. Ne ki, korkunçluklar karşısında tanıklığı insan yaşamının bir süsü diye yorumlamak yanlıştır. İnsan yaşamının saygıdeğer bir işlevidir o. İnsan yaşamını salt tanıklığa dayanan bir yaşama diye düşünmek çarpık bir düşünüş olur.

Tanık, tanıklık ettiği şeylerle, yani tanıklığıyla, kendi kendini etkileyen kişidir. Kımıldatıcı bir etkileniştir tanıklık. Kabaca dendikte: saptamalar hüznü öfkeler, öfkeler sert eleştiriler, eleştiriler özlemler, özlemlerse iyiden iyiye etkili olma istenç-

leri doğurur tanıkta. Buysa, deyim yerinde sanıyorum, kurar da kurar tanığı. Tanıklığı gergin gergin yoğunlaştıkça, eyleme atılım istenci de bilenir. Gel de tut tanığı olup biteni uzaktan seyredenlere ayrılan yerde.

Seyir olmaktan çıkmış, *eylem*'e dönüşmüştür tanıklık. Eylemse, dünyayı *değiştirmek* amacıyla, insanın dünyaya elatması demektir. Eylem, seyirin sessizliğinden alıp gürültü patırtı içine sokar insanı. Kendisi eylemlere girişen kişiye, daha önceki konumu ne olursa olsun, ilkece, sessiz-dingin tanığa güle güle der; kendisi de gürültü patırtı çıkaran kişidir artık. Gürültü-patırtı diyorum, – öyle ya ne ki olaylar, olaylar, olaylar, birbirine çarpan, birbiriyle çatışan, birbirinin üstüne yığılan, birbirinden kopan, özüne yeraçmak için itip kakan olaylar, yani tarih, o uğultulu tarihimiz, insanlık tarihi.

Acele bakışa tuhaf görünebilecek olan, ama azıcık özenle bakınca, olanca belirginliğiyle yetesiye günışığına kavuşan bir özelliğinaltını çizmek gerekiyor şimdi. Tanıklığı yazınayla gerçekleştiren yazar, eylemciye dönüşünce de hep bu *yazmasıyla* eylemcidir. Başka deyişle: yazarın tanıklığı da eylemciliği de *yazmasıyla* olanaklıdır, yazmasındadır, yazmayı sürdürmesiyle özdeştir.

Kuşkusuz, yazar, yazmaktan başka “işler” de yapar. Yazarlık ötesi türlü türlü ilişkilere dolanır böylece. Okul yönetebilir, derneklere üye olabilir, politikaya atılabilir. Yazar olarak değil ama; yazarlığıyla birlikte, yazarlığı yanında, yazarlığından ayrı.

Öyleyse, yazarın yazar *olarak* eylemi: *yazması*. Çünkü yazı: eylemdir, iştir, emektir, etkenliktir. Gerçi yazara, yazısıyla: birşey ‘yapmayan’, eylemden ötede oyalanan biri gözüyle bakanlar çok. Bu çerçevede: yazı ile eylemi birbiriyle bağdaşmaz karşıtlar diye damgalayanlara; yani, yazma olmayan yerde eylem yoktur, demeye getirenlere de rastlarız sıklıkla. Yazmayı: oyun, oyuncak, oyalanma diye yorumlayan yorumlayana. Hem eski hem yeni gelenekleri var gerçekliğe böylesi aykırı düşen değerlendirmelerin.

Yazı eylem, tıpkı “eylem” adı verilen öbür yapıpetmeler gibi. Öyle ya, yazı da: dünyada birşeyler yapar, dünyaya birşeyler katar. Dünyayı değiştirmeye sıkısıkıya ilişkilidir. Alır verir,

artırır azaltır, düzeltir bozar, yıkar düzenler. Nice devrimlerin temelinde, nice yeniden-yapılanmaların özünde uyarı uyarı, temel temel yazının yattığını bilmeyenimiz var mı? Yalnızca resmi bildirgeler, yönergeler, buyrultular değil, onlardan daha çok yazar yazıları da. Birçok kuşakların yaşamına yön veren sayısız romanları, öyküleri, şiirleri, felsefeleri, bunlara kardeş tüm yazıları şöyle bir anımsamak yeter.

İşte sevgisizlik-sevgi tanığı yazarlar, başka-sevgisine giden engebelerde yollar açan, bu yollarda yürüyen eylemcilerdir. Yazmasıyla eylemesi birdir yazarın. Sevgiden yana bakan yazarın tanıklığı *eylemle genişleyen* bir tanıklıktır. Sevgisizlik çöllerini başka-sevgisi yeşillerine dönüştüren bir kişiliğe bürünür ergeç yazar. Kendi özü sorumluluklar ve tehlikeler içeren bir tanık-eylemcidir *sevgi yazarı*.

Sevgi-sevgisizlik yöresindeki tanık-eylem güzellerinin (hem erkeklerin hem de kadınların) yaşamda uyandırdığı etki ve tepkilere, olanca kapsamıyla eğildiğimizde, vardığımız saptamalar ile gözlemlerimizi, ne gözümüzde büyütmeli ne de küçültmeliyiz.

Azıcık açalım: Başka-sevgisi doğrultusundaki tanık-eylemci: sözünü ille de dinleten bir konumda değildir. Dilediğini yaptıran, yani özlediği sevgiyi başkalarına kolayca aşıl原因 bir gücü, becerisi yoktur onun. Ben-ne-yi-nasıl-yapıyorsam, sen-de-onu-öyle-yap doğrultusunda bir davranışı yoktur onun. Başka-sevgisine ilişkin tüm yapıp ettiği, özetle: "Tat gör!" türünden bir öneri-seslenişidir. Başarısı: böyle bir seslenişe gerçekten uyup tadılmasıdır. Başarısı: önerdiklerini tadanların sayısı da orantılıdır. Şurasını apaçık kılmalıyız: çoğun kendisine bağlı değildir bu durumlar.

Özde gizemli bir yanı var başka-sevgisine çağırmanın. Bu sevginin yüreği: sevende ki sevginin içte içten çoğalmasındır. İçten seslenen; sesli çağlayışı kendi içinde duyan; tanıklığı ve eylemesiyle sesini, erişebildiklerine duyuran; onların da içten çağlayışlar duymasını sağlayan bir sevgi çağrısıdır bu. Gene de, seslenenin ses'inde, bu sesin oluşmasında çevrenin bilinçli-bilinçsiz istek ve özlemleri, kımıltı ve yönverişleri önemli rol oynar.

Bu döngülü-gizemli, mantıklı-rastlantılı canlılığı, başka-sevgisi *kültürü* diye nitelemek istiyorum. İlk alışılmadık bir izlenim bıraksa da, “kültür” deyiminin burda yersiz kaçmadığı kanısındayım. Çünkü kültür: insanlar-arası ilişkilerin hem başlangıcı hem ortamıdır. Başka-sevgisi kültürüyse, günümüzde önplana çıkmamış olsa bile, geleceğe götüren insan-toplum ortamında epeyce ağırlığı olan bir görünüdür.

Kültür, insanın bir katkısı. Ama insan da kültürün. Kültürü kurarken kendini, kendini kurarken kültürü kuruyor insan. Bu kurmada ağırlığını gittikçe belli edeceğe benzeyen bir kültür boyutudur başka-sevgisi kültürü.

Bir oyana, bir buyana koşturuyorum. Bu davranışım la yaşama, zorlamasız, daha zorlamasız ayak uydurduğum kanısındayım. Gene de bazan dayanamıyorum. Dünya’yı, Tüm-dünyaya yansıtan, yansıtmak isteyen söyleyişlerim oluyor. Dünya’nın tümünü kuşatan bütüncü söylemlerin çekimine kaptırıyorum kendimi. Şaşırtıyor bu beni. Kimi çabucak sıyrılıyorum. Kimi de bilinç-altımın övününü artırıyorun. Doğru mu, yanlış mı bu yaptığım, bilemem. Sürüp gittiğine göre, benim gerçeğim bu, demem gerekiyor.

İşte bu yöneltide, seyrek de olsa, dönüp dolaşıp tuhaf bir havada buluyorum kendimi, – şaşkın dingin, ezik hafif: “Dünya” dediğin, bunca tanıklığın, bunca eylemin gerisinde önünde birşey arama. Gerçekten de, yoğun aksak, amaçlı rasgele, aldırıışsız sevinçli, daha da binbir gerilim ve gerginlik, çelişme ve karşıtlık ortamında yaşaya yaşaya; binbir bakışın lı bağdaşım ve uyum ortamları yaşaya yaşaya, bir de bakıyorsun ki, bunca yapıp etmeler pek bir açık-seçikliğe götürmemiş seni. Nasıl şey bu “dünya”? Böyle mi? Şöyle mi? Yoksa, hiç birşey değil mi? Gel de “Anlayabildim”, de. Anlama da ne ki? Anlayabildiğince anlıyorsun, o da ne kadcırcık. Anlaşılacak şey var mı zaten ortada: sislerden sislere, sisli sisli sislikler.

Bu arada, onar onar yıllar birbirinin omuzuna tırmana tırmana karman çorman içinden geçiyor olup bitenin. İçim bir sıkılıyor, bir sıkılıyor ki.

Yetişebildiğimce serinkanlılıkla saptamaya çalışayım: özellikle irili ufaklı sevgisizlik, türlü türlü dar-sevgiler ençok bezdirip bunaltıyor beni. Başka şeyler de var, kuşkusuz. Sözgelimi: yavanlık, değer bilmezlik, çıkar aptallığı, düzeysizlik, üzünçlü hüznün, çileden çıkaran öfke yağıyor heryanımızdan. Gelgelelim azıcık dikkati toplayınca, hepsinin de, özde: sevgi bunalımına, sevgi yokluğuna, sevgi azlığına, sevgi bozukluğuna dayandığı kanısına varmaktayım.

Buna karşılık, tanık-eylemci olarak bakışlarımı olabildiğince gerçeklikte, bol bol da düşlerde düşüncelerde başka-sevgisine çevirince, bir de ne göreyim: sisli yıkıntılardan sıyrılmışım, pırıl pırıl bir dünya bizimki. Bir uyku döşegi değil kuşkusuz. Yapıp edeceğimiz nice nice şeyler var orda. Yaşayacağız çünkü orda. Yaşamaya değer çünkü orası. Birkez adım attık ya, özümüze yakışan pekçok güzel şeye doğru seğırtelim öyleyse.

Kendi kendime şöyle soruyorum, yalnız da değilim gibime geliyor sorarken: Kesin mi bütün bunlar? Hemen aklıma toparlar gibi oluyorum: önce'den kesin olan ne var ki insan yaşamında! Ne önceden ne sonradan kesin olan hiçbirşey yok orda. Buysa yüreksiz kılmasın bizi. Değerli anlamlı bildiğimiz sürece uğraşıp didineceğiz. Yok değil, diyenler çıksa bile. Bırak özünü başka-sevgisine. İyi mi, kötü mü, değer mi, değmez mi, – boşver gitsin, demiyorum ama, seni eylemden atılımdan edecek biçimde vıdı vıdı olma.

Başka-sevgisi *kültürü* gereksinimi var hepimizin. Bu yönde yaşayalım, *yaşayalım* bu yönde. Bu kültüre özenli bakım: yaşama heyecanımız bizim. “Düpedüz heyecan sökmez, akıl da gerek, hani akıl!” demeye kalkışanlara kestirmeden yanıtımız şu. Bunca acılara bunalımlara karşın, bunca açılımdan bunalımdan sonra bizde akıl yok mu yani? Biz akılsız mıyız yani? Ola ki öyledir, – yok öyle değil, değil. Yanılıyor muyuz? Herkese kendi yanılması!

Nedense neden, dikkatler birkez sevgide toplanmayagörsün, ardi arkası kesilmeyen konuşmalar içindedir insan. Konuşa-bildiğince sürer bu; konuşmadığı zamanlarda bile davranışlara yansır sevginin yaşamdaki önem ve değeri. Şöyle ki, tümüyle insan yaşamına biçilen önem-değer-anlam sözcüklerinin içeriği ne olursa olsun, sevginin nitelikli ya da niteliksiz oluşuna dayanır birbakıma. Önünde sonunda, örtük ya da açık, sevginin karışmadığı konuşma, tartışma olası değil. Susunca kavuşulan nice tatlar da var, orası öyle.

Gerçekten de, sevgi hep konuşturmaz. Susmaya da çağırır. Nitekim susma zamanı geldi çattı. Güzel şey, konuşmayı başkalarına bırakmak. Hele gönlü kafayı kuşatan başka-sevgisiyse, tezelden gerekli bu. Sevgi'yi konuşurken tadılan nice tatlar varsa da, sevgi'yi susmayla kavuşulan tatları unutmayalım. Gerektiğinde, hep birlikte susmanın üstünde ne olabilir.

Yeri geldiği için, herkesin kendi kendisine sormazlık edemeyeceği bir soruyu, atlamadan susmayacağım şimdi: Şimdiyedek konuştum da n'aptım, peki?

Zaman zaman, kuşkusuz ben ben olduğum için, ortalığı toza dumana büründürüyorum. Aradabir, hem kendimin hem çevremi epeyce canını sıkan şeylere dolanıyorum. Üstelik çoğun, kendimi de, başkalarını da: açık-seçik çizgilerle belirtilebilecek sonuçlardan yoksun bırakıyorum. Gene de çekinmeden söyleyeyim: Hiçkimsenin zararına birşey yapmadığım inancındayım, hele bile isteye hiç mi hiç. "Kimse" derken, kuşkusuz, hem başkalarını hem kendimi gözönüne getirmekteyim.

İlkin başkaları yönünden bakalım: "Sevgi yiğitleri" adını verdiğim kişileri *yakına getirmeye* çalıştım. Gerçi gönlümün dilediği her sevgi yiğidini gündeme getiremedim. Eksikliğini buram buram duyduğum bazı sevgili sevgi güzellerini, ola ki, birlikte aradı gözlerimiz. Gerçekten de, her yazı sınırlı; her denemenin çoğun denemeciyi aşan bir yazgısı var.

Sevgi yiğitlerinin örnek varlığıyla uyanıp pekişen özlemlerin hepimizin yaşamına nitelikli özler sağlayabileceği kanısındayım.

Gerçi yiğitlikten sözetmekle yiğit olunmaz; yiğitlerin kendisi yiğittir, eylemleriyle, yaşamlarıyla. Gene de, sözünü ettiğim eylemler, başka-sevgisini gerçekleştirmeye götüren özlemler uyandırır insanda. Varsın bazıları, özlem de ne ki, nesi katkı, özlem karın doyurmaz, diye düşünsün. Özlemleri çıkarıp attığımız an, sevinerek söylüyorum, kimsenin beceremeyeceği birşey bu, kof bir hay-huy yaşam. Kişi ve toplum değer-düzeyinde vazgeçilmez bir yönelim-kaynağıdır özlem.

Pekçok yanlış yorumu önleyebileceği için, altını çizmek istediğim birşey de şu: öneriler, sundukların – salt öneriler. Yaptırım boca etmiyorum. Benden-sana-bilinç çağrıları, dolaşısıyla da tanıklık-eylemlilik çağrıları ortaya koyduğum herşey. Dilediğince bezesin herkes kendi yaşamını; eldengeldiğince de türdeşlerinin yaşamını.

Birey bilincinin, dernek çevresinin, ulus ufkunun, devlet anlayışının aşılmasıysa, başka'yı sevdiren eylemleriyle hepimize katkı. Herzaman her insan-toplum-kültür kesiminde uyanık işlevli bir "Başkalarına bakar ol!" bilinci gerek: Eşsiz bir umut, bir övünç çağımız için bu.

Başka-sevgisiyle yazı yazı örgülenen deneyişlerin, yalnızca deneyişe sonradan eğilenlere değil, deneyişleri gerçekleştirene de yararlı etkileri olabilir: Yaşı başı ne olursa olsun, başka'yı sevmeden yana dönen yazarın yazısı, yazarın kendisine şaşılışı bilinçler sağlar. Doyumsuz özlemlere eşlik eder hepsi. Ucundan köşesinden de olsa, giriştiğim sevgi yazısı deneyişleri unutulmaz bir serüven benim için de. Önceden hiç tasarlamadığım değişiklikler doğuran bir serüven bu. Kimi yazı-içi, kimi yazı-ötesi yaşantılarda yankılanmalara iteliyor.

Kim olursam olayım, düşün-eyleye sevgi'de açılmaya başladım mı, gördüğüm durum şu: Dünyanın yabancıyım. Sevgisizlikten sevgiye çeşit çeşit yaşama olanakları ile yaşamagerçekliklerinin tanığı eylemcisi olunca, ancak ozaman tanışmış

oluyorum dünyayla. Acılar da getirirse, daha iyi geçiyor bildik bir dünyada yaşam. Yaptığım yapmadığım, önce'nin anlamsızlığından sıyrılıyor. Dolu bir anlamlılığa sığıyorum sanki. Aydınlığım artık kendime. Aydınlıksa güzel şey: varı yoğun görüyorsun, hiçlik bile aydınlıkta hiç değil artık. Sonunadek aydınlık diye birşey yok belki: olsun, senin kendinden gelen bir aydınlık varmış gibi geliyor sana. Çekilmez desen de herşey çekiliyor bu aydınlıkta. Sıkça üzerine çöken yaşama yükünün ağırlığı kalkar gibi oluyor.

Herşey, birbakıma, yerli yerine oturuyor gibiyken, ürperiyorsun birdenbire: *Başka-sevgisi* de ne demek?

Kendimi başkaları için yoketmem mi gerekiyor yani? Ben yaşamayayım da onlar mı yaşasın? Olmaz! Öyle diyen kim: ermişler için olasıysa olası; ermişlikle ne ilgin var senin?

Bazan yıkık dökük yaşam gidişini aydınlığa, apaydınlığa dönüştürüyor başka-sevgisinin enginliği. Böylece yaşa, başkalarından yana bak: sereserpe tanık-eylemcisin sen.

Şunu açık-seçik söylesene. Bilsem!

Bir bilsek! Soru soru göstergeler...

Çok çok bir-iki yanıtı başlangıç.

Hele birkez başka-sevgisinin içine girelim!

Başka-sevgisine bir girdin mi, çıkamazsın. Başka-sevgisi, alıştığının dışında tek sevgi değil ki, sen orda bir süre açıldıktan sonra, tükensin gitsin. Birkez Başka'ya daldın mı, şaşıyorsun, doğurgan mı doğurgan *başka*: birinden öbürüne başka-sevgilerinin.

Dayanılır şeyler mi yaşananlar? Yaşanacakları mı özleyeceksin, öyleyse? Şaşırtıyorum, şaşırtacak kadar umursanıyor muyum, bilmem kuşkusuz. Kafama dank eden şu: sevgi'den sevgi'sizliğe, ordan gene sevgiye, ordan nereye – şaşırdım olup bitenlere. Gelgelelim, olup bitenlerle, olabileceklerle işim, hepimiz için öyle. Görmezlik edemeyeceği şeyler kapıp götürür insanı: bazı şeyler olmasın, deriz; bazı şeyler olsun, deriz. İşte neysen bu bağlamda osun; ne söylüyorsan bu bağlamda söylüyorsun; anlamlıysa, bu bağlamda anlamlı söylediklerin. Hepsinin birbiriyle ilişkisi var, bütün bu etten candan gelen karmakarışık yalpalayışların.

Peki ne, sevgi'ye çevrilen bütün bu deneme deneme deneyişlerin: samansın, yanacak ateş arıyorsun; ateşsin, yakacak saman arıyorsun.

Dünyayı tek-nitelikli bir görüşe sıkıştırıramam.

Yaşayıp giderken giderken dağıtıveriyor bazan insan. Ne nerede, ne nasıl, ne neden – işte bütün bunları kavıyorum artık derken, şaşkın şaşkın kalıyorum ortada. En küçük dinginlik bile uçmuş yönelişlerimden. N'etsem edeyim, “İyi ki böyle yaptım!”, ya da “Keşke böyle yapmasaydım!” türünden birtek tutamağım yok. Yalpala çırpındır. Aradabir dayangaçlar iliştiriyor gözüme. Gene de yakalayamıyorum. Kafam gönlüm biryerlere çarpıyor habire. Ya da: dirençten ötelerde bir boşluktayım – yuvarlanıyorum.

Sonra sonra, takozca birşeyler oluşuyor gibi içimde: Herşeyin koşuluyum. Birşey varsa, benim için birşey varsa, bu koşuldan ötürü var. Apaçık bu gerçek. Başka gerçeğe ne gerek.

Çok geçmeden ama, tüm varlığı allak-bullak eden bir uyanışta buluyorum kendimi: Bu koşulun da koşulu var: Olanca genişliğiyle, geçmişten günümüze ve geleceğe doğa-kültür evreni. İşte bu *öbür* koşulun içinde yeralıyor ben-köşulum. Yapışığım bu koşula.

Öyleyse: hem herşeyin koşuluyum, hem herşey köşulumun koşulu. Şöyle diyeyim: Köşulum, koşulu olduğu koşulla koşullu.

Birden, güneşsi bir apaydınlık: Tasarlanabilecek hiçbirşey birbirinin yabancısı değil. Ben, başka şeylerden dolayı benim, başka şeyler benden dolayı başka. Ne ki, “başka”, hep sanılgeldiği gibice “başka” değil.

Tüm varlığımla değişiveriyorum. Değiştim bile, hem de nasıl. Şöyle ki, önemi oylumu, türü iriliği ne olursa olsun, rasgele birşey'e bakmaya başlamışken, bir kaptırıyorum ki kendimi, onu benden beni ondan ayıran hiçbirşey kalmıyor. Neyin ne

olduğunu *biliyorum* ozaman. Dile ne gerek artık. Salt bu kaptırışla kalkıyor ayrımlar. Bağnazlıklar doğuran dar sevgilere güle güle. Engin sevginin içinde *herşey*.

Ancak daha sonra, bana kendini *göstereni*, bu kez bir de dilde yansıtarak görmek istiyorum. Günübirlilik alışkanlıklarım, kendi gördüğümü, olabildiğince daha bildik tutumlarla anlaşılır kılmak amacıyla, hem kendime hem başkalarına bir de dilde gösterme işine giriyorum.

Sevgi-yazarlığı dediğim, aşağıyukarı bu işte: Algılı anlayışlı, dayanışmalı elatışlı, ortaklaşa-öznelli bir kıymıtlı yazıda-bir'leşme düzlemi.

Bazan bazan da, başka-sevgisi yazarlığı, en boşundan bir oyalanma... Olsun, daha dolusunu gösterin bana, diyesim geliyor. "Var işte, bana göre şu!" diyor birisi; birisi de "Bana göre şöyle!" diyor. Herbirimiz kendimize özgü bir yaşama tutanağına sarılırız. Tam da gönlümce birşey bu. Her başka'ya, her başka'nın "başka'sına" açığım. Benimkisiyse başka-sevgisi.

Kendimi bildim bileli ısınamadım tek-görüşlü rahatlıklara. Birdeyime, düşünme ve yaşama yoksulluğudur bu tür tahatlıklar. Bazı kolaylıkları olsa da, dünya'nın engin içerikli kapsamını, kolayından almanın çarpık sonucudur hepsi. Anlar-anlamaz birçok kişide "metafizik" diye saygı gören rahatlıkların ötesinde benim yerim. Ancak bölük-pörçüklük tarlalarında "rahat" denebilecek soluk alıp veriyorum. Başka-sevgisiyle, benim için, başka birçok şey. Herşey değil belki; olsun. Şu soyut soyut "herşey" de ne ki. Az değil somut somut "birçok şey". Hele somut somut başka-sevgisiyle bir *yaşayalım*, birçok şey yaşayacağız.

Sürecek çabalar.

Başka-Sevgisi Olmazsa

Başka sevgisi olmazsa
bazı şeyler olur olmasına
gene de birçok şey olmaz ama:

Köprü olsa bile birleşme olmaz,
akıl olsa bile bilim-felsefe olmaz,
ilişki olsa bile arkadaşlık olmaz.

Başka-sevgisiz dünya:
Dilsiz ağız
sevinçsiz bayram
gençliksiz ülke.

* * *

Başka sevgisi olmazsa
bazı şeyler olur olmasına
gene de birçok şey olmaz ama:

Yaprak olsa bile rengi olmaz
halı olsa bile örgüsü olmaz
yürek olsa bile vuruşu olmaz.

Başka-sevgisiz dünya:
Gelinsiz damat
konuksuz ev
üzümsüz bağ.

Başka sevgisi olmazsa
bazı şeyler olur olmasına
gene de birçok şey olmaz ama:

Ceviz olsa bile içi olmaz
duyum olsa bile sanat olmaz
deniz olsa bile ısıltısı olmaz.

Başka-sevgisiz dünya:
Gülümsemeyen yüz
uykusuz gece
yağmursuz tarla.

* * *

Başka sevgisi olmazsa
bazı şeyler olur olmasına
gene de birçok şey olmaz ama:

Gerçeklik olsa bile düş olmaz
yazın olsa bile şiir olmaz
ben olsa bile sen olmaz.

Başka-sevgisiz dünya:
Elsiz ayaksız gövde
düşünmeyen beyin
gönülsüz eylem.

SALKIMLAR

Çiçek çiçek, renkli, ağır, acımsı,
kokulu, donuk, sertçe, hafif, yumuşacık,
deremsi, serin, karmaşık, yanardağ,
göksel, topraklı, delidolu, sence, bence,
katı, dalsı, olgunca, yemiş yemiş

deneme salkımları:

Canın çekmiyorsa, uzanma.
Canın çekince de, dal istediğin yerden.
Dilediğin gibi özümse, canın çektiği süre,
bırak gitsin, canın çekmeyince.
Gene de kendin için en uygunu
herkesten iyi kendin bilirsin.

Sinoplugiller

Kendimce Sinoplugillerdenim.

Kirazlı Kestaneli

Kestane biteli epeyce oluyor. Kiraza daha çok var. Ara-dünya-dayım şimdi: ne kiraz ne kestane. Özlemim ben artık, – kırmızıdan kahverengine, kahverengiden kırmızıya.

Neyse ki tüm dünya kiraz. Birbakıma hep birlikteyiz. Birbakıma diyorum, kendime özgü gerçeklikçe. Hepimiz için öyle değil mi zaten: her gerçeklik, birbakımagerçeklik. Samurai'lerle akrabayız. Böyledir işte: altüst eder dengeleri bunalım. Benimkiyse özlem: hem en acısı hem en güzeli bunalımların. Olan olmuş bana:

Şu kiraz çiçekleri

İnsanın aklına

Neler getirmiyor ki

diyor Başo. Kirazın nelere götürdüğünü söylemiyor ama. Bazılarımız biliyor oysa: bir kiraz dünya. İlk aykırı gelse de öyle. Azıcık düşününce şaşacak, şaşılacak şey yok bunda. Uzayın ötelere açılınadıysam da, uçaktan gördüm: denizleriyle masmavi, karalarıyla yeşilimsi hâlâ gezegenimiz. Öyle de, canlılar açısından, özsuyumuz kan, kirazsı kan. Çünkü ergeç ölüm var dünyada, herkese, herşeye. Kansa, uslu uslu akınca yaşatır yaşatır da, içte dalgalandı mı, dışa uğradı mı, ölüm demektir.

Kiraz kırmızı, kıpkırmızı, kiraz kan kırmızısı. Bıraktığı ilk izlenimce değil, dişlenince besbelli, – bulanıverir heryana. Çoğun tiksinti uyandırmaz ama; yaşamın da özüdür, dayanağıdır çünkü. Evrenin de çekirdeği var, kiraz gibi. Güneşten kopup sertleşen tohum o. Çekirdekten doğduk. Kirazdan evrene, evrenden kiraza çekirdek, doğum. Ne geniş anlamlar içeriyor dünya gibi gövdesiyle kiraz. Sağlam, sulu, yumuşak, kabuksu,

renkli, besleyici, doğumlu, ölümlü, yusuvarlak bir kendine özgü tat dünya-kiraz, kiraz-dünya.

Nerden geliyor bu “kiraz”?

Bir soru olarak ortaya çıkıp sorulması bile tuhaf bu sorunun. Ne de olsa şöyle düşünmekte herkes: yaşama sımsıkı yapışık bunca vazgeçilmez soruyla başa çıkmak için koşuştururken o da nesi öyle, – alsana bir kirazlı sorma. Genelde, haksız değil hani böylesi karşı-çıkış. Sordum şimdi birkez burda; benim de sorum bu işte. Çok kişiyle paylaştığım ya da çok kişinin evetleyebileceği nice sorularım var, var da, kiraz-lı sorum da var ama. “Sorunun böylesinden bana ne!” diyenlere, söyleyeceğim şu: Hemen sırt çevirmeyin, bir yeriyle, ola ki sizi de ilgilendirir bu soru.

Benim için kiraz-lı soru, olanca vazgeçilmezliğiyle yanıtı kolay verilemeyen bir düğüm. Birbirini gizleyen, biri öbürünü örten, ama birbirine bağlı üç soru kapsamakta. Şöyle dilegetireyim: Kiraz sevgim nerden geliyor? “Kiraz” dilce nerden geliyor? Kiraz dediğimiz ‘meyve’ nerden geliyor?

Ona ne kuşku, önce sevgi.

Mutfak kapısının eşliğinden atladığım gibi yana geçip sırtımı pencere altına düşen tahta kaplı duvara dayadım. İşim acele: yukarı kat penceresinden, kiraz ağacının üst dallarını görebiliyorum. İşte şimdi, yeşiller arası tüm kırmızılar benim. Komşuların da kiraz ağaçları var, her ağacın görkemi başka ama. Bütün kış bu günü beklemiştim. Haftalar boyunca şölen bundan böyle. Tavşantepe’nin yüzkesen yelleri yok artık. Uzun günler apaydınlık. Sımsıcak kemiklerim. Görmesem de, “Burdayız!” diyor ses ses arılar. Yakında bodur kiraz küfeleri “Dalları bastı”ya döndürecek Pendik pazarını. Yemek-aralarında gelsin kiraz, gitsin kiraz. Kanı sulandırır, içi arıtır diye diye, orta masanın ortasında camdan ayaklı meyvelik günde kimbilir kaç kez dolup dolup boşalacak. Sofraya oturunca da, kalkıncaya dek kulaklardan sarkacak kiraz pergelleri. Gölge taşlık ta tırmanmadık yer bırakmayan karıncaları incitmemek içinse, buzdolabını kim görmüş ki, nemli bir tülbent bekçilik edecek biz öğle uykusundan uyanıncaya dek kirazlara.

Ağaç kirazsa: yıl sonuna seğirtirken, yılbaşını izleyen dola-

yımlarda kuşların bile konmadığı çıplak dallar, yağmurla yıkana yıkana, yağmuru ısıta ısıta, nisan-mayısta, kenarları tırtıllı yapraklarla donanıverir. Haziranla birlikte, kaşla göz arasında şurasından burasından sarıdan-pembeye-kırmızıya et tutar ipince dalların ucunda, başlangıçta tek tek salkımcıklı, sonraları salkım salkım taneler.

Albenili rengi, sıcacık duruşu, anlatılmaz tadı, dinç düşlere salan kokusuyla yazla özdeş benim için kiraz. Yazsa, oldumolusu, en güzel yaşama-zamanım. Kiraza doğru, ilkin sıkkin sonra hızla akan zamanlar; kiraza kavuşunca, yavaş bir keyifle herşeyi kuşatan şimdiler; ardından, ne çabuk geçti, diye üzüntümsü bekleyişlere bürünen sonralar.

Özel bir töre ister kiraz insandan: kirazı dalından yemek başkadır. Öylesine şölensi bir töre ki bu, derinden bağlamıştır hep beni. Anlayışsız gözlerden nasıl olsa sakınırım inancıyla söylüyorum: mevsim, hertürlü ayrıcalık yakışan kiraza dayandı mı, hâlâ da heyecanlıyım. Eskiden, eskiye uygundu herşey. Verelini Dil İskeleyi, Sapanca. Evin “Haydi!” demesine pek gerek yok, dünden hazırız hepimiz. Boyumuza uygunmuş değilmiş, kaptığımız gibi sepetleri trenin tahta sıralarını dolduruyoruz konu komşu. Gelenegimiz şöyle: gidiş kolaydır; dolmalar dışında yarısından çoğu boş sepetlerin. Elektrik nerde o zamanlar, tıngır-ıngır. Genizde kömür buharı, kulaklarda tiz tiz düdük, yollardayız. Dönüşteyse, – ne de ağır çekiyor kiraz, değer doğrusu.

Evin öteyanındaki derenin yerinde, onyıllardan beri çatır çatır evler yükseldi. Birtürlü akıl erdiremesem de gerçek: anımsayan bile kalmadı uçup giden kirazlı bahçeleri. Oysa kirazsız yapamam ben. Onyıllardır, fırsat çıktıkça, Edremit yöresindeyim kiraz zamanı. Ordan da, kimin aklına gelirdi, Bozdağ yaylasının Ödemiş’e bakan yamaçlarına sarkıyorum. Yetesiye dikkatle donanmışsan, her vadinin kirazlığında birbirinden ince ayrımlı tatlar senin. Gündemimizde başka şeyler varsa da, bu yaz için kiraz yurdu artık orası.

Bu çoğul – konuşma nerden mi çıktı, nerden olacak, kirazdan. Pekçok yol kirazdan geçer çünkü. Şöyle ki, kimseyi hiçbirşeye zorlama tutarağım yok, ama sevdiğimi, az da olsa sez-

dirmeden yana talihliyimdir. Yılın ilk kirazını elimden yiyenler, kirazlı sofralar, kirazlı söylemler tanık buna.

Çok kişinin umurunda değilse de biline: Bir başkadır yayla kirazı. Kıyılarda erken kızarır kiraz. Sıcağından, güneşinden, yelinden olacak, yaylalarda, gözlere ağızlara nice sonra sunar meyvesini. Yazortası güze devrildi devrilecek derken, kendi kirazının ne olduğunu gösterir yayla. Kıyıcı gevreklikten apayır kıvam tutmuştur kiraz ağacı: gövdesi dallarıyla, uzayışı kapsayışıyla sağlam ve görkemlidir. Yapraklar koyu koyu, tanelerse iri iridir. Ren kıyılarından Ruhr ovalarının bağrına koşturan gece trenlerinin camlarında, gözlerime anlık şimşekler çaktıran kilometreler ötesindeki yüksek fırınların korkırmızı ateşidir kiraz.

Hele geçen yaz azıcık erken göçtüğümüz yaylada, Gölcük ile Boğazköy arasındaki o dostluk cenneti evi alabildiğine çevreleyen tarlaların, çoktan toplanıp çuvallanmış patates yükseltilerinin bulunduğu yerde, o zamana dek nedense gözüme çarpmamıştı, bol şölenli kocaman bir kiraz ağacı günlerce konuk etti bizi. Sabah akşam, önce tabaklara, sonra midelere bayram, bir bayram ki, sormayın. Erişilmesi oldukça güç tepe salkımlarını kuşlara, şakıma hakkı diye bırakırken, içimden şöyle seslenesim geldi yukarlara:

Bu yıl da
Kiraz bitti diyordum
Sen çıktın karşıma
Boğazköy'ün dalları-bastısı
Utandım
Kiraz tükenmezmiş meğer.

Geçenlerde birgün erken saatte Seferihisar'dan Sığacık koyuna indiğimizde, sağlı sollu kiraz bahçelerini hayran hayran içime çekerken, yılın son kiraz-selamını göndermişim sessizce.

Ne güzel sinmiş buraya
Bodur mandalinayla kucak kucağa
Kokuyu hiç mi hiç unutmayalım
Sen de anımsa
Sabah güneşi.

Konu kiraz oldu mu, iri lâftan beri durmak gerek.

Hep ağaçtan, taneden sözediyorum. Şöyle bir suya tut, aşolsun! Gel gör ki, o da bir doğa ürünü deyip geçilen kirazın insan-toplum-kültür yaşamında, kendine özgü nice nice uzantıları var. Sapını kurut iç, böbreklerin arınsın; şurubunu likörünü yudumla, ağzın coşsun; iyisinden beyaz şarapla doldurduğun kadehe birkaç yapracık daldır, şampanyanın ötelerindesin; reçelinden kaşıkla, için güneşlensin; pastasını ye, miden şenlensin.

Şimdi de, “Nerden geliyor bu ‘kiraz’?” serüveni dil yollarına götürüyor beni: “Yol” dediğin anacadde değil, kuşkusuz. Birbirinden kabarık ama birbirinden ıvır-zıvır önem-köpüklerinin geleniği göreneğiyle, dünyanın gürültü-patırtısında seçilemiyorlar bile. Kimde göz kulak bırakıyor ki kiraza bu dünya. Bir-iki dilsel patıkacıkta sağa sola bakınmakla yetineceğiz, desenize.

Çeşit çeşit rastlantılarla sarmaş-dolaş esinlerden edindiğim kadarıyla, Türkçede, yalnızca Türkçede mi başka dillerde de, Latincenin *Cerasum*’undan türemiş kiraz. Genç Plinius’un *Epistolae*’sindeki birkaç mektupta birden, kimi ağaç kimi tane, kimi bahçe kimi koruluk biçiminde çıkmıştı karşıma. Bir zamanların bu Bithynia valisi Roma’da oturan yöneticilere “*Cerasus! Cerasus!*” diye yazarken, kirazı bol Giresun’dan sözediyor. Antalya’daki hangi tiyatro yıkıntısında idi, unuttum, oturma taşına *Kerasos* diye, “Kirazlık” diye özeladını yazmış biri. Latinlerde yaygın değilse de, *Cerasus* adına rastlanıyor bugün bizde, daha çok soyadı diye geçen *Kiraz*. İç Ege’de alçakgönüllü ama kimliktemelinin azçok ayırdına varmış bir kasabamız *Kiraz*, yazdan yaza kirazı bayramlarla kutlamasından belli.

Onyıllar önce uzunca bir süre kaldığım Port-Royal’deki otele hemen yanında her hafta kurulan pazara şöyle bir dalmadan edemezdim. Paris’te yapacak şeylerle hep dolup taşan iş-güç-eğlence-sanat durumları n’olursa olsun, geleniği bu. Bir gün ne göreyim, peynircilerin yeri değişmiş, meyvecilerin ortasında buluverdim kendimi. Şu-şöyle bu-böyle, şu-var-mı bu-davarmış derken, ne talih, düğünsü kâğıtlarla süslü bir kiraz peykesinin önündeyiz. Yeraltı treni çıkışlarındaki bazı kibar dükkânların camekânlarını tadımlık kutularla süsleyip bezeyen

kiraz, koca koca sandıklarda pıtrak pıtrak sergileniyor burda. Keyifli yıllarındaki bizim İzmir kirazından daha iri, daha albenili bunlar. Kalakaldım. Eğitim, yardımcısı insanın. Dillendim, yapıştırdım: “Ne güzel bu napolyonlar!” Yazgısal zorunluluk mu, gel de akıl erdir, ilk öğrendiğim Fransızca sözcüklerin unutulmazlarından biri *la cerise*. Aklımdan çıkmıyor pazarcı kadının o anki payladı paylayacak dikilişi: “Non, monsieur, ce sont des cerises de Montmorency!” O zamanlar ezberden söylemeye doyamadığım Racine’in dizelerindeki sesleri andıran bir sesler-sözler-uyumu kazanmıştım yaşam boyu bana eşlik edecek.

“Mösyö” dediği ben, saç-baş, kılık-kıyafet hakkötüre üniversite öğrencisi.

Les cerises de Montmorency:

Olacak şey değil ama, Türkçeyi tatlı bir koku kaplasın diye şöyle seslendireyim:

‘Lesöriz dö Monmoransi’

Monmoransi kirazları.

Sonra ne mi geldi başıma, en yanlış şey, yani birbakıma en güzel şey: Cebimi boşalttığım gibi bir kilo Montmorency kirazı aldım. İlkin vermek istemedi. Dilim mi sürçmüştü, düzeltircesine sorguladı beni; kalabalığım olmadığını iştince direndi de direndi. Genelde, 125'er gramlık özel külahlarda satıyordu kirazları. Benimkini tek bir kesekâğıdına boca etmeye kıyamadı. Rahat istiflenmiş iki koca armağan uzattı, eğilircesine, sonunda, – herbiri altından gül deinetiydi sanki. Hem şaşmayla hem saygıyla yüzü gülümseyerek, gülümseyişini bağışlatmak için mi, pekiştirmek için mi, pek belli olmayan bir söyleyişle mırıldandı: “Quel amour, mon Dieu!” “Tanrım, bu ne aşk böyle!” İsteye istemeye kiraz mevsiminin sonunadek her hafta uğradım kendisine. Hiç aksatmadan, her kez sorardı, ilkin: “Monsieur, un kilo?” Ederler arttıkça kesekâğıtlarını küçülttüm, nasıl olsa, tartarken kolluyordu beni.

Tutturduğum patikaların birinden öbürüne seğirtecek değilim şimdi. Olanca dalı budağıyla, *Cereza*'ya, *Kerasi*'ye, *Kirsche*'ye uzanacak olursam, bakarsın, beni tat tat kendimden geçiren hava, başkalarının içini bayıltıverir.

Kirazlı-sorunun coğrafya yöresinde izleyebileceği yollarsa,

Hazar ile Akdeniz kıyıları arasındaki bölgelerde yoğunlaşmakta. Sözüml ettiğim, Uzakdoğu'nun çiçek kirazı ile süs kirazı değil benim yenir kirazlı ağaçlarım. İran'ı da katın, Batı Asya, ençok da Anadolu kirazın yurdu. Ağacı gülgillerden, meyvesi erikgillerden. Deniz kıyılarını sevse de, Malatya'da bile özlü özlü. Görsel bazı belge kalıntılarına göre Cilalıtaş döneminin ortalarından beri yenirmiş kiraz. Ağzının tadını biliyormuş atalarımız.

Kendine özgü tadı-rengi-alınıyla bambaşka bir yaşam armağanı kiraz. Gel de şimdi 'kirazın sapı-var' de?

* * *

Ya kestane? Bunca kirazlamadan sonra: kestane. İnançlı bir saptamayı gönül rahatlığıyla başa koymam gerekiyor, ilkin. Yaşama-sözlüğümde kirazdan üstün değilse de ondan aşağı da değil "kestane" sözcüğü. Gerçekliğinde gerçi kiraza benzemez, ama bambaşka bir varlık gözüyle bakamam kestaneyle. En uygunu, belki şöyle demek: Benim açımdan, değerce, kiraz kestaneinin, kestane kirazın eşi. Yazgıları birleşiyor bende. Yazgılarımız birlik içinde toplanmış işte.

Yaz gitti gidiyor, kış geldi geliyor derken derken, güzün serin puslu ilk günlerindemiz. Haftada bir öğle yemeği yediğim üniversite bahçesindeki lokantada, eğimli Beyazıt Alanı'na yamaçtan bakarcasına tünemiş bu taş yapının güneşli yan duvarı boyunca, elimde kitap çantası, aşağı doğru yürüyorum: Aa, öyle bir sinmiş ki heryana kestane kokusu. Yerden kesiliveriyor ayaklarım sevinçten. Nerdeyse ölçülü aralıklarla dizilmiş mangallar. Baragan'ın devedikenleri Panait Istrati'yi nasıl sürüp götürdüyse, öyle kapıldım ben de kestane tüten yellere. Geniş altlığı, delikli yükseltisiyle yusuvarlak alımlı bir kestane mangalının önündeyim. Kralca duruşu var. Ne de olsa çekiçle döve döve bakır işleyen sanatçıların sokağındayız. Gel de dayan, alacağım: önce yanımdakilere. Kestane geleneğimi bildikleri için, karşı koymuyorlar. Sonra iki büyücek kesekâğıdıyla şişkinleşiyor iki cebim birden. Artık sımsıcak ellerim. Damağıma uygun kızarmış herbiri. Ağzıma götürürken yangözle bakıyorum, çiğ kalmamış hiçbir köşe bucak. Yabanıl sertlikteki en iç

kısım yumuşar yumuşamaz, dışlar yanmaya yüztutarken, uzun maşanın kıvrık ucu çekip çıkarmış herbirini. Gözü duyarlıymış kestanecinin. Bıçağı keskinmiş, derinini zedelemekten ustaca çizmiş dışbükey yanı. Kora dönüşmüş ellemeyle iyice kızmış tepsiye, yarı kalkık sivrice kubbeli kapağı ilkin şöyle bir kapamadan önce, öyle özenle dizmiş ki kestaneleri. Unutkan değil: kestaneler ateşle öpüşe öpüşe, yavaştan hızlıya renk renk, tat tat patlıcan rengine dönüşsünler diye güzelce ıslamış daha önce hepsini. Kestane çıtırtısı çoktan sildi dünyanın gürültüsünü patırtısını.

Ancak hayalgücüyle çabucak aşılın anakaralarla denizlerden ötelerin üçyüzyıl öncesinde söylemişti zaten sevgili Başo:

Bir kestane düşüyor

Çimenlerin arasında böcekler

Şıp diye kesiveriyorlar şamatayı.

Yaza dek neler gösterecek zaman, göstereyim. Sırtım yere gelmez inancındayım. Değil mi ki kış yoldaşımla, Kestane'yle birlikteyim bundan böyle, sağlam hafif bir kimlik kazanıyorum.

Kestanenin ağacına mı, meyvesine mi vurgunum, kesin sonuca varamadım. Bu ağacın başı yüceleri, kökü bayırları sever. Özellikle bahara doğru, arslan yeleleriyle porsukların gire çıka genişlettikleri nemli deliklerin dışa uğradığı yamaçlarda, kendisini çabucak belleğe kazıyan bir görkemdir kestane, hem gövdesi hem dallarıyla. Kentiçi anayolların aşılınmamış orta-boylu kestane ağaçları bile başını kaldırıp göğe bakanların belleğinde, mevsimi gelince, salt doğadan bir katedral izlenimi bırakırlar.

Kendi adıma daha açık-seçik söyleyebilirim: kestane ağacını, çoğun, katedralden ayırt edemem. Terside doğru, yerine göre: düpedüz katedral de kestane ağacıdır benim gözümde. Başkaları ne derse desin, benim için böyle. Nitekim bu nedenle, aralıklarla da olsa, beş yıla yakın yaşadığım Köln'de, tüm buluşmalarımı hep katedralin oraya düşürmek gibi zorlayıcı bir alışkanlığım vardı. Adım çıkmıştı. Ne zaman buluşmadan söz edilse, "Yer belirtmeye gerek yok, nasıl olsa senin kestane ağacında buluşacağız, sen zamanını söyle olsun bitsin" derdi bildikler. Dünyanın neresine gitsem, ağacı meyvesiyle kestane de orda

olsun isterim. Mevsiminde kestane yoksa, güvenden yoksunumdur; bilinçaltımdan, güvensizliği andıran birşeyler sarar içimi.

Gönlüme göre alanlardır kestanelikler. Hep bakımlıdır belleğimde onlar. Başka türlüşünü tasarlayamam. Çerçöpü sevmez, yığından yıkıntıdan arınmışlık ister. Kestaneyse ağaç, dalların en incesine dek gövdelerin olanca genişliğini çalı-çırpıdan uzak tutmak gerek. Ayrıca: İç Ege'de dendiği üzere:

Kestaneyi budarlar

Güdük sürmesin diye.

Işık ile hava, su ile güneş canıdır kestanenin. Tüm boyutlarıyla çevresinde dirlik-düzen sever. Dedenin babanın ektiği ağacın dal dal değerlerini silkeleyip toplamayı dileyen herkes, iyice bilmelidir bunu. Uzağındayken bile kestaneyi ağacına saygı duyan biri olduğum için, meyvesini hep hakettiğim inancındayım. Gizemli bir karşılıkla bunun ayırdındadır. Verdi mi bir verir ki meyvesini.

Gününü tam diyemesem de, geçen yazın sonlarına doğru Gölcük'ün Ödemiş'e inen yönündeki Örselli'nin kestaneliğine gitmek için dönüşümüzü erteledik. Değdi doğrusu. Paris'te çalışan Beyrutlu pastacıların, tümünden alımları bağlama haftasına rastlamayalım mı. Anlasın anlamasın, herkeslerin hayranlığını uyandıran aile kestanelikleri bunlar. Yaprak yeşili nedir, artık biliyorum diye düşünsem de, öyle beklenmedik sunuşları var ki yaşamın: her kestane başka yeşil'e bürünmüş bir tapınaktı o gün Örselli'de.

Ağacı göksel kestanenin, ona ne kuşku. Besleyici meyvesiyle topraksı. Yaylalardan kıyılara, kıyılardan yaylalara kona göçe yayılır. Deniz kenarlarını da sever, dağ yamacını da sever. Topraksılık, dolayısıyla da tok tutma, en iyi haşlayıp yenirken anlaşılır.

Az önce, kestaneli söz Ege'ye uzanmıştı nasıl olsa, Beydağı'na uğramadan geçmeyelim, hatırı kalmasın ora kestanelerinin. Küçüğünün büyüğünün tadına doyum olmaz. Hele

Bellembol'un kestanesi

Okka çeker tanesi.

Palaipolis: Bellembol: Beydağı... Birinden öbürüne sıçramam gerekecek. Ödemiş'in güneydoğusundan Nazilli'nin kuzeybatı-

larına. İlkçağdan gelen söylenceli bir kestane geleneği: Beydağı, Bellembol, Palaipolis.

Geçerayak söyleyeyim: haşlarken üstünü çizin kestanenin; yeterli suda yavaş yavaş kaynamaya bırakın; suya, azıcık da olsa, hem tuz hem şeker katmayı sakın unutmayın. Nedenini, yerken ağzınız bilecek. Fırından yeni çıkmış pişkin ekmeğin köşeciğini yemiş gibi olursun kestane yerken, ister iri kestane, ister kuzu kestane olsun. Nitekim eskiden, özellikle Akdeniz adalarında, ekmektense kestane baş besiniymiş sofraların. Çeşit çeşit becerilerle ekip biçme alanları açıldıkça yerini buğdaya bırakmış. Birkaç yüzyıl öncesine dek, önemli bir yoksul yiyeceğiymiş. Özellikle çorbası eksik edilmezmiş. Şimdilerdeyse, ederi nerdeyse zenginlere uygun düzeylere tırmandıkça tırmanıyor. Kestane ekmeği dedim de, – büsbütün tarih olmuş sayılmaz hani. Ne de olsa günümüzde, çeşit artırmak isteyen bazı fırınlar, kestane katışını ekmeğe çıkarıyorlar. İyi pişirildiğinde koyukahverengi kabuğu sertçe, içi yumuşak, yeryer ezik kestane serpiştirilmiş şimdiki kestaneli ekmeğe. İnce ince dilimlenip sürmece peynirle yeyimi güzel bir ekmeğe; fırsat buldukça kaçırılır mı hiç.

Yeryüzünün neresine gidersen git, kestane soyu tehlikede. Ağza uygun kestane bulmakta zorluk çekilmesinden belli bu. Bunun büyük ölçüde nedeni, başka n'olacak, kestaneyi hor kullanmamız. Hiç hoşuma gitmedi bu: 'kestaneyi kullanmak', – hoyratların işi. Kestaneye kabasaba yaklaşanların davranışı bu. Gerçekte, insan gibidir kestane, özen ister; özen görmezince incinir. Az emekle çabucak yere indirmek için ucu sivri uzun sıırıklarla birkez dallara daldın mı, onyılların yavaşlığıyla bilgece öztutan oluşumların içine eder umursamazlık. Kaşla göz arasında yaralanan ağaç, zamanla kara kara şişikler dökmeye başlar. Hastadır artık, hem de nerdeyse iyileşmez hasta. Üstüste yaralar sarar heryanını. "Doğa vermiş, bu ağaç meyvesini esirgiyor, haydi öbürlerine!" Varsın böyle kandırsın ne yaptığını, ne dediğini bilmeyenler kendini. Bulaşıcıdır şişikler. Çok geçmeden kuru dal çölüdür kestane bahçesi. Bağışlanmaz yanlısını örtmek için, "kestaneyi ağacı dayanıksız" uyduruğuna sığınır çoğun köylü kırılı. Kentliyi hiç sormayın: geneldeki tutumu doğrultusunda kestaneli lâf dalaşlarına batmıştır: kestane

bir tarım meyvesi midir, yoksa bir sanayi 'hammaddesi' midir? Modern bir kestane yasası gerekiyor bize. Bu arada, şaşkın köylüden kestane ağaçlarını ucuza kapatan kapatana. Marmara yöresinde bir Kandıra kaldı; o da ne kadar dayanır, bilemiyorum. Yatatsız, ya kurtlu. Ne denli sevinsek değer: Bursa hâlâ verimli, öyle de deşmeye gelmez: ağaç gözetiminden pazara, ordan da evlerin üst köşesindeki cicili bicili kaplara dek şekerlemeciliğe yaslanmadan yaşayamıyor kestaneçilik.

Şerbet, kestaneyi doğallığından ediyor diye bazan kızsam da, kestanenin çekiciliğini arttırmıyor değil hani. Ne tür bir söylentidir, belgelere uzanamadım, yüzelli yıl öncelerindeymiş, ölmezliğe erişmek için bol bol kestane şekeri yenilirmiş Avrupa'nın bazı ülkelerinde. Kestane şekerlemesinin bulunmasıyla artan kestane hayranlığının, zenginler katında ulaştığı aşırı bir değerlenme olsa gerek bu.

Çok kişi, düpedüz bilgisizlikten tersini düşünse de, "Tam verimiyle zor varılır buğdaya, kestaneye kolay erişilir oysa" türünden yanıltılardan sakınlım. Gerekçelemeye kalkışmayacağım. Adı çetine çıkan cevizi, avucunun içinde kırarsın, iki iki. Ne denli evirip çevirirsen çevir, kestanenin kabuğunu çatlatamazsın. Taş ezer ezmesine, gene de hemen parçalayamaz. Bilinçaltıma öylesine işlemiş ki bu. Latince de kestaneye ilgili ne varsa, başta *castellanus*, *castanea*'yla akraba benim için, *bu* öz-paylaşımından ötürü hep, köken böyleymiş değilmiş, aldırıldığım yok.

Kestane bu, söylencesi de olacak, kuşkusuz. Yaşama istencinin beni hepten bıraktığını görüp çoküntüye dönüştüğüm o hastalık günlerinde, gülünç gelecek ama, öyle güç veren bir iç-kıpırdanıştı ki kestane, tek umudum, dayanağımdı. Nasıl unutturum: "Bunca kestane yedin. Sana da geçmiştir kestane sağlamlığı!" Böyle sayıklardım gözlerim açıkken bile. Nitekim kurtarıcı ameliyattan bir süre sonra taburcu olurken, yasaklar çizelgesinde "kuru yemiş"le karşılaşınca, her öğüdüne seve seve "Olur!" dediğim doktora, "Kestane kuru yemiş sayılmaz ama!" diyerek öyle sert çıktım ki. Tek kişilik söylence olmaz ya, neyse, *söylencemi* anlatmak zorunda kaldım ardından.

Ateşten başka herşeye aldırıışsızdır kestanenin yapısı. Ateşe, güneş. Toprağın özülle kıvam tutmuştur kestane; toprağınsa

kökeni güneş, ilk başlangıçlarıyla güneşten geliyor toprak, güneşi bir varlık. Ona ne kuşku, gerçeklikle-mantıkça nedeni, bence, apaçık: Desene nice evrimlerin ardından başlangıcıyla buluşur buluşmaz, içiyle-kabuğuyla ateşte dağılıyor kestane. Deliliği daha da sürdürüp tüm evren gelişmesinin son ereği kestanedir; tüm-varlık kestane'de doruğuna erişir gibi bir 'akıl'-yürütmeye, içimden ne denli gelirse gelsin, bırakmıyorum şimdi burda kendimi. Yazarlığın, kendini tutmak olduğuna kesinkes inandığımdan değil. Bu tür ilkeler yakışmaz yazara. Yeri gelir "ilkeler'in" tersi de erdemdir yazar için; birdeyime, kendini sereserpe bırakmaktır da yazarlık. Benim yazarlığım şöyle bir eğilimde sanıyorum: sıkı-düzenden de başıboşluktan da beri durmayı seviyorum. Sallantılı ara-bölgelerin alabildiğine genişliğinde dolanmak neyime yetmez ki. Göçebedir denemeci: Özden denemeci misin, gerçekliklerden gerçekliklerin, dillerden dillerin, erdemlerden erdemlerin şurasına burasına kona göçe ilişip ilişip yaşayacaksın. Bilgiden hayale, nesnellikten düşe, saçma-gibi'den sağlamlıklara, gerçekliğin soluk alıp verişine, derinden derinden sığılar ötesine özel bir koşturmadır denemecilik. Tektük birilerini de katabilirsen bu tada, başka ne istersin.

Ne diyordum, ille de güneşlerden kopmuş bir oluşum kestaneye. Milyonlarca yıllık yavaşlığın özünden özümsemiş özünü. Şöyle keyifle düşününce, o evrensel özlü şaşılasi varlığı karşısında gel de şaşırma. Doğurdu mu işte böylesini doğurur, kestane gibi bir 'meyve' doğurur evren.

Bu oluşumu da ancak bir ozan, bir Valéry betimleyebilirdi:

*Patience, patience,
Patience dans l'azur!
Chaque atome de silence
Est la chance d'un fruit mûr!
Sabır, sabır,
Gök maviliğinde sabır!
Her atom sessizliği
Olgun bir meyvenin talihidir!*

Kim ne derse desin, evrenin kadınsı içiyle erkeksi kabuğundan kurulu bir evren kestanenin kendisi. Kestane-

yi bencileyin yüceltmeyenler, “Doğura doğura bir kestane mi doğurmuş sanki evren!” diyerek karşı-çıkışlara girişebilirler. İlğim yok dalaşlarla. Başlatmadım ki kaptırayım kendimi. Hep ötelerindeyim dalaşların; yapacaklarımla dolup taşıyor gündemim. Burda kestane’den dolayı önüm kesilirgibi olduğuna göre, şöyle deyip geçebilirim: Evren yalnızca kestane’nin öncülü, öncesi demedim ki. Kiraz da var. Hem sonra, sayısız şey var, – şey’den az, şey’den çok.

Başka özellikler de aklımı kurcalıyor ama kestanenin erkeksiliği başlıbaşına bir dil-güzelliğini açığa vuruyor. Tanıgımsa, Türkçenin dehasında odaklaşmakta. Her erkeğin önardına doğru içindeki o sertçe küçücük çıkıntıyı, hani şu “fırlak duran” şeyi, birçok dilin, Latincenin ‘pro-statum’undan türeterek anlatmaya çalıştığını, hani o bir yaştan sonra erkeklerin korkulu sıkıntıyla anlatmaya zor yanaştığı şeyi *kestane* diye adlandırıyor Türkçe. Neylersin ki, birçok hekim habersiz bundan, haberli olsa da “Altıyanı dil!” deyip boşveriyor. Oysa dil herkese armağanlar dağıtan bilge. Nitekim Türkçe, atların bacaklarındaki o katı topaç fırlakçıkları da “*kestane*” diye adlandırıyor.

Hep delice yanan güneşin soğumuş görünümünü gerçi kestane; orası öyle ama kavramca-gerçekçe varlığını toprağa kapayamayız gene de. Çağrışımı seven Türkçenin kestane’yi kuru topraktan ta denizsularına yaymasından belli bu. Deniz ile kara kardeş değil mi zaten: karalar denizlerle var, denizler karalarla. Nitekim karaların bedeni, sonsuz öğelerle birlikte, üzümler, cevizler, denizbademleriyle, denizüzümleriyle, denizcevizleriyle sarmaş dolaş bir bağlam içinde. Dikkatler şimdi kestaneye yöneldiğine göre: tüm doğayı duygudaşlıkla kucaklamak isteyen Türkçe-deki *denizkestanesi*’ni anmadan geçemeyeceğim. Böylesi bir değinme, anlayışı yanlış doğrultulara kaydırmasın diye hemen söyleyeyim: Gerekli bu, öyle ya, sözcükler anlayışı aydınlatır da aydınlatmaz da. Genelde, bitki türünden bir varlıkdeğil denizkestanesi. Toprakta köksalan ağaçta biten kestanenin, ilk meyve sararken sergilediği üzeri açık yeşil dikenli aşainasını yakından andırırsa da, derisi dikenli kabuk bu, iç bölgesi yumuşakça bir hayvan, canlı-varlık denizkestanesi. Kuşkusuz, denizkestanelerine saracak değilim şimdi. Bilgice duyguca, görmece eylemce

doğrudan doğruya kendi canlılığımda yaşamadığım şeyler denizkestaneleri. Gel gör ki, kestane hatırı için gitmeyeceği yerlere bile uğramaya kalkıyor insan.

Kestane sevgisi, kestane sevgisi, – iyi hoş da kestane sevgisi sözgelişi söz, özde evren sevgisi dememiz gerekiyor buna, nerelere götürmüyor ki insanı. Kestaneyle kendimi yitirdim; kestanede kendimi yitirdiysem, ne kestane bunun sorumlusu ne de ben kendim. Var mı yok mu evren, başka bir deyimle kestane, yani ben-sen, başka bir deyişle herşey, herşey.

Gel de şimdi, kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş, diyenlere hak ver, – olacak şey mi hiç.

* * *

Bir sardı mı kiraza kestaneye (“sardı-mı”yı “taktı mı” diye okuyan çıkarsa hiç şaşmam) kolay kolay bırakamaz ipin ucunu insan. Yanlış anlaşılmasın, uç birkez kaçtı mı, bir daha ele geçemez diye değil; tam tersine, öyle evrenler ki kirazlar kestaneler, ipuçlarından geçilmez.

İster *deneme* diye adlandır, ister belirlemeye ne gerek hiçbirşey deme, birkez sevgiyle salına salına yollara yol-suzluklara düştün mü, başalamazsın bir daha: gerçekler, düşünceler, sezgiler, bilgiler, yaşantılar... – koşturmadadır. Her deneme için geçerli bu, “deneme” denemeyse: düzcizgi gidiş yok. Birbirini kovuşturan tamsayılar örneği, birinden öbürüne, birinden sonra onu izleyen öbürüne geç git, olası şey mi bu? Dışbakışa hiç ilgisizmiş gibi görünen anlamsız-gerçeksiz öyle ögeler, öyle biçimler, öyle derinler, öyle ağırlıklar, öyle gövdeler, öyle ayrıntılar arasında dolaşırsın ki. Geçitli geçitsiz, ilintili ilintisiz bağlanışlar bağlanmayışlarla iniş iniş, çıkış çıkış dolanıp durursun. Kazılara girişir, duraklamalarda oyalanır, uçuşlarla uzaklaşır, dalışlarda yitiklere karışır. Çiğnene çiğnene içlere çöreklenen, akıllamantıkla sımsıkı boğan, önce-sonra sıra düzenleri iyice silinip gider eylem-duyum-düşünme sözlüğünde.

Bu tür kargaşalıklara tutkunluğumdan olacak, “Bu da herşeyi birbirine karıştırıyor!” diye karşı çıkacaklara yabanıl yabanıl söylüyorum: düzcizgicikle alış-verişim yok, zeytinyağcıyım ben.

Zeytinyağcıyım, şöyle ki: yadırganışı artırmamak için herkesin kullandığı deyimle, “konu’mu”, karman-çorman konuların oluşturduğu konularımı, kâğıda dökülmüş zeytinyağın mürekkepsi lekesindeki rastlantısal-zorunlu bir armağan olarak benimserim. Ciddi-alaysı bir yazgıdır bu yağ izi benim için. Herkes başka kılıktaki izdüşümsel bir oylumda bir oyana, bir buyana, – işte yazarlık serüvenim. Tüm yaşamöykümün önüme koyduğu, tüm yaşamöykümle bağlandığım görev deneme. Başka türlü de dilegetirebilirim bunu: Özgür bir izsürmedir; özel bir soruşturmadır; tadanın bildiği biricik bir paylaşım eylemidir yazı. Yöntemsiz bir yöntemdir zeytinyağcılık benim için. Birbirinden uzak, birbirine yakın, koyulu açıklı kat kat, renk renk, boğum boğum bir harita çıkarmaya doğru türlü türlü işlemlerin kesişme ortamı her deneme.

Kirazlısı, kestanelisi de öyle. Deneme: olmazı olur kılan; kapalıyı gözlerle sunan; açığın gizemine götüren; var’ı kendince gören; yok’a varmış dedirten; oluru yeniden dengeleyen binbir etkenliktir. Böylece: iç, dış, sıra, düzen tanımazlıktır deneme. Kiraz kestane de, herçeşit tekdüzeliğin kırmızı-kahverengi ötesindeki bu yazgının dokuduğu bir yöre işte. Her deneme gibi şimdi bu sözümona gelişen deneme de, içinde soluk alıp verirken, alıp verirken soluk alıp vermeyi alıp vermeyi unuttuğum bir zaman süregidişidir benim için. Unuttuğumu unuttuğumda bile bazı şeylerin ayırdına varmadan, bazı şeylerin ayırdına vara vara yavaştan hızlıya, hızlıdan yavaşa yayılıp toparlanmaktayım, toparlana yayıla yaşayıp gitmekteyim denemelerimde. Deneme işte, o da o türlü bir düşünüp yaşama, bir oyalanış işte. Bitmez, bitmesin desen de biter ama; o da herşey gibi, güzel, ağır, hafif, dolu, boş bir sona seğırtmekte. Ola ki birtek görünümüyle böyledir deneme. Oysa sayısız görünümelerde, çünkü denemedir deneme.

Nerden nerelere: kirazdan kestaneye, denemeye, – ya da denemelerle kirazdan kestaneye. Kiraz ile kestane mi, ama o değil de deneme üzerine deneme mi götürüyor bizi? Soruya bakma, ola ki yanıt yok; ola ki var, soruya giden yanıt. Önünde sonunda böyledir işte: yaşamıyla denemeleşti mi insan, seve seve özünü bırakır bazı şeylere: kestaneleşir de kirazlaşır da. Kabaklaşanların, eşekleşenlerin sayıca arttığı bir dünyada bizim yörüngemiz de bu işte.

Ne diyordum, vazgeçilmezlikler odağı kirazlı kestaneli bir çekimi de olsa, kirazdan kesteneden ötelere de var. Onlar da çekiyor kendine. Onun içindir ki, Divan Edebiyatı'nın kiraz dudaklarını, değineden bırakıyorum; her bakışta meyvelerini yiyelim gelen Archimboldo'nun sıcacık fırçasıyla yarattığı kiraz dudaklı o dayanılmaz yüzün sözünü etmeden bırakıyorum. Hiç içmediğim kiraz rakısına ilişkin tat-tasarımlarımca, erikten kiraza, kirazdan vişneye, yaş kirazdan kiraz kurusuna giden yollara da adım atmayacağım. Kestanemsi tadına doyamadığım kestane kabağına da uzanmıyorum. Kestane saçların zaman zaman büründüğü ateşi sürükleyişi, içim ürperesizlasya geçiyorum. Manisa yöresindeki antik *Castane* kentini ararken içine düştüğüm dolambaçlı durumlara, hadi ilişmeyeyim, diyorum.

Ya şimdi nice sonra beni hâlâ güldüren o Kuzey Ege kıyılarındaki bir aşağı bir yukarı koşturmalarım: Troya'dan iner inmez sağım yakıncacık deniz, solum uzakça Kaz Dağları. Meğer eskilerin sezip bilmediği yokmuş: Kestane, Kestanbol, – meğer deveyi hendekten atlatan bir tutam otmuş. “Kestanbol?” diye sora sora kestanesi bol yöreye nerdeyse yarım günde varışımız. Amaç, sonbaharı orda geçirmekti, tasarımlarımı şenlendiren kestaneli sonbaharı orda geçirmekti. Ne ev ne yurt oysa gerçekte. Hoş, artık oraların kestaneliklerinde, ola ki, şıpın işi yaz evleri güneşte cayır cayır yanıyordur şimdi. Bazılarının ilgisini çekeceğini umduğum atkestanelerine ilişkin “felsefe”me de güle güle...

At dedim de, kestane dorusu atla yazortası ille de Çorlu'dan denize varacağım diye tutturuşum, çocukluk işte, eyer vurması yüzünden kasığımda oluşan hıyarcığın başıma ne bıçaklı dertler açtığı, varsın belleğimdeki yerinde benimle silinsin gitsin.

Şimdi birkez daha Valéry'den tatlanasım geldi, Akdenizliyiz ne de olsa: “Olaylar nesnelerin köpüğüdür, oysa beni deniz ilgilendirir” diyor Valéry. Haklı. Köpükleri biryana bırakalım. Karalarda dolaştığımıza göre, onun ülkesinde, ya da komşularında yazıp çizen biri olsaydım, kiraz-kestane düşkünlüğümünden ötürü Freudcu ruh-çözümlemecilerinin büyüteçli kepeçesindeydim çoktan. Ne güzel şey: kimselerin umurunda değilsin sen. Uınurunda olsan bile topu topu kaç kişi senin baktığın yerlere

bakmakta, gene de sen tanıdık tanımadık yandaşlarınla kolkola yönel yöneldiğin yörelere.

Hem başka başka şey kiraz ile kestane, hem de *hep birlikte* bu şey'ler benim için. (Biliyorum, bazıları dudak bükecek bu şey'lemeye; 'şey' yerine ne diyebilirim ama. Gerçekte öyle gö-nendirici şey ki, "şey"ın yerine oturması.) Gerçi herkesin ile'leri çoğun başka. Şimdi burda kiraz'ı kestane'ye, kestane'yi kiraz'a ayrılmazcasına çattığım ile de öyle. Belki de bundan, çoğumuzun yadırgayışına neden olacak "kiraz ile kestane'm", kirazlı kesta-neli yaşamım. Hiçkimsede gözlemlemediğim türden birlik bu. Böyledir insan yazgıları: sayıca sonsuz. Hep aynı evrende geçip gitse de, birbirinden ötede, çoğun birbirinden habersiz küme küme yıldızların oluşturduğu başlıbaşına bir uzayız herbirimiz.

Birtek Evliya Çelebi'de rastladım kiraz ile kestane'nin biraradalığına, o da bendeki birlikte'liği pek andırmayan ras-gele bir yanyanalık. Şöyle ki: çağının zaman-düzenleyici Takvi-mi uyarınca 1050 tarihlerinde, nice sıkıntılar çektikten sonra, niceleri de göze alarak Galata burnundan Kurşunlu'ya, ordan Haliç'e, ardından Fındıklı'ya, ordan da Sarayburnu'nu aşip Heybeliada açıklarına seğırtiyor Evliya Çelebi, – ballar döküle döküle ağzından. Ne diyorduk, birkez Bursa'ya varınca birbi-rinden görkemli camiler, minareler, hanlar, hamamlar, çarşılar, kaplıcalar, akarsular, dağlar, elsanatları, sonunda da yiyecekler. Yiyecek deyince, Bursa bu, meyveler kuşkusuz. Meyveyse dut, armut, kayısı derken tatların doruğuna çıkarıyor bizi Çelebimiz. Bursa'nın meyvelerini sayarken dediği şu: "Sulu kirazını, hele kestanesini hiçbir yerde bulma olanağı yoktur." Yüzyıllar önce kiraz ile kestaneye dikilen özlü bir sözânıtı bu. Bursa'da bize yapacak birşey kalınadığına göre, günümüzce Çelebiliğe vura-lım biz de: başka yerlere, kendimizce duygu-düşünce yörelere seğırtmeyip ne edebiliriz, peki?

Şurda burda azçok dolaştım, bir ağaçaltına uzanıp özümü hayallere bırakmayı özlüyorum şimdi de. Ne var ki, gölgesi pek yoktur kirazın; yanyana ağaçların üst dalları kucaklaşınca bile sıcaktır dipler, pek çekmez beni varla-yok-arası kiraz gölgesi. Ama kestane, bak o başka. Yazbaşları bazıları uçuşan tozların-dan incinse de, yazortalarına doğru uyku getirir kestane altı,

hele yükseklerde, ençok da ikindiye, anlayışı serin serin biler, açar, genişletir. Ne zaman kestanelikli denemelerde duygu-düşünce arkeolojisine girişsem, uzun uzun uğraşmama pek gerek yok, şöyle ya da böyle kestane gölgesine varırım.

Ağaçlarımdan içime işleyen esinle, bir dans, bir Kiraz-Kestane Dansı tasarlıyorum şimdi de, alıkoyamıyorum kendimi. Ağzı kapanınca beden konuşur kirazıkestaneyi kutsamak için: Kiraz çiçeği kokularıyla kestane kebabının birbirine karıştığı hafiften keman keman bir müzik kulakları doldururken perde açılıyor. Sahnenin biryanı kirazlık, öbüryanı kestanelik. Sonra sonra, kırmızı giysili kızlar, öne doğru çevreye tüy gibi açılırken öteyandaki kestanelikten erkekler yaklaşıyor. Önceleri herşey yavaş. Tektek, içiçe dolanıyor ritimler: el ayak, baş gövde, boyun gittikçe belirginleşerek birbirine yaklaşıyor kırmızılar ile kahverengiler. Adımlardan apaçık öğrendiğime göre içli-coşkulu bir özlem bağlıyor herşeyiyle bedenleri birbirine. Kırmızı kahverengini, kahverengi kırmızıyı eşsiz bir istekle çağırıyor. Takım takım, tektek, yürüye seke, uça uça sağlamca yumuşak bir bilinçle kendiliğinden yaklaşıyor herkes birbirine. Müzikse, gövdelerle upuygun bir evren oluşturuyor. Sese söze gerek yok artık: Müzikte yüzüyor uzanan eller ayaklar. Sevinçli sevinçli birbirine dolanıyor gövdeler. Herkes kendi cennetinde yitiklere karışmış. Sevinç uzun sürmüyor ama. Ayrılık var, hüznü kapıda: kestanenin yeri başka, kirazın yeri başka. Herkes kendi yalnızlığının özlemlili dünyasına çekiliyor, anlamlı ayaklarla.

Kiraz kestane bu, akıl bırakır mı insanda. Sözcüklerle gilebilecek yerlerin dışındayım artık. Sözcüklerin ötesine iteler deneme, – nasıl olduğunu bilmeden geldiği yere, yani ergeç karışacağı yere. Yaşam o yer, yaşam o yer-zaman: hiçbir yere sığmayan, tüm yerleri kapsayan. Sözcüklerin de yeri var, sözcüklere de yer var orda; gene de özde, neyse oyuz, olanca bedenimizle varoluruz orda. Heryan kımıl kımıl kirazla kestaneyle şimdi. Bıraktım kalemi kâğıdı.

Kirazlı kestaneli bir dans tutturuyorum.

Ayakların Öyküsü

O olmayınca hiçbirşey yok. Kuşkusuz ben de yokum. O ortaya koymamış da olsa, neyim varsa, tüm varlığıyla, birbakıma, ona yaslanmakta. Özvarlığımı onsuz sürdürebilsem bile, ancak onun gibi bir varlık güvenilir bir dayanak benim için. Hepimiz için bu böyle.

Bilmeceli geldi, değil mi, oysa apaçık: bedenden, bedenimden söz ediyorum. Öyle ya, neyin ayırdına eriyorsam bedenimle gerçekleşiyor bu. Yakını uzağıyla, geçmişi geleceğiyle, irisi ufağıyla, güzeli çirkiniyle tüm evreni gösteren, evrene götüren, evrenle bağ kuran en temel yönelim-yeri bedenim. Varlıkla aramdaki her başka aracı, dönüp dolaşıp ona yapışmakta. Böylesine eşsiz benzersiz önemi var bedenimizin. Yapıp ettiğimiz herşeyin “başlangıcı” o olduğu için hemen aklagelmiyor. Tıpkı en önemli şeylerin; nedeni yadsınamayan önemdeki şeylerin, genellikle, örtük kalması gibi. Sürekli varolan, sanki yokmuş gibi örtük kalır çoğun.

Hep unutilan hep unutulur; işte bu nedenle yinelemekten alıkoyamıyor insan kendini: Gerçekte, herşeyimizle bedenleyiz, hepimiz bedenleyiz, herşeyimiz ondan ötürü. O hep var; ne varsa onunla var; o olmayınca da – “herşey” bitiyor birbakıma.

Gidişe bakıp tümüyle bedeni ele alacağım sanılmasın. Nedenli istesem de, böylesi bir amaca bir çırpıda kavuşamayacağımı biliyorum. Nerden izlenirse izlensin, yazıya döktüğüm dökmediğim tüm duymamın, düşünmemin, bedenimle ilgili bilincime aydınlık sağlamaya yönelik bir çaba olduğu kanısındayım. Şimdiki-çabamın ayrıcalığı şu: doğrudan doğruya bedene ilişkin bir ögede odaklaşıyor dikkatim – ayaklar’da. Beden, bir

dünya – hem de nasıl. Ayaklar da öyle ama; bu dünyanın nice dünyalarından biri. Özelliğiye şu: bildiğim kadarıyla, öyküsü yazılmadı ayakların. Böyle bir öyküye katkıda bulunmaktan başka bir dileğim yok burda.

Beni ayak öyküme çeken dürtüyü şöyle nitelendirebilirim. Bedenin ençok *unutulan* bölgesidir ayaklar. Herzaman böyle olmuştur. Seyrek de rastlasak, bedene önem verenler bile, nendense, ayakların sözünü etmez genellikle. Önünde sonunda, bir organ ayaklar. Eski Yunancadaki *organon* sözcüğünün anlamı uyarınca: belli bir işgörme aracı; bedenin yer değiştirmesini gerçekleştirir. “Hepsi bu kadar, ayak ayaktır!” der gibilerden bir tutumdadır, ayağa rasgele değinen herkes. Ne tuhaf, ayakları, ayaklarını hiç mi hiç anımsamayanlara gelince, onlara “Peki, ya ayaklar!” diye sesimizi çıkarmaya kalkışınca. “Ha, bir de ayaklar var!” gülümseyici ünlemiyle konuyu yetesiye irdelediklerine inanırlar. Bu durumsa “Ayak da ayak!” diye direten bir coşku doğuruyor içimde. Kuşkusuz, öfkeli bir *hak arayışı* kendini dışa vurur böylece. Öfke de hak aramak da, gizlenecek yanı mı var bunun, pek birşey yapamamaktan ileri gelmekte. Şöyle ki, herkes insanın ayaklı bir canlı-varlık olduğunu, kendisinden bilmekte; kim kimden neyin hakkını soracak, desene. Ayağa, yakışan hakkı verin, diye herkesi ayağa kaldırmanın ne anlamı var – olsa olsa gülünç eder bu insanı. Öyle de, hiçkimsenin, ayakların önemini şöyle gönlümce, (savım abartılı geldiyse, “çoğumuzun” diyelim) bilip anladığı kanısında değilim. Hepimiz için acı ama gerçek bu. Durumundan haberi olmayanlar adına söyleyecek birşey bulamıyorsam da, kendi hesabıma, içime sindiremiyorum bu durumu. İlk bakışta saçmaymış izlenimi verse de ayaklara, ayaklarımıza, ayaklarımıza yönelik bir sorumluluğa kaptırdım nicedir özümü. Sorumluluksa tuhaf şey: birkez sardı mı kişiyi, gerekeni yapmadıkça bırakınıyor kişinin yakasını. Sorumluluğun zorluğu da güzelliği de burda. Aradabir bazı tuhaflikların dürtüsüne özünü bırakan biriyim ama n’etsem ayaklarından gerektiği gibi haberi olmayan tümen tümen insanlara, durup durup: “Ey türdeşler, bilin ki ayaklarınız var, sakın ayaklarınızın hakkını yemeyin!” diye bağırasım geliyor. Böyle birşey yapmıyorsam, “Vah vah, ayaklarla bozdu!”

denmesinden ürktüğüm için değil, kendimden ötürü değil; şimdiden sonra biryerlere mi tıkayacaklar beni. Herkes sözümona “ciddi” şeylerle uğraşırken, ters tepkilere yolaçıp ayakları büsbütün gündemden çıkarmamak için.

İlk aklıma üşüşen şeyleri, bu arada pek akla gelmeyenleri de, elimde mi, alışkanlıktan olacak, kendime uygun birşey’e dönüştüreyim, diyorum. Daha doğrusu, ben yönelmeden, nerdeyse kendiliğinden olup bitiyor herşey. Kendimce bir *ayak denemesi* oluştu, oluşuyor. Şöyle de dilegetirebilirim: bir *ayak öyküsü* bu.

Şimdi ne türler ne başlıklar önemli; önemli olan ayaklar, – hem de nasıl. Bir gerçeklik böylesi önemli olunca da, en yakışan: öykü. Çünkü öykü: özde övgü. Ayaklara dikkati çekmeye, ayak bilincini derinine artırmaya, ayakların öyküsünü söylemekten başka neyle erişilebilir.

Bu da neyin nesi böyle? diyebilecekler için, n’olursa olsun, açık-seçik saptıyorum: Bence öykü, elatılan ‘şey’ ister gerçek ister sivri akıllıların uyduruğu bir varlık olsun, elatılan şeyin yüceltilmesidir. Başka türlü dendikte, öykü: kişinin yöneldiği odağı, anlam ve değeriyle kucaklayıp günışığına ulaştırmasıdır. Böylece, genellikle “konu” diye alışlagelen şey: ortaya konmuş, görülmüş, kutsanmış, övülmüş olur. Öykü anlatmak, özde, nice karışık karmaşık oyalanışlar içinden saygı ve sevgiyle seçilip çıkarılan birşeyi, olanca ağırlığıyla *göstermektedir*. Öykü, anlatır. Anlatan öykücüdür, kuşkusuz. Önünde sonunda istediğiye: *şey’in*, şey olarak kendisini anlatmasını sağlamaktır. Şey’in kendisini konuşturur öykücü. *Bu* dilegetirişle: toplum, tarih içerikli öyküler de; düğüm çözen, töre sergileyen, sevgi betimleyen öyküler de; taşıyıcı, öğretici, eleştirici öyküler de – tüm öyküler, öykücünün seçtiği şey’i çepeçevre övme dileğine tanıklık etmektedir.

Kuşkusuz, bütün bunlar, kısa da uzun da olsa, kuşatımdan yana birbakıma sonsuz öykü gerçekliğinden azçok haber veren ipuçlarıdır. Öykünün atlanmaması gereken bir ögesi daha var ama: yönelimin yazılışından, yazı olarak yapısından sözettiğime göre birkaç tutamağı anınakla geçip gidilecek bir öge değil bu. Her yazılı ürün için geçerli olan, öykü yazısı için de geçerlidir. Ha şöyle, ha böyle, kişiden kişiye değişir biçem. Ne ki, öykü

varlığının her zaman bende bıraktığı kaniya göre, her zaman gerçekleşmese de, gönlümü gönendiren bir başarısına parmak basalım bu bağlamda: her öykü yazısı o öyküde övülen, dolayısıyla o öyküde yazıyla yaşatılmak istenen varlık-yaşam kesimine upuygun düşmeye eğilimlidir. Başka türlü dendikte: uzmanlar, bazı kurallar kotarıp buyursa bile, kural – okul tanımaz bir yazarlıktır öykü yazarlığı. Öykünün en çok *buna* gereksinimi olduğu inancındayım. Söylediklerimin iyi bir dayanağı, başka yerde olacak, dönüp dolaşıp anlayışlı öykü okurlarının beğeni dağarcığında bulunur.

Özellikle altını çizmek istediğim öykü ögesiye: öykücünün, şöyle ya da böyle, doğrudan doğruya kendi yaşamını, kendi yaşadığını öyküde dışlaştırmasıdır. Öyküyü baştan sona dokuyan, öykücünün yaşam serüvenidir. Öykülediği şeyi özyaşamının ta içine buyur etmekle; özyaşamını öyküde yoğunlaştırmakla öyküyü öykü kılar yazar. Özünü öykünün içine katmadan nasıl başarsın bunu öykücü. Tüm gücüyle katar nitekim. Hep ayık bilinçle ayırdına varmasa da, öykücünün vazgeçilmez koşuludur bu. Neyi anlatırsa anlatsın, kendini anlatır öykücü. Neyi sorgularsa sorgulasın, kendisidir sorguladığı. Neyi yorumlarsa yorumlasın, kendisidir yorumlanan. Bundan da doğal ne olabilir: yaşam yansıtır öykü. Gerçi yaşanan salt yaşandığı için değerlidir. Apaçık dilegetirmesek de hepimiz biliriz bunu. *Yalnız* öykü için geçerli olansa şu: nesne nesne, olay olay, süreç süreç, gelişim gelişim, rastlantı rastlantı överek öyküleştirir öykücü.

Benim *ayak-öykücülüğüm* de bu doğrultuda seve seve üstlendiğim bir uğraş. Denemeci uğraşı işte. Böylece ne mi yapıyorum? Özümün değer-verişiyle, değerli buluşlar, değer bezeyişleriyle, kendimce ısl ısl parladığından hiç kuşku duymadığım bir yaşam kesimini, yazıyla öne koyuyorum öyküde, tatlanıyorum bu yaşamla. Beni alışlageldiğinden özgür kılan bir hayranlıkla ardı arkası kesilmeyen merakların derinleştirdiği bir devingenlik sarıyor beni. Öykü-deneme, ya da *deneme-öykü* böylece bir düşünme ve duygu ısıldağı olarak beliriyor. Kimi büsbütün karanlıkta kalanı ya da alacakaranlıkta yürütüleni; kimi, heran gözönünde olduğu için, şaşırtıcı ama gerçek, algı-

lana algılarına artık görünmeyeni anınsatma sanatına, böylesi bir bilgilenmeye dönüşüyor öykü, deneme. Çeşitli nedenlerle örtülen önem'e yeniden gözaçma kültürüdür öykü. Kültürse, gerekince kırıp dökmeden de geçse, özde, saygı duruşudur. "Öykü" deyimi, "deneme" deyimi her kültür başarısı gibi, özde, insanı *değerlendirmek*ti, insanı değerli oluşumlara götürmektir.

Bu yönden: herkesin gerçekleşmesini dilediği bir aşama yolcusudur öykücü. Başkalarından ayrıcalığı, tutturduğu yolu gelip geçici bir hevesle yürümeyip yolu, bir yaşama-ödevine dönüştürmesidir. Denemecilikle pekişir öykücülük, – neyin deneme neyin öykü olduğu ayrılmaz olur böylece. Denemenin, bazan şiirle bazan düşünce ile ayırdına varılır gibi olsa da, deneme-öykü ilişkisinin, ne yazık ki, pek umursandığı yok. Oysa, genelleştirici saptamalar biryana, kendim için konuşayım: zaman zaman yazıya bıraktıklarım şiir mi desem, felsefe mi desem, bilmiyorum; çoğu kez öykücü müyüm, denemeci miyim kendim de bilemiyorum. O-mu-bu-mu, öyle-mi-böyle-mi ikilemelerine boşverişim hem öykücülüğümden hem denemeciliğimden geliyor da ondan.

Ne var ki bugün ayaklar önündeki saygı duruşuma, açıktan açığa, *öykü* deyiverdim. Ola ki bilinçaltının basıncından ileri geliyor bu. Diplere doğru biryerlerden taşan bu güce koyverdim kendimi gidiyorum işte. Karışık, gürültülü, atlayışlı, dağınık da gelse, akla mantığa, düzene meydan okusa da ne çıkar, ayakları sereserpe görüp yaşamaya, ayakları ayaklara yaraşan önem ve değeriyle yaşayıp yaşatmaya katkıda bulunacaksa, ayakların *öyküsü* diye bir vurgulamadan daha gönlünce birşey tasarlayamıyorum ayaklar-yaşantımda.

Hani öykü nerde: artık başlasın ayakların öyküsü! – Alışkanlıkları uyarınca öykü-okurlarının böylesi sabırsızlanmasını anlamakta zorluk çekmiyorum. Şimdi burda, ayakların düpedüz öyküsünü anlatacağıma, özümü, ayaklara ilişkin denememsi bir öykünün ya da öykücü bir denemenin anlatısına kaptırdığım sanılabilir. Bu sanıyı yadsıyacak değilim. Çünkü kanıma göre, ister salt ister bileşik olsun, öykü de, öykünün öyküsü de ben.

Öyle, öyle ama ayaklar nerde, peki? diye kalkışacaklara, açık-seçik yanıtım şu: Ayaklardan başka yerlere sarmış değilim. Baştanberi ayakların öyküce türküsünü söylüyorum.

Gene de zamanıdır, deyip dosdoğru ayaklara yöneleyim. Efendi efendi öyküce mi, orasını pek bilemem, ola ki görünüşte öykü-ötesi bir yaklaşımla belki.

“Ayak” dediğimiz ne, önce ona çevirelim bakışlarımızı. Gerçi herkes ayağın ne olduğunu bilir, bilir de, övülesi özelliklerini, gene de pek bilmiyoruz gibime geliyor. Bilgi eksikliğinden değil, bilmeye yöneldiğimiz şey’in, sınırları iyice belirgin bir gerçeklik olmayışından ötürü bu böyle. Ayak işte, belirsizlik de neymiş, yani şimdi çıkmış “ayak” kavramının kaypaklığını öne sürüyorum. Kaypaklık da ne ki? Öyle ya, sağduyu davranışı şöyle: Ben burdayım, işte bunlar da ayaklarım! Ayaklara ilişkin bu yaşantı kaypaklığı, olsa olsa, kendi akli karışık olduğu için başkalarının da aklını karıştırmaya kalkışan yampirik birinin buluşu... Hiç de öyle değil oysa, diyorum. Gelin, “ayak” diye tanıdığım gerçekliğe yönelelim hep birlikte.

Bilimce bir yöneliş değil bizimki. Geniş açıdan: insanız, rasgele insanlarız, ayaklarımızılayız; ayaklarımıza, aceleye getirmeden, şöyle keyifli keyifli bir bakalım öyleyse.

İnsana açısından: herşeyden önce, tabandır ayak. Taban yoksa, canlı bir varlık olarak düpedüz varoluşuyla, birdeyime, ayak da yoktur. Çünkü ayak, yere bastığı için ayaktır; taban’ca yeri kavramasıyla tabandır. Buna göre, taban ile uzantısından oluşan bir birliktir ayak.

Topuk: oyuk, düz, kalkık, geniş ince. İçten içe, dıştan dışa birbirine iyice sarılmış kaygan geçişli bir oylum. Cansızdan canlıya gelmiş geçmiş tüm canlı doğa varlıklarının evrimsel biçimlenişleriyle bir sağlamlık anıtı, anıtlar anıtı bir kımlıttı yayı. Kimi ok, kimi dal, kimi tekne gibime geliyor. Ne yazık ki, kimsenin, böyle hayranlık uyandıran şeylerle oyalanacak zamanı yok. Tadına doyulmaz bir heykelcilik okulu oysa ayak. Dışa bakan aşık kemiği, taraklı bir yayılım, çıkıntılı başparmak, irili ufaklı öbür dördlük – tüm parmakların üstü, uygun büyüklükte birer tırnak. Kalbime, beynime ellerimle dokunamam, – ayaklarım başka ama; değ, dokun, avuçla. Sağlıklı sağlıklı işte burda

ayaklar. Seyrek de olsa acımaya başladılar mı, tüm canımız sızım sızım toplanıverir oralarda. Ne de olsa, birbakıma, tüm gerçek gerçekliğimiz beden; ayaklar da birbakıma, beden.

İlkin, bedene, dolayısıyla da insana dik durmayı sağlar ayak. Ayakta durunca da, sürünme sona erer. Pekçok canlı için, ilk adım kurtuluştur. Baş yukarda, bakış kalkık. Gözler, kulaklar çevreye açık. Eller serbest. Böylece yürümek: biryerden başka biryere gitmek değildir düpedüz. Ayakları olsun olmasın, tüm canlılar da yapıyor bunu – insanın yaptığı gibi değil, kuşkusuz. Bir müziğe dönüşür çünkü insanla yürüyüş. Yalnızca yürüme edimini aşan kuşatıcı bir bağlam ortaya çıkar insan yürüyüşünde. Birdeyime, insan-olmanın melodisidir yürüme. Ayaklar, gerçekleştirdikleri başarılarla: türlü türlü yiyeceklere eristirirler insanı; türlü türlü tehlikelerden uzaklaştırırlar insanı; türlü türlü merak giderişlerine ulaştırırlar insanı. Böylece çıplacık canlıvarlık, salt yürümeyle artan olanaklarla türlü donatımlar sağlar kendine. Belli bir oranda anatomi, fizyoloji, nöroloji, pediatri gibi bilimlerin işbirliğiyle, ayrıntılarını kurallarını günışığına koyabileceğimiz insan başarılarıdır bütün bunlar. Tumturaklı adları biryana bırakalım ama şimdi – öykülere bıraktık çünkü kendimizi. Bilimsel kıvamlı birtakım bilgiler ardından koşmuyoruz; öyküsel tutumla, *yaşama-bilincimizin* saygın bir anlayışına yöneliyoruz şimdi.

Beden, bedenden, bedeninin, bedenimin, – ayakların somutluğu bedende, bedenle. Kuşkusuz, herşey apaçık ortada olduğu için, özellikle dikkati çekmese de, beden-siz bir varlığı, bedenden ötede bir gerçekliği, bedenden ayrı bir “anlamı” yok ayakların. Beden: ayakların somutluğu. Soyut ayaklar olmaz. Demek ki, birdeyime, bedeninin “içinde” ayaklar. Ama gel gör, beden-coğrafyasında nedense pek sözedilmez ayaklardan. Oysa şaşılacak dayanıklı kemikleri, dal dal sinirleri, oyma oyma damarlarıyla kaslı bir bölgedir ayaklar bölgesi.

Bu kadarcıkla bitmiyor ama. Ayağım, bacağım da. Nasıl ayrı tutarsın ayak ile bacağı birbirinden. Böylece, “ayağım” dediğin etli coğrafya topuğundan başlar: baldırım, dizim, kalçam, içi dolu dolu, sert-gevşek bir oluşum dizgesidir. Hem birkez değil, iki kez. Belirli koşullarda tekilce ayağımdan sözetsen de,

“ayağım”, “ayaklarım” anlamına gelir çoğun. Bedende ayak için ne dersem, iki kez demekteyim, özde. İki ayağım var. “İkili” bir varlık ayak. İki ayaklıyım.

Gerçekte: olanca çıplaklığıyla çok seyrek algılarız ayaklarımızı. Örtürüz hep onları. Belli bölgeler açıkta bırakılsa da çoraplıyızdır çoğun, çorapların üstüne ayakkabı giyeriz. Mevsimler uyarınca, kadın erkek bazı değişiklikler yapsak da, azıcık kapalı, azıcık açık tutarız ayakları, bacakları. Dünyanın hemen hemen her yerinde, bundan doğal ne olabilir gibilerden bir davranış yaygındır. Öyle ya, çeşit çeşit sertlikte, yumuşaklıkta yerlere incinmeden basmak, basabilmek için korunması gerekir ayağın. Ayakkabı, ençok hırpalanan bölümüyle ayağın pekişmesini sağlar. Tarih boyunca büründüğü binbir kılıkla, hep ayak dostu diye bilinmiştir ayakkabıları. Özellikle, çarpmaya, burkmaya karşı birebirdir ayak-kabı. Parmaktan daha kırılgan ne var ki. Alt yanıyla da üst yanıyla da soğuğa dayanıklılığı sınırlıdır ayağın. Üşümesi boldur. Sıcak tutmak gerekir. Hepsi iyi güzel de, sereserpe yaşaması da gerekir heryanıyla ayakların. İşte bunun içindir ki, ayakların öyküsü, ayakkabıların öyküsünü birlikte sürükler. Hele bir-iki binyıldan beri hepten öyle. Daha önceleri yalınayak olmak pek yadırganan birşey değildi. Ayaklar açıktaydı, günümüzde yüzler gibi.

Belli bir kılıkla giderken giderken biter gibi görüldüğü bir aşamada, yeniden yepyeni başlar öyküler, – daha da zenginleşmiş bir içerikle, daha hızlı, daha atılımlı. Homeros’ça söylendikte, öykünün Proteus’ça bir yapısı olduğunu ileri sürmek, öykü yapısına ilişkin hiç de yanıltıcı bir tutamak değildir. Her kılığa girecek, her biçimi alacak olanaklar barındırır öykü. Buysa öykünün edilgin bir yansıtma değil, etkin bir dile-getirme olmasından ötürü böyledir.

Nitekim ayakların öyküsü, ayaklara: insana özgü bir yürüme aracı gözüyle bakınakla ayakları anlatmayı düpedüz sona erdirmez. Yürüme diye nitelenen başarıya kavuştuktan sonraki başarıları da anlatmak gerekir; herbiri öbüründen önemli insan olma değerleridir bunlar.

Öykü havasının esiniyle: ayakların, üç önemli yönden insan varlığına yükseklik kazandırdığı inancındayım. İnsanı *güçlü, uyumlu, özgür* kılar ayaklar. Doğal öğeler diye bildiğimiz ayaklar, bir kültür – yaşamı olan insan yaşamında böylece, kültür başarılarına dönüşür.

Canlının, ayaklarıyla, “yürüme” türünden bir gücü olması, kuşkusuz, ayaklara beslenen, daha doğrusu beslenmesi gereken sevgi ve saygının temelidir. Özellikle de insanda, ayaklar, *doğal* varlık-koşullarından sayılsalar da, insanın, bir *kültür-varlığı* olarak insan-olma-değerini artırır. Ayakların “yürüme”, “yürüyüş” başarısıyla *kültür-dünyasında* oynadığı büyük rolden ileri geliyor bu. Böylece, insan-kültür gerçekliğinin belirgin bir göstergesi oluyor ayaklar.

Dildeki “ayak” izlerini azıcık kovuşturduğumuzda, şaşılacak aydınlıklara ulaşırız insan-kültür evreninde. Kuşkusuz, başka başka diller, başka başka yoğurup yansıtır “ayak” kavramında insan varlığını. Şimdi burda ayaklara ilişkin ilk öykülerden birini anlatmaya giriştiğime göre, bu girişimin Türkçeyle biçimlenmeye başlaması akla yatkın doğrusu. Ben gene de çok yayılmayıp aklıma üşüşen Türkçe söyleyişlerden birkaçına elatmakla yetineceğim.

Genelde, ayakları ile sağladığı gücü dolayısıyla, kişiye duyulan saygıyı en iyi veren Türkçe deyişlerden biri, *ayaklarını öperim* sözcüğüyle anlatılır. Neler yok ki bu sözde. Birtekine dokunayım: ayakların ne denli “güç” dayanağı olduğunu ortaya çıkarıyor bu söz. Özde, ayaklara değil, kişiye, kişiliğe gösterilen bağlılığı dışavuruyor. İster içten taşan değerbilirlikten kaynaklansın, isterson derece önemli bir dürtü-rica-eylem diye bilinsin, ayak öpmek: varsayılan güce tanıklık etmektir. Bu öpmede dikkat çekici yan, tüm kişiliği ayaklarda “toplamasıdır”. Kuşkusuz, tümüyle kişi ayaklara indirgenemez. Kendisine, öz “ben'im” dediği kendine, ya da “sen” dediği “başkasının ben'ine” yönelen her insan, insan varlığının iki-ayaktan daha fazla bir gerçeklik olduğu bilincindedir. Gene de ayakları, ta bilinçaltından fışkıran öneminden ötürü, tüm varlığıyla özdeş tutmakta hiçbir sakınca görmez. Nitekim *ayağıma gelsin, ayaklarıma kapsın* türünden çağrılar hep aynı doğrultuda söylenegelmiştir.

Ola ki busöyleyişte, nedense genellikle aşağılanan ayaklara, hak ettiği değer-yüzeyini kazandırma dileği var. Durumda birşey değiştirmez ama; tam tersine, pekiştirir durumu.

Ayakların aşağı görülmesi, dedim de, ne yazık ki epeyce yaygın bir alışkanlık bu. *Seni ayaklarımın altına bir alırsam* deyimi, dayak atmaktan çok düpedüz aşağılamaktır; ya da aşağılama tehdidi içerir. Öyle ki, genellikle kişiliği küçülten: *çok ayak altında kaldım* diye yakını.

İnsana özgü güç odağı olarak ayaklar: *ayağına sağlık* sözünde dilegelir. Nitekim, *ayakta kalmak* güç sürdürmek, *ayağa kalkmak* ise, bir anlamıyla, hastalıktan sonra güç kazanmak demektir. Güçlü olmasını dilediği kişiyi, ne yapıp edip *ayakta tutmak* görevidir insanın.

Bu çerçevede, insan yaşamında ayakların ne denli önemli bir güç – *belirlenimi* olduğunu anımsamamız gerekir: Çok eskilere giden yaygın bir gelenek uyarınca, *ölünün ayakları upuzun uzatılır*. Yaşamının özyapısı gereği öyle özden gereksinim var ki ayaklara, insan ölünce, nasıl olsa gereksinim kalmıyor artık onlara. Hep bu nedenle, *ölenin ayakkabıları sokak kapısı önüne konur*.

Gençler için hiç akla gelmeyen, yaşlılar içinse sıklıkla başvurmasak bile dilimizin ucuna gelen bir deyim, olumlu görünen bir olumsuzlukla *bir ayağı çukurda* betimlemesidir; yerme bağlamında başvurulur çoğun. Gerçekten, *eli ayağı tutmayan* kişinin işi bitiktir. Herkesin her zaman başına gelebilecek olan bu yıkım, çoğun akla gelmez, geldiğindeyse çabucak akıl dışına sürülür. İşte bundan ötürüdür ki, *elden ayaktan düşmeden* en önemli şeylere vermeli insan kendini. Hile karıştırmaya hiç mi hiç yer yok bu gerçekte.

Bazılarının gözünde konuyla ilgisi yok sanıldığından, geçera-yak söylemek yakışıksız kaçsa da söyleyeceğim; inancıma göre her zaman her yerde konu o olduğuna göre ayakların öyküsü için de kaçınılmaz bir anımsama bu. İnsan için en önemli şey yaşamaktır; kim ne derse desin, bu böyle. Demek ki, en önem vermemiz gereken şeylerimizdendir ayaklarımız.

Biliyorum, ayağın önünü keser gibi görünen bir güç odağımız daha var: başımız. Gerçekten de baş, en çok da baştaki beyin;

beyinden hemen sonraysa onun oldukça yakınındaki kalp, çokça durumlarda ayakları, değerce gölgede bırakır. Bunun en açık gerekçesi, “beyin-mi-yoksa-ayaklar-mı?” ikilemi karşısındaki insanın sallantısızca vereceği yanıtta: düşsel bile olsa, tüyler ürpertici bunalımlı bir seçim kararı bu, istemeye istemeye ayaklara “Güle güle!” dememizden belli. Günlük yaşamdan toplum-politika yaşamına dek hep kullanılagelen *ayaklar baş oldu* sözü, ayakların zaten başa özgü düzeyinden alçaklarda olduğu inancının bir sonucudur. Bu bağlamda, başkalarında çok seyrek rastladığım, ama benim bir zamanlar sıklıkla yinelediğim bir kanıyı da anmadan geçemeyeceğim: *ayağı baş yürütür*.

Orası öyle, herşeyin kendine yaraşan bir ağırlığı var yaşamda. Gene de bu, hepimizde varolduğundan hiç kuşku duymadığımız, ama ne yazık ki çoğun örtüp bastırdığımız *bedence bilgeliğin* yapısını allak bullak edecek kadar ayaklara özgü doğal hakkı yemeye götürmemeli bizi: Kuşkusuz kalp ile oranlandıkta, çok kişi ayaklara, “uzaktaki şeyler” gözüyle bakmasa bile, (değer bilmezliğin böyle aptalsı örnekleri hiç de az değil) ayakları, pek bedenden saymaz; olsa olsa ayak ağrıları başgösterince, saymak zorunda kalır. Nitekim çoğunluk, inatım inat, ayaklara gerekli *ayak bakımı* göstermez. Hem sağlık yönünden hem değersel yönden böyle gelmiş, böyle gider bu. Oysa ayaklarını şöyle içine sine sine *yere basmak*, en güzel güç duygusudur insan için; kendi de unutsa, başkaları da, bunda olağandışı birşey görüp umursamasa bile bu böyledir.

İnsanın, ayakları ne denli önemli bir güç simgesi diye yorumladığına tanıklık eden birçok belge yatmakta tarihinin derinlerinde. Tanrılarla, peygamberlerle, bilgilerle ilgili düşünce duygu dolu söylenceler tanıktır buna.

Bir-iki örneğe eğilelim: İşte *Hermes*, tanrıların tanrısı, Zeus’un sağ kolu. Alışlagelen söyleyişi bırakıp “kolu” demek-tense “ayağı” diyesim geliyor, yalnızca Zeus’un değil, öbür tanrılarının da, birdeyime, kılavuzu *Hermes*. Olympos’tan yeryüzüne, yeryüzünden karanlıklar ülkesi *Hades*’e tüm evrenin iletişim-bildirişim yücesidir o. Kim olursa olsun herkese, bu arada tüccara, hırsıza, gezgine yol gösterir. Bu en iyi, teknikteki, güzel sanatlardaki becerisiyle tanrılık vergisi ayaklarında ortaya

çıkar. Hermes'i Hermes yapan ayaklarıdır. Daha doğduğu gün, kundağını silkip attığı gibi beşikten dışarı fırlayıp tanrıları bile şaşırtan "işler" gerçekleştirir. Olympos'taki sarsılmaz dizgeye aykırı gelecek ama söyleyeyim: en bunalımlı dönemlerinde babası Zeus'a bile yardım etmiştir. Nasıl mı? Nasıl olacak, ayaklarından ötürü. En hızlı yellerden daha hızlıdır çünkü Hermes'in ayakları. Sözcüğün her anlamında "kanatlıdır" ayakları.

Troya kuşatmasının, yalnızca bu dillerden düşmeyen kuşatma döneminin mi, sonrasının da en ünlü Akdeniz yiğidi *Akhilleus*'un en ilginç özelliği ayaklarındadır. *Akhilleus*, Hermes'i andırıyor, ama Tanrı soyundan değil ki Hermes olsun, – nerden olacak, ayaklarından. Homeros'u ne zaman karıştırırsam, iki elim ateşte de olsa kaptırıp gidiyorum kendimi. Kaptırınca da, *Odyseia*'da sıklık, *İlyada*'daysa yeryer bu zeki yiğitle karşı karşıyayım. *Akhilleus*'un en belirgin özelliklerinden biriye, sıklık yinelediğim için olacak, en sevdiğim özelliğiye: "tezayaklı" olmasıdır. Tezayaklı *Akhilleus* selam sana, Ayakların Öyküsünden!

Gene tanrıların dünyasına dönelim, söylencelerdeyiz, nasıl olsa. İşte *Hephaistos*, Zeus'un göksel eşi *Hera*'nın çocuğu, tanrı ama topal. Tanrıların hep eksiksiz, gürbüz, eşsiz güzeller diye tasarlanmasıyla çelişse de, *Hephaistos*'un yazgısı şöyle: Troya savaşında sıklık gündeme gelen tanrı-dalaşlarına bulaşır. Özde dalaş, Zeus ile *Hera* arasındadır. Anasının yanını tuttuğu için babası bacağından yakaladığı gibi tanrısal eşikten aşağı fırlatır onu. Koca birgün yuvarlandıktan sonra Ege sularını boylar. Ölümsüzler soyundan olduğuna göre topallıktan öte bir zarar gelmez başına. Herşeyin en yüce güzeline alışık tanrıları, gülmeden gülmeye sürükler bu alışılmadık durum. *Hephaistos* da (Freudcuların kulakları çınlasın) eksikliğini örtmek amacıyla, var gücüyle zekâsını kullanır. İncelik dolu binbir buluşuyla, özellikle demir işlemedeki üstünlükleriyle, hayran bırakır tanrıları. Olympos'luların birbirlerine yönelttikleri öcalma oyunlarında; çetrefil tuzaklardan kurtulma işlevlerinde; ölümlülerin – ölümsüzlerin dizini büken pekçok durumlarda, isteyene yardımlarından ötürü saygın bir tanrıdır artık çirkin *Hephaistos*. Dolaylı da olsa, yokluğu ancak tanrıca becerilerle bir kerte giderilebilecek bir aksakayaktır o.

Nerden nereye, az kaldı atlıyordum, gel gör ki ayağına sağlık, bir *de Aphrodite* var. Zaman zaman aklımı kurcalıyor. “Zaman zaman” dediğime bakıp yanlış kanılara kapılmayalım: Tüm-kadınlık *Aphrodite*, zaman zaman da olsa, akıldan çıkar mı hiç. Kendi kendime sorduğum şu: Özüyle, doğumuyla enginlerin akköpükleri *Aphrodite*. Ne var ki, köpüktür köpük. Eski Yunancada, dilce, köpük deniz, deniz köpük anlamına gelir gibi olsa da varlıkça şöyle sıcak sıcak avuç doldurmaz. Gene de böylesi deniz köpüklerinin özel adı “*Aphrodite*”. Uzaklardan sezer gibi olurum onu, o öbek öbek uçuşan dalgalarımları. Bu “azıcık” gerçekliği bol bol hayallerle sarıp sarmalamadıkça *Aphrodite* yok. Ama ne zaman kumsala yaklaşı yaklaşı, başı-omzu-göğüsleri-karnı-kalçaları biçimlene biçimlene yeri göğü doldurursa, işte sana artık köpük olmayan ak ak bir *varlık*, – işte ozaman tuhaf bir titreyişle ısınır içim. Gene de birşey eksiktir. Ne zaman ki ayağı karaya değer, iki ayağı sağlamca yere basar, işte ozaman tanrıların kadını *Aphrodite*, ölümlü erkeklerin ölümsüz kadını olur. Böylece, önce kalçalar göze çarpsa da *Aphrodite*-oluşun doruğudur ayaklar.

Hep ayaktan ötürü, bendeki bu söylenceli başdönmesi *Akhilleus*’a götürmeden edemez. Güç simgesidir o. Kılıç sallayan, kalkan tutan elleri kadar “tez ayakları” ile ünlüdür bu eski yiğitlerin belki de en yiğidi, – parlak yönleriyle tanrıları andırmasından çok karanlık yanlarıyla bu “insan” yiğidi. Yazgisına, nerdeyse Zeus’la boyölçüşen yazılar yazılmış olsa da, birtek yeri var ki, düşündürücü mü düşündürücü. Birtek yeri dışında hiçbir yerine silah işlemez bu yüce varlığın. O en çelimsiz yerse, çelimsiz mi çelimsiz bir yer, topuğundaki tek bir noktacık – ne tuhaf, tam da ona çatmış bu yazgının büyük dönemeci, gelmiş geçmiş çağların hep önde gelen koşucusuna, canının canı ayaklarında toplanan bu varlığa. Kim olursa olsun, kim kurtulmuştur yazgı’nın sonundan? (“O” diye nitelediğim, birgün hepimizi “bekleyen”, zaman gelince birey için herşeyi “bitiren” olay, adını söylemeden geçelim, keyfimiz bozulmasın.) Ne diyordum, anası Tanrıça *Thetis*, oğlunu vurulmaz kılarken, söylencelerde üstüne and içilen yeraltı ırmağı gizemli *Styks* ırmağına batırmış, – işte bu işlem sırasında topuğundan tu-

tuyormuş oğlunu. Ayak, gene ayak: varetği en güçlüyü en güçsüze dönüştürebilen ayak. Nitekim Akhilleus da o yerinden tadaracak acılı sonu.

Demin Homeros'la Eski Akdeniz'e savurdu beni öykü yeli. Heryandan heryana eser ama öykülerde esinli yeller. Yeryüzünün en karmaşık anakaralarından Hindistan'dayız şimdi de. Ermişliği, birbakıma, oturmasıyla özdeş tutan Buda'nın dünyası burası. Buda'ysa, azıcık derin deşince: ayakları en güçlü insanlık yığidi. Söylencelere göre daha doğar doğmaz ayağa kalktığı gibi evrenin heryanına seğırtmiş. Onun ayağıyla, evrenin hiçbir yönünün son noktacığı, onun yedi adımını aşamamış. Gerçi Vişnu sonsuz uzaklıklara üç adımıyla ulaşırmış. Öyle de, kim Buda: sen, ben, – istemesini bilelim, istediğimizi olanca varlığımızla, kandırmasız yardımsız gerçekleştirmeye girişelim, güç yetmez sanılan pekçok şeye yeter gücümüz; yetmese bile, ayak, Buda'nın ayağı olunca yeter birbakıma.

Ona ne kuşku, nerden bakarsan bak, güç güzel şey. Güçte, yetki ve yetke var çünkü: kişinin iç-yaşamından gürleyen kişiye özel bir erk. Ne mutlu bu erki kendini kandırmadan kendinden görenlere, bu erkle düzmecesiz yaşayıp gidenlere! Birdeyime, sözgeçirmektir en güzel anlamıyla güç; ben'in kendisine sözgeçirmesi demektir. Ne yazık ki çoğun, başkalarına yönelik uluorta güç uygulamaya dek götürür. Benim anladığım güç, yürekten saygı duyduğum güç, ergeç şiddete vardırıan o niteliksiz güç değil, – hiç değil. Hani şu "Seni ayaklarımın altına bir alırsam..." diye böbürlenlen saldırgan güçle ne ilgisi var benim bu öyküde, adını anmasam da, hep gözönünde bulundurduğum gücün.

İnsan insansa güç gerek ona. Başka türlü nasıl kalır ayakta? Bu güçse, bazı sınırları aşmadan (hangileri mi, çok canalıcı şeyler bunlar, hepsi başka öykülerin konusu, geçerayak bu kadar.) – Ne diyordum, bu insanı insan yapan güçse, ayaklar'da toplanır. Tarih-kültür belgeliyor bunu: İnsanın yaşadığı dünyayı (insanca) bezemesi, dünyaya imzasını atmasıyla gerçekleşir. Bu imzayı açık-seçik atan ayaklardır, kuşkusuz. Yere göğe, evrene ayaklarıyla imzasını atmıştır insan. Ayakların gittiği yere dek gider *kültür*. Nerde *ayak* izi varsa, orda *kültür* var. Bir

Japon geleneği uyarınca, asıl mühür-imzanın elle değil, ayak parmağıyla atılması bu inanca dayandırılabilir belki. Ülkeler ötesi uzaklara uzanmaya ne gerek, yakınınızda kıyılan nikâhlara bir bakın, imza sırasında birbirinin ayağına basma yarışındadır gelin ile güvey – hep sözgeçirme davası, söz ayaktan mı geçerlik kazanıyor ki...

Gerçekte, vuran vurana, kıran kırana şu dünyada, gücü, böbürlene böbürlene ayakta toplamak kadar aşağılatıcı birşey yok doğrusu. Nitekim Tasavvuf Yolu, hep bilinen anlamıyla, ayak-altına-alma gibi büyüklenmelerden yüzçevirme yoludur. Arapça Farsça tumturaklardan arındırıp söyleyelim: “hâk-i pây” gibi “türâb” gibi bileşimlere *ayağının toprağı olayım* der erenler. “Ayak toprağı” (ah Türkçe, unutulup gidiyorsun canım Türkçe, oysa hiç yakışmıyor bu insanlarına, yazarlarında bile bir acele bir acele, işin toptancılığında hepsi, hoş, “yüzeysel” damgasını yapıştırmak ağrıma gittiği için böyle dediğim belli olmuyor mu sanki) – ne diyordum, *ayak toprağı* alçak gönüllülük demektir Türkçede. Birine ayak toprağı olmak, onunla bir olmak, onu kardeş bilip derdi sevinci onunla paylaşmaktır, “çıkarsız yardım” etmek demektir. Başkasının önünde alçalmak değil bu, tam tersine. Kulağına seskeçesi tıkayan politikacılar işitsin; bu arada, halka “ayaktakımı” gözüyle bakan zorbalar da işitse iyi olur, – ama nerde. Zorla zorlayıp kandırmayla insan olunmaz; gerektiğinde ayağa toprak olurcasına türdeşe, halka, insana hizmet etmek demektir insan olmak.

İnsanı, dolayısıyla da kültürü taşır, tarihi taşır, iletir ayaklar. Bedenden olduğuna göre ayak, bedenden ayağa ayaktan bedene sürekli bir güç akımıdır insan yaşamı. Zamanla öylesine güçle bezenir ki ayaklar, kötü talihten sakına, tüm bedene, böylece insana güç veren bir odağa dönüşür ayak, ayaklar. Öylesine doğal görünen, öylesine güven tattıran bir durumdur ki bu, “Ayakların öyküsü işte bu gücün eriştiği dorukta taçlanır, söylenecek birşey kalmamıştır artık; bu öykü de burda biter!” gibilerden yersiz bir saniya düşer insan. Oysa tek boyutlu bir yaşam ve kültür odağı değildir ayak. Daha nice boyutları var ayağın.

Hepsine uzanamasak da bir-ikisine elatmayacak olursak, özüne yaraşan ufuktan yoksun kalır öykümüz.

Güç doğrultusundan sonra, şimdi de *ayak evrenine* ilişkin öykü-içi uyum öyküsüne seğırtelim.

İlkin, genel ve bulanık bir izlenim uyandırır da, “uyum” kavramıyla dilegetirebileceğimiz önemli bir yöne eğilelim. Orası öyle, her öykücü gönlündeki öykünün her boyutunu dilediğince gözler önüne seremez; olsun, biz gene de, öyküde yollandığımıza göre, hiçbir zorlamaya kapılmadan, olanaklarımızı azçok günüşiğine koymayı deneyelim.

Gerektiği kadar, gerektiği gibi okuduğumu sandığım Leibniz’in, birçok görüşünü bazan isteristemez bazan hayranlıkla paylaşırsam da, Leibniz’in, tüm evreni başlangıçtan sonsuza en küçük kıyıbucağına dek uyumlu bir varlık diye duyumsayıp benimsetmeye kalkışmasını birtürlü içime sindiremiyorum. Evrenin neresi uyum içinde ki? Ya da hem evrene, hem Leibniz’e, hem kendimize toptan haksızlık etmemek için şöyle ılımlandırayım düşüncemi: insanıyla, herşeyiyle evren karşısında, kimi uyumlu kimi uyumsuz gibiymiş izlenimindeyim – sözcüğün artık hangi anlamına çekersen öyle bir uyum bu. İnsanın azçok bildiği, oldukça yoğurduğu evren yörelerine gelince, kendi hesabıma tam inançla saptayabildiğim şu: Canlı-kültürlü bir varlık olarak, evrenin ayak basabildiği yerlerini, belli bir ölçüde yaşanır uyumda bir konuma büründürür insan. Neden mi, belli bir uyum olmadan güvenli bir yaşama ortamı bulamıyor da ondan. Kolaymış gibi gelse de zor mu zor birşey bu: çevrene kendi damganı kendin vuracaksın – bozmayacaksın, daha iyi kılacaksın çevreni. Hem de bütün bunları açık-seçik bir bilinçle, sorumluluğunu bilerek gerçekleştireceksin. Başka türlü dendikte, uyumsuzluk burgaçlarında yetesiye uyum-adacıkları oluşturacaksın. Tuhaf gelecek, ama *ayakların* büyük ölçüde rol oynadığı güzel iş bu. Sezgisiz, akılsız, iyi istemsiz, talihsiz olmaz gerçi; olmaz da, ayaklar da olmadan, ayaklı olmadan da olmaz.

Belge mi, nereye baksan pıtrak pıtrak önünde. İşte dil: herşeyin başı *ayakuydurmak*; uyum ayaktan geçiyor öyleyse. Doğaya ayak uyduracaksın. Yetmez ama; türdeşler de kişi kişi, kuşak kuşak birbirlerine ayak uyduracaklar. Kimilerin *ayağına* çel-

me atmadan olup bitmeli pekçok şey. Uyum, birlikte yürümek demektir; denklik kurmakla gerçekleştirilir bu. Ayrıcalıksız herkes, ayağını denk almalı. Desene: nerde uyum varsa, adımlar birbiriyle sevişmekte.

İnsan dünyasının vazgeçilmez bir boyutu olan uyumun var olması için: ölçü nedir bilen, ölçen, ölçüsüne bağlı kalan, ölçüsünü saydıran bir yeti ve becerisi olması gerekir insanın. Nitekim, zaman zaman sürçmesinden yakınırsınız ama ölçü dediğimiz buluş ilkin ayak'ta, ayak'la göstermiştir kendini.

Gerçekten de, yönelimleriyle ayıran, ayırmılayan; yönelişleriyle öbekleyen, oranlayan bir canlılıktır ayaklarımız. Doğal bir itilimle yeri, yersel uzaklıkları ayağınızla arşınlayıp ölçeriz. Bazı çevrelerce artık kullanılınsa da, çok eskilerden yakınlar dek başarıyla kullanılan bir ölçü birimidir "ayak". Metreye, santimlere ya da benzeri gelişmiş denen ölçünlere geçtikten sonra önemini yitirmiş olsa bile, günümüzde işlemlerde hâlâ bizimle. Bu aşağı yukarı 30 santim dolayındaki uzunluk ölçeğine oyun oynarken ben hep başvurmuşumdur. İncesinden teknoloji bile unutmamış onu. Uzunluk ölçüsünü oylum ölçüsüne genişletmiş teknoloji: mutfağımızdaki buzdolabı üçbuçuk ayak.

"Ölçü" dendi mi, akla herşeyden önce müzik gelmeli: ölçü yoksa müzik de yok. Müzik dendi mi de, her yerde, el ağız gelir akla. Gerçi ağzıyla şarkı okur insan, ağzıyla üfler, elleriyle dokunup çalgı çalar. Gene de ayaksız olmaz. Dünyanın neresine gidersen git, baştan sona ayak vura vura müziğe özgü ölçülü süreklilikte düzen sağlanır. Zaman zaman ayağın yerini mekanik aygıtlar alsa da, düşsel bir işleyişle tak tak yeri döven ayaklar eşlik etmedikçe oluşmaz müzik. Nitekim Türkçede "ayak", bir anlamıyla, düpedüz "makam" demektir. Başka nerde olacak, halk müziğinde. Kuşkusuz; ancak kendisiyle başbaşayken, halk, eskidenberi, dilediğince yerli yerine oturtur öz dilini. Yalnızca öz müziğinde değil, başka alanlarda da, gerçekliğe upuygun, ama bir o kadar da alımlı adlar yakıştırmış ayağa halk. Gönlümü keyifle yansıtan iki tane "ayak" var ki, anmadan geçemeyeceğim: Biri "derbeder", öbürüyse "garip". Şu taşım taşım acılı dünyayı duygu duygu biçimleyerek alaysı alaysı müzikleştiren iki güzel ayak.

Ama ençok kültürün şiir kesiminde kendini ortaya koyuyor “ayak” dediğimiz vazgeçilmez insan gerçeği. Çok kimsenin gözünde belirli düzendeki, belirli düzgünlükteki sözcükler ardardalıdır şiir. Hayranlık uyandıran olanca ses ve anlam akıcılığıyla, çoğun, kuruluş özelliğine dayanır. Nitekim ötedenberi yığınların gözünde şiir’i şiir yapan “kafiye”, bir ölçü dayanağı olarak, özde, ses-söz uyumudur. Halk katında kafiye’ye *ayak* denir zaten. Gel gör ki, her oylumda olduğu gibi şiir düzerken de halk, o yüksek diye bellenen çoğun çıtkırıldım edebiyattan, ses-hece uyumu bağnazlığından uzak durmuştur. Türk Halk Edebiyatı’nın sıcak-serin iklimini oluşturan koşmalar tanıktır buna.

Gel de örneklemeden dayan. İşte Karacaoğlan:

*Seğirttim ardından yettim
Eğildim yüzünden öptüm
Adın bilirdim unuttum
Çağırmaı çağırmaı*

Şu t-t sesleriyle sağlam-hafif yere basarcasına değen, ama değerken değerken havalanandansçı ayakları: “yettim, öptüm, unuttum”...

Bana nice güzel zamanlar sunan Divan Edebiyatı’na haksızlık etmemek için ayağını sürtmeyen bir örnekçisi de oradan yansıtacağım:

*Sanmam bizi kim şire-i engür ile mestiz
Biz ehl-i harâbattanız mest-i elestiz*

diyor, eskilerin Ruhiî Bağdadi diye tanıdığı bizim Bağdatlı Ruhi’imiz, – o ünlü Terkibibent’in birçok bendini hâlâ ezberden okuduğuma şaşıtım Bağdatlı. “Meyhane” adı verilen o sevgi coşku evreninde sonsuzluk şarabıyla sarhoş o. Hep bildiğimiz üzüm suyuyla sanmayın, – ne zengin, ama ne katmerli zengin gizli “kafiye’lerle”: “ver boş-gör hoş” durumlarında Bağdatlı. Bir bastırıyor ki “mestiz” “elestiz” diye. Hele bazı ikiliklerin “kef-i destiz”, “bâde-elestiz”, “peymâne-şikestiz” doğrultusundaki ses-anlam ölçülü vurgulamaları. Ne var ki günümüzde artık kulağımıza zor anlaşılır geliyor, yapay bir izlenim uyandırıyor bu kafiyeler. İçten içe: keşke ozan şunu, “elini ayağını öpmeye düşkünüz”, “şaraba taparız”, “sofunun hatırını kırarız” biçimin-

de daha daha Türkçe şiire dökseydi, diyoruz. Öyle de, ses-söz beğenilerini yıprata değiştire geçen zamana nasıl dayansın zamanlar? Gene de, yalın kuruluşlu, yani doğallıktan ayrılmayan ayaklarla sağlanan uyumların epeyce çok talihi olduğuna kolay kolay yadsınmaz bir gerçek gözüyle bakabiliriz.

Türk yazınına ilişkin bir-iki geleneğe dokundum diye, ayağı, Türke özgü şiirin öz niteliği diye tanıyan biri durumuna düşmek istemem doğrusu. Şiir, evrenin tümüne yaygın bir kültür başarısı olduğuna göre, “ayak” türünden dâhice bir beceriye başvurma bile, birçok ülke, kendine özgü vurgulamalarıyla, dize-içi hece-lerin uzunluğu kısalığıyla dengeleştirir şiirde uyumu.

Ne var ki, Türk halkı özel bir sevgiyle bağlı şiirde ayağa. Başka türlü olabilseydi, şiirini saz eşliğinde söyleyen “âşıklar”, yalnız dolaşma alışkanlığına kaptırmazlardı kendilerini. Âşıklar, fırsat buldukça, biraraya gelip yarışmalı oturumlar düzenlerlerdi. İlk ikiliği, bazan da ilk dördlüğü okuyan âşığın gerçekleştirdiği bu başlangıca *ayak açmak* denir. Çoğun doğaçlamadan atılan bu ilk adımlardan sonra, öbür âşık ya da âşıklar kendi söyleyişlerine geçerlerdi. Buna da, ayağın ne dâhice bir uyum aracı olduğunu belirten bir deyimle “*ayakuydurmak*” denir.

Yaşamını hüzn-duygu-coşku yöresinden çıkarımsal gidişli düşünmeye döndüğümüzde, söylemi çekip çevirmede önemli bir öğedir ayak. Felsefeye azçok bulaşmış kişilerin bile adını işitmiş olduğu *Peripatos*’çular iyiden iyiye aklımı kurcalıyor bu bağlamda. Düşünce dünyasında sözcüğün pekçok anlamında ordan oraya koşan bir şaşkın olduğuma göre, çekinmeden söylüyorum: öğrenimle öğretimle felsefede derinlere gitmiş kişilerin bile pek açık-seçik izlemediği bir dönemdir *Peripatos* dönemi. Oysa İ.Ö. Dördüncü Yüzyıl’ın ilk çeyreğinden sonra sağlamca kurulup nerdeyse binyıl sürmüş okulsu bir düşünme geleneğidir. Eski Yunancada *peripatos*, “üstü örtülmüş gezinti alanı” demektir. Filozof-öğretmen Aristoteles, oldukça küçük bir çevreye açık okulu Lykeion’un hemen yanına, halka yönelik dersler verdiği büyücek bir alan düzenlemişti Atina’da. Çok uzaklardaki Rodos’tan, İskenderiye’den, Messina’dan gelen öğrencilerin de katıldığı bu alanda, açıktan kapalıya çevreler çizecek biçimde bir aşağı bir yukarı gidip gelinirken çalışıyordu

öğrenci filozoflar. Yani orda “peri” türü bir devingenlik içinde felsefe yapılıyordu. Ayakla düşünülmez ama ayaklarıyla, patos’la gide gele düşünüyorlardı. “Peripatos’çular” nitelemesi gerçekten yakışıyor bu filozoflara. Bu bağlamda ilginç olan şu bence: Kapılarını öbür okullara kapamayan, onlara anlayış gösteren bir etkinlik yeri Peripatos. Zamanlar değiştikçe hem Platon’a, hem Plotinos’a saygı ve eleştiriyile besin oldu Peripatos. Bu da birkez daha, bir inancımı pekiştiren bir özellik: ayaklarına sağlık düşünür, tek bir okulun çitlerine takılıp kalmıyor, heryöne duyarlı kılıyor kendini. Yalnızca aklıyla bilgeleşmiyor, ayaklarıyla da. Zıpcıktı bir inanç değil bu bendeki. Öyküde bilgiçlikle iliştiğimiz olmadığına göre: bu konuda yaşam, felsefe ve tarihçe kaynağım olan Wehrli’nin o 10 ciltlik kitabını pek canım sıkılmadan okuduğum için göğsümü gere gere söylüyorum bunu.

Buracıkta daldan dala uçuyorum gibi görünsem de, dil gezginliği yönünden önemlice birşey daha ekleyeyim. Peripatos’taki “pat”: Eski Yunancadaki *pat-eo*’dan “pat”: dolaşmak, gezinmek, salına salına gezinmek, sağa sola bakına bakına gidip gelmek anlamlarını içeriyor. Azıcık dikkat edersek, hemen saptayabileceğimiz gibi, pek yabancımız sayılmaz *pat*. Türkçedeki “ayak askeri”, “yaya askeri” “piyade”: Yunancadan Latinceye, Almancayı, İngilizceyi daha da başka dilleri dolaşmış durmuş pat pat ayak ayak, – çeşit çeşit ayak’lar. Onun içindir ki, nerde *ped*, *pod*, *pât*, *tot*, *toot*, *pâ* dile içkin bir sözcük-ögesiye, besbelli “ayak” var orda. Kibarların *pedicure*’leri tutamağımız olsun.

Öyleyse şimdi, öfkemi üzüntümü kent yollarına, kır yeşillerine döke saça, yaya yaya söylüyorum, ayağı yerden kesen otomobillerden çare bekleyenlerin kulaklarını çınlata çınlata söylüyorum: ayaklarımla devingenim ben. Herşeyin yeri, değeri, zamanı başka başka, herşeye ona göre güveniri m, orası öyle de, motor gücündense ayakların uyum uyum kotardığı *bilgelige* akıyor gene de gönlüm.

Yeri gelmişken açığa vurayım: benim de “peripatos’çuluğum” var. Nerdeyse yarım yüzyıl önce, kendime başkalarına gizlisi kalmamıştı bunun, *Güneşle’deki Şööyle Bir Çıkıym*, yürüyüşçülüğümü anınsatmaya yeter sanıyorum. Eskiden-di o, eskidendi ama zamanla hem değişiyor hem değişmiyor

anaçizgilerimiz. Ayrıca, çizmeyi aşar görünsem de diyeceğim: Düşünme ile duyumlamaya yalnızca hava ile zenginleşme getiriyor ayakların işlevi, kavramların kargaşa kargaşa bozduğu ruh sağlığını dengelemek için de birebir. Filozofluktan öte katkıları da var ayakların. Sevinç, coşku uçurunca nasıl yeriinde duramayıp dansa kalkarsam; hüznün, öfke, üzüntü dalga dalga kabarmınca da, – ne akıl, ne örnek, ne kural, ne öğüt, ne gelenek ... hiçbirinin yararı yok artık. Biricik yardımcım ayaklarım. Dağ bayır, yol hava umurumda mı, alır başımı giderim, ayaklarımın götürdüğü sürece.

Çeşitçeşit özelemlerle, dolambaç dolambaç sıkıntılarla, temelden temelden dürtülerle, içinden çıkılmaz gibi görünen çelişkilere kaptırırın zaman zaman. Giderek boğum boğum kavramların inişle çıkışla dokuduğu soyut mu soyut bir saydamsızlığa dönüşür özgürlük. İşte böylesi özgürlük yazgımı, ucundan da olsa bana en iyi ışık altında açan şeyin, tuhaf geleceğini bile bile söylüyorum, ayak olduğu, ayaklarımız olduğu inancındayım.

Ayaklardan derlediğim özgürlük-bakışımı, ayrıntılara girmeden, şöyle özetleyebilirim: Ama var, ama yok; bireysel mi, toplumsal mı; ancak ülküsel ufuklarda mı, yoksa sağlamca tabanlı gerçeklikte mi; – bütün bu sallantıları hesaba katarcasına saptayabiliriz: Özgür insan, canı istediği zaman yerini değiştirebilen insandır. Akla gelebilecek pekçok soruya, çözücü bir karşılık değildir, kuşkusuz, bu verdiğim ayak'lı tutamak. Orası belli: ne tanım ne açıklama bu saptayışım. Gene de ben bu saptayışım la çok önemli bir temele parmak bastığımı sanıyorum. Uzun uzun düşünmeye gerek duymadan herkesin kendi özü için en çok değer verdiğim insan-olma öğelerinin başında gelir özgürlük. Başka neden olacak, düpedüz şundan: özgür olmayı istemeyen insan kadar yadırgayabileceğim bir türdeş tasarlayamıyorum. Gerçekten de, insan olarak bizi: biz kılan, bize onun kadar yakışan birşey var mı? Genç yaşlı hepimiz, her zaman, her yerde: ne olduğunu gönlümüzce bilsek de bilmesek de, özgürlüğü arar, özgürlük adına savaşıyoruz; özgürlüğe sarılır, özgürlük için ölürüz. Böylece hem eylem hem düşünce bakımından sürekli

gündemdedir özgürlük. Filozoflar, eğitimciler, dinadamları, politikacılar bilerek bilmeyerek düşerler bu şaşırtıcı durumlara.

Anlaşıldığı üzere, bir çırpıda aydınlığa kavuşturulacak bir kavram değil, ama şimdi burda özgürlüğü hem kendim hem çevrem için büyük öneminden ötürü, olabildiğince yapyalın yönüyle görme umudundayım. Ayaklardan alıyorum bu umudumu. Ayaklarınasözgeçiren bir canlı-varlıktır insan. Bu varlığını, ancak yer değiştirmekle koruyup gerçekleştirebilir. Çeşitli yaşama gereimleri zorunlu kılar bunu. İşte bu etkenlik, doğallıkla ayaklarda gerçekleşir. Demek ki özgürlük, insan-kültür-toplum gelişmeleri sonradan ne kılıklara bürünürse bürünsün, ilk-temeliyle, ayaklarımızı işin içine kattığımız bir yapıp etmedir. Bunun çarpıcı göstergesi *ayakların bağlanması* olayında ortaya çıkar. *Ayakları bağlanmış biri*, hangi anlama çekilip yorumlanırsa yorumlansın, özgür değildir artık: istediği zaman istediği yere gidemez çünkü. Nitekim kölelik ile hapislik özgürlüğün karşıtı darlıklar diye anlaşılmıştır hep. *Ayakları bağlı olmayan, ayak bağı olmayan, ayağı köstekli olmayan herkesin, özünü çevreleyen koşullar oranında, belli bir özgürlük-alanı vardır.* İlk bakışta öyle sanılınasa bile, her özgürlük, dönüpdolaşıp buna dayanır. Desene, özgürolmak için yapılacak ilk şey, *ayağın bağı*nı çözmektir.

Birinin *ayağını* bağlamak ile *aklını* bağlamak arasında, çoğun, pek bir ayırım gözetmemek gerekir. Ayaklar bağlıysa, akıl, olsa olsa belli bir ölçekte özgür olur, yani özgürce özgür olmaz. Gereken: sözün tam anlamıyla insanca kimıldanmayı sağlamaktır. Bu da, kafayla aklıyla, bacağıyla ayağıyla sorumluluklar yükler insana. Nice engeller, tuzaklar, tehlikeler aşacak beceri ve sorumluluk yükler. İşte bu yükü taşımada hiç de küçümsenecek rol düşmez ayaklara.

Ayağa kalkmak, özgürlüğün başlangıcıdır. Nitekim “başkaldırı” diye nitelenen özgürlük yönelişleri, çoğu kez, doğru bir nitelikle, *ayaklanmak* ile bir tutulur. Bunun içindir ki, sıkıyönetimlerin en çekindiği, çoğun kanla bastırdığı dikduruş denemeleridir ayaklanmalar. Oysa özgür olmasını dilediğimiz her bireyi, her halk kesimini, her ulusu *ayağa kaldırmak* görevimizdir.

Bu dediklerime: “Şuna bak, özgürlük gibi en yüce övüncümüz de ayağa düştü!” gibilerden karşı çıkacaklara yanıtlım şu,

tartışmasız: Özgürlüğü ezmekle, çiğnemekle ilgisi ilişkisi yok ayakların. Tam tersine, özgürlük gerçekleşirken içinden geçilen engelleri aşmada en büyük yardımcıdır ayaklarımız.

Gerçi yalnızca ayaklarımızla, özgürlüğün karşısına dikilen bazı güçlüklerin üstesinden gelemeyiz. Ozaman da n'apıp eder kendine yardımcıları bulur buluşturur ayaklar. Yaşam ne ki zaten: engelli koşu. Gerekince ata atlayacaksın. "At"a gelince, örtük birşey kalmadı sanıyorum, çeşit çeşit at'lar var. Öyle ya, ata da binsen ayağın üzengide olacak. Gel gör ki, ayak sözkonusu olunca dikkati elden bırakmaya gelmez: akla hayale sığmayan örtmeceli düzenler ayağı mühürlemeye çalışır.

İşte böyledir ayakların insan yaşamına özgü dikduruşa katkısı. Şöyle ya da böyle, özgürlük bile ayaklardan sorulur.

Öykü gezegeninin çekim yörüngesine birkez tutuldun mu, gezegenden gezegene atlarsın. Çok geçmişteki bir çekim alanına kapılmaktan sıyramıyorum şimdi burda kendimi.

Daha son sınıfta yoktum. Tatile girdiğimiz kısa günlü bir ikindiydi. Akşam yemeğine geç kalınama koşuluyla, biz sürekli yatılıları serbest bıraktılar. Bütün hafta, sınıfta bahçede, ballandıra ballandıra Asmalımesçit'le dolmuştu kulaklarım. Dayanılmaz bir imrenme tatlı tatlı ağılamıştı içimi. Eh, üstü üçgen boyunbağımı, aynaya gerek duymadan kendi ellerimle takabiliyordum. Yağmurluğumun yan ceplerine içten tutunurcasına, dev gibi demir kapıların doğru dışına. Küçücük Galatasaray alanı ışıklanmaya başlıyordu. Karşiki Postane loşçaydı. Renkli ışıklarıyla gömlekçinin yusuvarlak camekânı gözalıyordu. Tam ortadaki yükseltili polis noktasından dirseğe dek bembeyaz ellikler, buyruk ile selam birarada, sağa sola kımıldanıyordu. Azıcık soluklanayım, dedim. Kırkyıldabir giydiğim Beykoz ayakkabılarıma baka baka artık iyiden iyiye tanıdık ayakkabı boyacılarının sağa sola lâf atarken durmadan fırça salladığı dikedörtgen oyuga daldığım gibi, büyükleri izleyerek, uçlara topuklara çivi çivi demirler çaktırdım. Artık zaman mı kazanmak için, güç mü devşirmek için, pek bilemiyeceğim, "Badem yağı sürmeyi unutmadan güzelce boya" diye uzattım sessiz bekleyen

ayak örsüne birbir ayakkabılarımı. Böyle şeylere alıştıktı ben yaşılarıdaki boyacı. Tertemiz ayakkabımı, sanki çamur engininden çıkmışçasına koyuca bir kahveringiyle bezeyip pırıl pırıl cilaladı. Tam da önümüzde, ayrı ayrı üç sokaktan toplana toplana eserken tramvayların demirsi esintisine karışıyordu sesli yeller.

Kalktım. Yağmurluğumun içine yünü geçirmeyi akıl edememişim. Gözümden kaçmış, ön orta düğmem de yok, koşuştururken nereye taktırdım? Yakamı kaldırıp önüm açık yürüdüm. Nasıl olsa azıcık sonra ısınacaktı heryanım. Gürültülü gıcırtyla kepenkler indirilirken çıktındı, ışıık ışıık dışarıısı. Bizim sıradaki kaldırımdayım. Acele işim bile olsa Hachette'e uğramadan bir yere gidemezdım ki. Gel de ayrıl. Kendimden geçtim içerde. Çıkınca da, bir süre sağ köşenin baklava kesimli camekânında kitaplarlayım. Düzenleniş bölümleri ezberimde. Bakalım yeni birşeyler gelmiş mi diye bölge bölge taradım büyükten küçüğe kitap basamaklarını. Sonra doğru karşıya geçtim. Ama ne geçiş, az kaldı eziliyordum Taksim'den aşağıdaki son durağa kayan Şişli-Tünel üçüzlü tramvayının altında. Aklım nerde benim? Nerde olacak, orda, dışarda kendi başıma ilk içkiyi içeceğim, o ilk gideceğim yerde. İşte Tünel alanındayım. Köşedeki muhalbecinin yanından, hep üfüren geniş mi geniş giriş kapılarının karşısındaki üstü kapalı geçit-sokağa dalıyorum. Birden solumdaki fotoğraf makineleri satan dükkânın önünde duraladım: yeni körüklüler gelmiş; eskilerden çok daha kısa körük. Savaş dinler mi, ola ki savaş dürtüsüyledir, ilerliyor teknik. Makinelere birini, tam ortaya, üçayağı üzerine upuzun vidalamışlar. Soldaki kitapçıyı daha geçen gün dolanıııştım; sağımıdaki pantolon ütücülerıyla, ısmarlama gömlekçilerle de ilgilenmiyorum. İki basamak çıktığım gibi yanlamasına gelen yolda üç adım atar atmaz, karanlıkça bir aralıktayım artık. Hızlandım. İnsan sesleri, genzinden konuşuyor sanki herkes. Dedikleri şarapçı sağda. Daracık upuzun bir yer. Renkli dumanlar tütüyor içerden – karmakarışık herşey. Dışarda kenarda fıçılar. Duvarlarda bardak konacak çıkmalar. Ne de kocaman bardaklar.

İşte "ayaklı meyhanedeyim". Boş bir yere sokuldum ayaklı meyhanede. Boynundan yakaladığı binlik bir şişeyle dolaşan adam, geniş ağızlı bardağı önüme sürüp sordu: "Kırmızı

mi?” Baktım, herkes “doldur!” diyor, “Doldur!” dedim ben de. “Yan’na bi’şee ister mi pasa mu?” Ayakçının dilini öğrendim bile. İstençli istençli, becerebildiğince küt-sert: “Getir!” dedim. Orta büyüklükte bir sahan kaşla göz arasında önümde. Taze taze dörtte bir ekmek, kalın kesim eski bir kaşar parçası, sımsıcak tuzlu fıstık. Çoktan bardağı yarılادم. Yandakiler koyulaştırmış söyleşiyi, dizeler geliyor kulağıma:

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden

Dili çözüyor bu bardak. Kaynaştık.

Sonrası mı? Boğum boğum içiçe girer öyküler. Sonrası olmaz olur mu hiç. Ayaklardayız: sonrası da başka öykü. Her an bir öyküdür. Her an başlıbaşına bir varlık, bir birey çünkü. Herkesin yaşamıysa bir birey. Tüm yaşam, sonsuzca bireyler içeren bir birey. Gelin biz ayakların keyfini çıkaralım şimdi.

Varsayımlar akla geniş soluk sağlar. Soluksuz akılsa ergeç boğulur. “Ayaklarımız olmasaydı n’olurdu?” varsayımının özel bir konumu var. Işıldağı kendimize, insan varlığımıza çevirdiğimizde, bu varlığı apaçık anlamamıza epeyce yardımcı olan bir varsayım bu. Şöyle ki, “Ayak gibi birşeyimiz yoksa!” tasarımı, nerdeyse olanaksız kılar varlıkça insan yaşamımızı. Bu da, bazılarımızın zaman zaman kaldığı o korkunç yıkımın, ayak yoksunluğunun ne demek olduğunu gözler önüne sermekte.

Tam dolaşmaya çıkacaksın, ayakların ağrıyor. Dans edeceksin, ayağını burkmuşsun. Ayaktopu oynuyorsun, baldır kasın yırtılmış. Dağcısın, ne yazık ki ayakların alçıda. Kırılınca, incinince, yaralanınca, ayağa ilişkin sakıncalar başgösterince, acıyla kafaya dank ediyor ayakların eşsiz önemi. Birtekinin engel çıkarması bile güç sorular boşandırır; her saati, her dakikası birbirinden ağır sorunlarla karşı karşıya bırakır insanı.

Olabilirdiğin tümüyle yaşamımızı nesnellikle kavramaya çalıştığımızda, ayakların yaşamadaki önemini “eşsiz önem” diye nitelemek zorundayız. Bu zorunluğu uzun gerekçelerle pekiştirmek gereksiz doğrusu.

Kuşkusuz, “ayak” demekle tükenmez ayakların öyküsü. “Ayak” sözcüğünün yerini tutan sözcüklere, bu sözcüğe yakın sözcüklere yansıyan; dolayısıyla, varlık ve anlamca ayağı aşan,

ayağın dışına çıkan bir oylumdadır “ayak”. Yaygın mı yaygın bir *kuşatım* kapsar.

Bu taşım taşım yaygınlığı yeniden şöyle bir bilince vardırmak için, ayağa ilişkin bir-iki çizgiyi daha analım: Yanlış adım, doğru adım, yerinde adım, büyük adım – bunlarla dolu çevremiz. Birinin izini sürmekle, değer verdiğimiz kişilerin izinden gitmekle geçiyor çoğumuzun yaşamı. Rahat zamanlarda pek kulakvermez parti yöneticileri; bunalımlı zamanlardaysa, ne yapıp edip *geniş tabanlı* yönetimler kurmaya yönelir politikacılar.

Hangi yönden bakarsan bak, ayaklara ilişkin her öykü aşaması, elimiz ayağımız dolaşmayınca, açık-seçik gösterir: göçer boylar için ayaklar neyse, özde göçebe olan, özü göçebe olan insan için de genellikle ayak odur. Ayağın olmayınca neyle göçeceksin? Seni bir yerden başka bir yere aktaracak bineğin, taşıtın olsa bile, ayaksız nasıl kotaracaksın onları.

İşte böyledir ayak, denemelerden denemelere.

Azıcık deşer deşmez kofluğu ortaya dökülen birsanı var: gizem'i, ne türlü olursa olsun, yalnızca bilinmeyen şeylere, dolayısıyla da bilinmeyen uzaklara, bilinmeyen ötelerdeki nesnelere, olaylara, süreçlere, kişilere, güçlere vergi nitelik diye bilip belleme sanısı bu. Bense en bildik şeylerin, en çok algılanan, böylece yanımızda bulunan şeylerin, kolay kolay yadsınmaz gizemde olduğu kanısındayım. Gizem içinde yaşıyoruz. Ayırdına varmasak da varoluşumuz bu bizim. Gerekli dikkatle yöneldiğimizde, herbirimiz kendi kimliğimiz doğrultusunda, apaçık görürüz bu gerçeği: umursamadan, saçmayla, sevinçle, hüznle; yeter ki böyle bir talihimiz olsun. Unutulmaz bir yaşantı bu. Özellikle hepimizi çevreleyen günlük nesneler: tükenmez gizem herbiri, en umulmadıklar bile. Kendimiz de öyleyiz, hepimiz öyle. Sözgelimi, ayaklarımız: göre göre bıktığımız, kullana kullana yokmuşizlenimi bırakan, bilinci kaplayan binbir uğraş arasında bilinçaltına itilen ayaklarımız. Ne tuhaf: ayaklı varlık olmamız bir gizem; gizem de, neylersin ki, ayaklı bir varlık olduğumuz için, çoğun, gözardı ediyoruz bu gizemi.

Ayak: *gizem*. Ayak: *gizemli*. Çünkü pekçok gizem ayak'ta;

pekçok gizemli şey ayakların altında; pekçok gizem, bizi ayakların götürdüğü yerde. Belki de gizem gizem olduğu için, genelde, yabancıyız bu gizeme. Bu yabancılığı gidermek zorundayız oysa. Öyleyse hiç zaman yitirmeden ayağı, ayağa yapışık şeyleri, ayağa ilişik şeyleri birbir çözümlemeliyiz, açıklamalıyız; buysa, bilimsel yöntemle ayağı didiklememiz demektir. Olur olmaz yerde, durup düşünmeden herşeyin işini bilimle bitirme alışkanlığındaki çağımız, biricik tartışmasız yol diye itelesen de bu yoldan yürümüyorum. Durum ortada. Bilimce gerekçeleri birbir derlemeye kalkınca kırkayak durumuna düşüyoruz: hani şu hangi ayağını önce, hangi ayağını sonra atacağını düşünmeye koyulunca, sözümona bilimsel bilimselliğe dalıp giden kırkayak gibi yürümeden kesiliyor, ayaktan da oluyoruz birdeyime. Bütün bölümlayıp ayırmalamaktansa; o o, bu bu diye bütünü parçalamaktansa, bütünlüğüyle kavramak gerek bütünü. İşte bundan, pekçok gerçeklikte olduğu gibi, ayağın gizemine eğildiğimizde, ayağı tüm gizemiyle anlamak istiyorsak, en yerinde davranış, sanatçılara yönelmemizdir. Özellikle resim, yontu, dans, söz sanatçılarına yönelmeliyiz; onlardan gelebilecek katkılara kendimizi açık tutmalıyız.

Hadi gelin, gören, gördüğünü kavramlara, sözöklere başvurmadan gösteren, böylece gizemleri bizim de, gerçekliği iskaleyip kendimizi kandırmadan yaşamamıza yardımcı olan René Magritte'i biriki yönden de olsa analım, Magritte'le ayakların gizemli evrenine bakışlarımızı çevirelim, diyorum.

Ne diye mi Magritte, şundan ötürü: Gerçi pekçok ressam çeşit çeşit biçem ve amaçla insanı, sanatın odağı yapmıştır. Yürüyen, koşan, oturan, kaykılan, yatan, kıvrılan, bükülen insan bedenlerine vurgundur birçok ressam. Kendi hesabıma söyleyeyim: iyi ki öyle. Bu arada, çıplak giyinik pekçok insan, resimde, doğallıkla ayakları üzerinde durmaktadır. Bütün bu ayaklar, insan gövdesinin şöyle ya da böyle yansımasını oluşturan bir öğedir. Desene ayaklar başka birşey dolayısıyla resme buyur edilmiştir. Oysa bana öyle geliyor ki, gizem sanatçısı Magritte, ayaklara, ayak olarak dikkati çekiyor. Ayakları, salt ayak oldukları için önplana koyuyor. Birbakıma, tüm evrenin en belirtik varlığı olarak sunuyor ayakları. Olanca anlam, önem

ve değeriyle, olanca varlık-ağırlığıyla görünsün istiyor ayaklar; nitekim onda *görünüyor* ayaklar.

Paris'te, Centre Pompidou'da gözüme takılmıştı, hiç unutamıyorum: Yatay yatay çizgilerle duvarımsı bir arkaplanın önünde, yağlıboya bir çift... – ne diyeyim şimdi ayak mı, postalımsı ayakkabı mı? Şöyle: üst bölüm ayakkabı; sonrası, sonrası basbayağı ayak, çırılçıplak, – üst kabarık, tek tek parmakları, tırnaklarıyla capcanlı, ayakkabı bölümcüsüyle karşılaştırıldıkta, yukarısındaki beyaza çalan renkte yalın yalın iki ayak. Bölüm diyorum ama birbirinin yanında, biri öbüründen ayrı şeyler değil üstle alt. Yukardan bakınca, ayakkabı ayakkabı inerken, birden ayaklaşıyor herşey; aşağıdan, parmaklarından bakınca, ayak ayak çıkarken ayakkabılaşıyor herşey. Ne korkunç hüznülü yazgı bizimki: gizem gizem ayaklarımızı örtüyormuş meğer ayakkabılarımız.

Magritte'in, ne yazık ki yalnızca çoğaltılmış biçimiyle gördüğüm bir resmi daha var: "Yatak Odasında Felsefe" ("La Philosophie dans la Boudoir") diye adlandırmış Magritte bu yapıtını. Yanılmıyorsam eni de boyu da Pompidou'dakinden 15-20 santim daha büyücek bir yağlıboya. Kahverengi tahtamsı bir dolabaasılmış, yakası yırtmaçlı ama kapalı kısa kollu bir kadın geceliği, ince kumaştan. Önplandaysa, bir yükselti üzerinde topuklu iki ayakkabı. Gecelik, tam tam gecelik mi, yüksek ökçeler tam tam ayakkabı mı, kesin birşey diyemeyiz. Yanıt, zaten resimdeki nesneleri nitelemede bir kestirip atmaya, böylesi tekyanlı bir adlandırmayı engellemek için yapılmış kanısındayım. Şu nedenle, daha doğrusu Magritte'in sağladığı ipuçlarından dolayı: Geceliğin, üstlerde, uygun yerinde herşeyiyle kadın göğüsleri, ikisi de dolgun dolgun. Resim sanki askıdaki bez değilmiş gibi. Ya da şöyle diyebilirim: Çıplak bir kadın var, göğüsler yusuvarlak ortada, geri kalan hiçbirşey görünmüyor, ama resim bir geceliğin resmine dönüşüyor. Kadın ayakkabıları için de aynı ikircil durum geçerli. Uçtan başlayan ayaklar, sezdirmeden ayakkabı oluyor; ya da ayakkabılar aşağı inerken inerken basbayağı ayaklaşıyor.

Nice onyılların içime kazıdığı felsefecilikle söyleyeyim: gerçekliğe, günlük varoluşumuzdaki şaşılasi kapanık gerçekliklere bizi *uyandırır* felsefe. Gerçekliğimizi alışılagenten ıvır-zı-

vırdan sıyıra sıyıra algılayıp düşünür; günübirlik yaşadığımız en küçük eşyanın bile ne çok ayırdedemediğimiz anlam katları olduğunu bulup gözler önüne sergiler.

Gizemi gizem kılan: hemen algılanmayan bir gerçeklik olmasıdır, belirgin olmayan bir gerçeklik olmasıdır; kendisi için, görünüşü durumunda 'başka' denebilecek bir gerçeklikle birlikte algılanan temeldeki gerçeklik olmasıdır. Tıkızdır bu gerçeklik, neler içermez oysa. Felsefeyi, yalnızca sözlere, yazılara kapamayalım; boyayla, çizgiyle de felsefe olur. Bu doğrultudaki türlü türlü sanat yapıtları da, resimler de felsefedir. Nitekim Magritte, yalnız resme koyduğu o adla değil, biçimle, içerikle de felsefe yapar.

Magritte'in *L'invention collective*, *Ortaklaşa Buluş* adlı balığını gözümün önüne getiriyorum. Boyluboyunca kumsala uzanmış – karna dek insan, karından ağza solungaçlarıyla, yusuvarlak koskoca gözüyle, yırtmaçlı yarı aralık burunsu ağzıyla bir balık. Parmaklarıyla, bilekleriyle, dizleri, çift yırtmaçlı dolgun kalçalarıyla, karanlıkça önüyle bir balık değil bu, keyifle uzandığı kumsalda kendisini hafif köpüklü okşayıcı dalgalara vermiş insan, – yok yok balık. Halk bilincine, ta içlere yeretmiş, çağlarca ülkeden ülkeye gezici bir söylence, balık-insan, insan-balık, öylesine çekici ki. Şehvetle bağlıyor seyreden: kıvrım kıvrım, kımıl kımıl, ateşi bir durağanlık, sudan çıkmış bir yanıcılık. Bilinçaltı işbaşında. Heryerde kadın, kadınsılık. Özgerçeği arayan, görünüşteki gerçekliklerin altında bulur onu. Hep orda gerçeklik. Aramayı bilmek gerek. Haydi!

Az önce "diz" dedim de, ya da diz diyecek oldum da, işte gene Magritte'in küçük boyutlu, kalınca çerçevelenmiş beş tablosu. Altalta anımda: En üstte hoş uzun burun; yukarda iki yanda kara kaşlar, gözler; birtek yüzün aşağı ortasında, ağız yarı yarıya, güzelimsi çizgisiyle çene. Bu diklemesine izlenimi uyandıran çerçevenin altında, altalta dört tablo daha. Önce yusuvarlak göğüsler, ikisi de, – çırılçıplak, hem mermersi hem gölgeli kadınlıklar. Genişliğine bir tablo bu. Daha aşağıdaki tablo, göbek yöresinden başlayan aralığın bileşimiyle iki ayağı yere dek çırılçıplaklık. En altta parmaklardan bileklere ayaklar. Bileklerin üst bölgesinden baldıra doğru bedeni ayrı ayrı

uzunlamasına görünümlüyor herşey. *Dizler* tablosunun beşi de, dikine; yanılmıyorsam, 20 santim uzunluğunda 15 santim genişliğinde bir alan, çerçevesinin içinde. Beşe bölünmüş resimde, kadın, yukardan aşağı. Tablonun tümünde başsız sonsuz *apaçıklık*, “Evidence éternelle” adını veriyor Magritte hepsine birden. İnsanın, istersek apaçık kalabileceğimiz gerçekliği ortada ama nedense algılama alışkanlığını yitirdiğimiz bir gerçeklik bu.

Magritte’in sözünü ettiğim “Dizleri” böyle işte. Magritte, çoğun ayırdına varılmadan geçilen kadın dizlerine gizlemiş dolu dolu Eros’u; dizlerde apaçık kılıyor bize Eros’u. Sanatıyla, oynusuymuş gibi gelen soyut-yalın, ciddi-alaysı sanatına özgü dikkat çekişiyle bizlere gösteriyor göstermek istediğini.

Benim kendi adıma söyleyebileceğim şu: Herkes gittiği yere, genelde, kendi ayağıyla gider, – kendi olanaklarıyla gider. Benim elim-ayağımsa, dilim. Yöneldiğimin tadına vara vara içime buyur ederken dilime sarılacağım, kuşkusuz – başka neyim var. Ayakları varlıkça kendi kendime belirgin kılmada en uygun yönelim, öykü-denemeyle ayakları övmek kuşkusuz. Kendiliğinden seçtim bu yolu, gönlüme, kafama en uygun bu yol bence. Denediğim övgü-öykü bir düzyazı yayılımı. Şiir, belki daha uygun olurdu; dilediğimi, bir şiirle, AYAKLAR başlıklı dizelerde sunardım. Şöyle birşey: Altalta 23 kez “ayaklar!” diye bir sesleniş. Neden mi 23, rasgele işte, öyle çıktı birkez ağzımdan, öyle kalsın. Hep derim, sakınca yok, ola ki birkez daha diyeyim: Birbakıma, tüm zorunlu şeyler rastlantısal, dolayısıyla da tüm rastlantısal şeyler zorunlu değil mi zaten. Herbir “ayaklar” dizesinde, övgümü yansıtan bir sesleniş yazıyorum. Daha doğrusu, yazdığım her dize canlı bir söyleyiş. Yazıysa, düz-çizgide lekemsi uzanış, canlı ses, canlı söz değil. Dosdoğru söyleyişteki canlılığı, yazıya az çok aktarabilmek amacıyla her “dize’yi” ayrı biçimdeki harflerle yazıyorum. Böylelikle herbirindeki ayrı ayrı basınçlı duygular düşünceler az çok kâğıt üzerinde de sezilebiliyor. Sözgelimi

Ayaklar

AYAKLAR

ayaklar

Ayaklar

AYAKLAR

ayaklar

Ayaklar

AYAKLAR

ayaklar

Ayaklar

AYAKLAR

ayaklar

Ayaklar

AYAKLAR

ayaklar

Ayaklar

AYAKLAR

Ayaklar

ayaklar

AYAKLAR

Ayaklar

ayaklar

AYAKLAR

ve de başlık dışında dizeler, hep dizeler.

Kimi: “yaşa!” diye, kimi “sen benimsin!” diye, kimi “sensiz yapamam!” diye sürüp giden dizeler. En iyisi: herbir satırı ortalamasına yazılan, 23 ayrı “Ayaklar”, herbiri içten-taşma, deli

deli, bilge bilge dizeler, hangibirini öbüründen ayrı tutarsın. “Sen!” diye sesleniyorum onlara, özde ben bu “sen”ler.

Bir öykü denediğime, bir deneme öykülediğime göre, azçok günüşiğinde durumumuz: Sanki ayak basılmamış bir uygarlık ayaklar. Her dilde, kültürde henüz ayak basılmamış nice yerler, yöreler var. Bizimkiyle şimdilik buralardayız. İşte böyle, ayaktaşlarım.

Pekçok şey gibi öykü de, hangi yönden bakarsan bak, tavında olmalı, özellikle uzunluk kısalık yönünden. Ne sayfa sayısı, ne olay yığını, ne konu çeşidi kestirip atar tav sorununu. Öykü oylumca gereğinden kısaysa, hem yazarı hem okuru eksiklik duygusuna salar. Öykü gerektiğinden uzunsa, herkesi bıktırır. Öyküde yetesiye uzunluk-kısalık, doyumsuz bir mutluluk doğrusu. Gel gör ki, öyküyü tam tavında tavlama, demiri işlemekten bile çetindir. Ölçüsü, ölçüğü pek yok: hangi beceri, hangi gelenek, öykünün tavını güvence altına alabilir ki. Soluk başarısı öykü, – üç soluk birbirine uyacak: yazarın, okurun, öykülenen ‘şey’in. Desene, yazar ayağına sıkı olacak; okur ‘üşengeç’ ayaklı olmayacak; konu, diri uysal, cana can katan albenisiyle dilde ayak ayaküstüne atacak, – içinden geldikçe, heyecan verici biçimde ayak da değiştirilebilir.

İşte bu nedenlerle, daha söyleyişin yerinde saya saya ayağını sürümesine izin vermeden, engibeli görünümleri de umursamaksızın yönelelim. Ancak böylece yazar ile okur birbirine uydurur ayaklarını. Öyleyse yapılacak en güzel şey: son-artık-göründü-sallanan-anda, henüz ayak basılmamış bir bölgeye ayak atmaktır. Gelin üçümüz, ayaklarımızı, ayak keyfini çıkara çıkara, birbirine uydurmayı deneyelim.

İşte, yanılmıyorsam, kimimize küçücük gelecek kocaman bir adım: Ayaklar *olmasaydı* n’olurdu durumumuz! Gerçekten de varlıkça adını koyamadığım tuhaf bir çöküntüye gömülürdük inancındayım. Herşeydenönce, öykücü, ayaklara övgüsünü deneyemezdi. Kuşaklar boyunca örtük de kalmış olsa, ayakların: sevinç, buluş, düşünce dolu çığır çığır serüvenlerini dil dil toplayıp toparlama olanağından yoksun kalırdık.

Kuşkusuz, her durumda öyküler söyler öykücü, denemeler yazar denemeci. Ne yapacaktı, peki, o ayak-sız zamanlarda. Olanı görüp yüceltemeyince, tabanları yağlayıp başka yönlerle koşacaktı. Nasıl, nereye mi? İçten sızım sızım iteleyen arayışlarla, adını sanını kimselerin bilemeyeceğine göre, hüzün hüzün, sevinç sevinç hayallerin uyduruğu türlü türlü ayaksız gerçekliklerin ardından koşacaktık. Desene, her durumda azçok kurtarır özünü öykücü-denemeci. “İyi-ki-varsın!” biçemi kadar “keşke olsun!” biçemi de onun.

Şunu da gözden yitirmeyelim: Öykü-deneme, yergi de içerse, dil-kültür alanının övgü ağırlıklı verimidir. Öyle de, övgülerin yergilerin dönüp dolaşıp nerde temellendiğini, şöyle altını çizerek belirtinenden geçmeyelim burda. Değil mi ki insanız, dönüp dolaşıp herşeyimizin başlangıç dayanağını, atılım kaynağını saygıyla anımsayıp analım: Gen’lerimizi ele alalım! Bizim biz olmamızdaki ana-temeller onlar. “Bu nasıl şey böyle?” diyesimiz gelse de, apaçık belirtelim: basbayağı saygı gerek genlere. Nitekim ayaklar bakımından da: gen’lerimizde ayak yönünde, ayak yöneltili, ayak yönelimli bir yeti-yatkınlık-eğilimi olmasaydı ayaklı varlıklar olur muyduk hiç. Hattâ, uzman olmadığım için uyurgezerce dokunuyorum, daha yumurtadayken canlıların, karında ilk oluşan yerleriymiş ayaklar. Ayakları olmayınca yeryüzünde nasıl kendisi olur insan? Hoş, sonradan içinde kımıldandığı ortamların etkileşimleriyle, gelişimce başka başka kılıklara bürünse de, insanın çatısı hep genler. Desene, sen şimdi genleri selamlarken, birbakıma genler genleri selamlıyor. Öykünün gidişinden ayrılmayalım gene de biz. Öyle bir varlıksal yansılans ki bu gidiş: zorunlu rastlantısal geller-gitlerle, düzler eğrilerle, atlayışlar, duraksayışlar, tutam tutam gelişmeler boyunca bir de ne görelim, nerdeyiz: ayak ayak bir doğamız var bizim!

Tepetaklak bir ağaç gibi görünsek de bazan birbirimize, gövdeden çıkan dallar örneği ayaklarımız. İnsan-tarih-toplum evreninin biçimleye biçimleye varıp eriştiği her yere yöreye dalbudak salıyor ayaklar, ayaklarla da insan. Kafanızla tasarlayıp elemeğimizle gerçekleştirdiğimiz her eşyanın: ister bedenimizde ister çevresinde olsun, ister yakınımızda ister uzağınızda olsun,

ister teknik nesnesi ister toplum olayı olsun, herşey “ayak” imzasını taşımakta. Onbinlerce yıl toprağa yalınayak basıysak da, nicedir kap geçiriyoruz ayaklarımıza: insan ayakkabı giyen bir canlı varlıktır. Tuhafliklarima hadi biri daha eklensin: ağız nasıl yiyecek yerse, o kadar olmasa bile, ayak kabını yer. Ha, bir de şu: Bazı kimseler, kaldırdığı gibi dayar ayakkaplarıyla birlikte ayaklarını masaya. Özümün böylesi bir biçemi yok doğrusu. Benim büyük saygım var masaya: dört ayağı üzerinde duruyor o. Üzerindeki ayaklı bardaksa akpak içeriğiyle içimi serinletmeye birebir çoğun.

Yaşama-zamanımızın pekçok yerinde izi var ayağın.

Kentsoyluların dilinde nedense “ayakyolu”na pek rastlanmıyorsa da; “ayaklı karyolalar” modern kaçmıyorsa da; karyolanın ayakucuna “ayak havlusu” asanlar pek kalmadı diye, söylediğime hemen “yanlış” damgasını basmayalım.

Marangozluktan köprü yapımına; bezi, ipliği, tezgâhıyla dokumacılıktan üstten pervanelilerin yüksek sanayi alanlarına dek insan yaşamının ayrılmaz ögesi “ayak”, hepsine düşürmüş ayak izini.

Ne bileyim ben, *köprü ayakları* sağlam değilse yandık; çocukken ne zaman Sultanahmet dolaylarına komşuları görmeye gitsek, çabucak kaynaştığımız arkadaşlarla, o zamanlar *Ayaklık* diye adlandırdığımız Dikilitaş alanında koşturur dururduk. Şimdilerdeyse, *ayak iskemlesi* yoksa, okuma keyfim kaçıyor bazan. Ne zaman çamurlu bir yerden geçsem, Pendik'teki evimizin anapapısı önünde, girişi yıpranmaktan korumak amacıyla konmuş o *ayaktaşını* anımsarım. Çok çok eskidendi, halam, ne zaman *ayak kolu* tezgâhının başına geçip bez dokumaya girişse, çözgü sayısının oranını şaşırmamak için renkli iplikle düzenlediği bezemelerine ayak ayak çentikler atardı.

Yaşamımız boyunca hepimiz kimbilir kaç kez *ayaklar*'ın nicesiyle dünyamızın karardığına tanık olmuşuzdur. *Ayak atanlar* ayırdına varmasa da, çoğun hemen kimin kim olduğunu anlamışızdır. İyice biline: büyük özen ister *ayak hazırlamak*. Sözcüklerin boğum boğum örttüğü gizemli masallar değil ki eşin dostun *taktığı ayaklar*. Kendim etkin etkin girişnedeğim için olacak, ayak hazırlamanın tadını birtürlü kavrayamadım

gitti. Öyle de, edilgin edilgin çektim özüme hazırlanan ayakların acısını, bir ben bilirim, – hem de nasıl.

Kemerleri, kubbeleri, merdivenleri zorunluğun itelediği ustalıklı, *pekitme ayakları* üzerine oturtmuşuz. Eski sarayların duvarlarındaki *gömme ayaklı* sütunlara, buna ne gerek var deyip geçsem de, hayran olmuşumdur bazan. Daha üniversite öğrenciliğimin ilk aylarında, birkaç arkadaşıyla çıkardığımız o çift yapraklı derginin yazı-yazım düzeltileri dolayısıyla şimdi artık unutulmuş bir “ayak” gerçeğiyle yapışıktı yaşam: Basımevlerinde küçücük maşalarla tek tek harfleri birbir yanyana dizerek oluşturulan satırları kimbilir kaç kez dikkatle gözden geçirsem de, dergi çıktıktan sonra bir de ne göreyim, çok az da olsa, düzyazıyla dizeler arasına konsun diye çırpındığım *ayak*, konmuş konmuş da, nasıl olmuşsa olmuş düşüvermiş basılırken, – al sana öfkeli üzüntülü bir dizi uykusuz gece.

Ayak’lı yaşamın orasında burasında gidip gelirken şimdi yeniden, bambaşka bir bağlamda anımsadım: Daha ilkokuldayken, dört aylık yaz tatillerimizin uzun günlerinde yanında çalıştığım marangoz dostumuzun bana ilk öğrettiği şeylerden biriydi “ayak”. Şöyle demişti, yanılmıyorsam: “Marangoz dediğin üç şeyinden bellidir: Ucu sivri kalemin hep sağ kulağında olacak! Açılır kapanır mezuran hiçbir zaman yere düşmeyecek; ilk bükümünden usulca astığın cep yırtmacında olacak hep! Marangoz dediğin ille de talaş kokusundan iyiden iyiye hoşlanacak!” Bir an durduktan sonra ekledi: “Bir de şu var, ‘ayak açma’ becerisi, – onu da ileride söylerim.” Çekiçli-çivili-testereli günler haftalar birbirini izledi; merakla bekledim o ‘ayak açma’ işini. Bir cumartesi akşamıydı, aletleri toparlayıp tertemiz yerli yerine koyduktan sonra, yorgun argın eve seğırtmeye hazırlanırken haftalığıma kuruş kuruş avucuma sayıp şöyle dedi: Ne mezurayı düşürdün ne kalemini; öyle sevdin ki talaş kokusunu, lâf aramızda fırsat buldukça döşek ettin talaş yığınlarını kendine. Şimdi sıra geldi *ayak açıklığına*: Masa iskemle yaparken, ayakları sapasağlam dikeceğin yerlerin arasındaki uzaklıktır bu açıklıklar. İlk kararlamadan kalemle belirteceksin orayı, ama daha sonra, savsaklamak yok, her zaman, mezuranla ölçeceksin. Bundan böyle senin işin, benim yaşıma da gelsen bu

ayak açıklıklarını kestirinede yanıltıları azaltmak. Hiç unutmam, ilk dinlenme günü aklım hep ayak açıklığındaydı: Alnımı kapı kenarına mı çarpmadım, bisikletten mi kapaklanmadım, hepsi var. Sözümona dinlenme ertesi, marangozhaneye erkenden dânilayıp kalemi kulağıma, ağaçtan sarı inezurayı cebime takar takmaz masa tablalarını diktığımız yerde aldım soluğu. O gün, o günü izleyen günlerde de hep ardarda uygulamalar, sayısız uygulamalar – noktala ölç, noktala ölç. Ustanın gözü bendeymiş meğer. “Yılma!” dediği de oldu önceleri seyrek seyrek, sonraları sıklık. Olmuyordu ama. Azçok ilerlese de, birtürlü tutturamıyordum ayak açıklıklarını. Yazsonuna doğru, bir de ne göreyim, zaman zaman yitiklere karışıyordu mezuram. Testere tozu gözlerimi gittikçe daha çok yakmaya başladı. İki yaz süren marangozluk serüvenimden ne kaldı bana? Kesinkes birşey diyemeyeceğim, dolanbaçlı ruh-çözümlemeleriyle irdelemem gerekiyor konuyu. Bugün geçerayak söyleyebileceğim şu: Onyıllar öncesinden beri, yapaylaştı tahtalar; ölçümler elektronik; talaş tozu diye birşey yok artık; kalemimse hep yanımda, işler tuttum onu. Hâlâ tahtadan üreme kâğıtlarda sözcük-içi sözcük-arası “ayak”-açıklıklarına adım yaşamımı. Yeniden dünyaya gelse, durumum için ne derdi ilk ustan, o yorulnak bilmeyen öğretmenim. Okulların başlamasından birgün önceydi – “ayak” yörelerinde daha yürüyecek çok yolu olduğunu anlaınış gibiydi kısa pantolonlu çırak. Çok geçmeden ölüp giden ustasından “Gelecek yıla!” dilekleriyle ayrılırken son işittiği şuydu: “Kim öle, kim kala. Sen okumana bak! Takma aklını bizdeki ayaklara. Daha nice ayaklar var bizde. Onların da sonu yok – hoş, ayak vidası, ayak testeresi derken uçup gidecek zaman.” O ayaklara pek uzanmadım ama yaş yaşa eklendikçe, türlü türlü ayak’larla karşılaştım. Sözcüğün pekçok anlamında ayak’tan geçilmiyor toplumda, yaşamda.

Dışarı çıkmak üzere sen ev içinde ordan oraya koştururken, kimi hızlı hızlı kimi ürkek ürkek çalınır kapı: *ayaksatıcısıdır* çoğun. Yatak çarşafından elektronik saate, akla gelmedik malı *ayağına dek* getirirler. Birşey alacak değilim, alanlar var ki haydi, öbür kapıya.

Sokaklar çoğun şöyle böyledir de, çarşı-pazar alanlarındaysa *ayak basacak yer* yoktur, toprağa yükseltilere birbir ürün serilin-

ce. Duraklarda ayaklarına *karasu incek* kadar bekleyenlerden bazıları hastaneye ayakta bakım görmeye gidiyor. İlerde bisikletli bir kız; gel de imrenme: gerekiyor ki, binmiş. İki-teker deyip geçmeyin: işte ayak, işte bacak, – işte ayakla bacağın uyumlu bütünlüğünü belgeleyen büyük buluş.

Ayakuçlarının, hem sağ hem sol ayakuçlarının hafifçe ama yetesiye güçle duygu duygu bastığı yerden iki üç karış yukarıda iç baldırların birleşip açıldığı bölgeye dek uzanıyor ayak. Çeşit çeşit adlar içeren uzun, esnek, gizemli kıvrak bir beden coğrafyası canlı canlı ayaklar. Modern yaşam, motorlu taşıtlarla ayakları yerden kesmeye zorluyor.

Vın diye yanımızdan geçen makine makine taşıttan kutulara bakarız da, ayakları görünmeyen bu milletin ayakları yok, desene, gibilerden bir izlenime kapılır gibi oluruz çoğun. Gene de ben, ayakların varlığını unutanlardan değilim: Tıkış tıkış otobüslerde, ayakta dikilen dikilene; sürenlere gelince, hep biliyoruz, eller kadar ayaklar da güdüyor; ayakların diliyle arabaların dili birbirine ayarlanmış, büyük kesimiyle; kendimi tutmasam, taşıt mühendisliğinin değil de ayak mühendisliğinin özü burda diyeceğim.

Üstü açık, üstü kapalı işyerleri, çeşit çetiştir toplantı birimleri, kendini hemen açığa vursa da, *ayağa ilişkin* binbir türden insan-toplum-töre olayları nasahne olmaktadır. *Ayağına üşenmeyenler* ile *ayaküstü* konuşanların önünden ardından geçip giden giden ne. Karşısındakine, *ayağının pabucu olayım* gibilerden davranan davranana. Bazıları bir fırsatını bulsalar, “Şunu *ayağımın altına* alıp bir güzel...” dememek için zor tutuyor kendini.

Gelelim şimdi ayakta sözettiğimize göre, tektük bana verip veriştiirenlere. Tektük diyorum, *sözü ayağa düşürmek* gibi bir eğilim bana göre birşey değil çünkü. Gene de ne gizleyeyim, “ayaklarıma” kötümserlik dolayan bir yan var doğrusu. Şöyle ki, ayaklara ilişkin deyişlerin tatlılığını bol bol olumsuz içerikler kaplamakta.

Ee bu böyledir, ayakla böylesi oynadın mı, *pabucu adamın başına geçirirler* türünden tekerlemelere kolay kolay kurban edileceğimi sanmıyorum. *Ayağını birtürlü yere basmayan* aklı havada kimselerle aynı kaba konsam da aldırımm; öykücü de-

nemeciysen ayaktan yana kötümserliğe kaptıramazsın özünü. İyimserlik yollarına yatkındır ayaklar, – hem de nasıl. Zaman zaman, iyi, güzel, doğru şeylere *önayak olmaya* çalışır insan; bu tür insanlarla karşı karşıyayız hiç beklenmedik durumlarda bile. *Ayak patırtısına çabucak pabuç bırakmayan* gözüpekler eksik değildir gene de aramızda. Kişisel-toplumsal bunalımlara nerdeyse tümünden batır gibi olduğumuzda öyle şaşılasi havalarda buluruz ki kendimizi, sevinçten *ayağı suya ermeyen* insanlara dönüşürüz, talihsizlik içindeki kendi talihimize kendimiz bile şaşır kalırız ozaman.

* * *

Varlık yansıtıcısı olarak birçok söylemin adı çıkmıştır: sonu yok diye bellenmişlerdir. Sözelimi matematik ve diğer bilimlerle felsefe uğraşlarının sonu yok diye bilinir. Beden-söylemleri için aynı şey geçerli. Özellikle de söylemce bitimsizdir “ayaklar”.

İşte şimdi, “bitti-bitiyor!” dedikten sonra, – yine ayaklar: ayaksı öykü-deneme başlangıçlarımdan rasgele birkaçı:

Hastaneler, müzeler, vergi evleri, hapisaneler, sahneler, bakkallar, işyerleri, alım-satım kuyrukları, tren istasyonları – herbirinde çeşit çeşit bekleyişle ayakta duran durana. Öyle ağır basıyor ki yaşamımızda bu yerlerdeki ayaklıklar. Herbiri başlıbaşına umutlar, sevinçler, üzüntüler, öfkeler bütün bu ayakta durmalar. Herbirine gerekli özenle eğilen öykülü denemeli anlatımlar bekliyoruz hepimiz.

*

Ayakları üzerinde “felsefece” düşüncelere kapılan kırkayağın nasıl kötürüm kaldığını anlatan bir öyküye, birkez daha girişmemek için zor tutuyorum kendimi. Türkçenin bir esiniyle, birdeyime, kırkayaklaşmaktan çekinmesem hemen girişeceğim.

*

Uyumlu orantılı kadın bacaklarına, altın kesit dakiklığıyla dolanıvermiş güzel yaraşımlı bir ayak bileziği...

*

Bakımlı ayakların dallı-çiçekli söyleşilcrinin yaşama-duygusu ile bakımsız ayakların ağırlı-sızılı yaşama duygusu arasında dağlar var.

Basmadık yer bırakır mı “ayak”: İşte bu sabahki gazetenin son sayfalarına doğru bir sütundan kısacık alıntı:

“Bu haftasonu at yarışlarının
Üçüncü Ayağında koşan beş
numaralı Çerkes Gelini, Arap
Beyi’ni geride bırakıp şaşılacak
bir getiri bıraktı.”

*

At binenlerin, at koşanların en duyarlı olması gereken yerlerini belirtirken, baldırlar ile ayakuçlarını anmadan geçemeyiz. Ayağı yerden kesen atta da ayaklar, hep ayaklar.

*

Ayaklar’a dolanınının, insanı ne içinden çıkılmaz serüvenlere götürdüğünü azıcık olsun gözönüne getirmek isteyenin, işi kolay: şöyle bir baksın çevresine – ayaklar’da yitip gitti bile. İşte at, atlar, *at ayakları*. Uzatmadan yineleyelim: atın, birbakıma, *canı* ayaklarında. Aksar gibi olunca ayaklar, at için bitti yaşam.

Şöyle gönlümüzce bir “atbilimi” yok; olsaydı, kuşkusuz, en önemli kesimi ayaklar’a adanacaktı. Ayaklar’dan ötürü, atslı oluşumların, at’ı andıran canlıvarlıkların, atın, onbinlerce yılı kapsayan gelişmelerinin çeşitli yönlerden incelenmesi, – ne başdöndürücü tatlar sağlayan bir uğraş salkımı bu. Böylesi bir

uğraşı, uzmanlıktan uzak alaylı yaklaşımım, çocuksu çocuksu sezer gibi olduğum için talihli sayılırım doğrusu.

Öğrenciliğimde bir süre, Londra'da Brompton Road'da otururken, yakınimdaki o ünlü Doğa Müzesi'nde bulurdum sıklık kendimi. Çay içilen yerde, önceleri çekingen çekingen selamladığım, daha doğrusu birbirimizi selamladığımız, sonra ilişkilerin koyulaşmasıyla sıkça buluşup konuştuğum bir arkadaşım oldu. Paleontolog'du: Ben çağdaş insan-toplum derinliklerine kaptırmış giderken, o, at'ın uzun geçmişlerdeki karanlıklarda gömülü kalmış kemiklerini, öylesine özenle araştırmaya sarmıştı ki sormayın. "Şaşılasi derinlikteki öğretici malzememiz, şimdimizden çok yerin altından çıkardığımız fosillerde" derdi, – elim gözüne gözüne böyle demese de, sözüyle davranışıyla böyle der gibiydi. Sonra sonra anladım: Özde, birbirimize hayrandık, dersem pek abartmış olmam. Beni, onun, sağlam sağlam nereye bastığını açık-seçik bilen ayak tutkusu büyülüyor; renk renk sezgileyişlerim de onun gözlerini kamaştırıyordu. Bana ilk yakınlaşması, gene ondan kaptığım bazı ipuçlarıyla deli-akıllı, akıllı-deli danslar çiziktirdiğim birgün, "Keşke bir 'Karşılaştırmalı Ayaklatları Bilimi' olsa!" dediğimi yüksek sesli bir heyecanla dışlaştırdığım an başlamıştı sanıyorum. Kılıkırkyaran nice nice uğraşların yükünü yükledikten sonra bile, coşmaya yeltenmeksizin, küçücük veri-saptamalarıyla yetinen; ne denli sınısam da, sağlamca belgeleyemediği minnacık bir genelleme yapmaya bile kalkışmayan, tutumundan ötürü hep saygıyla baktığım bir gönüldeşimdi o. Söyleşilerimiz ballandıkça: onun soğukkanlı çekimserliği, benim ataklığımı kamçılıyor; benim ataklığım onun çekimserliğini pekiştiriyordu, diyebilirim.

O albenili ayaklı atlarımıza dönelim biz gene:

En az 60-70 bin yıl önce Dünya gezegeninin altı üstü bugünkünden bambaşka yapısallıklar ve iklim koşulları içindeyken, uzmanların teknik deyimle *Eohippus*, Türkçesiyle "Tanatı" adını verdiği canlılara dek geri gidebiliyoruz. Araştırmaların ortaya koyduğuna göre: ardayakları dört tırnaklı, önayakları üç tırnaklıydı bu atların; alt ve üst çene kemikleri ise, özellikle azı dişleri yönünden, gür dalların yapraklarını

koparıp çiğneyecek biçimdeydi. Onbinlerce yıl süresince ormanların korkunç azalmasıyla, toprağa sıkıca yapışık otlarla beslenmek zorunda kalan atlar, yapıcı, durmadan değişti, – hem de nasıl. Bu, özellikle, ayak tırnaklarındaki azalma ile, ayakların boyunda ve tabanında belirgin biçimlenişlerle ortaya çıktı. Aşağı yukarı 25 bin yıldan beri süregiden değişimlerle birkaç cinse ayrıla ayrıla günümüzün *equus*'una, çoğumuzun “at” diye bildiği canlı varlığa geldik. “Çoğumuzun bildiği” derken, gerçeği olduğu gibi yansıtır mıyım, bilmem. Sanmıyorum; öyle ya, kırılık bazı yöreler dışında, yılda en çok birkaç kez bir tutam zengin ile bazı meraklıların seyrettiği atyarışları dışında, kent insanları, atı artık televizyonlarda; kitap karıştıranlar da, baskı resimlerde görüyor. Kaç kişi, somut somut: “Aa ne alımlı ayaklar, bacaklara bak, ne alımlı varlıklar bu atlar!” deme heyecanını yaşıyor?

Çoğumuzun “aptal eşeklerle”, “tuhaf boyunlu zürafalarla” akrabalığını umursamazca unutup gittiği atlar, tek bir türle çağdaşımız bugün. Uygarlığın gelişiminde ne önemli katkıları oldu oysa atların. Onların o şaşılasi güzel ayakları olmasaydı, doğudan batıya, kuzeyden güneye, nasıl tutunurduk dünyada. Onlarla damgamızı bastık ulu genişlikteki kara parçalarına. At ayakları olmasaydı, biz biz olur muyduk? At ayaklarını öz ayaklarımıza kardeş kıldık da o uzun ama verimli göçebelik dönemlerimizin tadını çıkardık. Yerleşik düzene geçtikten sonraysa, tarla sürmede, savunmada, ulaşımda, iletişimde insanın yardımcısı oldu at.

Bilgilerimin azlığından mı, tasarımlarının taşkınlığından mı nedir, at'ın, düzcizgi biçiminde durmadan artan başarılar gösterdiğine inandım uzun süreler. Sonra sonra dank etti kafama, yaşaya yaşaya: ayakları, eklemleri, içiyle dışıyla yalnızca at ayakları değil, herşey, canlısı cansızıyla tüm varlıklar, hem türce hem tektek, ona ne kuşku, insan tekleri toplumları da, *son derece dallı budaklı* gelişimler çizmiştir binyıllar boyunca günümüzümüzdek. Bilimadamı ağırbaşlılıkla izler bu gelişmeler – gözleminden varsayımlara, ordan da kurgulara, öngörülere dek. Deneineciye gelince, o da kendine özgü gidiş-gelişlerle gerçeklikten hayale, bilimden şiire, felsefeden öyküye bilinçli-

sorumlu, alaycı-oyalayıcı bir kendini bırakış içindedir, akıllı uslu, deli dolu denemelerle.

Gidip görmedim. Görebileceklerin kaçta kaç gidiyor ki oraya? Oysa düşlerime girer zaman zaman: ağaçsız, yeşilsiz, engebesiz, sonsuzca sonsuz çölümsü yakınları uzaklarıyla *Patagonya*, o *Kocaayak Ülkesi*. Ne de olsa, herşeye sözgeçiren ayaklardır orda. Olabildiğince özgürdür ayak *Patagonya*'da. Göz, burun, kulak, – herşey ayakların buyruğuna girer orda. İstek ile özdeşleşir ayak.

Bu “*Patagonia*” sözcüğü de nereden geliyor diye sormakta haklısınız. Dediklerine göre, oraları ilk gören Macellan'ın denizcileri koca koca ayak izlerine rastlamışlar. Kafaları köpek kafalarını andıran, fırlak fırlak dişleri olan, göz korkutan, filden iri geyiksi dev yaratıkların tasarımları aşan izleri diye yorumlamışlar görür gibi oldukları kalıntıları. Kuzeyleye doğru zarzoz çıktıklarında, uzaktan tektük algıladıkları koskoca ayaklı yerlilere, (başka türüsü uygun düşer mi hiç bu bitimsiz topraklara) “Hey *Patagon*'lar!” diye seslenirken, kimbilir ne azgın yeller yedi yüzleri gözleri. *Patagonya*'dan Türkçeye kala kala “*Pata*”yı andıran “patık”, “patı” gibi birşeyler kalakalmış. Ona da eyvalah; birdeyime, uzaklık simgesi çünkü Türkçede *Patagonya*.

*

Bazı yengeçlerin, birtakım sirke sineklerinin (neyin ne olduğunu bilmediğine göre ben de modaya uyup söylüyorum): seks yaparken herşeyi ayaklarıyla yaptıklarını işitince, bunu, herşeyden çok film yönetmenine yaraşan bir uğraş olduğu düşüncesiyle, denemeci kimliğimle yorumlama olanağından yoksun olduğum için öyle hüznümlendim ki. Döllenmede yengeç ayaklarındaki kısıkaçlara düşen rol kadar, sirke sineklerinin sevgi dansları da kimbilir ne ilginç ayrıntılı öykü-içi-öyküler içermektedir?

evreninde hızla kesilip biçilen pıtrak pıtrak öyküleri anlatmak için ayağımızı ne denli çabuk tutsak yeridir.

*

Ellerinle tahta kaşık çalabilirsin; ama ayakların olmasaydı dans edemezdin.

*

Yeri gelince: “gözüm görmesin” deriz; “ayağım götürmesin” demek daha yerinde kaçır bazı durumlarda.

*

Görünüşte, yaşlandığı en çok göze batan yanımız belki de yüzünüzdür. enaz yaşlanan yanımızsa, ona ne kuşku, ayaklarımız. Akıldan çıkarmayalım ama, görünüşte. Gerçekteyse, bedenin başözelligidir yaşlanmak. Ne var ki, heryanımızın, işlevi dokusu uyarınca kendine özgü bir yaşlanışı var.

Ayak yaşlanmasını anlatacak Shakespeare’leri, Cervantes’leri, Kafka’ları, Beckett’leri, Simone de Beauvoir’ları bekliyoruz.

*

Sözcüğün pek çok anlamında atılıma kalkmadan önce, ayağını uzatıp oturmak kadar akıllıca birşey olamaz. Nitekim, şöyle bir oturunca *görmekte* gecikmeyiz: neleri hesaba katmamız, neyi nasıl yapmamız gerektiğini başka türlü nasıl bilebiliriz.

*

İnsanın dünyayı hor kullanması, konuğu olduğu evi ayaklarıyla tekmelemesi gibi birşeydir.

Belki yersiz görünecek, hep sorarım kendi kendime: salt ayakları olduğu için mi, yılan ile karşılaştırılmayacak kadar “karmaşık” bir canlıvarlıktır insan? İşleri karıştıran (Âdem ile Havva’nın o nice yazgıların yazgısı yılan-yaşantısını da katın), hep yılan olmayışımız mı?

*

Yıllar önce yeniden yaşama dönüşümde, geçimişi Asya’nın güneydoğu uçlarına uzanan masalsi bir ayak-anlatısında buluyor yaşamım özünü özetini. Azıcıkdeşerek aktarayım: Boylu boyunca bacağımdan çıkardığı toplardamarı, yüreğime diken (şimdi bunu söylerken içimi taşıran şaşkınlığı, hayranlığı dilegetirecek teşekkür sözü bulamıyorum), – ne diyordum, *ayak damarımı yüreğime diken cerraha, ameliyat sonrası günlerde sıcağı sıcağına* “Peki nasıl yapabildiniz?” diye sorduğumda, şu yanıtı vermişti bana: “Basbayağı diktim, dikiş tutuyor ki diktim. Bir yönüyle, terzilik benimki. Herşey, dönüp dolaşıp parmak duyarlığına dayanıyor.” “Orası öyle de, ama nasıl?” Yanıt: “Öyle sanıyorum yatkınlık, bir beceri söz konusu. Babaannem ayak parmaklarıyla dantela örerd. Amsterdam’daki evimizde, tıpkı çocukluğunda Vietnam’da yaptıkları gibi. Onun ayakları yanında ne ki benim el becerim!”

*

Yaşamadan önce varlığından açık-seçik haberim olduğunu pek söyleyemeyeceğim bir *olay* geçti başımdan. Birkaç yıl öncesinden beriölüm-dirim etkinliğiyle hep gündemimde; daha nice yıl sürse ne-iyi-olur dileklerimle bana eşlik eden bir olay bu. O gün bugündür “yürek” ile “ayak” biraradılığı söz konusu benim için. Günübirlik alaysı çağrışımlar uyandıran bir sözcükle “pil” diye anılan, şaşılasi bir “nesne”den söz ediyorum. Bana takılan bu aygıtı ilk uygulayan ülkeler: “adım attıran”, “yüreğe adım attıran” anlamına gelen *pace maker*, *Herzschrittmacher* diye adlandırmış sol omuzumun kürekkemiği yönündeki deri-altındaki canyoldaşım, – yumuşacık, bellibelirsiz oynakça, hafif bir sertlik. İçine

deşili bilgisayar “yürüyüşünü” ayarlıyor yüreğimin. Tıpça doğru mu yanlış mı dilegetiriyorum, bilemeyeceğim, yüreğin atışlarını yetesiye hızlandırıp düzenliyor o.

Yürek ayaklıymış, yüreğimin de “ayakları” varmış meğer. Yürek atışları: yüreğimin adım atışları gibi birşey, desene.

Nereye baksan, ayak!

*

Platon’un “iki ayaklı tüysüz” diye özetlenen insan-tanımını, beni de katın, ti’ye almayan kaldı mı? Gel gör ki, insanın nice ‘soylu’ öğeleri varken, Platon’un kalkıp ayakları önplana koyması yok mu, Platon’a (fare dağa küsmüş, dağın haberi olmamış örneği) en kızdığım zamanlarda bile, pekçok şeyini bağışlıyorum onun.

*

Öldürme Merkezlerinden kurtulanlara ençok sorulan sorulardan biri şu: “Neden kaçmadın?” Bu soruyu azıcık olsun aydınlığa çıkarmak istiyorsak, yadırgatıcı birçok iç-kımıldanışlarını, düşünme durumlarını, eğitim düzeylerini işin içine katmak zorundayız. Bütün bu etmenler gene de “azıcık” bir aydınlık sağlayabilir. Daha çok aydınlık için, akılsal çıkarımlar kadar geçmiş, başkalarını, olağandışı korkunçluktaki tarihsel olayları anlamada, ne yazık ki, sıklık gözardı edilen *hayalgücümüzü* de işin içine katmalıyız. “Hayalgücü” dediğime bakıp şaşırtıcı incelikte birtakım uyduruksal tasarımlar kotarma gibi birşeyin gerektiğini sanmayın. Hayalgücü, birbakıma: gerçekliğin gerçeğindeki günöbirlik yaşama öğelerini sağduyulu bir tutumla, birbir gözönünde canlandırmak demektir. Hayalgücü, birbakıma: somut gerçekliği, düpedüz gözlemleyip araştırılan bağlamdaki önem-anlam-etki ağırlığıyla belirtmek demektir. Buysa, olanca anlama-titizliğimize dayanıp kendimizi, özkoşullarımızın uzaklarındaki ortamlarda varsaymamızı gerektirir. Böylece bile, çoğun ancak belli bir ölçüde geçmiş yeniden yaşama olanağına erişebiliriz.

Öldürme Merkezlerinden kaçışların, neden parmakla sayılabacak kadar az olduğu gerçeğine gelince, sürüyle engeller yanında kesin bir engeli anmak, soruyu gerekli yetesiyelikle çözer: Öldürme Merkezlerine zaten birer canlı döküntüsü olarak varabilenlerden, hemencecik fırınlarda işi bitirilmeyenler, dayanılmaz çalışma ağırlığıyla, çok kısa sürede, etten kemikten, çökük birer çuvala dönüşüyordu. Çuvalı kımıldatan ayaklarsa, ölümü hızlı hızlı çağıran beslenme koşullarıyla, ayak olmakla ilgisi kesilmiş birtakım çubuklardı. Tektük kaçabilenler, kuşkusuz, ayağı henüz yürüme istencine uyabilenlerden birkaçıydı; onlar da, ya çevre koşullarının talihsizliklerinde yokolup gittiler ya da yakalanıp yokedildiler.

Kaçışların kesin engeliyse: vuruk topuklu ayakların cılk yaralarla açılmış tabanlarıydı. Gel de kaç, çoğun karla kaplı buz gibi toprakta nerdeyse çıplacık sürünen ayaklarla!

İnsanı insan'lıktan *çıkarmak* isteyenler, ilkin, ayakları yürüyemez kılar, – ayaklarında mı insan?

*

Hangi hayvan türü sözün en geniş, dolayısıyla da en kaypak anlamında, insan yapısına aykırı düşer? Soruyu ne denli bulanık görünürse görünsün, uzun uzun araştırmaya girişmeksizin, ağırlıklı bir duygumu dışavurmakla açığa kavuşturabilirim sanıyorum: İnsana en “aykırı” yaratık yılanıdır. Yaşasaydı, Platon’un kulakları cınlardı, – insana en aykırı yaratık yılanıdır, “ayakları *olmadığı*” için yılanıdır. Bu yönden bakınca: yılan, evrimin ‘doruğundaki’ insana göre, *ayaktan yoksun olduğu için*, evrenin tabanında ‘sürünen’ bir canlıvarlıktır.

*

Bedenimizin bilinci ayaklarımızdadır, birdeyime.

Ayağa kalkabilen, uzun süreler ayakta durabilen bir canlıvarlıktır insan. Buna göre, ayaklarımız üzerindeki bilincimiz, birbakıma, özbilincimizdir.

Ayaklarımız başka türlü olsaydı, ergeç özbilincimiz de baş-

ka türlü olurdu. Meğer ne duyarlı, ne becerikli, ne akıllıymış ayaklar!

*

Önemli olanı ne denli tutkuyla belirtincede yoğunlaşırsan yoğunlaş, gerekeni, gerektiğinde saydam kılamıyorsun birtürlü. Yazarlığın, pekçok insan-kültür etkenliğiyle ortaklaşa açmazı bu. Dolambaçlı gidiş-gelişlerle, şaşırtıcı sapışlarla, tuhaf bekle-yişlerle örülmüştür denemenin dokusu. Bu yazgıyı sabır, özen ve anlayışla benimsemedikçe, geçici de olsa, dinginliğe erişemez denemeci. “Kimbilir ne önemli öğelere dokunmadan geçtim!” “Ola ki, tam da isteyip dilediğim önemliyi, önemli önemiyle veremedim!” kaygısına batır yaşam. İlk bakışta tersi izlemlere kapılanlara karşın, denemecilik, başka türlü olur mu zaten? Böylece, denemecilik, cana can katan tedirginliklerin boydan-boya kapladığı, kendincetatlı mı tatlı yaşamalı bir tedirginlikler yurduna dönüşür.

İşte biz de şimdi, doğa-insan-toplum-tarih yörelerinde ayaklar'ın bıraktığı bazı izleri sürdürüğümüze göre, yürüye koştura hangi saptamalara, yorumlara sarmış olursak olalım, zaman zaman ikircikli sallanışlar içindeyiz. Ayakları, bir ölçüde, özüne uygun yüce yerine koyduğumuzu sansak bile, “Bu, ayak özür-lüleri incitip incitmediğimiz yönünde kuşkulara neden olabilir mi?” sorulu düşüncesiyle ödümüzü kopartır gene de. Bazılar, “Hiç de öyle değil!” diye akli başa çağırmaya kalkacağına göre, ben kendi adıma konuşayım: Birtek kişinin incinir gibi olduğunu tasarlamak bile çökertir beni. Ayaklardan dolayı, ayaklara ilişkin herhangi bir özürlü durumundan dolayı birilerini kınamak hiç mi hiç aklımdan geçmez. Beden durumu yüzünden, birine karşı (bencilik dürtüsüyle, çalım basıncıyla, duyarlık yoksulluğuyla türeyen) yakışıksız davranışlar benimsemek, böylesi davranışlı kişilerin insanlık değerini *epeyce* gölgeler. Bedendurumu yüzünden ayakları şiş şiş diye, ayakları çarpık diye, ayakları ayaklıktan çıkmış diye, ayakları tutmuyor diye, ayakları yok diye insanın insanı küçük görmesi, (üzüntüsüz dilegetirilecek şey mi bu?) oldukça yaygın rastlanan bir davranış biçimi.

Böylesi bir dünyayı *değiştirmek* istiyoruz bizler, değil mi, – değil mi? Canlı-varlık olarak insan yaşamında ayağın ne denli yüce olduğuna içten inanan bizlerin görevi bu. Yüklediği ağırlıklardan yüksünmeksizin, görevin hakkını vermek yaraşır insan olana, insan-*olmayı isteyen* bizlere. Ben kendim, birçok rastlantılar-gerekliliklerle, hem özümde hem yakın çevremde kimbilir kaç kez *ayağın değerini* bilip öğrenmek durumunda kalmışımdır. *İnsan saygısının*, türdeşin ayağına da saygı göstermek olduğunu, herkes ne denli içten bilse yeridir.

Bu bağlamda atlanmaması gereken bir gerçeğin altını çizelim: Ayak, insanın, canlıvarlık olarak yapıcı bir ögesidir, kuralca bu böyle. Ama ayakça özürü, insan-olma değerinde bir gölge diye yorumlamayı gerektirmez bu. İyice düşünüp içe sindirmek gerekir yorumun yakışanını. Hiçkimse ayaklarından yana sorunlu biri olmayı istemediğine göre, kimsenin ayakça yapı-sağlık-işleyiş aksaklıkları, insan değerini küçük görme gerekçesi kılınamaz. Mantık açısından da, hak açısından da bu böyledir. Doğuş, kaza, talihsizlik kadar kişinin kendi kendisine dikkatsizliğinden, dalgınlığından, umursamazlığından da meydana gelmiş olsa, ayak özürlülüğü ile insan olma-değeri, hiç de düzorantılı şeyler değildir. Tam tersine, ayaklar kuraldışı görünüm, kırırdanışlar sergilese de, *insanca* bir yaşam sürmeye çabalayan insan, insan-olmanın yüzakıdır. Ayakça özürüne *karşın*, gene de yaşayan kişi, birbakıma, *yaşama* yigididir.

Kuşkusuz son derece zor bir yaşamadır böylesi. Ayaklarından yana zorluk nedir bilmeyen bireyin ayırdına varmadan yapıp ettiği pekçok şey, çeşit çeşit sıkıntılar yığar özürlünün önüne. Birer engel olarak bunların herbiri dinç istenç, özenli yönelim gerektirir özürlüden. Unutmayalım: iki ayağı tıkr tıkr işleyen insanlar için kurulup döşenmiş bir dünya bizimki. Desene, nice irili ufaklı acılara da katlansa, özürlünün kolay kolay üstesinden gelebileceği bir yaşama-dünyası değil dünyamız.

Bundan çıkarmamız gereken sonuç şu: El uzatmak *gerek* ayak özürlüsüne. Kaçınılmaz bir *ödevdir* bu: özü böbürlenmeden, özgeyi kırmadan gerçekleştirilmesi gereken bir *insanlık* görevidir bu. Sağlık, iş, eğitim, eğlence yönünden, aklımızla, bedenimizle, tasarımlarımızla, uygulamalarımızla yeterli bir yardımlaşma

içinde olmalıyız özörlölerle, ayak özörlöleriyle de. Gerçekten, bu bağlamdaki yapıp etmelerimizi, özörlöye “tekyönlö” bir yardım edimi diye yorumlamak yanlıştır. Unutmamamız gereken bir de şu var: yaşamda neler öğrenmeyiz ki özörlöden. Çoğun sıkkın sıkkın süröp giden yaşamın alışılmış yavanlığını gideren öğretmenlerimizdir özörlöler. Kendi ağır varlıklarını taşımadaki çileli sabırlarıyla, bizim çoğun sığ-ğidişli, şımarık özel-öznel yaşamımızda: değişim ışıklı uyarılardır, doğru göstergelerdir, mert yüreklendirmelerdir özentisiz bezentisiz salt varlıklarıyla özörlöler. Yaşamı sevmeyi, güçlüklerden yılmamayı sağlayan içten inandırıcı yardımlardır onlardan bizlere ulaşan, – yeter ki iletileri yerli yerinde algılayalım. Onlarla birlikteliğin kattığı sevinçli-ciddi aydınlıkla ulaşım yolundan işyeri donanımına dek düzenleyeceğimiz yaşamın, kuşkusuz, başka bir anlamı var.

Kendi engelsiz elinden ayağından utanmamak telaşıyla değil, kendine başkalarına sağlayabileceği insan güzelliikleri bakımından, türdeşleriyle yaşamı paylaşmak isteğiyle, değişik oranlarda da olsa, zamanını, becerisini, ürönlönlö, yaratısını, kesesini yetesiye biçimde türdeşlerle, ençok da özörlölerle paylaşmak, doğal gidişli özelliğimiz olsa ne güzel olur! Kime ne sakıncası var bu güzelliğin. Düpedüz doğal bir armağan olmakla kalmamalı, ayrıca bireysel çabaların verimlendiği gür parıltılı bir yaşama gücü, gerçek bir güç kaynağı olmalı bu. Ne güzel şey böyle bir kaynakla beslenmek.

Çalışma, tasarlama, ürönlöler ortaya koyma yönönden, değişik yaşama kesitlerimizde, özörlölösü özörsüzölöyle, ayrıcalıksız hepimizi sarıp sarmalayan bir toplum-költür yaşamı gerek bizlere. Çileleriyle tadiyla, anlamı anlamsızlıklarıyla hep birlikte götüreceğiz insan yaşamımızı. İnsanlar-arası anlayış ve sevgi olmadan gel de kotar bunu. Yalnızca söz düzeyinde bırakınayıp eylemlerle gerçekleştirmek gerekir bunu. Bu doğrultudaki en güvenilir dayanağımızsa tüm çelimsiz yönlerine karşın ortaklaşa varlığımız olan költür, költörlömlö. Yaşamdaki engelci ya da ezici ağırlığını hafifletmek; yaşamın dokusunu ortaklaşa değerlerle bezemek; bunu da, türlü türlü çabalar, yaratılar, becerilerle gerçekleştirmek diye anladığımız költür. Bu költörlö kurup ayakta tutmak, gücömlö yettiğince doruklara ulaştırmak

için tüm bu etkinliklerimizde, daha nice nice ögeyle birlikte özörlöleri de gözden uzak tutmamak zorundayız. Böyle yapmıyorsak, doğrudan doğruya kendimiz sorumluyuz bundan. Bağışlanası şey mi bu sorumluluktan sapmalar?

“Ayak!” “Ayak!” diye diye döndük dolaştık, acınası bitişli bir öykücölüğe mi dayandık sonunda? Hiç sanmıyorum. Özde bir son-nokta konamaz böylesi yazılara. Öyküydü, denemeydi hangisi biter ki, hangisi bitmiştir ki. Dosdoğru acımsı mı, onu da bilemeyiz. Seçiklikle bildiğim şu gene de, ergeç susmadan önce: öykölü öykösüz, denemesiz denemeli bir anlatıya, düşünceye, duyarlığa, seslenişe, ınırıldanmaya dökmedikçe acısı da tatlısı da bir başka oluyor yaşamın, – yazıyla daha bir başka sürdürüp gidiyoruz yaşamı.

Yirmi'den Yirmibir'e

Ben de vardım Yirminci Yüzyılın büyücek bir bölümcüğünde.

Ne ki ama Yirminci Yüzyıl

Evrenin sonsuz önceli-sonralı zamanlarında?

Yitik yüzyıllarla yitik her ben.

Neyin kimden, kimin neden haberi var ki?

Olsa da ne çıkar zaten.

Çekingen çekingen, atak atak yavaştan hızlıya dışavuran bir heyecan sarmakta ortalığı: Yirmibirinci Yüzyıl, Yirmibirinci Yüzyıl... Birtakım düşünceler, izlenceler, dizelgeler, tasarım tasarım, eylem eylem, dağıla dağıla odaklanmakta hep Yirmibirinci Yüzyıl'da. Yakın çevremde, yurtta, yurtötesinde nereye baksam arttıkça artıyor bu yöndeki dalgalanışlar.

Geçen gün bir yakınımдан işittim: Yaşlı ama capcanlı annesi, "Yirmibirinci Yüzyıl'a girilen gece, İstanbul sokakları olağanüstü ışıklarla aydınlatılacak, sokaklardan feneralayları geçecekmiş, en iyi nerden seyredilecekse orda olmak istiyorum!" diye bir istekte bulunmuş. Daha birkaç hafta önceydi, geçen gün yitirdiğimiz hastamızın başında, "O kadar acele etme, hep birlikte Yirmibirinci Yüzyıl'ı kutlayacağız!" sözleriyle birbirimize güç aşılamaya çalışıyorduk.

Dünyanın hemen hemen her yerindeki büyükkent belediyelerinde, Yirmibirinci Yüzyıl'ı karşılama dolayısıyla kapsamlı genelgeler hazırlanıyormuş: hem kamu yapılarına hem özel yapılara ilişkin boya-onarım yönergeleri düzenlenmekteymiş. Hep bu amaçla devlet ile özel kesim işbirliği: Yirmibirinci Yüzyıl'ın

ilk akla gelen gereksimleri için çocuk yuvaları ile okullar, spor alanları, uçak limanları, ağaçlandırma bölgeleri, su göletleri, elektrik üretme fabrikaları içeren çeşit çeşit taslaklar ivedilikle uygulamaya konmakta.

Toplantılarını daha şimdiden sıklaştırmak zorunda kalan uluslararası Yirmibirinci Yüzyıl Kutlama Kuruluşları, şaşırtıcı büyüklükte bütçeler tüketmeye başlamış. Japonlar, Kuzey Pasifik Denizi'nde bir Yirmibirinci Yüzyıl adası var etmeyi ciddi ciddi düşünüyorlarmış. Singapurlu turizm-ticaret birimleri, Yirmibirinci Yüzyıl armağanlarını paketleme kâğıtlarının dağlar gibi biriktiği yerlere çekidüzen vermek amacıyla özel yasalar çıkartılmasını istiyormuş. Yirmibirinci Yüzyıl'dan ötürü işleri çoğalan sanayi casusları, ücret artışında ayak diriyorlarmış. Amerika'nın kuzeyinden başlayıp Avrupa'dan Japonya'ya dek otomobil üreten tüm ülkeler: malzemesi, işleyişi, görünümüyle yepyeni çizimli araçları, günü geldiğinde salıvereceklermiş heryana; daha şimdiden doruklara tırmanmış tasarımların paraca değeri.

Öyle bir yüzyılın eşiğindeyiz ki, barındırmadığımız şey yok bu evrence geniş yüzyıla geçişte özlem özlem. Filmler, anıtlar, kapalıyer baloları, açık hava eğlenceleri, akla hayale gelmedik spor karşılaşmaları – herbiri çapça, nitelikçe geçmişten örnekleri unutturma dileğinde. Kuzey Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki tersaneler, yeni yüzyıla yakışan birbirinden şaşırtıcı donatımda irili ufaklı gemiler, tekneler üretimine vermiş kendini. Fransa'nın o ünlü yiyecek-içecek kesimi, yepyeni etli börekli yemek çeşitleri yaratmaktaymış. Alman pastacıları yüzyıl siparişleri basıncıyla işyerlerini çoktan genişletmiş. İsviçre yeni tatta çikolata türleri tasarlamaktaymış. Türkiye'deki hazır giyim dokuma sanayii, bu kez çağın gerisinde kalmıyoruz inancıyla, fırdolayı yeryüzünden gelen istemleri kapsamlı bir eşyuyumla gerçekleştirmeye yönelmiş. Amerika'nın bazı zenginleri, türü kurumakta olan opera bestecilerine, yeni yüzyıla uygun, paraca sınırsız yüreklendirmeler yağıdırıyor. Bu arada her ülke, karınca kararınca oluşumlarla dans, orkestra, müzikli oyunlar alanında yüzyıl hazırlıklarına hız vermekte.

Bambaşka alanları, bu alanlar arasındaki çapraşık orantıları, gözden yitirmek olmaz ama. Şöyle ki, turizmcilerin, yüzyıl

sonu, yüzyıl başı gezileri yok satadursun, uluslararası kolluk güçleri, Yirmi'den Yirmibir'e yüzyıl geçişi etkinlikleri sırasında doğabilecek uygunsuzlukları, bu arada özellikle zehir alış-verişi ile silahlı saldırıları, ne yapıp edip enaz düzeye indirme hesaplarında kuşkusuz. Sigortalar da, hoşkaçmayabilecek olasılıklara karşı, ödeme paylarını yukarlara itelemekteymiş.

Ayrıca: bilim, sanat, felsefe uzmanları Yirminci Yüzyıl'da gerçekleştirilen katkılar ile Yirmibirinci Yüzyıl'da umut edilenleri kestirmeye yönelik saptama ve önalma çalışmaları sürdürmekte. Gelecek yüzyılı taşıyacak olan bugünün küçücük çocuklarına ilişkin etkenleri de unutmayalım: onların özel armağanlara kavuşması amacıyla büyüklerin nicedir sürdürdüğü beceri ve yaratı çabaları, çok yakında birbirinden güzel oyuncaklara dönüşecektir.

Yirminci Yüzyıl'ın Yirmibirinci Yüzyıl'a aktığı şu dönemde, bir uçtan öbür uca tüm yeryüzü insanların yaşama gündeminde gittikçe belirginlikle öne çıkan bazı şeyleri; deyim yerindeyse, eskisine "Güle güle!" yenisine "Hoşgeldin!" yönelimindeki birçok yüzyıl-devingenlikleri ile somut uğraşları, çekidüzenle derleyip toplama kaygısı gütmenden, şuracıkta aklıma geldiği gibi yansıttım. Bunlardan ancak birtekine değinmekle yetinsek bile, biten bir yüzyıl ile başlayan bir yüzyıla, yapıcı değerce ilişkin bazı önemli ipuçları sağlayabiliriz.

Soru şu: Neden bütün bu devingenlikler? Düşüncelerden çıkan, düşünceler çağıran bir soru bu. Kuşkusuz, sözü edilen devingenlikler pek çeşitli yönler içerir. Tek bir yöne indirgeme sözkonusu olamaz demek ki. Birkaçına değinelim.

Öyle sanıyorum ki, bir oyalama-oyalanına isteği işbaşında. Kimi derin, kimi gelip geçici diye nitelemeye eğilimli olduğum bir cansıkıntısını dışavuran bütün bu yüzyıl-odaklı geliş-gidişlere, yapacak daha iyi birşey bulamayanların, fırsat bu fırsattır gibilerden salgiladığı etkinlikler gözüyle bakılabilir. Çoğun gerçekliğin yansıısı değildir ama bu. Hadi her yıl kısa süre ortalığı saran yılbaşı hazırlığı türünden bir damga vuramayız bunca koşturmaya. Ne de olsa, adı üstünde, bir yüzyıl'da yüz tane yıl var. Buna göre, kat kat yoğunlaşmış bir yılbaşı dönemi diye bir yorum uygun düşmez durumumuza. Dahası, durumu-

muza düpedüz bir alım-satım-eğlence coşkusu diye niteleyip geçemeyiz. Gerçi çeşit çeşit eğlence dernekleri, turizm-ticaret kuruluşları, yazılı-sesli-görüntülü yayın dünyaları, öylesine sımsıkı sarılıyorlar ki yeni yüzyıl etkinliklerine, salt para-pul-eğlence işlerinde apaçık bir canlılık dönemindeyiz bu yüzyıl sonu. Gene de yadsınamayan bir gerçek kuşatıyor baştanbaşa yeryüzünü. Yüzyıl uğurlamaları, yüzyıl karşılamaları, son derece değişik eylemler, üretimler, nesneler, hizmetler gerektirmekte. Buysa, tüm katları, yönleriyle boşzamanları değerlendirmeye; bu arada bol bol eğlence, bol bol alım-satım örgütlerini yakından uğraştırmaya yeter de artar. Öyle ki, önemli bazı yönlerden bu yaşam-kültür kesimlerini aşar da aşar.

Bir özbilinç arayışı işbaşında. Tuhaf bir izlenim uyandıran bu deyimle dikkati çekmeyi dilediğim şu: zaman zaman ardımıza önümüze bakmak, ilginç bir özellik biz insanlarda: durumumuzu çepeçevre görüp anlamak; bireysel toplumsal kişiliğimizi varlıkça değerlendirmek zorunluluğunu duyarız biz. Kimi geçmişte yaptıklarımızı, yapamadıklarımızı anma dolayısıyla; kimi geçmişten kopup geleceğe seğırtme dolayısıyla gündeme gelir yüzyıl yönelişlerimiz. Geçmişten edindiği deneylerin sağladığı atılımla yaşamaya hep yeniden başlamak her zaman heyecanlandırmıştır insanı. İşte bu doğrultuda küçümsenmeyecek güzel bir etkinlik mahmuza olarak: yüzyıl kapanır, yüzyıl açılırken kotarılan düşünceler, eylemler, çabalar bu yönde ne denli yoğunlaşırsa o denli iyidir türünden bir anlayış yaygınlaşır kısa sürede. Büyük bir pekişmeyle günümüz için de geçerlidir bu. Öyle ya, Yirmibirinci Yüzyıl'ın, günü saati gelince Otuzbirinci Yüzyıl'a dayanacağı inancı, bin yıllık bir heyecanı daha birlikte getirmekte. Nice akli hayali gerçekten de yeryerinden oynatırcasına kımıldatan bir artı-heyecan bu.

Bu bildirdiklerim, kuşkusuz, özüme özgü yöneltili, yoğunluk ve yorumla benim için de doğru. Milyarlarca türdeşimle birlikte ben de son kertesine varan Yirminci Yüzyıl'ın bir üyesiyim. "Üye" diyorum, bu yüzyıla dernek gibi birşey gözüyle baktığımdan değil, canlıvarlık olan kişiye, kendime, yüzyılın bir 'parçası' diyemezdin de ondan. Herkesçe bilinen türden bir derneğin üyesi sayılmam hiçbir zaman. Ben gözlerimi dünyaya

açtığımda 25 yılını doldurmuştu yüzyıl. Sayısız geleni gideni, sayısız girdisi çıktısı var. Özde: uzun yaz-boz dalgalanmaları sonucu nerdeyse evrensel uzanımlı bir takvim düzenlenişi “yüzyıl” dediğimiz. İşe yaradığı görüldükçe epeyce alışılmış, zamanla köklü bir tutamağa dönüşmüş. Böylece, pekçok doğa-insan-toplum olayının süregidişi bu ölçekle, bu takvimle ortaklaşa anlamlı bir oyluma büründürülmüştür. İşte ben de, başka türlü olabilir mi hiç, bu “takvimle” ölçüp biçiyorum başımdan geçenleri; bu takvimle çekidüzen veriyorum kendime.

Böylesi bir çerçevede, şimdilik durumum şöyle: Yirminci Yüzyıl’dan Yirmibirinci Yüzyıl’a geçmek üzere olan biriyim ben de, milyarlarca türdeşimle birlikte. Keşke bu gerçekleşse, diyorum kendi kendime.

Şu yüzyıl sonu neler yok ki yaşamdan payıma düşen kişisel uzay-zaman kesitinde. Herşeydenönce değişik titizlikte, değişik büyüklükte, değişik saydamlıkta sonsuz bir ses uğultusu. Anlamlı anlamsız yığın yığın sözler, sözümsü şeyler bunlar, kimi de tektek sözler...

Özdilimde “Yirminci Yüzyıl” diye adlandırdığım bu yüzyılın ilk çeyreği devrilirken soluk alıp vermeye başladığım günden beri hep bu yüzyılın içinden gelen, bu yüzyılın içine düşen uyarılar ortamında yuvarlanıp gidiyorum. Hep bu yüzyılın çeşit çeşit öğeleri: gözlerimde, kulaklarımda, ellerimde, her yanıyla bedenimde. Birbakıma, ilkin, algılamadan algıladıklarım; daha sonra, gelişmem doğrultusunda anlamlandırmaya başladıklarım; daha sonra da doğamla çevremle ortaklaşalıkta anlamca paylaştığım, doğamı çevremi biçimlendirdiğim öğeler bunlar. Bütün bu anlam-oluşlar ve anlam-verişlerle özümseyip kurageldiğim bir varlığım, bir ben’im, ne denli varlık’sam, ne denli ben’sem o kadar kuşkusuz.

Kulaklarımda, dedim de, – şimdi uzaklıklardan bile gözlemlediğimde, yüzyıldan pekçok şey orda: Anne, baba, attâ, Atatürk, Atatürk’ün ölümü, Hitler, Mussolini, Stalin, Çörçil, ekmek karnesi, İsmet Paşa, İspanya iç savaşları, İkinci Dünya Savaşı, “Paris düştü!”, Postdam, Hiroşima, “Paris kurtuldu!”, Roma, açık başkent, Birleşmiş Milletler, NATO, Marshal Planı, antibiyotik, Kore, Avrupa, Soğuk Savaş, Amerika, Avrupa

Topluluğu, Bip bip bip – Sputnik, Ay'da yürüyüş, kalp aktarımı, transistör, bilgisayar, lazer, Einstein, Picasso, Charli Chaplin, Bergson, Sartre, Camus, Wittgenstein, demokrasi, kalkınma, dışyardım, enflasyon, halk türküleri, saksofon, keman, sine-malar, kitapların sesleri, çocuk sesleri, şiddet sesleri, acı sesleri, sevgi sesleri, sevgiler, sevgiler...

Yalnız kulaklar mı, bedenimiz de: yalnızca kulaklardan ak-mıyor yüzyıl içimize, yalnızca kulaklarımızla iletişimde değiliz yüzyılımızla. Bağrıyla, ötesiyle, çevresiyle, uzaklarıyla bir bütün bedenimiz, kendisiyle birlikte, dünyayla birlikte. Ayrıca: beden ile dünyanın her ögesi, her parçası, görünür görünmez, binbir işlevle birbirine bağlı. Demek ki, yalnız işitmelerle değil, bilin-cine vardığım varmadığım görmeler, dokunmalar, düşünme-ler, sezgiler, bilgiler, öğrenmelerle de: kimi yalın kimi dolanık algılamalarla, bu algılamalardan hız alan tasarımlarla, tektek anlam-anlamsızlık tasarımlarıyla, böylesi tasarım salkımlarıyla sürdürürüm yaşamımı, herşeyimi.

Bir-iki karışık bir canlı-varlık olarak ortaya çıktığımda, şu koskoca dünyanın kıyıbucağında ancak birkaç kişinin koruyup kollamasıyla canlılığımı sürdürebildiğimde, Türkiye Cumhuriyeti adında bir devlet, devlet olarak ilk serpişlerini düzenliyor-du. Bu devlet umutla, istekle atılımlar gerçekleştirirken okula seğırtiyorum ben de. Sezebildiğimce: geçmişin nice çıkışlarını izleyen parlak-soluk tarihsel inişlerinden sonra, halk, herkes, her örgüt, olanca gücüyle kendi yağıyla kavrulmakta. Çalışma büyük erdem; savurganlık yok. Haftalığım yüzpara. (Şimdi bu paranın milyon katı yere düşse, belki eğilip alma zahmetine kat-lanmaz kimsecik.) Evde soba, üstünde kalaylı tencere: öğleyin bulgur, akşam çorbasından sonra boza. Gaz lambası yakıyoruz. Pazar kurulan günler atarabasıyla kavun karpuz alıyoruz eve. Dipteki odanın yüklüğü çinko kaplı; maşrapa maşrapa suyla yıkıyoruz. Birkez İstanbul'dan Ankara'ya gitmem gerekti, hızlı trenle 15 saatte aldık yolu; ama ne yolculuk, başımızı pence-renden uzatır uzatmaz, gözler dumandan cayır cayır yanmakta.

Durdum... Kendimden tutturmuş gidiyorum. Hani, güle güle dediğim yüzyılımdan sözedecektim. Etmiyor muyum, ediyorum. İçindeyim, hep içinde. Hangimiz değiliz ki. Başka

türlü olabilir mi zaten. Yüzyılımı anlatıyorum, bir noktacığımı olsam, yüzyılım, yüzyılımız. Ne yaparsak yapalım, neyin sözünü edersek edelim, şöyle ya da böyle soluğumuzla, sözlerimizle, eylemlerimizle kaçınılmazlık gereği; yüzyılımızın içindeyiz hepimiz. Varolduğumuz uzay-zaman kesitinin sözünü etmekteyiz, bu kesitse yüzyılımızın bir kesiti.

Yüzyılımın içindeyim, yüzyılımı içten yaşamaktayım, başka bir yaşayış olanağım yok, – mantık-gerçeklik zorunluluğu bu böyle. Yüzyılım, ötelerde bir nesne değil ki, ona yaklaşmayı deneyeyim. Nereye yönelirsem yöneleyim, yönelme-ortamın benim. Gerçi milyarlarca çağdaşım da bu yüzyılın ortamında, gene de herbirimiz, birbakıma hep ‘aynı’ yüzyılda, kendimize özgü bir yüzyıl-ortamındayız. Sayısız insan-ortamları barındırır her yüzyıl. Birdeyime: milyarlarca yüzyıl eder bu. Milyarlarca yirminci yüzyıl mı var yani? Hem var hem yok. Var’ı az çok belli de, yok’u şöylebir ‘yok’: biz herbirimiz bir noktacık olarak, biz herbirimiz bir dünya olarak, biz herbirimiz gücümüzce, talihi-mizce yaşıyoruz yüzyılımızda yüzyılımızı.

İşte bu anlam-önem bağlamında, özel yaşam başlangıçlarıma bakınca gördüğüm işittiğim bazı izlenimler, kişisel bir biçimlenişe bürünüyor Yirminci Yüzyıl’ın şu son bölümcüğünde. O derme-çatma saç soba nerde şimdi: Asya bozkırlarından görünür görünmez binbir işlemle odama varan doğalgazla ısınıyoruz konu komşu. Kapının önüne çekmiş yanımızdaki ısıllı işyeri parmak ağızlatan kuyruklu otosunu. Pencereimin dışında orman gibi uzanan kentse, birkaç yüzbin kişiyi geçmiyordu ben doğduğumda, şimdiye 10 milyonun epeyce üstünde. Adını sanını yadırgadığım, nice yöreler çevremde. Eskiden tanıdık-tı herşey bu kentte. Dolayım bakıyorum da: çocukluğumda sırta geçirilen tersyüz edilmiş giysilere rastlanmıyor artık; ara ara, bulamazsın ayakkabıya pençe vuran bir eskici. Şimdilerde çöplüğe atılan eşyayı, sıra sıra dükkânlardan sağlardık bir zamanlar. 50-60 yıl önceleri, aklımıza hayalimize getiremediğimiz cansıkıntısı, şiddet, korku, tutku, eğlence kolgeziyor heryanda.

Tuhaf mı tuhaf bir durum benimki: Yirminci Yüzyıl’da geçen bunca yaşa karşın, ne nedir, ne değildir bilmiyorum. Ya da şöyle: “Biliyorum” derken “bilmiyorum” demek geliyor içimden;

“bilmiyorum” demeye davranırken de tersini demek eğilimine kapılıyorum.

Hemen hemen hiçbirşeyin ayırında değilken, gözümü bu dünyaya açar açmaz, kendimi içinde bulduğum o çok gerilerdeki ilk davranışımıyla birlikte, payıma düşen oranda gerçekleşen bir gelişmeyle, yüzyılımla birlikte dürüldüm yüzyılımın şimdiki şimdisine, kendi şimdi’me dek.

İnsan ne ki, yüzyılın içine doğuyor birdeyişle. Kişinin tüm yaşamı karşılaşma. Yaşam, birbakıma: kişi-yüzyıl karşılaşması: Büyüğü küçüğüyle, eskisi yenisiyle, önemlisi önemsiziyle, ayık kavrayışlısıyla, uyurgezeriyle, içe işleyeni, yalayıp geçeniyle tüm bireysel karşılaşmalarımızda, tüm toplumsal karşılaşmalarımızda kendimiz yaşarken, kendimizi yaşarken, yüzyılı yaşıyoruz, yüzyılımızı yaşıyoruz herbirimiz. Gene de herkesin karşılaşmaları kendisinin.

Benimkilerse – hangilerini dilegetireyim, hangisinden başlayayım? Kulaklarım: gürültü, patırtı, mırıltı, sessizlik; gözlerim: renkler, oylumlar, uzanışlar, kesişmeler. Yaşam bu: neresine elatsan kargaşa, kargaşalık. Belirli bir dizgesi, dizelgesi olur mu hiç karşılaşmaların. Bir-iki yöreden gönlüme-aklıma dolanan rasgele birkaç dikkatle yetinebilirim sanıyorum.

Zamanca düzenini şaşırsam da, oluşça ağırlığıyla önce’yi tam önceye, sonra’yı tastamam sonraya yerleştiremesem de: köyde köyde derken kentlerde kentlerde buldum kendimi; Marmara yöresinden Anadolu’nun bozkırlarına, Batı kıyılarına, Avrupa’nın kuzey ovalarından güneydeki denizlerin kıyılarına seyrek seyrek sık sık yayılan yayılan köylerde kentlerde buldum kendimi, oralarda buluştum yüzyılımla. Gündüzler: gündüzün her dilimiyle evlerdeyim, sokaklardayım, kapalı yerlerde, açık alanlarda, kahvelerde, lokantalaradayım. Geceler: gecenin değişik bölümlerinde, ıslıklı ışıksız alacakaranlık, karanlıklar. Yeraltına oyuk geçitlerde dükkânlar, kitapçılar... Trenlerdeyim, kayıyorum demirden yollarda, bir başka sesli, bir başka insanlı istasyonlardan istasyonlara. Kimi birden yitiklere karışveri-yorum, kimi merdivenlerden ine çıkı, aktarmadan aktarmaya

koşuşturmaktayım. Sokakların konumuna, mevsimine, gününe, saatine uygun zorunlu-rastlantısal kalabalıklarda az yuvarlanıp gitmedim. Camedânlar, yüzler, ayaklar duraklatıp düşündürür insanı, dar şirin yollarda, genişçe az temiz sokaklarda. Tam ayaktopu oynayasın gelen caddelerde yapayalnız gidip geliyor-sun. Bazı müzelerdeki resimleri, yontuları içime kazıyınca de-
 özümstedim, tatlandığım kaynaklar herbiri. Çok kişinin kutsal bildiği tapınaklara girdim çıktım, özüme saygıyı silkeleyip at-
 maksızın. Toplantı yerlerinde çoğun susup dinledim; söz bana düşünce, bazan, konuştum. Ucuzundan azıcık pahalısına otel odalarında konakladım. İster gözde olsun, ister bir köşeciğe sıkışıp kalsın, kentlerin halk bahçeleri; havuzuyla, yeşili sarısıyla, patikaları, oturma olanaklarıyla epeyce kazındı içime.

Tükenesi şey mi yaşam öğelerinin sayımı: sen bitersin, onlar bitmez. Bir-iki dokunuşla yetinmek senin yazgın. Şöyle bir yansıttığın: *senin yaşamın*, – hem *senin*, hem *yaşadığın yüzyılın* yaşamı. Birbakıma, *hem sen sensin yaşamınla*, *hem birçok kişiyle* paylaştığın yüzyılınsın sen, yüzyılındasın, yüzyılın sende.

Doğumdan ölüme bireylerin içiçe edimleri, dizi dizi kuşaklar boyunca yüzyılı kapladığına göre, o bireylerden biri olarak ben de salt edilgin bir yaşam, üstünden nice olayların akıp gittiği bir yaşam değilim. Oturduğun yerde otur, durduğun yerde dur, önüne çıkanlarla karşılaş – işte böylesi birşey. Yüzyıldan payıma düşenin azçok doldurduğu boş bir kap gözüyle bakamam kendime. Dışında olup bitenleri düpedüz algılamam bile bir etkenlik: dikkat, seçme, süzme, değerlendirme getirmekte çünkü; edilgenlik mi bunlar. Bırakın ki, sürekli birşeyler yapıp eden, hep işe uğraşa yönelik bir kıvılcıkta içindeyim. En gevşek anlarında bile, tatlı-yumuşak gidişlerinde bile edimsel bir gerginlik yaşamım. *Eylemli bir canlı-varlığım*. Nerdeyse gereksiz yinelemeli bir niteleme bu; öyle ya, eylemsiz canlı tasarlanamaz; eylemsizlik cansızlık, cansızlık eylemsizliktir çünkü. Ne zaman kendime bükülsem: birşeyler *yapan* bir *canlı-varlığım*. Belirgin olsa da olmasa da, dilediğimi gerçekleştirsem de gerçekleştirsem de, başkalarının gözünde başarılı sayılsam da sayılmasam da, beni çevreleyen kurallar ağının hakkını versem de vermesem de bu böyle. Nasıl bir “böyle” yani: benim kendimle ilgili, bir-

deyime kendimden fıskıran ama yüzyıl ortamında, yüzyıldan yüzyıla etkileşim ve iletişimle öz ve biçim kazanan bir eylemlilik kaynağıyım, eylemlilik kaynayan bir odağım. Yineleme gibi görünse bile altını çizeceğim: Ne zaman kendi kendime, ne tür şey bu benim yaşamım, ne tür şey biz insanların yaşamı, diye sorsam, azıcık deşince yanıtlım hep şu: Benimki, bizimki, yüzyıla bağımlı bir yaşam, yüzyıl çerçevesinde, yüzyıl'da, yüzyıl'la bir yaşam. Azçok görebildiğimizce: yaşam deyince, herbirimiz yüzyılımızın *ufku içinde* dönüyor.

Kendi adıma konuştuğumda: yüzyılıma eyleyişlerime tutuna tutuna epeyce yolalmış bulunuyorum yüzyılımda. O zaman da kendi kendime şöyle bir soru sormadan edemiyorum: Neler yaptım yüzyılımda? Katkı türünden bir parlaklıktan söz etmiyorum; yüzyılıma sözümona getirdiklerime ilişkin bir böbürlenme aracı değil bu soru. Tam tersine: sınırlı yaşayışlı biri, özüne yapışık sınırları herkesten iyi kendisi bilip gören biri olmalıdır. Tüm çelimsizliğimle sorumu soruyorum kendi kendime. Yanlış anlaşılmayacağı umuduyla kendimden kendime bir soru bu. Hani onyıllar öncesinde, yüksekçe bir ağaçtan sırtüstü yere düşerken gözlerimin önünde ışıktan hızla gelip geçen bir ölüm-dirim şimşegiyle, "neler-yapmadım-ki-ben" kıvamında bir doluluk, bomboş boşluğa bir süzülüş, tıkabasa soluksuzluk havasında, ünlemliler-sorulu, sorulu-ünlemliler anlatılmaz birşeyler yaşamıştım, işte şimdi ona hem-benzeyen-hem benzemeyen iklimli bir soru soruyorum kendi kendime: Neler yaptım ben?

Ne yapmadım ki ben: neler yaptıysam yaptım; peki, neler yaptım ben? Neler de neler...

Delilik ama şöyle bir toplamaya kalksam: sayısını, içeriğini bilemediğim nice yemekler yedim günde kaç övün. Otlar, etler, tatlılar, hamur işleri. Biryandan da cana can katmak üzere yeraltından kaynayan anlatılmaz tatta sular içtim. Özce Güneş'ten kopup geldiğine inandığım, ne ekmekler armağan ettim ağzımdan mideme. Renk renk, lokma lokma, dilim dilim, gıdım gıdım sunular, yüzyılın sunuları bütün bunlar. Yüzyılın akli, becerisi, beğenisiyle donanmış, yerine göre yalın, yerine göre görkemli sofralar; seyrek de olsa, göz kamaştıran şölen-

lerden payıma düşeni aldım. Yüzyılım büyüttü beni: etimde, kemiğimde, kursağımda yüzyılım var.

Geceleri birbirini andıran andırmayan yataklarda yattım: yüzyıl serdi hepsini, yastığı, örtüsü, yorganiyla. Yorgun, hafif, öfkeli, düşlü, uykulu, hasta, dinç döşekler... Buz gibi, yapayalnız, birlikte, sımsıcak, serin serin, kıpır kıpır, derin derin ufuklara uzandım yüzyılımın yatacıklarında. Tanıdıklarımın, yakınların, sevdiklerimin cenazeleri kaldırılırken ben de vardım bazan, özellikle eskiden. Gidenin indirildiği yere son toprak serpildikten sonra tek başıyaydım hep, biryandan kalabalıklaşan yüzyılımızın içinde.

Hastanelere gittim, geçmiş olsuna. Hastanelerde yattım uzun uzun, kimbilir kaç kez. Ne talihsizlik, kesildim biçildim yüzyılımın birbakıma teknik özeti durumundaki hastanelerinde. Talihliyim gene de, yüzyılımın geliştirdiği becerilerle ayaktaayım şimdi dışarda.

Kimi yoran üzen, kimi hafifletip sevindiren binbir kıpırtısıyla günübirlik yaşama etkenliklerine girdim çıktım; bazan göklere yücelten, bazan yerin dibine batıran sevgi oylumlarına daldım; birbirinden başka görkemli öğrenme kesimlerinde çeşit çeşit uğraşlara dolandım. Aradabir “Ne boşuna yüklenişlerdi bütün bunlar!” desem de, çoğun, çağımın bana hazırladığı oyalanışlardı, tatlanışlardı bütün bunlar. Yaşamım benim bu uğraşlar; her uğraşın ortasında hep ben kendim vardım, ama yüzyılımın da uğraşlarıydı bütün bunlar. Tüm seçeneklerim, olanaklarımla, tüm yapabilirliklerim, yapamayışlarımla bir yerlerindeyim yüzyılımın, her uğraşımla, yüzyılımın kimi şu kimi bu kıyıbucağına yapışmış biriyim. Gerekliklik, çekicilik diye ne varsa uğraşımda, orda kendimce bir rol oynamaktayım; ama önem-anlam n’olursa olsun, çoğun, yüzyılımdan bana yönelen uğraşların beni sarıp sarmalaması bunlar. Neye girişirsem girişeyim: işbaşındaki beğeni, yöntem, anlam, yönelim, değer hep yüzyılımın damgasını taşımakta.

Yüzyılımın biçimlediği, dolayısıyla da yüzyılımı biçimleyen okullarda, üniversitelerde geçti yaşamım. Uzun kazılara ne gerek, belleğimde şöyle bir gezineyim, ders odaları, toplantı odaları, kitaplıklar, dizi dizi içimde, – yüzyılımdan bölmeler, yüzyılımın bölümleri herbiri.

Yazı-çizi, ayırdına vardığım çocukluğumdan beri, yapıp ettiğim pekçokşeyimi devşirdiğim bir etkenlik, okuma-yazma, düşünüp araştırma. Zamanla öylesine kavradı ki beni bu etkenlik, her yapıp ettiğimi vazgeçilmezlikle belirledi. Tasarımlar, kuramlar, uyduruklar, yönelişler, sevgiler, saygılar, kuşkular, hayranlıklar, daha da nice nice şeyler diye yaşadığım yazılar çiziler, – hepsini, hepsini somut sesler, soyut seslenimler, diye algılıyorum; doğrudan doğruya yüzyılının insanlarından gelmesede de, önceki yüzyıllardan yüzyılıma düşen izler bunlar türdeşlerimden bizlere, birdeyime, özellikle bana, kendime bir ileti hepsi. Böylece, beni ben yapan en etkin yaşama odağımı, kendime özgü yüzyılının aracılığıyla yaşamaktayım. Beni işleyen ne varsa herşey, birbakıma, çağımın süzgecinden geçerek beni işlemekte. Şöyle ya da böyle, yüzyılının haberi olmayan hiçbir yaratıdan, düşünmeden haberim olması söz konusu değil. Sonradan, ola ki, ben im işleyişlerim de bazı katkılarımlar sağlayabilir yüzyılıma!

Birdeyime, yüzyılıma özgü rastlantıların, seçimlerin, önerilerin, yazısal-düşünsel serpintileriyle beslenmekteyim. Böylece, olanca kıvrımlarıyla düşünce-yazın yaşantım, temelde, yüzyılının bir armağanı. Daha doğrusu: yaşamanın ağırlığını oluşturan yazın-düşünce dünyam, olanca tadı sorumluluğuyla omuzlarımda; yazarlığım, çekimleri zorlamalarıyla yüzyılımla ortaklaşağıma dayanmakta. Bu bağlamda, yazarlar-düşünürler genelde unutsa da, seve seve altını çizmeyi ödev bildiğim bir gerçekliği anmadan geçemem burda: Konuşmamı yazmamı, yüzyılının damgasına bürünmüş bir geçmiş gömüsüne; yazı-düşünce yaylalarındaki soluk alış-verişleri yüzyılıma yansıyan yazı-düşünce akrabalarımın zenginliğine borçluyum.

Yazar olarak, yüzyılın olmadan yokum ben. Bir yazgı alanı bana yüzyılım: ben de hep bu yazgıda yer değiştiriyorum. Yazısal etkenliklerim: yüzyılının içindeki kımıldanışlarım. Kişisel diyebileceğim ilerleyişlerim, yeryer kendime açtığım patikalarda yürüsem bile, yüzyılının etkenlikleri. “Kültürüm” diye gönendiğim ne varsa herşey: çağımda özellenen engin kültür varlığından, gücüm yettiğince özömsediğim kırıntılar. Bu süreçte bol bol çarpıtmalara düşsem de, bu arada bazı yorumlarla değerlerle yazı-düşünce ortamını kutlulandırsam da,

yüzyıl kültürünün bir kesimciği, yüzyıl kültürünün kişisel bir parçacığı “benim kültürüm” diye nicelendirdiğim yazı-düşünce varlık dayanağı.

Onyıllardan beri, yaşamının zaman-uzay oylumunu en çok kapsayıp belirleyen şeyler, gerçekte yüzyılıma özgü nesneler, ürünler, başarılar. Sinema, uçak, televizyon, otomobil, faks, bilgisayar, daha nice nice iletişim, ulaşım yönünden, sanat yönünden, sağlık yönünden günlük yaşamı derinden biçimleyen pekçok araçlarla sıkı bir bağlılık içinde yaşayıp gidiyorum ben de herkes gibi. Hız yavaşlık, güvenlik güvensizlik, düzen dağınıklık, sağınlık yönünden, yaşayışımı kimi ayakta tutan kimi sarsan önemli donatımlarım, hiç kuşkusuz, varettikleri değerler, anlamlar, ilişkiler eşliğinde biçimce içerikçe ağırlığı olan öge tüm-yaşama-öğelerim, – hepsi hepsi yüzyılının öğeleri.

Durum apaçık: Yirminci Yüzyıl’dan önceki bir zamanda yaşasaydım şimdi yapıp ettiğim pekçok şeyi yapmayacaktım, şimdi neysem o olmayacaktım. Varoluş-gereklerimi Yirminci Yüzyıl’dan buyana devşirmekteyim, – bunlar benim özüm, varlığım. Yeyip içmem, algım, bilgim, duygum, yer değiştirmem, – yaşamı *benim* yaşamım kılan daha da pekçok önemli şeyler, onsuz-olunmaz nice şey: hepsi hepsi Yirminci Yüzyıl. Gerçeklikçe, önem-anlamca, yoğunlukça bambaşka olup bitecekti herşey, herşeyim, yüzyılım olmasaydı Yirminci Yüzyıl. Varlık-olanakları neyse, insan odur. Herbiri yüzyılca kotarılmış *yaşama-olanakları* bunlar. Herşeyimle ben de böylesi bir alanda dönenmekteyim, – sağlık durumlarımla, konuşup düşünmemle, yönelip uğraşmamla. Tasarılarımla, özelemlerimle, çoğun bilgi-teknik amaçlarımla, araçlarımla, değer-değersizlik-yapımı oluşturan niteliklerimle, doğal-kişisel-toplumsal yaşama-gerçekliğimle Yirminci Yüzyıl ortamında varım.

Bir heyecan, bir heyecan. Bedence yaradılışım, kişisel eğitimim, öznel meraklarım, dıştan kopan birçok etkinin birbirinden ayrılmazcasına kaynaşıp yoğrulduğu bir yolgeçen hanı. Kepçe kaşık akıyor içime yüzyılım. Bu akışta herkes gibiyim ben de. Nelerin, nerden, nasıl geldiğini tam ayırte demesem de, çeşitli

düzeylerde birtakım devingenlikler çorbasıyım. Kendim-ile-yüzyılımın, diye nitelendirebileceğimiz öğelerin bir çorbasıyız herbirimiz, bir yüzyıl-çorbası, herkes özüne özgü kıvamda bir yüzyıl-çorbası. Başka bir benzetiş deneyerek durumumu şöyle saptayabilirim: Ben yüzyılımın içindeyken – hiç dışında olabilir miyim zaten – içimde yüzyılım: hızlı yavaş gel-gitler, artan azalan basınçlar, – gene de bir dengeleniş.

Kıpır kıpır bir kişi-yüzyıl konumuyum. Yaşıyorum. Şaşırtmalara karşı alışılmış bir yaşam, gergin mi gergin, gevşek mi gevşek. Gerginlik: büyük ölçüde, yüzyılımın basıncından ileri geliyor. Gevşeklik: bu basıncı kendime uygulama girişimlerimin bileşkesi. Gerilimli-esnek bir varoluş karmasıyım.

Böylesi bir kendim'de bol bol yanlış-anlamaya elverişli görünümse, yüzyılımdan özümde aktarımların tümünün tek bir niteliklemeyle adlandırılmayacağı gerçeğidir. Yüzyılımdan gelen herşeye olumlu gözüyle bakamam. Dilemediğim, istemediğim birtakım yüzyıl etkileri de geliyor bana. Genelde, kötü öğeler, yüzyılın kötü yanları; yüzyıldaki *kötülükler* diye adlandırıyoruz bu etkin gerçekleri. Bana bağlı şeyler değil bunlar, yüzyıla yapışık oylumlar. Yüzyılımı, görmek istediğim doğrultudaki bir çarpıklıkla değil de olduğu gibi düpedüz bir nesnellikle algılayacaksam, ozaman yüzyılımın gerçekliğindeki olumsuzlukları yok sayamam. Ne ki, kapılarımı tümünden yüzyılıma kapayamadığıma göre, özüm için bazı seçimlere gücüm yetse bile, olanca kırı pasıyla yüzyılımın etkisindeyim. Kişi olarak yüzüm kızarsa bile, keşke-böyle-şeyler-olmasaydı kipinden bir dilekle yaklaşısam bile, olumsuz çizgileriyle yüzyılımla birlikteyim.

Şimdi yüzyılımın olumsuzluklarını, dolayısıyla beğenmediğim yönlerini birbirsayıp dökmeye kalkışacak değilim. Geniş ölçekli olumsuzluklardan birkaçını anmadan geçemeyeceğim gene de. Nedenine niçinine uzun uzun dokunamasam da, sağında solunda uzun uzun gezinemesem bile yararına inandığım bir işlem bu. Herbiri varlığını inciten, yüzyıl anlayışımı inciten, buyüzden de karşı olduğum birtakım gerçeklikler bunlar; parmak basmak zorundayım öyleyse.

Yüzyılım adına hep utandığım kötü bir gerçeklik, yüzyılımın adını tümünden kötüye çıkaran korkunç bir kötülük var:

Soykırımlar, toplu öldürmeler bunlar. Ne yazık ki, bu konuda eşi benzeri yok Yirminci Yüzyıl'ın. Ay iriliğinde bir kor parçası gökten dünyanın üstüne düşercesine bir 'varlık yakma' olayı bu. Milyonlarca insan, hesaplara göre enazından 100 milyonu aşkın insan öldürmüş çağdaşlarım. Salt kendilerinden saymadıkları için, aşağısaydıkları için, tiksindikleri için, yaşama-alanlarını daralttıkları gerekçesiyle, 'insan' olmadıklarını ileri sürerek, elden geldiğince çok insan öldürmeye canla başla sarılmış Yirminci Yüzyıl. Savaş bahanesiyle önce açıktan açığa küçültülen milyonlarca insan, sonra binbir ustalıkla ortadan kaldırılmış. Tarihteki kötünün kötüsü benzerlerini kat kat aşan işkenceler, şiddetler, sömürüler kolgezmiştir yüzyılımızda. Üstüne üstlük az sayıda kişinin, tek tek kişilerin işi değil hiçbiri. Örgütler, kurumlar, büyücek halk kesimleri, sözümona "devlet" birimleri, iyiden iyiye katılmış ya da ortaklık etmiştir bu eylemlere. Eylemli-eylemsiz, sanık-tanık durumunda pekçok kişinin rol oynadığı bir aşağılıklar cehennemidir yüzyılımız. Tarihi ne denli eşersek eşeleyelim, böylesi azgın bir yüzyıl bulunmaz.

Bütün bunların "uygunsuz" sözler olduğunu biliyorum. "Uygunsuz", – öyle ya, bu sözlerin betimlemeye çalıştığı (sanki düşsel) dünyayı yansıtabilecek anlatımlar henüz bulunmadı. En korkunç hayal uyduruklarını bile aşan bir dünya-kesimi yüzyılımızın bu toplu yoketme dönemleri. Bu uzun mu uzun dönemleri insanlıktan çıkaran Öldürme Merkezlerinin bir saatini bile, tek bir insanın, ister öldürülen ister öldüren olsun tek bir insanın tek bir saatini bile gözönüne getirme olanağından beri mi beri alışageldiğimiz dil-ufkumuz.

Diyelim ki, akıllara sığası durum değil ama, beni de alıp götürdüler, ben de *ordayım*. Daha ilk adımı attığım an, hayvan taşımaya bile yeltenmediğimiz trenlerde günlerce süren bir aktarımdan sonra telörgülerden içeri iteleniyoruz işte. Türdeşlerimizin nerdeyse yarısı, bu istasyonu göremeden karkış yollarında kırıldı gitti. Daha ilk adımı attığım an, n'olup bittiğini anlamadan, çırılçıplak sürüldüğümüz gaz-odalarında sabuna dönüştürüldü bile yarımız. Şöyle bir yüzüme bakıp, (talih bu ya, ama ne 'talih') o son derece modern elektrik donatımlı odalara sürmediler, diyelim; hadi, beni göndermediler,

diyelim. İki aydır, tıkiş tıkiş bu barakada yaşıyoruz, ne denli “yaşamak” denirse buna kuşkusuz. Gece, nicelerin nicesi açlıktan guruldayan karınla, birkaç kez cırılçıplak dışardaki o kokulu yerlere taşındım durdum. Şimdi de, ayağıma vurmasını diye çalma çaputlarla pekiştirdiğim yırtık pabuçlarımla, sabah ayazında, titreye titreye saniyeleri sayıyorum, sabah sayımı var önümde; sağ çıkarsam kazma sallayacağım akşama dek donmuş toprağa. – Kesiyorum, abuk-sabuk bir konuşma bu. Düpedüz yaşıantımın somutluğundan uzak sözcükler... – hiç, anlatılmaz gerçekliğin yanında hiç mi hiç!

Yüzyılımı çarpıtmak yakışmaz ama. Başka bir yönüyle yüzyılım, ola ki özüne yapışık “olumsuzluklara” tepkiyle, insan hakları bakımından *pekçok güzel çabalar* sergilemekte; bu arada bazı başarılarla da erişmiş bulunmakta, ona ne kuşku. Zaman zaman bu doğrultuda dünyanın bazı köşelerinde akıl, para, emek esirgenmediğini gözlemleyince, insanlık adına göğsüm kabarıyor.

İnsanı insan kılan eğitime duyarsız bir yüzyıl değil bizimki. İnsanın insanca yetişimine katkılı olmak isteyen bir yüzyıl, “kötü” bir yüzyıl diye nitelenemez. Siyah beyaz, kadın erkek, yoksul varlıklı, çocuk yaşlı, bildik yabancı – hiçbir ayrıcalık gütmeden insanı, özüne yaraşan biçimde güzel değerlerle bezemeye yönelik bir yüzyıl olmaya doğru çabaları var yüzyılımın. Ne yazık ki, bu bakımdan iyi yönünün kötü yönüne baskın çıktığını izleme mutluluğundan yoksunuz henüz. Gönüm de kafam da bu iyi yönde hep, olabildiğince katkım da; özümü kandırmıyorsam, her denemem gücüm yettiğince bir katkı bu katkıya. – Gel gör ki bitiyor yüzyıl. Kısa geldi bu güzel uğraşlara.

Yüzyılımızın göze batan en olumsuz özelliklerinden biri, doğa ile ilişkilerimizin, ayırdına varma uyanıklığı gösterdiğimizde, gittikçedaha çok canımızı sıkması. Doğayı hor kullanmada yüzyılımızın üstüne yok. İlkın pek ayırdına varmadan, aldırıışsızca tırmandırarak sürdürdük bu kötü gidişi. Birdeyime, doğaya, sağılacak inek gözüyle bakıyor yüzyılımız. Bize de zorunlukla bunun karşılığını ödeyip başa gelenlere katlanmaktan başka yapacak birşey kalmıyor. Şöyle bir duygudayız: bastığı toprağı, soluduğı havayı, içtiğı suyu tanınmaz nitelik düşümlerine uğrattı bu yüzyıl

insanları; uzağı yakınıyla çevreyi bozdu, yaktı, yaktı sorumsuzca elatınakla, çöple, atıkla, ışıla. Kendi eliyle ağıladı özkaynaklarını, ağılamayı sürdürüyor da. Önceleri “Birşey olmaz!” masallarıyla özünü kandıra kandıra toprağı boğdu, havayı kirletti, beyazı kararttı, yeşili kuruttu; sonra, “N’apsam da yaralarımı sarsam!” diye çırpınmaya başladı birkaç onyıldır.

Başka neyle olacak, kendi ürettiğimiz boş hayallerin çekimiy-le, açgözlülüğümüz, akılsızlığımız yüzünden nice özlü bitkisi canlısıyla şu güzelim gezegenimizin içine ettik, ediyoruz da. Çok emek, çok zaman gerek onarmak için, – yoksa, gitti gider mi bir daha geri gelinemecesine. Neyse ki doğayı, dolayısıyla da canını kurtarmaya koyuldu yüzyıl şimdilerde. Hiçbir yüzyılda bizdeki çevre-bilincine rastlayamayız. Övünce değer bu. Bazı şeyler kafaya dank ettikten sonra davranmak da güzel birşey. İş işten geçmemiştir, doğrultusundaki dileklerimizin doğru çıktığını bir görsek! Ne yazık ki, bu biten yüzyılda yaşanacak bir mutluluk değil bu. Öyle görünüyor ki, gelecek yüzyılda yaşayacak türdeşler, belki daha sonrakiler, yaşayabilme talihleri varsa kuşkusuz, böylesi bir mutlu ortamın güvenilir ilk belirtilerini görebilirler – o da belki; belki.

Yüzyılımızın gerçekliğinde savaşlar da var: sayısız yıkımlar. Kimsenin unutamayacağı savaşlar. Sözcüğün en yakışıksız anlamıyla yabanıl insanların oluşturduğu yüzyılımıza özgü savaşlar. Kendisini “ileri” değerlerle sözümona bezeyip “çağdaş” diye nitelediğimizi sanıyorsak da, n’etsek çirkin yüzümüzü örtmeyiz. Çeteleyi tutanlar doğru sayıları bizden iyi bilseler de, yüzyılımız, –gel de öfkeyle, utançla yineleme– enaz 100 milyon insanını savaşlarda yokeden bir yüzyıl. Yaralananlar, kötürümleşenler, göçmek zorunda kalanlar da cabası. Birbakıma, en çok öldürenlerin baştacı edildiği yüzyılımız, gerçekten korkunç. Korkunçluğu algılama yetimizi de kemirmişiz epeyce.

Kuşkusuz, savaş canavarından gerekli ve yeterli dersleri alanları anmadan geçemeyiz burda. Onların da yüzyılı bu yüzyıl. Soyu azalsa da, yüzyılımızda tükenmeyen iyileri, güzelleri, doğrucuları unutamayız bu bağlamda. Elele verip çalışıyorlar heryanda. Eski düşmanlara yardımlar yağdıran kişilerden, kurumlardan yana yoksul sayılamayacağımız için ne denli sevinsek

yeridir. İçtenliği, oranı n'olursa olsun, yetmiyor, yetmiyor gene de. Savaşlardan onyıllarca sonra bile: oyun çocuğu demiyor, rastladığının elini ayağını koparıyor insana yönelik patlayıcı lağımlar; günde ortalama 100 kişinin canını alıyor. Vurucu gücü hayalgücünü aşan silahlar, yüzyılın baştansona her yılın da yeryüzünün ortalama 20 bölgesini savaş çemberine almış. Öylesine yüreğime batıyor ki bütün bunlar: utançtan, öfkeden, karamsarlıktan, umutsuzluktan yerin dibine geçiyor yüzyılın bir bölüm insanı, insan insanları. Ne acı durum bu böyle.

Ama bu kez de bambaşka: bacağımdan alınıp yüreğime dikilen damarları gözönüne getirince; yürek atışlarımı ateşleyen o benden akıllı gereci gözönüne getirince, getirmemek olur mu hiç, en güzel gülüşle sarılıyorum yüzyılıma. Güller açıyor gülen yüzümde, ozaman: yüzyılının doğa, bilim, teknik, kültür toplum katkıları sevinç kaynağı benim, pekçok kişinin, – hem de nasıl. Ozaman da varlığımı kat kat aşan nice töre, gelenek, doğa bilim, teknik, kültür yıkımlarına sürükleyen bir yüzyılın üstümüze boca ettiği nice olumsuzlukların altında ezilmişken, övünçlü bir yüzyıl-duygusuyla canlanıyorum, canlanıyoruz.

Varlıkça, değerce kaypak, çelişik, ikilemli bir çağ yüzyılımız. Milyarlarca insan paylaşıyoruz bu yazgıyı. Deyim yerindeyse, *hem* talihli *hem* talihsiz bir konumdayız yüzyılımızın bu konumuyla.

Çok kişinin yurduna yöresine yaklaştırmadığı bir sorunun ardına düşünüyorum zaman zaman. “Hangi yüzyılda yaşamak isterdim?” sorusundan kopup gelen dalgalara bırakıyorum düşünmelerimi, tasarımlarımı. Şakacıktan bir uğrayış, bir boş-zaman oyalanışı değil bu soru benim için. Kimi yüzyılımın sıkıntıları karşısında kolay görünen bir kaçış, kimi yüzyılımın güzel yönlerini dolaylı da olsa, bir evetleyiş edimi bu. Kimi de soruyu: karşılaştırmalı yolla, *yüzyıl bilinci*’mi azıcık daha aydınlık kılma isteği diye yorumluyorum. Hem kaçınılmaz hem tatlı bir istek bu benim için.

Seçimlik yüzyılımı arayıp bulmaya gelince de, şaşırmaktan alamıyorum özümü. Elimde olmadan, çeşit çeşit yüzyıllara çe-

kiliyormuşum sanısına kapılıyorum. Bir yüzyıldan öbürüne uçuşlar, konuşlar, kalkışlar – kendimi tutmasam, o yüzyıl mı bu yüzyıl mı derken şu sona eren kendi yüzyılımda düpedüz yaşamaya zamanım kalmayacak. Onaylanacak bir davranış mı bu? Onun içindir ki, kendimi tutup birkaç “Diyelim-ki!” söyleminden öteye uzanmayayım, diyorum şimdi burda.

Diyelim ki: *Ondokuzuncu yüzyılın* ilk çeyreğinden hemen sonra doğdum. Babamın dedesi ile annemin dedesinin ortalaması bir yaştayım. Bilebildiğim kadarıyla onların gözüyle bakacağım şimdi dünyaya. Yani bugünkü açımdan; onların tarihsel olanakları uyarınca, uyurgezer bir anlayış içinde yaşadıkları dünya ortamını, rasgele bir-iki çizgicikle (başka türlü-sünü tasarlayamıyorum zaten) gözümün önünde canlandırmayı deneyeceğim:

İstanbul’da Abdülhamit tefecileri sarmış heryanı. Roman-ya, Bulgaristan, Bosna-Hersek çözülmekte. Bizimkilerin dışarlardaki yazın-yayın etkinliklerinden haberi yok ama şöyle bir değinelim: Walter Scott’un romanlarını okuyor Avrupa’nın kuzeyleri. Fırsatları olsaydı, William James’in Whitman’ın adını işitebilirlerdi. Gencecik Kipling. Gorki bile yansıyabilirdi yaşamlarına. Rigoletto ilk kez New York’lulara sunulmakta. Thomas Mann Buddenbrock’u yazıyor. Fransa’da Dreyfus olayları ufukta. Kuzey kutbundan sonra güney kutbuna yol alıyor gezginler. Japonya, komşularıyla silahlı çekişmede; Hindistan uyan-dı uyanacak. Girit eldeğiştirdi. Amerika dünyaya açıldı açılıyor. Roosevelt palazlanıyor. Afrika yağmalanmakta. Bazı çevrelerde sık sık geçiyor “atom” gibi, “parçacık” gibi sözcükler. Einstein gündemde. İran’da Muzaffer Şah. Almanya birlikli bir devlet olmuş. Nietzsche diye biri var artık. Cézanne, Matisse, Maupassant, hattâ Monet, Modigliani göründü görünüyor. Çehov öykülerine eğilmiş. Bernard Show açmazlarıyla ortalığı kasıp kavuruyor. Avrupa’da din ile devlet o zamana dek rastlanmadığı biçimde birbirinden ayrılmış durumda; herbiri kendi yöresinde güçlenmekte birbakıma, birbakıma bocalamakta. Sağlam sendikalar var artık. Çift parti politikaya egemen olacağa ben-ziyor. Biryanda azlar: özü izlencesiyle hep aynı vur-patlasın çal-oynasın. Öteyanda: çoklar inim inim iniliyor...

Hep tutturduğum yörüngede yeniden soruyorum: “Nerde yaşardım? Ne yapmazdım?” kurcalayışlarıyla birlikte, diyelim ki, birden *bin yıl öncelerde* buluyorum kendimi.

Nasıl bir dünyadayım, pek seçemiyorum. Ben benim ama ben ben değilim gene de. Moğollarla Avrupa’ya akıyoruz: gece gündüz at sırtındayım. Kopup geldiğimiz uçsuz bucaksız Çin yöresinde Tang hanlarının sözü geçiyor. Dillerden düşmüyor barut denen oyunsu-ürkütücü bir ateş. Şimdi bu kendimize yolaçtığımız yerlerden gittikçe darala darala mavi denize inen kırmızımsı sulak ovalarda herkesin gözü. Müslümanlık gücünü artırıyor hergün. Bozkırlarda kendine “Rus” diyen bir kalabalık Kiev dolaylarında tutunmaya çalışıyor. Marmara-Karadeniz Boğazına sokulmak isteyen teknelere “Rum ateşi” denen şeyler yağdırıyormuş Bizans beyleri. Avrupa’nın kuzeyindeki o ince belli iri adaya atlamış İngilizler, Peygamber Muhammet’e gökten inen çağrılar dalga dalga yayılıyor: Araplar Mısır’dan Mağrip’e ordan da denizaşırı Kastilya’ya uzanmışlar. Karadeniz’in güneybatısında “Kralımız Boris” diye adlandırdıkları birinin yanına yamacına toplaşmış bazı boylar. Harun Reşit halife. Matematik, cebir, gökbilgisi denen birtakım büyülu hesaplar biçimler saygın bakım görüyor okumuşlar katında; hayranlık uyandırıyor artık bu tür bilgiler heryanda.

Diyelim ki: şimdi de günümüzden aşağı yukarı *üçbin yıl* öncelerdeyim. Tasarlama değil mi, uçurup götürür. O zamanlar hangi dili konuştuğumu doğru dürüst bilen yok bugün. Nil’in, günümüzdeki bildirimiyle, Sudan içlerinde önce kuzeye sonra güneye büyük bir çember çizerek döndüğü, ama sonra denize doğru yeniden kuzeye seğirttiği yerde, üçüncü Çağlayan’ın orarlarda Kerma denen topraksı bir kentteyim. Bugünkü ölçülerle, yüzlerce kilometre ötedeki Mısır’dan çok aşağılarda bir kent burası, Napta Krallığı’ndayım. Firavun mezarlarını andıran bir ölümsüzlük tapınağında duvar harcı karmaktayım. Sayısını unuttum burda gördüğüm dolunayların. Firavunlarınkinden daha küçük çapta bizim anıt, bitti bitiyor; öyle ya, giriş kapılarının üstündeki bir yere keskin kalemleriyle birşeyler çizip oyuyor tanımadığım bölgelerden gelen ustalar. Kutsal bir deyimle “yazı” diyorlar bu çiziklere.

Burda durayım – sisler, sisler... Ne kendimi ne çevremi seçebiliyorum. Öylesine birbirine karıştı ki yüzyıllar. Zaman-içi böylesi karanlık yığınlarda gerilere, şaşkınlıktan iki büklüm, uzanmaya yeltenince ortada yüzyıl diye birşey kalmıyor zaten.

Bütün bunları, Yirmi'den Yirmibir'e yuvarlandığım şu son yılların yaşama gerçekliğinde *düşünüp düşlemeyi* deniyorum. Hepsi de yüzyılımla *birlikte* kendimi, kendimle *birlikte* yüzyılımı kavrama amacıyla gündemimde. Sözümona geçmiş'e yolculuklarımdın pek gönül doyurucu olduğunu söyleyemiyorum gene de. Girişimlerimi: *ileriye doğru* gelecek yörüngesinde düzenlesem... Olmayacak şey değil. Ne ki, bir çeşit "yokülke" gelecek. "Gelecek-bilim" diye tumturaklı adlara bürünen uğraşlardan da yararlanmam olası bu bağlamda. Kim ne derse desin, hayal kurgularından öteye geçemez bütün bunlar. Şimdiyi oluşturan bazı gelişmeleri hesaba katarak geleceğe doğru izdüşümler ısınlamaya kalkışsak da, geleceği gerçekten yaşamayan, geleceğe ilişkin güvenilir ne bilebilir ki. Birtakım hayal kavramlarını, kurgu kurgu birbirine çatmakla üstesinden gelinebilir bir işlem değil ki gerçek. Olanca somutluğunda *yaşamadıkça bilemezsin* geleceğin gerçekliğini. Gelecek, özde, gelecekte yaşayanların *yaşama-zamanı*; gelecekte soluk alıp verecek olan ben değilim, onlar. Kendilerine özgü emekleriyle, kendi yazgılarıyla kuracaklar kendi gerçekliklerini, kendileri için kendi zamanlarını.

Biliyorum, geleceğe yönelik olarak söyleyeceğim herşey boş değil. Doluysa da ne denli dolu, onu da şimdi burda bilemiyorum; hiçbirzaman da, yaşama'ya özdeş düşen anlamıyla bilme durumunda olmayacağım. Gene de işlevini sürdürür tasarımılama gücü.

Diyelim ki: bugünümden ortalama *bir yüzyıl sonrasındayım*. Ayaklarımı gerçekten bastığım yer neresi, nerden bileyim. Keşke basacak ayağım, ayağımla basacağım bir yer olsa yüzyıl sonra. Masabaşı soyut kotarışları n'apayım, can, etli-canlı yaşama gerek bana. Yaşamın yasası buysa *nerde* yüzyıl sonra benim için? Bizler imrensek de imrenmesek de *başkaları* var gelecekte.

Sisli-bulutlu-özlemsi birtakım yakıştırmalarla bile gözümün önüne getiremiyorum yüzyıl sonrası gerçeği. Hiç de kısır olduğunu sanmadığım hayalgücümü ne denli başıboş salsam da

bu böyle. Yüzyıl sonrasının günübürlük-bayramlık sonrasını daha şimdiden birbir sayıp dökenlerin kulakları çınlasın, “gelecek” deyince, merakım kamçılanırken karanlıklar sarıyor heryanımı. Hep değil ama. Bazan da içgüdüsel bir çekimin sürükleyişiyle, sağduyumun ölçülerini silkipatıyorum, doluveriyor merakım. Geleceğin bazı şeylerini görür gibi oluyorum. Gelecek kurgularım, kimi diken diken batıyor içime kimi aydınlık açıklardayım. Görür gibi olduklarıma ilişkin neler saptayabilirim gibilerden sallantılar içindeyim şimdi. Ama karanlıklar, karanlıklar...

Ne o, tuhaf birşey, dolgun sesler kulaklarımda – *kendi yüzyılım*. Olanca gerçekliğimle erişebildiğim, gerçekliğini yaşadığım yüzyılımız konuşuyor, Yirminci Yüzyıl. Kırılmış, paylayıcı, alıngan bir ses; kendine güvenen, içli, tedirgin bir ses; tanıdık, güzel, avutucu bir ses:

Ne diye değerimi bilmezlikten geliyorsun şimdi! Senin yüzyılın değil miyim ben! Sen sensen, benimle sensin, sen bu yüzyılda sensin. Doğru, başka bir yüzyılda da olabilirdin, olmadın ama. Neyse ne, evrenin tüm olasılıkları, olmazlıkları böylesi biraraya getirdi herşeyi. Bir düşün, başka türlü olabilir miydin: Sen bende gerçeksın, senin varolma gerçeğın ben.

Sık sık, en içinden “Güneşim!” diye nitelendiriyorsun beni, iyi nedir, kötü nedir bildiğine inanmış türdeşlerinle birlikte. Sımsıcak ısıtıyorum hepinizi. Çeşit çeşit açılardan bazan “cennet”, bazan “cehennem” gözüyle baksanız da bana, bu böyle.

Senin olan, sizlerin olan ne varsa bende. Senin yerin *burası*, herşeyimle, herşeyinle. Biriz biz: acılı zamanlarımız da olsa birşey değişmez bunda. Birlikte yaş bağladık: taş taş üstüne koyarcasına, ya da taş taş üstünde bırakmamamacasına.

Elele olduk, oluştuk. Elini tuttum, elimi tuttuğun o ilk andan beri. Ortaklaşa sorumluyuz herşeyimizden, sen benden, ben senden. Tüm sorumluluklarını bana yüklerken, bil ki bu böyle; ben de sana yüklemeye kalkışınca, biliyorum ki, bu böyle.

Hem sonra, bir içine bak bir içime bak. Gücün yettiğince, ıslıl ıslıl doruklarıma çık, geceden karanlık mağaralarıma in – doğa, teknik, kültür, eylem, bilgi, sevgi, kurum, özlem, dil deme-

den. Yıkık dökük yerlerime, yaralı bereli görünümlerime karşı parmak ısırtan başarılarım balçıkla sıvanmaz güzelliklerim yok mu, var. Hangi yüzyıldan daha karanlığım? Kendime özgü aydınlığım da sizlerin, karanlığım da. Başka türlü olabilir mi ki zaten.

Sen kendini tanıdığın oranda tanıyorum ben seni. Özellikle sana gelince, özün bilir. Ne de olsa milyarlarca insan yazgısı sığacak bu belleğe.

Buzlaşmış kardan barınağını yapan yakut adamsın sen. Dimdik duvarsı And Dağları'nın bulutlar içindeki pazar yerinde parlak renkli kilimler satan köylü kadınsın. Taksini sürüyorsun Paris gecelerinde. İşkodra tepelerinde gölcükler seyrederken keçilerini otlatan bir çobansın. Königsberg'de bilardo salonu işletmekteisin. Bodrum'daki pıtrak pıtrak yazlıkların arasına sıkışıp kalmış son mandalina bahçelerinde, elinde çapa, bodur ağaçların altını havalandırıyorsun. Karaderili bir madencisin Johannesburg yakınlarında. Gecenin ikinci yarısında uykulu gözlerle aynaya baka baka dudaklarının alını tazelerken müşteri bekliyorsun Sidney'in orta yerindeki sokak fenerlerinin altında. Bir çiftlik evi onarıyorsun Çin içlerinde.

Arayansın sen, soransın çünkü. Birdeyime benden ötürü böylesin. Dilediğince ara sor – bulduğun da bulmadığın da bende, hepsi bende, senin gerçeklik ufkunum ben. En doğruya, en güzele, en iyiye erişmedin; kimin payına düşmüş ki böylesi bir erişme. Şurasından burasından ulaştın ulaştığına; yetinmesen de yetineceksin bununla.

Her yüzyılda durum aynı: hangi yüzyıl erişmiş ki değerlerin doruğuna. Önünde sonunda: ben nasıl yüzyıllardan bir yüzyılsam, yüzyıl insanlarından birisin sen de. Siz hepiniz bizde başlayıp bitiyorsunuz. Biz de sizlerle.

Yüzyılın öz ağzından ayırt-edemediğim bir ağız konuşuyor tasarımlarımda; bırakmasam, daha nice sürüp gideceğini sandığım bir konuşmanın içinde buluyorum kendimi. Yüzyıldaki örgüsünde milyarlarca türdeşim bu konuşmada. Hem söyleyen hem işitenim o hep birağızdan sesler oylumunda. Yüzyıl bana ses'lenirken yüzyıla ses vermekteyim ben, herkes gibi. Daha doğrusu, şimdiedek böyle olageldi. Epeydir sezi-

liyordu, bambaşka şimdi durum. Yüzyılımız en son yıllarında artık: bir *ayrılık çağrısına* dönüşüverdi seslenişler. Daha önceleri birtakım sorular, öğütler, dikkat çekmeler, öneriler oylumunda çokanlamlı kaypak-belirtik çizgiler diye yorumlamaktaydım yüzyıl seslerimi. Şimdiyse hızlandı sesler. Oylumun içerdği sisli çizgileri birbir aydınlığa kavuşturmayı istiyorum; bir-iki düğümsü yoğun dolanıklığı günışığına çıkarmalıyım, diyorum kendi kendime. Ertelenemez bir edim bu. Çünkü en içimden bastıran bir çağrıyla karşı karşıyayım: Gitti gidiyor Yirminci Yüzyıl; neler götüreceksin Yirmi'den Yirmibir'e? Neler yok ki bu sorulu çağrıda, bu çağrılı soruda. İki yönden deşmeyi deneyeceğim.

İlkin: gerçekleşmesine olanca varlığımla sarıldığım yön şu: dile isteye hoş bir iyimserlik dışı vurmakta kendini. Ne kadarının elimizde olduğunu, ne kadarının elimizde olmadığını pek bilmediğimiz o doğaca kültürce en korkunç şey gerçekleşmeyecek, böylece yüzyıl *da* ben *de* öbür yüzyıla varacağız. Tek ağızdan konuşuyoruz ama, Yirminci Yüzyıl için nerdeyse kesin, kesin de bu, benim içinse – öyle olacak, ya da doğallıkla öyle olacak, keşke öyle olsa, neden öyle olmasın ki dileğiyle candan evetlediğim bir iyimserlik söz konusu şimdi burda.

İkinci: parmak basmaktan kendimi alamadığım şey şu: Yirminci Yüzyıl'dan Yirmibirinci'ye götürülebilecekleri, sınırlı bir çapa indirgeyip yalnızca kendi adıma davranayım, diyorum. Beş milyarı aşkın türdeşimden herbiri n'aparsa yapsın, onlardan biri olarak ben n'apabilirim, işte bunda yoğunlaştıracam bakışlarımı.

Milyarlarca insan, yüzlerce devlet, beş-altı yüz halk topluluğu, sayısız kuram, örgüt, çeşit çeşit amaçlar, çıkarlar, izlenceler... – kimler kimbilir neler götürmek istiyordur yeni yüzyıla. Hep bu yüzyılın enginine dönük kuinsalda, ona ne kuşku, bir kum taneciğiyim ben. Gerçi kuşaklar boyunca yığın yığın türdeşimin doğup yaşadığı bir uzay-zaman alanı olacak bu gelen yüzyıl. Demin andığım iyimserlikle kendimi de hesaba katıp azıcık bir süre için bile olsa, ben de varım, diyorum bu yüzyılda. Başka nedenler biryana, daha bundan, ne yazık ki bu varolma gerçekleşmese bile, *benim için*

önemli mi önemli bir zaman-kesiti Yirminci Yüzyıl. Birkez kapıldığıma göre, sürdüreceğim yüzyılım doğrultusundaki tasarımsal akışımı.

Şimdiki konumumdan baktığımda, düşünmemle uzanabildiğim kadarıyla: gelmiş geçmiş yaşamımın *ufku* Yirmibirinci Yüzyıl. Demek ki, yaşamıma sereserpe bilinç derleyebileceğim vazgeçilmez bir görüş-genişliği söz konusu şimdi burda. Öyle ya, azçok da olsa, erişebileceğim bir *sınır yükseltisi* Yirmi'den Yirmibir'e geçiş çizgisi. Pekçok şeyimle kendimi izleyişimde, kendime kuşatıcı bir kavrayış sağlama olanağı var bu yükseltiden geriye ileriye bakışlarımda. Özbilincime hatırı sayılır bir katkı bu. Özbilinçse, insan-varlığımın temel gereksinimi. Çünkü insan: içten fışkıran bir basınçla kendini sürekli sorgulayan bir canlıvarlıktır. Elle tutulur gözle görülür ivedi bir çıkar uğruna girişmez buna. Verimli verimsiz uygulamaların üstünde bir özellik bu. Ayrıntıları aşan, günübirlik işlerin ötesine geçen bir bilip görme, anlayıp değerlendirme uzanışı. İnsanın olanca varlığını sarıp sarmalayan, bundan ötürü de insanı, insan olarak başka varlıklardan ayıran somut-tıkız bir gerçeklik. İşte *bu* gerçekliği, gücünün yettiği her açıdan, varıyla yoğunla bilip görmek, anlayıp değerlendirmek ister herkes. Çünkü çeşit çeşit deneylerin, karşılaşmaların, başarıların, düşüşlerin, bunalımların, sevinçlerin, girişimlerin doğrultusunda bir yaşamdır insan yaşamı. Başka türlü dendikte: daha nice başka öğelerle birlikte, insanın *varolma-kışullarıdır* bunlar. Bunun içindir ki, sözcüğün en güzel anlamıyla insanın insan-olmasına en yakışan özelliklerden biridir bu *özbilinç*. Yoğunluğu, saydamlığı, derinliği, yüzeyselliği kişiden kişiye değişen, ama "insan" denen her *canlıyı* insan *yapan* bu özbilincin, onsuz-olunmaz bir ufuk-oyludur yüzyıl. *Yüzyıl ufku*: özel yaşama süreci boyunca kendini gerçekleştiren insan varlığının, kendine, çevresine, kendinden ötelere bakmada vazgeçilmez bir uzay-zaman gerçekliğidir. Kişisel olduğu kadar nesnel, özel olduğu kadar tarihsel bir oyumdur yüzyıl.

Bireysel açımı, doğal darlığından kurtarıp ayık bilince ulaşmak kaygısıyla yüzyıl ufkumun ardına baktığımda karşılaş-tıklarıımı bir çırpıda sayıp dökmem olanaksız. Birbir dilege-

tirilemeyecek çokluklarla, sonsuz çeşitliliklerle karşı karşıya gelmekteyim de ondan. Nesneleri, işleyişleri, etkileri, tepkileri, sınamaları, örgütleri, ilişkileri, başarıları, yaptırımları, yaratıları, atılımları, inişleri, çıkışları... – gel de betimle hepsini birbir. Başka türlü söyleyeyim: yanyana, kat kat, içiçe, üstüste akla gelebilecek herşey. Düzenli, dağınık, birbirinden kopuk, birbirini izleyen düşünceler, düşler, teknikler, duygular, eylemler, yazınlar, sanatlar, dinler, diller, töreler, törenler, gelenekler. Özetlere meydan okuyan bir deyişle: insanın, içinde yitip giderken hem kendisinin bildiği hem kendisine yabancı bir dünya. Kim, nerde, nasıl, hangi dile dönebilir ki! Hele yüzyılımız: bu yüzyılın tüm önceki binbir birikimlerin binbir dolanıklığında yüzen sayısız birikimlerin yansıdığı bir yüzyıl olduğunu gözardı edemeyiz. İçinde barındırdığı solgun-parlak pekçok öğelerle, sonraki yüzyıllar ve öncekilerle birlikte, evrenin sonsuz zamanında, bazan, bir toztaneciği gibi gözükse de gözümüze, böyle birşey işte bizim yüzyılımız.

Anlatılmaz şaşkınlıklara salıyor bütün bunlar beni. Hangi kaygıyla olursa olsun, birtakım öznel, nesnel varlıklar, sözgelişi kişiler, olaylar, nitelikler çevresinde toparlamaya çalışsak da bütün'e varmak nerde biz nerde. "İşte hepsi bu!" türünden bir kesip atmaysa, engin gerçekliği gülünç mü gülünç bir saptamaya kapatmaktadır, başka n'olabilir.

Gözden yitirilmemesi gereken bir olgu daha bu bağlamda, hepimiz için geçerli kanısındayım, ben gene yalnızca kendim için konuşayım: Ne yaparsam yapayım, yüzyılının hiçbirşeyini *birbirinden ayıramıyorum*. Olaylar, değerler, bireysel edimler, toplumsal gerçekler; sanat, felsefe, din, teknik, bilim; kurgular, beceriler, yapıtlar, uygulamalar, örgütler – neyi, nerde, nasıl ayıracaksın? Hangi ölçek, hangi verim, hangi amaç doğrultusunda yapacaksın bunu? Hem neden ayıracaksın: yapısı, özelliği, yeri, durumu n'olursa olsun, yüzyılı oluşturan öğeleri birbirinden koparmak, birbirinden koparırcasına ayı tutmak, yüzyıl gerçekliğini bozup çarpıtmaktır, bu gerçekliği olanca varlığından etmektir, yaşanan yaşamı güdükleştirmektir.

Sözgelimi bu yüzyılın etkin kişilerinden Gandhi'yi düşünelim, gelip-geçti deyip onsuz mu yollanacağım gelecek yüzyıla.

Gandhi tekbaşına Gandhi değil ki. Çağının Afrikası, Hindistanı, Avrupası – dolayısıyla da, bütün bu adların birlikte getirdiği kültür-tarih-toplum olayları zaman-uzayca onyıllar gerilere, yüzmilyonlarca insana ilişkin yaşantılarla, acılarla, emeklerle, çabalarla, başarılarla, daha nice şeyleri işe karıştırarak ele alınmak zorunda, bu yapılmayınca nasıl kavranır Gandhi?

Yüzyılımın vazgeçilmez kişilerinden Atatürk'ü de analım bu bağlamda. Durumu azıcık daha belirgin kılmak için: tüm uygarlık koşulları ile Osmanlı İmparatorluğu'nu hesaba katmadan; özellikle yüzyıl başlarının Avrupasıyla dolaylarındaki siyasal-toplumsal denge oynayışlarını gözönünde canlandırmadan; evrensel boyutlarıyla Batı-Doğu ilişkilerini, sömürge serüvenlerini, modernlik ilerleyişlerine yapışık özlemlerine boyuna değerlendirmeden; bu arada, türlü türlü kuram ağlarını işlerlikle gündeme getirerek pekçok insan-toplum gücünü önplana çıkarmadan, gel de kıyısından köşesinden anla Atatürk'ü?

Bırakın ki, yalnızca bir-iki adla eşitleyemeyiz yüzyılımızı. Nerden, nasıl bakarsam bakayım, onsuz-olunmaz diye nitelediğim kişiler, kişi-içi, kişi-ötesi gerçekliklerle örülmüşler, birbirlerine, nesnelere, ürünlere, olaylara, serüvenlere. Birbirinden soyutlanır şeyler mi bunlar. *Tükenmez* bir gömü yüzyılım. Milyarlarca türdeşim için böyle. Desene, benimkini kimbilir ne bambaşka yorumlu değerlemeli bakış-yönlerinde aşan bir uzay-zaman *sonsuzluğu* Yirminci Yüzyıl.

Gel de bir-iki 'şey' al bu yüzyıldan, ötesine boş ver, seğırt gitsin Yirmibir'e. Olanaksız bu. Öyle, öyle de – n'olacak yani: hep Yirmi de mi kalacağız, Yirmibirinci Yüzyıl, ya onun durumu? Kuşkusuz, her yüzyıl kendisinin, herbirinin *ağırlığı* kendisinde. Cideni, eskisiyle tıkabasa doldurup olanca varlığıyla engelleylim, demiyorum. Bu da olası değil. Tüm etkileri düşleriyle, tüm aşamaları sapışlarıyla, tüm getirileri götürüleriyle, gözle görülür, gözle görülmez biçimde yüzeysel ve derin yaşamamızı, kişi-toplum olarak yüzyıldan yüzyıla yüzyılımızda sürdüren insanlarız biz, – kendi yüzyılımız içindeki gerçekleştirmelerimiz, tasarılarımız, belleğimiz, tiksintimiz, hoşnutluğumuz, özlemimiz, istencimizle.

Birkez kavranıp anlaşıldı mı, artık yerli yerindedir herşey – yaşanmış bir yüzyıl için hiç de geçerli *değil* bu saptama. Daha sonra gerçekleşen olaylarla, karşılaşmalarla, başgösteren bunalımlarla, göğüs kabartan atılımlarla, nice umulmadıklarla, beklenmediklerle *hep* yeniden anlamlandırılan, *hep* yeniden değerlerle bezenen, yeni yeni esinlere, önemlere kaynaklık eden bir zaman-kesitidir geçmiş yüzyılımız. Ne denli kuşatıcı bir bakışı olursa olsun, hiçkimse bir bakışta işini bitiremez yüzyılının. Akılda, gönülde, yapabilirlikte *hep başka* bakışların gidip geldiği, birdeyime, tükenmez bir anlam-değer-gerçekliktir her yüzyıl.

“Yirminci Yüzyıl bitti, bitiyor!” diye seslenen seslenene, yazan yazana, çizen çizene. Ne demek bu? Nasıl bir “bitme” bu? Geçenlerde gördüğüm o karikatürdeki şey mi: biryanda dolu bir çuval, yırtık pırtık, uçurum kenarına indiriliyor, karanlıklara düştü düşecek. Öteyanda içi bomboş bir çuval beliriyor, dirlik düzenlik herşey, pırıl pırıl doğan Güneşle. Biryand Yirminci Yüzyıl, öteyan Yirmibirinci Yüzyıl: biryan unutma çuvalı, öteyan umut evreni. – Oysa gerçeklik, gerçekliğim, *hep* gerçekliğimiz: böylesi yakınlaştırmacı, indirgeyici çeki-düzenleri anlatılmaz biçimde aşır taştan bir karmaşıklık evrenidir.

Yirmiden sonra yirmibir gelir, ama yüzyılca yirmibirle *bitmez* yirmi. Ne denli heyecanla belbağlansa da böyledir. Yirmi’nin olduğu yerde eski’ye yer yokmuş artık! Eski, eskimişmiş! Sırasını savmışmış o! Gün yeni’ninmiş bundan böyle! Böyle bitirmiş eski’nin işini yeni! Şu ünlemlere bir bakın, gerçekte gülünç çarpıtmalar bunlar.

Yüzyılımızla kendimize serinkanlılıkla baktığımızda, söyle bir gerçeklik bizim gerçeğimiz: Yirminci Yüzyıl olmasaydı, Yirmibirinci Yüzyıl da olmazdı. Çeşit çeşit ilgiler, ilişkiler yönünden, değişik önem-anlamlar yönünden bazı yöreleri alacakaranlığın yokmuş-gibisine karışsa da, tümüyle Yirminci Yüzyıl’ı *içeren*, Yirminci Yüzyıl’la *birlikte* oluşup gelişecek yeni bir yüzyıl önümüzdeki yüzyıl. Beğenileriyle, alışkanlıklarıyla, gereklileri, rastlantılarıyla, düzenleri, gelenekleri, başarıları,

başarısızlıklarıyla Yirmibirinci Yüzyıl'da etkileyişleriyle sürüp gidecek bir birliktelik Yirminci Yüzyıl. İşte bu sürüp giden doğa-insan-kültür-tarih gerçekliği uyarınca: *her yüzyıl kendine özgü yaşama* kımıltılarıyla oluşur. Demek ki, şimdiden neliğini, niteliğini kestiremediğimiz bütün bu kımıltılar, yani milyarlarca insan yazgısını kuşak kuşak, toplum toplum, devlet devlet örgütleyen eylemler, etkiler, ilişkiler, işleyişler, şaşırmalar, bunalımlar, yükselişler, Yirmibirinci Yüzyıl'ın da, oluşum gelişim birimleri, sınırları, ateşleri, dilegelmez özlü yapıtaşları, içten dıştan düzenlenişlerle, yeryüzünün her yerinde, hergün, o yere o güne özgü gündüzünü gecesini yaşayacak. *Herzaman* dilimi, kendi *yasası* diyebileceğimiz bir yenilik içinde, taşıdığı nice önceli-*önceki* yüzyılla hesaplaşmalarla ortaya çıkan dizi dizi oluşumlardır, uzaydır. Bu anlamda, bir *başka* yeni *her* yüzyıl. Yirmibirinci Yüzyıl da öyle, kuşkusuz.

Kendi açımdan bakınca: etkimin sözü mü edilir Yirmibirinci Yüzyıl denen bu akıllar, kavgalar, gönüller, gürültüler, beğeniler, yaratılar uzantısınca akıp nesneleşecek olan o dolu dolanık dizi dizi onyıllarda. Gene de Yirminci Yüzyıl'da payıma düşen olanaklar oylumunda soluyan, üreyen, uyuyan, yürüyen bir insan olarak, şimdi de, kendimi kısacık bir süre için bile olsa, Yirmibirinci Yüzyıldaymışım gibi tasarlıyorum. Yirmibirinci Yüzyıl'a yönelik *dileklerin* heyecanına kapıldım gidiyorum işte. Benden sonra gelenlerin görüp yaşayabileceği dilekler bunlar. Dilek herkese vergi özlem hakkı. Dileğin gerçekten gerçekleşmesiye, dileyenin elinde değil. Dileklerim, olsa olsa, Yirminci Yüzyıl'ın son-*içinden* yirmibirdeki türdeşlerime bireysel seslenişler.

Yirmibirinci Yüzyıl insanları:

Bizden daha özgür olun siz; bizimkinden çok daha özgür bir yaşam olsun sizinki.

Hiçbir durumda işkence etmeyin – ne kendinize ne birbirinize; başta din, ırk, eğitim, dil, teknik, ulus yörelerine giren önyargıların sürüklediği, çeşit çeşit ters tutkuların beslediği sözümona yaşama etkinliklerine karşı, tüm bağınazlıklara karşı vargücünüzle uyanık davrandığınız bir yaşam olsun sizinki.

Sömürüyle yönelmediğiniz bir insan yaşamı, akıl ve gönül sevgisiyle düzenlenen bir yaşama olsun sizinki.

Yerin altına üstüne, bitkiye hayvana, göğe havaya, üremeye üretime, bizimkinden daha çıkargözetmez duyarlıkla sarılın.

İlk bakışta aykırı görünecek ama, bizlerin Yirminci Yüzyıl'da çektiği acıları unutmayın; onları bir de siz çekmemek amacıyla yapın bunu.

Hep belleğinizde tutun, sağduyulu insanı utanca salan karanlık yönlerimizi; insanlık dışı edimlerimize, tiksintiye kapılıp kin beslemek için değil, bizim benzersiz düşüklüklerimizin batağına batmamak için yapın bunu.

Bizde yeryer devşirdiğiniz akpak mutluluk madenlerini gönünüzce verimlendirin.

Bizlerin akıl erdiremediği, bizlerin gönülden geçiremediği, hayalgücüzümün erişemeyeceği birbirinden güzel erdemlerle dolu, bol gelecekle değerler, gönendiren yaratılarla dolu dolu bir yaşam olsun sizinki.

Anlayış dolu sevgiler, sağduyulu dinçlikler, insan-doğa kollayan keyifler, göğüs kabartan çalışmalar size Yirmibirinci Yüzyıl insanları.

Hadi rastgide!

Yirmibirinci Yüzyıl'daki geleceğe yakıştırdıklarım bunlar işte. Nerden baksam, bireysel sınırlarımın çapı uyarınca kendi yaşamımın geçtiği yüzyıldan derlediğim olumlu-olumsuz esinlerle dilegetirmeye çalıştığım şu bir-iki özlem ne ki Yirmibirinci Yüzyıl'ın gerçekleri ile düşlerinden doğacak sayısız özelemlerin yanında. Yaşantıca isteristemeyen yabancıysam da bütün bunlara, mantıkça hiçbirini yabancımdan değil. Akıba varlık koşullarıyla birlikte şimdi burda aklıma gelen bir-iki çizgi bunlar, insan-olmanın vazgeçilmez koşulları.

Şöyle bir karşı-çıkışın beni beklediğini görmüyor değilim: Yüce ülküler bunlar, bol bol söylenir, yazılır – kendi yolunda gidişini sürdürür gene de dünya. Hem sonra, sonra heyecan veren bütün bu hayaller hadi gerçekleşti diyelim; ne kalacak peki, daha sonraki yüzyıla. Yoksa sen, tasarımlarındaki Yirmibirinci Yüzyıl'ın, gelmiş geçmiş yüzyılların en yetkin doruğu mu olsun istiyorsun. “İyi” nasıl tanımlanırsa tanımlansın, dünya işlerinin, senin aklınca “iyi” bildiğin doğrultuda oluşup gelişmesi için tüm yüzyıllar boyunca tasarlanabilen tüm

değerlerin şimdi-burda eksiksizce ortaya çıkıp nesnelleşmesi anlamına gelmez mi? Böylesi bir insan-değer ilişkisiyse olası-
lıktan uzak, dolayısıyla da gülünç bir istekten başka nedir ki.

Gerçekte: insanın, gürül gürül insan kuşaklarının değer-yaratılarına, değer gerçekleştirilmelerine son yok. *Henüz yaşanmadık* nice değerler dünyası dünyamız. Tadılmadık değerlere *açık* bir dünya geleceğimiz. Keşke tadabilsek! “Değer” dediğin bir çırpıda belirginlikle tasarlanıp gerçekleştirilemez. Toplumsal bir canlıvarlık olarak insan, duruma göre hızlı, duruma göre yavaş bir akışla, zaman içinde, onara düzeltere koyar değerleri. İnsana özgü herşeyin göstergesidir değerler. Bitmez tükenmez esinler, buluşlar, örgütlenmeler, acılar, çabalarla sarmaş dolaş değerler. Türlü türlü değerlerle, değerlerden, değerlere: gününü bayramını, tekniğini sanatını, bilimini felsefesini, eğitimi yönetimini biçimleri insan. Sözcüğün bu anlamında, *değerler*-dünyasıdır dünyamız. Karanlıkları, parlaklıklarıyla bu böyle. İnsan varoldukça bu böyle sürüp gidecek. İçiyse dışıyla her yüzyıl *o* yüzyıl *olarak* var. *Dizi dizi* yüzyılların gelip geçtiği bir dünya bizimki. Öyle bir yaşama-oylumu birimi olarak tasarlıyoruz ki herbirini, “yüzyıl” diye nitelediğimiz, özde, böylesi bir birim kılma işleminden başka birşey değil. Yüzyılın gerçekliğiye, yaşamın o birime rastlayan görünümünün tünü. İşte böylesi bir yüzyıl Yirmibirinci Yüzyıl da. Hele bir-iki yıl daha yuvarlanalım, Yirminci Yüzyıl’a artık geride bırakılan *böyle* bir yaşama-birimi olarak bakılacak. Bizler için *belli* bir önemi olan bir yüzyıl Yirmibirinci Yüzyıl. Değil mi ki onunla rastlaştık, yaşama-zamanımız süresince acısına tatlısına bana bana onunla, onu yaşayacağız. İşte bu yönden özel-özel önemi var Yirmibirinci Yüzyıl’ın *bizim* için.

Tutturmuş gidiyorum: “yüzyıl” da “yüzyıl”. Daha doğrusu, yüzyıl’a tutunmuşum, yüzyılın içinden, yüzyıla ilişkin, önemli olduğuna inandığım birkaç görünümü azçok yakından tanıma fırsatını gerçekleştirdiğini sanıyorum. Rasgele bir “yüzyıl” değil ama at koşturduğum anlam-yörelere. Yirmiden Yirmibir’e doğru kendi yüzyılım. Başlangıçlarıma karışan önceleriyle, şimdiki

sonlarından geleceğe seğırtten Yirminci Yüzyıl tutturduğum, tutduğum. Demindenberi yaptığım, bu yüzyıldan ileriye bazı uzantıların bir taslağını çıkarmaktı. Erişebildiğim birkaç anlam-önem içeriğini, yapıcı konumca zedelemeyen, kimi yoğun kimi gevşek kavramların yardımıyla, yeryer günışığına kavuşturmaya çalıştım.

Kendimden mi gizleyeceğim: arasına yüzüm güldüyse de, hep bir eksiklik duydum içimde: N’etsem kavramlara sığdıramadım yüzyılımı. Bu da doğal, nasıl sığsın kavramlara yaşam, yüzyılca yaşam. Dilime takıldıkları olmuştu, ama bir de sereserpe *benzetme sözcüklerini* deneyeyim, diyorum. Böylece, görebileceğimi daha somut görebilir, talihliysen, gösterebilirim umudundayım. Değil mi ki deniyorum, doludizgin deneyeceğim öyleyse.

Yatak yüzyıl: yatağımdayım boyluboyunca; çok yakında dü-rülecek bu yatak, kimlere kismetse, yenisi serilecek. Dünyaya gözünü açan herkese yer var yatakta, hepimizin yatağı; sertmiş yumuşakmış, sıcakmış soğukmuş, kişisel algılayışlar uyarınca değişir pekçok şey, o başka.

Kap yüzyıl: değişik kullanımlara elverişli ya da elverişsiz evrence bir kap. Ya kana kana ya da damla damla içersin, payına ne rastlamışsa o kadarını. Su, yıkanma suyuysa, arın gitsin; ama bakarsın kirli kirlidir bazan. Çorba kabıysa kap, yaşadı damağın; değilse, senin bileceğin şey orası.

Müze yüzyıl: ayrılık, ayrıcalık gözetmeksizin kucaklar şaşırtıcı teknik nesneleri, sanat-bilim-felsefe yapıtları, ülkeler, devletler, devrimler, gerilemeler; iyisi korkuncuyla, görkemlisi iticisiyle olaylar, olaylar... ezici doluluk, sıkıcı boşluk bölmeden bölmeye, önyüzden arka yerlere, nice nice apaydınlık sunuşlar, nice nice ikircil kıyıbucaklar. Heryanın yalım yalım insan sıcaklığından, donuk donuk insan pıhtısından izler sergilenmekte müze yüzyılımızda.

Tekneyüzyıl: bazan tam hız, bazan süklüm püklüm sonuca doğru yolalmakta, vardı-varıyor “son” diye belirlenen rıhtım gibi bir durağa. Borda bordaya boca edeceğiz orda “Yirmi” diye adlandırdığımız canlı-cansız pekçok şeyi bomboş “Yirmibir’e”. Büyücek bir bölümümüz aktarma yapacak Yirmi’den Yirmibir’e. Ardılarımızın pekçoğuna yaşama ortamı olacak yeni gemi.

Otlak yüzyıl: birkez dağılmışız çayirlara, itişip kakış, seyrek seyrek. Herkesin ağzında uygun-uygunsuz rastlantı-gereklik sonucu bir tutam yaşama-otu, kimimiz ayık ayık, kimimiz uyur uyur geviş getiriyoruz, kimimiz vur-patlasın-çal-oynasın kimimiz inliyoruz – oyalanıp gidiyoruz işte.

Karmaşa yüzyıl: düzenli yöreler serpiştirilmiş başdöndürücü dolambaçlı kesik kesik engebeler. Başı sonu belli caddeler ile gözalabildiğine su yolu örneği patikalar, çıkmaz çıkmaz. Açık kapılar, mühürlü odalar. Görünenler ile görünmeyenlerin sonsuzca birbirine karıştığı uzaylar zamanlar, uzaysı zamanlar, zamansı uzaylar.

Dram yüzyıl: yumuşak yumuşak gerginlikler, düğüm düğüm açmazlar. Milyarlarca insanın birey birey kendi kendisiyle kavgası, topluluk topluluk birbiriyle savaşı. Akla gelebilcn binbir aptallıkların, dertlerin sevinçlerin örgülediği bitmez tükenmez bir çabayla sürüp giden bir tiyatro, acı mı acı, gülünç mü gülünç. Sözümona boşboşuna, sözümona başarılı başarılarla kalkıp iniyor perdeler.

İçki yüzyıl: hem keyif veren hem ağılı. Kimini serseme çeviriyor kimini dinçleştiriyor. Kendine özgü demirsi-akıcı, varlı-yoklu bir içki yüzyıl. Hoş, unutturucu, bilinç arınağanlı sakar kılıcı, ödlekleştiren, yüreklendirici bir içki yüzyıl.

Damga yüzyıl: avucundaki canlı cansız herşeye damgasını vurmakta – solgun, belirgin, her varlıkta onun damgası. Kesin çizgili biçimlemeler bunlar: eğitimler, suçlanışlar, gönenmeler, bağlılıklar, kolaylıklar, kaçınmalar, yasaklar, itişler, yapamazlıklar, yapabilirlikler. Bu damgalar, damgalayışlar, damgalanışlar hiç ayrıcalık tanımadan, karşısına çıkan herşeyi bir ortaklık içinde sarıp sarmalayan yüzyıl yazgıları.

Orman yüzyıl: çıkışlı çıkışsız, düzgün karmakarışık. Bilinen bilinmeyen, işlenmiş doğal uzantılı yıllar, onyıllar. Şurasından burasından, aradabir dış'ları görür gibi olsak da, bu ormanda döneriz hep. İşimiz uğraşımız, oturuculuğumuz, aylaklığımız, başkalarıyla ilişkilerimiz, bireysel değerimiz değersizliğimizle, n'olursa olsun hep böyle bu.

Çeşit çeşit benzetmeler çağrıştıran bir yapısı var yüzyılın; sonsuzca benzetmelere elverişli. Kuşkusuz, salt benzetme burda

değindiklerim. Hiçbirini uzun uzadıya zorlayıp sınamaya gelmez. Öylesine akla sığmaz kuşatımlı bir gerçeklikler gerçeğini dilegetirmeye çalışıyorlar ki. Hiçbiri öbürüyle bağdaşmaz bu benzetmelerin. Bağdaşım beklemek yanlış zaten. Tam tersine, birbirine benzemeyen benzetmeleri çoğalta çoğalta yakalamaya yönelmek gerek olanca varlığıyla “yüzyıl”ı.

Yetişemediklerimin bilinciyle, değindiğim birkaç benzetme bile: genelde yüzyıl’a, özellikle de *kendi* yüzyılıma ilişkin birtakım doğrulara; gönlümün dilediği nesnellige ulaşamasam da, öznel diyebileceğim birtakım doğrulara ulaşmama yardımcı oldu inancındayım. Bu arada, hem yaşadığım yüzyıla hem gelen yüzyıla içten bağımı, bir ölçüde, açık-seçik kavrama aşamasına getirdi beni. Öyle ya, şimdiedek yüzyılımın orasına burasına *bakarken*, adıyla sanıyla hiç anmadığım *mutluluk* kaygıma parmak basacak duruma eriştim artık. Şöyle ki, yaşamımın sürüp gittiği yüzyılım ile hemen önümdekinde beni en çok düşündüren; olanca merak-istek-özlem ateşiyle benim en çok sorguladığım; gönlümce hem kendim hem hepimiz için gerçekleştirmeye yöneldiğim hep *mutluluk*’tur. İnsan olarak hepimize yaraşan *mutluluk* olanaklarını, böylece kendi payıma da düşebilecek olan *mutluluğu* hep yüzyılım açısından ele almak gibi bir yazgı benimki. Herkes için yürürlükte bu gerçeklik. Şöyle de diyebilirim: hem ben kendim hem türdeşlerim, biz hepimiz yüzyılımızın *içinde* *mutluyuz*. İçeriği, biçimi, gerçekleşme talihleri talihsizlikleriyle, büyük ölçüde, yüzyılımızın dağarcığındaki *mutluluğun* üyeleriyiz her-birimiz. Yüzyıldan sözederken, birbakıma, *hep* *mutluluktan* sözettim. *Mutluluk* bizler için bu denli önemli, değerli olmasaydı, sarar mıydık hiç bu denli coşkuyla yüzyılımıza.

Peki, ne diye *mutluluk*’tan sözetmedik şimdiedek. Birbakıma ettik ama bu aşamaya kaldı açık-seçik “*mutluluk*” sözcüğüne dayanmak. Bazı kimselerin gecikme ya da mızıkçılık diye niteleyebileceği bu tutuma şöyle açıklık getirebilirim sanıyorum. Yazmak, düşünmek, duymak, denemek benim burda yaptığım. Yazıysa, – hemen söylememek demek. Deneme ağaç, – bir çırpıda değil, yavaş yavaş oluşturup olgunlaştırır

meyvesini; ancak dal dal, yaprak yaprak bir donatınla görünür görünmez nice iletişimlerle meyveleşir. Buysa, herşeyin yerinde zamanında gerçekleşmesini gerektirir. Tüm doğa ve kültür yapıtlarında böyledir. Şiir, öykü, felsefe, roman, deneme – n’olursa olsun söylem, duygu, olay, değer, gerekçe, sav, belge, varsayım, karşılaşma gibi pekçok gereksinimin yazara özgü düşünsel bir denge ve uyumda, vazgeçilmezlikle birbirini bulması, birbiriyle buluşmasıdır. Ona ne kuşku, benzetişler de bu birlikte yoğrulup düzenlenişin bir ögesi.

“Yüzyıl”, “yüzyıl” derken, özde, hep mutluluk olanakları, mutluluk gerçekliği için çırpınıp dururum. Yaşamda olanca varlığımla yöneldiğim nice sevgiler bileşkesi, sevgilerin gizemli meyvesi mutluluk. Dediğim, diyeceğim: Yüzyıl’a yönelmedeki amacım yüzyıl değil, mutluluk. Yüzyılım, yüzyılımız: mutluluğum, mutluluğumuz. Buna göre, gönülden dilediğim apaçık şu: şırıl şırıl bir mutluluk çeşmesi *olmalı* yüzyıl. Oysa ne içilmezler bu çeşmede! Seyrekçe lıkır lıkır içilip özüksense bile, ya hiç içilmez ya da diziyle arıtmadan geçirmek zorundasın içtiğini, içiceğini. Birdeyime, *ayrıştırma* işlemidir yaşamak. Herkes durumu, yetisi uyarınca yapar bunu. Herşeyi belirleyense amaçtır; amaçsa çoğun: mutluluktur. Zorlukların en çetini de burdadır zaten. Çünkü mutluluğun ne olduğunda düğümlebilir bu zorluk. Gelgelelim kimse bilmez mutluluğun ne olduğunu. “Ben bilirim!” diye ileri çıkanlara rastlansa da, kimse anlatamaz. Çoğun açık-örtük çelişmelerden geçilmez. İler-tutar şeylerin söylendiği sanılan söylemlerde bile, birinin dediği öbürünün dediğiyle bağdaşmaz. Birinin mutluluk cenneti, başka birinin mutsuzluk cehennemidir.

Kimin kimden ayrıcalığı var ki bu ortamda, benim olsun. Yaşa git, ötesi boş lâf mı – işte böyle yapmamalıyız. Bir ayrıcalığının varsa, işte böyle dememde, dediğimi lâfta bırakmayıp canlabaşla gereğini yerine getirmemde. Kendimi kandırmadığım zamanlarda, açıkça saptayabileceğim üzere: mutluluğun ne olduğunu ben de bilmiyorum. Biçimi, içeriği, niteliği, niceliğiyle bütün bu sözcükler ne denli birşey söylüyorsa, işte o kadar haberim var mutluluktan. Ola ki, bütün bu sözcüklerle orantılıdır, onlar yüzünden pek bir haberim yok mutluluktan. Kimi sisler-içi kimi

sisler-dışı birşeyler, sözümona birtakım durumlar mutluluk, yüzyılıma ilişkin şeyleri ne denli biliyorsam ya da bilmiyorsam, mutluluğu da o denli biliyorum ya da bilmiyorum.

Özüme haksızlık etmeyeceğim gene. En önemli yaşantılarımda, ölüm-dirim kavramlarım yönünden, bata çıka, hep aynı çaresizlikte değil miyim? Sözelimi insan nedir? Toplum nedir? Evren nedir? Sevgi nedir? Güzel nedir? İyi nedir? Bütün bu sorulara: akrabalarıyla birlikte hepsini yaşama-gündemimin hep doruğunda tutmama karşın gönlünce yanıtlar buldum mu? Bulamadım, bulamadım.

Bu böyle. Tuhaf gelecek ama, sarsılmazlıkla söyleyebileceğim birşey de şu: Mutluluk-yüzyıl, yüzyıl-mutluluk değişişlerimde azbuçuk bir aydınlık sağladım kendime. Şöyle ki, mutluluğun ayrılmazcasına yüzyılıma yapışık olduğuna ilişkin bir-iki ipucum var. Neylersin ki az bunlar; karanlıktan karanlığa akanları da var, aydınlıkça olanları da. Hiçten iyidir gene de. Epeyce yararlarını gördüm ben; başkaları da özlere uyarsa, yararlanabilir bunlardan. Kimsenin eylemini anlayışını zorlamayı aklımdan geçirmediğime göre, çekinmeden paylaşım sunuyorum:

Mutluluk açısından bakınca, ne hapishane ne cennet yüzyılım. Şöyle ki: hem bölük-pörçük hem kapsamlı izlenceleriyle, hem ufak tefek hem kuşatımlı gerçekleştirmeleri ve sürçmeleriyle, hiç de takır-tukur bir yüzyıl değil Yirminci Yüzyıl. Gereksinimleri olanaklarıyla, ortaya koyduğu koymadığıyla: beceri, erdem durumlarıyla; çeşit çeşit kültür-yaşam kesimlerine giren kişisel-toplumsal başarılarıyla; sayısız düzeyli-düzeysiz etmenlerin bir bileşkesidir Yirminci Yüzyıl. Mutluluk yönünden dapdaracık da, geniş mi geniş de. Kişiye topluma ilişkin yaşama-olanakları yönünden çöl de, bahçe de. Öyle bir yüzyıl ki bu, herşey büyük ölçüde sana, bana bağlı; yeter ki talihimiz olsun, apartopar bir Ölüm Merkezinde bulmayalım kendimizi. Hangilerini analım, öyle çok uygulamaları, dolayısıyla da öyle değişik adları var ki bu merkezlerin. Hadi onlar, ötesi tasarlanamayan aşırılıkta örnekler, diyelim; n'apalım peki, türlü türlü sömürü, ezilme, yoksunluk ortamlarında, bunlardan birinde değilse öbüründe sıkışıp kalmayalım.

Unutulmaması gerekeni unutmamamız gerektiğine göre, yüzyılımıza ya da yüzyılımızdaki *mutlu olabilirliğe* haksızlık etmeyelim. Ölümçül çölde değiliz hepimiz. Sayıları çabucak bolca artsa keşke, yüzyılın bahçeliğinde yaşayanlarımız da var. Gerçi oralarda da, durmadan güzellik yağmıyor insanların üstüne. Birey olarak, soy olarak gerekli çabaları göstermeli insan. Her zaman kolay olmasa da bazı şeyler ister mutluluk.

Kimi yüzyılının olumlu yanlarındaki çekimle, kimi olumsuz yanlarının itelemesiyle, yüzyıla ilişkin birtakım yakınmalara bırakmamalıyız kendimizi. “Dünyaya geç gelmişim!” “Bu yüzyılda doğacağıma şu yüzyılda doğsaydım!” gibi ahlar-puflar iştiririz heryanda. “Dünyaya erken gelmişim!” türünden yakınışlar da sık sık kulakları tırmalamakta. Bu durumlarıyla yaşama düşünme gündemimize girmemesi gereken yüzyıl-mutluluk özlemleri, mutluluk sağlayacaklarına içkarartırlar.

Kendime özgü yaşama biçemimde vargücümle uzak tutmam gerekir diye bildiğim yaşama-doğrultuları bunlar. Yüzyılının, ilk bakışta özümle uymadığını sandığım yönlerini, ister nesne, ister ürün olsun, ister düşünme, ister değer olsun, ister töre, ister bilgi olsun, “Bu, yapıma uymaz!” “Şu, bana göre değil!” diye yoksaymaya, yoketmeye kalkışmanın insana yakışır bir tutum olmadığı inancındayım – yeter ki bu itilen şeyler, şöyle ya da böyle, insanı aşağısımasın, insanlık suçlarına girmesin.

Nitekim şimdi burda özümle zararlı diye yaftaladığım birşey, sonra başka bir yerde, başkalarına son derece yararlı gelebilir. Önemini görmemezlük edemeyeceğim bir özellik de: yüzyıla ilişkin *çeşitliliğin*: yüzyılının nesnece, bilgice, eylemce, olayca yaşayış doluluğuna, bir mutluluk katkısı sağlamasıdır. Çokluk, çeşitlilik, hiç kuşku yok, bireyin kendisinde, bireyler-arası ilişkilerde bazı akıl karıştırıcı yorum dağınıklıklarına, bazı gerginliklere, bazı çatışmalara yolaçabilir. Bu bağlamda, unutmamamız gereken bir gerçek var ama: Nice acıları, sıkıntıları, bunalımları körüklediği önesürülen çokluk-çeşitlilik, pek çok acının, sıkıntının, bunalımın giderilmesinde önemli bir etmen rolü oynayabilir. Bu katkılara, bu etmenlere gerçek acıları azaltmada gerekli tatların, sevgilerin, akılların, becerilerin, özgürlüklerin, çözümlerin kaynağı gözüyle bakmak, bana hep güzel

bir yaşama duygusu vermiştir. *Yüzyıl duygusu* diye birşeyden sözedilebilirse, (ne diye etmeyelim?) böylesi bir duygudur bu sözünü ettiğim.

“İpuçlarım” diye nitelediğim şu bir-iki yaşama-yöneltisi bile, yüzyıla yapışık mutluluğun başka türlü olası değil zaten: başta kendime, ama hiçkimseye olmuşbitmiş bir mutluluk yönergesi buyurmadığı düşüncesindeyim. Bırakın ki, bu tür buyurmalara yeltenen, ne denli haklı olduğuna inansa da, zorbalıktır yaptığı. İnsan yaşamına ilişkin herşeyi, dolayısıyla da yüzyılı yüzyıl yapan herşeyi eksiksizce kavramadıkça böylesi yönergelerin pek iler-tutar yanı yoktur. Ancak bunun, andığım ipuçlarına önemsiz uyduruklar diye dudak bükmeye götürmesine göz-yummak doğru bir davranış olmaz.

Değil mi ki insanız, yanılmalardan kaçınılmaz. İşte bundan: yüzyıl-ıçi yaşamamızı kendi seçimimiz, olanaklarımız, gerçekleştirmelerimiz, rastlantılarımız oylumunda, *kendimizce* elden geldiği kadar mutlu kılmak için, çaba gerektiği yerde, hiçbir çabayı esirgemeyelim, gerekmediği yerdeyse, hiçbir çabaya kalkışmayalım.

Yirminci Yüzyıl'ın Yirmibirinci Yüzyıl'a aktığı şu dönemde, yüzyıl keyfinden yüzyıl üzüntüsüne gide-gele, ikircil mi ikircil bir durumdayız diye düşünüyorum. Ola ki, yüzyıl böyle. Ola ki, mutlu-ınutsuz insan yaşamı böyle. Ola ki, ben böyleyim.

Kimi haklı kimi haksız şişinmelere karşın, kendimizi evreni, birbirimizi; bu arada, yüzyılımızı, elden geldiğince gerçekten bilip anlamaya, ayık-uyanık düşünmeye vargücümüzle sarılmalıyız. Yürekten inandığım, uyguladığım bir davranış bu. “Olmaz öyle şey, sen bizi karıştırma, sen bize karışma, sen yalnızca kendi adına konuş” diye çıkışırsanız, ona ne kuşku, pek yapacak birşey kalmaz bana. Gene de özde, doğru bildiğimden caymayıp bir çift söz daha eklemekten alamayacağım kendimi:

Ne çirkinsin a güzel zaman!

Ne güzelsin a çirkin zaman!

“İnsan dünyası” deyince, sayısız ögeler: akılermez çeşitlilikler, düşlere bile sığmayan çoklukta çokluklar, sonsuzca sürüp giden görünümlü hep-oluşlar, hep yeniden oluşlar – işte böyle bir izlenim sarıyor heryanımı. Nice kişiler, nice nesneler, nice tasarımlar, nice düşünceler, daha da nice nice şeylerle dolup taştan biçimler, içerikler, zamanlar, uzaylar...

Dünyanın bütün bu gürültüsü-patırtısı içinde sıklıkla kendini belli eden bir öge: ün. Bunca doğumlar ölümler, bunca savaşlar eylemler, bunca güzellikler çirkinlikler, bunca sevinçler acılar ortasında nerden esti şimdi bu “ün” denen şey’de böylesi odaklaşma? Hemen saptayayım: başka neden olacak, ün’ün, insan dünyasındaki yaygın ağırlıklı öneminden ötürü bu böyle. Aradabir yarım ağızla: “ün gibi şeylere benim gündemimde yer yok!” diyerek karşı çıkanlara rastlansa da, abartmadığım kanısındayım. Nerde yaşarsa yaşasın, kırdan kentte herkesin bilinçli bilinçsiz hesaba kattığı bir gerçeklik örgüsüdür ün. Ünden dürtüklenmeler, ünle uyarılar, üne yönelişler, ünlü başarılar, hepsi itiş itiş, çekim çekim, gölge gölge, güneş güneş kuşatmakta yaşamı. Ün’ün kolgezdiği bir dünya bizimki. Çevrene şöyle bir bak, her yerde: ünün yanısı, izi, soluğu, pençesi. Önce kişiler: ünlü kadınlar, erkekler, gençler, yaşlılar. Kişilerle birlikte: nice becerilerin ortaya koyduğu ürünler, eylemler, düşler, düşünceler. Desene: kralı, kraliçesi, komutanlarıyla, eğitimcisi, sanatçısıyla, işçisi, düşünürü, gezgini, buluşçusu, dinadamıyla insanlar. Kuşkusuz, hep olumlu anılar değil ün: ünlü deliler, ünlü hırsızlar, sapıklar, yosmalar da var. Tek tek erdemlerin yücelttiği kadar, erdemsizliklerin de aşağılaştırdığı edimler, şey-

ler, dolayısıyla da insanlar. Böyle türlü türlü nesneler, somut somut kültür başarıları: işlenen taşlar, boyanan yüzeyler; yerüstü yeraltı donanımıyla kentler; insan elinin değiştirdiği uzay-zaman oluşumları; katısı sıvısıyla, dayanıklısı dayanıksızıyla ürünler; birbirinden ünlü uygarlık çağları, – ünlü anayasalar, ünlü öğretiler, ünlü hayaller, ünlü söylenceler. Ayrıca, insan yorumuyla, değerlemesiyle: ünlü üniversiteler, ünlü kuşlar, ünlü böcekler, ünlü kıyımlar, ünlü yılanlar, – ünler kaplamakta tarihi, bazan tıkiş tıkiş, bazan seyrek seyrek...

Genelde: anlamı besbelli görünen, anlamı açıklama gerektirmeyen, düpedüz bir sözcük diye benimsenir “ün”. Gene de, hangi dilde olursa olsun, ün’ün yalın bir sözcük olduğunu öne sürmek yanlışdır. Bir *dünyadır* ün: sayısız çeşitlilikler barındırmaktadır içinde. Binbir yapıda, konumda, renk renk ögeler kavrar. Güzel yönleriyle, çirkin yönleriyle, coşkulara salıp umutlar kıran yönleriyle, kaşla göz arasında oluşturup pekiştirdiği duvarlarla, iç gönendirici beklentilerle, acı tuzaklarıyla, güven kaleleriyle gelsin ün, gitsin ün.

Ünler, – karışık, karmaşık, düz dolambaçlı ünler: hepsi de ün? Zorbaların, sömürmelerin, işkencecilerin, soykırımcıların ünü; mimarların, yontucuların, yazarların, sahne ustalarının, müzik dehalarının, sinema yıldızlarının ünü. Tüm yapıp ettikleriyle ünlüler, ünler bunların hepsi.

Durum karmakarışık da apaçık: birbakıma, tektek kişilerde düğümleniyor herşey. Denemeciysen, kişiye ilişkin ne varsa, ordasın tüm varlığıyla. “Kişi” demek, karınca kararınca anlayışına çağrı demek benim gözümde. İnsan mı karşımdaki, dayanmam. Dokunmak, sarılmak gelir içimden. Elini tutmak, yüzünü içime kazımak, öpmek, sevmek, bilip öğrenmek gerek. Söyleşmeliyiz onunla: sözle, şarkıyla, dansla *birlikte yaşamalıyız* onunla. Herşeyimizi paylaşmalıyız.

Kaptırdın gittin kendini üne. İnsana yapışıktır ün: demek ki ün’ü anlamaya yöneliktir denemeci. Burda hemen dikileceğim: ün, ün diyorum ama ille de ünlü olmak, ün kazanmak, ünümü artırmak türünden bir kaygım yok. Herkes gibi ben de şuyum buyum, söyleyim böyleyim de, neyi kimden gizleyeceğim, açık-seçik kim olduğumu, ne olduğumu bilmesem de, özüm

bakımından, ün'le ünlülük'le alıp vereceğim yok. Yapmacıksız, örtmecesiz bir ön-saptama bu. Belki de en son söylemem gereken şeyi en ilk söyleyeyim: ünden uzak duran biriyim. Kendimi tanıdım tanıyalı ün karşısında işkilli-eleştirel bir davranış içindeyim. Nitekim şimdi burda, kendi ünüm değil, ün'e, o hepimizin ün'üne eğilmekteyim. Özümün ün sağlamak, ünümü pekiştirmek gibi bir artımla değil, ün denen gerçekliği elden geldiğince kavramak amacıyla "ün'e" sarılmış durumdayım. Dolayısıyla da tüm varlığımı azçok günüşiğinde görmeye yardımcı olabilecek bir yöneliş bu benimki; içimden kaynayan, herşeyime sinen bir yöneliş. Ün'ün: çelişmeli yanlarını, dolambaçlarını, hem cansıkan hem büyüleyen gizemleriyle yapısını yayılımını, gücüm yettiğince kendi kendime görüp göstermek dileğindedim. Bu çabaların, benden başkalarına da azçok bir aydınlık getirmesini umuyorum. Böylesi umuttan yoksunsan, denemecilik neyine zaten.

Peki, neden bütün bunlar? Nerden geliyor ün'ü her yerde, her zaman, herkese hem böylesi çekici kılan hem böylesi akılkarıştırıcı kılan bir insan-gerçekliği olması. Sallantısızca parmak basabiliriz artık ün'ün candamarına: son derece karmaşık bir yapısı var da ondan. Ün'den, bilinçle sözedenin, hiç mi hiç *yalın olmayan* bir gerçeklikle karşı karşıyayım bilincine varması gerekir. Bu bilincin önemli bir çizgisiyse, çok-yönden kapıp götürür kişiyi, özellikle oylum oylum denemeyi. Ancak ozaman, önemli görünümlemlerle ödülllenme fırsatına erişilebilir. Şu gözardı edilemez ama: insan insan olduğuna göre, bu görünümlemlerin kimi ışıklı-olumlu, kimi gölgeli-olumsuzdur; bazan da içiçe girer gölge-ışın.

Canlının yapısal haritasını çıkardığımızda, en belirgin renklerle göstermemiz gerekecektir *istekleri*. Bitkide hayvanda, hangi adla tanınırsa tanınsın, sözcük sallantılarına yer yok insanda: isteyen, istekli, istekleri olan bir canlı-varlıktır insan; istekten yoksun insan tasarlanamaz. İsteklerin *can* verdiği, isteklerin *canlı* tuttuğu bir varlıktır insan. İsteklerse içten kaynayan kuvvetler, dipten gelen yönelişler, birdenbire bitip süren uyanışlar,

dıştan uyarılan etkenlikler, insanı özünde çevresinde pekiştiren yapıp etmelerdir. Neler mi bunlar, sayıca sonsuz itilimler; kendimizden başkalarından yetesiye bilip yaşıyoruz hepimiz. Hele öyle dalıbudaklı bir tutam var ki içlerinde, yoğun mu yoğun damgasını basar insan-dünyasına; *Ün isteği*'dir bu. Doğrudan doğruya böyle nitelese de nitelemesek de, sıkıca ün'e bağlı, ünle bağımlı isteklerin ağında kımıldanır insanlar.

Neden var ün isteği, hangi kaynaktan fışkırıyor, nasıl türeyip ürüyor ün isteği, – pek açık-seçik ortada değil bu. Yeryer örtük; çoğun kişinin kendisine *bile* kapalı birtakım dünyalar, tutkular, davranışlar bu ün istekleri. Azçok aydınlığa çıkmaları için, çeke zorlaya yalına indirgemeye yeltenmeden birkaç nedene dayatılabilirler gene de. Duygu-tutku yönlerini ille de akılsallığa dönüştürmeye kalkışmaksızın, hem özümüzü, hem başkalarını gözlemlediğimde birkaç önemli ipucu sağlayabiliriz.

İlkin: nice insanın ateşli bir istekle üne yönelme nedeni, ünün son derece *tatlı bir çekiciliği* olduğu inancıdır. Özlü bir çiçektir ün arısı için bal, bayılır insan bu çiçeğe. Öyle parlak, öyle renkli, öyle besleyici bir izlenim uyandırır ki, onsuz edemez istekli. Yaşamının önemli bir kaynağı olur çıkar. Ancak ondan edindiğiyle varlığını ayakta tutabileceğini, varlığının anlamını ancak oradan devşirebileceğini düşünür. Gelgelelim, kendiliğinden olup bitmez istekli için ün. Ayrıcalıksız her istek için yürürlükte olan şey, ün isteği için de geçerlidir; isteği uğrunda uğraş vermek, *çaba* göstermek zorundadır insan. Kuşkusuz her istek için o isteğe uygun etkenliklerdir bunlar. Nitekim ün isteği, bazı dikkatlere sarılmayı, bazı yapıp etmeleri önplana almayı gerektirir. Ün'ü istiyorsa, en kısa zamanda en güvenli biçimde üne vardıran düzenlemelere girişmelidir insan. Buysa, istekliyi, ün hatırı için birçok kısıtlamalara; bazı şeyleri yapmamak, gönüle aykırı düşen bazı şeyleri yapmak gibi durumlara iteler. Bu bağlamda iyice biline: üne yönelişin yoğunluğu, kısıtlamalı yoksunlukların yoğunluğuyla orantılıdır. Söylemesi ne denli kolaysa, yerine getirilmesi o denli güç bir iştir bu.

Bütün bu işler böyleyse, büyük olasılıkla her zaman her yerde böyledir zaten, epeyce cansıkıcı bir durum bekler insanı: Yaşamın pekçok güzelliklerine sırtını çeviren biridir artık o.

Mantıksal bir yakıştırma değil bu söylediğim; çeşitli gözlemlerden edindiğim bir sonuç. Desene, *birgün* balla tatlanmak hevesiyle nice acılara katlanmak demektir ün ardında koşmak. “Birkez amaca erişildi mi, sıkıntılar da sona erer” gibilerden bir düşünceye kapılmak da yanlıştır. Çünkü ünlü olduktan sonra da birtakım çileler göğüslemekten uzak kalınacağını sanmak gerçekliğe aykırıdır inancındayım. Bu çilelerse başka çilelerdir: ünü yitirmeden ayakta tutmak, ünü elden geldiğince sürdürüp artırmak kaygılarıdır bunlar. Üne ulaşmak kadaründe tutunmak da ağır karşılık ödetir insana. Öyle nazlıdır ki ün, ne denli dikkat, çalışma, içtenlik, yaşama-zamanı sunsan, kaldırır.

Bu çerçevede: “Ne çıkar bütün bunlardan, yeter ki ben ünlü olayım!” diye düşünenlere rastlanır gene de, hattâ bol bol rastlanır. Ne diyebilirim ki onlara. Herkesin yaşamı kendisinin. Kendilerini ün yoluna bıraktıklarına göre, yaşaya yaşaya görecekler herşeyi. Hep ün doğrultusunda çekip çevirseler de, başta kendileri, herşeyi, ünün hep uzağında dolanıp durduklarını saptayabilirler günün birinde. Ya da, üne kavuşmuş olsalar bile, “ün denen şeyin” bunca çileye değmediği dank edebilir kafaya. Ama ozaman yaşam da geçip gitmiştir. Öylesi bir zaman-kesiti ki biricik özyaşam, hadi-sil-baştan kesinlikle sözkonusu olmadığına göre, n’apacak ün düşkünü?

İkinci bir ipucu olarak: ün isteğini körükleyen bir basınca, oldukça belirli bir duyguya parmak basmamız gerekiyor. Ünün yaşamı kolaylaştıran bir etmen olduğu doğrultusunda özetleyebiliriz bu duyguyu. Çok kimsenin gözünde, ün, kapıları ardına dek açar; sırtı yere gelmez ünlünün. Öyle bir ışıdır ki ün, birkez ünle bezendin mi, tüm gözleri kamaştırırsın, saygı ve sevgiyle senden yanadır artık herkes. En güzel döşeginde seni ağırlamaya canatar herkes. Çevrende çırpınır durur dünya.

Ne denli ağır basarsa bassın bu doğrultu, çoğun, yanıltıcı bir sanı olmaktan öteye geçemez. Genelde özelde, ünlünün işini güçleştirir ün. Hatırla, parayla satın alınacak işler biryana, iş-görme-aracı olarak ün, bir engelleyicidir sıklık. Başkalarının kendisinden doğallıkla beklediklerini giderebilmek için, ünlü kişi kendi kendisiyle yarışırçasına, çabalarını sürekli artırıp yükseltmek zorunda kalır. Başkalarının gediksizce hoşlanacağı

düzeyler tutturmaksa, yıpratır, yorar ünlüyü, – hem de nasıl. Herkesin dilediğince davranmak olası olmadığına göre, öfke, kıskançlık, tedirginlik yaratır sıklıkla ün. Bu durumsa, ünün, yaşamı kolaylaştırdığını öne sürmekten alıkoyar.

Üçüncü olarak saptayalım: Kişiyi ün'e iteleyen bir neden de, ün'ün, kişi *değerine* katkılı bir etmen olduğu inancıdır. Ünlü biri olduğunda, değerli biri olduğunu hem kendisine hem başkalarına açık-seçik gösterdiği kanısındadır değer isteklisi. Ün-değer isteklisinin yürekten belbağladığı bir kanıdır bu.

Bu kişilerin güc aldığı gerekçelerse, çoğun kendileri dışavurmasalar bile, saygı içeren bir tutumla, şöyle dilegetirilebilir: Kişi değerinden daha değerli ne var ki insan için. İnsanın değeri, insanın düpedüz hayvandan ayrıcalığını özellikle belgeleyen yönüdür. İnsan olarak insana özgü erdemdir, insanca soyluluktur bu.

Oysa iyice bilinmesi gerektiği üzere: insana ilişkin değer ile ün birbiriyle özdeş şeylermiş gibi ele alınmakta bütün bu söylemlerde. Peki, ya öyle değilse? Nitekim *ile*'nin bağlayıcılığına yetesiye yakından baktığımızda, ünün değer ile özdeş *olmadığı* sergilenir önümüzde. Şöyle ki: heryanda tümen tümen *değersiz ünlüler*. Ayrıca: değerli olmakla birlikte, tam da değerli olduğu için ün'e erişmeyen, üne yaraşır bulunmayan insanlarla karşılaşmaktayız. Kestirmeden dendikte: hiç mi hiç düz orantılı değildir ün ile değer. Anlam kapsamı, mantık içlemiyle örtüşür kavramlar değildir “ün” ile “değer”. Böylece üne sarılmak, değere sarılmakla eş tutulamayacağı için, varlığını üne adayın kişinin, ergeç değer yitimine uğrar, gerçek olumsuzluklara dönüşür yaşamı. Günü gelip çatığında kırıklıkların en amansızıyla karşı karşıya kalır ün isteklisi. Boşa geçen yaşama-zamanı geri gelmediğine göre, kendi eliyle kendini acı bir sona çarptırmış olur. Ne korkunç şey ün'ü değer'e, değer'i ün'e eşitlemek!

İlk bakışta: parlak, yararlı ve değerli bir çekim-odağı olarak ün, insanı kısıvrak bağlayan bir yazgı izlenimi verir. Ne ki, azıcık derinlere doğru algılandığında, bunun, görünüşten başka birşey olmadığı günışığına çıkmakta gecikmez.

Bundan, sallantısızca şu sonuca varabiliriz: Akıl ile istenci birbirine koşmayı bilen insan, ün'e yapışık sakıncalı durumları aşıp en doğru yolu bulabilir. Şöyle diyebiliriz: ün isteğini başıboş bırakıp aldanışlara düşmek, güzel yetileri, emekleri boşuna savurup acılara katlanmak, hiç de aşılmayacak bir yazgı değildir insan için. Bu yönde uygulamalı bir anlayışa varmakla, yalnızca ün yöresindeki kımıldanışları düzenlemekle kalmaz, ünün yer aldığı insan-toplum-tarih-kültür dünyasının yapısal gerçekliğini kavramakta da sağlıklı bir aşamaya erişebiliriz.

Üzerinde durmadan edemeyeceğimiz ilk gerçek, ün'ün, *kimin elinde olduğu* gerçeğidir. Ün deyince bu gerçeğin hemen akla gelmesi, ne etkin bir rol oynadığına tanıklık etmektedir.

Yapıca ün'ün girdisini-çıktısını görmede yararlanmamız gereken bir ipucu da, ün'ün gerçekleşmesinde etkin bir güç olan ün kotarıcılarının konumunu belirtmektir. Ün-vericiler, ün-sağlayıcılar, ün-dağıtıcılar durumundaki kişilerdir bunlar. İsteğinin dürtüsüyle ün yoluna düzülen bireyi, ün'le bezeyecek olan kimselerdir bunlar.

Buna göre, ne denli üstün, ne denli değerli başarılar sunsa da, isteklisinin elinde olan birşey değildir ün. Amacı yönünden başkalarına bağlıdır ün yolcusu; ününden dolayı *başkalarına bağımlı* bir insandır. Dönüp dolaşıp tuhaf bir ilişki ortaya çıkıyor: en can isteğiyle, başkalarının çekip çevirmesine bırakmıştır yaşamı. Kim peki bu başkaları? Herkes. Genelde: çok mu çok kişi; ne çok olursa da, ün için o denli iyi diye karşılanan insanlar, insanlar, yakınlarda, uzaklarda yaşayanlar, hattâ gelecek zamanların insanları. Yani tanımadıklar; öyle ya, bu kadar çok insanı birbir bilip tanımak tümünden olanaksızdır. Tuhaflık içinde tuhaf bir durum var burda: Tanımadığı bir sürü insana, olanca varlığıyla: "Alın beni, dilediğim kata oturtun! Sizlere sığınıyorum, yeter ki beni ünlü kılın!" diye seslenmektedir, birdeyime, yalvara yakara. Desene, kişi ancak böylece vazgeçilmez bir yüceliş olarak inandığı üne, ola ki krallık gözüyle baktığı üne, birdeyime, başkalarının kölesi durumuna indikten sonra, böylesi bir krallık artık ne denli krallıksa, öyle kavuşmuş oluyor.

Yerici niteleyişler biryana, ün yolundaki dayanak olarak başkalarının rolünü anaçizgileriyle çözümleyelim: Durumu

açık-seçik saptayabilmemiz için, dikkatimizi, içiçe dolanan iki çizgide toplamamız yeterlidir.

Önce: beğeni'ye çevrilelim. Gerçekten de, ün isteyen, başkalarının beğenisine bırakmıştır kendini. Beğenmediğine, olumlu anlamıyla, kimse "ün" bağışlamaz çünkü. Kalabalıkların beğenisiyse, sağı-solu akıl erdirilemeyen, çoğun iler-tutar yanı bulunmayan bir davranıştır. Öyle şeylerden hoşlanır, öyle şeyler hoşuna gider ki kalabalıkların; öyle dalga dalga şaşırtıcı artımlı bir beğeni üreticisidir kalabalıklar, yeter ki kişiyi beğensinler.

Böylesi beğeniye sıkı sıkıya yapışık öbür çizgiyse: ün'le bezenen kişiye ilişkin yargıdır. Özetle, "bu kişi benim gözümde ünlü bir kişidir" türünden bir önerüde özetlenmesi gereken bir yargıdır bu. Çoğun dilegetirilmese de, alkışlarla övgü sözleriyle başta edişlerle kendini belirgin biçimde ortaya koyar.

Ün dağıtıcılarının yargı-verme gücü, yakından ilgilenmeyi gerektirecek bir önemdedir. Duyum zenginliği, duygu derinliği, sezgi inceliği, deney kuşatımı, bilgi birikimi, zekâ keskinliği gibi düşünsel erdemlere yaslanmayı gerektiren bir başarıdır. Herşeyi kendine özgü ağırlığıyla belirtik biçimde yerli yerine koymayı sağlayan ayırmacı – ayıklayıcı bir anlayışın işbaşında olmasını gerektirmektedir. Böylece, yargı gücü düşünüp taşınma ister, yani insanın da duruma uygun çaba göstermesini ister. Bu yerine getirilmezse, hak yiyen, yanlış yorumlayan, eğri kararlara varan yargılar üretilmiş olur çoğun. Yargılamanın korkunç engelidir acelecilik. Öyle ya, nesnelliği yalınkat, şıpın işi dayanıksız yargılar kadar kaçınılması gereken şey azdır. Bu tür yargılardaki sığılığı örtmek için, sıksık, abartılı süsleyip püslemeler dile gelir ki, bu da yargılama durumunu tehlikeli etkilere sürükler.

Gerçekten de, değer biçici durumdaki halk, genelde, yetesiye anlayış ufkundan yoksundur: binbir işi arasında yetesiye zaman ayıramaz yargılayışlarına. Yalan, haksız, yalım köpüğü yargılar çabucak kaplar ortalığı. Rahatına düşkün halk, dörtelle sarılır bu yargılara. Bunlara bir de eğitim eksikliklerinin yolaçtığı olumsuzluklar ile soya uğraşa, ülke geleneklerine yapışık çeşit çeşit günlük çıkar gütmeler eklenince, özce sağlıklı ve güvensiz yargılar ortaya çıkar. Bunlar da, ün-dağıtımı yönünden basınçla kendilerini benimsetirler. Ünlünün değerine nesnelce uygun

yargılar nerde, bu yargılar nerde. İşte bu yargılar, olabildiğince rasgele kotarılışlarına karşın, genelde büyük hayranlıklara dönüştürerek kişiden kişiye atlaya sıçraya kolgezerler.

İyice görüldüğü üzere: en kaba yapısallığıyla dikkati çekmeye çalıştığım ünün bu bağımlılık görünümü, çoğu kez hem tek tek kişilerce hem kalabalıklarca gözardı edilmekle birlikte, üçaşağı beşyukarı saptayabileceğimiz bir gerçektir. Böylece, sanatçılar, yazarlar, sahne oyuncular, beyazperde yıldızları, bilimadamları, din kurucuları, devlet yöneticileri, sanayi babaları gibi türlü türlü kültür-toplum kesiminden girişim insanları, bedenleri, eylemleri, akılları, erdemleri, becerileriyle ünlüler katına çıkarılmaktadır.

Gerçekleşmiş ya da tasarlanan başarılarıyla, bir süre için odak yapılan ün-bireyleri, sınırlı varlıklardır. Buna göre, ünlünün, belli bir süre için yürürlükte kalması; sonraysa, hızlı-yavaş azalışla belleklerden silinip gitmesi olağan karşılanmalıdır. İnsanı asıl şaşırtan, ünün hep çoğul belirttiğim başkalarına ilişkin bir yönü. O da şu: ün dağıtıcıları, yapıları uyarınca savruk, umursamaz, maymunıştahlı, unutkan kalabalıklardır. Onun içindir ki, sıklıkla iniş-çıkışlar, renklenişler, solgunlaşmalar gösterir beğeniler, yargılar, dolayısıyla da ün-dağıtıışları.

Bunda anlaşılmayacak birşey yok hani: kalabalkılar kalabalık olduğu sürece, böyle gelip böyle gider: gelip geçicidir ün. Ün-isteklileri gündemde kaldığı sürece, başka ne beklenebilir. Sayısız ün-isteklilerinin herbiri zaten ün-yönünden tıkiş tıkiş bu dünyada, iğneyle kazırcasına, kendilerine hep yer açmaya çalışacaklar; hattâ bazan da, bu-dünyaya ek olarak, varsaydıkları öbür dünyada, bu dünyadakinden (ne kadar oluyorsa artık) çok daha “sağlam”, çok daha kalıcı ünlere doğru arayışlarını ne yapıp edip sürdürecekle. Onlar bu arayışlarında tutkuyla devinedursun, kalabalıklar da, sorup sorgulamayı akıllarından pek geçirmeksizin, önünde sonunda gelip geçici rasgelelikler damgası taşıyan beğeni beğeni, yargı yargı ün-dağıtıımlarını sürdürüp duracaklar.

Biryandan toplumu ayakta tutan güç ile dile özgü örtmeceler, öteyandan kişiyi kişi kılan duygu ile tutkuya özgü dolambaç-

lar ortamında, olanakların elverdiği oranda sürdürebileceğim gözlemlerin, sanıların, değerleme ve yorumların yardımıyla dünyamızı baştanbaşa saran *ün olgusu* geniş çerçevesiyle az çok belirdi gibime geliyor. Öyleyse şimdi, nicedir günışığına koymayı dilediğim birşeye, özüme özgü ün tutumuna parmak basabilecek duruma geldim diye düşünüyorum. Ne sözümona üne birşeyler sağlamayı unduğun için; ne de ille kendimi sergilemek istediğim için girişeceğim bu yola. Hem ün olarak ünü, hem kendim olarak kendimi, en çok kendime görünür kılmak amacıyla yapıyorum bunu.

İlkin, kendi kendimi her zaman aydınlığa kavuşturmasam da, çoğun, ün konusunda, daha doğrusu ünlüler karşısında, her zaman takındığın davranışı dilegetireyim, diyorum.

Çok kimsenin tuhafına gitse bile hemen söylüyorum: Tedirgin tedirgin bakarım ünlülere, yeni yeni parlayanlara olduğu kadar, epeyce palazlanmış kişilere de. Kıskançlığımdan falan değil. Başkalarının üne gözdikmek ne kazandırır ki! Tam tersine, kendini ün alkışlarına kaptırmış olan sürüden ayrılan kimsenin, cansıkan erdemsizlik damgalarına katlanması gerekir. Bu tür şeylere aldırmamayı zor öğrendiysem de, tedirginliğim sürer gider gene. Şundan: nerde ün varsa, elimde mi, orda birtakım *sorular* üşüşür kafama. Bu bağlamda “tedirginlik” dediğime bakıp ün’ü, gizliden gizliye kendim için önemli birşey gözüyle gördüğüm sanılmasın. Hangisi olursa olsun, insan-olaylarına dikkat kesiliveren bir yaradılıştayım. Nerde insan varsa, orda ün, şöyle ya da böyle gündeme geldiği için, *olay olarak* isteristemez merakıma konu olmuştur hep.

Ünlü biriyle karşılaşınca: Bu gerçek bir ün mü? Ne denli uygun düşünüyor ün isteklisine? Yanılgılar var mı bu ün dağıtımında? Varsa neler? Ne gibi üçkâğıtlar var bu ünde? Kimler kimin hakkını yedi? Yemedi mi yoksa? – İçi kara birinin vesveseli düşünüşüne yansımış dikenler değil bunlar; öyle sanılsa da değil. Önüne çıkan her elverişliye alkış tutanlardan kafaca, duyguca daha az sağlıklı olduğumu; ya da, onlar öyleyseler, alkışçılar gibi hastalıklı olduğumu sanmıyorum. Kendi özyaşam sözlüğümdeki anlamıyla tedirginim, kuşkusuz tedirgin eder beni ün. Ne ki, geçmişten şimdiye birike birike

gelen birtakım deneylerin, acıklı kırıklıkların, çabucak sönen, sönmediğindeyse, şişine şişine büyüyen düzmece ünlerin bende bıraktığı izlerden dolayı bütün bu tedirginliğim.

Benim için önemli olan ün *değil*, değer. Ben de alkışlanmayı severim; ona ne kuşku, değer'i, değerli'yi alkışlamak beni de gönen-dirir; bırakın ki, bir ödevdir bu alkışlar benim için. Ün karşısında, ilkin sessiz duruyorsan, bu, gerçekten, ilkin, değerle karşı karşıya olup olmadığımı kendimce en iyi biçimde saptama doğrultusunda bir algı serinliği, bir düşünme oranlaması için gerekli bulduğum bir beri-durmadır. Bu arada ün isteklisi kadar ün dağıtıcılarının güdümlü düzenleyişlerini sağı-soluyla yakalama amacıyla hiçbir özen esirgemem. Böylece, hep aklımda tuttuğum gerçek şudur: biryandan ün isteklisinin tutku çıkar ve ateşi, öteyandan kalabalıkların tutku çıkar ve ateşi, genelde, ayrıcalıksız herşeyi ün uğruna kullanma eğilimindedir. Derin güdümlü bir etkenliktir insan dünyasında ün. İçlerdışlar, duygular akıllar, girişimler uğraşlar, paralar beceriler, güçler etkiler – işe yarayacağına belbağlanan herşey, herşey ün'ün buyruğuna sunulur; tek ün sağlasın diye neleri gözealmaz, neleri gözden çıkarmaz ki yığınlar. Birkez kafası esrikleşmesin ün-isteklisinin, ün'e kurban etmeyeceği birşey yoktur. Kan-ter içinde, kır-dök içinde, gürültü-patırtı içinde herkes, kimi yürekten kimi yüzeysel bir yaklaşımla, ilgili ilgisiz herkes birşeyleri üne araç yapmaktadır; kuşkusuz bu arada, ünü biryerlere doğru çekip çekiştirmede toplar tüm çabalarını.

Örnek mi, tümen tümen örnek – hiçbirine gerek yok belki. Öyle olsa bile, üç örneğe kısaca çevrileceğim. Ün yöresinde her kıyibucak öylesine kat kat ayrıntılarla dolu ki, yöneldiğim örneklerin, yalnızca bir yanında yoğunlaştıracığım dikkatimi. Şöyle ki: ün hırsı güdümünde, Alkibiades örneği üzerinde duracağım; toplumun sözde çıkarları bakımından kullanım örneği olarak, Fleming örneği üzerinde duracağım; değerine inandığım ünlüler ortamında seçimimin kimden yana ağır bastığına ilişkin olarak da, Büyük İskender ile Sinoplu Diogenes örneği üzerinde duracağım.

Alkibiades, İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşadı. Atinalı. Çağ, Perikles çağı. Eski Yunan dünyasının en parlak dönemlerinden

birindeyiz. Bilim, hukuk, felsefe doruklara erişmiş. Biryandan Atina ile Isparta'yı karşı karşıya getiren Peloponessos Savaşları çeşitli sonuçlarıyla toplumları yoğuradursun, öteyandan Partenon yükseliyor.

Hem doğumu hem evliliğiyle talih yüzüne gülmüş Alkibiades'in. Baba soyu, söylencelerin yiğit Ajax'ına dek götürülmekte; ana yönünden Perikles'in annesiyle yakın akraba. Evlendiği kızın ailesi zengin mi zengin. Perikles'in üç yaşındayken evlat edindiği Alkibiades, daha çocukluğunda Güzel Alkibiades diye anılıyor. Gerçekten de güzelmış. Gelişip serpildikçe belirginleşmiş herşey: yüz, ses, boybos yerindeymiş. Birçok yazılı belgeden öğrendiğimize göre, katıldığı her şölende güneş gibi ışıır, sesi sözüyle dikkatleri üstüne çekermiş. Toplantılarda başköşede oturan Sokrates'in döşeğindeymiş hep – ayrıntılarını yalnızca kendilerinin bilebileceği özel bileşimler biryana, kuşkusuz. Konuşmasında, söylevde, lâfı gediğine koymada üstüne yokmuş. Delikanlılığın eşiğinden beri dört yana para saçmasıyla; dağıttığı armağanların pahalılığıyla; taşkın neşesiyle, gözalcı yarışatlarıyla, gürültü-patırtı çıkarmadaki biçimli biçemsizliğiyle dillerde dolaşır olmuş. Rezaletle sınırdaş o yapıp etmelerindeki aşırılık kadar, yürekliliği de hayranlık uyandırırılmış ilkin eş-dost çevresinde, sonra da kalabalıklarda. Tutsun tutmasın bol bol yalanları düzenleri, kışkırtmacaları, ikiyüzlülükleri, kasıtlı davranışları daha erkenden halkın gözünden kaçmamakla birlikte, hoş giden deli dolu yapıp etmeleri, içip içip ortalığı birbirine katışları, ayılınca esirgemediği gönülcü yaklaşımları, her zaman halkı büyüleyen *dolce vita*-yaşamı artırmış da artırmış ününü. Bu arada, biryandan atlarına yarışta hem birincilik, hem ikincilik, hem üçüncülük sağlama yollarını kotarıırken; öbiryandan da kendisi, haketsin etmesin, ortalıkta dolaşan ününün getirisini yancebine indirirken eliçabukmuş hani: Ne bileyim, Sokrates'e biçilen bir savaş ödülünü bile seve seve benimseyivermiş Alkibiades.

Özel yaşam böyle gidedursun, bu yaşamın içinde yer aldığı toplum yaşamı da kendi doğrultusunda gelişmekteydi. Göz, gönül, kafa donatımı birbirinden güzel başarılarla Atina, Yunan kültürüne öncülük etmektedir. Felsefe ve benzeri kuramsal

etkinlikler gibi sanat, askerlik, ticaret alanındaki gelişmeler ortamında kent-devletleri demokrasisi, bazı geleneklerle elele güzel yüceliklere doğru yol almaktadır.

Ne yapar böylesi dünya oluşumunda Alkibiades konumunda biri? Şöyle ya da böyle toplum işlerine zaten bulaşmış olduğuna göre, zaman yitirmeksizin devlet yönetiminde rol oynamaya yönelir. Asker olur. Gençlik yıllarının ateşiyle, önlere çıkıp çabucak yüksek katlara yükselir. Toplumsal çalkanırlara karışır, fırsat buldukça en parlak yanlarıyla kendini gösterir. Sicilya seferine katılır. Elatmadığı, daha doğrusu bulaşmadığı olay kalmaz. Ayrıca, barış adına kapalı kapılar ardında oyunlar çevirir. Çeşitli tutkuların dürtüsünde birtürlü başa çıkamadığı harcamaların itelemesiyle, varsın düşman ülke olsun, Isparta'ya yaklaşır; cezaya çarptırılınca, oraya sığınıp binbir dolaplarla işleri yoluna koyarak Atina'ya döner; döner de, n'apıp etse dikiş tutturamaz bu kez. Çeşitli ayıplarını örtmek için eskisinden daha bol paraya gereksinimi vardır artık. Aşırı pohpohlanmaya düşkünlüğüse cabası. Sözcüğün en akla gelmez anlam uzantılarıyla serüvenden serüvene Batı Anadolu'ya sürüklenir. Bu arada, Perslerle işbirliği yapmaktan çekinmez. Haktı, adaletti, onurdu – nice değerler çiğneye çiğneye ordan oraya koşturmaktadır artık. Birara Sisam Adası'na atar kendini. Bugünkü Ödemiş-Salihli dolaylarında, gittikçe çaptan düşe düşe sürter durur – ölür gider.

Özetlenesi bir zaman-kesimi değil ama deneyelim: zina, sürgün, karaçalma, vatan hainliği, devlet hazinesinden para aparma, ölümle yargılanma türünden eylem ve suçlamalarla ağır çeken bir yazgı Alkibiades'inki. Kimi iyiden iyiye belgelenmiş, kimi alacakaranlıkta kalmış birtakım erdemsizliklerden başka, gerçekte ağır ama kısa bir yaşam onunki. 46 yaşında sona eriyor çünkü. Alkibiades'in baş özelliği: *ün hatırı için* hiçbir özveriden çekinmemesi; bu arada bol bol dolaplar göze alan bir ün budalası olması. Hocası Sokrates'ten kaynaklanan o dinç ölçülülük havasını bir yaşam öğretisi olarak özümseyip uygulaysaydı, doğuştan güzel bazı yetilerinin yardımıyla ün tutkularına kurban gitmezdi. Gerçi bugün hâlâ sürmekte parlaklığı Güzel Alkibiades'in. "Alkibiades" adı, ilkin, içlere bir hoşluk verir; verirken verirken, birden, isteristemez sırt çevirir insan bu addan.

Böyledir halk. İlgili kişinin kendisine zararı dokunmadığı sürece, ufak tefek eğrilikleri görmezlikten gelir, basar alkış; ayağına basıldığı zaman da, azıcık acı duymayagörsün, belleğinden devşirdiği eski eğriliklerle pekiştire pekiştire türlü türlü tiksintiler üretir.

Ün ündür gene de. Hele bazı talihler-rastlantılarla güneşi parıltıları varsa, şaşkınlığa salar insanları çağdan çağa. Montaigne bile, yanılmıyorsam, 13-14 kez, kuşkusuz erişebildiği belgelerin etkisiyle, overcesine anıyor Alkibiades'in adını. Yalnızca o mu: ya eskiler, en eskiler. Başta Platon var. Alkibiades'i, zaman zaman kıskanmış mıydı, bilemem; onun adını verdiği iki kitapla, ama şöyle ama böyle, anıt dikmiş Alkibiades'e. *Symposion*'da, o unutulmaz şölen öyküsünde de Alkibiades sahneleri yer almakta. Antikçağın duyarlı düşünürü Plutarkhos da, başka türlü olabilir miydi, bir yaşam öyküsü ayırdı Alkibiades'e. Kimi güvenilir kimi güvenilmez çizgilerle, Aristophanes, Euripides, Sophokles, Ksenophon da yüzyıllar boyu dikkatleri Alkibiades'e çevirmede küçümsenmez bir rol oynadılar. Benimki ne tür sersemliktir ya da meraktır: zaman zaman binbir tatla daldım gitti Alkibiades'le ilgili kıyı bucakta kalmış kırıntı kırıntı tanıklıklara. Bundan sonra uzanacağımı sanmadığım daha nice kaynaklar var. Günümüzdeyse, ülkeler-aşırı küçük bir ilgili çevresi dışında, adını sanını okur-yazarların pek bilip işitmediği bir kişi Alkibiades.

Soralım biz şimdi: Ün'e erişti mi Alkibiades? Gerçi hem yaşadığı çağ için hem de binyıllar sonrası için bir ad o. Gene de, ün'e yapılan yatırım havaya gitmez, diye düşünenler gibi düşünmüyorum çoğun. Gerçek ün, karaçalma türünden birşey değil ki, gerçek ortaya çıktıktan sonra, silinen silinse de, bazı izler kalır.

Özüne özgü bir etkenlik ün. Gerçekten ün'e yaraşan bir ün değilse, ünlünün ünü, ilgili ün-isteklisi açısından, iyi'ye yönelir yönelirken kötüye sarıyor işler. Ün kalıyor. Daha doğrusu, ün gibi birşeyler kalıyor kalmasına. Ne var ki, kalan: iyi ün değil de kötü ün artık.

Olan olmuş. İş, büyük ölçüde, kendi bileceği işti. Bazı güzel yetilerini salt ün uğruna çarçur etti Alkibiades, gelmiş geçmiş ün akrabaları gibi. Başka şeylerle birlikte, birtürlü doymak bilmeyen

salt ün sömürülerine anamalı yetmeyince de, özyaşamını “yedi”, bu arada kuşkusuz nice başka özyaşamları ayaklar altına alıp ezdi geçti Alkibiades. Kendi ününün çıkarı uğruna, sözcüğün en korkunç bildirimiyle, yakınlarıyla toplumu epeyce incitti Alkibiades. Ünü var, var da öylesi bir hırsın başına doladığı bir ün ki bu, olmasaydı da olurdu. Zamanca uzakların geniş açısından özüne topluca bakabilseydi, o da böyle düşünürdü kanısındayım. Bilinmez ama, özüne bakıp bakıp ne yanardı kimbilir.

Ün hırsına kurban gitti, kendi güzel, çirkin adlı Alkibiades!

Herzaman her yerde, halk, karnının doymasını ister herşeyden önce. Karnı doyunca da, kendini oyalamanın yollarını arar. Ses, söz, bayram gerekir ona. En tat aldığı şeylerden biri de ün-dağıtımıdır. Uncudur da üncüdür de halk. Bol bol alkış, çıkar, para, kandırma-ca karışır ün eğlenceliğine. Bu bağlamda, gevşek bir deyişle, “kamuoynu” diye nitelenen eleavuca sığmaz, o hem güçlü hem güçsüz yoğuruşların yöneticileri, dümencileriyle, örtük açık güdücülerini gözardı etmemek gerekir. Böylesi yörelerden esen değişik yellerin etkilerini kendi kıyıcığında da yaşama fırsatım oldu.

Söyle ki: uzağımızda yakınımızda dünyanın heryanını kasıp kavuran savaş yıllarındaydı. Lisenin son sınıflarında gidebildiğim sinemalarda anafilminden önce gösterilen Dünya Haberlerinde eli ayağı kopuk insanlarla karşılaşırıyordum sıklıkla. Bana dek uzanan yerli yabancı gazetelerin resimli sayfaları da öyleydi. Öldürme araçlarının akılalmaz hızla ilerlediğı bir çağda, bunca yaralı nasıl böyle yardımsız bırakılabilir, diye öfkeyle yiyordum kendi kendimi. Geçim durumlarının zorlamasıyla bazan geceleri bile çalıştığım Mısır Çarşısı’nın arkasındaki eczane çıraklığım sırasında, açılmaya başladı gözlerim. “Ağrı var!” “Ateşim var!” “Ah, ciğerlerim!” diyenlere reçetesiz reçeteli, dayıyorduk ultraseptili. Azalacağına artırıyordu hastaların sayısı. Sonra sonra, tektük “penisilin” girdi tezgâh altlarına; çok geçmeden de sokağı bakan camlı bölmelere kutu kutu dizildi hepsi. “Her derdin çaresi” ilacımız vardı artık. Dışarlardaysa, daha savaşın sonları gelmeden üretime konmuş; insancıkları ölümden-kötürümlükten kurtarmaya başlamıştı bile.

Gerçeğın gerçeğine daha sonra az çok inebildim: Meğır İkinci

Dünya Savaşı'ndan on-oniki yıl önce penisilini bulup pekçok deneyden geçirerek nerdeyse kullanıma hazırlamış Alexander Fleming. Neylersin ki, bu son derece etkin ilaçtan epeyce düşük çaptaki eski mallarla dolup taşıyormuş depolar. Onların tüketilmesi gerekiyormuş ilkin. Nitekim öyle yapılmış. Ona ne kuşku, bu arada nice top tüfek yaraları, nice kan zehirlenmeleri, nice bulaşıcı hastalıklar aldı götürdü tümen tümen insancığı.

Savaşta barışta, ölümdü hastalıktı her yerde hep parababaları işleri çekip çeviren. Onlar uygun bulduğu an değişiverdi her şey. Yeni bir çağa, antibiyotik çağına girdik. Çubacak ün'e boğmaya yöneldiler Fleming'i. İşte böyle çevreledi ölümünden önce ünün din, ırk, dil tanımayan ışınları Sir Alexander Fleming'i.

Sinoplu Diogenes ile Büyük İskender özel gündemimden hemen hemen hiç eksilmeyen iki canım. 2400 yılı aşkın ünleri var. Abartmadığım kanısındayım: herbiri kendi yönünden tüm dünyayı saran haklı ünlere erişmiş kişiler. Gerçeklik-rastlantı ördü örgüledi her şeyi: kültür-tarih meraklarım, kişisel duygu-düşünce iklimim İskender ile Diogenes'i en yakınım kıldı zamanla.

Geçmiş-çağda ünler karşısındaki tedirgin tutumum daha da tedirgin renklere bürünmedi değil başlangıçta. Sonra sonra duruma alıştım ama. Ne de olsa ün anlayışında kendine özgü bir aşamaydı bu yaşadığım. Şöyle ki: Doğu ile Batı'yı oluşturan çeşit çeşit toplum ve kültürlerin birbirine açılıp yaklaşmasında, insandan insana ilişkilerin yeni yeni niteliklerle bezenip günümüzdeki gelen uzun süreler boyunca oluşumunu devrimsel bir atılımla başlatan kültür yiğididir İskender. Sinoplu Diogenes de bir başka kültür yiğidi. Diogenes: katılaşmış kalıplaşmış sözümona yaşama geleneklerindeki uyusukluğu, laçkalığı, ölçüsüzlüğü eşsiz derecede tutarlı ve şaşırtıcı eylemlerle çürütmeye girişerek insanlığı kalkındırmaya yönelik bir kültür yiğidi.

"Ama yıkıcıydılar!" türünden karşı-koymalar zaman zaman kulakları yırtar gibi olsa bile, şöyle bir andığım değerli katkılarından ötürü gerçekten en içimden etkiledi beni bu yiğitlerin

ikisi de. Az bile buluyorum ünlerini. Güzel adları, gerektiği üzere, keşke daha çok duyulsaydı, daha çok gönüllere kafalara erişebilselerdi keşke.

Gerçi herbirinde onaylamadığım çizgiler var – onlar da insan. Büyük önem verdiğimden: Onyıllarımı adadım çizgilerinin oylumlarının rengini, kıvamını, türünü gerçekliğini saptayıp değerlendirmek için. Bu yönde ufak tefek şeyler de yayımladım. Şimdiyse sonucum şu: *Ünlü* birer kişi *olarak* Büyük İskender ile Sinoplu Diogenes'e akıyor da akıyor gönlüm. Orası apaçık da, genelde ünle aram şöyle böyleyse de, bu iki can insanımın *ün yönünden* hangisini daha çok evetlemekteyim? Sorumu başka türlü yineleyeyim: Bu iki ün'den *hangisini* yeğliyorum? Düpedüz söyleyeyim: Diogenes'in ün-yaşantısına İskender'inkinden çok daha yakıным. Gerekçe gereksiz: kendiliğinden bir yakınlık bu. Ne de olsa, İskender "güzel" diye nitelesem de, bazı amaçları için kendisini çevreleyen ün'den yararlanmaktan çekinmiyordu. Kimi alaya alsa da, askerlik eylemlerini kolaylaştırdığını öne sürerek, ünü dolayısıyla şişiniyor gibi bir izlenim uyandırıyor bende İskender. Zaman zaman, ününü koruyup kollamaya eğildiği, yakınlarının gözünden kaçmıyordu. Diogenes'in, çok seyrek bazı çekincelere kapılsam bile, insan-kültür-toplum amacından başka birşeyle ilgilenmediği kanısındayım. Ha varmış ha yokmuş onun için ün diye birşey: *katışıksız* bir ün yığidiydi bu kültür yığidi.

Bütün bunlardan, başkalarının ününe duyarsız kaldığım doğrultusunda bir sonuç çıkarmak yanlıştır. Deyim yerindeyse, "ün düşmanlığı" türünden bir bağınazlıkla alışverişim yok. Ün'ü tanımada azıcık yavaşım, o kadar. Doğru'yu ancak eleştiriyle ayıklayıp pekiştiren bir yaradılışım olduğu için böyleyim. Böyle olduğu içindir ki, sonradan büsbütün yakınmamak için, özüme özgame ilişik ün'ü kendime epeyce uzakta tutabiliyorum. Kulak paralayan, göz körelten nice gürültü-patırtı ortamında, karınca kararınca güzel etkinlikler doğrultusunda verimli olanaklar hazırlamak, küçümsenmeyecek bir dinginlik değil mi bu?

Ayrıca, gerçekleştirdiği değerlerden ötürü haklı bir ün tadanların tadından paylaşmanın ne denli derinlikler getirdiğini sereserpe yaşayabilirim böylece. Gerçek ünlülerimle sürekli

bilgi, görgü, dinçlik, mutluluk kaynağı bulmuş oluyorum böylece. Yaşamımın en güvenilir yardım-dayanakları ün yiğitlerim.

Artık *alıştığım* bu tutumda beni saran birşey de şu: Sayıca başkalarınınkinden az değil benim ünlülerim. Varsın başkaları moda yellerinin sürükleyişiyle irili ufaklı aldanışların arasında ünlümsüden ünlüye, ünlüden ünlümsüye savruladursun, kendi ünlülerimdeyim ben, sessiz coşkulu.

Hem geçmiş ünlülere hem çağdaş ünlülere davranışım, kuşkusuz, kendi özüne yönelik ün yaşantımın önemli bir yanını oluşturuyor. Birdeyime, en önemli yansa, doğrudan doğruya kendi ünüm ya da ünsüzlüğüm. Daha yakından belirteyim: odağında benim kendimin bulunduğu ün'e ilişkin nasıl bir davranış içindeyim, sorusuna açık-seçik yanıtım. İşte şimdi buna eğilmem gerekiyor.

Bugünümünden baktıkta: yaşamım boyunca süregiden çeşit çeşit görünümlü davranışlarımı; birbirine içten bağlı ündavranışlarımı; bu arada, benimseyişler ile geri çevirişleri; artık eskilerde kalan azbuçuk yalpalayışları; sonra sonra yerli yerine oturduğu kanısına vardığım ün-çizgimi, kısaca da olsa, gözler önüne serme zamanıdır, diye düşünüyorum.

Dobra dobra söylendikte: özüme ilişkin ün, kendi kendimi bildim bileli hep *tedirgin etmiştir* beni. Tedirginliğimse, bu sözcükle tasarlanabilecek tüm anlamları içermekte.

Herşeydenönce: ün özüme yakınlaştıkça, korkumsu bir havaya bürünen tuhaf bir işkillenme sarar heryanımı. Yavaştan yavaştan burgaç sokuluşlarıyla, dikensi dikensi bir kuşatılmışlık duygusuna kapılırim, – “batarım” demek daha doğru belki. Ateşimsi bir sıcaklık, bir sıkıntı, durup-dururken-bu-da-nerden-çıktı-türünden bir büzülmeli dağınıklık çoktö çökecek üstüme. N’apıp edip ün’ü uzağa itelemeye bakarım. Çoğun kolaycacak başarıya ulaşırim da. Buysa, kişiye yöneltlen ünlerin, genelde, ne denli kararsız-çelimsiz dağıtımlar olduğunu belgeler, birbakıma. Kendi yönümden: burda değil işin zoru; işin zoru, gerçekten kararlı ün yükleyişlerine karşı-koymaktır. Neyse ki, çoğun, düzmecesi ile içten olanını birbirinden ayırt etmeyi, kısa

sürede öğreniyor insan. Gerçi, “modern” denen yaşamda, bu yetmiyormuşçasına “modern-ötesi” diye nitelenen gürültülü patırtılı yaşamda, kimin kimleri hangi amaç doğrultusunda kullanmak istediğini bulup ortaya çıkarma gereği de gündeme geliyor zaman zaman. Nedense bu güçlüğü uzun uzun oyalanmadan aşıyorum çok kez. Azıcık çabayla, duygu ve sezgiyle vardığım sonuç açık: hiç de talihsiz sayınam kendimi. Hele sonraki durumum çepeçevre pekiştiriyorsa talihimi, iyiden iyiye düze çıktığımı anlarım: olanca istemimle ün’e ayak direrim olur biter. Ne var ki uzak yakın çevreden özüme yönelen ün isteği, duygumca görüşümce, gerçekten iyi-güzel-akılcı-sağlam bir övgü-bütünü, bir kutlama-bütünü olarak karşımdaysa, işin zor mu zor ozaman, – hem de nasıl. Yeniden yeniden direnirim. Olmazsa, usul usul aklım bulanmaya, gönlüm çalkalanmaya başlamıştır bile: kaçırım. Kaçamazsam – hüzünlü hüzünlü düşünceler yerim-yurdumdur artık. Genelde herkesçe gönül gönendiren şeyler diye değerlendirilen bilmediğim birşeyler, dışardan üstüme birdenbire boca ediliyor gibi bir algılayışta bulurum kendimi. Sanki kendimi yitiriyormuşum gibi gelir bana. Mutluluk bozan bir yağmura uğramışçasına büzüleşim gelir, sinerek sığınak ararım.

Belki hiç uygun değil ama şu ün denen şeyi sağlığıma zararlı birşeymiş gibi yorumlayıp değerlendirmeye bakarım. Ne de olsa yorgunumdur artık, bıraktım-bırakacakmışım sallantısıyla sallanmaktayım. Bununsa, ençok ün avcılarıyla karıştırılma olasılığından ileri geldiğini anlamakta gecikmem. Gazete sütunlarında boygösterme kaygısıyla içini dışını sütun rengine boyayiverenler; şıpın işi renkleniş sırtıyorsa, kimseye çaktırmadan, birbiriyle bağdaşmayan başka gazetelere seğirtenler gözümün önüne gelir. Televizyon habercilerinin kapısında bekleyenler; televizyondaki açikoturumlara ille de katılacağım diye hiçbir saklabanlıktan çekinmeyen sürüyle insanı anımsarım. Devlet yetkililerinden, parababalarından, parti yöneticilerinden gözokşayan katlar koparıp ortalıkta görünme hesabıyla nice sıkıntılara koşan insanlar geliverir aklıma. Adına alkış yağsın diye, özünü ödül kurullarına satanlar; ödlele ödlele de olsa, birtakım bildirilere imza atanlar; getirisi ün olsun da, “tehlike-

li” çıkışlarla kişiliğini ayaklar altına seren yığınla insan paldır küldür üstüme üşüşür sanki. İşte böylesi düzmece kişilerle birlikte bir yığına konmak, onlarla birlikte olmak, onlarla birlikte anılmak gerçekten tüyler ürpertici birşey. Tiksindiğim için değil, onlar da insan, – özümüz aynı, özce hep birlikteyiz, diyebilirim. Öyle de, bütün bu yaptıklarını yapmak gelmiyor içimden; yapamıyorum elimde değil, – bu kez de onlar benim gibi olsalar, daha iyi olmaz mı?

Bozbulanık patırtıların uzağında bir yerlerdeyim. Benim kim olduğum, varsa varlık yasalarının elverdiği ölçüde belli. Yaşama-duygum, “Bundan kuşku duyma!” diye fısıldıyor bana. Bu belli’liğin sayısız da olsa, başkaları için de belirgince beliren durumlar olabileceği yadsınamaz. Tersini tasarlamak sağduyuya aykırıdır. Hem, kim oluyorum ben: tek değilim ki – benim gibi nice insan var. Hem sonra, geniş bağlamda, birşey daha söz konusu: Ün, ün diye yaşaya yaşaya bir yerlere ulaşsa bile, ünde umduğunu bulur mu insan? Peki, artık ünlüsün, diyelim, bir de ne görüyorsun, umduğuna ters düşen gelişmeler boğmakta seni: iğneleyici lâf dolaylamaları; başını ağrıtan dedikodular; sözümona övücü tekerlemeler yanında anlamlı anlamlı yokedici değer-susmalar; hiç haketmediğin aşağısamalar; bol bol karaçalmalar – biri değilse öbürü, hepsi hepsi günlük gündemindedir artık. Bütün bunların karşılığında nedir ki ün!

Başka bir olasılık da unutulmamalı. Diyelim ki, yaşama zamanın erkence kesilmedi, birkez ya da bir-iki kez cik kapını çaldı ün, – bak işte, şaşılası birşey: nerdeyse sana uygun bir ün! Çiğlik etmek yaraşır mı şimdi? Ardına dek değilse de, yeterince aç kapını. Buyursun ün! O yerine, sen uğraşına! Değil mi ki ün ün, sen sensin, başka türlü olamaz zaten: o kendi yerine, sen kendi kendini çağırdığın işine.

Senin sorun ün değil, senin sorun şu: Olanca oylumuyla özyaşamımı kendimce en yakışır duruma nasıl getirebilirim? İçtenlikle sorar, gerçekten vargücünle yanıtlamaya yönelirsin bu soruyu. Ün’le oyalanmaktan çok daha önemli, kendi kendini en iyi gerçekleştirmeye yönelmen. Ün varmış, ün yokmuş – ondan başka yörelerde senin aklın: hem kendini hem başkalarını

kandırınadan, şimdiye geldiği doğrultu boyunca geleceğe doğru bildiğin yolda yürümene bak sen!

Ne denir, bunca tedirginliklerin ardından çıkagelen bütün bu duygulara, düşüncelere N'apılır buna? Bencileyin dünya-konuğunun bir konuğu var bundan böyle. Özümün alçakgönüllü donatımlı evinde o. Şimdiyedek bir-iki konuğum oldu. Her güzel konuk gibi onlara da yer var evde. Dünyanın gidişi bu: ne onlarla incindim, ne onları incittim. Ün yokken, ün budalasız olmadığım gibi, ün varken, ün şımarığı olmadığım kanısındayım. Yanılmıyorsam: bunun yalnız yakınlarımca değil, uzak olduğum kişilerce de azçok bilindiği inancındayım. *Ün sorumluluğunu* bilebile yaşamak da olası. Ne güzel şey bu.

Ün yolunun açmazları, dolayısıyla ünlülere özgü yanılgılar, kuşku yok ki, hep gündemde. Nitekim hiç de sıcak olmayan ün yaklaşımımın ağırlıklı gerekçesi burda. Akla şöyle bir soru gelebilir şimdi: Tekyanlı bir davranış olamaz mı bu? Başka türlü de sorabiliriz: Hiç yararlı yanı yok mu ünün? – Olmaz mı, var. Bunu anlamak içinse, “zararlı” yanı, bu yanın belki de en korkunç çizgisini önce apaçık ortaya çıkarmak; sonra, böylesi bir zararı yarara, mutlu bir yarara dönüştürme olanağını araştırıp kişi-toplum yaşamına geçirmek gerekir.

Birkaç çizgicikle durum şu: Ünlünün kendisine zararı, ama ençok da çevresine zararı, hem de en korkunç zararı *ün sorumluluğunu*, bilerek ya da bilmeyerek, kötüye kullanmaktan ileri gelir. Şöyle ki, ün: kişiyi öyle geniş bir sevgi ve saygıya bürüyebilir ki, bu durumdan ötürü elattığı herşey, her değerlendirme, her amaç bildirme, her yargılama, her çağrı, önceden hesaplanamaz yankılı etkilere neden olur genellikle. Onarılmaz yankılar yaratabilir ünlünün attığı böylesi adımlar. Bu genelde, ünlünün, haklı da olsa, özüne ün sağlayan yetki ve yetkelerin dışına çıktığı durumlarda apaçık ortadadır. Sözgelimi, ünlü bir bestecinin devlet yönetimine uluorta elatışlarını; ya da bir çekirdek fizikçisinin şiir ustalarına dize zevki öğretmeye kalkışmasını anımsatmak yeter de artar sanıyorum. Olaylar, sıklıkla, bu yöndeki tatsızlıklardan öteye de geçebilir. Çizmeden

yukarı bulaşmalarla birçok suçsuz insanı boy hedefi kılabilir ünlüler; belli halk kesimlerini soykırıma bile uğratabilir ünlüler. Kimi salt çalım olsun diye, kimi dolaylı dolaysız ün pekiştiren kışkırtıcı etmenlerle, nice tehlikeli imzalar, söylevler, kasıntılar sergileyen nice ünlülere tanık olmuş bir yüzyılın insanı olduğum için, birçok kişiyle birlikte, benim de haberim var bu korkunçluklardan. Ne yazık ki çoğun epeyce sonra, ünlülerin zararları ortalığı kasıp kavurduktan sonra, kafaya dank eder bu olup bitenler.

İşte bundan ün sorumluluğu, ünü kötüye kullanmaktan uzak kalmayı gerektirir. Yoksa, gözleri hep üstünde tutan ünlü, yasalara açıkça aykırı düşmese bile türlü türlü sözleri, davranışları, susmaları, yandaşlıkları, ayrılmalarıyla çeşit çeşit düzeyde insanlık suçu işleyebilir bazan. Yasal yünden yakayı kurtarsa bile bu böyle. Göz kamaştırıp ürküten ün basıncı, insan *olarak* kimsenin *insanlık-durumu* kimseden ayrıcalıklı olmadığına göre, günü gelip de ünün koruyucu maskesi düştüğünde, acıyla cezasını çeker böylesi ünlü; kendisi dünyada değilse adı, – ün sorumsuzluğu ergeç cezasını öder çünkü. Onun içindir ki, hep tetikte olmalıdır ünlü. Gerçekte, sıradan insanlarınkiyle karşılaştırıldığında, *son derece* duyarlı bir sorumluluk ağır basmalıdır ünlünün yaşamında. Gel gör ki, her çağda, her dönemde sorumluluğunu *bilmeyen* ünlüler kolgezer. İşte bundan, ünsüzlerin *de* ünlüler karşısında sorumluluğu gevşetmesi doğru olmaz. Değil mi ki ünlüler var, ünsüzler de ölçü ve temkini elden bırakmamak zorundadır.

Ün'ün birlikte getirdiği yararlı ve zararlı durumların yeterince bilincine varan bir ünlü, özüne ilişkin ünden, güzel vargılar derlemeyi başarabilir. Ün'ün sorumluluğunu çepeçevre mutlu bir biçimde *değerlendirmeyi* başaran ünlü, ününe yaslanarak, halkına, çağdaşlarına, tüm insanlara, hem şimdi'de hem gelecek'te nice güzel katkılar sağlayabilir. İnsanlara yardım etmede hız alınan sağlam bir dayanaktır ozaman ün. Böylece sorumlu ünlü: özgürlüğü kısıtlananları, darlıktan çıkarmada; ezilenleri, ezilmekten kurtarmada; bağınaz yönetimlere son vermede, benzer daha nice iyilikler sağlamada önemli bir rol oynayabilir. Tektek ünlüler için olduğu kadar, çevresinde böy-

le ünlüler olan ünsüzler için de ne imrenilecek bir mutluluk kaynağıdır bu.

Şimdi burda, durup şöyle sormam gerekecek kendi kendime: Ün'e ilişkin tüm inişleri çıkışlarıyla, tüm kıvrımlarıyla türlü türlü tedirginliklerin hepsini birden silkelemenin bir yolu-yordamı yok mu yani? Olmaz olur mu, var: vazgeç ortaya çıkmaktan, olsun bitsin. Söylemesi kolay ama uygulama alanı akıldan bile geçirilmeyecek kadar gerçekliğe aykırı bir tutumdur bu. Çünkü insan için yaşamak demek, *ortaya çıkmaktır*. Yaşamak, insan için, *başkalarıyla birlikte yaşamak* demektir. Eğrimle doğrumla neysem neyim, yalnızlığı ne denli seversem seveyim, türdeşlerimin arasında sürüp giden bir yaşam benimki – kimin kimden ayrıcalığı var ki.

Bir de şu gerçekliğin altını çizmem gerekiyor, özüm için: Yazan, düşünen, yeri gelince yazılı düşünen biriyim. Yazdıklarım, her yazılan gibi, ister tek-yazı ister kitap olsun, yayımlanmadıkça “yazı” – olma amacına ulaşamıyor. Desene, benim olan yazılarla *ortadayım*, onlarla *görünüyorum* kendim. Adım sanım tanınsa da tanınmasa da, *başkaları* için olduğu kadar *kendim* için de, yazılarımla gösterebildiklerim oranında *varım*. Şöyle ya da böyle görünmeyen yazar olmaz. Değil mi ki yazarsın, *görünüyorsun*. Görenler var seni, bu görenlerce sana yöneltilen bazı şeylerden, n'etsen kaçamazsın öyleyse. Ün de böyle birşey işte. Görünen birşeysen, sana uzanan ellerle buluşacak ellerin. Doğaldır, yazı-çizinle tat tat tatlandır gücün yettiğince özünü türdeşlerini. Dilediğin, dilemek zorunda olduğun bu değil miydi zaten. En iyisi, ün'den uzak kalarak görünmektir.

Ötesi... Ün üzerine yeterinden çok eğilmeye gelmez. Ün önünde eğiliyormuş gibi olur. Böylesi şeylerle ilişğim yok. Ün “konusunu” ün için kullanıyormuşum gibi gelir bana ozaman: irkilirim.

Orası öyle, sen de insansın: ne denli kazırsan kazı, senin de içinde ün uzanışlı kıpırtılar kalmıştır kalmasına. “Bende

kalmaz!” demiyorum zaten. İnsan gönlü bu, bilinçli bilinçsiz neler barınmaz ki orda.

İçimde zorlama kazılayeltenmem. Gerçi hep “Bakalım ne var?” diye eşeler dururum akla gelen gelmeyen herşeyi. Hep denemedeyim. Bitimsizdir her denemem, her deneme serüvenim.

Çoğun bilinenlerden bambaşka bir doğrultuda da gelişse, ün’e yönelik serüvenlerim de öyle. *Bu bambaşka* anlamda açık-seçik söyleyeyim: benim için *de* ıslıl ıslıl birşey ün. Özde: doğa olduğumun; payıma düşen doğayla sınırlı olduğumun; doğanın bazı şeyler bilen, bazı şeyler yapabilen bir canlısı olduğumun; insan türünden bir canlı olarak insan özüne yapışık bir “ünle” yaşayıp gittiğimin bilincindeyim – böyle bir ün-bilinci eşlik etmekte bana. Hep kalsın içimde, hep içimde parlasın, dışımda parıl parıl yansın “bu” ün.

Sonsuz bir sevinç güneşi bu. Coşkularla birlikte güzel ödevler, güzelliği oranında bazan ağır ödevler de derliyorum ordan. Herzaman dilediğince yerine getiremesem de, bu insan-olma ödevlerimin sağladıklarıyla insan olduğuma inanıyorum. Duygularım, düşüncelerim, özlemlerim, gerçekleştirmelerim hep bu insanca ünle beslenip gelişmekte. İşte bütün bu aydınlık ama sisli puslu anlamlarda gerçek birşey, gerçeğin de üstünde ötesinde birşey bu hepimizi bir biçime sarıp sarmalayan ün.

Sinoplugiller

Dikkatli, laçka, dinç, yorgun, ayık, uyurgezer, özaydın, gevşek, gergin süregiden değişimlerin bileşkesi insan yaşamı. Herkes azçok öyle, kendine özgü başkalıklarıyla, kuşkusuz. Benim başkalığım mı, sıklık dışavuruyor: dönüp dolaşıp demir atıyorum kendime. Yöneltimden sapıyormuşum, eylemem gecikiyormuş, düşüncem yolundan şaşmış aldırtdığım yok. Başka türlü elimde değil çünkü: Kimim? Neyim? Deşer de deşerim bu soruyu, açık-seçik dilegetirsem de getirmesem de. N'etsem edeyim, "Ben buyum!" diye kestirip atamadığımdan olacak, başka neden olsun ki. Çok kimsenin biryana çekip itelemesinin tam tersine, gergin-tatlı bırakırın kendimi soruya. Birdeyime, yaşayışım: en özlü dürtüsüyle, amacıyla bu benim için.

Evrenin tasarımsal başlangıcından sonsuz geleceğine, dünyanın canlılarla bezenişinden insana, insan kültürünce gelişmelerine – nelere, nelere elatmadım ki deli deli, akıllı akıllı denemelerin birinden öbürüne. Gittikçe pekişen bir kanım var bu bağlamda: Adlıadsız, belirgin örtük isteklerin, istemelerin, istençlerin durmadan örgü örgü istekler ürettiği, isteklerle uğraşların örgülendiği 'birşeyi' görür gibi oldum; önceleri bulanık, daha az bulanık, sonraları dingin, daha dingin bir arayışla kökenlerim dallarımla kişi-tarih-düşünce oluşumumu görür gibi oldum.

"Kimlerdenim?" arayışının götürdüğü yörelere sereserpe uzandım. Zamanla, bir bilinç yeretti içimde: anasorumu tümüyle aydınlığa ulaştırmasa bile, bazı yönlerden, niteliğimi niceliğimi anlayıp tanımada epeyce yardımcı oldu doğrusu.

Düşüncemdeki ağırlıklar, eylemimdeki gerekçeler, değerlememdeki dizilişler yönünden "İşte benim atalarım

bunlar!” diye gösterebileceğim bazı kişiler belirdi bilincimin açıklıklarında.

İlk bakışta, kökünü kökenlerini artık biliyorsun gibilerden bir rahatlık izlenimi uyandırır da, olmuşbitmiş bir bilgi dayanağı değil bu ulaştığım. Şurası nasıl, burası nasıl, şurası şöyle mi, yoksa değil mi? Şurda ne var? Burda ne var? diye sürekli sürdürüyorsun süregeliş arayışlarını. “Bunlardan kimler!” diye hayranlıkla sokul, kırıklıkla uzaklaş; “Ben bunlardan olamam!” derken “Bunlar meğer benim canımmış!” diye dörtelle sarıl, yabanıl yabanıl, bildik bildik kendine iz sürerken “Atalarımı buldum!” sevinciyle coşkuya sal heryanı – bitmez tükenmez bir özaydınlık sınavı bu.

İşte bu ortamda: çeşit çeşit yeller, itelemeler, çekimler, şaşmalar, özlemlerle: “Ben Sinoplugillerdenim!” diyesim geliyor zaman zaman. Neden mi? Önü ardı, sağı soluyla, birkaç kesitte deşmem gerekiyor şimdi tarihi, kültürü, kendimi.

Sinop’tan Atina’ya

Diogenes Sinoplu. İ. Ö. Beşinci Yüzyılın ikinci yarısındaki Sinop’ta doğdu; orda geçirdi aşağı yukarı ilk yirmi yılını. Dile kolay mı, 25 yüzyıl öncesinin Sinope’si bu, gözümün önüne getiremiyorum. Günümüzdeki durumuyla bile görmedim Sinop’u. Bir Sinoplugilim gene de. Başka nerden olacak, çok eskilerin Sinoplu Diogenes, Diogenes olduğu için, ben de şimdinin İstanbullusu olduğum için belki de bu böyle.

Birzamanların Ege kıyısında artık çevresine sığmayan Miletos’un girişimci insanları, teknelerle göçüp Karadeniz kıyısında Sinop’u kurmuş. Diogenes’in çocukluğunda iki-üç yüzyıllık bir kent-devletiymiş orası. Dilden dile, yazıdan yazıya dolaşan oldukça güvenilir verilere göre: yürürlükteki bakırsı para basımında hazine yetkilisidir Diogenes’in babası; denetimine bırakılan bu işte fırsat buldukça kendi çıkarına da para basar. Hapse atılır. Yerine geçen oğul Diogenes de aynı yoldan gidince, baktı ki işler sarpa sarıyor, cezadan yakayı kurtarmak için kentten kaçır. Olayların nasıl geliştiğini tam olarak bilemiyoruz gene

de. Doğru adına, çeşitli söylentileri anımsamak zorundayız. Şöyle ki, bir söylenti uyarınca: kalpazanlığı babasıyla birlikte yapmış bizim Diogenes; onunla birlikte cezaya çarptırılmış; işleri ayarlayınca birlikte kaçmışlar. Buna “belge” olarak, oğul Diogenes’in yazdığı *Porddos* adlı kitaptaki bazı özsuçlamalara başvuranlar var. Gelgelelim, kalpazanlık “olayını”: yaşamına çekidüzen vermek üzere Sinop’tan çok uzaklardaki Apollon Tapınağına giden Diogenes’le babasına tapınak sözcüsünden gelen bir çağrıya belbağlayıp aydınlatmak isteyenlere de rastlıyoruz: Şöyle ki, Apollon’un sözcüsü “*Parakharetein to nomisma!*” demiş onların ikisine de, ya da ayrı ayrı herbirine: onlar da “Paraları yanlışlamak!” diye kabasından çevirebileceğimiz bu sözü “başka değerli şeyler yapmak” doğrultusunda anlayıp uygulayacaklarına, yanlış bir anlama çekip geçer akçelerle “oynamaya” kalkışmışlar.

Diogenes’ten haberi olan birçok kişi gibi, benim açık-seçik parmak basabileceğim şu: genç yaşında Atina’ya apartopar göç ediyor Sinoplu Diogenes. Babasıyla ilgili hiçbirşey işitmiyoruz bundan böyle; yapayalnızdır.

Adıyla sanıyla insandan sözedince, önce, doğduğu yaşadığı topraklara gerigitmek gerek; yazgısının gelişimi sonradan onu nerelere götürürse götürsün bu böyle. Tarihimiz coğrafyanızla dünyalısınız, dünyalıyım. “Sinoplugillerdenim!” derken Sinoplu Diogenes’e dayandırıyorum kendimi. Sözcüğün yoğun anlamında soykütüğü incelemesi sonucunda varılmış bir saptama değil bu. Hiçbir gülünçlük böylesi bir sonuçlayış kadar gülünç değildir. Dediğim düpedüz şu: Sinoplu Diogenes’le akrabalığım olduğunu varsaymazlık edemiyorum çoğun. Duyup düşündüklerim, yapıp ettiklerim, davranış ve yorumlarım, benim yaşama biçimim “İşte bu yönde bir yaşayışım var” dedirtiyor bana. Bildiğim, ya dosdoğru Diogenes’in kendisine ya da Diogenes’e yakın kimselere, eylem ve söylemce duyduğum yakınlık dolaşısıyla vardım bu sarsılmaz kanıya.

Sinop’tan kaçtıktan sonra Diogenes’in, büyük bir olasılıkla deniz yoluyla gelip sığındığı kent, zamanın en gözde kültür kenti Atina – zengini çok, yoksulu çok, gürültülü patırtılı ünlü demokrasi devleti. Herkes canatıyor parlak kentte yaşamak için.

Yarım yüzyıl öncelerinde, evetlemediği toplum-devlet işleyişine karşı çıktığı için karaçalınan Sokrates'i öldüren Atina burası. Sözümona bilgi satarak ceplerini dolduradursun sofistler, iyi ki nice onyıllar düşünenlerle düşüncelerde yaşamayı sürdürdü Sokrates. En etkili öğrencisi Platon, kurduğu Akademia'da geliştirdiği yöntem ve sorunlarla göz kamaştırmakta.

Pekçok dışarılıklı gibi, ilk günlerinde, Sinoplu Diogenes'in yolu Atina'daki Kynosarges'e düşüyor. Bu Kynosarges denen yerse, "Kuon argos"tan ya da "Kuon energe"ten türettiğimiz uyarınca "Çevik köpek" ya da "Parlak (gerçek) köpek" diye Türkçeleştirebileceğimiz Atina'nın dış mahallelerinden biri. Kendilerine "Köpeksiler" denen bir öğreti yandaşlarının, daha çok evsiz-barksız kimselerin topladığı bir tapınağın çevre-alanı Kynosarges. Bir süre Sokrates'in yamacından uzak kalmamak için hergün nice dere tepe aşan Antisthenes adında yalnızlığı seven birine oldukça yakın Diogenes. Sofistlerinkine pek benzemeyen bilgiler, bilgelikler devşirmekte bu Antisthenes'ten.

Atinalı anadan babadan doğma ama böylesi ayaktakımının dolaştığı yerlerden çıkmıyor Antisthenes. Erdemli, alçakgönüllü, ikiyüzlülüklere karşı sert, çalım sevmeyen, gözüpek, dürüst bir insan. Kendisi güzel konuşmakla birlikte demagoglardan hoşlanmıyor. Devlet işlerine bulaşmaktansa kendi kendisiyle uğraşmayı yeğliyor. Daha ilk gördüğü an, sağduyulu, iyi kalpli, sözüne güvenilir bir düşünüp yaşama ustası izlenimi bırakıyor Diogenes'te. Antisthenes, elindeki sopayla, başına üşüşenleri kovaladığı birgün, kolay kolay aklından çıkmayan bir istençle Diogenes'i karşısında buluyor: "Vur vur" diyor Diogenes, "böylesi akıllı uslu konuşan biri izlenimini bende uyandırdığın sürece, beni yanından dehleyecek sağlamlıkta sopayı zor bulursun sen."

Üstü başı nasıldı? Ne yer ne içerdi? Nerde yatıp kalkardı? Zamanını nerelerde geçirirdi? Ne zaman nerde öldü? Özetle: n'aptı n'etti Atina'da bizim Sinoplu? Atinalıların gözünde kimdi, neydi o? Bütün bu sorulara, gönlümün dilediğince değilse de, epeyce aydınlık getiren birtakım "haberlerden" yoksun olmadığım için sevinçliyim doğrusu. Değerli bilgiler bunlar. Ne denli "bilgi" denebilirse, kuşkusuz. Sinoplumdan aşağı yu-

karı altıyüz yıl sonra yaşamış olan, bu kez Laertiuslu Diogenes başta, sayıları 20-25'i bulan yazarların, tarihçilerin, filozofların yazılarından derleyebildiğim yaşama-düşünme ipuçları bunların hepsi. Hem klasik dönemle hem son dönemle Antikçağdan, ayrıca Modern çağın son kesiminden bir tutam adla yetineyim burda. Dilimin ucuna geldiği gibi, dizgi düzen gözetmeksizin bazı adları anıyorum: İşte Thales, Plutarkhos, Favorinus, Samsatoslu Lukianos, Dion Khrysostomos, Sextus Empiricus, Stobius, Bizans İmparatoru Julianus. İşte Diels, Dudley, Zeller, Gompers, Orsini, Pâquet. Yarım yüzyılı aşan araştırma ve öğretimle, üniversite yaşamım artık geride kaldı; herşey zamanında. İyi ki birşeyler devşirmişim ozamanın çok çiğnenmiş bilimsel düşünce caddelerinden, incin geçmez patikalarından. Elden geldiğince çok kişiyle paylaşabildiklerimi, bazı titizliklerden sereserpe arındırmak durumundayım şimdi. Biçimselliklere güle güle, hep birlikte içmeyi deneyelim ana kaynaklardan.

Diogenes'le ilgili olarak nicedir aklımı gönlümü kazanmış şeyleri, ister bilgi, ister haber, ister söylence densin, ne yazık ki Diogenes'in kendi yazdıklarıyla karşılaştırıp değerlendirecek olanaklardan yoksunuz. Anlatılara inanırsak 12-13 dolayında konuşma-kitabı varmış. Bazı eski belgelerde, mektuplarının da sözü geçiyor. Yedi tane tragedyasından tek satır bile yok elimizde.

Herşeye karşın: kim olduğunu, belli ölçüler çerçevesinde bildiğim inancıyla, düşünsel atalarımdan biri diye niteliyorum Diogenes'i. Ben o: tarihten ese ese nicelerin nicesi bugünlerime can getiren kişi. O ben, ben oyum, biz ondanız: hem çağdaş hem gelecek akrabalarının canına can katan sevgili bir yakınım o.

Beylervarsın sinekkaydı tıraş olsun, saçına sakalına aldırıldığı yoktu Diogenes'in. Çarığa falan düşkün değildi: yalınayak dolaşıyordu. Diplois dedikleri iki katlı bir aba geçiriyordu yaz kış sırtına. İsteddiği yerde küfeyi devirince, döşegi ile örtüsü hazırды böylece. Yiyeceğini koyduğu tahta bir çanaktan başka bir sopayı eksik etmezdi yanından; yılan çıyandan çok, kötülerini korkutmaya yarıyordu bu. Ayrıca ne eşya, ne birşey, – ha, unutuyordum, bir de küçücük kıymık; ne için olacak, dış bakımı için. Önceleri, bir maşrapa bulundurmuş. Bakmış ki, birgün, çocuğun biri

suyu, avucundan içiyor, “Bu çocuk benden daha yalın yaşıyor” sevinciyle kaldırıp atmış küçücük maşrapayı.

Ev-bark mı, ne gezer öyle şeyler; yeter de artar bile fıçımsı bir oyuk. Bazılarının birzamanlar su biriktirdiği, bazılarının tahıl sakladığı eski bir fıçı ayarladı mı, ev falan gözünde yoktu. Gerçi birara, varlıklı bir dostu, bir evcik bağışlama sözü vermiş; ardından epeyce zaman geçmiş, birtürlü yerine gelmemiş söz; bunun üzerine, gel keyfim gel, fıçıda karar kılmış o da. Pek yadırganacak birşey değildi zaten bu: Aristophanes’ten öğrendiğimize göre, Peloponnesos savaşı sonrasında heryanda rastlanıyormuş fıçılarda yaşayanlara.

Geçimini neyle mi sağlıyordu – neyle olacak, şundan bundan isteyerek. Al-sana-bir-dilenci-daha damgasını vurmayalım hemen. O sıralar Akdeniz’de, pekçok yanılla Hint fakirlerinin dünyasını anımsatan hir Buda ülkesi havası esiyordu. Yeyip içme koşulları, kendi deyişiyle, şöyle bir yönergeye belbağlamaya götürmüş olabilir Diogenes’i: “Zengin olan, dilediği zaman yer; yoksul olan, yiyebildiği zaman.” Bu durumda, o da, gözüne kestirdiği varlıklılardan yiyecek istemekte hiçbir sakınca görmüyor. Böyle birine yönelişi, incelik dolu bir yöneliş doğrusu: “Başkalarına veriyorsan, bana da ver; başkalarına vermiyorsan, benimle başla!” Yiyeceğini sağlamadaki istencini, ne yapıp edip gerçekleştiren bir tanık da şu: Oldukça sık rastlandığı üzere, hasismiş yiyecek için yöneldiği zenginler. Yine böyle birine yöneldiği birgün, varlıklı adam, Diogenes’in istemini: hele bir düşüneyim, der gibilerden ertelemeye kalkışmış. Durur mu, “Senden yiyecek istiyorum, mezar değil!” diye yapıştırmış Diogenes. Aradığı yiyeceklerse, öyle tavuskuşu dolması falan değil. Az öz yemek nesine yetmez ki. Şöyle pişmeli, böyle sıcacık olmalı gibilerden beklentilerden de uzak. Ağza atılacak birşey, yenir olsun da, çiğ çiğ de olabilir. Eti balığı bile, ateşe tutmadan mideye indirdiğini söyleyenlere rastlıyoruz. Bunlar, güneşte kurutulmuş et-balık gibi şeyler olsa gerek. Tıkabasa yemeye ise hiç mi hiç kaptırmıyor özünü. Akılsızların özü bu; oburlardan özellikle tiksiniyor. Neyin sağlığa zararlı, neyin yararlı olduğu konusunda, doğrusu gerçekten bilinçli.

Beden gereksinimleriniyse, kişisel-çevresel olanakları oranında açık-seçik bilmekte. Kısa günlü, sisli, yağmurlu kışları,

Agora'nın uygun yöresindeki Pompeion'da geçirmeyi yeğliyor. Üstü kapalı bölümleri bulunan bu yer, hem korunmaya hem de insanlarla iletişime elverişliymiş. Havalarda ısınınca da, Korinthos'a göçüyor. Kel tepeleri aşırıp çiçekli bayırlardan deniz kıyısının yeşil düzlüklerine salınıyor, – nasıl mı, nasıl olacak, nerde akşam orda sabah, doğa güzellikleriyle başbaşa, yaya, kuşkusuz.

Nerde bulunursa bulunsun, kendi işi'ne bakıyor hep. İş de: bol bol seyir; fırsat çıkınca gönlüne göre, azıcık lâflama; gerekince, eleştirir.

İçine bükülüp kendini birçok iyi-güzelşeyden yoksun kılan biri değil. Tam tersine, ayarlarını yapıp sindirebildiğince yiyor; Atina'daki en pahalı yosmaların hoşgörüsünü kendinden yana çevirip özüne özgü çekiciliklerle para pul ödemedi tatlanınmayı başarıyor. Böylesi, adı sözümona kötüye çıkan evleri aşındıran cebi şişkin beyler kendisini takaza ettiklerinde, şöyle yapıştırıyor onlara: “Güneş de helalara gidiyor, gitsin, kirlenmiyor!” Bırak ki, bizimki evleri ayarlayamazsa, “Bu iş kendi kendine de olur” deyip basınç hafifletmenin yolunu biliyor.

Dobra dobra bir insan. Belge mi, pıtrak gibi. İşte biri: olimpiyat oyunlarını izlemeden döndüğü birgün, “Kalabalık mıydı?” diyenlerin ağzına tıkıyor soruyu: “Kalabalık olmasına kalabalıktı da, çok az insan vardı!” Kimi sık kimi seyrek, çevresini kızdırırdı, kendisini üzüp kızdırmak isteyenler de olmuyor değil. Nitekim “Herkes seni ti'ye alıyor” demiş biri Diogenes'e. Söz esirgenecek durum mu, şöyle karşılık veriyor: “Ola ki, bu insanlarla da eşekler alay ediyor. Neylersin ki, onlara aldıracağı yok bu insanların. Ben de bu insanlara aldırmiyorum.” Alaya almakla kalsalar iyi; ardından kötü söyleyenler de varmış. Böyle birini bildirdiklerinde, kılı kıpırdamadan “Bunda şaşılacak birşey yok, iyi konuşmayı hiçbirzaman öğrenememişti” deyip doğru bildiği yolda yürürmüş. Büyük küçük dinlemeden, özüne yakışan davranışı sürdürmüş. Bir yosma veledi kalabalığa taş fırlatıyor, nasıl tutsun kendini: “Dikkat et, babanı yaralayacaksın!” diye çıkışmış. İri mi, ufak mı, önemi yok onun için, hertürlü aptal davranışa, haksız eyleyişe dayanamazmış. Şöyle ki, adını bile anmaya değmeyen bir hırsızlık yaptı diye, küçük bir çocuğu yakapaça hapse götüren kolluk kuvvetlerini görünce:

“Şunlara bakın, büyük hırsızlar küçük bir hırsızı yakalamış, götürüyorlar” diye bağırmaktan kendini alamamış.

Çevresinde çekinilen biriymiş Diogenes. İçten içe beğenilip sevildiği de kuşku kaldırmaz bir olgu. Bu gerçeğin inandırıcı tanığı, yaşarken olduğu kadar ölümünden sonra da adına yapışık güzel bir ünün sürüp gitmesi.

İlk bakışta tuhaf görünebilir, uzun bir yaşam sürdüğü gerçek, hem de sağlıklı. Bunda kalıtımın payı yadsınamaz gibime geliyor; dayanıklı biriyiniş doğrusu, doksan yaşına dek yaşamış.

Unutmaya gelmez ama: akıl payının kalıttan aşağı kalmadığı da bir gerçek. Görünüşteki çok sağlıklı yaşama koşullarına eklenen bir akılsızlık yüzünden öldüğünü sanmıyorum. Sözümona oburluğundan, ağılı bir ahtapotu çığ çığ mideye indirirken canvermiş. İster hınçla ister hınçsız olsun, Diogenes’in yaşama biçimine, karaçalmaktır bu. Onu yüzyüze tanıyan bazı dostları gibi düşünüyorum: ola ki, “doksan oldu, artık tamam!” deyip özistenciyle soluğunu tutma sonucu ölmüştür.

Ölümü üzerineyse: taş tahta yontular oyulmuş, yazıtlar kazınmış, mezarının yeri paylaşılammıştır. Adına dikilen bir mezar taşı şöyle: “Burda, bilge köpek Diogenes anıtı önündesin!” Birbirinden başka yerlerde, daha nicelerine rastlamış eski gezginler var:

Zaman bronzu kemirir ama

Sonsuza dek sürecek Diogenes.

Çünkü birtek sensin insanlara yalnızca kendileriyle

yetinmeyi öğreten,

Böyle mutluluğa giden kısa yolu gösteren.

Anmadan geçemeyeceğim bir anıt yazısı da şu:

Sinoplu adam yok artık,

Elde değnek gezinen, o çift hırkalı, açık havada yiyip

ichen.

Göge çıktı o, özdişleriyle

Dudaklarını ısıra ısıra soluk alıp vermeyi engelleyerek.

İşte buydu Diogenes, Zeus’un gerçek çocuğuydu, göksel

bir köpekti o.

Zamanca epey dağınık, güvence oldukça sallantılı bazı verilerin, kimi çeken kimi iten verilerin ortamında adını birkez işittikten sonra, “Bu da böyleymiş” deyip kafamızı başka yöne çevirebileceğimiz bir kişi *değil* Sinoplu Diogenes. Azıcık deşince apaçık: çağımıza kültürümüze, geçmiş tarihimize, gelecekteki yaşayışımıza ışık tutan bir *yaşama-düşünme* yiğidiyle karşı karşıya olduğumuz kanısındayım. Öylesine sardı ki beni Sinoplu sürgünüm.

“Sürgün” dedim de, altıyanı bir sözcük ama şöyle bir duralım. Gerçekten de, öyle bir çağda yaşıyor ki Diogenes, zorlamayla da olsa, kendi isteğiyle de olsa, uzun mu uzun bir sürgün yaşamı sürmesi; dahası, bu sürgün yaşamını güleryüzle karşılaması çok seyrek rastlanır bir yiğitlik doğrusu. Çünkü Antikçağın en korkunç yıkımıdır sürgün. Alışageldiği doğa-insan-kültür dışına uğrayan bir insanın, yakınlarını özleye özleye çoğun özgürlükten yoksun yıkık dökük bir yaşam sürmesi demektir sürgünlük. Gel gör ki bunların hiçbirisi komuyor Atina’da bizim Sinopluya. Parmak ısırtan bir serbestlikle “uyarlıyor” kendini çevresine. Şöyle de diyebilirim: kendine uygun çevreyi yaratacak güçte biri o. Özüne uygun bir yaşayış tutturunca da, sürgünmüş değilmiş, yüksünlük getirmeden keyfine bakıyor. Sürgüne düştüğü için kendisini kınayanlara yanıtı şu: “Sizi gidi densizler! Tam da sürgünden dolayı filozofça yaşamayı öğrendim ben.”

Bunun ne denli gerçekliği yansıtmakta olduğunu pekiştiren bir anlatı bile var. Diogenes’in gerçekte başından geçtiğini sanmadığım, ama onun ne tür güçlü bir kişilik olduğunu güzelce belgelediği için ilginç bulduğum anlatı şöyle: Nasıl olmuşsa olmuş, tutsak düşmüş birara Diogenes. Başka kölelerle birlikte pazara çıkarılmış. Satılma sırası kendisine gelince, yüksek sesle ona sormuş çığırta: Sen ne yaparsın? Ne bilirsin? Diogenes’in yanıtıysa şu: “İnsanları yönetmesini bilirim.” Ardından eklemiş: “Kendine efendi arayan varsa, beni alsın!” Bu sahne, Diogenes’in gücü istenci kadar aklının, uğraşısının da nerde yoğunlaştığını göstermekte. Olanca varlığıyla eğiticilikte o; *eğitici* bir kişiliği var onun.

Yaşadığı çağlarda bol bol örnekleri bulunan, o hep bilinen türden bir okul kurup birtakım öğretiler aktarmıyor öğrencilere.

Öğretiden çok *yaşama*'ya yöneltmekte. Ayrıca, yalnızca gençleri değil, okul çevresi dışında kalan *tüm toplumu* eğitmeye önem veriyor. Bunu da, kendi *özyaşamını* özentisiz bezentisiz örnek diye sunarak gerçekleştirmek dileğinde.

Peki, *nasıl* bir yaşam Diogenes'in yaşamı? – Yalnızca Diogenes'le ilgili bir soru değil bu. *Hepimizle* ilgili, pekçok şeyin candamarı bir soru. İşte bunun için sorunun, elden geldiğince, hem açık-seçik sorulması hem de çepeçevre yanıtlanması gerekiyor.

Bağımsız Karşı

Ne yapıp ettiği, ilk bakışta, yadırgansa da, neden yapıp ettiği azçok anlaşılınca, eskiden olduğu gibi şimdi de, insanı düşündürmesi gereken bir "filozof" Sinoplu Diogenes. İçiyile dışıyla daha iyi anlaşılınca hep pekişe pekişe gündemde kalması gereken, gerçekten de övgüye değer bazı nitelikleriyle bir "filozof" Diogenes. Nesnelce olduğu kadar kendimce de beni nice yaşayıp düşünme yaylalarına götüren değersel bir saptama bu. Desene, aradabir sanatçıların, ozanların, ressamların, köşe yazarlarının, karikatürcülerin yolu düşse de, nerdeyse kimsenin ciddiye almadığı biriyle burda işim. Gene de ben, daha baştan, belirgin kılmaya yardımcı olmak üzere, hemen söylüyorum: *Bağımsız karşı* o. Başka türlü dendikte: hem *karşı* hem *bağımsız*. Demek ki: *karşı* ama *bağımsız*, *bağımsız* ama *karşı*.

Önce: *karşı* özelliğinde duralım. Kaçınılmaz olduğu inancıyla herkesin körükörüne uyduğu birçok yaşama alışkanlıklarına karşı çıkıyor o. Yalnızca sözle, düşünceyle değil, *gerçeklikteki* yaşamıyla karşı çıkıyor. Böylece Diogenes: karşı-oluşunu kendisiyle ortaya koyan; karşı'yı "kendisinde" *gösteren* bir insan. Öyle bir "karşı" ki bu, sürüden ayrılanı kurt kapar tekerlemesinin, ayrıcalıksız yürürlükte kaldığı sanılan bu tekerlemenin geçersizliğini, kendi sürdüğü sağlıklı ruh-beden *özyaşamıyla*, hem çağdaşlarının, hem ta bizlere dek sonraki çağların gözü önüne seriyor.

Diogenes'in karşı olduğu düşünüş-yaşayış, içinde soluk alıp verdiği kent-toplum-kültür yaşamı; çağındaki teknik olanaklara

yaslanıp kotarılan örgütlerin düzenlediği kent yaşamı. Kuşkusuz, teknik deyince, Diogenes ile çevresinin günlük yaşamını biçimleyen o zamana özgü birtakım uygulamaların bilgilerin taşıdığı tarım, madencilik, yol yapımı, el zanaatları ürünlerini gözönünde canlandıralım. Bütün bunların geçerakçe töreler, geleneklerle birlikte, yaşamdaki durumlarını, alış-veriş, geçim ve ekonomi durumlarını, o zamanlardaki bileşkeleriyle somut olarak kavramaya çalışalım.

İşte böyle bir ortamda, böylesi bir teknik-yönetim-kültür yaşamına: nerdeyse tümüyle olumsuzca bakıyor; “kültür’e” ateş püskürüyor Diogenes. Gelgelelim bu, yanıltınmalı bizi. Sıksık başvurulmuş bir yorumla, “Diogenes bir kültür düşmanıdır” yargısına vardırmamalı bizi. Düşmanlıkla ilgisi yok Diogenes’in. Tam tersine, insan dostu o. Gene de, yani tam da bundan, kültürü eleştirmekten geri kalmıyor. Kimileri öyle sansa da: “Yokolsun kültür!” çığlıkları değil onun seslenişi, yaşayışı. Ona “kültür düşmanı” damgasını vurmamak, haksızlıkların en büyüğüdür. Kültür-insan dostlarının, ne yazık ki, sıksık uğradığı bir haksızlıktır bu. Gerçekte, kültürü ortadan kazımak diye akılsızca bir amaç gütmüyor o. İsteddiği: insanları, kültürün köle edici, aşağılatıcı, canım yaşamı ağılayan yönlerinden kurtarmak; kent topluluğunda yaşamın kişiye, kişiliğe *ters* etkilerini vargüçüyle önlemeye çalışmak. *Bireyin* özündeki insanca yaşama değerini teknik-toplum-kültürün kuşattığı zedelemelerden uzak tutmak dileğinde. *Bireyin*, bu bakımdan, *uyanmasında*; durumunun ayırdına varmasında; kendi yaşamını kendi eline almasında yoğunlaştırıyor çabalarını. Daha doğrusu, *öyle yaşıyor ki*, kendisini böyle bir çağrıyla ödevlediğine açık-seçik tanık oluyoruz. *Bireyin* toplumun: kişilik ufalayan, bireysel öncelikleri inciten etkilemelerden sıyrılması için, sertçe sarsa sarsa, herkesin aklını başına getirme çizgisinde bir düşünme-eyleme yaşayışı onunki.

Kültür adına olduğu ileri sürülse de, insanın kişiye özgürlüğünün incinmesine hiçbir zaman gözyumulmasından yana değil. İnsanın n’apıp edip her durumda özgürlüğünü koruması gereğine inanır. Bu arada birçok kültür-teknik kolaylıklarına boşvermek de vardır. *Bireylerine* bu doğrultuda davranmayan kültürleri, yani bireylerini bu doğrultuda davranmaktan alıko-

yan toplumları, kültürleri *hasta* diye niteler Diogenes. Böylece kendisi, *filozof olarak* hastayı iyileştirmekle görevli bir hekim olarakanlar kendini. Bu görevi, kendi isteğiyle kendine buyuran bir *kültür hekimidir* Diogenes. Ancak, hekim, özvarlığını nasıl hastalığa karşı olmakla başanaşağı yitirmezse, kültür hekimi de, ille iyileştireceğim diye, hastalığın boyunduruğunda sürdürmez varlığını. Deyim yerindeyse, kültür hekimi, *bağımsız* bir karşı'dır. Çünkü karşı olduğu durumu aşmaya, karşı olduğu durumu değiştirmeye bakar. Tüm dilediği, bu değişmiş durumun, dolayısıyla da bu sağlıklı durumun mutluluğunu türdeşleriyle paylaşmaktır. Kendine, türdeşlerine bu durumu yakışık bulduğu içindir ki, bu uğurda hiçbir çabadan yüksünmez. Aklını, becerisini hep bu amaca yöneltir. Dedim ya, öznel de olsa sözlüğümdeki bildirimiyle: kendine özgü bir *kültür yiğididir* Sinoplu Diogenes.

Kültür-teknik diyoruz, teknik, teknik diyoruz – İsa'dan önce dördüncü yüzyıllardayız. Tarım, balıkçılık, bahçecilik, ticaret, yol yapımı, mimarlık, kent yönetimi, ağaç işleri, madencilik, yelkencilik, savaş donanımları... bunların hepsi, daha öncelere oranla epeyce rahatlıklar sağlamakta toplum yaşamında insanlara. Ne de olsa yeni yeni ortaya çıkmış para, değiş-tokuş aracı olarak yaygınlık kazanmakta. Bollanan parayla birlikte tefecilik de başgöstermiş. Anladığımız anlamı azçok andırmasa da “bilim” adı verebileceğimiz bazı kıpırdanışlar ile pratik uygulamalar eksik değil. Gelgelelim, ulaştığı biçimler ve içeriklerle toplum-teknik-kültür başarıları, Diogenes'in gözünde binbir olumsuz görünümlere de bürünmekte. Yeme içme, giyinip kuşanma, gezme eyleme bakımından birtakım aşırılıkları, pislikleri, çirkinlikleri, yanlışları birlikte getirmekte toplum-kültür yönetimiyle yaşam.

İşte bütün bunlar yüzünden, kültürün-toplumsal karşı-sında Diogenes. Ne var ki, salt karşı-oluş *ençok* değer verdiği *bağımsızlığını* şöyle ya da böyle kısıtlayıp kösteklemiyor. Tam da bağımsızlık istenciyle karşı-*olduğu* için, karşı olma çabalarında bağımsızlığını yitirmiyor. Kültürde, teknikte sözümona sunulan kolaylıklar yüzünden ipucunu elden kaçıranların durumuna düşmüyor o. Böylece nasıl birbir “karşı” olduğu başlıbaşına bir önem kazanıyor. Daha başka fırsatlar çıkacağı umuduyla, şimdi

parmak basalım Diogenes'e özgü bu duruma: Yaklaşım açıları uyarınca çeşit çeşit görünümler içeren, *derin oylumlu* bir eleştiri Diogenes'in gerçekleştirdiği. Eleştirdiğiyse: sözcüğün pekçok yaşama-düşünme-eylem kesiti içeren kuşatımlı anlamında *kültür*. Kendine özgü bir kültür *eleştiricisi* o.

Eleştirisinde amaçladığı kültür yönleri neler, peki?

"Kültür" deyince: insanı insan kılan, insan varlığını ayakta tutan yapıp etmeler, tasarımlar, ürünler; nesnel-öznel toplumsal gerçekleştirmeler anlaşılır. Başka türlü dendiğinde, insan yaşamını kişi-kurum-toplum olarak çok-öğeli bir yapıyla varedip kuşatan herşeyi anlarız. Diogenes'in ençok üstünde durduğu; dolayısıyla da, gerekirse insanı sarsa sarsa dikkat çektiği öğeleri şöyle dizebiliriz: çeşit çeşit kişi-toplum-yaşam düzmecelikleri, lüks basınçları, sağlık aptallıkları, yersiz korkmalar, gereksiz gereksinimler duyup giderme çarpıklıkları. Gene de, kendi algılayışım uyarınca baksam bile, dönüp dolaşıp Diogenes'in, kültürün bu çizgilerini görüp göstermeyi, bu çizgilerde onaylamadık yönleri onarmayı amaçladığı açık-seçik bir olgu bence.

Bunun, gerekli donatımla bezenip gerekli zaman ayıran herkesin zorluk çekmeden benimseyeceği bir *gerçek* olduğu kanı-sındayım. Soyut bir "karşı" *değil* Diogenes. İçinde varolduğu çevreye ilişkin yaşantılardan kalkarak kotarıyor kültür eleştirilerini. Sinoplu *Diogenes'*ce eleştiriyor.

Düzmecelikler: insanların herşeydenönce kendilerine, ayrıca başkalarına dürüst davranmayışılarıdır. Gerçekte, ayık bilince gerek duymadan, irili ufaklı düzmeceliklerle yuvarlanıp gider yaşam. Herkesler bu yolda kendinden başkalarının yapageldiğini ille de yinelemek zorundaymış gibi bir davranış içindedir. Heryanda, çoğun gözler nerdeyse kapalı, çağ olanaklarının elverdiği ölçüde, neşeli neşesiz vur-patlasın-çal-oynasın. Zaman nerde başka şeye? Diogenes'in dediği gibi: "Ayaklarla oyun tutturmada herkes birbiriyle yarıştıdır; dürüst insan olmaya gelince, kimsecik kılını kıpırdatmaz."

Bir de lüks var insanın başında, lükse kaptıran kaptırana. Alıyor da alıyor herkes. Bu yöneltide şöyle düşünüyor Diogenes: "Ne alıyorsak, yaşamak için alıyoruz, diyorlar; oysa, iyi yaşamak için yalnızca gerekeni edinmek gerek."

Hoş, neyin iyi yaşamak olduğu üzerinde öyle uzun uzun kafa yorduğu yok insanların. Onlara göre: tek yaşamak olsun da, tek yaşasınlar da – bırak ki o da ancak lüksle gerçekleştirmiş gibi geliyor hepsine. Oysa Diogenes’çe bakınca: önemli olan rasgele yaşamak değil, önemli olan iyi yaşamaktır. Başka türlü dendiği: para! para! diye çırpınmaya değmez. “Paraya düşkünlük hertürlü düşkünlüğün başkentidir” diyor Diogenes. “Başkent” derken, öyle sanıyorum ki, düşkünlüğün en yoğun olduğu yer demek istiyor. Paranın gücü, salt satınalma aracılığında. Doğru amaçsa, almak değildir, iyi yaşamaktır. Böyle olunca da, tepetaklak pekçok şeyin “değeri”.

Çevresinde görüp izlediği sağlık alışkanlıklarına dikkatle eğiliyor Diogenes. Sağlığın, kişi-toplum yaşamındaki ağırlığını biliyor. Neylersin ki, onun açısından bakınca, sağlık işlerinde akli istenci kıt varlıklar insanlar. Kulübeden saraya nerde barınırlarsa barınsınlar; sofralarına zeytin taneciğinden istakoz dolmasına dek ne koyarlarsa koysunlar, bu böyle. Türlü türlü açgözlülüklerin çekip çevirdiği sağlıksız yaşama ilişkin bir taşlamasını, kendisini konu alan bir yakıştırmada apaçık bulmadayız. “Yakışdırma” diyorum, bildiğimiz uzay-zaman çerçevesiyle Diogenes’in özgeçmiş gerçekliğini yansıtmayan bir uyduruk, orası öyle de, Diogenes’in toplum-kültür eleştirisini yansıtırma bakımından güvenle belbağlayabileceğimiz bir dayanak. Şöyle ki, yapıp yakışdırıldığı üzere: kuzeylerdeki Makedonya ile bir savaş sırasında tutsak edilir edilmez Kral Philippos’un karşısına çıkarırlar Diogenes’i. Ne tür casusluk için buralara geldiğini sorunca, durur mu dolu dolu içiyle Diogenes, “Senin açgözlülüğünü izlemeye gelen bir casusum” diye meydan okur krala. Söylediğinde büyücek bir gerçek payı olacak ki, hoş da gitmemiş değil hani. Gerçekten de, en önde yiyecek içecek açgözlülüğü, açgözlü olmanın öyle çok türü-çeşidi var ki; hepsi, ama hepsi insanlara özel düşüklükler kuşkusuz. Boğaza damağa bağımlı sağlıksız yaşam, büyük ölçüde. Kökü kazınmaz gibi görünsede, çaresiz değil durum. Ağız sulandıran yiyeceklerden elçekmekle işbaşlamak gerek; burda, gereksiz yiyecek niceliklerini de unutmamalı. Bu doğrultudaysa, açgözlülüğü gerçekten gemleyen istençler geliştirmek gerek.

Yersiz *korkulara* gelince: açık-seçik parmak basmasa da, genelde yapıp ettiklerinden, bu arada yapıp etmediği pekçok şeyden, onunla ruhakrabalığımdan aldığım esinle çıkarsadığım üzere, Diogenes: kendi açısından iyi yaşamak için yöneticilerden korkup çekinmemeyi salık verir. Böylesi korkuları ciddiye almanın yakışır kaçmayacağı kanısındadır. Ayrıca, yaşama düzenine sokulurken, töreni, şöleni, sunularıyla Tanrı yönüne bulaşmanın insana pek birşey kazandırmayacağı inancını güder. Bu tutumunun en güzel belgesi: yönetici sofraları ile tanrılara adanmış tapınakların uzağında kalmış olmasıdır. Nitekim, özüne ençok yakıştırmadığı şeylerden biri, tüm yaşamı boyunca kendi acıktığı zaman değil de, yönetici acıktığı zaman sofraya oturup yemek yemekmiş. Tapınaklar çevresi ilginç insan görünüşleri sergiliyor diye hep o dolaylarda dolanmakla, gerekince de oralarda rahatını sağlamakla birlikte, sunulara kalkışmayı aklından bile geçirmezmiş. Ençok şaştığı şeylerden biri, tanrılara adak adayıp tavuk koyun kesenlerin, kestikleri hayvanların etini tıkabasa mideye indirip özsağlıklarını yıkıma uğratmasıyınış.

Diogenes'in en önem verdiği dürüstlük ögesiye: kişinin, kişi olarak, özde, nelere gereksinimi olduğunu bilmesi; nelere gereksinimi olduğunu iyice bilip ona göre davranmasıdır. İzlenmesi kolay değilse de, gerçekten *dürüst yaşamak* için gerçekten izlenmesi gereken çizgidir bu. Bu çizginin dışına çıkmak, son derece uygunsuz birşeydir kişi için. Gereksinimlerinin ayırdına ayık varmayan kişi, gereksiz pekçok şeyin kulu kölesi durumuna düşer. Böylesi bir kişi, hiçbir zaman kendi kendisinin efendisi olamaz. Oysa bu, insan için en yakışır insan-olma aşamasıdır.

Okşayan bir sürü isteğe kendini kaptıran kaptırana. Hoşlandığı şeylerin büyüünden elçekemeyenler; hoşlanışlarıyla şişinenler; şişinmelerinin tutsağı olup çıkarlar. Diogenes'in bir benzetmesiyle: "Şişinmelerinin tutsağı olan sürüleri, dilediği yöne götürür çoban." Buna göre, özünün efendisi olmak isteyen, Diogenes'çe bakınca ençok dikkat edeceği edim şudur: "Başkalarını kınadığın yüklenişle kendi kendini kınarsan, özünün efendisi olursun." Böylesi bir *özeleştiriyse*, hiç kolay gerçekleşir birşey değildir. *Uygulamalı* bir özeleştirmedir çünkü. Yani dilekte kalakalmayıp yaşama geçirilmelidir. Yardımsız ger-

çekleşemez bu. Ne var ki, Diogenes'in bize dek ulaşan sözleriyle eylemlerinden edindiğimiz esin uyarınca söylüyorum: ne halkın gözünü kamaştıran birtakım insanlardan ne de halkın kurbanlar sunduğu tanrılardan yardım sağlanabilir. Bazıları bu odaklarda dayanıklı dayanaklar bulsa da, kesin söz-eylem, her bireyin kendi sözü, kendi eylemidir. Diogenes'in değerli mi değerli bir belirtmesiyle: "Kendini adam etmek isteyeneye ciddi bir dostla ateşli bir düşman gerek; böylelikle özünü, hiç kaçmaksız sıkıya koyup düzelterek kötü biri olmaktan kurtulur." Söylemesi acı ama yaşama geçirilmesi son derece zor bir gösterge bu. Gerçekliğin yasası böyle: Sinoplunun Atina-öncesi deneylerinden bildiği üzere: "Karadeniz kıyılarının balına benzer doğru: acımsıdır ama zamanla iyi gelir." Balsız olmasa da olur mu? "Olmaz!" diye düşünüyor: "Doğrunun değerini bilmek gerek!" Diogenes, işte bu konuda, en içinden, ne düşündüğünü herkese dobra dobra duyuran bir yiğit.

Durum ortada: herşey dönüp dolaşıp katışıksız dürüstlükten geçen 'iyi yaşama'da yoğunlaşıyor. Dürüstçe yaşamak diye niteleyebileceğimiz iyi yaşama nasıl sağlanacak, peki? Diogenes'in, yanılmıyorsam, tek yanıtı: eğitim. Eğitimse, ona göre: "altın bir çelenge benzer; pahalıya oturur." Kuşkusuz, para-pul değil Diogenes'in bu bağlamda gözönünde bulundurduğu. Ahlaklılığın zembereği para-pul olsaydı, *erdemli yaşama* "zengin evinde zor bulunur" der miydi hiç.

Diogenes'çe eğitim, kişinin hiçbir araca, aracıya başvurmadan birbaşına gerçekleştirmesi gereken bir başarıdır. *Erdemden uzaklaşmaksızın* gereksinmelerle başa çıkmalı; bu işlerde başarıya kolay ulaşılmadığına göre, hep yeniden denemeli; bu uğurda sıkıntılara katlanmayı gerçekten becermeli. Diogenes'in anlayışı uyarınca: yerinde olduğuna inandığım bir deyişle, *değerli zenginliğe* ancak böyle erişilir. Çünkü "kendi kendine yetmesini bilen kişi" gerçekten değerli bir zengindir; hattâ, Diogenes'in övücü deyişiyle, "en zengindir". "Soylu" nitelemesinin yaraştığı biricik kişilerdir bunlar. Paraca varlığına yaslanıp "soyluyum!" diye şişinenlere karşın böyledir bu.

Diogenes açısından bakınca, iyi yaşamak: *vazgeçme*'nin özden oluşturduğu erdemlilikle gerçekleşebilir yalnız. İşte bu er-

demli oluş da *mutluluk*'la bir ve aynı şeydir. Gerçekten erdemli olmayan, kendini mutlu sansa bile, gerçekten mutlu olmak söz konusu değildir böyle biri için. Desene, heryanda rasgele gözler önüne serilen tektek yaşamalardan apayrı bir yaşamdır gerçek mutluluk. İşte bundan, gerçek mutluluktan ötede mutlu olduğunu sananları, her fırsatta, tutarlılıkla eleştirmekten geri kalmaz Diogenes. "Yaşamak kötü şey mi!" diye karşısına dikilmeye kalkışacaklara sallantısızca hep şu yanıtı yapıştırır o: "Yaşamak kötü birşey değildir; kötü yaşamak kötü birşeydir!"

İyi yaşamaya yönelmek gibi zor, ama zor olduğu kadar da tatlı olan uğraşı başarıyla sonuçlandıran son derece verimli ve güvenilir bir yol var: *felsefe* yolu bu.

"Felsefe" deyince ne anlıyor Diogenes, şimdi sormamız gereken, yani Diogenes'çe elden geldiğince açık-seçik saptamamız gereken soru bu. Kestirmeden gitmek amacıyla, ilkin, Diogenes'e göre felsefe'nin ne olmadığını belirtelim: lâf ebeliği değildir felsefe. Özellikle çağdaşı Platon'un Akademia'sında, belli özellikleri salt akıl-yürütmelere dayanarak kotarmaya; sözümona kavram-düğümüleri üretmeye yönelik sonu gelmez konuşmalara "felsefe" gözüyle bakmaz Diogenes. Ona göre felsefe, ister para amaçlı olsun ister düpedüz erdemlilik adına yürütülsün, söz-betimlemelerine, söz çatışmalarına indirgenemez. Felsefeyi söz-birikimleri diye anlamak çarpık anlamaktır.

Gerçekte felsefe, Diogenes'e göre: iyi yaşamayı *işbaşında* öğreten, insan-toplum gerçekliğinde iyi yaşamayı somut olarak gerçekleştiren bir *yaşam eylemliliği*dir. Böylesi eylemlilikleri sözler ile birtutmak yanlıştır. Bu doğrultudaki felsefeyi gereken kıvamıyla gerçekleştirmek, isteristemez bazı sıkıntıları birlikte getirmektir. Gelgelelim, bu sıkıntı ve bunalımları gidermedeki güç kaynağı da ancak felsefeden derlenir. Ona ne kuşku, şu bu türden birşey değil, Diogenes'in yaşadığı felsefedir bu. Nitekim, "Yaptığım felsefe, diyorsun da, peki, böylesi felsefe ne kazandırdı sana" doğrultusundaki karşı-çıkışlarla kendisini şaşırtmaya kalkanlara, sözcüklerin altını birbir çize çize, serinkanlı bir inançla şöyle der Diogenes: "Felsefeden belki de hiçbirşey kazanmıyorum: gene de, enazından edindiğim şu: Başıma gelebilecek herşeye karşı hazırlıklı kılıyor beni felsefe."

Değer verdiği yaşama biçimini ancak felsefe ile gerçekleştirebileceğine yürekten belbağlamış, kendine özgü bir “filozof”, bağımsız bir “karşı” Diogenes.

Etkileme Ustası

Türlü türlü kesimleriyle birey, toplum, kültür koparılmazca bağlıdır birbirlerine. Herbirikendineözgü yapısıyla, öbürleriyle çokyönlü ilişkiler içindedir. İnsan-toplum-kültür yaşamı bu işte. Hepimizin varlığı, payımıza düştüğü kadarıyla baştan sona bu yaşamda olup bitmekte.

Günümüzdekiyle karşılaştırdıkta son derece yalın bir izlenim bıraksa da, Sinoplu Diogenes zamanında da, seçebilen gözler için özce böyleydi olanca kuşatıcı niteliğiyle yaşam. Bu anlamıyla yaşamı sağlıklı kılmaya; bu yaşamın, önemli olduğuna inandığı her açıdan sağlıklı geçmesine adadı kendini Diogenes. Bunu da, herşeydenönce, özyaşamını tümüyle belirleyen eleştirel davranışıyla sergiledi.

Hangi yandan bakarsak bakalım, Diogenes’i Diogenes yapan gücü hep bu *eleştiri*’de buluruz. Bence: öyle bir eleştiri ki Diogenes’inki, içerdigi çeşitli çizgilerle büyük katkılı bir başarı insanlık tarihinde. Ne denli özenle üzerinde durulsa yeridir öyleyse.

Öne çıkan birkaç çizgiyi, kendi açımdan günışığına koyayım.

İlkin: deyim yerindeyse, bir parça-eleştiri değil Diogenes’inki. Yani, sınırları belli bir alanı, konuyu, yapıtı amaçlamıyor. *Tümüyle* insan-toplum-kültür evrenimize yönelen bir eleştiri. Birbakıma, herşeyi işin içine alıp kucaklamak istiyor. Bir de şu var: eleştiriye, yaşama bir ek diye, olmasa da olabilecek rastlantısal gerekimli bir uğraş diye başvurmuyor. Olanca varlığıyla sarılıyor eleştirisine, çünkü yaşamasının bir yöresi değil, yaşayışın *ta kendisi* bu eleştiri. Durum böyle olmakla birlikte: eleştiri tutkusunun kölesi etmiyor kendini. Öyle doğal, öyle doğaçlamadan bir eleştiri ki Diogenes’in eleştirisi, gerektiğinde uzak duruyor eleştiriden, birdeyime, boş veriyor. Gelgelelim, kendisi ayrıca birşey demese, ayrıca birşey yapmasa da, hep aynı çizgide sürüp giden düpedüz yaşayışıyla daha da belir-

gin oluşup geliyor eleştiriciliği. Ayrıca: ödün diye birşey yok bu eleştiride. Kaynakları nerdeyse tüketesiye süzmenin bende bıraktığı izlenimle söylüyorum: acımaz değil ama sert; sert ama şakacı bir eleştirici Diogenes.

Bütün bu özellikler karşısında, gel de çekimine kapılma Diogenes eleştirisinin. Bu çekiciliğin etkilemesiyle çekici olduğu bir gerçek. O zamansa, çepeçevre kişiyi, kişiye özgü düşünceler ile insanları iyice anlama gereği ortaya çıkar. Çoğun, çekiciliklerin başdöndürücü hoşluklarıyla yetinmeyi yeğleyen dünyamızda, değişik kaygı ve isteklerle, çekiciliği deşmeden bırakmayan biri olduğum için, birkez de burda oyalanmak zorundayım. “Zorundayım” desem de, seve seve yerine getiriyorum bunu.

Hemen söyleyeyim, büyük etkileme ustası Diogenes’in *ustalığı*, özetle: eleştirisinin *şaşırtıcı* olmasında, *yaratıcılığı* birlikte getirmesinde. Bu niteliklere, ulaşabildiğim kaynaklarla, ama onlar kadar bazı akrabaca duygu ve düşünüşlerle birbir parmak basayım diyorum şimdi.

Elden geldiğince belirtmeyi dilediğim böylesi bir ustalık oluşumunun hiçbiryanını öbüründen apayrı tutamayız; eleştiri, neyse hepsiyle birlikte o kuşkusuz. Gene de, anlaşılmayı kolaylaştırmak üzere, ayrı ayrı açığa koyabiliriz.

Önce, şaşırtıcılık. Gerçekten de, şaşırtıcı bir gerçeklik var Diogenes’e özgü kültür eleştirisinde. Bu her zaman her yerde çağdaşlarını şaşkınlığa saldırdığı için, etkileyici bir güçle, kafanın gönlün unutamayacağı bir eleştiri olmasından ileri geliyor. Pek çok şaşırtıcı edim gibi, Diogenes’in eleştirisi de, *yeni* bir eleştiri. Alışılmadık, geçeraççe olmayan, yeni bir eleştirme biçimi. Çevresindeki eleştirilere benzemeyen bir dokusu var.

Sözünü ettiğim şaşırtıcılık, en iyi, Diogenes zamanındaki güncel eleştiri tutumunu gözönüne getirince kavranabilir.

Diogenes’in Atina’sı, onyıllar önce, “bilge” Sokrates’i baldıran içirerek öldüren Atina. Bu tüyler ürpertici haksızlığın ezinci hâlâ canlı denebilir. Filozoflar, dolayısıyla da felsefe okulları baskın bir rol oynuyor toplum-kültür yaşamında. Platon’un Akademeia’sı ardı arası kesilmeyen konuşmalarla, kurucusunun ünlü deyişiyle diyalektik’lerle bilgi, öğrenim, yetişim ürünlerine vermiş kendini. Aristoteles çevresi de, uygulamalı

dil-mantık görüşleriyle palazlanmakta. Sofistlerse, bu gezgin konuşma öğretmenleriyse, eskisi gibi büyük örneklerden yoksun olsalar bile, para karşılığı verdikleri derslerle epeyce kımıldılı bir söylev ortamı oluşturmuşlar. Bu doğrultuda giden Atina demokrasisi, orda okuyanların başka bölgelere yayılmasıyla, bazı değişikliklerle de olsa, İtalya'nın güneylerine, Afrika'nın kuzeylerine dek, yoğun yoğun damgasını basmakta.

Bütün bu toplum-kültür kımıldılarında, en büyük rolü dil oynamakta. Gerçekten de, teknik olanaklar ile ekonomi durumunun elverdiği ölçüde kitap diye niteleyebileceğimiz yazılar, ders odalarındaki tartışmalar, yargıç katında kırık kırık suçlamalar – savunular, çarşı-pazardaki politika dalaşları, şölenli şözensiz topluluklardaki kavram-çözümlemeleri – bütün bu etkinlikler hep dil aracılığıyla olup bitmekte.

Dilse, Diogenes'e göre, insandan insana iletişimi sağlar, bu arada başka yararları dokunur ama gevezelik ortamıdır çoğun. Hele felsefeyi tümünden dile dayatmak, erdeme dille varılabileceğini ummak, düpedüz zaman yitirmektir Diogenes'in gözünde. İşte ona göre, salt bu ıvır-zıvır uğraşla dörtbir yana ün salan kişiye, çağdaşı Platon'dur.

Diogenes, sürekli ağız dalaşı, diye nitelermiş Platon'ca diyalektiği. İyi'ye, Doğru'ya, Güzel'e salt diyalektikle, birdeyi-me duygu durak bilmeyen diyaloglarla ulaşmak isteyen Platon ile öğrencilerine açıktan açığa şöyle dermiş: "Seni gidi densiz! Kalkmış 'Felsefe yapıyorum' diyorsun, oysa söylediklerinle, insan yaşamının en iyi yönlerini yıkıyorsun!" Görüldüğü üzere, çarpık kullanım yüzünden dili zararlı duruma düşürenleri kınamayı ödev biliyor Diogenes.

Özellikle, sözü uzatmaya dayanamıyor. Hele lâfı dolandıra dolandıra söylevler düzüp nabza uygun şerbet vermeye, zamanındaki bu yaygın mı yaygın alışkanlığa, hangi kesimde rastlanırsa rastlansın, amansızca savaş açmaktan çekinmiyor. Hiç güvenmediği süslü püslü söylevleri, dil parlaklığını: özyaşamdaki eksik-eğri yönleri, kişileri örtmece diye yorumluyor. Sözün inanırlığı, bağlı olduğu eylemlerle ölçülür ona göre. Söz iş'e uymadıkça değerinden yitirir. Anlatırlar: birgün adı pek iyi anılmayan o türlü kadınların erkeklerin yuvalandığı

bir hana, gizlice süzülürken Demosthenes'i görmüş. Çıkıncaya dek bekleyip tam kapıdan dışarı ayağını atarken: "İşte Atina halkını hayran hayran ardından sürükleyen güzel konuşucu!" gibilerden parmağını kaldırdığı gibi uzun uzun havada tutup Demosthenes'i göstermiş.

Bir söylev ne denli hoş a giderse, yanıltıcılık oranının o denli arttığı kanısındaymış. Kestirmeden vurguladığı şu: "Hoşa gitmek isteyen bir söylev, bal sürülmüş bir kementten başka birşey değildir." Salt güzel konuşmanın, ufukta bir tehlike sezilmezken bile sakıncalar getirdiği görüşünde Diogenes. Yaşamda yapacak başka birşey yokmuşçasına: konuşan oyalamak, dinleyense oyalanmak amacındadır genelde.

Diogenes'in sözden söze atlayıp binbir dereden su getirmeden bu gerçeğe apaçık dikkat çekişi var ki, gerçekten dikkate değer: Salına salına konuşuyor biri. Boş, bomboş sözler havada uçmakta, kulak kesilmiş çevredekiler. Usulca kalabalığa karışıp hafiften yükseğe ısıklık öttürürcesine sesler çıkarmaya başlıyor Diogenes. Bu-daha-ilginç dercesine konuşmayı bırakıp Diogenes'in dolayında toplanıyor herkes. Bizimki de, işte-söylevcilik-budur dercesine, hiç ses çıkarmadan kalabalığın arasından süzölüp yoluna yollanıyor.

Dilin, çoğu kez boşuna kanat çırpışlar olduğu inancını, hele felsefeciler katında sıklık bundan öteye geçmediği inancını belgeleyen yaygın mı yaygın bir söylence var ki, burda anmadan nasıl geçerim: Platon –gene Platon!– onunla Diogenes'in yıldızı hiç barışınadı ki, başka türlü olabileceğini tasarlamak da güç hani – ne diyordum, Platon, felsefe bahçesinde verdiği derslerin bir yerinde, sözü insanın tanımına getirmiş. Nice dolanık iniş-çıkışlardan sonra: insan, iki ayaklı tüysüz bir hayvandır tanımında karar kılmış. Hem kendisi hem de öğrencileri bu vargıdan hoşnut mu hoşnut. Konuşmalar boyunca süregiden tanımın elde edilmesine bir köşede sessiz sessiz tanık olan Diogenes, ustalarının söylediğini başlarını onayla sallaya sallaya dinleyen öğrencilerin arasından yavaşça sıyrıldığı gibi –kimin umurunda– gözden yitip gider. Doğruca yakınlardaki bir kümeste alır soluğu. Bir horoz yakaladığı gibi güzelce yolup gerisin geri Akademos'a koşar. Bahçenin, Platon ile öğrenciler arasın-

daki alanına horozu atıp öğrencilere seslenir: “İşte hocanızın tanımı uyarınca insan!” diye seslenir ortalığa. Dendiğine göre, bu olayın ardından, insana ilişkin tanımına: “geniş ve yayvan turnaklı” niteliklerini de eklemiş Platon.

Kendimize bir soru sormak üzereburda durmak zorundayız şimdi: “Ne diye böyle durup durup dile çatıyor?” Ola ki çatmaktan da öte birşey: “Ne diye dile saldırıyor?” “Dil düşmanı mı Diogenes?” Hemen yanıtlayabiliriz: Kesinlikle dil düşmanı değil. İnsan dostu, dil düşmanı olur mu hiç. Nitekim “Dünyanın en güzel şeyi nedir?” diye sorduklarında, düşünüp taşınmaya gerek görmeden şöyle karşılarmış soruyu: “Konuşma özgürlüğü dünyanın en güzel şeyidir.” Gerçekte onun alıp veremediği dil olarak dil değil, insanın dili kullanmadaki laçkalığıdır. Dili, sorumsuzca şuraya buraya çekirtmeye karşı o. Şöyle de diyebilirim: İnsanları söylediklerinde, yaptıklarında dile saygı göstermeye çağırıyor Diogenes.

Ne de olsa akrabalıkla yanılmadığım kanısıyla, söylüyorum. İlkini: kentlerde birlikte yaşamının, dil-insan-kültür ilişkisinde bazı şeylere özen göstermeden gerçekleştiremeyeceği inancında. Özen odaklarından biri de şu: lastik gibi çeke esnete konuşmayı uzatmak yok! Halkın hoşuna gitsin diye böyle yapanlara öfkesini “Şaklabanlar!” diye dışavuruyor.

İkincisi: söz, insanı aldatmak için değil, insanın aklını başına getirmek için var. “Filozof sözü, insandaki yaraları ısırarak tatlılıkta olmalıdır” görüşünü savunuyor.

Ayrıca: hangi anlama bürünürse bürünsün, tantanalı birtakım mantıklarla diyalektik yapıp kof sonuçları gerçekten doğru diye benimsetmek olmaz. Sözelimi, lâfı evire çevire insanın boynuzları olduğunu öne sürenleri işüstü yakalayan Diogenes, söylenenlere azıcık kulak kabarttıktan sonra, eliyle alnına bir şaplak vurup “Bende boynuz moynuz yok!” diyerek yürüyüp gitmiş.

Bu bağlamda anlatılan bir olay daha var ki, yakıştırılmış bile olsa, yalnızca Diogenes-Platon ilişkisi bakımından değil, Diogenes’in dil anlayışına uygun, kendine özgü eleştiri ustalığı bakımından kafalara çivi gibi saplanması gereken bir olay. Ne yazık ki, ama ne yazık ki bazı kasıntı düşünürler ile iri lâflara düşkün halkın bir kulağından girip öbür kulağından çıkan bir

olay: Günlük tektek gerçekliklerin ötesinde kendi-başına varolan, böylece bu gerçekliklere örneklik ettiği söylenen ulu gerçekliklere, Platon'un "idea" diye adlandırdığı algılanmaz ilk-varlıklara, hocası öğrencisiyle filozofların sıklıkla sözettiğine artık dayanamayan Diogenes, herkesin ortasında şöyle demiş Platon'a: "Kuzum Platon şurdaki masa ile çanağı görüyorum ama senin masa-idea'nı, çanak-idea'nı birtürlü göremiyorum." Platon'sa, sende bu gibi şeyleri göreceksin göz nerde gibilerden bir güzel süzmüş onu. Bu gibi şeylere harcayacak zamanım yok, diye ordan uzaklaşıp gitmiş bizimki.

Bir de şu önemli: söz adil olmalı Diogenes'in düşünme gereğince. Adil: yani tutarlı. Tutarlı, yani: söz ile eylem birbirine uymalı. Söylemi ile eylemi uyuşmayanlara, hele adaletten bir araba lâf ettikten sonra, n'apıp edip adaleti uygulamayı geciktirenlere, geciktire geciktire birtürlü yürürlüğe koymayanlara son derece sert batırmış sözlü iğnelerini. Genel yaşama biçiminden, dolayısıyla da uygulamalı dil anlayışından ötürü, dikkatleri şöyle ya da böyle üstünde toplayan; özellikle de kendisi gibi ayaktakımına sevgi, saygı ve yardım gösteren Diogenes, kolayca anlaşılacağı üzere, dilce-yaşamca fiyakasından yanına varılmayan okur-yazarlarca, fırsat çıktıkça ciddiye alınmazmış; yağdırdığı dil şimşikleri yüzünden ürke ürke de olsa pek sevilmezmiş, açıkça. Nitekim Platon'a "Ne tür adam şu Diogenes?" diye sorulduğunda, yapıştırmış: "Diogenes mi, aklını kaçırmış bir Sokrates o." Kuşkusuz bir yerine nitelemesi bu. Gene de binyıllarca sonra serinkanlı baktığımda, önüne geçilmeyen bir övgü içermekteymiş gibi geliyor bana. Öyle ya, Sokrates, Platon'un en sevdiği varlık: hocası, bilgi pınarı, bilgelik ağacı, esin kaynağı, tüm yaşamı boyunca savunup yücelttiği filozof. İşte, ona göre, Diogenes de Sokrates; var-sın Platon onun aklını kaçırmış olduğunu söylesin, aklını kaçırır mı hiç Sokrates'ler! Olsa olsa, geçecekçe akla uymaz düşünce ve davranışlarla bezenmiş olabilir yaşamları; bu da Sokrates olmanın hakkı, Sokrates olmanın gereği. Bu dediklerime, Diogenes'i kurtarma işlemi gözüyle bakılması yanlış. Deli-meli dense bile, Diogenes de böyle düşünüyor: Öyle ya, "Diogenes delidir" söylentileri çoğalınca, bu söylentilere hınk

diyen birini şöyle paylamış: “Ben deli değilim; ne var ki, benim kafam senin kafan değil.”

Gerçek epeyce belirginleşti. Dil şımarığı değil Diogenes. Gözünü budaktan sakınmayan bir özü-sözü doğru o. Özellikle sözlere, davranışlara, yaşayışlara yönelttiği keskin dilli irdelemelerle etkili mi etkili eleştirileri var. Kimi sert kaçsa da çoğun alaylı iğnelemelerle etkileyen, böylece etkileme gücü yüksek insan-kültür-eleştirileri bunlar.

Diogenes’in, dil çevresine yöneliminde birkaç ögeyi daha anınakla yetinebilirim şimdi burda. Kavramlaştırması güzel bir izlenim uyandıran ama gerçekliği kuşku götüren olanaksız varlıklardan, onları herkes algııyormuş gibi sözeden kimselerin; ençok da, göksel birtakım varlıkları ballandıra ballandıra anlatmaya kalkışanların ağzına şöyle tıkarılmış sözü: “Ne zamandan beri göklerden buralara geldin sen!”

Dünyanın yaygın bir yasası var; bitti sanırsın gene de yürürlüktedir: sözü eylemi tutarlı dürüstlere saldırıyla kara çalan çalana. Nitekim olur olmaz yerde sevimsiz davranışlara alışık olan Diogenes’e durup dururken küfürü basar biri. Durur mu, kılını bile kıpırdatmadan şöyle der bizimki: “Kalkıp şimdi ben de sana saldıracak değilim; gene de pis kafanı bırakıp gittiği için saçlarını kutlarım!”

Güzel olan dünyanın çeşit çeşit yasaları olması. İleri geri konuşan zevzekler ile aşağıının bayağısı kimseler olduğu kadar, neyin ne zaman nerde yapılacağını, neyin ne zaman kime söyleneceğini –değil mi ki bir Sinoplugil, bir Sinoplu Diogenes var– bilenler de eksik değil şu dünyada. Biri söz-süz, biri söz-lü iki örnekçik yeter de artar bile. Zenginin biri, binbir özenle dayayıp döşediği evini, şişine şişine bizim evsiz-barksız Diogenes’e ille de gezdirmek istemiş. Gel gör ki daha kapıdan ayağını atmadan “Sakin bir yere tüküreyim deme!” uyarısını yöneltmeyi de unutmamış yeni zengin. İçeri girince, şöyle bir sağa bir sola bakındıktan sonra, ağzında iyice biriktirdiğini döndüre döndüre, daha-uygun-bir-yer-yok dercesine adamın yüzüne fırlatmış Diogenes. Öbür anlatı şöyle: İnsanlar neden dilencilere veriyorlar da Diogenes gibi filozoflara vermiyorlar sorusu, kafaları epeyce kurcalayan soruymuş. Diogenes’in soruya getirdiği açıklıkta şu: “İnsanların birgün ben

de total ya da kör olabilirim, diye korkulu bir beklentileri var ama filozof olma beklentileri yok.”

Çok kişinin, değerini ayırt etmeksizin savurup gittiği bazı değerli şeylerin: özellikle de sözün-eylemin-istegin-gereksinimin, yani güzel niteliklere açık kapsamlı yaşamın hakkını veren bir düşünür Diogenes. Öyle bir düşünür ki, kendince yaşamının keyfini çıkarmayı biliyor, başkalarının da öyle yapmasını doğru bulduğu için zaman zaman çevresini çekincesiz eleştiriyor.

Bu yaşama biçimiyle gerçekten bağdaşan bir *eleştiri ustası* o. Bu ustalığı, belki de en uygun şöyle nitelemem yerinde olur: Düpedüz etkileyište bir eleştiri Diogenes’in eleştirisi. Başka türlü dendiğinde, süsleme, örtmece, uzatma gibi sözlü sözsüz araçlara başvurmaksızın *dosdoğru* söyler, yapar, yaşar Diogenes. Ondan bize kalan ne varsa, ya da adı dolayındaki tasarımı anlatılarda ona uyarlanan ne kalmışsa herşey tanık bu dosdoğru, aracısız eleştiri etkileyişine.

Kuşkusuz, en ünlü belge, birbakıma, en ünlü söylence. Hani şu eline feneri aldığı gibi, çarşının pazarın en kalabalık olduğu günortası saatte, kendi kendine söylene söylene ordan oraya gidip gelmesi. N’aptığını soranlara yanıtını iştirmeyen var mı: “Bir insan arıyorum!” Sırtında aba, elinde fener, saç-baş karma-karışık, karış karış heryanı gözden geçiren kim böyle? Binyıllar boyunca nice kuşakların aklını gönlünü allak-bullak eden bir eleştirici. Goya’nın karakalemini hiç unutamam: Fıldır fıldır gözleriyle feneri gölgede bırakmakta Diogenes. Sonsuz üzüntüyü “Onu hiçbirzaman bulamayacaksın!” “No lo encontrarry!” sözleriyle yansıtmış. Diogenes’çe sözsüz sessiz gidiyor, geliyor binyıllardır. Sessiz sözsüz ama gerçekten de bu ne eleştiri böyle. Yeter ki gözü kulağı, akli gönlü bozulmuş olmasın insanın; hiç değilse, bozulmuşluğundan ağzı kulaklarına varmasın.

Diogenes’in etkili eleştiri kişiliğine ilişkin söylentiler, özde, kafalara çivi gibi saplanan anlatılarda yatıyor kuşkusuz. Diogenes ile Büyük İskender karşılaşmalarıysa, abartısız söylüyorum, duyup bildiğim en çarpıcı öyküler arasında yer almakta. Orası öyle ama tarihsel kişilerin yaşamış olduğu gerçek özgeleşim öğeleri değil bunlar. Genç yaşta ölen Büyük İskender’den

üç yıl sonra doksanında ölmüş olsa bile, İskender Atina'ya ayak basmadığına göre, tarihsel bir gerçeklikten yoksun sözün geçen karşılaşmalar. Gelgelelim, halkın sağduyulu tasarımı-
lama gücü, şaşılacak kültür dersleri çıkarabileceğimiz ko-
numlarda karşı karşıya getirip konuşturuyor önem ve değer
verdıklarını:

Böylece, birkaç anlatı bekliyor şimdi bizi burda. Bu sayısal
sallantı da neden mi? Az sonra belirteceğim nedenden ötürü
böyle.

Söylentilerin biri şöyle: Ardında arkadaşları ile korumaları,
İskender gelip önünde duruyor Diogenes'in:

— Ben İskenderim, Büyük Kralım!

— Ben de Köpek Diogenes'im!

— Sana 'Köpek' denmesi için n'aptın öyle?

— Bana birşey verenlere kuyruğumu sallarım; vermeyenleri
de kovalarım..."

Ne deli dolu bir yakıştırına Kral ile Köpek. Gerçeklikte
Kral: yücelerde. Köpek: yerlerde. Oysa ikisi de eşdüzeyde.
Hattâ yüceler imrenmekte sözümona yerlerde sürünene. Alaysı
da olsa, köpek katına yükselmeye doğru bir istek seziliyor.
Ayrıca Köpeğin yanıtı anlamlı: verici olması gereken krallara
uyarı niteliğinde.

Başka bir söylence:

Kral İskender, Köpek Diogenes'e bir çanak dolusu kemik
göndermiş. Armağanı görür görmez şöyle demiş Diogenes: "Bu
gerçekten köpeklere uygun bir besin ama krallara yaraşır bir
armağan sayılmaz doğrusu."

Birkez karşılaştığı köpeği, birtürlü unutamayan krala yönelik
keskin bir eleştirisi! Ölçülü bir eleştirisi. Ölçülü, çünkü eleştirenin
özünü zarara uğratan yanı yok. Fırsatını buldu mu, eleştirisini
hiçkimseden esirgmeden amaca ulaşma ustası Diogenes.

Bir başka karşılaşma daha:

— Benden korkuyor musun?

— Ne diye korkacak mışım! Nesin ki sen: İyi biri misin,
yoksa kötü mü?

— İyi biriyim.

— Gördün mü: iyi şeyden kim korkar."

Uzun çabaya ne gerek; bu konuşmada da, salt eleştirel dinçliğiyle Diogenes, ne denli yerinde, ne denli sarsılmaz bir istenç insanı olduğunu gözönüne sermekte.

Güvenli bilgi gerekçelemesiyle kestirmeden bir konuşma üstünlüğü sağlayıyor.

Dilden dile dolaşan bir konuşma söylencesi de: birtakım sözlerle karşısına dikilen Büyük İskender'e çıkışması: "Güneşimi kapatma!"

Kimin kime buyurduğu, dolayısıyla da kimin "kral" olduğu besbelli. Ona ne kuşku, karşındakinden, özgürlüğünü gölelemesine gözyummayan kişi kraldır. Çünkü gerçekte kendi kendinin kralıdır böyle biri.

Halkın tasarımındaki başka bir karşılaşma, daha doğrusu başka bir karşılaştırma da şöyle: Diogenes'ten hiçbir söz aktarımına değinilmiyor; söz'e gerek yok zaten. Yalnızca İskender'in bir dileği çın çın içimizde: "İskender olmasaydım, Diogenes olmak isterdim!"

Eski söylencelerden öğrendiklerime katmadan edemeyeceğim bir 'söylencem' daha var. Birbir evrelerini baştansona kendi hayal ikliminde oluşturduğum bir anlatım, daha doğrusu nicedir uçuşa geçmeyi özleyen düşsel bir anlatım. Benim uyduruğum bir karşılaşma: başka n'olabilir ki, sayısal sallantılarımın nedeni. Uyduruğum düş-düşünce yarattığım; öyle içten bir önemi var ki benim için. Önce kanat çırpışlarını duyalım, söyleyeceğim birkaç şeyi çabucak söyleyebilirim ozaman.

Bir akşamüstü. Güneş battı batıyor. Az önce gözlerini araladı Diogenes. Çeşit çeşit içe dalışlarla o ne renkli şekerlemeydi öyle. Henüz acıkmamış.

Birden, başında demir başlığı, kalçasından sarkan bıçağıyla, bellibelirsiz yana dönük boynuyla karşısında yakışıklı İskender, Büyük İskender.

— Yine mi sensin!

— Ama bu kez başka; kral falan değilim.

— Sen Kralsın, başka türlü olamazsın çünkü. Ben de Diogenes'im, Köpek yani.

— N'olur, böyle konuşma.

— Kalabalık değilsin bugün. Gerçekten yalnız mısın?

— Niçin böyle yapayalnız geldim, biliyor musun? Niçin bir yolunu bulup ordu komuta çadırından sıvıştım?

— Nerden bileceğim, söyle.

— Senden iki şey rica edeceğim.

— Krallar rica etmez ya, neyse. Çıkar ağzındaki baklayı. (Kendi kendine: Buldum, akşam bakla yeyim, nasıl olsa tabana kuvvet güney yolculuğuma çıkıyorum, geceler serince.) İskender'e: Her neyse, ilkinde bilelim.

— Biz de yolcuyuz bu gece. Bütün ordu. (Ha, unutuyordum, bir çift çarık getirdim sana.) Yol, Asya içlerine. Yolun açık olsun demeyecek misin?

— Açık olsun!

— Benim için tanrılara bir koç kessen, diyecektim, uğur getirir de.

— Koçu bulsam, kendim...

— Merak etme, birşeyler yaparız canım.

— Anlaşılan, el şey'iyile gerdeğe girmek istiyorsun... Koç bizim nemize.

— Tavuk da olabilir. İstedğin kadar ayarlarız.

— Sürüye gerek yok, yiyeceğim kadarını ben kendim de ayarlarım; yapmadığımız şey mi aparma.

— Yemeği düşünme sen, tanrılara kurbandan söz ediyoruz burda.

— Hiç onları işe karıştırmam da. Hem sonra, sen de bırak "Tanrı! Tanrı!" diye söylenmeyi. Ne de olsa, Tanrı oğlusun kendin. Oysa... Oysa Makedonya'daki anan ...

— Anamı işe karışırma. Ben senin Sinop'taki babanı ağzıma alıyor muyum?

— Anlaşıldı. İstiyorsan çarıklarını vereyim. Nasıl olsa giymeyecektim. Öğrencilerden birini düşünüp şuracığa ayırdımdı. Topu topu bir-iki kişi var bazan dolayımda. Hadi dobra dobra söyleyeyim: bu arada, birinin karnı şiş de. Şunun şurasında az kaldı kurtulmasına, gün gün ağırlaşıyor, onun işine yarar diyordum.

— Çarıklar sende kalsın, istediğini yap.

— Senin öbür isteğin neydi, peki?

— Benimle, bizlerle gelir misin, diyecektim ama yanıtı şimdiden biliyorum.

— Herkes kendi yoluna. Kral krallığını bilmeli, – Köpek de köpekliğini. Ben benden sorulurum. Kimseye takılmam. (*Kendi kendine*: Ne çok lâf öğütüyor şu insanlar. Birşeyin olmayacağını bile bile konuşuyorlar işte. Ne de olsa mantık cambazı Aristoteles'in öğrencisi. Kimbilir, Platon denen o kasıntıya nasıl hayrandır.) Başkaca bir diyeceğin var mı?

— Ha, unutuyordum. Şu altını da getirdiydim. Son anda kuşağıma sıkıştırmışım.

— Altın, çarık değildir. Herzaman işe yarar. Yüzünü iyi basmışlar. (*Kendi kendine*: Sinop'tayken azçok haberim vardı bu işlerden. Gel gör ki, herkesin sandığından bambaşka anlamda. Elini ağızlarına daldırıp insanların dilini büzemezsin.) Ne diyordum, birgün gelecek, başka altınlar da salacaksın dünyaya. Bencileyin Köpek de nice değerlerin ardında; yeni değerlere yöneldiğimi bilmektesin. Buna inanmasaydın, burda olur muydun şimdi.

— Ben de uzak yakın tüm kültürlerle toplumların hakettiği hakkı tanıyan biriyim. Toplumlar, kültürler arasında karşılıklı haktan yanayım. İnancım bu. Yoksa, böyle konuşur muydum seninle. Dileğim benden sonra gerçekten yaşaması bütün bunların.

— Yap, konuşma!

— Yaptıklarımız... Yapacaklarımız... Hangiinize daha çok ün sağlayacak, dersin.

— Ne değişir ki! Elimizde olmayan şeylerden bize ne! *Kendimize* bakalım, yaşamaya bakalım. Ben Köpek, sen Kral! (*Sanki yanında İskender yokmuş* gibi: Köpeğim ama ben de kralım. Birşey değil ama krallık. Ne gülünç şey krallık!)

— İşte ayağına geldim.

— Yapacak iş'in olmasaydı buralarda sana da bir barınak bulunur, derdim. Gene de sen bildiğini yap. Nasıl olsa herkesin iş'i başka.

— Benden dilediğin birşey yok mu? Elimde olsaydı, seninle ilgili uzun-yaşa-da-gör dileğimi gerçekleştirirdim.

— Demindenberi burdasın, herşeyi konuşmadık mı?

— Bana başarı dilemeyecek misin?

— (*Diogenes, kendi kendine*: Gerçekten ne genç şu İskender.)

— Dönüşümde konuşuruz.

— Sanmıyorum, yaşlıyım.

— Öyleyse ben...

— İçime doğuyor: nasıl olsa bir daha karşılaşacağımız yok. İşin uzunca sürebilir. Buraları da hep aynı kalmıyor. (*Kendi kendine: Ne diyordum: başkalarının değil, kendi kendinin efendisi ol!*) Elinden gelirse, alkışlara aldırma. İşine bak. Keyifle işini yaşa!

— Senin gibi yani.

— Saatine rastladın; genelde böylesi söyleşilere zamanım yoktur da. – Çok uzadı bu konuşma.

Zaten o sırada İskender'den yana bir kalabalık yaklaşmaktadır. Bağrışlar kaplar ortalığı: "Burdaymış! Bulduk! Bulduk başkomutanı." Kılıç elde subaylar, askerler...

İskender'in geriye dönüp "Dur!" demesiyle herkes olduğu yerde kalakalır.

Diogenes İskender'e:

— Hadi, – geldiler! Sen yoluna ben yoluma! Aynı anda, ikisi de kendi kendine azıcık yüksek sesle mırıldanır.

İskender Diogenes'e:

— Hoşça kal!

Diogenes İskender'e:

— Güle güle!

Uzamış gibi görünse de pek sayılmaz. Hem İskender'de hem Diogenes'te onyıllarca yoğunlaşan tatlı uğraşın uçuşu bu. Candan bağılıyım ikisine. Başka başka nedenlerin çekimiyle de olsa, böyle.

Konuşma ortada: Karşı karşıya gelişin çoğun birlikte getirdiği bir karışıklık yok. Doğal bu. Öznel yönden haydi haydi; nesnel yöndense birbakıma. Şöyle: İskender de Diogenes de eşsiz birer kültür adamı benim gözümde. İnsanlık kültürüne yeni biçimler, yeni özler kazandırdılar. Diogenes, içinde yaşadığı kent-toplum-kültür dünyasını insana yakışır bulduğu bir doğrultuda düzeltmek, düzenlemek amacıyla eleştiriyor. İskender: Batı kültürünün darlıklarını Doğu'nun katkılarıyla bütünleme işine giriyor.

Amaçları, araçları bazı değişiklikler gösterse de, düşlerim düşüncelerim, deyim yerindeyse sevgiyle, *ikisini birden* kucaklıyor. Birbirinden ayrı tutamıyorum onları; kültür yiğitlerim onlar benim. Birlikte yaşasınlar diyorum: Kral İskender Köpek Diogenes’le birlikte hep. Ayaktakımından Diogenes’in yazgısı ile görkemli İskender’in yazgısını hep birarada anmak istemişimdir. Ne de olsa öznel bir söyleşi söylencesi benimki. Keşke halkın söylencesi olsa. Kişisel yaygınıyla: coşku, hayranlık, sevgi, saygı göstergeleridir tüm söylenceler.

Ne salt asık suratlı, ne salt ters, ne salt hırpalayıcı, ama şaşırtıcı, dolayısıyla da altüst eden, altüst ettiği oranda da yaratıcı bir eleştiri Sinoplu Diogenes’in eleştirisi.

Tek kişilik bir eleştiri bu. Gel gör ki, tüm çevresine, tüm insanlara yönelmekte. Çıktığı kaynak ile erişmek istediği amaç arasında akla meydan okuyan bir oransızlık var. Hiç aldırış ettiği yok buna Diogenes’in: Yaptığını yalnızca akılla yapmıyor, tutkuyla yapıyor. Tüm yaşamını adanmış amacına. Günü-birlik yaşayışıyla özdeş kılmış yaşamını. Özünü zorlamıyor, kendiliğinden olup bitiyor sanki herşey. Amacı yönünde insanı hayran bırakan bir enerji sessiz sessiz çağlıyor kendisinden: az lâflı, bitip tükenmek nedir bilmeyen bir enerji.

Vargücüyle dilediği: *değiştirmek*. Çevresindeki insan teklerini, içinde yaşadığı toplumu. Tüm insan dünyasının değişmesini istiyor. Ne yapıyorsa, “iyi yaşama” diye nitelediği yaşam adına yapıyor. Çünkü iyi-yaşamı, çok yanı sardığına inandığı kötü-yaşama yeğliyor. Vargücüyle aydınlatmak istiyor herkesi. Çünkü gerekli aydınlığa ulaşan herkesin, iyi yaşamı yeğleyeceği kanısını gütmekte. Hiç mi hiç kuşku duyulacak bir kanı değil bu onun için. Neylersin ki bambaşka havada herkes.

O, iyi bildiği yolda yaşarken, yaşama-zamanını neyle geçiriyor herkes, – neyle olacak, çevre ortada, herşey apaçık: Azıcık büyüyünce, köle öğretmenlerin eline bırakılıyorlar. Sonra, gelsin gençsever yakışıklı ağabeylerin amcaların kolgezdiği gymnasium’larda kucaktan kucağa ‘beden-eğitimleri’, bu arada azbuçuk okuyup yazma. Sonra: pazaryeri aylaklıkları, alım

satım uğraşları. Ardından: evlenine, çoluk çocuk. Kadınlar hep eve kapanık. Erkeklerse zenginlik ardında koşturmakta. Fırsat buldukça, bolca fırsat çıkmıyor değil hani, göze mideye baysamsofralı eğlenceler, kesintisiz şarap akan şölenler. Yaşlanınca da, biriktirilen paralar savruladursun, bir oyundur tutturmuş toplum. Oyunsan, demokrasi oyunu. Gündüzleri serinde konuşmalar, tartışmalar, politika, akıl-yürütmeler, yargılamalar; talihe, savaş kararları çıkınca da karadaymış denizdeymiş bakmadan, çoğun ün uğruna savaşa katılmalar; gençleri savaşa sürerek kuşkusuz. Geceleriye: tıklım tıklım tiyatrolar, serinde.

İşte bütün bu geçerağçe düzeni *tepetaklak* etmeyi amaçlayan bir *eleştiri* içinde Diogenes. Söz'le bırakmayıp iş'le gerçekleştirmek istiyor düşüncelerini. Sergici değil *eylemci*. Olanca gerçekliğiyle yaşamı *yeniden* yoğurmaya yönelmekte.

Demek ki, bir anlamda düzme gözüyle baktığı yürürlükteki parayı yürürlükten kaldırması gerekiyor, Sinopta adı babasıyla birlikte, kalpazana çıkan eleştiricinin. İnancı şu: Kim onun kadar değerli'nin değerini bilebilir ki. Kalpı somdan ayırmada üstüne yok. Böylece "parakharettein to nomisma" *insan-toplum-kültür yaşamında* alışılmadık bir çığır başlatıyor. Diogenes'in "kalpazanlığı" yeni bir kişi-toplum-kültür yaşamı yaratmaya dönüşüyor. Durum ortada: Alışlagelen yürürlükteki yaşama biçiminin altını üstüne getiren uygulamalı bir eleştiri onunki. Aileyi, eğitimi, töreleri, törenleri, uğraşları, değerleri, sözümona erdemleri erdemsizlikleri kökten gözden geçirmeye yöneliyor. Tekbaşına bir *kültür depremine* giriyor. Yapıp etmelerini yanlış yorumlamıyorsam, bu tür bir girişimse, filozofluktan başka birşey değil onun gözünde. Öyle ya, filozofluk, yalnızca sözlü değiş-tokuşlarla kotarmak değil, eylemsel yaşamalar gerçekleştirmektir.

Filozof: doğru bildiği doğrultuda yürürken, doğru bildiğinden şaşmayan bir akıl ve istenç insanıdır. Filozof: herkesin yaptığını yapmayan; birbirinin gözüne batınamak kaygısıyla, herkesin ödün vere vere davrandığı gibi davranmayan insanıdır. Filozof: çevreye uyacağım diye kendi özüne ikiyüzlülük etmeyen insanıdır. Filozof: kendini çevresini sorgulamakla yükümlü insanıdır. – Bu yükümlülüğü kendisi kendine buyurmuştur. Böylece, bu dıştan bir buyruk değil, içten fışkıran bir isteyiştir. Filozofun

çağrısı: töresel-çevresel alışkanlıkların öze sözgeçirmesine gözyummamaktır. Olanca uyanık varlığıyla kendi kendisinin efendisi olmak zorundadır filozof. Gerçekten filozofsa seve seve yapar bunu. Kendisine yakışan ödünsüz eleştirinin ürünüdür bu. Ama ozaman, kimselere benzemeyecekmiş, dörtbiryandan şimşekler yağacakmış, itilip kakılacakmış – bu da onun yazgısı, tıpkı çok eski bir Diogenes betimlemesinin bildirdiği üzere:

Kentsiz, evsiz-barksız, vatansız, yoksun,

Yoksul, aylak, günügününe yaşayan

bir türdeşimiz o.

Köpeksi filozof sözüyle olduğu kadar eylemiyle gerçekleştiren yalın yaşamını. Yukarıdaki dizemsi betimlemenin de gösterdiği gibi, yalın dille açığa vurur herkesle paylaşmak istediği bu yaşamı. Buysa, Diogenes yolunun salt bir eleştiri olmadığına, eleştirinin yıkıcılıkla kalmayıp yapıcı olduğuna götürüyor beni. Öyle ya, kanımca, Diogenes, kültür hekimi olarak birtakım olumsuzluklara parmağını basarken, yeni değerlere de dikkati çekmektedir. Erdem barındırmayan mal mülk zenginliklerine sırtını çeviren bu köpeksi, toplumdaki pekçok eğriliğin düğümünü kesip atıyor. Şöyle ki, töreleri törenleriyle, kültürce geniş oylumlu görünüşüyle ne denli gözboyarsa boyasın, yürürlükteki daracık bazı yaşama dogmalarının sıkısıkiya çekipçevirdiği bir yaşam biçimi, *kent-devleti*. Sinoplu Diogenes, yaşadığı yer demokrasi kenti Atina olsa bile, gelemiyor buna.

“Nerelisin?” diye soranlara, hiç sektirmeden “Dünya vatan daşıyım!” diye karşılık veriyor. Böylece, tüm eleştirileri: ne de olsa dar kent-devletini aşip yeni değerlere seğırtmekte. Diogenes’in ufku, kent-devletinde başlayıp kent-devletinde biten ufka; halkın ufuk diye bellediği ufka; kent-devleti ufuklu Platon’un, Aristoteles’in ufkuna sığamıyor o. Kent sınırlarını aşip dünyaya yönelen insan-yaşamı özlemi içinde o. Bu bakımdan, gencecik İskender’in devlet-kültür bağınazlıklarını sona erdiren yeni değer-atılışlarıyla akraba, özgür mü özgür bir insanlık yaşamının gerçekleşmesinden yana. Salt bir dilek değil bu onda, eksik-gedik vermeyen dolu dolu bir yaşama-biçimi. Kendi kanısınca: *köpeksi* yaşama biçimi bu.

Durumu açık-seçik: gerçekte insanı mutsuz kılan etkin şaşırtıcılıktaki eleştiri ustasının ulaştığı aşama bu; eski değerlere paydos, gelsin yenileri.

İnsanları etkileme ustalığını eleştirisindeki şaşırtıcılığa borçlu olan Sinoplu Diogenes, yalın yaşama ülküsünden alır gücünü. Ne var ki, bu ülkü onda, tasarlanan bir amaç değil, hiç gedik vermeksizin gerçekten yaşadığı kişisel gerçekliktir. İşte Diogenes, bu gerçekliği türdeşleriyle paylaşmak, topluma ınal etmek dileğindedir. Buna da, en iyi, çevresine yönelttiği eleştirileriyle varacağına inanır. Böylece eleştirileri, nerden bakarsak bakalım, *yalın yaşamı* savunma, yalın yaşamı benimsetine çabaları olarak ortaya çıkar. Yalın yaşamsa, Diogenes doğrultusunda düşünenler için, *doğal* yaşamaktan başka birşey değildir. Doğal yaşamak: doğaya uygun davranmak, doğada sergilenen yaşama ayakuydurunaktır.

İşte bu bağlamda, hayvanların yaşamı özel bir anlam ve önem kazanır. Çünkü Diogenes'e göre hayvanlar: *insanlara örnek olacak* düzeyde yalın bir yaşam sürerler. Gereksinmeleriyle sınırlıdır istekleri. Zorlanmadıkça taşkınlık göstermezler. İnsanlar, yaşama gidişleri rahatsız edilmedikçe ne saldırganlığa kalkarlar ne de inlerine duyulur onlardan. Karınları toksa keyifleri yerindedir, yakınmaları yoktur. Hekimsiz ilaçsız, doğal sağlıklarının tadını çıkarırlar. Bu bağlamda Diogenes'in inanç kaynağı şu düşüncede toplanmakta: birdeyime hayvanlar insanların öğretmenidir. Hayvanlara özgü yaşama biçiminden öğreneceği o kadar çok şey var ki insanın. Bazı sözümona seçkin ve gelişmiş hayvanlar için değil, rasgele her hayvan türü için geçerli bu.

Sözelimi: farelerin aldırıışsız yaşamına hayranlığa varan bir ilgiyle eğiliyor Diogenes. Karanlıktı neindi aldırıışsız yaşamlarını övmekten alamıyor kendini. Hele kendi ölçülü yiyeceğinden kalan artıkların farelere ne denli bayramlar sağladığını gördükçe coşuyor. Uyurken, onların çift katlı abasının kıvrınlarında dolaşmasına gözyumuyor. – Balıkların yeyip içmeden tatlanıp üremeye dek çok azla yetindiği de gözünden kaçınıyor. Balığın sertçe bir kayaya sürtünerek seks işini çözümlemesini, kendini tutnasa, “bilgelik” diye niteleyecek. Camgözler ile yeşil ağaç kurbağalarının her yerde barınabilmesini örnek alıyor kendine. – Ağaç kovuklarına bir sığındı mı, ev-bark denen şeylerle alay

edercesine yaşayıp giden neşeli tavşanların, insanlara önemli bir ders verdiği kanısında. – Hele leylekler, o da onlar gibi özgür özgür, Atina ile Korinthos arasında.

Hepsi bu kadarcık değil: kurutulmuş ringalar, horozlar, ahtapotlar, turna kuşları... – hepsinin belli bir ağırlığı var Diogenes'in yaşamında.

Hiç kuşku yok ki, köpeğin yeri bambaşka. Diogenes, dobra dobra, “köpek” diye niteliyor kendisini. Kendi diliyle bir Kuni-kos o, tıpkı gençken izlediği Antisthenes gibi, yüzyıllar boyunca ardından gelen yoldaşları gibi. Ötedenberi *Köpeksi’ler* deniyor Diogenes ile Diogenes'in uzak yakın akrabalarına. Kendisine *Köpek* Diogenes densin istiyor. Gerçi anıtsı köpek yontusuyla bezenmiş mezarlık yöresine o gelmeden önce de *Kynosarges* vardı hep eski Atina’da. “Köpeksilik” kavramını ordan da üretenlere rastlasak bile, olsa olsa başlangıçlar için geçerli bu. Sonra sonra, benzerleriyle birlikte sürdüğü yaşama-biçiminden ötürü “köpek” Diogenes.

Sözü edilen bağlamda nasıl birşey köpek olmak? Ne düpedüz araç ne de yalnızca dost: özüyle özdeş diye seçiyor insan onu, özüyle özdeş kılıyor. Kuşkusuz, köpek-olmak, insan-olmanın altına düşmek diye anlaşılırsa, “bu ne biçim abartı bu böyle!” çılgılığıyla ayağa kalkan kalkana. Oysa böyle şeylerden uzak köpeksilik. Köpek-insan eşitliği alçalma olarak algılanmıyor. Çünkü köpeksi, “köpek” deyince, salyası akan, kuyruk sallayan, pis, uluyan, azgın, ısırmacı bir dörtayaklı gözönüne getirmiyor. Tam tersine, köpeksi’ye göre “köpek”: insanın insanda, insan-toplum dünyasında bulduğu birçok yaşama niteliksizliklerinden ötede varlığını sürdüren; bu niteliksizliklerin hiçbirine bulaşmadan yaşamayı beceren bir canlı-varlık. Kişisel-toplumsal eğriliklere, uyumsuzluklara, kötülüklere başkaldırmanın simgesi köpek. Herşeyi gereksiz aşırılıklara bulayıp doğallığı silip süpüren düşüklükler karşısında, bu düşüklüklere *karşı* bir yaşamın, *yalın yaşamının* simgesi. Bu durumuyla köpek: “iyi yaşama” simgesi demek Diogenes ile çevresi için. İşte bu anlamda kendisi “köpek” gibi yaşıyor; türdeşlerinin de, salt kendi iyilikleri için köpek olmaları doğrultusunda yoğunlaştırıyor baştanaşağı özyaşamına

sinen eleştirilerini. İlk bakışta akıllalmaz biçimde şaşırtsa da, “köpek” – olmaya çağrı Diogenes’in eleştirileri.

Bu açıdan bakınca, bir yücelik, hattâ üstünlük köpek-olmak. Anlatıldığı üzere, kendi kendinden hep “köpek” diye söz etmesi çileden çıkarırmış bazan çevresindekileri. Nitekim “Buna bir son verelim!” diye Diogenes’e öyle bir çıkmış ki, öğrencilerin nerdeyse “tanrısal” diye nitelediği Platon, yolundan dönmek şöyle dursun, daha da diretmiş bizimki: “Diogenes ek adım; gerçek adım Köpek. Ama cins köpeklerdenim ben, dostlarıma üzerine titrerim.” Köpekliğinden gocunacak ne var böyle köpeğin. Yarı alay, yarı ürkü, yarı kin sen-köpek-misin-gibilerden kendisine yaklaşanları, önce onaylayıcı bir sessizlikle süzer, sonra da: “Köpeğim, köpeğim ama göksel köpeğim!” gibilerden birşey söylemeden salıvermezmiş.

Köpek konusunda bizler de kendi kültür geleneklerimize kapılıp kalmamalıyız. Dilsel-dinsel alışkanlıklardan dolayı, “köpek” sözcüğü, “köpek” kavramı, ola ki bizde olumsuz çağrışımlar uyandırabilir. Gel gör ki, her zaman her yerde bunun böyle olması gerekmez. Özellikle Eski Yunan’da: Hades’in bekçisidir Köpek Kerberos: Hades’in kapısında o karşılar ölüleri. Diogenes’in en çok sevdiği eşsiz becerikli, unutulmaz dayanıklı, benzersiz, gözüpek Tanrısal Herakles’in en can yoldaşdır o herkesin korktuğu Kerberos. Köpek köpekse de Diogenes, ola ki kendince köpekliğinden, ileri geri sınanmaya, tekmelenip itelenmeye gelmiyor. Şöyle ki, çağrıldığı tantanalı bir sofrada, dibe sürülmeğe ses çıkarmaz, ilkin; ama sonra, payına, iyice sıyrılmış kemiklerden başka birşey düşmediğini görünce, dayanamaz, ayağa kalktığı gibi doğruca sofranın ortasına seğirtir, midesinde ne kadar su varsa kızarmış etlerle dolu sahanları tuhaf bir çorbaya dönüştürür. Herkesin bağırıp çağırması üzerineyse, o da yükseltir sesini: “Değil mi ki sizin anladığınız anlamda bir köpeğim, ozaman ben de köpekliğime yaraştığı gibi davranayım.”

Pekçok başıboş köpeğin şurda burda dolaştığı bir ortamda yaşasa da, köpeklere uygun görülen işlemleri hiç onaylamamış. Bu duygu ve düşünceyle: “Öldükten sonra seni n’apalım?” diye soranlara verdiği aykırı ama öğretici yanıt binyıllar geçse bile kulaklarımda yankılanıyor: “Gömülmek falan istemiyoy-

rum. Beni azgın köpekler barınağına fırlatın, türdeşlerim orda gereğini yapar!"

Öyle ya, birdeyime, türdeşler köpekler. Şöyle düşünüyor çünkü: Bunca yabanıl evcil hayvanların en yabanılı köpekler değil insanlar, hepsi değilse de insanlar. Hani şu ikiyüzlü, düzmece canlılar, hani şu salt hoşlarına gittiği için türdeşlerine irili ufaklı işkenceler eden o hepimizin bilip tanıdığı türdeşlerimiz – sıklık gözlemlediğimiz gibi, yırtıcı hayvanların ne yazık ki en kötüsü insanlar.

Ulaşabildiğim birkaç ipucundan, özüme özgü özgürlükle şuracıkta yorumlamakla açıkça belirdiğine inandığım gerçek şu: Doğa ile kültürü birbirine karşıt alanlar olarak birbirine kırdırmak istemiyor Diogenes. Kültür: doğa'yı bozup çarpıtmakla bir tutulamaz ona göre. Tersine, doğayı: canlısı, bitkisi, hayvanıyla kültür'e aykırı, kültür'e karşıt bir duruma düşürmek son derece yanlış bir tutumdur. Daha doğrusu, kültür doğayla bir karşıtlığın içine sokulmamalıdır. Böylece, doğaya düşman, doğayı yokumsayan, dolayısıyla da ölçüyü kaçırmış bir kültürden yana değildir Diogenes. İler tutar bir yan görmüyor tekyanlı bir kültürde. Tüm istenciyle, tepetaklak etmek dileğinde böylesi kültürü.

Köpeksilik işte bu bağlamda sarsmak da sarsmak insanı – herkesin aklını başına devşirmesinde gerekli bir yardımcı, en ödünsüz, en kestirme yol. Doğaya ters düşen kültür, kültür değil çünkü, barbarlık. Gerçekten de, Diogenes'e göre doğada hiçbirşey barbar değil, başta hayvanlar, özellikle de köpekler; doğanın hiçbir kesimine barbar gözüyle bakamayız.

Asıl barbar olan: doğaya gerekli dikkati, özeni ve saygıyı göstermeyen; doğanın gidişine kulak asmayan; doğanın gidişini çarpık değerlendiren, doğanın gidişindeki bilgeliği öğrenmeyen insandır.

Oysa barbarlık yaraşmaz insana. Gelgelelim, azıcık kendimizi bırakalım, hemen barbarlaşmaya yüztutarız. Doğasız'laşırız da ondan: öyleyse özellikle köpeklerin yaşayışına dikkat! Öğreneceğimiz öyle çok şey var ki köpeklerden. Gerçekten de köpeksilik: ne şaşırtıcı bir eleştiri bu böyle.

Benim Köpeksiliğim

Sinoplugillerdenim.

Bir kestirip atma değil bu. Nasıl oldu bilmiyorum, ağzımdan çıkıverdi. Sinoplu Diogenes'e yakınlığımdan geliyor Sinoplu oluşum. Bir amaç işte. Hep vardı bende. Özümde aydınlık sınavıslarımda, gündemin başlarında yeralan bir çizgi. Kimi tüm parlaklığıyla görünse, kimi kendini belli etmese bile hep güncel benim için. Ne zaman Sinoplu olduğum gerçeğine eğilsem, apaçık dilegetirmesem bile, elimde mi, bazı sorular aklıma kurcalar. Deşmeden edemem. Hepsini geçtim, bunlardan boğum boğum birteki, uzun uzun oyalanışlara yeter de artar: *Nasıl bir Sinoplugilim ben? Gel de ordan oraya kıvrım kıvrım kıvrılma bu soruyla.*

İlkin belirtiyim: tanıdığım tanımadığım nice *öncellerle*, birçok *çağdaşla birlikte* Sinoplugilim. Kim kurubaşına "Ben aileyim" diyebilir. Şöyle ya da böyle bir ortaklaşalıktır aile: her üye, ailesinden kendisine düşen payı alır; her üye kendisine düşen payı verir ailesine. İstenç işi değildir bu, aile olmanın yasası gereği böyledir. Karşılıklı bir katkıların ortamıdır çünkü aile. Tanıdığım tanımadığım nice öncellerimle, birçok çağdaşımla birlikte Sinoplugiliz bizler. Kuşkusuz, doğumla, dolayısıyla da sözümona kan akrabalığı gibi şeylerle ilgisi yok bizim Sinoplugil oluşumuzun. Bir inançtan geliyor benimki: "ataları" arasında Diogenes bulunan Sinoplulara yakın mı yakın olduğum inancındayım.

Ne yazık ki, ama belki ne iyi ki inancımın hesabını çıkarcak durumda değilim. Olsa olsa saptayabildiğim şu: Yapısal, duyumsal, duygusal, düşünsel, eylemsel benzerliklerin; baştan tasarladığım ya da tasarlayamadığım karşılaşmalarımın, bütün bu karmaşık öğelerle içiçe örgüldendiği bir *yazgıdır* benim için akrabalık. Etmenlerin, ne nedir birbir ayırdına varamam çoğun. Sallantısızca söyleyebileceğim birşey var gene de: Sinoplugilleri kendimden, kendimi Sinoplugillerden sayıyorum.

Böylesi bir bağla ünlenmek gibi bir kaygım yok doğrusu. Ne yazık ki epeyce yaygın bir caka yöneltisi bu. Benim gibi bu tarakta bezi olmasa da, olup biteni pek öyle zorlanmadan

kavrar insan. Din-toplum-politika dürtüleri ve itelemeleriyle akrabalıktan çıkar sağlamak isteyen isteyene; çıkar sözkonusu olmayınca da, akrabalıktan yansıyan parlaklıkla özünü bezemek isteyen isteyene. Bu gibilere içten acımışımdır. Başkalarının hazırına yakışksızca konmak ne kazandırır ki insanın özüne.

Gizleyecek değilim ama. Değerli bulduğum canlara yakınlık, akrabam diye bağlandıklarım hep sevinç vermiştir bana. *Belli* bir yaşayıştır Sinoplugillerden olmak: hayallerden öte, tasarımsallıktan öte bir yaşam, gerçekte bir *yaşama biçimi* sürdürmek demektir. Azıcık yakından bakınca, hiç de kolay bir yaşayış değildir Sinoplugilce yaşama; Sinoplugillerden biri gibi yaşamaya yönelen biri için, birtakım çileleri birlikte getirir. Tadan bilir, kolay kolay rastlanmayan neşeli bir doyumudur bazan bu. Düşünmede, duymada, eylemede belli kişilere yakınlık, seçilen dostları, birer yaşama yığidi diye selamlamak belirli oranlarda da olsa, onların izinden gitmeye dönüşür. Böyle bir dönüşümün gerçekleşmemesi: Sinoplugil olmaya aykırı düşer bu, – hem de nasıl. Nitekim ben de, doğallıkla, Sinoplulardan çoğun uzak düşmediğimi görüp sevinmekteyim. Hep sürsün isterim bu sevinç.

Kıvanç kaynağı bu akrabalık benim için. Yaşamım özleşir derinleşir, eylemlerim güçlenir sağlamlaşır. Kurulan bu *dayanışmalı birliktelikle*, sıkıntılara kaçınılmaz katlanış pekişir; yaşam şaşırtıcı bir tat bağlar. Gerçekten de kıvanç kaynağıdır böylesi *seçilip yaşanan* akrabalık.

“Bu ne güzel armağan!” deyip geçemeyiz sözünü ettiğimiz akrabalığı. Kim olursa olsun, üyelerine ödevler yükleyen bir akrabalıktır bu. Dıştan saptanıp buyurulmuş ödevler değil hiçbirisi. Akrabalık bilinci gereği, içten taşan ödevlerdir. Başka türlü dendikte: yan-gel-yat-akrabalığın-rahat-döşegine, gerçek akrabanın hiçbirzaman benimseyemeyeceği bir davranıştır bu. Nitekim, Sinoplugillerden oluşumu bir heves dürtüsü diye, bir oldu-bitti diye anlamadım hiç. Diogenes’çe Sinopluluğum, bol inişli çıkışlı bir *serüven* oldu benim için.

Çağımız ülkemiz, yaşımız başımız, adımız sanımız n’olursa olsun, biz Sinoplugiller, birbakıma, Diogenes’ten geliyoruz:

köpeksiyiz hepimiz. “Köpeksi” nitelemesini işiten pekçok kişi irkilir. Haksız da sayılmaz hani. Doğrusu, zaman zaman kendimiz bile irkiliriz. Şaşılacak birşey yok bunda: çeşitli dil-kültür-toplum ortamları boyunca, anlamca çeşitli olumsuzluklarla yüklüdür köpeksilik.

Eski Yunancadaki *Kynikos*’tan türetilen “köpek”, dolayısıyla da “köpeksilik” hem Antikçağda hem Yeniden Doğuş yüzyıllarında, hem de Onsekizinci yüzyılın Aydınlanma dönemlerinde, sonradan da günümüze uzanan modernlik atılımları ile bunahımlarında sıklıkla başvurulan göçebe bir deyimdir. Her kullanılışında hemen tanınır “Cynique”, “Kyniker”, “Cynic” deyimlerinin dilsel kökeni. Genelde, toplum gidişine aldırıışsız, bu gidişin, özellikle teknik, geçim, yönetim kesimlerindeki parlaklığına meydan okuyan birtakım insanlara yakıştırılır çoğun. Özde, onları yermek, aşağılamak, böylece de çoğun topluma kültüre zararsız kılmak kaygısıyla yapılır bu. Buram buram öfke ve tiksinti tüter “köpeksilik” kavramından. Boğum boğum, içiçe tedirgin edici birtakım anlam katları barındırır köpeksilik. Hangi dil-kültür ortamında, hangi uğraşta yöneltirirse yöneltilsin böylesi çarpıcılık gösterir hep.

Ona ne kuşku, “köpeksi” deyince, sözcük anlamıyla: kaba, saygısız, yüzü kızarmayan, eğitimsiz, saldırgan insanlar gözönüne getirilir. *Kynikos* Türkçe belleklerde yerettiği biçimiyle ‘sinik’, köpeksi: hiçbirşeyden hoşnut kalmayan, sağa sola homurdanmadığı zamanlarda, bakışı, konuşması, susmasıyla önüne çıkanın canını sıkın, fırsat yakalayınca dört yana küfürler yağdıran biridir. Yaygın sanıya göre: başkalarının başına gelen kötü durumlardan hınçla tatlanır; kıskançtır, oyun bozucudur. Durup dururken çevresindekilerin tüylerini diken diken ettiği için kimse bulaşmak istemez köpeksilere; kimsenin harcayacak zamanı yoktur bu arsızlara, aylaklara, bu ahlaksızlara. Başbelalarıdır çok kişi için onlar. Acımanın kantarını kaçırmaya, özenli denetimi gevşetmeye gelmez ama: kaşla göz arasında yasadışı dönemeçlere sapıp teröristlere dönüşüverir bu istenmeyen insan taslakları. Oysa, gerçekte, ne Diogenes’imiz ne de Sinoplugiller dediğim akrabalar, ne de ben kendim bazı niteliklerini sayıp döktüğüm bu köpeksilerdeniz.

Böyle kimseler yok demiyorum, olmaz olur mu. Gelgelelim, köpeksiyiz ama böyle değiliz biz köpeksiler. Ne kendimi ne de akrabaları savunmak kaygısı gütmüyorum şimdi. Savunmaya ne gerek. Başkalarıyla karıştırmamalı gerçek köpeksileri. Nedense bol bol rastlanıyor böylelerine.

Sinoplugillerin o sert toplum-eleştirileri yüzünden rahatı kaçanlar, rahata düşkün özlerine tehlikeli saydıkları için, onlara, tüm güçleriyle, tüm güçsüzlükleriyle karaçalma işine sarılırlar. Seilmeyeni, korkulanı alaşağı etmek art-düşüncesiyle gürül gürül boca edilen karaçalma girişimleridir bunlar. Ne yazık ki, çoğun, yankı uyandırmakta gecikmezler. Çeşit çeşit çıkarıcıların, eleştiriye katlanamayan kofların, dümenlerinin engelleneceğini sezen üçkâğıtçıların kendiliğinden çabucak katıldığı girişimlerdir bu karaçalma girişimlerinin hepsi. Bu arada: artar Sinoplugil-karşıtlarının sayısı. Toplum koruyuculuğuna heveslenen, gelenek bekçiliğine soyunan, böylece de “saygın” bir görev bulduğu inancına kapılan bu gibiler ürer de ürer Sinoplugillerin karşısında. Karaçalanların sayısı arttıkça artar. Ne de olsa, her zaman her yerde, “toplumun dirliği-düzenliği” sözcüklerini dilinden eksik etmez çoğu devletadamları, din bağımlıları, kurum yöneticileri, parti politikacıları, ahlak hocaları.

Gerçek Sinoplugiller başka insanlardır, bambaşka insanlardır. Gerçi başlarına ne geliyorsa, hep *bu başka*-oluşlardan ileri geliyor. Bunu azbuçuk kendimden biliyorum. (Şimdi ‘azbuçuk’ diyorsam da, “başkalık” gerçekten yaşama-gündemindeyse, ‘azbuçuk’ sözcüğü soluk mu soluk bir sözcük kalır.) Ne diyordum, her yaşama-düşünme tutumu gibi, özden benimsenen bu ‘başka’lığın karşılığı var. Ödeyen ödeyene nitekim – hem de ne acılarla, ne yıkımlarla bireyler, topluluklar için.

Atatürk, halkı kurtarmak üzere başlattığı büyük eylemle halk kurultayı kurduğunda, öfke ve tutkuyla onu bu kurultaya girmekten alıkoymak istemedi mi binbir bahane uyduranlar. Abelardus iğdiş edildi. Bruno’yu odun yığnında yaktılar. Dostoyevski darağacında can vermediyse de Sibiryalarda ölümü aratacak hapisliğe uğradı; sürgünden sürgüne koşturdu durdu. Nietzsche çıldırdı. Rimbaud itelendiği yabanellerde yitip gitmenin eşiğine getirildi; gencecik öldü gitti zaten...

Gelgelelim, ne korkunç cezalara çarptırılırsa çarptırılsınlar, çoğun, kendilerine yöneltilen sözlü ya da eylemli kötülüklerin ötesindedir Sinoplugillerin düşünme ve yaşayış ağırlıkları. Öz kimliğiyle Sinoplunun *kim olduğunu*, kim olmadığını gerçeğe upuygungörüp anlamak amacıyla, bu ağırlığın önemli öğelerini açık-seçik günışığına koymak gerekir.

Kim bu Sinoplugiller? Diogenes'in tüm yeryüzü insanlarına bir aile simgesi olarak sunduğu Sinop'un, eski Sinope'nin adı sanı belirsiz insanları. Simge: yani, sözlü göstergeyle toplatıcı odak. Kent Sinop'tan, Sinope'den bambaşka bir gerçeklik. Kendimi de katıyorum, hangimiz gittik gördük ki Sinop'u. Şimdiyedek kolaycacık yapabilirdim, – belki de, Sinoplugillikten, olmadı birtürlü.

Düşüncede, duyguda, eylemde nice yüzyıllar süresince bizleri birleştirmekte Sinoplu Diogenes. Sinoplugillerle akrabalığımız, bir çekim kuşatımıysa, bu çekimin başlangıç yeri Diogenes. Akrabalığımız sarıp sarmalayan bir sıcaklıksa, Güneş Diogenes. Akrabalık paylaşılan bir kokuysa, vazgeçilmez çiçek Diogenes. Akrabalık kana kana içilen özsuysa, başpınar Diogenes.

Onun oluşturduğu, onunla oluşan bir birliktelik'teyiz Sinoplugiller. Bu gil'li-söylemde kendim de varım hep. Düşünsel-duygusal yer-yurt arayışında karınca kararınca özüme yön-anlam-ödev devşirdiğim yaşama-alanım orası, oraları. İşte böylesi fışkıran bir coşkuyla yöneldiğimde binbir güzellikler içinde Sinoplugiller, Sinoplugillik.

Söyle bir anımsayalım, – öznel tutumlu rasgele bir anımsayış kuşkusuz. Lao-Çe, Buda, Abelardus, Gazali, Goya, Chirico, Dali, Magritte, Dubuffet, Freud, Reich, Heisenberg, Spengler, Sartre, Descartes, Nietzsche, Marx, Heine, Withınan, Yunus, Shakespeare, Dostoyevski, Pound, Beckett, Cioran, Nasrettin Hoca, Pasolini, Bunuel, Atatürk... Az daha unutuluyordum, oysa hep var onlar, hep onlarla varım: Rabelais, Montaigne, Camus, Brecht. Kimleri eklersem ekleyeyim, anışlar bunlar – tam rasgele mi, bilmiyorum. Kimi ayık kimi yarıayak gelişimsel koşturmalarımda, kimi özel kimi nesnel uzanışlarımda: ilgilerim, olanak-

larım, gereksinmelerim, kesintili kesintisiz inişlerim çıkışlarım, düz ilerleyişlerim, karmakarışık dolambaçlarım Diogenes'çe yiğitlerimin birinden öbürüne yoğun yoğun, gevşek gevşek götürdü beni.

Bazılarına sayıca az görünebilir Sinoplugiller; bazılarına da çok. Azlık, çokluk – önemli mi ama bu. Benim için önemli olan: hepsiyle, adını anmadan da başkalarıyla kuşkusuz, ama şöyle ama böyle hep belli bir yakınlıkta var olduğum inancı. Bu inancı her zaman açıktan açığa dilegetirsem de getirmesem de bu böyle.

Orası kuşkuya izin vermez: bütün bu sanat, bilim, felsefe, toplum bağlanışlarımın, birbir hepsiyle, heryönden aynı yakınlıkta değilim. Zaman zaman gevşiyor, zaman zaman yoğunlaşıyor akrabalık bağları. Değişken mi değişken bir güncelliği, hep arkada derinlerde süregiden bir gerçekliği var akrabalığın. Hangi akrabalıkta herkesin herkesle kucak kucağa yaşadığı görülmüş. Düpedüz bir düzen değil, kendine özgü dağınık-düzen akrabalık. Uınmadığın anda karşılaşırsın senin-kilerle. Ya da: hiç hesapta yokken yapayalnızsın. Akrabalık bu: gevşek-gevşek görüldüğü durumlarda bile gösterişsiz bir söyleşi, bir eylem bağlayıverir seni akrabalarına, akrabalarını sana.

Sinoplugillerdensen, birbakıma: kendinde, kendinden bildiklerinde: hep Diogenes'in soluğunu duyarsın her duruşunda, her davranışında. Herbiri ne denli çeşitlilikler gösterse de öyle. Gerçi en ilk soluk değil Diogenes. Yanılmadığım inancındayım: O da Sokrates'ten, Antisthenes'ten, Demokritos'tan gürül gürül esintiler duymaktaydı içinde. Sokrates'i, birdeyime, yalnızca kendine ayırmak isteyen, Sokrates'e diktiği, o günümüzde gelen eşsiz yazılı anıtlardan ötürü, bu isteğinde hani pek de haksız olmayan Platon bile, sevmediği saymadığı Diogenes'te, istese de istemese de Sokrates'çe biryan bulmakta. Yoksullukta, dürüstçe yaşayıpta Antisthenes'in herşeyini evetlemekte Diogenes. Demokritos'a gelince: kültür-toplum işlerinde doğanın bilgece uyumlu gidişini öğrenmekte; insana özgü güçlükleri, yüce gökleri işe karıştırmadan açıklayıp çözme yöneltisini Demokritos'tan benimseyip pekiştirdi Diogenes. Demokritos da sevgilim olduğu için öyle sevindiriyor ki beni bu ortaklaşa varoluş. Gene de Diogenes güneşi bir başlangıç: artık binyılları

canlı tutacak bir gürlüğe erişen Sinoplugillilik, Diogenes'le, Diogenes'ten ötürü zaman-uzay atılımlarını sürdürüp gitmekte.

Kasıntılıktan sıyrılmış bir iklimden seslendiğim inancıyla söylüyorum: Neyi nasıl yaparsam yapayım, hatırısayılır bir bakımdan, Sinoplugillerleyim. Nerde söz ile eylem kendini çevresini ödünlerle kandırmayan bir koşutlukla sergileniyorsa; nerede yaşamı boğulmaktan kurtarma amacıyla geçersiz geleneklerin maskesi düşürülüyorsa; nerede insancıkların aptallaştırılmasına gözyummayan yürekli "yoksunluk" diye nitelenen pek çok şeyin getirdiği tehlikeleri seve seve benimsiyorsa, orda Sinoplugillere özgü soluklarla soluk alıp veren birileri var demektir.

İşiten kulaklarından, gören gözlerinden; yanıltılı saptırıcı görünümlere, yerinde bir dinçlikle elatmalarından; düzmece bütünlere, çarpık ayrıntıları ölçülü yorumlamalarından – özetle, güvenilir bazı davranışlarından tanıyabiliriz gerçek kimliğiyle Sinoplugilleri. Türlü türlü kavram kargaşalıkları ile anlam uygunsuzluklarına düşmekten kurtarır bütün bunlar bizi. Böylece "pis asalaklar" ya da "özgün filozoflar" gibi nitelemeleri yersiz kullanmaktan sakınmış oluruz.

Peki, nedir bu çizgiler, Sinoplugilleri Sinoplugil kılan vazgeçilmez çizgiler? Herbiri başlıbaşına önemli olan bu çizgiler sayıca çoksa da, bunların en çarpıcı birkaç tanesine parmak basalım burda.

Sallantılar-ötesi göze çarpan bir özellik şu: Yöntemce yöneltice bıraktığı izlenim n'olursa olsun, nerede *bilinçle* kültürle uğraşan biri varsa, orda bireye, topluma düşman bir kültürün oluşmasına *karşı çıkma* da işbaşındadır. Buysa Sinoplugillerin ayırt edici çizgisidir. Kurummuş, töreymiş, devletmiş – hiçbir kültür oluşumuna, salt "kültür" adı uğruna kişiyi, bireyi ezdirmekten yana değildir Sinoplugiller. Ödün vermeyen bir istençle: sözümona kültür hatırı için kişiyi ezen her kuralın, ürünün, uygulamanın karşısına dikilirler. Sözümona doğal gereksinimleri bahane ederek insanı hırpalayan; insan-olmadaki doğal mutluluk oluşumlarını ters yollara dolandıran gelişmeleri vargücüyle eleştirir Sinoplugil. Bu arada, özellikle teknolojik başarıların gözboyayan, dolayısıyla da insana yakışan mutluluğu engelleyen herşeye karşı sert davranmaktan çekinmezler. Hele

birtakım rahatlıklar sağlıyor diye ahlakça-dince-törece çarpıklıklara karşı, haklı olarak, acımasızdırlar.

Doğaya ayakuydurmada son derece *kararlı* kişilerdir Sinoplugiller. N'apıp edip uygularlar bunu. Varlıklarının temelidir doğaya bağlılık. Doğayla mutludurlar; doğadan öğrenmeye doyamazlar.

Önemli bir çizgileri de: *özgürlüğün keyfini* hiçbirşeyle değiştirmeye yanaşmamalarıdır. İnsanı köle kılan her söze, olaya, nesneye hiç mi hiç değer vermezler. Hele bazı çelimsizlikler ve tutkularla, insanın kendi kendisini köle kılan davranışlarına, salt türdeşlerin iyiliği için, hiç mi hiç gözyummazlar. İnsanı aşağılaştıran her girişim, kimi sessiz alaylarla kimi tehlike çılgınlıklarıyla, hep Sinoplugillerin oluşturduğu caydırıcı dalga-kıranı bulur karşısında.

İnsanı en çok düşüren bağlılıksa: ün bağıdır, mal-mülk bağıdır. Adıyla sanıyla parlamayı, malı parayı artırmayı mutlulukla birtutmak, mutluluğun tam tersi durumlara sürükler insanı. İşte bu gibi kötü alışkanlıkların, olabildiğince uzağında kalmayı başaran, başarmasalar bile bu yöndeki içtenlikli eğilim, bakım ve edimlere sıkıca sarılan insanlardır Sinoplugiller.

Dilin hiçbirzaman insanı kandıran bir araç olarak kullanılmasına katlanamaz Sinoplugiller. Bunun tam tersi uygulamalarla, ne yazık ki, sıklıkla karşılaşsalar da: insanın kendi kendisini ya da başkalarını dilce örtmeceler ve süslemelerle şaşırtıp yoldan çıkarmasına; bu arada sözoyunlarıyla düşünceyi körletip eylemleri yanlış ve yakışıksız durumlara itelemesine; böylece bayağılıkların kişiyi kültürü alçaltılmasına seyirci kalamazlar. Bu durumları görmezlikten gelmek; ya da kötüyü sözümona iyiye yormak, Sinoplugillerin hiçbirzaman boyun eğecekleri bir davranış değildir.

Sinoplugil: çıkarına aykırı gelse de, dürüstlükten sapmaz. Daha doğrusu: dürüstlüğü lâfta bırakmayı istemez; n'apıp eder yaşama geçirir. Hertürlü düzmeceliğe karşı oluşuna, eylemlerindeki tutarlılık tanıktır. Kendine sözgeçirme özçağrısına eşsiz bir istençle sarılır Sinoplugiller. Sinoplugilin *kendi kendisinin efendisi* olmaktan daha değer verdiği birşey yoktur. Bu uğurda hiçbir çabadan yılmaz; bu uğurda, dıştan yöneltilen herçe-

şit kınamaya göğüs gerer. Yapıp ettiği her işte olduğu kadar yapmadığıyla, etmediğiyle de “özünün kralı” olma ülküsünü güder o.

Yanlış anlamıyorsam, kötümserlik içinde iyimserdirler. Şöyle ki: insanın gevşek, laçka, umursamaz, çıtkırıldım, çabuk tuzağa düşen, açgözlü bir yaratık olduğunda pek bir kuşkuya düşmezler. Genelde bu kanıdan vazgeçmezler. Ama gene de insan dostudurlar, insan sevgisi ağır basar onlarda. Birey-toplum-kültür işlerinde çarpıklık diye bildikleri herşeyi, temelden değiştirmek istercesine sürekli uyarılar çevrelerini. Gereken her yerde, elden geldiğince kısa da tutsalar, acı acı konuşmaktan çekinmezler. Biryandan da, en iyi etkilemenin sözden çok eyleme dayandığı inancıyla, tüm güzel isteklerini kendi yaşamlarına kazandırdıkları örneklerle ortaya koyarlar.

Kültür evrenini salt eleştirmek için eleştiren yıkıcılar değildir Sinoplugiller. Tam tersine: yapıcıdırlar. İnsan yaşamını bu yaşama aykırı düşmeyen oluşumlarla donatmak isterler. İnsana yaraşan kültür budur onlar için. İşte bu amaçla yapılandırırlar kültürü, yaşamı. İnsan yaşamına yaraşan bu yaşamı yücelten yeni değerlerin yaratıcısıdır onlar. Sözelimi, herkesin kent-devletinin dapdaracak geleneklerine sınıksız sarıldığı bir çağda, dünya-vatandaşlığını gerçekleştirmiştir Sinoplu Diogenes.

Öneminden dolayı vurguladığım bütün bu tutamaklarla çizim çizim gözümüzün önünde belirginleşen: bir duyarlık-düşünme-eylem akrabalığıdır. Bir kültür akrabalığı oluşturur Sinoplugiller.

Biliyorum: baştanaşağı nesnel bir saptama olmadı Sinoplugil çizimim. Öznel yaşantılarım da yereldi. İnsan kendisi Sinoplugillerden olunca, isteristemez oluyor bu. Tarihsel-gözlemsel veriler kadar özgeçmişle içime kazılan anılar da dile geldi.

Hiç kuşkusuz sergilediğim tutamakların hepsine birden rastlamaktayız Sinoplugillerde. Gene de bazı çizgiler Sinoplugilden Sinoplugile değişik bir renkte, yoğunlukta sergilenmekte. Sinoplugiller soyağacında herbirimizin, kişi, tarih, toplum koşulları gereği, başka bir konumu var.

Birbirinin aynı değil tüm Sinoplugiller. Olanaksız bu; gerekmez de; iyi ki değil zaten. Herkesin kendince olanakları,

istençleri, yapabilirlikleri yalnızca kendisinin. Herkesin kendine özgü bir yazgısı, herkesin kişisel yazgısı var. Buna göre hiçbir Sinoplugil ille de Diogenes olayım, demez. Diogenes olduğu için Sinoplugil olmamıştır. Böyle olsaydı, Sinoplugillik diye birşey olmazdı. Biz Sinoplugiller birbirimize benzediğimiz için akrabayız. Demek ki, birbirimize *benzemeyen* yönlerimiz de var.

Sözgelimi, küpte yaşamıyorum ben; elimde kâse, çarşıda pazarda yiyecek ardında koşturmuyorum; güpegündüz fenerle “insan!” “insan!” diye ordan oraya koşturmuyorum. Sokakta canım isteyince içimdekiyle ortalığı sulamıyorum; herkes tiyatrodan dışarı çıkarken tiyatroya gitmiyorum. Malım değilse de bir evde oturuyorum. Onyıllarca bir işte çalıştım. Aile yaşamı nedir, biliyorum. Çoğun duruma uygun giyinirim. Diogenes biçeminde bir keskinliği, bir kesiciliği yok eleştirilerimin. Sinoplugillerdenim gene de.

Sinoplugillerin yalnızlık yaşantısı üzerinde durmamazlık olmaz. İlk bakışta, “Bu, bu denli önemli mi ki!” diye karşı çıkanlara seslenmeden edemeyiz. “Önemli, hem de nasıl!” Şöyle ki: insan-severliğine diyecek yok Sinoplunun; tüm varlığıyla yapıyor bunu; doğru bildiği alışkanlıklar, değerler, düşünceler sunuyor türdeşlerine; gel gör ki, çoğun, aşağısama, itilme bekliyor kendisini. Buysa, yalnızlık. Gerçekte yalnızlığı pek sevmiyor o; en kalabalık yerlerde dolaşmayı yeğliyor. Sergilediği örneklerle amacına en iyi böyle erişebileceği inancıyla yapıyor bunu, yoksahastalıklı duyarlığı yüzünden değil. Kafaca bedence sağlam mı sağlam bir yapısı var. Böyle olmasaydı, sırtını topluma çevirip dünyaya sımsıkı kapardı kendini. Buysa, kültür-toplum eleştirisiyle, tüm dünyaya açık dünyanın tümüyle *birlikte*-yaşama istenciyle bağdaşmaz hiçbir zaman.

Eskidenberi içten bildiğim Sinoplugilce yalnızlık sözkonusu bazılarımız için. Böylesi yalnızlar: işte Nietzsche’ler, Lucretius’lar, Hölderlin’ler, Yunus’lar. Kendine özgü bir yakıcılığı var bu yalnızlığın. Belki de ondan, dilediğince uzatmaya gözyummadığım için değil, sözle betimleyemediğimi sandığım için, bir sanatçının, bir Yeniden Doğuş sanatçısının fırçasından döküleni anımsatsam, diyorum. Raffaello’nun, en

iyilerinden biri de olsa, yazık ki bir kopyasını seyrettiğim *Atina Okulu*'nun sözünü etmekteyim.

Görkemli bir dikdörtgene yayılmış çoğu ayakta konuşan ya da oturduğu yerde birbirinin ne yaptığına bakan, kimi birbirini evetleyen filozoflar. En arkadaki filozofun yanına dizili öğrenciler; o konuşuyor, onlar dinliyor. Daha önlere doğru, ortalarda iki filozof var: Biri gür sakalıyla Platon, kırmızılara bürünmüş. Meydan okuyan bir görkemde. Sağ eliyle göğü gösteriyor; nereye olacak, idea'lara dikkati çekmek istiyor. Öbür filozof Aristoteles. İyice taranmış saçları, bakımlı giysisi, tertemiz ayakkabılarıyla yeri göstermekte – gerçekçiliği vurgulamış oluyor böylece.

Orta aşağı plandaysa geniş mi geniş basamaklı mermer merdivenlerde yapayalnız kaykılmış bir adam. Yalınayak, başı kabak güneşleniyor. Okul-mokul diye birşey yok onun için. Ne diye böylesi boş şeylerle oyalanıyorsunuz, kendinize gelin gibilerden umursamaz bir kaykılışı var. Kim olacak o, Sinoplu Diogenes.

Hiçkimse bir Sinoplugille sözümona özdeş olduğu için kendini Sinoplugil bilmez. Her Sinoplugil, *kendi yaşamından ötürü*, kendi yaşamıyla, salt kendisi olduğu için, kendinden ötürü Sinoplugildir. Dizi dizi yüzyılların birçok yönden esen sayısız yelleriyle esip gelen, sayısız dalgalanmalarla geçip giden değişik değişimleri içinde neyse nedir, gene de herkes kendidir.

Nitekim Diogenes nerde, ben nerdeyim. Onun yaşadığı zamanlar, onun oralarda olsaydım Diogenes olur muydum ben? Olmaz mıydım yoksa? – Elimde miydi herşey, elimde olsa bile ne söyleyebilirim, öylesine sonsuz etmenin bileşkesi ki herbirimizin yazgısı. Sorumsuz tasarımı tepetaklak edip şöyle dilegetirebiliriz: Peki, o bu gün, buralarda yaşasaydı, ben olur muydu? Uzun uzun yayılımlar boşandırsa da, toparlayıp bağlayalım: Ne ben o olurum, ne de o ben. Baskın bir olasılıkla çözümsüz bilmeceyiz hepimiz. Ama gene de, dönüp dolaşıp yuvarlandığın bugünkü açımdan şimdiki kendime bakınca: bana öyle geliyor ki, ben de onun gibi, ilk gençlik heyecanları biryana, yaş olgunlaştıkça uzak dururdum Platon'dan. Antisthenes'ten yana çevrilirdim. Ya Diogenes bugün yaşasaydı: o da, önce içimin aktığı DADA'ya; sonra, hani şu herkeslerin

nedense “gerçek-üstücülük” diye nitelediği “üst-gerçekçiliğe”, *surréalisme*’e yakın duyar mıydı özünü? Benimse, *sur* “üst”, *réalisme* “gerçeklik” olduğuna göre, ‘*surréalisme*’, ‘üstgerçekçilik’ doğrultusunda akar da akar zaman zaman Diogenes’çe gönlüm. Platon antikçağda kaldı; her çağda vardır Platon’cular, ben Hegel Efendiye nasıldavranıyorsam, Diogenes de ona pek başka türlü davranmazdı kanısındayım.

Hepimiz Sinopluyuz da, ayrımlar var Sinopludan Sinopluya. Her Sinoplu *başka*-Sinoplu. Bazan birbirlerine kardeşçesine benzerler; bazan büyük oranda benzemezler. Bazan birbirleriyle kolkoladırlar, bazan da birbirlerinden ötelerde uğraşıp dururlar. Biz Sinoplugiller, bizleri sevmeyenlerin dediği gibi dersek: birbirimizle akraba ama birbirimizden ötelerdeyiz herbirimiz; kendi kafamızın dikine gideriz; kendi gönlümüzün eğimine uyup taşlı bayırlı yollarda, yol-suzluklarda sürter dururuz. Bazan birbirimizin hakkını yediğimiz görülse de, birbirimizin hakkını savunuruz çoğu kez.

Değil mi ki bir akrabalık-çevresi Sinoplugilli olmak, sınırlı, kaypak oylumlu bir duymalar-düşünmeler-eylemler evrenindeyiz biz hepimiz. Öyle, öyle de, zaman zaman şöyle diyenler çıkabilir: Diogenes, çok eskilerde kalan bir söylence, ne bu böyle “Sinoplugiller!” “Sinoplugiller!” diye tutturmak; anlamı yok bütün bunların.

Özde dayatılan şu: Sinoplugiller olsa n’olur, olmasa n’olur, yani! Pekçok yönüyle kültür-yaşam koşullarının akılalmaz bir hızla tanınmayacak biçimde değiştiği çağınızda Sinoplugiller’e yer var mı ki? Varsa, kimler bunlar? Kimin kim olduğunu nasıl tanıyacağız bu ortamda? “İşte bu Sinoplugil!” diyerek kime nasıl yönelebiliriz?

Bütün bu doğrultudaki görüşleri paylaşmıyorum ben. Sallantısızca inancın şu: Çeşitli kesimleriyle varolma koşullarınız biçimce içerikçe eskisinden ne denli başka izlenimler bırakırsa bıraksın; dolayısıyla da, çağdaş Sinoplugiller, önceki akrabalarına şu-bu-yönden ne denli benzemeseler de hep varolacak Sinoplugiller. *Hep varolması gerekecek* Sinoplugillerin. Çağının Sinoplu’suydu Diogenes; bugünlerinkiler başka, yarınkiler de öyle.

Neden mi “hep”? İnsan varolduğu sürece kültür de var; kültürsüz insan tasarlanamaz çünkü. “Kültür” kültür olduğu sürece de: değil mi ki insana yapışık oluşumlu bir kültür gidişi var; değil mi ki etkileriyle, değerleriyle, gerçekleştirmeleriyle “kültür” var, bu gidişi varedip beğenenler kadar beğenmeyenler de, bu gidişi değiştirmek isteyenler de çıkacak hep. Özellikle de, durmadan artan çeşitli türden öğeleriyle karmakarışıklığı gittikçe başdöndüren olumsuzluklar kültür evrenini sardıkça, hep daha yoğun, hep daha zor, hep daha savsaklanmaz ödevler biniyor insanın omuzlarına. İnsanın insan yapısına uygun; insana yararlı; insanı kollayan, insanın insanca denetimine açık bir kültür sorumluluğu ölüm-dirim sorunu olarak ortada artık. Hep başka başka yönler, yöneltirler; hep başka başka araçlar önlemler; hep başka başka anlayışlar değerlendirişlerle yüzyüze gelmekte insanlar, bundan böyle de gelecekler.

İşte, kendilerini *bütün* bu sorumlulukların duyarlık odağı olarak duyup yaşayan kişiler var: *Sinoplugiller* bunlar. Umursanmasalar, yanlış anlaşılırsalar da, itilip kakılırsalar da *gereksinim* var onlara, – yok sanılsa da. *Herzaman* gereksinim var onlara: bugünden dünden çok, yarın bugünden çok.

Durum bu olduğuna göre, insan insan olarak kalacaksa insan gerçekliğimiz bu olduğuna göre: sayıca güççe, etkice başarıca döneme koşut gelişmelerle *ortaya çıkmaları gerekir* Sinoplugillerin.

“İşte ben de *bu* tür köpeksilerleyim!” diyorsan, kendince Sinoplugillerdensin sen de: *göster* özünde kim olduğunu, *elat* dünyaya Sinoplugilce!

Her yolcu gibi Sinoplugil de yolunda gerek!

Dünyanın Gidişi

*Akıl erer gibi olsa bile
akılermez dünyanın gidişine.*

Kentler, Köyler

İçine de girsen, uzağında da kalsan hemen algılanamayan acı tatlı gizemler kapsamakta kent. Anlayıp yaşamak, yaşayıp anlamak isteğiyle, ne denli içine girersen gir, o denli ipinucu kaçır elinden. Gördüğünü serinkanlı görmek üzere sen uzaklaştıkça, bulutlara bürünür o. Oysa uygun yönlerden yetesiye yaklaşp gerektiği gibi bakınca: bazı örtülerini birbir kaldırabilirsin kentin.

“Köyde yitiklere karışma tehlikesi yok; köy, nasıl olsa küçücük bir alan” diyorsun kendi kendine. Uzaklardan bakınca da, köy diye birşey kalmadığına göre ortada, “öyleyse birşey yok” diyorsun kendi kendine. – Oysa uygun biçimde yaklaşmak gerekir yokmuş gibi görüne. Tüm örtülerini bir çırpıda sıyıramasan bile, köyün de kent gibi nice gizemli şeyler içerdiğini görmekte gecikmezsın.

Güneşler

Kentler, köyler: kültür gökadarının irili-ufaklı güneşleri.

*

Değil mi ki insan bir kültür-varlığı, dil insan için neyse, kent de, köy de o. Gittiğin her yerde içindesın onların, onlar senin içinde çünkü. Onlardan tümünden uzaklaşmak diye birşey yok. Birbakıma, yokluk böyle birşey.

*

Gezegенimizin varlık canı Güneş'e aldırdığı yok kentte çok kişinin; kırlardaysa, tadına doyamadığımız armağan Güneş.

*

Hep bildiğimiz anlamıyla Güneş, kentlinin ayırdına pek varmadığı bir gök konuğu diye yorumlandığı için olacak, “kentte kültür güneşi ışınsın, yeter!” türünden bir inanış yaygın, her zaman bu biçimiyle dilegetirilmese de. Oysa gerçekliği çarpıtmaya yolaçabilir bu inanış. Bu çerçevede, konular birbiriyle karıştırılıyor gibi gelse de, en yerinde belirlenim şu olabilir: Sözcüğün çeşitli anlamlarında, kıra köye kentin, kente kırın köyün güneşi gözüyle bakmakta öyle büyük bir sakınca olmadığı eğilimindeyiz çoğun.

*

İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Kayseri, Nevşehir, Isparta, Kastamonu, Bursa, Atina, Sofya, Graz, Viyana, Paris, Blois, Reims, Rouen, Löwen, Liège, Bruxelles, Vervier, Den Haag, Groningen, Amsterdam, Roma, Napoli, Genova, San Gimignano, Sienna, Piza, Floransa, Trieste, Venedik, Padova, Zürich, Basel, San Gallen, Hamburg, Bremen, Würzburg, Aachen, Düsseldorf, Bonn, Köln, Wuppertal...

Doğdum, okula gittim, gezdim tozдум, sevdim, korktum, sevindim, öldüm öldüm dirildim, yazdım çizdim, düşündüm bu kentlerde, – daha nicelerinde.

Ya görmediklerim, gitmediklerim? Görmeden vurulduğum köyler, gitmeden ayrılamadığım kentler...

Kırlarıma, köylerime gelince, adlandırmaya ne gerek – işte dağlarım, derelerim, ormanlarım, bayırlarım, yeşilim, mavim, çiçeklerim, yollarım, evlerim. Gecelerinde gündüzlerinde heyecandan sıçradığım, yelleriyle uçtuğum, karlarıyla oynadığım, “iyi-ki-buralara-geldim!” coşkusuyla kendimden geçtiğim kırlar, köyler, kentler.

Peki, nerde sıklıkla unutulmuş kutuplar, uzak karalar? Çöller,

okyanuslar, yanardağlar nerde? Nerde deniz gibi göller, aşılmaz engebeler aşan ırmaklar? *Herkes* gibi bende de eksik mi eksik bir kent-kır-köy yaşantısı kımıl kımıl. Oysa özlem büyük, büyük mü büyük – köy-kent özlemi.

İyi havada, kötü havada güzellikleri, çirkinlikleriyle, herbiri kendine özgü bir Güneş kent'ler, köy'ler...

*

Uzaydan görmedim Dünya gezegenimizi. Görseydim, öyle sanıyorum ki: güneşışığı çizgicikleri ile kırımsı, kara lekeler gibi kentimsi bir sürü ürkü bölgesi olacaktı gördüklerim.

Kentlerde, Köylerde Ne Var?

İnsanları seyrek seyrek yerleştir, kırsal köy çıksın ortaya; insanları biraraya yığ, kent çıksın ortaya, – gerçekliğe hiç uymuyor bu betimlemeler. Ne sayı yoğunluğunda, ne sayı seyrekliliğinde kentin köyün ölçeğı.

Kenti kent, köyü köy yapan, herbiri kendine özgü niteliklerdir. Bir bölümü görünen, bir bölümü görünmeyen sayısız nesnelerle, ürünler, eylemler, ilişkiler, örgütlenmelerle oluşuyor köyler, kentler.

*

Kent'e, karmaşık dolanık, uçsuz bucaksız bir makine gözüyle bakanlar haklı mı haksız mı dersiniz? Haklıysalar, tekinsan, dev bir makinenin olsa-da-olur-olmasa-da-olur bir vidacığı.

Gel de dayan bu duruma: Tüm emeğınle sen onu yaratasın, o seni.. Öylesine avucunun içine almış ki seni kent: geçmişin geleceğınle, başarıların umutlarınla, değerlerin özlemlerınle kent-ötesinde hiç mi hiç tasarlayamıyorsun artık kendini?

Kiminin az kiminin çok, kiminin sıkça kiminin seyrekçe yaşadığı bir sorunsal gerçekliği gözler önünde tutmak gerek hep: Umulmadık yerlerde, beklenmedik zamanlarda insanın karşısına dikilen, kol kol uzantılı bir “canavar” kent. Arttıkça artıyor güngüne bastırışı.

*

Sessiz sessiz bir yanardağ kent: Kent yaşamının bir yüzünde, alışlageldiği üzere akıp geçen süreçler. Öbür yüzüyse, durup durup patlayan bunalımlar.

Bazan, ne yapıp edip atlatılıyor kentte bunalımlar, kimi kolay kimi zor bunalımlar. Bazan da nice değerli yaşamı rasgele yakıp yıkıyor bunalımlar. Zamanla atlatıldı sanılsa da, dizi dizi kuşaklar boyunca sürüp gidiyor kapanmaz izler, yaralar.

*

Kentler, köyler: sözcüğün en geniş anlamıyla yeni eski *bilim-teknik uygulamaları*. Bitip tükenmez tanıkları var bu kuşatıcı saptamanın. İşte: ulaşım, iletişim, yapılar; yaptırımlar, örgütler, yönetimler, bildirgeler; yetişimler, gürültüler, kirlilikler...

*

Bir yorgunluktur gidiyor büyük kentlerde. Sözcüğün en geniş anlamıyla *teknoloji yorgunluğu* bu.

*

Kentin irileştiğine ilişkin en belirgin gösterge: çeşitli kesimleriyle birlikte-yaşamın, gündüzü gecesiyle, toprak altına kayması. Ne denli özentili-bezentili donatılırsa donatılsın, hadi zaman zaman, bazı hoş yönlerinden dolayı, gözyumulmalı diyelim, – *bu toprak-altına* nasıl dayanıyoruz, şaşıyorum.

*

İster istemez bir eğitim-düzenidir kent. Kentte yaşayan herkesi kapsayan bir çekidüzen bu.

Başta yollar, dükkânlar, pazarlar, bankalar, lokantalar, kol-luk kuvvetleri, toplantılar, etkinlikler, işbölümlemeleri kent olan, kentten olan herşey, her kuruluş, her gelenek, kente özgü kuşatıcı-vazgeçilmez boğum boğum eğitim gerçekliğinin arkasındadır, – kimi sert, kimi yumuşak, bazan örtük bazan açık bir yaptırımla.

Yüzeysel bakışlarda ne denli laçka izlenimi bıraksa da, özde, tıkkızdüzen bir yaşam-eğitimi ağıyla sarıp sarmalar kent kendini, kendindekileri. Tekerlemeli bir söyleyişle, beşikten mezara sürer kent eğitimi. Kent-olmanın yordamıdır bu.

*

Somut somut etkilemelerine karşın, kentte yaşamın, birdeyime, başöğretmeni kentin kendisi, – soyut soyut: içiçe giren çeşitli düzeydeki “okulların”, sayıları belirsiz “kentlilik” okullarının oluşturduğu bir bileşimdir kent.

*

Öylesine yuttu ki kent heryeri, daha birkaç yıl önce denizle oynaşan sandalların korumsu kumsala uzandığı yerde, bu yaz, yıldızlarla konuşan tek bir zeytin ağaççığı bulsam, sevinçten göklere yükselir bağırışım.

*

Yaylaların, herkese kucak açan sarıca yeşil, yeşilce pembe, pembece kırmızı, gür gür ahududu çalılıkları nerde, kentteki kibar otellerin kurtarılmış bahçelerinde zar zor boyatan güller nerde...

Kentlerde, olsa olsa, ekilen bakılan yapay düzenli çim alanlarına yer var. Yeşil fışkıran yaylalarsa, kentin henüz umursamadığı uzaklarda, – talihimiz varsa daha nice umursamayacağı uzaklarda.

*

Sayırsız oylumlu, üstü altı belirsiz, binbir ögeli bir dağınıklık düzenidir, düzenli bir dağınıklıktır her kent, tıpkı her dil gibi.

*

Kendini yiye yiye genişleyen, doymak nedir bilmeyen bir tutkuyla kendini yedikçe taşıp çevreye sıçrayan bir yalımdır kent.

*

Oyalı, darca kıyılara yayıla yayıla inen tatlı köy ovalarını, kendine özgü o donuk yeşile boyayan zeytin ağaçları sevinçli bolluk simgesi benim için.

İçinde yaşayınca ne denli kırıklıklar, yavanlıklar getirirse getirsin; ister alçacık olsun, ister göğü delse, kentteki biçimli evler, uzaktan bakınca, mutluluğa bir çağrıdır benim için.

*

Kültür-uygarlık tarihinde benzersiz bir ilerlemedir kent. Öyledir, öyledir de, yorar, ufalar, bezdirir, ezer zaman zaman insancıkları.

*

Güneşte bana “Burda yaşamak ne güzel şey!” dedirten kent köşeleri, ışıkları yanınca, yitiriveriyor şiirini.

Gündüzün, alımlı bazı kent sokakları; geceleyin, sesleri, kımıltıları, görüntüleriyle cehennem korkunçluğunda.

Buna karşılık öyle sokaklar var ki, gündüz aptal aptal kaykılıp uyuklasalar da, geceleyin, o çekici kadın sıcaklığıyla tatlı bir kayganlığa salarlar gönülleri.

Hep aynı kent mi kent: gündüz başka, gece başka aynı kent.

*

Köyde: taş taş, bulut bulut, ağaç ağaç, kiraz kiraz, elma elma, leylek leylek, yılan yılan. Özülle kendisi, elinle dokunduğun, bakışlarını çevirdiğin herşey. Soluğun sorunsuz, yiyecekler hem sağlığına hem damağına uygun, ha var ha yok bedeninin. Kolay görünse de her zaman gerçekleşir değil, zor görünse de olanaksız değil bu durumlar.

*

Köy, *hepten* iyi; *hepten* değilse bile birçok yönüyle kentten daha iyi: Haydi kırlara, yerleş köye, mutlu ol orda, bitsin gitsin...

Nicedir kendinden geçmiştin bu sözlerle. Epeydir köydesin, işte. Ne güzel yanları var kırsal yaşamın. Öyle de – gel gör ki birkaç yıldır hiçbir canlı dinletide değildin. Beyazperdeden uzaksın. Ne resim, ne heykel var burda. Bale yoksunluğu içini buruyor. Sayısı çok olmasa da zaman zaman söyleştiğin can insanlardan uzaksın. Okumasına okuyorsun, ama yalnızca kitapla olmuyor.

Kentteyken de, kent'i, birbakıma, kent yapan bazı güzel şeylerden ayrısın uzunca süreler. Öyle olsa da, işte-şuracıkta-istesem-giderim bilinci, yavanlığı yumuşatıcı biçimde eşlik ediyor insana.

*

Nice düşler yoğura yoğura, ya da nice düşlerle yoğrula yoğrula yaşama geçirilmiş tasarımların ulaştığı ortak sonuç: kimi şöyle-böyle, kimi gözaldatan türden yapı öbekleri, işte karşımızda. Çuvallarla para harcanmış. Haydan gelip huya giden şeyler de var, dürüst emekler de var orda. Kentte oturan bazı insanlar,

kendi özlerine armağan etmiş bu yapıları, gen iz yakan kıyı kenarlarındaki bu renksiz-renkli adlı yerleşim yerlerini.

Kışın bomboş, yazbaşları onarımda, yazsonları pencere kenkleri indirilen sözümona evler bunlar. Yılda ancak birkaç ay canlı buraları, şımarık gürültülü depreşen bir canlılık o da. Büyüklü küçüklü köpek kulübemsi bu yapıların tümünü kuşatmakta olan çitlerin başlangıcında, uyumaktan yorgun düşmüş bekçiler bekliyor.

“Köy-kentler”, “kent-köyler” deniyor şimdilerde, bu nerdeyse ölünesi köylere, kentlere.

*

Ne-derler diye bir kaygıyla alıp vereceğim yoksa da, şöyle gön-lünce bağırıp çağıramıyorum artık, – şimdiedek dört-yana uza-nan çığlıklar ne işe yaradı ki? Kendimi alamadım kentte gene de; boşagitse bile, yorgun bıkkın düşürse bile, ortalığa uluyasım geliyor içimden: Heyy bu toz duman, bu gürültü, bu havasızlık, bu korku, bu tutsaklık ne böyle, heyy...

*

Kurukozalak rengi iki küçük kanatlı kapıdan girer girmez, geniş mi geniş taşlıktasın. Sarı sarı kelebek perdeler yarı inik. Davlumbazı andıran arka pencere denize bakıyor. Akşamüzerleri imbatı andıran bir yeli buyur ediyoruz ordan. Yatağım duvardan yana. Tahta karyolanın başında bir çıkıntı. İvır-zıvırım orda duruyor. Ayı bir bölük yıkanma yeri. Bütün gece sessiz sessiz birşeyler damladı. Platon’un ideaları, öte-evrenden damıtılmış birşeyler.

Nicedir böyle yumulmamıştım uykuya. Yuvarlağımsı renkli camın ışınıyla uyandım erkenden.

Kapı önü iki dizi saksı. Koyu şarap kırmızısı sardunyalar günü selamlıyor. Ak duvarlar çoktan ısınmış. Ilgın, sıcak, yeşil, eflâtun, sarımsı. Hava kararmaya yüzütarken, fesleğenin hava; şimdiyse akasya akasya.

Bulutlar dinlenmede hâlâ. Dün bütün gün binbir söylenceleri gamzeleyen yaratıklar işlemekten yorgun düşmüş olacaklar.

Gel de inan: daha önceki gün, kirli, itici, gürültülü hava yüzünden pencere açamadığım odada, karsız ama nemli uzun mu uzun bir kent kışının basıncıyla, dışarlara oflayıp pofluyordum özlem özlem.

Karşiki tellerden aşağı deniz kabukları fırlatan martılar bile ses tembeli.

Önce deniz.

Sonra okuma-yazma.

Sonra balığımızı yiyeceğiz.

Hayallere zaman bol.

Serinleyince, biberleri, ibrişimleri suladığının gibi tatlı bayırın düzümsü yörelerinde uzun uzun yürüyeceğim. Ağaçlarla, kuşlarla, böceklerle birlikteyim. Geceleyin, içte düşler, gözlemlerle tasarımlar: göklerde biroyana, birbuyana gel-git yaşam.

*

N'oldu kırk köyüm? Ne durumda, bugün, çocukluğumdaki köy? – Binbeşyüz kişiydik biz orda, yarım milyonun üstünde bugün orda oturanlar.

Erken saatlerde sazan tutmaya çalışırdım dereye; güneş batarken bacalardaki çalıcırpı yuvalarında görkemli kanatlar gösteren leylekleri seyrederdim.

Yaş kuru pisliği göze batmasın diye çoktan kapatmışlar dereyi. Yunuslarla bir batıp bir çıkıp yarıştığım kıpırtılı koy, molozla doldurulmuş. Birbirine abanıyor derme-çatma lokantalar şimdi orda.

Kardeşimin arkadaşlarından tutun da babaannemin komşularına dek herkesi tanırdım eskiden. Yabancı bir kalabalık dolduruyor şimdi heryanı. Karşıdan karşıya geçmeyi tehlikeye sokan bol araçlı caddemsi sokaklar türemiş gitmiş.

Kırk yıldır yattığı yerden uyansa babaannem, öyle sanıyorum ki, birbirimizle uzun uzun özlem gidermeyi beklemeden geldiği yere dönerdi.

Kent'ten Köy'e, Köy'den Kent'e Rasgele Sert-Yumuşak Sıçrayışlar

Yasalar kent yapımıdır.
Köylerin töreleri vardır.

*

Kentte, dönüp dolaşıp insanlar önemlidir. Ama başka şeyler de önemlidir.

Köyde, dönüp dolaşıp kırlar önemlidir. Ama insanlar da önemlidir.

*

Köy, herşeydenönce, yapyalın kırsal yönüyle köydür.

Kent, herşeydenönce, dallıbudaklı kurumsal yönüyle kent-tir.

*

Her insan, hep kişilik değilse de, kişi'dir kent ortamında.

Köydeyse, düpedüz kapıkarşı komşudur, ya da mahalle komşusudur insanlar birbirleri için.

*

Kentte, yine orda oturan tanıdığın birine, ya da, iş için biryerlere mektup yazarsın.

Köyde, birine mektup atmak diye birşey gülünç kaçır, uygulamada olanaksızdır zaten.

*

Köy, ille de "sınır" sözünü edeceksek, doğal sınırlarla çevrilmiştir. Köy için bundan da "doğal" birşey yoktur.

Eskiden duvarlarla ayrılan kentin, "doğal" sınırlarından çok

yönetim sınırları var artık. Kent için bundan da “doğal” birşey olası değildir.

*

Gerçek bunalımlar yoksa, köylüler barışta, silaha sarılısalar bile, ilk ağızda bastırılmaları oldukça kolaydır. Gelgelelim köyler köylerle birleşerek kentlere yürüdüler mi, – korksun kentler.

Dıştan saldırı yokken, kentliler silaha sarılmayagörsün, yaman biçimde yerler birbirlerini; korkmasın köylüler. Silahlı kentli köye taşıtı mı, – işte ozaman korkunçtur herşey.

*

Kentlilik, kentte büyük ölçüde ortadan kalkar kalkmaz, tüyler ürpertici bir yabanlık başlamıştır; köy kenti yola getiremez çünkü.

Köylülük tümüyle ortadan kalkınca, n’etse köye yardım edemez kent. Yapacakbirşey yok öyleyse, deyip geçemez; ama köy yitimi kenti de kısırlaştırır.

*

Kentten köye, köyden kente o herkesçe bilinen ulaşım yollarından başka, nice görünmez yollar vardır.

Kent için de köy için de en kötü şey: köyü kente, kenti köye bağlayan nice görünür-görünmez yolların işlerliğini yitirmesidir.

*

Akıllı kent, köyü yoketmez.

Yanyan da olsa, gözünü kentten ayırmayan köy, akıllı köydür.

*

Köyde demokrasi, önemlidir önemli olmasına; ne var ki, çok seyrek bir başarı değildir; ne de olsa birtakım yöresel-geleneksel-göreneksel birlikteliğin oldukça küçük bir çerçevede kendi içine kapalı epeyce zorlayıcı etkisiyle, her zaman azçok gerçekleşir zaten demokrasi köy ortamında, – yeter ki para-tarla babası ağalar meydanı boş bulmasın.

Kentte demokrasi, doğal zorlama olmaktan çok kuramsal-düşünsel kökenli donatımların bir zorunluluğudur.

*

Köy okulunda çalışan kentli öğretmenler, ne denli köyü severselerse sevsinler, köyce ne denli sevilirlerse sevilsinler, köy yaşamını yadırgarlar. Oysa köylü için zenginliktir güzel şeyler öğreten kentli.

Kent okulunda görev gören köylü öğretmenler, ne denli kentlileşmek isterlerse istesinler, kökenleri unutuluncaya dek, kentçe yadırganırlar. Oysa ne büyük katkı kentliye köylü, yeter ki çalımdan aşağılıktan uzak, sağlıklı kültür bağları kurulsun.

*

Köylüyü, yöresel ağzından tanırız, – yası, nazı, kurnazlıklarıyla. Kibarımsı konuşması, küfürü, örtmecesı, taşlamasıyla, en belirgin, dilinde açığa vurur kendini kentli.

Soylusu olmaz gerçek köylünün. Azıcık kazıyınca göreceksin: soylu olayım diye çırpınan kentlilerden geçilmiyor.

*

Kendine özgü sözlüğü, dilbilimi, sözdizimiyle “yazı-yazın dili” kent.

*

Kendine özgü sesleri, seslendirişi, ses-biçemiyle “yöresel ağız” köy.

*

Kentlerde düşler, çoğun, köylere yöneliktir.
Köylerde düşler, çoğun, kentlere yöneliktir.

*

Köyde gönlümce özgür değilim, diye yakınan köylü, özgürlüğüne kavuşmak amacıyla, kentin yolunu tutabilir; ama bilsin ki, onun için kentte özgürlük, kent toprağında zor erişilir bir çiçektir. Gerçekten diliyorsa, bol bol talihle beslenip biten bu öz-çiçek uğruna, hiçbir çabadan yılmaması gerekir.

Ben kentte gönlümce özgür değilim, diye yakınan kentli, kenttekenden daha özgür özgürlük var mı yok mu diye iyice sorup araştırmalıdır. Ola ki yok, çünkü çağımızda, çağdaş durumuyla kentten başka kent yok.

*

Tüm etkileri, etkilenmeleriyle *düşünme* kentte, kentlerde; özetin özeti, insanlar orda yoğun çünkü. Pekçok alandaki düşünsel devrimlerin geleneklerin, büyük ölçüde, kentlerde ortaya çıkıp oralarda kıvam tutmasından belli bu gerçek.

İnsanların seyredildiği kırsal bölgelerde, düşünsel devrimler olanaksız dememek için şöyle diyelim, düşünme de seyreliyor. Düşünme işlerinde kentin ulu mıknatısından yayılan çekim, köylü değerleri tüm tarih boyunca hep kendine çekmiş, kendine özgü kent ortamında eritmiştir.

*

Ne denli gözlemlersen gözlemle, ne denli seyredersen et, bir yerden sonra yüzeyselliklerle yinelemelere takılıp kalsa da bakışlar, kentler tükenmez.

Özde pekçok şey örtük kalsa da, sevene tükenmiyormuş gibi görünse de, bir yerden sonra tükenir seyirlik köyler.

*

Kimi içten gelen dürtüyle, kimi dışla çarpık iletişimi yüzünden, kentin o kuşatıcı yaşama-düzenine sözgeçirmeye kalkışan insan, baktı ki sendeliyor, düşmekten kurtulmak isteyince, sağlam sandığı birşeylere öfkeyle karışık bir korkuyla tutunurken şuraya buraya elatar çoğun; böylece de, özünü gitgide kısıvrak yakalayıp bırakmayan tüyler ürpertici bir ahtapotun acımasız uzangaçları arasında bulur kendini.

Köydeyse, gönlü küçülten çıkarlara köle olmadıkça, insanı-insan ile, insanı-doğa ile biraraya getirip dengeleyen kendiliğinden bir gizem var gibidir.

*

Köyde canın sıkılınca, bırak kırları kente git! – Söylemesi kolay, gerçekleştirmesi zor bir iş.

Kentte canın sıkılınca, kalk köye git! – Söylemesi kolay, gerçekleştirmesi zor bir iş.

*

Köyde, biryerlerden, birşeylerden uzaktasın kalabalığın içinde.
Kentte, biryerlere, birşeylere yakınsan da yalnızsın.

*

Kent: kent-içi kentler.

Köy: köy-ötesi köyler.

*

Kendini yitirmek istiyorsan, kente git; gene de yalnızca kentte bulursun kendini.

Kendini bulmak istiyorsan, köye git; gene de yalnızca köyde yitirirsin kendini.

*

Köydeyken, sen köyü tanımasan da, köy seni tanır.
Kentteyken, sen kenti tanısan da, kent seni tanımaz.

*

Köyde dolaşmak için plan gerekmez; gene de sağı solu öğrenirsin azçok.

Kentte yolunu bulman için plan gerekir; gene de sağı solu öğrenemezsin.

*

Yirminci Yüzyıl'ın sonunda, yeryüzünün tüm kentleri tek bir dil konuşuyor artık: otomobilce bu dilin adı. Bazan “oto”, çoğun “araba” dendiğine göre otomobile, *arabaca* bu dilin adı.

Heryerde köylerin dili aynı: *kırca*.

Herşey, birbakıma, arabalara göre uyarlanmıştı kentlerde. Hepimiz, araba efendilerimizin konuğuyuz kentlerde.

Köyleri *her yönden* sarıp sarmalar kırlar. Kırların anakucağında konuğuz köylerde.

*

Dümdüz yollarda kayan lastik gıcırıltıları... Uzakları hızla yutan taşıtların biryerlerinden gaz patlaklı motorsu hırıltılar geliyor... Kaldırım kenarı temizleyen süpürge makineleri öyle bir bastırıyor ki her sesi... Dört ayaklı, sekiz ayaklı gezici beton-yapı fabrikaları kulak bırakınıyor insanda... Parti, dernek kalabalıklarının seçim, istek, sevinç çılgınlıklarından geçilmiyor... Bazı ayaktopu karşılaşmalarının hemen ardından, yeni yenilgi gösterimleri gecedен gündüze ortalığı silahlı silahsız bağrıışlarla avucunun içine alıyor. – İşte kentlerde ses'leyen seslerden bazıları bunlar.

Yandaki telkümesten gıtgıtdık: sımsıcak bir varlık getirdim dünyaya, koşun alın armağanımı, diye keyifli keyifli sesleniyor... Tükenmez güçleriyle yazın içinden yazı çağırıyor kurbağalar...

Bir eşek anırdı, – kimi, bu şimdi nerden çıktı, diye kızsı bile, yumuşacık alçakgönüllü, dost birses bu... Ahıra dönen her davar takımının möölü “geliyoruz!” bildirgeleri hep başka başka çın-gıraklarla neşeli... Sabahın erkeninde kuş sesleriyle uyanacağız yarın... – İşte köylerde ses’lenen, seslerden bazıları bunlar.

*

Tenekelerden fışkıran fulyalar içini bayıltır köyde; tarla gübresi yığınları insanın burun direğini sızlatır.

Yanmış benzin, sen artık duymasan da durmadan işliyor ciğerlerini kentte. Alışkanlık dolayısıyla ancak aradabir algılasan da, pis gazlara batmışsın kentlerde.

*

Kentlerde: birçok insan, akşamüstleri hüznle dolaşüyor sokak-larda; geceleyin, vurkırılı sokaklara dalıyor; sabahları, uyku tüten sokaklara sığılıyor. Kentlilerin tümü böyle değil ama: Sabahları koşturarak sokağa çıkıyor pekçok kentli, gündüz boyunca kapalı-açık yerlerde çalışıp çabalamaktan başalamıyor; tümen tümen insan, akşam olur olmaz ölüşüne dinlenmeye koşuyor.

Köylerde çalışır görünürken tembellik etmekte çoğun; uyuyor sandığın zamanlar çalışılıyor. Türlü türlü köylü var ama: Kimi de, sabah erken saatlerde başlıyor binbir çabayla nice erdem derlediği, ağır-yumuşak dinlenmeler armağanı güne; uzun da olsalar, iş-güçten dolayı kısaltılıyor geceler.

*

Büyük kültür dallarının en iyi çiçeklendiği ortamdır kent. Kimse şaşılacak bir yön bulmaz bu gerçekte.

Kırsal kesim yaşamı da sanıldığından çok besler kültürü. Ne de olsa, kırların sağlıklı insan kaynakları, kültür-sanat yaratılma-rına yeni güçler getirir.

Kente direndikçe hırpalar seni: parçalanırsın.
Köyü sevikçe okşar seni: büzülürsün.

*

Kente bırakırsan olanca varlığını, iyiyken iyiyken yamyamlaşır o.

Köye bırakırsan varlığını, yeni bir yaşayışa uyandım derken, uyutur seni o.

*

Kenti köyü, önce çekingen çekingen, sonra sonra atakça yargılarken, birden aşırılıklara dolanıveriyoruz. “Köy, çıkmaz sokak!”, “kent, pislik!” türünden aşırılıklar bunlar.

Sağduyu, kent-köy bilincimizi olabildiğince dengede tutup en güzel biçimde verimli kılmayı buyuruyor hepimize.

Yaşama Doğrultularında Köyler Kentler

Kentli-köylü yaşama doğrultularından bir tutamağı derlerken: yaşadığımca algılayışlarımdan, duygulayışlarımdan başka hiçbirşeye aldırmadım. Rastlantılarıma, zorunluluklarıma bırakıp gittim kendimi. Yaşam-‘bilgisinde’ böylesi özel-özel ipuçlarından öte ‘sağlamlıklara’ pek güvenmem zaten.

Herkese kendi deneyleri, herkese kendi yaşantıları!

*

“Kent” “Kent” diyoruz, nasıl demeyelim: öyle ya da böyle, yaşam-oylumuyla tüm insanlık kentte, köyde ortaya çıkmakta. Gene de doğru-dürüst bilmiyoruz kent’in, köy’ün ne olduğunu ne olmadığını.

Öyle işte: “Bilmek” ile yaşamak, “yaşamak” ile bilmek örtüşmüyor her zaman. En önemli durumlar da bu durumlar oysa, insan-varlığımızı içten belirliyorlar çünkü.

Kent'in ne olduğunu, bu önemli bakımdan, neden bilmiyoruz, peki? Her çağda, her ülkede, her yerde, *her kent başka da ondan*. Herkese başka bir yönüyle kentliğini "açar" kent, her birey kent'in başka bir kentliğine "açıktır". Her birey *başka* yaşar kent'i. Her birey kendisine özgü bir kent yaşantısıyla dopdoludur.

*

Kentler, kırlar, pekçok yönden herkese başka. Doğumu, soya-çekimi, yetiştirmesi, öğrenimi, yaşı başı, amaçları, karşılaşmaları doğrultusunda, *her birey için yalnızca kendine özgü bir serüvendir* kent, köy, kır, – süreki, kopuk, bilinçsiz, ayık. Bu birkez saptandımı, tutarlı davranılmadığından: kent'e köy'e kır'a özgü kesinkes erdemlerden, değerlerden, ahlak dizgelerinden sözedilemez. Böyle şeylerden sözeden: yalına indirgeyici kestirip atmalarından kurtulamaz. Buysa, bazılarının hoşuna gitmese bile, doğru-sevgisiyle bağdaşmaz.

İşte bu bağlamda neyse ne, nasılsa nasıl, kent ağırlıklı yaşama alışkanlıkları ile köy-kır ağırlıklı yaşama alışkanlıklarını, belirligin çizgili öbeklerde karşı karşıya koymak, yaşama serüvenimize epeyce aydınlık sağlayabilir.

Sık sık *köy-kır insanına özgü erdemler ile kent insanına özgü ahlak'tan* sözederiz. Bunu yaparken: işimizin, özde, belirsizlikler, kararsızlıklar ortamında olup bittiğini iyice anlamamız gerekir. Kent, köy adı verilen o kapsamlı birlikte-yaşama oyunlarının, düşünme, eyleme, davranma gibi yaşama ilişkin anadoğrultularının, tümünden açık-seçik kılınamayan kıvrımları, boyutları olduğunu bir an bile unutmamamız gerekir.

Ne denli altı çizilse yeridir: kent'i, köy'ü varlık yapısıyla öğrenmede, herkesin uzlaştığı ayırıcı belirlenimlerden yoksunuz. İşte bu anlayışla akılda tutulacak şey şudur: Kente köye ilişkin algılarımız, gözlem ve değerlemelerimiz, ne denli nesnellik-geçerlik savı güderlerse gütsünler, kişisel-özel bir renge bürüneceklerdir. Gene de bu durum, her kez, inceden inceye gösterilse yeridir. Ne var ki bu, kent köy saptamalarımızı hantallaştıracığından, söylediklerimizi, çarpık anlaşılmaya-

cağım umuduyla, düpedüz bildirsel-betimleyici bir biçimle söyleyebiliriz.

*

Kentli, kent'e özgü – kentliye özgü *dikkatli* davranışlarından bellidir.

Sözcüğün her anlamında akla gelebilecek herşeyle (insanlarla, nesnelerle, olaylarla, daha da başka şeylerle) kentçe bir dikkat uzaklığı içindedir. Kentli, algı-çevresine giren hiçbir şeye hemen elatmaz. Ürkü gibilerden bir “beri-dur!” buyruğu bürümüştür yaklaşımını. “Karşıdaki şu ince şey elektrik yüklü bir gerilim hattı olmasın!” “İlerdeki şu kâğıda sarılı şey bir bombaya benziyor!” “Eyleme geçmeden önce azıcık bekleyip düşünmem gerek, bir yasa yaşağını çiğneyip başımı belaya sokmayayım!” – Hep bu çeşitten kaygılarla yüklü bir davranış içindedir çoğun kentli. Bu, kişiden kişiye değişse de, kent'in, birtakım karmaşık kurallar, yaptırımlar, gizemler, engellemeler ağı olarak örgülediği bilincinden ileri gelir, kuşkusuz. Kent ağının çok-uzantılı gözeneklerini, ne yaparsa yapsın yetesiye bilmeyen kentli, orasını burasını yaralayıp berelemekten çekinir. Kentte yaşamak, kent ilişkilerini zedelemekten yaşamaktır; nedeni n'olursa olsun, iş-ulaşım-iletişim gibi ilişkiler ortamında incinmeden yaşamaktır. Buysa uyurgezerlikle bağdaşmaz; ödev, görev, ün, alkış, ceza türünden binbir basınçlı ayık dikkatler gerektirir.

Kırlının yaşama öğeleri kentlininkinden sayıca daha az. Köylünün kırlının, uzun uzadıya eğitimle eylemlerini çekip çevirmesine gerek yok, genelde; göreneklerin akışı günlük davranışları yerli yerine yerleştirmeye yetiyor. “Ne-edersem-ne-bulurum?” sorusu, sorumluluktan sıyrılmış bir güvenle oturmuştur yerli yerine. “Aman bizim davar şunun otlağına geçmesin, öfkesi burnunun ucunda, çektiği gibi tabancayı...” “Karşı komşunun eminişiyle darılır mıyım hiç, onun kız kardeşiyle beni uygun görmüş babalarımız...” “Şu bayırın aşağı yanı uçurum, birtek koru kenarındaki dereden kolayca geçilir o yöreye...” – Köy-kır yaşamının gününbirlik önemli eylem yö-rüngeleridir bütün bu tutamaklar.

Desene, kentte de, köyde de Hanya-Konya var, ama başka başka. Şuna kimse karşı çıkmaya: köy yaşamı kentten daha derli-toplu. Ne ki, birbakıma, özellikle gerekimler yönünden, kentten daha az “heyecanlı” köy yaşamı, beklenmedik şeylere az rastlanır orda. Daha az heyecanlı, dolayısıyla da, bazı görelî rahatlıklara karşın, giderek daha cansıkıcı bir konumda, özellikle kentli gözüyle bakınca.

Öyle de, pekçok köylü için kolay kolay katlanılır yaşam değil kent yaşamı. Özetle, kimi açıktan açığa, kimi gizli gizli: kentli köylüye, köylü kentliye imrenmekte.

*

Köylünün yerleşik erdemi *sabır*.

Toprağı sürüp tohumladıktan sonra, gerektikçe çapalayıp sulama biryana, hasada dek beklemesini bilir doğal çevreye elatmadan köylü. Nerdeyse tüm davranışlarına sinmiştir bu bekleyiş. Umduğuna kavuşmaya, uzun sürse de, sessizce yönelme alışkanlığındadır. Tüm varlığıyla gönül bağladığı şey sanki kendisini bağlamıyormuş gibi başka şeylere çevirebilir bakışlarını. Özünü aşan doğal güçlerin, kişi-üstü sarsılmaz bir mantıkla etkinlik gösterdiği inancındadır. Umduğu gerçekleşmeyince de, acı çekse bile, bu-kez-kismet-böyleymiş türünden bir hava sarıp sarmalar kendisini; geleceğin armağanını bekler yine inançla.

Buna karşılık, genelde, *acelecidir* kentli.

Dilediğini çabucak elde etmek ister. Bunun en ağırlıklı nedeni, ola ki, çevresinde gözü kamaştıran kentlilerin parlak görünüşlü bazı yaşama düzeyleridir. Buna, kendisi algılamamış olsa bile hayalini kurcalayan birçok baştançarıcı kent zenginliklerini de katmak gerekir. Şu nedeni de unutmayalım: Bu fırsatı atlarsam umutlartümden boşayabilir, savulun öyleyse, çeşidinden duygu ve sanışlar en içinden sürekli mahmuzlar kentliyi.

Kentli ne denli köşe-dönücüye, köylü o denli ağırdan-alıcıdır. Gel gör ki, dünyanın dörtyanında köyler kentlere taşınadursun, kentler köylere taşınmakta. “Geçiciyiz” gösterge-

siyle de olsa, kentlerde köylerde boyna geliyor köprübaşları: gecekondular ile yazlık evler yeryüzünün her yerinde olağan görünümlerden artık.

*

Biriktirmeye bayılır köylü, önüne geçilmez bir güdüdür *tutum-luluk* onda. Zaman zaman nesnel gereksinimi olmasa da, gülünç düşeceğini bilse de, atadan kalma bir beceridir bu onun için. Ayır-samanı-gelir-zamanı dünyagörüşü, köye kıra yaygın bir “halk felsefesi”dir.

Özellikle, içinde sımsıkı kapalı yaşadığı çağların bir anısı capcanlıdır köylük yerlerde: savurganlık kıvrandırır insanı. Yalnız paraca harcamalar için değil, mal, aygıt, taş, toprak, gübre, odun için, daha da binbir köy-kır ögesi için geçerlidir bu. Doğa güzel verimlilikler yanında nice yıkımlara, kıtlıklara gebedir ürküsü, miskince bir ürküden çok, öngörülü bir ölçülülük katar köy yaşamına. Köye özgü bir yaşama hesabının sonucudur bu.

Kazandığını saçar gibidir kentli. İstese de istemese de, harcamaya sürükler kent kentliyi. Temelde, alım-satımla, mal mülk edinmeyle eskiyip modası geçen eşyayı hemen yenilemeyle, hızlı tüketimle kısıvrak avucunun içinde tutar kent kentliyi. Öylesine dalıbudaklı itilimlerle, çekimlere burgaç burgaç dolanmıştır ki kentli, ayakta-kalmak-için-bunun-başka-yolu-yok inancında bir süre-gidiştir onunki. Deliler gibi çalışıp çabala-yacaksın, kazanıp harcayacaksın, öyleyse. Düzen bu. Düzen bu ama emeksiz korkunç kazananların da; tüm emeklere karşın ‘talihi’ yardımcı olmayanların da, ne yazık ki, geniş yeri var bu ‘düzen’de. Biz ne güne duruyoruz der gibilerden köşebaşlarına sığmayan albenili bankalardan geçilmiyor kentler. Kentleri yoğun yoğun yoğuruyor para. İyi kötü yüzleriyle “işler” öylesine arapsaçına dönmüş ki zamanla, köylere de sıçramış bu durum.

*

Yenilikçilik hızı ile *gelenekçilik* süregidişi: işte, daha şöyle bir ilk bakışta, kent’i köyden, köyü kentten ayıran iki önemli yaşama doğrultusudur. Yenilik diye ne varsa, kentte ister sık sık, ister

seyrek seyrek gerçekleşsin; isterse de ilkin köyde filizlensin, köylü kökenlilerin buluşu sürdürüşü olsun, hiçbir yenilik, özünü kent ortamında sunup orda sınanmadan, kentlilerce beniinsenip belli aşamalara yüceltilmeden köye ulaşamaz. Çok şeyde olduğu gibi bu konuda da, kentte kopar dananın kuyruğu, özellikle öbür kentlere ölçü ölçek pusula durumundaki büyük kentlerde. Tektük beğenilişlerden ötelere atlayıp kalabalıklarda yankılanır, kalabalıklarda yayılıp oralarda yertutar. Kentte yaşanır, kente yaraşır yenilik. Taşra konumundadır kırlar köyler yenilik açısından. Bunun inandırıcı belgesi: birçok sanat dalına giren yapıtlar ile sanayi ürünü teknik nesnelerin ortaya çıkmasında, ortaya çıktıktan sonraysa belli süreler boyunca kendine yeraçmasında gözlemlenir. Bir nesneye, köyde “güzel” denmesi için, sözgelimi televizyona köyde vazgeçilmez gözülle bakılabilmesi için, televizyonlu kent yaşamlarının aşama aşama önden gitmesi, köye öncülük etmesi gerekir.

Kent: yeniliği arar, sever; yeniliği gerçekleştirmede hiçbir çabadan çekinmez; yenilikle övünür; yeniliği günlük yaşama geçirmede tezellidir; eski alışkanlıkları bırakmada kentli gibi tezakıllısı yoktur. Geride kalmaktan çekinir kentli; kente özgü sıkışık, içiçe, karşılaştırmacı yaşamın zorlamasıyla önde gitmeye önemle sarılmıştır.

Yeniliğe çoğun kuşkuyla bakar kırlılar, köylüler. Aldatılmaktan irkilir köylü. Kentten gelen açık-seçik yardımlara katkılara diyeceği yoksa da, köylü: boşa-çıkan hayranlıklardan aldığı dersle, neymiş-merakı yüzünden, bende-de-olsun güdüsü yüzünden gülünç düşmekten sakınır özünü oldumolası. Zaten, gelenekten gelmeyen tutumlara uzak durma alışkanlığı; atalardan aktarılmayan, yani adamakıllı denenmemiş olan şeylere yalnızca uzaktan bakma alışkanlığı yeretmiştir içinde. Kendini çevresini yeniliğe uyarlamada üşengeç bir hava sergiler genellikle.

Gerçi kentin gelişmiş tanıtım ve pazarlama yöntemleri, ergeç, köy-kır yaşamına çeşitli bakımlardan buyur ettirir kendini. Özellikle yararı hemen görülen, gününbirlik yaşamın çileli gidişini kolaylaştıran yeniliklere, çoğun, dörtelle sarılır köylü. Gene de, yöresel geleneğin birkez parçası bellediği eski'yi, yani

eski “yeniliği”, daha yenisiyle bile değiştirmeye yanaşmaz çoğun köylü. Kentli, genelde, ne denli hoppa beğeniliyse, köylü o denli bağlıdır beğenilerine.

Kent için başka, köy için başkadır, birbakıma, hep aynı yeni. Kent-köy ortamlarının birbirinden başka önem-anlam-oylumları uyarınca, birbirinden başka değerlere bürünür köy-kent ortamında yenilik.

*

Kentli yaşamı ile köylü yaşamının bireylere, toplumlara armağan ettiği nice *bilgiler, bilinçler, anlayışlar, beceriler* var. Yaygın bir niteleyişle, kimi somut, kimi soyut bunların. Kısa sürelisine de rastlanır, uzuncasına da, dayanıklısına da. Günübirlik yapıp etmelerin gerekçeleri durumunda bazıları; bazılarıysa bilimsellik damgasını taşımakta; bazıları da temel bilim konumunda.

Geçerlik yönünden, yoğunluk yönünden kentli bilgilerinin köylü bilgilerinden daha kapsamlı olduğu yadsınamaz. Ne var ki, işlerlik yönünden, kentteki geçerakçe bilgiler ile kırsal köylerdeki bilgiler arasında, salt bilgice, bir derece üstünlüğü kurmak yanlış. Her bilgi, kendine özgü ortamda doğrulandığı sürece baştacı edilir. Zaman zaman başkaca değer-önem renkleri gösterse de, kentten kıra, kırdan kente taşınan bilgiler yanında, yalnızca kır’da ya da yalnızca kent’te “bilgi” olan bilgiler bulunduğunu bilmezlikten gelmeyelim.

Kuşkusuz, genelde kentli, köylüden daha bilgiliymiş izlenimi bırakır; gene de her gerçek bilgililiğin ayrı ayrı saptanması gerekir. Köyde yaya kalan pekçok kent bilginleri var; birçok köy saygını kentte çaresiz.

Kentli genelde bilgiçtir; ama gerçekten bildi mi bilir. Kent bilgilerinin bazılarını özüne katınakla pekçok şey kazanır köylü. Genelde, “Bilgisizim!” dese de, bu çoğun, eskidenberi kentten yönelen çeşit çeşit sömürülerin çekimine yeniden kapılmamak kaygısıyla takınılan ‘kurnazca’ bir savunu davranışdır. Gerçekte köylü de bildi mi bilir bildiğini. Özüne özgü “bilgeliklerdir” bunlar, – artık ne denli bilgelik denirse. Saygıdeğer sözcüğün

kimi tumturaklı havasından dolayı, altını çizmeyeceğim ama, varsa, *kent* “bilgeliği” başka, *köy* “bilgeliği” başkadır.

Yorumumda aldanmıyorsam, olabildiğince serinkanlı bir yantutmazlıkla yürütülen bu kısa kent-köy-karşılaştırması, ya da yakınlaştırması bile tanık buna.

*

Kentli hep kentte yaşamıyor, köylü hep köyde yaşamıyor artık. Kentlinin köydeki, köylünün kentteki durumunun, hem kişi hem toplum yönünden, çeşit çeşit ilişkileri ve karşılaşmalarıyla türlü türlü bilim ve sanat kesimlerinde gözlemlenip incelenmesi, ayırdına varılsa da varılınasa da, insan-yaşamına özgü değerli “bilgiler”, “zenginlikler” sağlar.

*

Kırda kentli, kentte kırılı, en iyi, *romanlarda* elealınıp irdelenmiştir. Romanlar, özellikle, kent-köy karşılaşmasının en güzel örnekleridir, kuşkusuz. Ondokuzuncu Yüzyıl’ın, Yirminci Yüzyıl’ın Avrupa Amerika romanları, nice toplumbilimi, ruhbilimi incelemelerine taş çıkartan sayfalarla doludur. Bunun nedeni, kent-kır ortamında çoğun *dramlı*, tragedyalı bir yaşam süren insanın pekçok karmaşık güçlükler çözmek zorunda kalmasından ileri gelir.

*

Kentlerin, çoğun müze gözüyle bakılıp o doğrultuda korunmak istenen geleneklerle yüklü en eski yerleşim yörelerini, yapmacıktan uzak bir anlayışla günlük yaşama açmak kadar kent sevgisine özel bir katkı tasarlanamaz doğrusu.

Köyün, ille de köy olarak kalsın diye yapaylıklar göstermeksizin yaşanır bir köy olması kadar köy sevgisini besleyen birşey var mı?

“Kentli” gittiği her yere kent’i de götürür.
 “Kırlı” gittiği her yere kır’ı da götürür.
 Kent de kır da yaşama-biçimleri özde.

Kent Yazgımız

Kıyı-bucağında da olsak öylesine ortasındayız ki onun, öylesine yapışığız ki ona, öylesine yitip gidiyoruz ki içinde, isteristemez şöyle bir soru tüm ağırlığıyla çöküyor üstümüze: biz yokuz da yalnızca o mu var?

Kuşkusuz, çoğumuzun aklını kurcalamaz bu tür sorular. Kentli kentinde, – yuvarlanıp gidiyor çoğumuz. Sorunun zıncı diye durdurduğu tek tek insanlarsa, toptan: “N’apabiliriz ki!” gibilerden boyun büküyorlar. “Kent, yazgımız bizim!” deyip susuyorlar.

Mutsuz-mutlu çırpınanlar da var. Kendimizce eyliyoruz her-birimiz. Ortaklaşa çabamızda güdücü inancımız şu: Kent kent ama biz de biziz: Arı biziz, bal bizdedir.

*

Kentleşme sıkıştırdıkça, cenneti doğa’da arıyor insan. Doğa nerde ama? Birdeyime: Kentin henüz uzanmadığı yerde; henüz kentleşmemiş yerlerde, yani geleceğin kentleşmiş şimdisinde.

Buna göre, en canalcı insan-kültür sorunu: bugünü yarını, bile-isteye, kendimize en uygun biçimde özde nasıl kentleştireceğimiz sorunudur. Gel gör ki, bu soruya, çok önemli bir başka sorunun eşlik etmesi gerektiğini aklımızdan gönlümüzden hiç mi hiç çıkarmamalıyız: İlle-de-kentleşmek-gerekıyor-mu diken engelsizce batmalı en içimize. Savsaklanmaya gelmez bu diken. Kuramca bir yöntem kaygısından değil; birey olarak, tür olarak kendimize, gezegenimize, hattâ tüm evrene duyduğumuz, daha doğrusu duymamazlık edemeyeceğimiz varlık-saygısı buyuruyor bunu.

*

Yalnızlığı bol yayladan kentleşmiş kıyıya inince, bahçeden çöle düşmüş gibi oluyor insan. “Ya deniz, deniz?” demeyin, deniz deniz mi artık?

*

Gözün kırık yaylada; kentlerden de birtürlü kopamıyorsun ama.

Zamanı geçmemişse, umudunu kesme: kırı yetesiye kent, kenti yetesiye kır yapabilirsin *belki*. Biricik ilgili sayılan uzmanların kotarabileceği başarı değil bu gene de. Herkesin, gürül gürül istenç ve sevgiyle, serin serin akıl ve anlayışla elele vermesi gerekir bu uğurda.

Kentte birkaç ağacın kelliğini gidermekle; “çim” adı verilen ölçülü-biçili yeşilleri şuraya buraya serpiştirmekle; köydeki evlerin üstköşesine bir televizyon oturtmakla; kırsal bölgelere ceptelefonu götürmekle oldu-bitti diyebileceğin bir “iş” gözüyle bakamazsın sözü edilen başarıya.

*

Kentte *yoksulluk* acımasızca korkunçtur. İstemeye istemeye, kendi özünü kamçılar da kamçılar. İnsanı aşağısamada akla gelebilecek hertürlü şiddet, işkence, sömürü, uyuşturuculuk, göçe zorlama, adaletsizlik, görünür görünmez *heryanı* çete çete sarmış. Sayınakla n’olacak sanki, dayanılmazlığı yansıtacak sözcük nerde?

Kentte yoksulluk yaşatmaz insanı, yaşatsa bile süründürür.

Köyde de çekilesi şey değil yoksulluk; öyle olsa da iyi-kötü yaşar gider köyde yoksul, insana ne denli yakışıp yaraşır bir yaşamsa bu kuşkusuz. Ola ki, köyler küçükçe yaşama-birimleri diye, dayanışma somut diye, nice yara-bereye karşın çevresel doğa özünü tümünden yitirmede diye bu böyledir.

Ne güzel olurdu köylere, kentlere hiç uğramasaydı yoksulluk. Olmuyor ama. Neden? Olması herkesçe istenirse, özellikle

örgütlü örgütsüz bazılarınca gerçekten istenirse, olur inancındayız. Kolay *değil* ama *denenmeli*: Biz bazılarıysak kendimizden işe başlamalıyız; bazıları başkalıysa, insanca yola getirmeye girişmeliyiz onları. Hemen şimdi! Değer doğrusu. – “Hep uğraşılıyor, ama gidiş, birbakıma, daha da kötüye gidiyor!” demeye kalkışacaklara diyeceğim şu: Öyleyse yılmadan yeniden, daha istekle, vargücümüzle etkin yapalım yapabileceklerimizi. Değer doğrusu!

*

Bazan: kentten yakınmakta haklısın. Söylesen de söylemesen de haksız değilsin hani. Ama gene de üzüntülere salıyorsun kendini. Birtek kentlerde yaşadığın o eşsiz güzellikteki zamanları ne çabuk unutuyorsun.

Bazan: çekilesi şey mi kırdı yaşamak, diye patlayıveriyorsun, hüzünlerdesin. Haklısın belki. Çocukluğunun köyü hep gönlünde ama.

Kent kır ortamında önemli olan: haklı olup olmamak değil. Haklı-haksız karşıtlığı çelişkili değer-yargılarına götürür ergeç. Çelişkilerle gönüller yırtılmaya, kafalar zonklamaya başlayınca *n’apacağız*.

*

Aradabir şöyle bir okşayıcı ses çalınır kulağımıza: Çevreyi yuta yuta genişlese de kentler, “ötelere”, “uzaklara”, sözelimi dağbaşları kalıyor bize.

Bense, sakın bu tür umutlara kapılmayalım, diyorum: Öyle sıçrayışları var ki kentleşmenin, *daha şimdiden* dağbaşlarını bile yuttu yutacak.

*

Adı “kent” olsa da olmasa da, bir toprak parçasında insanların barınabilmesi için, havanın soluk alıp verilir, suyun içilir olması gerekir. Oysa çoğun yoksunuz bu temel-yaşama öğelerinden.

Hâlâ işimiz ne peki, oralarda? Başka türlü elimizden gelmiyor mu yoksa?

*

İnsan varlığımızı canlı tutan yaşama-kosullarını gerçekleştirme-
de kenti tehlike ve engel bileceğimize, bunca özlem ve emekle
bugünedek getirdiğimiz kent'i, akıl-emek-bilgi-teknik olanak-
larıyla, hem bugün kendimize hem bizden sonrakilere daha iyi
bir yarın sağlayacak biçimde geliştirmek *zorundayız*.

Bu yöndeki her adım kent'i *içiyile dışıyla* yeniden yapılandır-
mayı gerektirir. Kent sorunları, *tüm insanlığa, tüm dünyaya içten*
yapışık sorunlardır. Bu sorunları savsaklamak son derece ağır
sakıncalar boşandırır üstümüze. Gecikmeden ortaya konup
hızla verimlendirilmesi gereken çözüm-denemeleriye, uz-
manlıklar ötesi bir görevdir. *İnsan-olma* görevidir bu. Her insan
olanca varlığıyla, salt insan olduğu için, admalıdır kendini
bu göreve.

*

Hergün hızlanan bir hızla kafaları belirleyen düşünce şu: Kent-
siz insan olmaz, insan dediğin kentlidir. Belge mi, sürüyle: Ken-
te koşuyor herkes; kentten uzakta eksik sayıyor kendini kişi;
insana yakışan ne varsa herşey kentte...

Bütün bu belirlenimler, ilk izlenimle doğru görünse de, in-
san gerçekliğimizi çarpıtan saplantılar, birbakıma. Birkez de
ayık kafayla deşilmesi gereken yargılar, aceleyle çırpıştırılmış
önyargılar bunlar; ne yazık ki yaygın mı yaygın benimsenmişler.

Orası öyle: yaşamda kültürde yadsınamayan ağırlığı var
kentlerin. Hastalar, öğrenciler, politikacılar, tüccarlar, işçiler,
sigortacılar, ustalar, hekimler, mühendisler, sanatçılar, – her-
kes, herkes orda. Dananın kuyruğu kentte kopar, diye bir
inanca belbağlamış herkes. Hani yanlış da sayılmaz hepten.
Ne var ki, insan gerçekliğimizi çepeçevre kavramak istiyorsak,
“kent”-*saplantısı*’nı açık-seçik bilince çıkarmak durumunda-
yız: Şunun şurasında ne kadardır kentlerdeyiz? En gevşek

hesapla onbin yıldan beri. Peki, daha önceki onbinyıllar? İnsanın yeryüzünde canlı-varlığını sürdürdüğü onbinyıllar boyunca kent diye birşey yoktu. Ne vardı, peki? Bugünkü yakınmalarımızı düpedüz gülünç bırakan dizi dizi insan-olma kavgaları – aman vermeyen doğa koşullarında, herşeye karşın, *ayakta-kalma* kavgaları. Tasarımlar ötesi uzun çağlar kaplayan bu eşsiz zorluktaki başarıya bizleri ulaştıran atalarımız “kent” diye birşey bilmiyorlardı. Böylesi kent-sizliklerden sonradır ki, kentler oluşturdu onlar.

*

“Kent” ile “kültür”ü özdeş sayanlar, geçmişteki insanlara en büyük haksızlığı ediyorlar. Gerçekte, bugünün ortalama beş-milyarinsanı ile oranlandıkta, sayıca bir avuç insanın kotarınayı başardığı kent-öncesi kültüre pekçok şey borçlu kent-kültürü. Dili, ateşi bulan onlar; bitki biriktirmeyi, hayvan avlayıp evcilleştirmeyi, topraktan yararlanmayı, suyu aşma kolaylıklarını beceren onlar; şölenleri, söylenceleriyle çevreyi tanıyıp verimlendiren, böylece insanca varolma gelenekleri görenekleri kuran hep onlar. Kimler “onlar?” Ortalaması çocuk denecek yaşta ölen göçebeler. Çöllerde, buzlarda, yolsuz, konaksız koşturup durdular onbinlerce yıl.

İnsan olmanın bir evresi kent. Bizler bu evre içindeyiz. Yeryüzünün değişik bölgeleri, çeşitli toplulukları, yeryer birbirini andırırsa da, birbirinden başka başka düzeylerdeki kentlerde yaşıyoruz. – Hep böyle değildi ama. “Bundan sonramız nasıl olmalı?” diye sormak da yüce anlamlı bir soru öyleyse.

*

Kent seni keskin tanımlı anlamları olan göstergelerle, o dev-kentsel bilgisayar içindeki önceden kotarılmış bir dizgeye yerleştirdi mi, ne denli özgür olduğun sanısına kapılsan da, birtakım “yetkili” kişilerin, “yetkeli” kurumlarla örgütlerin kıyıbucağına kısıkvrak yapışksın. Onların seni, görünür görünmez yaptırımlarla yönelttiği gibi, hergün daha şaşmazlıkla

duyup düşünüp eylemeye eğilimlisin bundan böyle. – Birey, özün hâlâ seninse, gözünü aç!

*

Kent mi daha çok yozlaştırır insanı, yoksa köy mü? Kişi çağ, durum, gereksinim, amaç, tutku, yetişim, etkileniş... – birbirine dolanık binbir rastlantılı-gerekirli etmenler bunlar, kimi akıllar kimi akılalmaz biçimde rol oynarlar bu yozlaşma larda. Kent de köy de ne ki zaten – insan yaşamı. *Sağlam durmaya* bakalım hepimiz yaşamda.

Azına çoğuna gelince: kentlerde bozulma oranı, herkesler ne güzel soylu umutlarla kentlere koşarsa koşsun, köylere oranla çok, ama çok daha fazla.

*

Ne kent ne kır herkesin heryönden özlediğine uygun. Bundan da doğal birşey olamaz: cennet mi dünya!

*

Kent insan mı? İnsan kent mi?

İnsan da kent de olanca yazgısıyla: evetler, iter, yalınlaştırır, derinleştirir, sever, aldatır, korkutur, rahatlatır, direnir, özümser.

Kent de insan da, olanca yazgısıyla: hırpaladığı gibi sağaltır da, üzdüğü gibi sevindirir de, gevşettiği gibi çelikleştirir de, yakıtı gibi serinletir de, yıktığı gibi onarır da, delirttiği gibi akıllandırır da, bağladığı gibi kaçırır da, tembelleştirdiği gibi çalıştırır da, batırdığı gibi çıkarır da, öldürdüğü gibi yaşatır da.

İnsan da kent de, olanca yazgısıyla: kalles, sevecen, saydam, bulanık, sıkıcı, gönendirici, pis, temiz, alçak, yüce.

Kent insan mı? İnsan kent mi?

Bazan önlenemez biçimde sürse de, boş yakınmalar yakışmaz bize. Bize yakışan: kenti de kırı da *daha iyi yaşanır* kılmaktır.

Ayrıca: kentin de kırın da olabildiğince tadını çıkaralım.

*

Ne yapıp edip hangi kentte, hangi köyde yaşamak isterdin? Hiçbirci zaman yaşamak istemediğin kent, köy hangisi?

Tanıdığım tanımadığım herkese sorasım geliyor bu soruları. Gel gör ki kendi kendime sorunca bu soruları, n'etsem birtürlü kesin yanıt veremiyorum.

*

Olur şey değil, deme; oluyor işte: uğraş uğraş onbinlerce yıl, kentti köydü pala salla durup dinlenmeden, *birtürlü yerleşme gene de* bu dünyaya sen! Aradabir, yok öye değil, artık oluyor, diyorsun, bir de bakıyorsun ki *yabancı*sın bu dünyaya, eğretisin bu dünyada.

*

Antikçağ'da, Akdeniz'in dörtbiryanı içlere dek kent devletleriyle bezenmişti. Deprem, savaş, bulaşıcı hastalık, bıkkınlık yüzünden, zamanla silindi gitti bu devletler: Aşılmaz kent duvarlarına, yerinden zor oynatılan koca koca kent kapılarına masallarda rastlanıyor artık.

Günümüzde tüm örgütlenmeleriyle soyut ama çok basınçlı bir güç devlet. Tektek kent'e gelince, devleti oluşturan birçok parçadan olsa olsa biri kent. Gel gör ki, yönetimin pekçok kesiminde, her kenti bir devletmiş gibi ele alması, çağdaş insana yakışan sevgi ve anlayışla çekip çevirme gereği, çoğun gözden yitirilse de, değerinden hâlâ birşey yitirmiş değil. Ne yazık ki pek aldırın yok bu gerekliliğe.

Üzerinde hiç durulmadığı için yüreksizlenip susacak değilim: yıkıntılarından bile nice nice yaşam öğretileri, nice tatlar devşirdiğim Eski Yunan-Roma kentlerinin, yeryer kapılı fır-dolayı surlarla çevrilmiş olmaları, toplumsal güven yönünden olduğu kadar kişinin ruhsal düzeni ile içyapısı yönünden de olumlu-önemli etkilerde bulunuyordu, diye düşünüyorum.

Binyıllar sonrasındayız şimdi. Sınırı, kapısı, başı sonu olmayan kentlerin *belirsizliklerinde* sürdürmeye çalışıyoruz yaşamımızı. Dağınık, parçalanmış, bulanık canlıvarlıklarız. İçbirliğimizi dayayacak, dayanacak “duvar” arıyoruz. Denecek ki, eski’de kaldı Eski-kağ; ‘nostalji’ler yersiz; gözünde büyütme bir zamanlara yapışık bellediğin sözümona iç-dengeleri. Kendin söylersin hep: yerine göre sınır-koymayı sevse de, pekçok yöndeki özlemleriyle sınır tanımaz bir varlık insan. Hep bu doğrultudaki düşünme eyleme gerçekleştirmelerine açık bir olanaklar kaynağı o.

Bunların hepsi doğru, doğru da: “yaşama” dediğimiz *kent*-yaşamımız, *köy*-yaşamımız da ne öyle? Yaşam mı yani bu bizimkisi?

Bu durum değişmeli. Gerçi antik kente dönülemez. Birşeyler yapmak zorundayız gene de. Peki ne?

*

Onyıllar önce her fırsatta, merak ve coşkuyla katıldığım kazılar dönemimden antikçağa ilişkin bende kalan o sonsuz hüznün, gittikçe arta arta sisliyor içimi.

Bir zamanların sağlam duvarlarından, yıkılmaz evlerinden, örnek caddelerinden, dillerden düşmeyen kapalı alanlarından, görkemli tiyatrolarından kalan – çoğun biçimsiz biçimsiz, belirsiz belirsiz döküntüler yıkıntılar: içimi burkup titretiyor hepsi. Gel de iyimser yaşa gününü kentlerde sen şimdi.

Kentler de geçici: önünde sonunda onlar da insan ürünü.

*

Hiçbiri bizim gibi değil, ama birgün gelir, taşlar, yosunlar, yollar, fabrikalar, düşünceler, gezegenler, kentler, kentler,

kentler, – hepsinin canı sıkılır. Değil mi ki, kendince herbiri var, *bu böyle*.

Belirgin gerekçeden yoksunsam da, birtek Güneş'e cansıkıntısı konduramıyorum. Gel gör ki, bazan öylesine canım sıkılıyor ki. Ne de olsa varlardan biride o. "Kuşkusuz" Güneş *de* güneşçe bir cansıkıntısıdır, diyorum zaman zaman. Boşalıyor o an tüm varlık, ya da ıvır-zıvırlı bir dolgunluk varlık-marlık.

Ne güçlü güç şu cansıkıntısı: hiçbir güç kullanmaksızın, güç diye bilinen her güçten güçlü: Kentlere boşvermenin, belki de panzehiri cansıkıntısı.

*

Kentli köylü ile kent köy, çoğun yapılageldiği üzere, daha baştan karşı karşıya getirilirse, kentte köyde uyumlu bir birlikte-yaşam beklemek boşunadır. Kent de köy de *insan için*. Gerçi bunun böyle olduğunu söyleyenler, son onyılda, sayıca çoğaldı ama uygulamaya koyanlar yetesiye artmıyor. Özellikle yönetimce engeller, çeşitli akılsızlıklar kentli ile kentin, köylü ile köyün arasını açtıkça açıyor. Heryandan gerekimler, engeller, zorlamalar yığılıyor. İş-güç, korku, sağlıklı bireysel düşünme eksikliği, zaman azlığı, para sıkıntısı, davranış sıkışıklığı kentliye şöyle gönlünce kenti, köylüye şöyle gönlünce köyü yaşama olanağı pek bırakmıyor. Oysa ister kentli ister köylü olsun, her sağduyulu insan, değil mi ki insan, boşzaman, hayal kurma, yaratıcılık özler. Kenti köyü *aşan* varlık-evren gizemlerine *açılma* olanaklarından genelde yoksun kent insanı, köy insanı; gerçekten özüne yaraşan insansa, işte *böylesi* kendine yaraşan bir kent-köy-yazgısı için elinden gelen herşeyi yapmalıdır, – kişi kurum herkes, ama herkes elinden geleni yapmalıdır.

*

Dilediğin yerde, gönlünce güzel yönleriyle kent olsa; sen dilemeyince kent olmasa, ne güzel olurdu!

*

Ancak kısa süreden beri büyük kentlerde otursa da, binlerce yıldan beri insan, kent'i köy'üyle *kent-insanı*. İşte bu anlamda, çoğun kendini kent-dışında tasarlayamıyor bile.

Kent'i ne denli sorgulasak yeridir öyleyse. Ne ki, kent'i sorgulayan insan kendini biliyor mu ki. Özde: "Kent nedir?" sorusu ile "İnsan nedir?" sorusu ayrılmazca birbirine yapışık sorular.

İnsan, kent'i sorgulamakla kendisini, özyazgısını sorgulamış oluyor.

Dünyanın Gidişi

Ateşin insanı aydınlattığını, suyun toprağı beslediğini, yaprakların yeşil, çiçeklerin renk renk olduğunu öğrenmek için dünyanın kıyı-bucağını karış karış gözlemlemeye gerek yok. Gene de görüp gözlemlemek gerek. Hep aynı denen gerçekliklerin hep aynı olmadığını; gerçekliklerin heryanda başka başka algılanıp yorumlandığını; hep başka başka değerlendirildiğini iyice anlamak için, gereken çabayı esirgemek yakışmaz bize. Değil mi ki insanız, “N’olacak, hep aynı!” diyerek geçip giden gerçekliklerin, gerçekte hep başka başka yaşandığını görüp anlamak için önemlidir bu.

Kimi: dünyanın gidişinde henüz ortaya konmayanlar, şimdiye-dek ortaya konanlardan daha az ilginç değildir diye düşünüyorum. Böylece, şimdiden-sonrasının şimdiye-dekten daha önemli olduğu kanısındaymışım gibi geliyor bana.

Kimi de şöyle bir eğilime kapılıyorum: insan, çoğun “evren” diye anılıp geçilen o akılalmaz ortaya-çıkışın tuhaf bir halkacıdır, diyorum: Bunalım bunalım, uyuşuk uyuşuk, atılım atılım gelişmelerin bir halkası durumundaki canlı-varlıklarda kısa bir diziciktir insanın görünüp kendine özgü bir “dünya” kurması; insana ilişkin nice nice yoğrulmalarsa bu dünyadaki gelip geçici yansılar. İşte bu bizim gerçeklik tabanımız. Önemsiz şeyler mi bütün bunlar?

Anlaşılan, pek birşeyin anlaşıldığı yok ya, neyse, – anlaşılan: önemli ile önemsizin bolbulamaç akılalmaz bir karışımıdır dünyanın gidişi. “Gidiş” sözcüğü ne denli yerli yerinde bilinmez, artık öylesine bir gidiş işte bu gidiş.

Gerçeklikten, “gerçeklik” diye *haberi olmayanlar*: kapkaranlıkta. Dünyanın gidişi, kırkıldabir kolay bir gidişmiş gibi görünse de bu böyle.

Gerçekliği *yanlış* bilenler: karanlıkta. Dünyanın gidişi, kırkıldabir, kolay bir gidişmiş gibi görünse de bu böyle.

Gerçekliği, zaman zaman *doğru* bilenler: alacakaranlıkta. Dünyanın gidişi, bazan zor bir gidiş gibi görünse de bu böyle.

Gerçekliği *azçok* bildiğini öne sürenler: aydınlığa doğru yürümekte. Dünyanın gidişi, bazan zor diye görünse de bu böyle.

Gerçekliği (sözümüne) *kesinlikle* bilenler: ne denli ayak diresele de kapkaranlıkta. Kolay görünse de bu böyle.

Gerçekliğin ne olduğunu bilme *çabasını* yılmadan hep sürdüren “aydınlara” gelince, apaydınlıkta kımıldanmasalar bile, aydınlığın yakınında yol almaktalar. Dünyanın gidişi zaman zaman kolay, zaman zaman zor onlar için.

Dünyanın gidişi diye: sıradan eylemlerden, gününbirlik bilgilerden, bıkkınlık veren alışkanlıklardan, yalama olmaya yüz tutan ilişkilerden bol bol sözedilir genellikle. Kimsenin yabancıdır bu. Oysa, insana yaraşan: uzanabildiği öteleriyle gerçekliği, *yaşaya yaşaya* yansıtmayı *denemektir*.

Başta bende bir irkilme uyandırır da “yiğitlik” bu. Ne yazık ki, seyrekçe tattığım birşey, seyrekçe tattığımız birşey.

Gerçekliği, ayırdına varılabilen içiyle, uzanılabilen tüm öteleriyle *dürüstçe* yansıtmak demek: günlük yaşam deyip çoğun umursanmayan yaşama kıvrımlarının gerçekteki örtük-açık gizemlerine *saygıyla* eğilmek demektir. Günlerdeki olağanı, olağan-üstü *gidişleri* algılayıp görmek, tadıp yaşamak, hiç de öye değilmiş gibi gelse de, *yiğitlik* değil de nedir?

Bu tür bir *yiğitliği* ilk kez *işitiyorum* demeye kalkışacaklara sözüm şu: Yeter ki gerekenleri yerine getir, *herkese açık* bir *yiğitlik* bu. Gereken ne mi? Kimsenin en içinden istemeinezlik etmeyeceği, ama çok azımızın gerçekleştirebildiği birşey, – ne denli “şey”den” sözedilebilirse o kadar: bol bol, dolu dolu ya-

şamak, başka n'olacak! "Zaten yapıyorum!" diye dikleşsek de, özümüzü kandırmadan, birkez daha, olmazsa birkez daha evirip çevirelim o "şey'i" kendi kendimize.

Yaşamak çok kişi için cansıkıcı birşey olmalı. Öyleyse çok kişinin hergün ençok beklediği şey, kendince önemli bir olayın ortaya çıkmasıdır. Ertesi gün anımsamasa bile, "o olay!", ille de "olay!" diye doyumsuz bir olay açlığıyla kıvranan kıvrana. Gazeteler, radyolar, televizyonlar, daha da başka haber ortamları, büyük ölçüde bu tür açıkları gidermeye, dolayısıyla da körüklemeye yönelmekteler. Birbakıma, dipsiz kile boş ambar hepsi.

Günlük yaşamdaki gürültü patırtıysa, olsa olsa kısa bir süre için çevrenin dikkatini çeker, – çevre dediğin ne ki zaten, boğucu boğucu gürültü patırtı.

Önemli olanın yasasıysa bambaşka: derin acılar, eşsiz başarılar, kalıcı buluşlar, düzmecesiz iyilikler, çoğun, sessiz sessiz gerçekleşir.

İnsana özgü yaşamı "savaş" diye algılayanlar, nedense bu algının çözümsel yorumunu sisler içinde bırakma eğilimindeler hep. Yaygın yorumsa, bu savaştaki donatımımızın pek kötü sayılamayacağı doğrultusundaymiş gibi geliyor. Oysa, önünde sonunda tehlikelerle yüzyüzeyiz hepimiz! Büyük çoğunluğun karnı yarı aç yarı tok. Yaşamın güçlüklerini savacak sözümona silahlar hurda mı hurda.

Çalışan beyin pas tutmaz.

Bunun en güzel göstergesi, bugünümüz. Beynin 20-30 binyıl önceki bileşiminde dikkate değer bir değişikliğe uğramayan beynimiz, bolca firelere karşın, 20-30 binyıldanberi durmadan çalışıyor.

İnsana özgü dünyanın bir bölümü bu dünyanın dışında kalan doğal güçlerin; ya da varsa, başka çeşitten güçlerin elinde. Öbür bölümse: kimi tekinsanın, kimi insan soyunun elinde. Bunların tümüne, bir de rastlantının oynadığı oyunları katmak gerekiyor. Bölümler (ona ne kuşku hepsi tasarımsal şeyler) arasındaki oranlamalardaysa: teknolojideki gelişmeler gözönüne getirildiğinde, tekinsan istençleri daha ağır basıyorgibi gelse de, bu yöndeki çalışmaları yoğunlaştırmada bir sakınca yok bile, neyin ne olduğundan çoğun habersiz tektek insanlar.

“Eski’den kurtul!” “Alışılmıştan vazgeç!” “Gelenek’ten silkin!” “Geçmiş kaldırıp at!” türü ilkelere sarılanlar, ne yapıp edip bu doğrultuları gerçekleştirmekle mutluluğa varacaklarını sananlar, amaçlarına en uygunsuz yolu seçmişlerdir.

Dünyamızın elimizde olduğuna inandığım yönüyle gidişi, dönüp dolaşıp: özlemler ile gerçekleştirmeler arasındaki gerçek bağda temellenir. Bilim, gelişim, ulaşım, yönetim, iletişim herkesiyle çağdan çağa, kültürden kültüre değişiklikler gösterse de genel yaşamın yapısı bu.

Bugüne bugün benden önceki herşeyin: tozu, kalıntısı, birikintisiyim.

İşim zor: yaşamaya alıştım. Nasıl bırakıp giderim, ama tat da bozuluyor.

İşim kolay: yaşama ilişkin bazı şeyleri biliyorum artık. Nasıl söz bu, – o sözümona “bildiğimi” söylediğim şeyler yüzüme –gözüme– dursa yeridir.

Başka başka kıvamdaki şimdi’lerin-geçmiş’lerin-gelecek’lerin sonsuzluklarda kesiştiği bellibelirsiz yaşama-oylumlarıyız birbir hepimiz. Hepimizin yaşama-düzenleri, eğrisi, kırığı, yükseği, derini ayırıysa da, bu bizim herbirimizin gerçekliği.

Hepimizin kafasına dank etmeli, – hem de nasıl: Hepimiz insan olduğumuza göre, hep aynı durumdayız: Kimimizin işi daha erkenden bitik. Kimimiz de aklımızı başımıza toplayalım, derken derken, ne görelim: gelmiş sonuna dayanmış bile yaşam.

Ben ben ben
Sen sen sen

Düzen böyle
Düzen böyle değil

Peki nasıl peki peki nasıl
Boş ver ver boş boş ver

Olmaz olmaz olmaz
Olur olur olur.

Geçmiş'ten şimdi'ye akıp gelmiş değil zaman. Akan, *hep* akan: *şimdi*.

Şimdi-olmayan herşey, şimdi'nin değişik bir görünümüdür.

İçten gelen istekler akraba odakta toplanmadıkça, eylem -birlikteliği diye birşeyden sözedilemez. Edilse de kandırmaca.

Kendi yapıtımız olan sevinçler üzüntüler var. Olmayanlar da var ama çoğunluk yapıp ettiklerimizde.

Türü n'olursa olsun, dünyaya ilişkin doğrulara birer mutluluk aracı gözüyle bakmasaydık bu denli tutkuyla yönelir miydik onlara?

Herkes kendi açısından başka bir değer-niteleyişi yapııştırıyor “dünya doğruları” diye adlandırmaya yatkın olduğu şeylere. İster bilgi, ister inanç, ister sevgi, ister duygu, ister yönerge olsun birşey değişmez.

Dünya doğruları: kalıcı düzmece; geçici sağlam; güvenilir güvenilmez; ortak özel; dinsel estetik; tarihsel ıvır-zıvır; yararlı zararlı; çekici itici; kutsal bayağı...

Benim yüklenebileceğim dünya doğruları seninkilerle aynı değil ki. Herkesin yükü kendine. – Ne denli gözden yitirilse de, önemli olduğuna inandığım bir yaşam-doğrusu bu.

Saymakla tükenir mi hiç: insanların çeşit çeşit davranışları var dünya karşısında. Hangibirini anacaksın, dünya bu.

İnsanlar: sayıları milyarlar, milyarlar...

Çeşit çeşit: birbiriyle bazı benzerlikleri olsa da, bambaşka herkes. Evlerde, sokaklarda, havada, tekne, yeraltında.

Davranışlar: hep başka, hep başka davranışlar: giderken, dururken, uzanırken, bilinçli, ezbere binbir işin binbir aşamasında. Amaçlı amaçsız, ayırdına vararak, uyurgezer, yürekli, pısrıkça, istekli, heyecansız.

Var: kim, nerde, nasıl saptıyor bu var'ı. Hangi yetkeyle, ne tür bir yetkeyle, neye göre var; ne tür bir var; bu var gerçekten var mı.

Dünya: herşeyimiz, sonsuz uzayların-zamanların bir kıvrımcığındaki yaşama oylumu.

Karşı: Ne neyin karşısında? Desene, özde, insan hep dünyada, dünyanın çocuğu, efendisi, tozu gölgesi, kölesi.

Bütün bunlar dünya karşısındaki görüş ve davranışlarınıza bir ipucu olur mu dersiniz?

Ergeçbırakıp gideceğim. Dünya malının pekçoğunu tepebilirim, ama bilgilerin, sevgilerin, heyecanların büyücek bir bölümü-

nü tepemem. “Dünya” dediğim, birbakıma onlar çünkü. Gerçi birgün, yok bu dünya, yokum ozaman orda, öyle de yaşıyorum şimdi.

İyidir, güzeldir genelde “bilgi”. Ne var ki bir kerteden sonra ağırlaştırır dünyagörüşü yaşamı, çekilmez biçimde böylesi dünya. Çünkü hafifliktir dünyanın istediği.

Kendinden yakınan, dönüp dolaşıp dünyadan yakınmaktadır.

Dünyadan yakınan, dönüp dolaşıp kendinden de yakınmaktadır.

Hem kendim olma hem başka türlü olma doğrultusunda bir bilinç: işte özlediğim özümle ilişkin gerçeklik.

Giysi düğmelerini iliklerken iliklerken yanlış iliklediğini gören n’apar?

Giysisine kızar,
kendine öfkelenir,
dünyası kararır,
birbir geriye gidip yanlış yaptığı yerden bu kez
işini düzelte düzelte yeniden sürdürür,
tüm düğmeleri söküp işe baştan koyulur...

Geriye ne kaldı ki, demeyin, olanak olanak siz düşünün; ister giysinin düğmelerini gerçekten birbir söke-taka, ister çize-düşleye, ister tasarımca, ister hayalce, ister matematikçe, ister mantıkça, ister...

Kafaca sağlıklı insan, yetesiye bedensel – çevresel gücü de varsa, bilerek isteyerek, hiçkimseye özünü çığnetmez. – Dünyanın yazılmamış yasalarından biridir bu.

Şu şöyle, bu böyle, diyoruz; bunu böyle, onu öyle yapıyoruz. Bütün bunlar olur, olur da, önü sonu birer tutamak hepsi. Öyle de, kesin olan ne var ki dünyanın gidişinde?

Sürekli “beslenmek” ister dünyanın gidişi: binbir katkılı, akıllalmaz etkili doğal güçler yanında insanlar besler bu gidişi, – tüm olumlu olumsuz sevgileriyle, özlemleriyle, tutkular düşünmeler, kurumlarıyla, çatışmalarıyla, daha nice nice edinleri süredurumlarıyla insanlar, insanlar.

Yanlış, yalan, bozuk, uydurma, uygunsuz gibi beğenmeyişi nitelermeleri, tüm anlam-akrabalarıyla birlikte bunların hepsi, belli bir oranda başkalarının değerlendirmeleridir. Özyaşamında herkes, şöyle ya da böyle, bu değerlendirmelerin etkisinde kalır. Dananın kuyruğuna gelince, binbir acılı sızılı tanıklığın gösterdiği üzere, herkesin yalnızca kendisinde kopar dananın kuyruğu.

Hiç kuşku yok: yaşamaya ilişkin ortaklaşa doğruları bilip araştırmak zorundayız. Ne ki, herbirimzin yalnızca kendimize özgü doğrularımız olduğunu hiçbirzaman akıldan çıkarmamalıyız. Herbirimizin yaşama-gidişini birbir çekip çeviren özel-özel belirlenimlerdir bunlar. Birdeyime, yazgımızdır her yaşama-doğrusu.

Hastalık uzmanları var; yol yapımı uzmanları var; anayasa uzmanları var; ölüm uzmanları var – sayınakla bitesini değil, öylesine sonsuz kesitli bir yaşam insan yaşamı, her kesite uygun uzmanlarıyla birlikte.

Yaşamının uzmanı yok ama. Sürüyle dinadamları, bilimadamları, devletadamları, filozoflar, sanatçılar, eğitimciler... Unuttun demeyin, anınsamaya değer bulduğunuz katın, sevinirim. Gene de hiçbirini yaşama uzmanı değil.

Bazı yaşama – kesimlerinin kendine göre okulu, öğrencisi, öğretmeni, başarı belgesi olabilir. Yaşamının uzmanı olamaz gene de. Neden mi? Apaçık: Başkalarından “öğrenilen” birşeydeğil yaşama.

30 milyon ışık yılı ötesindeki bir gökadasından da bakılabilir, şimdi-buradan da bakılabilir dünyanın gidişine. Heriki bakışın da, kuşkusuz, kendine özgü bir anlamı, bir önemi var. Değil mi ki şimdi burdayım, benim yaptığım, gökadası açısının olasılığını akıldan çıkarmaksızın, dünyanın gidişine *şimdi-buradan* bakmaktır.

Somut somut ayrıntılara gözü kulağı olmayan, yaşamı anlamaya yeltenmesin.

İnsana özgü yaşama-dünyasının olanca ağırlığı günlük yaşamdadır. Geniş oylumlu iri lâfların uyandırdığı düşünsel-tumturaklı izlenime boş ver; dünyanın gidişi, büyük ölçüde, günlük yaşam.

Ayrıntılara girmedikçe, hemen hemen hiçbir yaşama doğrultusunu yakından tanıyamayız. Bu en önce din, politika, bilim, evren, sevgi, dostluk için geçerli.

Dünya açısından mantıkça tasarlanabilen en büyük yaşantı, başlangıcından sonunadek, dünyanın gidişini *yaşamaktır*. Gerçeklik açısından, böyle birşeyi tasarlamaksa, gönlümüz ne denli çekerse çeksin, gülünç mü gülünç bir dilek.

Kimi iyimseriz kimi kötümseriz yaşamın gidişi karşısında. Bu davranışlardan hangisini yeğlersek yeğleyelim, kendimizce haklı gerekçelerimiz vardır. Oysa temelde, en temelde: değil mi ki ölüm, – iyimser olsan da kötümser olsan da, ne yazar. Süreli süresiz bunca acılara, bunca mutluluklara karşın; yapıt yapıt durmadan çağlayan bunca tekniklere, şiirlere, bilimsel buluşlara, gönendirici sanat uygulamalarına, akla akıl katan felsefelere karşın *o burda*.

Kabasından bazı genel yaşama çizgilerine, izlencelerine karşın, herkesin kendi yaşama dünyasının yalnızca kendisine özgü bir yörüngesi var.

Gücümüzü kat kat aşan dünya gidişi yanında neyiz ki biz? Önemsiz bir şeyiz, birşey değiliz, bir şeyciğiz, – hem de nasıl önemsiz. Bu temel gerçeğin, kafamıza iyice dank etmesi gerekir.

Bütünleyici konumda başka temel gerçekler de var. Biri şu: Çoğu yerde, çoğu zaman, ilk bakışta, elimizde olsun olmasın, şimdi burda benim yapabileceğim “Ne peki, ne var?” diye sormak; ancak sormakla kalmayıp sorunun amaçladığını n’apıp edip yerine getirmektir.

“Olan oluyor, olacak olur, bu soruların ne yararı dokunur ki!” diyenlere, aptallığıma verseler de, gelin, içimizden geldiği gibi yaşayalım diyorum. Gün gelip çattığında, taşa toprağa karışacakmışız, havaya saçılıp gidecekmişiz... – Böyle olmayacak diyen kim? Soluk alıp verdiğimiz sürece özümüze yakışanı yapalım biz gene.

Gerçi zor böyle yaklaşımlar, zorsa da, tuhaf görünse bile işin gereği yapılmalı: başka türlü bir yaşama, başka türlü güzel bir yaşama tasarlayamıyorum – ne özüme ne türdeşlerime.

Bu-dünya: tüm önceleriyle, uzaklarıyla, öteleriyle birliktedir. Öbür-dünya da bu-dünya’nın tasarımsal bir ürünü.

“Ya böyle değilse?” diye karşı koyanlara, yanıtlım şu: Göreceğiz, göz açıp kapayıncaya dek! İyisi mi, daha çok açalım gözlerimizi. Ne bu-dünya açgözlüleriyle ne öbür-dünya özlemlileriyle bir ilgisi ilişiği yok bu bize yakışan gözaçmaların.

Dönüp dolaşıp yaşamı yavan kılmak olmasın bu? Tam tersine: Gözbağlılıkla başarılmayacak birtakım incinmeleri de göze almak gerek. Öyle inişler çıkışlar barındırır ki dünya gerçeklikleri.

Ne diye, peki, bütün bu çabalar? –Acı da tatlı da olsa dünyanın gidişine değer doğrusu.

Altında üstünde daha “derin” birşey var mı diye dünyanın gidişini eşelemek, boşuna zaman yitirmek doğrusu.

Ne varsa, ne yoksa herşey, ama herşey dünyanın gidişinde, sözcüğün en geniş anlamıyla, kuşkusuz.

Ola ki: her insanın, dünyanın gidişine ilişkin son derece önemli bazı “bilgileri” var. Bu bilgileri aktarmaya gelince, çoğun, işler sarpa sarar: Ya sözcükler yetmez, ya yanlış anlaşılır ya da bir kulaktan girer öbüründen çıkar sözcükler.

Ona ne kuşku, insanlar-arası dayanışmalı *birliktelikle* oluşup gelişen bir dünya gidişi hem yaşamalık hem seyirlik en güzel gerçeklik görünümlerinden biridir.

Orası öyle de, çoğun bizi avucunun içinde tutan yazgıya gelince, orası başka: durmadan birbirlerini törpülüyor insanlar, birbirimizi törpülemekten başka birşey istemiyormuşçasına bir gel-git bizimki. Açıkçası, genelde birbirlerini: sevmiyorlar, sömürüyorlar, kıskanıyorlar, – tek tek ya da topluca yokediyorlar birbirlerini. Sen otur kalk, birliktelik, de; kös dinlemiş bir gidiş bu dünyanın gidişi.

Bazan umudumun enaza indiği durumlarda bile, birden vazgeçer gibi olsam da, elimde değil, başka türlü yapamıyorum, – gel de atılma! Şöyle bir “aptallık” benimki: Kimse birbirinden – deyim yerindeyse – en küçük bir yaşama-atomu kaptırmamaya bakadursun, kendi sınırlı olanaklarımı kendimce sevgiyle genişlete genişlete, didinip duruyorum. Çoğu kez “boşuboşuna bütün bunlar!” diyesim gelse de, kolay kolay bırakmıyor huylu huyunu.

Her kuşak, öncekilerden, talihi, aklı, becerisi oranında birşeyler edinip öğrenir öğrenmesine, gene de dünyanın gidişine ilişkin en önemli edinimleri, doğrudan doğruya *kendi yaşamından kendisi öğrenmek* durumundadır.

Birtakım bölük-pörçük algılamaların, izlenimlerin, saptamaların, değerlemelerin olabilir dünyanın gidişi üzerinde. Öylesine zorlayan zorlu bir gidiştir ki bu, hep özel-öznelle yetinemezsin. Ne denli kendini tutman gerektiğine inansan da genelleyeceksin, genelleştireceksin. Hem gerçekliğin, hem gerçekleştirmenin yasası bu.

Düz, çapraşık, duraksamalı, kesintisiz, ürkek, atılğan, – daha nice dolanık çelişmeli *gidişleri* var dünyamızın.

Küt küt, tak tak, pat pat – gülünç bunların hepsi, hangi yalın dil yansıtabilir karmakarışık dünyayı?

Yaşayan herkes ne denli *uzaktan* bakarsa baksın, dünya'nın *içindedir*.

Dünyanın içinde olmaksa, sözcüklerin en çapraşık bildiriminde: bilinçli bilinçsiz karışmak, karıştırmak, etkilemek, etkilenmektir.

Şimdiyedek yayımladığım yazıların dünyanın gidişindeki yeri önemi ne?

Bilmez miyim: dünyanın umurunda mı bu soru; kim takar bu soruyu. Hiç kuşku yok: sözünü ettiğim önem yalnızca benim kendim için önemli. Herkes kendisi için önemli olduğuna göre, gelmiş geçmiş milyarlarca milyarlarca önem, – érgeç önemini yitirip gidiyor hepsi. İlgililerin üzerine zaman zaman acıyla çökse de, bundan daha olağan birşey olamaz.

Unutmamalıyız gene de: dünya önemli olmasaydı, kişisel-tekil önemler de olmayacaktı. Ne var ki, bunun tersi de doğru: kişi, özünün önemine inanmasaydı, dünyanın önemi n'olurdu, – olsa bile öylesi işte...

Doğum, yaşam, ölüm – kabaca baktıkta: dünya gidişinin çer-

evesi hep aynı ereve. Gidişin ince kimyasındaki akılermez oluşumlara gelince, onlar da bu ereve içinde. – Şuna, ereve-mereve diye birşey yok, desene.

En canalıcı şeyler içiçe bu dünyada, belirgin ayrımlar tasarlamak hayal. Örneke: iyi ile kötü, güzel ile çirkin, sevgi ile düşmanlık, barış ile savaş, zenginlik ile yoksulluk – karıman-çorman olmayan ne var ki.

Sevdiği kişiyi, sevdiği şeyi, n’apıp edip gerçekten seven, sevebilme doğrultusunda özünü ödünlerle kandırmayan, boşuna yaşamamıştır dünyada.

Senin gözden yitirdiğın nice şeyler, dünyanın gidişinde *gene de* var, – başkaları için var. Demek ki, senin için varolmayan pekçok şey var dünyada, – varsa da senin için yok ama.

Dünyanın, içinde yer aldığı evren sonsuzluğuna ilişkin, içinde hepimizin yer aldığı sözümona kendi dünyamıza ilişkin öyle çok, öyle çok bilmediğimiz gerçekler var ki.

Bildiğimiz ne ki: topu topu *bazı* şeyler; onları da bilmemiz, hani o “azbuçuk” diye nitelenen türden bir biliş.

Biz *gene de* alışageldiğimizi yapmalı; hem de durup usanmaksızın, daha iyi yapmanın yollarını arayıp bulmalıyız; özü özgeyi bilgice aydınlığa kavuşturmanın tadını birkez tadan kolay kolay doyar mı hiç?

Birbakıma: gelmiş geçmiş herşeyimizle hepimiz, hepimiz hep *aynı* dünyadayız. Birbakıma: kim olursak olalım herbirimiz, herbirimiz *başka* bir dünyadayız.

Yırtık bütünlük; düzenli düzensizlik; çelişik uyum; çoklu birlik; dağınık topluluk; kuşatımlı ayırıntı: işte azıcık görülebilen bir-iki yöncüğüyle yaşam engini.

Yaşamayan bilmez. Hele karşıdaki *insan değilse*, nasıl bildireceksin dünyanın gidişini. Hele karşıdaki, dünyanın gidişine sırtını çevirmiş sözümona bir insansa, – nasıl bilebilir o dünyanın gidişini.

Dünyanın gidişini öğrenmek diye birşey yok: Tüm yapabildiğimiz (nedenli geniş tutarsak turalım, dardaracak) açımızın gösterdiğini *gerçekten yaşayıp görmektir*.

Her uğraştan yüzeyselcilerin kulakları çınlasın, onlar, özellikle de yakın akrabaları yalınkat yazı-çiziciler umursamasa bile, ben gene de söyleyeceğim: insanın yaşamadığı şeylerden sözetmesi kadar beni çileden çıkaran bir davranış yok.

Dünyanın gidişini yaşamak da anlamak da çılgınlık. Yaşadığını sanan, yaşadığını sandığımız; anlayışına güvenen, anlayışına güvendiğimiz pekçok kişinin, gerçekte, bir alıp vereceği yok zaten dünyanın gidişiyle. Orası öyle de, kim ayırdına varıyor ki bunun?

Dünyayı çok sayıda da olsa, birtakım sorunlara indirgemek, enikonu yoksullaştırmaktır dünya *gerçekliğini*. Üstü, altı, ötesiyle böyle bir gerçekliğin binbir öğelerinden biri sorun. Demek ki dünyayı, sayıca sonsuzca olsa bile, sorunlara indirgemek yanlış.

İnsan yaşamı: yalnızca düzen bulan, düzen veren, düzen kuran akla bırakılmayacak kadar değerlidir.

İnsan *olmayana* insan dünyanın gidişini *anlatamazsın*. Sesleri duymayan bir algı yoksunu müzikten anlar mı ki?

Dünyanın gidişinden gelebilecek haberlere kapalı yaratıklar, “melek” diye adlandırılan yaratıklar da olsalar: akışı, tırmanışı, dokusu, kokusu, tadı-tuzu, aklı, ataklığı, parlaklığı, renksizliği, dengesizliğiyle; sönüklüğü sümsüklüğüyle; boynu büküklüğü, yüceliği, inceliğiyle dünyanın içiçe oluşa oluşa sayısız gidişinden birşeyleri, kime, neyle, nasıl yansıtacaksın?

Hayvan dünyasının da, insan dünyasının da karmakarışıktır gidişi. Dar kapsamlı bazı derleyip toplama deneyişlerimize meydan okuyan biçimde böyledir bu. Bu iki dünyanın çok önemli ayrılığını, ya da pek o kadar önemli olmayan ayrılığını şöyle özetleyebiliriz: Hayvan dünyasının gidişindeki herşey, hemen hemen kendiliğinden bir doğal süreç sergilemektedir. İnsan dünyasında: başarısı n’olursa olsun, pek çok şey büyük ölçüde insanın kendisinden sorulur; bunun içindir ki, çoğun, çaresi insanı aşan yıkımlar sergilenmektedir.

Gerçekteki kökleri nereye dayatılırsa dayatılsın; tasarımsal kaynakları ne tür diplere götürülürse götürülsün, olanca uzantıları, güdüleriyle hiçbir dil dünyanın gidişini sarıp sarmalamayı beceremez. İçerikleri, biçimleriyle sonsuz dalgalı bir dile-gelmezliktir dünyanın gidişi.

Dünyanın gidişinden, bu gidişten, bu gidişteki iyi’den kötü’den, güzel’den çirkin’den, doğru’dan yanlış’tan *hepbirlikte* sorumluyuz. Böylesi bir sorumluluk ortaklığına erişmek, hiç kuşku yok ki, önemli bir aşamadır. Orası öyle de, sorumlulukta birlikte-oluşa ilişkin paylar, paylaşımlar, ölçüler, ölçekler nasıl, peki? İşin zoru önümüzde.

Herkes kendi yaşantı-uzanımının oluşturduğu oylum kadar yaşar. Gel gör ki, yaşanacaklar sonsuz. Şu yaylayı adamakıllı yaşayayım desen, ormana zaman kalmaz; dağı yaşayayım desen, mağaraya zaman kalmaz; matematiği yaşayayım desen, tarihe

zaman kalmaz. Bilimi yaşayayım desen, şiire zaman kalmaz; gökleri yaşayayım desen, toprağa zaman kalmaz.

Herkes, *kendince* yaşar.

Kimse, dünyanın gidişindeki ritim'lere erişemez, – kimi hızlı kimi yavaş bu ritimlerin: Kimi hızlı-yavaş, kimi yavaş-hızlı, kimi hızlı hızlı yavaş, kimi yavaş yavaş hızlı. Kişiyse, ne şaşılası genişlikler gerçekleşse de, sınırlı mı sınırlı bir duyarlılıkta.

Dünyaya ilişkin gözlemler, anlayışlar, eylemler, dönüp do-
laşıp birdeyime, milyarlarca kişiye özgü olanaklara, biçemlere, alışkanlıklara bağlıdır.

Gel de şimdi bu ortamda, özlemin biçimlendirdiği, salt ken-
dine özgü bir dünyanın nesnel gidişine, ya da kişiler ötesi gidi-
şine upuygun düştüğünü söyleyebileceğin “bilgiler” kotar. Tüm yapabileceğin: birkaç betimleme, bazı ipuçları, bir-iki andırış.

İnanç ile bilgi bambaşka şeylerdir; özellikle dünyaya ilişkin gerçekliklerden haber vermek sözkonusu olduğunda bu böy-
le. İnanç ile bilgiyi zor kullana kullana gediksiz örtüştürmeye kalkışanlar, çok geçmeden, acılı tepkiler altında ezilirler. İşte bundan, hangi yönüyle olursa olsun, dünyanın gidişi üzerinde özümüze bilgi derlerken, aklımız duygumuz erdiğince, serin-
kanlı edinimler sağlamalıyız. Dünyaysa, büyük ölçekte, çıkar-
tutku dünyasıdır.

“Dünyanın gidişi” diye diye bitiremediğim o derini yalınkatı, o karanlığı apaçığı, o çirkefi kutsalı: yanlış, eksik, çarpık anlayan anlayana.

Tüm çabalarımı böylesi darlıklara *düşmemek* için düzenleyi-
şime karşı, hiç istemeden, kimbilir ne çok çeşit çeşit sürçüp
duruyorum, – keşke daha az olsa.

Gene de, dünyanın gidişine ilişkin nesnel-öznel saptamalar-
dan, yorumlardan, değerlendirmelerden elçekemem. Bu gidişin
bir parçacığı durumunda çünkü yaşamım. Herkes gibi ben de
zorunlu olanı yapıyorum. Kuşkusuz, ne kadar becerebiliyor-
sam, o kadar.

Dilin, bakışaın, yöntemin bir yere takılıp kaldıysa, yandın. Dünyayı görmede, dünyadaki yapıp etmelerinde dünyayla ilgili değır-yargılarında geniş ufuk diye birşey arama artık.

Uzaktan bakmayagör: kendinden kendin bile kaçtığın; kendini kendin bile sevmediğin izlenimine kapılırsın; özünü kınamaya başlarsın çok geçmeden.

İçine girmeyegör: ya ayrıntılarda yitirirsin kendini; ya da dokunduğun herşeyi eleştirilerle bulayıp kendi kendinden ya-kınmaktan başalamazsın.

Genişlikleri kucakladığın seyrek zamanlardaysa: nerde dönendiğini tam tamına pek bilemesen bile, “doğru” ile “yanlışın” ötesindesin artık.

Ne tuhaf şey şu dünya!

Sen böylesin diye mi dünya böyle? Yoksa dünya böyle diye mi sen böylesin?

Hey gidi insan hey: küçükdağları ben yarattım, desen de başıboş bir atom parçacığının parçacığısın.

Yeni yeni olayların açtığı çukurlara daha yetesiye toprak serpmeden, işte sana yeni, yepyeni çukurlar. Çukur hep eski, hep taze.

Değil mi ki sonrası belirsiz, değil mi ki soluk aldırılmaz bir değışim dünya, mutlu olsan da mutsuzsun. Salt bu böyle olduğu için mi mutlusun, yoksa?

Dünya bu: tıptş tıptş gitmez her an, heryerde, – nerdee.... Döner, düşer, çıkar, iner, uçar, düşler, dişler, ezer, sever, acıtır...

Dünyanın gidişini açıklayacak durumdaysan, kim olursan ol, içten hayranlıkla bağılıyım sana. Bir ricam var: elinin altındaki en ivedi araçla, artıknasıl olursa olur, faksla, telefonla, radyoyla, televizyonla beni de bilgilendir.

Yok, gerçekte sen de mi bencileyin açıklamadan uzaksın... Desene, seni de bilim, anı, felsefe, günlük, öykü, roman, deneme paklar.

Öyle telaşlı, öyle yorgun, öyle miskin-yalın, öyle karıman-çorman bir gidiş tutturmuş ki dünya, – akıyor, akıyoruz.

Ancak çok seyrek, o da çoğun sonradan, neyin ne olduğunu azçok saptamak üzere, bazı sözümona davranışları, düşünceleri duyguları öz-biçem-bağlam-içerik yönünden (betimlemek ne demek, talihliyse) bozbulanıkça tanır gibi oluruz.

Yaşamı, ama şöyle ama böyle nitelemedikçe, neyin ne olduğunu bilemezsin. Nitelemeyse: kırkııldabir yerine uygun düşer. Sen gene: pusulayı şaşırırsan bile, başka bir yol bulmadıkça, niteleyeceksin.

Değil mi ki ölümsüz değilsin, payına düşen yaşama-kesitinde, iyi talihler, verimli akıllar sana! Kim yalnızca, o “talih” “talih” diye adlandırılan şeyle yetinir? Hem kendimden hem çevremden yardım derlemeye bakarım. Başarıyı sağlama bağlayamasam da, yardım yardımdır. Özetlemek sözkonusu değil ama küçücük bir tutamağın bile “büyük” yardımı dokunabilir.

Tam da ölüm *olduğu* için temelde, kimi iyimserliğe, kimi kötümserliğe dörtelle sarılıyorum.

Özümüze özgü yaşamın: ancak biryeredek sürüp gideceğini bilmek; binbir değişikliğin içinde kendince çalkalandıktan sonra ergeç gelip çatan bir son’a götürdüğünü bilmek; çoğun istemeksizin, bazan da, artık-n’olacaksa-olsun diye diye o son’a vardırıldığını bilmek; herşeyin *böyle olduğu* bilinciyle yaşamak, – işte *bu* etmeni gözönünde bulundurmamız kadar dünyanın karanlık gidişine “uygun düşen” pekaz yararlı ışıldağımız var. Neylersin ki, biz kendimiz, özellikle de kendilerini “Ben sapına dek gerçekçiyim!” diye niteleyenlerimiz hepten unuturuz bu temel gerçeği. Dünyanın *gidişine*, bu *gidişin niteliğine* içten etkisi var oysa bu gerçekliğe ilişkin bilincin.

Şu “dünyanın gidişi” denen şey ne ki: Bir keman sesi mi? Bir koku mu? Bir hayal mi? Bir fare mi? Bir çirkef mi? Bir bahçe mi? Bir-bir ne? Bir ne?

Resmi andırıyor dünyanın gidişi: soluk, itici, çekici, coşturucu, cansıkıcı, gizemli, yalınkat, oylumlu, donuk, canlı, tatsız, renkli, yüzeyci, derin...

Kim Kimin Efendisi, Kim Kimin Kölesi?

“Kölelik” - “efendilik”: bağlı kavramlar bunlar. İster kişi ilişkilerini, ister bambaşka alanları kapsayan birtakım karşıtlıkları gözönüne getirelim, birbirine *bağlı* kavramlardır “köle” ile “efendi”. Olanca içerikleriyle böyledir bu. Gerçekte biri var ki, öbürü de var; biri olmazsa öbürü yok.

Efendiler çeşit çeşit: Tanrı, devlet, aile başkanı, din peygamberi, yaşlı kişi, ağa, bakan, genel müdür, vakıf başkanı, gazete sahibi, hapishane müdürü, hastane başhekimisi, birim komutanı; içgüdüler, düşüklükler, düşkünlükler; gelenekler, tutkular, yöneltiler, yasalar; beğeniler, teknoloji ürünleri – her başka çevrede *başka* bir sıradüzenin sivrilmiş sesi, yetkesi, yetkisi, akli, bileği.

Neler köle etmez ki insanı: dış doğası, iç doğası, geçmişi, tutkuları; kültürce alışkanlıkları, kuramlar, partiler, devlet; din, ün, umut; korkular, sevgiler, eğitimler; ilaç, araba, köpek; saplantılar, seks, para. Her köle-ediş kendine özgü zararlara batırır kişiyi.

Ne zaman “işte bunlar günümüzün en önemli kavramlarıdır” nitelemesiyle birkaç kavramı anacak olsam; sözgelimi ne zaman özgürlük, mutluluk, değer, devlet-insan ilişkisi, insanlar-arası bağlar türünden önemli sorunlara elatsam, diken gibi içimi deler orda bir soru: “Kişi köleliği nasıl önlenabilir?” sorusu bu.

Ne diye insan insanı köle etmeye kalkar? Güçsüzdür, sevgisizdir, kıskançtır, salt özrahatını düşünür de ondan. Kendi mutluluğunu ayrıcalıksız herşeyin üstünde tutan biridir; “Ben-benim-öyleyse-ben-efendiyim!” türünden bir çıkarımla kendinden geçmiştir böyle biri. Çok uzun sürmez, aklını eylemine şaşırır gider.

Tasarlanan tasarlanmayan herçeşit köle-etme yöntemine başvuru hiç mi hiç çekinmeden, “Burda-efendi-benim!” diyenlerin ençok sömürdükleri yol-yordamsa, dildir kuşkusuz.

Çoğun dille kısıtır insan insanı; dille yakar en çelimsiz yerlerinden.

Herzaman, herdurumda (uygulama n'olursa olsun) en güzel izlencesiyle eğitim: köle olmamaktır, köle etmemektir.

Efendi-köle, köle-efendi ilişkileri iki yanlı dönüşümlü sorular sordurur:

Bilimadamı mı teknik erkli kişinin efendisidir, yoksa bunun tersi mi doğru?

Avrupa mı Amerika'nın kuzeyini güdüyor, yoksa bunun tersi mi doğru?

Dananın kuyruğu politikacılarda mı kopuyor, yoksa memurlarda mı?

Gemi sahibinin mi gemide sözü geçer, yoksa ücretle tuttuğu kaptanın mı?

Çizelgeyi sürdürmeye ne gerek: efendi-kölelik açmazlarında insanlar arasında düşmanlığı körükleyen uzlaşsız karşıtlıklar bulup öne çıkarmaktansa, insanlar arasında dayanışmalı birlikteliğe bakım gösteren bir açığa yerleşmek çok daha yerinde bir davranış olur, inancındayım. Çoğu yerde olduğu gibi burda da inanç yetmez, ama inanılanı emek ve akılla yaşama-gerçekliğine dönüştürmek gerekir.

Kimsenin kimseyi köle kılmaması *gerekir* demokrasilerde. Tekelsiz bölüşme, yetkiye uygun sorumluluk, haktanır dağıtım gerçek demokrasi işlevlerinin soylu özlemidir.

Özünün efendisi olmak isteyen, gereksinimlerini elden geldiğince aza indirmekle işe başlamalıdır.

Hayran olduklarının kölesi değilim. Hayranlıklarım özgürlüklerimdir.

Hayran olmaktan elçekmek insanın özüne yapabileceği çarpığın çarpığı haksızlıklardan belki de.

Tam bağımsızlık *yok* hiçbirşeyde: sonsuz uzayda, akla sığmayan irilikteki kütlelerin çekimi; insan dünyasında, devlet-kişi-kültürden kaynaklanan yasaklar, özendirmeler, baskılar, yüreklen-dirmeler – hepsi, hepsi bağımlılık ağları.

Yaşamın, *birlikte*– yaşama demek olduğunu bilmek; yaşamı karşılıklılık doğrultusunda sürdürmektir.

Özkölelikten kurtuluş, özü ödünsüz eleştirmekten geçer.

İnsan, tümünden bağısız olmadığı bilincini uygulamayla içine sindirerek; dolayısıyla da, gerekli sınırlarının, sorumluluklarının “yap!” dediği şeyleri yapmakla, “yapma!” dediklerini yapmama ile efendileşir.

Bağnazlık: sağlıksız bağımlılıktır, köleliktir.

Sözgeçirmektir efendilik. “Dediğim dedik!” türünden tasarımsal ya da gerçek bir güç değil ama.

İnsana *en yaraşan* efendilik, insanın kendi kendisine sözgeçirmesi demektir. Nesnelerden duygulara, düzenlere, ilişkilere – herşeye yönelik bir sözgeçirme başarısıdır efendilik.

Bilinçle kendini yenen; kendini bilen; özüyle barışık kişidir efendi.

Efendiliğin efendice, yani özgürce, kimseye zararı dokunmayan insanca-birlikte-yaşayış olduğu yerdedir efendilik.

İyi, Kötü

İyi'yi "iyi", kötü'yü "kötü" diye niteleyebilmek gibi güzel şey var mı? İnsan yaşamını rahatlatan eşsiz bir katkı olurdu bu.

Öyle de, olmuyor birtürlü. İnsan işlerinin nesi neresi saydam ki, – hele "iyi" ile "kötü". Öylesine çerçevesiz, öylesine içi dışına taşan kavramlar ki bunlar.

Hayal kurma yetisini aşağı gören; kendisi hayal kurmayan insan kadar fos bir insan tasarlanamaz. ("Fos", fosfor'dan aklımızda kalsın, "fantazya" ile dolaylıca ilgili. Fantazya'ysa, Eski Yunanca'daki "Phantasia"dan, 'hayal kurma'dan geliyor.)

Davranışlarının, eylemlerinin, girişimlerinin, etki ve tepkileriyle, nerelere dek uzandığını *önceden görüp kurgulamaktan* kaçınan insan, gerçekte, "iyi" ile kötü'ye boşveriyor demektir. Bunu bile bile de yapsa, bilmeden de yapsa birşey değişmez.

İyi'yi gözönüne getirip sevinmeyen, zor gerçekleştirir iyi'yi.

Getirisini hesaplamadan veren insan: "iyi insan".

Her "iyi" *başka* iyi; akla hayale gelmeyecek kadar çeşit çeşit durumların insanıdır çünkü insan.

Tanımı gereği: cennet'te acıma diye birşey yok; acı olmadığı için acımaya gereksinim yok çünkü.

Gerçekliği gereği: bu-dünyada acımasızlık kol gezmekte; bu-dünyada acı çok, acıma az olduğu için, pekçok gereksinim var acımaya.

Cennette yaşamadığımıza göre, bu-dünyayı olabildiğince daha-iyi kılmaktan başka yapacak ne kalıyor bize?

Çoğumuzun eylemde değilse bile sözde karşı olduğu apaçık kötülüklerin bazılarına ben de karşıyım: Hep yinelerim, işte işkence, işte sevgisizlik, işte aşağısıma, işte soykırım.

Ne var ki, çoğu baştacı edilen bazı davranışları da evetleyemiyorum. Sözgelimi: n'apıp edip başkalarını mutlu kılmaya zorlamak; herkesin, heryönden eşit olmasını istemek; her geleneksel alışkanlığı kutsal diye benimsemek. Böylesi türden çabaların, genelde çıkarıcı art-duygulara dayandığı kanısındayım. Böyle olmadığı zamanlarda da, aptallaşma kol geziyor. N'apalım öyleyse, birkez sarpa sarmış işler, gel de kurtar yakayı, gibilerden davranışlarda işleri daha da kötüye yuvarlamanın anlamı yok.

Talihsiz sayılmayız, yalın bir yönerge yardıma koştı bile: O da şu: *bize yapılmasını istemediğimiz şeyleri, biz kendimiz başkalarına yapmayalım.*

Hepsi bu. Gel gör ki, bir saptama-öneri bu. Ya uygulama? Dananın kuyruğu, binbir sorun-eylem-direnç barındıran uygulamada kopmakta.

“İyi” birşey gördüğün her yerde, “beklemiyordum!” diye şaşırıp kalıyorsan; “kötü” birşey gördüğün her yerde, “bekliyordum!” diye şaşırıp kalmıyorsan – yaşam iyiden iyiye kötünün kötüsüne sarmıştır böyle bir dünyada. İnsan için, *korkulacak dünyaların* belki de en korkuncudur böylesi bir dünya.

En güvendiğim yerde zamanda başka-sevgisi bulmamak öyle üzer ki beni, anlatacak söz bulamam. Ne yazık ki, bu durum çok sık başıma geliyor.

En ummadığım yerde zamanda başka-sevgisi görmek öyle sevindirir ki beni, gerçekten anlatacak söz bulamam. Ne yazık ki bu durum çok seyrek başıma geliyor.

Genelgeçer, yani herkesin paylaştığı ölçüsü tartısı yok iynin kötünün: Kime iyi, kime kötü diyeceğini; neyin iyi neyin kötü olduğunu açıklıkla saptayamazsın çoğun. Belki de bundan, insan dünyasının en karışık, en gizemli gerçekleri arasında, ya da hayalleri arasında yer alır “iyi” ile “kötü”.

Bile bile, bilmeye bilmeye insanları kinle kıskırtan öyle çok densizler, korkaklar, kıskançlar, çıkarıcılar var ki şu dünyada. Meydanı boş bulan kötülük üreyip güçleniyor, güçlendikçe de ürüyor. Ne yazık ki, aranır “besinlere” dönüşüyor baştan çıkaran sömürü, düşmanlık, soykırım, işkence. Orda burda kötü'ye “Dur!” demeye kalkışan sözümona güçlerse, gülünç mü gülünç kalıyor böylesi bir ortamda.

Diyelim ki, kaza sonucu, bir sıçrayışla güce erişti iyi'lik güçleri. Seyreyle sen ozaman da ortalığı kaplayan karşı-koymaları: “Herkes herkesi sevmek zorunda değil ki!”, “Ölçüsüz çağrılar bırakalım!”, “Hoşgörünün katıksız katıksız bizde!”... Meğer ne eliçabuk durum-kurtarma yargıları kotarılmıymuş böylesi zamanlarda. Gözlerden kaçmamıştır ama nedense parmak basmadığım sürüyle kötülük “hafifleticiler” bunlar: “Hepimiz insanız, yapabiliriz”, “Bir daha yapmayız!”, “Gerçekte hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için değil miyiz?”, “Biz de insanız, özden kötü, özden sevgisiz insan olur mu hiç?”, “İyi denen mi iyi, kötü denen mi iyi?”, “Kimse iyiliği tekeline alamaz!”

Kafa karıştıran nice “bahanelere” karşın, çoğun sesle-sözle, ses-söz parıltılarıyla ortalıkta pek görünmeseler de, bulup buluşturup bir de –konuşturabilsek, kuşkusuz– eylem-iyilerine kulak verelim. Sözelimi: canını yüzdeyüz tehlikeye atarak, insanları Ölüm Kamplarına gitmekten kurtarmayı başaranlara azıcık kulak verelim: “Ben birşey yapmış sayılmam. Yaptığımı yaptıysam, nasıl oldu bilmiyorum, içimden geldi, yapıverdim

işte. İnsan olan herkes yapardı yaptığımı. Yapmayanlarsa, – yapma talihleri yokmuş, desene. Talihliyim ben. Birkez daha fırsat düşse, aynı şeyi yapardım, keşke düşmese. Bırakın ki, tam şimdi şimdi anlıyorum: Yaptığımın keşke daha çoğunu yapabilseydim!”...

İnanıyorum: türü tükenmedi bu insanların. Keşke elimizde olsa da, sayılarını artırabilsek. Yapabilirsek yapabileceğimiz iyi birşey de, onlara gerek duyulan o korkunç durumları büsbütün ortadan kaldırmaktır.

İyi’yi gerçekleştirmiyorsan, ağzını kapat. İyi’yi diline dolamakla birşey “yapmış” olmazsın.

“Kötü” üzerindeki konuşmalar nasıl kötü kılmazsa, “iyi” üzerinde söylevlere girişmekle “iyi” olunmaz.

Yaşamı kötüleme geleneği almış yürümüş: yaşamı övme geleneğinden daha ağır basıyor her yerde. Yaşamada kötülükler iyiliklerden daha ağır basıyor diye mi, kimse kestiremiyor gerçeği.

Komutan kafalı bazı düşünürler, gerçeğin, parmağın gözüne, tersini buyursa da, herkesin apaçık bildiğine göre, daha da doğrusu, bilmesigerektiğine göre: iyilik-kötülük kişiden kişiye değişir. Çoğun örtük kalan şeyse: iyi-kötü yönündeki yargıların nerdeyse hep örtülere büründüğüdür.

Hepimize düşen şu: “Kötü” denen herşeyi azaltmalı, “iyi” denen şeyleri çoğaltmalıyız. Gel gör ki, ozaman da gündemden hiç düşmeyen kaypaklık-görecelik dikiliyor karşımıza. Eğrisi doğrusuna, doğrusu eğrisine – sürdürüp gidiyoruz işte.

Ola ki bunca çabadan, ola ki bunca aldırıışsızlıktan sonra, herbirimiz kendi şimdi’inde kendi kendimize soralım: iyilik mi, kötülük mü – hangisi ağır basıyor özyaşamımda?

Politika

Benim “politikacılığım”ın, böylesi bir söylem ne denli yerindeyse kuşkusuz, ozanca düşünürce bir rengi var. Ozanlığın düşünürlüğü bilgiciliklerle, uzmanlıklarla, düzmeceliklerle, katılıklarla, acımasızlıklarla ilgisi yok.

Politika’da bilgiçlik: koltuk hatırı için sağı solu kollamaktır. Uzmanlık: gerçekliği, işe yaradığınca soyutlaştırmaktır. Düzmecelik: bol bol yalanla dolanla, insanın hem kendisini hem başkalarını kandırmasıdır. Katılık: cinayetlere dek vardırıran anlayışsızlıktır. Acımasızlık: saygı, sevgi yoksunluğudur.

Benim politikacılığım, tüm kişisel yetersizliklerime karşı, sorumluluğu elden bırakmaksızın: seyir, eleştiri, gülme, ‘çocuksuluk’. Eskisi yenisiyle politikacılar, genelde: ya omuz silkip geçer ya da etmediğini bırakmaz benim gibilere. Hâlâ kulaklarımda sesleri: “Ozancaymış, düşünürceymiş, ne gerek var sanki bu tür çarpık yaklaşımlara!” Daha da bir araba lâf. Değil mi ki ozanca-düşünürce yaklaşımın: Onlar kendi yoluna, ben kendi yoluma.

İster dosdoğru bana ister başkalarına yönelsin, her haksızlık yırtar içimi. İşte ayrıcalıksız benim gibileri “politika”ya iteleyen bu. Hastalıklı ya da şaşkın değilse: ezilmeye, sömürülmeye, aşağılaştırılmaya, küçültülmeye gelemeyen insan.

Birbakıma “politikacıyım” öyleyse. Görünüşte, hiç öyle değilmişim gibi bir izlenim uyansa da öyleyim. Ne var ki, benim yaşama-sözlüğümde politikacılık: n’apıp edip haksızlıkları gidermektir; hakça birlikte-yaşamı sağlamaktır.

Kişi olarak kişiye yakışan hakları özgürlükleri, hakla özgürlükle birlikte giden ödevler ve sorumluluklardan ayrı tutmaksızın, kimseyi kimseye ezdirmeden halkın iyiliği doğrultusunda başkalarına yardımcı olan devletadamları, iyi 'politikacılar'dır'. Kuşkusuz, her ülkeye, *ençok gerekli* insanlardır onlar.

Sözü ile eylemi birbirine uyan, bilgisi sağlam, öngörüsü keskin, uygulaması adil devlet görevlilerine, yönetimin hangi katında olursa olsun hayranım. – Kendi kendime hoşgörü yarışına girmişsem de, sayıca az mı az bu kişiler.

İnsanın, türlü türlü gereksinimlerle donanmış akıllı-akılsız, güçlü-güçsüz bir özgürlük tutkunu olduğunu hesaba katmayan politikacı, başarısızlıktan yakayı kurtaramaz.

Zaman-ötesi matematik olmadığı gibi, kuramsal-nesnel fizik de değildir politika. Buna göre: Politika'da başarı'ya, doğru'nun ölçeği gözüyle bakabiliriz. Sözkonusu başarıda süre'nin de önemini unutmamak gerekir. Kimi başarının denetimine kısacık bir süre yeter; kimi başarı daha uzunca bir süre ister; kimi başarı için de epeyce uzun bir süreye gereksinim vardır. En ağırlıklı başarılar bu sonunculardır.

İlk bakışta, daha kötüsü tasarlanamayan kötü durumları daha da kötüye koşturan kötü donatımlı, beceriksiz devlet adamlarına, birdeyime, çok şey borçludur halk. Bu nasıl şey mi? Ancak böylece bıçak kemiğe dayandığındandır ki, gereken eylemlere başvurarak, kötü durumlardan iyi durumlara yönelme zorunluluğu açık-seçik ortaya çıkar. İşte tam da o zaman halkın talihi varsa, çok iyi yöneticiler çıkar halkın bağrından.

Birçok alanda olduğu gibi, politika işlerinde de, ilkin, her durumu iyice değerlendirip sağduyudan yararlanmak gerekir. Öyle kaypak, öyle eleavuca sığmayan, öyle şaşılacak yanıltıcılıkta bir güç-kaynağı ki sağduyu. Demek ki gerekli ama yetersiz. Özellikle işler karışıp karmaşıklaştınca, sisler bürür heryanı, engel üstüne engel yığılır ipince çıkış yollarına.

Ozaman yapılacak şey, genelde: sezgilerin, birikimlerin, yasaların, kuralların, yönergelerin, yöneltilerin, alışkanlıkların, geleneklerin oluşturduğu sağduyuyu aşma yürekliliğini göstermek zorundayız. Nice tehlikeler gözealan sezgilerin itişiyile hesabı-kitabı biryana bırakıp yazılı yazısız ne kadar çok kural gelenek çiğnemek gerekirse, hepsini çiğnemeliyiz.

Birbakıma, bana bunları söyleten de sağduyu. Gereken yerde zamanda, sağduyuya boşvermeyi öğütler sağduyu. Yaşasın yeni sağduyular, yepyeni sağduyular, – onları da eskitem, ne de olsa doğurgandır sağduyu.

Bütün bunlar olası şey mi demeyin, hepsi olur. Yeter ki “sağduyumuzun” göz kırpmışlarını gözden kaçırmayalım.

İyi denetleyicileri olmayan devletin düşük bir iyi-olma-olasılığı var.

Cambaz, hokkabaz, pişkin, yüzsüz, beceriksiz, darkafalı politikacılara gözyuman toplumlarda iyi şeyler zor barınır.

Demokrasilerde, politikacı, kendisine oy toplamak amacıyla yakın gelecek için, seçim öncesinde kat kat nitelikli bir yaşama ortamı sağlama sözü verir. Yurt kent, kişi, toplum gidişine özlü güzellikler getireceği öne sürülen kimi gerçekten özlemlili kimi yalan dolan hayal-sözleridir bunlar. Politika, çoğun, verilen sözü tutmama ‘becerisidir’; buna neden olarak da, çoğun, akla yatkın kanıtsı bahaneler üretme ‘sanatıdır’.

Görevlerini sözümona daha iyi yürütebilmek için halkla somut ilişkilerini kesen politikacılar, toplum sağduyularını yitirip devlete, halka zararlı kişiler durumuna düşerler kısa sürede.

Toplumu yönetmeye soyunanlar, ne yazık ki sıklıkla, türlü türlü iğrençlikler sergilerler: Kendilerine benzemedikleri için, binbir kılıfıla insancıkların gününü gecesini yaşanmaz kılmaya bakarlar. Unutmayalım ki, bu gibi politikacılar, çoğun, halkı sözümona kötülüklerden kurtarıp mutlu kılmak uğruna düşerler bu yola.

Sesli ama güçsüz kimselere bağlanan politikacı ile sessiz ama dürüst kişilerle işbirliği yapan politikacı arasında büyük bir nitelik ayrımı gözetmek gerekir. Bu doğrultudaki en önemli ayrım: kamu yararını öz çıkarının üstünde tutan politikacılar ile tutmayan politikacılar arasındaki ayrımdır.

Devlet yönetimindeki gidişlere yön veren kişilerin gözden kaçırmaması gereken denge, yasa koymada, kararlar uygulamada, yargı dağıtımında ve daha başka alanlarda: nerde sürekliliğe nerde değişikliğe gereksinim olduğunu bilip gerçekleştirmektir; bu iki doğrultuyu birbirine karıştırmaksızın, yerinde ve zamanında yaşama geçirmektir. Devletadamı için tasarlanabilecek en zor, ama zor olduğu kadar da değere değer katan görevlerdendir bunlar.

Aptallara da akıllılara da yönelirken uyanık davranmalıdır politikacılar. Yoksa: gün gelip çatığında, aptal: “Ne diye beni aptal bıraktın!” diye başkaldırır; akıllı: “Beni aptal yerine koyup oyalama hakkını sana kim verdi!” diye oyuyla eylemiyle dikilir politikacının karşısına.

Politikacılar, dili, en çok, insanları etkilemek için *kullanırlar*. Etkilemek’ten anladıklarıysa: kendi kafaları duyguları uyarınca yaşama çekidüzen verme becerisidir.

Söylevler, özendirmeler, buyrultular, duyurular, yasa tasarımları – hepsi, hepsi dilin aracılığına başvurmaktır yandaş

toplamak için. Desene, dönüp dolaşıp politikada, iyunin kötünün “taşıyıcısı” durumundadır dil.

Dinleyenler, politikacının söylediklerinden bıkip yoruldu mu, sonu gelmiştir o politikacının.

Pekçok ülkede, hiç ilgisiz kişilerin bile politikadan bunca sözetmesinin nedeni, pekçok dürtünün itelemesinden ileri geliyor. Bu dürtülerin biri değilse öbürü, kişiden kişiye ağır bastığı içindir ki, son bulacağı yok politika konuşmalarının.

Zaman geçirmek için; toplulukta soğuk soluk esmesini önlemek için; cansıkıntısını önlemek için; tehlikesizce iğnelemek için; eleştiriyle tatlanmak için; özel sorumlulukları örtbas etmek için; bastırılamayan kıskançlıkları gizlemek için iler tutar yanı olmasa da, kolay alışılıyor bu tutumlara; tiryakilerine rastlanıyor heryanda.

Gel gör ki, genelde: zaman oburudur; yüzeysellik kaynağıdır; yavan birliktelikler tabanıdır politika. İşte böylece politika odağı dolaylarında sürüp gider konuşmalar.

Halkın yararına *yeni değerler* yaratmayan devlet düzenini n'apsın halk!

Politika, özde, politikayı aşar. İnsan-toplum yönünden değeri de burdan geliyor zaten.

Politikanın şurasına burasına yapışanlar, ya da iyiden iyiye içine girenler, çoğun, gelip geçici öznel çıkarlar sağlamak amacıyla yaparlar bunu. Düzeysiz, yabancı bir ufaksuzluk ortamına dönüşür böylelikle politika. Oysa, toplum içinde bireylere değerle, güvenle, yaratıcılıkla etkin mutluluk bezekleri sağlama sanatı olabilir politika, olmalıdır da.

Devletin İyisi, Devletin Kötüsü

Yüzyılımız o kadar *kötü* devletler doğurdu ki!

“Devlet” adına yakışan devlet var mı, yok mu?

Yücelerin yücesi amaçlar uğruna yaptığını öne sürse de, koruyup kollamakla yükümlü olduğu canlardan birtekine bile kıyan sözümona devletin, canlıları canlı canlı yiyen yabanıl bir canlıdan ne ayrılığı var. “Devlet” adına *yaraşmaz* böyle devlet. Gerçeklikteyse...

Çeşit çeşittir insanlar: iyisi var, kötüsü var; güzeli var, çirkin var; küstahı var, efendisi var... Devletlere gelince, yapıcı bambaşka olmaları gerekse bile, ne yazık ki birbakıma, insana benzer devletler.

İlişkilerini ne denli aza indirgersen indirge, yaşama oylumunu biçimleyen mimar gene de devlet.

O kötü yola saptı mı, büyük olasılıkla ergeç, kötünün kötüsü senin de durumun.

Devlet *hakkı*, devlet *çıkarı*, devlet *varlığı* – nasıl nitelerseniz niteleyin, ister halkın olur’unu almadan, ister halkın olur’unu

aldıktan sonra, sözümona halkı yüceltmek amacıyla, özünü halkın denetiminden sıyrıp binbir örtmeceyle, içerde dışarda, kaba güce dönüşen devlet, sözcüğün pekçok anlamında kötünün kötüsü bir yokuştan aşağıya yuvarlanmaya başlamıştır.

Vatandaşlarını yiyen devletten daha korkunç, daha saçma birşey tasarlanamaz.

“Saçma”, çünkü: kuruluş izlencesi ile süregidiş özülle bağdaşmayan, çelişineli bir tutumdur bu yamyamlık; varoluş mantığından yoksun düşer böylesi bir devlet.

“Korkunç”, çünkü: insan-toplum-tarih-kültür gerçekliğini kana bular; apaçık ki, cana kıyma yöntemiyle beslenesi değil bu büyük kuşatımlı gerçeklik.

Varoluş özü bakımından korkuncun da saçmanın da ötesindedir devletin yeri. *Devletin namusu*’dur bu. İnsan mı ki devlet, namuslu olmama izni olsun. Gene de namuslu olmak *zorundadır*. (Unutmayalım: anlam-kökeniyle “nomos”tan geliyor “namus”. Nomos’sa ilk demokrasiler çağında “yasa” demek bu demokrasilerde konuşulan dilde.)

Devletin namusu, yani ister yazılı ister yazısız ana-yasası: hangi nedenle olursa olsun, halkın kendisine *karşı* çıkmaya yeltenenleri caydıracak akılda, istençte, beceride vatandaşlar yetiştirmesiyle düzorantılıdır. Devletin bunu da, kâğıt üzerinde *değil*, hertürlü düzmecelikten uzak bir biçimde, pürüzsüz bir *vatandaş saygısıyla* gerçekleştirmesi gerekir.

Kutsallığa soyunan devlet, hakça yönetimin kantarını çabucak elden geçirir. Kişinin özdeğerine yaraşır yaşam, birtakım var-sayımlar uğruna, kararlı gider.

Hemen hemen hiç açıktan açığa dilegetirilmese de “Yaşasın devlet, ölsün insan!” başa gelebilecek en büyük beladır.

İşleri sulandırıp ikisi-de-yaşasın gibilerden bir yumuşatma da ergeç yalama eder insan-toplum gerçekliğini. Hakça doğrusu: devletin insan için yaşamasıdır; insan, hep yaşmalıdır.

“Boyun eğ, benim için yaşa!” diye buyuran devlet ile “Özgür ol, kendince mutlu yaşa!” diyen devlet arasında aşılmaz dağlar var.

Kötülüğüne arka çıkması için başka bir devlete başvuran devletin, bir süre sürdürse de, bitiktir işi.

Devlet de teknik gibi insan elinden çıkan bir *kültür* kuruluşudur. Demek ki, onun da insanı yokedici yetenekleri olabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir. Çoğun, ne uyuşuk yaratıklarız biz insanlar. Bizi dörtbiryandan sarsa da, tattırdığı irili ufaklı çıkarlara yaslanıp özümüzü ezen eğitimlerin basıncıyla, gözden yitirir gideriz devletin bu özelliğini. Böyledir zaten, tam da ölüm-dirim önemi olan yerlerde, neyin önemli neyin önemsiz olduğunu ayırt edemez oluruz.

İyi devlet: bireylerin işine gerektiğinden az ya da gerektiğinden çok burnunu sokmayan devlettir.

Peki, *nasıl* sağlanacak bu ayar? Tektek kişiler ile devlet güçleri arasında insan-yararı ile insan-devlet-yararını tekyanlı dengelemeyen altın dengedir bu. Kim sağlayacak, peki? İnsan, yani devlet-ile-insan. Demek ki insan, – hep insan.

Devlet, özvarlığını dengeli duyurmazsa korkulur, – hem de nasıl. İnsan yaşamında devletin ölçülülüğü kadar önemli olan ne var?

Genelde insanlara uygulanan bir nitelemeyle soralım: Hangi devlet “kötü” devlet? Ona ne kuşku, bu soruya karşılık olarak bir araba lâf üretilir.

Gerçekteyse: çilesi acısı, yetkisi yeteneği ne olursa olsun, hiçkimseye hesap verme gereği duymayan; neden olduğu acılara duyarsız kalan; hakkını aramaya kalkışan bireyleri, örgütleri “tehlikeli” diye damgalayıp cezalandıran devlet, “kötü” devlettir.

Nereye dönsen mutluluk çağrıları: Yakın uzak bildikler, gazeteler, radyolar, televizyonlar, eğitim kurumları, partiler, devlet yöneticileri... heryandan “mutluluk” boca ediliyor üzerimize. Görünüşte, kuşkusuz yalnızca görünüşte: sunduğu mutluluğa karşılık hiçbirşey “beklediği” yok mutluluk dağıtıcılarının. Yeter ki “bağlanalım” kendilerine. Peki, mutluluk bunun neresinde!

İnsanın başına gelebilecek en kötü şeydir, *dışardan buyrulan* “mutluluk”.

İster birey, ister bireye-aşkın kurumlar, isterse devlet buyursun birşey değişmez özde: Buyuran kendince öyle bir hakla yüklenir ki insanın üstüne, ne de olsa, bu durumlarda mutluluk, buyuranın mutluluğudur – sözümona mutluluğun yöneldiği kişiye: önü sonu bir araçtır, yani ha var ha yok. Buyuran devletse: olanca yaptırım gücüyle çekip çevirmeye girişir insanları. Yani insan için: dönüp dolaşıp ezilme, gene eziklik “mutluluk” konusunda. Oysa gözü kulağı ne denli doldursa da, mutluluk çağrıları karşısında, özellikle politikacılardan gelen mutluluk çağrıları karşısında, eleştirel bir davranışla özünü korumak durumundadır insan.

Uyanık olalım!

Mutluluğun senin için gerçekten önemi-değeri varsa, kendini politikacıların eline *bırakma*, özünü sakın!

“Güç yeter bana, boşver erdem gibi masallara!” doğrultusundaki söyleyişler sözümona devletadamlarının ergeç dank eder kafasına. Hep bilinir ama çoğun unutulur: güçsüzdür erdemle birlikte olmayan güç.

Önemlisi önemsizi ile ne tür görünümlere bürünürse bürünsün, “iyi” olmak *zorundadır* devlet. – Peki, n’olmuş da adı böyle “canavar’a” çıkmış? N’olacak, düpedüz devletlikten çıkmış ki böyle olmuş.

Saymakla bitmez, türlü türlüdür “iyi”ler – “kötü”ler de, kuşkusuz. Bu bağlamda devlet’e özgü iyi-kötü gözden kaçır çoğun. Oysa pekçok yönüyle iyi-kötü (her yönüyle olmaması ne güzel!) varlığı anlamıyla ancak ve ancak *devlet içinde var*.

Anlam Yörelerinden

Anlam yönünden tuhaf-oynak bir yaşam bu.

Birşeylerden haberimiz olsa da, pekçok şeyin ayırdına varamıyoruz, ilkin: Olsa olsa, daha soluk alıp vermeye başlar başlamaz, bazı şeyleri, sisler içinde algılayabildiğimiz kadar algılayıp ayakta tutabiliyoruz yaşamımızı.

Sonra sonradır ki: kat kat, çeşit çeşit, renk renk yönelişler belirginleşir gibi oluyor yaşayışımızda. Yavaştan yavaştan aydınlandığını sandığımız benimseyişlerle dile yansıtıyor yansıtıyor az çok kuruyoruz dünyamızı.

Daha, daha sonra: gelenekler, görenekler – güvenilir düzen-öbekleri yani.

Gel gör, sonra da: bu düzen-öbeklerine çarpıyor kafa; bazan öyle geç ki, dank edecek zaman kalmıyor.

Peki, daha sonra: ikiye ayrılıyor insancıklar. Kimi: sarılıyor anlam-düzenlerine, olabildiğince genişletip pekiştiriyor onları, bazan bağnazca, bazan anlayışlı bir onarımla. Kimi de: bölük-pörçük yaşayıp koşturup gidiyor.

Sonrası mı, en sonra: anlama hoşçakal diyor, ya da birşey demeye zaman kalmadan yoklara karışıyor insancıklar.

Öyle de, daha daha en sonra – (hani sonrasını sormayacaktık): başkaları, yani sonra gelenler, sonrakiler dolanıyor bu hep-aynı-hep-başka anlam-masalına.

Azıcık da olsa, birkez “anlam”ın tadını kokusunu alan, ben-cileyin bir köpeğe dönüşür. Yerinde duramaz artık: Hep iz sürecek, hep arayacaktır. Neyi mi? Her bulduğunu tadar tat-

maz “ya ötesi?” diye yeniden düşecektir anlam tarlalarına, anlam yollarına.

Anlayış üzerine beş adımlı bir denemecik:

1. Felsefe’yi “küçülten” filozoflar, felsefeyi şişiren filozoflardan daha az tehlikelidir.
2. Felsefe’yi genişletmek, felsefeye özgü soru sorma alanını ‘daraltmadan’ daraltmaktır. Bu da, ilk akla geldiği üzere, ‘konuları’ yasaklamakla, ya da başka alanlara aktarmakla gerçekleştirilemez.
3. Felsefe ile gerçeklik karşılaşınca, bir heyecan, bir heyecan felsefede. Omuz silkip geçer oysa gerçeklik.
4. Bir yerden sonra, felsefece kanıtlara boşvermeli: kanıt diye değil, felsefe diye değil, gerçekliğin, çoğun gürültüsüz-patırtısız gerçekliğini sessizce buyur edip gülmek için.
5. Felsefe’yi olmasa-da-olur bir etkenlik diye görmekle yazık eder insan kendisine. Bazılarının elinde, olumsuzluklara, ençok da karışıklıklara, tekyanlılıklara aman dikkat! Anlamca saçmalıklara, anlamca kargaşalıklara, anlamca bağnazlıklara aman dikkat!

Sözcüğün hangi anlamında olursa olsun, “dünyanın gidişi’ni”, ne denli gerçekleşebilirse o kadar, anlamak için yapılması gereken en önemli şey: anlayışı keskinleştirmektir. Bu doğrultuda hiçbir verimli olanağı esirgememek gerekir.

Anlayışı bilmek, anlamamanın sınırlarına ilişkin anlayışı keskinleştirmektir. Bunu yaparken, anlamlara yalancı sınırlar, zorlama sınırlar çizmekten sakınmak gerekir.

“Düşünüyorum”dan – anlayışı açacağını umduğum – sıçramalı üçleme:

Düşünmesem de varım! (Dene bakalım!)

Düşünüyorum da n'oluyor! (Pekçok şey!)

Düşün düşün, yandın gitti! (Ondan da kötüsü: Düşünmezsen yandın gitti!)

Kendini kandırmayan hiçbir bilinç, kendini kandırmadan, yetesiye 'kesinliğe' ulaşamaz.

Bilinç: çevresini belli açılardan aydınlatan dibi karanlık bir ışıldaktır.

Tümden böyle olmasa bile, her bilinç, ancak sonra sonra ayırdına varılan alacalı karanlıklar içerir.

Işınlı karanlık mı bilinç?

Saydam anlam-oylumlardan yoksunuz. Olsa olsa anlam-adacıklarımız var, – çalıcırpı ya da orman. Yol-yordam kendin bulacaksın kendine.

Var-yok, orası başka. Varsa, apaçık; tanımları uyarınca, Tanrı için: ayrıcalıksız *herşey ne* anlamlı *ne* anlamsız. İnsan içinse: çok büyük önem taşıyor anlam. Zaman zaman, hattâ sıklıkla saçmalasa da, ikirciklerde şaşkına dönse de, kaypaklıklarda bocalasa da, anlamca bulanıklık canına-tak-dedirtse de bu böyle.

Anlayışın, dolayısıyla da anlamın en yaman *engeli*, birkez “doğru” diye belllenmiş tanımlara saplanıp kalmasıdır. Bu saplanıştaki yamanlık, tanımların, çoğun, dilegetirilmeye gereksinim duyulmadan içe işlemiş olmasından kaynaklanır. İşte bundan açık-seçik dilegetirme, anlayışın kendi kendisini anlamasında vazgeçilmez koşuldur. Bunu yaparken dikkati elden bırakmaya gelmez. Ne de olsa dilegetirme, sorusuz-sorgusuz bağlanışları bazan bıraksa da, çok kez pekiştirmeye götürür.

Sürekli dilsel özen ister anlayış. Tıpkı beden sağlığında olduğu gibi, işler tıkr tıkr kendiliğinden yürüyormuş gibi görünse de, bu böyle.

Dilsel özen gerektiren, bazan yoğun özen gerektiren *anlayış sağlığını* başıboş salmak, yaşamın en önemli öğelerinden birini olurlarına bırakmaktır. “N’apalım, anlam yönünden hep gerginlik içinde mi olalım yani?” Yok: anlam savsaklamalarına da izin var yaşamda. Fırsat bulunca özenle sarılacağız anlam düzenleyişlerine; bulamayınca da, olanaklar elverdiği oranda birşeyler çırpıştıracağız. Anlam savsaklamalarının acısını kat kat çıkarır yaşam; onarılmaz yaralarla inletir insancıkları. Yeri gelir, anlamca vurdumduymazlıkları canıyla öder insan.

İnsan yaşamına yönelik en kuşatıcı önerim şu: *Aman dile dikkat!* Kuramsal bir çekidüzenden söz etmiyorum burda. Düşüncelerimiz ile eylemlerimizde özümüze yaraşan sevgi saygı gerekir dile, – hem de nasıl!

Anlamanın en içe işleyen tadı, saçmaya parmak bassa bile, dile döküldükçe tatla tatlanan bir tat anlam.

“Bu, doğallıkla böyle!”, “Sağduyu böyle diyor!”, “Akla mantığa aykırı bu!”, “Mantık böyle buyuruyor!” – Bu doğrultularda yürüyenler, bazılarınca belki kolay anlaşılır. Oysa, özde, anlayışı dar olan kişilerdir, anlayışı darlaştıran kişilerdir böyleleri.

İnsan niçin yüzeyseldir? Çeşit çeşit nedenleri var bunun. Sıksık gözardı edilen bir nedense şu: En gerekmediği yerlerde uyuşuk, aceleci, maymunıştahtlı, aldırıışsızdır da ondan. Bunun da bir nedeni var mı? Var: anlayış yetisini işletmemek. “Peki, ya anlayış yetisinden yoksunsam?” İşletmeden bilemezsin, yılına işlet sen, ‘kendiliğinden’ gelir yeti.

Sığı anlamlandırmaya candan eşlik eden talihsizliklere kısaca göz atalım: İşte kaskatı gelenekler; işte renksiz alışkanlıklar;

işte tembellik; işte yalına indirgeme yavanlıkları; işte bilinçsiz eleştiriler; işte yaratıcılık ürküleri...

Yüzeysellikler ortamında: aklım kurcalanırken duygularım kıpırtısız kalabilir. Yüzeysellikler ortamında: duygularım allak bullak olurken aklım kıpırtısız kalabilir. Bir anlayış eksikliği midir yüzeysellik?

Başkalarının özbilincine yönelik en aşağı aşağılaştırma, ilk bakışta ayırdına varılmasa da, bazı korkunçluklar yanında, iki yönlü sakıncaları da birlikte getirir. Seni, beni anlamakta kösteklediği gibi; beni, seni anlamakta da köstekler.

“Kimse beni çürütemez; çünkü benim doğrularım çürütülemez!” türünden sözümona doğru’ya sarsılmazlıkla belbağlayanlar: kendi doğrularına biricik doğru, doğruların doğrusu, tek kutsal doğru gözüyle bakarlar. Bağnazlık bu değilse nedir?

Bağnazlar ergeç azıtır. Bağnazlar azınca korkun!

Bağnazlığı en iyi önleme yöntemi, bağnazlığı bağnazlar çevresinde *de* gülünç kılan sağlıklı bir eğitim gerçekleştirmektir.

Başkalarının ortaya koyduğu saptamalara, başkalarında gözlemlediği eylemlere, başkalarının yaşamını biçimleyen eylemlere, başkalarının yüreklendirme bekleyen özlemlerine, başkalarının vardığı değer-yargılarına: her zaman değilse bile sıklıkla, suçlayıcı bir gözle bakan kişileri, “kıt” anlayışlı, “dar” yaşamlı “bağnaz” kişilerdiyenitelemek gerekir. Gerçi “kıskanç” da olabilir böyleleri. Kıskançlık, bağnazlığa engel sayılmaz gene de. Bırakın ki çoğun, hem bağnaz hem kıskanç kimselerdir sözünü ettiklerimiz.

Bağnazlık, büyük ölçüde, anlama ufuksuzluğundan, anlama tembelliğinden, anlama yitikliğinden, anlama ile istenç arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır.

Sözcükleri özellikle gerçeklikteki etkileri bakımından evirip çevirmek, içiyle dışıyla eşelemek, anlayışın, ençok da kavramsal anlamanın işleyişi bu. Amaç hep aynı: karmaşıklıklar, karışıklıklar, bulanıklıklar ötesi gönendirici bir duruluğa, dinginliğe ulaşmak. Gelsin kavram, gitsin kavram – düşünceden düşünceye koş sıçra.

En iyisi, belki de anlayışı, *hertürlü* düşünceden *arınıp* sapsaydam duruma varmaktır, – varmak denebilecek bir ‘eylem’, varılan bir ‘durum’ kaldıysa artık.

Yalnızca sözün gidişi uyarınca böyle demiyorum, “Bu kim böyle, bilimi yadsıyor!” paylamalarını göze alarak söylüyorum, iyimserliğimden mi, kimin kim olduğu nasıl olsa bellidir güveniyle böyle diyorum. Özetle, çağımızda, hem halkın hem bilimsel çevrelerin umursamadığı birtakım uzanışları gözealmalıyız. Bazan onyıllar kaplayan zor zor ama tatlı-derin uğraşlar bunlar.

Şaşma

Şaşma varsa, gerçeklikmiş, olaymış cansıksa bile cansıkıntısına güle güle!

Gerçekliğe saygı yoksa, şaşma da yok.

Ancak şaşma yetisi çağlayan biri, gerçekliğin hakkını yetesiye verebilir.

Şaşma nedir bilmeyen, derine inme sanatına özgü mutluluğa varamaz.

Her şaşma, olağan-üstü birşeyle karşılaşmışım duygusudur benim için.

“Şaşkın”, “şaşkaloz” “yolunu şaşırmış”–yergi sözcükleridir bunlar. “Şaşma” ise övgü sözcüğüdür.

Hayranlığı, “olağanüstü” diye bilinen şeylerin dışına kapalı tutanların yanında yeralmayalım. Böylesi bir yeralış hayranlığın hakkını yemektir. Aykırı görünse de böylesi bir yanlış davranış yüzünden duyarlılık güdükleşir. Anlayışsız, duyarsız insan insan mı?

Çarpık gelenekler, baskılı görenekler, bozukdüzen eğitimler yüzünden günlük yaşama tatsız-tuzsuz bir öylesine-gidiş gözüyle bakıp bu yaşamı küçümsemek, özümüzü aşağısamaktır.

Basmakalıp diye bellenen günübirlik yaşayışın altını azıcık kazmaya gör, nice şaşılası özler bulacaksın.

“Salt” iyi, “erişilmez” güzellik, “kesin” doğru, “yüce” adalet diye diye yaşamımızı karartacağımıza, günübirliğin iç konumlarındaki şaşılası iyi’ye, güzel’e, doğru’ya, doğruluğa açalım gözlerimizi.

Özde, şaşmalar – yurdu günlük yaşamı elden geldiğince ayık yaşamamız, elden geldiğince yiğit yaşamamız gerekir. Kimimize, bunda ne zorluk var gibi gelse de, kolay gerçekleşir şeyler değil bunlar. Ne de olsa, çeşit çeşit uyurgezerlik sinmiş çağımızın yaşamına.

İlkin hoşla gitmese de, uyanalım *hemen şimdi*. Sözümona rahatımızın bozulmasına değer doğrusu. Belge mi, gereksiz ama, kuşkusuz herbirimiz, seyrek de olsa, hayranlık taştan bir-iki ‘olayı’ anımsayalım, yeter de artar.

Bazan, bazı hayvanlarda bizimkileri andıran bir şaşmaya rastlasak bile, hayvan dünyasında ortaya çıktığı ileri sürülen şaşmaların, nesi ne kadar “şaşma”, dersiniz.

Şaşma olmasaydı: yaratma olmayacaktı; yani insan olmayacaktı.

Şaşmalarıyla insanca başarıların doruklarına atılır kişi, – zorla da olsa atılışlara değer böylesi.

Şaşmalarıyla insan-olmayı yüceltenler: ozanlardır, düşünürlerdir, sanatçılardır, gezginlerdir.

Çoğun, neden yetesiye keyif ve emekle, şaşma konusu yapılmamış şaşma!

Nereye dönsen gizem-içi-gizem, – gel de şaşma.

Ne dosdoğru ne dolaylı alış-verişim olmasını istemediğim umursamazlar var, – şaşma kütlükleri zaman zaman çileden çıkarıyor beni.

Güzel şaşma: sevinçten bir “Aaa!” anıtı diker kendine.

Daha iyi, daha güzel yaşama fırsatı varken, –
 fırsatlar kaçınca kılı kıpırdamayanlara;
 sıkıya gelince, özyaşam niteliğine sırtını çevirenlere;
 yaşamına bile bile hile karıştıranlara (“bile bile”,
 diyorum, bilmeden yapanlar da var);
 tanıdık tanımadık kişilerin acılarına yabancı kalanlara;
 bile isteye “kötü”yü “çirkin”i arttırmaya çalışanlara
 şaşıyorum, şaşıyorum, şaşıyorum, şaşıyorum.

Çirkin eylemler çileden çıkarır insanı. Hüzün, öfke karışımı bir şaşmadır bu.

En korkunç yoksulluk şaşma yetisini yitirmektir. Özellikle, hayranlık ve saygı taşan güzel şaşmalar tükenmez bir insan-olma zenginliğidir.

Öyle şaşırp kalıyorum ki bazan evrendeki hiçliğim karşısında.

Bu şaşıрманın aralıksız sürüp gitmediğine şaştığım gibi, bütün bu şaşmaların aklımı başımdan almadığına da şaşırp kalıyorum.

Basmakalıp yapıp etmelerle boğulmuş; makineleşmiş eylemlerle savsaklanmış; yüzeysel bilgilerle yalama ettiğimiz günlük yaşama hele bir önyargısız, yankoşulsuz, artyargısız bırakalım özümüzü: başsız sonsuz bir *şaşma'lar engini* açılır bakışa eyleme.

Ayrılıklar

Akıl şaşırtan öyle çok geldisi gittisi var ki yaşamın. İşte ayrılık: paldır-küldür ya da sessiz-tıkırtısız alıp götürür seni.

Ayrılma'yı aklına sığdırmayanların ayrılık-yaşantıları tragedyaya dönüşür ergeç.

Yerler, evler, kentler, değerler, kitaplar, sevgiler – birinden öbürüne sürekli bir gidiş: işte yaşam.

Ayrılmayı öğrenmeyen kişi, yaşamla geçinmeyi bilmeyen kişidir.

Ayrılıktan ayrılığa sürüp gittikçe yaşama zenginliği artar.

Güneşten kopmalar, kuyruklu yıldızlardan ufalanişlar, birbirinden boşanan karı-kocalar, baba evinden dışa gidişler, okulu bitirişler, Toplu Öldürme Merkezlerinde yokoluşlar – nasıl bir “akrabalık” böyle, bu ayrılışlardaki?

Kavuşma kavuşmama, unutma unutmama – acı acı, tatlı tatlı: ayrılıklar gizemler!

Hem eski'ye hem yeni'ye yapışıktır ayrılık.

Arkasına baka baka ilerlemek isteyen tökezler; arkasına bakmadan giden yönünü şaşıır.

Ayrılıktan, kalleslikmiş gibi tiksinenler çarpık durumdalar. Bulmaktır, olmaktır ayrılık.

Yavan mı yavandır, tekdüze birşeydir ayrılıksız yaşam.

Olgunlaştırır ayrılık, yeter ki gereği gibi verimlendirilsin.

Her ayrılık kendi çapında bir bunalımdır. Her ayrılık bir *yeniden* yaşama denemesidir.

Bıktırıcı alışkanlıklar yaşamı körelte körelte çok şey yitirmeye neden olur. Yapılacak en iyi şey, alışkanlıklar yaşamı köreltmeden yeni alışkanlıklara yönelmektir – yeniden sonra başka bir yeniye.

Bunalım sözcüğünü çaptan düşürmediğim inancıyla, büyüğüne küçüğüne bakmaksızın, diyorum: her ayrılık bir bunalımdır. Çünkü her ayrılıktan sonra, şöyle ya da böyle, yeniden yaşamayı *denemek* gerekir.

Gerçekliğin hakkını veriyorum inancıyla da olsa, ne zaman ayrılmayı över gibi olsam, sevdiğim bir varlığın ölümünü gözümün önüne getirip irkiliyorum.

Ençok saygı duyulması gereken “gençler”, hangi alanda olursa olsun, “emekliliği” yeni coşkulara dönüştüren gençlerdir. *Ayrılmayı bilen* kişilerdir esinli emekliler. Kavuştukları özlemlerden ötürü gençliklerini sürdürüyorlar.

Yitirmek başka, yitiklere karışmak başka. Yaşamayı ille de “sa-vaş” diye niteleyince, yenilme de var işin içinde. Yenilmekse

vazgeçmek anlamına gelmez. Ayrılmayı çökmek ile bir tutmayan, ergeç kazanır. Kazanılan yaşamdır. Yaşamdan üstün bir kazanma olur mu?

Ayrılık bir başlangıçtır, türünden tekerlememsi deyiş, dildeki karışıklı kıvrımlılığın akla getirdiği bir olanaktır. Gel gör ki yaşama gerçekliğine uygun düşmüyor. Sözgelimi: ölüm, neyin başlangıcı? Ölümü geç, başka ayrılıklara bak, demek kolay, kolay da...

Çırağın ustaya kölece bağlanması, ustalaşmasına en büyük engel. Oysa ustaya, ayrılığı göze alan saygı, çırağı yüceltir.

Hiç aklımdan çıkmıyor: Rousseau Buffon'u görmeye gittiğinde, kapıdan girerken eğilip eşiği öpmüş. Kölelik göstergesi değil, Rousseau'nun Rousseau olmasında ayrılık öncesi birsaygı göstergesi bu.

Ustadan edineceğini edindikten sonra *kendi* yoluna yönelen çırak, *ayrılma ustası* olduğu için usta olur.

İstekleri hesaba katamayacağımız sayısız ayrılıklar var. Örnekse sürüyle. İşte Dünya gezegeni: Güneş'ten *ayrılmasaydı*, biz biz olur muyduk hiç. Ayrılınayla bitmiyor ama herşey. Kat kat, uzun uzun ayrılıklar boşandırıyor her devrimsel ayrılık. ("Boşandırıyor" yerine "tetikliyor" da denebilir.)

İnsan ilişkilerindeki oldukça sık başgösteren uzaklaşmalar, çoğun, "kesintiler" olarak yorumlanır. Kesintilerse, heryanı ha sardı, ha saracak heyecanıyla korkutur. Oysa kesinti sağduyuyu yitirmedikçe, pek öyle korkulacak birşey değildir. Ne yazık ki,

herşeyi yanlış-değerlendirmelerle, istemeye istemeye, nelere katlanmıyor ki insan. Buysa, giderek küçültüyor insanı, dola-yısıyla da kültürü. Giderek, insan da kültür de yavanlaşıyor.

Gereken yerde, gereken zamanda gözealmak gerekir ayrılığı.
Birbakıma: hoşgeldin ayrılık!

İster gerçek ister hayal, tüm ayrılıklar irisi ufağıyla, kendine özgü bir evren: Kışın eriyen karlar; işe gidenlerin el sallayışları; ameliyata götürülenin yüzündeki korku-acı-umut bekleyişi; gündüze “Yarına dek” güle güle diyen gece; cenazenin, örtülmek üzere toprağa indirilmesi, – çabucak anıya dönüşen sonsuzca şimdiler.

Heryan ayrılık, heryanda ayrılıklar.

Ayrılık simgesidir rıhtımdan ağır ağır uzaklaşan gemi: gemiyle gidenler için de, gidenleri karadan uğurlayanlar için de. Makineler çalışmaya başlar başlamaz bir canlılık, bir canlılık teknedede; bir hüznün, bir hüznün insanlarda.

Hiçkimse insan-olma gerçekliğinden ayrılamaz.

Ne toplumsal birlikteliğe, ne devlet görevine, ne öznel-kişisel isteğe bağlı bir uğraştır insanlık. Hiçbir zor koşul, hiçbir sıkıştırılma, hiçbir duygusallık, hiçbir vazgeçme çağrısı insan-olma-durumundan ayrılmak için gerekçe olamaz. İnsanın kendi canına kıyması edimine gelince, bambaşka birşey bu, eski deyimle bir “istifa” değil, çetrefil tartışmalara açık kesin bir “bitirme” bu.

Kimsenin yabancıı olmayan bir deyimle: paradan anlamam. Bunun belki de en güzel göstergesi, açık-seçik parasız-pulsuz biri olmamdır. ("Açık-seçik" diye niteleyişim yadırgatıcı geliyorsa, aydınlatayım: paraya dönüştürülebilecek mal gibi şeylerden, mal benzeri şeylerden de yoksunum – bir üzüntü yoksunluğu değil bu, düpedüz bir gerçeklik saptaması.)

Para diye birşeyin değersel varlığını kendimce öğrenmek onyıllarca bükte belimi. Bu böyle de: ne para kazanmaya yönelik akıl ne de istenç bende, ne para becerisi ne de paraca talih bende – kendimi bildim bileli uzağım hepsinden.

Hiç parayı düşünmeyen biri, şimdi de kalkmış para üzerinde düşünüyor. Değil mi ki insanım, düşünüyorum, kaçınamam ki. N'oldu peki, şimdi: para karşısındaki duygum, davranışım mı değişti? Paraya ilişkin yepyeni buluşlara, bilgilere mi eriştim? Para'dan hınç almaya mı girişiyorum yoksa? – Hiçbiri.

Nasıl olduysa oldu, para-yaşantılarım, şurasından burasından dilleniverdi.

Benimki de böyle işte: kimi paraya dönüştürüyor eli değen değmeyen herşeyi, kimi de parayı dile dönüştürüyor kendince.

Bir eşya, madensi bir alışım, değer-taşıyan bir kâğıt mı para?

Parayı konu alan ne çok bilim, bilgi, düşünme yöresi var: Ekonomi, işletme, bankacılık, ticaret, muhasebe... Sayınayı sürdürmeyeceğim, sayın ilgililer bağışlasın, birbakıma tatsız adlar bunların hepsi benim için. Oysa paranın olanca ağırlığını duyduğum ne çok yaşama-dünyası var: iş dünyası, sanayi dünyası, işveren dünyası, alım-satım dünyası... Dünya-içi dünyalar bunların hepsi.

Paralılar, parasızlar:
 neler yaptılar?
 neler yapmadılar?
 neler yapamadılar?
 ne oldular?
 ne olmadılar?
 ne olamadılar?

Parasızlar, çoğun: ha vardır, ha yoktur başkalarının gözünde, – unutulurlar, önemsenmezler, dudak bükmeye bile değmezler; nerdeyse boğaz tokluğuna çalıştırılırlar; epeyce işe yaradıkları görülünce, sırtları sıvazlanır her ülkenin gidişi uyarınca, ceplerine azıcık para konur, sonraysa haydi işe sürülürler.

Paralılar, çoğun: en umulmadık durumlarda göze çarparlar; eğilen eğilene önlerinde; inanılsa da inanılmasa da kafaca, gönülce, eylemce birçok erdemle bezenirler; bazan istemeye istemeye de olsa, onları rahat ettirmek için her önleme başvurulur.

İnsan dünyasının ne aşağılık bir dünya olduğunu saptamak için başvuru en güvenilir göstergelerden biri, paralı ile parasız karşısında nerdeyse şaşmazlıkla benimsenen bu durumdur.

İstek-para-mutluluk arasında nerdeyse çözülmez bir bağ kurulmuş. Mutluluk, istekleri gidermeye bağlı; bu giderme de paraya bağlı. Böylece para ile mutluluk kopmaz bağla birbirine bağlanmış oluyor. Hele hele istek mutluluk ile karışınca, ergeç mutluluğun yerini alıyor istek, para isteğin ayrılmaz eşi oluyor.

Gelgelelim “istek” ile “para”yı azıcık derine doğru gözden geçirince, tümünden değişiyor anlamlar. Mutluluk da payını alıyor burdan, dolayısıyla da paradan kopamıyor mutluluk.

Para ile mutluluğu gereken yerde gerektiği gibi birbirinden ayırmaksa, önüne gelenin gerçekleştirdiği bir başarı değil. Sık rastlanır bir başarı olsaydı bu, özgür varlıklar olurduk çoğumuz.

“Para” deyince: ne var ne yok, paradan *başka herşey* anlaşıldığı an, bazı gözlerde sonsuzca büyüyor paranın önemi. Sayıları çok az olsa da, bunun tam tersini gerçekleştirenlere de rastlarız. Paranın “değer”ini gözden düşürmeye kalkışıyorlar diye, sağda solda çıkışanlar da var onlara. Gerçekte: para gerektirmeyen mutluluk ‘bulucuları’ onlar.

Paranın, özde, rengi yok. Paraya renk veren insan eli. Ak para, kara para, sarı para hep bu elin avucunda.

Benjamin Franklin demiş: “Time is money”: “Zaman paradır”. Bu sözün tersi de doğru: para zamandır. Özde: ne düzgünü, ne tersi paranın tam varlığını yansıtmaya yetmez. Tüm belirlenimleri hepten aşan bir anlam gerçekliği ve hayal yayılımı var paranın.

Para kazanmak hak ama bu kazanmanın karmakarışık yolları var çoğun. Harcamaya gelince, haktan doğan hak deyip yordam gözetmeden harcayan harcayana.

Paraca zenginlik ile paraca yoksulluk kadar görelî kavramlar az bulunur. Gerçekten paralılar ile gerçekten parasızları nitelemek oldukça kolay. Ara yerdekiler sorun. Ne denli abartılı görünürse görünsün, onları nitelemeye gelince, işler sarpa sarar.

İnsanın en değerli varlığı: zamanı, yaşama-zamanı. Bazan kaçınılmaz ama para kazanma uğruna çoğun çarçur ediyoruz en değerli varlığımızı. Gel de acınma.

Coşturur; coştururken, üze üze, vura vura ezer de ezer para. Para yüzünden çıldıran çıldırana.

Ün için ne denli büyük paraya kıyılmışsa, o denli bozuk para kertesindedir ün.

Hiç paran olmasın da, gel boş ver parasızlığa – olmaz! Olur demek kolay değil; kolay görünse bile akılcı değil.

İnsanların sıkıntı çeken büyücek bölümü, yürürlükteki para-düzeninin tepetaklak olmasını isterken, tuzu kuru küçük bölümü ne pahasına olursa olsun bu düzenin hep böyle kalmasını ister.

Ancak Yeniçağda, azıcık Hegel, sonra da Marx, Bergson, Simmel, Nietzsche para'yı, para olarak aşağı görmeye son verip parayı derininden incelemeye başladılar. Bu adların böylesi yanyana gelivermesi hiç de rastlantı değil: hepsi de modernliğin kendince bir doruğu.

Şimdi de *para serüvenlerinin* birlikte sürüklediği tehlikelerin itelemesiyle, patır-kütür, modernliğin çıkış kapısına dayandık, kapıyı zorluyoruz.

Basbayağı bir gerçek ama işte hiç akıldan çıkarmaya gelmeyen bir gerçek: parayla çabucak yerine getirilen pekçok istek varsa da, onlardan daha az önemli olmayan pekçok isteği, n'apıp etsek, parayla yerine getiremeyiz.

Kendilerini, birbakıma, Tanrı'ya benzetiyor parababaları. (Düpedüz, benzetmeli bir söylem değil bu; azıcık durup düşününce hemen hemen herkesin, nerdeyse upuygun düştüğünü onaylayacağı bir söylem bu.)

Para mı: Euripides'ten devşirebileceğimiz düz-eğri esinlerle şöyle desek yeri var hani: Nasıl bir Tanrı bu böyle: Kutsal'ın

hertürlüsünü, bu arada, dinmiş, inanmış önüne çıkan herşeyi alaşağı edebilen ne tanrı-tanımaz bir Tanrı bu böyle.

Öyle işlemiş ki insanın yaşamına, öyle işlemiş ki insan yaşamını, gel de parasız bir dünya tasarla. Para-sız bir dünya tasarlansa bile, öylesi bir dünyayı da para yerine geçen birşey olmadan tasarlamak sözkonusu değildir.

Hem para yamyamı, hem para kurbanı insan.

Bazı evlerde, çocukların önünde paradan söz edilmez:

- ayıp diye mi?
- para aşağı görüldüğünden mi?
- çocukları üzmemek için mi?
- birşeyler gizlemek için mi?
- para çok diye mi?
- para yok diye mi?

Paranın çeşitli kullanımları olduğunu kimse gözden uzak tutamaz. Hem insan-insana ilişkin, hem insan-devlete, hem de insan-doğaya ilişkin gerçeklik anlayışları türlü türlü çarpıklıklara uğrar ozaman.

Genelde, ola ki bazı sakıncaların basıncıyla, çokça vurgulanır paranın olumsuz kullanımları.

Kuşkusuz, paranın olumlu kullanımları da bireye, topluma, doğaya, kültüre bazı katkılar sağlayabilir. Sözelimi: kültürü taşıyıp geliştiren nesnelerin yapım ve dağıtımında biryandan yaratıcıya, öteyandan halka yararlar derleyebiliriz paradan. Kültürü kültür kılan, dolayısıyla da bireyi, halkı gönendiren verimli ve değerli dönüşümler, deneyler, bilgiler, beceriler, derinlikler sağlanabilir parayla. Keşke gerçeklikte sıklıkla rastlansa bu durumlara!

“Parayla herşey satın alınır!” kanısından şaşmayanların dikkatine:

Yapay nedenlerden bağımsız hayalleri,
eceli önlemeyi,
gerçek dostluğu,
candan cömertliği,
çıkargütmez ilişkiyi,
sevgili sevgiyi

gel de, keridini kandırmadan parayla satın al!

Dil paraya, para dile benzer: ikisi de çevirir, ikisinin de başödevi çevirmektir.

Dil: düşünceleri, duyguları, sezgileri, acıları, özlemleri, algıları, hevesleri, sevinçleri, kırıklıkları... sayınakla biter mi hiç, hepsini, gücü yettiği herşeyi dil'e getirir, dil'de yansıtır, bir çevirme başarısıdır bu.

Para: katıyı yumuşağa, kapalıyı açığa dönüştürür. Şöyle ki: Katı yürekleri yumuşatır, kapalı kapıları açar. Tembelleri çalıştırır, başkaldıranları dize getirir, yürekliyi ödle kılar, korkağı gözüpek yapar... Sayınakla tükenir mi bütün bu çeviriler.

Nice gizli yollar gider gelir insandan paraya, paradan insana, dilden insana, insandan dile, dilden paraya, paradan dile.

Neler satınalınmaz ki parayla!

Namus
görgü
güç
iyilik
boşzaman

Gerçekten öyle mi dersin?

Genelde paranın gücü, sağladığı şeylerle düzorantılı değildir. Keşke olsaydı!

Herşeye, ama herşeye para açısından bakma alışkanlığı öylesine almış yürümüş ki, şimdiedek yapılmadıysa bile, yakındır;

tümüyle evrenin paraca ederini hesaplamaya yeltenen şaşkınların eli kulağındadır. Dünyanın pekçok yerinde işte böylesine iler-tutar yanı olmayan utanmazlar caka satıp dolanmaktalar.

Çoğun öyle kolay bağdaşüyor ki para ile güç. Kesenin ağzını açıp büyücek ölçülerde pekçok olumsuzluğu (kötülükmüş, namussuzlukmuş, acımasızlıkmuş, çirkinlikmiş, cinayetmiş, türlü türlü olumsuzluklar) örtmeyi beceriyor bazı insanlar, kurumlar, devletler. Kuşkusuz, harcamaları sonradan kat kat ödeyen gene halk.

Paraya tapanları parayla köle etmek öyle kolay ki.

Öldürme Merkezlerindeki kaçınılmaz sonu belki birkaç gün sonraya bıraktırabilir; ameliyat masasına yatma takviminde birkaç sürelik ayarlama olanağı bulabilir; depremlerde, çölde, kasırgada, selbaskınında, savaşta, talihle kolkola girip ola ki bazı can mal kurtarımı yönünden değişikliklere neden olabilir para. Bütün bunlara karşın, istediğin kadar hayalgücünü kurcala, kim ne derse desin, paranın sökmediği umulmadık kadar çok durumlar kalır geriye.

Varlığı kısıkvrak yakalayıp bağlayacak bir kement değildir para.

Parasız hiçbirşey olmaz, deniyor; denmese de heryanda bu uygulanıyor. Yücesiyle günübirliğiyle her özel çıkar, gözünü paraya dikmiş.

Devletadamı mısın, kuralca, parasız gerçekleştiremezsin tasarımlarını; asker misin, kuralca, parasız savaş kazanılmaz; eğitimci misin, kuralca, parasız veremezsin dilediğin eğitimi.

Paraya tümnden sırt çevirmek, ancak tümnden çıkar gütme-

mekle olası görünüyor. Herkes ermiş olmak zorunda değildir. Neyin gerçekten söküp neyin sökmediği ancak deneye yaşaya açığa çıkar. Bunu da herkesin kendisi bulup belirgince ortaya koyabilir.

İnsan yaşamında iyi para serüvenine öyle çok gereksinim var ki.

Acele genelleyen, dengesiz dengeleyen, yanlış sonuçlayan bir eşitleme: Para=Tanrı=Bilgi=Güven=Mutluluk.

Para hırsının üstüne çıkmayan kişi, korku dolu bir tedirginlikten sıyrılmaz.

Özüne parayla sağladığı “rahatlığa” ulaştığı oranda artar bu tedirginlik, bu korku; paraya bağımlılık *rahat yitimi* hastalığına neden olur. Hastalık giderek dayanılmaz basınçlı aşamalara varınca da, hastalığı sözümona giderme doğrultusunda: gelsin binbir gerginlik, binbir çaba, binbir ikiyüzlülük.

Kendini tutmasa “Paran yoksa, işin bitiktir!” diyen diyene. Kimi açıktan açığa, kimi yarı kapalı birtakım para-şımarıkları sarmış heryanı.

Tam onlara yakışan dilsel meydanokuma kalıbıyla şöyle seslenmek gerek hepsine: “Paran olsa bile, sağlığın yoksa işin bitiktir!”, “Paran olsa bile, talihin yoksa işin bitiktir!”, “Paran olsa bile, sevgin yoksa işin bitiktir!”

Bütün bu seslenişlere kulaklar açık mı sanki. Diyelim ki açık, ozaman da paran-olsun-da-ötesi-kolay şarkısıyla kendinden geçmiş herkesler.

Parayı sevmiyorum. Seversem, başka şey için değil, dağıtıp paylaşmak için severim. Azıcık kendime de ayıram gerek: parasızlığın yolaçtığı bazı durumlar yüzünden şunun-bunun başına ekşimemek için. – Ne gerçeklikte ne tasarımda bu durumun ötesine geçemedim; yaşam akışım izin vermedi.

Diyelim ki: bundan böyle bol bol param var, bazılarının sesli

sessiz öve öve bitiremediği “paranın tadına” varabileceğimi pek sanmıyorum. Bana yabancı çevrelerden edindiğim gözlemlere göre, para bolluğunun kuşatıcı yasası mı ne, para arttıkça o gönlünce dağıtım oranı gülünç kalıyor. Kuşkusuz, herkesin (sağlıklı, yatırımdı, ödemeydi) çuvalla para isteyen kendine göre “haklı” kaygıları var. Ne ki, para kaygısı, *paylaşma mutluluğunun* yerini tutamaz.

Gazete

Bugün – her bugün – genç yaşlı milyonlarca kişinin gözünde vazgeçilmez bir değeri ve önemi var; birkez işi bitti mi de, yarını beklemeden atılan birşey, hattâ çoğun yarından da önce kaldırılıp atılan birşey var, bil bakalım ne? – N'olacak, gazete!

Dibi delik bir çuval sanki gazete: ne tıksan alıyor.

Birbakıma: oylumunu enine boyuna ne denli genişletirsen genişlet, gene de hergün o güne ilişkin pekçok şey, yer darlığı yüzünden sığmaz gazeteye. Ola ki, tam da bunlar en önemli şeylerdir.

Olay açlığı kaplamış tüm gazete sayfalarını.

Gazetenin zembereği dikkat çekmektir. Yazılmamış gazete yasası gereği, gazete çıktığı sürece, birgün bile (birgün de ne demek, bir an bile) gevşemeye gelmez.

Gel gör ki, süregiden gerçeklik her an dikkate değmez. Gazetece yapaylıkları başlar ozaman da. İşte sayfa sayfa, sütun sütun zorlamalar, çarpıtmalar, şişirmeler, iteleyişler – yanıltmalar, yanıltmalar...

Neler neler yapmaz ki gazete: haber verir, kandırır, ödev aşır, aylaklaştırır, bilinç kazandırır, akıl karıştırır, tanıklık eder,

yalnızlaştırır, dayanışmaya çağırır, kışkırtır, inanç pekiştirir, duygu bulandırır...

Opera örneği çokçu bir yapım ürünüdür gazete: çıkaranlar, bölüm müdürleri, sorumlu yönetmenler, sürekli yazarlar, konuk yazarlar, haberciler, fotoğrafçılar; bilim köşesinin, sanat, televizyon, tiyatro köşesinin, din köşesinin düzenleyicileri; politikacılar, ilan üretimcileri, grafikçiler, sayfa biçimleyiciler; hesap uzmanları, elektrik-elektronik-makine ustaları, sigortacılar; basanlar, dağıtanlar, satanlar, okuyanlar...

Güncel'in: görünür yüzü de var, görünmeyen yüzü de var. Herbiri kendine özgü, kısa-uzun süreli değişkenlere bağımlı bir önem, anlam ve değer içermekte. İyi gazete, birdeyime, güncelin tüm yüzlerini görünür kılmaya çalışan gazetedir.

Bu bağlamda, çalışmak başka başarmak başka, denemez. Başarmayan gazete, ne denli dayangaç bulursa bulsun, ergeç batar çünkü. Çalışma'ya gelince, hiç aksatılmadan sürdürülmesi gerekir.

İyi gazete, güncel'in birçok yüzünü, bu arada *güncel olmayan yüzleri* bulup ortaya çıkarmaya yönelik gazetedir. Sınırlarını mı aşar ozaman – varsın aşsın. Yerine göre dinçlik göstergesidir sınır-aşımı.

“Zamanla yarışma” deyiminin en çok geçerli olduğu kültür-alanlarından biridir gazetecilik. Gerekli olmasına gerekliyse de bu yarış, olgunluğu dürüstlüğü şişirme ve acelecilik ile karıştırmaya gelmez.

Kesesini doldurmayı akıldan çıkarmasa da, hep *başkalarını* düşünmek zorundadır gazete. Bu da küçümsenecek şey mi, elden geldiğince anlaşılır olmaya yöneltir gazeteyi.

Gazetenin derini olmaz demek yanlıştır. Haberce birtakım yüzeyselliklerinaynası da olsa, ‘derin’ istençli olmalıdır gazete. Bunun için de, gazetenin, herşeydenönce, iyi yorumlayıcılara, iyi değerdendiricilere yervermesi gerekir.

Aptallık, alışkanlık, cansıkıntısı, yakınma, tuhafılık, yıkım, küskünlük, acı, şaşkınlık, gülünçlük, tutsaklık: hergün koca koca gazete sayfalarını boydanboya kaplayan yoğun yoğun haber-yazı ögeleri bunlar, – hergün, hergün, ama hergün.

Durum apaçık: anlatılmaz bir içdarlığına neden oluyor, çoğun, gazetelerden tüten hava.

Sayıları çok az da olsa, bazı gazetelerin değeri, yayınlarına son verme durumuyla karşılaşınca anlaşılır. Tıpkı sağlıklıyken sağlığını savsaklayan kişilerin, ölümle burun buruna geldikleri zaman sağlığın değerini anladıkları gibi.

Olay, gazetelerde yeralmadan önce mi, yoksa gazetelerde yeraldıktan sonra mı olay’laşır?

İyi bir gazeteciysen: günün olaylarını yazısal anlamlara dönüştürürken, şişirmedigin gibi budayacaksın da. Kolay görünse de, çeşit çeşit nesnel-öznel nedenlerden dolayı, çok zor bir işin üstesinden gelmeyi gerektirir gazetecilik.

Tam da aynı gün, belli yörüngedeki bir gazetenin “yıkım” diye nitelediği bir olayı, “kutsal” diye niteleyip göklere çıkaran başka yörüngedeki bir gazeteyle karşılaşırsan, şaşırma.

Düpedüz bir olay-okur iletkeni mi gazete, – hiç de değil. Gazete’ye yalnızca bir araçmış gözüyle bakmak yanlıştır. Çokkatlı gazete-gerçekliğini yalınkatlığa indirgemektir bu.

Bazı çevrelerin hoşuna gittiği üzere, “Gazete bir iletişim aracıdır” deyip geçenler var. Bazı çevrelerin hoşuna gittiği üzere, elektronik birtakım gereçlerin, özellikle de bilgisayar ailesi doğumlu, ya da bu aileden doğacak varlıkların, kısa sürede gazete gibi şeyleri silip süpürüp onların yerine geçeceğine inananlar var.

Gel gör ki, gazete nasıl kitabı yokedemediyse, televizyon ile benzeri gereçlerin de gazeteyi yokedeceğini sanmıyorum. Gerçi gazete-bilgisayar savaşının başlangıçlarındayız; öyle bir hızla geliyor ki teknik, kimse geleceği önceden bilemez. Orası öyle de, dananın kuyruğu yalnızca hız etmeni ile kopmaz. Güncelce yönelik, güncelde günceli aşan bir düşünme, bir yorumlama, bir sindirme, bir değerlendirme işlevidir de gazete.

Dikkatli bir göz için: gazetelerin çoğunda, bir sayfadan öbürüne öyle uyuşmazlıklar var ki. Çoğu gazetede denge diye birşey yok.

Bununla birlikte, “n’apalım, gerçeklik öyle de ondan; gazete dediğin gerçekliğin aynası olmak zorundadır” gibilerden karşı-koyuşlara gereğinden çok belbağlamak olmaz. Mekanik bir yansıtıcı mı gazete: Olayları işlemektir görevi. Nerde işleme varsa, orda denge de var. Olayların kendisi yamalı bir bohça durumuna bürünebilir; gazete, gerçekliği, kendine özgü yapıyla, *anlamayı* amaçlamak zorundadır.

Gazeteler, olayları izleyecek yerde, kendilerini olay yapıp birbirlerini izlemeye başladılar mı, pusulayı şaşırmışlar demektir.

İşte ikircil bir durum: gazete ne çok satarsa o denli cıvıyor, çoğun. Yeryüzünde iyi gazetelerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdır gibime geliyor.

Gazetenin iyisi elden geldiğince çok satsın diliyor gönlüm.

Gazete okuma tiryakiliği nasıl birşey, – tehlikeli mi, tehlikesiz mi? Herkes kendi somut çevresine bakıp kendisi karar vermeli.

En iyi kim anlar gazeteden, en iyi kim değerlendirir gazeteyi? Çıkaran mı? Düzenleyen mi? Yazan mı? Haberci mi?

Öyle çok ögeli bir soru ki: her ilginin açısı başka, her ilginin açısı önemli. Kuşkusuz, en ağırbasan açıysa, okurun açısıdır. Hangisinin ama? Bencileyin, gazete mutfağına hiç girmemiş bir okurun açısına nasıl bir değer biçeceğiz, peki? Ne ki, okurların nerdeyse hepsi benim gibi.

Öyle de, bu sorgulama, bu titizlik ne böyle? Çocuksu bir davranış mı? Neden olmasın: Diyelim ki, çocuğuz biz okurlar. Unutmayalım gene de: pekçok önemli doğruları bulup gösterenlerin çocuksu kişiler olduğunu öğrenmek için masallara mı uzanmak gerek?

Bir gazetenin güvenilir olmayı güvenilir bir gelenek kılması kadar “gazete erdemi” niteliğine yaraşan bir erdem düşünmüyorum.

Sözümüne biz okurları düşünme kaygısıyla; bizi, ne türlü şeyse, koruyup kollama amacıyla, olayları birtakım “süzgeçlerden” geçirmeye hakkı yok gazetenin. Böyle birşey sezdik mi, haklı olarak öfkemiz tepemize sıçrar. Olayları sözümüne kabasaba kılığıyla önümüze koyup süzme denen işlemi bize bırakan gazeteye de “Bu ne saygısızlıktır!” diye barbar bağırırız.

Durumu kısaca şöyle betimleyelim: Okurla başa çıkmak kolay mı! Ozaman da etki ve tepkileri aşırılıktan kurtarmak dileğiyle, birtakım kurallara başvururuz, hem gazeteciler hem okurlar. Ne var ki, ister gazeteci ister okur olalım, çeşit çeşit deneyler tanıktır: kural kural diye diye bol bol kandırırız özümüzü.

Gazete okumaya çok zaman harcayan: gazetede kilerle ölçülmeyecek pekçok önemli şeyi okumaya zaman bulamaz.

Hiç gazete okumayan: pekçok önemli şeyi okuyanlardan daha iyi bilip gördüğünü sansa da, çoğun yanıltıdır bu.

Kitap okumak ile gazete okumak arasında dağlar var.

Gazete’de kitap gibi okunması gereken şeylere sevinmek gerek; kitapta gazete okur gibi okunan şeylere üzölmek gerek.

Okuduğı gazetenin ufkundan dışarı çıkmayan okura yazık. Ufkunu genişletmek için birbirine benzer tutumdaki gazetelere başvuranların zamanına da yazık doğrusu. Birbirine benzemeyen gazeteleri okuduğuma göre açık ufka ulaştım, diyenlere daha da yazık.

Biz iyi gazeteyiz, okuyan okur, okumayan okumaz, yönünde bir tutumdaki gazetelerin, bu tutumda ne denli ayak dıretirlerse diretsinler, deneylerin gösterdiği üzere, doğruyu savundukları söylenemez. Uzun sürmez, maskeleri düşer, batıp giderler.

Çoğun, günün en dinç zaman-kesitini, yani sabah saatlerini gazete okumaya ayırır insanlar. Yazar olarak gel de imrenme: Ne mutlu gazetecilere! Ne var ki, böylesi gazete çarçur ediyor okurların en güzel yaşama-zamanlarını. Gazetelerin kaçta kaç değeri böyle bir okuma-zamanına?

Herkes okumak istediğı şeyleri görmek istiyor gazetesinde. Salt okumak istediğı şeyleri okuyanlar, gerçekte, birşey okumuyorlar ki.

Bazı toplumbilimcilerin, bu arada gazetecilerin de sık kullandığı bir deyimle, sokaktaki adam için, gazetesiz kültür düşünölemez. Ne yazık ki, çoğun, yalnızca gazeteyle kotarılan bir kültüre dönüşür onunki.

Gerçekte, “kültür” demek geniş açı demektir. Geniş açıysa: doğa-kişi-toplum dünyasındaki nesnelerin olayların, önemli

yönlerden varlık-yapısını, değer-konumunu ve eylem-ağırlığını anlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş, isteristemez gazete'ye özgü darlıkları aşmakla gerçekleşebilir.

Öylesine kötü alışmışız ki, bazı gazetelerde, tektük de olsa, iyi bir yazıya rastlayınca: N'olmuş böyle, yanlışlıkla mı buraya konmuş, diye şaşmaktan alamıyoruz kendimizi.

Aptalı daha aptallaştırabilir; akıllıyı daha da, daha akıllı kılabilir gazete. Bütün bu "bilir'likleri" en iyi biçimde verimlendirmek *eleştirel* okura düşen önemli görevdir.

Genellikle teknolojiye durum neyse gazetelerde de o, ardı arası kesilmez yan etkilerin: Işınlar gölgeleri, sağaltınalar kötüleştir-meleri, aydınlıklar karanlıkları, gözaçmalar köreltmeleri birlikte sürükler.

Gazetede hiç yazmadım. Gazete yazısını küçük gördüğüm için değil. Bilinmeyen şey mi: "N'olur, yazım çıksın!" diye boyalı şerbetlerini sayfa-sütun heryana içirmek kaygısıyla gazete yöneticilerinin kapı önlerinde bekleyen beklesene. İçlerinde öyle kalantor kişilere rastlanır ki, kendimizi tutmasak küçük dilimizi yutacağız. Hani 'talihsiz' sayılmaz çoğu: Gelsin öyleyse birgünlük talihli dolgucuklar, doldurmacılar.

Yaşamın en son günündesin – n'aparsın? İşte hüznü, hüznü olduğu kadar da, hepimiz için yanıtı zor sorulardan biri.

Ne diyeceğimi bilemiyorum. Bildiğim birşey var gene de: Gazete okuyacak değilim, doğrusu. Nasıl olsa olan oluyor; bundan böyle bensiz de yürüyüp gidecek olan dünkü-bugünkü-yarınki dünyanın bazı kırıntılarından haberim olacak da n'olacak!

Son günümde: yaşarken nedense sıra gelmeyen nice şeyler var, onlara elatarım tutkuyla. Başkaları bol bol gazete okuyor zaten. Ya da: hiçbirşey yapmam; gücüm yettiğince, geçip giden bugünü seyredirim. Günü, hele en son günü, getirisi götürüsüyle yaşamak için, gazete okumasam da olur. Ama kitap, hele birkaç tanesi var ki...

Yaşlılık

Kabataslak bakışla üç tane diye bellenen inişli çıkışlı yaşama evresinden herbirinde, hep ayrılık, hep ayrılıklar. Beklenen beklenmedikler: çocukluktan gençliğe, gençlikten yaşlılığa, yaşlılıktan son'a kimi "güle güle!" kimi "hoşgeldin!" demek ne demek? Ayrılık varken hangi çağ düz düzgün, nerde ne belirgin. Şunu da unutmayalım: ayrılık olmasaydı, yaşam olur muydu?

Gençsen, talihin kapalı da olsa, aldırma; gün gelir öyle bir açılır ki, sen bile küçük dilini yutarsın.

Olgun yaştaysan, talihten yana ne denli bekleyişler içindey-sen, yeridir. Gene de belli olmaz, sen elini çabuk tut.

Yaşlıysan: şimdi-burda talihin varsa, talihlisin; yoksa, değilsin.

Bir battın mı yaşlılığın çöküntü çöküntü karmaşasına, ne gereğin gerekliliğini, ne gereksizin gereksizliğini ayırt edebilirsin: bocala da bocala!

Gönül kafa dinçliği: *ençok* yaşlılıkta gerek! Kimsenin kimseye armağanı değil ama bu tür talihler. Herşey sana bağlı; kendin kotaracaksın talihine düşen kadar talihini.

Bilinmesine bilinir de unutulur hep: akılsa akıl, sevgiyse sevgi, bir çırpıda gerçekleşmez bu gibi şeyler. Doğanın doğumdan önce bellibelirsiz sunduğu ipuçlarını, yaşbaş daha küçükken ayırdına varıp yaşama-gündeminde, herşeye karşın, hep canlı tutmayı becermek gerek.

En incesinden ölçümler başarabilecek bir depremölçer gerek herkese. Ne için olacak, uçarı tüy sessizliğiyle yaklaşıp yaklaşıırken yanardağ gibi birden patlayan yaşlılık belirtilerini saptamak için.

Örnekse: ayırdına varma gereği duymadan, eskidenberi yapageldiği bazı şeylere karşı bir üşengeçlik sarıyor insanı. Kolaycacık hakkından geliverdiği bir sürü edimin, en kolayından birteki bile, sıklık ağır mı ağır bir yük omuzlarda... ozaman dikkat! Hoş, dikkat de neye yarar, buyruk büyük yerden, doğada yasa böyle.

Belli bir yaşa erişince: *ne yaptığını, ne biçimde yaptığını, neden yaptığını, neyi yapamadığını, nasıl yapamadığını*, insanın serinkanlılıkla yeniden öğrenmesi gerekiyor.

Yaşlıya, ençok ona yaraşmaz kötümserlik: ezer, ufalar, bitirir yaşlıyı. Terslikler birikim birikim ortalığı kapkara kaplasa da, bırakmak yok.

Her yaş-kesimi gibi yaşlılık da ayrıcalıklar çağı: *her yaşın, yerine getirilmesi cana can katan kendine özgü güzellikleri var.*

Ne mutlu dilediği zaman dilediği ayrılığı gerçekleştirene. Doğadan başka ne, doğadan başka kim böylesi güçlü? Doğaysa: bile-isteye mi böyle tamgüçlü, yoksa tamgüçlü olmadığı için mi böyle?

Her ayrılık seni ezip çökertiyorsa, son'a varmış bir böceksin sen.

Yaşlılığın ölümü bekleme anlamına gelmesi, hepten yersiz bir tutumdur. N'apıp edip yaşlının, ayrılıkların üstüste yığılıp çökerttiği bir çuval olmaktan sıyrılması gerekir. Bunu gerçek-

leştirmenin en iyi yolu, kendi kendisine kendisinin yardım etmesidir.

Özüne dilemediğın bazı şeylere karşın, talihin varsa, çocukluğın, gençliğın, olgunluğın içine dışına ektiğı dayanılmaz sandığın acıları, verimli dinçlikler olarak biçersin yaşlılık yamaçlarında.

Kendilerince başarılı olduklarında, dinlerin en başarılı ögesi, ayrılık yaralarını azçok dindirmelerinden ileri gelir.

Yaşlılığın Dilbilgisi mi: ayrılışlar kipinden bir çekimler çekisi. Böyle bir dilbilgisinden en güzel eylemler derlenebilir.

Yapyalın bir deyim gibiymiş gibi görünse de (kim, nerden, nereye uzaklaşıyor ki?) özlü bir karmaşa-deyimi “yaşlılık”. Öbür yaşam-çağlarının yapısını paylaşmakta o da: ayrılıklarla, ayrılıklarla dolu dolu, boş boş sönmekte.

“İnsan yaşlandıkça akıllanıyor” türünden tekerlemelere pek bakmayın: yıl üstüne yıl birikmesinin ne denli önemli bir yaşam ögesi olduğı yadsınamasa da, yaş, büyücek oranda talih işi; akıllanmaksa, çokça, akıl işi.

İnsan yaşlandıkça akıllanıyor, demelerine bakmayın; talihin ne kerte önemli bir yaşama ögesi olduğı, insanın kafasına gittikçe daha çok dank ediyorsa, o insan akıllanıyor demektir. Keşke her insan talihli olsa da, bu aklın tadını çıkarsa, yani olanca donatımıyla yaşamaya bıraksa kendini...

İnsana özgü her çağ gibi, yaşlılık da çiçek gibidir: beden koşulları ile dış ortam koşulları elverirse serpilir. Bunun içınse epeyce

mutlu bir kıvam gerekir. Sözcüğün pekçok anlamında soğuk olursa ortam, donar yaşlı; sıcak olursa, solar.

Hem kendi deneylerinden, hem başkalarının deneylerinden öğrenmesini bilen, bu deneyleri hem kendi yaşamına katkılı kılan hem de türdeşlerinin yararına sunan genç, nice yaşlılardan kat kat değerli ve saygın bir konumdadır.

Halı gibiyiz biz insanlar. Neyimiz var, neyimiz yoksa yaşlandıkça ortaya çıkar. Belki de bu nedenle, yaşlandıkça özünü dürüp örter çok kişi.

Basbayağı bilineni birkez daha belirteceğiz de ele ne geçecek demeyelim; nedense örtük kalan gerçekleri hep yeniden *görünür kılma*yı denemek gerek: İster genç ister yaşlı olalım, mırıl mırıl da olsa, yalnızken belki azıcık daha işitilecek perdeden, şöyle bir düşünce eşlik eder herbirimize: Geçip giderken birtakım izler bırakan ‘birşeyim’! Bir Hiçbirşey’in izi de olabilir bunlar: ne ben, ne iz, ne ‘şey’ denen şey, gene de bizde birşey gibi izlenim uyandırabilir, – ses kabarcıkları, yelimsilik, dumanımsılık, tozumsuluk. Yüzbinlerce yıl önce “hayvan” denen bazı canlılar yaşayıp üremeseydi, nerden çıkacaktı bu sözler, bu yazı, bu bazan kendini “hiç” sayan hiç.

Keşke yaşlıda da herdemtaze örneği yeşilini yitirmeyen bir canlılık-bilinci olsaydı!

Canlıda canlıya en uygun özellik yaratıcılıktır. Yaratıcılık deyince, ille de ünsalan birtakım kültür katkılarını gözönüne getirmeyelim. Düzmecelikten uzak bir insan yaşamının gününbirlik yapıp etmelerinde herşey, karınca kararınca yaratıcı bir renge bürünmüştür. Yalnız gencin değil yaşlının da önemli bir canlılık göstergesidir yaratıcılık. Bu gösterge solup

sararmadıkça yaşayacak genç; bu gösterge solup sararmadıkça yaşıyor yaşlı.

Ortaya çıkan her canlı birey, bir süre yayıla yayıla gelişir, sonra sonra, toplana toplana büzülür. Bir yorgunluktursarar canlıyı; çok geçmeden, bir de bakar ki, kurumakta, kıpırtısız. Canlıların nerdeyse tümü pek bir ayırdına varmadan olup bitiyor bütün bunlar.

Birtek insanlara açık bu temel-gerçek; onlardan da unutan unutana bu gerçeği, – hem de nasıl. Ola ki, yaşlılığın bir aşamasında dank eder kafaya. Ozaman da çok geç.

“Saçma”, “yanlış”, “korkunç”, “haklı”, “doğal” diye nitelenir ölüm. Akla sığmaz birtürlü. Genç yaşlı herkesin gittiği ayrılıklar okulu oysa yaşam. Bu okulda *dersini iyi öğrenen* de var, *azçok öğrenen* de var, *birtürlü öğrenemeyen* de. Haksız da değil hani insancıklar. Kolay öğrenilesi şey mi ölüm.

Yaşça ilerlemişliğin en dikkate değer belirlenimlerinden biri: özden önem verdiğimiz duyuların, düşüncelerin, davranışların, tasarımların, kabataslak bakışla, epeyce belirgin bir düz çizgiye oturmasıdır. Dünyanın gidişine: acıya, sevince, saçmalığa, dile, dostluğa, devlete, iyiye, kötüye ilişkin genel yaşamın kişiye özgü çizgileridir bunlar. Daha nice nice şeylerle birlikte, özetle: dünyanın gidişine ilişkin çizgiler.

Bu çizgilerin bilincini “olgunlaşma” diye nitelemek yanlıştır ama. Doğru olan şu: serinkanlılıkla yakından bakma yürekliliğini gösterdiğimizde, sözü edilen çizginin, düzçizgiden bambaşka birşey, dolanık mı dolanık bir uzanışlar oylumu olduğunu görmekte gecikmeyiz. Ozaman, daha önce kimbilir kaç kez söylenmiş olsa bile, yaşantı, gerçeği her kez bir başka pekiştirdiğine göre, yeniden söylememiz gerekeni söylemeliyiz: Olgunlaşma ile eşanlamlı *değildir* yaşlanmak.

Gözlerini ölümden ayırmayan yaşlı (hoş, genç için de aynı şey geçerli) uzun denebilecek bir süre yaşasa da, “son” bir diken gibi batar da batar içine, yaşamın tadına birtürlü varamaz.

En iyisi: ölüme, elden geldiği kadar tatlıca bir bakış fırlatmak gerekir. Sonra: olabildiğince akli işletmek, böylece, karınca kararınca rastlantılar ile gereklilikleri kollamak, yaşama süresinin tadına varmak, – işte yazgımız. Gençler başka, yaşlılar başka yollarda yürüse de, ölüm-yaşantısında özce pek birşey değişmez, kuşkusuz.

İyi yönleri kötü yönleriyle, güzellikleri çirkinlikleriyle birçok olumlu gerçeklikler kadar olumsuz gerçeklikler de sergiler her yaş. Onun içindir ki, birtek gençliği, yaş evrelerinin doruğu diye bellemek, dolayısıyla da, gençlikten önceki çocukluk evresi ile gençlikten sonraki olgunluk ve yaşlılık gibi evreleri hangi açıdan olursa olsun, eksik-güdük yaş-evreleri diye görüp aşağılamak hiç doğru değildir.

Her yaşın yasası yazgısı kendisinde. Her yaş ağırlığını kendi içinde taşıyan bir gelişme kesimidir.

Sözgelimi yaşlılığı: mızımlık, korku, miskinlik, kıskançlık çağı diye gören gençler, çoğun, haksız genellemeler yapıyorlar. Yaşlanınca tam da böylesi niteliklerden sakınsınlar! Gençlik çağını: dinçlik, korkusuzluk, ataklık, sevecenlik çağı diye gören yaşlılar da öyle. Gençken, tam da böylesi özellikleri mi vardı onların?

Yaşama gerçekliği öyle zengin olanaklar gösterir ki... Nice üşengeç yaşlılardan çok daha tembel gençler tanıdım; nice pısrık genç yaşlılardan kat kat sevecen, atak yaşlılar tanıdım.

Üstüne yaş ağırlığı çökenlere son uyarı:

Yaşlıyken, gençlikten daha çok gerek var bazı şeylere. Sözgelimi: zamanın değerini bilmek gerek; beden olanaklarını yanlış hesaplamaktan kaçınmalı; gerçek dostla dörtelle sarılmadan olmaz; doğanın insandan, özce, bağımsız bir yücelikle bezenmiş olduğu akıldan çıkarılmamalı; düzmece olan ile düzmece olmayan arasındaki sınırlar yetesiye duygudaşlık ve beceriyle çizilmeli.

Gel gör ki, tam da yaşlanınca hep kendi aptallığından, daha önce kapı dışarı etmeye çalıştığı birçok olumsuzluğu buyur ediyor insan. Sözelimi: geleceğe ilişkin önyargılar artıyor; tatlanış azaltan sızlanmalar başgösteriyor; bencilce hırçınlıklar kulak, gönül tırmalıyor; çevreye dönük ağılı eleştiriler keskinleşip bileniyor; şaşırtan, sürçtüren sevgi yitimleri iç bağlıyor.

Artık geçti, deme.

Vazgeçme yok!

Arınmak gerek

Yeniden doğmak için

Gencecik.

Yeter ki iste – gerekeni yap!

Sağlık

Sağlam kafa sağlam beden üzerinde yükselir deyişi, gerçekliğin ancak bir yanına parmak basıyor. Öbür yanı şu: sağlam beden sağlam kafaya çok şey borçludur.

Sağlığını hiç korkmadan savura savura yaşayanların da; sağlığı elden gidecek diye ödü kopa kopa yaşamayanların da korkusundan korkmak gerek.

Yanlış anlaşılmasın: korku bizim değişmez yazgımız, n'etsek yakayı sıyıramayız, demeye getirmiyorum.

Yaşamak, korkmakla özdeş değil. Yaşamın binbir öğelerinden biri korku. Önemli olan: yersiz korkulara boş vermek. Herzaman kolay olmasa da, aklını yeterince değerlendirenin gerçekleştirebileceği bir başarıdır bu.

Hastayken: bir tuhaf ağırlaşır yaşam. İyiyken: nice yüklere karşın hafifçecik.

Sağlık, temel-değer olarak *gerçekleşmeyince*, hiçbir değere yer yok insan yaşamında.

Sağlık, tek değer yapınca, yavan mı yavan yaşam.

Yaşamak: sağlıktan hastalığa, hastalıktan sağlığa içiçe dolana dolana bellibelirsiz yollarda gidip gelmek.

Doğrudan doğruya sağlığın kendisini değil de, sağlıktan başka şeyleri yaşarız sağlıklıyken. (“Sağlığın kendisi” ne ki, peki?)

Hele bir hastalanmayalım, bir de ciddiye, hastalıktan başka birşey yaşamaz oluruz genelde.

Sağlık’tan *ötede* hastalığın tadı; tümüyle hastalıkta hastalığın tatsızlığı.

Bulunan her yeni hastalık, sağlığın ne denli karmaşık bir denge-uyum işlerliği olduğu gerçeğinin altını yeniden çizer. (Bazılarımız “denge”, “uyum” yerine “gizem” dememi isterdi. Benim de içimden öyle demek geçmiyor değil hani. Tutuyorum kendimi. Akıl erdiremediğimiz şeylere, sıkıya gelince “gizem” yaftasını yapıştırmak da bir “hastalık” türüyse?)

Doktora giden çoğu insan, açıkça dilegetirmese de, şöyle bir duygu iklimindedir: Kötünün kötüsü bir tanıyla kara bir yargı yiyeceğim, diye mi; ya da bir yanıltıya düşüp uygunsuz ilaçlarla durumum daha da kötüleşecek, diye mi – herkesin kendisine özgü duyguyu nasıl bilebiliriz. Ola ki, doktora görünmeye gitmenin tüm korkularının ortak paydası: ölüm korkusudur. Doktordan korkmayanlara gel de imrenme, – böyle insanlar var mı ki?

Şöyle bir yüzüme bakıp “Yakınman nedir, anlat!” dedikten sonra, daha ağızımdan bir-iki sözcük çıkar çıkmaz, sözü epeyce uzatmışım gibi “Dur anladım!” dercesine kâğıda birşeyler çiziktirip beni birtakım denetimlere gönderiyor. Ancak sonuçların ele geçmesiyledir ki, durum-açıklaması diye nitelenemeyen, binbir yoruma çekiştirilebilecek birkaç sallantılı sözcük ve bir-iki öğüt benden sonraki hastaya yönelmiş, ben eczaneyi boylarken, sıradaki öbür hastayla benim yaşadığıma benzer bir törene çoktan başlamıştır bile doktor.

Nice kez yaşasam da birtürlü alışamadım bütün bunlara. Bütün bunlar uzmanlık gereği böyle desem bile, uzmanlığı gölgelemeksizin gönlümce davranan doktorların hakkını vermekle birlikte, hep yadırgarım bu tür doktor-hasta ilişkilerini.

“İyi ilaç” iyi kitap gibidir: gereken yerde, gereken zamanda, gerektiği sürece eşsiz bir değeri vardır. Hiçbirşey onun yerini tutamaz, çünkü yaşatır.

Kuram ile eylemi, özünde ençok birleştirmesi gereken bir uzmanlık koludur hekimlik.

Sözün en kuşatıcı anlamında kuşatıcıdır hekimlik: Sağlığa gerçekten katkılı hiçbir aracı, yolu, yöntemi dışarda bırakamaz, ergeç içine alacaktır. Hekimliğe koşulan *başka-sağaltmalar, yani* iyileştirmeler, *seçimlik*-bakımlar, başarıları oranında buyur edilir hekimliğe. Ne denli bilimsellik adına sürdürülürse sürdürülsün, olsa olsa geleneksel hekimliğin ayıbıdır bu doğrultudaki gecikmeler.

Hiç çıkarmadığı atgözlüğüyle pekaz şey görmeye alışmış olan hekimlerse: “Ne diye önüne gelen böylesi uzmanca işlere burnunu sokar insanlar?” türünden bir takazayla bilimsellik bekçisi kesilirler.

İşleyişi takıntıya uğrayan makineyi onarırısın; cansız nesnenin eksigini gediğini bütünlersin; hasta insanı onarıp sağlığına kavuşturursun – çoğu kez söker bütün bu onarımlar. Gene de baştanaşağı makinemsi bir nesne gözüyle bakılamaz insana. Şurda burda, “Zaten bakan kim, eskidendi böyle şeyler, değişti şimdi!” türünden sesler yüselse de, uygulamada bambaşkadır durum: hekimdi, kimyacıydı, pekçok ilgili, insana, özel bir canlı-bütün gözüyle bakmayı unutuyor. Bu tutum, zorluyor da zorluyor insanın yaşama durumunu.

Sağlıkta zorlamaya gelmez. Canlıya makineymiş gibi yaklaşmak, biryere dek verimli sonuçlara ulaşsa da, biryerden sonra,

öyle bir zedeler ki sözümona o özyapısıyla makine-*olmayan* canlı insan-varlığını, en dâhice onarımlar bile kurtaramaz onu.

Sağlığın olası sağlamlıkla sağlanıp sürdürülmesi için, hekim ile hastanın, hem birlikte hem ayrı ayrı, başka başka niteliklerde bilgilere, deneylere, becerilere, bilgeliklere gereksinimleri var.

Uğraşına uygun yetişimden geçmiş bilim-teknik uzmanı; gözleme işlerinde şaşılası sabırlı; düşünmece serinkanlı; becerice yetkin bir canlı dostu, dürüst bir beden sanatçısı: işte özlediğim hekim.

Hekim olsaydım: *her* hastaya hiçbirzaman gerektiğinden az zaman ayırmaz, çok zaman ayırırdım.

İşitiyor gibiyim: “Öyleyse sen iyi bir hekim olamazdın!” denecekti bana. Ne ki, denk geldi, geç kalmadan anladım. Sonra sonraysa iyi bir hasta olup çıktım. Sonunda öğrendim sanıyorum: her hastasına *gerektiği kadar* zaman ayırmak iyi hekimin önemli göstergelerinden biridir.

Yerin dibine batırırcasına hekimlerle alay eden sahne-perde yazarları, ola ki çoğun haklıdırlar. Ne var ki, onlar da insan, zamanı geldiğinde, hekimlerin önünde onlar da boyunlarını bükerek. Hekim olduğu kadar insan da olduğunu gösterme sırası hekimdedir ozaman.

Hastalanınca kendini hekimlerin eline bırakıp ötesini düşünmeyenleri birtürlü anlayamamışımdır. Hasta *benim*, hekim değil ki.

Gerçi beni iyileştirmek onun işi, – gerekeni yaparsa, talihim de varsa, kuşkusuz. Benim iyileşecek olan; ama iyileşmeyecek olan da benim. Hangi hekim, bu benim iyileşme durumumla ilgili olasılıklara, bencileyin tutkuyla aklını takabilir.

Durup durup yineliyorum: deneyli, becerikli, çalışkan olmalı hekim. Ayrıca: anlayışlı, acıması bol, dürüst olmalı. Çok şey mi istiyorum – sağlık öyle değerli ki.

Hekimin en büyük yardımcısıdır hastanın doğası.

Kuşkusuz, doğal bir varlık olduğu için hastalanır insan. Öyle ama hastanın da hekimin de en çok yüzünü güldüren gizemli güçtür doğa.

Hastalandığında, kendine kendisi yardım edebilecek yerlerde bile başkalarından yardım bekleyen kimse, her zaman tatlı olmayan bir bağımlılığa boyun eğmek zorunda kalır. Gözden kaçsa da, çoğu hastanın durumu budur.

Kendimizce güvenilir kavramlarla, gözlemler, deneylerle, varsayımlar, kuramlarla hastalığı da sağlığı da açıkladığımıza inanıyoruz. Bu bağlamda, birşey çarpıyor gözümüze: hastalığı sağlıktan daha çok tüm gerekçeleriyle günışığına çıkarmayı başarıyoruz. Bunun nedeni: hastalığın, önünde sonunda bir olay olmasından ileri geliyor; oysa sağlık, büyük bir olasılıkla, gizemler-içi bir gizem.

Akılermez dengemsi birşeyler, ya da hiçlikler gizemi sağlık: dolanı dolanı, düğümdüğüm, sarmal sarmal dengeler, dengeler-üstü-dengesiz dengeler gerçekliği – olağan gerçeklikleri aşan bir gerçeklik desene şuna.

Bilmeyen kalmadı, kalır mı hiç, nedense gözden uzak tutuluyor: Sağlık ile hastalık, birinden öbürüne sürekli bir geçiş. Ne

sağlık sürekli ne hastalık sürekli. Hep böyle gitmiyor ama bu dönüşüm, bitiveriyor: sıralı sırasız ölüm de var sırada.

Tam bedeninin gerçek değerini anlamaya başlar gibi oluyorsun, bir de ne göresin: gitti gidiyor bedenini!

Kim ne denli gerçekleştiriyor, bilemem; çoğumuzda durum pek parlak değil; çok çok, şöyle böyle; desene: çoğumuz yaya kalıyoruz o en önemli şeyde: Sağlığı yitirmeden önce sağlığın gerçek değerini bilemiyoruz.

Sağlığın gerçek değerini bilen birtürlü, bilmeyen birtürlü. Bilen dövünür, bilmeyen dövünmeli.

Ters bir yazgıyla, çıkmamak üzere deliler evine düşen akıllı, “sağlıklı” yaşamak istiyorsa, aklına “güle güle!” demek zorundadır. Düpedüz toplumlar için de geçerli bu: delilerce çekip çevrilen bir topluma düşmüşsen, yaşamını sağlıkla götürmek için o toplumun gidişine ayak uyduracaksın... Yalnızca sağlık yöresinde değil, din, askerlik, seks, eğitim yörelerinde de böyle.

Ne ki, böylesi düşünceler, akıl zorda kalınca ilk akla gelen yönergelerdir. Sarsılmaz doğrular gözüyle bakılır çoğun bunlara.

Oysa gerçek akıl sağlığı: n’apıp edip hertürlü sağlığı yitirmemek için *gerekeni* gerçekleştirmektir. Bu bağlamda: nice yaşantılarla beslenen düşünüp taşınmaların öğrettiği en yakışık şey: her alanın akıllılarını delilerini, akılca-bedence, bedence-akılca olabildiği kadar sağlıklı bir birlikte yaşam-düzenine kavuşturmaktır.

Doludizgin yaşamaya karşın gel de sağlığını yitirme – pek olası değil bu.

Ne mutlu, önündeki yaşama-zamanı, nice uzun süreler sağlığın önemini değerini yeterince kavrayıp akıllıca doludizgin gerçekten yaşayabilenlere!

Hem tekkişi hem toplum olarak özsağlığı üzerinde *çepeçevre* düşünebilen tek canlı-varlıktır insan.

Ölüm

Etkisi ölüm gibi yüreğe oturan kapsamlı bir ayrılık var mı? Din, yazın, hukuk, teknik, felsefe... – kültürünsürelinin nice kesimleri bu ayrılığı katlanılır kılmaya çalışsa da boşuna.

Ne çok kişi ölümü güzelleştirme çabasında: İşte ozanlar, ressamlar, mimarlar, yontucular, besteciler, dinadamları, biyologlar. Ustasının elinde çoğun “başarılı” olsa bile, ölüm yöresinde tüm ortaya konanlardan acı güzelsi bir hüznün tütmede.

Her ölüm, çeşit çeşit kişisel, çevresel, toplumsal koşullarda, uyandırdığı yitikliğe uygun olsa da olmasa da, payına düşen bir gürültü-patırtı boşandırır. Kimi ölüm, iki yanında duvarlar yükselen dar bir yolda kulak tırmalayan bir uğultu boşandırır; kimi ölümse, kırılık yerde öksüz daldan kopup savrulan bir yapracık sessizliğidir.

Hiçbir gerekçe, hiçbir kanıt, hiçbir doğru, hiçbir belge, hiçbir bilim, hiçbir din insanlara *neden ölmeleri gerektiğini* inandırıcı biçimde açıklayamaz.

Hızla giden bir trende (nereye olacak, ‘oraya’) uyuyakalmış yolcularız çoğumuz. Bazılarımız, yeniden uykuya dalmak üzere, gözlerimizi aradabir fıldır fıldır açsak da, sonuçta: derin uykularda yakalıyor o bizi (başka n’olacak, o).

Hangi kaynaktan, hangi yetkeden gelirse gelsin, doğa-“düzenini” ölümün kökü, kökeni diye göstermek, gerçeklik bakımından ne denli kaçınılmaz olursa olsun, köklü kökenli yaşama-tutkusunu gene de gevşetemez. Mantıkça, buna gerek yok zaten; olsa da neye yarar.

Çoğun aldırıışsız atlar geçeriz ölüm duyuran gazete sayfalarını. Yakın birine ilişkin duyuruysa: öfke, yokluk, hüznün, daralış. Ya, özölüm – insanın kendi adını orda görmesi: Ne dayanılmaz acı bu. Ola ki, bundandır: kimse *göremiyor*.

Tam ayrılık: dönüşsüzlük; bir daha birlikte olmamak.

Değil mi ki sarmış gelip geçicilik *herşeyi*, ayrılık ergeç yazgısı *herşeyin*.

Ölüm *herşeyi* silip süpürür, derler. Aptalca bir söz mü bu? Belki, en gerçekçi sözlerden biridir. Neden “belki”? Gerçeklikler gerçeği de ondan. Böylelikle aklımca – hafifletmiş oluyorum gerçekliği. Değil mi ki gerçekik *bu*, ötesi vızıltı.

Ötesi? Ötesi diye birşey kaldı mı artık. “Kalmadı” demek, *herşeyi* daha da yerli yerine yerleştirmek olurdu. “Ötesi’nin” içine alacaktım. Özüme özgü yazım-anlam geleneklerim uyarınca daha doğru olurdu. Olmadı. Boş ver.

Boşveremiyorum, – aldım. “Ötesi” diye birşey yok. Gel de sevinme bu tutuma.

Dil: oylar, oyalanırsın. Dilegetirişinle bazan “ölümü” anınsar, bazan kendin kendine unutturursun. – Hâlâ yazmaktayım. Yazıyorsam, belki de bunun için yazıyorum.

Eğitim-Öğretim-Yetişim

İnsanlara insan *olarak* sevgi ve saygı göstermeyen bir eğitimcinin iyi bir eğitimci olması söz konusu değildir.

Bilgi ve teknik işi olmaktan çok, insan işidir eğitim. İlle de “iş” deyimini kullanacaksak: insan-*olma* işinde insanın insana yardımudur eğitim, öğretim. İnsan-*yetişimi* olmayan bir eğitim-öğretim tasarlayıp uygulamak, yanlış birşey yapmak demektir.

Yalnızca meslek-uğraş öğreticileri, eğitimcileri sınırlı öğreticilerdir, eğitimcilerdir. Özde, *geniş*açı gerektirir öğretmek, eğitmek. Nitekim, birçok kültür dillerinde, kavramı dilegetirmek üzere başvuru olan sözcüklerin kökeni: *educare*’dir; “educare” *e-ducare* diye yorumlanmalıdır. *E-ducare* ise: önekteki *e*’nin vurgulanmasından da belli: *uzağa, başka’ya, öte’lere* götürmek demektir.

Okul-dışı nelerden öğrenmeyiz ki: Bacak kadar çocuklardan; erişkinlerden; aile ilişkilerinden; toplumsal olaylardan; makinelerden, iç-değişimlerimizden; birşeyler yaparken, yapmazken, uyurken, yalnızken, karşı koyarken, paylaşıırken neler öğrenmeyiz ki. Ayrıca: rastlantılar, karşılaşmalar, acılar, güzellikler, çirkinlikler, sevinçler, başarılar – herşey, herşey yerine göre öğretmenimizdir bizim.

Bunalımı kültür yaşamına dönüştürmeyen; arkadaşlığı olanca güzelliğiyle istenir kılmayan; algılamayı verimleriyle değerlendirmeyen; dar sevmeyi daha çok sevme katına yükseltmeyen; yararsız diye bilinen bilgilerin önemini belirtmeyen bir eğitim-öğrenimi n'apayım?

Eğitim: nerde okulcu düzeyin, beylik düzeyin ötesine sıçrayıp yüceliyorsa, orda düzmece olmayan bir yetişime doğru adım atılmıştır.

Ben bunu böyle bilir böyle yaparım, başka türlüsüne aklım ermez, çünkü böyle öğrendim, diyen biri gerçekten yanıltıcı bir duruma düşmüştür. Tatsız-yavan-tekyanlı bir öğrenimdir böylesi tatsız bir öğrenim.

Yaşam boyu Hanya'yı Konya'yı, binbir çabayla, azçok öğrenir gibi olur olurken, iş, öğrenileni yaşayıp öğrenilenle yaşatmaya geldi mi, sözümona öğrendiklerimizi çabucak unuturuz.

Sürekli bir öğrenme duyarlılığı sağlayan bir eğitim, azgelişmiş bir yetişimden öteye geçemez.

Zorlanırsa, her öğrenimin öğreticisi bulunur. Zorlamalara gerek yok oysa: derinlere inince, herkes kendi kendinin öğretmenidir.

Pekçok şeyin, öğrenmemize açık olduğu bir evrende yaşıyoruz. Sözelimi: güvenle düşünmek, uygunu uygunsuzu gözlemlemek, gerekeni gerektiği gibi düzeltmek, önemleri sağduyuyla ölçüp biçmek, dertte sevinçte dayanıklı olmak, birlikte yaşamada başkalarını enaz özümüz kadar kollamak, kültürün tekniğin yetenekleri altında ezilmemek, – uzun uzun sayıp dökmeye ne gerek var, *pekçok* şey öğrenmeye açık. Hattâ, zaman zaman, başta özümüz, kimseyi kandırmadan öğrenmemize açık olmayan hiçbirşey *yokmuş* gibi davranınayı öğrenmemiz gerekir.

Dönüp dolaşıp *insanı insan olarak yetiştirmede* katkı sağlamayan eğitim-öğrenim, öz amacından uzak düşmüş eksik-gedik, yetersiz bir öğrenimdir, bir eğitimidir.

Özel kültür istenci; dar amaçları aşan çaba; *geniş kapsamlı* beceri; günübirlük talihlerden öte bir talih *olmadıkça*, eğitim, öğretim de olsa, yetişim yok demektir.

Bazı kavramları, gereksiz yere, birbirinden ayrı tutmak kadar birbiriyle kaynaştırmak da sağlıklı düşünüp eylemeye zararlı bir mantık işlemidir. Ençok da, yaşamın içinden doğan, yaşama damgasını vuran kavramların örgüsü için geçerlidir bu. Hangi dilde olursa olsun, “eğitim” ile “öğretim” sözcükleri, böyle kavramlar içermektedir.

Gerçekten de, genelde, eğitim’i öğretim’den, öğretim’i eğitim’den başka şeylermiş gibi tasarlamak yanlıştır. *Eğitim öğrenimle*, öğrenim eğitimle sağlanır. Eğitimsiz öğrenim dermeçatma kalır; öğrenimsiz eğitim cılız kalır. Önemli olan yetişimdir. Yetişim: eğitilmiş öğretimin, öğretilmiş eğitimin bileşkesidir, – ama daha da başka şeydir.

Ne var ki, birbirinden değişik yaşama-durumları, bu kavramları, çoğun, anlamca koparır birbirinden. Öğrenim: bilgi birikimi; eğitim: beceri sürekliliği anlamına gelir; yetişim: olgunluk anlamına doğru seğırtiştir. Böylece kimi zararsız, kimi tehlikeli birtakım karışıklıklar ortalığı kaplar. Şöyle ki: yaşamdan soyut öğrenimler; yaşamda işe yaramaz eğitimler; yaşama aykırı düşen yetişimler önplana çıkar.

Eğitim ile öğrenimin parçasız bir bütünlükte yetişim’e *vardırması* gittikçe az rastlanır bir olgudur çağımızda.

Uç-görünümlerden bir örnek, durumun ne denli korkunç olduğuna tanıklık edebilir: Hiç abartmaksızın saptayalım. Yüzyılımızın, sözcüğün olumsuz bildiriminde en unutulmaz “gerçekleştirmesi” Toplu Öldürme Merkezleridir. İşte bu “Merkezler”,

eğitim-öğrenim-yetişim *birliğinin* ne yüz kızartıcı ufulanmalara uğradığına parmak basmakta – hem de olur şey değil ama, en kanlı savaş ölümlerini aratacak biçimde. Elden geldiğince çok insanın elden geldiğince çabuk, elden geldiğince tüm soyu sopuyla kökünü kazımak için kurulan bu “özel” merkezler, “ince”, “sürekli”, “derlitoplu” bir meslek eğitiminden geçmiş kişilerin, bunu belirli unvanlarla belgelemiş kişilerin yapıtıydı. Bu merkezlerdeki iğrenç görevlerin, bazı kesimlerin “kutsal” ve “yüce” diye bellediği görevlerin beyin takımı, ek-öğrenimler, üst-uzmanlıklar, sıra-dışı beceriler isteyen meslekten kişiler arasından seçiliyordu. Bu merkezlerin beyin takımı ile bazı uygulayıcılarının, müzik-felsefe alanında “yüce” diye bilinen beğenileri, yaratıları vardı bilim-şiiir alanında.

Bundan çıkarılacak sonuç ne, peki? Öyle sonuçlar ki, herbiri zıpkın gibi saplanıyor içimize. Birtekinin açtığı eğitim-öğrenim yaratısını bile kolay kolay üstünden silkip atamaz insanlık. Acele etmeyelim ama değil mi ki insanız, zamanla bu yaraları da sararız, diye avunalım mı? Hele bir önlemini alalım bazı şeyleri bir daha hiç mi hiç yaşamayız, diyerek geçiştiremeyiz. Şöyle mi diyelim yani: Değil mi ki Toplu Öldürme Merkezlerini “yaşadık”, çekiver öyleyse öğrenimin, eğitimin kuyruğunu – *hiçbirzaman* demeyeceğiz, demeyelim, denemez.

Ne yapalım, peki? Önce, büyük söylemeyelim; sonra, zaman yitirmeden, belki de biricik gerekeni gerektiği gibi yerine getirelim: Üçlü birliğe, yepyeni içerikler, yepyeni biçimler, yepyeni amaçlar sağlamanın yollarını arayıp bulmamız gerekir. “İnsan” niteliğimize yaraşır kişiler olmak istiyorsak, başgörevimiz bu. *İnsanca yetişmede* öğrenim-eğitim kesinlikle savsaklanamayan soylu bir uğraş olmalı *hepimiz* için. Elden geldiği kadar çok sayıda bireyi, sözcüğün en güzel anlamında “insan” olarak *yetişimle* bezemek için gerekli eğitim ve öğrenime titizce bakım göstermeliyiz. Bunun böyle olmasını istememek; ister kişi, ister okul, ister kurum, ister devlet olalım, insanı *insan* olarak *yetiştirmeyi istememek*; hele yetişimi, bilinçli eylem ve davranışlarla engellemek, henüz Toplu Öldürme Merkezleri açmadan da en iğrenç insanlık cinayeti işlemektir.

İşte aşağısama, işte sevgisizlik, işte işkence, işte soykırım. Okur-yazar, okumaz-yazmaz birçok çağdaşın eylemde değilse bile sözde karşı olduğu apaçık kötülüklerden bazıları bunlar. Şöyle ya da böyle evetlemediğimiz başka edimler de var. İşte: ne yapıp edip başkalarının kendimizinkiyle aynı mutluluğu paylaşmasını istemek. İşte: her geleneksel alışkanlığın kutsal diye benimsenmesini istemek. İşte: herkesin birbirinin tıpatıp aynı olmasını, akla gelen her yönden eşit olmasını istemek.

Karşı olduğumuz ya da istemediğimiz bütün şeylerin, genelde, çıkarıcı birtakım artduygulara dayandığı, ya da aptallıklardan türediği kanısına eğilimliyiz çoğumuz.

N'apalım, sarpa sarmış birkez, gel de kurtar yakayı, gibilerden yuvarlanmalara bırakıp gidecek miyiz, öyleyse? Gitmeyeceğiz!

N'apacağız peki? Talihsiz de sayılmayız. İşte gereken yardım, yüzyılların ezbere bildiği yardım: *Başkalarının bize yapmasını istemediğimiz şeyleri, kendimiz de başkalarına yapmayalım!*

Gel gör ki: söylemesi kolay mı kolay, gerçekleştirmesi zor mu zor bir dayanak bu. Ama durum öyle önemli ki, bu dayanak uğruna hiçbir çabayı esirgeyemeyiz. *Olmanız gerektiği gibi olmak* istiyorsak, bunu vazgeçilmez bir kılavuz olarak özümseyeceğiz. İçimize işlemeli *bu* eğitim-öğrenim-yetişim. Önemliyse de n'olmuş yani, olmasa-da-olur gibilerden laçkalıklardan uzak tutmalıyız önemli dayanağımızı. Yaşayışımızı dik tutan kuram-eylem bağlamıdır bu dayanak.

Altını ne denli yeniden çizsek yeridir: Böyle bir dayanağı hep canlı tutmakta hiçbir çabayı esirgemeyelim. Ayık ve sıcak bir anlayışla içimizin değişmez donanı mı olmalı bu altın dayanağımız.

Şimdi içtenlikle kendimize soralım: Altın dayanağımız yönünden, ne düzeyde bir öğrenim-eğitim-yetişim bu bizimki?

Akıntıya Karşı Kürek

Öylesine işte-güçte ki herkes, bakmaya zamanı yok, baksa da görmüyor, görse de adam-sen-de-uykusuna kaptırmış birkez kendini.

Nice dikkatlere değer oysa yaşam. Dikkatlerde öz bağlar yaşam, – ne denli değer-anlam tutarsa o denli kuşkusuz.

Kıyıya çekildi çekileli unutulmuş teknenin boyluboyunca yerde yatan kırık direğinin en uç noktacığın bir martı kondu, güneşlenecek mi ne: sessizce kalktı.

Bahara daha çok var sanılıyordu: Malta erikleri sarı sarı çiçek. At kestaneleri patladı patlayacak, kimi ısıltılı ak kimi koyu pembe.

İnce belli yeşilimsi şişe akşamdan kalmış. Aradabir öyle hafif, öyle kıvrak ki: dünya gezisine çıkmış kıyıda.

Dinlenip havalansın diye
bellemişler eski çimenliği.
Bekler mi hiç!
Yeşil yeşil kesikler.
Şu ağaca bak
Tüm evren orda.

Bütün öğleden sonra düzenlediği bahçeyi süzüp süzüp çay içiyor şimdi: cennette gözleri.

Bazılarımızın dün izlediği alçacık bulutlar kuzeye göçen leyleklerdi.

Kıyı uyanmadan
usul usul uyanıyor sular.
Salıncak uyanmadan
uykusunda geriniyor çocuk.

Sıcak bir ikindi sonu, birileri baştan sona sulamış bu sessiz sokakçığı; heryanıyla gencecik anne tutmuş çocuğunu elinden, salına salına yürüyor.

Pastırma yazı
yazdan tatlıysa da
günler kısa mı kısa.

Ne uzun bazı kış geceleri:
bitmek nedir bilmiyor.
Öyle kısa ki bazı yaz geceleri –
bitti işte.

İçten içe kar yağıyor:
özlemişti toprak
özlemişti dere
özlemişti ağaç.
Gittim geldim,
bilgiçlik saptayacak değilim, saptıyorum:

öte'de birşey yok;
ne varsa *burda*.
İster inan ister inanma!

Bekleme çalış.
Boş verme unut.
İsteme yönel.
“Düpedüz” ol!

Nerde *kültür sıcaklığı* varsa, büyük olasılıkla, orda güçlülere çıkış aranıyor demektir.

Kültür sıcaklığı ne, peki? Pekçok şey, – bu arada: kuşku, eleştiri, sağduyu, çaba, acı, iyi istenç.

Kültür sıcaklığı: akıntıya karşı kürek çekerken duyulan heyecan, heyecan!

Bir tekerleme uyarınca: ye, iç, oyna! Yeter de yeter sanılıyor bu. Oysa pekçok tekerleme gibi yanlış, yanlış, yanlış. Çünkü yetmez, yetmez çünkü.

Bıktırса bile, ne denli yinelenсе yeridir: Sen gene “ye, iç, oyna!” da, yapılacak başka şeyler olduğunu, yapman gereken başka şeyler de olduğunu aklından, gönlünden çıkarma.

Ölüm, kaza, kalleslik, hastalık, bunalım gibi uçurumlarla delik deşik düpedüzlüklerde, “yetişemeyecek!” diye yakına yakına göz körelten işlerle harıl harıl akıp gidiyor günler, yığın yığın. Şöyle sere serpe düşünmeye; şöyle sağa sola duyarlanmaya, şöyle tatlı tatlı okumaya, şöyle sevinçle eylemeye, şöyle uçsuz bucaksız hayaller kurmaya, şöyle baltadında söyleşmeye – kısaca, çoğumuz için ne yazık ki: şöyle insana yakışır zaman kalmıyor. İnsan *olmaya* zaman kalmıyor, zaman kalmıyor birtürlü.

Madde, nesne, olay, doğa, mikrop, kendim, yakınlarım, yabancılar, geçmiştekiler, gelecektekiler, Tanrı, tanrılar, toplum, devlet, genler, soyaçekim, bilinçaltı, akıl, duygu, istek, inanç, yasa, düşünce... saymakla, ama sayınakla bitmez bunalımdan bunalıma insana özgü günah keçileri.

Günah keçisi üreten bir yaratığa dönüşüyor insan. Dahası: işler sarpa sardıkça, canlı-cansız herşeyi, herkesi “suçlu” diye damgalayan bir makine olup çıkıyor insan.

“Gel!” diyor kuru yönündeki taze toprak. Bilinmedik gizli güç var orda. Yat gitsin, arkaüstü, avuçların üstüste, ellerin yerde başına köprü. Yum gözlerini, ilkin. Öyle kal azıcık. Sonra...

Sonran var senin – yani şimdi: ellerini göğsüne kavuşturup boylu-boyunca yatırmadıkça başkaları seni buraya. Yavaş yavaş arala gözlerini: bir sevinç, bir sevinç. *Ne güzel yerin üstü!*

Ne diye balığa bu denli düşkünüm?

Balıkçı bir ailenin çocuğuyum: Yetişme çevremin odağıydı balık.

Soya çekmişim: babam, halam, annem, babaannem, amcalarım – hepsi bayılırdı balığa.

Balık sevgimin çok kişisel ama kuşatıcı bir açıklaması da şöyle: Balıklar biz insanlara uzak mı uzak yapıda canlılardan. Etleri tam et değil, kemikleri de öyle, boyları bosları, biçimleriyle, birbakıma, hiç ilgileri yok bizimle. Yaşama ortamları bizimkinden bambaşka. Davranışlarıyla insana benzemiyorlar: sesleri çıkmaz; havada, karada ölüverirler. Hiçbiriyle doğru dürüst iletişim kuramıyoruz. Sımsıcak memeden yoksunlar. Solungaçları irkiltiyor. Beyinlerine beyin demek için bin tannık ister. Kanları buz gibi. Dikduruştan ötelerde bir yatıklık onlarınki.

Belki de bütün bunlardan ötürü, birkez candan olunca balıklar, canlılığın bambaşka bir evrimsel olanağından payalıyoruz soframızda.

Çağlar boyunca, birçok çevrede, evreni yarattığına inanılan Tanrı, insanların mutlu olmasını isteseydi, herşeyi başka türlü düzenlerdi.

Böyle bir saptama kolaysa da, yolaçtığı soruları yanıtlamaya kalkışınca zor mu zor herşey. Şöyle ki, yinelemekte yarar var: Tanrı'nı evreni gerçekte yaratıp yaratmadığı bir yana, gerçekten insanların mutlu olmasını istemedi belki? İstemediye, nasıl şey bu? İsteyip de yapamadıysa, nasıl şey bu? İsteğe isteye yaptıysa, nasıl şey bu?

Yapıp etmek istediği önemli şeyleri, olumlu-olumsuz yönleriyle, gücü yettiğinde, gözünün önünde çepeçevre canlandırmayan, canlandıramayan insanlara güvenmiyorum birtürlü. Başkaları kadar kendilerine de zararı dokunur bu gibilerin.

Yazın ketenhelvası kıyı ikindilerine; kışın uçuk mavimsi minelere; bazı gecelerin serin-sıcak yıldızlarına; bulutların derin derinlerine zamanın yoksa, para varlığın, toplumdaki katın doruklarda oturmuş olsa bile, tam da buyüzden, sözüm bir kulağından girip öbür kulağından çıkacak, ama diyeceğim şu sana:

Değiştir yaşamını
hemen şimdi
tepeden tırnağa!

Değere orantılı biçimde neyi paylaşıyor ki yaşam: doğum, acı, sevgi, sağlık, zekâ, bilgi, karın tokluğu, mutluluk – kimine bol kepçe, kimine gıdım gıdım.

Dünyaya gelmek de, gitmek de öylesi işte: gelmenin sakıncası gitmekten doğuyor.

Zamanlı zamansız, uygun uygunsuz hep yinelerim, neden olacak, herşeyin başı başlangıcı orda da, ondan: Ben bensem nasıl bir ben'im? Başkalarıyla birlikteyken yapayalnız bir ben; yapayalnızken sen dolu bir ben.

“Bu-dünya yaşanınaya değmez” demeyegör, gerçekten inanıyorsan dediğine – canına kıydın gitti, diyemiyorum, genelde mızıkçınız çünkü. İyi ki de öyleyiz.

“Bu dünya yaşanınaya değermiş!” demeyegör, gerçekten inanıyorsan dediğine – mutlu oldun gitti, diyemiyoruz, genelde mızıkçınız çünkü. İyi ki de öyleyiz.

Mızıkçılığa yer olmayan bir durum var yalnız, o da şu: Dünyayı *gerçekten* daha güzel kılmak istiyorsak, kendimize, topluma, sözcüğün en güzel anlamlarında güzel'e yakışan bir biçim-öz vermeye çalışmalıyız. Bu çalışmaya girişmedikçe bitiktir işimiz.

Canıma, özüme ilişkin önemli şeyler benim kendi elimde olan şeyler mi? Aklıma esince: hızlandırabiliyor muyum beynimin işleyişini? Aklıma esince: yüreğimin çırpışlarını yavaşlatabiliyor muyum? Herşeyin yolu-yordamı var, “Dene, kesinlikle yaparsın!” doğrultusunda dünyanın en güven verici uyarısını da alsam, – ya dilediğim düzeni yeniden sağlayamazsam! – dokunmam bu işleyişlere.

Avuçlarına bakıp kendi kendine sor, neyle dolmasını isterdin: Çok çok parayla mı? Gizli güçlerle mi? Güzel kokulu çiçeklerle mi? Başkalarının sıcaklığıyla mı?

İnsanda en hayran olduğum yan: dayanıklılığı.

İnsanda en üzüntü duyduğum yan: çelimsizliği.

İnsanda beni en çok çileden çıkaran yan: yüzüzlüğü.

İnsanda beni en çok gönendiren yan: sevgisi.

Çevrene bak: ençok sözü edilen konular, gerçek değeri yönünden enaz sözü edilmesi gereken şeylerdir.

Yaşam: yeryer doğaca kültürce beni aşan yazılmış bir yazı; yeryer kendi yazdığım bir yazı.

Yalnızca böyle yazmak değil, böyle yazıları yaşamak, okumak da var. Bu anlamda bir yazma-ile-okuma yaşamak. Yazı'nın bu yönü üzerinde dinler, bilimler, felsefeler binyıllardır kafa yormakta. Dilediğimiz aşamalara pek erişemediysek de, azçok bilincindeyiz bu yazının. Bu yazıya yapışık okuma ne durumda, peki? Hiç de gönül açıcı değil durum.

Hep yeniden sormamız gerekiyor öyleyse: Bu okuma, nasıl şey, peki? Sorunun böylesi olur mu demeyin, olur. Gel gör ki bu bağlamda çağrışımların akla getirdiği birşey, ama olmaması gereken birşey var, o da şu: Herkes başka türlü "okuyor" yaşamın içine. Yalnız başkalarınınkine değil kendininkine de.

Ayrıcalıksız herkesgibi ben de, bunca gürültü-patırtıya karşın, bilmem gereken şeyleri gönlünce öğrenemedim: yanlış arkadaş seçtim; birçok şeyin değerini bilemedim; başkalarının başına inen kötülükler karşısında yeterince diklenemedim...

Özümü suçlama manevrasıyla özüm ü aklamak için söylemiyorum bunları. Kim dilediğince yaşamış ki! Ben de, bu yaşama denin 'serüvende' herkes gibi, kurtarabileceğimi kurtardım.

Yaptığımız o kadar çok şeyi istemeden yapıyoruz ki, yapmadığımız o kadar çok şeyi yapmak istiyoruz ki. Gel de şimdi "kişinin kişiliği eylemleriyle ölçülür", tekerlemesiyle işin içinden çık. Henüz daha iyi bir tutamak da kotarmış değiliz ama.

Ah-bir-gelse diye özlediğimiz, gerçekleşmesi için nice acılara katlandığımız tatlara bakın: meğer pekazı özlenineye değermiş. Geçmiş: tragedya. Bugünse: drama. Gelecekse: komedy.

İnsanların çoğu ya geçmişte ya gelecekte yaşıyor. Elimden geldiğince şimdi'de yaşıyorum ben.

Kimileri: "birzamanlar..." diyor. Kimileri: "birgün gelecek..." diyor.

Geçmişin de geleceğin de en yeşil'i şimdi de. Şimdi'n yoksa: bil ki, ne geçmiş ne gelecek var.

Geçmiş – miş miş...

Gelecek – cek, cak...

Şimdi – yaşamana bak!

Çıkar gütmeyen eylemler: çoğu n, tadına doyumlayan tatlı "bilgiler".

Öyle incir çekirdeği dolduramaz şeylerle dolup taşıyor ki yaşam, değişik alanlarda da olsa, her toplum için geçerlidir bu. Ne yapılabilir, peki? Çöpleri değerlendiren türden kimya fabrikaları olmak gerek.

Gel de imrenme *ezbere* yaşayıp gidenlerden *bambaşka* gidiştekilere! Dünyanın alışılmış gidişine, her zaman başarıyla çıkmasalar da, gerçekten gerektiğinde, alçakgönüllü yılmaz bir istençle direnen kişilerdir onlar.

Kendini bildiğini sananlar: kendini bilmez kişilerdir. Özünü tanımaya çalışanlar: adam olma yolunda yürüyenlerdir. Ne bitmez bir yol bu böyle, – hep yürüyecekler!

Herkeslerin söylediğini söyle, herkeslerin yaptığını yap – düpedüz "eskicilik" bu senin yaptığın.

Herkes eski'ci olursa, insan dünyasında yeni kendi kendine

üremediğine göre, yeni'yi kim ortaya koyacak. Özellikle yazarın, düşünürün en yüce görevi: söylenegeleni *söylememektir*, yapılageleni *yapmamaktır*.

Akıntıya karşı kürek çekmeseydik silinip giderdik.

Herkese kendi yazgısı.

Heryan viyıl viyıl akıntı çağanozu. Benimse: başım bodoslamadan dalgalarda, – el kol *akıntıya karşı kürek!*

DIPTEN GELEN

Bazıları özyaşamına dalışlar
yaptığında, çıkara çıkara,
özyaşam öyküsünden başka
herşeye benze yen birşeyler çıkarır,
ilk bakışta.

Beş Soruda Nermi Uygur Denen Şey

Evrenin bugünedek oluşumunda
süregiden doğal depremleri
önlemek ne denli olası değilse,
özümün özünden sorduğu soruları
önlemek de o denli olası değildir.

Hem kendini olabildiğince bırakış hem ille de derlenip toplanma yazarlık. Birkez dedim, artık vazgeçemiyorum, diye değil, inandığım için yineliyorum: Dil-yaşam teknende yelkenleri gereğinden çok gevşetince de gerince de alabora olursun. Oysa herşey gereği gibi gelişince, gidişin tadına doyun yok. Ne var ki, n'etsen belirtemiyorsun "gereği gibi"yi; azçok belirtsen bile gel de uygula.

Durmadan kaçır gider yazarlık. Yaşam da öyle değil mi zaten. Bir kovalamaca işte herkeslerdeki gibi seninki de.

Örnek mi, – şu az önce ağzımdan dökülüveren sözler: *Beş soruda Nermi Uygur denen şey*. "Yazdın bitti!" diyen çıksa da, geçip gidemiyorum. Herşey açık-seçik görünse de, dayanılmaz bir bulanık hava bürüdü heryanımı. Kendim neden oldum buna, öyleyse kendim birşeyler yapmayı deneyeceğim.

Önce şu *Nermi Uygur*'a yönelmek zorundayız. Bu zor da nerden çıktı? Seni durduran ne var ki *Nermi Uygur*'da? Günde kimbilir kaç kez kulaklarında. Çoğun *Nermi! Nermi!* Bazan da *Nermi Uygur!* En alıştığın ses değil mi bu? Kimi *Uygur*'lu kimi *Uygur*'suz ne zaman duysan "Bu benim!" demiyor musun? *Nermi*, adın senin. En 'doğal' şeyin. Herkes için böyle. Herkesin adı kendinin. Senin dikkatini çekmek, seninle şöyle ya da böyle bağ kurmak için adınla seslenirler sana.

Yakın-uzak çevrenden neler gelmez ki sana adınla: dürtüler, uyarılar, dilekler, buyruklar, tutkular, ricalar, sevinçler, acılar, umutlar, bekleyişler yağar da yağar üstüne. Çeşitliliği özetlenemeyen bilgisel haberler, heyecan bildirimleri, eylem gerekçeleridir bunlar. Sense: yönün yörüngeyle, dilli dilsiz davranışlarınla, birbakıma, adınla varsın dünyada. Tüm düzenleri allak -bullak eden savaş, insan-yokedici-çalışma-merkezleri ya da benzeri türden korkunç sınır-durumları dışında, doğumdan ölüme, bazan daha sonrasında, eşlik eder sana adın: Postadan çıkan zarfların üstünde, cebinde bulundurduğun o sayısı gittikçe artan kimlik belgelerinde hep ad, hep ad. Öylesine içimizde, öylesine

bizden ki adımız, – bedenimiz sanki; duygumuz, düşüncemiz adımız sanki.

Sayırsız kolaylıklar sağlıyor diye, çoğun, alışkanlığa dönüşmüş düpedüz bir dış araç, yakamıza ilıştırılmış bir yafta gözüyle bakılır adımıza. Oysa, yaşama gerçekliğimizde herbirimizin özeldir adı. Öyle ki, bazı hastalıklarda, unutkanlıklarda, bunalımlarda birkez adımızı yitirdik mi, kendimizi yitirmişizdir artık. Adı elden gidenin: içi boşalır, varlığı elden gider. Varolma'nın dışına atılmıştır böyle biri. Yokolmakla, ölmekle anlamdaştır böylesi durumlar.

Adımız, birdeyime, özümüzdür. (Burda “birdeyime” yerli yerine oturmuyorsa, “adımız özümüzdür” saptamasına belbağlamakta hiçbir sakınca yok doğrusu.) “Adımız, soyadımız bize dışsal birşey, adın özle ne ilgisi ilişkisi var!” diyenler şöyle bir düşünüşe eğilimlidir: *Başka* bir adım da olabilirdi; koşullar elverdiğinde adımı değiştirebilirim; çeşitli nedenlerle adını beğenmeyenlere, adından utananlara heryanda rastlanır.

Ben gene de bu karşı-koyuşlu saptamaların, genel gerçeklikten çok, tektek bazı durumları dilegetirdiği kanısındayım. Genel gerçeklikse, *her* insanın, adını; *her* zaman, *her* yerde, baskın bir ağırlıkla *kendi'sine*, öz-belirlenimine göstergelik eden, özünden ayrı kalınmaz bir *birliktelik* diye yaşadığı kanısındayım. Öyle ki adın, insan ben'ini, olanca diriliği, enerjisiyle; tüm tedirginlikleri, özlemleri, istekleriyle en içözünden belirlediği duygusu yaygındır çoğun.

Tuhaf kanı ama bu. Sağlam sağlamken gedikler vuruyor ortaya. Herkesleri bilemem, hele böylesi sallantılı durumlarda kimseler için açık seçik birşey söyleyemem, – dosdoğru kendi adıma konuşayım, en iyisi: Ben *Nermi Uygur* muyum? *Nermi Uygur* ben miyim? Benim için çok, çok önemli birşeyse de *Nermi Uygur*, önü sonu bir *ad* mı *Nermi Uygur*? “Ad değil öz” desem de, ne ki öz! Ola ki gerçekte hiç mi hiç önemi yok *bu* “*Nermi Uygur*”un. Hiç öyle şey olur mu: konuşmamla, ilişkilerimle varlığının kaynağı *bu ad*. Onsuz olainıyorum. Onsuz tasarlayamam kendimi. Kendimi *Nermi Uygur* değilmişim gibi tasarlayanın oyunsu bir deneyiştten öteye geçmediği ortada. Uzaklar, yakınlar, uzaklarım-yakınlarım hep *bu ad'a* göre uzak, yakın.

Herşey neyse, *bu* adla o. Tüm yaşama-coğrafyamın ölçekleri, orantıları hep *bu* ada bağlı.

Aklım çok karıştı: Kimin karışmaz ki, herkes gibi ben de neysem adımlayım. Ama içsel ama dışsal olmuş, ama özümüş ama ilinekmış, birşey değişmez. Kendimle ilgili edim diye ne varsa, söylem diye ne varsa herşeyin, ama herşeyin kaynağı durumunda *Nermi Uygur*. Kim ne derse desin, ne dersem diyeyim bu böyle; gerçeklik bu çünkü, yanılısam da yanılmasam da bu böyle.

Beş soruda *Nermi Uygur denen şey*'le işim.

Şu *denen şey* var ya, daha bu, kendi kendime yolaçmaya çabaladığım yörenin ne denli sisli puslu bir oylumu olduğunu belgelemeye ipucu olabilir sanıyorum. Baksana, çoğun nerdeyse içgüdüsel bir kesinlikle *Nermi Uygur* benim; *Nermi Uygur* benim kendimden başka kim olabilir ki, türünden sarsılmaz bir güvenle yaslanmışım birkez kendime, hep böyle gidiyorum. Gerektiğinde: bana *Nermi Uygur*'dan yakın ne var, *Nermi Uygur*'un herşeyi, pekçok şeyi benden sorulur diye sesli-eylemli dikilmelerimden geçilmiyor hani.

Peki, nasıl oluyor da şimdi, birdenbire, *Nermi Uygur*, *Nermi Uygur denen şey*'e dönüşüyor. N'oldu da *Nermi Uygur*'daki saydamlık böylesine elden gitti. Öyle ya, *denen şey* neye yapışsa bir bulanıklık, bir belirsizlik, bir karanlık kaplar ortalığı. Neyin ne olduğunu bilmeyişin, bilemeyişin niteleyici göstergesidir “*denen şey*”. Sözelimi “evren *denen şey*”, “kene *denen şey*”, “sevgi *denen şey*” türünden söylem başlıkları ya da başlangıçları, evren'in, kene'nin, sevgi'nin yapısına sokulmakta, bu yapıyı bilip anlamakta güçlük çektiğimi, bu yönlerde zorluklarım olduğunu dilegetirmektedir. İşte bu bağlamda çelişmeli bir duruma bürünüyor “*Nermi Uygur denen şey*”. Öyle ya, genelde bana en yakın olan şeyin, dolayısıyla da en iyi bildiğimi söyleyebileceğim şey'in, *Nermi Uygur*'un yabancı olma gibi bir duruma sürülmüş oluyorum “*Nermi Uygur denen şey*” sözcükleri ağızımdan çıkar çıkmaz.

Pekçok yerdeki görünümünde olduğu gibi burda, *denen şey*'de epeyce alaysı bir çizgi sezdiğim için haksız sayılmam

sanıyorum. İçten içe bir önemsemeyişe parmak basar *denen şey*. “*Nermi Uygur denen şey*”in anlam havasını şöyle bir solmak: hani şu sözünü ettiğimiz Nermi Uygur var ya, işte “neyse ne” ona yönelmiş bulunuyoruz, gibilerden birşey, yani kimse gözünde büyütmesin bu konu-odağını gibilerden birşey demektir. Başta kendime bir uyarı bu: Akla gelebilecek hertürlü aşırı bakıştan uzak kalmak düşer bize. Kendisine çevrilirken hemen hemen herkesin içine düştüğü denge şaşırımlarına kapılmalıyım. Ne var ki, özne ile nesnenin birbirine bu denli yakın olduğu yerlerde değer-önem aşırımlarına dolanıveriyor insan. Çoğun, isteristemez kasınılaşıyor kişi. İşte, Nermi Uygur’a yapışan o *denen şey*’le ortalık azçok rahatlıyor. Nice umutlarla, dileklerle, özlemlerle kendi kendime eğilmişken ayılıveriyorum. Artık Nermi Uygur *denen şey* olduğuma göre, kendime ilişkin duygularım, algılarım, düşüncelerimle adımbaşındabir beni bekleyen sürçmelerime karşı ayık mı ayık, uyanık mı uyanığım bundan böyle.

Saptamalarınla, o *denen şey*’in hakkını verebilirsen, Nermi Uygur’a öylesine bir uzak-yakınlık ya da öyle bir yakın-uzaklık kazanırsın ki, talihin de açıksa, kendi kendine ilişkin söylemde, hem yüceltmenin hem de aşağısamanın ötesine geçebilirsin. Serinkanlı davranışı benimseme yoluna girmiş olursun böylece. Gerçi başkaca pekçok durumda, bazı yönelimler, gelenekler, görenekler epeyce yerli yerine oturduğuna göre, “*denen şey*” türünden denge-sağlayıcılara gerek olmayabilir. Oysa, sen sen’e yöneldin mi, kendin için ne denli rasgele birşey değilsen de, n’apıp edip kendi kendine kendin yardım edeceksin.

Zoru sevmeseydim, Nermi Uygur *denen şeyi* burda bırakabilirdim. Bırakmıyorum. Oysa şimdi burda, tam da kendi özümünden, *denen şey* diye sözetmekle, durum gerçekten tuhafsa da, yadırganacak bir sakınca görmüyorum. Yadırgamak da ne demek, bu bana yapabileceğim en doğru şeymiş gibi geliyor.

Beş soruda Nermi Uygur *denen şey*. –

Soru soru, sora sora sokulmaktayım Nermi Uygur’a. Kendim, kendimden soruyorum onu. Böylelikle tuhaf tuhafliklarımı, birbakıma gidermeye koyulmuşken, artırıyormuşum gibi bir duruma düşmüş olmuyor muyum? Olmaz olur muyum, hem

de nasıl: birdeyime ne olduğunu bilmediğini söyleyen birşey, ne olduğunu kestiremediği 'birşey' üzerinde soruya, sorgulamaya girişiyor, – ne tür girişimse öyle işte.

Ne var ki şaşılacak birşey yok davranışında. Nedeni şu: Başkalarından değil, kendimden soruyorum sorduğumu. Sorularım, başkalarının yanıtlayabileceği sorulardan değil de ondan: başkalarının belki yardımı olabilir bana; ama daha şimdiden, sorularıma aydınlığın kaynağı ancak kendimden gelebilir doğrultusunda bir inançtayım. Bir de şu var, onu da belirteyim: kendime ilişkin soruları bana sorup yanıtlama buyuran kimse yok. Sorucu benim, başkaları sorgulamıyor, salt kendim kendimi sorgulama gereksinimi duyuyorum, hem de en içimden, – bu bağlamda “iç” gibi şeylerden ne denli sözetmeye hakkım varsa o kadar kuşkusuz.

Yadırgansa da, aldırmiyorum artık, bu tatlı mı tatlı bir gereksinim benim için. Kendimi böylesi soruya bırakıp gidince, herşeyim göneniyor. Serüvenlerin en güzeli bu. Sözcüğün her yerde kullanılagelen anlamlarında bir “yere” götürmese de, “başarı” denebilecek bir sona vardırmasa da bu böyle.

Soruların içinden soruların içine, soru soru bir yaşam benimki: Herkesinki nasıl, peki? Hepimiz nasılsak, öyleyiz. Hep böyle miydik? Ben neden böyleyim? Şimdilik, özel takıntılarımdan ötürü, diyelim. Kendimden kendime sorularının itelediği birtakım yörelere bırakmadan edemiyorum kendimi.

Ama daha önce kendimi-sorma-eyleminin zorunlu kıldığı bir soruyu sormadan edemiyorum; ençok da *şimdi burda*. Kim kimi (neyi) soruyor? Nermi Uygur Nermi Uygur'u soruyor. Ne demek bu? Bir bilsem! Çoğun son derece açık-seçik olduğu için üzerinde yaylanmadan geçip gitme alışkanlığında olduğumuz 'birşey' öyle bir güçle durduruyor ki. Sorma-eyleminde, ne de olsa doğal mı doğaldır bu. Ben birşey'i sorarım; sen bir 'şey'i sorarsın; ortada bir soru varsa, soran kişi, birşey sorar, birşey'i sorar, genelde varolan birşey'i sorar. Oysa bulanık durumlar: Nermi Uygur Nermi Uygur'u soruyor şimdi-burda. Başka bir deyişle ben ben'i soruyorum. Soran ben'sem, sorduğum da ben olduğuma göre, kim kimi soruyor. İki miyim yani? O da ne demek: bir soran Nermi Uygur, bir de soranın yöneldiği Nermi Uy-

gur mu var! Bazılarına öyle görünse de sözoyunu değil bunlar. İçimi oyan birtakım sakar kaygılar da olsa bunlar, bu kaygılara şöyle bir dokunup geçemem; dönüp dolaşıp gene döneceğim.

Hem neler olduğunu kestiremeden, dilsiz derinlere dalışlarım da, hem iletişimle, türdeşlerden yana yüzeyleme çıkışlarımda, yolu-yordamı şaşdırmamak amacıyla, birkaç soruyu gösterge diye seçtim. “Seçtim” sözcüğü upuygun oturmuyor belki. İlk, birdenbire aklıma, kalemime takıldı bu sorular. Sonra sayıca bildirince değışikliklere uğradı herbiri; ama en sonunda, sallantılara düşmeden, buraya yazdığım gibi karar kıldım bunlarda. Ola ki bunlar, eşelendiğinde, bilinçaltının yörüngelemesinden dolayı böyledir, ya da böyle değildir, bilmiyorum, bilemeyeceğim. Sorular, sorular işte. “Sorular” derken “birtakım tutamaklar” demekten öte bir nitelendirme yapmadığım ortada. Gönlüme kafama dilediğim aydınlıkta anlam-bağlamları değil bunlar. İçinde kımıldandığım bağlamların sağlayabildiği alacakaranlıkta yetinmekten başka n’apabilirim.

Sarıldığım soru tutamaklarıysa şunlar:

Ne diye kendimle böylesi uğraşıyorum?

Ne bu böyle dipten gelen?

Ne ki ben, -bir masal mı?

Ne denir bana, aptal mı, akıllı mı?

Neyim?

Herhangibir önem-değer sırası gütmeden diziverdim sorularımı. Ona ne kuşku, herbirinde, daha doğrusu herbirinin kılavuzluğuyla yayılabildiğim kadar oraya buraya yayılacağım. Nasıl olur, önceden söyleyemesem de ölçüyü (varsa var, hani varsa diye böyle söylüyorum), – ölçüyü pek kaçırmadan gerçekleştirilmeye çalışacağım bunu.

Bir bir sorularının enginine açılmayı sabırsızlıkla istediğim şu an, burda, gene de azıcık duralayıp soruların tümüne ilişkin birkaç özelliğe dikkati çekeyim, diyorum.

İlk göze çarpan şey, sorularının biçimce diye niteleyebileceğimiz bir benzerliğe bürünmüş olmalarıdır. Hepsi de “Ne” ile başlıyor. Herhangibir çekidüzen kaygısıyla ortaya çıkan kuşatıcı bir kılık değil bu. Düşünüp yazarken, onca heyecan içinde böyle dökülü-

verdiler ağzımdan. Her kez yinelenen ne'lerle işimiz: Soru başlatan, alışlagelen bir söz-parçasından çok, bir şaşma, bir şaşırma, bir n'apacağımı kestiremeyeiş, bir güvensizlik, bir nasıllık-merakı, bir taşıp kabarma, bir öğrenme istenci bu ne'ler.

Sorularının herbiri, ilk bakışta başka biryana seğırtiyor görünse de, önce, aynı sorma seline kapılmış gidiyor hepsi: Hepsi birbirine yakın, hiçbirisi birbiriyle akrabalığını yadsıyamaz. Bu, yalnızca konuca bağlar gereği böyle değil. Ayrıcalıksız Nermi Uygur'dan ötürü sorulmakta; herbiri benim kendime ilişkin bir soru. Birbakıma, hepsi birbirinin içine dolanmış. Birbakıma, hepsi beşinci soruda, "Ben neyim?" doğrultusunda düğümleniyor; ne var ki, tuhaf gelecek ama bu soru, şöyle ya da böyle, öbür soruların varlığını koşul tutuyor.

Kendimle uğraşınama ilişkin birinci soru: biryandan, öbür soruları gerektirirken, biryandan da öbür sorulara götürüyor. Azçok öbür soruları doyururken, oldukça doyurucu yanıtını, işlevlerini ayrı ayrı gerekli kıldığı öbür sorularla da paylaşıyor. Birinci soru; 'Nermi', 'ben', 'kendim' gibi sözcükler geçmese de, soruların boğum boğum iç katlarında, bu katlarıyla birlikte, bu sözcüklerde dilegelen gerçekleri barındırıyor; bu gerçeklerin anlamı için vazgeçilmez bir uzanış istenci olarak beliriyor öyleyse. Bu istenç ikinci soruda, daha sonrakilerde de etkin. "Aptallık" "akıllılık" gibi özel kuşatımlı düşünsel erdemlerin ya da becerilerin (dolayısıyla erdemsizliklerle beceri eksiklerinin) belirlediği dördüncü soruda da, ilk bakışta, Nermi Uygur uğraşından ayrılıyormuşum gibi bir izlenim uyandırsa da, soran ben kendim olduğuma göre, yeri gelince açığa çıkacak bu uzanış istemleri; bunu başka türlü tasarlayamıyorum zaten.

Aynı şey, "masal'lı" üçüncü soru için de geçerli. Dilsel bildiri-miyle, yanıltıcı çağırışlarla "bu da nerden çıktı" dedirtse bile, azıcık bekleyelim ama. Şimdiden seçik birşey söyleyemiyorum ama bu soru doğrultusunun da ben'i bana götüren önemli bir tutamak olduğu inancındayım.

Daha bu kısacık dokunuşlar bile soruların pekçok yönden birlikli bir bütün oluşturduklarını belgelemekte sanıyorum.

Peki, neden beş? Ne diye "Beş soruda Nermi Uygur denen şey?" Dönenip duruyorum. "On soruda" da, "Yirmi soruda" da

olabilirdi. Tek soruda yetinebileceğim gibi, kendime ilişkin bin soru da olabilirdi. Gelgelelim, nerde soru soruluyorsa, orda örtük-açık işbaşında olan yazgı burda da belli ediyor kendini. Herhangibir soruya aydınlık arayışı başlamaya-görsün, hep başka bir soruya, hep yeni bir soruya sarıyor insanı. Öyle de, daha bu temel-gerçek, sorularının beş tane olarak ortaya çıkışı, ola ki, haklı bir tedirginlik uyandırabilir. Nitekim şaşılacak bir sayı beş, – hoş, içinde bulunduğum bağlamda, hangi sayı öyle değil ki. Hemen söyleyeyim: ben de şaşıyorum. Gene de beş sayısını birtakım gerekçelerle dayatmaya, sonra da bunların arkaplanını araştırmaya gerek yok. Öylesine “beş” dedim. Beş soruluk bir izlençe işimi görür diye düşündüm. “Nermi Uygur denen şey”: değerce, ola ki, beş’i sayıca pekçok aşan sorular gerektirebilir. Gerektirmeyebilir de. O kadar önemli mi yani soru-sayısı. Beş de desem, on da desem, ne yapıp edip söylemeden edemeyeceğim (gönlümce dilegetirebilecek miyim, bakalım?) bazı şeyleri söylemem için bir sıçrama-tahtası “beş”. “Nermi Uygur denen şey’e” 20 yıl önce yazıyla, yazıda yönelebilseydim, belki 30-40 tane soru olacaktı, ya da 70-80, ne bileyim ben, öyle birşey işte, – alacakaranlıktan, karanlıklardan daha belirgin sözedebilir misin?

Hem sonra, kendimi bildim bileli, şu: “Nermi Uygur denen şey”, başuğraşım oldu hep. Adıyla, nitelemesiyle, Nermi Uygur’u açık-seçik konu diye seçmemiş de olsa, tüm yapıp ettiğim, bu arada içine daldığım her yazı-bağlamını “Nermi Uygur”da odaklanmaktaydı. Bazan yaşantı yaşantı apaçık bir odaklanış bu, bazanda, örtük. Yazı-çizilerim çok seyrek dobra dobra “Nermi Uygur”lu bir kılıkla ortada. Öyle değil mi, yoksa? Desene, bir orman ki bu, şimdi içine girdiğim, bu ormana ayağımı atar atmaz, ben bile sıksık yolumu-yordamımı karıştırıveriyorum. Gene de kendi kendimi yakalamış götürüyor gibiyim. Şöyle de diyebilirim: kendi kendimin avcundaymışım gibi geliyor bana.

Şöyle birşey şimdiki gerçeğim: Beş soru doğrultusunda kırmıldanıyorum bugün. Bu sayı çok mu az, bilemem. İçimden geldiği gibi izlerim soruları. Katı bir beş’liğe takmış değilim gene de. Kimi gizli, kimi açık nice sorularla örgülenir her soru. Bu özellik şimdi ben’i bana sorduran bu sorular için de doğru. Nereden baksan, şu-kadar-soru-doğru-sayıda-sorudur türünden bir kaygımız olmadığına göre, bıraktım gitti kendimi soru soru beş soruda Nermi Uygur denen şey’e.

Ne Diye Kendimle Böylesi Uğraşıyorum?

*Sayırsız uğraşçıklar var;
uma bana öyle geliyor ki,
uğraşların uğraşı insan-olma uğraşdır.*

Harfsiz sessiz bir yaşama-sözlüğüm var; dil-yaşam, ya da yaşam-dil serüvenlerimin birikimiyle oluşagelen bir sözlük bu; dinleye konuşa, düşünce duya, okuya yaza, sürçe başara izi düşen serüvenler bunlar. İşte sıklık yaptığım üzere, kimi esinle kimi bilinçle bu sözlüğe bakıyorum, *uğraş*, *uğraşmak* sözcüğünün, dilegetirdiği olanca edimin, anlam-çevresini yetesiye aydınlıkla şöyle bir göreyim diyorum. *Uğraş* ile türevlerinde her kez bulduğum: canlı varlık. *Uğraşmak*: belli bir amacı (ya da amaçları) gerçekleştirme isteğiyle birtakım eylemlere girişmektir. Buna göre, eylemleri başlatıp sürdüren amacı (ya da amaçları) gözönünde bulundurmadıkça kapalı kalır *uğraş*'ın anlamı; birtakım devingenliklerden öteye geçemez, böylece anlamından boşalır “*uğraş*”.

Desene, sorum beni isteristemaz tuhaflığa sürükledi. *Uğraş*ından önce hazırlap beni bekleyen amacım yok. “Amaçım” diye belleyip erişmeye yöneldiğim, adına “kendim” dediğim bir varlıktan söz edemem. Yerce, zamanca ötemde böyle bir varlığa ulaşınaya çalışan biri değilim ki. Tersini söylemeye kalkışmak düpedüz gülünç kaçır. Bu arada, oldukça açık belirtiyim: sözünü ettiğim canlı varlık: ne bitki, ne hayvan ne de başka bir insan. “Canlı-varlık” deyimiyle ben kendimden söz ediyorum. Yani *uğraş*ımda *kendim*, *kendime doğru* koşturmadayım. Örneklemeyle: “Ece olumsuz yoldan parasız yatılı okul sınavını kazanmaya *uğraş*ıyor”, “Ahmet, içkiden yakayı sıyırmaya *uğraş*ıyor” gibi tümcelerle akrabalarının dilegetirdiklerine benzemiyor benim *uğraş*ım. Bu tümcelerde, herbirinin içinde saptandığı üzere, sınırları belirttik amaçlara varınca sona eren *uğraş*lar söz konusu. Başka türlü dendikte, amacı, birkez ele geçirilince, amaç olmaktan çıkacak olan *uğraş*lar bunlar. Şimdi burda giriştiğim *uğraş*sa bambaşka: Amacımı, açık-seçik *bilmiyorum*, anlamca oylumu üzerinde açık-seçik bir tasarımdan yoksunum. Üstelik, amacıma varıp varmadığımı denetlemeye yardım edebilecek herhangi bir ölçeğim yok. Böylesi bir *uğraş*

benimki. Bütün bu belirsizliklere karşın, birbakıma, duraklara aman vermeyen, bitişe aldırıışsız yoğun tutkulu bir uğraş sarmış beni, gidiyorum.

En tuhaf yönüyse şu: uğraşan “kişi”, yani uğraşının öznesi, uğraştıran ‘sey’, yani uğraşın nesnesi: uğraşın süregidiş zamanı, yani oluşum alanı, bu üç uğraş ögesini de birbirinden ayırt edemiyorum. Uğraş’ım, uğraş değil mi yani: olmaz olur mu, kuşkuyla ne gerek. Ama gene de *ayrıcalıklı* bir uğraş, böylesi bir uğraşa saplandığım için kimbilir ne çok yadırgayan vardır beni. İlk bakışta, hiçbirine “haksızsın!” denemez hani. Ne der, peki, sesli sessiz söylenenler: “Dünyayı nice yıkım üzüntüsü sarmışken nerden esti şimdi bunun kendisiyle uğraşması! Hep böyle yapar zaten: herkeslerden başka yerdedir. İpe sapa gelmez uğraşlara dalmaya ne gerek var. Hem de ne salına salına salıvermiş kendini uğraşa. Düpedüz bencillik derler buna.”

Çoğu kez rastlandığı üzere, göz açıp kapayıncaya dek, kınamaya dönüştü bile yadırgama. Gerçekte uyduruksal kipten bir yakınıp kınamayı kendi kendime yöneltmiş olduğuma göre, yine ben kendim kendi kendimi, yani kendim kendi özümü uzun uzun savunmaya kalkışacak değilim. Biliyorum, bıkıtırıyor bu “kendi” sözcüğü, öğürtür bile insanı. Şuracıkta şunu söylemekle yetineceğim: Sözcüğün geçişleri önemli değil, önemli olan sözcüğün kullanım-bağlamı. “Ben” diye diye ben’ini, kendini en üst köşeye oturtmak için ortalığı yaşanmaz duruma dönüştürenlerle aynı kaba konma tehlikesine gelince, kesinlikle söylüyorum: bu gibilerden biri olmayı istemem; bambaşka yerlerdeyim ben; durumum, nasıl olsa açık-seçik belirecek, – azıcık sabır.

Sözcükler aracılığıyla birşeyler bulup göstermeye çalışıyorum. Ola ki; belli bir tutumdaki ben ile türevlerine ilişkin bazı gerçeklere parmak basarım; ben-ben-ben-ben’den kaynaklanan birtakım olumsuzlukları gidermeye yardımcı olabilirim. Bunu da ipe sapa gelmez bir uğraş diye damgalamaya kimsenin hakkı yoktur inancındayım. Bazı tersine örneklerle karşın dürüstlük bunu gerektirir. Her “ben” diye sözledişin bencilliği ortaya koyduğu nerde görülmüş? Nitekim hastalık hastası, hastalık yayıcısı mı hekimler? Başkalarından başkalığımsa: Birçok ortak

yanlarla birlikte, ama şu bakımdan ama bu bakımdan herkes birbirinden başka değil mi sanki? Ben'imde, kendim'de, anlamdan anlama keyifle sallanına gelince, zaman zaman acı da olsa hiçbir yükten yüksünmeksizin, erişmeyi umduğum bazı özgerçeklerle tatlanıp tatlandırmaktan öte bir amaç gütmüyorum.

Kendimle derinleşme dediğim, kendi kendimle giriştiğim yalnız söyleşi, salt söyleşi hatırı için sürüp giden bir uğraş mı? Tatlı çabalarla içimi genişleten bu söyleyiş ne böyle? Beklediğimi hemen açığa vurayım: olanca somutluğunda kendimi *bilmek, bulmak, anlamak* istiyorum. Deyiverdin ama gel de eriş dediğine.

Kimim, neyim, nasılım, – hoş bir “kim” miyim, bir “ne” miyim, bir “nasıl” miyim, derin-yalnız-söyleşide yanıt var mı bu sorulara. Bir süreçteyim; geliştikçe süreç, algılayıp gördüklerim, sezip öğrendiklerim değişiyor durmadan. Birkez tasarlama, sonraysa tasarlanana uygulama çeşidinden bir açılım uğraşı değil bu. Kendimde derinleşme doğrultusunda yenilik dolu etkin bir devingenlik. Tersî tutum özden aykırı düşer zaten derinleşmeye. Düzçizgi bir bilinenler derlemesi nerde, diplerden diplere, kıyılardan kıyılara dur-durak-tanımaz derinleşme nerde! Meğer önceden *göremediğim* için derinleşmeye kalkışmışım, gidebildiğimce gitmekteyim. Hep alta, daha alta, daha alt ötelerin daha alt uzaklarına, uzakların ötelerine, ötelerin ötelerine uzanışlar, uzanışlar; işte hep başka yönden bakmalar, herbiri öbüründen ayrı ayrı bakışlar bunlar. Derinleşme böyle gerektirdiği için böyle. Birinden öbürüne bulanık-aydınlık, aydınlık-bulanık bakışlar.

Uğraşım boşuna değilmiş gibi geliyor bazan. Kendimi azıcık bilir gibi olduğumu sanıyorum. Çok seyrek, daha şimdiden çok seyrek kendime ilişkin bir tutamak, bir benzetme elimdeki. Doğru dürüst bilme ile ilgisi yok benzetmenin, orası öyle de, andırışmalardan öteye geçmese bile, hiçten iyidir diyerek sevinestim geliyor.

Kendimi azıcık birşeye benzeterek tasarlamaya koyulsam, daha şimdiden, neleri görmeye yöneldiğime ilişkin bir tutamak olurdu elimde.

“Ben bir rengim!” desem, hangi renk, peki? Şu durmadan

döne değişe, nereye yollanıp gittiğine aklım ermeyen özyaşamımı, gel de, niteliği ne olursa olsun, bir renge sığdır. Öyleyse: “ben sarı, yeşil, mavi, kırmızı, güneşsi, kara, ak, renksiz, boz-bulanık, çeliksi, soluk, katı, gözalcı, uçuk, sert, kızgın, daha da binbir geçişli bir alacayım” desem... Bu doğrultuda bir söyleme sarılırken caydım bile. Renk benzetişine güvenip “ben işte buyum” diye bir sav öne sürmek, kandırmaca, yanlışlık, delilik.

“Ben bir oylumum!” desem, bir deneyeyim bakalım, ne demiş olurum: Göz doldurur, ele avuca gelir bir yer kaplayış mı? Yok canım. “Tıkış tıkış kıvrıntılı, akıcı, bölünmez, gedik gedik yayılan bir engebelik mi?” Bunu da gönlüm aklım evetleyemiyor: nerde uçuculuklarım, ateşlerim, yanıklarım, yangınlarım.

“Ben havayım, öyleyse!”, –havanın neresi, ne zamanı, ne bölümü, sormadan edemem bütün bunları. Dingin sabah mıyım, yoksa fırtınalı gece mi? Derin akşamüstüyüm gibiymişçesine bir durgunluktaiken, koşuşturmalı öğle üzerinde buluyorum kendimi. Baygın ikindi ile dinç sabah-öğle-arası karışıyor birbirine.

“Ben bir iç-yönelişim!” desem, – yok yok, diyemem. Sallantılarla, şaşmalarla, üzüntüler, sevinçler, bunalımlarla ordan oraya bir savruluş. Hafif, taşan, azgın, dinlendiren, sürükleyici bir iklim bu kendim dediğim ‘şey’; ne yani, şaşırmış durumdayım, durumumu yansıtacak bir dilden ağızdan yoksunum.

“Ben inişli-çıkışlı bir bölgeyim!” desem, – sınırlarının nerde başlayıp bittiğinden, sınırların neleri, nasıl kuşattığından habersizim. Dağ, geçit, yarık, yamaç, yokuş, ova, mağara... Irmaklar, gökler, bataklıklar, ormanlar, orınanlar. Koştur, yürü, tırman, yorul, in. Birşey saptayamıyorum, kayıyor herşey, kayıyorum.

“Ben bir kentim!” – kent mi, nasıl bir kent yani? Cadde-ler, sokaklar, çıkmazlar, patikalar, evler, gökdelenler, açık hava şölenleri, kapalıyer toplantıları... Yasalar, kurallar, başıbozukluklar, örgütlenmeler, bozulmalar, derlenmeler, dağınıklıklar, kalabalık, kalabalıklar, tekler, çoklar, tekler...

“Ben bir ruh-durumuyum!”, – herkeslerin bu deyimden anladığı neyse oyum işte, derken derken, duralayıveriyorum: yorgunluk, yükleniş, pinekleme, kaçış, atılım, bekleyiş...

Ben miyim, benden mi, bende mi, benimle mi bütün bu andıklarım, – birtürlü içinden çıkamıyorum. Desene, bir yere

vardırınmıyor kendime ilişkin benzetişli tasarımlar, ne birteki oluyor, ne hepsi birden. Birinden öbürüne seğırt dur. Benzetmelerden yayıla yayıla, benzetmeden benzetmeye atlayacaksınız da n'olacak. El-avuç dolduran birşey kalmıyor ki elinde.

Büsbütün boşuna mı bu devingenlikler?

Dilin olanaklı kıldığı bir uğraş şimdi sürdürdüğüm uğraş. Bu olanaksa insana vergi. Yalnızca insan'la olanaklı o hepimizin yaşadığı özvarlığımız dil. Bazı canlılar çoğun sesli iletişimler becerebilseler bile, değil mi ki birtek biz özümüze özgü konuşma başarısıyla donatılmışız, öyleyse yalnız biz kendimizde odaklaşma yaşıyoruz. Evrim gelişmesinin yükseklerinde de yeralsa hiçbir hayvanın, maymunun, filin, balının “kendim” diye nitelenebilecek bir varoluşu, bir ben'i olduğunu öne süremem. Gelgelelim bu canlılardan biri konuşsaydı, bazı çekincelerim olsa bile, onun da benimki gibi bir “ben”i var, o da bir “kendim” derdim.

Şu da hiçbirzaman aklımdan çıkmıyor, özellikle anımsıyorsam yaşama-gerçeğim olduğu için bu böyle: dil, dil derken, Türkçe hep işbaşında. Kendimle uğraşım Türkçeyle olup bitiyor. Başkaca bir dil eşliğinde birşey yapıyor değilim şimdi. Gerçi çeşitli yerlerde, durumlarda değişik amaçlar uyarınca koşulların istemesiyle, Türkçeden başka bir dile de sarılıyorum. Oralarda dil atım; biriz onunla, kımıl kımıl, gideceğim yere gidiyoruz; yola alışık atım uslu uslu götürüyor beni, kuşkusuz ben de gerekli çabayı gösteriyorum, hem de özenle. Varınca, açıyor Türkçe kanatlarını, bu arada azıcık indirdiği kanatlarını, uçuyoruz Türkçeyle. Şimdiyse şöyle durumlar: Kendim için daha başka türlü olabileceğini düşünemem, Türkçeyle biriz artık: ben mi ona atım, o mu benim atım, bilemiyorum. Zaman zaman zorlansam da, yönümü yolumu bulmak için sağa sola bakınırken hep Türkçeye, Türkçeden birşeylere takılıyor gözüm, kimi belirtik kimi bulanık. Kendimi bildim bileli, o işledi beni, onunla iç tutmuşum birkez. Bağlanışımız özden. İşte şimdi de, söz yerindeyse, yeniden kendimi bilmeye kalkışınca ondan başka neye tutunabilirim.

Pek yanıldığımı sanmıyorum, artık yanlış-doğru diye betimlenen türden şeylerden çok ötelerde dolaştığım için, yanlış'tan

sözetmesem de olurdu ya, neyse: “Kendim” adını verdiğim bir varlığın, dilim Türkçeye izini düşürme gibi bir koşturmaya kapıldığı söylenemez. Böyle birşey söyleyebilmek için olanca varlığımla önümde duran “kendim’i” tüm girdi-çıkıtısıyla Türkçenin dilsel ortamına aktarmam gerekirdi.

Bu arada, kendim’e ilişkin tüm gerçekliği, Türkçe bir oluşumla, bir sözcükle yansıtmam gerekecekti. Gel gör ki dilim ile kendimi, kendim ile dilimi birbirinden ayıramıyorum. Kendim dediğim herşey dilimle *kendim*, dilimse kendimden ‘birşey’. Dilime dönüşmeyince belki belki bir sisim; dilimde cisimleşiyor sis. Dilden öte: ne uzak ne yakın. Dil büyütec, dil yaklaştırmacı. Pusları topaçlayan, akarlığı derleyip toplayan, karmaşıklığı düzenleyen hep dil. Kendimi dilimle var kılıyorum sanki. Gerçi, bazan, dilim yüzünden, kendim’i bozup çarpıtıyormuşum sanısına kapıldığım oluyor. Dil ben’i benden ediyor, baksana bu gidişle kendimi yitirdim yitireceğim derken, dilden başka bir yardımcı bulamıyorum. Hertürlü yol-yordam gene de dilde: ışın, dayangaç, ipucu. Öyle ya, ancak dile sarıla dolana örtüler kalkıyor, bir de ne göreyim: böylelikle ben *kendim* olmuşum bile.

Nerden bakarsam bakayım: konuştuğum için kendimim; daha sonra sussam bile başka türlü birşey tasarlayamıyorum. Nerden bakarsam bakayım: ben, ben diye konuşmasaydım, birdeyime kendimden habersiz kalacaktım. Nerden bakarsam bakayım: Ben’im şöyle ya da böyle ben olmaktan çıksa bile, dilimle ortaya çıkmakta ben’im. Kendimle mi uğraşım, dilimle mi uğraşıyorum, ayırt edecek durumda değilim.

Hem kendi kendime söyleşiyor, hem de zaman zaman şaşıyorum buna. Şaşma gerekçem: üzerinde durup düşünmemiş de olsak, genelde konuşan bir varlık olma gerçeğimizden ileri geliyor. Öyle ya, “konuşma” deyince, birbakıma doğal ve yalın anlamda: kendimizden başka biriyle karşı karşıya gelip birbirimizle sözlü anlatılı, bu arada sorulu yanıtli iletişim kurmayı gözönüne getiririz. Genelde *konuşma gerçekliği* budur hepimiz için. Oysa şimdi benim yaptığım böyle birşey değil; olsun, gene de “konuşup söyleşme” diye niteliyorum içinde bulunduğum

bu durumu. Konuşma ama nasıl bir konuşma benimki? Anaçizgileri artık epeyce belirdiğine göre, bir-iki değinişle, özde şöyle birşey: Tekbaşımayım; yanımda, karşımda benden başka biri yok. Ne söylersem, kendi kendime söylüyorum. Diyelim ki soruyorum, kendi kendime yanıtlıyorum.

İlk bakışta tuhaf gelen, yadırgatan birşeyse de, bu böyle. Konuşma bana dışsal birşey değil. Konu: kendimim. Karşı karşıya geçip başlatılan, sürdürülen konuşmalara odak olan şeylerden iz yok bu konuşmada. Kendimle söyleşirken: ne nesneleri, olayları öğrenmeye, ne iş-güç başarmaya, ne dünyayı değiştirmeye ne de toplumu düzenlemeye yönelmekteyim. Birdeyime, dilin alışlagelen işleyişini çarpıtıyorum böylece. Öyle ya, dili, dilsel varlığından aykırı yöne çekiyor, çekeştiriyorum; enazından böyle bir görünüm uyandırmaktayım. Durumuma bu gözle bakan büsbütün haksız da değil, büyük ağırlığıyla ben'den-dışa-dönük bir etkenlik olarak başvurulur dile. Çıkışı, oluşumu, amacı, yayılımıyla dışa-dönük beceriler, işlemler toplamıdır dil, ister kişiler ister nesneler anlaşılın dış'la. Oysa, daha iyi bir bildirim bulamadığım için şöyle diyeceğim, iç'e-dönük bir gerçekleştir-medir kendi kendimle konuşma.

Böylesi bir konuşmanın, dili genelde dil kılan baskın özelliklerden bir ayrıcalığı daha vardır, o da şu: ortaklaşalık ortamıdır dil. Ortaklaşalıkla olasıdır, ortaklaşalıkla oluşur, ortaklaşalık kurar dili. Böylece, dilin sağladığı iletişimde, dile getirilen şeyler, gerçekler, değerler, özlemler, görüşler, gerekçeler, çıkarımlar paylaşılır; daha doğrusu, dilsel işlere katılan herkes, payalır bunlardan. Demek ki, dildir insanı ayakta tutan, nice insan kuşağının yere göğe damgasını vurmasında rol oynayan en büyük etmendir dil. Dilin bu kuşatıcı başarısı, her zaman olmasa da, gönlümün dilediği, aklımın yattığı bir başarı: geçmişten geleceğe giden arapsacı bir oylumda, insan ile insanı yazgıca sarıp sarmalayan bir yakınlık içinde tutar. Buysa, insan ile doğa oluşumuna; nesne ile nesne gerçekliklerine; insan ile insan yapımı ürünler arasındaki dallıbudaklı iletişimlere de önemiyle orantılı biçimde yervermeyi gerektirmektedir.

Hep bilinse de, nedense tam bilinmediğinden, sıklıkla unutulduğu için yineleyebilirim: insan, çevresiyle, dünyasıy-

la insandır. İnsan-dünyasının vazgeçilmez kurucu temelidir dil, hertürlü ortaklığın temel kurucusudur. İnsan insanlığını, dil ortamında bulup yaşar; demek ki bir ortaklaşalık varlığıdır insan – özde, özüyle.

Gel de şimdi kendinin kendine ettiğine bak: kendimden başka insanı, nesneyi salt kendime “uygulamaya” kalkışıyorum. Yanılıyorum belki ama yanılmıyorum gibime geliyor, açık-seçik gördüğüm şu: kendimden başka hiçbirşeye benzemeyen, benzetilemeyen, hiçbir kalıba sığmayan, sığştırılamayan; kısaca, dile-getirilemeyen kendimi, dilin yardımıyla kendime anlaşılır kılmaya, herkeslere değilse bile, bazılarına anlatmaya kalkışıyorum. Sözcükler bana göre, benim kendime göre biçilmiş “açıcı”larmış” gibi – onlarla kendi kendimi açıklamaya çalışıyorum. Biriciği, genelleşemeyeni, genel yolla öğrenilemeyi ortaklaşalığa büründürerek, genelleştirerek öğrenme çabasındayım, yani kendisi-olmayana indirgeme çabasındayım. Olacak şey mi bu!

Oluyor ama. Dilimden öte neyim var, nereye dönsem, onunlayım. Dil, başka insanlara dönük, nesnelere dönük bir araçtır diye kestirip atanlar, böylelikle yüzlerini ne denli insan-dünya gerçekliğine çeviriyor izlenimini uyandırsalar da, birdeyime, sırtlarını kendilerine çeviriyorlar. Gerçekteyse, en küçük bir çekinceye kapılmadan, kendime dilimle yöneldiğimde: kendimi dilimde görmeye girişirim. *Yaptığım*: kendim için dilimi verimli kılmaktır.

Birbakıma, kendime ayna yapıyorum dili. Gerçi, böylece, yönünden yörüngesinden sapmış oluyor dil. Sapmak denebilir mi ama buna? Denir de, denmez de. Denir, dilin dillliği sapma zaten. Dile içkin bazı konular dışında, dil hep kendi dışındaki şey’leri, kendisine yabancı şey’leri eline avucuna alıp kavramaya yönelmiştir; güncel sözcüklerden yapay simgeli matematiksel dillere değin bu hep böyledir. Ne var ki dilin dilselliği hep böyle olduğuna göre, şaşılacak biryanı yok bunun. Öyleyse dilin kendine yönelmesi doğal mı doğal birşey. Özde: sınır, yasak tanımaz dilsel yönelişler.

Kendimi dil’e bırakmadan, (neysem tüm “kendim”le) dil’in içine dalmadan, böylesi bir karşı-karşıya-geliş yaşamadan

nerden bilebiliriz bütün bunları? Bu karşı-karşıya gelmeyse, kendimi *dile-getirme* sürecimdir. Taşı toprağıyla yerler, uzayı havasıyla gökler, tanrılar, bilgiler, günler, geceler, düşler, özlemler, yargılar dilegelecek de, kendim neden dile-gelmeyeceğim? Yabancılıklar “giderilir” dilde. Gerçi tam tamına *dile çeviremiyorum* kendimi, neyi çeviriyorum ki; gene de dilsel yaklaşımdan ötürüdür ki, pekçok şeyin, bu arada kendime ilişkin pekçok şeyin ayırdına en iyi dilde varıyorum. Dilim olmasaydı kendi “gerçekliğime” ilişkin pekçok ipucu kaçıp gidecekti, kuşkusuz.

Gerçi ben ben'im; kendimin gerçekliğiyim, kendimin gerçeğiyim. Kendim kendim olduğuna göre, kendimi kendimden bilip anlamak, anlayıp öğrenmek için kendim ile arama köprü türünden birşey koymam gerekmez. Mantıkça bu böyleyse de olup biten şu: kendimi kendim olarak algılayabilmem için dile başvururum çoğun; kaçınılmaz bir başvuru bu benim için. Dilce dokulu adlandırmalar, dilde, dilli adlandırmalar olmadan; dilce, dilimle yorumlamalar olmadan “kendim” diye birşeyin varlığından ortada birşey kalmıyormuş gibi geliyor bana. Öyle ki bazan, deliymişçesine düşüncelere bile kapılıyorum: dil olmadan ben kendim diye birşey yokmuş gibi geliyor bana; dilim olmayınca kendim-sizim sanki. Gerçeğe aykırı, birtakım yalpalamalar; bir oyana bir buyana uyduruksal yalpalamalar belki bütün bunlar, hepsinin sorumlusu da dönüp dolaşıp dil belki. Dedim, gene de diyorum: “dilim-olmayınca kendim-sizim-sanki” anlatımına dille erişmeseydim, “kendimi” kendime *aydınlık kılma* düzlemine nasıl erişecektim? Dilsiz: “kendim” diyebileceğim karmakarışık yarı-algılardan, adsız birtakım iç dış kımıldanışlarından başka birşey değilim.

İnsan olamazdım dilim olmasaydı. İnsan olmayınca da kendim'den ne derece anlamlı sözedebilirdim ki? Apaçık: hep boyuna dile dolanıyorum, yadsırken bile onunla sarmaş dolaşız. Bu, “kendim” dediğim şey için de geçerli, doğallıkla. Kendimi (neysem neyim, orası başka) dil'de gördüğünce kendime görünür kılabilirim. Bunun inandırıcı bir tanığıysa, şimdi sürdürmekte olduğum konuşma. Kendime ilişkin belirtik birşeylere varamadıysam da, dilim olmasaydı bu kadarcığa da varamayacaktım.

Kalıverdim ortada: amacı amaç olmayan, aracı belirsiz, güvenliği denetimden yoksun öyle bir uğraş ki ben-uğraşı. Hevesten caydıran bir ortam. Devingenlikten alıkoyucu dikenler batıyor heryanıma dışardan. Gel gör ki içerden de dikensi birşeyler batıyor da batıyor. Durabilirsen dur yerinde. Boşuna da olsa sardı birkez heyecan.

Yaşamamla özdeş artık sürdürdüğüm uğraş; ne denli “uğraş” denebilirse kuşkusuz. Tam-da-şimdi zamanıdır gibi bir dürtüyle bırakıveriyorum kendimi.

Yanlı: ne diye tam-da-şimdiymiş? Bütün bu ıkınıp sıkınmayı andıran tedirginliklerden sonra, “tam-da-zamanı” denebilir mi? – Hiç-zamanı-değildi, demek çok daha doğru olurdu belki. Olurdu da, olmuyor. Ertelemem gerekirdi ozaman. Elimde mi oysa. Batıyor dikenler. Başka bir uğraş yok gözümde. Tersini düşünmeye yeltenmek sorumluluktan kaçmak gibi birşey. Yapamam. “Sorumluluk” dedim ama salt uğraşının bir ahlak uğraşı olduğu kanısında değilim. Belli durumlarda, belli zamanlarda başkalar ile, birtakım kurallar ile, ilkeler ile alıp vereceğim yok. “Ahlak”ı taşan eylem, tüm insan varlığına yönelik bir uğraş içindeyim. Çapraşık-yaygın dallanıp budaklanmalar göstereceğe benzeyen bir uğraş bu benimki. Birbakıma, eskidenberi içindeyim bu uğraşın. Yazı-çizi, tasarım, eylem, özlem, ilişki –neyle geçtiyse yaşamım (hemen yerici bir yargıya kapılmamak için şöyle bir kendine baksın herkes) hep ben, ben, ben diyebileceğimiz türden bir imza atmışındır herşeyime, – algı, iş, düşünce, sevinç, acı, n’olursa olsun herşeye.

Pek birşey yapamamışım, desene. Söylediydim, kimin kimden ayrıcalığı var. Başka türlü olsaydı, zaman geldi geçiyor diye, girişir miydim böyle apar topar?

Anlaşılan ne geçmiş, ne gelecek, ne şimdi, – hiçbirzaman-boyutu uygun düşmüyor kendimle uğraşmama. Dileğimi gerçekleştirmeye elverişli bir zaman-oylumundan yoksun muyum yani? Öyleyse, ne çileli durum bu benimki. Neler neler sığdırdım çeşit çeşit zamanlarıma; gel de şimdi, “kendime adayacağım olgunlukta zamanım yoktu” de; aklın kesmiyor buna. Oysa öylesine vazgeçemediğim değerde bir uğraş ki uğraşım, başka

hiçkimselere *aktaramam*. Bırakın ki, benden başka kim anlayıp bilebilir beni. Hele böyle ben neyi nasıl bilebileceğimi şaşırmışken. Kendime doğru çabalarımda kendim bile kendime yardımda güçlüklerle dolanırken, en iyisi, gene de kendime tutunmam olacaktır.

Bunca zorluklara karşın aydınlık bir tasarım izlencesi belirliyor gözümün önünde – koşuşturuyorum: Kendimi içinde bulduğum bu uğraşla ne zaman alıp vereceğim olmayacaktı? Ne zaman böyle bir uğraşa yer olmayacaktı yaşamımda. Uzun uzun düşünüp taşıninama gerek yok; insan olmasaydım, kendime ilişkin *ben-kaygısı* diye bir kaygıdan haberim olmayacaktı. Durum daha mı iyi olurdu, bilemiyorum. Açık-seçik bildiğim birşey varsa, o da şu: “cansız” dediğimiz varlıkların hiçbirinde bizdekini uzaktan yakından andıran bir uğraş gözlemlemedim; “gözlemledim” diyene de rastlamadım. Öyleyse, biz insanlar, insan-dışı varlıklardan, bu yönden *de* başka bir konumda, başka bir yapıdayız: kendimize kendimiz için sorunuz, *kendimizle uğraşıyoruz*.

Gerçi hep aynı yoğunlukta değil öz-uğraşımız. Gene de, *kendini kendinden sorup öğrenme isteğiyle* bakışlarını özüne dikmiş varlıklarız. Yaşamı boyunca, hem kişi hem toplum gelişmeleri boyunca, çeşit çeşit meraklarla, tedirginliklerle, şöyle ya da böyle hep kendimize yöneliriz. Bu yönelişle içiçe, bu yönelişle içkin bir yaşam bizimki, benim yaşamım da, senin yaşamın da. İnsan, insan çünkü, – kendi kendisiyle uğraşacak.

Ona ne kuşku, esnek mi esnek bir uğraş bu. Taş, toprak, ot, ağaç da uğraş vermekte durmadan; dolayimli bir anlamda da olsa böyle. Hele hayvanlar, börtü böcekten tutun da yılan, kuşa, fareye, mayınuna dek sürekli uğraşmadır hayvan yaşamı. Başka türlü olsaydı, canlı kalabilir miydi hayvanlar? Gelgelelim, hiçbiri insan gibi bir ben-uğraşına kapılmıyor. Dirimce olanaksız bu. İnsansa, diriliğini sürdürüp yüceltinede zengin çeşitli birtakım uğraşlar varlığıdır. İşte bu arada, kişiden kişiye pekçok değişiklikler gösterse de, *kendi kendisiyle uğraşma* diye nitelediğimiz, ister şöyle ister böyle, seçkin önemde bir uğraş sergilemekte.

Dediğim gibi, özümüze ilişkinse de, yalnızca bu uğraş içinde değiliz. Doğal da bu. Genelde, bizimki de, işe-güce dönük bir

yaşam. Yapmak etmek olmadan çıplak varlığımızı nasıl ayakta tutarız. Kültür-uygarlık dediğimiz pekçok beceriler, ürünler, ilişkiler, örgütlenmeler, değerlendirmeler, – bunların hepsi insan ile insan, insan ile doğa, insan ile toplum arasındaki karışık ve karmaşık, rastlantısal ve zorunlu alış-verişlere tanıklık etmekte. Gel gör ki, bütün bu alış-verişlerin zora girdiği, tıkanır gibi olduğu, ya da çetrefil bunalımlara yolaçtığı durumlarda: güçlükleri çözerken, sıklık dıştan içe dönmek, nesneden özneye, çevreden kendime, başka-ben'den öz-ben'ime dönmek zorunluluğunu duyarım.

Güçlüklerin anahtarı, şöyle ya da böyle, hep bendeymiş, benim kendimdeymiş gibi gelir. Ama nedense, çoğun, dışımda olup biten ya da dışta karıştığım birtakım olayların ezici basıncı yüzünden, kendimi savsaklamış olduğumu saptarım. Oysa *kendime yeterli bakım* gösterseydim, içine dolandığım yaşama-olaylarını çekip çevirmede çok daha başarılı olabilirdim inancı kaplar içimi. Böyle olunca da, kendimi bilip anlamada gerekli uğraştan yoksun kalmanın üzüntüsüne düşerim çok kez, – hem de nasıl. Kendimi bilip anlamada daha talihli ve akıllı davranabilseydim, dışta karşılaştığım pekçok sıkıntıyı çok daha kolaylıkla aşabilirdim doğrultusunda bir kanı kaplar heryanımı. Kendi özsinirlerimi: etkilerim, edilginliklerimle; özlemlerim, yeteneklerim, yetersizliklerim, yapabilirliklerimle birlikte elden geldiğince zamanında aydınlık bilince çıkarmanın ne denli etkin bir yaşama gücü sağlayacağı, kuşku götürmeyen bir gerçek olarak içime yeretmiştir çünkü. Bunun gerçekte ne denli doğru olduğunu nice örneklerden biliriz. Ne var ki, çoğun, bunalımlar atlatılır atlatılmaz, kendine-dönüş çabaları da gündemden kalkar. Akli eylemleriyle, gene dışta, kendinden dışarlardadır insan.

Ancak, durup şimdi burda ne yapıp ettiğime olabildiğince uzak başka bir yönden baktığımda, yapıp ettiğime gittikçe daha tutkuyla sarıldığını görüyorum. Kendimin ne olduğunu bilip öğrenme uğraşım katmış beni önüne, hiçbir engel tanımadan götürüyor. Sözcük anlamı, gerçeklik ağırlığıyla uğraşım tuhaf mı tuhaf bir uğraş doğrusu. Ben ona sarıldıkça, o beni sınırsız avucunun içine alıyor, ordan oraya savuruyor. Ben mi onunla

uğraşıyorum, o mu benimle uğraşiyor, bilemem. Öyle ki uğraşa yumuldukça uğraşımın ne olduğunu bilemez oluyorum. Sözce gerçeklikçe oylumu etkenliği arapsaçına dönüyor. Duraksıyorum, isteristemez: soruyorum kendi kendime: Ne bu benim uğraşım? Uğraş hatırı için, uğraşta, uğraşla çeşitli yönlerden *bakıyorum*. Bu yetmiyor; başkalarına da, “Gelin, birlikte bakalım!” diyorum.

Yaptığım *fotoğrafçılık* gibi birşey: kendi resmimi çekmede toplamış durumdayım tüm dikkatimi. Birtürlü beceremiyorum ama. Vargılarımdan belli. Pek birşey yok ortada. Silik silik belirmeye başlayan resimli görüntüler: azıcık üzerinde durunca kendime kendim de şaşıp kalıyorum. Fotoğraf demeye bin tanık ister, bir de kendi fotoğrafım olacak, – yok ki öyle birşey, olsa bile kendimle başbaşayım, kim tanıklık edecek ona.

Anlaşılan, benzetmeli deyişten öte bir işlevi olmuyor ben-fotoğrafçılığımın. Gel de başka yönlere yönelme.

Fotoğrafımı çekemiyorsam, *resmimi yapabilirim*. Gerçekten yapabilir miyim? Diyelim ki elimden geldi, yaptım. Yaptığım ne peki? Ben’imden bazı çizgiler dışa vursa da, hani yüzüm, elim, ayağım, bedenim? Daha doğrusu, bana görüldüğünce ben kendim böyleymişim sanısına ulaşısam da, bir çizgi ve renk demetinden öte n’olabilir elimde. Başkaları için de “Bu, o” diye bana gönderme yapabilecekleri bir ipucu. Oysa bu kadarcıkla yetinmek için mi sürdürüyorum bu uğraşı?

Bazan da, bu çiziktirdiğimi harita diye, kendi kendimin haritası diye nitelememek için zor tutuyorum kendimi. Düzlülklere gidişler, engebelere dalışlar, bayırlara sarışlar, çayırlarda oyalanışlar, doruklarda mağaralara sokuluşlar, tepelerden kuşbakışları... Yarlar arasında gürüldeyen ırmaklar, yeşillikler arasında sessiz derecikler, sığ derin, baygın mavili koy koy deniz kıyıları...

Uğraş yönünden zaman zaman andırsa da, bir *harita* değil bu yaptığım. Ölçeği olur haritanın; olası şey mi şimdi kendime ilişkin böyle bir ölçek tasarlamam. Ola ki yok ölçek, aklın en yattığı da bu. Gerçi ille de ölçeğe bağımlı değil her harita; özellikle şimdi şuracıkta çiziktirdiğimi sandığım. Doğallıkla

çırpıştırdığım bir şu-şurda-bu-burda türü çentik olamaz mı yani. Olur da, neyi çentikleyeceksin, durmadan değişiyor, hep değişmede ben'im, her an başkayım ben kendim. Öyle ya belki de hep başka, başkadan başka, daha başka, başkanın başkası gibi birşeylerim. Gel de, haritala böylesi "kendim" dediğim şeyi. Durağanı yansıtır harita, – azçok durağanı: işte bu nedenle, bir yerlere varamıyorum haritayla.

İlkin tuhaf gelebilir ama, kendime ilişkin bir "uyduruk" mu kaleme alıyorum şimdi burda? Olmayacak şey değil hani. Şöyle ki: kendi romanımı, "roman" çok kapsamlı kaçacağına göre kendi "öykümü" yazmış olamaz mıyım bu uğraşlarım boyunca. Öyküler, nice uyduruksal öğelerine karşın gerçeklik gömüleri barındıramazlar mı ki? Benim "ben-öyküm" de böyle işte. Öyle de, ne diye *öykü* yazmaya kalkışıyorum, düpedüz gerçeklerimi yalın yalın dizsem yanyana. Yapmıyorum oysa; nerde gerçekler, gerçeklerim nerde? Peki, öyküyle nasıl yakalayabilirim kendi gerçeklerimi? Kuşkusuz, bazı ustaların öykülerinde, usta elinden, usta aklından, esininden oluşan bazı öykülerde aradabilir, *kendimi*, tam da kendimi görür gibi olmuşumdur. O öyküler sanat yapıtları. Oysa kimse yapıtını *beni bana* anlatmak için yazmıyor. Ben şimdi kendimi, roman-sız öykü-süz, kendi kendime sergileme uğraşındayım.

İsteristemez başka yönlerden bakacağım kendimle ilgili uğraşa. Zaten önümde duran bir niteleme var; çeşit çeşit geleneklerde çok kişinin bilip uyguladığı bir deyimle, yaşayıp düşünen *psikoloji* denebilir uğraşıma. Kabaca söylendikte, *psikoloji*: insanın ben'ine çevrilmiş saygıdeğer bir bilim dalı. Kaç kuşaktır birikiyor başarıları. Harıl harıl psikolog yetiştiriyor uzman kurumlar. Nice laboratuvarlı laboratuvarsız araştırmalar, kuramlar, tartışmalar, okullar barındırır psikoloji. İnsanın "ben'i", "ruhu", "içi", "içeriği", "özvarlığı", "içgerçekliği" sözcükleri ağızdan çıkar çıkmaz, güvenli yanıt bekleyişleriyle hemen psikolojiye çevrilir bakışlar. Ne var ki düşünüşümün şurasında burasında beliren bu kuşatımdaki bir psikoloji bilimiyle işim yok şimdi. İsteseydim, psikolojik incelemelere adardım kendimi. Kendimi kendime açmanın yolu bir bilim olarak psikoloji'den geçer inancını gütseydim, okuya öğrene, araştıra bu alanda döne-

nirdim. Şimdi yaptığımsa, olsa olsa, sözcüğün günlük-gevşek anlamında bir psikoloji derinleşmesidir, deyim yerindeyse. Pek değil, çünkü hiçbir bilimselliğe sığacağını sanmadığım uğraşıma dar düşen bir adlandırma bu. Şaşma uyandırır da, sözcüğün günlük kullanımında “psikoloji” diye nitelenebilir şimdi burda yapıp ettiğim. Ne de olsa: o dikkatimi kendimi gözlemlemede; sözcüğün bilimsel çerçevesinden öte esnek bir anlayışla kendimi kavramada topluyorum. Bunuysa, her zaman herkes için değil, genelgeçer bir nesnellik için değil, salt kendimi, kendi özümü amaçlayıp gerçekleştirmek için yapıyorum. Saptamalarından başkaları bazı yararlar sağlasa bile, *özel-kişisel* bir psikoloji benimki, – ne denli “psikoloji” denebilirse o kadar psikoloji işte.

Birden duraklıyorum: kala kala sonlara kaldı gene *felsefe*. Öyledir. Çok kimsenin “felsefe” dediği etkenlik, hep içinde olmamın verdiği doğallıktan mı, bilemiyorum, ancak şimdi aklıma geldi. Oysa yaşamımı boydanboya kuşatan tat, meslek, merak dürtüleriyle yaşamımdan hiçbir zaman eksik olmayan bir *yaşam-uğraşı* benim için felsefe. Öyle bir uğraş ki, beni en içten saran tarihi, gelişmesi, açmazlarıyla vazgeçemediğim yoğun bir ben-derinleşmesi şimdi burda benim için felsefe. Böyle demekle, yalım yalım heyecanlı, serin serin çıkarımlı düşünürlerimle eşleşen okumalı araştırmalı güzel zamanlarıma haksızlık ettiğimi sanmıyorum. Uzun bir çizelgeyi andırmasından ürktüğüm için birkaç adla yetineyim: Herakleitos, Sokrates, Platon, Epikuros, Augustinus, Seneca, Yunus Emre, Mevlânâ, Descartes, Malebranche, Spinoza, Maine de Biran, Fichte, Berkeley, Goethe, Nietzsche, Bergson, Berdiajev, Unamuno.

Şimdi olanca gönlümle kafamla varmayı dilediğim; herkesçe denetlenebilen, dolayısıyla da herkesin eleştirisine dayanabilen genelgeçer ben-doğruları *değil*. Geniş kapsamlı bir felsefenin ardından koşmuyorum burda. Nice soyutluklar yolundan yürümekten, yol yoksa yenilerini açmaktan uzak duruyorum. Genel-ortaklaşa-bilgisel şeyler amaçlamıyorum. Düpedüz kendimleyim şimdi-burda. Filozofça güvenceler devşirme, ya da özgüvenle böylesi güvence sağlama diye bir kaygım yok. Başkalarının karşısına konacak sağlamlıkta ben-doğruları ko-
vuşturuyorum; kendimle başbaşayım: kendim için, kendimle,

kendime şöyle sereserpe *tutunabileceğim* birkaç dal arıyorum: Kendi kendimi *görebileceğim* bir-iki aydınlık kaynağı bulup buluşturmaya yönelttim tüm çabalarımı. Bu yöneltme: “Ama bu da bir ‘ben-felsefesi’ türünden şey” diyenler çıkarsa, ona karşı çıkacak değilim, kuşkusuz. Unutmadan söyleyeyim: bu sözünü ettiğim “şeyler” bazılarının da işine yarayabilir. Ne sakıncası var bunun. Sevinirim. Yalnız şimdi benim gözümde asıl önemli olan şu: Genel kullanımıyla “felsefe” olsun olmasın kendimle uğraştayım, uğraş kendimin, kendi kendimle uğraşıyorum şimdi. Buna göre, “uğraşımın” sözcüğün hertürlü cansıkıcı anlamından *büsbütün* sıyrılmış bir uğraş olduğu kanısındayım.

Kapılıp gittiğim bu gidişte kültür kesimlerinin, sanat alanlarının, yazın türlerinin, bilim kollarının özel bir önemi olsaydı, hiç kuşkusuz, şiir, tiyatro, tarih-bilimi, toplumbilimi gibi yörelere de uğrar, daha önce değindiklerimle birlikte, bu yörelerde de gerektiğince yayılırdım. Bu arada bol bol göndermeler, karşılaşmalar, çıkarımlar, yorumlarla oyalanmadan edemeyecektim. Gel gör ki, dıştan bakışta, ciddi olmaktan çok oyunsu bir oyalanmaymış gibi bir izlenim uyandırabilir uğraşım: Nitekim, “Öyle başladı, öyle sürüyor” diyenler bile çıkabilir. Pek öyle olmadığı inancındayım gene de.

Oyun mu, tam tersine: yaptığım, kendim için son derece *ciddi* uğraş. “Oyunun ciddisi yok mu yani?”, diyenlere yanıtlım şu: Neden olmasın, var. İşte böylesi ciddi bir oyundayım şimdi. Eş, çıkar, amaç, yengi, sonuç gütmeyen bir oyun bu, ya da oyunsu birşey: onda, orda, onunla geçen zaman güzel çünkü. İçten bir sürüklenişle kapıp götürüyor beni. Kendi kendimle oynuyorum; kendimi oynuyorum; kendimle oynuyorum. Hem de ciddi ciddi, olanca varlığımla. Sanki beni *vareden* bir oyun bu. Varlığını oynuyorum – varlığım, ne denli, nasıl bir varlıksa onu oynuyor gibiyim bu oyunda. Oyunların oyunu, bir ölüm-kalım oyunu yani.

Başka yolu yok, oynayacağım. *Benim* oyunum bu. *Birdenbire*, trajik birşeyler düşüveriyor bilincime. Hep böyledir zaten: birbakıma, birdenbire olup biter en önemli şeyler. Vazgeçemediğim *varlıksal* bir uğraşın içindeyim. Kendi kendine oldu bu; kendi kendimi oyuna getirdim, desene. Adı, oylumu, niteliği, süregi-

dişi ne denli alışılmadık gelse de, adın, türün anlamı mı kaldı ki, yoğun mu yoğun eylemli bir ben-uğraşı almış önüne beni, sürüp götürüyor. Sonumu, sonucumu *bilmiyorum*, gittiği kadar gidecek bir etkenlik. Üstesinden gelip gelemeyeceğimden de habersizim, pek bir anlamı kalmadı zaten bu gibi şeylerin, – bir etkenliktir, dalga dalga kovalıyorum, kovalıyorum.

Ne yaptım, n'apıyorum ben? Hızlı hızlı, yavaş yavaş, bilerek bilerek, bilmeden bilmeden, hoşnut hoşnut, sıkıntılı sıkıntılı bir serüvene attım kendimi, kendimden ötürü. Bunlar hep kendi yüzümden başıma geldi, demiyorum. Diyemem. Tragedyalı yanına karşın tadı doyumsuzca yaşanan bir uğraş benim ki. Beni başka uğraşlardan alıkoysa bile öyle bir albenisi var ki uğraşının, keşke başkaca işim-gücüm olmasa da, tümünden kendimi o öz-uğraşıma versem, diyorum zaman zaman. Öyle ki kendimi araştırırken, kendimi seyrediyorum. Yadırgansa da gerçek: etkin-edilgin bir uğraştayım. Daha doğrusu: ne seyreden, ne seyredilen, ne seyrir...

Şöyle mi böyle mi derken, *kendimce* bir deneme benim ki. Akıllı akıllı mı, deli dolu mu, birşey söyleyecek durumda değilim, kendi kendimle bir konuşmadır tutturmuş gidiyorum işte.

Kayarcasına gidişler ile uçurumsu yuvarlanışlar, düzgün hemen saptanabilen çıkarınlar ile karanlık karmaşık batışlı batışlı yalpalamalar ortamında bir açmaz-gerginliğidir kendimle uğraşmam. Kendi kendimle bir konuşma çünkü yaptığım. En küçük kuşkuya yer yok: tekbaşımayım, *yapayalnızım* bu konuşmamda.

Nerden esti bu yalnızlık? “Esti” deneinez, zorunluluk benim için. Şu nedenle: sözcüğün hangi anlamında olursa olsun, genelde, susuşlarım araya girse de, konuşan; başkalarını hesaba katmadan düşünüp eyleyemese de, ortada birtek kendi ben'imın görüldüğü bir konuşma bu. Yalnız yalnız konuşuyorum.

Zaten “yalnızlık” dediğimiz de çeşit çeşit, bazı ortak özelliklere karşın herbiri öbürlerinden ayrılan niteliklere bürünmüş. Nerde hapishane yalnızlığı, nerde hastane yalnızlığı. Kimi bencilliği yüzünden yalnızdır, kimi dışlanma yüzünden. Yan-

daşların alkışladıklarına karşın gözde eylem adamı da yalnızdır, ne yapıp ettiği pek açığa çıkmayan ermişler de yalnızdır. Başkalarının katkıcıklarından umut kesenler ne denli yalnızlaşırsa, başkalarının elatmasından korkanlar da o denli yalnızlaşır. Yalnızlık, çoğun çocukların yazgısı diye bilinir ama deliler için de aynı yazgı geçerlidir. Etkinlik oylumu n'olursa olsun, sözümona tamgüçlü tekseçiciler de, birbakıma, yalnızdır.

Benim şimdi kendim için benimsediğim yalnızlığa gelince, ne dışkökenli itilip kakılmayla, ne içten kaynaklı korkuyla bir alıp vereceği var; ne iç ne dış zorlama sonucu. Kendim için böyle istediğimden yalnızım şimdi. Herkesçe bilinen bir deyimle, bir süre *kendimle başbaşa* kalmak dileğindeyim. Bunu da: kendimde *yoğunlaşmak* isteğiyle yapıyorum. Dinlenmekten çok (sereserpe) kendimi dinlemek; kaçmaktan çok (acelesizce) derlenip toplanmak; koparmaktan çok (varsa) bağlarımı görmek amacını güdüyorum. Genellikle amaç güden işlere yapışık kaygılarla hiç oyalanmıyorum, aldırmiyorum onlara. Aklım, istencim gereği bir yalnızlık, şimdi burdaki yalnızlığım: içeriği oylumu, zamanca kesiti üzerinde bir tasarı falan yapmış değilim: Yeri zamanı geldiğince sorunsuz bir geçişle aşabileceğim inancındayım. Başkalarına yönelik kasıntı türünden şeylerin büsbütün ötelerinde kımıldandığım inancındayım şimdi burda.

Kendi kendime bu geçici kapanmanın nedenini, dolambaçlı da görünse, azıcık daha şöyle aydınatabilirim, diyorum. Genelde, ben de herkes gibi, yaşamımı başkalarıyla birlikte sürdürmekteyim. Tüm yapıp etmelerimde, algı ve tasarımlarımda, duyuş ve düşüncelerimin biçiminde hep *başkaları*, yerine göre az, yerine göre çok da olsa, hep başkaları rol oynamakta. Özde: herkes gibi ben de, büyük ölçüde, başkalarını içeren uğraşlar içindeyim; birbakıma, herkesin uğraşı başkaları. Kolayca görünse, örtük de olsa bu böyle. Kımıltılı-durağan, kişisel-toplumsal yaşamın işleyişine şöyle bir eğilmek bile durumu gözler önüne sermeye yeter. Çalışmada, çalışma-ötesinde tümüyle varoluş: gerçekleştirmeler, direnmeler, yararlanmalar, önlemler, karşı koyuşlar, elele vermeler, bilinçli bilinçsiz hertürlü yapıp etmelerimiz, *insanlar-arası* "işbölümüne" dayanmakta. İnsan olmanın vazgeçilmez koşulu bu. İnsan dünyasının ağırlığı, şöyle ya da

böyle, *başkalarının* unutulmasına izin vermeyen; *başkalarına* dönük uğraşlardır. Bu uğraşlarla oluşup biçimlenmekte insan yaşamı, bu uğraşlarla sürüp gitmekte yaşam.

Oysa şimdi uğraş ağırlığını kendime aktarmış bulunuyorum. En iyi ancak yalnızlığında gerçekleşiyor bu. Kendime, *başkalarına* herhangi bir tersetki yok burda. Bir duyma-düşünme deneyi bu yaptığım. Bir süre sürse, diyorum. Ben ben olduğuma göre, elimden geldiğince kendime de azıcık *bakım göstereyim*, diyorum. Ne denli olasıysa o oranda uğraşıma çeviriyorum uğraş olanaklarımı. Kendimde *derinleşmem* bu. Kendime yönelik çekişmeli bir soyutlama zorlayışı değil; kendimi *başkalarından* soyutlama türünden bir yalnızlık güttüğüm yok; sözcüğün pekçok anlamında sağlıklı, gülünç şeyler bunlar.

Benimki: kendimi olabildiğince aracasız bir *kendiliğindenlikle* görme deneyişi, aklıma gönlüme uygun bir ortam sağlama deneyişi. Şimdi burda gücümün yettiği oranda özümde özgü bir gidip geliş bu kendimle uğraş; ola ki, *başkaları* için de elverişli ipuçları barındırıyor. İçimden geliyor, kendimi kaptırdığım bu deneyişi: özden bir önemle sarılıyorum uğraşıma.

Benzetmelerde seke sıçraya bir oyana bir buyana yalpa vururken, ıslıl ıslıl yelkenler süzülüyor belleğimde. Özümde olmadığı duygusuyla pekçok şeyi artık belleğimin dışında sanıyorken, ne bunlar böyle: kendini evetleyen birsürü ben-uğraşı dolaşıyor ortalıkta. Kimi kendini yerer gibi davranırken böbürlenmeye kıvırıyor, kimi övünür övünürken foyasını açığa vuruyor.

Uzun deşmelere gerek kalmadan apaçık: Bu özüğraşları, ne yapıp edip özü savunmaya, özü pekiştirmeye yönelmekteler. Kişi hangi kültür-alanından olursa olsun, birşey değişmiyor.

Politikacı, asker, yargıç, bilgin, ozan, düşünür açık-örtük kaygılı bir öz savunmasına girişir çoğun. Kendisinin kendinde beğendiği eylemleri, ya da *başkalarınca* beğenilen eylemlerini, özüne yöneltilebilecek “haksız” suçlamaların önüne kalkan yapmak; talihsiz saldırıları akla çağrıyla geriçevirmek; başarı uğruna çekilen acıları gözler önüne sermek dileğindedir. Bu arada fırsat buldukça, çeşit çeşit nitelikte dürüstlük çabaları, çeşitçeşit inandırıcılık gerçekleştirmeleri kaplar öz savunularını.

Bu yöndeki dürtüler, nedenler genelde dışa-dönük söylemler olarak gelişir. Böylece, bir kültür-yazın dünyası işine dönüşür savunular; tarihsel yönden zengin bir geleneği vardır bu savunuların. Nitekim uzak geçmişteki duygularını, düşüncelerini, özellikle de bol etkili karar ve eylemlerini kendi gözünde aklamak için kaleme kâğıda sarılır savunucular. Genelde, itedirginlikleri giderme, vicdan ezişlerini azaltıma denemeleridir bunlar. Bu bağlamda, binbir dereden su getirmeler, serinkanlı anışlar, saptamalar, çözümlerler, gerekçeler birbirini izler durur. Kuşkusuz bu arada, istemeksizin gizlemeler, dilemeksizin açığa vurmalar, glmsetici içdökmeler, hayranlık uyandırarak ermişlikler sergilenir zaman zaman. Kimi başkalarını zen, kimi kendini zen bu savunu insanları yeryer ekingenliklerden, yeryer alımlardan da yoksun değildirler.

Hepsi bunlarla bitmez. Yaşam bilançoları, kafa defterleri, olay tutanakları, yaşantı tomarları, tarih tanıklıkları belirtik çizgilerle birbirinden ayrı tutulabilen değişik mi değişik öz-savunulara damgasını vurur. Geçmiş'e ilişkin zlem gidermelerle, şimdi'de oyalanmalarla, geleceğe uzanan glenmelerle yoğrulmuş nice zsavunulara yolum düştü.

Gel gör ki benim burda bütün bu zsavunularla alıp vereceğim yok. Benim burdaki uğraşının bambaşka bir işi, biçimi olduğu kanısındaım. Hemen söyleyeyim: hesap kitap sonucunda varmadım bu duruma; düşünüp taşınımayla kotardığım bir uğraş davranışı değil benim ki. Kendi kendime bırakınca, bambaşka yörelerde buldum kendimi. Biliyorum, bu gibi şeylerde kestirip atmak yanlış kaar: Uzaklardaki zsavunuları andıran birşeyler, seyrek mi seyrek de olsa, benim burdaki uğraşıma da azıcık sızmiş olabilir. Gene de zgven-cimle diyeceğim birşey var, o da şu: Ne karşımda saydığım kimselere övünçlü iletiler vermek, ne de zm zmle barışık kılmak dürtüsüyle giriştim öz-uğraşıma. Dışımda sindirmek istediğim "düşmanlar", içimde kurtulmak istediğim "belalar", – bu gibi korkunç şeyler yok yaşama-sözlüğümde. Sözümona kötüleri susturmaya, sözümona kendimden hoşnutluk getirmeye kalkışmak aklımın ucundan bile geçmiyor. İte dışta böylesi sıkıntılarım yok şimdi.

Eğri doğru, orasını bilmem, sözügeçen savunulardan *ötede* bir yaşam işte benimki. Çarpık yorumlanmalardan (yorumlanır da yorumlanmaz da, kimin elinde böyle şeyler), dışta-içte yanlış anlamalardan yana bazan fokur fokur, bazansessiz sessiz kaynayan bir yaşam işte, kimden ayrıcalığı var. Gene de şöyle diyorum, sereserpe, yani önce kendime örtmecesiz, aldatmacasız: Bilebildiğim kadarıyla, herhangi bir amaç güttüğüm yok şimdi burda bu öz-uğraşımla. Salt *merakla*, kendimden kendime yönelen merakla kendimle uğraşmaktayım, – hep yinelediğim üzere, kendim ne denli kendimsem, ne denli uğraşsa. Şimdi bakıyorum da, yaşam boyunca hep bana eşlik eden bir merak bu. Ne yapıp etsem, birbakıma, kendi kendimleyim; kendimden kalkıyor, sonra gene kendime dönüyorum, dışarlarda eksile arta, arta eksile. İşim hep kendimle diye değil; soruların kendimden diye değil; tüm yanıtlar kendimde diye değil; doyumlar benim kendimde diye değil; baş değer ben kendimim, ötesi ıvır-zıvır diye değil. Neyin ne olduğunu tam tamına bildiğim mi var ki, böylesi savlar öne süreyim. Nedir, nedir “kendim” denen şey? “Birşey” miyim kendim, birşey bile olmayabilirim?

Yok’un ardından mı koşuyorum, boşboşuna? Oysa heryanda, sanattan ahlaka, felsefeden eğitime, bilimden yönetime heryanda “ben”, “kendim”! Kendini hiçe sayıp “İlle de Tanrı!” diye boynunu bükenler de var; sözümona alçakgönülleriyle kendilerini yücelerin yücesine bağlıyorlar, ya da en yüceleri kendilerinde yansımış buluyorlar.

Öyle bir yolculuk ki bu *kendim-yolculuğu*, herkes çelikten bir istençle belli biryana yöneltmiş çabalarını, gidiyor. Benimse istencim şu: “ben de gideyim!”, “gideyim!” diyorum. Gitmek ne demek, gitmekteyim, çoktandır gidiyorum. Daha doğrusu, şimdi *buralardayım*, buralarda değildim daha önce, – nerde olacağım daha sonra?

Besbelli, besbelli, pek bir sonuç sağlamaz böylesi yolculuklar. Hem benim hem başkalarının belirgince parmak basabileceği bir sonuca varmak; herkesle paylaşabileceğim bir kazanım tasarlamak, hele böylesi bir tasarıma erişmek söz konusu bile edilemez.

Önü-sonu bir *özanlatı* benimki. Yolun yönü de, kıyıbucağı da, tüm devinimlerine karşın yolcuyu aşıp geçmekte. Ne var ki

şimdi burda, yeni yeni belirginleşmeye yüztutsa da, içte içlerde yayıldıkça yayılan bir hafifliğin tülünden kanatlarındayım sanki. Kavramsal bir niteleyişle: anlayış gibi, özbilinç gibi birşey bu. Henüz başlangıçlarında bütün bunlar; gene de, kabasından şöyle diyebilirim sanıyorum: *içe* bir yolculuk benimki; ya da, belki tam tersine, kendimde kendimden *ötelere* bir yolculuk bunlar. Daha açık-seçik birşey söyleyecek durumda değilim. “Yolculuk” nitelemesi de tümünden yanıltıcı olabilir, “İç” nitelemesi de. Daha başlangıçlarda olduğuma göre, bu dokunduruşlarla yetinmek zorundayız.

Şu da gerçek, – hem de nasıl: başlasın, başlayacak, başlıyor, başlıyor derken, kaşla göz arasında başladı bile kendime yolculuk. *Derinlerde* bir süregidiş bu. “Derinler” ne demek, bilmiyorum ama dönüp dolaşıp derinden derinlerden dilime takılıyor bu sözcük. Yol yürekliliğim arttıkça, hızım da artıyor. Bazan: yavaşın yavaşım; hız önemli mi ki. Bazan da, önemli mi önemsiz mi bilemem, hızlının hızlısıyım. Belki de bundandır: bazan duraklıyor, çekimserleşiyorum; sonra bakıyorum ki, gitmekteyim hep. Koşullar n’olursa olsun, kimseye karşı birşey değil bunlar. Derinden derinden bir yüreklilik – derinden herşey, herşey derinlerden.

Öyle işte: daha şimdiden, kendimden neyi gizleyecekmişim ki, tadına doyamadığım bir kazanım sarıyor heryanımı: dinginlik mi desem, yokoluş mu desem, ne diyeceğimi şaşırmış bir durumdayım. Özgürlüğümsü birşeyler içindeyim, kendimle “uğraşıyorum”. Hoş, uğraşılığı kaldı mı uğraşımın.

Yolcu yolunda gerek!

Ne Bu Böyle Dipten Gelen?

*Dipsiz yüzeyler olabilse de,
dipler olmasaydı yüzeyler olabilir miydi,
diye düşünmememiz edemeyiz.*

Düpedüz görmedim ama hep gözümün önünde. Ne var ki ben onun önündeyim, ben güdüyor beni. İte kaka, güle okşaya olup bitiyor herşey. Unutulur gibi oluyor bazan. Ne var ki tüm koşuşturmalar ondan ötürüymüş, onun izindeymiş ineger. Hem haberim var bundan, hem de habersizim.

Kesinlik şu benim için: ben olmayınca o da yok. Bu kesin böyle benim için; mantıksal bir çıkarım değil, gerçekliğim bu. Tükenmezce taşıp kabaran gerçekliğim o.

Başka şeylerle karşılaştıramıyorum onu. Şöyle sereserpe şurası şöyle burası böyle, diyemiyorum. Gel de sözcüklere dök.

Yüzümü azçok güldüren birşey var gene de. Kendim üzülsem de üzüleyim, başkalarının yükünü hafifletebilirim: Herkes kendi içine yoğun yoğun baksın, neyin ne olduğunu keskince sezecektir, kuşkusuz. Önünde sonunda kimse kimselere birşey öğretemez bu gibi durumlarda. Dilediğimi beceremiyorsam, büyük ölçüde bundan. Başkalarına anlatamasa da, herkesin işi “en önemli”.

Kaptırdım kendimi. Sözünü etmekteyim şimdi. Şöyle gönölünce bir adlandırabilsem. Belirgin bir addan yoksun oysa. Gel gör ki, sözünü edebileceğim, sözünü edebileceğimiz ne varsa ondan ötürü anlamlı; onunla anlamlı; ondan dolayı anlamlı. Dönüp dolaşıp o: tutacak gibi olurken, çoktan kaçıp gitmiş. Bense yakalamayı denemek gereğiyle, ne yapıp edip hep yeniden kovalamaktan alınıyorum kendimi.

Nelere ad bulmamışız ki, – yakışsa da yakışmasa da gönen-dirici bir dayanak ad. Şimdi ben de, sözünü etmeye çalıştığım şeyi *Yaşama isteği* diye adlandırıyorum, yüreklilikle. Gerçi “şey-mey” değil, olsun. Hiçten iyi bir çentik bu. Ne diyeceğimi şaşırdığım için, yöre-yordam yitiklere karışmışken küçümsenmeyecek bir ferahlık bu adlandırma. Yaptığım pek yerinde sayılmaz: dilegetirilemeyeni, soyut izlenim uyandıran salt addan bir kavramsallığa sıkıştırmaya yelteninek bu. Ayrıca: “yaşama” gevşek mi gevşek bir sözcük, “istek’s’e” yönelimleriyle renkten

renge giren bir bukalemun. Desene, “yaşama isteği” söylemedik hiçbirşey bırakmayan, yani herşeyleri kuşatan, böylece belirgin birşey söylemeyen bir deyim. Kavramsallaştırma başlayınca, ikircikler de başgösterdi. Hemen söyleyeyim: iki ayrı “şey” değil, “yaşama isteğindeki” “yaşama” ile “istek”. Yaşamak istemektir, istemek yaşamaktır çünkü. Ne diye “yaşama isteği” dedim, peki? İlk bir belirtmemdi o. Bundan böyle, yalnızca “istek” de diyebilirim. Öyle bir istek ki, açık-seçik çizgilerle çerçevelenmeye istek duymuyor. Olası da değil zaten. Nerde ne zaman olursa olsun, tüm isteklerin hangisi olursa olsun, *ondan* doğuyor. İsteğin her çeşidini istek kılan o. Böylesi bir kaynak olmasaydı, istekler, birbir istek olmayacaktı. İsteklerin anasıdır yaşama isteği.

Öyle bir istek ki, açık-seçik çizgilerden vazgeçtik, azçok aydınlıkla bile henüz gözler önüne seremediysem de (sormak, sorabilmek ne de olsa atılım dayanağıdır inancıyla) sevine sevine hemen soruyorum. *Nerden* geliyor bu isteklerin isteği? *Nerden* geldiğini bilmiyorum, “işte –burdan!” diye gösterebileceğim bir yurt, köken gösteremiyorum. *Yaşamın kendisinden*, diyeceğim, ne denli anlamı varsa bu dediğimin, – pek yok gibi geliyor ama, tuhaftır, bazan da, anlamı apaçıkmiş gibi, “Demek buymuş!” diyorum kendi kendime. Ama çok geçmeden yeniden sormazlık edemiyorum. *Nerden*, *nerden* geliyor bu istek? Dipten! Diplerden! En dipten! Kalemime takılıverdi bu sözcük. Uzun uzun kavramlara ne gerek: en diplerden! Değil mi ki yaşamak istek, istek yaşamak, şaşacak birşey yok bunda: dipten gelen, – dipten geliyor dipten gelen.

Düşüne düşün kavrayışı artırmak için, sözcüklere ya da benzeri dilsel yardımcıları başvurmadıkça gerçekleşemiyor kavrama. Yalnızca sözcükle de olmuyor; sözcük gerekli koşul. Varlığın anlaşılma “direncini” de hesaba katmak zorundayız. Bu bağlamda, tam başarıyla olmasa da, yüzgüldüren bir başarı ilk adlandırınalar. “Yaşama isteği” deyiminin durumu da böyle: olsa olsa düşünsel bir sıçrama tahtası sözcük. Ne var ki, yayanasım geliyor bu kavraında. Çekiniyorum ama; çökecek gibi oluyor; ya onu da yitirirsem, diyorum kendi kendime. Gene de denemem gerek inancındayım. Çepeçevre olmasa bile, bazı

yönleriyle yaşamı görmemi diplerden geleni, ne olup olmadığıyla görmemi sağlayacaktır inancındayım.

İlkin, yaşama isteği'nin tanımını saptasam diyorum. Gerçekliğin ne olduğuna ne olmadığına, dolaylı da olsa, bazan en-kestirmeden tanımla varılır da ondan. Zaman yitirmeden söyleyeyim: neresinden alırsam alayım, kavramın tanımını birtürlü sağlayamadım. Özetle, nedeni şu: Bir yerden sonra, yaşama isteği olmayan hiçbirşeyin sözünü edemiyorum. Neye elatsam, şöyle ya da böyle, yaşama isteğine gidiyor; ilk bakışta gitmese bile bu istekle dolaylı-dosdoğru bir bağ kurabiliyor.

Gönlümce bir tanıma ulaşamıyorsam da, yaşama isteğini betimleyemez miyim, diye soruyorum ozaman kendi kendime. Gerçekte, bu kavramın varlıkça-anlamca kuşatım alanını, hadi tümünden geçtik, birtakım önemli öğeleriyle dilegetiremez miyim? Çabaya değer doğrusu, eliboş çıkınama olasılığı da çok. Öyle ya, zengin mi zengin içerikli bir kavram-alanının neresi günışığına kavuşursa kavuşsun, hiçten iyidir bu, dolayısıyla küçümsenmeyecek bir katkılanımdır.

Başka birşey elimden gelmediğine göre (hoş, içinde bulunduğum ortamda eğrisi doğrusuna da gelebilir böylece) rasgele dalıyorum yaşama isteği'ne. Gönlümün dilediği ayıklıkla algılıyorum onu. Hemen belirtmek zorundayım. İkircikli bir tuhaflıkla algılıyorum, ya da algılayamıyorum yaşama isteğini. O her zaman etkin ama şaşılacak birşey bu. Böylesi basınçla fışkıran bir istek nasıl olur da belli etmez kendini. Azıcık durup düşününce, durulup açığa vuruyor durum kendini. Şöyle ki: önemli önemsiz birsürü koşuşturma almış insanı avucuna, ordan oraya; iteleyip savuruyor.

Yaşam dediğimiz bundan başka ne ki. Kimi ıvır zıvır kimi ağırlıklı birşeyler olup bitiyor hep; uğraşlar sarmış heryanımı. Bir uğraş gürültüsü-patırtısıdır gidiyor. İnsanın gözü, yöneldiği tek tek amaçlardan başka birşey görmüyor, göremiyor. Bilinç algı böylesine tekyanlı bir gündemle dolunca da, yaşama isteğinin kapsamını derleyip toplamaya olanak kalmıyor. Ne var ki ayık bakış şu gerçeği saptamakta gecikmez: Bilinçli bilinçsiz eyleyişlerimizde neye yönelirsem yöneleyim, yaşama isteğinin itimiyle yapmaktayım bunu. Özde *bu* istek'teyim, *bu* istek'le-

yim hep, – ne yapıp ettiğimi tamtamına pek algılamasam da varoluşum böyle.

Gelgelelim, sıklık olmasa da, öylesine eylem dolanıklıklarına takılıyorum ki bazan, gürültü patırtı karmaşasında birşeyler dank ediveriyor kafama: yapıp etmenin yönü yordamı, götürüsü getirisi, vargısı başarısı n'olursa olsun, tüm yapıp etmemin yaşama isteğimden türediğini açık-seçik algılıyorum. Çoğun bunalımdıye nitelediğim bu ortamlarda, güçlükleri çözmemde rol oynayabiliyor bu algılayış.

Demek ki, nerden bakarsam bakayım: eyleyen bir varlık olarak herşeyimin yaşama isteğinden türediğini söylememde hiçbir sakınca yok.

Yalım o. Yanardağ fışkırışı. Fırtına. Sel. Deprem. “Benzetme” deyip geçemeyeceğim: etki, çekim, alıp götürüş. Yakıyor, uçuruyor, yutuyor, önüne katıyor. Bundan kuşku duyulur mu hiç? Bazan duyulur gibi olsa da, çok seyrek, bitip tükeniyor gibi görünse de *hep burda*. İşte o. Yokum onsuz. Sonsuz bir heyecan, dalga dalga kabarıp inen heyecanlar. Zaman zaman dayanılmaz bir şiddet herşeyime damgasını vuruyor. Direnme diye birşey tanımıyor ki “Basıncını duymuyorum” demeye kalkışmak, sözcüğün düpedüz anlamında “yaşamıyorum” demeye kalkışmak kadar saçmadır. Ola ki, tüm canlılara yapıp yaygınlaştırabiliriz bunu, hattâ cansız denen şeylere de; bilemem. Şimdi bakışlarımı yalnızca kendime, kendim gibilere çevirdiğime göre, biryana bırakabiliriz –şimdilik– başka şeyleri. Ne diyordum: nerde insan varsa “o” *da var* inancındayım. Hele kendim için, hertür akıl çıkarımlarının ötesindeki bir kesinlik bu. Beni aşan, bana aşkın bir kesinlikle bu böyle. Demek ki o yalnızca bana *özel* diye, benim öznel yaşamım diye. Varolduğunu tasarladığım, varlığını hayal ettiğim bir güç değil. Hiçbirzaman varsayımsal bir güç diye yorumlanamaz yaşama isteği. *Diri diri özümden bilip deneyletiğim* bu doludolu kuşatımlı gücü, düpedüz yaşama isteğimi kendisinden başka hiçbir ‘şey’e geri götüremem, başkaca hiçbir sözümona ‘gerçekliğe’ indirgeyemem. Ayık uykulu yaşantılarımda, hepsinde o var; etki ve sonuçlarıyla her an herşeyimde yaşama isteği var.

Peki, nasıl kendini bana belli ediyor yaşama isteği? Başka

türlü dendikte: Nasıl algılıyorum onu? Nerden biliyorum onun o olduğunu? Duygularımdan! Yanıtım, banaapaçık gelen yanı-
tım bu. Duygularımdan belli; duygularımdan biliyorum. Duyu-
yorum. Böyle bir duygum var; hattâ böyle bir duyguyum ben.

Kendimi kandırmadığım inancıyla saptıyorum: Kendimi kendisinden, kendisini kendimden bildiğim yaşama isteği, bir “şey”, bir “nesne”, bir “mal” değil. Bu apaçık bir inal olsaydı, ya da mal gibi birşey olsaydı, türünü, biçimini, yerini kolayca görüp gösterebilirdim. Birinden arta kalmadı yaşama isteği bana. Birinden aktarına bir nesne değil: ne yapıp edip kendim de kotarımadım onu.

Sesi, sözü yok, dilsiz. Kendince *konuşuyor* ama; – hem de nasıl, burgaç burgaç bir yayılım. Kaplamadığı yer, anlamlandırıp sinmediği kıyıbucak, işlemediği yaşam yöresi tasarlanamaz. Olumsuzca söylersem: ne bileyim ben, eşsiz bir korku, korkuyu aşan karmakarışık birşey, gene de ençok korkuyla akraba bir titizlik sarıyor içimi onun yüzünden. “Ya sönerse-” diyesim gelecek kerteye varırsam n’olur, – ödüm kopuyor, titriyorum.

Belki daha da anlaşılır kılan sokuluşlarla, niteliğine ilişkin şöyle bir varsayım da deneyebilirim: Yaşama isteği bir dilegel-se: “Burdayım!”, “Hep burdayım!” diyecektir kendine açtığı diriliklerde. Sallantılar başladı mı da, söyleyeceği şudur ken-dinden tam güvenle: “Kulak ver!”, “Buyruğumu yerine getir!”, “Getireceksin zaten!”

Şöyle bir düşünme doğrultusundayım bazan: Yaşama isteği *temel* istek; bununla birlikte işim tek tek isteklerle. Daha doğrusu: pıtrak pıtrak isteklerle örgülenip akıyor yaşamım. İstiyorum, yapıyorum. İstemiyorum, yapıyorum – istemişim meğer. İstemiyorum, – gene de istek çekip çeviriyor. İstekler istekleri kovalıyor. Yarışıyorlar birbirleriyle. Peki hangisi bun-ların “temel” –istek? Hiçbiri. Gene de o temelden ürüyor; o temele yaslanıyor tek tek isteklerin herbiri. O temel olmadan, nasıl varolup ortaya çıkabilirler. Yineliyorum: elimde mi, sanki istek istiyor bunu. Yaşama isteği yoksa, hiçbir istek de yoktur. O istekler isteğini hesaba katmaksızın hiçbir isteğime, yaşıntıma anlam verinem sözkonusu değildir. Yaşamımı yaşam kılan her isteğimin kolu, aracı, gereği, görünümü diye algılamaktayım

onu. Yaşama isteğinden türetmedikçe, bu isteğe gerigötürmedikçe, ne gerçeklik ne mantık yönünden kavrayabiliyorum 'istek' denen 'şeyi'. Tüm eylemlerimin, davranışlarımin varlık-anlam açıklayıcısı yaşama isteği. Yaşama varsa: yaşama isteğiyle var; öyleyse istekler var, yani yaşama var.

Bunu, tek tek eylemlerime çekidüzen vermek kaygısıyla; istekler çeşitliliğini sözümona derleyip toplamak kaygısıyla; yani indirgemecilik tutkusuyla; yineleyicilik alışkanlığıyla söylemiyorum. Düşünsel bir işlem sonucu varmadım yaşama isteğine. *Tam tersine*: neyim var neyim yoksa kalkış-kaynağım o; varlığımın, "kendi" varlığının oluşum kaynağı bu yaşama isteği.

Desene, hep tekil diye sözünü ettiğim o yaşama isteği: son derece renkli ve kuşatımlı bir gerçeklik. Şurasından burasından uzanışlarım, hep bu çoğul gerçekliğe parmakbasıyor. Yanıltıcı biryan görmediğim için, söylediğimi şöyle de söyleyebilirim: Birbakıma, yaşama isteği: kendimin kendini dışa vurduğu tek tek istek uzantılarından dolayı *burda*. Gerçi bir döngü dilegeliyor bu söylediğimde; ama hiç de kısır diye damgalanmaması gereken bir döngü. Neden mi: yaşama isteği tek tek güçlerdedir; tek tek istekler yaşamının istekleridir.

Sisler içindeyim: hangi yöne yol aldığımı açıklıkla saptayacak ayraçtan yoksunum. Görür gibi olduğum birkaç bulanık niteliğe dayanıp şöyle bir belirleme yapabilirim gene de şimdi: Bir ilke, ilkemsi bir hız-devşirme başlangıcım var artık: yaşama isteği bu. Sezgi ve aklın birlikte bulup buluşturduğu mantıksal bir ilke değil. Öyle olsaydı, aklın tutarlıkla yürüttüğü yakıştırma-ca bir düşünsel odak olacaktı yaşama isteğim. Oysa fışkırdığı derinlerden haberim olmayan, kesinlikle tanık olamayacağım çok çok öncelerden süregelen itilimli bir gerçeklik olarak algılıyorum sözünü ettiğim o isteği. Sıradan bir gerçeklik değil kuşkusuz. Öyle bir gerçeklik ki, onu kendimden, kendimi ondan ayrı tasarlayamıyorum. (Durup durup bu anlam-dolayımında dönениyorsam hep; sisler içinde yalpalamanın bir belgesi bu da.) Olduğum her yerde süregelisini sürdüren; deyim uygunsa, kendime yapışık, bedenime yapışık bir ilke. Bedenim örgütlü

işleyişini yitirip dağılıp gittiğinde, yaşama isteğim de, benim için, yokolup gitmiş demektir.

İşte böylesi bir isteği, *gizem* diye adlandırıyorum. Ola ki upuygun kaçmıyor, gene de bu adlandırışın yararlı birşeyler sağladığı kanısındayım. Kendimden sayınamazlıkedemediğim; ama ne olduğunu birtürlü tam anlayamadığım bir gerçekliğe, *olanca gerçekliğime* “*gizem*” demeyeceğim de ne diyeceğim? Birkaç ögesine, niteliğine belki de yalan-yanlış parmak bastığım yaşama isteğimin nedenini, sonrasını, öncesini ötesini bilemediğime göre, *gizem*’den başka bir ad paklamaz beni. Sözlüğümden daha iyi bir ad devşiremedim. Ad önemli değil zaten. *Gizem* benim için: nedeninin amacının akılla ayırdına varmamakla birlikte, yaşamın açısından varlık-ağırlığına yürekten inandığım bir gerçekliktir.

Hep saygıyla yönelmişimdir *gizem* gözüyle baktığım ‘şeylere’. Nedensizce ürküye benzeyen, bolca sevgi karışık, alışlagelen saygıyı aşan bir bağlılıkla kendimden bildiğim varlıktır, varlığımdır *gizem*. Varlık, diyorum; bakarsın yokluk da olabilir, – ozaman nasıl dilegetirebileceğim, peki, iyisi mi akılcı kurcalayıp geçen bir olasılık diye biryana bırakıyorum; kesmek gerekecek burda. Ergeç susacağım, susacağım da, konuşurken atlamayayım, dedim. Aslında, hep gündemimde *gizem*’in, *gizem* diye nitelediğim özistemim. Diyelim ki ayrı şeyleriz, gene de bırakamıyoruz birbirimizi: o bana, ben ona, sarılmışız birbirimize. Desene: istek istek kendi kendine mi yapışık yaşam, – bilemiyorum.

Aradabir, hiç sallantıya kapılmadan apaçık gördüğüm şu: Yaşadıkça yaşamak istiyor insan. Bilmeyen var ını bunu. Herkes kendi için özden deneylemekte bunu. Neden, peki? Neden olacak, senden benden değil, yaşamın durgu durak tanımadan kendini artırmasından dolayı böyle. Biz insanların istekten isteğe, istek istek süregiden, yadsınmaz gerçeği bu, kuşatımlı gerçeğimiz bu. İki değiliz, biriz *gizem*le. Biriz, bu meydanda. Bu, herkese açık; herkesin nerdeyse ezbere bildiği birşey. Öyle de, herkesin boşverdiği birşey. Birbakıma, her *gizem*in karşılanma yazgısı bu.

Nerde betimlemelere kaptırsam kendimi, karınca kararınca birbir saptayabildiğim özelliklerin iyi şeyler mi, yoksa kötü

şeyler mi olduğunu sorarım çoğun kendi kendime. Gönlüm dilediğince pek betimleyemediğim için, yaşama isteğimin, iyi mi kötü mü birşey olduğunu, temel istek olarak iyi birşey mi olduğunu, yoksa kötü mü olduğunu sormamazlık edemeyeceğim. (Bunun gerekmediği bile söylenebilir, öyle ya, yaşama isteğinin varlığını sarıp sarmaladığı az çok günüşiğine çıktı kanısındayım.)

Birçok sapmaların ardından aklımın yattığı yanıtı kestirmeden dilegetireyim: ne iyi ne kötü yaşama isteği, tümüyle. Öyle ya, dobra dobra “iyi” diye niteleyemem. Çünkü bu, başlangıcından gününe dek tüm gelişmeleriyle evrenin iyi olduğunu öne sürmem anlamına gelmekte. Ozaman da, birbakıma, iyi gelişmelerin beni var kılmakla beni varlığın doruğu kıldığını öne sürmüş olur, böylece kendi kendimi en üst varlık diye yorumlayıp kendime en üstünden bir değer biçerim. Bu arada, evrenin de tümüyle yaşanmaya değer bir düzen olduğunu evetlemiş olurum. Giderek evreni tanrısal bir yaratının güzel ürünü olarak selamlamaya ulaşırim. Yok öyle şey, böylesi bir doğrultuda değilim. Neyin ne olduğunu gerçekten bilmiyorum. Rahata düşkünlükten dolayı kendimi kandırmayı sevmem. Duygum o ki, bunu yaparsam yaşamıma hile karıştırmış, böylelikle yaşamıma “kötülük” sokmuş olurum. Kendibaşıma baktığımda, yaşama toptan kötü damgasını vurmanın da iler tutar yanı yok. Herşeyin kötü olduğu kanıtı, ya da kanıtları yok ki elimde.

Ne iyi ne kötü yaşama isteği. Apaçık olan şu: yaşıyorum; yaşıyoruz; canlı bir varlık olarak onunlayız. Onu engellemem, kendimi engellemem demektir. Hep bakım görüyor benden. İyi olduğu bilincimden dolayı değil, kendime karşı olmayayım diye. Tutarlı olmak kaygısıyla akılsal bir çıkardan da değil. Böyle olsaydı nice mızıkçılıklara dolanırdım çok geçmeden.

Nedenini, niçinini, hele değerce varlıkça düzeyini bilmeden, az önce “gizem” diye nitelememiş miydim: iyi-kötü ayrımının ötesinde sürüp gidiyor istek’li istek’li yaşamım. Tuhaf biri miyim böyleyim diye. Birşey diyemem. Evrene, kendime karşı ne sert ne yumuşak davranan herkesin bencileyin olduğu inancındayım. Sözü edilen anlamda: bana, bizlere (yumuşak ya da sert bir tutumla) “iyimserler” demişler, “kötümserler” demiş-

ler, aldırđığım yok bunlara. Kendi yaşama isteğimin yelleriyle savruluyorum şimdi. Bencillik dürtüsüyle değil, yantutmadan kendimi duyup görme dürtüsüyle, yalnızca kendime kabarttım kulaklarımı.

Yalın, tuhaf, karmaşık, gizemli yaşam: istekle basınçla, giderilmeyle hafif. Bundan sanıyorum, ben'ime ilişik birkaç değiniş, hem arı-duru hem sisli-puslu görünömlere götürdü: Gel de "kendimi biliyorum", demeye kalkış bu koşullarla. İzi sürölmesi gereken bol verimli bir ipucu ortaya çıktı gene de: Köklü isteğ, istekleri yalnızca doğaya bağlamam; milyarlarla yıllık doğum-öncesi geçmişimden dolayı, kendimi yalnızca doğal bir varlık olarak duyup yaşamam yanlış olur; gerçekte sözkonusu değil zaten. İstekler doğayla başlayıp doğayla bitmiyor. Gerçekte böyle olsaydı, doğanın içime ektiğ i istekleri gene salt doğa giderirdi; doğa'dan ötelere uzanmama gerek kalmazdı ozaman. Amacı, aracı, süreciyle, doğal kendiliğindenlikle başlayıp sona ererdi istekler. Ben'imden hâlâ sözedebilsem bile isteklerimin düpedüz seyircisi olarak kalırdı ben'im, – kalırdı diyebilmem için varolması gerekirdi, herneyse. Oysa: doğal çerçevenin başlatıp sona erdirmedeki hazırloluğundan başka aşamalara uzanıyor yaşamım, – hem de nasıl.

Yalnızca doğal oylumu içinde dönenseydi yaşamım, isteklerden yana herşeyim: özüm için önemli-önemsiz yorumlamalarım, başarı ve başarısızlıklarım la birlikte, hiçbir şaşırmaya gerek kalmadan kendiliğinden akıp giderdi. Oysa: doğal işleyiş aşan birşeylerin ağırlığı çöküyor üstüme. İsteklerimi kavrayıp anlarken, isteklerime uygun araçlar doğrultusunda eylerken sürçmelerden başalamıyorum, bocalamadan geçilmiyor yaşamım. Kimi doğru sandığım uğraş çarpık çıkıyor; kimi de tam tersine sonuçlara varıyorum. Aman-yanlış-yapmayayım sıkıntısı ile peki-doğru-neydi merakı arasında gidip gelen bir salıncak sanki yaşamım. Başka canlılarda olduğı gibi tekyönlü bir belirlenimi yok isteklerimin. Daha isterken sallantısızca yapmaya girişiyor onlar. Bense, isteklerimin anlam-önem yöneltisinde ikircikliyim hep. Tekyönlü göstergelerden, şaşmaz ayraçlardan yoksunum. Çoğun, olanca belirsizlik ağırlığıyla çöküyor üstüme

istekler. Benden yorum bekleyen basınçlardır istekler; yani, benden elatış, dinçlik, çaba, karar, ısrar, düzenleme bekleyen basınçlardır isteklerim. Demek ki, doğal olanaklarla, doğada uzanırlarla yetinemiyorum. “Ben yetinirim” desen de olmuyor; “olur” deyince de taştan taş vuruyorsun kafanı.

Kültür varlığıym. Kültür varlığı olmadan yaşayamam ki. İstekler *değerlere dönüşüyor* yaşamımda. Birbakıma, değerler olmadan, ne istekler var, ne ben varım. Değerleriyse, doğa dünyasını aşan bir dünyanın bezekleri olarak duyup yaşıyorum. Doğa, özde doğası uyarınca doğal verilerle döşenmiştir. Böylece, türlü türlü akıl-duygu işlevli eylemlerimle değerler beliriyor yaşamımda. Değerler *ortaya koyan*, bu değerlerin içinde yaşayan, insan-varoluşunu türlü türlü nitelikteki bu değerlerle *sürdüren* bir canlıvarlığı. Değerleri bulan, varedabilen, taşıyan, isteyen, aktaran bir ben'im ben. Hem yaratıyor, hem taşıyorum değerleri, beni taşıyan değerleri. “Kültür” değil de ne bu!

Bir günde kolaycacık mı olup bitiyor bütün bunlar? Hiç de değil! Sözcüklere sığmayan dalbudağıyla doğal evrim nasıl bir günde gerçekleşmediyse; insan-ile-çevresine ilişkin herşeyi çekip çeviren kültür oluşumları için de geçerli bu. Nice kuşaklar, nice yaz-bozlar, nice sevinçler, nice acılar, nice kof, nice başarılı emeklerle kıvam tutuyor kültür; akıllmaz değişim ve ortaklıklarla inişli çıkışlı kotarıyor birikim birikim eksikli-artımlı kültür, tek tek kültürler, kültür-içi kültürler.

İşte böylesi birimlerin, belli bir ‘burasında’, belli bir ‘şimdi’de’ belirli bir uzay-zaman kesitinde varolan bir canlıyım. Desene, doğa-kültür yellerinin estiği belirli bir ortamdaki bir oluşumum ben. Uzun mu uzun bir öncelerin sonracığında, ola ki yine uzun sonraların önceciğindeyim.

Bazı şeylerin ayırdına varıyorum. Hattâ, bazı şeyleri, belki birçok şeyi oldukça açık-seçik bildiğimi söylemeye kalkıyorum ama biliyor muyum kendimi? “Bilgi” mi bu tür şeyler. Ne peki, bu “kendim” “kendim”? Doğa kültür diplerinden gelenlerle fışkırıp kısa bir süre için, sözümona varolur gibi süregiden, böylesi oyalanışlardaki o Nermi Uygur denen şey?

İnsan yaşamı, yaşamım: acılar, tehlikeler, üzüntüler, beklenilmezlikler, düzensizlikler, sarsıntılar, bunalımlar... Öyle de, zaman zaman, hem de hiç hesapta yokken: “Ne güzel yerin üstü!” demekten alınıyorum kendimi. Kimi delicesine dingingin, kimi dünyalara sığmayan coşku coşku bir sevinç kaplıyor heryanımı. Dilegelmiş gelmemiş, umurumda mı çok kez. Serinkanlılık azçok yeniden kendini gösterince, şöyle sessiz bir dünyaya, düşünceye, güvenli bir düşünceye bırakıyor özüm kendini: *Herşeye karşın* bir tadı var yaşamının. “Herşeye karşın” derken: eski yeni türlü türlü yara izleri, tenime sinmiş acılar, düşüncelerime bu-ne-kesinlik-böyle saçmalığıyla çökmüş uyumsuzluklar; bu arada, görünür görünmez salınışlarımı içten içe yırtan talihsizlikler geliyor gözümün önüne. İşte ne yapıp etsem, bu tadı, bu sözünü ettiğim *yaşama tadı*’nı anlatamam, anlayamıyorum ki anlatabileyim! *Bu* tat, *bu tat* hep var oysa. Var’dan da öte: herşey *bu tat*, ben *bu tadım*. O olmadan yaşam yok. Yaşıyorsam, her an ayırdına varmasam bile birlikteyiz hep, ben nerdeysem o da orda.

Kalkmış, dilegetirmek için debeleniyoruz: değil mi ki yaşıyor, değil mi ki insan – kimsenin yabancıası değil *bu tat*. En küçük bir kuşku duymuyorum: çünkü nasıl yaşanır *bu tat* olmadan. Başka türlüşünü tasarlamak elimden gelmiyor.

Gerçi herkes için, her zaman, açık-seçik bir biçimde ortaya çıkmaz. Anlaşılmayacak nesi var ki bunun. Binbir havaların birinden öbürüne hızlı yavaş akar durur: uyuklarken diriliverir, dinçken uyuşuklaşır; önüne kattığını uçururken yelkenleri indirir, göklere fışkırırken vazgeçişler sergiler; sümsük sanırsın, nice güçlerle bezenerek yeniden doğar; girişimciliğine hiçbir engel direnemez, derken, pelteleşiverir birden; sessiz sessizdir, çılgınlık çılgınlıktır, düşkün düşkün atılımlıdır; gevşek gevşekken gergin mi gergindir; soluk solukken gözalıcı renklere dönüşür; yepyenyiken eskipüskü, eskipüsküyken yepyenidir.

Özde: sıçrayan, sıçratıcı bir sevinç yaşamın tadı; kimi üzüntülü, kimi pek öyle değil. Öyle tat ki, bilinçli bilinçsiz, ha algıla, ha algılama sen. Şöyle de diyebiliriz: Onu unuttur gibi olsan da; o seni unuttur gibi olsa da, dışavurmadan bile bir inancın var hep, – yaşam onunla yaşam, yaşayıp gidiyorsan, ondan *ötürü*

yaşayıp gidiyorsun. Yoksa çoktan bırakıp 'giderdin', yani sürüp gitmezdi, gidemezdi yaşam. Hangi akıl, hangi önlem yaşam olarak yaşamı yoluna oturtabilirdi ki! Oysa, bak şimdi, o seni bırakır gibiyken, ya da sen onu bırakır gibiyken, sarılıvermişsiniz birbirinize, hem de daha çok. Acı çizgili, tatlı çizgili bir yaşam hepimizinki.

Boşver sözümona yaşama! Boşver yaşama isteğine! Boşver yaşama tadına! İri lâflar üreten eski değirmenlerin gıcırtiları bunlar. Zaman zaman kulaklarımızda sesleri. Özden hüznün verici bir istek yaşama isteği, – "istek" denebilirse ona. Tadınmadı yok. Birşeyler tütüyorsa bile, tat değil, baştanasağı tatsız. Kıvırmadan, açıkça dökelim önümüze: ne ki insan yaşamı, ne ki zaten, baştanasağı acı çuvalı; boğan, kokan, ağılı, pis bir çukursuluk.

Dobra dobra böyle diyenlerden, demeseler bile böylesi bir yola ürkek ürkek kendini salıverenlerden haberim olmaz olur mu hiç. Kimi yüreklilikle, kimi işkillikle: yaşama isteğinin iletir tutar yanı yok; bu isteği tatla bezemeye yeltenmek düzmecelik demeye getiriyorlar. Kişiden kişiye, ortamdaki ortama değişik kılıklara bürünseler bile, kolaylıkla saptayabileceğimiz kuşatıcı bir gerçeklik var: yaşayıp gidiyoruz; herkes titriyor yaşamının üstüne.

Yaşamla ilgili örtük-açık yargılı bütün bu hem nalına hem mihına söylemler, tuzu biberi yaşamın, – hem de nasıl. Mantığı gerçekliği daha fazla vurgulaya vurgulaya çıkarımsal çürütmelelere kalkışmama gerek yok artık. Burda kesiyorum.

Bitti mi bu saçmalıklar? – Bitmedi; saçmalama diye birşey yok ortada. Gerektiği sürece sürece, gerekiyor; dıştan zorlanmadıkça, ancak kendim son verebilirim kendi üzerimde kendimle ilgili konuşmama. 'Saçmalık' kondu nasınagelince: dipten, diplerden bastırıyor istekler. Peki, bu isteklerin tümünden doğal, doğaca kotarılmış, hepten doğayla çerçevelenmiş istekler olduğu anlamına çekilebilir mi bütün bu söylediklerim? Çekilemez; çarpık bir yorumlama olur bu. Dipler, birtek doğa dipleri değil. İnsanı yalnızca doğaya kapamak: insana özgü geniş kuşatımlı gerçekliği darlaştırmak demektir. Tekyanlılıktır insan derinlerini yalnızca

doğa derinlerine indirgemek. İnsan olarak, *kültür* derinlerim de var benim. Değil mi ki insanım, ayrıcalıksız hepimiz için geçerli bu. İnsan insan olduğu sürece, doğanın bağrında olduğu kadar, birbakıma gittikçe daha da etkin biçimde, kültürün de bağrında. Artık içten içe birbirine karışan ikisinin birden, hem doğanın hem kültürün içinde yüzmekteyiz. Doğanın, istemeye yatkın kıldığı varlıklar olarak *kültür dünyasında* istek istek gerçekleşiyor herşeyimiz. İsteklerimizle kendimize çekidüzen verirken, doğallıktan epeyce ötelerdeyiz. Yalnızca doğayla pek çok isteği gerçek kılamıyoruz. Kimi doğanın efendisi olmaya çalışmamız, kimi doğaya aşkın düşünüp tasarlamamız gereklidir. Yalnızca doğayla yetinmekle üretilmez değerler. Doğa değil, biziz değerleri ortaya koyan. Şöyle ya da böyle, değerlere açık bir yapısı, oluşumu, gidişi var doğanın. Gel gör ki değer üretmiyor doğa. Kendi gerçekliğini, bu arada bizi de, doğal yapımızla, üretti o. Biziz değerlerin yaratıcısı. Değer diye birşey yoktu insandan önce. İnsanla var oldu değer. Ben değer'lendirmedikçe değer yok. Böylece, doğayı aşmaya yönelik kararlarımı, yapıp etmelerimi, seçimlerimi, yanılgılarımı, düzeltimlerini işin içine katınadıkça değer'den söz edemem.

Desene, doğaya yaslanan ama kendi biçimleşmeleriyle doğadan –ötelere uzanan değerlerin varlık kazandığı dünya-mız, kültürdünyasıdır; öyleyse, *kültürce bir tattır* yaşamın tadı. İyi'liği kötü'lüğü bakıştan bakışa değişen isteklerin doğallığı örgüleyip aştığı bir ortamdaki tat, binbir isteğin işleyip işlendiği bir ortamdaki tattır yaşama tadı.

Altını çizmek istediğim bir kaygım var: başkalarıyla değil, kendi davranışlarımla ilgili bir kaygı: Şöyle ki: yaşamın herşeye karşın yadsınmaz tadı, o kendine özgü anlatılmaz tat, yaşama içkin değer, değerliliğin göstergesi *değil* bence. “Yaşam tatlı, demek ki değerli” türünden bir akıl-yürütme güdemiyorum doğrusu. Başka türlü dendikte: yaşamın tadı, değerli olduğunu gösterip tanıtlamaz. Böylesi “şeylerin” tanıtlaması olmaz kanısındayım çünkü. Yaşamın: “iyi”, “değerli”, “yaşanmaya değer” bir ‘veri’ olduğunu mantıkça gerekçelerle belgelemek olanaksızdır. Gereksinim de yok; belgelenecek de n’olacak sanki. Veriler başka, değerler başkadır.

Şimdiaklaşöyle bir çekince gelebilir: “Kötü” diye, “değersiz” diye damgalamak zorunda mıyız öyleyse yaşamı: Hiç de değil. İyi-değerli, kötü-değersiz gibi mantıksal niteleme bağlarıyla bağımlı değildir yaşam. İnancım şu: Yaşıyorum, “yaşama isteği” diye nitelediğim dipten taşan isteklerleyim; pekçok acı acı açmazlara karşın, tadalıyorum yaşamdan, – böyle bir yaşama işte benimki, büyük olasılıkla herkesin yaşamı böyle.

“Ne güzel yerin üstü!” demekle kestirip atan bir ünleme kaptırmıyorum kendimi. Yakışksız kaçırdı bu. “Herşeye karşın ne güzel yerin üstü!” diyorum. Böyle derken de “karşın” deyiminin kuşatabileceği tüm olumsuzlukları elden geldiğince azaltmamam gereğine inanıyorum; bu doğrultuda hiçbir çabayı gerçekten esirgemek *olamaz*, diyorum. Yaşamın tadı bu. Salt tat artsın kaygısı güden özçıkırla ilgisi yok bunun. Yaşamdan tadalmak, bu tada yaraşmak, bu tadı yaraşırca içe sindirmektir.

Peki, ne bu “karşın” diye tutturduğum? Neler yok ki bu “karşın’da” dilegelen. Kişi, çevre, çağ, doğa, evren, geçmiş, gelecek – hepsiyle, hepsiyle sarmaşdolaş binbir acı, üzüntü, olumsuzluk. İşte bu olumsuzluklarla hesaplaşan bir ben *olarak varım*. İstek istek ben’im; bir ben’im yoksa bile, isteğim, isteklerim olduğuna göre, ille de bir ben’im olduğunu söylemeden edemiyorum.

Herşeye “karşın”, nice nice üzüntülere, utançlara, düşüklüklere, iğrençliklere karşın, yaşamanın tadından sözetmeyi sürdürmekteyim. Daha somut söyledikte: çocuk sömürüleri, işkenceler, canalmalar, kent eşkıyalıkları, soykırımlar – insanı insan olmaktan çıkaran daha daha bin türlü iğrençlikler, kişi-toplum-çağ dinlemeden kolgeziyor *insan-dünyasında*; önüne çıkan herşeyi tüyler ürpertici biçimde incitiyor. Ne yazık ki, güncel insan-toplum-kültür gerçeklikleri bunlar. İşte bütün bu gerçekliklere *karşın* bir yaşama isteğidir alıp götürüyor bizi.

Kuşkusuz, çoğun nice acıların ardından ölüm de var bu “karşın’ın” kapsamında, – hem de nasıl, hep geciksin istenen o; kişinin *kendi* ölümü, *herkesin* kendi ölümü, *benim* ölümüm, *senin* ölümün. Gene de herşeye karşın, öz ölüme karşın ne-güzel-şey-yerin-üstü!

Böyle birşey işte: yaşama isteğinin havalarıyla, bir oyana bir buyana yalpa yalpa seğirtirken, herkesin değişik değişik payına düşen belli bir ne-güzel-şey-yerinüstü-zaman-aralığı. Bazan kaptırsak da kendimizi, uzun sözegerek yok. Kaçınılmaz ölüme *karşın* yaşıyoruz. *Ne var ki*, şaşırtıcı gelecek ama şaşı-lacak birşey yok bunda: İşte tam da ölümlüyüz diye ne güzel yerin üstü. Ölümsüz olduğumuzu varsayalım: o dipten fışkıran isteğin tadı n'olurdu. bilemiyorum – tat diye birşey olmaz mıydı yoksa? Başka şey *gelip gecicilikteki* tat. İstesek de istemesek de bu, bu. Yeter ki talih bizden yana olduğu sürece bunu böyle görüp bilelim.

Yaşayan benim ama neyin ne olduğunu tamtāmına bilemi-yorum. Ancak kıyısından bucağından haberim olduğuna göre. birşeyler geveliyorum işte. Bir bilsem, bambaşka olurdu herşey. Başkaca bilinecek birşey yok belki de. Sen sana örtükçesin. Tuhaf mı tuhaf: sen sana örtüksün. Bir gerçek bu: hepimizin gerçekliği.

Ne ki Ben, -Bir Masal mı?

*Dans, nasıl beden kımılıları olduğu kadar
bu kımılıları aşan bir oluşum sa,
bu masal da hem düpedüz hem tasarım-ötesi
bir masaldır.*

“Ben böyle diyorum”, “Ben böyle demiyorum”, “Ben buyum”, “Ben şuyum”, “Ben bilirim”, “Ben bilmem”, “Benim neyim eksik”, “Bana verilmeliydi”, “Benden sorulur bu işler”, “Benimle olan kazanır”, “Bensiz olmaz”... dünyanın her yerinde, her konuşma-eyleme ortamında en çok vurgulanan sözcük, (türevlerini de katın) hiç kuşku yok ki, *ben* sözcüğüdür. Tüm insan-toplum yaşamlarında, tüm diller hep böyle olagelmıştır, bundan sonra da başka türlü olacağını sanmıyorum.

“Bu neden böyle?” diye sorulduğunda, “Alışkanlık!” de-yip geçilse de, yanlış bir davranış olur bu. Azıcık değiştiğinde hemen görüleceği üzere, doğrusu şu: Son derece önemli bir rol oynar insan yaşamında “ben”. Bunun en kestirme belgesi de şu: “Ben”i işe karıştırmadan insan varlığını, yani kendisi ve dünyasıyla insan olarak insan’ı anlamak olası değildir. İnsana ilişkin günöbirlik tasarımlardan apaçık bellidir. Günöbirlik tasarımlarsa, değerleri n’olursa olsun, geçerlikte olan, yani etkin olan tasarımlardır. Başka türlü dendikte, kuramca bilgice beğenelim beğenmeyelim, kişi-toplum yaşamını belirleyen yönergelerdir bunlar.

Genelde açık-seçik dilegetirmesek de, çoğumuz, “ben” ya da “kendim” deyince: içimizdeki bir kaynağı gözönüne getiririz; hem de bu kaynağı tükenmez bir kaynak olarak niteleriz. Hangi dürtünün ürünü olursa olsun, böyle bir niteleyişe yanaşmayanlarıysa, özlü bir gerçeği gözünün önünde canlandıramayan tasarım beceriksizlikleri diye damgalamaya kalkışırız. Nereye bakarsak bakalım, genelde, her birey için şunu saptayabiliriz: yaşadığım sürece düşüncelerimin, duygularımın, eylemlerimin fışkırdığı bir yer var içimde, en içimde; görünmese de, doğrudan doğruya göstermesem de var. Canlı varlığımı, yani herşeyimi ayakta tutan odak orası. İşte bu odaktan ötürü ben benim. Bu temel gerçekliği düşünmemek, hele varolmadığını varsaymak, ölüm gibi birşeydir. Herbirimiz bunun yalnızca kendimiz, ben’imiz için değil, ayrı ayrı herbirimiz için, yani

herkes için böyle olduğuna yürekten belbağlamışızdır. Tersini öne sürmeye kalkışanlara, yanıt olarak, “İçine bak, göreceksin!” doğrultusunda bir kesinlik apaçıklığıyla yöneliriz; daha doğrusu yanıt bile vermeyi gereksiz buluruz. Öyle ya ne de olsa gerçeklerin gerçeğidir “ben”. Canlı birey oluşumla, bireysel diriliğimle eşanlamlıdır “ben”.

Kuşkusuz, yeri geldiğinde, kendimizi ya da ben’imizi türdeşlerimize açık kılmada, “kaynak” deyiminden başka tasarımılamalara da başvurma olanağından yoksun değiliz. Nitekim toplumca yaşama gereklerimiz, dil eğilimlerimiz, çağ-kültür-eğitim koşullarımız uyarınca değişik inançlar, dolayısıyla da değişik anlam-biçimleri tanıktır buna. Sözelimi: büyücek bir öbeğimiz, “ben” kavramına, “en iç”, “öz”, “kale”, “yuva”, “sığınak” türünden öznel-kişisel bir “barınak” gözüyle bakmaya yatkındır. Böylece, çeşitli bildirimiyle “dış’ta”, “dışlar’da” başı sıkılan, canı acıyan duygu ve düşünceleriyle olabildiğince kendi kendine kalmak istedi mi, en öznel-kişisel yer-yurt olarak ‘ben-barınağında’ soluk alıp verir. Şöyle ki, içime çekildiğimde, artık kendi kendimleyim; bunu, en iyi, benden başka kim bilebilir. Bu durumda, sözcükler kulakları tırmalar gibi olsa da ben’ime büzülmekten başka n’apabilirim.

Bazılarımız da, doğarken birlikte getirdikleri, hep kendilerinden bildikleri, ama gene de bazan hiç mi hiç ayırdına varmayıp akıllarına getirmedikleri için, bir “heykel”, bir “yontu” diye yorumlarlar ben’lerini. Onlara göre: başı sonu belli bir süreçler uzantısı olarak yaşamak, kişiye özgü bir yontuyu işlemektir. Böylesi bir işleyişte etkin ve etkili davranmaya bakarlar. Kimi az kimi çok, övünç duyar çok kimse *kendim-yontusundan*. Ne var ki, elde olmayan iyi ya da kötü olayların, büyük küçük karşılaşmaların, önemli önemsiz gereksinmelerin de bu yontuya güzel ya da çirkin çizgiler, çizgicikler, oylumlar, gölgeler, ışıklar getirdiğini bellekten çıkarmamalıyız.

Ortaklaşa davranışların yönünü ışığa ulaştırınada epeyce yardımcı olabilecek kuşatıcı bir deyişle, çok kişi için: İnsan varlığının taşıyıcı göstergesidir ben. Gerçi onyıllar onyılları izlediği zaman, deney deney, özlem özlem, eylem eylem düpedüz oluşur, kimi de olgunlaşır insan; böylece, bireysel

varlığıyla kişinin her zaman en güvenilir göstergesi gözüyle bakılır ben'e. Pekçok değişikliğe karşın gene de hepayını kaldığına belbağlanır. Üstlendiği türlü türlü işlevler, içerdği türlü türlü öğeler, biçimler, nitelikler uyarınca türlü türlü adlara bürünür ben: ruh'tur, benlik'tir, özvarlık'tır, kişilik'tir. Tartışmasız bir onayla: doğuştan varolduğuna, ölümden sonraysa, birtakım dinsel dilekler, sezgiler, görüşler doğrultusunda belli bir süregidişe ya da yokoluşa karıştığı kanısı yaygındır heryanda. Gerçek ne olursa olsun, bu bağlamda, geniş mi geniş bir oylumla, açık-seçik şöyle bir saptamanı doğru bir saptama olarak çekinmeden altını çezebiliriz: Bütün bu inanış ve sanışlarda ben'imize eşsiz bir önem ve değer veririz biz insanlar.

Bana gelince, ben'e ilişkin pekçok söylemden, kendimin-kileri de katın, kuşku duyan biri olduğuma göre, ancak kendi adıma konuşabilirim. Şimdi burda düpedüz söyleyebileceğim şu: Beden'im olmasaydı, ben'imden sözedemeyecektim. Ağzım, dilim olmayacağı için değil, tümüyle olmayacağım için; tümüyle olmayınca da ne ben ne başka birşey artık! Bununla, ben'im ile bedenim, kesinlikle bir ve aynı şeydir, demiyorum ama. Ne var ki, bu, ben ile beden, varlıkça kesinkes başka başka şeylerdir anlamına da gelmez ama.

Ben'ini, kolayından indirgeyişlere kapılmadan, ne yapıp edip olanca dinçlikle aydınlatmak isteyen yürümesi gereken bir yol uzanıyor önünde: "Nasıl oluyor da, beden olarak şimdi burdayım?" sorusunu yanıtlama yoludur bu. Gel gör ki, zamanda, birbakıma, milyarlarca yıl gerilere uzanıp giden, son derece bellibelirsiz bir yol bu. Gerçek mi gerçeğimsi mi, birtürlü kestiremediğim, ama gene de atılmaktan kendimi alıkoyamadığım, hepimizin içine atılması gereğine yürekten inandığım bir serüven bu, – serüvenlerin serüveni. Öyle ki, bu bir serüven değilse, serüven diye birşey yok: başka serüvenler bu serüven yanında serüven mi ki.

Kendime bakıyorum, özellikle bedenime bakıyorum, dilce özenle nitelemesem de, niteleyemesem de ne dediğim apaçık ortada: elim ayağım, parmaklarım, burnum, saçım, gözlerim var. Ona ne kuşku, gözümle göremesem de bedenimi tepeden tırnağa donatan iç organlarından da yoksun değilim. Özellikle,

yüreğimin çarpışını duyuyorum bazan. İkirtil varlık başladı, gidiyor. “Beden miyim?”, “Ben miyim?” diye duraksamak aklımdan bile geçmeden, ne tuhaf, ama hiç de tuhaf gelmeyen bir davranışla, kimi ‘beden’ kimi ‘ben’ diye kendimden söz ediyorum. Bundan doğal n’olabilir. Sallantısızca onaylayıp özümsemiş bir ben-anlayışından yoksunum. Ama gene de ben’im ile beden’imin birbirinden ayrılmazlığa yakın akrabalığı yeretmiştir bilincimde. Öyleyse, milyarlarca yıla yayılan sonsuz uzaylarda milyonlarca yıla yayılmış olsa da, kabasaba bir tasarımıyla gerçekleştirmem ne denli gülünç görünürse görünsün, böyle bir tasarımıyla gözealmak zorundayım. Yoksa elim ayağım, saçım başımla bedenimi nasıl ‘bilebilirim’? Bilme’nin pek çok alışlagelen anlamlarından ötelerdeysen de özvarlıksal bir bilinç bu benim için, – hem de nasıl.

Bundan 15 milyar yıl kadar öncelerinde, n’etse gözlerin göremeyeceği bir ‘şey’ öyle bir patlayış patlamış ki, sesi hâlâ kulaklarımızda. Daha doğrusu, bu gibi söylemlerde doğrunun doğrusu ne denli anlamlı kaçarsa kuşkusuz: hiçbir “şey”in olmadığı zamansız-uzaysız denebilecek bir “şey” (gene “şey”, başka yolu yok; en uzaktan yakından yanlış yanlış gözönüne getirmek bile söz konusu değil) – işte o şey, patlar patlamaz kendine yer açar açar sönük donuk ışın ışın dağılıp saçılmaya başlamış. Isı: bu tür fışkırmaya yakışan yaklaşık bir söyleyişle düşgücümüze meydan okuyan sıcaklıklardaymış. Rasgele savrulmalarla uzaklaşırken, arta arta karmakarışık birleşip ayrılan kırıntılar öylesine yanyanalıklar oluşturmuş ki bugün “atom” diye adlandırdığımız oluşumları andıran çekirdeğimsi birtakım bulutsuluklar belirmiş. Bildiğimiz türden zaman-aralıklarına dayanarak tasarlamaya kalkışmayalım, o zamanların koşullarındaki zaman’la samanyolu kümelerinin belki de en ilk biçimleri belirmiş. Sonra güneşler, güneş dizgeleri, bizim Güneş’imiz, – ve de Dünya gezegeni.

Dünyadaysa, – bugünkünden bambaşka bir dünyaydı o dünya –, 5 milyar yıl öncesindeydi ne var ne yoksa herşey. Böylece, nice nice rastlantılar gereklilikler boyunca evrenin ortalama 10 milyar yıldan sonralarındaki bir zamana gelmişiz. “Gelmişiz”

derken bizleri düşünmüyorum. Aklımın ucundan bile geçmez böyle şey. Milyonlarca yılın ardından son 2-3 milyon yıla yaklaşımadan insan'ın, ya da insansı canlı-varlığın sözünü edemeyiz. O da şöyle böyle bir sözediş. Ateşin bilinmesi ancak 500.000 yıl öncesinin büyük olayı. Ateşi ilk yakan o atalarımın insana-benzer atalarından günümüzde bilgisayarla dizdize büyüyen çocuklara dek neler geçmedi ki canlıların cansızların başından.

Anlatı sabırsızlığı benimki. Öyle ya, olmuşbitmiş bir varlık olarak birdenbire ortaya çıkmadı ki insan. Belki de 3 milyon yıl önce hayvanlar arasından yavaş yavaş insan olmaya doğru bir gidişin belirdiğini söyleyebiliriz. Ne denli hayalsi varsayımsal bir söyleyiş olsa da girişelim: Oraya buraya nice sapışlarla, nice deneyişlerle, nice çevrıntiler nice sıkıntılarla öyle şaşılacak gelişmelerin içinden ardından öyle bazı canlılar görünmüş ki, kestirmesi bile kolay değil bizler için.

Milyonlarca yıl dolayında bir geri gidiş tasarlayalım: bugünümüzden bambaşka koşullardaki yeryüzünün bazı balçığımsı yerlerinde birtakım kabarcıklar belirdi. Sonraki, çok sonraki gelişmeler açısından bakınca, yaşam'ın en ilk, en ilkel belirtileriydi bunlar. Koşullar mı: uzaydan inen pekçok ışın türünün dünyaya varışını hafifleten bulut kalkanları oluşmuş göklerde; gezegen iklimiyse, eskiye oranla oldukça dengelenmiş böylece.

Işınlara değindik; kaçınılmaz, çeşit çeşit ışınlar uzaylarda, hep vardı bu ışınlar, uzay uzay kaldıkça olacak da. Uzay dediğimiz o ilk patlayışın savurup sıçrattıklarıyla, ısıların değişken uygun genişleyip büzölmeleriyle, milyarlarca milyarlarca ışık yılı düzeyinde uzak uzaklıklar. Işığın saniyedeki hızı 300.000 kilometre olduğuna göre, pek birşey anlamaz anlamaz konuştuğumu söylemekten çekinecek değilim şimdi. Biz işte böylesi bir anlayışla, uzayın birdeyime, patlayış diye nitelenegelen o anı ile sonrasına dönelim. Böyle bir dönüşü rahatça kavradığımız için değil, konuşma doğrultumuza bir ipucu sağlamak için yapalım bunu. İlk anın sayıya vurulamayan ısıısıyla görelili artıp azalan sıcaklıklar birkaç güç oluşturdu evrende; "evren" dediğimiz evren bu güçlerle kendi kendini "yapmaya", "kurmaya" koyuldu. Nükleer elektrik-mıknatıs güçleri, çekim çekim daha da başkaları: çeşitli ısı düzeylerinde ortaya

çıkıp etkin olan çeşitli güçler ortalığa saçılmış parçacığımsı şeyleri yeryer birbirine çatıp birleştirerek birbirinden ötelere sürmeye neden oldu. Yıldızlar, samanyollarını andıran kümeler belirdi zamanla. Nice milyarlarca yıl varlığını sürdürdü. Bütün bu oluşumlarla, uzaysa: sonsuzca yalımdan çevresine, ötelere, daha da ötelere firdolayı döne döne engelli engelsiz savrulurken ışınlar, ışınlar...

İşte milyonlarca yıl süregiden böylesi serüvenlerle, uzayın bir kıyısında, pekçok yıldızla, samanyoluyla bezenmiş milyonlarca güneşlerden birinden birinin kıyıbucağındaki bir dizgenin gezegenciklerinden bir gezegenciği dünya.

Ne diyorduk, işte bu dünya, 4-5 milyar yıl öncesinin bu gezegeni, milyonlarca yıl oluşumlar sonucu çevresindeki bulut kalkanlarıyla ilk su kabarcıklarını andıran yaşam başlangıçlarına kavuştu. Milyonlarca yıl dolayındaki önceler sözkonusu burda. Hidrojeni, oksijeni, demiri, altını, karbonu, suyu, gazları, – bol-bulamaç bir dünya. Asitler, derken derken, yaşamlı moleküller, zamanla molekül zincirleri... Killi, kumlu, vıcık vıcık ortamlarda, ilkin seyrek durağan, sonra yoğun hızlı artımlı ilk ilkel canlı hücreler. Kimyasal etki-tepkilerin, çevreyle etkileşimleri birbirini izlemekte yüzbinlerce yıl içinde; iç'ler, dış'lar belirginleşip ayrılıyorlar; nasılsa nasıl kendinde toplayıp toparladığı güçle hücreler kendilerini sürdürüyorlar, kendi benzerlerini oluştura oluştura çoğalıyorlar. Birkaç ögeli yalın bir dizilim, içyazıyı andıran bir değişmez örnek beliriyor herbirinde, – işte bu örnek uyarınca sayısız hücreler, sayısız hücreleri doğuruyor. Zamanla çevrenin değişimli koşullarına kendini ayarlayan hücreler – başka nasıl anlatabilirim? – çevrenin değişimli koşullarıyla, düşe kalka daha güçlenip irileşerek örgütleniyorlar, hem içte hem dışta. İçte, dışla alış-verişle enerji üreten; dışta öbür hücrelerle birleşen birtakım birimler ortaya çıkıyor. Dünya ise çeşitli kimyasal gel-gitlerle yeşillenmiş artık. Bundan böyle, hücrelerde bir artış, bir örgütleniş bir örgütleniş ki sorına.

Ötesi, ötesiye canlılığın bize dek, bana dek serüveni; – daha doğru kaçacağını sandığım bir söyleyişle, *'ben'i var kılan duruma* dek uzayıp gelişerek gelişi. N'oldu, peki bu bölümcükte: Neler olmadı ki son birkaç milyon yıl boyunca! Son birkaç

milyon yıl, yani süregelen milyarlarca yılla oranlandıkta evren oluşumunun, son dakikasında yeralan bir bölümçük gibi birşey. N'oldu peki? Atomların uzaysal hızlarla iç'te dış'ta o tasarımılamaya medyan okuyan fırıl fırıl hızlı dönüşleri ulu zamanlar uzatımınca döne dolana, şurada burda tektük yosunumsu oluşumlara vardırıdı.

Ne diyordum, neler demiyordum ki, ne dediğimi kendim de gönlünce biliyor muyum ki, – işte diyorum, uzmanların, güvenilir izlenim uyandıran kanıtlarla bildirdiği üzere: çoğalıp yayılan yosunlaşmalar, zamanla deniz kurtçukları, denizaneları biçiminde canlılar, kılçıklı kılçıksız balıklar, karalara sıçrayan canlılar, canlılar... Bu arada kemikli, omurgalı, sürünen uçan ayağımsı dayangaçlarıyla yürüyen, tırmanan memeliler. Hem bu arada, hem sonra sonra, timsahlar arılar, kafadan bacaklılar, dinazorlar, kertenkeleler, balinalar, filler, çeşit çeşit maymun-sular, maymunlar.

Sonra da –*insan*. İnsan mı? Hem öyle hem öyle değil. Onbinlerce yıl, binlerce kuşaktan kuşağa nice bunalımlı durgun, pinekleyen, atılımlı yüzyıllar çalışıp çabalayan koşuşturup didinen, mutlu-mutsuz, mutsuz-mutlu canlılar. Oluşum üstü oluşumlar sonucu dikduran, alet üreten, konuşan, özleyen, dolaşan, kotaran, ölülerini saygıyla gömen, türdeşlerini acımasızca öldüren insan. İyiliğine iyi, kötülüğüne kötü insanlar. Tanrılı, tanrısız acıması bol, hiç acımasız insan. Yıldırıcı emeklere karşın yapıp yakıştıran, güzel güzel gidişleri darmadağan etmekten kaçınmayan insan. Yakıncacık zamanlarda kırları biçimleyen, kentleri düzenleyen, devletler kuran, sanat yapıtları ortaya koyan, “hukuk”, “eğitim”, “ahlak” diyen, dediklerini de kimi gönüllü kimi gönülsüz uygulayan bir varlıktır insan. Bu arada öbür gezegenlere gidip gelen, daha da ötelerle iletişime geçmeye hazırlanan akıllı-akılsız insan. Yeryüzündeki konumu, evrenler boyutlu dönüşümler gözönüne alındığında, nerdeyse bir çırpıda sayılacak gibiyken, günümüzde 5 milyarı çoktan aşan insan.

İşte sonra: şimdi *de* ben, Nermi Uygur denen şey. Gelmiş geçmişlerden, sonsuzca unutuşa kapılıp gideceklerden biri. Adı sanı şimdi-burda kendisi için var, ola ki küçücük bir çevre içinde bir sürecik olan biri. Şimdi var, varken, azıcık sonra – aa...

çoktan yokolmuş birşey. Hele tasarlaması güç mü güç gelişmeler boyunca döne dolaşa, kendisine dek dayanan o kaygan mı kaygan zamanlar anımsanınca: var'la-yok-arası birşey.

"Ama şimdi burda varım ya, sen ona bak", deyip sözü sürdürmekteyim. Söz bu, başladı birkez sürdüğünce sürer. Ola ki en uygunu bu.

Ben'im evrene gelişimi: uygun ısılar, hızlar, dönüşümler, karmaşalar boyunca şöyle bir tasarımılamaya kalkışmak bile, neler getirmiyor ki akla: öyle "neler" ki, hâlâ sapıtmadığıma şaşırıyorum. Dayanıklıyım, desene. Şaşırmak da neye, bugüne bugün koskoca evren var arkamda, 15 milyar yıllık evren.

Sayılara gözatalım öyleyse ilkin. Hangisi doğru hangisi yanlış, bilmiyorum. Hoş, sayı'sız olmuyor her sayı bir tutamak; evrenin uzaysal oylumunu akıl aldığıncaya anlamaya çalışırken başvurduğumuz yardımcılarıdır sayılar.

Değirmek istediğim bir de şu var: baştanberi bilgiler verme durumunda değilim şimdi burda. Yüzlerce uzmanlık kolunda birçok insan kuşağının emek ve deha ile kotardığını, özeti kitaplara bile sığmayan bilimsel birikimleri bir çırpıda kavrayıp yansıtmaya yeltenecek biçimde sağduyumu kaçırmış değilim. *Özel bir anı* benimki. Yarım yüzyılı epeyce aşkın bir süredir, içimi yakan çeşit çeşit meraklarla ordan burdan edindiklerimin bir tortusu bu anı. Türlü türlü varsayımların, gözlemlerin, çıkarımların, deneylerin sığlarda kalınama çabasıyla, içine içine sokuldum, gücüm yettiğince. Keşke daha derin-yoğun, daha sağlam-güvenilir konuşabilseydim. Neyse ki, bunu yeryer yapan araştırmacıları yoksun değiliz. Nice donatımlı uzay fizikçileri, gök bilimcileri, evren tarihçileri, doğa bilginleri atomun altını üstünü, ötesini berisini incelemeye adanmış kendini. Bunca hayranlık odaklarının bir özetini vermekten öyle uzağım ki yetersizliğimle. Tektük göz gönül doyuran, akıl mantık pekiştiren bazı sağlamca dayanaklara yaslanabiliyorsak da, böylesi bilgilenmelerin epeyce başlangıçlarındayız gibime geliyor. Evrenin oluşturduğu ilk saniyedeki birkaç kırıntı kesitine ilişkin koca koca kitaplar elime geçtikçe, çok az da olsa, anlar gibi olduklarım şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklüyor beni. Hele bey-

nin ilk ortaya çıkar gibi olduğu canlılardan bizlere dek geçen gelişime gözattıkça, n'edeceğimi pek bilemiyorum.

İşte böyle bir ortamda, ipincecik bir bilinçlenme benimki; onun da ancak bir köşebucağını anımsayabildim burda. Yetmez, hiç yeter mi. Yetmez ama, bu kadicığın bile (başkaca sürüyle aldanışlarım varsa da, burda kendimi aldatmadım kanısıyla) bana aydınlığa yakın bir görüş sağladığını sanıyorum.

Erişebildiklerimi şuraya buraya çekistirmeksizin kendim için son derece önemli diye saptayabileceğim aşamayı, açık-seçik dilegetirebilirim öyleyse: *Evrence* bir süregelişin belli bir yerindeki belli bir oluşumum ben. O belli yerin tümüyle öncesini, o belli yerin tümüyle yapısını çevresini, özel bağlarını hiçbirzaman bilemeyeceksem de böyle, diyorum. *Evren*'e ilişkin anlatım olmadan *ben'im*e ilişkin ne söylersem söyleyeyim boş.

Bu nasıl şey peki, evren'den ben'im'e sorduğum anlatı, evren-ile-ben'im'i olanca ayrılmazlığıyla sarıp sarmalayan anlatı? Bilim türünden bir anlatı, desem, – öyle de, pek değil hani. Şiir türünden desem – yadırgansa da andırıyor. Roman türünden desem, – benzetmeli açıdan neden olmasın ki, altalta üstüste güçler. Drama türünden desem, – hem de nasıl, kişilikler en son sahnede ortaya çıksa da nice doğa karşıtlıkları, karmaşıklıkları, uyumları, karşılaşmaları birbir kıyıbucağa sinmiş. Tragedya türünden bir anlatı desem en küçük oluşumlardan güneş-yıldız kümelerine dek herşey için, ama herşey için, öyleyse her ben için ölüm kaçınılmazlıkla gelip çattığına göre – salt tragedya mı, bilemem ama, bazı tatlar içerse de, elden-ne-gelir-ki doğrutusunda acıya büründüren bir anlatı.

Düpedüz sormadan edemiyorum: çeşitlilikler içeren bir masal mı ben'li evren anlatımı? Evet, *masal*. Neden olmasın, niteleyişler zaman zaman sallantılara da sürüklese, genelde, masalsı bir anlatı evren anlatımı. Ne var ki, anlatı: düşünmedir, bilmedir, hayaldir, duygudur, uyduruktur, gerçektir. Bilimselmiş bilimsel değilmiş, bunun gerekli ve yeterli ayraçlarla incelenmesi bilimadamlarının işi.

Yetmese bile bana gereken, *kendi gerçeğimi* bulup bilmem. O da şu: Evren ile *birliktelikte* duyup yaşıyorum ben'im'i. Değiş yerindeyse, tıkız ama çok öğeli; dolanık ama bütünlüce; şimdi'de

ama önceli bir ben-tasarımından başka birşey tasarlayamıyorum kendime. Hep bana eşlik eden bu dolanık mı dolanık tasarımın öyle özlü çizgileri var ki, birkaç tanesine, kısa kısa da olsa, değinmeden edemeyeceğim.

Ben'im, neyse ne ben'im, içlerde, neyse ne içlerde bulan biri değilim. İçlerde arayışlar, alabildiğince dışlara götürdü beni.

“Ben” dediğim “şey’in” yalnızca benim olduğuna inanmıyorum. Kendime varmam için, meğer içler dışlardan türüyor-muş; zamanca-uzayca çok çok ötelere, evrence ötelere gitmem kaçınılmazmış; oralardan sağladığım kazanımlarla kendime *gelmem* gerekliymiş. Bu gidip gelişlerin değişik güvenceli uğrak ve dayanakları olduğu apaçık.

“Ben” dediğim “şey’in” evrenin, dolayısıyla da doğanın düpedüz bir yapısı olduğunu söyleyemiyorum gene de. “Ben’in” doğal bir oluşum olmaktan öte bir anlamı yok demenin ben-gerçekliğime aykırı kaçtığı düşüncesindeyim. Çünkü, doğayı aşkın kültür çevremi şöyle ya da böyle işe karıştırmadıkça; toplumsal örgütlenmelerle kaynaklardan, tarih-kültür birikimlerinden, yani ben-olmayan ben’lerden gelen katkıları işin içine karıştırmadıkça kendi kendimi kavrayamıyorum. Böylece, ben’imin, yalnızca doğal gereksinim ve bağlantılarla olup bittiğini ileri sürmenin, ben-gerçekliğimi çarpıtan yanlış bir sanış olduğunu birkez daha pekiştiriyor kanısındayım.

Üstelik: herbirimizin ben-yapısındaki değişik çizgilerin, başkalarından ayrılan özel-özel yönleri olduğu; ben-ben arası benzemezliklerin her ben’e ilişkin biricik kişisel yazgıyı, belli bir ölçü ve ölçekte belirlediği görüşündeyim.

Evrenim, ışığım, atomum – yani (birdeyime) maddeyim, hiç kuşkusuz öyleyim. Ama hep bu temel konumda daha başka da birşeyim, başka şeylerim de. Nasıl “başka”? Çok önemli bir soru bu benim için. Gerçi bilgi-şiiir karışını bir masal’a başvurmadan kendimi biryerlere oturtamadığıma göre, ne anlama çekilirse çekilsin, kendimi varlıkça bir evren-“nesnesi” diye kavlıyor; kendimi kendime ancak bu yolla, az da olsa belli bir ölçüde açık kılabilirim. Oysa ben’le ilgili bir masal daha gündemde, bambaşka bir masal. Pek dilegetirilmese de, heryanda kabul görmekte, ülke gözetmeksizin genel eğitimin vazgeçilmez ögesi sanki.

Bu masalın kuşku duymadan savunup öğrettiği “gerçek” şu: Bedene sözgeçiren, bedenden üstün, bedenden ayrı türden, kendine özgü bir varlıktır ben. Herkesin yalnızca kendisinin olan, herkeste biricik bir yüce-güç. Bu masalla yaşayıp eyleyenlerden pekçoğu, işi daha da ileri götürüp ben’in tanrısal bir armağan olduğunu; dolayısıyla, bize kendini tam da ben’imizde tanıttığını, işte bu nedenle bizi kendimize ulaştıran en uygun özvarlık olduğunu savunuyorlar. Bu bağlamda bir karşı-karşıyalık kaçınılmaz oluyor ergeç. Beden olsa olsa, ben’ini (ruhunu, tözünü) hapis tutan bir engeldir; ben, ne yapıp edip beden’den öteye atlamalıdır; ben’e yakışan budur, çünkü ben beden’den özce daha değerlidir, öyle ya beden aşağıdır, ben kutsaldır.

Oysa ben, gönlüme kafama uygun çeşitli kaynak-verilerden kotarıp yeğlediğim kendi evren-masalımdan başka bir masala gerek duymuyorum. Kendim için ben’im değersiz mi yani – hiç de değil. Benim ben’im de kutsal, kendim için, hem de nasıl, kendi masalım doğrultusunda ama. Şöyle ya da böyle, bu, kendi ben’imin, önünde sonunda bir doğa oluşumu olmasında temellenen bir kutsallık. Doğa olmak, doğadan olmak, doğal olmak aşağı birşey olmayı gerektirmez hiçbirzaman, ne mantıkça ne gerçeklikçe. Doğanın tanrısal kökeni, tanrısal harcı olduğuna inandığım için bunun böyle olduğunu söylemiyorum. Kiminde vardır, kiminde yoktur bu inanç: Ben’in değerliliği için zorunlu değil zaten. Bırakın ki, duygumdan iyi-kötü çıkarsadığım, yaşama deneylerimden iyi-kötü sağlamca çıkarsadığım kanısıyla şöyle düşünüyorum: kökence yapıcı evrenden doğadan ötede tasarlayamıyorum ben’imi, ben’imin değerini. Böylece, ben’im, hem kendimle, hem benden başka ben’lerin etkenlikleriyle nice aşamalara ulaşip daha da çok değerle bezenmekte. Böylece, doğal tarihin bir ögesi olan şimdi-burdaki gerçekliğime gene bu temel üzerinde, insan olarak kotarılan değerler eklenmekte. Böylece, tarih-toplum-kültür yaratı ve ürünleri eylem eylem, kurum kurum doğanı donanmakta; ben’in özdeki doğallığı kültür işlevleri ortamında gelişmektedir.

Doğa geleneklerini kültür geleneklerinin izlemesiyle, bu iki gelenek türünün içiçegirmesiyle, hattâ bazan karşı karşıya gelip hesaplaşmasıyla oluşur kişisel-toplumsal değeri-değersizliğinde

ben. İşte böyle “ben” olur “ben”. Bu arada, kuşkusuz, artık birbirinden ayrı tasarlanmaması gereken ben-ile-beden, ya da beden-ile-ben, doğallığa yenilikler getiren, özgürlük sorumluluk esen birtakım serüvenlere girişmekten alamaz kendini.

Özün özü: bu havalarda bir ben-*bilincim* var. Bilgiymiş, inanmış – sınırlı kuşatımlı bu gibi kavramsal nitelemelere sığdıramadığım bir *bilinç* bu, – gerçi bilinç de burda bir niteleyiş ama başkaca yapacak birşeyim yok.

Hep bu bilinci azıcık daha belirginleştirmek amacıyla, Nermi-Uygur-denen-şey’de Nermi Uygur denen şey’e doğru gidiyorum, gidiyorum hep.

Ne Denir Bana, Aptal mı Akıllı mı?

*Ne nedir bana, aptal mı, akıllı mı? İkisi de, –
seni gidi koca akıllı, seni gidi koca aptal!*

Duyup düşünme çabalarımın, ölçü ölçek ötesi uzaysı enginlere ilişkin birşeyler yapı yapmaya bugünümle kendime sözümona varma deneyişimde tuhaf mı tuhaf biriyim, kuşkusuz. Hele bir diken batıyor ki içime, kalakalıyorum şaşkın şaşkın: Ne denir bana, – aptal mı akıllı mı? Kendi kendimle konuşuyor olmasam, aradabir şöyle bir uğrayan bu tedirginliğe, boşver gitsin, diyebilirim. Ürkek bir saygıyla hayranlık duyduğum sonsuz evren doğasının sonsuz sayılı yaratılarından biriyim. Bu bağlamda, sözcük yerine otursa da oturmasa da, “kendi” beynimin karşısında, bu belki bir milyon milyarca hafif dokulu ama ağır önemli böylesi bir etkenlik karşısında, bu çok bezekli inanılmaz başarılı oluşum karşısında, kendimi tutmasam çıldıracağım. Bir an unutinamam gereken işte bu ortamda: akıllı-mıyım-apta-mıyım sallantısıyla sallanmaktayım. Bir çırpıda sokulamayacağım kıyıbucağı bir yana, yaşamımı yöğuran bir soru bu.

Birden, sonsuzca zamanlar uzaylar ötesi ışınli sesli oluşağiden birşeyler... Sonra, uzaylarca sonsuzlara, sonra atom-öncesinden atomlara; oradan, günümüzdeki okyanusların, yanında bir noktacık diye kaldığı gök tozlarına; oradan güneşten güneşe, yıldız yıldız, gezegen gezegen yanan dönen, dağılan cisimlere; oradan da, hep milyonlarca dizi dizi yılda canlıya, canlının ilklerinden gelişmişlerine uzanan uzun bir serüven... Oradan da milyarlarca yılda bizlere, sana bana dek akan etkenlikli, kasli sinirli, içli derili biçimler, – etten kemikten biçimlenişlerle amaçsız, çıkmazlı, çıkışlı oluşumlar. Kılıkça düzeyce içiçe serüvenler, serüvenler... İşte böylesi bir bağlamda, ya da saçılımda Nermi Uygur adında birşey, kendine ilişkin akıllılık-aptaallık sorgulamasında.

Ne önemi var şimdi böylesi bir sorunun. Bunca evren-boyutlu serüvenler ortamında ne ki böylesi bir akıllılık, aptallık. Neylersin ki, bence: ilk bakışta yok gibi görünse de, tam da bu görünümünden dolayı yadsınamaz bir önemi var. Bütün bu

saptamaları, soruları öne süren, benim, kendimim. Bir oyana, bir buyana sürüklenmekteyim bu soruyla.

Alışılmış yönden elealdıkta, sallantıyı durdurup karara bağlamak, dolayısıyla da rahata kavuşmak zor bir iş değil. Gelenegün öğrettiğine belbağla gitsin. Gelenegün öğrettiğiye şu: Akıllılık düşünsel bir erdem; aptallıksa erdemsizlik gibi birşey. Erdem: başta bilim-felsefe-teknik, bazı kültür alanlarını kurup donatarak sürdüren bir beceri başarısı. Titizlik, çeki-düzen, emek, eğitim isteyen bir kafa işi, büyük ölçüde beyne dayalı bir kafa işi. İnsan uğraşlarında belli bir yer tutmakta kuşkusuz. Ama o kadar.

Bense, birbakıma, kat kat daha önemli bir doğrultuya yönelmiş durumdayım. Yaşamım yönünden, kendi yaşama açımdan, kendi yaşamımı gözönünde bulundurarak, aptal-mıyım-akıllı-mıyım diye soruyorum. Bilim ya da benzeri benzemezi kültür alanlarına ilişkin belli kıvamdaki çıkarım, etkenlik ve amaçlamaları, öznel açıdan bakınca, kat kat aşan bir yöneltideyim. Kültürce belli başarıların zorunlu kıldığı gereksinimlerden öte-lerdeyim artık. Sözgelimi, “akıllı adamım, bak ne düzgünmantıklı bir çıkarım kotardım” diyecek olsam, bununla “akıllıyım” dediğim inancında değilim. – Şöyle de belirtebilirim: “Kim bana aptal diyebilir, baksana şu bitirdiğim parlak okullara, birikimle özömsediğim bilgilerime” türünden bir öneçikmiş bile, (gerçekte yeltenir miyim hiç, diyelim –ki kipinde konuşuyorum) sözümüne akıllılığımın kanıtı olamaz hiçbirzaman.

Düpedüz söyleyeyim: benim gözönünde bulundurduğum akıl, yaşama niteliğime ilişkin akıl; daha doğrusu, benim kendi yaşamımı yapan niteliğe özgü akıl. Başka türlü dilegetirdikte: akıllıca bir yaşama mı benim ki, yoksa aptalca mı? Aynı şeye yönelmek olsa da, şöyle söyleyeyim: Yaşamımı sürdürüp düzenlemede aptal mıyım, akıllı mıyım? Demek ki, aptallık-akıllılık sorum, tümüyle kendi yaşamıma ilişkin, çepeçevre özyaşamımın gidişine yönelik bir değerlendirme sorunu.

Anlaşıyor: birdenbire tepeden inen bir soru değil bu. Gerçi şimdi açık açık dilime doladım, orası öyle. Ne var ki, dille dışavurmasam da hep yaşama gündemimde. Şimdi burda karşıma çıkmıyor; herşeyime sinmiş, – yaşamından başka birşey var mı

ki, yaşamımla içiçe hep. Şöyle ya da böyle yaşama gerçekliğim, birdeyime, onunla gerçekleşmekte.

Gel de çıkışma kendi kendine. Değil mi ki insanım, ben *de* akıllı bir canlı varlığım demek ki. Yaşamım, doğallıkla, akıllı yaşam desene. Bir sürü gürültüye patırtıya ne gerek var, öyleyse. Zaten “akıllı bir canlı varlık” olarak tanımlıyoruz ayrıcalıksız kendimizi. Uzmanlığı “insan” olan bilimadamları, bu arada filozoflar, çeşit çeşit incelemeler savlar çerçevesinde insanın özden akıllı olduğu geleneğini pekiştirmekteler. Tanımlarla aram çoğun pek hoş olmamakla birlikte, içim rahat etmeye etmeye ben bile evetleyici bir tutumla yaklaşıyorum vazgeçilmez insan-akıl birlikteliğine.

Sormadan yapamayacağım ama. Hertürlü gülünçlüğü, paylanınayı göze alıp kuşkulu kuşkulu soruyorum: gerçekten *özce* akıllı varlıklar mıyız *biz insanlar*? Bir çok durumda, ya “değiliz!” diye bağırıyorum, ya da bağırmamak için zor tutuyorum kendimi. Ozaman da şaşırtıcı boşluklar olsa bile, otuz-otuzbeş binyıldan beri yalınından karmaşığına nice nice değişimlerle kişisel-toplumsal yaşam-sorunlarını belli ölçülerde çöze çöze günümüzdekerişen varlıklarız biz insanlar. Kuşkusuz bu nedenle biz kendimizi “akıllı canlı varlıklar” diye nitelemezssek hangi canlılar niteleyecek! Akıllı varlıklar olarak herşeye, herşeyimize vuruyoruz damgamızı. Daha doğrusu: elimizin değdiği değmediği herşeyi aklımızla beziyoruz.

Yememiz içmemiz, giyimimiz kuşamımız, eylemlerimiz özlmlerimiz –herşeyde, herşeyimizde aklımızın yansıısı var. Günübirlik-bayramlık isteklerimizi gereksinmelerimizi yö-rüngeleyişimiz, birlikte-yşamı düzenleyişimiz, geçmişi anlayışımız, şimdiyi değerlendirişimiz, geleceğe ilişkin kaygı-lanmalarımız, ne varsa, neyiz varsa herşeyimizin işleyişini aklımızla, akıl dürtüsüyle, akıl becerisiyle gerçekleştiriyoruz. Nerde insan varsa, orda bazan başarısız sonuçlara götürse de, akıl var, hep akıl, her yerde akıl. Onbinyıllardan beri süregiden konuşmalarla, dille, akılla içiçe örgü örgü uygarlıklar. Dilimiz-aklımız olmasaydı, ne kişi, ne toplum, ne kültür, ne bilgi ne de öbür kültür etkenlikleri, hiçbirini yüceltemez, hiçbirisiyle yücelemezdik.

Biz biz olmazdık akıl olmasaydı. İlk konuşma deneyişlerinin kıvam tutarak dallanıp budaklanmasıyla çiçek çiçek serpilen diller, yani akıl; akıl, yani diller aşağı yukarı altıbin yıl öncelerde yazıya erişmemizle daha da hızlı, daha da atılımlı aşamalara ulaştırdı bizleri. Bugünümüzdeyse hızının hızlısı değişimlerle, kendimizi bile tanımakta zorluk çektiğimiz yeryüzündeyiz işte.

Genel kanı uyarınca bu böyle: akıl, hep akıl, hep insan akli: topraktan suya, bedenimizden makineye, herşeye verdik, herşeye kattık, herşeyi işledik akılla. Benim senin el atmamıza gerek duymadan işgören “akıllı” araçlarla ürünledik çevreyi, kendimizi.

Akıl, aklımız derken, doğrusu övünüyoruz aklımızla. İlk bakışta, başka türlü davranmak da akılsızlık hani. Yeryüzünü tekerleklerle, gökyüzünü kanatlarla önümüze sermişiz birkez. Doğanın içi, uzayın derinliği, atomun altı yabancımız olmaktan çıktı çıkıyor. Aklımıza yaslanıp uzak uzakları olanca renkliliğiyle yakıncacık algılıyoruz. Akıllıca öngörürden devşirdiğimiz iyiliklerle artık kendi yazgımızı kendimiz yazmaktayız, çoğun başımızı döndürüyor bu.

İşte bu durumlar *böyleyken* durup soruyorum: *gerçekten* akıllı mıyız? Heryanda herkesi öylesine tedirginliklere salan sonuçlarla karşı karşıya getiriyor ki insanı aklımız, isteristemez hesaplaşmak zorunda kalıyoruz aklımızla. Kendimiz neden olduk buna, yani aklımız neden oldu buna. Şöyle demem daha doğru sanıyorum: Aklımız gereği, aklın akılla, aklın kendisiyle hesaplaşması bu. Rasgele bir niteleme değil bu “kaçınılmazlık”, ölüm-kalım itelemesi. Kendi kendimle başbaşa olduğuma göre, içime bastırmam gerekmez içimi tırmalayan ünlemleri. Hey gidi akıl hey! Sen insanı aşılması olanaksız görünen nice bunalımlı koşullar ortamında ayakta tut; güvenli donatımlarla sarıp sarmalayıp bugüne getir getir de, sonra çıkış yokmuş gibi açmazlarda boğulurcasına çırpın dur. Abartısız: kentin kırım ağılı hava kustuğu pekçok yörede sözümona yaşamaya çalışıyoruz. Görünmez küçücükler yüzünden soluk alıp vermenin engellendiği sözde temiz ortamlarda çöp yutmuş, atık içmiş bitkiler, hayvanlar kanımızı kurutmakta. Birlikte yaşamaysa, kötü mü kötü yönetimlerin çarpık paylaşımlarıyla hakça, törece,

eğitimce birbirini inciten insanlar karmaşasına dönüşmüş. Gizli örtük öldürme odaklarıyla yığın yığın can yokeden “yüksek” teknikli insanlık suçu odakları her an kapıda.

Akla güven mi, – akılsızlık bu! Böylesi durumlardan, bu durumları aratan durumlara sürüklenirken “akıllı” denebilir mi bize? Olanca ağırlığıyla bu soruyu soruyorum. Soruyorum da, kıyısından bucağından bile olsa, gönlümce yanıtlayacak güçten yoksunum. Hele iyi-güzel uygulamalarla sorunun altından kalkmak kim ben kimim. Zaten şimdi burda, bazı kimselere sersemce yalpalayışlı gelebilecek bir kendiliğindenlikle yalnızca kendim için konuşuyorum. Başka n’apabilirim, diye sarmal sarmal soruları üstümden atmayı istesem de olmuyor. Şu var: başkalarından bana ne, diyen, düşünen umursamazlardan değilim, hiç değilim. Gerçekte hiçbirimiz yeltenmemeliyiz buna; bindiğimiz dalı keseriz ozaman. Hepimiz, benzetme yerindeyse, insan ağacının dalı budağıyız, türümüze özgü doğa-kültür canlılarıyız.

Biliyorum: hiçbirimizin yazgısı yalnızca kendi elimizde değil artık. Eskisiyle oranlandıkta hiç değil. Yazgılar, eskisiyle oranlanamayacak oranda *tüm* insan soyunun elinde, – ona ne kuşku. Nice “bireyselliklere”, kişisel özgürlüklere karşın, *tüm*den yokolma tehlikeleri bakımından *birbirimize* sıkıca bağlıyız, bağımlıyız. Bir yerde birileri bir düğmeye bastı mı patladı gitti gezegen, – ne ben ne sen, toz dumanız kimya-fizik-ışın sıçrayışlarının uzaysal etkileri tepkileriyle, samanyolumuzun hatırısayılır bir bölümü de bizimle birlikte.

Keşke aklın abartılı uydurukları olsaydı bütün bunlar! Henüz gerçekliğe geçmedi bu “uyduruk” denen gerçekler, keşke uyduruk olarak kalsalar hep. Gene de epeyce kolay olasılar, olasılıklar serüveninin içinde yuvarlanmaktayız, ayırdına varsak da varmasak da. Hâlâ burdayız ya, sevinelim.

Hani kendibaşıma, kendim için konuşuyordum? Konuşuyorum: toz duman olmadımsa da, öylesine olumsuzluklara batmış durumdayım ki, bazı ayrıcalıklı duygu ve düşünmelere karşın, çoğu kez, “akıllı varlıklarız” demeye dilim varmıyor birtürlü.

Tümünden deli miyiz yani – akıllı “deliler” miyiz, deli “akıllılar” mıyız? Kendimden sözettigimi anımsayıp biryana bırakıyo-

rum şimdi bu dolanmadan edemediğim soru salkımını. Varlıkça olası değil ama. Salt kendim için konuşunca da, akıllı-aptal sallantısında karara varamıyorum doğrusu. Soru dimdik ayakta: akıllı mıyım, aptal mıyım?

Daha bu ikilemde, yürümeyen birşeyler sivri sivri acıtıyor. “Akıllı”nın karşıtı mı “aptal”? Mantıkça değil; “akıllı”nın tam karşıtı “akılsız”. Günübirlik gevşek söyleyişlerle: “akıllı”nın karşıtı “deli”. “Akılsız mıyım”, diyeceğime “deli miyim” de diyebilirim, işlerlikteki sözlük-dağarcığım uyarınca. Oysa, akıllı-mıyım-aptal-mıyım yönünde sallanıyorum şimdi burda.

Ben akıllı mıyım, peki? İnsanı insan yapan varlık-çizgisi olsaydı akıl, insan olduğuma göre ben de “kesinlikle akıllıyım” diyecektim kendim için. Aptal-akıllı ikilemine ilişkin sürüyle soruya güle güle! Hepsini birden gereksiz kılacaktı doğallıkla payıma düşen kalıcı nitelik. Gel gör ki, akıllı mı aptal mı olduğumuz konusunda güvenli bir tanımsal bildirimden yoksunuz. Hangi ölçek uyarınca akıllıyım ya da akılsızım diye belirleyeceğim özümü, bilemiyorum. Etkenliklerim, edilginliklerim, karşılaşmalarım, ilişkilerim, değer-verişlerim, bunalmalarım, yaşayışımı yoğurup sürdüren daha da başka devinim ve eylemlerim, sürdürüş ve katlanışlarım gönlüme kafama, içime dışıma sinen bir kımıltı ve dinginlik dengesiyle sevinç sevinç akıyor mu, akıyor mu? – Hemen yanıtlıyorum: böylesi bir akışta değilim. Durumumu karara bağlayacak aptal-akıllı ölçeğinden yoksunum çünkü. Boşluklarda mı yuvarlanıyorum, öyleyse. Değil! Herkes gibi benim de birtakım yaşama-tutamaklarım var. Gel gör ki herkesinki başka başka.

Her kafadan bir ses çıkmakta. Çoğun, aptallık-akıllılık tutamakları kişisel bir tutamak olmaktan çıkıyor. Başkalarının yaşamını kırıp döken bir balyoza dönüşüyor; başkalarının yaşayışını şaşırtan çalımlı danslara; başkalarının yaşayışındaki doğrultuları zorla yolundan çevirmeyi güden gerekçelere dönüşüyor; başkalarını kandırmaktan çekinmeyen gülücüklü ikiyüzlülüklere dönüşüyor. Bense bütün bunlara aldırış etmeyen, basınçları üzerime çökünce de, basınçlardan kurtulmak için hiçbir çabadan kaçınmayan bir anlayıştayım. Çoğun uzun uzun tartarak ölçüp biçmeye gerek duymaksızın yaşıyorum; gerek duysam bile,

gerçekliğin hızlılık buyuran basıncıyla, olsa olsa bölük-pörçük bir düşünsel ölçüp tartmaya fırsat tanıyor yaşam. Şimdiyse, yeri gelmişken yaşamdaki aptallığımı-akıllılığımı azıcık daha yakından ele alayım diyorum.

Nicedir özlediğim derleyip toplamaya, derlenip toplanmaya bir erişebilsem! Daha çoğunda gözüm yok. El önüne çıkacak kılıkta, heryanı özenli bir kuram değil benimki. Öyle olsaydı, başkalarından gelebilecek sınamalara, beğenmeyiş ve çürüt-melere dayanıklı bir yapı kotarmam gerekirdi. Oysa şimdi, kendi gözüme açık-seçikçe sağlam görünen bir-iki saptamayla yetineceğim. Kendi kendisiyle konuşurken kuramsal bir sıkılığa gerek duymaz insan. Tekerlemeden öte bir deyişle içime bakıyorum. Heryerim aptallığa dikkat kesilmiş gibi. Ne telaşlı titizlik, ne tedirginlik. Hırçın değil, sessiz dingin kendime yönelmiş durumdayım. Kendiliğinden olup biten birşeylerim şimdi. Ne gözler aksiliklere ne kulaklar olumsuzluklara dikilmiş. Gü-nübirlik yuvarlanıp gideyim olsun bitsin diyemem. Aptallığı akıllılığı, hele “aptallığı” olurluna bırakmak mı, olmaz öyle şey!

Aptallıklara örnekse, işte birkaçı:

Bindiğin dalı kesiyorsan, aptalsın!

Ben böyle bir aptal değilim. Daha doğrusu, olmak istemem. Nice aptallıklarım var ama böylesi aptallığın uzağındayım. Yok, olmadı; kesin konuştum, yakışmaz bana. En iyisi şöyle demek: Bile bile kesmem bindiğim dalı. Daha doğrusu: kesmemem gerektiğine yürekten inanmışımdır. O kadar önemli mi bu? Çok! Hem de nasıl! Yaşam bir ağaç: daldan dala sıç-ırıyorum; keser miyim dalımı, yaşamım o benim. İçten içe dilediğim şu: Kimse kesmeye kalkışmasın! Dalımı incitmek beni incitmektir. Vargücümle caydırmaya bakarım böylelerini. Ayrıca: başkalarının tutunduğu dalda gözüm yoktur. Başka-larından apart, kendine kat – tiksinti verir bana böyle şeyler. Hiç de özel çaba göstermem bu tür iğrenç, bu tür aptalca tiksintileri hak etmemek için. Peki, çevremi saran koşulla-rın beni aptal durumuna düşürdüğü olmuyor mu hiç, oluyor kuşkusuz. Ozaman da, iş işten geçmemişse, gerekeni nesnelce yapmak için çırpınırım.

Neyi kimden gizleyeceğim, nice çabalarla tasarladığım nice güzel şeyi, uzaylı zamanlı yaşamıma buyur ediyorken, bir çırpıda kendi elimle bozuyorum bazan. Öfkeden çok üzüntü kaplıyor içimi. Umudumu yitirmemeye bakıyorum gene de. Aptallığın yazgı olmadığı kanısındayım. Hep-başarı diye bir yazgımız yok, kuşkusuz. Yaşaya yaşaya kendiliğinden çizilen bana özgü bir çizgideyim. Nesi çizgi, hertürlü geometriye meydan okuyan bir yaşama oylumu bu. Aptalcaymış, akıllıcaymış, sarmaşdolaş bu oylumla. Zaman zaman sivri çıkışlarım, uçurumsu inişlerim, ikircil nazlanmalarım ayaklarıma dolanıyor. Öyleyse, kendimi bir de kendim zarara uğratmaktan kaçınmalıyım. Yineleneceği yok, uzatmaları yok, fireleri bol yaşamın. Geldi geçiyor. Aklını başına al, arkadaş!

Başka bir aptallık-yaşantım da kurallar karşısındaki tutumumda ortaya çıkmakta: Kuralları görmezlikten gelen bir yaşam benimki. Gerçekte, kurallarla örülü yaşam. Nereye seğirtirsem seğirtelim, herkesler gibi ben de, kurallardan bir ağın sonsuz gözeneklerinden birindeyim. Doğal-kişisel-toplumsal-tarihsel kurallar içimizde dışımızda: Kurallar ötesinde yaşam yok, hele insan için, ayakta kalabilmek istiyorsa, yaşamı gereği doğal kurallara kendi de kurallar eklemek zorunda. Gel de şimdi, "Olmaz!" diye çıkış çalım uğruna, kafa tut kurallara. Böylesi aptallardan değilim. Herzaman seve seve olmasa da, oldukça yerli yerinde olduğunu deneylediğim kuralları yerli yerinde bırakmaktan yanayım. Aptallıksa şu: kural kuraldır, dokunulmaz... Ne düşünmece ne eylemce böyle biri olmayı istemem. Bilinçle istemesem bile, yaşayışıma diken diken batır böylesi kurallar. Başka türlü yapamam: yönetim, eğitim, din, bilim, töre, teknik – hangi kaynaktan ürerse üresin n'apıp edip hepsini karşıma almaktan çekinmem. Kalabalıktan ayrılmışım, azınlıkta kalmışım, kural kaynaklarının görünür görünmez cezalı yaptırımları tepemden incekmiş, umursamam hiçbirini. Herkes gider Mersine, ben giderim tersine, yeter ki içimden gelsin kurala "Olmaz!" demek.

Çoğun nasıl mı davranırım, görmezlikten gelirim kuralları. Yani: ne körükörüne saldırırım, ne de tekerlemedeki örnekle, devekuşu gibi başımı kuma gömerim. Önüne çıkan kurala gö-

zükapalı övgüler yağdıranlara, ya da salt saldırı olsun diye saldıranlara gelince, ödlelik onlarıki. Yakışksız bulmuşumdur hep. Bulduğumu da unutmam; eylem eylem yaşama geçiririm. Kafam gönlüm yaşamın hizmetinde değil mi, daha doğrusu kafama gönlüme özgü yaşamak istemiyor muyum, ne diye kalkıp da birtakım saplantılarım yüzünden, bireysel toplumsal yaşamı verimli kılmanın yollarını gerçekten aramayayım?

N'aparım, peki? Kurallar *yokmuş* gibi davranırım. "Kural görmezliği" diye nitelediğim böyle birşey işte. Kendime özgü bir davranış bu. El ayak çabukluğuyla kuraldan kaçınmakla hiç mi hiç ilgisi yok. Özyaşamın binbirdurumu uyarınca çeşit çeşit değişikliklere bürünse de, aşağı yukarı böyledir tutumum.

Gelgelelim, bazı durumlar var ki, bu durumları çekip çeviren kurallar ortamında, hele insana soluk tanımayan, kafayı gönlü tutsak alan birtakım ölümcül kurallar karşısında yan gelip yatmak: kişiliği çiğnemektir; yaşamı alçaltmaktır; insanı insan olmaktan çıkarmaktır. Hele bir düşünüp taşınalım demeye kalkışmadan söylüyorum: *aptallıktır* bütün bunlar. Olanca gücümle düpedüz yürürlükten kaldırmak isterim bu kuralları. Bunu *sen* yapacaksın, başkası değil. Ama başkaldırırken başının ezilmesini önleyecek biçimde yerine getireceksin tüm aşamalarıyla görevini. Bunu yapmazsan, aptalsın! Elinden geleni yapınana karşın başaramadıysan, yazgın buymuş, demek bu da yazgının parçasıymış. Ne ki can çıkar huy çıkmazmış: belki yapabileceğim birşey kalmıştır diye döner dururum. "Sen" "sen" diyorum ya, *benim* hep bu "sen".

Dikkatimi yaşam-kural ilişkisine çevirdiğimde, herkes gibi olduğum apaçık ortada: ikircikli bir kaypaklık insan gerçekliği. Kuralsız edemiyorum, iyi ki kurallar var, – ister sert ister gevşek, ister yazıyla saptanmış ister yazıyla saptanmamış. Kurallara tutuna yaslana ayaktayım. Gel gör ki, gözüme engel, ayağıma çelme, kafama köstek, duyguma körelti kurallarla sarılmışım, – keşke olmasalar! Kurallar ormanında, kurallardan dolayı ciddi, oyunsu, tatlı, tehlikeli bir yolaçıp yolalma yaşamım; hepimizinki böyledir, daha doğrusu, hepimiz böyle olalım.

Ölüm-dirim gerçeği olarak bunu birkez böyle bildik mi, hesaplaşmamız gereken birkaç tutamağa şunu da katmadan ede-

meyiz, hiç olmazsa ben kendim başka türlü edemiyorum: *Kuralı yok* kural karşısındaki davranışımın. Yaşamımı yörengelenen iki önemli doğrultuyu hiçbirzaman gözardına atamam gene de.

İlkin: gerekmedikçe, kuralları artırmam doğru değil. Ne var ki çeşitli kılıklara bürünmüştür yaşam. Binbir koşul, istek, güç, ilişki, beceri belirler herşeyi. Desene: kural artırmayışın da kuralı yok.

İkinci olarak: yaşama çevremin oynak örgüsü gerçekten gerektirmedikçe kural üretme alışkanlığım yoktur. Kural düşkünü değilim, "kuralcı" değilim. Hele salt keyif için kural koymaya aklım ermez. Keyif-benim-kime-ne türü sözümona gerekçeleri onaylayamam. Hele hele "önce kural sonra yaşam!" – yok böyle şeyler bende. Yerli yersiz kural kotaranlar, birdeyime, yaşamlarının içini boşaltırlar; biçimsel görünümüne karşın kof bir sürece dönüşür ergeç yaşam. Nerden bakarsan bak: saplantı, sapıklık, kölelik böylesi kurallılık. Bu duruma bilerek de bilmeyerek de düşse, aptal böyleleri. Benimse, sağduyumu yitirmemek için yapmayacağım hiçbirşey yok. Sağduyuysa: özen ve çaba işi: yani ne denli tetikte olsan azdır. Ayrıca, iyice dank etmeli kafaya: rastlantı ve zorunlulukların bir armağanı sağduyumuz; son derece değerli bir armağan sağduyu.

Tutturdum gidiyorum "sağduyu" "sağduyu" diye diye. Unutmaya gelmez ama: sağduyu kadar tartışmalı şey az. Hep derim: bazı önemli öğeleriyle kaypak, hattâ sığ bir varlık yaşam, ya da yokoluş yaşam. Belki pekçok kişi için aynı şey geçerlidir, kendim içinse sınanmalar boyunca öğrendiğim şu, belli bir ölçüde yanılıyor da olsam söyleyeyim: şaşılacak birşey ama bir "kaza", bir "talihsizlik" olmadıkça kolay kolay sağduyusunu yitirmiyor insan. Öyle de, atlayamayacağım birşey var bu bağlamda. Korkunç sonuçlar doğabileceği için, savsaklanamayacak önemde birşey. O da şu: Ben ne denli sağduyulu olursam olayım, ya toplumda, töresi yasası, yönetimi eğitimiyle birlikte toplumca yaşamada, kültür yaşamında, herhangi bir nedenle yitiklere karışırsa sağduyu? Hergünlük bayramlık yaşamda, gece gündüz bireylerini avuç avuç yiyen sağduyusuz bir toplumda durum ne, peki? N'olacak, yıkım, yıkım! Bu durumsa seni, beni, herkesi bunalımdan bunalıma çeker sürükler.

İşte ençok *bu* zamanlarda “sağduyu”, bireysel sağduyu olanca işleviyle kendini göstermelidir. Göstermezse, ergeç bir ölüm-dirim savaşı ortalığı kaplar.

Kural açmazlarına dolandığıma göre, birkez daha altını çizmeye değer doğrusu: salt keyfi istiyor diye, salt çıkarını okşuyor diye kural üretenlerden ne denli uzaksam, sözümona kurallar yüzünden başkaları örtük açık acılarla incinirken, aldırıışsız kalanların tutumunu hiçbirzaman onaylayamam. İçime, böylesi diken diken batan birşey tasarlayamıyorum. Bu ne böyle: devlet hakkı, halkın huzuru, ırk yüceliği, din kutsallığı, kalkınma zorunluluğu, töre gerekliliği, gelecek kaygısı, ilerleme hatırı gibi gözkaştırıcı kılıflara bezenmiş birey ezici, soy kırıcı, özgürlük uyutucu, kültür yokedici sözümona kurallar karşısında gık demeyeceksin. Ne yana çekersen çek, *hiçbir* sağduyunun, *hiçbir* gerekçeyle kolay kolay ayakta tutabileceği şeyler *değil* bunlar!

Sağduyuyu yeniden yerliyerine getirmek için, birtakım öldürücü donanımlar kuşanıp kırlara sokaklara mı atalım kendimizi? Bu da hiç doğru değil. Desene, “iş”, çok karmaşık “iş”. Sözdü, eylemdi durup durup dolanıyorum. Şimdi bu bağlamda bu gibi şeyler, özde kestirmelere uydurulmasa da, kestirmeden şöyle diyebilirim: Başkalarını *gerçekten* kendimiz kadar *düşünmeliyiz*. Bunu yapmalıyız, herşeydenönce. Ötesi kendiliğinden gelecektir. Bundan kolay ne var ki, denecek. Öyle zor ki oysa. Kimi kendi kendini engelliyor insan, kimi de dıştan kendisini engelleyen çelmelere takılıp kalıyor. Acıyla da oluyor bu, ayırdına varmadan da. Önemli olan: nasılsa nasıl, işe girmek. Sonrası? Başırından geçti, ne kendimi ne kimseyi kandırmayla alış-verişim yok, yapyalın söylüyorum: çok geçmeden acı-yavan sevgisiz önceler silinip gidiyor bellekten; “meğer-ben-gerçekten böyleymişim!”, “ne-güzel-şey-böyle olmak!” diyor insan.

Başka-sevgisi yoksa sende, var diyebileceğin neyin var? Sen nesin, sen sen misin *bu* sevgi yoksa? Kurallar, kurallılıklar yönünden bakınca, bu sevgi: insanı insan olmaktan çıkaran her türlü kısıvrak bağlayışa, olaya, duruma en uygun biçimde *karşıkoymaktır*. “Akıllı”, “Aptal” deyimlerinin bol bol tanımlandığı bir çağın üyesi olduğuma göre, sık yaptığım birşey değil ama, bir aptallık tanımı önereyim *bu* bağlamda: Sende *başka-sevgi-*

si yoksa, aptalsın! Akıllıysak, başka-sevgisinden kaynaklanan karşı-çıkışlar hangimize yabancı ki. Asıl aptallık başka-sevgisi yitimi, başka-sevgisi duymazlığı, duyarsızlığı. Hem de aptallıkların en kocamanı bu. Böyle bir sevgi yokluğu ergeç ben'inden eder seni. Unutma, herkesten önce, kendine kendin gereksin. Kendini düşünür akıllı.

Öyle bir yere vardık ki, sözcükler artık yetersiz. Ne demiştim: aptallığa, dolayısıyla akıllılığa ilişkin bir tanım önerisi sundum. Kuşkusuz, biricik “doğru” tanım değil sunduğum. Ama gene de, birbakıma, “kutsal” benim için. Sözümona akıllılar bana “aptal” diyecek diye kendimi mi yadsıyacağım? Yaşam benim yaşamım. Ola ki durup durup hep aynı apaçıklığımı yineliyorum: ben dediğim “şey” hep sözünü ettiğimiz anlamda artık ne denli ben'se kuşkusuz. İşte böylesi durumlarla iç-çevreme, dış-çevreme bakınırken, aptallık-akıllılık esintilerim, “gerçeklerim” diyebileceğim bazı ayıklıklara ulaştırdı beni: birbiriyle çatışan çok sayıda kuralın kesiştiği bir yaşam bizimki. Aptal akıllıyı öylesine kısıkvırak bağlıyor ki kurallar: Şimdi dur, hele bir soluk alayım, bu arada özümü incitmeden, iyice kıvam bulsun güçlükler, neyin ne olduğunu, neyin ne olmadığını ondan sonra aydınlatır, gereğini ondan sonra yerine getiririz, – bak işte kısıkvırak yaşamda bu doğrultudaki seçeneklerden yoksunuz.

“İş'im” zor. Kiminki kolay? İster kolayından al ister zorundan, yalnızca *kendim* için söylüyorum, herkesin kendisi için konuşması gerekir bu gibi “işlerde”: Durumumu, birdeyime, en iyi kendim bildiğime göre, uzun uzun deşmelere gerek yok, kurallar ormanında ne yaptığım ortada: Herşeyi *içimden geldiği* gibi değerlendirip yaparım. Nice sınamalar, yönelişler, sezgiler, akıl yürütmeler, nice çocukluklar, olgunluklar, üzüntüler, sevinçler, – hızlı-yavaş, yavaş-hızlı oluşan bir kendiliğindenliktir gidiyor.

Durumumu başka biçimde dilegetirebilirim belki: Kuralın, kuralı şeylerin beni incitip incitmediğini, özü acıtmasından tanırım hemen; ona göre de davranırım. Bundan daha “güvenli” ölçek olur mu? Bunun için de, kuralların çevremde büründüğü binbir alacalı bulacalı etkiye çoğun içgüdüsel diyebileceğim bir akışla boşveririm. Hiç içgüdü olur mu, insanda nerde içgüdü dediğim zamanlardaysa, erkenden içimde yereden bir alışkan-

lık akışıyla birçok kurala boşveririm. Kolay olmadı ama; bu boşvermelerden ötürü katlandığım sıkıntılara da boşvermeyi azıcık öğrendim sanıyorum. Benim için: “O aptalın tekidir!” “N’olacak et kafalının tekidir!” dense bile, gülüp geçerim bu çeşit yaftalamalara. Hızla giden yaşam mı önemli, bu tür aptallık ıvır-zıvırları mı önemli?

Aptallıktan ne denli uzak durabiliyorum bilemem ama, apaçık bence herşey, akıllılığım şurda: Türlü türlü yaptırımları üstüme boşandıracak biçimde bir kural çiğneyicisi olmaktan çekinirim. Ne var ki her zaman olası değil bu. Gene de kimi bilip istemeden, kimi bile-isteye nice yaptırım yağar üstüme. Önemli bu, ama en önemlisi, ikiye bölünmeyle bir alıp vereceğim olmaması. *Kendi açımdan* ortada durumum: “Herkes ne der?” kaygısıyla düşünüp taşınmaya gerek duymadan, tek yüzümle neysem oyum. Beni canımdan bezdirecek yargılamalarla şimdiyedek karşılaşmamakla birlikte, bir tehlike var ki, ona bağışıklığımı yok işte: başkalarına yönelen o kötü bildiğin kuralı-yüklenişlere karşı çıkarsın, kimseler ayırdına varmaz davranışlarının. Ayrıca: başkalarının iyiliğini ister, ona göre eylesin, onlarsa senin kötülüklerini istediğini sanırlar. Gel seyret ozaman başına gelecekleri. Yapıp ettiğini tekyüzlü bir inançla yapıp ediyorsan, kalabalık akrabalarıyla nice aptallık suçlamalarına katlanacaksın. İçtenlikle diyeyim: bazan çekilir şey değil anlayışsızlıklar. Ne ki, yaşama yazgısı bu: yaşamak birlikte-yaşamak. Aptallık ile akıllılık bir seçim edimiyse de, zaman zaman (sıksık diyebilseydim keşke!) akıllı yaşamaktansa “aptal” yaşamayı yeğliyorum. Ne de olsa yaşam kendi yaşamım.

Değil mi ki şurda kendi kendimle konuşuyorum, yol yörünge kaygısı gütmeyen, kendimi, içimden geçenlere koyverdim. Varsın yerimde sayayım, varsın yineleyeyim, ne çıkar. Özsaygısının götürdüğü heryere giderim, bir sonuca çıkarmış çıkmazmış bana ne, yeter ki benim olsun özserüvenim. Bu serüvenden birşey beklediğim için böyle demiyorum. Tam tersine, birşey beklemediğim için böyle diyorum. Umabileceğim en güzel şey de bu değil mi zaten?

İnsan olan yerde tükenir mi aptallıklar. Kimi dışımda kimi içimde kıvrım kıvrım birtakım düşünceler, – içten dışa dıştan

içe sürekli bir dans. Bu dansa öyle kapılıyoruz ki bazan. Yaşamın uzay-zamana yansıyan sesleri, çizimleri, kımıltıları kimsenin yabancıları değil. Dansın gerçekliğindeki genel yapıyıysa birkaç sözcükle belirtebilirim: Yaşam kısa; dağılıp saçılmaya gelesi değil. Uzak yakın özünden öteye elatacaksın da n'olacak. Kendi elinle boğarsın ozaman özyaşamını. İyisi mi, köşede kal, bol bol tadını çıkar yaşamın. Doğayla bir canlıvarlık olduğunu da unutma. Adımbaşındabir doğanın “bilgelğine” tanık olan sen değil misin?

Demek ki, doğadan ayrılıp “kültür” dediğin şeylerle yaşarken, toplum-kültür-tarih uğraşlarının, yaşama-zamanını tümünden yeyip bitirmesine göz yumma. Akıllıysan gerekeni yerine getirirsin. Salt kültür hatırı için doğayı unutmayı hiçbir zaman onaylayamam. Bu açıdan bakınca: bana “aptal” denirse, umurumda mı, aptalım.

Yine doğadan başlayalım. En önceliğimle ordayım, başlangıçlarım orda. Sonum da orda, bir biçime – herkes gibi ben de, su, yalım, toz, toprak oraya, oralara karışıp gideceğim.

Bu kadarcık değişiş yeter: “başlangıç” diye nitelediğim ile “son” diye nitelediğim zaman-aralığında nerdeyim, peki? Nerde mi, *kültür dünyasında*. Herşeyimle ama herşeyimle *canlı* bir varlık olarak *kültür* varlığınıym. Seni beni, gelmiş geçmiş tüm insan kuşaklarını *kültür* taşıyor. *Kültürü* varedip taşıyanlarsa bizleriz, biz insanlar, sen, ben – doğadan olma canlılar.

Ezip üzen nice olumsuzluklarına karşın, nice yararlarından ötürü onsuz edemeyeceğimiz büyük bir gerçeklik *kültür*. Herşeyimiz: *kültür’le*, *kültür’de*, *kültür’den*. Özlemler edinip özlemler giderdiğimiz bahçemiz, soluk alıp verdiğimiz havamız *kültür*. Doğa’dan olmayız, doğasız edemeyiz ama *kültür’süz* insan, *kültür’den* yoksun insan, insan değil. İşte bu anlamda, doğa-kültür yaşamı ile insan yaşamını bir tutuyorum. Nermi Uygur olarak buyum.

Akla aykırı gelen yönleri var bu tutumun. Herbiri öbüründen ağır basan çekimler içermekte. Sözgelimi: “*kültürsüz*” diye nitelenen kişiler yaşamıyor mu? Somut somut yaşamaya sırtını çevirdiği için dünyaya yabancı düşen *kültür* engebelerinde bir oyana bir buyana saçıla döküle yalpalayanların “yaşadığı”

söylenbilir mi? Kùltürleri ilk bakışta kuşkuya yolaçmamakla birlikte, iyiye kör, güzele duygusuz, acımaya sağır olan kişilerin yaşam-ilişkileri akla gönle sindirilebilir mi?

Bu bağlamdaaklı kurcalayan bir öge de şu: son derece görelî bir kavram kùltür. Kim benden daha çokkùltürlü, kim kimden daha az kùltürlü, nasıl belirleyeceğiz bunu. Gülünç birtakım belgeler, biçimsel şeyler çoğun. Kişi, çağ, yaş, eğitim koşulları ile olanakları uyarınca; ayrıca, bakışaçıları uyarınca değışen düzeyler sergiler kùltürlü ile kùltürsüz. Gel de böylesi sisli kaygan ortamda aptal'ı aptal diye akıllı'yı akıllı diye bul çıkar.

Ben kendim pek yanılmadığım sanısıyla, şöyle bir konumdayım: "Aptallığı", gücüm yettiğince silkip atmak amacıyla, yaşamım boyunca kùltür'e bıraktım kendimi. Gerçi akıllılığın şaşmaz güvencesi değildir kùltür. Ne var ki, her insan gibi ben de yaşam olarak kùltür tabanında geçip giden bir yaşam olduğuma göre, bu yaşama sağlamayı dilediğim akıllılığı da ancak kùltür'de gerçekleştirebilirim, diye düşünüyorum. Dayanağım, yardımcım, ışığım kùltür'de; çözüm deneyişlerimin kaynağı orda. Gerçi çetrefil sorunların alanı kùltür; nice açmazlara sürüklenirim kùltürde. Gel gör ki çıkışların da orda olduğu inancındayım ama. Nicelerin nicesi kendimi pekçok sorular ortamında bulduğum için, özel başvuruların ötesine uzanan merak ve dürtülerle kuramca da sarıldım kùltüre. Böylece hem kendime hem türdeşlerime daha yararlı olabilirim inancını göttüm hep. "Ben, ben" biçiminde konuşsan da tekbaşına değilsin ki. Türlü türlü olumsuzluklara karşın, başkalarından öğrenmenin örgülediği kapsamlı bir ilişkiler alanı; kişiden kişiye, toplumdan topluma yardımlaşma ve dayanışmalar ile yarışma ve dalaşmaların örgülediği geniş kuşatımlı bir dayanışmadır kùltür.

Ne zaman yanılıp sürçtüysen, ne zaman tökezlenip yaralandıysam, kendiliğinden bir uzanışla, yaşamın düzenini düzensizliğini kıybucağıyla eşeleyip anlamaya giriştim. Bu girişimlerle bazan aptallaşır gibi olmadım diyemem. Durumumu yakından izleyenler çıksaydı, baskın bir olasılıkla şöyle kınayabilirlerdi: "Bunlar hep kùltür uğraşlarını bu denli ciddiye aldığın için böyle. Aptallık değil de ne seninki. Ama bil, kendin

sorumlusun bu aptallığından!” Bu tür karşı çıkışların doğru yanları olabilir. Seyrek de olsa, böyle şeyler sezmiyor değilim.

Oysa bu bağlamda yadsınmaz gerçek şu: Yalnızca benim kendimin gerçeği değil, insan-olmanın vazgeçilmez yazgısı. Başkaca ne olursak olalım, kültür varlıkları olduğumuza göre, yaşama ufkumuz kültür, ayrıcalıksız hepimizin ufku bu. Genelde “yanetkiler”, “iç çelişmeler” diye adlandırdığımız tüm olumsuzluklarına karşın: kültür’de, kültür’den, kültür’le yaşarız. Bunu böyle bilip buna uygun davranmamak, ufkundan etmektir yaşamı, yaşamı daraltmaktır. İnsan yaşamında doğanın büyük ağırlığını bilmemek neyse, kültürün büyük ağırlığını bilmemek de odur. Yaşamı daraltmak, – aptallık değilse nedir bu! Kökleri, kültür öncesi doğa derinliklerinden fışkırsa da, yaşamı kültürden sıyırmaya yeltenmek, yaşamın insana özgü çiçeklenişlerle açılıp saçılışlarını tıkamaktır. Kimin gücü yeter ki buna. Gelgelelim kültür oluşumlarını tıkaya tıkaya insana özgü yaşamı darlıklara kapar insan, bu da tanınmaz durumlara uğratar yaşamı. İnsanın, *salt kendi yüzünden* içine düştüğü böylesi yaşam düzeyleriye (daha yerinde bir deyimle, böylesi yaşama düzeysizlikleriye) düpedüz aptallıktır, – hem de nasıl.

Böylesi aptal olmayı istemem doğrusu.

Gerçekliği abarttığım izlenimine kapılmamak gerekir burda. Yoksa: “gelsin kültür, gitsin kültür. Boşuboşuna oyalanmalar. Hadi tatsız yüklenişlerini geçtik, acıya, mutsuzluğa, savaşa, ölüme çare mi buldu şimdiedek kültür!” Bulmadı. Bulmadı diye kalkıp atacak değiliz kültürü. Hiç de değil. Aptallığın en aptalcası bu. İnsan yaşamına ilişkin önemli edimlerden hangisi kesin ki, kültür’ün öyle olması gereksin. “Akıllılığı” “yetkinlik” le özdeş saymaya kalkışırsak, insan yaşamında “başarı’nın” sözünü edemeyiz bir daha. Yaşamın sonsuz renkli yörelerinden hangibirine gönlünce yetiyeceksin. İnsansın, gücün bölük-pörçük, gene de birçok çıkınazlarına karşın, sana öncekilerden kalan ortaklaşa kültürle yetineceksin; birkaç başarı da sen katar-san, ne mutlu. Unutma ki, *yaşama-dünyası, kültür-dünyasıdır*. Çabaları bu yönde yoğunlaştırmak *aptallık*sa, belli derecelerde de olsa, aptalız hepimiz: aptalız, başta ben kendim, aptalların aptalıyım hem de.

Bakıyorum, işleri epeyce karıştırmışım. Önümü ardımı elden geldiğince açık-seçik görmek üzere giriştiğim çabalar nerelere götürmemiş ki beni. Aptal mıyım akıllı mıyım, şöyle sallantısızca bileyim derken, içinden çıkılmaz aşamalara dolandım. Düpedüz kendim mi bundan sorumluyum, yoksa aptal-akıllı ikilemi insana yapışık nesnel bir ikilem mi, bilemiyorum. Bu aşamada yapabileceğim en iyi şey, oldukça aydınlık erişebildiğimi sandığım birkaç çizgiyi saptamak olacak.

Bir saptamam şu, genel bir saptama: Aptallık-akıllılık üzerinde daha konuşmaya başlar başlamaz, tartışmalarla karşılaşırız.

Öznel-kişisel bir saptama da var: İnsanın kendinde derinleşmesinde rol oynayan bir gösterge olarak *yaşamın tümüne* uygulamak üzere başvurduğum aptallık-akıllılık nitelemeleri, herşeyim sürekli bir değişim akışında sürüp gitmekte olduğuna göre, sürekli gözden geçirilmelidir. Buysa, değişkeni değişkenle yakalamaya çabalamak demektir. Hiç de kolay bir görev değil bu. Aptallığımdan mı bilmem, seve seve üstleniyorum. Bırakın ki, kişiler gibi toplumların, kültürlerin de, çeşit çeşit çağlarda dönemlerde geçerli olan, her durumda o duruma özgü bir akıllılık-aptallık anlayışı var.

Bazan görünür, bazan görünmez oranlarda, kuşkusuz, bu saptamaların hepsinde benim kendi yaşamıma ilişkin aptallık ile akıllılık da yansımakta. Desene, ben kendi kendimi görmeye çalışırken, aptallık ile akıllılığın alacakaranlık yönlerinde yitip gitmişim.

Aptal-akıllı açısından kendi yaşamıma eğildiğimde ne arı duru aptal, ne arı duru akıllı bir yaşam diye niteleyebildim yaşamıyı; çünkü aptallığı da akıllılığı da, her zaman, başka öğelerle, çoğun çeşit çeşit erdemler ya da düşüklüklerle birlikte buldum. Yaşam çok-katlı, karışık ve karmaşık bir çokluk olduğu için bu böyle. Aptallık-akıllılık bu tür bir süregidişin, gözlem, duygu, sanı ve değer dağarcığına bağımlı bir yaklaşımla anlayış çabasından öteye geçmiyor. Bu yaklaşımın nesnel-özel önemi de bununla sınırlı. Demek ki aptal-akıllı açısı yaşamı tümüyle günışığına ulaştırmaktan uzak. Kendi kendi-

mi ufaktan ufaktan sorgulamaya girdiğim zamanlardan beri, ama şöyle ama böyle, özbilincime epeyce yardımı dokundu aptal-akıllı açısından kendi kendime bakışlarım. Bu bakışın, her düğümünü bir çırpıda çözdüğümü (keşke çözebilseydim) ileri sürecek kadar çocuk değilim doğrusu. Gerçekte, çabaları hiç eksik eder miyim, kendimi bildim bileli, kimi aptal, kimi akıllı akıp gitmekte yaşamım. Sağduyuyu elden kaçırmadıkça, kimse yaşamın kendisi için tümünden akıllı, ya da tümünden aptal bir yaşam olduğunu söyleyemez. Kendim için konuşuyorum, durum şu: Dizi dizi onyıllar kapsayan yaşam biryana, yaşamın tek bir gününü bile, ölçülü bir anlayışla gözden geçirip eleştirel bir tutumla değerlendirdiğimde, baştan aşağı aptalca, ya da baştan aşağı akıllıca geçti diye niteleyip yorumladığımı anımsamıyorum.

Bununla birlikte, yaşamı kendi yetersizliğim içinde saydığım bazı niteliklerle bezemem söz konusu olduğunda, *durup dinlenmeden kendimi eğitmek gereğine* inanmışımdır. Böylesi bir eğitim ne denli başarılı ya da başarısız sonuçlar verirse versin, beni hep heyecanlandırmıştır. İşte bu bağlamda, kendi kendimi örtük-açık mahmuzladığım bir öneri sürekli içimi ısıtmıştır hep: *Aptallık etme!* önerisi bu. Hiç de renksiz bir öneri değil: çekici bir rica, basınçlı bir dilek, gözaçan bir paylama, itici bir yüklendirme benim için. Öyle bir yapı-süreç ki özyaşam, *elin hep üstünde* olacak kıyibucağına dek, – hem de nasıl. “Onarıyorum” derken, kendine özgü gelişmesini bozmamam gerekir. “Onarmama ne gerek, güzel güzel geliyor” derken orası burası yıpranıp göçmüştür bile. Böylesi oluşumlu bir varlık, akıllı-aptal karşıtlığına sığmaz kuşkusuz. Gene de sen, bölük-pörçük gücünle de olsa, bütünü gözden kaçırma hiçbir zaman. *Aptallık etme!*

Nerde en çok aptallık ediyorsak, en akıllıca yapacağımız şey, dikkatimizi oraya yoğunlaştırmaktır. Benim en çok *sakındığım* aptallıksa, zamanı *çarçur* etmektir. Yalnızca benim için değil, hepimiz için geçerlidir bu sakınca. Eğrisi doğrusuna varan kararlarla, kolay olmayan yaz-boz uygulamalarıyla, bunca on yıl bol firelerini göze aldığım çabalarla, nice yüzgüldürücü talihlerin yardımıyla, artık pek çarçur olup gitmiyor zamanım.

Öyle de herşey elinde mi insanın: bilerek bilmeyerek, zaman kıtlığından birçok güzelliğe ulaşamıyorsun; birçok iyiliği ıskıyor, doğruları gerçekleştiremiyorsun.

“Zaman” dedim, hangi anlamda “zaman’ın” sözünü ettiğimi yetesiye belirtmeliyim. *Yaşama-zamanı bu “zaman”*. Yaşam, yaşamamız, herbirimizin kendine özgü yaşamı, kişi olarak payına düşen zaman. Kendi açımdan: kişi olarak payıma düşen zaman şimdi burda gözönünde bulundurduğum. Benim zamanım *benim* zamanım; senin zamanın *senin* zamanın. Kimse varlıkça kendi zamanını başkasıyla değiş-tokuş edemiyor. Herkesin biricik bir zamanı var, – kendisinin. Doğum anından ölüm anına dek bu *zamanda* yız hepimiz. Bu zaman-kesiti içinde yaşıyoruz. İşte bu anlamda herbirimizin *kendi zamanı kendi yaşamı*. İçice yönleri olan bu yönlerden bakınca: baştan sona bir ve aynı şey “yaşam” ile “zaman”.

Genelde, övünmesem de, yerinmesem de, – sevinerek saptayabileceğim birşey var: Zamanın eşsiz değerini anlamış biriym. Ona ne kuşku, bir günde oluşup bitmedi bu anlayış; epeydir böyleyim. Zaman’ı duymada düşünmede –ne yazık ki!– laçka pekçok kişi: zaman’dan pek bir haberi yok. Genellikle somut yaşama zamanını, soyutluklarda yitirmiş her kesimden insanlar bunlar. Kimler yok ki içlerinde: halktan kişiler, darkafalı bilimadamları, ille de genel söylemlerde dönenen filozoflar, geleneksel töre ve törenlere kısıklarak bağlanan kişiler; umduklarını bu-dünya-zamanında bulamayınca öte-dünya-zamanlarını özlemekle somut yaşamlarını yavanlaştıranlar. .. Bense, zaman’ın ne denli eşsiz önemde olduğunu biliyorum. Bilgi deyip geçmem buna: bir bilinç, düşünüşümden duyuşuma, heryerime olanca ağırlığıyla sinmiş bir öz bilinç bu; yaşamımı benim yaşamım kılan bir öz bilinç. Canım benim zamanım, herşeyim. Dörtelle sarılmışımdır zamanıma. Zamanımdan başka birşeyim yok, çünkü herşeyim *orda*. Yaşamımdan başka neyim var ki, orda olmayan hiçbirşey ben değilim. Dörtelle sarılırım yaşama. Canım benim yaşam.

Gerçekliğim şöyle bir gerçeklik: Yaşamının sınırları, birdeyime, yaşama-zamanının sınırlarıyla sınırlı. Dedim ya, neyim varsa bu zaman içinde. Şöyle ya da böyle, bu zamana girmeyen,

bu zamanla bağ kurmayan, bu zamanla ilişkili olmayan hiçbirşey yok benim için; ötesi bana kapalı. Yersel, ruhsal, toplumsal bildirimleriyle, *benim için* şöyle ya da böyle anlamlı olan herşey yaşama –‘zamanımın’ birer boyutudur.

Bütün bu verilerin sağladığı aydınlıkta bakınca: hiçbirşeyle karşılaştıramam zamanın önem ve değerini. Benim için kutsal değil de ne bu zaman. Herkesin zaman’ı kendisi için kutsal kuşkusuz. Herbirimizin yaşama-zamanı, birbir bizlere verilmiş en yüce armağan, evrenin doğanın annemle babamı aracı kılarak bana armağanı. Sonsuz gereklilikle örülü rastlantılar sonucu akıllalmaz bir armağan işte. Kimse kendisi için böylesi bir armağandan daha yücesini düşleyemez. Çünkü benim için, senin için, herkes için, herşey, herşey *bu* armağan ile olası; böyle bir armağan olmasaydı, hiçbirşey olmayacaktı. Ne önceden kendim tasarladım, ne de kendi kendime sundum bu armağanı. Beni vareden bu armağan, tüm varlığım bu armağan. Acısı tatlısıyla yaşamımın bu armağanla olanaklı. Herbirimize armağanlar armağanı yaşam, yani özümüze özgü yaşama-zamanı.

Birkez verilmiş bir armağan olmakla kalmıyor yaşam, zaman; sürekli güçler devşirdiğim bir kaynak zaman, yaşam. Bir pınar zamanım: yaşama kaynıyor orda, sürekli. Neyimiz var neyimiz yok, herşey yaşama-zamanından fışkırıyor. Yaşama yaşam kattığımız kaynak orası, herbirimizin biricik kaynağı.

Gerçekliğe ilişkin saptamalar, genelde gerçeklik çerçevesinde kalır. Saptama, başarısı ne olursa olsun, izlencesi uyarınca, gerçekliği iç yapısı ve dış bağlantılarıyla gözler önüne sermeye yönelmiştir. Gene de gerçeklik-saptaması, birbakıma gerçekliğin ötesine uzanır; bir sıçrama aşamasına dönüşür saptama. Böylece amaçlar, korkular, özelemler, değerler, değişikliklerle sarmaş dolaş olur gerçeklik; çoğun yerini başka gerçeklere bırakır.

Şimdiki durum da aynı: yaşama zamanına ilişkin birkaç ipucu çeşit çeşit eylemler uyandırmaya başlar. Saptamayla istenç elele verince kimıltı kimıltıyım artık. Ne sallantı, ne savsaklama. Yaşama-zamanına ilişkin bilinç, yaşamada öncelikli yapıp etme doğrultularına güder beni. Zamanım, dilegetirilemeyen bir kaygı ve duygu olanağıdır benim için. Bu zamana yaraşmanın keyfini çıkarırım. Bundan böyle, benim baş gerekliliğimdir

bu gereklilik. Heryanına tat işlemiş bir saygı bağıyla bağılıyım zamanıma, birlikteyiz bu zamanla, *bu zaman benim zamanım*. Söze dökmemsem de kendi zamanımdan tat alınmak, bu zamana saygısız davranmak, kendim olmaktan çıkmak demektir, yokolmam demektir. Bu zaman anlayışında, daha doğrusu böylesi bir zaman-yaşantısında katılık, başeğikliği, eziklik gibi birşeyler aramak yanlış. Öz-evetleme, özisteği, özgüven, özgürlük ile oluşan bir “saygı” sözkonusu burda.

Ayrıca şunu da belirteyim: “kolu cebi saat, gözü hep saatte” türünden kişilerle pek ilgim yoktur. Çok gerekmedikçe saate bakmam. Yaşama-zamanına özenin kol, duvar saatiyle ne alıp vereceği var. Göz yerli yersiz saatteyse, birbakıma, tadı tuzu kalmamıştır yaşama-zamanının.

Bir gerçeğim de şu; mantık kalıplarına dökülmesi zorluk çıkarabilir, çıkarsın, çıkaracak da; insan yaşamı sözkonusu olunca, daha uygununu bulamadığım bir sözcükle dilegetireyim, *tuhaf mı tuhaf* birşey: çünkü çok kimse birdeyime, kendi kendinden gizli tutuyor sanki: Pekçok insan yaşama-zamanına gerekli ve yeterli önem ve değerle *bakmıyor, bakım göstermiyor*. Tuhaf ama öylesine yaşıyor işte; yaşam da, zaman da öylesine geçip gidiyor.

Türlü türlü yardımlar almasaydım; nerden geldiğini bazan tamitamına bilmediğim talihlerin uğrağı olmasaydım; bunca zor katlanılır olaylar, pırıl pırıl sevinçler, soluk kesen tehlikeler, başdöndüren coşkular yaşamasaydım, *zamanımın, yaşama-zamanımın* ne denli herşeyim olduğunu bu denli bilebilir miydim! *Öğreniyor* insan, – ne soyut kuram ataklıklarıyla, ne kalıpsı biçim uyarlamalarıyla. Renkleri, tınıları, ısıları, esneklikleri, yaşam diye ne varsa herşeyi *yaşama-zamanının* hafif ağırlığını, ağır hafifliğini karmakarışık yaşamın içinden içinden ediniyor kişi. Böylesi bir yaşam-zaman tutumuysa, hertürlü ama hertürlü bilme ve düşünmeyi, anlama ve eylemeyi *çepeçevre belirliyor*.

Genelde zamanın niteliklerini inceleyip araştırmaya bir uzmanlıkalanı gözüyle bakılır. Çeşit çeşit bilimadamlarının, çeşit çeşit başlıklar altında, sözgelimi “gök”, “ruh”, “insan”, “evrim” kavramlarında odaklanan araştırmalara kapatılır zaman. Oysa herkes, herkes zaman’la *hesaplaşmalıdır*. Özellikle de, hepimiz

için zamanın temeli durumundaki yaşama-zamanıyla. Gel gör ki, çoğun bilimadamları hafife aldıkları ya da yaşamla bağ kurmadan didikledikleri, hattâ bazan elealırken önemini unutuverdikleri birtakım zaman-öğretileriyle yetinirler. Heryandaki insan bilinçlerini, bilinçaltılarını gölgeler kaplar böylece. Şöyle ki: “Zamanım yok!” türünden zaman darlığı yakınmaları, zamana ilişkin genel kültürü oluşturur. Bu-da-bana-yeter-de-artar sanısını paylaşır çok kişi.

Kendi özel-özel açımdan baktığımda: kendime özgü yaşama zamanımı şöyle “algılıyorum”: Bunca milyar yıldır evrendoğa olarak süregelen zaman’ın bir parçasıyım. Benim yaşama-zamanım bu. Başka türlü dendikte: evren doğa yönünden, “hiç”; kendi yönümden, “gerçeklik” bu. Öyle bir “hiç” ki, tasarlayabileceğim “herşey”i içeren öz-gerçekliğim bu hiç’te. Şöyle de dilegetirmeyi deneyebiliriz: önem-değer olasılığı, evren açısından tartışılabilen, kendi-açımdansa tartışma götürmeyen bir büyüklük durumunda zaman’ım; canlı bir varlık olarak başlıbaşına bir zaman uzantısıyım ben kendim.

Zaman’ım kendi yaşama oylumuma özgü zamanım. Bazan “ne de kısacık!” diye mırıldansam da, kapsamında pekçok ögenin yer aldığı bir zaman, hepimizinki gibi. Değişik düzeyli binbir ritimle katkat içiçe eklenerek boğumlanan sarmal sarmal bir yaşamım. Uykudan acıkmaya, dinçlikten hastalığa değişik beden ilişkilerinin zamanı yaşama-zamanım. Üzüntüden sevince, sıkıntıdan taşkınlığa aralar, geçişler, dönüşler, gidişler... Toplumsal düzenlemelerin gerektirdiği çekip çevirmelerin, yapıp etmelerin, hak ve sorumluluk bağlantılarının dizgelediği ritimler... Sık sık içimi dışımı örgü örgü belirleyen yavaşlı hızlı, önalımlı bekleyişli, işkilli heyecanlı iniş-çıkış, çıkış-iniş, çatışmalı çatışmasız kımıldar, durağanlıklar...

Kendim için nasıl bir genel görünümde yaşamım? Şöyle birşey: yaşamıma dıştan giren, yaşamımı içten götüren (sözcüğün en geniş anlamında) “olayların” oylumladığı görecelikli yaşantılar, tek tek durumlar, dolanık dolanık zamanlar, yaşama-zamanım. Kapsayıcılığına, içericiliğine, derinliğine, dipsizliğine aklım ermeyen, ama hep, hep görecelikler olarak yaşadığım

bir zaman'ım ben kendim. Yaşama-duygumun belirleyicisi bu zaman. Kimi saptasam kimi saptayamasam da, hergünkü yaşama zamanımı, örtük belirtik kişisel özellikleriyle gözönüne getirmem gerekiyor burda. Böyle bir gerekim söz konusu olur olmaz herkes gibi ben de şaşırıp kalıyorum hemen: hangibirini elealacaksın! Ne var ki şimdi zaman yönünden kendi kendime baktığım için, kişisel zamanıma özgü özelliklerin bir-ikisiyle yetinebilirim. Çünkü bunlar, etkin-edilgin, hep yapışık tüm yaşama zamanımda. Haktanır ve öğrenen bir insanım. Bilmiyor değilim, daha bu dilegetiriliş, kapalıca da olsa, kendime pay çıkarınaya kalkıştığım izlenimi uyandırabilir. Kendimi kandırınadığım inancıyla söylüyorum: övünme gibi şeyler aklımdan geçmiyor. Bırak ki, güzel yanlarına karşın, sıkıntı verici yanları da dilegetirmekte bu özellikler.

Haktanır biriyim. İster cansız ister canlı, ister hayvan ister insan, ister bildik ister yabancı olsun, herşeye, herkese, her düşünceye, eyleme, kurama, olaya elden geldiğince dikkatle yönelirim. Bunu da: dikkat alanıma giren varlığın özel yapısını ve değerini kavramak amacıyla yaparım. Öyle benimsedim ki bu yönelişi, bazan ayrı bir özen göstermem gerekse de, çoğun kendiliğinden gerçekleşir bu. Yanıldığım, beceremediğim, yani hak veremediğim, değer bilmediğim olur olmasına; bile bile pek olmaz sanıyorum, böyle ummak gerçekten hoşuma gidiyor. Bırakın ki, yönelişlerimin meyvesi, genelde, “hak” kavramının kapsamını epeyce aşan bir anlayış genişliğidir. Bu özelliğimin zaman ile bağıysa şöyle: Karşılaştığım, tasarladığım her gerçekliğin varolma-zamanına, yaşama-zamanına *saygılı-yımdır*. Özümü inciten dıştan elatışlara efendi efendi başsallayıp giden bir adam mıyım yani? Yok canım. Ben yalnızca, hangisi olursa olsun, başka varlıkları ve eylemleri kavrarken ezmekten çarpıtmaktan kaçınan, bunu çeşitli güçlülere karşın, sürdürmeyi seven biriyim.

İşte bu *haktanırlık* özelliğim: düpedüz saygımdan türemekte. Şöyle de diyebilirim: neyin zamanı, kimin zamanı olursa olsun, ayrıcalıksız hertürlü yaşama-zamanı, özüne yaraşan haklı bir saygı ister, biliyorum bunu. Kuşkusuz, “yaşama-zamanı” derken kendi yaşama zamanımı unutuyor değilim. Ola ki tam da *bu*

zamanı dinç ve özüne yaraşır tutmak için böyleyim. Ancak, salt kendimi koruyup kollamak kaygısıyla dışa-karşı-haktanırlık benden uzak doğrusu. Bırak ki, bazan, başka-sevgisiyle, başka-saygısıyladır ki, kendi özümü bu öze ilişkin hak-istemine daha uygun biçimde anlayıp ayakta tuttuğum inancındayım.

Anmak istediğim öbür özelliğimse: *öğrenme*ye açık bir insan oluşum.

Bazan canımı acıtsa da, türü biçimi n'olursa olsun, hep tutkuyla vermişimdir kendimi öğrenmeye. Bu yolda öylesine çok "zaman-savurganlığı'na" katlandım ki. Yılınadım gene de. Zaman konusunda, zamanca konumunda hep derlenip toplanmaya, zamana ilişkin yanlış ve yanlışlarını hep onarmaya çabaladım, sürdürüyorum da.

Gerek haktanıyıcı, gerekse öğrenici davranışları yaşama-zamanıma gitgide artan bir bilinç getirdi. Dilce açığa vurma gereği duymasam da, çoğun, içime yerleşik kanı şu: Haktanımaktan tadalmayan, öğrenmeyi sevmeyen bir insan olsaydım, yaşama-zamanının değerini nerden bilecektim!

Durum böyle olunca, ençok kaçınınam gereken bazı önemli şeyleri, dolayısıyla da, ençok yerine getirmem gereken şeyleri belirtmeliyim. Bunlardan üçü şöyle: zamanı düşman diye görmemek; zamanla yarışmamak; zaman hesaplayıcısına dönüşmemek. Bu gereklere uymazsam n'olur, peki? Zamanıma en korkunç kötülüğü etmiş olurum. "Korkunç", çünkü "zaman" dediğim *kendi yaşama-zamanım*.

Sık sık rastladığım bir davranış, *zaman düşmanlığı*. Yalnızca övüne-üzüle, üzüle-övüne "modern" diye nitelenen çağımızın değil, eski çağların da bir açmazı bu. "Yaşamayı seviyorum" dese bile, çoğu kez, zaman'a, hep kendi dışındaki bir gerçeklik gözüyle bakar insan. Tüm çabalarını *bu düşmanı* altetmek için yoğunlaştırır. Kendisi ile zaman arasındaki amansız bir savaşı böylece yaşar. Zamana *karşı*: altetmek, sözgeçirmek, istediğini yaptırmak, buyruk altına sokmak gibi duygu ve yaptırım zorlamaları kolgezer. Gerginlik, tedirginlik, yorgunluk sarar yaşamı. Hele bir de, ille yenme kaygısıyla, araya taraya bulunan hilelere bol bol başvurma yok mu, çileden çıkarmıştır bu hep beni. Nasıl çıkarmasın, insanın dosdoğru *kendi yaşamına* yaraştırdığı

düzmeceliklerdir bu. Hile mi, özyaşama hile karıştırmak mı, insanın kendi zamanını, içinden geldiği gibi gönlü kafasıyla değil de, düşman diye bellediği birşeyin basıncıyla, gerçekte gönülsüz kafasız düzenlemeye kalkışmasıdır. Diyelim ki, nice yıl süren didinmelerden sonra, şöyle kırlarda dinlenmeyi canım çekmekte; gerçekleştirme olanaklarından da yoksun sayılmazsın; gel gör ki, isteye istemeye biraz daha para kazanmak; ya da taşınmaz mallarını azıcık daha artırmak kaygısıyla, “Yorgun falan değilim, ben böyle daha çok mutluyum” gibilerden bir tutaraktır tutturup özünü kandıra kandıra yakıyorsun yaşamını. Gün çatıp kafana dank edince, acı acı ödesen de iş işten geçmiştir, – zamanın, yaşama-zamanın uçup gitmiştir.

Zamanla yarışmaya gelince, bu da başka türlü korkunç. Genelde, zamanı elden geldiğince çok “şey” sığdırmak gereken bir “kap” diye görüp değerlendirmeye dayanan çarpık bir yaşama biçimidir bu. Zaman darlığı, ya da zamansızlık bir diken gibi bata bata koşturur da koşturur seni. Kendi yaşamıyla yarışan, başkalarıyla da yarışacaktır kuşkusuz. Bildik bilmedik, yakın uzak türdeşlerinle açıktan açığa, örtük örtük dalaşa dönüşmüştür böylesi bir yaşam. İşin kötüsü, kendi yaşamında: biryandan kendi kendini geçmeye çalışırken, öteyandan başkalarını da ezip geçmeye çalışacaksın. Al sana çarpık bir yaşama-biçimi daha.

Görmezlikten gelsek de, belki daha çarpık bir yaşama-biçimi daha var: Durup dinlenmek nedir bilmeden zaman hesaplayıcılığı bu. Özde, zamana, yaşama bir malmış, ölçülür biçilir, alınır satılır bir malmış gibi bakmaktan türeyen bir tutumdur. Zaman’ı, malsı amaç çıkarları doğrultusunda ayarlamak; zaman’dan kâr üretmek; zaman’dan hep elde etmek, elde edilenleri hep çoğaltmak, – zaman hesaplayıcısına özgü hesaplar, hiçkimsenin yabancısı olmayan bu hesaplar işte. Gözü dönmüş indirgeycilik hepsi: çok-renkli, çok-katlı yaşam dapdaracak ölçü birimli bir alım-satım düzeyine indirgenir böylece. Binbir düzeyiyle yaşamı, bu düzeylerden olsa olsa, birine sıkıştırmak değil de ne ki bu? Her indirgeycilik gibi kısar, büzer, kötürümleştirir doğa-kültür-toplum çevresiyle kişiyi.

Yaşam mı böylesi, çekilesi şey mi böylesi yaşam: düşman düşman, yarış yarış, hesap hesap seğırt dur.

Deyim yerindeyse, biz insanlar kendimiz “yaratıyoruz” böylesi bir zamanı. İnsan, salt kendisi yüzünden içine düşüyor böylesi aptallık çukurlarının. Uçaşağı beşyukarı herkes gibiyim ben de: Aptallığa kimin bağışıklığı var ki. Bazan aptallıklardan bile olumlu birşeyler öğrendiğimde, yüzüm gülmüyor değil hani. Yaşama-zamanımıza en iyi eş, bu zamandan başka ne olabilir ki. Tanıdık tanımadık aptallardan, akıllılardan, bilginlerden, sanatçılardan, filozoflardan, börtü böcekten, ağaçtan tohumdan, geçmişten, toplumdan edinebileceğim herşeyi, yaşamıma katkısı dokunabilecek özlü bir besine çevirmeye bayılıyorum. Zaman’a ilişkin herhangi bir düşmanlık gütmeden, yarışa kalkışmadan, kâr gözetmeden sürdürüyorum bunu. İsteklerde de, gerçekleştirmelerde de ne denli talihli olsam az geliyor bana. Sözkonusu yaşam: en uygun özene, dikkate değer doğrusu.

“Yaşam duygusu” diye niteleyebileceğimiz dinç dingin birşeyler içimde: boyatıp çiçeklendi, çiçeklendi, renk-renk renk saçılmakta, eskisinden daha da taze. Başka ad bulamadığım için şöyle düşünüyorum: *Yaşama sanatçılığı* olmasın bu benimki! Öyle ya, özyaşama, doğa-insan-toplum birlikteliğinde sanatça bakım göstermek; duya düşünce geniş geniş yoğun yoğun emek vermek bambaşka güzel. Ne var ki, pekçok varlığı (bu arada yokluğu) azçok kavrayıp anlatıyorsun da, *zaman-sanatçılığını* kavrayıp anlatmaya gelince, her sanat gibi bu sanat da gizem olduğuna göre, zor sıyrırıyorsun gizem örtülerini. Gene de, bazı bazı hayranlık uyandıran birtakım çizgileri yakalar gibi oluyorum. Uzun tutarsam sözcükler şuraya buraya götürebilir; en iyisi, kendi kendime bile iyice belirtik kılmaya yeltenmeksizin, gizemin önemi gereğince, uçar-koşar bir değinişle yetineyim, diyorum. Başsız-sonsuz oylumlu yaşama-zamanı-sanatının beni saran şöyle bir çizgisi var: Şu kısa mı kısa yaşama zamanımızı, çeşit çeşit ilgilerle, meraklarla, arayışlar düşünmeler, bilmeler, bekleyişler, unutuşlarla, daha da başka talihlerle, kuşkusuz bu arada kaçınılır-kaçınılmaz bunca talihsizliklerle öylesine şaşılacak biçimde genişlemiş yoğunlaşmış yaşayabiliyoruz ki, – isteyelim, yeter ki isteyelim; gerisi, dediğim gibi, rastlantıların gerekliliklerin işi. Varılabilir bazı yaşam-yörelerinin ola ki daha çoğunu görüp yaşayabiliyor insan. Kimi gönül gönendiren,

kimi gönül inciten şeyler bunlar. Olmaz'ı zorla gerçek kılmak değil bu, olabilir'i gerçek kılmak. Kuşkusuz: bazı ortaklaşalıklar yadsınmaz ama, herkesin olabilir'i başka.

Başsız sonsuz oylumlu zaman-sanatının bir çizgisi de: yaşayanın, kendisine hep dar gelen sınırlı yaşama-zamanının kendi içine kapalı oylumunu, aşılmaz görünümlü bir kale olmaktan çıkarmaktır. Yık duvarları! Paylaş zamanını! Ne yüce bir sanat bu! İnsanın kendi zamanına emek vermesi, özen göstermesi, sevgi ve saygıyla yönelmesi *sanatça* ne güzel şey! Oysa çevre her yerde "zaman-yamyamlarıyla" doludur. Sen de ona göre çekidüzen ver zamanına. Özünü koruyup kollayacaksın, bu da sanatın gereği; sanatsa hiç mi hiç bencillik değildir. Acılar tatlar, dalışlar dolanışlar, başarılar başarısızlıklar paylaşıla paylaşıla yaşanır sanat. Sanatı başka türlü tasarlayıp yörengemeye yönelmek, sanata güle güle demektir. Böyle biri olmadığım inancındayım. Ne denli sevinsem azdır.

Başsız-sonsuz oylumlu yaşama-sanatının, kendi kendime anlamadan geçemeyeceğim bir çizgisi de: Yaşama-zamanının bölümlenmesi, tazelenmesi, değerlendirilmesidir. Nice bol sevinçler kadar çökertici yıkımlı üzüntüler de işliyor bu zamanı. Gel gör ki üzüntülere yapışıp kalmak yaşamı baştanaşağı ağılamaktır. Bu tuzağa düşmemek gerek. Aptallıktır bu. Sanatçıya yakışmaz. Sanatçıysan: gülüp geçmesen de, anlayışla bakacaksın zamanına. Başkaları uyurgezerlikle pek ayırdına varmasa da, sanatçı bilmeli: Kim kazık atmış zamana, – herşey, herkes gelip geçer. Sanatça yaşanan yaşama-zamanınınsa eşsiz tadı var. Tam da geçici olduğu için, son derece önemli ve değerli. Oluruna bırakılacak şey mi sanat, – ama olduğu kadar. Payına ne kadar düşerse düşsün, pekçok kişiye, özellikle de sanatçıya doyum-suz bir armağan sanat. Armağan aptallığı yaraşmaz sanatçıya, hele armağan, armağanların en "ciddisi", yani yaşamın kendisi olursa. Katı gerçekli kaçınılmaz aptallıklara karşın, ne düşsel güzel bu armağan, – bir şakaymış gibi yaşanıp özümsemeli. Bu, kimilerine, aptallıkmış gibi gelebilir. Bence akıllılıktan da üstün oysa. İmreniyorum böyle "aptallıklara".

İşte, zaman zaman "aptallık" etsem de, o güzel düşsel-gerçek evrenin kıyısından ötesinden yaşamımı sürdürürken içimden

geçen serüvenler, içinden geçtiğim serüvenler bunlar. Nerde hep dengeli, hep uyumlu yaşam. Nitekim ben de, hep *aptal-akıllı karışımı* buldum kendimi. Sonsuz zamanlardan payıma düşen *zaman-aralığında* kendimce geçip giderken, öyle sanıyorum ki, kimi pek akıllıca geçip gitmiyormuş gibi geliyor bana bu zaman, kimi de akıllı uslu bir süreç. Yaşama-zamanı ne ki: aptal-akıllı, akıllı-aptal, sevinçten uçarcasına, hüzünden yerindibine, ordan gene doruklara bir heyecan, bir heyecan...

Aptallığın en büyüğü sona kaldı. Herşey arapsaçına döndüğü için olacak, bu aptallığı, nasıl dilegetireceğimi bilmiyorum, gene de gözealmadan edemeyeceğim. Özetin özeti, söyleyelim: İnsan bu dünyaya mutlu olmak için gelmiştir. Bu, tepeden inme bir izlenim uyandırıyor da, gevşek gevşek şöyle yayıp açmayı deneyebiliriz. Başta ben kendim, sen de, o da, hepimiz, tüm insanlar, – mutluluktan ayrı tasarlayamayız özümüzü. *Belki de:* doğamız gereği böyleyiz; ola ki, varlığımızın gerekçesi mutluluk. Değil mi ki gerçekliğimizin nedeni mutluluk, mutlu olmak en temel hakkımız. Olmadığımız zaman bağırıp çağırmamız doğal bir davranış öyleyse. Buna göre: mutsuzluktan yakınanlar, doğallıkla hak etmedikleri bir eksikliğin giderilmesini istemekteler. Derin köklü, bol etkili bir inanç bu. Böyle bir inanca belbağlamayanın “aptal” damgasını yemesi işten değil. Birbakıma “akıllılığın” ölçeği olmuş bu.

Bense, uzun sözün kıyası: başta kendim, hiçbirimizin bu dünyaya mutlu olmak için gelmediği kanısındayım. Bu kanının tersini savunanlar açısından düpedüz aptalım, desene. Gel gör ki, iyi ki böyleyim diye, sevinmekteyim. Çünkü hiç de kolay olmadı kendimi bu durumlarda bulmam. Onyıllarca, öbür “akıllılar” gibiydim ben de: *kuşkusuz* mutlu olmak için bu dünyadayım diyordum. Amaçların amacıydı mutluluk; benim için de en doğal erekti mutluluk. Sonra sonra dışına yöneldim bu durumun. Nedeni mi, kestirmeden belirteyim: doğuşum ile mutluluk arasında çözülmez türden bir bağ olmadığını anladım. Sayısız yaşantılarla pekişe pekişe oluştu bu anlayış. Dünyaya mutlu olmak için geldiği inancıyla, öyle acılara batıyor ki insan: birdeyime, sürekli mutsuzluk çağırıyorsun yaşamına. Hep hak gütme, hep bekleyiş, hep düş kırıklığı.

Milyarlarca yıllık oluşumların, ister Tanrıca, ister doğa-kültürce dönüp dolaşıp hep benim kendi mutluluğum için bana dek geldiğini varsaymak, gülünç bir saplantı doğrusu. Böylesi bir saplantı, tüm evreni özbenin buyruğunda gördüğüne göre, ilertutar yeri nerde böylesi bir saplantının. Sürüyle niteleme yaraşır ama bir teki bile “Bu ne böbürlenme, tüm evrenin doruğu senmişsin meğer!” gerçeğiyle “aptallık” gerçeğine parmak basmaya yeter. Gerçekten: yücelerin yücesinden de, doğal güçlerden de üretilsin, bu dünyadaki mutluluğumuzu önceden uyunlanmış bir yazgı diye düşünmek *aptalca bir iyimserliktir*. Dönüp dolaşıp edilgenliğe sürükler. Herşeyi oluruna bırak, nasıl olsa mutluluk var önünde – kafamın birtürlü almadığı birsürü çelimsiz dilekli yorumlar gerektirir böylesi sözümona iyimserlikler.

Kendi kendime yardım için ne denli yinelesem azdır: Ben de, birzamanlar, mutluluğun, ergeç *zorunlu bir kendiliğindenlikle* gelip beni *bulması gereğine* inandım durdum. *Kafama dank ede ede* zamanla öğrendim ama: Sayısız ışık yılları süregidişlerince, şimdilerde madde mi değil mi, nasıl adlandıracağımızı bilemediğimiz birtakım şeylere, nice zorunluluklara, rastlantılara karşın saçılıp toplanarak hep benim kendi mutluluğumun hatırı için gerçekleşmiş birtakım varlık-koşulları, salt-özümün varlık-koşulları gözüyle bakmaktan vazgeçtim giderek. Şöyle oldu: gelsin diye mutluluk beklemek; gecikince binbir dereden su getirip bekleyişi sürdürmek; hele dayanılmaz durumlara düşünce uyduruklar kata kata özyaşamı çarpıtmak ağırığa gitti. Sürekli çekilir şey mi böylesi yıkımlı mutluluk yönelişleri: kendimle de başkalarıyla da sislendi ilişkilerim. Birtürlü gerçekleşmeyen mutluluk umutları hergün yaşamımı daha yaşanmaz kıldı. Umut diye diye tedirginlikle geleceğe çevrilen, şimdi’sinden yoksun kalıyor, yaşayamıyor. Şimdi’den yoksunsan, yaşayamıyorsan, en üzücü yaşama kösteği umut, sarıldıkça sıkıran bir boyunduruk. Baktım ki yürümüyor, hiç kolay olmadıysa da, kurtulmaya seğirttim zamanla. Tam gönlüme uygun olmadı ama epeyce başardım dersem, pek kendimi kandırmış sayılmam.

Artık şu kanıda, şu inançtayım: Ben dünyaya mutlu olmak için gelmiş değilim. Baskın bir olasılıkla ayrıcalıksız hepimiz

için geçerli bu. Hadi, başkaları için birşey demiyeyim, kendi yönümden durumu ayık bilinçle şöyle saptıyorum: Mutlu olmak üzere varolan, mutlu olmaya adanmış bir canlı değilim.

Son derece hüznün verici bir saptama bu. Öyle de, etkin sonuçları bakımından eşsiz *sağaltıcı* önemi var benim için. Meğer *kurtuluşum* bu olumsuz görünüşlü saptamadaymış. Nitekim, saptama içime sindikçe, birçok mutsuzluk ağırlığından sıyrıldım; birdeyime, mutluluğum arttı. Bir anlamda: “mutsuzluk” inancı ile “mutluluk” gerçekliği düzorantılıymış meğer! İlkin, umut elden gitti mi, herşeyim elden gitti derken, ne göreyim: en gerçek, en değerli şeymiş, tüm getirileriyle *umutsuz şimdiki zamanım*. Mutluluk umudundan uzaklaştıkça güvensardı içimi, şimdi’yi *evetleyen* bir güven, “bugünü” yarına aktarılmayan eşsiz bir güven. Kuşkusuz kimse gelecek kaygısından yoksun değildir; ne var ki, tüm kaygılar hep şimdi’de. Gelecekteki bir “şimdi”ye yönelik önemi ve değeri var gelecek kaygısının. Bununla birlikte, şimdi’yi mutluluk umuduyla donatmak, ya da böylesi bir umuttan yoksun diye şimdi’ye acımak, gelecekteki şimdilerin, dolayısıyla da geleceğin önünü kesmek demektir. Şimdi’deki darlığa gelince, hiç de gerçeği yansıtmıyor bu görüş. Öyle ya: geçmiş artık yok, geçmişteki geçmiş olarak yok, yani eski bir “şimdi” olarak var. Gelecekse, gelecek ancak *gelirse* bir gelecek. Oysa “şimdi”, tuhaf mı tuhaf bir izlenim uyandırır da, söyleyelim: *sürekli* bir yaşama gidişi olarak verimli mi verimli bir gerçekliktir.

Ne de olsa yanıltıcıdır “yarın”, gönlünce düpedüz gelmiyor yarın. Gelir de gelmez de yarın; hadi geldi diyelim, yeni umutlar, hep yeniden mutluluk umutları gerek. Oysa, bu korkunç döngüyü aştın mı, derin-yaygın değeriyle önüne seriliyor *tüm* yaşama-zamanın. Geniş geniş solukla yaşa, başar. Başaramayınca, yeniden deneyebilirsin. Başarınca da sevin, başarı *senin* çünkü.

Dediğim gibi: kolay değil bu, şundan dolayı: mutluluk umudunu tüm tüm kazıyıp atamıyorsun içinden; hep geleceğe itelenen “mutluluk umudu” bunca öfke ve boyunbüküklüğüyle, içinin her kıyıbucağına sinmiş. Kimi yorgunluk, kimi çevresel etkileşim, kimi eski alışkanlıklar – umuttan hep birşeyler kalıyor içimde. Kalsın: ne koparırsan *senin*, değer de – yaşam *senin*.

Yaşa yaşayabildiğinde. Tadal, yarat, gerçekleştir. Olan senin, çünkü kendin varsın olanda. Yaşama varlığının hiçbir kısıntısını şuraya buraya yitirmiyorsun. Sağa sola koştursan da dolu dolu yaşıyorsun zamanını. Ne uzunmuş meğer yaşama zamanın. Bekleyiş değil, varoluşsun artık. Hazır bulduğun şeyleri doğru bulduğun yönde sereserpe değiştirebilirsin artık. Düzen senden önce değil, senden *sonra*, *seninle* biçim kazanır.

Şimdiye yönelik bu yaşayışma, hiç çekinmeden “aptallık” damgası vuracak çok kişi. Yerine kalıpları hazır herkeste: “Şimdi”, ne de olsa dar bir zaman aralığı. Ayrıca, gelip geçici şimdi. Dolayısıyla da, umut özümüz bizim. Bir de: gelecek kaygısı olmayan bir canlıya “insan” denir mi ki hiç. Bense böyle düşünmüyorum, bir eğilim olarak başlayan bu düşünüş sağlam bir inanca dönüştü yaşamım boyunca: “Umut” denen bir “özümüz” olduğu kanısında değilim. Kuşkusuz, dinsel yöreler alabildiğine umuda açık. Günlük yaşamadaysa: tasarımlarımızı uluorta yapmayız; bugünkü bazı koşulların bundan böyle de süreceği düşüncesiyle, amaç ile araçları koşullara uygun çabalarımızla isteklerimiz doğrultusunda birbirine çatıp çatıklar; tasarladığımız sonuçlara ancak değişik oranlarda gerçekten ulaşacağımızı umut edebiliriz. Ama bu, mutluluk için doğduğumuzun, varlıkça-mantıkça özümüze yapışık birşey olduğunu hiçbir zaman belgelemez. Özümüz şöyle değildir böyledir gibilerden bir sav öne sürmüyorum şimdi. Hep derim zaten, dediğim şu: Bir özümüz olup olmadığını bilmiyorum; varsa da, bu özün insanın içine kazınmış bir mutluluk özü olup olmadığını bilmiyorum.

Orası öyle, uzun uzun gerekçeli öz-anlatımlar değil bunların hepsi. Yerli yerinde ama. Birbakıma, kendi kendimle konuşuyorum çünkü. Azçok dilediğimce birbir kaldırıp atıyorum iç örtülerini. Apaçık “doğrularım” bunlar benim için. Özel-özel varlık-doğrularım bunlar. İçimle dışımla birbir onların ben; hepsiyle oluşup beliriyorum, hepsiyle oluşup belirleniyor, hepsiyle yaşayıp gidiyorum canlı kaldıkça, “benim” diyebildiğim zamanım boyunca.

Bazı ince düşünürler “Ne kaba saba görüş!” deyip dudak bukecekler; buksünler ya da bükmesinler, görüşüm şu: Kendini tümünden akıllı sananlar, aptallıkları yüzünden mutsuz çoğun.

Sürüyle insanın “aptal!” belledikleri kişilerse, ola ki, tam da “akıllı” davrandıkları için mutluluğa erişmekteler. Unutınaya gelmez ama, bu sözünü ettiğimiz “akıl” yaşama-zamanını gerçek gerçek yaşamaktır. Akıllı insan: yaşamanın, umut adına ertelenemeyeceğini bilen insandır. Akıllı insan: *bu-dünyanın* her umudu ergeç mutlulukla karşılamak gibi bir yapısı ve gidişi olmadığını bilen, bilmese de sezen, özyaşamını kendini kandırmadan bu yönde kendi eline alıp karınca kararınca kendisi yoğuran insandır. Akıllı insan: *bu-dünyanın*, hiçbir umudu mutlulukla sonuçlandırmadığını öne sürmenin geçersiz olduğunu anlamış olan insandır. Akıllı insan: *bu-dünyanın*, acısı tatlısıyla geniş kuşatımlı bir dünya olduğunu anlamış olan insandır.

Çok kişi, düpedüz “aptallık” damgasını basıp geçecek bu yaşama tutumuna. Onların bileceği şey bu. Benimse inançla bildiğim şu: Neler verinem ki, böylesi aptallık yaşamım boyunca sürüp gitsin diye.

Dönüp dönüp aklıma kalemime takılıyor: baştan sona ne akıllı ne aptal herbirimizin yaşamı. Ne de olsa, aptal da akıllı da, çoğun kaçınılmazlıkla, bol bol mızıkçı. Böylece: aptallık hep aptallık değil; akıllılık da öyle. Binbir sapma, – işte gerçekliğimiz. Bunun tersini düşünmek aptallıktır. Kendini akıllı sanan bunca aptal ayırdına varmasa da, aptallıkla epeyce uğraştığım için pek akıllı sayılmam belki. Bu gibi şeyler üzerinde hiç durmamak da aptallık değil de ne ki?

Biz şimdi burda gene de sözü uzatıp ‘aptallığımızı’ herkeslere duyurmasak daha iyi olur, diyorum.

Neyim?

Neyim?

Bir hiç-evren, bir evren-hiç.

Peki, neyim?

Dilim olmasaydı, gerçek mi ya da değil mi, pek belli olmayan karmakarışık birtakım duyumsu, duygumsu haber-alışların dışında hiçti, evrendi, kendimdi, nasıl ayırdına varacaktım henüz ‘şey’ bile olmayan birtakım şeylerin? İyi ki de var. Nice gelişimli inceliklerine karşın, dille bile özlediğimiz güvenle erişemiyoruz birçok şeye. Hele kendimize, – çoğun ötelerdeyiz kendimizden. Bazan kendimizle aşırı uğraştığımız sanısına kapılsak da, ayık bakıştan yoksun kalıyoruz: doğrudan doğruya kendimize ilişkin gerçekliklerin uzağındayız. Dilin olanaklarını yetesiye verimli kılarak kendimize büküldüğümüz zamanlar da oluyor olmasına; bu durumlardaysa, ne yazık ki, verilerden yana zengin saptamalar yerine sorular, sorular... Ola ki dilin işleyişi, insanın konumu, “ben kendim” olanağının çağırısı, hepsi birarada gerektiriyor bunu.

Şurası apaçık: ne zaman kendime dilediğimce yönelirsem yöneleyim, öyle sürekli sorular boşanıyor ki, başedemiyorum. Birinden öbürüne iteleniyorum durmadan: Ne diye kendimle uğraşıyorum derken, masalsı öncelerime kanat çırpıyor; sonra dipten gelen kıpırtılara kaptırıyor; ordan da, nerden nereye, akıllı mıyım aptal mıyım ikileminde sallanıyorum. Artık yetti demeye kalkacakken, yeter mi ki (ne yeter ki) binbir sorunun kaynağı, vargısı “Neyim?” sorusuna dolanıveriyorum.

“Neyim?” bitimsizlik göstergesidir. Binbir ilişkili tümen tümen sorular giriyor “Neyim’in” içine, hemen kendini belli etse de etmese de böyle. Neyim’in itelemesiyle kendine bükülen kişi: kimi birtakım tanrısal oylumlar, kimi çirkef çukurları, kimi şeytansı kıvrımlar, kimi cennet bahçeleri, kimi cehennem oyukları – birinden öbürüne n’apacağını şaşırıp kalır. Bazı düzlükleri görüp izlese de, “Neyim?” kişiyi rahatından eden bir sürükleyiştir; bazan bir soruyla göklerden göz kamaştırırsa da, başka bir soruyla toprakaltı mağaralarda körleştirir.

Yaşamımız sevdiğim bir yaşam, coşkuyla donatmaya giriştiğim bir yaşam olsa da olmasa da, buruk-çekici acı-tatlı

sorularla sarmaşdolaş bir yaşam. Gerçi sormalar, etkin etkin kayarken edilginlikle miskinleştirip tökezletir insanı. Sorularla yürüyen, sorularla hoplayıp zıplayan bireyim bense. Çevre çevre yayılan sorular benim: özellikle, dilemesem de, kendim’de düğümlenen sorulardan yana talihliyim; kamçılaya kamçılaya, okşaya okşaya yüreklendirir sorular beni. Denemecilik dediğin bu olsa gerek. Burarken gönendiren, içkarartırken ışınlı salan yollarda, yolsuzluklarda gide gele bir yaşayış benimki. Başka türlü olabilir mi denemeci?

Sürüyle filozof, pekçok soruyla yaptığı şeyi, varsın, “Neyim?” sorusunu yanıtlamak üzere yeniden yürürlüğe koyup ben-kuramlarına döksün işi; varsın, bol bol çözümleyici hırpalayıcı ben-yabaları üretsın bilimadamları. Şimdi burda ben, uzman öbeklerince onaylanmak gibi bir kaygıdan uzaktayım: günübürlük yaşamımın, günübürlük dilinden derleyebildiğim yardımlarla kendi ben’imin “ne’liğine” erişmeye çalışıyorum kendi kendime. En içimden zorlanmaktayım buna. Yazgım bu.

Sonsuzcayöneltir boşandırıyor “Neyim?” sorusu. Birbakıma bunların yalnızca bir tutamcığına büküleceğim şimdi. Hiçlik evrenimle, evren hiçliğimle: kendimde “gördüğüm”, özümde “bildiğim” bazı özelliklerime değinmek istiyorum. Daha bu dilegetiriş, tuhaf bir havaya bürüyor herşeyi. Sanki elealacaklarımızın özde pek önemi yokmuş ama nedense birkez elimize takılmışlar gibi. “Takıntı” dediğin ne ki, – bir-iki-sözcükle işini bitirebileceğimiz bir ek. Sıkıca sarılacak şey mi yani; olsa da olur, olmasa da.

Bense pekçokyönelişimi gölgede bırakan bir istekle yöneliyorum “özelliklerime”. ‘Hangibirinden başlasam?’ diye tetikteyim. Önemli birşey unutacağım diye ödüm kopuyor. Hiçbirini tanımsı birgünüşiğine ulaştıramıyorum; hepsi de türlü türlü akıcı öğelerle bezeli gerçekliklerim. Birtek “özelligi” bile yerine oturtmak zor. “Gerçeklik” mi, söz özelliklere dayanınca nerde “gerçeklik”! Durum böyleyken, gel de tüm özellikleri gerçeklikteki süreçleriyle birlikte sözcük sözcük anlayıp kavra. Şaşırp kaldım. Öyle de, daha dokunuşumla özelliklerimden birşeyleri kendime belirttik kılabilirim gibi geliyor. Ödevim, bu arada birçok şeyi katı katı kalıplaştırmamak. Ne kasılacaksın

ne de gevşek tutacaksın. Ola ki, tam da bu “deneme” dediğin. Tehlikeli bir serüven, özellik sergileme serüveni. Başka türlü tasarlanamaz.

Deneme: tehlike. Gene de denemekten alamıyorum kendimi. Ona ne kuşku, bilimadamlarının deneylerini andıran bir girişimde değilim şimdi: binbir ölçü tartı, hepsi bilimde; en incесinden sürüyle ölçü tartı. Gözlemler, çözümler, bütünleyişler, varsayımlar; vargılar, yasalar, kuramlar; genelde, budur yapıp ettiği. Ama sonra, birtakım uygulamalar ya da yeteneklerle, atombombaları koca koca kentleri yokedince, dörtbiryana ağı saçınca sözümona ilaçlar; öldüren merkezler soyusopu cayır cayır fırınlarda yakınca, birbirine girer arta kalan insanlar, içleri titreyip sağa sola koştururlar.

Beni şimdi, birdeyime, kıvrandıransa, özelliklerimi dilegetirme deneyişi. Çok kimsede tedirginlik gibi şeyler yaratmaz kişisel özellikler. Aklından bile geçirmez böylesi bir sergileme deneyişini. Özellik-mözellik, nelerin var nelerin yok hepsi birbir dökülecek ortaya, n’olacak yani? Dökülmese daha iyi. Denemeymiş, değilmiş boşver gitsin. Oysa kişi denemeciye, kendimden biliyorum, bambaşka bir havadadır. “Bakalım özellikler *nasıl* günışığına ulaşıyor, bir deneyelim” demekten alamaz kendini. Denemeciysen, deneye deneye “Ben buyum” diyeceksin. Diyemeyeceksen: “Yoksa ben bu değil miyim?” diye sora şaşa sözcüklerde yansıyan yaşantılarda evirip çevireceksin kendini. Öyle zamanlar olacak ki, istesen de istemesen de, kendi kendinin izini süreceksin. Önemli olan: kendini eleverip vermemen değil; önemli olan: denemeni *gereğince* oluşturup gidebildiği yere dek götürmen. Sonuç mu? Sonuca ne gerek! Kesinlik değil; kesinlik arayışı deneme. Geçici de olsa: acılı acısız tatlanışlar alanı; talihliysen, başkalarının da payalabileceği bir katkılanım alanı deneme.

Bu kadar az mı, bu kadar azsa, vazgeçelim mi denemeden? “Denemeden” vazgeçmek mi! Seyrek seyrekle “aman-sen-de!” duygu bulutu bastırса da, hiç mi hiç yapamayacağım birşey bu. Kendim için konuştuğuma göre, en son söyleyeceğimi hemen söyleyeyim. Denemeden ötede tasarlayamam kendimi. Deneme yoksa, ben de yokum. Neyse, denemeyle oyum. Yaşam

bu benim için: sevinç bu. Özelliklerimle içiçe bir denemedir özyaşamım, başka ne ki, başka n'olabilir ki, – böyleyim. Böyle buldum kendimi, nice değişmelere karşın böyle gidiyorum.

İlkin, açık-seçik *benim olduğuna inandığım* özelliklerime parmak bassam iyi olacak, diyorum. Öyle çizgiler ki, ben'im onlarla oluşmakta: hep birlikteyiz duygusundayım, hep birlikte varız, birlikte varolup gideceğiz. Varsam, bu özelliklerimle varım; yok-sak, hiçbirini yok onların. İşte bu anlamda “ilkin” anıyorum on-ları, biricik önemli bildiğim özellikler onlar değil, başkaları da var; hepsi birbirine bağlı zaten. “Açık-seçik” benim özelliklerim diye niteliyorsam, bu, hiçbirini kendimden ayrı düşünemediğim için. Yoksa, özde, hiçbirini olanca rengi, oylumuyla güngünes belirtmiyorum.

Sözü dolandırmadan söyleyeyim: Saygılıyım, sorumluyum, çalışkanım. Kuşkusuz, çekici-olumlu nitelemeler bu sözcükler. Övünüyor muyum yani? Hiç de değil. Evetlemesine evetliyorum bu özelliklerimi. İçimi rahat ettiriyor böyle evetleme. Kendimi kandırmadığım kanısıyla, iyi-ki-böyleyim duygusu hoş bir duygu doğrusu. Kendimi saptama kaygısıyla değil (kendi kendine caka satacaksın da n'olacak?) merakımla, yayılamasam bile, bu özelliklerime birbir dokunmadan edemeyeceğim. Böylelikle kendimi daha iyi anlama fırsatları sağlamaya girişmiş olurum.

Saygılı biriyim. Dikkat ile açıklığın biraradaki o güzel işlerliği, bence, saygı. Şöyle ki, kapanık biri değilim, zırlamam kendimi. Açık bir insanım, arayışla yöneldiğim herçeşit *başka*'ya “hoşgeldin!” demekten gerçekten tat alırım. Rasgele-laçka bir açıklık değil benimki, dikkatli bir açıklık. Aman-özümü-koruyayım türünden bir dikkatten sözetmiyorum; yönelimlerimin beni götürdüğü herşeye, elden geldiğince önem-verişten; o herşeyin hakkını bağışlatan, o şeye özen gösteren bir önem-verişten söz ediyorum. İşte böyle bir saygı benimki. Nelerle kucaklaştırmıyor ki *bu saygı beni*.

Kimi “görkemli”, kimi “sümsük” diye nitelensin binbir görünümlü evren'e-doğa'ya, bu sonsuz kuşatımlı gerçekliğe saygım sonsuz. Gerçekliklerin gerçekliği o benim için.

Kestirineden söylemeyi sürdürüyorum: öyle rastlantısal-zorunlu bir hoşluk ki bendeki bu doğa-evren saygısı, çok kimsenin ayırdına bile varmadığı hoşlukla, zaman zaman esrikleştikçe yerimde duramıyorum. Ne yazık ki, türdeşlerime bakınca öfkeli bir üzüntü sarıyor: ben sevinçten uçarken, onlar paylarına düşen benzeri sevinci neden umursamıyorlar? Beni ben kılan evren-doğa saygısı sürekli genişlesin dileğindeyim. Birbakıma: bu saygıyım ben. Gene de her bilgi, görgü ve karşılaşmanın bu saygıma katkılı olmasını sağlamak için hiçbir çabadan çekinmiyorum. En sevdiğim, sevindiğim şeyler bu çabalar.

Olanca yayılımıyla doğa tabanına yapışık *başka-saygısına* gelince, gönlümü en güzel göndiren katkısıyla başka insanlarla olan ilişkilerimde ortaya çıkıyor. Bir insansa gündemimdeki, ister karşımda ister ötelerde, ister tasarımda olsun, *gerçekten* saygıdeğer bir varlıktır benim için. Göze çarpan ya da çarpmayan çekicilikteki konumları yüzünden değil; böylesi bir saygı eğitimin bir parçası diye değil; saygının dönüp dolaşıp benim kendime yararı dokunacak diye değil; geçerekçe ahlak kuralı, töre gereği uygulama alışkanlıklarının itelemesiyle değil. Düpedüz şundan: benim yüzümden kimse incinsin istemem. Hele bile-isteye başkalarına saygısız davranmak – olacak şey mi bu, daha düşüncesi bir diken içimde, acıta acıta batır, – hem de nasıl. Salt topluluk yaşayışı zedelenmesin, salt incelikle olsun diye, çoğu yüzeysel birtakım ilişkileri koruyup kollama aracı gözülle bakmam başka-sevgisine, başka-saygısına. *İçimden* geliyor bu insan-saygısı, insan-sevgisi. Açıklanası şey değil, açıklamaya yeltenmiyorum zaten.

Saygı doğrultum bir çizgicikle de olsa dile yansıdığına göre, birşey daha belirtmem gerekiyor: çoğu kez başka-sevgisinden ayrı düşünemem başka-saygısını. Sen'lere bu kendim senlermişim gibi bir bağlanışla; onların kendimden daha yüce olmaları gerektiği inancıyla bir bağlanış bu. Yalnızca, şöyle ya da böyle bağkurduğum insanlarla değil, geçmişin geleceğin insanlarıyla, bazan ürküntülü bir karışımla da olsa, sevgim, saygım tüm türdeşlerle; içten birliktelik sağlayan dayanışmacı bir yakınlık bu. Tek ya da topluca başkaları ile sınırlı bir sevgi ve saygıdan sözetmiyorum. “Yabancı” denen kültürleri,

toplulukları, kurumları, yaşama-biçimlerini kapsam içine alan bir sevgi, saygı bu.

Bunları söylemekle öz gerçekliğimi çarpıtmış olmuyor muyum? Öyle ya adını iştirmek istemediğim, davranışları sinirime dokunan, yüzünü görmekten kaçındığım insanlar yok mu, var. Beni adamdandan saymayan, fırsatını bulsa canıma okuyacak olan insanlar da çıkabilir. Bütün bu sözünü ettiğim kimseleri, bu arada insancıkları ezip yokeden kurumları, kuruluşları n'apacağız, peki? N'apacağız, – benim n'aptığım meydanda.

Kuşkusuz, tüm insanları, insan ürünlerini aynı sevgi-saygı düzleminde görmüyorum. Kafaca yürekçe birini öbürüne yeğliyorum; kendimce, yerli yerine koyuyorum herbirini. Öyle de, bu, hiçbirinden tiksineceye dek götürmüyor beni. Birdeyi-me, herbirine hakverdiğim için değil, başka türlü yapamadığım için: başka'yı salt başka olduğu için küçültüp ezmek yok benim yaşamımda. Durumuna uygun cezalar, yaptırımlar yakışır böy-lelerine. Sonsuz derecelere açık bir saygı benimki.

Sorumluluğa gelince, öyle önemli bir rol oynuyor ki yaşamda, bir çift söze indirgeyip özetleyemem. Gene de ben kendim, iyi-istekli kafasızlığım ile neden olduğum tuhaflik dolu bir gündemde çırpındığım için şimdi, özümü yanlış algılamıyorum umuduyla şöyle diyeceğim: Her zorluğu güçlüğü ille de başkalarının omuzla-rına atamam; her zorluğu güçlüğü ille de ben kendim yükleneyim diye de ortaya atılmam. Yerli yersiz, başkalarında eksik gedik avına çıkmak neyse; yerli yersiz, “sorumlu-benim!” diye ortaya atılmak da odur. Yakıştırmam bu gibi şeyleri kendime. Sorumluluk yıkmak ne denli ayıpsa, sorumlulukla çalım satmak da o denli ahmaklıktır. Ne körükörüne atılğan, ne miskinçe pısırik olacaksın.

Yaşamın sonsuz renkli gerçekliği tekçi ağırlıklı sorumluluk-lardan çok, yaygın dağıtımli sorumluluklara elverişlidir. Dengey-le paylaşılan bir sorumlulukla yürüyüp yücelir insan yaşamı. Ne yazık ki, her zaman kolay sağlanmıyor bu denge. Kaypak çünkü. Kaypak olduğu için de, binbir yanılmalara, binbir suçlamalara elverişli. Gene de sen sen ol, özünü kandırmaksızın özutançsız yaşamaya bak.

Evetlediğim bir özelliğimse, sallantısızca söylüyorum, ça-lışkanlığımdır. Uyuşukluğun hiçbir türü çeşidiyle ilgim ilişğim

yok, olmadı da, talihliysem olmaz da. Kıpırkıpırım. Hele amacıma birkez inançla kendimi verdim mi, çalışma yönünden hep aşmışımdır kendimi. Kuşkusuz eskiden öyle güçler kaplardı ki içimi dışımı, kendim bile şaşardım. Pek ayırdına varılınasa da, durula durula gidiyorum bir süredir – Kötü gözler görmesin, sürdürüyorum ama.

Şu var, yalnız: çalışma dıştan bana zorla benimsetilmek istenince, hemen coşkumu yitiriyor, yavan, yorulgan biri oluveriyorum. Bu bağlamda, yaşamının en büyük talihiyse: tat aldığım şeyler ile iş diye adlandırdığım şeyleri bir güzel birleştirmem. Talihten açıldığına göre (ola ki bir bölümcüğü de akıllılıktır, ya da “akılsızların” kulakları çınlasın “aptallıktır”, neyse) bir talih çizgim daha günışığına ulaşsın: Dinlenme zamanlarım çalışıyorcasına verimli geçer, tıpkı çalışma zamanlarının hafif mi hafif geçtiği gibi. Herkesin anladığı anlamla, ne kazanç ne alkış beklemişimdir çalışkanlığımdan. Varı yoğunla, akışı akıntısıyla yaşamım tanık bana. Yineliyorum, eşi benzeri olmayan bir tat bu; gereğince görünse de görünmese de, tat almışımıdır hep çalışmaktan.

Evetlediğim birkaç yaşama-özelliğim daha var ki, onları da en iyi dolaylı biçimde *olumsuzca* saptayabilirim: Saldırgan değilim, hasis değilim, acımasız değilim, düzmeci değilim, tekyönlü değilim, güvenilir değilim. Bütün bu “değilim”ler, kendimce, ne olmadığımı inandığımı; ne olmayı istemediğimi; böylece, ‘benim’ dediğim bazı çizgilerimi ne denli yürekten onayladığımı dilegetirmekte. Bunu yaparken gözönünde bulundurduğum şey: andığım “saldırgan”, “hasis” gibi özelliklerin kapsamına hiç mi hiç girmeyen, bu herbir kapsamın dışında yeralan özellikler. Gene de hepsini bir bir anlamca tersine çevirerek olumlu bir niteleyişe dönüştürme alışkanlığım yok. Sesli sesli, ya da sessizce dilegetirmem gerektiğinde “saldırgan değilim”, “hasis değilim” gibi bir doğrultuda bulurum kendimi. Bu yordamla hem darlıktan kurtulur, hem de özelliğimin en önemli yanını, başka türlü dendiğinde, *ne olmadığımı* açığa koymakla *kendime özgü* varlık durumumun ayrıcalığını vurgulamış olurum.

Bir üstünlük havasından çok çok uzaktaysam da, hoşuma gide gide söylüyorum: *saldırgan değilim*.

Neyim, peki? Eli kolu, kafası ayağıyla, sözleyazıyla sağa sola çullananlarla karıştırılmayı hiç istemem. Ne ilgim var benim onlarla. Ya onların yeli üstüme üstüme esiyorsa, ozaman da aklım ile koşullarının sağladığı her olanaktan yararlanırım. Ne bileyim ben: susarım, kaçarım, daha da olamazsa yalnızca korunma kaygısıyla, karşımdakini caydırıp sindiren bir karşı-güç kullanırım. Ona ne kuşku, türlü türlü saldırır saldırgan. Birkaç davranış dengesizliğine değinmekle tükenesi şeyler mi bunlar. İtilimleri, gerekçeleri de türlü türüdür saldırganın. Söz-gelimi, toplum çerçevesindeki “kötülükleri” ortadan kaldırmak; çeşitli çirkinliklerin maskesini düşürmek; ille gerçekleşmesi gereken güzel ülkülere gözleri açmak gibi gerekçelerden başka bir gerekçeleri olmadığını öne sürerler. Hanyayı-Konyayı azçok öğrendim sanıyorum, gene de pek anlamıyorum saldırganları. “Güzel” amaçlar benim de amaçlanmı; ben de karınca kararınca bu amaçları yaşama geçirmek için elimden geleni yapmaya çalışan biriyim. Saldırganlık hiç aklımdan geçmez ama. “İşte tam da bunun için başaramadın!” diye karşıma dikilenler belirebilir şimdi de. Dilediğimce başaramamış olabilirim. Ola ki, inancının yoğunluğundaki eksik gedik yüzünden, tümen tümen beceriksizliğim yüzündendir bu. Saldırgan olsaydım n’olacaktı ki? Şu-bu yönden adım ağızlarda dolaşabilirdi. Durdurmayı dilediğim bazı kötülükleri belki zor kullanarak durdurabilirdim. Gel gör ki güzellik gerçekleştirmeye ne yararı var bütün bunların? Şu kanıdayım: iyiye, güzele götüren haklı bir araç gözüyle bakmıyorum, bakmadım saldırıya. Amaç, hiçbirzaman saldırmak için saldırmak olmamalı. Tartışmasız doğruluğuna inanıyorum bu doğrunun. Ötesi kolay. Herkes en iyi yapabildiğini yapmalı. Saldırgan olmamak iyi birşey; gerçekten öyleyim; saldırgan olmadığım için ne denli sevinsem yeridir.

Uzatmayacağım. Saldırganların iştahını kabartan ucuz bir besin olmaktan korktuğum için kesmiyorum. Şu yeryüzünde zaten gereğinden geniş oylumlar yutan saldırganlığı, bir de ben artırmayayım diye susuyorum.

Hasis değilim. Tam tersine: savurgan sayılırım nerdeyse. Daha doğrusu, eskiden öyleydim. Yaşla, beklenmedik-birşeyler-patlak-verirse-n’aparım ürküsüyle, gittikçe daha çok dikkatli

oluyor insan. Peki, ne diye hasis değilim, nedenini, nedenlerini bilemiyorum. Öyle ki, nedeni yoktur böylesi yaşama yöneltilerinin. Genlerimden mi ileri geliyor bu? Yoksa çevremdekilerin bolkepçe harcadığı çağlarda, beni kısıvrak bağlayan yaşama koşullarının görünür-görünmez etkisi mi, ne bileyim.

Anıtsal sandığım kişilerin, azıcık yakından tanıyınca, hiç ummadığım hasislikleri yüzünden düştüğü kimi acı, kimi gülünç, kimi aşağılık durumlar beni öyle sarstı ki, pek hasislik denemeyecek bazı davranışlar bile öğürtü uyandırıyor bende. Birara esrikçe savurganlıklara bile kalkıştım. Sonra sonra, zamanla, çeşitli yükümlülüklerin bilinci azçok ölçülü olmaya yöneltti beni. Gene de, n'apıyım kitaptı, gezip görmeydi, bu çeşit tutkular dolayısıyla adam gibi ölçülü olamadım.

Hani dikensi birşey içime batmıyor değil birçok durumda. Ne de olsa armağanlarla, bağışlamalarla başkalarını sevindirme bayramları yaşamıyorsun elin dardayken. Hasislere bakıyorum da, gerçek hasisler yaşıyor mu böyle şeyleri, bindebirinin dışında, başkalarını düşünen kim. Duygu durak bilmeden, hep kendine, kendinden saydığı kişilere yontar hasis. Ne "ben" bırakır bu insanda ne de "sen". Dağıtacak bazı şeylerim yok diye, dağıtmaktan vazgeçmedim. Herkeslerin birikim diye adlandırdığı gömülerim olmadığına göre başka şeyler sunarım ben de. Çam sakızı çoban armağanı. İyi ki hasis değilim.

Acıma nedir tatmamış, tümen tümen insanla karşılaştım. Taş, toprak, hayvan, insan, kurum, gözü hiçbirşey görmüyor bazılarının. Acı nedir tatmamışlar ki. Yeryüzünde bu denli çok acı var diye şaşmamak gerek. Acımasızlar çok olmasaydı bu denli acıya batıp kalmazdık.

Öyle düşünce taşına değil, kendiliğinden oluştu acıya ilişkin uygulamalı gündemim. En bellibelirsizine varıncaya dek, acıyı artırmaktan kaçındım hep. Acı çekenlerin yaşamını paylaştım elden geldiğince. Acılıya her yardıma koştuğumdaysa, kendi *düşgücüm*den büyük yardım gördüm, nasıl unuturum. Düşgücünü pupa yelken bırakmayan, nerden neyi görür, nasıl koşar yakın uzak başkalarının yardımına? İnsanı kaskatı kılan yaşamaktan, sözümona yaşamaktan kurtaran düşgücüdür. Ayrıca: aklın olanaklarıyla becerilerini verimlendirmedikçe

olsa olsa sulu gözlü bir seyircidir acıması bol insan. Hiç mi hiç akrabalığım yok acımasızlarla: acı karşısında gözleri dolu dolu kalabalıklardan biri olmayı da istemem. *Acımasız değilim* derken haksız sayılmam.

Hileci değilim. İnsanlarla ilişkilerde, pekçoğumuz, durup düşünmeye, arayıp sormaya gerek duymadan, *karşı-olma* türünden bir davranış benimseriz. *Karşı* olmaysa, önünde sonunda alt-etme, yenme, yoketme amaçlı eylemler içerir. Böyle olmadığı zamanlarda, karşı olan kişi, başkalarıyla giriştiği kıran kırana yarışta, ille de kazanmak ister; bu isteği gerçekleştirmeyince de, hiç olmazsa zararlı çıkmamak için elinden gelen herşeyi yapar. Bu bağlamda, sert de geçse, yumuşak da sürse, karşı-olma siksık hileye iteler, hiç de seyrek olmayan bir oranda hileci kılar kişiyi.

Hilecilik, amaca ulaşmak uğruna, gözboyamalara, tuzaklara başvurmaktır, genelde. Özellikle, amaca sözümona en kolay ve çabuk ulaşma yoludur da. Düzmeceliktir hilecilik. Hileci, yaptığından tat alsa da almasa da, vazgeçilmez bir *kandırma* aracı olarak içine sindirir hileyi. Ne var ki, hileciliğinden dolayı kimse övünmez. Ama bu, hilenin başarısız kalması yüzünden değil, çoğun sözde uyulan bazı ahlak kaygılarından ötürü, toplumda “kabul görmediği” içindir. Şunu da unutmamak gerekir: hileciliğini açığa vurmakla, hilenin “başarısını” tehlikeye sokmaktan çekinir hileci. Gel gör ki, bu örtüklük, hilenin insan dünyasında kapladığı yaygınlığı örtemez hiçbirzaman.

Hile ile alıp vereceğim yok benim – işbaşında hilenin ne olduğunu bilmiyorum, diyemem; bilmez olur muyum hiç: kim bilir kaç kez hilecilerin kazdığı çukura düşmüşümdür. Öyle acıtmıştır ki beni hile. Paraydı, zamandı, güvendi, dinginlikti – gitti gider. Hile yapmaya gelince, bu tarakta bezim yok işte, hiç mi hiç. Düzmece işleri sevmem. Bu gibi “işlere” kafa yormak, zaman ayırmak kadar utandırıcı birşey yok bence. Varsın, hile beceriksizi olayım; varsın, hileye başvurmadığım için amaca erişmede başarısız olayım, böyleyim işte.

İkiyüzlüdür hileciler. Foyaları günışığına çıkınca, çoğun yüzleri kızarmaz. Oysa, değil mi ki yüzleri kızarmıyor, yüzden yoksun kişilerdir, yüzsüz kişilerdir ikiyüzlüler.

Bu yüzsüzleri aratan bir hileciler türü var ki, bu türün dışında kaldığım için mutluyum. *Kendine* hile yapanlardır bunlar. Dosdoğru kendilerine karşıdır bu insanlar. Hiçbirzaman evet-leyemem bu karşı-oluşu.

Günlerin hay-huyunda çoğun ayırdına varmasak da, azıcık dikkatle eğildiğimizde, kendi özüne hileyle yönelen insanların kalabalıkça bir öbek oluşturduğunu görürüz. Kimler mi bunlar: kendilerini kandıranlar, şunun bunun hoşuna gideyim diye, çevreye çalım atacağım diye kendini kandıranlar; akıl bulanıklığıyla kendi kendine çelme takanlar; bile-isteye kendini, kendi üzerinde yanlış yorumlara iteleyener. Daha kimler yok ki bunlar arasında: Çeşit çeşit özyanıtlılarla özüne uygun düşen yaşama yörüngelerinden sapanlar; içten gelmeyen bir yaşama biçimine kapanıp kalanlar; kökü dışardan içeri saran ürkü ve çekimlerin zorlamasıyla davranışlarını ayarlayanlar; gönülsüzce de olsa, geçerekçe birtakım ilke ve kurallara harfi harfine uyanlar; şurdan burdan esen sözümona değer yellerine, salt rahatlıkları için, önemliymişçesine kendini koyverip gidenler.

İşte bütün bu anlamlarda; ayrıca, bu anlamlara akraba tüm anlamlarda bir hileci olmadığım inancındayım. Yalnızca bir inanç değil bu, hileci olmayı istemem de. İsteklerden rasgele bir istek gözüyle bakmıyorum buna. Yüreğimle, kafamla en içimden evetlediğim bir yazgı bu; eylem eylem benimsediğim bir yazgı bu benim için.

Tekyönlü değilim. Çeşit çeşit ilgiler, ilişkiler, yönelimler, hayranlıklar sürekli yoğurur beni. Kavramın bu anlam-kapsamında meraklı, çok-meraklı biriyim. Hep öyleyim! Başka türlü olmuş olabileceğimi düşünemiyorum. Pek akıllıca bir soru sayılınasa da, çok seyrek, kendi kendime “En baskın özelliğim hangisi?” diye sorduğumda, ilk yanıtlım, “Tekyönlü değilim!” doğrultusunda; bu yanıtı hemen evetlemediğim zamanlarda bile, gönlüm hep bu yanıtıtan yanadır.

Nerdeyse bir taşatımı ötedeki adalardan, arkamızdaki ağaçlıkta, ordan da uzaylardayım. Tasarımların erişmeyi ummaya kalkışmadığı tasarımlardan yıldız yıldız sonsuz gökadalara seğirtirim. Tüm çevresiyle sayısız güneşlerin birinden öbürüne koşarım. Ordan da, deyim uygun düşmüyorsa n’apalım, bize

yakın yıldızlara, gezegenlere, uydulara. Sonra, gene dünyadayım: buzulları, yanardağları, gölleri, çölleriyle, okyanusları, okyanus diplerinin kilometrelerce derinleriyle... Suyu toprağı ateşiyle, çeşit çeşit kokan çiçekleriyle, yenir yenmez, ağılı yararlı meyveleriyle, alımlı korkunç hayvanlarıyla, karıncadan geyiğe, sırtlandan kaplana, ayıdan gergedana, ordan maymunlara... kuşlar kuşlar, balıklar balıklar, Çin-Japon sularındaki sofraya bayram yosunlar, Karaburun'da yediğim kefaller, tuhaf çiftleşmeleriyle istakozlar, kırk-elli türüyle örümcek ağları... Ya insan, – ah insan. Sonsuzca sonsuz kültür değişiklikleriyle oluşum oluşum insan dünyası. La Paz'ın köy pazarları, Berber boylarının anlatıları, Avustralya yerlilerinin türküleri, Kongolu'nun ağacı fiskeleyişi, Ukrayna güneylerinin keman çalma gelenekleri, Mitoloji'nin yücelerden yücelere günlük yaşamın içine sokuşları, akıllı uslu mantığın akılalmaz uçuşları, sayılar, biçimleri işleyen matematiğin şaşılası düzenleri, binbir bilimin sonsuz ayrıntılı gerçeklik bilgisi, Felsefe ürünleri, sanat ürünleri, ya toplumsal etkinlikler...

Deli miyim ben: kalkmış evrenin en ilk geçmişinden en son günlerime uzanan ilgi-merak dipsizliklerimi dilegetirmeye yelteniyorum. Neylersin ki, gerçekliğim bu. Varıyla yokuyla herşeyin; oluru olmazıyla herşeyin, ama herşeyin; içiyle dışıyla, kesimleri etkileşimleriyle, yasaları biriciklikleriyle kıpır kıpır herşeyin içinde olmak istiyorum, büyük küçük herşeye canımın dilediği heryönden *bakmak* istiyorum. Bu ne küstahlık, ama gel de tut tutabilirsen kendini: bitmeyen tükenmeyen bir istekle herşeyi “bilmek” istiyorum.

“Bundan-bana-ne!” diyebileceğim hiçbirşey tasarlayamıyorum. Herşey, benim için önemli-önemsiz heryönüyle önemli, derece derece de olsa bu böyle. Mesleğim gereği bir ilgi değil bu. (Mesleğim var mı, o da başka.) Bazılarının, kimi uğraşımdan ötürü bana biçtiği “mesleğin” uğraşın dışındayım çoğun. Tekyönlü olmadığım için böyleyim.

Acele bir çıkarınla, bana “maymun iştahlı bir uçarı!” damgasını vurmak kadar yanlış bir tutum olamaz kanısındayım. O her telden çalan, o heryerde bol bol rastlanan çalımlı yüzeySELLERDEN DEĞİLİM. Ençok ağrıma giden şeydir böyleleriyle karıştırılmak.

Bildiğimi iyi bilmek uğruna hiçbir üzüntüden çekinmem. Doğru dürüst bileyim de, az bileyim derim. Gene de bu bilgilere açılmada bir sınır koymam kendime. Bunun yalnızca bilgiye özgü bir huy olduğunu söyleyemem. Yaşamıma: duyumca, sezgice, tatça, serüvence geniş, hem de geniş mi geniş bir oylum dilemişimdir hep. Aylak biri olduğum için değil, sarılacak direk değnek arayan işsiz güçsüz biri olduğum için değil. Tam tersine: dallıbudaklı meraklarımın ben-yöneltirilerimle doğru orantılı olduğuna inanıyorum. Elden geldiğince de gerekeni yaparım. Darlığı, bağnazlığı sevmeyen, geniş-görüşe tutkun bir insanım. Yaşamımı hep bu heyecanla donatmaktan hiç uzaklaşmadığımı inancındayım.

Bütün bu yapıp etmeleri nasıl mı kaldırıyor yaşamım? Büyük bölümü zorunlukla ıvır-zıvırla dağılıp giden insan yaşamına nasılsığıyor peki, bütün bunlar? Merak bu, gerçekten gerçekse merak, sığıyor işte. Keşke gönülünce olsa; sığıdığı kadar kuşkusuz. Canla-başla sürdürdüğüm gergin ama gevşek, gevşek ama gergin bir meraklar yaşamı benimki. Bunalıyorum bazan; ne var ki, bunalımın böylesine can kurban. Bencileyin meraklıysan, merakları taşıma gücün de artar. Uygun söz mü burda “taşıma gücü” – yaşama gücü diyeceksin. Nitekim her merak, yeni bir ben katar ben-evrenine. Binbir meraklıysan, binbir ben’lisin.

Yaşamak *bu* benim için. Herkes yaşadığı kadar yaşasa da, özce *çokçu* olan *çokça* yaşar. Bazan şöyle bir duyguya, düşünceye eğilimliyim kendi kendime bakınca: Meraklarım, bana bağlanmış en güzel armağanlar, diyorum. Merakların olmasaydı, yaşamaya değmezdi gibi geliyor bana.

Güvenilmez değilim. Kuşkusuz, bu benim yargım. Sözlerim ile eylemlerimden, özyaşamımın bu iki temel ögesinden çıkarsadığım bir yargı bu. Bolkeseden sözvermeyi sevmem, tutamamaktan korkarım. Sözverdim mi, ne yapıp edip yerine getirmeye çırpınırım. Söz ile eylem arasında uzunsürelerin geçmesi gerekse de, hep diridir sözü eyleme ulaştırma heyecanım.

Yaparım-ederim savurganlığından uzak dururum. Buyüzden suya-sabuna dokunmayan biri diye bellenmek talihsizliğine katlanmaktan çekinmem. Talihsizlik içinde azıcık talihim kalmışsa, zaman, kimin kim olduğunu açık-seçik gösterir inancındayım.

Gerçi, sıklık rastlandığı üzere, kimsecikler ayırđına varmayabilir. N'apacaksın, bu yazgım, deyip doğru bildiğim yolda giderim gidebildiğimce. Sen-ben ilişkilerini hep gönlünce yorumlayıp değerlendiremezsin; ne de olsa firesi bol yaşam insan yaşamı.

Kişinin kendisi için, öyle bir özellik ki güvenilirlik-güvenilmezlik, özü özgeyi kandırmadan güvenilirliğini artırmalıdır insan. İşte hep bu doğrultudayım. Başkalarının bana yönelik davranışlarından edindiğim izlenimse güvenilmez biri olmadığım izlenimi.

Güvenden açılmışken, benim başkalarına güvenip güvenmediğim konusu da önemli, hem kendi yönünden hem başkaları yönünden. Şimdi burda kendi kendimle konuştuğuma göre, kavram-anlamlarından çok kendi özelliklerimin izini sürdüğüme göre, güvenilirliğimin biçimine ilişkin bir-iki sözcük daha söylemem uygun olacak.

Ne anlama çekilirse çekilsin, genişçe söyleyeyim: insan insana güvenmeyecek de neye güvenecek! İnsansız yaşamak olanaksız. İnsanla, insanlarla yürür yaşam. Ancak onlarla güzel olanaklara ulaşır herşey. Yeter ki karşılaşmalar birlikteliklere dönüşsün, yeter ki özlemlilik beklentiler gerçeklik kazansın. Kuşkusuz çoğun talih işidir bu gibi şeyler. Biz herbirimiz, en iyisi belki daha baştan, elimizden geleni yapmalıyız gene de.

Nitekim uzun süreler, çocuksu diyebileceğim bir açığönülle bıraktım kendimi başkalarının ellerine. Epeyce acılı dolambaçlarla, sıklık cılk çıkan ilişkiler dayanılmaz kertelere varınca, heyecanımı yenineye çalışıp beklentilerimi azalttım, – azalttıkça azalttım. Özümü korumama birçeşit yardımcı oldu bu önlem. Zamanla dank etti kafama: güvenine daha baştan çekidüzen vermezsen, üzülp incinirsin sonra sonra. Ne var ki, dingin durgun yaşayıp giderken sözü eylemi aklıma gönlüme yücelik getiren güzel yüzler çevremde belirdikçe, öylesine artımlı bir sevinç yaşıyorum ki, mutluluk değil de ne ki bu. Orası öyle, her zaman geometrik bir arılık-durulukla olup bitmiyor insan-ilişkileri, – karışık, kaypak, alacakaranlık. Bu nedenle, umduğundan bambaşka geliyor pekçok şey. Ne diyebilirsin, onlar da senin yazgın.

Yeri geldi, yineliyorum, kendi kendimleyim, olur böyle şeyler, söylemeden geçemeyeceğim birşey var bu bağlamda:

çoğun, başkalarının kendimden daha iyi olduğu varsayımını göttüm. Neden: kırıklıklarımı örtmek için mi, kırılmamak için mi, yoksa başka şeyden ötürü mü, bilemiyorum. Yaşamagerçekliğimin şöyle bir havası var: nice hayallerimi çiğneyen güven bağılıklarım birtürlü adam edemedi beni. Talihime haksızlık etmeyim gene de: kötü sonuçlu, ikircikli bekleyişlerim kadar güven-yaşantılarım da oldu. Seyrek ama öyle güzel, öyle sevinçle gönendiren güven-karşılaşmalarım var ki, gel de deme: tüm evren güven güven parlayan bir güneş.

Çeşit çeşit özelliklerimden bir tutamına, nasılsa uzun uzun evirip çevirmeden, "evet!" diyorum. Evetlemek, birbakıma, önem vermek, dolayısıyla bağlanmak. Evetleyerek sarılıyorum bazı özelliklerime. Gelgelelim evetleyerek sarıldığım özelliklerimden başka tür özelliklerim olduğunu unutamam ki, onarlarda birliktiyim hep. *Herkes* gibi benim de *evetlemediğim* özelliklerim var.

Kiminin açık-seçik adı sanı var, kiminin ne olduğunu tam-tamına bilemiyorum; kimininse, ola ki bunlar özümün en özleridir, ayırdına bile varmıyorumdur.

İşte bu bağlamdaki bazı özelliklerime belirgince parmak basımayı zorunlu görmekteyim. İlk aklıma gelenlerse: evetlemek şöyle dursun boşverdiğim birkaç özellik. Şöyle bir anıp geçeceğim. *Ne* mal-mülk tutkum var, *ne* başkalarına etkili olayım diye çırpınırım, *ne de* ün ardından koşan biriyim.

Nesnelce dışardan bakan için: tartışmalı insan-özellikleri bunlar. Bense şimdi burda, kendi açımdan bakıp bir-iki çizgicikle oylumlarını belirteyim, diyorum kendi kendime.

Kuşkusuz, boşverici tutumumun zararını gördüğüm zamanlar oldu. Tüylerim diken diken öfkelen dim, incindim. Nedenine kaynağına inemediğim bu tutumumdan gene de vazgeçemedim. Bildiğim şu: Başlangıçta, paranın, malın, etkinin, ünün günlük yaşama bir katkısı olup olmadığını pek anlamıyordum. Sonra sonraysa, yakın çevrem sınırları içinde, alçakgönüllü bir yaşama biçimiyle yuvarlanıp gittim.

Gerçi aradabir "para zamandır" ünlü tekerlemesi, zamanduyarlığı özellikle belirgin biri olduğuma göre, benim de kulaklarımı deldi, aklım bulandı doğrusu. Bazan zor geldiyse de,

anlamak kolaydı gene de bu tür şeyleri. “Talihli” gözlerle dünya işlerine şöyle uzakça, şöyle sereserpe baktın mı, paranın körelttiklerinden başka şeyler de algılıyorsun: para gütmeyen durumlardan yana – ne güzel! – yoksun değil dünyamız.

Gel zaman git zaman, iyice alıştım bu duruma. Sanıyorum epeyce sonra, umursamazlığın yüzünden, özel-özel dünyamı oluşturan malca, paraca güçsüzlük, alıştığım yaşamı aradabir sarsar gibi olmadı değil. Kafamı taştan taş vuracak durumlara düşmedim dersem yalan söylemiş olurum. Gerçeği çarpıtmadığım kanısıyla diyeyim: öfke basıncından dolayı ‘ah-keşke’ duygusuna kapılmadım gene de. Tam tersine, “n’apalım, ben böyleyim işte, iyi-ki-böyleyim” doğrultusunda sürdürdü gitti herşey.

Yaşamının bu yöndeki dile zor yansıyan birikimi, yaşamının bana doğal gelen değişken ama değişmez havasını sözcüklere dökmeye çalıştığımda: para-pul, mal-mülk, varlık-marlık denen şeylerin önemi anlamı, bu şeylerin durumuna, bu durumu çevreleyen kişi-toplum koşullarına göre başka başka önemlere önemsizliklere, başka başka anlamlara anlamsızlıklara bürünüyor. Bana göreyse: yeri gelince gereklidir para-pul; başta sağlık, birçok güzel isteğin gerçekleşmesine yardımcı olabilir. Cansıkan düşkünlüklere, candan bezdiren geçim-edim sorunlarına dolanmaktan, bu arada bol bol itilip kakılmaktan kurtarır insanı. Ayrıca, para-pul gücüyle, başkalarının küçük büyük bunalımlarını hafifletmek fırsatı tanır kişiye. İçten gelen armağanlarla başkalarını sevindirmekse, imrenilir kılar çoğun parayı. Gene de, izleyebildiğim kadarıyla, birsürü dert salar adamın başına. Kesin doğru diye benimsenen yaygın bir tekerlemenin tersine, zaman yitirmeye neden olur çoğun.

Bir de şu var: Para=mutluluk denkleminin, uygulamada, yanlış kurulmuş bir denklem olduğunu gördüm çok kez. Öyle kıpır kıpır şey ki varlık, durağan mal bile uçucu sanki: Bir de bakarsın ki, hiç mi hiç denetleyemeyeceğin bir değer-yitimiyle uçar gider varın yoğun. Kuşkusuz, paraydı ınaldı öyle şeyler ki bunların olması olmamasından iyidir. Pek çelimsiz yönleri olsa bile bu inanın, bağından kurtulamayız çoğun. Ne ki, ille de “para para!” diye yaşamı kötürümleştirmek aptallık doğrusu.

Dedim ya, para bu, – ikircikli nesne. Bildiğince yaşa git sen. Hoş, bazan sıklık, bende-olsa-böyle-olmazdı diyesim geliyor; öyle de, gerçekliktegerçekten olsaydı, n'olurdu bilmiyorum.

Kendime olanca saygımla belirteyim: Özetle şöyle işliyor kafam: Sürçtürür para. “Desene, kafan işlemiyormuş!” diye haklı haksız gülümseyenlerin gözünden uzak olduğuma göre belirttim, kafanın işleyişi şöyle: Para, adamın aklını başından alıyor. Parası arttıkça, görünüşteki rahat davranışlara karşın, hasis, tedirgin, güvenilmez biri olup çıkıyor insan. Kalabalık çevreye karşın yalnızlaşıyor paralılar. Sözgelimi dostluğun tadı kaçıyor. Sanılanın tersine, özgürlük keyfini yitiriyor kişi. Ayrıcalıklar olsa da, genel kural buymuş gibi gelmiştir bana hep.

Etkili-olma gibi şeylere ilişkin kanım şu: boşveriyorum böyle şeylere. Çocukluğuma dayanan gözlemlerden; daha da sonra karşılaştığım olaylardan; başıma gelen talihsizliklerden edindiğime göre: mutlu bazı ürünlerine karşın, “etkili” kişilerin, çoğun, iyi etkileri olduğunu görmedim. Etkililer, gittikçe yetkisizler, daha yetkisizler arasından çıkıyor da ondan, diyesim geliyor. Bırakın ki, iyi-etkili diyebileceklerimin bile, beğenilmeyen yan-etkileri var. Gerçekte, çoğun, tam etkili kişiler değil zaten etkili diye bellenenler; başka birtakım sözümona etkilerin etkisinde onlar.

Bütün bu olgular, kimbilir nasıl işlemiş ki içime, etkili biri olmaktan kaçındım hep. İyi şeyler yapamayacak olduktan sonra, etki katına oturacaksın da n'olacak. İyi şeyler, yani: güzellikler, – acıları, bağnazlıkları azaltmak; bilgilerin, uygulamaların ‘güzellerini’ artırmak gibişeyler. Etkim olacaksa, doğru bellediğim yolda kendi denetimimde bir etki olsun isterim. Yetki aktaran katlardan yetki sağlamaktansa, yetki benim kendi gerçekleştirmelerimin bağrından ıssın isterim. Bu uğurda hertürlü çabayı üstlenmeye hazırım hep.

Baskın olasılıkla, bundan: yazıyla, düşünmeyle, öğrenim alanında da salt çalışıp çabalamamla edindiklerimi *paylaşmaya* adadım kendimi. Ne de olsa, bu kültür kesimlerinde başkalarına ne denli borçlansan da, kendi etkinin tek sorumlusu büyük ölçüde kendinsin. Gel gör ki, kendime uygun bazı yetki ve etki katları kotarma türünden savaşımın daha başlangıcında

ağzının payını alır almaz, birtakım etkileyişlerden erkencecik elçektim. Bu yönlerdeki davranışla gerçekte-sorumluluktan-kaçıyor-muyum doğrultusundaki düşünceler aklımı kurcalasa da, kendimi kandırmadım, kandırmıyorum inancıyla, şu duyguda karar kıldım, – duygu ile karar ne denli bağdaşabilirse, kuşkusuz: yazılı, konuşmalı *bazı* etkileme çabaları bana yeter de artar türünden bir yol tutturdum gidiyorum. Kimler ne derse desin, kendimi kendi gözümde küçük gösterecek bir eylemim olmadı. Tam tersine, iş-işten-geçmesin kaygısıyla, isteye istemeye kendi özümde bazı yükler yüklemekten çekinmedim.

Tuhaf tuhaf konuşuyorum, öyleyse tuhaf birdeyime de başvurabilirim: “hiç-etkili miyim?” diye kendi kendime soruyorum şimdi. Sanmıyorum: kim hiç-etkili olabilir bu dünyada. Herkes kendi çapında etkili. Canlı varoluşun değişik görünümleridir etkili olmak; düpedüz özünü sürdürmesi için gereklidir bu. İşte sözcüğün bu kuşatımında, doğallıkla ben de herkes gibi etkiliyim. Öz seçimime bağlı olan etkilere gelince, doğruluğuna inandığım etkileri, salt *kendime yaraşır* özelliklerim olarak gerçekleştirmeye çalıştım. Herzaman başarılı olduğumu söyleyemem ama. Başaramayınca üzülsem de kendimi yemedim, başarınca da keyifle yüreklenip yeniden başarılarla, ya da başarısızlıklara yöneldim.

Üne gelince, epeyce kılçıklı bir konu bu. Tuhaftır, “ün” deyince, kendiliğinden bir çağırışımla, “kalabalık” gelir akla. Oysa kalabalık olarak kalabalığa yönelik davranış, eyleyiş ve seslenişler, genelde sarmaz beni. Kalabalık içinde de olsam, tek tek bireylere, insan olarak, sevgi ve saygıyla yönelmekten hiç şaşmadım. İlle de kalabalığın hoşuna gitmek, kalabalıktan birşeyler sağlamak gibi isteklerden, sevinerek söylüyorum, arınmış biriyim. Bunun için de, sıklık başkalarının gözünde kimbilir ne düşüncesiz, sakar, beceriksiz biri durumuna düşmüşümdür. N’apabilirim, böyleyim. Kalabalık alışkanlığı gibi bir alışkanlık edinemedim. İyi ki edinemedim; kendimce doğru bildiğim yörüngede temkinli olma talihinden belki de yoksun kalırdım ozaman.

Çoğun, yanıltan yanılsa, yanılgıdan yanılgıya sürüklemeye elverişlidir “ün” işleri. Bu “çoğun’u” incelemek gerekir. Nitekim

azçok da olsa, sözünü ettiğim böylesi incelemeyi andıran bir işe girişmekten kendimi alamadım; başka bir bağlamda yaptım bunu. Öyleyse burda, oldukça yürek hafifliğiyle konuya en kestirmeden damgamı vurabilirim. Şuraya buraya çekiştirmeye pek fırsat bırakmayacağı kanısıyla, üne ilişkin içtenlikli bir çift sözle yetinebilirim şimdi: boşveriyorum üne.

Açık açık beğendiğim yönlerim yok mu? Neyi kimden gizleyeceğim, herkesin vardır; benim de var. Az mı çok mu sayıca, birşey demiyorum. Bu özelliklerime, hadi hayranlıkla bağlıyım, demiyeyim; yanlış kaçır çünkü bu; özümde evetlemekten hoşlandığım şeyler hepsi.

İnancım uyarınca: kasıntı, çalım gibi şeylerden uzaktır dünyam; çok yönlüyüm, düzmeci değilim. Hem kendimde hem başkalarında hoşuma gidiyor bu gibi şeyler. Böylesi doğrultuda iki yönüm var ki, beni hep gönendirmiştir: nerde, kime olursa olsun, iyiliğini gördüğüm herkese, teşekkürle bağlanırım; nerde, kiminle, kimlerle olursam olayım, şımarmam.

En küçüğünden de olsa, bana yapılan iyiliği *unutmam*. “Bu nasıl şey!” diye kendim bile şaşırmışumdur bu belleğime. Gerçi bazı günlük olaylara ilişkin bilgisel-düşünsel verilere ilişkin yaman bir belleğim olduğunu başkalarından işitiyorum. Böyle bir bellekten doğal ne var oysa. Hele benim de aklımı başından alacak biçimde hayranlık duyduğum öyle çok yetiler var ki başkalarında. Elimde mi, “Hadi davran, daha iyisini değilse bile azçok benzerini sen de yapabilirsin!” doğrultusunda bir yüreklendirmeye mahmuzlamaya çalışmışumdur zaman zaman kendimi. Kişiden kişiye iyiliklerin çabucak unutulup siliniverdiği dünyamızda, benimkini kat kat bastıran canlı iyilik örnekleriyle karşılaşınca, hayranlık taşan bir sevinçle n’apacağımı şaşıırım.

Başkalarından gelen yardımı, bağışı, güzellik katışı, bilgi armağanını, insanca davranışı, durum-anlayışını eşsiz bir sevgi ve saygıyla yaşatırım içimde. Böylesi yüce gönüllüler yürekten bağlar beni. Dünyama sürekli aydınlık saçan ışın-odaklarıdır onlar. Kopmamacasına bağlanırım. Öyle ki bazan, bu bağlanışa, dıştan gelen tepkilerle, uzun uzun ölçüp tartmaya gerek duymadan, “iyiliği abartmıyor muyum?” diye kuşkuya kapıldığım

olur. Elimde değil ama, doğamın parçası bu abartmalarım. Özce, kendime iyilik yakıştıramadığımdan, nasıl oluyor da bana böylesi yakınlık gösteriliyor diye şaşkınlığımdan ileri gelmiyor bu. Beni keşke-tanımasaydım duygusuna salan pek çok nanköre tepkiden de ileri geliyor. (Öyle nankörlerle yüzyüze kaldım ki, onlara vız gelse bile, ben kendim utandım, bakamadım o yüzlere.) *İyiliğe bağlanış* kadar yüce şeylerin yücesi hayranlık uyandıran bir davranış yoktur. Ola ki bu tuhaflığım, “kimbilir ne iyiliklere konu ki öte öte bitiremiyor” gibilerden, gerçek-çarpıtan nice yanlış-anlamalar uyandırmıştır çevremde. İyilik unutmak bana göre birşey olmadığı için, böylesi yanlış-anlamalarla oyalanmam.

Şımarıklık yaşantımsa bambaşka. Ne denli kendimi bırakırsam bırakayım, ne denli “keyfine bak!” serbestliği tanısalar da, başka-saygısının çekiminden büsbütün kurtulduğumu anımsamıyorum. Çabayla, istekle değil, kendiliğinden böyleyim. Donukluğumdan sanmıyorum, yumuşak denebilecek birşeysem de, şıarmaya eğilimim yok. Ortamı gevşek bulunca sevgiyi saygıyı, fırsat bu fırsattır deyip kötüye kullanmak, giderek başkalarının tepesine binmek gibi bir huyum yok.

Gelgelelim, bu özelliğimi naz ile karıştırmamak gerekir. Şıarmaksızın naz hoşuma gider, seyrek de olsa. Salt naz etmek için nazi kaldıramam ama. Ergeç kasıntıya götüren bir çalımdır bu. Çalımla, kasıntıyla hiç mi hiç alışverişim olsun istemem. Ne var ki özümde özgü bir tatlılık naz. Değerbilirliğin bir yansıısı denebilir buna. Yanlış bir niteleme sayılmaz hani bu. Tıpkı sevdiklerime, ya da salt saygımdan karınca kararınca iyilik ettiklerime, nasıl çok sonradan, saygıyı sevgimi sürdürmekle birlikte gönlünce iyilik edebilecek durumda olmadığım zamanlarda, ufak tefek ricalarla bağlarımı sürdürmek alışkanlığındaysam, işte tıpkı bunun gibi, şakacılığımın bir görünümü gözüyle bakarsın, çoğun, bir güzel-sanat diye bildiğim ölçülü nazlanmaya, – liertürlü şımarıklığın ötesindeki çocuksu bir güzelliştir böyle bir nazlanma.

Az kaldı unutuyordum: tiksinti ve benzeri şeylere *uzak duruşuma* da şöyle bir değinip geçsem iyi olur.

Tiksinti nedir bilsem de, tiksinmeyi özümde aykırı bulan, bunun için de tiksinmeyenlerdenim. Öyle ama, şöyle demem

cn iyisi olacak: Ne denli zorlanırsam zorlanayım, elimde mi, birtürlü sevesim gelmiyor, sevemiyorum kıskançları, bölüşmeyenleri... Akriba zaten hepsi birbirine, gel de birini genelde öbüründen ayrı tut. Örnekse: kasıntılar ikiyüzlüdür; acımasızlar bağnazdır; bölüşmeyenler kıskançtır. İkiyüzlüler kasıntıdır, diye tutturup tersten de söyleyebilirdim.

Özgeden özüme çevrileyim: kuşkusuz, bütün bu beni öğürten olumsuzlukların uyarı ve dürtüsüyle, hiç mi hiç ben-zemek istememişimdir bu gibilere. Özentisiz bezentisiz söylüyorum: onlar gibi olmayı ister gibi olduğumu bile anımsamıyorum. Bu gibi kimselerle karıştırılmak istemem. Sözümona bağnazın biriyle, kasıntının biriyle karıştırılmak kadar kötü talih tasarlayamıyorum. Kuşkusuz, dilek başka şey gerçeklik başka şey. Demek ki, dileğini gerçek kılmak için çalışıp çabalayacaksın. Hani, çok zor bir uğraş da değil: yaradılış bu doğrultuya uygun düşen bir talihi esirgememiş benden: acımasızlık, bağnazlık gibi şeylere, öbür akrabalıklarına da yatkınlıktan yoksunum; bu gibi “becerilere” yeti yetenek nerde bende. Bundan güzel birşey olamaz zaten. Kendimde beğenmediğim çizgileri silip değiştirmeye uğraşırken, bir de acıma yetimi, bölüşme sevgisizliği, bağnazlık darlığı gibi herbiri başlıbaşına savaşım-lar gerektiren uğraşlara, zaman akıl adamam gerekmiyor. Bu konuda özümü kandırmadığımı inancındayım.

Yalnızca beğendiğim özelliklerin taşıyıp kımıldattığı bir yaşama olsaydı benimkisi, sıksık beni heyecana salan pırıltısını zamanla epeyce yitirebilirdi gözümde. Beğenilerde yuvarlanıp gitmek, birbakıma, güzel de, uykulu uyuşuk bir yaşam olurdu bu. Benimkiyse, kendine özgü engebeleriyle acı-tatlı *ayıklık gerektiren* bir gidiş.

“Özelliklerim”, “özelliklerim” diye sözü uzatacağım da n’olacak? Hoş, biliyorum, tükenesi şeyler değil özellikler; herkes için bu böyle. Birdeyime, tükenmez olan insanın kendisi çünkü. İnsan, – sen, ben, kim olursak olalım, hepimiz. Birdeyime, kuşkusuz birdeyime, tükenesi şeyler değiliz. Desene, birtakım girişimleriyle, kimse kendini eksiksizce açıklama gülünçlüğüne kapılmamalıdır. Kimbilir ne güzellikler yanında kimbilir ne

hoşnutsuzluklar eklemem gerekecek özelliklerime. En belirgin bir-iki yönüme dokunayım, diyorum.

Beğenmediğim birsürü huyum-suyum var. Bazan canımı korkunç sıkıyor *sıkılganlığım*. Öne çıkıyormuşum gibi olunca, utanasım gelir. Öyle de, ortalarda “görünmeden” nasıl yaşanır? Yaşamak varolmaktır; varolmaksa ortaya çıkmaktır, *görünmektir*. Çetrefil düğümler: böyle birşey işte yaşama. Burgaçlara takılmaktan sakınıyorum burda: bana sıkılganlığımı unutturabilir. Gene de söyleyeyim: Kendi açımdan baktıkta, ille de dikkat çekme kaygısıyla, çevremdekileri birtakım sözümona eylemlere boğma gibi tutaraklarım yok.

Kırılanım da, çabuk kırılırım. Kuyruk acısıyla söylemiyorum, durumum kendim için azıcık aydınlığa kavuşsun diye söylüyorum: kırılganlığımın da, sıkılganlığımın da epeyce zararı dokundu bana. Kimbilir ne güzel ilişkiler yitirdim, elimde miydi ama. Özüme öfkelenene öfkelenene, zar zor gidermeye çalıştım bunları. Sonradan, ayık kafayla, çalkantisız gönülle sağlıklı düşünüp taşınma fırsatı bulabilmek amacıyla, kırılmamış gibi yaptım. Bazan da, haklı olduğuma içten inansam bile, başkalarının da haklı olduğu yönleri artımlı artımlı görüp gereğini yapmayı savsaklanmaz bir ödev diye belledim. Bu bağlamda kendimden hoşnut kaldığım zamanlar öyle az ki, başarı düzeyimin iyi olduğunu söyleyemem. Çok daraldığımda, şimşek gibi bir düşünce geçiyor kafamdan: kırılganlığımı yeninem için, birkaç yüzyıl daha yaşamam gerekecek.

Korkularım, korkularım...

Tanışa da tanımasa da herkes birbirini bilir, birbakıma: korkularımızı gizleriz çoğun. Hele korkaklığı, hiçkimse özüne kondurmaz. Hem kendimizi hem başkalarını kandırmaya eğilimliyiz. Sesli-sessiz “Ben korkaklık nedir bilmem!” havasında bir yel eser de eser.

Çevremdekilerin gözüne, büyük olasılıkla tuhaf görünen bir özelliğim, tam da *korkaklık* yönünde: onlardan çoğuyla ortaklaşa doğrultuda değilim. Sık sık söylerim, söylemesem davranışlarımla göstermekten çekinmem: Korkularım var, hem de nasıl, – işte gizlemiyorum hiçbirini. Sözüümü, davranışımı azıcık

umursayanlar, ağzının payını vermeye hazırdır: “Şuna bak, aklını kaçırmış!” “Nerde yaşadığını sanıyor? Bizim dünyamızda yer yok korkulara!”

Durumumun daha da içlere işlemesine bakayım öyleyse; çünkü ozaman daha da iyi anlaşılırım, böylece karşı-koymalar o denli kolaylıkla silinir gider kanısındayım. Kendi kendime gelin-güvey olmadığımı hemencecik göreceğiz.

Önce: daha bu kadcıkcık sözedişimden belli, değil mi ki dobra dobra “korkağım” diyorum, birbakıma, iyi yürekliyim demek ki. Korkaklığımdan sözetmem, korkaklığımı gidermek için çırpınış; korkaklığımı gidermede başkalarından bir yardım sağlama çabalayışı da olabilir bu.

Tir tir titredüğim şeylerden ikisine dokunsam yeter de artar burda. Ençok korktuğum şeylerden biri, sağduyumu yitirmek; öbürü de, tümüyle beni aşan bir basınçla ters bir olayın, ya da olayların altında ezilip gitmek.

Sağduyum: en önemli yaşama dayanağım. Yabancı bir ülkede her yerde sıkışık bir ortamdayken pasaportumun çalınması; gözlerimi açıp kendimi yangın yalınları içinde buluşum; sonucu merakla beklenen bir ameliyata götürülüşüm, – tatsız, tehlikeli, hattâ cana malolan bunalımlardan yalnızca birkaçı bunlar. Herbirinin ne olduğunu yaşayan bilir, yeter ki sağduyumuz olsun. Onu elden kaçırdık mı, işimiz bitik. Sağduyusuz: hiçbir bunalıma karşı duramayız, hiçbir yıkımın altından kalkamayız. Gel gör ki ençok bu durumlarda yıpranır sağduyu. Gerçeğin gerçeği, gerçekliğimiz şu: Sağduyu elden gitti mi, binbir gerekeni de birlikte götürür; bunalımdan çıkış-talihimize “güle güle!” demişizdir.

Bütün bu değinmelerimle, sağduyunun bir sağlandı mı, hep sağlam süregittiğini; artık hiçbir değıştirme çabası istemeden güzel etkilerini sunacağını; yani sağduyunun rahat bir dōşek olduğunu söylemiyorum. Tam tersine: sağduyu hep uyanık çalışkanlıktır, hep çalışkan uyanıklıktır. Başka türlü dendikte: her derdin çaresi değildir sağduyu; her derde çare yok zaten. Sıkıntılara karşı en önemli başvuru *gene de* sağduyudur ama. Onsuz: ne beden beden, ne kafa kafa, ne gönöl gönöl, ne eylem eylem, ne iyilik iyilik, ne güzellik güzellik.

Böylesi korkunç bir yitime uğramamak için, yalnızca sağduyu yetse, elden gelen herşeyi yapıp gereğini yerine getirirdim. Ne yazık ki, elimde değil, kimseciklerin elinde değil bu. Bizi, *hepimizi aşan öyle olaylar* var ki. Ölümünden sözetmiyorum. Öldün mü, sağduyuyla alıp vereceğin kalmaz, – sonraya kalanların sağduyuya gereksinimi sürüp gitse de bu böyle. Hiçbir sağduyunun önceden göremeyeceği; gerçekte görse bile engelleyemediği; kimi içten, kimi dıştan kaynaklanan öyle yıkımlar var ki. Herşeyi yakıp kül eden yanardağlar; kötü-aptal yöneticilerin onarılmaz eylemleri; hiçbirşeyi yerli yerinde koymayan depremler; önüne geleni amansızca sömürenler; candan bezdiren işkenceler; öldürme merkezleri; iyileşmez hastalıklar; doğarken gen'lerime yapışık bir pürtüğün kötünün kötüsü oluşumları kışkırtması; güneşler ötesi uzaylarda bir patlamanın serpintileri, – gel de sağduyunla dikil bunların karşısına.

Gel de korkma: gel de korkma sağduyunu yitirmekten. Orası doğru, korku yaşanmaz kılar kısacık yaşamı. Unutalım mı korkuları? Yokmuş gibi mi davranalım? Çokların yaptığı bu. Oysa çoklara, insan olarak saygım, sevgim büyük; nitekim işim-gücüm, birbakıma, onların yararına çalışmak. Gene de, şimdilik, az'lardanım ben. Keşke çoklar da azlardan olsa; ortaya çıkacak insan-gerçekliğinin adı sayısı değil, varlıkça niteliği önemli.

İşte *bu* korkuları, bir an için belleklerden silmeden yaşayalım. Böyle yaşayalım. Ancak ozaman yaşamamanın *değerini* bilip tadını çıkarabiliriz, diyorum.

Yaşasın korku! Korkuyorum: yaşıyorum. Korku yaşadıkça, korkuyu yaşadıkça yaşıyorum.

Kişisel özelliklerimiz, olanca etkileriyle, çoğun, karanlıkta, alacakaranlıktadır. Ama seyrek de olsa, kendilerini apaydınlık gösterirler. Kimil kimil kişisel özelliklerimizi kimi birbirinden ayrı tutup herbirini belli bir adla anıyor; kimi de bazı değerlendirişlerle, ya tek tek ya da takım takım birarada düzenliyoruz. Gizli gizli sevindirmiştir benimkiler de beni. Çoğun, nice uygunsuzluklar içime batsa da, bazı özellikleri gözönünde bulundurarak "iyi ki ben benim!" diyorum kendi kendime. Sessiz sessiz coşuyorum. Coşku bu, tutamıyorsun özünü. Bo-

zuluveriyor sessizlik. Övünesim geliyor. Övünüyorum da. Meraklarım, dışa-açıklığım, temkinli biri oluşum, – en başta bu özelliklerim gönendiriyor beni.

“Övünmek” diyorsam, sağın solun kafasını şişirircesine “Ben suyum, ben buyum!” gibisinden çığlıklar atarım, ya da böylesi sözler söylerim demiyorum. Hiç demedim. Nasıl birşey, peki, “övünme” dediğim, şöyle birşey: Andığım özelliklerle birlikte olmak keyfimi artırır hep. Bunu, boşgurur okşayıcı birşeyle özdeş tutmak yanlış. Apaçık gerçek: herkesin bildiği zenginliklerle ilgisi yok bunların. Temkinli olmaktı, dışa açılmaktı, meraklı olmaktı, geçecekçe zenginliklerden bambaşka şeyler bunlar. Özce övünmeye gelmeyen şeyler, desene. Övünmek: başkalarına yöneliktir; daha doğrusu, başkalarının etkilenişlerinden çıkarıcı bir tat almaktır. Umurumda mı ki? Peki, ne diye takılıverdim böylesi ‘yakışksız’ birşeye? Bu soruyu her sorduğumdaysa, meraklı, dışa açık, temkinli biriyim diye bir genişliktir sarar içimi. Övünmekse bu, beni ille de herkes “bilsin” gibi şişinmeler aklımın ucundan bile geçmeden, bir hoşluk içindeyimdir hep. Benim övünmem de bu. O kadar olsun, kendi kendimle başbaşayım nasıl olsa şimdi.

Öyle, öyle de, birden bir çuvaldız kendimden kendime: “Kalkmış sen kimi uyutuyorsun böyle?” Kimseyi. Artık belli, besbelli: Başkalarının da haberi olacak bu kendimle başbaşa sürdürdüğüm konuşmadan. İçtenlikle söylüyorum: İlkın hiç böyle düşünmemiştim. Duyup düşündüğümü yalnızca kendi kendime açıklamak için yazmaya giriştim. İş yazıya dökülünce de, yazı olarak, kendiliğinden dış’a çıkıyor. Kendi kendine mırıldandığın sözcükler, yavaştan yavaştan nasıl oluyorsa da oluyor, bir de ne göresin, başkalarına göz kırpmaya başlıyor.

İşte böyle: denemeci misin, kendi kendinle konuşsan da, kendini alamıyor, yazıya akıp gidiyorsun. Yazıysa, öyle bir akış ki, bu akışa eğilen herkesin payalısına sevinçle sunar özünü.

Meraklarım sonsuz. Gemlenemeyen bir merakım ben. Sapa dek sorucuyum. Merak –*bakımına* adanmışım kendimi. Ya merak ekiyor, ya merak biçiyorum; eskiden ekilenleri biçiyor, biçerken yenilerini ekiyorum. Bir gereklilik belirliyor herşeyimi: Yaşamam gerekli; meraklarımı nasıl gideririm yoksa. En açık-

seçik özelliğim bu sanıyorum. Neden böyleyim? Bir bilsem! Öyle meraklarım var ki, meydan okur her yanıtı, hiçbir yanıt azaltamaz, dindiremez ateşini. Merakla mı doğdun, sürekli merak doğuruyor merakların!

Heyecandan heyecana atılmaktır merak. Sonsuz heyecandır merak: yalnızca bilgisel heyecana kapatılamaz. Somut somut yöreleriyle, inişleri çıkışlarıyla: canlısı cansızı, taşınırı taşınmazı, önemlisi önemsiziyle evren-insan-kültür-tarih içinde gününbirlik yaşamının her yönüne sinmiştir merak. Dipten dipten fışkırıp yüzeyleri zorlayan bir güçtür. Su gibidir, ateş gibidir, engel tanımaz.

Bacak kadar çocukken böyleydim, şimdi de böyleyim. Yok, yanlış, gittikçe daha çok, gittikçe daha yoğun; gittikçe daha delidolu. Merak gençliktir; yaşlandıkça gençleşirsin. Birbirlerine bu denli yakıştıklarına göre, yaşamboyunca hep merakla özdeş yaşıadıysan, genç kalmanın gizemine nerdeyse erdin demektir.

Nelere mi merakla bağliyım? Özümü bildim bileli sürüp giden bu özelliğimi sayım-dökümle kafa samanlamaya yeltenecek değilim. Hem sonra, meraklarının iteleyişinde olsa olsa engeldir sayım-döküm. Beni önüne katıp götüren öyle meraklarla koşturup uçuruyorum ki, sayım-döküm oturuculuğuna ayıracak zamanım yok doğrusu. Sonu gelmez çeteleler özetleyen birtek şey saptayıp bırakayım: Nermi Uygur olarak yapıp etmemin yöntemi zembereği, içeriği biçemi, itici kaynağı merak, – ben seninle can'lıyım Merak.

Merakımdan ayrı tutamadığım bir özelliğimi de, dışa-açıklık diye adlandırabilirim. Hani sıkıldım, – bu yönden değilim.

Aşma eylemidir dışa-açıklık. Ben'im genişler de genişler bu edimle. “Ben” diye sözetmeyi sürdürsem de, sözel-kavramsal bazı yararlar sağlamaktan öteye geçmez bu çok-işlevli sözcük. Açıl da açıl, uzayca zamanca. Yaşamının artımla artması bu. Bencileyin bitimli sınırlı bir canlıvarlık için birçeşit ölümsüzlüktür bu. Çok kimsenin ölümsüzlükten inançla anladığı şeye birtürlü aklım ermese de, “dışa-açılma” diye nitelediğim özellik, birbakıma, ölümsüzlük benim için. Ölümsüzlük olarak gönüm bunu yeterli saymasa bile aklım onaylıyor. Dışa açıklık, insan olarak insana en yakışan niteliklerden biridir. Değil mi

ki insanız, kendimizi dünyaya açacağız; hem bilme hem yaşam bakımından, bu böyle.

Bu açılmanın kendi yönünden önemli iki çizgisini belirtiyorum.

Açılmanın bir katkısı, genelde “ahlak” denen doğrultuda bazı güzellikler armağan etmesidir. Gerçekten dışa-açık-kişî: hertürlü bencilliklerden, bağnazlıklardan arınmıştır. Türlü türlü açılardan “yabancı” diye damgalanan, soyut somut gerçek tasarımsal ne varsa ona, bol bol saygıyla, anlayışla, hoşgörü ve sevgiyle yaklaşma insanlığı göstermeyi başarır ergeç. Buysa, dışa-açıklığın, pekçok ögeler, katmanlar içeren uygarca bir yaşama-birimi olduğunu ortaya koyar.

Böylece, dışa açıklığın, belirtmeden geçemeyeceğim öbür çizgisi de aydınlığa ulaştı gibime geliyor: Birkez ele geçirildi mi, rahat döşek örneği yatıp gittiğimiz bir oldu-bitti gözüyle bakılınaz dışa-açıklığa. Azıcık alışıncı biryerlere yerleş, kaykıl gitsin, – yok öyle şey. Gönlüme göre dışa-açılma bitmek tükenmek bilmeyen merakla, durmadan, başka başka'lara yönelmektir; herbirini insan sıcaklığıyla sarıp sarmalayıp zenginleştirmektir; yaşamı, eylem eylem sürekli anlam-içerikleriyle bezemektir. Tadılmadık tatlarla soluk alıp vermektir dışa-açılmak.

Dingin bir sevinç duyduğum *temkin*'e gelince, çoğun pek anılmayan, önlem-alma yönünde, ancak bazı bazı akıllılık ile özdeş tutulan temkin, dolanık duygu ve düşünceler uyardır hep içimde. Temkinli kişî, ölçülü kişîyse; yakın uzak geleceğini serinkanlılıkla önceden tasarlayıp gerekli önlemleri ona göre alan kişîyse, böyle temkinli kişî olduğumu söyleyemem doğrusu. Gelecekteki amaçlarıma uygun araçları, zamanca nesnelce düşünüp taşınarak kotarmakta pek becerikli sayılmam. Çeşit çeşit nedenleri var bunun: gelecek yalnızca benim egemenliğim altında değil; öz geleceğimin oluşumunda bile, beni aşan şaşırtıcı etmenler rol oynamakta. Ayrıca: geleceğin, salt akılca düşünüp taşınmalara sığmayacağı inancındayım; yaşadıklarından edindiğim ipuçlarına göre, yalnızca akıl değil, aklın ötesindeki binbir özellik, bu arada hayal işleyişi, rastlantı gerekliliği yoğun yoğun yoğurur geleceği, geleceğimi. Bir de şu var: geleceği “önlem” denen engellerle şimdi'ye bağlamaya

yeltenmek, bağışlanmaz bir özgürlük-yitimidir, bir serüven yoksulluğudur, bir yavanlık katılığıdır bence. Kuşkusuz, yaşam gibi en yüce değerimizi abuk-sabuk umursamazlıklarla tehlikeye atmam; elden geldiğince kaçınabileceğim tehlikeleri, yaşamın güzelakışını kısıtlamaksızın, elden geleni esirgmeden, deyim yerindeyse, zamanında savuşturmaya bakarım. Ötesi, ötesi yaşamın gelişi. Ne yani, sözümona tüm önlemleri aldığında önleyebiliyor musun isteristemey geleni? Yaşamak, temkin açısından yaşamak: düşünce düşünce, hayal hayal, coşku coşku, gidebildiğince yeniliklere koşturup gitmektir. Kimi önlemlere karşın, kimi önlemlerin içinden, kimi önlemlerle alay ede ede, kimi önlemlerle birlikte, gidebildiğince yaşayan biriyim.

İşte benim temkinim *bu*. Bilinen görünümüleriyle “temkin” denen şey ile bunun ne ilgisi var, diyenler çıksa bile kendi özümde uygun temkini başka türlü düşünemiyorum. “Aşırı” diye, “zorlama” diye niteliyorum çevremi saran nice temkinleri. Aşırılığa kaçan temkinlerse, gelecekte beklentileri çok olanların işi. Oysa, sürüyle insanın, birgün gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin diye “önlem” aldığı amaçların pek bir yeri yok gerçeklikteki yaşama dünyamızda. Temkin ile ölçülülüğü, önce akraba saydığım için de, “aşırı” ölçülülüğe ölçülülük demeye dilim varmıyor. Kendiminkiyse, alçakgönüllü kapsamıyla bana yetiyor da artıyor.

Yaşamda ençok *değerlere* değer veriyorum. Bilimce, felsefece genelgeçer olma savı güden bir değer-tanımı izliyor değilim ama. Kendi açımdan özümde yolgösterici bildiğim, bunun için de canla başla sarıldığım, yaşama geçirmek amacıyla hiçbir çabadan çekinmediğim şeyler değerlerim. “Şey”ler diyorum: olaylar, karşılaşmalar, başagelenler; yapıtlar, ürküler, edimler, eylemler – önemle yönelişlerim ile vargılarımın tümü. Böylece azçok, dilim döndüğü kadar azçok çevrelediğim bütün bu ‘değer’ler, yaşam değerlerim. Bildiğim, değerlerin: yaşamın akışı boyunca, kimi sık kimi seyrek, zamanımı avucumda tutup olanca varlığını dolduran güçler olması. Değer-vermelerim, değerle atılışlarım, değer-li yaşantılarım olmasaydı, kendibaşına yaşam (“kendibaşına” da ne demek yani, – neyse) gene de değerli

olur muydu, olmaz mıydı? Olmazdı diyesim geliyor. Ürettiği değerlerle yaşamı bezeyen değerci bir varlık olmasaydım, yaşam süremezdi ya, (kendibaşına sürseydi bile) yaşanası bir yaşam olmazdı gene de. Değer yoksunu bir yaşam: sıkıcı, yavan, renk yoksulu, heyecandan uzak, albenisiz bir devinim olurdu inan- cındayım. Özüm için böyle birşey tasarlamak yaşamamak demektir. Ancak değerlerin ışıltısıyla insana yakışan bir serüven oluyor yaşam. Değerler ne çok içtenlikle yaşanır, o oranda yaşamı seviyor insan. Değerler, yaşamın en canalcı işlevleridir. Ağırlıklı değerler, inançlarım benim. Saptamamı şöyle de der- litoplu yuvarlayabilirim: Değerler, sevdiğim şeyler; sevdiğim şeyler, değerlerim. Sevmediğim, inanmadığım, belbağlamadığım şeyler nasıl değerli olabilir; değerli tanımadığım şeyleri nasıl sevip onlara belbağlayabilirim.

Hele iki değerim var ki, birini öbüründen keskin biçimde ayı- ramasam da, bu iki tanesinin de (değerler tane tane şeyler değil ya, neyin ne olduğu artık epeyce belirginleşmeye yüz tuttuğu için hızımı kesmiyorum), – ne diyordum, özellikle sevdiğim bu iki değer de üzerinde durmak istiyorum. Sözünü ettiğim bu iki değer de biri *özgürlük*; öbürüyse, *önemliyi önemsizden ayırma keskinliği*.

Günümüzde her ağızdan en çok çıkan, her yazı-çizide en- çok geçensözcük “özgürlük”; çeşit çeşit ortamlarda, çeşit çeşit anlamlara yatkın bir kavram. Kaypak mı kaypak bir kapsamı var. Kavramın, yaşama-sözlüğümdeki anlamını çarpıtmayan bir duyguyla, ne zaman özgürlüğü dilime eylemime odak etsem, şöyle ya da böyle *bağımsızlık* türünden birşey gelir gözümün önüne. En içimden çağlayan sereserpe bir salınımla atılırım özgürlüğe. Hem sevince hem üzüntüye salıyor bu atılışlar beni. Sevinç: çünkü doyumsuz *tat* özgürlük. Üzüntü: çünkü *doyum- suz tat* özgürlük. Bağımsızlıklarım varlığını genişletir. Uzun sürmüyor ama bu, bağımlı bir ‘nesne’ olduğumu algılıyorum; duralatıp durgunlaştırıyor bu da beni.

Nasıl olduğunu, nasıl süregeldiğini ancak masalsı-bilgisel yakıştırmalarla kendi kendime anlaşılır kılmaya çalıştığım bir canlıyım. Zamanda-uzayda sonsuzca gelişimlerin bir noktacığında beliriveren et-kemik-organ bütünüyüm, bir-

takım organların, birlikteliğiyim. Azıcık öncemden öncesi ile sonraki olası geleceklerin büyük bölümünden hiç mi hiç haberim olmayacak. Deyim yerindeyse, bu sıkışık diriliğim sallantısızca şunu sergiliyor: Herşeyimle, ama herşeyimle bağımlıyım, evren bağımlısıyım. Zorunlu bir bağlılık bu. Bu bağlılığın “dışında” varolmam söz konusu değil. Varlığım: bağımlılığım. Tüm yaşama olanaklarım bu bağımlılık-tabanı. Doğrudan doğruya benim kendimden geldiğine inandığım, kaynağını kendi özümde bulduğum, bunun için de “özgür” diye nitelediğim hertürlü etkinliklerim hep *bu* tabanda olup bitmekte. Bağımsızlıktan kopuk bir özgürlüğüm yok öyleyse. Gene de özgür değilim demiyorum kendim için: Evrenle bağlarımı özgürlüğe engel saymak saçmadır. Özgürlüğü var kılan dayanaklarım bu bağlar. Bu bağları işin içine katmak varolmamak demektir. Varolmayanın özgürlüğünden söz etmekse saçmadır.

İlkin aykırı görünse de, gerçek: bağlılıklarının bilincine erdiğim oranda özgürlüğüm de artıyor. Özgür yaşamak için, varlıksal bağımlılık ile özgür olmayı birbiriyle eşanlamlı tutmaktan *vazgeçmek* gerek. Alışkanlığa dönüşen böylesi eşanlam saplantılarından sıyırarak zorundayız kafamızı. Kolay değil bu işlem; düşünme, istenç, sabır işi. Olası ama. Birkez gerçekleştirilince, doyumsuz tat. Böylelikle yaşam daha kolay akıp gider demiyorum. Özgürlüğün özüne nice çabalar, nice sorumluluklar yapışmıştır. Tadan bilir, birbakıma hafifliktir bu yükler. İnsana yapışık bezeklerdir çünkü. Rasgele bir canlı yuvarlanış olsaydı insan, salt böylesi bir kolaylık yüzünden daha mı güzel olurdu herşey?

Özde pekçok *yapabilirlik sağlıyor* bana evren-bağılılığım. Bilmek, yapmak: işte benim özgürlüğüm. Herzaman başarılı sonuçlara vardırmasalar da, yaşamın başöğeleri bunlar. Ben, evrene bağlı minicik bir gerçeğim; özgürlük, bana bağlı büyük bir olasılık.

Özgürlük, ne olup ne olmadığına kafa yormasa da, kimi sözce kimi eylemce, pekçok kimsenin gündeminde. Bu bakımdan çok kişiyle ortaklaşa bir değerimiz özgürlük; “özgürlük” birdeyime, hepimizin.

Özgürlük kadar baştaçı ettiğim öbür can değerimiyse: *önemliyi önemsizden ayırt etme keskinliği* diye niteleyebilirim. Öylesine sarılıyorum ki bu özelliğime, dikkatini yapıp ettiklerime çeviren birinde tuhaf izlenimler uyandırabilir bu. Her durumda en çırpındığım şeydir önemliyi önemsizden ayıklamak. Yüce bildiğim bir aydınlanış istemi bu benim için. Sağlıklı düşünme ile sağlıklı eylemenin vazgeçilmez koşulu gözüyle bakarım bu isteme. Önemli önemsiz ayırımının insan yaşayışında son derece ağırlıklı bir rol oynadığına inanırım çünkü.

Ne ki yaşam: bitip tükenmez kararlar, uygulamalar, tasarımlar, girişimler, istek yerine getirmeler, istek yerine gelirken yarı yolda kalmalar, sonra gene, daha sonra gene...

Nasıl oluyor bütün bunlar? Kişinin belli oranlarda da olsa, kendi konumu, kendi gücü doğrultusunda kendi yapıp etmesiyle, kuşkusuz. Yapıp etmedeki tıkr tıkr devinim zembereğiye önemliyi önemsizden ayırt edişte yoğunlaşır. Neler neler gerektirmez ki böyle bir ayırt ediş. Ençok da: kavrayış, zekâ, sevgi, duyarlık, deney, beceri, düş, çalışkanlık.

Başkalarını pek bilmiyorum ama, işte ben kendim sürekli bir eleme etkenliği içindeyim yaşamda. “Bu-önemli”, “Bu-önemsiz” diye bir ayıklama yapmadıkça, çelimsizmiş gibi geliyor bana davranışlarım. Başarıya erişsem de içime sinmiyor. Özümden çok rastlantıya yoruyorum herşeyi. Rastlantıysa, çoğun talih işi. Oysa, yalnızca talihe bırakamayacağım önemli etkinliklere dolandığım inancındayım. Başkalarının yüzüme karşı gülümsediği şeyler de olsa bunlar, özel mi özel ağırlıkları var benim için. Sonradan yanıldığını görsem de, eyleme geçmeden önce, önemli-önemsiz kaygısındayım hep, ne denli olasıysa o kadar kuşkusuz. Bu kaygının gerektirdiği karmaşıklık hiç yıldırılmaz beni; tam tersine, sevinirim; yeter ki, önemli-önemsiz süzgecimden gerektiği biçimde geçireyim gereken şeyi. Bunu yapmayınca, davranışlarıma inme inmiş gibi bir duygu yer içimi. Zor bir ödev, bu kendime verdiğim ödev, bu ayırım keskinliği. Çünkü yaşamak: güzel ile çirkinin, doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün içiçe dolandığı bir karmaşadır. Hiç “kolay” demedim zaten yaşama. Orası öyle, birtek kendiminkini yaşıyorum; en içimden, yetip artıyor gene de bu deney bana. Bitki değiliz,

hayvan değiliz ki, *doğadan payımıza düşen* hazırlop içgüdüyle yetinip gidelim. Değil mi ki insanız *bize de düşen* işler var. Sözümona içgüdü herşeyimizi düzenleseydi tehlike, sorumluluk diye birşey bilmeyecektik. Değil mi ki insanız, bambaşka bir yazgımız var bizim.

Hem özgürlük, hem ayırma keskinliği en değerli değerlerim. Hep sevip saydım bu değerleri. İkisini birlikte anmamın nedeni, gerçeklikte birbirlerine dolanmış olmalarından ileri gelmekte. Öyle ki, özgürlüğümün koşuludur ayırıcı olmam; ayırıcı olmanın bir dayanağıdır özgürlük. Özgürlük arttıkça keskinlik artar; bunun tersi de geçerlidir. Özgürlüğe de ayırım keskinliğine de tutkuyla sarılırım. Seviyorum ikisini de. Birini sevip öbürünü sevmemek benim için olası değil zaten. Öyle bir sevgi ki bu, belli bir durumda belli bir istekle yerine getirmekle kalmıyorum. İçten bir özlemle ikisinin de artmasını istiyorum. Özgürlük ile keskinlik arayışı öyle ağır basıyor ki yaşamımda, bazan, tüm yaşamım bu iki değereadanmış bir yaşam gibiymiş geliyor bana.

Gerçekte, özgürlük de ayırım keskinliği de yaşamımın gidişini ayakta tutan besinler. Gelgelelim, birkez kotarılsınlar, olup bitmiştir, hep kalıp giden kazanımlara kavuşmuşuzdur, türünden rahatlatıcı düşünceler yanlış mı yanlıştır. Zaman zaman zorlukla da olsa, *hep yeni baştan* sağlanmaları gerekir bu besinlerin. Elim, aklım, gönlüm, damağımla bu mutfakta üstüme düşeni yapmaktayım. Bu besinlerin piştiği, hep daha sevgiyle tat kazandığı bir mutfak gözüyle bakıyorum yaşama.

Herkes gibi ben de başarıma ya da başarısızlığıma göre bağ kurarım özelliklerimle. Sevindirici amaçlara vardığım özellikleri, işlevini acısız-sızısız sürdüren beden öğelerim örneği, doğallıkla bu-böyle duygusuyla unuttur giderim. Gönlümce amaçlara götürmeyen özelliklerse, bedenimdeki ağırlı bir yer örneği, tüm dikkatimle yakalar beni, ordadır bundan böyle canım.

Bir *ikilik gerginliği* olarak yaşarım bu özelliklerimden herbirini. İlk bakışta can acıtan bir çekiştirme, oyana buyana çeke sallaya iteler beni. Şöyle birşey durumum: Düzenliyim de düzensizim de; hem gerçeklik severim hem düşçüyüm; tedirgin biriyim ama dinginim de; yeniye düşkün olmakla birlikte eskinin değerini

bilirim. İstedğim gibiyim diye sevinirken, istediğim gibi değilim diye canım sıkılır. Çocuksuluğun keyfine doyamadığım zamanlarda bile, erişkinlere özgü deneylemediğim kıyıbucağın kalmasını diye çırpınırım. Mutluluk ile erdem, ya da erdem ile mutluluk birbirine nasıl koşut kılınır birtürlü beceremedim bunu, ne kararda ne uygulamada.

Bu bir tutamakçık değinme bile ne denli bir tatsızlık içinde olduğumu dışa vurmama yeter sanıyorum.

Çelişmelerin zora soktuğu bir yaşam benimki. İki ögesi birbirine karşıt özelliklerin avucundayım. Bu özelliklerimin herbiri başlıbaşına bir bağdaşmazlıktır. Öylesine iki-yanlı birlikler ki, ikisinden de vazgeçemem bu iki yanın. Düş olmayınca n'apayım ben gerçekliği. Korkunçtur düzensizlik barındırmayan düzenler. Dinginlik nedir bilmeyen, tedirginlik nedir bilemez; bunun tersi durum da doğru, kuşkusuz. Hep istediği gibi olan, kendinden hoşnut biri olacağıma olmaz olayım. Erdem mutluluktan yoksun kalmaksa, mutluluk erdeme boşvermekse yaşanır bir yaşam mı bu. Bulaşmadığın yaşantı-deney bırakma, sonra da gel, "ben-çocuklar-gibi-arı-duruyum" de...

Çatışmalı bir durum benimki. Mantıksal bir karşı-kaşıya oluş değil bu sözünü ettiğim; sözcükleri birbirine dolayıp dolaandırmakla çözölesi bir mantık-gerginliğinden söz etmiyorum. Yaşamın boydanboya sürdüğüm örgüleri bu özelliklerim. Yaşam benim için: çifte değerlerin birinden öbürüne bir git-gel, bir gel-git. Büyük söylemeyeyim ama birini öbürüne kurban edemem bu değerlerin. Kurban edilecek şey mi değer, var kılınmalı değer: değer'li yaşam yaşamdır. Başka türlüşünü tasarlayamam. Budanası şey mi özellik. Kendimi canlı tutan dalı nasıl kesip yaşarım. Gel gör ki, özellikleri zedelemeyen yaşamak gerekiyor. Kolay iş değil. İnsan yaşamı bu ama. Daha doğrusu, benimki böyle. Bir gerginliktir gidiyor. Gene de değerleriyle yaşama haksızlık etmemeli. Nasıl gözden yitiririm: karşıt kutuplu özellikler yaşamdan doğar, yaşam gereği böyledir. Tek-yanlılıkla ne alıp vereceği var yaşamın, olası mı hiç. Birbirine aykırı düşen çeşit çeşit yanlar, akışlar, gidişler kapsıyor yaşam. Karşıtlıktı, çelişmeydi, eksiler değil bunlar, artılar. İlk bakışta canacıtan özellikler bile, bazan, cana can katan yaşam nitelikleridir.

Düzen ile düzensizlik, gerçeklik ile düş, tedirginlik ile dinginlik, eski ile yeni, hoşnutluk ile hoşnut olmayış, saflık ile görmüş geçirmişlik, erdem ile mutluluk arasında sürekli koşturmalarım var ya, işte orda yaşamın kendine özgü devingenliği. Özümde tat bağışlayan bir zenginliktir bu özellikler. Bırak ki, yaşamın olanca yapısına olanca keskinliğiyle dikkatini yönelttin mi, karşıtsı ikilikten sıyrılıyor özellikler. Anlaşılan, daha kuşatıcı bir sözcükte kavrayamadığımız için ikili deyişlere başvuruyoruz. Ya düzen ya düzensizlik, ya gerçek ya düş, ya eski ya yeni, – ille de birinden biri doğrultusunda bir bağdaşmazlık kışkacına sığmaz yaşam. İkilikler, aşırı çokçu-birlikteliklerle örgülenmiş bir geometri ormanı yaşam. Böylesi şeyleri akıldan bile geçirmek gülünç. Gülünç olmaya aldırıışsız oysa çok kişi.

Yaşama azbuçuk düşünme zamanı ayırabileceklerin apaçık önüne serilen bir gerçek var. Birbirine bağdaşmaz görünümmler kımıldanışlar gerektirir yaşam değerleri: hoşla gitmese de *hakkını vermek gerekir* bu değerlerin; insanı uğraştırırsa da, bu uğraşlar yaşamın tadı tuzudur. Uğraşlar olmasaydı uyuşup gider, sönüp biterdi yaşam.

Bilmecesin kendin için, gerçekten de bilmecesin.

Öyle zamanlar oluyor ki, karanlıklar açılmaya yüztutuyor gibiyken önün ardın alacakaranlıkta. Öyle zamanlar oluyor ki, düğüm artık açılıyor diye sevinirken, bir de bakıyorsun, içiçe dolanmış düğümlerden birini gevşetip öbürüne dolanmışsın. Öyle zamanlar oluyor ki: düşünce çırpınılarıyla, sezgi dinginliğiyle, eriştim-eriştim duygusuyla, “Ben buyum!” demek geliyor içimden. Öyle zamanlar oluyor ki: kendimle uğraşmaktan vazgeçtim, başkaları beni benden daha iyi bilir, yargısına varıyorsun, olanca güç kalkıyor üzerinden, sonra, hemen, “N’apıyorum ben, yanıldım, olmaz böyle şey!” diye söylene söylene hadi yeni baştan.

Böyle bir havadayım şimdi de. Ama bırakmıyorum. Kim bütünü kendini bırakabilir? Sarılmak, birbakıma, bırakmak. İyi mi, salıverme “özellik” dediğin tutamağı. İyi kötü tutturmuşsun birkez, öyle git. Kendime mi, kendimden uzaklara mı? “Kendim!” “Kendim!” diye adlandırdığım ne ki? Bir oyalanıştır gidiyor.

Buna göre “özelliklerim” diye adlandırdığım yaşama-yö-rüngelerini, neyin neresine koyup nasıl nitelendireceğimi pek bilemediğim bir yere gelip dayanıyorum, kendim de şaşıy-
rum buna. Oysa insan: karanlık karanlık, düğüm düğüm bir kargaşa kendisi için. Elde mi ama, kendine kendin özellikler biçmekle kalmıyor, artık ne denli olasıysa o kadar olabildiğince bu özelliklerini toparlamaya da kalkışıp hepsine azçok çekidü-
zen kazandırmaya çalışıyorsun. Böylesi girişimler aradabir göz doldursa da gönül kandırmıyor. Ulaşabildiğimi, güvenilir yanıt düzlemlerinden geçtim, sağlam mı çelimsiz mi pek bilmesem de, birkaç vargıda içime sindireyim, ama özeleştiriyi de elden bırakmayayım, dileğimdeyim şimdi.

İşte: *sabır*, *yüreklik*, *öze-sözgeçirme*, – kendimi anlama gi-
rişimlerimde hep birarada gördüğüm özellik tutamı. Tuhaf bir bilmezlik sarmış bence üçünü de. Başarılı özellikler mi bunlar bende, birtürlü ayırdına eremiyorum. Kendime sereserpe: “Sen sabırlı bir insansın!”, “Sen yürekli bir insansın!”, “Sen kendine sözgeçiren bir insansın!” diyor muyum, yoksa demiyor muyum, – desem, haklı mıyım; demesem, haksız mıyım, bilemiyorum? Oysa kendimi arayışında, benim için epeyce ağır çöküşlü bir sallantı bu. Öz-yorumda, öz-değerlendirişte önemli bir soru salkımı bu.

Sabırlı mıyım değil miyim, bilmiyorum, bilemiyorum. Öyle eylemlerim, edimlerim, öyle susup bekleyişlerim, öyle sessiz sessiz boyunbüküşlerim var ki, sağduyum sislenir sislenmez “Bencileyin sabırlı kişi az bulunur!” diyeceğim nerdeyse. En çok, hastalık zamanlarımda, hastalığın tehlikeleri oranında artan bir yoğunlukla sabırlı olma nedir tattım. Başka zamanlarda özümünden ummadığım sabırlar bunlar. Sabrın yararına inanan-lardanım; bana göre birşey değil zararına davranmak. Nice rastlantıların, gerekliliklerin içinde ıslıl ııldır sabır; daha da sabırlı olma hevesi uyandırmıştır hep içimde.

Öyle, öyle de toptancı söylemlere sığmaz yaşam akışı. Ba-
zan öyle oluyor ki, direnip dayanma gücüm azalıyor, ilkin ya-
vaş yavaş, sonra birdenbire yoruluyorum, – yitiklere karışıyor sabır, dilesen de istesen de yok artık. Öyle hızla onun yerini dolduruyor ki öfkeler, üzüntüler. Birsürü tutarsız, anlamsız

duygu, çırpınış, edim, eylem, suçlama üşüşüyor sabrın bomboş bıraktığı evrene. Hâlâ sağduyun varsa, gel de ozaman, “Ben sabırsız insanım!” demek zorunda kalma.

Sabır bana yakışıyor. Bu inançla, neler yapılabilirse yapıyorum, doğrusu. Kendi gözümde sonradan gülünç düşsem de, bazı gereksiz durumlarda bile yaşayışıma sabır katmaya çalışıyorum elden geldiğince. Benim kendimden mi geliyor bu, yoksa sabrın kendisinden birşey mi, ne diyebilirim. Bazan, “benim kendim, sabrın kendisi” diye düşünüyorum; bazan da, bunun böyle olmadığı sanısına kapılıyorum. Sabır bir başarıysa, kimi başarıyorum, kimi başaramıyorum. Sabır ile sabırsızlık yoğuruyor yaşama gerçekliğini. Kimi kötü birşey bu; kimi de eğrisi doğrusuna varıyor, – şaşıyorum.

Yaşama gerçekliğini, adı n’olursa olsun, bir tutam özellikle toplamak mı, – bunu akıldan geçirmek bile delilik. Başka türlü yapamıyorum gene de: yaşamı, olanca olamazlığına karşın, sonsuz çeşitli sonsuz geometri’leri birleştirmek istercesine, hep birkaç özellik çerçevesinde kendimi kendime görünür kılmaktan vazgeçemiyorum. Herzaman değilse bile, bu havadayım şimdi. Böyle yapmazsam, kendi kendimle konuşmam çıkmaz dönemeçlere dolanıverecek gibime geliyor.

Kestirmeden diyeyim: Sabrım, sabırsızlığım yönündeki durumumu andırıyor *yürekliliğim yüreksizliğim*. Durumuma daha yakından bakınca, şöyle bir betimleyici saptama anlatısına eğilimliyim diyebilirim: Çocukkenneyin ne olduğunun ayırdına pek varamıyordum. Genelde yüreksizmişim gibi geliyordu bana. Kavgadan kaçınıyor, bulaşmak zorunda kalınca da, –ne korkunç şeydi o zamanlar bu–, kimseyi dövmüyordum; tüm yapıp ettiğim, tekmeden yumruktan sakınmaktı; gel de sakın, birinden biri gelip bulurdu çenemi, göğsümü, böğrümü. Köşelere çekilir, “Ben hep böyle dayak mı yiyeceğim!” diye kara kara düşünürdüm içimi çeke çeke. Olmuyordu ama. Neyse ki, damıta damıta biriktirdiğim olanca soğukkanlılığım, birgün, en sinirime dokunan kabadayımıza bir güzel sopa çektim, hâlâ unutamıyorum. Gel gör ki, seyrek de olsa, sürdü kuşkusuz yenilgilerim. Sonra sonra dank etti kafama, – eşsiz sevinçler tattıran gerçek: tokattı, tekmeydi, yumruktu, yüreksizliğimden değil, kıyamadığımdan,

indiremiyordum. Oyundan çok oyun arkadaşlığını seven ben, nasıl el kaldırırdım sevdiklerime. Gençliğimde, daha da sonra pek bir sıkıntım olmadı, dalaşmamayı sağlama işinde ne talih-sizim ne de beceriksiz. Gençlik yüreklilik çağıdır sanılır. Hem yüreklilik çağıdır hem değildir bence. Kişilere kurallara deli deli karşı çıkan, gözünü budaktan sakınmayan yaşıtlarım olduydu birzamanlar; sayıca azaldıklarını söylemek de haksızlık etmek olur. Bu bağlamda, yaygın iki yakıştırmaya parmak basmadan edemeyeceğim. Biri: gençlik ile yürekliliğe ayrılmaz ikizler gözüyle bakamıyordum hiç, bakamıyorum da. Kendimden aldığım esinlerden çok, uzak yakın çevreme yönelik gözlemlerimden edindim bu kanıyı. Öbürüyse: hem kendimdenhem başkalarından bildiğim şaşılasi bir gerçek: yaşlandıkça artıyor yüreklilik.

Bütün bunlar böyle de, apaçık soruyorum: Yürekli miyim, yüreksiz miyim? Bilmiyorum. Gerçi bu soruyu sorabilmek, belli bir yüreklilik gerektiriyor. Öyle de, *sorma*-yürekliliğinden çok eylem-yürekliliği önemli şimdi benim için. Yaşamı günübirlik örgüleyen eylemlerin niteliği söz konusu. İşte tam da bu bakımdan neyim-nasılım, açık açık bilmiyorum, pekçok önemli durumlardaki gibi sisler sarmış içimi dışımı. Yürekliyim, desem, pek öyle değil; yüreksizim desem, pek öyle değil. Yanıp sönen, sönüp yanan binbir amaçların araçların, zorlukların tehlikelerin serinkanlılıkların renk renk karanlık karanlık olanaklarıyla, gittikçe daha dingin olmaya doğru özenli özenli koşturup duruyorum.

Bir beden gereksinimi, ya da doğal bir ödevi gerçekleştirmek istercesine ileriye atılıyorum güleryüzle. Eskiden beni yalınlarla iteleyen birçok şeye aldırıışsız kalsam da, belli yaşıma karşın, sıklık olmasa bile, bir eyleme giriştim mi tüm varlığımla ordayım artık. Şu uygun bulmuş, bu uygun bulmamış, aldıracak değilim bundan böyle.

Varsın gençler, pısırlıklık örmeye yönelik sözümona önlemler üretmeye kaptırsın kendini, varsın orta yaşlılar biçildikçe üreyen otlar gibi fışkıran ödleklilikleriyle boğuşa dursunlar, var git sen kendi yolunda: Bak şu kemikleşmişin yaptığına, gibilerden şaşırma-kınama bakışlarını umursamaksızın, kimi bilinçli bir uzak-duruşla, kimi bilinçli bir yakından-elatışla yürü git kendi

yolunda, – çok yapışmaya gelmez ama bu yola, sonu göründü görünecek, senin için başka yol yok ama. Payına düşen kadarıyla yeniden güzel anlamlara, değerlere, eylemlere bürünüyor yaşamım.

Yürekliliğimle ya da yüreksizliğimle oranlandıkta, *kendine sözgeçiren biri* olup olmadığı yönünden, azıcık yalın bir görünüm sergiliyorum kendi gözümde. Eskiden özümle karşı serttim, çok serttim, diyebilirim. Başarısız değildim hani: isteğim tam uygun gelişmese de tasarladığım çizgide gerçekleşir gibiydi. Dinçlik başka şey: yönelimlerimin olumlu gidişini pekiştiren birşey.

Nicedir, epeyce yumuşağım kendime karşı. Şaşılacak yanı şu: tanışlarım beni pek yanıltmıyor, eskiden daha başarılıyım-şım gibi geliyor bana. Kendimi incite incite tanıdım kendimi; oldukça tanıdım. Abartıyorsam, şöyle de diyebilirim: azıcık tanıyorum kendimi. “Azıcık”, çok görünse de bazan: öyle zor şey ki insanın *kendini* tanınması. Zamanla birikimler süzülüyor, sen birşey yapmasan da, yaşamın yapısal oluşumsal belleği böyle, canlılığın gizemli bir tortusu sanki bu. Gerçekten de gereksinim duyduğumda, acı-tatlı anılar hep yeşil: gücüm, sınırlarım, dayanma olanaklarım, neleri ne denli kolay yapabildiğimi, tüm yırtınmalara karşın neleri ne denli birtürlü yapamadığımı gittikçe daha iyi anlayan bir aşamaya ulaşıyorum gibime geliyor. Böylesi bir anlayışı istençle yaşama geçirmede üşengeç olmadığımı göre, hâlâ kaçınılmaz izlenimi uyandıran birtakım kızmaları, delilikleri, kaptırışları uslu uslu dengelemeyi beceremiyorum artık.

Gene de, yerindeyse dediğim, eskisinden daha çok kendime söz geçirebiliyorum. Şöyle ki, yapamayacağımı yapmaya kalkışmıyorum. Bazı fireler versem de, uzun uzun evirip çevirmeden, önemli işlere kalkışmıyorum. Boynubükük bir başka-çarem-yok doğrultusunun özentisi benzetisi değil bu. Talihliyim: güzel besinli bir yaşama-buluşunun büyük yararını gördüm bu bağlamda. İnsanın özünü boşyere ezmesi doğru değil. Bazı başarılarımı abartmadığım inancıyla söylüyorum: anlayış ile herşey bitmiyor yaşamda. Anlayıştan aldığım hızla, sevinçli bir saptamayı atlayamam şimdi: bu doğrultuda daha birçok

şeyin özlemi içindeyim, zamanım kaldıysa, yapmak istediğim birçok şey var.

Binlerce yıl öncesinden beri, insanı “küçük evren” diye niteleyenler haklı. Hiçbir bilmeye, hiçbir tasarıma gelmeyen sonsuzluklar demektir çünkü evren. Ne zaman evren’den sözetssek, yaya kalırız orda; içiyle dışıyla, kapsamın öteleriyle evrence aşar bizi evren. İnsanız: atılımdan atılıma başarılarla, başarısızlıklara, başarılarla... İnsanız: kendimize “akıllı” desek de deliyiz. Nasıl olacağım, herkes gibiyim ben de, belki bazan akıllı akıllı, bazan delinin delisi.

Nitekim bu kez de atıldım kendi evrenime, – gittim gittim. Şöyle söylesem: herkes kendi evreni, herkesin evreni kendine. Ben de benimkindeyim işte. Özümde bir pay çıkarmakla ilgim ilişim yok, gülünç şeyler böyle şeyler, hele bile-isteye. Gülünç bir bunaklığa yeltenecek yaşta başta değilim. Deliysem kendime göre, ola ki bile-isteye. Özümde bir de gülünç bunaklık ekleyeceğim de n’olacak. Ne var ki, kalkmış, içimle dışımla, *kendimi* kendime tanıtmaya girişiyorum, dilime yaslanı yaslanı. Ne denli pala sallarsan salla, bir çekidüzende toparlayamazsın evren’i. Neyi, nasıl, nereye sığdıracaksın. Kafana dank etmese de, alamıyorsun kendini: özünün enine boyuna rengini biçimini kendi kendine anlatmaya çalışıyorsun işte, ne kadar olabilirse o kadar.

Evrenin evrenimin her kıyıbucağındayım. Tam tamına hiçbir yerde değilim; her yerde eksikim çünkü. Bir tekneyim denizlerimde, şuradan burdan yükledim kendime kendimi. Şunlar şunlar benim özelliklerim, diyorum. Ya öbürleri, peki?

Tasarlanabilecek en korkunç girişim: kişinin kendi özünden söz etmesi, “ben-buyum!” doğrultusunda kendi kendisiyle konuşması. Hemen çıkışmalı böylelerine: “Sus! Sus!”. Olur, olur da, susman ne denli gerekirse gereksin “sus’lu” da olsa konuşuyorsun gene de.

Çeşit çeşit özelliklerim dolandı kalemime, ya da ben onlara dolandım. Neler de neler! Ben bile artık çok-oldu-bu-ben’ler demeye başlıyordum. Arada sırada bir gözüm başkalarında, tümen tümen inişli çıkışlı, tümen tümen düzlüklü yükseltili

serüvenlerimde hep “azçok günüşiğinde sayılırım” diyordum kendi kendime. Hem sonra şu da var: özelliklerimi sayıp dökmek için gelmedim dünyaya. Yaşamak asıl işim. Gerçi bu gibi sayımlar da bir parçası yaşamanın, parçacıklardan biri ama.

Bu-iş-de-burda-biter derken derken bir sendeliyorum, öyle bir sendeliyorum ki: adını bile anmadım, adını bile anmamışım can özelliklerimden birçoklarının. Başkalarını hiç mi hiç ilgilendirmez olsun, aklım kaldı o henüz adı sanı geçmeyen özelliklerimde. Ne de olsa onlar taşıyor beni, ben onların, yokum onlarsız. Azıcık deşmeye bakar: bu özelliklerimden kimine dolaylı olarak dokunmuştum; kimiyle birlikteyim; bazıları ipuçlarımdan çıkarımlanabilir; kimine, burdakinden başka bağlamlarda yönelmiş olabilirim; kimine de ileride elatacağımı umuyorum. Ona ne kuşku, benim gitmemle bitip gidecek özelliklerim; neden olmasın, bazı özelliklerimse, benim bile ayırdına varmamdan önce yitiklere karıştı. Evrensen, katlanacaksın buna; yazıdan ikinci bir evren varedip oraya tıpatıp yansıtamazsın varlığının evrenini.

Bütün bunlar iyi güzel de, elde mi ki ortaya koyduğunla yetinmen. Gene de bölük-pörçük kalakalmış, kalsın, bir-iki salkım özelliğimi daha şöyle yoklasam, diyorum. Seyir, oyalanma değil bu; tadımlık hızla bakıp geçme. Eldeğmediğim kendime özgü nice şeylerden birçeşit özür dileme diye yorumluyorum bu yaptığımı.

Kimi hazır bulurum özelliklerimi; baştanberi nasılsalar hep öyle süregidiyorlarmış gibi bir izlenimdeyim. Kimi de, çaba üstüne çabayla ayakta tutarım; inanıp değiştirir, değiştirir onarırım. Şöyle ki *savurganlığımı* azaltmak, *aceleciliğimi* dengelemek, *bağışlayıcılığımı* artırmak sürekli uğraşlarım arasındadır. Yaşama-gündemimdeki “Aman-dikkat”lerde hiç eksik olmadı bunlar. Gel gör ki, bu doğrultularda başkaca n’apabilirim ki. Hep uğraşageldiğim gibi uğraşıp duruyorum işte.

Şu da var: Kim *kendim-serüvenine* girişmişse, daha başlangıçlarda değilse bile çok geçmeden, kendinden ötelere de yönelmek zorundadır. Böylece düzcizgi sanılan bir devinim, ergeç özden özgeye, özgeden öze git-gelli bir dolanıklığa dönüşür. Nitekim ben de, başka türlü olabilir miydi hiç, ürkek ürkek,

hoş hoş, içten içe bakmalarım süredursun, birden, dışta dışarlarda olduğumu gördüm, çekine çekine; sonra da, dışarlarla içimi kovuşturmaya koyuldum, irkinti ve sevinçle. En iyi böyle eğilebiliyorum özümün özelliklerine.

Özüme özgü özellikler çoğun uzun çabalar gerektirmiyor; ama tıkız ama kırıntı kırıntı, ayrıcalıksız hepimizin özellikleri, insan-özellikleri bunlar. Gene de bazı özellikler var ki, başkalarında izlemek bile tiksinti veriyor bana. Hele bir-ikisi olanca çiğliğiyle dışa vurdu mu, karşımdakini-gözüm-görmesin diye n'apacağımı şaşırıveriyorum. Kimler mi bunlar: Kıskaçlar, bölüşmeyenler, bağnazlar, acımasızlar, kasıntılar... Yaşama-gündemimdeki "Aman dikkat"lerden hiç eksik olmadı böyleleri.

Az mı incindim onlarla, onların yüzünden. Kendimi, istemeyerek birtakım ağılı duygu ve düşüncelere kaptıracağım da n'olacak şimdi. En iyisi, çevremdekilerin, özenli, düzmecesiz, içten bir yönelimle gücümün yettiği oranda 'düzelmesine' yardımcı olmaya çalışmak. Bununla birlikte gözönünden uzak tutulmaması gereken birşey var bu bağlamda: Öyle zor, öyle kaypak, öyle kıraç bir çırpınış ki bu. Ötesi mi? Birtürlü akıllanmasam da "Ötesi benim işim değil" diye düşünmeye eğilimliyim.

Bir de "hava" var, "havalar", "hava larım", – nasıl unuturum hava'yı? "Özellik" ten daha uygun bir sözcük bulamadığım için şöyle diyeyim: Andığım özellik öbeklerinden hiçbirinin yanına koyamayacağım bir "yaşama-gidişi" dir o; ne hep aynı kalmakta ne de bakım gerektirmekte. İlginç mi ilginç bir yaşama-gidişi: o bana zorla birşey yaptırmaya kalkışmıyor ama ben de ona birşey yapamıyorum. O benim değil, ben onunum. Ayrı gayrı yok aramızda, birbirimizle yoğruluyoruz. Yalnızca kendime özgü bir nitelikten sözettiğimi sanmıyorum. Hava'dan başka birşey değil çünkü bu sözünü ettiğim. Herbirimizi içten kuşatan, herbirimizi sarıp sarmalayan "hava". İşte bu anlamda hava.

Hangimizin yabancı o: durup dururken kaplar herşeyi. Bazan bir hüzündür, yaygın mı yaygın; bazan da bir sevinçtir, coşkun mu coşkun. Olanca varlığımızı, deyim yerindeyse, ya usulcacık avucunda yaylandırır; ya da, birdenbire yutar bizi. Artık o hava yasasınca, o havamızın geleceğinde soluk alıp

veririz. Becerebildiğim kadar daha da belirtik kılma isteğiyle, kendi adıma konuşuyorum: Hiç hesapta yokken, iyimserlik otlaklarında özgür özgür koştururken bulurum kendimi; nerden, nasıl, bilmeden olup biter herşey. Terside olabilir, kötümserlik bataklıklarında tutsağımdır, eli kolu bağlı. Bazan, sığıklarda yerinde sayan bir bıkkınlık sarar içimi; bazan da derinlere uçarım yükselircesine. Yavan havamdayken, “bu yaşamak mı!” diye mırıldanırım üşengeç üşengeç; heyecanlı havalarımdayken “iyi-ki-yaşıyorum!” doruğunda için için kendimden geçerim.

Dingin dingin bir hava esmeyegörsün, boydanboya içimin devinimlerinde, uyum uyum yankılı bir güven-geometrisiyim; çeşit çeşit yönlerden üstüme yıkımlar mı boşanıyor, önünde durulmaz tersliklerin sürükleyip götürdüğü bir yumrukçuktan başka birşey değilim. Neyin ne olduğu belirsiz bunalım havalarında, oraya buraya savrulan yıkıklar dökükler, – kim olacak, işte bu benim. Dingin havanın bellibelirsiz salıncağındaysa karışıklık nedir bilmeyen çocuksu bir derli-topluluk, – kim olacak, işte o benim.

Hep başka havaların insanıyım. Uluorta kaçsa da, kendi kendime konuşmuyor muyum, söyleyeyim: birtürlü bulamadım havamı. Tam, özüme uygun havaya girdim sanıyorum ki, çoktan dışındayım meğer o havanın.

Gücümü aşan havaların oyuncağı mıyım? Çoğun, oluşumu bana kapalı, çoğun nedeni benden gizli bir havadayım – yeller esen bir ağaççığa tünemiştir orda.

Gerçi bazan ben'den ötelelerden gelen iletilerin, uyarıların bir bileşkesi diye açıklayabilirim sözünü ettiğim havayı, havaları. Gönülaçıcı haberler, soluk boğan tehlikeler uyarınca aydınlıktır, ya da kapkaranlıktır havam. Nerdeyse sıksık, belli nitelikle damgalı bir havada kımıldanıp giderken dışlardan kopan bambaşka bir hava örtüverir varımı yoğumu. Beni hangi hava kuşatırsa, orda oyum, başka birşey yoktur bundan böyle, – bir yenisine dek, kuşkusuz.

Gene de sağ-sol bulunmaz bu gidişlerle gelişlerde. Dünya olaylarının çekim orantısıyla pek alıp vereceği olmayan havamın ıslıl ıslıl iyilik evreninde süzülüyorum şimdi. Nasıl oldu,

bilmiyorum. Şimdi de iğrenç çirkinlikler fışkıran bir kötülük cvreninde depreşip duran bir sineğim.

“Yaşam” dediğimiz hızlı aksak, aksak hızlı gidiş, akış: ben’ imi içerden içerden bürüyen hava.

Düpedüz özelliklerimden biri, biri değilse birkaçı gözüyle bakılamaz havaya. Ola ki özelliklerim, takım takım ya da teker teker havam benim. Özelliklerim havama renk katıyor, soluk ya da canlı; havam, özelliklerimin içine işliyor yansı yansı.

Şöyle desem olur mu, bilmiyorum, niçin olmasın ki: ardarda içiçe geçip birbirine dolanan havaların havası tüm yaşamım, baştan sona. Herkesin yaşamı *başka* bir hava. Bazan birbiriyle akraba bir havada soluyoruz; dayanışımlı bir anlayış havasında toplaşmışız. Bazan da, birbirimizi kedi köpek gibi yeyip durduğumuz bir hava, kimseninki kimselere benzemeyen bir havadır tutturmuş gidiyoruz.

Ben-özyaşamını ayrıntılara dek kendi biçimleyen bir yontucuyum görüşünü savunanların kulakları çınlasın: içiyle dışıyla benim kendi elimde olmayan *hava*’yım ben, ne denli “ben” denebilirse bu sözü edilen havadan “şeye”.

İşte böyledir “hava”, “hava” dediğim: Kimi acı acı, kopuk kopuk ipliklerle örgüleyip dokur baştanaşağı yaşamı. Kimi renk renk tatlara bürür yaşamı.

Peki, *şimdi burda* nasıl bir havadayım, ne tür bir havadayım? N’oldu da böyleyim? Kalkmış dile-gelmez şey’i dilegetirmeye yelteniyorum. Neylersin, havam *bu* işte, – bu havam, yani herşey, birbakıma hiçbir “şey”. Kim kime havayı, havasını anlatabilir ki? Azıcık sezilse yeter. Ötesi mi? Hani ne derler, ben *kendimce* diyeyim gene de: herkes kendi havasında.

Yeterince aydınlık sağladım mı, bilmiyorum: İnsan kendinden sözetmeye kalkıştığında, aydınlık getireceğine alacakaranlığa bürünüyor. Başkalarıyla paylaştığım, çevreden edindiğim şeyler değil sözünü ettiğim “şeyler”. Benimle varolup benimle son bulacak birkaç ilginç çizgi, kuşkusuz özellikle benim için ilginç çizgi. Belki de bu nedenle, sürekli zora sokuyorum burda kendimi: hem sergilemek istiyorum hem sergilemek istemiyorum kendimi.

Toplum işlerine, politika gürültülerine ne kadar uzak, ya da ne kadar yakın olduğumu bir çırpıda nasıl sayıp dökerim buraya. Aynı çekince, özümü değerlendirirken neleri ne zaman ne denli beğenip beğenmediğim; nelere ne denli bağlılık duyduğum; nerime ne denli sırt çevirdiğim konusu için de geçerli.

Sözgelimi, günlük gazetelere ne zaman, ne kadarcık eğiliyorum? Çocukluğumu yoğuran ürkeksiliğim, mutlu taşkınlıklarım ne yöndeydi? Kendi gelişmelerimi nasıl yorumlamaktayım? Hayallerimle başedebiliyor muyum, edemiyor muyum? Durup durup neden sakarlaşıyorum? Önüne geçemediğim özelemler yüzünden tökezleyince kaşla göz arasında seve-üzüle neden salaklaşıveriyorum? Önemli önemsiz edimlerle başarıya seğırtmişken, nasıl oluyor da, başarıyı bazan, yaşamı *inciten* bir tuzakmış gibi algılıyorum?

Sonu gelmez bir çırpınış bütün bu anımsamalar. Gel gör ki azçok salına salına salınınmakta hep özelliklerim. "Özelliklerim" diyorum ama, hiçbirine doğru dürüst uğrayamadım... Oysa gücüm hepsi, canım hepsi.

Yalnızca bunlar mı beni ben kılan, ya da beni ben'imden eden? Son derece önemli, ölüm-dirim öneminde birçok varoluş çizgimin, adı sanı geçmedi oysa şimdiedek burda.

Neler mi? İşte birkaçı: acıya ne denli dayanıklıyım? Yaşama etkinliğimin atlanmaz bir ögesi olarak adaletten ne anlıyorum? Bazan tüm varlığıma damgasını vuran düşlerle alış-veriştaki bu yoğunluk da nerden üremekte? Gizlim saklım var mı? Ne tür 'gizemler' bunlar? Ya ölüm? Ölmek, ölümler, ölümler? – kişisel yaşama-felsefemdeki rolü ne ölümün?

Bitti mi? Biteceği yok. Bitsin mi? Biter mi hiç!

Bencileyin kendinden sözedene, özünün labirentine girmiştir birkez. Çıkamaz artık. İçinden çıkılmazlıktır labirent. Hele benimki, –herkesin kendininki. Hiçbiri tek bir labirent değil zaten, üstüste içiçe labirentler. Labirent'sin; karmaşık herşey. Yürürsün: karanlık karanlık, sonra birden güneşi kesimler, sonra alacakaranlık, sonra... Belirsizlik düğümleri içiçe. Ha-bu, ha-bu diye koştur koşturabildiğince. Unutma: dansın en önemli yerinde, ordan oraya uzansan da yerinde-say devinimindesin. Önemli olansa hep unutulur ama: hep ertelenir labirent'te önemli.

“Özellğim” dediğim dayanaklarla, kendime tutuna tutuna çıkışlar aradım durdum *kendimde* – kendimden *kendime*, daha da *ötelere*. Artık olduğu kadar çabayla, talihle kendimi kendime kendimle bir iyice örttüm mü, açtım mı, bilmiyorum, olanlar oldu işte.

Şimdi bakıyorum da, görebildiğince söylemeliyim, diyorum, başka ne gelir ki elimden: ta baştanberi zaman zaman aklımı kurcalayan birşey var, aradabir isteristemez dışa vurduğum birşey: *Neden* bu kendim’ler.

Özelliklerin sözünü eder etmez ben’imden, kendim’den söz ediyorum; “ben”, “kendim” der demez de özelliklerden sözetmeye koyuluyorum.

Gel de açık-seçik sağını solunu gör bu durumda: Şu Nermi Uygur denen şey, özüne özgü birşey oluyor; özüne özgü bir *kendim*’le bezeniyor; bu “ben”e, bu “kendim”e, birtakım özellikler tutunup sarılıveriyor. Ben’in “malı” mı özellikler?

Ya ben diye birşey *yoksa*? Hep “ben”, “ben” diye konuşuyorum. Öyle de, sözün dönüp dolaşıp vardığı *yalnızca bir konuşma çentiği* olamaz mı bu “ben”, bu “kendim”? Önünde-sonunda, bir söylem-içi “gerçeklik” mi “ben” “kendim”? Sözcüğün yaygın anlamında “gerçek” “gerçeklik” *mi*, düpedüz gerçeklik mi? Yok, yok, hani nerde *bu* gerçeklik?

Diyelim ki var, söylem-dışı ben-gerçekliğim varsa, eylem-duygu diye adlandırılabilir içiçe giren birtakım devinimler; gürültü patırtı hepsi o kadar: içiçe giren, neyin ne olduğu belirsizce akan eylemsel, duygusal birtakım devinimler. Bütün bu “belirlenimler” hep *dile-getirmelerden*, *dile-getirmelerden* sonranın anlaşılır kıldığı tutamaklar.

Desene, özgeçmişimiz: yaşadığımız ama bilemediğimiz bir “gerçeklik”. “Ben” diye adlandırdığımız bu gerçekliğin labirentinde dönenip durmaktayım işte, – kanımca herkes, hepimiz.

Ne diye çıkmaya çalışıyorum labirentimden? Nereye çıkacağım ki? Ben’imin ötesi var mı ki? “Ben” yoksa, ötesi de yok.

Bu nasıl konuşma böyle: “var”lar “yok”lar alışılmış anlamlarını bırakınca, var’lı-yok’lu söylemelerin, dolayısıyla da gerçekliğin anlamı mı kalır?

Değil mi ki konuşuyorsun söyle öyleyse, – söylem söylem yitir git var’lı-yok’lu, yok’lu-var’lı ben’ini, kendi’ni kendinin labirentinde...

İster beğen ister beğenme, ne olduğum, ne olmadığım apaçık belirse belirmese de, birtakım “özelliklerle”, “değerlerle” bezenmiştir yaşamın. Kimine şöyle bir eğildim, kimine tüyçe dokundum geçtim, kiminin adını bile anmadım. Birtekinin bile üzerinde gönlümce durmuş olsam! İçlerinde büyüdüğüm, içlerinde dönendiğim gerçeklikler bunlar. Çevreme bakıyorum da, şaşırp kalıyorum: yaşamının şurasında burasında etkili etkisiz boygösterseler de, çok kişinin umurunda değil pekçoğu. Ne yazık ki, dapdaracak bir gerçeklik-değer çerçevesinde sıkışıp kalmış çok kimse. Bense, oylumu sınırlı yaşamıma karşın, heryönden gelişim gelişim basınçlı gerçeklik ve değerleri birdeyime algılamadıkça, “yaşıyorum” demekten çekinirim. Nice çırpıntılı üzüntülere yolaçsa da gerçeklik-değer olasılıklarımı, giderek azıcık daha genişletmek amacıyla varolma-koşullarımla sürekli hesaplaşan biriyim, hem düşüncelerimde hem davranışlarımda. Bu arada, özyaşamı serinkanlı izlediğimde: öyle kolay kolay gözükmeyen talihlerin, akla-mantığa sığmaz bir uğraşı olduğunu saptayıp sevinçten hopluyorum zaman zaman. Herkesin sevinci kendisinin!

Yalnızca bu sevinçle olmuyor. Yaşama talihime bir de ben kendim (“ben” dediğim, “kendim” dediğim neyse artık), – ne diyordum, yaşama talihime bir de ben kendim olumlu neler katabilirim, diye koşturup dururum. İşte bu kaygıyla, “akıllı diye niteleyebileceğim binbir çabayı birbirine ekleye ekleye, elimdeki avucumdaki yaşama-varlığını sürdürüp yüceltmeye savaşıyorum. Yitirecek zamanım yok duygusuyla, havam hüznülmüşçoşkuluymuş n’apıp edip yaşama-bilincimi pekiştirmek sarsılmaz bir dileğimdir hep. Bu bilincin en önemli ögesiye: yaşamıma olabildiğince gönlüme-kafama uygun bir yön-yönelti kazandırmaktır.

Yaşama ilişkin bilince, “anlayış” da diyebilirim. Sözcükler önemli değil zaten. Önemli olan: çeşit çeşit sonuçlu tüm davranışlarıyla insan yaşamının bu anlayışla içiçe örgülenmesidir. Yaşamımı örgüleyen bu davranışlar gücünü etkinliğini *hangi*

kaynaktan, hangi *kaynaklardan* devşirirse devşirsin, önemli olan, yaşam ile bu davranışların, nerdeyse eşanlamli sayılacak kadar birbiriyle içiçe girmiş olmasıdır. Özümü anlamam açısından benim için önemi büyük *bu* yaşama-durumumda uzun uzun, derin derin yayılmak istesem de, birkaç yere parmağımı değdirip geçeceğim. İnsan, birbakıma en iyi *bildiği* yaşam-ıçî şeyleri ne diye yeniden yeniden kendine anlatmaya kalkışsın. Yapacak işim başımdan aşmış zaten.

Hemen saptıyorum, ne de olsa herşey bana sallantısızca böyle geliyor: *Evren-doğa* olmasaydı, ben de yoktum, – ne ben ne sen, hiçbirşey, hiçbirşey. Doğadan varım, doğadan olmayım, çünkü evrende varım. Deyim, neden çarpık olsunmuş, doğa yiyen, evren yiyen bir varlığım. O da beni yemiyor mu? Bu başka bir konu ama, hep aynı konunun öbür yanı, herşeyimizi apaydınlık kılıyor: “evreni-doğayı” işe karıştırmadıkça, “insan” varlığından sözetmeye bile anlamlı bir olasılık gözüyle bakılamaz.

Yalnızca doğayla beslenmiyorum ki. Başka bir kaynağım da var: insan-toplum-tarih-kültür evreni bu kaynak. Oku okuma, iyi ol kötü ol; tadıyla içten dıştan gönensen de gönenmesen de; acısıyla için dışın kararsa da kararmasa da, çeksen de çekmesen de, değil mi ki sen sensin, *herşeyinle kültür dünyası* senin dünyanın.

Birbakıma herşeyimle kültür’deyim. Giysim çulum, sofram yatağımla; duygularım merakların eylemlerimle; düşüncelerim başarılarımla; kavgalarım başarısızlıklarımle kültür’de, ama düzeyli ama düzeysiz, kültür solumakta, kültür soluk alıp vermektedirim.

Bilimler, dinler, felsefeler, söylenceler, töreler, teknikler, sanatlar, eğitimler – herşey kültür, herşeyimle kültürüm, kültürle besleniyor herşeyim. Direnç, atılım, özlem, yaratma, – yaşamımı diri tutan ne varsa onu, yani *insanca* herşeyi, yaşamı *insan* yaşamı olarak çekip çevirmede yardım eden tüm olanaklarımı, sağlamaktayım o tükenmek nedir bilmeyen çeşit çeşit kültür fiskiyelerimden.

Başkalarına gelince, durum şu: Tek değilim. İnsanım: *birlikteyim*. Şuna buna “karşı” düşsem de: sevgi, korku, hayranlık, direnme, öğrenme, dayanışma gibi sonsuz bağlarla bağlıyız bir-

birimize. Sen yoksan, ben yokum; ben yoksam, sen yoksun. Çıplak varlığımızdan tüm yapıp etmelerimize dek türdeşlerimizle birlikte olmasaydık, yaşayamazdık. Birlikte varız biz. Ben biz'le, biz de ben'le. Her "ben" deyişimde "biz" diyorum. Doğa kimseye "sen" diye seslenmez ki. Ancak kültür'de "sen" diyoruz birbirimize.

Doğa-kültür-başkaları: *varlığım* ne denli varlıksa, bu kaynaklarla o varlık.

Doğa-kültür-başkaları: hangibirini öbüründen ayırabilirsin. Birbir sayıma yeltensem de, bir evren herbiri; hepsi birarada evren.

Kültür-doğa-başkaları: içiçe ardarda, önce-sonra sürekli ilişkilerle, görünmez geçişlerle, akıllmaz bağlarla herşeyimi kuşatmaktalar. Herşeyimle *bu* evrenim ben, bu evrenin sayısız öğelerinden *biri*yim.

Başkaları-doğa-kültür: rahat, sonsuz, zengin evren. Gerçekliğimle varlığım, aklımla düşüncemle, yetkinliğimle çelimsizliğimle, yetersizliğimle yetilerimle doğayım, kültürüm, başkalarıyım.

Birdeyime, yeryer tıkabasa dolu Nermi Uygur teknesi.

İşte bedenim: Sağ orta parmağımdaki tırnağı almış götürmüş çocukken geçirdiğim dolama. Sol böğrümde bir etbeni. Düşükçe gözkapaklarım, çekik çekik gözlerim, Orta Asya'dan bir havada, Moğolsu-Uygursu. Üniversitedeki öğrencilik yıllarının başlarında henüz gözlük takmadan öncesine dek gözlerim: koca koca, parlak parlak, yeşilimsi mavimsi. Yanaklarım mevsimden mevsime koyuca hafif al al. Sağ kasığımda, ilk gençliğime doğru delice at koşturma sonucu toplanan o hıyarcık denen şişin gerektirdiği kaçınılmaz bıçak izi tam tam silinip gitmemiş. Bacağımda, ta yukarlara dek, düpedüz, ipsi kabarıkça bir renk: atardamaryok orda; onyıldan önceydi, geç kaldık derken, kalmamışsınız, onarım için yüreğimin tıkanık bölgelerine kan rahatça akabilsin diye yapıştırdılar damarı. Omuza doğru sert deri altı: yürek atışlarına düzen sağlayan akıllı bir düğme yerleştirdiler oraya; varsın herkes deri üstünü dövmeyle bezesin, iç düğmem yetiyor bana.

Boyum posum, – yoksa, daha öbür şeyler mi? Bildik ‘şeyler’ hepsi. Üzerlerine birbir eğileceğim de n’olacak. Sızlayıp acıtmadan yerli yerinde gözüktükleri sürece, elim aklım başka yanlardayım hep.

Parmaklarının ucu nelerden hoşlanıyor? Ağzının tadı nasıl? Canım acıyınca n’apıyorum? Renk algılarım ne durumda? Biçim duyarlığım, oylum karşılayışım, ses tepkilerim hangi kıvamda? Ses-dizimlerine sarılışım yönünden ne tür bir insanım? Herkesten ayrıcalıklarım, herkesle-birlikteliklerimle? Nemli-sisli havalarla neden aram kötü? Daha nice varlık-alanlarım, varoluş sorunların var. Başkalarının gözünde kimbilir ne incir çekirdeği doldurmayan döküntüler hepsi. Bana göreyse, kimi kendiliğinden apaçık, kimi bilmeceli, kimi düpedüzgün davranış kalıpları, ya da somut davranışlar bunlar. Yaşamımı oluşturup pekiştiren alışkanlıklar, çekinceler, kolaylıklar, zorluklar bunlar.

Başka yaşantıların da eşlik etmekte bunlara. Hangibirini sayayım ki: Sakal-bıyıkla oynamam hiç. Gençliğedoğru birkez birini, birkez öbürünü bırakmaya kalktım, tuhaf göründüm kendime, kazıdım gitti, böyleyim bugün bugün. Yürümeyi seven ayaklarım var; ayakkaplara karşı, yürürken tabanlarımı toprak okşasın isterim. Güneşli düzlüklerden püfür püfür bir koruya daldım mı, unuturum tüm dertlerimi. Gözlabildiğine otlakların çekimine dayanmam, gerekirse yol değiştiririm. Renk renk bulutlarla yakın bağlarım var. Aralarından koyu koyu yeşillerin fışkırdığı gelişigüzel döşenmiş patikalarda, sağdaki soldaki kimi ekili kimi nadasta tarlalara bakına bakına alıp başımı gitmeye bayılırım.

Eskiden uykum iyiydi; iyiye de uykucu değildim. Karanlıkların gözü değmiş olacak, haftada birkaç kez gittikçe zor ediyorum artık sabahı. Sabah, dedim de: gececiye bir zamanlar; dinçlik isteyen şeyleri yapmak için akşamı beklerdim eskiden; oysa sabahların dinginliğindeki yemişlerin tadına doyamıyorum nicedir, verimlerin en güzeli sabahlarımda.

Sofralardaysa, – bitip tükenmez bir yiyecek-içecek söyleşisine kapılıp gideceğim diye ödüm kopuyor şimdi bu satırları yazarken. Şöyle ki, bazan, ne yazık her zaman değil, “Aaa-bu-

kadarcıkla-mı-kalkıyorsun!” dediler mi, sevinçten göğsüm kabarıyor. Sofra düzenine gelince: kaşıksız sofra olmaz, bence; çorbanın hertürlüsüne varım, yeter ki topraktan bitme kokulu-kokusuz köklerle, yapracıklar, çiçeklerle renk renk tencere, yusuvarlak kâse derinliğine, okşarcasına kepçe kepçe aktarsın dolu dolu içeriğini. Özenle bezenmiş hiçbir tabağı geri çevirdiğimi anımsamıyorum ama buğu buğu tüten bir sıcaklıkta değilse çorba, gerisin geri ocağa! Sofraların, sofra sonralarının en güzel meyvesiyse kiraz. Kavunu unutmuyorum. Nerde çocukluğumun topatanları; o uçuk kanarya rengiyle gözleri büyüleyen, anlatılmaz özüyle öpüş öpüşe ağzı serinleten topatanlar! Hafif karahiher serptiğim gibi kaşıklardım. Şimdilerde çatal-bıçakla yenen kozalaklı kavunlardan doğrusu daha ileri bir uygarlıktı bizimki.

Küçük büyük demeden nasıl heyecanlandırır beni birçok eylem, betimleyemem. Yeter ki içten gelsin. Becerebilsem, içimden gelmeyen hiçbirşey yapmam. Dıştan belli olmasa da, yapıp etme seçimlerimi nelerin etkileyip olgunlaştırdığı başlıbaşına bir serüvendir. Sözvermelerimdeki çekingenliklerimin bazan ne umulmadık ters-tepkiler yarattığını, bu tepkilerinse ne denli yanlış-yorumlu sarsıntılar boşandırdığını bir ben bilirim. Yargı ölçeklerimi, bu ölçekleri uygulamadaki titizliklerimi tasarımda en kıyıbucağın ayrıntılara dek götürüne huyum, ayırdına varan olmasa da, şaşılacak biçimde dalbudak salar heryanıma. Sonuç-yargılarımsa, elimde mi, ilgililere bol bol duyurduğum için olacak, eften-püften şeylermiş izlenimi uyandırır çoğun. Oysa ben armağan diye sunarım nice çabaların özeti yargılarımı. Elaçıklığı bol tutunca dağıtımı, olağan kılınmış oluyor herşey, adam-sende deyip geçiliyor; böyle kurulmuş dünya. Olsun, kolay kolay değiştiremiyorum bazı alışkanlıklarımı.

Alçakgönüllülüğe de dokunmadım. Gönül durumumdan olacak. Söze döküldü mü öz-değişimine uğruyor alçakgönüllülük. Yalın yalınlığı oranında karmaşık bir yapı oysa. Doğuştan mı, istençle mi eşkoşumlu, kimyasal karışımını pek bilmiyorum ama mutlu kılan gizemler içeren bir karışım bence. Gene de şöyle bir anlatış deneyeceğim: ne zaman alçakgönülden uzaklaşıyor gibi olsam; şöyle de diyebilirim, ne zaman n'olduysa olup

da böylesi bir uzaklaşma üzerime çökse, şeytandırnağı örneği sizler heryanım.

İster “özellik”, ister “değer” diye adlandırayım, hep yaşama-kaynaklarından sözetmekteyim. Herbirinin her durumda özüm için iyi, güzel, yararlı kaynaklar olduğunu ileri süreceğim değilim. Sözelimi, doğanın nesine elatsam, bununyaşama katkı sağlamak anlamına geleceğini öne sürmek bönülük doğrusu. Gerçekliğinde ne iyidir ne kötüdür doğa. Gene de doğal bir varlık olarak insan, incitmeden kaçınan o her duruma uygun akıl ve deney becerisiyle, pekçok doğal şeyi, özüne olabildiğince verimli kılmayı deneyebilir. Bu deneyişlerinde başardığı da olur başaramadığı da. Kuşkusuz, kültür dünyası için de geçerlidir benzer olanak. İnsan açısından baktıkta, kültür *de*, doğa gibi, çeşit çeşit zengin birikimler, etkiler, güçler gömüsüdür. Böyle bir gömünün insan yaşamına her zaman olumlu yansıdığını tasarlamak yanlıştır. Unutmamak gerekir: çoğu kez adı çekici “kültür”, uygulamada, bu arada, şaşılabacak güçteki tekniğin “kötü” kullanımlarında, kişi-kişi, kişi-toplum-devlet ilişkilerindeki “kötü” oluşumlarda, bazan nice tragedyalara salar insanı. Kişiyi topluma, dileyip istemediği yükler yükleyebilir kültür, kişiyi toplumu bunalımlara mutsuzluğa sürükleyebilir. Kültür-insan ilişkilerindeki çelişkilerin yolaçtığı bu talihsizliklerin savsaklanmaz basıncını hafifletmek, tuhaf gelecek ama gerçek, yine insana düşer, yine insanın kültür yaratıcılığına düşer.

Bütün bu etkenliklerden, ya da edilginliklerden açık-seçik belirlediği üzere: insan yaşamında en vazgeçilmez önemdeki kaynaklardan biri de *insanın* kendisidir. Yaşamda pekçok şey, dönüp dolaşıp herkesin kendisine bağlıdır. Kararların, değerlemelerin, eylemlerin birdeyime kaynağıdır insanın kendisi. Herkes kendisi için bunu böyle bilse ne iyi olur. Pekçok dürtü, pekçok uğraş, pekçok sonuç insanın kendi sorumluluğundadır. İnsana özgü yaşama sürecinin izi düşer pekçok şeye. Birçok doğa-insan-kültüretkenliğinin dışında kalsam bile, şöyle ya da böyle, birşeyler yansır benden çevreme. Kuşkusuz bu, herşeyimin heryönden kendime uygun, kendimle uyumlu olduğu anlamına gelmez. İnsan yaşamının baştanaşağı uyumlu bir yaşam olarak sürüp gittiğini savunmak *son derece* çarpık bir iyimserliktir. Din-

ginlikler ile dalgalanışlar içiçedir. “Ben” dediğim şey, n’olursa olsun, isteristemeyi böyleyim. Algılar kararlar, sürçmeler eylemler, yapmalar değerler, sevinçler terslikler, hüzünler coşkular, dövüşler uzlaşmalar, inleyişler çözümler, yakınlıklar uzaklaşmalar büsbütün duruncaya dek, (keşke durmasa, olası değil ama, gecinden dursa öyleyse) devingen mi devingen bir heyecan topacıyım, yalnız ben değil, hepimiz öyleyiz. Doğamızla, kültürümüzle böylesi bir kırıntıyız, ya da böylesi bir evreniz herbirimiz.

Dönüp dolaşıp sormamazlık edemiyor insan: *nerdeyim* şimdi? Bütün bu kendime doğru yönelişlerimden özümde öz olabilecek ne var ne yok? Geçmişimle, bugünümle, geleceğimle *nerdeyim*?

Doğruysa da yanlışa da, çekinmeden söylüyorum: hiç ummadığım bir olup bitişler, yapıp edişler, birşeyler, hiçbirşeyler... Doldum boşaldım, unuttum anımsadım, öğrenmeden öğrendim serüvenlerim boyunca. Bilimsel bilgiden daha başka kıvamda tutamaklar bunlar, ötelerin yakınların oluşturduğu yaşama tutamakları bunlar benim için. Düzlü kıvrımlı deneylerim boyunca azçok bilincime çıkıp söylemime takılan görünümeler bunlar, – birbakıma tartışıp gideceğim görünümeler bunlar. Birtakım göstergeler: yalın yalın, kat kat izlenceler, sorunlar içeren seslenişler bütün bu görünenler, bu görür gibi olduklarımız.

Birkaçına daha rasgele dokunmadan edemeyeceğim.

İlle de kendim olmak istiyorum. Nerden baksam, oldum-oluyorum, zaten-böyleyim derken derken bir de ne göreyim: Kendim diye birşeyin gerçeklikte varolup olmadığını açık-seçik bilmiyorum, bilemiyorum. “Ben” diye konuşsam da, hep “Hani-ben?”, “Nerde-ben?” *arayışlarına* kapılmış yuvarlanıyorum, hoşuma gitse de gitmese de bu böyle. Milyarlarca yıllık evren geçmişimden sonra bir *bekleyişim*, bir *ben-bekleyişim* sanki.

İkinci tutamağım şu, – ikincisi üçüncüsü olmaz ya, hem ne denli tutamaksa o denli tutamak artık: Başsız-sonsuz bir değişimiyim, “kendim” varsam da yoksam da, – üstüste binen *bitimsiz değişmeler*...

Üçüncü tutamağım: Evren tozlarından kopup gelen doğal parçacıkların birbirleriyle birlikteliğiyim. Ama aynı zamanda

kültür birikimlerinin yeniden yeniden yoğurduğu tümen tümen oluş-evrim ürünlerinin rasgele-zorunlu bir yansımasıym.

Şunu belirteyim: “kendime” ilişkin sözümona belirtmelerimin hepsi, birbakıma, hertürlü belirtmeye karşı koymada. Kendim’den kendim’e dilimden başka belirttik bir iletim yok. Böylece, ancak dilden kesip biçerek kuşandığım olanaklarla uçarcasına ya da seke seke, belki sıçradım kendime; olmadıysa, belki bundan sonra ama hep dil’le. Nasıl olduysa oldu, içten gelen korkulu-çekimli dürtülere kapılıp dilden kanatlar kuşandım becerebildiğimce. Sözlerde, sözlerde bıraktım gitti, kendime kendimi. Doruklar yönünde fırtınalarla takıştım, mağaralarla tanıştım; dingin dingin uçarken yerden yere savrulduğum da oldu.

Dürtüler söz-labirentlerine vardırıdı beni, oralarda dönmekteyim nicelerin nicesi şimdilerde. Özümde gözgöze geldiğim bazı görüntüler ürküttü, bazılarıysa sevindirdi. Sayısız sorumsuz yanıtsız kargaşa ortamında birkaç belirgince soruya azçok belirgin birkaç yanıtla başbaşayım şimdi. Kimi düzen-verişlerimin derlitoplu tadını içtim; kimi de dağınıklık salıveren heyecanlardan payıma düşeni. Kesinlikten, nesnellikten uzakta, kişisel içlerin, ötelerin bitimsizliğindeyim. Yinelemekten başka n’apabilirim: değil mi ki kendimden sözediyorum, kendi öz-labirentimdeyim.

Değindiğim, değinmediğim özelliklerimin şu-bu yönü, şu-bu yanı yadırgansa bile, birbakıma, olağan insan yaşamına özgü, *olağan* özellikler bunlar. Nitekim, hepimiz kendimizinkilerden başka olağan ilişkilerin, olağan davranışların hep böyle olduğunu düşünmüşüzdür. Uçaşağı beşyukarı ‘onlar’ bizim gibidir, biz ‘onlar’ gibiyizdir.

Gözden uzak tutamayacağımız bir gerçek daha var ama: Olağan-dışı, alışılmış-ötesi zamanlarda, *böylesi* zamanlarda durumlarne, peki? Herşeyimiz bunalım bunalım tepetaklak olunca n’oluyor, peki? Ne kişi kişi, ne özellik özellik! Öyle de, bunalımlar seyrek şeyler deyip örtbas edemeyiz bu gerçeği. Ne denli olağansak da, yaygın mı yaygın türlü türlü bunalımlar yaşarız. Gel de hapiste, gezi sevgine bakım göster. Gel de hasta yatağında yüzyüze canlı iletişim kur başka yerlerdeki yakınlarınla. Gel

de seni ergeç köleye dönüştürecek olan en modern donatımlı sürüyle Öldürme Birimlerindeki elektrik fırınlarına hangi gün, hangi saat iteleneceğini inleyerek beklerken kişiliğini geliştirme amacıyla girişimlere kalkış. Herkesi, hepimizi kuşatmış bunalm. Değil mi ki yaşıyoruz: tehlikelerin, darlıkların, yıkımların avuçlarındayız hepimiz. “Ben başkayım, benim ayrıcalıklı bir talihim var!” diyenler omuz silkse bile, “olağan” ölümü, hep zorunlu ama hep zamansız ölümü anımsamak yeter, – ölüm bu, kişinin *kendi* ölümü, anımsamanın yetmediği sanılsa bile yeter de artar. Olağan diye nitelediğimiz insan yaşamına ne denli karmaşık bir olağan-üstü gözüyle bakmamız gerektiğini belgeler.

Ona ne kuşku, şimdi burda özüme eğilişimde: algılamalarım çarpık, saptamalarım öznel, değerlemelerim kişisel, yorumların kaypak, duygularım bulanık, düşüncelerim küt, genel özbakışım abartılı gelebilir. Ola ki, kendimi, şurası burasıyla, gizli gizli övünçlere bile bürümüşümdür. Oysa kendimi, özüme yönelik eleştirilere, özüme açık tutmaktayım, – hem de nasıl, içime büzülmüşken bile bazan şaşıp kalıyorum kendime. Sözlerimde davranışlarımda kendi kendimi etkileyip kandırmadığım inancındayım şimdi. Gerçekte sağduyulu biri olmadığımı söyleyenleri bile sesimi çıkarmadan dinleyebilirim gibi geliyor bana.

Biliyorum: özüme yönelik bu denemeyi yayımladığım için bütün bunlar. Yayımlamasaydım, dıştan üstüme fırlatılan zıpkınlardan epeyce korunmuş olacaktım. Gerçi özümden özüme adanmış bir deneme bu, daha doğrusu bir deneme salkımcığı. Gel gör ki, yayımlanmasaydı kıvamına kavuşamayacaktı. Birdeyime, başkalarıyla paylaşılınca deneme oluyor deneme. İşte bu kaygıyla, zaman zaman başkalarına kaydı gözüm.

Bütün bunlar böyle, böyle de: şimdi burda *ortaya çıkan* bu yazı hiçkimseye örnek olmak gibi bir sapıklık ürünü değil. Niçin yazıyorum, öyleyse? Neyin ne olduğunu yazmadıkça, gönlünce anlayamıyorum da ondan. Sen-yaz-sakla-ötesini-düşünme, – bak bu da olur, olurdu da yazıp bitiremediğim şeyler gözüyle bakıyorum böyle yazılarıma. Onları değiştirme olanağım var: türdeşlerimin günışığına ulaşmadıkça, yani başkalarınca sere-serpe yayımlanma olanağına erişmedikçe, birdeyime, sürüp gitmektedir yazma süreci; karmakarışık çekmecelerde mışıl mışıl

uykuya yatırdığım yazıların tanığıdır buna. Ama yazı ortalığa çıkınca, *birşeyler* başlarken, *birşeyler* bitiyor. Birbaşına bir varlıktır. Ortalığa çıktı mı, yazdığın senin değil artık – başkalarının. Sen kendin de bir başkasısın kendi yazdığın karşısında. Olsa olsa, daha önce yazdığını okuyabilirsin.

Nitekim şimdi kendime ilişkin yazımı “ne-yazmışım?” merakıyla okuyorum – hiçbir harfe, noktaya dokunmadan. Pekçok şeyi hallaç pamuğuna çeviresim geliyor. Kıyamıyorum ama, kıyamam, yazıya saygımdan. Anlaşılan: basımcı olsaydım, kendime nazım geçeceği için, dizgiden dizgiye yazıyı değiştire değiştire, yazdıklarımı basmaya geçemeyecektim. Şimdi burda birbir değinemeyeceğim başka nedenleri de katıp söylüyorum: Birkez çıktı mı yazım, o yazıdakinden bambaşka yerlerdeyim ben artık. Öyle belirgin ki bu doğrultu.

Özüme ilişkin birşey daha var. Söyleyeyim ki, yanlış anlamayı önleyeyim böylece. Özbakışımın türdeşlerime ille de örnek olması gibi burnu-havalarda bir savım yok. Kimseye, “Ben buyum, sen de öyle ol!” demeye kalkışmam. Topu topu dediğim şu: “Ben böyleyim gibi geliyor bana, – sen dilediğin gibi ol!” Salt özümü mahmuzlamak istiyorum yazdıklarımla. Bu arada başkalarına bir esin eserse, varolma gücüne güç katar bu. Esin esini pekiştirir.

Çoğun, ağırlıklar çöküyor üstüme, kendimin uzaklarında kalakalıyorum. Kimi de, “Dil yetmiyor, yetmiyor!” diye yakı-
nırken sımsıkı, sımsıcak sarılmışım dille “kendim”e. Susmadan
önce, susmalarla çelişik birşey daha ortada: arayışım “Ben”. Bir
başlamayagör sonu gelmiyor.

Daha başka? Neler yok ki daha başka, hep başka başka, hep
aynı: Güneşli yağmurlu, düzlük engebeli, açıklık ormansı bir
serüven ben-labirenti. Dipten gelen bir itilişle dönenip duru-
yorum.

Burası *Nermiye*, – aşırı kaçtıysa *Nermice* diyelim, “Yenice”,
“Eskice”, “Derince” gibi. Ya da *Nermicik* diyelim, “İncecik”, “Bi-
lecik” gibi. Olanca dalbudağıyla varolan; belki de varolmayan;
varsa bile, bazan uzunca görünse de kısa bir süre sonra herkese
n’oluyorsa o olacak olan bir insan, bir insancık: bir evren, bir
ülke, bir devlet, bir kent, bir köycük, bir yol, bir soluk, bir buğu,
bir duman, bir ses, bir iz, bir hiç...

DENEMELİ DENEMESİZ

Ne biçim şey şu benim yazarlığım?

Neden Yazıyorum?

Yaşama Çalışması

Otururken, yürürken, uyurken kimi açıktan açığa kimi belli-belirsiz bir etkenlik, bir devinme, bir eylem: yazı, yazı... Hep yazıyorum, yazmaktayım – yazmak çalışmak, çalışmak yazmak. Çalış, çalış! Başka n'olabilir ki, şimdi de yazıyorum: bu kez kendiyazarlığım gündemde; özümde özgü çalışmaya yönelik bir çalışma bu.

Çok kimsenin tuhafına gidecektir söylediklerim. Haksız da değiller. Heryanda rastlanan birşey yazı, herkesin yapabileceği birşey yazmak, yazmaktan daha yaygın ne var. Al eline kalem, gezdir kâğıdın üzerinde, oldu bitti işte. Zamanlar değişti, elektronik çağındayız, diyenler de geçsin bilgisayarlarının başına, – gözaçıp kapayınca dek yazı-çizi karşılarında.

Yazının neredeyse kendiliğinden pıtrak pıtrak ürettiği bir yaşama-ortamında, yazma ile çalışmayı birbirine eş kılmayı gel de yadırgama. Özellikle yazmayı, en çok da yazarlığa özgü yazmayı esinle bir tutanlar böyle düşünüyorlar. Ne de olsa, onlara göre, bir esin gelip alır götürür, n'oldüğünü anlayamadın bakarsın ki yazıvermişsin, — çalışma ile ne ilgisi var bunun.

Oysa benim için bambaşka birşey yazmak. Yazarca etkenliğini, upuygun olduğu inancıyla, çalışma diye nitelemekten yanayım. Yalnızca kalemle kâğıda eğildiğim zamanları iyi-kötü verimleriyle belirtmez “çalışma”; yazma işlemi nice öncelerden nice sonralara uzanıp gittiğine göre, geniş kuşatımlı bir çalışmadır benim yazmam. Tuhaf kaçsa da, yeniden söyleyeceğim: içiçe zamanlar kapsayan bir çalışma süreci diye anlıyorum yazarlığımı. Ola ki şaşırtıcı bu saptama; benim gerçeğim bu ama. Bu her yazarlığın gerçeğidir kanısındayım. Nesnelce ortaya çıkan

yazıya sonradan çevrilenler için de, yazıyı baştanberi çekip çevirenler için de bu böyledir.

Şimdi burda, genele yönelik bir bakıştan çok, ayık bir bakışta kendime odaklandığıma göre, birkaç önemli özelliğin altını çizeyim, diyorum. Böylece, oluşumu yapısıyla kendi yazarlık etkenliğime epeyce aydınlık sağlayabileceğim inancındayım. Bu arada başkalarının yazarlığı da belli bir aydınlık kazanabilir. Erişmek istediğim aydınlığa erişebilir miyim, bilmiyorum. Yazmaya başladığım ilk yıllardanberi hep içimde sözünü ettiğim bu aydınlık özlemi. “Yazı” diyebileceğim ilk yazılarımı ondört-onbeş yaşında yazdığıma göre, birbakıma, kendimi bildim bileli aydınlık özlemiyleyim. Beni yazmaya iteleyen şey bu özlem; onsuz yazamazdım gibime geliyor. “İşte kavuştum ayınlığa, siz de buyurun” aşamasında bir tutumdan uzak mı uzağım gene de bugün.

Anlayış ve yaşayışım uyarınca, yazmak çalışmak olduğuna göre ayrıcalıksız her çalışma gibi enerji gerektirdiği için yorgunluğu birlikte getirir. Yorgunluğa katlanamayan yazı yazamaz. Buysa bazı sıkıntıları gözealmak demektir. Seve seve üstlenmekteyim hepsini. Tatlı mı tatlı bir uğraş olarak yaşarım yazarlığımı. Yazma zamanlarının nasıl geçtiğini duyumsamıyormuşum gibi bir yol tutturur giderim. Yazma uğraşım beni ne denli çapraşık sorunlarla karşı karşıya getirirse getirsin; sorular benden ne denli dolambaçlı yanıtlar beklerse beklesin; soru-sonralarına ne denli çözüm-onarım gerekleri sarkarsa sarksın, dinçliğimden pek birşey yitirmem, — yeter ki sürsün uğraşım. Hele yazıyı belli bir kıvama eristireyim, çökük omuzlar diye birşey yoktur yaşama gündemimde, hafifçecik omuzlu biriyimdir. Ne var ki buna bakıp yazmanın çalışma olmadığı yanlışına kaptırmam kendimi. Kuşkusuz, bir çalışmadır yazmak, — hem de nasıl. Gerektirdiği dizi dizi çabalar ile yorgunluklara karşın, herçeşit yorgunluğu ortadan kaldıran kendine özgü bir çalışmadır kuşkusuz.

Yazarlık çalışmamın bir özelliği de şu: birşeyler *yapmaktır* yazarlık; biçimlemektir, işlemektir, ortaya koymaktır. Bu da algılanır birtakım “amaçları”, bir “malzemeyi” biçimlemekle gerçekleşir. Neyi işliyorum ben yazarken: dili, dilimi. Nitekim

şimdi burda belli adı, konumu olan bir dil-ortamında kotarıp sergilemekteyim yazı çalışmamı. Dille bir çalışma yazarlığım. Duvarcı olsaydım, elimin altındaki taşla, tuğlayla, demirle, kumla örerdim duvarımı. Durum gerektirince de, sözgelimi, harcıını karar, kendim hazırlardım malzememi. Böylece duvar, bazı tek tek şeyleri belli doğrultularda yanyana üstüste getirmenin bir sonucu olurdu. Duvarcı değli de yazar olduğuma göre, herbiri dilimin ögesi olan sözcüklerle benim işim. Duvarcı için mala, çekül, harç neyse, benim için de sözlük, dilbilgisi o. Yaptığım çalışma, özetle, dil içinde sürdürdüğüm kısa-uzun dönemler boyunca: bazı anlamlı ses-söz bütünleriyle, sözcük-birliktelikleriyle, bazı sözel düşünce ayırımları ve derleyip toplamalarıyla yürüttüğüm yazarlık çalışmasıdır. Bu arada yazarlık amacım gerektiğinde, gücümün elverdiği oranda kuşkusuz, dilime, gene dilimden aldığım güç ve esinle, birşeyler katma işine yöneldiğim olur.

Gözden yitiremeyeceğim bir yazarlık özelliğime de parmak basayım: yazma işi seyrek gerçekleştirdiğim bir uğraş değil benim için. Gelip geçici bir hevesin itelemesiyle arada bir kalemi kâğıdı eline alıp birşeyler karalayan biri gözüyle bakamam kendime. Özde önemli başka işlerin gerginliğini atmak; zaman öldürmek amacıyla oyalanmak türünden bir uğraş değil yazarlığım. Tüm yaşama-zamanımı boydanboya kaplayan; önem yönünden *temel* önemli bir uğraş benim için. Yaşamımda birbirini izleyen irili ufaklı yapıp etmelerim, hep bu temel çalışmaya oranla değer, önem ve ağırlığa bürünmekte. Öyle bir etkenlik, öyle bir uğraş ki, böylesi bir çalışmadan öte yaşamım yok; tasarlayamıyorum da.

Yazarlığımın örgülediği bu sözünü ettiğim *yaşam çalışması*, olanca *varlığım* benim. Kendi kendimi yanıltınamak için, azıcık belirteyim: Bu yaşam çalışmasının tabanı, taşıyıcısı, güdeni ben kendimim, çalışma dayanağım benim kendimde. Orası öyle de, yazma varlığım heryönüyle bende temellenmiyor. Çünkü benden önce varolagelen “yazı” diye bir insan-kültürü dayanağım, bir kültür kazancım olmasaydı; dolayısıyla da benden önce gelen nice kişiler kuşaklar yazı yazmasaydı; yani yazı bulunmasaydı, yazarlığım, yazarlık çalışmam, yazarca yaşamam diye

birşeyin sözünü edemezdim. Ozaman, *birbakıma*, ben de varolmayacaktım. Buysa, yaşama-varlığını yalnız çıplak doğuma değil, yazarlığıma da borçlu olduğumun açık-seçik kanıtı. Gel gör ki, hiç akıldan çıkarılmaması gereken temel bir gerçeklik olmakla birlikte bu kişisel temellerin temelindeki evren-kültür gerçekliği, çoğun, yazarlarca unutulur. Bense, özümü nasılsam öylece tanıyabildiğim kadar tanıma doğrultusunda çırpındığıma göre, yazarlık çalışmamın kültür-tarih dibini anmadan edemem.

Hızla belirttiğim bütün bu belirlenimler, yalnızca yazarlığıma ilişkin varlık-durumuma aydınlık serpmekle kalmıyor, tüm yaşamımla kendimi anlama isteğime de, hiçbirzaman gözden yitiremeyeceğim, belli bir aydınlık sağlıyor. Şöyle ki, yazarlık çalışmamı bilmem: *kendimi bilmemin* ayrılmaz bir parçası benim için. Bu çalışmayı anlayıp araştırmadan, önümü ardımı, şimdimi geleceğimi anlayacağım kanısındayım. Yürekten bir sarsılmazlıkla inanıyorum buna. Onun içindir ki, yaşama-yazma 'çalışmamı', gücüm nerelere dek götürürse oralara dek kovuşturmak isteğindeyim. Bir ölüm-kalım istenci bu benim için.

Yazma Gereksinimi

Herzaman, her yerde yazarlığında varım. Kim özü diye bilip yaşadığı kimliğinden sıyrılabilir ki. Böyle olduğunu açıktan açığa dışa vurmamız da gerekmez. Nasıl “insan” diye ortaya çıkmamız için, herbirimizin “Ben insanım!” gerçeğini dışavurma koşulu yoksa, kendi adıma söylüyorum, ben de fırtına-zırtta yazarlığımı göstermeyi istemem. Aklım bambaşka yerlerde, yani yazarlığında. Kim olduğum, ne olduğum başkalarınca belirgin belirgin bilinsin gibilerden bir kaygıdan uzağım.

Şöyle bir yaşama-gidişi benim gidişim: kimseler ayırdına varmasa da, ben kendim bile ayırdına varmadan, kuş gibiyim yazarlığım ile, uçarcasına... Demir sürüyen salapurya örneği bir yaşama-duygusuyla yerimde saydığımı sandığım zamanlarda bile, ne ben yazarlığımdan ötedeyim, ne yazarlık benden ötede. Çoğun, ağaçtan ayrılacağım yokmuş gibi geliyor: N'aparsam yapayım, hiçbirşey yapmasam da, mevsimlerin birinden öbürüne: kuru, yapraklı, çiçekli, meyveli bir yazar-ağacım. Anlaşıldığına, kendiliğinden anlaşılır doğallıkta, gürültüsü patırtısı olmayan bir varoluş yazarlığım. Çiçeklerin kokusuna, meyvelerin tadına ilişkin bir yargı öne sürmüyorum şimdi burda. “İyi kötü” nitelermeleri dışında gerçeklik durumuma parmak basan yalın sözcükler bunlar. Demek istediğim şu: Yapıtların yazıldığı zamanlar ince bir kesit yazarlığında. Yazmadağım zamanlarda da yazarlığım işbaşında çünkü.

Yazarlığının yüreğine, yani yaşamım boyunca hep aklımlı kurcalamış olan bir soruya geldim dayandım işte: *Neden yazıyorum?* Açık-seçik bir soru kılığındaysa da, azıcık durup bakınca, sorulası bir soru değil bu. Olağanüstü gereksinimler

zorlamadıkça, “Neden yaşıyorum?” diye sormuyorum ki, “Nerden bendeki bu yazma gereksinimi?” sorusunu yükleneyim. Gene de, sıksık, o basıncı üzerimde duyuyorum. Kuşkusuz hep bu basınçla: tanıdık tanımadık yazarları, çağdaşlar kadar geçmiştekileri de, kendi yazarlıklarına ilişkin gereksinimleri dolayımında neler düşünüyorlar, neler söylüyorlar diye hep merak etmişimdir. Genellikle yazarlığa ilişkin gereksinimlerin, dolaylı da olsa, benim de yazma gerekçeme, belli bir ışık serpeceği kanısını göttüm uzun süreler. Gel gör ki, yazarlık gereksinimi olarak, neler de neler karşıma çıkmadı.

Sürüyle gereksinim yanıtları: savlar, kanıtlar, inançlar. Kimi çılgılık-ünlem, kimi de binbir dereden su getiren akıl-yürütme. Dilsel-düşünsel düzenlemelere kalkışmaksızın, bazılarını rasgele altalta diziyorum. “Neden yazıyorum?” ya da “Neden yazıyorsun?” kılığıyla sorulan soruya verilen karşılıklar şöyle:

Durumlar zorladığı için yazıyorum;
topluma hizmet etmek için yazıyorum;
boşalmak için
korkularından sıyrılmak için;
geçmişi anmak için;
işler gerektirdiği için;
coşkularımı yitirmemek için;
insancıklara birşeyler öğretmek için;
türdeşleri eğlendirmek için;
herkesi şaşırtmak için;
oyunu sevdiğim için;
kıtır atmaktan hoşlandığım için;
yıldızlara gidemediğim için;
hoşuma gittiği için...

Bu kadarcıkla biter mi: binbir içeriğe, binbir biçime bürünür yazma gereksinimleri. Daha çevremize bir gözatarken anlarız bunu. Birbirinden uzakta, birbiriyle sarmaşdolaş nice kesin, nice çekingen yanıtlar:

Gelecek daha iyi olsun diye yazıyorum;
 alışmışım birkez, başka neden olacak;
 etkili biri olmayı istediğimden, sanıyorum;
 umutsuzluğa kapılmamak umuduyla;
 insanlara umut vermeye bayılıyorum da ondan;
 Tanrıya yakarıştır benim yazmam;
 en iyi yaptığım şey olduğu için yazıyorum;
 yazmak üzere 'çağrıldığım' kanısındayım;
 bilinçaltı bilir;
 önemsemediğim bir soru değil ki neden yazdığım;
 mutlu olmak, dolayısıyla da mutlu etmek için
 yazıyorum;
 saçma ama yazıyorum işte;
 ödleğin teki olmasaydım, yazar mıydım;
 yazıdan başka öfke kusacak yer var mı ki;
 neden yazdığını anlayıncaya kadar yazacağım;
 keşke bilsem...

Herbiri düzcizgi biçiminde yanıtlar değil karşıma çıkan yanıtlar. Birbirleriyle çelişik söylemler, birbirleriyle bağdaşmaz söylemler oluşturuyorlar. Kolay kavranmayı sağlamak amacıyla, bir tutamı iki-iki karşıtlı bağlamlarda gözümüzün önüne getirelim:

canım sıkıldığı için yazıyorum; çok zamanım olduğu için yazıyorum;
 az gelişmişliği aşmak için yazıyorum; çok gelişmişliğin yan etkilerini hafifletmek için yazıyorum;
 çelişkilerimi örtmek için yazıyorum; çelişkilerimideşmek için yazıyorum;
 başkalarını sevdiğim için yazıyorum; kimseyi sevmediğim için yazıyorum;
 bazıları "Yaz!" diyor, yazıyorum; bazıları "Yazma!" diyor, yazıyorum;
 iç gerginliğimi azıcık gidermek için; iç gevşekliği azıcık germek için;
 herşeyi sevdiğim için; herşeyden tiksindiğim için; özgüvenim sıfır da ondan; taşan, çağlayan bir özgüven bendeki;
 varlığı korumada işe yarayayım diye; ayakta duran ne varsa alaşağı etmek isteğiyle;

kendimden utandığımdan; kendimden hoşlandığımdan;
 benden birşeyler kalsın dileğindeyim; yokolma özlemiyle
 dolup taşıyorumda ondan;
 başkaldırıyorum; başkaldıramıyorum;
 kurtarabildiğimi kurtarayım, diyorum; hiçbirşey kurtarama-
 manın ezikliğiyle yazıyorum;
 gizemleri aydınlatayım diye; gizemleri gözden uzak tutmayı
 önemsemediğimden;
 Tanrıyı yüceltmek için yazıyorum; Tanrı olsaydı, yazar mıy-
 dım;
 değil mi ki çare yok, yazmasam mı; ama ya varsa...

Art arda çizelgeler düzeceğim de n'olacak. Gerçi bazı çizelge-
 ler, gönül kafa gönendiren anlam-ışıldakları yerine geçebilir.
 Daha ötelere uzanırsak, yazma gereksinimlerine ilişkin yararlı
 birtakım kuramlara elatmamız gerekecektir. Ne de olsa eleştiri-
 renler açısından, edebiyat bilgileri, filozoflar, çeşit çeşit akımlar,
 okullar, dünyagörüşleri, beğeniler açısından, özyaşam, toplum,
 kültür, dil ağırlıklı yazma gereksinimi kuramları ortaya koy-
 muşlardır. Oysa ben şimdi burda, çarpıcılıklarıyla zaman zaman
 gözkaşaşırsalar bile, ne yazarlara yönelik çizelgelere ne de
 eleştirmen dizgelerine kendimi bırakmak istiyorum. Özgeye
 dönük genel kuşatımlara değil, özüme dönük kişisel özellik-
 lere, kendiminkilere eldengeldiğince anlaşılır biçimde parmak
 basmak istiyorum.

"Neden yazıyorum?" sorusunu, *kendim kendime soruyorum*.
 Yolum, "Neden yazıyorlar?" sorusuna düşse de, kendimden
 dolayı bir merak ve kaygıdan kaynaklanıyor bu. Bu bağlamda,
 bakalım—başkalarından—öğrenebileceğim—neler—var dileğiyle
 çevremi kolaçan ettiğimde karşıma çıkanlar, bu nasıl şey böyle,
 hem şaşırtır hem şaşırtmaz beni. Heryandan yağıyor yağıyor ge-
 reksinimler, karman-çorman; gel de şaşıрма. Şaşıyorum gene
 de: benim de içimden basınçla fışkırmakta tek tek, topa topa
 yaşama gereksinimleri. Gün, saat, amaç, hava, durum uyarınca
 sayınakla tükenmeyen değişkenlikte yazma gereksinimlerinin
itelemesiyle yazmaktayım ben de. Kimi açık-seçik bilinçle, kimi
 epeyce karanlıkça böyle. Bu yönden ortaklaşa yönlerim var bazı
 yazarlarla; bir de ne göreyim, bazan, beğendiğimi sandığım ki-

şilere bile benzemiyormuşum meğerse, — yok ama, bazılarımız birbirimize benziyoruz gene de. Böyle birşeyler işte.

Dosdoğru yazarlığıma ilişkin yazma gereksinimine gelince — ne tuaf soru bu. Zor diye biryana mı atayım, önemsiz diye gözardı mı edeyim? Başka yazarları bilmem, benim için, hem zor hem kolay bir soru bu. Birbakıma kolay: çünkü kendimi kandırmadan söyleyebileceğim pekçok şey var. Birbakıma zor: çünkü, ne dersem diyeyim, tükenmiyor. Çözemediğim bir “düğüm” değil; çözdüğüm bir “düğüm” de değil. İyisi mi, “düğüm” türünden yanılabilecek benzetişlere boş verip dilim döndüğünce işe girişmem gerek. Yaptığım da bu zaten. “Dilim döndüğünce” mi dedim — hani yazardım? Bir soru, kolay-zor çekim-itişleriyle yaşama eşlik ediyorsa, nasıl dolanmaz dil. “Yazma gereksinimi bu!” diye saptamaya kalkışırken sarpa sarıyor yazmam. İşler sarpa sarınca da, yazarlığınca yazıyorsun. Nerden baksan, tuhaf şey yazarlık, bazı yazarlıklar kuşkusuz. Herşeyi iyi-kötü yazıya döküyor da, *kendini* yazıya dökmeyegelince tökezler gibi oluyor bazıları. Nereye tutunacağımı bilemediğimden, ödüm kopuyor sıklık. Kurubaşıma kalıp karmaşık belirlenimlere, ya da hiçbir belirlenime sığmayan birtakım gereksinimlere sarılınca, kendi kendime öfkeleniyorum. Yazma gereksinimleri ortamında başka yönlerden esen yanıt yellerine büsbütün boş vermesem de, kendime özgü, yani özümü doyuran yanıtlar derlemeye girişince, hazırlap yanıt aktarmalarıyla da yetinmem söz konusu değil. Yazı yazgım, yaşama yazgım söz konusu olduğuna göre, izleyeceğim doğal yol bu. Doğallıkla benimsiyorum yolun herşeyini.

Bu doğrultuda hemen saptayabileceğim bir gerçeği gecikmeden saptayayım: kuşkusuz her yazı, her kitap herşeyden önce, kendisini vareden bir gereksinim, ya da gereksinimler demetinin bütünüdür. Yazıya, kitaba özgü oldukça belirli ya da az çok karanlıkta bir (ya da birtakım) amaç, tat, özlem, yöntem bileşkesinin, belli bir yaşama-zamanı kestini içten dıştan kımıldatan bir yazma gereksiniminin itici kımıltısıyla varolur.

Nitekim ben, sözgelimi, *Başkasının Beni*’ni: ölüm-dirim önemiyle algıladığım bazı iletişim sorunlarıma ilişkin içbasınçlarımdan dolayı yazdım. *Dünyagörüşü*’nü: çağdaş kavram-kargaşasında olumlu olduğuna inandığım bir elatış dolayısıyla; *Dilin*

Gücü'nü: olanca büyüyle beni saran dil gizeminin çekiminden dolayı; *Teknik* kitabımı, çağdaş ortamla anlayış ve eylemce hesaplaşmamdan dolayı; *Bunalım* yapıtımı: keşke–yazarı–ben–olmasaydım duygusuyla, acı üstüne acılardan sonra erişebildiğim uzun iyileşme sürecini hızlandırma sevinci dolayısıyla; *Tadı Damağımda'yı*: okurluk serüvenlerimin bazı kesitlerini başkalarıyla paylaşma heyecanından dolayı; *Fizik Dili'*ne ayırdığım kitabı: modern yaşamın merakımı uyandıran bilimsel-toplumsal gidişine ilişkin bazı kurumsal ipuçları derleme dolayısıyla; *Başka-Sevgisi'*ni: insandünyasını acımasızca yoğuran sevgisizlik hüznünü yenip başka'ya yönelme genişliğine elden geldiğince çok kişiyle birlikte sarılma heyecanı dolayısıyla, — işte bu doğrultularda içimi içten güden gereksinimlerin sürükleyişiyle yazdım bazı kitaplarımı.

Hepsini anıma gerek yok. Durum açık: her kitabım bir gereksinim birikimini giderme dayanılmazlığının sonucu: yazarken adını tam koymasak da, bir itilim tedirginliğini sözümona dinginliğe erdirmeye çabasıyla sarılıyorum kaleme kağıda.

Şimdi yanıt aradığım konuya: tüm yazarlığımı kapsayan itilimin ne olduğu sorusu. Şimdi, gücümün yettiğince günüşiğine çıkarmak istediğim 'şey' bu. Karşıkonulmaz bir zorlamayla (varlıksal-değersel durumuyla ama şöyle ama böyle) beni yazar kılan anagereksinimi olabildiğince aydınlatmak dileğindeyim. Başladın birkez, yürü öyleyse: sana birbir bütün kitaplarını yazdıran gereksinimleri say dök, olsun bitsin, — hiç de öyle değil. Sözü'nü ettiğim 'şey' tektek gereksinimlerin düpedüz toplamından başka birşey; böylesi toplamı aşan bir güç. Gereksinimlerin fışkırdığı kaynak-gereksiniminden; ola ki, gereksinim üreten gereksinim kaynaklarından söz ediyorum şimdi.

Birkaç Saptama

Kavramaya çalıştığım şey: bana yazı yazdıran gereksinimin tek tek bazı görünümleri değil, kuşatıcı tıkHzlığıyla nasıl birşey olduğudur. Ozaman da yapabildiğim, topu topu birkaç saptamada bulunmak bile olsa güzel şey benim için, yeter ki doğru şeyler derleyebileyim.

İlk saptamam şu: Yazı yazmamı yazgım diye biliyorum. Şöyle ki, bana hep eşlikeder yazı. İşte bundan, yazma'nın: dışardan bir odağın bana verdiği, daha doğrusu buyurduğu bir "iş" olmadığı inancındayım. Gerçi, yeri geliyor, kişiler, kurumlar, olaylar yazma isteğimi kımıldatıyor, hattâ yöneltir gibi oluyor. Ancak bu, yazma edimimi özde dışa bağımlı diye algılamamı gerektirmez. Sözelimi para gibi, övölme gibi türlü çekicilikleri, çoğun, bir tuzak diye atlayıp geçmişimdir. Çünkü beni yazmaya götüren en önemli şeylerin: birdeyime, olay-kışı-toplum baskılarının, böylesi birtakım avlayıcı-caydırıcı baskıların üstesinden gelen bir biçimde, içimde olup bittiği kanısındayım. Birdeyime, başlangıcı içimde sürekli bir çizimdir yazarlık.

Böylece, önemli bir saptama yapabilecek durumdayım şimdi: *Dipten gelen* bir itiliş bendeki bu yazma uğraşı. Rasgele bir tutku değil, tutkuların tutkusu; beni içimden avucunda tutan dip bir güç, bir esiş, bir fışkırış. Sığ bakışı aldatabilecek duraklamalara karşın hızı arttıkça artan; kendisini yıldırarak hiçbirşey olmadığı düşüncesi de salan; engel tanımaz bir yükselişi olduğunu açık-seçik gördüğüm (değim tuhaf kaçsa da söyleyeyim) bir "dipler kabartısı" yazı yazma. Öylesine özdeşim ki, bu dipten gelen yazma edimiyle, yazmadığım zamanlarda artımlı artımlı sıcak bir yazma isteği yakar içimi. Hem üzüntülü hem sevinç-

liyim böylesi zamanlarda. Yazan için yazmamak, başlıbaşına bir tedirginlik; tadanın bildiği anlatılmaz heyecanlı bir üzüntü. Sevinçse, yazmadığım zamanlarda bile, o dipten dipten çağlayana kapılıp gitmekte olduğumu görmek; tüm varımı-yoğumu benzersiz bir coşku ve dinginlikle gönendirir ozamanlar. Bunun en güzel göstergesi, belki de, duruma bir an için olumsuz yönden bakmak olacak: öyle ya, yazamayacağım bir anı tasarlayınca, yazmanın benim için artık bittiğini bir an olsun tasarlayınca, yazmanın benim için artık bittiğini bir an olsun tasarlayınca ödüm kopuyor, — hem de nasıl.

Bu bildiklerimi, bendeki o dipten gelen yazma dürtüsünü bir “bilinçaltı” itelemesi diye adlandırmaya pek yanaşmıyorum. Geçerakçe deyimle bir bilinçaltı “düğümü” diye damgalayıp geçemiyorum yazarlık uğraşımı. Yazmak: açık-seçik bilincimle sallantisızca görüp yaşadığım; işleyişine tüm varlığımla tanık olduğum bir eylemlilik. Bilmediğim pekçok-yönü-katı-boğumu varsa da, hani hiç hiç bilmediğim birşey değil yazarlığım: Olanca varlığımı *kımıldatan* böylesi ‘dipli oluşumun’ ille de bilinçaltı türünden bir veri olması gerekmez ki. “Veri”ye sığar mı yaşam! “Altı” olan verisel bilinç türünden ‘bir yer’e kapatılabilir mi yaşam? Bilinçmiş, bilinç-altıymış, aşar bu gibi şeyleri. Nitekim yazarlığı, tıpkı yaşam gibi, diplerden bir kaynaklanma diye anlamam, yaşamı gizli ve kurumsal birşey diye değil, apaçık bir somut gerçeklik diye duyduğumu belgelemekte. Kendi açımdan bakınca: yaşamak ne denli gizemse yazarlığım da öyle; yaşamayla *birlikte* yaratılmış bir gereksinim. Yazma işimi *ancak böyle* bilip yaşıyorum.

Bu bağlamda önemli saydığım saptamayı en uygun şöyle dilegetirebilirim: gerekimli, yani *zorlayıcı* bir yaşama serüveni benim için yazarlık. Hazırlap bir gerçeklik değil; gerektiği şeyler olan bir gerçeklik. Daha doğrusu, istekleri yerine getirilince, asıl ozaman kendine özgü bir geçerlik olarak ortaya çıkıyor. Gerekenlerden yoksun kalınca, çok çok bir olanak yazarlık; bu olanakların *işlerliğe* kavuşmasıyla olup bitiyor. *Etkenliğe* götürmeyen, etkenlik olmayan bir yazarlık tasarlayamıyorum. “Yazarlık” dediğim işte bu etkenlik zaten. Böyle bir etkenliğimle varım ben. Başka türlü diyeyim: böylesi etkenlik olmayınca

yokum sanki, var değilim. Gel de tuhaf tuhaf belirtilşlere paydos de. Diyeceğimi sereserpe diyeyim öyleyse: Yazarca etkenliğe girişinedim mi: alabora olmuyormuşum gibi geliyor bana. Ya da: n'etsem suyun yüzünde kalamayan birşeylerim. Ya da: karaya çarpmış bir tekneyim.

Nasıl durumlar bunlar böyle? Birşeyler *yapmak gereken* durumlar. Benim için birşeyler yapmak, başka n'olacak, düpedüz yazmak, yazarlık. N'oluyor, n'oluyorum peki, yazınca: kırık-dökük-lüğümü gideriyorum; böylece parçalarımı *bir araya topluyormuşum* gibi geliyor bana. Ancak ozaman varoluyorum. Öyle bir toparlanma ki bu, yazı yaza yaza toparlanıyorum, *var oluyorum*.

Şöyleyim—ya—da—böyleyim, ben—şuyum—ya—da—ben—buyum, n'olursam olayım, “kendim” denebilecek birşey olsa da olmasa da, pekçok şey saydamlığa erişiyor yazarken. Varlık'laşmaya yönelik bir belirginleşme aydınlığına bürünüyorum gibi birşeyler oluyor. Yazarken, yazmakla *kendimi kurtarıyormuşum* gibi geliyor bana. Özgüvenin artmasına benzemiyor bu; daha başka birşey. Özgüven diye birşeyden sözedebilecek bir canlılığın varolması gerekiyor daha önce; işte onu da ben yazı ile ele geçiriyorum kanısındaım. Birdeyime: yazmakla kendimi *gerçek'leştiriyorum*. Şöyle ki, ilk akla geldiği üzere, böyle bir gerçekleşme için, yazdığım yazıda ille de kendimi konu alınam diye bir zorunluluk yok; kendimden bambaşka şeylerden sözetsen bile, yazma eylemi kendimi *daha gerçek kılmamı sağlıyor*, diye düşünüyorum.

İyiden iyiye, ipinucunu kaçırdım mı ben, düpedüz kaçırdım mı yoksa, baksana, kalkmış neler söylüyorum: Yazdığım için varım, — peki, ya yazarolmayan bunca insan, yazmayan bunca insan insan değil mi? — Ona ne kuşku, abuk sabuksavlar öne sürecektadar sağduyumu yitirmedim. Ola ki, benden başkaları “özel varlıklarını” yazı-ötesi bir varlıkla tadıyorlar. Benim şimdi dönendiğim bu aşamada şaştığım da bu işte. Öylesine sarıp sarmalıyor ki beni yazı, yazı-ötesi bir varlık-oluş tuhafıma gidiyor. Bütün söylediğim bu. Ne dersin, yazar insan, var-insandır, yazmayan insan yok-insandır türünden zorlama ışıltılı abartılardan gene de uzak mı durmalı?

Demek ki, yazmak: yapmam gereken şey. Nitekim, şimdi de gerekeni yapmaktayım. Yalnızca kendim için geçerli bu. Ola ki, yazar akrabalarım, benzerlerim için de. Yazı yazı kendimi varediyorum. Şöyle bir bilinç kazınmış içime: yazmakla varlığa olan *borcumu* ödüyormuşum gibi geliyor bana. Sen–bana–ben–sana düzleminde bir alış-veriş ilişkisi değil ama bu. “Borcumu ödüyorum” derken sakarca birşey söylediğim ortada. Daha iyisini diyemediğim için, şimdilik böyle pürtüklü dedim dediğimi.

Sözü geçen borcun başka bir yönüne parmak basayım. Çabucak anlaşılır kılmasam da, yazmakla borçlu olduğum varlığı evetlemiş oluyorum. Yazmak: varlığı, özvarlığını *görüp gösterme* fırsatı tanıyor bana. Öyle bir gösterme ki bu, gösterileni selamlayıp yüceltme gerçekleşiyor böylece. Dolaylı da olsa, gösteren: kendini de (“kendi” denen artık ne kadar neyse) belirli bir yüceltme düzeyine çıkarmış oluyor.

Biliyorum: bulanık söyleyişler bunlar. Gerçekten de, ne tuaf şu yazarlık denen şey. Olanca ayık bilinç istemine karşın, varlığı açık kılıcı bazı başarılarına karşın, yeryer karanlıklar içinde pala sallamaktır yazarlık. N’etsen akıl-karıştırmacı birşey yazarlık. Yazarsan, zaman zaman kaypaklıklar ortamında dönenir durursun. Hele yazarın kendi yazarlığını yazması, dolayısıyla da yazarın kendisini yazması, içinden çıkılmaz dolanıklıklara dalıp gitmekmiş meğer.

Bu böyle diye yazarlığın *önem ve değerini* yitirdiği sanılmasın. Tam tersine, şu da dikkatimi çeken bir saptama; kanımca: değerlerden bir değer değil yazarlık; hele, bir araç-değer değil; amaç diye bellenen başka değerlerin aracı gözüyle bakılmaz yazarlığa. Sözgelimi: nesneler ile, kişiler ile iletişim kurmaya yardım ettiği gerekçesiyle, salt bundan yazarlığı bir değer olarak benimsemeye kalkışmak doğru kaçmaz. Yalnız bu yönü yok ki yazarlığın, *daha nice* yönleri var; dolayısıyla, *daha nice* değerleri olanaklı kılmakta yazarlık. Birçok değerın yaratılmasında rol oynayabilir yazarlık. Birçok değerın yaratılmasında rol oynayabilir yazarlar. Tarih–toplum–kültür dünyası çeşit çeşit nitelikteki bu yaratılarla dolup taşar. Oysa benim şimdi vurgulamak istediğim, çok daha başka birşey: değerlerden bir değer değil, değerlerin *dayanağı* bir kaynak yazarlık. Kaynakdeğerse, tektek değerleri

olanaklı kılan kaynaktır. Nasıl yaşamın kendisi başka değerlerden *önce* geliyorsa, yaşamın değerlerde nasıl öncelikli bir yeri varsa; nasıl yaşam olmadan değerler ortaya konamazsa, durum tıpkı öyle: yazmasaydım, yazmaya *bağlı* pekçok değer sözünü edemeyecektim. Değer 'taşıyan' birtakım nesnelere, ürünlere doğru düpedüz bir işleniş malzemesi değildir yaşam: Değerlerin değeridir yaşam, değer 'doğuran' kucaktır.

Bütün bunlar yazarlığı bir *anlam-kaynağı* diye nitelemeyi gerektirir. Anlam-verişlerimin güç devşirdiği odaktır yazarlık. Bu saptamanın nedenini şöyle belirtebilirim: Değer-kaynağım anlam-kaynağımdır. Değerli ama anlamsız birşeyi tasarlayamıyor sağduyum. Gerçi, bazan bazan, "Belki de anlamsız bütün bu yazı-çiziler!" diyesim geliyor. Yazdığım bir yazıyı, ya da birkaç yazıyı birden beğenmeyişim doğrultusunun kat kat ötesine giden bir tutum bu; tüm yazdıklarım düpedüz bir karşı-çıkış. Düpedüz yazarlığımı yadsımış oluyorum böylece. Çalım için değil, bile-isteye. Gelgelelim, seyrek başgösterse de, olanca yaşamım için böyle konuştuğum oluyor bazı. Ne yazarlık ne yaşam anlamını yitiriyorum böylelikle. Yazmayı da yaşamayı da sürdürüp gidiyorum. Yaşam da, yazma da varlıkça konumuyla tüm anlamların öncesinde diye düşünmeye eğilimliyim. Belki bu yönden, anlam-ötesi durum, kimi açıkça kimi seyrekçe, yaşamı da yazmayı da anlamsız diye nitelememize yolaçabilir. Ama bu, ne yaşamı ne yazmayı düpedüz anlamsız şeyler diye damgalamaya götürmemelidir. Diyelim ki götürdü, hiçbirşeyin, anlamlı-anlamsız diye sözünü etme olanağımız kalmaz ozaman. Böylesi bir yelteniş, insanın öz-temellerine karşı haksızlık etmesi demektir.

Yazarım: dipten gelen bir dürtüden ötürü yazıyorum. Yazarken türlü türlü fırtınalarla bocalasam da; ancak yazıya yazabildiklerime *tutuna tutuna* dinginliğe erişir gibi oluyorum. İnancım şu: Çok içlerden yazmaya *çağırıyor* birşey beni, içten içteniteleyen birşey bu. Dipten gelen bir yazarlık benim yazarlığım. Ürünü, başarısı ama şöyle ama böyle, bu, kuşatımlı gerçeğin özünde birşey değiştirmiyor.

Ayık olmayı dileyen kafanın unutmaması gereken bir apaçıklık bu. "Dipten" diye nitelediğim birşeyler duymak, bunu

bastırılmaz ve yaygın bir çağrı diye bilip yaşamak, kuşkusuz, önemli bir etmen yazarlık uğraşımında. Bu durup durup sözünü ettiğim diptenlik gerekli olmasına gerekli de, yeterli koşul nerde, peki? Bazan bazılarında yalınkat bir izlenim bıraksa da, öyle bir dipten esinti ki, kat kat bir süreç yazarlık: değer, anlam, başarı dallanıp budaklanmalarıyla içiçe, o da belli bir ölçüde tasarlanabilir ancak.

Adıyla Saniyla Deneme

Adlandırmalar

Eskiden, çok eskiden, 14-15 yaşlarında, ak-sarı kâğıtlara, ders-dışı birşeyler çiziktirirdim ateşli bir itilimle. Ara vermek zorunda kaldığım zamanlardaysa, “Yazmadan olur mu, - yazacağım” diye düşünmeden edemiyordum. Sonra sonra, yazmakla ne yaptığımı sorgulamaya başladım. Hep yapacağıma inandığım birşeyler yapıyordum, — ama neydi bu yaptığım? Ozamanki özlemlili havamla şöyle: ayrılık tanımaz bir etkenlikle kıyılmıştı nikâhım. İlle de herşeyin adı-sanı olduğu doğrultusunda bir yetişim içinde dönendiğim için, yapıp ettiğime bir ad koymam gerekiyordu; başka türlü olmazdı. “Yazı” deyiverdiğim yalnızlığını dolduran o heyecanlı uğraş. Adla öyle rahatlamıştı ki içim, anlatamam. Yazı yazıyordum artık. Okumaya, ödev hazırlamaya ilişkin öbür yazma işleri ders çalışmasıydı. Bambaşka birşeydi oysayeni işim: Yazı yazıyorum duygusu, bazı hüznün hüznün çizgilerine karşın sevinç bulduğum birşeydi; herkese açmam gereken yenilikteydi. Ne şaşılabilir şey: gizlenemezyücelikte bir sevinç getiriyordu bana. Gene de uzunca bir süre, açığavurmaya kıyamadığım gizliliklerde seve onara büyütme çalıştım yazmayı. Birkaç yıl geçmeden de, esen hangi yellerin etkisiyle bilmiyorum, kendiliğimden bir akışla, birden: *deneme* diye adlandırdım yazıyla yapıp ettiklerini. O gün bu gündür yaşama-gündemimin üst köşesinde bu deyim. “Deneme” aşağı “deneme” yukarı: yakında-tezgâha-yeni-bir-deneme-koyuyorum; son-denememi-daha-şimdiden-beğenmiyorum; yazmakta-olduğum-denemenin-başlağını-bitirinceye-dek kendime bile söyleyemem...

Durum ortada: bir çaresizlik adlandırılmasaydı “deneme”. Bir yere yerleştiremediğim ilk yazılarıma, hiç olmazsa bazılarına,

azçok su üstünde tutunabildiği bir koy bulmuştum “deneme” nitelemesiyle. Karşıma çıkan başka yazılara benzemeyebilirlerdi; onlarla bir ilişiği olmayabilirdi yazdıklarımın, -N’apiym, “deneme’ydi” benimkiler.

Aradabir denemelerime pek uzaktan diyemeyeceğim akraba yazılara rastlayınca, özgüvenim pekişiyordu. Hele denemelerimin, kitaplardaki bazı yazılarla birtakım benzerlikleri olduğunu görmek doyulmaz sevinçlerle büyülüyordu yalnızlığımı. Ne ki, okurca engebe tanımaz gezilere çıktıkça, zamanla, öyle yazılar elime geçti ki, “Böyle doruklar varken artık yazmasam mı?” yönünde düşüncelere kaptırdım gitti. Uzun sürmedi ama bu tür sallantılar: Okumak yazmaya engel değil. Yazmayı mahmuzluyor, tam tersine. Ayrıca: benim kararlardan “deneme” diye adlandırdığım yazılara, ona ne kuşku onlardan kat kat daha doğru-dürüstlerine, ola ki başka duygularla, yüzyıllardır (nerdeyse kurumlaşmış bir niteleyişle) “deneme” diyordu başkaları. Yürünecek bir yoldayım, desene. Böylece bugüne dek gelen bir deneme okur-yazarı oldum çıktım.

Kuşkusuz, sonra sonra öğrendim: sorun ad ya da adlandırma değil. Özce, “Deneme” yaftası ile deneme-yazısı birçok durumda uyuşmaz. “Deneme” denen, “deneme” diye belirtilen öyle yazılar var ki, uzaktan yakından deneme sayılmaz hiçbiri; sözkonusu edilmeyen nice yazıysa baştan sona deneme. Nitekim benim yazma yaşamımda, nasıl oluyorsa oluyor, bazan “deneme” nitelemesiyle sarıp sarmalıyorum yazdığımı, bazan da “deneme” demek aklıma bile gelmiyor. Öyle sanıyorum ki bu tutum yazıp çizdiğim herşeyin “deneme” olmasından; “deneme”den başka birşey yazmayı inancımdan ileri geliyor. Şimdi burda bu yazdıklarım da deneme; başka yönlelere çekilse de, deneme üzerine bir deneme. Benim yaşama alanım deneme. Yazarken, yazdığımla, yazdığım da denemedeyim hep. Deneme ötesinde bir yazı ikliminde soluk alıp verdiğimi anımsamıyorum. Gerçekten de, denemenin ötesinde (deneme’nin tam tam ötesi var mı, bilmiyorum) yeralan birşey yazmıyorum, – “yazamam” , “yazamıyorum” dersem de olur, aykırı görünse de söyleyişlerin hepsi aynı şey benim için

Roman yazmıyorum. Sevmediğimden değil; romansız yaşa-

yamam; iyilerine gittikçe daha az rastlasam da, benim için en güzel armağanlardan biri roman okumak. Gene de yazar olarak deneme yetiyor bana. Kendimce roman da var, öykü de var denemede. Böyle derken, özümü kandırdığımı sanmıyorum. Gerçi romanlarda kana kana içtiğim türden bir anlatım akışı yok denemenin. Ona ne kuşku, denemede romandaki gibi hiçbir uzay-zaman çemberi tanımayan hayal kurgularına bırakamazsın kendini. Biricik kimlikli tektek kişilerin yazgı kesişmeleriyle örgülenmez deneme. Kendine özgü bir salınımla akıyorsa, denemeyle akıp gitmenin tadına doyum yoktur. İri lâfların cenderesine sıkışmış kasıntı yumağı değilse, nice hayallere doğru kanat çırpıp deneme. Varsın, kişisel kişi ilişkilerine girişmesin, insanı insan kılan yazgı, anlayış açıklığına erişmişse deneme, ille de öykü için çırpınmaz.

Kimsenin aklına gelmez deneme ile *sahne oyununu* birbirine karıştırmak. Ne diliyle, ne işleyişiyle bir tiyatro olarak tasarlanıp ortaya çıkmaz deneme. Hoş, bazı sahne yapıtlarına, sözgelimi Sophokles'inkilere, Pirandello'nunkilere deneme gözüyle bakıyorum. Zaten özce çoğun alışlagelen biçimlere pek ayakuydurmayan kimi denemelerimdeki bazı kesitler, duygudaş heyecanlardan ötürü, sahneye aktarılabilir sanıyorum. Gelgelelim ben kendi denemeciliğime bakıp söylüyorum: sahne oyunu yazarlığına kalkışmadım hiç. Böylesi bir itilim beni hiç yoklamadı, dersem gerçeği yansıtmamış olurum. Ola ki sınırlı gücümle, yetişim ortamımla etkilerim kaynaklarımla sıkı ilişkisi var bunun.

Bazı bilim yazılarına, ençok da, etkili ve ilginç bilim sonuçları ile bilimlere damgasını vuran serüvenli, araştırmaları halka tanıtmayı amaçlayan yazılara, *bilim-yazısı* gözüyle bakılır. Kuşkusuz, bu yazılarda öğreticiliğin ağırbasmasından ötürü benimsenir yaygınca tutum. Nitekim beni, bazı denemelerim dolayısıyla, bilimadamıymışım gibi belleyenler oldu. Gerçekte, ne bilimadamı olduğum için denemeci olduğumu öne süren biriyim; ne de bilimadamından denemeci olmaz, diyenlerdenim. Bununla birlikte, denemelerimde, hiçbir emek esirgmeden gerekli kaynaklara uzanıp gücüm yettiğince, edindiğim, hattâ pek az da olsa, kendi ürettiğim bazı bilgi-önerilerine karşın, dene-

melerimin bilimsel denemeler olduğunu öne sürmeyi aklımdan bile geçirmem. Denemelerimi “bilim yapıtı” diye damgalamak gülünçtür; gerçeklikle bağdaşmaz bu.

Hangi denememde bilimsel doğruları artırmaya yeltenmişim ki? Dedğim gibi: bilimsel verilere saygıylaapaçığım. Özellikle evrenin gelişim-oluşum süreçleri, canlı-cansız doğanın evre ve evrimleri; insan-eğitim-toplum-kültür bilimlerinin bazı yörelerinden derlediğim özlü esinler, çoğun meraktan meraka, coşkudan coşkuya salınakta beni. Gene de yapıcı, işleniş, amaç ve içerikçe deneme-yazısı ile bilim-yazısını bir tutmanın gerçeğe uygun olmadığı, ne bilim ne de deneme gerçekliğine uygun olmadığı kanısındayım. Kendiminkilerden ötesini sorumlu kılmadan söyleyeyim: gerçi deneme de açıklar ama bilimce değil. Şöyle ki denemelerimi: gözlem, varsayım, öngörü; çıkarım, doğrulama, kuramlama, kavramlaştırma türü bilime özgü işlemleri, ya da benzerlerini andıran etkenlikler yoğursa da, bilim ile aynı kabasokamam denemeyi. Canla başla bilimsel doğruları arttırmaya adanmadım ki denemelerimi. Öz-yaşamla, ortak-yaşamla, bazı kişisel yaşantılarla zaman zaman bilimle bağ kurmayı gerektirse de bilim başka şey, deneme başka şey. Denemede, bilim doğrultusundan başka bir doğrultudaki dürtüler, amaçlar, sorunlar, beğeniler, özelemler işbaşındadır.

Şiir deneme mi? Birbakıma değil. Buna ençok ozanlar karşı çıkmakta. Okurlarsa, şiir ile denemeyi: herhangibir sallantıya düşmeksizin, sunuluş ile biçimce, sallantısız ayırt ederler. Nerdeyse her zaman şiirin denemeden çok daha soylu, yüce, derin, değerli olduğu sanısı yaygındır.

Böyle düşünmüyorum ben. İç-dış kuruluşuyla şiir başka deneme başka. Ancak bazı denemeleri, bazı denemelerde bazı bölümleri şiir diye okuyup özümsemek hiç de yanlış olmaz. Dış gözlemlerime kendi yapıp ettiklerimin özyorumunu katarak söyleyeyim: Dilce düzenlenişi ile iç öğeleri yönünden bazı denemelerin, hele duygu birikimlerine özel bakım gösteren bazı denemelerin tadı, denemeye şiirden aşağı bir yer biçmenin doğru olmadığını belgeler. Şiir var, şiircik var; denemecik var, deneme var. Kuşkusuz, şiirdeki gibi tektek sözcüklerin

ses-yankılanışı ile sözcük-yanyanalığının büyüsunü deneme-
de aramak çoğun düşkırıklığı uyandırır. Gelgelelim bundan,
denemenin: sözcükten tümceye, tümceden metne savsakla-
yıcı denemenin şiir-müzik doğrultusunda sunduğu tatlar ile
düşüncelerin birbiriyle bağdaşımli çatılışı, çoğu kez, şiir'ce
bir öz getirir denemeye. Şiirden derlenen ile denemenin, *bazı*
durumlarda, şiiri aratmayan tatlar sağladığını gözardı ede-
meyiz. Denemeci gerçekten denemeciye, okur gereği gibi
okuyorsa, kuşkusuz.

Bazı durumlardaysa hiçbir sakınca görmeden, *felsefe* ile
denemeyi aynı potaya koymakla birlikte her felsefe yazısının
deneme ile örtüştüğünü söyleyemem. İkisini de incitmek olur
bu.

Birçok üniversite çevresi ile meslek ortamında çeşit çeşit
aşamada öyle araştırma vargıları yayımlanıyor ki, özel kavram
ağları, konuca temellenmeleri bakımından, bunları, deneme
ile aynı tat ve sanat düzlemine koymak, göz göre göre sakarca
davranmaktır. Gene de çok kimsenin “felsefe” diye nitelediği
bazı denemelerimin felsefe *olmayan* bir havada soluk alıp ver-
diği inancındayım. Bunlara, ille de bir niteleme gerekiyorsa,
“edebiyat” yazıları denebilir, diyorum. Böyle derken de aşı-
rılıkla sınır çiğnediğimi sanmıyorum. Tam tersine, böylece,
denemelerimin, ille de özlerine uygun yerleri yöreleri varsa,
bu yerlerle yörelere oturduklarını sanıyorum. Bugün bile gön-
lümün dilediğince saydamlaşmış sayamam deneme kavramına
ilişkin yörüngemi. Hoş, kolay saydamlaşacak şey mi, deneme-
evreni. Ne var ki, ‘meslekten’ olmayanlara oldukça kapalı kalan
birtakım girişimlere kapıldığım oldu eskiden. Hiçbirci zaman
sözcüğün yaygın anlamında “deneme” diye adlandırmadım
ama bunları. Felsefenin “Yaşama felsefesi” diye adlandırdı-
ğım yöresindeyse, durum iyiden iyiye değişik. Şöyle ki, çok
uzun süredir içinde dönmediğim bu doğrultudaki felsefeyi
deneme etkenliğinden ayrı tutmuş değilim. Nerden baksam:
felsefe ile deneme etkenliği bir ve aynı şey benim için. Hattâ
şöyle düşünüyorum kendi kendime: Keşke tümüyle Felsefe’yi
kaplasa yaşamafelsefesi. Kapladığı yok ama buna eğimliyim
ben. Dileğim bir gerçekleşse, ortada nesnel eksiklik diye birşey

kalmaz gibime geliyor, hiç olmazsa ben böylesi bir eksik-gedik duymam gibi geliyor.

Özde, biçimsel tartışmalara kaptırıp kavramları tanımsal birtakım yönlerde çekiştirip durmaya hiç gerek yok. Gereksiz önem ve özenler kime ne sağlar ki. İçinde kımıldandığım yazı etkenliğine ha felsefe ha deneme denmiş, ne çıkar bundan.

Yavaş yavaş anlaşılıyor sanıyorum: genelde birbirinden ayrı tutulan, birbirinin karşısına konan çeşitli tutumlardan tatlar barındırır deneme. Tadanların bildiği kendine özgü armağanlar bunlar. Bense şimdi bu aşamada, denemenin, kendim için azçok belirginleşen özelliklerinden bir-ikisine parmak basma durumundayım.

Dünyasız edemediğim için, gerçekliğe saygı duyduğum için, gerçeklik ötesi hiçbir şeyin unutulmasına boyun bükemediğim için deneme yazıyorum. Şöyle ki: her şeyim dünya her şeyim dünyada, dünya ile varım, dünya yoksa yokum, varım yoğunla dünyadayım. Deneme yazıyorum: dünya'yı yazıyorum, olanca kıyı-bucağıyla, girdi-çıkıtısıyla dünyayı kendimce yansıtmak istiyorum denemelerimde. Ayrıca, uzun kısa da sürse birkez saptanan gerçekliğin, gerçek-olma-bakımından ortadan kaldırılamayacağı kanısındayım. Ona ne kuşku, bir gerçeklik beğenilmediğinde, yeni gerçeklikler ortaya koyma gereğine inanmaktayım. Gerçekliğin hakkını tanıma istenciyle yoğrulur deneme. Unutulmamaya gelince: gerçekliği algılanan şeylerden, şöyle ya da böyle hayaller, düşler, düşünceler, derle-nibildiğini gözardı etmeyen biriyim; yeri geldiğinde bunu hem kendime hem başkalarına türlü türlü anımsatmaktan yanayım; bunun da, en uygun, deneme'de gerçekleştiği görüşündeyim. Bazı bilimadamlarının, "filozofların", romancıların yandaş bulduğu "dünyasız" yazılardan bambaşka şeyler denemeleirim. İlgi uyandırsam da uyandırmasam da böyle. Bu arada, gerçeklik hapisliği gibi bir darlığa tıkılıp kaldığım söylene-mez: gerçeklik ile özgürce tarımsal oyunlara girdiğim açık alanlar denemeler. Nice olumsuzluklar gölgelese de, dünyayı gereğince yüceltmekle birlikte, gereken yerde, gücüm yettiğince yazıyla değiştirebileceğim bir eylem-alanı diye anlayıp sarılıyorum denemelere.

Ona ne kuşku, her yazı biçimi kendisidir; hiçbir öbürünün yerine geçemez. Sözelimi, şiir müziği gereksiz kılamaz; bilim, felsefeyi alaşağı edemez. Nitekim bunca ateşle bağrıma bastığım deneme ile öbür yazı alanlarını ortadan kaldırmaya yeltenme gibi bir saplantım yok, hiç olmadı da. Deneme benim vatanım derken, öbür vatanları silip süpürme bağnazlığına düşmeyi, başta kendim, kimselere yakıştıramam doğrusu.

Tanımlama Tutaracağı

Denemeyi tanımlama zamanı geldi mi, dersin. Böylesi bir zaman söz konusu değil ki, geldi, diyelim. Tersini düşünenler çıksa bile, ya da yeterince düşünmeye sıra gelmediği için, çok kişi sımsıkı çerçevelenmiş tanımlara belbağlasa da, kendi hesabıma söyleyeyim: “tanım” diye bir kesinlik bilmiyorum; gözlemlerim uyarınca, böyle birşey olmaz, olmaması gerekir. Önü sonu tanım: gerçeklik-yorumu, yorumlardan *bir* yorum; belli açılardan üzerinde uzlaşmaya varılmış olan çarpıcı önemde birtakım özelliklerin toplamı. İşte bu koşullarda, yaşamın belli amaçlara doğru çekip çevrilmesinde yararlı bir dayanak rolü oynayabilir tanım. Ne var ki, zorlana zorlana kesinlik ardında koşan, yaşamaya: ya yüzeyden bakar ya da yaşama engel olmaya dönüşür. Gelgelelim gerçeklik yansıtan kesin nitelikli tanım yok diye üzülmemek gerekir. Genelgeçer bir şiir tanımı sunmuyor diye, şiir söylemiyor mu ozan; ya da şiiri tanımlayamadığı için, şiir okumasın mı, şiirden tadalmasın mı şiirsever okur. Ençok yaslandığımız varlık-temellerimizin “insan”ın, “toplum”un, “kültür”ün sağlam bir tanımını kotaramıyoruz diye, insan değil miyiz, kültürden yoksun muyuz, toplumda yaşamıyor muyuz? Nitekim deneme’yle de benzer bir iklimde kımıldanmaktayız. “Bu denemedir”, “bu deneme değildir” gibilerden sağın bir ölçeğimiz yok, yok ama, denemeyle tatlanmak çin olması da gerekmez.

Gerçi sözlüklerde “deneme” sözcüğünün tanımını bulmak işten değil. Ne yazık ki, şimdiyedek iler tutar yanı olan bir deneme tanımına rastlayamadım. Neredeyse hepsi birbirinden özetlenerek kopya edilmiş gibi. Özetle: “Deneme, bir yazı

türüdür” diyerek geçiştiriyorlar. Başkaca tedirginliklere bir de deneme tanımı sıkıntısı katmayayım, diyorum ama “bir yazı türü” tanımıyla yetinmek için, insanın ya hepten duyarsız, ya aptal, ya da çılgın olması gerekir. Kendi kendime vurgulamaktan hiç usanmadığım şeyse, yazının görüldüğü ya da yazının sözü edilen her yerde “tür” kavramının etkin bir rol oynamasıdır. Okulca, öğrenimce, toplumca uygulamada kolaylık sağlayabilir bu. Kültür gerçekliğini aşırılıkla çekip çekiştirme hakkı vermesine gözyumulamaz ama. Düşünmede, duymada ezberci ve kabasaba bağ tekyanlı bağnazlığa yolaçar. Kendi içine kaskatı kapalı bir çekmece,—çekmece konumundaki tür, duymada düşünmede anlayışsızlıktır, vur-kırdır bunun sonu.

Neymiş efendim, yazın türlerinden ancak biriymiş: belli birkaç özellik içeren birtür deneme; her tür gibi onun da içi-dışı önceden saptanmış dar bir alanı varmış. Hepsı bu kadarmış... sevine sevine söylüyorum: hem okur hem yazar serüvenlerim, kavram, bilgi, görgü yönünden karınca kararınca böylesi bir “tür” saplantısına kapanıp kalmaktan çok ötelere götürdü beni. Ola ki söcüğün en güzel açılımında, denemecilik yazgısı bu.

Diplerden esen gereksinim yellerinin etkisi apaçık ortada. Ya da: beni önüne katıp götüren çoğun yetişemediğim nice yaşama-yazma isteklerimin kimi cılız kimi coşkulu işleyişleriyle, tektek türler dışında, türler-ötesi bir yaşama devingenliği doğrultusunda buldum kendimi, hep bu doğrultularda gitmekteyim.

Bütün bu kendim için, kendime göre yazılı etkenlikleri benden başka kim gerçekleştirebilir? Çeşit çeşit uyurluğa ayıklığa karşın; eğriye doğruya karşın, gölgeye ışına karşın, özde kendime ilişkin sayısız düşünme-eyleme yalpalayışı ile renkli renksiz özelemler, herşeyi kaplayan binbir yaşama-uğrayışı benden başka kimin umrunda? Böylesi kaçınılmaz, böylesi ikircikli başka bir işim yok. Tedirginlik de doğursa, yorgunluk da verse, çocuksu da sayılsa, delilik diye de damgalansa işte bu doğrultularda özümün özüyle konuşmasıdır deneme. Sıkıcı geçitlerinde boğulur gibi olsam da, açığa çıkınca sonradan baktığımda kendimce önemli bulduğum birşeylere kaptırıp gidiyorum böylece, bir genişliyor, bir genişliyor ki içim. Böylece, ne gereksiz yere sözümüne küçülten, ne de uygunsuz açıyla sözümüne yücelten bir

yaklaşım içinde yitip gidiyorum. Sisli-puslu yörelere dolandığım olsa da, çoğun, *kendi* yazgımın ufuklarına doğru koşturduğum inancındayım. Sallantı dolu sıkıntı dönemlerinin armağanı duygu-düşünce yaylalarında şarkılar söylediğim de oluyor.

Bazı yazılı şeyleri, zamanı gelince okumak için mi akkâğıtlara geçiriyorum, peki? Hiç de böyle değil yaşama-gerçekliğim. Yazdıklarım çok seyrek, o da ancak önlenmez bazı dürtülerle şurasına burasına gözgezdirmek için elime alıyorum. Kimi belli-belirsiz, kimi bastırıcı nedenlerle oluyor bu. Heyecanlı bekleyişin delik deşik ettiği karmakarışık meraklarla yöneliyorum yazı'daki eski kendime, — “kendim” diyebileceğim birşey varsa, böylesi bir ‘şey’ ortada kalmışsa kuşkusuz. Bazan bir enyakınımı çoktan yitirmiş olmanın acısı içime çöker gibi oluyor; bazan da, değerli bir yabancıyı özüme akraba kılma girişiminin sevinci kaplıyor içimi. Seyrek de olsa özdenemelere bükülümler pek gerekli değil zaten. Birkez yazıldı mı, birdeyime, içime kazılıyor.

Öyle bir kapı ki deneme, hep ardına dek açık, içi sonsuz, dışı sonsuz. Aklımın yettiği herşeyi; dilediğim, özlediğim, gerekli bulduğum herşeyi o kapıdan içeri buyur ediyorum. Seve seve yerine getirmeye çalıştığım bir yaşama görevi bu. Hiçbirşeyin hakkını incitmemek için hiçbir yükten kaçınınam bu uğurda. Nice güzellikler derleye derleye bu görevi sürdürmek mutluluk değilse, mutluluk nedir? Çoğun akıl erdiremediğim şeyler olup bitiyor bu süreç gerçekleşirken. Ayık ayık eylerken bir de ne göreyim, nice titiz seçimlerle birtakım rastlantılar-ile-gereklikler girip yerine oturmuş içerde. Anlaşılan, yaşamın akla-istence sığmaz çağrışımlı-çağrışımsız tıknazlığı dümenliyor pekçok şeyi. Nerdeyim? Bir içeri bir dışarı. Özüne özgü bir koşturmadır denemecilik.

Yaşam ne ki: heryan çokluk, çokluk, çokluk. Yüzyıl da adasam, söyleyebileceğim şu sanıyorum: Eksik gedik ama bütünsü bir çokluk izlenimi bırakır bende her zaman deneme. Kimi boş, bomboş, kimi de bir çokluk, bir çokluk: insanlar, duygular, ben, başkaları, üzüntü, sevinç, acı, kanıtlar, sallantılar, coşku, bilgi, özlem... Türlü türlü renkte, kıvamda, ağırlıkta, hafiflikte olaylar, yaşantılar, öznellikler, nesnellikler. Daha nice nice adını

koyamadığımız yaşam—evren—kültür—insan—doğa öğeleri. Hızlı—yavaş dalga dalga, yel yel, sulu sepken, aka aka, yağa yağa, tek tek, topaç topaç, haydi kapıdan doğru içeriye, içerlere. Sıkıcı, ilginç, önemli, önemsiz şeyler, kapının ötesi çokluk, kapının berisi çokluk.

Denemenin sonsuz oylumundaysa, sözcüklerin olabildiğince kucaklamaya çalıştığı denemeci *yaşantıları*, bir bak: yanyana düzenleniyor, altalta üstüste yerleşiyor, birbirine yol veriyor, birbirini selamlıyor, birbirinin yolunu kesiyor, birbirine yol veriyor, birbirine çarpıyor... Hoşgörüyü haktanıyan tanıyana, hoyratça birbirini çiğneyen çiğneyene, aceleyle birbirini alaşağı eden edene, serinkanlılıkla yücelten yüceltene, soğuk soğuk yavaş yavaş çizene, sınırsızca sarıp sarmalayan sarmalayana. Sevgiyle, zorla, rasgele, genellikle birliktelikler, ayrılıklar...

Kendini kandırmayan insan için, başka türlü denemece bir özkonuşma tasarlayamam: ne salt, ne eksiksiz, ne yetkin; ne yaşamın efendisi, ne öğretmeni deneme. Ne herşeyin anahtarı, ne herşeyin temeli, ne herşeyin anlamı. Deneme: arayışlar buluşlar, mutsuzluklar mutluluklar, başlangıçlar varışlar, oluşlar doğuşlar. Sonra gene mutluluklar, başlangıçlar, doğuşlar, arayışlar, mutsuzluklar, başlangıçlar. Henüz d'sine şöyle bir gözetirken sezinlediğimiz, sezinler gibi olduğumuz görünümüyle bile 'böyle' birşey deneme. Nasıl başka türlü olabilir zaten.

Herkesin dini var. Benim dinim: deneme. Deneme *olarak* dinleri de kucaklar. İlle de din, din denecekse, deneme dinindenim, denemelerin dinindenim,— saltsız, özgür, gök—özlemsiz, cennet kaygısız. Çevreme bakıyorum da, herkesler —ama şöyle ama böyle— öbür-dünya hazırlığında. Bense, deneme deneme bu-dünya ile sarmaş dolaşım. Çekişmeler içerse de, bu-dünyayla sevişir deneme.

Ustalarla Esenleşme

Bir öz-konuşmadır deneme: herşeyin herşeyle sarmaş dolaş seviştiği bir süreç. Evren diye ne varsa yazgın elverdiğince onunla *birliktesin* denemede. Tüm varlığıyla yönelirsin *herşeye*. Gel de anma durup durup: bu yönelişe yöneltense, o diplerden diplerden uyarı.

Anmadan geçemeyeceğim başka birşey daha var: *ustalarım*, deneme'deki ustalarım. Nasıl unuturum onları! Onlar olmasaydı, denemelerim–ile–ben olabilir miydik? İnsan, özellikle kendi kendisiyle konuşurken özünü en içten vareden bağlılıklarını sesli-sessiz kendi kendisine söylemeyince, n'etse dinginleşmiyor.

Kendimi tutamıyorsam da, birbir adlarını anmam gerekmez. Ya birini dilegetirmeden bırakırsam, diye ödün kopuyor. Sonra: hangi önem dizgesi içinde kimi nereye yerleştireceğim? Zordan kaçtığım için değil, sevgililerime karşı saygısızlığa düşmemek için ad yok! Herşeyime sindiklerine göre gerek de yok buna.

Gerçi denemelerde, kendi kendimle –gücüm yettiğince– birşey yapıyorum. Gel gör ki, yapıp ettiğim herşeyde onlar *da* var, hep birlikteyim. Nereye uzansam onlardan bir iz; nereye gitsem onlarla oluşuyor yazgım; onların sesi-soluğu kulaklarımda; neye elatsam onların gözü üstümde. Heveslerim, çekincelerim, esinlerim, istençlerim, dikkatlerim, –kimi açık kimi belirgin, pekçok şey bende değişikliklere uğrasa da, armağan bana onlardan. Zaman zaman hesaplaşıyorum onlarla. Yeri gelince, tabantabana karşılarındayım. Ustaya haksızlığa yeltenen kendi kendini yıpratır ama kendi özünden ayrı düşmemesi gerekir denemecinin. Başarı n'olursa olsun her özenimde, görünür görünmez

biçimde ustalarından katkılандığım inancındayım. ‘Nedir’in ‘nasıl’ın ayırdına varsam da varmasam da bu böyle. Gözlerimi dört açmada, duyarlığımı tizlemede, çıkarlarımı sağlamlaştırmada dayanağım onlar benim. Kimi az kimi çok, kimi dosdoğru kimi dolambaçlı biçimde dayanağım onlar. Gerçi bendeki göz, bilek, ayak, kafa, gönül — herkeste olduğu gibi hepsi benim kendimin, hepsi kişisel sınıırımca etken. Yapıp ettiğim herşeyde olduğu gibi denemelerim içinde bu böyle kuşkusuz. Herkes gibi benim de biricik bir yaşamım var. Ben de olabildiğince kendim olmayı isterim. Gene de, çoğun, en değer verdiğim şeydir değişim. Kendimden yana estirmeye çabaladığım değişim yellerininse, çoğun, ustalarının yöresinden esmesini dilerim. Öyle bir dilek ki bu, özümde hiçbir yardımı esirgemem doğrusu. Değişmemdeki, yetişmemdeki her aşamada ustalarının birinden birini selamlamadan edemem. Ne ki zaten deneme: selam, selam. Kişilere, atomlara, yıldızlara, ağaçlara, kuşlara, kültürlere, geçmişe, geleceğe, insanlara, ustalara, selamlar, selamlar.

Benzerlikler Denizi

Sisli-puslu deneme ormanlarında neyin ne olduğunu anlamak için girdiğim aydınlanma uğraşında, sıkıya geldiğimde, çok kez başvurduğum epeyce yararlı bir çareyi verimlendirmek istiyorum şimdi: Çepeçevre bakışla, şu “deneme” dediğimiz ‘gerçeklik’ neye benzer? Kimi birbirini andıran, kimi birbirinden bambaşka birtakım benzetmeler, yakıştırmalar, yakınlaştırmalar çağrıştırır “deneme” kavramı.

Dokuma’dır deneme: Renk renk, başka başka öğeleriyle, iç biçimleriyle çeşit çeşit oylumlu dokumalardır denemeler.

Ben denemeler dokurum. Denemeler de beni dokur.

Mimarlık’tır deneme: Taş taş üstüne koyarcasına, düşünce, duygu, düş, özlem, bilgi — daha nice öge birbiriyle öyle insanı saran bir tutumla biraraya getirilir ki, içinde keyifle yaşanan, dıştan seyrine doyum olmayan özüne özgü bir yapı oluşturulur.

Deneme gibi bir evim olmasını hep istemişimdir. Darısı olmayanların başına.

Oyun’dur deneme: Buna göre oyun-kurucudur denemeci. Din kurucuları, dernek kurucuları, devlet kurucuları oluyor da, oyun kurucuları neden olmasın. Ne ki, kurucu olan yerde bozucu da var. Nitekim, birbakıma, oyun-kuruculardır denemeciler: İnsan inciten kişisel hak aşırılıklarını onarıp gidermede, uyuşuk alışkanlıkların ötesine geçmede, yaşama atılımını köstekleyen çürük gelenekleri aşmada, devlet-toplum bağnazlıklarının kökünü kazımada, bütün bu çabalarda, daha nicelerinde yürekten bağlıyım denemecilere.

Denemecilik dışında hiçbir “oyun” ilgilendirmez beni.

Kazıştır, akıştır, bakıştır deneme. Deneme gündemdeyse, asık yüze, kasıntıya kış-kış demeyip n'apacağız.

Kazış'tır deneme: Güvenli kılıklara bürünmüş temellere elatar; yüzeysel sarsılmazlıkları sorgulayıp sınar; tıkır tıkır yürür görünen ödönlere çomak sokar; rahat ettiren maskeleri düşürür. Kimi öfkeli kimi olabildiğince yumuşak bir süreklilikte insan-kültür-toplum-tarih gerçekliğini kazar da kazar deneme.

Ayırđına varan gözlerin sayısı azsa da, olan, olması gereken kazı eylemleridir denemelerim. Gel gör ki, n'etsem, dilediğince keskin baltamı, dilediğince derine sallayamıyorum her zaman.

Akış'tır deneme: Bazan öznel içkımıldanışlar doğrultusunda, bazan nesnel olaylar doğrultusunda dünyanın gidişiyle birlikte akar; gerekince de, nice gülünçlükleri tragedyaları göze alıp akıntıya karşı kürek çeker.

Kimi kuştan hafif, kimi taştan ağır böylesi akışlara kaptırmış gidiyorum denemelerimde.

Bakış'tır deneme: İnsan evrene *bakar* denemede. Keskin anlayış isteyen bir seyretme sınavıdır deneme.

Bayılırın kendi kendime böylesi sınav olanakları hazırlamaya. Zormuş kolaymış çekincesiz bırakırın özümü. Başarmak da var bu yazgıda, başarmamak da. Adı üstünde: deneme *denemek*-tir. Önemli olan paylaşımlı heyecan.

Dalgıç'tır deneme: Yaşamdan denemeye, denemeden yaşama dalar çıkar, çıkar dalar denemeci. Gücü yettiğince birşeyler, ola ki değerli şeyler çıkarır yaşamdan.

Ağır ıştır ama mutluluktur denemece dalgıcılık.

Savaş'tır deneme: Boşınançlara, önyargılara, kof pembe-liklere, sökölüp atılmaz sanılan üçkâğıtlara karşı yürütölen bir savaş.

Denemeciysen, düşünce-eylem gerçeğın bu senin! Savaşın birinden çıkar da öbürüne atılırım. Özde sapına dek barışçyım, ama anladığım olumsuzluklar daha niceleriyle birlikte heryanı-mı sardığına göre, n'apabilirim. Kendi kendini gideremez *insan* dünyasının olumsuzlukları. Dünyayı yaşanır kılmak, kim olursa olsun, başödevidir insanın. Bu bağlamda denemeciye düşen çok iş var. "Yanılıyorsun!" diyenler çıksa da, böylesi ödevler biçmişim birkez kendime.

Marangozluk'tur deneme: Duruma göre en incəsinden marangozluk. Yaşantı yaşantı yaşadığınca yaşama-öğelerini ölçme biçer birbirine çatacaksın. Eğriye-büğüreye, çapağa pürtüğe yer yok ortaya koyduklarında. Açıklıklar, yanyanalıklar, üstüstelikler, altaltalıklar gözü kulağı, işlevi incitmeden bütünde uygunluğu sağlamalıdır.

Bazan öteye uzanıyorum gibime gelse de, titiz bir marangoz çırağı ile ustası arasında biryerlerde gel-gitli tatlar derlerim özümce.

Geometri'dir deneme: Doğuştan beğeni keskinliği, geçmiş geleceğiyle nesnel oluşlara anlayış açıklığı, öznellikleri duygu-daş kavrayış yetisi olmayan denemeciliğe hiç girişmesin. Doğuş yetmez ama. Sürekli yetişim gerek denemeciye. Bazı talihlerle kolkola, bazı talihsizliklere karşı çalışıp çabalama gerektirir.

Nitekim özüme yasa kıldım yetişim çalışmasını. Bitmez tükenmez sürekli bir özyetişim serüvenidir deneme. Bu arada, olası herşeyi başkalarıyla paylaşma heyecanımı hep canlı tuttum, —benden çok denemeden kaynaklanıyor bu. Hep başka kıvamdaki acısını tatlısını yeniden yeniden öğrenmeye çağrıldığım bir emekçiliktir.

Uçmak'tır deneme: Kıyı-bucak akılca ne denli düzenlenmiş olursa olsun, ardına dek açık koca koca kapılardır denemeler. Gereklidir bu. Soyut soyut, somut somut uzaklara yükselir, kargaşalara sokulur, 'bilinmez'e süzülürsün denemede. Dar katı dirimsiz bir durağanlık değildir deneme, uçmaktır, uçmak.

Denemeci olarak uçarda uçarım. Uçuş kanatlarımı zaman zaman indirsem de, uçmaya hep hazırım.

Aklıma üşüşen benzetişlerden birkaçına değindiğime göre, şimdi şöyle bir soluklanınca, yadsınamayan bir deneme-gerçekliğini görür gibi oluyorum: Benzerlikler birbiriyle bağdaşsalar da (hoş, deneme sözkonusu olduğuna göre, bağdaşmayışı yeğlemek gerek) her benzetiş, engebe engebe, müzik müzik, mağara mağara, akıl akıl, çılgınlık çılgınlık deneme *evreninin* olsa olsa bir görünümünü sezdirir gibi oluyor. Ya ötesi: — ötelerden öte öylesine öteler ki deneme.

Deneme Yazma Hakkı

Ne zaman yazarlığıma yönelsem, gücümü aşan koşturmalar içinde de olsam, arkeologluğum tutar. Yazma başlangıçlarımı kazıma dürtüsüne karşı koyamam. Kazı bu, giriştin mi yılıp usanmadan sürdüreceksin. Kaz kaz bitmez ama sorunlar. Tükeneşi şey mi yazgı. Birbirinden çekici, birbirinden tehlikeli engebe serüvenlerine dönüşür içimi dışımı kaplayan sorular, meraklar.

En önemli sorun, benim için belki de şu “Deneme yazmaya hakkım var mı?” sorusu. Şöyle de dilegetirebilirim: Deneme yazıyorum da, peki, *nerden* alıyorum bu deneme hakkımı. Öyle ya, dürtü başka, süre-götürüş hakkı başka.

Soru, sık rastlanan bir soru değil. Ustalarım da bile pek ortaya çıkmıyor. Tuhaf kaçacak ama yanıtım şu: Deneme bekçisiyim ben. Yaşama görevi olarak üstlendim kendimi verdiğim denemeyi. Böylece, görev olduğu oranda *hak* da benim için deneme. Deneme olmayınca yitip gidecekmişim gibi geliyor.

Deneme bekçiliği demek, uçsuz bucaksız deneme bahçesinin bahçıvanlığı demektir. Kim başatmış ki bu bahçeyle, ben de kalkmış neler söylüyorum: nesine bakım göstereceğim, şaşırp kalıyorum. Boş bir iş benimki, gene de bir an böyle bir bahçıvanlığım olmadığını tasarlamaya kalkışınca yaşamın olanca içi boşalıyor sanki. Mantıkça gerekçe sayılınasa da, bu duygudan ötürü deneme yazma hakkı görüyorum özümde. Bu böyle diye, başkalarının deneme hakkı yok, demek aklımdan bile geçmez. Sözünü ettiğim hak, çeşit çeşit oranlarda paylaşımsal bir hak. Bu arada varsın hakkı olmayanlar da yazsın, kimsenin işine karışmam; denemeci gereği doğal bu davranışım. Hakkı olup

da deneme yazmayan kişilere de rastladım. Anlatılmaz bir hayranlığım var onlara. Bazan, hem de nasıl, keşke ben de onlar gibi olsam dileği yakıp geçiyor içimi. Gene de hakkımı (ne tür bir haksı) bugünedek getirdiğim yazılardan azçok belirlediği üzere, kendime göre bir ölçüyle kullanıyorum. Kendi kendimi bağlamamak için daha belirtik söyleyemem ama, sezer gibi oluyorum, birden değişebilir durum. Ne de olsa deneme yazısındaki şaşılası şeyler, dönüp dolaşıp denemecinin kendisinden kaynaklanmakta. Ne diyordum, kendimi bildim bileli deneme yazıyorum. Geçmişten şimdiye gelişim çizgileriyle denemeden denemeye birbakıma karmakarışık bir yaşam benimki.

Beni şimdiye getiren özgeleşim-çerçevem açısından bakınca, eğreti bir nitelemeyle de olsa deneme bekçiliği diye dilime doladığım şeyin ilk akla gelen birkaç özelliğini saptamam gerekiyor burda.

Artık açık-seçik ortaya çıktı: Deneme'nin tek bekçisi olmadığı bilinci iyice yeretmiştir içimde. Benden öncekilerin yaptığı birşeyi yapmaktayım; birgün gelecek, başkaları böylesi bir çağrıya adayacak özünü.

"Bekçi" deyimi, yanıltıcı bir izlenim uyandırabileceğinden, şunun da altını çizmemde yarar var. Bana dıştan verilen bir görev değil bu bekçilik. "Görev" olmasına görev de, kendi kendime verdiğim bir görev bu.

Ne ağırlık ne de yük gibi bir yanı var deneme bekçiliğinin. Yaşam bezeyen güzel bir armağan, ama pekçok bakım gerektiren bir armağan deneme benim için. Nasıl bir görev, peki? Önce olumsuz havadaki doğrultusuyla belirteyim: savsaklanmaya gelmeyen bir görev. Oluşluca şöyle diyebiliriz: bencileyin bekçiler için, değerli ve önemli bir görev. Öyle ya, değerliye, önemliye bakım gösterme eylemi diye anlayıp yaşıyorum denemeciliği. Gelgeç bir heves değil, hiç de değil. Ne aradabir öylesine kalemimi eğlendiren bir oyalanma, ne de çabucak elde edilen güncel çıkarlar gözönünde bulundurarak çiziktirilen bir yazı. Tam tersine: bakım isteyen, bakımla kurulan, özü bakım olan bir etkinliğidir deneme. İşte böylesi güzel bir görevin sorumlusuyum ben; bekçiysem, bu anlamda bekçiyim. Konusu ne olursa olsun, her yazdığımı bu inanç yoğuruyor.

Değil mi ki “hak” bildiğim görevin öbür yüzü sorumluluk, “uyumak” türünden edilginliklere yer yok artık. Doğuştan getirilen şeyler gözüyle bakılmaz böylesi haklara, sorumluluklara. Ancak kesintisiz çalışıp çabalamayla yavaş yavaş ele geçirilip öze katılan bir haktır, dolayısıyla da bir sorumluluktur deneme yazarlığı. Mantıkça titizlikler olmadan olmuyorsa, o doğrultuda düzenleyeceksin çıkarlarını. Düşler mi eksik, doludizgin bırakacaksın özünü düşlere.–

Arttıkça artan isteklerle kıvam tutan merakları doyurmaya yönelik yoğun çabalarla baltutan bir yazarlıktır deneme. Bilimce, felsefeye öğrenmengereken yerde, kafayı vurup öğreneceksin. Bilinmeyen’in çekimine kapılınca ayağını oldukça sağlam basabileceğin heryere gideceksin.

Yazarken Kaçındığım Şeyler

Bazı şeyleri yazma dürtüsü, binbir emek istese de, tatlar sağlar kişiye. Talih kadar özgür seçim işidir de bu. Yanılmadığım inancıyla diyeyim: birçok şeyden elçekmeyi; dolayısıyla da birçok şeyden kaçınmayı gerektirir. Deneme yazmak için de geçerlidir bu gerçek,— hem de nasıl.

İlkin: denemelerim ille de kalıcı olsun diye, süzümona ciddi ama zor-hantal şeylere dalıp oralarda boğulmaya gelemem. Gerçekten de önemli olan, gerçekten de ciddi olan hiçbirşeyi onyıllar boyu zorlamayla götüremezsin. Böylesi çarpık bir yö-rüngeye oturtulamaz deneme. Uzun uzun düşünüp taşınmadan saptayalım: denemenin yapısına hiç mi hiç uymaz bu. Özgürlük alanıdır deneme. Onun için, kendiliğinden yaptığım şu: baktım, zorlanışı andıran bir hava esiyor, bırakırım özümü denemeye. İlle de yazılardan bir yazı değil ki gözönünde bulundurduğum. İşim deneme olduğuna göre: başkalarından bana ne, nerde zor-lama varsa, orda deneme yok.

O özlü hak-sorumluluk ayrılmazlığı uyarınca, parmak basmam gereken önemli bir özellik de şu: Deneme yazarken yazar-ken şiire, felsefeye kaçtı mı yazılar, çeki-düzeni elden kaçırdım diyerek kalemimi tutmaya, sözümona doğru yöne çarketmeye kalkışmam. Deneme bu, herşeye açıktır, neyi özüne uygun bulunursa onu özümser, onunla beslenir, onu besler. Ne denli geçecekçe olursa olsun, yürürlükteki gereksiz birtakım kuralla-rın alışkanlıkların hatırı uğruna, gidişimi kötürümleştirmekten sakınırım.

Bir de şu: oyunsu tuhaflıklarla oyalanmak hoşuma gitmez. Deneme yazı'dır ama —herkes kendince donatsın denemesini

—birtakım çiziksel çalımlarla, sözgelimi yazılış, görünüş ilginçlikleriyle şaşırtmayı, fırsat buldukça gözboyamayı sevmem.

“Çalım” dedim de, bilgiçlik kokan alıntılarla alıp vereceğim yoktur. Düşüncelerin iç-mantığında, ya da duyguların içten kımıldanışında yeri olmayan alıntılar gibi ekleri de denemelere yerliyersiz buyur etmek şöyle dursun, hiç mi hiç göz kırpmam onlara. Dizeleşirse satırlar engel olmam, yeter ki şiir kendinden konuk etsin özünü denemeye. Gelenek ve görenekçe felsefeden kopup gelmiş olsa bile, denemenin örgüsüne rahatça sinmeyen hiçbir ögeye aldırmm; ne felsefe ders, ne felsefece öğreti umurumdadır artık. Bununla birlikte, kafama gönlüme uygun felsefeye açığımdır. Deneme ile felsefenin ayırt edilmez bir öz ve biçimle birbiriyle kaynaştığı yazılardır benimkiler. İşte bundan, denemelerimi felsefenin ayrılmaz ögesi sanılan ağırlıktan kurtarma gibi bir işleme kaptırmam kendimi. Buna karşılık, denemeleri ille de felsefece bir kavram ve çıkarım ağıyla donatmaya da kalkışmam.

Söylence bilgelikleri, şiirin duru büyüğü, geometrinin hayranlık veren keskinliği, fizik bilimlerinin saygı uyandıran vargıları, dirimbilimlerin evrim örtülerini ararken saptadığı şaşırtıcılıklar, felsefenin burgaç burgaç tadı, —bütün bu akıl’lar, bütün bu akıl’sızlıklar, hepsi otağ kursun isterim denemenin çeşit çeşit engebeli coğrafyasında. Yeter ki her güç-güzellik-katılımı nesnel-öznel gereksinimlerin kuşatıcı yasasına uyum göstereyim. Hangi yönden kaynaklanırsa kaynaklansın, denemelerimin, hiçbir esintiye kapalı kalmasına boyuneğemem. Özümü sürekli dinç tutmaya çalıştığım özyetişim bakımı, dönüp dolaşıp oluinsuzca sözünü ettiğim kapalılığı giderme umudu gütmektedir. Denemenin evrence bir *açıklık* olduğu inancınla hep taze bu umut. Ne var ki, umut besleyeceğim diye çizmeden yukarı çıkmak gerekmez. Denemeci denemeciliğini bilmelidir: herşeye açıktır ama, herşey değildir deneme. Devekusu örneği görmezlikten gelenler kadar, cakalı farfaracı örneği ben—herşeyi—bilirimcilerle özdeşleşen sözümüne denemeciler kadar uzak durduğum insan azdır. Onun içindir ki ne düzmece pencereler, ne gözboyayan dizgeler, ne de aptalca yalınlıklar yeralsın isterim denemelerimde. Belki buyüzden: çok kişinin ilgisini

çekemiyorum; bazıları da ilgilenir gibi olurken (ah, alışkanlıklar, işler-güçler) omuz silkip geçiyor. Gelgelelim bu böyle diye yüksünmüyorum; yol değiştirme diye bir sorun da hiç uğramıyor benden yana.

Yazıda, denemede beni en çok irkilten şeyse dil özensizliği. Şöyle ki: denemeyi herşeyden önce, kendi kendimle bir konuşma diye anlarım ama, abartı izlenimi uyandırır da, deyimin dediği üzere, iki elim kanda olsa bile, dil savrukluğuna gözyumamam. Konuşmada dile saygısızlık en büyük saygısızlıktır. Hem özümde hem özgeye saygısızlıktır bu. Böylesi bir çarpıklığa bir bıraktın mı kendini sürüyle saygısızlık türer ardından. Dil bulandı mı düşünme de şaşırır, elinde olmadan özünü kazandırmaya başlar kişi, başkaları da zarar görür bundan.

Dil sorumluluğu olmayan denemeciliğe girişmesin. Gerçekten girişeninse, dile ilişkin herçeşit olumsuzluktan sakınması gerekir. Hiç de kolay bir sakınım değil bu. Çünkü dil yöresinde neyin “olumlu” neyin “olumsuz” olduğu bilgi kadar deney, deney kadar duyarlılık, duyarlılık kadar beğeni isteyen türlü türlü çalışmalar ve talihlerle saptanabilir, — o da belli ölçeklerde, hiç kuşkusuz.

Dil, Biçem, Okur

Algıya kolay kolay sığmaz bir kımıldır deneme. Çerçeveye oturtma çabalarına meydan okur. Gene de denemeyi “deneme” diye belirlemede, eşsiz bir dikkatle üzerine eğilmemiz gereken alan, denemeyi taşıyan dildir, denemenin yayılma alanı olan dildir.

Deneme’nin görüldüğü alandır dil. Deneme’nin varolmasında gerekli koşul dildir. Genelde deneme’den her sözettiğimizde yazılı kılığıyla *dil*’den sözettiğimizi unutmak hiçbirzaman doğru değildir. Gelgelelim yazılar da çeşit çeşit biçimlere bürünmüştür. Şimdi burda, denemeye, özellikle kendi denemelerime çevrildiğime göre, çekinmeden söylüyorum, *düz yazı*’lardır denemeler. Özünü, genelde, işine gücüne kaptıranların, ya da yazı-çiziye uzak duranların pek sıcak bakmadığı bir deyimdir “düzyazı”. Haksız sayılmazlar hani. Eskiden Arapçadan devşirilen “nesir” sözcüğü tutturmuş gidiyor bazı çevreler, ençok da okul-eğitim çevreleri. Değişik düzeylerdeki alışılmış gelenek ve göreneklerin pekiştirdiği tekerlemeyse şu: “Düzyazı” ve “şiiir”den oluşur yazının dünyası. Ya “şiiir”dir ya da “nesir”dir yazı ürünü; şiiirse nesir değildir, nesirse şiiir değildir. Daha kılıkları bakımından birbirinden ayrı tutulurlar. Böylece, hiçbir sıkıntıya düşmemeksizin, tür olarak deneme, hadi “tür” diye niteleyelim, “yazı” olarak deneme, şiiirdeğil de düzyazıdır. İşte tam bu doğrultuda, “şiiir” sözcüğünden yansıyan “yüceliğe” oranla “düzyazı” sözcüğüne nerdeyse “aşağı” birşey gözüyle bakılır. Arapçadan Osmalıcaya “nesir” diye aktarılan sözcükle “şiiir”deki derinliklerden yoksun birtakım gerçekler, tasarımlar akla geliyor. “Nazım ile (şiiir ile) nesir” karşıtlığı, çoğun, bir ak-kara davranışına dönüşüyor.

Oysa “nesr” de “yayma” anlamına geliyor. Zorlamasız anlayış uyarınca, “yaymak” yazmak zaten Türkçede.

Doğal dil-duygumla düzyazı: ayak-uyak çeki-düzenine sokmadan eskiden nazım adı verilen dili, yazıyı dümdüz akışına bırakıp öylecene yaşamak demektir. Böylece, yadırganacak bir yanı yok “düzyazı” sözcüğünün. Anımsamak yararsız sayılmaz: Batı’nın kültür dillerindeki “prose”, “prosa” gibi sözcükler de Latincedeki “pros” kökeninden gelmekte. “Pros”: eğip bükmeden yazmak, düz-çizgi biçiminde yazmaktır; yani geçecekçe kuralların ötesine geçip dili birtakım şiirsel kalıplara uydurma çabası gütmemek demektir.

“Düzyazı” sözcüğünü uyduruk Türkçe diye yorumlayıp gözden düşürmek isteyenlere şöyle bir göz kırptıktan sonra, konuşmanın sürdürüyüm. Herbiri bir düzyazıdır denemelerimin: düpedüz yazılar işte. Böyle derken, kuşkusuz, denemelerimin düzçizgi satırlara başıboş serpiştirilmiş birtakım sözcük kümeleri oluşturduğunu söyleyemiyorum. Böyle şey söyler miyim hiç. Kendine özgü *düzyazı yapıtları* denemelerim. “Yapıt”, yani: istençle varedilen bir kuruluş. Kendi yönümden durum şu, ne denli vurgulasam yeridir: yazıyla, yaza yaza deneme oluyor deneme. Yazıyla dili denemeye dökmedikçe, olsa olsa, şurasıyla burasıyla tasarlanan birşeydir genelde deneme; böylece ileride yazı ile tam varlığına kavuşacak olan birşeydir deneme. Yazı’dır ama nerden baksan *düzyazıdır* deneme.

Şiir değildir deneme. Şiir, genelde, ses-bileşimleriyle, ses-anlam çağrışımlarıyla örgülenmiştir. Ayaklı-uyaklı olsa da olmasa da, müzikli diyebileceğimiz bir ses-söz-anlam-bütünüdür, böyle bir bütündeki açık-örtük öğelerin birbirini izlemesiyle oluşur. Baştan sona bu müzikli gidişe eşlik eden, ya da bu gidişten türeyen bir anlam-sezgi havası bürümüştür heryanını.

Düzyazı olarak denemeyse, ses-söz odaklarından çok *düşünce* odaklarının kurduğu bir birliktir. Bu odakları, kuşkusuz, mantıksal anlamda bildirsel önermeler, salt mantıksal saptamalar diye algılayıp değerlendirmek deneme gerçekliğini çarpıtmaktır. Duygular, özelemler, şaşmalar, istekler, arayışlar, inançlar, işkillenmeler, öğütler, paylamalar, çekinceler, anlamlar, beğeniler,

atılışlar, —daha nice kafa-gönül kımıldanışları içten yoğurup biçimlemiştir denemeyi.

Şiiri, büyük ölçüde, şiir yapan o 'dize' dediğimiz birimler nerde, "deneme" kavramının kuşatımındaki 'düşünceler' nerde. Dizeler: kesintili kesintisiz birbirinin ardından gelen sözcük öbeklerinin oluşturduğu birimlerdir. Düşüncelerse, kimi tek sözcüğü, kimi sayfaları kaplayan salt anlam-önem ağırlıklı oylumlardır. Herbiri çoğun 'nokta' –göstergesiyle belirtilen tümceden ya da tümcelerden oluşan öbeklerdir. Tümcelerse, dizelerdeki ses-sözlerin hirinden öbürüne çağrışımsal çekidüzenlerden çok duygu-gözlem-sanı-kanı özlü bir birlikteliktir. Şiirdeki ses-uyumu yerini anlam-aydınlığına bırakmıştır. Çoğun öznel-içli şiirin sezdirici dize-dizileri, birbiriyle mantıklı geçişler kapsayan nesnel bir bağdaşma oluşturur düzyazıda.

Demek ki, çok kişide yerleşik sanı: şiirin özenli bir kuruluş istediği, düzyazınınsa gevşek bir yapıyla yetinebileceği sanısı yanlış bir sanıdır. Düzyazının da, dolayısıyla düzyazı olarak denemenin de, şiiri hiç aratmayan bir yapısı vardır; daha doğrusu, olması gerekir. Ustasının elinden çıkan şiirin en kıyı-bucak harfine, sesine dokunmak dize bütünlüğüne özgü dengeyi nasıl bozarsa, kanımca, bir deneme yazısının da, deneme gerçekten denemeyse, küçücük bir ögesindeki değişiklik yapısal dengeyi, dolayısıyla da anlamca dengeyi altüst edebilir. Bunu, ozan karşısında denemecinin duyageldiği sözümona aşağılık duygusuna bağlamak çarpık bir değerlendirmedir bence. Deneme okurları, deneme eleştirmenleri, hattâ deneme yazarları, denemeye yaraşan bir duyarlılıkla yaklaştıklarında, bu saptamanın gerçekliğe ne denli uygun düştüğünü anlamakta gecikmeyeceklerdir inancındayım.

Şiir, zaman zaman dendiği üzere, ince bir kuyumcu işleyişiyle oluşur. Deneme de, pek ayırdına varılmadığı üzere, özüne özgü dikkat içi dikkatlerle, görgü içi görgülerle varlık kazanır. Gerekli yaklaşımla bakınca, görmemezlik edemeyiz: deneme de, yeri gelince, enaz şiir kadar çeşit çeşit yazı-kuruluş sorunlarını çözümlere ulaştırmakla karşı karşıyadır. Başarılıysa, ulaştırmıştır da. Tadı, gücü, okunurluğu bu sorunları çözümlemedeki yetkinliğiyle orantılıdır. Denemeyi deneme kılan: o geniş mi geniş

anlamdaki düşünceleri, heryanıyla yaşayıp tartmak; düşüncelerin herbirini mantık ve gerçeklikçe kendi içinde dengelemek; tektek düşünceleri, dolayısıyla da düşünce dizelerini sağlam çıkarımlarla birbirine çatmak; yaşantı ve heyecan yönünden, coşku ve gözlem yönünden savsaklama ve abartıya kapılmadan bildirim ve sezdirimler sunmaktadır. Azıcık çabayla, kıt akılla, küt duyguyla, sığ yaşamla üstesinden gelinecek şeyler mi bunlar? Başlığından son tümcesinin son harfine dek: düşünsel öğeleri, başlıca etmenleriyle denemeyi sözcük sözcük işlemek, ne denli adarsamadayayım, hep kana kana içegeldiğim yazarlık pınarım olmuştur.

Kendini başıboş savrukluyla dile bırakan kişi, denemeye yanaşmasın. Yazarca başka şeyler olmaz ya, hadi oldu diyen, n'aparsa yapsın, yapsın ama denemeye bulaşmasın. Sorumlu biriye, herkesin n'apacağı kendi bileceği şey; öyleyse yalnızca kendim için konuşayım ben. Gerçekte denemeci olarak tüm varlığım: nice sınamalar içinden geçe geçe belirir gibi olan yazma-düşünmeserüvenlerim boyunca, *dil* ile düşünce arasındaki uyumu sağlama odaklanışlarımdan başka birşey değildir. Kolay gibi görünse de zor mu zor bir etkinlik bu. Ne denli zorsa o denli tatlı birşey ama. Mantık keskinliği, beğeni inceliği, yaşama zenginliği, doğruculuk yürekliliği, kasıntı arınmışlığı – ve de dil sevgisi, dil duygusu, dil becerisi ister bu. Birkez ele geçirildi mi, hep işlek kalan başarılar değil bunlar. Sürekli geliştirilmeleri, hep yeni baştan gözden geçirilmeleri gerekir. Yaşama-yazma gereksinimlerine ağırlık vererekten, karınca kararınca bir olgunluğa doğru kendini yetiştirmeyen; hırslı değil de çocuksu bir oyun tutkusuyla bu yolda yürümeyen denemeci denemeci mi?

İşim-gücüm sözcüklerle. Dil-siz deneme olmaz ki. Deneme ezgiyse bu ezginin söylendiği kaval dildir. Başka türlü şöyle belirtebilirim: Dilimle yazıyorum denemeleri. Dilimin içinde yazıyla gide gele binbir yöne kımıldanmasam, nasıl ortaya çıkar deneme. “Dilim”, “dilim” diyorum ama, yalnızca benim dilim değil ki dilim, — hepimizin dili dilim. Özel malım değil ki dil; dilimizin ortaklaşa kucağıdır hepimizin yeri. Ne kölesiyim ne efendisiyim dilin. Sıkısıkıya bağlıyız birbirimize. Ben olmasam, türdeşlerimin bir bölümü olmasa, kökümüz kurusa, dilimiz de

ölü bir dildir artık. Dilimiz olmayınca da, biz biz değiliz artık. Yaşamımın kaldırıcı dil; dil olmadı mı sürünürüm.

Dil benim varlık dayanağım: önce tepe-tepe-kullan-sonra-kaldırıp-at cinsinden bir dayanak gözüyle bakılmaz dile. Beni vareden besin-özüdür dil. İşte deneme, böylesi bir ortamda dile getirdiklerimdir. Bunu yaparken, rasgele bir kullanım aracı olarak başvurmam dile. Birdeyime, benim aracılığımla dilimin birşeyler yapmasına aracı olurum.

Böylesi bir anlayışla sarmaş dolaşım dilimle. Denemelerimde ben onu işledikçe o beni değiştirir. Kuşkusuz, birçırıpıda olup bitmez bu. Hep açık, hep ortada bir temel gerçekse: her denemenin yazı-çizi yanyanalığı olarak belirmesidir. Zaman içinde, belli bir zaman süresince kendini gösterme edimidir deneme. Deneme-içi ögeler, denemeye buyur edilen nesneler olaylar, denemenin akışı içinde işlenen özneler, –hepsi de olanca ilişkileriyle sergilenir. Böylece deneme, uzayca sözcük-yan-yanalığı kadar, zamanca sözcük-ardardalığıdır da.

Dile özgü, düşünmeye özgü niteliklerdir bütün bunlar. Dil düşünceye, düşünce dile uyumlar özünü. Ne dile yapışık alışkanlık düşünceyi güder, ne düşünceye yapışık çıkarım dili güder. Daha doğrusu, gütmemesi gerekir. Denemecinin dile getirdiği şeylerle birlikte, dilegetiriş tutumu da önemli bir rol oynar böylesi bir dil-düşünce dengesinde. Deyimin en kuşatımlı anlamıyla: düşüncelerin uzay-zaman ortamında birbiriyle birleşerek aktığı bir yazıdır deneme. Heryönüyle dilin damgasını taşısam da, her denememde ben kendi damgamı da vururum. Önemli gerçek şu: ama belirgin ama soluk, ama özlü ama özsüz, her deneme, denemeci-dil birlikteliğinin bileşkesidir.

Denemeci olarak hem talihim hem talihsizliğimdir dil. Yetersizlikten ileri geliyor talihsizliğim. Bazan kişisel-özel eksiklik bazan tarihsel-toplumsal birikim-durumu diye yorumluyorum bu talihsizliği. Talihimse, sözcüğün heriki bildirimiyle dilin yetkinliğinden devşiriyor varlığını, doğrudan doğruya benim denemelerimde değilse de başkalarının yazdıklarında. Öyle ya, gel de şaşma: bazan, denemeci olarak senin uğraşmana gerek kalmadan, iç-olanaklarıyla, sesleriyle, sözleriyle anlamlarıyla, birbakıma dil kendisi sezdire kanıtlaya söylüyor, duygulu duy-

gulu, çarpık çarpık, beceriksiz beceriksiz, akıllı akıllı yaratma gücüyle, *dilce* gerçekleştiriyor deneme-yazılarını.

Kalkıştan varışa, dilde dolaşmaktır yazarlık. Gittiği heryere diliyle gitmiştir yazar. Parası varsa savurabilir; sağlığının içine edebilir. Kendi bileceği şey. Gelgelelim değil mi ki yazar, gerçek yazarsa, kuşkusuz, dili hor kullanamaz. Yazar, yazar olmaktan çıkar ozaman. Diliyle var yazar. Dilin konuğudur o. Yazısıyla dil'de hep yeniden doğar yazar.

Biçem

Özüme baktığımda: sonuçta “deneme” olarak ortaya çıkan yazı, nice yazısız önceler ardından, dilim ile kendime özgü birlik-telikte gerçekleşen uzun ya da kısa bir yapıttır. Bu “kendine özgü” dediğime gelince: *deneme biçemi* diye niteleyebileceğim şeydir bu.

Var mı yok mu, –varsa nasıl bir biçemim var, peki? Bu biçemin ne olduğunu, hangi öğelerle oluştuğunu, nasıl bir ateşle yandığını, neye benzeyen bir görünüm sergilediğini söylemek bana düşmez sanıyorum. Denemeye, herşeyiyle bittikten sonra, birbakıma dıştan yaklaşanların sözlüğünde yeralan bir deyim “biçem”. Bense, biçemimin üzerine ancak bir içduygu, bir özduyum, çoğu kez bir sanış olarak bazı şeyler söyleyebilirim. Deneme biçeminin içiyim ben. Biçemi içten yaşadığım inancındayım. Yazım ve biçemim diye iki şey yok, —birbirleriyle özdeşler.

Yazıya döktüğüm, yazıya geçirdiğim, yazıya kazıdığım, yazıya ışınladığım birbakıma, kendi biçemim. Bu deyimlerin tekbaşına hiçbirisi yazarlık durumumu upuygun yansıtmaz. Gerçekte yazım ile aramda, biçemim ile aramda uzaklık yok ki başka türlüünü tasarlayabileyim.

Özümün özyaşamı biçem, —her yapıp ettiğimde o; isteristemez, denemelerimde de o. Öğelere ayrılabilir mi ki? Ayrılsa da, sayımı dökümü yapılabilir mi hiç? “Biçem” deyince: beni ben kılan; zaman zaman kuşkulara kapıldığım olsa da, pıtrak pıtrak öğeler geliyor gözümün önüne. Kimi keskin çizgilerle, kimi pusluca örtülerle denemelerimin dokusunda hepsi. İşte yazıyla: dinç dinç koşturmalarım, yorgun değerlendirişlerim, heyecanlı yargılayışlarım, akıllı uslu önermelerim, kılıkırk-ya-

ran saptamalarım, vıdıvıdı dikkatlerim, hiç hesapta olmayan gözden yitirmelerim, beceriklisarıp sarmalamalarım, beklenmedik tökezlemelerim, engelleri aşamayışlarım, zorlukları yenme istencim, algılama sürçmelerim, bakış açıklıklarım, dön dolaş birtürlü çözüme varamayışlarım, durup dururken çözme yaratıcılıklarım, boynu bükük hüzünlerim, özenli gidişlerin içine örülmüş talihsiz eksikliklerim, bitmez sallantılarım, seçmeler gelip çatığında kaçışlarım, birkez seçtikten sonra ayak direyişlerim, bildirim dürüstlüğüne ödünsüz saygım, düzmeceliklerden yüzçevirişlerim, ortalıkta görünmedeki ölçülülüğümlle elele yazıda gerekli gizliliği severliğim, dile sımsıkı sarılmışken silkinircesine akli başa toplayıp kendime gelişlerim, sınırlama sevgisiyle sınır tanımazlığı birlikte götürüşüm, tadına doyumaz dinginliklerim ile kasıp kavuran tedirginliklerim, umulmadık isteksizlikle kendimi bırakışlarım, şaşırtıcı yüreklilik özlemiyle ileri atılışlarım, eylemlerim eylemsizliklerim, eylemelerim.

Yazı-biçem: önünde sonunda, tümceler oluşturan, tümcelerden oluşan dilsel bir akıştır. Tümcelerse, herbiri birer dil-evreni. Deneme biçemim, tümceleme biçemim. Kimi tümce uzunluğuna, kimi tümce kısalığına yapışık anlatım hızım, anlatım yavaşlığı. Bazan ilk bakışta buda–nerden–çıktı–olmasa–da–olur gibilerden omuz silkilen mini mini sözcükler, bağlaçlar serpiştirilmiş tümceler; bazan da, dilbilgisik kafasıyla “tümce” denmeye bin tanım isteyen ama özbiçemim doğrultusunda “eksiksiz” olduğuna inandığım tümceler, — bol bol devrik tümceler, çoğu dikduruşunu kendi içinde ya da söyleyişime özgü ses-mantık akışında taşıyan tümceler.

Daha neler neler... Ola ki hepsi biçem, hepsi biçemden. Hepsi, hepsi, daha nice önemli çizgilerle birlikte, şöyle ya da böyle, “biçem” denen yazı-davranışımı oluşturuyor.

Örneklere gelince, örneklemeyi pek sevmem, özellikle de tüketici susturuculukla “gösterme” savındaki örnekleri. Matematik mi deneme-yazısı. Bu da –birdeyime– biçemime yapışık bir özelliktir. Şimdi burda bu sıkıntılarla sürüp giden yazıya da –neden olmasın– istenirse bir örnek gözüyle bakılabilir. Ona ne kuşku, bana böyle de dedirten, belki, biçemim. Ne ki, baştan sona salınışıyla şimdi bu eldeki tüm denemeyi, kıyibu-

cak büyüteç altına alacak değilim burda. Gene de bir tutamak olması umuduyla, denemenin başlığına şöyle bir gözetmek bile, çoğun “yazgım” diye nitelediğim biçemimin ne olduğunu ne olmadığını az çok kavramada yararlı bir edimdir bence.

“Yazgı” diyorum biçemime. Öyle ya, heryönüyle benim kendi elimde olan birşey gözüyle bakamam özbiçemime. Ele avuca sığmayan gizemler içerir denemeci biçemi. Bunun böyle olmasına hiç yüksünmüyorum. İyi ki böyle, yoksa nasıl erişirdim “biçemim” diye sözünü ettiğim şeye. Cana can katan kimi acı kimi tatlı gereklilikler-ile-rastlantılarla da, ya da rastlantılar-ile-gerekliliklerle hep biçemimleyim.

Söz sözü açarken az kaldı unuttuyordum, —hani deneme-başlığı’na değinecektim; birçok ögesi biryana, denemenin çoğun geçiliveren başlığında da azıcık oyalanacaktım. İşte bu denemenin, olanca kuşatıcılığıyla deneme üzerine bu denemenin başlığı: “*Denemeli Denemesiz*”. Bıraktığı bölüm-pörçük izlenime karşı, boyluboyunca içime kazınmış bir tıkızlığı var bu başlığın. Başka birçok şey yanında, kuşkusuz onlarla birlikte: bir özet, bir ipucu, bir hazırlık, giriş, sonuç, ödev çağrısı, bir izleni, doruk, kaynak, bir yaklaşma sınavı, bir sav, bir sorgulayış, bir merak. Hem bilme ateşli hem mahmuzlu, incitmesiz gülmeceli bir alaysılık.

Bu böyle diye, tek deneme tek başlık, tek başlık tek deneme çeşidinden bir kuralım, kuralsılığım yok. Daha bu eldeki deneme: altalta, dolanı dolanı, kimi başlıksız kimi yitik başlıklı, kimi başlığını vargücüyle dışavuran kimi başlığını içinde saklayan irili ufaklı tektek denemelerin bir bileşkesidir.

Nasıl kumsuz çöl, balıksız deniz, kaynaksız akarsu, çıkarımsız düşünüş, heyecansız sevgi olmazsa, okursuz yazı da olmaz. Kimdir, nedir, peki okur? Neden gereklidir? Ne tür bir onsuz olmaz bu?

Karşı-çıkış pusuda; yapıştırıcaktır. Kişi yalnızlığında sessizce kâğıda dökülen diziler n'olacak, okur kaygısı gütmez ki hiçbiri. Kâğıda geçirilmeyi hesaba katmadan dilegetirilen acıların, bunalımların okurla ilgisi yok ki. Hiçbir okura görünmeden isteyerek yokolan nice yazılar var. Bunların herbiri için okurla bağlar yönünden pekçok şey söyleyebilsem de, kestirmeden saptıyorum. Yazı-ile-okur, bir ve aynı varlıktır. Yazı gerçekliğini başka türlü tasarlayamam. Romandan tiyatroya, felsefeden eğitime dek bu böyle. Özellikle de deneme. Okursuzsa: elden, ayaktan, yürekten, beyinden yoksun bir 'insan' gibidir. Ya da bir denizdir, deneme; öyle bir deniz ki, okur tekneleri. Tuzunu, yelini, sığlığını, derinliğini, zorunu tehlikesini, tadını, besinini okurla paylaşmayan deneme, deneme değildir. Kimini düpedüz belli eder bunun deneme, kimi de bellibelirsiz.

Yalnız yazarken değil, hem yazmadan önce hem de sonra hep okurla *birlikteyim*. Yanımda, tasarımımda kendimden başka kimsecik olmasa bile bu böyle. Çünkü ben kendim bir okurum. Her yazar gibi herşeyden önce bir okur-yazarım. Başkalarının yazdıkları biryana, kendi yazdıklarımın *ilk* okuruyum. Yazdığını yazarken okuya okuya yazarım; aşama aşama kendimi okuyup yaza yaza günışığına ulaştırırım ulaştırabildiğimi.

Ortaya çıkan deneme yazının okuru olup olmayışına gelince, bana apaçık görünse de başkalarına azıcık açarak an-

latmam gerekecek. Birkez yayımladım mı, artık pek okumam denemelerimi. Ne de olsa, uzun kısa süreler boyunca herbir ögesini yorumlama anlamlandırma durumlarının hızı yavaş oranda, yeniden okuya düzeltere, eleştire okuya kotarıp birbirine çatmışımdır. Özyazıma yapışık böylesi özokumalarım, birdeyime, içime kazınmıştır. Nice zamanlar geçse bile içime yazılıdır deneme. Birkez yazdığım denemeyisonra pek okumam ama. Öyle ya, hep başka bir deneme tezgâhtadır, gündemimde hep başka bir okuma vardır.

Bazan uzun bakan kısa aralıklardan sonra, bazı düşünsel zorlamalarla, kimi de yeniden basımla ilgili düzeltiler dolaşısıyla, bir denememi yeniden okuma fırsatı doğar. Oldukça seyrek gerçekleşir bu. Okuduğumda da, çoğun iyi-ki-yazmışım diye sevindirici bir etkenliğe dönüşür özokumam. Yazdıklarımı beğendiğimden değil; olası şey değil ama hep değiştirmek isterim. Yontucu, işte-bunu-yaptım diye sunduğu yapıta, bir daha elatabilir mi. Ne yapacaksa *sonraki* yapıtlarda yapar. Ben de öyleyim. Gene de özokumam, nerde olduğuma, yani bundan böyle hangi yöne nasıl yönelebileceğime ilişkin belli ölçülerde yararlı bir gösterge sağlar bana. Yeter ki gereğince okuyup anlayayım kendi yazdığımı. Böylesi bir okuyup anlama, ne denli tuhaf gelse de, gerçekten yaşadığım birşey. Zaman zaman “Bak bu yerli yerini bulmuş!”, “Şimdi olsa bunu böylesi güçle yazabilir miydim, bilmem!” diyesim geliyor kendikendime. Bundan doğal birşey olamaz kanısına kapılıyorum zaman zaman. Ne olsa, tutku, duygu, gözlem, düşünme, heyecan bakımından sürekli bir akış yaşam.

Bu kaçınılmaz değinmeler biryana, şimdi kendim üzerinde durmak istemiyorum. Şimdi aklım özokurluğumdan daha çok önemli olan başka okurlarda, *denemelerimin okurlarında*.

Yazar olarak, okur olarak tekim ama, okurlardan sözederken, herhangi bir art düşünce gütmeksizin, çoğul olarak konuşuyorum. Öyle ya, denemelerimi yalnızca kendim okuyayım diye yazmam. Denemelerim başkalarının, benden başka okurlar oldukları için, onların özünden daha talihli olduğu inancındayım. Bazı tatlı anlar içerse de, çoğun, yazmaya özgü sıkıntı, sallantı, eleştiri gerektiren gergin özokumalardan uzak bir okuma

onları ki. Dönüp dolaşıp keyifli birşeyler ortaya koyabilmişsem, okumayla gönenebilirler keyiflerince.

Değil mi ki nerden bakılırsa bakılsın, deneme yazarlığının vazgeçilmez bir ögesidir okur, okurun varlığı, önemi, değeri, nitelikleri üzerinde ne denli durulursa yerindedir, diyorum. Şimdi burda, birtakım betimlemeler ile duygular, sanılar ile değeryargıları birbirinden koparılmazcasına tıkHzlıkla kalemime takılsa da, her yazımda okura, okurun özel konumuna sevecenlikle gözkırptığıma göre, kılı-kırk-yaran düzenlemelere başvurmadan okur anlayışına ilişkin bir-iki çizgiciği daha ekleyeyim.

Özde, tanımadığım insanlar okurlarım. Gerçi tanıdığım kişiler arasında da, yazdıklarımı şurasından burasından okuyanlar var ama onlardan çok azının okurum olduğu inancındayım. Bazı rastlantılar bizleri yüzyüze ya da başkaca karşı karşıya getirmedikçe, ayrıcalıksız sisler içinde, benim için, okurlarım. "Sisler içinde" derken, gerçeklikleri olmadığını söylemek istemiyorum. Herbirinin, yaşadığı sürece, senin benim gibi yetileri, özellikleri, amaçları, istekleri, önyargıları, beğenileri var. Kendimizce böyle olmasaydık, ne ben yazabilirdim, ne onlar okuyabilirlerdi. Çoğun nedense unutulmuş bu önemli şeylerin birkez daha altını çizelim: Okurların herbiri: sesi, sözü, algısı, düşüncesiyle gerçek-somut bir insan.

Okurlarım kimler, kimler okurum değil. Kimlere kendime göre okurlarım gözüyle bakıyorum. Okurlarıma karşı nasıl bir tutum benimsemekteyim? – Gerekçesi n'olursa olsun çok yazarın algı çevresinde pek bir rol oynamayan bu sorular, çoğun can sorularındır benim. Nedenleri uzun uzun deşmeden durumu şöyle saptayabilirim sanıyorum. Bunlar can soruların çünkü ben böyleyim. Sorulara yanıtlarımıysa, hepsi birbirine dolandığı için birlikte ele alıp şu doğrultuda özetleyebilirim: Başboş gezen bir sanının tersine, yazarın ne çömezi, ne tutsağı, ne de öğrencisidir okur. Temelde yazarın türdeşidir o; ya da, yazar okurun türdeşidir. Pekçok yönden yazarın benzeridir okur. Yazar söyler, okur dinler; yazar buyurur, okur yerine getirir; yazar ister, okur yapar... –gerçeği yansıtmayan sanılar bunlar. Başka bir benzetmeye başvurup yazar-okur ilişkilerini politikacı-oyveren ilişkileriyle akraba bir havada yorumlamak yanlışır.

Kendim için belirleyeyim: Okurunu kendinden aşağı gören; okur diye birşey yok gibi davranan; hattâ bazılarında rastlandığı üzere, okura düşman gözüyle bakan yazarlarla uzaktan yakından birtutulmak istemem hiçbir zaman. Ne duyguca ne eylemce, hiçbir zaman okur-karşıtı biri olmadım. Yapımla, yazarlığımla bağdaşmayan birşey bu. Ben—yetkeliyim—okursa—yetkesiz gibilerden birşeyler benden yana uğramaz —uğrar gibi olduğunu varsaysak bile gözyummam ki.

Eşitiz onlarla. Birbirimize eşkoşulmuşuz. Ben onların yazarsam onlar da benim okurum. Dün beni okumuş olabilirler; belki de bugünün okumasıyım onlar için; ola ki yarın, ben göçüp gittikten sonra beni okuyacaklar. “Ben, ben” derken kendimden çok denemelerim demek istiyorum. Okurlarla bulduğum ortam o deneme yazıları.

İçimdekini içimden geldiğince dışavurayım: öyle bir eşleşme ki denemeler, benim için ne denli özel-özel-kişisel değerlerle bezenmiş olurlarsa olsunlar, okurlarının beni ille de sevmelelerini, bana hayran kalmalarını, gerektiğinde benim için özveride bulunmalarını istemem. Değil mi ki eşitiz, bir hakkım yok. Beni okuduğu için dümen suyumdan gitmek zorunda görmem onu. Değil mi ki eşitiz, kimse kimseye uydu gözüyle bakası değil. Okuduğum yazarlar karşısında ben kendim de özümü küçültten, küçültmese bile, bana boyun büktüren durumlara düşmekten hoşlanır mıyım ki, başkasından böyle birşey isteyeyim.

Peki, özümü büsbütün okurun keyfine mi bıraktım, ondan istediğim yok mu? Olmaz olur mu hiç. Ondan istediğim bazı şeyler var kuşkusuz. Denemede şişirme okumaya, yüzeysel okumaya gelemem. Okur beni doğru dürüst okusun isterim. Yetili, çalışkan okurları özellikle seviyorum. Dikkat bekler denemelerim okurlardan. Biliyorum, bunların hepsi birer istemeden öteye geçemez. Denemelerimden başka bir güç yok ki elimde. O güç de, ne denli bir güçse o kadar, birkez benim elimden çıktı mı okurumun elinden öpmekte artık. Başkaca yapacağım ne var. Şöyle ki, dilediğim yönde niteliklere açık biri değilse, zaten kendiliğinden kaldırır atar beni; ya da, daha ılımlıca söyledikte, “Sen bana göre değilsin!” (nitekim o da bana göre değildir, çoğun) “güle güle!” deyip arkasını döner

bana. Gene de birşey eklemekten alıkoyamayacağım kendimi: Bazı şeylerim (herkese göre değişik 'şeyler' olduğu için bunlara böyle diyorum), evet bazı şeylerim çekici gelmiyorsa okura, ya da bazı yanlarım itse bile okuru, vazgeçmesin hemen. Bayılırım okuma isteğinde direnen okura. Birkez okumaya başladığını, olanca varlığıyla anlayıp değerlendirme yönünden nitelikli kişilerdir böyleleri. Kendileri tam ayırdına varmasalar da, ben de onlar gibi bir okurum. Sözüme güvensinler, verimli bir yoldur bu. Yalnızca kendim için değil, özellikle kendileri için, —hem de nasıl.

Gizlim kapaklım yok; denemelerim ortada nasıl olsa; kasınlıkla da alıp vereceğim yok; öyleyse, çekinmeden söylüyorum: Rastlantı –gereklilik, neyse ne, okur beni okumaya başlayınca hemen kesilmeyip sürdürse çok iyi olur, —özellikle kendisi için. Çünkü birkez ortalığa çıktı mı, benim değil onun artık denemeler. İnancım şu: yürekten yaşamadığım, gücüm eriştiğince tartıp düşünmediğim hiçbirşey koymuyorum yazılarıma. Bir de şu: okuyana gereksiz zorluklar çıkarmam; gözboyayan çalımlarla kimseleri oyalamaya yeltenmem; böylesi oyalama basınçları duymadım ki, özümü kaptırayım; herşeyden önce kendime zararı dokunur bu gibi kaptırışların. Özümüne saygım, yani okurlarıma saygım dilegelmekte denemelerimde. Her denemem hızı kesilmeyen bir heyecanla kendi kendimi yetiştirme sürecimin bir aşamasıdır. Olanca aklımla, duygumla duraksız bir koşuşturma bu. Keşke hiç Bitmese.

Doğallıkla her denemem okurlarıma, dolaylı dolaysız, sunuşlarımı kapsamakta. Binbir boğumlu, sayısız tehlikelere açık kendi özyaşamım gibi, okurlarıma da efendilik taslamıyorum bu sunuşlarımda. Okurlarının yetiştirilmesine katkılı olduğundan kuşkuya düşmediğim önerilerdir denemelerim. Gereğinde kendime karşı nasıl sertsem, duygusal-düşümsel-özlemsel açılardan zaman zaman okur kaçırın türden bir yazar olduğum söylenebilir kanısındayım.

Nesnel durum yantutmadan değerlendirildiğinde: “Ne kolay yazıyor!” diye, az ını takazalara uğradım. Bir de bana sorsunlar; soran yok ya, kendi kendime söyleyeyim: kaçınılmazlıkla “zor” bazı şeyleri, hem kendi özümün hem okurun hatırı nice

kavramsal-duygusal çileler yükleyip kolay kılmak için az mı uğraştım. Sürüyor da uğraşmam.

Şundan ötürü uzandım bütün bütün bu dediklerime. Bilip inandığımca denemelerimin duygu-düşünce-özlem düzmeceliği olmadığına göre, özüne saygılı okurlar, salt kendi yetişimlerinin hatırı için denemelerime girseler; bir girince, ne denli tezcanlı olurlarsa olsunlar, bir süre etkenlikle oralarda dolaşılar, diyorum. Ne iyi olurdu bu! Kimin için mi —herkesin kendi bileceği şey bu.

Yazar açısından, birbakıma, okur açısından da öyle: deneme çağrı'dır. Çağrılarsa, yaşama geçirilmedikçe belli bir dinginliğe erişmezler. Böyle bir dinginliğe doğru canla başla koşturmaların aşamalarıdır denemeler. Demek istediğim: okumanın, uyur gözlerle edilgince yangelip yatmak olduğu sanılmasın. "Ben buyum, kimse benim işime burnunu sokmasın, denemeymiş menemeymiş bana ne!" diyenlere (aramızda böyle kimseler göremiyoruz) çoktan güle güle dediydim zaten.

Okur-ile-yazar bizbize kaldığımıza göre, tam bir gönül rahatlığıyla birkaç söz daha. Deneme denemedir; öyle ya, deneme, yazarın kendi kendisiyle konuşmasıdır (baştanberi birdeyime hep öyle ya) biryerden sonra açık-seçik biçimde yazarın *okuruna seslenişidir* deneme.

Bizlerin yardımcısı deneme yazıları. İyi'lerle birolalım, güzellikle elele çalışalım, doğrucularla omuz omuza yürüyelim diye hep. Çekici yanları olsa da *tehlikeli* şeyler bunlar. Bilgice, duyguca, dilekçe, elden geldiğince zengin olanaklar ortamında herşeyin özgürce tartışıldığı yerler denemeler. Gerçi yazı başlıbaşına öneinde bir gerçekleştirmedir. Yazıyı izleyen gerçeklikler de var ama önemli olan her gerçekliği gereği gibi yaşama geçirmek gerektir. Ancak böylelikle, yaşamdan çıkan yine yaşama dönüştürülebilir.

Ben de, sen de —yaptığımızdan sorumluyuz hepimiz. Yeri zamanı gelince: Giriş! Herbirimize, öze özgeye yapabileceğimiz çok şey var —yapılanlar birtürlü yetmez, bu böyle. Kimse kendisine yakışandan kaçınmamalıdır.

Mutluluktan ne anladığını bilmiyorum. Kendim için de sislere bürünmüş. Gene de kendi adıma, mutluluk gözüyle

bakıyorum deneme yazmaya. Duyduğum bazı sallantılara karşı dileğim, deneme okumanın da, deneme yazmayan okurlarca, mutluluğun bir ögesi olmasıdır. Böyle bir mutluluğa en küçük bir katkı bile mutluluk benim için.

İşte başbaşayız: İşte okumaktasın. Gördüğün gibi, okunmak için başkalarını incitmeden, türdeşlerin hakkını yemen, geçmişe sırt çevirmen, şimdiye hırçınlık etmen, geleceği küçümsemen gerekmez. İnan ki, iyi-doğru-güzelle güzel ilişkiler kurman, güzel ilişkiler yaratman için güzel bir fırsat bazı okumalar. İnan ki, bazı yazarlıklar da öyle. Algılamayı keskinleştirmektir, aklı işletmek, gözlem gücünü yoğunlaştırmak, duyguları zenginleştirmek, düş olanaklarını genişletmektir okumak.

Bu dünyasenin. Şimdi benim dünyamdasın ama. Yanlış söyledim, şimdi ben senin dünyadayım. Gerçekte dediğim şu: Hepimiz bizleri kuşatan *ortaklaşa* bir dünyadayız, birarada. Sen sen ol ki, yerin olsun bu dünyada. “Kendin”, “kendim” diye nitelediğimizse, oluş, sürekli oluş. Son vargı yok. Bitimsizce bir yaşam uğraşı bu. Yaşamak, insanın çeşitli yönlerden kendi dışına çıkmasını gerektirir. İşte deneme böyle bir dışa-çıkışın en güzel gerçekleşme alanlarından biridir. Deneme, denemeyse: ne yazar ne okur uyuşukluğa gözyummaz, yumamaz. Yazgımız böyle: birbirimizi ayık tutmaya çalışırız denemelerde. Bazan çelmelere dolansa da göz açıp kapayıncaya dek geçiyor zaman. Bir de ne göresin, ayrıcalıksız kimselerin önleyemeyeceği o kesin kesintiyle burun burunasın. Keyfimizce denemelerde koşturalım öyleyse.

Ne için yapıyoruz bunu? Niçin olacak, dünya *önemli* olduğu için; öyle ya okurluk da yazarlık da önemli. “Bu nasıl şey!” deme. Tuhafsa da böyle. Değil mi ki o henüz yaşanmadık ama kesinlikle yaşanacak ölüm var, herbirimizin özölümü var, değil mi ki o kesin kesinti var, değer mi denemeye, değer mi denemede bunca koşuşturmaya —böyle *demiyelim* ama. Tam da bu böyle olduğu için, bu önlenemeyen kesin kesintiden dolayı, varlıkça herşeyin önemden, değerden tümünden yoksun olduğu düşünülse bile (bırak ki hiçbirşey kendiliğinden değerli ya da değersiz değildir, herşey bizlerin yargısı, bizlerin davranışıyla önem ve değerce bezenir), ne diyordum, baştanaşağı şu dünyaya

“önemsiz! değersiz!” damgası yapıştıranlar çıksa da, kendimiz için, istersek, başka türlü kılabiliriz herşeyi. Ben denemelere yansıtarak dünyayı “okuyorum”, böylece kendime yardımcı olmaya çalışıyorum; sense deneme okuya okuya bu yönde kendine yardımcı olmaya çalışıyorsun. Yaptığımız oyalıyorsa bizi, yaptığımızla özümüze birşey kattığımızı, bununla da yaşamı daha yaşanır kıldığımızı görüyorsak daha ne isteriz. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, yazsak da okusak da, kendimize dünyayı değerlerle bezeme uğraşdır deneme.

Tüm yaptığım, daha doğrusu kendimi adadığımşey: algımın anlayışınınyettiği oranda, dünyamızı, dünyadaki durumumuzu dilegetirmeyi *denemek*. Kendim için yadsınamayacak şeyse şu: Yaşamöykümün bir parçası denemelerim. Kendimden bambaşka yönler çevirseler de bu böyle. Okurun, okumayla yaptığıysa: yaşamöyküsüne birşeyler buyur etmek; okuma konuklarıyla özyaşamını katkılıandırmak. Sinsin! Yarasın! En iyi dileklerimle senden yanayım!

Kuşkusuz, herkes, herşeyden önce kendine karşı sorumludur. Sorumluluk en özde, kişinin kendine sorması demektir. Nerden, neden, ne ölçüde sorumlu olduğunu, var sen kendin, kendi kendine bul. Bana yol sorma. Olsa olsa, ama iyi ama kötü, tutturduğum kendi yolumdayım ben. Olanca ciddiliği saçmalığıyla, yol bulmak, yol bilmek kolay mı? Peki, nasıl yol bu? Gözlerinin önünde: benim yolum, denemelerim; yolum, denemelerimde. Bu yola, özün için “Anlamsız bir yol!” deyip geçebilirsin. Ne diyebilirim buna. Doğru mu bu yaptığın, değil mi, —böyle mi gerçek, olabilir de olmayabilir de, kendin için en uygunu kendin bulup uygulayacaksın. Benim yolum, çok çok bir uyarı sana. Bir uyarı olsa, daha ne isterim. Herkesin yolu kendisinin.

Sen olmayınca yapayalnız sessizlikteki satırlarımla yürüyüp giderken giderken, bazan, “İşte sensin, sen de burdasın okurum!” duygusu kaplıyor içimi, bir heyecanlanıyorum bir heyecanlanıyorum ki sorma. Güzel, güçlü, güven arttıran tanıklar bürüyor yolumu.

“Şuna bak, kendi kendine elime düştü, hadi şunu adamakıllı bir inciteyim” dersen, anlarım seni. Güzel şeyler kadar acımasız

şeylerden yana da zengin mi zengin bir dünya bizimki. “Deneme, deneme, —yazma şunları, zamanımız yok bu gibi şeylere!” dersen, hadi güle güle sana. Ben seni ille de “Oku!” diye zorluyor muyum ki, sen beni, ille de “Yazma!” diye zorlayasın? HEP derim: herkes kendi yoluna!

Delinin Delisi

İlk bakışta, kimselere pek birşey diyemem, çok kişinininki gibi akıllıymış izlenimli adım eşlik ediyor yazılarıma. Oysa sıklıkla içten bir izlenimle, imzaya-ne- gerek doğrultusunda kor gibi bir istek kaplıyor heryanımı. Gene de yazı-çizi ortamının alışlagelen buyuruculuğu ille-de-imza dediğine göre, Deli'yi kondurup geçmemek için kendimi zor tuttum. Hoş, düpedüz "Deli" şaşırtıcı bir böbürlenme aracı olarak yorumlanabilirdi. Böylesi yanlış anlamaları önleme kaygısıyla gönülcüğüme uygun yol mu yoktu: Resimlerini hayranlıkla anımsadığım Sung çağı sanatçısı Mi Fei gibi Ben Değil miyim (Mi Tien) deyip işi bitirebilirdim. Deli Nermi bile neme yetmezdi ki. Deli değil miyim, özüme yakışan yakışmayan birbirine karıştı, olan oldu sonunda: baştanberi Nermi Uygur'lu denemelere kaldık. Bu büsbütün boşa gitmedi gibime geliyor. Ne de olsa, böylece, gücümün elverdiği ölçüde sağlayabildiğim bazı katkılara yaslanıp duygu-düşünce yönünden bir tuam okurla akrabalık kurduk. Bu oynak ki oynak dengeli duruma, kimi satırlar boyunca kimi satırlar arası birtakım deliliklerin armağanı gözüyle bakıyorum. Sözümona delilerin de akıllıların da pek çarpık bulmayacağı bir gerçek değil mi bu.

Bildik çekidüzen kurallarına sığmayan bir kendimle konuşma eylemidir deneme benim için. "Deli mi ne bu", kendi kendimle konuştuğum için değil. Bırakın ki, böylesi bir konuşmada kuşağımı gözümü başkalarından ayırmıyorum.

Ona ne kuşku, bazan bazan alımlı görünümlere bürünse de, çoktan gülegüle dedim deneme tanımlarına. Filozoflar, mantık-

çılar, eleştiriciler, -karıştığım yok onlara, varsın uzmanlıklarında atkoştursunlar. Ne bilimce kırkırkyarma, ne felsefece kuram kuyumculuğu, ne de öyküce bir bir anlatı esrikliğidir deneme. Şimdi burda, deneme, denemecedenemeye çevrildiğine göre, tümcü bir sarıp sarmalamaya yeltenmektense, deneme'ye uygun bir bilme—akılyürütme—anlama tutumuyla, denemenin d'sini azıcık deşeyim diyorum.

“D” , “d” —dört-beşbin yıl öncesinden beri yabancımız olma-yan bir harf, bir ses, yazılı bir gösterge. Yahudilerin Sina Dağı se-rüvenlerinden önceki abc'nin baylarında yer alıyor. İbranice'de dalet kapıyı simgelemekte, —kimi sağa kimi sola açılan dikine bir kapı. Byblos'ta da karşımıza çıkıyor bu adalet - kapı. Desene, bir-ikibin yıl içinde toplumdan topluma değişiklikler geçirerek varolagelmış ama kapının özü işlevi hep aynı kalmış. Bazan kadın göğsündeki çekici kabarıklarla birtutulmuş. Ne de olsa, göğüsler insan için nice tatların kapısıdır. Zamanla uzantısı üçgensiz biçimde simgelenmiş, sivrisi kimi aşağıda yukarda. Nitekim süt emme eylemi çok eskiden yazıda hep sivrisiz d diye resimlenmiş, —ayaklı kadehi andıran çizgisel bir oylum. Eskiden Yunan'daki oluşumuyla tanıdık bir harf artık, delta'ya dönüşmüş adalet. Bugünedek ulaşan Latin yazısındaki kılığıyla milyarlarca insanın yabancısı olmayan bir harf-ses d, Türkçenin de d'si o.

Böyle birşey işte deneme'nin d'si. Denemeci aklının alaycı-ciddi eğilimiyle çekinmeden söyleyeyim: bilinene bilinme-yene geçtiğimiz kapı, yani açıklık d, —denemenin daha d'si böyle. Daha d'siyle böyle deneme. Öyle bir kapı ki deneme, deltanın dal dal dallar süresüre binbir yöne doğru tatlar, duygular, yaşantılar denizine ulaştırır okuru yazarı. Mısır'ın hiye-roglifli sfenkslerinden Sümerlerin tapınaklarına, Etrüsklerin gizemli yapılarına, ordan da Roma'nın alanlarına, ordan da günümüzün kitaplarına dek hep d, —hep deneye yönelişler. İki dakika arasındaki akıl-gönül beleyen bilgeliklere götürür d; kimi iki bacak birleşimindeki tat yuvasına. Kimi aralık “ağız”, kimi çatal “ağaç” tır d —deneme. Heryöne bir açılım kapısıdır o. Alıp götürən bir başlangıçtır deneme, tıpkı d gibi.

Ya sonrası, kapı'dan girdikten sonra, - ötelere? Tezcanlıysak da, aceleye gelmez deneme. Kendimle konuşmuyor muyum şunun şurasında, kendi kendimizle başbaşayız. Şimdi adımımızı şöyle rahatça atalım, ötesi sonranın işi.

Konu

Yazı-çizi işlerinde, genelde, “konu’nun” büyük önem taşıdığı inancı yaygındır. Yazı ister bilim yazısı, ister felsefe yazısı diye nitelensin; “yazı” deyince, ister öykü ister roman, isterse de başkaca bir yazı gözönüne getirilsin, nerde yazı varsa, orda yazıya ilişkin ilk akla gelen şey konu’dur. Hem yazar hem okur, hem eleştirmen, çoğun, bunun böyle olduğu inancındadır. Yazıyı kavrayıp tanıtmaya yarayan her yafta, bu arada ençok da, yazının başlığı, konu göstergesi olarak yorumlanır. Geniş çevreler bütün bunların deneme için de yürürlükte olduğu kanısındadır. Bu doğrultuda: her yazı gibi denemenin de doğallıkla bir konusu olduğu benimsenir. Şöyle ki, kim olursa olsun, yazıya yönelen hiçkimse yazının konusu var mı yok mu diye sallantıya kapılmaz. Ayrıcalıksız her yazı için, en ilk sorulan şey: “Yazının konusu nedir?”, “Yazı hangi konuyu işliyor?” sorusudur. Her yanda benimsenen yanıtsı sanıya gelince, onu da şöyle dilegetirebiliriz: belli bir konudan ötürü yazılır yazı. Önce konu, sonra yazı gelir; çünkü her yazı belli bir konuyu işlemek amacıyla yazılır. Yazı varsa, konu hatırı için vardır. Böylece yazı’da en büyük rol konuya düştüğünden, yazıyı yazar olarak kotarma gibi okur olarak kavrama da konuda odaklanmayı gerektirir.

Bu rasgele belirlenimler, kuşkusuz, yazıya ilişkin yürürlükteki davranışların genel bir betimlemesidir. Denemeye gelince hele kendi denemelerime gelince, tümüyle bu davranışların çekincesiz denemeye de uyarlanabileceği görüşünde değilim doğrusu. Hele kendi denemelerim için böylesi bir uyarlamadan söz edemem. Deneme yöresinin yazılarıyla öbür yazı yörelerinin yazıları arasında küçümsenmeyecek bazı benzemezlikler

olduğu kanısındayım. Hepsinin birden yazı olma yönünden yeryer birtakım kesişmeler, örtüşmeler içermelerine karşın, denemelerin, özellikle kendi yazdığım denemelerin (deyime aşağılayıcı anlamda başvurmadığım besbelli) bazı “tuhafliklar”la ortaya çıktığı apaçık bir gerçek gibi geliyor bana. Bu gerçeği az-çok gözler önüne sermek amacıyla, denemelere, en ilkin kendiminkilere, “konuca” nasıl vardığını bir-iki özyaşam çizgiciğimle vurgulamak zorundayım. Bunu yapmakla, “deneme’de ‘konu’ konusuna”, yandan da olsa, bir ışın sağlamış olurum umudundayım.

Durup durup “Ne okuyayım?” diye dalsam da “Ne yazayım?” diye kafa yorgunluğumu anımsamıyorum. Özde, ‘konu’ ya da ‘konum’ diye adlandırdığım birşey bilmiyorum zaten. İşte bu tür habersizlikler ortamında kimi etkin kimi edilgin edilgin yaşayıp giden biriyim. Ona ne kuşku, herkesinki kendine özgü bir yaşam. Benimkiyse: aylaklık, sıkıntı, çalışma, salınım yağmurlu, kıpırtısız, dondurucu, güneşli güneşli akar, tökezlenir, geçer gider. Gelgelelim, ilkin bellibelirsiz sonrasınca bu—da—ne—böyle dedirtecek biçimde birşeyler bastırır —dipten, diplerden, varla yok arası sönük sönükken bastırır birşeyler. Bilincimin (sanki varmış gibi) kapısına vurulur sanıyorum zaman zaman. N’oluyorum diyemeden, benim buyur etmemi gereksiz kılan bir konukla birlikteyimdir. Göz açıp kapayıncaya dek heryanını belirleyen bir yerleşim gerçekleşmiştir. Artık en üst köşemdedir bir varlık. Ev sahibidir o, bense (alışkanlık bu “ben” diye bir sözcüğe takılmam, gerçeklikteki karşılığı nerde bu ben’in?), —ne diyordun, o evsahibidir; bense, olsa olsa bir konuk.

Küçük bir kâğıt parçasına, o yetmezse küçük küçük kâğıt parçalarına çentiksi birşeyler çiziktirmeye başlamışım bile. Aa... konumsu birşey, basbayağı bir konu gölgesi vurmuş bile akkâğıtlara: Tam “Ne çekici, ne görkemli şey!” diyeceğim, dirimsiz-sönük birşeyden başkası yok ortada.

Sonra: iş-güç, başka yönlere sapar giderim. O hâlâ orda ama. Yadsımaz. Hangi yana dönsem akıl takılıyor oraya. Beni parmağında oynatınaya başladı başlayacak, —çoktan başlamış bile. Hangi yana koşturuyosam onun dürtüsüyle koşturuyormuşum meğer.

Sonra: Bir konu var işte. Şimdi burda üzerine eğildiğimiz şeyden dolayı, yaygın adıyla, konu. Ne konusu olacak, başka birşey olamaz ki, bir deneme-konusu var. Birden ayırdına erişiyorum: bu “konu” dediğim şey şimdi ortaya çıkmadı, hep vardı bende, hep içimdeydi, sallantısızca biliyorum bunu. Tuhaf şey ama. Dipte vardı demek! Dipten bastırıyor konu bende.

Sonra: öyle bir yakalıyor ki sonra, —bırakmıyor, bırakmıyorsun çünkü. Gel de kendinden sıyrıl; kendini bıraksan da kendinsin, bırakmasan da. Sabah akşam, evde dışarda, düşte, okurken, sağlıklıyken, hastayken, biriyle konuşurken, birilerini dinlerken. Herşey ona akıyor, ona götürüyor, ona esiyor. Herşey ondan bana, onunla bende. Artık ondan ötürüyüm ben.

Sonra: al eline kalemi yaz! —bak işte öyle olmuyor. Kolay gelinmiyor yazmaya. Daha doğrusu, ben gelemiyorum. Öyle çok zaman gerekiyor ki yazmaya başlamak için. Ne denli ileriye atsam da, her yazmaya başladığımda, “Erken davranmıyor muyum?” diye çıkışmaktan kendimi alıyorum, —kime olacak kendime çıkışıyorum kuşkusuz. Bu söylediklerimle yanıltmamak amacıyla açık-seçik belirtiyim: Yazmak benim için bilinçaltını bilince çıkarmaktır, gibilerden tumturaklı bir gerçek saptanımını öneremiyorum burda. Herkesin ne olduğunu bildiğini sandığı “bilinçaltı” kavramı ile pek birşeyler getiremiyorum gözümün önüne. İçlemi kaplamıyla kimselerin yabancı olmaya “bilinç” bile, çoğun, balta işlemeyen bir orman benim için.

Sonra, ne diyordum: yazılı kâğıtlarımı çoğalta çoğalta, bir-süre daha, bazan da çok uzunca süreler oyalandım —neyle mi, yazacağım denemeye. Burma burma heyecanlı bir koşturmadır bu. “Süre” dediğimse, duruma durumlara göre, kimi haftalar, kimi aylar, kimi de (abartma yok söylediğimde) yıllar, onyıllar. Nitekim yarım yüzyılı epeyce aşkın bir süredir içimde taşıdığım bir yazıyı, çocukken acıyla kurguladığımı sandığım bir yazıyı, gençken kâğıda dökmeye başlayıp da birtürlü bitiremediğim bir yazıyı, bir denemeyi tezgâha alacağım, —istekli birileri şimdi elimdeki yazıyı kapar kapmaz, ya da ben bir köşeye atıp unuttur gibi yaptığım zaman.

Sonra: içimde bekleyen, içimde uyuyan, pişen, büyüyen o şey birden artırır zorlayışını. Her “şey” kendine özgü bir yüklenişle yapar bunu. Hep ayrı bir bakışla yazıya yönelir, yani yazmaya iteler beni. Şaşılacak yanı yok bunun: “Çirkef” konusu başka “Büyük İskender” başkadır; “Yalın Çalışı” başka “Gezegen Anası” başkadır; “Fasut” başka “Köpek Salyası” başkadır; “Buda Sakyamuni” başka “Masa” başka bir basınç gösterir.

Sonra: dıştan gözetana mantıksız gelen, benim içinse, bazan şaşırtıp üzen, bazan şaşırtıp sevindiren yazılı bir koşturma, —bir koşturma. Bölük-pörçük bölüklenen bölük-pörçük kâğıtlarsa: tümceli tümcesiz, tek-sözcüklü, çok-sözcüklü satırla oluştura oluştura artımlı kâğıtlar... Bir de ne göreyim: sığmıyor yazı yapracıkları eski-yeni dosyalara, özenli özensiz göstergeler kondurduğum eski yeni dosyalara. Kimi bir bakışta anlaşıveren, kimi n’apıp etsem birtürlü sökemediğim renkli renksiz deneme ögeleridir bunlar.

Sonra: n’aptığımın kendim de pek hesabını veremeyeceğim bir yerli-yerine-koyma işine girerim. “Konu” denen şey, yazımsı bir kılıkla şöyleböyle belirgin olmaya yüztutmuştur artık. Bugüne bugün söyleyecek birşeyim var ortada, pek açık-seçik değilse de birşey gene de. Kendim söyleyeceğim şey’e dönüşmüşüm sanki. Bir gerginim q, bir gerginim ki...

Sonra: hâlâ belirgin değil ne diyeceğim. Gerçekten birbir denemeden, diyeceğimden demeyeceğimden nasıl haberim olur? Konu nerde, peki —nerde olacak, beklemede konu. Beklemedeyim ben kendim. Kâğıtçıklardan sütunlarla birşeyler dik dik ayakta tutunmaya çalışıyor; kâğıtçıktan uçaklar duyma-düşünme göklerine havalanmak için sabırsızlanıyor; kâğıtçıktan bayırlar ovalara iniyor. Tasarımları zorluyor, tasarımlardantaşıyor çeşit çeşit kıvamlı satır-adayları. Uzun kısa tümceler, hayalsi tümce öbekleri, adlı adsız bölümcükler dolanıp duruyor gözlem-düşünme-duyum-tasarım enginlerinde. Bütün bunların hepsi birden mi —herşey bir günde mi? Yok canım! Zaman ister, çok zaman ister bütün bu dolup taşan yaşantılar. Hem acelem vardır, hem de epeyce yavaştan alırım. Daha doğrusu: her olup bitenden haberi değilimdir. Ne büsbütün elimdedir, ne de elimden kaçmıştır herşey. Keyifli arayışlı, sıkıntılı arayışlı biriyim

artık: Birbirini çağırın tatları sevecenlikle tadan, güçlüklerden güçlüklerle pala sallayan, yeryer düzenli yeryer dağınık yayılım...

Sonra: Konu belirsin artık! Oysa yapacak çok iş var. Kendiliğinden olup bitecek şeyler de var ayrıca. Bazı kılıklara bürünerekten belirginleşmeye yönelen herşey güzelce uyuyup dinlenmeli. Fırtınalar sarmalı ortalığı; yangınlar yangınları körüklemeli. Kendi gözünden bile sakındığım birbirinden alımlı yapraklar, çiçekler bezemeli oluşmakta olan yazı-dünyamı.

Sonra: düşündümde burğu burğu içimi oyan birşeyler; geceleri beni yatakta ürpertiyle sağa sola döndüren birşeyler. “Sabah olsun, hemen yazmaya başlıyorum!” doğrultusunda hızlı hızlı soluklar...

Sonra: umulmadık bir ertesi-gün. Sözümona bütün bu son kazanımlara karşın isteye-istemeye başka bir güne bırakıyorum yazmayı.

Sonra: ne o öyle, derlendi toplandı sanırken yayıldıkça yayılıyor yazacaklar. Öteyandan: böylesi tek satır yazılmayan zamanlarda ne tadına doyumaz şey şu ‘yazarlık’! Birbirinden eşsiz tümceler “kura kura”, yetkin nitelikli tümceleri birbirine çata çata geçen zaman ne güzel zaman. Yazısız yazmasız ne özgür haftalar bunlar böyle. Keşke sonsuza dek sürse yazıya adanan ama yazma zorunluğu bulunmayan zamanlar. Ne iyi yapmışım da günü-gelinceye-dek ertelemişim yazmayı, yoksa bütün bu son kazanımlardan yoksun kalacaktım.

Sonra: yazıdan uzak bir iklimde sarmal sarmal artımla özütüyor kazanımlar. Yazmayan yazar, somurta somurta kendini yer miymiş hiç —tümünden yanlış şey. Tam tersine, yazmadığım için son yok sevincime; yazacağım nasıl olsa, ama ileride, daha çok var. Yazı gündemde şimdi, nasıl olsa. Birdeyime, yazmadan yazıyorum işte (“yaşıyorum” diyecektim, neyse). Yazmakta değilim ki, büzüp kasan dikkatlere bürüneyim. Kuşlardan hafif tir yazma özgürü yazar.

Sonra: korkuyorum —yazma zamanı geldi. Neylersin, kaçacak kıyı-bucak kalmadı. Kendi yazımdan başka sığınacak yurdum yok. “Sen de al eline kalemi kâğıdı...”

Sonra: olmuyor birtürlü. Son andayım, oraya geldi çattı —ameliyata götürülüyorum. Ya çıkamazsam beni soktukları

yapyabancı yerden. Ölüm-dirim işi bekliyor beni. Korkunçtan öte bir can-sorumluluğu altında eziliyorum, —ne peki, bir bilsem? Karmakarışık birşey. Paramparça içim dışım. Ne iç ne dış kalmış. Yorgunum. Hiçbirşey gelmiyor elimden. —Olacağına varır: bırakıyorum kendimi...

Sonra: işte sonra, kimbilir ne kadar sonra, bir sabah uyan-
dığında, geceyi nasıl geçirdiğim silinip gitmiş. Vırıl vırıl
kâğıtçıklarımın insanı canından bezdiren. Sonraymış, sonra'lar-
mış, ürkülermiş, önceymiş değilmiş...

Yazma zamanıdır! Bütün bunlardan bana ne şimdi. YAZIYO-
RUM. Gündemmiş, taslakmış, aa-oda-varmış, aa-bu-da-var-
mış, aa-bu-yokmuş, sakın-şunu-unutmayaymışım, buna-boş-
vermeliymişim... geçti gitti hepsi. Beni bekleyen şey: YAZMA
geldi çattı.

"Yaz beni!" —Peki. Ah o ilk tümce! Buna boğum boğum
dolanık yaşama zamanlarının ardından ne bu yazma-za-manı
böyle: geçmişin yalpa yalpa devingenlikleri hep bu ilk tümce-
ciğin hatırı içinmiş meğer. Olgun-heyecanlı-dingin bir sevinç
salkımıyım ben artık.

Sonra: hani sonra'lar yoktu? Olmaz olur mu hiç, —yazar
yaşadıkça, okur yaşadıkça, ya da nerde yazı varsa, orda "sonra"
olacak, hep sonra, sonra'nın sonra'sı olacak.

Sonra: başladım artık, son noktayı koyacağım güne dek
böyle gider artık. Değil mi ki bunca sabrettin, gelsin birçırpı-
da dökülsün artık yazı akkâğıda. Yok bu, uzay-zaman içinde
yayım yayım yayılması gerekir. Desene şimdi, nice sonra'lar
sonrası şimdi, nice sonra'lara doğru tam da şimdi başlıyor...
Ne mi, herşey.

Uzun süreler gerek bana. Bir bir sayamam ki "sonra'ları". Her
denemeye özgü değişik sayıda sonra'lar olasıdır. Sonra'ların bi-
rinden öbürüne koşturup duracağım. Yazma yazgım bu benim.
Yürü git, yorul yorulma, uçarsa koş, tökezlen kalk, dura dolana
güçlüklerle başa çıkmaya koyul, dinç dinç seğırt amaçtan amaca,
bilemediğin nedenlerle apışıp kal bazan; bazan nereden geldiği
belirsiz çelmelerle boğuş, özüne öz katan tümcelerle tümcelere
salına salına yürü git. Ne ki deneme yazmak: köşekapmaca,
körebe, birdirbir, satranç, üçtaş...

Herkesin “konu” deyip geçtiği şey: öylesine üstüste yığılan, öylesine içiçe düğümlenen, öylesine sağa-sola dağılan, öylesine derlenip toplanmayı gerektiren bir etkinlik ki.

Sonra: o oraya, bu buraya gelecek: onun—yeri—orası, bunun—yeri—burası; önce—bu —ardından—öbürü... Kalem kâğıt eldeyse de bütün bunlar gene de tasarımda, tasarımlarda kuşkusuz. Yazıya her dökülüşse, kimi tasarımlara uygun, kimi tasarımları çiğneyen bir görünümde biçimlenmekte yazıda. Nicedir aklımdan bile geçirmediğim satır satır görünümeler oluşmakta.

Gel de bu yaptığına bak! Hani kesinlikti yazma ürünü yazıda konu. Yaz, yaz, boz düzelt, düzelt boz, düzelt... bunların hepsi yazıya aktarırcasına içlerde, tasarımda, hâlâ tasarımda.

Sonra: sonralar sonrası tarihli bir sonra’da —işte eli ayağı düzgün diye niteleyebileceğimiz *en ilk* sözcük!

Birdenbire güneşli saatlere kalmıştır bundan böyle herşey. Yazma zamanı ile yaşama zamanını birbirine özdeş kıldın mı, tektük kaçınılmazlıkların zorlaması ayrıcalıklı bir-iki gözükme biryana, silinip gidersin ortalıktan. Kendi istencimle denemenin buyruğuna girdim, gidiyorum. Nereye mi: kaptırdığın söyleme gereksinimlerinin götürdüğü yerlere, yersizliklere.

Gerçekten de, yazacak konu arayıp bulmak diye birşey nedir bilmem. Nasıl olup bittiğini kendim de anlamadım: öyle tuhaf-doğal, öyle serüvensi bir biraraya-geliş ki bu. Hem kendimi hem evreni, hem kültürü binbir denemece deneylemeyle izleme koşturmalarından başka birşey yok artık gündemde. Deneme ortamında kımıldandığıma göre, seve-isteye göğüs geremeyeceğim sıkıntı da yok. Yürek genişleten yürekliliktir deneme: Hızlı-yavaş bir oluşumla içiçe, yanyana, sarmaş dolaş sözcükler: kök, gövde, dal, yaprak, çiçek bağlar durmadan; durakladığı sanıldığı dönemlerde bile tükenmeyen bir sözcük çağıltısı iş başındadır.

Yazıyorum: birbakıma, gelip görmek için nicedir özlem çektiğim bir ülkedeyim. Gözlerimi dört açtım, kulaklarımı diktim, burnum kokularda; ayaklarım tabana duyarlı bir eşuyumla kimi havalanacakmış gibi, kimi kımıltısız yapışık birtakım alanlara. Belleğim herşeyi yutacakmış gibi apaçık. Anlayışım duru—keskin—belirgin bir saydamlıkta. Değerlemelerim atak-ölçülü kuşatımlara doğru süzülüyor.

Konuymuş değilmiş, bana ne bunlardan. Söyleyecek öyle çok şeyim var ki, hangibirini söyleyeceğimi şaşıyorum. Kandırma, çalım, ülkü, kasıntı —hepsinden ötelere yazı yazı konuşan bir dilim ben. Kendimden habersizmişim: ne atak, ne özgürmüşüm meğer! Gene de, varsın essin püfür püfür tehlike yelleri...

Yazan açısından, kabaca saptanırsa böyledir işte deneme evreni.

Kültürün, kültür-içi kültürlerin kuşaklarca oluşturduğu başdöndürücü bir salıncaktayım. Sonsuz gizemiyle eşleşiyorum sanki. Yaşantı yaşantı örtülerimden sıyrılıyorum. Varlığım, tepeden tırnağa en küçük titreşimleri algılayıp sindiren bir esnekliliğe büründü. Duyma gücümün, düşünme yetimin ulaştığı herşeyi özümleleştirme ateşinde; özümü herşeyle kaynaştırma ateşiyle yanıyorum. Baştanaşağı merak, öğrenme, sevgiyim. Olanca dinçliğimle tırmandığım yamaçlardan bakınca, canıma can katıyor ummadığım görünümeler. Derinlerde yattığını sezindiiğim anlam-yörelere erişebilsem de erişemesem de, esrik esrik, ayık ayık bilincim. Nasıl unutturum: yazıyla var etmeye koyulduğum denemelerdeyim.

Gel de şaşma gerilerde kalan, yakınlarda depreşen: ısınarlama konu düşkünlerine; hazırlop konu lehimcilerine; eğreti konu anamalı tüketen mirasyedilere; alıntıyla çalıntıyla ortam havasını okşayan gözboyayıcılara; geçerağçe konuları sakız ederek başkalarını sorumsuzca oyalayanlara; çalım olsun diye sözümona uydurma görevlere dörtelle sarılanlara; inanmadan çiziktiriverdiği şeyi, “deneme” adı takarak benimsetmeye çalışanlara; bu tür sözümona yazıları deneme diye benimseyen okurlara, eleştirmenlere gel de şaşma.

Şimdi burda birtakım yapaysı yöntemleri yardıma çağırıp – deyimi ille de kullanacaksak – deneme “konularını” belli öbekler içine toparlamaya yeltenmeyeceğim; ne ilişğim var bu tür şeylerle. Sınır tanır mı ki deneme? Benimkilerse: sessizce seven duruşlarından ötürü, gürültüsüz patırtısız izlenimler uyandırsalar da, nerdeyse azgın bir başkaldırıdır herbiri.

Konu mu –pıtrak gibi konu bende. Konunun bini bin para değil ama. Herbiri yaşam özülle somlaşmış altın. Eskiymiş yeniymiş, zormuş kolaymış, açılmış kapalıymış, saydammış

bulanıkmış; çocuksuymuş yaşlıcaymış; başkaları ne demişmiş, başkaları ne diyecekmiş; felsefeye kanat çırpmış, bilimlere kazık çakmış; şiirsellikle kendinden geçmiş, gizemlerde yitiklere karışmış; eleştiriyle sipsivri dikkat kesilmiş; teknolojinin yolaçtığı değişimlerle başa çıkma kaygısıyla çırpınıyormuş; eğitimce ağırbaşlıymış; Doğu'ca derin Batı'ca akıllıymış; hanımca-efendice usluymuş, delinin delisiymiş; güncelmiş kalıcıymış; soyutmuş somutmuş; sıkıcıymış ilginçmiş; uzmanlığa bağlıymış, uzmanlığı ti'ye mi alıyormuş; boyumu aşıyor muymuş, yoksa aşmıyor muymuş...

Böyleymiş, ya da böyle değil de bambaşka birşeymiş... Ne çıkar bütün bunlardan. İçten içe dürtüklenip sürtüklenmediğim; gerçekten merak etmediğim; özvarlığına gereksinim duymadığım sözümona konularla ne alıp vereceğim ola ki benim! Ezbere kaygılı konulardan bana ne! Kafamı gerçekten kurcalayan, duyum-duygu-özlem-inanç-düşünce-yargı-değer dünyamı sınavan şeyler üzerinde söyleyebileceklerime adadım birkez özümü gidiyorum, —ötesini bilmem, gidiş o gidiş.

Sayısıyla dökülesi şey mi binbir dalı budağıyla “konu”? Okulsu bir yaklaşımla başkaları zaman ayırsa da benim zamanım yok bazı şeylere. Olması gerekmez zaten.

Genelde “konu” diye belirttik biçimde çevrelenen şeyler nerede, benim şimdi dönendiğim çevrinti çevrinti *labirent* nerede? “Şimdi” diyorsam, “konu” adıyla bellenen şeyi, şimdi aceleyle şurasından burasından düşünmekte olduğum için böyle diyorum. Yoksa bol bol konularla çeşit çeşit, dolanık dolanık, atlayışlı sıçrayışlı, öbeklemeye girmeyen; alkış sesine duyarsız, çıkar çekimine aldırıssız “konu’larla” örgülenen bir deneme-yaşamı benimki. Kendimi birkez yazı ortamında bulduğuma göre, kendimi bildim bileli bu ortamda soluk alıp verdiğime göre, bugüne dek basılmış basılmamış yayınlarım bu tuhaflığının, ya da deliliğimin tanıklarıdır.

Ayrilma

Neler girmiyor ki denemelerime, neler yok ki orda. Bir dağınıklıktır, bir dağınıklıktır gidiyor. Ne ki deneme dediğin, hep yinelerim: dağınık düzen, düzenli dağınıklık. İlle de dağıtmak la, ille de toplamakla alıp vereceğin olmasa da böyle. Şurdaki burdaki akla gelmedik kaynaklı kaynaksız kaynaklardan özdevşirmeler, şuraya buraya konup göçmeler. Derken derken, şurayı burayı sorgulamalar, şurda burda köksalmalar. Çeşit çeşit güzellikler çeşit çeşit çirkinlikler ile içiçe, örtük örtük. Sanki kendiliğinden olup bitiyor herşey. Kuşkusuz, hem rasgele hem değil. Birbakıma ben böyleyim: ben benim diye böyle; nitekin başkaları başka olduğu için başka. Yaşama bakışlardır, yaşamla bakışlardır, yaşamı yaşamla işleyişlerdir denemeler. Gönlünce duy, düşün, özle, yayıl, büzül; yayıl, dağılıp dağılıp toplan, sonra gene, —hep böyle, böyle işte...

Evren-doğa-ben-dünya-kültür-başkası deneme deneme oluyor, biçimleniyor, değişiyor, sıklaşıyor, çözülüyor yaşamın bir yerlerinden öbür yerlerine. Keskince buyurmakmış, açıkça öğretmekmiş, sallantısızca gütmekmiş, —yok canım, bambaşka yerlerde deneme, sonsuzca çeşit çeşit deli deneme. Adı üstünde: deneme.

Konu bağlamında, bana en çok çile çektiren birşeye değinmeden geçemem: “Sakın konudan ayrılmayın!” buyruksu tekerlemesi bu.

Böylesi bir saçmalığı kim atmış ortaya? Kim yazacak “yazı yargıçları” diye adlandırabileceğimiz sözümona akıllılar. Binbir dereden su getirip (başka türlü olabilir mi) kesin yargı güden dizi dizi gözdağı dikiyorlar adamın karşısına: “Derlitoplu konu-

da sımsıkı sarıl!", "Aklını başına al: denetimi bırakma; konudan ayrıldığın an, yandığın gündür!" İnsanı yıldırıyorlar da. Başta okullar, yani ilkinden yükseğine öğretmenler, ardından herkes, —bunların karşısında sinen sinene. Uzandığı her kesimi avucunun içine alır ezberci eğitim; herkesi, nerdeyse herkesi sersemletir. İyi ki "nerdeyse", yoksa gerçekten yanmıştık.

Genelde öğretilen aşağıyukarı şu: Yazarsan, yazdığına deneme yazısı denmesini istiyorsan, vargücünle bağlan konuna, bir daha da bırakma. Tek konu, tek deneme, kural bil bunu. Düzçizgi doğrultusunda işle konunu. Baş, ortayı, sonu iyice belirgin kıl. Unutma: konudan ayrılır ayrılmaz akıllar karışır. Öz'den uzaklaşmaktır konudan ayrılmak. Buyüzden gecikir de gecikir önemli olan: ipucu kaçır gider, yakalayabilirsen yakala. Şaşkına dönen yazar şaşkına çevirir okuru.

Bütün bu beylik lâfların, ekleri akrabalarıyla, baştanaşağıya karşısındayım. Öyle de üşüşüyorlar ki insanın üstüne. Canımı az sıkmadılar. Kasıntı kasıntı duruşları ne denli etkileyici olursa olsun, böylesi lâflar bir kulaktan girip öbüründen çıkmalı. Kim ne derse desin, iler tutar yanı yok çünkü. "Öz" diye birşey var mı ki, "konu" olsun, bir de "konunun özü" olsun. Konudan ayrılmak engellerle yitip gitmekmiş, hiç de değil: "Konu!" "Konu!" diyoruz, peki, yakından uzaklara gitmeden, gelip gitmeden nasıl aykırıdır bir uzağa bir yakına seğirtip durmak. Gerekeni gerektiği gibi yapacağımıza, bir tutamcık konuya yapışıp kalalım mı yani? Konuya, olabildiğince özgürce, yani çepeçevrebakmadan, konu'yu çeşit çeşit açılardan denemeden nasıl yakalarız konumuzu? Örtük ayrıntılara inmedikçe, neyi kavradığımızı ileri sürersek sürelim kof bir savunudur bu. Hele ben, çoğun o "ayrıntı" deyip geçilen konudaki—ötelere—ötesine sıçrama tiryakisiyim. Bu gibi ayrılışlar konuya "engel" sayılsa da, çekincesiz diyeceğim, engel zenginiyim ben.

Konu hapisliği değildir deneme. Meraklardan doğan meraklar giderme alanıdır deneme. Konuyu açmadan ulaşamazsın konuya. Konuyu açmaksa, konuda büzülmekten vazgeçmektir; konuyu aşmaktır. Hepten konusuna yapışıp kalan, bin türlü çabayla kotarsa da, yalancı-pencerelerin sözümüne gösterdiklerinin kapalılığına boyun eğmek zorundadır. Oysa deneme:

konudan, birdeyime, dışarlara açıla açıla; birdeyime, konudan başka yörelerin dinçliğe dinçlikkatan kültür-yaşam havasıyla gençleşe gençleşe dokuyup kurar kendini. Bazı çevrelerce kınanan o konudan uzaklaşma “sapkınlığını” gözealmadan nasıl geliştiririm konumu? Kendi hesabıma: konudan “ayrılmayı”, konunun yüreğine varış, binbir yüreğine varış serüveni diye yorumluyordum. Denemelerimde yapıp ettiklerim bunun belgesidir.

Sözümona *konu*’yu türlü türlü konu’ların o sınır tanımaz geniş mi geniş, renkli mi renkli ortamındaki uygun oranlamaların içine yerleştirmeden nasıl erişirim olanca gerçekçi-hayalsi varlığıyla *konu*’na? Desene etkinliğim, böylesi bir ortamı: binbir yönler, yanlar, dengeler, konular, sesler, düşler, nesneler, geçmişler, gelecekler, geçitler, üstler, altlar —daha nice nice kesitlerde, görünümelerde, boyutlarda algılamaktır, düşünmektir. Konuyu konuyla yakamozlamadan nasıl duyarsın, nasıl düşünürsün, nasıl yakarsın konuyu? Zamanı gelip çatığında, sığ bakmayanlar için, “konu” diye birşey kalmıyor ortada... Kalmasın. Deneme bu. Hatırı büyük. N’apıp edip hakkını vermek gerek. Böylesine bir hakverme işine verdim ben kendimi.

Gerçi bazı eğitim eğitim, okuma, yazma alışkanlıklarıma aykırı düşünüyor bu söylediklerim. Doğrudur. Denememle, yaşayışımınla böyleyim, böyle benim gerçekliğim. Belirttiğim kıvamdaki yazılara deneme denmezse, ne yazdıklarım “deneme” ne de ben denemeciyim.

Hadi ben öyleyim diyelim, peki, ya “gerçek” denemeciler? Hiçbirinin adını anmayacağım, nasıl olsa içime kazılı herbirinin adı, yaşamıma sinmiş herbirinin eylemi, yapıtı, etkisi. Bazılarının adı, bazı ülkelerde, çoktan genel kültürün bir parçası zaten. Hiçbirini benim savunmama gereksinim yok. Eşsiz tatlardan yoksun kalmak istemiyorsak: konudan sözümone ayrıla ayrıla yazan (nitelemem bağışlana) doğru dürüst denemecileri bir an önce yaşama-gündemimizin içine almaya bakalım.

Özüme gelince: birkez “konu” diye bellenen dar bir çerçeve içine sıkışıp dönenimeye gelemem. Konudan konuya atlarım. Ne için olacak, *konu hatırı* için. Bence, nesnel-kişisel bir yayılıp derinleşme uğraşdır deneme. Kuralsı-akılsı uslulukla deneme

olmaz. Ne o öyle, konu konu odacığımı döşeyimi bir güzel serecek, sonra da yangelip yatacakmışım. Böylesi uykucu akıllardan değilim. Benim için deneme: konudan konuya, olabildiğince sıçraya sıçraya bir oyma eylemidir. “Bu seninki deliliktir!” türünden bir karşı-çıkışla yüzyüze gelsem de, işte apaçık yanıtım: n’apalım, deliyim ben. Denememle dilegetirmeye çabaladığım şey gereği, denememle seslendiklerime *saygım* gereği böyle olmak *zorundayım*. Deneme yazarlığını özümde uygun görev diye seçtiğime göre seve seve böyleyim. Şunu apaçık desene: “akıllı” denemeler değil, deli denemeler benimkiler.

Deli de olsa, akıllı da olsa ergeç bir soru oturacak gündeme: kâğıda rasgele sür t kalemimi, konunun birinden öbürüne hop hop, al sana deneme, —olur mu hiç böyle şey. Yazarlık, denemecilik rasgele olsaydı, dünyada daha kolay birşey olmazdı.

İyisi mi, kimseleri işe karıştırmadan ben gene kendi adıma söyleyeyim: sürekli çalışma gerektirir deneme. Bak gör; oku kavra, ara araştı; git incele; deş öğren; yardıma yönel; kötü kişi ol dokuz köydenkovul; sevgilerini genişlet; bilgilerini artır; anlayışını keskinleştir. Üstüne üstlük: herkes gezip eğlenirken, söyleşip dinlenirken, sen kurubaşına gömül sözcüklere; özünün özüne biçtiği güçlülere çözüm bulacağım diye tekbaşına pala sala.

Haksızlık etmeyelim gene de. Deneme yazmadan ötürü nice tatlar da eşlik etmiyor değil yaşamıma. Hep konudan konuya, öyle de, gerekince, ne gerektiğinden az ne de çok özen, özveri, özdenetim. “Deneme ne ki, daldan dala kon, olsun bitsin” denemeye kalkışanlar, keşke azıcık başkalarının ne yapıp ettiğine daha dikkat etseler, ama ne gezer. Herkes kendince bir vur-patlasın-çal-oynasın tutturmuş gidiyor. Bense, orası-öyle-olacak, burası-böyle-olacak koşturup duruyorum denemelerimde. Özyaşamımı eldengeldiğince kendime uygun bir biçimde yoğururken, akıllı uslu, akılsız ussuz denemelerimle sarmaş dolaş yaşayıp gidiyorum işte.

Bitmemişlik

İmreniyorum yazdıklarına son noktayı koyan yazarlara. Gel de pek tatmadığım bir dinginliğe eriştiklerini kurma. Sözümona hayranlığım çok sürmüyor ama. Kımıl kımıl birşey içimde: iyi ki öyle değilim, diye seviniyorum doğrusu. Durup durup kalemimden çıkanları şöyle bir anımsayınca, açık-seçik önümde beliriyor gerçeğim: N'etsem onlar gibi olamam. Sıksık kızıyorum hepsine. Böyle yazarlık mı olur, diye bağırmamak için zor tutuyorum kendimi.

“Son nokta”, yazı’yı düpedüz bitirmektir. Biter mi oysa yazı. Öykü anlatanlar, şiir söyleyenler, sahne oyunu yazarlar, daha da başkaları kuşkusuz, dediklerimi ciddiye alsaydılar, karşıma dikilip birkaç değinişle işimi bitirmeye girişmişlerdi bile. Kendim söyleyip kendim işitiğime göre, kendimi çürütmeyi denemek de bana kalıyor. En iyisi, genelde yaptığım gibi akılları çok karıştırmamak için, (böylelikle akıllar daha mı çok karışır, orasını bilemem) yalnızca kendi adıma, kendi denemelerim adına konuşayım.

Ne önceden saptadığım bir bitime doğru anlatıdır denemem, ne de dizedize seslerle yoğun bir oylum belirginleştirmeyi amaç edinmiştir; başı sonuyla her aşaması birbirine sıkıca kenetlenmiş gelişimli bir tiyatro kurgusu da değildir deneme. Böyle olunca denemenin, “İşte buraya varmak istiyordu, nitekim burda sona erdi” türünden bir bitişi olduğunu sanmak yanlış mı yanlış bir saplanıya düşmekir bence. Denemenin sözümona hangi konusu hangi aşamada son bulur ki? Denemeden başka yazılar yazarlar için, “Çok uzatmış, kısa kesmeli!” diye söylenen okurlara sıksık rastladım; denemeciler içinse, sıksık “İyi

ki yayılmış, keşke daha da yayılsaydı, kimbilir daha nice tatlar sağlayacaktı!” türünden dileklerle karşılaştım.

Gerçekten, bitmez deneme. Nasıl bitsin, *deneme* bu. Gerçi her denemenin bir oylumu var: dıştan bakıldıkta, belli bir yer tutuyor; genelde tek bir anabashlığın kavradığı tek bir kuşatım. Bir de bana sor: her denememde deneme’nin bitimsizliğini yazıyorum ben. Alışageldiği üzerekesin bitim-çizgisi diyeyorumlanan son-nokta’yı, özde: “Daha-bitmedi!” “Ötesi var!” “Hep sürecek!” diye anlıyorum. Hiçbir denemenin, yayımlandığında: “Buraya kadar!” “Ötesi yok!” “Konumu tüketesiye işledim!” gibi bir gönül-durumuna ulaşmış olduğunu söyleyemem. Ona ne kuşku, birçok yazar gibi ben de vargücümledeşerek sarıp sarmalamak isterim “konu-çevrem” dediğim şeyi. İnsanın söylemek istediklerini gereğince söylemesi kadar kafa dinçliği veren birşey var mı? Gene de, her denememin sözümona bittiği yere “ve–bunun–gibi–işte!” türünden, “ve–daha–bambaşka–şeyler–var!” türünden bir imza atmamak için zor tutarım kendimi. Deneme gerçekliğini örtbas etmek aklımdanbile geçmediğine göre, söyleyeyim: Her tümcenin, ya da bazılarının tümce bile demeye çekindiği her deneme–ögesinin ardına “bu–tümce–bitmedi!” diyesim geliyor,—seçikçe belirlenmiyorsa da, bıkıp usanmaksızın yapıyorum bunu. Başka birşey gelmiyor elimden; deneme tutumum bu. Ola ki bunun için, başlangıçlarım biryana, dergilerde deneme yayımlamaya çoğun pek yanaşmıyorum. Benden nerdeyse zorla koparılmadıkça ancak kitapta görünür denemelerim. Ne de olsa, hiçbirini bitmediğine göre, ister başlıklı ister başlıksız olsun, biri öbürünü izliyor uzunlu kısıla zaman-aralıkları boyunca.

Bitimsiz denemeler yazmanın bazı nedenleri olduğunu yakalar gibi oluyorum bazan. Deneme-yazma-biçemimde rol oynadığını sandığım bu nedenlerden önemli saydığım bir-iki öbeğe dokunayım. Biryanda nesnel kökenli nedenler, öbüryanda kişisel kökenli nedenler var. Demelerimde hep birarada ortaya çıksalar da, neyin ne olduğunu görmek bakımından, bunların herbirini ayrı ayrı elealebilirim.

Önce *kişisel yön*: kimse kendini tam tamına bilmese de yanılmıyorum: işbitirici biri değilim. Ne kendime ne başkalarına

haksızlık etmemek için daha yakından belirtmeye çalışayım: ilk heyecanla ağızımdan kaçan deyimi düzeltip yumuşatıyorum: yazıbitirici özelliğim yok. Kendi gözümde apaçık bu. Azıcık dikkat eden herkes için öyledir sanıyorum. Sallantısız gerçek şu: Yazıbitirici olmayışım hiç yazı yayımlamadığım anlamına çekilemez; yayımlama durumumla çelişir bu. Günışığına çıkan nice yazıma, nice kitaba karşın yazdığım her yazının *bitmediği inancım*dan ötürü böyle diyorum. “Bitti” yaftasıyla damgalansa da, yazılarının hiçbirisi bitmiş değildir. Yazıyla yapıp ettiklerime ilişkin en içimde yerleşik kanı bu. Belli değil mi zaten: her yazım öbürünün sıçrama-tahtası, her yazıda sanki başka bir yazıya atlamak için sallanmaktayım; her yazım öncekilere bağlı olduğu gibi kendini izleyeni, daha da sonra gelenleri çağırmakta sanki; her yazımdaki sözümona konular, ayrıca özel adlar, genel kavramlar (tuhaf andırırlı bir nitelemeyle) birbirlerinin yanına sokulmaktalar sanki. Dıştan aceleyle bakınca, bütün bunlar kişiye özgü yergiden sıyrılmış (en iyi nitelemeyle) bir tutarak diye yorumlanabilir. Belki öyledir. “Eksiklik” sözüyle damgalamaktan kaçındığım bu öznel çizgimi, işte düpedüz böyleyim, diye anlayıp yaşıyorum.

Yazı bitirici değilim; daha doğrusu yazdıklarımı kuşkuyla bakarım. İnandığımı yadsımaya kalkışmam ama “Söylediğim gerçekte başka türlü olabilir mi?” kaygısından sıyrıldığımı anımsamıyorum. Öyle bir diken ki bu kaygı, çeşitçeşit meraklarla sarmış dolaş, nerdeyse acıtan bir diken gibi batar da batar içime.

Bir de şu: gönülde kargaşa, çevrede kargaşa, —batmış gibiyim kargaşaya. Gerçi bazı şeylere azçok çekidüzen kazandırdığım oluyor; oluyor da, yazılar alanında, denemeler ortamında bu böyle. Yazıdan ötelerde esen gerçekliklerse, birden tozdu-rnana boğuyor heryanımı. Boğulur gibi olunca da haydi başka denemeye.

Bir huyum daha var, “huy” diyeceğim, başka nasıl niteleyebilirim; yerineye kalktığım zamanlarda bile iyi-ki-var diye sevindiğim bir huy: dilegetirdiklerime arttıkça artan bir ateşle bağlanır bağlanırken, sımsıkı yapıştığım sözümona konulardan birdenbire gevşer ellerim. Bikkınlıktan ya da yorgunluktan çok,

başkaca önemli birşeyin varlığı; ayrıca yazıyı çiziği de katarak söylüyorum, hiçbirşeyin ama hiçbirşeyin önemli olmayabileceği; böylece, yazıya sımsıkı sarılışımın bir saçmalık olabileceği, giderek beni bağnazlığa sürükleyebileceği ürküsü sarar heryanımı. Ozaman, kendimden uzağa, uzaklara sıvışıyorum. Birçok kez daha dönmek için, ama başka türlü denemek için. Kimileri şaşırp kalsa da, şaşacak birşey yok bunda.

Denemelerimin n'etsem bitmeyeşine gelince, genelde unutulsa da, benim için ağırlıklı gerçek şu: En özgür yazı-*alanı*, sonsuzca özgür yazı-*alanı* deneme. Tiyatro yazarının, bazı kıyıbucağı umursamasa da çiğneyemeyeceği öncüller var; onlara uymazsa tıkanıp kalır sahne oyunu. Uzunlu kısıklı öyküler de, bazı şeyleri baştan hesaplamayı gerektiriyor. “Şiir esin işidir”, tekerlemesi kolgeze de doğru değil. Şiirin esinden öte binbir ağırlığı hafifliği dengelemesi gerekir. Oysa deneme: özgür mü özgür. Sınırlanmaz bir gelişimi var. Kısıtlamasız bir özgürlük alanı. Bu böyle diye, “Deneme başıboşluktur!” türünden bir yanılsa kapılmamak gerek. Hiç öyle şey olur mu: hangi yazı başıbozukluktur. Yazı dediğin, özellikle deneme'yi gözönünde bulunduruyoruz şimdi, en incəsinden duyarlıkla düşünölmüş yazı-öğeleriyle kurulup dengelenir. Ne ki, özgürlük ile düşünme birbirini dışlamaz. Özgürlüğü özgürlüğe yakışmayan biçimde duyup düşünmeyen “deneme”, deneme olur mu hiç. Bu nasıl sağlanacak, peki? Anlatılır şey mi bu! gereği gibi deneme yazmak, denemeyi gereği gibi okumak gerekir. Şurasından burasından değindim zaten, *çalışma* işidir deneme: yaşamı düşünüp işleme doğrultusunda bir çalışma. Denemeyi yazmak da okumak da çalışma gerektirir. Okulsu, kuralcı, sıkıntılı bir çalışmanın sözünü etmediğim doğal, —benim için sallantısızca bu böyle.

Denemeyi bitimsiz kılan o temeldeki *nesnel* zorunluluğa gelince, herşeyimizi kuşatan yaşama gerçekliği belirliyor bunu, yadrganacak durum değil bu da. Şöyle ki: coşku, üzüntü, pislik, güzellik, hayranlık, ölüm, ezinç, uyuşukluk —kimsenin sayıp dökemeyeceği, kimsenin eksiksizce açıklamaya akıl erdiremeyeceği kaçınılmazlıkta acı-tatlı bir yaşama havası içinde soluk alıp vermekteyiz; bazan sürüne sürüne herkesi sarıp sarmalayan

öyle bir uzay-zaman nesnelliği ki bu, hiçbirzaman sözle yazıyla tükenesi değil. “Bu budur!”, “Hayır budur!”, “Söylenecek başka şey kalmadı!” türünden yeltenişlere kıs kıs gülen evrensel bir gerçeklik sözkonusu. Bilimdi, şiirdi, sanattı, hepsi, hepsi sayısız kuşaklar boyunca, orasından burasından görüp yansıtmaya çalışıyorlar yaşama *gerçekliğini*.

Anlayışım uyarınca, işte deneme *de*, kendince, böylesi bir sokuluş. Her denemem: yaşamamanın *içinden yaşamayı* az çok *dilegetirmeye* yönelik bir *deneyiş*. Söylediklerini birtürlü bitiremeyen bir çaba deneme, —bitmeyen bir söylem. Denemenin anayasası bitmemişliği işlemektir. Sen bitersin, o bitmez. Sen ‘bitince’ başkaları işleyecek, bu hep böyle sürüp gidecek. Deneme bir ev olsaydı, doğal ortam temelinde kültür-teknik verilerinden yararlanıp başkalarından da yardım görek kendi ellerimle yaptığım bir ev olsaydı, günü geldiğinde, işte bitti, diyerek bir güzel yerleşirdim eve. Oysa ev değil deneme. Ola ki bir saz, bir keman diyelim. Çeşitli öğeleri özenli emeklerle birbirine çat, sonra da “Bitti!” deyip koy kenara. Olası şey mi bu: birdeyime, bittikten sonra *başlıyor* keman. Kafa, gönül, el, duygu, bilgi, çaba, istenç, —yalnızlıklarda birlikteliklerde tını tını hep yeniden *olacak* keman. Benzetmeli söyleyişi daha çok çekeştirecek değilim, kırılıp gider keman. Önemli saydığım gerçeğe parmak bastım sanıyorum: Bitimsiz oylumlu yaşama evreninin bağrından çıkan; özünü böyle bir evrenden hep yeni tınılar derlemeye adayan bitimsiz bir söylem dizisidir deneme. Biri bana “Ne yazıyorsun?” diye sorduğunda “Deneme yazıyorum” diyeceğime, hep kendi kendime onayladığım gibi, gizemle, “Bitimsizliği yazıyorum” yanıtını versem, yanlış bir yanıt vermiş olmam.

Yaşam da deneme de labirenttir: içinden çıkamazsın. Deneme *göçebesiyim* ben. Ordan oraya, sonu olmayan konulardan sonu olmayan konulara... Ben labirenti işlerim, labirent beni. Kendi kendimi işlerken yaşamı, yaşamı işlerken kendimi. Durdurak tanımayan bir uğraştır bu. Diyelim ki, sonsuzluğa eşlik ettin denemelerde, gene de noktayı koyamazsın. Sözümona “Bitti!” dediğin ana dek hep değişme. Değil mi ki değişme değişimdir, “Bitti!” dediğin andan sonra da sürüp gider. Sözelimi: bu de-

nemeye başladığım andan şimdiyedek öyle değiştim ki. Bundan böyle bana başka denemeler de kismetse, onlarla *sürüp* gidecek bu değişiklik. Oldu-bittiye gelmez deneme. Değişme değişmeye gebedir çünkü. Yaşamın yazgısı bu, denemenin yazgısı bu.

Öyleyse, çoğun, heyecanlı aceleci itilimler yüzünden gözden kaçan bir gerçeği vurgulamam gerekiyor şimdi: Yaşam-deneme denen bitimli süreli gerçekliğin bir değeri var mı ki. Öyle ya, bitmediğine göre nasıl yetkin olur deneme; eksik şeyler değerden yoksundur; öyleyse deneme de. Kessem daha iyi. Mantıkça ne denli sürükleyici sanılırsa sanılsın, bu tür çıkarımların iler tutar yanı yoktur. Varsa, değersiz mi değersiz birşey deneme. Gerçek öyle mi ama?

Ne diye deneme yazılır, peki? Ya da sorumluluğu üzerime alıp kendim için sorayım: Ne diye deneme yazıyorum? Bitmez'i sözümona bitirmek değildir denemenin ödevi. Konusunun işini bitiren denemenin de işi bitiktir. Oysa bu tür oldu-bittilerle değerinden birşey yitirmez deneme. Denemeye pek değeri olmayan bir etkenlik, hattâ değersiz bir etkenlik gözüyle bakmak, dolaşısıyla da deneme yazmayı değerden yoksun bir oyalanma diye damgalamak, yandaş bulsa da, çarpık bir sanıdır bence. Buna bakıp deneme, yapısı gereği yetkin-eksiksiz bir yazıdır, demeye mi getiriyorum. Olsa olsa özü özgeyi kandırırız buna kalkışınca. Benim kanım şu: Gelip geçiciliği dilegetirmek değerinden etmez yazıyı. Tam tersine gelip geçiciliği çarpık nitelemelerden kurtarıp anlayışla yaşamaya yöneldiği için, değişe değişe varolup giden yaşama pınarından tatlanmaktır, tatlandırmaktır deneme.

Böylece, sürekli gelip geçicilik söylemi diye anlayıp yaşadığım denemeler yazmakla: bağınazlıklardan ötelerde dolaşmaya, tek yanlılıkların kısıkvırak bağlayan darlıklarını aşmaya yönelirim gücüm elverdiğince. Bunu yapınca: bana düşen yaşamaz zamanının, nerdeyse başdöndürücü bir çekicilikle kısıkvırak kuşatan daracık bir etkenliğe dönüşmesini önlemiş olurum. Özgürlük adına özgürlüğü tehlikeye sokmaya kalkışanlara karşın, denemenin bu sağladığıyla, kendime özgürlük sağlamış olurum, talihliysem başkalarına da.

Deneme yazarı olarak bitimsizlikte gidip geldiğimi bilmek, ya-nılmadığım inancındayım, bilinç kazandırır insana. Bilinçse: ne denli ayık-engin-olursa, o denli darlık-ötesi bir hoşgörüdür. Bir sevecenlik, bir alaysılık, öze özgeye incitmesiz bir *yaşayıp yazma biçemi* armağan eder kişiye. Salt kestirip atmalar, yerini birkez böylesi bir bilince bıraktı mı, denemeler: o öznel-kişisel varlık-kucaklayışına özgü bir havayla, bir kokuyla, bir uçuculukla, püfür püfür bir armağan olarak doldurur içleri.

Gel de şimdi başı sonu belirgin bir konu'yu yazma türünden saplantılara boş verme. Hâlâ ayak diriyorlarsa, onların olsun "konu". Bana düşense: algı-çevreme giren girmeyen bazı şeyleri ucundan kıyısından konulaştırır gibi yapmak, bu çabalar doğrultusunda yaza yaşaya gitmektir.

Hep yeniden doğmaktır deneme.

Başkaları için tüm bu dediklerimin ola ki tam tersi geçerlidir. Olsun! Gene de sür git sen. Denemeciysen başka n'apabilirsin zaten? Bil ki, "akıllı uslu" olmak başkalarının işi. Senin yazgın: özüne biçilen yaşamı, gücün yettiğince özüne özgü biçimlemektir.

Duyduk duymadık yok! Deneme ne ki: ağzına tıkaç tıkasan, içindeki delilik ya da akıllılık boğar seni; ağzını açıp konuşunca da, sözümona akıllıca delilikler kaplar ortalığı.

Desene, denemecilik dediğin: daha d'sine dolanmaya davranırken, "delinin delisi" devinimlerle dipsiz diplerde dal dal dallanmaktır.

Katkı abaları

İyileştirmeye Yönelik Uzanışlar

Kendi kendime sürdürdüğüm yazılı konuşmalar, kendiliğinden diyebileceğim bir akışla, sesini kimi yükselterek kimi kısarak, başkalarına da yönelmektir. Böylesi yönelişlerin, pek belli olmadığı zamanlarda bile, sessizce başkalarına dönük biri olduğum inancındayım. Derinlerden gelen özkonusmalı denemeci davranışı bu böyle. İşte dil dayanağımla, eylem olanağımla bu “deneme” diye yaşayıp gerçekleştirişimi, tek bir sözcükle *açılma* kavramı altında toplayabilirim.

Varımla yoğumla açılmaya aç biriyim ben. Ardına dek açık kapıdır her denemem. Kendi kendimi açıyorum; kendimi dışlara açıyorum; dışları içime açıyorum denemelerimde. Bütün bu açılma etkinliklerine okurlarımı da katıyorum. Rasgele olup bitmiyor bu, seve seve yapıyorum bunu. Böylece her açılışım onlarla açılmam, onları da açınam demektir.

Hep aynı yerde dönenip durmaya katlanamam. Bana göre değil dapdaracak yaşam. Kapanıklığa gelemem. İnsanı: açılmak üzere dünyaya geldiğim kanısındayım. Daha doğrusu: dünyanın bir açılma-alanı olduğu; dünyanın kımıltılı bir parçacığı olarak açıla saçıla varolabileceğim kanısındayım. Bazen hiçbir çaba göstermeksizin, bazan n’apıp edip hep bu doğrultudayım; başka türlü bir yaşama tasarlayamıyorum. Böyle yapmayan bir insan, insana uygun bir yaşam sürmüyormuş gibi geliyor bana.

Açmak, açılmak: bir aşma eylemidir. Demek ki payalınan varlığı çepeçevre kavrayıp öte’ye geçmektir. Açılmak: varlığın sınırlarını genişletmektir; bilinen’den başka’ya, bildik’ten, alışılmış’tan henüz-tadılmadığa seğirtmektir. Birkez gerçekleştirildiği üzere sürüp giden yaşamı *değiştirme* atılışıdır açılma.

Ancak içiyle dışıyla özgerçekliğini *karşı*-gerçekliklerle zenginleştiren kişi, açılma nedir, bunu bilen, bunu yaşayan kişidir. Söylenmesi ne denli kolaysa, gerçekleştirmesi o denli özen isteyen birşey. Bunun için uğraşların en tatlısı, en anlamlısıdır deneme.

Ona ne kuşku, açılmayı açılma kılan: *dikkat* ve çalışmadır. Dikkat kesilirim denemelerimde. Dikkat nedir bilmeyen, deneme yazamaz; dikkat nedir bilmeyen deneme okuyamaz. Yazsa da okusa da, öylesine işte. “Deneme” dediğin: olanca çevresiyle kişiye, başkalarına, topluma, kültüre, dünyaya, evrene, üstün-körü bakmaya *katlanamayan* bir algı ve anlama istencidir. Yazar açısından: ayrıntı kaçırmayan bir dikkat etkenliğidir deneme. Okur açısından deneme: olanı, oluşu, süregidişi yakından izlemek, olana, oluşa çeşit çeşit kılıklarıyla, içerikleriyle el dengeldiğince bilgiyle alçakgönülle atlamasız bakmak’tır. Sözüünü ettiğim dikkat, *denemeci dikkatidir*. Dikkatten yoksun bir deneme, lâf üretmekten başka birşey değildir. Akla gelebilen tüm bildirimleriyle öze özgeye *duyarlıktır* deneme.

Gel gör ki, kendiliğinden olup bitmez dikkat. Rasgele bir yaşama edimi değildir çünkü. Neye, nasıl, neden dikkat edeceğini bilineyen, neye, nasıl, neden dikkat etsin. Çalışma işidir dikkat, yani deneme. “Bu nedir?, Bu nasıl böyledir?, Bu neden böyledir?” sorularıyla yaşanan yaşamı deşmek demektir sözü geçen çalışma. Tattan tada sürekli kıvam tutturan; akılla bilgiyle dengelenen bir çalışmadır deneme çalışması. İç kaynaklardan fışkıran güçler devşire devşire, dışta vazgeçilmez çekicilikle amaçlara dayana dayana ortaya konur.

“Bu da nerden çıktı, bizim böyle şeylerle ilgimiz yok ama biz de deneme yazısı yazıyoruz” diye ünlü ünsüz kişiler karşıma dikilebilir şimdi. Ayrıca: “Bu tür çıkışlara boş veriyorum ama gene de deneme okuyorum” diyenlere rastlamaktayım. Hepsine nasıl yetişebilirim. Hem okur hem yazar olarak kendi yapıp ettiklerime gücüm yeter, —onun da sınırları var: Yerim yurdum deneme olduğuna göre, dileyen okura ardına dek açık kapıları. Onyıllar boyunca heryanıma dalbudak sala sala nerdeyse aralıksız süregiden yazmalı çalışmalardaki, başarı oranı n’olursa olsun, irili ufaklı dikkatlerin anımsamaya yeltenecek değilim şimdi burda, —olası şey mi bu. Bununla birlikte durumumu az çok

belirgin kılmak için özetimsi bir tutamağa parmak basmadan edemem. Denemelerimi varedip oluşturan amaç şu: Dünyayı, dünyamızı *yaşanır* kılmak istiyorum. Bazılarının gözüne ters gözükse de, büyük ağırlığıyla, deneme, benim için, güttüğü amaçtan ötürü denemedir. Bu apaçık böyle: uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra söylemiyorum, kendiliğinden bir dışavurma bu, içimi yansıtıyor. Ne kendimi ne başkalarını yanlışla saptırmamak için altını çizme belirtiyorum: denemelerimle *dünyayı iyileştirmek* istiyorum.

Birkez ağzımdan çıkıp günışığına ulaştı ya bu sözler, başgösterebilecek yanlış-anlamaları hemen gidermeye koyulmalıyım.

Şurası apaçık: bazı işlere kalkışıyorum denemelerimde. *Kendime verdiğim* ödev: dünyayı–daha–yaşanır–kıлма *ödevi*. Önemli, son derece önemli bir ödev bu *benim için*.

Birilerinin bu dediklerimden haberi olduysa, zaman yitirmeden karşıma dikilip veryansın edecektir kuşkusuz: “Yani sen bu dünyanın iyi bir dünya olmadığını mı söylüyorsun. Senin gibi yapalım, lâfı dolandırmadan diyelim: Şu-bu pürtüğe karşın, binlerce yıldanberi güzel güzel yaşayıp gitmedik mi?” – Benim yanıtlım şu: Gerçi bu, dünyanın kendibaşına iyi bir dünya olduğunu belgelemez. Gerçi yaşamasına yaşıyoruz, yaşıyoruz da, peki, nasıl yaşıyoruz, herkes açık-seçik kendisine sorsun bu soruyu.

Önümü kesen ikinci sınavı şöyle gelişebilir: “Dünyayı *daha* yaşanır kılmak sana mı kaldı yani? Yüzlerce yıldanberi birbirinden ünlü bilimadamları, eğitimciler, din adamları, sanatçılar, politikacılar bu yola adadı kendini. Sen aklını kaçırdın ki, ‘Ben de o kodamanlardan biriyim’, demeye getiriyorsun!” Oysa benim bu bağlamda tam inancım şu: Deliysen de (kendimce bazan fazlası varsa bile) herkes kadar, kuşkusuz: “Kimselerin üstesinden gelemeyeceği birşeyi ben yaparım!” diyecek kadar aptal olmadığımı sanıyorum. Dobra dobra “Aptal değilim!” deiniyorsam, bu, gizli bir çekinceden çok, insan tökezleten binbirşey olduğunu bilmemden, hepsinin pusuya yatmış beklemekte olduğunu bilmemden ileri geliyor. Diyeceğimi, gene kendi hesabıma diyeyim: gücüm yettiğince yapınam gerekeni yapıyorum, o kadar.

Bir de şu var: “Desene, dünya hasta sen de hekimsin!” gibi paylayıcı sözlerle karşıma çıkabilirler. İşte kısacık yanıtım: Dünya türünden ‘tüm’ü kuşatan yargıda bulunmadım. Hepten kuşku götüren kestirip atmalarla alıp vereceğim yok. Dünyayı iyileştirmek istiyorum doğrultusunda konuşurken, sözcüğün herkesçe karmakarışık genel-özel anlamlarıyla daha-iyi’ye yönelmekte olduğumu söylemekten başka birşey demedim, demem de. Dünyaya ilişik hasta-sağlıklı türünden damgalamalara harcayacak zamanım yok. Dünyayı yaşamca daha sağlıklı, daha katlanılır, daha tatlı, daha iyi kılmak amacını güdüyorum denemelerimde. Hiçbir çabadan yüksünmüyorum. *Okurlarımla elele verdiğimizde*, bazı iyileştirmelerin gerçekleşebileceği inancındayım. Kişisel güç, direnme sürekliliği, dayanışma talihi gibi koşullara bağlı olsa da, bazı iyileştirmeler sağlanabilir kanısındayım, —hiç değilse yanılmadığımı sanıyorum.

Çoğun gücüm yettiği oranda; yeri gelince de, uzanabildiğim her kaynaktan dilime bal, eylemime atılım devşirip kotardığım deneme yazılarının özü: durgu durak tanımayan bir *iyileştirme istenci*. Algıma giren çeşit çeşit yaşama gerçekliğini kendi gözlerimle görmeye, ellerimle tartıp okşamaya, kendi kulaklarıyla işitip kendi burnumla koklama dileğiyle giriştiğim bir serüven deneme. Kafamla gönlümle, herşeyimle alıp götürür beni. Ben’imi ben eder; ben’imi ben’imden çıkarır; ben’imi aşar, açar deneme.

Varımı yoğunluğa koşul tutan bir *bilinç* işidir bu. Denemelerde, biryandan: pekçok yönüyle olabildiğince ötelere olabildiğince ötelereyle görmeye; kendi kendimin gördüğünü okurlarının da görebileceği biçimde yazıya ışınlamaya girişiyorum. Öteyandan da: gerçekliğin, daha yaşanır konumlara ulaşmasında, karınca kararınca, yardımcı olmayı gündemimde hep canlı tutuyorum. Böylece denemem: olanı *anlama* edimi olduğu gibi *değiştirme* edimidir de. Olan ile olması gerekeni birbirini bütünleyen biçimde ele alıyorum. Yapıp ettiklerimde bu iki doğrultuyu birbirinden ayırmıyorum çünkü. Belli bir bakışa kavuştuktan sonra, çeşitli nedenlerle yakından belirtmek gerektiğinde: bunların birbirinden ayrılır şeyler olabileceğini sanmıyorum. Yaşanan gerçekliği yaşadığı gibi saptamak yetmiyor bana; gerekiyorsa,

yaşananı değiştirme yolunda yazılı bir çalışmaya girişmeden yapamıyorum. Bu girişimse deneme.

İşte bu, baştanışağı bilinç işidir. Kuşkusuz kullanıla kullanıla epeyce aşınmış bir deyimdir “bilinç”; özellikle benzer söyleyişli yakın anlamlı birtakım sözcüklerle karıştırıldığı zamanlarda bu böyle. Nitekim, adımbaşındabir hem “bilgi” ile hem “bilgiçlik’le” karıştırılmaktadır. Oysa: ne birtakım bilimsel kurallar ve yöntemlerle varlık-alanlarını öğrenmek, ne de yalapaşap birtakım günübirlik soruları kimi az kimi çok bir çalım ve gösteriş bilgiçliğiyle ortalığa salmaktır bilinç. Alışlagelen tektek bilimlere özgü bilme dağarcığını artırmaktan başka bir şeydir bilinç. Ayrıca yürürlükteki günlük öğretileri üstüste yığıp göz boyamakla alıp vereceği yoktur bilincin. Kanımca, özde bilinç: olanca yaşama gerçekliği içinde insan tekleri ile toplumlarını anlama denemesidir; bu anlayışa dayana dayana gerekli değişikliklere yönelmektir. Buna göre “bilinç”: bir canlı-varlık olarak insanın kendisine yakıştırdığı yaşama-biçiminin vazgeçilmez ögesidir. Kişisel gözlem ve algı becerisi kadar, kişisel yargılama ve değerlendirme keskinliğiyle örgülenen bir insan başarısıdır bilinç. Bundan ötürü, birçırpıda değil, uzun süreçler, acı-tatlı sıkıntılar gerektirir. Gelgelelim neyin ne olduğu neyin ne olmadığı, durumlar azçok belirince, apaçıktır: Bilinç uğruna hiçbir çaba esirgenmez, diye düşünüyorum.

Böylece, yaşamanın ayrılmaz eşi diye benimsediğim bilinç, denemelerin vazgeçilmez kımıldatıcısı olarak: bilgi’ye, bilme’ye ilişkin tüm anlamların sınırlarını taşıp geçen boyutlarda akla gelebilecek pekçok şeyi kucaklayan bir zenginliktir. Bilinç, kendine özgü anlam-ağırlıklarıyla: açıklar, anlatır, içdöker, özletir, çağırır, sevdirebilir, dengeler, umutlandırır, kanıtlar, çözümler, yargılar... Başka türlü dendiğinde, bilinç: mantığın kuralı dar çerçevesinin ötelere geçen bir etkenliktir. Denemede bilinç işlerlik kazandığında: güle güle, bazı bilimsellik giysili kasıntılar! Güle güle, pekçok bilgiçlikler, itici lâf ebelikleri! Deneme gerçekten denemeyse kuşkusuz bu böyle.

Başka'lara Açılım

Denemeye özgü bilinçle: biryandan yaşadığımız gerçekliği, gerçekliğimizi *bu*-gerçeklik diye kendimize aydınlık kılarız; öteyandan, yaşamayı özlediğimiz, yaşamayı daha uygun bulduğumuz *başka*-gerçekliğe uzanma fırsatı yakalamış oluruz. Yaşamaya bundan büyük bir katkı düşünemiyorum doğrusu. Gönül-kafa dinginliğiyle “Bu-budur” a varmak, ama bu-budur’la yetinmeyip bu budur’u aşma olanaklarına sıçramak kadar güzel ne var? Gerekli ve yeterli dengelerle yaşamı kötüleştirici biçimde bozup çarpıtmaksızın, *yaşama*-gerçekliğimizde olan ile olması-gerekeni *birarada* göstergeleyen bir *açılım-sürecidir* benim için deneme. Bu-budur’dan bu-olmayan-başka’ları tasarlayıp yaşama geçirme alanıdır deneme. Bilinç hem denemeyi oluşturur, hem denemeden yayılır. Demek ki bilinç: birey ile toplumu bu-budur’un darlığından çıkarıp daha-iyi-olduğu-düşünülen başka gerçekliklere vardırma çabasıdır.

Birbakıma, *uyarı*’dır deneme. “Gerçeklik, üç aşağı beş yukarı budur; ama unutma ki, *başka* gerçeklikler de var!” doğrultusunda bir uyarı. Yaşanan gerçekliği *açığa koyar* ama yaşanır başka gerçekliklere de *açar* insanı. Varolan algılamada epeyce güvenilir bir yardım. Varolabileceklere de heves uyandırıp onları var kılar deneme. Böylece deneme varolana sağlam anlayış, varedilebileceklerle güzel özlem devşirdiğimiz bir kaynaktır. Çekinmeden diyorum: benim için böyle olmasına böyle, böyle olması için ne gerekiyorsa yapabildiğince yapmaktayım.

Bu bağlamda, bir bilinç, bir uyarı olarak, öneminden ötürü, gözardı edemeyeceğimiz bir-iki özelliği seçik biçimde belirtmek zorundayız. “İşte-bu” diye sözünü ettiğim ger-

çekliğin ötesindeki *başka* gerçekliklerin herbirini yeniden yaratma gereği yok, kuşkusuz. Yaşanan gerçekliklerin büyücek bir bölümü zaten var; dünyamızı kuran ortak öğeler bunlar. Gelgelelim benim senin yaşadığımız toplum-kültür-tarih çevresi dışında *kalıyorlar*. Yani: *başkaları* için varolan gerçeklikler bunlar. Çeşitli nedenlerle, bizim bilmediğimiz, bizim tatmadığımız yaşama koşulları bunlar. Başkaları içinse, başka çağlar, başka yöreler, başka toplumlar, başka ortamlar için, ola ki, günübirlik gerçekliklerdir. Buna göre, *başka* gerçeklikleri *yaşamak* demek: kimi zaten-varolan kimi henüz varolmayan kendi dışımızdaki gerçekliklere çıkmamız; başka'ya anlayışla yaklaşmamız demektir. Yetesiye açılma, yetesiye saygı, yerine göre, sınırtanımaz sevgi gerektirir bu.

Kuşkusuz, başka gerçeklikler yalnızca özgede varolan gerçeklikler değildir. Ola ki duyup tasarlanınaya yeni yeni başlanan, dünyanın henüz hiçbir yerinde rastlanmayan yaşama gerçeklikleridir bunlar. Ozaman kaçınılmaz olan şey: özlem doğrultularımız uyarınca, düşgücü, akıl becerisi ve istenç sürekliliğinin elele verip o tasarlanan, özlenen yaşama-gereçliklerini *gerçekten gerçek kılmak* amacıyla çalışıp çabalamaktır. İşte böylesi bir bilinçle yoğrulan deneme: duyguyla, duyarlık, akıl, emekle yoğrulan bir uyarı, öze özgeye yönelik bir uyarı yazısıdır.

Birtakım yanlış anlamaları, birtakım yanlış anlaşılmalara önleme dileğiyle (böyle diyorum, çünkü insan yalnız türdeşlerini değil, kendisini de yanlışla düşürebilir) belirteceğim özellik şu: Sözünü ettiğim "başka" gerçeklikle: olmuşbitmiş yaşamda tı-kız bir sonucu, bir veriyi, bir vargıyı gözönüne getirmiyorum. "Başka"; vargı kadar başlangıç da, yanıt kadar soru da olabilir. "Başka"nın başka olarak önemi, biktırasıya bildik, biktırasıya alışılmış bir yaşama boyutu *olmamasıdır*. "Başka" bizim için: yabancı'dır *ama* yeni bir olanaktır, yabancı *ama* yeni bir varlıktır. Dolayısıyla da başka: bir yaşama coşkusudur, bir şölendir yaşamda.

Ayrıca: başka'dan başkalara zorlamasız geçişleri sağlama etkinliği olan denemeyi rasgele bir ordan-orayalık diye yorumlamak çarpık bir davranıştır. Kişiye olduğu kadar topluma da değerce katkılar sağlayabilmesi için, denemenin *kımıldatıcı* gü-

cünü türlü yanlış-anlamalardan sıyrarak özümsemek gerekir. Demek ki, deneme: doğum-kişi-tarih-toplum-eğitim-kültür yazgısıyla, kendimizi içinde bulduğumuz doğal yaşama-kosullarını, ille de değişmesi gereken veriler gözüyle görme uyarısı, zaman yitirmeden onları toptan silkeleyip atmaya iteleme uyarısı *değildir*. Sözümona böyle uyarılar, yanlış bir tutumdur; çünkü, deyim yerindeyse yaşama gerçekliğini, aceleci beğenmeyişlerle yaşanmaz kılmaya götürür. Başka'ya körükörüne atlayış, insanın kendi kendisine en büyük kötülüğü olur. Böylece yaşama gerçekliğinden kaçınmayı inahmuzlayan bir okuyup yazma etkinliği *değildir* deneme. Tam tersine, deneme: yaşamının azsa da, varolan güzelliklerini özgürce değerlendirmeye; yaşamı bu doğrultuda, öznel-ortak tatlar devşirilen yetesiye bakımlı bir bahçeye, herkese açık bir bahçeye dönüştürmektir. Elindekini düşüncesizce yitirmek için değil, başka'dan başka'ya derlenenlerle *yapıcı* bir biçimde eleştirip *onarmak*, böylece *yüceltmek* için dışarlara uzanmayı amaçlar deneme. Başka-korkaklarının kulakları cınlasın: alışlagelen yaşama gerçekliğine yaban bulastırmakla, bu gerçekliği unutturmakla bir ilgisi yok bunun. Deneme: kişi toplum yaşamını *bağnazlıktan öte* ayakta tutan bir hak ve sorumluluktur. Ne denli anlayış esnekliğiyle yerine getirilerek yazılıp okunursa, yakın da uzak da o denli yüceltilmiş olur. Canlı cansız gelenekler bileşkesinde kendimizi içinde bulduğumuz yaşamı: gözü kapalı değil de, açık ufuklu bir sevgiyle benimsemeyi pekiştiren özden bir başkaya açılma deneme.

Üzerinde durulması gereken bir açmaz da: özden özgeye sıçrayışla sağlananın, yalın bir değiş-tokuş olduğu sanısıdır. Eskiye-bırak-yeniye-bürün, elindekini-ver-başkasını-al, —böylesi bir değiş-tokuş nerde, dışa-açılma nerde. Eskiye sırt çevirip aylak aylak yeni'yi seyretme türünden şeylerle ilgisi yok başka'yı yaşamının. Başkayı *yaşamak*, *başka'yı* yaşamaktır. Sözü edilen açılma: insanın geçmişi, şimdisi, kafası, gönlü, bedeniyle *gerçekleştirdiği* bir açılma başarısıdır. Birbiriyle tutarsız edimler, erdemler gibi gözükseler de, seçim, eleştiri, saygı, beğeni, sorumluluk isteyen bir varolmagenişliğidir bu başarı. Daha doğrusu, böylesi bir başarı gerçekten gerçekleşirse, kişi ve toplum olarak her yönüyle insana bir genişlik sağlayıp kazandırabilir.

Desene, haklar kadar ödevler, tatlar kadar sıkıntılar da getirir. Ayrıca sayısız tehlikeler var hesapta.

Böylece deneme: başka'yı kucaklama yoludur; görünür görünmez türlü darlıkları aşma girişimidir. Demek ki, bazı sertliklere karşı önlem diye başvurulana sıradan hoşgöründen fazla birşeydir sözünü ettiğimiz deneme oylumundaki başkaya yöneliş. Gelgelelim, böylesi kapsamlı değişimle birkez gerçekleştirilen yaşama-genişliğinin bundan böyle değişmez bir yazgı olarak benimsenmesi gerekeceğini sanmak yanlıştır. Denemede sunulan yaşama-genişliğine kavuşmayı başaran kişi ve toplumlar, sağlıklı bir özgeçmişi hınçsız bir eleştiri becerisi ile bağdaştırdıkları zaman, özlerine verimli olacağına inandıkları sonraki yeni genişliklere de açık tutarlar kendilerini. Bilgi, görgü, duygu eğitimine gerekli ve yeterli bakım göstermekten yüksünmeyecekleri de apaçık bir gerçektir.

Sözü edilen açılım, ölüm-kalım önemiyle ortaya çıktığı için, hertürlü olasılığı gözönünde bulundurmak zorundayız. Şöyle ki: 'Özlü yaşam-değişimleri gerçekleştirir gibi olduktan sonra katlanılmaz olumsuzluklar ortaya çıktığında, n'aparız?' sorusunu atlayamayız şimdi burda. Gel gör ki, bu bağlamda ergeç heryanı saran "İşler ters gitti, hesabımızı yanlış yapmışız, elden ne gelir ama, desene, başa gelene katlanacağız" türünden yakınma söylemleriyle yaşanmaz. Yaşamak değil çünkü bu. Gözaçıp kapayınca dek "Yaşayıştaki devrim masalmış, ne varsa tutuculukta var!" türünden ağılı söylem ve eylemler doğurur. Nice-emeklerle-varedilen-yaşama-değişimlerini-denedim-olmadı duvarına çarpıp çökmek yakışmaz kişiye. Açılımların yürümediği zamanlarda boşalan üstün yorgunluklar ve ezikliklerden sıyrılıp *yeni-şeyler-deneyebilirim* yöneltisine çevrilmek yakışır insana. Bu uğurda çalışıp çabalamak, zor gelse de, değer doğrusu.

İnsan en büyük yardımı gene kendisinden sağlayabilir. Hiç kuşku yok ki, insan, ölümsüz bir canlı-varlık değildir. İnsan pekçok ters gidişli kültür durumunda, yapılabilecek-daha-nice-şeyler-var doğrultusunda *kültür yaratıcısı* bir canlı-varlıktır. Özünü yıkıntıya bırakmadan canlılığını bu kaynaktan beslemelidir.

Denemeyle Özçıkargütmez Etkileme Deneyişler

Olanca girdi-çıkıtısıyla yaşama-dünyamızı iyileştirmeyi amaçlayan bilinç ve istenç uyarıcısı bir yazı olarak *denemeye* ne denli yakından baksak yeridir.

İlkin denemeyi, bazı itme ve uyarılarla sıkısıkıya örülmüş olan *propaganda* yazısından ayrı tutmamız gerekiyor. Çoğun unutturulmaya çalışılsa da, propaganda yazıları: sarsılmazca sunulan bir savı, hazırlop bir görüşü, kesin gözüyle bakılan sözümona bir doğruyu, n'apıp edip benimsetmeye araçlık eder. Hattâ bununla da yetinmeyip belletilen öğretinin eksiksizce yaşama geçirilmesini kaçınılmaz kılan yaptırımların da, kimi açık kimi örtük biçimde, altını çizer. Oysa bu tür kaygılardan arınmış bir *özgürlük* önerisidir deneme. Ne tekyanlı zorlamaya ne de sinsice korkutmaya yer vardır denemede. Her an zor kullanmaya eğilimli sözümona bir yetkenin çıkarı için kotarılmış bir yazıyı deneme-yazısı diye nitelemeye dilim varmaz.

Sağa sola keyifle bakına bakına insan-kültür dünyasındaki güzellikler ile çirkinliklere, alışkanlıklar ile olabilirliklere *çıkargütmez* bir bilinçle parmak basan yazılardır denemeler. Yönetim, siyaset, askerlik gibi işlerin aracı değildir deneme. Tam tersine: *insan sıcaklığıyla* yoğrulur deneme yazıları; kimseyi aşağı görmeyen *dayanışma* yazılarıdır denemeler; hertürlü buyuruculuktan arınmış bir *paylaşmacılık* sinmiştir deneme yazılarına. “Böyle şey olmaz!” diye ayak direyenler çıksa da, açık-seçik söylüyorum: özüme yontayım diye, ya da salt canım istiyor diye yaşamın çirkinliklerini örtbas etmeye; hele özümüzü o yönlerde yüreklendirmeye hiçbirzaman katlanamam. Gelgelelim, kimseyi yakapaça edip kendi yönüme sürüklemeye

kalkışmak da aklımdan geçmez; önerilerden öteye geçmeyen uyarılardır denemelerim. Gerçi deneme de etkiler, deneme de etkilidir; yazıdır çünkü; değil mi ki yazı olarak ortaya çıkıyor, etki odağıdır deneme. Örtüp gizlemeden gözler önüne serdiği bunca sorular, kuşkular, sallantılar, ikircikliklerle gel de propaganda ile bir tut denemeyi.

Başka şeyler içermekle birlikte, denemelerimde zamanla kendiliğinden oluştuğuna inandığım uyarı doğrultusunda saptamadan geçmek istemediğim birşey de şu: Özce, denemeyi, kimi dolaylı kimi dolaysız bir uyarı saydığımdan, yeri geldiğinde acı söylemekten çekinmem. Söylediklerim–ya–hoşa–gitmezse kaygısından uzağım. Hakyemeye, acımasızlığa, parti-pırtı köleliğine göz yumamıyorum. Hem kendime hem başkalarına böyleyim. Daha nice şeyler var. Aptallığı artıranlar, özdenetime boşverenler, basmakalıp yargılara delicesine bağlananlar, şişine şişine “bilim! bilim!”, “ulus! ulus!”, “töre! töre!”, “inanç! inanç!” diye diye çeşitli ikiyüzlülüklere pişkin pişkin bürünenler çileden çıkarır beni. Daha başka şeyler de var ama yalnızca bunlar sözkonusu olunca, zor tutarım kendimi. Hangi türlü olursa olsun nerde kandırmaca varsa, orda dayanılmaz bir kafa-gönül ezinci kaplar heryanımı. Kavgacı değilsem de yerimde duramam, *kendimce* yükseltirim sesimi. Denemece bir bağırış işte benimki. Sayısız güncelliklerle gün güne oluşup sonsuzca giden toplum-kültür-tarih dünyasının gürültü-patırtısı içinde özüm en uygun bu gibime geliyor da ondan.

Bu tutumu neyle ödersem ödeyeyim, ödüne yanaşmam, dilesem bile beceremem. Olabildiğince sevecen bir sokuluşla, türdeşlerimde *güzel özelemler* uyarmaya çalışırım. O kadar. Ben kimseyi ille de kendim gibi yapmak *istemem*; kimseyi ille de kendime benzetme amacı *gütmem*. Özde ne olduğumuzu, kim olduğumuzu, nerde ne yapmamız gerektiğini kesinlikle bildiğini söyleyenlerin kol gezdiği bir ortamda yaşadığımıza göre, bu doğrultuda gönlünce başardığını –ne yazık ki– söyleyemem. Her dilediğinde başarıya varamamak, çok kişi gibi, deneme-yazarının da yazgısıdır.

Benim yaşama yaşam benim, seninki senin. Yeter ki birbirimizi incitmeyelim. Ötesi herkesin kendi “işi”; herkesin baş-

ka- türlü-olma *hak*ki var. Yalnızca kişiler için değil toplumlar için de geçerlidir bu. Her aşamada, her düzeyde *çokkültürlü* bir yaşayıp yaşatma biçemi yaraşır insan olan insana. Töresel alışkanlıklar, sanat beğenileri, yönetim biçimleri, tören düzenlemeleri, din inançları... —bunların hepsi, herbiri, kişilerin toplumların kendi bileceği şeyler. Herkes—benim—gibi—olsun! Her—toplum—bizimki— gibi—olsun! —ne korkunç bir davranış bu, tasarlanması bile korkunç bir davranış. Bu tür davranışa iyi istemli bir dilek gözüyle bakmanın bile gülünç olduğu bir dünyada yaşasak *keşke*! Ne özgeyi iğnelemeye ne öze çuvaldız batırmaya gerek kalırdı ozaman. Gerçekliğin hamuru da gidişi de bambaşka oysa. Kişi-toplum yaşamı, çoğun, darlığa, dolayısıyla da türlü bağnazlıklara eğilimlidir. *Geniş yaşayabilmek* için, isteristemez, tetikte durmak gerek.

Demindenberi andığım bütün bu denemecilik çizgilerimi, acelecilikten uzak bir iç yatkınlıkla, parmağıma dolamış yazıçizi gidiyorum işte. Toptancılığı sevmediğimden, ayrıntılara önem veren bir girişim içindeyim denemelerde. Gücümün yetmeyeceğini bilmekle birlikte, soyutu çepeçevre kavramaya, somutu kıyı-bucağıyla yakalamaya önemle sarılan biriyim. Bu ortamda el attığım herşeyin *içime sinmesini* isterim. Deneme eylemine, hem kendi tadıma hem başkalarını tatlandırmaya yapabileceğim (keşke gönlümce yapabilirsem) en güzel katkı gözüyle bakmışımdır hep.

Öyle “işler” var ki, yavaştan almayagelmeyecek kadar önemlidir; ama aceleye getirmek de yerinde olmaz. Ola ki gözden kaçmıştır, öyledir zaten, çoğun, en önemlişeyler, sanki anılmaya değmeyen küçücük bir ayrıntıymış gibi gözden kaçtığı içindir ki, bilinç-uyarı-öneri doğrultusundaki denemeci çabalarının ne olduğunu, zaman zaman çekinmeden birkez daha soruyorum kendi kendime: Peki, daha daha n’apıyorsun deneme yazmakla?

Bu bağlamda, 14-15 yıl önce yazıp yayımladığım bir yazı var, birkaç çift gözden başka kimselerin dikkatini çekmeyen bir yayın-ortamından dışarı çıkmadığı için, hiç görülmedi diyebilirim. Amacıma uygun düştüğü inancıyla şimdi bu yazıdan uzunca bir parçayı, yeniden elimi değdirmeden aktarıyorum:

N'apıyorum yazmakla?

Neler yapmıyorum ki... Hızlı gittim, şöyle desem daha yerinde olacak: Yazarken, yazdığım yazıyla bazı şeyler yaptığıma inanıyorum. Bunlardan en önem verdiğim biri şu: Sağlam diye bel bağlanan şeyleri sarsınaya çalışıyorum ben. Salt durumumu belirtmek için söyleyim: Güleryüzlüyüm genellikle. Dalaşıp hırlaşmayı sevmem. Eksik-gedik avcısı değilim; ille de aksaklık kovuşturanlarla bağnazlar arasında pek bir ayırım gözetmem. Düşmanlıklardan hoşlanmam. Gürültü-patırtı çıkarmanın yarardan çok zarar getireceği kanısındayım. Keskin bir yöneltim var gene de: Basmakalıp duyguların, beylik tutumların, sorusuz-sorgusuz alışkanlıkların, ezbere gidişlerin, önyargılı yaklaşımların karşısındayım. Daha doğrusu, dayanamıyorum bu gibi şeylere; bir hüznün, bir öfke, bir elatma dileği, bir onarım itilimi, bir değiştirme coşkusu kaplıyor içimi. Günlük yaşamdan kurumlara, sıradan ilişkilerden devlet işlerine dek her tür yapıp etmede, özellikle kültür etkinliklerinde yalapşap geçiştirmeleri, kabasaba davranışları, durumun hakkını vermeyen savsaklamaları onaylamıyorum. Çok kişiye doğal gelen, kimsenin yadırgamadığı, herkesin yerli yerinde diye benimsediği sözleri, düşünceleri, eylemleri, işleyişleri bir de kendim temelinden incelemeden edemiyorum. Değdiğine inandığım herşeyi evirip çevirmeye, “acaba’larla”, “dur-bakalım’larla”, “şöyle-değilmi’lerle”, “böyle-olmaz’larla”, “şöyle olabilirlerle” bezemeye baylıyorum.

İlle de başka-türlücü müyüm? Yok canım. Sapıklık bu. Pekçok şeyi olduğu gibi bıraktığım olur. Ne yapıp edip olanı değiştirme amacı gütmem. Ne var ki olanı arkaplanlarına dek izleyerek pekiştirmekte; örtük temelleri bulup ortaya çıkarmakta; gerektiğinde yeniden temellere dayandırmakta yoğunlaştırırım dikkatlerimi. İşte bundan, insan-bilgi-tarih-toplumu vareden ilkeleri kazımak, dayanakları deşmek, yöntemleri didikleinek önde gelen bir uğraştır benim için.

Ben buyum: tatlı tatlı, yavaş yavaş katmerleşen, çoğun kine öfkeye kapılınayan bir karşı-koymadır benimki. Gerekleşmeyle, duygudaşlıkla, inandırarak görürüm işimi. Bayatı,

yüzeyseli, düzmeceyi, yozlaşmış, kazıntıyı, gözboyayıcıyı, bağınazı, darı, çirkini, tekyanlıyı konuşa konuşa yolundan vazgeçirmek benim ödevim. Pek yüklenmiyorum gibi gelir, oysa olanca gücümle abanırım. Ne konuyu, ne benim gibi düşünmeyenleri alt etmek türünden bir tutarağım var.

Bu arada gerçekliğin kendisiyle, özellikle de gerçekliğe ilişkin günlük ve kuramsal dilegetirmelerle, çeşit çeşit gerçeklik yorumlarıyla hesaplaşıyorum. Başka yazarlarla, düşünürlerle, ozanlarla, sanatçılarla kimi eleştirel kimi betimleyici bağlar kurduğum olur. Taşlamasız, hırpalamasız, kırıp dökmesiz bir alış-veriştir benimkisi. Uğraştığın şeyle ille de yenmek için uğraşmam. İşime hiç de uymayan, işimi çarpıtan bir niteleme “yenmek”, “yenilmek”. Önemli olan sağlamı, yakışanı, gerçeği, güzeli, uygunu arayıp bulmak, değerlendirip verimlendirmek. Görülmesi gerekeni, önemli hiçbir kıyı-bucak bırakmadan çepeçevre görmek isterim. Bu istekle hiçbir çaba esirgemem.

Durum böyle diye gerçeği çarpıtmayan hiçkimse, yaptığının düpedüz yıkıcılık olduğunu ileri süremez. Yalanı, yanlış alışı etmek yetmez bana. Yıkıntı-sever değilim. Aslında yapmak’la benim işim.

Yazmanın olumlu yanı nerede?

Bu sorunun gidermeye yöneldiği boşluğu birçırıda doldurmaya kalkışmak gülünç olur. Olumlu yanları birbir sayıp dökme de öyle. Olumludan sözedenin, sözettiği şeyi ne zaman, hangi açıdan, kimin için ya da kimler için gözönünde bulundurduğunu belirlemesi gerekir. Şimdi buracıkta böyle bir işe girişmeyeceğim, dolayısıyla da pek çok örtük kıvrımın örtüsünü kaldırmaya kalkışmayacağım. Gene de kendim için olduğu kadar okurlarının çoğu için de geçerli olduğundan kuşku duymadığım bir inancımı dışavurmadan edemeyeceğim burda.

Mutluluk sağlar her yazım bana. İçimin o içiçe örgülen bilinc ve bilinçötesi uzayında daha belli-belirsiz bir ilk kımıldanışın ardından yazı dünyasının nesneleşmiş bir malı olana dek görünür görünmez nice çabalarla kotardığım bir mutluluktur benim için her yazım. “Yazı” diye nitelediğim

her yazımda bir mutluluk olanağı gerçekleştirdiğim kanısındayım. Zaman zaman “acı” diye damgalanan konuları da işlesem bir mutluluk katkısı benim için her yazı.

Yürekten doğru olduğunu bildiğim bir gerçek de şu: okurlarla *paylaştığım* bir mutluluk her yazım. Yazdığımı eğilen tüm okurlarla ortaklaşa bir yaşam bizimkisi. Yanlış anlaşılmasın: Yazdığımın kimseyi mutluluğa zorlamıyorum. Zorlamanın olduğu yerde ne yazar için ne de okur için mutluluk var. Bağdaşmaz şeyler mutluluk ile buyurma. Okur ille de düşüncelerimi benimsesin, duygularıyla özdeş olsun, kaygılarını yüklensin, sevdiklerimden hoşlansın, beğenmediğim şeylere sırt çevirsin, özlemlerime yönelsin türünden bir arayıştan uzağım. İlk izlenimi, sonraki yorum dalgalanmaları, sürekli değerlendirişleri ne olursa olsun, yazdıklarımın okurlara da bana tattırdığı tatları tattırmasını, bana açtığı ufukları açmasını, bana getirdiği değişiklikleri getirmesini dilerim. Herkesle herkes arasındaki bireysel varlık ayrılığından ötürü, yazar ile okuru ayıran bu varlık durumundan ötürü, okura, yazarın gerçekleştirdiği şeyleri tıpatıp gerçekleştiremeyeceğine göre, onun benimkilere akraba ama kendine özgü şeyler gerçekleştirmesini dilerim. Yazıma şöyle bir eşlik eden rasgele bir ek değil bu ortaklaşa mutluluk, yazının her yönüyle heryerini dokuyan bir öge bu. Yazıma sinen hertür özenin, yazımdan ötürü bende oluşan hertür kaygı ve ürkünün, yazar sorumluluğu dediğim şeyin özü burdan başka yerde değil zaten. Bile bile kandırıp aldatmaktan daha korkunç bir düzinecelik tasarlayamıyorum. Sözümona böylesi yazarlar önce kendi mutluluklarını yokederler.

Elime kalemi alır almaz kalabalığın içine itilivermişim gibi gelir bana. Ben masa başında yapayalnızken bu tanımadığın yüzler, bu bana dikilen gözler, bu bekleyen eller, bu meraklı kulaklar da ne böyle? Kuşatmaya uğramış gibiyimdir. Hem hafifleyip açılır, hem sıkışıp daralırın yazarken. Ne usta ne çırak, ne genç ne yaşlı dinler bu durum. Neyse ki yazma alıp götürür insanı; güzel olan da bu.....

Çocukluğumda koşup oynadıktan sonra her eve dönüşümde kana kana içtiğim hoş kokulu, serin, tatlı-buruk bir şerbet vardı, iç iç tükenmez, —işte o tür bir varlık kaynağı yazarlık, hele kaynak talihli bir kaynaksa. Yazarlık bir tükenmez olduğu için yazarlığın kendisini konu alan aydınlanma yönelişleri de bitimsiz. Bana öyle geliyor, hiç olmazsa. Tez bitmesin, hep sürsün.

Hem özgüven hem bunalım tüten bu sözlere, hepsi isteristemez nice öncelerin havasına büründüğü için, pekiştirici olduğu kadar ayrılıkçı olduğunu sandığım birkaç sözcüğü daha, belki yeridir düşüncesiyle, şuracıkta ekleyivereyim, diyorum:

Genelde deneme yazarını, yalnız onu mu, her yazarı durup durup düşündürür yazı etkisi. Bu bağlamda ençok deneme yazarının durumu sıkıntılı bir görünüm sergiler. Bunu derken, zaman zaman içimi dışımı saran ikircikli kokulu sisleri ne denli belirgin dilegetirip getirmediğimi pek bilemiyorum. Durupdurup birtakımsallantılı düşüncelere kaptırdığıma göre, kuşkusuz, her kez başka başka duygular ve karşılaşmalarla yoğunluktan etki-yaşantım. Sözümlü ettiğim sisler içinde önümü ardımı bir ölçüde görmek için deneme etkisini, belki en iyi, “özümü etkileme” ile “başkalarını etkileme” doğrultusundaki iki başlık altında yorumlayıp değerlendirebilirim.

Deneme yazmanın özümü etkilediği gerçeğinin ayırdına varmam, pek öyle büyük bir sorun çıkarmıyor. Gerçi yazı-çizi kendi yapıp ettiğim birşey ama öyle bir öz-etki ki bu, her insan-kültür etkisi gibi, dönüp dolaşıp benim kendime de etkili oluyor. Kültür demek bu zaten: temelde kapsamlı bir oranda senin özelliğinden kaynaklanan nesnellikleri, senin kendini de canlı bir kültür-varlığı olarak biçimliyor. Deneme yönünden, kendi hesabıma kısacık saptamayla: deneme-yazısının şimdiyedek beni pekçok bakımdan olumlu etkilediği inancındayım. Bu inancının öğeleri ile nedenlerini bir bir sayınam gerekmez burda. Yaşayışım sürekli tanıklık etmekte buna. Ayrıca, neyi nasıl işlersem işleyim, ya dosdoğru ya dolaylı, bu öz-etki de orda yansımakta. Neysem, deneme-yazımdayım ben; deneme yazımla neysem oyum.

Yazı olarak denemenin başkalarına etkisine gelince, işler çatallaşıyor orda. Kimi, hem de sıklıkla, şöyle bir eğilime kapılı-

yorum: Şunun şurasında kaç tanecik deneme yazdım, kaç kişi okuyor yazdığımı, okuyanlar da nasıl okuyor. Tektük benim-senişlerimdeki partallığı gördükçe, bilmece-bulmaca kitapları yayınlayabilseydim keşke, çok daha mı iyi olurdu gibilerden hüznümsü bir hava çevreliyor beni. Hiç değilse daha çok insanı daha çok sevindirebilirdim ozaman.

Kimi de, öyle okurlarla karşılaşıyorum ki, fırsat düştükçe heyecanla saptadığımı şimdiburacıkta da yineleyeceğim, böylece duygumu daha iyi belirtmiş olurum sanıyorum, —ne diyordum, seyrek de olsa öyle okurlarla karşılaşıyorum ki, utaniyorum, — hem de nasıl. Az buçuk da olsa bazı kişilerin yaşamına bazı bakımlardan genişlikler sağladığını görmek, tatların en tatlısı bir sevinçle uçuruyor beni.

Nerden yönelirsem yöneleyim durumum açık: içim götürmeyen yemeği yiyor muyum, selam alıp vermek istemediklerime rastlamamak için can atıyor muyum? Desene durum, üç aşağı beş yukarı şöyle: deneme-yazmanın *şimdiyedek* beni bir yerlere götürdüğüne inanmasaydım yazmazdım. Gene de tüm yaşama-zamanlarımı kapsayan bir kestirip atma değil bu. Her yazar gibi ben de, hattâ az yankılı diye bellenen bir deneme yazarı olarak onlardan daha çok, yazdıklarımın etkisinden dolayı, oldukça sık, oldukça ikircikli birtakım değerlendirişlerden kurtulamıyorum birtürlü. Ola ki, aceleyle “olumsuz” yaftası vurulan bir ikirciklik olmaktan çok denemeciliğin ayrılmaz özelliğidir bu.

Labirent

Kımıl kımıl git gel, dön dolaş, koş koştur. Bu ne böyle? N'olacak göçebelik! Gerçekten de öyle, göçebeliktir denemecilik. Belli belirgin bir konaklama yeri yok. Yanılsan da yürürsün, şaşırsan da yürürsün, duraklar gibi olsan da yürürsün. Ölçüp biçsen de sözümona gidişin seni nereye ne kadar yaklaştırdığını, ya da nerden ne kadar uzaklaştırdığını bilecek durumda değilsindir hiçbirzaman, —hiçbirzaman değilse bile, çoğun böyledir. Of be... sonu, çıkışı yok bu labirentin.

Birkez girdin bu deneme labirentine. Kafadaşlara gönüldeşlere rastlar gibi olsan da, kulağına birtakım dost sesler gelse de; bazan ustaların onayladığını sezer gibi olsan da, herkes *kendi* labirentindedir. Birbaşına labirenttesin ya, sürüden ayrılanı kurt kapar yalnızlığındasındır artık. İnişli çıkışlı bitip tükenmez dolanışlar dünyasındasın. Sürü-kurt öyküsüne gelince, insansın sen, sürüymüş kurtmuş sana ne. Yürüye-bildiğince yürü git. Birgün nasıl olsa ("son" uzaktır dileğiyle söylüyorum, belli olmaz ama) durur seninki de. Değil mi ki labirenttesin, istediğin yere erişmeye yakın olduğun sanısıyla sevin sen de, hiç varamayacağını sanıp üzül sen de pek birşey değişmez. Deneme'nin son'u yoktur. Labirent labirent olduğuna göre bunun gerekçesini temellendirmeye gerek yok zaten. Denemeyle sağlamaya yöneldiğin, bu uğurda herşeyi seve seve göze aldığın son-amaç: hiç giderilemeyecek bir özlem, yaşamı iyileştirme özlemi. Kendinden başkaya, kendimizden başkalarına, başkadan başkaya, başkalar'dan başkalar'a sevgi sevgi, saygı saygı, emek emek paylaşı paylaş, tada okşaya bir dünya-yaşamını-genişletme çabası, hem öznel hem toplumsal

yaşamı genişletme çabası senin denemelerinde çağrıldığına inandığın çağrı.

Dizi dizi çabalı genişletme çağrısında, sözcüğün çeşitli anlamlarında: yabancı, benzerimizdir; yabancı, uzaktaki dostumuz demektir. Zorbalığın, bağnazlığın her türlüüne güle güle! Bireysel-toplumsal darlığımıza sıkışıp kalmayalım. Yeni bir ufuk her deneme. Coşalım, akıllanalım, çalışalım sevinelim, sevişelim denemelerle, denemelerde.

Zeytinsi Deneme

Kara Kara Görünümlü Ağaçlar

Az önce biryan uçurum, öteyansa sarpça tepeydi. Biryan eğilimli ovaya, öteyansa tatlı kayalığa dönüşmüş bile. Yakınlar nemli, uzaklar sisli. İlk hasadın yeni bittiği, toplanmış buğday tarlalarından yükselen tektük leyleklerin gagasındaki ne öyle, saman olacak. Yola uygun hızımız insan-teknik işbirliğiyle güvencede; motor homurtusuyla çıkmıyoruz artık, yılan gidişi kıvrım kıvrım bırakmış gidiyoruz.

Yeşilin bin türlü bizi: ağaçlar, ağaçlar, – boylar birbirine denk düşse de düşme de birbirine sarılmış. Varlığını apaçık sunan gelinsi kırıkkan derelerdeki bazan belirtik bazan belirsiz başlangıçlı sonlu iri iri, küçük küçük köprülerin çoğun gözler ayırdına varamıyor; dal-yaprak panayırında herşey. Yokuşaşağı indikçe, değişimler iyiden iyiye ortada: Düşsü kavaklar seyrekleşirken, gür karaçamlar sona ermiş, nazlı iğdeler okşuyor gözlerimizi.

Bir de ne görelim, düzlüğe inmişiz, – sağımız zeytin, solumuz zeytin. Birbirinden bodur dizi dizi günlerin dayanılmaz kıldığı aylar boyu alışamasak da, isteristemez alıştığımız paslı hırıltılı kent baskısı kalkıvermiş üstümüzden. Parlak sarımsı, kaygan hafif bir yağ kokusu havayı bürümüş. Deseneşuracıktayağhane.

Sonunda yerimizdeyiz: artık hep zeytin! Durmuyoruz ama. Yol yalnızca bizim olmadığına göre, azıcık daha sabır. Özlem büyük oysa, —hem de nasıl! Sapağa yaklaştık, sapak geride kaldı şimdi, geldik geliyoruz, —nerdeyse geldik işte.

Bütün gün hiç gözümün önünden gitmeyen bir burda burası; olanca etimiz canımızla burdayız işte. Evrence kuşatımı var özlemin. Kimselerin dibine inemediği yoğunlukta tuhaf bir

yoğunluk sımsıkı sarıyor insanı; sarılan birşey yok, yalnızca o var artık, sarım sarım bir boşluk. Sözle neresinden dokunsan dışında kalıyorsun. Birşey söylemeden de olmaz. Belki şöyle diyebilirsin: Birliktelik için sesli-sessiz tutkulu bir çırpınış özlem; onsuz yapamıyorum. Kuşkusuz, nice kuşakların paylaştığı ana-baba, ülke, barış özlemiyle akraba birşey. Gene de kendince birşey bu şimdiki özlem. Şu son bir tutam yıl, boydanboya içimde yereden özlemse, apayrı birşey, özellikle benim için. Umulmadık bir sevgi sıcaklığı bu, durup durup şaşıyorum. Yaşadıkça tükenmiyor bitimsiz yaşam, hep gür gür. “Yeni sevgiler yok artık!” diyorsun, bir de bakıyorsun ki, “Neler varmış!” Tükenir mi yaşam, ancak sen bitince biter sevgi.

Gecesi gündüzüyle geçen yazı birlikte yaşadık. Sıcaktı serindi, yıldızdı aydı, güneşti gölgeydi, paylaştık kimi güzel akışlı kimi sıkıntılı zamanları. Arttıkça artıyor heyecanım, hele şimdi bu denli yaklaşınca. Nerden esti bilmiyorum, bilmek için yarım yüzyılaşkın diplere doğru bir arkeoloji işlemi gerekecek sanıyorum, içimde yitik bir yerlere karışmış bir dörtlükten dizeler dökülüyor ağızımdan:

*...vois-tu, je sais que tu m'attends.
J'irai par la forêt, j'irai par la montagne,
Je ne puis demerer loin de toi plus longtemps.*

Nerden çıktı. Victor Hugo bu. Akli gönlü belleği kabartır, çökertir, bunaltır, aydınlatır, böyledir sevgi-özlem, nelere elatmaz, nelere takılmaz ki. Hızlı hızlı akıyorum dizelerimle:

*... İşte böyle, beni beklediğini biliyorum.
Dağlar, ormanlar boyunca yol ala ala geliyorum.
Senden uzakta kalamam artık.*

Varsın Hugo kızının mezarına giderken böyle desin, bense, nice dir içimi dolduran capcanlı sevgiliye koşuyorum bu sözlerle.

Geldik, – işte geldik! Gömeç öncesi Karaağaç sapağında-
yız, saptık, evin yakınındayız, öf daha değil, daha değil, —aa gelmişiz, işte durduk.

Yollar bitmez dense de biter bazan. Hep sürecekmış gibi gelen özlemler sona erer bazan.

Doğruca, önü çimenlere açık arka taraçadayım. Güneşli yan korkuluğa yaslandım. Uzanıp uzanıp sevgili ağacının beline dokunuyorum, elini tutuyorum sanki, sımsıcak gövdesi.

İlk bakışta: çeşitli yönleriyle “zeytin”, çok uzaklardaki tektük ülkeler biryana, kimselerin yabancıları değil sözcük olarak, nice-lerin nicesi değişik dillere oturmuş olmasından belli: Belleklerde hiç de yaygın olmayan çok eski bazı bildirim biçimlerini, ne bileyim ben, Hititçe’nin bilmem-nesini (sanıma göre büyük bir dil haksızlığı işlemeden) biryana bırakacak olursak, —zeytin: Eski Yunancadaki *elaios*’tan, *elao*’dan gelen *olivium*’dan, *oliva*’dan, “oliv” kökeninden türetilen bir ses-anlam-bütününün *a, e, i* gibi çeşitli soneklerde kurulan *oliva, olive, olivi* gibi sözcüklerin aracılığıyla karşımıza çıkıyor. Kimi de Arapçadaki *zay tun*’u andıran sözcükler kullanılmakta. “Oliv” kökenli sözcüklerde de, “zeytin”de de aynı tadı tadarım.

Özüme özgü eğilim uyarınca, dil-yöneliminin tersine davranmak aklımın ucundan geçmese de, dilsel anımsayış bu kardarcıkla kalsın burda. Yürürlükteki gerçek şu: Bir avuç ilgili biryana, yetiştiriciler, işleyiciler, satıcılar gibi az kişiler bunlar da, kimsenin aldıracağı yok “zeytin”e. Şöyle ki, zeytini tüketenler bile “zeytin” deyince omuz silkip geçiyor.

Tuhaf oysa benim durumum. Daha doğrusu, zeytin’de tuhaf bir durumdayım: Ağacı meyvesiyle sanki içim zeytin, hele şu son yıllarda zeytinsi bir dünyada yaşıyorum.

Her ağaç gibi zeytin de, temelde doğanın armağanıdır. Nerden baksan, ortamı toprak. İlk izlenimde sezilmese bile, gövdeyi, ya da gövdeden süren dalları azıcık kazıdın mı, topraksı bir renk kendini açığa vurur. Ne var ki, uzaktan yakından gözlemleyince, pekçokağaç gibiyerden kalkıp, sivrileşen yuvarlağımsı kımıl kımıl bir kümedir her zeytin ağacı.

Kuşkusuz doğanın bir sunuşudur ama, görüldüğü yer, insan elinin değdiği bir yerse, insan emeğini de buluruz zeytinde. Bazı talihsiz nedenlerle başıboş bırakıldığında, çok az örnek biryana, yabanıl zeytine rastlanmıyor artık. Bildiklerimizin hepsi aşılanmıştır.

Arı-duru havayı, hafif yeli, madensi tabanı severler. Dirençlidir kökler. Toprak durumuna uygun bir salınımları vardır.

Dıştan bakınca, bazan, cılızmiş gibi bir sanı uyandırısalar da, ergeç sağlamca gövdeleşirler. Öyle ki, topraksızlıktan zaman zaman açıkavada kalakalsalar bile, n'apıp edip uzun yıllar süresince yaşamanın yolunu yordamını bulurlar. Nankör değildir gövde. Onyıllar, belki de yüzyıllar uzantısınca tüm özsuğu içip herşeyi taşıı bir eski tahtaya dönüştürse de, kimi ölüş görünüm-lü gövdesine yaslana yaslana yeniden yaşayıp gitmeyi becerir önünde sonunda. Yeşilimsi filizlerle ödüllendirdiğı bile olur bu kucak kucağı yaşadığı ölü atasını. Aman aman su istemez. Yan çölde evinde duyar kendini. Tabanı sertçeymiş, taban taşılıymış pek aldırmaz.

Alçakgönüllü bir davranış içindedir genelde. Ne çam gibi "Ben hep yeşilim!" diye böbürlenir, ne de çınar gibi "Gölgem insana hoşnutluk bağışlar!" diye övünür. Varsın dut meyvesini öne sürsün; varsın, meşe azgın yellere kafa tutsun; yapraklarını cennetsi gibilerden kurum satmaya kalkışsa da palmiye; al al çiçeklerim dünyanın başını döndürüyor, diye bir söylem tutursa da erguvan, böylesi çekimlere kapılmayan sessizliğe bürünmeyi yeğlemiş bir yaşamdır zeytininki.

Kişiliksiz değildir gene de, tam tersine, kendine özgü bir benlikle ortadadır: bazı yaşama koşulları gerçekleşmeden zeytin zeytin olmaz. Nitelikli hava önemlidir onun için. Sanayi artıklarıyla kirlenen havaya aldırışsız zeytin ağacı tasarlanamaz. Güneşe bayılır; bedenini ne denli sarıp sarmalasa o denli mutludur. Pek göze çarpmayan boyuna bosuna uygun yellere gözyumsa da, dalkıran, köksöken yellere arası iyi olmamıştır hiçbir zaman. Erdence Aristoteles'in doğru-ortasını andıran bir seçimle, ne boş-gurur ne de süklüm-püklüm bir görünüm uğramıştır özüne: Saygınlık uyandıran alçakgönüllü bir dikduruştur zeytinagacı.

Dallara, yapraklara gelince, gösterişsiz dalları genelde inceyse de, sertçe bir sağlamlıktadır. Dalların çok kısa olduğu söylenemez, ama uzun olduğunu ileri sürmek de yanlıştır. İlk izlenim kimi çarpıklıklar sezse de, eli ayağı düzgündür. Zeytin ağacını bir karmakarışıklık diye damgalamak gerçekliğe aykırı düşmektir. Azıcık dikkatle yakından bakınca saptanacağı üzere altı-üstü bir sağa, bir sola düzen-içi düzenler toplamıdır mızrak-sı dallarıyla zeytin. Yapraklarsa, renk yönünden hem koyuca-

açık, hem solukça yeşildir. Kimileri iğdeyle karıştırırsa da, çeşit çeşit ışınların etkisiyle, çoğun, akdikenler ile acıağaç yapraklarını andırır. Yaprak yaprak zeytin dalları, güneşle gümüşsüdür, akşamüzerleriyse mor-siyahdır. Çeşitli yönlerden akan güneşin, hafif yeller eserken, binbir kıpır kıpırla belirlediği gözalıcı ak dalgacıklardır zeytin dalları. İç yüzeyler, durgun havalarda, bazan, soylu bir camsılıkla oyalanırken, dış yüzeyler tarladan yeni koparılmış körpecik enginar yeşilleriyle gözleri doldurur ta uzaklardan. Hangi sözcük dağarcığı dalı yaprağıyla zeytinin ağaçsılığını derleyip toplayabilir. Genelde görünümü dile-getirildiğinde: dalı yaprağıyla kendine özgü bir hep-yeşildir zeytin.

Çiçek açmış zeytinliklerse, – evet çiçek açar, hem de nasıl, – çok kişi habersizdir zeytinin bu özelliğinden: baharın yaza devrildiği günlerde, sıcak-yağmur, yağmur-sıcak ardarda doğayı içten içten yoğurunca, ak ak esmerimsi çiçekler donatır dalları. Kısacık bir süre, yerden bir-iki adam boyu yükseklikteki patates tarlalarını andırır zeytinlikler. Bu benzetiş de nerden çıktı böyle, çoğun, akdikenler ile acıağaç yapraklarını andırırdı hani? Ola ki, şundan, benzetme: bakışimli benzetişlere alışmışsızdır; benzer benzerine benzer, iyi güzel de, her zaman değil. Nitekim zeytin baharları patates baharlarına benzetilse de, patates baharları, zeytin baharlarına değil de, pamuk tarlalarına benzetilir, hattâ onlarla karıştırılır genelde. Hoş, ben de kalkmış günlük doğa anlayışının bir kesitçisinde kırkırk yarıyorum. Kentsoyluların aldırıldığı şey mi ki bunlar. Özetle, genelde, dalı yaprağıyla kendine özgü bir hep-yeşildir zeytin.

Sonbahardan kışa doğru ilkin çekingen çekingen başveren, sonra iyiden iyiye belirginleşen taneler meyvesidir zeytin ağacının. Yumuşakçadan sertçeye gittikçe kabarık etli çekirdekçiklerdir bunlar. —Yeşil yeşil, yayvanca dizi dizi taneler. Kuzeye güneye dönük yönler göre koyu-açıkyeşil, kırmızıya çalan, tek tek dolgunca çekirdekler. Ha deyince göze çarpmayan bir konumdadırlar.

Doğanın börtü-böcek kalabalığından payına düşen ne varsa, seve seve özünde barındırır zeytinağacı, gövdesinin dibinden en doruk dalına dek. Ençok da kıştan çıktıktan sonraki haftalar, dallar yapraklar tatlı esintilerle nazlı nazlı sallanırken,

kimi topraksı kimi renk renk birtakım mantarcıklarla birlikte böceklerin evidir ağacım: saçaklı, kanatlı kıpır kıpır, cıvıl cıvıl uçan, yürüyen böcekler, sinekler, güveler... Kuşkusuz, bu börtü böcek yüzünden de insanın yardımına gereksinimi var zeytinin. İnsan eli akli onun kurtarıcısıdır; yabaniyetten kurtarır onu insan; kurda kuşa kurban etmez, verimli kılar onu. Sabahın erken saatleri ile akşamüstleri tepe dallardan öten kuşlar, bu yardıma karşılık belki de "Sağ ol!" demektedir, bilinmez.

Kuş dedim de, nice nice şakıyışıyla varlıklarını bildirmeseler, zeytin taneleri arasında ha var ha yok serçeler; öylesine evindedir orda herbiri. Genelde evlere pek yanaşmayan zeytin ağaçları, çimenine bahçesine bakım gösteren gülsever insanları iri tanelerle ödüllendirmeden bırakır mı hiç. Bu, bülbüllerin sesli katkısına, ola ki, dolaylı dolaysız, zeytince bir yanıtıdır. N'apıp edip yüksekçe saçak altlarını yeğleyen kumrular, zeytinli zeytinsiz dalların alımlı alımlı "hadi-gel!"lerinden ötürü, dimdik tünedikleri zeytin doruklarında, sabırsızlık etmeden, çağrılarına uyup ergeç gelen eşlerini beklerler.

Abartı biryana, herşeyiyle alçakgönüllü bir canlıvarlıktır zeytin: çevreye görkemli bir yönelişten, şöyle ya da böyle bir anıt olma savı gütmekten uzak bir varoluş tutturmuş gider. Göz kamaştırmakla alıp vereceği yoktur. Başkaca canlı oluşumlarla karşılaştırıldıkta, özsınırlarını zorlamadan köşeciğinde sürüp giden bir canlıvarlıktır zeytin.

Yeryüzünde zeytin kadar ılımlı bir yayılımla ortaya çıkan varlık azdır. Duruşu davranışı hepten gösterişsiz bir ışına bürünmüştür; bundan doğal birşey olamaz zaten. Dar yöre ağacı değildir ama her yerde biktırasıya rastlanmaz.

Akdeniz'le, başta iklim, çeşitli yönlerden yazgı birliği yapmıştır; bunun içindir ki zeytin hem gölsü hem okyanussu hem de çölsü bir ağaçtır. Ayrıca, zeytine, bir yiyecek, ama aynı zamanda bir kültür ögesi gözüyle bakma gereği olduğu kanısındayım. Öyle ya Akdeniz, güneyde çöllerle nerdeyse sınırdaş; Batı'da Okyanus'a açık bir içdeniz, bir deniz-göldür. İşte daha ağaç olarak zeytin, böylesi konumda geniş mi geniş uzanımlı, kendine özgü bir su gömüsünün ürünüdür. Akdeniz ile zeytin birbirine göre biçilmiştir: nereden baksam hep bu doğrultuda bir

nitelemeye eğilimliyim. Zeytin Akdeniz'in göstergesi, Akdeniz zeytinin göstergesidir. Nerde zeytinağacı karşıma çıksa, öznel bir oranlamayla, "Akdeniz yakınlarındayım!" duygusu bürür içimi; okşayıcı bir Akdeniz izlenimi dal dal yeşillenir içimde. Kuşkusuz bundan, Marmara yöresinin Karadeniz yönünden çok öbür yönü, Akdenizsi çağrışımlar uyandırır bende. Kötü kentleşmeler yüzündengittikçe azalsa da hâlâ gözlerimi okşayan, sonra ağzımı midemi okşayan bir oluşumla bu böyledir.

Daha yakından bakınca şöyle diyebiliriz: Zeytinağacı Akdeniz'in kıyı şeridini sever. Konutların yakınlarına dek gelir. Doğrusu şöyle: çoğun, zeytinlikleri ite-kaka kendine yer açar konutlar. Karşısına engeller dikildikçe, uzaktan da olsa, denizin yeşilin mavisini seyreden öbek öbek zeytin ağaçlarına rastlarız. Denizin tadına havasına özlem çeke çeke tırmanır yamaçlara. 200-600 metre dolaylarındaki yükseklikler zeytinin özüne uygun ortamlardır. Şurada burda keyifle topaşmasından anladığımıza göre, 300 metreyi bulan yüksekçe içerlerde bile dalı gövdesi meyvesiyle sevincine diyecek yoktur zeytinin. Denizden 400 metre yukardaki bayırlara bile soyu sopuyla tırmananlar olur. Denizi arada bir görüp seçse bile, 500-600 metre tepelik yerlerde, ilkin epeyce seyrelir, sonra birdenbire vazgeçer tırmanmaktan. Artık yorulmuş mudur; yükseklik başını mı döndürmüştür; yoksa, bunu yol-yordam bilir gönülcüğüyle, oylum-hakkının sınırlarını düşünerek mi yapmıştır, bilinmez. Ola ki daha yukarlara tırmanmaktan vazgeçer, akli kıyılarda olduğu için böyle yapar zeytin.

Anadolu'dur zeytinin anayurdu. Özellikle, Anadolu'nun batı-güneyi. Verimli kesimiyle zeytin Anadolu'da köklenmiştir, desem yanlış birşey söylemiş olmam gibime geliyor. Anadolu: Zeytindolu. Sereserpe yayılmıştır verimli Ege kıyılarına, bir ölçüde İç Ege'ye de. Nerden baksan, ilkin, Anadolu'ya özgü bir ağaçtır zeytin. Ne de olsa çınar Anadolu'da otağ kurmuştur ama Hindistan'dan kalkıp gelmiştir. Zeytinse hep Anadolu'dadır. Öncelerin öncesi biryana, doğma büyüme Anadoluludur. Söğüt, Anadolu'dan bambaşka yerlerde de sergiler kendini. Kavak ile serviye gelince, Anadolu'dan çok uzaklarda, Avrupa'nın kuzeylerinde bile evindedir. Oysa Anadolu'nun batısına ilişkin

en eski söylemlerde geçer “zeytin”. Yanıldığını sanmıyorum, görünümce kullanımca bazı ayrılıklara karşın Güney Fransa’nın zeytinlikleri bile hâlâ Doğu Akdeniz kıyılarının havasını solu-yormuş gibi gelir insana. Ne var ki akılcı özenler sunulmuş nicedir, Akdeniz’in, kuzey yakasındaki zeytinlikler, zamanla *olea europea* diye nitelenen, sanki yeni tür zeytin ağaçları çıkmış ortaya.

Gerçekte dünyanın üç büyük karaparçasının denizi kuşatan topraklarına otağ kurmuştur zeytin. Asyalı olduğu kadar Avrupalı olduğu kadar Afrikalıdır. Duyan kulaklara, Akdeniz’e doğru, çeşitli yönlerden öyle bir zeytin türküsü gelir ki, sormayın. Sabahları hafif yellere uyanır kırılgılı kırılgısız yeşil. Gün öğleye devrilirken, uzaklardan diri diri geçip giden taşıtları seyreder. Bin düğümlü bilmece bilmece bakışlarla, budak budak gözlü kımtılsız gövdeler sıcağı üstünde ikindilere yapraksıseyirlerle eşlik eder. Akşamüstleri, gümüşsü gümüşsü birbirinin kucagında oynar. Geceleri: ayışığına tutkundur ak-kara dallar.

İtalya’nın zeytin ağaçları bazan yalnız, bazan toplaşa toplaşa selamlar komşu servileri. İrili ufaklı Yunan adalarında koy, bayır demeden çarpıcı bir zenginliktir zeytin. Fas, Tunus, Cezayir bölgelerinin zeytinlerini görmeden tanıyor gibiyim, ne de olsa zeytin zeytindir, hem aynı hem başka. İspanya’nın zeytin ağaç-ları kentleşmenin amansız davranmadığı yörelerde ortalama yarım yüzyıllık doğa anıtları olarak sunar kendini, —görebilen gözlere kuşkusuz. Portekiz’i bahçe bahçe bezeyen zeytin-ler Akdeniz’den Atlantik Okyanusu’na sıcacık bir gönderidir. Uzak uzaklardaki Amerika’nın Pasifik Okyanusu’nun güzeller güzeli California’sında kendilerine yer açma deneyişlerindedir zeytinlikler.

Çocukluğumdan beri gözüme, ağzıma, mideme şölen zeytin’e gelince, benim için (nerden nerelere, birdeyime) İlk-Zeytin’e gelince, Marmara’nın zeytini zeytin. İstanbul, İzmit, Karacabey, Yalova, Bursa, Erdek, Balıkesir... kesimleri hep zeytin, hep zeytin yaşamımda. Kimi sarı sarı buğday tarlalarıyla, kırmızı kırmızı domates bahçeleriyle, yeşil pembe elmalıklarla elele; kimi tarlaya bağı baskın çıkan zeytinlikler, zeytinlikler:

Marmara'dan Ege'ye zeytinlikler. Son on yıllarda durum oldukça değişse de, özüne özgü albeniyi uzun süreler ayakta tutan yaşlı güzeller örneği hâlâ zeytin ülkesi Marmara-Ege. Gemlik kıyılarında alçacık kuzeye tırmandıkları gibi hafif dalgaların sokulabildiği kumluk yerlerde deniz suyu karıştı karışacak ıslacık zeytin ağacı köklerine.

Geyikli, Behramkale, Küçükkuyu, Altınoluk, —Kaz dağlarının beslediği söylenceleri örgüleyen verimli değirmen suları yeter de artar bu bölgelerin zeytinliklerine. Yamaç süsü, kıyı süsüdür buraların her bir zeytini. Ta Aydın, Muğla, Salihli yöresinin zeytinliklerine gelince, gündüz gözlerime, gece düşlerime kimbilir kaç kez can katmıştır onlar.

Az önce Behramkale, dedim de, sofistlerin çömezleri pazar kalabalığında sözümona bilgi satarken, hiç kuşku yok, Aristoteles yarı sürgünde yaşadığı Assos'ta bir zeytin dalının arasından göğü seyrediyordu fırsat buldukça.

Şimdi burda zeytin'le yoğrulduğuma göre, içime tam dinginlik sağlamak için, işe en başından başlamak isterdim. Değil mi ki Zeytin de tasarlanabilen her şey gibi, bir evren ögesidir, evrenin başlangıç anında yola koyulup sonsuz evreler ardından zeytin'in oluşumuna varmam, oradan da günümüze ulaşmam gerekecekti. Oysa hiçkimsenin hiçbir zaman kesinlikle başarabileceği bir şey değil bu. İşte bu nedenle, zeytinin insan-kültür dünyasındaki durumunu özümeye özgü bir-iki somut ipucuyla yakalamaya çalışacağım. Gerçekten de, sofralarda, çarşılar, eğlencelerde söylencelerde kimi köşecikten, kimi açık-seçik varlığını ortaya koyan eski bir doğa-insan-kültür ögesi zeytin, hem günöbirlik hem bayramlık bir varlık o.

Doğada n'olmuşsa olmuş, daha doğrusu akla kolay kolay sığmayan nice sayısız şaşırtıcı rastlantıların getirdikleriyle birikenlerin ardından, ola ki bundan birkaç 10 milyon yıl öncesinde, demesi kolay gerçekleşmesi kimbilir ne "zor" değişimlerle, yeryüzünün şurasında burasında görünen yabansı zeytinler, oradan oraya, belki de Asya'nın ortalarındaki denizleri çevreleyen kıyılardan göçe göçe Hindistan'a, oradan da İran-Irak yoluyla, benzeri ağaçlarla birlikte şimdiki Akdeniz yöresine ulaşmış,

birkaç bin yıldanberidir iyiden iyiye kök salıp yaşamını sürdürmekte. Böylece taş-toprak-hava-su ile insan elinin-aklının son birkaç binyıldır aşuya yatkın, bakımı seven becerileri sonucu, önemli bir kültür boyutu olarak kendini benimsetmiştir zeytin. Çeşitli toplumların çeşitli yaşama geleneğinde onunla birlikteyiz hep.

Kuşkusuz, insanla ilgili her birliktelik gibi bir kültür birlikteliğidir bu. Kültürse, nerden yönelirsek yönelelim, yalın birşey değildir, kat kat değişik katmanlar içerir, genelde. İlk bakışta pek kestirme değilmiş gibi gelse de, birkaç çizgicikle de olsa, biz gene kırlardan sofralara, ordan da dil'e, simgelere seğirtelim.

Önce meyve; öyle de, meyveyi tepeden inme karşımızda bulmayız. Çoğumuz yesek de sıklıkla keyfince algılamayız. Oysa beğeniler, olanaklar uyarınca, sofraların ortasına ya da köşeciğine konmuştur zeytin. Gelgelelim zeytin nice uğraşlardan *sonra* zeytin *olur*. Dalından—al—ye, —nerde o, zeytin için geçerli değil bu. Rengi çekici biçimi okşayıcı, içi özlü yemişler nerde, zeytin taneleri nerde. Ne incirdir, ne nar, ne de portakaldır zeytin. Karakuru birşeydir ama, çekirdeği sarıp sarmalayan değeriyle başlıbaşına bir evrendir. Dediğim gibi, dalından aldın mı iş bitmez, zeytin bu: yolunmaz, koparılmaz, kesilmez, sökülmez, silkelenmez —toplamak gerekir zeytini. Özenle yontulmuş, ucu tutacakla donatılmış sopalarla, çubuklarla, uzun kısa dallar içinden birbir toplanır taneler. Bu arada yeri boylayanlar, akpak yaygılara saçılanlar bile saygıyla toplanır. Sağlam çatılan merdivenlere çıkmak gerekince, sevinçle çıkar basamakları gözü iyi seçen, ayağı dinç, eli deneyimli gençler yaşlılar, erkekler kadınlar, herkesin kendince tat aldığı bir işlemdir bu.

Ceviz değil ki zeytin, şu son yıllarda rastlandığı üzere, içini gösteren incecik çuvallara tıkabasa doldurulsun. Kulplu sepetlere, özel örgü kaygan küfelerle doldurulurlar. Öyle bir yumuşakça katılıktadır ki, birkez yerlerini aldıktan sonra ne birbirlerini ezerler, ne birbirlerine yapışırlar. Bu bölük-pörçük toplamanın ardından, gelsin dizboyu küfeler, bazan daha yüksekleri. Daha sonraysa, özü öze kavuşturan bir dizi işlem için sağa sola yollanırlar.

Zeytini zeytin yapan, gördüğü bakımdır. Nice haftalar sü-

ren işlemlerden sonradır ki, “yenir zeytin’e” dönüşür zeytin. O ilkin kaskatı taneler, kır geleneklerinde kuşaktan kuşağa aktarılan el yordamıyla, belli bir dizge doğrultusunda sulardan geçirilir, tuzda bekletilir, süzülür, sepetten torbaya, torbadan sepete topraksılığı giderilir; yumuşaklıkça kıvam tutması için gölge köşelerde zamana bırakılır. Desene şunu: insan gibidir zeytin: değişik zamanlar yaşaya yaşaya olgunlaşır. Üstü parlaktı değildi, buruştu değildi, yeşildi karaydı, – ne önemi var bunun; önemli olan: umutlu aşamalara ulaştırılması. Sabırlı sabırlı beklemek dinçleşmektir onun için. Birkez oldu mu da, soğukmuş sıcakmış çevreye aldırılmaz artık, heran tazedir ağız-lara bayramlar getirinceye dek.

Zeytin zeytinliğine kavuşur kavuşmaz, en kısa yoldan haydi çarşıya pazara. İnsan içine birkez çıktı mı da, al eve götür, azıcık suya göster, hemen ye, – yağma yok! İlkin, ak, derin kâseciklerle öpüşmesi gerekir, sonra da kişisel tatlanışlar doğrultusunda, kimi yarıbeline özyağında, incecik kesilmiş limon dilimlerinin eşliğinde, kimi doğalımsı durumuyla, kimi nane serpiştirilmiş durumuyla sofraların güzelliğidir zeytin. Ben burdayım diye caka satmadan, kıvamını bulmuş iyi huylu bir kara zeytin çanakçığına gel de dayan! Hele yanında, bir de bakımlıbaşka bir tabak varsa, —nasıl birşey mi, ilk bakışta donukça yeşil yeşil, bazan solukça kahverengimsi kırmızıya çalan o küçücük yenir kalyonların dizildiği bir tabak. Azıcık dışarlak genişlikteki orta yerlerine çatalı batırırken, kırma zeytini bulanlara, gel de en içten bağlılığını sunma!

Altıyanı “sofra zeytini” deyip geçmeyin; bilen bilir; çok kişinin “sofra kralı”, “sofra kraliçesi” gözüyle baktığı peynir’le boy ölçüşebilecek biricik doğa-insan armağanıdır. Kanımca, abartısız bu böyle. Gerçekte yerel, küresel sayısız peynir türü var, iyi ki var; gerçi peynir olmadı mı, birdeyime, yavandır yaşam. Yeme-içme kültürünün önemli bir ögesidir “peynir tabağı” diye adlandırılan şölen. Gelgelelim, tüm bağlılığıma karşın, hep bir tedirginlik uyandırmıştır böylesi tabaklar bende: peynir tabağını zenginlik sergilenişi diye yorumlamamak için zor tutarım kendimi. Ne zaman “peynir-ekmekten başka şeye gücümüz yetmiyor” gibilerden şeyler kulağıma çalınsa, “hiç de kötü değil

öyleyse!” duygusuna eğilimliyimdir. “Zeytin ekmek”se bambaşkaşey: kendine özgü bir dürüstlük, bir geçim sınırlılığı var bu deyimde. Zeytin üreten ülkelerin para değeri altüst olduğundaysa, zeytin’li yakınmalar arttıkça toplumsal patlamalar yaklaşıyor demektir.

Bu alanda altını çize çize kendi adıma saptamam gereken şey şu: Şimdi burda zeytin’den yana duruşumu vurguluyorum ama hiçbirzaman peynir’e kıyamam; özüme haksızlık olur bu. Çoğu kez dilegetirmesem de, hergüne “Günaydın!” dediğim saatler tanıktır. Zeytin-ile-peynir’in birlikteliği kolay kolay silinir bir yaşama tadı değildir benim için. Bu tatta bir deneme yazabilsem daha ne isterim.

Biz gene sofralarda salt zeytine yönelelim: bazan salatanın köşeciğinden görünen tek bir yeşilzeytin taneciği bile; ya da ne sert ne yumuşak bakla ezmesinin tamortayerine kondurulmuş bir kara zeytin bile tüm masaya şölendir. O masa artık, tuzlu yemeyenlerin bile sudan geçirilmiş olup olmadığına bakmadan elatmadan edemediği bir çekicilik odağıdır.

Tane’den açıldı da, okumada anlayışı keskin-dingin tutmaya çalışanların gözünden kaçmamıştır: tane’nin köklü yeri var evrende, —temelin temeli atomdan çeşit çeşit bireye herşey, birbakıma, nerdeyse herşey tane, tane’den, tane’li, tane-tane. Hem gizemli hem açıkta tanemsi şeyler. Kiraz, üzüm, kestane sevgimden belli bu. Taneli şeylerin oluşturduğu bir akrabalık evren. Bir’de çokluk, çok’ta birlik demektir taneler benim gözümde. Genel evren anlayışıma, çok eskiden “dünyagörüşü” dediğim ‘şey’e gerçekten uygun düşer bu.

Zeytin tanesine gelince: tane tane ağzıma götürürken, rengi, yumuşaklığı, tadı yönünden, herkes ince ayrımlara özgü seçimimle kaşla göz arasında öyle bir sıra izlerim ki “şimdi-bu!”, “sonra-öbürü”, “keşke daha yandakine önce el atsaydım, ivedilikle yeni dizi kurmam gerekiyor!” —kendiliğinden kurulmuştur bile. “Ama bak bu da varmış!” —işte bu doğrultuda şaşırtıcı buluşlarla bezenir sofra zamanım. Öyle ilginç ki zeytin taneleri, yediğim ödülü mideme bir güzel indirdikten sonra bile, çiğnenmediğini hep bildiğimiz o sert şeyler, özel tabakçığına bıraktığımda, yanyana duran o kara-yeşil-sarı-kahverengimsi

şeyler, hiç mi hiç bir atık, ya da çöp izlenimi uyandırmazlar bende. Görevini en iyi biçimde yerine getirmiş taşıyıcılar diye selamlanması gerekir zeytin çekirdeklerinin.

Zeytinde taneci olmama taneciyim de, çekirdekten güzelce ayrılıp kendi yağına yeterli sirkeyle yatırılan etli etli zeytinden yapma zeytin ezmesini de arada bir kahvaltı sofrasında görmek isterim. Yok, sabah tanelerin yerini hiçbirşey tutamaz diye düşünceler baş gösterince, bir de “zeytin bunalımı” yaratacak değilim ya, uzun günlerin ikindileri var arada bir-zeytin ezmesi için.

Bazıları bir zeytinağacı gördüğünde, başını kaldırıp dallara baktıysa, taneler için: “Bunlar da neymiş böyle, kozalakdan çirkin, ne katır-kutur şeyler!” deyip bakışlarını hemen başka yöne çevirir. Gerçekten de, salkım salkım üzüm değil ki zeytin, binbir düşlü çağrışımlarla saydam tanelerden doyumsuz içkilerin tadına sıçrayalım. Ne var ki, “zeytin tanesi” deyip geçmeyin, taşı görünümüne karşın herbiri baldan yararlı, bal renginden alımlı bir gizem barındırır içinde. Yeter ki sezgisi, becerisi, istenciyle ne yapacağını bilsin insan. Heryanda “Haberim var!” dense de kimsenin unutmaması gereken zeytinyağı’dır bu sözün edilen gizem. Ona ne kuşku, insan kültürünün özel bir ögesidir zeytinyağı. Günümüzde gittikçe azalsa da, yazı andıran sonbahardan ılımlı kışa doğru göç kaçırın yellerin bazan sertçe ese ese tozu toprağı birbirine katar gibi olduğu günlerde, haftalarca bir koşuşturmadır sarar Akdeniz’in dört bir yanını. Biz gene yakınlarımızı gözlemleyelim: Erdek, Gemlik, Altınoluk, Ayvalık, Bafa, Tire, Ödemiş, Salihli, —bir koşuşturmadır ki, sorma gitsin. Karasular akar heryandan, müjdeli sulardır bunlar, verim yağar çünkü arkadan. Acele etmeyelim ama; kara kara yaşamsularına erişinceye dek elbirliğiyle gece gündüz çalışmak gerek. İlkbaharda kaşla göz arasında toprağı çapalayıp havalandıran, kurda böceğe karşı, kireçti, ilaçtı elde ne varsa, yetesiye korunan zeytin ağaçları, kendi başlarına bırakılmış bir izlenim uyandırırılar yaz boyunca. Sağdan soldan arabayla hızla geçip gidenler, neyin ne olduğunun pek ayırdına varmadıkları için, “Ne rahat şey şu zeytincik, – semtine uğrayan yok öksüz ağaçların!” anlam yöneltisinde düşüncelere kapılırlar belki de. Oysa kimi sabah erkenden, kimi akşamüstüne doğru köylü giysili biri, çömel-

miş bakar da bakar ağaçlara. Zeytincidir o. Onun ağaçlarıdır onlar: ağaç altları, dal araları temizliğiyle katkılı vericiliğini kanıtladıktan sonra, sabırla beklemektedir zeytin zamanını. Önce, evde, bahçede, dam altında yıkanır da yıkanır zeytinler. Havayı kaplayan o anlatılmaz hafif-baygın koku bunun tanığıdır. O anlatılmaz kokuyla orta yaşın içinde hâlâ gençliğini süren deli-akıllı bir kadının gerdansı arılığı yayılır sanki. Zeytin zamanı bir geldi mi de, çoluk-çocuğa da yer ayıran tıklım tıklım at arabaları çoktan dizilmiştir zeytin tarlasının uygun yerine. Eskiden “zeytin tayfası” denirdi bu işçilere. Karşiki kıraç Ege adalarından getirildikleri için bu adla nitelenmiş olsalar gerek. Ağaç’tan sofraya zeytinli geminin erleridir, kızanlarıdır bu tayfalar. Tandan karanlığa ilkin sessiz sessiz, iş kolaylandıkça şölen zamanlarına eşlik eden manili, türkülü, taşlamalı, sevgi, sevinç çağrılı bir canlılık tüter pupa yelken her zeytinağacından. Ne diyordum, eskiden develere yüklenirdi zeytin dolu küfeler, şimdi de motorlu uzun araçlarla – ver elini yağhaneler, fabrikalar.

Belki 20 milyon yıldanberi olanca doğal geleneğiyle toprağın özünü dikim dikim özümseyen ağaçlar, nice yetiştirim sürecinden sonra binlerce yıl boyunca özümsemediğini sunuyor işte: haktanır bir vericidir toprak. Daldırmalı ekim sonrası, zamanı gelince aşılamanın ardından ortalama 6-7 yıl geçer geçmez zeytin toplanır ağaçlardan. Yerine göre değişiklikler uyarınca aşağıyukarı dörtte bir oranında yağ elde edilir. Yılaşırı tane bağlayan ağaçlar, şaşılacak şey, gençten genç uzatır gider yaşamını – yüzyıllar süresince ürün sağlar her ağaç.

Toplanan ürün – hop yağhaneye. Pek uzaklara değil, yollarda oyalanmayı sevmez yağlık zeytin. Yıkanmalı yıkanmalıdır hemen; bir sudan öbürüne, kara sular renk hafifletinceye dek. Sonra, doğru taş merdane altına. Ondan ötesi, yörenin, ailenin, azbuçuk sanayicinin alışkanlıklarına bağlı. Kimi soğukta sıkılır: sızmay yağlar sıvı geçirmez torbalara akar böylece. Posalar ayıklanır; birkaç kez ısıtıldığı da olur bu arada. Küspeler bir güzel giderilinceye dek yeniden, hep yeniden elden geçirilir. Tortulu, sarımsı yağ nitelikçe pek tutulmaz. Hayranlık uyandıran hafif bir rengi olmalı, bilen bilir özel sarı menevişlerinde kuşkusuz. Romalıların değirmende ezilmiş yeşil renkli zeytinyağını Latince

satırlardan biliyorum, o kadar. Benim bildiğim, “iç beni!” diye seslenen, hafif mi hafif renkli bir yağ, bal çekiciliğinde bir kayganlıkla akıcılığına tortu uğramamış zeytinyağı.

Bilmeyenimiz yoktur: “yağ” sözcüğü irkilme yaratır çoğun. Özellikle çoluk-çocuğun içini kaldırır. Küçükken ben de öyleydim. Oysa büyüklerin, sabahları, kekikli ya da naneli zeytinyağına ekmek batırıp yediğini; bazı yaşlıların da, fırsat düştükçe zeytinyağı içtiğini göre göre içim ısındı zeytinyağına; daha doğrusu, gözlerime şölen ola, davranış değişikliğine uğradım. Gerçi susam yağı, fındık yağı, kakao yağı hâlâ itici benim için, —zeytinyağı bambaşka ama, toprakananın sütü sanki.

Çeşit çeşit kılıklarla nerelerde karşımıza çıkmaz ki zeytinyağı. Boyaya düşkünlüğümüz yüzünden alaca-bulaca kılıklara soksak da, hepimizin günde kimbilir kaç kez gerçek gerçek evetlediğimiz bir olgu, “sabun” dediğimiz şu saygıdeğer şey ne ki, zeytinyağı, yağ çıkarma işleminde zeytinyağımsı atıklar. Zeytinin hatırını saydığım için olacak, ilkin kaskatı gelse de, ak-esmerimsi sabunu yeğlerim ben, olsa olsa iyice ezilerek işlenen zeytinin iyice ezilmiş çekirdeğini de kapsar çoğu sabun, kapsasın ne güzel. Özündeki topraksı yaşama özlerinden ötürü, kan basıncına iyi gelirmiş, karaciğer ile safrakesesini onardığını da işitiyorum sıklık. Yarası beresi olsun olmasın mideyi sağaltırmış. Derin derin incelemedim ama neden olmasın, yeşil örtülerin molozla boğulduğu çağımızda aklayakın bu. Kadınların eline yüzüne sürdüğü o hoş kokulu, binbir katkılı eriyikler de zeytinyağıdır herşeydenönce. Zeytinden arta kalan kaba türden yağlar bile aulmaz, türlü türlü makinelerin besinidir onlar. Çocukken evin arkasındaki dere çayırında seyrettiğim yağlı güreşleri de olanaklı kılan, başka n’olacak adı üstünde, hep bu sözünü ettiğimiz zeytinyağı.

Ne ki, zeytinyağının kültüre en büyük katkısına sofralar tanıktır, nice yüzyıllardır hep yeniden kurulan sofralar. Balığın- dan sebzesine, pilavından dolmasına, —ağızlara şölen—, girmedigi yemek var mı. Birkaçının adını şöyle bir anmak bile insanı nerdeyse kendinden geçirebilir. En iyisi, öğle yemeğimize şöyle bir göz atıp noktayı koymak. Tatildegiz, erişmek azçok daha kolay olduğu için dün almıştık, kırmızımsı bol irice tekirimiz

var. Nicedir özlemiştik, hatırı sayılır bir kaçamak yapıyoruz: haydi tavaya! Tek pişirimli zeytinyağı unla öpüşe öpüşe sarıp sarmalayacak hepsini. Yanına bir de ince ince doğranmış ak-soğanlı yeşil salata, —olanca keyif nerden, ona ne kuşku gene zeytinyağından. Akşama ne mi var, —çay eşliğinde çıtır çıtır börek, ağız tadını diriltten hafif zeytinyağlı bir altüst böreği.

Simgeli Söylenceli İnsan-Kültür

Şiirsiz yaşanmaz. Öncesi sonrasıyla, gönlünce zeytinli sofralara eşlik eder çoğun şiir. Hele talihimiz varsa, zeytinli şiirlerle akar zaman. Ağacın akıllıca ekilmesinden, ürünün beceriyle elde edilmesine dek, nerden baksan, şiir besler zeytin.

*Bilirim, babazeytin, sonsuz bü-yünü:
verirsin bize çektiğin kanı yerden,
çekerim gönlümden tıpkı sencile yin
o kutsal yağımı
düşüncenin ben de.*

Yerden göğe haklı Lorca. Dedikleri özüm için de geçerli. Nice insanın dünyasını karartan bir iç savaş onu da götürdü. Çiçeği çimeni, börtü böceğiyle, yolu göğü Ay'ıyla bu İspanyolca güzelden damağımda zeytinsi bir tat o şimdi, dinç-mert bir tat. Tragedyalı bir zeytinsilik bu.

Çok eskiden, daha da sonra bir süre, çok kişi gibi ben de yazıda-çizide tragedyaya hayrandım ama yaşadım gördüm, bunalımlarda boyurandan aşkın bocalayınca az çok anlargibi oldum diyebilirim: Yaşam kısa, öyleyse uzak dur benden tragedyal! Orası öyle de, eşsiz bir tadı var şiirlerde: kafaya aykırı görünse de, ola ki, yaşamda tuttuğu yerden bu böyle. Lorca, sözün başım üzerinde yeri var ama toprağın kanından çok toprağın sütü diye algılıyorum ben zeytinyağını.

Şimdi olanca söz-varlık zeytinde odaklandığına göre, ne derse Lorca evetleyesim geliyor gene de. Yaş, baş, dil, ortam, ülke ayırt etmeyen bir zeytin sevgisi bizdeki.

Öznel geleneğimden nasıl ayrılayım, yitirdim özdenetimi,

“Cortoba” dökülüveriyor ağzımdan. Bu kez de gelin şöyle Türk-
çeleştirelim Lorca’nın Endülüs şarkısını:

*Kurtuba,
uzakta ve yalnız
Ay koskoca, at kara
zeytinlerse torbamda
Bilsem de yolları
Varamam Kurtuba’ya.*

Zamansız ama ölüme giden yazgı uyarınca koşan atının tor-
basında (“heybesinde” deseydim daha mı iyi olurdu, bilmem,
önemli olan o değil şimdi, zeytin) başka n’olacak, zeytin var,
—dünyamızın ölümlülerine en yakışan alçakgönüllü meyve.

Toprağın ne denli anlatılsa bitmeyecek güzelliğini övünçlü
“kasidelerle” dile aktarmaya adamıştı kendisini. Servi, sedir,
süzen, sümbül (ah şu s’ler) öze özgü kokusu rengiyle gül,
menekşe de bol onun dağarcığında, ama gel gör ki zeytin,
—ah zeytin! Hem de defne, hele ne defne, hele ne defne,
“Sen tanrısız defne!” diye seslendiği defne. Gerçi “Sen tanrı-
sal defne” diye sesleniyor ‘defne’ye. Seslensin, “defne” defne
ama, gönüldeşliğimize güvenip hangimiz hangimizin hatırını
kırarız ki, zeytin, zeytin diye sürdüreceğim ben şimdi burda
Lorca’nın sözünü:

*Sen tanrısız “zeytin”, sen erişilmez ruh,
öylesine soylu
ve sessiz olan sen!
Dök kulaklarıma tanrısız öykünü
O derin, o candan bilgeliğini!*

Böylesi bir sözcük değişimiyle dengeleri bozduğumu sanmıyo-
rum. Çünkü Lorca da

*Defneye sığınırken bile
bilgi yüklü, yaşlı zeytinağaçları*

diye düşünmekten alamıyor kendini.

Biz birbirimizi biliriz, gönüller zeytinde, hep zeytinde:

Ağaçcık
 kuru, yeşil ağaçcık.
 Durmuş güzel yüzlü kız
 ağaçtan zeytin toplar
 kavramış da belinden
 kule çapkını rüzgâr.

İspanya nere, Lorca nere mi, —çocukluğumun hemen ardından onyıllar öncesinde okuduğum Falih Rıfkı'nın *Zeytindağı*'na mı atlasam şimdi. Hoş, gerçekte ne dağ var orda, ne de zeytin. Vatan yalımlarının yakıp kavurduğu bazı düşüncelerle dolup taşan bir avuç yiğidin tragedyası dilegelmekte orda. Şiirden çok düpedüz bir düzyazıda yoğrulan bir tragedya. Kurnaz mı kurnaz bazı politikacılar ile tarihin acı gidişine kurban edilen bir avuç yiğidin tragedyası. Talih ile akıl elele vermeseymiş, ozamanki geleceğin Atatürk'üne bile kıyacak bir tragedyaymış bu.

Desene, en doğrusu, belki de simgelere seğırtmektir.

Birbirine baskın devingen önemli öğelerin oluşturduğu insan-kültür dünyasının etki ve kapsamca en önemli öğelerinden biri de *simge* kavramı altında derlenip toplanabilir. Simge, özetle: dünyayı, baştanberi binyıllar boyunca, artagelen bir karmaşıklıkla belirleyen bir güçtür; nesneleri, olayları, süreçleri, kişileri, toplumları değişik anlam ve özelliklerle bezeyen bir güçtür; böylece, içerik ve biçimcetüm insan yaşamını kıyıbucak yoğuran bir güçtür. Simge: yaşama-dünyamızı, insan olmanın derinlerinden fışkıran bir çiçek gibi renk renk bir bahçeye dönüştürür. Simgeleştiren, dolayısıyla da simgeler ortamında yaşayan, başarısı başarısızlığıyla herşeyini simgelere borçlu olan bir canlıvarlıktır insan. Simgeleştirme işlemiyse: doğanın kültürün bir ögesi ile başka bir ögesini *göstermektir*; sıçrama yeri durumunda bir öğeden başka bir öğeye atlamak; böylece birşeyden kalkarak başka birşeyi belirli bir yetiyle, önem ve anlamla donatmaktır. Bu bağlamda, herhangibir öğe, tarihsel gelişmeler süresince, çoğun çeşitli çağrışımlar uyandıran öyle bir anlam ve önem aktarımıdır ki, bu aktarımla insanın algılayabileceği herşey, simgeleştirmeyle, birbirinin yerini tutabilir.

İşte zeytin: çarpıcı çizgileriyle gözönüne koymaya çalıştığım

simge-evreninin kanımca, dikkat çeken, daha doğrusu dikkat çekmesi gereken bir kültür-yaşam odağıdır.

Genelde zeytin, çağdan çağa kuşaklar boyunca: barış, yengi, kavuşma, güç, verimlilik, ödül, kurtuluş, arınma, sağlamlık gibi simge rolleri oynamıştır. Daha bu çizelgemi sayım bile, zeytinin hem birbiriyle akraba hem birbirinden uzak, türlü türlü önemde insan-kültür etkenlikleri gösterdiğine tanıklık etmektedir.

Kısaca da olsa, yaşanmış-tasarımsal-tarihin derinlerine şöyle bir dalalım: Değişik kaynaklı söylenceler uyarınca: Nuh, yediği vurgunlarla artık heryanı dökülmeye yüz tutmuş o tıkabasa can dolu teknesinde, olanca aklına, istencine, öngörüsüne karşın, tam umudu kesmek üzereyken, gagasında *zeytin dalı* birtakım kuşlar belirir gökyüzünde: çile bitmiştir artık, kurtuluş simgesidir zeytin dalı. Öyle bir simge ki, sağlam, kara, dingin toprak, özlenen güvenli yaşam müjdesidir.

Nerden nereye denecek ama unutmamamız gereken bir de şu var: Doğu'da Batı'da anlatılagelen o çok eski inançla, tüm yeryüzü, sağlamlığı dillerden düşmeyen meşe ve gürgen gibi ağaçlara değil de, ancak zeytinağacının gövdesine dayandığı için ayakta kalabiliyormuş.

Eski Mısır'da da yaygın bir değeri vardı zeytinin: zeytin bulunan yerde kısır toprakların gürlüğü kavuştuğu inancına bel bağlanmıştı; nitekim gerçekliğin akışı bu inancı hep doğrulardı. Güzellik bağışlayan tanrıların bir armağanı olan zeytinyağı, göğüste, saçta, yüzde, kolda, bacakta kadınların çekiciliğini artırmaktaydı. Ölümsüzlük yolculuğuna uğurlanan mumyaların hazırlanmasında, zeytinyağına, maddece olduğu kadar simgece de işlevsel bir görev düşmekteydi. Ayrıca, bir zamanlar zeytin ağacından bezekleri olan bir kapıyla karşılaştı mı, orda derin bir oh çekmekteydi insan: zeytinsi birşeyler ışıyan evden iyiliksever Tanrı ışırdı sanki.

Gene bir zamanların yepyeni kültür dünyası Eski Yunanistan'da: bilgelik, akıl, düşünme yetilerinin tanrıçası Athena'nın ağacıydı zeytin. Nitekim yaşamını tanrılara adanmış eylem danışmacısı tapınak bakıcıları, tanrısal esinlerle gözledikleri zeytinağaçlarına, konuk da olsa kimseciklerin zarar vermesine göz yummazlardı.

Romalılarda da sürdü bu gelenek. Roma'nın Athena'sı Minerva'nın barınağı diye bilindi yüzyıllarca zeytinağacı. Böylece, nerdeyse tüm tanrıların güçbirliğiyle doğayı kültürü ışınladığı bir odak değeri kazandı zeytinağacı. Zamanla, zeytin'e, tanrıların tanrısı Jüpiter'in ağacı olarak sarıldı Roma egemenliğinin yayıldığı bazı Avrupa yöreleri.

İsa'ya bağlılığın artmasıyla, hele Hristiyanlığın kutsal kitabını okuyup dinleyenlerin sayısı arttıkça dinsel söylencelerin ayrılmaz bir ögesine dönüştü zeytin. Belki de en çepeçevre Markos İncili'nde, Petrus'u, Yakup'u da katın tüm yakınlarının sürceceğini, üstüne üstlük Yahuda'nın üç pul için kendisini elevereceğini bildirdiği son akşam yemeğinin ertesi sabahı, başka nereye olacak, eteklerden tepelere zeytinlerin yellerle nazlı nazlı yalpa vurduğu Zeytindağı'na çıktıydı İsa.

Vigny'nin o tok deyişiyle:

Uygun yelin eğdiği zeytinlikler arasından

İsa koca adımlarla titreyerek yürür:

Başı önde, yürümektedir taşını toprağını bir bir bildiği zeytinlerin arasından. Dibinde zeytin ağaçlarıyla örtülü Getsemani'den yukarlarda Babası Tanrı'ya "Beni niçin bıraktın!" diye yönelir, —zeytin dallarının bellibelirsiz hıştırtıları içinde, kendi söylediğini kendi işitir kuşkusuz. Sonrası apaçık olağan: inananların katında, göğe çıkış; kültür dünyasında, bir devingenlik, bir devingenlik; tanrı katındaysa, sessizlik, sessizlik.

Hristiyanlık, "zeytin" in ancak adından haberi olan yörelere bile kuşatımlı bir inanç götürdü zeytin simgesiyle. Avrupa'nın en kuzeylerinden güneye seğirten Haçlıların kutsal kitaplarını zeytin biçimleri bezemekteydi. Atlantik Okyanusu kıyılarından Rusya içlerine dek bazı ev kapılarının, Eski Sözleşme'deki Süleyman'ın tanrıevinden bir anı, zeytinlik süslerine rastlanırdı. Bugün bile, Sibiry'a doğru böyle evlere yolu düşen, tıpkı Antikçağın Akdeniz yörelerinde olduğu gibi, güvenle konuk edilebileceği bir sığınağa kavuştuğu inancıyla, çekinmeden çalabilir zeytin işlemeli kapının tokmağını.

İslam dünyasında da unutulmaz değerde bir simge zeytin. Az önce Haçlılar dedim, —Müslüman Haçlı ordularının pu-

satları, komutan otağlarının üstköşelerindeki din ve askerlik kitapları zeytin dallı süslerle gözalıyordu. Eskiden Arap insanı sık sık zeytin üzerine and içerdi. Kötülüğünü istediği kimseye, zeytinliğinin kısırlaşması doğrultusunda kötü dileklerle yönelirdi. Yanılmıyorsam, bütün bu gelenek Kur'an'la yakın bir bağ içinde. Şöyle ki, batı yöremizdeki bazı camilerde, az da olsa taş mermere kazılmış birtakım zeytin biçimleri görüldüğünü söyleyebilirim. Hepsinin dışta dirlik-düzenliğe, içte dinginliğe heves uyandırmak istediği izlenimindeyim.

Burda duruyorum, şimdideki Kur'an'dan hiç alıntı yapmamıştım da. Belki şundan: hangi yazı-çiziye el atsam kutsal kitaplardan satırlar, satırlar. Öyle dallı budaklı bir gelenek ki, anlasın anlamasın herkesleri sarmış. Bir çeşit ezbere yaşam görünümü diye yorumladığım bu alışkanlıktan nerdeyse doğal bir dirençle uzakta kaldım hep. Gel gör ki, şimdi zamanıymış, şeytanın bacağını kırıyorum. O çok-bilmişlerden bambaşka yörelerin insanı olduğum, kanımca, yetesiye ortaya çıktığı için; daha doğrusu, onlarla karıştırılmayacağım kanısıyla Mu'minin Suresi'nin, sayısını anmasam da olur, ilgili ayetini, aklımda kaldığıncaya aktaracağım buraya: Söz konusu olan zeytin çünkü. Zeytinse, düpedüz zeytin'den sıçradığım, yaşamımda günden güne daha bilinçle kıvam tutan nice içiçe özben, toplum, kültür öğelerinden ötürü gözbebeğim benim. Ayete gelince, ezbere bilenler nasıl olsa çok, bilmeyenler de, kolaycacık erişecekleri çeşit çeşit açık dizinlere şöyle bir gözetip, yeri sayıyı saptayıversin. Ne diyordum, o ayet ya da benzeri bir ayet aşağı yukarı şöyle demektedir: "Sina Dağında öyle bir ağaç yetiştirdik ki hem aşıya yağ sağlıyor hem azığa katıklık ediyor!" —Acıması bol Tanrı'nın insanlara yardım olsun diye gönderdiği bu eşsiz armağan, bir ağaç, meyvesiyle birlikte zeytinden başka bir şey değil bu ağaç. Huri'li hurma'lı cennette böylesine önemli bir yer, Tanrı'nın 'zeytin'e verdiği üstün değeri göstermekte.

Ona ne kuşku, bu kadarcık değil Kur'an'daki zeytin. Başka surelerde de zeytin'e ilginç göndermeler var. Sözgelimi, simgesel bir ortamda Tanrı ışık özdeşliği işleyen sure'de, bu ışık, zeytinden elde edilen yağla tutuşturulmuş gür bir kandil parıltısıdır.

Sözden söze Kur'an'a vardığımızı göre, geleneksel düşünüşe uyup pekiştirici örneklemeler hatırı için, Hadis'lere de elatmamız gerekecek.

Hadis'lerden birini belleğime yansıdığı biçimde anmadan edemeyeceğim. O Hadis'te düşlere dalıp gittiği bir an, Tanrı'nın elçilerinden biri, Peygamber Muhammed'i görmeye gelir: elinden tuttuğu gibi, Kutsal Topraklar'a götürür onu. Orda yemyeşil bir bahçenin kenarında kocaman bir zeytinağacı vardır; zengin sürgünlü dalları kat kat sağa sola uzanan bir ağaç. Çevresiyle birlikte mutlulukların ağacıdır bu: Dini bütün iyiler ağacın yakınına toplaşmıştır. Yerden yukarı dallarda ilkin çocuklar; sonra da din yolunda şehitliğe yükselenler; bir de ermişler dizdize oturmaktadır. En üst dallar peygamberin kendisine ayrılmıştır. Herşey öyle doğal olup biter ki, sıklık yeşil dallardan kurulu döşegine çoktan uzanmıştır bile peygamber.

Kendi payıma, özetle, Hadis'ten çıkardığım şu: Seçkin kişiler, dolayısıyla da dince seçkinlerin seçkini diyesevilip sayılan kişiye en uygun mutluluk kucağıdır zeytinağacı. Zeytinağacının önem ve değerini böylesi vurgulayan başka bir din söylencesine az rastlanır doğrusu.

Nitekim Ortaasya söylencelerinde, demirağacı, evrenin dayanağı, Kuzey söylencelerinde gürgen, ağaçların anasıdır. Gerçi Çinlilerde, zeytin, mutluluk saçan sevecenlik anlamına gelir. Ne var ki, değişik birtakım doğa-kültür katmanlarının etkisiyle, Japonlar zeytini pek tanımaz. Eski söylencelerdeki Kutsal Topraklar'da Musa'nın sevgiden çok korku uyandıran Tanrı katına yıkarken zaman zaman yanından geçtiği zeytin ağaçlarına takılmak bıkkınlık verebilir çekincesiyle, değinmeden geçiyorum.

Bütün bu tektek değinmelerin genel izlenimi gerçekten ilginç bence. Yanılmıyorsam o da şu: Simgeler evrenine, neresi olursa olsun, şöyle bir gözatar atmaz: zeytin'in insan-kültür yaşamına ne denli derinden işlediğini açığa vuran birbirinden zengin etkinlikte gömülerle karşılaşırız.

Kimi dağ doruklarında, kimi mağara oyuklarında, kimi çöl içlerinde, kimi deniz kıyılarında, kimi mezarlık duvarlarında, kimi sualtı müzelerinde, kimi sobalı odada, kimi işyerinde,

kimi yollarda, kimi yatakta düşünceden düşünceye dalar gideriz biz insanlar. Artık rastlantı mı, gereklilik mi, bilsem de n'olacak zaten, ben *burdayım*, karakuru zeytinağacıma dalmış, dışlarda içlerde, geçmişlere geleceklere gidip gidip geliyorum. Bu yaptığım ne böyle? Bencileyin birşey. Ama herkesin her yerde her zaman yaptığı; değil mi ki insanız, kimsenin yapmadan edemediği birşey: anlamveriş. Olana bitene, olabildiğince parmak basma, olup bitmeye yönelme; yaşamla yoğrulma, yaşamı yoğurma; önem ilişkileri, bağlılıklar, ilgisizlikler, yakınlaşmalar, uzaklaşmalar kura kura eyleyip anlamaya çalışma; dinginleşme; şöyle ya da böyle birşeylere biryerlere tutunup tutunup soluk alıp verme, —varolanla ya da varolması istenenle düşlere gerçekliklere el-kafa-gönül-sarkıta-sarkıta-yaşama, yaşainak işte. Hiçbirimizin yabancı olmaya, n'olduğunu n'olmadığını hepimizin az çok bildiği, gene de o hiçbirimizin n'olduğuna akıl erdiremediği “yaşam” dediğimiz şey işte. Gerçeklik, düş, devingenlik, durağanlık, yaşayıp gittiğimiz birşey işte. Anlam vermek: önemsemeyişi de katın, önem biçmek, aldırıışsızlıkla ya da candan elatışla, önemle bezemek. Neyi mi? Yaşamı! Neyle mi? Yaşamla!

Bu işte *şimdi burdaki* durumum: Kendime, çevreme, kültüre, topluma dalışlar... Yeri, zamanı, yoğunluğu önceden belirlenemediği gibi yolu yöntemi yok ki bunun. İçindesin, yaşamın içindesin çünkü. Dışındaysan, ne sen varsın ne de senin için birşey var, yani hiçbirşey yok ozaman. “Hiç” de, “birşey” de, “yok” da, “zaman” da —herşey, herşeyle birlikte “herşey” önemini, anlamını yitirmiştir.

Bak, konuşmaktayım kendimle, — şu kara ağaca baka baka. Gözaçıp kaparcasına silinip silinip yeniden belirginleşen zeytinağacının karşısındayım. İçimi basınçlayan, içimden basınçlayan bir düşünceçağlayanı bu. İnişli çıkışlı düşüncelerin kesintiye uğramayan seslerini işitiyorum; tuhaf tuhaf biçimli biçimsiz düşünsel kımıltılar gözlemliyorum: İşte bunlardan herbiri, — bir an için birbirlerinden soyutlandıklarını varsayıp şöyle mi nitelileyim — herbiri bir anlam-veriş denemesi. Her zaman her yerde herkes için başka türlü değil zaten: başka n'olacak, denemeyi zorunlu kılan yaşamının ısını duyuyor, göz kamaştıran ya

da donuk aydınlığını algılıyorum. Ürkütücü karanlık kuyular ile güneşsi kıyılar arasında etken-edilgen bir oyalanma işte bu canımı canlı kılan anlam-verişler.

Ben dalıp gitmişken birşeyler konuşmaya başlamış bile, – aa bak ağacım dillenmiş, zeytin konuşuyor:

Sen beni kıyıda bayırda bulup da ortaya çıkardığından beri birlikteyiz. Bazı yönlerden hep eskisi gibi olduğumuza bakma, epeyce değiştik ikimiz de. Hele sen, – senin bu uzun zamanlar boyunca yaşadıklarını benim bugüne geliş sürecimle karşılaştırmaya yeltenmek bile saçmanın saçması birşey. Kendini kendin bile tanımıyorsun, değil mi? Hızıyla, yoğunluğuyla sendeki değişimler, en olağanüstü görünenleri kat, olağan gene de, sen insan'sın çünkü. Durağan ne var ki insanda? Geçmişteki gelecekteki hangi yarın önceden hesaplanabilir ki?

Gene de sen seni daha iyi bilirsin. Neyi bilebilirim ki ben, – bir ağacım. Sana seni anlatmak bana düşmez; kesinlikle beceremem zaten. Senden sözetmede herşeyimle olanaksız bir durumdayım. Nedeniapaçık ya, birkez için saptayalım biz gene. Apaçık olan daha neler yok ki: Sözgelimi kendimi de anlatamam, – ne sana ne kendime. Konuşmaz ağaçlar. Nitekimsensin şimdi beni konuşturan. Senin ağzından konuşmaktayım.

Belki de, hakçası, önemli olan sensin; hoş, önem var, “önem” var, senin kendini kendine eldengeldiğince saydam kılmada, yeryer izi olan birşey zeytin, zeytincik. Senin açıdan bakınca, kültür-tarih çevrende öğelerden bir ögeyiz biz zeytinler, ağaç ağaç, ürün ürün. İşte ben de şimdi burda, senin deyimlerinle, türdeşlerimden biriyim, bir zeytin bireyiyim. Senin bireyliğinden nice ayrılıklar göstersem de, senin özüne özgü yaşam-anlatında bir çizgiciğim.

Kuşatıcı gerçek şu: Sözcüğün en geniş kuşatımında yaşamın bir parçacığıyız hepimiz. Dilim döndüğünce dendikte: kendimce yaşayıp gidiyorum işte. Şöyle ki, neremi kessen, özsu. Başka türlü olsaydı bugünlere gelebilir miydim? Toprakla toprağı sarıp sarmalayan herşeyle sürekli bir iletişimle ayaktayım. Dil, ben, bilinç, özgürlük gibi insanı insan kılan oluşumlar özce yabancım da, ağaçta, zeytince soluk alıp veririm; gerekirse karşıtlıklara direnir, doğal yapılışımın sınırlarınca yenilenirim.

Salt insana özgü karışık ve karmaşık birtakım yeti ve çabalarımız yoksa da, çevremizle, dolayısıyla da, deyim yerindeyse, dünya ile sürekli bir alış-verişteyiz zeytin ağaçları olarak bizler. Bütün bu söylem ne kadar geçerliyse, o kadar öyle kuşkusuz.

Genelde, özelde bazı doğrultularda kesişiyor yaşamlarımız. Ama, dilersen, senin için önemi ve değerinden ötürü, bir tekini belirgin kılalım: Henüz altını çizme söylemediyse de, ne denli dıştan bakılsa da saptanması gerekecek, ortaklaşa diye nitelenebilir bir yazgı doğrultusu ikimizinki de. Pırıl pırıl bir güneşlilik bürüdü birden yaşama-duygumu, düşüncemi. Şimdi anlıyorum zeytinle bağımı. İşte o özlediğim aydınlık özbakışım. Yaşamın gizemini kapatan örtülerden ilginç biri kalkıverdi sanki. Bize, hepimize, bana yakışan en temel davranış *alçakgönüllü* olmak. O yoksa, yaşama ilişkin güzel kapsamlı bir anlayış da yok.

Zeytinağacının armağanı bu. Tam bilinçle değilse de dolandım durdum zeytinle. Ağacın dalları, tanelerin oluşumu, uygarlığın gidişi, şiirin tadı, simgenin etkinliği diye diye nice tatlı çabalarla ordan oraya koştururken tuhaf yaşantılarla örgülenen rasgele bir oyalanma değilmiş meğer zeytin serüvenim. İlk baştaki ilk sözcükle birlikte, yazdıklarım zeytinyağı gibi üste çıksın diye söylemiyorum bunu. Bakıp gördüğüm şu: Eskisinden büsbütün ayrı değilse de, kendi kendime, oldukça kendi açımdan, becerebildiğimce anlaşılır bir dille konuşuyorum. Herşey yepyeni değil gene de, hep kendimde bilip yaşadığım, kendi kendimin davranış çatıma upuygun bildiğim bir dil bu. Dil dili açar, dil dili açarmış meğerse, —günü gelince, özlenen gerçekleşiyor. “Zeytin” “zeytin” derken kendi kendime konuşmayı sürdürüyorum, zeytin dillenirken de öyle değil miydi zaten. Her konuşma, birbakıma, kendini sürdürmeye bir çağrı.

Ne diyordum... —öyle ya, zeytinsi dalışlardayım; daldım, daldırdım gidiyorum şimdi burda. Shakespeare, insan tutkularının nerdeyse dünyaya sığmayan köpüklerini içten dıştan görmeye yönelmişti. Nietzsche kendi çağının bellibelirsiz içine batmaya başladığı, daha sonra olanca korkunçluğuyla yaşanacak olan, yani bugün yaşadığımız bunalımlara sarmıştı. Vigny, tattığı acıları başkalarına sezdirme çabasıındaydı; Pessoa, çeşit çeşit

yalnızlıklarla hesaplaşıyordu. Proust, geçmişini şimdide hüznü mutlu bir değerlendirişle derlemeye vermişti kendini. Lorca ölümden yaşama, yaşamdan ölüme gidip geliyordu duygulu dizelerinde. Bense, büyüklerle oranlandıkta küçücük oylumuma dörtelle sarılıp zeytin'le gelen olay ve gizemlerin çağrıştırdığı kendimce bir duygu-düşünce devingenliğindeyim.

Zeytin'le hoptayan bilinç, bir sorular çağlayanına tutuldu tutulacak. Nereye dönsem soru, sorular: heryandan üstüme üstüme akıyor. Nasıl şey bu böyle: soru hastası mıyım ben; nereye dönsem sorulaşılıyor herşey. Yaşanır şey mi bu böylesi? —Neler mi bunlar? Sayıp dökmeye gerek yok. Gereği geldiğinde öyle bir fışkırış ki zaten; denetim dinler mi soru gürlüğü. Zeytinden esen yellere değil bu soruları ortaya çıkaran, ortalıkta görünene neden olan. Hep var onlar, hep vardı. Uzun uzun akıl yormadan söyleyelim: hepimiz için geçerli; ayrıcalıksız yaşam gereği bu. Yaşamak: önemli-önemsiz tümen tümen soruyu çözme denemesine girmektir, başka birşey değil, —istesen de istemesen de bu böyle.

Şimdi açık-seçik dilegetirmeye vardığım düzlem şu, sallantısızca saptayalım: yaşamın en vazgeçilmez temel-sorularını da katın, sorularımızla başa çıkınada son derece işlek, etkili, eşsiz önemde ve değerinde bir ipucumuz var artık, —hiç olmazsa benim öyle: *alçakgönüllülük*; tüm yaşama-duygumun ve yapabilirliklerimin vazgeçilmez dayanağıdır bu. Alçakgönüllülük kendi kendimle konuştuğuma göre, özenli bakımlı dilsel sunuşlara kalkışmadan belirtebilirim: Yaşamak, iyi yaşamak, özüme yaraşır biçimde yaşamak *zeytinsi* bir serüven benim için. Şimdiyedek kararlardan öyleydi, şimdiyse adı sanı açıkça belirtilen bir nitelemeyle öyle. Yaşamayı zeytinden mi öğrendim; benim akıl hocam mı zeytin? Yok canım, sözü sözüne bu doğrultuda bir abartıya bırakmış değilim özümü; dalmak ile saçmalamak özdeş işler değil ki. Bu zeytinsi denemede, zaman zaman dile geldiğini umduğum üzere: birtakım belirleme ve sezdirişlerle, başta kendiminki, yaşamı konu edinen uğraşlarımda zeytin *dolayısıyla* gelip dayandığım bir aşama zeytin-evreni.

Hep derim, yaşamak: anlam-vermek, *ardam-gerçekleştirmek* tir. Buysa düpedüz bilgi kotarma işi değil. Sonsuz ince ayrımlı,

sonsuz gerekçe–amaç–araç–değer eylemliliğidir. Ağaç’tan derlenesi şeyler mi bunlar? Ne ki, kesintisiz ordan oraya giden, uğraşından uğraşıya, akıllı-uslu, delideli savruluşlarla karmaşık mı karmaşık bir dön-dolaştır yaşama. İşte bu ortamda kendi adıma söyleyeyim, alçakgönül: benim şu karakuru zeytinağacına rastlayışım la açık-seçik odaklandığım tabandır.

Şimdi burdaki “zeytin”, burdaki “zeytinsilik” kör rastlantıların önüne geçilmez zorunlulukların sonucu mu, bilmiyorum, bilemem. En son söyleyeceğimi, altını çize çize hemen söylüyorum. Yönelişlerimde, benim yolum yordamım alçakgönül; yaşamda değerine paha biçemediğim dayanak alçakgönül. Benim için, özü özgeyi yanıltınayan bir yaşama-yardımcısı. Alçakgönüllülüğü ne denli deşsek yeridir inancındayım.

Dillenme sıramı sürdürüyorum: “Keşke zeytin olsam!” türünden dileklere güle güle. Ona ne kuşku: yalnızca zeytin yok ki evrende. Zeytin dediğin de zaten çok kişi için önemli birşey değil. Ayrıca apaçık: zeytin birşey buyurmuyor bana. Nasıl buyursun ki. Şurası özüm için sallantısızca geçerli gene de: zeytin’i *okumaktan* pekçok şey öğrendim. Hoş, zeytin’i okumak, kendimi evreni okumaya yönelmek demek: bol etkili bir kazanım zeytin benim için. Bazı gerçekleri daha bir düpedüz görür gibi oluyorum şimdi, “görüyorum” bile diyebilirim. Örnek edinecek, Zeytini, yaşamıma kesin örnek edinerek sağduyuyu elden bırakır mıyım hiç. Keşke–tümünden–zeytin–olsaydım gibi boş heveslerle oyalanamam. Gene de hakkını yemeyelim; zeytinden sıcrayıp özüm için olduğu kadar, hepimiz için geçerli değerde bir yargıya, atlanmaması gereken önemli bir gerçeğe ulaştım: Zeytin dolayısıyla, zeytin dolayında yerliyerini buldu varlığını heryönden saran pekçok şey; zeytinle karşılaşma eşsiz bir uyarı oldu benim için. Öyle bir zeytinsi sıcrayış ki bu, kendimi bildim bileli arayış arayış süregiden yaşama davranışım, meyvesi, dalı, çekirdeğiyle zeytinden esen yelle yepyeni bir kıvama daha ulaştı.

Zeytin’den sıcradığım alçakgönüllülük odağında, hep *bu* gönlün yolu yordamınca yetesiye oyalanmamız gerekiyor şimdi.

Şuradaki bir taşatımı tümseciğe çıksam, gözlerimi büyüleyen Ege’nin suları, tarih belleğimde koca koca torbalar taşıyan kaba yelkenli mavnalar gezdiriverecek. Ardımdaki köye uzansam,

zeytin'le beslenen maniler, bilmeceler kulaklarımı okşayacak. Hey gidi tasarım gücü: silahla uzaktaki dağlara seğırtseydim, orda uzunsüre kalamazdım, —zeytin özlemimi gidermek üzere sıksık geldiğim delice zeytinliklerin yanındaki fidanlıkta çabucak işimi bitirirdi kolluk kuvvetleri. Dış gerçekleri yansıtan biçimde resimler yapan bir sanatçı olsaydım: zeytin ağaçlarına özel yer ayırırdım. Besteci olsaydım: toprak–gövde–dal–yaprak–ürün diye beş bölümlü bir zeytin senfonisi bestelerdim.

Şimdiyse, burda, Karaağaç'tayım: iyi ki bağ–babadan–zeytin–dededen geleneği yitip gitmemiş buralarda: karaağacıma bakıp bakıp dalyorum. İyi ki, sözümona yazlık konut çırpıştıran ellerden esirgenmiş buraları!

Ne diyordum, işte buracıkta dalıp gidiyorsam, özel-genel arkeolojilere girişmek için değil, kuşkusuz. Zeytin'den bana, benden zeytin'e esen, hepimizi herşeyimizle esin esin sarıp sarmalayan o gizli-açık alçakgönülcüğümü deşmek için burdaymışım meğer. Daha doğrusu, böyle olması gerekir dileğiyle burdayım şimdi.

Alçacık Gönül

Akla ilk gelen şey'e sal git özünü, —bak bunu yapamam, istesem de olmaz, nesnel gerçek gereğidir bu. Yalnızca doğal varlık *değil* insan. Genelde, doğal yaşam ile özelde insan yaşamı arasında nice kesimler içeren yayılımlı ve derin bir takoz var: kültür. Olanca somutluğuyla bakıldıkta: bir doğa-kültür varlığıdır insan. Çeşit çeşit işleyişleri doğadan da payalan ama çeşit çeşit işleyişlerinde doğanın ötesine geçen bir *doğa-kültür* evrenidir, ya da bir *kültür-doğa* evrenidir insan. Demek ki *kültür*'ü: doğanın doğal süregidişli bir uzantısı, doğanın bir gölgesi diye anlamak kültür gerçekliğini yanlış yorumlamaktır. Çünkü kültürün doğanın doğal ve zorunlu bir sonucu olduğunu, yani kültür'ün doğa'nın düpedüz bir sonu olduğunu öne sürmek doğayı da kültürü de çarpıtmaktır. Gerçi temeldeki doğaya yaslanmaksızın kültür diye birşey oluşamaz. Ne var ki, en küçük görünümüyle bile kültür, insanın ortaya koyduğu, çok-birikimli birtakım tasarım, emek, değerlendirme çabalarının ürünü durumundadır. Özlem ve istençle kurulur. Dıştan karmaşık içten dolanık binbir öge barındırır. Böylece kültür: türlü türlü öbeklenebilen sayısız atılım ve girişkenliklerin, çoğun hoş olmayan teknik yan etkilerin, birçok çekiciliklere karşın zaman zaman insanı epeyce sıkı tehlikelerin ortamıdır.

İşte toplum-tarih birikimli çepeçevre kültür ortamında çok önemli bir ağırlığı var alçacık gönlün. Hemen belirtelim: alçakgönüllü kişiyi istenç yitimine uğramış kişi diye yorumlamam. Birşey istemeyenlerin, dolayısıyla birşey isteyemeyenlerin sığındığı sözümona bir “erdem” değildir alçakgönül. Her erdem gibi bu erdem de, yerine getirilmesi gereken şeyler, zorluklar,

tehlikeler içerir. Hattâ, alçakgönül, insanın isteyip gerçekleştirdiği birçok şeyi içerir. Alçakgönüllü insanı: doğanın kültürün sunduğu hazır yaşayışla yetinip giden insancık diye düşünmek yanlıştır. İnsan *olarak* yaşaması için yetersizdir bu. İnsan daha doğuştan, *isteyen* bir canlıdır. İstenene erişmeye atılmaksa, yalnızca tasarımda, yalnızca tasarlamakla olup bitmez. İnsanda içgüdü ötesi şeyler işe karışır; insana özgü tasarım ve akıl yetisiyle, içgüdü adı verilen doğal yolların ötesine geçer insan yaşamı. Buysa, birtakım tehlikeleri göze almayı gerektirir. Demek ki insan, eksiği gediği n'apıp edip kendi becerisiyle aşmak durumundadır. Böyle yapmasaydı kültür olmazdı zaten. Kültür olmayınca da insana özgü yaşama olmazdı.

Tam da bu bağlamda alçakgönle güç ve özlem yoksunu damgasını basmak, yalnızca erdemi değil insanı da özyapısına uygun düşmeyen bir nitelermeye zorlamak olur. Gerçekte, alçakgönül de, herkes gibi, birçok şey özler, ister; ne ki bütün bunları çapına uygun biçimde seçip belirleyecek; bu özlem ve isteklerini, kendisine, başkalarına zarar vermeden yaşama, özyaşamına geçirecektir. Gerçekte alçakgönüllü *kendine* uygun atılımdadır, dolayısıyla da bu atılıma uygun tehlikeleri yüklenir. Bunların, hiç çekinmeden, insan yapısına uygun şeyler olduğunu söylemek gerekir. Buna göre, alçakgönüllü olmayı "kültür düşmanı" olmak diye bellemek yanlıştır. Tam tersine, alçakgönül: kültür'ün, insan-olmayı engelleyen bazı aşırılıklarına, ne bileyim ben, tek tek insancıkları, hattâ insan kuşaklarını devlet görkemine kurban etmeye, tek insanı birtakım azgın büyükmelerin kulu kölesi etmeye "Olmaz!" diyebilen, bunu içtenlikle yapan gönüldür. Böylece alçakgönül *sağlıklı* kültür-bakımı'nın vazgeçilmez dayanağıdır.

Alçakgönüllülük gerçekliğini oldukça yakından görebilmek için yapılacak en yerinde şey, belki de, bu gerçekliğin uyandırdığı birtakım izlenimlere parmak basmaktır. Gerçi her zaman yüzeysel izlenimler değildir bunlar. Gene de epeyce çarpık bakışların ürünüdürler; ya da, çoğun çarpık bakışlara yol açarlar.

İlk aklagelen bakışlardan biri: alçakgönüllülüğün insan varlığına aykırı düştüğüdür. Genellikle öne sürülen şudur: "Alçakgönüllülük" deyimini daha akıldan geçirirken, ürküntü

veren bir hüzündür sarar insanı. Türevleri biryana bileşik deyim alçak-gönül sözcüğü. İsteristemez vurgulanır bu. Tuhaf tortulu bir deyimdir “alçakgönüllülük”. Yalnız Türkçede değil, öbür dillerde de, sıklıkla yanıltıcı bir anlam-ikilemine yolaçar “alçak”. Nitekim Latince’deki *humilitas*, dolayısıyla Fransızcadaki *humilité*, “topraksılık” anlamına gelen bir kökten türer. *Humus*’tur Latince’de toprak. *Humilitas*, toprak yüzeyinde barınan, “toprakta sürünen” demeye gelir. Yunancadaki *mikro-psyche*’nin yansıması var *humilitas*’ta. *Mikropsyche* ise, özellikle Aristotelesçi çevrelerde *megalopsyche*’nin karşıtı durumundadır: “Megalopsyche” ise “üstten bakma”, “yücelerden süzme” içerir. Almancanın *Demut*’u, ancak birbakıma, yüreksizlik havası estirir. “Yürek” anlamına gelen “Mut”tan *De-mut*, yürek yoksunu gibi birşeydir ilk izlenimle. İngilizcedeki *modesty* de öyle: düşük, yersel anlamında bir “ortacılık”tır; yukarlarda olmayış, yükseklik savı gütmeyiştir, böylece ortalarda bir yerde bulunmayı çağırıştırır.

Kuşku yok ki, bundan, *Demut*’la arası hiç iyi olmayan “soylu” görüşler tutkunu Nietzsche, düzmece dünyanın doruğu saydığı üstinsana, üst-insan’a *Über-mensch*’e, (über: üst, üstün, üstte yeralan, yani yeri aşağılarda bulunmayan) üst-insan’a, alçakgönüllülük diye bir erdemsizliği hiç mi hiç yakıştırmaz. Dört bir yanda tapınılan putları alaşağı etmeye çalıştığı *Götzendämmerung*’un bir özdeyişinde, üstün olmayan insandan söz ederken, bu doğrultuya iyiden iyiye kaptırdığı bir an şöyle patlatıyor: “Üstüne basılan yer kurdu büzülür. Akıllıcası da budur. Böylelikle yeniden ezilme olasılığını azaltmış olur. Ahlak dilinde bunun adı: boynubüküklüktür.” Ne ki, kanımca, çok önemli birşeyi unutmuş görünüyor Nietzsche. Üst-insan’daki “insan” da, dönüp dolaşp Latince’deki *humus*’a dayandırılabilir. *Homo*, insan demek çünkü Latince’de.

Alçakgönül’deki “alçak” nitelemesini “büyüklenme” içermeyiş diye anlıyorum ben. Böyle bir anlayışsa, alçakgönle uygun anlam hakkını tanımayı kolaylaştırır. Şöyle ki, alçakgönül gerçekliğine “açık” bir davranışla yöneldiğimizde, bu gerçekliği yapıcı yüce kılan önemli bir belirlenimle karşılaşırız. Böyle derken gerçekliği zorlayıp çarpıttığımı sanmıyorum. Kanımca, azıcık dikkat gösteren herkes ergeç şu gerçeği saptar: alçakgönüllü

kişi algı verilerinin altında ezilmeksizin evrene bakan kişidir. Alçakgönül insanı: evrene, öz durumuna uygun anlayışla yaklaşan; bakışını birtakım saplantılarla, aşırılıklarla köreltmeksizin kendisini ve evreni yaşayan kişidir.

Çok eskilere uzandığımızda, yani çağlar boyunca dünyanın hemen hemen heryanında alçakgönül: ister çoktanrıci ister tek-tanrıci olsun, tek tek dinlerin türlü türlü etki-çevrelerinde, hattâ bazılarımızın din demeye dili varmayan söylencelerin çekidüzen verdiği binyıllarda insanın kendisini tanrı yerine koymaktan kaçındığı anlamına gelir. Buna göre, genellikle saptadıkta, alçakgönüllü insan: hiçbir zaman ölçüyü elden kaçırmaz, ölçüyü elden kaçırmamalıdır. Şöyle ki insanın yazgısı *insana özgü sınırların* belirlediği bir yazgıdır. Sözelimi Tanrı gibi “ölümsüz” değildir insan. Kutsal sayılan birtakım gelenekler uyarınca yaşamalıdır. Böylesi kökten sınırları çiğnemesi, mitoloji anlatımlı Eski Yunan tragedyalarında kişice-toplumca ahlakça-eylemce birtakım derin yaralı “olumsuzluklara” yolaçar. Özel konumu n’olursa olsun, bunu acı acı öder insan. Eski Yunan tanrıları gibi olmayı istemek öyle bir *hybris*’tir, öyle bir boş gururdur ki, en korkunç cezalarla öc almaktan çekinmeyen *Nemesis*’ler dikilir, ister istemez, böylesi kimselerin karşısına. İnsana özgü sınırların tanrılarla boy ölçüşürcesine kutsallığına kafa tutmak, kesinlikle kaçınılması gereken bir düşüklüktür.

Hemen belirtiyim: özetle, Tanrı-kul ilişkisiyle açıklanabilecek bir alçakgönül değil benim burda ön plana koymak istediğim değer. Kestirmeden saptıyorum: *laik* bir alçakgönül benimki. Ne Tanrı korkusu ne tanrısal ceza rol oynuyor tutumumda. Yaptırımlı birtakım dogmalar karşısında boyuneğikliğiyle; ya da sürçünce, tikslenme uyandırma gibi şeylerle ilgisi yok laik alçakgönülün. Kişinin salt kendi bireysel seçimi ile özel yatkınlıklarını hesaba katarak kendine özgü akıl-duygu-eğitimi çizgisinde kotardığı bir *yaşama*-biçimidir. Bireysel oylumun elverdiği oranlar içinde öncelikli diye belirlenen amaçlar doğrultusunda bir algı-eylem iklimidir. Böylece alçakgönül: hangi adla nitelenirse nitelensin, (varsayılan) sonsuz güç karşısında ezince düşmek, aşağılığa kapılmak, küçüklük duygusuna bürünmek türünden birşey *değildir*.

Zaman zaman yerici bir çağrışım uyandırır “alçakgönül” kavramı. Deyim yerindeyse, bir “taşra erdemi” gözüyle bakılır alçakgönle. Ola ki büyük kentlere özgü çalım ve gösteriş türünden oluşumların uzağında yeralmasından dolayı, alçakgönülün ödlelik, korkaklık gibi birşeyler içerdiği sanılabilir. Gerçekten de görkemden uzak bir yaşama sürdürür taşra. Çok kişi “yavan” ve “sıkıcı” bir yazgı diye yorumlar bu taşra yaşamını. Oysa sözün her anlamında modern ulaşım ve iletişim işlerindeki başarılar, insanı, dar bir çevrecikte ne uzar ne kısalır bir yaratık olmaktan çoktan çıkarmış bulunur. Buna göre alçakgönüllü olmayı salt taşralının yaşama göstergesi diye bellemek gerçekliğe uygun düşmez. Gerçi oldukça sık utangaç, hattâ boynubükük yüzler, eylemler sergileyebilir taşralı. Ne var ki, böylesi durumları yalnızca yöreye bağlı yaşayış çizgileri diye yorumlamaktan kaçınmak gerekir. Taşralarda da rastlanır bu durumlara. Taşralıyım, öyleyse alçakgönüllüyüm; ya da, alçakgönüllüyüm, öyleyse taşralıyım, savları mantıkla da gerçeklikle de bağdaşmaz.

Hep bu bağlamda yaklaşımsal bir bakışla, alçakgönlü: yaşlılara özgü (sözümone) bir erdem diye damgalamak isteyenlerle karşılaşırız bazan. Pekçok onarım gerektiren abartılı bir değerlendirmeye, alçakgönüllülük; sınırları dar mı dar bir ölüm-öncesi yaşama-dönemine yakışan epeyce güçsüz, dolayısıyla da serüven korkağı bir zaman-kesitidir; demek ki, olsa olsa, sanki olurmuş gibi, “küçük”, “özel” bir erdemdir alçakgönül. Başka türlü dendikte, yapabilirlikleri iyice azalan insanların, başkaca olanakları kalmadığında, zarzor paylarına düşen (sözümone) bir erdemdir alçakgönül.

Bazı çevrelerde, özellikle sağı solu yakıp geçiren ateşli kişilerin sesi, şöyle ya da böyle, yankılar uyandırır. Yaygın olan bu soruyailişkin olarak diyeceğim şu. İlkin: yalnızca yaşlılara özgü olanakların başedebileceği bir erdem değil, *tüm* insana ilişkin bir erdem alçakgönül. Gençliğinden beri atıp tutmaya alışık yaşlıların alçakgönülle pek bir ilgisi yok; buna karşılık alçakgönüllü nice gençler tanıdım. Gerçekte içi-dışıyla pekçok organı çaptan düşmüş baylar bayanlardır yaşlılar, hattâ bu baylık bayanlık bile tanık gerektirebilir. Abartısız söyleyelim gene de: bedence yorgun kişiler olabilir yaşlılar; duygu, düşünme, özlem ve istenc

yönünden pek öyle değil ama, — genelde öyle sanılsa da pek öyle değil. Anlayışlar, algılar, deneyimler, akıl yürütmeler yaşla başla ille de körelir diye bir doğa-kültür-toplum zorunluluğu yok, — iyi ki yok. Nitekim, bu talihle: gençlikte gerçekleştirilemeyen pekçok değerli şey, hem öz hem özge için pekçok değerli şey, yaşlılıkta gerçekleşebilir. Yeter ki, her dönemde olduğu gibi yaşlıyken de durumunun hakkını verebilsin insan. Ölçübilirlik, sabır gösterme, esneklik becerisi, önemliyi önemsizden ayırt etme keskinliği, nicenin birikimlerini en iyi biçimde uygulama ustalığı, —işte alçakgönülün bütün bu güzel çizgileri, yaşlının elinde herkese kıvanç verici düzeylere ulaşabilir; ille de ulaşır demiyorum, ulaşma olasılığı epeyce yüksektir diyorum.

Böylece, yaşlıya duygu akıl yorgunu gözüyle bakmak; yaşlıya eksik bir yaratık gözüyle bakmak, özel olarak yaşlıya, genel olarak insana haksızlık etmek demektir. Kaynakları, belli zaman-istek-amaç doğrultusunda ölçüyle değerlendirme *sanatı* diye bel bağlayabileceğimiz bir erdemdir alçakgönül. Her yaşa yakışır.

“Alçakgönül” dendi mi, bazı kuşkuyla aklı kurcalayan birşey de, düzmeceliktir. Öyle ya, bir insanı, sıklık olmasa da “erdemli kişi” diye heyecanla nitelediğimizde, bir süre sonra ne yazık ki, “Erdemliğimiz meğer düzmeceymiş!” diye kırıklığa uğruyoruz. Düzmece erdemse, erdemsizliğin en parlak örneğidir. Neylersin ki, erdem kadar erdemsizlik de önemli bir yaşantı hepimiz için.

Kendi hesabıma, erdem'e olan sevgi ve saygı bağından ötürü, nerdeyse tiksintili bir irkilti duyuyorum düzmece erdemli kimselere rastladığımda. Özellikle de, düzmece alçakgönüllülerle hiç mi hiç ilişkim olmasın istiyorum. Dilek başka gerçeklik başka ama. Ozaman da az-kişili bir çevreciğe sıkışmaktan öte yapacak birşey kalmıyor insana. Öyleyse, düzmece alçakgönülün en yaygın bir-iki özelliğini kısacık belirtmek zorundayız şimdi.

Bir erdemi hepten erdemsizlik kılan düzmecelik, alçakgönül yöresinde kişiden kişiye, toplumdan topluma çeşit çeşit kılıklarda ortaya çıksa da, şöyle derlenip toplanabilir sanıyorum. N'apıp edip görünmeyi, göze çarpmayı, önde olmayı isteyen biri alçakgönüllü değildir. Kimseciklere sezdirmeden özüne üstünlük sağlayan da düzmece bir alçakgönüllüdür. Kurnazca becerilerle

bencilliğini etkili kılmaya yönelenlerin de alçakgönülle ilgisi yoktur. Salt çıkarıcı amaçlarına erişmek için kendinden üsttekilerin elini öperken kendinden aşağıdakileri okşamayı lütfen esirgemeyenlerin adı alçakgönüllüye çıksa da, alçakgönülle ne ilişkisi olabilir ki böylelerin. Yalnızca kendini beğendiğini henüz bilmesek bile, sözünü eylemini örtüp kollasa da, kendine çevresine içten davranamayan bir insanın, çoğun, alçakgönüllü izlenimi bıraksa bile, alçakgönüllü olduğu söylenemez.

Bu birkaç değişiş, düzmecelik maskesini indirmeye yeter sanıyorum. Onun için şimdi hemen, kimin gerçek alçakgönüllü olduğunu artık kestirmeden saptayabilirim: “Şu alçakgönüllü değildir, bu alçakgönüllü değildir!” türünden çizgilere gerek yok. Kendi yaşama sınırlarını dürüstçe bilmeyi isteyen; bu isteminde hiçbir çabadan çekinmeyen; bu yönde hoş olmayan bulguları örtmeden *onar*maya canatan bir insan, yanılmıyorsam hepimizin gözünde, gerçekten alçakgönüllüdür.

Genelde gerçek alçakgönül nedir? Bu soruyu enine boyuna deşmeye kalkışmayacağım şimdi. Dileğime en uygun şey, kuşkusuz, sözügeçen sınırların, yalnız tek beni değil, ötesini de; başkalarını, doğayı, toplumu, kültürü de belli ölçülerde işin içinde tutan sınırlar olmasıdır.

Bir de şu var: alçakgönül kalıtsal bir doğa armağanı diye anlamak kandırmaz beni. Her erdem gibi, alçakgönül, değil mi ki erdem, doğrudan doğruya bireyin üstlenmesi gereken birtakım ödev ve sorumlulukları kapsamaktadır. Öyleyse altını ne denli çizsek yeridir: alçakgönüllü birey, ne gerekiyorsa onu, akılla, duygu, çaba, emek ve özveriyle hiç yüksünmeden gerçekleştirmeye girişmiş olan bireydir.

Nedense çoğun gözden kaçan son derece ilginç bir olguya bu doğrultuda parmak basalım. Erdem bir midir, çok mudur? Birse, ne yönden bir; çoksa, ne yönden çoktur? Bir’de çokluk, çokta birlik de olabilir, kuşkusuz. Bütün bu tartışmalardan bize ne ama şimdi; erdemden, erdemlerden tutturdum gidiyorum. Gelgelelim ne zaman, nasıl sözedersenem edeyim, belli bir erdemi, ya da belli bir açıdan baktığım erdemleri gücüm yettiğince açık-seçik günışığına çıkarmak için bazı yönlelere ağırlık veririm. Düşünsel bir yeti ve yetki, bir eylem ve ahlak başarısıdır erdem benim için.

Herhangibir sıra-düzen gözetmeden birkaç çizgiciği belirtmeyi deneyeyim: Gerçi daha önce “sağduyu”, “akıl”, “içtenlik” gibi erdemler ile alçakgönüllülük arasında bazı bağlar kurar gibi oldum. Şimdiyse, tek bir sözcükle de olsa, alçakgönüllülük erdemi: temkin, çalışkanlık, güvenilirlik, yüreklik erdemleriyle yakınlık ya da uzaklıkları bakımından elealacağım. “Temkin” ile ilgili olarak hemen belirtmem gerekir: Birarada gider alçakgönül ile temkin; yapışık erdemlerdir bunlar. Alçakgönüllü olup da, birbakıma, temkinli olmayan hiçkimseye rastlamadım. Bunun tersi de yürürlükte. “Çalışkan’dır” alçakgönüllü; çünkü özeleştirilerden, çevreden derlediği derslerden aldığı uyarılarla kendine sürekli çekidüzen verme gereksinimi duyar. Ayrıca, karşılaşmalardan edindiğim deneylerle söyleyeyim: en “güvenilir” kişilerdir alçakgönüllü insanlar. Onların ipiyle kuyuya inilir kanısındayım. Yarı yolda bıraktıkları birine hiç rastlamadım desem gerçeği abartmış olmam. Çoğun sanılanın tersine, alçakgönüllünün gerçekten “yürekli” olduğunu bol bol gözlemleme fırsatım oldu. Kişi gerçekten alçakgönüllüyse, ne delice ataktır ne de miskinçe içine büzülmüştür. Uzun sözün kısası: hemen hemen her zaman yapılabileceği yapan bir davranış içindedir her alçakgönüllü.

Daha başka erdemlere uzanmadan sözü bağlayayım: Her yaşta herkesin başkaca erdemleri n’olursa olsun, her durumda herkese yakışan, insana özgü geniş kuşatımlı güzelliklerdir erdemler, —özellikle de, odak o olduğuna göre ışıldağımızı ona yönelterek söyleyelim: kendine özgü bir eylem ve yaşam güzelliğidir alçakgönüllülük. Başka türlü dendikte: düpedüz bir tasarım-kuram ürünü değil, kapsamlı bir etkenlik işidir alçakgönüllülük. Eskiden bazı filozofların öne sürdüğü bir görüşe inanılırsa: salt temkin, yüreklik, çalışkanlık, birdeyime başerdemlermiş: bunlarsa, insan yaşamına kesinlikle yeter de artarmış. Oysa ben, özyaşantılarımı gözönünde bulundurarak söyleyeyim: birbakıma öyle düşünmüyorum. Toplumdaki katı, toplum beğenisi açısından gerçekleştirme becerisi n’olursa olsun, özünü alçakgönüle adamaya girişmeyene, öbür yönlerine bakmaksızın, tam tam erdemli diyemiyorum. Gerçekten girişenleriyse, daha bu girişimleriyle alçakgönülle bezenmiş kişiler;

hattâ böylelikle tek erdemle kalmayıp daha birçok erdemlere de bürünmüş kişiler diye biliyorum.

Alçakgönül'le ilgili bu sunuşlardan aydınlığa çıktığını sandığım şu: Hiçbirzaman özünü unutmayan, ancak özgeyi de hiç mi hiç incitmeyen bir erdemdir alçakgönül. Öze özgeye zararlı bir erdem hem gerçeğe hem mantığa aykırıdır çünkü.

Denemece Zeytinsi Yaşam

Gerçekte, 'kişi'ce gerçekleştirilen güzel bir *denge*-durumdur erdem. Aşırılıklar barınmaz bu gerçekleştirmede. Çeşitli düzeylerden, çeşitli kaynaklardan gelen olanakların serinkanlı birarada varoluşudur alçakgönül. Bu bağlamda alçakgönül gerçeğinin: özçikarlara boşveren, alkışlara aldırışsız bir denge olduğu ortadadır. Azıcık-ondan, azıcık-bundan, o-da-olsun, bu-da-olsun türünden bir denge değildir bu; rasgeleliklere ya da zorlamalara yer yoktur bu dengede. Gerçekleşmesi kolay görünmese de, böyle dengelerin tam oluşması için kısa süreli gerçekleştirmelerin yeterli olduğunu öne sürmek yanlıştır. Hangi erdem bir ilinek ki, alçakgönüllülük eğreti bir insan bezeği olsun. Her erdem gibi sürekli olması, kişiye yapışık bir öz nitelik olması gerekir alçakgönüllülüğün de. Bugün alçakgönüllü yarın kibirli, —olur mu öyle şey? Ne var ki, buna bakıp 'alçakgönüllü kişiye zor rastlanır' gibisinden bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Yeter ki istesin, yeter ki gerekenleri yerine getirme talihli olsun, alçakgönül'e özgü niteliklerin biçimlediği koca bir yaşam sürebilir insan. Öyle ya, erdem insan içindir. Hiçkimsenin gerçekleştiremeyeceği erdem boş-soyut bir kavram olmaktan öteye geçemez. Oysa insan, erdemle, erdemlerle kurup biçimler yaşamını; o istençli-eylemli bir canlı varlıktır.

İnanılacak şey değil ama gerçek: *çağımızda*, "erdem" sözcüğü kadar kuşku ve irkilme uyandıran bir sözcük az bulunur. Bu nedenledir ki, alçakgönüllülüğün sözü edilen her yerde, bu sözcüğün de bir erdem'i dilegetirdiği düşünülerek bazı karşıkoymalar ortaya çıkar. Özetle, bunların sunduğu şudur: Erdem çağı geçti. Hele günümüzde binbir karmaşasıyla modernlik,

üstüne üstlük modernliği aşmaya zorlayan çetrefil oluşumlar, hangi kurala, hangi töre, hangi ilke, hangi yasaya, hangi dizgeye sıkıştırılıp birtek erdemde ya da bir erdemler-demetinde, bu arada alçakgönüllülükte çekidüzen altına alınabilir! Hadi erdem gözüyle baktık diyelim, adı üstünde, şu alçakgönül nasıl bir yaptırım gücüne dayanacak da, bilinen bilinmeyen nice engebeli yaşamı derleyip toplayacak!

Bu doğrultudaki savlara karşı söylenecek pekçok şey var. Kimi çürütücü, kimi güç azaltıcı söylemler bunlar. Bu gibi şeyler kestirmeden aktarmaya gelmez, ama düşünme akışı gereği şöyle bir değinebiliriz bunlara. Olabildiğince keskin bir açık-seçiklikle söylüyorum: insan insan oldukça, erdem erdemliğinden birşey yitirmez, dolayısıyla da bir erdem olan alçakgönüllülük tüm ısıltısıyla parıldar. Erdemler, insana yapışık değerlerdir. Değerler olmadan insan yaşayamaz. İnsan dünyasının en önemli bezekleridir değerler. Hem tekinsan-yaşamı, hem ortaklaşa toplum-kültür yaşamı başardığı başarmadığıyla, dönüp dolaşıp erdemlere bağlıdır. İnsana ilişkin herşeyin vazgeçilmez ögesi durumundadır; algı ve davranışın dayanağı, ölçeği durumundadır erdem. Bazı çarpık nedenlerle sıklık gözden kaçsa da, bana öyle geliyor ki, dünyanın kuruluş ve gidişinde *önemli* bir ağırlığı var alçakgönüllülüğün. İşte şimdi umudum, yalnızca bir-iki yönden de olsa, bunu, kimilerine ilkin tuhaf gelebilecek bir-iki düşünceyle belli ölçüde aydınlatmaktır.

Herkes gibi ben de, sözcüğün ister geniş ister dar kapsamıyla elealınsın, çağımın, çağımızın alçakgönüllü bir üyesiyim. Çağımın bende bıraktığı tortuyla olduğu kadar hergünün basıncıyla içten bilip yaşadığım şu: Karmaşık ını karmaşık bir çağ bu bizimki. Ne akıl çepeçevre düşünebiliyor, ne duygu derinine inebiliyor, ne de beceri çekidüzen verebiliyor: sözcüğün tüm anlamlarında bir gürültüdür, bir patırtıdır yağıyor ki yağıyor ayrıcalıksız hepimizin başından aşağı. Heryandan “teknoloji” denen o sonsuzca dallıbudaklı çetrefil damgayı yiyen bu çağdaş ortamda türlü türlü yükleniş ve hafifliklerimiz bizi ordan oraya sürükleyip duruyor. İşte *bu* ortamda, bana öyle geliyor ki, en çok eksik olan şey: *yalınlık*. Yalınlık özlemiyle dolu insancıklardan biri de benim. Özlemi çekildiğine inandığım bu yalınlığı olanca

içeriğiyle yaşama, kuşkusuz önce kendi özyaşamıma geçireyim, diyorum. Günüm gecem tanıktır buna.

Yalınlığın en iyi barınağıdır alçakgönül, sallantıya ne gerek. Erdem dediğimiz *hep* erdem: önceleri vardı, şimdi yok; şimdi var, yarın yok —olmaz öyle erdem. Ancak şu da gerçek: insan-toplum-kültür yaşamında vazgeçilmez bir gereksinim olarak yaşarız bazı erdemleri. Bana öyle geliyor ki, alçakgönül tam da çağımız için böyle bir erdem. Nice kuşakların övüncü gözüpük atılımlarla hayran kalınacak birçok teknik ürünün “rahat” yaşamı birbakıma başdöndüren bir hızla kolaylaştırdığı çağımız, doğa-kültür-insan açısından öylesine hoş olmayan yan etkiler, öylesine tehlikeli durumlar boşandırıyor ki, insan doğayı, insan insanı aşağısamaya kaptırıyor kendini; herşey, herkes birbirine düşman konuma düşüyor. Başta bilgi, teknik, yönetim, ulaşım ve iletişimde, ama yalnızca bu alanlarda değil, her yerde, her ülkede, her kesimde irilik, görkem, ölçsüzlük, bóbürlenme kol geziyor. Böylesi bir ortamdaysa, insan-olmak, hemen hemen olanaksız; artık—ötesi—olmayan—bir—çıkımaza gelip dayanıyor. Doğa doğallığını yitiriyor; şaşkın ülkeler modernlik karmaşasında belki de en iyi yakışansözcükle “büyüklük budalalığına” tutuluyor; insana insan hakkı bile tanımayan sürüyle olumsuzluklar dayanılmaz acılarla bitirip tüketiyor özde birbirinden güzel insan-doğa-kültür başarılarını. Böylece, isteristemez herşey, kişi-ülke-toplum-teknoloji kurban oluyor.

İşte bu ortamda, insan olarak insana en iyi yakışan can-kurtarıcı, dolayısıyla da, insana en yakışır mutluluğu sağlayan bezek: alçakgönüllü olmak. Biliyorum: erdem olarak alçakgönüllülük, olanca değer ve önemiyle, birtakım erdemsizliklerin zararlarını giderme türünden bir göreve sıkıştırılamaz. Çünkü erdem bir araç durumuna düşürülemez. Şu da gözardı edilemeyecek bir gerçektir: alçakgönüllülüğün olduğu yerde, sınır-tanımaz süreklilikte bir ilerleme tutkusu, yani *hep—daha—çok*, *hep—daha—büyük* tutkusu, dolayısıyla da binbir erdemsizlik birarada barınamaz. Demek ki, erdemlerden rasgele biri değil alçakgönül, erdemlerin erdemi bizler için böyle bir gönül’e bürünmek. Şöyle ki, alçakgönülle varlığımızı koruyup geliştirebiliriz kanısındayım. Gözü, aklı, kulağı, sağduyuyu alçakgönle

açık tutup gerekeni yerine getirmek, çağı insanca biçimleyip insanca yaşamak için öncelikli bir erdemdir.

Yalnızca nesnel bir ilişkim yok alçakgönülle. Çağımın, yüzyılının basınçladığı bir buyrultu olarak yönelmiyorum alçakgönle. Hoşuma gitmese de, çeşitli kaygılarla üstlenmek zorunda kaldığım bir ödev doğrultusu değil. *İçten gelen* bir bağla bağlıyım alçakgönle: *özüme özgü* kişisel bir bağlanış bu. Seve seve özüm-sediğim *özyazgım* alçakgönül.

Şimdi, kendimce bir yığın ayrıntıyı, birçok durumlar uyarınca önemli saydığım birçok karar, seçim ve gerçekleştirmeyi şöyle böyle anımsadıkça, kendimi bildim bileli yaşamıma eşlik eden belirgin bir oylumu vurgulamadan edemeyeceğim. Tekyanlılığı alışkanlığa dönüştürenlere; kasıntı davranışları birşey sananlara; ille de mal-mülk hırsı güdenlere; yalansız dolansız yapamayanlara; yükselme uğruna ona-buna yanaşanlara hiç mi hiç ısınmadım. Bu gibilerle her karşılaştığımda, tiksinti demeye dilim varmıyor ama, ona benzer birtakım duygulara kapıldım. Hangibirini sayacaksın: al birini vur öbürüne. Salt kendibaşına birçok güzelliğinden başka, andığım anmadığım hepsine bir karşı-denge benim için alçakgönül.

Ne diyordum, nerdeyse her yerde herkesin gözünü kamaştıran o büyüklük, o büyüklenme düşkünlüğü; dönüp dolaşıp hep eski bir Çin seslenişini kulaklarımda çın çın çınlatır. Hiç olmazsa birkaç kişiye bir yaşama ipucu olabilmesi dileğiyle, salt gönlümce bulduğum için, tadını birkez de buracıkta paylaşalım diye bir-iki dizesini anımsıyorum:

*Büyük arabaya eşlik etme,
Olsa olsa üstün başın tozlanır*

*Büyük arabaya eşlik etme
Ergeç tozdan boğulursun.*

Para-pul, mal-mülk, ün-ünvan: toz, toz, — bir toz ki çağımızda. İyiyi, güzeli, doğruyu görüp karınca kararınca gerçekleştirmeyi engellemekte. Alçakgönül *gerek* bu ortamda, — hem de nasıl. Nitekim ben de, payıma düşen alçakgönle bürünmeye, düşe kalka bu gönlün hakkını vermeye çalışıyorum, — başka

n'apabilirim ki. Yüksünme, zorlama şöyle dursun, yolum bu. Kendimce akıp gidiyorum işte. Zaman zaman çevremdekilere bakınca, kendi kendime şöyle diyesim geliyor: Aklım ermeyen kimbilir nice yatkınlıklar, nice yetişim denemeleri gizemli belirsizliğiyle alçacık akıyor gönlümde. Kendiliğinden, sanki kendiliğinden bir oluş bu. Olumsuzluklarda kaçtığım bir sığınak değil, tam da özümde özgü biçilmiş güzel bir dünya. Varsın başkaları tek seçiciliğe soyunsun. N'apıp edip sözümona birinci adamlığın en üst katlarına sıçramaya seğırtsin; varsın büyük mü büyük "orkestralar" yönetmekle oyalansın başkaları. Alçacıkgönlüme yakışan birbirinden güzel serüvenler neme yetmez benim!

Bin türlü çaba gerektirse de, doyulası tat mı alçakgönül. Yeter ki tadına erişebilelim. Bence hiçbirzaman hiçkimsenin *bıkmayacağı* bir yaşama-alanı alçakgönül. Değil mi ki yaşıyorum, — kestirmeden bir deyimle, — borçluyum evrene. Bana herşeyimi sağlayan, beni ben kılan, "ben" diye birşey yoksa bile neysem onu oluşturan evrene, geçmiş, bugünüyle evrene. Varlığa saygıdır, varlığı evetlemedir, varlığa sevgidir alçakgönül. Alçakgönüllü olmaktan başka neyle ödeyebilirim bu borcumu.

Burda düşünsel ödevim: "Alçakgönül" kavramında barınan zengin gerçekliği hiç olmazsa bazı öğeleriyle belli bir ölçüde açığakoymak. Ancak böylece özü özgeyi azıcık daha dingin anlama fırsatı bulabilirim inancındayım.

Öyle bir yazma-düşünme göçebeliği ki benimki, sorma. Düz-lükler engebeler boyunca bir kapıdan öbürüne gidiş. Durak da olsa, gidişler, gidişler bu göçebelik: Bir kapıyı açar açmaz ya da kimi azıcık kimi epeyce aralar aralamaz, haydi öbürüne. Zaman zaman yeniden aynı kapı önünde buluyorum kendimi. Birbirine giren, birbirinden ayrılan deneyişlerin izleriyle biçimlenen kendimce denemeler bunlar. Tuhaf, çocuksu, ağır, uçuk, tatlı, kılçıklı şeyler. Dolambaçlı anımsama çabalarına ne gerek, herşey ortada: Ne içime saldıgı sevinçle mantığımı heyecanlandıran cınardan, ne de tüm evreni taşısa-taşısa-o-taşırsın diye sağlamlığına güvendiğim gürgenden yola çıktım. Dörtbir yönden içime dışıma dola dola beni hayran bırakan zeytinağacından pattadak yola çıktım. "Altıyanı kara-kuru bir-şey, — ama

sen neye hayran kalmazsın ki!” diye özümü kınayacak dilleri koparmaya *kalkışacak* cazgırlıkla ilgim yok. En küçük bir güceniklik duymadan, kendi kendime şöyle diyorum: Zeytin’le sallanıp girmişim evrene...

Yalnızca benim mi, hepimizin izleyebileceği bir temel-yönelim gerçeği var: Evrendeysek de *düşünerek* evrene dalıp gitmek. Ne ki bu doğrultuyu özel biçimde uğraş edinip bilinçle dilegetirmeye çok az kişi adıyor kendini. Böylesi tatlar, ne yazık ki az sayıda olsa bile, yazarın, ozanın, bilimadamının, din adamının, sanat insanının nice emeklerle payına düşen bir uğraş. Azınlık durumlarından ötürü arttıkça artıyor bu uğraştakilerin talihli-talihsiz sorumlulukları. Yeter ki birkez “var” diye de “yok” diye de bilsek, yöneldiğimiz herşeyle, ister insan, ister nesne, ister olay olsun, herşeyle, hani ne derler, bu arada birşeylerin ardına takılıp açılabiliriz varlığa ya da yokluğa.

Zeytin’le bir dalış işte şimdi benimki. Zeytin’den sallanıveriyorum evrene. Ordan oraya öyle bir dalış gidiş ki bu: bat çık, atıl durakla, dön uç, bitmez tükenmez serüvenler... Ha zeytin’den girdin ha başka şeyden: durumdan duruma derin-sığ-saçma-yüce yaşadığın, daha nice çeşit çeşit nitelemelerle bezediğin varlık (ya da yokluk), kimi apaydınlık kimi saydam, kimi küt kimi donuk, oylum oylum bir “işte-burda”. Sen, ben, geçmiş, toplum, kuş, balık, taş, toprak, gök, ağaç... Algıyı aklıyı, bilgimi görgümü sonsuzca aşp sislerde yitip giden tüm varlığa, ya da yokluğa, yani ne varsa (ya da yoksa) herşeye el dengeldiğince sokulma çabasındasın, desene.

Tektek bilimlerin kuramsal uygulamalı amaçlarına ayarlanmış, deneye dayalı açıklamalar, açıklama çabaları değil bunlar. Çeşit çeşit korku ve özelemlerin çağrıştırdığı din-inanç-tanrı merkezli kutsallıkların odağında yoğunlaşıp törensi birtakım yaklaşımlara da kalkıştığım yok. Ayrıca: çizgi, boya, mermer gibi araçlarla işlediğim biçimli özlere tutuna tutuna bir yerlere inmeye de kalkışmıyorum. Gerçi bazı bilimlerin, bilgilerin, bazı felsefelerin, sanat inanç ürpertili bazı kaynakların ardından, durum elverdiğince, onyıllarca koştum koşmasına, —yetmese bile, yetersizse bile “Bu kadarmış!” diyorum kendi kendime. Ama şimdi...

Ama şimdi varsa yoksa zeytin: ağacıyla, taneciğiyle zeytinim, zeytinciğim. İnsanı da katın “evren” denebilecek tasarımsal-gerçek ne varsa herşeye kendimce bir gözatma fırsatı yakalamış gibiyim zeytinle. Olmasına başka herhangi bir şeyle olabilirdi ama kendimce–zeytince–zeytinle gerçekleşti gerçekleşen.

İlkin kulağa abartılı çalınsa bile yanılmadığım kanısındayım: bir *evren anlayışı* kotarmış gibi oluyorum böylece. Sayısız bakışaçıları uzanıyor önümde, birinden öbürüne seğirtiyorum.

Nerden yönelirse yönelsin, sayısız zenginlikler yanında tuhaflıklar içeren bir evren bu. Şimdiyedek içimde yer eden izlenimlere yaslanıp söylüyorum: Hep yeniden saptama fırsatı bulduğum önemli “şey” şu: İnsana özgü yaşamı anlamada, alçakgönülün dikkate değer bir rol oynadığı inancındayım. Nitelim rasgele diye nitelense de, *zeytinağacı yaşantım* epeyce pekiştirmekte bu durumu. Hoş, “rasgele” diyenitelenebilir mi, bilmem; çok kişinin “Zeytin altyanı zeytindir!” deyip geçtiği şey, alçakgönülle eşleşip ilk görüşün çok ötesinde nerelere götürmüyor ki insanı, —ben gene kendi adıma konuşup tüm insanları biryana bırakarak, “ben’i” diyeyim. Bu arada iyice belirtmemiz gerekli: alçakgönüllülüğe ilişkin bazı ipuçlarının da hep bu karakuru ağaçtan derlenip değerlendirildiği inancındayım.

Akla ilk gelen anlamlardan ötelere uzandığımıza göre, sözcüğün başka bir anlamıyla ne *verimli* bir ağaç bu “zeytin” dediğimiz şey. Dalları pıtrak pıtrak saran yeni yeşil tanecikler arasından esiyor geride doruklarda kopan yeller, alçacık gönülcüğüyle olup biteni evetliyor bizimki. Değil mi ki *burda yım* eşgüdümle katılıyorum: fısıltılı bir “Çok yaşa!” benimki de.

Evreni, kendimi anlayıp öğrenmedeki dayanağım, yani türdeşlerimle paylaştığım yaşama-dünyamın eylemli eylemsiz, istençli istençsiz dayanağı alçakgönül. Yaşama-duygumun varlık-yöneltisi, varlık-bilinci bu. Keşke daha önceden, çok daha kendiliğinden, çok daha akılcı, çok daha az çekincesiz bir alçakgönülle yoğurabilseydim eylemlerimi. Şimdinin başka bir aydındinginliği olurdu ozaman. Olanakları incitmeden, olanla yetinmem gerekiyor gene de.

Alçakgönül’de dolandığımıza göre, akıldan çıkarmadan edemeyeceğimiz gerçeği unutmak doğru değil: Varsın belli sınırları

olsun, ne güzel şey şu herbirimizin payına rastlayan yaşama-kesiti. Olanı olduğunca verimlendirip varlığımızı genişletmek kalıyorşimdi bize. Başka türlü de tasarlanabilir mi alçakgönülle.

Ne verimli ağaç bu zeytin! Boyuna bosuna karşın dallardolu dolu: yıldıdır. Yeller bellibelirsiz sallarken yüce bir alçakgönül (çelişik bir tuhaf izlenim bıraksa da) evet yüce bir alçakgönül anıtı kımıldanıyor sanki. Dayanılmaz bir çekimi var bu gönlün: orası yerim, yerim orası. Böyle olduğu için de ordan oraya, ordan oraya durgu duraksız bir koşuşturmaya tutulmuş gidiyorum. Denemeciysen, başka n'apabilirsin: yaşa, duy, düşün, yaz, yürü, dur, yürü. Geçmişten geleceğe heyecanla git gel, in çık! Birbir anmakla biter mi yaşama-sofraları. Ödevler, güzellikler, iyilikler, bunalımlar, —hep bildiğimiz bilmediğimiz bir ordan oraya işte.

Alçakgönüllü işin içine katmadıkça ama şöyle ama böyle, yaşam diye birşey düşünemiyorum kendim için. Gerçi alçakgönül hiçbirşeyin aracı değil. Ne ki, yaşama en küçük bir zararı dokunabilmesi de sözkonusu değil. Bireysel durumun elverdiği oranda önümüzü ardımızı görmede, anlayıp yoğurmada hep o. Ben gene yalnızca kendim için belirteyim: toplum, kültür, tarih —tüm boyutlarıyla insanı açıyor, genişletiyor alçakgönül. İnsana bundan daha çok ne yakışabilir.

Şimdi birinin karşına dikilip şöyle seslendiğini varsayalım: "Alçakgönül mü, boş söz bütün bunlar!" tartışmasız yanıtlım şu: Bu tür karşı-çıkmlar kimseyi biryerlere götüremediği için, tartışmam. Başkalarını incitmedikçe herkes bildiği gibi yaşasın. Benim yolumsa alçacık gönülle yoğrulagiden zeytinsi bir yol işte.

Hem nesnel hem öznel yönden gönlünce bir yaşam içimi dışa, dışımı içe öyle açık tutuyor ki, ben ile başka arasındaki ilişkiler heryanda yakınılan kılçıklarından sıyrılıyor çoğun. Alışılmış durumlarda giderek düşmanlığa dönüşen türlü türlü gerginlikler yalancılıktan değil, gerçekten düzeliyor. Hele insanlar-arası ilişkiler sözkonusu olduğunda, alçakgönüllü hep alçakgönüllüyle bağ kursa, heryanda özlenen uyumlardan geçilmezdi ozaman. Gelgelelim, niteliği n'olursa olsun, ayrıcalıksız her öznel yaşantıdan, ayrıca her nesnel olaydan hoşlanan kişi-

nin, sözüedilen alçakgönülle ne iliŖiŖi var ki: salt znelin içine kapanık yaŖama ezbercileri, ya da dıŖ nesneleri deŖerlendirmek-ten yoksun kasıntılardır bunlar. Kendileri ayırdına varsalar da varmasalar da, özsaygısını yitirmiŖ kimselerdir pekoŖu. Oysa alçakgönül hiç böyle Ŗey barındırır mı? Gönlün gerçekten alacıkısa, salt baŖka'yı baŖkalıŖıyla tanıyıp algılıyorsun demektir. Gönlüne uygun yapıda buluyorsan, seviyorsun; bulmuyorsan, salt "baŖka" diye kimseleri ezmeye, zorla kendine benzetmeye kalkıŖmadan, özüne, özgeye zararlı yönlerini gidermek için akim, törelerin yasaların izin verdiŖi birŖeyi savsaklamıyorsun. Hattâ, dürüst inanç, bilgi ve istekle, herŖeye karŖın, yrrlŖe koyamıyorsan, iŖin gerektirdiŖi yaratmalar baŖarmaktan ekinmiyorsun. Bu arada, özünü gerçekten oluŖturan alakgnlse, birsürü baŖka Ŗeylere pek bir gereksinimin yok.

Gerçekten alçakgönüllü, kendi kendisi için, neyin iyi neyin kötü olduŖu doŖrultusunda, kuŖkusuz, en güvenilir yolgstericidir. Gönlüne göre geliŖmeyen Ŗeylerle karŖılaŖınca, gizli çıkarlara, azgın tutkulara, bayaŖının bayaŖısı kklklere kapılıp "Ŗu Ŗunun altında, bu bunun üstünde yeralmalı" doŖrultusundaki deŖer-biçimler ile uygulamaların, hele hele Ŗiddetin uzaŖındasın. Gerçi insansın sen de: yanılıŖların, saplantıların olmaz olur mu hiç. Gene de sen alakgnlne ters dŖmedike yıkım yok senin için. YaŖantıdan yaŖantıya seŖirtirken öyle bir serüven ki *bu* gönül, ne n sonu yapay dizgelere, ne çıtkırıldım kuramlara, ne de mantıkça tekyanlılıklara takılıp kalırsın. Denersin, denersin, olmadı mı gene denersin. YaŖayıp gitmek bu.

Diyelim ki zeytin dalındasın, birŖeyler gördün orda, alçacık gnlnle "ya ötesi?"ni mi çekti için, atla git baŖka yörelere, —nereyeyse oraya. HerŖey *birlikte* ama hibirŖey birbirinin yerini tutamaz; çünkü herŖey birlik içinde kendisidir; herŖey kendince gerçek ve gerekli, kendince iyi ve güzel. Saplantı tutsak eder, köreltir insanı. Ergeevreye yabancılaŖtırır, karartır çevreyi. YaŖamak: baŖka'dan baŖka'ya. Oysa gönlünün sesi, yeli, soluŖunca *açıl gitsin*. znn zaman kesitince yaŖamak dediŖin o payına dŖen süreç bundan öte nedir ki? Dene, hep dene!

"Dene" dedim, "deneme" dedim, baŖka bir sözcükle de dilegetirebilirdim: Sözcük deŖil önemli olan; önemli önemliyse,

kimin neyi nasıl yapıp ettiği önemli. Aynı şey “zeytin” için de, “alçacık gönül” için de geçerli. Önemli olan, o da ne denli önemliyse o kadar, yaşamak: rastlantıların gerektirdiği ya da gerekliliklerin rastlattığı belli bir istençle, herkesin özolanaklarının varolan varolmayan herşeye tutuna tutuna, özbeni abartmadan ama unutmadan ‘belli’den ötelere uzanmaktır.

Ne tüketesiye bilgi ne de sağlam gerekçeler umurumda artık: alçakgönüllümlü duyarlanma, sezgi, coşku, sevgi, saygı evrence, evrene, evrenle, alçacık gönüllümlü kulaç kulaç dalarım olanca özümle varlıktan varlığa.

Mutluluk mu? Akla gelmeden olmuyor. Nerde peki, neyle, neden? Bakışaın, yaklaşımın ya da uzaklaşımın uyarınca içiçe birtakım öte-görünümleridir *mutluluk*. Zeytinmiş, denemeymiş, alçakgönüllümüş —mutluluğun hiçbirisiyle sıkı bir nedensellik bağı içinde olduğunu söyleyemeyiz. Ne neyin aracı, ne neyin amacı, bir ödül mü yoksa bir hayal mi —özü özgeyi kandırma-dan mutluluğun, bir süre için de olsa, nerde nasıl sana uğrayıp uğramayacağını önceden bilemezsin. Şu apaçıkmiş gibi geliyor gene de bana: Ne zeytin, ne zeytinin yerine koyacağım başka şeyler, ne de “alçakgönül” diye adlandırdığım gerçeklik, ne de başkaadla bilip yaşadığım bir akrabası, hiçbirisi mutluluğa engel değil. En iyisi, bir kereden sonra deşmelere boşverip alçakgönüllüğün oylumunda yaşayıp gitmek.

Ne diyordum: zeytin’le yaşanır doğrusu; ama yalnızca zeytinle yaşanmaz; ne ki, zeytinsiz de yaşanır; gelgelelim hiçbir şeysiz yaşama diye birşey tasarlanamaz, gerçekleşemez. Zeytin var. İyi ki zeytin var. Başka şeyler de var. Birinden öbürüne: işte yaşam. Zeytin’den zeytin gibilere, gibilerden başka’larına, başkalardan başkalara sıçra sıçra git özüne öz gönüllüğünle. Akim de becerin de orda. Boşala dola biri biter biri başlar yaşamın, tektek birlikte yaşamın. Birliktelik hepsi, önü-öncesi-ardı-sonrası herbiri. Havası suyuyla, biçimi biçimiyle, içi içeriğiyle, tüm görünürlüğü görünmezliğiyle böyle birşey işte yaşam, —ya da öyle sanıyoruz. Gerçeklikler ile sanışların arasında keskin bir çizgi mi var ki?

Nicelerin nicesi nice yerde nice çiğnenmiş tekerlemelere boş ver! Kişiye, topluma, ödeve, uğraşa, geçmişe geleceğe alçacık

gönlünce bağlan, —ister bağlan ister bağlanma: gör, duy, düşün. Daha başka? Hep bilinen ama gene de bilinmeyen, herkesçe yeniden yeniden deneylenen şeyler: edimler, davranışlar, kurmacalar, rastlantılar, hayaller, özleyişler, kılıkırkyaşılar, umur-samazlıklar, aydınlık, karanlık, alacakaranlık, apaydınlık: Ye, iç, söyleş, uyu, uyan, sev, say, çalış, gez, dolaş —böylesi şeyler işte. Nasıl şeyler yani? Bazı sözcüklerle dilden hiç mi hiç düşmeyen mutluluk gibi mutsuzluk gibi birşeyler. Bu aradakimileri yaptırırım buyursun, kimileri öğreti kotarsın, kimileri sonuç sunsun, gel sen gene de, dilerse, alçakgönül doğrultusunda yaşa git.

Aaa, bak işte sisli-puslu, dolanık mı dolanık o kısacık yaşama-zamanında zeytin'le ulaştığım zeytinsi bir aydınlıktasın bundan böyle. Peçeler, engeller, duvarlar, perdeler, aldatmacalar, aldırmayışlar ortamında alçakgönüllü bir gidiş ki bu... Kimi ayıksı, kimi ayık, kimi apayık eylemsel anlam-vermelerle biçimlenen bir zeytinsilik, ya da öyle birşeyyaşamın, zeytinsi bir tat sarmış seni. Bazan acı, bazan hüzünlü, bazan coşkulu, bazan sıkıntılı, bazan ağıraksak, bazan cehennem, bazan cennetsi bir süregidiş herkesin birliktelikler içinde kendine özgü yaşamı: herkesin kendince bilip somut somut deneylediği bir duyarlık, sevecenlik, dikensilik, herkesin kendine özgü bir tat, —birşeyler, ya da hiçbirşey, ama nasıl desem, zeytinsi bir tat işte.

Dingin-coşkulu dalışlar okyanusu şu zeytinağacı, nerelere götürdü beni. Alçacıkgönlün yasası buymuş meğer.

Alçakgönülle tıklat kapıyı
Anamlı mı anlamsız mı doğa-kültür evreninde
Değil mi ki herşey birlikte
Uygun yerden denemece dene.

Bak şuracıktaki zeytinağacı
Sonsuzluğa tanıklık etmekte.

Delice Ağaç

Dingin-coşkulu dalışlar okyanusu zeytinağacı: kapı götürdü beni. Evrenin önemce ilk-konumdaki gerçekliklerini gözden geçirirken, bellibaşlı İdea'lar arasında Zeytinağacı İdea'sını anmıyor Platon. Platon adına bu ne büyük eksik! Hegel'se gürültülü patırtılı tüm-tarihin sözünü ederken, zeytinin sözünü hiç mi hiç etmez. Bağışlanacak şey mi bu. Fırdolayı kitapların dayayıp döşediği düşünce dizgeleri nerde, gerçek bir zeytinağacının yaprakası hışırıltılarıyla tüm evren yaşamında büyüyüp olgunlaşan düşünce salkımları nerde. Kafa ile gönül birbirine yakışan bir ortamda eşleşti mi, duygu düşünce yönünden bol bol ardıllar eksik olmaz.

Öyle eşsiz bir güç salgılar ki zeytinağacı, yeller gür verimli dalları hafif hafif sallarken, bazan kendimi tutamaz, “Yeter ki bu ağaç olsun, yazı, felsefe, pekçok yazar, filozof olmasın!” derim. “Derim” diyorum ama gerçekte demem, diyemem gene de. Çünkü ağacım herşeyle güzel, herşey ağacımla güzel.

Bencileyin alçacık gönüllerin yazgıcığına gelince: o güzeller güzelciği zeytinciğin olabildiğince ayırına varıp ordan da zeytinsi zeytinsi serüvenlerde sürüp gitmek kalıyor – ah ne gönlümce talih – kala kala bana. Akçakgönlün yasası buymuş demek.

Nerden nereye

Delice ağaç

Bin yaşa, e mi!

Yazmasam mı?

Özbükülüm

Bir bilinç sanatıdır deneme: bilince bilinçli bilinç katmaya vermiştir özünü. Yaşamdan fışkırıp akan bir bilinç ırmağıdır. Mantık yönünden, kavramlar kotarmak, çıkarımlara sözgeçirmek gibi başarılar ortaya koymakla birlikte; anlayış yönünden, kişiye, topluma, kültüre, evrene ilişkin gözlemler gerçekleştiren öngörüler, açılımlar sağlar. Alışılmış türden kaygı ve işlemleri aşip kıyıbucağıyla tüm yaşamı özgür *anlam-verişlerle* değerce bezeme uğraşdır deneme. Yorucu çabalar, tehlikeli düşüncüler gerektirse de doyumsuz tatlar sunar. En önemli armağanı: olanın peçelerini birbir kaldıran bazı bilgisel işlemler sunması yanında, yeniye yönelik yargılar ve açılımlar yoğurmasıdır.

Denemenin kendi üzerine bükülmesi, hem yazar hem okur açısından, nice bakışların durup durup vardığı nice *bakmalar*, birbirini izleyen *bir-kez-daha* bakmalar gerektirir. Bölük-pörçük açılımlardan açılımlara giderken, zaman zaman kendi üzerine bükülür nitekim denemelerim, böylece kendime bükülmüş olurum ben kendim de. Öyle ki, çoğun, deneme okuyanlar ile yazarların, “Ne gerek var yani, olmasa da olur!” diye sırt çevirdiği *deneme bilinci*, yaşama gündemimin başına oturur. Sağımda solumda aynı ilgiyi görmesem de, denemedenden denemeye koşturmalarımı kesintiye uğratmayan bir heyecanla sarılırım deneme özbilincime. Deneme yörüngesinin hangi aşamasında bulunursam bulunayım, erişebildiğim özbilince erişmeyince dinginliğe erişemem, öteye geçemem. Bu arada, daha önce pek sürülmemiş olduğunu sandığım bilgelik tarlalarına doğru itelendiğim bile olur, — ya da bana öyle gelir, bilemem.

İlkin bellibelirsiz, sonra gittikçe yoğun kendi üzerine bükülür deneme. Bundan da doğal birşey tasarlanamaz. Bilinç, bilinç doğurur; bilinçten bilince oluşan *özbilinçtir* bu: Hep daha çepeçevre saydamlığa doğru bir uzanış. Yaşayıp yaşıtan kesintisiz bir içten-dışlara, dışlardan içlere sürekli gidiş-geliştir *özbilinç*. Böylece her deneme: *ergeç deneme üzerine deneme*'ye dönüşür. Deneme, deneme üzerine bir *özbükülüm* olup çıkar. Ne var ki, yazarlığımdan olduğu kadar okurluğumdan da biliyorum bunu: birçırpıda gerçekleşmez bu deneme *özbilinci*.

Kişinin, özüne özgeye kuşatıcı bir bakışı; bu bakışın da, kendine-bakış diye niteleyebileceğimiz içiçe-bakışlı deneme-dünyası birkez sağlandıktan sonra, elde edilmiştir artık "bilgelik", herşey olduğu gibi gider; desene bundan böyle sana bana yapacak birşey kalmamıştır, gibilerden bir "bilgelik" değildir oysa burda sözünü ettiğim. Bir-kez-sağla-ardından-yat-uyu, nerde o günler. Böylesi bilgelik olur mu, bunun nesi bilgelik? Gerçekte: uyandırdığı kımıl kımıl yakamozlu hayranlıklarla kişiyi düşünceden düşünceye, eylemden eyleme, susmadan susmaya salan çeşit çeşit gelenekler yüklü bir kavram-oyludur "bilgelik".

Denediğimiz deneme ortamında şimdilik durumumuz ne, peki: değil mi ki deneme açılımdır, açılım da bilinç; değil mi ki, söz sözü aça aça giderken bilinç de bilgelik yöresine götürdü, şöyle bir durup neyim-nerdeyim-n'oluyorum diye bakınınam gerek. Oldukça kuşatıcı *üst-bakışa* erişmiş bir bilinç de olsa, bir yaşama-bakışı da olsa, herşeyin oluruna bıraktığı, uykulu bir dinginlik değildir bilgelik. Tam tersine: *uyanıklıktır* bilgelik. Aceleci bir şaşırılmışlık da değildir. Uyanık bir eylemliliktir. Sürekli değişimler boyunca *etken ve etkin* bir anlayışla sürekli oluşmayan bir deneme-*bilinci* tasarlayamıyorum.

Eski çağlar, epeyce durağan koşullu çağlar biryana, gönümüzde bilgelikten sözedilebilir mi edilemez mi, son derece tartışma götürür bir ikilemdir bu. Gene de tartışma götürmeyen bir-iki şey var sanıyorum. Biri: denemede bilgelik ne denli gündemdeyse, denemenin (özce olasıysa) bilgelige vardırıran biricik yol olduğu düşüncesinde *değilim*. Orası öyle, yazılarımda zorlamasızca hep canlı, okurlarla da bol bol paylaştığım bir düşünce

bu. Her insan-kültür etkenliğinde olduğu gibi denemecilikte de çok kişiyi yutan tuzağa (ne güzel, büyük çabalar göstermeye gerek kalmadan) pek düşmediğim inancındayım. Teknik de, şiir de, sinema da, matematik de, masal da, müzik de, yönetim de, yerine göre din de bilgelik tarlalarına ya da benzeri yörelere çağırır kişiyi —yeter ki yürüyecek ayak, düşünecek kafa, duyacak anlayış, özleyen istenç olsun insanda. Çeşit çeşittir herkesin özüne uygun “kurtuluş” yolları. Hiçbiri öbürünün yerini tutamaz. Herbirimiz kendimize kendimizce bir yaşama yazgısı biçmişizdir. Hattâ bazılarımızın tek yaşama, birbakıma, birkaç yazgı bile sığdırdığı olur.

Benim yazgı yolumsa deneme. Gönülümün dilediği yerlere her zaman erişemeyeceğini bile bile heyecanla yürüyorum bu yolda. Birçok bakımdan “bilgelik dorukları” diye nitelediğim usta konaklarına ötelere selam vere vere yürüdüğüm bir yol bu. Bilge olsaydım ne işim vardı bu yolda? Bilge için yola ne gerek zaten. Deneme okuma da, deneme yazma da çoktan berilerde kalmıştı ozaman.

Gel gör ki tutturduğum yolda, zaman zaman beni içten sevindiren, bazan da sevinçten uçuran bir yaşantı başımı döndürür gibi oluyor: Denemeymiş-menemeymiş, özünü tuzaktan sakınmalı insan, ençok kendisine kendi kotardığı tuzaklardan. Kendi tuzağına düştün mü, kurtuluş yok. Büyük söylemeye gelmezgene de. Düşer gibi olsak bile, çocukken ayak tökezlenip de yere kapaklanırken, ya da çocukça yeri bir güzel öptükten sonra, nasıl hemen kalkıp birşey olmamış gibi yürüyorsam, öyle yapıyorum; daha doğrusu öyle yapmaya çalışıyorum ben de: herkes başka bir yerlerim acısa da, hiçbirşey olmamış gibi kalkıp yeniden yürümeye koyuluyorum.

Gerçekten zor şey yaşamı genişletmek, olası öbür alanlarda durum nasılsa deneme-yörelinde de öyle. Sürü sürü olanaklar açık serüvenci insana. Yeri gelince sorgula temellendir; yeri gelince bunalımdan bunalıma gir çık. Neden olmasın: yeri gelince de, denemeymiş değilmiş boş ver hepsine, gül gitsin. Mızıkçılık etmiyorsun böyle yapınca. Yorgunluktan da gelmiyor bu. Yaşama, deneme istiyor bunu. Özellikle “deneme bilinci” dediğin güneş güneş yayla yelleri.

Düşünceler mi, türkü çağır onlarla. Ne kişisel bağınazlık ne toplumsal zorbalık barınmaz böylesi türkülerin gereği gibi söylenip içtenlikle tadına varıldığı ortamlarda. Keşke tüm dünyayı sarsa böylesi türküler!

Tepeden inme olacak ama, öyleyse boş ver gerekince denemeye. Denemelerle yaşayan, denemelerce gülebilmeli yaşamaya. Ölüm mü, çok seyrek sözünü ediyorum o'nun. Gözardı ettiğim için değil, nasıl olsa yaşamın hep gündeminde, yaşamın ayrılmaz ögesi. Bunca denemelerin ardından ona da gülebilmeli. Ne denli olasıysa, kuşkusuz.

Belki de bundan ötürü, daha içten, daha sık gülmeli, yani kendi kendisiyle alay edebilmeli denemeler. Ona ne kuşku, her denemecinin öz-alayı kendisinin: benimki benim, seninki senin. Gülmeyi kendince seven biriyim ben de. Nasıl mı? Konuşurken kendi sesimi tam tam algılıyor muyum ki, gülüşümü tanımlamaya kalkışayım?

Kimi sesli, kimi sessiz, denemelerce gülüyorum püfür püfür birşeyler esen satırlarda. Bilgelik değil ama, onu andıran birşeydir bu gülmeler. Kim bilmiş ki bilgeliği, şimdi benim sıram geldi, diyeyim. Aklı dağınık olanlar ile çalım kölesi olanlar, "Ben bilgeyim!" demeye getirebilir. Şaşkınlık ile özentî bağdaşır şey mi bilgelikle.

Deneme kendine özgü *sevinçli* bir bilinç olduğuna göre: aksayıpaksatankasıntıymış, asık yüzlü akıl-yürütmeymiş, hantal çıkarımmış, —hepsini unut gitsin, unuttuktan sonraya kalanları da akkâğıtlara işlemeye bak sen. Denemelerde yazgıyla altalta üstüstesin: savaş değil bu, sevişme. Ne ki denemeler: bir oyana bir buyana uyarılı seslenişler ile içiçe sessizlikler.

Vatanın gülmek olsun! Gül gülebildiğince, —bilince, bilincine, bilincin bilincine. Değil mi ki düşünsel serüven vatanın, başka'dan başka'ya seğırtirken gül gülebildiğince, denemelerden denemelere, oralardan da deneme üzerine denemelere.

Yazgı denemeyeyle yoğuruldukça, denemeyazgını yoğurdukça, denemecilik üzerine denemeler yazman gerek. Kesintilerin, çalımların, kandırmacaların çeşit çeşit maskelerini indirmede, insanın kendi kendisini alaya alabilmesi, alayla alaysız kendini aşabilmesi kadar etkin bir yardımcıya rastlamak büyük talih.

Gerçekten sıklık olası şey mi böylesi gülme. Keşke bende, — ama susuyorum, ne diyeceğimi iyiden iyiye şaşırtıyorum, şaşırtıverdim, olmuyor ama.

Bazı akıl duygu keskinliklerine becerili yüreklilik eklenince, denemeye, ister sanat ister felsefe, ister eleştiri gözüyle bakılsın, özde pek birşey değişmez. Şöyle ki, deneme yazılarına ha “deneme” denmiş ha denmemiş. Pek bir ağırlığı kalmadı artık bunların. Salt adlandırmalara takılıp kalmak insanı tökezletir. Düşünsel eylemsel özgürlükler, önyargılar-ötesi sözcük özgürlükleriyle elele gider denemelerde: Kestane, kiraz, Kant, Magritte, yokülke, anadil, keçi, bunalım, ben, sevgi, masa, ev, çingene palamutu, dil açmazları, susma, teknik, güneş, dünyagörüşü, boşzaman, yazarlık, okuma, kuram, eylem, ölüm... daha nice nice, neyi neden ayrı tutabilirsin: dalga dalga, köpük görünümlü çizgicikler, belli belli, belirgin belirsiz, daha belirgin, daha...

Kendi üzerine bükülen deneme’ye gelince: hem denemedir hem değildir. Eleştiridir, sanattır, felsefedir belki. Ama belki de bildik-bilmedik bambaşka birşeydir. Özünü alaya alabilen yazının umurunda mı yazı. Çoktan yaşama enginine karışıp gitmiştir.

Hani susacaktım?

Denemecinin Susması

Hani susacaktım. Olmuyor. Söylemeden edemeyeceğim daha pekçok şey kaldığı için değil; kalmasına kalmıştır, kuşkusuz, belki de yakında *kendi isteğimle* büsbütün susacağım için, bunları, “son bir-iki sözcük” diye yorumlama eğilimi olarak gözardına atamayız doğrusu. Gene de bilinmez; ileride n’olup biteceğini, ne yapacağımı ne yapmayacağımı şimdiden nasıl bilebilirim?

“Denemesiz deneme”, ne demek bu? Şimdiyedek Deneme, Deneme, Deneme diye tutturmuş gidiyordum, şimdiyse herşey tepetaklak oluyormuş gibi bir izlenime kapılıyor insan: baştanasağı denemeli bir evren denemesiz bir evrene dönüşüyormuş gibi... Saptamaya çalıştığım deneme-anlayışım, benim için, gittikçe örtülerinden sıyrılıyor ama epeyce dikkat isteyen kıvrımlar var hâlâ.

“Denemesiz olmaz” diye kesin bir yargı öne sürüp temellendirmeye girişecek değilim burda, böylesi bir temellendirme amacı güttüğüm yok. Kendimi gözönünde bulundurarak “Denemesiz yapamam!” türünden bir sav önplana koyduğum zamanlarda bile, gelecekte çok geçmişimi dilegetirdiğim kanısındayım. Özgeçmişime ilişkin özet saptamamsa şu: Kendimi bildim bileli *denemeci* olarak yaşadım bugüne dek, —deyimin azçok yaygın anlamında, çoğun kendimce. Bunu derken, “Başarının şöyledir, başarım böyledir” doğrultusunda birşey söylemiyorum; işin o yönü başka. Kesin birşey varsa, o da, geçmişime ilişkin gerçekliğimin, hem kişisel hem nesnel bakımdan düpedüz böyle olduğudur. Geçmişe ilişkin doğru parmak basılan her gerçek gibi bu saptadığım gerçek de değişmez bir gerçektir. Demek ki, geleceğimi de şaşmazlıkla belirleyen bir gerçek değil.

Deneme-yazısı yazma serüvenimi bundan sonra da sürdüreceğime ilişkin bir kanıt içermiyor. Ola ki, deneme yazmayabilirim, —bunu zaman gösterecek. Yineliyorum: kuşkusuz, pekçok yönden geçmişimi bezeyen deneme yazarlığımı yok kılmaz bu. Gene de ben yalnızca geçmişime ilişkin saptamayla yetinmeyip (artık ne kadar kalmışsa o kadar) geleceğime ilişkin bir inancımı da dışavurmak istiyorum. O da şu: deneme yazmasam da, kuşkusuz, “denemeci” olarak sürdüreceğim bundan sonraki yaşamımı. Bu da apaçık bir yaşam-gerçeği benim için.

Tuhaf bir durum çıkıyor ortaya: Deneme yazmadan olur ama denemeden yoksun yaşam olmaz, —hiçbirci zaman olmaz. Deneme-siz yaşam olmaz çünkü: *denemektir yaşamak*.

Anlaşılan, azıcık daha sürdürmem gerekecek deneme yazmayı. Gerektiğince süreceğe benziyor. Şimdi yapmakta olduğum şeyse, bir ölçüde, besbelli: Denemeli denemesiz sallantılarla hızlı-yavaş yürüyegeldiğim nice engebelerden sonra işte *buraya* vardım. Deneme’den deneme’ye giderken, meğer çoktan, *karşı-deneme* adını verebileceğim bir yola düzülmüşüm, ya da yolsuzluğa sarmışım bile; Konfüçyus’un Lao-Çe karşısında, diklenmesi; Pascal’ın Descartes; Schopenhauer’in Hegel; Nietzsche, Wagner ve Popper’in Marx karşısında diklenmesi türünden yüce örneklerle akraba bir karşı-koyuş değil benimki. Düpedüz bencileyin birşey: kendim, deneme-yazılarımda uygun sandığım fırsatlarda yapageldiğim şeye, birkez de şimdi burda, ama daha açık-seçik bir kıvamda girişiyorum: *Kendi karşıma kendim* çıkıyorum.

Öyle çok şey akla üşüşüyor ki. En güzeli: kendi kendimi en canalcı bir-iki yerimden bir güzel sıkıştırmamdır, kuşkusuz. “Bir güzel”den anladığımsa, başka n’olabilir, durup durup kendi üzerime yürümemdir, hem de bunu çeşit çeşit yönlerden gerçekleştirmemdir. Herhangibir kuyrukacısı aramaya gerek yok bunda, nasıl olsun ki, önü sonu kendimle bir konuşma bu, —oyunsu bir görünüme bürünse de, ne denli acıtsa da o denli oh-içime-değsin kanısındayım.

Öze çarparcasına tepemden aşağı inen ilk dalga şu: Hadi bundan sonrasını biryana bırakalım, yarım yüzyıldır yazıyorum, kimi örtükçe kimi açıkça “deneme” diye nitelemekteyim yazdık-

larımı, şimdiyse kalkmış mesleğimden mi vazgeçiyorum yani? İşte bu eli ayağı yerinde bir öz-saldırı, gene de benimle doğrudan ilişkisi olmadığı inancındayım. Kıvırıyor muyum, — hiç de değil, gerek mi var, kendi kendimeyim şurda. Özsavunu gibi şeyler de nedenmiş, diye düşündüğüme göre, düpedüz söylüyorum söylediğimi: dizi dizi onyıllardanberi yaşamımı etkince kaplayan bir uğraş deneme-yazıları. Ne ki, hiçbirine meslek işi gözüyle bakmadım hiçbir zaman. Ne alışılagoon anlamda meslek karşılığı getiriler bekledim, ne de, bu böyle diye, özümü, sözümona bu meslektekilerin oluşturduğu öbeğin seçkin bir katına konuşturdmaya yeltendim. Yaşama-zamanımı gerçi boydanboya kapladı denemecilik, nice sevinçli-üzüntülü emeklerle sımsıkı örgün geçti gitti bu acı-tatlı zaman. Orası öyle de, başkalarına hiç mi hiç zarar vermeden, hattâ her fırsatta yararlı olmaya çalışarak sürdürdüğüm deneme-yazma etkenliğini, çekinmeden söylüyorum, hep kendi *diletto*'m için gerçekleştirdim. Öz *diletto*'mdan, kendi tatlanışından hiç ayrı düşmedim; düşseydim, yazmazdım, yazamazdım zaten. Başkalarına gerçekten pek bir yardımım dokunamıyor kanısına kapıldığım evrelerde bile, herşeydenönce, öznel dürtülerle, kişisel gereksinimlerin hatırı için yazdım da yazdım. Kendimle konuşmalar bütün bunlar. Yazdıklarım, sonunda ortaya çıksa da çıkmasa da bu hep böyle. Meslek-çevrelerine yaygın davranışla, birtakım “nesnel ürünler” gözüyle bakmadım denemelerime. Doğal birşey bu benim için. Öznel giderimler hepsi benim için; ayrıcalıksız böyle kotarıp yaşadım hepsini.

Öyleyse şimdi kalkmış “Yazmasam da olur!” derken, ‘diletto’mdan, o meslek-olmayan zevkli ‘meslek’ten ayrılma türünden birşey söz konusu değil. Söz konusu olan ne, peki? Yeni gereksinimler, yeni öznellikler, yeni tatlar diye niteleyebileceğim türden birşeyler, —gerçekten gerçekleşse de gerçekleşmese de bu böyle. Mantıksal çıkarım gereği değil, içten eğilim gereği bu böyle.

Şunu da belirtmeden geçemeyeceğim, geçersem az önce dediklerimi pekiştirmeden bırakmış olurum. Şöyle ki, benim durumumda, deneme yazmaktan vazgeçmek, deneme’nin ortadan kalkmasını istemekle aynı şey. Oysa hiç mi hiç aklımdan

geçmez bu. Deneme'yi yoketmek, kendimi yoketmek benim için. Hadi, bu kerteye vardırmadım da, denemeye küstüm diyelim. Bu da benim kalkışacağım şey değil. Özümü, geçmişteki özümü yadsımış olurum ozaman. Ne denecek, delilik denir buna. Küsmek de n'oluyor yani? Bazı şeyler açıkça belirdiğine göre, derine sarkmak gereksiz. Genelde, geçimsizlik çekilmez olunca; ilişkiler öfkeliendirdiğinde; eskidenberi süregelen bağlar pişmanlığa dönüşünce; bıkkınlık önlenemeyince; başarısızlık ağır basınca, ya da benzeri yaşantılar yüzünden küser insan. Oysa tam bilinçle saptıyorum: deneme yazarlığımdan dolayı değindiğim bu tür çırpınışlara düştüğümü anımsamıyorum.

İçten kavrayan dinçlikle beni çoğun diri tutan deneme uğraşım, yaşam boyunca aklım, elim, ayağım oldu, —deyimlerin en kuşatıcı anlamlarıyla. Deneme-yazılarımda: gönlünce şarkılar okurum, şiirler düzerim, gülüşler savururum sağa sola; özlemler yöneltirim, hüzünler eker, sevinçler biçirim. Kendimi-çevremi-evreni duyar, düşünür, eleştirir, onaylarım; içimi soluğumu orda seslendiririm; çağrım, çağrılarım kulak kesilenlerle de, önerilerimi kulak ardı edenlerle de orda titreşirim. Önemli bulduğum en güzele, en iyiye, en doğruya götürecek dayanıklı bacaklarım, becerikli ellerim olsun diye, elimden gelen hiçbirşeyi esirgemem deneme yazılarımda. Bilgim, bilincim, sevgim, duyarlığım diye ne tür armağanlara ulaşmışsam hep bu yazılarda biçimlenmiştir.

Az önce “el” dedim de: şimdiyedek elimden ne geldiyse, büyük oranda, dilimle elele deneme eliyle gerçekleşti, diyebilirim. Ona ne kuşku, kolaycacık olup bitmedi herşey. Nice çabadan, emekten sonra bile el yordamına kaldı pekçok şey. El yordamıyla duygu, düşünce yamaçlarına tırmandım tutuna tutuna. İlkın olmaz gibi görünse de, yeter ki yüreksizlenmeyelim, oluyormuş. El ermez, güçyetmez deneme-yazılarına özden sevgim olmasaydı, böyle olur muydu hiç! Deneme-yazısı bu, hangisi el altında ki. Açık görüş sağlayan sorumluluk tepelerine sararken, soluk alıp verişlerin biran bile kesintiye uğramayacak. Yapığın şıpın işi takılanların sözümona talihli talihsizliğine güle güle: el sürmeden kucağına düşesi değil deneme; el sallayınca ellisi birden gelen “denemelerden” bana ne. Yaralanıp berelensem de elinden kurtulamadığım deneme-yazıları benim işim. El kaza-

niyla aş kaynatmadığım için de, pala salladım durdum deneme-yazılarında. “Ellerin dert görmesin” diyenlerim varsın çok az olsun; belki, hiç ummak istemiyorum ama, “Ellerin kırılısaydı da yazmasaydın!” diyenler bile olmuştur. Eloğlu ne der, elegüne ne derim doğrultusunda kaygılara sapmadan kaleme kâğıda sarıldığımda, —gene de elyazısı denemelerle donandı yaşamım.

Bütün bunların ardından, şimdi kalkıp deneme yazma uğraşımı, deyim yerindeyse, elden çıkarmaya yeltenmek yaraşır mı bana? Benim için el alışkanlığı değil ki deneme yazmak. El yatkınlığı dürtüsüyle deneme yazmaya elatmadığım apaçık bir gerçek. Deneme’de emekleme başlangıçlarından beri bu böyle. Ne var ki, deneme-yazma karşısında el bağlayan biri değilim, olmadım da. Bazan zararına gelişse bile, hiçbirşey karşısında, bile-isteye el bağlamam. Elimde olan “yazgıyı” (böylesi ne denli yazgıysa artık) kendi elimle değiştirebilmeliyim gene de. Özellikle denemeciliğin insana kazandırdığı tadına doyum olmaz bir özgürlük bu. Sakın bütün bu kıvrımların altında, deneme-yazma-da-eli-uzun-biri-değilmişim-meğer türünden bir gizli neden yatmasın, — hiç de değil, böylesi çekincelerim yok doğrusu. Bu gibi şeyler akıl kurcalasa da kestirme yanıtım şu: gönlümün dilediği tam aydınlık bilinçle olmasa bile (nasıl olabilirdi zaten?) baştanberi hep arta arta yazarlığıma eşlik eden bir el—elden—üstündür sarsılmazlığıyla deneme yazdım durdum. Bunun en gönendirici belgesi: yerli yersiz anımsayıp yinelediğim üzere, ötelerden de olsa, ustaların göz kırpışlarını hep üstümde duymak gibi kandırmacasız inançlı bir mutluluğun nice günlerime gecelerime eşlik etmesi olmuştur. Çok kimse için ıvır-zıvır sayılsa da seçkin bir ödül bildim bunu.

Denemeye ilişkin ne varsa, önceden hesaplanamayan burgaç burgaç heyecanlı bir atılım olduğuna göre, bilinci alttan alttan burgulayan bir soruyla karşı karşıyayız: şimdi de kalkmış bizimki (başka kim olacak, o ‘bizimki’ benim), çaktırmadan aşağısarcasına, ya da azçok hoşgörülü alaysılıkla bir ‘deneme yapıtı’ ardından koşuyor. Sözümona bir tanesiyle, iki tanesiyle doymazlıktan gelip bir yenisini katmak istiyor çizelgesine.

Gerçekte: yapıtmış, ana-yapıtmış, tek-yapıtmış, çok-yapıtmış, baş-yapıtmış, —çoğun bu gibi şeylere, aldırımıyorum, daha doğ-

rusu bu gibi şeyler uymuyor bana. Başkaları bazı nedenlerle “başyapıt” diye nitelese de, “yapıtlarım” arasında üstünlükçe bir sıradüzen gözetmem. Özüme aykırı düşen bir davranış bu. Yapıt denen neyim varsa, kendi açımdan, bir vazgeçilmezliktir benim için. Yapıt: ister benimki ister başkasının, birkez ortaya çıkmış olduğuna göre, başlıbaşına bir sevinçtir, sevgidir, hem öznel hem nesnel yönden, -böyle olmasa bile, gerçek yapıta ilişkin herşey böyle olmalıdır. Yapıt, yapıtsa: okunma, düşünme, duygudaşlık bekler. Bu arada, “başyapıt” denen ne ki: biçilen önem ve değer yönünden öbür yapıtların önüne konulan bir yapıt. Kişiden kişiye, çağdan çağa, içerikçe biçemce güdülen amaçtan dolayı çeşitli benimsenişlerle değişen, örtüşen-ayrılan davranışların bir bileşkesidir başyapıt. Bu doğrultudaki birikimler sonucu, genel kültürde okul gelenekleri, eleştirmen yinelemeleri ve daha başka yetiştirme öğeleriyle belli süreler için, bazan da uzun süreler için “başyapıt” nitelmesiyle geniş çevrelerce, değerli katlara konur bazı yapıtlar.

Söylenecek çok şey var bu bağlamda ama, sözü kestirmeden getirmek istediğim yer şu: Deneme, tanınan düzey n’olursa olsun, ille de deneme-yapıtı üretip yaymakla özdeş kılınmaz. Hele başyapıt türünden bir yazı-avcılığı değildir denemecilik. Nicelerin nicesi bu görüşteyim. Onyıllar öncesinde birara, tutkuyla ne yönden baksan delice birşey bile aklımı kurcaladı durdu. Şeytan diyordu ki, yeryüzünün tüm insanlarına kendiyazınla bir mektup yaz. “N’olur, kitap okuyun! Özellikle de deneme okumayı sakın savsaklamayın. Başyapıt yaftasını yemiş yapıtlardan el çekin ama. Sizin için başyapıt olabilecekleri, yani, çeşitli nedenlerle *kendi* gereksinimlerinize uygun düşen değerli *kitapları* okuyun. Göreceksiniz sözcüğün en doyurucu anlamında başyapıt niteliğinde şeylere dönüşecek bu kitaplar sizin için. İşte o başyapıtları yaşama eşi kılın kendinize. Karar gene de sizin, hele bir girişin!”

Ayırdına varınsa da *herkes* denemecidir. Sürekli denemedir çünkü yaşamak. Denemenin birinden öbürüne gitmektir yaşamak. Kendine “denemeci” diyenler: bu temel gerçeği, olsa olsa, daha bilinçle gerçekleştiren; bu arada, deneme-yazma uğraşını da yaşama eşlik eden bir etkenlik olarak anlayıp değerlendiren

kişilerdir. Böyle biriyim ben de; daha doğrusu, ben de bugüne-
dek böyle biri diye biliyorum kendimi. Genelde, sevinçlere de
vardırsa, boşa da çıksa, bitip tükenme tanımaz bir etkenlikle hep
kıpır kıpır bir yaşam benimki, —tıpkı herkesinki gibi. Gel gör
ki, başkalarından ayrı bir yanı da var: birtakım katlanışlar getirse
de, deneme yazmaya *güzel* bir yaşama-ögesi diye sarıldım hep.

Kimseye yönerge buyurmayı aklımdan geçirmeden, ko-
nuşmayı kendi adıma sürdürerek saptıyorum: *başkaca* güzel
öğeleri de var yaşamın. Özellikle nice denemelerle sarmaş
dolaş geçtikten sonra benim yaşamının da öyle. Gel de öy-
leyse şimdi şu doğrultuda bir deneyiştir bırakma kendini: De-
neme-yazısı denen yapıt, ya da yapıtcık; özde, deneme-içi
bir eylem. DENEME'NİN, yaşam-denemesinin bir parçası,
birçok parçasından bir parçası çünkü deneme yazısı, insana
özgü yaşama doğallığının, yaşama aklının, yaşama becerisinin
birçok katmanından *biri* deneme-yazısı. Kuşkusuz, *bu* yazı
önemli: Ne var ki, değişken önemde şeyler tek tek önemler.
Günü gelir, deneme yazmanın önüne geçer başka şeyler. Pek-
çok ögenin oluşturduğu geniş kuşatımlı yaşam-denemesinin
de, deneme-yazısının da önüne geçer *başka* şeyler. Neler mi
bunlar? Sayınakla bitmez ki. Kişiden kişiye sonsuzca değişik
görünümler gösterirler de ondan.

Deneme yazmaya, her zaman, herkes için yaşamaya yapışık
Deneme'nin vazgeçilmez bir gerekliliği gözöyle bakmak yanlış
birşey bence. Ne mantığa uyar, ne gerçekliğe sığar bu. Hele
deneme-yazmayı yaşamın da üstüne oturtmaya yeltenmek,
adamakıllı çarpık bir yaşama anlayışıdır, çarpık bir yaşam uy-
gulasıdır. Tadı, dengesiyle yaşama gerçekliğine düpedüz
inme indirmek demektir bu. Hepten çekinmek gerekir böylesi
şeylerden; temel-deneme olarak yaşamaya aykırı düşer çün-
kü. Bunagöre: içten fışkıran bir gereksinimle deneme yazmayı
yaşam-denemesi gereği bir uğraş olarak yorumlayıp değerlen-
dirmem gerek. Bu da apaçık şu anlama gelir: geçmişin yazma
gerekçeleri geçmişte kalır. Gelecek, yeni ağırlıklar, geçmişten
başka anlam-önem bağlamları gerektirdiğinde, zamanın yasası
ne isterse o olur; değişmektir çünkü bu yasa: zamanlar gerek-
tiriyorsa güle güle deneme yazarlığına.

Günü gelince şöyle diyebilirim: şimdiedek deneme yazdıysam, ayrılmazcasına nikâhımı kıyıp mühürlemedim ki. Yazmasam da olur, desene. Gerçi çabucak olup bitesini birşey değil bu. Ergeç böyle olacak değil mi zaten. Herkesin tepeden inme işini bitiren büyük buyruktan önce, kendi özgür isteğiyle deneme yazmayı bırakabilir denemeci. Böyle bir yaşantı için gerekense: dallıbudaklı yazma isteklerine baskın çıkan, bu istekleri tümünden bastıran, bu isteklerden daha güçlü olan isteklerin iyiden iyiye işlerlik kazanmasıdır. Nasıl olur, henüz bilmiyorum ama, ne mantıkça ne özgerçekliğimce engel var buna. Ne diye bundan böyle deneme yazmaksızın sürdürmeyeyim yaşamımı. Bunca on yıl varımı yoğunluğumu deneme yaza yaza geçirdiğim yaşamım, varsın bundan sonra deneme yazmaksızın aksın gitsin. Deneme: şu-bu gerekçeden dolayı değil, kendiliğinden bu böyle.

Bütün bu dolanık dolanık sallantılarda bir tükeniklik havası yok mu, peki? Gerçekten, var mı, peki? Kendime kandırmacasız baktığımda, tükenmişlik duygusunu andıran birşey sezmiyorum. Ne zaman “Bırakıyorum!”, “Bırakacağım!” dediysem, ya da böyle birşey aklımdan geçirdiysem, orda gürül gürül bir enerji buluyorum içimde. Yazma enerjisi olmayabilir bu, başka kıvamlı bir enerji. Hiç bilmediğim bir enerji değil ama, hep tattığım yaşama enerjisi bu, —birkez daha fışkırdı fışkıracak.

Eskiden olsa, epeyce eskiden kuşkusuz, öyle uzun uzun düşünüp taşınmaya gerek görmeden, yazmamayı, deneme-yazmamayı yabansılıkla, karmaşayla bir tutardım. Şimdiyse, belki gerçekleştiremem ama neden olmasın, gerçekleştiririm belki de, içimde esen bazı yellere, “Deneme yazmıyorum!” “Bırakacağım!” “Yazmayacağım” diyorum, diyorum da, kıkır kıkır gülmek geliyor bazan içimden. Öyle ya, bu bırakma türküsü, ola ki bu, on yıllar boyu deneme yaza yaza ulaştığım yeni bir deneme yazma aşaması olabilir. Belki de yepyeni denemelerin öncügöstergesi bu! Gel de sevinçli ayıklıkla belirtme: başkaları, ben benden nerdeyse daha iyi tanıyor, diyeceğim. Nitekim, özümeye yakın bildiğim bir-iki kişiye, olayların gelişi, her “Bırakıyorum!” dediğimde, öylesine sevecen-alaylı bir sıcaklıkla bakıyorlar ki yüzüme. Şöyle mi demek istiyorlar: “Sen mi, hadi oradan, hiç deneme yazmadan yapabilir misin sen! Kimbilir ne denemeler

patlatacaksın yakında!" Bu gibi içten davranışlar karşısında kalakalıyorum doğrusu. Şaşırtmayı sever deneme-yazan; deneme yaratıcılığının ayrılmaz ögesi bu. Ne var ki, yazma yaratıcılığı dışında da *nice yaratı* itilimleri içerir *yaşama*-denemeciliği. Adı üstünde, yaratıcılık bu: deneme-yazısı-içi öylesine umulmadık devrimlere götürebilirdi, deneme-yazısı ötesi bir devrim yaşı-yormuşsun gibi gelebilir sana.

Bir deneme yazarının deneme yazmadan yaşamayı *da* yaşaması ne güzel şey. Yaşama gelişimi uyarınca bu böyleyse, ne denir böyle oluşa. Yaşam, özyaşam, *kişiye özgü başyapıt* çünkü. Yaşam başyapıt değilse, ne başyapıt? Değil mi ki bu böyle, dilediğini dilediğin gibi yaparsın sen de. Kim olursa olsun, bundan başka ne ister insan. İster de, ne demek bu, peki: şimdiyedek deneme-yazarı olarak süregelen yaşamına, yani özüne karşı değer bilmez bir davranış, hem de nasıl. Birbakıma öyle de, tam tersine gene de: bundan sonrası için, özüne özge bir deneme olan yaşama tümünden yakışan bir davranış. Neden olmasın: aşmak, açılmak değil mi deneme. Deneme-yazıların içinde aş, aç, açıl; iyi güzel de, ya deneme-yazılarının ötesi, —orda denemek gerek denemenin o sınır tanımaz atılımı adımlarını.

Varsın, "Yazarken yazarken sapıttı, yazarlığı bıraktı!" desinler. Kaçırdı mı, bunadı mı, neyse ne. Yol yordam bilmezlik zaten denemecilik. Deneme yazıları böyle olduktan sonra, yazı-ötesi-denemecilik diye tutturduğu şey, kat kat öyle olacak. Yaşamı *genişletmek*, alışlagelen kültürü *sınamak*, kişisel gidişleri *havalandırmak*, toplumsal süredurumları yozluktan *kurtarmak*, —bunlar, daha nice akrabalarıyla birlikte bunlar, kuşkusuz, deneme yazılarına özgü mahmuzların sağladığı yaşama katkılanımlarıdır. Gene de yaşama yaraşan özgürlük olanakları bunlarla tükenmez.

Deneme-yazma güneşinden bağımsız bir yaşam da güneşli bir yaşamdır, yeter ki gereği gibi değerlendirilsin. Ozan şiir söylemeyi, öykücü öykü yazmayı, ressam resim çizmeyi, yönetmen film çevirmeyi, besteci müzik yapmayı bırakmakla, yaşama eylemini de bırakmış olmaz ki her zaman. Eskisinden bambaşka içerikli yepyeni değerlerin bezediği bir varoluş-serüvenine dönüşürebilir sonraya kalan yaşama-zamanını.

Bu gibi durumlarda, yazmayan denemeci de herkes gibi, yaşama yapışık hırpalanmaların her türlüüne göğüs germek zorundadır. “Yeni” yol gereğidir bu; seve seve yerine getirilmelidir; istenirse de katlanılıyor zaten. Rastlantı-gereklik elverdiği sürece yürür gider kendi yolunda. Deneme-yazılarında bile nice karşıtlıklar, dolambaçlı şaşırtmalar, uyumsuzluk göze aldığına göre, bundan böyle yaşamı diri tutan o içten içe fışkırışlı deneme itilimiyle, gücü yettiği oranda yaşamını biçimleyecektir.

Denemecigillerdenim ben de: özgürce yöneldiğim yazı-ötesi açıklıklarda, kimseyi incitmeden, ağız tadından yoksun bırakmam özümü. Denemece yazısızlığa da vardırınış olsa, hiçbir yaşam-aşaması yoksunluk yöresi değildir denemeci için.

“Zamanı geldi!” deyip susabilenlerin dürüstlüğüne hayranım. Kendi kendime soruyorum şimdi: Bu şimdiki zaman ozaman mı benim için? Eriştim mi ozamana? Geldi mi zamanım? Geldi mi dersin, — ne dersin?

Zaman gösterecek!

Renk Renk

“Susmak”, — renk renktir susmak. Kişisel: gelip geçicisi, belirgin sürelisi, sürekli var. Genel kuşatımlısı da var ama: geniş halk kesimlerinin anlamlı bir davranışdır. Kendi kendime, susayım mı, susmayayım mı diye düşünürken, bütün deneme-yazarlarının hepten sustuğunu bir an için aklıma getirince tüylerim ürperiyor. Tüm yazarlığın sonu gibi birşey bu. Ne korkunç bir dünya, deneme yazılmayan dünya! Gel de şimdi, herkesin yapmasını istemediğin birşeyi, yalnızca kendin için dile. Gönül dinginliği bulanıveriyor.

Susmakmış, —susacağım da n’apacağım, peki? Deneme yazmayınca n’aparım? Birtakım aylak-salak, çalım budalasını genimsi geçkin baylarla, bayanlarla birlikte, bir Avrupa gezisini geride bırakır bırakmaz, bir Uzakdoğu gezisi mi tasarlamaya koyulayım? Gereksinim duymadığım rasgele müzeler anıtlar mı dolaşayım? Elime silah alıp bu yaştan sonra dağa mı çıkayım? Yalancı bombayla banka mı soymaya kalkışayım? Yağlısından bir tarikata yanaşıp şeyhçilik mi oynayayım? Çocukça resimler döktürüp aptalca sergiler mi açayım? İçkiye mi vereyim kendimi? Geç saatlerin televizyon oturumlarında kültür-köçekçiliği rolü mü üstleneyim? Bilardo masaları serpiştirilmiş bir emekli züppeleri kahvehanesi mi işleteyim? İster kendi başıma kıvırayım, ister yardımla olsun, bu saydığım sözümona etkenlikleri ya da benzerlerini, bana denemeden başka gerçekleştirmeyi dilediğim sözümona yaşam sağlayamayacaksa – hoş, dilediğim özlemim nedir, ben kendim de bilmiyorum ya – en iyisi kaldırıp kendimi uçurumdan aşağı atıp yitiklere mi karışayım? — Şaşıyorum: nerden nereye!

Susmak diye bir edilgenliğe, neden söylemeyelim, hemen akla gelen o hep bilinen birtakım olumsuzluklar nedeniyle dönüp dolanıp sonunda: “susmak” diye bir hiç’e batmış gitmekteyim, gözüyle bakamam özüme. Deneme yazmamak, “susmak” diye nitelense de, çeşit çeşit edimler, yapıp etmeler, uğraşlar, eylemler, etkenlikler serilir böylesi susanın önüne. Yaşamak, susmakla bir tutulamaz çünkü. Değil mi ki soluk alıp veriyor insan, şöyle ya da böyle “konuşmak” zorundadır. Ölü susar, olsa olsa. Bırakın ki, birçok ölü, hele bazıları büsbütün susmaz. Etki çiçekleri (bu arada onlar yüzünden biten zararlı otları) kendilerinden sonra gelen türdeşlerin yaşama alanında, daha bir süre gündemde yer alır. Böylelikle, hepten-susan-ölümden sonra da belli bir canlılık gösterir. Demek ki deneme yazmama: iş, eylem, davranış yönünde yazıdan-başka bir “konuşma” yoğunluğu gerçekleştirme olanakları açıktır.

Şimdi tepemde dolaşan, içimde esen yeller o doğrultuda esiyor, diyebilirim. Şöyle ki: deneme yazmadan da, deneme okumadan da yaşayabilirim artık. Denemesiz yaşanmaz ama. Hep diyeceğim: yaşam bir denemedir çünkü. Nerden baksan: hem denemeyle doğar hem deneme doğurur. Yaşam, deneme yazılarına vardırırsa da vardiirmasa da, görünüşteki nice durağanlıklara karşın, denemeden denemeye koşturmalı bir süreçtir. İçerik havuzuyla, yoğurma hamuruyla, gelişme koşullarıyla, soluk görünümleri, görkemli verimlerle sonsuz denemelerin oluşturduğu, sonsuz denemeler oluşturan, düzenli-karmakarışık, karmakarışık-düzenli bir süreçtir, kişiden kişiye hem aynı hem değişken bir süreçtir yaşam.

Yaşam, — sen denemeli denemesiz Deneme!

Deneme Sanatı Bilinci

KIRINTI TORBALARI

Bilinçlenme

Denemenin ne olduğunu azıcık daha açmaya yönelik çırpınışlarım boyunca deneme-yaşantımdan öğrendiğime göre: ilk bakışta, daha önce söylediklerimi yineliyorum izlenimi uyandırsa da, denemeye ilişkin *küçücük bir kıvrımı* sezdirebileceğine inandığım hiçbir söylemi atlayıp geçemem.

Olumlu birtakım izlenimler kaygısıyla: “Ola ki —yineliyorum – iyisi mi – geçeyim” hesaplarından tiksiniyorum. Meraklarımı kendi elimle budamayı – bak işte, öldürallah yapamam bunu – kendimi yokumsamak diye algılarım. Dikkat, titizlik başka, birtakım katı ilkelere uyma uğruna buluş-atılımlarının önünü kesmek başkadır.

Onun içindir ki, “Ben bunu bu adamda daha önce okumuştum!” demeye kalkışanlardan azıcık daha özen ve hoşgörü dilemek hakkım sanıyorum. Gerçi bazan, ayrıntı-kazılarımda yalnız kaldığım duygusuyla ürperiyorum. Ne var ki, durup durup düşününce, kendimi birbakıma nicedir canlı canlı süregelen güzel ve saygın geleneğin içinde buluyor, seviniyorum. Öyle ya, ne de olsa benim gibi gereksinimler duymamış olsalar bile, Leonardo, Montaigne, Lichtenberg, Nietzsche, Cézanne, Valéry, Gide, Chirico, Magritte gibi sevgili ustaların açtığı verimli bir etkenlik uzayında kımıldanmaktayım.

*

Yaşamla beslenen, yaşamımla beslediğim bunca deneme yazılarından sonra: kendimi deneme’den, deneme’yi kendimden “ayırmadığım” bir gerçek, hem de gerçeklerin gerçeği.

İçiçe yıllar süresince: oku yaz, yaz oku; uzun uzun, kısa kısa dolan dur denemelerde, değil mi ki sen sensin, gündeminden hiç eksilmeyen *deneme sanatı* karşısında dünkü çocuksun hep; her zaman apışıp kalacaksın “deneme” sözcüğü karşısında.

Deneme sanatı bu: herşey hep yeni, herşey hep diri, — iyi ki de öyle.

*

Denemelerle yitiklere karışa karışa deneme’ye yönelik bilinç çabalarından vazgeçilmez.

Deneme’ye ilişkin, deneme’ye yönelik ne varsa herşey, bu çabayla anlamlıdır, bu çabayla güzeldir.

—

Birinden öbürüne çepeçevre denemeleri eldengeldiğince yoğun yoğun pekiştirsen de, denemeci bir denemeciysen: tüm yazdıkların, tat tat, emek emek birtakım kırıntılardan öteye geçemez senin gözünde.

Kırıntıdan kırıntıya devingenliktir denemecilik.

*

Sözkonusu olan şey denemeyse: her kırıntı, kırıntının hertürlüsü, bu arada kırıntının kırıntısı —hepsinin özüne yapısına uygun, herbirinin saygınlığına yaraşır yer-yurt var denemede.

Kırıntı kırıntı da olsa, denemece bilinç uzanışlarının her zaman deneme evrenine eşlik etmesi gerekir.

*

İçi-dışıyla belirgin çerçeveli bir *deneme*-anlayışımız olsaydı; şöyle de diyebilirim, özü-biçimiyle kesin bir *deneme-kalıbı* olsaydı, işler kolaydı. Ne ki “iş” diye birşey kalmazdı ozaman, çünkü “deneme” de “iş” olmazdı ozaman. Diyelim ki oldu: tatsız-tuzsuz bir şeyler...

Nerde kesinlik varsa, arayış *bitmiştir* orda. Arayışın olmadığı yerdeyse, bir bitkinlik, bir bitkinlik... İşte bu ortamda sözümona “görünen” şeye “deneme” demeye dilim varmıyor. “Yapıtla, hele deneme yapıtıyla ne ilgisi var bu gibi şeylerin.

Bir yapıttır deneme: böyle olmasaydı ne yazılmaya ne okunmaya değerdı.

Bir sanat-yapıttır deneme.

*

“Deneme-kuramı” başlığıyla sunulan herşeye, ne denli akıllı uslu bir sunuş olarak görünürse görünsün, hep soğuk bakmışımdır. Buna haksız bir davranış denemez doğrusu. Öyle ya, sanat’a yönelik kuram, gerçeğin gerçeği bir uzanış da olsa, boğar sanatı. Onun içindir ki, deneme’ye yönelik bilinç-çabalarını, dönüp dolaşıp: *Bir deneme-sanatına ilişkin bilinç denemesine doğru çizikler* başlığı altında derleyip toplayabilirim. Bilinç çabaları ancak böylesi bir düzlemde azçok içime siniyor.

*

“Deneme-kuramı” gibi sıkıştırılmış bir başlığı şurasından burasından azıcıkdeşelim: salt akıl-yürütmelerden oluşmuyor bilinç çabalarım. Nesnel bazı doğrular yakalamak bizi gönendirse de, ışıldağımı daha çok öznel deneme-yaşantımda gezdiriyorum, hep böyle yaparım; özüme en uygun yolun bu olduğu inancındayım.

Bilinç bilinç derken rasgele bir aydınlığı amaçlamam: ayık bilinçtedir gönlüm; bilincin en ayık yörelerine ulaşmak için her çabayı seve seve göze alırım. Odak deneme olunca, başka n’apılabilir ki?

Sözünü ettiğim ayıklıksa, öyle birçırpıda sağlanan tıkız birşey, bir durum değildir. Bilinci: bölük-pörçük birtakım uzanışlarla, ola ki nokta nokta, yeryer, kesit kesit, yöreyöre, çizik çizik bir aydınlık diye anlamak gerekir. Denemeye ilişkin birtakım kırıntı vargılardır, kırıntı kırıntı saptamalardır bunlar. Hertürlü toptancılığı en içinde bir diken gibi duyan bencileyin kişilerin gönlüne kafasına en uygun tutumdur bu.

Hep bu bağlamda: edimi yapıtıyla denemeye getirmeye çalıştığım ayık bilincin yetkin bir deneme-anlayışına doğru kişisel bir katkı olduğu inancındayım. Başka türlü dendikte, erişmeye yoneldiğim bilinçteki ayıklığın, ortaya koyduğum deneme-odaklı kırıntıların olası anlayışlardan ancak biri olduğu kanısındayım. Gocunacak bir yanı da yok bunun. Benim deneme-anlayışım

benim, başkalarının deneme-anlayışı başkalarının. Deneme *evreni* çeşit çeşit deneme bilinçlerine yer-yurt tanımayacak bir yayılımdadır.

*

Deneme-sanatına ilişkin ayık bir bilince doğru çizikler —böylesi bir başlığın haktanırlığına diyecek yok da, of ne hantal bir niteleme bu. Gel gör ki deneme anlayışının sözünü ettiğim her yerde böyle bir 'şeyin' sözünü etmekteyim. Kimi aşırılıkları ya da güdüklükleri anımsayınca, keşke başkaları da bu davranışı benimsese diye düşünüyorum.

*

Biçimsel kabuksuluklarda oyalanmayla yetinmeyen, ergeç apaçık görür: enine boyuna yayılsa da, bir yapıt olarak her deneme, ister cilt cilt kitaplar, ister irili ufaklı tektek yazılar olarak bir kırıntıdır özde. Tıpkı yaşamdaki her görünümün bir yaşam-kırıntısı, tüm canlıları kuşatan yaşamın, bu bağlamda öznel insan yaşamının bir parçası olduğu gibi. Ne yönden bakarsan bak, gel de yaşam ile deneme'yi birbirinden ayırt, olası şey mi bu.

*

Yinelemek yararsız kaçmaz: *her* deneme, bu arada kuşkusuz başı sonu belli görünümlü denemeler *de* birtakım kırıntılardan başka birşey değildir.

Eksiksiz istemli tıkız bir kuşatımla deneme üstüne eğilip deneme diye ne varsa öğrenmeye kalkışmak: kaçıklıktır, saçmalıktır, darlıktır, anlayışsızlıktır.

*

Tüm derinleşmelerde olduğu gibi deneme sanatında derinleşmek de, kim ne derse desin, en iyi, kuram'la *değil*, deyim yerindeyse, yalpalamayla gerçekleşir.

Kırıntılı denemeler, ya da deneme kırıntıları kadar deneme-bilincine uygun düşen ne var?

*

Deneme bilinci sağlama çabalarının, sıklık istenen doruklara götürdüğünü söylemek doğru değildir. Gene de haksızlık etmeyelim. Sıklık olmasa da, gün geliyor, yazar yazarken, okur okurken, öyle gönendirici bir aydınlık kaplıyor ki insanın içini: *işte-gördüm, işte-anladım* sevinci bu.

*

Bir sanat olan denemeyi anlamak istiyorsan: kaşlarını çatıp kuramları didiklemeyle sınırlama kendini. Delidolu ciddilikle tadına vara vara, bırak gitsin özünü kırıntılara!

İndirgenemezlik

Kuram, pekçok alanda, düşünme eyleme yönünden çeşitli yararlar sağlar. Tartışılmaz bir gerçektir bu. Öyle ya, kurama ulaşmadıkça birçok olayı açıklayamayız, birçok olay karşısında ne yapacağımızı şaşırırız. Bunu en güzel pekiştiren gerekçe şudur: Kuram ne denli geniş kapsama ulaşırsa, başarısı da o denli artar. İşte bu durum, çoğun, deneme'nin ne olduğunu çepeçevre anlamayagirişen herkesi, dönüp dolaşıp bir “deneme sanatı kuramı”na, ya da, adı n'olursa olsun, bu doğrultuda bir yerlere iteler.

Gel gör ki, çeşitli kesimler böyle bir işleme gelemiz; zorlandıkça da, aydınlık istemleri boşa çıkar, anlayış karanlıklara gömülür. Bunun nedeniyse, kuram ve benzeri açıklama-çerçevelerinin, bir kerteden sonra darlığa dönüşmesi, cendere gibi bir kalıpsılığa götürmesidir. Bu da, birlikte getirdiği sözümona açıklamacı tuzaklar yüzünden, hiç mi hiç istenmemesi gereken birşeydir.

Özellikle “deneme” için geçerlidir bu. Denemenin en korkunç düşmanı indirgemeciliktir de ondan. Çünkü indirgemecilik: güzel bir zenginliği, zorla tek'e, tekyön'e, kalıba sıkıştırmaktır. Bu gibi şeylerse ergeç denemeyi yok eder. Çünkü indirgemenin sözkonusu olduğu yerde deneme diye birşeyden söz etme olanağı kalmaz.

*

Yapıca, amaçça, yazmaca, okumaca denemeye en büyük haksızlık, deneme'yi belli bir yöne, amaca, yazışa, okuyuşa kapatmaktır. Kaşla göz arasında fırsat kollar çeşit çeşit indirgemecilikler.

Bir de ne göresin: tek bir sava, düzene kaskatı tutsak edilmiş bile deneme. İlginçtir: sav yüceymiş değilmiş, çekiciymiş değilmiş pek bir rol oynamaz. Önemli olan: denemeyi deneme kılan iç-çokluğunu tek eksenli bir dizgeye sıkıştırarak, sözümona derleyip toplamaktır.

*

Savı, dizgesiyle akılda tutulmak, ya da bir çırpıda dilegetirmek bakımından bir albenisi var indirgemeciliğin; genede indirgeme, denemeye uygulanan bir işkencedir. Heyecan, merak, araştırma, dolanım, kargaşa içerir deneme. Labirent'si bir tükenmezliktir deneme. Güzelliği, ağırlığı, diriliği buna bağlıdır.

Türü n'olursa olsun, her indirgeme: denemenin canlılığını öldürür, tutkusunu ortadan kaldırır, ateşini dondurur.

Buluttur deneme, kese biçer hangi kılığa sokarsan sok, her türlü yakıştırma kılığı aşır taşar bulut. Denemenin, kavramsal çekiştirmelerle çepeçevre aşılmasını ummak boşunadır.

*

Kuşkusuz, her doğa-insan-kültür-tarih etkinliği gibi deneme'yi de, belli bir bakımdan az çok anlayıp açık kılmak için kavramsal bir açkıya, bir anahtara başvurulabilir. Ancak bunun, sınırlı bir aydınlatmadan öteye götürdüğünü söylemek yanlıştır. Böylesi bir yanlıştaki direnmek, deneme üzerinde çarpık tasarımlara saplanıp kalmaktır.

*

Özü, izlencesi gereği, denemeyi, birdeyime “önyargılar süpürgesi” diye nitelemek gerekir. Şöyle ki, denemeyi, belli birtek yanlı yöneltiyi, tek bir doğruyu savunmaya tıkamak; ya da belli bir hafiflikle, eğlence sağlamada odaklamak; ya da belli bir felsefeyi, bir dünyagörüşünü halk katında tanıtımayla görevlendirmek, —daha da başka indirgemeci olanakları katın, bunların hepsi dönüp dolaşıp denemeyi özden çarpıtmaktır.

Toptancı tutumlarla, denemeyi, belli bir çizgiye oturtmaya yeltenmek, denemeyi, denemeciyi yakışıksız işlevlere itelemektir. Böylesi çarpık tutumlarsa, kuşaktan kuşağa aktarılan talih-

siz gelenekler ve eğitimlerle birkez yerleşti mi de, kolay kolay sökülüp atılabilir şeyler değildir.

*

Öznel anlayışım uyarınca dilegetirdiğimde, yani indirgemeler-ötesi genişlikle yantutmazca baktığımda, deneme, tekbaşına ne ispattır, ne bilimdir; ne yargıdır, ne öğüttür; ne paylamadır, ne yasaklamadır, ne de yol göstermedir.

Nedir peki, deneme: *indirgenemezlik*. Başka türlü diyelim: indirgemeye kalkışınca yitip giden bir etkenlik.

*

Denemenin ne olup ne olmadığı üzerindeki bilinçlenme çabalarında, hiçbirzaman gözden uzak tutulmaması gereken şudur: kural, ilke, öğreti, kuram bağlarını aşar deneme. Hangi denemeyi okursa okusun, nasıl deneme yazarsa yazsın, hiçkimsenin unutmaması gereken atlanmaz bir gerçekliktir bu.

Darlık Tanımayan Açıklık

Hep şöyle düşünmüşümdür: bir deneme-sanatı-bilinci edinmeye yönelmek, herkesin girişebileceği bir eylemdir. Ben kendim denemeci olarak böyle bir işe kalkıştığımda, doğallıkla, denemeci kimliğim ağır basar. Bu bağlamda kolayca algılanmayan çapraşık bir döngünün varlığını sezmek de olası değil. Öyle ya bir üst-bakışla denemenin ne-olduğunu, dolayısıyla da denemecinin kim olduğunu anlamak için daldığım bir uğraşta o-ne-o-kim olmadan birşey anlamıyorum. Tuhaf gelse de yadırgamayalım bunu: pekçok yerde geçerli olan durum burda da ortada: bulanık azıcık'lardan aydınlık çepeçevre'lere sürekli bir git-gel-dir bilinç.

*

Özüme özgü dürtü, amaç ve donanımdan aldığım güçle deneme-varlığını seraserpe gözden geçirmeye koyulduğumda, bende çeşit çeşit duygular uyandıran bazı tatlarla, yorgunluklarla hem anlayışım keskinleşir hem de örtük çekiciliği gittikçe artan bir gizemi aralıyormuş gibi olurum. Ne var ki bilinç, ana izlencesi gereği hep--daha--çok bilinçlenme doğurmaktır. Ancak böylece, acısı-tatlısıyla, içten gelen bir eğilimle bazı gönendirici aşamalara dek giderim.

*

İlk izlenimle bile söyleyebiliriz: deneme bilinci, karmaşık dokulu, çok-ögeli denemeyi, değişik açı ve yönleriyle, en çarpıcı özellikleriyle günışığına çıkarmada en güvenilir duyup düşünme, sezip anlama işlemidir. Bence denemeyi deneme kılan en

önemli özellikse, denemenin *hiçbir darlığa* gelmediği, hiç mi hiç gelemeyeceği olgusudur.

*

Nasıl nitelenirse nitelensin her sınır, her sınırlama deneme'nin *salınımını* engelleyen, denemeyi denemelikten çıkaran bir olumsuzluktur.

İnsan için hapislik neyse, deneme için darlık odur.

Gerçi hapislik, belli durumlarda, insan için kaçınılmazdır. Hattâ, dolaylı bazı yönlerden hapisliğin insana yararları bile dokunabilir. Deneme için değil ama; bir insan ürünü olarak deneme, insanın kendisinden çok daha kolay incinir bir yapıdadır.

Darlığa kapatılır kapatılmaz "deneme" deneme değildir artık. Darlığa zorlamak denemeyi yoketmektir. Deneme, darlık tanımamaktır.

Kavramın akla gelebilecek her anlamında *darlığın ötesine geçmektir* deneme.

*

Dar oylumu denemenin vazgeçilmez koşulu saymak, çarpık bir deneme-anlayışına kurban gitmektir.

Her denemenin *kendine yeterli* bir uzunluğu ya da kısalığı olmalıdır. Gereksizce dar tutulan bir deneme kurutup dondurur; gereksizce gevşek oylum denemeyi sulandırıp vicıklaştırır.

*

Okur ya da yazar, denemeye çevrilen herkesin sıklık karşılaştığı bir kaygı varsa, o da denemenin oylumuna ilişkin darlık kaygısıdır.

Ne yapıp edip denemeyi küçük tutmaya bakar çok kişi. Aynı dar-tutma istenci, denemeyi başarı yönünden değerce yargılayanların da bilinçaltına işlemiştir. Oysa türlü türlü sakıncalı bir "darlık"tır bu. Deneme ille de kısa olmalıdır "saplantısı", yüzeysel bir görüş olarak, yazar ile okurun dünyasında, belki bir süre için rahat bir döşek yerine geçebilir. Ver gitsin ondan sonraysa, ver gitsin: "Deneme kısa oylumlu bir düzyazıdır" tanı-

mı. Oysa deneme, pekçok yönden olduğu gibi oylum yönünden de sınırtanımaz bir yazı etkenliğidir.

*

Nedense hep yeniden unutulduğu için altını çizerek birkez daha belirtelim: kısalık-uzunluk gibi kavramlar, anlam yönünden, durumdan duruma şaşılacak ayrılıklar içeren göreceli kavramlardır. Başka türlü dendiğinde, oylum darlığına deneme varlığının ayırıcı ölçütü diye bakmak, birçok yanılmayı birlikte getirir.

*

Adı üstünde: özünü hiçbir cendereye sokmadan, bir yayılıp gitme istencidir *deneme*. Ne oylum, ne tür, ne alan, ne gelenek, —nerden gelirse gelsin, hiçbir buyruğa uymak zorunda değildir.

Bir yazı olarak deneme, özde, varlığını *dil ile işbirliği* yaparak sağlar. Yazı olarak deneme, özvarlıkça dili gözetmek zorundadır. Dil gözetimine, dil bakımına sırt çeviren sözümona deneme, başkaca neyi gözetirse gözetsin deneme yazısı olarak güdük kalır. Böylece deneme eni boyu ne olursa olsun, ağırlığı, dilsel bir varlık olarak, *kendi varolma yasasında* bulunan bir yazı şölenidir.

*

Özgürlük: deneyebilme özgürlüğüdür. Deneme: deneyleyen özgürlüktür.

Önemli İstek

Ne tür yazılar okuyup yazarsak yazalım, denemeyi hor görmek okur-yazarlıkla bağdaşmaz.

Denemeyi: önemi, hakkı, değeri, saygınlığıyla yüceltmek, herkesten önce denemecinin baş görevidir.

Her deneme, denemenin saygınlığına katkı olmalıdır. (Öylesine söylenivermiş bir tekerleme değil bu; gönülden istediğim şey.) Gerekliliği bakımından, gerçekleştirilmesi bakımından içimize dışımıza iyice sindirmemiz gereken bir olgudur bu.

*

Denemeyi yücelten en uygun yol, iyi deneme yazmaktan geçer. Bu bağlamda iyi-kötü ikilemi ne denli sonu gelmez tartışmalı uğraşlara götürse de, “iyi” deneme için gereken hiçbirşeyi esirgemek yakışmaz denemeciye. (Öyle çok şey “yakışır” ki, sayınakla tükenmez.)

İyi deneme yazıyorsan, demek ki yazdığın “ölü” deneme değildir.

Kötü eleştirmensen “çürük” denemeleri över, herdem tazelere görmezsin bile, —görsen de öylesine işte.

Yüzeysel bir deneme okuruysan, gerçekte deneme okumuyorsun; okuduğun gerçek bir deneme olsa bile deneme’nin ötesine sıçrayıp gidiyorsun sen.

Kim olursan ol, donanım ve istenç yönünden kendini kandırmadan denemeye eğilmedikçe denemenin ne eşsiz bir tat ve bilinç olduğunu kavrayamazsın.

*

Denemeye değer verilmiyor diye yakınmak boşunadır. Nasıl “Sevgi öldü!” diye sızlanmayı bırakıp *hemen şimdi* özünü sevgiye bırakmak gerekirse, tıpkı öyle hemen şimdi denemeye vermeliyiz özümüzü.

Dışavurulan bir kasıntılık, önlenmez bir boşboğazlık, sürükleyip götüren bir aburcubur kertesine düşürülen “denemeleri” gördükçe ne yapacağımı şaşıyorum. Hele bu *sözümüne* “denemelerin”, dolayısıyla da “denemecilerin” el üstünde-tutulması dünyamı karartıyor doğrusu.

*

Yazarın kendi kendisiyle ne denli içten bir konuşma olarak ortaya çıkarsa çıksın, okunması o kadar tadına doyumaz bir söyleşidir deneme. Bu bağlamda denemenin, insanı sapkın sıkıntılarından arındırmayı amaçlayan psikiyatrist’ten daha talihli konumda olduğu kanısındayım. Nice zorluk ve zorlamalarla sağaltına odasına adım atınca yakayı kolaylıkla sıyıramayanlarla oranlandıkta, öylesine imrenilecek bir konum ki okurun konumu.

*

— Denemecinin düşebileceği en korkunç erdemsizlik uyumuşluk erdemsizliğidir. Deneme: meraktır, özendir, sevgidir, saygıdır. Düşlem’den bilgi’ye, alay’dan ciddi’liğe, uyanık mı uyanık bir açıklıkla dokunmuş bir yazı ürünüdür deneme.

— Peki, ya senin denemelerin, böyle bir denemeci misin sen?

— Hani derler ya, her koyun kendi bacağından asılır. Bana gelince: vargücümle böyle biri olmak istedim, hep istiyorum da.

— Bunun için ne yapmalı, peki?

— Öyle çok şey yapmak, öyle çok şeyi de yapmamak gerekiyor ki, saymaya kalkışmak gülünç doğrusu.

— Birtek şey belirtebilirsin gene de.

— İşte bu doğrultuda vurgulamam gereken tek şey: çalışmak, durmadan çalışmak. Birçok alan için geçerli olan şey, deneme için de geçerlidir: çalışmadan varılmaz “denemeye”.

— Yeterli mi çalışmak?

— Değil ama temel vazgeçilmez. Sen çalış, kendiliğinden gelir deneme.

— Öyle de, deha'dan, yetenek'ten hiç sözetmiyoruz.

— Eşsiz değeri var.

— Dehanın da yeteneğin de eşsiz değeri var. Gene de şuracıkta onlardan birçırıpıda sözetmek olası değil. Onun için yalnızca çalışmanın; dolayısıyla da, belli ölçülerde, çalışmayla sağlanabilen becerinin sözünü etmekle yetiniyorum.

— Ne diyorduk, sen çalış, *gelir* deneme.

— Gelir de gelmez de. Akıldan çıkarmayalım: *kendine özgü bir sanattır* deneme sanatı.

*

Romanın kötüsü kötü de olsa romandır. Denemenin kötüsüyse, o da öyledir, öyledir de, deneme bile değildir, diyesim geliyor.

*

Adına “deneme” desen de demesen de yazdığın *herşey* yaşamının, yaşamın ögesidir.

*

Hiçbir denemeye sözümona bir soylu gözüyle bakamayız. Denemeyi “aristokrat” nitellemelerle bezemeye kalkışmak yanlıştır. Geniş yayımlı *demokrat* bir yazıdır deneme. Hem kendi içinde hem başka denemelerle, çeşitli yönlerden *dayanışma* bağlarıyla bağlıdır başka denemelere.

Gerçek bir deneme, denemenin *gerçek değerini* açığa vurur.

Özünü denemenin efendisi sayanlardan değilim; deneme bakımıyla görevlendirdim kendimi: Bu tutumun özümə gösterebileceğim en büyük saygı olduğu inancındayım.

Övünçler, Eksikler

“Kendimi bildim bileli beni avucunda tutan o doğurgan istek, o *deneme-isteği* nedir?” sorusunu açık-seçik her sorduğumda, görünür-görünmez birtakım etmenler yanyana dizilir karşımda: Diplerden gelen çeşitli dürtüler ortalığı kaplar. Sürekli değişen toplum-çevre koşulları; akışlı akışlı hevesler, dilekler, tutkular ya düpedüz ya dolambaçlı bir biçimde deneme yazma eğimine götürür insanı. Hemencecik daha yakından bir belirtikle niteleyemediğim bir çokluktur, bir birliktir deneme isteği.

*

Ne diye denemeye bu bağlılık, böylesi tükenmez bağlılığım? Yalnızca güzel zaman geçirmek için mi? Ola ki öyle ama başka nedenler de var. Bunların en ağır basanı “*anlama*” kavramı dolayında yoğunlaşıyor. İşim-gücüm denemeyle, çünkü: anlama amacıyla; algımın uzandığı herşeye *anlam-verme* amacıyla; karşılaştığım ne var ne yoksa herşeyi, öze özgeye *anlatmak* amacıyla; böylece, *anlayış olanaklarımı*, anlayış olanaklarımızı genişletmek amacıyla sarılırım denemeye. Görüş ve işleyiş çevremi oluşturup kuran, dengeleyip düzenleyen varlık-ögesidir deneme. Demek ki, tüm varolma çabalarımın deneme’de toplanmasından daha doğal birşey yok benim için.

*

Şurasında burasında bir süre için dönendiğim dünyayı en iyi biçimde *yaşanır kılabileceğim* eylemlerle işlerken, belki de en güvenceli *umudum* denemedir. Başkaları nasıl düşünürse düşünsün, benim için bu böyle. Tutturduğum bu yolu, tür-

deşlerimin de yaşama- “dünyasına” bir katkı olabilecek güzel özlerle bezeyebileceğime olan inancım yaşayışıma doyumsuz sevinçler katıyor.

*

Olumsuz görünümlü bir dilegetirişle yaşamın, kuşkusuz, ilkin kendi yaşamımın: önüne çıkan *engelleri* aşmada epeyce güvenle başvurduğu kaynaklardır denemeler.

Gelgelelim salt yazı olduğu için denemenin üstesinden gelmesi gereken engeller olduğu da gözden yitirilmemelidir. Hangibirini sayacaksın: yazar da tıpkı besteci gibi, ressam gibi, yontucu gibi sayısız engelli bir koşucudur. Kimi hızlı kimi yavaş bir yordamlamayla birbir geride bırakır bu engelleri. Hakkını vermediği engellerse, denemecinin başarısızlığa uğramasına neden olur. Binbir emek ve esinle onları aşıncaya dek, alçacık gönüllü ama özgür mü özgür öyle bir salnım, bir salnım ki, ister oku ister yaz ancak tadına varırsın, tadına.

*

Hiçbir yazar yazısından dolayı övünmeye kalkışmasın. İyi yazma, kişide doğallıkla iyi özduygular uyandırır. Bundan kimse- nin kuşkusu olmaya. İşte ben bu bağlamda (“övünç” demeye yeltenmeyeceğime göre) denemelerimden içten içe fışkıran sevinçlerin zaman zaman heryerimi kapladığını söylemekten çekinmiyorum. Özellikle *dile gösterdiğim bakım*: genelde ayrıntı deyip geçilen bazı önemli yazılı ele-alışlara gösterdiğim titizlik; soru ve konuları zenginleştirme eyleminde, o yorgunluğa boyun eğmez merak; etkilenim ve sonuçlarıyla hertürlü yazısal çalımdan *sıyrılmışlık*; deneme hatırı için olsa bile kişileri nesneleri şu-bu bahaneyle, yersiz eleştirilerle suçlama türünden işlerle bir alıp verecek bağı kurmamak, —doğrusu, denemeci olarak hep damağında bu övülesi tatlar.

*

Herşeyi denemeden beklemek kadar yanlış birşey olmaz. Ne var ki, denemeden bekleneni yerine getirmemek de olmaz. Deneme- bilincinin önemli bir ögesidir bu.

Denemenin gerçekleştirmeye yöneldiği vazgeçilmez izlence: sözcük-anlamının olanca genişliğinde düşler, sevgiler, bilinçler, güzellikler kapsayan bir özgürlüktür; öze özgeye, bireye topluma yönelik dinç kafalı bir özgürlük yaşamıdır.

Tarihsel Konumuyla Deneme

Kimi kısa kimi uzun aralıklarla da olsa, denemeyi, içiyle dışıyla tarihsel gelişim akışına yerleştirmenin; bunu yaparken, denemenin, Türk dili ile kültüründeki oylumunu betimlemenin (kapsamlı görüşlere ulaşıncaya dek) bölük-pörçük de kalsa, bazı güvenli saptamalara götüreceği kanısındayım. Bunun deneme bilincine mutlu katkılar sağlayacağından kuşku yok.

*

Çoğu kez yapıldığı gibi, yalnızca Avrupa'daki Yeniden Doğuş Çağı'nın, Rönesans'ın (Renaissance'ın) sözünü ederek deneme'nin Batı'daki konumunu çarpıcı bir biçimde vurgulayıp işte—oldu—bitti demekle yetinmek, bana göre, hiç de başvurulacak bir tutum değil doğrusu.

Deneme'yi, zaman içindeki gelişimsel *önceleri ve sonralarıyla* günışığına çıkarmak isteyen, birtek Rönesans'a sıkışıp kalması, olanca genişliğiyle bu çağ tekbaşına bazı kazanımlar kotarmış olsa bile, denemeye özgü yeterli bir bilinç-genişliğine vardırmaktan uzaktır.

Herhangibir önem-dizisi gütmenden belirtelim: duygu, düşünme, etki, beğeni, ülke, kültür-durumu doğrultusunda parlak ışınlar saçan eski-yeni birkaç ad anmak bile, deneme gerçekliğinin ne olduğunu, ne olabileceğini *görmemize* yardımcı bir ışıldak tutabilir. İşte Pascal, Chesterton, Hazlitt, Friedrich Schlegel, Nietzsche, Dostoyevski, Aldous Huxley, Unamuno, Ortega, Musil, Curtius, Jünger, Gide, Valéry...

Çarpık eğitimlerin n'apıp edip kafalara kazımaya çabaladığı denemeye ilişkin birtakım öğretilerin tersine, deneme: tek bir

tarikh-kültür dönemine yapışık bir ürün değildir; nice zamanlar ülkeler oylumunca *tüm evreni* kuşatan bir yazı meyvesidir.

*

Tarihsel oylumuna hakkını vererek deneme'yi gelişme çizgisi ve dolaylarıyla gözler önüne sermek isteyen, unutmazın: adı sanıyla deneme, birdeyime, Montaigne'lerle, Bacon'larla, oldukça belirgin bir yörüngeye oturdu oturmasına; gelgelelim, yeterince donanımlı bir dikkatle üzerine eğildiğimizde, deneme'nin Rönesans Çağı'ndan *çok daha eski* dönemlerdeki yazın dünyasında günübirlik yürek atışlarıyla varlığını duyurmuş olan bir yazı-etkenliği olduğunu algılarız. Canımın canı Plutarkhos'lar, Cicero'lar, Seneca'larla iyiden iyiye serpilen deneme, derin ve yaygın izleriyle günümüzdek süregelen, talihliyse bundan böyle de süregidecek olan önemli bir kültür yöresidir, insanlık kültürünün değerli bir katmanıdır.

*

Gözlemlerimin beni yanıltmadığı kanısıyla saptıyorum: Deneme Batı (ya da Batı'ca) toplum düzeninin bir *ürünü değildir*. Ancak bu, deneme'nin çoğun sanayi ile eşbilenen "modernliğe" özgü (ya da modernliğe özden aykırı) bir yazı (kültür) görünümü olduğunu belgelemez.

Birbirine karşıt da olsa, hangi anlama çekilirse çekilsin, modernlikteki insan yalnızlığı düğümleri, kitleleşme sorunları, kişi bunalımları gibi ögelere de yapışık bir deneme. Orası öyle ama şu da doğru: Modernlikten önce vardı, modernlik sürdükçe var, modernlikten sonra da varolacak deneme. Çünkü denemede elatılan "konular" uyumlu uyumsuz katmanlarıyla, ya salt *insan sorularıdır*, ya da *insan açısından* kesişen önemli kültür kaygılarıdır.

*

Deneme, yazı ile *işbirliği* yapmaktır.

Zaman içinde ne çok yapısal değişikliklere uğrasa da, karşı-ağırlıklı biçim ve özlerin basıncıyla ne çok sendelese de, yazı, insanın vazgeçilmez yaşama koşuludur. Elektrik araçlı, sözgeli-

mi bilgisayarlı ne tür başkalıklara bürünse de yazı-ortamından ötede bir insan yaşamı tasarlamak nerdeyse gösterge olanağı olmayan bir tasarıma kapılmaktır. Demek ki, yazı'da soluk alıp veren insan, bundan böyle deneme'de de, deneme'yle soluk alıp verecektir.

Ona ne kuşku, bu durumu anlayan var, anlamayan var. Ola ki, zamanla, anlayanların sayısı artar. En talihli anlayışsa, her insan-kültür kesimi için geçerli olduğu üzere, durumun erkenden özümsemesidir, *bu* durumun köklü bir insan-kültür durumu olarak anlaşılmasıdır. Talihliyse, böyle bir anlayıştan bize de pay düşer.

"Talih" sözcüğü birkez ağızından çıktığına göre, (böyle "şeyler" var mı yok mu, bunları tartışmanın yeri değil şimdi burası), şöyle diyeceğim: yalnızca talihe bağlı birşey değildir anlayış, hem birey hem de toplum, bu bağlamda her ilgili elinden geleni yapmalıdır.

*

Çin'in yazı, yazın dünyasına şöyle bir gözetmek bile, ikibin yılı aşkın süredir, denemenin, Batı toplumlarının tarihinden bambaşka bir yapı ve oluşumda sergilenen eski mi eski bir kültürde ne derin kök saldığını göstermektedir.

Özellikle, (Batı'da tanındıkları biçimlerle söylüyorum) Tao'dan, Çuang Çu'dan, Mencius'tan sonra bu Çin yazını, özce, denemenin ne denli dal dal kapsamlı bir etkenlik olduğunu, ne denli saygın etkilerle dalga dalga yayıldığını gözler önüne koymaktadır. Bu bağlamda, beni izleyenleri şaşırtsa da, şimdiyedek kimselere fısıldamadığım şeyi nesnel durumları görmeye yardımcı olabilir inancıyla, işte pattadak söylüyorum: Tao, Çien, Han Yu, Liu Cung Yuan, Yuan Mei, Şen Fu gibi sevgili denemeci'lerim olmasaydı ben de yoktum demekten alamıyorum kendimi.

*

Avrupa'da "deneme" diye birşeyin adı sanı yokken, Mısır, Hindistan, Çin, İran, Japonya yörelerindeki yazın geleneklerinde deneme'den geçilmiyordu. Gerçi bu yazılar, çoğun, şimdilerde

“deneme” diye bilinen akrabalarından bambaşka görünümelerde ortaya çıkıyor, hattâ bazan deneme’den başka şeylermiş gibi okunuyordu. Ne var ki, azıcık dikkatle yaklaşıldığında, anlam, işleniş, tat, amaç, etkileyiş gibi önemli bakımlardan deneme’den başka birşey değildi bunlar. Düşler, anılar, saray yazışmaları, gezgin günlükleri, mektuplar, konuşmalar, ağıtlar, şölen söylevleri, sevinç bildirimleri, dinsel yakarışlar, dualar, anlatılar, içdökmeler... — ilk bakışta, bunlara benzeyen benzemeyen daha birçok yazılardır bütün bunlar.

“Günümüzde deneme artık öldü!” diye tutturup giden ezberci kötümserleri uykularından uyandırmasam da söylemek, bir haktanırlık görevi benim için: çağımızı kaplayan binbir çeşit gürültü-patırtı arasında deneme’yi kendine “aydın” diyen sözümona “kültürlü” pekçok kişinin yaptığı üzere, önemsiz birşeycikmiş gibi unutup geçmek, denemenin insana sağladığı zenginliği dolayısıyla da insanlık kültürünü epeyce yoksullaştırmaktır.

*

İçinde yer aldığı gelenek-çizgilerini geçmişe doğru izleyip deneme’yi, oldukça açık-seçik biçimde başlangıçlarına doğru götürüp dayatmak; bu arada, denemeyi, gelişip serpildiği dönemler, ülkeler, kaynaklar, çağlar bakımından kovuşturmak; ayrıca, denemenin, günümüz Türkiyesi’ndeki konumunu, Türk dili ve Türk kültürü ile çeşitli ilişkilerini saptamak bakımından o kadar çok yanılgı, eksiklik, önyargı, karıştırma, umursamazlık kolgezmemekte ki, insan hangibirine dokunacağını şaşırıyor. Fırsat buldukça kimi öfkeyle kimi üzüntüyle parmak bastığım bu önemli konu-bağlamlarını hep daha yoğun bir ışıldak altına almak gereksinimi dikensi dikensi batar durur içime. Dil, düşünce, yazın, kültür, tarih, toplum, eğitim yörelerinde yetişmiş alan-araştırmacılarını biryandan beklemeyi sürdürelim ama öteyandan da şimdi burda birkaç sözcükle bile olsa, dikkate değer önemli bir gerçek üzerinde ne düşündüğümü, hiç olmazsa özetin özeti saptamak istiyorum. Kuşkusuz bazı öznel merakların ayrıntılarına buracıkta inemeyeceğim birikimler, rastlantılar ve karşılaşmalar ışığında, bir tutamak olsun diye,

tepeden iner gibigelse de, ya da bazılarına pek önemli olmayan bir yineleme gibi görünse de, hemen sallantısızca belirtinem gerekiyor: Çoğu yerde tartışmasız savunulan bir görünümle, denemenin, Batı'da "Rönesans" diye adlandırılan Yeniden Doğu çağında ortaya çıktığı öne sürülür. Oysa deneme, baskın bir gerçeklikle Uzak Doğu'da, Çin kültür çevresinde, Hindistan'da, Japonya'da, İran'da Batı'dakinden çok daha eskilere uzanan bir yazma, okuma geleneğidir.

*

Türk yazınında deneme, gelenekle benimsenen bakışaçılarına yerleşildiğinde: kimilerinin gözüne silik bir yazın dalıymış gibi gelebilir. Bununla birlikte çağdaş nesnel durumun hakkını veren bakışaçısından saptadığımız şudur: Türk yazınında şiirden sonra epeyce ağırlığı olan bir yazı etkenliğidir deneme. Uzunca bir geçmiş boyunca: din, tarih, töre, düşünce, ahlak, kıvanç, heyecan, bilgelik erdem ve benzeri "konuları" işleyen düzyazıları kapsar. Çoğun gezi, felsefe, mektup, anı, eleştiri, tarih, coğrafya, mitoloji ağırlıklı yazı yayımlarıdır bu denemeler. Azçok güncel değinmekle birlikte güncel-olanın sınırları ötesine geçen deneme yazılarıdır bunların büyük bir bölümü.

Aynı şey günümüz için de geçerlidir. Nitekim çağdaş yazınımızda zaman zaman sıkça görünen salt deneme dergileri, deneme derlemeleri hep bu sözünü ettiğim geleneğin uzantısı durumundadır. Buysa, bence, yazınımıza özgü sevinilecek bir olgudur.

Demek oluyor ki, denemeyi, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, pekçok önemli kültür kesimlerinde olduğu gibi, özü biçimiyle düpedüz Batı'dan alıp getirdiğimiz bir "yazın türü" diye yorumlayamayız. Gerçekliğe aykırı düşmekle kalmayıp olumsuz birtakım değerlemelere de yolaçar bu tutum.

Deneme, ülkemizde Batı-Doğu ikilemini aşan bir anlayışla çiçeklenmiştir.

*

Özellikle yazı, yazın işlerinin çoğun halk katında "edebiyat" başlığı altında toplanan saygın bir konuma ulaştığı dönemler-

de, ya da bunun böyle olduğu sanılan dönemlerde, denemeyi, edebiyat alanında, biryerlere “yerleştirerek” güven altına aldıklarını sananların; hattâ bunu yapmakla denemeyi yücelttiklerine inananların doğru bir davranışta olmadığı kanısındayım.

Denemeyi “edebiyat-ıç” bir yazı etkenliği diye yorumlayıp değerlendirmeyi birtürlü içime sindirememişimdir. Bu, deneme’yi özce daraltmaktan başka birşey değildir. Bırakın ki, tümüyle “edebiyat” denen kapsamlı alana baştanaşağı *deneme* gözüyle bakma eğilimindeyim ben.

Doğru değil ama alışlagelen kültür-eğitim, deneme’nin varlıkça yayılım alanını ne yapıp edip kültür evrenimizin edebiyat kesimine oturtmayı, düpedüz kurtulmamız gereken bir darlık diye anlıyorum.

Edebiyatın, bilim, felsefe, tarih, eğitim, mitoloji ve benzeri gibi yörelerle sıkı alış-verişini görmemezlikten gelenlerle yıldırım hiçbirzaman barışmamıştır. “Edebiyat” diye bilinip tanınan alanın sözümona kendi sınırlarını hep aşması gerektiğine bel bağlamış biriyim.

İlk bakışta bir edebiyat-*kolu* izlenimi uyandırır da, görünüşe aldanmayalım: ilk izlenim, denemenin alışlagelen ağırlığını örtmeye götürmemelidir. Yeryer edebiyatın ağırlık alanını aşan bir etkenliktir deneme. Bu önemli gerçeğe duyarsızlık, yalnızca altyanı “deneme” deyip geçilen “şey’in” yapısını çarpıtıp zedelemekle kalmaz, insan-kültür-dil-bilgi-eğitim kuşatımlı *kültürün* o zaten oynak iç ve dış dengelerini de altüst eder.

“İşte Deneme!”

Doğu-Batı ikilemine giren tüm somut ve kavramsal karşıtlıkları aşar evrensel özce yayılımlı deneme.

Değil mi ki düş ve düşünceyle kültür yörelerinin kıybucağına dek gidebilmektir deneme, uzunboyulu girişlere gerek duymaksızın: “İşte deneme!” dediğim bir örnek. —Amerika Kızılderili kültüründen kopup gelen gür ama hüzünlü, yerel ama kapsamlı bir insan soluğu.

Bellegimde kaldığına göre 19. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri, yüzyıllar süren savaş, çatışma ve sindirmelere karşın birtürlü yenişemediği; dobra dobra söylendikte, birtürlü yokedemediği Kızılderili uluslara, sonunda, topraklarını parayla alıp çoluk-çocuk hepsini gözetim altındaki belli bölgelere yerleştirme isteğiyle yöneliyor. Böylece (kulağımda yankılanan özel adları işittiğim gibi yazarak söylüyorum) bu öneriyi yönelttiği Apaçi, Lipan, Komanço, Siu, Çayan ve benzeri ulusların kalıntısı döküntüsü durumundaki oymak beylerinin başına “Joseph” diye adlandırdıkları Kuzey Batı Amerika’nın Seattle yöresinin önderine başvuruyor. İşte bu Kızılderilinin yanıt-konuşması; FAO diye bilinen Dünya Açlık Örgütü’nün 1976’daki bir duyurusundan, İngilizcesi ile Fransızcasını karşılaştırarak ozamanki akıl defterime çevirerek geçirdiğim yazı; aktarıyorum:

Toprağımızı satınalma önerinizi, kuşkusuz, inceleyeceğiz. Benimseme kararı verirsek, bu, birtek koşula bağlı olacak: beyaz insanın bu toprağın hayvanlarına kardeşi gibi davranması gerekecek.

Ben yabanıl bir adamım; başkalarına özgü görgü törelerini anlamam. Beyaz insanın çayırda yürüyüşü sırasında önüne çı-

kan bin tane mandayı birden öldürüverdiğini, sonra da çürümeye bırakıp gittiğini gördüm. Ben yabanılım; nal isteyen atın, ancak yaşamak için canına kıydığımız mandadan daha önemli olabileceğine aklım ermez.

Hayvansız insan nedir ki? Tüm hayvanlar ortadan kalktı mı, yapayalnızlığı içinde ölüp gider insan. Çünkü hayvanların başına gelen insanın da başına gelmekte gecikmez. Herşey birbirine bağlıdır:

Çocuklarınıza, ayaklarınız altındaki dünya topraklarının atalarımızın küllerinden oluştuğunu öğretmek zorundayız. Toprağın zenginliğini ulusumuzun canına borçlu olduğunuzu bildirin ki, toprağa saygı duysunlar. Nitekim biz de çocuklarımıza, toprağın, hepimizin anası olduğunu öğretmekteyiz; sizinkiler de bunu böyle bilsin. Toprağın başına gelenler, o toprak çocuklarının da başına gelebilir. Toprağa tüküren insan kendine tükürmüş olur.

Biz şunu biliriz: taşı toprağıyla dünya insanın malı değildir; insan dünyanın bir parçasıdır. Biz şunu biliriz: ne varsa herşey aynı aileyi birbirine birleştiren kan bağıyla ayrılmazcasına birbiriyle birleşmiş gibidir. Herşey birbirine bağlıdır.

Dünyaya gelen herşey birbirinin çocuğudur. İnsan, yaşama kumaşıyla örülmüştür; bu kumaşın dokusundaki ipliklerden başka birşey değildir insan. Bu kumaşa verdiği her zarar kendisine zarardır.

Ulusum için biçtiğiniz yazgı uyarınca bize belirttiğiniz 'koruma yerine' yerleşme çağrınızı ele alıp inceleyeceğiz. Öyle görünüyor ki, bundan böyle gözden uzakta kaygısız yaşayacağız. Bırakın ki, yaşamımızın bundan sonrasını nasıl geçireceğimizden hime ne. Babalarının yenilgilerle nasıl aşağılandıklarını görüp izledi çocuklarımız. Utanç nedir tanıdı savaşçılarımız: yenilgi sonrasında, işte aylak aylak dolanıp birtakım tatlı yiyecekler ve sert içkilerle bedenlerini kirletip duruyorlar. Bundan sonra bize kalan günlerin nasıl geçeceği kimin umurunda. Nasıl olsa, sayılı günler bunlar. Belki birkaç saat, belki birkaç kış sonrasıysa şu: o büyük oymağımızın çocuklarından kimsecikler kalmayacak. Bir zamanlar bu topraklarda yaşamış olanlardan kimseye rastlanmayacak; şimdilerin ormanlarında, küçücük birlikler halinde dolanan o eski ulusun mezarı başında ağlayacak kimse kalmayacak; sizin gibi

geleceğine tam umutla bakacak kimsemiz kalmayacak. Hoş, göçen bir ulusun sonu üzerinde ağlamanın ne yararı var. Oymakları oluşturan insanlardır, başka birşey değil. İnsanlarsa, denizdeki dalgalar örneği gelir gider, gelir gider.

Sık ağaçlıklar nerde. Yok oldu. Kartal nerde? O da yok. Atik midilliyle avlanma artık bitti, demek ne demektir, bilen var mı? Yaşamayı bitirmektir böylesi bir yaşam; öldükten sonra yaşamaya yeltenmektir bu.

Gene de bütün bunlara karşın topraklarımızı satınalma istemini inceleyeceğiz. İstemi benimseyecek olursak, bunu, bize verdiğiniz sözü, bir köşecikte korunmak sözünü güvenceye bağlamak için yapacağız. Kimbilir belki orda yaşamımızın geri kalan kısacık bölümünü istediğimiz gibi doldurma olanağı sağlayabiliriz. Son Kızılderili insan da bu dünyadan silinip gittiği gün; ulusumuzun anısı otlakların üstünde süzülen bir bulutun gölgesine dönüştüğü gün, bu kıyılarla ormanlarda ulusumuzun ruhu sürüp gidecek gene de. Çünkü yeni doğan bebek anasının yürek atışlarını nasıl severse, biz de öyle sevdik bu toprakları.

Şimdi toprağımızı satıyorsak, siz de bu toprağı bizim sevdiğimiz gibi sevesiniz dileğindeyiz. Biz bu toprağa canımız gibi baktık, siz de öyle bakın!

Beyaz adamın kendisi de, insanlara ortaklaşa yazgının dışına çıkamaz. Belki kardeşiz. Göreceğiz.

Yirminci yüzyılın şu son aylarında okumamıza sunulduğuna göre, hemen belirtelim: Günümüz yaşamının yüreğine seslenen sözler bunlar. Gerçi tarih-coğrafya açısından bunca uzakları nice uzaklardan yansıtıyor bu sözler, öyle ama kulaklarımıza küpe etmemiz gereken sözler bunlar.

Avrupa'nın batı uzaklarında, Amerika adı verilen büyük mü büyük kara parçasını, ayak basar basmaz doğaca-kültürce yağ-malamaya başlayan Avrupahlılar, irili-ufaklı birçok ulusu ("kabileyi" değil koca koca "ulusları") kat kat örgütlü devletleriyle, kültürleriyle birçok ulusu hızla yoketme sürecine kendilerini kaptırdılar ki, sormayın.

Peki, neden mi? Neden olacak, "değerli" diye belledikleri bazı nesneler yüzünden, doymak bilmeyen hırsları yüzünden

yaptılar yapacaklarını. Sözümona övünçlü deyimlerle “brutos animales” “yabanıl hayvanlar” diye adlandırdıkları insan soylarını yokedercesine kırıp geçirdiler. Bugüne erişebilen kalıntılardan anlayıp sezinlediğimize göre, hayranlık uyandıran birçok dil-kültür zenginlikleri bir daha geri gelmemek üzere silindi gitti.

İşte aktardığım yazı, Kızılderili oymaklar başının konuşması; hem kendi halkına hem öbür halklara seslenişi. Başka şeylerle birlikte, bütün bu durumlara ışık tutan gönlürnce *bir* DENEME.

İşte birey-tarih-toplum-felsefe oylumlu bir tabanda acı ile umudu, kötümserlik ile iyimserliği, eğitim ile yönetimi, sevgi ile hoşgörüyü, uyarı ile gerçekliği dengeli bir biçimde yoğuran bir DENEME.

İşte insan-olma varlığımızın akla gelebilecek türlü darlık tuzaklarına karşı uyanık tutan bir yazı, – bir selam, çağrı, iç dökme, saptama, – bir DENEME.

Hangi yönden bakılırsa bakılsın, sözcükçe ne anlama gelirse gelsin, sınır diye hiçbir kısıtlamaya sığmayan özgür açılımla, insan-dünyasının vazgeçilmez bir zenginliğidir DENEME.

Yazgı

Zaman zaman, “İstemesem yazmazdım!” mantığıyla dilegetirdiğim bir gerçeği, mantığı aşan bir pekiştirme gereğiyle vurgulamışımdır kendi kendime. Şöyle ki, en içimden deneme yazmaya (daha uygun anlatım bulamadığım için şöyle diyeyim) zorlandığım için yazdım. Öyle ama seyrek de olsa böylesine zorlamanın acıtan malumuzuna karşılık, nice sereserpe tatlarla keyfini çıkara çıkara özümü deneme yazma uğraşına bıraktım.

*

Zaman kısacık olsaydı, deneme yazmaya zamanım olur muydu hiç? Hadi denemeye zaman buldum diyelim, yeterince yaşantı-hamurunu yetesiye özenle yoğurup yetesiye pişirebilir miydim?

*

Diyelim ki sonsuz yaşama zamanım var, peki, deneme yazar mıydım? Neye? Yazıp da n’olacaktı? Yazmadan n’apardım, peki? Belki de yazardım ama, yayını erteleye erteleye ortaya çıkar-mazdım gibime geliyor. Öyle ya, sonsuz zamanım olduğuna göre, elimi yazdıklarımın üstünden birtürlü ayıramazdım ki!

*

Hoş-dingin bir yeldir saran içimi dışımı. N’oldu bilmiyorum, duyguca, yönelişçe, kafaca, kurgulamaca istençli-istençli, kendi-mi birkez denemenin içinde buluverdim, — sürüp gidiyor işte. Ben mi o yeli üflüyorum, o yel mi beni önüne katmış götürüyor, bu konuda açık-seçik kestirip atacak durumda değilim.

*

Deneme senin kanına ne biçim işlemiş ki, onsuz yapamıyorsun!

*

Başkalarını bilmem, özüm için sallantısızca söyleyebileceğim birşey var: hangi anlama çekilirse çekilsin, “deneme” benim yazgım.

*

“Ne” – göstergeliğinde dört doğrultulu bir yaşama-etkenliği benimki:

Bir: “Deneme neyse, bana ne!” diyen umursamazları, bazan unuttur gibi olsam da, hiç unutmam.

İki: “Deneme dediğin de ne ki!” doğrultusundaki kınayanlar canımı sıkırsa da, denemeyi zenginleştirme yönelimindeki çabalarını kamçıladıklarını gördükçe çocuk gibi sevinirim.

Üç: “Deneme olmayan ne var ki!” doğrultusunda özüme özgü gerginlikte bir içgelişimle yoluma bakarım.

Dört: “Deneme nedir?” tatlı-sivri sorusu, yazarken de okurken de sürekli gözettiğim bir eştir benim için, bu eşle birlikte soluk alıp veririm.

*

Yaşamımda, gel-gitli bir uğraştır deneme. Eş, güneş, uyarıcı, özlem olarak hep var.

*

Yaşama gündemimin hep deneme olduğunu söylüyorum ama, denemeyle bu sürekli içiçelik başka birşey yapmadığım anlamına gelmez. Kim böyle ki. Sonsuz biçimleri, içerikleriyle düpedüz yaşamak bile zaman-akışı içindeki gel-git ritimlerine bağlıdır; belli zamanlar süresindeki inişler çıkışlarla oluşup sürdürür kendini. Sözgelimi: ortalama saniyede bir atar yürek; dört saniyede bir soluk alıp veririz.

*

Denemenin ne olduğunu (delilik bu ya, olasıymış gibi) canlı canlı yakalamaya kalkışınca, nice çabalardan sonra bile apışıp kalıyor insan. İlkın, tuhaf gelebilecek bir benzetmeyle: bir kitabın derinine inmek isteyen birinin, yalnızca, kitap sayfalarının yıprantılarına, hani şu kitabı okurken, açarken, kaparken yaprakların köşe köşe kırışıp zedelenmesine takılıp kalması gibi birşey. Öyle ya, okur için, yazar için bundan üzücü n'olabilir ki.

*

Sözümona bir denemeye girince, yazıdan bir mezarlığa, bir yazı-mezarlığına giriyormuş gibi olmak ne acı. Sağda solda böylesi şeylerle karşılaşınca kanım tepeme çıkıyor.

*

Her duygulu düşünceli yazı gibi, deneme de uyuşuk uykusundan uyandırır sözcükleri. Soluk yaprağı yeşile; kıraç tepeyi yanardağa; kuru dereyi gür çağlayana; suskun ağzı şakıyan balpeteğine dönüştürür yazı, —yeter ki yazı yazı olsun.

*

Genelde yetesiye aydınlıkla bilincine varsalar da varmasalar da, tüm deneme-severler, ister yazsınlar ister okusunlar, denemeye, özde, felsefe ile edebiyatı birbirine katıp birbiriyle özümseyen bir bileşim gözüyle bakarlar. Bu arada, kimine gör biri, kimine göre öbürü ağır basar. Oysa yeryer içine girince: felsefe-değil-edebiyat, edebiyat-değil-felsefe demek gerekir, —yani *hem* felsefe *hem* edebiyat. Şaşırp kaldık, desene. Derinlere dalınca birçok yerde başka türlü mü ki bu?

*

Arada bir kendi kendime şöyle fısıldamamak için zor tutuyorum kendimi: Öyle denemeler yaz ki, azıcık içine giren bile tadını unutmasın; okuduğuyla yeniden kaynaşmak için fırsatlar kolasın! Peki, nerde böyle denemeler?

Çok eskiden Han-Yü'nün resimlediği kâğıtsı yapraklara dokunmadan önce ellerini gülsuyuyla yıkarmış izleyenler. Benimse okurdan tüm dilediğim: azıcık *deneme*-özlemi. Ötesini – özen

ile talih birkez birbirine yardımcı olursa – deneme ile okurun karşılaşmasındaki güzel bekleyişin boşa çıkarmayacağı umundayım.

*

Kimi yaz göğünde bir bulut deneme: sonsuzca biçimlere bürüne bürüne düşsel bir nazla süzülmekte; kimi renkten renge ürkütücü oluşumlu bir fırtına; kimi de güneşten aydın ışınlar sızdıran büyü bir doku. Öyle keskin ama öyle bulutsu bir söz-sanatı ki deneme, sen hangi anlatımla bu hem keskin hem bulutsu oluşumu durdurup kavrayacaksın?

*

Millet öylesine şeyleri “deneme” diye göklere çıkarıyor ki, gel de bas bas bağırma: Aklınız yok mu sizin! Gözünüz görmüyor, kulağınız işitmiyor mu! (Neylersin ki, birtek deneme için geçerli değil bu durum. Umursamaz anlayışsızlardan geçilmiyor.)

*

Bütün yazıların yazgısını paylaşır deneme: hangi gelenekte yer alırsa alsın, her deneme tekbaşınadır: birdeyime, kendisiyle başlar, kendisiyle biter.

*

Seve seve bağlıyım deneme yazgıma. Gücüm eriştiği sürece, denemeyle herşeyin sonunadek giderim doğrusu.

Tehlikelidir deneme: ne kural ne ilke: sırtında yumurta küfesi olmadığı için yüceltir de yokedebilir de. Sonunadek gitmeyi gözealmayan deneme yazmasın, deneme okumasın.

Böylesi istekler nereye vardırır, peki? Nereye mi, —insan-olmaya. İnsan olacaksın da n’olacak, peki? *İnsan* olacaksın. *İnsan-olmak*: varlığın sınırlarını sürekli genişletmektir. Şunu düpedüz, desene: denemede akıllı uslu, düzgün, uygarsın ama, unutma ki uluorta konuşmak, doludizgin koşmak, deli deli uçmak da var denemede.

KIRKAMBARDAN BİRKAÇ AVUÇ

Tüm yazı sanatları *herkese* açıktır. Hiçbir yazı özce kimseye kapalı olmadığına göre, deneme'ye, seçkinlere özgü bir sanat gözüyle bakılamaz. İstenirse, bakılır kuşkusuz. Ama ozaman şiir de, tiyatro da, başkaca yazılar da, "aristokrat" damgası yeyiverir. Oysa her sağduyulu kişi, bunun doğru olmadığını, çekincesiz onaylar.

Özde: "demokrat" bir yazıdır deneme. Başkaları adına konuşmuyorum, kendi adıma diyeyim, deneme: sözü uzatan betimlemeleri sevmez; ayrıcalık gözetmeksizin herkesi aydınlatmaya yönelmiştir; halkın yadırgayacağı sözcük-oyunlarıyla oyalanmaz; saygılı bir sevgi-konuşması olarak sunar sunduğunu.

*

Gece gündüz demeden fırıncıların eli hamurdadır. Desene: fırıncıyım ben de: elim aklım hep deneme'de.

*

Çok eskinin bilgeleri kulaklara küpe bir anlatımla: Önce kaos vardı, sonra ordan kosmos ortaya çıktı, doğrultusunda bir gerçeğe parmak basmışlardır. Deneme varlığı için de yürürlüktedir bu temel gerçek: bir kosmos oluncaya dek, denemenin de nice kaos'lardan geçmesi gerekir. Duygu-düşünce doruklarından uçurumlara, hüznlerden sevinçlere, temkinlerden sallantılara, acılardan tatlara sıçramadan oluşmaz deneme. Bırakın ki, denemede, kaos ile kosmos, kosmos ile kaos *hep* içiçe — her deneme-yaratı-eylemi tanık buna.

Doğru'yu yalnızca benden dinle, çünkü ben buldum doğru'yu — of, ne korkunç şeyler sözümona böylesi denemeler. Sözcüğün "özel" diye nitelenebilecek bir anlamında "karanlık" Ortaçağ böylesi şeyler. Oysa "yeniden" Doğuş olmalı her deneme.

*

Bazan, “Bu tek deneme yazısı, kimbilir içiçe kaç kitaplıktır” diyesim geliyor. Ne eşsiz bir denemeci-mutluluğu bu. Öyle bir sevinç ki, bunu dilegetirecek bir deneme henüz yazılmadı.

*

Nasıl yolda yürüme uzmanı, su içme uzmanı, öksürme uzmanı yoksa, tıpkı onun gibi, “deneme yazma” uzmanlığından da söz etmek gülünç doğrusu. Gene de, sağa sola tökezlenmeden yürümeyi, genzi incitmeden su içmeyi, tıkanma tehlikesi geçirmeden öksürmeyi gerçekleştirenler varsa, yüzüne gözüne bulaştırmadan deneme okuyup deneme yazmayı, yaşama bayramına dönüştürenler de var.

*

Yürüyecek gücü olmayan, araba sürmekten anlamayan, bisikletten ürken, trene binmekten korkan, gemi yolculuğunda midesi bulanana, uçağa adım atar atmaz ürpermeye başlayan nasıl bir başına kolay kolay yola çıkamazsa, denemeci de öyle —deneme işlerinde donatımı yoksa körükörüne deneme’ye seğırtmesin.

Deneme okumak da, deneme yazmak da sürekli bir donatım, sürekli bakım ister. Herşey çalışmak değilse de, deneme işlerinde durmadan çalışmak gerekir.

*

Bilgice birikim kadar esin açıklığına da; tutku ateşi kadar mantık keskinliğine de gereksinim var denemecilikte.

*

Hep derim: el attığı şeylere uzun uzun zaman ayırmayan deneme yazmasın, çünkü yazamaz, öz özge yanılrsa da yazamaz, yazsa da öylesine işte.

Orası öyle, yaşam cilvesi bu, sevgi ya da öfke coşkusuyla kırkıyıldabir kişinin ağzından birtakım dizeler dökülebilir; acılı-mutlu yaşantıların dürtüsüylekişi birroman patlatabilir; keskin esintili bir atılımla kişi bir “felsefe” tasarlayıp uçurabilir. Ne var ki, kişi özünü gerçekten çabalı ve keyifli bir sürüklenişle denemeye bırakmıyorsa n’olur deneme yazmaya kalkışmasın.

(Eklememe belki gerek yok ama ben gene de belirteyim: aynı şey, deneme okumak için de geçerlidir.)

*

Birkez denemeciliğe giriştin mi, ayrıca romanlar öyküler de yazsan; gözlerinin önünden hep dizeler de geçse, bırakamazsın denemeyi. Kuşkusuz, yalnızca 'kılık' önemli değil: sapına dek denemeciysen, roman da, şiir de yazsan, kimi düpedüz görünse, kimi pek görünmese bile, *sürüp gider* sendeki denemecilik. (Özde denemeci olmayanlarsa, n'olur bu gibi şeylere özenmesinler, bunun kendilerine de başkalarına da zararı dokunabilir. "Dokunmaz!" diye ayak direyenlerin ille de deneme yazmaya yeltenmesi mi gerekir yani. Orası öyle, ben kendi duygumu söylüyorum, nasıl olsa, ötesini herkes kendi bilir.)

Edebiyat dünyasında: kuru kalabalıklarca umursanmamayı; türler, başlıklar, konular doğrultusundaki moda geleneklerin güvencesine aldırmmamayı içine sindiremeyen denemeciliğe girişmesin. İşte böyle yersiz-yurtsuzlardır denemeciler.

*

Denemeyi *hem derinine yazmalı hem derinine okumalı*.

Proust geçmiş zamanın ardından koşuyordu – ben deneme'den deneme'ye koşuyorum.

Nice şeyler borçlu olduğum Proust'a, çoğun kendi kendini "romancı" diye değerlendiren Proust'a haksızlık edemem: onun yazdığı söylenen roman pekçok romancıya örnek diye gösterilse de Proust (ah! ne yazık ki baştan sona okuyanlar git-tikçe azalmakta) herkesçe bilinsin ki, bir roman olduğu kadar, nerdeyse baştan sona, bir deneme *de* yazmıştır. *A la recherche du temps perdu*, *Geçmiş Zaman Ardında* bir roman-denemedir, bir deneme-romandır.

*

Hem "deneme" hem "dünya" sözcüklerinin heryanda kullanılgelen anlamlarıyla: deneme ile sıkıfıkı oldukça dünya ile sıkıfıkı oluyorum, dünya ile sıkıfıkı oldukça da denemeyle.

Bu saptamaysa iki soruya iteliyor beni. Bir: 'Deneme, man-

tıkça dünyanın eşi mi?’ sorusu aklımı kurcalıyor. (Yok, olur mu hiç öyle şey; ama neden olmasın ki!) İki: ‘Ben denemeyle sıkıfıkı olmak için mi dünyadayım?’ sorusu aklımı kurcalıyor. (Böyle bir eşleşme yaşamasaydım, n’olurdu yaşamam, şaşırıp kalıyorum!)

*

“Edebiyat öldü!” bağrışlı inildemeler kimseyi yanıltmasın: Deneme *yaşadıkça* edebiyat da yaşıyor demektir.

Şiirsiz edebiyatı ne yapayım? Romansız edebiyat da ne ki? Orası öyle ama gene de korkma: Deneme de yok mu, bak o zaman ne denli korksan yeridir.

*

Deneme’nin içine buyur etmediği bir “konu” gösterin, deneme yazmaktan vazgeçeyim.

Pattadak söyledim, sindirmesi zor gelebilir. Daha iyi anlamak amacıyla azıcık açmayı deneyeyim: belki “herşey” denemeye sığar ama, hiçbir “şeye” sığmaz deneme.

*

Durup durup içimi bir hoş kaplayan, ama yanılmıyorsam her kez ufak tefek ayrımlarla yüreğimi hoplatırken aklımı tırmalıyormuş gibi olan bir tasarım var: Yirminci yüzyıldan yirmibir’e gidecek son gemi istim üstünde rıhtımda. Her alanın seçkin yolcularını buyur ediyor Tarih Görevlileri. Ortalıkta hiç denemeci görmüyorum. İlk onlar mı binmişti yoksa? Sonra gözlemlediğimde, böylesi bir olasılık doğru çıkmıyor. Nedense, onların sırası en sonda mı yoksa? Sanmıyorum. Yeni yüzyıla, yeni binyıla gitmek üzere öyle göz kamaştıran ünlüler ordan oraya koşuşturuyor ki, denemecilerin anımsanması pek olası görünmüyor.

“Uluorta kestirmeler bunlar, doğruyu bilmek istiyorsan, gemiye yaklaş!” denecek. Yanıtım şu: “Öyle kalabalık ki, öldürallah kimse yarınayı başaramaz. Bırakın ki, bu gibi şeylere zamanım mı var benim; ne o, gidenlere el sallayacakmışım! Yaşaması, kurmacası, yazması, okumasıyla deneme’den başımı kaldıracak durumda mıyım ben? Kaptırmış, gidiyoruz işte.”

— Peki sonra. Hele bir işini bitir, inşaallah sen de sonra gidersin.

— Bitirmek mi, biter mi hiç deneme.

— Vaz mı geçiyorsun, yani? Düpedüz desene diyeceğini: şuna, beni oraya almazlar de, - yoksa, birşey mi sezdin, hani gemi batardıye...

— Allah göstermesin, gücünü onayladığım nice ünlüler var gemide.

— Öyleyse...

— Öyle de: hani safrada dolu gemi. Özetin özeti, gerçekte o gemide olması gereken nice sevgililer var dışarda kalmış; onlarla birlikte olmak neyime yetmez ki.

— Yani sen, unutulup gitmeyi mi yeğliyorsun?

— Daha önceki yüzyıldan, hattâ daha önceki yüzyıllardan gemilere binip gidenler, çoktan yokoldu gitti, oysa kalıcılar bak karada. Özlerine yakışan yere yeni yeni oturuyor o sevgililer.

— Anladım sanıyorum: “yeniden doğuştan” yanasın sen. Bekle dur... Ya doğmazsan?

— Kimsenin doğrudan doğruya kendi elinde değil yeniden doğmak. En iyisi, herkes yaşarken elinde olanı yapmalı, yeter de artar. İşte ben de denemelerimleyim hep, işim başımdan aşkın. Artık ne kadarsa o kadarı elimde, ötesi benim “işim” değil. ileride (ilerisi diye birşey varsa kuşkusuz, keşke olsa) neyin ne olacağını kim bilebilir? Bunlarla kafa yormanın anlamı var mı? Olanca dinçliğini denemeye vermeli denemeci.

— Hele şuna bak, “bunlar” dediği şeylerle oyalanıyor gene de.

— “Başka” birşey için değil. İlk akla gelen o özçakar anlamında, o ün kaygısı anlamında değil, — “kendim” için değil.

— Ne içinmiş, peki?

— “Rıhtımdaki Gemi” — vazgeçilmez bir deneme tadı buldum bu başlıkta, öylesine denemece özlü bir tat ki bu, ondan.

*

İşte birbirine bağlı birkaç saptama: Şiir yazarların çoğunda, düzyazı yazma isteğine pek rastlamadım. Büyük bir yanılgıya düşmediğim inancıyla şunu da söyleyebilirim: Yalnızca şiirle

yetinmeyen şairlerin pekazı doğru dürüst düzyazı yazabiliyor; o da, romandan çok kısa öykücükler.

Desene, özde, romancı romanıyla, öykücü öyküsüyle, şair şiiriyle. Peki, kendin için ne diyeceksin? Bir sallantı, bir sallantı ki sorma: Gene de sallantısızca şunu diyebilirim: Roman yazmadım; şiir yazdım ama, kendimce; pek ortalığa da çıkarmadım; çıkanlarsa, düzyazı-ıçı, düzyazı-aralıkları; geçer akçe ölçeklerle ne kadar şiirseler o kadar. Gelgelelim: yalnızca-deneme, hiç de ezilmişlik gibi bir duygu uyandırmadı bende. Deneme şiirdir, birbakıma; kimi denemeyse, roman gibidir, özyaşam öyküsüdür. Böyle düşünmekle kendimi kandırmıyorum kanısındayım. Avuttuğum da söylenemez. Gene de, bu şeyleri iyi bilenlere bırakalım, diyorum.

*

Biri, “deneme” diye “denemeci” diye bir yazıcığ, sözümona bir yazan göklere çıkardı mı, kulaklarımı tıkayasım geliyor. Neylersin ki, çığırtkanlık sarmış heryanı. Ozaman da, “deneme” adına utanıyorum.

*

Deneme’yi unutanlar, *kendini* unutanlar...

*

Yazan kim olursa olsun, gönlümce bir deneme ortaya çıktı mı, hangi yana dönsem, ölü toprağı serpmek istercesine bir sessizlik... Oysa yapış yapış bir roman, vıcık vıcık bir şiir, yalama yalama bir şarkı-söz, sakız sakız bir öykü görünmesin camekânlar renk renk, televizyonlar bangır bangır, duvarlar görüntü görüntü. Gerçekten yadırganması *gereken* birşey var burda, — ne acı, yadırgayan yok.

Sık sık kötü şeyler geliyor dil-düşünce-duygu yapıtlarının başına: düşük kültür ürünleri soylu kültür ürünlerini kovuyor. Bu durum karşısında çoğun, bütün bunların neden böyle olduğunu bilenler gibi bilmeyenlerin de boynu bükük.

*

Nice yakışksız şey gibi deneme konusunda da umarsamazlık yüzünden birçok düşüklük karşısında –nedense– boynu bükük kalabiliyor çok kişi.

*

Bilmediği sorunları elden gelen çabalarla enine boyuna sorguladıktan sonra, bu sorunlara ilişkin pekçok önemli şeyi bilmediğine inanmayan kişinin gönlünce bir denemeci kimliği olduğu söylenemez.

*

Gerçi deneme yazarı kendi kendisiyle konuşur. Deneme-eyleminin en çarpıcı çizgilerinden biridir bu. Bu böyle diye, yazarın yazma-eylemi dışında, genelde, “güzel-konuşma” deyimini altında toplanan şeyleri yerine getirmesi gerekmez. Başlıbaşına ele alındıkta, deneme başka şey, güzel-konuşma başka şeydir. Her güzel konuşanın ille de denemeci olmasını istemek sağlam bir mantık gütmek değildir.

*

Yazı yazı söz-bulutları ortamında denemenin Güneş gibi parlamasını isterim.

İstemek başka, yapabilmek başka. Desene gönül hep kıpır kıpır uzaklar için çarpıp çırpınmada.

*

Kimin kimi “Denemeyi aşırı seviyor!” diye kınamaya hakkı var?

Sevme hakkı en temel haklardan biridir. Sevginin amacında yöneltisinde düşüklükler olmadıkça zararlısı olur mu? Sevme dolayısıyla özü özgeyi incitme diye birşey sözkonusu olabilir mi?

Sevmek, pekçok görev getiren tatlı bir yazgıdır seven için. Bu görevlerin en iyi biçimde dilegetirilmesi, ona ne kuşku, bazı bunalmılara yolaçar. Ancak, özgeyi incitmek gibi bir erdemsizlik yoksa, deneme-seveni bu sevgisi dolayısıyla cezalandırmak yersizdir. Böyle birşeye kalkışan, tıpkı, deneme sevmiyor diye birini hırpalamaya kalkışan gibi gülünç duruma düşer.

*

Önemli bir bakımdan, deneme yazarının, hiçkimseye göre bir ayrıcalığı yok: o da sağduyulu olması gereken herkes gibi, en iyi yapabileceği şeyi yapmaya, yani deneme yazmaya yönelmiş bir insandır.

Aynı şeyi yapmaya kalkışan başkaları da varsa n'olacak, peki? Daha iyi ya, kim, başkaları da yapıyor diye, gönülden bağlı olduğu birşeyi yapmaktan vazgeçer.

*

Fırsat düştükçe yinelemekle birşey yitirmem: bir çiçek-dürbünüdür deneme. Gerçekten de denemeyle ne mutluluk bu böyle: evir-çevir seyret!

*

Deneme'ye: saptama, durak, vargı gözüyle bakan ne okusun ne yazsın. Gereğince deneme okuyup yazmak için, denemeye, her türlü kesinlikten uzak bir soru, keyifli bir sorgulama etkenliği gözüyle bakmak daha doğru olur düşüncesindeyim.

Kesinlik düşkünü denemeleri okumuyorum ben, – okuyamıyorum.

*

Söyle 5-10 sayfalık bir denemenin *paraca* ederi nedir dersiniz? Pekçok yerde yazara yönelik uygulamaları biryana bırakıp düpedüz doğruyu belirtecek olursak, bence, denemenin *paraca* ederi olmaz, olamaz çünkü. Hertürlü (*paraca*)-değerin ötesindedir deneme, —pekçok yazı için de geçerlidir bu. İlle de (*paraca*) değer biçilecekse: bir şiirin, bir öykünün, bir romanın *paraca* ederi neyse denemenin de ederi odur.

*

Her yazı gibi deneme de birşeyler görmemizi sağlayan bir gösterici olmalıdır.

Çamaşır yıkamaktan ne ayrılığı var denemenin? Çeşitli yaşam işlemleriyle denemede arı-duru bir konuma erişiyor birçok önemli şey, —başta sözcükler, kuşkusuz.

*

“Deneme ‘doğru’ olmalı” diyenler, ne dediğini bilmiyor. Denemenin doğru olması —nasıl şey bu böyle, matematik mi deneme! Saptamalar kadar, hattâ onlardan daha çok gözlemler, değerler, düşler, duygular, düşlemler, özelemler de rol oynar denemede. Denemecinin *doğrucu* olması yeter de artar.

*

Her önüne gelenin çırpıştırdığı yazının “deneme” diye nitelemesinde yadırganacak bir yan bulmayanlar, bir kente, daha ayak bastığı günün gecesi, “Burayı da iyice görüp tanıdım, sıra şimdi başka bir kentte” diyenlerden daha az gülünç durumda değildir. Oysa ben, — kuşkusuz bu durumu da gülünç bulanlar çıkabilir —, yarım yüzyılı aşkın bir süredir yaşadığı kenti, binbir çabaya karşın hâlâ iyi tanımıyorum demekten öteye geçememiş biriyim.

*

Budanmamış bir duygu-donanımın, çarpıtılmamış bir akıl yürütme yetin, ayık bir eylem-dağarcığın, arı-duru bir dil-anlayışın olmasını istiyorsan, deneme oku: *gerçek* denemelerigereği gibi oku!

*

Acı—tada—dönüşebilir—mi doğrultusunda, hiç olmazsa, acıyı—tada—dönüştürebilirim doğrultusunda bir istence umutla bel bağlamasaydım, deneme’den yoksun kalacaktım, —gel gör ki *ozaman* da, yaşamın hayranlık uyandıran bazı bilgelik ve güzelliklerinden yoksun kalacaktım.

*

“Yeryüzünde dört mevsim var” diyerek doğayı adamakıllı yalına indirgemişiz. Gerçi bazı bazı yararsızsayılmaz bu. Ama bu böyle diye herşeyi keskin çizgilere vurup kestirip atmak, hiç mi hiç bana göre birşey değil. İşte bunun içindir ki, özümü sereserpe denemeye bıraktım. Dört de neymiş, her deneme başka bir mevsim, tek tek *her* denemeyle çeşit çeşit mevsimler...

*

Gör, sonra yaz. *Görme'den* yazılmaz. “Yazı” diye öne sürülen o binbir şey de ne öyleyse? N’olacak, yazı-*olmayan*, “yazı” adına yaraşmayan şeyler. Bu ortamda ençok gücüne giden şeyse, daha “yazı”-olmayan bazı şeylerin “deneme” diye öne sürülmesi.

*

“Evrensel” kafası olmayan, birbakıma, birbirinden başarılı oyunlar, romanlar, öyküler ortaya koyabilir. Denemeye gelince, —o da tüm yazı-başarıları gibi: bilgi, görgü, olgunluk isteyen emeklerle örgülenir. Bunun için de: beklemek, düşünmek, çalışmak, sevmek, çekmek, sevinmek gerekir, —hem de yalancılıktan değil içten içten, gelip geçici değil süreklince. Peki, bütün bunlara boşverip deneme yazamaz mı insan? Yazar, yazar da, - deneme bu, sırtır...

*

Çok seyrek de olsa, şöyle düşündüğüm olmuyor değil: Her denemem bir mezar; yazı yazı kazdığın sayfalara gömüyorsun kendini! İyi ki çok seyrek. (*Kimin* için “iyi”, orasını bilmiyorum.) Seyrek olmasaydı, peki? “Ozaman da ne olacağı apaçık meydanda” dememek için kendimi zor tutuyorum.

*

Hepsinin yüzeysel olduğu ileri sürülemez de, tekyönlü yazarların halk katında yaşama-talihi epeyce yüksektir. Gelgelelim bu saptamaya sallantısız bir doğru gözüyle bakmak, tekyönlü bir yüzeyselliktir. Çünkü Homeros, Shakespeare, Balzac, Dostoyevski de hayranlık verici “derinliklerine” karşın, halk katında epeyce heyecan uyandırırılar.

Doğrusu, bu durumun insanı tedirgin etmesi gerekir. Özellikle deneme yönünden söylenecek şey çok. Ne var ki, gönlümüze uygun bir değer-yargısına daha güvenle erişebiliriz kanısındayım. Çünkü denemenin kötüsü, halk katında yankı bulmasa da olur. Denemenin iyisiyse, açık-seçik ortada, ne tek yanlıdır ne de yüzeyseldir. Ne var ki, “Yalnız iyi deneme halkça benim-

senir” diye birşey söylenemez doğrusu. Öyleyse, denemeyi, iyi roman, iyi şiir gibi yapıtlardan, birdeyime, daha çok talihli bir yazı-serüveni olarak mı niteleyeceğiz? Önünde sonunda deneme de, değil mi ki bir yazı, onun da payına düşen talihler olduğu gibi katlanacağı talihsizlikler de olacak kuşkusuz.

*

Kendinde odaklaştığı zamanlarda bile başkalarıyla uğraşır romancı. Denemeciye: bir hiçim dese de, bir evren olduğunu dışavurur. Öyle de, gerçek denemeci “Bir evrenim!” diye ayak direse de, el attıkları “şeyler” karşısında bir hiç olduğu bilincindedir.

*

Konuşma hangi kılığa bürünürse bürünsün, kişinin “ben” diye konuşmadığı deneme olur mu?

Ne var ki bu gerçek yanıltmamalı: her “ben-diye-konuşma” deneme değil ki.

*

— Denemelerimi okusunlar, durup durup denemelerimi okusunlar! Deneme yazmak için dünyaya geldim ben. Öyleyse...

— O senin bileceğin şey. ‘Öyleyse’ye gelince...

— Onların denemelerimi okumaları gerek!

— Kimler “onlar”? Okumaları mı *gerek*? Hiç öyle şey olur mu: kimse kimseyi okumak için dünyaya gelmez. Birini durup durup okumak, okuyanın, yalnızca onun bileceği şey; bırakın ki o da, içinden geldiği sürece sürdürür bunu.

*

Salt denemeciler okusun diye yazılan deneme, ne denli bakım özen görse de, çarpık doğmuş bir yapıttır. Deneme, birdeyime, kişi gözetmeksizin *herkese* seslenir. Gel gör ki, denemenin, denemeciye tat sağlaması; hele bir ‘denemeci denemesine’ yolaçması benzersiz bir tattır. Böyle birşey başıma konunca yücelerde uçarım hep.

*

Yazı'da çalım kadar maskesi çabucak düşen ne var?

*

Numaradan ilgiyle yazdığını ne denli cilalarsan cilala, sönük kalır herşey.

*

İçinde ateş olmayan yazmasın.

Ben ne yazdıysam *ateşle* yazdım. Daha doğrusu, yazmadım, yandım. Yakabildiysem, yanmakta olduğum için yaktım. Yanmayan, yakamaz ki.

*

İnsanın “ben” diye konuşması ille de kendinden sözetmesi demek değildir. Belki de tam tersine, önemli birbakıma, kendini örtmek için ben’li-konuşmalar yapar insan. Durum elverse de yapmasa keşke! Neden mi, insanın kendinden doğru dürüst sözetmesi hiç de kolay değil de ondan. Neylersin ki, “deneme” sözkonusu olunca, büyük olasılıkla kendinden vazgeçemezsin dolayısıyla da ben’siz edemezsin. Deneme *hatırı* için değer ama.

*

Yazanı olsan da, deneme ile kimin ne yapacağını önceden bilemezsin.

*

İster denemeci kimliğiyle, ister bambaşka bir kimlikle birşeyler ortaya koyalım, kimsenin kimseden bir ayrılığı yok. Herbiri-miz ne yapıyorsak özümüz diye benimsediğimiz şey’e yakışan biçimde yapmalıyız. Desene, yaptığımızın hem kendimiz hem başkaları için tadını çıkarmaya bakalım. Ötesi diye birşey kalsa da ötesi kolay.

Gerekli ile gereksizin ne olduğunu yaşayıp bilmeyen, ya günlük denemeler kaleme alır, ya da yalancı pencerelerden yakasını sıyramaz.

*

Kasa hırsızından ne ayrıcalığım var benim: o da ben de anlatılmaz heyecanlı beklentilerle yöneldiğimiz kasayı, napıp edip açmaya çalışırız. İmrenmiyorsam da o benden, birbakıma daha talihli ama. Bulup buluşturduğu anahtarsı gereçleri el-kafa becerisiyle başarılı bir biçimde kullanıp gizli düzeni yakaladı mı, tüm içeriğiyle kasa onun.

Bense... DENEME'nin denemece denemelerle orasından burasından (şanki orası burası varmış gibi) içini içeriğini dışarı çıkarmaya çalışıyorum. Gel gör ki, çoğun, ne denli başardığımı bilip saptama olanağından yoksunum. Gene de sıkkın değilim. Deneme sanatına denemece yönelişlerin hiç de azımsanmayacak bir tadı var. Yetmese de, yetiyor bana.

*

Yazın dünyasında: sıklık gürültü çıkaran burnu havada o çok-bilmişlerdense, pekçok konuda, seyrek de olsa, özde yazı saygısıyla birkaç denemecik okumuş olan sağduyulu kişilerle çok daha iyi anlaşıyorum.

*

Pekçok mutlu birliktelikte olduğu gibi deneme ile birliktelikte de, birkez kendini gereğince deneme'ye bıraktın mı, öyle bir zaman geliyor ki, bir de bakıyorsun, denemeden denemeye öpüşmeler birbirini izliyor. Ne de doyumsuz bir tat bu, — sonra haydi gene öpüşmeler.

*

Güzel yöneltili yazı-çizi işlerinde, düşünme-yaratı işlerinde, duygu-ezgi işlerinde durum hep aynıdır: Ne sen onu, o bağlandığın şey'i tüketirsin, ne de o seni. Kimsenin bu durumdan başka bir yerde gözü yoktur zaten.

Aynı şey, okuması yazmasıyla deneme uğraşı için de yürür-lüktedir. Yeri gelince derim, diyeceğim de: denemeyle içlidışlı olmak hep *yeniden doğmaktır*.

*

İster okur ister yazar ol, önceden bir dizgen varsa, ya da bir dizge kurmak için yazıya sarılıyorsan, bazı başarı katlarına ulaşsan da denemeci olamazsın; çok geçmez, gönlünce düzmecelik batağından kurtaramazsın kendini. Sen kendin pek ayırdına varmasan da ergeç bu böyle.

Özüm adına konuşayım: deneme'ye bulaştım bulaşalı dizgemizge umurumda değil. O gün bugündür kendime özgü ama bol bol paylaşımlara açık bir bölük-pörçüklük ikliminde yaşıyıp gidiyorum. Bitmez tükenmez bir içli-dışlılık bu.

*

İnsan denemenin ne olup ne olmadığını anlatma çabasına birkez kendini kaptırdı mı, en küçük bir özen yitimiyle birlikte birtakım aşırılıklar ile yavanlıklar üşüşür üstüne. En iyisi, deneme yazmak, deneme okumaktır. Öyle ya, çevrildiği şeyi hem kendi doğrultusunca yansıtır deneme, hem de her deneme, şöyle ya da böyle, *deneme olarak deneme'yi* de yansıtır.

*

Filozoflar, bilimadamları, tiyatro yazarları, romancılar, öykücüler nasıl yapıtlarının önünde sonunda insan-kültür-toplum yaşamını biçimlemede belli etkinliği olmasını isterlerse, denemeciler de, yapıtlarının, insan-kültür-toplum yaşamında kendilerince etkin bir rol oynamasını isterler.

*

Dünyaya boşverdiğim olsa da, dili o kendimce tutkuyla sevdiğim için, dile olanca gücümle bakım göstermeden edemediğime göre, gerçekten de, çoğun, dünyaya boş veremiyorum demektir.

*

Deneme yazmak “ben” diye konuşmaktır. Gerçi denemeci olarak benimsediğim bazı yazarlar, öyle olur ki bazan “biz” diye seslenirler. Ancak bu “biz’e” başvurma, güç devşirme amacıyla kalabalığa sığınma anlamı içermez. Çoğun, söylemlerindeki öznelliğin kendilerinden başkalarını da derinden ilgilendirdiği inancıyla yaparlar bunu. İşte bundan, bu tür

“biz”lerde ille de bir düzmecelik, bir kofluk aramaya kalkışmak doğru değildir.

Denemeci olarak ben de akraba denebilecek bir doğrultuda kımıldanmaktayım. Kimilerinin canını sıkırsa da, neyi nasıl bir seslenişle söylemem gerekiyorsa öyle söylerim. Hem sonra, ne diye çekinecekmişim? Hattâ bazan da öyle olur ki, “ben”ler “sen”ler’e dönüşür. Öyle ki, ben’den sen’e, sen’den ben’e bir gel-gitebürünür yazı. Doğru. Ne var ki buna, bazan yanlış bile anlaşılsa, “sen”leri okura dobra dobra sesleniş diye yorumlamanın bir gereği gözüyle bakmıyorum. Çünkü bana göre, sen’li-denemelerin hiç olmazsa bendeki görünümleriyle bir bölümü, kendimle konuşma istencimin bir ürünü. Yeri gelince, ben kendine “sen” diye seslenen biriyim. Hangi anlamda “sen” mi, sen nasıl anlarsan o anlamda. Ne de olsa, “ben” gibi çokanlamlı bir sözcüktür “sen”.

*

Çoğun “ben” diye konuştuğum için, yalnızca kendimden sözettığimi sananlar yanılıyorlar. — “Öyleyse, sen de onları yanıltmayacak biçimde konuş.” Deneme yazıyorsan bak işte bu olmaz! Gerçek deneme: kandırmasız bir söz akışıdır, yalansız bir düşünce kuruluşudur, yüzeysellikten uzak bir duyarlıktır. Yapmacıklı “ben”lerinse, azıcık dikkat edince hemen görüleceği üzere, ne çalımını ne bencilliği örtmeye gücü yeter.

*

Beğenilmekten, kolaya kaçmaktan gözünü alamazsan, Sözcüğün pekçok anlamında, sürüngenlikten yakayı kurtaramazsın.

Özünü yenilemezsen, sümsüksün.

Ahlak hocalığına kalkışırsan, ergeç elin ayağın sürçer.

Bol keseden abartılara bir kaptırdın mı, başkalarına koca koca çuvaldızlar batırsan da, özüne bir iğnecik bile dokunduramazsın.

Gel sen şunu açık açık söylesene: aklını başına devşirmedikçe sakın deneme yazmaya girişme! (Kimseye yönelik bir yönerge değil bu, şunun şurasında kendi kendime konuşuyorum.)

*

— Deneme var, yürek dolusu duygudur; deneme var, dili, gözü, dişi, ağızıyla kafa dolusu düşüncedir.

— Hadi söyle, ya seninkiler,

— Benimkiler mi: olanca düzgün dingin görünümüne karşın, bencileyin karmakarışık.

— Tıpkı yaşam gibi, desene.

*

Dilinde, dünyaya bakışında, akıl yürütmesinde, duygu salınımlarında: dinç ama olgun, özenli ama çıtkırıldım inceliklere boşveren, atak ama temkinli, sağlam ama sığılardan uzak bir davranış sergileyen deneme ustalarının başarılarına, düşlerimde de olsa, erişir gibi olduğum zamanlar sevinçten hop hop uçuyorum.

*

Yazının türlü türlü var. Bence, en katlanılmazı “sırnaşık” ‘deneme’.

Tiksiniyorum sırnaşık ‘deneme’den. “Sırnaşık” deyiminin içerebildiği her olumsuzluk var bu sözümona denemede.

En beğendiğim deneme, özü küçültmeden, özgeye saygıyı incitmeden evrene “evet!” demeye götüren denemedir.

Yaygın alışkanlıklar uyarınca yazılarının yer aldığı alan dışında yazarlık etkinliği göstermediği için sevinç duyan yazarlar var. Nitekim ‘roman yazmayışından övünç payı çıkaran’ şairlere, ‘tiyatro yapıtları ortaya koymamasından keyif alan’ romancılara rastladım. Gerçi yazarın bulunduğu yerden, birbakıma, mutluluk duyması yadırganacak birşey değildir; belli bir oranda doğal görülebilir bu. Ne ki, tıpkı bazı şeyleri “Yapmıyorum!” diyerek, ya da “Yapamıyorum!” diyerek aşağılık duygularına kapılanlar gibi alan-dışı bir etkenliği olmayan, ya da olamayan yazarlardaki böylesi duyguları kolay kolay bağışlayamam; yazara bunu yakıştıramam da ondan.

Ötedenberi “deneme!” “deneme!” deyip durduğuma bakanlar, “Peki, denemeci için durum ne?” türünden bir karşı-koyuşla

yönelebilirler şimdi; hani haksız da sayılmazlar. Ozaman hem övünç hem aşağılık duygusu etmenini gözden yitirmeden, lâfı dolandırmamak gerekir. Kanım şu: bazı yazarların, özellikle denemecilerin, genelde “roman” denmeyen, ama *roman-olmayan-romanlar*, hiç olmazsa, birbakıma, uzun öyküler yazmış olduğuna inanmaktayım. İlk izlenimle çok kişiye çarpık ve abartılı gibi görünse de, kendi denemeciliğimden aldığım esinle uzun uzun kanıtlar ve gerekçeler dizmeye girişmeden birkaç değinme bile yararsız olmaz gibime geliyor.

Karşıtlıklar, gerginlikler yok mu denemede; çatışmaların hangisinden yoksun ki deneme: İç labirentler ile dış ilişkiden yana zengin alanlardır denemeler. Kişisel özellikler kadar toplumsal ilişkiler de kapsarlar. Kültürçevreyi etkileyişler ile kültürden çevreden etkilenmeler de, geçmişe dönüklük ile geleceğe uzanışlar... Ayrıca parçalanmış benlerin örgütlü kurumların betimlenmesi; sölpük ruh durumları ile coşkulu şölenler... bütün bu süreçler, oluşumlar, görünümle birlikte insan-dünyasını özüne özgü o akıllar gel-gitlerle dalga dalga kuşatan: sevgi, özlem, hışırta, bunalım, öfke, umursamazlık. Daha da neler yok ki denemelerde.

Gel de içgeçirme: ah, okumak öyle zor, öyle zor ki, hele *deneme okumak!*

Bir denemeci şiir yazmamışsa, hele denemelerinde şiirce birşey yoksa, tuhaf bir *eksiklik* duyurum onda.

Bir denemeci roman yazmamışsa yazmasın, çok büyük birşey yitirmez gözümde, yeter ki iyi *deneme* yazsın.

Bir şair, deneme de yazmışsa, büyük bir tutkuyla sarılıırım *denemelerine*.

Bir romancı deneme de yazmışsa, *denemeci olarak* çok ilgimi çeker.

Bu söylediklerime bakıp şiirdi, romandı, denemeydi, hepsinin değerce kaskatı bir sıradüzen oluşturduğunu sananlar yanılıyorlar. Yanılmamak için ne yapmak gerek? Gerçekten şiir-seven kişilerin okudukları şiirleri özenle okumalarını salık veririm. Ona ne kuşku, söylemim roman-severler için de geçerli.

Peki, ya deneme? Nesnel açıdan bakınca, o da, yazılardan bir yazı. Bununla birlikte *deneme-severlik* sözkonusu olduğuna göre, herşeyim ortadaysa da, söylemeden edemem: Deneme-

nin bendeki yeri bir başka. Buna kim ne diyebilir ki, herkesin sevgisi *kendisinin*.

*

Kim denemeden daha başka şeyler yazmışsa, o başka şeyleri okumak (seyrek durumlarda, tersi sözkonusu olsa da) dönüp dolaşıp hep *deneme hatırı* için yapılması gereken şeylerdir.

*

Yazın dünyasında enaz bıkılan yazılar denemeler ile şiirlerdir. Başka yazılara oranla hep yeni bir tutkuyla okunmalarından bellidir bu. Gelgelelim, çoğunluk için geçerliyse de az kişinin ayırdına vardığı bir olgudur bu.

*

Duygu ile düşünce, düşünce ile duygu arasında akışlı bir git-gel olmalı. Gel gör ki çoğun yalnızca duygu'dan düşünce'ye gidiliyor. Bazı doğrular ile eylemlerin oluşup anlaşılması için, yaşama geçirilip sürmesi için hani pek kötü birşey değil bu; gerekli bile olduğu söylenebilir. Ne var ki, pekçok önemli insan işlerinde zararlı mı zararlı bir durum bu. Kalıplaşmış, üsengeç, uykulu, sümsük, soluk düşünceler kol gezmeye başladı mı – güle güle insanca yaşam. İşte “gerçek” dediğin deneme kendini tam da burda göstermeli: düşünmeden duyguya, duygudan düşünmeye özgür özgür gidip gelmeli.

Değil mi ki denemenin belirgin sınırlı bir oylumunu, içi-dışıyla nesnelce açık-seçik çizemiyoruz, öyleyse her deneme, birbakıma, “eksik” bir yazıdır. Ama bu saptamayı, denemenin iyisi kötüsü yoktur anlamına çekistirmek doğru olmaz.

*

Bakıyorum da, denemelerimde, en gelip geçici diye bilinen şeylerden sözederken bile, çoğun, insanın insan-olma yollarında yürüdüğü sürece hep gündemde kalacak olan şeylerden hiç ayrılmamışım.

*

Deneme sevgidir: ben'i, sen'i, başka'yı sevmeyen denemeciliğe özenmesin.

*

Denemenin tadı, önemi, okunurluğu, sözediş'le orantılıdır.

*

Her deneme yaşamla bir savaştır.
Her deneme yaşamla bir sevişmedir.

*

Deneme'yle yatıyor, deneme'yle kalkıyorum.

*

Denemeyi de katın, pekçok şey için durum şöyle: İçine işleyen bir müziği sonsuzca "anlatsan" da anlatamazsın.

İÇİMİN SESİ

Önsözdense

Canım okurum, bir-araba-lâf önsözdense, ola ki damağına uygun düşer, işte sana bir yudum sunuş-sözü: İçimin sesidir denemelerim.

Gel birleşsin gürül gürül seslerimiz, birlikte akalım.

Şaşılacak şey: son yıllarda epeyce keskin bir derme-çatma bilinci oluştu bende. Orası öyle, ilk bakışta tuhaf, hantal, bulanık, ağırbaşlı bir deyimdir “bilinç”. “Özgürlük bilinci”, “töre bilinci”, “eğitim bilinci”, “yaşlılık bilinci”, “vatan bilinci”, “insanlık bilinci” gibi deyimler ne denli soru yüklü bir gizemle üstümüze çökerse çöksün, “bilinç” derken ne dediğimizin bilincindeyizdir. Ama şimdi derme-çatma bilinci diye birşeyle karşılaşınca, işin azçok bilincindeyiz sanısına kapılsak bile, anlayış gücümüz çoktan düğmük düğmük bir kargaşa tedirginliğine kaptırıp gitmiştir.

“Bilinç” sözcüğünün çoğun büründüğü kavramsal cafcac biryana, günöbirlik yaşıyışta “derme-çatma”, genelde: ordan burdan “derlenen” birtakım şeyleri birbirine çatarak kurulan azçok dayanıklı bir bütünlük anlamına gelir. İşte bu bağlamda önerdiğim “derme-çatma bilinci”, sözü edilen şey’i anlam boyutları yönünden aydınlık sağlama dileğime tanıklık etmekte. Şaşılacak yan da burda zaten: birsürü ıvır-zıvır ciddi ciddi incelemeden geçirilecekmiş gibi geliyor. Daha şimdiden sezer gibiyim, gene de: derme-çatma’nın işini bir çırpıda bitiremeyeceğim kanısındayım. İnsan yaşamının önemli bir ögesi durumunda çünkü. Nasıl mı? Sağımıza solumuza, önümüze ardımıza somut somut şöyle bir göz gezdirmek bile bunun için yeter inancındayım.

Ne olduysa oldu, hiç hesapta yokken, dün yarı yolda arabanın yakıtı bitti. Şu sıralarda dışarlara uçması gereken yakınlarından bir işadamına, kalkıştan hemen önce, bilmem kaç saatlik bir erteleme olduğunu söylememişler mi! Önümüzdeki çantaya

uzanmamla kulbu elimde kaldı. Dünya yol tepip aldığım kitap, yanlış cilt değil miymiş! Bir tanıdık anlattı: toplantı dolayısıyla geçenlerde en gözde otellerden birinde konaklamışlar, musluklar doğru dürüst çalışmadığı gibi yemekler de şöyle böyleymiş. Güney kıyılarından yeni dönen bir tanıdıkta, lüks geminin partial havalandırmasından çekmediği kalmadığını söyledi.

Bu sabahki gazetede tüyler ürpertici bir haber vardı: çevremizdeki bir fırının pidelerine fare ağısı karışmış, sayısını unuttum, çoluk çocuk birçok insanı hastanelere zor taşımışlar. Olur böyle şeyler, bütün bunları geçelim mi, – peki, önemliyseler de, geçelim.

Özetin özeti: yıllar önce, nice sallanuların ardından, imece yöntemi diyebileceğimiz tutumla, evcik-edinme kervanına biz de katıldık. “Yazlık” deyince, gözünüzün önünde püfür püfür ağaçlı kocaman bir bahçenin ortasında dörtyanı açık, saray yavrusu üç katlı bir kıyı evi canlandırmaya kalkışmayın sakın. Bizimki üstü-altıyla bitişik düzen birşey, sıklık rastlanan bakla oda nohut sofa bir tatil damı.

Bu ev-Odyseia’mızda neler çekmedik ki. Olanı biteni anlatıp dert tazelemeyelim. Yıllar sonrasının dinginliğiyle bakınca “Azçok talihle sıyrıldık gitti!” diyebiliriz.

Gel gör ki para-durumu pek parlak olmayan bir dostun, bizden 70-80 km. güneylerde yaşadığı bir yazlık-serüveni var. Birçok aşamasına yakından tanık olduğum bir serüven bu. Öyle içten etkiledi ki beni. Yeryer atlasam da, bizden daha baskın bir güney özlemiyle yanıp tutuşan dostun kendi ağzından anlatmadan geçemeyeceğim:

“Kâğıt üzerinde gördüğümüzde çizgileri hoşumuza gitti doğrusu. Dörtelle uygulamaya sarıldık. Aylar tutan birsürü yazışmalı gel-gitlerin ardından, ilk gündeme gelen şey, evin konacağı yer kuşkusuz. Bir de ne görelim, toprak durumu gereği evi azıcık kaydırmak zorunda kaldık. Ta ilerlerde düşlenen denizsi görünüm silindi gitti böylece. Bu kadarla bitse, konum değişikliğinin olumsuz etkisi sonradan ortaya çıktı. ‘Salon’ adı verilenaşağının tek dikedörtgen mekânı, tam ortasında yüksekçe bir basamakla iki bölümcüklü bir kılığa dönüştü. Başlangıçta, inip çıkarken kimi tökezlendik, kimi de sapır sapıryeri boyla-

dık. Böylece, eve her yeni ayak basanı iyice uyarma gibi yaşam-boyu sürecek bir sorumluluk altına soktuk kendimizi. Açık hava oturma yerinin komşu balkonun içine bakması da işin cabası.

“Bizler uzaklarda kuşuykulu koşturmalardayken, epeyce gecikmeyle de olsa, hiç gözüm tutmayan, şurası burası belvermiş çarpık çurpuk tenekemsi kalıplarla döküvermişler yatay dikey betonu. ‘Betonumuz çok sağlam’ nitelemesi hâlâ kulaklarımda ama neyin ne olduğunu denetleme erkinden yoksun biriyim. Beton dediğinse, fabrika betonu falan değil, başka n’olacak, kum-çimento-çakılı suyla ıslatıp ıslatıp küreklemişler. Pencere kasaları takılmadan yakaladığımız duvar çarpıklıklarını, dilimde tüy bitti, birtürlü onaramadılar. Önceleri ‘Ağaç giderir’ dediler, gidermedi; sonra ‘Sivacılar hepsinin çaresine bakar’ dediler, gene de boşa çıktı güvenceler. Zamanla bütün bu eğribüğürlükleri bastıran birçok şey içimize batınca, duvarları unuttuk; daha doğrusu, düpedüz unutmadık unutmadık da, unutmak zorunda kaldık. Banyonun boyutçukları bize bildirilenden küçük çıktı: ‘Öyle rastgelmiş!’. Sen gel de bu saatten sonra sesini yükselt. El yıkama yeri yanlış kondurulmuş. Duvar çinileri (ama ne çini!) kuruma zamanı beklenmeden, zamansız yapıştırılınca, al sana bir tatsızlık daha. Gerçi düşen çiniler onarıldı onarılmasına, gene de çok şey görebilir dikkatli gözler. Görmüyoruz ama. Dikkatimizi çeken daha önemli bir konumuz var: Hap kadar yere kondurulan dapdaracak yıkanma teknesi, kargacık burgacık taban yüzünden, bugün bile garç gurç ediyor. Biz sularla boğuşurken orta yerinden boyluboyunca çatlayacak diye ödümüz kopuyor.

“Odacıkların süpürgelikleri nedense yarım kalmış, ‘Dolap molap örter’ dediler, içimiz rahat etmedi, taşındıktan sonra binbir zahmetle, ama artık olduğu kadar bütünledik hepsini. Üst balkonun eğimi allahlık; yıkayınca, bahçe yerine eve seğırtiyor sular. Neyse ki yazın yağmur yok; kışın da sular aşağı kata akmasın diye taş aralarını birtakım macunsu şeylerle sıvadık.

“Yapım uzadıkça uzadı, para değerindeki düşüşler yüzünden bizler ‘şöyle mi yapalım, böyle mi yapalım?’ diye düşünme duralım, çalışanlar yaklaşan bir bayram dolayısıyla işi aceleye getirip epeyce eski-püskü tahta artıklarıyla çatıyı çatıp toplama kiremitlerle

döşemişler bile. Bir-iki küçük onarından sonra tam 'Damda sorun yok' yargısına varırken 'güneş enerjisi' sevdasına kapıldık. Boru-suyla, demiriyle, çinkosuyla, dirseklidirseksiz su bağlantılarıyla hiç hesapta olmayan bir sürü iş çıktı başımıza. Meğer sıcak-soğuk su yollarında terslikler varmış. Banyonun yertaşlarını kırmaya dek uzandı düzeltme çabaları. Biryandan toztoprak, öteyandan taşıma suyla didinme – sözümona yaz dinlenme zamanı. Kısa da sürse, sırt ağrılarından çekmediğimiz kalmadı.

"Biter mi? Merdivenler çıkarken başka, inerken başka gıcırdıyor. Neyse ki üç basamak dışında aralıklar birbirini tutuyor. Bu yetmiyormuş gibi, iyice fırınlanmamış ağaçlar betona yeterince oturtulmamış. Ayrıca, giderilemez bir sakınca hep gündemde: uzunca boyluların başlarını azıcık eğerek inip çıkması gerekiyor. Eve gelen konuklara, al sana bir uyarı gerekliliği daha. Bu görevi de unutmamacasına kazıdık belleğimize.

"Sonbaharın ilk yelleriyle börtüböcek evimizde. İçerden dışarının nerdeyse görüldüğü pencere-duvar aralıklarının cilvesi. Güneş ışınlarının evle oynadığı saatlerde daha önce gözlerden gizlenmiş birtakım delikler, yarıklar, çatlaklar beliriyor. Aşağı balkona bakan kapının üst bölümcüğünden tuhaf tuhaf esiyor. Meğer cam takınayı unutmuşlar. Küçücük bir iş ama, ölçüyü takmaydı, sözümona usta iki kez geldi.

"Özetle, heryanı sarıp sarmaladık sonunda. Ne var ki, bu nedir böyle, zaman zaman tozdan yakınıyoruz gene de.

"Bekle bekle, birtürlü görünmeyen telefoncular, günün birinde gelmesin mi; biçimsiz bir güne rastlasa da heyecanla karşıladık. 'Hemen bitiririz' dediler, ne gezer. Önce malzemeleri yetmedi, sonra aşağıdan yukarı giden yollar tıkalı çıktı. Yaz keyfi, yazlık keyfi – birkaç günümüz de böyle geçti.

"Sonra n'oldu? N'olacak, zaman nedir hep biliriz; daha doğrusu, bizler ayırdına varmadan gelip geçer, – bir de ne görelim, kış! Binbir rica ile son anda kepenkleri taktırıp evi kapatıyorduk ki – aldanmışız, hem de nasıl. En önemli şeyler en sona kalmamış mı?

"Son anda gözümüze neler batmadı ki: Özene bezene yaptırdığımız sineklikler iyi işlemiyor. Yeller esince kanatları tutan demir kelebekler yeterince sarmıyor. Harçta en nitelsiz

deniz kumu kullanıldığı için duvarlar kireç kusmaya başlamış bile. Hiçbir odanın anahtarı doğru dürüst dönmediğinden kapıların kimini kapatamıyoruz. Budaktan geçilmeyen sokak kapısını değiştirmek gerekiyor. Yukarı balkona elektrik uzatılacak. Balkonun dış yandaki çalılımlı adlı ocağın tütmesini hâlâ gideremedik. Daha nice benzer işlerle uğraşacak zaman yok ama. Binbireksiği gediği bir çırpıda sayamazsın ki. Acı acı 'Biraz da gelecek yıla kalsın!' deyip çektik gittik...

"Baharda bir geldik ki: Duvar altları pamukçuklardan geçilmiyor. Tavan yeryer küf. Sanki yeşermiş evin içi. Kolları sıvayıp dikey su boruları 'olayına' attık kendimizi. Yalıtım teknolojisini yardıma çağırdıksa da, uygulayıcıların sallapati davranışlarından kismetimize ne çıktıysa onunla yetindik. Bu arada güneş enerjisi ile hem su hem elektrik saatleri mızıkçılıklar yaptı. İyi-kötü çaresine baktık, bakabildik. 'Hep de bize çatar' demeye dilim varmıyor, çevremizdeki evlerde de durumlar parlak değil. Artık azıcık soluk alırız demeye kalmadı, erken gelen sonbahar-kış tedirginlikleri içinde buluverdik kendimizi.

"Üçüncü yazımızdayız şimdilerde. Artık bu yaz 'onarım-monarım yok' düşleri kurarken, baharda dayanamayıp 'Bir bakalım!' dedik. İyi ki bakmışız; burnumuzdan gelecekti yaz. Bir iş, bir iş ki sorma. Zeytin ağacıma bakan aşağı balkon taşları oynamış, onarımla olacak şey değil. Sen misin böyle şeylere elatan: 'Bu çatlak, o kırık' derken iş büyüdü. Taban betonunu incitmeden yeni dikdörtgenler döşemek için akla karayı seçtik. Üstüne üstlük, ustamızın matematiği allahlık. Birkaç kez hesaplamadan sonra alınan ağır taş kutuların sekiz tanesi arttı; araba bul buluştur, değiş-tokuş umuduyla 30 kilometre ötedeki dükkâna götür.

"Eve 'usta' girdi mi, olanlar oluyor: musluktu bacaydı derken, bir duvar işi çıktı başımıza. Buyüzden balkon kapısının yamrı-yumru kasasını değiştirmek vazgeçilmez bir ödevdir, dedik. Duvardı, kasaydı – boyaya badanaya daldık. Günlerce toz-toprak içinde uğraştık durduk."

Ev, ev – yeter artık. Rasgele bir anımsayıyla, ev-yaşantımın yalnızca özümeye yakınlarıma özgü birşey olmadığı belli. Derme-çatma'nın ev'i aşıp daha nice yaşama-kesitlerini kapsadığını

gözönüne getirmek hiç de zor değil. Ev ne ki, yaşamın neresine elatsan, başlıbaşına bir derme-çatma *evreni*. Heryerde derme-çatma, heryer derme-çatma. Yakası denk düşmeyen gömlekler mi istersin; bozuk çocuk mamaları mı istersin; ciladan gelen masanın en göze batacak yerinde çatlaklar mı istersin – daha da neler neler...

Artık kesiyorum, çoktan gerekirdi. Herşey apaçık ortada.

Ya ilişkiler, birliktelikler? İnsan-insana, insanın insanla iletişimi? En içtenlikli ilişkileri bile kurtyeniklerinin kalbura çevirdiği bir gerçek, acı ama gerçek. Ençok umut bağladığımız kişiler insanlık suçları işliyormuş meğer. Belbağladığın inanç anıtları ne de çabuk çürüyor.

Fokur fokur derme-çatma kaynayan bir ortamdayız. Ne yana dönsen gündemde derme-çatma. Bazan ne göresin: azalıyor sandığın zamanlarda bile hızla yeraçmakta kendisine. Değil mi ki insanız, çevremizi belirleyen bir derme-çatma ikliminde soluk alıp veriyoruz. Sanki sonu gelmeyecekmiş gibi derme-çatma *gidişli* bir yaşam hepimizin yaşamı.

Yolların yapımı, hastanelerin işleyişi, ilaçların ayarlanması adımbaşındabir tökezletiyor herkesi. Akıllalmaz bütçeler ile titiz mi titiz uzmanlıklar gerektiren alanların bile, azıcık sağduyu ve bilinçle deşince, pekçok boşluklar içerdiğini saptamakta gecikmiyoruz.

Yalnızca günlük yaşam değil, kurumsal yaşamı da sarmış derme-çatma. Amacı inciten, işleri olmayacak yerde karıştıran biçimde çırpıştırılmış yönetmeliklerden geçilmiyor. Sağlam izlenimi uyandıran bilim-felsefe yapıtları, gün geliyor, sapır sapır dökülüyor. En firesiz sandığın ekonomi öngörülleri seni çoktandır batağa saplamış bile. Kütür kütür düşüncelerin hurdaya çıkmış da haberin yokmuş. Unutma: Güvenilirlik örneği matematik kurmacaların da derme-çatması oluyor. En umulmadık durumlarda, yakışksız kararsızlıkların kaypaklığında.

Bu böyle de, peki, ne yapmaktayız biz? Ne mi, içine doğduğumuz derme-çatma bir *yaşama-dünyasında* vargücümüzle uğraşıp duruyoruz.

Ne zaman kavramlar (deyimler, sözcükler) birbirlerine çarpa çarpa ses-anlam dalgaları oluştursa, açık-seçik görme isten-

cim, kendiliğinden diyebileceğim bir eğilimle, dilsel gömülere götürür beni. Zaten karmaşık akışlı işlere bir de dil'i katmak işleri daha karıştırır gibi gelse de, gerekli özen gösterildiğinde, dil-açılımlarının, çoğun konuşulan şeyde neyin ne olduğunu daha iyi bilip öğrenmemize yardımcı olacağı inancındayım. İşte şimdi bu amaçla, derme-çatma'yı *dil-ortamında* izlemem gerektiğini düşünüyorum.

Edindiğim ilk izlenimi hemen saptıyorum: Derme-çatma'ya dil'de şöyle bir dokun gör, içiçe giren, dışındatopaçlanan zengin bir saçılıp dıgılış oylum oylum boşanır üstüne. Bir kargaşa, bir düzen, bir uzaklık, bir yakınlık: anlamca birbirinden habersizlikler, birbirine sokuluşlar, birbirine yabancılıklar, birbirine akrabalıklar.

Desene, pek öyle derme-çatma birşey değilmiş derme-çatma. Şöyle bir dokun gör: İnsan yaşamının heryanına sinmiş bir kuşatıcılıkta derme-çatma. Öyle ki derme-çatmanın derme-çatma'yı aşan bir yönü var. Şimdiyedek bulduğum dillerin hepsinde bu böyle. Bilmediğim diller için de bu doğrultudaki ipuçlarından yoksun değilim. Gene de ben anadilimde kalıyorum. Nice ses-anlam derecikleri, ırmakları, denizleriyle derme-çatma bilincine daha bir uygun geliyor bu. Pekçok yaşama-kesiminde olduğu gibi bu alanda da bilinç yönünden, içinde ençok soluk alıp verdiğim anadilimin *içindeyim*. Herkes gibi beni de en içimden sarıp sarmalıyor anadil.

Şöyle bir bakışla, Türkçede, "derme-çatma"nın anlamca tabanı, birbirini birdeyime andıran, genellikle birbiriyle aynı türden ya da akraba türden olan şeyleri, nesneleri birbirinin yanına koymak; birdeyime, birbirine uyacak biçimde biraraya getirmektir. Böylesi bir derleyip toplama, bazı şeyleri azçok uygun bir bütünlüğe kavuşturur. Sözelimi, daha sonra dikiş makinesinde çekmeden önce, gömlek ile yakayı, ceket ile kollarını, entari ile astarını teyelleleyen terzinin yaptığı bir "çatma" işidir. Askerdeyken "Tüfek çat!" dendiğinde tüfeklerimizi geçici bir süre için birarada düzenlerken yaptığımız, ilk bakışta, başka türlü görünse de, aynı şeydir. Nitekim hemencecik savuşturmaya yöneldiğimiz aksiliklerle karşılaşınca, "Amma da belaya çattım!" derken, bu durumları andıran havalardayız.

Gerçekten de, genelde, bir *iğretilik* var derme-çatma'da. Daha bu, hangi yönden yaklaşırsak yaklaşalım, derme-çatma'ya yaygın *olumsuzluk* havasının ilk göstergesidir. Nitekim “derme-çatma” dendi mi (hemen hemen her zaman) *önemsiz* birşeyin belirtildiği kanısındayızdır. Şöyle ki: bir sıkıntıya düşmüşüzdür, ya da canımızı sıkan bir aksilik kapıdadır, buysa n'apıp edip önlem almayı gerektirir, elimizi çabuk tutmak zorundayızdır, yoksa zararımız artar, öyleyse ince eleyip sık dokumaya zamanımız yoktur, yetesiye birşeyler kotarıp özümüzü, ya da tehlikedeki yönümüzü güvenceye alırız. Yaptığımız o kaçınılmaz şey, ortaya koyduğumuz o gerekli şey, “derme-çatma” denen şeydir işte. Böylece, derme-çatmada, tuhaf da gelse, bile-isteye bir yapıp etme sözkonusudur.

Ona ne kuşku, toptancı bakışla: *niteliksiz* birşeydir derme-çatma yapıtımız. Büyüden sürüp gitmesini dileyemeyiz doğrusu. Böylece, gerek biraraya getirdiğimiz “malzeme”, gerekse biraraya getiriş, “Bütün bunlar, ille de niteliklidir” diye ayakdiremekten alıkor bizi. Sonuç isteğe, olayların istediğine uysun da, boşver gerisine.

Kimden neyi saklayacağız, unutsak da hep biliriz: çoğun *şışirme* diye nitelenen eylemlerin, malzemelerin ürünüdür derme-çatma. Nerde derme-çatma varsa, orda büyük olasılıkla baştansavma yalapşap bir yapı işbaşındadır. Bu, hemen hemen her derme-çatmaya yapışıktır. Bir *acelecilik* sinmiştir derme-çatmanın her yerine. Yasasında uzun uzun durup düşünmeye yer yoktur. Yapılıp edilen, genelde, çabucak gerçekleştiği için de, kısa sürede çaptan düşer; yeter ki görevini görsün. İşlerin beklenen düzeye ulaşmadığı olur sıklık. Bozulmaya bolca yatkındır derme-çatma. Bunun nedeni, her zaman değilse bile, acemilerin elinden çıkmış olmasıdır. Öyle olmadığı zamanlarda da, biryerden sonra aldırıışsızlık alanıdır derme-çatma. *Kuralsızlık*, *uyduruk*, *ezbere* elatış gündemdedir çoğun. *Umursamazlığın* kolgezdiği durumdaysa, edim, süreç, sonuç, – işe karışan ne varsa herşey, *eften-püften* damgasını yer. Çoğun *yüzeyselliğin* eşlik etmesi doğaldır. Öyle ya: derme-çatma ortamında görünen birşeyde *ciddi*, bakımlı, derin bir yan aramak boşunadır.

İşte bundan, çok yerde, tuhaf çelişmeli bir gerginlik sarar derme-çatmayı. Öyle ya, derme-çatma alanı, kişiyi, eylemi, nesneyi, etkiyi: gereği güven'le sıkı sıkıya ilişkilidir ama, tam tam güvenilemez; tam güvenli birşey olsaydı, derme-çatma olmaktan çıkardı zaten.

Türü, düzeyi, amacı, aracı, yapısı, ürünü, onarım gereksinimi, başarı durumu, kapsamı, ilişkisi, etkisi ne olursa olsun, tüm derme-çatmalar, tek tek nasıl nitelenirse nitelensinler, bu nitelikler birbirleriyle bağdaşsalar da bağdaşmasalar da, derme-çatma yapısı gereği; gelip geçicilik damgası taşır hep. Herkes kendince kimbilir kaç kez yaşayıp deneylemiştir: *gelip geçicilik*, çoğun, doyurmaz insanı. Çünkü insan sürüp gidene, kalıcı olana sarılma eğilimindedir. Kısa süreli ne varsa değer bakımından aşağılarda yeralır. Oysa gelip geçen derme-çatma, çoğu kez, işe yarar, iş bitirir; gerekeni gerektiği yerde kısa süre için de olsa, *azçok* gerektiği gibi kotarır. Derme-çatma: yaşam-sürecine o-an-o-yerde gerekeni sağlar. Kişi-toplum yaşamında kurtarıcı bir rol oynar. Apaçık, hiç de küçümsenecek birşey değil bu.

Gelgelelim, derme-çatma ne denli başarılı çıksa da, *yetkin* olana duyulan özlem hep insanın içindedir. Bir üvendire gibi edimleri, eylemleri, yönelişleri, emekleri güder. Derme-çatma insanı yetkin'e özlemlili kılan köklü bir etmen durumundadır. Sık sık onarım isteyen derme-çatmaya her eğilişte, derme-çatmaya özgü *şimdilik*'ten ayrılma istenci tüter. Kim unuttur, ateşli bir istençtir bu.

Demindenberi değindiklerimden epeyce belirttiği üzere: derme-çatma'yı tek bir açıdan ele alıp değerlendirmek haksızlık olur. Düşkırıklığı uyandırdığı için, bazan yakınmalara neden olsa da, boşuna çabalarla oyaladığı için bazan hor görülse de, derme-çatmada birtakım *olumlu* yönlerin bulunduğu yadsınamaz. Bu yalnızca yetkinlik özlemi uyandırmasından dolayı değildir. Kısa doygunluklara vardır da, salt uğraş, etkinlik, uyarı, akıl-yürütme, beceri ve yaratıcılık alanı olarak derme-çatma yaşamı nice heyecanlarla tatlandırır da. Böylesi heyecanlardan yoksun kişiler öyle çok şey yitirmiştir ki. Bunun belki en belirgin göstergesi: çoğun, bazı çarpık görenek ve eğitimler yüzünden, (sanki olabilirmiş gibi) derme-çatma uğraşları toptan

ıvır-zıvır diye damgalama, böylecekişiyi yaşama yabancı kılma sonucunu doğurur. Hiç kuşku yok ki, derme-çatma, birbakıma olumlu yönüyle, “küçük” diye bellenen ama yaşamın gidişine akışkanlık sağlayan tatlarla tatlandırır günlük yaşamı. Çoğun görkemsiz bir izlenim bıraksa da, yaşayan bilir, derme-çatma’ya yönelik insan-uğraşları kendine özgü çekiciliği olan bir serüvenler dizisidir.

İnsan-toplum yaşamına ilişkin kaygılarımız, özlemlerimiz, heyecanlarımız, düzenlemelerimiz, örgütlenmelerimiz kimi sıkı kimi gevşek biçimde herşeyin olup bittiği “dünyamızı” oluşturur. Bazan yeni, bazan yavan, bazan bunalımlı, bazan alışılmış bir süregidiş diye yaşayıp değerlendiririz özümüzü, türdeşlerimizle birlikte yaşadığımız dünyadır burası. Ergeç birsürü istenmeyen şeyle, ilişkiyle öylesine tıkabasa dolar ki. Azçok duyarlı herkesin zaman zaman yakındığı üzere, nerdeyse cansıkıcı bir konuma dönüşüp gider yaşam. Onun içindir ki, fırsat buldukça, çepeçevre yaşamın, deyim yerindeyse, tüm kıyıbucağıyla *havalandırılması* gerekir. İşte bu yararlı uğraşta, en önemli rollerden biri, çoğun hiç sözü edilmese de, nicedir “derme-çatma bilinci” diye adlandırdığım o önemli uğraşa düşer. Kanımca, n’apıp edip bu bilinci sağlamanın en uygun yolu: yerliyerinde girişilen her havalandırmada olduğu gibi, çorak içleri silkelemek, çarpıklıkların burduğu kafaları boşaltmak, önyargıları seyreltmektir. Bu uğurda herçeşit çabayı gözealmak gerekir. Tatsızlaşan yaşamı ısıltılı bir aşamaya ulaştırmak isteyen herkesin gönlüne göre bir ödevdir bu.

Yaşamı, çok kez kaplayan acılı çalkantılar ile mırıltılı durgunluklardan arındırmaya yönelen insana, ne yandan baksan *en değerli şey*: derme-çatma bilincidir. Kendisi ile yakın çevresine yakışan özenle yönelen hiçkimsenin gözünden kaçacak bir gerçek değildir bu. Ne yazık ki, gürültülü patırtılı binbir devingenlik yüzünden, görünmesiyle birlikte yitip gider derme-çatma ya da bilinçsizce bastırılır. Oysa çeşit çeşit görünümlele ortaya çıksa da, *heryan* derme-çatma. Hiçbirzaman olası değil ama,

derme-çatmayı çekip al, yaşam diye ne kalır geriye? Gerçekçi bir tutumla söyleyelim: pek birşey kalmaz hani. Öyleyse şimdi bana şunu sormak gerekir: Bununla ne demek istiyorsun, arkadaş? Yaşam ile derme-çatmayı birbirine eşdeğer kıldın, – doğru mu bu yaptığın? Derme-çatma yaşam insanın tümünden saplanmak zorunda olduğu değişmez bir yazgı mı yani? Yanıtım şu: Hiç de değil! Bir an için tersini düşünelim: ozaman da yapıştırırız hemen: Hayvan mı ki insan baştan sona doğanın kendisine çizdiği izlenceyi en küçük bir sapma yapmadan kovuştursun!

Gerçekte birtakım özgürlükleri vardır insanın. Salt doğal zorlamaların dümensuyunda kalmaz. Kendi damgasını taşıyan bazı başarıların mimarıdır o. Kimi başarısızlıklara dolansa da böyle bir serüvendir onun yaşamı. Bu serüvenin ortaya çıktığı yerdeyse, derme-çatmadan geçilmez. İşte bu anlamda, onsuz olunmaz bir yaşama-ögesidir derme-çatma. Yaşadığı sürece derme-çatmayladır insanın işi. Birbakıma *başuğraşı* derme-çatma olan bir koşuşturmadır yaşama. Ya doğrudan doğruya derme-çatma üretir, ya da derme-çatmayı onarmakla uğraşır. Öyle ya, özde, derme-çatma ile birlikte gider onarma. Adı üstünde, derme-çatma demek, onarma gerekliliği demektir.

Deyim yerindeyse, derme-çatmayla yakından ilgili bir *bilgelik* sözkonusudur insan için. *Tüm* insanlar açıktır böylesi bilgelige. Çünkü bence *bilge*: olayların akışını yeterince derinden izleyip kendisine çevresine yakışan, bu akış doğrultusunda yakışan bir çekidüzen vermeyi beceren insandır. Kim böyle bir konumu istemez? Görünürlere yüzeysel bakışla yönelen, akla gelebilecek pekçok etkileşim ve eylemi hesaba katmayı ıskalayan anlayışsız bir bilgelik tasarlayamıyorum. Ama aynı zamanda, bilgelik: yaşam-insan etkinliklerinde hiçbir şeyin hep olduğu yerde donup kalmadığını; insan yaşamının sürekli iniş-çıkışlarla kimi hızlı kimi yavaş, binbir değişiklik ve değişimin içinden geçtiğini; iyiden iyiye öz deneyle sindirmiş olmaktır. İşte bundan, genelde sanılanın aksine, durup dinlenmeden çabalamaktır bilgelik. Uyumsuzlukları örtbas etmeden; koşulların gerektirdiği uyarlamaları duruma uygun düşen yetesiye sezgi, akıl ve özlemle değerlendirip ona göre herşeyin hakkını veren yürekli gerçekleştircidir bilge.

Çekinmeden söylüyorum: bilgeliği durağanlık örneği diye algılayanlar yanılıyorlar. Bilgelik: yorulup usanmak nedir bilmeyen bir devingenliktir; öyle ki, yalnızca şimdi'yle sınırlı kalmaz, geleceğe yönelik verimli öngörüler de kotarmalıdır. Bu bakımdan, bilgenin, epeyce yaygın birinanca kapılarak şaşmaz, sapmaz, sarsılmaz, yanılmaz bir “Buda” olduğunu sanmak hiç de yerinde bir yorum değildir. Gene de üstünlükten sözedilecekse, bilge'nin sürçmelerden öğrenmeyi bilen; bu öğrendiğini en uygun biçimde işleyip özyaşamına uygulayan; ama hiçbirzaman bununla yetinmeyip öğrenme yaşantılarını karşılık gözetmeksizsin yakındaki uzaktaki insanlara seve seve armağan eden bir erişkin olduğunu kimse gözden yitirmemelidir.

Bu birkaç ipucundan sonra, azıcık dikkat eden herkes için apaçık ortada sanıyorum. Yaşamın gidişine duyarlı kişidir bilge. Bu anlamda gerçekçidir. Bilgenin yaşama ilgisiz ya da yaşama yabancı biri olduğu sanısı yaşamın ‘ötesinde’, bir insan olduğu sanısı; birdeyime, insan-üstü bir insan olduğu sanısı geçersizdir bence. Yaşamayı “düşman” diye nitelemeye eğilimli olan “dinsel-kutsal” bazı görenek ve alışkanlıkların ürünüdür bu tür sanılar. Böylesi sözümona “bilgelik”, isteristemez değişime sırtını çevirir. İlk bakışta çok kimse yadırgasa bile, benim yandaşı olduğum bilgelikse arayışa dayanır. Kanımca yaşama dokumasını örgüleyen derme-çatma gerçekliklerin gel-gidi ortamındaki bilge insan, yaşama yabancı kalan o sözümona bilgeliğin tersine bir doğrultudadır. Çok kişinin içinde bocaladığı derme-çatma oluşum ve uğraşimleri yaşamdaki ağırlıklı kapsamıyla anlamaya, dolayısıyla da, olanca önem ve değeriyle belirlemeye çalışan; bu yönde hiçbir çabayı esirgemeyen insandır o. Demek ki yaşamın akışını görmezlikten gelmek, bu akışa üstünkörü yaklaşmak, olup bitene gereksiz bir üzüntü ve öfkeyle karşı çıkmak gibi şeyler uzak mı uzaktır bilgeden.

Deyimi ille de kullanacaksak, tasarımımdaki “bilge”: yaşama daha-iyici bir duygu ve düşünceyle yaklaşan insandır. Bana-ne'cilik gibi şeylerle alıp vereceği yoktur. Karamsarlığı da yakıştırmaz özüne. Ne var ki boşuboşuna pala sallayana da bilge denmez.

Sakıncasız bir saptamayla, bence: hem *düşünür*, hem *sanatçı*, hem *eylemcidir* derme-çatmaların örgülediği yaşama ortamındaki bilge. *Düşünmeden* edemez; rasgele yaşamayla bilge olunmaz çünkü. Aklını kullanmayanın nesi, neresi bilge? Akıl, daha-çok-akıl bilgenin ençok işlek tuttuğu yetidir. Akılsa: düşünsel çıkarım ve bilgiyle, kuramca, deneyim ve uygulamayla durmadan yenilenip pekişmek ister. Ayrıca: *sanatçıdır* bilge. Her sanatçı gibi onun da yaşamı uygun sezi ve duyarlılıkla biçimlemesi gerekir. Beğeni ve incelikten yoksun, kaba ve yavan görüşlü kişi bilge olma talihini yitirmiştir. *Eylem* insanıdır da bilge: Burda daha çok derme-çatma karşısında sözümona uzak durmak; sıkıntılı yaşama öğelerini, ıvır-zıvır bahanesiyle, özünden etmek; birtakım “soylu”, “yüce” havalara bürünerek derme-çatmayla uğraşmayı başkalarının sırtına atıp özünü suya-sabuna dokunmayan sözümona üstün kurgulara vermek yaraşır mı bilgeye?

Benim bilgem: gönülce halktan bir kişi olarak, payına düşen derme-çatmayla başa çıkabilen; çoğu kez de, başkalarının yüzü gülsün diye payına düşenden fazlasını edim ve eylemine katıp tüm sonuçlarıyla benimseyen kişidir. Demek ki bilge: derme-çatma dolayısıyla *sorumluluk* altına giren, bu sorumluluğu, fazlasıyla birlikte göğüsleme beceri ve yürekliliğini gösteren güzel insandır.

Hani bu bağlamda herşey artık açık-seçik aydınlanmış görünse de, hâlâ bazı dikenli sanılar akli tedirgin etmiyor değil: Peki, sayıca çok mu bu “bilge” adına yaraşan insanlar? Bari mutlu mu bu insanlar? Sen kendine bu insanlardan biri gözüyle bakabilir misin? Duygun, düşüncen, heyecanın seni ne denli sürüklese de, hadi bakalım şimdi bu sorulara uğramadan geç. Özetle yanıtım şöyle: Sayı durumlarını bilemem. İçten bilip öğrenme olanağından yoksunum gibi geliyor. Kim değil ki! “Bu bilgedir!” “Bu bilge değildir!” diye bir ölçek bulup insanları bu ölçek uyarınca ayırmak demek, olmazı gerçekleştirmek demektir. Düşünceliğine götüren yanılması bol bir kestirip atma olur böylesi şeyler. Örtmeceye ne gerek: gönlümün dilediği “bilge” nerde! Keşke olsa; hepimizin yaşama zevki artardı ozaman.

Mutluluğa gelince: bence bilgelik insan türüne yaygın bir doğa armağanı değildir. İyi ki değil, yoksa ne tekdüze bir dünya

olurdu dünyamız. Genelde bilgelik: insana özgü zor erişilen bir yaşama-aşamasıdır. Gene de talihliyiz: her çağda her koşulda bu zoru sevenler çıkıyor. Karşılık beklemeyen bir ödülle eşleşmiştir bu zor gerçekleştirme. Sözünü ettiğim ödülse: bilgelğin, kuşkusuz, en tartışmalı nitelermelerinden biridir. İzlenimce, bu mutluluğun kaypak, derin, sisli, öznel, gözebatmayan bir görkemi vardır. Tepeden inercesine bir deyiş olacak ama hemen söyleyeyim: mutsuz bilge tasarlayamıyorum. Birkez erişildikten sonra, “İşte oldu bitti” denebilen durağan bir mutluluk değildir bilgenin mutluluğu. Herkes, herkes gibi o da, kendi bilgece mutluluğundan payalmak için sürekli didinip durur. Belki de bundan, bazı bilgelerin tam mutluluğa varamadığı öne sürülse bile, inancının esiniyle de olsa, “Ne eşsiz bir mutluluktur bilgece mutluluk!” diye düşünmekten kendimi alamıyorum doğrusu.

Ya sen kendin – senin yerin? Gidebileceğin yere varmak için çıpınmaktasın hep. Hem sorulacak soru mu bu “Ben bilge miyim” sorusu. Öyle ya, daha sorunun sorulmasından örtük bir şişinme sezilebilir. Kestirmeden diyeceğim şu: Kuşkusuz, o hayran kaldığım bilgilerden biri olmak isterim. Pekçok zor gerçekleştirme gibi, bilgelikte de istemek başka gerçekleştirmek başkadır. Koşturmalarımın hatırısayılır mahmuzu bu. Uğraş uğraş, – hep çalış çabala, uğraşmalar boyunca önünün her açılışında, daha çok uğraşmak gereğini duyuyorsun. Karınca kararınca kendi aklına, istencine, becerine yaslanıp çevrenin, toplumun, talihin, kültürün (en hafif deyişiyle) gürültülü patırtılı ortamında kendi yolunu kendin izleyeceksin.

Pekçok uğraş gibi, bilgelik uğraşı da ikircikli bir serüven. Amacına varabilirsin de varamayabilirsin de. Toplum-tarih-kültür gürültüsü patırtısı arasında senin elinde olmayan öyle çok etmenle karşılaşabilirsin ki. Özümüze koşullarınıza haksızlık etmeyelim gene de. “Yaşam” dediğimiz bilmecede, beklenen-beklenmeyen öyle güzel anlamlarla bezeniyoruz ki bazan, söylemek belki yersiz ama, “Bilgelik denen ‘şey’, dolayısıyla da ‘mutluluk’ denen şey bu olmasın!” diyesimiz geliyor.

Anlaşıldı sanıyorum: Bilgeleri de katın, hepimizin yeri yurdu bu-dünya. Heryanda, durmadan derme-çatmanın üretildiği, yorumlandığı, değiştirildiği, onarıldığı – sonra gene üretildiği

bir dünya. İşte böyle bir dünya bizimki. Koşullar, konumlar n'olursa olsun, insan dünyası bu, başkası değil. Yaşamak: derme-çatmalar içinde, derme-çatmadan ötelere kişiden kişiye kimi kısa kimi uzun gelen bir zaman-kesiti boyunca dönenip durmaktır.

Yapısı gereği olası değil ama diyelim ki, derme-çatma diye birşey yok dünyamızda. Önce bir sessizlik, sonra cansıkıntısı sarar heryanı. Oyalanalım diye ya da akla düşe gelmeyen başka içtepileri giderelim diye ne yaparsak yapalım, kolay kolay sıyrılamayacağımız bir duygudur bu. Bu durumda, bilinmez, bakarsınız derme-çatmayla birtuttuğumuz bir sürü ıvrı-zıvrı üretmemiz gerekir. Çevremden edindiğimiz lenimlere göre: gerçekten gerekir, yoksa boşluktan n'apacağını şaşırıp kalır insancıklar.

Öyle zamanlar oluyor ki, gözlemlerim derme-çatmanın yalnızca insan-yaşamına özgü bir anabelirlenim olmadığını, deyimim tüm genişliğiyle, *boydanboya evreni* kurup kuşattığı yönündeki görüşe yatkınlığımın durup durup tazelendiğini söylemeliyim. Böyle derken kolay kolay içinden çıkamayacağımız dolambaçlı birtakım düğümlere asılıp kalacağını sezmiyorum değilim. Şöyle ki, bir ses içimden veryansın ediyor: Yani sen, herşeyin bir yaratıcısı olduğuna göre, dünyayı, evreni derme-çatma birşey mi yaratmış diyorsun. Boyuna bosuna bakmadan, küstahça bunu mu öne sürüyorsun. Azıcık aklın varsa, din uzmanlarına, evren filozoflarına, çevrendeki yığın yığın inanmış kişiye bir kulak ver, ne denli yanıldığını o saat anlarsın! Bu kadarcıkla kalsa! Varsayım düzleminde konuşmayıp gerçekten tümen tümen karşı-koyanların balyoz balyoz kafama indiğini nerdeyse acıyla duyuyorum. Gene de bu gibi eziciliklerin hiçbirini duymuyormuş gibi yapacağım. Özetle diyeceğim şu: Uzmanca konulara elatacak kadar uzmanlığım yok. Uzmanlık-dışı açıdan sezgime, görgüme, eğilimime göre, derme-çatma diye nitelenen ne varsa herşeyin *görelî* bir değerlendirme olduğu kanısındayım. Herkesin derme-çatması, ağırlığı hafifliğiyle, önemi önemsizliğiyle, başka; herkes derme-çatmayı kendince belirlemekte. Ne kadar insan gelmiş geçmişse derme-çatmaya ilişkin o kadar anlayış ve davranış var. Herkes bilir: birinin yaşam adadığı bir yapıp etmeyi, başka biri, üzerinde durul-

mayacak birşey diye atlayıp gider. Ne ki, kuşatıcı bakışla: bu durum, derme-çatmanın yaşamda, sözcüğün en geniş anlamıyla, ne denli ağırlıklı yer tuttuğunu gözardı etmemizeneden olmalıdır. Buysa, derme-çatma olgusuna kör sağır kalmanın da, bu olguya delicesine bağlanmanın da benim kendi yaşama-çizgime (böylesi bir çizgiden söz edilebildiğince kuşkusuz) uygun olmadığını söylemektir.

Canlıya cansıza haksızlık etmek istemeyen alçakgönüllü bir yaklaşım benimsediğimizde, yalın yalın şunu bildirmekteyim: "Derme-çatma" denen binbir bölük-pörçük devingenlikle kendi yasası ya da yasasızlığı doğrultusunda akıp giden yaşamda, gel de sen görünümü n'olursa olsun, salt derme-çatmaya ya da derme-çatmasızlığa saplan kal. Aklının duygunun gösterdiğini gücünün elverdiği oranda gerçekleştirmekten başka n'apabilirsin. Bu hiç de az birşey değil. Kendi yaşama serüvenimin bugünedek içimde filizlendirdiği inançla söylüyorum: Herbirimiz, büyük bir oranda kendi dokuduğumuz dalgalı mı dalgalı bir yaşama yazgısındayız. Kimi derme-çatma'nın tam bağrındayız, kimi derme-çatma'dan ötedeyiz. Kimi derme-çatmayı aşacak birşeyler ortaya koyar, ama sonra, hep derme-çatmada olduğumuzu saptarız; kimi, derme-çatma derme-çatma değilmiş gibi davranırken bocalarız; kimi de derme-çatmadan uzak olduğumuzu sanırken derme-çatma enginlerinde tükenip gittiğimizi algılarız.

Ya eldeki bu deneme, *bu* denemeyi nasıl nitelemeli, peki?

Derme-çatma'yı yerin dibine batırmak da, yedikat göğe yükseltmek de benden uzak. Yaşama-yazma biçemime aykırı düşmeyeceğini umduğum bir söylemle şöyle diyebilirim: Tüm yaşadıklarım, tüm yazıların gibi bu denemecik de, birbakıma, derme-çatma birşey. Ona ne kuşku, ille de derme-çatma olsun diye işe girişmiş değilim. "Derme-çatma"yı anlayıp savuşturmamda derme-çatma *olmayan* bir doğrultuda zaman zaman epeyce yol aldığım duygu ve izlenimi edinsem de, derme-çatmalığı öznelce-nesnelce-gönlümce aştığımı söyleyemem.

Şurasıönemli bir gerçek: tıpkı bilim, teknik, sanat, felsefe gibi deneme de akıllı duyarlı derinleşmeleriyle tüm yaşamı kavramaya yönelen bir yazı-atılımıdır. Öyle bir gerçektir ki bu, bazı yazı-çizi insanlarını önüne katmış, ya da ardına takmış götürmekte. Öyle bir gidiş ki bu, bazan derme-çatma, bazan da derme-çatma ötesine erişmiş görünümsergilemekte. Çünkü adı üstünde: değil mi ki denemedir, hangi itilim ve çekimle neye nasıl yönelirse yönelsin (bu arada kuşkusuz başlıbaşına öneminden ötürü “derme-çatma”yı da katın) bu böyledir, hem eksiklerinin bilincinde hem de yetkinliklere erişme istencindedir. Böylece deneme’yi her güçlüğü çözmüş bir yazı-doruğu, ya da hiçbirşeye gücü yetmeyen bir yazı-debelenişi diye görüp değerlendirmek yanlıştır.

Denemeci gerçekte: öznel-ortaklaşa önemi olduğuna inandığı bazı “şeyleri”, bu arada derme-çatma’yı da ağır-hafif, doyurucu-sallantılı, ciddi-alaysı, kalıcı-geçici yanlarıyla, nesnelce yapısıyla olduğu kadar yaşantı somutluğuyla kavrayıp duyma, içiyle dışıyla gözler önüne serme girişimindedir. Böylece derme-çatma’nın ne savunucusu ne de düşmanıdır deneme. Derme-çatmanın karşısında başka-n’apabilirim inancıyla boyununu bükmez ama, derme-çatma ötesinin gözü dönmüş sözcüsü de değildir. İşte bu bağlamda: *olan*’ı göstermek kadar, *olması gerekene* de dikkatleri yöneltmekten çekinmez.

Anlaşıyor: deneme’ye derme-çatma’nın, ıvır-zıvırın boca edildiği “süprüntü tenekesi” gözüyle bakılamaz (Daha başka niteleme-deyimleri belki daha doğru olur ama, şimdi aklıma bu geldi).

Gene de bilenler bilir: denemeye özgü duyuş, düşünüş, amaçlayış, ürünleyiş zorlukları varsa da, denemenin, derme-çatma’yı en uygun verebilen bir yazı olduğu gözardı edilmemelidir. Bunun en güzel belgesiyse, denemenin tadındaki o anlatılmaz ağırlık kadar, o anlatılmaz hafiflikten ileri geliyor kanısındayım. Ne var ki derme-çatma’yı yazmak, derme-çatma’da demir atmak anlamına gelmez. Kendi kendine açtığı yol, denemeciyi nereye götürürse oraya yollanır. Nasıl olsa, şöyle ya da böyle hep birlikteyiz. Öyleyse şimdilik hoşça kal derme-çatma.

Sözcüklere Mektup

Bazan öyle oluyor ki, zor tutuyorum kendimi: “Hadi, söyle sere serpe bir mektup döktüreyim!” diyorum kendi kendime. Kime mi? Güneşe, kötü yöneticilere, kiraz ağacına, bin yıl sonrasına, leyleklere yazmaya kalkıştım; birkaçı ortaya çıktı bile. Gel gör ki, uzun uzun düşünüp taşınmaya gerek duymadan vazgeçiyorum çoğun. Ne de olsa timsahlara, çekirgelere, Tanrı’ya, ölüme, dolunaya yazılmış öyle unutulmaz mektuplar okudum ki, eşsiz benzersiz bir mektup için, “Azıcık daha bekleyelim”, “Gereksinimler daha güzel pişsin”, “Amaçlar daha iyi saydamlaşsın” diyorum hep kendi kendime. Gene de dalga dalga sabırsızlığın yoğurduğu bir tedirginlikten kurtulamıyorum. Artıkça artıyor da. İlle de bir mektup, sözcüklere bir mektup yazmak istiyorum.

İlk bakışta değil, gerçekte tuhaf bir durum bu. Ne ki, tuhaflığı yetesiye anlamak için, ilkin hepimizin alışageldiği mektupların durumuna şöyle bir gözetmek gerekiyor. Yazı bulunup da yaygınlık kazanalı beri mektup üretmişiz, üretmişiz de üretmişiz. Babam anneme yazmış; ben öğretmenlerime, arkadaşlara, sevgilime yazdım, yazdım. Hele bir zamanlar, gelsin mektup, gitsin mektup – mektuptan geçilmiyordu yaşamım. Sonra sonra seyreldi, seyreldi... Şöyle ya da böyle tükeniş diye yorumlamıyorum bunu; yazdığım pekçok şey, adı sanı n’olursa olsun, birbakıma, mektup zaten.

Dahagözatar atmaz “İşte bu bir mektup!” diye nitelediğimiz yazıları değişik kesimdeki yöneticiler ilgili kesimlere; halktan insanlar türlü türlü devlet birimlerine; her ülkenin çeşitli kuşaktan kişileri birbirlerine kimi sıkça kimi seyrekçe yazarlar da yazarlar. Duyurma, dilek bildirme, haber verme ortamlarıdır

bütün bu mektuplar. Kimin kime, hangi konuyu ne kapsamda yazdığı ya da yazması gerektiği önceden saptanamaz. Koşulların elverdiği oranda yazanın özgür istenci belirler mektubu.

Konulara gelince, ne kadar insan varsa o kadar konu vardır. Konu-durumları, mektupları ilginç kılan önemli öğelerdendir. Ne kadar insan varsa, insanları yazmaya zorlayan ne kadar dürtü varsa, o kadar mektup vardır. Alım-satım önerileri, sevgi dışlaştırmaları, dayanışma yüreklendirmeleri, karaçalmalar, özalgün kutlamaları, şölene çağrılar, gerçek arayışları, dedikodu, gözdağı, kıskançlık, yalan dolan, gözboyama, dikkat çekme, gevezelik, böbürlenme, aşağı görme, yüceltme, kandırma çabası, ödev uyarısı, barışmaya yaklaşma, bozuşma sınayışı, yardımlaşma yöneltisi, üzüntü giderişi, başsağlığı dileği, savaş haberi, yargı kararı, buyruk dağıtımı, kaza bildirimi – , daha nice nicesiyle konular, sayısız konular, hepsi de mektup konuları.

Kişinin kişiye seslenişidir mektup, genelde; mektubun aynasıdır bu. Öyle bir sesleniş ki, amacına varıp yankılandığında, karşı bir seslenişle yanıt *olarak* kaynağına döner çoğun. Böylece insanı insana bağlar mektup. İşte mektuplaşma dediğimiz şey bu karşılıklı-oluşla gerçekleşir.

Sözcüklere mektup yazma işlemine gelince (“işlem” sözcüğü burda kaba kaçsa bile) nerden baksan tuhaflığına diyecek yok bu girişimin; (“girişim” mi, bu sözcük de pek yerine oturmamış gibi geliyor ama özürler, – senden “girişim”, kendimden, hepimizden özürler). İşte böylesi eşi-benzeri az rastlanır bir tuhaflığın bağrındayım şimdi burda. Bu mektubu yazan benim, gideceği yer gene ben. *Sözcükleri* konu alan bu mektubu, yanlış düşmediğine inandığım bir deyişle, *gene sözcüklerle* gerçekleştirmektedirim.

Tuhaflık bu kadarla bitse! Bir de bana sor: yaptığımın doğal birşey olduğuna kalıbımı basıyorum. Al sana bir tuhaflık daha. Oysa nicedir yazmak istediğim mektubu tezgâha koymaktayım şimdi. Akıllı-uslu görünümlü birine kolay kolay yakıştırılmasa da, artık geciktirilemeyen zorunlukta bir istence nesnellik kazandırma yolundayım. Bu da yüreğime dinginlik getiriyor doğrusu.

Mektup diye yazdığım şeyle özümünden bağımsız bir yaşama-olanağı sağladığım inancındayım. Ben ben olduğum için

yazdığım bu mektubu yazmazsam, ben ben olamam çünkü. Öyleyse mektubu sunmadan önce ne için yazdığımı saptamam gerekiyor. Al sana kaçınılmaz bir tuhaflık daha, – tuhaflık sayılırsa kuşkusuz. Kökleri daha öncelere de uzansa, kendimi bildim bileli *birlikte yaşadığım* sözcüklere olanca bağlılığımı sunmak amacıyla yazdığım bir mektup bu mektup:

Nermi Uygur'dan Sözcüklere Mektup

Sevgili Sözcükler,

Mektup yazarken seslendiklerimin büyücek bölümüne, hele tanımadıklarına, genelde, “sayın” deme gibi bir alışkanlığım varsa da, elimde değil işte, bildik bilmedik hepinize “sevgili” diyorum. Bu sıcacık deyimini bolkeseden dağıtan biri olmadığımı göre, sizlere davranışım apaçık ortada: Bu mektubumun tek ve gerçek nedeni, sizlere içten bağımı açık-seçik bildirme isteği. “Sevgiyle” (nasıl unutabilirim) aynı zamanda “saygı” ile bağlıyım sizlere. Bu mektup size beslediğim eşsiz teşekkürün, karınca kararınca, bir belgesi olsun istedim. Keşke anıtı olsaydı, herşey yalnızca istemekle olmuyor ama. Biliyorum: böyle şeylere gereksinim duymazsınız siz. Herbiriniz tekbaşınıza bir güneşsiniz. Karşılık gözetmeksizin ışırsınız. Bizlerse bu ışımadan varolma-besinimizi devşiririz.

Siz olmasaydınız ben de yoktum; tek ben mi, tüm türdeşlerim yoktu, – hiçbirimiz yoktuk: dönüp dolaşıp sözcüklere dayanır yazarlık. Herkes yazar değil ama. Düpedüz insan-olmak da sözcüklerin damgasını taşımaktır. İnsan varlığının en önemli kurucu-ögesidir sözcükler. Neysem, sözcüklerle oyum; ne olacaksam, sözcüklerle olurum. Gerçekliğim de, olanağım da sözcükler.

Siz benim sağduyumsunuz. Görüşüm, düşüncüm, eyleyişim – nem varsa sizlerle var. Sizlerle gelişir, pekişir hepsi. Size yetesiye yaslanmadan ne toplumda yönelebilir ne de başkalarına uzanabilirim. Yaşayışımı ayakta tutan hertürlü iletişimi ancak sizlerle başarırım. Akıl dediğimiz, birbakıma, sizsiniz. Sizleri işin içine karıştırmadan kendimi bulamam. Sınırlarımı çizen

sizsiniz. Sizlere başvurmadan hiçbir aydınlığa erişemem: Nesne sizinle nesne, süreç sizinle süreç, gerçeklik sizinle gerçek, güven sizinle güven. Doğru'nun, güzel'in, iyi'nin hertürlüsünde çokça sizin payınız var.

Yokluğunuzu tasarlamaya yeltenmekten bile yoksunum. Öylesine *birlikteyim* ki sizinle, sizlerle öylesine *birlikteyiz* ki, sizin olmadığınız yerde, sizinle bağ kurmadığım anlarda ağır mı ağır köryüklerin altında ezili eziliveriyorum. Sizsiz yaşam yaşam değil. Sizinleyse, genelde, bir hafif, bir hafif ki soluk alıp verme. Sizlerle herşey özgürce.

Başkalarını pek bilemem, çok kişi düşünüyordur, ama ben gene söyleyeceğim: Kuşkusuz varolma-durumumdan dolayı sevgi ve saygı çağlayışlı bir istekle *sizlere bakım* gösteren biriyim ben.

Dilde kıvam bulan, *dil-bilinçli* bir yaşam benimki. Başka türlü nasıl olabilirim; bunu düşlemek bile diken diken batar heryanıma. Size dokundurmak için demiyorsam da diyeyim, çevremdeki en küçük sözcük pütürleri bile öyle bir canımı yakar ki anlatamam. Sevgi ve saygıma yapışık yazgım gözüyle bağrıma basarın sizi. Herşeyim sizlerle olup bittiğine göre bütün bunları en iyi siz biliyorsunuz zaten. Anlatmaya kalkışmam, başka neden olabilir, inanın ki hep sevgi ve saygıdan. Böylece, ulaşabildiğim uzaklara dek tüm çevreme sözcük yönünden katkılı olmaya çalışmak, hep biliyorsunuz, benim kendi kendime verdiğim başödev. Anlam, sözdizimi, biçem, – türlü türlü tatlar bana. Ne yazık ki, çok kişi ayırdına varmadan geçip gidiyor. Dünyalara değer bu sözcük tatları. Birbirinden çekici dilsel görünüm ve sezdirişlerle sevinçten sevince yüceltirler kişiyi.

Hoş, değil mi ki insanız, hiçbirşey armağan değil bize. Zaman zaman hani az-buz üzmüyor sayılmazsınız herbirimizi. Dıştan, içten serinkanlı gözlemlenirse, birbirimizle boğuştuğumuz bile oluyor. Özellikle benim durumum şöyle: sözcüğün en uygununu bulup gereken yere yerleştirmek; bu arada, bilin ki, – zaten bilirsiniz, öyle ya sizden iyi kim bilebilir, – türlü türlü kaypaklıklar, ikircikler, çokanlamlılıklar, yanetkiler, sallantılar, karanlıklar, alacakaranlıklar, herbirini gidermek hiç de kolay olmuyor.

Sözelimi biri bana: “Seni seviyorum” dese, bu gönendirici sözcükler bile önüne geçilmez gel-gitli tedirginlikler boşandırır bende. Bunu yalnızca kuşkuculuğuma yükleyemem doğrusu. O karmaşık mı karmaşık sözcük-gerçeklik-insan ilişkilerini görmezlikten gelmek demektir bu. Genelde, gene de eğrisi doğrusuna gelir. Yaşama-gündemimdeki devingenliklerin her yerine sinmiş olan tümenle sözcükten bir başka sözcük, onun ardından bir başkası çoktan kapamıştır algı-çevremi.

Sözcükleri sözcüklere pekçok yönden yaraşır biçimde çatmak başlıbaşına bir iş, – hem de nasıl. Herşeyden önce nesnenin yapısını ıskalamayacaksın; ayrıca, düşünsel-duygusal içeriğiyle hiçbir ögeyi çarpıtmayacaksın. Bunu yaparken de söz-hantallıklarına düşünmeyeceksin – zor mu zor bütün bu serüvenler. Sözcükleri uygun ivedilik ve hafiflikle anlaşılır bir oylumda biraraya getirmek öyle çok çaba ve rastlantı gerektirir ki. Sözcük-bakımında: titiz, çalışkan, yürekli, sevgili, akıllı, zevkli bir talihle türlü türlü gerginlikleri n’apıp edip giderekten, kendimize başkalarına en yakışır biçimde davranmamız gerekir. Buysa, sözcükler yüzünden, beliriveren viyıl viyıl yalan ve yanlışlıkla başa çıkmaya uygun donatılara zorlar bizi. Üstesinden yalapşap gelinecek şey mi bu! Öze özgeye düzmecelik bulaştırmadan tam istençle uygun doğrultuyu sürdürmek gerek.

Gelgelelim bütün bunlar böyle diye, sevgili sözcükler, size olan sevgi özlü saygı bağlılığım sarsılmış değil. Sizlere ilişkin yakışıksız değerlendirmeler uzak bana. Sizlerle birlikte *etken* bir yaşam en güzel yaşam benim için. Ters olasılığı tasarlamak bile benim için korkunç. Sözcüklerden yoksun bir dünya düşünmeye kalkışmak mı – of, kimbilir ne boş bir dünyadır bu. *Sözcük-uğraşı*, dolayısıyla da *sözcük-tadı* olmayan böylesi bir dünyada yaşanmaz.

Hadi, sağlıcakla kalın!

Her mektup bir başkasını uyarır. Mektup, mektup çağrısıdır. Gönderilenin karşılığıdır “yanıt”-mektubu. Yanıt niteliği taşısa da taşımasa da, gerçekten beklenen yanıtı içerse de içermese de bu böyledir. Söz sözü açar. Sözcüklerin anayasası gibi birşey bu.

Mektubu yollayan da alan da ben kendim olduğuma göre, çabucak yeni bir mektup oluşmuş bile. İstenen bu zaten. Kimin neyi istediği tam bir ayıklıkla belirgin olmadığı için böyle diyorum, başka ne diyebilirim ki. Ben sözcüler ile sözcükler de benimle varolduğuna göre, istesek de istemesek de, benim dediğim onların dediğidir; onların dediği benim dediğimdir. – Anlaşıldı: sözcüklerden bana bir mektup var.

Sözcüklerden Nermi Uygur’a Mektup

Sevgili Nermi Uygur,

Salt bizlere *böyle* seslendiğin için, biz de sana “sevgili” diye seslenmiyoruz. İnan ki, ta içimizden gelen bir yöneliş bu.

Bizden de sana koskocaman bir teşekkür! Bizlerle ilgili güzel şeyler söyledin de ondan sanma; sen gerçekten bizi sevip sayan, bizlerle gerçekten barışık olan birisin. Bu Nermice barışıklık içimizi gönendirdi. Şu da var: bilen doğallıkla biliyor; bizden iyi kim bilebilir: sen yazarsan, bizden *ötürü* yazarsın. Özel sanışlar uyarınca, bizi sevdiğini söyleyen öyle çok “yazar” var ki. Olsun, azıcık deşince, kuşku götürebilecek çizgilerden geçilmiyor onlarda. Bizi içten *anlamaya* yönelik çabaları da yok; göstermelik-gelgeç bir heves onlarınki. Senin içtenliğitse, akrabalarınla birlikte, *apaçık* ortada. Bırak ki bize bağlılığını yalnızca yazar olmana geri götürerek açıklamıyoruz. Milyonlarca insan arasında nasıl olsa bir avuç kişisiniz siz yazarlar. Ne yazık ki, dünyanın büyük bölümü, bizden tepe tepe yararlansa bile, gönlümüzce sözcük-sevgisinden, sözcük saygısından yoksun insanlarla dolu. Gene de yazar olmamakla birlikte sözcük-tutkunu olanlar var. Onlar bizim kıvancımız. Hiç gözümüzden kaçır mı: sen onlardansın da.

Sen mektubunda bize bazı şeyler söylüyorsun, şimdi bizim de sana söylemeden edemediğimiz bazı şeyler var. En iyisi, mektubundaki gidişi izlememiz olacak.

Bil ki şimdi sana zaman zaman tekil seslenişimizin nedeni, bizim herbirimizin kendimizi tüm sözcüklerin yerine koyma kolaylığından ileri gelmekte. Nitekim sen de bize seslenirken

tüm yazarlara azçok sözcülük etme çabasıındaymışın gibi geldi bize. Buna hakkın da yok değil hani. Gerçi söylemin yeryer gerçeklikteki yazar ile olması gereken yazarı bir solukta andı ama bu da, çeşitli nedenlerden dolayı, kaçınılmaz bir tutumdu. Temelde bilmemiz gerekeni gözardı etmedik mi, sakınca yok bunda: Hiçbir gerçek yazar öbürünün yerini tutamaz; ne var ki, yazar olarak önü sonu yazardır hepsi.

İşte böyle, Nermi kardeş (ayrı gayrımız mı var, “kardeş” değil de neyiz sanki?) – mektubunda bizlere takındığın iyimser davranışla, bize bir “kıyak” yaptığını anlamadık sanma. (Sen, “Bak, kardeş, bu ‘kıyak’ buracığa pekyakışık kaçmadı!” desen de, unutma ki kardeş kardeşi güder.)

Birtakım örtümsü bulanıklıklar azıcık sıyrılınca durum gün gibi ortaya çıkıyor: Yeryer kuzuyuz, besler, eğlendiririz; yerine göre kurdüz biz; hemen yırtıcı olabiliriz. Bize gösterilen saygıyı ödüllendirmede üstümüze yoktur doğrusu. Orası öyle de, özümüze saygısızlığı umursamaz umursamazken, öyle tehlikeli patlayışlarımız olabilir ki.

Sen bizlere bazı övgü-değerlemeleriyle yaklaşıyorsun. Oysa eskiden, bizimle ilgili çok daha görkemli benzetmelere başvurmuştun. “Şimdiki yüceltmelerinle bizler’i yersiz pohpohluyorsun” demeye dilimiz varmıyor; gene de bize olan bağlılığın bazı şeyleri gözardı etmene neden olmuş gibi bir izlenimdeyiz. Sevgiyle saygıyla da olsa, bize ne tür ürkülerle sokulmakta olduğunu – hem de nasıl! – hep bilmekteyiz.

Sözcükler ne ki? Bir ses kıvrımcığı. Söylem-ortamlarına, tek tek kişiler ile koskoca toplum ortamlarına kimi sinsice kimi çekincesiz, fırtınalar, seller, depremler boca edebilen güç-kaynakları. Biz en etkin amaçlar için kurulmuş bombalarız: Bir patladık mı, yüz göz bırakmayız. Biz azgın boğayız: boynuzlarımızı batırdık mı, ne yürek kalır ne böğür. Karşılıklı ilişkiler saygıyla gelişti mi de, keyfimize diyecek yoktur, şımarıklıktan uzak bir incelikle, sağı solu büyülediğimiz de olur.

Gerçi ilk kitapçıklarından *Dilin Gücü*’nde bize ayırdığın yüksekliklerde, dolaylı da olsa, dilin (güçlü) güçsüzlüğü de vurgulanmıştı. Bunun, kuşkusuz, bize beslediğin heyecanlı, o değerbilir sevgi ve saygıya sessiz bir karşı-koyuş diye yorum-

lanması gerekmez. Şimdi kalkıp bizlere haksızlık etmeyi hiç aklından geçirmeyen sencileyin adamımıza dil uzatmaya yeltenecek değiliz. *Dilin Gücü'nün*, daha içinde o ilk kıvıldandığı anlardan beri “*Dilin Gücü ve Güçsüzlüğü*” doğrultusunda tasarlanmış olduğu gerçeğine, başkalarının gözünden kaçtıysa da, kaç-mış olsa da, biz candan inanmaktayız. Bizden daha iyi kim bilebilir: oğün bugün yazı diye ortaya ne koyduysan, hep o doğrultudaki denemeler bunlar. Söz aramızda, başka türlü olabilir mi zaten. Öyle de, bil ki, biliyorsun ya, hep bilincimizin önyüzünde tutmak zorunda olduğumuz gerçek şu: Başvurduğün her sözcüğe eşlik eden bir gölge var. Onun için hiçbir sözcüğünden eksik etme özeni. Bu uğurda tökezlenip kasıntılığa falan kapılma. Gerekti mi, nasıl gerekiyorsa öylecene bırak kendini sözcüklere. Özüne özgü bir öyle bu, reçetesi yok işte. Bu da ikimizin gizemi, senin benim ortak gizemimiz. Bunca özveriden, emekten, talihten sonra, böyle bir gizemi kendimize çok görmeyelim.

Her fırsatta şu önemli gerçeği de gözden yitirmek olmaz: Biz sana bağlıyız, sen de bize bağlısın. *Birbirimize* bağımlıyız. Dilin o incelik dolu bağlayışındaki öteki yüz, insanın kendine dili bağlayışıdır. Sen nasıl dil-siz çelimsizsen, biz de sen-siz öksüzüz. Bize gereksinim olan her durumda senin sağduyulu istencine de gereksinim var. Soluklarımız birbiriyle karışmakta. Akılda kalsın diye şöyle söyleyelim: birbirimizi zat-zut zorlamaya kalkışırsak ikimiz için de yıkımdır. Bizi hor kullanmaya yelteneni yerden yere çalarız. Seyreyle sen ozaman doğru kılığında yanlışları, içtenlik giysili yalanları, görkemli görünümlü kof lâfları. Gelsin yıkıntılar, sürçmeler, oyunlar, düzmeceler, kandırmalar.

Yeter ki isteyelim: dilbilgisi kör testereye, söyleyiş çatıları derme-çatmalara, kıvamlı kalıplar işe yaramaz çerçevelere, ciddilikler gülünçlüklere, sözvermeler oyalamalara, umut çağrıları kötümserlik düşüşlerine, aydınlık uyarıları akıl karartmacalarına dönüşür. Katkı-soruları yanlış-anlamalara, anlam-deşmeleri bağdaşmazlıklara götürür; kin filizleri amansız ağılar doğurur; onarım çabaları sert eleştirilere yolaçar; dostça uzanışlar düşmanlık tepkisi getirir.

Kuşkusuz bütün bunlar bir anımsatma. Gerçi daha diyecek pekçok şey var. Onlar da sonraya kalsın. Ne de olsa sözcüğüz biz, söyleriz, hep söyleriz, sussak bile söyleriz.

Hep böyle değiliz, kuşkusuz. Yeter ki isteyelim, iyi işleyen pekçok işlevimiz de var. Özövgülerin sırası değil ama şimdi. Dört bucakta binyıllardır sürüp gitmiyor mu sözcüklerin başarısı. Yalpalamalar ortaya çıksa da, insan insan kaldıkça bu hep böyle sürecek.

Birdeyime, *sen bizden sorumlusun, biz senden sorumlu* yuz. Gene de insan'ı dil'e, dil'i insan'a indirgemeyelim. Az mı çektik herbirimiz indirgemecilerin elinden. İnsan da, dil de – biri öbürünün ölçüsü, ölçeği olamaz. Gene de ortak bir yazgı ayrılmaz biçimde birbirimize bağlar bizi.

Sallantısızca söyleyelim: İnsanlara sözcüklere ilişkin bütün bu dikduruşların hepsi, olsa olsa acı-tatlı birer anımsatma. Yineleyelim: söylenecek pekçok şey var. Mektuplar mektupları mı izlesin? İzlesin de, gündemler öyle dolu ki. Ancak zaman zaman fırsat çıkıyor “mutlu” mektuplara.

Hadi sağlıcakla kal!

Ben sana, sen bana. Ben bene sen sene. Ne o gidip gelen, gelip giden? Mektup, mektuplar. Sözcüklerle sözcüklere sözcüklerden sözcüklere *iletir*. Sözcüklerle bir dengeleniş açılımıdır mektup. Ben-yazdım, sen-yazdın-ödeştik değildir mektup. Özümden özüme köpük köpük bir bilinçlenmedir mektup.

İnsan İnsanın Neyidir?

Heryanda tümen tümen ruhbilimciler, toplumbilimciler, tarihbilimciler, dirimbilimciler, – hepsi büyük ölçekli bir uğraşa adanmış kendini: insan için iyi ile kötüyü, görünür-görünmez kıyıbucağıyla çeşit çeşit yönlerden gözler önüne sergilemek istiyorlar. Haklı olarak, insanlar-arası ilişkilerde odaklıyorlar çalışmaları. Din, edebiyat, felsefe gibi kültür etkinliklerinde yeterli dikkati esirgemeyince, halktan kişilerin gözlemlediği üzere: insandan insana türlü türlü bağlarıdeşme işine ateşli bir tutkuyla sarılıyorlar. İnsan insan olarak kaldıkça, bunun hep böyle sürüp gideceğinden kuşum yok. Çünkü gününbirlik çocuksu saptamalardan en karmaşık kuramlara dek aralıksız üretilen açıklama-denemelerinin çoğu insan - insan ilişkileri dolayında dönmekte. Gene de insan - insan ilişkilerinin neden olduğu pekçok soru doyurucu yanıt bulamıyor.

Kim iyidir, kim kötüdür? İyi nedir, kötü nedir? Ben kendim, iyi miyim, kötü müyüm? Ayrıca: iyilik, kötülük gen'lerden mi geliyor, yoksa toplumsal itelemelerin zorunlu bir sonucu mu? Başkalarına karşı iyi olmak ile kötü olmak arasına genelgeçer kesinlikte sınırlar koyulabilir mi? Tek bir kötü davranış kişinin iyiliğini yokedebilir mi? Ya da, tersine soruşla: tek bir iyi eylem kişiye yapışan kötülüğü silebilir mi? Yoksa, bütün bu sorusaldeşmeleri unutup davranışlarımızı olurluna bırakmak daha mı yerinde bir tutum olurdu?

Sorular, ardı arası kesilmeden hep yeni sorulara göndere-dursun, insan - insan ilişkilerini düzenleme basıncı da aralıksız üstümüze yüklenmekte. Buna göre, hepimiz aklımız başımız-dayken kendimize yardım amacıyla elimizi acele tutup özel

koşullarımıza en uygun davranış-biçimini benimsemek durumundayız. Gerçekte başka birşey yapmıyoruz, yapmamız da gerekmez zaten. Değişik oylumlu özyasaları uyarınca varsın biriksin sorular. Yeri geldiğinde seve seve yararlanırım herbirinden. Gene de bir gözüm, insan - insan ilişkilerine en olgun biçimde çekidüzen vermeye aday eylem-gerekçelerinde. Ne ki bunlar da geciktikçe gecikir; günlük yaşayışın ivediliklerininse bekleyecek zamanı yoktur.

Anlaşıldı sanıyorum, birtek uğraşım var şimdi burda: Ben kendim kimseleri incitmeden, hattâ elimden gelirse başkalarına katkılı olabilecek ne yapabilirsem yapayım, diyorum. Yapmaktayım da zaten.

Ona ne kuşku, ilk bakışta: gerçekten “karamsar” diye nitelenmekten kendimizi alamayacağımız saptamalar bunlar. Uzun uzun düşünmeye gerek görmeksizin, insan olarak kendimize yakıştıramadığımız nitelikler. İşte bu nedenle, ayrıcalıksız herkeste ürpertici bir tedirginliğe yolaçarlar. Dolayısıyla da çok geçmeden birtakım karşı-koymalar ortaya çıkar. Nerdeyse doğal denebilecek bir öz savunuyu dürtüsüyle karamsarlığın tüm gerçekliği yansıtmadığı, yansıtamayacağı öne sürülür: Kim hangi ölçeklerle kimleri, neleri ölçüp biçmiş de böylesi içkarartan bir sonuçta karar kılmış? Öyle ya, dünyanın her yerinde, hem de en beklenmedik zamanlarda kötülerle karşılaşırız ama benzer koşullarda yardımımıza koşan iyilerle de karşılaşmıyor muyuz sanki? Kimimize sayıca az görünse de, herbiri başlıbaşına saygın güzeller güzeli iyiler, özünü başkaları için kurban eden yürekli, çıkar gütmeyen insanlık yiğitleri bu kişiler. Ama gene de, yinelene yinelene şöyle bir haykırış kulaklardan eksik olmaz: Kötülerin kötülükleri iyilerin iyiliklerine her zaman baskın çıkar; apaçık bir gerçektir bu; hepimiz sıklıkla tanık oluruz buna. Desene, dön dolaş, abartısız bir sağduyuyla varolan aşama hep şu: İnsan insandan hoşnut değil, – hem de nasıl.

Şimdi burda, durupdurup özümüze sormadan geçemediğimiz bir soruyu kendimize yeniden soralım: *Ne yapabiliriz?* Daha doğrusu: hoşnut olmayışımızı büsbütün gidermek için, ya da olamıyorsa, enaza indirgemek için, *ne yapmamız gerekir?* Yanıt, biçimce açık-seçik ortada: Ne gerekiyorsa onu; hem de ivedi-

likle. Çünkü çoğun acı acı içimize batmakta insanın insana davranışı. Ne yapıp edip bu acıyı gidermek, bu acının ötesine geçmek, bu acıyı olanak dışı bırakmak zorundayız. Her insanın başuğraşısıdır bu. Daha doğrusu: olanca duyarlılığımızla ayrıcalıksız herbirimiz bu uğraşı kendimize başödev diye belirlemeliyiz.

Yapay sıkıdüzenlere boşveren rasgele birkaç gevşek dokunuş bile şaşırtıcı bir çokrenklilik izlenimi uyandırmakta. Şöyle ki, insan - insan arası ilişkiler durağanlık nedir bilmez. Çağdan çağa, ülkeden ülkeye sürekli değişiklikler gösterir bu ilişkiler. İster tekkîşi, ister toplum, ister devlet açısından bakılsın: artıtlar, azalışlar, gerilimler, gelişimler sarmıştır insan davranışlarında heryanı.

Birbirinden karışık ve karmaşık ilişkilerin merkezindedir hep insan. Öyle ki insanı: davranış gel-gitlerinin *kesişme-oylumu* diye nitelemek gerekir. Çoğun hep aynı insan, aynı zamanda, bir açıdan hem akraba hem öğretmen; başka bir açıdan hem öğrenci hem hemşeri; bazı türdeşler için hem rakip hem dosttur. Hep aynı kişi başka başka kimselerin gözünde: yaşıttır, ödektir, yığittir, düşmandır, zengindir, yoksuldur... Bu arada kimi davranışlar geçicidir, kimi davranışlar değildir. Kimi, sözgelimi komşuluk, evlilik ilişkileri, özgürce ya da zorlanarak yeryurt değiştirmeyele değişikliklere uğrayabilir. Kimi de, sözgelimi akrabalık bağları, isteyince ne denli koparsa kopsun, olanca gerçekliğiyle silinip yokolmaz. Kısacık bir zaman-aralığını da kaplasa, doğumdan mezara dek kişiye eşlik eder insanın insanla bağı. Böylece insan: birbirine sıkı-gevşek *bağlarla örülü* nice ilişkiler içinde sürdürür yaşamını.

Değil mi ki insanız, her zaman her yerde kendimiz için *değişmez* konum şu: Kimi birbirimize yakıncacık, kimi birbirimize uzakcacık, ama *hep* birbirimizle işimiz. “Ne yazık ki tekbaşınayım!” diye dövünenler için de, “Birtek ben varım!” diye övünenler için de kuşku götürmez gerçeklik şu: Nerde insan varsa, orda, ama şöyle ama böyle, *insanlar* var. İnsan-yşamı insanlarla *içiçe örülmüş* bir varoluştur. Gel gör ki hemen hemen herkeste, her zaman olmasa bile sıklık, şöyle bir izlenim

birakmakta yaşam: Hoşnut *değil*iz birbirimizden. İnsanın insana davranışı, sıklık dayanılmaz bir yük gibi çöküyor üstümüze. Yalnız başkalarının bana olan durumu değil, benim başkalarına olan durumum da bu doğrultuda. “N’apalım, günümüzde bizler için bu böyle, bizden önce böyle değildi!” diye düşünmeyi yeğlese de, gerçek değişmiyor.

Gerçek şu: Bizden önceleri de, eskiden de başka türlü değildi durumlar. İnsanların her zaman birbirlerinden sıkıntıları vardı. Bu gidişle, özellikle de teknik-toplum düzenlemelerinin o şaşırtıcı hızı yüzünden zorunlukla ortalığı kaplayan oluşumlardan dolayı geleceğin de başka türlü biçimleneceğini sanmıyorum. Sözünü ettiğimiz geçmişten geleceğe uzanan bu genel görünüm, yazılı yazısız, görsel anıtsal çeşitçeşit belgelerle, çoktan heryana damgasını vurmuştur. Nitekim insanı dünlerden yarınlara götüren çeşit çeşit insan ilişkileri, diller, dinler, söylenceler, gelenekler, görenekler, teknikler, yönelimler, savaşlar, barışlar, kıtlıklar, bolluklar, insanın insandan hoşnut olmayışına, bu yaygın gerçekliğe kimi görkemli görkemli, kimi bölük-pörçük bir biçimde ama hep yetesiye göstergelik etmekte.

Açık-seçik duyumladığımızı serinkanlı bir özetle saptayalım: İnsandan insana ilişkileri ayrı ayrı yoğunlukta da olsa, birtürlü tükenmeyen bir hoşnutsuzluk bürümüştür. İşte: dışlama, sömürü, hakyeme, angarya, kölelik, uçkağıt, karaçalma, şiddet, yersiz suçlama, işkence, soykırım, yoketme – daha nice nice yıkımlar, kıyımlar insandan insana... Bütün bunlar birer sözcük, birer kavram gibi kulağa gelse de, herbiri, gerçekten çeken bilir, insanı insanlığından bezdiren öyle korkunç, öyle dayanılmaz bir acı ki.

Çeşit çeşit ilişkilerin uğrağı ya da başlangıcı durumundaki tek tek insanlar, kendilerini hem kendilerine hem başkalarına bağlayan ama aynı zamanda ayıran pekçok davranışın içinde yaşarlar. Üstesinden kolay kolay geline bir “uğraş” gözüyle bakamayız bu birlikte-yaşamaya. Çoğun karmaşıktan karmaşık oluşumlarla hertürlü akıl-kavrayışına meydan okur böylesi bir yaşayış. Demek ki bu yaşayışı *indirgemeci* bir tutumla *tek* bir davranış-biçimine dayandırıp açıklamaya çalışmak, bazan yandaş bulduğu olsa da, son derece *yanlış* bir tutumdur.

Çok-yanlı insan yaşamını, *tek-davranışlı* bir noktacığa kapatmak, yaşamının “gerçekliği” ile “değerine” büyük haksızlıktır. Çünkü indirgemeler, olanca önemiyle dal dal çokluğu isteristemez gözardı eder. Böylece, biryandan yaşama için pekçok sertlik, tutarsızlık, çatışma, kaypaklık, öteyandan hayranlık uyandıran pekçok uyum ve güzellik bir çırpıda örtülmüş olur. Buysa, kimimize bazı rahatlıklar sağlasa bile, yaşamı alacalı yoğunluğundan yoksun kılar. Böyle bir yaşamsa, ergeç, darlık, bağınazlık demektir. Sözelimi, karmaşık ilişkilerin uyanık kafalar beklediği çağdaş devlet yönetimine soyunan çıkarıcı bazı kişilerin kuralı-biçimsel becerilere yapışıp çevresel-tarihsel ortak-yazgıya duyarsız kalmaları korkunç tehlikelere salar insancıkları. Tarihçe belgelendiği üzere, nice onarılmaz insanlık yıkımlarına neden olurlar. Gelsin ozaman “insan özce kötüdür” doğrultusunda toptancı kesip atmalar. Oysa, tam da bu ortamda, özellikle de suç-bildirimleri ile öz-savunularının arapsaçına döndüğü günümüzde, edimlerimiz ile değerlendirmelerimizde, elden geldiğince serinkanlı düşünmek zorundayız. Böyle yapmazsak, çarpıcı birtakım söylemlerin çekiciliğine kapılıp birbirinden kötü yanlışlarla özümüzü çevremizi karartmamız işten bile değildir. Öyleyse yapmamız gereken: aceleye kapılmadan, ama geç de kalmadan, kişilik yapımızı güçlendirmek; eğitim düzenimizi, yaşamının girdi-çıkıtısına karşı bilgi ve duyarlılıkla yoğurmaktır. Bize yakışan bütün bu şeyleri olmasa-da-olur bir lüks diye değil, olmazsa-olmaz bir *zorunluluk* diye anlayıp gerçekliğe geçirmek durumundayız.

Unutmayalım: doğmasına insan olarak doğarız ama, yaşam-boyunca sürüp gider insan-oluşumuz. Bu süreci yüzümüze gözüümüze bulaştırmaktan kaçınmamız gerekir. Ancak bu da, yolu yordamıyla aklını kullanabilen canlıvarlıklar olarak eylemlere göstergelik eden kavramlarımızı aydınlatmayı zorunlu kılar. Hiç kuşku yok, bu aydınlatma görevini ne denli iyi yerine getirirsek, kendimize çevremize sağlayabileceğimiz yardım da o denli başarılı olur.

İşte hep bu doğrultuda: işler derinleşmeye-görsün, hemen benimseyeceğimiz, benimsememiz gereken düşünme duyumlama keskinliğiyle, eylemlerimize eşlik eden bir soru karşımıza dikilir:

“İnsan insanın neyidir?” Gel gör ki, genelde bu soruyu kimi “İnsan insanın kurdudur!” yanıtıyla, kimi de “İnsan insanın kardeşidir!” yanıtıyla karşılırsınız. Oldukça yaygın deyişlerdir bunlar. Özellikle de ilkinde, tadını çıkara çıkara sarılanlardan geçilmez. Nerde insanların birbirlerine acımasızca davrandığına tanıklık etsek; nerde başkalarının bize karşı umursamasızca davranışlar uyguladığını ya da böylesi bir uygulamaya kalkıştığını görsek, orda, azda çok da acısa, hiç çekinmeden dökülürüz ağızımızdan sözcükler: “İnsan insanın kurdudur!” İnsanın, insana, kötü istemlerde bulunmaktan çekinmediğini; hattâ bundan özel bir tat aldığını; zaman zaman da, fırsatını yakalarsa türdeşlerini soyca yoketmeye dek gittiğini belirten bir deyimdir bu. Nitekim birkaç yüzyıl öncesinde Thomas Hobbes’un toplum-devlet kuramını temellendirerek modern felsefeye çarpıcı biçimde buyur etmesinden önce de *homo homini lupus* tekerlemesi ünsalmış gibiydi. Günümüzdek, şu-bu-yönden eleştiriye uğrasa da hep ayakta. Ençok da toplumsal yaşamın törelerle, kurallar, yaptırımlarla sınımsız çekidüzen altına alınması gereğini savunanlarca baştacı edilmektedir.

“İnsan insanın kardeşidir” deyimine gelince, ilk bakışta, bu deyim: tanıdık tanımadık her insanın birbiriyle dost olması, dolayısıyla da yardımseverlik içinde olması anlamında yorumlanır. Ancak deyim kurt’lu-deyişe bir karşı-ağırlık olarak salt dilek diye kavranmamalıdır. “Kardeşlik” insanları sarıp sarmalayan bir gerçeklik diye anlaşılmayı ister. Şöyle ki: daha çıplacık canlı-varlıklar olarak hepimiz birtakım bağlarla özden bağlıyız birbirimize. Zaman zaman bu duruma aykırı davranırsak da böyle. Kardeşiz, çünkü hepimiz aynı türdeniz, türdeşiz. Ençok Yeniçağda, Fransız Devriminin coşkulu havasında geniş halk kesimlerinin bilincinde yeretmiştir bu deyiş. Bazı dinlerde, “kardeşlik” sözcüğünü önplana koyar. Buna göre: bir din yandaşının kendi dininden birine “Sen benim kardeşimsin” diye yaklaşması, birbakıma, dindaş olmayanları “kardeşlik” çevresinin dışında bıraktığını gösterir.

Şimdi, olanca karmaşıklığıyla insan gerçekliğine dikkatle eğildiğimizde saptamakta gecikmeyiz: Kurt-olma, ya da kardeş-olma niteleyişleri insan - insan ilişkilerinde küçük bir yer

kaplar. Gerçekte insan insanın *pekçok* şeyidir; insan, insan için *pekçok* şeydir.

İnsan insanın neyi değildir ki! İnsan insanın: sıra arkadaşıdır, yoldaşıdır, komşusudur, rakibidir, ortağıdır. İnsan insanın: öğretmenidir, yöneticisidir, akrabasıdır, hemşerisidir, yabancıdır. İnsan insanın: kurtarıcısıdır, astıdır, üstüdür, sevgilisidir. İnsan insanın: eşidir, uzağıdır, dostudur, düşmanıdır.

Durum böyle olduğuna göre: her an her yerde bizden, yanıtı *eylem olarak* isteyen bir sorunun, ya da soruların iteleyişi altındayız. Soruysa, özetin özeti: “Şimdi burda ne yapmam gerekiyor?” biçiminde bir sorudur. Ne var ki yaşamın: baştanasağı insan - insan ilişkilerine yönelik kaygılar, işler, girişimler, uygulamalarla örülmüş bir süreç olduğu gözönüne getirilirse, *birbirimize nasıl davranmamız gerektiği*, kuşkusuz, kolaycacık saptanıp belirlenecek bir başarı değildir. Kimin dikkatinden kaçır ki: birbirimize yönelik eylemlerimiz çok çeşitli, çok kuramlı, çok karmaşık, çok bulanık, çok anlamlı, çok kaypak girişim, yorum ve değerlendirmelere yolaçar. Nitekim işimize gelen eylemleri önplana koymada, işimize gelmeyen eylemleri örtbas etmede çoğumuzun üstüne yoktur. Şöyle ki, insan ilişkilerinde gerçekten önemliyi önemsizmiş gibi sunmak; önemsizi önemli diye sahnelemekte şaşılacak beceriler edinmişizdir. Böylece, çoğun öz-merkezli, öz-konumlu, öz-çıkarlı amaçlar doğrultusunda, başkalarını olduğu kadar kendimizi de biçimden biçime sokmada durmadan yeni yeni düzenler üretiriz. Eyleyip yargılamada tükenmez gömüler içeren bir geçmişimiz var.

Demek oluyor ki, kişisel toplumsal yaşamımızı özümüze yakışan bir tutumla çekip çevirmek istiyorsak, hem kendimizi hem başkalarıyla ilişkilerimizi *değiştirmemiz gerekir*.

Aynı şeyi şöyle dilegetirelim: ister kendimiz ister başkaları sözkonusu olsun, insanlar arası eylemlerimizde, herbirimiz önce kendimizi, *gücümüz yettiğince de* başkalarını *eğitme* göreviyle karşı karşıyayız. Yineleme pahasına olsa da altını çizelim: kaçınılmaz bir başgörevdir bu.

Gel gör ki, bugünedek süregelen okulsu eğitimlerin hiçbiri, nedense, böyle bir göreve yetesiye elatmamıştır. Buna göre: dö-nüp dolaşıp her şey kişinin kendisine kalıyor, yani olanca yükü

yüklenecek olan sensin, benim. Ancak, acı gelecek ama saptayalım: aklımız, gönlümüz, istencimizle özümüzü bu yönde yoğun yoğun odaklamadıkça, kalıcı bir başarı ummak boşunadır.

Desene herşey eğitimde. Keşke herbirimiz olabildiğince geniş bilinçle, ateşli istençle, keşke çoktan bu özümüze yaraşır yaşama-yoluna bakım göstermeye başlamış olsaydık! Gene de insafsızlığa düşmeden şöyle diyelim: kendi-kendimize-yönelik eğitim, kuşkusuz, eğitimlerin en zorudur. En yüce eğitim, dolayısıyla en vazgeçilmez eğitim budur.

Gerçek ortada: N'olduysa olmuş, geç kalmışız. Gene de artık iş-işten-geçti bahanelerine sapsak yersiz. Hemen şimdi eğitim amacıyla özümüze sarılmalıyız. Kant'larda Comte'larda öğretice kılıkırkyarma zamanımız olmadığına göre, kuşkusuz onlarla akrabalarından devşirdiğimiz esinlerle oluşan sağduyumuzla durumumuzu ele alıp uygun buluyorsak herbirimiz kendimize şöyle bir örtmecesiz-aldatmacasız-özgürce *eylem yöneltisi* saptayalım: Tüm iç-dış bağdaşmazlıklarına karşın, bazan aşılmaz gibi görünen açmazlarıma karşın ben bir *insanım*; özsaygısız edemem. Hep aynı gerçek *başkaları için de* yürürlükte: onların da hem kendileri hem benim için bir insan olduğunu hiçbir zaman gözardı edemem. Öyleyse, insan olarak onlara duyduğum saygının bana *hep eşlik etmesi gerekir*. Bu böyle olmazsa, insan olmaktan çıkarım.

Yaşama özgü inişler çıkışlar doğrultusunda kimi cennetsi kimi cehennemsi olayların içinden geçtiğimizi gözardı etmeyelim. Değil mi ki insanız, önünde sonunda *birbirimizin içindeyiz*. Geçmişimiz buna tanık. Böyle olmasaydı bugünlere nasıl gelebilirdik? İsteyelim istemeyelim herşeyimizle, ama herşeyimizle birbirimiz için yaşama-dayanağı durumundayız. Her koyun kendi bacağından asılmıyor; hepimiz, birdeyime birbirimizin bacağına asılıyız. Özel-özel-yapısal konumumuz n'olursa olsun, canlı varlığımız ile gelişme çizgimizi gen'lerimiz belirleyedursun, zaman zaman birbirimizle kıyasıya karşı karşıyagelsek de, *hepimizi taşıyıp gelişimli tutan ortaklaşa* bir doğa-kültür tabanı üzerinde yaşıyoruz. Böylece önünde sonunda birbirimize güç veren dolayısıyla da birlikteliğimizi sağlayan bir *bütünlük* içinde yer aldığımızı söyleyebiliriz.

Durum apaçık: özde birbirimize *gereksinim* duymadan edemeyen varlıklarız. Biz insanlar *paylaşım*lı canlılarız. Canlı varlığımızı doğa-kültür-toplum-tarih içinde sürdürüp gideriz. Bu ortaklaşa durumumuz, hiç kuşku yok, *koparılmaz* biçimde bizi birbirimize bağlar. Ola ki salt gen'lerimize özgü bazı yatkınlıklardan dolayı böyleyiz. Oysa gerçekliğimiz şöyle bir görünümde: Doğal eğilimler yanında, hattâ çoğun onları aşkın birtakım gelenek-eğilim-kültür olanaklarının işleyişiyle varız. Bu arada çoğumuzda eğitime sarılmamız gereği ağır basar. Özü-müze çevremize sağlayacağımız hertürlü kazanımın bu eğitimin başarısıyla düzorantılı gideceğini bekleriz. Bazıları heyecana kapılıp oranlamada ölçüyü kaçırsa bile, bu özeğitimin tüm sorunlarımızı çözebileceğini ileri sürmek yersizdir. Gene de, özeğitimden ötürü sağlayıp geliştirdiğimiz anlayış ve değişimin bizi, birtakım gizli gizemli doğrulara götürmese de, insanlar-arası davranış ilişkilerinde özü özgeyi çarpıtıp incitmeyen bazı önemli kavrayış ve biçimleyiş becerileri edinmemize *epeyce yardımcı* olacağından kuşku duyamayız.

Şöyle bir durupdingin dingin düşünelim: Nice kötülüklerle, hoyratlıklarla, kabalıklarla, nice yanlış-anlamalar yıkımlarla örgülenmiş kişisel-ortaklaşa yaşayışımızın gidişine az şey mi bu.

Ayrıca, şurası da kuşkuya yerbırakmayacak birşey: olanca dikkatle sarıldığımız *anlayış-eyleyiş eğitimi*, ayağımızı aklımızı siksık sürçtüren tekyanlılıklara, dolayısıyla da saplantılı bağnazlıklara takılıp kalmaktan, herkese zararı dokunan son derece yanlış ve tehlikeli insan - insan ilişkilerine dolanmaktan elden geldiğince uzak tutar bizi.

Buna şunu da ekleyebiliriz: Gönülden benimsediğim, keşke herkes benimsese dediğim tutumun bizi kısıkvrak avucunun içine alıp dar bir çerçeveye zincirlediği sanılmasın. Tam tersi gerçektir: İnsan - insan ilişkilerinde "insan-insanın-şusudur!" "insan-insanın-busudur!" gibi kestirip atan nitelemeleri ne kendime ne başkalarına yakıştıran biriyim. Deneyişim, inanışım uyarınca: insanı insana bağlayan, ya da insanı insandan ayıran davranışlar kesin ve değişmez tek-nitelikler değildir. Bu gerçeği birkez bilince işleyip özeğitimle canlı tutmayı başaralım, insanlar-arası ilişkileri eylemsel ve yargısal yönden gerçekleştirip

değerlendirmede özgürlük aşamasına ulaşmışız demektir. Başkalarının eylemlerini nitelerken haktanır bir *dikkat* göstermeyi amaçlamalıyız. Kendimiz eylerken de yapıp ettiğimizin, ya da yapıp etmediğimizin asıl *sorumlusu* olduğumuz bilincine erişmeyi amaçlamalıyız. Kendi aklımızın gönlümüzün bir yaratısı durumundaki özgürlüğün getirisidir bu.

“İnsan insanın neyidir?” sorusuna doğru yanıt sağlamakta bize en çok yardım edebilecek olan insan yaratısıdır özeğitim. *Ayrıcalıksız herkes için geçerli* öyle bir özeğitim ki bu, birkez kotarmakla olmuyor; insan-olma yolunda önümüze dikilen değişik sorularla başa çıkarken durumuma uygun *sürekli bakımlarla* pekiştirip geliştirmemiz gerekir. “Bunca ‘iş-güç’ arasında bir de bu mu!” demeye kalkışmasın kimse. Bundan önemli “işimiz” var mı?

Eski Diriler

Meğer ne karanlık yeşilmiş burası! (“Karanlık yeşil” – bu da nerden takıldı dilime?) Sabahın böylesi erken saatinde seyrek mi seyrek geçerim buralardan. O da (anmak istemiyorum) ya hastaneye koştururken, ya da (keşke gene yapabilsek) oraya buraya uğraya uğraya kentaşırı dinlence yerlerine gitmek için.

Köprü ağzında onarım var, anlaşılan; dura kalka ilerliyor araba. Yarı-uykulu gözlerim sağ yanda birbirini izleyen tümsekçiklerde; üstleri yeşilimsi gibi ama daha çok taşlı topraklı dikdörtgen alancıklar bunlar.

Yabancımlar sayılmaz buraları; kırk yıldır oturduğumuz evin arka bahçesi gibi bir yer. Daha önceden de biliyorum zaten. Çocukken, kışları, birkaç günlüğüne köyden kente indiğimizde, bu yakınlardaki tanıdıklarda kalırdık. Ozamanlar bayramdı buraları biz çocuklar için. Kendimizi sokağa attık mı, hava kararınca dek buralarda oynar dururduk. Bize başsız sonsuz görünen bu bahçemsi bölgeye adım atmamız yasaksa da kimin umurundaydı ki. Dış duvar diplerinde kukadan, birdirbirden hızımızı alamayınca bahçenin içine süzülüp saklambaç oynardık bazan. Gene de çoğumuz bahçeden irkilti duyardık.

Epeyce sonra, bilinen amaçlarla bahçeye sereserpe girip çıktığım olmadı değil. İlk bir yengemizi, çok geçmeden gencecik bir oyunarkadaşımı, sonra da ben yaşlarda bir hısmı uğurlamak zorunda kaldık. Daha sonra, bir-iki gereksinim belirdiyse de, rastlantıya bak, – o ne sıkıntıyla karışık dinginlik öyle – hiç yolum düşmedi buralara.

Az kaldı unutuluyordum: bu arada, denemecilik merakıyla, bir sabah (ikinci miydi yoksa?) bu çoğumuz için var-ile-yok-

arası bahçeyi, karmakarışık duygularla da olsa, gezme fırsatı yarattım kendi kendime. Hem yaygın yayılımlı hem kat kat bir evren bu “bahçe” diye sözünü ettiğim yer. İlk izlenim şuydu: Uçtan yandan birbirine değen ağaçlar; dal dal, gövde gövde yeşilin her türlüşünü sergileyen ağaçlar... Anacaddeler, köşebaşları, yanyollar, dönemeçler, patikalar, patikacıklar... Kentin göbeğinde bakımlı-korumsu, bakımsız-ormansı bir bahçe. Gör de şaş: yığıntı yığıntı topraktan geçilmiyor, bu nasıl bahçe böyle. Başını şöyle bir çevir, nerdeyse her tutam toprağın üstü: alımlı sardunyalar, sarı papatyalar, kıpkızıl gelincikler, bodurluğuna boşverip nazını göklere yönelten renk renk güller. Ama azıcık dikkat edince, bu ne böyle, itici itici yarıkların arasından fışkırıvermiş otlar, – ot, ot, ot, gür gür ot. Mevsimler, yıllar, onyıllar birbirini izleyedursun, bildiğim kadarıyla, bu bahçemsi büyük alan hep böyle. Kuşkusuz, dışardan, İstanbul’un yüksek yapılarına kurulmuş girişimci para tutkunlarının gözdiktiği bir odaktır bu bahçe. Kimbilir kaç kuşaktır süregiden bekleyişler, geleceğin gökdelenli mahallelerini düşünüyor buralarda. Neyse ki çeşitli gelenekler, bu arada bazı dinsel çekinceler, isteristemez ertelemeye iteliyor bu girişimleri. Bundan sonra ne olacağını gene de bilemeyiz.

Duvar, duvar: yükseldikçe yükseliyor duvarlar. Yavaş yavaş yokuşa sarıyoruz. Bahçenin bu yanı tepecikleşiyormuş meğer. 10-15 yıldabir elden geçirilir bu duvarlar. Anlaşılan yıkıkları onarıp beyaza boyamışlar bu kez. Bir ucu öbür dünyaya götürse de, kimbilir onarım sırasında ne dolaplar dönüyor ki, bahçenin bir bölümcüğünü alıp götürmüşler. Akide şekeri gibi birşey mi bu bahçe, her dişleyenin ağzında eriyiveriyor. Uygarlığımız özce motorlu taşıtlar uygarlığı olduğuna göre, gel de katlanma bunlara! Öyle ama kaşla-göz-arasında nereye gitti bütün bu onyıllar yılı toprakla öpüşen eski diriler? Onlarla sevgi bağları olanların gıkı bile işitilmeden mi olan oldu. Kuşkusuz öyle. Olağanüstü birşey yok bunda. Aklını başına al, arkadaş, unutma ki omuz omuza o onyıllar sürecinde o sevenler de buralardan biryerlere göç eylediler. Ençok da Boğaz Köprüsü’nün Asya yakasındaki çelikten dev ayaklar bu yakınlarla çakıldıktan sonra, çevre yollarının kılcal damarlarına dönüştürüldü bu yörenin şurası

burası. Öyle de, bütün bu oluşuma nesnel açıdan bakması gereken kamu görevlileri nerdeydi? Nerde mi, apaçık herşey, onlar için de bitmiş olmalı bu dünyadaki görev, onlar da bahçedeki tümsekçiklere serpiştirildiler.

Hızla göğe tırmanmış bile güneş; bahçeyi çevreleyen bir başka yola sararken, yan yükseltilerdeki mermer yazıtlarda irili ufaklı birtakım harfler... Gözlerimin uzaktan okuma gücü yabancım değil ama azıcık da hızlanmış olacağız ki, bölüm-pörçük bazı harflerle yetinmek zorundayım. “ ... AİLESİ ...”, “... DAHA BEBEKTİ ...”, “... BAHARINDA ...” sözcükleri çarpıyor gözüme. Aradabir, uzunlu kısıklı bir çizgicikle ayrılmış iki tarih; kimilerinin arası kısacık, kimilerinin uzunca. Eski yazılar, bazı parçaları silinmiş eski harfler, kabartmaları aşınmış baştaçları...

Anagirişin önüne ulaşmışız. İçeri doğru asfaltımsı bir yol: ilk bölüm geniş, sonrası darca. Toprak yola dönüştü bile, şimdi de içerlere yitip gitti bile. Sağlı sollu bir geometri bu bahçe. Kendine özgü kadastrosu var. Yataylara düşkün, hem sert hem yumuşak bir “mimarlık işi” burası.

Henüz çok erken olduğu için koca giriş kapısı boş. Yok, değilmiş; elinde çanta bir adamla, eli ayağı düzgün ama yalapağ giyimli, yüzünden hüznün akan bir kadın, sokağa iniyor koştura koştura. Desene, yer bulmuşlar, kazı başlamış; öyle dinçtir ki kazmasapınayapışan eller, birkaç saat sonrasına hazırdır herşey. Yakınlardaki uzaklardaki camilerde öğle namazı kılındıktan biraz sonra kimbilir gene kaç araba dizilecek yol boyunca. En başta o kapkara yeşilimsi, arka bölümü kalyonca uzun araba. Getirdiği, dikkatle dışarı çekildikten sonra özenli bir aceleyle omuzlar üstüne kondurulduğu gibi doğru taze taze toprak kokan o yarığa. Kulak uyuşturan sesler eşliğinde yerine yerleştirilinceye dek sessiz ama uğultulu bir koşuşturma ki sormayın. O artık hiç kımıldamayacağı yere upuzun uzatıldıktan sonra, bıçak bile açamaz az öncenin konuşkan ağızlarını. Daha sonrasıyla sessizlik, salt sessizliği göstergeleyen çaresiz bir sessizlik. Nedense, hocaların bitirir gibi olurken yeniden sarıldığı işlemler birdenbire büsbütün sona erer. İşte o an hızlı bir dağılım başlar. Sıcaksa, tümsekçiklerin kıyısından köşesinden kan ter içinde seke seke çevreye dağılıverir herkes. Kıssa, baş

önde, dalgın, bakar görmez, okur anlamaz eş-dost. Sayıları hiç de az değilmiş diyecekken, bir de ne görelim, kolkola, yalnız yalnız yitiklere karışmış herkes. Ne de olsa iş-güç beklemektedir milleti. Buraların da kuralı bu. Bir unutma-anımsama süreci, ya da bir anımsama-unutma süreci.

Kendi ayağıyla burdan içeri girip kendi ayağıyla dışarı çıkanlara ne mutlu. Yoksa – o “durumu” gözönüne getirmek bile... oof! O olayı tasarlamak bile acının acısı birşey: Nasıl “olay” bu böyle – buraya seni (senden artık ne denli “sen” diye sözedilebilirse kuşkusuz) – ne diyordum, buraya seni başkaları getirmiş, bırakıp gitmişler. Ne de çok “iş” var herkeslerin, öylesine aceleyle kapıya seğırtiyorlar ki, – of, ne anlamlı ne anlamsız birşey bu.

Lâfı dolaştırmayalım: olay ne kadar “olay’sa” herkesin başına gecinden gelsin, – ben herkes örneği “iş-güç” kovalamıyorsam da, değil mi ki tek kezlik birşey *bu* olay, yaşamadım ki, yani anlarsın, denemedim ki, öyleyse düşlerde, sözlerde, yazılarda, içim cız edercesine betimlenmez biçimde değinir değinir gibi olup elçeyeceğim. *Gerçekte*: ölümü değil yaşamayı yazmaktayım burda. Ölüm gölgesi süngümü azçok düşürse de, vargücümle yaşamayı yüceltmek istiyorum şimdi.

Nerde kalmıştık, – daha doğrusu, nerden başlayalım? Araba gene durdu. Meğer yerimizde sayıyormuşuz. Köprü yönünde kaza olmalı. Tasarımlarımda öğleyi devirdiğimize göre, ikindideyim. İkindide epeyce tavsar buraları. Tektük getirilenler olsa da akşam-sı sezintiler sinmeye başlar heryana. Kış ayları soğukalgınlığının kasıp kavurduğu haftalar ile salgın dönemleri biryana, sönükçedir buraları. Gece karanlığına doğru, hangi dürtüyledir bilinmez, ayaklarını sürüye sürüye şöyle bir görünenler dışında kimseler uğramaz buralara. Geceleri mi? Kafayı çekmiş kazıcıların, aylak aylak dolaşan bekçilerin, toprak altındaki altın-diş soyguncularının, çelenk yağmacılarının sözü geçer. Orası öyle, günü saati gelince onlar da kapanacak buralarda.

Gelecek için somut ayrıntı yönünden kesin birşey diyemesek de, günümüzde kentte tikiş tikiş oturanların sayısı arttıkça,

bahçede yer bulunduğu sürece bambaşka olur buralarda bayramlar. Daha bayram öncesinden akın akın gelirler: temizpak giyimli aileler sevdiklerini *görmeye* gelirler. Belirtmeye ne gerek: herkes kendince görür gördüğünü. Kimi öfkeli öfkeli konuşur kara toprağa, ya yüksek sesle, ya da mırıldanırcasına. Kimi de, boynu bükük, önüne bakar durur. Kimininse, bahçıvanlığı tutar: demet demet ot yolar, menekşeleri sular, sardunyaları seyreltip havalandırır. Ne tuhaf tutku bu bahçe tutkusu böyle, – zamanla düzleşen komşu tümseklerine de elatanlara rastlanır.

Durumumu aydınlatayım: demindenberi sözcüklere nerdeyse yapışık ilk akla gelen anlamların ötelерinde tökezlenmekteyim. Belki başka yolu-yordamı yok, ola ki yanıtsız kalacak, biz gene de soralım: Kimler bu “bahçede” barınan eski diriler? Böyle sormak, birbakıma susmaya çağrı sayılacağından, şöyle de diyebiliriz: Sözcükler yerli yerinden oynamış birkez, hem de oynadığı kadar oynamış; gelin biz de “atılımlanalım” öyleyse: Kim yok ki burda!

“Burda” derken yukarlara yükselen dikey dikey konutlardan sözetmiyorum. Yerlebir yüzeysi düzlemlerde gözlerim; “burda” diye sözünü ettiklerim, toprağın altındakiler. Bundan böyle kendilerini göremeyeceğim insanlar, bundan böyle kendilerini göstermeden sonsuza yitip gidenler bunlar: Güzeller, çirkinler, dutçular, salepçiler, dokumacılar, saray kayıkçıları, dârülfünun müderrisleri, üniversite öğrencileri, bebekler, istasyon memurları, makasçılar, lohusalar, odun kırıcıları, lokumcular, yangın söndürme erleri, mahalle bekçileri, hastabakıcılar, sokak feneri temizleyicileri, demirci ustaları, elektrik mühendisleri, piyade erleri, süvari yüzbaşısı, kaymakamlar, aşevi sahipleri, kapıcılar, köşk çocukları, büyükhanımlar, delikanlılar, dullar, zerzevatçılar, emlakçiler, sütçüler, saatçiler, emekli albaylar, denizaşırı kaptanlar, çatana çımacıları, eğlence yeri kabadayıları, ev işleten kadınlar, yedek parçacılar, ısmarlamacı terziler, yoğurtçular, merkez valileri, ayakkabıcılar, konsolos yardımcısı, damatlar, yeni gelinler, iskele memurları, tren makinistleri, bilgisayar uzmanları, polisler, helvacılar, sokak şarkıcıları, cenaze yıkayıcıları, ölü gömücüler...

Birzamanların dipdiri insanları bunlar, – insancıklar: eski diriler. Gür sesler, tıg gibi bedenler, baktıran yüzler, çocuksu eller, başdöndürücü gerdanlar... Yeni açılmış, çoktan çökük yığıntıya dönüşmüş, beşer onar yıl aralıklarla birkaç kez kazılmış kuyu gibi çukurların, kuyu-içi çukurların dibinde üstüste, yanyana, kucak kucağa. Artık sözümona insanların sözümona “konutları” buralar. Kimler mi bu sözü edilen sözümona insanlar? Artık hiçbirşeyi kalmayan, adı sanı birbirine karışıp erimiş, sürüyle yok-kimseler bunlar, yoklar, yoktan da yok bunlar... Kim neyi bilebilir ki, bilinmez kuşkusuz, gene de böyle bir yer işte burası, bu çoğun birşey görmeden önünden geçip gittiğimiz “bahçe”.

Bir ülke burası, eski dirilerin ülkesi: derinlerinde eriyik eriyik ülkeler; yüzeyi karanlık yeşil ülkemsi nice katlar içeren bir bahçe burası. Taşlı taşsız, topraklı topraksız, çiçekli çiçeksiz, ağaçlı ağaçsız, görünür görünmez hendekler, alabildiğine geniş bir hendek, bir insan-hendeği burası. Havası iklimi, sesi sessizliği, kokusu kokusuzluğu, düzeni düzensizliği kendine özgü bir çekicilik-iticilik ülkesi.

Aa yürüyoruz – önümüz açıldı demek! Hızlandık. Gerilerde kalır gibi bahçe.

Şimdi ordan gelen birtakım sesler götürmekteyim bağrımda. Kimi sanki mırıldanıyor, kimi adamakıllı öfkeli. Durumuna boyunbükten sesler de var, yazgısına başkaldıranlar da. Bazıları yönetime ateş püskürüyor, bazıları düzen övücü. Kimi çevresine kafatutarken kimi kendini suçluyor. Göge başkaldıranların yanında yakaranlar; yakınları uzakları batıranlar kadar baştacı edenler de var, ne denli varsa artık:

Bu yıl da geçen kışki korkunç ayazlar oldu mu?

Hani bu gidişle 50 yıl sonra Ay'a adam gönderilir, diyorlardı, n'oldu?

Ah! Beykoz çayırında bir kerecik daha, babamın terazilediği o birbirinden renkli uçurtmaları uçurabilsem!

Gecekondular türedi, diyorlar, onlar da ne öyle?

Şöyle Boğaz'ın diri diri sularına karşı bir çiroz salatası yiyebilsem!

Birkez daha dünyaya gelebilseydim ayaktopu yıldızı olurdum!

Mustafa Kemal orduları bizden sonra rahatça İzmir'e girebildi mi?

Köprü'den atladığım gibi yandançarklıya, üstü açık tahta sıralardan birine kurulup püfür püfür bir Büyükada'ya uzanabilsem!

Ah birtek, ama birtek kızarmış ekmekle beyaz peynirimi yerken çayımı içebilsem!

Tam da tarla kenarında top oynarken gitmişim – sonradan oynamışlardır, kaç kaç bitti ki?

Daha birbirimizin sıcakık kokusunu başımız döne döne içimize sindirmeden koparan kopardı bizi, buralardayım. O güzel kimlerin oldu sonra? Çok mu sonralar geçti, o da mı şimdi buralarda?

Ben ikinci güneşinde, bostan yamacından trenleri seyrederken uyuyakaldığımda, o tırmalayıcı sesle uyanıp koşmuştum kuyuya, birden dipte bulduydum kendimi. Peki, kuyuya düşen beygiri kurtarabildiler mi?

Padişah gitmiş, Cumhuriyet gelmiş; nasıl şey bu Cuhmuriyet?

Kuzum, “renklitelevizyon” ne demek?

Şu akşamüstlerinin tatlı serinlikteki havasını birkez daha doya doya içime çekmek için neler vermezdim ki!

Birzamanlar kaymak gibi güvertesinde sağa sola buyruklar saçtığım Yavuz'umuzu gerçekten hurdaya çıkardılar mı?

Bu ramazan mahyalara hangi özdeyişler yazıldı?

Hey gidi dünya hey, “Ablan evlenmeden seni vermeyiz!” diye bir directti ki bizimkiler, dünyaevi görmeden buralarda buldum kendimi. Yaşlı bir kalık bile değilim artık.

Erenköyümüzün o birbirinden alımlı köşklerindeki çamlar bu yılı hastalıksız atlattı mı?

Şu yeni kurduğumuz sendikanın binbir emekle ne gibi katkılar getirdiğini azıcık olsun görmek bile kısmet olmadı bana!

Bahçeye ellerimle taze taze diktiğim biber ağacının hatırı nasıl ola?

Malatya'daki eşdostun kayısı bahçesinden bu yılki sepetimiz geldi mi, gelmedi mi?

Güllerin açık-koyu canlı canlı yeşil yapraklarını, oya oya yeyip bitirmedi ya bu bahar çekirgeler?

Buralara gelmek için yanıp tutuşuyordum – ne akılsız, ah ne akılsızmışım! Sonsuza dek buralarda kalacağını biliyorum ama gene de benim gibi akılsızlara gereken yetesi zaman değil sonsuzca dövünme zamanı.

Her sabah işe giderken selamladığım o dinç hışırtılı çınarıma sürü sürü serçeler tünüyor mu gene?

Yemiş İskelesi'ni yıkıyorlardı; bizim pirinç fasulya toptancısına dokunmadılar ya!

Az önce buraya, otomobil diye, itmeden çekmeden kendi kendine giden homurtulu birşeyin altında ezilmiş birini getirdiler – otomobil de ne ki?

Fısıltı gazeteleri atarabalarının yerine atlı tramvaylar gelecek diyordu, gerçekten geldi mi?

Üniversitelerdeki aptallar hâlâ kendilerine uygun ardıllar yetiştiriyor mu?

Birbiriyle akraba, birbirine uzak erkek sesleri, kadın sesleri, çocuk sesleri, yaşlı sesleri bunlar. Herkes (artık ne kadar “herkes” diye birşey varsa o kadar) kendi adına, kendi kendine konuşuyor. Herkes sonsuz bir merak içinde: göçüp gitmiş herkes dirilerin dünyasını, eğrimiz doğrumuzla, gecemiz gündüzümüzle bizim yaşama-dünyamızı “merak” etmekte. Öyle yakıcı özlemler ki bunlar: sesli-sessiz özlemlerden bir istek-yumağı – herkes, ama herkes, nerdeyse ayrıcalıksız herkes, ama şöyle ama böyle, birkez daha, birkezcik daha dirilere özgü yaşamın tadıyla; bu dilekle tatlanmak için yanıp tutuşuyor. Desene sevgi kenti tahtalı köy: *bu-dünya* sevgisinin buram buram tüttüğü köy. Öylesine tatlı ağılı bir yemişi ısırmış ki bu yitik-dünyanın eski dirileri, – gittiler, gittiler ama gene de “burdalar”, “buralardalar” hep.

Ne tuhaf: kendimi yadırgamaya başladım diyen, söyleyen, konuşan “onlar” mı şimdi burda, yoksa bazan olduğu gibi kendi kendime dalıp gittim mi gene?

Sağa sola çimento çuvalları ile kesme taş dizmişler. Demek ki onarım var. Taşıt akışı düzeldi düzeliyor gibi. Nerdeyse anayola kavuşuyoruz. Saptık bile. Yöre olarak Karacaahmet'teyiz ama, buraları dirilerin gecesini gündüzünü geçirdiği yerler. Bir süre

için bile olsa, arkamızda bırakıyoruz o adı-sanı olmayan dar yolların kesişip örgülediği bahçeyi.

Başımı azıcık kaldırıncı sokak levhaları gözüme ilişiyor; yazıları pek seçemiyorum. Birbirini kesen dar-geniş sokaklar. Aradabir, daha çok kavşağımsı dönemeçlerde muslukları akmayan kupkuru yalaklı çeşmeler, parmaklıklı yatır yükselteleri, mumları yanan, mumları sönmüş evcikler, yapayalnız mescitler. Sapar gibi olurken, kısacık bir sokak içinden oynak oynak sesler doluyor kulaklara. Daha bu saatte veryansın etti edecek davul eşliğinde zurna. Dügün günü demek bugün. Şaşılacak birşey yok bunda: yaşamını sürdürüyor diriler.

Bugünlük güle güle sizlere (koca gün bu, neyin ne olacağını nerden bilirsin, en iyisi şöyle diyeyim) bu anlık güle güle sizlere, kâğıt üzerinde numaralanmış eski dirilerin barındığı (pek doğrukaçınadı ya, ağzımdan çıkıverdi işte, dedik birkez, kalsın öyleyse,) – eski dirilerin barındığı adacıklar.

Birkaç sokak kesiminden de anlaşıldığına göre, gürültülü patırtılı bir yaşama okyanusundayız şimdi. İşte okula giden erkenci çocuklar, işte koşturan babalar, başında başörtüsü gündeliğe seğırtten temizlikçi kadınlar, çiçek sulayan kapıcılar, yüklendiği tazecik ekmekleri zor taşıyan bakkal çırakları... Duyumsayamadıklarım var: sözgelimi, camları aşamayan kızarmış ekmek kokuları.

Zaman zaman bazı sokak adları gelip geçiyor gözümün önünden: Dönme Dolap Sokağı, Kâtip Salih Sokağı, Helvacı Ali Sokağı... Salı, Nalça, Divitçiler, Balcı, Aşçıbaşı. Çavuşdere yönüne kıvrılıyoruz, belki de değil, başka yöne de olabilir. Yol yapımı yüzünden ordan oraya dolanıp dolandırıp duruyor bizi yol tabelalarındaki göstergeler.

Paşa... Paşa... Ne de çok Paşa'lı-sokak varmış buralarda: Namık Paşa, Hüsnü Paşa, Ali Paşa, Osman Paşa. Paşa'dan yana bu ne zenginlik böyle. Paşalar burayı, burası Paşa'ları sevdikten sonra bize birşey demek düşmez.

Şairlere bakalım biz. Şairlerden geçilmiyor bu yöre. Şair Naili, Şair Nesimi, Şair Zati... Selam Nesimi! 14. yüzyılın gözünü budaktan sakınmayan keskin dilli şairi! Bazı Türkçe sesleri gür gür çınlattığın için belleğimdesin:

*Aşkın belâsı yoh deyüben aşka düşme var
Kim âşık oldu kim didi aşkın belâsı yok.*

Aşkın belası yok diye diye aşka düşme sakın; belasız aşk olur mu hiç! Âşık olup da aşkın belası yok diyen kim?

Ya sen Naili, bir zamanlar dilimden düşmezdi bazı dizelerin: Seninle elele, içte sevgi isteği, sevgilinin bulunduğu yere doğru, sabah yelinin eşliğinde, bahara dek koştururdum.

*Hava-yi aşka uyup kü-yi-i yaredek gideriz
Nesim-i subha refikiz baharedek gideriz.*

Seni tanıyanlar pekazdır Zati. Bildiğim kadarıyla Karacaahmet'te yatmıyorsun sen, gene de adın uzanmış buralara. Görüyorsun ya, çırpıştırdığın muskalar unutulup gitti, devlet büyüklerine düzdüğün övgüler uçup silindi ama şair yönünü yaşıyor – binbir depremli toplum değişikliğine karşın – bu saygılı halk.

Aa... Nasrettin Hoca! Nerden çıktı demeye ne gerek, onsuz olur mu hiç? İnsan değil miyiz, nereye gitsek kendimizi götürmemizden daha doğal ne var, – hüzün, hüzün anladık, azıcık olsun gülmecesiz edemeyiz. Sınır konamaz canlı halk dehasının düşgücüne, gerçeklik gücüne. Bazan kaçınılmazlıkla kara kara servilerle donansa da dünya, tasarımların güneşle pırıl pırıl sevinç akan derinliklerini kim unuttur?

Gerçeklik hep yerliyerinde: Paşa da olsan, şair de olsan, Hoca da olsan, yazgın uyarınca yakın yakınsın Karacaahmet'lere. Yaşama'nın yasası bu: bir punduna getirip seni de... "İşin" sonunu biliyoruz, yok bilmiyoruz, tam bilmiyorsak da, – öf işte böyle birşey, ya da başka birşey...

Birinden öbürüne tek tek sokakların adlarından dolayı canlı canlı ya da çağrışım çağrışım algı-çevreme giren tüm yaşama tutamaklarını saymaya yeltenmek neye yarar: hiç tükenir mi eski dirilerin 'dünyası', şimdi bu saatte burda soluk alıp verenlerin dünyası. Gene de ipince bir ayırıcı çizgi var bu iki dün-

ya arasında. Bilmem ki ne denli doğru dünya diye nitelemek. Sözünü ettiğimiz o akla sığmaz odakları, gerçekte (“gerçek” nasıl gerçekse artık), kalın, kapkalın, kapkara amansız bir çizgi o çizgi, o ölüm ile yaşamı bölen, bitiren çizgi. Her dirinin son soluğuyla çiziktirir gibi olduğu öncesiz-sonrasız bir çizgi, bir-varmış-bir-yokmuş çizgisi. Kargacık burgacık, üstüste dolanmış, yamrı-yumru bir çizgi, çizgiden bir yumak sanki. Her “ilgilinin”, hepimizin “Keşke benim böylesi bir ilgiyle hiç ilişğim olmasıydı!” dediği, ama ne derse desin, sonunda, öz-yazgısınca, bir-kezcik öteyanına geçtiği bir çizgi bu. Bazıları tanrıca belirlenmiş bir çentik gibi yorumlasa da, herkesin kendisi için eşsiz benzersiz “olay”-çizgisi. İş, güç, sevgi, emek, atılım; evler, sokaklar; dün, bugün, yarın; kaygılar, acılar, tatlılıklar, – bir hayhuydur yuvarlana yuvarlana geçip gittiğimiz dünyanın değişmez OLAYI’na ilişkin çizgi. Peki, çizginin ötesi? Karacaahmet. Önünde sonunda her yerde o, ya da onun gibi “birşeyler”. Çizgi, çizgi, çizgiler, çizgiler...

Dolambaç dolambaç basınçlar altında, sanki olasıymış gibi yol-yordam arayışlı ağır-hafif sözcükler bunlar. İncecik, kapkalın, gerçek, gerçeğimsi, tasarımsal, salkımsaçak nitelemeler yakıştıırverdiğimiz “çizgiler” bunlar. Biryanı pek bilmiyoruz, öbüryanı da bilemiyoruz, – öldü-gitti-çizgisi bu. AYRILIŞ, dese-ne. Bulanıkça da olsa, günübirlik ayrılışın ne olduğunu, durum durum hepimiz az çok biliriz. Ya ölüm-gitti’si, peki? Gidenin gittiği az çok belliyse de, “nereye” gittiğini “susmak” gerek. Elde mi ama! O güçlü sandığımız sözcükler, sözcüklü yaklaşımlar, yaklaşılabacak belirli bir “yer”, belirtik bir “şey” varmış gibi, karanlıkta sözcüklü anlam-arayışları! “Göçtü gitti!”, “Gitti kurtuldu!”, “Pisipisine gitti!” Dilsel çaresizlik içinde depresmeler bunlar. Öfkeli başegmeler, hafifleştirme çabaları bunlar. Doğru mu, yanlış mı tartışmalarına açık olsalar da sıklık başvuru çığıksı-hüzünlü başegmeler, ezilişler bunlar.

Demin önünden geçtiğim o mezarlar bahçesine hem cennet hem cehennem gözüyle bakanlar var. Günübirlik söylemler uyarınca sabunköpüğü bir yaşam bizimki: Daha-şimdi-burdaydı-ama-artık-yok; geçti, gidiyor, gitti bile bu dünyadaki yaşama-zamanımız. Peki, ya sonrası? O da ne demek: eski dirilerin

“zamanı” – “zaman” diye birşeyin anlamı, gerçekliği kaldıysa artık. Bitiş-çizgisinin, son’un ötesi’nden sözetssek de buruk, alaycı, çaresiz, hoyrat, acı, tatlı açılımlar, örtmeceler, şaşırtmalar, tekerlemeler dolu bir konuşma-ikliminden ötesine belbağlamak öyle zor ki. Kaza, hastalık, doğal yıkım, kurşun yarası, ecel şerbeti – *zamansız, hiç beklenmezken, birdenbire* olup bitiyor herşey. Bir de ne “göresin”: tahtalı köydesin...

Şimdi şu an, Karacaahmet’ten öteye doğru Köprü girişini zorluyoruz. Bazılarının “Sıratköprüsü”ne benzettiği parmak ısırtan tıkiş tıkiş bir geçit burası. Anlaşılan, sabah doluluğuyla itile kakıla, doluluğu itekaka Boğaz Köprüsü’nü aşacağız bugün. Karacaahmet’ten bambaşka şeyler gündemde artık. Herkesin gündemi bambaşka da, ortak şey: koştur da koştur.

İster ülke ister köy deyin, tahtalı da olsa tahtasız da olsa, kiminin “var, var!” kiminin “yok, yok!” dediği “şey”den bir yel esti geçti bu sabah. Özde geçse de geçmese de, varcılar-mı-haklı-yokçu-lar-mı-haklı tartışmasından uzağım şimdi. İçine daldığımız bu gürültülü patırtılı ortamda, dikkatimizi, bundan böyle Karacaahmet’ten bambaşka “şeyler”de odaklaştırmamız gerekiyor.

Öbür-dünya, öbür-dünya; sanki ordaki çok kişiyle akrabalığımız varmış gibi bir öbür-dünya deyimine takılmış gidiyorum. Gerçekteyse bambaşka bir konumdayım. Ne de olsa, çok kişinin öbür-dünyaya verdiği önemi ben bu dünyaya verme çabasındayım. O dünyadan bu dünyaya aparma türünden bir aktarım değil benimki, isim-gücüm, aklım gönlüm hep bu-dünyada, dirilerin dünyasında. Birtakım kimselerin kılıkırkıyardığı bazı şeylere ayıracak zamanım yok benim. Ne diyordum, çeşitli yönlerden kendince, duyumladığım, algıladığım, kendiince elattığım dirilerin dünyasında olduğuma göre, gelin, bakışlarımızı şimdi de, bura’da odaklaştıralım. Sözcüğün günöbirlik bildirimiyle nenin nesi şu “Karacaahmet”? Ne zamandan beri var? Söylenceli tarihçeye şöyle bir gözatalırın: İlk taşları 14. yüzyılda döşenmiş; bazan daralır gibi olsa bile, zamanla genişleye genişleye, 5-6 yüzyılı aşır günümüzde dek gelmiş. Yıkılır yıkılır onarılan mesciti, türbesiyle Hacı Bektaş öğrencilerinden Karaca Ahmet adı dolayında taş taş kurulmuş, koca bir tarih olup çıkmış sonunda. Bazan “mezarlık”

demeye dilimiz varmayan zengin bir tarih gömüsü burası. Eski yazıtları nice şiir güldesteleri oluşturabilir. Tarih-kültür-toplum kalıtlarıyla araştırmacılarını bekliyor sessizce.

Taşıt akışında belirgin bir gevşeme olmuş bile; yokuşaşağı seğırtip önümüzdeki dizide devingen bir gidiş yakalamaya çalışıyoruz. Ta karşılarda gökdelenler sarmış ufku. Az sonra, kente özgü ormansız kural örgülerinin dişlileri arasına bırakacağız kendimizi. Sağda solda tektük sarı çiçekler, "Bilin ki, bizler artık en son çağrılarız!" der gibi kıs kıs gülücüklerle hüznü uzaklardan el sallıyorlar hepimize. Sanki Yunus Emre'nin şiirlerinden kalkıp salt bizler için buralara gelmişler.

Başkaları aldırış etmeden yolunu sürdürse de, ben kendi adıma, Yunus'ça sarı çiçeklerin söylediklerini kulaklarıma küpe etmeden gidemem. Bu duygu-düşünce yamaçlarında, birkaç çiçeği, bu çiçeklerden birkaçını selamlamadan geçip gidemem. Biz ayırdına varalım varmayalım, ölüm, ne zaman o hiç değişmeyen gündemiyle daha bir belirginleşse Yunus'un dizeleri, birkez daha anlatılmaz bir acı-tatlılıkla kazınır içime.

*Miskin âdem oğulları
Ekinlere benzer gider
Kimi biter kimi yiter
Yere tohum saçmış gibi*

İşte insan'a ilişkin büyük saptama. Önüye ardıyla tüm saptamaların özü: Ölüm var! Unutma!

Nasıl birşey bu ölüm? Biliyoruz, biliyoruz da, işin dosdoğrusunu konuşmak gerekirse, bilmiyoruz, bilemeyiz, hiçbirzaman bilemeyeceğiz ama gene de sormamazlık edemiyoruz: Nasıl şey bu ölüm? İşte temel kesinliğin ayrılmaz ögesi:

Olmadı derman ecele

ya da hep Yunus'ça yumuşacık söyleyişin örtemediği bir sertlikle şöyle yansıtalım:

Gidermiş bunda gelen.

Amaç da zaten ölüm'ün o vurdumduymaz kafalarımıza dank etmesi. Doğduğumuza göre... varsın ötesini herkes kendi bulsun.

*Eceli gelen gider
Hepsi gelmez yola gider.*

Bunu herkes bilmeli, herkes *bilmeli*. Yinelemeye değer öyleyse:

*Ölüm haktır bilirsin
Niçin gafil olursun.*

Akıldan çıkarmayacaksın onu. Çelişmeli bir aykırılık gibi görünecek ama: hoş, sen istesen de akıldan çıkmaz zaten.

Örtmeceler gözleri karartmasın diye dobra dobra altını çizelim:

*Ey yarenler ey kardeşler
Korkarım ben ölem deyu.*

Kim kişisel-özel bir saptama diye dudak bükebilir buna? Kimin kimden gizlisi olabilir ki bu konuda, herkes için yürürlükte bir gerçek bu. Böylesi korkudan ne denli korksak yeridir öyleyse. Yunus'un olanca varlığımla beni de korkutan korkusu ayrıcalıksız hepimizin korkusu olmalı diye düşünüyorum. Tuhaf gelse de, diyeyim: korku diye birşey kalmaz ozaman.

Öldün mü, birkez öldün mü (ikincisi yok ki, olamaz ki) apaçık durumlar:

*Sevgili yarenleri
Görmez olasın birgün.*

Ne haklı ozanımız. Kurubaşına çekilir mi dünya. İşte birkez, Karacaahmet'te ya da benzeri yerde karatoprak olunca... Şimdi herşeyden de topraktan başka nesen ki ozaman? Bir süre son-

raysa topracak bile değilsin. Yokluktaysa: ne sevgi, ne sevgili, ne gün, ne görme...

Hangi anlamda yorumlanırsa yorumlansın, *öbür-dünyayı bu-dünyanın doruğu* diye bilmek; bu-dünyayı biryana bırakıp özyaşamaya öbür-dünyada anıt dikmeye yeltenmek bana göre değil. “Zaman benim, istersem çarçur ederim” eğilimindekiler, duyduk duymadık demeyin, bu-dünyada zamanın olduğu süreç çevrene katkılarını esirgmeden *bu-dünyada yaşamana* bak!

Boyluboyunca önüne serili yaşama denizini görmezlikten gelme; heveslerin kursağında kalır. İlersi için tasarlayıp tasarlanıp en çekici yönleriyle tasarılarında önüne konan zenginlikler ya yoksa, belki yoksa, belkiden de çok hiç varolmayan zenginliklerse... “Ama ya varsa!” diye karşı çıkıyorsan, ozaman karışmam, sen bildiğini yap. Ben de bildiğimi yapıyorum işte: gerçeklikçe payıma düşenle akıllıca, ama kimseyi incitmeden tatlanmaya bakıyorum. Yapabildiğim herşeyi *şimdi-burda* yapabilirim. Gelin hep birlikte, artık-yok-insancıkların Karacaahmetlerden taşan özlemdolu ‘soluğunu’ taze taze yaşama gündemimizden hiç eksik etmeyelim. Arkadaş, bil ki: burda-şimdi’de en uygun olandan daha uygun bir çepeçevre yaşama-yolu yok senin için, benim için, ayrıcalıksız hepimiz için.

Yazılı yazısız bol bol belgelerden öğrendiğimize göre: nerde insan varsa orda durmak tükenmek nedir bilmeyen ölüm korkusuyla başa çıkma çabaları da vardır. Çabalardır bunlar; çünkü ölüm korkusu hiç yakamızı bırakmaz. İnsanlık tarihi: önsüz artsız ölüm korkusu dalgalarının, tektek insanlaryokoluncaya dek, birbiri üstüne yığıldığı bir denizdir.

Durum böyle olunca, birkaç sözcükle özetlenemeyecek çeşitlilikte *korku çeliciler* bulup buluşturmuşuzdur. Hiç yakamızı bırakmayan ölüm korkusuna açtığımız bitimsiz savaşta, bazan yendiğimizi sanmış, gerçekteyse tir tir titreyip dize gelmişiz. N’apıp edip korkuyu unutmaya çalıştıysak da birtürlü unutamamışız. Korkunun önüne yeniden yeniden yasaklar dikmeye girişsek de hiçbirini tutturamamışız. Çeşit çeşit dalgakıranlarla ne denli engellemeyi denesek de, korkuyu birtürlü üstümüzden

atmayı becerememişiz; ozaman da isteristemey içimize gömmüşüz. Hep bu içimize kazılı korku itilimiyle suçlamalara kalkışmış; bu arada kendi özümüzü, soyumuzu, türümüzü, Tanrı'yı, taşı-toprağı, yıldızı, gezegeniyle evreni suçlamış; suçlama oyununu alabildiğine genişletsek de ölüm korkusunu üstünden silkip atmış bir yaşayış aşamasına varamamışız. Durmadan başka korkular doğuran ölüm korkusu, upuzun yatırıldığı toprak altına dek herkese eşlik etmiştir.

Ola ki, gerçekte, benim gibi olmayanlar, benim gibi duyup düşünmeyenler vardır, – bilemem. Bu bağlamda sallantısızca bildiğim şey şu: Herkes gibi ben de, zaman zaman unuttur gibiysem de, ölüm-korkusu basıncından kurtulmuş biri olduğumu söyleyemem. Özümde haksızlık etmemek için, şöyle demem daha doğru olur belki: Ölüm korkusu yüzünden başka bir yönden, ezilip çökmüş biri olmadım hiçbirzaman.

Hep bu doğrultuda, tuhaf diye yadırgansa da, özel bir gelişim başımdan geçti. Şöyle ki: birçok ciddi-gülünç yalpalamalardan sonra, dörtelle sarıldığım bir düşünceyi, onyıllardır özincim olarak kendime ışıldak yaptım.

Azıcık açayım: Özetin özeti – ölümden sözederken aşağı yukarı şöyle diyor Epikuros: *Ben varken o yok, o varken ben yokum*. Ölüm üzerine işittiğim, içlere saldığı korku ile birlikte ölüm üzerine işittiğim en çekici saptama gözüyle bakıyorum bu düşünceye. Gerçekten de, Epikuros'a göre: ben yaşadığım sürece, kendim için, ölüm diye birşey yok yaşamımda; olamaz da zaten, yaşamaktayım çünkü. Ben ölünce de, – zaten yaşamıyorum ki, ozaman da... Öyleyse ölüm korkusuyla kendi kendimi kemirip yememin hiçbir anlamı yok. Tersine duruma düşmek saçma mı saçma birşey olur. Demek ki, aklımı başıma toplayıp böylesi şeylere noktayı koymalıyım: Güle güle ölüm korkusu! Kuşkusuz, bunu yalnızca söylemekle kalmayıp yaşamımda da çekincesiz uygulamam gerekir.

Birçok acı-tatlı yaşantıyla, kendimce, görüp anladım: salt akılla denetleyerek yalnızca keskin çıkarımla varmamış Epikuros o içime iyice kazıdığım ölüm-yaşam yörüngesine. Kimbilir ne gereksiz korkuların, ne hesapta olmayan acıların kırıp geçirdiğı bunalımlarla inildeye inildeye yoğrulduktan sonra

erişmiş Epikuros o temel-düşünceye, o gereksiz gözüyle baktığı ölüm korkusuna: Ben varken o yok, o varken ben yokum...

Öyle, öyle de: ben Epikuros olmadığımı göre, ondan aldığım esinle, onun anagörüşünde bazı değişiklikler yapıp şöyle demeye eğilimliyim. Düşündükçe de pekişmekte bu eğilim: Ben varken ölüm var; ben yokken, benim için, ölüm yok.

Öyle, öyle de... Öyle de, ne peki? Şu: Gerçekten de ben varken o yok; ama, birdeyime de, *ben varolduğum sürece* benim için ölüm sözkonusu. Her an inebilir başımdan aşağı, her an bitirebilir işimi. Aklım mantığım Epikurosça bir “ölüme-boş-ver!” doğrultusunda. *Ama* gene de, gene de, nasıl unuturum ölümü: n’etsem içimden kazıyamam ölüm korkusunu. Ölümün, mantıkça, birdeyime “yokluğun” *her an varolabileceğini* ortadan kaldırmaz. Herşey mantıkça başka, gerçeklikçe başkadır. Gerçekliği gerçeklik kılan zorunluluklar, kimi unutulur gibi olsa, kimi ertelenir gibi olsa da ortadan kaldırılamaz. Olan olur, gelen gelir. Benim için son derece önemli olan şu yalnız: O varken ben olmayacağım için, ölüm dolayısıyla korktuğum hiçbir şeyi, *o şey* olup biterken ben kendim yaşamayacağım. Ölümden bir an önceki yaşadığım şeyse, birbakıma, ölüm değil; soluk, güçsüz birşey olsa da yaşamın pek dirilik denemeyecek bir parçası.

Bütün bunlar böyle olmakla birlikte, dizi dizi filozof kuşakları, sürüyle çetrefil iri-kavramlara, çıkarımlara bürüye bürüye, bir geleneğin, “tahtalı köyün” yolcuları gözüyle baktığı bizlerin aklını istencini bulandırmakta. Ben ne dersem diyeyim, bu da onların işi.

Hergün yaşanan gerçek şu: Ne yazık ki kös dinlemiştir insan. Bazan ben kendim bile öyleyim. Onun içindir ki, bol bol sürçmenin cezasını çekeriz hepimiz. Mancha’lı Don Quijote örneği, durumumuza bakmaz ölüme bile saldırırız; hem yapay-uyduruk, hem şaşmaz-inançlı binbir kanıt kotara kotara yaparız bunu. Ozanca ağıtlar yakarız, iççekimli türküler düzeriz, yüce donatımlı kuramlar dizgeleriz. Hepsi iyi güzel de, gerçekte, gerçek şu: doğduk, yani eski dirilerin ardıllarıyız, yani onların ardından *gideceğiz*. Üstüne üstlük: ölüm korkusu sözkonusuysa, zorla olur sandığın, zorla olmaz: güçbela

unuttuğunu sandığın olsa bile, bir de bakarsın ki, unutamamışsın. Hiçbir zorlamaya kapılmadan elden geldiğince dingin, ayık payına düşen yaşama-zamanını, yani hâlâ senin olan yaşama zamanının, n'apıp edip (deyim yerindedir sanısıyla söyleyeyim) bir *yaşama-yiğidi* olarak donatıp (hep vurguladığım gibi) kimseleri incitmeden tadına varmayı deneyebilirsin. Bunu hiç aklından çıkarma.

Herbirimiz bu dünyaya gelirken ölümü, kendi ölümümüzü de birlikte getiririz. Herbirimizde başka başka korkulara, ürkülere, sezgilere bürünse de, birbakıma, kuşkusuz *birbakıma*, hangimizin yabancısıdır ölüm. İnsan da olsa, insandan başka 'birşey' de olsa, her canlı doğar doğmaz, ola ki doğumdan önce özçocuğunu büyütürcesine, kendi ölümünü büyütmeye başlar kendi içinde.

Şimdi denecek ki: altyanı avutucu birtakım sözcükler bunlar... Kimi acıyla, kimi hüznle, ama hep korkuyla, ölüm korkusuyla herkesin başvurabileceği birtakım çekici sözcükler bunlar. Nitekim her çağda, bazı düşünürler, şairler, dinadamları kimi sıkça kimi seyreke hep bu yolda yürümüşlerdir.

Yapmamız gereken, şimdi-burda *hepimizin* yapması gereken ne peki: Karacaahmet'ten geldiğini sezinlediğimiz seslere, sözlere kulakvermek! Yapacağımız: kafa, gönül, istenç keskinliğiyle Karacaahmetlerden esen çağrı "bildirimlerine" kulakvermek. Ama gerçekten kulak verelim, yalancıkdan değil! Capcanlı turalım bu çağrıları, en içimize dek işlesinler. "Ah, yaşam ne kısaymış!", "Ah, bir dakikacık olsun, 'buralar'dan 'oraya' dönebilsem!", "Ah, özledim, dünyayı özledim, bir özledim, bir özledim ki dünyayı!", "Ah, birkezcik...", "Ah, n'olur...", "Ah, keşke..." Ne çok "ah", ne çok "ah". Yalım yalım sesleriyle, keşke silinmezce damgalasa olanca varlığımızı eski diriler.

Gelin, hepimiz, eski dirilerden gelen bütün bu seslere, sözlere kendimize öz biricik yaşamımız uyarınca, yaraşır bakımı gösterelim biz-bir-süre-daha-diriler.

Gelin, eski dirilerin *keşke'lerini* hep yeşil turalım içimizde dışımızda. Öbür-dünya yeşili değil bu, diriler dünyasının bir sürecik daha dipdiri-yaşama yeşili.

Gelin, toptan bizlere de *eski diriler* denmeden, herbirimiz insanca diriliğimize yakışan ortaklaşa yazgı paylaşımında varımızı yoğumuzu yoğuralım: *Daha burdayken* özgeyi incitmesiz, özyaşamı çarçursuz, diriliğimizin, kendimize özgü o sınırlı mı sınırlı tadını çıkaralım.

İlk söylemem gereken en sona kaldı, diyemem, baştanberi söylüyorum zaten: “Ölümü unutma!” demek “Yaşamayı unutma!” demektir benim sözlüğümde.

Söylenceli

Bir söylenceyle salına salına yürüyorum. Dilimin balı Kırk.

Yeryüzünün pekçok yerinde eski-yeni anlatılarla otağ kurmuş bir kişiliktir Kırk. Asya'nın ıssız içleri, birdeyime, "kırk"ın anavatanıdır. Ordan Çin'e, Sibirya'ya, Anadolu'ya dalga dalga yayılmıştır kırk'lı-söylenceler. Hepsinin ortak yanı: kırk'ın *görem* simgesi olmasıdır. Herzaman kutsal ve saygın bir varlıktır Kırk. Kırk-kız anlamındaki dilce çekirdeğiyle, başta Manas söylencesinde, Kırgız söylencelerinde, çeşit çeşit boyutlu Oğuz söylencelerinde, Alp Erenler söylencelerinde hâlâ canlıdır Kırk. Gönlünce bir gezgin olduğundan hiç kuşkusuz yok.

Sözü edilen boylar, toplumlar, topluluklarvaroluş koşulları gereği sürekli savaş ortamında yaşadıkları için, "yiğit" kavramı başta edildiklerinden, ençok saygı gören gerçeklik "kırk yiğit" gerçekliğidir. En önde gelen yiğit, kırk yiğidi çevresine topladı mı, duruma göre bu, büyük bir güç birikimi demektir. Herzaman başyiğidin çadırı dolayına dizilmiştir kırk yiğidin çadırları. Unutmayalım ki herbirine eşlik eden ince belli bir yiğit-kızıyla toplam, kırk ışın ışıyan bir küme oluşur. Savaşta barışta gösterdikleri becerilerle, bu yiğit eşleri kırk kulaç yüksekliğindeki çadırların neşesidir. Bu fırdolayı çadırların baktığı yamaçlarda, fırsat buldukça, kırk gün kırk gece şölenler verilir, bayramlar kutlanır. Kırk gün kırk gece süren düğünlerse belleklerin en güzel süsüdür. Göl gibi tarhana çorbaları içilir, kesilen kırk koyunun dağ gibi kızartması yenir. Mutluluktan derlediği güçle atlanıp pulatlanmış kırk yiğit hiçbir düşmana boyuneğmez; kırk kulaçlık ırmak sularına bile bana mısın demez.

Kırk'lı yiğit topluluklarının oluşturduğu ordular, kırk pence-reli cennetsi evlerde oturan hakanlarıyla, zaman zaman, dernek kurup sözleşirler. Bu konaklara, gerektiğinde, buyur edilen el-çiler 40 boğa kesilerek ağırlanır. Yakın komşulara, uzak-uzakça akraba boylara belirli aralıklarla yollanan elçiler, kuralca, zengin donatımlı kırk kişilik bir takımdan az tutulmaz. Yardımlaşılan dost toplulukların her sözü geçtiğinde, “kırk yoldaşa” selamlar gönderilir. Yoldaşlar yaşlanınca da, öylesine kutsaldır ki yiğidin kocamışı, Hatayi'nin

Çıktım kırk'lar yaylasına

dizesi doğrultusunda göğüs kabartılır onlarla.

“Kırk” ögesi, yalnızca yiğitler, erenler katında değil, doğa-kültür varlıkları kesiminde de yaygın bir saygı, dolyısıyla da saygın bir ürkü uyandırır. Anadolu'da Rumeli'nde hâlâ dillerde dolaşan masalsı söylenceler buna yetesiye tanıklık eder. Nice onyıllar önce babaannemden bir Karakuş masalı dinlemiştim, özünü hiç unutamadım. Şimdi burda anlatmaya kalkışınca, şurasını bura-sını çarpıtsam da, şöyle birşeydi: Çok, çok eskiden kartalımsı bir Kara-Kuş varmış. Başı göklerde dağsı bir ağaca tünemiş, Hint yörelerinin Garuda soyundanmış bu kuş. Bir kımıldanmaya-görsün, sarsıntıdan yeri öpermiş çevredeki canlılar. Tek bir kişi ayrıcalıklıymış ama, o da kuşun ağacını bekleyen yiğitmiş. Ney-lersin ki, azılı bir düşmanları varmış, her yıl kuşun yavrularını yemeye gelen bir ejderhaymış bu; kuş her yıl onunla amansızca savaşa girişmek zorunda kalırmış. İşte yiğidimiz bu savaşta kuşun tek yardımcısıymış. Coğun uzun mu uzun savaş süresince nasıl beslenirlermiş peki? Nasıl olacak, Karakuş göklerdeki savaşala-nına yükselirken kanatlarına kırk koyun ile kırk tulum su yük-lenirmiş. Gene de besinin tükendiği olurmuş. Ozaman, candan bağlı yiğidimiz, biryandan kılıç sallar, öteyandan etini kesip kesip kartalımıza yedirirmiş. Hiç kuşku yok, savaş sona erip de yere döndüklerinde, kutsal kuş kırk gün içinde yiğidinin yaralarını onarıp kırk boğa gücüyle bezermiş onu.

Anlaşılan, Dede Korkut'un o zengin kırk'larından birikisine dokunmadan geçemeyeceğim.

Yiğitlerin her sözü geçtiğinde çın çın eder kulaklarım:

*Hey kırk eşim kırk yoldaşım
Kırkına kurban olsun benim başım.*

Yiğitler sıklık anıldığına göre, sıklık yürek gönendiren tekerlemeli bir deyiştir bu. Gelin hadi, hal hatır sorulurken hiç unutulmayan başka bir deyişi, şiirsel bir deyişi katalım buna:

Kırk yiğitten kimi gördün?

Dedem Korkut'un "Deli Dumrul" masalındaki canalcı sahanesinde bile Kırk'la karşı karşıyayız. Canalcı, kapıdan içeri pattadak girdiğinde, başka türlü düşünülemez zaten, ne ki dünyamız, herşeyi birdenbire gelimli gidimli dünya, – işte canalcı geldiğinde, canını "vermesi" gereken yiğit öyle bir değişime uğrar ki... kırk yerde gerdekli bile olsa, yaşamaya doyar mı hiç? Kırk erce kuvvetli sol kolunu bile kesip sunmaya hazırdır canalcıya, yeter ki yaşasın, yiğit değil mi sağeli yeter ona.

Yalnızca söylencelerde değil, öğretisi uygulamalarıyla *din*'de, *dinlerde* de başvurulmuş sayısal değerler arasında, kuşku yok ki, kırk'a da önemli roller düşer. Din'e ilişkin işleri, başta gerçek din tarihçileri ile uzmanlara bırakmakla birlikte, sözkonusu Kırk olduğu için, nesnel kanıtlarla bağlayıcı büyük savlar gütmeye göre, kısacık kısacık da olsa, kırk'tan biriki işi sağlamaya kendim girişeyim, diyorum. Özellikle tektanrı dinler yayılıp dallanıkça, yeri geldiğinde, işleyişlerini kırk'lı çentiklerle kurup pekiştirirler. Bu bağlamda ben bilmesem de bilenlerin bildiği kimbilir ne ilginç şeyler vardır.

Sözgelimi: Musa Peygamber için son derece anlamlı ve değerli bir sayıdır kırk. Yanındakilerle birlikte Mısır'dan çıkıp Sina yöresine yönelen Musa'nın o, dillerden düşmeyen serüveni – başka kaç yıl olabilir ki? – tam 40 yıl sürmüştür. Her adımı yüreksizlendiren yeşilsiz, verimsiz topraklarda 40 yıl çile çekmeden Hebron, Eskol dolaylarına varamaz Musa. En sonlara doğru, göklerin pencereleri ardına dek açılmışçasına 40 gün 40 gece süren candan bezdirici yağınurlara da katlanır, kuşkusuz.

Ama Sina Dağı'na varınca da, Kral Davud'lar, Süleyman'lar 40 yıl saltanat sürse de, Musa, dağda topu topu 40 gün kalır. Dağ doruğunda birbirinden acı, birbirinden gizemli soğuğu güneşiyle bir 40-gün-40-gecedir bu.

Hristiyanlıkta da önemlidir Kırk. Dendiğine göre, İsa, sınavlardan geçmek üzere girdiği tapınakta kırkgün kapanıp çile çekmeden dışarı adım atmamıştır. Ancak bu 40 günden sonradır ki halk, taparcasına kendisine bağlanmıştır. Böylece İsa, birbakıma, başı sıkışınca çöle açılan, 40 günlük oruç dönemini çölde sonuçlandıran istencinden ötürü çevresindekilerin sevgi ve saygısını toplamıştır.

Farzıyla rekatiyla sayılara epeyce yaslanan Müslüman geleneklerde Kırk Hadis sıklıkla başvurulmuş bir gerekçe ve yaptırım dayanağıdır. Şu da üzerinde durulmaya değer: İslam dünyasının bazı yerlerinde Peygamber Muhammet'in 40. yaşına bastığında tam olgunluğa erişmiş olduğu inancı özel bakım görmektedir. Ayrıca Müslüman ülkelerin bazılarında ölenin ardından, genelde, kırkıncı gün okutulan Mevlit günlük yaşamda yer tutan toplumsal bir dayanışma törenidir. Uzman değilsem de, bu geleneğin, kökence salt Müslümanlık geleneği olmadığı doğrultusunda bazı belgelere rastladım. Epeyceörtük bazı belgeler uyarınca: din-öncesi çağların ölüm-inançları uyarınca, ölüm-sonrasında "can"ın "beden"den kesin ayrılışı, genelde göçenin toprağa verilişinden 40 gün sonra gerçekleşmiştir.

Her balık doğup büyüdüğü suların balığıdır. Başkaca nerelerde gezip dolanırsam dolanayım bildik-yabancı *herkes* gibi benim de yaşama-ortamım, özde, gözlerimi açtığım kendi anadilim. Türkçe benim yaşama-ortamım. Herbirimiz neyse, ne olduysak hep anadilimizde o oluruz. Bizleri aşan doğumca yazgımız gereği, dillerden *bir* dilin ağırlıklı katkısıyla varız. İster öznel ister ortaklaşa pekçok nitelikler, alışkanlıklar, güçler, erdemler, eksiklikler, şaşkınlıklar, gürlükler – herşey, herşey büyük ölçüde, dile sıçrayıp sereserpe orda yansıyan gerçekliğiyle işleyip biçimler bizi.

İşte payıma düşen bu dil-temelli yaşamda, gönlürnce bir iç-dil durumunda *kırk* yöresi. Kimi açık-seçik kimi örtük-çekingen

birtakım renkler, çizgiler, dokular, yatkınıklar barınıyor bu yörede. Abartısız söylüyorum, bu gibi şeylerde abartı olmaz zaten, herkesin özelliği kendisinin de ondan; hele bu özellik kimseleri incitmeyen, bu arada türdeşleri yeni yeni dikkatlere çağıran bir özellikse, gel de baştaçı etme: Bazı söylencelere yansıyan *Kırk-bilincimde* belli bir özderinleşmeyle birkez daha anladım:

Dil nerdeyse herşeyim:

Neyim var neyim yoksa

Dilli, dilde, dilden.

Nerdeyse herşeyim dil.

Hakkı Yenen Çevirmen Yazarlar

“Kime ‘yazar’ denir, kime ‘yazar’ denmez?” sorusu pek kimseyi ilgilendirmez. Çok kişinin “yazar” nitelemesini rasgele kullanmasından bellidir bu. Kâğıt, mürekkep, elektronik baskı, bilgisayar tekniklerinin akla zor sığan gelişmiş başarılarla dünyayı donattığı çağımızda, abartı olarak yorumlanmaması dileğiyle söyleyelim, iki satır çırpıştıran herkes “yazar”. Özellikle yazarlık katının değerine inanılan yerlerde, çeşitli çıkarlar dolayısıyla, “yazar” diye anılmak isteyenlerin sayısı arttıkça artmakta.

Hep bu bağlamda, “Kime yazar denir, kime yazar denmez?” sorusu yanında, “Kime yazar demek gerekir, kime yazar demek gerekmez?” sorusu da, hemen hemen hiç umursanmayan bir sorudur. Sık sık birbiriyle karıştırılan bu iki soru çevresinde, beni en çok çileden çıkaran olgu, heryanda kolgezen bir alışkanlık: Çevirmenleri yazar’dan sayan yok. Katlanamıyorum bu duruma. Bol keseden “yazar’lık” dağıtanlar, söz çevirmene geldi mi, ağızlarını bile açmıyorlar. Dedim ya, tam da buna dayanamıyorum.

Hadi, halk işinden gücünden başalıp böyle şeylere zaman ayıramıyor, diyelim, yazarların kendisi bile, (bu arada, çevirmen-yazarlar da kuşkusuz) çoğun, sanki özlerine ilişkin böyle bir soru yokmuş gibi davranıyorlar.

Kendim çevirmen olduğum için bir öz savunusu öfkesine kapıldığım sanılmasın. Sözcüğün yaygın anlamında bir çevirmen değilim. Öfkemin bambaşka kökenleri var. Daha doğrusu, içimin dalgalanışına öfke türünden birşey neden olmuyor: Çevirmeni yazardan saymamak düpedüz bir *kültür kabalığı* benim gözümde.

Sen gel, bazan yıllar yılı binbir emekle yazılı ürün ortaya koy, yayımlandığında kapışılrsa bile, kitabın kapağında adın

geçmesin, içteki sayfada bir çentik olarak büzül kal. Baştan sona okumadan kitabı elinden bırakmayanlar bile adını ıskâ geçsin. Çeviri-okuruna ne zaman “Okuduğunu kim çevirmiş?” diye sorsam, çeviriyi ne denli beğenirse beğensin, yanıtsız kalır sorum. Bu ne talihsiz yazgı böyle çeviricinin yazgısı.

Oysa azıcık deşmeye-görelim, gerçek ortadadır: Çevirmen olmadan çeviri *olmaz*. Neylersin ki bu gerçeği gözardı eden edene. İler-tutar yanı olmayan bir kültür tutumunun, kötü bir eğitim vurdumduymazlığının suçu bu. Gerçi adı anılmaya değmeyen tümen tümen sözümona çevirmen itiş-kakış boy göstermeye çalışıyor ortalıkta. Yalapaşap aktarmalar, çalım olsun diye aceleye getirilen yapıtlar, salt moda diye piyasaya sokulan basılılar, fırsat fırsatken para kırmayı amaçlayan sözümona çeviri-kitapları.... Hangibirini gözardı edebiliriz. Ne var ki böylesi yayınlara üstünkörü gözgezdirmek bile gözlere zarar. Sayıları günden güne artan, bu gidişle daha da artacak olan böylesi “şeyleri”, binbir bahaneyle, hoşgörmeye kalkışanları ayıplıyorum doğrusu.

Cicibici kapaklı, gürültülü patırtılı çeviri ortamında, parlak kâğıtlı, güzel harfli, övgü dolu tanıtımlı bu pazarda bazı canım kitaplara da yazık olduğunu saptamak öyle üzüyor ki beni. Hep olan oluyor: ortalığa üşüşen kötü, iyiyi kovuyor. Baştansavma çeviriler, zaman zaman, titiz çevirilerin varlığını tehlikeye atıyor. İnsanın kültürce başına gelebilecek en zararlı şeylerden biri bu: Vazgeçilmez yücelikte bazı değerler yönünden, özgün değerler yönünden yoksulluğa iteleniyor insancıklar. Kötü çeviriler iyilerin soluğunu kestiği sürece, satış ıkanıklığı gerekçesiyle, genelde, kötü çevirilerin iyilerini çıkarmaya yanaşmıyor yayınevleri.

Ben gene de n’apıp edip kötü’yü kovmalı diyorum. Kovmalı da – kolay mı bu? Hem okur hem yazar, çoğun çevirmeni: kitabı ilk yaratan kişi ile okuyan kişi arasındaki bağı kuran bir iletişim görevlisi diye bellemiş gidiyor. Bu iletişimin yazı ile gerçekleştiğini, bu yazının çevirmenin başarısı olduğunu unutmak, apaçık ortada olan birşeyi, çok kez yapıldığı gibi, atlamaktır. Buysa çevirinin, çeviriyle birlikte çevirmenin önem ve değerini görmezlikten gelmek değil de nedir?

Çevirinin en önemli başarılarından biri, okuru yazara götürmesidir. Başka türlü dendikte: okuru, okuma yazısı dolayısıyla

okur kılan çeviricidir. Çevirici yazar yoksa, çeviri okuru da yoktur. Böylece iki bireyi, okur ile yazarı bir otaklaşlıkta, yazı düzleminde birleştirir çeviri. Okur, çeviriyle, kendi öz-dilinden başka bir dilden pekçok şey edinme olanağına kavuşur. Başka-dilden öz-diline yansıyan yeni bir iklime girer. Her dil iklimiyse, başlıbaşına bir insan-tarih-toplum-kültür evrenidir. İçi içeriğiyle, biçimi biçemiyle, yapısı etkisi, rengi tadı, eksisi artısıyla: düşler, gerçeklikler, akıllar, duygular, görüşler, sezgiler, güçler, olanaklar barındıran gür bir kaynaktır dil.

İşte salt çeviriye okumakla, belli ölçüde de olsa, çeviriye kaynaklık eden dili, kültürü de *yaşama* fırsatı yakalamış olur okur. Başka-kültür'leöylegüz el bir genişleme, öyle çok-yankılı bir açılımdır ki bu, okur türlü türlü görüş, anlayış, yorumlama derinlikleri kazanır. Bireye düşünüş, duyuş, yaşayış yönünden paha biçilmez kazanımlar sağlayabilir bu. Böyleceokurun, dolayısıyla da toplumun yaşama şimdisinde, kişi-kişi, kişi-toplum, kişi-geçmiş, kişi-gelecek bağları yönünden yeni yeni nitelik ve düzen istençleri uyanır. Kitabın değer-düzeyi, okurun dikkat-başarısı oranında, çeviriye kaynak olan dilden çevrilen dile, öyle bir kültür esintisi ulaşır ki, alışageldiğinden başka doğrular, başka duyarlıklar, başka sevgiler, başka akıllar, başka amaçlar, başka özlemler bürür okurun içini dışını. Okurun soluk alıp verdiği tıkız *tek-kültür* oylumca alacalı bir *çok-kültür*e dönüşmeye yüztutmuştur bile. Buysa, apaçık, bir zenginlik, bir kültür-zenginliği demektir okur için. Kişinin soyut-somut yaşama-ufkunda böylesi bir zenginliğin belirmesiyle, çeşit çeşit darlıklar, tıkanıklıklar, tekyanlılıklar ve bağnazlıklar, başka'dan esen nice durup-düşünme, nice yeniden-gözden-geçirme çağrısıyla kişi-toplum için olumlu birtakım kımıltılara, zamanla da, karar ve eylemlere yolaçar.

Kuşkusuz, hep bu doğrultuda okur, çevirinin bu kuşatıcı katkısıyla, daha önce kendi anadilinde ayırdına varmadığı pekçok incelikten, özgürlükten, biriciklikten, hayran hayran tatlar devşirir. Böylece, çeviri: bilgi, eylem genişlemesi olduğu kadar beğeni yenileşmesidir de. Özellikle, talihli durumlarda dil-yaşamına armağan ettiği katkılar dolayısıyla çeviri, kişinin: deme, adlandırma, ayırlama, kavrama yönünden öz-dilinde

birçok buluşa, dolayısıyla da yepyeni özgürlüklere sıçramasında saygın bir rol oynar.

Çeviri, iki dilin, birdeyime, evlenmesidir. Daha doğrusu: çeviri iki dilin birlikteliğinden doğan bir varlıktır. İki dilin özelliklerini birbirine katıştıran çeviri, iki ana-kaynağın birbirini artırarak bir çağlayana dönüşmesi diyeyorumlanabilir. Çeviride birbiriyle karşılaşan iki dilden birini yenen, öbürünü yenilen bir yan diye anlamak, olsa olsa başarısız çeviriler yüzünden günde-me gelebilir. Çeviride, güçlenip güçlendirme olan çeviride, bir dilin öbürünü ezmesi, ya da boyunduruk altına alması, çeviride önemli bir şeylerin yolunda gitmediğine göstergelik eder.

Ona ne kuşku, kolay iş değil çeviri. Zor mu zor, hem de son derece çileli bir uğraş çevirmenlik, yeter ki olanca gerekleriyle yerine getirilsin. Neler mi bu gerekenler, sayınakla bitmez, çünkü *her* çeviride yepyeni öğelerle biçimlerle ortaya çıkar gereksinimler. İyi çeviriyi, birkaç ilkeyi, kuralı uygulama becerisine indirgemek kadar yanlış bir şey tasarlanamaz. İrili ufaklı binbir sorunu çözmeyen çeviri olur mu hiç? Olduğunu sananlar, kendisine “çevirmen”, “eleştirmen” diyen kişiler olsa bile, korkunç bir yanılgıya düşüyorlar. Uzun çizelgeler biktırıp ürkütmesin diye birkaç ipucuyla yetiniyorum: Dil, kültür, beğeni, duygudaşlık yönünden türlü türlü beceriler gerektirir çeviri. Püfür püfür esinsiz, yoğun yoğun çalışmasız başa çıkılacak zorluklar mı çevirenin her an karşısına çıkan çözümleme güçlükleri?

Çeviri mi, – çeviri yapmak için insanın deli olması gerekir. Kendi adıma şunu saptayabilirim. İş yöneltim uyarınca sözlü, yazılı ders-çevirileri onyıllarımı kapladı. İşyeri zorlamasıyla çeşitli dillerden bir-iki çeviri bile yayımladım. Ayrıca, yabancı dil diye nitelenen birçok kaynağı okuyup anlama çabalarıyla sürdü gitti, sürmekte de yaşamım. Okur okurken, zaman zaman karşı koyamadığım bir tutkuyla “Ah, şu kitabı çevirebilsem!” basıncıyla kaleme kâğıda sarıldığım oldu. Kimlerde yoğunlaşmadı ki uzun uzun çeviri çabalarım: Vergilius, Plutarkhos, Cicero, Augustinus, Pascal, Baudelaire, Valéry, Shakespeare, Keats, Poe, Nietzsche, Rilke... Hele okumamı siksık kesip “Bunu Türkçede nasıl söyledim?” türünden sorulara öyle bir kaptırıyorum ki kendimi, “Özüme özgü çeviri-okuyuşumun doğal akışı gereği

bu böyle” demekten alamıyorum kendimi. Anlaşılan, yazara bağlılık, kitaba hayranlık kadar, dile sevgi, dile saygı sürüklüyor beni böylesi bir uğraşa. “Uğraş” mı, yanlış dedim, özümde özgü zevk, bambaşka bir zevk, bir yaşantı bu. En güzel zaman kesitleri bu yaşantılar benim için. İlle de benim tutumumu uygulasin diye, kimseyi etkilemeye yeltenmek istemem ama durumu izin verenler azıcık denesinler, denediklerimle akraba durumların tadına doyamayacaklar sanıyorum.

Beni tattan tada götüren çevirice sorun-çözme serüvenlerim sayınakla bitesi şeyler değil. Hemen söyleyeyim, körükörüne içine düştüğüm çözüm-sınayışlarından tat derleme gözüyle bakılamaz bunlara. Bile-isteye “sorular” bulup buluşturmada, hani derler ya, şaşırtıcı bir becerim, ya da sakarlığım vardır. Başkalarının çevirice sorun-morun görmediği yerde, bazan, dolanıklığa tutulup kalmada üstüme yoktur. Gel gör ki, çeviri-çabasız geçen günüm olmasa da, şimdi şuracıkta örneklemede zorluk çekiyorum.

Yanılmışım, bu yöneltide bir anı çoktan avucunun içine almış bile beni: Kırk yıl öncesine uzansa da aklımdan çıkmış değil. Bugün mü yarın mı diye biz bekleyeduralım, Simone de Beauvoir’ın *Mémoire d’une jeune fille rangée* adlı yapıtı haftalar önce yayımlanmış da kitapçının eldendüşme sergisinde üstköşeye kurulmuş bile. Kuzeydeki kısa geziden Paris’e döner dönmez, oturduğum yukarlardan yola-dönük camekânlara bakına bakına Seine kıyısındaki ilk köprünün oraya varır varmaz, karşımdaydı kitap. Puntoca mı renkçe mi unuttum, “jeune fille rangée’si belirtik belirtik gözüme çarptı. Kitapçıyla çeneçalınayı kısa kesip kaptığım gibi kitabı, soluğu yakındaki kahvede aldım. Hemen gömüldüm okumaya. Ne geçen otobüsler, ne artan kalabalık – kitaptan başka birşey yoktu artık. Bir akıyor, bir akıyor ki sayfalar. Olaylar çağladıkça anlatış da çağlıyor. Bu ne dil böyle: “Keşke-Türkçeye-de çevrilse!” özlemi sardı heryanımı. “Zamanım olsa da ben kendim yapabilsen!” diye iççektim. Yazıydı okumaydı öyle dolu ki gündem; bugünedek değişmedi zaten, – hoş daha da sürse.

Sayfaların birinden öbürüne kayarken neler takılmıyor ki insanın gözüne. Okumaya bir koyver kendini nerelere gitmezsin ki. Birden durdum: şu tümce kesimi ne öyle. Yanılmıyorum

sanıyorum: “Un élégant petit jeune homme”. Hadi bakalım çevir Türkçeye. Bak “élégant” a herkesin yaptığı gibi “şık” deyip geçemem, “Şık” Türkçe değil ki; “Zarif” se, hiç ısınamadığım bir sözcük. Ne bana, ne Simone’a (okuya koklaşa, “de Beauvoir” ı attım) yakışır. Bazılarının yaptığı gibi “élégant” ı bilmeyen kaldı mı, nasıl olsa çoktan Türkçeleşmiş deyip “élégan” diye barbarca yazıp söyleyemem doğrusu. Bu kez satır aralarını okumaya dalıyorum. “Élégant” ın yeraldığı dil ortamından çıkardığıma göre, olsa olsa “efendi duruşlu bir küçük adam”, “temiz giyimli bir genç”, ya da “sevimli bir delikanlı” diyebilirim. – Gene de düşüneyim...

İngiliz çevirmenin işi kolay, hoş onun da kimbilir ne zorlukları vardır. Gene de, dışardan bir çeviri-denemecisi olarak o Fransızca tümce-kesimini İngilizceye “an elegant young man” diye aktarırdım, diyorum. Yalnız İngilizceye mi: İtalyanca da İspanyolca da dil-kökenleri uyarınca yadırgamıyor “élégant” ı. “un elegante giovinottino”, “un elegante jovencito”. Yüzyıllar süren kültür değiş-tokuşu sürecinde Almanca da kapılarını ardına dek açmış “élégant” a. “ein eleganter junger Mann” yakışıklı bir söz-dizisi doğrusu. Portekizcede de öyle olmalı.

İşte sana bir tümce daha: “L’égalité des sexes, j’étais pour” “Cinslerin eşitliği mi, bak ben de bundan yanaydım”. Birden ağzımdan döküldü bu sözler, oldu mu bakalım: Yoksa “... , ben de bu eşitlikten (böyle bir eşitlikten) yanaydım” demem mi gerekirdi. Ne olsa, Fransa’da, hattâ Kara Avrupasında “erkek-kadın eşitliğinin” öncülerinden Simone. İngilizce çevirici ne yapmış, peki? Kitabın birkaç yıl sonra çıkan İngilizcesinde işi kısıdan tutmuş çevirici: “I was all for the equality of the sexes”. Ee, ne de olsa, Anglo-Saksonlar bu işe herkesten önce başlamışlar. Almanca ise, oldukça ağırbaşlı, epeyce dilbilimsel kuralcı: “Was die Gleichheit der Geschlechter anbelangt, so was ich dafür.” Sao Paulo’daki Portekizce çeviriyse inceliklere pek girmemiş: “Era pela igualdade dos sexos”, – bitti gitti.

Simone bir yerde “un homme du monde” diye bir nitelemeyle göz kırpmıyor. Alınancada iş kolay: “Ein Weltmann” çok kullanılan bir deyim. Toplantılarda boygöstermekten hoşlananları, azçok yermeyle, bildirmekte. “A man of the world”, İngilizcede dünyaya açık anlamına da çekilebilir. Fransızcanın

“un homme du monde”unu “sosyete adamı” diye çevirebiliriz. İlk akla gelen Türkçe karşılık bu olabilir. Ne var ki “sosyete”, bende, benim Türkçemde çok eğreti “birşey” izlenimi uyandırıyor. Neyse ki “salon adamı” denebilir; “salon” da Türkçe değil ama “sosyete”den daha yaygın gibi. Öyle de “salon” da Fransızca bir sözcük olmakla birlikte “salon” yerine “dünya”yı (“monde”u) yeğliyor Fransızca. Ola ki ta 18. yüzyıldan beri Fransa’da salon’lar okur-yazarların dünyası olduğu için böyle bir eğilime bırakıp gitmiş Fransızca kendini.

Kitaptan fışkıran binbir sorunu çözdük diyelim, kitabın adını nasıl çevireceğiz şimdi – *Mémoires d’une jeune fille rangée* başlığını nasıl Türkçeleştireceğiz? Birden “Genç Bir Kızın Anıları” sözcükleri kalemime takılıyor. “Une jeune fille rangée” diyor Simone. Canalcı sözcük “rangée” nitelemesi burda. Öyle de, bazı iyi çevirmenler, özgün adı biryana bırakıp (kuşkusuz, yine kitabın iç-yapısını tüm tadıyla vermeyi amaçlayan) yepyeni bir ada başvurmuyorlar mı? Bazan, özgün yapının yazarı bile alkışlıyor bu olayı. Genelde, çevirmenlerin gerekçesi şu: çevirdikleri kitabın bambaşka bir dil-kültür-toplum ortamında, nice tarihsel terslikler yüzünden, bu arada birtakım talihsiz çağrışımlar yüzünden karşılaşılabileceği okuma engelini ortadan kaldırıp kitabın okunmasını kolaylaştırmak için böyle davranmak zorunda kaldıklarını ileri sürüyorlar. Azçok gelenekleşen bu tutumu çevirici serbestliği olarak yorumlayanlar bile var. İşte buna göre, kitap adında geçen bir-iki sözcüğü atlamakla kıyamet kopmaz düşüncesi, hani akla yatkın gelmiyor değil. Gene de kim ne derse desin, böylesi şeyler koskoca bir diken gibi yaralayıp acıtır içimi. İşte bu bağlamda, beni ordan oraya savuran “Anılar”daki “rangée” nitelemesinin öbür dillerdeki adlanışlara nasıl yansıdığına şöyle bir gözetmek içimin yarasını serinletir doğrusu.

Nitekim, başka çevirmenler, “rangée” nitelemesini unutmak şöyle dursun iyice vurgulamış “rangée”yi. “Rangée” bir genç kız: iyi eğitim görmüş, akıllı uslu kız, öyle ya: “Derli toplu genç kız”, “yol yordam bilir” kız “rangée” bir kızdır. Nitekim Almanca’daki “Memoiren einer Tochter aus gutem Hause” başlığı anıların “iyi bir aile kızının” anıları olduğunu söylüyor. İtalyan “...

una ragazza perbene”yi yapıştırmış. Buenos Aires çevirisi “una joven”in yanına *formal*’ı kondurmuş. Sao Paulo çevirisiyse “una môça” “bem comportada” sözcükleriyle “uygun davranışlı” bir kızı öne koyuyor. En yerinde çeviri, böyle birşey yok ya, şimdi yerindeolduğunu söyleyebileceğim çeviri “Düzgün Aileden Bir Kızın Anıları” olabilir. – Gene de düşünceğim.

Düşünüyorum... Düşünüyorum... Çözümüne aç soruları doyurmanın başka yolu var mı? Özellikle de dil yöresinde, güçlükleri en uygun biçimde sonuca, ya da sonucumsu aşamalara ulaştırmak için sezgi, duygu, bilgi, beğeni ve deneyle birlikte uzun uzun ölçüp biçme, tartıp karşılaştırma gerekir.

Bazan kendi yazdığım yazıları aşan tatlar derlediğim oluyor çevirilerden. Ne de olsa, kendi yazımda nice dolanık işlemlerin anısı var *benim için*. Çok sonraları okusam bile, ne tür içime çökmüş ki bütün bu “işlemler”, hepsi birden taptaze eşlik ediyorlar okuyuşuma. Oysa başka yapıtları, bu arada kuşkusuz hayran kaldığım bazı çevirileri, olmuş-bitmiş bir “sonuç” diye yönelip içime buyur ediyorum. Ne denli kolay özömsüyorsam o kadar iyi; yapıtlar için de, benim için de geçerli bu.

Felsefede heryanı saran o yüklü, kaypak, bulanık, çok-anımlı kavramlarla altalta üstüste geçen onyılların sağduyumu pek zedelediği inancıyla söylüyorum: Öküz altında buzağı ararcasına, boğum boğum her sözcüğü sorunlaştıran tutarakların ötesinde, elden geldiğince serinkanlı düşüncelere sereserpe bırakmak isterim özümü. Şöyle diyorum kendi kendime: Bir dalgıç gibi dalacaksın dile, okyanusun birinden öbürüne. Bir iklimden başka bir iklime sürekli gel-gitsiz çeviri olur mu? Ona ne kuşku: çeviriciysen, dili, *dilleri* iyi bilmemek yıkımdır; *dilleri* iyi bilince de kılık değiştiriyor zorluklar. Bir dili iyi bilmek mi, peki ne demek bu, kim genelgeçer yanıt verebilir buna?

Ben gene kendi durumumdan sözedeyim: çeviriye arttıkça artan bir özlem bendeki. Yönü, alanı, konusu, kapsamı ne olursa olsun, “yabancı” denen bir dilde hangi kitabı hayranlıkla okusam, Türkçede de *görmek* istiyorum. Beni kendine çeken özgün yapıt bir ağaçsa: anadilime dikmek istiyorum onu. Bir dalsa: ne yapıp edip anadilime aşlamak istiyorum. Güneşse: anadilimde ışılsın istiyorum.

Çevirmek: rengi, kokusu, özsuğu, tadıyla bir dil-ülkesinden bir başka ülkeye, çağa, halka, kültüre, canlılık yönünden birşey yitirmeksizin, yeni yeni dallar, ağaçlar, yapraklar, meyveler getirmektir. Olası mı bu? Kolay birşey mi bu? Ötelerdeki bir kuşyuvasını, tüm kuş-ailesiyle birlikte, hiçbirşey incitmeksizin, kendi dil-evrenine aktarıp orda yaşatmak, – kolay mı bu?

Ne eşsiz özveri çeviri uğraşı, ama ne tat iyi çeviri yapıtı okumak! Ne çok hakkı yeniyor çevirmenin, oysa ne güzel bir ödev çevirmenin yazarlık hakkını tanımak!

Çin Resmi: Bir Bambu Gibi Davranma Mutluluğu

Epeyce büyük boyutlu bir kitap yaprağı, dersin. Sarımsı pür-tüklü bir yüzeyde dik, yayvan çizgiler, lekeler. Kimi ipince kimi kalın mı kalın mürekkep çiziktirmeleri bunların hepsi. Ne var ne yoksa herşey mürekkep ürünü. Güzel bir çoğaltma-basım, kâğıdı pirinçten yoğrulma. Uzaktan da baksam, yakına da yaklaşısam sol gözümün tam karşısında üç ağaç. En öndeki yanlanmış, arkadaki daha yüksek, en arkadakiyse upuzun –, diplerdeki dağönü boşluğunda sallanıyor uç dalların sivri yapracıkları. Nerdeyse çıplacık ağaçlar bunlar. Kıyıdan içeri doğru zar zor tutunabilmişler toprakta.

Ağaçlardan hemen sonra dört dikmeye kondurulmuş, dalgalı bir dam. Alt açık, bölmesiz. Daha arkadaysa, yeryer bol yapraklı birkaç konut.

Ortada sessizce aktığını duyumsar gibi olduğumuz bir dere. Toprak, karşılıklı girdi-çıkıtlar çiziyor. Kıyıların ilersi gene ağaç. Sonra dere, dere...

En arkadaysa inip çıkan tepeler, birbirinin sırtından baka baka yükseliyorlar.

Kimsecikler yok resimde. Yalnızlığın hüzünlü tadına bırak kendini.

Düngibi anımsıyorum, “Kimin?” diye sorduğumda “Nizan’ın olduğu söyleniyor” yanıtını verdiydi arkadaşlar.

Bir resim daha belleğimde, – şaşılacak şey, nasıl da kalıcı yeredinmiş kendine. 10. yüzyıldan sanıyorum. Dong Yuan’ın belki de. Bu kez karşımdaki dikdörtgen kara korulukta yitip gidiyorum. Dalgadalga kayacıklarının ardında ağaçlar, ağaçlar... İşte

karşı kıyı, sonra gene kıyı, ıssız ıssız heryer. Denizsi bir yöreye açıldığını sandığım bulutsu bölgenin yukarsı gök, aşağısı engin.

İşte bu da bir mağara olmalı. Dış diye birşey yok. Sık sık, üstüste, yoğun yoğun, içiçe girmiş burda herşey. Gene bir su, tepelerden iniyor, – ilkin bellibelirsiz, sonra sonra keyfince çağıldayıp yayılıyor.

Önplanda, eskipüskü yeryer oyuk, yayvan-sivrice kayalar. Dikkatle bakınca: kayaların üstüne tünemiş birkaç ev, balkonlu balkonlu. Kimbilir ne unutulmaz tattır o balkonlar, çevreyi seyrediyorum oralardan. Kaya, hep kaya ama canlı canlı burda herşey. Doğal yıpranmışlık, özüne özgü bir gurbüzlük sağlamış heryana. Yanılmıyormuşum gibi bir duygu var içimde. Wang Meng bu: hem dolayına bağlıyor, hem yabancılaştırıyor insanı. Kayaların arasından fışkıran kırmızımsı çiçek kümelerinden belli. Gerilerden akarcasına inen neme karşın sıcak bir yaz yayılıyor aşağılardan yukarlara.

Bir Çin resmim daha var: Binbir şamata arasında gözlerimi yumar yummaz hemen önümde.

İki yan, yukardan aşağı, ya da aşağıdan yukarı çizi çizi. Kimi açık, kimi seçik yapraksı birşeyler, – kuş mu, harf mi, pek belli değil. Resim içinde resim bu. Yazı görsel bir sanat becerisi ürünü. Sordum: okyanuslar gibi engin anlamları dilegetiriyormuş bu dizeler. Kuşkusuz, Tao'ca sözler bunlar, eski Çin kaynaklarına sinen, ordan bizlere dek ulaşan eşsiz Bilgelik Yolu'nun buluşları.

Peki, bu kara kara fırçacık konduruşlarını nasıl yorumlamalı? Yorumlanmaz şeyler bunlar. Akıllı uslu ama aynı zamanda delinin delisi, çıplacık dallı, hem düzgün hem yampiri birkaç ağaç. Tepelere doğru tıkız bir kayalık. Dereyse akıyor: bir sevinç, bir sevinç. Orta boşluklarda lekemsi birşeyler: kuş mu, yaprak mı, pek belli değil.

Peki, daha başka? Daha başka n'olsun? Gönlüme yetip artıyor bu. Baktıkça bakası geliyor bakanın. Ayrıcalıksız herkes için bu böyledir sanıyorum. Değilse bile, keşke öyle olsa.

Ya o inekli, söğüt yapraklı resim. Resim değil – bir evren bu. İlk gördüğüm günden beri kopamıyorum bu evrence kapsamlı resimden. Ona ne kuşku, çok kişi “resim” bile demeyecektir

ona. Bense, göğüs kabartan bir heyecanla içime buyur ettim bu resmin bir çoğaltma-baskısını. Çi Pai-Şih'in son resmi bu.

Saydam, apak bir dikdörtgen. Biryanda: başdöndürücü bir yar, aşağılara dek iniyor, iniyor. Öbüryandan: 6-7 tane çizgicik; iniyor mu, çıkıyor mu pek belli değil. Hafif dalgalı kıvrımlar bunlar. Hemen hemen altta, ortada bir inek, kıçtan görünümüyle yusuvarlak. Önde baş, boyun, boynuzlar. Arkalarda, kapkara bir su kaynağı. Yeller estikçe dalları oynayan bir söğüt. Bunlardan hiç haberi yok ineğin; ıvır-zıvır umurunda mı onun. Başını şöyle bir uzatır gibi yapar yapmaz tüm boşluğu dinleyen bir ermişlik tütüyor inekten. En yukarlarda, upuzun kanat açmış bir-iki kuş. Birer dinginlik bunlar: havada süzüldükleri söylenemez, çakılı duruyorlar sanki.

Yukarki dalları top top ak çiçekler açmış bir kayısı ağacı var ki, hiç aklımdan çıkmıyor. Yanılmıyorsam, başı yeryer kırmızımsı, gerdanı yanacıkları sarımsı, sırtı kahverengi, bol bol tüylerle bezenmiş kanatları – bir papağan, ama ne papağan, en çiçekli dallardan birine usulca tünemiş küçücük birşey. Eski Çin resmi, yenisi de öyle, çiçekli ağaçlar ile renkli papağanlardan yana zengin mi zengin. Gel gör ki kolay kolay unutulmaz bu resim. Papağan mı, – kımıltısız oracıkta. Gümüşsü gagasını uzatmış, gözler fıldır fıldır, dikkatle izlediği çevreye seslendi seslenecek. Birbirini kesen hüznü dalların yanında bir sevinç müjdesi bu papağan. İpekten üretme pürüklüce kaygan kâğıtta, şaşılacak şey, hâlâ eşsiz bir derinlik gömüsü bu büyük boyutlu kitap sayfasında karşıma çıkıveren resim. Sayfayı sıklıkla açıp hayranlıkla seyre dalıyorum. Kuş meraklısı bir imparatorunmuş. Kuzey Amerika'daki müzelerden birindeymiş özgün resim.

Şimdi de bir başka evren. Fırtınalı biçimde içiçe giren çarpıcı irilikteki mürekkep lekelerinden dal dal ağaçlar, resmin ortasına doğru epeyce yükselen sert kayalara tutunuyor hepsi. Uzakta bir tepe, oraya doğru açıklıklar... Dik yarın doruğunda elinde bir değnek, yapayalnız bir adam. Ödev gerektirdiğinde uçuşunun ötelerindeki boşluklara yürüyüp gitme istenciyle dopdolu sanki: En aşağılarda, kolay erişilen birkaç ev. Tüm resimden: "İste yaparsın!" güçlendirisi ediniyoruz, hiç olmazsa beni böyle bir itiş-gücü kaplıyor. Özüne söz geçirirsen, bil ki, sen de o adam

gibi özgüveni boşa çıkmayan bir konuma gelirsin. İnsanın ille de ozan, filozof, ressam doğmasına gerek yok. Önemli olan: çalışmak, sürdürmek, biriktirmek, istemek.

Ya o bambu dallarına ne demeli. Varla-yok arası dallar: kimi kalınca, boğum boğum; kimi ipince ama sert sert hava-ya uzanmışlar, güçlü bir yumuşaklıkla sağı solu selamlıyorlar. Eğilmeleri ürkeklikten değil, çevreye armağan olsun diye sanki. Herzaman alımlı bir saygınlıkta bu dallar. Çekici orantılarla küme küme uçuşuyor, uzun, sivri iki kanatlı kara kahverengi kuşlar, – kuş olur mu hiç, bambu yaprakları bunlar.

Ne gönlünce doğa-armağanları bambular! Doğanın sanatça ağaçlanmış yorumları. Çin'in o yol-yordam bilir bambu resimleri: hep özlediğim, artımlı özleyişlerle yöneldiğim, nice emek gerektirseler de her zaman gönlünce varmaya çalıştığım birer deneme-yazısı sanki. Öyle ya bambu: eğilir bükülür, ama kolay kolay kırılıp gitmez; güncel ama dayanıklı, sert ama yumuşacık. Nice onyıllar boyunca yavaş yavaş bambulaştığına göre, sen gene yürü git, kendi yolunu kendinaça aç. Eski Çin'in bambu ressamlarından edindiğim sağlam yumuşaklıklara tutuna tutuna yazıp gidiyorum.

Kafamı gönlümü donatan eski Çin resimlerini birbir saymaya kalkışmak saçmalık olur doğrusu. Elde mi ama, ilk bakışta saçma gelen neler yapmıyor ki insan. Bile bile saçmalık, bak buna yokum. Dileğim, dışarlardaki öğrenciliğim sırasında yaşamıma birdenbire giren Çin resmi ile karşılaşmama şöyle bir dokunup ençok söylemek istediklerime geçmek.

Öğrencilik yıllarının bir bölümcüğüydü. Nerdeyse tüm evdışı zamanlarını, çalıştıkları lokantanın mutfağı ile keman dersi aldıkları özel müzik okulunda geçiren, ben yaşlarda Çinli bir karıkoca ile yanyana odalarda oturuyordum. Sonra sonra, seyrekçe de olsa, fırsat buldukça birbirimize gidip gelmeye başladık. Birsüre sonraysa ne göreyim, komşularıyla birlikte Uzakdoğu resim sergilerine, sanat nesneleri alınıp satılan yerlere dadanmışım. Beni ençok eski Çin geleneğindeki resimler sar-

mişti. Edinebildiğim çoğaltmalar ile bulabildiğim resim kitaplarıyla ayalanıp gidiyordum. Çinli arkadaşların armağan ettiği yaprak yaprak resimler biryandan, kendi bulup buluşturduğum eh oldukça güzel şeyler öbür yandan, özümü epeyce besleyebiliyordum. Ne yazık ki, gözbebeğim gibi baksam da, birçok güzel şeyi saçıp savuran talihsizlikler yüzünden azaldı elimdeki resimler. Gene de belleğimin, bilincimin en alt katlarına dek öyle işlemiş ki Çin sanatı yaşantım, Çin işi o sanat görünümüleri hep gündemimde. Öyle ki elime fırça almasam bile, ben de iç-uzaylarımı eski Çin resimlerine akraba bir biçimle tasarım tasarım görünümlüyorum. Zaman zaman azalır gibi olsa da, gittikçe artan bir tutkuyla sürüp gitmekte bu. İşte şimdi bir durup Çince görünüm-oylumumda sağıma soluma şöyle bir bakınayım, diyorum.

Pek geniş tutamayacaksam da, daha böyle bir girişimin sözünü eder etmez bir tuhaf oluyorum. Çin resmi söz konusu ama ben ne Çin'e gitme mutluluğuna eriştim, ne de kuramları uygulamalarıyla okulca bir Çin sanatı eğitiminden geçtim. Bir de şu var: "tiksinme" sözcüğünü kullanmaktan kaçınmakla birlikte, dayanamayıp söyleyeceğim, kulaktan kapma yüzeysel 'bilgilerle' çalım atanların durumuna düşmek tiksinti uyandırır bende. Peki, öyleyse şimdi kalkmış hangi hakla Çin resmini dilime doluyorum? Kestirme yanıtım şu: Yalnızca Çin resminden söz etmiyorum, kendimden söz ediyorum şimdi. Kuşkusuz, Çin resmi beni ben kılan özyetişimimde önemli bir etmen olduğu için bu resmin üzerine eğiliyorum.

Batı kafasıyla yoğrulmuş biriyim. Böyle başladı, böyle gidiyor. Gene de yaşam-yazgım beni yakınımıdaki uzağımdaki başka kültürlerle gönendirdi. Karınca kararınca çaba ve katkılarım bazı rastlantılarla pekişince, epeyce güzel şeyler oldu sanıyorum. Yadırganacak birşey yok zaten bunda. Kendine çevresine katkılı olma dileğiyle, insanın n'apıp edip özünü *başka'ya açık tutması* kadar yakışır birşey tasarlanabilir mi? Hem ben kendi özel eğilimim uyarınca, hem Batı kültürünün yapısı gidişi uyarınca kültürler-arası gezginciliğe birtürlü doyamam.

Herkes için bu böyle. Kimsenin kimseden ayrıcalığı yok. Yeter ki gerçekleştirme isteği istenci olsun insanda. Hele de-

nemeciye insan, seveseve seğırtir kültürden kültüre. İşte ben de şimdi burda, birbakıma, kendime, dolayısıyla da insan-yaşamına Batı-Çin-görünüm-resmi açısından birkaç ışın serpeyim, diyorum. Bilimsel-nesnel saptamalardan çok, topu topu birkaç öznel-izlenim.

Ne o öyle, daha işe koyulurken bir karşı-çıkış dikiliverdi önüme: Milyarlarca insanın derisini ciğerini parça parça eden yoksulluklar; göz açıp kapayıncaya dek ortalığı yerle bir eden selli, depremlı, yanardağlı doğal yıkımlar; benzersiz utançlısoykırımlı savaşlar; düşlerde bile ürperten sürüyle erdemsizlikler, sayınakla bitmeyen daha nice belanın içine batmış bocalarken hepimiz, ben de kalkmış eski Çin'deki görünüm-resimlerinden söz ediyorum. Gerçi böylesi bir karşı-çıkış yetesiye gürlemiyor; gene de gerçeğimizi değiştirmez bu, kimseler benim gibileri umursamadığı için gürlemiyor olabilir.

Hemen belirteyim: bu tür karşı-çıkışların birkaç sözcükle geri püskürtüldüğünü sanacak kadar saf değilim. Ne var ki, Çin resmine ilişkin anlayışımı insan-olma yolundaki çabalarımıza katkılı olabilir inancıyla, başkalarına da sunmak istiyorum şimdi, birdeyime, akıntıya kürek çekip bir tutam duygu ve düşünce sunmak istiyorum. İşte bu nedenle Çin resminin bende bıraktığı etkili izleri başkalarının da dikkat-çevresine getirmek yadsınmaz bir gereksinim benim için. Bakalım, kendime verdiğim bu güç ödevi yerine getirebilecek miyim?

Ona ne kuşku, parmak basımayı önerdiğim izlenimler, kendime özgü doğa-kültür-toplum getirileri. Herbirimiz biricik birer varlık olduğumuz için bu böyle. Gene de *hepimiz* insanız; *insan olarak* hepimiz, birbirimizle akrabayız. İnsan-oluşa katkılı güzellikleri akrabalarla paylaşmaktan daha güzel şey var mı?

Herizlenim, kabaca belirttikte, iki kutuplu bir bileşimdir: Bir uçta yönelme-nesnesi, öbür uçta yönelen-özne. Özne'nin nesne ile belli koşullar ortamında bağ kurmasıyla gerçekleşir izlenim. Genelde, izlenim, kişinin özgeçmişini oluşturan bol içerikli bir kuruluştur. Demek ki şimdi bu kısacık saptama ışığında görevim: Eski Çin görünüm resminin bende bıraktığı önemli yansımaların birkaçını anmak; böylece bu resimlere ilişkin bazı öğeleri sergilemektir. Bununsa, o resimlerin yapısını belli öl-

çüde gözler önüne koyacağı; aynı zamanda özyaşımımı, yeryer betimleme olanağı sağlayacağı kanısındayım. Ne var ki yaşamıma *giren* birçok Çin resmini – sanki olasıymış gibi – tek tek incelemeye kalkışnam gerekmez. Şöyle bir durup belleğimde tortulandığı konumuyla Çin resimlerinden *bende kalanı*, başka türlü yapamadığıma göre, yeniden anlamaya çalışacağım. Bu amaçla şimdi, gücüm yettiğine, gelenekten edindiğim yönlemlere kendi kişisel istek ve deneyişlerim ile değerleyişlerimi katacağım.

Eski Çin'in görünüm resimleri, deyince neler gelmiyor ki gözümün önüne. Birtakım madenler ile ağaç köklerini harmanlayıp işledikten sonra, işte mürekkep, işte fırça. Bir de pirinç kâğıdı, ya da ıslakça ipek kâğıdı, ya da başka türden pürtüklüce kâğıtsı bir yüzey gerekli bana. Birkaç lotus yaprağı ile sıvama şekeri de varsa, diyecek yok keyfine; “malzeme” adı verilen tüm araç-gereç hazırdır böylece. Boya olsa da olur, olmasa da. Işık mı? Mürekkebi ipince ya da kalınca şöyle bir gezdir kâğıt üzerinde dipten geliyormuşçasına bir ışık saçılacak dört yana. Ötesi: Çin işi-beceri, beceri...

Konuyu yabancı bazı kimseler yadırgadığı için, akıl takılan birşeyi hemen belirtelim: Resim fırçasının özel bir fırça olduğu sanısına kapılmak yanlıştır. Çin resmi yapan ressamın fırçası her okur-yazarın elindeki fırçanın aynıdır. Çin'de yazı ile resim hep aynı fırçanın ürünüdür de ondan.

Resmin kendisine gelince: ilkin, hazırlık amacıyla ardarda tasarımlarla oyalanmak: sonra da, elde mürekkebe batırılmış fırça, düşünce onara bir işlem dizisinin ürünü değil sözünü ettiğim ürünler. Peki, öyleyse ne yapar ressam? Dıştan gözlemledikte: doğrudan doğruya resimle uğraşmaktan *başka ne varsa* ona bırakır gider kendini. Bahçesini eker biçer; kulübesini çevreleyen çitleri düzenler; içinden gelirse, ayaklarına uygun birşey geçirdiği gibi çıkını sırtlayıp yollara düşer, gezer tozar kırlarda, günlerle haftalarla. Ne mi yapar: düşüncelere dalar, düş kurar, dostlarla buluşup söyleşir. Evini özleyince de, o tepe senin bu tepe benim evine döner. Orda da, görünüşte, herkes gibi yaşar gider.

İşte, neden sonra, içten gelen bir dürtüyle, fırçasına incitmeden yapışp kimi kelebek hafifliğiyle, kimi balyoz amansızlığıyla

kâğıdını bezer. Öyle uzun uzun “çalışması” gerekmez. Ne var ki, artık rasgele bir bezenek düzlemi olmaktan çıkan önündeki kâğıtta, geniş geniş soluk alıp veren ak ak boşluklar oluşturur mürekkeple şuraya buraya lekecikler kondura kondura.

Neler içerir peki, böyle bir Çin resmi? Algıladığım birçok Çin resminin bende bıraktığı izlenimleri birkaç niteleme sözcüğüyle dilegetirdiğimde: taş, ot, çalıcırpı, dağ, dere, tahtaköprü, saz, yaprak, yel, ev, sel, patika, mantar, hava, bulut, deniz, balık, yağmur, kuş, kelebek... Ağaç, ağaç, ağaç: kirazlar, erikler, bambular, söğütler, cevizler, kayınlar, şeftaliler, kestaneler... Çiçekler, çiçekler: manolya, gül, krizantem, katırtırnağı...

Bilinmesi gereken önemli bir gerçek de şu: Birbirinden keskince bağımsız birtakım biçimlerin kalabalığı *değildir* eski Çin’in resim yapılarındaki görünümüler. Kolay kolay dilegetiremeyeceğim orantılama ve devingenlikle kendi içinde uyumlu bir *bütün* oluşturur bu resimlerin herbiri. Mürekkep lekelerinin birlikteliğinden edindiğimiz esinlerin öznel anlam-verişleri, öznel yorumlama doğrultuları var. Kimi resim, toplu bakış için: bahçedir, kimi kıstır, kimi yazdır, kimi fırtınadır. Yalnızlık resmi var, hüznün resmi var. Ayrıca, unutmayalım, pekçok Çin resmi “İşte-bu-budur!” diyemeyeceğimiz boyutlar da içerir. Kimi resim sevinç saçar, kimi resim bizi sessizliğin içine çeker, kimi resim nice dertleri silip süpüren bir dinginlikle sarıp sarmalar bizi. Böylece Çin resmi o *gizemli* oylumuyla, her durumda ayrı derinlikte bir tat katar kişiye. Bazı resimler, bir kendini-arayış istenci uyandırır; bazıları, gürültü patırtıyı atıp iç hafifliğine nasıl sarılabileceğimizi sezdirir; bazılarıysa, tektek yaşamlara olduğu kadar ortaklaşa yaşama da arı-duru çekidüzen verme yürekliliği sağlar.

Buna göre Çin resimlerine insanın insan-olmasında bir mutluluk olanağı gözüyle bakmak abartılı bir değerlendirme sayılamaz. Hele bazı Çin resimleri var ki, onlar keyifli bir sabırla *yaşamasını* bilen talihli kişilere, coşkulu bir sessizlik, ya da sessiz bir coşku ile imrenilecek mutluluklar sağlar.

Apaçık: eski Çin resimlerinin hiçbirisi doğanın kopyası *değildir*. Doğa gerçekliğini resim-düzeyine yansıtma doğrultusunda bir amaç gütmeyiz; doğa nasılsa onu öyle sunmak gibi bir savardın-

da koşmaz bu resimler. Doğadaki nesneleri, olayları, süreçleri tek tek ya da birbirlerine uzaklık-yakınlık ilişkileri içinde gözler önüne sermek diye bir istenç pek ağır basmaz bu resimlerde. Bundan dolayı Çin resimlerinde, deyim yerindeyse, doğanın canlı-cansız nesnelerindeki tıkız-tensel yapıyı bulmaya çalışmak boşunadır. Demek ki bu resimlerden, genelgeçer güvenilirliği olansağlam “veriler” derlemeye kalkışmak uygunsuz bir tutum olur. Çünkü Çin resimleri doğaya ilişkin “bilimsel” denebilecek öğretiler sunmak hevesinde değildir.

Şunu da saptamam gerekiyor: İster herbirinin tek tek karşısına geçip kendimi oraya bırakayım, ister bazılarını belleğimden çekip yoğun bir dikkatle gözümün önünde canlandırayım, yaşama-dünyama giren Çin görünüm resimleri, her zaman ama her zaman, ipince, hafifçecik, yalın mı yalın sanat işleri izlenimi uyandırmıştır bende. Tüm olarak elealındıkta: ne denli değişik öğeler barındırırsa barındırsın, sözünü ettiğim şey, hemen hemen her yapıt için yürürlükte: bir derecik, bir su birikintisi, bir iki küme bulut, bir tutam kaya, tektük ağaçlar, şuraya buraya tünemiş bir evcik, bellibelirsiz bir insan, – hepsi bu kadar. Hepsi bu kadar da, böylesine yalınlığa karşın, benim gibi çocukluktan gençliğe en alıcı öğrenim yıllarını Batı’nın Yenidendoğuş okullarında geçirmiş biri için, ilk bakışta gerçekten şaşılacak şey: bugünüme dek uzanıp gelen Yenidendoğuş doğrultusundaki özyetişim sürecimde kendineözgü öyle şaşırtıcı etkinlikte roller oynadı ki eski Çin’in görünüm resmi geleneği.

Ben kendim eline fırçayı alıp resim yapan biri değilim. Gene de usta ellerden çıkma görsel yapıların seyrine öyle kaptırdım ki kendimi. Ama neylersin, benim konumumda birinin eski Çin resimlerine erişme olanağı pek yok. Buna karşılık, elimi uzatır uzatmaz eriştiğim Çin şiirleri var. Bunların çoğu o resimlerle akraba. Desene, resim özlemimi şiirle giderebilecek durumdayım. Bu da, yaşantılarımla belgelendiği üzere, güzel bir talih doğrusu.

Gerçi eski dönemler eskide kaldı. Ben bugünde yaşayan, bugünü yaşayan herkes gibi, isteristemez, kendi bugününü

yaşayan biriyim. Orası öyle, Çincem yok ama oldukça rahat dönendiğim kültür dillerinde Çinceden yapılmış güvenilir çeviriler var. İşte bu şiirlerden edindiklerim Çin resimlerine öyle güzel eşlik ediyor ki. Bu dayanaklardan aldığım hızla eski Çin resmini oluşturan sanat-yaşam ortamındaki başka'ya, bambaşka'ya öylesine içgönendirici atlayışlar gerçekleştiriyorum ki. Nice onyıllarla yoğrulan benimseyişler ardından söyleyebilirim artık: o resimler, o şiirler özümün özü oldu. Bazan resimler kadar şiirlerden de ayrı düştüğüm oluyor, ozaman uslu belleğimin yardımıyla içimi dışımı bezeyiveriyor eski Çin geleneği doğrultusunda anımsadığım gerçek-düşsel izler:

İlkbahar meltemi yeşil çayırıları tarıyor.

Yağmurlar durdu ama bambu yapraklarından hâlâ sular damlıyor.

Birdenbire ak bir kuş belirdi sahnede,

Dağ yamaçlarının yeşil evrenini kesip geçiyor

İyi ki yüzyıllar ardından burdasın Po Yu-Çien. İkinci dilden de olsa akıllı duygulu siniveriyorsun içime.

Ya, Pi Po'dan şimdibölük-pörçük anımsadığım o sözcükler:

Şeftali çiçekleriyle akan dereler..

Hergünkü dünyamdan ne bambaşka şey bu!

Çağdaş olmasına çağdaş olsa da koşuşturmaların uğultulu bur-gacında insancıkları kör-sağır eden çağımıza ne güzel ayna bu dizeler.

Ya Wang Wu? Öyle fırça dokunduruşu var ki, zaman zaman da olsa, azıcık sessizlik arayan herkese dizeleşip dizeleşip usulca armağan ediverir kendini:

Sessizlikte tarçın çiçeklerinin düştüğünü işitiyorum.

Gel de böyle bir armağanla derin derin içgeçirme:

Birdenbire anladım: gerçekten sevinçtir sessizlik.

Durup durup bize üvendire batıran bu şairleri, hep gerçekleri abartan kişiler diye bellemeyelim. Yeri geldikçe öyle ölçülü davranıyorlar ki. Unutmayalım, düşlerden süzülüp gelen görünüm resimleri gibi onlar da: yeter ki biz okumasını bilelim, ortaklaşa insan-doğa-kültür durumlarına dize dize anlamlı ıştırılar saçıyorlar.

Ad'da yanılmıyorum duygusuyla diyorum, işte Wang Kuo-Vei'den iki dize:

Yaşlı gözlerle, çiçeklere, üzüntümü paylaşmaları ricasıyla yöneliyorum.

Ne yazık ki çiçekler sesini çıkarmıyor.

Uzattın mı, – en iyisi diyeceğimi yaymadan söyleyeyim, anlayan anlar. “Özetle...” – ama yok tam “özetle” diye başlayacakken, sözü: pekçok dağlık, ormanlık, mağaralık görünümüyle insan-olmanın kendince en uygun yolunu binyıllar önce gözler önüne koymuş olan Cuang-Cu’ya bırakmanın çok daha uygun olacağı inancındayım. Zaman zaman kapanıklığı içimizi boğar gibi olan yaşamı, çağdaş yaşamı yetesiye silkeleyip arındırma amacıyla eski Çin resmiyle, eski Çin şiiriyle içimizi dışımızı gönendirmeyi gerçekten istiyorsak, Cuang-Cu’ya kulak verelim:

“Anlayış parlak bir ayna gibidir;
zaman zaman arıtılması gerekir,
yoksa toz tutar.”

Şiiriyle, resmiyle Eski Çin’de bu denli “oyalanışım”, hiç kuşkusuz, hepimizin içinde yaşadığı çağdaş ortamda, epeyce tuhaf görünecek, hattâ kimilerince iyiden iyiye yadırganacaktır. Bu çevrelerin önesürebilecekleriye, kestirmeden şöyle derlenip toplanabilir: Kim yadsıyabilir, unutmaya gelmez, cansıkıcı çağdaşlığın nice güzellikleri var, çirkinlikleri de. Çeşit çeşit uygulamayla çağdaş ortamda yere göğe koyamadığınız “akıl” iyyinin iyisi şeyler gerçekleştirdiği kadar kötülöklere de araç edilmiyor mu? Buna göre, herkese düşen en önemli ödev: çağdaş

olumsuzluklara savaş açmaktır. Miskin miskin yaşayıp gitmek hiçbirimize yakışmaz. Son derece önemli bir gerçeği apaçık görüp ona göre davranmamız gerekir. Hepimiz çağdaşız, istesek de istemesek de. Gelgelelim, çağdaşlığın, yadsınmaz birtakım kültür başarılarından dolayı, “aklı”, gözükapalı, yaşamın heryerine geçirmeye kalkışmak kimselere değerli birşey kazandırmaz. Ne yazık ki bu sıklıkla gözüldü edilmekte. Yutturmaca savaşlar, sezdirmeden köle edişler, okşaya okşaya aptallaştırmalar, örtük sömürüler, bencilce doğayı yokedişler, yüzdeyüz öldürme merkezleri, –nereye bakarsak bakalım, yeryer ya da toptan yıkıntıya çeviriyor bütün bunlar dünümüzü, bugünümüzü, yarınımızı. Şimdi bu ortamda eyleme geçip gerekeni yapacağına, eski Çin resmine şiirine kaptırıp giden kimseye “çağdaş” denebilir mi?

Benim çağdaşlığım, kısaca, şöyle birşey: “İlle de ilerleme!” adına birtakım insan-küçültücü, doğa-yokediciler eylemlere dek nice *kötü* uygulamaları, sağduyumu elden geldiğince zedelemeksizin, yardım alabileceğim *her* kaynaktan yararlanıp, kendime, çevreme yakışan biçimde değiştirmeye çalışmak.

Hepimizin başında, sürekli saplıyor üvendiyesini – nice onyıllardır gündemde “ille de ilerleme!” Özellikle aşırı hızlı teknik gidiş, yaşamımızda mahmuzlamadık yer bırakmıyor. Çoğumuz için bunaltıcı bir gerçek bu. 21. yüzyıla ayak bastığımız şu ortamda bile modern-ötesi bazı salınımlara seğirtmiş gidiyoruz. Bu gidişi, zamanı gelince, yaşayıp görececek görecekle. Böylesi sisli-puslu bir havada, ben kendi hesabıma eski Çin resmi ile şiirine bağrını açmış biri olarak, şöyle diyeceğim: Günümüz kaygısıyla hangi açıdan bakarsak bakalım, Çin resmini iynin yolunu kesen, dolayısıyla da kötü’nün filizlerini pekiştiren bir kültür-etkenliği diye değerlendiremeyiz. Tam tersine, bu bakımdan, özünü, sabırla bazı erdemleri gerçekleştirmeye veren her insanın seçkin bir yardımcısıdır. Bir zamanlar Eski Çin’de doğup serpilen bir resim-şiir geleneğinin, kişiden kişiye birtakım yorum ve anlayış değişiklikleri gerektirse bile, – türlü türlü sezdirmelemlerle, dolaylamalar, çeki-düzenler, sınamalar, göndermelerle – günümüzdeki çağdaşlık düzeyine pekçok yararlar sağlayacağı inancındayım.

Batı’da yaratılan düşünce, bilim, sanat ve teknik alanındaki görkemli başarıların, bu arada başarısızlıkların da, özümü özden

biçimlediği apaçık bir gerçek. Bunu yadsımam, özgerçekliğimi yadsımam demektir. Ama söz şiir olunca, sanat olunca, nerden nereye, başka verimli etkilenişlerle de zenginleştiğim kanısındayım. Çin serüvenimden aldığım hızla, Batı'daki bazı kapanıklıklardan sıyrılma olanağını buldum. Şöyle ki çevresel rastlantılar ile kişisel çabalar zaman içinde elele verince geniş mi geniş kültür solukalışlarına erişebiliyor insan; bende de iyi-kötü böyle oldu. İşte böylesi gidiş, temelde Batı'ca yetişmeme engel olmak şöyle dursun, bu yetiştirmeyi özlü özlü besledi. Afyon yutmuş Çinli söylencesi tuzağına düşmekten kurtuldum, diyebilirim. Sözgelimi olanca derinliğiyle Michaux ile Reverdy'yi kazandım.

Hani yalındım, gönlünce yalınlıktan yanaydım; şimdi de kalkmış şurasından burasından da olsa Batı'yla yetinmiyorum, başlıbaşına Doğu olan uzaklardaki Çin'i işin içine katıyorum. "Batı, Batı!" derken bu ne çokluk böyle? – Hiç de değil gerçekte. Öyle bir birliktelik ki özyaşam gelişmeleri. Bazan, nerdeyse kendiliğinden öyle geniş kuşatımlı oluşumlar öğütüyor ki özyaşam gelişimleri. Ancak böylelikle kişisel özümeye uygun, doğal diye nitelenebilecek bir kültür oylumuna dönüşüyor insan. Herkesi bilmesem de benim için gerçek bu.

Orası öyle: "çokluk", genelde, bir tıkkışıklık, bir yığıntı, bir gürültü-patırtı duygusu salar içime. "Yalınlık" genelde: saflıktır, düzmelikten arınmışlıktır. Azla yetinmenin erdemine inananlardanım. Gerçekleştirmek ne denli zorsa da, yalınlıktan yanayım. Yalınlığın: cılızlık, öge eksikliği, dolayısıyla da yoksulluk olduğu safatasına karşıyım. Nitekim durgun bir gök parçası, sessiz birkaç ev, minicik bir sazlık, alçakgönüllü bir dere, varla yok arası bir insan, çoğun resimde de şiirde de yeter artar bana. Bu doğrultudaki çizgisel ya da sözlü görünüşleri, yalapaşap sanat bakışlı çalımsever kimseler miskinlik diye damgalayıp aşağılasa da umursamam, doğrusu. Başta Yenidendoğuş'u yaratan ressam, sonra izlenimciler, Monet, Van Gogh, Gauguin, Braque, Cézanne, Bonnard, Matisse, Magritte gibi ustalar özümeye özgü bazı yaşama-değerleri armağan etmeseydi, ben nasıl ben olurum? Peki, Yunus, Keats, Baudelaire, Blake, Puşkin, Verlaine, Rimbaud, daha niceleriyle, birdeyime, öztutmasaydım var mıydım ben bugün?

Gelgelelim Çin’le kurduğum bağlardan yoksun kalsaydım, ozaman da eksik mi eksiktim. Çin’den derlediğim esinlerle Ruysdal’a, Constable’a gözlerim açıldı. Yelin gizemini, otun diriliğini, kayanın canlılığını algılamayetisi devşirdim Çin’den. Kimbilir kaç onyıllımı içtenlikle yoğurdu eski Çin şiir ve resim geleneklerinin bir bölümü. Gene de aydınlanmış çabalarımın tümüyle bu ortamda olup bittiğini söyleyemem.

Özlü tadından hiçbirzaman vazgeçemediğim Avrupa’nın Yenidendoğuş çağı ile, türlü türlü akıl-ışınli sonraki çağlar yoğurdu beni. Burda kuşku yok. Ne var ki, zaman zaman, gereğini gerçekten yapıncaya dek, şöyle mahmuzluyorum kendi kendimi:

O eski Çin görünümüleri doğrultusunda bir resim-seversen, ya da gönlünün bir yöresini bu resimlerle akraba şiirlerle gö-nendirebiliyorsan, n’apıp edip koyver gitsin kendini, – kalk, yürü, doğaya karış! Yaşın başın, olanakların, çevren, havan, ilişkilerin seni ne denli kısıkvrak bağlamaya yeltense de, yeter ki iste, istemez olur musun zaten – yürü git! Solukların, ayakların elverişliyse: çek içine sencileyin doğayı, boşal doğada. Bunların hepsi çıkargütmez, amaçsız dolaşmalar, saçmasapan geziler, diye dudak bükenlere boşver, içinden geleni yap sen. Kimseciklere zararın dokunmadıkça özgürsün, – hem de nasıl. Sonra sonra, başkalarına “uzun” gelebilecek süreler, o dipten gelen dürtüyle kendini tutamayınca, otur, doğa-kültür yaşantılarını çiziktir, – kendini, dünyayı, seni beni çizi çizi, sözcük sözcük anlat.

Bazan bakıyorum da, ne ki denemelerim: Eski Çin görünüm resimleriyle akraba birkaç çizgicik. Dünyadan kaçış mı, – o da ne öyle? Sağduyusunu yitirmeyenin ne alıp vereceği var bu gibi şeylerle? Miskin yaşam başka, *yalın yaşam* başka.

Birtakım rastlantı ve gerekliliklerin çağrısıyla, Eski Çin’in görünüm resimlerine, şiirli bazı dinçliklerine hep bu bağlamda elattım. Kendi adıma sereserpe saptayayım: bu yazgisal yönelişin hiç de zararını görmedim. Tam tersine, kendimi türlü türlü bezeklerle tatlandırdım. Çağının içinde bana düşen yaşama-kesimine doğada gezgincilik, içsevinç, söyleşi bakımı, ev-bahçe zevki, dostluktaki öze öz sağlayıp varlığı genişleten çıkargütmez seyirlerle, eylemler, okumalar, yazmalarla, çabalarla tam da bana

uygun bir yaşayışa sarıldım. Çabada süreklilik gerektirse de hep bu yönelimdeyim. Başka önemli şeylerle *birlikte* hatırısayılır esinli bir yaşama-kaynağıdır benim için bazı Çin sanat-yapıtları.

Bütün bu dışavurmaların *söylediği* şu: Gerçek “çağdaşlık”, bireyin hem kendi eksiklerini hem toplumsal eksiklerini gidermede, bireyi engellemek şöyle dursun yüreklendirir. Buysa, kişiden kişiye, toplumdan topluma çeşit çeşit koşul ve özelemler sonucu girilen *açılımlar* gerektirir. İşte Çin sanatına ilişkin yaşantı benim böylesi bir açılımım.

Sallantısızca söyleyebilirim: “çağımın kötülüklerini” aşmada, aşamayınca da bu kötülükleri gücüm yettiğince enaza indirmede Çin’den epeyce yardım devşirdim. Benden daha talihlilerin hem kendilerine hem başkalarına daha da iyilikler devşirebileceği kanısındayım. Resimde şiirde zaman zaman Eski Çin’e gitmeye değer doğrusu.

İçten dıştan tümen tümen “uyumsuzluklar” üstüne yüklense de, tıpkı bir bambu gibi davranma mutluluğu açık insana. Yeter ki isteyelim: herbirimiz kendi Çin-yaşantımızdan özümsemişliğimiz güçle, birçok sözümona çağdaşlık sürçmelerinden sıyrılabiliriz. Böylece öze özgeye çabalarımız ile talihlerimiz oranında birçok güzellikler sağlayabiliriz. Nitekim Eski Çin’in derinlerinden gelen esintilerdeğerli bir çağrı hepimize: Gerçekten çağdaş bir canlı varlıksan aklını başına al! Özünü düzmeciliğe karşı uyanık tut! Çeşit çeşit çelimsizliğini giderirken, aşırılığa düşmeden, özyapın ile yaşama-kuşullarından türeyen yöneltilerine sınır koymayı bil! Yüksünmeden çalış, büyüklenmeden tat al, alçacık gönülle yüce amaçlarına atıl gitsin!

Sözcük - İnsan Kaynaşması

Bunca çabaya, bunca talihe karşın, sözcükler yönünden, dilediğim bilince vardım mı, varmadım mı, bilemiyorum. Gene de özüme sözüme haksızlık etmeyeyim. Zaman zaman, dil bakımından, içimi hop hop ettiren bazı hafifliklerde buluveriyorum kendimi.

İster yazar ol, ister olma, değil mi ki *insansın*, sözcük sözcük bir yazgı seninki. Desene: vuran-kırana acımasız dalaş dur, kucak kucağa sarmaşdolaş dur. Kim olursan ol, bilincin nereye erişirse erişsin, sen gel *kendin için* durumuna uygun olana, bulanıkça kalsa bile, yönel. Bakarsın, başkaları da yararlanır; yararlanmasa da, şuncacık uzanabildiğin yamaçlarda bir başına gezinmezsin. Öyleyse öğüt gibi şeyler pek yakışık almaz; en iyisi “özbilinç öğeleri” diyebileceğimiz birkaç ışıldağı gözönünde bulundursan daha ne istersin.

İnsansak hepimiz, başka neyle olacak, sözcüklerle sürdürürüz yaşamı. Kim, ne zaman, nerede yaşarsa yaşasın: doğrular, yanlışlar, düşler, gerçekler, tasarımlar, örgütlenmeler, anılar, özlemler – *herşey, herşey sözcüklerle*. Bahçede tekbaşına sivribiberlerimi sularken; evin yanına bir araç-gereç damcığı kondururken; eş-dostla söyleşirken; çağımın, geçmişin, geleceğin örtülerini kaldırmaya çalışırken; gönülce kafaca soru-yanıtla önümü ardımı aydınlatmaya uğraşırken; bilimce kuramlarla, felsefece kurgularla didinirken; denemeciklerimle başbaşayken, her zaman her yerde, sözcüklerle işim. Dönüp dolaşıp onlarlasın. Canalcı anlamıyla: insan sözcükleri yaratmışsa, sözcükler *de* insanı yaratmıştır. Biri yoksa öteki de yok. Hiçbiri öbürüne karşı öncelik savı güdemez. İççe

kaynaşmışızdır biz. Sözcükler insanlarla sözcük, insanlar sözcüklerle insan.

Bakışlarımı hangi yöne çevirirsem çevireyim, çoğun, dile olup bittiğine göre, özen ve önemle sarılıhrım *dil-bakımına*. Böylece, ben sözcüklerin oynacağı durumuna düşmem; onlar da beni dost bilir. Beni ben yapan bir alışkanlık bu. Paslı, kesmez, küçücük bir çakıyla koskoca bir ağacı devirmeye yeltenen bir aptal durumuna düşmek istemem doğrusu. Sözcüklerden akıllıca yardım devşirmekten yana oldum hep. Yanılmıyorum: böylesi bir dil-tutkusuyla kendince çiçek açtı yaşamım.

Çivi gözüyle bakarım sözcüklere. Hangi çiviye nereye, nasıl çakacaksam, her fırsatta, titizce oraya odaklarım kendimi. Eğrilip bükülmelere, yalamalıklara katlanamam. Sevgi, duygu, bilgi, deneyim, – ne gerekiyorsa ona sarılıp çiviye en yakışan yere sağlamca saplamaya çalışırım. Peki, ondan sonrası? Ondan sonrası *sözcük-yaşam birlikteliğinin* biçeceği yazgıda: sözcük vardır, capcanlı düşünce esinlerimi, kaşla göz arasında, karaya oturtur; sözcük vardır, hantallaşmış mavnaları püfür püfür sularda götürür.

Sözcük yaşağı bilgisizce çiban dağlamaya benzer. Kaş yapayım derken göz çıkar, burda sönen orda yalımlaşır. Alabildiğine serbest bırakmalı sözcükleri. Başboşluk değil, özgürlük. Herbirinin kendince renk renk, boy boy çiçeklenişini görüp sevinmek gibisi var mı? Sözcüklerin boynunu bükük tutmaya savaş açalım. Başlıbaşına bir genişlik olanağıdır sözcük özgürlüğü.

Yaşam: sözcüklerin oluşturduğu bir göl kıyısı. Özüme uygun bir yer buldum mu, evciğimdeyim. Geçer gider zaman. Hava, besin, gezi, güven, düş, gerçek, iletişim – herşey, herşey bu sözcük-gölüyle olası, bu gölle anlamlı. Yazı, çizi, düşünme, okuma, konuşma: yaşam dolduran tüm etkenliklerin yönelme-ortamıdır bu göl. Böyle bir gölü nedense görmeyenler, görseler bile çeşit çeşit erdemlerinin ayırdına varamayanlar öyle çok şey yitiriyorlar ki. *İnsanı insan yapan sözcüklü* yaşamla barışık olmayanlar nelerden yoksun kaldıklarını bir bilseler!

Ne büyüklen ne küçük gör sözcükler karşısında özünü! Ayrıcalıksız herbirimiz için geçerli bu. Tüm diller de aynı düzeyde bu yönden. Onun içindir ki, sözcüklerle hep *önyargısızca* bağ

kurmaya çalışalım: Ne efendisiyiz sözcüklerin ne de kölesi. Kasıntılığa gerek yok: yeri gelince, kılıkırkyaralım; yeri gelince, boşverelim kural gibi şeylere. Yaşam bu, sözcük bu. Öyle olmalı ki, yol-yordam şaşırmadıktan sonra bazan sen onları ti'ye almaktan çekinmemelisin, bazan da onlar seni parmağında oynatmalı. N'olur sanki.

Sağduyulu bir merakla: zevkli, duyarlı, emek isteyen ama karşılığını bol bol bağışlayan bir uğraş *sözcük uğraşı*, – yaşam-boyu hep böyle sürüp gitse.

Herşey-saydam-olsaydı-ah-ne-iyi-olurdu türünden özlem taşan bir dilek baştan sona yaşama eşlik eder. Şu bu 'azınlık' için değil herkes için geçerlidir bu. Ne var ki günlük akışta hep gündemde kaldığından, ama belki de bu nedenle açık-seçik dilegetirilmez. Gelgelelim içerdiği eşsiz-benzersiz insan-kültür sorularından dolayı, durumu, durumumuzu ne kadar deşsek azdır kanısındayım. İşte şimdi, önceki nice değinmelerimin ardından düşünsel bir yörünge tutturup kendimi bildim bileli en içimden duyduğum bir basıncı bu kez düpedüz adıyla sanıyla ortaya koymayı deneyeceğim.

Olası değil ama dileğimiz gerçekleşip de özü biçimiyle herşey saydam bir konuma kavuşur kavuşmaz, akla düşe gelmeyecek bir yaşama-rahatlığına kavuşurduk kuşkusuz. Algılarımız nesneleri tam tamına yansıtır; bilgilerimiz hepten doğruyu sağlar; kararlarımız boşa çıkmaz; değerlemelerimiz şaşmaz; tasarımlarımız verimlenir; kişi-toplum-kültür arası gel-gitli ilişkiler yanılıgsız olup biterdi. Sallantı, ikircilik, karışıklık, karanlık, bu-mu-bu-mu, şöyle-mi-böyle-mi, – güle güle hepsine! Kavgı gibi şeyler barınmazdı böylesi bir ortamda. Söz ile iş, kuram ile eylem birbiriyle uyum içinde sergilerdi özünü.

Gerçekteyse koyu koyu sislerle bürünmüş bir yaşama-ortamı bizimki. Hangi yöne gideceğini bilmeyen o Unamuno'ca sisler yüzünden. Augusto Perez'den bir ayrıcalığı yok hiçbirimizin: adımlarımızı nereye yönelteceğimizi bilemiyoruz. Bu nedenle de pekçok şeyi olurluna bırakmaktan başka birşey gelmiyor elimizden. Bu bağlamda, aykırı düşmeyeceğini umduğum bir deyişle: gerçek salınımlı, uysalca yumuşak istekli uyurgezer özgürlükte

bir yaratık gibi ayağımızı ordan oraya sürüyüp gidiyoruz. (Gene de zaman zaman, süzüm süzüm aydınlıkla öylesine pırıl pırıl bir yaşama alanı oluşuyor ki karşımızda, gönlümüzce mutluluğu tadar gibi oluyoruz.)

Buna göre: olanca ayıklığımızı toplayıp çeşitli yönlerden şu zorunlu soruyu sormamız gerekiyor şimdi. Bu neden böyle? Bu davranışa Don Quijote'ye özgü serüvenler örneği gülünç bir davranış gözüyle bakılsa da, değil mi ki kendi kendime yöneltmeden edemiyorum, yadırgayanlar gülüp geçse de, sorumu evirip çevirmeden edemeyeceğim.

Saydamlığın sözü mü olur, alabildiğince bulanık bir yaşama-ortamı bizimki, biz insanların dünyası. Puslar içinde bir gerçeklik, yani sözümona bir gerçeklik gerçekliğimiz. Ne ki, herşeyi bağıra çağıra dörtyana duyuran tümen tümen bilgiler, çok bilmiş kişiler var aramızda. Herşey açık, apaçık olmayan birşey yok onların gözünde. Onlara ayıracak zamanım olmadığına göre, başka yöne çevriliyor, olup bitene elden geldiğince akılla yaklaşanları, yani bilginleri belgeleri, kimi biyologları, kimi filozofları izlemekteyim. İşte onlardan öğrendiğime, karınca kararınca kendi gözlemlerimi kattığımda, beliren şey özetle şu: İnsan hayvanla karşılaştırıldığında, yapısal oluşumu sona ermeden, demek ki doğal evrimini bitirmeden yeryüzüne çıkan bir varlıktır. Buysa, insan doğduğunda “eksik” bir varlıktır anlamına gelir. Öyle ki birdeyime “yetkin” gözüyle bakılabilen hayvan ile yanyana konan insan, ilk izlenimle hayvandan aşağı bir yerdeymiş gibi görünür. Nitekim Rousseau'nun nitelemesiyle, *bozuk* “bozulmuş” yapısından dolayı çaresizliğe batmış durumdadır. Rousseau'dan daha da ileri giden Nietzsche, günümüzün yaşayışın sınırları içinde “sümsük sümsük” dönenen insan'ı “yeryüzünün hasta derisindeki hastalıklardan biri” diye damgalamaya dek vardırır.

Abartılı tanıtımları biryana bırakıp konumuza serinkanlı eğildiğimizde, bizim, insanın hayvanınkinden *apayrı bir yaşama* olduğunu saptamamız gerekir. Bunun en çarpıcı kanıtıysa, çevrelerinden yardım görmeyen bebeklerin, çok geçmeden, yokolup gitmeleridir. Oysa türe bağlı “içgüdüsel” yapıp etme becerileriyle donatılmış hayvan yavrularında durum bambaş-

kadır. Hayvanlar, çevreleriyle upuygun örtüşen edim ve eylemlerine yaslanarak, çok kısa bir zaman-dilimi içinde kendi başlarına varlıklarını sürdürebilirler. Deyim yerindeyse, çevresi ile uzmanca uyumlu doğal bir bağ kurmuştur hayvan. İnsana gelince, böylesine bir uzmanlıktan yoksundur o. Türe özgü yapısal donatımın yerini tutacak “birşey”, bir yardımcı gereklidir insana. Böyle bir özyardım sağlamayı başarır o. “Kültür” diye adlandırdığımız “şeydir” bu. Kültür: evrende eşsiz-benzersiz insan-olayıdır; tek tek beyinlerin, ellerin düşünsel beceri ve yaratılarını birleştirmeleri, gelenek ve eğitim yoluyla, kuşaktan kuşağa aktarıp toplum-içi, toplumlar-arası bir yaşama-düzeni oluşturmasıdır. İnsanın çıplak varlığını ayakta tutmakla kalmaz, bu varlığı, zaman zaman, görkemli gelişimlerle de bezer kültür. Bunun en inandırıcı kanıtı, şimdiyedek gerçekleştirilen kültür-toplum aşamalarıdır. Yönetimiyle, töreleri, devletiyle, hukuk ağı, eğitim örgütlenişiyle, ama özellikle de insana hep eşlik etmiş olan şaşırtıcı etkili teknik başarılarıyla oluşan bir evrendir kültür. İnsan-olma sürecinin hizmetinde verimlendirilirse nice değerlerle bezer kişi-toplum varlığını.

İşte böyle bir insan-yaşamı: durmadan artımlı bir hızla karmaşılaşan, içine inildikçe içinden çıkılmaz bir kargaşa izlenimi uyanıdırır. Ayırdına ne denli varırsak varalım, böyle bir ortamda yaşıyoruz hepimiz. Gerçi kişisel-ortaklaşa yaşama kattığı çeşitli kazanımlarla pekçok güçlüğü hafifletir, yaşamı bazı yönlerinde yetkinleştirir. Gene de pekçok açıdan nesneler, ürünler, ilişkiler, yöntemler, iletişimler açısından, deyim yerindeyse, gözgözü görmeyen bir toz-duman kaplar heryanı.

Gerçekten de *tuhaf* bir durum bu: Birçok şeyde neyin ne olduğunu, neyin ne olacağını yetesiye anlayamıyor, yetesiye göremiyoruz. Epeyce karanlık, alacakaranlık insan-kültür-toplum yaşamı bizimki. Nice *bilinmezler içinde* doğru yolu arıyoruz. Her an geçmiş olmakta olan bir geleceğe doğru koşturduğumuza göre, yaşama dediğimiz şeyi, zaman zaman gönlümüzce aydınlıkta bulduğumuz olsa bile, genelde, yapıcı puslu bir bulanıklıkta *soluk alıp veriyoruz*. Olumlu kesimlerin mutlu adacıklarına karşın olumsuz yerler, yöreler de var kültür-dünyamızda. Görkemli yaşantılar yanında renksiz süregidişler içinde yuvarlanı-

yoruz. Goethe'nin altını çize çize söylediği üzere: insan, bu bir an bile doyuma erişmeyen varlık, yaşam yollarında ilerlerken hem sıkıntı hem mutluluk derlemekte:

*Im Weiterschreiten findet er Qual und Glück,
Er, unbefriedigt jeden Augenblick.*

Bu ilk bakışta sıradan sözlerin, etki ve yetenekleriyle çağdaş yaşamın akıllara durgunluk veren o hızlı atılımlı teknik oluşturmalarından epeyce önce söylenmiş olması, kuşku yok ki, Goethe'nin keskin öngörüsüne güçlü bir kanıttır. Orası öyle de, isterse Goethe olsun, hiçkimse günümüzün teknik özlü gürültü patırtısını, o karmaşık mı karmaşık gidiş-gelişli şimdisi ile yarınını yetesiye açık-seçik göremez. Özellikle uzak gelecekler sözkonusu olduğunda, bak işte n'apıp etsek, hep kapalı kalacak oralar. Neylersin ki bu tür bir özyorum, tattan tuzdan yoksun bozbulanık bir yaşama-duygusu salar içimize. Ayırdına varmasak da, çoğumuz için geçerlidir bu.

Sözcükleri, büyük yanlışlara düşmemek kaygısıyla, alışlagelen anlamlarında yorumladığımızda: insan-dünyasını azçok yansıtan oldukça kuşatımlı gerçek şudur: İnsan doğadan çok kendi varetlediği kültür oylumunda, pekçok yöresi belirgin olmayan kültür-dünyasında yaşayan canlı bir varlıktır. Kendi eylemlerini biçimlediği böyle bir dünyanın içinde biçimlenir kendisi de. Demek ki çepeçevre bakarsak: nicelik ve nitelikleriyle önceden kestirilemeyen; sonradan da yetesiye aydınlık kavranamayan kaynaşımli bir doğa-kültür dünyasıdır insanın dünyası. Pekçok şeyin, ama pekçok şeyin sallantılı olduğu böylesi bir dünyada, n'apıp edip hepimizin gündemde tutması gereken temel gerçektir bu.

Başka türlü dendikte: düşünme ve eylemlerini birbirine katarak çalışıp çabalamak, bulup buluşturmak, onarıp düzeltmek, yıkıp yapmak durumundayız sürekli. İnsan-dünyasını insan-dünyası kılan bozbulanık yazgı gereği bu böyledir. Öylesine önemli bir temel-veri ki bu, yaşama-serüvenimizde hesaba katmadıkça, insan-dünyasına, yani kendimize ilişkin hiçbir şeyi yetesiye aydınlık anlama olanağımız yoktur. Olanca dünyası

ile insanı, başka türlüymüş gibi tasarlayıp ona göre davranmaya kalkışmak, bu dünyanın gerçekliğini düpedüz çarpıtmak demektir. Düşünsel açıdan uygunsuz, eylemsel açıdan zararlı bir tutumdur bu.

İşte böylece ne zaman insan olarak kendimizden sözedersek edelim (ister dosdoğru ister dolaylı olsun, zaten başka birşey yaptığımız yok) – baştansona şöyle bir durum sarar heryanımızı: Özel konum ve koşullar uyarınca *çeşit çeşit yoğunluklar* sergileyen bir bulutsuluk içindeyiz; hızlı-yavaş akarcasına kayıp giden, ince kalın, hep yeniden oluşan bir bulutsuluk... Başkaca birşey elden gelmediğine göre, bulut-doğrultusunu sürdürelim: kaypak, ikircikli, güvenilirlikten uzak, yanlışla açık, yetkine ulaşamayan, öncesi sonrasıyla sağlam denetim altına alınamayan, nerdeyse karanlık bir alacakaranlık örtü. Bekleyişleri epeyce düzen kesikliğine uğratan; ne denli titizce düşünüp hesaplasak da, çoğu kez tüm önhesapları boşa çıkaran; iyi istençli birçok eylemi pattadak kötü sonuçlara dönüştüren; herşeyimizle hepimizi avucunun içinde tutan bir kargaşa...

Hiç de sakar bir nitelemeye kapılmadığımız inancıyla söyleyebiliriz: içini yetesiye göremediğimiz bir dünyada yaşıyoruz. “Yetesiye” derken dediğimiz şu: Şimdiimizi düzenlerken, geçmişimizi tanırken, geleceğimizi yoğururken düşünceler, olaylar, amaçlar, gereçler, gerçeklikler, değerler, örgütlenmeler – herşey ama herşey bulanık mı bulanık. Bütün bunlar kendimize, çevremize, kavrayışımıza meydan okumakta. İçimize kolay kolay sığdıramasak da, bunun kafamıza iyice dank etmesi gerekiyor. Biz böyleyiz işte.

Kimimiz bir yakınmadır tutturur gideriz. Ona ne kuşku, herkes kendi konumu, duyarlılığı, dayanıklılığı, dili deyişi, duruşu davranışı doğrultusunda bütün-bunlar-keşke-böyle-olmasaydı diye diye iyi-kötü sürdürür yaşamını. Oysa bilinmesi gerekir: bütün-bunlar böyle olmasaydı, belki biz biz olmayacaktık. Herşey bambaşka olsaydı, insan insan olmayacaktı çünkü. İşte böylesi bir temel-gerceklik bürümüştür “bulanıklık” dünyamızı.

Kimimiz de böyle-gelmiş-böyle-gider türünden bir havada soluk alıp veririz. Sağduyu gereği olduğu inancıyla sığınırız bu görüşe: yalnız değildir artık. Nice başkalarıyla birlikte,

ortaklaşa varoluş tabanında dingin bir yaşamdan payaldığımız, ya da çok geçmeden böylesi bir güvene kavuşacağımız kanı-sındayızdır.

Birliktelik, her zaman doğru-yerde-olma anlamına gelmez oysa. Böylesi yerleşimler kendi başımıza erişebileceğimiz bazı güzel olasılıklardan uzak düştüğümüz gerçeğini ortadan kaldırmaz. Whitehead'in dediği gibi, nicelerin nicesi aklımda nasıl kalmışsa öylecene yansıtıyorum: "Güzel şeyler, yani hatırısayılır önem ve değer taşıyan şeyler her zaman sağduyuya uyan şeyler değildir. Yaratıcı düşünce bakımından, sağduyu, ortakduyu gibi şeyler çoğun kötü yolgöstericilerdir. Özgüryapıp etmeleri engellerler."

Whitehead biryana, şu güngüneş gerçek hangi balçıkla sıvanabilir: Zaman zaman da olsa, yeryer de olsa dünyamızı belli bir belirginliğe kavuşturmayı başarıyoruz doğrusu. Öyleyse, "bulanık! bulanık!" diye tutturup kendimize haksızlık etmeyelim! Serinkanlılıktan ayrılmayan düşünceli ve duyarlı davranışa eğilelim öyleyse. Her olup bitene, "hep bozbulanık!" damgası yapıştırmak sapıklıktır. Sözcük, olanca ağırlığıyla tepemizden aşağı indiği için şöyle hafifletelim: herşey-hep-bulanıktır türküsü düpedüz kötümserlik türküsüdür. Gerçekliği gerçek kılan pekçok koşulu görmezlikten gelip herşeyi ille de olması-gerektiği gibi görme tutarağından ileri gelir. "Şimdi" "gelecek" değildir ama: her zaman dilimin kendine özgü bir varolma-yasasına bürünmüştür, bunun dışına çıkamaz. Böylesi bir tutarak birbir kültür dilimlerini çarpıtmaya götürür, dolayısıyla da genelde kültür-varlığını aşağı görmeye götürür. Oysa bilim, teknik, hukuk, yönetim, töre, tören, iletişim, – daha da başka düzenlemelerle birlikte nice başarıların kişi-toplum yaşamına binyıllar boyunca birikerek kazandırdığı görkemi, kıvamı yokumsamaktır. Yapılası şey mi bu?

Yapıca bölük-pörçük bir yaşamdır bizimki. Yeryer pırıl pırıl, yeryer kapkaranlık. Yaşayışımızın yaygın dokusu bu. Topluca izlenimle: belirgin-bulanık, bulanık-belirgin bir bölük-pörçüklüktür insan yaşamı. Bazılarımıza çekici gelse de tek'e indirgeyici kalıplara sığmayan biryapıdır yaşam. Tuhaf bir izlenim uyandırsa da insan gerçekliğimizi sürdürme uğraşında bulanıklığı kendimize ışıldak etmemiz son derece yerinde birşey olur.

Kimimiz de şöyle bir söyleme kaptırır kendini: Nerden baksan buram buram belirsizlik; öyleyse yaklaşımlarımız da bulanıklıktan kurtulamaz; zorlamaya ne gerek, elden başka şey gelmediğine göre biz de yaklaşımlarımızı zorlamaya kalkışmaksızın ortalama deyişlerle yetiniriz. Durum böyle olunca da bilgi-eylem-değer girişimlerimizden firesiz doyumlar bekleyemeyiz... Gel gör ki, bütün bunlar dönüp dolaşıp karanlığı artırır; aydınlık istençlerini azaltır. Özünü karanlığa bırakanlarsa, bir de bakarlar ki, kısa sürede bulanıklık üreticisi, karanlık üreticisi olmuşlar. Zamanla karanlık ortamdan, belirsiz amaçtan, çarpık araçtan hoşlanan kişiler sarar heryanı. Bulanıklığın beslendiği yerde, özellikle sağlık, yönetim, eğitim gibi önemli yaşama-kesimlerinde, şöyle ya da böyle, akıl-dışı, akıl-karşıtı eğilimler ağır basar. Kişilerin toplumların üzerine acı yüklü bunalımlar boşanır. Bunalımsa, genelde, ortalığın daha da kararması demektir.

Kendi adıma konuşayım: Neylersin ki, yapmamam gereken şeyleri birbir bilecek konumda biri değilim. Bu doğrultuda kimden neyi öğreneceğimi bilemiyorum. Hangimizin durumu öbüründen özce ayrıcalıklı sanki? Gerçi Einstein, “Öyle şeyler var ki, onları yapmamak yapmaktan daha da iyidir” diyor. Güzel söz ama – başka yolu var mı? – ancak Einstein’ın kendisinin kimbilir ne çok sallantıların ardından ulaştığı mutlu bir aşamada söylediği bir söz bu. Bizler açısından soyut. Ötesi, yani asıl öğrenmek için çırpındığımız şey: Einstein’ın kendisinin kendisine özgü akıl, öngörü, seçim, istenç, özgünlük, özveri, değerleyiş, yüreklilik, özgürlük çabası, girişkenlik ve sorumluluk yüklenişleriyle vardığı bir karar ve eylem-aşamasıdır. Nitekim, andığım sözü Hiroşima’ya atılan atom bombasıyla ilgili olarak söylemiş bilge. Kendi hesabıma yürekten katılsam da son derece tartışmalı bir söylem.

Ne ki, bununla noktalayamam arayışımı. Bulanık yaşam-ortamında yolumu bulmamda özüme uygun, özgeye zararlı düşmeyen neleri yapmam gerekir, neleri yapmamam gerekir– işte bu gibi şeylerin bir çizelgesinden yoksunum bugün; bu gidişle yarın da birşey değişecek değil. Gene de akli hepten hiçe sayan kavramlar, çıkarımlar, kararlar, açıklamalar, yargılar, atılışlar düşünüşüme, eyleyişime çelme taksın istemem. İşte bunun için, ortam yetmiyormuş gibi bir de kendim neden-amaç-arac

anlayışının bulanık örtüleriyle örtünmeye kalkışmam. Canım acıya acıya kimbilir kaç kez deneylemişimdir: zor ama büsbütün olanak dışı değil bu. Deyim uygun gelmese de, ilk bakışta zevkli birşey. Yaşama uğraşını bu doğrultuda biçimlendirmeyeceğiz de ne yönde biçimlendireceğiz?

Bulanıklık içinde kendinden aldığı özyardımla kendi yolunda yürüyen herkes, yeri zamanı geldiğinde: “Bu yaptığım, bu yapmaya kalkıştığım şey, tam da yapmamam gereken şey mi?” diye ne denli çaba gösterse yakışır doğrusu. Tüm yaşamı yoğuran eylemler ile eylemsizlikleri her (ayrı) kez, yeniden ele alıp sonuçlandırmak kaçınılmaz bir sorumluluktur. Düşünen kafadan, duyan gönülden yoksun olmayan her insana düşen bir sorumluluktur bu.

Öyleyse yaşama-ortamına yapışık bulanıklıkta *yapılmaması gereken şeyler bilinci* diyebileceğim etkin bir yaşama-yardımcısı gereklidir hepimize. Kimsenin birçırıpıda edinemeyeceği bir yardımcıdır bu. Azçok beceriyle acele acele kotarıldıktan sonra, göz kapalı kulak tıkalı, tepe tepe kullanılacak bir araç-gereç değildir bu. Ters sanıya kapılmak kişiyi gülünç bir saflık ya da kurnazlık kertesine düşürür. Hepimiz *kendi yaşamımız* boyunca yetesiye özen göstermeliyiz bu sözünü ettiğim bilince. Buyrukla, öğütlerle alıp vereceği yok bu sözlerimin. Kendim için zorunlu yönergeler gözüyle bakıyorum bunlara. Ola ki, çeşit çeşit talihlerle, başkalarının da ilgisini çekebilir umuduyla bildirmek istedim. Ötesi? Ötesi şu: Yapmaman gerekeni gerçekten yapmamaya bak; yapman gerekeni gerçekten yapmaya bak!

Yapmamam-gereken-şeylerin neler olduğunu bilip uygulamam, ona ne kuşku, dolaylı da olsa, bana yapacağım-bazı-şeyleri gösterir, bunları gerçekleştirmeye mahmuzlar beni. Gene de yaşama etkinliğim deyince yalnızca bunlarla yetinemem. Nerede odaklansam orda ille de yapmam gerekenin ne olduğunu bilip zaman geçirmeden o yönde eylemek isterim. Sağduyumuz bizi bırakmadıkça hangimiz bu çerçevenin dışına çıkabiliriz ki: Herkes kendi koşulları ışığında, kendi nesnel-öznel olasılıkları ışığında eylemli birşeyler koyar ortaya.

Buna göre, şimdi yaşama-bulanıklığımıza ilişkin güçlükler arasında izlenecek yolları açıp yürüyüşümüzü oralarda sürdür-

mek istediğimiz için, karşımdaki soru açık-seçik şu: Yaşadığım bu bulanık dünyada hemen şınıdı yapmaya başlamam gereken şeyler nelerdir? Aklımı belleğimi uzun uzadıya işin içine karıştırmadan hemen söyleyeyim: Yapmam gereken *birçok şey var*. Gerçi hepsini sayıp dökemem ama en ağır basanları da atlayamam.

Herşeyden önce *eğitim*, – *eğitim*. Biçimsel bir kaygıyla andığım bir kavram değil *eğitim*. Nasıl olsa *eğitim* herçeşit güçlüğü çözmeye belli ölçülerde yardımcı olur kanısıyla elatmıyorum *eğitime*. Çoğu yerde işleri kolaylaştırır gibi olsa bile burda *eğitim* de başlıbaşına bir sorun. Öyle ya şimdi burda o yapmamam gereken şeyler kadar *eğitim* de bulanık mı bulanık bir konumda.

Ne ki yaşama? Tüm görünüşüyle kıyıbucağına dek karmaşıklık, kargaşa. Dolayısıyla da yaşama: durumlar, eylemler, süredurumlar, girişimler, yorulmuşluklar, yeniden atılımlar, – çabalar, çabalar... Deyim yerindeyse, herbimize bir uğraş-alanı olarak sunar kendini. Yaşamayla başa çıkmak, ardı arası kesilmeyen bir didinme gerektirir. Kişinin son soluğuna dek sürüp gider bu. Yaşama-gündeminin hep en canalcı yerindedir bulanıklık iklimi; gündemden hiç düşmez. Birtakım okulsu-kitapsı yönergelerle, hazırlop yönetim-hukuk dayatmalarıyla bu iklimde tutunmak olası değildir. Herkes kendi bulanıklık bilincinde, kendisine özgü koşul-özlem ortamında yoğrulur. Bazan uzun süren sıkıntılı dönemlerin içinden süzülen bir armağandır *bulanıklık bilinci*.

Ardı arası kesilmeden ortaya çıkan öznel-nesnel güçlükler ile kolaylıklar boyunca, epeyce etkin ve kalıcı bir çökerti olarak belirir bulanıklık bilinci. Gene de olmuş-bitmiş bir katılık değildir; bitimsiz izlenimli aşamalar gösteren bir oluşumdur.

İşte böyle oluşumlu bulanıklık bilincine ilişkin eğitimin, yalnız tek kişiye özgü bir eğitim olduğunu söylemek doğru değildir; gerçekliği eksik yansıtır da ondan. Gerçeklikse şudur: çepeçevre gözönüne getirildiğinde yaşama-bulanıklığı *hepimizin* yaşama-dünyasını kapladığından, bulanıklık bilincinin de herkesi kuşatan *dayanışmalı* bir eğitim olması gerekir. Öyle ya, heryanımızı saran bulanıklık ortamında tekbaşımıza

sağlıklı yol alamayız. Bulanıklığa yapışık tehlikeleri gidermede; bulanıklığı, olabildiğince yaşama-zenginliğine dönüştürüp değerlendirmede, – bütün bu ölüm dirim edimlerinde, üzerimize yüklenen çeşit çeşit ağırlıkları, genelde, tekbaşımıza kaldıramayız. Pekçok durumda geçerli olan burda da geçerlidir: istesek de istemesek de, salt bulanıklıktan dolayı, *dayanışmalı* bir yaşam bizimki. Sen olmadan ben olmaz. Ben olarak hepimiz tasarım ve uygulamalarımızda hep sen'leri yetesiye gözönünde bulundurmalıyız. Bu bağlamda, her sen'in, kendisi için, tıpkı bizler gibi, nice haklar, özgürlükler, sorumluluklarla donanmış olduğunu unutmamak zorundayız. “Dayanışma” kavramıyla özetlemeye çalıştığım bütün bunlar gerçekten yerine getirilmeyince, büsbütün battığı bulanıklık ortamında ergeç canından bezer tekkişi. Değil mi ki bulanıklık hepimizin ortaklaşa dünyasını бүрүмүш, tekbaşımıza bu durumdan sıyrılamayız. Değil mi ki yaşamak, olanca somut soyut kuşatımıyla *birlikte* yaşamaktır, öyleyse *ortaklaşa* bir bulanıklık bilinci eğitimi geliştirmek gerekir.

Kuşkusuz, bulanık yaşam benden sürekli elatışlar bekler; çeşit çeşit hız ve sıklıkta da olsa, ardı arası kesilmeyen isteyişler, düşünüşler, eyleyişler, atılışlar, değerlendirişler gerektirir. Ne ki, yerliyerinde çakılıp kalan hiçkimse bu gereklilere ayak uyduramaz. Hiç değişmeyen kımıltısız bir yaşayışa yeltenen, heryerine inen inmeyle ergeç canlılığını yitirir. Çok kısa sürede tükenmek bilmeyen sızlanmalar kaplar ortalığı. Bir eziklik, bir ezilmişlik çöker insanın üstüne. Nerval'in, Leopardi'nin, Lafargue'ın kendilerince “El destichado”sunda sergilenen çaresizlik çırpınıları dolar bireysel toplumsal yaşama. Bazan alımlı görünümlele bezense bile, şiirlerde, romanlarda, tragedyalarda güzeldir böylesi şeyler. Hergünkü yaşamdaysa, pekçok şey öğreniriz onlardan. Gelgelelim hele senin benim başımdaysa, bitiktir işimiz, kurtuluş yolu tıkanmıştır ozaman. Gene de herkes kendi derdiyle yuvarlanır, pekçok kulak kabartılmaz yükselen sızlanmalarda. Ne de olsa sözcüğün akla gelebilecek türlü anlamlarında sisli-puslu bir dünya bizimkisi. Sakın-şöyle-yapma, sakın-böyle-yapma gibi boşver-sen, böyle-gelmiş-böyle-gider türünden kestirip

atmalardan geçilmez ortalık. Bir vur-kır kaplar ortalığı, kimi sessizce, kimi gürültülü bir vur-kır.

Bense şöyle düşünüyorum: Ne denli bozbulanık laçkalıklar, acımasızlıklar içerirse içersin, şöyle ya da böyle, *başka*'ya da yer var bu dünyada, – yoksa bile olmasına çalışmalıyız. Ozaman da gereken en önemli şey: kendimizi, toplumu *özeleştir*ye açık tutmaktır. Orası öyle, bu, çuvaldızı, birdeyime, kendi kendimize batırmamız demektir. Olsun. Gerekiyorsa neden yapmayalım. Uyumaya gelmedik bu dünyaya. Özeleştirel uyanıklığı yeterince başarıyla canlı tutmak kolay şey değilse de bazılarımız aldırıışsız kalsa bile, vazgeçilmez bir gerektir bizler için. Ak-lını *kullanabilen canlı*-varlıklar olarak ayakta kalmak istiyorsak bu böyle.

Bulanık yaşama oylumunda kendime yolaçarken görüş ve eylem dağarcığımı dar tutarsam, bunun pekçok kötü etkisini, istemeden, üzerime çekmiş olurum. Özeleştir, sözcüğün her doğrultusunda daha-az-kötü, daha-çok-iyi bir görüş ve eylem *açıklığı* sağlar bana. Düpedüz hayvan değilim ki, türce yapımın bana buyurduğu tekdüze bir davranış-kalıbına yapışıp kalayım.

Gelgelelim eskiden yararını göstermiş olan gelenek, kültür birikimlerinin de, hep doğru yönde düşünüş ve eyleyişe götürdüğü söylenemez. İnsanım: sürekli “*onarım*” benim yazgım. Kendimi, çevremi, durup durup gözden geçirmek *zorundayım*. Bulanık yaşamda çabucak yitip gitmemek için bundan daha uygun bir tutum olamaz.

Altını çizmeden edemeyeceğim: önemli bir özyardımlı *bilim ile teknik*'ten derleriz. Yalnızca geleceğe dönük bir dilek değil bu, geçmişimi, şimdimi belirlemekte. Nitekim çoğumuz, bilim-teknik'in bu hepimizi yoğurup biçimleyen güncel yorgunluğundan dolayı bunun “doğal” birşey olduğu kanısındayız. Teknik yaşam-akışları, zaman zaman ölüm-dirim bunalımlarına götürse bile bu kanımız özce değişmez.

Birdeyime: teknik, bizim elulağımızdır; öteyandan, bizler teknikçe damgalanışı en içinde duyan canlıvarlıklarız. Teknikle, teknikte sürdürürüz canlılığımızı. Başka türlü yok, bizim gerçekliğimiz bu. Bu yazgı sürüp gittiğince yapılabilecek en yerinde şey: akıl, bilgi, deney ve beceriyle bu yazgının dolaylı

ya da dolaysız, özümüzü incitmesini önlemek, başka türlü sü elde değılse, bu incinmeyi enaza indirmektir.

Gerçekliğimize ayık gözle bakalım: yaşamda “tam-başarı” diye birşeyden söz edemeyiz; çünkü yaşamak belirsizlikler ortamında yaşamaktır. Gene de yapmamız gerekeni yapmakla yükümlüyüz. Buysa, yaşamın her yöresinde işlek bir *bunalım bilinci* oluşturmamıza bağlıdır. İşte bu da kimsenin tekbaşına üstesinden gelemeyeceğı çepeçevre bir dinçlik ister. Kişisel konumu, uzmanlığı ne olursa olsun, herkes belirsizlikler çocuğudur. Öyleyse yapmamız gereken, bu bilincin, birlikte getirebileceğı olumsuzlukları dışta bırakan kesinlikte toplum katında yaygınlaşmasını sağlamaktır. Kimseleri incitmeden, neyi neden yapmamamız, neyi nasıl yapmamamız doğrultusunda iyi’yi, güzeli, yararlıyı, ne denli zorsa da, paylaşımli bir tutumla gerçekleştirmek yakışır bize. Lüks değıl, kişi-toplum varoluşu için vazgeçilmez bir gerekliliktir bu. Önümü ardımı hem özümde hem özgeye en uygun algılayıp değılendirek tüm kesimleriyle yaşama çekidüzen vermede bilimsel denetimli teknik öngörüler ile başarı birikimlerinden daha güvenilir neyim var. İşte bundan; sorunlarımın, dertlerimin tümünü ortadan kaldırmadığı gerekçesiyle bilimle, teknikle ulaşılan düzeylere sırt çevirmek düpedüz aptallıktır. Hele buyüzden, bilim ile teknikten korkmak, ya da bilim ile teknik saygısını yitirmek büyük yanlışlık olur. Bununla birlikte, bulanık yaşamı salt bilim-teknik saygısıyla saydam kılmaya kalkışmak son derece sakıncalıdır. Kafa gönöl tümünden bilim-teknik donanımlı düşünüş ve uygulayış işlevlerine indirgen-di mi, ozaman büsbütün yavan, ödle, kölece bir yaşayıştan yakayı sıyırmaya çalışmak boşunadır.

Bütün bu dikkatler: dünyamızı saran bulanık yaşama ilişkin ne sağlam bir düşünüş ve eyleyiş tutumuna gereksinim duyduğumuzu birkez daha pekiştirir. Hiç kuşku yok: böylesi bir tutumun *geniş mi geniş* bir oylumu olmalıdır. Ancak böylece etkin bir özyardım sağlanabilir. Buysa doğa-kişi-toplum-kültür yöresine ilişkin eskimiş-tartışmalı bilgiler ile kullanım ve düzenleme yönünden yalama olmuş eylemlerin kökten gözden geçirilip yeterince yenilenmesini; ya da, koşullar istediğince devrim-

ci atılırlara geçilmesini zorunlu kılar. Böyle bir zorunluluğun verebileceği sıkıntıları uygun biçimde gidermek, kendimize, çevremize yapabileceğimiz en büyük iyiliktir.

Yaşamımıza işte bu tür bir ışıldak tutmayı başarabilirsek bile, bundan-böyle-yapacak-birşey-kalmadı sanısına kapılıp kendimizi kandırmaktan çekinmeliyiz gene de. Hiç umulmadık zamanlarda içine düşebileceğimiz değerli bir başvuru kaynağının üzerine hep bakımla titremeliyiz. Yeri zamanı geldiğinde: *delinin delisi* düşüncelerle kanatlanmamak; genelde son derece tehlikeli görünüşlü eylem serüvenlerini göze almak gerekir. Bu bağlamda, varsın bize “toy”, “çiğ”, “bilgisiz” gibi yaftalar veryansın edilsin; yaşıımızdan başımızdan ötürü hiçbirinden gocunmayalım.

Ben gene kendi adıma özduygumu dilegetireyim: Ne denli durmuş-oturmuş biri diye belllenmiş olursam olayım, beni çevreleyen durumların buyurduğu düşünüş ve eyleyışlere, yabancı gözlerle aykırı da görünseler, seveseve girişmekten geri kalmam doğrusu. “Toyluk”, “olgunluk” nitelemesi ne ki: önemli olan, kişi-toplum yaşamında varlığını yücelte yücelte sürdürme olanaklarını verimlendirmektir.

Ayrıca: bu doğrultuda erişebileceğim *en aydınlık* aşamaya ulaşmayı isterim. Aydınlığı seviyorum, – hem de nasıl. Sisli-puslu yaşama süreçleri içinde paha biçilmez bir değerdir aydınlık. Öyle bir aydınlık ki, önceden güvendiğim nice kavram ve yargıyı, tıkr tıkr işler görünen nice düşünüş ile eyleyişi gerçeklik ile değer yönünden yepyeni aydınlıklara ulaştırma fırsatı sağlar. Bu doğrultuda karşılaştığım zorluklara aldırma-dörtelle sarılırım böylesi bir aydınlığa. Tam da bu değilse, nedir yaşamak?

Geniş anlayışlı aydınlığın ödülüne gelince, ödül ortada: özünü, çevreni, toplumu incitmeksizin daha öngörölü, daha güvenli, daha özgür bir yaşayış-düzeni. Kuşkusuz hep bunun için, yaşamın olanca yayılımıyla bozbulanık bir yapısı olduğunu bildiğim için, neyim var neyim yoksa herşeyimi *hep-değişime* hazır tutarım. Başkaları ne der, bilmem ama delilik falan değil bu. Tam tersine, delilik: bunalım fırtınalarının tepeden aşağı inmesini beklemek. Aptal aptal boyuneğmektir

delilik. İşte bu nedenle, *kendime, türdeşlerime* (zaman zaman acılı başarısızlığa uğrasam da) vazgeçemediğim sürekli bir çağrıyla yönelmeyi ödev bilmekteyim: Başkaları gereksiz diye kızıp ayıplasa da, gelin *kendimce* “deliliği” hep taze tutalım. Bozbulanık yöreler, yaşamı: olanca dokusu, gidişi, etkinlikleri, etkileyişleriyle kalbura çevirmiş birkez; işte bu ortamda kendimize gerçekten yardım etmek istiyorsak, onun bunun nitelemelerine aldırılmaksızın, özümüze uygun “delice” yellerle esme, özümüze uygun bulduğumuz durgunluklarla durulma akıllılığını göstermeliyiz.

Bu benim denemeci yapıma en çok uyan davranış. Dobra dobra söylüyorum: Kimseleri üzecek biryanı olmadıktan sonra özümüne biçtiğim bu davranışı neden benimsemeyim? Yaraşıyoruz birbirimize, işte o kadar.

Şimdi burda bazı keskinler sert sert bastırabilir. Neler demezler ki: Şuna bak, yalnız yaşamadığını bilmiyor unutuyor gibi. Gözümüzden kaçmaz, bu yaptığın ne böyle arkadaş! Hadi (sence) bağnaz ışınlanışlara, (sence) düzmece akıllara sırt çevirmeni anladık. Öyle, öyle ama ötesi de var bunun. “Denemeci bir yapım var” demekle işin içinden sıyrıldığını mı sanıyorsun. Ucuz işler bunlar. Öyle ya, “Ötesi” dediğimize, o “Ulu Gerçekliğe” hiç uzanmıyorsun. Kutsal yükseklikten, insana aşkın o herşeyi yoğurup yaratan biricik yükseklikten, o sonsuz Güç-odağından, o yüce Biricikten, onun varlığından, bize ulaşan armağandan, payınıza düşen katkıdan hiç söz etmedin. Yoksa, sen o küçücük aklınla şu bozbulanık yaşamla başa çıkacağını mı sanıyorsun! Ne çocuksu şeysin öyle!

Bütün bu gibi çıkışlara benim kestirmeden diyeceğim şu: Bu tür yüklenişleri hak etmediğim kanısındayım. Kimsenin Yücelerin Yücesi üzerindeki inancına şöyle ya da böyle karıştığım yok. Gerçi şu bulanık dünyada, en içimden, şöyle sormak geçmiyor değil: Yücelerin Yücesini nasıl “görmüşler” de bağlanıyorlar? Diyelim ki, nasıl olmuşsa olmuş böyle bir bağ kurulmuş, o zaman da şöyle sormak gerekiyor: Ne diye herşeyi böylesi bulanık yaratmış Yücelerin Yücesi? Ne diye insancıkları böyle bir dünyaya salmış? Onun “bilgeliliği” soru konusu yapılmaz mı, – peki, ozaman da...

Durdum. Biliyorum, çok insan için pek bir önem taşımaz bütün bu sorulu-sorgulu oyalanışlarım. Akıyla, yüreğiyle sağlam temeller üzerinde kımıldandığına inanır da ondan. Herkesin doğrusu kendisine. Özüm için önemli olan bir-iki şeyi ise baştanberi azçok vurguladım sanıyorum. İşte böyle – bulanık, bulanık.

Kırk'ın Tadı

Yenirdi yenmezdi, nesneydi olaydı, eylemdi ilişkiydi, önemli önemsiz ne varsa, birdeyime, tadı da var. Değil mi ki insanız, duyan duyumlayan biziz, tat olmadan edemiyoruz. Şaşan çıksa da kırk için de geçerli bu, – hem de nasıl.

Özellikle dil'e vurmuştur kırk'ın tadı. Her dilde başka bir tat kuşkusuz. Her dilin kendi konumu uyarınca; her dile kişisel yaklaşım uyarınca; öznel-kişisel talihler doğrultusunda birbirinden başka tatlardır bunlar. Öyleyse bu bağlamda yapılması gereken: tadın yüreğine varma istencini canlı tutup bu uğurda hiçbir çabayı esirgememektir. Durum istiyorsa, güneşli-güneşsiz yamaçlardan dilsel dağlara tırmanmaktır. Dingin dingin özünü tadını gerçek anlayanlara sunar “kırk”. Desene, şimdi yapmamız gereken en akla uygun şey: anlayışımızı apaçık tutup Türkçedeki kırk'lı tatları yetesiye tatmaktır. Kırk'ın tat taşan güzelliklerinin zaman zaman ortada olduğu sanılsa da, tat algılayan davranışlara bakım göstermeliyiz. Özler, bazan gıdım gıdım bazan da bolkepçe düşer payımıza. Bunun için *kırk gün taban tepip kırk dereden su getirmeye* gerek duyulmaz her zaman. Bak hele ne erdem kırk'ın erdemi: taşı tam gediğine koymada üstüne yok. Yalnızca dil'e, yalnızca Türkçeye özgü bir erdem değil bu; akla parmak ısırtan dile aşkın varlığımızdan türeyip herşeyimizi gönendiren bir ödev. Gerçi bu uğurda *kırk evin kedisi olmak* gerekebilir. Değer doğrusu! Kıvrak, kaygan, ordan oraya gitme gezginciliğini gözealmadan olmaz. Görgü dağarcığını artırmayı dileyen, koşullara uygun tedirginliği gözealmalıdır. Ozaman hiç çekinmeden yapılacak şey: *kırk evin ipini çekmektir*. Ev kapısında ip mi kaldı artık, orası öyle, dün-

ya değişiyor; varsın değişsin, aceleyi bırakalım, olup bitenlere dilediğince davranırsak “*Kırk evin kedisi*”nde tuhaf tuhaf düşler kurcalayan bir gizem olduğunu hemen saptarız.

Gizemden açılmışken, yerine göre kırk’a yapışık bir gizemle *kırklara karışmak* yok; kırk’a tırmanışımız zorluyor diye, gelin, vazgeçmeyelim. Ola ki çoğumuz, *kırk yılın başında* böylesi şeylere kalkışıyoruz, güçlülere göğüs gerelim öyleyse. Bırakın ki, dilsel güçlükler ergeç sevinçtir, – hem de nasıl.

N’olur hiçkimse, iş işten geçti, *kırkından sonra saz çalmak yakışmaz* bahanesiyle tatları geriçevirmesin. Unutmayalım: tette bekliyor kırk; *kırk katır mı, kırk satır mı* diye o keskin ikilemle karşımıza dikiliverir. Haksız da sayılmaz: tat almasını bilmeyene, “tattırırlar”. Tehdit falan değil bu, sağduyuya çağrı.

Ne ederse etsin kırk’ın o renkten renge bürünen çeşnili tadını birbir sayıp tüketemez insan. Yeri zamanı gelince kullanılan; bazan da kullanıla kullanıla tadının ayırdına pek varılmayan, eskidiği sanılan ama hiç eskimeyen tektek sözcüklerin dal dal yemyeşil verimli gerçekler çayırı olduğu gözden kaçmamalıdır. İşte: *Kırklareli* pekçok kişinin gönlünde yatan kırk güzellikler gömüsü. İşte: yokuşlar göstergesi yorucu *kırkmerdiven*. İşte bazı eski dinsel söylencelerin artığı *kırkikindiler*, o Nuh çağının biktırıcı yağmurlarından arta kalan nemli günler. İşte: çok kişinin anmak istemediği “dilsel” bir güzellik *kırkayak*. Sürüngey deyip geçmeyin, *kırkkanat* da var. Hem özkorumada hem saldırıda öyle görkemli beceriler sergiler ki, tuhaf merakları olmayanlar bile haberli bundan. *Kırkpara*’ya gelince, bak bunu, değer yitiminin bugünlere ne başdöndürücü hızla uçtuğunu anlatamam. İlkokula başladığımda her hafta bana evdekilerin verdiği kırkpara ile neler aldığımı birbir saysam kimse inanmaz.

Başarısı öyle kuşatıcıdır ki, *olumsuzlukları* bile özüne özgü tatlılıkla dile-getirir kırk. Türkçede soluk alıp verdiğimiz göre Türkçede yürüyelim biz gene.

Bazı dikkatli kişiler belki gözlemlemiştir: hafif kınamalar, küçük paylamalar sözkonusu olunca, hiç dinlemem, *kırk kez söylemişim*’i yapıştırıveririm. Keşke azçok dilimin döndüğü öbür dillerde de yardımına yetişseydi kırk, ne gezer. Gel de İngilizce konuşurken *kırk kez*’in dediğini *many times*’la ver.

Fransızcadaysa nasıl kırkkez'in yerini tutar, o akılcı matematiksel *plusieurs fois*. Almancaya gelince, kimi *vielmals*, kimi *öfters*, kimi *häufig* gibi çokçuluk öğelerine başvursam da, hiçbir *kırk kez*'imin yerini tutamıyor duygusundayım.

Bakışımızı başka bir yöne çevirelim. Ne zaman gücenikliğe kapılsam, sımsıkı yapıştığım *kırk tarakta bezi var* deyiminde yaylanalım azıcık. Gizlemeye ne gerek: sıklık eşlik eder bana bu deyim. Çünkü biryandan kendi yapım, öteyandan dünyanın yapısı bu duruma getirmiş bizleri. Dünyamız, isteristemez modern dünya; yani herkesin işi-gücü başından aşkın, herkesler bir yönlelere koşturup duruyor. Yapımsa ortada: kırılғанım, çabuk gücenirim, dememek için böyle diyeyim. Haksız değilim hani: Sevdiklerimi gerçekten severim. Başka türlü dendikte, olanca zamanımı, gerekirse, onlara adayan biriyimdir. Hep derim, zamanımdan daha değerli neyim var ki. Başkalarıysa kendi havasında. Desene bana zaman ayırmaya dek kırk yıl geçmesi gerek. Bu da üzer beni doğrusu. Bencillikten değil, sanmıyorum; paylaşımcı yatkınlığımdan. Başta sevgi, arkadaşlık, tüm güzel şeyler birliktelik içinde tadılsın dileğindeyimdir. Tat dediğin şeyin ozaman tam tadına varılır. Kırk tarakta bezi olanların özümde uymazlığı üzer özümü. Gel de "kırk taraklı" uygulamaya elatma. Azıcık çaba, olmaz olur mu hiç – neylersin ki göstermiyorlar bu çabayı.

Paylaşma dedim de, eskiden, o sapına dek benciller *kırk tulum suyum olsa birini vermem* derlermiş. Suyun tulumlarda taşındığı, tulumlarda saklandığı dönemler geçti; tulum-mulum yok artık; akılsızlığımız yüzünden niteliği gittikçe bozulsa da şarıl şarıl akıyor sular. Gel gör ki kimi açıktan açığa kimi örtük örtük (sakın "modern dünya!" yaftasını basıp korkunçluğu hafife indiremeyelim!) *kırk elim olsa birini vermem* diyen yarım-sevmez acımasızlar arttıkça artıyor.

Yalnızca öfke, kınama, üzüntü dışlaştırmak için değil, gecikmişlik saptamak, dolayısıyla da olumsuzluğa parmak basmak için de "kırk"a yapışırız. Her *kırk yılın başında bir* değil, sıklık yapışırız "kırk"a. *Sen kırk yıl dur, ondan sonra birden* – işte böyle diyerek söylene söylene söze giriştik mi, kimseler duramaz önümüzde. Toplumsal bir başkaldırıdan tutun da iş-işten-geçti,

yani olmasa-da-olur türünden patlamalara dek boşaltıveririz içimizdekini.

İşler sarpa sarınca, kırk'ın daha ağır tokınağı var, kuşkusuz. İşte: *kırkından sonra azanı teneşir paklar* sözü. Gel de kolay kolay altından kalk bu sözün. Gene de *kırkından sonra azan azana*. Denecek ki, artık pek ileri bir yaş sayılmaz kırk. Orası öyle de, akıllanmak için 60'ı, 70'i mi beklemek gerek? Özde, azabildiğince azsın insan, kötüye doğru yokuşlardan aşağı değil ama. İyi yokuşundan yukarı. İyi ne, kötü ne, peki? Bak bu bizi çok uzaklara götürür. Kırk'ın tadı kaçır ozaman.

Hani şimdi biri çıksa da, eleştiriciliği kursağında “Bu ne böyle, sana da hiç karşı gelinmiyor ki” diye yüklenişe geçse, n'aparım bilemem? Kırk ne güne duruyor: *Kırk yıllık Kâni olur mu Yani* demekten başka birşey gelmez elimden. Çünkü olamazlık gösterir bu Kâni'li -Yani'li deyiş; öyle ya, Kâni'yle değil, Yani'yle tersine çevirerek de kullanabilirim deyişi. Tüm yellere açık bir fırlıdaktır “kırk”.

Yapıca birbirine benzemeyen olumsuzlukları dilegetirmede de şaşılası esneklik gösterir kırk'lı-deyişler. *Kırk gün taban eti, birgün av eti*: av torbası bomboş taban tepilen yürüyüşleri belirtmek amacıyla kullanıldığı gibi, dünyanın çoğun haklı olarak insanı kötümser kılan, türlü türlü acımasızlıklarının altını kötümserlikle çizmek için de kullanılır.

Hiç unuttur muyum: yoksulluk sınırlarının en alt düzeyini apaçık sergilemek amacıyla başvurulmayı bekleyen, ama bunca sululukla sarıp sarmalanan pahalı eğitim ve öğretime karşın, hâlâ sözcük kovuklarında bekleyen *kırk hırsız bir çıplağı soya-mamış* deyiminin varlığını akıldan çıkarmamak gerek.

Peki, daha başka? Tükenir mi kırk'taki gömü? Birbirinin tam tersi yaşama-durumlarını yansıtmadaki ince yalınlıkta da kırk'ın üstüne yoktur doğrusu. *Kırk anahtar sahibi* zenginlik simgesidir.

Öyle olduğuna göre – gönlümün yüce tuttuğu *olumlu mu olumlu* bir durumu belirtincede kırk'ın işlevini aydınlatıp susabilirim artık. Gözler önüne koymaya çalıştığım deyiş: *Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır* deyişi. Değerbilirliği dayanılmaz kertede unutmuş yaratıkların ortalığı kapladığı dünyamızda anlamlı bir çağrı-sözü bu deyiş.

Biryanda acı kahve, öteyanda hatır. Hani “kahve” dediğinde ne ki, peki – küçük bir kaşıcık şeker türünden bir katkısı bile olmayan yüksük kadar bir fincancık kahve. Hatırsa: önemli, saygın, baştac; yüce bir insan davranışdır. Başka türlü dendikte: insanlar-arası sen-ben ilişkilerinde en kaba, en cansıkıcı şey “hatır kırmaktır”. “Hatır için” yerine getirilen şeylerinse eşsiz bir değeri vardır. İşte acı-kahve deyimi insanların birbirlerini incitmemesi doğrultusunda insandan insana yöneltilen bir çağrıdır. Ben-sana, öyleyse sen-bana türünden bir al-ver kılıklı hesap-çağrısı değil, kuşkusuz. İctin-kahvemi-kırma-hatırım: öyle şey olur mu hiç! Getirisi için değil, insana yakıştığı için bir armağandır konuğa kahve içirmek. Gel gör ki, al-ver’e alışık kafalar, her işte olduğu gibi burda da ‘hesaplı işleri’ yörüngeye oturtmadan edemez.

Nankörlük kadar aşağılatıcı bir erdemsizliğe zor rastlanır. İşte bu bağlamda “acı-kahvenin-hatırı” gibi güzel şey var mı? Yeter ki bellekler unutma karşılığı kötürümleşmiş olmasın. Kahve’li hatır, bir insanlık erdemi olarak görkemle parlamaktadır.

Kırk’ın tat katkılarını birbir saymaya ne gerek. Bir tanecik örnek bile, kırk’ın ağızlara en güzelinden ballar sağladığını yetesiye belirtmiyor mu? Kırk’a-mırk’a boşver diyenlerin kulakları çınlasın, gel de şimdi kırk’sız yaparım de. Kimsenin ağzını büzecek değilim. Kendi davranışımda özgürüm ama. Oturup kalkıp kırk’sız edemem, diyorum, haksız mıyım?

Yılan

Anlaşılan, yılan-kültürüm yokmuş. Özel-özel kültürde pekçok şey şaşırtıcı bir kayganlık zaten. “Eh, artık epeyce derinlerdeyim” duygusuna varmış gibiyken, bir de bakıyorsun ki sığılarda depresmektesin. Genel-ortaklaşa kültür-evreni açısından hep böyledir, dere nerde engin nerde. Gel, sen öyleyse kendi kültür-dağarcığında ara aradığını. Yılan sözkonusu olduğuna göre, yılan nerde peki? Dalbudak salmış kültürler. Hangisini hangisinden ayıracaksın. Hele bir dene görürsün. Ayırabilsen bile, neye yarayacak sanki. Önünde sonunda, nice onyılların ayık emekleri ardından sağlanmış da olsa, gene de sayınakla bitmez uçsuz bucaksız kültür eksikleri. Yılan mı, – daha başlarken yılan-öyküsüne dönüştü söylem.

Oysa durum şu: Geçenlerde, bir gece, bir düş öyle kısıkvrak yakaladı ki beni, zorlamasam – öldürallah toparlanamazdım sanıyorum. Tüm tasarımılama güçlerini güdük bırakan bir deprem-den hemen sonra, korkunç bir yarığın kenarındayız: yavruları yakınlarda viyıl viyıl oynasırken kocaman bir yılanın upuzun boğazından içeri iniyorum yavaş yavaş. Benim dişlerimle beni irili ufaklı parçacıklara böle böle aş ediyor özüne.

Yılan! – Uyandım, uyandığımı sanıyorum. Soğuksoğuk ürpermekteyim. Yılanım. Yılansı artık herşey. Öyle de yılan ile nerdeyiz, peki? Özel-özel kültür çevreciğini ne denli eşelersen eşele: bölük-pörçük birkaç ad, birkaç niteleme, eski söylencelerden birkaç ipucu – hepsi bu kadar.

Gerçeklik mi, yılanın gerçekliğine, gerçekteki yılan gelince: taçlı yilandan gözlüklü yılan, kara yilandan zümrüt yılan uzanan sonsuz görünümleri burda sunmam, kuşkusuz, söz-

konusu değil. Ben de çoğumuz gibi, değişik türden yılanların etoburu mu, otoburu mu olduğunudoğrudürüst bilemem. Kimi çok, kimi az rastlanan yılanlara ilişkin ayrıntılı bilgiler verecek konumdan da uzağım. Şimdiden sonra böyle bir bilgilenmeye özenecek de değilim.

Öyle de, dayanamıyor kişi: Doğrudan doğruya yılanla haksızlık etmek söz konusu değil, kendime özgü yılan-merakının güdük kalmasına katlanamıyorum. Çizmeden yukarı çıkmamak için zor tutuyorum kendimi. Azıcık gevşemeye-göreyim, yılan'ın bazı doğa-bilim yönüne hiç dokunmamış olduğumu saptamak zorunda kalacağım. Ne var ki böylesi yılan-bilimi uzanırlarına yetecek güç nerde, ben nerdeyim. Keşke donatımlı yeteneğim olsaydı. Ozaman kimbilir nasıl uzmanca gözlemler derleyerek yılan-anlayışını keskinleştirmede katkılı olabilirdim. Oysa ne yılanın bedensel, dirimsel yapısı, ne yılanın toprak bağıntısı, ne de yılanın su ilişkileri üzerinde sağlıklı bilgi verecek durumdayım. Sözelimi yılan: nasıl çoğalıp ürer, doğal ortamdaki dostları düşmanlarıyla ne tür karşılıklı ilişkiler içinde – bunların hiçbiri üzerine açık-seçik bilgiler beklemeyin benden. Hele ağaç yılanlarından kum yılanlarına uzanan binbir doğal benzerlik ve ayrılıkları sergileme konusunda, ne yazık, bilimsel yapıtlı tutamaklardan yoksunum.

Şimdi aklımın orta yerine çöreklenmiş yılan'la, yılanlı çağrışımından çağrışıma bırakıyorum kendimi. Bu ne merak taşıyan heyecan böyle: Rastlantı-zorunluluk gel-gitleri uyarınca bellek-süngerime takılan birkaç öğecikten başkasına zamanım yok bugün.

İlkokulun sonlarındaydı sanıyorum, sınıfta en çok sevdiğimiz şey, karatahtanın bir yanındaki duvarı enine boyuna örten renk renk yeryüzeyi haritasını konuşturma oyunuydu. Açığa vursam da, aklımı en çok kurcalayan: Dicle ile Fırat'ın parmaklarını kalınlığında bir maviyle koyu kahverengi dağlardan aşağı yemyeşil ovaların içinden, kıvrım kıvrım, dingin dingin denize yöneliydi. Birbirlerine yakın yakın, uzak uzak. Her bakışta, "Aa, iki yılan!" diye ürkülü bir fısıltı dökülürdü ağzımdan.

Onyıllar sonraydı, hergün işyerime gidip gelirken bindiğim geminin kapalı güvertesini çevreleyen dar açıklıktaki tahta sıralardan uzun uzun seyrettiğim Kızkulesi, yılanla belirlenmiş dolambaçlı bir tümsek gibi görünürdü gözüme. Hergün bir başka yağmurun, güneşin, bulutun bezediği başka başka görünümlü Kızkulesi'ne yakıştırılan o yaygın söylenceyle, birdeyime, birlikteydim: Helen artığı boylardan birinin beyi, bir Bizans tekfurunun karayazgılı kızı otururmuş bir zamanlar bu kulede. Tekfurun karısı, kızının doğumundan az önce bir gece korkunç bir düş görmüş: Alımlı salımlı güzel kızını, Boğaziçi-Marmara kıyısındaki köşk bahçesinde oynamaktayken kapkara bir yılan ısırp öldürmüştü. Düşü işiten baba, olası yılan kötülüğünü savuşturmak amacıyla, kolları sıvayıp, yılanların erişemeyeceği deniz ortasındaki karşı kayalıkta, ününe uygun bir ev yapılmasını buyurmuş. Kız doğduğundaysa yeterli bakıcılar eşliğinde oraya yerleştirmiş onları. İlk yolunda gitmiş herşey. Yılan tehlikesini güvenceli biçimde savuşturdukları için sevinip durmuş ana baba. Yılan yilandır ama! Heryerde yılan vardır. Su engeli tanır mı hiç. Günü saati gelince, kaşla göz arasında olanlar olmuş, Kule'de, yılan ısırığından ölü bulunmuş kimselerin bakmaya doyamadığı kız.

Uzun yıllar, Baudelaire'in o kıpır kıpır yılansı dizelerine anlatılmaz tatlarla yansıyan birbirinden güzel ten-zevklerine dönüştü yaşamım. Hâlâ içimde o danseden yılan: salına salına yürüdüğünü görünce, o ne kendini bırakış öyle, bir değneğin ucunda kıvrım kıvrım bir yilandı düşlerimi süsleyen kadın:

*A te voir marcher en cadence
Belle d' abandon,
On dirait un serpent qui danse
Au bout d'un bâton.*

Ya sıcaktan kemiklerimin çatırdadığı o gün, Bergama'da Odeon'a seğırtirken çok çiğnenmiş taban mermerlerine kazılı dopdolambaç yılanları görünce, hekim-hastane gizemli birşeyin fısılayan soluğunu duydum içimde. Nasıl duraklamazsın: Asklepios'un, günümüz hekimliğine gelinceye dek gök ile toprak arasındaki

sağlık işlerini kuşatan o simge, somut somut karşımdaydı işte. Ne heyecan verici şey soyuttaki yüceliğin günübirlik somutla sarmaşdolaş kucaklaşması. Apaydınlık bir yeşile bürünüyor kavram-içi karanlıklar.

Yeşil, funda, ağaç, orman, gel de bu bağlamda bisiklet delisi yıllarımdan birinde kuzeyin ıslaklığını birden kurutuveren güneşli bir havada Genova sırtlarında dolaşırken, seni yel gibi önüne katan o yaşıntının dipdiri uyanışına tanıklık etme. Gel de kollarına doladıkları yarı baygın yılan yavrularını sallaya sallaya Dionysos'ça ateşli dansların birinden öbürüne geçen saçı başı birbirine karışmış köylü-kentli kızları anımsama şimdi.

Atlar mıyım hiç, bir de Persephone var, o acıma nedir bilmeyen cadı ecesi – ne zaman onu düşünsem yüreğimde ılık ılık birşeyler akınaya başlar.

Antik dünyada yalnız Thebai mi, ona kardeş tüm kent-devletleri kutsal bilmiş yılanı. Leyleksi gagalı yılanlar bile tasarlamış eskiler. Ta bugünkü İznik yöresine dek ulaşmış bu hoplaya zıplaya yılanlı inanç geleneği. Boşuna yüceltilmemiş yılan; eski Thebai kentine bekçilik edermiş o.

Bir de alımlı adı belleğimin ortasına çöreklenmiş Eurydike'ye ilişkin yılan öyküsü var. Ünlü şarkıcı Thrakia'lı Orpheus'un sevgili karısı Eurydike'yi günün birinde hani yılan ısırınıştı ya, o saat ölüvermiş. N'apsın içinden özlem taşan Orpheus: gizemli kavalıyla dağları taşları tatlı ses-depremleriyle oynata sarsa, uçsuzbucaksız tarlaların diplerindeki börtü böceğe dek duyurmuş inleyen sesini. Böylece altı üstüne gelen toprağın ölümler ülkesi dolaylarına varıp (gizem bu ya) Eurydike'yi yeryüzüne getirmiş. Gerisini herkes biliyor, ya da bilmesi gerektiğine göre hemen-cek belirtip bırakayım: Bir an için yılanın gölgesi fışlaması ortalığı sarar gibi olurken, arkasına bakan Eurydike koşullu izni zedelediği için yeniden karanlıklar ülkesini boylamış.

Ne tuhaf, ola ki tuhaf değil ama ağzımdan çıktı işte: en sona kalmış en yaman yılanı anlatı: Herakles'in bebekliği şimdi burada aklıma gelen. Eski yeni nice tragedyalara, bu arada kuşkusuz, komedyalara da konu edilen Thebai kralı Kreon savaştayken, Tanrıların Tanrısı Zeus, Kraliçe güzel Alkmene'ye vurulmuştur. Gel gör ki n'etse Alkmene'yi baştan çıkaramaz; Zeus'un bile

delemediği bir bağıllık onunki. Tanrı değil mi Zeus, sonunda Kreon'a bağıllığı bile altetmeyi becerir. Buyruğundaki binbir kılıktan Kreon'un kılığına büründüğü gibi "karısı" Alkmene'nin yatağına girer. İşte, zaman olgunlaştırıp gün eriştiğinde Herakles dünyaya gelir. Tüm çağların en güçlü Tanrı-kışisidir Herakles. Haber Olympos'taki Tanrılar kurulunda yankılanınca herşeyi anlar Hera. Kıskaçlık itkisiyle nice düzenlerle dene-yerek, doğumu ertelemeye girişir. Ne ki, arada Tamgüçlü Zeus olduğundan dileğini gerçekleştiremez. Son çare olarak birbirinden üstün becerili iki ölümcül yılan koyar çocuğun artık beşiklere sığmayan yatağına. Herakles'e gelince, o birbirinden üstün iş'lerle tüm zamanları hayran bırakacak olan Herakles, görkemli geleceğinin müjdesini sunar o yılanlara. Özünü incit-meyecek biçimde onlarla oynar oynarken ikisini de boğuverir.

Ona ne kuşku, yılan, yalnızca Eski Yunan'da düşleri, gerçek-leri, inançları biçimlemekle kalmıyor, uzak-yakın başka uygar-lıklarda da taht kurmuş kendine, hiç olmazsa benim belleğim açısından bu böyle.

Nitekim Eski Mısır dendi mi, yılanlardan ötürüdür Kleopatra'nın çokça akla gelmesi.

Girit dendi mi, içiçe kıvrımlı yılanları andıran Labyrinthos ürküsü heryanı sarar.

Hint dendi mi, yılan oyanatan fakirleri görür gibi oluruz.

Çin dendi mi, renk renk yılanı ejderler, ya da ejdersi yılanlar şölen şölen gözümüzün önünden geçer.

Değil mi ki salt yılanlı örgülenişlerden dolayı bütün bu söylencelere şöyle bir gözkırtık, milyarlarca insanın binler-ce yıldan beri "kutsal" diye belbağladığı bazı din metinlerine uğramadan edemem şimdi. Herkesin bildiği, ya da şöyle diyebi-liriz, herkes bildiğini sandığı için heryanda tuhaf bir oldu-bitti-yile herkesin akıldan attığı öykü – hani canım Adem ile Havva'nın cennet bahçesinde uslu uslu yaşayıp giderken yılanın gelip de "şu-meyveden-ye!" demesi üzerine ortaya çıkan 'olay'dan dolayı Adem ile Havva'nın cennetten kovulma öyküsü...

İşte bu öyküye, *bu yılan*a taktım şimdi de. Değer doğrusu, hem de nasıl.

Öyleyse şimdi burda yapmamız gereken: kulaktan dolma

sözleri bırakıp sağlam belgelere dayalı bilgiler, görgüler, düşünceler, yönelişler derlemek. Kolay olmasa da, enaz üç-dört bin yıl önceye giden bazı metinleri bulup ortaya çıkarmamız gerekiyor. Kolay değil ama, yeterli çabayı esirgemeyelim; neyse ki eteğine tutunacağımız uzmanlar arayıp bulabiliriz. Ne var ki benimkine dine bağlılık olarak, bir inanç-pekiştirmesi olarak, dine ilişkin bir haklı-gösterme isteği olarak girişilen bir uğraş denemez. Dileğim, düpedüz şu: yılan yönünden kültürce azıcık genişlemek, anlayışça derinleşmek, tatlanışça gönenmek için de okunabilir dinsel metinler. İşte benim şimdi yaptığım böyle bir okuma. Yılan dolayısıyla seçtiğim birkaç kısa metni, şöyle keyfince okumak istiyorum şimdi.

Azıcık sonra oldukça belireceği umuduyla önalıp söylüyorum. Kendime bilinç aydınlığı sağlama dileğiyle evrene, dünyaya, Tanrı'ya, hayvana, insana, kültüre ilişkin bazı önemli şeyleri apaçık görmeye çalışmak: haksız yere, dinden "sapış" diye damgalansa bile, bu, benim için engelleyici bir takıntı değil kanısındayım. Buysa, bence, en iyi: aklımızın, sevgimizin, çağrışımlarımızın türlü türlü esiniyle; birtakım çıkarımlarla, kestirmeler, sormalar, değerlendirmeler, duraklamalar, odaklaşmalar, savrulmalarla gerçekleşebilir.

Bundan böyle odaklanacağım öykü, cennetteki yılan-söylencesi diye adlandırabileceğimiz öykü. Hani şu tektanrıci dinlerin kutsal kitaplarında, ya da kutsal geleneğin anlatımlarında sözü geçen "yılan öyküsü". Nerdeyse yüzyıl önce Türkçeye kazandırılmaya başlanan bazı çevirilere, ufak tefek onarımlarla, zamanın örttüğü bazı tatları yeniden sağlamaya çalıştım. Bu girişimde beni yüreklendiren şey, iyi kötü edindiğim bazı yabancı dillere yansımış olan sağlam kaynak-metinlerin bulunması. İnanç işlerinden yalnız biz anlarız diyen bazı kimseler, bir araba karşı-çıkışla önüme dikilseler de benim yönüm yörüngem başka. Benim şimdi burda başvurduğum çeviri işlemiyle yapmaya çalıştığım, dilerlerse başkalarının da tatmasına açık bazı özel yazın zevkleri oluşturmaktır. Ne de olsa gözüm, birkaç sayfacık bir din-söylencesi çevirisiyle çevirmen olarak kazık kakmakta

değil. Amacım: işe yarar güvenli bir çeviriyi sıçrama-tabanı olarak değerlendirip özümme özgü bazı yorumlarla uçup gitmek.

İlk metnimiz şöyle birşey:

İkisi de çıplaktı, erkek de kadın da, birbirlerinden utançları yoktu.

Yılana gelince, o, Tanrı'nın yaptığı tüm kır hayvanlarının en hilecisiydi. Kadına şöyle dedi: "Gerçekten de Tanrı bahçedeki hiçbir ağacın meyvesinden yemeyeceksiniz dedi mi?" Kadın yılana şu yanıtı verdi: "Bahçedeki ağaçların meyvesinden yiyebileceğimizi söyledi; ancak ortadaki ağacın meyvesine dokunmayın, dokunursanız ölürsünüz" dedi. Yılansa kadına şöyle dedi: "Yok, ölmezsin; çünkü o ağacın meyvesinden yediğiniz gün gözleriniz açılacak, iyi ile kötüyü bilecek, böylece Tanrı gibi olacaksınız."

Kadın gördü ki, ağacın meyvesi yenir, göze hoş, eyleme anlayışa uygun. Uzanıp meyveden kendi yedi, birlikte olduğu erkeğe yedirdi. İkisinin de gözleri açıldı.

O saat çıplak olduklarını bildiler. İncir yapraklarını birbirine ekleyip önlük yaptılar.

Birden, bir Bahçe. Çırlıçıplak, – bir kadın ile bir erkek orda.

Gerçekte: pek "birdenbire" değil bahçe. *Eski Sözleşme*'nin "Yaradılış Kitabı"ndaki (din adamlarının "ayet" diye adlandırdığı) daha ilk satırlarla Tanrı kurmuş bile tüm kuşatımıyla dünyayı. Başlangıçta gökleri ve yeri yaratmış; sonra da, kendince bir düzen içinde birbir herşeyi. Sular, kuru toprak, gündüz, gece, ağaç, meyve, börtü böcek... Her aşamada yapıp ettiğinden hoşnutluk getire getire, dinlene dinlene, kuşkusuz. Eh, kendi bileceği şey; insan değil ama isterse o da dinlenir. "İnsan" dedim de – can verdiği herşeyi görüp "Çok iyi!" demişti ama, kurttan kuştan sonra insan da gerekiyordu hani. Tüm canlıya cansıza sözgeçirme isteğiyle, işte tam da bu yönde kendisine benzeyen insan'ı yarattı. Daha doğrusu, kafasına göre, biri erkek biri dişi iki canlı yarattı. Ne diyorduk, yerin toprağından içerlere üflediği dirilik soluğuyla ilkin erkeği, sonra da kadını yoğurup biçimledi. Yapıp yaratma sözkonusu

olunca öyle karışık, öyle karmaşık ki herşey, yapıp yaratan Tanrı bile olsa, yalın yalın kavranamıyor hiçbirşey. Bunun ardından, Tanrı onları Doğu'da Aden'e doğru bir bahçeye yerleştirdi. Oğün bugün "Cennet" diye biliniyor bu bahçe. Cennet, çünkü akarsudan ağaca, ottan meyveye herşeyin en iyisiyle bol bol bezenmiş bir bahçe bu.

İşte, ilk okuma parçamızdaki erkek ile kadının bulunduğu bahçe bu bahçe. Ötesini *okuyalım*: Erkek, kadın, – bir de yılan; "hileci" diye aşağılanan o sürüngen. Gel gör ki, ne ilginç: Ağzından bazı buyruğumsu tek tek sesler dökülen Tanrı'nın ardından, ilk konuşan canlı varlık o. Boyubosuyla orantılandıkta, nasıl oluyor da, genelde, "düzmece" işler becerdiği önesürülen yılan, şuna bak sen, daha ağzını açar açmaz ne düzgün, hem de ne düzgün lâf etmeyi başarıyor: "Gerçekten, Tanrı, bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz dedi mi?" Buram buram kinaye, soru, şaşma, okşama, sezdirme, çekicilik, kandırış bu soru-tümcesinde. Bir de tıkız ki, ne eksisi var, ne artısı sözünde. Sonraki taşları bile, sözcük yönünden gereğince yerli yerine koymayı biliyor yılan. Öyle ya, kadını götürceği 'yanıltma'dan, daha ortada hiçbir eylem yokken, haberli bizimki. Yani, sorumsu-tümcesi, daha sonra söyleyeceklerine götürten, yapıp etmeye uygun bir hazırlık-tümcesi özde.

Ne dayanılmaz bir çağrı bu: Cennet de olsa aylak aylak oturup duran "insan" için ne görkemli bir yüreklendirme bu. Böylesi bir çağrıyı kim duyarsa duysun, elde mi hiç, kanı kaynayır. Bilinen ile bilinmeyen, henüz sezilemeyen ile sezilecek olan öylesi heyecan verici biçimde içiçe karışımlanır ki, kimseler eskisi gibi yerinde sayamaz artık. Asıl şimdi insan insan oluyor-muş, insan-olmaya girişiyormuş yörüngesinde önüne geçilmez bir kıpırtı sarar tenini. Hele bir de o dimdik orta ağacı, yemişi yenir bir yemiş olarak insanın hemen yanındaysa...

Son, zorunlu bir mantık-duygu akışıyla besbelli: Kadın uzanır, erkeğe de yedirir. Kuşkusuz, o saat çıplaklıkları göze gönle batmaya başlar. "Bilmeleri" gerekene açılan gözleriyle sağa sola bakıp "Bizim nelerimiz varmış!" dercesine örtünmeye koyulurlar. Hiç zaman geçirmeden de, "Biz ne yaptık!" diyerek sevinçle dövünürcesine, dövünerek sevinircesine gözlerden uzakta kalmanın yolunu ararlar.

Öncesiyle, kendisiyle daha bu metin, birbakıma, yılan-metni: insana, ya da insanlığa ilişkin önemli olayların ardarda birbirini tetiklediği son derece dikkate değer bir süreç başlatır. Kuşkusuz, insansak, bizleri, hepimizi kökenlerimizle ilgilendiren bir olay-yumağı söz konusu burda.

Gerçekten de: *ilk yaşam* diyebileceğimiz tanımca belirlenmiş cennetsi yaşam; sonra *yılan'ca bir konuşma*; daha sonra “*o meyvenin yenmesi*; ardından *iyi ile kötü'ye uyanış*; sonra da *suçluluk* duygusu; *kaçış...* Herşeyi, herşeyimizi avucunun içine alıp yoğuran akılalmaz değişimli bir yumaklanış, ya da çözülüş.

Bitmedi ama. Olaylar sürüyor.

Azçok derinliğine gözgezdirdiğimiz metni hemen izleyen bir okuma-parçamız daha var:

Günağırırken bahçede dolaşan Tanrı'nın soluğu duyuldu. Kadın ile erkek bahçe ağaçlarına gizlendiler. Tanrı erkeğe seslenip: “Nerdesin?” dedi. O da: “Sesini işitince korktum çünkü çıplaktım, gizlendim” dedi. Tanrı da: “Çıplak olduğunu sana kim bildirdi?” diye sordu. “Yoksa, sen yeme diye buyurduğum ağaçtan mı yedin?” Erkek şöyle dedi:

“Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana sununca ben de yedim.” Bunun üzerine Tanrı kadına: “Bu yaptığın nedir?” diye çıkıştı. Kadınsa yanıtladı: “Beni yılan aldattı, ben de yedim.” Tanrı da yılanı şöyle dedi: “Bunu yapuğın için tüm sığırlardan ve tüm hayvanlardan daha lanetlisin; karnının üzerinde yürüyeceksin; yaşamının hergünü toprak yiyeceksin. Senin ile insanın arasına, senin tüm ardılların ile onun tüm ardılları arasına düşmanlık koyacağım. O senin kafana saldıracak, sen onun topuğuna.

Tanrı sonra kadına şöyle dedi: “Gebe kalınca büyük acılar çeker kılacağım seni. Binbir zahmetle doğum yapacaksın. Sen isteğini kocana aktardıkça o seni avucunun içine alacak.”

Sonra da Tanrı erkeğe şöyle dedi: “Karının sözüne uyup o ‘yeme!’ diye buyurduğum ağaçtan yediğın için, senin yüzünden lanetli oldu. Yaşamının hergünü çileler çekip diken, çalı, kır otu yiyeceksin. Sen toprağa dönünceye dek bu böyle olacak.

“Gündoğarken” gerçekleşti bu söyleşi – başka ne zaman olsun,

sabahleyin. *Eski Sözleşme*'de de böyle: gece herkes uyur, Tanrı bile. Birbakıma, ne güzel değil mi?

Kadın ile erkek çoktan gizlendiler. Kimden? Belki azıcık birbirlerinden; ama özde Tanrı'dan saklanıyorlar. Tanrı'ysa erkeğe sesleniyor: "Nerdesin?" Neden doğrudan doğruya kadına değil de, erkeğe? İlkın kime sesleneceğini kendi bilir. Ne de olsa aktardığım önceki ilk metinden belli, pek arkaplanda kalmış olan erkeği öne çekmek istiyor olmalı. Belki de, kendisinden hiç ummazken, kendini tutamayıp buyruğu bozdu diye ençok ona kırgın. Yoksa asıl yükleneceğini sona bırakarak işini kolayca bitirmeyi mi kurmuş?

Konuşma apaçık: Erkek uzatmadan yanıtlıyor: Korktum; sana sözümüz vardı ama tutamadık. Gene de suçu bende arama; kadın beni kandırdı. Bırak ki, kadını bana eş kılmış olan sensin.

Öylesanıyorum ki, bu "sözlerle" suçu üstünden silkip attığı inancında erkek. Kestirip atan, kıvrak bir savunma doğrusu. Epeyce zekiymiş. Bakalım, bu, onu suçtan arındırmaya yetecek mi, göreceğiz.

Erkekten sonra gene kadına yöneliyor Tanrı: "Bu yaptığın nedir?" İşte insanolduk olalı hepimizin öze özgeye sorduğu, sormamazlık edemeyeceği soruların başında gelen soru: Değil mi ki insanız (ya da: insan olmak, insan kalmak istiyoruz) ayrıcalıksız hepimizin kendimize, birbirimize sormakla *yükümlü* olduğumuz soru. Eyleyen varlıklar olarak daha ortada görünür görünmez hepimizin candamarı bu *sorumluluk*-sorusu. Birdeyiine, bu soruyu sorduğumuz için insanız. İlkın Tanrı'dan da işitsek, (ola ki bundan kutsallığa bürünmekte) *insan olarak* bizi biz kılan belirleyicimiz sorumluluk. Eyleyen varlıklar olduğumuza göre: "Ne yaptın?" "Ne yaptım?" demeden yaşayamayız. Sormaksa, konuşma yetimizden edindiğimiz en ağırlıklı özniteliğimiz.

Ardından yılanı dönüyor Tanrı. Ona aynı soruyu yöneltmiyor ama. İnsan değil ki yılan. Onun neyi neden yaptığını biliyor zaten. İnsanları cennetsi 'yoldan' çıkarıp aldatmışsa bunu Tanrı'nın isteği üzerine gerçekleştirmiştir. Başka türlü sü tasarlanabilir mi?

Gerisi çorap söküğü gibi gider artık. Cennet Bahçesinin üç "kişisi" erkek, kadın, yılan – değil mi ki yaptıklarını yaptılar,

cezalarını bulsunlar öyleyse. Tanrı'nın bütün dilediği bu. Erkek kan ter içinde çalışacak, kadın acılarla doğuracak, 'pis' yılan karınüstü toprakta sürünecek. Üçü de sonunda toprak olup gidecek, yazgıları bu.

Yazgıları bu, bu da, nasıl olacak bu? Cennet'te olup bitecek şeyler değil ki bunlar.

Gelsin öyleyse üçüncü alıntı parçamız:

Ve Tanrı şöyle dedi: "İşte Adem iyiyi kötüyü bilmekle bizden biri gibi oldu. Değil mi ki ellerini uzatıp uzatıp yaşama ağacındaki yemişi yediler, ben de onları Bahçemden çekip çıkarırım". Bahçesinden kovdu onları.

Aden Bahçesi'nin doğusunda biryerlere sürdü. Bunun üzerine kendi Adem olan erkek karısına Havva adını koydu; böylece kadın tüm yaşayanların anası oldu. Tanrı'ysa, hem Adem'e hem de karısına deriden kaftanlar yapıp ikisine de giydirdi.

Sözü uzatmadan saptayalım: Tanrı, Bahçesini *kirleten* Adem ile Havva'yı "uzaklara" sürdü. (Sözcüğün hangi anlamında 'kirletmişler', orası pek belli değil ama, O böyle düşünüyor.)

Sürmek: dışlamak, *dışarı* atmaktır. İşte *bu* "dışarsı" bundan böyle insan soyunun yeri yurdu olacaktır.

İnsanlık tarihinden başka birşey değildir "dışarsı". Ayrıcalıksız heryönden insana ilişkin, insanla ilişkili ne olup bitiyorsa, herşey, ama herşey bu insanlık "tarihi" dediğimiz *uzay-zaman içinde* olup bitmiştir. Çalışma, kavga, düzen, mutluluk, bilim, sanat, din, devlet, eğitim – tümüyle *kültür*'dür, insan kültürüdür bu tarih. Hem insanın katkısıyla oluşan, hem insanı taşıyıp oluşturan kültürdür de ondan. Başımızdan geçenler, başımıza gelenler hep bu insan-tarih-kültür ortamında belirir. *İnsan*-merkezli bir gelişim, insanın kendi kurduğuna inandığı, insansız tasarlanamayan bir süregidiştir tarih.

Söylenceyi izleyerek saptadığımızda: işte *yılan* olmasaydı tarih-kültür diye birşey olmayacaktı. Ya da, bazılarının hemen aklına geleceği üzere şöyle belirtelim: Yılan işe karışmasaydı, yılan işleri karıştırmasaydı, tarih de olmayacaktı, kültür de ol-

mayacaktı. Başka türlü dendikte: insan da olmayacaktı. Meğer ne çok şey borçluymuşuz yılan.

Peki “ne”, peki “kim” bu yılan? Kutsal diye tanınmış kitaplardan öğreniyoruz: Tanrı insanı yaratıp belli bir konuma ulaştırdıktan sonra “Çoğalın!” diye buyurdu. Öyle de, yılan olmasaydı nasıl gerçekleşirdi bu Tanrıca yerine getirilmesi istenen görev. Yılanı büyük bir görev düşüyor bu bağlamda. İnsanın gözünü açtı yılan. Sonunda çoğaldılar günümüzdek. Yılan, olanca etkisiyle hep gündemde ki, çoğalıp gidiyorlar.

Nasıl bir rol öyleyse yılan’a düşen rol? Hiç de kolay-yalın birşey değil, çokçu-karmaşık bir rol salkımı bu. Bunlardan bir kaçına şöyle bir gözatmak yılanın etkinliğini oldukça belirgin kılmaya yetecektir kanısındayım. “İşgüder!”, “aracı”, “casus”, “kışkırtıcı”, “uyarıcı”, “yardımcı” gibi çeşit çeşit işler düşer yılan. Birbirine bağlı, birbiriyle geçişli, birbirini bütünleyen rollerdir bunlar.

Söyle ki: kadınla erkeği, birer “meyve” olarak, birbirlerine göstermede önemli bir güdücüdür yılan. Kendini göreviyle özdeş kılmış yılan gibi bir işgüder bulmak kolay değildir hani.

Aracıdır o: Hem Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkiyi kuran odur; hem de kadın ile erkeği birleştiren odur. Desene hatırısayılır, daha doğrusu hatırı hep sayılması gereken bir yardımcı’dır yılan. Tuhaf geldi ama, insan kadar Tanrı’nın da yardımcısıdır o. Gerçi “o Tanrı’ya yardım etmeseydi n’apardı Tanrı?” doğrultusunda bir soru aşırı güçlük çıkarmaz çıkarmasına. Tanrı Tanrıdır. Tanımı gereği herşeyi bulur buluşturur. Öyle de, gene de yılanı aracı kılmış özüne. Durup düşünülmesi gereken bir olgu bu. Zamanı olanları ödüllendiren nice sonuçlara götüreceği ortada. Tanrı’nın sonsuz çeşitli olanaklardan tam da yılan’ı seçmesi ilginç bir seçim doğrusu. Ola ki başlıbaşına anlamlı, hattâ gizemli bir seçim bu.

Gizem’den sözedilince, kuşkusuz, anlam-arayışlı yorumlar birbirini izler. Bakarsın yılan’ı casus diye niteleyenlere de rastlanır. Tanrı’nın insanlar arasına soktuğu öylesi biri işte, boşandırdığı eylemler bakımından önemli bir elulağı ama. Kışkırtıcı denebilir, uyarıcı da denebilir böylelerine.

Nerden bakarsak bakalım, özetle, yılan, Tanrı’nın, birdeyi-

me, kendisine yakın bulduğu için bazı görevlere adadığı bir canlı-varlıktır.

Gelgelelim, bu saptamayla, yılan'ın durumuna belli bir oranda aydınlık serpmiş olsak bile birtakım yeni sorunlara da dolanırız. Öyle ya, yardım'la, hele Tanrı katına yardımla, (Tanrıca) görevlendirilmiş saygıdeğer bir varlığı "düzenci", "hileci" diye nitelemek, – sonra da birtakım aşağılaştırıcı cezalara çarptırmaya kalkışmak, akıl alacak şey mi ki bu? Keşke bununla bitse, bitmedi ama: Hadi "hilecilik" nitelemesi biryana, gel gör ki yılanı lanetlemeye dek götüren Tanrı'nın kendisiyse?

Açık açık söylemeden edemeyiz: akıl kurcalayıcı birşey var burda: "Yılan lanetlenmeyi pek haketmiyor" demeye eğilimliyiz doğrusu. Öyle ya, ne güzel şeyler var şu dünyada; nice güzellikler yaşadık o ilk bahçe dışında uzanıp giden tarih boyunca. Öyle de, dayanılmaz korkunçlukta olaylar, hele isteye isteye insana ne yazık ki yaraşır gördüğü sürüyle olay karşısında yılanı lanetlemeden edemeyenler de var. Yılanla kalsalar iyi; bunalan insancıklar, zaman zaman, yilandan öteye, yılanın efendisine de çatmaya girişiyorlar.

Bütün bunlar böyleyse de, durum ortada: iyi-kötü ayrımı olmadan olamıyor insan dünyası. Ne ki, iyi'yi kötü'yü oraya buraya çekiştirerek başımıza dertler açtığımız da bir gerçek. Çünkü nerde iyi-kötü varsa, orda yorum, suçlama, savunusu, sorumluluk, kural, yasa, yasak, suç, ceza gibi herbiri kamaşık mı karmaşık düğümler, emekler, yargılar, eylemler gerektiren türlü türlü kuşatımlı öğeler de önümüze dikilmekte. Herbiriyle ayrı ayrı hesaplaşmak zorundayız. "Tarih" dediğimiz akış bundan başka birşey değil zaten.

Cennette kalsaydık bunların hiçbiri olmayacaktı. Bilelim ki ozaman da insan-olduğumuzun ayırdına varmayacaktık. Yani yaşamayacaktık. Desene, yaşamanın o ilk kesin adımı, cennetten dışarı uğrama "olayımızda", o başkaldırılı olayımızda büyük bir ağırlığı var yılanın. Bir geçmişimiz varsa, o geçmişten geçerek atılımla bugünlerimize geldiysek, hep bu yılanın dürtüsüyle geldik. Bunu akıldan çıkarmamalıyız.

Sevinelim mi buna, üzülelim mi? Birey olarak birçok şe-

yin elimizde olmadığı kesin. Bırakın ki herkesin aynı duyguyu paylaşması gerekmez. Nitekim yılanı “Ne diye bizi Cennet dışına uğrattın; bak işte ölümlü olduk, Cennet’te ölüm diye birşey yoktu!” doğrultusunda öfkelenenlerle, dolaylı da olsa, her çağda karşılaşırız. Bu bağlamda: başka türlü düşünenlerimiz olabileceğini örtbas edemeyiz ama. Ola ki onlar da, bizi cennetten attırırdı. Birbakıma, iyi ki attırdı: Yılan’a, belli bir saygı ve sevgiyle çevrilenlerin olabileceğini gözardı etmeyelim: “Ölüm senin yüzünden var ama, gene de senden ötürü nice tatlar tattık yaşam boyunca!” – İşte çoğun açığa vurulmasa da içlere yeretmiştir böylesi görüş ve inançlar.

Meğer ne kıvrım kıvrım şey şu “yılan” dediğimiz yaratık: onsuz oluyor da olmuyor da. – Gerçekte olup bitene bakalım biz gene.

Kimi birbiriyle ilişkili, kimi birbirinden habersiz nitelemeler bunlar. Tasarım, simge, gerçek, eylem, yaptırım ipuçları veren, bakışa uygun değişikliklerle çeşit çeşit yorum ve değerlendirme olanakları sunan zengin bir kültür dağarcığıdır bunlar. Bazan kopuk kopuk, bazan tıkızca birlikli bir izlenim uyandırabilir yılan-yaşantıları; uyandırsın, tarih-kültür, birdeyime, yilandan ötürüdür.

Şimdi de tüm metni çepeçevre kuşatan bir açıdan yılan’ın oynadığı rolü saptayalım. Ancak böylece yılan’ın bizim için ne denli durup düşünme gerektiren bir vazgeçilmezliği olduğunu azçok kavrayabiliriz. Gerçi bir-iki satırcıkla kavranacak rol değil bu; yılan’ı olanca gücüyle ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir gene de. Özetin özetiyle: yılan *olmasaydı*, daha doğrusu o ustaca konuşmasıyla, yılan dilegelmeseydi, insanı insan kılan o binbir olaydan, o uzun mu uzun olaylar dizisinin hiçbirinden haberimiz olmayacaktı, – hiçbirşey gerçekleşmeyecekti ki olsun.

Durum ortada: öyle çekici bir uğraşın içine dalıyorum ki böylece, ilk bakışta, sağduyuyu allak bullak eder görünse de, gön-lüm dilediğince ordan oraya seğirtmekten hiç mi hiç çekindiğim yok. Deneme dediğin başka türlü olur mu zaten?

İnsan tarihi: Tanrı'nın günlük güneşlik yeşil yeşil bahçe-sinde birden beliriveren, belirmesiyle de bir-iki söz söyleyen, bunun üzerine hemen topraksı karanlıklara sürülen yılanla birlikte başladı. Öyleyse hiç çekinmeden söyleyebiliriz: *başlangıçta yılan vardı*. Çünkü olanca tarihiyle insan, birbakıma yılanla sahneye çıktı. Ogün bugün kutsal kitapların hiçbirinde ne konuşuyor ne eyliyor yılan. Bildiğim kadarıyla, onun sesini sözünü bir daha işitmiş değiliz. Bazılarımız, zaman zaman, bilinçaltımızda, dönüp dolaşıp yilandan süzülen bir sesin sözün içlerde yankılandığını duyar gibi oluruz, o kadar. Yadsınmaz bir gerçektir bu suskunluk.

Bu-dünyada, konuşan da eyleyen de cenneti cehennemiyile insan, artık, yalnızca insan, kendibaşına bırakılmış insan. Neyi var neyi yoksa herşeyi kendisine dayanan, herşeyi kendisinden sorup bekleyen, herşeyin kendisinden sorulduğu insan. İster "uygarlık" ister "kültür" diye nitelensin, bundan böyle artık hep binbir emekle, inişli çıkışlı çeşit çeşit düzenleyişlerle insanın önüne çevresine düzen, dolayısıyla düzensizlik getiren kültür, hep gündemde. İnsanım: yani birbakıma yılanla doğan, yılanın ardılı olan bir kültür-varlığı konumundaki insanım. Böyle geldik bu dünyanın bugününe, böyle gidecek bugünden sonramız da.

Şimdi burda birbir ortaya çıkan bütün bu yaşam-iplikleriyle, hiç kuşku yok ki, oldukça renkli bir yaşama yaratma koşulları tabanında yeralmış oluyoruz. Öyle ya, bu dünyanın başlangıcında Akıl, Eylem, Devrim bulunan epeyce yaygın bir gelişim varmış gibi geliyor. Bu bağlamda yılanı da unutmayalım ama. "Başlangıçta yılan vardı" diye öbürlerinden daha az olası sayılmayan bir olanağı tasarlamak, durumu, Tanrı'nın, dünyanın durumunu, kültürün durumunu, geçmiş geleceğiyle herşeyin durumunu epeyce değiştiriyor.

Şu apaçık: İnsanca serüvenimiz yılan'ın kesin etkili katılımıyla gerçekleşen dramlı bir gülmece, gülünç bir dram. Altyanı palazlanmış bir yersolucanı Tanrısı insanıyla çok önemli birşeyleri altüst ederken, herşeyi başlatıyor. Gel de acısı tatlısıyla yılanın damgasını sezme herşeyde. Desene, öykümüz, insanın öyküsü, birdeyime, yılanın öyküsü, yılanı bir öykü. Kıvrım kıvrım kaypak, tuhaf tuhaf gülünç, acımasız hışırtılı, umursamaz,

sessiz, gürültülü bir yaşayış tutturmuş gidiyoruz. Yılansa bir yerlerde, uykulu uykulu, ne yapıp ettiğimizi seyrediyor sanki.

Nasıl unuturuz yılanı? Kimse şimdi adı dolayında bu denli toprak kaldırılan yılanı, özde, uyduruksal birşey deyip geçemez. “Yılan-kültürü” dediğim belki böyle birşey.

Bu gibi *kültürler* olmasa nasıl sokuluruz insan-yaşamına. Gerçi herbirimiz bu yaşamda kendi payımıza düşeni somut somut yaşıyoruz. Yaşıyoruz da, bu paf-puflu akışı kavramaya gelince, şaşırıp kalıyoruz. Bilgi, kin, inanç, öfke, sevgi, bilgelik, hiçlik, dostluk, hüzün, acı, düşmanlık, ilerleme, işkence, görkem, çaba, karanlık, daha da başka nice nitelikler, nice nitelikler sinmiş ki bu gidişi uçuşlu, akışlı, yapışkan yaşamın heryanına sonsuzca kıvrımıyla çalkalanıp durulan, duruldukça çalkalanan birşey yaşam.

İşte, bir-iki değinmecikle de olsa, *yılan kültürü* yönünde şeyler bütün bunlar. Herkes (kendince) işe-yarayan birşeyler yaptığına göre, (sözümüne) işe-yaramayan şeyleri kim yeri-ne getirecek, peki? Kim olacak, bencileyin sapık denemeciler. Ola ki gerçekten hiçbir işe yaramaz bu gibi kültürler. (Hoş, çok kişinin geçecek diye sarıldığı öbürleri ne işe yaramış ki şimdiyedek?) Olsun, işe yaramıyor diyelim, ozaman da düşünüşümüzü şöyle sürdürmek kalıyor: Yaşamı (ona ne kuşku, karınca kararınca) görüp anlamada, dolayısıyla da yaşamda (olabildiğince) öze özgeye anlamlı ve değerli eylemler gerçekleştirmede dine, bilime, sanata ilişkin benzeri önerilerden hiç de aşağı düşmeyen bir yardımda bulunabilir bütün bu şeyler.

Tı'lı Sesler

Hiç canım sıkılmaz. Büyük söylemeyi sevmediğim için şöyle diyeyim: çokluk canım sıkılmaz; daha sıkılırken yardımım yanımdadır hep. Hemen, içimden çıkıp biricikleşen bir sözcük belirir. Ne göreyim –derdim epeyce hafiflemiş bile. Hafiflemese de azalır gider. Çekincesiz bildireyim: zaman zaman sözcükler le gezintiye çıkmak, benim için en eşsiz tat. O da ne mi öyle, –deşelim.

Son günlerde üzüntülere bir battım ki... Niteleyip yinelemek gereksiz. Herkesin derdi kendime. Neyse bu kez de bir sözcük-sürüsüne katılmış gidiyorum. Gönlüme düşüveren bir anlam-açılım cıvıltı'sı bu. Bir oyana, bir buyana dolanıp duruyoruz. Avucunun içine sımsıkı aldı beni. Kimi kulak tırmalayıcı, kimi göz kamaştıran bazı sesler, anlamlar. Bir *çalkantı* ki, sorma. Ona ne kuşku, varım yoğunla güçlü bir *tı* bu. Dikkat! Deritten uzaklardayım işte. Aaa, *tı'lı* ses! İlk algılanışıyla ipince bir müzik sanki. Ama azıcık kulak kabartınca: dolanı dolanı nice müzikler... Bağrında ne güzel gömüler barındırıyor dil.

İşte *çalkantı*: renkli renkli, dallı dallı bir ses-anlam damarı. Gereken duyarlık, akıl, merak, ilgi, bilgi esirgemeyince sevinçle senin oluverir hepsi. Yaklaşık yirmi yıl önce içimi kor gibi yaktıydı hekim ağzından dökülen bir sözcük: *çarpıntı*. Daha önceleri, sesi soluğu azalmaya yüztutan kimselerden işittiğim bu bildik *tı'lı*, benim kendimle bağ kurar kurmaz, birden devrimsel bir anlam-somutluğuna bürünüvermişti: Ogün bugündür, birdeyime, pıtrak gibi içime yağan *tı*'ların hangisine elatsam *çarpıntı* gibi birşey kaplıyor içimi. Neyse ki *çarpıntı'yı* anımsatmayan *tı'lı* sesler, sözler de var.

Tı'larla bazan akıllı-uslu bir öbeklenme içinde buluyorum kendimi, bazan da gelgeç hevesli bir yığıntı'nın birinden öbürüne sığıyorum. Bazan biriyle, bazan öbürüyle insan-kültür-tarih ormanlarında dolaşıp duruyorum işte.

İyi ki her zaman *çarpıntı*'lı yürek atışlarıyla güm güm yankılanmıyor gecem gündüzüm. İyi ki başka tı'lar yaşıyorum. Hep tı'lı seslerin sözlerin ti'li, tü'lü, tu'lu akrabalarıyla birlikte, kuşkusuz. Gene de bu tı, ti, tü, tu gibi şeylerle düğüm düğüm *takıntı*'larım olduğu sanılmasın. Dikkat kesilip titizlikle eğildiğimiz herşeyi takıntı diye damgalamak doğru kaçmaz da ondan. Öyle de, türü etkisi n'olursa olsun, yerettiğinde takıntı ergeç *kasıntı* yaratır. Apaçık, hem benim kendim için, hem tanıdıklarım için bu böyledir. "Tı-kasıntısı" türünden bir kasıntı değilim. Takıntılar *oyuntu oyuntu* yer insanı. Hiç bu tür oyuntular duymadım içimde. Ben kendim ayırdına varmadan, beni yiye yiye bitiriyor mu yoksa? Böyle düşünmek gülünç oluyor ama; boş birşey, bir *avuntu* gözüyle bakılamaz buna.

İyigüzel de bitesi şey mi tı'lar. Gür ormanlar örneği kök kök yayılmışlar yaşama.

İşte *akıntı*'larım, – özümü özümden içlere, içlerden dışlara, bu arada gene dışlardan içlere beni alıp götürən, götürüp getiren, beni bana, benden öteye, öteden bana ileten akıntılar. Ulaşım, iletişim, aşma, açılma, genişlik, gürbzlük, derinlik, canlılıktır akıntılarım.

Ürküntü'den yana da kıpır kıpır biryaşam hepimizinki. İnsan özlediği kadar ürken bir varlıktır da. Canlı dediğin ne ki zaten, böylesi işleyişlerin olup bittiği bir zaman-uzay aralığı. İnsanda öyle dallanıp budaklanır ki ürküntüler: Konup göçmeyen, ama sonra birdenbire geçip giden çeşit çeşit darlıklar, işkillenmeler, hafif-mafif derken tırmalayıcı oluveren korkular... Gel de *korku*'suz insan tasarla. Tuhaf şey: ürküntü kimi yüzeylerimize yakıncacık kanat çırpır, kimi de ezici korkulardan daha çok tırmalar durur içimizi. Bazı ürküntü'ler *kazıntı kazıntı* deşer heryanımızı, deşmese bile öyle bir sürür ki olanca gövdesini, sızım sızım sızlar heryerimiz.

Tiksinti'ler ile *esinti*'leri unutmayalım. Haklı haksız binbir nedenle çevresine, uzağına, özellikle insanlara ya da insanla-

ra ilişkin şeylere beslediği tiksintiler yüzünden boğazına dek dolu çuvallar durumundadır bazı insanlar. Ben kendim, elden geldiğince tiksintilerin bize bulaşmalarını önlemeliyiz inancındayım. Zorsa da, olmayacak şey değil bu. Pekçok güzellik gibi uğraşmadan sağlanamıyor. Bu bağlamda, doğum, koşul, çevre talihlerini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Esinti'ler, – çoğunun sağı solu olmaz ama, hiçbirini budamaya kıyamam. Esintiler zenginliğimizdir. Sağduyulu kişinin kendi kendisine vermesi gereken zevkli görevlerin nerdeyse başında gelir esinti-bakımı. Bu da ne böyle, nasıl bir “bakım”? İki sözcükle şöyle birşey: esintilerimizi hor görmeyelim. Onları savsaklamak özyaşamı yadsımadır. Esintileri verimli amaçlara yöneltmek; kimseleri incitmeyen yapıcı yaratıcı güzellikler gerçekleştirmek; dolayısıyla da, düşünceleri, eylemleri hep bu doğrultuda odaklaştırmak kadar yerinde birşey tasarlanamaz. Hoş, sözümona düzgün kimselerin durup durup “deli dolu” diye nitelediği esintiler bile, güzelden güzel albeniler sağlar yaşama. Boylu boslu ama esintisiz bir kadını, gel de, ufak tefek ama esintili bir kadınla eşdeğer gör, olacak şey mi bu!

Pek üzerinde durulmasa da (hoş, ne diye durulsun, dünyayı hergün bir öncesinden daha ağır bastıran *gürültü-patırtı*'dan başalıp da dil'e, dil olarak dile, ordan tı'lara çevrileceksin, doğrusu seyrek mi seyrek gerçekleşebilecek bir olasılık bu), – ne diyordum, genelde yüzeyler göstergesidir, yüzeysellik göstergesidir Türkçede tı'lı sözcükler. Onları savsaklamak özyaşamı yadsımadır...

İşte *ürperti*: düpedüz “yüzeysel”i dilegetirdiği önesürülebilir mi? Ürpertidir, gelip geçer ama, yaşamboyu bellekten silinmez bir etkenlik de olabilir. Demin bir *uğultu* vardı kulaklarımda, şimdi kesiliverdi, iyi ki kesildi. Ya kesilmeseydi: öyle bir *uğultu* ki bu, hiç silinmeyecek içimden, ya başlarsa diye ödüm kopuyor. Bağışlayın, ilaç aldım da, yanetki bu *geğirti*. Midemdeki *gurultu* da öyle. Bazan *öğürtü* bile geliyor. Kimseleri rahatsız etmek istemediğime göre kısa keseyim diyorum. Hele başkalarıyla birlikteyken bu gibi tı'lı, tu'lu tü'lü şeylerin başıma gelmesini istemem. Neymiş mi *geğirti*, *gurultu*, *öğürtü*, *seğirti* – hiç de hoş şeyler değil. *Horultu*'ysa, kırk yılda bir, o da yastık başımın

altından kayınca; “yattığın yere dikkat et!” diyenler meğer ne yerinde söylemişler.

Kuşkusuz, bedensel *belirti*’ler bunlar, bedene özgü, bedence seslenişler bunlar. Benim kendimin, ya da başkalarının, ola ki yanımda bulunanların bedeninin varlığından bir de dilsel oylumda haber almalarını sağlayan bazı ses-anlam çentikleri bunlar.

Öyle olsa da, zaman zaman beden oylumu ötesine geçeri’lılar. İşte: *Kasıntı*; öyle bir sözcük ki bu, sözü edilirken “Gözüm görmesin!” diyesim geliyor. Ençok sinirime dokunan kişiler onlar. Yalnız benim mi? Neylersin ki, kasıntının tekiysen, şunu bil, kendini çepeçevre elealıp köklü devrimlere girişmedikçe, yaşamboyu öyle kalırsın. Doğuştan bir yazgı değildir, genelde. Kişinin sorumluluğundadır. Yaşamboyu sürüklenen kasıntılı varoluş kötü bir talihsizliktir.

Dilde toptancılık, başka türlü dendikte, kurala uygunluk yaygın bir davranış izlenimi uyandırır da gerçeklik bambaşkadır. Dilde herşey toptancılıkla olup bitseydi, sözümona böyle bir “*oluntu*” aksamadan yürürlükte kalsaydı, sözümona bir sözcükle “*ölüntü*”ye dönerdi dil. Nitekim Türkçede *tı* ile biten sözcüklerin kısa süreli oluşlar bildirmesi, *tı*’lı seslerin, anlamların her zaman her yerde yüzeysellik bildirmesini gerektirecekti. Böyle birşey yok oysa. Çünkü *tı*’lar yüzeysellikten başka çizgiler içeren anlamlar da vareder. İşte bilinçaltı.

Bilinçaltı kavramının göstergelik ettiği o var-yok yöremiz için ne demeli, peki? 20. yüzyılı nerdeyse baştanasağı işledi bu kavram. Öyle bir top fırlattı ki Freud havaya, her okur-yazar, her okumaz-yazmaz bu topun ardından koşup duruyor. Tutan yanıyor, tutmayan yanıyor. Dipsiz bir doluluk bu “*bilinçaltı*” denen şey. Dilediğin, dilemediğin herşeyin orda bulunduğunu sanıyorsun. Dilediğin, dilemediğin herşeyi oraya tıkabildiğini sanıyorsun. Uçurumsu bir sözcük bilinçaltı. Nice onyıllar boyunca, birçok bilinçli bilinçsiz uzmanın, uzman olmayanın başdöndürücü didinmeleri ardından, gittikçe daha belirtik çizgilerle yavaş yavaş ortaya süzülen şu: Bilincin altına üstüne ilişkin birçok şey epeyce görünür kılıklara büründüyse de, bu gidişle, 21. yüzyılı da uzun süreler kendine çekecekmiş gibi geliyor bu bilinçaltı.

Bu bağlamda, bazılarının uç bir durum deyip geçtiği oldukça ilginç bir olaylar kümesini gözardı edemeyiz. Hiç olmazsa ilk aşamada bazı yoğun keyif verici şeyler içeren, yutan, çiğneyen, ya da başka yollarla birtakım sıvılarla bedeninin ta içlerine elatanlar bilir. Eklemlerden düşüncelere, iç organlardan düşlere dek türlü türlü *büküntü*'ler, *çözüntü*'ler, *köpürtü*'ler, *bölüntü*'ler, *çöküntü*'ler yaşar kimileri.

Tiksinti uyandıran şeyler için de durum aynı. Kolay kolay söküp atamıyoruz yüreğe birkez çöreklandılar mı, tiksintilerini. Yapabileceğimiz en güzel şey: bedenın doğal kimyasını aklın yanlış hesaplarına, türsel birikimlerin basıncına karşın, özgür hoşgörüyü gülerek, içten istençlere dönüştürmek; tiksintileri sevgilere dönüştürmek; buna güç yetmiyorsa, n'apıp edip düşmanlığı önlemektir. İlle de yapılmalıdır bu. Yapılmazsa, birbirinden korkunç insanlık suçlarına bile sürükleyebilir tiksinti kişiyi.

Bu da birey-toplum-kültür ortamında herkesleri çağlar boyu unutulmaz acılarla uğraştıran *çalkantı*'lara salar. – Hani gelip geçicilik göstergesiydi tı? İyi ki mızıkçısın dil!

Epeyce belirginleşir gibi oldu sanıyorum. Ben gene de olmamış gibi altını çizeyim: *Tı* ile biten sözcüklere, genelde, önem verilmez. Bir durum ve nitelik adı olarak anıp unutturuz onları. *Sıyrıntı*'ymış, *kızartı*'ymış, *hıçkırtı*'ymış – demin vardı şimdi yok hiçbir. Başka bağlamlarda, başka değerlendirişlerle *çıtırtı*, *dırıltı* için de yürürlükte bu. İstersek *gezinti*'yi de katabiliriz bunlara. Bazan “*gezinti*” eşsiz bir serüvene dönüşebilir. Kimi çok uzun önuğraşlar gerektiren gezi'lerin tersine *gezinti*'ler, genelde, öncesi sonrasıyla hiçbir hazırlık gerektirmeyen, hiçbir kalıcı iz bırakmayan oyalanışlardır.

Tı'lı-sözcükleri, genelde, önemsemeyiş alaysılıklarının incisi kabasıyla bunların, çokluk, birşeyi *tı*'ye alma eğiliminin bir yansımasıdır gibime geliyor. Bu sözcükler, ama şöyle ama böyle, aşağılaştırma damgası vurma işlemine araçlık eder. Nitekim bu, kimsenin *mıymıntı*, *uyuntu*, *vızıltı*, *askıntı* biri diye tanınmayı istememesinden açık-seçik bellidir. Özellikle yaşını başını almış biri, kendi elinde olmayan nedenler yüzünden de olsa *yıkıntı* diye nitelenmeye hiçbirzaman katlanamaz.

Demindenberi ordan oraya seğırtirken, hep insanın canından, bedeninden, tekinsanın yaşama-dünyasındaki toplumsal yerinden dolayı *tı*'lara elattık. Ama bu, *tı*'lı *esinti*'lerin yalnızca insan'a bağlı olduğunu göstermez. Doğa da, evren de *tı*'larla bezenmiştir. Bazan, bazı kulaklara tuhaf gelse de bu böyle. Dikkat kesilelim: dağ, tepe, kıyı, orman... heryan *yarıntı*, *çıkıntı*, *girinti*, *ışirtı*, *şarıltı*, *çağaltı*, *çatırtı*, *gıcırta*, *gucurtu*... Sıksık kullanılıp atılan kırılır şeyler çevreye nasıl *şangırtı şungurtu*, *tingirtı mıngirtı* salgılıyorsa doğal çevre de öyle.

Orası apaçık: *tı* sesçe-anlamca en görkemli aşamasına kültür-toplum evrenimizde ulaşır. Serinkanlılıkla geniş açıdan bakınca uzayca zamanca üstüste sonsuz *kalıntı*'lar gözüyle bakılabilir kültür gelişimlerine. *Yığıntı* üstüne *yığıntı*'dır kültür. İçimize işlercesine, doğumdan ölüme hepimizi pat-küt damgaladığı için nerdeyse kesintisiz bir *gürültü-patırtı*'dır kültür. Şöyle ya da böyle, kültüre ilişkin pekçok sözcüğün açığa vurduğu üzere: kimi darca kimi yaygınca kuşatımıyla *raslantı*'ların, *alıntı*'ların, *özenti*'lerin, *yönelti*'lerin, *uyartı*'ların, *çalıntı*'ların *cıvıltı*'sından geçilmez toplum-tarih-kültür ortamı.

Ola ki bazıları bütün bu *tı*'lı-uğraşımı: içimden kopup dışıma çarpan, dışımdan uğuldayıp içimi dolduran bir sürü *vızıltı*, *zimbırtı* diye yaftalayıp boş şeylerle zaman öldürdüğümü öne sürecek. Oysa bence hiç de öyle değil. *Savruntu*'yu savuşturmaktan çok gerçeği belki azıcık daha yansıtır kaygısıyla söylüyorum: *Tı*'lı sesler, *tı*'lı anlamlar önemli mi önemli şeyler benim için. *Tı*'lara, anadilimde rasgele *ayrıntı*'lardan bir *ayrıntı* gözüyle bakmaya katlanamam hiçbir zaman. Dil yaşamın besinidir; beni diri tutan ekmeğimdir dil; bir *kırıntı*'sının bile ayaklar altına alınmasına gözyumamam. *Tı*'lı sözcüklerin, sıksık sakarca, hoyratça çiğnendiğini gördüğümde içim sızlar. Dil-kültür suçu bu; pekçok kültür suçu gibi, birdeyime, insanlık suçu da.

Hani ayağı sürçercesine, sözcükleri özlerince yetesiye çabuklukla birbiri ardına getiremeyen mızızlar nasıl bazan "hım-hım" diye nitelenirse, şimdi beni de *tı-tı* diye damgalamaya kalkışanlar olabilir. "*Tı-tı*, – bu da nerden çıktı karşımıza!" *bağırtı*'sıyla beni kınamaya kalkışan kişiler olabilir, – neden olmasın. Böylelerine lâf yetiştirmeyi beceremem; ama, ille de

yanıt diye diretirlerse, yanıtım şu: Ben yalnız *tı-tı* değilim, *tü-tü*'yüm, *ti-ti*'yim, *tu-tu*'yum da. Bir de şu: bazı güzel şeylerin ille de karşılığını ödemek gerektiğine göre, bu da dilsel dikkatlerimin *ödenti*'si deyip geçiyorum.

Biz gözümüzü dört açsak da hep öyledir. Bak tam ısıltı ısıltı *tı*'lı seslere “şimdilik hoşça kalın!” diyecektim ki, aklıma geldi titredim. *Tı-tı* diye *bağırtı*'ya *çağırtı*'ya gerek yok. Günümüzde kimseyi ne korkutur ne güldürür bu gibi sesler sözler, olsa olsa cansıkıntısı salar, belki de içerleyiş aşılır. İyisi mi *tı*'lı *hırtı-pırtı*'mı toparlayıp gözlerden silineyim, diyorum.

Kazın ayağı öyle değil ama. Aklıma birşey daha geliyor, – kendimce vazgeçemeyeceğim birşey. Kestirmeden dendikte, şöyle birşey: Neyse ki onarımsız değiliz, çünkü dilimiz var. Herkes gibi benim de payıma düşen o geçici zaman akıp giderken varlığını diri tutan yaşam, insana özgü bu yaşam, kimi etkin-edilgin alışılmış şeylerden, kimi iç dolduran çeşitli dilsel solukalıp verişlerle oluşmakta. Uzunlu kısalı böylesi bir zaman-kesimi unutulmazlıklarla dolup taşar. İşte “*yaşantı*” sözcüğü. Ne eşsiz bir yaşantı bu sözcük benim için. Olanca çevresiyle *tı*'lı dil-evreninde, ola ki eşsiz öneminden ötürü nice unutulsa bile, görkemle parlayan güneş yaşantı.

Zaman buldurur da unutturur da. Kimi değerlidir kimi değersizdir buluşlar ile unutuşların. Zaman içinde olup bittiklerine göre, gelirler, geçerler; gelişmeler, ilerlemeler, gerilemeler birbirine dolanıp gider.

İşte böylesi gelişli gidişli zamanlar boyunca nedense şaşırtıcı biçimde unutulan bir gerçekliktir *toprak*. Ayağımızı bastığımız, evimizi yaptığımız, buğdayımızı ekip biçtiğimiz, ağacımızı dikip çiçeklerimizi yetiştirdiğimiz yeryüzünün tüm toprakları. Öyle tuhaf birşey ki bu. Sözcüklerle vurgulayıp çın çın çınlatalım toprağın varlığını önemini. Nasıl olmuşsa olmuş, bu arada birbir ıvır zıvırın oyunuyla, kuralca, topraktan geldiğimiz, toprağa gideceğimiz, çoğu kez, aklımızdan silinmiş. Seyrek sayılsa da sayılmasa da, bazan doğal, bazan teknik kaynaklı yıkımlar, özellikle seller, taşkınlar, savaşlar, sömürüler, kirlilikler, çölleşmeler altımızdan tepemizden bizi kıradursun, biz de saçılıp kaldığımız şurda burda, yeterli-yetersiz uzmanlara, yöneticilere yasлана yaslanan iyi-kötü tutunmaya çalışmışız, çalışıyoruz.

Bütün bunlar yazgımızsa da, benim şimdi vurgulamak istediğim şey: herkes gibi varlığını borçlu olduğum toprağı, bir ölçüde, anımsayıp anımsatmak. Yapısı gereğı, topraksı bir canlı olan insana yakışan güzel bir görev toprağı yüceltmek. Böylesi kapsamlı ödevin bir bölümcüğüne uygun düşen hakkı vermek bile mutlu kılar insan olan insanı.

Gene de şimdi benim aklım: *toprakla yapılan şeylerde*; insanın, eliyle-aklıyla-toprakla ortaya koyduğu işlerde. Kestirme deyişle, toprak işlerde aklım. Hani şu genelde “kap-kacak” denen şeylere yöneliyorum yalnızca. Nelere mi, çanak-çömlek-bardak

deyip geçtiğimiz şeylere. Testi mi, o da simgesel odaklanma sözcüğüm. Daha böylesi bir izlenceyi dile getirdiğim için bana dudak büküleceğini bilmiyor değilim. Böylesi önemsiz şeylerle uğraşmaya kalkıştığım için bana kızanlar bile çıkabilir. Kimin umurunda sanki: topraksa toprak, testiyse testi. Abartı deyip geçiliyor yaptığımı. Bu gibi şeylere nicedir yer yok dünyamızda. Gel gör ki kim ne derse desin, bazılarınca aykırılık sayılsa da, varlıksal bağlarla bağlıyım toprağa. İster ayırdına varılsın, ister varılmasın; bu, tektek herkes için geçerli. Bense, deyim yerindeyse, açık-seçik bilinçle “toprakçı’yım”. Tüm akrabalarıyla birlikte, toprak: güzeller güzeli varlık-yönergem. Yalnızca testi açısından yönelmek bile toprağı çekici kılmaya yeter de artar. Gel gör ki testi bu, beni aşar, – hem de nasıl. Gelmiş geçmiş tüm türdeşlerimi, nice tarih-kültür değerleriyle tüm insanlığı saran, özüne özgü bir evrendir bu anlamda testi. Öyle zengin bir evren ki bu, duygu-düşünüş yönünden şöyle bir gözatmak bile sevgi, bilgi dolu uğraşlar gerektirir.

İlkin testinin sözünü edişim, şaşırtmasın: benim özel seçimim, öznelce sevgiyle bir öne koyuş bu. İçimden kopan bir değerlendirme. Simge gibi birşey. Neyin mi simgesi? Toprağın, dolayısıyla uygarlığın; birbakıma, hertürlü kap-kacağın, daha da nice şeyin göstergesi. Gerçekte: pek yaygın konumlarıyla çok eski tarihlere uzanan bir ailedir testigiller.

Neler yok ki bu ailede: çevremize şöyle bir bakınca, nice güzeller, iyiler, yararlılar barındırır bu aile bağrında. İşte: ibrikler, ekmek tavaları et pişirme tepsileri, semaverler, demlikler, sütlükler, kaşıklar, fincanlar, maşrapalar, künkler, banyolar, kurnalar, tükenmez kapları, zeytinlikler, yoğurtluklar, maltızlar, ocaklar, yağbardakları, öğütme dübekleri, saksılar, dipli saksılar, fıçı saksıları, kâseler, solukluklar, baca şapkaları, arı kovanları... Elime, gözüme, ağzıma bayram daha nice gönül yakınlarım.

İşte olanca görkemiyle küp. Küp deyip geçenler, dikkat! Önünde saygıyla eğilmemiz gereken bir anlam-gerçeklik kavşağıdır küp. Hiç kuşku yok, ben çocukken evimizin merkezi küp'tü. Gerçi ortalıkta görünmezdi ama büyük-küçük hepimiz üstüne titrerdik. Boydanboya bahçeye bakan dikedörtgen arka mutfağın kapıdan girince sol yanındaki yerden azıcık yükseklik

sağlayan ortası oyukça tahtı andıran yükseltinin üzerindeki duvara yakıncacık köşecikte böbürlenmeden gururla dururdu hep. Dört-beş günde birkez, oyuğundan dışarı çıkartılıp bir güzel gözden geçirilirdi. Dibinde ne kalmışsa bahçe penceresinin önündeki yalağa boşaltılır, sonra özenle birkaç kez yıkanır, bir-iki saat havalandırılırdı. İçi-dışı, eldeğmeden, kendi kendine iyice kuruduktansonra tahtına yerleştirildi mi, gözler kulaklar, Yakacık sırtlarından köye doğru yola çıkmış olması gereken su arabasına yöneltilirdi. Taze su beklemek, can dostu beklemek gibi bir gelenektir. Sokak kapısında belirdi belirecek çemberli atarabası tekerleklerinin şangırtısı, içimizi, anlatılmaz bir özlem tadına bürürdü. Su kapıya dayandı mı da bir koşuşturma başlardı. Törensiz işbölümünde: küpün üstündeki süzme-tülbentini azıcık içbükey ama gevşek bir gerginlikte kaydırma-dan tutmak benim ödevimdi. Dök dök, ne akışkan su. Her an değişken yankılanışla önce kalabalıksı sonra derinden derine izbırakan dalgamsı bir ses. Yok, yok: özce nemli mi nemli koca bir mağaraya lop lop düşen hızlı, ama ne hızlı çakılların, kayaların sesi. Küpün yertabanına oturduğu alttaki ulak bölümüne varan ilk akışlar, nice ötelerdeki bir kıyıya iyice alışınca dek tuhaf bir heyecan alırdı beni. Salt kulak kesildiğime göre, suyun dağılımına özenle eşlik ettiğim küptöreni, çocukluğumu bezeyen en ciddi olaylardan biriydi. Küp ortalarının dobay bölümüyse birtürlü suya doymak bilmezdi. Koskoca su teknesi boşalsa da banamısın demezdi. Üst bölümlere erişince, yitik bir kuyudan yüzey yakınlarına çıkıyormuşum gibi bir duygu kaplardı içimi. Ellerim titrese de suyu iyice içmesi gereken o tasarımsal altıncıziyge varana dek tülbenti dengede tutmak anlatılmaz heyecanlı kutsal bir sanattı. Küpün tertemiz tah-ta kapağını örter örtmez, yeniden açar, pırıl pırıl kalaylanmış maşrapayı ustalıkla daldırıp ilk bardağı bana armağan ederdi annem. Sonra sorardı: “Su nasıl?” İçime yayılan serin sevinçle yanıtlardım: “Bu kez de şeker gibi!” . “Koku falan?” “Ne koku, ne birşey, tat da bak!” Çeşneci başı ne diyorsa, yerine gelirdi bizde. Annem kadar değilsem de, azbuçuk uzmandım hani. O mu! – bir eve, eş-dost adına kız istemeye gidildiğinde, evdüz-enini sınavdan geçirirken başvurduğu en belirleyici ölçektir su

küpü onun gözünde. “Biraz su içebilir miyim, kızım?” Genç kız seğırttiği gibi, bardak altı tığ işlemeli örtüsüyle ev düzeninin simgesini sunardı anneme. Suyu içtikten sonra, yüzü gülüyorsa, sıra isteme törenine gelirdi. Gülmüyorsa, vay, vay, vay... Anne-me her yeni elti geldiğinde ilk verilen öğretim küp bakımıydı.

O zamanki gözlemlerim uyarınca: koca karnı, cascavlak kafasıyla vardakosta bir kabadayı izlenimi uyandırır da, küp, yalnızca dış’la oluşmuş bir varlık değildir. İççe iç’ler gizler içinde. Küpçe bir gizemdir küp. Görünüşteki durağan katılığa karşın, derinli ısıll ısıll bir su kaynağıdır o. Gizem toprak, gizem toprakta kuşkusuz: ne gizemli bir evren hep bildiğimizi sandığımız şu toprak: Yalnlık da doluluk da orda. İnsan nasıl akıl küpüyse, o da gizem küpü.

Bağrında taşıdığıyla küp, küptür. Şimdi burda su küpünden sözettimize göre, hiç çekinmeden, suyun niteliği ile küpün değeri arasında düzorantılı bir bağ bulunduğunu saptamazsak eksik kalır dediklerimiz. Nitekim, eskiden çoğu evde, özellikle de bizde, o dar-geniş-dar biçimli duruşuyla küp, suyu ağıztaadında tutamadığı an, bir gidip gelmedir kaplardı evi. Hemen toplanan aile kurulu, çeşitli damakların birlikte seçimiyle, küçücük bir sallantı seziyorsa, küpü değiştirme kararı almaktan çekinmezdi. Varsın komşu evler küpü buğday, un, bakla saklamak için kullansın, açıktan açığa dile-getirmesek de, küpün bizce özvarlığına en yaraşan soylu işlev yalnızca su barındırmaktı. Ne gurur verici bir görev bu. Doğrusu biz de küpümüzle gurur duyardık.

Boy-bosça küp kadar görkemli bir yer tutmasa da, kendimce önemli bir rol oynayan güveci nasıl unutabilirim? Hattâ dile yansıdı dolayısıyla güveç, yaşamda epeyce yaygın bir kapsam sağlamıştır kendine. Anlamca: “kap” olduğu kadar “aş”tır da.

Kap olarak ele alındıkta, güveç, büyükten küçüğe, çeşit çeşit boyutlu, çeşit çeşit görünümlü bir toprak-anıttır. Taban sağlam, karın gösterişli, iç çukursu, boyun nazlı. Hertürlü yiyeceğe açık çağrıdır güveç. Nitekim güvece en uygun yiyeceklerin başında türlü gelir. Çoğu yerde güveç, yineleme sayılmayan bir belirtişle, “türlü güveçi”, ya da “türlü kabı” diye anılır. Kulplu, kulpsuz, üstten tutamaklı biçimli kapağıyla konuklu-konuksuz

sofralara şölen havası getiren bir yaşama-ögesidir güveç. Geniş, yayvan, iri, ufak: hangisi uygunsa, uzan al, yıllar yılı mutfağın bir köşeciğinde, görünmezlik sanatının alçakgönüllü ustası olmayı başarmış bir dosttur güveç. Sırası geldiğindeyse, tüm evin bayramı olmayı başarmada üstüne yoktur hani.

Hele bizim o geçenlerde edindiğimiz yazlık güveç evimizin şenliği hep. Bir öz şiir coşkısına, safrasız bir felsefe coşkısına saldı büyük küçük hepimizi. Biçimleme nedir bilen parmakların oluşturduğu bir Salihli işi. Toprak ürünleri Don Juan'ı değil miyim, özüme özgü fıldır fıldır gözlerle önünden geçerken duruverdim. Alt kısmı uzunlu kısıklı, yanları hotlu hotsuz, dizi dizi güveçler, gelip geçeni seyretmekteler. Çocukluğumun o güleç ama saygıdeğer "caba"sını anımsatan çekici dudaklı, albenili bir tanesine öyle ısındı ki göynüm, hemen benimsedim. "Arapsaçı" diye nitelenen orta boy güveçlerin yakın akrabası bir sevinç-varlığıyla birlikte olacaktık bundan böyle. Ertesi günden tezi yok, kolları sıvadım. İçi-dışıyla gövdeyi kapağı tozdan pürtükten arındırmak amacıyla zeytinyağıyla birkaç kez iyice ovduk. Sonra doğru köyün odun fırınına. Yağ boca edilmiş kap ile yağ içmiş kapak yanyana, bütün gece yanan fırının bir köşesinde sabaha dek beklettik. Özenle çekip çıkardığımız gibi saatlerce soğumaya bıraktık. Külleri bir güzel siler silmez, kasaba ına-nava yollandık. Çeşme hemen karşıda ya, çabucak tıka basa doldu güveç: but kol kuzu eti, küçük küçük taze patates, dörde kesilmiş diri diri domates. Harsız fırında dört saat o kıvam tutadursun, içim içime sığmadığı için, deli deli okudum yazdım, bir iki de türkü mırıldandım. Gözüm hep saatteydi ama. Karnım zil çalarken fırına dayandım. Demir kapaklar çoktan açılmış, fırın ürünleri camekâna doldurulmuştu. Bizimkine gelince, bizimki tezgâhın bir köşeciğinde beni beklemekteydi. Fırına sinmiş somun kokusu bile yitip gitmiş, isli-etsi -otsu sıcacık bir kokuya bürünmüştü heryan. Anlatılmaz bir tatla başım döndü dönecek. Fırıncının hakkını fırıncıya aktarır aktarmaz, koca bir tepsiye oturttuğumuz güveci arabaya götürünceye dek önce kahve halkını, sonra dükkân sahiplerini ikindi şekerlemesinden azçok uyandırıp sürdük gittik eve. O günkü koku hâlâ burnumdadır. Konuklar da vardı sofrada; öğle öğünüyle akşam

öğününü birleştirdik. Gece, düşümde canıma can katan sofrasıirlerine sarıla sarıla uyudum uyandım.

Büyük bir ailedir güveç ailesi. Belki de bundan birçok yerde küpçüler, testiciler bile “güveççi” diye anılıyor. Çoğun, çömlekleri de güveçlerden sayarız. Derin gövdeli güveçlerdir çömlekler. Ola ki bu nedenle, çok yerde, bir dolaylamayla çanak-çömlek deyip geçiştirilen şeylere, alt yanı toprak tencere, çömlek-mömlek denmiyor mu; toprak-dünyadan habersizlere acıyorum, kızıyorum kendi kendime. Oysa uyurgezer gözlerle yalınkat baktıkta tencere nerde, çömlek nerde? Çello başka, keman başka. Öyleyse nalbek başka, keşkeş başka. Gel de sen cici-bici sanayi ürünlerinin kütleştirdiği sözümona uygar kişilerin çömlek-duyarsızlıklarını bağışla...

Toprak bu, ordan oraya götürür kişiyi. Nitekim azçok dolandık biz de. Ege çömlekçilerine özgü ağızla az’cık oyalandık doğrusu. Ama şimdi, değil mi ki durum gerektiriyor; elimizi çabuk tutup testi’ye varalım öyleyse.

Testiye gelince, birdeyime, ürpererek yaklaşırım “testi”ye. Kırarım korkusunu andıran, yüce bir kata yaklaşmanın içe saldığı sorumluluk bu bendeki. Çoğu yerde testi’den sözetmek, tüm toprak işlerinden sözetmektir. Öyleyse testi’ye ilişkin söylem, birbakıma, çepeçevre insanlık tarihini kucaklamayı istemek demektir.

“Testi” dendi mi: tak-tak-tak, tabak altlığına vuruşlardan çıkan inceli kalınlı tiz-camsı bir tını dolar içime. Güneş ışınlarının pırl pırl yıkadığı uğultulu bir pazar alanında, ardarda bardaklara boca edilen o yaşam sıvısı gözlerimin önüne gelir hemen. Çocukluğumun Pendik pazarı burası. Dışı ıslacık testiyle dolaşan komşu oğlunun işi başından aşkın. “Doldur!” diye, nerdeyse yolunu kesen her istekli bakışı lıkır lıkır doyurması gerekiyor: Testiden gırtlığa, ordan da mideye eşsiz bir bayram, – hem de nasıl.

Ne testiler konuk etmedi bizim ev, ne testiler geçmedi elimizden. Bense şimdi şuracıkta, artık silinip gitmiş olan o evden çok uzakta, bir gözüm yanımdaki duvarın üstünde, esen yelle püfür püfür testide, daldım gittim işte.

Yüzeysel bakışlarda darlık izlenimi uyandırır da öyle geniştir ki testinin içi. Güvenli oturumu, şişkince ama alımlı karnıyla,

incecik boynu, salınımlı kulbuyla hep eşlik etti yaşamıma. Çocukken halamla çapaya gittiğimizde, baktım ki yorulmuşum, arka üstü uzandığım bostan kenarında mola verdiğimde, seyrekeçe gelip geçen trenleri izlerken, kuyu dolabında hababam dönen alatin derinlerden çekip çıkardığıyla tepeleme dolup dolup yolcuklara dökülenlerle öyle heyecanlanırdım ki. Hiç yanımdan ayırmadığım testi kardeşi durup durup okşamak gelirdi hep içimden.

Evdeyse değişmez testi töremiz şöyleydi: Bahçeye bakan sundurmanın serinliğinde hep dolu iki-üç “yarım cere” beklerdi bizi. Öyle alışmıştım ki sana. Kimin elinde, kimin kolunda olursan ol, benim için hep aynı güzelsin. Kayıkla balığa çıktığımızda, renk renk denizkabağı resimli testiyi hiç unutmazdık. Evde konuklara çıkardığımız testiyse, fırça akıtmalı kelebeklerle bezenmişti.

Daha nice testiler yeretti belleğimde: ipince, irice, testiler; kırmızıya çalan kahverengi testiler; bazan yeşilimsi, bazan beyazımsı testiler; hayvan resimli testiler; kimi kısa kimi uzunboyunlu testiler; çift kulplu, geniş ağızlı, emzikli testiler... Hepsi, hepsi kendine özgü alımlı yanıyla yaşıyor bende. Gözümü, aklımı, düşümü, özlemimi dinginleştirdiniz sizler, ufacık tefecik güzel testiler, – testilerim. Hangibirinizi unuturum: Yazın gölge, kışın sıcaklık, kırdaki ev, evdeki kır, doğadaki kültür, kültürde doğasınız siz benim için.

Peki, nerden, nasıl ortaya çıkmış beni ben kılan bütün bu testiler, testigiller – güveçler, saksılar, küpler, çömlekler, testiler, testiler... Ne zaman, ne zamandan beri, kimler kimlere, ne tür düzenlerde, hangi beceriyle, hangi amaçlar için bulmuş buluşturmuş, yapmışyakıştırmış yaşamın bu birbirinden güzel öğelerini?

Hep yeniden anımsamakta çeşitli yararlar var: bütün bu işlerin önü öncesi, temeli dayanağı toprak – ama şöyle ama böyle, hep toprak, toprak.

Eskilere, çok, çok eskilere gitmedikçe, topraktan yapılan işlerin başlangıçlarını yakalama olanağımız yok. Özellikle kabataştan cilalıtaşa geçiş çağında, yani aşağı yukarı 7000 yıl gerilerdeki yaşama-dönemlerimizden beri topraktan birşeyler

üretip durmuşuz biz insanlar. Yeryüzünün her yerinde birden aynı zamanda başlamış olmasa da, günümüzdeki süregetirmişiz bu yapıp etme alışkanlığımızı.

Mezopotamya'nın birçok bölgesinde, Eski Mısır ile Girit'te, Asya içlerinde, Kore'de, Japonya'da, Avustralya'da, kuzeyi güneyiyle Amerika'da, Orta Afrika'nın çölleriyle ormanlarında, kutuplara yakın gözalabildiğine uzanan buzulsu açıklıkların engebeli engebesiz her yerinde insan tarihinin cömert tanığıdır topraktan yapılan işler... Kuşkusuz, toprakla, çeşit çeşit etmenler dolayısıyla, özellikle de toprak işleri yapıp birbirinden değişik nitelikte görünümlere bürümüşüz. Olanca tarihsel gelişmemizle bizlere tanıklık eden bu belgeler, birdeyime, kimliğimizin yapısını ortaya koymaktadır. Doğusu batısıyla, kıyıları ortalarıyla Anadolu: Hititlerden Troialılara, Bizanstan Selçuklulara, ordan Osmanlılara, sonra bugünlere dek süregelen pekçok ürünle, kazılmış kazılmamış tarihsel yıkıntıların barındırdığı binbir şeyin kolayca algıya sunduğu üzere, şöyle ya da böyle, hep insanlığın izdüşümünü taşıyan toprak işler.

Azıcık eşele, sonra el at, olsun bitsin toprak işler, – yağma yok! Toprak dediğin, her yörenin toprağında kendine özgü incelik, ağırlık, ufalanış, yapışkanlık var; kimi killidir kimi kilsizdir, kimi madensidir kimi madensizdir. Çeşit çeşit özellikler uyarınca “sur”dur, “kunt”tur, “alı”dır, “avuska”dır. İşlenmeden önce su havuzlarında dinlendirilmesi gerekir. Toprak bu: ne de olsasuyu sever. Ancak su-içme-zamanı kıvam bulunca tezgâha getirip çarkla tanıtırabilirsin.

Genellikle tüm ev halkının işliğidir tezgâh ile yakın-uzak çevresi. Topaç topaç çamuru ordan oraya koşturaya götürüp getirme çocukların görevidir.

Toprak-işleri dünyası, imece yöntemli emek birleşimiyle, beceri olanaklarını birbirine katanların dünyasıdır. Çamur dışında, yeterince çakmaktaşı, böbrektaşı, sır, üstüğü, birkaç kutu parlaticı, sülyen gerekir; bir-iki teneke boya ile uygun fırçaya da gereksinim var.

Öğütme dibegi ile torna çeken arasında düzenli bir insan bağı kurmadan da olmaz. Çoğun ayakta, bazan oturarak çarkı

döndürür usta. İşyerinin beynidir o. El-ile-ayağın ortak başarısıdır çark dönüşleri. Türlü türlü esinli, gizemli bir iç-donanım yoksa, neye yarar çark yeli. İnsan ile toprağa sevgi ve saygını çarka aktaramıyorsan, toprak işin boynunu, dudağını, emziğini yerli yerine oturtamazsın. Çarkla dönen esnek bekleyişli toprağı gereğince üflemeden, ellemeden, yellemeden, türkülerden n'etsen boşuna.

Tüm yapısı ve olabilirliğiyle nesne, tüm bilgi ve sevgisiyle özne sımsıcak öpüşür çark başında. Biçimleyen ile biçimlenen birbirlerini biçimler tezgâh yatağında. Daha sonra – haydi, tüm emek fırına! Bir güzel pişmesi gerekir ürünün.

Geleneksel kapkacak yapımına dalıp gittiğime göre, günümüzün bilgisayar donanımlı elektrik-elektronik düzenlerinden sözetmeye kalkışmak yakışmaz şimdi burda. Gelenek doğrultusundaysa, fırını yakıp boşaltmak erkeğin, pişirmek kadının görevidir. Gözden kaçmasın: birdeyime, ocağın bekçisi kadındır; bekçinin yardımcısıdır erkek. Ne az ne çok pişmeli toprak. Gerekirse iki kez pişirmeli ürünü. Özenle pişeni fırından almaya gelince, şölensi törensi bir titizlik ister bu. Maşayı andıran tahta demir aygıtlarla öze özgeye zarar vermeden yapılmalı; kolay şey değil doğrusu. Daha sonra, tek fırından hoşlanan, ikinci kez fırın görmesi gerekmeyen ürünler, istenirse, içleri-dışları çizgi çizgi renklerle bezenebilir. Altlıklar türlü türlüdür. Değişik miller, değişik dönüş hızları. Tarih boyunca ülkeden ülkeye, yöreden yöreye bakınca, sözcüğün aşağılaştırmacı anlamında, “ilkel” diye damgalanmak isteyenlerin sayısı arttıkça artsa da, onlardan değilim ben. Testi-küp-çömlek-güveç geleneği gibi tüm insanlığı olanca kapsamıyla sarıp sarmalayan bir gelenek, başlıbaşına bir değer-gömüsü bence. Keşke, bu açıdan kendimce hep uyanık tuttuğum merakı dünyanın tüm karaparçalarını gezip tozarak dindirebilseydim. Gene de, iyi ki, bazı yerleri dolaştım. Avrupa'nın birkaç bölgesi ile Anadolu'nun kapkacak yönünden önemli bazı kentlerini köylerini gönlünce gezdim. Sözgelimi Göksu, Kınık, Mustafakemalpaşa, Salihli, Nevşehir, Afyon, Simav, Turgutlu, Çine, Pamukkale, Isparta gibi adı-sanı belli bazı irili ufaklı yerlerde dönen çarkların müziğini ta içimde duyma fırsatını

yakaladım. Ayrıca, Anadolu'nun bozkırları ile sulakça yörelerine yayılmış olan nice eşadlı köylere, kasabacıklara uzandım. Kavakbaşı, Uslu, Pazaryeri, Yiğitbaşı, Gökçeayva, Gökpınar, Günkırı, Urgan, Çukur, Alıtoprak, – daha nice testi-çömlek evrenine yolum düştü. Böylece, yanılmadığını sanıyorum, buluş gücü, tasarım ve biçimleme becerisiyle insan yaşamının derinlerine inme talihleri yakaladım.

Kapkacakla gönül kafa yücelten bütün bu yaşantılar hayran çelebiliğime öyle uygun geliyor ki “Altayanı küp, çömlek!” deyip geçebilir mi denemeci. Kapkacak serüveni insanlığı zamanca uzayca binyıllardan beri belirleyen özlü bir yaşantı bence.

Öyle, – toprak, başka n'olacak; toprak ama düpedüz toprak değil testigiller evreni. Çoğun “çamur!” deyip omuz silkenler öyle çok şey yitiriyor ki. Dağlar, bitkiler, madenler, kökler, kuşlar, akarsular, kil, renk, çamur: akılla sezgiyle, elbecerisiyle yoğrula yoğrula birbirinden özel, birbirinden özlü biçimlerle, zamanlar yöreler çeşitliğince değişik işlevli ürünlere dönüşür. Böylece insan soluğuyla kutsanan madde testigillerle, küpgillerle, güveçgillerle günümüzü gecemizi bezer. Bu bağlamda, bakıp görmeyenlerin, ya da görmezlikten gelip ıvır-zıvır deyip geçenlerin hakkını yediği birtakım ufak-tefek boyutlu araç-gereci, gelin biz de hoyratça çiğnemeyelim. Ne mi bunlar, neler mi bunlar? İşte herbiri birbirinden önemli, saygıdeğer demir çubuklar, çeki tahtaları, lüleler, kıvamlama kesikleri, sıyracaklar, kesecekler, kazıyacaklar...

Nedense unutup gittiğimiz toprak var ya, işte o herşeyin başı (hoş, birbakıma sonu da). Nerde olursam olayım, aklım ne denli toprak çamur örneği yoğura yoğrula denemelerde yoğunlaşsa da, bir gözüm hep toprak işlerindedir. Aklın gözü, gözün aklı çoğu kez birbirinden ayrılmaz zaten. İlkın hemen günışığına çıkmasa da, testi-çömlek ile yazı-deneme arasında şaşılacak andırışmalar saptamak zorundayız.

Birbakıma, çömleğin çamuru neyse, denemecinin 'konu'-çevresi de odur. İyice kıvam bulması için: kapkacak çamurunu da, “konu”-filizlerini de nice esin-emek-rastlantıyla özümsemiş yaşantılarla el el, ayak ayak yoğuracaksın. Ne kadar gerekiyorsa o kadar, kuşkusuz. Herşeyiyle herşeyini türlü türlü dö-

nüslü çarklarda, aşama aşama biçimleyeceksin. Zamanı gelince dinlenmek üzere, gözlerden uzak, güne güneşe çıkaracaksın. Kimbilir kaç kez uygun fırınlarda yetesiye pişireceksin. Herşeyi, ama herşeyi, hiçbir ayrıntıyı küçümseyip atlamadan en görünür görünmez kıyıcığın dek düşüneceksin.

Bu arada yazı başlığı ile testi kulbu arasındaki benzerlik durumunu gözardı etmeyelim. Öyle ya, testinin boyuna bosuna uymayan irilikteki kulp, deneme-yazısının laçka başlığı gibidir. Dar kulpsa, cüce başlık gibi üzüntü verir. Su sızdıran küpler testiler, aş bozan çömlekler, yetesiye goguçlanmamış pürtük pürtük tabaklar neyse, heryanılaepeyce cup oturmayan denemeler de odur. Uyduruk perdahlar testigillerde ne denli tiksinti uyandırırsa, yalapşap, sevgisiz, eften-püften denemeler de, bazı yutturmacı basımlarla nice gözboyasalar da, önünde sonunda haydin çöplüğe!

Biçimi, pişirimiyle kıyıbucağına dek yazıya özgü binbir hakkı tanıyan işlemlerle olgunlaşmayan denemelerin eksik-güçük tepsilerden ne ayrılığı var. Şişirme yazı neyse, şişirme kapkacak da odur. Yazıyı yazı, testiye testi yapan önemler öylesine koşut ki birbirlerine. Yazı da testi de hem gelenek-göreneğin hem kişisel-ortaklaşa koşulların birikimleri ile yönlenen yaratılarla ortaya çıkar. Testi nasıl varlığın tüm öğelerini simgeleyen hava, su, toprak, ateşin bir bileşimiyse deneme yapıtı da sezgi, zekâ, özlem, tasarım, yetenek, anlayış birlikteliğinin kotardığı mutlu bir yazı-konağıdır: Daha doğrusu, gönül, bunların hep böyle olmasını diler. En ilk kıpırtılı taslakçıktan özüne özgü o bitimsiz sonuçlanışına dek testi de deneme de aynı yazgıyı sergiler.

Gel de şimdi dudağı yanlış çekilmiş, ağızlaması daha baştan hesaplanmamış, tek hot yakışırken iki koca hot kondurulmuş çömleklerle karşılaşınca, baştansavma, beceriksiz, gönülsüzce çırpıştırılmış denemeleri anımsama.

Testi, güveç yapımında herşey baştan sona nasıl düzgün bir gelişme süreci izlerse, şiir düzmekten, birbakıma, ayrılığı olmayan denemenin özüne özgü bir düzen doğrultusunda yapılması gerekir. Kelebek konarcasına eldeğişlerle kişilik kazanan testi gibi özen gösterilmeyi ister deneme. Bellibelirsiz de olsa,

ters durumda ikisi de sırtır. Tatlı tatlı kayan testi düzeyindeki küçücük kılçık ne denli göze batarsa, denemedeki minimini bir söztümsekçiği de o denli tırmalar beni. Peki, herşey matematikçe bir hesap-kitap işi mi olacak? Yok canım, olmaz, olmamalı da. Yaşam, insan yaşamı: güncel akışlı gelip geçen bir yuvarlanış. Ne var ki, o kutsal çamur ile canım dili, ikisini de özensizce rasgele mıncıkladın mı, sonuç kimseye birşey sağlamaz. Öze özgeye büyük saygısızlıktır bu.

Yapıt, ister çamurdan ister dilden yapıt olsun, keyfine vara vara, hakkını vere vere özümсенip oluşturulmadıkça insan-toplum-tarih-kültür katında yaraşan yeri bulamamış demektir. Böyle bir yere ulaşma talihine erenler de var, kuşkusuz. Bu yapıtlar yöneldikleri kişilerde ne oranda yankı uyandırır, orası tastamam bilinmez ama yazar ile testicinin ikiz kardeş gibi olduğu, bence, apaçık bir gerçektir. Öyle ya: ikisi de ciddi, güleç, akıllı, özlemli, dalgın, çalışkan...

Testiler, küpler, güveçler nerde şimdi? Uzaktan gözlerimi yakalayıp beni kendine çeken, yakından bakınca, kimselere sezdirmeden usulca okşamaktan kendimi alamadığım testiler; her zaman saygınlık uyandıran küpler; sofrada sevinçler estiren güveçler nerde? Nerde olacak: evlerin süs köşelerinde, müzelerdeki sıkısıkiya kitli camlı dolaplarda, artırmalı artırmaz eskı eşya satılan bazı yerlerde. Eski şarkılar, eski tanrılar, eski diriler gibi onlar da. Yaşama-dünyamızı, binyıllar boyu, herbiri kendince önemle diri tutan, eskiden herkesin kolayca erişebileceği bütün bu topraksı yoldaşlardan yoksunuz artık. Pekçok şeyin olduğu gibi, kapkacağın da demirini, alüminyumunu dizi dizi basıp piyasaya süren sürene, – tıpkı basın-yayın dünyasını ele geçirendüzmece yazarlar, özellikle de naylon denemeciler gibi. Nasıl gözboyayıcı ürünler, kof anlamlar, bayat şarkılar, vıcık vıcık türküler, yalancı halkseverler, şiddet tanrıları, kandırmaca tanrıçalar ortalığı sarmışsa, tıpkı öyle kolgeziyor bütün bu şeyler.

Bilge kafaların, dışavurduğu üzere: uslanır mı deli gönül. Nitekim ben de dünyanın genel gidişini (olası şey mi sanki?) tersine çevirme savıyla değil, payıma düşen yaşama-zamanını, nice yozlaşmış dolambaçlarla kuşatılmış olmamıza aldırınmayıp

deneme örneği karınca kararınca davranışla günümü gecemi bari bugün de tatlandırayım diyorum: Az sonra akşam oluyor. Gelsin, yellere bıraktığım testi sofrada yamacıma. Sonra da: bir güzel otursun türlü kokan toprak güveç masanın ortasına.

Kırk'tan Önce, Kırk'tan Sonra

Anahtarı çevirmeden açılıverdi giriş kapısı – evsahibiymiş. “Hoşgeldin!”le birlikte yapıştırdı; kıyıbucağını anlayıp anlamadığıma bakmaksızın, Baki’den Nedim’den alıntı yapmadan konuşmayan yaşlı adam (hoş, yaşlı mıydı değil miydi, kesin birşey söyleyemem, ne de olsa o zamanlar çok kişi gözüme yaşlı görünüyordu): “Senin Dalgacı Mahmut ölmüş; az önce götürmüşler.” Şaşkın, üzüntülü, haydi gerisin geri; az ötemizdeki sefertası dizilimli o daracık üç katlı eski tahta evin önünde buluverdim kendimi. Kapıya çıkan merdivenlerin yanbaşındaki yükseltiye tepeme yaydığı kıvırcık salatalar ile turplara su püskürten tanıdık manav çırağı, ben birşey sormadan, anlatmaya başladı: “Birkaç kişiymişler. Birini dün gece, elinde şişeler bakkaldan dönerken gördüm. Durduğu yerde durur mu hiç o şey! Hep yaptıkları gibi, kimseciklere zarar vermeden sabaha dek konuşup anlatmışlar. Sonra, kötüleşivermiş birinin durumu. Olan olmuş işte!”

1950’den, Orhan Veli’den söz ediyorum. O zamanlar, Çemberlitaş’ın karşılarında, anacaddenin denizden yana ikinci sokağında, sonradan iyiden iyiye çarşıya dönüşen yamrı yumru taşlı sokakta oturuyorduk, Fakülte’ye yakın olsun diye.

*İşim gücüm budur benim
Gökyüzünü boyarım her sabah,
Hepiniz uykudayken,
Uyanır bakarsınız kırmızı mavi.*

*Deniz yırtılır kimi zaman
Bilmezsiniz kim diker;
Ben dikerim.*

Kant'lı Husserl'li gündüzlerimin gecelerinde, Orhan Veli'nin herbirialaylara neden olan o incecik kitabındaki şiirlerle kendimce dalga geçmekteydim.

Şimdi düşünüyorum da, kırk'ına varmadan ne genç gitmiş Orhan Veli. Kim ne derse desin, çığırçmaya engel değil gençlik; tam tersine. Belge mi, rasgele nereye yönelsen, saymakla bitmez.

O sıralarda olanca yoğunluğuyla içinde dönendiğim o yeni yeni çiçeklenen felsefe çevrelerinde benden büyük arkadaşların dilinden düşmüyordu Muzaffer Tayyip:

*Kapalı duran penceremden
Odama giren sabah güneşi
Günaydın diyor*

*Ve bir mırıltı
Kulağımın dibinde
Ben başlayan günüm
Aydınlığı getirdim sana
İnsanoğlu
Hadi kalksana*

*Günaydın Muzaffer Bey
Sokaklar seni bekliyor
- Sokaklar beni bekliyormuş-
Günaydın.*

Arkadaşlarımdan, daha yirmibeşine varmadan aralarından ayrılan arkadaşlarının, Rüştü Onur diye bir gönüldeşe yandığını işitmiştim. Bense, şurda burda yayımladığı bir-iki şiirden tanıyordum Rüştü Onur'u. Ne güzel bir dünya-iyimseri o. Az rastlanır bir bağlamda,

*Ölüm içimde
Ölüm dışımda
Ölüm talihsiz aşımda
Ölüm kuru başımda*

türünden bir bağlamda:

Benden zarar gelmez
 Kovanındaki arıya
 Yuvasındaki kuşa;
 Ben kendi halimde yaşarım
 Şapkamın altında

diyordu. Oysa çabucak doğrulanmış ön-yaşantıları, yirmiiki'sinde gidivermiş.

Sakın, gene onların havasından esen dille:

Sen hiç yaşamadın mı?

diye seslenmeyelim şairlerimize. Neler sığdırmadılar ki, birbirleriyle kişisel tanışmaya bile zamanları olmadan, o kısacık yaşamlarına: Genç yaşlı birsürü okur-yazar hâlâ Divan Edebiyatı özlemiyle yanadursun, kendilerine "hececiler" diyen birçok gencimsi şair "Yenilik bizimle başladı, sonrakilere yapacak birşey bırakmadık" doğrultusunda bir kasıtlılıktır tutturmuş giderken, çiğnenmezliği tartışılmayan nice kuralın ötesine geçmeyi başardı "Dalgacı Mahmut" havalarındaki bir avuç genç. Halkı kaskatı yönetip eğitmek isteyenler, çıkarıcılar, bilgisizler, rahat düşkünleri; kimi "bobstil!", kimi "gençlik işte!", kimi "Batı budalası!", kimi "anlamsız şiir yandaşı!", kimi "vezin-kafiye yoksulu!" diye yerin dibine geçirdiler onları. Ama onlar yılmadan sürdürdüler ayaksız-uyaksız dizeler yazmayı. Kolay kolay benimsenir mi gerçek yenilik, uzun sözün kısası: Dile, kültüre, düşünmeye etki ve katkıları artıp genişleyince de hâpislere atıldılar. Doğru belledikleri yolda yürüyüp gittiler ama, gözlerden kaçsa da, kırk'ı tatmadan gitti bazıları.

Yalnız bizde mi, çeşitli ülkelerde, çağlarda hep böyle olagelmiştir. Dünya tarihinin yönü yörüngesi; güvenle belgeleyebildiğimiz enaz birkaç yüzyıldan beri kırk yaşına basmadan, hattâ bu yaşın ortalarında bir dorukta dünyaya gözlerini yuman gençlerin başarı bezeğidir.

Lisenin ilk yıllarından beri hep gündemimde Villon ile Du Bellay. Özdillerindeki dizeleri içime işledi. Unutulmaz yazın

ustalarının birbirini kovaladığı Fransız şiirinin öncüsü bu iki ozanım. İkisi de kırkına varamadı.

Fransa, birbakıma, Du Bellay ile kendi şiirine kavuştu. Ne mutlu sana Du Bellay:

Heureux qui comme Ulysse a fait un beau voyage

soluğuyla gönendirdi Fransızcayı.

Ne mutlu Ulysse gibi güzel bir gezi yapana.

Hüzün kadar sevinç, sevgi, arı-duru bir dil-doğa-kültür-bilinci dolup taşıyor şiirleri. Görevinden dolayı bir süre yaşadığı o zamanların görkemli Roma saraylarında bile doğup büyüdüğü köycüğün özlemini çekti durdu. Öz kırına, deresine, şarabına döndüğündeyse, kişiyi yatağa çakan hastalık bekliyordu delikanlımızı. Yaşamın tadı damağında kırkıdan önce gitti.

15. yüzyılın ortalarında Villon. Yoksul sokakların başıboş çocuğu o. Türküleri hâlâ dillerde. Oysa karanlık hücrelere kapatıldı, işkence gördü, ordan oraya sürgün edildi. Sonunda n'oldu – bilmiyoruz. Belki de asıldı. Gerçi yoldan çıkmasına yoldan çıkmıştı, öyle de:

*Olmayın bu kadar katı yürekli,
Ey bu dünyada kalan insan kardeşler.*

Seyrek de olsa, bizde Villon adı geçince, “Kimdi o?” diye soranlara rastlanır. İşte ozaman:

Mais où sont les neiges d'antan

diyesim gelir. Gerçekte, sağını solunu azıcık kolaçan eden

Ama nerde bıldır yağan kar şimdi

dizesiyle Türkçede Villon'ca tatlanabilir.

Eskiler biryana, yeryüzündeki tüm çağdaş okur-yazarları eşsiz etkilerle etkiledi hepimizin hâlâ çağdaşı üç Fransız şairi: Lautréamont, Rimbaud, Apollinaire. Gerçekten de, duyarlı kişiler nasıl yadsır, şiirleriyle dünyayı depremce değişikliklerle sarstılar. Gel gör ki üçü de kırk-yaş-öncesi yidiği.

Yirmi dolayından öteye ulaşamadı Lautréamont. Nice yaşlıdan daha çok yaşadı gene de – hem de nasıl. Özyaşamına dala çıka, insanlığa, hiç akıldan geçmeyen korkunç ve güzel duygular, düşünceler, açılımlar, serüvenler armağan etti gencecik coşkulu yoğun nitelikli yapıtıyla.

Genç yıllarımla birlikte bana biçim kazandıran Köln’de okurken, benim de nerdeyse her akşam yürüyüş eksenimdi “Hohe Strasse”, tıpkı Apollinaire’in olduğu gibi. Gündüz Lindenthal’de, gece Hohe Strasse’de “Haute-Rue”deydi üniversitem. Ben de kendimce “bir gider, bir gelirdim”.

*Büyük Caddesine Köln’ün
Dans la Haute-Rue à Cologne.*

Paris’e her gidişimde Apollinaire’le birlikteydik. Öyle ya

Mirabeau Köprüsü’nün altından Seine akar.

Sous le Pont Mirabeau coule la Seine.

Apollinaire öngörülü sezileriyle, sevecen yüreğiyle: zamanının heyecandan fokurdayan kültürüne şairce öncülük etti, gerçeküstücü etkinliğin hızlandırıcı mahmuzu oldu; birbirinden güzel çeşit çeşit sevgililerine söylediği sevgi-şiirleriyle, kendisine uzanabilen herkesin yaşamına birbirinden güzel sevgi mutluluğu kattı.

Rimbaud’ysa başka, bambaşka. İnsan gerçekten yaratıcıysa pekçok “başka” olası çünkü. Kendini dünyanın merkezi diye belleyen modern Avrupa’nın daha nice onyıllar öncesinde, tüm dünyayı ne tür korkunç kültür açmazlarına çekelediğini acı öz-yaşamıyla denemiş olan Rimbaud, hayranlığım hiç eksilmeyen Baudelaire’den de, Nietzsche’den de öte-derinlerime uzanmayı

başardı. Dünya tarihini, ne yazık ki, zaman zaman bürüyen kokuşmuşluğa Rimbaud gibi eleştirel bir dinçlik ve keskinlikle elatan kaç kişi sayabiliriz? İşin en çok şaşılacak yanıysa, Rimbaud'nun, bizlere nice yol gösterici verimler sağlayabilecek yapıtlarının hepsini kırk yılın yarısından daha az bir zaman kesitine sığdırmış olması.

Gözkamaştırdığı oranda sıkıcı da olan modernliğin tüm iniş-çıkışlarıyla içiçe, öyle tatlı ve ağırlı bir yaşama-deneyi ki Rimbaud! Dünyanın en son akla gelebilecek yerlerine tutkuyla taşıdı o bıkkın yüreğini. 19. yüzyılın sonlarına doğru Habeşistan'dan ev halkına yazdığı şu sözlerin, insanlığın o zamanlardan sonrası, çok sonrası için de yürürlükte olduğunu söylemek zorundayız bugün: "Daha iyi günler gelecek. Ama bunca çalışma, bunca yoksunluk, bunca çekiden sonra üzücü bir karşılık oluyor bu. Yazık. Ne acı şeymiş yaşamımız böyle!" Keşke artık içleri özlemle parçalamasa bu sözler.

Kaskatıların gözünde: erkencecik kayalara bindiren kusmuk kusmuk sarhoş bir tekneden başka birşey olmayabilir Rimbaud. Kendini kısıkvrak bağlayan çağ kültürünün yosunlu ortamını aştı ama o:

*İşte ben, o yosunlu koylarda yatan gemi
Bir kasırgayla atıldım kuş uçmaz engine.*

*Azgın boğalar gibi kıyılara saldıran
Dalgalar aylarca sürükledi durdu beni.*

O kırık dökük tekneden bize kalan ne, peki? Eşi benzeri az bulunur bir gömü: yaşlı-başlı zekâların, kaç kuşaktır, anlayıp bizlere anlatmaya çalıştığı birbirinden değerli kültür gömüleri bunlar.

Ya Keats, Shelley, Byron – duyma yaşama ufkunu genişleten bu İngiliz gençleri? Hadi canım, 19. yüzyıl başlangıçlarının Roman-tikleri mi, – günümüz açısından bakınca onlar da ne ki deyip geçemeyiz; olası şey mi bu. En yüce heyecanlarla damıttıkları

dilden, en unutulmaz duygudaşlık dizeleri elde eden gencecik “bilgeler” onlar.

*Bir hatuna rastladım kırlarda dolaşırken
En güzelden de güzel – Gerçek bir perikızı*

havasındaki Keats;

*Ey saz benizli yolcu, ey, söyle bana,
Kuş uçmaz, kervan geçmez gökler yolunda;
Gündüzün, gecenin hangi kovuğunda
Dinlenmek için gidip yatacaksın*

dizeleriyle Ay’a sorular soran Shelley;

*Sen, hiç ölmeyen özü zincirsiz düşüncenin!
Özgürlük! Işıldatır seni birçok zindanlar*

coşkusundaki Byron, insan olmamızı sağlayan duygu-eğitimi sürecinin, hiç kuşkusuz, önemli aşamalarıdır. Çevrilere yansıdığı kadarıyla bile her çağın insanına çekici gelen bir güç kaynağı bu şairler.

“Romantik” dedim de, ilk bakışta tuhaf görünse de, Romantiklerden 150 yıl sonrasında tanıdığım şair Wolfgang Borchert de, 25’inden öteye geçememiş acılı bir ses. Sonradan öğrendiğimize göre enaz 40 milyon insancığın canını alan savaşın akıllarını korkunçluğunu daha yeni yeni gidermeye çabalayan Avrupa içlerineattığım ilk adımlarla birlikte, yıkıntılar arasında varedilmeye çalışılan tiyatroların hangisine yönelsem hep Borchert’in soluğu kaphyordu heryanıma: ya oyunları oynanıyor, ya da perde aralarında şiirleri okunuyordu. Dilime yeni kattığım öz-dilinde 40 milyonun sesiydi o zamanlar, benim için Borchert.

*Wenn ich tot bin,
möchte ich immerhin
so eine Laterne sein,
und die müsste vor deiner Türe sein
und den fahlen
Abend überstrahlen.*

*Ben ölünce
hiç değilse
bir fener olsam
kapıda duran
soluk donuk geceyi
aydınlığa boğsam.*

Birtek kuşağın yığinsal acılarını nerdeyse bastıran birtek ölüm adayının sezgi taşan gizemli bir çağrısı bu, değil mi?

Gene o sıralarda dilime yeni yeni doladığım Novalis, çok daha eskilerden gelse de gönlünce bir ses kuşkusuz. Sevgilisi Sophie von Kühn'ün erken ölümü üzerine "bis hin zum Grabe", "mezara dek" ona bağlılığını sürdüren bir özkaynakla barışık Novalis. Nitekim 4-5 yıl süresince, ölmek için yandı tutuştu.

Gib stiller Sehnsucht Raum

diye diye "sessiz özleme yerayırıldığı" kısacık yaşamında. Durup dinlenmeden,

Ich bin nichts mehr, ich lebe nicht gerne

türünden "ben artık yokum, ben artık yaşamıyorum" doğrultusunda çepeçevre bir yaşama-isteksizliği açığa vursa da, tüm kuşağını, bu arada sonranın ünlüleri Hegel ile Hölderlin'i derinden etkileyen görüşler ortaya koyma yetkinliği gösterdi Novalis, kırkını aşip daha ötelere sereserpe varamayan Novalis.

Her ülkenin yazın-ortamında, her çağın düşünme-ortamında kırk-öncesinin gençleri pırıl pırıl parlamakta.

İşte Puşkin, Lermantov, Mayakovski. Kendinden sözederken yeryüzünün tüm şairlerine

Sen çarsın: yalnız yaşa, yolunda yalnız yürü

diye seslenen, o delikanlı şiirlerin yaratıcısı Puşkin; Rusça bilenlerin ne yazık ki, çevirilere pek yansımadığını bildirdiği Puşkin, uğursuz bir düello yüzünden kırkını göremedi.

Ünlü *Hançer*'in şairi Lermantov'a gelince, kırk nerde, 27'sinden öteye geçemedi. Ecelin kendisine sapladığı hançere

*Seviyorum seni çelik kama
Parlak ve soğuk arkadaşım*

diye yönelen soydan bir kişiydi; kama sevgisinden belli; adı kötümser çıksa da, dünya sarhoşuydu o.

Ya Mayakovski, payına düşen kırktan birkaç yıl daha az zaman kesitine, özgün soluğuyla damgasını vurdu o. Nâzım Hikmet haklı olarak, nice esinler derledi ondan. Gürcistan'dan koptuğu gibi karmakarışık Moskova'yı adamakıllı altüst etti. Yalnızca Moskova'yı mı – uzandığı Paris'in güncel yaşamını; kuzeyinden ortalarına dek Amerika'yı da allak-bullak etti. Müzik, basın, tiyatro, resim, dernek, dil, devrim, – neye elatsa dinç, özgür, taşkın, genç. İçinden fışkıran yalım yalım heyecanlar pınarı Mayakovski bireye de topluma da bol sevgili, geniş ufuklu şiir-düşünce atılımları tattırdı.

En değer verdiği şey, başka n'olacak sevgi:

*İnsanoğlu sevgiyi doğduğunda getirir,
ama iş-güç,
parapul
ve buna benzer bir sürü şey,
kurutur gönlümüzün verimli toprağını.*

Yalnızca bireysel sevgiyi mi, toplumsal sevgiyi de.

Gömleğimin düğmeleri çözük
 Yüreğim hemen hemen dışarda
 Güneşe ve yağmura açardım bağrımı
 Gelin, girin tutkularınızla
 Tırmanın sevgilerinizle
 Şimdiden sonra denetleyemem yüreğimi
 Yüreğim başkalarının yüreğinde.

Ne Leopardi “kırk” nedir bildi, ne de Lorca. Gerçi Leopardi

*Ma la vita mortal, poi che la bella
 Giovinezza spari, non si colora*

*Ama ölümlülerin yaşamı, o güzel
 Gençlik silinip gitti mi, bir daha renklenemez*

diyor. Gene de hâlâ uyanık gönüller, düşünen kafalar için capcanlı onun düşünen şiirleri, şiirli düşünceleri.

Erken ölümünün sezgisiyle mi kötümserdi, yoksa iyice “tattığı” dışdünyanın kapkara etkileri mi ölümü çabuklaştırdı, enine boyuna tartışılabilir bu. Tartışılmayacak şeyse, Leopardi’nin nice etkin yapıtlar bırakmış olması. İnsanlığın düşünce tarihine kuşbakışlarla yetinmeyenlerin bilincini besleyen Zibaldone di Pensieri’si, Operette morali’si, Canti’si, küçük ama özlü felsefe deyişleri, ahlak yazıları, şiirleri, genç de ölse Leopardi’nin, dünyayı sevme yönünden insanlara ne denli tükenmez bir eğitim pınarı olduğunu göstermeye yeter.

*Sonsuz hava ne yapar, ya derin
 Sonsuz gök? peki ne demek
 Yalnızlık sonsuzca? ben kendim de neyim?*

Durum ortada: neye yönelse anlamak için yönelir Leopardi: sormadık kıyıbucak bırakmaz neyi sorsa.

Zaman zaman içtiğim o özsudan, bana gelinceye dek kimler içmedi ki: Schopenhauer, Lafargue, Sainte-Beuve, Hazard,

Ungaretti, Larbaud, Maurois, Jankélevitch, Char... Belgeye ne gerek. Gide'i anmadan geçemem gene de. Adımını çalışma-odasının dışına pek atmadığı o ileri yaşında André Gide, resmini çekmeye gelenlere, duvaraastığıdazlak kafalı bir maskeyi eliyle gösterip o-da-çıkacaksa-çekebilirsiniz der gibi bir davranışa bürünürmüş. Kimin maskesi mi, şaşılacak şey ama, Leopardi'nin maskesi. Bense şaşmıyorum. Dayanılmaz çekiciliğiyle dünya ürünleri, bu ürünlerin yücelticisi Gide'e de, Gide akrabalarına da, dolaylı yollardan bile olsa, dünyayı sevdiren bir hep-geç-kaynak Leopardi.

Demin Leopardi'yle birlikte andıydım Lorca'yı. Kırk öncesinin sesiyle, yeryüzünün tüm işiten kulaklarında çınlayan Akdenizli bir sevgilim, Lorca.

Genç: hem gençliğimin hem gençlik sonralarının sımsıcak bir odağı o.

Leopardi'ninkinden bambaşka yollara götürdü onun yazgısı: hiçbirzaman yalnızca hüznü duygu ve düşüncelere bırakmadı kendini. Çoğun, hüznelerde bile tükenmez bir yaşama-sevgisidir Lorca.

Sözcüğün en güzel anlamlarında öyle genç, öyle genç ki bu şiir-yiğidi. 40'a yakın irili ufaklı yapıtlarının çeşitli niteliklerine azçok bulaşsa da, gel hayran kalma kendisine. Ben gene (kimi sever, kimi sevmez, iyisi mi) birtek özümü bağlayan saptamalardan ayrılmayayım, diyorum. Ama ozaman da kimse benden sevgi gerekçeleri beklemesin: hem kendime hem Lorca'ya haksızlık olur bu. Öyle ya Lorca: her yönüyle, insanların dünyasına, yani bizlerin dünyasına özgürlük-içinde-yaşama-tadı katmak uğruna didindi durdu. Karşılığı ne oldu: bağnazlar n'apıp edip tam da İspanya içsavaşının bittiği haftalarda boğazladılar onu. Tragedyalar dolu yazgısı, özde, bir yaşama türküsüydü.

Savaşın herşeyi paramparça eden ağır havası ile güncel yaşamın iç hoplatan hafif havası arasında kısa süren eşsiz bir gel-git Lorca. Bahçeler, çiçekler, ağaçlar, yeller, çimenler, dere-ler; Ay, dağ, gök; acı, gezi, söylence... Bu arada Amerika'ya da yolu düştü. Oralarda da durmadı: oraların değişik konumlu

“azınlıklar”ına çocuklara, zencilere, çingenelere hak ve sevgi dağıttı. Övgüler, gazeller, danslar, şarkılar, – elattığı herşeyi, ağıtları bile, yaşama-sevgisi yörüngesine oturtmak gibi Heraklesçe bir görevin üstesinden geldi. Hem yitik bir yürek, hem coşkulu bir iyilik dağıtıcısıydı o.

Nerden izlesen, şaşılacak bir bilgelik: öylesine erkenden sezinlemişti ki ölümü:

*Ve kusursuz kefen
o katı, o eski Roma havasında
sert kenarın arasında.*

Kuşkusuz bunun için yaşamayı vurguladı hep. Kuşkusuz, gene de bundan ötürü sevdiği, sevmeye çağırdığı tüm şeylerde ölümü de “işledi”. Başka ne gerçek ki zaten: acı ama yaşam olan yerde ölüm de var.

Önce yaşamak gerek. Orası doğru. Ya sonra, ölüme ağıtta sıra:

*Ya sonra
bir kilim, bir kandil
kuru toprakta.*

*İstedim ki varayım
iyilerin vardıdığı yere,
vardım da, aman Allahım!
Yine yolun sonunda
bir kilim, bir kandil
kuru toprakta.*

Ağıt ağıttır, orası öyle, Lorca’nın aklı gene de yaşamakta:

*Ölürsem birgün
beni bir fırıldağa
gömün de görün.*

Daha kırk-öncesinde gördüğü o “büyük” şeyi kırk-öncesinde şöyle dilegetirmekte ne haklı:

İnsan! Tutku! Işığın acısı! Birşeylerin acısı!

Bize düşen ne peki: bizler dikkati elden bırakmayalım. Bazan öylesine kaptırıyor ki insan,

*Ne derin bir acı var
ne çaresiz bir acı
ozanların ağzından
yükselen yamık seste.*

Ölümden sözeden Lorca olunca, “Buyursun öyleyse!” diyesi geliyor insanın nerdeyse.

Orası öyle, ölümsüz olmaz ama hep o, hep ölüm yok ki dünyada. Hadi, olanca varlığımızı o sınımsız soluklu Lorca’ca çağrıya verelim:

*Por las orillas del rio
Se está la noche mojando
y en los pechos de Lolita
se mueren de amor los ramos*

Se mueren de amor los ramos.

*İrmak kıyısı boyunca
işte suya dalmış gece
ve göğsünde Lolita’nın
aşktan ölüyor demetler*

Aşktan ölüyor demetler.

Bunun gibi dinç – ama ne dinç – bir yaşam taşan “serenata”yı Lorca’mdan başkasında bulabileceğime inanmıyorum – keşke bulsam!

Yalnız yazarlar, ozanlar mı, – bilimadamları, devletadamları, filozoflar, ressam, yontucular, besteciler – adı toplumsal

belleklere yansımış yansımamış sayısız yazgılar... Oysa şimdi burda ben de ne yapabildim ki, içten bağlı olduğum birkaç şairi, kırkını aşamayan güzel insanlarımdan birkaçını anabildim. Kuşkusuz, başka kültür kesiminden bağlılıklarım da var. Yalnızca şiirle olmaz ama o kültür kesimleri olmadan da yaşamam. Şimdi de bu kesimdekiler için bir-iki sözcük söylesem, diyorum. Hak yemekten çekinmemin payı da var kuşkusuz, ama kim bana ne diyecek; öзде, hem kendine hem başkalarına saygı göstergesi diye bildiğim anma eyleminin gerçekten hoşuma giden bir eylem olduğuna inandığım için, acele acele de olsa gereğini yapacağım. Ne zaman yakınlarının gönlüme kazınmış adlarından bir-ikisine parmak bassam, şairlerimin yer aldığı orda başkalarının da onlarla birlikte soluk alıp verdiği apaçık ortadadır.

İşte İskender, işte Giorgione, işte Schubert. Dolaylı ya da dolaysız hep gündemimde bu üç genç. Herbiri, yeter ki azıcık durup düşünelim, kendine özgü sıcaklıklar ışıyan bir yaşam-aydınlatma odağıdır. Hiçbir türdeşim, keşke hepsi bu talihi paylaşırsa, yoksun kalmamalı bu aydınlıktan. Gel gör ki, bu gençlerin de herbirinin, kırka varmak için enaz 7-8 yıl daha yaşaması gerekirdi. Kaldı ki, gençlikleri yalnızca yaşta değil. Yaş-baş kavramını altüst etti onların "gençliği".

Yetişmemde köksalan bazı kişisel tutku ve değerlendirmelerin iteleyişiyle söylüyorum, ama söylediğimin nesnel geçerliği olduğu kanısına varmasam, durup durup altını çizer miyim: Büyük İskender nice sınıyış ve özverilerle gerçekleşen Batı-Doğu kültür bileşiminin insanlık için ne özden sürekli bir yaşamakaynağı olduğunu, düşünsel-duygusal içerik yönüyle, ilk kez evrensel ölçekte yönetimce derleyip toplayan, sevdirep tanıtan devletadamıdır. Böylesi yaygınlıkta bir yakınlaşma, hattâ içiçe-girme kalıcı ve hoşgörülü bir biçimde sürüp gitmekteyse, bu hiç kuşku yok ki, pekçok şey borçludur İskender'e. Hepimiz ardılarımızla birlikte onun ardıllarıyız.

Giorgione'ye gelince: o da, nedense adı pek dillerde dolışmayan eski bir genç dost. Öğrencilik yıllarımda gezdiğim Venedik'te, Gallerie dell'Accademia'da *La Tempesta*'sıyla vurulmuştum ona. Hiç sönmeyen Yeniden Doğu coşkumda: onun o

yeşilimsi göğü hâlâ gözlerimin önünde. Herşey dingin gibi ama değil: ipince, kanatsı bir yıldırım parlaklığı patlamış bile. Önde: biryanda beyazımsı gömlekli, kırmızı cepkenli bir delikanlı, belki de bir çoban, sağ elindeki upuzun değneğe dayanmış. Gözleri, öbür ucta, çimenler bürümüş yayvanca bir kayanın üzerinde çıplacık bir kadında; kucağındaki çocuğu emziriyor bana bakan kadın. Diplerdeki gök ile arasında söylencelerdeki ağaçları andıran sivri sivri, dik dik, yapraklı birşeyler, sağda da solda da. İki yanda birden direklerini suyun gölgesine salmış bir köprü görünüyor. Arkalarsa, kıyı kıyı evler, değirmenler. Güneş vuran yerlerin gizemi hiç aklımdan çıkmıyor. Kim böyle bu Giorgione? Bu resmiyle insanı hem tuhaf bir huzurla sarıp sarmalayan hem içten içten tedirgin eden bir sanatçı. Kuşku yok, Yeniden Doğuş'un yetkinlik ülkülü iyimser eğilimine karşı çıkan bir güvensizlik ürpertisi; dikkati-elden-bırakma-heran-herşey-olabilir uyarısı aşılayan bir sanatçı Giorgione. Daha somut bir bildirimle, başka türlü dendikte: daha gencecikken ölümün varlığını duyumlayan, özüne özgü bir olgunlukla yoğrulmuş bir yapıt bu *La Tempesta*, bu *Fırtına*.

O resmi gördüğümde ilkbaharımı sürüyordum ben; oysa Giorgione, resmine hayran hayran dalıp gittiğimde kulağıma çalınan söz gibi, "la primavere dell'arte veneto" sözünde dile geldiği üzere, hep Venedik sanatının ilkbaharı olarak kalacak. Gerçekten de Giorgione olmasaydı ne Raffaello, ne Michelangelo, ne de Tiziano olurdu.

Sonraları, ilk gidişimde Viyana'da gördüğüm "Üç Filozof" tablosu, herbiri doğal-kültür çevresiyle birlikte kendi dünyasında üç ayrı insanı tanıtıyor. Bu resim de hiç aklımdan çıkmayan birşeyler içermekte. "Filozof" diye nitelenen kişilerden aksakallı olan, yazılı belgelere vermiş kendini. Doğu görmüş olanı, ortayaşlıysa konuşmayı seviyor. Sazını çalan gençse doğaya vurgun. Ya o siyahça arkalarındaki ışıklı-karanlık bayır, sivri kuleli, sivri damlı taşevler. En dipte deniz, sonra da güneşi gökler. Ne iyi yapmışım da kuzeylerdeyken bu resim için Londra'dan sergilendiği Oxford'a uzanmışım.

Ne yazık ki Dresden'de bulunduğu bildirilen Venüs'ü, o durup durup bakmaktan kendimi alamadığım basılı kopyalardaki

Venüs'lerin en güzelini yakından seyretme mutluluğuna erişemedim. Yanılsam da, ama çağdaş teknik başarılarının sağladığı güvenle, yanılmadığım inancıyla yineliyorum: Venüs'lerin en güzeli o. Dille anlatılmaz kıvrımlı o ısıtan kadife örtülere boy-luboyunca uzanmış, herşeyleri meydanda. Sağ eli, yastığa dayalı başının altında. Saçlar ortadan ayrılıyor. Gözler inik. Sol ayak alta doğru sağ ayağın üstünde, usulcacık. Dirsek, koltuk, göğüs, kalça, diz dinç mi dinç bir çekicilikle ışınlıyor heryanımı. Arkadaki evler, ağaçlar, bulutlarsa hertürlü renk tasarımı aşan eşsiz benzersiz bir renk şöleni. Bence, Yeniden Doğuş'un, Rönesans Çağı'nın olanca oylumunu gür gürbüz bir vericilikle sergiliyor bu resimde Giorgione. Çizgi diye birşey yok bu resimde: herşey, herşey oylum oylum renk, can, dirilik. Bu-dünyayı, yaşama-dünyamızı sevenlere: aklını-başına-al, zamanını-çarçur-etme, dinçliğini-değerlendir doğrultusunda Giorgione'ye özgü dille yazılmış tükenmez bir okuma-yaşama kaynağı bu resim.

Schubert'se bambaşka bir ses, hem de ne ses – “ses” deyince ses o işte. Tatl-üzgün ezgiler, gece-ürpertili, gündüz-sevinçli dans eşlikleri, tek sesler, korolar... Daha yirmisinden epeyce önce, yanılmıyorsam, 2 senfoni, 4-5 opera, belki de 200 şarkı çıkarmış içinden. Sonraki birkaç yıldaysa dört-beş yüz şarkı daha eklemiş. Ya sonraki senfoniler, hele o senfonilerin gönlümü ençok hüzünleyip sevinçleyen *Bitmemiş Senfoni*'si. Schubert'in öz sesiyle bezediği tek bir dakika bile benzersiz bir yaşantı insan için. Çok kişinin kulakları benimkilerden çok daha yetenekli ama, ne yazık ki, tıkalı bazı “ses”lere. İyisi mi, ben gene yalnızca kendimi bağlayan biçimde konuşayım: vazgeçilmez bir mutluluk Schubert benim için. O dalga dalga gizemli sesleri nerden buldu, nasıl süzdü içinden bizlere? Sayısız ayrıntılı ev-geçim derdi, sıkıntı, hastalık – otuzunu zor etti ama ondan daha özgün verimli, ondan daha çalışkan kaç genç gördü ki müzik dünyası.

Yaşça kırk-öncesinin sevgilileriyle ilgili saptama ve değerlendirmelerimin bazı yanıltıcı sanılara yolaçabileceğini gözardı edemeyiz. Şöyle ki, kırk-öncesinden öteye geçememeyi yalnızca şairlere özgü bir yazgı diye yorumlamak gerçekliğe

aykırıdır. Beni düzyazılarıyla kendine bağlayan nice yakınlarım da kırktan öncenin insanı.

Sözelimi: Thomas Wolfe. *Look Homeward Angel* ile *You Can't Go Home Against* romanları sel sel ta iliklerime işlemeseydi onyıllar öncesinde, kimbilir ne yavan kalırdı duyma-düşünme evrenim.

Ayrıca: birtek şairlerin genç yaşta kendi eliyle kendi canına kıydığı olgusunu, genel, genel değilse de yaygın bir kural diye benimsemek yanlıştır. Kendi istenciyle yaşamına son veren nice düzyazı ustası tanıyorum. Örnek mi, işte Pavese. Daha çıkar çıkmaz okuduğum *Günlükler*'iyle, Pavese, o zamana dek yuvarlana-geldiğim günübürlük yaşamın nice derin ve kapsamlı derinlikler kapsadığının acı acı ayırdına varmama yardımcı oldu. Gerçi Pavese sukatılmamış bir şair; gene de, gencecik yaşamına, herşeye karşın doyumsuz yaşama-keyiflerinin renk renk çiçek açtığı düzyazı ciltleri sığdırmayı başarmış.

Bırakın ki bu bağlamda, herbiri düzyazı evreninin başka başka yörelerindeki ustalıklarıyla bize eşsiz okuma-düşünme boyutları, dolayısıyla da ayık bilinçli yaşama zamanları sağlayan Stephan Zweig ile Primo Levi'yi nasıl unuturuz? Gençlik çağlarındaki tarihsel-toplumsal korkunçlukların süregiden basıncıyla da olsa, epeyce sonradan, kendi elleriyle canlarına kıydılar. İşte bu da, beni düşündüren kırk'lı önce-sonra yorumlarımı, durup durup gözden geçirmeye itiyor.

Az önce sözünü ettiğim "kural" sözcüğü dolayısıyla şöyle bir ekleyiş de hani yersiz sayılmaz burda: Akıl kurcalayan bir sallantı da şu olsa gerek: şairlerimin çoğu kendi eliyle canına kıydı; orası öyle, ancak bu gerçeğe bakıp bazı kimseler, kırktan önce gidenlerin kırk'a meydan okurcasına özyaşamlarına son vermelerinin bir kural olmadığı apaçık saptanınca üzüntü duyarlar. Bunu da (durum ne denli tuhaf, "hastalıklı" görünse de) şiiri yalnızca gençliğe özgü, gençlere vergi dehaya özgü bir başarı diye değerlendirmeye dayamaya kalkışır. Oysa gerçekte durum bambaşka. Yinelercesine söylüyorum: ölmek için şaire, yazara uygun düşen bir kural, bir ölçek, birim, tartı bulup ortaya çıkarmayı tasarlamak saçmadır. Önemli olan: kişinin kişiye biçtiği zaman-yazgısı değil herkesin kendi yaşamıdır. Ama şöyle

ama böyle, herkes kendine uygun yaşar zaten. Gelgelelim neyin kime uygun olduğu, neyin olmadığı, çoğun, belirli bir yaşam sona erdikten sonra, ancak ozaman, kuşkusuz o da birbakıma “dışardan” belirlenebilir. Bu belirleyiş ne denli “doğru” bir nitelme sayılabilirse o kadar kuşkusuz.

Burda “deha” kavramına sokulmayı denememiz gerekse de, son derece kısa tutacağım. Gerçekten üstün yoğunlukta verimli kişilere yaşça kırktan sonra rastlanmamasını deha’nın vazgeçilmez ögesi diye yorumlayanlar çıkabilir. Gene de bence, sıradışı başarılar sergileyen kısacık yaşamlar, ne denli hayranlık uyandırırsa uyandırсын, yalnızca genç şairleri, genç yazarları deha’yla bezemenin doğru olmadığı kanısındayım. Deha’ya salt gençliğe özgü bir ayrıcalık gözüyle bakılamaz. Böylesi bir ayrıcalığı yadsımak için birkaç kişiyi rasgele anımsamak bile yeter. Goethe, Kant, Valéry, Schweitzer, Gide, Hesse, Einstein, Heisenberg, Sokrates, Diogenes, Dağlarca, Nâzım Hikmet, Nietzsche, Hölderlin için ne diyecektik? Ona ne kuşku, bu adları kendi damağına uygun bulmayanlar, kendi çizelgelerini kotarmakta özgürdür burda. Ama ben bolkeseden “deha” belirlenimini savunmayı sevmediğimden şimdi bu deneyimi biryana bırakıp başarılarından ötürü bazı kişileri hayranlıkla bağrıma basmayı sürdüreceğim. Ola ki, pekçoğumuzun da merakını uyandıran çekici adlar bunlar! Bakın işte Goethe çok ileri yaşlarda *Faust*’u bitirdi. Kant, nerdeyse yarım yüzyıllık bir yaşam-birikiminden aldığı hızla ardarda *Kritik*’lerini ortaya koydu. Nietzsche ile Hölderlin, çağrısını duydukları “iş”, birbakıma, “bitirmiş” olsalar da, hastalık yüzünden koptukları ayık yaşamı, uyurgezer bile dense, uzunca bir süre daha götürdüler. Şiirle olduğu kadar düzyazıyla da kuşakları yakamozlayan birkaç yapıtın ardından, susma’ya 20 yıl ayırabilen; böyle bir susmadan sonraysa, kimbilir kaç alanda yücelere tırmanan yapıtları yanyana dizen bir yaşam gerçekleştirdi Valéry. Hele ona hiç benzemeyen arkadaşı André Gide...

İlk gençliği 19. yüzyılın son çeyreğinde geçen Gide, kırkıncıdan önce gitseydi, bazı titiz ama salt bireyci yaşama arayışları ile sanat-sanat-içindir doğrultusundaki savlarından dolayı anılacaktı. Bu döneminde tutarlıkla yaşayıp işlediği bireycilik, ne

de olsa, çevresindeki yazarlarla birlikte paylaştığı ortaklaşa bir yaşayıp yazma biçemiydi. Birçok türdeşiyile birlikte, öteye geçemeyecekti. Oysa gençliği izleyen dönemde bireyciliği içeren birçok “güzel” şeye elatma olanağı buldu çok yanlı düzyazı sanatçısı Gide. Yirminci yüzyılın ortalarına dek uzanan kapsamlı yaşamıyla Gide, yapıtlarına da yansıdığı üzere, zengin mi zengin karşılaşmaların, seçkin yaşantıların, kolay silinmeyen toplumsal olayların çağdaş bir tanığı olarak belleklerde. Kirk-öncesinin içine kapanık, nerdeyse hastalıklı özünü kabuğunu kaldırıp atabilecek yaşça başça olgunluklara erişme fırsatları yakaladı Gide.

Biri öbüründen kat kat korkunç iki dünya savaşını; kimi beklenen kimi şaşırtıcı iniş-çıkışlarıyla komünizmi; yığın yığın insan öldürme merkezlerini; candan bezdiren kitlece sürgünleri içten deneyledi. Faşizm ile sömürgecilğe, öğrenim darlıkları ile yaşama bağınazlıklarına karşı özgürlük bayrağını ilk açanlardandı o. Ölçülü dili, aydınlatma kaygısı; hertürlü düzmeceğe “yeter!” deme yürekliliği; şişirme eğitimin binbir maskesini düşürme becerisi – daha nice katkılı kültür girişimleriyle insanlığa övünç kaynağı oldu Gide. Daha doğrusu, zaman süresince Gide “olayının” gerçekte böyle bir olumluluk sağladığı yavaş yavaş günışığına çıkıyor; kanımca, daha da belirecek bu gerçek.

Oscar Wilde’ı, Bergson’u, gerçeküstücü akımı, Sartre’ı, Kafka’yı kendine özgü öncü duygusuyla anlayıp özümseyen yepyeni bir insancılık hoşgörüsüne yolaçan bir kültür yoğurucusu oldu Gide: Bir Schelling gibi, bir Leibniz gibi, hattâ bir Nietzsche gibi davranıp gençlikte kavuştuğu güzel çizgiyi derinleştirerekten kırk’tan epeyce ötelere götüren *Günlük*’lerinin de belgediği üzere, onlarca yılın acı-tatlı meyvelerini derleyen Goethe’ce bir özünü-aşmayla, kırk-öncesini kırktan-sonrasının yepyeni evreleriyle çepeçevre işledi. Kimi kulakları tırmalayacaksa da, söylemekte bir sakınca görmüyorum: sözcüğün, günümüze de anlam ve önem getiren bildirimiyle, bence, bir “bilgeydi” Gide. Çünkü kolay’ı değil zor’u seçti. Kendi kendisine karşı yumuşak değil sert davrandı. Büyücek bir bölümünün içinde, şöyle böyle de olsa, yaşadığım 20. yüzyılın, çok kişiye

abartılı görünse de, bence, değerlilik yönünden en etkin okur-yazarlarından birdir André Gide.

Uçarcasına değişikliklerle de olsa, andığım adlarla, öyle sanıyorum ki, şöyle bir görünüm içindeyiz artık:

Başkaları, kuşkusuz başka türlü davranabilir, herkesin seçimi kendisinin; ola ki çok kişi omuz silkip geçer, gene de ben ne yapıp ettiğimi kendi açımdan söyleyeyim: Kırk, yaşamı az çok anlaşılır kılınada önemli bir tutamaktır. Öyle bir çizgi çiziyorum ki kırk'la, birdeyime, yaşam, eksenine kavuşuyor böylece. Gerçi *tasarımsal* bir eksen bu, gene de yaşam, inişi çıkışı, tınısı rengiyle daha bir belirginlik kazanıyormuş gibi geliyor bana. Sanki anlayışı açıyor böylesi bir kırk. Bütün bu sözünü ettiğim şeyler, bu arada sözünü etmediğim daha nice 'şey' – hepsi *zaman* *iste* *yen* şeyler. Zamanda gerçekleşmeden, yani yaşanmadan varlık kazanamazlar. "Yazgı" dediğimiz de bu zaten. Payına düşen *yaşama*-*zamanını*: öncelerin sonralara dönüştüğü, öncelerin sonra'ları olan bir akış zaman. Biz insanlar: birbirini izleyen bugünümüz'e doğru gelişmemiz boyunca, herbirimiz kendi bugünlerimize doğru yaşlanıp olgunlaşmamız, delilenmemiz, savrulmamız, uslanmamız diye ne varsa işte o yönlerde doğru seğirtirken, neyse ne değilsek herşeyimizle *zaman- içindeyiz*. Bu zaman bence, birbakıma en iyi, kırk eksenleriyle aklıma duyguma uyan biçimde sunuyor kendini.

Ögelerini birbirine çatmadığım, birbiriyle karşılaştırmadığım bir yaşamı, azıcık olsun nasıl kavrarız ki? Bunun için de çizgilere, kesitlere gereksinim var. Kırk böyle bir ayırım-ve-birleştirme *göstergesi* işte. Yaşama gerçekliğine özden yapışık bir başlangıç ya da son değil, kuşkusuz. Ayrıca, yaşamı: "gençlik" ile "yaşlılık" diye birbirine nerdeyse karşıt, birbirinden nerdeyse kopuk iki evreye ayırma gibi sözümüne bir gereç de değil. İnsan-yaşamını örgüleyen eylem ve yöneltilleri, ilişkileri, özlemleri, tedirginlikleri, yeğleme ve sevgileri, öncesi sonrasıyla, az çok yerli yerine koymada kırk'a başvurmadıkça, bir yetersizlik duyuyorum içimde. Oysa *tasarımsal* kırk-çizgisi gözümün önünde canlanır canlanmaz, pek çok kaypak-durağan dengelenişiyle

özüme özgü çokça-bir-süregidiş biçimleniyor gözümün önünde. Böylece kırk, vazgeçilmez bir anlama ve yaşama dayanağına dönüşmüş oluyor. Öyle ki bu gibi çentiklerden yoksun kalınca gel de insan yaşamını anla; gel de azçok aydınlıkça sürdür yaşamı.

Şimdiyse sıra, kendi yaşamıma kırk'lı bakışımda. Hoş, herkes gibiyim ben de: dışımda, ötelерimde neye odaklanırsam odaklanayım, ağırlığım kendimde. Bencillik yönünde değil, varlıksal anlamda ağırlık hep "ben"de, herbirimizin ben'inde. Gerçi kuşkuluyum: gerçekte "ben" diye, "kendim" diye herkesin anladığı anlamda, "birşey" olmayabilir, gene de sözünü ediyoruz ama. İşte ben kendim kırk'ı devirenlerdenim. Nasıl olup bittiğini birbakıma anlayamadan aşiverdiğim kırk'ın öncesinden de, sonrasından da azçok haberim var. Daha doğrusu, sonra'ya sarkmasaydım önce'yi öncelerimi, dolayısıyla sonra'mı azçok ayık bilinçle nasıl kavrayabilirdim?

Talihliymişim, yoksa neyi nerden bilecektim. Orası öyle, kırk-öncemde: okullar, geziler, karşılaşmalar, kitaplar, çoluk-çocuk, toplumda katlar, sorumluluklar, daha da başka şeyler birtakım parıltılarla payıma düştü. Hepsi iyi güzel de, özanlayışım kırk'la birlikte, kırk'tan sonra daha bir açıldı. Yaşlanma kısıtlamalar getirir, denir; doğrudur da, önemli bir doğrudur bu; gelgelelim kırk'tan sonralar da, zamanlar ilerledikçe insana daha arı-duru bir özgörüş, daha bir yantutmazlık, daha dingin bir özkavrayış getirir. Mutlu bir genişlik-gömüsüdür kırktan sonraki yaşama-zamanı.

Kendimi kendime açık kıldığım bu gerçeğin güzel bir belgesi var elimde: Kırktan öncemin tutku dolu koşturmalı ortamına toplu-bakış niteliğinde bir kâğıt parçası pattadak karşıma çıktı geçenlerde, – bir rastlantı, çekmecelerin diplerini karıştırırken:

Kikikiy kukukuy takay tukay
Irkula urkula yaluça yulaça
Raba riba turuk toruk
Kuta kiyta yögay yagay

Meğer sen ne hızlıymışsın zaman! Dün gibi anımsıyorum: kırk'ıma yakıncacıkken yazdığım bir “şiir” bu, – gülünç gelse de öyle diyelim; çevremdeki birkaç kişiye okuduğumda öyle nitelemişlerdi de ondan.

İlk izlenim uyarınca, takır-tukur birşey. Ne denli evirip çevirsen, anlamdan yoksun, “söylemsiz” bir harf-ses kalabalığı sanki. Kırk'ı, kırkını selamlamaktaydım oysa: Koşullarımın elverdiği ölçüde yapabileceğim en iyi şeyleri yapmaya adamıştım bunca onyıllı. Zaman zaman kendimden hoşnut değilsem de, başarısız sayılmazdım. Öyleydi, öyleydi de, peki, “şiir” demeye kırk tanık gereken şey ortadaydı. Yavaş yavaş dank etti kafama. Buydu dipten vuran. Çoğun sessizce, ama hep güneşli saatlerimde eleştirdiğim o “ezhere yaşayanlar” gibi olmak istemediğime göre, kendimi alışageldiğimden daha dikkatle elealmalıyım. Başka şey mi yapmaktaydım yani, – gene de yetmiyordu demek.

Şimdi sözümona o “şiir”e eğildiğimde gördüğümse şu: İlkin, dört dizenin ilk harflerini yukardan aşağı okuyunca, al sana KIRK? Rastlantı mı bu, gereklilik mi, bilmiyorum. Bile dileye mi KIRK'a varmıştım, belleğimi altüst etsem de birşey anımsayamıyorum şimdi. Hiçbiri birşey “demeyen sözcüklerin” ses-kargaşasına karşın, aradabir, tuhaf uyumsuz bir düzen doğrultusunda bir gidiş olduğunu yoksayamam hani. “Takay tukay”, “raba riba” dizimli de olsa, bir düzen varmış gibi duygulara kapılıyorum. Nerdeyse bir elçabukluğuyla duru-dingin anlamlı bir dizgeye dönüşecekmiş ürpertisi sarıyor heryanımı. Belki o zamanlarda bu tür eğilimlerdeydim. Gerçekten de, şimdi aklımı pattadak aydınlattı işte: “Anlam” büyük tutkumdu kırktan öncelerimde. Başta dil'de, sonra herşeyde anlam, – ille de anlam. Anlam konusu dolayında delicesine fırdolayı bir topaç gibi dönen öğrenim etkenliğimden aldığım esinlere iyice bırakmıştım kendimi. İnsanın en belirgin özelliği özüne özgü anlam-verişlerinden kaynaklanır kanısındayım. Bu kanımda pek birşey değişmiş değil. “Şiir” dediğimiz o dörtlük şey biryana, kırkımdan hemen sonraki birkaç yıl içinde, bir karşı-ağırlıkla anlamca dengelenmiş izlenimi uyandıran bir yerlerdeydim artık. Kırk'ın epeyce ötesinden şimdiki durumumda söylüyorum bunu. Kırk'la birlikte öz-arkeoloji'me ne denli sarılmışım ki,

bazı görkemli görünümlerine karşın, zaman zaman, bir hava kabarcığından başka birşey olmadığını önesürdüğüm “yaşamın anlamı” düşünme gündemimin başına oturdu, – hem de nasıl. Çoğun boşuboşuna da olsa, az mı yanıp tutuştum *bu* anlama erişmek için.

Kırk, akıl yaşıymış meğer; sen gene de çabala dur! Öyle oldu nitekim. “Sonra’sız” olamazmış. “Önce”, sonra’yla önce’dir. Kırk’ın öte yanını şöyle içime sine sine görmeye başlarken, *bazı şeylerin* yavaş yavaş yalnızca birtakım “varlıklar” olarak değil, “boşluklar” olarak, tek tek ya da öbek öbek bazı anlam-denge-lenişlerine kavuşur gibi olduğunu saptama durumunda buldum kendimi. Kısa-uzun zaman aralıklarıyla, kimi yoğun kimi gevşek, tuhaf bir sevinç ritmi, bir bağımsızlık müziği içimi dışımı kaplamaya koyuldu. Sonra sonra saptadığımsa: önce’nin, alışılmadık yepyeni şeylere götürmüş olduğuydu. Sağımı-solumu önümü ardımı eskisinden ayık, bazan epeyce ayık bir biçimde görüp yorumlayabiliyordum artık. Bu arada, hiçbirşeyi yitirmek istemezcesine, kırk-öncesinin dağarcığını, kırk-sonrasının yolyordamı içinde özüme katıp yeniden yoğuruyordum; yeni yeni katkılarla birlikte hep yeniden yoğurmaktayım.

Çokönemli olduğu bana apaçık gelen bir yaşam-dönemecinden öteye adım atmıştım artık. Bu iki yamaçlı kırk-yaşantımdan da yazılı bir iz durumunda birşeyler var bugün elimde, – o yaşantıdan epeyce sonra yayımlanan *Yaşama Felsefesi*’ndeki bir sayfa bu, özüme özgü bir çentik. “Şiir” değil, bir düzyazı. Hâlâ süregötüren zamanların içinden, ola ki, kendimden kendime bir ayna, ola ki başkalarına da bir öneri, “Nitelikler Ötesi Mutluluk” önerisi bu:

Yıllar yılı dışta dolaş, – koş atıl, bağır çağır, yen yenil, çalış didin, çek üzül, yık onar...

Sonra yıllar yılı içlere dal, – ağır ağır çekil, yavaş yavaş suskunlaş, aşama aşama durul, az az yayıl, gönül bekle...

Bir iki kezcik bile olsa, belki bir, belki de hiç, – yok, yok, birkez öyle oldu ki (Nasıl olduğunu nerden bilebilirim? Kim nasıl bilsin?) tüm yaşamın örtüsü perdesi birden kalkiverdi: Alacakaranlık, pırıl pırıl gündüze; tıkanıklık, uçsuz bucaksız

önaçıklığına; üzüntü, derinden derine çağlayan özlü sevince; sürekli uğultu, diri sessizliğe; paramparça ayrıntılar, doyurucu bütünlüğe dönüştü. Kırık dökük izlenimler silindi; bilinci tıka-basa dolduran duygusal karalamalar apak oldu; çokluk birliğe büründü. Neyin aldanış, neyin gerçek olduğu artık ortada. Mutluluk değil, daha başka birşey bu: Tadılmadık bir kendini-bırakış; sevgiyle sarınıp sevgide yokolma...

Bir doruk. (Neyin doruğu?) “Bir” denen de ne – (Bir iki var mı artık? Söz, soru, – anlamı mı kaldı bunların?)

Oysa-ne-güzel-bir bakıma-ölüyken-pekçok-ilgi-giysilerinden-soyunup-arınmışken-herbiri-başlıbaşına-bir-armağan-olan-solukların-birinden-öbürüne-uzun-uzun-”yaşamak”...

Kaşla göz arasında bitiverdi ama. Eskisi gibisin, – eskisi gibiyim, hep öyleymişim, hep öyle kalmışım gibi geliyor şimdi.

Değişti ama herşey. Anlatamazsın, – anlatmam, ahlatılmaz, anlatılamaz, – ne gerek zaten. Birşeyler oldu birkez. N’oldu?

Gene de aynı değil herşey. Yok aynı. Olmaz öyle şey, bambaşka. – Bir gider, bir gelirsin...

İşte böyle.

Sen ne yakamozlu bir kırkmışsın Kırk!

Çocuklara Doğruları Aktarmalıyız

Kişisel gerginlikler, günübirlik hantallıklar, toplumsal tatsızlıklar, dinsel kaygılar, – hepsi de “Belleğini hafiflet!” çağrısıyla yönelmekte dörtbiryana. Bense: birbakıma akıntıya kürek çeken biri olduğum için mi nedir, zaman zaman tam tersi bir çağrı adamıyım. Yeri gelince, hiç çekinmem, “Anımsa!” diye seslenirim kendi kendime. Yazarlık dediğin ne ki zaten: bazı şeyleri anımsatmak. Şimdi benim çepeçevre anımsatmak istediğim gerçekse, birzamanlar çocuk olduğumuz gerçeği.

Bilmiyor değilim: pek hoş gitmeyecek bu. Daha belirtirken omuz silkip geçer çok kişi. Nedense şöyle düşünmeye eğilimlidir herkes: Koskoca insanlarız artık. Gündem dolu şimdi, hem de nasıl. Binbir işle nasıl başa çıkacağımızı şaşırmışken bir de çocukmuş, çocuklukmuş. O da ne ki: Sahi, eskidendi o, çocukluk. Silindi gitti. İyi de oldu hani. Neydi zaten, birsürü ıvır-zıvırla doluydu çocukluk çağı. Bazı okşanma sıcaklıkları güzel olmasına güzeldi ama kat kat cansıkıntıları ile özelemler sarınıştı çocukluğu. Hele erişkinlerden gelen birtakım duygu ve anlayış aksaklıkları yüzünden pek parlak bir çağ sayılmazdı doğrusu çocukluk.”Unut gitsin!” mi öyleyse?

Olmaz ama: denemeci, düşünür, ozan, bilimadamı başka bir açığa yerleşmek zorundadır. Özel-özel yaşantılar, yetişim, öğrenim, gelişim, anlam-önem bağlanışları çok kimsenin “tuhaf” diye niteleyebileceği bir açığa götürdü beni. Öyle ki, ille de “çocukluk!” deyip duruyorum. Gerçekten de erişkinlere özgü ağır mı ağır bazı sorunlara karşın bir an olsun gözden yitirmem çocukları; taptaze eşlik eder bana hep çocukluk. Pekçok büyüğün büyüğü olduğum şimdiki günümde bile, coşkuyla

sarılrım çocukluğa. Varsın, “şuna bak, çocuklaştı”, “şuna bak, meğer çocuk kalmış” desinler, umurumda değil. Denemeciysen: birçok şey gibi, çocukluğa da *canlı* tutacağım anımsayışlarımda; çocukluğun insan olmadaki yeri-önemiyle, çocukluğa özgü sorunlarla, bazan da durup dururken, bir gizem olarak çocuk’la – başka türlü sü düşünülebilir mi – işte böylesi bir çocuklukla kolkola bir yaşam benimki.

Kim ne derse desin, hem görev hem mutluluk benim için çocuklukla uğraşmak. Böylesi işe kalkışan biri, duygu ve yad-sıma yüklü dirençleri göze almak zorundadır. Bunların çoğu yersiz değil hani. Nitekim ben de çeşitli zamanlarda, yakın-uzak çevremde böylesi şeylere tanık olmuştum: Gerçekten de, hemen hemen her aile, olanakları n’olursa olsun, daha doğmadan önce: çocuğun sağlığı ile geleceğini koruyup kollayan durumlar uyarınca, kimi ucuz kimi pahalı birtakım önlemlere yönelmektedir. Ülkeden ülkeye değişen bilinçle, devlet de bu konuda, aile birimlerine yardımcı olmaktadır. Biryandan doğumevleri, aşı örgütleri çoğaldursun, öteyanda çocuk hastalıklarına olduğu kadar bulaşıcı hastalıklara da yetesiye eğilmeyi amaçlamakta toplumlar. Çoğu kez, çocuklara evde rahat edeceği yer, beslenmede daha uygun ayrıcalıklar gündemdedir. Anaokullarından üniversiteye dek okullar, derslikler, kitaplar göze çarpar. Okul içi ile dışında beden-müzik yatkınlıkları geliştiren donatılara belli ölçülerde paralar ayrılmaktadır. Bu arada, çocuk yetiştirilmesinde rol oynayacak hekimler, psikologlar, pedagoglar yargıcılar gibi uzman kişilere saygın bir kat biçilir toplumda. Yalnız bunlar mı, çocuğa yönelik türlü türlü kesimlerde özenli bir ilgi, bakım ve uğraş gerçekleştirildiği göze çarpar. Kimi geleneksel bir çizgide, kimi en modern araç ve gereçlerle olup biter bütün bunlar. Heryerde her zaman böyle değilse de bunlar günümüzün yaygın eğilimleridir.

Gene de dünyanın belki yarısında, çocuklar, hiç mi hiç hak etmedikleri durumlara katlanıyorlar: bu arada, ağır işçilikten dilencilığa, seks aracılığından zehir aracılığına itilip kakılıyor, bol bol sömürülüyorlar. Bu, kuşkusuz, salt çocuk oldukları için ille de böyle değil. Yalnızca iyilikleri istendiği zamanlarda bile uygulamadaki akıl ve beceri aksaklıkları yüzünden, çocukların,

ne yazık ki, büyük ölçüde “kötü” yetiştirildiklerine tanık oluyoruz zaman zaman. Hoş, bu düpedüz yetişkinlerin, “azınlık” diye nitelenenlerin de başına geliyor.

Şimdi benim, yeri geldiğine göre, bazı boyutlarını, deşe deşe görünür kılmaya çalıştığım şey: çocuk dünyasına, belki bir o kadar da, insan-töre dünyasına ilişkin çok önemli bir gerçekliğe, *çocuklara doğruları söylemek* diye adlandırabileceğim gerçekliğe parmak basmak.

İlk bir yaklaşımla bu “doğruculuk”: erişkinlerin çocuklarla konuşurken doğruları söylemekten kaçınma gibi bir davranışa bürünmeleri demektir. Günlük yaşamda sıklık karşılaştığımız durumuyla: erişkin, pekçok doğruyu çocuğa bildirmekten kaçınır. Bunu demekle, büyüğün bile-isteye, çocuğa yalancılık ettiği yönünde bir sav öne sürmeye yeltenmiyorum. Hemen hemen hiçkimse adının yalancıya çıkmasına gözyummaz. İzlediğimiz, büyüklerin, henüz-zaman-gelmedi türünden bir gerekçeyle davrandıklarıdır. Büyüklere özgü oldukça yaygın bu davranışın hafifletici nedeniyse: azıcık-daha-sabır, gün-geldiğinde ileride çocuklar da doğrulara kavuşacaklardır, türünden bir nedende toplanabilir. Bu tutum heryana öylesine işlemiştir ki, nice çağlar boyu kuşku uyandırmayan bir alışkanlığa dönüşmüştür artık.

İnsan yaşamında önemli rol oynar “doğruculuk” kavramı. Bu besbelli böyle. Çünkü kavram, geniş mi geniş kuşatımlı bir gerçekliği dile-getirmekte. Belki de bu nedenle, içiyle dışıyla iyice biliniyor izlenimi uyandırmakta. Oysa ne içeriği ne bildirimi yönünden saydam; çeşit çeşit sorunları birlikte sürüklemekte. Nitekim, gerekli dikkati gösterir göstermez birtakım açmazlar kendini dışavurur.

“Doğruculuk” çok eskidenberi tanınan bir *erdemdir*. Ancak, “doğru” sözcüğünden türeme bir sözcük olduğu gözden yitirilemez. Böylece, deyim yerindeyse, bu erdem *dolaylı* bir erdem olarak karşımıza çıkar. Şöyle ki, ilk akla gelen kökendir; yani

temel “doğru”dur; onu birkez elde edince gerisi pek öyle çaba gerektirmeden olup biter: kolayca ulaştırırsın başkasına.

Gerçekteyse, sanıldığı gibi değildir durumlar. Yerleşik bir kaniya aykırı olarak, doğru: doğru’ya yapışık, doğru’da hazırlanmış bulduğumuz, buna göre de zahmetsiz edindiğimiz bir değer değildir. Özde, insan yapısıdır doğru. Birçok kuşağın akıl, emek, deney ve beceriyle oraya koyduğu üstün önemde bir başarıdır.

Bırakın ki, “doğrucu’luk” kavramı “doğru”nun tekil olduğunu sezdirse de, doğru’nun değil *doğru’ların* yürürlükte olduğu bir dünyadır bizimki. Değişik bilme ve yaşama kesimlerinde geçerliği olan sayısız doğrular ortamında solukalıp veririz. Özellikle “doğru” derken, insan-toplum gerçekliğine yönelik pekçok tek tek doğruların sözünü etmekteyiz. Bu doğrular zaman içindeonarım ve düzeltmelerle çoğalıp azalırken, birbirleriyle sürekli ilişkiler kurup sürekli değişikliklere uğrarlar. Bu arada, çeşitli bilme, yaşama kesimlerine uygun çeşit çeşit doğruluk ölçekleri ile doğru’lama yöntemlerine başvurulur.

İşte bu doğruların saptanıp kotarılmaları kadar üretilmeleri de önemlidir. Çünkü ancak dilegetirilince saptanan doğru, ancak dil aracılığıyla başkalarına ulaştırılır. Dilse: doğru’yu saptama olarak gerçekleri dil alanına çevirmeye; doğruları iletme olarak bu saptananı anlayıp yorumlamaya dayanır.

Hiç kuşku yok ki, bütün bu işlemler ortamdan ortama birtakım değiştirmelere, giderek çarpıtıp bozmalara neden olur. Buysa, doğruluğun ilk bakışta sanıldığı kadar yalın ve kolay bir erdem olmadığını belgeler. Ne yazık ki, çok kişide doğruculuğa ilişkin bu gerçeğe aykırı düşen bilince rastlanır. Bununsa doğruculuğa ne denli zor bir insan başarısı gözüyle bakmamız gereğini yetesiye belirgin kılar kanısındayım.

Yetesiye dikkatle bakınca bu doğrultudaki düşünüşte ilginç mi ilginç bazı şeyler derleriz. Özde kendilerini “yetişkin” ve “erişkin” diye niteleyenler, bu niteleyişe içerikçe ne denli uygun kişilerdir, onu pek bilemiyoruz. Ayrıca: yapıp ettiklerinden her zaman çocukların iyiliğini gözettiklerini varsaysak bile, gerçeklik deyip geçtiğimiz binbir şeyin, içiçe yanyana binbir

ötesi olduğunu, gerçekliklerin hep daha ötesi gerçekliklerden oluştuğunu gözönüne getirmeliyiz. Ozaman, herşeyin her zaman çocukların iyiliği yönünde olup bittiğine tanıklık edebileceğimiz söylenemez. Bir de şu var: yaşça küçüklerin doğrulardan payalma hakkını kesin biçimde saptamanın yaşça büyüklerin tekelinde bulunduğunu öne sürmek de yersiz bir tutumdur. İnsanın hakkıdır doğrulardan payalmak; çocuklar insan değil mi ki onların hakkı olmasın? Kim kime hangi yetkeyle “Sen şu doğruyu bilebilirsin!”, “Senin şu doğrunun şu kadarını bilme hakkın var!” türünden bir üstünlük taslayabilir? İnsan insanın ürünü mü ki, teknik başarılarda olduğu gibi nerdeyse kesin bir öngörüyle, neyin ne olduğunu açık-seçik bileli m. “İşte ben tam böylesi öngörülü biriyim” diye ortaya atılan biri, kendi aklını herkese benimsetmeye yeltenen biridir. Buysa, çocukların doğrulardan payalma gibi önemli bir yaşam-yazgısını hoyratça belirleme anlamına gelir. Böylesi bir belirleyici, sözcüğün tam anlamıyla tekseçici bir zorba durumuna düşer. İster çocuk ister erişkin, olup biteni olduğu gibi görme fırsatı bulan sağduyulu hiçkimsenin gönlü yatmaz böyle şeye.

Durum sıklıkla gözardı edilse de, büyüklerin çocuklara bildirdiği sözümona doğruların, önesürülen gerekçeler ne olursa olsun, çocukların kafa sağlığından çok büyüklerin istek, heves, takıntı ve tutarlıklarını doyurduğu meydana. Kuşkusuz, bütün bu olup bitenlerde, “çocuk hakları”ndan çok salt büyüklerle yapışık birtakım tutkular ağır basmaktadır. Öncelikler gibi ağırlıkları yalnızca büyüklerin belirlediği bir ortamda bundan başka birşey tasarlanamaz zaten. İşte bu bağlamda, gerçekte çocukların gelişmesine epeyce zararı dokunan, demek ki yapılmaması gereken birçok şey, ne yazık ki, umursamazca ortalığa dökülmekte; böylece, kişisel-toplumsal yaşama-dünyasını karartmaktadır.

Doğruculuk yönünden, büyüklerin çocuklara yapmaması gerekenlere gelince, sayınakla bitmez bunlar.

Birkez daha soralım: bunlar neden böyle, peki? Aynı şeyi başkaca daha açık belirtelim: Hemen hemen her zaman her yerde büyükler çocuklara, uçaşağı beşyukarı neden böyle davranırlar? Bazı yaptıklarından bazan kendileri hoşnut olmasalar bile,

yalnızca kendi ölçüp biçtikleri doğruları çocuklar için şaşmaz sayar, bundan hiç mi hiç ödün vermez erişkinler; hattâ fırsat buldukça bununla övünürler.

Yaşam için kendi önemli saydıkları görüş, değer ve inançları “doğru” başlığı altında toplamak yaygın mı yaygındır erişkinler katında. Şaşılacak bir direktmeyle, *bu* “doğruları” çocukların da benimsemesini isterler. Günlük konuşmalar gibi okul kitaplarına yansımıştır bu. Sıksık rastlanan ceza ve uygulamalarla epeyce belirginlik kazanmıştır bu tutum. Kuşkusuz, sözü edilen *bu* doğruların ileride kendileri için de yararlı olabileceğini gözardı etmezler. Ayrıca: *bu* doğruların, şimdi için değil mi ki böyle, bundan sonrası için de böyle olmasındasakınca olmadığı düşünüşünü güderler. Böylesi doğru-belletme işine olanca güçleriyle sarılırlar.

Hem oluşumu hem iletişimi bakımından doğru ya da doğrular birçok güç soruları birlikte getirse de, şimdi burda bunları, kuşkusuz, unutmamacasına biryana bırakarak, gittikçe arta arta gönlümüzü burup kafamızı kurcalayan önemli soruya, çocuklara doğrucu davranmaya yönelelim. Sorun gerçekten de önemlidir. Çünkü nereye baksak, doğruların çocuklara gereğince söylenmediğini gözlemlemekteyiz. Yalnızca gözlem konusu değil bu, kendimiz de erişkin olarak çoğun işin içinde olduğumuza göre *içten* biliriz bunu.

Çocuklara doğruları söylemiyoruz. Gerekçe mi ararsınız, tümentümen kolgezmekte. Kimi dobra dobra kimi binbir dereden su getirmek yapışıktır ilgili ilgisiz erişkinlere. Biz gene de kulağa ençok çarpan sözümüne gerekçeleri özetlemeyi deneyelim.

Adı üzerinde, çocuk “çocuk’lar” çocuktur. Çocuk mu, yaşı küçüktür. Temelde, başka türlü sü nasıl olsun ki, akli da boyu bosu gibidir. Henüz gelişmemiştir çocuk. Gelişmesi için büyümesi gerekir. Ona ne kuşku, çocuklar için doğal olan, çocuk doğasına yakışan şey; büyüklerin zamanca sayıca doğruları bildirmelerini beklemeleridir. Onlar için kaçınılmaz bir gerçekliktir bu. Nitekim hepimizin başından geçmiştir bu. Azıcık sabır, azıcık anlayış, biryandan da gelişip serpilme – herşey

kendiliğinden sona ulaşacaktır. Yoksa, herşeyi bozup çarpıtır acele. Zamanından önce çocuğa aktarılan doğrular zararlıdır çocuk için. Akli karıştırır; pusulayı şaşırır bu gibi şeyler. İşte bunun içindir ki, verici durumdaki büyüklerin de, alıcı durumdaki çocukların da “yetesiye ölçekli” doğrularla yetinmesi gerekir. Şaşılacak birşey yok bunda. Biz erişkinler büyüğüz; çocuklarsa küçüklerimiz. Buna göre, doğruların hangilerini hangi oranda çocuklara bildireceğimizi bizden başka kimse bilemez. “Doğruları” onlara söylemesi bizden, dinlemesi de onlardan. İstenirse daha da dal dal dallanabilecek olan bu çıkarımsal düşünüşü yalınlamak amacıyla budadığımızda, aşağı yukarı şöyle kestirip atabiliriz: “Biz büyüğüz, bizim sözümüz geçer! Hepsi bu kadar!” İşte bu bence, pek iler tutar yanı olmayan bir savdır. Şöyle ki, çözümlenip saptandığında “büyüklerin” şu doğrultulu bir kanı güttüğünü açığa vurur: Biz yaşça başça büyük olduğumuza göre, doğal olarak çocukların üstüyüz. Onların neleri bilmeye, neleri bilmemeye hakkı olup olmadığını belirlemede yetki ve yetke bizdedir. Soru-sorgu götürmez hakkımızdır bu bizim. Çocuk aklınca neyin uygun olduğunu, neyin uygun olmadığını belirlemede yetişkin aklıyla kim bizlerle boyölçüşebilir ki. Hele yaşlar başlar kıvamına varsın, zamanı gelince onları kendimize eşit kılacağız. Gene onların iyiliğini düşünerek, doğrular yönünden gerekeni gerektiğince aktarıyoruz onlara. Yaptığımızın önü ardı bu, hepsi bu kadar.

Birkez böylesi bir yol tutturulunca da, neler olmaz ki. Sözgelimi, ülkenin yüce çıkarları ile kutsal bilinen şeylerin korunması için, yeri gelince, bazı ödünler verilebilir. Büyükler için kaçınılmaz olan bu zorunluluk, çocuklar için haydi haydi öyledir. Bütün bu sözümona gerçekler yüzünden çatışkılar yumuşatılır, çelişkiler kapatılır, açık-seçik birtakım yanlışların maskesi allanıp pullanır, sürüyle ezberler ile “uyduruk” doğrular önplana konur. Bugidişe uymayanlarsa: “kendini beğenmiş”, “kötü huy-lu”, “bozguncu”, “başkaldırıcı” türünden aşağısayıcı yaftalarla belli bir çizgiye çekilir. Gerektiğinde de, hak hukuk kılıfına sokulup çekidüzen altına alınır. Özellikle ülke uğruna, din uğruna, törenamus uğruna çalımla yürünür bu yol. Öyle olunca da güle güle doğruculuk, saydamlık, dürüstlük. Desene, sanki

herşey doğalmış, yasalmış gibi, hemen hemen her zaman olup biten yeniden olup biter, bir süre daha çekecektir insancıklar.

Bütün bunlar çocuklar karşısındaki doğruculuğumuzu epeyce aydınlığa çıkarsa da, bu bağlamdaki en önemli soruya henüz yetesiye açıklık sağlamış değiliz. Hemen belirtelim öyleyse: çocuklara *her* doğruyu söyleyebilir miyiz? Yanıtta açık-seçik olan şu: Çocuğu hasta edecek, ya da çocuğun yaşamını yersizce tehlikelere atacak hertürlü davranıştan bu arada bildirimden uzak durmalıyız. Böylece, ilk bakışta, çocuklara her zaman, her yerde hep doğru söylemek gibi bir vargıya ulaşıyoruz. Buysa çocuğa doğruyu söylemenin tümünden ne olduğu yönünde kuralı bir istemi ortaya çıkarıyor. Ona ne kuşku, kimse yadsıyamaz bu istemi. Orası öyle de, saptanması gerçekten zor, belki de olanaksız bir kuralıdır bu.

Böyle bir kural yok oysa. Desene, *bazı sınırlı durumlarda* çocuklardan doğruyu esirgeyeceğiz. Bunu kim belirleyecek, – yine biz büyükler. Dediğim şu: kişisel – çıkarıcı etmenleri işe karıştırmadan, çocuklara, üçaşağı beşyukarı büyüklere, yani yaşça başça kendimiz gibi bildiklerimize, birbakıma, “eşitlerimize” davrandığımız gibi davranalım, diyorum. Peki, ne yapalım bu durumda? Elimizde bir reçetemiz yok ama, “engeller”, “sapmalar” karışsa da, dürüstlüğün gereğini yapalım, diyorum. Her zaman, her konuda, her yerde mi? Evet! Kişisel eksikliklerimiz, anlayış ve kültürümüz, bu arada bazı değiştirmelere neden olsa da bu böyle. Gene de bu doğru’yu yanlış’a, doğruculuğu yalan söylemeye götürmemelidir hiçbir zaman.

İşte bu çerçevede: yeri gelir, doğruyu söyleriz; yeri gelir söylemeyiz. Sözelimi, biri karşımıza dikilip; “Nerde o söyle, bulur bulmaz şu elimdeki tabancayı kafasına boşaltacağım!” derse, aranan ölü adayının, “doğruculuk aşkına”, nerede olduğunu öldürme adayına söylemeyiz, söylememeliyiz.

Demek ki çocuklara doğruyu söylemede salt çocuk diye onları aşağı görme, onları az gelişmiş diye iteleme türünden bir etmen rol oynamamalıdır. Elden geldiğince karşımızdaki-ne, ister erişkin ister çocuk, durum n’olursa olsun, özümüze davranılmasını istediğimiz biçimde davranmalıyız. N’apıp edip böyle bir istenci uygulama alışkanlığı kazanmalıyız, diyorum.

Özellikle çocuklarda bunun ilginç bir nedeni var. Büyüklere doğruyu söylemezsek, durumun önem ve etkisi oranında, sert ya da yumuşak biçimde, çoğun haklarını ararlar. Ona ne kuşku, çoğun, başarılı bir onarım yoludur bu. Çocuklarsa, böyle bir onarma gücünden yoksundur. Bu da bizi, bile bile yanlış ve yalana saptırabilir. Öyleyse, çocuklara davranışlarımızda son derece dikkatli ve özenli davranmak zorundayız. Ancak bunu tatsız bir zorlama diye yorumlamak yakışmaz bize. Tam tersine, çocuklara karşı dürüst olmayı gerçekten de sevindirici bir yönümüz diye benimsemeliyiz.

Şimdiyse bütün bunları yapacağız da ne kazanacağız gibilerden çekincelerle karşı karşıya kalmayı gözealmalıyız. Bu da doğal birşey. Konu n'olursa olsun, "Bütün bu yapıp etmelerin bana sağladığı nedir?"; "Peki, biz bunlardan ne kazanç elde ederiz?" türünden birtakım içgüdümsü eğilimler ürer durmadan insanda.

Bu ve benzeri kaygılanışlar karşısında diyeceğim şu: Her yapmamız gerekeni yerine getirince kâr-kazanç hesaplarına kalkışanlardan değilim. Ayrıca, özümü değer'le bezeyen doğruculuk gibi bir erdemden nasıl bir 'kazanç' derlerim kaygısına düşmek, gerçekten de yakışsız birşey. İlle de kazanç diye ayak direnirse, şöyle bir yanıt yeter de artar bence: Hiçbir değer'in, erdem'in insana zararı dokunabileceğini tasarlayamıyorum. Belge, gerekçe istemese bile bunu şöyle pekiştirebiliriz. Diyelim ki: çocuklara "doğru'yu söylerken" gerekmeyenleri yaptık, gerekenleri yapmadık, n'olur ozaman? Çocuklar, çocuklarımız büyük ölçüde incinir bundan. Salt yaşları küçük olduğundan, daha bir süre bu savunmasız türdeşlerimizin gelişip serpilmelerini çarpıtıp engelleriz. Bizdenyardım bekleyenleri yıkıntıya çeviririz böylece. Buysa, sağduyumuzu büsbütün yitirmemişsek, biz sözümona yetişmişleri gerçekten üzüp ezen bir olaydır.

Bırakın ki, sözünü ettiğimiz doğruculukta gerekeni gerektiği gibi yapmamak, çocuklar kadar kendimizi de son derece zararlı sonuçlara götürür. Şöyle ki, hep yinelediğim üzere, şimdi'nin çocukları bizim geleceğimiz demektir. Bilelim ki, gerekeni

yapmadıysak: şimdi yalanla yanlışla dolup taşan ortamımızın, günü geldiğinde, şimdinin çocuklarınca yönetilip yürütülen dünyasında soluk alıp vereceğiz, – hem birey hem toplum olarak hepimiz.

Yapya'nın bir deyişle, ne denli nitelesek yeridir: hem kendi akılsızlığımız, (hattâ, ne diye örtbas edelim) kendi kötülüğümüzle yetiştirdiğimiz insanların sağlıksız dünyasından sözetmekteyiz artık. Kolay kolay katlana bileceğimiz bir dünya mı bu? Demek ki şimdiden tezi yok, başödevimiz, çocuklarımızı elimizden geldiğince “iyi” yetiştirmektir.

İşte çocuklara doğruları söylemek “iyi” yetiştirmenin vazgeçilmez ögesidir. Böylece çocuklara karşı doğrucu davranış, yalnızca çocuklar değil *kendimize* karşı en iyi davranıştır. Kuşku yok ki bu, hepimiz için hem en büyük tatlanış hem en önemli sorumluluktur. Bu sorumluluğu yüklenmemek: böylesi yarını istenmeyen dünyada yaşamayı gözealmaktır. Kolay kolay katlanılacak şey mi bu?

Artık genişçe ufuklu bir görüş-düşünüş tabanında kımıldanmakta olduğumuzu umduğum için, doğruculuk açısından erişkin-çocuk ilişkisine daha genişçe bakabiliriz.

Erişkinlerin çocuklara doğruları aktarma işleminde herşeyin iki kutup arasında olup bittiği apaçık. Biryanda erişkinler, öbüryanda çocuklar. Kuşkusuz, erişkinler güçlü konumda, çocuklarsa çelimsiz. Şöyle ya da böyle, doğruların efendisidir erişkinler; çocuklarsa onlara bağımlı çelimsizler. Uygunsuz süreçlerin ardından ancak zamanla bazı şeylerin ayırdına varabiliyor çocuklar. Yaşları ilerledikçe, gittikçe artan bir hızla doğru'lara, doğruların aktarılmasına ilişkin bazı örtüleri kaldırıyorlar. Deyim yerindeyse, yukardan aşağıya, yetişkinlerden kendilerine akan doğru bildirimlerinin sağını solunu anlama fırsatları yakalıyorlar. Bununla da, çocukluğun kendileri için değişmez bir yazgı olmadığı gerçeğine varıyorlar. Ne ki, ancak talihleri varsa, böylesi bir üst-bakışa yükseliyorlar; yoksa, kat kat yereden çocukluk alkışkanlıklarının pek dışına çıkınayan bir sözümona erişkinlikten öteye erişemiyorlar.

Kuşkusuz, bu doğrultuda herkesin yaşama-deneyi başka. Belirli bir ölçüde aydınlık serpmesi umuduyla kendi yaşantı çizgime şöyle bir değinsem yeridir sanıyorum.

Özetle, çocukluğumda erişkinlerden bana gelen doğrulara ilişkin şöyle bir öykü benimki. Şimdi anımsıyorum da, nerdeyse herkes gibi ben de, 6-7 yaşlarıma kadar, doğrular bakımından neyin ne olduğunu, işlerin nasıl olup bittiğini pek anlamadan yaşayıp gittim. Bana doğru diye verilenle, ya da buyurulanla yetinir; verileni, buyurulanı ciddiye alırdım. (Çoğumuz, insan yaşamına en kalıcı etkinlikteki damgaların ilk yılların yaşantılarında bulunduğuna inandığımıza göre, burda ne denli durup düşünssek yeridir.) 7-8 yaşlarımla birlikte, hemen daha sonrasında da, kitap, öğretmen, yabancı dil serüvenlerimle birlikte, payıma düşen doğruların çeşitliliği arttıkça, gittikçe artan çelişkili izlenim ve işkilli duyarlıklarla epeyce eleştirel davranışlar edinmeye başladım. 16-18 yaşlarındaysa, doğruların yapısı ve değeri üzerindeki bilgi ve görgüm, hızlı diyebileceğim bir gidişle değişikliklere uğradı: İlk izlenimle, erişkinleri, herşeyin doğrusuna kavuşmuş kimseler diye tanımıştım. Zamanla sarsıntılar geçirdi bu sanım. İsterlerse her güçlüğü çözebilecekleri inancımı gittikçe sıklıkla gözden geçirmek zorunda kaldım. Özellikle İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla, sinema ve gazete haberlerinde karşıma çıkan korkunç acılı çocuk görüntüleri dayanılmaz duygu ve düşüncelere iteliyordu beni. Doluya koyuyordum olmuyor, boşa koyuyordum gene olmuyordu. “Doğrular gerçekten doğru değil mi!”; “Bunlar doğruysa böyle şey olmaz!” yönündeki ünlemleri kuşkuyla işiten erişkinler direnmeyle önümü kesiyordu: Yalnızlığa sığınmaya çalışıp “Peki, doğru denen bütün bu doğrular, nasıl oluyor da bu dünyada barınıyor?” diye bir sorgulamaya kalkışsam, “Şu erişkin dediklerimiz de çok tuhaf, doğruları biliyorlar da, neden söylemiyorlar öyleyse?” kaygıları ile yiyordum kendi kendimi. Zamanla, öyle gelişti ki herşey, hiçbirini haklı bulmadığım çeşitli nedenlerin dürtüsüyle, erişkinlerin doğrulara birdeyime, hile karıştıran kişiler olduğunu düşünmekten kendimi alamadım. Gel gör ki, bu arada, gözaçıp kapayınca dek, eskiye oranla ne de hızlı akıyordu artık zaman.

Bir de baktım ki, ben de üçaşağı beşyukarı “onlardan”, erişkinlerden biriydim. Buysa, hem coşkuyasalıyor, hem acı-tatlı biçimde korkutuyordu beni. Birzamanlar, özellikle, bize doğruları sunuşlarındaki tutarsızlıklar yüzünden, karamsar gibi olduğum dönemlerde, sesimi sıradışı yükselttiğimde: “Daha küçüksün!”, “Tam gerçeği büyüyünce öğreneceksin!” diye sözü ağzıma tıkayan okşayışlı bir paylamayla, büyüklerin – yanıldığını sanmıyorum – durumları apaçık ortadaydı. Gizemlere gebe diye bize sezdirilen süreler çoktan geçmiş, gizemlerin binbir peçesi iyice sıyrılmıştı. Hep aynı tekelcilikle, hep aynı buyurucu kılıkla, hep aynı kesinlik savıyla boca ediliyordu doğrular çocuklara. “Deli mi bunlar, aptal mı yoksa. Gerçeği gerçekten biliyorlarsa ne diye söylemiyorlar; bilmiyorlarsa ne diye öğrenmiyorlar?” yönlerinde durmadan gidip gelen bir salıncaktaydım artık. “Bazı şeylerin yanlışlığı apaçık ortaya çıksa bile ne diye doğruları düzeltmiyorlar?” yöneltili öfke dolu bir soru, kaygı-gündemimin en üstünde bir köşeye oturdu kaldı.

Ogün bugün binbir emekten bıkkınlığa; binbir özveriden yorgunluğa; binbir çekingenlikten ataklığa bazan kendibaşıma, bazan öbür erişkinlerle birlikte, bazan da onlara karşı, ama hep elden geldiğince doğruyu söylemekten yana, doğruları çocuklara söylemekten yana, doğruları çocuklara aktarmaktan yana pala sallamaktayım. Tatlı bir etkenlikse de, üzüntüden arınmış bir etkenlik değil bu.

Önüne gelen, durup durup “canımızdan çok seviyoruz” diye sözünü ettikleri çocukların bol bol hakkını çiğniyor; heryanda bol bol ikiyüzlülük! Gelgelelim yalnızca onlara değil, türdeşlerine; hattâ kendilerine, çoğun, ikiyüzlü erişkinler. Herkesin, her çağın, her toplumun, her eğitimin çocuklara karşı davranışlarında hep aynı değer-düzleminde kımıldandığını söylemek haksızlık olur. Gene de uzağımda yakınımda olup bitene, sıklık, öfkelenmeden edemiyorum. Ne var ki, iyi örnekler, kafama uygun töreler, güzel insanlar, güzel eğitim gelenekleri de eksik değil. Ben de, becerebildiğince bağlıyorum kendimi: Neylersin ki, iyi örnekler az; güzel gelenekleri canlı tutmak zor; insanları yetesiye eğitebilmek büyük talih işi. Bir oyana bir buyana koşturuyorum işte. Usanıp hınçlanmakla, yakınmakla zaman

yitirmektense, herkesin elden geldiğince çalışması gerektiği kanısındayım. Bu arada işim-gücüm dolayısıyla olacak, başka n'apabilirim ki, birbakıma eğitime yetişime adıyorum özümü. Kimi gönlümün dilediğince olmasa da, örneklik etmeye çalışmakla; kimi ne yazık ki az sayıdaki güzel törelerin bazı yönlerini işler tutmaya çalışmakla; kimi de okul çevresinin epeyce ötele-
rindeki sanat, felsefe, deneme yörelerinden yardım derlemeye çalışınakla geçiyor zaman.

Sözgelimi, bilimselliğe özgü yantutmazlık, nesnellik ve haktanırlığın, çocukların eline verilen derskitaplarına daha uygun ve kapsamlı biçimde yansımaya; böylece, çocuklara doğruları aktarmanın hem erişkinlere hem çocuklara yakışan bir kılığa bürünmesi işine, bazan beni bile şaşırtan bir sevgi ve saygıyla bağlıyım.

Birbakıma üzülerək söylüyorum, nice onyıllar öncesinde fizizlenen, o birtürlü dinmeyen özlemle bu günlere dek geldim: Birbirimize doğruyu söylemede gönlümün dilediğince başarılı değiliz; hele erişkin kişiler olarak, çocuklara doğruları sözümona aktarmada epeyce yaya kalıyoruz.

Keşke olmasaydı, – gel gör, birzamanlarki bizler gibi çocuklarımız da mutsuz bugün. Ona ne kuşku, ilk yaklaşımda abartılı bulunacak bu yazgı.

Bol bol sigortalı, hoşgörülü, güvenceli bir toplum yönetimi değil mi ki bizimki; teknoloji rahatlıkları bile giderek batmaya başlamıyor mu? Çocuklarımıza gelince, neler yapmıyoruz ki sevgili çocuklarımız için: sağlık, beslenme, eğitim, oynama gibi önemli yaşama-yörelerinde gerektiğinde kendimizden kesip onlara vererek gerçekleşmiyor mu çoğun bütün bunlar.

Gelgelelim bütün bunlar gerçekse de sayınakla bitmeyecek eksiklerimiz var. Yeryüzünün yarısından çoğu acınacak durumda. Nedense imrenilenlerin büyücek bölümü yalan-dolandan kırılıyor. Çocuk kesimi erişkinlere oranla daha talihsiz durumda. Heryanı saran böylesi bir talihsizliğin olası onarılmasıysa, hemen akla gelmese de sallantısızca söylüyorum, doğruculuktan geçiyor.

Birtürlü ulaşamadık özlenen, özlenmesi gereken çağa. Diken diken batan durumların şurasına burasına yama atmakla başaııkamayacağımız doğruculuk eksiklerimizi n'apıp edip temelden giderme zamanı geldi geçti. Nedense gerekeni yapmıyoruz, yapamıyoruz gene de.

Kapsamlı bir *doğruculuk istencinin* önemli bir ögesidir çocuklara doğrucu davranış. Neylersin ki, umursamazlık, ödlelik, duyarsızlık, bahanecilik kolgeziyor dörtbiryanda. Görünür görünmez sorunların dalbudağı arasında, kimi uyusuk uyusuk içezikliğiyle, kimi ikiyüzlülükten yana yana tökezlercesine yaşayıp gidiyor büyükler. Çocuklarsa: çarpıldıkça çarpılıyor, inildedikçe inildegemiyor çocuklar, – herkeslerin utana utanmaya “canımız, çocuklarımız!” diye sözünü ettiğı ya da etmediğı çocuklar.

İşte böylesi bir yaşama ortamında koştur dur. Elimde mi ki: kaygı ve heyecan dolu koşturmalarından başaldıkça, özellikle çocuklara doğruları söylemedeki yetersizliğin neden olduğu patlamalarla yoğunlaşan isteklerimi birbirine sıkıca bağı birkaç öneride derleyip toplamaktan kendimi alamıyorum. Eylemlerimi mahmuzlasın diye özümde olduğu kadar başkalarına da yönelttiğim öneriler bunlar. Tanıdık tanımadık herkesten istediklerim, herkesin yapmasını dilediğim şeyler bunlar. Seve seve, inana inana aklımıza gönlümüze sığdırıp yaşama-geçirsekne-iyi-olur diye düşündüğüm bir-iki öneriyi düpedüz açığa koymam gerekiyor şimdi.

İlk önerim şöyle birşey: Biz erişkinler, kendi yaşama dünyamız olarak nitelendirdiğimiz dünyanın *çocuklarla ortaklaşa* bir dünya olduğunu gözden yitirmemeliyiz. Özümüzden esirgemediğimiz ne varsa, çocukları da katkılandırmalıyız onlarla. Şurası apaık ki, erişkin kimliğiyle, herkesin birbirine karşı doğrucu olmaya nasıl dörtelle sarılması gerekiyorsa n'apıp edip çocuklarla ilişkilerimizde de göstermeliyiz bunu. Tersı tutum, özyaşama hile bulaştırmaktır. Hep derim, yine de diyeceğim, hemen hemen herkes için her zaman öyle kutsal birşey ki özyaşam, bilerek bilmeyerek karıştırılan en küçük düzmecelik bile onarılmaz ağılar salar içimize.

Çocuklarla *birlikte* yaşıyoruz. Herkesin payına düşen kişi-toplum yaşamı, çocuklarla *da* birliktelik yaşamıdır. Altı üstü, havası suyuyla yeryüzü karmaşık dönüşümlü nedenler ile etkiler arasındaki çok oynak, geniş kapsamlı bir yazgı, – çoluk çocuk hepimizi sarıp sarmalıyor. Hele günümüzde, kent-teknoloji ağırlıklı bir yaşayış bizimki. Etki, tepki ve yan etkileriyle, çocuktu, erişkindi hiçbir insanı dışta bırakmayan bir yazgı bu.

Savaş, darlık, bunalım, gelecek kaygısı gibi gergin yüzlü yaşama öğelerinin yolaıldığı ruh ve beden hastalıkları, bazı değişikliklere uğrasa da, çocuk erişkin demeden *hepimizin* ortaklaşa yazgısı. İsteyelim istemeyelim, çocuklarla *içice* bir yaşam bizimki. Herkesin payına düşen kişi-toplum yaşamı, çocuklarla *da* birliktelik yaşamıdır.

Peki, nasıl oluyor da bu kuşatıcı gerçeklikte, çocuklara doğruları bildirmede, salt yaşça büyük oldukları için, hesaplı, kıskanç, kendini beğenmiş davranışlara bürünüyor birçok insan? Ne diye bu tür davranışlar sarmış heryanı? Başka neden olacak, bilgi-bilinç çarpıklığından, kötü gelenek tutsaklığından, bencil çıkarlardan.

Bu öneri üzerinde ne denli dursak yeridir öyleyse: Salt erişkinler dünyası diye bir dünya *yok*. Gerçekliği soyutluklara uğramış bir dünya bu. Yaşça başça kim olursa olsun, gerçek somutluğuyla yaşama-dünyası biryanda erişkinlerin, öteyanda çocukların dünyası diye, keskin sınırlı iki dünyaya ayrılamaz. Gerçi uygarlık durumaları uyarınca, zaman zaman çocuklar erişkinlerden epeyce ayrı tutuluyor, onlara daha çok uyacağı sanılan bir yaşayış biçiliyor. Nitekim bundan 4-5 yüzyıl önce yeryüzünün pekçok ülkesinde çocuklar erişkin yaşamının epeyce ötesine itilirdi. Çocukların yemesi içmesi, giyimi kuşamı sayıca değilse de önemi değeriyle kendilerine özgü bir ortama kapalı tutulmak istenirdi. Bu deneyiş pek sökmedi ama. Yeniden Doğu Çağının filizlenip serpildiği yörelerde, çocukları da içine alan bir yaşayış izlendi heryanda.

Şimdiyse hangi anakarada olursa olsun, çevremize şöyle bir gözatalım: yemede içmede; oyunda gezmede, eğlenmede çocuklarla içli-dışlı bir birliktelik yaşadığımız meydanda. Teknoloji olanaklarından olumlu-olumsuz payımıza düşen kişisel-top-

lumsal etkinlikleri özümsemede çocuklarla bir yaşama-bütünü oluşturuyoruz.

Sözünü ettiğimiz çocuk-yetişkin birlikteliğinin bir belgesi, bedence ruhça rahatsızlıkların bile çoluk-çocuk hepimizde ortaklaşa olmasıdır. İnce-eleyip-sık-dokuyan bazı uzmanlıklar biryana, pekçok deri, mide, sinir hastalıklarında çocuk-yetişkin ayrımı gözetilmiyor artık. Kızıl, kızamık gibi kimi “doğal” kimi “olağan” diye nitelenen bolçareli hastalıklarla, ne yazık ki, kolaycacık geçirtilmiyor çocukluk. Solunum zorlukları, AIDS, içdarlığı ile boğum boğum davranış bozuklukları çocukların da derdi; onlar da büyüklerin yattığı hastanelerde yatıyor, onlar da açıkkalp ameliyatları için masaya yatırılıyor; onların da böbrekleri değiştiriliyor. En talihlileri bir süre daha yaşamak üzere kurtluyor, kurtarılıyor. Ya öbürleri, gel de kös kös önüne bakma burda. Uluslararası gerginlikler, atom bombalı, yanıcı gazlı savaşlar, ayaklar altına alıyor leke nedir bilmeyen çocuk mutluluğunu. Mutluluk ile mutsuzluğun böylesi birliktelik sergilediği çocuk yaşamı ile yetişkin yaşamını birbirinden ayırmak olası şey mi?

Çocuklarla *birlikte* yaşadığımızı bilmek, başlıbaşına bir kültürdür. Bazı erişkinlerin kulakları çınlasın, öyle güzel şey ki böyle kültür.

Bu bağlamda, doğruculuk açısından çocuk-yetişkin ilişkisinde gözönünden ayıramayacağım bir öneriyse: *çocuklardan da isteyeceğimiz şeyler* olduğunu bilmektir.

Doğal bu. Değil mi ki çocuklarla bir ve aynı dünyayı paylaşıyoruz, öyleyse onlara da bazı şeyler veren bu dünyaya onların da bazı katkılar sağlaması sözkonusudur. Çocuktur, n’apıp edip korunmalıdır; hiçbirşeyden haberciği yoktur zavalıcılığın; hep vereceğiz öyleyse ona; demek ki çocuktan birşey beklemek haksızlık olur, gibilerden bazan heyecan, bazan hoşnutluk salan birtakım yadırganır-yadırganmaz düşünceler dolaşmakta ortalıkta. Oysa bu düşüncelerden uzak durmamız gerekir.

Ne kuşku, daha oyun yaşındaki çocuğu fabrikada çalıştırmak; onun çelimsizliğini genelevde kötüye kullanmak insanlığa yakışmaz. Bu böyle olmakla birlikte, çocuğun tembeli, yalancısı, ikiyüzlüsü, duygu sömürücüsü hiçbir çekinceye sığınmaksızın

yadırganmalıdır. Dünyayı paylaşmak sorumluluk gerektirir: Çocuk da olsa, insan, üstüne düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Nasıl bu çizgiye uymayan büyükler cezaya boyuneğmek zorundaysa, yaşça küçük olan da, gerektiği uyarlamayla, sorumluluklarının karşılığına katlanacaktır.

Hep bu bağlamda bir önerim daha var: O da *çocuklardan öğreneceğim* pekçok şey olduğudur. Düşünmede, konuşmada, yaratmada, gerçekleştirmede özünü kımıl kımıl dışavururken bizi, yetesiye dikkatle eğildiğimizde, hayran bırakan insanlardır çocuklar.

Birçok alanda, gözüpek, meraklı, düzmecesiz, buluşlu, eleştirel bir keskinlik gösterir çocuklar. Gerçekten de *uygarlığı* kurup götürmede vazgeçilmez güçlerdir çocuklar. Kendi adıma söyleyeyim: neler öğrenmedim ki çocuklardan, hep öğrenmekteyim de. Kurallı kuralsız, yapaylıktan uzak bir ortamda onlarla konuşmak, çalışmak, gezip tozmak içimi arındıran bir kaynaktır benim için.

Özellikle doğruculuk istenci ve uygulamalar bakımından *öğretmenlerimdir* çocuklar. Çocuklardan öğrenmeyi horgörmek yanlış mı yanlış bir davranışa saplanıp kalmaktır. Dünya tarihinin gidişine gerçekten aykırı düşer. “Başarılarımız! Başarılarımız!” diye sayınakla tüketemediğimiz pekçok uygarlık ögesi nice buluş, töre, alışkanlık, yüzyıllar bin yıllar öncesinin insanlarını, yani ortalama yaşama süresi onsekizi geçmeyen çocukların kuşaklar boyu emek ve birikimleri sonucu kotarılmıştır. Bırakın ki öğrenmeye değer buluşlar yönünden yaş-baş sınırları koymak, darkafalılıktır. Ben kendi hesabıma, ustam Demokritos gibi, insanın, hayvanlardan da pekçok şey öğreneceği inancındayım. Yeter ki çevremizde olup bitenlere olduğu kadar genelde varlığa yaklaşmada uygun bir anlayış ve alçakgönülle yaklaşalım.

Kimi saptama, kimi değerlendirme, kimi eleştiri gibi bir izlenim uyandırır da, bütün bu bildirdiklerim, adı üstünde, birer öneridir. Öneriler, öneriler: orası öyle, kulağın birinden girer öbüründen çıkar öneriler. Hiçbirinin kendibaşına yaptırım gücü yoktur. Öneri, gücünü: gerekeni gerçekte gerektiği gibi yapandan alır. Kimseyi zorlamaz öneri. İstençtir insanı zorla-

yan. Buna göre: kimseye “Çocuklara karşı doğrucu ol!” diye buyuramam. İnsanın bir istek olarak, özellikle, içinden gelmeli doğruculuk: sevginin kımıldattığı bir akıl yöneltmelidir istenci. Alışlagelen umursamazlıkla yanlış uygulamalara saplanıp eylemek yakışmaz erişkine. Çocuklara yönelik doğruculuk: özen ve dikkat isteyen derin gelişli bir kişi-toplum eğitimiyle pekişip yetesi eylemlerde görüldüğünde, nice yüreklilik ve alçakgönüllü serüvenler getiren bir insan-olma kültürü serer önümüze. Öyle güzel şey ki böyle kültür.

Şimdi, bir zamanlar kafamı gönlümü kurcalayan bir isteği, o çocuk saflığının yürekliliğine bürünüp sıklık dışavurduğum bir isteği, erişkinliği epeyce kıvam bağlamış biri olarak yineliyorum: Büyükler artık çocuklara karşı doğrucu olun! Bir de şu: Çocuklara yalanlı dolanlı pohpohlamayla yaklaşmak ne denli yanlışsa, büyüklerden doğruculuk isteminde bulunuyorlar diye çocukları hırpalamak da yanlıştır.

Biliyorum: sözcükler, sözcükler bütün bunlar. Gel gör ki, hâlâ çocukça bir tasarıma kapılmaktan alamıyorum kendimi: Şimdi birdenbire tüm gücü elimde tutan bir kaynağım olsa, herkesin herkese, özellikle de çocuklara dürüst davranmasını sağlardım. “Böylesi bir yaşama-dünyası sıkıcı bir dünya olurdu!” diye karşı çıkacaklara yanıtlım şu: “Olmazdı!” Salt dürüstlükle de yoğrulsa, bu dünyada insanın yapması gereken öyle güzel şeyler kalır ki, yap yap bitesini değil.

Bu arada, çocukların, duyarlılığı artırmaya, akli aydınlatmaya yönelik pek çoğu coşku ve derinlik taşan sorularını, kimi tathılıkla kimi öfkeyle ağızlarına tıkamanın, kafayı, gönlü, akli, sağlığı, özgürlüğü ne denli incittiğini herbirimiz acı acı tatmış olduğumuzu anımsamadan geçmeyelim. Kendi adıma diyeyim: ne zaman böylesi bir anımsayış havasına girmişsem, çocukluktan geçmişteki geleceğime doğru yaşadığım o dalga dalga dönem, taptaze canlanıveriyor gözümün önünde.

İçerde savaş hazırlıkları süredursun, sıcak savaş kapıda. Devlet, okul, aile, radyo, sokak, gazete veryansın ediyor: Dünya bizi sevmiyor. Soylu kanımızdaki güçten korkuyorlar. Tarihimizin görkeminden gözleri kamaşıyor. Komşular bizi kıskanıyor. Düşmanla çevriliyiz. Herkes tetikte olsun, günü geldiğinde canına

okuyacağız tüm düşmanların! – İşte böylesi bir ortamda kısık da olsa, şöyle birşeyler dilegetirmeye çalışıyorum: Ama orali arkadaşlarım var: okulda oyunda en iyi onlar. Kitaplar boyna onların çeşit çeşit başarılarından söz ediyor. Meğer hepimiz için değerli mi değerli pekçok şeyi onlar düşünüp bulmuş, yapıp uygulamış.

Neylersin ki, sen çocuksun, tıkıyorlar lâfı ağzına, sövüp dövmeleri de cabası. Bazan içimi yıkıntıya dönüştürüyor beyin yıkamaları. Gene de ıvır-zıvırdan başlarını kaşıyacak zamanı yok onların, unutuveriyorlar seni. Çocuksun kurtuldun; yoksa çoktan “vatan haini!” diye damgalanıp gitmiştin. Büyüyünce, çocukluğundaki büyüklerden olmamak için yüklü mü yüklü emekler bekliyor seni, desene.

Yalnızca savaş ve benzeri şeyler mi, hepimizi içten dıştan uğraştıran birçok yaşama kesiminde, daha doğar doğmaz tepetaklak çocuklar. Yaşa-başa uygun düşen kılıklarla nice sorular fırlatıyorlar sağa sola. Kendi çocukluğumdan biliyorum: Dünyanın gidişine, ölüme, eşitsizliğe, sekse ilişkin yığın yığın sorular bunlar. Bazıları hiç aklımdan çıkmadı: “Hasan’lar neden tatil yapmıyor? Onlar kapıcı olduğu için mi?”; “İnsan ölünce Allah’a gidermiş, diyorsun; ciciannem Allah’la mı yemek yiyor şimdi?”; “O kızla erkek sinema perdesinde nerdeyse çıplacık öpüşürken, ne diye, ‘sakın sen bakma, bu gibi şeyler sana göre değil!’ diyorsunuz. Biz insan değil miyiz, yani!”; “Bizim ev ramazan orucunu tutarken, komşumuz levantenlerin bahçedeki öğle sofralarına hiç ses çıkardığımız yok. Onlarıki töreyse bizimki ne, peki?”

Bu arada, çocukken durup durup kendime yönelttiğim, erişkinliğe doğru daha da vurgulayıp seslendirmeye çabaladığım bazı sorular var, belleğimde kaldığı gibi geçiriyorum buraya: “Anlaşılan şu büyükler düzgün düşünmemizi istemiyorlar. Böyle düşününce kızıyorlar; ya canları sıkılıyor, ya da biryerleri acımış gibi irkiliyorlar çünkü. Peki ne diye, kalkmış koca koca kitaplar, uzadıkça uzayan derslerde “Mantık!”, “Mantık!” diye diye bitiremiyorlar. Çocuk mantıksızmış, erişkin mantıklıymış. Mantık yönünden düzgünlüğüyle belli olurmuş erişkin. Kim demiş bunu? Buna öyle çok karşı çıkan örneklerle karşılaştım ki.

Hem sonra, verileri yalan-dolanla bulayıp örtbas ettikten sonra, gel de çocuktan düzgün akıl yürütmesini iste!

Yetişkin biri olarak hangi yöne dönsem çocuklara ilişkin bir *sorumluluk* çarpıyor gözüme. Sorumluluksa özgür diye bilip benimsediğim yapıp etmelerimize bir istem: yerine getirirsek gerçekleşir, getirmezsek gerçekleşmez. Kuşkusuz, hem çocuk hem yetişkin için önemli birtakım sonuçlar getiren gerçekleştirmelerdir bunlar. Böyle bir sorumluluk, eylem-önerisi olarak, ağırlıkla gözler önüne konmalıdır.

İlk bakışta: çocuk-büyük-doğru-sorumluluk tuhaf bir düğüm oluşturur. Oysa azıcık deşince karmaşıklığı giderilen, yalnız ne var ki önemi de o oranda artan bir düğümdür bu karşımızdaki.

İnsan insan olduğu için, her zaman her yerde, ne denli çabalı araştırma isterse istesin, doğrular üretmek zorundadır. Deyim yerinde: insan yaşayışına özgü işleyişin zembereğidir bu; insan yaşayışının daha başlangıçlarında belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Sonradan sıklıkla değiştirmeye gerek duyulsa bile, “doğru” diye bilinen birtakım dayanaklara yaslanmayan bir insan-yaşamı düşünülemez. Doğrulara da, en iyi, yaşama-birlikteliğinde erişilir. Özellikle, karşılıklı konuşup görüşmelerde, yeryer gerginlik getiren eleştirilerle nitelikçe keskinleşir, dolayısıyla nicelikçe de artar doğrular. Demek ki bazan ters durumlarda canımızı sıkısa da, doğrular, tek tek kişilerin yalnız kendilerine adayıp kendilerine saklayacakları bir “mal”, “özel mülk” türünden birşey değildir. Buna göre, doğrunun insandan insana eldeğiştirmesi kadar doğal birşey yoktur. Doğrular düpedüz mal olsaydı, eldeğiştirmek doğrunun, çok kez değerini azaltacak, doğruyu değerden düşürecekti. Oysa hepimizin bildiği üzere: kişiden kişiye aktarım, doğrulardaki fazlalıkları artmaya götürebileceği gibi eksileri de gidermeye yardımcı olur; böylelikle doğrular yanlışlardan arınır. Aktarım, bazı hırslar ile çıkarlar aksi sanı uyandırır da, hiçbir zaman insanın zararına olmaz, ergeç yararlıdır. Onun içindir ki, eldeğişimi yönünden doğrulara yasaklar koymak, bu saptama tuhaf görünse de, doğru değildir. Özüne uygun düşse, gücümün de yeteceğine güvensen, doğru aktarımını yasaklayan yasakları hemen yasaklardım.

Bu bildirilenlerden apaçık anlaşılıyor: geniş açıdan bakınca, doğruları çocuklara da ulaştırmak, çocukları doğru dağıtımından yoksun kılmamak, büyüklere düşen önemli bir ödevdir. Şöyle ki, doğruları paylaşmanın değer-kazanımı sağladığı biryana, bu paylaşımında büyük-küçük ayırımı yapılmaması gereği hiçbir zaman gözden yitirilmemelidir. Kanımca: *doğruları paylaşmanın* insanı insan kılan sorumlulukta önemli bir ağırlığı var. Hattâ erişkinler için *bu* sorumluluk: yalnızca bildik-tanidik çocuklarına karşı değil, çoğun unutulsa da, en uzaktakileri katın, tanıyalım tanımayalım *tüm* çocuklara karşı, *temel* bir sorumluluktur.

Nasıl, yardım edilmesi gereken çocuklarla karşı karşıya gelince, “Bunlar bizden, onlar bizden değil!”; “Biz bizimkilere bakalım, öbürlerinden bize ne!” diyemezsek, doğru aktarımında da durum öyledir. Yardıma değme, insan olarak *her* çocuğun hakkıdır. Söz konusu olan: ödev, eğilim, duygu, acıma, – hangi dürtüyle olursa olsun, büyüklerin çoğun kendiliğinden yaşama geçirdiği bir sorumluluk edimidir. Bırakın ki, bu bağlamda, çoğun, sözümona yetişkinlerin kötülükleri ya da vurdumduymazlıkları yüzünden çocukları kasıp kavuran korkunç olumsuzlukları azıcık olsun giderme istencinin de rol oynadığı olur. Gerçek şu ki, devlet, ülke, toplum, din, dil, ırk gözetmeksizin yüz milyonlarca çocuk, türlü türlü çaresizlikler içinde büyüklerden yardım beklemektedir. İşte bu yardım, açlık yardımı kadar doğrulardan payalma yardımıdır da.

Şimdi burda şöyle düşünen büyükler çıkabilir: “Çocuklar ne yaptılar ki yardım görme hakları olsun!”; “Salt çocukları amaçlamadan kendi neden olduğumuz zararları birçok yoldan gideriyoruz ya!” Bu gibilerin sayısı hiç de az değil sanıyorum. Çoğunun kulakları çınlasın: neyse ki bu “giderişleri”, tam sonuç vermiyor. Doğrulara gelince, orda durum başka. Doğrular öz emeklerimizin ürünü, üstelik çocuklara hiçbir zararı yok onların.

Bu bağlamda ne düşündüğümü düpedüz söylüyorum. Çocukların (yalnızca “bizim” diye yaftaladığımız değil) tüm çocukların doğruları edinme hakkı var, çünkü *bizim* böyle bir sorumluluğumuz var. Böyle bir sorumluluğu, başta çocuklar, hiçbir dış güç buyurmuş değil bize. Biz kendimiz kendimize

veriyoruz bu sorumluluğu; insan-olmamızın bir gereği bu. Dışsal herhangi bir korkutma, gözdağı, sindirme, ya da (adı, yüceliği n'olursa olsun) sevilen sayılan bir üstün varlığın hoşuna gitme kaygısıyla değil, salt kendi kendimize biçtiğimiz yaşama-biçiminin çekici bir değeri bu sözünü ettiğimiz sorumluluk. Kendi istencimizle biçimlediğimiz yazgıda hatırısayılır yeri var bu sorumluluğun. Çünkü bu *özçıkâr gütmeyen* sorumlulukla kendi kendimizi bezedikçe: insan olduğumuz inancındayız; ancak böylece insan-olma-değerimizi bulduğumuz, insanlığımızı bulduğumuz inancındayız. Böyle bir inançtan yana olanların sayıca gittikçe artması dileğiyle söylüyorum: bu sorumluluğa insan-olmanın insanca bir gereği gözüyle bakarız, bakmalıyız. Tıpkı acı çeken erişkinlere beslediğimiz katıksız başka-sevgisindeki gibi, içten gelen acıma gibi, hangi anlamda olursa olsun kâr gözetmeyen bilgi gibi, yaşama parıltımız dostluk gibi kimseciklerin bize yüklemmediği yük-ötesi bir bağlanış gözüyle bakıyoruz çocuklara karşı çeşit çeşit sorumluluklarımıza.

Değil mi ki insanız, bu sorumluluklar, bu arada doğruları çocuklarla paylaşma sorumluluğumuz: çocuklara gösterilen fazladan “iyilik” gibilerden birşey değil, bizim *kendi kendimize* bir armağanımızdır. Eğri büğrü kaktüslere, boynu bükük ağaçlara, eski-püskü evlere, ardılları tükenen kaplumbağalara, tuhaf görünümlü kuşlara, – daha nice nice şeylere, kedilere, köpeklere börtü-böceğe zaman zaman nasıl para, sevgi, özen ayırıyorsak; bütün bunları nasıl seve seve yapıyorsak, kendimizi çocuklara sorumlulukla bağlamamız da işte böyle bir öz-değerlendirmedir. Bizi kendi gözümüzde kat kat yüceltici birşey bu. *İnsan* olarak bizleri yalnızca mal-mülkün, kâr-çıkarın belirlediği bu dünyada yaşamak kadar sıkıcı ve alçaltıcı birşey tasarlayamıyorum.

Hiçbir kuşku duymadan sallantisızca söylüyorum: maki-neleşmiş bir alışkanlıktan çok, çıkar gözetmeksizin tartıp inceleyerek çocuklara doğrular iletmemiz gerekir. Boş bir uğraş değil bu. Yerini yurdunu insan olmada gören, bu yeri yurdu yüceltmekten tat alan hiçkimse “boş bir uğraş!” diyemez buna.

Birşey daha var: kimi çocuk sevimsizdir, kim çocuk albeni saçar; kiminin kanı sıcaktır, kimininki soğuk; bazı çocuklar canayakındır, bazıları da itici. Şaşılacak yönü yok bunun: hepimiz

insanız, insanlarsa türlü türlü. Önemli olan, özde sorumlulukları savsaklamamak. Dünya görünümüleri karşısında çeşit çeşit duyguların basıncıyla değişik seçimler, uygulamalar gerektirse de, çocuklara karşı sorumluluktan örtük-açık uzak kalanlar azıcık durup düşünsün. Unutmamalıyız: yasa zorlaması, yaptırım caydırmasıyla değil, sayıca ne denli azalsa da güzel örneklerin, ayrıca güzel gelenek ve göreneklerin, eğitim ve öğrenimin de yardımıyla, çocuklara özenli sorumlulukla yönelme işlemi, en çok da çocuklara doğruları aktarmaya özenle bakım gösterme işlemi insan-olmanın temellerindendir. Bu bağlamda, elim-dar, işim-çok, ben-vereceğimi-verdim gibi bahaneler hiç mi hiç sökmmez. Bunun ne denli böyle olduğunu anlamak için, kendimizi bir an çocukların yerine koyalım. Diyelim ki: ezbere, masalsı, uyduruk bir “dünyaya” itilmiş “yaşıyoruz”. Yaşamak mı bu!

Gerçekten de, doğruları bilmeyişi: çocukluk çağının büyüsu diye yorumlamak; ya da, bu “büyülü” duruma azıcık-doğruların tozunda yuvarlanmanın bir verimi gözüyle bakmak, sıklık rastlansa da, çarpık bir yorumdur bence. Çocukluğu kendine özgü bir gizeme bürüyen şey: doğruların onlara ulaşmamış olmasından çok, ulaşabilen pekaz doğrunun çocuk dünyasını yoğurup işleyen “çocukça” akıl ve tasarımın özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki büyükler, yani birzamanların küçükleri şaşırtıcı bir hızla unuturlar bu gerçeği. Başka türlü dendiğinde, içlerinin derinine kat kat gömerler bu gerçeği. Belki de bu nedenlerle: doğruları bilmemenin düşgücünü yaratıcı biçimde kurcaladığına; dolayısıyla da, çocukları, doğruların uzağında birtakım masalsılıklara bırakmanın onlar için yeter de artar bir “iyilik” olduğuna, sıklık tanık olduğumuz üzere, belbağlar pekçok yetişkin.

Çocukları doğrular ötesi “cennetlerine” itelemeyelim; orda yaşayıp gitmesin çocuklar. Kendimden biliyorum, – hem de nasıl: Doğru-suzluk cennet değil cehennemdir insan için. Çünkü kim olursak olalım, ne denli güvenilir olursa olsun, doğrulara tutuna tutuna yaşarız. Başka yolu yok özümüze uygun yaşamın. Çocuk da insan olduğuna göre, çocuk için de yürürlükte bu kapsamlı gerçek. Nitekim sayısız merakların itimi ve çekimiyle, özellikle yaşlarının ilerlemesiye, n’apıp edip ergeç doğrular-

evrenine yönelir çocuklar. Yaşı başı n'olursa olsun, kendi varoluş boyutları içinde kendini ve çevresini çepeçevre özümsemek, bu arada beliren binbir soruyla başa çıkıp türlü türlü eylem ve davranışlarına çekidüzen vermek zorundadır insan. Bu nedenle kendisini çevreleyen gerçekliğin yapısını eldengeldiğince açıkça görüp anlamak; bu anlayışla birlikte eylemlerinin olanaklarını artırmak ister; kaçınılmaz bir çağrıdır bu kendisi için. Gerçi önünü ardını görmede karşılaştığı sallantılar, zaman zaman heryanı örten kara kara korkular epeyce zorluk çıkarır çocuğa. Gel de şimdi böylesi bir ortamda, doğrudan-uzak sözümona bir donanım ile insan olarak ayakta kalıp dünyada yönel.

Hep diyorum, birkez daha diyeceğim: erişkin kulaklar öyle duyarsız ki bazan. Kuşkusuz bundan: her doğrunun ayrı ayrı tümünü, doğruların da hepsini aktarmazlar çocuklara. Çünkü yetişkinler, ister dilegetirsinler ister getirmesinler, “doğrunun ne olduğunu biz de bilmiyoruz; hiç bilebilir miyiz, nerden bileceğiz ki” yönelimlerinde dolaşırlar. Yakışıksız birşeymiş inancıyla da, bu yalın gerçeği çocuklara söylemekten kaçınmak yetişkinlerde hepten alışkanlık olup çıkmıştır.

Oysa büyümüşsek, gerçekten yetişkinsek: “kesin” doğru’yu, “tam” doğru’yu, hele hele “tüm” doğru’yu, hele hele *yaşama doğrularını* bilmediğimizi, hiçbir zaman da bilemeyeceğimizi, böyle bir bilişin büyüklük-küçüklük ile önemli bir ilişkisi olmadığını açık seçik kavramış olmamız gerekir. Hoş, ergeç kafamıza dank eder, ola ki çok geç, kavrarız da. Gelgelelim bilip kavradığımızın bilincine varmak, bu vardığımızı düpedüz bildirmek, – ne yazık ki – büyükler için böyle bir dürüstlük göstermek, yaygın ve olağan bir yol-yordam değildir. Gelgelelim doğru yönünden, doğrular yönünden: neyin ne olduğunu bilip söylemek, neyi ne kadar bildiğini, neyi ne kadar bilmediğini açık-seçik bildirmek gerçek erişkinliğin göstergesidir. Bu göstergeyledir ki, erişkinin sorumluluk üstlendiğine tanık oluruz. Sorumluluk üstlenmeyen “erişkin” “yetişkin”, “büyük”) adının yakışmayacağı kanısındayım. Ne ki, bir insan, sorumluluklardan kaçınmıyorsa; hele sorumlu olmayı *kendisi kendinden istemişse*; hele bir de bu sorumluluk “benden-sen-sorumlusun” savı güdecek durumda olmayanlara, özellikle ço-

cuklara doğruculukla yönelen bir sorumluluksa, işte o insan yetişkindir, *gerçekten* de yetişkindir. Ayrıca belirtmeye ne gerek, böyle bir insan yalnızca yaşça büyümüş değildir. Nitekim böylesi insanların varolması, ilgili ilgisiz herkes için kıvanç verici birşeydir. Büyür de büyür böylesi kişiler gözümde.

Doğrular açısından çocuklara içten ve dürüst yaklaşmak: doğruları durumların elverdiği en bol oylumuyla, yani sağ-solu, ardı-önü, ovası-dağı, doruğu-mağarası, çiçeği-batağıyla birlikte çocuklarla paylaşmak insanlığımızın en görkemli çizgilerindendir bence.

Bu saptamalarım, "Söylemesi kolay, gerçekleştirmesi zor bir iş!" demeye kalkışanlar çıkabilir. Özünü sorumluluk donatımıyla bezemiş olan büyüklerin bile, zaman zaman bazı çekincelerle, çocuklara doğruları söylemeye giriştiklerinde duraksadığı kimsenin gözünden kaçmaz. Gene de, sorumlu, gerçekten sorumluysa, dur-kalklara karşın, n'apıp edip doğallığını sürdürür diye düşünüyorum.

Bu bağlamda geçenlerde başımdan geçen bir olayı kısaca anlatabilirim: 13-14 yaşlarında, bilemedim 14-15 yaşlarında yeni tanıdığım bir çocuk "Hangi kitapları okuyayım?" sorusuyla yöneldi bana. Şiir, öykü, deneme gibi yörelere uzanma fırsatı bulduğumuz dereden tepeden uzunca bir konuşmanın ardından karşı karşıya geldim soruyla. Çocuk olduğunu nerdeyse unuttuğum biri, yalın bir istekle uygun yanıt bekliyordu benden.

Uygun'u kestirmek öyle zor ki bazan. Kimsenin tartışma konusu yapmayacağı, başı sonu belli bir ad ve yöntem çizelgesi sunmak azıcık çaba gerektirse de, hani zor bir iş sayılmazdı benim için. Ortam, ilk bakışta, gerginlik-ötesi bir ortam olmakla birlikte, ne olduğunu acı-sevinç nice tatmış olduğum bir irkilme sardı heryanımı: doğruyu, doğru bildiğim biçimde dosdoğru gözönüne serme sorumluluğum vardı, başka türlü-sünü düşünemezdim. "Doğru" neydi, peki, ben kendim biliyor muydum? Sorana göre, doğru yanıt bendeydi, bendeydi de, ben kendime bakınca, hiç de öyle değildi durum. Bunun en güzel belgesi, soruyu birkez de kendi kendime sorunca ortaya çıkıyordu: Ne okusundu? Nasıl okusundu? Sözümona bu gibi şeylerde, birbakıma, bilirkişiyim ben. Gerçekteyse... Desene, soru tam bana

göre bir soruydu. Ben de sorunun götürdüğü yollara, patikalara, çıkmazlara, caddelere bıraktım gittim özümü.

Dostum çocuk, içine düştüğüm, içine düştüğümüz bu hiç hesapta olmayan duruma, ilkin şaşıtı kaldı. Konuştukça allak-bullak ediyordum onu. Çok geçmeden toparlandı ama. Yalnızca o mu, ben de. Anılar, düşünceler, kuşkular, çözümlemeler, akıl yürütmeler, duygulanışlar, özlemler, öneriler: aktık gittik birlikte. Başa çıkınamayan gereken sorunun zorluğu kolaylığı; saf ve yalın görünümüne karşın karmaşık dallanıp budaklanışı çizim çizim, renk renk biçimlendi. Kendim karşımdakiydim artık; o yaşılarıdaki okuma gel-gitlerimle sallandım durdum.

Baktım ki, gerekli bir rastlantıyla, ya da rastlantılı bir gereklilikle, nasıl olduysa oldu, birdenbire Baudelaire'i anlatmaktayım. Gönlümce pek kavrayamasam da o zamanki çeşitli anlam-çekimlerine coşkuyla kapılışımı betimlemeye girişmiş, birtürlü işin içinden çıkamıyorum. Az önce Tarascon'lu Tartarin'in havalarında dolaşır oyalanırken Baudelaire'i artık hiç elimden bırakmayışım... Baudelaire'in ardından nerdeyse doğallıkla, Verlaine ile Rimbaud'ya atlayışım – ne serüven, hem de ne serüvenlerdi benim için bütün bunlar. Böylesi bir gümbür gümbür sıçrayışın İstanbul'u, Tokyo'su, İzlanda'sıyla Pierre Loti'nin sesini nasıl kıstığımı; Chateaubriand'la kendimden ötelere ötelere, oralardan da gene kendime nasıl uzandığımı; Maurois'nın Shelley yaşamöyküsüyle ne tür yeni bir dünyaya ayak bastığımı ayırdında mıyım ben, –ağzımdan ne çıkıyorsa nasıl da cankulağıyla dinlemekte çocuk dostum. Bu arada tüm insanlığı kucaklaya kucaklaya Türkçe esen Nâzım Hikmet'le, onunla nerdeyse zamandaş olarak Necip Fazıl'la ne inişli-çıkışlı düş ve kuşku fırtınalarına tutulduğumu, hiç bitmeyecek bir anlatışla sergilemiş gidiyorum...

Sürdü de sürdü gidiş-gelişli dolaşmalar. N'olduysa olmuştu: buyruksuz, öğütsüz birkaç ad, öznel okşayışlı birkaç okuyuş-tutamağı günışığında göz kırpmaktaydı bizlere.

İkimizi de sarıp sarmalayan sıcacık bir dayanışma duygusuyla ayrıldık birbirimizden çocuk dostumla ben. Sorduğu sorunun nasıl tekyönlü-yalın doğrulara meydan okuduğunu; “dosdoğru” konuşmak varken, yetişkinlerin ne diye yetki ve yetke taslayan

kasıntılı bir bilmişlikle kendisine yöneldiğini kuşkusuz bundan böyle bambaşka ölçüp biçeceği kanısı, yanılmıyorum, güvenle ısıtmaktaydı içimi.

İkimizin açısından bakınca açık-seçik bir gerçek belirgindi: Nedeni n'olursa olsun çocuklarla tam doğrucu bağlar kurmak *gerekir*. Sevindirici de olsa, üzücü de olsa, yetişkinler: zaman zaman titizlikle budama gerekse de, neleri var, neleri yok, sorumluluğu, hiç elden bırakmadan, çocuklarla paylaşmalıdır. Böylesi bir paylaşma, aktarılana daha da “doğru” kılar. Hiç kuşku yok, doğrudosdoğru aktarılmakla tam doğruluğuna erişir; dürüst aktarım, doğru'nun doğrulanmasına vazgeçilmez bir katkıdır. İşte bu yönde yetişkinler sürekli bir özeğitime, çocuklarsa içtenlikli sorulara yansıyan meraklara bakım göstermeyi hiçbirzaman gevşetmeseler ne iyi olur bu. Birkez bu tür edimlerin tadını alanların bildiği üzere, çocuktu büyüktü herkes için ne iyi olur bu. Sakın, şimdi de: “İşimiz başımızdan aşkın, bu gibi şeylere ayıracak zamanımız yok!” *demeyin*. “Bu gibi şeyler” *de* önemli, herkes için önemli. Söyleyenler nedense azaldığından, inandığım gerçeği her fırsat bulduğumda birkez de ben kendi kendime, bu arada ola ki duyarlı bazı kulaklara söylemeden edemiyorum.

Aradabir sözünü ettiğimiz, azçok birşey yaptığımız ya da yapar gibi yaptığımız çocuklara özgü hak ve özgürlükleri, özellikle de doğruları onlara aktarma işini, bu yüce “iş” iyileştirmeye istenç ve özenle eğilme zamanı geldi geçiyor. Bizlerin, hepimizin işi bu, yani sizin işiniz bu, kendinizden başka hiçbir kata aktaramazsınız bu işi, çünkü sizden başka bu işi görececek bir güç yok. Sıvayın kolları! Bazılarınız binbir dereden su getirerek: bu işi çocukların kendisine yıkma deliliğine düşse bile, içine düştüğünüz çelişmeli duruma ilkin çocuklar güler. Ayrıca “Devlet yapsın!” deyip geçemezsiniz. Devlet dediğin de ne ki, eni konu sizler, bizler devlet: Bilelim ki bu iş Tanrı'ya da aktarılamaz. Diyelim ki Tanrı: “Arkadaş bu iş bana düşmez, bu işi sana verdim. Bundan böyle ben yokum, zaten hiç yoktum!” dedi, n'olacak, peki, ozaman.

Bilelim ki: pekçok, ama pekçok 'şey' olmadan bir gelecek tasarlayabiliriz kendimize; gelgelelim, çocukların olmadığı bir bugün, herkesi hepten yoksun kılar gelecekten.

Zaman yitirmeden davranın doğrucular!

Dil'den Yazara, Yazar'dan Dil'e

İnsan mısın, neysen osun; ne değilsen, o değilsin. Gene de besbelli, temel gerçeğin şu: dil'de yaşar, dil'e doğar ayrıcalıksız her insan.

X

Hayvanlar, canlı-varlıklarını ayakta tutabilmek için birbirleriyle iletişim kurarlar. Doğal yapılarına, deyim yerindeyse, kazılı birtakım gösterge ve çentiklerin birbirine ayarlı olmasından dolayı gerçekleşir bu iletişim.

İnsanlar, birbirleriyle konuşan canlı-varlıklardır. Canlı-varlık olmasıysa, insanın, varoluşunu dil-kültür içinde sürdürmesiyle özdeşir. Göstergeli, sesli, yazılı birtakım dizgelerin kavşağıdır dil. Hayvanlardaki gibi sayıca belirli ilişkileri, sözgelimi uyarı, çağrı, uzaklaştırı olmayı aşan simgesel bir başarıdır dil. Buna göre yazarın, "insan" denen simgesel canlı türünde, birbakıma, özel bir yeri olduğunu söylemek bir böbürlenme diye yorumlanamaz.

X

Her yazar, düşleri, düşlemleriyle tüm yaşadıklarını *dilsel* deneylere dönüştürmedikçe içini dışı vuramaz.

X

"Keşke param olmasaydı da...", "Keşke arabam olmasaydı da...", "Keşke evim olmasaydı da...", "Keşke çocuğum olmasaydı da..." diye söze başlayanlara oldukça sık rastladım. "Keşke dünyaya gelmeseydim..." diye kestirip atanlara bile rastladım. "Keşke dilim olmasaydı..." diyene hiç rastlamadım.

X

Dil olmasaydı, şiir şiir olur muydu?

Olmazdı.

Şiir olmasaydı, dil dil olur muydu?

Olurdu. Ama nasıl bir dil, tasarlamak bile istemiyorum.

X

Bazı yazarlardan tuhaf bir yakınma duyulur: yalnızlıktan yakkınırlar. – Oysa gerçekten yazarsan, “dilın” var demektir. Dilin varsa, hiçbirzaman yalnız değilsin. Oyna sözcüklerle. Yoruldun mu, bırak onlar seninle oynasın.

X

Sözcükler: balıklar – oltanı hazırla, suya at, tut pişir... Ööf, ne korkunç bir dil-anlayışı bu, düpedüz anlayışsızlık daha doğrusu.

X

Bazı şairlerin, yazarların sesi, rengi, ışını, yalımı, çizgisi, gölgesi sinmedikçe ne ki sözcükler. “Al-kullan-at!” türünden sözcüklerden öteye geçemeyen sözcüklere sözcük mü denir?

X

Başka şeylerden sorumlu olduğu sanılsa da, yazar, bazan kendisi açıkça ayırdına varmasa bile, herşeydenönce *dile sorumludur*. Tüm öbür sorumluluklar dönüp dolaşıp hep bu temele dayanır.

X

Sözcüklerin yavaş yavaş anlamına erilir – bazan da çok, hem de çok yavaş. Birden kavrandığı sanılan sözcükler için de doğrudur bu.

X

Çok alışılmış bir eğitimin benimsetmeye çalıştığı üzere, varolan şeyleri adlandırmaya yarar dil. Ya varolmayanlar? Onları da adlandıran gene dildir.

O kadar ayrıntılı, yazgı etkileyici, kutsal cennet betimlemeleri var ki. Belki salt bundan, cennet’in varolduğu sonucunu çıkarıyor çok kişi.

X

Dilden, yazıdan, kitaptan, okurdan, yazardan daha önemli birşey yok mu? Olmaz olur mu hiç! Öyle durumlar var ki, bir tıkım su, azıcık hava, küçücük bir soluk, insanca bir bakış dil’i de, yazı’yı da – öbür şeyleri de geride bırakır. Gelgelelim bu, dil-yazı-yazar önemsiz şeylerdir anlamına çekilmemelidir. Bırakın

ki yaşamayı yaşanır kılan pekçok önemi, yazı-olmayan pekçok şeyin önemi yazı'ya, dolayısıyla da yazar'a bağlıdır.

X

Yalnızca sözcüklere kısılıp kalmakla yazar olunmaz. Olunsaydı, birdeyime, kolay şey olurdu yazarlık. Bu nasıl birşey olurdu, peki? Ne yapıp edersem edeyim, bunu birtürlü tasarlamıyorum.

Bir yazarın, sözcükler'den başka şeyler de "bilmesi" gerekir: İyi yazarlar gerçeğin en güvenilir tanıklarındandır. Shakespeare sözcüklerin içine kapamamıştı kendini. Gogol de, Homeros da, Goethe de, Balzac da, Gombrowicz, Rimbaud, Yunus Emre, Melville, Çuang-Çu da, – hepsi, hepsi de. Dizi dizi diziler sayıp dökeceğiz de n'olacak. Yazar, özüne özgü bunca "bilgi'yi" yaşantı yaşantı, canlı canlı deneylerden edinir; salt sözcüklerden değil yaşamın özünarından edinir. Gene de yaşantı yaşantı bilgi diye neyi var neyi yoksa "sözcük'leme" işleminde uğradığı nice yitimlere karşın, sözcüklere dayanmadan yazarca hiçbirşey yapamaz yazar.

X

Yazar (şu kolaycacık "yazar" diye bilinip tanıtılmaya çalışılan kişi değil, kuşkusuz, "gerçek" yazar), kim olursa olsun bir emekçidir, bir dil-emekçisidir. Yazdığı dilin içine işler kendini. Bu arada dil'e dil'i de yazmış olur. Çoğun dil-dışı şeyleri, varolmayan "şeyleri" de dilegetirir. Gelgelelim bu, kendisini öznelce-nesnelce dile-getirme çabalarını örtemez.

Yazarın özünü adadığı en önemli şey, birbakıma dil değildir gibiyse de, birbakıma, dildir gene de.

X

Yazdığını başkalarına sunan yazar, birbakıma, daha yazma aşamasında okuru da katmıştır. Yazarın, yazı olup bittikten sonra okura seslendiği, böylece okurun, okuma-yazma işlerinde bir ek-can olduğu görüşü yanlıştır. Gerçekte, hiçkimse yokmuş gibi bir biçem tutturan en soyut söyleyişteki yazılar bile, okuru, çeşitli yönlerden olanca ağırlığıyla varsayar. Gel gör ki bu, yazarın, aradabir uluorta okura seslenişiyle düz orantılı değildir. Böyle bir sesleniş içermeyen yazılar bile, dil-ortaklaşalığından ötürü, bol bol okura seslenişlerle bezenmiştir.

Kuşkusuz, başka yazarlar da böyledir (daha doğrusu, böyle olmak zorundadır ama) – ne dersin, okurum – ben gene kendi durumumu yansıtmayı deneyeyim, diyorum:

Dil, yalnızca yazar yapısı *değildir*, o dili konuşan herkesin özmalıdır. Ağızdan çıkan, kâğıda dökülen tek bir sözcük bile şöyle der gibidir: Okurum, sana sesleniyorum; zaten sen olmasaydın dil diye birşey olmayacaktı. Bizleri birleştiren dilde, şimdi söz bana düştüyse, unuttur muyum hiç, bu sözde senin de sesin var. Senin ses-payını sözümde capcanlı duymaya (kimse kendi sesini başkalarının duyabildiği biçimde duyamadığına göre), hiçbir özen esirgmeden sana da duyurmaya çalışıyorum. Bunu yapmakla kendime de eşsiz benzersiz yardımım dokunduğu inancındayım.

X

İyi yazar, gerçekte, kötü okuru *kollamayan* yazardır. Ne var ki kötü okurun iyiye doğru bir özyetişim oluşturmaya yardımcı olmayan yazarın kendisi de iyi bir yazar mıdır?

Kötü okur, gerçekten iyi yazarı sevmeyen okurdur. Ne var ki, istemesi yeter, iyi yazarı sevecek bir özyetişim sağlayabilir kendi kendine.

X

Parsayı hemen toplayan sözümüne yazarlar, deyiş içeriş yönünden gerçek saygınlık dönemi geldiğinde, epeyce gerilerde kalmak, hattâ hiç hesaba katılmamayı göze almak zorundadır. “Ben buna gelemem!” diyenler *gereğini* yapmak zorundadır.

X

Devlet, yayıncılar, partiler, görsel sözel ağırlıklı yığın araçları türlü türlü övgü ve yergilerle, ya da, binbir çıkarla yoğrulan aldatma, alkışlama, kayırma, korkutma türünden araçlarla, yazarların, özellikle de yazarca nitelikleri sallantılı yazarların değer-düzeyinde epeyce düşüslere neden olabilir.

Böylesi bir ortamda, bence, üç kurtarıcı dayanağı var yazarın.

Bir: Düzmece alkışla başarıya eşlik eden kolayla yetinmeyen istenç. Dil sevgisinden fire vermeyen akıllı duyarlı bir yaşama biçimi.

İki: Özden ayrıntıya beğeni ve coşku zenginliğinde ödün vermeyen çalışma istenci.

Üç: Okurlarına, sözcüğün pekçok kuşatımıyla, güzel yazılardan daha aşağısını uygun bulmayan saygılı bir yazarlık bilinci.

Dil, okur, yazar –ya da, yazar, dil, okur düzeyli bir düzlemde özgürce kımıldanabilen kişinin sırtı yere gelmez. Yalnızca onun mu, bazı olumlu ölçeklerle, devletin, toplumun da kuşkusuz.

X

Bir yazarın dili yalnızca “edebiyat alanı” diye nitelenen alanda geçerakçe sözcüklerden oluşuyorsa, bu, bir eksikliktir benim gözümde. Edebiyatla birlikte *bilim, sanat ve felsefe* de yerinde-yurdundaymış gibi *dolaşmayan* yazarları pek önemsemiyorum. Ben gücüm-gücsüzlüğünce edebiyat-dışında da kımıldanan biri olduğumdan, bazı edebiyat-ıçi yazarlarca “Bu da kim, bizden biri değil!” diye benidışlamaya kalkıştıkları için bir karşı-önemsemeyişe düşmüş saymıyorum kendimi. Baştaçı edilse de yerlebir edilse de her yazar, neyse odur.

İnancım şu: Çaba, uğraş istermiş, istesin; sezgi, merak gerektirmiş, gerektirsin; edebiyat dışına sıçramayan yazar, bazı ayrıcalıklı dehalar biryana, güdük kalır doğrusu.

Birkez edebiyat dışına uzandın mı, ya da bu dışarlardan edebiyata geldin mi, ağırlığın ister bilimde, ister felsefede, ister sanatta, isterse de edebiyatta olsun; öylesine geniş mi geniş bir yaşayıp düşünme, duyup yazma evreninde kımıldanırsın ki, edebiyattaymışın ya da edebiyat dışındaymışın pek bir önemi kalmaz bunun. Seni sen kılan doğa-tarih-kültür-toplum koşullarının oluşturduğu yazış eyleyiş yazgıyla kapalı-belirtik bir alanda değil, birbiriyle çelişir gibi görünen rastlantı ve tehlikelerin cascavlak ortasındasın, ortalığındasın artık. Bir dizi onyılnı yaşadığın böylesi bir serüvende çok geçmeden öğrenirsin: Nietzsche’lerin, Gide’lerin, Valéry’lerin, Primo Levi’lerin uzaktan yakından komşusu oluvermişsin. Dilindeki o edebiyatı aşan burgaçlarından besbelli bu. Güle güle edebiyatın, birbakıma, dardaracık alanı.

X

Birçok düşünüş-duyuş alanında insan kafası somut’tan soyut’a nerdeyse kesintisiz bir gelişme göstermiştir. Bu kuşatıcı gerçeğin en açık kanıtı, genelde, gözden kaçan yazı’da sergiler kendini. 4-5 bin yıl önceki yazı ile şimdilerde yürürlükteki

yazı arasında özayrılığı var. Eskiden, birbakıma, tektek doğal-toplumsal nesneleri andıran, biçimce onlara benzeyen çizgisel yansılar ağır basmaktaydı. Sonra sonra bu gösterici-sözcükler, “soyut” diye adlandırılan, dolayısıyla da bire-bir “nesnel” anlatımları aşan karmaşık düzeylere tırmandı.

Gerçi bütün bunlar, uzmanlık açısından bakınca, düpedüz edebiyatçılara zor şeyler gibi gelse bile ben gene de *kendi* dilime kendimce uçarı *tünediğime* göre, içimdekini hemen söyleyeyim: Gerçekte, “somut” deneni de katın herşeyiyle soyut mu soyut olmayan bir dil etkenliği tasarlanamaz. Orası öyleyse de, alışlagelen bilgi-görgü açısından bakıldığında, “somut”u “soyut”a kurban etmeye yeltenen biri değilim. Tam tersine, iri lâfı sevmem ama, elden geldiğince somut’u kurtarmaya adadım kendimi. İşler kolay değil hani, bazan gönlünce başarmayı dilediğimin epeyce gerisinde kalıyorum; olsun, yolum bu benim, – dolambaçlı bir yol yani. Şöyle ki, dilde: somut uğruna soyutsuz yapamıyorum, somut da, birdeyime, soyut; ama böylelikle, sanımca, soyut’la somut’a da erişmiş oluyorum.

X

Her yazarlık alanının tekdüze bir dil ile oluşup geliştiği sanısı pekçok yandaş bulan bir sanıdır. Öyle ki, bilgi sunan yazarların, nesnel-bilimsel bir dil ile işgörmek zorunda olduğu; şairlerinse benzetmelerle çiçek açmış bir dil-oylumu içinde dönendiği; öykü, roman yazarlarının öznel betimleme ve düşünce ileten bir dile başvurduğu inancındadır çok kişi. Kuşkusuz, eğitim, gelenek ve görenek sürekli pekiştirmekte bu sanıları.

Bense, ne denli inançla savunulsa da, böylesi sanıların pek iler tutar yanı olmadığı kanısındayım. Gözlemlerimden edindiğim ipuçlarını kendi yapıp etmem de doğrulamakta: Hiçbir yazı, hiçbir “konu” tek bir söyleyiş doğrultusuna kapatılamaz. Dilin yapısı gereği böyledir; çok-yönlü, çok-kathı, çok-ögeli, çok-içli, çok-biçimli binbir görünümle ortaya çıkar dil. Kıpır kıpır, devingen düzeyli, heryöne akışlı, salına salına bir gidişi vardır dilin. Konuşmak da, yazmak da böylesi bir gelsiz tasarlanamaz. Dil kalıplaşmaya zorlandığındaysa, birtakım çarpıklıklara dolanıp kalır insan.

Herzaman örneklemeye gerek yok ama işte şimdi şuracıkta oluşuveren bir yazı.

Alacalı Deniz Kozalağı

Karşımdaki masanın üzerinde duruyor. Daha doğrusu, konuşmaya çağırıcısına birşey bakıyor bana.

Bir deniz kabuğu var orda. Biryani tombulca, öbüryanı sivrimsi, huni gibi birşey; topaç da denebilir. Başparmağımdan daha uzun değil. Elimi değdirdiğimde, ilkin, pürtüklü bir yüzey izlenimi bırakacakmış gibi bir kayganlık. Yanda, boyluboyunca yırtmacı var: ak mı ak, ipince ayrımlı. Eli kesecekmiş gibi. İçte görünen yerler bazı martı tüylerini andıran gelinlik rengi. En içler görünmüyor. Ele alınca, şaşırp kalırsın: ağır, hem de nasıl ağır, içi kurşun dolu sanki.

Yıllar önce Arap Yarımadası'nın Kızıldeniz'e bakan bir yerinde, sütüneli açan mühendis bir arkadaş, kıyıdaki kumluk sığlarda bulmuş. Şaşmalı bir beğeniyle yönelişime dayanamayıp armağan etti.

Kiremitsi dikdörtgenlerin çizgi çizgi bezediği bir yüzey. Gören: "Aa ne güzel şey!" demekten alamaz kendini. Sanayinin yaratıcı tasarımlarına taşçıkartan ne alımlı renk-çizgi geometrileri bunlar. İnananlar, Tanrı'nın koskoca bir damgası gözüyle baktıkları yeryüzündeki bu kabukçuğun bezeğini, gene onun konduruverdiği küçük damga diye yorumlamaya kalkışabilirler. Oysa suda yaşayan kabuklu canlıların en tehlikelisiymiş bu Latince adıyla *conus textile*. Birzamanlarki yumuşak canının çekici görkemiyle olduğu kadar değil nerdeyse şimdiki kaskatı cansızlığıyla bile öyle. Ne gizemli doğa ki bu, sığınım tehlike dolu engebeli tabanını bu kozalağa yaşama-alanı diye belirlerken karşı karşıya gelebileceği tehlikeleri önceden hesaplamışçasına özel bir ağıyla donatmış onu. Besinini sağladığı deniz solucanlarına karşı değil, gene ağı saçan bazı yengeçlere karşı.

Güven kaygısıyla olacak, genelde, gece saatlerinde beslenen bir canlı bizim kabuk. Ağzımsı açıklıktan dışarı fırlatır gibi yapıp içeri çektiği zıpkınsı uzantıların en dip kıyıcığında hep hazırtutuyor ağılı salgısını. Özünezarar verebilecek bir canlının yaklaştığını algılar algılamaz, en canalcı anda püskürtürcesine

salgılıyor ağısını. Dikkatsiz avcıları, bilgisiz toplayıcıları, kıydaki her taşın altına elini daldıran oyun çocuklarını, deyim yerindeyse, o ipince iğnesiyle bir sokmayagörsün – ne yazık ki, genelde, bitiktir talihsizin işi. İğne hemen çıkarılıp yara iyice arındırılmazsa, 4-5 saat sonra gelip çatan ölümden kurtuluş yoktur. İğne yeri hemen pek acımasa da, ilkin yürek daralır, yarım saat geçmeden görme bozuklukları başlar, bir saat sonraysa yalım yalım deri yanmasına uğramış insan. Hızla kaskatı kesilen ele ayağa, gövdeye amansız bir inme inermiş. En sondaysa soluma zorlukları, durduğu yerde boğarmış insanı. – Bu gibi şeyleri “mı”lı anlatmak ne güzel!

Alacalı kozalak! Meğer sen neymişsin. Becerikli ellerin o renk renk kırpıntıları yanyana getirerek sabırla işlediği o alaca yatak örtülerini anımsatan albenili görünümünle meğer sen ne şaşılası bir evrenmişsin.

Nasıl birdil, peki, bu deniz kozalağını şöyle bir kucaklamaya yönelik dil? Düpedüz bir betimleme dili işbaşında değil. Kozalağı dile-getirmeyi denediğim dili, çekinmeden şöyle tanıtabilirim: Birçok katlı bir dil işbaşında. Daha doğrusu, yetice, kapsamca, birbirini andıran andırmayan birçok dillerin bir karışımı kozalak-dilim. Nesnel, öznel, uyaran, heyecanlı, korku salan, dikkatle temellendiren, sevgiyle örgülenmiş, sevecen, anılara titiz, ürkütücü, anlayışlı, serinkanlı, deli-dolu bir dil bu. Yazarsan, pekçok dil geliştirmek zorundasın. Yazarın dilinden, dillerinden başka nesi var zaten.

X

Dil herkesin. Senin gibi benim de hakkım var dilde; benim gibi senin de hakkın var dilde. Ben de yazdım gitti öyleyse. Olmaz öyle şey, olur da olmaz ama.

X

Yazarlık bir özgül uğraşıdır. Her yazar, yazar olarak kendine özgü bir *dil arayışı* içindedir. Bu bağlamda, işlerin bir çırpıda olup bittiği sanısına kapılmak gerçekliği çarpıtan yönlerle doğru seğirtmek olur. Yazarın özgül arayışı yaşam boyunca süren bir uğraştır. Çeşit çeşit görünür nesneler, canlılar, olaylar, insanlar karşısında yazara. Şöyle ya da böyle algılayıp kavradığı şeyleri

yazar: tasarımlarda, düşlerde, düşüncelerde dil'le kavrayıp dil'e yansıtır, ya da dil'e yansıtarak kavrar. Böylece yazar, birbakıma, hazırdan hazır a bir aktarım gerçekleştirmez.

Yazar hazır bir konu'yu dil aracılığıyla işleyen kişi değildir. Nesneli, insanlı, doğal, olaylı şeyler başka, "konu" başka. Nesnelerinşöyle ya da böyle varolduğu söylenebilir; ama "konu'lar" yazarca işleyişin bir ürünüdür. Bu "konulaştırma" işlemiyse yazarın ancak dille gerçekleşen yazısı.

Ayrıca: yazarın, tektek sözcüklere düpedüz aktarımla yazıyı işleyip ortaya koyduğunu öne sürmek yanlıştır. Çünkü yazar, dili kendince eğip bükmedikçe, dili kendi bireysel toplumsal yaşamı uyarınca *binbir işlem*den geçirmedikçe *kendi yazısına* ulaşamaz. Kabasından bile bakılsa, "işlem" diye nitelenen yazı-çabası öylesaşıllacak düşünce-eylemleri gerektirir ki. Bu arada, yazar, yöneldiği şeyleri apaçık ortaya koymayı denerken, nice örtücü tozdan arıtıp sıyırma dileğindedir. Bunu da diliyle yapar, kuşkusuz. Ne var ki, dil de bazan kaçınılmazlıkla örter o şeyleri. Gelgelelim, bu tür örtüleri gidermede dilden başka yardım alacak birşeyi de yok ki yazarın.

Sonu gelmeyen bir süreçtir yazmak, hep sürüp giden bir süreç. Dil dil oldukça, yazar yazar oldukça: toz bulanmışlık ile tozdan arındırma hep gündemde kalacaktır. Gerekiyorsa: buluta dönüştürür yazar dili. Amacına uygunsu: çağlayanlar oluşturur dilde. Kimi de: en aşınmaz kayalara kazır diyeceklerini. Akli gönlü buyurduğunda: dilsel yellerin önüne katar söylemini. Bazan da, durum gereği, dingin bir dil-ortamında ağırlar o konu diye nitelenen şeyi. Canı dilerse: koskoca madeni eriten sıcaklıkta erittiği sözcüklere işler yazısını. İç-dış koşullar gerektirince de: ipince saydam giysilerle neye yöneldiyse onu soyarcasına örten, örtercesine soyan kendine özgü bir dil oluşturur yazar. Bu dil yapısı, biçimi nice açmazları birlikte getirse de canla başla yürür bu yolda.

X

Anadilinin içine *kendi* biçimi doğrultusunda, kendine özgü öznel-dili yontup kazıyan; başkaca dandikte, anadilinden kendi özeldilini yontup çıkaran bir serüven insanıdır *gerçek* yazar. Bu özel dil yazarın kendisi için yazgı, okurları için öneridir. Böylece,

yazarı çağırın bu dil, yazıca belirgin bir nesnelliğe büründükten sonra, yazarın okuru çağırıldığı dile dönüşür. İşte bu sözcüğün olanca görkemi ve ürkütücülüğüyle yazarın *bağlandığı*, yazarı bağlayan dildir. Ne var ki, dilin böylesi bağlayıcılığına bir çeşit kölelik gözüyle bakmak yanlıştır. Yazarın *yazarca* diline bağlanması pekçok özgürlük olanakları içeren bir bağlılıktır. Yazarın seve isteye özüne biçtiği *sorumluluktur* bu bağlılık.

X

Öze özgeye sorumluluk dile sorumlulukla içiçe kaynaşmıştır yazarda.

X

Dilden yazara, yazardan dile örgü örgü gizemlere şöyle bir değinmek bile, çoğun, yazarın kendisinin de akıl erdiremediği öyle zor, öyle zor bir uğraş ki.

Başlangıca Başlangıçlar

“Başlangıç” üzerinde düşünmek birşey anlatmak demek olsaydı, nerden başlayacağımı azçok bilirdim. Anlatacağım birşey yok. Olsa olsa, aradığımı birşey var: başlangıcı arıyorum.

X

- Başlangıç’ı arıyorum.
- Şuna, hatırlıp başlangıç yok, desene.

BAŞLANGIÇ MI?

“Başlangıç” alışılmış bir düşünme-konusu olsaydı “Değil mi ki başlamışlar bana pek birşey kalmamıştır!” deyip başımı başka yana çevirirdim. Neylersin ki, adımbaşındabir şaşıp şaşıp “Başlangıç mı?” diye sorasım geliyor.

X

“Şunlar şunlar ‘başlangıç’ın öznelilikleridir, öyleyse ‘başlangıç’ şöyle birşeydir” doğrultusunda toptancı-kesin bırakım tanımlarla “başlangıç” gerçeğini çepeçevre kavramayı öne sürmek hiç de içime sindirebileceğim bir tutum değildir. Öteyandan: “Başlangıç diye birşey yoktur!” demekle de başlangıç’a ilişkin sorunlar ortadan kalkmaz.

Başlangıç’a varlığı-yokluğu salt sözcüklere dayanan bir “gerçeklik” gözüyle bakmak, çarpık bir düşünüşe saplanmak olur.

“Başlangıç” dendi mi, birbakıma, “var” da “yok” da önemini yitirir. Önemli olan: başlangıç’ın *hangi anlamda* olduğu, *hangi anlamda* olmadığıdır.

X

Genelde, “başlangıç” maskesinin oldukça çabuk düştüğü saptanabildiğine göre, başlangıç diye birşeyi toptan yadsımak düşüncesizliktir doğrusu. Elimi sıyrınca “acıttı!” diye rendeyi kaldırıp atarak ağacı, tahtayı taşla, tırnakla işlemek gibi birşeydir bu.

X

Çoğun, sağlam-temel-koymakla eşit tutulur başlangıç. Gel gör ki, bir söyleyişten öteye geçemez bu.

X

İnsanın, pekçok durumda, kendini devaynasında gördüğü bir gerçektir. “Başlangıç”tan sözederken hep insana ilişkin, insan’lı, insandan ötürü, insanı hesaba katan başlangıçlarda odaklarız bakışlarımızı. Peki, ya akla sığmayan, boşluklarda dolaşan sayısız gökcisimleri, taşı toprağıyla gezegenimiz, insan-olmayan canlılara ilişkin başlangıçlar, “Ben, ben!”, “Biz, biz!” diye diye nedense, çoğun, unutup gideriz hepsini.

X

Benzetişli bir söylemden daha yapısal bir deyişle saptayalım: herbirimizin attığı her adım başlıbaşına bir başlangıçtır.

Birbakıma, *tüm insan-dünyası* sonsuz sayıda başlangıçların birbirine dolandığı *akılalmaz kuşatımlı* başlangıçlar ağıdır.

Kant, birbiriyle tümünden uzlaşmayan bazı ana önermeleri “antinomia”lar diye adlandırır. Onun sözlüğünde “başlangıçlar’dır” bunlar. Ama neyin başlangıçları – “düşünmenin”, kuşkusuz Kant’ca bir düşünüşün başlangıçları. Örnek mi, azıcık yalınlaştırıp belirtelim, işte bir tanesi: “Evrenin bir başlangıcı vardır” – “Evrenin bir başlangıcı yoktur”.

Nasıl şey bu böyle, –trak ediyor kafalar. Azıcık akıl yormaya kalkışınca, diken diken batar içe herbiri. Gene de birtakım sorular kurcalıyor kafayı: Gerçekten “başlangıç” mı bunlar böyle? Ne tuhaf şey, birçok başlangıç varmış meğer...

Hegel’se, Hegelce çareyi bulmuş. Hegel: “Die Wahrheit ist ein Ganzes”, “Doğru, bir bütündür” diyor. A Hegel, şuna “Başlangıç yok!” desene. Diyemiyor gene de. Türlü türlü saplantılardan sıyrılamıyor filozoflar.

“Sen kim oluyorsun da Kant’tan, özellikle de Hegel’den böyle söz ediyorsun!” diye karşı-çıkanlara, kulaklar duysun duymasın,

şöyle diyeceğim: Hegel'i "iyi" okuyun, yeter. Ozaman da şöyle bir çıkış bizi bekler: "Hegel, Hegel'i bilmiyor mu yani?" Yanıtım şu: "Öyle de denebilir." Ne var ki... Anlaşılan "başlangıç" üzerinde durmak oyunsu bir devingenlik gerektiriyor. Gelin biz, "yücelerde" dolaşan soyutluk ustası filozofları bırakıp olanca somutluğuyla günümüzde yaşamışımızın kendine özgü tadına, gizemine dönelim.

X

Alıp verdiğimiz her soluk: hem yaşama-soluğu hem ölme-soluğudur. Başka türlü dendiğinde: varlığımız sürdüğü sürece yaşama-başlangıçlarımız ile ölme-başlangıçlarımız birbirini izler.

X

İnsanlık tarihi, gezegenimizde yaşayan ne kadar insan varsa o kadar yazgıyı örgüleyen başlangıçların birbirinin içine girdiği sayısız başlangıçlar sahnesidir.

X

Belli bir doğrultuda sözünü edebileceğimiz çeşit çeşit başlangıçlardan işte birkaçı:

Öncenin kopyası başlangıçlar;
öncenin benzeri başlangıçlar;
öncenin karşıtı başlangıçlar;
öncenin türevi başlangıçlar;
öncenin sonucu başlangıçlar.

X

Başlangıç çeşit çeşit ama ikisinin altını özellikle çizmeden geçemeyiz:

Biri: yaşamaya başlamak;
öbürüyse: bir sanat yapıtını görünür biçimde ortaya koymaya başlamak.

Buysa, yaşam ile sanatın gerçekte parçalanmaz süreçler olduğuna tanıklık etmekte. Öyle ya, yaşam ile sanatın başı nerde sonu nerde?

X

Kendi adıma konuşayım: aklımdan, gönlümden çıkma-

yan birçok başlangıçlarım var: o büyük ameliyat; okula ilk başladığım gün; ders-dışı okuyup yazmanın keyfini sürdüğüm ilk zamanlar; özüme özgü dayanışmanın olanca gizemiyle içimi dışımı bezediği, o ilk an; o eşsiz tadiyla ilk sevgi, sevişme... Birkaç akrabasıyla birlikte unutamadığım başlangıçlar bunların hepsi.

X

Her başlangıç bir bekleyiştir; sonra'ya, "son"a yönelik umut gibi birşeydir.

X

Sonucu güven altına alacak bir güç olsaydı, gerçekten de başlangıç'ın her türlüsüne çok büyük önem vermek gerekirdi. Gerçekliğin gidişiyse bambaşka: Başlangıç ile sonuç arasında şaşmaz bir nedensellik bağı aramak boşunadır. Buysa, çoğun, zaman etmenini gözardına atmaktan ileri gelmekte. Oysa herşey, kendi yasasınca zaman içinde oluşup gelişmekte. Gözardi edilecek şey mi bu?

X

Kimi başlamasına başlarız da son'a, sonuca varamayız. Kimi de öyle bir yerde zamanda başlarız ki, daha "Hoş geldin başlangıç!" derken "Güle güle başlangıç!" dememiz gerekir. Meğer son'a başlamışız, son'a varmışız bile.

X

Herşey sırasıyla, denir. Buna göre: önce başlangıç'ı kotarmak gerekir, ancak sonra, zaman gelince son'a varılır. Ne var ki bazan (unutmayalım, "oldukça sık" anlamına gelebilir "bazan"), yapılacak en iyi şey, son'u başlangıç'tan önce, hiç olmazsa, başlangıç'la birlikte düşünöptasarlamaktır. Gel gör ki her zaman olası şey mi bu?

X

Eşini benzerini bugünedek görmedik ama çılgının biri kalksa da, bir *Başlangıçlar Antolojisi*, bir "Anthologica Protologica" hazırlasa ne iyi olurdu. Gelgelelim, tarih irili ufaklı başlangıçlarla dolup taşığına göre hesapça pek olası birşey değil bu. Kapsamı sınırlı bir seçmeler seçmesi denebilir gene de.

X

Herşeyin bir başlangıcı olmalı, derler. Bense, durup durup “Nasıl şey bu başlangıç dediğimiz şey?”, “Herşeyin bir başlangıcı olur mu?” diye sormaktan kendimi alamıyorum. Buysa dönüp dolaşıp başlangıç-sorusunu sürekli gündemde tutmakla aynı anlama gelir.

“Başlangıç” kuramına takılıp kalmak biryerden sonra epeyce sakıncalar doğurur. Ne var ki, “başlangıç” üzerinde hiç durmak da son derece olumsuz bir davranıştır. Heriki durumda da ergeç birtakım önyargılar, boşınanlar, artdüşünceler sinsice ya da gürültüyle ortalığı kaplar.

X

Başlangıç’la çok oyalanan kısa sürede eylem yitimine uğrar.
– Gerçek mi bu?

Şu işe bak: adam atılım yapayım diye başlangıca elatıyor, sonunda ayaktan olup kötürümleşiyor. – Gerçek mi bu?

NERDEN BAŞLAYALIM?

Neyi kalkış-noktası diye alayım? Neresini başlangıç diye alayım? Başlangıç ne olmalı? – Bütün bu sorular, benzerleriyle birlikte, zaman zaman ciddi ciddi dikkatleri üzerine çekse de, havanda su dövmek gibi birşey bu. İstedğim zaman, istediğim yerde, istediğim edime duruma: “İşte bu benim başlangıcım!” diyebilirim. Tüm başlangıçlar görelî başlangıçlar. Herkese kendi başlangıcı. Bilincine varsak da vamasak da bu böyle. Çoğun uzun uzun düşünmesek de başlamışızdır bile.

X

Herşey, her an başlangıç diye benimsenebilir. Birbakıma, önem verilen bir soluklanmadan başka birşey değildir “başlangıç”. Nitekim Valéry “Tout commence par une interruption” (“Herşey bir duraklama ile başlar”) derken bu doğrultuda bir düşünüşteydi kanısındayım.

Herkesin kendince belirlediği bir kesinti’dir başlangıç.

X

Kesin başlangıç yoktur.

N'apıp edersen et, başlangıcı görelî olmaktan sıyırılmazsın. Çünkü "başlangıç" diye salt birşey yok, *başlangıçlar* var. İşleri karıştıran da bu çoğulculuk zaten. Başlangıçlar arası çatışmalardan geçilmiyor ki.

X

Hepimiz hesabını veremediğimiz tümen tümen kişisel-toplumsal başlangıçlar ortamında yaşıyoruz. Ama değil mi ki insanız, pekçok şeyimize olduğu gibi başlangıçlarımıza da, her zaman yapamamak bile uygun bir bilinç kazandırmak gereğini duyarız.

Yine o soru: "Nerden başlayalım?" – Başlanacak o kadar çok "başlangıç" var ki, şaşmamak, şaşırmamak elde değil.

X

Birbakıma, "başlangıç" adına en yaraşan başlangıç şimdi'de. Varsa da yoksa da herşey şimdi'de. Hani ne derler, dananın kuyruğu şimdi'de kopar.

X

Diyelim ki, döndük dolaştık, başlangıç'ı: içinde bulunduğumuz şimdi'yi evetlemek diye yorumlayıp saptadık. Bu öz saptamayı ergeç aşardık gene de. Evetlemeyle birlikte değiştirme de gündeme geldi ergeç. Yokumsama yöneltisinde özelemler uyandırmayan onaylama tasarlanabilir mi hiç?

BAŞLANGIÇTA NE VARDI?

Söz, Akıl, Anlam, Madde, Can, Sevgi, Eylem – daha neler de neler... Tarihimiz boyunca Başlangıç diye bellemedik ne bırakmışız ki.

"Başlangıç" olarak konan *her başka* "şey"le" birlikte, insan kuşakları uzun-kısa süreler boyunca, gürültü patırtı: bağıllık ile mızıkçılık, sarılış ile cayma ortamlarında izlemiş durmuş birbirini.

X

Başlangıçta kimler vardır? Kimler başlatır? – Öncüler, her alanın öncüleri; en önemli şeyler (süreçler, olaylar, gelişimler, atılımlar, devrimler) *onlarla birlikte* gelişmeye başlar. Sonradan başkaları için de çok önemli olan nice emeklerdir bunlar, bekleyişler, umutlar, yerine göre de acılar, sarsıntılardır bunların hepsi.

Bulan, sezen, yakalayan, betimleyen, saptayan, değerlendiren keşilerdir, *başka'yı* en ilk yaşayan serüvenciler, ilk ilkleri “İşte bu!” diye görüp gösteren yüzakımız kadınlardır, erkeklerdir onlar.

X

Çoğun, öncelerin birikimlerinden kana kana içmekle birlikte, önce'yi sıfırlayıp aşan böylece imzasını yeni'ye atan kişilerdir *başlangıç yiğitleri*.

İşte Thales, Augustinus, Leonardo, Descartes, Husserl, Atatürk... Adlar saymaya ne gerek var. Hangi yana dönsek, din, devlet, düşünce, sanat doğrultularında *yolaçıcı* insanlarımız başlangıç yiğitleri.

Peki, onlarla olan ne? Özetin özeti: onlar olmasaydı, nice insan kuşakları paylarına düşen yaşama-zamanlarını anlamlı uğraşlarla bezeme sevincinden yoksun kalacaklardı.

X

Şiirsel saflığa vurup şöyle denebilir:

Başlangıçta başlama vardı,
başlangıç olmasaydı pekçok güzel şey olmayacaktı,
herşey başlangıçla başlar.

X

Yumurta mı tavuktan çıkar? Tavuk mu yumurtadan çıkar? – Zorunlukla birbirini yıkan yanıtlar çağrıştıran bu iki sorunun dokuduğu başsız sonsuz bir yaygıdır varlık-tarihi.

X

“Başlangıç!”, “Başlangıç!” diye yapay başlangıçlarda demir atabilir insan. Çoğun ille de gelişimli bir sonuç türetmek için tasarlanan kurgulanan başlangıçlardır bunlar.

X

Benim başlangıcım nerde? Genlerimde mi? Dilde mi? Soluğumda mı? Kültürde mi? Toplumda mı? Ailede mi? İşimde mi? İlk patlamada mı? İlk atomlaşmada mı? En eski canlılarda mı? Nerde? Nerde? Hiçbir yerde değil mi yoksa? Bu, ben-de-yokum-öyleyse anlamına mı geliyor, peki?

X

Birbirinin ardından koşup zamanla içiçe giren sonsuz başlangıç birikimleriyle oluşur insan-tarih-toplum yaşamı.

X

Gerçekliğin gerçekten hakkını yemezsek, nice önceki nice öncelere geri giden bir tasarımın belirgince bir aşamasından başka birşey değildir çoğun başlangıç.

X

“Başlangıçta ne vardı?” sorusuyla nicelerin nicesi ordan oraya savrulduktan sonra, bazan, şöyle diyesi geliyor insanın: Başlangıçta başlangıç vardı.

X

Nerden baksan, dön dolaş, “Ben kendim başlangıcım” dememek için, bazan zor tutar insan kendini. Ne de olsa, hangi anlamda olursa olsun böylesi ben’li-başlangıç tüm başlangıçların düğümlendiği başlangıçtır.

Bütün bunlar doğru olmasına doğru da, tüm doğru mu bu? (Ben nerden geldim? Benden önce ne vardı, peki?) Kuşkusuz bundan, şişinme izlenimi doğmasın diye, çoğu kez, hakça önp-lana koymamız gerekse bile, (doğal çekingenlikten mi, eğitim zorlamalarından mı, bilinmez) ben'li-başlangıcımızı örtük tut-mayı yeğleyen yaratıklarız.

DİN, DİL, BAŞLANGIÇ

Din ağırlıklı yaklaşımla: *dogma*, başlangıçların başlangıcıdır. Tanımı gereğince: dokunulmazdır; kesin uyulur; gözden geçi-rilmesi, değiştirilmesi sözkonusu olamaz.

Peki, bu gücünü nerden alır dogma? Kestirme yanıt: yüce-liklerin yücesi inanç'ta. Bana kalırsa, pek de değil. Ne de olsa, inanç, genelde dogma ile, dogma da inanç ile anlam kazanır. Böylece, sarsılmazlıkla bezenen dinsel başlangıç, azıcık deşince, sarsılmazlığı sarsılan bir benimseyiş olarak ortaya çıkmıyor mu, dersiniz?

X

Tarihin açık-seçik tanıklık ettiği bir gerçek var ortada: gün gelir dogmalar da paramparça olur.

Varsın inançlı kişi, "Benim belbağladığım dogma kaya gibi-dir!" diyerek avunsun. Sorgulayıcı-eleştirel düşünme deprem-leri uğuldamaya-görsün, ne dayanır ki.

X

Bazı inanan kişilere güç ve dinginlik bağışlayan eşsiz bir başlangıçtır besmele. İnanmayanların gözünde, peki? Kuşku-suz onlar da besmeleden başka kaynak başlangıçlardan atılım devşirirler.

X

Bazılarımız benimsediğimiz dinsel başlangıçlarla özümüze öz kattığımız duygusuyla rahatlarız. Bazılarımızsa, başlangıcın hangi türlü söz konusu olursa olsun hemen binbir soruyla altalta üstüsteyizdir.

X

Dil'i başlangıç diye benimsemek dönüp dolaşıp sözcüklerin içinde kalmak, sözlere sıkışıp kalmak değil midir? Hemen yanıtlıyorum: Değildir! Sağduyulu herkesin bilmesi gereken, ama ne yazık ki birçok "filozofun" unutup gittiği önemli bir olguyu düpedüz gözönünde bulundurmak zorundayız: "Sözcükler", "şeyler" ("nesneler") değildir. Sözcük ile nesne (ya da: olay, süreç, dünya, gerçeklik...) birbirleriyle aynı düzeyde yeralmazlar. Bunu derken, ille de biri öbürünün üstündedir gibi birşey demek istemiyorum.

Dil başlangıçtır – anlamca, kavramca, yaklaşımca, sokulmaca kuşkusuz – neye olacak gerçekliğe, ya da tasarımlara, uyduruklara.

Kendine özgü "gerçekliği" olan dil'i bir başlangıç diye 'koy-mak'; böylece, dil'i bir gerçeklik ile bambaşka bir gerçekliğe sokulma girişimi diye işlevleyip verimlendirerek değerlendirmek gerekir. Öyleyse dil, son derece kapsamlı bir başlangıçtır.

Yerine göre sağlam, yerine göre çelimsiz bir başlangıç olan dil'i, dilleri, insanların şimdiedek binlerce dili olduğu gözönüne getirilince, kimi sürekli gündemde tutulan, kimi unutulup gitmiş olan başlangıçlar diye bilip anlamak gerekir.

X

Bazan ağır eleştirilere yolaçsa da, varlığı, bize göre var etmekle, bizi de birdeyime vareden dil, tek tek diller tarih boyunca süregiden inişli-çıkışlı gelişim ve uyarlanışlarıyla, ne yazık ki, hemen hemen hiç başlangıç diye nitelenmezler. Başta kendimiz, herşeyin ayırdına dil'le erişen bizler için bile, ola ki bilinçsiz eğitim yüzünden, – şaşılacak bir unutuş değil de nedir bu. Nitekim şimdi bu saptamalarım bile kimi kulaklarda son

derece soyut birşeymiş yankısı uyandırabilir. Oysa somutsomut yaşayışımızın ta kendisidir bu.

Sözcük-kökenindeki içkımiltısına kulak kabartınca her dilde başka bir başlangıç çeşidi tadıyorum: Türkçenin *başlangıç*'inde: baş; Eski Yunancanın *Arkhe*'sinde temel, kaynak; Latincenin *initium*'unda ilklik; Almancanın *Anfang*'ında zor kullanan bir yaklaşım seziyorum. (İngilizcenin *beginning*'ine, Fransızcanın *commencement* sözcüğüne de uzanmadan keseyim.)

Her dil *kendince* başlangıç'tır. Her dil, başka başka yöneltili bir başlangıç-süregidişidir.

X

Dil olmasaydı birçok bakımdan, "başlangıç" diye birşey de olmazdı gibime geliyor.

BAŞLANGICIN İYİSİ KÖTÜSÜ OLUR MU?

Birdeyime, iyimserlik ışıyan okşayıcı bir kavram "başlangıç". Öyle ya, birşeyin başlangıcından sözetmek, o şeyin ardı, ötesi, sonrası da var, enazından olabilir, anlamında sözediştir. Ya yoksa? – Öyle az ki böyle soranlar. Ah, kavramlar! Ah, sözcükler!

X

Korkuların en zararlısı başlama-korkusudur.

X

Ençok çürük başlangıçlardan sakınmak gerek. Özellikle: başlangıcın her derde çare olduğu saplantısına düşenlerden; kendi başlamalarıyla şişinip böbürlenendenler, deyim abartılı değil sanıyorum, tıpkı bulaşıcı hastalıktan kaçarcasına uzak durmak yerinde bir davranıştır.

X

Çünkü

Nasıl başlarsan öyle gider.

Denn

Wie du anfingst wirst du bleiben.

“Bleiben”: düpedüz kalmak, kımultısız sürüp gitmek, yerinde saymak anlamına çekilemez kuşkusuz. “Bleiben”ı (Hölderlin’ce) “kalmak” diye okursak, dizede sözü edilen başlangıcın yalnızca bazı “şeyler” için geçerli anlam-doğrultusu olduğu güç kazanır. Oysa, herşey için doğru değil bu; sözgelimi evlilik için doğru değil. Başlangıç yürümedi mi, her zaman kolay gelmese de, güle güle evliliğe. (Ne var ki işleri epeyce karıştırırsa bile, uygarlığın da kendine özgü bağlayıcı yazgılı bir çeşit evlilik olduğunu unutmamak gerekir.)

Gerçekte insanı insan yapan şey, niteliklerden en önemlisi, kendi koyduğu başlangıca belki de “Olmaz!” diyebilmek; gerektiğinde başka başlangıçlar deneyebilmektir. (Keşke “denemek” deseydim; doğallıkla olup biten bir başarı değil ki denemek; deneyebilmek içinse, insan-olma gücünde özveriyle toplaşması gerekir insanın.)

X

İlk adım kuşku yok ki büyük önem taşır. Arkası gelmeyen ilk adımın, her zaman değerce değilse bile önemce pekçok şey yitirdiği unutulmamalıdır.

Sürdürülmeyen ilk adım talihsiz ilk adımdır.

X

Ben ille de ‘iyi’ bir başlangıç yapayım diye yeterinden çok düşünen, oturduğu yerde oturup kalır: ne eylem ne atılım!

X

Kişiyi topluma saygılı, bol bol verimli başlangıçlar topluma kişiye güzellikler sağlamaya aday başlangıçlardır.

X

Özünü verimlendirmeye izin vermeyen başlangıç, olmasa da olur.

X

Birçok dilde, İngilizcenin “well begun is half done” deyişini andıran “iyi başlamak yarıyarıya bitirmektir” doğrultusundaki tekerlemelere sıklık başvurulur.

Bu tekerlemeyle aynı değer-düzeyine, olsa olsa, Almanca'nın “Ende gut alles gut” “Son iyiye herşey yolunda demektir” sözünü koyabiliriz. Gel gör ki, zaman zaman yararlı mahmuz rolü oynasalar da sözcükler pek önemli değildir. Önemli olan: sözcüklerde saptananı işbaşında yerine getirmektir.

X

Hangisi olursa olsun, başlangıç'ı, her yönüyle gidebileceği en son'a dek götürmeden eleştirmek gerçekten haksızlıktır.

X

Verimli başlangıçlar son derece mutlu bir serüveni birlikte getirir. Öyle serüvenler ki, bazan yüzyıllar boyunca sürüp giderler. Örnek mi, işte Descartes'in “cogito”su. O *düşünüyorum*-başlangıcı var ya, doğru da yanlış da anlaşılrsa, eğri de düzgün de uygulansa, günümüzdeki bazı derin sarsışlara karşın, bir-bakıma, hep ayakta.

X

Çok uzun süreler boyunca ayakta kalan başlangıçlar, ne denli verimli olurlarsa olsunlar, belli bir süre sonra yoruluyorlarmış gibi geliyor bana. Daha başka bir deyişle: nedense onlardan bıkmıyor insanlar.

X

Gerçekte, bir başlangıcı “iyi” ya da “kötü” diye nitelemek öyle zor, öyle zor ki. Başlangıçların pekazı öyle belirgin belirgin ortada ki. Heryan sisli. Sözgelimi: başlar gibi, başladı başlıyor, nerdeyse başladı, başlamak üzere, başlamıştı sanıyorum, ineğer başlamış...

Özetin özeti: başlangıca ilişkin değer-nitelemeleri, gerçekte, insanı allak-bullak edecek biçimde karman-çorman. Gene de bazı talihlerden yoksun değiliz: birçok şeyin ya ayırdına varmıyoruz, ya da birçok şeye sözgeçirecek güç buluyoruz kendimizde. Bir de, sıklık yaptığımızın tersine, özümüzü kandırmasak!

X

Başkalarının başlangıçlarına “kaka!” damgasını vurmadan önce, kolay değil ama, kendi kendimize, şöyle okkalı bir uyarı iğnesi batırmalıyız.

X

Çoğun, başlangıca yerine göre önemli bir sıçrama-tahtası gözüyle bakmak gerekir. Yapılması gerekenin belki de hepsi bu kadar.

YENİDEN BAŞLAMAK, – O NE ÖYLE?

Özde herkes yeniden başlamak ister – ya başlar ya da başlamaz. “Yeni”nin, “başlangıç”ın ölçeği var mı ki istek gerçekleşsin. Bununla birlikte, çoğun, atılım yapmak güç toplamak dileğiyle, kendi saptadığımız birtakım “başlangıçlarımız” olmasını yeğleriz.

X

Hep başlamak? Olsa olsa uyduruksal bir söylentidir bu.

X

Husserl sonsuza dek yeniden başlama'yı öğütler. Son derece yanlış anlaşılabilir bir öne sürüş bu. *Hep* yeniden, *hep* yeniden – boşa dönen çarka dönüşür kafalar, gönüller.

Birzamanlar Husserl'in yolunu izlemiş biri olarak söylüyorum: Başkaları bana uyar mı uymaz mı bilmem, *hep-yeniden-başlamaktansa hep-yeniden-öğrenmeyi* yeğlerim.

X

Hiç durmadan yeniden başlayanlar, (böyle birşey olasıysa kuşkusuz) birbakıma olgun ve yetkin bir aşamaya sırt çevirmiş kişilerdir. Bu bağlamda *hep-yeniden-öğrenmek* ile *hep-yeniden-başlamayı* birbiriyle karıştırmak doğru olmaz. İnsanı yeniden başlamaya iteleleyen, her zaman değilse de sık sık maymun iştahlılık, içgerilim, boş gurur, çalım gibi güdülerdir. Varılmak istenen başarıya varılsa da, çoğun, gündemdedir bu güdüler; nedenli tıkmırsa tıkinsın gene de başarıya açtır hırslılar. Yeniden öğrenmekse, özde çıkar gütmeyiz açılımlı bir kazanım sürecidir.

X

En değerli yeniden-başlamaların başında gelen başlangıç, alışılmış başlangıçlara “Yok, olmaz!” deyip gereğini gerçekten yerine getiren başlangıçtır.

X

Bunalım'dan sereserpe bir yaşama derleyebiliyorsak, bunalım gerçekten de bir *insan-tarih-kültür* başlangıcı olabilir.

X

Herkes *her işe hep* yeniden başlarsa, şu yeryüzünde taş taş üstüne koymak diye birşey olmaz.

X

Doğal-toplumsal bir bunalımdan sonra *tek bir* başlangıçtan söz etmek, düpedüz indirgeyciliktir; alışılmış bir konuşma-biçiminden öteye geçemez.

Gerçekteyse: bu gibi bunalım-ertesi zamanlarda *her* insan, *her* topluluk, *her* toplum kendince bir başlangıç yapar. Sözgelimi küçük bir kenti yıkıntıya dönüştüren bir deprem vurgunundan belli bir süre sonra “kentte yaşam her zamanki kılığına benzemese bile günden güne normale dönüyor” gibilerden bir söylem, özde, bir *değil*, içiçe dolanan sayısız başlangıçlardan söz etmek demektir.

X

Başlangıca, sakıncalarına karşın ille de sadık kalmak, hele bu başlangıç gerçekten önemli bir başlangıçsa, binbir acıya yolaçan korkunç bir inatçılıktan başka birşey değildir.

X

Birbirinden başka her yetiştirme-aşamasında yeniden öğrenmeye başlamak kadar yararlı ve güzel birşey var mı? Ama bu, gerçekte, düpedüz bir başlama olmaktan çok, önce’yi, başka koşullarda uygun biçimde koruya-değerlendire yoğurup özlenen değişimlere doğru verimlendirmek demektir. – ‘Yeniden-başlama-eğitimi’ diye birşeyden sözedersek, neden etmeyelim ki, bu eğitimin anayasasını belirlemiş oluyoruz böylece.

X

Unutmak olmasaydı yeniden-başlamak diye birşey olur muydu?

Felsefeseverler

İster ağzından havaya yayılsın, ister yazıya dökülsün, pekçok söylem, özde, sesleniştir. Hele bazı konuşmalar var ki, daha salt dilegelişlerinde belirtik biçimde bir sesleniş olarak ortaya çıkarlar. İşte ben de şimdi burda böyle bir seslenişin içindeyim, vargücümle sesleniyorum. Tüm yelkenlerimi, beni felsefeseverlere götüren dinç yellere açtım. Gidebildiğimce gideceğim.

Kim onlar, felsefeseverler? Tanımasam da, hiçbiri yabancı sayılmaz; akrabayız hepimiz. Gerçi birbirine benzemeyen başka başka insanların, belirli bir yönden nasıl olduğunu bilip anlamak kolay değil. Biz yokken doğup yaşayacak olanlarınsa ne tür kimlik sergileyeceğini şimdiden kestirmek gülünçtür. Gene de biz felsefeseverleri ortaklaşa birtakım niteliklerin sarıp sarmaladığı yadsınmaz bir gerçek bence. Nitekim değişik oranlarda da olsa, felsefeseverler, felsefe'yi önemli bir etkinlik olarak tutkuyla yaşayan insanlardır. Kuşkusuz, bazılarımız iş-güç diye, bazılarımız da aş-uğraş diye felsefeyle bağ kurarız. İçten istekli bir merak ile, nesne-toplum-kültür ortamında felsefenin çiçeklenmesine özenle sarılmışızdır. Felsefeye en güzel bakımı gösterirken yüksünmek gibi birşey aklımızın ucundan geçmez. Her emeğe değer, zevk tüten bir yaşama görevidir felsefe bizler için.

Sayın felsefeseverler, sevgili felsefeseverler hepinize, hepimize sesleniyorum. Değil mi ki heryanımıza sinen böylesi bir sevgiyle birbirimize bağlıyız, ne denli saysak da birbirimizi hertürlü niteleyiş-ötesi bir yakınlıkla seslenebiliriz birbirimize. Ne sen ne ben, – ayrı-gayrı yok aramızda. Ağızlar bizim kendi ağızlarımız, kulaklar bizim kendi kulaklarımız: Bazı çabalar gerektirse bile

(gerektirse de, kolay mı güzel şeyler) felsefeseverlikten aldığım tadı, bu kez de başkalarıyla, akrabalarla paylaşmak istiyorum.

Öğüt vermek gibi bir eğilim uzak mı uzak benden. Yönergeymiş, buyrukmuş, buyrultuymuş, bu gibi şeylerle de alıp vereceğim yok. Kendi felsefeseverliğimi örnek diye sunmaksa aklımdan geçmez. Özel-özel-bireysel bir yaşantıdır her felsefe-sevgisi. Pekçok yanımızla neyse, sevgimizle oyuz. Şimdi gündemimizdeki kaygı: ortaklaşa felsefe-severliğimizin bir-iki çarpıcı niteliğinin altını çizmek.

Gecikmeden belirteyim: Felsefe’de şu-şu vardır; işte bu nitelikler felsefe varlığının biricik ölçü ve ölçeğidir; her felsefesever bunları aynı oranda benimser ya da bunlara ilişkin gereklimleri yerine getirir, bunlara uyar uyarlanır, – işte bütün bu gibi şeylerden uzak mı uzağım şimdi.

Sıcacık bir ortaklık havası içinde bizbize konuştuğumuz inancıyla apaçık söylüyorum; “Şöyle yap!”, “Böyle yapma!” türünden itelemelere papuç bırakmam. Öteyandan, içimden taşan bir-iki sesleniş var ki, onlardan da vazgeçemem. Açık-seçik dile dökmesem de, gerektiğinde, kendi kendime şöyle fısıldasam yeridir: “Öf, bıktım artık bu felsefeden!” demeye kalkarken “Felsefe olmasaydı, n’apardım” diye içgeçirsem de, felsefe, çoğun, gönlümce bir etkenlik, bir salınım, bir yaşantıdır. Öyle sanıyorum ki, kırkyıldabir ‘felsefesi’ ateşlenen sözümona “felsefeseverler” bu dediklerime pek akıl erdiremeyeceklerdir. İçten gelen dürtülerin canlı tuttuğu felsefe nerde, gevşek ilintili bazı felsefeseverlikler nerde. Şimdi burda ne demek istediğimi, her gerçek felsefesever hemen anlayacaktır kanısındayım.

Kuşkusuz, her sevgide *kendimizce* severiz herbirimiz. “Genellikle sevgi”, “ortadan sevgi” diye birşey olur mu? Özümüzün doku-lu sevgiye aykırıdır ‘genel’. “Genel sevgi” gibi şeylerle oyalananlar çıksa bile, bize ne şimdi onlardan. Desene, burda yapabileceğim en iyi şey: düpedüz kendi felsefe-severliğimin bir-iki çizgiciğini *kendi açımdan* günışığına koymak olacak. Böyle yapmakla, bu sevgide birleşen gönüldeşlere de, kuşkusuz kendilerince yorum-layacakları bazı aydınlıklar sağlayabilirim kanısındayım.

Öyle sanıyorum ki, ben de her felsefesever gibi bu severliğimi yaşamımdan ayrı tutamam, hiç ayrı tutamadım da zaten. Ney-

sem, ne değilsem felsefe-seven biri olarak oyum. Başka türlü dendikte: tek bir eylemin ve edimin, tek bir etkenliğin önemli bir damgası gözüyle bakamam felsefeseverliğime; tüm varoluşumu dokur bu severlik. Olanca doluluğu boşluğuyla yaşamının içi-dışıdır bu sevgi. Nitekim, çoğun, böyle bir sevgiyi koruyup kollama kaygısından uzağım. Öyle doğal birşey, nerdeyse öyle doğuştan birşey ki bu sevgi benim için.

Az önce felsefeseverliğe ilişkin o sözünü edip geçtiğim çizgilere gelince, onlardan bir-ikisini anmak istiyorum şimdi burda.

Vargücümüzle Çalışalım

Çalışalım! Felsefeseverlere en yakışan şey budur çünkü. Çalışmayı felsefe etkenliğine aykırı, hattâ düşman bir öge diye değerlendirmek gerçeğe uymayan, dolayısıyla felsefe'ye zararlı bir tutumdur bence. Pekçok sevgide geçerli olan, felsefe için de geçerli: Sevmek elkol kavuşturup oturmak, böylece düşünsel zenginleşme olanaklarını uykuya yatırmak anlamına gelmez. *Etkenliktir* sevgi. Merak, istek ve heyecanla yöneliştir, kımıldanıştır, arayıştır. Bakımdır sevgi. Bakımsa: uzanılabilen her yere sevgi ve emekle erişmeyi *denemektir*. Sözcüğün en geniş anlamında insan-kültür-toplum evrenine bakmak, bu evrende, eylemli bakışlarla, bakışlı eylemlerle dolaşmaktır.

Şimdi burda bazı felsefeseverlerin aklını kurcalayan soruyu atlayamayız: Çalışma ile ne ilgisi var felsefenin? Yadsımalı bir beğenmeyiş sorusu bu; genelde şöyle bir gerekçeye dayanmakta: kendibaşına yeten bir yaşama-durumdur felsefeseverlik. Oysa sevgi'ye çalışma katıştırmak sevgi'yi bulandırmak demektir. Duygu, esin, heyecan bezenmiş olan sevgi, çalışmadan bambaşka şeylerle varolup sürer. Felsefeyi özden sevmeyene ne yararı dokunur çalışmanın. Hep bilinir: zorla güzellik olmaz.

Ona ne kuşku, esin dürtüleri de doğuştan yetiler gibi nitelenir... Birçok yaratı kesiminde yürürlükte olan şeyin felsefe kesiminde de büyük rol oynadığı gözardı edilemez. Gel gör ki insanın çalışmasıyla sergilediği herşey salt bir zorlama, sıkıntı, yorgunluk ve gerginlikle sıkısıkıya bağlıdır. Gerçi felsefeye eş-

lik eden çalışma, “okulcu” açıdan felsefede çalışmakla, felsefe sevmekle koştututulamaz.

Oysa önemli gerçek şu: Felsefeye yönelik çalışma ile felsefe-severlik kopmaz bağlarla birbirine bağlıdır. “Felsefe’yi seviyorum ama bir çalışma yapmam gerekmez” diyenler ne dediklerini bilmiyorlardır. Çelişik bir tutumdur bu. Herkes sevdiği şeye özenle odaklanır.

Nerde sağlam ve sağlıklı bir felsefe-sevgisinden sözetssek, orda ergeç bazı “felsefe severler” “Biz çalışmıyor muyuz yani?” çıkışıyla karşımıza dikilir. Yanıt kolay, kimse gücenmesin: başta kendime, sonra felsefe yapmayı çalışmayla içiçe yürüten felsefe-severlere sesleniyorum: Çalışalım, gene de çalışalım, diyorum. Bizler için, felsefe alanında çalışmaktan daha güzel ne olabilir!

Gene de iyice belirtelim: sözü edilen çalışma felsefeseverlere uygun çalışmadır. Şimdiyedek hangi felsefesever felsefeye ilişkin çalışmanın sakıncasına uğramış ki? Tanık ya da ilk-örnek diye değil, düpedüz bir olay olarak saptıyorum: Ben kendim, hiçbir sallantıya yerbırakmayacak biçimde felsefe ile çalışmayı birbirinden ayrı tasarlayamıyorum. Söylemeye gerek yok, yaşamıma sinmiştir bu.

Bu bağlamda en ciddi soruysa şu: nasıl çalışalım, peki? Özellikle kişi kendi kendinden sordu mu bambaşka önemde bir parıltıya bürünmekte bu soru.

Hemen bildireyim: bu soruya herkesin benimseyebileceği bir yanıtım yok. Herkesin, şöyle ya da böyle, kendine özgü, öznel-kişisel yaşayışına uygun bir yaşama-doğrultusu olduğuna inandığım için, olması gereğine inandığım için, bu böyledir diyorum.

Başkalarını güdümlmek, bu arada kendimi başkalarına ilk-örnek diye benimsetmek türünden yeltenişler bana göre şeyler değil. İşte bu nedenle şimdi de felsefeseverliğimle *birlikte giden* çalışma tutumumun *başkalarına da katkılı* olabileceğini umduğum bir-iki çizgiciğine değinmekle yetineyim.

Onyıllar boyunca değişikliklere uğrasa da, kimi isteyerek, kimi istemeyerek götürdüğüm çalışma gelişimini bir-iki çizgikle belirteyim: Açıktan açığa dilegetirmemiş olsam da, felsefe’de öğrenmenin bitimsiz bir süreç olduğu inancındayım.

Böylece çalışma budalası durumuna düşmediğim gibi, aman-bitireyim sözümona gerekçesi yüzünden felsefe uğraşımı aceleci bir noktayla sona erdirmiş değilim.

Ayrıca: en küçücük çalışma fırsatının bile değerini gözardı etmeyip gittikçe artan biçimde verimli kılmaya yönelik bir beceri kotardığımı söyleyebilirim. Doyumsuzluk tadı var Felsefe’de ayık birikimin.

Kendimce yadsınmaz önemde bir özellik de şu: Sorucuyum, *soran sorgulayan* biriyim; kendime, dolayısıyla da başkalarına soru sormada yabana atılır biri olmadığım duygusundayım. Durup durup öfke ya da sevinçle kaynayan soru-pınarları kabarıp içimde. Önüne geçilmez yüklenişli meraklardır, istekler, yönelişler, gerginliklerdir bunlar. Soruda takılıp kalamam ama. Soruyu yanıtı, yanıtı soruya öre-örgüleye yüzeylerden derinlere yayılmaya bayılırım. Kuşkular açıklamalara, gereksinmeler değerliliklere, atılış dilekleri eylemlere dönüştükçe keyfime diyecek yoktur doğrusu. Zormuş kolaymış aldırmandan arayışlar, duraklayışlar, atılışlar, bilgilenmeler, bilinçlenmeler, dinginlikler, – işte böyle sarmaş-dolaşım sorularıyla, sorularının öteleleriyle. Nerde mi, – nerde olacak yaşam kapsamlı serüvenimde, felsefe’de, felsefeseverlikte.

Azçok beliriyor: çok kişinin sandığı gibi felsefe’de çalışmak, öyle hemen kendinden anlaşılan yalınkat bir devingenlik değildir. Çok-ögelili bir *örgütlenmedir* felsefe çalışması. Zaman ayır, uygun öğrenim kurumuna git; ilgili yazıları, kitapları oku, olsun bitsin türünden bir işlem gözüyle bakılamaz felsefeye. Böylesi üstünkörü yaklaşım, felsefe çalışmasını da, felsefeseverliği de çarpıtmaktadır. Konumu, duyarlılığı, yetenekleri, düşünme erki, yaşadığı olaylar, olanaklar ağırlıklı bir rol oynar gerçekten felsefeseverin çalışıp yaşamasında. Kaygı, zevk, eleştiri, sabır, titizlik olmadan olmaz *felsefe yetiştirmesi*.

Böylece, özetin özeti: felsefeseverin, biryandan eline çabuk, öteyandan acelesi olmayan bir yapıya bürünmesi gerekir.

Bir de şu gerçeği güpegündüz görelim: Bütün bu çalışma etkenlikleri beni ille de bir yazı-kitap-yapıt ürününe vardırırsın diye birtakım *zorlamalara kaptırmam* kendimi. İşgücü koşullarının kaçınılmaz bir-iki mahmuzlayışı dışında, felsefeseverliğime

yapışık çalışmalarımı hiç sınır koymadan götürdüm diyebilirim. Ortaya çıkan yapıtlar, kanımca, bunu yalanlamıyor.

Pek önemli değilmiş gibi görünen, omuz silkip geçilen, ama bence önemli olan bir gerçek de şu: Felsefedeki çalışmalarımın heyecan vermeyen, soluk renksiz birtakım yapıp etmeler alışkanlığına dönmediği kanısındayım, daha doğrusu döndüğünü hiç anımsamıyorum. O tür yapıp etmelerin, özyaşamda soluk-renksiz bir zaman-dolgusuna dönüşmesine izin verenlerle yıldızım birtürlü barışmamıştır. Ben kendim en dinç zamanlarımı ayırırım felsefeye. Anlayışım bulanmaya başladı mı, dururum. Kafası yorgun kişilerin işi değildir felsefe. Hep-dingin-ayık bir düşünüş gerektirir.

Bu bağlamda, ustaları okumaya, onlardan özüm besinler sağlamaya sarılırım. Çömezce değil, özsaygısıyla yaparım bunu. Bunun içindir ki, birtakım yazı-kitap okuma özetleri kandırmaz beni. Doğrudan doğruya usta-kaynağının kendisine gitmeyi yeğlerim. Buysa, dilce-bilgice kuşatımlı bir donatım ister. Yüreksizlenmem gene de, – buyursun ozaman da titizce binbir çalışma-uzanısı. Şu da var: filozofun yazdığını okuyup bitirince rahat-döşegine-uzan-gitsin diye bir aşamada hiç gözüm yok. İster kendime yakın bulayım, ister kendime uzak bulayım, kesinlikle, bir yük gözüyle bakmam fiolzof yapıtlarına. Çeşit çeşit gereksinim ve itelenme açılarından kalkıp hep yeniden yoğun yoğun odaklanırım onlarda.

Felsefe'ye yönelik çalışma ile felsefe'ye yönelik sevgi, kopmaz bağlarla bağlıdır birbirine. Söyledim ya: "Felsefeyi seviyorum ama bu, çalışmam gerektiği anlamına gelmez" diyenler, bence, dediklerini bilmiyorlar. Orası öyle, ille de "okulca" bir ders-çalışması değildir bu çalışma; bir çalışmadır, özüne özgü bir çalışmadır gene de. Hattâ abartısızca: felsefe sevmeyi, *felsefece çalışmaktır* diye yorumlayabiliriz.

Duygulu Akıl ile Akıllı Duyarlığı Birlikte Götürelim

Çok kimse, felsefeseverler de kuşkusuz, felsefeyi, salt bir akıl etkinliği diye anlarlar. Onlara göre: hepten "kafa işidir"

baştanaşağı felsefe, dolayısıyla düşünmektir felsefe. Nitekim sıksık “filozof” ile “düşünür” nerdeyse anlamdaş kavramlar olarak kullanılır. Gerçekten de, akla tümünden boşveren bir felsefe olamaz, çünkü felsefe akılla yapılır. Etkin biçimde akıl yoksa felsefe de yoktur. Aklın ne olduğuna, ne olmadığına gelince, tanımlamadan çok gerçekleşme neyin ne olduğunu gösterir. Ama şimdi önemli olan, felsefenin akılla örgülenen bir yapısı olduğunu vurgulamaktır. Başka türlü dendiğinde, felsefeyi donatan akıldır.

İyi güzel de, felsefeyi salt akla dayandırmak yanlışır. Felsefe her yönüyle akılla başlayıp akılla bitmez de ondan. Duyu işidir de felsefe. Duygu, duyarlık katmadıkça, felsefenin ödev ve görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldığı inancındayım.

Yalnızca akılla kotarılan bir felsefe, türü, kuşatımı, dili, gücü, etkisi ne olursa olsun, akılca zırhlarını kuşanmış katılıktan öteye geçemez. Ne ki, felsefe, yöneldiği “şeylere” duygu’dan büsbütün sıyrılmış, duyarlıktan uzak bir akılla hiçbir zaman gerektiği gibi sokulamaz. Konusuna çeşit çeşit işlem ve işleyişlerle, tam hakkını vermek isteyen felsefenin, yeterince duyguyu duyarlığı zorlamasız bir tutumla, akla sığdırması, akılla bağdaştırması, bence kaçınılmaz bir davranıştır. İşte bu, filozofun, akıl keskinliği, anlayış esnekliği yönünden kıvraklığını göstermektedir. Yoksa, salt akılsal birtakım “bilgiler”, bilgisel vargılar çerçevesinde döner durur. Böylece, tüm felsefeyi soyut-mantıksal bir açıklama istenciyle özdeş tutma demektir.

Yine felsefe olan, dolayısıyla da bu tür tutumlara uygun düşmeyen “felsefeler” n’olacak, peki? Gerçi bazı filozoflar, çoğun rastlandığı üzere, duyarlığın: sezgi, özlem, heyecan gibi akrabalarını da birlikte getirip akla özgü saydamlığı karartıp anlayış ve açıklayış keskinliğini bulandıracaklarını ileri sürerek, bu tutuma karşı çıkarlar. Kanıma göre, gerçekteyse, bir felsefede yetesiye anlayış keskinliği, böyle bir duyarlık-yönelimi felsefe’nin akıl çizgisini bozabilecek “duygusal” oluşumlara hiçbir zaman izin vermez. Bu doğrultudaki başarılı bir felsefe n’apıp edip akli da duyarlığı da kendi yöntem, işleyiş ve amaçlarına en uygun gelecek biçimde değerlendirir. Böylesi bir gücü göstermeyen felsefenin, üstlenmesi gereken ödevleri yerine getirmesini bekle-

mek boşunadır. Buna göre, kim olursa olsun, felsefeye çevrilen, felsefeyle uğraşan herkesin özüne sağlayabileceği en güvenilir donanım: etkin bir akıl-ile-duygu bileşimidir. Her felsefesever tüm yeti ve becerilerinden bu uğurda uyumla yararlanmalıdır.

Felsefeyi sevenin, felsefe gerçekleştirmelerinde gerekli ve yeterli akıl-ile-duyarlılığı uygun oranda tüm edimlerinde değerlendirmesi kaçınılmaz bir ödevdir. Felsefe ortamında akıl-ile duyarlılığı birarada gerçekleştirmemek, pekçok durumda, felsefe yapmaktan vazgeçmek demektir. Öyleyse her felsefesever, şu önemli gerçeği olanca parıltısıyla özümseyip yaşamakla, felsefe ürünlerinde bol bol verimlendirmekle sorumludur: *Duygusuz akıl küt, akılsız duygu çelimsizdir*. Kabasaba bir devingenlik, gelgeç bir heves gözüyle bakılmadıkça, felsefeseverlerin güvenli dayanağıdır akıllı duyarlık, duyarlı akıl. Buna göre: akılca duyarlığın bilediği, duyarlı aklın çekidüzen verdiği bir işleyiş kadar felsefeye uygun bir yapı tasarlayamıyorum.

Özellikle, yeri geldiğinde akıldan çok duyarlığa önem verdiği oranda yaşamını felsefece yönlerle açma olanağına kavuşur filozof. Desene: “azıcık ondan, azıcık bundan, oldu bitti!” – bak işte hiç de böyle değil. Filozoftu, felsefeseverdi, – felsefeye yakıştığına önem ve değer veren hiçkimse, böylesi rasgele azıcık’lı uyumsuz-dengesiz yamaları birbirine çatmakla yetinemez. Böylesi azıcıklı şeyleri içlerine sindirenler, felsefeyi, Türkçe bir deyimle, çabucak “mahalle kahvehanesi” konuşmalarına dönüştürürler.

Peki böyle değil de şöyle mi: hem akılcı hem duygucudur felsefesever. Bence öyle de değil. “Akılcılık” da “duyguculuk” da dünyagörüşü tüten tekyanlılıklardır. Sözcüklerin aşağılaştırmacı anlamlarında birer izm’dir ikisi de, – öyle ya, bunu yabancı kültür-dillerinde (bunlardan hiçbirine saplanmaksızın, türetildikleri Latince kökeni belli eden) “rationalism” ile “sentimentalism” yazımıyla yansıtabiliriz. Oysa bizim şimdi burda, bu izm’lerle ilgimiz ilişğimiz yok. Öyle ki, özetin özeti, akılcılık hertürlü biliş, buluş, inanış ve eyleyişte herşeyi açık-seçik biçimde akla dayandırmaktır; bilgi-öğretisi, fizik-ötesi, değer-anlayışı gibi bellibaşlı felsefe kollarını “akıl”la kotarmaktır akılcılık. Duyarcılığa gelince, bu düşünsel tutum, herşeyi duygu türü öz

ve niteliklerle açıklama istencidir. Oysa benim felsefeseverlerde izleyip onlardan etkin biçimde beklediğim davranış, bu sözü geçen iki tutumun karması bir ortalama doğrultusunda sıkışıp kalmak değildir. Başka türlü dendikte: “felsefeseversen, akılcılıkla duyguculuğu birleştir, olsun bitsin” diye bir sav öne sürmem hiçbir zaman. Pekçok bakımdan birbirine karşıt yönde gelişen iki felsefe akımını, “akılcılık” ile “duyarcılık” gibi iki yöneltiyi birbirine eklemeyi salık vermek uzak mı uzak bana. Kimselere belli bir yöntem ve kurgu uygulama yönergesi buyuramam. Benim felsefeseverde köksalmasını dilediğim; herçeşit “izm”, kurgu ve kuramdan önce yantutmayan bir anlayış keskinliğiyle felsefe uğraşına dalmaktır. Her felsefeseverde aynı yoğunlukta saptayamasam da, ben kendim böylesi bir dalıştayım.

Özüne özgü bilgi ve bilincin, felsefede önemli yeri olduğunu yadsımak gülünçtür. Gene de, kendimce felsefeye adanmış nice onyılların deneyiminden çıkarsadığım kanı uyarınca: felsefecinin, felsefe-severin alabildiğine kuşatıcı görüşlü bir kişiliği olması gerekir. Bilimin, bilimlerin içi-dışıyla konum ve işleyişini, yapı ve anlam, amaç ve değerini ayık bilinçle kavramak başka, binbir ögeli yaşamın görünümleri ile gizemine titizce yönelmek başka. Hiç olmazsa ilk bakışta birbirine benzemeyen istenç ve donanımlı başarılar sağlamak zorundadır kendini kandırmaksızın konuca nesnellığe hakkını veren her felsefe kişisi. Demek ki, *hem* bilimsel kafa *hem* gönül duyarlılığı, felsefeseverlerin sürekli gündeminde olmalıdır.

Bilime uygun böylesi serinkanlılık ile yaşama uygun böylesi duygudaşlık inceliğini birarada götürmek, hiç kuşku yok ki, kolay bir görev değildir. Bilim ile sanatın kucaklaşması gibi birşeydir bu. Olasıdır gene de. Özbakımsız olası değil ama. Akıl-ile-duygunun *özeğitimle* beslenmesi gerekir. Herkes için yararlı olduğu kadar son derece zevkli bir düşünme, yaşama yoludur bu. Kim, bilimeilişkin cakalıama içi boşkavramlarda, yaşamaya ilişkin bayatlamış lâf-salatalarında oyalanıp gitmek istemiyorsa, bu doğrultudaki özeğitime, hem aklını hem duyarlılığını elden geldiğince geliştirerek, sürekli bakım gösterme uğraşına önemle sarılmalıdır.

İndirgemeci Olmayalım

Felsefe sevgisi insana sağladığı çeşit çeşit akıl-gönül açılımlarına karşın tehlikeli bir yazgıdır. Şöyle ki, bu aşamalar, tattırdığı türlü olanaklarla birlikte, bazan kısar, daraltır insan yaşamını. Böylece asıl özlediği şeyden uzak kalmış olur kişi. Bunun nede-niyse, felsefenin dar bir açığa indirgenmiş olmasıdır; dolayısıyla da felsefeye yönelik sevginin dar bir çerçeve içinde dönenme zorunda bırakılmış olmasıdır.

Buna göre sözünü ettiğimiz *indirgemecilik*: “felsefe” deyince belli bir akıma, belli bir okula, belli bir izm’e, belli bir dün-yagörüşüne sımsıkı yapışmak; tüm sevgiyi, bu sevgiye eşlik eden kaygı, uğraş ve zevki ayrıcalıksız orda yoğunlaştırmak demektir.

Düpedüz *tekyanlılıktır* bu. Felsefeyi, sevgiyi özüne özgü salınımından eder. Özüne özgü genişliğini yitiren felsefe, düşünüş ve görüş serbestliğinden kesilir, dinç atılımlarını yitirerek kuruyup gider. Özgürce sevgisi kaskatı çizgideki *güdümlü bir araç* drumuna düşer. İster “usta” kişi, ister “sağlam” akım, ister “kutsal” ideoloji diye nitelensin, her biricik yönelti olma savındaki felsefe, sevgiyi de boyunduruk altına alır. Buysa, seven bilir, korkunç bir yoksunluktur.

İşte indirgemeciliğin çoğun vardığı böylesi bir boyunduruktan kendimizi ne denli sakınsak yeridir, diyorum. Çekici birtakım “erdemlerle” bezenerek sağda solda benimsetilmeye çalışılan indirgemeciliğin ne olduğu, ne olmadığı üzerinde yete-siye aydınlanmamız gerekir. Bu yolda yapılabilecek belki de en iyi şey, felsefedeki konumumuz, deneyimimiz ne olursa olsun, indirgemeciliğin, pekçok felsefeseveri nasıl olup da avucunun içine aldığını günışığına getirmektir.

Gerçekten de, başka alanlarda olduğu gibi felsefede de, ilginç bir çekiciliği var indirgemeciliğin. Bir-iki çizgicikle betimleyelim. İndirgemecilikle: herşeyden önce yanlış yapma korkusundan kurtulur, daha doğrusu, kurtulduğunu sanır felsefesever. Öyle ya, nedense çok kişinin yürümekte olduğu indirgemeciliğe katılmak, kişide sağlam bir tabanda kımıldandığı izlenimini uyandırır. Buna göre kişi güçlü olduğu sanısına kapılır. Buy-

sa büyük bir kıvançtır onun için. Akılca gönendiği, sevgice pekiştiği inancı sarar varlığını.

Birliktelikte yalnız kalma korkusunu gideren kişi, böylece, hangi anlama alınırsa alınsın, “haklılarla” aynı yerde bulunma duygusuyla yüreklenip coşar da coşar. Çoğun sevgi artar böylece, başlıbaşına bir keyiftir bu da. Ayrıca, gözlemlerimden ürpertiyle edindiğime göre indirgemeciler: sorunları birçırıpıda anlatıp (sözümöna) çözdükleri için, kendilerini başarılı sayarlar. Doğruya, doğrulara zahmetsizce kavuşmuş olma duygusu kimin içini ısıtmaz ki. İşte bundan, birçok felsefesever, uzun uzun kafa yormadan, bağlanır indirgemeciliğe.

Bana gelince çekinmeden belirteyim: bu gibi indirgemecilere yandaş çıkamıyorum. Bu tür felsefeseverlerle olmak başka, felsefeseverlerin yanında olmak başka. İndirgemecilikten hiç hoşlanmam, hele felsefede hiç mi hiç. Nasıl olmuşsa olmuş, özellikle kendi istencimle hep diri tuttuğum bir davranış bürümüştür beni: Bazan “*felsefe namusu*” diye adlandırdığım bu davranış uyarınca, soruları olanca dalbudağıyla görüp gündüze koyma uğraşına; tüm kargaşayı, karmaşıklığı, indirgemecilikle örtbas etmeden, yanıt diyebileceğim temellendirme-denemelelerine ulaştırma uğraşına özüme özgü çizgim gözüyle bakmaktayım. Namusun bu türlüünden şaşmayan filozoflara hayranım.

Felsefedeki sorular ile yanıtların başına gelebilecek en talihsiz şey, bunları, her önüne gelenin çabucak “doğru” damgasını yapıştırıp özümsemiği hazır çözüm-kalıplarına döküp kapamaktır. Böylesi hazır yanıt kalıplarının büyüünden savrulan en küçük serpintilerden bile uzak durmayı isterim. İndirgemeciliğin toptan rahatlığına yaslanmaktansa, her zaman her yerde, araştırıcılığa özgü tedirginliğin bölük-pörçük sevinçlerini yeğlerim. Gel-keyfim-gel indirgemeciliğin sözümöna parlak doğrulu caddesinde kalabalıkla birlikte sürüklenip gitmek-tense, daha çok kendi çabamla açtığım patikalarda, alçakgönüllü mutluluklar derleye derleye yoledinmeyi severim.

Özetin özeti: tüm felsefeseverlere sevgim varsa da, indirgemeci felsefeseverlerin “doğrularına” pek saygım yok. Bu tür “doğrular” hiç mi hiç bağlamaz beni. Bu sözümöna doğrular iyiden iyiye darlaştırır beni. Darlığa gelemem oysa. Böylesi

“doğrular” karşısında sessiz kalmak bile, felsefe sevgime yakıksız bir davranış gibi canımı sıkar.

Hani ne var ki, sevgiye de pek karışılmaz. İşe bunun için bu bağlamda tüm söylediklerim, öneri-sunuşlarından öteye geçmeyi amaçlamayan bildirimlerdir. Yalnızca kendime değil herkese uygun olduğuna inandığım bir deyişle, şimdilik söz, “Ben böyleyim!” deyip noktalayabilirim.

Uğraşısı Felsefe Olan Başkalarıyla Sağlıklı Bağ Kuralım

Yaş, din, dil, ırk, çağ, çığır, ayrılığı gütmenden: uzak mı yakın mı, dost mu düşman mı, gözde mi gözden düşmüş mü, önemli mi önemsiz mi olup olmadığına bakmaksızın, yazısı kitabı aracılığıyla, ya da yüzyüze felsefecilerle biraraya gelip – sözcüğün en geniş anlamıyla *felsefe yönünden*-birliktelik sağlamanın, iletişim sağlamanın çok yerinde bir davranış olduğu kanısındayım. Bu davranışsa, özellikle, düşünce alış-verişinde odaklanmalıdır. Bu tür birlikte-oluşlara: durumların gerektirdiği zaman ve yoğunluğu esirgemek, kuşku yok ki sakıncalıdır. Her felsefeseverin, başka felsefecilerden katkılanmayı yaşamboyu sürdürmesi gerekir.

Sözünü ettiğim bu davranış felsefeseverin kişiliğini yapan nesnel-öznel gereksinim ve meraklarla aralıksız mahmuzlanır. Bunun nedenini, pek zorlanmadan, açık-seçik görebiliriz. Şöyle ki, çok kimseyi felsefe etkinliğine götüren doğaya, kültüre ilişkin sorular; kişisel, toplumsal, düşünsel sorular ile yanıtlar; bu arada felsefece önemli türlü türlü güçlükler, çözümler, öğretiler, aklavurmalar, temellendirmeler, – haurısayılır ağırlıktaki bütün bu birikimler, kuşkusuz herbirimiz için vazgeçilmez değerde *felsefe kaynaklarıdır*. Felsefe yapan başkalarını işin içine katmadan, olanca rengi, kokusu, etkisiyle pek çiçeklenemez felsefe. Felsefe, türlü türlü açıları, görünüşleri, izdüşümleriyle onlarda yansır, onlarda yankılanır. Buna göre onların düşünsel deneyim ve becerilerinden, savaşım ve sürçmelerinden, vargı ve başarılarından yararlanıp katkılanmayan her felsefesever, bir felsefe dehası da sayılsa, bazı yönleriyle yoksul kalır.

Ne yazık ki, felsefenin felsefeciden katkılanması doğrultusundaki beklentilerimiz her zaman gönendirici biçimde gelişmiyor. Sıkça gözlemlediğim şu: Kimimiz, boş gurur yüzünden felsefeseverliği besleyip pekiştiren vargı ve birikimleri nedense başkalarıyla paylaşmaya yanaşmıyoruz. Kimimiz: çarpık eğitim yüzünden, sevgi ve çabayla felsefede bilgice elele vermeyi aşağı görüp özümüzü yalnızlaştırırcasına onları itekliyoruz. Kimimiz de sevgi paylaşmada yanıltıcı-düzmeci bağlara kaptırıp gidiyoruz kendimizi; sözgelimi, birtakım turizm karşılaşmalarından öteye geçmeyen ulusal ya da uluslararası şölensi-sıkıcı-eğlenceli dernek toplantılarının birinden öbürüne seğirtiyoruz. Böylece “felsefe ortalığı” diye adlandırabileceğimiz çokluk kımıl kımıl bir “kültür” kesimi tekyanlı bağlanışlarla arapsaçını andırıyor. Çevremize şöyle bir bakınca neler görmeyiz ki: Yurtiçinde dışında usta diye bellenen bazı felsefe ünlülerinin, tutku ya da ürküyle, eteğine yapışanlar mı istersiniz; değerli-değersiz felsefe başarılarını alkışlamaktan eli dili yorulmak nedir bilmeyen hayran çelebiler mi istersiniz; kendi özüne görkem, çıkar derlemek umuduyla gürültülü patırtılı birtakım söz-dalaşlarına girişip aradabir caka olsun diye sert sert saldırılar mı istersiniz... Basılı-görsel yayın araçları artıp çeşitlendikçe, kuşku yok ki, bütün bu davranışlar da değişikliklere uğramakta; ne var ki öz pek bir değişikliğe uğramadan sürüp gitmekte.

Hep bu bağlamda özüm için söyleyebileceğim şu: İlkin, hiç çekinmeden, olumsuzca gelebilecek bir belirtme: Dostlar-alışverişe-görsün türünden çalımlı-yüzeysel “felsefe” ilgilenişlerine zaman harcamanın son derece yersiz bir oyalanış olduğu; hattâ kişiyi zararlı saplantılara sürüklediği inancındayım. Küçücük çalışma fırsatlarını bile nesnelce verimlendirme durumunda olduğumuz felsefe gibi kapsamlı bir alanda sessiz bir coşkuyla felsefeseverliğe yakışırı yapmak varken, gösteriş beğenilerle moda dostluklarla, geçer-akçe düşmanlıklarla zaman yitirmek korkunç birşey, en önce kişinin kendi özüne büyük saygısızlıktır bu. Adam gibi çalışmak varken ıvır-zıvırla hiç bağdaşır mı gerçek felsefeseverlik? Böylesi bir bağdaşma zar zor denense de yürür mü hiç?

Olumlu gözüyle baktığım saptamamsa şöyle birşey: Bir felsefesever olarak ben de *kendime uygun* bir yol tutturdum gidiyorum. Çevremi *felsefe* elden geldiğince geniş tutmak, karınca kararınca özden haber almak isterim. Başkalarının birbir çabayla ortaya koyduğu felsefe kazanımlarına, türü kapsamı ne olursa olsun, hakkını vermeyi görev bilirim. Dışında üretilen felsefeden erişebildiğimce katkılanmanın felsefeseverliğe yaraşan önemli bir gösterge olduğu inancındayım. Ne var ki, hazırlop olup bitmez bu. Başka filozofların ilgi, uğraş ve sorgulama işlemlerini titizce okuyup anlamak, gerekli seçme ve elemelerden geçirerek zevkli olmasına zevkli bir süreçtir ama hiç de kolay gerçekleşen bir uğraş değildir. Bu arada, özellikle “usta” diye tanıdığım bazı filozoflardan esinlenip bilgilenmenin, okurluk-yazarlık yaşamıma sürekli eşlik eden bir alışkanlık olduğunu söylemeliyim.

Hem nalına hem mihına birkaç noktayı daha vurgulamadan edemeyeceğim: Bir felsefe ustasının nice incelikler içeren düşünsel dünyasına girmek demek, kavramların temellendirmelerin uçurumsu derinliğine dikkatle dalmayı göze almak demektir. Felsefe ustasından aceleyle birtakım vargılar çıkarmaya hiçbir zaman akıl erdiremedim doğrusu. Hele felsefeyi bazı toptancı yaftalarla, izm’lerle, dünyagörüşleriyle, ideolojilerle bozup büzdükten sonra sözümüne eleştirel verimlendirme ve değerlendirmelere kalkışan felsefeseverin boşuna soluk tükettiğini saptamak zorundayım.

Unutmamamız gereken bir yön daha var: uğraşı bizim gibi felsefe olan başkalarıyla düşünsel alış-verişimiz, ne kıyasıya yarışçılık, ne de eşlik-yandaşlık ilişkisi gözüyle görülebilir. Sözü dolandırmadan kendim için belirteyim: uğraşısı felsefe olan başkaları, benim yardım devşirdiğim söyleşi arkadaşımıdır; benim öğrenim çağlayanımıdır; benim güvence dayanağımdır; benim anlayış keskinleştiricimdir. Böylece sözcüğün zaman zaman ters anlamlara çekilen oylumuyla, etki altında kalma korkusu, ya da kalmama direnişi gibi şeylerden ötelerdeyimdir genelde. Felsefesever için güzel *etkiler*, özlü, düzeyli etkiler büyük talihtir. Buna göre: olanca alıcılık yetilerimizi, merak ve özlemle bu etkilere açık bulundurmamız gerekir. Bu arada

sağduyulu eleştiriyi de gözardı etmek olmaz. Gelgelelim başka filozoflara “açık” olmak, sınıksız bağlanışa dönüşüp düşünme ve yaşamımızı zararlı elatmalara boyun bükmeye götürmemelidir.

Felsefeseverlikte ille de başkalarına benzemeye, n’apıp edip onlara ayakuydurmaya, bir kişiye-okula saplanıp kalmaya yer yok, – daha doğrusu hiç yer olmamalıdır. Hepimizin, ayık bilinçle içinde soluk alıp verdiğimiz ortaklaşa-gerçekleştirme izlencesi bu olmalıdır, diye düşünüyorum: Başka filozoflar ne yolumu kesen engeldir benim için, ne de yolumu şaşırtan büyücüler. Onlar yüzünden herhangi bir eziklik, daralış, bağnazlık uzak benden.

Felsefedeki yazgımı elimden geldiği kadar kendi özlem ve özgürlüğümle ben kendim yoğurmalıyım. Bu böyle olmakla birlikte, felsefece yaşamımı olanca varlığımla *başka düşünürlerle birlikte* sürdürüp yüceltebileceğimi hiç gözardı etmemem gerekir. Ona ne kuşku, yoğun yoğun düşünüp sorgulamalar, temellendirip çözümlemeler ister bu. Bu da yetmez ama: pekçok alandaki gibi, başkaca birçok etmenler yanında duygu, emek, istenç olmadan felsefe olmaz.

Kısaca da olsa, şimdi burda şu saptamanın olanca aydınlıkla gündüze konabileceği inancındayım: Felsefe alanında düşünme, duygu, sevgi ve çabayla yolalanların birbirleriyle özgürce bağ kurmaları kadar yerinde bir davranış tasarlanamaz. Bu alanda karşılıklı özgürlüğü sağlayıp korumak, kişi için değer biçilmez bir erdemdir.

Felsefeye Kapanmayalım

Sözkonusu olan felsefe bile olsa, ne çoközenle bakım göstersek de, hep aynı: ‘tek’ bir ‘şey’e kapanmak bazan öyle bir yere gelip dayanır ki, akıl-keskinliği bulanıp tembelleşir, duygu gücü azalır güdükleşir. Kendimizi böyle gidişe birkez kaptırdık mı da, bıkkınlık, bezginlik, yorgunluk ergeç avucunun içine alır bizi; nice zorlanmalara karşın, başgösteren duyuş düşünüş kemikleşmelerinin kolay kolay üstesinden gelemeyiz. Bu her zaman gerçekleşmeyebilir, gene de iyice bilmemizde büyük yarar var:

salt felsefe diye birşey *olmaz*; yeri zamanı gelince felsefeyi *aşmamız* gerekir. Hem felsefe hatırı için, hem insan hatırı için (özde ayrılık-gayrılık var mı zaten?) kaçınılmaz önemde bir başarıdır bu. Gel gör ki, sağımıza solumuza bakınca hemen saptayabildiğimiz üzere, çoğun, *tatmadığımız* bir başarı olarak kalır felsefeyi aşmak.

Ona ne kuşku, bazı uğraşlar belli bir zaman-aralığı boyunca yoğun mu yoğun ilgi bekler bizden. Gelgelelim ardı arası kesilmeksizin belli bir odağa yöneltilen yoğunluk kendiliğinden hız yitirir. Ama şimdi belirtmeyi dilediğim bu değil, şu: Düşünce-duygu yönünden belirli bir alana, yöreye odaklaşma, nedenli kaçınırsa kaçınsın, gene de *dış'tan koparır* kişiyi; dışarıları kilitler; ötelere ilişkilerde kör-sağır kılar kişiyi.

Felsefe uğraşı için de geçerli bu, hem de nasıl. Şöyle ki: Felsefe-felsefe-yine-felsefe, varsa-yoksa-felsefe, yalnızca-felsefe diye ayak direyen kişi, gün gelir, üstüste yığılan tıkr tıkr bazı alışkanlıklar yüzünden, sıkıcı ve cansız bir yerinde-sayma kurbanı olup gitmiştir. Özümsemiş bazı beceriler dolayısıyla (azbuçuk) eskisi gibi gidiyormuş görünse de, birkez bezgin yinelemelere kaptırdıysa, zamanla merak ve heyecanından, verim ve yaratı yönünden pekçok şey yitirmiştir felsefesever. Durum, yantutmayan dikkatle yetesiye izlendiğinde, kimsenin gözünden kaçmaz bu.

Hep-felsefe, genişlikten eder kendi kendini. Atılımsız düşünüşler, dapdaracık ufuksuzlukta boğulmaya başlar. Yalama yalama birtakım kavram cambazlıkları yardıma koşar gibi olsa da, karmaşık yaşama-gerçekliğine aykırı düşen yapaylık ve soyutlukların örgülediği iri-lâf kalabalığına dönüşür sözümona "felsefe".

Doğrusu böyle durumları, inancımca, özümde yaşamadığım için mutluyum. Doğrusu felsefe yapmak ile düpedüz yaşamak birbirine ters gitmemelidir. Hiçbirzaman birbirinden ayrı tutmadım 'bunları". İstesem bile gücüm yetmez zaten. Gene de, *yeri gelince* susmayı bilmekten yanayım. Ne zaman mı, – uğraşısı felsefe olan sevgi dolu kişiden kişiye değişir bu "zaman". Ola ki, bu zamanın gelip çatıldığını en iyi kişinin kendisi sezip anlamalı, ona göre davranmalıdır. Kişi akıl ve sezgice, bir de koşullarca ta-

lihliyse, bu böyle olur zaten. Oysa bazı yanlış değerlendirmeler, kasıtlı inatlar, ün budalalıkları, dışardan yüklenen kurum, olay, devlet itelemeleri, sözü edilen değerlendirmeleri çarpıta çarpıta kişice-felsefece talihsizliklere dönüştürür.

Bu bağlamda, pek üzerinde durulmadığını şaşarak saptamak istediğim birşey var: “felsefeye ilişkin boşgurur” diye niteleyebileceğimiz güdüsel birşey, felsefeseverin felsefe edimlerini sağlıklı yönlendirip aşmasına, ne yazık kişi çoğun engel oluyor. Artık “sevgiden” mi, felsefeye “memurca” bağlanmaktan mı, uzunca sürelerin tortusundan mı, “meslek” çarpıtmalarından mı bilmiyorum; hepsi birden de etkin olabilir. Gün geliyor o hep ayık tutulması gereken felsefe çalışmaları hem hızını hem parlaklığını yitiriveriyor. Giderek, belki azçok gösterişli ve saygın bir izlenim uyandıran ama gerçekte sönük ve yalınkat birtakım “felsefe” yazıları, “felsefe” kitapları ortalığı kaplıyor. Bütün bunlara kişiden kişiye değişen birtakım özel-özel yaşama düşünme engellenişlerini eklemeyi de unutmayalım. Ozaman ne olacak, peki? Zorlana zorlana taşınacak bir ağırlık değildir felsefe. Ne ki, silkeleyip atılacak şey mi sevgi, – felsefeden vazgeçmek de olmaz. Ne yapacaksın, peki?

Durum yetesiye gündüze çıktı sanıyorum: Yalnızca “felsefe” diye bellediklerimizle kalmayalım; türlü türlü merak, ilgi, ilişki, çekim ve gereksinimler, durumlar, iç-itilimler bizi, nesnelce-özelce felsefe’nin ötesine gönderiyorsa oraya geçmesini bilelim.

Vurgulamamız gereken birşeyi atlamayalım ama: Bilimadamlarının, bazı nesnel-özel nedenlerle, geçici ya da uzunca bir süre için, uzmanlık dışına, özişine uzakça ya da uzak yörelere uzanması türünden birşey değil bu. Sözelimi uzay fizikçisi çekirdek fiziğine, arkeolog kimyaya, zoolog ekolojiye atlayabilir dönem dönem. Çağdaş bilimdeki gelişmeler bunu zorunlu da kılabilir. Yadırganacak birşey yok bunda.

Filozofun atlayışı başka şey ama. Şimdi burda sözünü ettiğim: felsefeseverin olanca varlığıyla felsefe’den ötelere geçmesidir. Bu sıçrayışı gerçekleştiren filozof: içten içe özlenen bir *kurtuluşa* ulaşırcaasına felsefe’de kapanık kalmayı sona erdirmiş olmanın sevincini yaşadığı inancındadır. Böylesi bir *devrimi* gerçekten başarmakla özünü yadsımış olmaz, hiç kuşkusuz. Böyle birine

“mızıkçı”, “dönek”, “maymun iştahlı” gibi küçültücü yakıştır-malar yapıştırmaktan kaçınmak gerekir. Ola ki, felsefesevere, biryerden sonra, en yakışan davranıştır felsefe’yi “aşmak”.

Neden mi? Ben gene kendi özyaşam gelişmemden doğallıkla edindiğim duygu ve düşüncemi dilegetireyim: “Devrim” diye adlandırdığım sıçrayışa, uzun süreler felsefeseverce çalışmanın ödülü gözüyle bakıyorum. Bu yeni durum, ya da aşama, felsefeye sevgi ve saygının yadsınması diye yorumlanamaz kanısındayım. Tam tersine *içten akışın* vargısıdır bu yeni durum. Keşke her felsefesever, hakkettiği belli bir anlayış-*genişliğinin* içdinginliğinde o devrime bıraksa kendini; ya da başka türlü diyeyim: tam bir dinginlikle o devrimi buyur etsin içine. Dedğim gibi, *sevinçle* gerçekleşmelidir bu. Sevinçle, çünkü: alan felsefe de olsa, kapanıklık, duyarlı algılayışın hemen tanıdığı bayat-eksimsi bir hava salgılar. Duyarlı aklın, akıllı duyarlılığın katlanamayacağı birşeydir bu. Yürekli bir özeleştirinin şaşmaz vargısıdır. İşte bu özeleştirir her felsefeseverin, zamanı geldiğinde, n’apıp edip yerine getirmesi gereken soylu bir felsefe görevidir.

Bu doğrultuda felsefesevere düşen: önceki felsefe çalışmalarının havuzunda damla damla biriken nice kalıcı kazanımlardan seçtiği bir bölümle birlikte alışlagelen felsefe’den *uzaklara* gitmeyi gözealmaktır. Felsefeseveri kendi içinde gelgitli nice özkazılar yapmaya, zor mu zor düşünsel duygusal iç-hesaplaşmalara itelesen de, öyle sanıyorum ki, her felsefeseverin *kendine özgü anlayış oranında* seve seve gerçekleştirmeyi isteyeceği bir ödevdir bu. Kişi ve toplum için doyumsuz bir tat ve kazanımdır bu. Kimimiz erişsek, kimimiz erişmesek de, – keşke çoğumuz kıyıcığından köşeciğinden de olsa, içten görüp yaşasak – felsefe-ötesi böyle serüvenler tüm felsefeseverler için bir mutluluk doğrusu. Darısı hepimizin başına! Zaman gelince, yepyeni önemler uğraşlar uğruna, *başka* serüvenlerin özlemiyle, felsefe’ye “güle güle!” demek gerekir.

Peki, bu arada, eski sevgilere n’oldu? Sevgiye, sevgiliye ihanet eden yok ki. Ancak şu da bağlayıcı bir gerçek: sevgi, seveni köle etmez. Sevilen: seveni özgürleştirir. “Köle” nitelemesi abartılı göründüyse şöyle diyeyim: Gelin hep aynı şeyleri eke biç tarlamızı kısırlaştırmayalım. Felsefe’den aldığımız hızla

felsefemiz bizi felsefenin ötesine götürüyorsa, kimse yaşını-başını bahane etmesin, başkaca dinçlik denemelerini göze alıp ne diye oralara *da* gitmeyelim.

Hem sonra, bu öte'ye "felsefe" denmiş, "felsefe" denmemiş ne önemi var bu adlandırışların? Önemli olan, kendimize özgü kafa-gönül yatkınlıkları ile değerlendirmelerimizin *içten gelen* göstergelerini deneye deneye sınavıp verimlendirmemizdir. Yüreklilikle bırakalım özümüzü bu serüvene.

Kişinin, alışılâgelen bazı "felsefe" etkinliklerinin ötesine atlamayı denemesi, hepten susması demek değil ki. Bol paylaşımlara aday yepyeni heyecanlarla yepyeni amaçlara seğırtirken yepyeni eylemlere, yepyeni konuşmalara atlamak kadar güzel şey var mı? Ola ki bundan böyle de ilk bakışta "felsefe" -olmayan ama gene-de-felsefe-olan, ama belki de bambaşka-felsefe olan serüvenlerde bulur felsefesever kendini.

Felsefeseverlere *bugünlük* söyleyebileceklerim bunlar. Başka birgün, başka şeyler... Kişisel koşullar ile toplumsal etmenler, konuşan dile, işiten kulağa hergün ayrı bir söylem biçiyor. Nitekim sunduğum: ne kullanım reçetesi, ne yapıp etme yönergesi, ne uygulama bilançosu, ne antlaşma önerisi, ne de son-istek sözü. Ayrıca, felsefe yapmayı kolaylaştırmak şöyle dursun, zaman zaman iyice zorlaştırıyor gibi görünebilirim. Tutamak adlar, dayanak yapıtlar, seçme yazılar, olmazsa-olmaz kitaplar, anahtar kavramlar, güçlük giderici öğretiler, – kısaca, belli bir düşünme ve eyleme çizelgesi sunmaya yanaşmayışım, doğrusu, bir eksiklik olarak yadırganabilir. Böylece, bildirdiklerimi dobra dobra söylediğim için bazı parıltılardan da yoksun bıraktığımı bilincindeyim. Gene de, uyandırabileceği düşükrıklığını göze alarak içimden gelenin, olduğu gibi dışa yansımısını alıkoymaya kalkışmadım.

Dediğim gibi, bugün payımıza düşen eldeki küçücük sal-kımla yetiniyorum. Herkes kendi ağzının tadınca tatlanır: Desene sunduğum, kimine bol bol özsu, kimine de koruk. Genel alışkanlıklar uyarınca, dediklerimin etki-kuşatımını, büyük olasılıkla en iyi başkaları değerlendirebilir. Doğrusu da bu-

dur. Ama ben gene diyeyim: Tüm söylediklerimden, felsefeyi yeni yeni tatmaya başlayanlar kadar, felsefeyi nicelerin nicesi yaşayıp özüğraşı yapmış olanların da “yararlı” sayılabilecek bazı ipuçları edinebileceği umudundayım. Böyle olsa da olmasa da, felsefeseverlere seslenişimle, ben gene duyarlı kulakları yanıltmadığım duygusuyla: felsefeye adadığım çabalı onyılların kendimce sürüp giden taptaze heyecanlarından bazı sesleri, renkleri – ama beğenilir ama beğenilmez, artık orasını bilemem – dışavurmaktan kendimi alamadım.

Öte, ötesi, ötelere? Peki, ne bütün bunlar böyle? Kolay aktarımlı toptancı bilgiler, ne bileyim ben, tektek ele geçirilip birbirine yapıştırılmış türden bilgiler değil ki bütün bunlar, sergileyim gitsin. Seyrek sıra gelse de (“seyrek”, çünkü böylesi aşamalara sıklıkla varılmaz): içtenlikle, alçacık gönülle, yavaş yavaş ulaşılan; akıllamaz talihlerle, binbir emek ve dikkatle içinden geçilen yaşantı oluşumlarının özümseyişleri bütün bu şeyler. (“Şeyler” diyorum, daha uygun dilsel bir niteleme bulamadığım için diyorum.)

Kimi sezer gibi olduğumuz, kimi daha yakından ayırdına vardığımızı sandığımız öyle bir *serüven* ki şimdi burda dilegetirmeye çalıştığım şeyler, zorlanırsak, yanlış yorumlanmak pahasına da olsa, belki şöyle derlenip toparlanabilir: Bölük-pörçük, yepyeni bir yaşama anlayışı; bir varoluş-duygusu; bambaşka bir bilgelik; felsefe ötesi bir felsefe; kişinin hem kendisine-çevresine-evrene bireysel ama nesnel, nesnel ama bireysel sarılış; dille akılla tüketesiye kavranamayan, salt sözcük seksekleriyle içine inilemeyen anlatılmazlara bir yaklaşım-denemesi bunlar.

Kırk'lı Çözümleme

Rastlantılar, birikimler, karışıklıklar, açılımlar, düğümler... öylesine çakışmalara götürüyor ki bazan kırk, şaşırmaktan alamıyorum kendimi. Ne bu böyle, *hep* kırk'lı yaşanıtılar! Kırk'la bozmuş biri miyim ben? Duraksadım. Özümle sormamazlık edemiyorum: bende ki bir tutarak mı bu kırk?

Sürüyle örnek verebilirim: Biri bana herhangi bir işlem bağlamında, ya da salt oyunsu bir başlangıç olarak: "Bana rasgele bir sayı söyle!" dese, hiç düşünüp taşınmadan "Kırk!"ı, yapıştırıveririm. Ayrıca: çeşit çeşit olayların dürtüsüyle, bazan kendi kendime daldığımda, "tanıdığım kırk kişiyi şöyle bir aklımdan geçireyim!" deyip acı-tatlı bir çizelgeciğe girerim. Çoğun olduğu gibi üstü darmadağın masa çalışmamı zorlaştırdı mı, "Şöyle kırk köşeli kocaman bir masam olsaydı!" doğrultusunda dileklere kaptırırım kendimi. Mendel çizelgesiyle karşılaştığımda, herşeyi bırakıp ilk işim, 40 sayılı kutunun neyi simgelediğine bakmak oldu. Demir, bakır, çinko, helyum-daha nicesi biryana 40'taydı benim aklım. Nerdeyse bir kartal hızıyla üstüne iniverdim: "zirkonium" az mı süslediymiş düşgücümün dönem dönem donattığı tasarımlarımı. Diyelim ki dinleneceğim, belli bir yerde kırk gün yaşamadıkça orayı bildiğimi söylemeye dilim varmıyor. Kimi de, durup dururken, bir konuyu parmağıma dolayınca, "Kırk yüzyıl önce durumlar nasıldı, peki?" sorusuyla konuma karşı uzaklık kazanıp, varsa özünü en içten kavramayı denerim. Ya da "Kırk yıl daha yaşayacak olsam, kimbilir neler göreceğim, daha nelere tanık olacağım!" diye zamanımı dinçlikle evirip çeviririm. Öğrenciyken birara çalıştığım Avrupa kuzeylerindeki bir kitaplıkta, yeni alınan

yığınla kitabı damgalama görevi verilmişti. Yitikleri, fırsat olursa sonradan bulup saptamak amacıyla, kitap içine, kuralca 100. sayfaya bir çentik atmam gerekiyordu, – bir de ne bakayım, kitapların hepsinde 40. sayfa damgalanmış.

Öyle kırk'lı yaşantılarım var ki, abarttığımı sanmıyorum, belli bir rengi biçimi olmasa bile, kırk, yaşama-yaygımın doku-suymuş gibi geliyor bana. Örnekse, ondan bol ne var: Ne denli sonunadek okumayı istediysen, birtürlü bitiremediğim kitapların hemen hemen hiçbirinin 40. sayfasından öteye geçememişim. Epeyce önceydi, deyim yerindeyse, bilinçaltım dürttü, tuhafıma giden bu rastlantıyı aşma dileğiyle Soljenitsin'in *Gulak Takımadaları*'nı üçüncü kez elime aldım; ne denli istesem de 40'tan öteye atlayamadım, yeniden yeniden sergilenen Gulak korkunçluklarına kitap sayfalarında bile dayanılmıyor. Kendimi yoğunyoğunmantık çabalarına kaptırdığım dönemlerde, Russell ile Whitehead'in *Principia Mathematica*'sıyla bozduğumda zor, hem de zar-zor ulaşabildiğim 40. paragraf'ta dank etti kafama. "Bu yol senin yolun değil!" özgürlük seslenişiyse bıraktım özümü gönlüme uygun başka havalara. Hangi havalara mı? Birbir sayamazsın, zaten ne gerek; hem sonra gözler önünde değil mi herşey – *bambaşka* havalara, Kırk'lı rastlantılardan birini de, hafifletilmiş bir deyimle, "kalp olayımda" yaşadım. Sonradan saydırdım, dön-dön-topaç kafamla sahanlığa çakılmadan önce, meğer tam 40 basamak merdiven tırmanmışım. "Kalp" dedim de, en son umut olarak sarıldığımız ameliyat kararı, hastaneye yatışımın tam 40. günü alınmıştı.

Öyle sıkıştırıyor ki kırk hünerli şeytan, kendimi tutmasam, başımdakiler yetmiyormuş gibi, Homeros, Cervantes demeyip ordan oraya atacağım kendimi: Odyseeia'nın 40. dizesi hangisiydi? I. King'teki 40. değişim-altılısı neler öğretiyor? Don Quijote'nin ilk kitabında 40. Bölümdeki serüvende dizeli bir anlatı var mı yok mu?

Biter mi hiç kırk. Şimdi içimden gelse de, bir şiir antolojisi düzenlesem, canımın canı, 40 tane şiirin kırkını birarada sunsam! Ya da, diyelim ki, şöyle memleket gibi bir bilmece çatmaya kalkıştım; ona ne kuşku, tam tamına 40 kutusunun doldurulması gereken bir bilmece olurdu bu. Büyük bir kent

kurgulayıp çizimlesem, 40'lı bir eksen dolayına oturturdum herşeyi. Olur mu olmaz mı nerden bileyim, bir gönüldeş çıkıp "Nermi Uygur'dan seçmeler" diye bir deneme-derlemesi yayımlasa, irili ufaklı kırk deneme içermesini isterdim. Sayı nicelik göstergesidir, sayının nitelikle ne ilgisi var, diye düşünenlere her zaman hakvermem doğrusu. Sözgelimi, enaz 40 tane denemesi olmayana (bazı gazete sayfalarında yalnızca bazı pazar günleri "deneme" yazarlara, pazardan pazara resim yapanlara takılan "pazar ressamı" yaftasından esinlenerek) "pazar günü denemecisi" diyesim geliyordum.

Anılarının içime ençok işlemiş olanları da kırk'lı gömüleriyle capcanlı içimde.

İşte ilk anım, – daha doğrusu bana ilişkin bir anı. Yaşadığım ama bilmediğim bir olayı anlattılar bana, annem ile halamdan duymuştum. Nicedir ortalarından yok olan, belki de yırtılıp atılmış olan bir resim gösterip "Bu senin ilk fotoğrafın!" demişlerdi. Anlaşılan, o zamanlar siyah-beyazmış, siyahı da, beyazı da uçuk uçuk pürüklü bir mukavva. Beni kırk hamamına götürdüklerinde yengelerimin en genci çekmiş. Tekbaşına çıplacık mini mini koca-adam; sözümona ayakta durabilmem için iki yanımı yastıklarla beslemişler. Duvarlarsa, hepsi bembeyaz olmalı, dizi dizi havlular, peştamallar...

Sabahattin Eyüboğlu ile karşılaşmam da kırk'lı bir yaşantı benim için. *Yeni Ufuklar*'da "Biz" başlıklı denemem henüz çıkmıştı. Derginin canı sevgili Vedat Günyol, "Sabahattin Bey'e gidelim gelecek pazartesi; bizi bekliyor; yazı'yı okumuş, tanışıp görüşmek istiyor" diye bir öneride bulundu. Sevindim. Yazdıkları ile eylemlerini saygıyla izlediğim bir akrabayla buluşacaktım. Günü geldiğinde, Sultanahmet'teki dergi odasından Sirkeci'ye inip bir dolmuşla Teşvikiye'ye yöneldik. Dur-kalk, yolboyunca aklımı kurcaladı soru soru boğumlu bir düşünce: Beni görünce ağzından çıkacak ilk söz n'olacak? Ahmak ıslatanlı hüznün dolu bir akşam; yüksekçe apartmanların arasında bahçeli gibi bir evin kapısını çaldık. Elinde renk renk bir fırıldakla güleryüzüyle kapıda belirdi Sabahattin Bey, fırılдаğı elime tutuştururken, yumuşak sesiyle bizi içeri buyur etti: "Kırk kişiyiz şunun şurasında, sen nerdesin böyle

Nermi Kardeş, hiç ortalıkta görünmüyorsun!" Böylece, "Kırk çardağı"nın altında öpüştük.

Aklımdan o hiç çıkmayan Karnaval yaşantım da Kırk'ın el-vermesiyle gerçekleşmişti. Al al şarabın birzamanlar Ren örneği gürül gürül aktığı karlar haftasıydı. Kaldığım yurttan bir haber bombası patladı birden. Komşu kızlar yurdundan çağırıyorlarmış; şenlik varmış, hem de ne şenlik. Bana da "Hadi!" dediler. Katılmada tek koşul giysiydi; maske olmasa da olurdu ama ille de alışılmadık görünmek gerekiyordu. Apışıp kaldım; çıkıp uygun birşeyler almaya zaman yoktu. Birkaç gün önce edindiğim uzun siperlikli kıpkırmızı koskoca bisiklet şapkama gözüm takıldı kapı arkasındaki askıda. Masanın üstünde duran hezsi gazetesinin duyuru sayfasında yeni açılan Kaufhof'un bomboş ilan sayfasında yukardan aşağı iri iri harflerle VIERZIG vardı. Makasla kestiğim gibi şapkanın enine birgüzel yapıştırdım. Aradabir ceketin kollarını tersten geçirdim mi karnavala hazırdım. Soluğu iki adım ötemizdeki kızlar yurduunun yeni yeni dolmaya başlayan toplantı salonunda aldım. Birbirinden ilginç giysilere bürünmüştü nice özenle atlet bedenli kızlar erkekler. Övünmek gibi olmasın, birçok üzerinde durulan benim VIERZIG'ti, benim KIRK'tı. Heryandan sorular yağıyordu: "Ne anlama geliyor bu VIERZIG?" Baktım ki işler yolunda, "Dans ederken anlatırım!" türünden bir yanıt tutturdum. İyi ki öyle yapmışım; bana hiç sıra gelmezlerle bile döndüm dedöndüm. Neden mi öyle dedim, diyecek birşey yoktu; apartoparımı neden olarak sunamazdım ki. İçimden gelen bir yardımla kulaklara fısıldadım durdum; "VIERZIG ileride yazacağım kitabın adı. Türkçe KIRK diyoruz." Aramızda kalsın, ben böyle dedikçe, tuhaf bir sesmiş doğrusu KIRK, "N' olur Türkçe bir-iki şey söyle. Nasıl şey Türkçe, hiç işitmedik". Merak yerindeydi, bir iki üniversite öğrencisi dışında pek Türk yoktu o zamanki Köln'de. O gün bu gündür Kırk yılı aşkın bir süre kök sala sala, yaprak aç aça, nazlı güçlü büyüdü gitti içimde o KIRK. Yaygın nitelemeyle, gerçi "kitap" denemez şimdi yazdığımı. Öyle de deneme toprağında boyatan küçücük bir yeşil bile, birbakıma, kitaptır, diyebiliriz.

Alışkanlıklar, rastlantılar, anılar, öyküler – yazgısal bir gösterge mi kırk, neye elatsam kırk'la bağ kurmadan edemiyorum.

Bazan bir tutarak izlenimi uyandırırçasına beni nerdeyse ürper-ten bu kırk'a-bağlılığım kolay kolay sarsılmaz gibi geliyor. Hattâ, bundan böyle kırk'sız edemeyeceğim gibime geliyor.

Gel de şimdi kendi kendine sorma: Kırk yönünden (pek hoşuma gitmese de) dilden dile dolaşan bir deyimle, "ruh-çözümlemesi'ne" gereksinim mi var benim için? Hamsun, is-temeye istemeye psikanaliz'den geçti de n'oldu sanki? İyi ki Rilke, çeşitli psikanaliz baskıları karşısında "yaptırmam!" diye belirtti. Benimse, durumum, durumlarım, ülkem, konumum, çevrem meydanda, – kendimle kendim başa çıkmalıyım. Ken-dimi kandırmadığım inancıyla, arı-duru bir bakışa vardım ka-nısındayım: Kırk diye bir saplantım yok. ("Yok"un altını çize çize vurgulayacaktım ama son anda vazgeçtim; binbir dereden su getirmeyi iyi beceren psikanaliz bilmişlerinin dolambaç do-lambaç ağına takılmayayım, – hoş, istediler mi, n'aparsan yap, yandıngene de.) Kırk- "düğümü" diye bir karmaşada boğulmuş değilim.

Sağlıklı olduğundan kuşku duymak için bir neden görmediğim dingin kafalı bir saptamayla: Pekçok yaşam-öge-sine olduğu gibi Kırk'a, kendince düpedüz yaşayıp giden, ama öz çağrısı uyarınca denemeci olarak yaşayan birinin özen ve dikkatinden öte bir sapınca bağlı olmadığım kanısındayım. O kadar. "Kırk'sız yaşayamam!" diye kestirip atamıyorum. Kırk'a ilişkin bazı "tuhaflıklarım" olabilir; kimin neleri yok ki, gene de "kırk!" diye bir sapıncım olduğu söylenemez. Kırk'sız yaşanır, neden yaşanmasın. Benimki kırk'ı anlayıp kavramaya yönelik bir istek, kırk'ı yüceltmek için denemece bir merak. Kırk, sayı-mayasının hamurunda bir çimdik benim için, hoşuma gitme-seydi böyle yoğurur muydum onu? Karınca kararınca özümden öz katıp biçimlediklerimse "yazı fırını" boyluyor.

Nerden baksan, *kırkambar* denemecilik, kendine özgü bir kırkambar kuşkusuz. (İyi ki öyle, "karantina" olmasın da. Bak yine "kırk", öyle ya, eskiden bazı salgın dönemlerinde, bazı ülkelere ayakbasan kişilerin kırk gün bekletildiği yer olacak değil ya.) Ne diyordum, özüne özgü bir kırkambar deneme. Hem gevşek, hem düzenli, hem sımsıkı bir kırkambar. Şöyle de diyebiliriz: Herkes için geçerlikte başarı sağlamak her zaman

kolay değilse de, hiç olmazsa izlencesi uyarınca sıkmayan gevşek-düzenli güzel bir yaşama uğraşı. Herbirimizin kimi “ciddi” kimi “oyunsu” yaşama-uğraşı diye nitelediğimiz uğraşı başka birşey mi zaten. Ola ki bunun için günübirlik yuvarlanıp gidişlerde olduğu kadar bunalımlarda da yaslanıp dayandığım eşim dostum deneme benim için.

Nerden bakarsan bak, kırk’a bağlanışımı tartışmasız bir kesinlik diye bellemiyorum. Dilersem, onsuz da giderim gittiğim yere; kırk’tan bir yumurta küfesi yok ki sırtımda. Gerçi bir saptama değil bu; kırk yıl daha yaşasam bu böyle sanıyorum. Kırktan başka (orası bilinmez) belki 40 tane daha yaşama-dayanağı vardır. Gerçi bugün konuğum kırk, ama yarın kırk-olmayan başka birşeyi başımın üstünde konuk edeceğim. Şöyle de diyebilirim: bugün kırk’ın konuğuyum ama, birbirimize “güle güle!” “hoşça kal!” deme anı geldi gibime geliyor. Bekleyenlerim var. beklediklerim var.

Balkon

İnsan varlığının gözü kulağıdır balkon. Evi, pencere kapı gibi dışarı açan yerdir balkon. Açılma, açılım anlaşılır “balkon” deyince.

Yüksek bir yapı da olsa, evin her köşesinde balkon’la karşılaşabiliriz. Kendi yönelim-çevremden kalktığımda: daha sözcük olarak hiç de yadırganacak birşey yok “balkon”da. Evden bir çıkma anlamında, Almancanın *Balken* kökeninden türediğini benimserseniz, duvarlara tutunan sağlam ağaçların bir oluşumunu dile getirir. Dikdörtgen uzun direkler, kalaslar, kirişler çağrıştırır. Kuşkusuz evlerin orman kenarlarına kondurulduğu dönemlerin anısıdır bu. Dilden dile gezintilerimden edindiğim izlenimle söylüyorum: tüm Akdeniz kıyılarında yaşayanların ağzından eksik olmaz “balkon” ya da balkon’su sesler, sözler. Araplar bile ikinci bir deyim olarak “balkon” sözcüğüne başvururlar. Fransızlar, İtalyanlar, Rumenler, Sırp’lar derken ta Polonya’ya, Japonya’ya dek heryanda “balkon”.

Dikkatler “balkon” sözcüğünde kıvam tutar gibi olsa da, gözü nesnenin kendisinden ayırmamak gerekir. Sonradan akıllı uslu düşününce sallantılar başgösterse de, “ev” deyince, elimde değil, hemencecik “balkon” oturur bilincimin orta yerine: Bahçesiz ev çok. Merdiveni olmayan düzayak evlerden geçilmiyor. Damsız, kiremitsiz, hattâ bacasız evlerin sayısı güngeçtikçe artıyor. Birçok evde açılıp kapanan pencere bulunmuyor. Bodrumdu, kilerdi, kömürlüktü, böyle bölümler tarih oldu, pek aranmıyor artık. Ocaktan, kapı kapamaca mutfaktan arındırılmış evlerde yaşayıp hiçbir yoksunluk duymayan insanlar çevremizde. Kimimize kolay gelmesede, teknoloji ilerleyişlerine adım uydurmak uğruna alışılıyor hepsine.

Kendi adıma konuşayım: başkaca nitelik-durumu n'olursa olsun, balkonsuz evde yapamam. Akşam karanlığından sabah aydınlığına dek gece kaldığım konaklama yerinde bile, boş oda kaçınıcı katta olursa olsun, ilk işim, "Balkonlu oda var mı?" diye sormaktır. Sinemada tiyatrodaki gözüm balkondadır hep. Birzamanlar yapraklarını zevkle birbir çevirdiğim *Kasasül Enbiyâ*'daki o inatçı oğlan bugün de belleğimde. Birtürlü binmez Nuh'un gemisine –tekne de balkonumsu bir yer bulamadığı için olacak. Neyse ki, sonraki sayfalara geçtiğimde tahta korkulukla çevrili yüksekçe yeri görünce anladım: gönlünce olmasa da, balkonumsu bir yer varmış meğerse. İyice anımsıyorum: birden içimden geldi, balkon bu, dayanamam ki, ben de atlayıverdim gitti o tikiş tikiş bölgeye.

Birbirinden uçarı tasarımlar düşgücünü birkez kımıldatmaya-görsün, yeryerinden oynar bellekte. Kimi altüst olur içinde yaşadığımız gerçeklik, kimi de umulmadık biçimde yeniden pekişir. Zaman zaman ayırdına varamadığım bilgi-duygu uzanışları ile talihler ortamında kendi deneylediğim bir-iki izdüşümü öylesine donatmışlar ki heryerimi, anmadan geçemeyeceğim. İlk, ne yazık ki, hep öyle gündemde olmayan bir sanatçıyla başbaşa kalalım diyorum. Ola ki bu bende merakla karışık bir "sakarlık" dürtüsü; geniş çevrelerce henüz konulaşmamış düşünce-duygu yörelerine elatmak bir alışkanlıktır benim için. Kendimden önceki *balkon serüvencilerini*, bir-iki sözcükle de olsa, selamlamayı borç bilirim.

İşte Escher! İyi ki günün birinde, başarıyla sürdürdüğü ağaç-oymalarını, bakır-kazıma işlerini biryana bırakıp tümünden çizgici biçimli özgün baskıya adanmış yaşamını. İyi ki böyle yapmış. Yoksa, birbirinden şaşırtıcı o merdiven evlerinin tadını tadamayacaktık.

Grafik sanatının önünü hayranlık uyandıran bir aydınlıkla açan bu sanatçıyla ölümünün ertesi yıllarında Kuzey Avrupa'da gezdiğim sergilerde karşılaşır karşılaşmaz vuruldum. O gün bugündür onun, evlerini de, merdivenlerini de kendimce *okumaktayım*. İlk karşılaşmanın heyecanı geçer geçmez, yapıtlara

nesnelce dikkatle eğildiğimde, tutkulu bir balkonseverle, benzeri az bulunur bir balkon filozofuyla tanıştığımı anlamakta gecikmedim. Balkondan *ötürü* metafizik boyutlu bir düşünür vardı karşımda. Çünkü, yapısı niteliğiyle düpedüz balkon gerçekliğini yansıtmadığı gibi, balkon'a betimleyici bir istençle de yönelmiyor o. Heryerdeki, herşeydeki 'balkon' *ortaya çıkarma* isteğini gütmekte. Akli eli hep bu yönde çaba gösteriyor. Bu izlenimlerimi, ters yönden şöyle dilegetirebilirim: algıladığı ya da tasarladığı herşeyi balkon'la bezeyen, tüm doğa ve kültürü balkon'a dönüştüren bir duyma düşünme eylemi işbaşında onda.

Escher'i ev ressamı, pencere ressamı diye tanımlayanlar yanılıyor doğrusu. Dik dik yükselse de, yüzeysi yüzeysi yayılsa da, çizimleri baştan sona: balkon, balkon-ıç-balkon, balkon-dış-balkon, balkon-altı balkon, balkon-üstü-balkon. Öyle bir fırça ki onunki, birbirine geçmeli, taramayı andıran çizgileriyle hep-aynı-ama-değişik biçimliyor, değişik sunuyor herşeyi. Bazı sarayımsı yapıları: 60-70 balkonun bir birlikteliği, – balkon balkon bir Mississippi. Odalar, kapılar, merdiven aralıkları, ordan da kattan kata, damdan bacaya her alan, her kıyıbucak balkon. Tasarlayıp çizime döktüğü her "mekân" balkonsu bir yapayalnızlık, baklonca bir görüş ufku. Escher'in işlerinde daha yoğunlaşmadan çoktan balkon balkon bir evrene girmiş olduğuna başdöndürücü bir tatla varıyorsun, – bende böyle oldu demek istiyorum. Dalgın ayaklarım balkonun birinden öbürüne götürüyor beni. Balkonların herbirinde ayrı bir görüş-ufkunda yitip gidiyorum.

Değil mi ki Escher var, "Ne karmaşık şeymiş şu balkon!" ünlemim hep doğrulanacak inancındayım. Ne ki, görsel sanat yapıtını hiçbirzaman sözcüklere, kavramlara aktaramazsın. Böylesi bir açmaza kapanmak hevesi güttüğüm de yok. Olsa olsa, görsellikten esintileri, belli bir duygudaşlık havasındaki sözkavram ortamına çevirmeyideneyebiliriz. Gerçi yeri geldiğince sözcüklerden yardım alarak görselin içlerine sokulmaya bayılırım. Ama benşimdi doğrudan doğruya Escher'i, Escher'ce yapıtları özümsemekten çok, kendi balkonlarımı amaçlamaktayım.

Escher'in balkon labirentlerinden başka bir hava esiyor yazın dünyasındaki balkonlardan.

Balkon deyince, ateşli-coşkulu-derin-yüce bir balkonda buluyorum kendimi. Baudelaire'in balkon'u bu. İçimin özlem özlem yandığı gençlik yıllarının balkon'u bu, – "Le balcon". En dolambaçlı düşlerimi, ilk gözağrım anadilimle elele dokuyan Fransızca tutkulu yıllar bunlar. Ben Baudelaire'in konuğuyum, Baudelaire benim konukum: "Je suis son hôte, il est mon hôte". Ne de olsa, gizemli bir gereklilik ve rastlantıyla, belki hiçbir dilde bulunmayan "le hôte" hem "konuk" hem "evsahibi" anlamına geliyor Fransızcada. Güneşin tadına doyamadığı gezenimizi birtürlü bırakıp gitmek istemediği sıcağın akşamları, kucak kucağa sevgililerin Baudelaire'ce bir balkonda yaşadıklarını kim unutabilir?

*Les soirs illuminés par l'ardeur du charbon,
Et les soirs au balcon, voilés de vapeurs roses
Que ton seins m'était doux! Que ton coeur m'était bon!
Nous avons dit souvent d'impérissables choses
Les soirs illuminés par l'ardeur du charbon*

Pek kısa olmasa da bir süre sonra Cahit Sıtkı Tarancı'nın diri diri Türkçe dizeleri nerdeyse dayanılmaz yangınlarını hem serinletti hem yeniden tutuşturdu.

*O akşamlar, kömür aleviyle aydınlanan!
Ya pembe buğulu akşamlar, balkonda geçen!
Başım göğsünde, ne severdin beni ozaman!
Ne söyledikse çoğu ölme yecek şeylerden!
O akşamlar, kömür aleviyle aydınlanan!*

Shakespeare'in de bir balkonu var; başka türlü olabilir mi zaten. Daha doğrusu, birçok balkonları var ama, herkesin bildiği, kaynağından olmasa bile, herkesin bildiğini sandığı o Romeo ile Juliet'teki balkonu gözümüzün önünde canlandıralım biz.

Verona'dayız. Capulet'lerin meyve bahçesi yanındaki evde. Her dile yatkın kolay söylenir bir sese, bir söyleyişe kolayca bürünür erdemde bu sevgililer sevgilisi adı Türkçe kılığıyla belirtelim, öyleyse "Jülyet". Geceyi birlikte geçirdiği anlaşılan

Romeo ile balkonlu odasında başbaşa Jülyet. Altta, aşağıda bir kuş ötüyor. Tan ağardı, ağaracak. Bülbul mü bu öten? Yok, yok sabahı haber veren çayırkuşu. Ayrılış buyruğu sanki. Tam o sırada Jülyet'in dadısı da yaklaşmakta. Onlara, ellerini çabuk tutmak zorunda olduklarını; Jülyet'e, annesi Lady Capulet'nin gelmekte olduğunu bildirmek üzere koşa koşa geliyor. Baba Capulet de yolda. Durum kimsenin yabancısı değil: Jülyet'in Capulet ailesi ile Romeo'nun Montaigu ailesi birbirine düşman. Herbiri n'apıp edip öbürünü ortadan kaldırmak istiyor. Herşey apaçık: Romeo ile Jülyet'in sevgisi, çoktandır ölümcül bir sevgi damgası yemiş. Baba Capulet, Jülyet'e yakın arkadaşlarından birinin oğluna söz kestiklerini söylemek üzere geliyor.

Sırdaşdadının "Gün ağarıyor, dikkatli olun!" çağrısını duyuyoruz. Heyecanla öpüşüyorlar. Daha doğrusu Jülyet Romeo'yu öpüyor: "Hoşça kal!" Romeo da hemen-iniyorum'lu-bir hoşçakal derdemez aşağıya atlayıveriyor.

Orası öyle, öpücük, dünyanın bolca dağıtımli aramağanlarından biri ama, Shakespeare'deki öpücük başka.

Öpücük dedik de, *Cyrano de Bergerac*'da da unutamadığım bir balkon öpücüğü var; özel bir yer tutuyor belleğimde, Shakespeare'dekinden bambaşka bir öpücük bu.

Yanılmıyorsam üçüncü perdedeyiz. Balkon: duvarlardan dökülen sarmaşıklar, renkleri kokularıyla heryanı doldurmakta. Böylesi ortamın tam adamı Cyrano. İşi başından aşkın şimdilerde. İçinin kaydığı güzel Roxane'ı – arkadaş hatırı – dostu Christian'a bağlamak uğruna elinden geleni yapmakta. Tek aracı, seven gönlünden dökülen birbirinden güzel sözler. Öyle eşsizce başarıyor ki herşeyi. Şair o, Christian'a kalsa, işler kötü, bizim çelebi sözgücünden yoksun. Ne var ki, ağzından dökülen balla Roxane'ı Christian'a bağladığını sanadursun, gerçekte – Christian yerine koyduğu – ona bağlanıyor Roxane. Zeki, duygulu, çekici sözlerle, ateşli benzetişlerle yangın var balkonda. Karanlık bir köşecikte olup biteni işiten Christian da şaşıp kalmakta olup bitenlere. Birara, artık dayanamayan Roxane, öpücük istiyor Christian'dan, yani Cyrano'dan. Şaşıyor Cyrano. Kim budala pek belli değil. "Hadi budala!" diye yakalayıp öne ittiği arkadaşı derliyor o eşsiz öpüşme çiçeğini.

Balkonlu sahnenin Frasızcasıyla uzun süreler tatlandım ama dilimden düşmeyen Sabri Esat Siyavuşgil'in Türkçe çevirisi hâlâ kulaklarımı okşuyor. Aslından daha derinden coşturdu beni bu Türkçe "Balkon". Orası öyle, bence, yeryer eskiye çalsa da dili, dildeki değişimleri yaşaya yaşaya günümüze erişebilseydi, bana kızmayacağını sandığım Siyavuşgil'in dizelerini, şimdi ayak-uyaktan ötürü ancak biriki sözcüğü Arapçadan arındırıp almaz olur muyum buraya:

*Nedir ki öpüş? Biraz daha yanyana
Yapılan bir vaattir. Yemindir kanmayana.
Bir itirafın candan bir kanıt bulmasıdır;
Sevişmek mastar'ının gül pembe noktasıdır.
Bir sırdır ki söylenir ağza, kulak yerine.
Bir gönül hazzıdır ki, hep derinden derine,
Yayılr. Bir visâldir karanfil lezzetinde
Biraz kalbten koklaşmak ve en nihayetinde
Dudakların ucundan tatmaktır ruhu biraz*

Ben birkez daha özümün öz bildiği kendi balkonuma geçmeyi deneyeyim.

En 'yetkin' ev, fırdolayı balkonla çevrili evdir. Böylece, ev dediğin: balkon'da temellenir, balkon'un ortasında yükselir, balkon'un taşıdığı bir barınaktır. Buna göre, balkon'u, evin olmasa-da-olur bir ilineği diye bilmek, yaşamda pekçok dengeyi bozan birtakım yanlışlara yolaçar.

Ne var ki yetkinlikten epeyce öte birşeydir yaşama-gerçekliğimiz. Onun içindir ki, türlü türlü balkonlarla yetinmek zorundayız. Yakınmaya gerek yok, çünkü her balkon, fırdolayı olmayanları da katın, hakkı verildiğinde, başlıbaşına bir yaşama-ortamıdır; çeşitli duyuş, eyleyiş, düşünüş olanaklarıdır; özüne özgü bir keyif yeridir. Belki de bundan, ev olarak ev nerdeyse her balkona "evet" diyen bir uysallık gösterir. İster tek katlı, ister çok katlı olsun, birşey değişmez. Kanımca ev: ancak balkonla ev-özüne eriştiğinden, yadırganacak bir yönü yoktur bunun. Bunu, özellikle, ilk bakışta balkonsuz

sandığım sözümona bir evde umulmadık bir balkonla karşılaşınca anlarız.

Ön balkonlar kadar arka balkonlara da tutkunum. Herbirinin tadı başka. Evin yaşama-biçemine göstergelik eden en önemli bölümlerden biridir bence balkon. İşe yaramaz damgasını yiyen eşyanın tıkiş tıkiş doldurulduğu, adım atacak yeri olmayan balkonlar, ev halkının saygınlığını azaltır. Hele binbir bahaneyle, evde balkon yokmuş gibi davrananların kınanması gerektiği inancındayım. Kapı üstü balkonları çocukların en sevdiği yerdir: hem sokaktasın hem evdesin ordayken. Sokak saatlerini sesli sözlü, elli kollu iletişimle uzatmış olursun böylece. Ne de olsa balkon, genelde, evin, en duyarlı yüzüyle sokağa gülümsemesidir.

Dikkat çekmeyen yan-balkonlar bile, aradabir değerlendirildikçe, kişiye dinçlik kaynağı sağlayabilir. Oturduğunuz yerden, sizi bahçenin ısıtıcı renklerine, engebeli kırların ötelere götüreren arka balkonlar başlıbaşına bir zenginliktir. Duyumlu duygulu kimseler için, al-başını-git salıncağıdır oraları.

Darmış genişmiş, uzunmuş kısaymış, o kadar önemli değil, önemli olan, balkonun yaşamımızda oynadığı rol. Kimi çayını kahvesini içer, kimi hastalık ertesi iyileşme ilerleyişini ölçüp biçer, kimi tehlikeli bir girişim arifesinde başarı olanaklarını düşünüp tartar, kimi gönendirici bir serüven ardından eriştiği mutluluğu yudumlar orda. İnişli çıkışlı özel-ortaklaşa yaşam gönlü kafayı dalgalandırdığı sürece, sıkıntısını dağıtmak isteyen kişi balkonsuz edemez. Ama balkondan yoksun kalınırsa, bak ozaman nerdeyse bitiktir işi. Ben de boğulur gibi olduğum her durumda, başkaları n'apar bilmem ama, balkona atarım kendimi. Kuşkusuz hep bu nedenle, yalancı balkonlar, süs diye çırpıştırılmış düzmece balkonlar çileden çıkarır beni. Bu balkonları yapan da yaptıran da, böylesi şeyleri balkonsayanda talihsiz. Bir de güzelim balkonlara, evde kullanma-yeri yitimine yolaçıyor diye horgörüp öfkelenenler var ki, duyu-duygu yoksulu bu gibiler bence. Dünyaya gelip de dünyadan haberi olmadan gidenlerden ne ayrılığı var onların.

Gerçekte, yaşam insan için tasarlanabilen en büyük armağansa (başka türlü sü tasarlanabilir mi, bilmiyorum), balkon da yaşamın en hatırısayılır armağanıdır. Balkonu unutmak, yaşamı unutmak gibi birşey.

Yaz kuşları da, kış kuşları da uğrar balkona. Yellerin ser-ti de tatlısı da sever balkonun. Kavak zeytin gibi yakınlardaki ağaçların yaprakları örtse bile, ne çıkar, yağmur öncesi, yağmur sonrası, bir elattın mı akpaktır heryan. Nazlı korkuluklara pek dayanmadan yaslan seyret dolayını. Havayı, nemi, ışığı, sıcaklığı, esintiyi az çok hesaplamayı becerebiliyorsan renk renk coşumlu sardunyalarını, ipeklerini, menekşelerini, saksılarını diz gitsin. Çok geçmeden, göze burna bir şölene dönüşür balkonun. Taban ister taştan ister tahtadan olsun, çek otur sandalyene. Balkonla başbaşa-sın. Kahvaltı et, düşlere dal, resim yap, yorgunluk gider. Zaman zaman bir-iki dostla söyleşmek ne tadına doyulmaz bir yaşantı. Eşli dostlu balkon sofraları anıların en anılmaya değer yanındır doğrusu. Dilersen, sevgilinle birlikte yapayalnızlıklara bırak gitsin orda kendini.

Taş bir evde oturuyorsan hora tepebilirsin balkonda; evin ağaçtansa, balkonda olduğunu unutmadan gül oyna. Bil ki, koşullar n'olursa olsun, ev yaparken ustalar da çıraklar da en çok balkona dikkat kesilir. Balkonun, herkesinki gibi dikdörtgense uzun bir masa yerleştir. Balkonun yarım ay biçimindeyse yuvarlak masayı yeğle. Güneş gelince indir tenteni, sonbaharda kaldır. İki yanı kapalıymış, açıkmiş, duruma göre donat ortamı. Önemli olan: balkonda yaşadıkların. Taraçanın da, damköşkünün, verandanın da— hepsinin canı sensin. Ama akıldan çıkarma: herbiri günün mevsimin her saatinde ayrı bir can katar cana. Yayla evleri, dağ evleri pek balkona düşkün değildir. Soğuk soğuk uğultuyla bir esti mi eser de ondan. Öyle olsa da, uygun bir yerinde uygun konumda bir balkon bulunmalı gene de. Hep kış olacak değil ya, yazdan yazdır dağlık yörelerin yazları.

Ona ne kuşku: yalnızca nesneler, durumlar, olaylar, süreçler yok dünyamızda. Gördüğümüz dokunduğumuz, basıncını duyduğumuz, direndiğimiz, yardım aldığımız, etkilendiğimiz, çok yönlü bir varlık-kesimi ortamındayız bu dünyada. İnsan-ortamı bu ortam. Onlara karşı, onlarla birlikte sürüp gidiyor dünya-yaşamı. Yalnız nesneler-dünyası değil, insan-dünyası da bizim dünyamız. İşte bence, birer canlı-varlık olarak tektek insanların yaşamındaki en çekici yönlerden biri balkonlar. Susup geçiştirmek, içe atmak, boşvermek ya da unutmak olmaz:

çoğumuz için, hele benim gibiler için, sözkonusu değil bu. Çoğumuzun gözü, dönüp dolaşıp hep ordaysa da, birkezcik haktanır bilinçle başımızı kaldırıp iyice bakalım: İster erkek ister kadın olalım hepimizin ilk balkonu (“ilk besin-kaynağı” diyecektim, ağzımdan kaçtı) karşımda: fıkır fıkır göğüsler; tüm-den kendine bağlamış bile beni. Öyle bir gençlik ki onlar, şöyle bir göreyim nerdeyse büyüleyici çağrılarına kapılıp gitmişimdir.

Tomurcuklanmaları, yaprak-çiçek açma dönemleri yaklaşık bir-iki onyıl gündemdedir. Tam tazelikte yaşar, yaşatar yayımsı, yarım ay biçimindeki bu iki balkon. Özüne özgü “Ben-burdayım!”, “Biz-burdayız!” havasında canlı ve diri bir varlık sergilerler. Çoğun, gözlerden daha keskin, daha kesin bir sürükleyiş gücündedirler. İçimizin en kıybucağına dek ürpertiye salarlar heryanımızı. *Salt* varlıklarıyla gerçekleştirmişlerdir bunu. Bu balkonlara duyarlı olmak için ille de yontucu, ressam olmak gerekmez. Onların karşısında kendiliğinden yontucu, ressam kesilirsin. Renkler, kokular, kıvrımlar, oylumlar, – ne yetilerimiz varmış da habersizmişiz. Ne o, avuçların mı tuhaf bir hoşlukla kıpırdıyor; usulcacık gezinmek, gezinir gezinir gibi yaparken geri-bildirimler uyarınca tatlı tatlı avuçlanmak üzere yaratılmışlar sanki balkonlar, bu avuççınden taşan balkonlar. İç gıcıklayıp baş döndüren sertlik-yumuşaklık uzanımlı deneylere mi girişmek istiyorsun, – anlıyorum, anlıyorum da gel gör ki her istediğini yapamadığın bir dünyadasın, yaptığını sandığın şeylerin bile pekçoğunu yapamadığına göre kendini tutacaksın. Sen düşlemeyi sürdür gene de: öyle düşler var ki, gerçekten gerçektir. Zamanlar boyunca az az da olsa atlayışlı sıçrayışlı da olsa sürekli gelişmedir bedenler, göğsü bezeyen balkonlarla birlikte. Ev değildir beden; şöyle ki, depremde evin en ilk çöken yerleri balkonlardır. İnsandaysa, genelde, gecikmeli bir yıpranıştadır göğüs. Yıllar yılları izledikçe azmanlaşır, içkıvarını söner, dik duruş gevşer. İsteksiz isteksiz “Ne-yazık-ki-ben-benden-geçiyorum!” dercesine biz-burdayızlı davranışlardan vazgeçer. Ayın yayı esnekliğini yitirip yanlara bırakır kendini. Nerdeyse pörsüdü pörsüyecek pekçok şey. Ne var ki insan akli, duruma uygun giyinişler, dayanaklarla uzatmaları oynayıp heyecanlı algılayışları kırıklığa uğratmamayı beceren bir akıldır.

Genç yaş, orta yaş, ileri yaş derken onyıllar birbiri üstüne yığıla-dursun göğüs, balkonlarına takılıp kalma gibi bir tekyanlılığa kaptırmayalım kendimizi. Arka balkonları da var insanın. Hele kadınların, – gözardı etmeyelim bu gerçeği. Giyiniş bazan gizler, bazan – hem de nasıl – ortaya çıkarır bu balkonları. Örtmeceli konuşmayı sevmiyorum, kimin bildiğini kimden gizleyeceğiz zaten, söyleyelim öyleyse: “popo”daki balkonlardan, daha doğrusu popoyu balkona dönüştüren oluşumların sözünü etmekteyiz şimdi. Önyüzünden algıladığım bir kadına yandan, ya da başka biryana döndüğünde şöyle bir bakayım, algı-çevreme harzaman girmez ama dizini yere dayamış, ellerini aşağı uzatıp avuçlarını yere bastırmışken bir bakayım, bambaşka bir balkon heyecanıyla yüreğim ağzıma gelir. Göğüs balkonlarını hem andıran hem andırmayan bir tadı var bu balkonların. Ortasındaki derin vadinin dipsiz mağaralarında türlü gizemler barındıran iki tepe balkonu. Başın döner gibi mi oluyor, tutun öyleyse.

Balkon özleyenlerin n’apıp edip balkon yaratıcısı oldukları meydanda. Neden olacak, hep şundan: Burun, kulaklar, çene biryana, kalçalar, dizler, sırtın küreksi yerleri, omuz uçları, baldırlar, – hepsi balkon, kimi sert, kimi yumuşacık, kimi sert-yumuşak balkonlar bunlar. “Uzattın!” diye kendi kendime çıkışırken, beden varlığımıza haksızlık etmemek için ekliyorum: Dengeli yüzlü, gergin tenli kadınların elmacık kemikleri, genelde, beni düşten düşe çağırان birer balkon doğrusu; bunu saptamak kıvançtır benim için.

Dünyamıza bunca değerler getiren balkon’u çepeçevre özvarlığıyla özümsemek dileğindeysek, yalnızca ev’e kapanıp kalmayalım. Birçok çekici güzelliklerine karşın evi aşmak, evden taşmak gerekir. Birdeyime ev’le başlar ama ev’le bitmez balkon evreni.

Nereye baksam gözlerim fıldır fıldır: İlle de balkon! Oldukça sık bulsam da, hep yeni bakışlara seğırtmem gerekir. İlginç olan, heyecanının her kez ödülllenmesidir.

Biri çıkıp da “Bizimki fittirmiş, heryerde balkon görüyor!”

diye takaza etse bile umurumda sanki. Heryanım balkon değil de ne ki? Beni sıyrıp geçen şu bisiklet bir balkon, yollarda koşturup duran bir balkon; çocuğun yüzünü bürüyen sevinçten belli. İskeleye yanaşan geminin güvertesindekiler, su üstü bir balkondan kıyıları seyretmekteler. Gökyüzünde buluttan buluta uçan leylekler, kartallar, kanatlı balkonlar onlar. Küçükken ençok yandançarklının üst kenarındaki çıkmaları severdim. Koca koca değirmen taşlarında kırılan dalga inleyişlerinin beni kulaklarından yakalayıp paramparça etmesinden ürkülü bir tat alırdım. Hele kaptan köşkü, upuzun bir balkona tünemiş kuşkafesi bir balkon. Talihli bir rastlantıyla, çıktım da oraya. Tüm sıkıntıları unutturan bir balkon orası. İvir-zıvırdan sıyrılmış arı ufuklu görünümlere kavuşur insan orda. O gün “Büyüyünce kaptan olacağım!” andı içtiğimi unuttur muyum hiç. Hergün bindiğim tramvayda itiş-kakış izin verir vermez, ilk işim arka sahanlık balkonunda kendime bir yer bulmaktı. Savaş yıkıntılarının toplanmaya başladığı yıllardaydık, Köln’deydim. Soluk soluğa katedralin tepesine çıktığımda, gezginsürüsünden ayrılıp gözüme kestirdiğimyakıncacık bir yan balkoncuğa atlayıp geçeyim derken bir sendeleyişim var ki, – alttaki alanı boylamayışına şimdi bile şaşarken tüylerim ürperiyor.

Ne zaman ağaca tırmansam daldan bir balkonun keyfini sürmüşümdür. Çocukluğumun bayramlarında sırtına bindiğim yüksek mi yüksek bir devenin sağa sola salına salına yalpalayışı salıncaksı bir balkondaymışım gibi gelirdi bana.

Az önce bindiğim asansör, dikey-düşey bir balkon benim için.

Cami minberi, hocalara ayrılmış bir balkoncuk. Yamaçlarda sekerken uğramadan edemediğim her kaya bir balkon. Çok yakınlardan bir canı uğurlamak üzere mezarlığa gitmek zorunda kaldığımdaysa, binbir anının süzgecinden geçen tüm üzüntümü, en iyi, mezar-üstü taşların balkonundayken akıtırım içime. Tepeden tırnağa kendi geçmişime öyle bir anlam-veriştir ki bu, böylesi bir balkon yaşantısından sonra, eskisi gibi değildir artık. Böyle bir balkon-yaşantısından sonra geleceğin, önceden ummadığım bir doğrultusuna yönelmişimdir bile.

Yalnızca bireysel özellikli bir derinleşmeyle yetinmez ama balkondaki bakmalar. Öyle ya, balkonun biryanı evse öbür yanı sokaktır. Sokaksa: tanıdık tanımadık insanlar, ilişkiler, bağlanışlar, aykırı-düşmeler, yasaklar, izinler, çalışma, dinlenme, acımasızlık, şölen, dayanışma...

Desene: olanca çirkinliği, biricikliği, alışlagelmişliğiyle, çekiciliği, tiksindiriciliğiyle yaşam balkon'dan-bakışlarında. Hele benim gibiler için, eşi benzeri olmayan *bilinçlenme* yeri-dir balkon. Göle, tepeye, yola, ormana dalıp gitse de gözlerin, içgözünle evrenle, kendinle, başkalarıyla birliktesin.

Özsavunu gibi olmasın, ne iyi ne kötü şeyler bütün bu balkonsu tutaraklar. Böyleyim işte. Nasıl olduğu herkesin kendi ellerinde mi ki? Balkon-yaşantım bu kadarcıkla kalsa.

Sözcüğün en geniş anlamıyla dünya-açılımlarımda, bellibeli-rsiz, hep balkon'u izler giderim. Gerçek-tasarımsal dünyalarda, büyük karaparçaları boyunca, enginler boyunca o balkon senin bu balkon benim dolaşıp durmaya bayılırım.

Ne mutlu, bu yaz da sunuyor kendini bize: Geceler gündüzler yetmeyen oyunlarıyla, tepesine konmuş o ilk okuluyla, çocukluğumu geçirdiğim o canım ilkokulumla baştan sona bir cennetti benim için balkon balkon eski Büyükaada!

Aa, Karaburun, masmavilikler içine sokulmuş upuzun bir balkon: tüm kıyılarıyla, kimbilir kaç yıl boyunca ıtırlarıyla başımı döndüren eşsiz yer. Börklüce söylencesini yazıp resimlediği haftalarda, çalimli yazıların ortalığı gürültülü-patırtılı tozutmalarına saldıgı bir ortamda kimselerin pek haberi olmadan aramızdan ayrılan can dost Nihat Darcan'ın, o paylaştığım coşkusuyla kaç yaz tadını birlikte çıkardığımız Karaburun yarımadası. Üç yanını çevreleyen denizle diri diri soluk alıp veren eşsiz kokulu bir balkon.

*Karaburun dağlarında alburlar
laleler açar:*

*Ak kayaların gözbebeği,
akdağın adaçayları şifalı.
Ak zambaklar elif misali*

*Deli çiçekler ki sapsarı
uzatırlar başlarını
delibalıklar gibi.
Karaburun
Ege'ye kafa tutan...*

Baharları, yazları siksik insanı bir fırın sıcaklığıyla bayıltır gibi olan Közfez'li İzmir'de kent-içi evlerin balkonların hiç kullanılmaz bölümcükler izlenimi uyandırmasına karşın açık denizle püfür püfürdür Karaburun.

Akdeniz bu, heryönü yöresi balkon. Girit'te bazan kıyıda ki yükseltirler, ama sisli ama sissiz kayalık tepeler uzak uzak balkonlarından baktırır da baktırır denize. Kıbrıs'ta, siksik buluşup söyleşilen her kapı önü, sokağın balkonu durumundadır. Malta'ya gelince: yalın, oymalı, camlı, camsız, yeşil, mavi balkonların, birbiri üstüne tünemiş balkonların bezediği bir cennettir Malta.

Paris'te de en unutamadığım anı-odaklarından biri gene balkon. Sokağa bakanı başka bir serüven, avluya bakanı başka. Nice içimi gıcıklayan, duyumlarımı bileyen şeylere tanık oldum bu balkonlarda. Hele o Saint-Sulpice Alanı'na açılan dapdaracak bir ikinci kat balkonu. Yarı içerde yarı dışarda, ne zaman başımı çıkarır gibi olsam, aşağılarda olup bitenlerin büyüüne dayanamaz, kapıyı vurup sokaklarda bulurdum kendimi.

Volga'nın, yarı deniz yarı akarsu sazlı durgunluklarında yukardan aşağı, aşağıdan yukarı kendine yolaçmaya çalışan geminin kendisi gibi, uğradığı limanlarda da balkon balkon yaşama-alanı. Bir de oraların nemli toprağına kurulmuş iki katlı orman evlerini gözönüne getirin: yan merdivenle çıkılan ilk katındaki çepeçevre geniş balkonlar yok mu, bahar sabahları akşamları kimbilir ne içli düşlerle sarıp sarmalar yalnızcacık insanları. Dedim ya, kimi gerçekleştirmiş kimi kendi yaşamöyküm: belki de artık boşuboşuna gerçekleşmesini dilediğim balkonca düşler bunlar.

Ya Himalayalar? Yeryüzünün en yüce balkonlarıdır o dizi dizi yüce dağlar. Ya uçaklar, o göklerde uçan balkonlar? Neden olmasın – Himalayalar da uçak, bence hepsi hepsi bal-

kon. Tümüyle gezegenimiz bir balkon, bir uzay balkonunda yaşıyoruz.

Balkon'un bir erdemi var ki, özellikle vurgulanması gereken öneminden ötürü sona kaldı: Balkon, benim yaşama-sözlüğümde *bakma* demektir, *bakmak* demektir. Kimbilir kaç kuşaktır anadilimde iyiden iyiye kıvam tutan "samanlık" "kavaklık" gibi bildirimlere koşut bir esinle "bakmalık" diyesim geliyor balkon'a. Günübirlik bazı şeylerin yapılıp edildiği bir ev-alanı olmaktan başka niteliklere de kavuşuyoruz balkonda.

Bir *bakma alanı* olarak balkon, bu olaganüstü düzeyiyle: insanı, çevresini, evi, evötesini, böylece dışarları özlü bir anlam-değişikliğine ulaştırır. Öyle etkili bir değişiklik ki bu: üzerinde yoğun yoğun durulmadıkça tüm değeriyle kavranamaz.

İlkin: hergünkü pratik gereksinmelere sahne olan balkon, insana özgü bir rastlantı-gereklilik gizemleri sonucu, pratik işleri aşan yaşam-katkılı bir varlık-ögesi durumuna gelmiştir. Nitekim, balkon, varolma-kosullarının itici gücüyle, insana, kolay kolay erişemeyeceği bir duyma-düşünme ortamı sunar. Daha doğrusu ben böyle biriyim. Bazı talihli zamanlarımda, pek de seyrek değil sanıyorum, kosullar n'apıp edip balkonsu bir öz tutmama yardım ediyor. Saati dakikası yok bunun – nasıl oluyorsa oluyor, balkonda buluyorum kendimi. Balkona çıkacak olanağım yoksa, tasarımlarımda, balkonsu bir havanın ortasında soluk alıp verdiğim inancındayım.

Başlıbaşına bir duyma-düşünme serüvenidir balkondaki bakışlar. Ev ile sokağın, ben ile evrenin kesiştiği bir zaman-uzay çardağındayım artık. Dünyalar barındıran uzayca enginlere açıldığım gibi, içimden daha içlere inebiliyorum balkondayken. Biryanı evren sonsuzluğu, öbüryanı ev kapanıklığı balkonun. Gerektiği an güvendesin orda, gerektiğindeyse düşünme-duyma tehlikesinin her türlüüne koyver gitsin özünü.

Balkonda *bakmak*: akıl gözüyle dingin dingin görmektir. Öyle bir "eylemlilik" ki balkon, bilincini oluşturan ne kadar eylem varsa belleğinin alabildiği oranda hepsini kucaklarsın orda. Genelde, günleri dolduran gürültüden patırtıdan uzaksın

ama istediğin an istediğin şeye yaklaşabilirsin. Böylece somut yaşantıların ötesindeki soyut yükselteli uzaklara yitip gider, değeri dengesiyle herşeyini derleyip toplama olanağını yakalarsın balkonda.

Hem dışarlardasın balkondayken hem içerlerde. Dışarlara uğratılmış Ulysses olsaydım, ençok balkonuma kavuşmak için yanıp tutuşurdum. Çünkü özyaşamımda ne olup bittiğini, en güzel, balkonumdayken anlıyorum. Tüm kıyı-bucağımla yaşantı-yaşantı öz parçalarım olanca önemiyle dengeleniyor orda. Balkon benim *kendime kavuşma* yerim.

İnsan dediğin: sözcüğün salt benzetmeyi aşan bildirimiyle bir balkon. Yeter ki *bakabilsin*. Çirkefi çamuru, yıldızı güneşiyle, gölgesi parlaklığıyla doğa-canlı-tarih-toplum-evren, ne var ne yoksa herşeyin bulunduğu kesiştiği yer *balkon-insan*. Her ben'i öte'yi birbirine yakınlaştıran sanatçı, bilgin, dinadamı, filozof – bütün bu kişiler insanlığa sağladıkları herşeyi *balkonca bakışlarıyla* gerçekleştirirler. Arayan herkesin kendince bilinçleniş yeri var. Kimi dağa tırmanır, kimi çöle düşer, kimi mağaraya dalar, kimi kentte yiter; kimi işliğine, deney alanına, kimi odasına, bilgisayarına kapanır. Bense, her zaman değilse bile, gerektiğinde sıklıkla balkonumdayım.

Bazı açılardan: insan bir noktacık evrende. Nice bakış-olanaklarından ötürü gene de bir balkon ama. Daha doğrusu: noktacık mı, balkon mu olduğu insanın kedisine bağlı. Başta akıl, istenç, sezgi, beceri – tüm kaynaklarını işlek tutanların ödülüdür balkon. Özellikle, yaşamının sıklıkla darlaştığı zamanlarda bir ölüm-dirim gereksinimidir balkon. Durup durup “Balkon!” demem hep şundan: Değil mi ki yaşam insan yaşamı, sen de “insan-olma” serüvenine yöneldin, gel de balkonlaşma, – gel de balkonlama!

Bağnazlıktan Uzak Dil-Bakımı*

Yarım yüzyılı aşkın bir süredir, yurtiçinde yurtdışında, kendimce bir felsefecilik, eğitimciliktir, deneme-yazarlığıdır tutturmuş gidiyorum. Hepimiz gibi benim de yaşamım: renkli renksiz yönleri, buruk tatlı katları, görkemli tuhaf oylumlarıyla dalgalı dingin bir süreç işte. Hiç özeti olur mu böylesi bir serüvenin?

İlle de kısacık bir belirleme yapmak gerekirse şöyle diyeyim: dile bağlılıkla, anadilimin hizmetinde, anadilimden derleyebildiğim özlerle örgülenen bir serüven bu. Ola ki çok kimseninkinden ayrıcalığı şudur: içten gelen özgür bir istençle hep gündemde tuttum anadil bakımını. İnsan-olmada, toplum-kültür yaşamında dilin eşsiz benzersiz payına beslediğim inançla, kendimi bildim bileli, tüm varlığımla dile sarılmış gidiyorum. Bu doğrultuda ilkin çağıracıyolgösterici Atatürk'ten, sonra da yurtiçinden yurtdışından pekçok değerli yardımlar, esinler aldım.

Şöyle bir toparladığımda: sevgi ve saygıyla özünü dile adanmış biriyim. Hazırlop ne var ki: yoğun yoğun çalışmalar, koşuşturmalar, bir o kadar da doyumsuz tatlarla geçen onyıllar bunlar.

Apaçıksa da, bu bağlamda vurgulamadan edemeyeceğim: en önemli mal-can yongalarını da katın, “Şuyum olmasaydı!” “Buyum olmasaydı!” diye yakınlara rastladım ama “Keş-

* “Toplum bilimleri ile dil ve eğitime katkılarım” dolayısıyla, Türkiye Bilimler Akademisince düzenlenen 2000 yılı Hizmet Ödülü: Sayın Cumhurbaşkanınca belirlenen 9 Kasım 2000 tarihinde, Ankara’da TÜBİTAK Merkezindeki törenle bana verildiğinde, başta değerli çağrılılar ile okurlarım, öğrencilerim olmak üzere, ayrıcalıksız herkesle paylaşmayı dileyip de orda gerçekleştiremediğim özsunuş denememin tam metnidir.

ke dilim olmasaydı!" diyen birini ne gördüm ne işittim. Hep yineleyeceğim: dil olmadan ne toplum, ne din, ne hukuk, ne şiir var çünkü. Dil yoksa insan da yok. Günlük bayramlık insan yaşamının en demirbaş vazgeçilmezi dil.

Bu kuşatıcı gerçeği bilim için, felsefe için de saptamak gerekir. Eğreti, göstermelik değilse, bilim: bilimin yapıldığı ülkeye özgü dil geleneklerindeki sözcüklerle donanmadıkça bir diktendir, acı acı batar içlere. Felsefe: öz dildeki örtük-açık dil-gömüleri ile akıllı bir duygudaşlıkla gel-git içinde değilse, n'etse içine sinmez o felsefe insanın.

Dilce aydınlık, özellikle anadilden sağlanan aydınlık onsuz olunmaz beşeğimizdir. İş, uğraş, rastlantı, merak itelemeleriyle bencileyin başka dillere bulaşabilir insan. Ama bu, dönüp dolaşıp o dillerden katkıları kendi anadiline kazandırma fırsatı sunar kişiye. Gerçekte bunun herkes için böyle olması kadar yerinde birşey var mı? Evi, çarşısı, pazarıyla sokaktaki adamdan tutun da, yönetim-bilim-teknik gibi kültürün en üst katlarındaki kadın erkek herkes için yürürlüktedir bu. Yeter ki herbirimizin ortaya koyacağı akıl, duygu, bilgi, sezgi imeceyle kıvam bulup tatlansın dilimiz. Nasıl unutabiliriz: en önemli gücümüz, en gönendirici kişiliğimiz, en güzel birlikteliğimiz dilimiz bizim. Doğrularımız, yanıltılarımız, bilgilerimiz, inançlarımız, özlemlerimiz, anılarımız – herşey sözcüklerle, sözcüklerde. Yaşam sözcüklerle birlikte yaşamaktır. Sözcüklere, en çok da anadilimizin sözcüklerine dayanmadan ayakta duramayız. Biz sözcüklerle biziz. Din, eğitim, yönetim, bilim, teknik, yazın, felsefe – toplumun, kültürün hangi alanında etkenlik gösterirsek gösterelim, tüm akıl, geçim ve beğenin odaklaştığı o alana özgü dili, önünde sonunda bir vatandaş olarak, kendi anadilimiz çerçevesinde özümsemek, kendi günöbirlik dil-bağımıza yerleştirmek, bu bağlam içinde anlayıp değerlendirmek durumundayız. İnsanı insan yapan özbilincin koşuludur bu.

İşte tam da şimdi, ne yazık ki çok kesimde insan-toplum-kültür yönünden gözardı edilen önemli bir gerçeği iyice belirtmek zorundayız, o da şu: *İnsan olarak kendimize saygımız kadar başka insanlara saygımızın da kaynağıdır dil.* Açık-seçik kavranması gibi yaşama geçirilmesi de kolay olmayan bu gerçeği,

herbirimiz kendimize yakışır biçimde ortaya koymak zorundayız. Kaçınılmaz bir insanlık görevi diye niteleyebiliriz bu görevi.

Nice önyargılı gelenekler nice ters birikimler, nice darkafalı eğitimler yüzünden, boğum boğum açmazlar içerir “dil saygısı”. Dil saygısının elden geldiğince içtenlikle ama elden geldiğince de serinkanlılıkla gönle kafaya sinmesi gerekir. Çünkü söz-konusu olan: anadil sevgisini anadil bağnazlığına düşmekten kurtarmaktır. Türlü çarpıklıklardan arınmış, katışıksız bir sevgi olmalıdır dil sevgisi, anadil sevgisi.

Genede ben, çok kişi neler haketse de, göz göre göre kimseye yüklenip canacıtmak istemiyorum. Özde istediğim, apaçık haklı bir gerçeğe parmak basmak: Hangi dili konuşursak konuşalım, değil mi ki hepimiz insanız, yeryüzündeki tüm insanların yararına bir gerçeğe belbağlamalıyız. Bu da, hepimizin birlikte davranması gerçeğidir; hepimizin birbirimizle yandaş olmamız, hepimizin dayanışmalı bir barış içinde yaşamamız gerçeğidir. Sakın “Bu düpedüz bir dilekten öteye geçemez!” diye kestirip atmayalım. Anlatabilirim, talihim varsa anlaşılabilirsem – neden gerçekleşmesin ki. İçten içe hepimizin özlediği, yani olması gereken, demek ki, hepimizin katkı sağlayabileceği bir durum var ortada. Canla başla talihimi deniyorum öyleyse.

Bundan yirmi yıl önce dil-bilgi-mantık-kültür felsefesi yörelerinde dersler verdiğim Avrupa’nın kuzeyindeki kentlerden birinde, kafam dersler dolayında türlü türlü burgaçlarda, üniversiteye her gittiğimde, çoğun yel yağmur göğüsleyerek tırmandığımda bir yol kavşağından geçmek zorundaydım. Hilbert sokağı ile Gödel sokağının kesiştiği yerdin burası. Uzmanların, kuşkusuz, ayrıntılı gerekçeler ve işlemlerle, benden çok daha iyi bildiği üzere, Hilbert: matematiğin, son derece tutarlı, birbiriyle bağdaşık, hiç mi hiç çelişme içermeyen, yani alanına giren her soruyu ergeç çözen tıkız yapılin bir birlik olduğu inancındaydı. Gödel’e gelince, o: ne denli sağlamlık savı güderse gütsün, hiçbir dizgenin tam yetkin olamayacağı kanısında. Ona göre, bu kanı, kaypaklık, ikirciklik, anlam bulanıklığı tanımayan öğelerin, sağın başlangıç-temelleri üzerinde yükselen bir tüm-düzendir;

işte bu düzen matematik için de geçerlidir. Nitekim kısa sürede, Gödel, duyarlı-duyarsız kulakların işitmemezlik edemeyeceği düşünsel bombayı patlattı: Hiçbir matematiğin, mantık gereği, yetkin *olamayacağını* bilimsel belgelerle günışığına koydu.

Buna göre hayran kalınacak mantıksal bir görkemle kotarılsa bile, içine kapalı *her* düşünsel dizge, bir yerde fire verir. Karara bağlanamayan birtakım ögeler, önermeler içerir de ondan. Mantık gereği bu böyledir. Her dizge gibi matematik için de geçerlidir bu. Demek ki, ne denli güvenilirse güvenilsin, matematiğe “yetkin” bir yapı gözüyle bakmak düpedüz yanıltıcıdır. Halktan biri olarak kabaca belirttiğimizde, böylece, Gödel’le “eksiklik kuramı” diye adlandırabileceğimiz bir aydınlığa kavuşmuş oluyoruz. Ne yazık ki, düşünce tarihinin birçok aydınlık aşaması gibi, insanlığa bu değerli armağan da, hem bilimsel hem günümüz birlik davranış ve etkenliklerde çoğun örtük kalıyor. Buyüzden insanca varoluşumuzu önemli bazı katkılanmalardan yoksun bırakmış oluyoruz.

İşte ben şimdi burda, kestirme bir deyişle “Gödel’in kuramını” dil’e, anadile bağlanışımıza, dilsel varlığımıza yansıtıp verimlendirmeye yönelmekten kendimi alamayacağım. Şöyle ki, Gödel’in, her sağduyulu insanın hiç gözden yitirmemesi gereken saptamaları uyarınca: matematik için geçerli olan şey, dil için, her dil için, her anadil için haydi haydi geçerlidir. Çünkü *her dil*: nice akılalmaz bilgelikler içerse de, nice kolaylıklar, güzellikler yanında, nice eleyip sık dokuduğumuzda, birbirine ters düşen birçok işlevleriyle, üstüste dolambaçlı dağınıklığıyla tuhaf mı tuhaf şaşırtıcılıklar, hantallıklar barındıran yığın yığın yerleşimli, ıssız kırıklı kocaman bir kent durumundadır. Çoğun yaşama sevinci veren dildeki çekici özlerle gönenmeyen, ama zaman zaman da dilin kafa karıştırıcı, gönül törpüleyici çıkınazlarına sürüklenmeyen birtek türdeş tasarlayamıyorum.

Gerçi matematik, tanımlı, düzgün, doğru önermeleri baştanasağı birbirine göndermeli yaslanışlarla kurulur. Tektek anadillerse: böylesi anlatımları aşıp taşan türlü türlü soru, heves, istek, buyruk, övgü, paylama ve benzeri bol bol duygu dışavuran iletilerle kurulur. Çünkü dil: pekçok ögesi dil dışındaki dünya ile bir adlandırma ilintisi içindedir. Böylece

dilin, nice kurallılığına karşın karınan-çorman bir simgeler ağı oluşturduğunu saptamak gerekir. Demek ki, bu yönden dili, önemli bir özelliğinin altını çizip şöyle belirlemek zorundayız: “Yapay” bir “dil” olan matematik ile, birdeyime, “doğal” bir dil olan dili, yani anadilleri aynı düzleme koyamayız. Öyleyse, Gödel’den öğrendiğimizi anımsarsak: yetkin olmayan matematikle karşılaştırıldıkta, insan topluluklarınca konuşulananadillerden *hiçbirini* nesnelce bir üstünlükle nitelemeye hakkımız olmadığını açık seçik içimize sindirelim.

Gelgelelim durum böyle diye şaşırmayalım da. Neyimize “yetkin” gözüyle bakabiliriz ki? Biz insanlar için, erişilmez bir düştür yetkinlik. Bu durum omuzlarımızı çökertmesin gene de. Öyle ya, böylesi bir çöküntüye sürüklenmek yaşamı karamsarlığa boğabilir. Oysa insan, insan olarak geçmişte nice başarıya imza attığını hep belleğinde tutmalıdır. Böbürlenmeye, giderek bağnazlığa dönüşmedikçe gereklidir bu. Unutmayalım ki, elimizden çıkan olumsuzluklar kadar güzellikler de *kendi* ürünü-müzdür. İşte bu güzelliklerden pekçoğunun, *büyük ölçüde*, dille kotarıldığı yadsınmaz bir gerçektir. Dile gelince, dönüp dolaşıp anadilimizdir özkaynak. Anadil deyince de: her birey için, her toplum için son derece önemli bazı işlevleri, özellikle de anlama, çözümleme, açıklama, eyleme, değerlendirme temeli sağlayan anadilimizi, – herkesin kendi anadilini gözönüne almak gerekir.

Anadil, kuşkusuz, sözü eylemiyle o anadilde yaşayanlar için, yaşamını o anadil’le sürdürenler için, yani olanca varlığını o anadile *bağlayanlar* için kutsaldır. Öyleyse, (Gödel’in kulakları cınlasın) çarpık bir anlayışa kapılıp gönlümüz-kafamız-eylemimizle bağlandığınız *kendi* dilimizi, anadilimizi, (sözümona) biricik dil kertesine “yükseltmeye”, daha doğrusu indirmeye kalkışmayalım. Gerçeğin hakkını yemeyen serinkanlı bakışla: düpedüz bağnazlık olur bu. Bağnazlıksa önünde sonunda kimseye yarar sağlamaz. Acımasız kördövüslere sürükler de ondan. İnsanı en çok inciten aşağılık duygularının, şiddet, baskı ve kavganın ortalığı birbirine katması kadar korkunç birşey var mı?

Türkçe, hiç kuşkusuz, benim için, bizler için, birbakıma, nerdeyse “kutsal”. Ne var ki, *her dil* öyle, – o anadili konu-

şanlar için öyle. Desene, hoşgörü yakışır anadilini sevenlere. Budalaca tutkularla dil, sözcük yasaklarına girismeyen; aptalca hoşgörü-darlığına kapılmayan bir anadil sevgisi gerek herkese. Başka dillere de sevgi ve saygıyla özbağlayan bir anadil-bakımı demokrasiye uygun bir erdemler pınarıdır. Kimseyi incitmeyen böylesi dil-bakımı demokrasi kültürünün temelidir.

Azıcık bölük-pörçük de olsa, demindenberi sunduğum görüşün yüreklendirişiyle, içimden yükselen bir ses duyuyorum: Örtbas etmeden dışavurabilirim şimdi: Bunca çabaya, bunca mutlu rastlantıya karşın sözcüklerle sürdürdüğüm, sözcük ağırlıklı, ya da sözcükle hafif yaşama-serüvenim dilediğim gibi gelişti mi, gelişmedi mi? Şöyle de denebilir: dilediğimi yapabildim mi, yapamadım mı? Kuşkusuz bu konuda azçok kesince bir yargı vermek bana düşmez. Gene de özüme haksızlık etmeyip zaman zaman dil-eğitim-bilim-yazın-felsefe bakımından içimi hop hop ettiren yüksecik yamaçlarda buluverdim kendimi.

Ola ki, bizden sonra gelenlerin uğraşı, bizlere oranla çok daha zor yaşama açmazları getirecektir. İşte ozaman, onların işini kolaylaştıran birkaç ipucu sağlamış olmak bile, bizler gibi bata-çıkı da olsa bu yolda yürüyenler için, daha güzel ödül olabilir mi bugün?

Hertürlü bağnazlıktan sıyrılmış apaçık bir erdem olarak dil-bakımı, yani öz-anadil sevgisi ile başka-anadil varlığına yürekten anlayışlasaygılı bir yaşama-yönelişi, işte dil bağnazlığından uzak böylesi bir anadile bağlılık, sayısız türdeş için, hiç kuşkusuz insan-olmanın en kıvanç veren görkemlerindendir.

Gel gör ki, şimdi burda, insan-olmaya yaraşan her güzel çağırımı ne yapıp edip bastırmaya yönelik bazı karşı-koyuşlar önümüze dikilebilir. Kanımca çoğun yanlış-anlamaların, nendes birikmiş hınçların, boşgururların, karanlık hesapların ağır bastığı davranışlar bunlar. Biz gene de bunların en akılçelenine parmak basmakla yetinebiliriz sanıyorum. Şöyle birşey o davranışsa: Heryerin yakınında uzağında, yani dünyanın heryerinde türlü türlü şiddet, haksızlık, sömürü, bunalım ve savaşların ortalığı kasıp kavurduğu bir ortamda, bu ne böyle, anadil sev-

gisiymiş, başka-dil saygısıymış... Tuzu kuruların ortalığa saldığı gündemler bütün bunlar.

Görmezlikten gelemeyeceğimiz bu davranışa sallantısızca yanıtım var: Gelin, nasıl nitelersek niteleyelim, bu gibi anlayışların yolaçabileceği nice olumsuzluğun: dile sevgisizlikten, dile saygısızlıktan, dilce duyarsızlıktan çıktığını gözardı etmeyelim. Ne denli vurgulasak yeridir: Dile sevgi-saygı, temelde, insana sevgi-saygı değil de nedir.

“Öyle de, bizim bu gerçekleri kavrayıp pekiştirecek gücümüz, aracımız, gerecimiz yok. Devletin işi bunlar...” doğrultusunda yançizenler ortaya çıkabilir şimdi burda. Olanca içtenliğimizle aklımızda tutalım: “anlamsız” bir ortamda yaşayamayız. İnsan için yaşamak: insanın kendisine çevresine, şöyle ya da böyle, sürekli anlam-vermesiyle gerçekleşir. İş-i-uğraşı ne olursa olsun, tüm anlam-verişlerin en derin kaynağı, en üst denetim-katıysa, insanın, yüzeyden içlere dek, olanca varlığıyla soluk alıp verdiği dildir, anadildir.

Özümüzü kandırmayan bir saygıyla kendimize çevrilelim. İlle de gelişmiş tekniklere gereksinim duyan, kürekle para gerektiren şey mi ki dil sevgisi, dil saygısı? Düpedüz sağduyu, dürüst eğitim, anlayışlı yönetim ister dil-bakımı.

Biliyorum kolay şeyler değil bunlar. Öyle ama çabaya değer doğrusu. Akıldan çıkarmayalım: İnsanın en büyük zenginliğidir dilin kendisi. İnsana özgü yaşam, insanca yaşam, insanın *dil*’li bir varlık olduğu bilincine dayanır. Kime ne zararı dokunur böylesi bir zenginliğin? Kim istemez ki böyle bir zenginliği?

EŞEKLER, İKİNDİLER, YETİŞİMLER

Üç Kitap

Deneme

Okursanız,
sözümöna tümü oluşturan denemeleri
dilediğiniz sırayla okuyabileceğiniz
hem birbirinden bağımsız
hem birbiriyle, ola ki, sarmaşdolaş
üç kitapçık birarada.

Eşek, Eşekler

Eşek Gömüsü

Çocukken dünya, birdeyime, Tanyeli dolayında dönerdi; yalnızca benim dünyam mı, tüm evdekilerin dünyası. Tanyeli bizim atımızdı. İzmir'e akan bölükteki atının anısına borçluyduk, dilimizden düşmeyen "Tanyeli" adını. Babamın gözdesiydi o: hepimiz biryana, Tanyeli biryana. Her akşam eve adımını atmadan önce, elindekileri kapıdaki yükseltiye bıraktığı gibi soluğu arka bahçede, Tanyeli'nin orda alırdı. Temizlikten, ordan, hoşnut kalmışsa hepimizin sevincine diyecek yoktu doğrusu.

Bütün bunlar öylesine sinmiş olacak ki bilincimize, eşeklere uzak davranırdık hepimiz. Küçük görme gibi birşey değildi bu, sanki kendiliğinden dikkatimizin dışında kalıyordu eşekler. Sırtlarına ocak odunu konur, evlere tenekelerle içmesuyu taşırdı onlar. Yakın köylerden çarşıya, pazara ürün getiren eşeklere çoğun acımayla bakardık. Gene de çabucak çıkıverirdi aklımızdan. Var mı yok mu Tanyeli.

Zamanla, özellikle de okula başladıktan sonra, "eşek": çoğunlukla kişiyi aşağı görme doğrultusunda bir niteleyiş olarak beni de sardı sanıyorum. Yıllar boyunca "eşek", kokusuna dayanılmaz, inatçı, anlamsız, olmasa da olur, çirkin bir hayvan tasarımıyla geldi gitti, geldi gitti aklıma. Ne yalan söyleyeyim, ancak sonra sonra, yaşlanıp ayağa kalkamaz olduğunda, Tanyeli'den isteristemez ayrılınca gözlerimiz açıldı da açıldı: etli canlı eşekler de vardı artık yaşama-dünyamızda. Evdişına açılışlarım genişledikçe de eşek-anlayışım basmakalıp niteleyişlerden sıyrılıp olumlu değişimler geçirmeye başladı, diyebilirim. Hani attan inip eşeğe binmek derler, hiç de öyle birşey olmadı bu değişimler. Büyük halamla bostana giderken, yükümüz az olduğu zamanlar eşeğe seve seve

ben biniyordum. Gerçi bu, babamın gözünden kaçmıyordu, ne zaman beni eşek sırtında görse yan yan bakmasından belliydi. Sevincim tamdı ya, aldırımıyormuş gibi yapıyordum ben de. Zamanla, iyi at binemediğim açıkça anlaşılınca, düşkırıklığına uğrayan çevrem durumuna ne denli üzülürsem üzüleyim, eşek sırtındayken duyduğum sevinç birden arttı, diyebilirim. Ne de olsa, eşekle her an tetikte olmak gerekmiyordu. Ne o öyle atın ağaç tepesi yüksekliği. Belki yanıliyorum ama at bana hep üste-çıkış gibi gelmiştir. Böylesi şeylerse bana göre değil.

Gerçi dörtayaklılardan ilk gözağrımı hiç unutmadıysam da, nice dalgalı zaman akışı eşekle birlikte başka zenginlikler kattı yaşama-dünyama.

Dipdiri koşturur koştururken azıcık ateşlendiğimde, genelde gerçekleşemeyen bazı isteklerimin hemen yerine getirilmesi, bir güncük için de olsa, beni öyle bir naz döşeğine çevirirdi ki, özel tadını anlatamam. Şimdi anımsıyorum da, çeşit çeşit dilek-deneylerine girişmekten hoşlanırdım. Dağarcığımda kimbilir neler vardı. Zaman zaman başvurduğum bir dileği nasıl unuturum: Şöyle bir bakardım dolayım, harıl harıl hazırlanan küçük halam bir yere mi gidiyor, kalabalık ev halkından rasgele birinin değil, ille de onun benimle kalıp şöyle keyifli keyifli “birşeyler” anlatmasını isterdim. “Birazdan, — döndüğümde” yalvarışlarına karşın diretir de diretirdim. Kıramazdı ki. Özenle kuşandığı dışarı giysilerini çıkardığı gibi anlatmaya başlardı:

Herbirini masaldan çok gerçek diye, gerçekten çok masal diye içtiğim eski özsulardı bunlar. Bir başladım mı sonu gelmeden sürsün isterdim.

Dadılarıyla cumaları çarşı-pazar gezinirken kale yöresine uğrayan Yanyalı kızların başından geçen anlatılar hoşuma giderdi. Çalışmak için çoğun eşekleriyle Yanya dolaylarındaki tütün işlenen yerlerin yakınında konaklayan Arnavut gençlerinin oraya uğrarlarmış. Türk delikanlıların azlığından değil, birbirinden sevimli sıpaları sevme bahanesiyle. Ne ki, bu uğrayışlar sonucunda bir punduna getirip sevgilileriyle İşkodra yönlerindeki köylere kaçarlarmış. İşte ozaman da, hepsini cankulağıyla dinlediğim dağdan dağa, vadiden vadiye binbir acı tatlı serüvenler sökün ederdi.

Panayır haftalarında Drama çayırılarındaki cambaz oyunlarına ilişkin öykülereyse doyamazdım. Her yıl nerden çıktığı belli olmayan çingene obalarında olup bitenleri konu alan bu masalsı anılar hiç aklımdan çıkmaz. Hele bir sabaha karşı sıvışıveren çingene arabalarını örten gizem epeyce heyecanlandırırdu beni.

Bu ırmak-masallarda, kendisini görmeden sevdiğim büyük dayıma ilişkin acıklı bir öykü var ki, nasıl aktaracağımı bilemiyorum: Daha küçücükken, beşik kертmesini kaçırın çingeneleri yıllar boyu kemaniyla anımsayıp özleye özleye ince hastalığa uğramış, gündün güne, kızanının eşek sırtında dağlarda yaşadıklarını anlata anlata bir tuhaf olmuş dayımız. İşte hastalık sırasındaki halleri sergilenirken doğrusu içim burkulurdu. Bilmem kaçınıcı kez dinlediğimde, bir gün, kendimi tutamayıp aşağıyukarı şöyle bağırımayayım mı: “Keşke ayakların kırılardı boz eşek, dayımın sevgilisini götürmeseydin.” Halam çok yaşlı gözlerle yüzüme sertçe yumuşak bakarken: “Oldu mu ya, sen eşekleri sevmeye başlamıştın,” diye bana çıkışmıştı.

Bense, yufka yüreğimin tepkisiyle olacak, eşekten—ne—istedim ki kınayışıyla bu kez de özüme kızardım. Attan inip eşeğe binmenin de tutarlık gerektiren bir yanı olduğunu, belki de ozaman içime sindirmişimdir. Hani aradabir Tanyeli özlemi içimde eser gibi olsa da, sonra sonra eşeklerle daha bir sıkıfıkıydım.

“Nerden nereye!” türlü şaşmalar beni “eşek-serüvenimden” alıkoyamayacağına göre, bir sınıf arkadaşımın bana hesap dersleri gösteren topçu amcanın “eşek davası” diye nitelediği ilginç bir işleme dokunmadan edemeyeceğim. O zamanlar tam akıl erdiremediğim bir hesaplama güçlüğüydü bu dava. Her sözedeşte “Bu Fisagor’un büyük buluşudur,” derdi saygıyla amcam. Fisagor, bugün bizim sözlüğümüzdeki Pythagoras. Güçlü üçgenlere ilişkin bir çözüm. Eşekse, işte bu bağlamdaki çözümü kavrayamayanlara yakıştırılan kafasızlık nitelemesi. Belki de bundan, her sözedildiğinde anlamış gibi davranmaktan başka n’apabilirdik. Gelgelelim, arkadaş çevresinde “eşek düğümü” yaftası taktığımız şeyi, amcamla hocamızdan başka hiçkimsenin yetesiye anladığını sanmıyorum.

Modern matematik öğreniminin geçerekçe olduğu şimdilerdeyse “eşek davası” diye birşeyin sözü edildiğini pek işitmedim.

Ola ki, işin uzmanları eşeklere bırakmamak amacıyla, sorunu yüksek matematikçilerin “integral” diye adlandırdığı doğrultuya aktarmışlardır.

Fransızcada ders-dışı adımlarımı iyiden iyiye serbestçe attığım yıllarda, Fransız dilinin o birbirinden alımlı bahçelerinde tekbaşına hayran hayran gezindiğim ilk zamanlardaydı. Tâ içime işleyen yumuşacık bir eşek-yaşantısı mutluluğuna eriştim. Bilmemkiminderlediği bir “Poesies Françaises”, bir “Fransızca Şiirler” antolojisi geçti elime. En son sayfalarında, derslerde sözü edilmeyen bir şairin, Francis James’ın bir eşek-şiiriyle karşılaşmayayım mı? “Priere pour aler au Paradis avec les ânes”, “Cennete Eşeklerle Birlikte Gitmek İçin Dua.”

O gün bugün okurum bu şiiri. Bazı dizeler hâlâ ezberimde. Şiirin yazarı, Tanrının yanına gitme zamanı gelip çatığında, oraya tekbaşına değil de, çok sevdiği eşeklerin eşliğinde gitmek isteyen, o zamanların genç denebilecek bir şairi Francis Jammes. Elinde değneği, Tanrı katına çıkan yolda eşeklere öyle içyakan bir seslenişle yöneliyor ki:

Je suis Francis Jammes et je vais au Paradis

Cennete gidiyorum, Francis Jammes'im ben.

....Gelin mavi göğün uysal dostları

....Venez, doux amis du ciel bleu.

Hele bir dizesi var ki, cın cın hep kulaklarımda:

Mon Dieu, faites qu'avec ces ânes ja vous vienne.

Tanrım, eşeklerle birlikte sana geleyim bırak.

Ya bitiş dizelerine ne denir:

Gösterişsiz, uysal, yoksulluğunu seyreden

Kutsal suların üstüne eğilmiş eşekler gibi olayım ben de.

Tanrının cenneti yok, ne varsa başka bir yerde değil, hep bu cehennem cennette, ya da cennet cehennemde, varımız yoğunuz yalnızca bu-dünyada, diye düşünenler için bile ne çekici dizeler, değil mi?

Ya Divan Şiiri'nin karanlık ortamına ilk girdiğimde, bir rastlantı, önümde açılveren o eşek'li Divan'ca aydınlığa ne demeli?

Şeyhi'den sözediyorum. Birdeyime, Divan Şiiri'nin atılımlara seğirttiği 15. yüzyılda pıtrak gibi beliren *Harnâme*'lerden Şeyhi'ninki aklıma geliverdi. Bilindiği üzere, yalnızca, bulutsu küheylanına binen o adı dillerde yiğitler yığidi İskender'le ilgili *İskendername*'ler yok Divan Şiiri'nde. *Harnâme*'ler de var. Eee, ne de olsa eşekleriyle ünlü İran'ın o güzelim Farsçasının geleneklerinden çok şey barındırıyor içinde *Harnâme*'ler. Divan Edebiyatı'nın eşek-şiirleri bunlar.

Divan'ın birtürlü tadına varamıyordum ilk zamanlar; dili yüzünden bocalayıp duruyordum. Gel gör ki, günlerden birgün Şeyhi'nin *Harnâme*'si çıktı karşıma.

*Bir eşek var idi zaif ü nizâr
Yük elinden katı şikeste vü zâr*

Hemen yapıştırdım: Yükten çektikleri yüzünden kırık dökük ağlayıp inleyen bir eşek vardı, güçsüz ve zayıf.

Gerisi kolaydı:

*O kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tü komamıştı yağır
(Öyle ağır yükler taşırdı ki,
Teninde tüy bırakmamıştı yaralar)*

*Nice tü kalmamıştı et vü deri
Yükler altında kane döndü deri
(Tüyden geçtik, ne et ne deri kalmıştı
Yükler altında kana dönmüştü derisi.)*

Bir acıma, bir acıma ki *Harnâme*'de. Baştanaşağı Divan Şiiri'ne söz oyunu gözüyle bakanlar olsa da, gerçekte, yeryer insan sıcaklığı vardı Divan Şiiri'nde. İnsan bu, kendini başka şeylere kaptırır gibi olsa da, bir yırtmaç bulur buluşturur, öz sıcaklığı yansır yapıtına. Nitekim sırtındaki çaput alınınca geriye köpek artığı gibi birşeyin kalacağı türünden insanca ayrıntılara bile uzanıyor Şeyhi'nin şiiri.

*Arkasından alınca petânı
Sanki it artığıydı kalanı.*

Böylesi dizelere, bazıları yapay bir söz-mimarlığı gözüyle baksa da, *Harnâme*'den sonra, eşelenip durdum Divan Şiiri'nde. Azıcık sabır, —öyle insanca sesler yankılanıyor ki Divan Edebiyatında. Özentiymiş bezentiymiş nice sapışlara karşın, şair gerçekten şairse dönüp dolaşıp canlılara özgü duygudaş sarılışlarla şair. Güller, gülistanlar, kiraz dudaklar yanında eşekleri de saygın bir yere buyur etmiş Divan Edebiyatı.

Masaldan şiire bütün bu eşekli serüvenler birbirini izleyedursun, dil-donatımım biçimden biçime dönüşürken eşek-dağarcığım da hatırısayılır bir oylum kazanmaya başladı. Sonunadek yaşamıma eşlik edecek olan dil-bakımındaki kendimce güzel güzelliklerden bir-iki “eşek’li” anlatıma da değineyim, diyorum.

Şu eşek sıpasına azıcık dikkat: birbirine karşıt iki yaşama-olgusunu birden dile-getiriyor deyim. Hem sövgü hem sevgi anlamı içeren bir sevimlilik var “eşek sıpası”nda.

Eşeğe gücü yetmeyen semerini döver gözlemine ne demeli? Ya eşiğin kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır türünden insancıklara gelince, yaşamak mı onlarınki?

Kimi insan da, dış görünüşüne giyim kuşamla albeni eklese bile, anlayan şöylebir baktı mı, dışta oyalanınayıp hemencecik içi görebilir. *Eşek gene o eşek ama çulu değışmiş, der geçer.*

Binbir iş yüklenen uysal kişiler, bunlar artık çok olmaya başladı, diye düşünür düşünmez, iyiden iyiye eşeklik edenlere, şöylebir eşek *dikeni* batırıp ölçüsüzlüğü yol-yordama çağırırlar: Bilin ki, *eşiğin canı yanınca attan yörük olur.* Gene de bana mısın demiyorsa eloğlu, ozaman açık-seçik biline: durumlar kıvamına

erişince, şu gerçeği iş istenincemeden içe sindirmek gerek: *eşegin çiftesi atınkinden yamandır.*

Yöneticilerce bol bol hiçe sayılan ama işler sarpa sarınca, kuşkusuz, yeni yükler yüklemek üzere, azıcık dille azıcık mangır ya da hatırla gönlü alınmaya kalkışılan halk yutar mı hiç: ilkin gülümsemeyle, *eşegi düğüne çağırınışlar, peki suyu odunu kim getirecek karşılığını verir.* Gene mi yüklüyorlar, — yüklesinler. Yüke dayanılmasa da, zordayken bekler, bekler. Ama *dünyaya eşek gelmediğine göre, dünyadan eşek gidilmeyeceği* bilincini de iyice sindirir içine. Fırsatı yakalar yakalamaz da, üstündekini öyle bir devirir ki, *eşek sudan gelince ye kadar yediği tüm köteklerin en uygun biçimde acısını çıkarır.*

Aisopos'ta Eşekler

Çok eşekle karşılaştım. Hem sözcüğün “ilk” denebilecek anlamında “eşek’le”, hem de başka “eşek’lerle” — ne diyordum, çok eşek’le karşılaştım. Bu tür değerlendirişler ölçüye vurulmaz ama güngeçtikçe sayıları arttı gibi bir izlenime kapıldığım oluyor zaman zaman. Yakın ilgi-çevremdeki eşeklerin eylemleri söylemleri kimi öfkeliendiriyor beni; kimi de gülüp geçiyorum. Bu arada, belleğimi hoşgörölü tutmaya çalışsam da, içimi sızlatan olumsuzlukları unutmak için çaba bile gösterdiğim oluyor. Dedim ama, tek tür eşek yok, iyi ki de öyle. Özorumumdan mı, başka şeylerden mi bilmiyorum, yaşama-tadımı tam kıvamında damıtan öyle önemli bir öge kıldım ki eşeği, buna kendim de şaşıyorum. Tek değilim böyle yapan. Geçmişteki nice akrabaların bir ardılıyım.

Ne duruyoruz öyleyse, haydin Aisopos’a. Günümüzden 2600 yıldan da önce Samos’ta, Sisam Adası’nda yaşamış bir bilge o. Tarihçilerin eski deyimiyle, çağının “Yedi Bilge”sinden biri. “Bilge” sözcüğü, genelde, birbirinden abartılı övgüler çağırırsa da, zamanının koşullarını yerinde eleştirilerle değerlendirip aşan aydınlık bir masalcı Aisopos. Şöyle ki, ölçülü olmayı, kişinin kendi kendisini tanıma gereğini olanca önemiyle yaymak isteyen bir eğitimci. Durduğu yerde tozlanıp giden iletiler değil onunkiler. Günümüzdek nice kuşakların okuya okuya yeni yeni bezekler kazandırdığı masallar onun masalları. Yalnızca çocuklara değil, büyüklere de seslenen kısa kısa anlatılar. Yetişkinleri daha da yetişkin kılan gözde masallardır.

Pireden aslana, kaplumbağadan leyleğe, filden kargaya, yılandan çağanoza türlü türlü hayvanları dilegetiriyor Aisopos.

Aklı gönlü kısı kıvrak yakalayan dokunduruşlarla bazı eylemleri çekici kılınayı amaçlayan söyleşiler bunlar.

Eşekleri sahneye çıkaranlar en yetkinleri bence. Okuyanlara anımsasınlar diye, okumamış olanlara, zaten tek solukçuk şeyler, ilk fırsatta okumaları umuduyla işte birkaç tutamakçık.

Otlayan bir eşek kendisine kötü amaçla sokulan kurdu görünce yalancıkdan topallamaya başlamış. Kurda dönüp, önce şu dikenimi çıkar, boğazına takılmasın. Beni daha sonra yersin, diye seslenmiş. Sonrası şu: Öyle bir tekme sallamış ki, oracıkta ağzı dağılmış cerrahlığa yeltenen kurdun. — Bilmediği işe burnunu sokanlara ne anlamlı özbilirlik dersi, değil mi?

Bencilliği yenerek yardımlaşmaya bakım göstermenin vazgeçilmez erdem olduğunu kafalara dank ettirdiği bir Aisopos masalını da çok severim: Eşeğin sırtındakiler epeyce ağır, yanında giden evin atına aktarmak istiyor azıcığını. Umurunda mı atın. Sonunda nalları dikmiş eşek. Evsahibi n'apsın, — eşeğini de ata yüklemiş. Osaat işi çakmış at, ne ki iş işten geçmiş. Aptalca bencilliğinin cezasını inleye inleye çekmiş.

Yaradılışın çizdiği yoldan sapmaların başa neler getirdiğini sergileyen şu gönlünce masala ne demeli: Öyle bir ötüşü vardır ki ağustosböceğinin, dinlerken eşekleri bile kendinden geçiriyor. İçlerinden biri bu sesin kaynağını sorar komşusu böceğe. Yediğimiz kırağından ötürü böyleyiz, yanıtını alınca da salt çiyle beslenmeye başlar bizim eşek. Sonunda olan olur, açlıktan ölüp gider.

Doğal ölçü ve ölçeklerden inadına ayrılmanın korkunç yıkımlarına parmak basan masal çok Aisopos'ta. Hele biri, çağlar ülkeler boyunca her zaman her yerde yankı bulmuştur: Alın yazılarından hoşnut olmayan eşekler Tanrıların Tanrısı Zeus'a başvurup bir çıkaryol yakarırlar. Ne desin o da: Fırsat buldukça işlemeye bakın, ırmak oluşturduğunuz gün dilediğiniz kendiliğinden gerçekleşecek, demiş. Eşeklerin durup durup oraya buraya işlemeleri bundan. Gel gör ki, ırmak falan yok ortada. Değişen birşey mi ki alını yazısı?

Bir masal daha: Kimin kim olduğunu başkaları bilmeseyse de, onu yakından tanıyanlar bilir, hem de ne bilir. Masal bu ya, birgün aslanla ava çıkan eşek, öyle bir anırmış ki, bağırışı duyan

ne kadar hayvan varsa hepsi çil yavrusu gibi biryana kaçmış. Yanındaki aslansa, hani kim olduğunu bilmesem ben bile korkacaktım, deyip gülmüş.

Hep bu doğrultuda, ama bu kez giyim-kuşam doğrultusunda örneklemeyle bir gösterim daha var. Aslan postunu sarınıp ortalıkta dolaşan bir eşeğin öyküsü bu. Sonuç belli: hangi özentili bezentili örtü gizleyebilir özkimliği?

Salt görünüşe bakarak şunun bunun yaşayışına imrenmenin yanlışlığını da Aisopos'taki bir eşeğin aracılığıyla öğreniyoruz.

Kendisi nice eziyetlerle inleyen eşek, ahırdaki otların döşesinde keyfine bakan komşu ata çok imrenirmiş. Günün birinde ne görsün bizim eşek: Zırhını kuşanan efendisi, ağır mı ağır demirsi birşeylerle birçok yerini örtüp atına atladığı gibi savaşa gitmiş. Atsız dönmüş ama. Savaş meydanlarında bırakmış atını. Sürekli yorgunluktan yakınan eşeğin hemen aklı başına gelmiş. Kendinden iyi durumda saydığı büyüklerin de imrenilecek bir yanı yokmuş meğer.

Durumlar günışınına çıkıyor gibi; dillerden düşmeyen eşekçe dikkafalılığı, o eşek inadını işleyen birçok masalı atlasak da olur. Eşek'le ilişkilendirerek anlatılarından, Aisopos'un kendi çıkardığı dersler, öğütler çağdaş ölçekler bakımından tartışılabilir kuşkusuz. Ne var ki, bu masalların hepsi bugün bile, hepimize, yaşamayı düzenleyici düşünme fırsatları sunuyor.

La Fontaine'ce Eşek

Birzamanlar oynadığı etkin işlevden ötürü, önce Avrupa'da, sonra da Avrupa ötesindeki birçok ülkede kendine saygın bir yeredinen Fransızca'yı seçkin bir üne kavuşturmuştur La Fontaine. Hemen ilgi çeken konuları, düşünceleri yalın bir dille dökmüş olan bir masalcı diye bilinir. Özellikle çocukların severek okuduğu, ezberlediği bir boşzaman uğraşı diye gözüktür. Oysa yalnızca çocukların değil, her yaştaki insanın zevkle okuduğu güvenilir, bir düşünür-masalcıdır. Nitekim benim için de hiç cansıkmayan bir arkadaşdır La Fontaine.

Genelde gülüp geçilse de, bazılarının gözünde bir filozof o. Katılıyorum bu yargıya. Kuşkusuz bilim filozofu, bilimsellik kaygılı bir filozof değil. Olmasın, o da *yaşama filozofu*. Lâf arasında söylenivermiş, bir izlenim uyandırsa da zenginlikte, başkalarını aratmayacak bir düşünürdür o. Öyle sağduyulu, öyle gönderici, öyle insanca özlemlere özendiriyor ki, gel de candan onaylama. İlkın yüzeysel bir yanı olduğu sanılsa da, azıcık eğilelim, kimbilir kaç kez yürekli bir doğrucu olduğu kanısına varırız.

İşte genelde böyle şeylerle yetinip giden iyimser bir filozoftur o.

Bu arada bildiğimiz bilmediğimiz davranışlarıyla, doğa ile uyumlu ama huyunca huylu bizim eşek de önemli roller yüklenmekte La Fontaine'de.

La Fontaine'in eşek'te odaklanan güven, sevinç, iyimserlik havalı dinç sesini bir duyalım bakın nasıl kulak kesileceğiz.

*Un vieillard sur son âne aperçut en passant
 Un pre plein d'herbe et fleurissant;
 Il y lâche sa bête: et le grison se rue
 Au travers de l'herbe menue,
 Se vautrant, grattant et frottant,
 Gambadant, chantant et broutant,
 Et faisant mainte place nette.*

*Bir ihtiyar binmiş eşeğine gidiyormuş.
 Bakmış, çayırılık çimenlik bir yer, durmuş;
 Çözmüş eşeğin yularını, salmış çayıra.
 Seninki abanmış tazecik otlara,
 Bir yemiş, bir türkü söylemiş;
 Eşinmiş, tepinmiş;
 Yatmış kaşınmış,
 Dünyalar onun olmuş.*

Oldu işte: La Fontaine’ce eşekle tanıştık. Bu kadayı mı? Hem men belirtelim, hep öyle değil eşek. Hem somut bir canlı, hem soyut olarak hatırısayılır görevlerle anlamlı bir yeredinmiştir insan-toplum dünyasında.

Eşek sözkonusu olunca ilk izlenime kapılmayalım gene de. Aptal birşey değil bizim eşek. Gerçi yalın bir yaşam eşek yaşamı. Yazgısı hep böyle sürüp gitmez ama. Az önce andığım masal-şii-rin gidişi bile belgeler bunu. Birden haydutlar görünür. Elinden değnek düşmeyen efendi, korkudan titreye titreye, hadi kaçalım diye yularını çekiştiredursun, efendi efendidir –iyisi kötüsür olur mu– düşüncesiyle sessizce otlamayı sürdürür bizim eşek.

Dikkatle okuduğumuzda: herşeyi tüketesiye söylemek için yırtınmayan bir yazar-düşünürün sunduğu doyumsuz tatlar tadarız La Fontaine’de. Gerekeni gerektiğince belirtip gerisini okurun anlayışına, düşgücüne, yorumuna, istemine, eylemine bırakır. Onun masallarındaki her dize ne azı-ne artığı barındırmayan şiirce bir ses-söz-anlam-bütünüdür.

Gelin, öylesi bir davranışla, “Eşek ile Efendileri”ni okuyalım: Bahçıvanın yanında erken uyanmaktan; dericinin yanında, sırtına dağ gibi yüklenen, kendisini ezen derilerin kokusundan;

kömürcünün hizmetindeyse geç yatmaktan yakınırsın da yakınırsın bizim eşek. İnleyişleri bir-iki dokunuşla öyle çarpıcı biçimde belirtir ki. Sonuçtaysa birkaç saptamayla kulağımıza küpe edip susuyor La Fontaine.

*Notre condition jamais ne nous contente;
La pire est toujours la presente.
Nous fatiguons le ciel a force de placets.
Qu'a chacun Jupiter accorde sa requête,
Nous lui romprons encore la tête.*

*Kader haklı; ama hep böyleyiz:
Birtürlü halimizi beğenmeyiz.
En kötü kader hep bizimkidir.
Tanrıya dilekçe üstüne dilekçe:
Bütün dileklerimizi yerine getirirse,
Ardından yenileri gelir.*

Hepsi bu. Bundan sonrası okurun bileceği şey: Bunalım durumunda ya çıkış yolları bulup buluşturmak, ya da elinden birşey gelmiyorsa sızlanmayı kesip herkesin kendince bir derdi olduğunu gözönüne getirip acısını hafifleterek, yazgısına boyuneğmelidir. Ne ki, eşek ile efendilerinden sözaçtığıma göre deminki “Yaşlı Adamla Eşek” masalının bitiş dizelerini birlikte okuyalım.

Sallantısızca söylüyorum: bir-iki yüzyıldır yeryüzünün düşünme, eyleme gündemini belirleyen “diyalektik” olgusunun iki ağır topunun, Hegel ile Marx’ın gümbür gümbür fırlattıklarını onlardan çok, çokönce, hem de teknoloji devrimlerinden hiç mi hiç haberi olmayan bir çağda ne kısacık ama ne açık-seçik dışavurmuş sessiz La Fontaine’in eşeği:

*Kim ise efendim
Düşmanım odur benim.*

Altıyanı deneme, yazarını coşturup akla gelmedik çağrışımlara sürükler, diyeceğim. Olanca güleçliğine karşın La Fontaine bu savı vurgulayarak nitelemekte.

Eşeğin köpekle görüldüğü masallardan birine gelince, acı olmasına acıysa da, ne şiirli bir masal bu. Bencilliğin, yakınlarla yardımlaşmayı engelleyerek canlıyı canından eden sona götürdüğünü sergileyen bir masal: Efendisi demlenedursun keyfince otlamaya başlar uşağı eşek. Ne sakıncası var bunun? Nasıl olsa evin bekçi köpeği herşeye göz kulak olmakta. İştahı açıldıkça açılır, hızını alamayıp aş sepetinden de atıştırır. İmrenen köpek de birşeyler ister. İlkın işitmezden gelir eşek, baktı ki olmuyor, vere vere, efendinin uyanmasını bekle, öğüdünü verir. Çok geçmeden, bir kurt yaklaşır yanlarına. Aman yandım, diye köpeğe yalvarmaya başlar eşek. Köpeğin yanıtıysa doğallıkla hazırdır: "Dostum, sana efendinin uyanmasını beklemeni salık veririm." O arada, eşeğin en damağına uygun yerlerini güzelce midesine indirmiştir kurt.

Tâ başta bildirdim ama nedense sıklık kulak ardı ettiğimiz vazgeçilmez gerçek şu: Yardımlaşmak gerek, doğanın yasası bu. La Fontaine kendi çağında söyleyeceğini kısacık söyleyip bıraksada, bazı şeylerin durup durup yeniden altını çizmek zorundayız. Ne yazık ki, nice olumsuzluklarla ezilen bizler aptallaşıp gitmişiz. La Fontaine'den esen yelle kendimizi eleştire eleştire saptayalım öyleyse: Bölüşmek varken, açgözlülük edip elimizdekini yalnızca kendimize ayırırsak, bilelim ki, zaman erişince elimizdekinden de oluruz, canımızdan da. Gelin öyleyse, aklımızı başımıza devşirip gereğini yapalım. Gecikmeden, hemen şimdi!

Eşekten dolayı köpek dedim de, işte bir başka masal: Efendisiyle oynastıkça sevilip okşanan, bu arada besince kıyaklara kavuşan köpeği izleye izleye kanı tepesine çıkar bizim eşeğin. Bastıbacanın yaptığını ben de yaparım, deyip başlar efendisine etli canlı yaltaklanmaya. Cezasını bir güzel görür de. Kalkıştığı densizlik yüzünden sırtına sırtına yediği okkalı değneklerin, karşılaşarsanız azıcık dikkat edin, izini göreceksiniz sanıyorum.

Karnı tok sırtı pekken, ola ki azıcık eğlenmek için yönetimde atılım yapmak amacıyla buyruğundaki hayvan milletin bir akıllısına danışır aslan. Bu bağlamda adı filozofa çıkan eşeklerin ikisinden, dolaylı yollardan da olsa, sözediliyor. Masal bu ya, salt masal değil ama neyse, eşeklerden biri öbürüne yönelerek bakın de diyor:

Geçen gün önümde yürüyen iki eşek
 Sözü biri bırakıp biri alarak
 Övdükçe övüyorlardı birbirini.
 Biri şöyle diyordu meslektaşına:
 “Aman bayım, ne haksız, ne budala, değil mi
 İnsan denen o sözde kusursuz yaratık?
 Neden dil uzatır bizim şanlı adımıza?
 Nerede cahil, kaba, sersem birini görse
 Eşek diyor hemen, bu ne küstahlık!
 Bir söz daha ediyor böyle yersizce:
 Anırmak diyor bizim söylevlerimize.
 Gülünç oluyor doğrusu insanlar,
 Bizi alçaltıp kendilerini yücelttikçe.
 Ne demek? Siz konuştunuz mu örneğin,
 Onların hatiplerine susmak düşer.

Eşekler-arası bu karşılıklı övgüler sırasında neler neler öğrenmiyoruz ki La Fontaine'den. Birbirini övenler, sonunda ne de olsa kendilerine okkalı bir pay düşeceğini bilirler. Üstüne üstlük güncel toplum-yaşamı için yararlı göstergeler barındırır masal. Yalnızca La Fontaine'in çağı için değil bizler için de, bu gidişle bizden sonrası için de güncel mi güncel göstergeler bunlar. Yöneten ile yönetilenlere, yönetenleri aydınlatmayla görevli kişilere; özçıkarcılarını koruma dinçliği kazanmaya gereksinimi olan yönetilenlere değerli katkılar bütün bunlar. Uzatmaya ne gerek, herkes kendisi okusun. Herkes kendi duygularının, kendi özlemlerinin, ama en çok da kendi kuyruk acılarının doğrultusunda yöneticileri dümenleme eğilimindedir.

Şimdi burda biz de azıcık durup hakça davranalım: Sabahattin Eyuboğlu La Fontanie'i ne güzel Türkçeleştiriyor. O hiçbir haber gelip gitmeyen yerde, La Fontaine'i Eyuboğlu n'apıp edip bulmuştur gibi geliyor bana. Ne ki yapıyorlar şimdi? N'olacak, La Fontaine zamanın o tatlı Fransızcasıyla hep yeni yeni masallar düzerken, sevgili Eyuboğlu da tadını çıkara çıkara Türkçeleştiriyor olmalı herbirini.

Peki, eşeği unutmayalım. Öbür-dünyayı bırakıp kendidün-yamıza, bu-dünya masallarına dönelim. Gelip geçici bir süre için de olsa, insan soyumuza özgü ateşli tutkuların pişim pişim pişirdiği canım La Fontaine masallarıyla azıcık daha tatlanalım.

Artık anlaşılıyor gibi geliyorsa da, La Fontaine'e eşek do-layısıyla edilen haksızlığa, elbirliğiyle daha iyi belirsin diye parmak basalım, diyorum: çocukluk çağı geçip gitti mi, pek uğrayan yok La Fontaine gibi bir şair-düşünüre. Tümüyle değilse büyük ölçüde bunun nedeni çarpık okul-eğitiminde yatıyor sanıyorum. Nitekim ben bile olanca ağırlığıyla eğitimi La Fontaine'in anadilinde yapan bir okulda okuduysam da, ancak okul-sonrasında La Fontaine-kültürü gediğimi kapatma fırsatı buldum.

Çocukken derslerde La Fontaine ezberlerken, salt karşı-laştırma olsun diye oldukça sık Latin şairi Phaedrus'u da işe karıştırmamız istenirdi. La Fontaine'e eskiyi yineleyen bir şa-irmiş gözüyle bakılırdı. Bu türden sağlıksız yargılara ben de inanırdım. Zamanla baktım ki, böylelikle yalnızca La Fontaine'e değil, kendimize de kıymış oluruz. Bırakın Pheadrus'u, onun atası Aisopos'tan da zengin bir orkestra La Fontaine. İşte bu gerçeği göze kulağa buyur etme dileğiyle, kendisine hoşça kal, demeden, gelin masalcılarımızın olabildiğince kendi seslerini soluklarını birkez daha içimize sindirelim.

Önce Aisopos'un kısacık bir masalını, sonradan bir-iki değişim görmüş masalını Ataç çevirisinden, onun o sağlam güzel çevirisinden, ne yazık ki Eski Yunancadan değil, güvenilir bir yeni Fransızca çevirisinden Türkçeye aktardığını birlikte okuyalım:

Tuz yüklü bir eşek çaydan geçiyormuş, ayağı kayıp suya yuvarlanmış. Tuz suda eriyivermiş. Eşek kalkıp da yükünün hafıflediğini görünce ayağının kaydığına pek sevinmiş. Birgün de sahibi o eşeğe sünger yüklemiş. Eşek yükün suda hafıflediğini öğrendi ya! Çaya varır varmaz ayağı kaymış gibi suya serilivermiş. Süngerler suyu içtikçe şişmiş, şişmiş, ağırlaşmış; o kadar ki eşek birtürlü kalkamamış, ölüp gitmiş.

Şimdi de Eyuboğlu'nun Türkçesiyle La Fontaine'e kulak kabartalım:

Bir eşekçi, elinde asa,
 Bir Roma imparatoru edasıyla
 Sürüyormuş uzun kulaklı iki düldülü.
 Biri sünger yüklü, bıraksan uçacak;
 Öteki ağır-aksak,
 Sirtında şişeler varmış gibi
 Tıka basa tuz doluymuş küfeleri.
 Bizim üç ahbap çavuş az gitmiş uz gitmişler
 Dere tepe düz gitmişler
 Varmışlar geçit veren bir ırmağa
 Ve bakın orda neler gelmiş başlarına.

La Fontaine'deki yaratıcı artımlara bir bakın. Herbiri ayrı bir zenginlik getiren ayrıntılar ne upuygun sesler, sözler, renkler sunuyor: Eşek birken ikiye çıkmış. İşte bu çok önemli. Kimse-lerin La Fontanie'den lıkır lıkır içercesine alacağı tadı bozmak istemediğimden yalnızca bu gelişmeye dikkat çekmekle yetineyim. Tuz yüklü eşeğin her zamanki alışkanlıkla suya dala çıka tuzu eridiğinden, hafif mi hafif gülüp oynadığını gören sünger yüklü türdeşi, yetesiye durum-inceleme yapmadan suyadalınca neler olmaz ki, — çevreden yetişmeseler dolu dolu suyla şişen süngerler yüzünden az kaldı canından oluyormuş. Kendiniz okuyun!

La Fontaine'in bitirisiye, Aisopos'tan bambaşka bir ders, modern çağın insanlarına çok daha uygun birşeye:

Herkesin gidişi bir olmamalı,
 Her gördüğünü yapanın yamandır hali.
 Buydu demek istediğim başlarken söze.

Ya daha başka neler diyor La Fontaine? Kuşkusuz, kimse kimseye, neyi okuyacağını, nasıl okuyacağını buyuramaz. Gene de candan bir şair-dost arayanlara benden bir öneri: La Fontaine'i unutmayın.

Cervantes - Don Quijote'deki Bilgelik Eşegi

Don Quijote, Cervantes-Don Quijote benim için. Çoğun, yazar ile yapıtı birbirinden ayıramayacağıma göre, böyle diyorum. Bu doğrultuda ayrıntılara inmenin bizi eşek'ten bambaşka yerlere götüreceğinden, bunun nedenini biryana bırakalım. Şimdi sözünü etmek istediğim Sancho Panza'nın eşegi. Rasgele bir eşek değil. Abarttığım yok, bir halk bilgisi Sancho Panza, — eşegiyle birlikte kuşkusuz. İspanya'nın da kendince bir Nasrettin Hocası var. Düşte düşüncede ne zaman kendimi Cervantes'te bulsam, Montul Ovası'nı saran yollarda ağır ağır ilerleyen üstü gölgemsi bir at ile bir eşek gelir gözlerimin önüne: Don Quijote ile Sancho Panza — Mancho'lu soylu, yiğit Don Quijote, o dillere bayram Rosinante'nin sırtında; atuşaklarının en ünlüsü düpedüz köylü kişi Sancho Panza ise — adsız sansız Karakaçanında; Don Quijote dimdik, Sancho Panza süklüm püklüm, — biri atta öbürü eşekte. Biz gene yalnızca eşek'te odaklanalım. Ne de olsa, birbirinden eşsiz serüvenler içeren kitabın, Sancho Panza açısından, düğümü, o eşek sırtındayken ortaya çıkıyor. Sancho'yu atuşağı olmaya çeken neden, Don Quijote'nin yakın bir gelecekte kendisini Ada valisi yapma sözü. Daha yola çıkar çıkmaz, ilk fırsat belirlediği an, bir el yularda, öbürüyle Karakaçanı okşarken, punduna getirerek, valilik sözünü efendisine bir güzel onaylatıyor Sancho. Sözü alır almaz bu kez eşegini, sen-benim-canımsın-vali-de-olsam-seni-unutmam gibilerden kimbilir ne candan sıvazlamıştır Sancho. Desene, herşey eşegin tanıklığında gerçekleşiyor.

Gelgelelim *Cervantes Don Quijote*'deki bu eşek-yaşantımız birşey değil, eşekle birlikte yaşayacağımız öyle çok şey var ki. Eşeği olmasaydı, gezgin şövalye Don Quijote'ye nasıl uşaklık edebilirdi Sancho? Doğrusu, bizim de o eşeğimiz olmasaydı, nice serüvenden yoksun kalırdık biz de. Kendi hesabıma söylüyorum: hani ne derler, dünyaya eşek gelen biri bile Sancho'nun eşeğine rastlayıp ona şöyle keyifli bir süre ayırma talihine erişmişse, kim ne derse desin, gene de böyle biri için dünyaya—eşek—geldi—eşek—gitti denemez sanıyorum.

Nerde kalmıştık, — Sancho eşeğiyle yollardaydı. Efendisinin selam, saygı ve sevgileriyle güzeller güzeli Tobosolu Dulcinea'yı aramaya gittiğinde dolandığı birtakım işleri düzene sokmaya çalışırken, bir de bakar ki Sancho, talih bu ya, yeller esiyor eşeğini bağladığı yerde. Üzgün mü üzgündür tabanvay Sancho. Birden kendi eşeğini birinin altında görmesin mi? “Canımı geri ver!” diye öyle bir tozduman salıyor ki ortalığa. Öyle bir gürültü gümbürdetir ki, o sayfaları bir okuyan bir daha unutamaz. Eşeğini alır almaz da, o ne hal-hatır soruş — dil-gönül nedir bilen herkesi büyüler: “Ee, nasılsın bakalım can dostum, canım yoldaşım benim, nasılsın?” Bundan doğal birşey olamaz; çünkü eşeği tüm varlığıdır onun. Kimbilir, iki eliyle muncıklaya muncıklaya sevinç gözyaşlarıyla hayvancığının başına sarılıp ne içten gelen bir istekle şapır şupur öpmüştür onu.

Cilt biterken, birbakıma eşeğin başrolü oynadığı bir sahne daha: Don Quijote bir berber taşı serüvenine dolanmıştır. Sayfalara sığmayan bu *Cervantes* yaratısını kesip biçmeden buraya aktarmayacağıma göre, iş başa düşüyor gene: Gerçi ortada bir berber taşı var ama, yiğitler yiğidi, bir tas için serüvene girişir mi hiç? Gelgelelim şövalye kitaplarında sıklıkla rastlanan bir büyü yapılmıştır kendisine. Büyü düzeni bu, koca Mambrino'nun miğferi berber taşıymış gibi gelmektedir ona. Sancho'ya gelince, akli, kaçırılıp bulunan eşekte, “Adalet Adalet!” diye yaygarayı basadursun, berber taşı, tartışmalarına karışmaktan da geri kalmaz hani. Böylece, herşeyi “ülkü” katından yorumlayıp değerlendiren Don Quijote'ye karşılık, herşeye “gerçeklik” tabanından bakan Sancho Panza dünyagörüşlerince karşı karşıyadırlar. Biri, nice kitaplıklar dolduran günümüzün yazı-çizi uğraşının odağı

idealizm'in; öbürü realism'in en belirgin yandaşı olarak sonunadek diretir de diretir. Bu arada, köylü sağduyusuyla, Sancho Panza; ahırdaki eşeğin kendi canyoldaşı olduğunu semerin tıpatıp uymasıyla belgeleyip iç rahatlığıyla köşesine çekilir. Don Quijote'ye gelince, o Mambrino-tas tartışmasının berber zavazingosuyla kapanabileceğine birtürlü akıl erdiremez. Kendi inancına karşı çıkarılan hiçbir kanıtı benimsemez. Onsuz edemediği ülkücü tutarlığı engeldir buna. Bu arada bizler, gerçekçi-ülkücü burgacındaki kısıvrak durumumuzda gülelim mi ağlayalım mı şaşırıp kalırız.

Birinci cildin en son sayfalarındaysa sevgili eşeğimiz gene gündemde. Hoş, yalnızca Sancho'nun değil, tüm evhalkının sevgilisidir o. Nitekim Sancho oldukça kırık dökük köye döndüğünde, karısının en ilk sorduğu şey, eşeğin sağlığıdır. Ancak, "Benden daha sağlam," yanıtından sonradır ki, şölene dönüşür karı-koca kavuşması.

Bir hiçten en anlamlı serüvenler kotaran *Don Quijote*'nin ikinci cildiyse anlamlı yaratılarda Sancho ile eşeğini parmak ısırtan bilgeliklerle donatmıştır. Birtakım "eşekçe" şeylermiş gibi görünseler de, insanca sıcacık güzellikler dolup taşan bir bu serüvenler serüvenidir artık yapıt.

Bizim ikili, bizim dörtlü desek de olur, ikinci ciltte anlatılan o ballar balı üçüncü Mancha çıkışlarında, daha ilk indikleri konaklama yerinde öyle bir patlar ki. Bizimkiler yorgun argın dinlenirken, efendi atı Rosinante bir kişneme tutturur, ötesini sormayın. Aşağı kalmak ister mi, Sancho Panza'nın uşak eşeği. Fırtınalar kopara kopara anırmaya koyulur. Canyonla Karakağan'ın anırmasını yorumlamaya başlar Sancho Panza. Bundandoğal ne olabilir ki: eşek milletin kendine özgü dünyasının o önemli-anlamlı bir yaşama göstergesidir eşek, ilginç bir haberdur anırma. Ötesi mi, -anırmaya bu, uyandırdı mı- öyleyse fırsat bu fırsat diyorum: Nasıl bir fırsat? Başkaları da *Cervantes-Don Quijote*'yi kendisince okusun, diyorum burda.

Gene de gel dayan. Kimsenin güzelliklerden yoksun kalmasına katlanamam. Tadı damağımda başka bir anlatıyı kendimce anlatayım öyleyse.

Sıksık köpek ulumaları ile, hiç onsuz olur mu, uzaktan uzağa

arasıra da eşek anırmaları arasında aydınlıkça bir gece, güzeller güzeli Dulcinea'nın köyüne girer bizimkiler. Birden sağduyumu devşiriyorum: orda yaşanan eşsiz sahneleri Cervantes'ten başka kimse anlatmaya kalkışmasın.

Hepten susmak denemeciliğe aykırıdır. Öyleyse, isteristemez, ikinci ciltteki başka bir olayı anlatmak zorundayız. Eşek'li bir serüvenden başka ne olabilir bu?

Genelgeçer bir doğa-yasası değilse de, efendinin Rosinante'siyle uşağın Karakağan'ı gerçi pek iyi geçinmezler, orası apaçık ama kardeşçe birbirlerine kaynaştıkları anlar da olur. Uzun gidişlere eşlik eden uzun konuşmalar sonunda bitkin düşer efendi ile uşak; uyumadan önce, canyoldaşlarına kıyamazlar gene de: hayvanların üzerinde ne var ne yoksa indirip çayıra salarlar. Yok, yanlış dedim, uykulu gözlerle de olsa bu görevi herzamanki gibi Sancho yerine getirir. Sancho demişler ona, hayvancıkları bir güzel doyurmayı da unutmaz. Kavuştukları eşitliğin sağladığı esinle olacak, bizim dört ayaklılar birbirlerine bir sokulurlar, bir sokulurlar ki sormayın. Ne yapsın zavallılar. Önce birbirlerini yolyordamla sınarlar; ardından da Rosinante uzuncacık boynunu Karakağan'a hafifçe yaslayıp gözler yerde öylecene uyuyup giderler. Aradabir usul usul konuşurlar kuşkusuz. Konu kılığı ne gezer onlarda; birbirlerine söyleyecek şeyleri dolup taşmıştır. Ne mi derler, Cervantes birşey anlatmadığına göre, canımız istese bile, şeytan dürtmesini savıp biz de geçelim şimdi burda. Bilelim ki, alışlagelenler uyarınca uzun sürmez sözünü ettiğimiz dostluklar. Cervantesçe bir tutumla dizeye döktüğümüzde karşılaşılacak gerçeklik şöyle dile-getirilebilir:

*Dost diye birşey aramayın. Tüm dostluklar biter.
Ergeç mızrak olur eski kamışlar.*

Yanılıp sahneleri birbirine çatıyorsam da, özü bozan birşey yok bunda. Tam tersine, Don Quijote-Sancho birlikteliğine uyan birşeyler kıpırdıyor belleğimde.

Gezginci at binenimiz ile eşek sırtında onu izleyen çalışkan köylümüz arasında geçen bir konuşma da, eşekten dolayı, hep belleğimdedir. Şöyle ya da böyle uzun süren birliktelikler belli

bir kıvama erişince efendi ile uşağı arasında enikonu bir gerginlik belirir. Uşağını tuhaf ama ilginç, oldukça eğlenceli bulmaya başlar efendi. Bu arada, ne yazık ki, salt efendinin efendiliği yüzünden, kimbilir kaç kez, bir güzel ıslatırlar uşağı. Efendiyi de ıslattıkları olur ama. Sancho yanındadır neyse. Kendi yerde sürüklenirken, gene de efendisini can eşeğin sırtına bağlayıp götürmeyi becerir o. Yorulunca da, komut kendisinde ya, dilediği yerde mola verir. Yiğitliğe yakışmadığı için Sancho Panza değnekler yerken uşak işlerine karışmayan Don Quijote başka ama. Don Quijote, ilk fırsatta uşağına seve seve uşaklık eder, azıcık da onun eşeğe binmesine bile yardımcı olur. O zamana dek şövalyeler tarihinde hiç rastlanmayan bu devrimin ne denli altını çizsek yeridir. Ee, ne de olsa eşeğe de önemli rol düşen bir devrimden söz ediyoruz.

Hiç biter mi, Don Quijote ile Sancho Panza arasındaki söyleşmeler. Eşeğinin sırtına oturur oturmaz, ilk aklına gelen valiliktir Sancho Panza'nın. Efendiliğin bazı yönlerine özense de, bunca olaydan sonra işlerin özünü çakmaya başlamıştır. “Valiliği boşver, dert açar adamın başına; şöyle ağırca bir altın kesesi de benim işimi görür,” diye düşünmeye koyulur. Yeri gelince, bu düşüncesini efendisine açmaktan çekinmez. Yüce şeylerde gözü yoktur onun. Önü sonu dilediği: Kendisiyle yakınlarına elgün içinde aşağılanmayacak kadar mangır. Bunu birkez sağlama alınca da, doğruca dereye gidip kuş sesleri arasında balık tutacaktır. Bir çift yağız at da göz çıkarmaz hani. At yoksa, beygir de aynı işi görür. Hatırbilir Sancho hiçbir başka dörtayaklıyla değiştirmez Karakaçan'ı. Baş sıkışınca dertleşir onunla; tehlike sezdi mi de, Karakaçan'dan iyi yardımcı olur mu? Atladığı gibi sırtına, ayaklarını bir bastırsın kendi atındadır o da — “dört nala” sıyrılır gümbürtüden.

Ana serüveninin kıyıcığında da olsa, *Don Quijote*'de eşeğin görüldüğü öyle çok yer var ki. Şimdi şuracıkta tam söyleyemiyorum. Bakıyorum, belleğimde güneşli mi güneşli ayrıntılara dek orda, sonra bir de ne, bulanık mı bulanık birtakım olay izleri... N'etmişim ben, yazı-çizi, sağlık-ınağlık derken nerdeyse iki yıldır *Don Quijote*'yi yeniden okuyamadığım için başıma geliyor bunlar. Eee, böyledir bu: okumalardan öbür oyuncaklarına,

yazmaya, yazmadan okumaya bir gel-gittir okur-yazar'a düşen o güzelim yaşamayazgısı.

Hep akıp gider ama insan yaşamı. Sancho Panza'ların da başına hiç umulmadık şeyler gelir, hepsi hep çileli şeyler olacak değil a, güzel şeyler de getirir yaşam. Sancho Panza'ya sorarsanız, köyden ayrılışlarından 20-30 yıl sonra; Don Quijote'nin hesabına göreysen, olsa olsa 2-3 ay sonra, nicedir gözünde tüten Ada valisi koltuğuna kurulur bizim uşak. Yele yağmura karşı koşturmalar, kemik sızlatan değnek fasılları, göğüs üstüne taş gibi oturan tekmeleyişler — olumsuzluğun hertürlüsü çok gerilerde kalmıştır artık. Sarayın efendisi, uşakların buyrukçusu, köylünün babası, askerin komutanıdır artık bizim iyi yürekli, sağduyulu Sancho Panza'mız. Parmak ısırtan acıması bol yufka yüreğini güden zekâ keskinliğiyle gecikmeden verdiği kararlarla kısa sürede Ada'sının her yöresinde övgü toplar. Bu arada, vali değil mi, pamuk ellerin yıkadığı bedenini, başlangıçta az çok yadırgasa da yumuşak döşeklerde dinlendirmesini bilir hani. Birbirinden değişik saray mutfakları yemeklerinden sonraysa, bunca yorucu işler arasında, o kadarcık hakkıdır, çevresindeki dilberlerle, özünü yakından pek bilemesem de, oynama fırsatlarını da ıskı geçmemiştir kanısındayım, — ne de olsa doğa çocuğudur o.

Vali olduktan sonra, kuşkusuz istemeye istemeye ata binmek zorunda kalır bizim eşek dostu. Gene de o Karakaçanı hiç gönlünden çıkarmaz. Akla gelebilecek heryönden krallar gibi yaşatır onu. Sık sık fırsat yaratıp ahıra onu görmeye gider. Okşar, öper onu. Her kez yaşlı gözlerle ayrılır yanından. Eşeğinden yoksun kalması valiliği bile çileye dönüştürür zaman zaman. Eskiden geceleyin hiç düş görmeyen Sancho Panza'nın gece konuğudur artık Karakaçan. Bir süre sonra, kimselere çaktırmadan gündüzleri bile, eşeğiyle uzun uzun söyleşilere dalar. Keşke o söyleşileri bir bir kaleme alsaydı Cervantes. Önü sonu o da yazarlardan bir yazar; her yere yetişemez ki tek yazar. Hoş, o Cervantes ama, belki de bile bile bizim düşgücümüze bırakmıştır bu söyleşileri. Evde, sokakta, kırdan zaman zaman kurguladığım bu söyleşiler, kafamı gönlümü uyanık tutan yaşantılar bana. İnanın ki, ben-cillikten değil; Cervantes'i incitmemek için hiçbirini kâğıda dökmek içimden gelmiyor.

Ne diyorduk, pekçok yüce-kat talihlileri gibi, anılmaya değer bir dizi serüvenden sonra, bizim bilge, güleç vali Sancho Panza birdenbire bir çukurda bulur kendini. Kimbilir kimin bir parmak oynatışı sonucunda kaldırıp atmışlardır onu oraya. Yapayalnızdır. Ola ki, valilikten kurtuldum diye sevinçle, valilikten atıldım diye üzüntüyle n'apacağını bilemez ilkin. Doğallıkla sonra sonra, gözlerini açar duruma gelir. Valilik günlerinde harıl harıl kaynayan bilinçaltı, — hop, hop Karakaçanı getirir gündeme. Sevinçle sağını solunu yoklamaya başlar. Aa, yanındadır Karakaçanı. Neylersin ki o da bitik. Gel de nerdeyse nalları dikmiş bir eşeği tekbaşına ayağa kaldır. Neyse elyordamıyla azıcık aş bulur eşeğin heybesinde. Midesi kazınsa da, kendisinden önce gelir Karakaçan. Hepsini bir güzel yedirir ona. Böylece birbir çaba sonucu dört ayağı üzerinde dikilir bizim Karakaçan. Cervantes'ten esen yeller öyle karıştı gitti ki içimde, kesinlikle böyle birşeyler oldu demekten alamıyorum özümü. “Bizim” mi dedim, ona ne kuşku, Sancho Panza gibi eşeği de bizim artık.

Tükenir mi hiç *Cervantes-Don Quijote*? Tükenmez. Efendisiyle atının, uşakla eşeğinin eve dönüşlerini anlatacağım. Çizmeden yukarı çıkamam ki. Dileyen Cervantes'in kendisine başvursun: herkese çabası oranında açık bir yapıt *Don Quijote*. En iyisi benim Sancho Panza'nın eşeği açısından bir Endülüs romanı yazınam gerekecek. Gene de akıldan çıkarmayalım: her yapıtın çağrılı yazarı başka. Tektir: şövalyesi, uşağı, atı, eşeğiyle tektir *Cervantes-Don Quijote de la Mancha*.

Birgün Nasrettin Hoca Eşğine

Kuruntu değildir sanısıyla söylüyorum: Çok beklettim. Dörtynamı Nasrettin Hoca'nın torunları sardığına göre, geç kaldığını sananlar bile olmuştur. Öyle ya, "eşek" denince, bizde çoğun ilk aklagelen, daha doğrusu gelmesi gereken, Nasrettin Hoca'nın eşegidir. Gerçi bizim Hoca karısıyla, mahalle komşularıyla sıkı ilişkiler içindedir. Görev gelip çatinca, yerli yabancı devlet yöneticileriyle de bağ kurar. Gene de gecesini gündüzünü eşeğiyle, eşek dolayında geçirir hoca, — o adsız ama ünlü tüyü bozukla. Hem söver ona, hem sever onu. Artık kendinden ötürü mü, eşeğin huyundan suyundan mı, varsın herkes kendi yargısını kendisi versin.

Nitekim biz de, birgün Nasrettin Hoca'ya eşeğinin, üvez yerken ırmağa düştüğünü haber verdiklerinde Hoca'nın ne yaptığını gözümüzün önüne getirelim. Ne mi yapar — hepimizin yaptığını yapar: yitirdiğini aramaya koyulur hemen. Su akıntısı yönünde değil de, ters yönde ama. Yanlış yöne bakıyorsun, diyenlereyse, neyi nerde arayacağını benden iyi siz mi bileceksiniz, aradığını kendi huyu suyu yönünde arıyorum işte, diyerek çevresini susturur. Haklıdır Hoca, gerçekten de çoğumuz, pekçok davranışımızda, başka'nın, başka şeylerin konumundan, nesnel tutumdan çok, kendi huyumuzun suyumuzun yönüne gittiğimizi, bilmem, ayrıca vurgulamam gerekli mi?

Hoca'nın eşek-fıkralarına bir başladık mı kolay kolay sonu gelmez. Herbirinin tadı tuzu kendine özgü olduğu için hızımızı alamaz, birinden öbürüne seğırtip dururuz. Anlatı eğimini denetim altına almalıyız öyleyse. Güzel şey insanın kendisini tutması. Fıkraları tespih örneği ardarda dizmenin ne anlamı

var? Önemli olan, hem Hoca'nın dünyasını, geleneğini hem kendi dünyamızın yaşamını çarpıtmayan bir anlatı sergilemek. Çepeçevre upuygunu kotarmaksa ince iş: Özellikle, Hoca'yla uyum kurmak zor mu zor. İlk bakışta, onun kadar birbiriyle bağdaşmayan eylem söylem kimde var? Gene de keskince dikkat edersek saptayabiliriz: Hoca'ya uymak, karşılaştığımız olayların derin yapısını yakalamaya dayanır. Desene, yaşamın çelişmelerine ayakuydurmak gerek. Hoca'nın da parmak bastığı böyle birşey değil mi zaten? Peki, nasıl davranacağız ozaman? Hiç kuşkusuz: bizi çevreleyen olayların ortaklaşa akışına göre davranacağız.

Yaşam ne ki, her yaşta öyle ya, hele bir yaştan sonra: sanki düzgünce, derken bunalım-ı, derken derken bunalım-sonrası, sonra gene... bütün bu birbirlerinden ayrılmazlıklarsa hızlı hızlı, yavaş yavaş, sonra gene... işte böylesi bir dolambaç. Eşeğini-yi-tir, eşeğini-bul türünden birşeyler, “şey” denecek birşey varsa ortada. Üzül-sevin, sevin-üzül, bir de ne göresin uçmuş gitmiş payına düşen yaşama-zamanı.

Hoca da, boz eşeğini bula yitire yaşamı sürdürüp giderken, günün birinde bir de bakmış, ortalıkta yok gene eşek. İlkın, çıkagelir demiş, yok. Sonra sessiz sessiz sağa sola bakınmış, — yok, yok. Bu kez işler ciddi mi ciddi yani. Eşeksiz n'olur o? Yılar mı Hoca, bağıra çağıra hadi yollara! Yolda rastladığı bir tanıdık, durumu öğrenir öğrenmez veriştirir: Böyle üfleye püfleye bağıra çağıra eşek aranır mı? Hoca Efendi, senin gibi akıllı-uslu adama yakışmıyor doğrusu. “Eşek! Eşek!” diye diye uyuyan köy çocuklarını uyandırıyor sun. Çıkışmayı gülerek karşılayan Hoca'nın yanıtıysa şöyledir: Son umudum karşıki yüksek tepelerin ardında. Hele oraya varayım, orda da yoksa, köy ne ki, tüm dünya duyacak bağrıışlarımı.

Kendi çağının kültür çerçevesini aşan uzak-görüşlü, derin bir kafa Nasrettin Hoca. Bazan Wittgenstein'a, bizim çağımızın gözde filozofuna bile, taş çıkartan inceliklere dokunuyor.

Büyük olasılıkla dikkatten kaçtığı için anımsayalım. Olay şu: Timurlenk'in Anadolu'yu haraca kestiği 15. yüzyıl başlarındayız. Çoluk çocuğuyla birlikte kendi canını kurtarma kaygısıyla, zorbaya eşeğini armağan eder bir köylü. N'apsın zavalıcık, yağmalar ortamında kala kala bir eşeği kalmıştır elinde. Böy-

lesi bir armağanı övmek amacıyla ne söylenebilir ki? Güç, can yönünden allayıp pulladığı hayvanın rengini boyunu bosunu göklere çıkarıp susar. Baktı ki Timurlenk pek ilgilenmiyor, Hoca gelir aklına: “Sunduğum bu eşek öyle değerli yetilerle bezenmiştir ki, Nasrettin Hoca’nın elinde olsa kısacık sürede okumayı bile öğrenir,” sözleri çıkar ağzından. İşte o saat keyfi gelir çatık kaşlı hakanın. Buyruğu üzerine çağrılan Hoca’ya, “Eşeği sana bırakıyorum; iyi bak; ona okuma öğret; günü gelince isteteceğim!” der. N’apsın Hoca, Nasrettin Hoca değil mi ama, düşünüp taşınır, çıkaryol bulur. Diş ısırtığı işlemez kocaman deriden bir kitap yaptırıp sayfaların arasına eşeğin o çok sevdiği arpa tanelerini boca eder. Sabah akşam eşeğin önüne koyar kitabı. Arpa bu, sayfaları upuzun diliyle birbir çevirip başını hoşlanmayla sağa sola döndüre döndüre sessizce mideye indirir eşek. Eşeğin duruma alıştığını görünce, aradabir sayfaları arpasız bırakıp eşeğin önüne sürer Hoca. Arpasız kalan eşekse, kuşkusuz, bir anırmadır tutturur ozaman.

Artık hazırdır. Günü gelip de çağrılınca, eşekle birlikte huzura çıkar Hoca. İlkin, kitabı andıran bir deri parçası bırakır eşeğin önüne. Eşek de basar yaygarayı. Ardında, hemen, aa-yanlış olmuş dercesine iyice arpa dolu kitabı sürer eşeğin önüne. Geçer karşısına, o da herkes gibi gösterimi izler. Tıs-pıs olup sayfaları filozofça çevirmeye koyulur eşek. Şaşar kalır herkes. Ama Timurlenk bu, kurnaz adam: “Okumasına okuyor da, okuduğunu anlıyor mu?” diye bir soruyla karşı-çıkışta bulunur. Durur mu, yapıştırır Hoca: “Okusun, demiştiniz, siz de onayladınız, işte okuyor. Ne anladığına gelince, biz orasını bilemeyiz. Bunu bilmek için eşek olmak gerekir.”

Gel de şimdi, sırası düştükçe ünlü çağrışım uzmanı Pavlov’u işe katma, Wittgenstein’i anımsama. Nasrettin Hoca’dan beşyüz yıl sonra *Philosophische Untersuchungen – Philosophical Investigations* adlı o çığıraçan diye nitelediğim kitabında ne söylüyor Wittgenstein? Özdeğişinden aklımda kaldığına göre, savı şu, değil mi: “Aslan konuşsaydı, ne dediğini hiçbir zaman anlayamayacaktık.” Anadolu dehası Nasrettin Hoca ile Avrupa dehası Wittgenstein felsefece akraba insanlardır, demekten kendimi alamıyorum doğrusu.

Nereye dönsen hoca fıkraları çalınır kulaklarına. Çoğun tatsız tuzsuz anlaştılar bunlar. Millet, Hoca'nın dediğini-yaptığını araç diye kullanıp geçiyor. Oysa: sorun-çözümü, ipucu, özgeçitim, içyetenim, dünyaya bakış genişliği, daha da başka yakamozlar fıskıran bir kaynak Hoca fıkraları. Ne ki, ortaklaşa birşey gerektirmekte, eli ayağına uygun bir anlatış gerektirmekte. Kestirmeden diyeyim: bana bir Hoca fıkrası anlat, ne tür dil-duygun, ne düzeyde dil-zevkin olduğunu söyleyeyim. Abartı değil bu savım; Hoca fıkrası anlatışından, bir insanın yaşama-anlayışını, dünya-görüşünü bile azcık çıkarınlayabiliriz. Öyle derme-çatma anlatışlarla karşılaşıyorum ki, Hoca fıkralarına nerdeyse hepten uzak durmaktayım. Birkaç demirbaş fıkra var ki, yağlı paslı, eğri büğrü kaplarda hep yeniden pişirilip pişirilip önümüze konuyor. Ola ki, bundan, bir Hoca-fıkrası da ben anlatsam, hevesine kapılmamam elde mi şimdi? Şöyle gönül bezeği birşey, hele sıkça boygöstermeyen bir fıkra olsa ne iyi olur: Eşek yitirmekten açığımıza göre, hadi gelin izlencemizden uzaklaşmayalım.

Nasrettin Hoca eşeğini yitirmez mi gene. Durur mu Hoca, eskileri unutmamış ki, başlar sessiz sessiz, kendi kendine söylenmeye: Bıktım artık, kabak tadı verdi tüysüz, oh olsun, bu kez aramayacağım işte. O gelsin beni bulsun.

Bir süredir eşeksiz gördükleri Hoca'nın, o alışıkları heyecanıla eşeği aramadığını saptamakta gecikmez eş-dost. İlkin şaşakalırlar; bunda bir iş var deyip susarlar gene de. Aradan aylar geçip de Hoca'nın yaşayıp gittiği açık-seçik ortaya çıkınca da: Demek ki, bizim Hoca'nın huyusuyu değişmiş, yargısına varırlar. Ama değişen Hoca olunca n'aparız kaygısına düşer herkes.

Bizim Hoca'ysa birgün yolda, yörenin eşekbaşısına rastlar. Pek gıkı çıkmasa bile bozeşegi hep aklındadır, kuşkusuz. Değil mi ki fırsat ayağına geldi, hadi sorayım; eşekbaşının her eşekten haberi vardır, diyerek umutla eşeğin yerini sorar ona. Eşekbaşı da, hani sözcüğün tam anlamıyla eşekbaşılardandır. Ee, başka türlü de yakışmaz eşekbaşına. Birden durumu çakar. İçten içe kıs kıs gülererek düşünür. Herkesin işi onunla, çoğu oto-onarımcıları gibi pattadak yapıştırır: Bildiğini sanıyorduk, senin eşek Mısır Kadısı oldu. Kaçırır mı Hoca, o da ne dese beğenirsiniz: Şimdi anladım. Ben senin haylaza birşeyler öğretmeye çalışır-

ken, söylediklerimi, onun yerine kulaklarını dikip hep benim eşek dinliyordu.

Bize gelince n'apalım, bazılarına dolambaçlı gelebilecek yalın yolumuzda ilerlerler, işte böyle, gerektiğinde Hoca'nın eşiğine takılıp bazan yavaş, bazan hızlı yaşayıp gidiyoruz.

Öyle de, dosdoğru Hoca'yla ilgili bir soru akli kurcalayabilir şimdi burda: Günümüzde yaşasaydı, şu "modern" diye nitelenen çağda eşeksiz n'apardı Hoca? N'apacak, o da kentin havadar bir kıyıcığına yerleşip olanakların elverdiği oranda külüstür mülüstür bir araba edinirdi eşek meşek yerine. Az önce sözü geçen onarımcı esiniyle kurgulayalım: Varsın, karısı, hep arabanın başındasın, çoluk-çocuğa zaman ayırdığın yok, diye vıdıvıdı etsin, ne yapsın yani Hoca da? Mahallenin bastıbacakları, hattâ delikanlıları zaman zaman yazı-çiziyle, daha da başka elatışlarla başına birsürü iş çıkartsalar da birşeylerle oyalanıp gidiyor ya, ona bak sen.

Denemecilik de, hele böylesi eşek-araba denemeciliği, hiç olmazsa birbakıma öyledeğil mi, oyalanırken oyalayıp cana can, bilgiye bilgi, görgüye görgü katacak. Deneme yaşayıp öğrenme, öğrenip yaşama, yaşarken, –kuruntu sanılmasın, bazıları için de çekilip gittikten sonra bile–yaşama yöneltisinde bir çalışma.

Böyle şeylerle uğraştığımız için, bizi eşiğe ters bindirmeye kalkışanlar çıkabilir. Böylesi durumlarda herkesin kendi doğasınca davranmasından daha uygunu var mı? Ben gene kimseye yapacak-edecek yüklemeye kalkışmadan, yalnızca özüm adına konuşayım: Bocalayıp gittiğimiz şu dünyada azıcık da Hoca'lanmanın kime ne zararı var?

Hep halk için: dil sevgisini, kültür saygısını, düşünme namusunu candan benimseyelim. Yaşamaya, hep başdik, yapışmadan sarılalım. Bu arada, başkaları bizimle eğlendiği sanısıyla avunadursun, biz kendimizle, kendimizce eğlenmemize bakalım. Önemli olan kimin kiminle dalga geçtiğini düşünerek sevinmesi değil. Önemli olan yaşamı kendimizce, kendimize uygun niteliklerle, olabildiğince özgeye de yarar dokunacak biçimde birlikte yoğuralım.

Denemeli denemesiz yaşanan şu dünyada yeryer dayanılmaz tatsız-tuzsuz dünyada, başkaları oyuna getirdik, diye avuçlarını ovuştursa da gelin biz, yazar olarak, okur olarak Nasrettin Hoca'laşıp kendiliğimizden eşiğe ters binelim.

Akdenizası

Durup durup “doğruymuş!”, diyesi geliyor insanın. Öyle ya, ne dünya şu bizimki, heryanda eşek, hem de türlü türlü. Benim gibiler de gelmiş, uzanabildiğinin yularına yapıyor — iki ayaklı “eşeklerden” bunalınca kuşkusuz. Binbir olumsuzluk yığının-da azıcık eşekli-boşzaman hakkı var insanın. Eşek bu, çoğu çok denemez. Neylersin ki, Akdeniz yöresinin can eşekleriyle oyalandım, o kadar. Ötekiler de var oysa. Hoş, Akdeniz’de bile ıska geçtim kimilerini.

Sözelimi: keçiayaklarıyla kırlardan derelere seke seke çaldığı flütle tüm-doğayı yücelten Pan’ın müziğini Delpha tapınağındaki müzikten üstün tuttuğu için, Olympos’un, eşek kulaklarıyla cezalandırdığı Midas’ın çileli gizeminde yayılmaya kalkışmadan, Herodotos’ça yorumlarla dolduktan sonra, tragedia-commedia yazarlarının değer bildirimlerine dala çıka kimbilir nerelere gitmemiz gerekecekti ozaman. İsa’yı köyden köye Kudüs’e taşıyan, bazı çevrelerce kutsal eşeğin sırtındaki o anadan doğma haça elatmadım. Arabistan çöllerinde eşeklerin, genelde, deve kervanlarının başında gitmesinin, su bulmadaki duyarlığa dayandırılmasındaki olgusal nedenleri incelemedim. Mevlâna’nın eşekle sevişme öyküsüne daha önce başka bir bağlamda elatmıştım sanıyorum. Eşeklerin Akdeniz’e yakın bozkırlardaki işlevine, bu arada Keloğlan’ın yakınındaki eşeklere değinemedim.

Görüldüğü üzere, hiç umulmadık yerde bile eşeksiz olmu-yor. Belki eş’ten türemiştir eşek. Bazıları, bilimce karşı çıksa da ne zararı var sanki bu çeşit dilce kök köken yakıştırmaların? İnsanlara eşlik etmemiş mi yani eşek?

Kedi, köpek, at, papağan dostları gücenecek bir yön aramasınlar sözlerimde. İşim-gücüm, yerim-yurdum gereği, yalnızca dörtayaklı eşeklerle içli dışlı olduğum sanılmasın. Gene de birbakıma beni düşündüren: yeryüzündeki soylarının yakında bitip tükenecek olması. Kala kala bizlere, bana değil kuşkusuz, yönetimdekilere, yasakoyma, kararalma tartışmalarının iyiden iyiye kızıştığı toplantılarda, sövgü amacı güden “eşek’li” çıkışlar, kendimizden başkalarını “eşek” yerine koyma türünden şeyler mi kalıyor? Ordan da sığağı sığağına bilgisayar mutfaklarından gevezelik sofralarına aktarılan bir “eşek edebiyatı” pekçok evin oturma odalarına sıcıyor. Bilgisayarın başkaca araçlık başarısına diyecek yok ama, birdeyime, eşekliktir bu gibi şeyler. Bizim eski köy dolayındaki bağlarda büyü yapıp çözen bir kadının, karı-koca soğumalarında erkeğe eşek dili yedirerek çareye ulaşma büyüünün gerçekte ne rol oynadığını incelemeyi de, gelin biz, uzmanlarına bırakalım. Ayrıca, o ünlü Kıbrıs eşeklerinin soykütüğünü de.

Peki, ya Çin, Japon bilgelerinin öğretti yayma gezilerinde ülke ülke bindiği eşekler?

Nasıldı ‘bakiyim’: bir de Afganistan’la ilgili, eşek-odaklı düşüm var. Bir İskendernâme yazsaydım uygun yere oturtacaktım. Şöyle birşey: Makedonya Kralı İskender’le yoğun yoğun uğraştığım dönemlerde, düşlerime giren eşek. Daha doğrusu, Afganistan’daki sıra sıra dağ eteklerinde dolaşan yaşlı birinin, karşısına çıkan İskender’i görünce ne dediğini bile bile inırıldanan eşek sırtındaki köylünün seslenişi: Ey ünlü Batılı, Asya içlerinde doğuya doğru bu gidiş nereye böyle? Unutma, ama, her gidişin dönüşü de var.

Sözü bağlamadan nicedir içime çöken bir basıncı hafifleteyim: bugünedek şöyle gönlünce zaman ayıramadığım için özür dilerim, Eşek Kardeş. İnan ki, yalnızca kendi eşekliğim yüzünden değil. Otlakların serin havasında soluğunca soluya soluya koşturur durursun sen, ben de, söz bizden dışarı, eşek gibi, bunca çalış çabala birşeyler gerçekleştirirken, inan ki, nice iki ayaklı akrabaların engelleriyle uğraşmak zorunda kaldım. Bu arada yediğim çifteler cabası... Hemen söyleyeyim: bu gibi eşeklerle, kendimce, aman vermeden çabalarım. Bunu, çocukken birkez

eşekten düşmüş olmamla çözümlmeye kalkışacak ruhbilim uzmanları bilsinler ki, bu sözümona olayda hiçbir yerim acı-mamıştı. Hemsonra bir Afrika atasözünün dediği gibi, maymun bile ağaçtan düşer, bundan doğal ne var. Bizler de senin gibi tek türüz ama cins cinsiz hani.

Söylemek istemiyordum ama başka kaçamak fırsatı kalmadı kanısıyla kendi kendime mızıkçılık edip hadi dobra dobra söylüyorum: Düşler, düşünceler, yaşantılar uyarınca, ardında, yanında, sırtında, önünde salına salına dolaşmam, bilinsin ki, hep “eşek hatırı” ile “dil hatırının” birlikteliğine dayanmakta. Aradabir güncel gerçekliği yitirmemse, dilin dünyayı yansıtma gücüne kaptırıp gitmemle ilgili. Sana yönelik ne yapmışsam, bil ki, dilin, dillerin seni böylesine çekici biçimde yansıtmasına borçluyuz bütün bunları. Özellikle anadilimin seni özümseyişi olmasaydı, anırmadaki tınıya tek özüne özgü varlığıyla ortaya çıkabilir miydin hiç?

Sağol, Eşek Kardeş, kulaklarını dikmiş beni, denemecilerden bir denemeciyi dinliyorsun. Ne o, bu kadar “eşeklik” yeter mi diye kıs kıs gülüyorsun; haksız da değilsin hani?

İkindi, İkındiler

YAZBAŞINDA ÜÇDİZE SATIRLAR

Arasıra payımıza güzel heyecanlar düşer

Yazbaşında Üçdize Satırlar

Cırcırböcekleri ile köpek havlamaları
Derinlerine dek gece koyuluğunu
Sözbirliği edip paylaşmışlar.

*

Damın adsız sansız bir tepecik eteğinde azıcık koya bakıyorsa,
İç mayıştırmacı ikindileri izleyen geceler uykuyla boğuşsan
da boğuşmasan da,
Yaşın kıvamını bulmuş olsa bile, ertesi sabah kalkınca, oyun
budalas ı çocuklar gibi dinçsin.

*

Yapay ışıklarıyla varsın kurumlansın kent sokakları,
Yazın ilk günü yitip gitmişim doğada.
Kuş sesi deyip geçmeyin, öncesiz bir kaptırışla içim coşuyor.

*

Paşabıyıklarının sarı turuncu taçları arasından
Dingin mi dingin gölce sular
Tüm dertleri örtercesine denizleşiyor ilerlerde.

*

Gezip tozmak başka da, yaz sıcağı diye tavsar mı içeğitim?
Nerde insan varsa, orda inceler, düşünür, gözlemler, deneyler,
eleştirir, yıkar, yapar.
Ona da yakışan budur; yalnızca yakışmak mı, başka türlü
yaşayamaz zaten.

*

Yetesiyle yakından uzaktan bakınca: uygarlık uğultusu var-yok arası birşey kulaklarda.

Kuşkusuz: yetesiyle gerekli anlayış sağlanmayınca bozbulanık herşey. Sağlanınca da...

İşte ozaman: kişiler, kurumlar, örgütler, kuşaklar, ülkeler, önemce-anlamca azçok yerliyerine oturmakta.

*

Ben'e, sen'e, başka'ya dalışlar yapmak istiyorsan,
Zamanca yerce yakına uzağa dal dalabildiğince;
İçinden dışından yollar bul buluştur, bir ordan bir oraya.

*

Nedense kentte çok kişi, mastikam—çıktı—çıkıyor ağıtına kapılmaz da, sokaklarda iş koştururken ahmak ıslatana yakalananıca kendine kızar.

Sellice yağmurların eve kapadığı kentliler, genelde, suya, havaya, kendine sövüp sayar.

Dağda, bayırda, ovada soluk ürkek yüzlere rastlanmıyor oysa.

*

Yazbaşı ortamında bile dur-durak sözkonusu değil. Değişim çabalarıyla yıllar yılı uğraş uğraş da — nerdeyse boşuboşuna.

Kabaran sönen, söner gibi olurken yeniden kabaran, sonra gene — işte böylesi uğraşlar bunlar.

Çoğu kez “değişim-meğişim neymiş, düşsel masalmış bunlar!” diyesi geliyor insanın.

*

Doymak bilmeyen istek açlarının insanı doğayı tıkabasa ettiği dünya dünyamız.

İçiçe bunalımların ortalığı hallaç pamuğuna çevirmesi olağan şey. Ozaman da sus-pus donakalmayanlar, kimi vur-kır kimi bağır-çağır birşeyler yapmaya iteleniveriyorlar. Bu arada, uygarlık adalarındaki koruganlardan birine kurulup “Şu—şöyle!” “Bu—böyle!” diye buyuranlar da var.

Hep söylerim, sesim çıktıkça söyleyeceğim de: herşey sarpa sarınca, zor olmasına zorsa da, iş işten geçmeden yapılması gereken önemli şey: nesnelce yapılması gerekeni yapmaktır.

*

Arasıra payımıza güzel heyecanlar düşse de, nerede nereye dönssek olumsuzluk, olumsuzluklar...

Bazı olumlu yapıp etmelerimiz ile ürünlerimize karşın, sanki canlı cansız herşeyle birlikte tüm türümüzün yamyamı olmak üzere dünyaya gelmişiz.

Sayınakla bitmeyen korkunç olumsuzluklardan birteki bile kimbilir kaç insan kuşağının yaşamını ağılamıştır. Öyle artımlı bir üreyiş ve üretişler ki, "Sonumuz mu geldi?" diye sormadan edemiyoruz.

*

Kentiçi baltalık ormanlardan bu yalnızlık kıyıbucağına geldim, diye ne sevin ne üzül.

Kimselelerin umurunda olmayan biryerlere gelmek öyle zor ki.

Şöyle adam gibi adam olmak için, kişice ülkece adam olmak için, katışıksız yalnızlık gerek. Yeter ki, olumlu düşünüş eyleyişe açalım kendimizi.

*

Umut, özlem, istenç, eylem, — hepsini özdeş bir güçle birleştirmedikçe, "Değiştim!" diyemezsin.

Etken etkili bir anlayış, eyleyiştir özdeğişim.

Birkez değişince de — ötesi ancak tadanın tattığı bil-bilme evrenidir. Ona ne kuşku, dileyen herkese açık bir evren bu.

*

İçinden çıktığın doğa bağrını çürütmeye hakkın yok kültür!

Dikdurmaya çabalayan insanın yardımcısı olmalısın kültür!

Olumlu çabadan olumlu doğrultulara özendirmelisin kültür!

Kıpkırmızı gelincik tarlasından sonra kiremitsi karanfilleri geride bırakınca, boylu maviladinler ile çocuksu mazıların içaçan kokuları sarmaş dolaş heryanımda.

O da ne — tâ canevimin berilerinden ötelere arı-duru soluk alıp veriyorum. Pırıl pırıl bir serinlik. Hiçbiri dilin anlatamayacağı kapsamda hepimize yetecek dingin bir yel esmekte.

Geçmişleri gelecekleriyle kişinin toplumun tüm olumsuzluklarını bundan böyle tümünden yok kılan bir armağan işte.

*

Düş mü, gerçek mi: birden sessizce bir krak...

Ne uğultu, ne birşey. Meğer buymuş... Olmaz gerçekleşiverdi. İçiyle dışıyla apaydınlık dünyamız.

SANAT İLE SEVGİ

Sevgi, sevgi, sevgi...

*L'homme a, pour sa propre rançon,
Deux champs au tuf profond et riche,
Qu'il faut qu'il remue et defriche
Avec le fer de la raison:*

L'un est l'Art, et l'autre l'Amour.

*Kurtulmalık için, insanda
Derin, zengin iki tarla var.
Kazıp altüst etmeye bakar
Uzun sabanıyla her yanda:*

Biri Sanat'tır, Aşk öteki.

Belleğim yanıltmıyorsa, Baudelaire'in 45 yaşından sonraki en son şiirinden bu dizeler. Yıl geçmeden, özyazgısı uyarınca teknesi karaya vurup parçalanıyor zaten. Sözünü ettiği: "Kurtulmalık", "La Rançon". Şöyle bir yorum geliştiriyor kendisi: Kıyamet gelip çatığında, yanmaktan kurtulma bedeline gerekçe olarak, büyük yargıdan geçirileceği zaman sunuyor şiirini.

Bense, yaşama ustalarından seçkin biri gözüyle baktığım Baudelaire'i, özce zedelemekten, kendi yaşama-duygum uyarınca kendime, olabilirse hepimize katkılı bir yaşama-dayanağına dönüştürebilirim inancındayım.

Hem Sevgi hem Sanat gerek bana. (Sait Maden o özenli çevirisinde "L'Amour'u" "Aşk" diye Türkçeleştirmiş ama, bana "Aşk'ta", genellikle kişisel-bencil yan ağır basıyormuş gibi geldiğinden, "Aşk" yerine çok daha geniş bir yayılımı olan "Sevgi" doğrultusunda yürümeyi yeğliyorum.) Sanat-sız, Sevgi-siz n'aparım? Onlardan yoksunsam, ben de yokum. Sözümüne "yaşama" dense de böylesi yoksunluğa, işte öylesi bir yuvarla-

nıp gitmedir bu — ha yaşıyorum, ha yaşamıyorum. Üzülerek saptamalıyız gene de: çok kişinin gündeminde pek rastlanan birşey değil Sanat da, Sevgi de. Ola ki, kötü eğitimler, güncel koşuşturmalar ortamında sapık öğrenim-eğitim seçimleri ile uygulamaları yüzünden ileri gelmekte bu. Oysa ben, Sanat, Sevgi eksenini dolayında özce, biçimce oluşup gelişmeye adadım kendimi. Yaşam, özyapıca belki baştanaşağı anlamsız birşey. Olsun: Sanat ile, Sevgi ile öyle doyurucu “anlamlar” kazanıyor ki, canıma can bir yaşama-dürtüsü bu benim için.

Öyle ya: kapsamlı mı kapsamlı bir etkenlik-sanat. Düşünme, bakış, duyum yönünden öyle keskinliklerle, bilinçler, bilgiler, coşkular, özlemlerle bezenebilir ki, tükenmez bir etkenlik dünyasına dönüşebilir. Kendine özgü çok-olanaklı bir matematik, fizik, kimya, biyoloji barındırır ki içinde, gel de şaşma. Yeter ki bizler güzel anlayışlı, güzel alışkanlıklar, yapıcı eleştirili can atılımlar oluşturmaya bakalım.

Sevgiye gelince, Sevgi yönünden de benzer bir tutum içinde olduğumu hemen söylemeliyim. Çeşit çeşittir sevgiler: aile, ülke, insanlık, doğa, geçmiş, gelecek, öz, yöre, hayvanlar, bitkiler, gökyüzü, buzullar, ormanlar, evren — içiçe, dışıdışa, bol bol kişisel-toplumsal birliktelikli sevgiler, sevgiler.

Böylesi kuşatımlı bir gerçekliği çarpıtmadan, gel de şimdi Sanat'ı Sevgi'den, Sevgi'yi Sanat'tan ayrı tut. Varlığa aykırı düşen bir zorlamadır bu. Ne sevgisiz sanat, ne sanatsız sevgi ayakta kalası. İlle de kurtuluş-dayanakları arıyorsak, sanat ile sevgiden başka hiçbirşeye sağlamca tutunamayız.

Ona ne kuşku, Baudelaire bazı salt kişisel açmazları yüzünden yorulup bezdiği son dönemde özcanına kıyarcasına davranmıştır. Böyle olsa bile, kendisine, yüzeysel yaklaşımları bırakıp dalgalanışlarını duygudaşlıkla anlamaya yöneldiğimizde, Baudelaire'in, genelde, o sanatça, sevgice olgun sağduyuyla yaratıp sunduklarını insafla değerlendirdiğimizde, kişi-toplum yaşamına ne doyurucu sanat, sevgi erdemleri getirdiğini görürüz. Başta şiirlerinde, ama bir o kadar da tüm düzyazılarında, çevirilerinde yansıdığı üzere, ambarlar dolusu “buğday” ile “çiçek” biriktirmeyi başarmış bir ustadır Baudelaire. Etkisi hâlâ süregiden dayanıklı sanat-sevgi ürünleridir bunlar.

II

Sevgi'ye, Sanat'a öyle belbağladım ki, Yesenin'in ilk bakışta benim gibileri bile allak bullak eden dizelerini, dingin bir kafayla, yürekle kendimce en doğru biçimde yeniden yorumlamadan edemiyorum. Gerçi Yesenin, topu topu sekiz dizelik "Ayrılık Şiiri"ni (Yurdanur Salman'ın dikkatli aktarımıyla):

*Şu yaşamda yeni birşey değil ki ölüm,
Ama pek öyle yeni sayılmaz yaşamak da*

sözleriyle noktılıyor. Gene de Yesenin'in canına kıymadan önceki aylar boyunca akıllara durgunluk veren ne tür uğursuzluk burgaçlarında serseme döndüğünü, tüm yaşamı ile yapıtlarını duruma uygun duygudaşlıkla, anlamaya çalıştığımızda: Yesenin'in kısacık şiirinde, hepimizi, yaşamın o acımsı tadını neden paylaşmaya çağırdığını sezmekte gecikmeyiz.

Nitekim, yaşama, Baudelaire'ce "çiçekli, buğdaylı" nice ambarlara tanıklıkeden Mayakovski de, canına kıymak aptallığına düştüğü o geri dönüşsüz sürçmeyle ölüme tökezlendiği anda bile, Yesenin'in hakkının ödenmesini isterken, yaşama olan kendi inancını da unutulmaz biçimde bir bildirimle armağan ediyor bize. Ne yankılı dizeler onlar öyle:

*Şu yaşamda
en kolay iştir ölmek.
Asıl güç olan
yepyeni bir yaşama başlamak.*

Sanatçılardan, hele "mızıkçılıkla" kıvıran sanatçılardan bize ne; boşver Sevgi'ye, Sanat'a, biz bellediğimiz yolda yürürüz; çünkü bizim yol en iyi yoldur, diye ayak direyenlerle siksık karşılaşırız. Herkes kendi yordamınca yürür kendi yolunda.

Başkaları duyar ya da duymaz, ben de kendi yolumdayım. Zaman yitirmeden belirtiyorum: Ordan burdan kulak dolgunluğuyla itelenerek koyulduğum bir yol değil benimki. Birtakım "güzel" şiirlerin etkileyişiyle, çekici sevgi örneklerinin itele-

mesiyle kendime yol kotarmış biri değilim. Kasıntıya da pabuç bırakmam. Kendi içsesime uyumlu içseslerin yakın akrabalıkları doğrultusunda birlikte-yürümekten de kıvanç duyarım.

Ne haklı Baudelaire:

*Kurtulmak için, insanda
Derin, zengin iki tarla var.
Biri Sanat'tır, Sevgi öteki.*

İşte böylesi durumda, ayık uyanık tutan düşünme demiriyle Sanat-Sevgi tarlalarımı sürerken hep hoşgörüyü beslemeye çalıştığım sıcacık anlayışla soruyorum şimdi: Siz nerdesiniz, peki?

DAHA AZ, DAHA ÇOK

*Meğer ne zor şeymiş
şu az-mı-çok-mu
yılğınlığından silkinmek.*

Sağma soluma bakıyorum; öylesine bir daha-çok ateşi sarmış ki heryanı. Anlaşılan tadına doyulmayan bir içki “daha-çok”. Para, hız, sağlık, güç, üretim, aşk — saymakla biter mi nerdeyse herkesin yanıp tutuştuğu daha-çok’lar. Tek biri bile yaşama sığdırılamayan çaba-istenç odakları bunlar. Tüm içdürtüler onların çekiminde. Herbiri öyle başdöndürücü bir ülke ki, önüne gelen krallık tahtına oturma isteğinde orda.

İnsan insandan başka ama. İyi ki öyle. Nitekim kestirmeden diyeyim, daha-az’cıyım ben. Şöyle birşey: daha-çok’tansa, daha-az’a yatkınım. Gene de bu gibi şeyler pattadak saptanacak şeyler değil. Eldengeldiğince açayım öyleyse: Daha-çokçu’lar kalabalığında yeraldığım izlenimi uyanabilecek zamanlarda bile, kabasından belirteyim, çoğun azından yanayım. İlk bakışta çetrefil görüldüğü için, bunu şöyle anlatabilirim: Daha-çok’lar, genelde, nice daha-az’lar içeriyor. Tersi de olası: daha-az’ın da içinde nice daha-çok’lar barındırdığına inanmış biriyim. Görüşlerden kuramsal bir görüş değil bu, yaşama-doğrultum gereği böyleyim.

Demiştim: işler deştikçe karışıyor. Ayık ayık ayırdına varmayanlar ortalığı kaplasa da, aklını başına toplamak zorunda olanlara gereksinim var. Doğrusu onlar da nereden başlayacaklarını, nereyeyöneceklerini şaşırmış insanlar. Belki de ufaktan ufaktan açılmak, tıngır mıngır da olsa, azlık-çokluk bakımından, üzerinde tartışılmaz görünen bazı şeyleri, ilkin şöylebir açmamız uygun gibi geliyor bana. Gerçi herkesin keyfi bilir; kimse kimseyi zorlayamaz. Gene de özel-özel bazı sıvrilikler biryana, kimse gerçekte aptal, güçsüz, yoksul, bağınaz, sağlıksız olmak istemez. Böylece bu gibi durumların, bu durumları aratacak daha-az’lara kimsenin gönlü katlanmaz. Herkes bu gibi şeylerin nerdeyse daha-çoğundan yanadır. Herkesle birlikte ben de kuşkusuz.

Daha-azcı içeğilimim gereği hemen seğirteceğim ikinci bir açılımsa şu: Öyle bazı şeyler var ki, daha-azının gerçekleşmesi kesinlikle tasarlanamasa bile, onların, tam da bu nedenle, soru konusu yapılabileceğini düşünenlerdenim. Örneke: özgürlük,

mutluluk, eğitim, varlık, üretim, adalet, ilerleme, bilgi, huzur, kentleşme, güven, yaratıcılık, sanayileşme... Gelin, şimdilik bu küçük çizelgeyle yetinelim. Becerebilirsem, vereceğim birkaç ipucu bazı şeylere, bu arada adını anmadığım başkaca sallantılı şeylere de ışın serpebilir sanıyorum. Çizelge pek uzun değil ama, altını çizdiğim gerçeklikler, kim olursa olsun her insanın yaşama-gündeminde öyle kapsamlı bir yer tutuyor ki, burda yalnızca derine işleyen birkaçına dokunmak zorundayım. Unutmayalım ama: Birkez yetesiye bazı ipuçları sağladık mı, ötesi kendi istememize, kendi düşünmemize bağlı.

Önce *özgürlük* diye dilimizden düşmeyen, kişiye toplumca eylemlerimizi derinden etkileyen “olaya” bir göz atalım. Şimdilik “olay” nitelemesiyle belirttiğimiz şey, özde, binyıllardır süregelen insan tarihinin gözde iticisidir. Ençok da şu son birkaç yüzyıldır tüm yeryüzünün kuram-eylem dünyasının yapısındaki her taşın altında o var. Neler yapılmıyor, neler yıkılmıyor ki “özgürlük” adına. Tadını birkez alanda tükenmeyen bir özlem o. Hep daha-çok, hep daha-çok özgürlük istemek kadar doğal birşey yok. Özgürlüğe gönlünce yervermeyen bir yaşamı yaşanmaya değer bulmuyor nerdeyse herkes. Öyle ki, böylesi bir ortamda özgürlüğün azını istemeye, bir suç, insanlık suçu, hiç değilse aptallık gözüyle bakılıyor.

Neylersin ki, “tuhaf” adlandırılan bazı kişilerdenim ben de. Özgürlüğe değerlerin en yücesiymiş gibi tapan, çoktan çoğa çoğalttığı özgürlüğe birtürlü doyamayan çağımızda, akli başa derleyip özgürlüğü serinkanlı sorgulamaktan yanayım. “Özgürlük” der demez, elimde mi, binbir soru üşüşüyor aklıma.

Her istediğimizi yapmak mı özgürlük? Sözcük hep tekil geçiyor diye, “özgürlük” birtek özgürlük mü ki hep: Özgürlükler çatışınca n’olur? Hem özgürlük her zaman herkese yararlı mı? Özgürlüğün bağımlılığı artırdığı olmaz mı? Özgürlüğün, insanı baştansona hafif kıldığını söylemek yanlış olmaz mı? Özgürlük yalnızca bir hak mıdır? İnsana sorumluluklar, kimi ağır sorumluluklar yüklemeyi mi?

Her ortamda fırsat buldukça bir oyana, bir buyana bakıp olup biteni: daha yeterince anlayıp ona göre davranmak üzere, artık öznelce mi nesnelce mi nasıl olduğunu pek söyleyemem, birkez

de içimden geçiririm. Bu fırsatlarla içimde birbirine oldukça benzer biçimde yereden bir özgürlük tasarımı oluştu. Duygu, düşünce, değer, özlem bileşkesi bu: Sınırsızca özgürlük özgürlük olmaktan çıkıyor. Önüne çıkan herşeyi kasıp kavuran tehlikeli bir istence dönüşüyor. Özgürlüğe bazı yasak duvarları örmeye kalkışıldı mı da, özgürlük düşmanı ödeklere gün doğuyor. Sözle eylemle öyle veryansın ediyorlar ki, bireyler ile toplum korkunç zararlara uğruyor.

Demek ki yapılacak şey ayırım gözetmez bir akılla, elden geldiğince çok kişiyi gönendirirken toplumdaki *ortaklaşa* barışı heryönü, kesimiyle *dayanışmalı* biçimde yaşama geçirmektir. Görüldüğü kadar kolay değil bu. Çeşit çeşit duyarlıklar, alışlagelen rahatlığı kollayan düşünceler, ille de özgözeten o, benden—ötesinden—bana—ne saplantılılara epeyce engeller gündeme getirecektir kuşkusuz. Bilgi, bilinç, dürüstlük, insan sevgisi, — yeter ki istençli davranalım, yenilmez insan-engeli yoktur. Yineliyorum: yeter ki insan *insan-olmay*ı istesin.

Ona ne kuşku, güncel alışkanlıklar oluşturan haktanır yasalar paha biçilmez özgürlük kazanımlarıdır. Gelgelelim korkunç mu korkunç bazı özgürlük budalaları zaman zaman ortalığı kaplamakta. Bu arada bol bol gözboyayıcı iyileştirmeler, sinisi ideolojiler, geleceğe yönelik özgürlük aldatmacaları, o saymakla bitmeyen yeni-yeni sorunlu dalgalanışlar ezip ezip geçer insan-cıkları. Öyle ki, azıcık soluk alıp verirken şiddetin hertürlüsü yakasına yapışveriyor milletin. Sanki olasıymış gibi insanların bir kesimini özgürlüğe kavuşturmak bahanesiyle ülkeceyoksulluk, sürgün — 40, 50, 60 milyon insan soykırım merkezlerinde ölmeye zorlanıyor.

Bütün bunları özgürlük özlemi doğrultusundaki zorunlu adımlar diye yorumlamak yanlışır. Gene de özgürlük istemi edebiyatına körükörüne kaptırmayalım. Özellikle som, *nitelikli* özgürlük ile yalınkat, yapmacık özgürlüğü özenle birbirinden ayırmayı bilelim. Bunun için engellemeli özgürlük çağrılarını, ileride gerçekleşecek sürüyle mutluluk sözverişlerini bulup yakalamak, insana, topluma seslenişlerin hertürlü hak ve saygınlığı gözetip gözetmediğine ayık kafayla bakmak gerekir. Gene de unutmaya gelmez: sözü geçen ayırdedişlere ilişkin tek komutlu genelge-

çer bir ölçü ve ölçekten sakınmak gereğini; herkesin kendince uygun seçim ve seçenekleri olabileceğini; bütün bunları tek bir komuta indirgemenin sözkonusu olamayacağını vargücümüzle gözden yitirmemeliyiz. Nice “modern” görünüşlü ama *yalancı özgürlükçü devrimleri* övenlerin ne korkunç acılar getirdiğini n’apıp edip unutmamalıyız. Bunun için de insan tarihi *yaşanmış* türlü türlü acılara yetesiye tanıktır.

Özgürlük yitimine uğrayacağız korkusuyla güdük bir özgürlükle mi yetinelim, öyleyse? Böylesi bir saçmalığı savunmadığım ortada. Çağ olaylarının akışı uyarınca, beliren yeni yeni gereksinimler uyarınca *durmadan geliştirelim* özgürlük anlayışımızı. Bu arada pekçok eski-yeni yardımcılarımıza el dengeldiğince yalapşap olmayan bir yaklaşımla başvurmaktan üşenmeyelim. Böylece, bağımsız özgürlükten başka olanaklar ile gerçekleştirilere insan-toplum için son derece tehlikeli bir çıkmaz gözüyle bakalım; gerekli bu. Epikuros, Voltaire, Rousseau, Hume, Kant, J. S. Mill, Hegel, Novalis, Dewey, W. James, Nietzsche gibi klasiklerimizin çığırardan derinleşmelerini içimize sindirelim. Özel durumumuza en iyi ışık tutan, düzmecelikten uzak düşünürlerden, yazınadamı, sanatçı ve devlet yöneticilerinden, talihliyse, bol bol yararlanalım. Bu amaçla Batı’da kapanınmayıp dünyanın *her* yöresinden sağlam esinler derleyelim. Dar çevrelere kapanmak, ne denli özgürüz sanılsa da, özgürlük kısıtlanmasıdır. Bu darlık, özgürlüğün yerel olduğu kadar kültür-toplum ufku yönünden çeşitli katmanlar içerdiği için böyledir.

Apaçık: özgürlük eylem ve söylemce *sürekli bakım* ister. Törelere, gelenekler, kuralsızlıklar, — herşeye, herşeye duyarlık gerekir. Çünkü hiçbir özgürlük aşamasında iyileşme, değişim ve gelişimcilerinin önüne dikilen güçler eksik değildir. Yeniçağla, hele son yüzyılların ulaşım-iletişim atılımlarıyla artık hiçbir çevrenin sırt dönemeyeceği bir değerdir özgürlük *serüveni*. Her durumda, girişmeden önce hesaplanamayan acı-tatlı savaşımrlarla beslenen sürekli bir serüvendir özgürlük.

Öyleyse, zaman gelince yeteri kadar hızlı elatışlarda bulunmadan, özgürlüğün hazırlap ağızımıza düşmesini, boşboşuna, bekleyecek değiliz. Özgürlük, çilesi ödenmeden konduğumuz bir armağan değil de ondan. Gecikmeyse, çoğun bedeli ağır-

laştıırıp acıları artırır. Bundan, her iştekinden daha kararlı bilgi donatımı kadar tutku, sezgi ve duyarlılıkla, özgürlük girişimlerini, durumların elverdiği oranda başarıya ulaştırmalıyız. Bu bağlamda yanılmıyorsam, en dikkat edeceğimiz şey: içte, kendimizi kandırmamak, dışta, gözboyayanlara kanmadan, olanca varlığımızla amaca odaklanmak, öze özgeye zararlı olmadan *kendimize uygun* özgürlüğe kavuşmak, bu özgürlüğün en iyi biçimde sürmesini sağlamaktır.

Böylece, uyurgezer “daha–çok–özgürlük!” diyenlerden değilim. İnancıma göre: kişice–toplumca *keyfini çıkaracağımız* bir özgürlük yakışır tüm insanlara.

Özgürlük tutumumun oldukça açığa çıktığını umuyorum. Sanımca daha–az–daha–çok doğrultum genelgeçer çizgileriyle belirliyor. Bu arada, her kişide, her toplumda amaçlar doğrultusunda ayrı ayrı yapısal özellikler gösterdiğini unutamayız. Ne ki, genel tutumun ipuçlarını gözönünden yitirmezsek daha–az–daha–çok konusunda bundan sonrasını kısa kesebiliriz.

Gelin öyleyse yaşamın en baskın yönlendiricilerinden birine, *para-pul kaygısına* bakalım. Yaygın benimseyişe göre: paranın çoğu göz çıkarmaz. Daha rahat, daha güvenli, daha “iyi” yaşamayı kim istemez ki. İşte bu amaçla, çok kimse yoksulluktan kaçınır, zenginliğe seğirtir. Genelde tıpkı özgürlükte olduğu gibi, erişilenin kapsamında ölçüyü kaçırır, ulaşılan özgürlüğü verimli kılıp tadını çıkaracağımıza, daha–çok, daha–çok diye diye öznel yaşamı tüketir, toplumsal yaşamı neredeyse cehenneme çeviririz.

İşin doğrusu ne, peki? Şimdi burda sağaltıcı akıl–yürütmeler uzun ve çapraşık gelebileceğinden dobra dobra söyleyelim: Paranın, malın–mülkün çoğu, yüreği karartır. Başkalarını serinkanlı gözlemleyişlerin sonucunda açık–seçik karar kıldığımız gerçeklik–vargısı şu: Para-pulun çoğu, hem kişinin, hem türdeşlerinin kafasına umulmaz dertler açar: Paraca bolluğun neden olduğu kıskançlık budalalıkları, yaşamın gerçek değerlerinin yamyamıdır. Özellikle paylaşma–nedir–bilmezlik, şımarıklık, özgeyi uşığı görme erdemsizlikleri köksalar içlerde, dışlarda.

Kime ne kadar yeter? sorusuysa kesin karara bağlanamaz. Buna herkes kendisi, özgürce, yani sürçtüren *yanıltilardan* arınmış bir kafayla, gönülle kendisi karar vermelidir. İşte böyle bir

karar havasında, bence, daha-çoktansa daha-azdan yana olmak yerinde bir tutumdur.

Kıybucağı da katın, dünyanın en orta yerine oturmuş bir güç de *üretim*dir. Kişinin toplumun gözünde türlü türlü umutların kaynağı diye bilinir üretim. Mutsuzluktan kesin kurtuluş yeli gibi esmekte. Nice özverilere, sıkıntılara, bunalımlara sürükler, “sabır! geçecek!” oyalamalarını birlikte getirir. Gelişmişlik söylemlerinin özüdür “daha-çok üretim!”, daha-çok üretim her derdin çaresi diye algılanır heryanda.

Neylersin ki, bu süreçte çeşitli yıkımlar boşanır insancıkların başına. Canlıyı canından bezdiren çevre kirlilikleri, yaşamı tatsız tuzsuz kılan işsizlik, türlü türlü kölelik yağdırır. Üretim-için-üretime dönüşen üretim, hakça olmaktan uzak mı uzak bölümüm hokkabazlıklarıyla insanları yavan yaşayışlara, birbakıma bolluk içinde acınacak durumlara iteler. Kısırdöngüler içinde döner dur. Tepeden inme gibi olaksa da, üretim çıkırtkanlarından sesim duyulur mu duyulmaz mı bilmiyorum ama, uzatmadan söylüyorum: Üretimin çoğundansa, bir yerden sonra azı daha iyidir, yeter ki *hakça bölüşülsün*.

Üretim’le birlikte okunan bir türkü de *ilerleme*’dir. Özellikle birkaç yüzyıldanberi başta Avrupa’nın, sonra nerdeyse kıybucağıyla her bireyin, her ülkenin, her toplumun, örgütün, derneğin, devletin şimdinden geleceğine uzanan çabanın, toplu göstergesidir ilerleme. “İlerlemeyen tökezler!”, “ilerle ki, kalkınsın!” gibi tekerlemelerin ya da benzerlerinin heryerde karşınıza çıkmasından belli bu. Öyle ki nicedir tepedentırnağa ilerleme basıncı altında soluk alıp veriyor insan-dünyası. Birkaç yüzyıldır olup bitene, hele 20. yüzyılın getirip götürdüklerine şöylebir bakmak bile, ilerlemeye yapışık eşsiz güveni açığavurmakta. Pekçok nedeni var bunun. İlkin: daha önceleri sanıldığı gibi Yeniden Doğu Çağının buluşlarıyla şaşırtıcı verim ve etkideki teknik kazanımlarla tüm toplum yaşamı *değişti*. Gel gör ki, oldukça kısa bir süre içinde, ilerlemenin ne denli açmazlar sergilediği anlaşılmaya başlandı.

“Daha çok ilerleme!” “Daha çok ilerleme!” kişiyi, toplumu, doğal çevreyi, alışkanlıkları, değerleri, inançlarıyla altüst etti. Savaş korkunçlukları, birliktelik dengesizlikleri, sağlık yalpa-

lanmaları, giderek toplu öldürme merkezleri öylesine sardı ki ortalığı, “Aman daha-az ‘ilerleme!’” çılgınlıkları çınlatmaya başladı. Ne yazık ki pekçok politikacı, mühendis, bu arada halkın bir bölümü çeşit çeşit çıkar tutkusuna kaptırıp gitti. Buyüzden nitelikte epeyceyitime uğradı yönetilen halk kesimleri. Böylece başıboş ilerlemeyle hesaplama gereksinimi iyiden iyiye önplana geçti. İlerlemeyi değişik yönlerden, değişik yönleriyle gözden geçirmek kaçınılmaz oldu. İşte böylesi bir durum heyecanlı yaklaşımlara, akla dayanan ölçüp biçmeli değerlendirmelere başvurma gereğini doğurdu. İlerleme, güzel gelenek ve göreneklere zararlı oldu. Böylece ilerlemeye yapışık kişisel-toplumsal sağlığı bozan “yanetkileri” enaza indirme sürecini zorunlu kıldı. İsteristemez bu da, ilerlemenin rasgele çoğuna yönelmektense akıllıca azına eğimli çabalara yöneltti. İşte bu, tüm yaşama alanları izlendiğinde, günümüz sağduyusunun en önemli sorunu olarak kime olursa olsun hepimize ödevler yüklemektedir. Bunlarsa, abartısız bir niteleyişte, insan-olma ödevlerindendir kuşkusuz.

Günümüzdeeski hızıyla oranladıkta, önemi, saygınlığı git-tikçe artan, Aydınlanma sürecinin en gözde kültür alanlarından biridir *eğitim*. Kişileri, kuruluşları, devletleri en yoğun biçimde uğraştıran eğitim, sanayiden hekimliğe, alımsatımdan askerliğe tüm yaşama kesimlerinde tutkulu sarılışlara nedendir. Dünyanın her yerinde, tüm halk kesimleri aklagelen her güçlüğü, tıkanıklığı gideren umut gözüyle bakar eğitime. Bundan ötürü okul, öğretmen, araç, gereç istemlerinin, durumların elverdiği ölçüde sağlandığına tanık oluruz. Ne var ki, eğitime ilişkin gereksinimler, her yerde rastlanan özel çıkar hesapları yüzünden yetesiye yerine getirilemez. Böylece beyin, istenç, yetenek yönünden pekçok insan eğitimden yetesiye payalamaz. Eğitim yaklaşımları yüzünden hemen akla gelmese de bu üzücü sonuç eğitim işlerinin daha-çoktan yana gelişmesidir. Şöyle ki: *ne tür* bir eğitim, *hangi amaçla* eğitim, nitelikçe *nasıl* bir eğitim, kapsamca *kimlere* yönelen bir eğitim doğrultusunda sorular özenle deşilmedikçe gözaldatıcı, aceleci birtakım çırpıştırmalar eğitim öksüzlüğüne götürür.

Böylesi bir çok-eğitim anlayışıysa eksik yetişmiş, yalapaşap donatılmış insan üretiminden öteye geçmez genelde. Buysa,

kişisel yaşam ile toplum yönetiminde ergeç başgösteren bunalımlar üretir. Neylersin ki hep o çok-eğitim hırsından dolayı bilgice, duyarlıkça, becerice eksik insanlara kalır dünya. Öyleyse biçimci, yalınkat, sağlıksız, şişirme bir eğitimi kendimize yakıştırmıyorsak; sulandırıldığı için türlü türlü düzmeceliklere düşmesini istemiyorsak, eğitim işlerinde de insanı insan kılan değerli, bu arada *gerçek* mutluluk olanaklarını *önplana* almalıyız. Çok ama sağlıksız eğitimdense, az ama sağlam bir eğitime vargücümüzle sarılmalıyız.

Ergeç sözünü etmemiz gereken mutluluğa gelince: kafalar-daki az mı çok mu salıncaklı durumundan sıyracak seçkin bir bakışaçısıdır *mutluluk*.

Şöyle ki, mutluluk gerçekleşmişse, az olsun, çok olsun tartışmasına yer yoktur artık. Mutluluğun daha azı da, daha çoğu da mutlu olmaktan uzaklaşmaktır çünkü. Ancak özbeninin “normal” efendisi olmayan deliler ile aptallar; ya da, durumunu, genelde, nedense ayık aydınlık göremeyen kafası gönlü karışık kimseler gerçekten mutluyken bana-daha-çok-mutluluk-gerekir, ya da bana-daha-az-mutluluk-gerekir sürçmelerine kapılırlar. Kuşkusuz daha-az da daha-çok da mutluluğa aykırı, mutlulukla bağdaşmayan zorlamalardır.

“Mutluluk nedir?” türünden binyıllardır deşilen bir soruyu hem kendilerine hem birbirlerine soran insanlar kervanını izleyen biriysem de, soruyu deşilmesi uygun biçimde deşmeye kalkışacak değilim şimdi. Böylesine düşünsel içerikli bir kavramı biriki satırcıkta apaydınlık kılma gibi bir yeltenişten uzağım. Bana göre uğraşlar değil bu doğruluktaki toyluklar. Gene de mutluluk bağlamında burda söylemem gerekeni söylemezlik edemem.

Bildireceğim şey şu: *Herkese göre* değişen bir yöneltidir mutluluk. Özce, hep bilinen birşey, gel gör ki, ne de çabuk gözden yitip gitmekte. İnsan yaşamını nerdeyse baştansona kımıldatan bir yöneliş, ardı arkası gelmeyen örtük-açık, yavaş-hızlı bir atılım. Demek ki sürekli bir arayış kımıltısı; istek aynıysa da yön herkesçe aynı yön değil ama. Ne arayış içeriğinde, ne yön doğrultusunda genelgeçerlik var. Tutku kişiyi tutuşturdu mu, ya daha-az'da, ya daha-çok'tadirenmek olmaz. Durumun herkesçe onaylanmayacağını bile bile diyorum; başka birşey için değil,

durumumu pekiştirme amacıyla: mutluluk işlerinde daha-az'la yetinen biriyim. Dış etkilenişlerle bocaladığım zamanlarda bile, çoğundansa azıyla “geçinip” gidiyor yaşamım. Neysem böylece oyum işte.

Mutluluğun daha çoğu mu, daha azı mı benim için iyi olurdu? sorusuna gelince, bu soruya, ne ben kendim bugünedek yanıt bulabildim, ne de başkalarının uygulamalı uygulamasız kotardığı yanıtlardan birini benimseyebildim.

Kişi-toplum yaşamına temelden çekidüzen vermede, bir-iki kesimde, rol oynayan azın çoğun şurasından burasından tartışma sonucunda vargılarımı bazı önemli çizgileriyle belirtinem doğru olacak şimdi. Bana öyle geliyor ki, bu çizgiler, yaşama kesimlerinin, istenen amaçlara götürmesi bakımından, epeyce verimli kılınabilir.

En öne çıkan nitelemeleriyle *yönetim, sağlık, sanat, adalet, kentleşme, güven, sevgi, zevk, hız, yaratıcılık, okuma, çalışma, eyleme* gibi kişiye, devlete özgü işlev ve işleyişleri, olanca çerrefil yönleriyle, hem birey-birey, hem birey-toplum ilişkileriyle şöylebir anımsadığımızda, üzerinde durduğum sorunun kapsamı çepeçevre ortaya çıkar. Çeşitli bilimsel araştırma kollarına özgü uzmanlıklara girişemeyeceğimize göre, edinebildiğimiz güncel deneyim ve yaşantıların göstergeliğinde şunları saptayabilirim.

Ayrıcalıksız her yaşama-biçimine sorusuz sorgusuz uygulanabilecek bir daha-az–daha–çok kalıbı düşlemek *boşunadır*. Yaşama serüveninin gidişi engel buna. Açık-seçik dilegetirmese de, ayık hiçkimsenin yabancısı değil bu; ne de olsa herkes için oldukça karmaşık bulanık bir süreçtir yaşamak. İşte buna kendimizce ayakuydurma isteğiyle kimimiz bir–lokma–bir– hırkayla yetesiye tatlandırırız yaşamımızı; hepimiz, daha–çok diye diye özü özgeyi vura-kıra yırtınır dururuz. Nitekim çalışmanın aşırısı kişiyi tüketip yıkıma götürür; azı da aptallaştırıp aylak kılar. Böylesi yıkımlara varan toplumlarda yaşanmaz. Bu tür çoğun daha çoğunu, bu tür azın daha azını varın özyaşamınız, çevreniz açısından, sözgelimi “eğlence”, “hız”, “güven” yönünden de tasarlayın. “Kentleşme”, “yönetim”, “okuma” gibi etkenlik alanlarını da katın buna. Yaşanır mı böylesi bir ortamda?

Andığım bütün bu etkenlikler, anmadığım niceleriyle sağduyulu bir yaklaşımla az-mı çok-mu tartışmalarında sorunları bir çırpıda çözüveren kesin bir kestirip atmanın sökmeyeceğini apaçık ortaya koymakta. En akıllı tutum: toptancı işlemlerdense *duruma uygun* davranmaktır. Bu davranışı arada sırada başvuru bir davranış diye değil, gününbirlik yaşayışta işleyip benimsemek gerekir. Öyle ki, yaşam sayısız durumların kesintili kesintisiz birbirini izlediği bir süreçtir. Her durum özüne özgü binbir ayırımıyla belli bir bilinç yoğunluğu ister, onsuz yapamaz. Hangi durumun öncesi sonrasıyla neyi gerektirdiği kişinin kendisinden sorulur. Çepeçevre koşulları, takıntıları, amaçları, seçenekleriyle. Nerde neyi yapmak, nerde neyi yapmamak türünden o ağır yüklenişli soruyu, her *ayrı* durumda, herkes *ayrı* bir kaçınılmazlıkla yanıtlamalıdır. Buysa, türlü türlü firelere karşın, bütün bu kapsamlı önceden hesabı yapılamayan insan-kültür etkenlikleridir. Kişinin birbaşına, ya da türdeşlerle birlikte, çaba, istenç, beceriyle uygun eylemlere dökülerek oluşturulur. Her eylemse, kurallı kurlsız gelişmelerle, *çeşitli esneklikte* başka eylemler barındırır. Demek ki, eylemler, isteristemez *görelî* olaylardır. Hazır-kalıplar uymaz hiçbirine. İnsanlar, “rahat” yaşamaya güvenmese iyi eder. Sözümona rahatlıklar ergeç korkunç rahatsızlıklar doğurur. Bu nitelikleri bilerek yaşamı düzenleyen kişi, toplum gerçekten talihli bir konumdadır.

İşte şimdi tüm bu ipuçlarıyla, açık-seçik şöyle söylemekten başka ne yapabilirim: İlle de “daha-çok”, ille de “daha-az” diye kestirip atmak yaraşmaz insana, — tekyanlıdır, yanıltıcıdır. Gerçekten zararlıdır körükörüne yaşamaya kalkışmak.

Salt bundan: olanı biteni yalın mı yalın, dolayısıyla da yüzeysel çerçevelere indirgemeye eğilimliyiz çağımızda: insan coğrafyasını kesipgeçen bir çizgi tasarlayıp çizginin bir yanına daha-az’ları öbüryanına daha-çok’ları yerleştiren, o “şipşak” kişilerden değilim. Bırakın ki, bu çizginin, zorlamasız, daha-az’lar yönünde olmaya bakarım. Ne de olsa daha-çokçuların kasıp kavurucu burgaçlarında boğulup kalmak istemem.

Gerçekte, az’a da çok’a da *aynı* uzaklıktayım. Durumlar ne gösterirse göstere sin ordayım. Gürültü patırtıya pabuç bırakmamalı; modaların bazı eğilimlerinden, birtakım dış çekimlerden

kurtulma sanatına ermek gerekir. Güvenilir bilgi artımları, beceri ile çaba bileyişleri rol oynar *bu sanatta*. Gene de ortaya çıkabilecek başarılarından öğrenene öğrenene epeyce yol almaya bakmalı bu sanatta, bu yaşama sanatı diye adlandırılan sanatta. Ne var ki, yalnızca bilgi, çaba, beceri ile sanatçı olunamaz.

Meğer ne zor şeymiş bu az mı çok mu yılgınlığından silkeleterek hem daha-az'a, hem daha-çok'a güzel bir yakınlık içinde yaşamak; daha'nın daha'sı, esnek işlevli-güzel bir yakınlık içinde yaşamak meğer ne zor şeymiş.

İÇİMİN SESİ ÜZERİNE SESLENİŞLER

*Ses'ten ses'e
çalalayıp duruyoruz.*

– *İçimin Sesi* — nasıl bir ses bu?

– Kimin olacak, benim sesim. Bu *ben* diye öne-çıkışta özgeyi incitircesine bir unutuş yok, hiç yok. Kim olursa olsun, ne olursa olsun, başkalarına, başka'ya aldırıışsız biri değilim. İnancım şu: Sesimde insanca bir sıcaklık varsa, bunu, şöyle ya da böyle, başkalarına borçlu olduğum bilincindeyim. Ola ki bundan, hepimiz dışavururuz sesimizi. Önemim önemsizliğimle, hepimiz gibi ben de, can payını bağışlayan öncelerin, şimdilerin varetği bir canlıyım, — hoş, o da bir sürecik.

Sesim dediğim şey, böylesi bir canlı varlığın ögesi işte. Birbakıma biricik. Gelmiş geçmiş herkesin sesi de öyle. İlginç yanı: bu sesi, zaman zaman, derinlerimden boğukça duyup sezinliyorum gibime gelse de, bu, benim kendime özgü sesin bir yorumu önünde sonunda.

Sesimin ne nitelikte bir ses olduğunu *ancak başkaları algılıyor*. Desene, kendi sesimin kaynağı olsam da, kendi sesime yabancıyım, sesim bana yabancı.

İçimin Sesi başkalarına armağan. Ben yoksam sesim de yok. Ama ben sesimi belki de en iyi başkalarından bana yansıdığı oranda bilebilirim, bu biliş ne denli bir bilme sayılırsa, kuşkusuz. Kendi sesim, birdeyime, başkalarının bana katkısı.

Herkes gibi benim de kendimden türeyen bir ses var ortada. Gene de bazan, “Bu ses benim mi?” diye sorarım kendi kendime. Öyle ya, sözcüğün çok özel anlamında, *ilk* sesim bu. Sesçe neyin ne olduğunu karşılaştıracak başkaca bir sestem yoksunum herkes gibi.

Kitap Kendini Anlatsın

– Şimdi azıcık kitabın içeriğinden sözetssek.

– Olabildiğince çapraşık bir soru bu. Tek bir soru da değil hani. Hiç sevmediğim yönelişlerdir içerik gibi şeyler, hele gündem kitapsa.

Genelde böylesi yönelişlerle istenen özettir. Gel gör ki, özete elverişli şeyler, bu arada özetlenir kitaplar yazdığını sanmıyorum doğrusu. Sayımı-dökümü çabucak verilebilen; sağı soluyla niteliği birçırpıda ele avuca sığan yazı-çizi yörelerinin uzağında buldum hep kendimi. Hemen söylüyorum: yazdıklarımın ne önceden ne sonradan haritasını çizemedim. Tabak gibi yalın topraklardan ötelerde işim-gücüm. İn-çık, derlen-saçıl yitik yitik bir *aranış* benimki. Dolambaçtan dolambaca kaptırdık gidiyoruz işte.

– Gene de, derin dalışlara zamanı olmayanlar için birkaç ipucu sunulabilir?

– Bazı denemelerin yer aldığı dipsiz bir sandıkçık *İçimin Sesi*. İlk izlenimce: birbiriyle ilgili uzunlu kısalı yazılar, daha doğrusu yayılışlar. Kimi başlıklar, neyin ne olduğunu açığa vuruyor, kimileriye örtüyor. Denemelerimin hepsi birbirleriyle akraba da, değil de. Önce’mi kimi andırışlarla geliştirerek sonra’mı birleştirme çabalarım da düşsel–gerçek sevgili yolarkadaşlarım, yolaçıcılarım denemelerim. Zamanda uzayda sınır tanımayan bir gel-git *İçimin Sesi*. Evrenin belirışinden tarihsel başlangıçlara, ordan da yeryüzündeki damıma, yokülkelerime, uzak mı uzak geçmişlere geleceklere koşturmalarım. Sorucu-şaşıcı, yakıcı-saygılı, istekli-vazgeçen yaklaşımlar, sarılışlar, öpüşler. Anlamayı birtürlü bitiremediğim dünya; tüm ilişkileriyle bende kesişen dünya; doğa-insan dünyasından baktıkta, karınca kararınca, içimde yankılanıp içimde dillenip sesleşen herşey.

– Kitabı şöyle çepeçevre anlatamadım, değil mi? Gel burda bırakalım. Ne olduğunu, ne olmadığını kitap *kendisi* anlatsın. Kitapta dilegeleni yeniden dil’lemek okurun katkısı nasıl olsa. Dile-getirmedikçe kitap diye bir can olamaz ki. Yazı, okumayla bütünlenen bir çemberdir; çevir de çevir gitsin kafa gönül alanlarında. Öyle ya, kitap, kitaplaşmak için yazarını çağırır; yazarsa, okuru olmadıkça ses’inden ayrı düşer birbakıma. İç-ses ancak dış-sesle oylumlu bir can kazanır. Yazar ile okur ses-çe birbiriyle azçok bağdaştı mı da, seyreyle sen gözlere, kulaklara özgü şenliği.

Kuşatıcı Bir Salınım

– Bu kez öyle görünüyor ki, felsefe de ağır basıyor kitapta?

– Benimle ne zaman öyle değil ki? Gerçekten de, felsefeseverlere seslenişler var, ne de olsa felsefece seslenişler bürümüş heryanımı. Zaten felsefeydi, düpedüz yazıydı, şiirdi, sanattı — daha da başka şeylerdi, kim koparabilir ki bunları birbirinden? Hepsi birden soluk alıp veriyor her soluk alıp verişimde. Bu gidişle ilk soluktan son soluğa dek öyle. İlk belki bilinçsiz ama, sonra artan bilinçle, nicedir de boşver bilince-milince desem bile: herşey tıngır-mıngır birarada. Denemenin özünde var bu. Kuşatıcı bir salınım her deneme. Başka türlü olası değil benim için. Hesaplı, ölçülmüş bir saptayış değil bu. İçimden her zaman gelen ses böyle. “Deneme” sözcüğünün başkalarına da tattırmayı dilediğim anlamıyla, o başka çare bulamadığım için hep sığındığım deneme doğrultum bu.

Şimdi kitap ortalığa çıktıktan sonra bakıyorum da, kitabı oluşturan hemen her deneme yazısında hep yeni baştan bir punduna getirip bazı çekincelerle de olsa kendi kendime deneme’yi sorgulamaya kalkışmamın nedeni de budur, diyorum. Böylesi bir eğilimin bendeki tortusu şu: yalın-çocuksu, ama gene de titiz-karmaşık bir evren deneme, her deneme, “deneme” denen şey gerçekten denemeyse bu böyle.

Yeniydi Eskiydi

– Eski ses mi, yeni ses mi *İçimin Sesi*?

– Soruya ne kadar yanıtla artık, şunu diyeceğim. Söylemesi epeyce kolay, gerçekleştirmesi zorsa da çabanın hertürlüsüne değen birşey var: Yazar yapışmamalı — yeni’ye bile. Eski’de mi kalsın ozaman? Hiç de değil. Yeni’lenmek yeni budalası olmak değildir. Kendimce özüme özgü tutamaksa şöyle birşey: Ölçüme sığmaz yazı-akışları; bir kitabım elimden çıkar çıkmaz, çoktan bambaşka bir oluşumda bulurum özümü. Yazar yazarsa, nerde olursa olsun, kim olursa olsun, bu hep böyledir kanısındayım.

Nitekim ben şimdi öyleyim. Özüme uygun oluşum uyarınca yeniydi, eskiydi — bu gibi sözümona kaygıların semtime uğramamasından anlıyorum bunu. Kitaptan kitaba gönlünce süren devrim—gelenek sürecince bu hep böyle benim için. O hiç değişmeyen eski-sesimle, o değişe değişe kalbura dönüşen yeni sesimle öylesine pır pır ediyor ki yüreğim.

İçimin Sesi hep aynı ses, hep ayrı ses. Beni azçok tanıyan hangi kulağa ulaşırsa, “İşte bu Nermi Uygur!” der. “Orası öyle de, yanıldığımı sanmıyorum, bu kez sesinde başka bir tını var!” der. Peki, nasıl bir tını bu, — bak işte bu benim yargı-alanım dışında kalıyor.

Ses İşitildikçe Yaşar

– Yazar sesinden kalan, kalabilen ne, peki?

– Seninle eniçten özdeş olmasaydık, bu da ne tür insan böyle, hep kendi çevresinde döneniyor, ne de çok kendi kendisiyle uğraşıyor, türünden bir damga yapıştırırdım sana. Gerçek apaçık oysa: kendi sesini izliyorsun sen, kendi sesinse sayısız insan sesinden bir ses-çizgiciği. Gerekçelere ne gerek, apaçık: atom fiziği açısından büsbütün yokolup gitmese de insan—toplum—kültür açısından en gelip geçen, şimdi—var—aa—silinip—gitmiş—bile bir nitelenişi hakeden şeylerden biri ses. Yazıya—çiziye yansıdı mı azçok korunsa bile, sınırlı bir yaşamı var. Bilelim ki, bazı yeniden sınırlandırışlar biryana, olsa olsa, azçok çağdaşlara erişebilir sesler; bunca gürültü-patırtıda, onların da kaçta kaç ses-niteliklerinin yetesiye ayırdına varabiliyor? Ben kendim, içine kimbilir ne başka sesler karışmış biriyim?

Kimseyi yüreksizlendirmek istemem, gene de sayınakla bitmeyen ses-yazgıları üşüşüyor akla. Sözgelimi (sesgelimi de diyebilirim ya, neyse) işte Rimbaud. Genişçe bakıldıkta, Verlaine dışında (o da nasıl?) kim yakışasıya işitti Rimbaud’nun sesini? Hugo’nun zamanı azdı; Proust, kendi havasındaydı, Valéry’nin gündemi doluydu; Gide, özel sorunlarıyla uğraşıyordu; Breton, çevresindekilerle koz paylaşırmaktaydı; Sartre, kendi sesinin gürlüğüne kapılmıştı, Camus ayakta—kaldım—kalacağım

savaşındaydı. Desene, bütün bu duyarlı mı duyarlı kulakların dışında kalakaldı Rimbaud'nun sesi. Ancak çok sonra, talihler, anlayışlar değişince... Rimbaud'ya bu kadarcık uğramakla yetinmek zorundayız şimdi.

Denecek ki: herkes herkesi işitmez; zaten gerekli de değil bu. Öyle de, ses işitildikçe yaşar. Neylersin ki bunda gürültü-patırtı ortamında, sesi gücü kadar, hattâ bazan daha çok, rastlantılar da rol oynar. Ötesi? Ötesi belli. Susalım.

Dilimin Sesi, Özümün Sesi

– Sen neye elatsan çetrefil çetrefil. Başkaca yol-yordam bulunmadığına göre, biz gene sana dönelim. Şeytan diyor ki, ne yap et, sen de duyur sesini.

– Bazan düşünüyorum da, gerekli mi? Kitap ille de gürültüyle mi öne atılmalı? Patırtıyla ortalığa fırlamak, saldırganlık gibi gelmiştir hep bana. Kitap dışı birtakım ilişkilere yaslanıp kitabı gözlere sokmak da, bu gibi görünmeler de hiç bana göre değil. İçegilimim uyarınca aradabir kitapsa sesi-soluğu azçok belirginleşen biriyim. Eğrisi doğrusuna geliyor gene de: işiten işitiyor.

Benim aklım kitaba yansıyan, kitaplaşan sesimin gerçek yeri-yurdu, anayurdum dilimde. Dilimin sesi, özümün sesi; özümün sesi, dilimin sesi. Başka hiçbir uğraşa zaman bırakmayan tek uğraşım, en tatlı tatların tatlandığı eylem: dilde, çoğun anadilimde dönenip durmak. Sesim ordan, orayla bir sesim, sesimle orahıym.

Dingin Gözler Kulaklar

– Bir biçime, ses kitapta, kitap dilde. Öyleyse ne diye şimdi bu sonradan-konuşma?

– Ne bileyim ben, içimden geliverdi. O sıklıkla tanık olduğumuz sonradan-değer katma gibi bir çabayla ilgilendiğim yok. Birzamanlar uğraşa uğraşa bitiremediğim “anlama” yörelerinin kafama-gönlüme çivi gibi çakılan o “başkaları–beni–benden–iyi–anlayabilir” gerçeğini nasıl unuturum. Öyleyken, birkez

de kendi sesimi başka biriymişim gibi duyumsayabilir miyim doğrultusunda bir deneyiştiriyeyim dedim.

Kendi sesine ne denli kulak kabartırsan kabart; ses, senden geliyorsa, oldu olmadı derken, bir de bakıyorsun, sen—ben isteristemez çoktan karışmış birbirine. Çoğun, insanın kendi kendini yargılaması sakıncalı birşey. Şimdi de öyle. Demek ki tek bir dilekten ötesi, benden öte birşey. *İçimin Sesi*'ni okuyup duyacak dingin gözler kulaklar dilerim!

Özü Özgeyi İncitmeden

— Bu özkonuşmanın sözsonu gene senin. Söyleyeceğin bir sözün daha varsa durma söyle.

— Söz çok da, peki, şöyle diyeyim: *Özü özgeyi incitmeden keyfine bak!* Unutma: başkasının mutluluğunu artır. Seninkine de güzel yansılar olur bunun. Bunu yazıyla yapabiliyorsan, yazıyla yap gitsin? Bu söylediğimi nice kez söyledim, yeni birşey değil, fırsat geldikçe yenilemekten çekinmem de. Bildikmiş, ne çıkar: gevşek gevşek bir keyifle eskinin yeniden tadına varmak nice yeniden çok daha keyifli şey doğrusu. Hem sonra, yeni—hep—yeni, ille—de—yeni, — hep gidilesi yol mu bu? Yeri gelince, eskiyi anlamca yepyeni kılan söyleşi-bağlantıları gerek bize. Önemli olan: kişinin ardarda bol soluklarla kendine yaraşan devingenliktir.

— Bitmez, biteceği varsa da bitesi değil ama son bir sözcükle, şimdilik de olsa, sözün sonunu getirelim biz gene.

— Son-mon dediğim, diyeceğim şu: Benden bu kadarmış, — keşke daha uzun sürse!

Kendi Sesime Yetişemedim

— İç ses, kitap... Öff, sıkıldım! Kaynak, karınca kararınca kendin de olsan, koş koş ne iç'e, ne ses'e ne kitaba yetişebilirsin... Kendi sesime yetişemedim diye üzülme ama. Yalnız değiliz bu dünyada; pekçok şey rastlantı işi; bakarsın başka biri çıkar, kendi sesini katar senin sesine, "Kendi sesim" dediğim dayanışmalı

bir anlam-önem donanımıyla gönlünü kafanı gönendiren bir paylaşıma erişir.

Hadi gel, azıcık havadan sudan sözedelim, açılırız, ne dersin.

– Olur, bu sabah kalkar kalkmaz üç dizeli birkaç satır düştü içime. Şöyle birşey:

Damın adsız sansız bir tepecik eteğinde azıcık koya bakıyorsa,

İç mayıştırıcı ikindileri izleyen geceler uykuyla boğuşsan da boğuşmasan da,

Yaşın kıvamını bulmuş olsa bile, ertesisabah kalkınca, oyun budalasısı çocuklar gibi dinçsin.

N’olur, bu satırlarda dillenen sesi yeni–kitabın–bir–çizgiciği diye yaftalama. Ortada birşey yok henüz. Daha doğrusu var da, bakalım, göreceğiz.

Suya gelince, duvar üstündeki testim Kaz Dağları’ndan aşağı akan esintilerle öğle sıcağı öncesindeki buluşmamızı kimbilir ne topraksı sabırsızlıkla bekliyordur.

Uzaklardan

– Kişi, zamanca uzayca kendi sesinden çok uzaklara da gidebilir. Ne diye gitmesin, deneyelim mi?

– Neden olmasın, al sana: eski Çin’den bir akrabam var, adı Yen. İkiz gibiyiz onunla. Kendini yetiştirmiş, çalışkan, saygılı, yardımsever, engin gönüllü, keskinceakıllı bir insan. Gençliği kıvamını bulduğunda, iççağrısına uygun düşen bir görev için oturduğu yerden ötelerde açılan bir sınava katılıyor. Verdiği yanıtlardan pek hoşnut olmadığı sınav sonuçları çizelgesine şöylebir gözgezdirep adını görmeyince de köyünün yolunu tutuyor. Dere tepe, yorgunluk bastırınca da gür bir ırmak üstündeki bir köprübaşında karşısına çıkan handa konaklıyor. Birbirinden güzel yapraklı ağaçlarla çevrili şirin bir dinlenme yeridir orası. Kesesince uygun birşeyler ısmarlayıp sofraya çöküyor; kafasındaki bulutlar azıcık dağılsın diye damağınca birkaç bardak şarabı da unutmuyor. Çok geçmeden de başını masanın üzerine dayamadan edemiyor.

İşte o an kapıda beliren atlılar kendisine başarılı kişilerden biri olduğunu söylüyorlar. Gözattığı çizelge ilk çizelgeymiş, arkası gelecekmiş, gelmiş de meğer. Şaşıyor. Ödev ödevdir ama. Kırk-elli yıl boyunca ödün vermeksizin durumun gerektirdiği yazı işlerini, seve seve yerine getiriyor. Sonunda, hem yurtiçinde hem yurtdışında adım adım çıktığı oldukça üst katları bile-isteye bırakıp çekiliyor. Doğruca o ilk sınav günlerinden tadı damağında kalan köprü hanına özlemle seğirtiyor...

O sırada birden aralanıyor gözleri. Yanındakiler: “Anlaşılan, çok yorulmuştunuz; dalıp gittiniz,” sözleriyle gülümsüyorlar. Yen de kendi gülümseyişiyle şöyle düşünüyor kendi kendine. Çalış çabala, dön dolaş, duy tat, kur kurgula sonu bir düş gene de.

Peki, ya sonra, — şimdideyiz şimdi.

Ne ki bambaşka sesleri bile kendi sesinde özümser kişi. Ne denli uzaklardan devşirirsek devşirelim, bambaşka şeyleri bile kendi ses-biçemimize dönüştürürüz.

Bir Oyun

– Uzak-yakın sesimizle şimdi de bir oyun mu oynasak, ne dersin? Ana-esintiyi pek bozmayan bir soru-yanıt oyunu olsun, istersen. Şöyle ki: şimdi burda, benden başka bir “sen” olsaydı, tek bir bitiş-sorusuyla sana ne sormasını isterdin? Buruşmasın yüzün, işleri daha da karıştırdın, deme; yaşam zaten, sayısız tekerlemelerin tekerlediği üzere, bol dolambaçlı bir oyun. Yazarlıksa, o doğrultunun yoğun heyecanı.

Sen kimsin? İşte kıyısından bucağından herkesin herkese sorduğu soruların sorusu: “Sen kimsin?” Apaçık dilegetirsek de getirmesek de her seste, her seslenişte bu soru. “Sen kimsin?” Yani, “Ben kimim?” (Hoş, ‘sen’, ‘ben’ dediğimiz neyse ne işte.)

– Yanıt mı, ah bilebilseydim! Yok canım birşeylere yaramıştır. Oyun mu, orasını ne kimse sorsun, ne ben söyleyeyim. Sıradağlar üstüme yıkılıyor sanki: bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var sorunun. Elde mi ama, ses’ten ses’e çabalayıp duruyoruz. Aradabir de olsa, bunca-çaba-boşa-gitmemiştir umudu iyi geliyor insana.

GÜNCEL YAŞAMDA GİZEMLİ GİZEMSİZ DİL

*Dil kâğıtlarım gene birikmiş.
Şaşılabacak birşey değil bu:
Ne zaman yaşama-gündemimin
üst köşesinde yer almıyor ki dil.*

*İnsansız dil yok;
diliyle insan ne denli insan, peki?*

Dil kazılarına bayılıyorum: en köhnemiş sözcüklerde bile öyle heyecanlar saklı ki!

*

Kendimi tutamayıp baştan söyleyeyim: kimbilir kaç kişinin beni kıskançlıkla suçlayıp öfkeyle canını sıkacak bir yumurta yumurtlayacağım: Ne büyük bir yazar, Tanrı! Öyle ya, dünyayı varetğinde, “Ol!” demiş.

İlkin; gönlünce bir yöntem bu: ne güzel, Tanrı bile dil-siz edemiyor. Sonra: yaratış serüveninin gelişimine öylesine cup diye eşlik eden bir gerçekleştirme buyruğu oturtmuş ki. Nicedir durup durup debeleniyorum da, “Ol!” yerine upuygun düşecek başka bir sözcük bulamıyorum. Dilerseniz, bir de siz sınayın, göreceksiniz.

*

Dil, diller karşısında titriyorum; korkudan değil, çoğu kez sev-giden.

*

Ulu ağaç sessizliğinde, derin deniz suskunluğunda bir insan tasarlamak öyle zor ki. Sağlık bakımı, sevgi sıcaklığı ayrıcalıklarıyla buna karşı çıkanlara bir diyeceğim yok kuşkusuz. Ne de olsa, acı acı düşüncelerle o eskiden sözlü iletişim içinde oldukları kişiyi özlemekteler.

*

Numaradan sorulan sorular kof yazarların aynasıdır. Dile, okura saygılı yazar böyle şey yapar mı hiç. (Bir önceki tümcem bir soru değil ki, hemen soru-göstergesini kondurayım.) Deneylerimin bende bıraktığı sarsılmaz bir kanı bu.

Gerçek nedir? Varolduğu sanılan, varolmadığı sanılan pekçok şeydir. Ola ki: haberimiz olmayan, yani ne olduğunu, nasıl olduğunu bilmediğimiz birşeydir. Ya da: 'hiçbirşey' değildir.

Yok, yok, — birbakıma gerçeklik (ne olursa olsun): benim için, hepimiz için ayırdına varsak da varmasak da, dildir, dildedir, dilden ötürüdür, dilseldir.

*

Şiddet-sözcüklerine dayanıp yandaş toplamaya yeltenenlerin düşüncelerini benimsetmek için gerekçelerini şiddet-sözcükleriyle bezeyenlerin, diledikleri sonuca ulaştıklarını görmedim.

*

Kimler binbir dereden su getirircesine önümüze ne gerekçeler yığarsa yığsın, *anlam* denen şeyi önünde sonunda: sen, ben, dil, doğa, kültür, *hep birlikte* varederiz. "Anlam" deyince insan odak rolü oynar. Ne de olsa, kültür bir insan başarısıdır, doğa ise insanların tarih boyunca oluşturupyoğurduğu *insan-doğası*dır.

Dil: insan, insan!

İnsan: dil, dil!

*

Babil Kulesi yıkılalı beri dünyanın dört bucağında, havalarda uçuyor sözcükler. Varsın dili-kıtlar rasgele toplasın onları. Sayıları az olsa da uygun sözcükleri yakalayanlara da rastlanır.

*

İnsan, kuşkusuz yazarın da en imrenilecek zenginliği, yaşantılar ile dil zenginliğidir.

*

İğrenç kişileri, iğrenç eylemleri nitelemek için yetesiye sözcük bulamıyorsan, yergiler yağdıracağına hiçbirşey söyleme. Aynı durum övmek için de geçerli.

Yerici ya da övücü, gerçekten özüne özgü deyimlerin yoksa, sus gitsin.

*

Doğruyu söylemek için, kişinin ille de Nietzsche'yi örnek alıp özkanî ile yazması gerekmez! Gerekmez, çünkü düpedüz doğruyu söylemek için ayık kafa, keskin görüş, sağlam dil gerekir kişiye. Bir yerin kanarken gel de doğruyu, dosdoğru söyle.

*

Sözcükleri: kökeni, soysopu, uzunluğu, kısalığı, kentli köylü oluşu, ya da başkaca bir düzenleme uyarınca yanyana dizmekle anlamlı bir sözcük-bağlamı, bir tümce elde edemezsin. Tümceye ulaşmak için de herşeydenönce kişinin, doğrudan doğruya değilse bile, dolambaçlı biçimde bir anlam-bağlamı odak alması gerekir. Kopuk kopuk sözcükler, bir dilin "uygun" parçaları olarak bir tümcenin ögesi sayılmazlar, bir tümce oluşturamazlar.

Tümcenin düzgünü dilin otağıdır. Dil nerde, peki? Tümcede, gerisinde, yukarısında, aşağısında, ötesinde, berisinde. Günlük yaşamalar açısından bakınca, özetin özeti şu: ne sözcük-süz dil, ne dil-siz sözcük, — ama ille de tümce, tümce.

*

Yabancı bir dili iyi bilen, fırtı-zırtı bu durumu göstermeye çalışmaz. Yüzünü gözünü yara yara da olsa, yarım-yamalak bilenlerse yabancı dilden sözcükler kullanmaya bayılırlar. Böylesi şeyleri umursamayanların gözünden kaçsa da dilden anlayan sağduyulu kişiler o saat anlar bunu. Dil çalımcılarının hakettiği ceza da dönüp dolaşıp bu kaynağa dayanır zaten.

*

Canlı bir dil, artık konuşulmasa da, güzelliklerini kendi içinde gizleyecek güçtedir. Ölü bir dilse, ya eskilerde bir toz, ya yıkıntı taşlarında bir çizgicik, ya da cansız bir dilin parçacıkları kılığında bazı yeni kılıkla sözcüklerde çekingen çekingen görünen dildir.

Düşünme deneyleri ile gerçekleştirdiğimiz sözel yerdeğişimlerinin kafamıza, gönlümüze, istencimize sağladığı kazanımları en değerli yaşantılarımız arasında saymalıyız.

*

Dil çırağı olmadan azçok usta yazar olacağına inanan yazarlığa-mazarlığa kalkışmasın. Az sayıdaki dil ustabaşları bile dilin çırağı olduklarını içlerine sindirmiş kişilerdir, — sindirmek şöyle dursun çekinmeden söyleyebilirim: nice özel tatlar çıkarırlar bu konumlarından.

*

Kendi kendine söylensen, söylediklerini anlaşılır biçimde söyleyen bile, ağzından çıkan her söz senin değil, başkalarınındır da. Öyle ya, çelişik, abuk sabuk dil-tortularından bile şöyle ya da böyle anlamlı birtakım yankılar kalır kulaklarda.

*

Yetkin tümce: dil duyarlığının en şaşmaz aynasıdır.

*

Her söylem dönüp dolaşıp kendisine *bakılmasını* ister. Sen gel gene, o güzelim deyiş gereği, söylenene bakma söyleyene bak. Ne ki, çoğun yapıldığı gibi, konuşan kişi kadar konuşmaya kaynaklık eden dile de hakettiği bakımı göstermek gerekir.

*

Özden sözlerin varsa, yani içini-dışını yetesiye dile-*getirebiliyorsan*, sunacak birşeyin yok diye üzülme!

*

Yığma söz dağlarının arkasında oyunlar çevirmeye kalkışanlar, — Susun! Susun!

*

Beyindesözlerin birbir hakkını vererek oluşturulan düşünceler, beyinleri de oluşturur.

Söz–ile–beyin, beyin–ile–söz: işte bedendeki gel-gitlerin en verimlilerinden biri.

*

Dilbilgisi dil-duyarlığı yerine geçmez. Müzik aletleri üzerinde bilgili olmak başka bir müzik gerçekleştirmek başka.

*

Kof, yapay bir düşünce-kurgusunu, sözgelimi bazı “ideoloji” denen iri lâf kalabalığını: sözcük seçimi, sözcük durumu, yankılı heyecanlar aşılama yönünden şöylebir çözümleyin, paldır-küldür çöktü gitti demektir yapı.

*

Belli oranlarda da olsa: dil herşeyi açar da kapar da.

Kantarını iyi tutturdun mu, tek sözcükle karmakarışık düğümü çözüverirsin. Zamansız davranırsan, bir araba söz de getirsen, ağzını her açtığında özlediğin açık anlatımdan azıcık daha uzaklaşıp yolunu yitirirsin.

*

Bazılarımız, bir-iki boş sözcüğü gerçekleştirmeye uğruna koskoca yaşamı harcıyor.

*

Sen varsan, ben de varım; ben varsam, sen de varsın. Peki, nedir bunu sağlayan: Şöyle ya da böyle iletişim, ama hep iletişim, kimi derin derin, kimi yalapşap da olsa, çoğun, dilsel iletişim.

*

Neler söyleyeceğini iyi bilen değil, neler söylemeyeceğini iyi bilen politikacı başarılıdır. Hiç olmazsa yazılı söylemlerinde, olanağı varsa, yazarlıktan da anlayan yakınındaki bir bilene bu yönden danışmalıdır.

*

Bir dil gerçekten güçlüyse: ne denli örtük kalmışsa kalsın; ne denli umursamazlıklara uğrarsa uğrasın; ne denli yasaklarla boyunduruk altında tutulmuşsa tutulsun kültürce-toplumca yeniden dirilip çağdaş anlatımlarla serpilebilir. İşte Türkçe.

Bir dil, hangi nedenlerden olursa olsun, hepten güçsüzse ne denli korunup kollanıp bakım görürse görsün, diriltilemez. İşte İskoçça.

*

Güzel yazdığı söylenen ama yazdıkları kimsenin işine yaramayan “şairler”: ne güzel yazıyor, ne de şair. Hiçbirinin dilinde insan sıcaklığı yok. Dil nedir bilmiyor onlar.

*

Sözümona başarısını Esin Perisine bağlayan, ya da (neyse ne) bu perinin kendilerine acımasına bırakan söylevciler, yazarlar dil, deneyim, yaşantı dilencileri durumundadırlar.

*

Şiirde gevezelik en korkunç gevezelik. Dilbilim kurallarına ne denli uyarsa uysun, çekilmez böylesi söylem, yazın ürünleri.

*

Diyeceğini az sözle dışavuran yazar, usta yazardır. En ilkel müzik aletleriyle, en güzel ezgilere ulaşmayı bilen bu gibi insanlara imreniyorum.

*

Yazarlık Dansı: Bazı yazarlar işlerini bambaşka bir havada sürdürseler de, yazarken ben, eğlenceli şeylere de sapsam, kendimce eğlenirken bile, işi ciddiye alırım. Ne var ki, ciddiliğin “aşırısı” ne yazara ne okura yarar sağlar. Yazarın her bir sözcüğü danstaki tektek adımlar gibidir. Tek bir çarpık adım dansın içine eder.

Düpedüz yaşamda da böyle değil mi? Rahat soluk alıp verirken birtek uzunca kesinti ölüme götürebilir. Her adımın, her soluğun, her sözcüğün kendine yapışık bir önemi var. Nasıl

rasgele adımlar bedeni yorar, dansı dans olmaktan çıkarırsa; nasıl rasgele soluklar kötüye göstergeyse: rasgele sözcükler de anlamı, dili, birdeyime, ortadan kaldırır.

*

Kaydırmacalı Anlam: Dil, hemen hemen her dil, başka bir dile aktarılamayan yanıyla, irili ufaklı oranlarda: oyunumsu anlam-kaymacalarının örgülediği bir ağdır.

Ne mi diyorum, örnekle şöyle birşey:

Özlemeden gözleme yok! Diye bir tümce işittiğinde, hertürlü olağanüstüden uzak günlük yaşam sürecinde işitsen bile, bununla ne dendiğini hadi gel de anla. Daha doğrusu, deneni anladığını sanırsın da, ne denli evirip çevirsen, gene de birtürlü anlamazsın, anlayamazsın. Kimin hangi koşullarda, kime seslendiğini bilmedikçe anlayamazsın. Nitekim açkarınla sofra başına çöken birinin sözleriye işittiğin, birdenbire apaçıktır tümcenin anlamı.

Yok, nicedir boş durmaktan sıkılmış, işinde uzman bir emekli memurun, şiddet kullanılmış çetrefil bir canakıyma olayını çözmek üzere dolgun bir ücret karşılığı göreve çağrılan bir polis emeklisinin ağzından dökülen bir tümceyse “gözlemeli tümce” ilkinde hiç benzemeyen bir doğrultuda anlamca aydınlığa kavuşuverir.

*

Satılık Dil: yönetimden anlamayan insanlar; birtakım vurdum-duymazlar, çıkar güden sözümona yöneticiler, ayrıntılara dek devlet bütçesini, geçici bir süre aldatmacasıyla, olanca uygulamalarıyla yabancı para-örgütlerinin eline bırakacak duruma gelirler. Sağa sola dağıtılan bankalar, fabrikalarla birlikte A'dan Z'ye düzeylerdeki eğitim, sağlık kuruluşlarını da yabancılara peşkeş çekme kertesine gelip dayandığında, kaşla göz arasında, çoktan ülke dilini de satılığa çıkarırlar. Türlü türlü dışalımlarla yurda giren eşyaları, hekimlik, tarım, basım, döşeme araçları gereçleri, yöntemleri ilerleme adına, bilirbilmez kişiler ve yetkililerce çeşitli kültür laçkalıklarıyla hızla örgütlenirken ulusal *dil de* gitti gider.

Özetle, böylece dilini *bile* haraç mezar satan devlet: olanca tarih zenginlikleriyle halkının, kendince değerli geçmişini de, gelecekteki özgürlükleri de, geçici bir süre azıcık rahatlama yalanı, yanıltısıyla, paraya çevirip yeyince de, kalmışsa, sağduyunun hâlâ gel ötesini düşün sen.

*

Önemli olduğuna, çok önemli olduğuna inandığım işleri *vargücümle* üstlenirim. Unutmayalım: her dil, her anadil gizli güzellikler içerir. Benim anadilimin de, daha doğrusu, benim insan-oluşumunda en büyük katkısı olan dil, şöyle ya da böyle beni benyapan dil de pekçok gizli gizemli sözcüklerin gömüsüdür. Pek ayırdına ermeden kullanıp geçiverdiğimiz “güç” sözcüğü de öyle. “Can”, “devinim”, “içimin içi” anlamına geliyor. “Gücüme gitti” deyiminden de belli bu. Nedense, çoğumuz çoğu sözcüklerimizin güzelliklerini ıska geçme alışkanlığındayız. Bu kötü alışkanlıktan *vargücümüzle* kurtulmaya bakalım, diyorum. Benden söylemesi; öyle ya, gene de herkes tutturduğu yolda gider *vargücüyle*. Sözüm öğrenmeye açık olanlara öyleyse.

*

Gerçekten güzel bir dünya için çalışanın güzel bir gönlü, kafası var. Bu bağlamda, çoğun unutulsa da, büyük öneminden ötürü, altını çize çize anımsatıyorum: dile yetesiye bakım göstermedikçe güzel bir dünya umudu boşdüşür.

*

Sorabilecekleri sorularla ortalığı birbirine katmasınlar diye, konuşmasını bilen özgürlükçü değerleri birtakım yasaklarla iyice susturmak isteyen güçlerin nedeni, genelde, doğrulardan duydukları korkudan ileri gelir.

Ne var ki, sözümona çekidüzen verdikleri ortalığı işitilir seslerle konuşmasız bırakmanın da sakıncalı olduğunu, bir biçime, bildikleri için, kendi adamlarını salıverirler ortalığa: bu arada bol bol lâf üretsiner diye basarlar üvendiği.

İşte ozaman, eğriyi doğruyu ayırdedebilenler birbir ayrılır

çoklardan. — Hele bir ayrılınsınlar, geç kalınca işler daha kötüye gitse de, iş işten hiç geçmez çünkü.

*

Susma zamanı gelince bile susmayı “susma” olarak belirtmek gerekiyor. Buysa konuşmayla gerçekleşen birşey. Desene, sözün bittiği yerde bile söz, hep dil, söz — boşa giden nice sözcüğe karşın, gene de söz, söz.

*

Dilin gizemi öyle eleavuca sığmaz birşey ki! Gönüller örten karanlık katları, azıcık da olsa, aydınlatabilir miyim diye sormamazlık edemiyor insan: Durumdu, anlamdı, kuraldı, amaçtı, etkileyişti, yorumlayıştı, anlayıştı... — hepsi iyi güzel de, çok kez, gözden kaçan birşeyi hiçbirzaman unutmamak gerek. Dilin gizemi sözcükler arasındaki belirli-belirsiz konuşlanmış “birşey’lerden”; ayrıca, konuşanın deme-istencinde biryerlerden bizlere bakıyormuş gibi geliyor bana. Dilin gizemi burda işte, — nerde peki?

*

Dil: rastlantı gizemler, gizemli rastlantılar...

*

Dile ilişkin sorularım bitti mi, ben de bittim, demektir. Dile ilişkin hiçbir soru gereksinimi duymayanları görünce şaşıp kalıyorum. Onları “eksik insanlar” diye nitelemeye dilim varmıyorsa da, böylelerini görünce: “Şu dünyada neler yok ki!” deyip şaşkın şaşkın şaşıyorum doğrusu.

YAZARLIK

*Hep derim: Yazarsız okur, birbakıma, hiç!
Okursuz yazar, birbakıma, — hiç!*

*Kendim bir okur-yazar olduğum için dobra
dobra söylüyorum bunu.*

*Gel gör ki, bugün sıra gene yazarda, yazmakta,
yazıda, yazarlıkta, — her zamanki bölük-pör-
çük anlatışla kuşkusuz.*

Özel yaşamında birini sevmiyorsan, eksiklerini, sakın, kendisine söyleme, bırak olduğu gibi kalsın; gene de kin yok, bilesin.

Yazarlık başka bir iletişim kesimi ama. İstesen de istemesen de birlikte-yaşamaktır yazarlık. Birbakıma herkesin birbirinden yararlanmasına açık bir yaşama-ortamı olduğu için bu böyledir.

*

“Evren”, “evren” dediğimiz şey, her bir satırını evrenlerin oluşturduğu sonsuz–içinde–sonsuz bir kitabın küçücük bir dipnotu mu?

(Bu deyişin yer aldığı kâğıtçığin yanına şöyle bir çıkma da kondurmuşum: Bana bak, sen dil’le mi aklını bozdun, ya da tümvarlık’la mı? — Yoksa her ikisiyle mi?)

*

Bazı sözler kolay anlaşılır; bazı sözler zor anlaşılır; hiç anlaşıl-mayan sözler de var. Şunu gözden yitirmeyelim; nitekim azıcık durup düşününce göreceğiz. Sözlerin anlamını anlamak insana ilişkin öyle karışık, öyle karmaşık süreçler gerektiriyor ki.

Tüm sanat yapıtları için de böyledir. Kendimize değer veriyor-sak, başıboş söylemlerle, başıboş yapıtlarla aptalca savurmaya-lım yaşama-zamanımızı.

*

“Yüceşeyler” kuyumcusu değildir yazar. Yeri geldiğinde, “bayağı şeyler’e” de zaman ayırmalıdır.

*

Belli bir düşünme–araştırma–yazma alanında görevlendiril-meyi hiç de hoşgöremem. Kafama gönlüme uygun bir yaşayış değildir bu. Çeşitli nedenlerden böyle. Özellikle: çalışamam, düşünemem, yaratamam. Önemsiz olmayan bir neden de şu: “çevrem” diye belirlenen oylumun dışında dolanıyorum diye

kınanmaya gelemem. “Çevremi” kendim belirlemeyi yeğlerim hep. Nerede eşelenmekteysem orası çevremdir, çünkü orda görevlendirmişimdir kendimi. Dışa-çıkma diye bir sapmanın da sözü edilemez ozaman. Kınama gerekince kendi kendimi kınayıp cezalandırabilirim; çok da katkılarını görürüm bunun. Kişi kendi kendisine karşı dürüst davranamaz, diyenlereyse yanıtlım şu: davranır, hem de nasıl. Kendisine dürüst davranamayan, başkalarına dürüst davranabilir mi hiç!

*

İskeleye güvenle bağlanmadıkça tekmeden karaya atlamak aptallıktır. Kimin urnurunda ki bu. Hırs gözü bürüyünce, can yitip gidiyormuş gibi atlayan atlayana. Niceleri bunu ağır ödese de, bir punduna getirip atlatıverenler, çoğun, en uygun yerleri kendilerine kapatıyorlar.

Daha nicesiyle birlikte: aptallıklara düşen, çeşitli akıllılara boşveren kişilerdir yazarlar, düşünürler, sanatçılar, bilimsanları — hepsi değilse de bir bölümü.

*

Her tatlanışı bencilce özümsemek, çoğun, amaca aykırı sonuçlar verir. Son derece özel-özel bazı zevkler için de geçerlidir bu. Neler mi, — özü özgeyi gerçekten seven okurlar, araştırmacılar, seyirciler varsın kendileri düşünsün bunu.

Yerine göre, tatlanışları paylaşabilene ne mutlu! Adam gibi yazarlar, akraba yaratıcılarla birlikte, boğuştukları bazı mutsuzluklara karşın, bu tür mutlulardandır.

*

Bana sivri gelen sözlerle damarıma basarken beni incitmeme-ye çaba gösteren kişi dostumdur. Ne isterse söylesin, başımın üstünde yeri var. Özellikle bizbizeyken böylesi yolyordamla yazarlığımı eleştirenlere, büyük saygı sevgi beslerim.

Tatlı sözlerle beni okşayıp uyutan kişi, görünüşte beni incitmemekle birlikte iyiliğini istemeyen kişidir. Böylesine katlanılmaz doğrusu.

*

Çoğu kez, susanın amaçladığını konuşmasında; konuşanın amaçladığını susmasında aramalıyız.

Başkalarını bilemem ama ben kendim vargücümle çalışmakla birlikte, “Oldu!” demeden birşey çıkarmasam da, gönlünce bir yanıt ortaya koyduğumu söyleyemiyorum. Yapabileceğim en iyi şey, belki de, gönlünce çalışıp çabalamaktır. O da su götürür ya, neyse...

Bu dünyadan göçüp giderken kimbilir kimler neleri özleyeceklerini düşünüp üzürlürler. Bense, dilimden, anadilimden yoksun kalacağım diye yanarım. (Yazar olmasaydım gene böyle düşünür müydüm, bilmiyorum.)

*

Bazan öyle olur ki, gerçekten yaratıcı sanatçının gelip geçici bir düşü, ağzından çıkan rasgele görünümlü bir sözcük yepyeni çığrlara başlangıçlık edebilir. Gel sen sen ol gene, özentiye kapılıp düşünmeyi zor altına alma, denetimsiz konuşmaya kalkışma.

*

Herşey güzel olduğu için mi yazıyorum yazdığımı? Yazdığım, dilegetirmeye yöneldiği gerçekliklerden, ya da düşlerden ötürü mü güzel — ola ki acı? Yoksa: yazdığım, yazdığım için mi güzel — ola ki acı?

*

Yazarlığın başı-sonu, önü-ardı yazarlıktan başka birşey değilse, nice nice güzelliklerle, bol bol acılarla “ötesi” ne peki?

*

Esin Perisi olsaydım, kendim, perice talihli yazarları değil, *dilce talihli* yazarları okurdum.

*

Şişsakla, şişirmeyle, düzmeceyle alış-verişi olmayan gerçek yazar, yazdığı her yazıyla dili, anadilini, birbakıma yeniden öğrenir.

*

Geçerakçe dilbilimsel kuralları yeri gelince gevşetmeyen, hattâ gerektiğı yerde “yanlış” yapmayı gözealmayan yazarların, ne adına olursa olsun, pek dilden anlamadıklarını, dilden tadalmadıklarını sanmıyorum. Gel de okur olarak tadal böylesi yazarlardan, yazdıklarından. Sizi bilmem ama tadalmadığım yazarı da okuyamıyorum ben.

*

Dili, ille de yalınlaştıracağım diye, cenderelere sokmaya yeltenen “yazarlar” yazar değildir. Toz toz dökülür onların elinde dil. Böylesi ürünleri n’apayım ben!

*

şamata ortamında nerdeyse imrenir gibi olacağım yazarlar, düşünürler birbir silinip gidiyor yalnızlıklara dalınca. İşte bu nedenle, yalnızlıklarımda gücüne inandığım gönlüme göre yazarları, düşünürleri, şamata ortamındaki yaşamıma taşıyorum. Pek kolay değılse de, ancak onlarla kolkola yaşıyorum orda. Bununsa tadına doyumuyor hani.

*

Birinin kitaplar ortaya koyması “yazar” olduğunu belgelemez. Oysa bazı gazeteciler, eleştirmenler tanıtımlarda ne de savruk kullanıyor “yazar” deyimini. Gerçek yazarın kitabıyla “birlikte” yayımladığı kitaplaşmış bir yapı’tır. Yapıt denince de, pekçok yönden bir can taşıyan dilsel bir gerçeklik anlıyorum.

Kitap yapımcısı çok, yapıt gerçekteştiricisi azdır.

*

İyi yazara benzemekle iyi yazar olunmaz. Çünkü iyi yazarın, kimsenin birtürlü beceremeyeceğı, kendine özgü bir yazışı vardır. Gizemli kuytuluklarla, engebeler, kaygan tuzaklarla dolu bir

yazıdır bu. Örtüleri zor açılır. Örtük ama pırıl pırıl inceliklerle çağlayandır iyi yazar. İyi yazarın benzeri olmaktansa ondan başka türlü bir ustalığa yönelmelidir yazarın akıllısı. “Başka türlü iyi” yazmaksa, gerçekleştirilmesi zor bir başarıdır. Ancak gerçekten keskin dil duyarlığı olan çalışkan bir çırak, gerçekten yetiliyse, öznel-nesnel koşulların elverdiği bir süre sonra gerçekten iyi yazı ürünleri ortaya koyabilir.

*

Her yazarın, yazar olarak, kendince önemli önemsiz işleri var. Birtakım zorlamalarla bunların tümünü ortak bir paydada toplamak olasıysa da, böylesi bir indirgeyiş, yazarlık üzerinde, varsa, sağlam bilgi edinmek için yetersizdir.

Bu yolda, belki de, en iyi sokuluş, yazarların yazarlık üzerindeki görüşlerine kulak kabartmaktır. Zorluk şu: yazar denilen pekçok kişi, üzülerək saptıyorum, yazarlık üzerinde ayık görüşten yoksundur. Hattâ, saygıyla analım, böylesi bir görüşün gereksizliğine inananlar da eksik değil. Umut kesmeyelim hemen. Yazar var, yazar var.

Böylesi görüşlerden öğrenilecek çok şey olduğunu unutmayalım; nitekim ben kendim, gereksinme duyduğumda, bu doğrultuyu izleyerek, uzun uzun, bazı önerilerde bulunmaktan geri kalmadım. Gelgelelim salt bununla, yapılabilecek herşeyin yapıldığına inanmıyorum.

Peki, inancım mı? Kim ne derse desin, bence olası şey değil ama, yazarlığı, genelde, şöyle aydınlatmayı deneyebilirim, diyorum. Uğraş-alanı dil olduğuna göre, yazarlık: özde, bu ne denli özse artık o kadar, tıpkı dil gibi, gizemdir, diye düşünüyorum.

*

Yazarlık sürdükçe yazarlık dolambaçlarında yalpavurmak da sürer.

OTLAR DİLE GELİNCE

Ot deyip geçmeyin.

Denize doğru toprak yola inen kıvrıntılarda elim ayağım öyle yanmaya başladı ki, kollarıma bacaklarıma kova kova dikensi kızgın kumlar boca ediliyor sanki. Gözkamaştıran güneşten azçok korunabileceğim ağaçlı yere daha var ama, gel de dayan, duraladım. Bakınca anlaşıldı: biryanımı ısırmakla kalmamış, öbüryanıma da atlamış gözle görünmez dişler. Ne anlamlı derleyip biçimlendirmiş Türkçe: ısırgan. İçim rahat artık, “ısırgan” dedim ya, *biliyorum*.

Öyledir dil. Kendime de, dünyaya da *açıklık* getirir. Nerde önüm ardım arapsaçına dönüşse en etkili ışıldak dil, özellikle anadil. *Arapsaçı* dedim de, bak o da var gündemde, toplaya toplaya dönerim, yarın evcek oturup bir güzel ayıkladığımız gibi, haydi tencereye, akşamın sofrası şenlendi, desene.

Otlar, otlar... Ot canım, bunda ne var diye omuz silkmeye gelmez. Ne mi var: ot, yani *nice nice* şey. Kırdı, karda, toprakta, yazda, kışta, burda orda, her yerde ot, her yerde. Yalnızca ot diye bellediğimiz şeyler değil, ilk bakışta ot’a benzemeyen daha neler otgillerden, bir bilseniz. Otsuz tasarlanamaz yeryüzü. *Dildeki* otlarda öyle. Anıp geçemezsin: kendinden, dünya gerçekliğinden yoksunluk olur bu.

Çok kişi ot’u, minicik birşey, pek göze çarpmayan bir ıvırzıvır diye bellese de, gözlerini açıp çevreye bakınca altüst olur dünya. Nitekim şuracıkta yemyeşil ovacıklar, canlı canlı yol kenarları, ileride uzanıp giden yoncalık, dikenli yosun tutmuş çukurlar, burçaklı yerler, hattâ ağaçlar, kalın gövdeli yeşil yeşil ağaçlar; sofraların değişik kokulu yiyecekleri, ağzı burnu büyüleyen baharat, türlü türlü ilacın onsuz-olunmaz çekirdekçileri — bir ot-dünyasındayız işte.

Toprağın “doğal” örtüsü nedir? sorusunu, aklına getirir getirmez, “Ottur, ot!” diye yanıtlamayan yoktur. Kimi bakışa bodur gözükse de, bu ipince nesnecik yellerlesâğasola öyle nazlı nazlı sallanır ki. Dünyaya renkli renkli, diri diri bir armağandır ot. Genelde yaşamın, dolayısıyla da tüm karmaşık getiri götürü-

süyle insan yaşamının, birdeyime, başlangıcıdır ot. Ot bitmeyen yerde barınması zordur kişinin. Tek bir ot filizi, en ilkelinden bir otsuluk yaşam habercisidir.

Yalnızca doğa yönünden bir zenginlik değil, kültür alanında da değeri küçümsenmeyen bir zenginliktir ot. Nasıl mı? Dilden ötürü dil'in bezeğidir de ondan. Boyuna bosuna bakmayın gerçekten önemli bir yer tutar birçok dilde. Bu açıdan Türkçeye bir-iki dalış gerçekleştirmek, ot'un ne görkemli bir dil gömüsü olduğunu ortaya çıkarmakta. Türkçede vazgeçilmez bir öge ot. İşte bundan zaman zaman anadilimde *otlamaya* bayılırım. Ne bitkibilimcisi, ne yeşillik kimyacıyım; bitki tarımcılığı, eczacı, ot araştırmacı, beslenmeci gibi bir uzmanlığım da yok. Ne ki, anadilimde otlara eğildim eğileli keyfime diyecek yok doğrusu. Hep derim, bir yerden sonra birlikte tatlanmayınca tadın tadı pek olmuyor. Ondan hadi gelin elele bir *ot sabahı* yapalım; ya da doluyunuz, bir *ot gecesi* yapalım: gündüzümüz yeşil yeşil yeşillensin, karanlıklar tutuşsun yalım yalım.

Ot dağarcığıma usulcacık daldırdım bile elimi. Yıllar yılı bir güzel dizilmiş ki ot-sözcükleri, ya da sözcük-otları, ot sözcüğü anılarıyla dopdoluyum. En dipte kocaman bir ev; bir bölümünden öbürüne koşturup duruyorum, mutfak-dolaplarından, sofra üstüne, kilerden kapalı odalara. Sonra, yalnız başıma sokaklar; büyük halamla bostan günleri; evcek yakın uzak gezmeler; okumalar, okumalar, düştün düşlere dalgalanmalar — ot'lardan dile, dil'den otlara yalpa yalpa kanataçılar.

Büyükler dünyasına geçtikten sonra unutup gittiğim, oysa hiç unutamadığım duyular, ayırdedişler birbir beliriyor. İçime işlemiş ne çok ot-yaşantım varmış. Tertemiz çamaşır dolapları, havlu yüklükleri, yeni evli yenge sandıkları, düzenli düzensiz ana-baba çekmeceleri; dikine enine ayna kenarlıkları, pencere çıkmaları — heryan ot, heryere uygun bir ot-sözcüğü. *Fesleğen* kokuları, *sabunotu* kokuları. Kitap sayfaları arasında türü cinsi belirsiz kuru otlar. Saatli Maarif Takviminde zaman koca bir sayfa tutarında mevsim otları çizelgesi. Deyim yerindeyse, oda eşyalarına bile ot giydireyorlardı bizde. Fırdolayı köşe minderleri, omuz dayama yastıkları, yer şilteleri, sandalye üstleri, arkahlıkları, her boşluk otla rahatlaşmış, otla süslenmiş. Yaşlı konukların

sırtağrısı ile bel ağrısı belasına iyi gelen çeşit çeşit ot şilteleri.

Hele mutfaklar: hemen hemen her yükseltide, güzelce yerleşik ince, kalın, ağzı dar, ağzı geniş irili ufaklı cam kavanozlar, hepsinin içi renk renk som ot dolu. (Boşken ne ak-uçukma-vimsiydi hepsi; boyalsını hiç görmemiştik.) Bahçe başındaki tulumbanın ordan toplanan *nanelerin* kurusu, *ıtırılar*, *biberler*, *otsu yaprakçıklar*, daha neler neler... Kavanozların üstünde yazı falan yoktu. Büyükten küçüğe herbirinin içinde ne olduğunu bilmemekayıptı da ondan. En dalgın, ya da en acele zamanlarda bile kimse trança balığına serpilen *defneotu* ile onu andıran yeşilimsi soluk, aldatıcı sarımsı *ökseotunu* birbirine karıştırmazdı. Eve gelip de, uzunca kaldığı için mutfağa da girenlerin en ilk geçmesi gereken eğitim kavanoz bilgisiydi. Sofraya götürülmeden önce sindirime iyi gelir diye çorbaya konan bir tutamcık özel *ökseotu* kavanozunu, *adaçayı* kavanozu ile karıştırma olasılığını önleyici tutamaklar gerçekten incelik isterdi.

Külbastıları, kökenini sayamadığım seçme otlarla iki avuç arasında son birkez okşayıp tepsiyeye, ızgaraya yayar yalmaz korateşli maltızın gözlere bayram görünümü, seyrine doyum olmayan bir işlemdi, ocakbaşındaki babaannemin arkasında, “yemek, yemek!” diye sabırsızlanan bizler için. Gelgelelim sofrada hep hazır bulundurulan tahta kutudan birkaç fiske atanın, babaannemin gözünde değeri artardı.

Sadeyağlılar karındoyurucu diye bilinse de, zeytinyağlı bir ot yemeğini hiç eksik etmezlerdi sofradan. Ençok sevdiğim otlardandı mide gönendirici *semizotu*. Dalgınlıkla birşey unutulduğunda beni gönderirlerdi, herşeyin seçmecesini verir diye bildiğimiz yakınımızdaki manava. Hiç unuttur muyum, kimbilir kaç kez *ıspanak* için gitsem de, “Şaşırmışım!” bahanesiyle bir kucak *semizotu*yla dönerdim eve. Salt beni üzmemek amacıyla, “Hadi bu kez böyle olsun!” derlerdi çoğun. Azıcık buruklaştığımda da, “Ben ıspanak aldım sanıyordum,” diye halama bakarken, babaannem, “N’apsın çocuk, o da *semizotu* almış,” sözleriyle konuşmaya son verirdi. Özde sıcak da olsa, ister kesme yoğurtlu ister yoğurtsuz herkes severdi mayhoş mayhoş yaz müjdecisi *semizotunu*. Sonradan, n’olduğunu kestirmek kolay, genelde dışarı alış-verişi yapan halam manavın kulağını bükmüş olacak

ki, yalnızbaşına gittiğimde, ne zaman semizotuna elatsam, “Bizde yok yok, en iyisinden ispanağım var,” deyip koca yapraklı bir-iki demet ispanakla doldururdu kesekâğıdını.

Evcek çarşıya pazara gittiğimizdeyse özellikle ay başlarında, hele şubat mart aylarındaysak, tüm yıl onsuz yapamadığımız *tereotu* alırdık bol bol, ne denli koyuysa sevine sevine, istifi altından, manav suyu görmemişlerden kuşkusuz.

Tereotu mu, dereotu mu? Halam, “*Tereotunun* manav suyu görmemişlerinden ver, sonra karışınam ha!” dedikçe, bizim gür bıyıklı delikanlı, “Hey maaşallah ne baba *dereotu* bunlar böyle!” diye malını dörtiyana duyurmaktan özel bir zevk alırdı. İşi çakan halam gülümseyerek sepete aktarırdı. “Dereotu” mu, “tereotu” mu, ne önemi varşimdi bizim için bunların, diyorsanız, geçelim. Gene de ben belirteyim: İnce ayırımlara duyarlı anadillerden bir dil Türkçe. Kadınların ağzına “tereotu” yakıştırmış, erkeklereyse “dereotu”.

Bakın salata’yı salataları geçemeyiz. Salata deyince, o da tuhaf gelecek ama, bizde her mevsim otlarla salata yapmak bir gele-nekti. Acımsı, limonsu, ekşimsi, genede tatlı *hindibağ* salatasına, çoğun, “ot salatası” derdik. Karda kışta bahçelere girilmezken, manavlar da yok satarken, taze ot salatası yapamadığımız için olacak, artık günün salatasını yaparken, uygun-uygunsuz demek keyfimiz, esinimiz ne dilerse öyle davranır, kuru ot serperdik salatamıza. Hani, abartmıyorum, ne serpersen o hoşumuza giderdi doğrusu. Daha o zamanlar bilinçaltından, “postmodern” dedikleri bir aileymişiz de haberimiz yokmuş meğer.

Ya ot çorbaları, ağızımıza değsin, baştacı bir tat-evreni herbiri. Çabuk pişen, hızlı hızlı tüketilen katı yiyecekler, üzümlere sap-tayalım, *çorba kültürünü* unutturmuş görünüyor günümüzde. En başta da almış yürümüş sanayice diye niteleyebileceğimiz hazır çorbalar. Öyle de, onlara ilişkin önemli şeyi unutmayalım ama: hepsi değilse pekçoğu otlaştırılmış, otsu kurularla, otsu tozlarla, otlaştırılıp öğütülmüş içilir ezmelerle yapılmış. Öyleyse onlar da ağza şölen şeylerdir, diye bir çıkarıma atlamayalım gene de. Bu denli ‘otlaştırmalar’ otu ot olmaktan çıkarıyor da. Deyim yerindeyse somut somut ot gerçekliği soyut bir varlığa, ya da yokluğa dönüşüyor sanki.

Başta *aşotu*, *kantaron*, *ısırgan*, *dağkekiği*, *ısırganotu* — başkaca “ot” diye ne bulursan “ot” desinler de, ağılı değilse n’olursa olsun, tüm otları, özellikle güzün gölgede toplanıp püfür püfür ama güneşli Ege yamaçlarında kurutulmuş otları bir güzel karıştırıp yeşilimsi-sarıya çalan-kahverengi çizgili karışımdan bir-iki çorba kaşığıyla güzelce yavaştan hızlıyla yeterince kaynatın, işte çorbanız.

Ayrıca, hertürlü sebze çorbasına da, ilk taşımından sonra elinin altındaki otlardan dilediğin birkaç tutamcık katabilirsin, iyi gider doğrusu. Kış karlarına hüzünlü sevinçle dalgın dalgın baktığımız günler yaz özlemine birebir gelir ot çorbası, otlular çorbalar, kır kokulu burukça tatlı, katık istemeden karın doyuran emek sever çorbalar.

Sağaltıcı otlara gelince, gözümü açtım onları gördüm; bugüne dek onlarla sürdürdüm. Düşüp dizimin derisini mi sıyırdım; kolumu biryere mi çarptım; saklambaç oynarken masa altından hızla kay’ımderken kafamda bir yumru mu oluşuverdi; bileğim mi burkuldu; kaşım mı patladı; bacaklarım mı, dişlerim mi ağrıyor; gözlerim mi çapaklandı — her derde bir ot bulunur. Kimini merhem yapıp sürersin, kimini şurup yapıp içersin, kimini suya atıp sıcak-ılık banyo yaparsın. *Yara otundan*, *çiban otundan* yana zengin bir çocukluk benimki. Bugünümüzün çareleri eczane raflarını süsleyen dizi dizi küçücük kutulardaki damlalarda, haplarda. Dilini deyişini, içime sindirebildiğim, anlamına akıl erdirebildiğim minimini, nerdeyse okunmaz yazılarla sözümüne belirtilen adlarına birtürlü akıl erdiremediğim kutular, kutular... Ederi cebi yakan sanayi ilaçları yoktu eskiden. Öyle miydi o zamanlar: ben çocukken ne damlalık, ne ölçüm. Yeter de artardı otlar. Ot bu, sürer, içer, geçer giderdik. Çoğun da iyi gelirdi, ne de olsa yaşama-yardımcılarıydı onlar; hani, kaş yapayım derken göz çıkartma gibi bir zararları da yoktu — ne de olsa derdi kesip atan yüce sağaltına savları gütmezlerdi. Böcek sokmasından böbrek ağrısına, başdönmesinden kansızlığa dek her sıkıntımızda sanki hizmete hazır bir erdi ot.

Ola ki doğaya saygısızlık ederim dercesine, yavaş yavaş etkisini gösterir ot. Dişin mi ağrıyor, göz mü değdi, zayıflamak mı istiyorsun *sarımsakotu*; boğmaca, kuşpalazı dolama mı var,

parmakotu, kasıkların mı ağrıyor, *kasikotu* — otsever gözlerle çevrene bir bakın, doktorun doğada. Çocuk birtürlü boy atamıyorsa, bir-iki demet *karakafes* pişir, semizotu gibi birşeydir; yeyimi hoştur. Eşekkulağını andıran mor çiçekçikleri bile kaynatıp suyunu içirebilirsin.

Sıksık sinirleniyorsan, gerginliğe iyi gelir *dulavratotu* çayı.

Fıtığın da, azçok çaresi var; *kasikotu* kasık şişkinliğini kısa sürede giderir. Bulduğun gibi yapıştır şişin üzerine, olsun bitsin.

Okurken yoruluyorsan, ya da kızgın güneş yüzünden gözlerin yanıyorsa, ya da gözlerine oturan kan birtürlü dağılmıyorsa, çeşit çeşit gözotu var: Çay yap yıka. *Sedefotunun* da iyi geldiğini unutma.

Üşüttün, göğsüne indiyse, öksürüğün sökülsün istiyorsan, göğüs yumuşatmaya birebir öksürük otları; bu otlarla dolu heryanın: kırlar, tarla kenarları, tepe yamaçları. Ot olsun da, hemen hemen hepsi öksürük sağaltır. Bence, pek anılmaz ama, en etkili biri *zufaotudur*. Gıcığı da hemen geçirir. Safra söktüren *sabunotu* da öyle.

İştahacılar, kanyapanlar, kanarındıranlar da tümen tümen. Sakın bana ne demeyin, gün olur, hem de hiç umulmadık zamanlarda, bir bakarsınız, eskiden görüp geçtiğiniz, ya da görmediğiniz otların ardına düşmüşsünüz. Bende kanazlığı değil kançokluğu var, heryerimin kanamasından belli, diyorsanız, çokluk sandığınız şey azlık da olabilir, ama, diyelim ki, olabilir a, kanınız gerçekten aşırı, benim otlarla filan ilgim yok öyleyse, demeyin; tam tersine, ozaman işiniz *şevketbostangillerle*, halamın düpedüz *bostanotu* dedikleriyle. Bol yapracıklı diken diken örümcek kılıklı birşey; kahverengi tohumundan tanınır. Yenir bile. Tektük Cunda pazarında rastladım; köylüler, Gömeç-Ayvalık yöresindeki Kozak yaylalarından getirmiş olmalılar.

Bademcikten uykusuzluğa, karaciğer üzüntülerinden cilt hastalıklarına, kulakağrılarından belağrılarına gezine gezine doğadan-dilden ot toplamaya bir giriştin mi, keçi gibisindir, dere tepe, kitap-mitap demeysin.

Bozkırın susuz aylarında terliyor musun, sıcaktan çıt çıt turnakların mı kırılıyor, kirpiklerini kaşıya kaşıya afakanlar mı basıyor, otunu bul kurtul. Otçu halamın deyimiyle: vebanın bile en iyi ilacıdır bazı otlar, özellikle de kökü yaprağı örümcek

kılıklı o dikensi şeyler. Ne denli koyu mu koyu kahverengiyse, dediklerine göre, o denli iyi gelirmiş salgına. Ayvalık tepelerinde de görmüşlüğüm var. Yenirse de, tatmadım. *Vebaotunu* andıran *uykuotunu* bilirim ama.

Azıcık dikkat, –nerde ama?– gözden kaçmaz ozaman, adını sanını doğru dürüst bilsen de bilmesen de, doğanın, dilin her-yanı, genelde dudak bükülüp geçilen otlardan: *bozotlarından*, *tarlaotlarından*, *ketenotlarından*, *acıotlardan*, *çirişotlarından* geçilmiyor. Toprağın en güzel örtüsüdür ot. Çoğun, sesimi çıkarıp birşey demesem, diyemesem de, kulaklar ıvır-zıvırla öyle dolu ki, nasıl olsa işitilmez düşüncesiyle, doğada-dilde otları umur-samayanları ayıpladığımı söyleyeceğim. Ola ki bundan, sıklık, eşi dostu tanıdık tanımadık herkesi dilsel ot-düşlerime ortak etmekten hiç yüksünmüyorum; zevkli bir görev bu benim için.

En ilk aklagelen: bilişim, benzetim, çağrışım yapıtı otların şaşırtıcı sıçrayışlarına dikkati çekmek, bu sıçrayışların çeşitli anadillerde eriştiği güzel doruklara tanık olmaktır.

Biz gene Türkçeye yönelelim:

“Ot” dendi mi, çoban gelir aklıma, çoban deyince de kuş-kusuz ot: Neden mi? Kocabaş da küçükbaş da olsun, davarını otluklara yayan, sürüler otlayadursun kendi de “otlayan” açık hava insanıdır çoban. Kent uzağı kır demekse, çoban da otlanan kişi demektir. Somununun, katığını evde unutmuş olsa bile, herzaman yenir otlarla çevrilidir. Sürüyle *çobanotunun* efendisidir o. Uzunca yeşil tırtıllı, sivrice dikenli, koyuyeşil tombalakça meyvelerle bir çobanotu tanıdım: Kurban bayramına haftalar kala, damından çıkarıp hendeklere doğru otlamaya götürdüğüm küçük koç tanıştırdı bizi; bostana gider gitmez o ne dalış otlara. Amcamın çobanotu deyip geçtiği yeşillerin kimine *çobankesesi*, kimine de *çobançantası* diyor ya, onlara işte. Bense n’etsem öbür otlardan ayrı göremezdim onları. Halamın yanıtıysa hep aynıydı: pek ayrımı yok zaten, bizim iki adımız gibi, bir göbek adımız, bir de günöbirlik adımız gibi birşey. Öğrendim ya, hep aynı yerden yolduğum ayrı iki tutamı bir akşamüstü, eve getirip, aklımca, bizimkileri sınavdan geçirmek istedim. Böylece bostan-yaşantısının havaya gitmediğini de kanıtlamak dileğindeydim. Öyle şaşırtıcı oldu ki,

hadi-görelim-bir-de-sen-söyle sahnesi. Yeni gelinler biryana her kafadan ayrı ses, ayrı bir ad, tam curcuna. Konuk da vardı evde, eczacı subayı eniştemlerin emirlerinin annesi; oğlunu görmeye gelmiş. Çobanotunu görür görmez, "Aa, sizde de mi var, bu bizim *cıngıldakotu*," demesin mi. Pişirip yerlermiş bile onlar. O günden sonra, eski ev yaşamı gelenekleri sürdükçe, bayramlarda elöpmeye gelen eski emirlerinin annesi, her geldiğinde bir torba dolusu diri diri cıngıldak da getirirdi. O günlerin bayram şamatasıyla, çoluk-çocuk birbirimize "cıngıldak!" diye takıla takıla, bu yepyeni aşı, suyunu içe içe, sahan sahan mideye indirirdik. Bu anılarla sanıyorum, nerde söylene söylene pek bir iş yapmadan sağa sola koşturan "telaşe müdürleri" görsem, "Al sana bir cıngıldak!" diye bağırasım gelir.

Her dilin benzeti-yorumlayışı başka. Bulaştığım dillerden edindiğim izlenimlere göre, biçimce ortak yan, ola ki çobanlık dönemlerinin anısıyla, otlar ile hayvanlar, ya da hayvansı görünümüler arasında, algılama yönünden, andırışlar kurma alışkanlığıdır. Çoğun yaptığı üzere Türkçenin düşsel şakacı gücü ağırca basıyor bu doğrultuda. Sözelimi: *aslan pençesi*, *yılanotu*, *sıçanotu*, *engerekotu*, *koyunkıranotu*, *kuzukulağıotu*, *kırlangıçotu*, *kediotu* ... Çoban aklı bu: ister yalnız kişi zııırlığı, ister dağbayır ürkekliği diye nitelesin gerçek bu, ne engin düşgüçlü gerçek bu. Bu kadarcık bile Türkçenin, otları: kimi uçan, kimi sürüngen, kimi evcil, kimi yırtıcı hayvan türünden bir canlı diye gözönüne getirme eğiliminde olduğunu açığavurmakta.

Otlara büyük saygısı var Türkçenin. *Oğulotu* güzel bir örnek. Türklerde, belli tarihsel gelişimlerle erkek çocuğun aile için öneminden ötürü böyle olsa gerek.

Başka benzetiş doğrultuları da eksik değil. Hem çiçekli hem yapraklı *sultanotu* başlıbaşına bir görkem.

Aile yakınlıklarından ev nesnelerine, insan-beden yörelerine, madenlere, iç-kımıldanışlarına, yöreye konuşlanmalarına açık-seçik belirtmeye önem veren çizgiler de var Türkçede.

İşte: *güzelavratotu*, işte *dulavratotu*. Amma da tuhaf çağrışımlı şeyler. Delikanlıların ilk heyecanlı özlemleri, çapkın evlilerin içini hop ettiren çağrışımlar... *Kaynanaotu*, *cadalozotu* ayrı bir öykü.

Azıcık dikkatliyseniz, *sütleğeni* de kulağınıza çarpmıştır.

Eskiden evlerin, şimdi bile kırsal vazgeçilmez eşyası. Bu arada bedensel aktarımlı *beşparmak* otunu da unutmayalım.

Sevgili Sokrates'in içtiği ağıysa, binlerce yıldır belleklerde: *baldıran*, — “baldır”dan “baldıran”. Sözcükteki şu nesnel-düşsel uyuma şaşmadan geçmeyelim: baldıran'ın etkisi baldırlardan başlayıp olanca bedeni sarar genelde.

Başka bir türetimse, madenlerden: *demirotu*, *bakırotu*.

Ah, şu dil duygusu. İnsan-oluşumuzda koştururken özdeşleşmeyisevdiğimiz güzel bir yetiştirme yardımcısıdır dil duygusu. Neylersin ki, geçim-meçim derken kaynayıp gidiyor en güzel dil-tatları.

Değişik ülke bilginlerinin birkaç yüzyıldır uyguladığı uzlaşım bir yöntemle, gerektiğinde yöresel belirlenimleri de işin içine katarak Latince niteleyişlerle ayırmışlar otları, bitkileri. Çoğun akla-mantığa sıkıca yaslanan adlandırmalardır bunlar. Kulaktan dolma bilgi kırıntılarının etkisiyle söylediğim sanılmasın, şişirme diye yargılanmayacağım umuduyla Latinceciliğimden aldığım güçle söylüyorum: Bilim-çevrelerindeki geçerliklerine karşın, anadilin o esin esin kanat çırpınışlarından yoksun, Latince bitki-sözcüklerinin pek çoğu. Şöyle ki, *cusata palestine* ne diyor genelde: hiçbirşey. Oysa *Filistin kuskütü* deyince önüne geçilmez bir ilgi uyanır çoğumuzda. Nerde *tamaricacae tamari sm yrensis* nerde *İzmir ilgini*'nin kokuları, ıstır ıstırmez güzel kokulu otlar doluveriyor içime. Başka dillerdeki karşılıklar da ilginç olmasına ilginç ama, nerde bizim *mızraklı devediken*i'miz, nerde *çoban çökerten otu*? Hangi dil tarih coğrafyasında var bunlar?

Şu durumuma bak, tersine kürek çekiyorum ben. Binbir sorumluluk arasında ottan ota, ordan dil-içine, ordan gene kırlara tepelere yamaçlara koşturuyorum. “Binbir” dedim de, *binbirdikenotu* geldi gözümün önüne. Ege'nin kentleşmiş yazlık kıyıları ele geçirmiş para kıran zengin pazarcıların yaygarasından olacak, bir köşeciğe sinmiş alıcı bekleyen utangaç köylülerin yaygısında yeralan o gösterişsiz otlar arasında *binbirdelikotu* da vardır çoğun. Sarımsı-bakırca çiçeklerinden tanıyabilirsiniz. Fıskıran saplarıyla bazılarına çekici gelse bile, leyleksi boyda yapracıkları yüzünden itici bulanlara da rastladım. Oysa, hemen hemen her ot gibi doğanın öbür canlılara, cansızlara armağanı

'binbir'li-otlar, bence, albenili-anlam-çağrışımlarıyla güzel şeyler. Örneğin *binbirdelikli* otlardaki sayısız noktacıkların sayısız yaralardaki dertleri kesip attığı inancı yaygındır. Ola ki bunlar bazı yerlerde *binbirdilek* diye de bilinir. Canı candan eden nice hastalıkta canacan katan gömüler diye saygıyla toplanır, delik delik yapraksı otlar. Hayvanlar çok çok yerse ağılanabilirler; özellikle insanlar içindir bu otlar. Çarşı-pazar gezerken, — kentte bile olsanız, pazar gibi pazar pek kalmadı ya, bir köşecikte bu kupkuru otlara rastlarsanız, azıcık durup düşünün, e mi. Ben merhemine bile rastladım. Çay yapıp içenlerden işittim, sindirim bozukluklarını yoketmesi biryana, en büyük yararı bağıışıklığı güçlendirmekmiş.

Hiç kuşkusuz, gelmiş geçmiş herkese ortak bir yaşama sevincini ölçüp biçip buyuracak bir ölçek yok, olamaz da. Buyüzden, “tuh bize, binyıllarca çalış çabala, gene de şöyle hepimize toptan uygun düşen bir yaşama-sevinci kotaramadık,” üzüntüsüne kapılmayalım ama. Herkes kendine en uygun birimi-ölçeği bulup buluşturmakta özgür; özgeye zararı olmadıktan sonra, kim kimin yaşama-biçimine elatabilir? Atması yanlış olur zaten. Gelin, uyanmış kişiler, toplumlar örneği davranalım: İnsan olup insan gibi insan yaşamının tadını çıkarmaya bakalım! Böylesi bir sevinçte otların da yeri var benim yolumda. Dilerseniz siz de deneyebilirsiniz bu yolu. Bunca bireysel-toplumsal aykırılıklar ortamında kendimi kandırmadığım inancıyla söylüyorum. (Bu arada kimsenin de gözünü boyamak istemem, — böyle bir istek, başta kendim, kime ne katabilir ki?) Ne de olsa yaşama sevincinden yana *ot gibi adam* değilim doğrusu; belli oranlarda da olsa, ot merakımın, ot-severliğimin payı var bunda. Tam tersine: gerçeklikler, duyarlıklar, düşünceler, başarılar, düşkünlükler, yavaşlıklar, hızlılıklar, tutarsızlıklar, tatlanışlar ortamında doğumdan ölüme tükenmez eyleyişler doğrultusunda yaşayıp giderken iyi ki zaman zaman, türlü türlü ot sevinçleri de eksik değildi, diyorum.

Geçen gün birkaç candan kişiyle söyleşiyorduk. Saatlar geçti gitti kaşla göz arasında. Evsahibimizin, kısacak bir süre ayrılmasının ardından düzgün bir sofraya dönüşüverdi masa: Çeşit çeşit otlarla donatılmasın mı dikdörtgen! İlk lokmaları

atıştırırken, doğrusu ustam bildiğim evsahibimiz, bana dönüp, “Sen de durumlar nite, bakalım?” diye sözü bana bırakmasını mı? Otçuluk, konu olduğuna göre, şöyle birşeyler, söyledim ben de. Ot-bakışıma göstergecik olabilir diye yinelemeye çalışayım:

Deyimin yüce anlamında “otçu” sayılmam, hele ustaların yanında. Gene de, dildeki, doğadaki otlarla esrikleştığım bazı anlarda kendi kendime, “Ben *de* otçuyum,” diye mırıldanıyorum. Ama sonra hemen, yüzüm balıkotu örneği kırmızımsı kırmızımsı kızarmıştır diye düşünüp toparlıyorum kendimi, — “Yani ben *de kendimce* otçuyum”.

Sofrada, otlı sofrada olduğumuza göre, uzaklaşmayalım: Otlar pişirilen, ya da çiğ yenen, hiç olmazsa otla katkılanan herçeşit aşı varım. “Çorbacı” olduğuma göre, çorbaya çok daha uzun soluk gerektiği için, genişçe bir zaman yakışır. Salataysa, ne denli yabanıl ottan yapılırsa o denli benimserim. Onun içindir ki, maydanozun, havucun, pırasanın tepelerden toplanışına hep varım. Gelincik böreği, yumurtalı çitirga böreği de, az yememe karşın damağıma uygundur. Mezeleriye, hindiba, ebegümeci, bademcil, tavşan bıyığı, istifne salatasını, ustaca işlenmişlerse, pekçok şeyin üstünde tutarım.

Uygarlık, usu, gönlü donatır. Öyledir. Ama uygarlığın ne türlü? Pekçok kişi toplum işlerini kolaylaştıran, kolaylaştırtırken de yıkımlık zorlaştıran o “teknoloji” adındaki karmakarışık basınçlı şeylerle birbakıma canavarlaşmış kentlerde, yalnızca makinelerle, elektronik aygıtlarla, bilgisayarla yetinilir sanır. Ne ki, gözlerin yorgunluktan seni bırakınca, elinde olmadan belki, başını bilgisayar “makinesine” dayayıp sözümona uyuyabilirsin. Öyle de, derdine yardımcı diye kullandığın kanısındaysan da, kanayan yarayı, kazınan mideni, acıdan kurtarmak için bilgisayar yiyemezsin; bilgisayarını merhem yapıp yarana süremezsin, olsa olsa ot çayına, ot merhemine ilişkin bazı bilgilere götürebilir seni. Gene de otun erdemi, otların erdemleri yok onda.

Ne dediğim anlaşıldı sanıyorum. Yalnızca otlarla uygarlık olmasa bile, özden gerçekleşmesi istenen, somut somut kişi-toplum mutluluğu olduğuna göre otsuz da olmaz. — Ot deyip geçmeyin.

PETRARCA'LARDAN ESİNLERLE

*Yerimiz yurdumuz dil,
anadil, dilimiz.*

“Yöneldiğini sereserpe kucaklamayan, kucakladığını sımsıkı sarmayan bir konuşma gibi dar ve çelimsiz birşey olabilir mi?” derken yerden göğe haklı Petrarca. Latinceyi de Eski Yunancayı da değerlendirecek yetkiyle içten bilip tanıyorsa da, bir Yeniden Doğuş insanı. Kendi dilini arıyor; nitekim bu yönde başarıyor da; çalışıp çabılıyor; çünkü ençok kendi anadiline güveniyor.

Bu güzel tutumdan alınacak çok dersler var. Böylesi esinli çağrılar olanca duyarlıkla buyur edelim içimize. Herkese pekçok yararı var bunun. Başlıbaşına zevkli bir ödev de.

Seneca, usa cana sözgeçirme, insana yakışan ölçülü davranışlar yerleştirme, ölümden korkmama gibi demirbaş konularını işlediği Mektuplar’dan birini, *Lucilius’a Mektuplar*’ının, yanılmıyorsa 58. mektubunu oldukça genişçe dil’e ayırıyor. Üstünde durduğıysa: o hayran olduğu Eski Yunancanın sözcük zenginliği karşısında Latincenin yoksulluğu.

Özellikle Aristoteles, Platon geleneğindeki geçerakçe kavramların Latince karşılığı olmamasını içine sindiremiyor. Hoş, gene de Latince yazıyor, hem de ne sağlam bir Latince. Şimdi kitaplığımdan uzaktaki şu köy ortamında belleğimden başka olanağım bulunmadığına göre, Seneca’nın mektubun başlangıcında yazdığı sözleri ancak anımsadığım biçimde aktarıyorum: “Öyle yoksul, öyle kıt ki sözcük dağarcığımız. Bugün eskisinden çok kafama dank ediyor bu. Platon’dan sözettiğimizde, ondaki pekçok sözcüğün inceliğini kendi dilimizde veremediğimiz gibi o sözcükleri upuygun çeviremiyoruz dilimize.”

Birbakıma, Cicero, Seneca ile aynı görüşü paylaşmıyor. Yunancanın özellikle çok sevip saydığı Platon’un felsefe deyimlerini binbir emekle, hem de şaşılacak bir ustalıkla izleri bugünün dünya dillerinde açık-seçik süregelen bir verimlilikle anadilinde karşılıyor. Coştığı bir yerde, Yunancaya ne unutulmaz sesleniş öyle: “Ben seni sözcük yönünden varlıklı sanırdım; sen hepten yoksulmuşun meğer!” Kuşkusuz başka yazılarında da sallantısız yargılarla usu gönlü hep Eski Yunancada. Görünüşte dili değil

de ödevi inceleyen *De Finibus*'ta bile. Gerçekten de Yunancaya hayran o. Ençok övündüğü şeylerden biri oğlunu Yunanistan'da okutmuş olmak. "Ulusal gururu" katına yükseltiyor bunu.

Bütün bu değinmelerimin sağladığı ışınla: her fırsatta dışavuramazlık edemediğim bir inancı, şimdi de şöyle dile-getiresim geliyor: Dil, hep dil, — evet dil.

Canı dilde, dille çarpan bir anadil-sever olduğum için, bazılarını bıktırmış olabilirim: Eksikleriyle birlikte anadilime hayranım. Değil mi ki herbiri anadil, tüm dillerin hayran olunacak yanları vardır. Pek yabancı olmadığım kendiminkinden başka anadillere de zaman zaman hayranlık duysam bile kendi anadilimin yeri bambaşka.

Anadilimin şimdiki durumunda türlü türlü tıkanık yöreler, bölgeler olduğu bilincindeysem de, bu durumun onarımı doğrultusunda vargücümle çabalayan biriyim. Yanlış anlaşılmasın: yüksündüğüm falan yok bundan; tam tersine en güzel işlerimden biri bu benim.

"Vargücümle" diyorum: gerçekten de; Petrarca'nınkiyle akra-ba bir yol bu. Birbakıma, Petrarca'dan daha talihli konumdayız bizler. O nerdeyse hiçten oluşturmaya yönelmişti İtalyancayı. Dante gibi yandaşı bir deha da o yolun yolcusuydu. Bizlerse ne Petrarca'yız, ne de Dante. Ayrıca: bizler büyük ölçüde bizden önce, belli dağıtım ve örtüklükte de olsa epeyce oluşup belirginleşmiş, ama çeşit çeşit umursamazlıklarla, sapık etkenler, aptalca heves ve öykünmelerle itilmiş kakılmış bir Türkçenin işçileriyiz. Ne mutlu bugünlere. Özlü örneklerin bol bol sunduğu meyvelerden yararlanma olanağımız var. Yunus Emre'ler gibi eşsiz soluklar bağışlayan doruklarda dolaşabilir, halk yazınının adsız dehalarından cömertçe yararlanabiliriz. Gene de kendimizce anadilimiz uğrunda, beğeni keskinliğimizle, usla esinle yapabileceğimiz pekçok şey kalır. Hiçbirini savsaklayamayız. Birşeyi gerçekten isteyen yapması gereken de bu değil midir? Değer ama.

Sözcüğün en genel anlamıyla, *dil bakımı* diye niteleyebiliriz bunu. Herkesten önce kendimizin mi, eş-dost, tanıdık tanımadık

çağdaşlarımızla, gelecektekilerle birlikte, *hepimizin* tadacağı nice güzellikler barındırır dil, anadilimiz. Herşeyimiz: dilimiz, anadilimiz. Abartılıysa bu inanç şöyle diyelim: pekçok önemli-önemsiz yöneltimizin başı, ortası, sonu, ötesi dilimiz.

Zaman zaman geniş görüşlerin, çeşitli nedenlerin dürtüsüyle başka anadiller, bu arada, artık “ölü” denen anadiller ile çağımızda konuşulan anadillerden bir-ikisinde azçok yol alan biri olarak söyleyeyim, başka’ya da imreniriz hani. Sözgelimi Eski Yunancanın *idea*’sı, *psyche*’si, Latincenin *humanitas*’ı başdöndürücü zenginliklerle ortada. *Psyche*’nin yanında *soluk*, *humanitas*’ın yanında *insanlık* soluk kalıyor. Öyle de, *içimiz*, *canımız* var, unutmayalım. Almancadaki *Geist* yeryer allak bullak eder kişiyi; İngilizcenin *mind*’ı, Fransızcanın *amour*’u, İspanyolcanın *Soledad*’ı karşısında şaşırıp kalırsın çoğun, hele ciddi ciddi felsefeyle uğraşıyorsan, zor mu zor işin. Gene de bezginliğe kapılmam ben.

Bizim de su gibi içilen *us*’umuz, *sevgi*’miz, *anlayış*’ımız, *hüzün*’ümüz var. Kimi ne denli aldrışsız kalsa da, ilgi gösterilince, kimsenin gözünden kaçmayacak anlam–anlatım–gömüleriyle dolup taşmakta. Kimlerinkinden aşağı kalır *insanlığımız*? İşte *gönül*, bambaşka bir evren *gönlümüz*.

Bize, hepimize düşen bu yolda vargücümüzle gerekeni yapmaktır. “Vargücümüzle”, olanca varlığımızla, içimizin en içiyle, *canımız başımızla*.

Epeyce dalılıbudaklı bir tarihçesi var Eskiçağda Latince, Yunanca yönünden dil–deyim sorunlarının. Azıcık daha oyalanırsam Vergilius’u, Augustinus’u, Plutarkhos’u da işin içine karıştırmam gerekecek. Gelin, okur-yazarlığa oldukça yeni adım atmış olsa da, çevre çiçekleri gibi güzel ürünler müjdeleyen bu aydınlık gelecekle köyde, yalnızca Petrarca’ya yaslanınakla yetinelim. Daha doğrusu, Petrarca özlülere, Petrarca’ların soluğuna özgü birkaç diriltici esintiyle yetinelim.

İyi ki bu tarihsel görevlerini başarıyla gerçekleştirmişler. Yoksa Batı felsefesi, Batıca felsefe bazı dilsel gelenekleri kolay kolay silkip atamayışın zaman zaman sıkıntılarını çekse de,

böylesi çiçeklenemezdi. Öyle ya, Cicero yalnız Roma'nın değil, birbakıma tüm dünya felsefesinin belli bir anlamda babası da.

Anadilini iyi değerlendiren bir yazarın dilden yakınışları doğal birşey. Yalapşap yazarların aynı şeye kalkışmaları son derece yakışıksız oysa. Unutmayalım ki, iyi yazar, yeri gelince dilden yalnızca yakınan yazar değildir, dilini öven, seven, diline bakım gösteren başarılarıyla dilini yücelten kişidir de.

Yazarların anadillerinden yakınmaları: dillerinin daha-iyi bildirim aşamalarına kavuşmasını istedikleri içindir. Nitekim yeryer başarıya ulaştıkları bu yolda, hiçbir çabayı esirgemezler. Güzel bir özleyişle esinlenir anlatım-yakınışları. Desene: dilce ne denli güçlüyse o denli yüksek sesle yakınma hakkı olan yazar dilin eridir.

Gerçi bir dilden öbürüne gönül rahatlığıyla çevrilemeyen sözcükler hep dikensi bir pürtüktür düşünce dünyamda. Ah, şu *Geist*, *Mind*, *Soledad*, daha da başkaları var kuşkusuz, kıvranıp dururum; çünkü eşsiz tınılar derlemiştir bu sözcüklerden.

Öyle de, dilin, us işi olduğu kadar rastlantı işi olduğunu da unutmam. Dil bu: ikircikli sallantılar da getiriyor birlikte. Dilce delişmenliklere bırakırım ozaman kendimi: Çevrilemiyor, demek ki yalnızca o dil'in gördüğü, ancak o dille görülebilen, o dile görünen doğa-insan-toplum gerçeklerine parmak basıyor herbiri. İşte bu doğrultuda dil delişmenliğim sesini yükseltti mi vay, vay, vay: Nasıl şey bu böyle! Hepimiz insan olduğumuza göre, bizlerin de paylaşımına kapalı deyimler türdeş saygısızlığı, türdeş sevgisizliğidir. Birtakım yakıştırmalar, sanışlar, tuhaf bir gurur, bir meydan okuma mı bütün bu deyimler? Öyleyse, ne diye biz de böyle şeylere, birbakıma böylesi şamataya pabuç bırakalım. Tektek de olsa yabancı dil sözcüklerini gizemle içerekleyip baştaçı etmeye kalkışmayalım. — Neler, neler düşünmez ki dil işçisi, dil eri.

Bilelim, hem de nasıl: içimiz dışımızla, varımız yoğumuzla, herşeyimizle anlam-ikliminin tüm olanaklarıyla, dönüp dolaşıp yerimiz, yurdumuz dil, hep dil, anadil, anadilimiz.

SESSİZLİKTEN GÜRÜLTÜ - PATIRTI İÇİNE

Yalnızlık sonrası
gürültü-patırtı içinde
yuvarlanıp giderken,
aklıma gelip de dilimin ucundan dökülen
olumlu yönelimler,
keşke artık hep gerçekleştirdiğim,
birlikte gerçekleştirebildiğimiz şeyler olsa!

Nasıl olduysa oldu, hangibirini anabilirsin, kimbilir neler ardından, kaşıla göz arasında filozofların “metafizik” diye nitelediği ötelere tırmanıvermişim günlerden birgün. Herşey yerinde, zamanında ama. İpinucunu kaçırmadığım inancıyla işte gene o hepimizin gümbürtülü günübirlik yaşamındayım.

Kat kat yapayalnız yalnızlıklardan sonra bana bambaşkaymışım gibi geliyor artık. Kırkıldabir, börtü-böcek dışında, hiçbir sesin, şamatanın duyulmadığı bir açık havada, dinç bir sevinç içime usul usul yayıldığı zamanlarda, ileride, sen yokken de böylesi anlar yaşanacak, diye kendi kendime mırıldanırcasına düşündüğümde: doğrusu kendimi tutamayıp birşeyler de çırpıştırıyorum.

Sık sık rastlanan yazılardan başka kıvamda şeyler bunlar. Sözümona kuşbakışı pek çok yapmacık söylevden bambaşka, şeyler. Değer-bilirlerin dikkatinden kaçmayacağı sanısıyla belirtelim: yalanın yanlışın alınıp satıldığı pazar yeri ortamında, kulak verilmesi gereken eylemler, söylemler bunlar.

Gürültü patırtının kesilmesinden sonradır ki işler nice özveriyle doğru-dürüst kotarılabiliyor. Hep öyle değil miydi zaten? Eski savaşlarda atlıların ardından gelen yaya güçlerin omuzlarındaydı savaş yükü. Acele edip günümüzde bu değişti diye kesip atmayalım.

Bakıyorum da, şamatayla kabara kabara heryanımı saran olaylar ortamında, çoğun izlence taslağı olarak kalıyor gözlem ve özlemlerim. Ne çıkar ama — insansız. Tarih boyunca hep böyle olmamış mıdır: insan-toplum-devlet yaşamını gönlünce katkılандıramasa da, birinin tasarlayıp düşündüğü istenç, ola ki, başka birilerinin düşünme-eyleme esinlerini kımıldatabilir.

Şu sıralar aklıma en çok kurcalayan şeyler mi? Özetin özeti: yaşamın, insan-toplum-devlet odaklı sorun burgaçları...

İNSAN

Şamata durulunca,
herzaman her yerde olduğu gibi,
insan, gene insan'ı
düşünmeye koyulur;
büyük olasılıkla da bu kez
epeyce başka biçimde.

Canlı olmak için can'dan başka birşey gerekmez. Ne kadar elindeyse o kadar canlı kalmaya bak.

Yalın birşeymiş gibi geldiği için, "Anladık, ne varyanı bunda?" deyip geçtiğimiz can'sa, herşeyiyle tüm evreni koşul tutmakta.

*

Yaşarken şöyle ya da böyle, *her gerçekliğe açıktır* canlı; bir canlı olarak insan da öyle kuşkusuz. Ama yaşama bitti mi, ardına dek açık kapı kesinlikle kapanmıştır, kapı-ımapı yitip gider.

"Yok, bitmez, yaşam asıl ozaman başlar!" diyenlere, bir süre daha yaşayanların yanıtı şu olmalıdır: "Kapıları açık tut da, nasıl oluyormuş biz de görelim, arkadaş!"

*

Hayvanlar varolmayı tasarlayamaz. Bazı "gelişmiş" denilen hayvanların tasarımlar yaptığı önesürülse bile, davranışlarından saptandığı üzere, son derece ilkel bir düzeydedir bu.

İnsan *varolmayanı*, en ince ayrıntısına dek tasarlayıp düşünebilir. Eylemlerinin gösterdiği üzere, hem geçmiş hem gelecek gerçeklikler için geçerlidir bu.

Öyle sanıyorum ki, insanı *insan yapan* da bu ayrıcalıktır. Gerçi "ayrıcalık", genelde, üstünlük doğrultusunda bir artı izlenimi uyandırır. Birbakıma yerinde bu, öyle ya tüm dil, kültür hep bu tasarımlamayla kotarılan *simgeleme* gücüne dayanır. Ne ki, "ayrıcalık" binbir yaşayış tökezidir de. Şöyle ki, olmayacak yerde tasarımlamaya kalkışıp yaşamı çarpıtabilir insan. Onun içindir ki, olabildiğince *ayık* yaşamak yaraşır kişiye. Kolay mı, zor mu bu— varsın herkes kendi ayık yargısıyla karar versin.

*

Aslan gibi görkemli, at gibi alımlı, tazi gibi hızlı, karınca gibi çalışkan, ağustosböceği gibi aylak, köpek gibi sadık, kedi gibi değerbilmez, kuzu gibi uysal, yılan gibi hain, arı gibi sokucu,

tilki gibi kurnaz, sırtlan gibi ürkütücü, boğa gibi azgın, kaplan gibi yırtıcı, tavşan gibi korkak, şahin gibi öldürücü, tavuk gibi boynu bükük, leşkargası gibi yamyam, balık gibi suskun, papağan gibi ezberci, tosbağa gibi eğlendirici, sinek gibi yapışkan, eşek gibi inatçı...

İnsanı hayvanla benzeştirerek övmek ya da yermekle hayvanlara ayıp ediyoruz. Birbakıma, hayvanlık değil de ne bu? Aldıran kim ama.

*

Kimimiz koruk, kimimiz incir, kimimiz ayva, kimimiz kiraz, kimimiz elma, kimimiz kestane gibiyiz... Keşke öyle olsaydı, herkesin tadı, yararı başka olurdu. Biz insanlar meyve değiliz ama. Neyiz, peki?

*

Çok kişi cebinde kim olduğunu tanıtmaya yarayan bir ad-san bildirimi taşır. İsteyene, istemeyene yerliyersiz verir, gösterir bunu. Bu arada bazıları: “Büyük adam”, “Erdemli kişi”, “Ermış kişi” diye yazılı tanıtım göstergelerine canatsa da, gülünç düşmemek için, vazgeçer bundan. Bazılarının hakettiği ise “Hain”, “Geveze”, “Budala” gibi birşeylerdir. Bu da yazılmaz ama. Kala kala, birbakıma, herkesi birbiriyle eşitleyici bir izlenim sağlayan bir-iki çiziktirmeyle yetinilir.

*

Acı nedir bilenlerce önemsiz sayılabilen bir-iki şey yolunda gitmedi diye, “Cehennem bu dünya!” yargısını basan öyle çok insan var ki.

*

Bir-iki alkış duyunca ne yapacağını şaşırان politikacılardan, düşünürlerden, yazarlardan, sanatçılardan korkun. Azıcık okşanınca sevinçten kuyruğunu sağa sola sallayan köpek sırnaşmalarını aratacak binbir patavatsızlıkla kırıp geçirirler ortalığı.

*

Heyecan yoksa, su üstünde tutsan da yaşama-tekneni, ne yavan yaşam bu böyle. Salt heyecanla da yürümez ama bu tekne.

*

Bazan insanlara yakışmayan öyle niteleme-dışı eylemlere tanık oluyorsun ki, gözüm görmesin deyip kanın donuyor. Yaşama-dünyası bu, gel de kaç!

*

Kolay unutan mı, zor unutan mı mutluluk olanağına daha çok yaklaşır, bilemem. Böylesi bilmezliği bilirliğe dönüştürmek, kişiyi, sallantıyı iyice tartıp ölçmeye iteler. Ne yazık ki, bu gibi sallantılar, herkesi bağlamaz. İyi istemle yola kalkışan kişiler, “Daha iyi düşün, başarısın!” önerisine de pek güvenmesinler. İyi-düşünmek sık rastlanır olay mı ki. Genelgeçer bir bilme-yöntemi, bir ölçek bulunmuş değil ki henüz. Olası başarı ancak: koşullara, durup durup *hep yeniden* bakmayı öğrenmek gerektirir.

*

Kendimiz de çizsek, başkaları da çizmiş olsa, payımıza düşen yazgı-ufkunun dışına çıkamayız saplantısına kapılmayalım.

“Ben alıştım,” dese bile herkes, kendi açısından, ufkunu zorlamalıdır. Sen yapamıyorsan, bırak ozaman, başkaları girişsin, kimseye engel olmaya yeltenme. Bir de bakarsın yeni ufuklardasın kendin de.

*

Artık işlevini görmeyen para, tartı, yasa, yönetmelik gibi araçları, daha niceleriyle birlikte, ne denli sallantılara kapılsak da, değiştiriyoruz. Olanca kaçınılmazlıkla *kendimizi değiştirmeye* gelince, bocalıyoruz. (Hadi, yanılıyorsam, yanılıyorsun, deyin.)

*

İnsan bilmecesini çözdükten sonra yaşamınızı sürdürmek ister misiniz? — Diyelim ki, istemem, dediniz. “Heryönden sorunsuz cennetsi bir dünyada yaşamayı seçtiniz demektir. Yok, böylesi merak edilecek yanı kalmayan bir dünya yaşanınaya değmeye-

cek kadar sıkıcı olur diye düşünüyorsanız, iş başka. Öyle de, hele bir bakalım nasıl oluyormuş, diyen değişiklik yanlıysanız, ozaman da iş başka.

*

Çoğumuz kökenimizin çamursu olduğunu bile bile, yeryüzünde gökten inmiş varlıklar gibi davranmaktayız. Bunda bizi güden özlem mi, sakınım mı dersiniz?

* * *

Kökleşmiş bir temel-yargıyı söküp atmak ne de zor! Akıl, us insanı tanımlamada öylesine yaygın bir yargı ki, bu yargıyı bir yazgı olarak benimsemeyenleri gözönünde bulundurup yeni yeni açılara yeniden elatmak gerekir.

*

İki ayaklı bazı “eşekler” başarılarını sözümona duyurmak için anırırlar.

*

Aklın gücü herşeyi ergeç boyun eğmeye zorlar sanısı ergeç fi-yaskoyla sonuçlanır; algı, yargı, değerlendirme, istenç, değer başarısından yoksun kalır.

Salt akıl: havasız, topraksız, ışıksız, susuz kuruyup göçen bir ağaçtır.

Yinelemekte yarar var: *akıllı akıl* yaşamdaki akıllalmaz binbir kıvrımın hakkını vermeye çırpınan, bunun için de yeri gelince seve seve özlediğini göze alan akıldır. Hepimize böylesi güzel akıllar dilerim! (“Sen bön bön dilediğini dile; ben bildiğimi okurum,” diyenler, hâlâ ayaktaysalar, — azıcık daha, görecekler.)

*

Akıl, us — iyi güzel de, insan dünyasındaki zorlukların akılla tümünden çözüldüğü nerde görülmüş. Oysa bazan yaşama duygusuyla, sezgisiyle birçırpıda düğümlelerinden arınıverir kişi.

*

Bir canlı olarak insan aklını yakamozlamak için yalnızca akıl yetmez. İlk bakışla akla gelmeyen binbir başka yolu denemek gerekir.

*

Bir yeri acımadan, bu arada kimseye acı çektirmeden Hanya'yı Konya'yı öğrenip ona göre davranan kişi, akıllı kişidir.

*

İnsansever bir akıllıysan: başkalarına pekçok acı çektirmiş zararlı biri, kendine zararlı davranışlara kalkışınca, sakın engellemeye kalkma.

*

İnsan varlığını aydınlatmada çok yararlı olabileceği inancıyla saptayalım:

Akıllı akıl: gereği kadar kendine güvenen akıldır.

Akılsız akıl: gereğinden çok kendine güvenen akıldır.

Akil dediğin: duruma göre akıllı, duruma göre akılsız davranmasını bilen akıldır.

*

Ölümlü olduğunu hepten unuttuğunu sandığımız bir canlıvarlık; ölüme kesinlikle karşı koyan bir canlıvarlık; ölümlü olduğunu hepten bilip işitmemiş bir canlıvarlık, — böyle bir canlıya “insan” denebilir mi hiç?

*

Şu yeryüzünde *kim* olursan ol, *ne* olursan ol, değil mi ki canlısın, hertürlü çevrenle birlikte tam korunum yok sana.

* * *

Beni nasıl mı ansınlar isterim? Hoş, sen göçüp gittikten sonra kim kimin umurunda. Hem sana ne yazar benden. Gene de anacak olan biri çıkarsa tanıdığım tanımadığım kim olursa olsun, herkes, “Benim mutlu olmamı isterdi!” deyip geçsin, yeter.

*

Musalla taşı, çınar gölgesine düşen bir cami avlusu, çoğun, Müslümana ölümü anımsatır. Müslüman olmayanlarsa, belki de, “Bir yaz öğlesi şu masa gibi yükselti başında, ne güzel bir kendin-pişir kendin-ye,” düzenlenir diye birşey geçirir aklından.

*

Özde, en tehlikeli durumlarda bile, kimse, “Keşke dünyaya gelmeseydim!” diye düşünmez. Olsa olsa, bazı tehlikeli durumlarda, kişi, şimdi burda olacağıma keşke başka yerde olsaydım!” diye iç geçirir. Can tatlıdır, dünya da tatlıdır. Ne ki, temelde, dünyada *ille de* canlı kalma çabası: Darwin’den, Freud’dan beri herkesin şöyle ya da böyle bildiği şeyler bunlar.

Kafalara dank etmesi gereken gerçekse: yaşamın başka türlü olduğu, başka türlü olabileceğidir. Ne ki, bu “başka türlü”? Buna ciddi ciddi kafa yoran öyle az ki. Onlar da, çoğu kez, işi çalıma boğuyor.

İNSANDAN TOPLUMA DOĞRU

*“Benden sonra tufan!”
yalnızca bencillerin işi değil,
aptalların da işidir.*

Herkesin bildiği bir gerçekler gerçeği: özde, insan ile toplum birbirinden ayrı varolamaz gerçeğidir. Ne ki, bu karmakarışık ayrılmazlığın içini dışını yetesiye görmek için, insan'dan toplum'a, toplum'dan insan'a giden nice yapısal somut içbağların, birtakım soyutlamalara başvurup hiç olmazsa rasgele bazılarını, yakalamak gerekir.

*

Kendime yaraştığına inandığım herşeyi, bu arada özenip gerçekleştiremediğim pekçok güzel şeyi, tanıdık-tanımadık herkese salık veririm. Kuşkusuz, zorlama yok, ondan böyle diyorum. İsteyen esinlenip damağınca değişiklikler yaparak tatlansın dileğindeyim.

Neler mi, bunlar? Sayınakla bitmez. Hepsinin özü şu: varolduğu kanısındaysan, mutluluk olanaklarını kendi ellerinle tıkama. "Peki, ya ötesi?" diye sorma bana. Hele bir böyle yap, ötesi herkes için kolay, — ne denli kolaysa o kadar kolay.

*

İlişki kurduğunuz herkese tepeden tırnağa iyi biriymiş gibi yaklaşmak, kötü biriymiş gibi yaklaşımdan daha yararlıdır. Gelgelelim başkasıyla (ya da başkalarıyla) birlikte önemli bir işe girişince, onu (ya da onları) incitmeden yakından izlemek de yararlıdır. Ne de olsa, "iyi biriymiş gibi yaklaşma" bir varsayımdan öteye geçmez. Varsayınisa gerçekleşmiş bir gerçek değildir. Hem sonra, "iyi-kötü" — çok geniş nitelemeler bunlar.

*

Kişi çok sorunu kendibaşına yeterli çözüme bağlayabilir. Ne ki, tekbaşına davranmayı genelgeçer kurala dönüştürmek yalnızdır. Öyle yerler var ki, başkalarıyla dayanışma birliği içinde güçlüklerin hakkından gelince, bu, haldır-huldur değil, ancak nice sınamalardan sonra akıcılık kazanan bir ince sanata dönüşebilir.

*

Sözümüne aydınlar, ülkede ortalık kararınca, şimdi benim parlaklığımın göz kamaştırma zamanıdır, hesaplarıyla, etmediklerini etmiyorlar topluma, kendilerine.

Gerçek aydınlık: toplum karardıkça aydınlatma görevlerinin daha da arttığına inanıp gereğini ona göre yerine getiren, düzmecelikten uzak, çıkargütmez aydınlara düşer.

*

Kişi-değerlendirmelerimizi bulandırmak istemiyorsak, algılamayemizi hesaba katmak zorundayız. Bunu yapmadıkça kişi yargılayışlarımıza pek güvenmeyelim. Huyunu suyunu pek beğenmediğimiz, onun için de sıkı-fıkı olmadığımız bazı yakınlar bile, gün gelir, hiç hesapta olmayan özleyişlerle, gözümüzde tütebilir.

*

Görmezler ülkesinde yaşama zorluklarına dayanamayıp bile isteye kendi gözlerini kendin çıkarsan da, ilkin alkışlansan bile sonra sonra herkes gibi olunca, o da unutulup gider.

Görmezleri gören kişiler yapmaya çalışansa, başarmadığı sürece hiçtir; hele bir başarsın, adamı baştacı ederler. Gel gör ki, zor mu zordur böylesi bir “gel gör”.

*

Bazı Hitit Tanrıları çok yüzlüydü. Hint Tanrıları da öyle. Eski Yunan’da iki-yüzü olan Tanrılar var. İnsanlara gelince, herbiri başka bir yüz. Tek kişinin sayısız yüzü olunca işler değişiyor. Yüzsüzlüğe gelince — orasını hepimiz kendimiz düşünelim.

*

Toplum işlerinde usta, kendisinden sonra sanki başka ustalar yetişmeyecekmiş gibi çalışmayı ölesiye sürdürür.

*

Heryönden değilse de bazı yönden iyi diye sözünü ettiklerimizi, ölmüş olsalar bile, birdeyime, yaşatmaktayız. Mitoloji çağlarının Tanrı odaklı söylencelerini andığım sürece, şöyle ya da

böyle o Tanrıları yaşatmış olurum. Sözü edilmeyen Tanrıların, dönmek üzere göçüp gitmiştir, artık kolay kolay dirilmezler.

*

Birisiyle anlaşılmıyorsun diye ona düşman kesilme. Onu sevmek zorunda değilsin kuşkusuz. Onu sayınamazlık edemezsin ama.

Çok kişi *bu* gerçeği unutmuş gibi davranırsa da. Ciddi ciddi, şunları da gözönünde bulundurmak gerekir: Karşındaki, seni, çevreni, türdeşlerini gerçekten zarara sokuyor, ya da yoketmeye kalkışıyorsa, hemen sen de ona zarar vermeye, onu yoketmeye kalkışma. Yaşama hakkı tanı ona. Sana düşen *insanlık* görevi bu çünkü. Ne var ki, bu gibi durumlarda karşıdakini, ilkin, insanlıkla zararsız kılmaya çalışmaya bak. O da sökmüyorsa, ona göre eyleme giriş. Gene olmuyorsa: eylemeyi bırakmaksızın *başka yollar* dene.

*

Yapay ortam dışında hiçbir doğuş acısız değildir, — hele yaşantı yüklü erişkinlerin, tarih yüklü toplumların yeniden doğuş serüvenleri.

*

Köyden kalkıp büyük kent gecekonduşunda, bazı eski tanıdıklarla, ya da hiç tanımadıklarla birlikte, sürekli yaşamaya kalkışmak bir devrimdir.

Devrimin daha büyüğüse: nice sonra konu yaşamını bırakıp yeniden köy yaşamına, yine köye dönmek — işte bu devrimlerin en büyüğü, çoğun, en korkuncu da. Öyle de, köyü, köylüyü kalkındıracak yaşama fırsatını da gözardı etmemek gerek.

*

Yaşamında güzel bir aşama yapmak istiyorsan bulunduğun aşamanın ötesine geçmeye uygun bir sıçrama-yeri ayarlayacaksın. Bu yetmez ama; amaçladığın aşamayı da hesaba katman gerekir. Bu da yetmez: atlama istencin, atlayıştaki biçimin, becerin de önemli. Bütün bunlar da yetmez, diye düşünen herkes kendi gereksinimleri açısından gerekeni kendisi belirlesin.

*

Gençlerin canı sıkılmaya başladı mı, anlayın ki ülkede dirlik-düzenlik var. *Ya da*: herşey kötüye gitmekte.

Duruma gerçekten elatma zamanı çoktan gelmiştir. İlgililer, birbakıma herkes, özü özgeyi suçlamak yerine, son derece özenle, birçok şey yapmak zorundadır. Hemen yapılabilecek en önemli şeyse: birtakım cezalara, *yasaklara* başvurmadan gençleri adam yerine koyup, yalancıkdan değil gerçekten, onlarla konuşmak, onları anlamak, gereken çeşitli önlemleri onlarla *elbirliğiyle* gerçekleştirmektir. Sözümona başka “çareler” ergeç başarıdan uzak düşer.

*

Türdeşlerinin düşünme yetisinin, duyarlık yörelerinin çiçeklenmesine yardımcı olan sabırlı biri, talihliyse, zamanla, bir çiçek bahçesinde yaşar.

Öyle de, çoğun, adımları tökezleten pürtükler belirir; onun için günübirlik bahçe bakımını hep sürdürmek gerekir. Bu yapılmazsa, çiçek bahçeleri ısırgan ormanlarına dönüşür.

*

Tektek insanlar, toplumlar, çeşit çeşit kiracılarıyla aynı evde oturan evsahipleri gibidir. Zamanla bir de bakarlar ki, kendi haklarını bastıracak biçimde evde sözgeçirmeye başlamış kiracılar. Böylece evdeki her bireyin, kuruluşun kimliği kişiliği eski örtük eğilimlerin güç edinmesiyle yavaş yavaş başkalaşır. Bunu çoğun, kötü birey diye yargılamak yanlıştır. Akıl ve talih işbirliğiyle, kişi toplum başkalaşmaları kazanıma dönüşebilir.

*

Hiç unutmaya gelmez: pekçok işte, ama ençok da insan-toplum-devlet işlerinde, herzaman, herkes için heryönden geçerli bir bakış açısı yoktur, olamaz da.

TOPLUM

Koşturmalarla geçen
dizi dizi günlerden birinin
talihli bir saatında kavuştuğumuz
olanca çocuksulukla söylüyorum:
Yapayalnızken, genelde, hiçkimsenin
algısına yargısına aldırmaksızın
işte kendi kendimizle başbaşayız.
Yapayalnızlık
geçici bir süre içindir.
Tümle oranlandıkta
bilmemiz gereken şu:
başkalarının duygularına,
yargılarına, eylemlerine
kopmamacasına bağlı olduğumuzu;
varlığımızın onlarla birliktelikli
olduğunu hiçbir zaman
gözden yitirmemeliyiz.

Şöyle bir durum düşünelim: Açık-seçik adını sanını koymasak da, toplumdaki gürültü patırtıdan *hepimiz* yakınmaktayız. Daha doğrusu duyarsızlığa varan bir sağlık yitimine uğramamışsak, *hepimiz* yakınmalıyız. Öyleyse bu durumun iyiye değişmesi için çalışmalıyız, kişi ve toplum olarak çalışmalıyız.

*

Toplumca eğitimin temeli, özeğitimde yerine getirilmesi gereken işleri, daha baştan keskin çizgilerle önemli önemsiz diye ayırmak özeğitimi çarpıtır.

*

İnsanlık için ne talihsizlik: bazı düzmece toplum oluşumları birçok düzgün yapıdan daha uzun süreler ayakta kalıyor. Kısa bir süre için bile olsa karaçalıcıların işine yarıyor bu.

*

Bilimle, bilimsel çalışmalarla yoğrulmuş okurlarım, insan-toplum-kültür-tarih-devlet üzerinde bunca çabayla didindiğimin ayırdına vardıklarında, “Bu adam keşke bilimle uğraşsaydı, işe yarayabilirdi,” diye içgeçirebilirler. Bazıları da koşturmalarımda bilimce ipuçları saptar gibi olduklarındaysa, ola ki şöylebir soruyla yönelebilirler bana: “İnsan-olmaya ilişkin pekçok ipuçları derleyebileceğimiz en önde gelen alan hangisi öyleyse, bir de senin ağzından işitelim bakalım?” Kendi yönümden de önemli bir soru bu.

Soruya hiç sallantıya düşmeden yanıtlım şu: İnsan-olmaya ilişkin pekçok ipuçları derleyebileceğimiz en önde gelen alan, dallıbudaklı *insan-bilimleridir*. Yeter ki, kıyıbucağını da katın, bu bilimlerden edinebileceğimiz yardımları yetesiye, bilgi kafası ve sezgili duyarlıkla — gerçekten edinmeyi bilelim.

Bunca gürültü patırtı arasında, bakıyorum da, (o da kuruntu değilse) birkaç kişi dışında, kaç kişinin gündemindeyim ki. Hadi bazı gündemlere giriyorum, diyelim, ne kadarcık kalıyorum orda? Hoş, ergeç herkes gündemlerden silinir; olanca dayanaklarıyla gündemler silinir çünkü. Öyle de, başka türlüünü denedimse de, elimde değil; durmadan çiziktirmeye verdim kendimi — çabala dur kaptan...

*

Kişiye, modaya ayak uydurur görünüşle davranışlarına bakıp hemencecik damgalamaya kalkışma. Çoğunluk modaya tam teslim, modadan modaya koşadursun, görünüşleri modaca pek sırtımayan bazı kişilerse, ola ki, sağduyulu çağrılarının rahatını bozmamak amacıyla gevşecik gider gibidirler modayla.

*

Herzaman her yerde herkesin en büyük amacı mutlu olmaktır. Öyle de, olası görünmeyecek ama, bakıyorum da, mutluluk umurunda değilmiş gibi bir yaşayışta çoğun herkes.

Bu durumda, "Yazgıları böyleymiş," deyip geçemeyiz. Mutsuz yaşayanlar, bilerek bilmeyerek genelde, başkalarını da mutsuz kılacak pekçok şeyler yapıyor.

Öz mutsuzluk, çoğun, aptallıksa da, özgeye mutsuzluk düpedüz kötülüktür.

*

İlkel denen bir Afrika bilgeliği ne güzel belirtmiş: İskeleye güvenle bağlanmadıkça tekmeden karaya atlamak aptallıktır. Kimin umurunda ki bu gerçekler. Hırs gözü bürüyünce, can yitip gidiyormuş gibi atlayan atlayana. Niceleri bunu ağır ödese de, bir punduna getirip atlayıverenler, çoğun, en uygun yerleri kendilerine kapatıyorlar.

İşte daha nicesiyle birlikte: bu aptallıklara düşen nice akıllılara boşveren kişilerdir yazarlar, düşünürler, sanatçılar, bilim insanları — hepsi değilse de bir bölümü.

*

İnsan-dünyasında: pekçok durumda, iyilikler kötülükler kendiliğinden olup biten ürünler değildir. Demek ki bizler, “Ben mi kötülük yapmışım, benim hiç haberim yok, olmuşsa kendiliğinden olmuştur!” dediğimizde, ya gerçeği göremiyoruz, ya da gizliyoruz, belki de başkalarının üzerine yıkıyoruz. Birbakıma, doğrudan doğruya bizim haberimiz olmayan kötü şeyler bile, bizim eylemlerimizin, dolaylı etkileyişleri biçiminde ortaya çıkar. Böyle olunca da, kötülükten biz kendimiz sorumlu olmadığımızı söylemek eğilimindeyiz. Pek haksız da sayılmayız hani. — Ne var ki, yapıp ettiklerimizi, kendimizden uzaklara dek uzanışlarıyla birlikte gözönüne getirmeliyiz. Bununla, pekçok kötülüğü önler, önleyemediğimiz yerlerde etkice azaltabiliriz.

*

Kısa görüşlü kurnaz kişilerden geçilmeyen bu dünyada, gerekmesine karşın, zaman zaman, kolaylıkla becerebilse de, aptal numarası yapmayan dürüstler, kuşkusuz anlayanlar için, ne güzel insanlardır!

*

Namussuz beceriklilerdense, namuslu bir beceriksiz olmak iyidir. (Öyledir de, her zaman iyi midir, kimbilir? — Bunu olsa olsa en iyi namussuzlar bilir.)

*

Yaşam-sürecine bir ahlak okulu olarak bakmak yanlıştır. Okula, hele hele tek bir okula sığar mı yaşam? Akla gelebilecek tüm okullara da sığmaz. Okulca olmayan yönleri sayınakla bitmez de ondan. İster kişiçe ister toplumca saptananın tersini gerçekleştirmeye yeltenmek yıkımdır: yaşamı ergeç yaşanmaz kılar böylesi zorlayışlar.

*

Ananı babanı, yuvanı yurdunu bırakıp kaçabilirsin. Ah, seni güçsüz: gene de sana yaşamı burnundan getiren bir-iki kötü

alışkanlığını kaldırıp atmadıysan, neye yarar öyleyse bu ağır ödentili sözümona bu göç becerisi.

*

Hangi alanda olursa olsun, kolay kolay sağlanmaz yetkinlik.

Üzülmeden söylüyorum: gerçek buysa, bir alanda yetkinlik bozulurken yeryerinden oynamalı.

*

Aşağının aşağısı şeyler olduğu sanılan yer kurtçuklarının, bataklık solucanlarının bile nice şaşılacak beceriler, nice sağlık umutları sergilediği bilinmektedir.

*

Yalnızken de topluluk içindeyken de, “İyi” olmak isteyen insanın en korkunç belası küçücük hırsları. Büyüklerine savaş açıyor, zaman zaman başarıyorsun da, küçümenler birtürlü ele-avuca sığmıyor.

*

Toplum ortamında, çoğu insan, unutulmaya başlandığı için mi nedir, uzaklaştıkça güzel görünür; bir süre sonraysa, ne güzellik ne de çirkinlik, — büsbütün unutulmuştur artık.

DEVLET

Altını çizmek istediğim şu:
Birşeye doğru-dürüst bakmak
son derece çetrefil bir işlemdir.
Biz gene: bakan kim, neye,
ne için hangi gelişimler sonucu,
ne gibi koşullarda,
ne kadar süreyle bakıyor?
sorusunu tüm bileşkeleri ile,
azçok da olsa,
ayık bilinçle gözönünde
bulundurmaliyiz.
Yoksa — gelsin irili ufaklı
kırıklıklar, anlayış mutsuzluklar

Pekçok kişi kendi sınırlı çevresine bakar bakmaz saptadığı şeylerin, dünyanın gerçek durumu olduğu kanısını güder.

Bakışaısı kadar tartışmalı ne var oysa. Gene de pekçoğumuz, inadım inat, saptadığımızı gözden geçirmeyi aklımıza bile getirmeyiz. Dikkatlice incelersek keçiliğimizin hiç de iler tutar yanı olmadığını anlayabiliriz.

Bu, herşey için geçerli olduğuna göre devlet için de geçerlidir.

*

Yolsuzluk, sömürü, şiddet, soykırım — herçeşit kötüye kullanmalar ortamında: Aruk—kesirilikle—yapılacak—birşey—kalınadı inancına saplanmayı kökünden kazımak gerek. Ama ozaman da bu doğrultuda çabalayacak kimseler, ilkin pek görünmeyecek.

Varsın görünmesin, yüreksizliğe kapılmak olmaz. Yoksa: insan diye birşey yok artık, insanlık diye birşey kalmamış türünden gürültülü patırtılı bir boyuneğikliği sarar ortalığı.

*

Devlet, tüm bileşkenleriyle halkın devletidir.

Halk, tüm bileşkenleriyle devletin halkıdır.

Bu iki saptamanın yalnızca bir tekini kaygı odağı yapıp öbürü yokmuş gibi davrananlar büyük yanlışlı içindeler. Gerçekliğe uymaz bu tekçilik yangılsı. Çoğun geride birtakım çıkarlar aramak gerekir; çabucak bulunur da.

Yanılığ nerden geliyor, peki? Devletin, halk'a inançla ya da inançsız, bir mal gözüyle bakmasından ileri geliyor. Oysa "halk" da "devlet" de mal değildir, mutluluktur, sorumluluktur. Anlayış ve davranışlar hep bu yönde öz ve biçim kazanmalıdır.

*

Devlet nasıl yönetilir? İşte bunun yalın yanıtı yok. Gene de vazgeçilmez amaç, insan mutluluklarına olanak hazırlamaktır. Bu da bilim kadar duygu, sezgi, sevgi, sıcaklık, hakbilirlik, değer

uyanıklığı, daha da nice şey ister. Salt bilim ve uygulamalarıyla devlet yönetmek kadar tüyler ürpertici birşey olamaz. Bilimi, bilimsel uygulamaları hiçe sayan yönetimse çok geçmeden düşer; bu arada devlet bile çatır çatır yıkılır.

*

Sürdürdüğüm yaşayışta herkes gibi ben de sorarım kendi kendime: “Bu devlet nereye böyle?”

Ona ne kuşku, herkes gibi bende kendi aklımca, gönlümce, töremce bir yanıt veririm buna. Çeşitli zamanlarda, çeşit çeşit gerekçelerin bezediği yanıttımsa hep, “Bilmem!” sözcüğünden başka birşey olmama eğilimindedir.

*

Ülkedeki çeşit çeşit güç-odaklarının en önemli yapıp etmesi: birbirlerini denetleyerek birlikte çalışmaktır. Toplumun *tümünü* gözetip kollamanın en verimli yolu budur. Hiç de kolay değil ama böyle yordamlı bir etkenlik. Töreler, kurallar, yasalar, yönetmelikler, tüzükler, kamuoyu, azınlıklar, çoğunluklar, geçmiş, gelecek, çıkarıcı tepkileri, dış tehditler, içte kargaşa olasılıkları halkın geçim durumları, ya-sonra-kaygısı, devletin sürekliliği... kolaycacık sayılmayacak pekçok etmenin gözönünde bulundurulması gerekir. Onun içindir ki, büyük özenle düşünüp taşınmak, bilgice olduğu kadar duygu ve sezgiyle temkinielden bırakmamak; bu arada insan-toplum işlerinin zaman içinde olup bittiğini unutmayıp korkunç aceleler kadar gecikmeleri de gözden yitirmemek gerekir.

*

Kişi olarak değilse de kural-bağ olarak kaçınılmaz efendiden arınmış bir yönetim tasarlayamadığımıza göre, işlevleri, olanakları, özlemleri, tüm somut uygulamalarıyla, *insan eksen*i dolayında dönmesi gereken bir demokrasiden yana vargücümüzle çalışmalıyız. Bu uğurda sürekli öğrenmeyle geliştirilen akıl-duygu esinlerini, sakın gözardı etmeyelim diyorum.

Toplumu büyük adamsız yürüyecek biçimde donatabilen adamlar da büyük adamdır.

Buna ilk karşı-çıkış gene toplumdan gelir: Sık sık, “Bizde büyük adam yok, nerde büyük adam?” özlmleri, giderek yakarışları ortalığı kaplayabilir. Çok geçmeden, karşı-çıkışa karşı tartışmalar da başgösterir. İşte ozaman şirretlikten uzak, çıkar gözetmek, halk yararına çalışan bireyleriyle, kesimleri, kurumlarıyla toplumu oluşturan herkesin, özüne, yapısına düşen her görevi en iyi biçimde yerine getirmelidir. Gereksinimler, koşullar, durumlar ışığında daha da başka güçler, zaman geldiğinde gecikmeden, uslu uslu susuşlarına son verip eyleme geçmelidir.

*

Gerçekten “trajedi” denebilecek durumlar karşısında kişiye, uygun bilinç ve sorumlulukla *davranmak* yakışır. Başka türlü davranmak kötü istemli; kinci biri değilse, gülünç kılar çarpık eleştirmeni. Onun içindir ki, trajedi eleştirileri aklını usunu başına toplayıp (ya da gerekiyorsa onu gözönüne alıp): Ben n’apıyorum, yaptığım yerinde birşey mi, doğrultusunda sürekli düşünmek zorundadır.

*

Burtalım dönemlerinde, halkı, “azıcık--daha--sabır!” sözleriyle, sürekli dolambaç-koşulların birinden öbürüne salan devlet, sonunda, halkı değilse bile kendini tüketir.

*

Ben başka güce benzemem, işimi görmek için herşeyi yapabilirim diyerek, binbir kurnazlıkla törelerin, yasaların dışına çıkarak halka tasma takan, vatandaşı birbirine düşüren devlet yönetimi, — vah sana böylesi devlet yönetimi, ah, ah sana bu durumda birşey yapmayan suspus aydın kesimi.

Bu durumda, halk halksa, aydın aydınsa, bir an önce aklını başına toplayıp gerekeni yapmalı. Şunu unutmamalı ama: delidolu atılımlı vur-kırla değil. İlk esintilere kapılıp gitmek olmaz. Delidolu vur-kırlar kime ne kazandırır ki. Halkın iyiliğini isteyen her güç ah’lardan vah’lardan sıyrılıp ona göre davranmalıdır.

*

Ne başkalarını buyruk altına almak, ne de başkalarının buyruğu altına girmek isterim. Kolay görünse de pekçok eksik gedik kalır gene de. Bu ikiz yönergeyi yalnız düşünmek değil, gerçek yaşamda gerçek yaşamla *birlikte* götürmek gerekir. Kolay görünse de, ancak pekçok eksik gedikle üstesinden gelinebilir bir sanat-bilgi-sevgi işidir bu.

*

Devlet gidişinde, “Olan oldu! İş bitti! Çare yok artık!” deyip düşünmekten, eylemekten vazgeçmek doğru değildir. “Bu neden böyle oldu, olmayabilirdi” kaygı ve istenciyle durumları onarıp değiştirme yolunda yeniden, hep yeniden düşünüp eylemek gerekir.

Olan-oldu boyun büküklüğü yakışmaz devlete, yanlış mı yanlış bir davranış da ondan. Bundan böyle yapılabilecekler, daha önce olup bitenlerin boyunduruğunda tutulmalıdır. Her gerçeklik biricik bir gerçekliktir ama birbirini izleyen *birçok* gerçekliklerin oluşturduğu bir dizide belli bir yer alır.

Özgürlük denen şey, öte’ye, hep öte’ye yönelen insanlar varolduğu sürece vardır. Halkının bireylerine böyle bir yetiştirme kazandırmayan devlet ergeç silinip gider.

*

Bazı Marksçılar öyle çabuk kapılıyor ki modalara! Şu son 10-12 yıldanberi çoğu Marx’tan uzaklaşıp çoğun gelip geçici başka odak-adlara seğırtti bile. Kalan Marksçılar Marx’ın sakalını övmekle yetiniyor.

Durum böyleyse de, insanın toplumun yapıcı gelişiminin bazı önemli öğelerine hâlâ anlayışla yaklaşan; dolayısıyla da gerekince, Marx’tan aldığı esinlerle Marx’ı aşmasını bilen, az sayıdaki dürüst yazarlar, düşünürler, devlet adamları, sanatçılar, psikologlar, sosyologlar, hem çağa hem Marx’a yeter de artar bile.

*

Yangın çıktığında, görevli söndürücülere haber verme işini hemen yerine getirme olanağı varken, neyi ne yapacağını bil-

meyenler, “Hele biz bir elatalım,” diyerek işe başlayanlar, iyi istemlerine karşın, özü özgeyi onarılmaz biçimde incitebileceklerini gözardı etmesinler. Yangın, ilk aklagelen somut bir örnek kuşkusuz: insan-toplum yaşamında türlü türlü yangınlar var. Bilgi, duygu ve yüreklilikle uzak yakın herkesin paylaşması gereken bir sorumluluk ister öyleyse devlet-içi yaşam.

*

Kafasız, yüreksiz kimseler, çıkargütmez iyilik yapmaktan başka amaç gütmüyormuşçasına numaralardayken, fıldır fıldır gözlerle çaktırmadan kendilerini ödülleri donatacak olan kişilerin, derneklerin, kuruluşların dikkatini çekmeye çalışırlar.

Dediğim şu: Gelin, bu gibilerin tuzağına düşmeyin. Bunu gerçekten istiyorsanız bol keseden ödül dağıtmayın.

Yanıtınız: Sen bildiğini bön bön söyleyip aklımızı karıştırma; hoş, sen ne dersen de, biz bildiğimizi yaparız gene — diyorsanız, o sizin bileceğiniz şey. Bense ozaman, —Bundan da size ne ki— onlar da meğer öbürleri gibiymiş, demekten alamam kendimi.

*

Teknoloji dolayısıyla insanın elinde tuttuğu tüyler ürpertici öldürme araçlarını anımsatmak istemiyorum. Ne var yani bunda, sağır sultan bile işitti bunu, demeyin hemen. Artık sultan—multan kalmadıysa da, çoğu kimse şu-buyüzden teknolojiyle fıttırmış olduğu için, durumlar son derece tehlikede.

*

Devlet işleri yavaş-hızlı bir gidişle, bazan öyle kötüleşebilir ki, sözcüğün olanca anlamıyla şaşırp kalırız. Hemen durumu çepeçevre gözden geçirip gerekli değişimi gerçekleştirmemiz kaçınılmazdır. Ne var ki bu arada anlayışlar epeyce katılaşmıştır. İşte ozaman, çoğun, birtakım kurnaz kurtarıcılar belirir, insancıkları ordan oraya sürüklerler, yara bere içinde kalır ortalık. Gün gelip akıllar başa devşirilince de kötü kurtarıcılardan kurtaracak sözümona iyi kurtarıcılar beklemeye koyulur insancıklar. Oysa yapılacak en doğru şey; akılları, gönülleri, becerileri birleştirerek n’apıp edip *birbir, toplu toplu* çalışmak,

çalışmaktır. Hep derim: bu gibi durumlarda zararın neresinden dönülebilirse orasından dönmek kaçınılmazdır.

Ne duruyorsun, hadi davran, davranalım arkadaş. Söz konusu sensin, benim, biziz.

*

Sık sık kendi kendimize şöyle düşünmeliyiz, düşündüğümüzü de eyleme dönüştürmeliyiz:

Lâf olsun diye değil, öneminden ötürü vurguluyorum: Devlet, halka hizmet için vardır.

Buyurma yetkisi olmayan, halka hizmet edemez, diye değişmez bir gerçek yok. Resmi devlet görevlisi olmasa da, hep yeniden çabalarla araya na açık, buyurmaya kalkışmadan uygulanabilir, akılcı-sevecen başka olanaklar da var.

Seve sevine ben de böyle bir yolda yürümekteyim. Şimdiyedek eleştiri damıtımlı yapıcı öneriler avcısı oldum; av- torbamın pek boş kalmadığına da içtenlikle değinebilirim. Bundan böyle de dağıtımda hiç çiğnemeksizin, gücümün yettiği oranda, halka, özlü olduğunu bildiğim aşlar sunmayı sürdüreceğim.

*

Devlet işlerinin öyle çok, öyle çok açmazları var ki... Hiçbirimizin ortaklaşa yararını gözden yitirmeksizin, hep birlikte, hep birlikte çalışmalıyız. Öyleyse, herbirimiz –toplum içinde yaşayan güzel şeyler istençli bir insan, bir vatandaş olarak–eldengeldiğince olanca yetimizle işe koyulalım. Bu etkenlikte, insan–toplum–devlet işlerinin birbirinden kopamadığı bilinciyle kuşkusuz.

Gene de yetmez bu: bilelim ki devlet–dışı, devlet–ötesi nice uğraş alanları da savsaklanmaya gelmez.

DEVLET GÖREVLİSİ

*Kim olursa olsun her birey,
kendisiyle birlikte herkesin
mutluluk olanaklarını
titizlikle koruyup kollayan
devlet düzeninin en iyi biçimde
işlemesiyle görevlidir.*

Çeşitli görevlerim yanında bir devlet görevlisi olduğum kanısındayım. Başta vergilerimi verdiğim, öbür vatandaşlık görevlerimi aksatmadan yerine getirdiğim için böyle söylemiyorum. Bu işleri yapan birine “devlet görevlisi” denmediği meydanda. Konfüçyus gibi düşünme eğilimindeyim ben de: Devlet görevlisi olmak için ille de bir devlet örgütünün bileşkesi olan bir birimde çalışmak, devlet kasasından ücret almak gerekmez. Kendi kendime verdiğim birçok görevi yerine getirdiğim; vargücümle inandığım pekçok sorumluluğun özü özgeyi incitmeden üstesindengeldiğim için ben de devlet görevlisiyim, diyorum. Geçerakçe devlet “görevlisi” tanımını çarpıttığım ileri sürülse de bu böyle.

Söylediklerim bazılarının hoşuna gitmese de, inanın ki, doğru şeyler. Salt ben inandığım için değil, nesnelce geçerli olmaları gerektiği için böyle. Özsavunu olarak demiyorum, şunu da sap-tayayım: birzamanlar üniversite üyesi olarak ben de, bir ölçüde, bir devlet görevlisiydim, kuşkusuz belli bir ölçüde. Ama bugün devlete karşı görevlerimi o zamankinden çok daha “iyi” gerçekleştirdiğimi söyleyebilirim. Nedeniyse şu: memurluğun o dar, darca sınırlarından sıyrılmış biri olarak, karınca kararınca, yapıp ettiklerimle devletin düzgünce gidişine daha yararlı olabildiğimi sanıyorum. Başkalarını bilmem, ben kendim, dolaylı dolaysız yönleri, yoğunlukları, etkileyişleriyle çekinmeden böyle düşünüyorum.

Böyle düşününce de doğruya olan sevgim birbirine kenetlenmiş şu iki soruyu açık-seçik biçimde yanıtlamaya iteliyor beni: Ne bu sözünü ettiğim görevler? Ne ölçüde bunları yerine getirebildim?

Hemen belirteyim: bu soru-yanıt girişiminin özüne özgü birşey olduğu sanılmasın. Herkesten biriyim ben; çünkü kim-senin yabancısı değildir bu girişim; ne var ki çok kimse, böylesi uğraşlar umurunda değilmişçesine, işi pek deşmeden bırakır. Başa çıkamamak korkusuyla mı, ya da göstermece bazı şeylerle içini rahat ettirecek becerileri olduğu için mi bilemediğimizden, biz de daha çok deşmeye kalkışmayalım.

Bense, zamanlar boyunca hep aynı ayık bilinçle olmasa bile, görevler doğrultusunda sözünü ettiğim vatandaşlık görevlerini her zaman önemsemiş biriyim. "Aşırı derecede görev düşkünüy-sen asker olsaydın, ya da memur olsaydın, arkadaş!" demeye kalkışmasın kimse. Ailede yaşam uğraşı olarak askerliği seçenler eksik değilse de, günün 24 saati geçerli alt-üst ilişkileriyle; 9-5 gündüz çalışmasıyla barışık olmadığım için bu yollardan yürümeyi aklımdan bile geçirmediğim. Tıpkı kafama gönlüme uygun bir siyasi partiye, kuruluşa girmeyi hiç düşünmediğim gibi, bazılarınca övülen, bu çeşit bağlanmaların, benim de görmezlikten gelemeyeceğim erdemlerine karşın, *özerklik* anlayışıyla bağdaşmayacağı inancındayım. Bu yoldaki ters bir adım tüm yaşamımı boğardı gibi gelmiştir bana hep.

Yanlış yorumları önlemek amacıyla hemen ekleyeyim: Böyleyim diye kötü bir vatandaş değilim. Altını çizmek için diyorum: tam tersine. Bununla, birçok vatandaşın yaptığını yapmaktan öte, onların yapması gerekenden pekçok şeyi yaptığımı söylemeye getirdiğim falan yok, yapmaktayım. Hep o sözünü ettiğim özerklik bağımsızlığına borçluyum bunu. Sakın, öyleyse herkes ayrıcalıksız benim gibi olsun türünden bir çağrı yönelttiğim sanılmasın. Çağrının böylesi delilik, başka sakıncalar yanında devlet çöker ozaman. Devleti taşıyan: her kattaki memuruyla yöneticisiyle, düpedüz görevlilerdir. Benimki azıcık başka birşey, onun içindir ki, azıcık açayım, diyorum.

Benim çağırımsa şu: Devleti, vargücümle, yurttaşlarımı koruyup kollamaya, onların çeşit çeşit haklarından en iyi biçimde yararlanmalarına titizlikle bakım göstermeye çağırırım. Kuşkusuz, devlet her yurttaşın özel-kişisel durumunu ayrıntılarıyla bilemez. Benimse, kesinlikle güttüğüm şu: Devlet, ayrıcalıksız hiçbir yurttaşını yasal haklarından yararlanmada çaresiz bırakmamalıdır. Devlet, insan değil ama, yasa koyucu, yasa uygulayıcısı olarak halkın hakkını yiyen uygulamalara kalkışmamalı, hakkı yok buna.

Gerçi bunalımlı zamanlarda devlet, kişilerin, kuruluşların yasal haklardan yararlanmasına kısıtlamalar getirebilir. Gene de böylesi kısıtlamaların, gerçekten de, ölçülü tutulması, geçici olması gereği hiçbir koşulda gözardı edilmemelidir. Kişiyi,

devleti sıkıştıran zorlamalar geçer geçmez kaldırılması gereken kısıtlamalardır bunlar. İşte böylesi durumlarda benim gibi memur olmayanlara, hattâ memurlara düşen görev özgürlük kısıtlamalarını çeşitli yönlerden sorgulamaktır.

Bunu, devletçe yapılanları, n'olursa olsun, halkın, bazı arkaplanları ile bilmeye hakkı olduğu inancımдан ötürü isterim. Özellikle, devletçe, ille de örtük kalmasına çalışılan türlü türlü yapay tehlikeler önesürerek, devletin salt, işlerini kolayından görmek, ya da kimi baskı ve çıkar öbeklerini hoşnut kılmak için, halk katından uzak tuttuğu "şeylerin" açığa vurulmasını istemek, başkaları yanında, benim gibilerin de görevidir.

Ne denli ağır yükler getirirse getirsin, kimsenin kaçamayacağı bir görevdir bu. Memur mantığının dışına çıkmayan birtakım devlet adamları, yurttaşı uyandırma çağrılarına: kışkırtıcı, bozguncu, vatan haini türünden yakıştırmalarıyla karaçalsa da, n'apıp edip bu yoldaki tartışmaları gündemde tutmak görevi, kolay kolay katlanılır bir yük değildir. Ne ki, görev tutarlığı yılmamayı gerektirir.

Bunları söylerken keşke ben kendim bu görevi hep en iyi biçimde başarmış biri olduğumu söyleyebilseydim! Sevinmeliyim gene de: sayıları azsa da çevremde görevi gerektiğince yerine getirenler de var; onları imrenerek izlemekteyim. Benim şimdi burda yaptığım, dönüp dolaşıp iyi-kötü tutturduğum güzel yola en iyi giden yolculuğu betimlemek. Demek ki, dilek ve saptamalarım, örnek diye kendimi sunmak değil, özlediğim aşamaları, izini hayranlıkla sürdürdüğüm kişileri, durumları kapsamakta. Onun için zaman zaman, olan ile olması-gerekeni birbiriyle karıştırmaktan çekinmiyorum.

Herzaman dipdiri inançla, kendime, halka yinelediğim şu: Geçici süreler sözüyle de olsa, devletin, en başta özgürlük gereksinimleri ile pekçok değerli-anlamli yaşama dayanaklarını kısıtlamasını; bu arada geçim, eğitim, sağlık hizmetlerini tırpanlamasını hiç mi hiç *doğru bulmuyorum*.

Devletin her yaptığı doğrudur, tasarımının kafada yürekte çöklenmesine, tüm devlet-görevlileri gibi, *karşıyım*. İşte hep bu doğrultuda çalışıp çabalayan bir *halkadamıdır* devlet görevlisi. Devlet-görevlisidir, çünkü bu tutumuyla yalnızca halkı değil,

devleti de kollamış olur. Öyle ya, tutturduğu yanlış yolda direnen devlet, halkını öyle bezgin durumlara sokar ki, benden—güçlü—ne var, ben—herşeyi—yaparım esrikliğine uğramış bir devlettir. Buysa, devletin ergeç yıkımına neden olacak gelişmelere götürür.

Halkla hiç paylaşmadan, pekaz paylaşmayla, ya da düzmece paylaşmayla, devletin giriştiği güç-artımı serüveninde en çok çığneden: çocuk hakları, kadın hakları, okuma hakları, azınlık hakları, çevre, gezi, dernek hakları gibi alanlar halkta, yaşama sevincini güdükleştirir, mutluluk olanaklarının önünü keser. İşte bu ve benzeri olumsuzlukları gidermek için titizlikle önlem alma çağrılarıyla halka, devlete, deyim yerindeyse, görevlerini, gerektiğinde yönetici, memur kafalarına dank edercesine *anım-satır* devlet adamı. Bu yönde, bazı beğeni tartışmaları yüzünden sapmalara neden olmamak için hiç eskimedikleri kanısını güttüğüm geçmişteki örnekler, özellikle Sokrates, Rousseau, Voltaire, Hugo, Byron, Keats, Thoreau, Dostoyevski, Zola, Unomuno, Ortega, Gandhi, Nietzsche, Akçalı, Şeyh Bedrettin, Dadaloğlu, Atatürk, — daha niceleri nice akrabalarıyla birlikte bugün de hepimize örnek olmalıdır. Bu değerini yitirmeyen örnekler, hertürlü acıyı, tedirginliği, kapatılmayı, sürülmeyi hattâ ölümü göze almışlardır. Kuşkusuz, her bocaladığımızda, onlar güç-kaynaklarımızdır.

Anlayışımı doğrultusunda: tekyanlı davranmak yakışmaz devlet görevlisine. Şöyle ki, halkı *devlete karşı*, devleti *halka karşı* kayırmak olmaz. Hertürlü görev bildiriminde, *özeleştiriyi* elden bırakamaz; kendi kendine, “Hep sorumluluğunu bil!” çağrısını savsaklayamaz o. Aksine davranış, kaş yapayım derken, göz çıkarmak olur. Unutmayalım, insansız: iyi işlerde *de*, çeşitli dürtülerle, sağduyu çabucak elden kaçabilir. Alkışlar, baskılar, sinmeler, ayrıcalık güdümleri, gizli çıkarlar, kurnazlıklar, — bunların hiçbirisi devlet görevliliği ile bağdaşmaz. Devlet görevlisinin aşırılıklara düşmesi, ya da eksik kalması iyilik yerine kötülük getirebileceğinden, herkes için zararlıdır.

Böylece herşey kolay anlaşılır görünse de, devlet görevlisinin tuhaf mı tuhaf bir yazgısı var. Genelde, başlangıçlarda, hattâ çok uzun süreler özüne biçtiği devlet görevlerini yerine getirdikten sonra bile kimselere yaranmayabilir: Zaman zaman ne devleti,

ne günün hükümetini, ne halktan kişileri, ne aydın çevrelerini hoşnut eder. Kimi yetesiye ileri gitmedikleri için, kimi yetesiye ağırdan almadıkları için, halk kınar durur onları. Aydınlar: artık kıskançlıktan mı, yoksa kendi dedikleri yönelimlerde eylemli olamıyorlar gerekçesiyle mi, bilemem, hep vurabalya... Öyle zamanlar olur ki, herkes yaka silker devlet görevlisinin eğitici üvendiresinden.

Karınca kararınca kendimden biliyorum: yılmamak gerekir. Yaşam bu; kişinin talihi varsa onun da günü gelecektir. Yoksa, unutmayalım: onun da türdeşleri gibi güzel olduğu kadar güzel olmayan yaşantılar düşer payına. Yetkin devlet, yetkin halk, yetkin aydın olmayacağına göre: insan insan kaldıkça hep—başka—ama hep—aynı, işte böyle sürüp gidecektir bu.

Gerektiği için, birkez daha altını çizerek belirtelim. Devlet görevlisi: Devletlerin her fırsatta acımasız olduğunu; halkın bazan epeyce laçkalaşabileceğini; aydın kesiminin hiyanetlere düşebileceğini; görevli kimliğiyle kendisinin nice çelimsizlikler gösterebileceğini; gözden yitirmeyen bir uyanıklıkla hiçbir öz-bakımdan yılmaması gereğini bilmelidir. Bu doğrultuda nerde, nasıl, hangi değerleri olanca sonuçlarıyla yaşamboyu hep yeniden öğrenmesi, devlet görevlisinin eleştiri yönünden temel uğraşıdır.

Verimli olabilecek yürünür yollar göstermek bazan kolaydır; zor olan, (varsa, ya da bulunabildiğince) durumlara en uygun yolu belirterek işte—bu—benim—yolum diye duyurmak sıklıkla rastlanır birşey değildir. Bu da çoğun sonradan caymalara düşme kaygısıyla yapılır kuşkusuz. Herzaman değilse de özırpalayıcı aptallık sayılır bu. Gene de ben, saflıkla, kendim ne yaptığımı söylemekten çekinmeyeceğim. Seçimdi, yeğlemeydi, değerce tartışılmaz şeyler bunlar. Olsun, azıcık daha açayım, başkalarının işine yarayabilir.

Zamanca, yerce kendi şimdirmi yakınımıdakileri de gözetip kollamada, bunu sürekli geliştirmede odaklanırım hep. Gelgelelim, şimdi-gözetimini uzağımdakini, uzaktaki başka'yı, başka'ları zarara sokacak biçimde eylemlere dönüştürmekten özenle kaçınırım. Bu arada, yurt sorunlarının çözümü ile evrensel sorunlara çözümlerin birbiriyle çatıştığı yerde başlıbaşına ağırlık kazanan bir davranıştır bu. Ne de olsa, temelde, ülke'nin

evren'den *soyutlanamadığı* bilincini içime kazımışımıdır. Ülkemin, eldengeldiğince titizlikle yürütülen araştırmalarla vardığı “en iyi” yönde sürekli gelişimle çiçeklenmesini isterim. Ne var ki bunun, öbür ülkelerin ezilmesiyle gerçekleşmesini hiç içime sindirememişimdir. Kim olursa olsun, bu yolda benim gibi düşünmeyenlerin değişmesine yardımcıyım. Yerel—ile—evrenselin *özde* birbirlerini bütünlediği inancının, biri yoksa öbürünün olamayacağı kanısının sağlıklı biçimde yaygınlaşmasını isterim.

Şöyle bir karşı-koyuşla önüme dikileceklerin çıkacağını bilmiyor değilim. Peki ama, deneyecektir, bugün o gün değil. Olgunluğa çabucak erişilmez. O günün gelmesine daha çok zaman var. Binbir düşmanlık olayı, acımasızlık olayları heryanda kolgezmekte.

Bu tür karşı-koyuşlara diyeceğim şu: Doğrudur, öyle, öyle de, değil mi ki birbirimizi *bütünlüyoruz*, birbirimize *gereksinim* duyuyoruz, *şimdi* yapabileceğimizi yapmalıyız. O da şu, hiç de küçümsenmeyecek şu: En sonunda, ama en sonunda, kaçınılmazlıkla vur-kırlara girilse bile, karşı-değeri, karşımıza aldığımız değeri yoketmeye *kalkışmamalıyız* hiçbir zaman.

Durum ortada, gerçekten de yaşama geçirilmesi hiç de kolay değil, başımızdan geçti. Katlanmak gerek. Unutmayalım: yetkinin, iyinin, güzelin *kolay taşınmayan* bedeli, bedelleri vardır. Ancak ben'in biz kadar, biz'in ben kadar, tek tek benlerin biz kadar, her biz'in öbür biz'ler kadar değerli olduğu bilinciyle, kuşkusuz yara-bereyle aşılabılır bu durumlar. N'apalım yaşıyoruz, hepimiz bugünümüzde yaşıyoruz, bugünün koşullarına göre eyleyeceğiz. Gene de n'apıp edip kendimizi, ülkemizi değerlerimizi öte'ye, başka'ya, hep daha-genişe, daha-kuşatıcıya doğru *açık* tutacağız.

Demek ki: devlet görevlisinin, değer çatışmalarındaki arayışlarını son derece önemle hesaba katması gerekir. Bunun, nice korkunç dönemleri kapsayabileceğini gözardı etmemek devlet görevlisinin en belirgin çizgilerinden biridir.

O da mı var diyenler çıksa da — son birşey: ne toplum ne devlet, kimse beni kendisini “temsil etmeye” atamış değildir. Temsilci, kendisini belli bir işe atayanın adına *belli* zamanda, *belli* görevi yerine getirmeye “memur” edilmiştir. Yani: belli bir işi başka bir varlığın yerine güder. Burda fırsat düşmüşken, sıklıkla karıştırılan, durumu nedense iyice tartışılmayan iki ayrı görevliyi

birbirinden iyice ayıralım. *Hiçbir* memur, sözgelimi gümrük memuru, “Ben devleti temsil ediyorum,” diye kurumlanmasın. Bazı ülkelerde sayısı milyonları aşan memurlar, işlerinin karşılığında belli dönemler için onyıllarca para alan devlet hizmetlileridir. İşten ayrılınca da, ilkece, devletten almayı sürdürdükleri para ile geçinirler. Unutmayalım, bunu da, devlet ne dediyse onu yaptıkları için hak ederler.

Oysa benim anladığım “devlet görevlisi” kimsenin sözlü eylemli davranışlarını uygulamaz; kendisine para ödeyen bir gücün görevlisi *değildir*. Özünü özü görevlendirdiği içindir ki, buyruklardan bağımsızdır benim dikkatleri çekmeye çalıştığım devlet görevlisi. Onun bu yönü en çok akılda tutulması gereken özelliklerden biridir. İşyeri, iş süresi dinlemeden tüm yaşamı boyunca devlet görevlisinin de en çok özenle sarılması gereken en yücesinden kapsamlı bir sorumluluktur bu. Yalnız bu kadarla kalmaz: bu, tüm sürçmeli sürçmesiz çilelere karşın en onurlu sevinçtir.

Hep diyorum: benim anlayışım uyarınca, *devlet* görevlisi: *halk, ülke, yurt, vatan, insanlık görevlisidir*. Bu *kimliğini*, öbür kimlikleriyle birlikte götürür. İnsan-olma yolunda karşılaşacağı güçlükleri özyetişiminin ağırlıklı bir ögesi olarak doğal bir tatla benimsemelidir.

İÇ – DIŞ

Biz bugünün insanları
tâ Sümer yazıtlarında dilegelen
nice başarıyı gözardı ediyor,
böylece yazılı yazısız belleklerden
silip süpürüyoruz;
3500 yıldanberi bilinen bir gerçeği
dış'lar parladıkça iç'lerin
karardığı gerçeğini unutuyoruz.
Öyle de, binyılların teknik–toplum–
kültür gelişimlerinden edindiğimiz
önemli birşeyi unutmayalım,
onun da payı var gerçekliğimizde.
“İç” diye nitelediğimizi “dış” diye
nitelediğimizden gel de ayır.

Hepimiz içimize işlemeyen, işlemesi gerekmeyen şeylerle sıkıca çevriliyiz. (Bu soyut, hattâ özsüz bir niteleme gibi gözükse de böyle.)

*

Seni gerçekten ilgilendiren olayların içine içine bakışlarını fırlatmadıkça işinin neyle olduğunu nasıl anlayacaksın?

*

Herkesin özel-özel dünyası her an yeniden kurulur. Ya “nesnel” dünya? Sakın kendi açından, bencilce, “Beni ilgilendirmez!” deyip geçme bu soruyu. Bizi ilgilendirmeyecek de kimi ilgilendirecek, peki? Hem bilelim ki, özel-özel dünya, pekçok yönden nesnel dünyanın son derece etkisinde. Ama—biri—iç—öbürü—dış söylencesine belbağlayıp yaşamı ona göre biçimleyip yoğurmaya kalkışmak, öyle ahmakça birşey ki. Nedendir bilinmez, hepimiz zaman zaman böylesi ahmaklığın kucağına düşüyoruz.

*

Olup bitene içtenlikle yaklaşan ama nesnel kıyıbucağa uzanan tümücü bir nesnellikle kavrayıp yargılamayan bir yaşayışın tadıtuzu yok. Bunun için de, çoğu kez, görmeyi kendin gerçekleştireceksin. Demek ki, gerekince, kendinden vazgeçeceksin. Birşey de, önemli bütün bu insan başarılarını olabildiğince süzgeçten geçirip herkesin yararlanacağı biçimde gerçekleştireceksin.

*

Olup bitenlerin yüzeyinde gezinirken derinlere indiğini sananlarla dolup taştan bir dünyada iç-görmek öyle zor iş ki!

*

Bir de şu var: ev-içi'ne neler girer? Ya ev-dışı? Bu kapsamlı sorunun yanıtını en iyi herkes kendi bilir.

Mal-mülk anlamında değil, şöyle kendini bulduğu bir evi olmayan, ya da evine sığmayan gözü-dışarda biri, kendini ev-dışına atınca ne üstün başarılar gerçekleştirirse gerçekleştirsün, bu ona hiçbirzaman ev-içinde geçen zamanın güzelliklerini aratmamazlık edemez.

Ev-içi başka, ev-dışı başka. Arada uyum kurduktan sonra, ikisi de gönendirici yaşama-dayanağıdır.

*

İnsan kültürünün usa meydan okuyan karanlıklarındaki iç ile dış'ı bulup ortaya çıkarmak, evren boşluklarına rasgele fırlatılmış olduğu sanılan iki iğneciği cımbızla tutmaya benzer.

İç'siz, dış'sız olur mu ama?

*

Boyna söylüyorum: "İç"in de, "dış"ın da kesin tanımı yok. İnsan işlerine ilişkin herşey gibi "iç" de, "dış" da ancak sınırlı kuşatımlı tanımlarla sağlıklı kullanımlara erişebilir. Sık sık tersini savunmakta direnenler kendilerini kandırmakla gerçekliği değiştirebileceklerini sanıyorlar.

*

Evde, mahallede, ülkede, devletler arasında *barış*, nice sayısız insanın, gelmiş geçmiş keskin kafaların düşü, özlemi bu. Düşlemek, özlemekle olmuyor ama. *Olabilmek* için: ayık kafalar, anlayışlı yürekler, dürüst-gerçekçi yargılama güçleri de gerek. Ama derinden deşmeye kalkınca, bunun ucu içiyle dışıyla insanın kendisini değiştirmesine varıyor.

*

Nedense, ıvır-zıvır ayrılıklar biryana, birbirleriyle anlaşılan kimselerin topluluğunda yaşamanın gereğine inanırım. Rahat etmek için sanmayın, rahatsız etmek için.

Hiç de kolay değil ama böylesi topluluklara ayak bağı olmak. Dışarda kalması gereğine inandıkları kişilerin içlerine sızdığını

görünce en amansız cezalar uygulamaktan çekinmezler. Bunun için, gerçekten katkılı olmak isteyen, herşeyi göze almalıdır.

Ne ki, önemli olan “yiğitçe” ezilip yokolmak değil, ne denli zorsa da amacı unutmadan sağduyuyu elden bırakmamak, böylece insanca yaşamayı sürdürmektir. İşte bundan bunalım dönemlerinde kendine, yurduna, yurt-dışına iyi’yi, en iyi’yi gerçekten gerçekleştirmek istenciyle sarılanlara büyük sevgi saygı beslemeliyiz.

*

Salt güven uğruna hep-ev-içine kapanmaya gelmez. Sıkar bu. Bir de: sağlıkça, kültürce, toplumca insan yapısına onarılmaz sakıncalara neden olur. Ev-dışında yeryer oynarken hep-ev-içi’nin olanağı mı var zaten. Bu durumlarda, başka şeyler yanında, öz güvenlik dışarlardadır; eldengeldiğince dışarlara açılıp oralarda, birdeyime, yitip gitmektir. Sağduyu gerektirir bunu. Yeter ki elden gitmesin. O elden gitti mi, hiçbir yaşama-biçimi sökmez artık.

*

Şu son çağda Churchill’ler, Roosevelt’ler, McCharty’ler, de Gaulle’ler, Hitler’ler, Mussolini’ler, Franco’lar, Stalin’ler, daha da niceleri işler sarpa sarınca “dış” düşmanların yanına bir de “iç” düşmanlar katmayı unutmazlar: Doğru yolda olmadıklarından, salt halkı daha kolay güdümlmek amacıyla yaparlar bunu.

Atatürk’ün Büyük Söylev’inde sözünü ettiği dış’takilere arka çıkan iç düşmanlara gelince, Kurtuluş Savaşı’nda, halkın başında topla, tüfeikle savaşmış olduğu canlıvarlıklardı onlar. Savaş sona erince de “yurtta barış, dünyada barış!” çizgisini değişmez bir devlet yöntemi yapmayı başardı Atatürk, — özünden iç-dış dinginliği insanı Atatürk.

*

İç-görüş, dış-görüş arasında hem çetrefil hem gizemli dağlar var.

Bu tür dağlara tırmanmaya kalkışanlarsa, nedeni n’olursa olsun, bilerek bilmeyerek, başkalarının özlemleri-doğrultusunda

kalkışıyorlar bu işe. Üzülerek bilelim: çoğun buyüzden kurda kuşa yem olup gidiyor bu eski tüfekler.

Hepimize gereken: iç-özlemlerimiz doğrultusunda, olabildiğince birbirimizle yardımlaşarak, bir birimize ayak bağı olmadan çıkabildiğimiz yaşama dağlarına yollanmak.

DİL-YAŞANTILARIMDAN ESKİ-YENİ BİRKAÇ ÇİZGİ

*Dil yönünden yaşantı gibi
zenginlik var mı?*

“Nereye sıkıştı?” diye söylene söylene dolambaçlı yazı dolaplarını, gittikçe daha sık yaptığım gibi, araştırırken, böylesi durumlarda daha da sakarlaşan elimden, eskice bir zarftan büyüklü-küçüklü kâğıtlar dökülürdü. Zarfı gözümeye yaklaştırdım: “Dilce yaşamdan anılar (?)” Aradığımı unutuverip kâğıtları topladım. Birkaç ay öncelerinin kafakâğıtları. Kimbilir neye göre numaralamışım. Birbir okudukça daldım gittim.

Dolapları eşelesen, aynı doğrultuda daha eskilere uzanan başka zarflar da çıkacak. Elimdekinde olmayan dil-gönüldeşlerimden söz ediyordur onlar. Kimler mi, imzalayış alışkanlıklarının uyan- dırabileceği bir a.b.c. dizimiyle, ola ki: Oktay Akbal, Sabahattin Kudret Aksal, Ömer Asım Aksoy, Orhon Murat Arıburnu, Enis Batur, İlhan Berk, Salâh Birsell, Cevat Çapan, Ece Ayhan, Cahit Külebi, Emin Özdemir, Refik Halit, İlhan Selçuk, Haldun Taner, Ahmet Hamdi Tanpınar, Tahsin Yücel gibi yazarları anmaktaymıdır zarfların içeriğinde. Sıra gelecek onlara; ıskaladıklarım varsa, onları da ele alırım. Bugün, şurasını burasını değiştirir gibi olsam da, elimin altındaki kâğıtlarda yazdıklarım ile yetineyim, diyorum.

*

Ataç’tan, Sabahattin Eyuboğlu’ndan, Vedat Günyol’dan pek çok şey yanında şunu da edindim: Dilbilgisi ile dilduygusunu öyle güzel benimsemişler ki, yazılarının her yerine sinmiş bu. Yüzyüze gelip söyleştiğimde de saptadım bunu. Böylesi bir ikili birliği hertürlü yazının vazgeçilmezi diye özömsüyorlar. Saygıyla okurum böylesi bilmesi gerekeni bilen dilseverleri.

*

Özüne yaraşan biçimde nasıl övölür dil?

Biliyorum: kimselerin pek sormadığı bir soru bu, — şairler dışında kimsenin. Dediğimi hemen onarıyorum: benim gibi düzyazı yazarlarını da unutmamız haksızlıktır. Böylesi soruları

sormasa bile, yazılarıyla bu sorulara güvenilir yanıt-denemeleri sunan başka yazarlar da var. Sorunu en yetkin donanımıyla karşılayanlar, gene de şairler.

Alanın en yetkili ozanlarından biri, bir dost, sevgili Dağlarca. Çağrımız uyarınca, her konuşmamız dil, anadilimiz olduğuna göre, sıklık soruya doyurucu yanıtlar var onda. Tüm yapıtları bunun belgesi bence. Düpedüz övgü sözleriyle değil, doğrudan doğruya dili dile-getirişiyle.

Dağlarca'nın, duyarlı başları döndürüp allak-bullak eden *Uzaklarla Giyinmek* adlı yapıtındaki birkaç dizesine bırakalım şu an kendimizi.

Suyu yaşayınız

Geceyi

Yolu

Sessizliği

Evi

(Bütün sözcükleri yazınız dizelerin başına

Bütün sözcüklerle

Yaşar yaşamak)

Sığmazlığı yaşıyoruz.

Dille yaşayan, dilce yaşayan biri n'apar: susar.

Susalım: en içimizden okuyalım, okuyalım Dağlarca'yı.

*

Asaf Hâlet Çelebi'nin Türkçe sevgisi anılmaya değer eski ama hep canlı bir yaşantı benim için.

Daha önce biryerlerde bazı çizgilerini gözler önüne koymaya çalıştığımı, o zamanki seslenişimle, Asaf Hâlet Bey, genç yaşlı karşılaştığı herkese "Hanımefendi", "Beyefendi" diye seslenen bir İstanbul efendisiydi. Ölümünden bir-iki yıl öncesinden başlayıp acı sonunadek kesintisiz süren bir tanışıklığımız oldu. O zamanlar Beyazıt'taki Edebiyat Fakültesi'nde asistandım ben, o da kapı komşum kitaplık memuruydu. Benden enaz 15 yaş, belki de daha büyüktü. O yaşta nasıl kitaplık memuru olabildiğine gelince, emeklilik hakkını kazanmak için eskilerini bütünlemek istediğindenmiş.

Haftada bir-iki gittiğim Beylerbeyi yolunda, vapurda buluşurduk. O, her zamanki gibi saygılı, bense utangaç. Koskoca adamın, ağdalı tümceleri yüzünden “Hacivatça” konuşma biçimine gülmek için kendimi zor tutardım. Gene de bazan saatlarca Beylerbeyi İskelesinde oturup konuşurduk. Bazan da “Köşkümüz” diye gurur duyduğu Kuzguncuk tepesine, yıkıkça eve tırmandığımız olurdu. Ne mi konuşurduk, şiir, şiir. En incelerine dek bildiği Fransızcanın, Uzakdoğu mistik felsefesinin derinliklerinde yitip giderdik.

Apaydınlıkça anımsıyorum, birgün, heyecanlı heyecanlı birkaç şiirini ardarda okudu. Birden dayanamadım, ağzımdan dökülüyordu: “Asaf Hâlet Bey, siz bir A-düşkünüsünüz!” Ben-ne diyorumdemeye kalmadan o hep uzakta Asaf Hâlet Bey, boynuma sarılmak istercesine, nerdeyse titreyen bir sesle, siz-geleneğini bozup, “Ah! Sen, buldun işte, evet, öyleyim öyleyim!” diye çevremizdekilerin bile dönüp bakmalarına neden olan yüksek perdeden bir sesle bağırdı. Ama hemen toparlandı. Kısık denebilecek bir sesle: “Öyleyim, öyleyimdir Beyefendiciğim!” diye mırıldandı.

O günden sonra kat kat arttı karşılıklı saygımız. Her şiir okuyuşunda seçik bir tatla A’ları ballandıra ballandıra pırıl pırıl Türkçeyle okudu. Hepsi de A’lara adanmış bir orkestra izlenimi bırakıyordu kulaklarımda.

Bir şiiri var ki, ne zaman okusam coşturur beni. Birgün gene kimi elindeki kâğıda baka baka, kimi ezberinden o şiiri okuyordu. Beyoğlu’nda, Galatasaray’ın kuzu etli pilavını yediğimiz bahçede, okul bahçesindeydik. Güzel bir yaz başıydı. Çevresindeki kalabalık sus pus. O, etkili sesiyle okuyordu:

*etli dudakların var
yiyecek beni
korkuyorum
pitekantropum
dişim
hayvanım
birbirine yakın gözlerinden
uzun*

ve yuvarlak
sıcak
karnından

gözlerin orman akşamlarından kalmadır
anlaşılmaz sözlerin var
gündüzleri bambaşka
geceleri büyücüsün
korkuyorum

“Yeniden! Yeniden!” diye bağrıışların, tepinmelerin duracağı yoktu. Baktım, pek ayırdına varmış olmasalar da A’lar coşturmuştu herkesi. Gözü birden bana takılan Asaf Hâlet Bey, şiir tomarını cebine tıkıp okumaya başladı:

lizboa
boa
simsiyah saçlı kadın
mariyya
bir masal söyle bana
kan nasıl çıkmadı taştan
o ölen kimdi
mariyya

Yeniden alkışlar... Yerinde duramıyordu sınıf arkadaşları. Yaka-paça havaya kaldırmak istediler Asaf Hâlet Bey’i. Bir cebindeki kâğıtları saçıldı, koskoca bir su şişesi vardı öbür cebinde, zar zor yere indirdiklerinde, o üstünü başını düzeltmeye çalışıyordu. Şimdi de Brezilyalı mı, kim o Asaf, kim o? Onun hatırına mı yazdın bu şiiri, diye toparlayabileceğim sorular kapladı ortalığı. Ağabeylerimizi susturduktan sonra beni gösterip, “Bu şiirler gerçekte neyin hatırına yazıldı, o biliyor,” diye sesini duyurabildiği kadar yükseltti. Ben de aptal, “Brezilyalı bir kız!” diye yanıtlayınca, “Onu biliyoruz, kim, kim?” diye direnmesin mi çevremdekiler. Kuşkusuz, A’ları “felsefece” dile-getirecek yer değildi orası. Asaf Hâlet Bey, karışarak sıyrılmanı sağladı. “Beyefendiyle de tanıştırmıştım, aceleyle şiiri kime adadığımı

söylemedim demek: Lizbonlu Maria Barbas!" diye ortalığı yatıştırdı. "Lizbonlu mArIA bArbAs," derken bana göz kırpıp A'ları öyle sevinçle vurguluyordu ki.

*

Geçen yüzyılın ikinci yarısından birkaç yıl önce başlayıp 75'lere dek uzanan süre içinde, ilkin oldukça sık, sonraları daha seyrek, bazan kahvelerde, bazan içkili yerlerde, birkaç kişi biraraya geldiğimizde Behçet Necatigil eksik olmazdı masamızdan. "Aşk" aşağı, "aşk" yukarı bezediğimiz konuşmalarla öyle bir yol tutturmuştuk ki, içkiden çok sözlerimizle birbirimizi esrikleştirirdik. Çoğun epeyce kısıtlı yaşam akışında üstüste yığılan politika gürültü-patırtısına; alıngan gönüllerimizin incindiği toplumsal tersliklere boşverirdik yazın-söyleşileri başlayınca.

Heygidi hey, ne akşamlardı öyle! Bir-iki kısa sözden sonra, sıra şiir okumaya gelince, önce en gençlerden istenirdi. Behçet hep en sona kalmayı yeğlerdi. Yan cebinden çıkardığı tertemiz yazılmış dizeleri okur, okuduktan sonra da, "Bitti denemez, üzerinde çalışmam gerek," deyip herhangibir eleştiri beklemeyin, doğrultusunda susardı çoğun.

O toplantıların hemen hemen hepsinde, benden ötürü mü dostlardan ötürü mü pek ayıramayacağım, nasıl olursa olsun, birbirinden koparılamayan bir gönüldeşlikle, döner dolanır, dil'de, dil sevgisinde demir atar kalırdık. Hani Behçet de az-buçuk dil vurgunu sayılmazdı. Öne çıkan özelliğiye, bence: kırılan düşlerin, karşılığını bulmayan sevgilerin, can kişilerin ölümüyle hüznölere batan gönüllerin en etkin ilacı olarak dile sığınmasıydı.

Nitekim günlerden birgün, kafaların epeyce tütsülendiği bir sırada, bizlerden yana bakmaya sanki utanıyormuş gibi, bir şiirden, kısık denebilecek sesle, birkaç dörtlük okuyup, "Ben bir *dilazarım*," diye bağırıverdi. Kendimi tutamayıp yalvarırcasına, "Şunun Türkçesini söylesen, a kardeş!" diye seslenince, "Bu hafta okuyacak bir sürü sınav kâğıdı var, sen bulunca bana söylersin," diye, bir evödevi de bana vermesin mi. Zar zor anımsamak istesem de, belleğimden silinip gitmiş dizeler. Hüzünlü havası dışında hiçbirşey kalmamış aklımda. Araya kimbilir neler girdi

ki, Behçet'e, "Sözü Türkçeleştirdim," diyebildiğimi sanmıyorum.

Nedense bu sabah gözümün önünde canlanıverdi o *dilazar*'lı akşam. Birden, "İçki bahane" gibi birşey gözümün önünden geçti. Şiir, belki de o sıralarda *Varlık*'ta çıkmış olan, ya da çıkmak üzere gönderilmiş olan "Geceleyin Erkekler" in son dörtlükleriydi gibime geliyor. Özümü aldatmıyorsam, öyle:

*Ey garip, senin de yerin yoksa eğer
İşte meyhane,
Gel, yalnız adam, sığınağa sen de gel!
İçki bahane*

*Çünkü geceye karşı konur iki türlü
Biri ailece evlerde
Öbürü har vurup ömrü
İçkili yerlerde.*

Sen, "dilazar", yani "gönlü kırık" birisin Behçet Gönül! Kim ne derse desin, halk ozanları gibisin, sen "dilazar". Divan şairlerinden başkasın ama. Senin, sizlerin katkısıyla, şiirimiz de öyle artık. Azgın dilli anlamındaki dalaşma arayan "dilazar", çağdaşlarımızdan bambaşka güzelsin sen yapıtlarınla.

*

Düzyazı, bunda hiç kuşkim yok, dilde yayıldıkça yayılabilen bir insan-kültür etkenliğidir. Seven ustasıyla buluştu mu da dil, dilin bitimsiz kıyıbucağına uzanır gibi olur.

Alanım, görünürde, düzyazıysa da gönlüm gene de şiirde, şairlerde. Çekinmeden söyleme ataklığımı diyeyim: dilde ne denli varsa var, yoksa bile, dilin özüne götürüyor şiir, şairler. Yeter ki, özlediği gönüldeşleri bulsun dil. Şiir çeviren düzyazı yazarlarını bile coşturuyor bu.

Whitman'ın "Song of Open Road" undaki can dizeyi, o okuru alıp götüren soluklu dizeyi:

*I swear to you there are divine things
More beautiful than
Words can tell*

Şiirseverlere yaraşan duygudaş yalınlığıyla, bakın nasıl Türk-
çeleştirmiş Memet Fuat:

*Sana yeminle söylüyorum
sözcüklerin anlatamayacağı
kadar güzel, Tanrısal şeyler vardır.*

Orası öyle: hep dille, dille elele koyunkoyuna yaşıyoruz hepimiz. Öyle de, çoğumuz — n'oluyorsa oluyor iş bitince, sanki dille de iş bitmiş gibi unutup gidiyor dili.

Benim gibilerse, nereye baksak dil gördüğümüzden, neye baksak dille baktığımızdan, unutulur mu hiç dil! “Sözcüklerin anlatamayacağı kadar güzel, tanrısal şeyler” denilince: başkaları gibi evreni, doğayı, nesneleri, insanları anlasak da, bizler dilin kendisini de anlıyoruz. Onlar haklı ama bizler de—ne varsa dilce yaklaşımdan varolamayacağı inancıyla yaşadığımızı göre—bizler de haklıyız diye düşünüyorum.

İşte Memet Fuat, sanıyorum bu inançla, seviyor dilsever şairleri.

*

Yeditepe Yayınevi'ne her gittiğimde, bazan da Beyoğlu pasajlarında, sonra sonra da, aydabir düzenlenen konuklu PEN yemeklerinde, incitmeden, sataşmadan, şakadan yana yolyordam bilen o saygılı kişi Cemal Süreya ile biraraya gelirdik. Kulaktan dolma bilgilerle parlamak için fırsat kollayan başkalarıyla oranladıkta, özünü, çevresinin dışına ençok açık tutanlardan biriydi o. Öyle sanıyorum ki, bir kültür-toplum dünyası olarak Afrika'ya yakınlığım bizi epeyce duygudaş kılmıştı. İçli, dürüst, yalınkat olmayan biroturup konuşması vardı, oldukça sık dilin gücünden sözettüğimde, soyut kavramlı saptamalara pek alışık olmayanlar da toplantılarda el dengeldiğince sessiz dinlese, ya da dinler gibi yapsa da, dile ilişkin düşünme dönemeçlerinde hiç ummadığım düzgün şeyler söylerdi o. Birkez, “Ustam Yunus Emre,” diye coştuğumda, hemen yapıştırıvermişti: “O hepimizin ustası.”

Kırkyıldabir uğradığım Kapalıçarşı-Eminönü üzerindeki o oyun oynanan kahvehanelerde, sigara dumanından gözgözü

görmeyen yeşil çuhalı masalarda karşılaştığım, çakılıymış gibi otururken elleri durmadan işleyen bir Cemal Süreya idi. Birkez şöyle oldu: Yine benzer durumda karşıma çıkmasın mı! İyi-kötü uzaktan selamlaştıktan sonra, durum doğrusu aklımı kurcalamıştı, daldım azıcık: bu nasıl şairlik böyle, hiç yalnız kaldığı yok mu bu adamın, diye birşeyler geçirdim içimden. Meğer kaçmamış zeki bakışlarından. Nice sonra, başımı okuduğum kitaptan kaldırıp baktım, oyunu kapatmışlar. Kılıkları gülünççe görünen oyun arkadaşlarını bekletmemek kaygısıyla acele acele, “Hoşça kal! Şimdi de soluğu Tepebaşı’nda alacağız,” anlamında muzipçe bir eğilişle kulağıma birşeyler fısıldayıp tam sıvışacakken adım atmamıştı ki, dönüp kapıda kendisini edepli edepli bekleyen kerliferli adamlara bakarak, kılıkları mı, bunlar İstanbul’un en iyi saz çalanları, — bana gelince, hepimiz yalnızız.

Cemal Süreya’nın ne denli haklı olduğunu, sonradan okuyunca içine işleyen şu dizeleriyle tüm gönlümle, kafamla onayladım.

*Ey sevgili yalnızlık
Senin gününbirlik sokaklarında
Dopdolu bir öğle
Bir kuş serpintisi, ölünün
Canevine sürgün götürüyor –
Hele şu iki dize:*

*Biliyorsun ben hangi şehirdeysem
Yalnızlığın başkenti orası.*

Böylesi bir Türkçe deyişini hayran hayran okuyan biri, Cemal Süreya’nın sapına kadar, yalnızlık nedir *bilen* bir şair olduğunu nasıl yadsıyabilir?

*

Nerde çoklar, şairlerin, yazarların çoğu da orda. Tektük kendi “evinde” yaşayanlar da var kuşkusuz. Halkla birlikteyken de sen-ırmaklarına saygılı özırmağında akıp gidiyor onlar. Ne diyor heyecandan heyecana sevgiyle yatıp sevgiyle kalkan sevgili öğrencim Süreyya Berfe:

*Herkes oyana gidiyor
Ben eve dönüyorum.*

Sağolsun, bana adanmış bu dizelerle örgülediği eski ama Türkçesi dipdiri bir şiiri. Öyle sanıyorum ki, o doyumsuz dil ödevlerimden derleyebildiğim tatları, sesimi duyanlara ulaştırmak için çırpındığını gördüğünden ötürü yapıyor bunu.

*“Siz yaşadıkça,
benim de yaşayışım geliyor;
Varolun hocam”*

sözleriyle sunduğu *Seçme Şiirler*’ine de yanıt bulamıyorum.

En güzel yanıt, Süreyya Berfe’ce Türkçenin değerini bilen bir okur olduğumu söylemektir.

Ezberimde bazı dizeler:

*Bundan sonra
Kalbimin kaldığı yerde yaşamak istiyorum*

*Bizim için ne yapabilirim
Canım sevgilim*

*Güz başladı, seni
Uzun uzun öpmenin zamanı*

Çeşit çeşit sevgiler tattıran verimli bir şair o.

*

“Stimme des Volks” başlıklı şiirini üçüncü kez biçimlediğinde şöyle diyor Hölderlin; hiç unutamadığım, her zaman her yerde yinelemek istediğim birkaç dizesinde:

*Gut sind die Sagen, denn ein Gedächtnis sind
Dem Höchsten sie, doch auch bedarf es
Eines, die heiligen auszulegen.*

Hölderlin'i duygudaşlıkla yansıtan haktanır öğrencim Turan Oflazoğlu'nun Türkçeleştirmesiyle:

*İyidir deyişler, çünkü en yüceyi
Hatırlatandır onlar, ne var ki
Kutsalı açıklayan biri de gerek.*

Kim bu biri? Rasgele birileri değil; halka kulak veren inanmış yazarlar, kapsamlı şairler, halkın diline olanca gücüyle sahip çıkanlar.

Yeryüzünün en gözde şairlerinden biri Hölderlin. Soylu şeyler, kutsal şeyler yücelticisi olmasından ileri geliyor bu. Büyük bir halk dostu. Bu yönünü pekçok okur, eleştirmen ıskalasa da, şiirle el dengeldiğince özdeşleşen bir inançla sallantısızca söyleyelim: Hölderlin, halkın nelere önem verdiğini kavrayıp halka, yüce örnekler vermeyi amaçlayan bir düşünür. Kuşaktan kuşağa halkın nelere önem verip neleri, *nasıl söylediğine* önemle sarılıyor.

Şiirli oyunlarında han, hakan, saray dramlarını sergilerken, Shakespeare gibi ustalar ustası kadar, birbakıma Hölderlin'in yolunda yürüyor Turan Oflazoğlu da. Saray dili diyebileceğimiz dil yanında, fırsat buldukça, halkça konuşanları da sahneye çıkarıyor. Böylelikle halk dilinde yansıyan halk bilgeliklerini değerlendirmeyi yolyordamınca götürüyor dildaş öğrencim Oflazoğlu.

*

Evrence bir ağızdır dil, seslenir evrene. Başta börtü böcek, taş toprağa, türdeşe, yıldızlara, daha da, daha da ötelere —, birbakıma “kendim” diye birşey varsa ona bile kuşkusuz. Sevinçle okudum:

Bir dildir ağız, konuşur dünyayla

diyor Turgay Fişekçi. Düşünce şiirlenince, şiir düşününce ne güzel sarmaş dolaş bu böyle.

Daha bundan 10-15 yıl önce yazdığı “Nar Ağacı”ndaki

*Geceler boyu aştığım yolları boyardı
Başımda sonsuz göğün deldiği bulutlar*

dizelerinde yitip giden baharı, kendisine kulak verenlerin içine işleyen bir Türkçeyle betimlemişti.

Bir-iki dizede bile açığa çıkıyor: dilsever bir şair Turgay Fişekçi. Moda gereği birşey, rasgele birşey değil ondaki dil sevgisi. Duruma bakıyorum da, şairin yolu bundan böyle daha sık dil güzelliklerine düşecek gibi geliyor bana.

*

Wilhelm Reich'in toplu yapıtlarını Türkçeye kazandıracağım diye, neden yıllarca didindi durdu sevgili Bertan Onaran? Yalnızca Reich'ı mı, Batı dünyasının sevdiğim büyüklerinden Camus'yü, Saint-Exupery'yi, Istrati'yi, Laborit'yi, Cervantes'i de Türk okurları anadillerinde okusunlar diye çalıştı hep. Nitekim ben de bu yazarları daha önce asıllarından kimbilir kaç kez okumama karşın, Bertan'ın çevirilerinden özümü tazeleyen bir tat aldım. Yılmaz dil emekçisi o. Şimdi de Zola'ya, Stendhal'a, Balzac'a daldı.

Dedim ya, hep Türk okurlarının kendi dil alanlarında bilgilenme olanağı bulmalarına, böylece dünyaya açılmalarına olanak sağlamak istiyor Bertan. Yoksa 30 yılı aşkın bir süre ne diye titizlikle pala sallasın. Okuru dilce tatlandırmak, uygarca yüceltmek amacıyla yapıyor yaptığını.

Ne soylu bir istenç bu. Özde, herkesin kendince yürümesi gereken bir yol. Aynı yolda yürüyen başka güzeller de var nitekim. Gelgelelim Bertan hiç şaşmayan bir çizgide sürdürüyor uğraşını: çatısıyla, tınısıyla, çokyönlü dokunduruşlarıyla, dupduru bir Türkçede, yansıtmak istiyor çevirdiği her yapıtı. Baştansona, zaten zor işleri büsbütün zor kılrsa da, yalnız kalmayı göze alarak, yapıyor yaptığını. Kendisine yüklediği ödev gereği bazan sürçtüğü olsa bile, çeviri namusu ile birlikte Türkçe namusunu hiçbir zaman hafife almıyor. Reich gibi çağdaşları yanında, "geleceğin insanlarını" hesaba katarak yapıyor işini.

Özgün bir kitabının, *Yaşama Sevinci*'nin en başına "Ustam Nermi Uygur'a" sunu-sözlerinden ötürü olmadığını kendi de bildiği için sereserpe yineleyeyim hep dediğimi: insanın, öğrencilerinden hiç olmazsa bazılarının, ustalık yollarında, güzel salınımla yol almasına tanıklık etmesi gibi güzel şey var mı?

SONBAHAR YAZI

*Her mevsim, — her
mevsim başkadır.*

Gel, sonbaharı da sevmek: erkencecik akşamli hüzün günleri bir sürecik daha erteleniyor. Gündüz gittikçe artan güneşli saatlar gönlü, kafayı öyle dingin yakamozluyor ki. Hele koşuşturmalardan uzak tutabiliyorsan özünü hergünün eşsiz bir şölen — şölenden üstün sevinç kaynağı.

Ne duruyorsun: belleğine yeretmiş müzik parçalarını havanca dans ettirebilirsin. Doyumsuz delikanlılık serüvenlerini yepyeni kaplarda iç içebildiğin kadar. Sevdiklerini en güzel günlerinde olanca ayrıntılarıyla yaşa. Hep yanından ayıramadığın şiirleri, düzyazıları şurasından burasından oluşturmaya çalış, tökezlesen de yücelt, birkez daha yücelt en tatlı yönleriyle içinde; aklına esince de daha katmerli tatlar derleyebilmek amacıyla içinin başka bölümlerine buyur et. Nicedir palamar tanımayan düşüncelerde yayıl da yayıl.

Bayılıcı yaz aylarından süzmece sonbahar günü, eşsiz bir armağan insana. Bak şuna, kozalak gibi narlar cana yakın. Tek bir yapracık bile anlamlı. Şaşılacak şey, çiçekler, al-sana-çiçek denecek dikbaşlı bir çiçek dinçliğinde. Yeşili kimbilir ne çabalara karşın, sararmaya yüztutan kıyıbucağın otları bile, benvarım diyor hâlâ.

Yürüyüş dönüşümde, eve şöylebir taşatımı yaklaşıncı, böyle olup biter, sen-varol-e mi-yaşama doğrultusunda duygular, düşünceler beliriveriyor, — benimki de kendi durumuma uygun “yürüyüş” işte: Ete kemiğe hakettiği ödülü azçok vermenin hoşnutluğuyla, gözüme kestirdiğim bir yere çöküp olabildiğince kaykılıyorum.

Sağım solum devkaktüsler. Isırganlardan epeyce uzak sayılırım. Oh, akıllı-uslu kişinin yapacağını yapmışım. Hem “akıl” hem “us”, — “us”a pekdüşkün değildim hani? Kendiminkiyle övünmesem de, şurda burda, “Birtak ‘aklımız’ kaldı, şimdi de ‘aklı’ bırakıp ‘us’u mu benimsemeye kalkışacağız,” diyen ben değil miydim? Gene de döneçlik falan değil bu. Dil kabalığı da, dil kıyımı da arama bizde. Eskiden, “Böyle aptalca yineleme olur mu?” derdim. Şimdiyse, bu güneşli ıssızlıkta birdenbire

“us’a da” demekten çekinmiyorum. Çekicilikten uzak değil “us”. Gerçi “aklımızdan” büsbütün geçemeyiz. Dil-düşünme zenginliğimizden önemli bir öge yitiririz ozaman. Hem “akıl” hem “us”, hem de nasıl. Ama gene de düşündürüyor konu. Neyse ki “akıllı-uslu” elediyor bize, kasıtlı sırtıma olmadığı gibi çocuksu bir güleçlik şakıyor sanki. “Us” böyle diyor, “akıl” böyle diyor çünkü.

Yakınımda bir zeytin — görebildiğim kadarıyla tombulca taneler. Yaşlı mı yaşlı bir ağaç; ben ondan gencim belki de. Topraküstü dikilmeye çalışan ama birtürlü beceremeyen, gövdenin benden yana bölümcüğü tahtalaşmış, kıymık kıymık. Gene de nasıl belirmişse belirmiş koskoca kalın bir dal, çatal çatal incele kalınlılaşa dal dal, eşek kulağı yapraklarla, keskin keskin yeşil; kubbesi yoğun yoğun, kardan akbulutlarla, meydan okuyor masmavi göğe. Ağacın yağsı kokuları arka yanımdaki tarlanın ıtırı biberiyle yarışta. Kulübemizin içinde dışında fesleğen kokusundan içimize sinmiş ne varsa herşeyi bastırdı gitti. Eğilimli patikanın ilerlerindeki, “Ne hoş sıcak!” diye diye girdiğimiz denizse artık—yüzünü—karaya—çevir gibilerden bir söylemde. Köpükler fışkırtan dalgaların aralığından ses kırıntıları: “Ağlara...” “İyi asıl!” Yokluktan sesler işitmiyorum, balıkçılar. Sardalya mevsimindeyiz.

N’oluyor, zangır zangır yer gök: üç uçak, tepemizde, avcı mı, bombacı mı Allah bilir, geçti gitti bile. Köpekler havlıyor. Akdeniz sularındaki yakın adalarda gene olaylar mı var nedir, gazeteden arınmış kafam birsürü tehlikeyle altüst oluveriyor... Şimdi de bir yolcu uçağı. Kış tarifi başlamadıysa biryerlerde birşeyler oldu olacak desene. Yüzyıllardanberi ne asker devaleri, filleri, ne atlılar çiğnedi geçti buralardaki ormanları. Daha denizde güller, toplar sağır ederken kulakları kıyılarda çakar-çakmaz tüfekler... Şimdilerde de jetler... Herbirinin ardında buzdan upuzun bir çizgi. Buz buz yollar... Sözü bile ürpertmeye yetip artıyor. Uzaklardaki buzullarla düşlerde oynamak kolay da, gerçek gerçeklik başka: buzdan buz tokadını indirdi mi, ne ağız ne burun kalır kişide, yeryüzünün tüm insanlarında. Yerküre diye birşey kalmaz ki.

Ne bu dünyanın işi böyle: savaşın biri çıkarken öbürü batıyor.

Kendimiz sorumluyuz. Gel de anlat ama. Birsürü acıya karşın kişinin kafasına dank etti sansan da, etmez! Kendimi tutmasam kışlaraözgü yıkım olasılıklarıyla kıvranmaya başlayacağım gene.

İyisi mi, öldürücü buzullara yaklaşmayalım biz. Sıcacık havama sarınıp çevremden içime, içimden çevreme döneyim.

İşte gene yaza özgü, yazımsı gezintilerin dünyasındayız. Öyle ya: yeraltı yuvalarına çoktan çekilmiş karıncalar. Topraküstü, kahverengimsi minik tepeciklerin oyukları kapanmış, kımiltısız heryan. Bundan böyle, olsa olsa, hoplaya sıçraya yol alan az sayıda azınan karıncalara rastlanır.

İster misinşimdi... ama olmazçoktan kışuykularındadır hepsi — demeye kalmadı, ben onu usumdan geçirirken görünmesi ile yitip gitmesi bir oldu: uzunca bir yılan, ya da bana mı öyle geldi. Gerçi mevsimi değil, gene de — inini mi bulamadı, ağaç kovuğunu mu?

Şu işe bak, kimseler yok sanıyordum, işte sana bir çocuk sesi: “Sürü yetmiyormuş gibi komşu beygiri de üstümüzde. Nerde, peki, bu?” Gözü bana ilişti. Sustu. “Merhaba” mı, “Merhaba!” sı yanıtladı. Elimle usulcacık hemen arkasındaki çukursu çimenliği gösterdim. Anlaşıldı, orda birşeyler yiyor. Yanımdan geçerken sordum: “Burda yılan bulunur mu?” “Tektük!”, “Az önce bir tanesi öyle bir fırladı ki.”, “İlk yağmurla hiçbir kalmaz. Sincap bulunur ama.”, “Okula gidiyor musun?”, “İlkin dördüne geçtik. Bu yıl bir hafta ertelendi.”, “Biliyorum.”, “Birkaç gün sonra burdan göçüyoruz.” Acelesi var, gidiyor. Arkasından baktım, gelişince çakı gibi bir delikanlı olacağa benziyor. Zaman uygun düşseydi bir yöre türküsü söyletebilseydim, kültür dağarcığımı genişlerdi azıcık.

Bu ne sessizlik böyle. Artık seyrekleşen ağustosböceklerinin yaz günleri o kulak tırmalayan sesi ile, güneylere ulaşacak gücü olmayan bir-iki leyleğin kanat çırpması; bu arada cılız bir serçenin ben—de—burdayım anımsatısı. Hepsi bu kadar.

Tek bir arı, kocaman birşey, vız vız dolanıyor çevremde. Kendisininkilere durumu haber vermek için çevreyi kolaçan etmeye çıkmış olmalı. Aaa gerisin geri dönüyor, ne de kocamanmış, rengi de bir değişik hani; yazların şınartıp azmanlaştırdıklarından olmalı bunlar.

Bir palmye. Göz düzeyimdeki orta dalları kupkuru. Aşağılardaki aileni bırakıp sen nasıl tırmandın bu yamaç başlangıcına? Hoş, tam tersi de olabilir; ailen denize doğru göçerken eski yurdu bekleyesin diye seni mi bıraktılar? Ya bu, seçebildiğimce, benden yana dönük martıya ne demeli. Yukarlara kavuşmanın sevinciyle susacağı yok. Büyük kentlerdeki leş kargalarından korkup buralara sığındınız, desenize.

Koca adam, bakıyorum, senin de düşünüş-dilin bir açıldı mı hani... N'apalım insanız; bizim de yazgımız konuşmak; şöyle ya da böyle konuşacağız.

Bir incir daha. Baygın kokunla sen de nerden çıktın incirağacı. Az önümde otağ kurmuşsun; ola ki yüzyıl öncesinden beri dal dal söndükçe dal dal yeniden üreyen bilgeliğinle örnek bir yaşamseversin sen. Bir yanın göçükse de öbüryanlarıyla ne gençsin sen. Yapraklarının arasından şu an bana şaşkınlıkla bakıyor bir algerdan: "Hoş geldin güzelim. Güneye uçamıyorsan buralarda oyalan. Sen kendin daha iyi bilirsin ama zorlama özünü, buralarda eylen. Kahverengimsi yediverenleri görüyorsun, ham duruşlarına aldırma, balkavanozu içleri. Seninle daha konuşurduk ama gitmem gerekiyor artık." Ben hoşça kal demeden yerinde yok bile. Oysa, istersen yapabileceğin önemli birşey daha söyleyecektim: Bizim orda, çok yakınımızda bir incirağacı daha var. Bitmeyen işlerden çıkan artıklarla bir-iki kuşevi çattık incirimize. Buyur bekleriz, sana da yer var orda. Dondurucu haftaları düşünme. Yörebekçileri haberli, aç kalmazsın. Dedim ya, uçmuş bile. Kaygılanmıyorum ama, doğru davranışları tetikleyen bir içgüdü var onda.

Dediğim diyeceğim böyledir işte bu yazsonu ikindileri. Gön-lünce bir şimdideysen, geçmiş gelecekte üstün, gelecek olasıdan üstündür. Gencin yaşlının yakasını bırakmayan, omuzları gerçekten çökerten olaylar silinip gidivermiş yazsonu havasında.

Çok özel birgün bugün: güneşle esrik usötesi bir sonbahar günü. Soluk alıp verene ne tükenmez yaşam bu böyle.

Yetişim, Yetişimler

Yetişim Sözleri*

Nasıl oluyor da şimdi burdayım? — Öyle tuhaf bir soru ki bu. Kendimi tutmasam hepsoracağım özüme. Olası değil ama; inme iner yaşamaya. Birkez sözü açmaya başladı mı, akışı hoyratça durdurmak bana göre birşey değil; nasıl kıyılır sözcüklere. Gene de bir-iki sözle durumumu azçok açık-seçik belirteyim, diyorum.

Bana yönelik konuşmalardan da ortaya çıktığını umduğum üzere: onyıllar boyunca düşünsel alanlarda, şöyle ya da böyle, görünmüş biriym. Ne var ki şimdi çağrılı geldiğim burda, bu gibi çağrılar son derece az evetleyen biriolarak, belki benden bekleniyordur ama, bazı doğrultulara *bırakmayacağım* kendimi. Başka türlü dendikte: eski düşüncelerimi daha bir pekiştiren savunmaya kalkışmayacağım. Kişiyi çevreleyen belli bir zamanı–uzayı, sonradan binbir dereden su getirerek onarıp değiştirmeyi denemek boşuna. Bizlerle birlikte birçok yönden sürekli değişir dünyamız. Bir yerden sonra böyle bir dünya yok zaten. Onun içindir ki, eldengeldiğince hesabını verecek biçimde ayık yaşayalım. Talih işte, öyle yaşadım inancındayım ben de. Ne yapıp ettiysem, bu arada yapamadığım pekçok şeyi de, kuşkusuz, sonradan sözümona kurtarma, ya da yüceltme kılıklı değer-yargılarıyla bezeme gibi şeylere zaman ayıramam; kendimce yinelediğim düşünsel sevgilerim, saygılarım, canıma can katan eylemlerim söylemlerim yeter de artar bana.

* İstanbul'da, Maltepe Üniversitesi'nce düzenlenen Eğitim Haftaları dola-yısıyla, 25 Mayıs 2002 tarihinde, bazı eski öğrencilerim ile okurlarımın katıldığı güzel bir tanıtım, yorum ve değerlendirme sonrasında, çağrı üzerine, yaptığım söyleşinin tam metnidir.

Gene de, değil mi ki nice nice yıllar sonra: kültür işlerinde güzel aşamalara ulaşan bazı öğrencilerimle, kimin kim olduğunu bilemesem de bazı okurlarımla, dinleyenlerimle burdayım; fırsatı verimlendirmeden geçemem doğrusu. Bu toplantının hepimiz için katkılı olmasını sağlamada üzerime düşeni yerine getirebilirsem ne mutlu bana.

Öyleyse hemen bizleri burda topladıran düşünsel çerçevenin dışına çıkmadan, birbirinesıkıca bağlı bir-iki şeyi özellikle vurgulamak zorundayım.

nce: *kültür ile eğitim ayrılmazlığı* ok önemli bir gerçeklik-bütünü benim için. Düpedüz kişisel bir niteleyiş değil bu; birlikteliğin nesnel, yani genelgeçer olduğu kanısındaım. Öyle ki, ne zaman, "Yanılıyor muyum?" diye daha da derinliğine araştırsam, beni bekleyen vargılar "Yanılmıyorum" kanısını pekiştiriyor doğrusu.

Yapısal bir içiçe rglenme kültür-eğitim birliği. Her kültür kendine özgü eğitimi de birlikte getirir; kültürü ayakta tutan eğitimdir. Öteyandan: kültür edinmek eğitimden geçmektir. Varlıkça birbirine yaslanır bu iki gerçeklik. Biri yoksa öbürü de yoktur. Hiçbiri ncelik savı güdemez. Hattâ birçok durumda kuşatıcı bu gerçeği: kültür ile eğitimi bir ve aynı şeyin iki görünümü diye yorumlamak büyük bir abartı sayılmaz.

Kuşkusuz bu yalnızca tektek uğraş (meslek) eğitimi için değil, ondan kat kat yoğunlukla, *insan-olma kültürü*, yani yetişim diye adlandırdığımız o hep gözde kalması gereken varoluşumuz için de doğrudur.

Pek yle kolay kolay göze çarpmayan, ama dikkat edince hep işlerliği olan bir inancını da belirtmeden geçemem. Daha şimdiden parmak basmış bulunuyorum zaten: Kültür ile eğitim birliği tekbaşına ortaya çıkamaz. Olanca içi-dışıyla *insan varlığının* vazgeçilmez görünümlerinden ancak ikisidir sözünü edeğeldiğim birlik. İnsansa, sayısız varlıksal ilgi ve ilişkilerin, çeşit çeşit dalbudak salan inceleme yönelişlerinin, ne etsek eksiksiz tüketesiye bilmeye kavrayamadığımız şaşılacak bir gerçekliktir.

İnsan, sözcüğün en geniş anlamında *doğa* içinde yeraldığından, evrenden, dünyadan koparılamaz. Tüm koşullanmaları,

olanaklarıyla yazgısı, dönüp dolaşıp böylesi bir uzay-zaman oylumu içinde olup biter.

İnsan, birtek doğa-kökenli değil ama, *tarih* içinde de. Tarih üreten, tarihle beslenen bir canlıvarlıktır. Çokyönlü, bol açmazlı, karmaşık nedenli tarihsel gelişmelerin durgu durak bilmeyen değişkenhızlı akışına kaptırmış gidiyoruz. Sen şimdi kalk, binlerce yıl nice kuşaklar boyunca uzanan insan serüveni-ne karşın, “Biz buyuz!” türünden bir kestirip atmaya belbağla. Sıksık rastlasam da böylesi iler-tutar özetleyişler kadar gülünç birşey tasarlayamıyorum.

Bırakın ki, tarih içinde bir süre şuraya buraya tektek savrululup giden varlıklar gözüyle bakamayız kendimize. Belli sürekliliklerle bizleri sarıp sarmalayan *toplumlar* içinde konuşlanmış durumdayız. Tekinsan, soyut kalır, olanca somutluğuyla toplumdadır çünkü. İnsan somutluğunu kazandırır toplumsal arkaplan.

İnsanın, tüm toplumsal yaşamı, genelde, insanın toplumuyla paylaştığı diliyle, ortaklaşa *dil*’le çiçeklenir. Bu doğrultuda, dilin yanında, *bilim*, *teknik* gibi güçleri de işin içine katmayı unutmamak gerekir. Şöyle ki, ne denli gelişmiş olursa olsun, daha çok rahatlıklar, aydınlıklar sağlasın diye didindiğimiz her teknik ve bilim; ne denli “ilkel” sayılsın, her dil inanılmaz zenginlikte bilgi, duygu, beceri buluşları barındırır içinde. Gerçek düzeyi n’olursa olsun, dilsiz-bilimsiz-tekniksiz bir toplum yoktur.

İşte kültür ile eğitim de böylesi çok ögeli, yaygın olanaklı bir ortamda oluşur. Ben de hem düpedüz bir insan, hem bazı dikkatleri olan bir sorucu sorgulayıcı olarak böylesi bir ortamda sürdürdüm durdum koşuşturmalarımı. Bu sırada ençok önem verdiğim odağımsa *yetişim* odağıdır. Bu son derece gerekli, bir o kadar da tatlı bir görev benim için.

Kendime verdiğim görevi yerine getirmek için de gölge, saplantı ve önyargıdan sıyrılmış yetesiye aydınlık kavramlarla çalışırım. Özellikle çağımızda, hele ülkemizde çarpık dil-bilgi-çıkarcı-eğitim alışkanlıkları yüzünden kafaların epeyce karıştığı yerlerde, özenin: kişiye topluma sağlayacağı katkıya büyük önem veririm. Bu doğrultuda, ne zordan, ne emekten yüksünürüm. Dil çalışmalarım özgür düşüncesün temelidir bence.

Pek alacakaranlıkta değilse de, önemi zaman zaman atlanan

bir tutumum da şu sanıyorum: Bazı gözlere kimi kuramadamı gibi görünsem de, çağımla, somut çevremle sıkı bağlar kurarım. Gelgelelim bu, “güncel konuları” güncel biçimle ele alırım, demek değildir. Ne yapar eder, öze özgeye gerekli temellere inmeye çalışırım. Burda, yanılmadığımı sanıyorum: bunca gürültü-patırtıda başkalarınca pek elatılmayan önemli düşünsel zorluklarla başa çıkmaya götürür beni. İlle de “felsefe” diye nitelemek isteniyorsa, benim de sözümona kültür-eğitim felsefem bu diyelim. Öyleyse, hiç olmazsa kendimce, apaçık: Baştansona *yaşama-felsefesi* diye anladığım kapsamlı bir alanın vazgeçilmez bir ögesi, bence, yetişime yönelik koşuşturmalarım.

Bu bildirdiklerimle belli bir gözlem-açıklığına varılmıştır sanısıyla, şimdi yeni bir özeleştirilmesine bırakacağım kendimi: Köpüktü özdü “kültür” diye, “eğitim” diye kimi yapıp etmelerimde, vargücümle *başarısız* olmaya çalıştım. Söylediğim son derece şaşırtıcı ama ne dediğimi kulaklarım duyuyor. Evet öyle: çoğumuzun “başarı” nitelemesiyle, “başarılı” nitelemesiyle bezenmesini istediği eylemlerin, söylemlerin tersine bir davranış içindeyim; hem de bile bile.

Sözgelimi: derlitoplu bir kültür öğretim, bir eğitim öğretim yok. Kesin düşünceler, bir çırpıda sorun çözen savlar çıkmadı benden. Kültür-eğitim alanına giren yaptırımlı bir tek öğüdüm yok; bana göre şeyler değil bunlar. Başka kişiliklere saygımdan ötürü bu böyle. Herbiri kendi içinde öz tutmuş canlı sözlerimi yönelttiklerim ile yazılarımı okuyanlar buna tanıktır.

Zoru kolay, kolayı zor gibi gösterip özümeye pay derlemeye kalkışmam; nesnellik gerektirdi mi de, “Benim işim bu!” deyip zordan kaçınmam. Gücümün yetmediği binbir şeyi de pattadak söylemekten çekinmem. Kendime, işime, türdeşlerime borç bilirim bunu. Gelgelelim, eğitim işleri zor işlerdir gibi havalara da kaptırmadım sanıyorum. “İşimiz zor!” demenin, dönüp dolaşıp özövünç-yargıları çıkarmaya götürdüğünü saptamışımıdır çok kez. Oysa, gerçekten de zor olan, hattâ tehlikeli olan başka işlere varını yoğunu adayan insanların sayısı hiç de az değil. Şöyle bir durup bakalım: opera sanatçılığı, çobanlık, beyin cerrahlığı, ip cambazlığı, ordu komutanlığı, minare ona-

rimcılığı, uçak pilotluğu, orkestra yöneticiliği, devlet adamlığı, araba yarışçılığı... — saymakla tükenmez ki, bunların hangisi eğitimcilikten daha kolay?

Yanlışı anlaşılmazın: suya sabuna dokunmayan masabaşı düşünceleri gözüyle bakmadım kültür-eğitim çalışmalarına. İçten gelen, dıştan yüklenen basınçlar dolayısıyla giriştim bu araştırmalar doğrultusuna: Başka türlü dendikte: nice öğrenmelerle kotarılan aklavurmalar, kişisel yaşantılar. Desene, hepsi denetlemeye, onarılıp çürütülmeye açık birtakım vargılar. İşte bunun için olacak: “doğrularımı” ille-de-ben-haklıyım savıyla kimselere benimsetmeye *girişmedim*. Doğrularıma yeryer ne denli inançlarım gözüyle baksam da abartıya kaçmamaya özen gösterdim.

Pek içdöker gibi olmasın ama, bunca çabaya karşın, ya da hep buyüzden, sıklık yapayalnız kalıyor insan. Bu da, kültür-eğitim etkenliğinin bedelidir deyip katlandığım birşey. Ne diye gizleyeyim. Sözümona çözümlerimi kolay kalıplı, bol yandaşlı bir havada parlakça düzenleyip sergileyemediğim için, başıma geldi böyle şeyler. Böylesi başarısızlıklara alıştım gitti.

Görüldüğü gibi: sözcüğün geçecek anlamında başarısızlıklar bunlar. Payıma düşen daha niceleri varsa da, gelin bugünlük bu kadarcıkla yetinelim.

Nerden geliyor, peki, bu inançla, heyecanla, tutkuyla kültür-eğitim işlerine sarılmışım? İlkın benim kendime bile örtük kalan, gene de pek gecikmeden apaçık ortaya çıkan şeyi, soruya kısacık yanıt olarak belirteyim: Ne yapıp edip *kendimi yetiştirmeye* düşkün biriyim. Herşeyden önce kendim için yapıyorum bunu. Düpedüz hoşuma gidiyor: çekici uğraş. Başkaca birşey, bir çıkar gözetmiş değilim. İçimden geliyor bu kültür-eğitim koşturmacası. En görkemli bezeğim bu benim. Gösteriş gibi şeylerden uzak bir özbakım bu. Şaşılası güzelliklerini tattım; tatsız eleştirilere, yorgunluklara da katlandım.

Sallantısızca saptayabilirim: eğitime, kültüre ben-odaklı, salt ben-kaygısıyla elattığım söylenemez. Kültür-eğitim uğraşım: özyardım olduğu kadar, *başkalarına da* çevrili bir uğraş olarak gelişti hep. Eğitimi eğitim kılan öz dokuda var bu: Paylaşılmayan eğitim olur mu hiç?

Bana kulağını açık tutan öğrencilerim ile okurlarıma, yararlı olabilir umuduyla, şimdi de içimde bastıramadığım bir heyecanı, birkaç belirtik dokunuşla deşmek zorundayım. Burda bu görevi çepeçevre yerine getiremediğim için üzülüyorum. Ne ki, oldukça kapsamlı bazı yapıtlarım eksiklerimi giderebilir sanıyorum.

Önemli saptamam şu: Kültür-eğitim uğraşlarının kökenleri, yolu yordamı, irili ufaklı amaçlarıyla hep bir *bunalım* işçisi olmamda düğümleniyor. Başlangıçlarda pek ayırdına varmadan; sonradan, kavramsal-düşünsel denebilecek meraklarla; ama özde hep bireysel-biricik somut yaşamın dürtüsüyle, toplumsal gidişteki zorlamalarla, nice onyıllardanberi bir *bunalım* kazıcısı, deyim yerindeyse, bir *bunalım* çarecisi olarak sürüp gidiyor yaşamım, — “yuvarlanıp gidiyor” demek daha uygun ya, neyse.

Bunalım uğraşım “yazgım” benim. Neye yönelirsem yöneleyim, hep *bunalım* ortamında buldum kendimi. Bunalımdan dolayı, *bunalım* içi, *bunalım* aşırı çözüm-denemeleriyle geçti yaşam. Benimkinden başka açılardan da olsa, zamanla hemen hemen herkesin ilgi-gündemine oturan *bunalım*’a, nerdeyse çocukluktan gençliğe geçerken öylebir kapıldım ki, bugünedek, tam da “*bunalım*” diye adlandırılan o hiçbir akla sığmayan “şey’le” altalta, üstüsteyiz, — yazı yazı, kitap kitap, acı acı, sevinç sevinç.

Bu bağlamda gittikçe şöyle düşünmeye eğilimliyim: doğa-tarih-din-toplum-bilim-teknik etkenliklerinde hızlı mı hızlı biçim-yapı değişiklikleri, insan-yaşamının, ola ki tüm varlığında derinlere işleyen bir gerçekliktir *bunalım*. *Bunalım* gibi şeylerden en arınmış sayılan; teknikteki devrimsel uygulamalarıyla parmak ısırtan matematik, fizik bilimleri bile, birdeyime, *bunalımdan* *bunalıma* gelişmektedir.

Desene, sonunda kala kala bana benim için önemli mi önemli, ama gerçekte belki de saçmanın saçması birşey kaldı: *bunalım* burgaçlarında, türdeşlerimle birlikte alabildiğince rahat soluk alıp vermek. İşte *bu amaçla* kültür-eğitim işlerine sarıldım.

Gel gör ki, bazı şeylere gücü erişse de ne yapabilir tek kişi? Öyle bir kuşatıp yerden yere çalar ki *bunalım*-ortamı kişiyi, topluca çalışmak, imeceyle ilerlemek gerek. Kişiden kişiye yetice yetkice uygun uyumlu gidiş-gelişli bağlar kurmak, çileyi sevinci paylaşmak gerek. İşte bu istençle, biryandan özümde özgü aklı,

bilgiyi, duyarlığı beslerken, öteyandan öğrencilerim ile halkı, okurlarımı, ulaşabilecekleri en üst beceri, eleştiri, yaratıcılık aşamalarına doğru katkılandırmaya yöneldim. Verdim, verdikçe zenginleştim; aldım, aldıkça daha çok vermenin yollarını aradım. Olumlu olduğuna inandığım kültür-eğitim değerlerinin üretimiyle kendince acılı, kendince güzel yaşantılar işte.

Öyle ya, bence, hepimiz bunalımdayız, hepimiz bunalımlıyız, hepimiz bunalımlı. Gene de böylesi bir süregidişte yüzgüldüren birşeyler var. N'apalım, bu böyle. Ne mi yapalım, — hadi elbirliğiyle çalışalım. Çoğu, “Ne zevkli şey bu!” dediğim bile oluyor. Çoğun tasarlandığı üzere, bu başka türlü olsaydı, daha mı iyi olacaktı sanki?

Zevkli, evet. Çünkü yaşama ortamıma birtakım *dil* sokuşlarıyla adadım özümü. Sesli-yazılı iletilerle çevreme sunabildiklerim dil-çözümlemelerimin “izdüşümleri”. Dil, aklıma akıl, gönlüme gönül kazandıran bir kaynak. Ençok da anadilim. Özellikle kişilerin, dil-kavram yönünden bulanıklık içine düştüğü binbir görünmez tuzaklı yanılsa, sanıya, eyleme, elatıyorum; canlıyı canından bezdiren kötümserlikleri gidermede epeyce yardımcı olabilecek yönleri elatıyorum kanısındayım. Bu, önyargıları enaza indirir, kafa sağlığını art-düşüncelerden kurtarır düşüncesindeyim. Bu doğrultudaki emekler boşa gitmez gibime geliyor. Bunun hem kendime, hem başkalarına yakışır ve yararlı olduğu inancındayım.

Bunalım ortamında dil-açılımlarıyla yol-yordam bulmaya çabalayan bir kültür-eğitim yolcusu olup çıkmışım meğer. Nice emekler, talihlerle karınca kararınca: çevremi aydınlatmaya çalışırken kendi özüme de aydınlıklar derledim. Yaşama serüveninde bundan güzel birşey olur mu insan için.

Hemen bitiremiyorum, durup durup vurgulamak gerekiyor çünkü: Gevşekçe deyişle, *bunalım eğitimi gerekliliğinin* en açık göstergesi, ne zaman “bunalım” sözü edilse, insancıkların, “İşte candamarımız!” diye kulak kesilmesi. Durumun ayıkça ayır-dına varamayanlar bile duyarlaşıveriyor “bunalım” karşısında. Haksız sayılmazlar, bunalımdalar. Bunalımdayız hepimiz. Bir-birimizden, derli toplu, haktanır davranışlar ummak, insafsızlık

olur doğrusu. Nitekim ben kendim de, çetrefil bunalım düğümlerine elatarken kimbilir ne yetersizlikler sergilemekteyim. Elimde mi ama: salt istemekle olmuyor bazı şeyler. Bunalım kimi çuvaldızla, kimi iğne iğne batmakta içime; yalnızca kuramsal kaygılarla değil, hergünkü yaşayış zorlamalarıyla.

Özünü ezen biri sayılmam amaraadabir, bazan da sıkça benden yardım bekleyen okurlarıma, öğrencilerime (bir kasıntı söyleyişi değil bu, hepimizin birbirine gereksinimi var), — ne diyordum, öz sıkıntılar içinde, benden birşeyler bekleyenlere, yetişimci diye ortaya çıktığıma göre, bundan da doğal davranışım olamaz zaten; bu şasırtıcı davranışla onları da, ilk bakışta düş kırıklığına uğratabilirim. Şöyle ki, hemen hemen her zaman, “Size yardım etmem için, n’olur, bana yardım edin!” gibi sesli-sessiz de olsa ama hep açık-seçik bir uzanıştayım zaman zaman. Pek haksız da sayılmam hani: kendi kendime verdiğim görevin ağırlığını duymaktayım hep içimde. Ne var ki, tutumumda kültür-eğitim işlerinin o tek kişiyle üstesinden gelinemeyen yapısının da nesnel bir payı olduğunu unutmayalım. Kültür-eğitim: karar istemleri, çözüm yargıları, sorumluluk belirlemeleri, işbölümü gereksinimleri, imeceli elatışlar, çalışmalar gerektirir.

Başkaca bir öz niteliğim de: ülkesel bazı gelenek ve görenekleri yüceltmede, yaygın biçimde heyecanlı davranmadığımdır. Gerçekten de herkesin ille de hayranlık duyulması gerektiğini söylediği “son derece değerli” bazı “akıl hocalarına”, parlak birtakım kültür-eğitim ustalarına “soğuk” denebilecek yaklaşımlarım oldu. Kimbilir ne çok hınç uyandırdım çevremde. Onları yitirdiğim için kendi adıma gerçekten üzülüyorum. İnanın ki, iyi istekli kimi koşuşturmalarım dolayısıyla atladığım bazı ülke büyükleri olmuştur. Gene de yantutmayan bir nesnellikle yürütüyorum deşmelerimi. Özüme yakın bulduğum eski yeni kültürdeğerlerine sarıldım. Gel gör ki bazan, devlet katında baştacı edilendeğerlendirmelerle örtüşmedi benim seçimlerim.

Hızlı bir anışla, kültür-eğitim geleneklerimizde genelde olumlu benimseyişlerimden birkaçını bildireyim: Eski Orhun Yazıtları, Uygurca bazı din-‘felsefe’ metinleri, Türk-İslam tasavvuf yazınının seçkin deyişleri, Ortaasya’dan Anadolu’ya uzanan bazı söylenceler, Osmanlı devletinin kuruluşuna belli ölçüde kaynaklık eden

esnafın töreleri ile kuruluşları, Atatürk'ün etkin eylem ve söylemleri, Cumhuriyet döneminin 40'lı yıllarıyla öztutan Aydınlanma atılımları, bu arada köy enstitüleri ve üniversite yapılanmaları. Ayrıca sayısı az da olsa, şimdi belirtmeyeceğim kafası sağlıklı, gönlü soluklu bir-iki yazarımız, şairimiz, düşünürümüz — çok şey borçluyum onlara. Ama en çok da binbir bilgelikle dolup taşan anadilimin örtük açık biçimlendirdiği tükenmez içeriklerden pek çok yararlandım. Nitekim, çoğun kendiliğinden belliyse de, her fırsatta bunun altını çizmeye çalışırım.

İlk ağızda andığım bütün bu etkiler ola ki şaşırtıp düşündürmüştür çevremi. Öyle ya, bazılarının “mesleğim” gözüyle baktığı *felsefe* alanından pek bir söz etmedim. Yapıp ettiklerimde felsefenin az izi olduğu için değil. Başta Antikçağ, Yenidendoğuş çağı, özellikle de içinde yaşadığım çağın düşünce verileriyle iyiden iyiye yoğrulmuş biriyim. Nerem dersen, “felsefe” çıkar. Nice onyıllar emek üstüne emek; bazan da en zor “konulara” yönelik dizi dizi onyl, kolay mı bu?

Hemen söyleyeyim ama: kültür-eğitim atılımlarımda, özellikle de yetişim etkenliğimde, felsefeden doğrudan doğruya olumlu katkılar derlemekte sıkıntı çektim çoğun. Ayrıcalıklı birkaç seçkin dost biryana, yetişim yönünden ölüm-dirim sorunlarına dolandığım her yerde, filozoflardan büyük yardım aldığımı söyleyemem. Yaşama işlerinde, felsefenin hep önde geldiği tartışmalı bir konu bence. Güçlü akışlarına karşın Batı Felsefesi adını verdiğimiz gelenek böyle. Yaşamın akla sığmayan gidişinde, en çok yardımı, uzun süreler boyunca sessizce giriştiğim dalışlardan aldığım esinle belirteyim: Uzakdoğulu düşünürlerden, “düşünür” diye nitelediklerimden derledim. Batı kafasıyla bakınca, onların düpedüz “felsefe” yaptığı söylenemeyeceği için böyle diyorum.

Batı'da “filozof”, ne yazık ki çoğun, salt kitap okuma bilgisiyle, filozofun gözünde parlamayı sever. Akıl-yürütmeyle, beceriyle olup biter bu. Amaç: genelde, Eski “sofist”lerdeki gibi söz-üstüne-sözle, mantık-gereğeli-mantıkla karşıdakinin akılca, eylemce yelkenlerini indirmesidir. Felsefe'de çoğun herşey düşünme'yle gelişir. Benim, senin yaşamımızı karartan zorluklardan çok, kendi düşünsel zorluklarını düşünür filozoflar. Bu soyutlukların kişiyi toplumu gerçekten inciten etkileri de,

büyük ölçüde, kültür-eğitim uygulamalarındaki, eğitim kurumlarındaki, kültür kargaşasında ortaya çıkar.

İşte bu inançla: daha gencecikken ateşli bir arayışla felsefeye girdim gireli, filozofların, kuşkusuz, güzel katkılarla kişi-toplum yaşayışına ışık tutan vargılarını nesnelce özümsemeyi hiç savsaklamamakla birlikte, yeri gelince karşı çıksam da, bir an olsun gözümü *halkın* kültür-eğitim *gereksinimlerinden* ayırmadım. Yeri gelince, halkın yolgöstericiliğine seve seve bıraktım kendimi. Kim ne derse desin, hattâ bazan öğrencilerimi, okurlarımı, çalıştığım ortamı düş kırıklığına uğratsam da, özde, hiç aykırı düşmedim bu doğru bildiğim yörüngemden. Filozoflar-arası kültür-eğitim tartışmalarına pek bulaşmamamın bir nedeni de bu sanıyorum.

Umut bu, başka fırsatlar da çıkabilir, şimdilik bu kadarcık, diyeceklerim, bölük-pörçük şeyler ama belki de ondandır, son bir söz, — ne de uzunmuş, birtürlü bitmiyor, bitmez de, insan-kültür-eğitime dolandık gittik.

Hep geçmiş'e ilişkin şeylerdi söylediklerim. Peki, nerde *gelecek*? Gelecek, bizim anlam-verişlerimiz değil. Bizden *sonrakilerin* anlam-verişleri, eylemleri, kurmaları, yıkmaları... Geleceği yaşayıp yaşayanlara özgü bir gerçeklik gelecek. Bizlerinkiyse geçmişte, geçmişe doğru kaymakta. Toparlayıp şöyle de diyebiliriz: Birey, her kuşak, her toplum kendine özgü koşullarla, gereksinimlerle, isteklerle yaşamını yoğurur, böylesi bir yaşamla yoğrulur. Beğensek, beğenmesek de öncekilerden, birtakım sönük-belirgin izler taşır geleceğin yaşamları. Kuşkusuz bunun için, yeri geldiğinde, geçmişten böyle uzun uzun anlatılar derleyip sunmakta özgürüz. Nice umutlara, özlemlere karşın, nice bilinmezliklerin, tehlikelerin bizi beklediği ürpertiyle geleceğe heyecanla kayarcasına dalarken, *yeterince* verimli kılındığı oranda geçmişe ilişkin söylemlere de gereksinim var. Özellikle insanın, insan-olmasında etkisi, yetkisi gittikçe artan kültür-eğitim çalışmalarına ilişkin anlatılara gereksinim var.

Birden kesiyorum. Yıllara yayılıp giden değişik yönlü nice sözlü-yazılı yetişim çabalarının ardından, kesiyorum. Zaman, ah zaman!

İşte bugün de insan yetişimine ilişkin, hem sizlere hem kendime ilişkin birkaç söz — hepsi sizin!

Ölümcül Bunalım

Ne tür bir türüz biz? Dendiğine göre: 15 milyar yıl eskiye dayanan bir doğal geçmişin ürünleriyiz. Nasıl sayıya döküldüğüne tam aklım erecek gibiyken ipinucunu kaçırıyorsam da, başka sayısal “başlangıçlar” biçildiğini bile bile, bir tutamak olsun diye, şimdilerde ağır basan veriyi benimseyip ben de, “15 milyar yıl” diyorum. Nice zamanlar içinde uzaylarda belirirgibi olan, ondangene milyarlarca yıl sonra, düşgücünün yetersiz kaldığı karmaşık mı karmaşık, kimi rastlantısal kimi rastlantıya bağımlı zorunluluklar ardılı canlımsı nesnecikler, sonra sonra, kimbilir ne uzun zamanlar aştıktan sonra, canlı denebilecek birtakım “şeyler” belirir; ardından da, kuşkusuz, sonraların nice sonrasında tektek hürecikler... Zamanla onlar da irileşince tekhücreli canlılar. Daha sonraysa: çeşit çeşit gelişimler gösteren tekhücrelerce kurulan organların oluşturduğu çokorganlı, gittikçe karışık, karmaşık yapıli organizmalar... Evrim bu, atlaya sıçraya sürdü, sürdürdü... Solucanlar, uçanlar, tırmanıcılar. Pıtrak pıtrak memeliler, memeliler, — maymunlar. 30-40 bin yıldanberi de “insan”, insan, birbakıma bizim gibi insanlar.

Homo türünden canlılarız hepimiz. Bedenimizle, bedenimizin olanca yapısı ve gereksinimleriyle, bazı görünümlerimiz değişik de olsa, bizde, pekçok yakın uzak başka canlılarla, uçaşağı beş-yukarı insan olarak onlarla paylaştığımız pekçok şey var. Öyle çok şey var ki, bedensel işlevsel her yeni buluşta ayrıntılara indikçe şaşırp kalıyoruz.

Doğal gerçekliğimiz tüm gerçekliğimiz değil ama. Kendi emeğimizle ortaya koyduğumuz kültür gerçekliğimizin içine

öyle yerleşmişiz ki, doğal yapılışımızdan çok kültür yapıları, yapıtları içinde dönüyoruz.

Yadırganacak birşey yok bunda. Baskın yönümüz kültür, çünkü tüm insan-insan, insan-çevre ilişkilerimiz; beslenme, çoğalma, birlik-telik gibi önemli yaşama ilişkilerimiz gibi vazgeçilmez ilişki-lerimiz; konuşma, düşünme, bilgi, bilinç, töre, din, eğitim ve benzeri birçok belirlenimlerimiz baştanasağı kültürle gelişmekte. Böylece onsuz olunmaz biçimde insana yapışık bir evrendir kültür evreni.

Unutmayalım: gene de ne olduğumuzu sıklıkla unutuyoruz; oysa hiç unutmamamız gereken bir gerçek bu. Yazarlar, düşünürler, sanatçılar, daha başka etkenlikteki kişilerle birlikte, özce ne olduğumuzu çeşit çeşit yollarla anımsatmak istiyorlar bize. Gel gör ki bizler: ne var bütün bunlarda, hepsini biliyoruz zaten, deyip ötelere seğirtiyoruz. Öyle ama eylemde söylemde hiç akıldan çıkarmamamız gereken birkaç gerçek var; her zaman hepimiz için gündemde bu gerçekler. Bunların en önemlisiyse şu: Bir *canlı* türüz biz insanlar; demek ki bir *doğa* varlığıyız; ama salt bir *doğa* varlığı değiliz, bir *kültür* varlığıyız da; ne ki, kültür deyince tek'tense çok'tan sözetmekteyiz; *çeşitli kültürlerde* sürüp gitmekte insan yaşamı. İşte temeldeki bu durum yığın yığın sorunla hepimizi içten uğraştırmakta. Gerçekten de, *doğa* yönümüz ile *kültür* yönümüzü, ama aynı zamanda kültürlerin birlikte varoluşunu bağdaştırmak son derece basınçlı amaçlara iteler bizi. Şöyle ki, günümüzde sinip sinip başgösterdiği üzere, birtakım ölüm-dirim bunalımlarına saplanır gideriz. Öyleyse insan olarak daha niceleri varolmak istiyorsak: sorundu, bunalımdı, adını ne koyarsanız koyun, hepsiyle olanca akılla yürekle hesaplaşmak; bunun için de, herşeyden önce temel durumumuzu hepimize açık-seçik kılmak zorundayız.

Hep “kültür” diyoruz ama insanı insan yapan kültür tek değil. Kültürlerden tekil sözetmek bir soyutlama. Özde, bir *kültür çokluğu* yaygındır yeryüzünde. Ayrı ayrı insan toplulukları, ayrı ayrı kültür dizgeleri içinde yaşıyor.

İşte n'oluyorsa insan varlığına ilişkin bu üçlü bütünlük çerçevesinde olup bitiyor. “Kültür” deyince olanca dallıbudaklı yetkinlikleri ve sonuçlarıyla birlikte tekniği, ya da teknolojiyi işin içine katıyorum. Bazılarının yaptığı gibi, kültür ile teknolojiyi birbirinden ayrı tutamam. Tutmaya kalkışmak da olası değil zaten. Toplumları, toplulukları, ülkeleri biçimleyen inançlar, töreler, gelenekler, düşünceler, dinler, eğitimler, sanat anlayışları, sağaltma yöntemleri, yasalar, bilgiler, bilinçler, değerlendirmeler, ama aynı zamanda teknoloji ürünleri, yetenekleri, daha nice şeyler, eylemler, yaptırımlar — hepsi, hepsi kültür’de barınır, hepsi kültür görünümleridir. Böylece her kültür başlıbaşına bir güçtür. Günümüzdeyse, akılalmaz aşamalara ulaşan teknoloji ürünleri, yapıtları, kolaylıkları, yaptırımlarıyla insan, toplum ve doğadan her sözedişte kültür’den, kültür’le sözettiğimiz apaçık bir gerçektir.

Gel gör ki doğa–kültür–kültürler ilişkisi zaman zaman birbirinden korkunç patlayışlarla ortaya çıkıyor. Birdeyime, bizi biz kılan temeldeki doğal varlık durumumuzu akla gelmedik cenderelere sokuyor, ya da umursamayıp incitiyor, böylelikle hem kişisel hem toplumsal yaşamımızı karartıyoruz. Öze özgeye öyle zararları dokunuyor ki bunun, sonradan aklımız başımıza gelse de, kendi kendimizde açtığımız yaraları kolay kolay iyileştiremiyoruz.

Buna benzer tedirginlikler tektek kültürler arasında da geçerli. Bir kültürün yoğurduğu insanlar, başka bir kültürün büyüttüğü insanlarla *anlaşma zorlukları* çekiyor. Ozaman verelini şiddet, yani suçsuz insancıklara kıyan acımasız olaylar. Bu gibi korkunç şeyler eskiden de yeryer gerçekleşmişti ama, dediğim gibi, günümüzde çok daha belirgin şiddette, neredeyse tüm yeryüzünde yaygın. Hele binbir tuzakla yabanılığa bol bol olanak hazırlayan başdöndürücü teknik ilerlemeler, bu gidişle, şimdiyedek “korkunç” diye nitelenen oluşumları gölgede bırakacak gibi. Vay, vay, vay kurumları, devletleriyle yeryüzü insancıklarına! Oysa kültürler birarada barış içinde yaşayabilir. Hattâ birbiriyle dayanışıp kültür varlığımızı daha da yetkinliğe yüceltebilir.

Ona ne kuşku, böylesi korkunçluklar barındıran bir ortamda, her zamankinden daha dikkatli olmak gerekir, — sözde değil,

gerçekte, hem de nasıl. Baksana, çoğun bol bol kısıtlamalar, bu arada, “bizden olanlar” ile “bizden olmayanlar” yöneliminde ayırmacılıklar, aşağılamalar ortalığı sarıyor. Ne var ki beden ve düşünce yönünden hiçbir insan böylesi kısıtlamalara dayanamaz. Hem “doğal” diyebileceğimiz başkaldırıışlara, hem kültür-bağıllığı başkaldırıışlarına itelenir. Kısıtlama koymak isteyen kültür ne denli paraca, topça tüfekçe, bulguca, ulaşım ve iletişimce güçlü, zengin olursa olsun hep genelgeçer bir davranıştır bu.

Aynışey bir kültürün öbür kültür dizgesini burması, horgörmesi durumunda da geçerlidir. İnsanlar kendilerine, yani kendi kültürlerine öyle bir sarılmışlardır ki, hangi gerekçeyle olursa olsun, kültürlerine olumsuz davrananları cezalandırmada hiçbir çabadan yüksünmezler. Böylece kültürce “gücsüz” damgasını yiyenler, eldengeldiğince çabuk, “güçlü” diye bilinenlerin yerine geçmek, hiç değİLse onlarla eşit düzeye yerleşmek isterler. Bu yer değİşimi istenciye, heryanda kin boşandırır. Böylesi ortamlarda ergeç tadını tuzunu yitirir yaşama.

Gene de durumu daha açık-seçik anlayıp anlatmak amacıyla epeyce yalınlaştıırarak şöylebir kurgulamaya girişelim:

Güçlü, dolayısıyla da üstün konumda olduğuna inananlar, içte dışta söylem ve uygulamalarında belirginleştİğİne göre, şöylebir düşünüş gütmekteler: Biz kendimiz çalıştık çabaladık, kendi alınterimizle, kendi aklımız, becerimiz, dehamızla son derece gelişmiş dallıbudaklı bir teknoloji eşliğinde kendimize yakışan türlü türlü yaşama zenginlikleri kotardık kendimize. Peki, biz uğraşırken n’aptı başkaları — yan gelip yatmış hepsi. Şimdi kalkmış birikimlerimize gözdikiyorlar; neyimiz var neyimiz yoksa kendileriyle paylaşalım diye diretiyorlar. Hakları da varmış buna. Neymiş efendim, onlara yeterli önemi vermemişiz. Bilmez olur muyuz: kendileri bir güçlenseler neler etmezler ki bize. Gel gör ki, şöylebir bakın bize, kim tedirgin etmeye, hele hele incitmeye yeltenebilir bizi. Bir davransınlar, — dostlarımızdan yardım bile istemeden canlarına okuruz. Paradan bol ne var bizde, kolaycacık satınalırız düşmanlarımızın büyücek bir bölümünü. Geri kalanı mı, bizi şiddet kullanmaya zorlamasınlar, öbür dünyayı boyladıkları gündür; — hadi acıdık, ozaman da birçırpıda süt dökmüş kediye benzetiriz biz adamı.

“Güçsüz” denen, ama bazı patlamalarla artık hızla güçlülüğe doğru seğirtenlere gelince, onlar şöylebir akıl-yürütme içindedirler: Yüzyıllardır bize yaptığı kalmadı güçlülerin — bundan böyle sözümona güçlülerin. Ah o eski “güçlüler”, aş kaynağı toprağımızı kuruttular. Dupduru akarsularımızın altını üstüne getirip renkli çamurlara uğrattılar. Havamızı, soluğumuzu ağıladılar. Çoluk-çocuk köle ettiler bizi kendilerine. Çoğumuzun anlayışını aptallaştırıp içimizden kendilerince yetiştirdikleri işbirlikçilerle elele vererek sömürdüler bizi. Bir zamanların efendileri öyle bir ezdi ki bizi, insanlıktan çıktık. Şimdi de aradasırada önümüze attıkları tahıl artıklarıyla, akıllarınca bizi oyalayıp yeni hizmetlere hazırlayacaklar. Ama yağma yok. Onların yöntemleriyle, onların araç-gereçleriyle hepsini dört yana savurmayı biz de biliriz. Onlar değil, biz varız artık. Gelin birleşelim acılı kardeşler, vur-patlasın çal-oynasındayken beylerimize son vuruşu birlikte indirelim. Duymayan kalmaya: bizim de özümüze özgü dinimiz, törelerimiz, kültürümüz var. Aşagılık birileri varsa, bizler değiliz, onlar aşagının aşagısı olan.

Kuşkusuz, epeyce yalınlaştırılmış bir ikilem bu kurguladığım. İşler çok, çok daha karmaşık. Öyle ya, her kültür, her toplum çeşit çeşit yaşama-düzeyleri, çeşit çeşit töreler, dinler, inançlar, kısaca kültürler içermekte. Heryana yayılmış para, silah; heryana yayılmış binbir teknoloji üreticileri. Alımsatım devlerinden, keyif verici madde dağıtıcılarından geçilmiyor. Daha nice ulusal, uluslararası çıkarlar, akaryakıt zengini yöreleriyle çölümsü, çölleşen dar dar, geniş geniş, yoksul aç bölgeler serpilmiş heryana.

Daha ayrıntıya inmesek bile, şimdimizi oluşturan bütün bu gerçeklikler ortamında giriştiğimiz denemeye sağlıklı bir salınım verebilecek tabanı elde ettim umudundayım şimdi. Dilimin altındaki baklayı çıkarabilirim, heyecanla beklediğim de buydu zaten: Böyle bir ortamda *ben ne yapabilirim?* Başka türlü dendikte: Bana düşen görev ne?

Sallantısızca belirtiyorum: Ne diye böylesi boyundan büyük işlere kalkışıyorsun, diye önkesmek isteyenlere söyleyeceğim şu: Kim olursak olalım, değil mi ki insanız, böylesi ortamlarda *hepimize* düşen ödevler var. Benim de çırpınmam, işte bu yönde özümüne yaraşanı zaman yitirmeden gerçekleştirmek. Öyle ya,

yangın korkunç. Akıllar gönüller bozbulanık; hangi yandan sayılırsan sayıl, hangi damgayı yersen ye işin çok ağır. Sen herkesin birbirini “dost” bilmesi çabasıdaysan da, ne yazık ki, “dost-düşman” ayrımları üreten üretene. Bu arada “dost-düşman” izleri birbirine karıştıkça karışıyor. Girişimini ne denli haklı bulsan da, özü incitmeden özgeyi incitmek sözkonusu değil. Desene, sonumuz kimsenin rahat yüzü görmediği bir dünya. Gelin öyleyse olanca *sağduyumuzu* toplayalım, *ama çabuk* davranalım.

Güngüne artan türlü türlü şiddetteki kültür şımarıklıklarına son! Şiddet patlayışlarına son! Konumuyla böbürlenip başkalarını itip kakmak insanlığa sığmaz. Güç yitimidir de. Kişice, ülkece, kültürce, kıskanç acımasızlık dürtüsüyle girilen eylemler nice suçsuzun kıyımına götürür. *Herkes* için ergeç özyıkım gelir çatar. Hepimiz, hepimiz çok geçmeden *yaşanmaz* bir dünyada buluruz kendimizi.

Gerçekte türümüz: gelişmelere *açık* bir tür. Bu gelişmelerin pekçoğuyca bizim kendi elimizde. Tasarladığımız birçok şeyi yapabilecek konumdayız; yeter ki *gerçekleştirmeyi isteyelim*, istencimizin, özsınırlarını bilen bir istenç olması koşuluyla kuşkusuz. Etkin teknoloji donatımımızdan yararlanıp yöneldiğimiz her amaca, başta insan, canlı cansız herşeye, hiçbir zararımız dokunmayacak biçimde en üst *özenle* yönelelim. Teknikçe, kültürce elde ettiğimiz yapabilme olanaklarını bencillikler ile haksızlıkların buyruğuna vermeyelim. Demek ki, yaşamın tüm aşamalarında, kişice-toplumca hiç zaman yitirmeden *kendimizi eğitmek* zorundayız.

Haklar çeşitli açılardan öbeklense de, şimdi biz burda hepsini kendi açımızdan, birbirine sıkışıkıya bağlı iki öbekte toplayalım. Doğal haklar: başta herkesin birey birey, tüm insan türünün *yaşama hakkı*. Ama aynı zamanda, kültür hakları: birey birey tüm insan türünün *daha iyi yaşama hakkı*. İşte nice zorbalıklar yüzünden korunmayan, insana yakışır biçimde geliştirilemeyen bütün bu hakların zedelenişi, tüm türümüz, tüm dünyamız yönünden daha korkuncu düşlenemeyen ölüm-dirim sorunları doğuruyor. Bunun için n’apıp edip tüm insanların akıllı duyarlıklı bir dayanışma, bir *yazgı birliği* kurması kaçınılmaz. Bunun

yapılmaması: hem doğa hem kültür yönünden düpedüz sonumuz demektir. Öyle ya, doğa kültür hakları, “tragedia” nitelemesi hafif kaldığı için, önünde durulmaz köpürüşle kabarışla ortalığı ergeç yaşamdan yoksun kılar. Şiddet, sömürü, kıyım, öfke, kin kıvam bağlayıp ne akıl ne gönül bırakır insancıklarda.

Öyleyse insanların, sözcüğün olabildiğince kapsamlı anlamında *insanca* yaşamak için, birtakım güduları ile teknolojiye dayanan öldürme “kolaylıklarını” *denetim* altına almaları *gerekir*. Bununsa özüne özgü ciddi bir eğitimle sağlanabileceği apaçık ortadadır. Yinelemekte sakınca olmadığı için gelin içimize işlercesine birlikte yineleyelim: Böylesi uygulamalı bir eğitim olmazsa insanın, dünyası, kültürü, teknolojiyle birlikte, şöyle ya da böyle, herşeyin sonu demektir bu. Öyleyse, çoğun sıklık tanık olduğumuz, hattâ katıldığımız yakınmaları bırakıp gerekeni *hep birlikte* yerine getirmeye seğırtmeliyiz. İş, onların görevi deyip yöneticilere bırakmak yanlışır. Ayrıca “salt güçlülük” ile “salt güçsüzlük” biçiminde sözümona değişmez yazgılara boyun eğmeyip herkes kişisel katkısını, zaman yitirmeksizin ama düşünüp taşınmayı savsaklamadan *ortaklaşa yaşamın yararına* sunmalıdır. Gelin hepimiz, bu olanağımızı kesintisizce işletelim; olanaklarımızı emek esirgmeden doruklara yüceltelim. İnsanca yaşamamızın bu tutumun başarısına bağlı olduğunu unutmayalım.

Ona ne kuşku, birçırpıda kotarılacak birşeydeğil bu sözünü ettiğim eğitim, — daha doğrusu *özeğitim*. Öyle ya, öğrenilip geçilen birşey değil, yaşanan, yaşamı yaşanır kılan, dolayısıyla da bizi en içimizden bezemesi gereken bir eğitim, yani yalnızca bilgisel değil eylemsel bir eğitim. Genel izlencesini tek tek aşamaları ve incelikleriyle şuracıkta özetleyemem. Gene de temel yapısına şöylebir dokunmak, türümüzün açık yapısını epeyce gözler önüne serebilir. O da şu: *başka-sevgisini, başka-saygısını, yanyana, birlikte-yaşama alışkanlığını* düzmecelikten uzak bir duygudaşlıkla kendimize, topluma eşkılmak zorundayız. İnsan bireyi, insan türü olarak kendi kendimize yapabileceğimiz en güzel yardımdır, en yaraşır bakımdır bu. Ötesi, bundan ötesi, salına salına insan-olma sevincini sürdürmektir.

Gene de bilelim: Kine paydos, paydos da, zorunlukla öcalma saldırılarına sürükler kin; gelsin yeniden kin. Özlenen, daha

doğrusu özlenmeye değer bir süregidiş değil bu. Öyle ise: *oturup konuşalım*, artık dayanılmaz sorunlarımızı çözelim. Elele verirsek çözemediğimiz soru kalmaz. Türdeş olarak eşit varlıklarız hepimiz.

Böylesi bir doğrultu tutturup konuşmak, yazmak kolay ama, gene de bilelim: deneni gerçekleştirmek zor. Bunca çevre-tarih-insan koşullanmaları, yığın yığın saplantılar, birsürü yarım-yamalak yargılar kafaları gönülleri hepten köreltmişken başka'yı tanımaya, konumu ne olursa olsun kişi, ulus, devlet, kültür gibi başka'ları tanımaya, saymaya olanak kalmıyor, izlenimi uyanabilir pekçok yanda. Kuşkusuz başka-saygısı eyleminden caydırıcı şeyler bütün bunlar. Ozaman da gelsin ertelemeler.

Gerçekte yılmamak gerektiğini bilelim gene de. Biryandan tam istençle uzun süreçler başlayadursun, tehlike bacayı sardığına göre, öteyandan ne yapıp edip gerekeni, tam istenç ve donatımla *hemen* denemeliyiz. "Benim payıma daha çok şey düşmeli!" bağırışlı inatlaşmalardan *vazgeçme yüceliğini* göstermek zorundayız hepimiz. İnsanlık, vatandaşlık görevi bu; ayrıcalıksız herkes için geçerli bu.

Şimdimizi, geleceğimizi belirleyen bu saptamaya boş bir öneri, ya da benim kişisel bir hevesim gözüyle bakmak insafsızlık olur. Çünkü bu, hepimizin en iç isteği, en iç eğilimi, en iç özlemi. Milyarlarca insanın yaşama kımıldatıcısı bu öneri. Yeterli kanıtımsa şu: Nedense pekçoğumuzu sapınçlara itelemiş öznel, toplumsal kirden pastan arınıp şöylebir içimize bakalım, ayrıcalıksız hepimiz, *insan-olma ödevimizin* burda olduğunu görüp anlarız.

Bazılarımız belki şöyle mırıldanacaktır: Bu ne çok yineleme böyle. Gel de bıkmak. Neyse ki, geçmişte hepsi söylendi söylendi, geçti gitti. Türümüz ayakta ya, sen ona bak.

Böylesi karşı-koyuşa, kendi kendimizi yinelese de, diyeceğimiz şu: Şimdi sayısız değişimlerle yirmibirinci yüzyılın ilk yıllarındayız. Çekenler bilir, geçti gitti diyemeyeceğimiz nice acıların ardından bu kez de dünya, hepimizle birlikte dünya, geçmişe taş çıkaran ölüm-olanaklarının gerçek basıncına kaptırmış gidiyor.

Keşke şimdi eskiden yaşamış, ya da çağdaşımız olan bazı yetkili kişilerin sözü dinlenir çağrılarına, belgelerine uzana-

bilseydik. İyi olmasına iyi olurdu ama, birbakıma yangın sarmış heryanı, *bir an önce* söndürelim diyoruz. Nice gerçeklerin çiğnendiği günümüzde çılgınlıklara kaydı, kayıyor koca akıllı insanlar. Gelin, herşeyden önce, ya-ak-ya-kara bağnazlığına son verelim. Bilelim ki, “ilkel” ilkel olmayabilir, “gelişmemiş” gelişmemiş olmayabilir.

Kestirmeden dendikte, makineye tapan kadar makineyi hor-görenler de pusulayı şaşırmış birkez. Zaman: akıl, acıma, sevgi, anlayış, saygı, yardımlaşma ve akrabaları gibi insan-olmanın güzelliklerini kuru lâflar olmaktan çıkarıp insanlığın vazgeçilmez dayanakları kılma zamanıdır, — geldi geçti bile bu zaman.

Söyle bir düşünelim: yeryüzünde hiçbir kültür tekbaşına yaşamamıştır. İnsan sayısı ile ayrıcalıklar nasıl olursa olsun, kültürlerle kültürcükler arasında sıkı ya da gevşecik alış-verişler hep süregelmiştir yeryüzünde. Bu arada çeşit çeşit çekişmelerin, güç kullanarak giderilmesine bolca tanık olmaktadır. Ne ki, günümüzde öldürme “kolaylıkları” düşlerin bile sindiremediği “gelişmişlikle”, kültürler-arası ilişkilerde tüm türümüzü ölesiye bir kan davası batağına yuvarlamakta. Onun içindir ki, tüm insanlar, durup durup kendimize, yani *birbirimize nasıl yardım edebiliriz*, sorusu kılavuzluğunda, yaşamı, olanca vargücümüzle bu doğrultuda yoğunmalıyız. Bu bağlamda eylemlerin de söylemlerin de başlıbaşına değeri var. Ayrıca, iyi-nedir, kötü-nedir, sen-şunu-yaptın, ben-bunu-yaptım gibi dalaşmalara kapılmalıyım. Canımız, toptan hepimizin canı sözkonusu; zamansa kıt.

Karşılıklı suçlamalar, gözdağı, acıtmalar bitesi görünmüyor. Şunun şurasında üç günlük yaşama-kesitimizi karartan bir dünya bizimkisi. Tek kültür, tek yasa, tek devlet, — sökmez, sökmez böyle şeyler. Birçırpıda kazınıyor insanın içini bürüyen bazı güdüler. Nerde insan varsa, orda çeşit çeşit çeşitlilikler de varolacak. Gerçekte bu da güzel şey doğrusu. Yeter ki *karşılıklı anlayışla* bütün bu çeşitlilikleri *tüm insanların yararına* değerler olarak verimlendirme olgunluğuna yönelelim. Zorsa da, başka'yı saygıyla içe sindirebiliriz. Bu yolda özü özgeyi öğrene eğite insana yaraşır düzeyler tutturabiliriz. Örtük-açık binbir çekimli çıkar güdüsüyle “önlenmez” damgası vurulsa da, çağlar boyunca yeryüzüne yaygın o birbirimizi yeme belasından, ger-

çekten *istersek* kurtulabiliriz. Günümüz teknolojisinin çeşitli kullanımları bizi buna zorluyor. Saldırganlığı belki büsbütün söküp atamayız içimizden. Anınsamakta büyük yarar var ama: “güdü”, “içgüdü” deyimlerine ille de başvuracaksak, kıvançla belirtelim ozaman: İnsan bağı zengin mi zengin bir mayalanma evreni. Dayanışma, yardımlaşma, başka-sevgisi gibi güdüler de bize özgü yatkınlıklar, bizden bize çağrılar. Elbirliğiyle bu yön- lere gereken bakımı gösterelim öyleyse. Gözü dönmüş canilere meydanı boş bırakmaktansa, doğanın içimize ektiği güzel arma- ğanları savsaklamayalım. Sinek, solucan, kurt, kaplan değiliz biz. Akıl, sezgi kültürüne yetesiye ağırlık tanıyıp öze özgeye alınakıyla insan-olma yolundan yürüyelim.

Biz milyarlarca insan, ne tür bir tür olduğumuzu ancak zaman içinde kendimiz *yaşaya yaşaya* öğreniriz. Kuşkusuz, birbakıma hep eksik kalacak bu özanlayış, sürekli değişiriz çünkü. Kül- türle oranlandıkta, doğa pekaz değişiyor. Kültürse, öyle hızla değişimler sergiliyor ki, altından güç kalkılan patlamalar doğu- ruyor. Özde bunlar kendini önceden haber veren tehlikelerin sonucudur. Bazılarımız sezsek bile, bir yerden sonra yöneticisi halkıyla çoğumuzu avucunun içine alan kültür sarhoşluğun- dan, ancak patlamalar gelip çatığında, yani nerdeyse iş işten geçtikten sonra, ayılır gibi oluyoruz.

Artık herşey apaçık, hiç olmazsa bazılarımız için. Onların da ödevi, bu durumu dilleri döndüğünce, kafalara dank edesiye türdeşlerin anlayışına sunmak. Öyle ya işler, bu gidişle, tür- müzün şimdisi gibi (varsa) geleceği için de pek umut verici değil. Durup durup “kapkara gelecek” çığırkanlığı yapan biri olmadığımı göre, göğsümü gere gere, bu niteleyişim keşke kimi tepelerdeki yöneticiler ile geniş halk kesimlerinin kulaklarına işlese, demekten doğrusu kendimi alamıyorum.

İşte bu dönemde zaman yitirmeden yapılacak son derece önemli şeyler var. Bunlardan bazılarını azıcık deşme fırsatı buldu- ğum inancıyla: tüm türdeşlerce her zaman akıllarda, eylemlerde, söylemlerde etkin bir belirleyici olması dileğiyle, türümüzü pekçok yönden kendine özgü insan türü kılan bir-iki vazgeçilmez gerçeği en aydınlık biçimde beynimize kazıyalım, diyorum.

Bir: hep süregidecek olan *doğa kökenli* bir canlıvarlıgız. Aynı zamanda, iki: zorunlukla tüm insanları sarıp sarmalayan pıtrak gibi *kültürlerin* içinde yaşayıp gidiyoruz. Hep insan kalmak istiyorsak, işte bu temel-gerçekleri varoluş sürecimizde, hiç mi hiç gözardı etmeden herbirini kendi doğrultusunda, ama *uyumlu* birarada çok yönden verimli kılmalıyız. *İnsan türüne yakışan yaşam*: insanın doğadan kökenine bağlı, kültürler-arası bilinçli bir dayanışma ve duygudaşlık ortamında hertürlü değerin hakça paylaşıldığı bir yaşamdır. Ölüm-dirim yalpalamalarının onsuz-olmaz özelemler taşan yüce önemli bir gerçeklik bütünlüğüdür doğa-insan-toplum-tarih-kültür yaşamı. Sağduyusu kütleşmemiş herkesin seve seve benimseyeceği özeğilimidir bu. Bağrında nice *mutluluk* olanakları çiçeklenir. Böylece yaşam, birçok tersliklere karşın, uygun sorumluluğu yüklenen bireylerin, toplumların, devletlerin hepsine açık bir armağan kaynağıdır.

Hiçbir inanç, hiçbir kutsallık, hiçbir hak arayışı, hiçbir yayılımcı sözgeçirme, hiçbir öcalma istemi insana türdeşlerini öldürme özgürlüğü sağlayamaz. Bağnazlıktır bütün bunlar, hem de nasıl? Hiçkimse kendini kandırmasın, hiçbir kuruluş, gücünü kötüye kullanmaya yeltenmesin. Gerçekleri, hele temel gerçekleri çepeçevre görüp içe sindirmek gerek.

İnsan insanın yamyamı olamaz. İnsanlığa yakışmaz bu. Üstelik, sonuçta dönüp dolaşıp yamyam da yamyama kurban gider. “İnsanlık” sözcüğü, ola ki, yerliyersiz kullanıldığı için, aşınmış bir kofluk izlenimi uyandırır çoğumuzda. Gelgelelim artık ölüm-kalım burgaçlarına sürüklendiğimize göre, “insanlık” kavramının o pırıl pırıl değerini tanıma zamanı geldi geçiyor. Hangi yanda kim olursak olalım, kendimizi *tam içtenlikle* karşımızdakinin yerine koymayı bilelim. Kolay değilse de, herkes, bunu denemeye girişmelidir, — hemen şimdi. Bu deneyişi geçiştirme bahaneleri başını yer kişinin. İlk adımı karşımızdakinden beklemeyelim, kendimiz atalım. Utanç duymadığımız bir şimdimiz, utanç duymayacağımız bir yarınımız olsun istiyorsak yapmamız gereken bu. Gerçi işler çok çapraşık, yapacak çok şey var. Doğru da, bu böyle diye son an kaçakları yöntemince, hele azıcık daha tartıp biçelim, ne yapacağımıza sonra karar veririz gibilerden tutumlar hepten yersiz. Ortak değerleri *birlikte* artırıp birlikte

değerlenmek varken, aceleacele kinsızdıran yanıtlara takılmak canım yaşamı öldürmek demektir.

Ne tür bir türüz biz? Yoksa, bir tür değil miyiz? Türsek, ne tür bir türüz biz? Özetleri sevmesem de özetin özeti diyeceğim, ne de olsa, bildireceğim özet bir kestirip atma sayılmaz artık: Nasıl bir tür olacağımızı, dolayısıyla da olduğumuzu, tümünden değilse de büyük ölçüde *biz kendimiz* belirleyebiliriz. Haydi, hepimiz bu yola!

Herkes Seçkin Olabilir

Herkes seçkin olabilir: yeter ki istesin — istediğini, eylemleriyle gerçekleştirsın.

Genelde, başkaca tepkiler yanında, hayranlık uyandırır seçkin. Bu hayranlık seçkinlerin, halka, erişilmez görünmesinden gelir. Ünlü sanlı bir aileyle akrabalığıyla; ya da, ortalama insanı epeyce aşan birtakım beceri ve etki donatımıyla göz kamaştırır seçkin kişi. Oysa yalın mı yalın söyleyişle, seçkin kişi yapabileceğini yapmaya odaklanan; yapılması gerekeni akıl eşliğinde duyarlılıkla yerine getiren kişidir. Demek ki, özde, senin benim gibi bir türdestir o.

Bu açıdan baktığımızda, talihliyse, kendi çevremizde de seçkinlerin yaşadığını sevinçle saptarız. Kuşkusuz çeşit çeşit seçkin var. Hele bazıları konumları ve etkileyişleriyle ayrıca ele alınmayı gerektirdiğinden, biz şimdi burda, seçkinlerin belli bir kesimine bakışlarımızı çevirelim, diyorum.

Bir seçkin öbeği: topluca ya da birey birey başkalarına gerçekten iyilik etmekle birlikte, çoğun gölgede kalmayı seven tek tek kişilerden oluşur. Öbür öbeksiz: çıkar gütmeyen bağımsız kuruluşlarda, derneklerde didinip duran, ama adı sanı toplumca pek bilinmeyen gönüllülerdir; çekincesiz, onlara da “seçkin kişiler” diyebiliriz. Somut somut dendiğinde ne yaparlar, peki? Neler yapmazlar ki: Kıyı, koru, sokak temizlerler. Çevreye düzgün yerleşime göz kulak olurlar. Kültür varlıklarının korunmasına, onarılmasına bekçilik ederler. Türlü işkenceleri önlemede öne atılırlar. Cezaevinde yatanların doğal, yasal haklarını çiğnemeye çalışırlar. Başta yolsuzluk, toplumsal sağlık bozukluklarının onarılmasında katkılı olurlar. Başboş çocuklara güven

ve gelecek sağlamayı işedindirler. Ağılı madde tutkusu ile kötü alışkanlıkların önlenmesine önemle sarılırlar. Hasta, özürlü, yaşlı ve düşkünlerin acılarını hafifletirler. Her katta öğrenim görenlerin yoksunluklarını yurtla, donatımla, bilgi, öğretmen, araç-gereçle gidermeye özenle sarılırlar. Yakınlarından dayak yiyen kadınlara sığınak bulup buluştururlar. Sayısız bedensel, düşünsel, çevresel yoksulluklara, bunalımlara kurtuluş ararlar. Sel, deprem, yangın yıkımlarının açtığı yaraları sararlar.

Bu kadarcık bir çizelgeden bile anlaşıldığı üzere: kimi ellerinde olmayan toplumsal, doğal zorunluluklar, rastlantılar sonucu, kimi kendi konumları yüzünden içine düştükleri türlü türlü olumsuzluklarda, insancıkların hemen yardımına koşan *bu* seçkinlerdir işte. Kimse onları böylesi yardımlara atamış, itelemiş değilse de, başarıları ne olursa olsun, bu koşturmaları *seçen kendileridir*. Ne yazık ki, çoğun, yalnız kalırlar bu koşturmalarda.

Dünyanın heryerinde, bazan azçok anlayışlı ortamlarda, ama çok kez anlayışı kıt, dahası anlayışça düşman ortamlarda, kötüye kullanılan teknoloji ile yeteneklerinin gittikçe yaşanmaz kıldığı ortamlarda çalışmaya katlanır seçkinler. Böylece, seçkinliğin tam da serinkanlı bilgilere dayanan dingin duygulu davranışlar beklediği bir ortamda hiç de kolay değil bu. Koşulların, zamanca basınçlı çapraşık amaçların akılcı işbölümü, gediksiz örgütlenme, bol malzeme, güçlü yürek gerektirdiği bir ortam sözünü ettiğimiz ortam.

Genelde, devletçe hiçbir yasanın buyurmadığı işlerdir bu seçkinlerin işi. Yukardan inen görevler değil, içten gelen yönelişler, uğraşlardır onlarınki. *Hiçbir* ödül ya da yaptırım hesaba katmayan girişimcidir seçkin. Böylece, şurda burda geçen anlamda “iş”ler gözüyle bakılamaz seçkin girişimlerine. Hep bu nedenle: yorgunluk, hastalık, öze yöneltlen yakışıksız sözler, söylentiler, tehlikeler türünden engelleyişleri, kendi özlerine kendilerinin biçtiği bir yazgı diye yorumlayıp –başlangıçta kolay olmasa da– bu yazgıya enaz yıpranmayla, nerdeyse seve seve katlanır adsız seçkinler. Öyle ki, zaman zaman devlet: ortalığı karıştırıyorsunuz, yasaları kuralları ayaklar altına alıyorsunuz, gerekçesiyle cezaevlerine tıksa da, n’apıp edip kendi yolunda yürümeyi sürdürür seçkinler.

Böylesi durumlar yalnızca barış dönemleri için geçerli değildir. Savaş, kıtlık, çoraklık ve benzeri bunalımlar için de geçerlidir. Bu zamanlarda seçkinlere duyulan gereksinim artacağından, görevleri de ağırlaşır. Onun içindir ki, bu gibi zamanları, daha da sonraları düşünerek, biryandan kendilerini eğitmek, öteyandan ardıl yetiştirmek zorundadır onlar. Bu doğrultuda kimseyi kandırmayı amaçlamadıkları gibi, biz nasıl ortaya çıktıysak, günü gelince başkaları da ortaya çıkar, görüşüne pek belbağlamazlar. Kendi yaşamlarında da, kendilerinden önce gelenlerin, şöyle ya da böyle, deneyim ve örnekliğine neler borçlu olduklarını unutmazlar. Belli ölçüde de olsa, belirdi sanıyorum: akıl, yürek olanaklarını *günümüzde* her zamankinden daha güçlü, daha işlek tutma yükümlülüğündeki kişilerdir seçkinler. Bu yükümlülük onlara, dışardan görüldüğü kadar ağır hasınçlar yapmıyorsa, bu, *işlerini* bile-isteye seçmiş olmalarıyla açıklanabilir.

Bir de şu var: Kişilere yönelik yüceltme niteleyişlerini (bu arada alçaltma-sözcüklerini de, ne ki ilgiçevremizin dışında kalıyorşimdi bu kesim) — şuydu diyeceğim, kişi-değerlendirme sözcüklerini *yerli-yerinde* uygulamak gerekir. Bu sözcükleri kiskanırcasına esirgemek nasıl yanlışsa, hakedenden hakkını esirgemek de yanlıştır.

Hep bu bağlamda: sözünü ettiğimiz seçkinler, birtakım karşıcıkışlara uğrarlar zaman zaman. Bu çıkışmalar, genelde, “seçkinleri”, bilgin, uzman, sanatçı ve benzeri konumda kişiler olmadıkları için, siz-neyinize-güvenip-öne-atılıyorsunuz doğrultusundaki paylamalar; onları, birdeyime, işlerinden alıkoymaya yönelik caydırışlardır. Kanımca bu gibi karşı-cıkışlara kestirme bir yanıt yeter. Bu yanıtı hemen özetlemeyi deneyelim: Bütün seçkinler aynı kalıptan dökülme de, hepsi seçkindir kuşkusuz. Öyle de: insan-toplum-kültür yaşamı her yerde *başka türlü* bir biçim ve içeriğe bürünmüştür. Bu bakımdan seçkinler, bağrında yaşadıkları ortam uyarınca birbirlerine *indirgenemeyen* bir çeşitlilik gösterirler. Şimdi burda sözünü ettiğimiz öbeğin seçkinliğiye, salt bilgisel, kuramsal yaklaşımdan çok, içi duygu dolu *yandaş-olma eylemiyle* belirlenmektedir. Tıkanık yaşamları yardımsız bırakmaya *katlanamayan* bir duygudaşlık ağır basar bu tür seçkinlerimizde.

Onlar sıradan yaşayışlı ama yüreğinin doğrultusunda *doğru* kişilerdir, özünce düpedüz *dürüst* kişilerdir.

Varsın bu doğru dürüst insanlara: “Başkalarından önce siz kendi durumlarınızı düzeltin!” gibilerden çıkışlar olsun. Varsın bu güzel insanlara, örtük-açık, “Siz aydın değilsiniz!” diye dudak kıvrımları olsun. Hattâ varsın, seçkinlerimiz içinden bazıları bile, yücelttikleri aydınlara imrenmeyle bakıp, “Keşke biz de ‘aydın’ olsaydık!” desin. Gene de sarsılmaz gerçek ortada: Seçkinler yapıp ettiklerini, gönülden kaynaklanıp yayılan, deyim yerinde inancındayım, bir “gönül aydınlığıyla” başarmak için çırpınan; bu görevi güzelce başaran özüne özgü aydınlanmacılardır. İşte buna göre, her seçkinin hakettiği değeri kendisine vermek başlıbaşına bir zevk olmalıdır.

Çekingenliğe ne gerek, bu gerçek ışığında açıkça saptayalım: Eskiden olduğu gibi günümüzde de, yeryüzünün her yerinde, yurdumuzda da kuşkusuz, seçkin öğütüp ufalayan tüm *olumsuzluklara karşı*n, adı bilinmeyen nice seçkin kişiler var. Bazı kimselerde “amma kalabalıklar!” izlenimi uyandırsalar da, hem nesnel koşullarla hem dileklerle oranlandıkta, ne yazık ki sayıları az seçkinlerin. Bazan kendi yakın çevrelerinde bile yankısız kalan bu sessiz eylemli kişiler, bu karşılıksız özveri insanları: özü göstermek için *değil*, özgeyi ayakta tutmak için girmişlerdir seçkinlik yoluna. Ne pohpohlanma gevşetir onları, ne de kınama yüreksizlendirir. Özyaşamlarının önemli bir kurucu-anlamı diye iş-*olmayan* bir yolda yürüyüşlerini sürdürürler. İnançları uyarınca bu yol: salt insan sevgi ve saygısından ötürü, türdeşlere, karınca kararınca, insanca yaşama fırsatları sağlamaya yönelik bir yoldur. Hiç gözardı edemeyiz ama: Bu sözünü ettiğimiz seçkin insanları en değerli varlıklarımızla birlikte anmamız gerekir.

Ayrıcalıksız herkese açık bir yoldur seçkinler yolu.

“Seçkin”in Yeri

Bir seçkin-düşmanlıktır gidiyor. Dikkatini azıcık topladığında, büyük olasılıkla, herkesin saptayacağı gerçek şu: dünyanın her yerinde artan bir düşmanlık gibi görünüyor bu düşmanlık. Genç yaşlı, kadın erkek, okuryazar, okumaz yazmaz pek çok kimsenin benimsediği ortak bir algı bu.

İyice aydınlatılması gereken bir durumla karşı karşıyayız öyleyse. Bunun için ilk aklagelen şey, sözü edilen düşmanlığı kimlerin, ne diyerek güttüğünü belirtmektir. Burası bu doğrultuda uzun araştırma yelleri estirmeye elverişli olmadığına göre, bir-iki aydınlatıcı ögeyi saptamak yetebilir.

Önce: biz halkız, diyene kulak verelim. Biz halkız, demek: bizim derine aklımız ermez; kendi işimizden gücümüzden başalamıyoruz zaten. Seçkinler üzerindeki genel kanımız şu: başımızdan geçen, daha doğrusu uğradığımız nice şeyden sonra söyleyelim: Seçkinler hep kurtarıcı olarak ortaya çıkmışlar; sonra da çoluk-çocuk milyonlarca vatandaşımızı, türdeşimizi, nice yaralar acılarla, ölüme sürüklemişlerdir. Hangi sözcükle dile getirilirse getirilsin, bizde hep kötü kokular uyandırır “seçkin” kavramı. İşte bu nedenle bize, binbir dereden su getirmek boşuna; “Seçkini nasıl bilirsiniz?” diye sormaya sakın yeltenmeyin.

Halk, “halk” olma yönünden hani haksız da değil. Ne var ki, halk sağlığıyla kendi de ağzından kaçırıyor: soruları deşemeyiz; kimse bizden gördüğümüzün bildiğimizin ötesine uzanmayı beklemesin, çünkü biz –ne de olsa– halkız, diyor.

Devlet katına gelince, belli bir konuma yükselmiş yöneticilerin çoğu, “devlet sorumluluğu” adına, seçkinlere karşıdır. Hangi yönetim biçimi çerçevesinde çalışırlarsa çalışsınlar, sı-

radışı kişilerin düzen-bocuzu olmasından çekindikleri için, devlet savunuculuğu hizmetine alamadıkları hertürlü seçkinin karşısındadırlar. Oysa böylesi devlet araçlığı kertesine düşen “seçkinlerin” özde seçkinlikle bir alıp vereceği kalmayacağını gözden yitiremeyiz.

Ayrıca: kendilerine “aydın” diyen, aydın sandığımız okur-yazarlar bile, zaman zaman, seçkinlerin karşısına dikiliverirler. Onlara oyunbozan, yakınlarını küçümseyen, kibirli kimseler gözüyle bakarlar. Apaçık: çoğun, çekememezliğin yolaçtığı bu gibi davranışlar baştanaşağı haksızdır. Gerçi bizimki gibi gerçeği balçıkla sıvama girişimlerinin alışkanlığa dönüştüğü ortamlarda bile, maskeler ergeç düşünce herkes kendine yakışan yolda gidişini sürdürür. Ne yazık ki, böylece seçkin de, en hafif deyişle çevresel anlayış kıtlığının üstüne başına sıçrattığı kusmukları silse de aldığı yaraların acısını, zamanla kin duymadan bu-da-geçer-yahu deyip gidermeyi başarır.

Hemen söylemekte yarar var: Seçkine ilişkin “işler”, görüldüğünden daha karmaşıktır. Böylece, “seçkin”in durumunu, konumunu, varsa, birbirinden ayrı tutulabilirse özelliklerini, kısaca seçkinin yerini belirtmek zor mu zor bir uğraştır. Hertürlü çabaya değer ama. Çünkü seçkinin yeri, her zaman herkes için önemli bir yaşama sorunudur. Bazıları seçkine ilişkin yalapaşap bilgi, görgü, izlenim türünden sözümona bir kanıyla yetinip geçse de, gerçekten gerçeği arayan kişiler, yaşamca kavramca “seçkinde” derinleşmeden edemezler. Kavrama daha ilk bir bakış fırlatmak bile, “seçkin” deyince, insan dünyasında ne ağırlıkta bir durumla işimiz olduğunu ortaya çıkarıyor.

“Kavram”, “kavram”, diyorsam bu, çepeçevre bir aydınlığa ulaşmak için, seçkinin başlıca özelliklerini yetesiye ışın altında görme dileğinden ileri geliyor. İşte bu doğrultuda, ilkin, seçkine özgü çepeçevre özellikleri, çarpıcı mı, örtük mü olduklarına bakmaksızın derleyip toplamalıyız. Sakın bu söylediğimden: seçkin kavramının herkesleri doyuracak bir tanımına yöneldiğim sanılmasın. İnsan yaşamına ilişkin “kesin” tanımlar öne sürmenin pek iler tutar birşey olmadığı görüşümdedir. Bireysel-toplumsal yaşamımızı sürdürürken, hertürlü anlayış ve eylemi oluşturmada önce, bunu iyice gözönünde bulundurmamız.

Neylersin ki, zaman zaman kafalara dank etse de, gözlemlerim beni yanıltmıyorsa, pek böyle yapılmıyor. Bunun nedeni, çoğun, azıcık dikkatle eğildiğimizde ortaya çıkar: Ne de olsa hepimiz, kişisel-toplumsal yaşamımızda, azçok da olsa, tanım saymasak bile, bazı ipuçları ele geçirir geçirmez, “Bu kadarı yeter de artar!” deyip hemencecik eyleme dalarız. Dört yandan olaylar bastırırken başka türlü yaşamak olası değildir zaten. Kuşkusuz, buyüzen seçkine ilişkin böylesi ipuçlarını, yaşam süresince, kimi sıklık, kimi uzunca aralıklarla onarmak zorunda kalırız. Böylece, “kapalı” bir yaşantı gözüyle bakamayız “seçkin”e. Gelgelelim nice “açık” tutmakla birlikte, seçkine yapışık bazı özellikleri özenle belirtmek kaçınılmaz oluyor.

Desene, durup durup *hep yeniden* “seçkin”de yoğunlaşmamız gerekir. Nitekim şimdi belli ölçü ve ölçekte de olsa, bu yoldayız. Özce seçkinde gizli kapaklı bir yan olmadığına göre, gelin, *seçkini seçkin yapan* özellikleri nitelikleri, seçkinin yaşamını tıkayabilen birtakım olasılıkları gözardı etmeden, güne ulaştırmayı deneyelim.

Seçkini seçkin kılınada en gözalıcı özelliklerden biri, gündeliği bayramlığı ile seçkinin yaşamında apaçık sergilenir: *Çıkar gütmeyen* bir kişiliktir seçkin. Nice sınamalara karşın, öze-özgeye çıkar gütmeyişinin maskesi düşmeyen, çünkü böyle bir maskeden arınmış olan seçkin, böylece kendi seçkinliğinin en güzel tanığıdır. Ağzı kalabalık bazı politikacılar, parti, ulus poh-pohlayıcılığı parmak ısırtan beceriler gösteren politikacılar ile kendilerini ille de aydın diye belleyen, bunu herkeslere onaylatmak uğruna binbir kılığa giren bazı “aydınlara” yakından uzaktan *benzemeyen* kişilerdir seçkinler.

Tek özellikli seçkin olmaz ama. Bağrında *nice insanca zenginlikler* barındırır seçkin. Şöyle ki: varlığıyla çalım atıp caka satan, insanlara tepeden bakan kişilere seçkin denemez. Herhangibir ayrıcalık bahanesiyle başkalarına üstünlük satan bir seçkin tasarlayamıyorum. Ün ardında koşmayan *alçacık gönüllü* insanlardır seçkinler.

Gene de bu, yalapaşap bakışa öyle görünse de, her seçkin sayılanın gerçekten seçkin olduğunu belgelemez. Seçkinlerin

önemli bir oylumu: kendi özlerine cansıkıcı gelse de, genelde olup bitenleri, olayları *yansız gözle* tartıp ölçmeye yönelir. Bu arada olayları *çevresindekilere*, türdeşlere eldengeldiğince *yararlı* kılmanın yollarını arar bulur. İşte bu, seçkinin gerçekten ne denli *bağımsızlık* katına tırmanabildiğinin gönendirici bir kanıtıdır. “Tırmanabildiğinin,” diyorum, çünkü böylesi bir anlayış, böylesi bir eylem bağımsızlığı kişiye ne doğuştan bağışlanmıştır, ne de çabasızca edinilebilir. Demek bu yönü de böyleymiş, çabucak geçip gideyim, diyen, azıcık kendisini yoklasın, böylesi bir bağımsızlığın ne denli çabalar gerektirdiğini kavramakta gecikmeyecektir.

Ne ki, şu yeryüzünde hiçbir nesne, hiçbir canlı salt bağımsız varolamaz. Bunun kanıtlanması ince tartışmalar gerektirse de, biz şimdi burda kestirmeden şunu belirtelim: Kanımca, herşey, her tek tek şey evrenin–doğanın–kültürün bir parçasıdır. Bütün bu öğeler zaten birbirinden parçalanamaz bir bütünlük içindedirler. Sözü edilebilen hiçbirşeyin, nesnenin, canlının, varlığın bu gerçeğe aykırı bir gerçekliği olamayacağını sürekli gözönünde bulundurmadan edemeyiz. Gelgelelim bu durum *görece* bağımsızlıklara engel değildir.

Unutmayalım: kendine özgü o zorunlu *görece* bağımsızlık, seçkine çok değerli birtakım ödüller getirir. Bunların en önemli bir-ikisini şöylebir belirtelim: Görece de olsa, bağımsız seçkin, *başkalarını anlamada* alabildiğine *özgür* biridir. Hiç çekinmeden kendisini başkalarının yerine koyup onları içten kavramanın doruklarına çıkabilir. Kuşkusuz bunu, eğrisi doğrusuyla başkalarının edim ve eylemlerini öğrenip onları kınamak ya da bağışlamak için bir araç diye değerlendirmez. Seçkinin öz dileği: çeşitli sorunlarında, başkalarına, tüm topluma, toplumlara *yardım* etmek; bu soylu doğrultuya, olası en üst serbestliğe kavuşmaktır.

Bağımsızlık özgürlüğünün seçkine kattığı en önemli yaşama-bezeği, seçkinin tüm davranışlarında, herhangi bir kişiye, kuruma, kuruluşa herhangi bir borçluluk duygusundan uzak kalmasıdır. Bu da seçkinin parçasız kişiliğini pekiştirir. *Bütünlü* kişilikse başlıbaşına bir değerdir: seçkini güçlü, sağlam, sarsılmaz kılmanda büyük rol oynar.

Kuşku yok ki, bağımsız özgür konumu, seçkini aklına geleni

yapmak türünden bir sorumsuzluğa saptamaz. Tam tersine, bu konumu seçkine altından kalkılması epeyce zor bir *sorumluluk* yükler. İşte seçkin bu ağır sorumluluğu seçkinliğine yaraşan bir *kendine sözgeçirme* çekidüzeniyle yerine getirir. Gel gör ki bunu, gelip geçici bir dönem için değil, *tüm yaşam*-boyunca gittikçe daha başarıyla sürdürme istenciyle işbaşında gösterir. Dışardan bakanlara bazan tatsız gelse de, seçkin, bu görevi *tadını çıkara çıkara* yerine getiren kişidir. Başka türlü seçkin olunmaz zaten.

Böylece üzerinde uzun uzun durmaksızın belirttiği üzere, seçkinin *bazı erdemlerle* donatılmış bir varlık olduğu ortaya çıkar. Öyle ya seçkin: akli kadar sezgi ve duygularını da en iyi biçimde verimlendirir. İnatçı tutarağa, küçültücü ideolojiye, körükörüne modaya yapışık olayların üzerine delice atılmaz. Böylece özü özgeyi inciten hertürlü aşırılıktan kendini, dolayını sakınmayı bilen bir insandır. Bu arada, kendisinin de önüsünü bir insan olduğu bilinciyle, vardığı aşamalar yüzünden başı dönmez: yanlış yolları, sapıncıları doğal bir ustalık taşan saflıkla önleyip aşar. Bu zor mu zor başarıyı gerçekleştirirken en küçük bir yüksünme duymaz. Bütün bunlar gerçekleşirken katlanması gerekeni, “yazgım” deyip evetler.

İster Epiktetos ister Yunus Emre, ister Leonardo isterse Tolstoy olsun, ister Konfüçyus ister Spinoza olsun, ister Paul Valéry ister Atatürk olsun, ne denli değişik yapıli çağ ve ortamların değişik amaçlı kişilikleri olursa olsunlar, çağa, kişi konumuna bakmaksızın, her zaman her yerde seçkindir seçkin. Nitekim değişken bazı özel koşullara karşın, seçkin, varını yoğunu görevi en iyi biçimde gerçekleştirmeye adayan kişidir.

Herbirinin değerini ayrı ayrı gözden yitirmeksizin bütün bu seçkine özel çizgileri birarada ele aldığımızda, seçkini, kendisine oldukça yakın kişilikteki bazı insanlardan gene de ayrı tutmamız gerekir. Şöyle ki seçkin, epeyce belirginleşti sanıyorum, hem düpedüz aydınlardan, hem eskinin şamanlarından, hem de şu-bu yönden yüceltmeyi dilediklerimizi bezediğimiz nitelikteki “büyüklerden” ayrı bir konumla ortaya çıkar.

Bazan *aydınlarla* oldukça yakın akrabalık içinde bulduğumuz seçkinlere, düpedüz “aydın” demek, böylelikle seçkini aydın’la birtutmak, ikisini birbiriyle karıştırmak, gerçekliğe aykırı düşer,

diyorum. Öyle ya, aydınların hemen hemen hepsi: belli savları savunurlar, o savlardan n'apıp edip vazgeçmezler, savlar uğruna da hertürlü eylem, dalaşma ve kavgayı göze alırlar, — öyle olur ki, zaman zaman özü özgeyi inciten şaşırtıcı bir hırsla sonuç almaya yönelirler. Hep bu bağlamda: sürekli ortada olmak, ilgi çekip gündemde kalmak, yaşama-zamanlarının büyücek bölümünü dostdüşman çevrelerine ilişkin düzen ve düzenlemelerle geçirmek gibi vazgeçilmez alışkanlıkları vardır.

Özellikle belirtmeye ne gerek: bütün bu gibi şeylerin seçkinin yaşama gündeminde yeri yoktur, olamaz da. Seçkin seçkin olmaz çünkü ozaman. Buysa, aydınların çeşit çeşit takaza ve taşlamalarına, derinlerden gelen kıskançlıklarına göğüs germe zorunda bırakır seçkini. İşte buna bakıp, “seçkinler aydın değildir,” denemez. Gene de her seçkinin, *kendine göre* bir aydın olduğunu kimsenin yadsıyamayacağı kanısındayım. Gelgelelim bu durum boşuna birtakım tartışmaları boşandıracağı için, söylebir dokunduk, bırakalım.

Şamanlar da seçkin kişiler değil mi, peki? Birbakıma seçkin kişiler. Üyesi oldukları toplumun, pekçok yönden doruklarına çıktıkları için, ettikleri hizmetlerden ötürü, halk katında, haklı olarak, eşsiz bir saygınlığa eriştikleri için, bunun böyle olduğundan pek kuşku duyulmaz: çoğun, “seçkin” ile “şaman” arasında ayrılık gözetilmez; hem içerikçe hem kapsamca birbirleriyle eşdeğer tutulurlar.

Oysa gerçekte şamanlar “ilkel” denen eski mi eski çağlardaki boylarda yetişen kişilerdir. Sınırlı bir yörede sayıları parmakla gösterilecek kadar azdır. Şamanlar özde bu tür topluluklarda son derece etkin ve etkili olan; birtakım deneyler yapmış, meraklı araştırmalar sona erdirmiş, zamanın bilgi ve görgüsü çerçevesinde bunları en yetkin biçimde yorumlayıp değerlendirerek toplum yaşamının yararına sunma becerisini göstermiş kişilerdir. Şamanlar, böylece, kendilerinden başkalarının bilmediği birtakım tekniklerin efendisidir. Eylemleriyle, sözelimi bazı hastalıkları genelde sağaltmalarıyla; toplumu basınç altında tutan birtakım bunalımlardan çıkış kolaylıkları göstermeleriyle toplumun büyük saygı ve hayranlığını kazanmış kimselerdir. Kendileri de toplum da kavuşulan başarıların doğa-üstü güçlerle bağkurmaya dayan-

diğine inandığı için, şamanlar enerjilerini *doğa-üstünden* alan, tâ üstlere erişmiş, tâ derinlere dalabilmiş sıradışı kişiler olarak bilinirler. Özellikle şölen, savaş, salgın, çölleşme gibi yaşamın günübirlik, alışılmış akışının ötesine geçen önemli olaylarda kişisel-toplumsal açmazları aşmak bakımından gerçekten önderlik ettikleri için çevrelerinde saygılı bir korku uyandırırılar. Bütün bunlar gözönüne alındığında, şaman'ı "seçkin" kişi diye nitelemekte hiçbir sakınca görülmez çoğun.

Benim şimdi burda belirli özelliklerini vurgulamaya çalıştığım *modern* seçkinlere gelince, onlar, son derece karmaşık işleyişli teknoloji toplumlarının seçkinleridirler. Şamanlık nerde, çağdaş seçkinlik nerde! Bizlerin seçkinini doğa-üstü öğelerle açıklamaya kalkışmak gerçekten gülünçtür. Çağdaş seçkinler kendilerine özgü güç ve öngörüyle kendilerini yetiştirmiş olan kişilerdir. Varlıklarını doğa güçlerine, ya da gizli gizemli başka güçlere dayatmazlar. Onlar, o sürekli özbakım ve özyetişimle seçkinlik yolunda çalışıp çabalayan insan-kültür değeridirler.

Hep bu bağlamda: "deha", "çığıracı", "büyük adam", "yüce kişi", "celebi", "ermiş", "bilge", "üstün insan", "değişmez örnek" gibi nitelemeler, bazan abartı kokan nitelemeler "seçkinlik" belirtişleridir. Bu belirtişlerinse, genelde, yapısal duruma göstergelik etmesinden çok, tek tek kişilere duyulan büyük saygı, sevgi ve korku karışık bir hayranlığı dilegetirdiğini söylemeliyiz.

İşte bütün bu vurgulamaların, burda dikkatleri odaklamaya çalıştığım "seçkin"i, yanlış anlayıp anlatmaya götürebileceğini sanıyorum. Bu da birçok gerçek seçkinin halktan ayrı, halk ötesinde, hattâ kendisinde varolduğunu kurduğu birtakım üstünlükler dolayısıyla halkı aşağı gören biri olduğu izlenimi uyandırabilir. Nitekim, böylesi seçkinlere *değil* ama, aydınlara her çevrede toplulukta sıklıkla rastlanmaktadır.

Benim anladığım seçkinse düpedüz bir *halk adamıdır*. Hiçbir yönüyle halktan kopamaz. Halktan biri olarak yaşamını sürdürür. Kendisi de insanlardan bir insan olduğu için, seçkin, özüne yöneltilebilecek yanlış-anlamalarla parlama huyunu n'apıp edip enaza indirgemeyi bilen bir olgunluktadır. Halkın, kendisinden yararlanmada gösterebileceği eksiklikleri, *hemencecik suçlama* gibi yanlış ve yakışıksız bir tutuma *düşmez*. "Demek bu kadar

başarıyorum!” diyerek zaman geçirmeden kendini daha iyi yetiştirme yoluna koyulur. Bu arada *uğrayabileceği sataşmaları*, insanları küçümsemek için değil yapıcı yaratıcı zamanını çarçur etmemek amacıyla ya ışırtmazlıktan gelir, ya da uzun azgın dillennmeler çok kaçınılmaz olunca, bir-iki sözcükle geçiştirip kendine yaraşan yaşama-gündemine döner. Bu gündemse: eriştiği değer-birikimlerini, karşılık beklemeden, başkalarıyla paylaşma; böylece, özveriyi, sevecenlik ve saygıyla başkalarının yaşama-içeriğine sunma gündemidir.

Bu konumdaki seçkin: öğrenme, bilgilenme, düzgün-etkin duyup düşünme ve uygulanıyalla, hiçbir zahmeti esirgmeden, özünü eğitmeye adan kendini. Bunu, hep dediğim gibi, bencilce bir uğraş diye damgalamak yanlıştır. Çünkü seçkini seçkinleştiren sonsuz öğrenme istencidir. Bu istençse, özde *başkalarına* yaşama-zenginliği sağlama istenciyle *koşuttur*. Böylece seçkinin kendisinde gerçekleştirdiği *özeğitimi*, birtakım çıkarıcı amaçlarla, başkalarına sunduğunu öne sürmek, seçkinin varlığını çarpıtmaktır.

Gerçekte seçkin, halka yakıştırmaktan bir an bile geri kalmadığı güzellikleri alçacık gönülle halka *öneren* bir kişiliktir. Çağırdı mı, ya da *özüne gereksinim* duyulduğunu *içten* görüp sezdi mi, kâr-çıkar gözetmeden olanca varlığını cömertçe halkın yararına sunar. Gerekiyorsa halkın katlandığı *çileleri halkla birlikte çekmekten* hiç mi hiç gocunmaz. Beğenilsin beğenilmesin elinden geleni gerçekleştirir. Ne alkış ne övgü bekler. Kendisine gereksinim kalmadığı kanısına varınca, *sessizce* köşesine doğru gözlerden yiter gider. Bütün bunlara göre seçkin: halkın ne yabancısı, ne de zorbasıdır. Gölgede kalmayı bilen güçlü bir *halk eğiticisidir* o. Zorla önderlik gibi hertürlü boş şeyden sıyrılmış bir halk adamıdır. Seçkini başka yöne çekistiren yorumlama ve değerlendirmeler düpedüz insafsızlıktır.

İster kadın ister erkek olsun, seçkinin ne denli *gerçek* bir halk adamı olduğunu en iyi biçimde belgeleyen şey; eylemlerin niteliği kadar *söylemlerin* niteliğidir de. Genelde göze çarpmayan bir söyleyiş biçimi vardır seçkinin. İçeriğiyle, görünümüyle kendine özgü bir söyleyiştir bu. Bu söyleyiş: bilim uzmanlarında, aydında, politikacıda, sanatçıda gözlemlediğimiz, ölü dillerdeki

köken ve gövdelerden üretilen o birsürü yabancı sözcük içeren, ağdalı, zoranlıdır bir söyleyiş *değildir*. Gerçek halk dostu olarak, n'apıp edip halka yardım için çırpınan bir kişilik olarak, halkın *kolay anlayabileceği* açıklık ve seçiklikte gösterişsiz bir dille sunar halka önerilerini seçkin. Bundan: demek ki seçkin, dediğini iki sözcükle diyen, dolayısıyla da derine inmeyip yüzeylerde kestirip atan biridir, gibi bir sonuç çıkarmak yanlıştır. Hep biliriz: böylesi her dediğim-dedik, yalınlığına yalındır ama çabucak bağnazlığa vardırır, yani düşünmenin, yorumlamanın önünü keser. İri lâfların gözboyayan ağırlığından hepten arınmış bir sesleniştir seçkin seslenişleri. Çalım gibi, bilgiçlik gibi şeyler aramayın söyleminde; seçkin, hiç mi hiç gereksinim duymaz bu şeylere. Tam tersine.

Öyle bir konuşma biçimidir ki seçkin söylemi, bu söyleme kulak kabartan, ilkin, şöylebir tepkide bulunabilir: Ne ki yani bu söyledikleri, çocukça şeyler. Dünyadan ne habersiz şu seçkin milleti, — saf saf konuşuyorlar işte. Sağır sultanın bile çoktan haberi var dediklerinden. Şöyle akıllı okkalı bir deyiş bekliyorduk, düşkırıklığına uğradık doğrusu. Bak aydına: her söylemikendine çekiveriyor insanı. Vızıltı gibi bir kulaktan girip öbüründen çıkıyor seçkin sesi, — silik, yeniliksiz de ondan. Aydın gelince, ne dediğini hemen kavrayamasak da, bilim, akıl, sanat, yetke dolup taşan bir albenisi var aydın konuşmasının. Ne o öyle: kalkmış biri: “Buna şapka derler!” diyor. Öbürü: “Çocuk ille de bir eliş öğrenmeli!” diyor. Öbürüyse: “Akla kapamayın, sezgi de var!” diyor. Başkasıysa herkese: “Olduğun gibi ol; içtenliğini yitirme; bencilliğini azalt; isteklerini daralt!” diyor. Ne var yani bütün bunlarda! Bir de aydınlara kulak ver: sayıları öyle çok ki, adını sanını birbirine karıştırsak bile (azçok Türkçeleştirerek yansıtalım) “özne’li”, “aşkın’lı”, “çevresel psikopatoloji’li”, “iççelişme’li”, “açmaz’lı” bildirimleriyle ‘ne güzel’ “düşünmemizi” sağlıyor aydın.

Kuşkusuz her gerçek seçkin gülüp geçer bu gibi çarpık değerlendirişlere. Neyse ki halka özgü anlayışlar değil bunlar. Hepside, sözümona düşünen düşündüren “aydınlardan” kuruntulu dalaşları. Nitekim Atatürk’ün dünyanın, başta Türkiye’nin, her bölümünde yeni bir uygarlığa göstergelik eden giysi devrimi;

Rousseau'nun çağırıcı eğitim yolu; Bergson'un, tüm katkılarına karşın zaman zaman katılıktan kurtulamayan akıl gücünün ufkunu genişleten devrimi, Lao-Çe'nin dünyanın birçok yorumlanan bilgelik incisinin bir tümcesi — hepsi hepsi, hâlâ dinç, devrimsel yörüngelerinde. Yeter ki sağduyusunu yitirmeye dek sürçmesin, kendini bilen halk, kimin dost, kimin düşman olduğunu ergeç tanır.

Gene de bu: kendini kandırmayan, başkalarının kendisini kandırmalarına izin vermeyen; herşeyi tarihsel koşulları, olanakları içinde değerlendiren; özsaygılı, türdeş saygılı halka düşen önemli bir görevdir. Ağzı sözümona iyice lâf yapan, Hitler gibi acıların acısı cehenneme de rastlanabileceğini hesap ederek herkes ne denli keskin bir dil anlayışı geliştirirse o denli iyidir. Halk, kimin kim olduğunu en iyi dilinden anlayacağını hiçbir zaman gözden yitirme umursamazlığına düşmemelidir.

Şimdi seçkine özgü bütün bu çizgileri birarada ele alınca: seçkinin öğrenmeye, özeğitime verdiği büyük önem apaçık belirginlik kazanır.

Ordan oraya sıçraya sıçraya güne çıkarmaya çalıştığım bu birkaç çizgiciğin bile, *seçkin gerçeğine* epeyce belirginlik sağladığını umuyorum. “Seçkinlik” birçok kişiye birdenbire yerden biten ya da gökten inen bir varoluş değildir. Seçkinlik, deyim uyuysa, bir evren-konudur. Binbir görünümlü kişisel-toplumsal yaşamımızdaki *çok yönlü* önem ve değeri kolay kolay yadsınamayacak bir olgudur. Gene de ben bu denemede konuyu deşme işini belli bir oylumdan öteye taşımak eğiliminde değilim. Ne ki, son olarak, seçkin gerçeğinde epeyce ağırbasan bir özelliğe, seçkine ilişkin *devingenliğe* dikkati çekmeden edemem.

Şöyle ki binyıllar, yüzyıllar, hattâ onyıllar öncesinin seçkini ile günümüz seçkinleri, ilk bakışta, birbirlerine hiç benzemeyen kılıkta ortaya çıkar. Örneğin: 20. yüzyıla damgasına vuran seçkinlerden Bertrand Russell, İsa'dan öncesinin 6. yüzyılının Buda'sı değildir. Antikçağın yıkılış dönemindeki Epiktetos ile Fransız Devrimi'nin Babeuf'ü birbirlerini andırmazlar. Çağımızda boşandırdığı kapsamlı eylemler hâlâ kulaklarda yankılanan Mahatma Gandhi, Samsunlu Diogenes'ten bambaşka çizgiler sergiler. Birbakıma çağdaş bile sayılsalar, kadın seçkinlerimizden

Madame Curie ile Andreas Lou-Salome'yi birbirlerinden ayrı tutmamız gerekir. Kuşkusuz, benim örneklerimin yerine herkes kendininkileri koymakta serbesttir. Ne var ki, seçkinlerimizin *tarih boyunca* değişiklikler gösterdiği seçkin varlığının ilginç bir özelliğidir.

Bundan da olağan birşey düşünemeyiz. Çünkü her canlıvarlık gibi seçkin de insan–toplum–tarihin boyutlarınca *değişik görünümlere* bürünür. Her çağın seçkini başkadır. Bu başka-oluşa eksiklik gözüyle bakılamaz; tam tersine *olgunluk* belirtisidir. Hep aynı kalan seçkin, seçkin olmaktan çıkar. Bunca olup bitene, olayların bunca akışına esnek kafayla, açık gönülle yaklaşan seçkinden, çağdan çağa kımıldanışlara ayakuydurmaktan başka bir yaşama-davranışı beklenemez zaten.

Gerekli dikkati esirgemezsek çağa bağlı görünüşler biryana, yapısal özellikleriyle işlevleri yönünden tarih–kültür–topluma uygun tüm değişikliklere karşın, seçkini gene de her zaman her yerde, kimi erkenden kimi azıcık geç, tanırız. Nitekim, bu bağlamda; önce Mussolini'ye, Neron'a, Caligula'ya, sonra da Marcus Aurelius'a, Büyük Friedrich'e, Goethe'ye şöylebir gözetmek, seçkinin düzmecesi ile gerçeğini sallantisızca anlamaya yeter de artar. Tüm seçkinler, birdeyime, hep özce aynı seçkinlik toprağının birer çiçeği konumundaki capcanlı toplum–tarih–kültür varlıklarıdır. Tersinde ayak direyen sapkınlar çıksa da, it ürür kervan yürür: Seçkini her zaman her yerde, “İşte bu!” diye tanıyabiliriz.

Bazılarında salt kişisel söylemler izlenimi bıraksa da, seçkine ilişkin bütün bu belirlenimleri, çok kişinin, hiç olmazsa yeryer, *nesnel gerçekler* güvencesiyle benimseyeceğini umuyorum. Ama ozaman da, hâlâ alacakaranlıkta yitip giden birtakım bulanık çizgiler kaldığını önesürenler bulunacaktır. Hani benim de kafamı kurcalayan bazı sorular yok değil.

Bu bağlamda, ilkin: seçkini, n'apıp edip hiç eksik gedik içermeyen bir yetkinlik olarak algıladığımı sanılabilir. Hemen belirteyim: böylesi bir bakış çarpıklığında rahat etmem. Ne de olsa amacım: uyduruk bir gerçekliği savunmak değil, *gerçekte varolan bir gerçekliğe* dikkati çekmektir. Nitekim bu, seçkinle

ilgili olarak altını iyice çizdiğim bazı özelliklerden belli. Seçkinin sürekli kendini onarmasına; adına daha yaraşmak için hiçbir çabadan yılınayan bir insan olduğunu vurgulamaya özenle sarılmışımdır.

Bir de: “Seçkine ne gerek var ki?” gibilerden bir soruya azıcık değineyim. Gerek olmaz olur mu hiç! Bireysel yaşam ile bireysel-toplumsal yaşamı heryandan sarıp derin derin işleyen teknoloji, türlü türlü örgülerle öylesine karmaşık bir dünyaya fırlatmış ki bizleri. Yaşama-gerçekliğimiz böyle bir gerçekliğe dönüşünce de, ne yazık ki, karmaşık mı karmaşık sorular bunaltıcı bir yaygınlığa ulaşıyor. Böylece *seçkine duyulan gereksinim* güngeçtikçe artmakta. Kılıkırkyyaran binbir uzmanlık yücelerinin bile bu sorunlarla başaşıkamadığı ortamda, yerine göre seçkinlerin bile ağır ödevler altında ezildikleri oluyor. Bu gidişle *yedek seçkinlere*, seçkin çıraklarına gereksinim duyacağız; “duyacağız” ne demek, şimdiden duyuyoruz.

Bunun içindir ki, büyük küçük, yetkili yetkisiz, birey devlet *hepimiz*, *her* kuruluşa görev düşmekte: Özüyle ilgili görse de, ilgili görmese de aklını başına toplayıp seçkinle ilgili önyargılar ile yanlış-anlamalardan, üstünkörü niteleyişler ile aceleci damgalamalardan sıyrılmalıdır. Halk da, devlet de, yazılı görsel yayında, hergün bir yenisi türeyen *seçkin yamyamlığına* kesinlikle son vermelidir. Unutmayalım ki, bunu, sözlerden çok eylemlerle açıkça gösterme zoru var.

Akil kurcalayan bir soru da şu: Günümüze seçkin dayanmıyorsa, bu “çok nazlı” tür gökten yağmadığına göre, ellerimizi kavuşturup kuzu kuzu sonumuzu mu bekleyelim, gibilerden kafa gönül karartan düşkünlüklere düşmeyelim. Unutmayalım: tarihin bağrındaki seçkinler de yardımımıza koşabilir; maskesi düşmüşler değil, gerçek seçkinler, kuşkusuz. *Ölü seçkin yoktur*. Biz onları yaşattığımız sürece onlar da bizi yaşatırlar.

Dediklerimin artık yanlış anlaşılmayacağını biliyorsam da, birkez daha altını çizmeden edemeyeceğim. Bütün bunlara, (Platon’un kulakları cınlasın, “Akademia”yı kurdum oldu bitti, der gibi bir davranıştaydı doğrusu) şimdiyedek bir “Seçkin Yetiştirme Okulu” kotaramadık diye katlanmıyoruz. Okul en iyi çözümdür, türünden yanıtlara kapılmayalım. Böylesi bir okul

yok, nasıl olabileceğini de tasarlayamıyorum: seçkinin okulu olmaz gerçeğine yürekten inanmış biriyim.

Aşırılığa düşmemek de önemli bir gerçek: Seçkine taparcasına bağlılık ne denli sakıncalı ve gülünçse, seçkin diye bir türdeşimiz yokmuş gibi davranmak da o denli sakıncalı ve gülünçtür. Her birey, her toplum, tüm insanlık seçkinin kendine özgü kişiliğine upuygun yeri olmasında, seçkinin özgürlüğüne ne çok titrediği bilinciyle elinden geleni yapmalıdır.

Bizi çekiyorsa, kendimiz de seçkin—olma yoluna seğırtelim. Çekmiyorsa, seçkinin önünü kesen edimlerden sakınelim. Bencil, gözboyayıcı, insan saygısından yoksun, düzmece seçkinler kuşkusuz tehlikeli yaratıklardır. İkiyüzlülere karşı tetikte olmalıyız; ancak gerçek seçkinleri incitmekten de kaçınmalıyız. Yeter ki öyle olsun, gerçek seçkinden kimseye zarar gelmez. Seçkinden ille de bazı olumsuzluklar ırnmak darlığa sürükler insanı. Seçkin gerçekliği, herkesten yetesiye anlayış görmesi gereken önemde bir yaşama-gerçekliğidir.

Yinelemekten yılmayacağım: Herkes, hepimiz, ne yapıp edip seçkinin kendi kendini yetiştirmesine engel olmayalım, gerisi kendiliğinden gelir doğrultusunda bir inanç beslemekteyim. Bazan rastladığımız bir uygulamayı da anmadan geçemeyiz: Birtakım karanlık-aydınlık nedenlerle seçkinin canını acıtmanın ne zararı var, türünden sözümona seçkinliği 'çelikleştirme' sınavılarına gözyummak doğru değildir. Kendi geliştirdiği sağlamca özsavunusu olsa bile, — o da yıpranır. Seçkin de insandır çünkü. Dayanıklı şimşirdir ama kırılğan çiçektir aynı zamanda.

Bu bağlamda herkesin, kendi özünü en içtenlikle yargılayabildiği bir zamanda kendisine çevresine dingin dingin şöylebir bakması ne iyi olur. Çünkü böylece özün özgenin seçkinlikle ne denli yakın uzak bir ilgisi olduğunu doğrudan doğruya anlayabiliriz. İç-dış gözlemlerim beni yanıltmıyorsa, öze özgeye çeşitli yaşama açılımları sağlayabileceği kuşku götürmez bir deneyimdir bu: Ne mutlu seçkinlere! Ne mutlu seçkin yoksulluğu çekmeyen toplumlara! Herşeye karşın en güzel bir dünya seçkin zengini dünya!

Oldukça içten duyuyorum: baksana, seçkine yetesiye anlayış ve eyleyişle yaklaşan okurlarım kımıl kımıl: Bir sorumuz var, şimdi

burda karşımızda bir seçkin olsa da biz de ona bu sorumuzu sorsak. Bu denemenin serüvenine atıldık atılalı aklımızı iyiden iyiye kurcalayan bir soru.

Buyrun sorun.

Peki, sayın seçkin, kimi sana yönelik, kimi senden yönelen bütün bu çırpıntılı kımıltılar ortamında bir-iki sözcükle de olsa, kendi soluğunla hadi bize fısıldayıver. Ne bu böyle seçkinlik denen şey?

Yanıtı kuşkusuz seçkinin kendisi vermeli. Gene de biz kendimiz seçkin evreninde iyi kötü bunca gel-gitten sonra sağladığımızı umduğumuz karınca kararınca bir duygudaşlıkla şu kıvamda bir sesin kulaklarımızı okşar gibi olduğunu söyleyelim: Ne güzel, kimseyi incitmeden, tüm insanların mutluluğu için çalışmak!

Afrika Bilgelikleri

Koşturan koşturana. Yaşam bu. Kimi: özüne iş aş, türdeşine yardım ardında; kimi de: varlık, ün çalımında. Desene, bilgelik çöllere, dağlara, kulübelere, buzullara sığmıyor. Eskiden de öyle değil miydi? Hep öyleydi de, bugünümüze bakalım biz. Herkes yöntemince zevk bekliyor. Bana mısın demiyor ortalık. Kuşkusuz, olan da oluyor bu arada. Herkes yazgısınca yuvarlanıyor. Hani söylemeye dilim varmıyorsa da, çoğumuz dünyaya nasıl geldiysek öyle gidiyoruz. Durmadan yinelenen bir-iki yüzeysellik, bir-iki yavanlık, — hepsi o kadar.

Unutulmaz bir gerçek var bu bağlamda; daha doğrusu, halk bilgeliği de var. Halk bilgeliği başka, kişi bilgeliği başka.

Kişi-bilgeliği: tek kişinin, özüne özgü acı tatlı deneyimler, düşünceler boyunca edindiği önemli yaşantıların özet-söylemidir. Kişi ne denli içine kazısa da, *kişisel* görüşlerdir bunlar. Beğenilirlerse tutarlar, kısa uzun süreler anımsanırlar; beğenilmezler, tozlara gömülüp giderler.

Halk-bilgelikleriyse kimsenin imzasını taşımaz.

Gelin, biz darlıklara çakılıp kalmayalım. Yönü yordamıyla yollara koyulalım. Gerekince, sıçrayıp atlayalım engellerin üstünden. Hepimizin içinde bu. Önümüz geniş mi geniş: bilgeliklere...

“Bilgelik” deyince biter mi tepkiler. Günümüzde-böyle-şeyler-kaldı-mı doğrultusunda kovalar tepkiler birbirlerini. Birbakıma, orası öyle de, artık durumlar değişti, değişecek de. Halkça değeri kotarılp kuşakların birinden öbürüne aktarılırken hiç aynı kahr mı bilgelik gibi can dirilikler. Geçmişten geleceğe dünyamızdaki birey-toplum yaşamını içten belirliyorlar. Gençlikte, yaşlıyken; iyimserlikte kötümserlikte; eylemde düşünmede;

barışta savaşta halkın malıdır bunlar. Çoğun ne zaman, nerde, ortaya çıktığı bilinmese de, gelenekten geleneğe aktarılan dil-ulus gömüleridir bu halk özdeyişleri. Halktan halka değişiklikler gösteren duyarlıkların, özlere, çilelerin, yaratıların özeti-
dir bunlar. Bilgili, bilgisiz, okur, okumaz kuşakların birinden öbürüne aktarılan dil-ulus zenginlikleridir. Halkın her katında içerikçe olduğu kadar biçimce de hayranlık uyandırır. Değişik zamanlarda değişik işlevler, görenekler, uygulamalarla kolay kolay tükenesi güçler değildir. Her çağda yaşamı aydınlatan, yaşama düğümlerini gevşeten, bazan da çözen yaşama-atılım-
ları ortaklaşa yaşama-kaynaklarıdır bunlar. Sevinçli hüznü zamanlarımızda can dostumuzdur bilgelikler. Yürekse yürek, akılsa akıl onlarda. Öyleyse her çaba değer onlara. Her bilgelik yaşamla oluşan bir serüvendir.

Bu serüvenlerden payımıza düşene yönelim. Tümü kucaklamaya kimin gücü yeter ki? Öyleyse, bir-iki yörenin bilgeliklerinde talihimizi deneyelim. “Yöre” diyorum ama o koskoca anakaraya, birdeyime koskoca bir adaya, Afrika’ya yönelim. Afrika’dan payımıza düşecek bir çimdik bilgelik bile yaşama-havamıza kimbilir ne esinler getirecektir.

Bir çimdik, dedim, gerçekte Afrika yerküresi üç büyük denizde uçsuz bucaksız kıyıları olan büyük bir kara. Çölü, gölü, dağı, vadisi, ormanı, kırı, akarsuyu nesi yok ki bu kara parçasının. Yerüstü ürün zenginliğinden kat kat zengin yeraltı gömüleriyle dünyanın gözü Afrika’da. Günümüzde, çileci coşkulu çeşit çeşit ülkeler oluşturan çocuksu, kavgacı, suskun insanların toprağı Afrika toprakları. Dıştan bakınca tuhaf, anlamsız gürültülü kültürler, içten bakınca şaşılacak güzellikler barındıran her yanı çiçek çiçek, meyve meyve kültürler.

Hele Afrika dilleri, dolaylı da olsa azıcık haberi olan herkesi kendinden geçirecek düzende, dizgede birbirinden eşsiz diller. Orası öyle, bu dillerden, ağızlardan gerçi birtekini bile konuşmıyorum. Kuşkusuz, yaşamının acılı bir gediği bu. Gene de güvenilirliğine belbağladığım bazı kaynaklara yaslanıp Afrika dillerindeki kimi oluşumların tadına varmaya hep çabaladım durdum diyebilirim. Gözlemlerimin beni yanıltmadığı inancıyla şöyle diyebilirim: Yeryüzündeki “büyük” dillerden, pek-

çok yönüyle, aşağı kalmayan insan yaratılarıdır Afrika dilleri. Ormansı gizemleriyle, anlatım başarılarıyla gözkaştırır bu diller, bu ağızlar.

Dolu dolu gündemiyle bizim ulusal kültürümüz bize yeter de artar, diyen biri *olmadığıma* göre, dışa açılımlarımda zaman zaman Afrika'ya da elatmaktan daha doğal birşey olamaz. Sömürmek için değil, saygıyla seve sevine bir elatış benimki. Nesnel genelgeçerlik gütmeyen bir istençle, kendimce Afrika'ya dalışlarımda, ençok, Afrika dillerinde serpilip gelişen halk bilgeliklerine merak sardım. Kimi yoğun kimi gevşek odaklanmalar sonucu karınca kararınca derlediğim bazı tatları, gelin, paylaşalım diyorum.

İşte: durup durup anlayışımı bileyen, gözüme, kulağıma, düşünüşüme, eylemlerime yol gösteren bir bilgelikler bilgeliği:

Bilgelik tek bir evde barınmaz.

Genelde iyi güzel de, hep evde, evde kurtlanırsın ergeç; inmeler mi indi heryerine — haydi başka'ya, ötelere! Birbirimizden öğreneceğimiz bunca yaşama özü bizleri bekliyor.

Bilmediğine dudak bükme, az bildiğini aceleyle damgalama sakın:

Kara bir inek de bembeyaz süt verir.

Durum apaçık: bilgeliklerin doğrulanması gerekmez. Aptallar için biçilmiş bir dünyada yaşamıyoruz. Nitekim bir Afrika deyişinde dile geldiği üzere:

Yalnızca kendi anlayışından hoşnut kişi anlayıştan yoksundur.

İnsan-varoluşunun olmazsa olmaz dayanağı gözüyle koşalım başkabilgeliklere. Neden derseniz, bilgelikler: her ülkü, her yöre halkının binbir algı birikimiyle, bilgiyle, sinayışla, umutla bulup özürnsediği bezeklerdir. Kuşaklar boyu süregelen akıl, sezgi ve emeğin kazandırdığı dilsel kılık incelikleriyle, ustaca saydamlıklarıyla, anınsayıp anınsatma yönünden gerekli-yeterli parıltılarıyla insan-varlıkları arasında özel bir yeri vardır bilgeliklerin.

Kişisel yantutmadan arınmış, bilimsellikteki mantık sertliğinin üstüne çıkmış; felsefenin, ille de benimsetme amacıyla sıklık başvurduğu çekip çekistirme sapışlarına kapılmayan yol göstericileridir bilgelikler.

Afrika bilgelikleri de öyle; kişisel karşılaşmalar ile okumalardan edindiğim izlenime göre: çoğun atasözü biçiminde ortaya çıkar Afrika bilgelikleri.

İlkin rasgele belleğime düşenlerle sevindim; sonra sonra, artan çekimle, oldukça bilinçle yazılı–bakım göstermeye başladım bu bilgeliklere. Eskiden kalma kâğıtlarının yardımıyla birkaçını halkıma da tanıttayım diyorum.

Afrikalı olmasak da, çoğumuz, onaylarız Afrika bilgeliğini. Bizim gibi insanların ekip yetiştirdiği meyvelerdir bunlar:

Her atasözü meyvesini yediğimiz bir yeşilliktir.

Afrikalının gözünde, atasözüne, insan-insan ilişkilerinde önemli görevler düşer:

Çok atasözü bilen kişi her anlaşmazlığı giderebilir.

Ne yerinde, ne gerçekçi bir saptama bu! Çeşitçeşit tekyanlılıklara iteleyen alışkanlıklar, takıntılar karşısında ılımlı olmaya, hoşgörülü olmaya yönelik atasözleri vardır, bilenin dağarcığında. Özü özgeyi incitmeden çıkaryolu sezdirip gösteren her atasözü eşsiz yardımda bulunur heryerdeki insancıklara.

Ne bileyim hen:

İki keçi aynı sukabağından içemez,

diyen Afrika deyişi, şaşılacak şeydir, şıp diye çözer bazan anlaşmazlık düğümünü.

Kavgacı horozun dostu olmaz,

sözü de öyle değil mi? İnsan-insan ilişkilerinde bayıldığım bir Afrika bilgeliği de şu:

İnsan insanın ilacıdır.

Ne doğru, değil mi? Zaman zaman acılı düşkırıklığına uğratar insaninsanı. Meğer–dost–yokmuş–bu–dünyada kanısı içleri yakar. Umudu yitirmemeli gene de. Başka insanlar da var. O başka'lardan bir teki acını dindiren bir ilaç gibi gelecektir sana. Yıkan da, yapan da insan. İnsana gücenip insansız yaşamaya yeltenmek deliliktir. İnsanın, insansız yapamayacağı bir dünya bizimki.

Peki, ilişkilerimizde, biz kendimiz türdeşlerimizi incitmesek de, onların bizi incitmemesini nasıl sağlayacağız? Bu sorunun, öylesine sorulmuş bir soru olmadığı kimsenin gözünden kaçmaz. Nice töreler, dilegetirilmeyen ahlak kuralları, nice toplumsal alışkanlıklar, yönetmelikler, yasalar, bilimadamları, daha pekçok uzman kişi hep bu soruyu sorar. Herkesin uzlaşacağı bir yanıt henüz bulunmadı. Keşke olsa! Yeryüzünün pekçok yeri, en keyifli insan-insan ilişkilerinin güvenli dayanağını, tuhafsa da, dönüp dolaşıp sanayide temellendirmek istiyor. Öyle de, yeryüzünün ancak bir bölümü sanayide ileri adımlar atmış. Belki milyarı aşkın insan açlık sınırlarından aşağılara battıkça batıyor. Oysa bu arada, dıştan bakınca, “mutluluktan” mı, “mutsuzluktan” mı bilinmez, açlar da toklar da öbek öbek vur-patlasın, çal-oynasın açınazına kaptırmış gidiyor. İşte bu duruma en uygun deyişse gözleri faltaşı gibi açık tutmak için söylenmiş, ne yazık ki pek kimselerin umurunda olmayan bir Afrika bilgeliği de capcanlı önümüzde:

İnsan biber gibidir, tatmadıkça anlayamayız acı olup olmadığını.

Öyledir, herkes somut yaşamı boyunca kendi deneyişleriyle, el-dengeldiğince toplumsal ilişkilerine çekidüzen vermeye çalışıyor. Bu kadicık mı, yani? Bu kadicık. Kendimizi kandırmayalım, bu kadicık.

Ne de olsa, gerçekte, akıllı olmasına akıllıyız da, deliliğimiz de bir tutmasın. Hem kötüyü eğilimliyiz, hem iyiliksever canlıvarlıklarız. Birbirimize nasıl davranalım sorusu çetrefil mi çetrefil. İşte bundan, ortaklaşa geçmişimizdeki sürçmeli yaşantılarımızı *birlikte-yaşamanın yararına* değerlendirebildiğimiz oranda, kuşkusuz, acı da acılar da azalacaktır.

Zaman zaman: “yamyam”, “habeş”, “fella”, “bedevi”, “zenci” diye horgörülen Afrika insanının, halkının, değerlendirme sağ-duyusundan daha mı “doğru” şeyler sanki birtakım gelişmişlik sarhoşu, kendini beğenmiş sözümona “gelişmiş” insanların yapıp ettikleri? Önemli olan: ilişkilerde gerçekten “iyi’ye” odaklanmaktır. Nitekim Afrikalı için, Afrika, her iyiyi isteyen insanın kendine uygun yararlı şeyler devşirebileceği, bilgelik dolu bir kitaplıktır:

İyi bir insanın ölmesi bir kitaplığın yanması gibidir.

Demek ki, düpedüz biberçiğe indirgenemez geniş-görüşlü Afrika insanları. Bu doğrultuda hayran olduğum bilgece bir Afrika deyişinin eşsiz hatırı var yaşama-dünyamda.

Her insan başka bir ülkedir.

Afrika'da sıklık anıldığını işittim bu sözün. Nice ünlü felsefelerden, nice ünlü dizelerden çok daha üstün tutuyorum bu Afrika bilgeliğini. Bu tutumumu uygarlık bıkkınlığımla açıklamak yanlış bence. Belbağladığım her bilgeliğin özel yeri vardır yaşamımda. Bilgeliklere rasgele bağlanmam. Nice yıl hayran kaldım Donne geleneğinin o ünlü sözüne, herkesi, birey birey bir adaya benzeten güzel söze — tâ ki Afrika'ya kadar. Ünlüleri, ünlüleri hastırdı gitti Afrika.

Her insanın başlıbaşına bir ülke olmasını, başka ülkelerle ilişkisiz bir yalnızlık içinde ayakta kaldığı anlamına çekmek insan-kültür-tarih gerçeğini hepten çarpıtmaktır; bu gerçeği hiç gözden yitirmeye gelmez. Bunun en çarpıcı kanıtıysa, yardımlaşmanın insan varlığının en belirleyici özelliği olarak öne çıkmasından bellidir. Bu temel-olguyu, başta ilişkisiz yapamayan ülkeler örneğiyle, ardından başka şeylerle de, fırsat buldukça, gözler önüne koyan iyi-istençlerle yoğrulmuş Afrika.

Başkaları sana yalnız düpedüz eylemle değil, sözle de yardım edebilir. Afrikalıya göre, n'apıp edip sen gene kendin kendine yardım etmelisin:

Sana yardımı dokunan sözü sen kendine kendin söyleyemezsin.

Çoğumuz, yardımı unutınsak da, kişiden kişiye yardımın kara delikleri vardır. Her sözümona yardım, yardım mıdır? Düzmece yardımı gerçek yardımdan bütünüyle ayıklamada ölçeklerimiz nelerdir? İncitmeyen yardım nasıl bir sanattır? Böylesi soruların, sorgulamaların kolay kolay arkası tükenmez. Bence, sen-ben-arası bir bağ olarak yardımın en canalcı niteliği, Afrikalıların dediği gibi:

Kendine yardım edemeyenlere yardım etmeliyiz,

dileğinde toplanır. Bu dilekse, sorumluluk gerektiren bir çağrıdır.

Hep Afrika atasözünde bildirilenden esinlenerek darda kalanlara yardımdan kaçınmayalım:

Tek elle düğüm atamayanın, tek elle ağaca tırmanamayanın yardımına koşalım.

Öze, özgeye zarar vermeden iyiyi amaçlıyorlarsa yardım eli uzatmak kadar güzel birşey olamaz. Ne iyimserliğe ne kötümserliğe kapılalım bu doğrultuda. Yardım gereksinenler ile yardıma koşanların birbirlerine oranı zaman zaman düşündürse de, durum bu. Hep bu doğrultuda:

Önce çürük ağaca tırmanan, sonra Tanrım bana yardım et,

diye yakaran aptalların bile yardımına koşmak insanlık borcudur, diye düşünmeye eğilimliyim.

Kim kuşkuya kapılabilir: yeryüzünün öbür insanları gibi Afrikalılar da kişisel becerilerini birbirine katarak *birlikte*-yaşama, birlikte düzenli yaşamaya bakım gösteren insanlardır. İçgüdüleri hayvan için neyse, insan için de aklın bulup buluşturduğu beceriler odur. Gündüzü gecesiyile büyük ölçekte başarılarının damgasını taşır insan-yaşamı. Güçlükleri, nice çabalar pahasına, sanata dönüştürerek yaşamını sürdürebilir insan. Hele Afrika gibi çölü, nemi, ormanı amansız güçlükler dizgesi dizginsiz iklimlerde; üstelik, birkaç yüzyıldır gözü dönmüş o “gelişmiş” denilen ülkelerin baskısındaki topraklarda gel de yaşa. Becerilerin gerekli değişikliklerle kuşaktan kuşağa aktarımının engellendiği bir süreçte kolay mı bu?

Şimdi buraya, birkaç pratik Afrika tutamağını, unutmadan, serpiştiriyorum:

Bir Afrika atasözü beliriverdi belleğimde:

Yırtıcı hayvandan kaçan dikenli ağaca bile tırmanır.

Can öyle tatlı ki, sıkıya gelince, kötülüğün daha azına dörtelle sarılışımızı ne özlü anlatıyor Afrikalı.

Tehlike öncesi korku, tehlikeden daha korkunçtur;

atasözü yıkım çığırkanlığı yaparak parsayı toplamak isteyen günümüz iktisatçılarının, politikacılarının kulağına küpe olsun, varlığını koruyup sürdürme bakımından ne yararlı bir sakınım olanağı gösteriyor insana. Bir de şu var: işler somut somut ciddileşmeden önce, birtakım olasılıklarla tükenip yanlışlara düşmekten sıyrılmak gerekir. Dil-toplum ortamında hep pekişen güzel bir söz daha:

Kıyıya yanaşmadan kürekleri bırakma,

atasözü; onu da severim. Özellikle hastalıktan tam iyileşecekken “bu iş burda biter” diye son önlemlere boşverenlerin kırıklığına uğramamak için bu atasözünü dinlemek gerekir.

Keşke hepimiz benimsesek, önemini vurgulamadan edemeyeceğim Afrika kökenli bir atasözü de şu:

Kırk türlü delilik varsa da birtek sağduyu var.

Yanılınyorsam bir Bantu atasözü bu. Hangi atasözünün hangi yöreden olduğunu genelde aklımda tutamıyorum ama bu atasözü yurdu yöresiyle yeretmiş bende.

Kulakları çınlasın Descartesçılarn, gerçekse şöyle: Batı’nın tekelinde değil ki sağduyu, Descartes haksız: her yerin sağduyusu kendi sağduyusu.

Gerçekte, özayrıcılığını “akıllı bir varlık” diye tanımlasa da, kendini sıklıkla delilikte bulur insan; daha doğrusu, delilikte yitirir kendini. Sağduyuysa, her yanda kolgezmez. Batı’nın baştacı ettiği Descartesça sağduyu anlayışıyla pek bağdaşmaz Afrikalı. Bu savı, akli henüz olgunluğa erişmemiş kara insanların düpedüz ilkel bir saplantısı diye yorumlamak yanlış bir tutumdur. Aceleyle savsaklamayıp enine boyuna incelemek gerek. Görünür görünmez bağlarla yüzyıllardan beri süregelen başarılarıyla “modern” dünyanın bir üyesi gözüyle bakmaz Afrika kendine. Gerçi buldu mu seve seve yararlanır, Batı sağduyusunun ürünü teknik başarılarından. Bu arada kendine özgü sağduyunun geleneksel güzelliklerini yitirmek istemez ama. Ne sağduyulu, ne bilgece bir yaşama yöntemi, değil mi? Bu yönden, birçok insan gibi, pek çok vatandaşım gibi, Afrikalıyım ben de.

Olmaz olur mu, bir atasözünün olduğu yerde *başka* bir atasözü de vardır. Atasözünden geçilmiyor Afrika. Bakalım, neler alıntılanmışım eski-yeni defterlerime.

İşte rasgele biri; gel de hayran olma:

Dans etmeyi beceremeyen, suçu davulcuya yükler.

Çeşitli alanlar için her yerde geçerli bir atasözü daha:

Yılanın ayakhabıları yoktur, sessizce yaklaşır.

Birbakıma, bu yönde, Afrika kökenli akraba bir atasözüne daha rastladım:

Gece taş atan, öz kardeşini öldürebilir.

Başka havalarda atasözlerinden yana zengin mi zengin Afrika. Özellikle toplumsal düzeni kurup ayakta tutmada temkinli olmaya özen gösterir Afrika:

Güncel bir buyruk şöyle:

Sütü sağmadan önce ineği bağlarlar.

Pıtrak gibi yol-yordam göstergeleri üşüşüyor akla:

Sepetle su taşınmaz.

Aslanı tanıyan onu kuyruğundan yakalar.

Eğilmeyi bilmeyen ağaç fırtınada hemen devrilir.

Sayıp uygulamalar, dolayısıyla da sayısız örnekler birer yaşama-ıpuucu olarak yayılıp gidiyor Afrika'nın her yöresinde.

Şöyle bir durup düşünelim şimdi.

Daha kuşbakışı bir gözgezdirmeye bile insan-dünyasının gidişini belirleyen şeyin, yöresel, ulusal, ülkesel değer-anlayışlarını işin içine katmadan pek birşey açıklanamayacağını ortaya koyar. Kişice-toplumca uygulama ve yeğlemelerdeki *çeşitlilik* ancak böyle anlaşılabilir. Ben şimdi burda upuzun karşılaştırmalara girip Afrika'nın günöbirlik yaşamını felsefece didiklemeye kalkışacak değilim. Nasıl olsa, diplere incek uzmanca yetkiden

yoksunum. Öyleyse Afrika'dan özel yaşamıma yansıdığı kadarıyla birkaç değer üzerine eğilelim diyorum.

Bence, Afrika deyişlerinde öne çıkan birkaç erdem var, topu topu üç tanecik: *Dürüstlük, adalet ve sabır*. Kuşkusuz, dünyanın pekçok değişik yerinde, değişik bağlamlarda saygın bir rol alan, ya da alması istenen erdemlerdir bunlar. Nedeni ne derseniz, şöylebir nedeni varsaymanın gerçekliğe epeyce aydınlık sağlayacağı kanısındayım. Bunun nedeni, yaygın mı yaygın Afrika topraklarının, kişi ve toplumca insanın önüne diktiği zorluklardır.

Ama önce, Afrika'da dikkatimi çeken bir özelliği paylaşmak istiyorum: Genelde saf davranışlı saf insanlar Afrikalılar. Gene de yüce bildikleri bazı şeyleri pat diye söylemeyip dolaylanmalı konuşmayı yeğliyorlar. Nitekim dürüstlüğü, doğruluğu düpedüz öveceklerine bu erdem-öbeğine aykırı düştüğüne inandıkları yapıp etmeleri acı acı yeriyorlar.

Şimdi sözü edilen erdemlere ilişkin birkaç örneği anımsayalım. Söze, töreye ihanet Afrikalı için bağışlanmaz suçtur. Her mızıkçılığa *ihanet* damgasını vurmaktan çekinir ama. Yeri gelince de ölçülü-sınırlı yargıdan çekinmez.

Yalnızca yakınınkine ihanet denir:

Kimbilir bilmediğim nice güzel örneklerle, çaresiz, haksızlık etsem de işte ölçülüp biçilmiş bir deyiş:

Afrikalı, dürüstlüğü ençok zedeleyen *yalana*, erdemsizliğe vargücüyle yükleniyor. Afrikalıya:

Yalan başlangıçta bal, sonuçta mürdür:

Kaşla göz arasında insanı tuzağına düşüren adamakıllı yanıltıcı bir çekiciliği vardır; uzun sürmez ama bu: yalan söyleyen, tatlıyı acıyla öder.

Bu doğrultuda özdeyişten bol ne var Afrika'da:

Yalan çiçek açar ama meyve vermez.

Yalan olgusunun sözümona başarısı düş kırıcı bir başarıdır:

Yalanın bir yılda gittiği yola, doğruluk dürüstlük bir günde yetişir.

Gerçi,

Doğru da tan gibi yavaş yavaş aydınlatır.

Ne var ki yavaşlık güçsüzlük anlamına gelmez. Ortalık aydınlanınca da herşeyin maskesi düşer.

Afrika'da önemli bir erdem olarak dürüstlük, adımbaşındabir rastlanan bir nitelik olmaktan çok, kişiye yönelik bir etkinlik çağrısıdır. Ya çağrıya uymazsa kişi? Eğri yolda gitmesi yüzünden özünü incitip incitmemesi kendi bileceği iş ama özgeyi olumsuz etkileyişlere sürükleyip yıpratabilir.

Dürüstlükten başka sabır erdemini her fırsatta yaşama geçirmeye çalışır Afrikalı. Ağır varlık koşulları gözönüne getirildiğinde, "sabır" deyince Afrikalı ufak tefek özverileri anlamaz. Onun için sabır: uzun süreler zor şeyleri gözealmayı gerektirir. Başarısı ne olursa olsun, "sabır" diye adlandırdığı etkinliğin bir yaşama-biçimi olmasını ister. Başka türlü sözümona sabırlılar gözüne görünmesin der gibidir:

Sabırlı kişi, çorbasını içecek biçime getirinceye dek taşı kaynatabilen kişidir.

Boşa çıkmaz sabır çabaları:

Sabırlı kişi dünyanın bütün zenginliklerine erişmiş demektir.

Çoğun bilinçsizce yürüyen günlük yaşamda bile, yeri gelince, büyük özenler isteyen Afrika bilgeliklerine öyle kapılmışım ki, zaman zaman, "Ben Afrikalı mıyım?" demekten alarıyorum kendimi. "Afrikalı mıyım?" diye sorup kalmam ama. Gün olur, "Kızılderili miyim?" diye sorarım kendi kendime. Gün olur: "Avustralyalı mıyım?", "Avrupalı mıyım?", "Asyalı mıyım?" diye sorduğum da olmuyor mu? Avrupa — Ah Avrupa!

Özde: herkes gibi ben de yurdumun, ülkemin vatandaşıyım. Öteyandan değil mi ki insanım, eski bir deyiş uyarınca, insan olan, insanın olan hiçbirşeye uzak kalamam. Dışa-çıkışlarım insan-olmadan ötürü doğallıkla herkesle paylaştığım, o tâ kendi derinlerime giden bir güdü. Sen sen'i bilmeyen, ben ben'i bilir mi? Ben'inden habersiz kişi, sen'i nasıl bilsin? Yurttaşlık nasıl ortaklaşa yazgımızsa, insanlık da öyle. Güdük bir yaşayış sür-

mek istemeyen, kimseye zarar vermesin de, bu temel gerçeğin getirdiği açılımları, isterse gerçekleştirmesin.

Afrikalı: insanın kendine özgü süregelişini yalnızca düşünsel başarılarla açıklamaz. İnsan, eyleyen bir varlık olarak hep kendini düşündüğü için, *bile bile* kendine zararlı işler yapmaz. Özüne en etkin yardımcı budur. Desene, bir yönüyle Descartesçi olmasa da, öbür yönüyle Sokratesçidir Afrikalı. Kuşkusuz, uzun uzun akıl yürütmeler sonucunda ulaşmış değildir bu aşamaya. Düpedüz kendisine özgü “yaşama-duygusu” diye niteleyebileceğimiz birtakım “güdülerle” gerçekleşir bu. Kanımca, zengin mi zengin bir bilgelik dağarcığı serer önümüze. İki atasözü anmakla yetiniyorum.

Biri: Afrika'ya uygun somut-güncel yaşantıların kıvam bulduğu Afrikaca bir gerçek.

Yılanın en kötüsü bile kendini ısırmas,

saptaması. Öbürüyse açıktan açığa akıllılık göstergesi:

Kimse mutsuz olmayı istemez,

atasözü. Gerçi doğar doğmaz bu durumda değildir insan. Yavaş yavaş gelişerek insan olur. Bu nedenle:

Küçümencik diye çekirdeği alaya alma, günü geldiğinde palmiye ağacı olacaktır.

Nice güçlü-güçsüz gerçekleştirmeler içinden geçer insan. Sonunda yaşlılık var, ona ne kuşku. Yaşlıya, özellikle yaşlı ustaya en içten saygıyla bağlıdır Afrikalı. İklim-toplum koşulları gözönüne getirildiğinde, yaşlılığın ne çileli bir aşama olduğu bilinciyle, yaşlılığın çökertici yanlarını görmezlikten gelip yaşlılığı sözümona önleme çabalarına kaptırmaz özünü.

Yaşlılığın ilacı yoktur.

Yaşlılığın keyfini sürelim, ötesine gülüp geçelim!

Yaşlılıktan sonrası, peki? Afrikalının yanıtı yalın mı yalın:

İnsan gezer gezer, ama sonunda evine döner; insan yaşar yaşar ama sonunda toprağa döner.

Akılda tutulması ne kolay bir tekerleme değil mi? Tutkulu yaşama koşturmalarıyla unutan unutan, oysa gerçekte:

Eve götürmeyen hiçbir yol yoktur.

Neylersin ki, herkes kendince gerçekleştirir bu gerçeği. Gerçi kaçınılmaz:

Ölüm devesi her evin kapısında çöker,

olanca eşsizliğiyle anlayan her canı dondurur bu benzetiş.

Başka bir benzetişle:

Her giysisinin kıvrımları arasındadır ölüm.

Ya da:

Herkes uyan tek dondur ölüm.

Ne ki zaten yaşadığımız dünya:

Bu dünya ölüm avlusundan başka birşey değildir.

Kuzum, özetin özeti, ne demek istiyor bütün bunlar? “Şunu” kafalara kakıyor ama, neyse — ötesi belli olduğuna göre şamatasız geçelim biz de. Gene de herkes kendi bilir. İster para-pul uğrunda koştur, dileğine erişince de istediğin kadar şişin, böbürlen, hep aynı son’da son buluyor yaşam:

Zengin ile yoksul hep aynı mezarlığa gömülür:

Avrupa’nın, Amerika’nın birçok ülkesi Afrikalıları: asık yüzlü, ilkel, çocuksu kişiler diye beller. Çeşitli spor, sanat başarılarını bile çabucak gözardı etme eğilimindedir. Gerçekte Afrika, yine bazı cin Avrupalının gözünden kaçmadığı üzere kendine özgü insanlık yetileri sergileyen bir kültürler orkestrasıdır. Bunu en güzel görünümüyle, Afrikalının gülüşünde belgeleyebiliriz. Nitekim Afrikalıya göre:

Gülme dişleri arındırır.

İşte hep bu şakasever derinlikte ilginç bir Afrika deyişi:

“Katıra, baban kim?” diye sormuşlar, “Aygır amcamdır” yanıtını yapıştırmış.

Son zamanlarda tanıştığım Nijeryalı bir genç öyle içten pekiştirdi ki, bu gözlemi. Bizim evin yakınlarındaki bir eltopu takımını çalıştırmak üzere İstanbul'a çağırılmış, karşılaştırmalı Düşünce Tarihi'ne ilgisi dolayısıyla söyleştığımızde söz sözü aç aça şimdi Türkiye'deyken en çok neyi özlediği yolundaki soruma "Urubacayı" diye yanıt verdi heyecanlı bir sevgiyle. Ordaki üniversite eğitimi İngilizceymiş, olsun o, oturduğu yerin ağzı Urubacaya gönül vermiş. Şimdi kalkıp tek kişiden edindiğimi genişletmeye girişmeyeceğim ama sereserpe şöyle diyebilirim: Yeryüzünün *her yerinde* anadiline en içten sevgiyle bağlı pek çok insan var; özellikle Afrika'da.

Dilce ormansı bir karmakarışıklık sergileyen Afrika'yı yakından tanıyan her uzman vurgulamakta: dil çeşitliliğini, varlığı, anadile içten yapışık bir özümsemeyle yorumlamak; bu yorumlayışla dil-varlık birlikteliğinden bilgelikler devşirerek bu bilgelikler doğrultusunda her kesimiyle, büyük ölçüde, yaşamı düzenlemektir.

Afrikaca bilgeleri, bilgelikleri iyi görebildiğimiz yerde, Afrika'nın dillerinde ne kadar oyalansak değer doğrusu. Öyle diller ki bunlar, Afrika'nın olanca parıltısını türlü türlü ses-söz-anlam-sezgi-us katmanlarıyla yansıtıyorlar. Herbiri öbüründen başka bir mantık, görgü, incelik, kuruluş sergileyen; herbiri, kendi açısından, bütünlüğü gözden yitirmeden ayrıntıların hakkını veren diller, diller. Nice gizemli derinliklerinden, şurasından burasından seyrek de olsa, bir fiske almaya çalıştığım bu diller hep şaşırtmıştır beni.

Dil yönünden hayranlık duyduğum bir yönleri, Avrupa-Asya bitişimindeki Türkiye'den gözlemledikte, Afrikalıların: yüzyılları sömürge boyunduruğunda geçirmiş olmalarına karşın, öz dillerine, geleneksel ağızlarına dörtelle sarılmalarıdır.

Her ülke, herkeste, birçok yönden eşsiz güzelliklerle donatılmış bir ülke izlenimini uyandırabilir. Genelde, kişi doğup büyüdüğü ilk gözağrısı anavatanını, önemli önemsiz eksikleriyle birlikte başta etme eğilimindedir. Birçok düşünce, duygu, özlem, akrabalarım gibi ben de, özüme özgü, vazgeçemediğim tüm can bağılıklarım karşı, anadilim olmadan yapamam.

Kuşkusuz, *başka'nın* da benim için çok önemli bir tadı var.

Bu nedenle, yurtdışına uzanışlarımda, öbür anadillerden, gücüm yettiğince derlediğim pekçok şeyle tatlanırken, bunu anadilime de katkılı kılmaktan doyumaz zevk alırım. Ençok özen gösterdiğim dil öğeleriye, çoğumuzun “yaban”, “yabancı” diye sırt çevirdiği bilgeliklerdir. İşte bu çerçevede bir Afrikalıyım ben.

Dili, ülkesi, konumuyla hangisi olursa olsun, her halk bilgeliği: insanlara, yalnızca yöre halkına değil tüm yeryüzü insanlarına seslenir. Öyle olabilir ki, adı tarihte yitip gitmiş bir ulusun, ya da çağdaş ama “düşman” bellenen bir ulusun bilgelik sözleri, bambaşka ülke insanların kişisel, toplumsal düşünüş ve eyleyişlerini güder.

Böylece halk bilgelikleri, insanlara, *hem ülke hem yeryüzü* boyutunda *birliktelik* sağlar; birbirine bazı bakımlardan benzemeyen insanları biraraya getirir; böylece insanlar arasında yeni yeni bakışlar, bakışimler, koşutluklar sağlar. Kendini halk bilgeliklerine *açık* tutankişi, “yabancı korkusu”, “yabancı düşmanlığı” diye birşey bilmez. Başka’dan öğrenme, kısa sürede, kişiden kişiye duyarlığı artırıp pekiştirerek bağnazlık ötesi birliktelik yaratır; daha önce umulmayan sevgi saygı bağlılıkları kurmayı kolaylaştırır. Kim olursa olsun herkes için geçerlidir bu.

İşte böyle bir ortamda daha önce değindiğim: *bilgelik tek bir evde oturmaz* deyişi: yüce bir felsefe, bir ahlak, karşı konulmaz çekicilikte bir çağrıdır.

Afrika bilgeliklerinin hepimize türlü türlü duyarlı, yararlı tatlar armağan ettiğine inanan bir bilgelik dostuysak, kişisel-toplumsal yaşantı dağarcığımızda bu bilgeliklere de yakışır bir yeraçmalıyoruz.

Bunun içindir ki, ben de insan-olmaya çabalayan bir kültür-gezgini olarak: başta özülkeminkiler, tüm güzellikler gibi Afrika bilgeliklerini, nerde karşılaştım, sıcak buyrunlar’la kişisel-ortaklaşa dil-kültür evimize, hepimizin evine çağırıyorum.

Bir Yaşama-Dayanağıdır Hermann Hesse

Bu sabah, dünkü tufansız saatların ardından, bulanık çivit mavisi Ege kıyıları boyunca uzanan zeytinlikler dipdiri yeşil: Canlı cansız herşey öyle bir arındı ki. Şimdiyse, güz başında yaz kıvamlı güneş yakıyor da yakıyor. Durduğu yere serilesi geliyor insanın.

Sözümüne yazlığın işleri biter mi hiç — ev merdivenlerinin onarımına kalktık işte. Artık sıcaktan mı, domates tarlasında söküm işleri var diye mi, bilmem, “Yarına dek paydos!” deyip gitti ustalar. Ben de kepenkleri eğreti örtüp uzandım. Düşler ile düşünceler arası bir sağa, bir sola dalar, dalar gibiyim: günde kimbilir kaç kez merdivendeyiz. İnmek kolay da, çıkmak.

*Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak.*

Bak şuna, “merdiven” der demez, ben de mi çok kimse gibi dönüp dolaşıp Ahmet Haşim’in tuzağına düştüm — ağzımdan dökülüverdi dizeler. Gerçekten de: aşağının pencereleri açık olduğuna göre, az sonra, ilk basamaklarla oynaşan zeytin yapraklarını toplamak zorundayız.

Merdiven basamakları, — şu basamaklar var ya, birbakıma, tüm yaşamın kendisi:

*Wie jede Blüte welkt und jeder Jugend
Dem Alter weicht, blüht jede Lebensstufe.*

Şu durumumda, hadi kendi dilimle söylemeyi deneyeyim: Her çiçek nasıl sararıp solar, her gençlik nasıl yaşlılığa seğirtirse, her yaşama basamağı da tomurcuklar açar.

Orası öyle, sıcaktan mayışmışım, öyle değil mi yoksa, Hermann Hesse'nin hiç unutamadığım sesi içimi birdenbire dolduruyor, gür gür gurbüzüm. Bir duygu-düşünme çağlıtıdır alıp götürüyor:

..... blüht jede Lebensstufe
Blüht jede Weisheit auch und jede Tugend
Zu ihrer Zeit und darf nicht ewig dauern...

Bundan 50 yıl öncelerinde, onları izleyen yıllar da kuşkusuz, günde kimbilir kaç kez bu dizeleri, anlatılmaz tatta bir hüznün kendi kendime mırıldanırdım. İlkın, aradabir cebimden eksik etmediğim kâğıda baka baka. Ama çok geçmeden, dayanak-mayanak aramadan, her fırsatta, aklımı gönlümü yıkar oldu açık-seçik dil akıcılığıyla bu can dizelerim.

Neyin ne olduğunu hepimiz eldengeldiğince paylaşabilelim diye, nice sonraları Türkçeye aktarılan biçimiyle, ola ki şimdi şurasını burasını kendimce eğip bükerek gözümüzün önüne getirelim:

Yaşamın aşamaları, erdemleri, bilgelikleri,
Erişince zaman hoşça kal demek için yaşama,
Her çağrısında yaşamın hazır olmalı yürek
Yeniden başlamaya eskiyi bırakıp gerilerde,
Kucak açmalı yeni ilişkilere, yeni bağlara
Yaslara bürünmeden, yüreklilikle, gözüpek.
Her yeni başlangıçta bir büyü saklı yatar.
Tutar elimizden, kol kanat gerer yaşamımıza.
Bir yerden başka bir yere konup göçeriz şen,
Vatan bilip çok eğleşmeden hiçbirinde

Nasıldı o ilk ses:

Des Lebens Ruf an uns wird niemals enden...
Wohlan denn, Herz, nimm Abschied und gesunde!

Türkçesiyle:

Yaşamın çağrısı duyurur sesini sürekli...
Durma ey gönül "hoşça kal" de, kavuş esenliğe!

O zamanlar, o Ren kıyılarından nasıl da çekmişti Hesse beni kendine. Yağmur, yağmurlar, birdenbire yağmur, öyle yağmurlar ki onlar, ilk damlalarla, bil ki, günlerce gündemde: Balğız artık, yüz dur. Kara çevirdi mi de veryansın; heryanda savaş yıkıntıları görünmüyor diye sevin sen de, nemli bir aklığa bat çık; sabah sisi, akşam sisi de caba.

Herşeye karşın ah o kültür güneşi; onun hatırı için oralar dayım zaten. Köln Üniversitesi — dersler, kitaplıklar, dört duvar arası yığın yığın okumalar. Eşine benzerine bir daha erişemediğim arkadaş çemberi. Bir Husserl, Husserl coşkusu ki, sorma: Başkasının-ben'i sorunları, sen-ben sorunu; doruklardan uçurumlara savrul git. Taşım taşım da olsa bu kadarla dolar mıydı o yıllar? Coştukça coşan, vur-patlasın, çal-oy nasın bir dönemmiş o dönem. Geceler, gündüzler üstüste, öyle bir eğimi vardı ki çağın, “Doydum!”, “Yeter!” derken, “Daha! Daha!” diyesim gelirdi.

Şuracıkta gözlerimi yarı yummuş düşünüyorum, ne de iyi olmuş hani. “Stufen”, “Stufen”, merdivenler, aşamalar, aşamalar, hem de ne aşamalar. Yerden göğe haklısın Hesse: ama şöyle ama böyle, hepimiz payımıza düşen oranda yaşama merdivenlerindeyiz işte.

Nerden nereye, hep nerden nereye: başka ne ki yaşam: Zaman, zamanlar, — yaşama-zamanı, kişi için de toplum için de. Gelir geçer, böyledir işte. Gene de herbirimize özgü, her topluma özgü. Ayrıcalıklarsa tatta, tuzda. Biriciklik bu işte. Anlatmadan, az da olsa, bilincine varılacak şey mi bu?

Ne diyordum, o zamanki coğrafyamla, kuzeylerin kuzeyi Köln'deyim. Bir yaşama aç, bir bilgi aç n'apar Köln'de, gencecik, yalnız? N'apacak: bıraktım kendimi kitaplıklara, o günlerin kışları bana dayanılmaz gelen Üniversite'nin içisitan eğlence havasına. Gözünü gönlünü alabildiğine açan birine, azıcık talihi varsa, çeşit çeşit buruk güzellikler sunan o günlerin olanaklarına bıraktım kendimi. Yaşam biçimleyen izler, izlenceler, deneyimden deneyime seğırttim durdum.

Karışık bir denizde adadan adaya yol alırken, birbirine karşıt yönlere çeken çift dümenli bir teknenin sözümona kaptanıydım.

Deyim yerindeyse, bir kavram–kuram limanından somut–güncel bir başka Kuzey Avrupa’ya özgü limana.

Birdenbire şirin bir yazbaşında buluverdim kendimi. Kimse yerinde duramıyordu. Çabucak güneylere kapağı atmak istiyorduk. Nasıl olsa öğrenci yurdunun avlu sundurmasında bizi bekliyordu çift tekerler. Akşamdan sabaha hazırдық bile. Kalabalıkça bir takım aktık gittik Ren’den aşağı. Nereye mi, güneş olsun da neresi olursa olsun, oraya.

Sabahları gelin peçesi sisli, öğle üzeri nemli sıcak, öğleden sonra artımlı serin, akşamları ayaz mı ayaz... Kırklar, tepeler, göletler, akarsular, köyler, kiliseler, müzecikler, cana yakın kapalı açık alanlar, adımbaşındabir şarapları önce birbiriyle yarışan yöreler. Soluklanma çağrılı kahve kahve kokan pastaneler, durmadan geçemediğimiz, yağda patatesli kıyı lokantaları. Bu arada istasyonlarda, iskelelerde, evlerine kavuşmak için sabırsızlananları birbir ettik. Yokuşlarsa dikleştikçe dikleşiyordu hani. Basel’den epey önce, baktık, günler el-ayak sınayan birdirbir oyunlarına kalkıştı, trene atladık biz de. Bir de ne görelim, dört kafadar kalmışız: Euskirchenli Karl–Peter, Bolonyalı Alberto, Endülüslü Felipe, bir de ben. Bisikletleri ordan oraya yükleye yükleye, birkaç aktarmadan sonra, Zürich İstasyonuna geldik geleceğiz. Pek ayağımızı uzatacak yer bulamasak da, tasarımlar, özlemler, anılarla renk renk saatlar... Sağı solu bezeyen sarı sarı bodur kaurtırnakları hızlı hızlı akıp gidiyordu yanibaşımızda. Birden Alberto cebinden minimini İsviçre pulları serpiştirilmiş iyice sarıp sarımalanmış mektubumsu birşey çıkardı, “Senin İstanbul’da beğeniyle okuduğun *Knulp*’tan.” Şaşırmıştım. Yurt mutfağının gürültü patırtısında, Bolonya makarnası pişirmeyi öğrenirken ayaküstü yaptığım bir *Knulp*-övgüsüne beklenmedik bir yanıtı bu. Gerçekten, Hermann Hesse’nin Alberto’yu yüreklendirici bir mektubu. Gönüllerde iyimserlik estiren sözler yazmış Hesse. Özenli olmakla birlikte, gotik yönteminden dolayı benim zor okuduğum satırlar. Aklımda kaldığına göre: “Kendini bunaltma kaptırma; benim de başıma geldi böyle şeyler; umutsuzluk yakışmaz, çalış, çalış!” diyordu.

Birden, “Haydin Hesse’yi görmeye gidelim!” diye bağırmayayım mı. Buraları epeyce bilen Alberto doğal önderimizdi artık.

Aşağılara indikçe patlattığı İtalyancasıyla kolaylaştı işler. Hemen ulaşamadık ama Hesse'ye. Karl-Peter'in önerisi üzerine, buraya gelmişken, evlerinin ordaki papazın öve öve bitiremediği birkaç manastırı da gündeme kattık. Bense Zürich'ten sonraki kitapçıların birinde karşıma çıkan *Demian*'a gömüldüm gençlik-koğuşlarında sessizce.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Orta Avrupa gençliğini yetişim burgaçlarında pişiren hüzünlü ama ufuk açıcı bir yaptı *Demian*. Öyle yollarda, gençlik koğuşlarında okunacak bir kitapçık değildi. Nasıl olsa ileride kaç kez daha okumam gerekecek, deyip sürdürdüm bölüm-pörçük okumamı; çeki-vermişti Hesse beni kendine. Şaşılacak şey, savaş korkunçluğu yönünden kuşkusuz ilkinin unutturan İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaydık ama birbirini çok andırıyor Avrupa'da yaşama-ortamları. OrtaAvrupalı değilsem de, ben onların gözünde taşralı sayılsam da o günlerde "modern zamanlar" diye nitelediğimiz geniş kuşatımlı sarmalda onlarla ortaklaşa bir havada soluk alıp veriyordum gene de. Çeşit çeşit yalnızlıklar, yıkılışlar, yılgınlıklar yaşamıştım. Sessiz sevgiler, gerilimli coşkular, başta geçim, anlatılması zor darlıklar, umut açıklıkları, geldiğim yerde herkes gibi beni de içten dıştan eze eze yoğurmuştu. Dolaylı dolaylı da yüklense, bezdirici savaş kısıtlamalarıyla pekişen kültür bunalımları yüzünden, yurdumdaki çok kişi gibi benim de düğüm düğüm korkularım vardı. Ola ki bütün bunlardan, o sırada Avrupa'daki nice yaşitlarım gibi, durup durup, "Ben *Demian*'ım," diye mırıldanıyordum kendi kendime. — Ne güzel bir arkadaştı Hesse. O gün bugün ne zaman *Demian*'a dönsem, nerdeyse aynı keskinlikteki bekleyiş kıpırtılı hüzünlere gömülürüm.

İşte böylesi dinç-yorgun, Hesse'lerin Montagnola'daki bahçe kapısına dayandık. Ürpertili bir akşamüstüydü bu. Çal çal, çıt yok. Yeşilimsi, yüksekçe demir parmaklıklar boyunca bir aşağı bir yukarı ağır ağır gidip gelirken, biryandan da dipteki eve giden tertemiz yoldaydı gözümüz. Birara bizden ayrılan Alberto az sonra heyecanlı heyecanlı döndü. Hesse'ler Zürich'e gitmişler; bu gece gelmeyebilirlermiş; öbürgünse, İtalya kıyılarına yaklaşık bir aylığına, yazlığa göçüyorlarmış.

Foslayıverdi yelkenlerim: göremeyecektik. Doğrusu, hem sevindim hem üzüldüm duruma.

Üzüldüm: sen kalk, tâ Türkiye'den buralara gel, sonra da... İş çıkın Felipe: Boşver, bizi buyur etseydi, nasıl olsa sana "Ne arıyorsun burda, dön Anadolu'na mutlu mutlu koyunlarını otlat!" diyecekti. Nitekim bizim oralardan yazan bir arkadaş, "Sakın gelme!" diye buna benzer şeyler söylemiş. Canımın daha da sıkıldığını gören Felipe, yalnızca o söylemiyor, herkes böyle diyor zaten — kendi insanlarınla kal. Bizim Blas'ımızı, Blas de Otero'muzu oku, açık-seçik o da öyle diyor. Ancak epey sonra bulup okuyunca yerden göğe hakverdim, yaşıyorsa, kulakları çınlasın o eskilerde yitip giden arkadaş. O zamanlar ayrıcalıksız herkes darmadağınktı, — bugün öyle değil mi sanki; hep öyle, çünkü insanız. Haklı Blas de Otero:

Yerinden sökülmüş ağaç gibi dünya

Bizlerse:

Kökünden koparılmış bir kuşak.

Hesse'yi göremeyişim karman çorman bir sevinç de salmıyor değildi hani içime. Kısacık bir sözümona görüşmeden ne umulurdu ki. Düş kırıklığı bile vardı hesapta... Dedem yaşında bir adam, bencileyin sırtçantalı bir delifişekte ne tür olumlu iz bırakabilirdi ki? O zamanlar, özüne özgü bir tatla, anlar anlamaz, okuduğum (hâlâ okuyageldiğim) Proust da söylüyor nitekim: Bir yazarın elini sıkıp tanımak, hele hele onun evini barkını, köyünü kentini gezmek, kullandığı eşyalara el değdirmek, — yazar yazılarının yerine geçebilir mi hiç böyle şeyler. Düpedüz bir turizm bu. Çoğu kez, sanıldığının tersine, yazı ürünüde yoğunlaşmayı bile gevşetebilir. Nitekim geçenlerde, büyük bir hevesle Balzac'ı okumak isteyen bir arkadaşla Paris'e gittiğimizde, Passy'de gezdiğimiz o sefertası gibi müzenin heryanını dolaştık. Balzac'ın kahve içtiği fincanlara varıncayadek herşeyi uzun uzun seyrettik. Sonuçta arkadaş, "Balzac'ı okumuş gibi oldum," demesin mi. Kesin birşey diyemem ama o gün bugün Balzac'ın birtek kitabını açmamıştır; bundan böyle de açmayacaktır gibime geliyor.

Ben gene Proustça bir yaklaşımla söyleyeyim: Birkez olsun Montagnola'ya gitmeyenler Hermann Hesse'nin "dünyasını" anlayamazlar, biçiminde (daha doğrusu: biçimsizliğinde) kestirip atanlara hiçbir zaman hak veremem. Bu gibiler bilerek ya da bilmeden, özlelerini, büyük ölçüde yöre esnafının eline; ama görünmez uzantılarla, ülkeler aşırı turizm yatırımcılarının eline bırakmışlardır. Dönüp dolaşıp çıkar sağlayanlar toplar parsayı. — Sanki nerden aklıma geldi bütün bunlar? Hadi gene o arayış yıllarıma.

Hesse'ye gelince: Varsın yüzyüze gelmeyeyim. Aklım gönlüm onun yazdıklarında. Yazılırsa, dilediğim yerde zamanda kitaplarda. Demir parmaklıklar ardında değil kitaplar. Onların konukuyum, onlar da benim.

Daha o gece bisikletleri açık havada dinlenmeye bırakır bırakmaz kitapçıyı andıran küçücük bir yerden, ilerki Hesse-kitaplığı için yeni bir Hesse ediniverdim: *Diesseits*. Keyfince okuyacak koşullardan yoksun olduğumdan, başka Hesse'lerim de bekliyordu zaten, — sonraya kaldı kitap. Nasıl dayanırdım ama. Şöyle bir açıp bakayım, dedim. Rastlantı bu, yoksa rastlantı değil miydi, bilemiyorum, tümü düzyazılar içinden birkaç dize çarptı gözüme. Dörtlüklerde ne var böyle, düzyazıdan sıyrılıp öyle bir sokuluyorlar ki insana.

İşıl işıl durumumu yansıtan bir dörtlük. Çoktan özümsemişim bile:

*Seltsam, im Nebel zu wandern
Leben ist einsamsein
Kein Mensch kennt den andern
Jeder ist allein*

O saat dökülüverdi ağzımdan Türkçe bir okuyuş:

*Tuhaf, siste dolaşmak
Yalnızlıktır yaşamak
Kimse kimse yi tanımaz
Herkes yalnızdır:*

Aa, bir sayfa öncesinde de iki dize var:

*Wahrlich keiner ist weise
Der nicht das Dunkel kennt.*

Ne yalın, ne içten tam da benim yaşama durumumu dilegetiriyordu Hesse.

*Şu gerçek, karanlık nedir bilmeyen
Hiçkimse bilge değildir:*

Ne de uzaklardayım artık Husserl'in heyecanla sürüklendiğim sen-ben-birlikteliği sorunlarından. Dergilere, kitaplara, üniversitelere sığmayan o engin, kuram-içi, kuram-dışı soyut çetrefilliğiyle "Fenomenoloji" birdenbire canımı sıkırmaya başlamasın mı! "Husserlgillerdense Hessegiller mi yoksa?" gibilerden bir sallantının salıncağındayım: Değdiği yeri acıtan bir ürküntü kapladı heryanımı.

Nice emeklerle nesnel yetkeli kaynaklardan özüme derlemeye çalıştığım bunca felsefe aydınlığı hızla bir yanılgıya dönüştü dönüşüyor. Öyle ya, en zor şeyler ne yalın, ne anlaşılır, ne insanca dilegelmekteydi Hesse'nin dizelerinde. Gerçekten doğruydı, benim doğrularındı bütün bu doğrular. Şairin her sözüyle birbiri kalkıyordu felsefece perdelemeler.

Sözümona bilimsel uğraşının dışına uğramış gibiydim. Comte'lar, Kant'lar, Hume'lar, Hegel'ler, hattâ güncel odak Sartre'lar — hepsinden ötedeki bambaşka bir iklimdi Hesse. Anılarındaki o hep yemyeşil Baudelaire ile Rimbaud'yla kurduğum sıcacık yakınlığa yeniden kavuşuvermiştim. Beni apaçık pekiştiriyordu çok daha sonra okuduğum Octavio Paz:

La vida cuando fue de veras nuestra?

Yaşam ne zaman gerçekten bizim oldu?

Biz, gerçekten, ne zaman biz olduk?

Gel gör ki, Montagnola'dan Garda Gölü kıyılarındaki uzunca soluklanmaya dek, ikiteker tepesinden sonra, çadır-kur, çadır-sök öyle yorulmuştum ki, bütün bunları uzun uzun evirip çevirmeye pek uygun değildi gündüzler geceler. Düşünsel duygusal vurgunu yemişim birkez; hem nasıl olsa bol bol zamanım olacaktı sonradan. Nitekim günümüzdek sürüp getirmekteyim bu doğrultudaki zamanı.

En az yarım yüzyıldır yaşamımda Hermann Hesse var. İyi ki çok yazmış. “Daha da yazsaydı hani ne iyi olurdu!” diyesim geliyor bazan. Yayımlanmış nesi varsa, hemen hemen hepsine elattım. Yaşamımdaki hemen hemen her aşamada, baktım ki, o da var yanımda: Ortayaşlarım *Steppenwolf*’la, *Bozkırkurdu*’yla birlikte geçti. Karanlığı olmayan insan olabilir mi hiç? Viyıl viyıl neler kaynamaz karanlıklarımızda? *Bozkırkurdu* olmadan nerden haberi olacak insanın bu ele-avuca, söze-dile sığmayan şeylerden? *Glasperlenspiel: Boncukoyunu* yaşlılığa doğru, yaşlılık içi en güzel arkadaşı. Bendeki Dante’li, Homeros’lu, Shakespeare’li, Cervantes’li, Sterne’li, Voltaire’li, Gide’li takımda Hesse de var. Anmak başka, deşmek başka — nedense pek birşey söyleyemedim bu iki yapıt için. Kolay dışavurulur mu doluluk. Bir-iki niteleyişle geçistirilecek şeyler mi bu katışıksız tatlı, dolambaçlı işlevli yapıtlar. Ah, içi-dışı insanlık bezeği *Bozkırkurdu* ile *Boncukoyunu*! Yeryer gönlüme aklıma kazıdım Hesse’yi. Ona her uzanışımında düşünsel bir zenginlikteyim. Sesli-sessiz bir sevinç her Hesse-okumam.

Yaşama-dayanağım Hesse. Birtek o değil kuşkusuz. Kimlere yaslanmıyorum ki yaşamda! Valéry, Herakleitos, Baudelaire, Hume, Proust, Melville, Rousseau, Gogol, Dostoyevski, Marx, Benjanın, James, Zweig, Wittgenstein, Pessoa, Dağlarca, Başo, Yunus, Nâzım, Konfüçyus... Heryanım insanların. Sık sık olmasa da canyoldaşlarımı birarada anmak iyi mi, değil mi, bilemem. Doğallıkla eksik böylesi anılar, epeyce yanıltıcı sanılara da sürükleyebilir kişiyi. Çizelgeye ne gerek zaten. Öyle hızlı, öyle izlenimci, yeryer öyle bulanık bir akış ki yaşam. Tam bir çizelgeye gelmez. Önemli ile önemsiz birarada. Gene de ne zaman böylesi olmazlara kalkışsam, bir telaştırırsarar heryanımı. Voltaire’i, Diderot’yu andım, — peki, ya Montaigne, Nietzsche? Canyoldaşlarının herbiri başlıbaşına bir evren, yanyana dizilesi şeyler mi evrenler? Öyle de, Hesse nerde peki? — Hadi gene Hesse’ye Hessegillere.

Kendibaşına Hesse’nin belki onlar gibi kapsamlı bir ağırlığı yok; gene de, bence akraba onlarla. Öyle bir iz bıraktı ki, gençlik arayışlarımda düpedüz bir rastlantı gözüyle bakamıyorum Hesse-yaşantıma. Özyetişim serüvenimin dolambaçlarında sıkı-fıkıyım

onunla. Yalnızca eskiden değil, — hep; yaşadıkça sürüp gider çünkü özyetişim. Orası öyle, sabah akşam Hesse okumuyorum. Ondan başka yazarları, şairleri, düşünürleri ortak ettim geceme gündüzüme. Hepsi birarada varlığının dayanağı.

Bazı imzaları okuyanlar, hele bir yazarın tüm yapıtlarını lıkır lıkır içenler iyi yetişirler, türünden gülünç bir sav gütmüyorum şimdi. Dediğim şu: Bazı karşılaşmalar, bazılarımızın yaşamını çepeçevre biçimlemede etkin bir rol oynar, — düpedüz bunu saptayalım, diyorum. Kitabı, kuralı, hocası, önceden konabilen apaydınlık bir izlenim-çizgisi yok özyetişimin. Herkesin özyetişimi, azıcık deşince göreceğiz, belirli birtakım etmenlere indirgenemeyen bir gizem. Gelgelelim, “gizem” diye niteleyiş, yükümlülükten sıyırmaz kişiyi. Birbakıma, herkes yetiştirilme gize-minde, meslek öğreniminden apayrı bir sorumluluğu olduğunu, karanlıkça da olsa sezmelidir, bilmelidir doğrusu.

İşte Hesse böylesi sislerde kendimce sürdürmeye çalıştığım yol-yordam yönelişlerinde eşlik etti bana. Kendisinden edindiklerim, kimileyin karman çorman bir izlenim verse de, sürekli yaşama-bileşkemde. Ama şöyle ama böyle Hesse’den içime sinenleri, şu kıpır kıpır yaşamda neyi nereye ölçüp biçeceğimi bilemediğime göre, birbir ayırıp sıraya koyma saçmalığına düşmek istemiyorum. Ne var ki, tarihi coğrafyasıyla Hesse-yaşantıma, yakıncacık bakmadan da edemem. Ne duruyorum öyleyse, beni Hesse’ye bağlayan; dolayısıyla, bilinçli-bilinçsiz *kendime giden yolda* özgürlük çabalarımda Hesse’den özümne sağladığım biriki özelliğe parmak basayım. Başkalarından devşirdiklerimi andırırsa da, bunları Hesse’den *de* sağladığını unutamam doğrusu.

Herşeyden önce, Hesse’nin *üreticiliği* çarptı beni. Azıcık hakta-nır duyarlığın varsa, gel de tutulma bu üreticiliğe. Hem aynı, hem başka her yazısında, her kitabında. Ürkütücü bir çalışkanlığı var. Evler, evlilikler, geziler, birbirinden baskın bunalımlar sığdırmış yaşamına. Birbakıma hepimiz, hele günlük işler dışında bilme, düşünme, yazma, çizme yörelerine atılan herbirimiz kendimizce çalışıp üretiriz. Hesse’nin üretimiye en önde gelen yaratıcıları akla getiren bir yoğunlukta. Ancak bu üretimde bence en göze çarpan yön yapıp ettiği herşeyi paylaşma istenci. Çalım, ün gibi şeyler yok onun gündeminde. Bazılarına tuhaf gelse de:

kendisine, kendisiyle birlikte başkalarına *yardım etme* yönelişi işlek mi işlek onda. Her an yardıma hazır bir koşturmacı o. İçinden dışından güne çıkardığı gömüleri özüne saklamıyor, verici gönülle açık-seçik herkese sunuyor. Yapıp ettiğini herkesin yarar sağlayabileceği bir konuma büründürmeye önemle sarılıyor. Hesse hemen hemen herkese, özellikle çağın korkunç burgaçlarında savaş, sevgisizlik, soykırım, cansıkıntısı ortamında çırpınan insancıklara, aklını, yaratıcı zamanını sunmaktan hiç yüksünmüyor.

Yaşama göçükleri altında kalanlara candan eluzatan bir okur-yazar o. Onları içten anlıyor; yeri gelince, başından geçen acı sürçmeleri çekinmeden onlara anlatıyor; böylece, zor zamanlarda onların, anlayış ve davranışlarına uygun tabanlara ufuklara kavuşmalarında yapılabilecek hiçbirşeyi esirgemiyor.

Bir de *doğa sevgisi* var Hesse'nin. Her yaşta, her durumda, herkese iyigelen bir sevgi sergiliyor: yüceymiş, güncelmiş, görkemliymiş, süklümpüklümmüş — böylesi geçecek niteleyişleri umursamıyor: doğadaki hertürlü görünüme son derece saygılı bir yönelişte Hesse: Parçalanmaz bir bütün diye görüp yorumladığı doğada, ona göre: herşey içiçe anlamlı. Onun gözünde doğal olan herşey: çepeçevre çekici. Herşey: coşku, sevinç, sağlık, dinginlik, arınma, derinlik, yücelik — herşey doğada.

Hesse'nin: okurlarını dünya yazınına açma yolundaki çabalarına; bu açılımla insana, barışsever yardımsever insana, güzel insana varma yolundaki çabalarına da hayranım. İkinci Dünya Savaşı'nda tutsak düşen o herkese öfkeli askerleri, din, ırk, inanç, ülke ayrımı gözetmeksizin, şiirle, romanla, öyküyle yeniden eğitmek için geceyi gündüze katarak binbir emekle yazıp yolladığı mektuplar, işeyarar okuma armağanları, eşsiz örneklikte belgeler bence. Özünü böyle bir çıkargütmez görevle görevlendiren kişi unutulmaz bir insan dostu bence.

Doğrusu çok şey edindim Hesse'den. Yazı ürünlerinin her-yönden heryerini baştanaşağı benimsemiş biri değilim. Kimi deyişine, kimi içeriğine onay vermediğim ürünleri var. Sözgelimi, Doğu dinlerine salt Batıca bağlanışını; "Tanrı anlayışı" diye özetlenebilecek görüşlerini her zaman gönlüme kafama uygun bulduğumu söyleyemem.

Ayrıca, Hesse-yaşantımda yanılgılara düştüğüm de oldu. Hele ilk tanıştığım yıllarda, kendisine bu kadar çok gencin başvurması dolayısıyla, “Bu nasıl gözboyayan kasıntı?” doğrultusunda kuşkulara bile düştüğüm oldu. Epeyce sinirime dokunuyordu Hesse-düşkünleri. Neyse ki, Hesse’yi yakından tanıdıkça bunda gizli bir güdüm, Hesse’den kaynaklanan bir ökse bulunmadığını öğrenmekte gecikmedim. Bırakın ki, “Hesse-budalası” diye nitelendirdiklerimin büyük bir bölümünü damgalamak yanlıştı. Öz gelişimlerine çare arayan insancıklara haksızlıktı bu. Nitekim ben kendim de, kendi açımdan, kendi koşulların özlemlerim açısından benzer bir arayış içinde değil miydim? Onlardan biriysen, kişilikçe onların potasında eriyip gitmiyordum ki.

Bir de şu var: Hesse’nin deneyimlerine hazırlop konmadım. İstesem de yapamazdım. Çünkü kimse kimsenin özyaşantılarını olanca acısı tatlısıyla kendi içbenine aktaramaz. Değiş-tokuş edilen mal mı yaşam? Herkes kendi yaşama-deneyimini kendisi yapar. Kimse kimsenin yaşam-deneyimindeki “niteliği”, varsa “gizemi” benimseyemez. Ne denli duygudaş bağlar kurarsak kuralım, başkaları üzerinde ancak sonradan, belli bir sanat, düşünce yapıtı aracılığıyla bilgileniriz. Bilgilenmekse yaşamak değildir. Haber, biricikliğiyle bireyin sıcaklığındaki o anlatılmaz öz niteliğin yerini tutamaz. İyi ki öyle değil. Birdeyime ne kolay, ne çekilmez yavan olurdu ozaman yaşam. Bizler aklımız, duygumuz, sezgimizle, kuşkusuz bir de talihimiz oranında, başka birinin kişisel deneyimlerine uzanabilir, böylece bu deneyimleri ancak düşünsel bir duyarlık kavrayışıyla az çok yerliyerine yerleştirip değerlendirmeyi öğrenebiliriz. Buysa, besbelli, alışageldiğimiz öğretim-öğrenim iklimlerinin ötesinde bir anlam-veriş biçimi, özüne özgü bir etkileniş biçimidir. Böylece doğrudan doğruya Hesse’den, ya da Hessegillerin hangisinden sözedersen edeyim, dönüp dolaşıp *kendimden* söz etmekteyim. Kaygısı, amacı n’olursa olsun, birinin birine başka türlü eğilmesi, kişisel açıdan baktıkta, yüzeylerde kalır, kısa sürede silinip gider.

Herkes kendince sokuluşla, kendine eşkıldığı yazarı kendince anlamlandırır. Belli bir yazarda buluşanlar arasında, sevgi-odağı yönünden bir yakınlık vardır. Yadırganacak birşey yok bun-

da, doğal bu. Gelgelelim odaklaşma akrabalığını tekdüzelik diye yorumlamak gerçeği çarpıtmaktır. Herkes kendi yaşamına kendince verdiği biçimleyişten sorumludur. Okur, yaşamına odaklaştığı yazardan başka yönlerden yaşamına giren etkileri de verimlendirerek özyazgısını yoğurur. İnsan olarak her okurun yaşama-uğraşındaki güzelliklerin de çirkinliklerin de, olanca sevinci üzüntüsü dış denebilecek bir odakta değil, okurun çokça kendisindedir.

Gene garç-gurç başucumda — birtürlü kesmeye kıyamadığım yer eğilimli zeytin dalları sürtünüyor duvara. Bir esiyor, bir esiyor ki. Oysa az önce durgundu hava. Şimdiyse fırtına koptu kopacak. Desene, kırılması yakındır dalların. Birden, apayık, açiverdim gözlerimi: Aa.... “Knauren eines geknickten Astes”. Meğer soluğumun nerelerine sinmemiş Hesse: “Kırık bir dalın gıcirtısı.”

Yanılmıyorsam, ölümünden önce yazdığı son şiir bu. Şiirler, daha doğrusu. Birbirinden ince ayrımlar, ince ayrılıklar gösteren birkaç şiir, topu topu üç tane. Hangisi bilmiyorum, biri öbüründen daha iyi yerleşmiş belleğime. Sonuncusu sanıyorum: “Dritte Fassung”, üçüncüsü ötesi yok, nokta.

*Splittrig geknickter Ast,
Hangend schon Jahr um Jahr;
Trocken knarrt er im Wind sein Lied*

Ya sonra? Silinmiş yeryer, oysa ne anlamlıydı. Hah;
Hart klingt und zah sein Gesang

Birkaç dize daha. Ama sonrası da vardı. Yalnızca bitiş dizeleri aklımda:

*Noch einen Sommer
Noch einen Winter lang.*

Delik deşik bir ikindi sonrasında uyanı-uyanıveriyorum, uyanınca da el ayak, ağız kulak — nicedir alışlagelen tıngır-mıngırca yerli yerinde bulmanın keyfiyle, ezberimdeki şu son şiirin, atlaya sıçraya da olsa, Türkçesini de şöylebir deneyeyim, diyorum:

Kırılmış, yarılmış dal
Yıllar yılı sallanmakta.
Kupkuru şarkısını söylüyor yelde

Sert ama dirençli türküsü

Bir yaz daha
Uzun bir kış daha

İçime sinmedi; şöyle de olabilir:

Kırık bir Dalın Gıcirtısı –
Kırık, yarık dal
Yıldan yıla sallanmakta
Kupkuru gıcırıyor türküsü yelde
Ne yaprak ne kabuk

Gene de dayanıklı türküsü

Bir yaz daha
Uzun bir kış daha.

Akşam kapıda, haydi dışarı! Olduğunca ayağa fırlayıp birzamanlar dağlara tırmanan, artık yavaş adımlarıma Hesse'nin içsesinden güç kata kata bugünümün kırık dallı şiirini kendi dilimde azıcık daha onarayım diyorum. Bilgece dinç-olgun bir eşim var. Az sonra herşeyleri karartacak akşama dek apaydınlığız desene.

Eşim mi, dedim — olmadı, eşlerim. Öyle ya, böylesi yaşama-dayanağı bir eş, hiçbirzaman tekbaşına değildir. Ona sağlamlığını veren, başkalarının da ona eşlik etmesidir. Hesse: Hessegiller; Hesseyle birlikteyken Hessegillerle birlikteyim. Sarmaşdolaş tüm yazarlar. Akraba hepsi. Nitekim Baudelaire de, Rimbaud da, Dante, Shakespeare, Puşkin, Mayakovski, Goethe, Hölderlin, Nâzım, Dağlarca, daha başka sevgililer de var orda, — birine sarıldığımda hepsiyle birlikteyim. Yöneliş-odağım öbüründen önce yaşamış, sonra yaşamış, benim gözümde, çoğun, pek önemli değil bu. Şu-bu yönden aralarında uyum varmış, uyum yokmuş, orası başka. Akrabalar arasında olur böyle şeyler. Erişebildik-

lerimin hepsi çağdaşım: benim için önemli olan bu. Şimdiyse, Hesse odağım.

Diyeceğim –tüm akrabalarıyla– şimdi Hesse gündemimde. Teke indirgenemez o. Yaşamının akışında sınırlı bir oyluma sığmaz şair, yazar.

Anılar, yazılar içinden Hermann Hesse'ye saygı, özde, nice rastlantılar, emeklerle, yaşayışına buyur ettiğim can yazarlarının hepsine birden sevgi saygı demektir.

Gerçekliğin güneşte sergilediği görünümle gitti gidiyor. Gittikçe koyulaşan zeytin yaprakları, evli evine köylü köyüne, diyor. Öyleyse, bakışları yanıltmamak amacıylaşunu belirteyim hemen: Varlığını salt yazıya adanmış; olanca varlığını hepten yazılarda, şiirde, düşünmede, sanatta, bilgide topaçlayan; gözü, kulağı bundan başka birşey seçmeyen; duyarlığını hepten kültür işlerine bağınazca kilitleyen kişi, acınacak durumdadır doğrusu. Kültürsüz olmaz, olamaz; kültür her eyleme söyleme sinmiştir. Ne var ki, kültür'ü yaşama-güdüklüğüne vardırmak düpedüz aptallıktır. Kültür öğeleriyle, özellikle de okuma yoluyla zenginleşme, insanolma sürecinde, kuşkusuz, eşsiz bir fırsattır hepimiz için. Gene de budalaca abartmayalım. Tür türdür abartı, binbir çekisi sevinciyle yaşama, böylece hem öze hem özgeye haksızlık etmeye yolaçar. Kültür yüzünden, kişinin, özünü yaşama güzelliklerine perdelemesi, giderek kapatması kadar öz inciten zararlı, aptalın aptalı birşey olamaz.

Gelgelelim: abartmayalım, bütün bunlar böyle diye ölçekli ölçümün başka bir yönünü gözden yitirmeyelim; haksızlığın haksızlığı olur o da. Kişice-toplumca yaşamayı tümüyle değerlendiren, kişice-toplumca ölçeklerimize uygun oranda, kültür kaynaklarımızı yardıma çağırmanı unutmayalım. İçine isteristemez nice safralar karışan "kültürü", sözümona kültürü yenileyelim. Bu arada herçeşit kültür bilgiçliğinden sıyrılalım. Gelin, birbakıma kültürü aşan insan gerçekliklerine, çocuksu bir hafiflikle özümüzü bırakalım. İşte: gecesi gündüzüyle günler, dağlar, kırlar, barış, dostluk, çiçekler, kuşlar, sofralar, yataklar, geziler, sevgiler — yaşamayı değerlendiren en güvenilir yardımcılarımız kültür gene de. Nitekim herkes gibi benim

de, herbirimiz kendi güven doğrultumuzda kuşkusuz. Kültür yöresinde benim dayandığım yaşama yardımcılarıysa sarmal sarmal onyıllar boyunca kendi olanaklarım oranında oluşturup sağladığım kendi güç-kaynaklarım: yazarlarım, kendi gön-lüme eş düşünce, sanat, bilim, devlet adamlarım. Kimler mi, apaçık ortada: Hesse, Hesse'ler, Hessegillerim.

Hepimiz kendi yöneltimizde yaşayıp giderken payımıza düşen dayanakların hakkını yemeden çeşit çeşit esinle yaşamımızı yoğuralım. Hepsi aynı hamurdan olsalar da çeşit çeşit yapıtlardan bize ulaşan esinle, esinlerle özümüzü, olabildiğince tadına vara vara *yaşamla* yoğuralım: Göklere yıldızlara, yöreye yurda, başka ülkelere zaman ayıralım; kişisel-ortaklaşa sorunların eldengel-diğince kendimize yakışan biçimde çözümüne zaman ayıralım; akar akmaz sularıyla toprağa, çiçeklere, çimenlere zaman ayıralım; düslü düşsüz uykular ertesi pırıl pırıl güneşte uyanışlara zaman ayıralım; gölgeli ikindilere, hüzünlü okşayıcı akşamlara tanımamız gereken zamanı seve seve ayıralım. Önem-çevremizi genişlete genişlete, kültürlü yaşama, yaşamlı kültüre seve seve bakım gösterelim.

Keşke Daha Çok Deneme Yazsaydın Ataç!

İnsanın gönüldeşlerini anması; o kesin göçmelerinden nice yıllar sonra onlarla, birdeyime, konuşması kadar hüzünlü ama sevinç veren, sisli ama aydınlatan bir yaşantı var mı? Bu arada pañapañ hesaplaşmalar yakışksız, gözden düşürme yeltenişleri ayıp, abartılı yüceltişler çocuksu şeyler bence. Ne ki, bilimce savlı nesnel birtakım açıklamalar sergilemek, genelgeçer havalı değerdendirmeler buyurmak gibi bir dileğim de yok. Şu-bu yönden kendimle çepeçevre karşılaştırmalara da girişecek değilim. Canımın istediğı düpedüz şu: Ataç'la yumuşacık salınımlı bir söyleşi deneyeyim, diyorum.

Ne çok özlemişim Ataç'ı. Zaman zaman kitaplarını karıştırıyordum, kimi de şurasından burasından tatla okumaktaydım. Nedense kimselerin onun adını anmadığı uzunca dönemlerde böyleydi bu. Gerçi bazan özümde de kızdığım oluyor, Ataç'ı örten bunca sessizlik beni ürpertiyordu. Bu gibi durumlarda, "Ben varım ya, kimbilir daha başkaları da vardır," desem bile kendi kendime, pek bir içdinginliği sağlayamıyordum.

Nerdeyse yarım yüzyıl geçmişken, işte bir de baktım ki, Toplu Yapıtları yeni basımlarıyla artık herkese açık. Bir sevinç, bir sevinç bende. İşte *burdasın* Ataç: gözler görse de görmese de sekiz kitabın birden karşımda. "Şuna bakiyim", "Buna bakiyim" derken, ne çok Ataç okudum şu son haftalarda.

Ah şu Toplu Yapıtlar, neler bulunmuyor ki onlarda. Yalnızca okur için değil, yazarın kendisi için de geçerli bu. Gene de, çoğun, yalnızca okurun tadabildiğı bir mutluluk. İlk bellibelirsiz, sonra sonra yoğunlaşan basınçlar hop hop hoplatmakta içimi. Meğer çoktan bir Ataç-yazısı dillenneye başlamış bir yerlerde.

Aklımdan geçen: öyle başı-sonu önceden düşünülüp tasarlanmış, bilgisel kaynaklı, çeşit çeşit doğruları tutarlılıkla birbirine çatan, bölümcük bölümcük kurulu-düzeni inceden inceye hesaplanmış bir yazı değil. Başkaca bir doğrultu beklemeyin benden.

Durup dururken birşey dürttü. Ataç'la ilgili o irili ufaklı kâğıtlarla şişkin kırpıntı torbarnı boşalttım önüme. Ataç-odaklı görüşler, duyuşlar, izlenimler bütün bunlar. Okunabilenlere gözgezdirim. Bazıları, sözü geçen kitap ya da olaylardan dolayı, ne zaman çırpıştırıldıklarını az çok belli ediyor. Çoğunuya pek bir yerlere oturtamıyorum. İyisi mi, dedim kendi kendime, özgeçmişimin eğilimiyle birkaçını düzeyim ilkin şuracığa. Ola ki böylece başkalarına da birşeyler söyleyebilirim. Peki, sonra? Sonra da, bugünümde taze taze bir-iki şey eklerim, dedim.

İşte böylece oluştu eldeki bu Ataç-yazısı. Desene, kâğıd-kalemi hiç yanından eksiltmeyen birinin zaman zaman kendisi için belirtik kılmaya çalıştığı birtakım düşünce-duygu-soru-özlem çiziklerine yaslına yaslına kendince donanmış bir yazı bu.

Onyıllar Geçedursun

Bugün Fakülte'den gene hep birlikte çıktık. Ataç da yanımızda. Ankara'dan yeni gelmiş. Önce Kapalıçarşı'ya, sonra da sağlı-sollu cicibici halıcı sergilerinin oralarda dura eğlene Eminönü Halkevi'ne yollandık. Toplantıya daha çok var ama doldu dolacak koca salon. Ahmet Haşim'i anma günü. Ataç da konuşacak. Daha önce başka yerlerde konuşmuş, haberimiz olmamıştı. Neler diyecek, bekliyoruz. Bizi önlerde oturtmak istedilerse de, ortalarda bir yer buldum bile.

Başkan ile yardımcısının bir-iki açış sözünden sonra sıra Ataç'taydı. Hiç umulmaz: sıçrayıverdi sahneye. Kâğıtlarını cebinden çıkarırken, şöylebir ilerlere baktı baktı. Başladı sonra. İlkin: ağır-aksak, ne dediği pek anlaşılmadı. Sonra sonra gittikçe iyiden iyiye anlaşılan hızlı ama belirgin vurgulamalarla bir açtı ki ağzını. Dokunmadık kıyıbucak bırakmadı. Başta Haşim'e ilişkin yanlış söylentilere, bazı çıkırıldım övgülere verdi veriştirdi. Ardından, edebiyat çevrelerince allana pullana önesürülen birtakım göz-

de kavramları hallaç pamuğuna çevirdi. Öfkeli, akıllı, dengeli, özgün eleştiri okları birbir uçuşturdu gözlerimizin önünden.

Tam gönlümce şeyler söyledi Ataç. Haklı: ikiyüzlülük, numara, düzmece, tutarsızlık çileden çıkarır insanı. Akli başa devşirmek için etkin üvendireler onun sözleri.

Halkevi'nden dağılırken, "Akşam birlikte yemek yiyelim!" dedik Ataç'a. "Sözüm var, çok önceden, keşke gelebilseydim!" sallantısıyla karşılaştık. Dolmuşlara atladık, herbirimiz biryana.

Köprüüstü kalabalıkçaydı. Denize olta sarkıtanları seyrede ede doğru gemiye. Yandaki tahtalara kuruldum; her zamanki gibi, hafif ılık dudaklarımda: Ne güzel Ataç'lı günler!

*

Her hafta aynı tören: gınağırırken verelini Pendik-Adalar-Karaköy. Hep *Ulus*'u yakalamak için. Bir de, "Paket trenden çıkmadı!" demiyorlar mı, ağlayacak gibi oluyorum. Boşelle haydi gerisin geri. Hep Ataç'tan ötürü bu gürültü patırtı: düzenli yazıyor *Ulus*'ta. Az gelse de, neyse ki son zamanlarda yalvar yakar, bir tane ayırtabiliyorum. O da kazaya uğrayacak diye ödüm kopuyor çoğun.

Bu pazar da talihliyim. Gelmiş. Alıştığım yerinde Ataç: konu gene dil, anayasa dili. Bu sıralar hep öyle. Ataç'la her konu kıpır kıpır.

*

Dün Ada'daydım. Bir vapur önce gelmişim. Yabancı yer değil ya, iskelede oyalanmadan dosdoğru Bahçelerönü'ne vurdum. Serin bir ağaçaltı düşüyle Macit Bey'lere vardım. Demir kapı açık. İçeri daldım.

Bir de ne, baktım: Ataç bahçede. Yandaki köşkün bahçıvanıyla tavla oynuyor. Beni görünce arkası bana dönük adama "Öğren de gel!" deyip şakkadakkapattı tavlayı. Keyfi yerinde. Hızını alamamış olacak, "Üç el de sizinle atalım!" demesin mi. "Ben pek bilmem, sıkarım," diye yanıtlayınca, kendini zor tutuyormuşçasına boşandı: "Ee, anlatın bakalım, *Lettres Françaises*'in son sayısındaki o tartışmaları okudunuz ya?" Tam yoğunlaşacaktık ki, ordan oraya atlaya sıçraya dolanı-

yoruz gene. Dinlerken taş kesilmek nerde, ortaklaşa coşkuyla ırmaklar gibi akıyorum. Ne çok şey paylaşıyoruz. Bir sevinç, bir sevinç yüzümde gözümde. Kaçırır mı hiç, birden duraksadı. Heyecanlanınca çoğun yaptığı gibi ilkin dili seke seke, ama hemen toparlanıp: “Sen de yazıyorsun, değil mi, Nami Bey, — söyle söyle!” Öfke, sevgi, merak karışımıyla adımlı hafifçe değiştiriverdi işte. Çaktım, ne diyebilirdim. Yine o: “Felsefe falan, tez-mez biryana, ne dediğimi anladın.” Adamakıllı şaşkırdım, ne yapsaydım. Şöyle bir davranmaya kalkışıyordum ki, ne konuştuğumuzdan habersiz, arkasıdönük Ataç’a, nerdeyse sertimsi bir gülümsemeyle yaklaşmakta Macit Bey. Sorusunu yineliyor Ataç. İşitti Macit Bey. Gergince yüzü yumuşacık şimdi: “Hoş geldin, Ataç! Yazıyor, o da yazıyor. Biriki köşeciğini açar gibi oldu bana. Hele mektupları. Ama daha birşey çıkarınıyor ortaya. ‘Zamanı var’, diyor.” Ataç, hemen atıldı: “Yoksa, sen de mi eleştiri?” Elimde mi, yapıştırdım: “Eleştiri değil!” Nasıl söylemişim ki, kesinlikle bambaşka bir yanıt bekliyormuş, ya da o renkli dünyasında sanki eleştiriden başka birşey yokmuş gibi epeyce şaşkın, “Öyleyse, ne peki?” diye sormasın mı ikimize birden. Macit Bey, çare kalmadı, “söyleyin!” der gibilerden bana öyle bir bakış fırlattı ki. Sıkkın Ataç da, çözülüp, “Hadi söyle şunu,” der gibi bana döndü. Şaşıрма sırası bendeydi. Öyle merak dolu, öyle duygudaş, öyle anlayışlı bir davranıştaydı ki. “Yani; bazı konularda denemeler, düşündüğüm bazı şeylerin ön-denemeleri,” diyebildim. Zahide Hanım, “Çay hazır!” diye seslenmeseydi, zor mu zordu işim.

Ataç, gömleğinin kıvrık kollarını indirip ceketini giyerken yürüdü. Ben sol yanında gülibrişim sarkan merdiveni çıkarken, Ataç sahanlıkta birden durup arkasını eve dayadı, bana bakıp dingin dingin, “Görmek isterim!” dedi. Düşünceli düşünceli “Daha çok işim var, o gün gelsin sevinçle!” diyebildim.

*

Ataç’ın haberi geldi. Hep öyle oluyor zaten. Hiç beklenmedik kapkara birşey!

Sen şimdi ortalığı seyreyle. Övücüler, yericiler... “Kurtulduk!” diye sevinenler.

Birşeyler mi sezmiştim ne, şu son zamanlarda? Birden elimi-
çabuk-tutayım dalgaları kaplamaya başlamıştı içimi.

Olmadı. Buyruk büyük yerden.

*

Birzamanlarki Ataç'ın dergisinde, birdeyime onun damgasını taşıyan *Türk Dili*'nde yazıyorumnicedir. O yok ama soluğu burda hep. Eskiden, fırsat buldukça, "Bıktık artık bu 'tilcikler'den diyenler bile sessiz sessiz onu özlüyorlar kanısındayım.

*

Dilin Gücü çıktı. Yaşasaydı da, keşke, Ataç'a sunabilseydim.

*

Birkaç aydır *Güneşle* ortalarda. *Dilin Gücü* gibi bu kitabını da Dağlarca basıp yaydı. Pek bir yankı yok. Sevgili Dağlarca'nın beğenisi yeter bana. Bir de Ataç olsaydı!

*

Yeniden gözümde tütüneye başladı Ataç. Çevreyi öyle boş buldular ki. Kendince aptal aptal at koşturuyor önüne gelen. Ne korkunç safra kaldırıyor şu yayın dünyası.

*

Rastlantıya bak, babasını yazmış kızı. Ataç bile ummazdı. Bana da geldi kitap. Bir yeşerdi bir yeşerdi ki Ataç gözümde.

*

Salkımlar taze taze elimde. İşin gücün çok olsa da, kimbilir ne derinden okurdun Ataç! — Yaşlar, çağlar silindi. Senli benliyiz artık.

Deneme üstüne deneme sarmış heryanımı. Ataç kıkır kıkır. "Çıkar ağzından baklayı, kafanda birşeyler gelip gidiyor senin." Hemencecik açığa vuruyorum. "*Dipten Gelen!*" Ne sakınca var artık: Olanca çocuksuluğumla söylüyorum. "Tam gönlümüzce şeyler!", "*Gene* deneme, değil mi?" Yepyeni sevinçler ikimizde de.

Denemeci mi, Eleştirmen mi?

Yıllardan yıllara uçup atlıyor zaman. Şu işe bak: yıllardır okumamışım Ataç'ı.

Şimdişimdi anlıyorum: ne çok eleştiri yazısı bunlar. Onyıllar öncesinin artık adı sanı belirsiz, yazısı, yapısı var-yok kimselere öyle çok zaman harcamış ki.

Gerçi "harcama" gibi deyimler Ataç için upuygun belirtmeler değil. Bazıkalıcı değerleri de bulup ortaya çıkaran o çünkü. Gene de bu, zaman uzaklaştıkça, birçok yazısıyla onun okurlarla bağ kurmasını yıpratıp engelliyor. "Yıpranış" da pek uygun düşmedi. Birdeyime, eleştiriye özgü yıpranış bu. Ama ne demek istediğim güne çıktı sanıyorum.

*

Ne zaman Ataç'tan sözetsen, bakıyorum da, kimi doğrudan doğruya, kimi de dönüp dolaşıp hep eleştiriden söz ediyorum. Yalnızca ben mi, yolu Ataç'a düşen herkes.

Gerekçesiz bir gelenek değil bu. Ataç kendisi başlatmış. Özdamgasını vurduğu daha ilk kitabıyla "Tenkit", "Gene Tenkit" diye diye örgülüyor yazdıklarını. Onyıllar boyunca değişik dergilerle gazetelere serpiştirdiği sayısız denebilecek yazılarıysa, nerdeyse tümüyle eleştiriyle dolu; genelde eleştiriye çatanlara ya da tektek eleştirilerine karşı çıkanlara karşı-eleştirilerle dolup taşıyor. Zaman içinde öbek öbek yazılar kitaplaşınca da, eleştiri ağırlıklı yapıtlar ortaya çıkıyor.

*

Ünlü-ünsüz olup olmadığına bakmaksızın sözce savruk şairleri, dile özensiz usta-acemi düzyazı üreticilerini öyle bir hırpalayışı var ki, zıncı diye duruveriyor insan. Karşısındakini, sözden söze sözlerle evirip çevirip bir güzel pataklamada üstüne yok doğrusu. Acıtmış-acıtmamış aldırmadan vuruyor da vuruyor. Don Quijote değirmenlere saldırıyor sanırsın. Kutsal savaş bu Ataç için. Bu arada kendi özünü incitse bile aldırış etmiyor. Eleştiri doğrultusunda yaptığı herşeyden öyle tad alıyor ki.

"Ataç" deyince dalaşma gelebilir akla. Şöyle-değil-böyle,

öyle—olmaz—böyle—olur, — İğneler, iğnelemeler, aradabir de iri iri çuvaldızlar.

Bütün bunlar Ataç'a yakışıyor da hani. Çoğun haksız olduğu söylenemez. Gel gör ki, bana göre şeyler değil bütün bunlar. Yiğit falan değilim ama, her yiğidin kendine özgü yoğurt yiyişi var demekten alamıyorum kendimi.

*

Eleştiri yoluyla dil-öğretmenliğinden hoşlanıyor Ataç. Yaşam onun için sanki bu tür hoşlanmalar derlediği bir bahçe.

*

Onyıllardan sonra apaçık: Ataç'ın araştırmalarına konu yaptığı kişilerin büyücek bölümü artık kimseyi çekmiyor. Onu okuyan, her yazısında Ataç'ça birşey solusa da, neylersin ki bu böyle.

Gerçi Ataç'ın eleştiri etkenliği için seçtiği kişiler araç konumunda. Daha çok dil düzeltimlerinde, arı-duru Türkçeyi savunmasında sıçrama basamağı onlar. Gene de eleştirinin “değersel” yapısını pek değiştirmiyor bu.

Şurasını da gözönünden uzak tutmak doğru olmaz. Ne denli etkin, eylemli davranırsa davransın, ergeç Ataç da, eleştirilerinde, hele yazın eleştirilerinde, her eleştirmen gibi edilginliğe düşüyor, ya da bazı aşırılıklarla kantarın topuzunu kaçırıyor.

*

Kendisinin sokulmadığı toplu yapıtlara gittikçe serinkanlı bir tutumla girdiğine inandığım için, çekinmeden söylüyorum: bazan boğulur gibi oluyorum Ataç'ın “eleştiri” yazılarında. Oysa içacıyor “denemeleri”. Ozaman da, “Keşke Ataç denemeye daha çok zaman ayırsaydı!” demekten alamıyorum kendimi.

Kim bilmez ki, sayıyla ölçülmez yapıt değeri. Azlık—çokluk, ne ki böylesi sözümona değerlendirişler, hele yazı değerleri gündemde olunca. Gene de dayanamıyorum işte, — ah denemecilik! Elimde mi, özüme benzese de benzemese de denemeci gönüldeşlerin sayısı arttıkça, artıyor sevincim. Deneme bu. Özlü sevgi gibi birşey: istiyor, hep istiyor insan.

*

Ataç'a denemeci değil diyen, gülünç duruma düşürür kendini. Ona büyük haksızlık bu. Ne var ki, *daha çok* deneme yazmış olmasını dilemek de biz okurların hakkı. Gerçi özgürdür yazar. Özüne özgü istençle yazıp yaratır. Yazarakımse karışamaz. Şöyle-olsaydı'lar, böyle-olsaydı'lar, geçmişte olup bitene yönelik dilekler, geçmişteki gerçekliği değiştiremez. Ama gene de...

*

Tektek yazılarından edindiğim izlenim şu. Ne tuhaf: denemeciliği sanki hep erteliyor Ataç. Tam bırakıverecek özünü gönlünce bir denemeye — deyim yerindeyse, unutuveriyor ne yaptığını, takılıp gidiyor bir eleştiriye. Gelgelelim, başta *Günce*'nin nerdeyse yarından sonrası, ardından son yıllarda yazdıkları, — hepsi daha çok “işte deneme!” dediğim güzellikler.

*

İkizli bir niteleyiş durup durup aklıma takılıyor: Eleştirileri yeryer deneme tadında, denemeleri çokça eleştiri ağırlığında bir yazar Ataç.

*

Doğru dürüst bir yazarsa karşındaki, kıvrım kıvrım bir evrendesin demektir. Hele akıldaş-duygudaş bir özenle dal, şaşmadan şaşmaya bir serüvendesin artık.

Örnek mi, işte Ataç: hem eleştirmen hem denemeci. Bu iki öz niteliğin ikisi de yakışıyor ona. Karşıtlık yok zaten aralarında. Olamaz da. Denemeci eleştiricidir, eleştirci denemecidir. Benim yaşama-sözlüğümde neler almaz ki içine “deneme”. Bırakın ki, sözel-tanımcı bir kimliğe indirgenemez yazarlık. Tanımsal çerçevelerin darlığına sığar mı hiç gerçek yazarlar?

*

Yaşamını ne denli tutkuyla eleştiri eylemine adarsa adasın, çevresindeki yazı-çizi dünyasının oluşumuna ne denli etkin elatarsa atsın, gönlüm gene de Ataç'ı düpedüz eleştirmen diye nitelemeye elvermiyor: eleştirmense de denemeci o.

Unutulur gibi oluyor zaman zaman, oysa unutmak haksızlık: içten içe bir tat bürümüştür Ataç'ın eleştirilerini. Nasıl bir tat bu, tadan bilir, *deneme tadı* diye nitelediğim o dilegelmez bilmem-ne işte.

Eleştiri ile denemeyi birbirinden keskince ayrı tutmaya kalkışmak düpedüz hoşlanmadığım birşey. Kolay bağışlanacak bir kalkışma değil bu. Yazın işlerinde ürünleri tür tür birbirinden ayırıp öbeklemeyi yanlış bulduğum için değil, yazı beğenisini, yazma özgürlüğünü, okuma serüvenini, kültür özgürlüğünü incitebileceği için karşıyım buna. Yazarın kendisi, sözü davranışıyla ben-denemeci-değilim diye ayak direse de, hep yinelediğim üzere, gerçek, gün gibi ortada: yazar, kötü denemeciye iyi eleştirmen olamaz; iyi eleştirmeneyse, ona kimse, "kötü denemeci!" diyemez. Deneme-eleştiri dengeleşimine gelince, o başka: Şöyle ki, bazı denemecilerin eleştirciliği elle tutulur, gözle görülür, sesle duyulur gibi değildir; olanca hafifliği, ya da ağırlığıyla eleştiride erir gider.

Bazı yazarlardaysa eleştiri-içi denemecilik pırıl pırıl ısıtılabilir eleştiriyi. Bunlar böyle böyle de, kendi hesabıma söyleyeyim: dalaşmalı dersvermelerin, hepten paylamalı susturmaların, cakalı-bezdirici vuruşların ağıladığı denemelere "deneme" demeye yanaşmadığım gibi, ille eleştirel olsun tutarağına kapılıp özünce akan bir denemeyi orasından burasından çeke çeke eleştiriyeye dönüştürmeye de karşıyım. Daha doğrusu, bana göre şeyler değil bunlar. Bağrını nice hüzünlere açsa da, özde: insana, doğaya, kültüre dönük övgü, coşku, sevinç şöleni olmalı gürül gürül akışlı deneme yazıları.

Yeniden-Doğuşlu Değerlendirme

Yazarın tek kimliği vardır, o da yazarlıktır, demek gerçekliği pek yansıtmaz. Gerçeğe sokulmak için duruma daha yakından bakmalıyız. Şöyle ki, çok-boyutlu yazarlarda apaçık ortaya çıktığı üzere, birbirinden azçok başka, çeşit çeşit uğraşlar gerçekleştirir yazar. Yazarlık, özde, geniş kapsamlı bir insan-kültür başarısıdır. Gelip geçici koşulların getirip götürdüğü

şöyle ya da böyle ek-kimlikler biryana, bazı yazarlar açıktan açığa *çok-kimlikli* kişilerdir. Başka türlüünü de tasarlayamıyorum zaten.

Doğrusu istenirse, düpedüz diyeceğim şu: Yazar olarak kim olursa olsun bakışlarımı çevirdiğim herkesi, en iyi, *kendimden kalkarak anlayabileceğim* inancındayım. Bu yöneliş, kendimi ölçü ve ölçek diye alıp başkalarını kendime uyup uymadığı bakımından tartıp kavradığımı belgelemez. Tam tersine, başka yazarlara, sokuluşlarımda tutamaklık eder bana. Arayış yöneltimi nasıl, neye, nelere, ne gibi dikkatlerle yörengellemem gerektiğini öğrenirim böylece. Kendi üzerimdeki kandırmacasız derleyici toplayıcı tasarımı, başkalarında, birbakıma benim gibi bir ben'in, ama ben-*olmayan* bir ben'in *nasıl* bir "kim" olduğunu bilip öğrenmede verimlendiririm.

Nitekim şimdi de, kendimden kalkarak yazarım Ataç'a bakıyorum: Gazeteci, dergici, Ataç var; eğitimci, öğretmen Ataç var; eleştirmen Ataç var; çevirmen Ataç var; denemeci Ataç var. Ben ben olduğum için, olanca yoğunluğumca hep denemeci Ataç'ta yoğunlaşmaya eğilimliyim. Gene de başdileğim: onu *kendi* yörüngesinde anlayıp değerlendirmek.

Kuşkusuz, her yazar gibi o da kendisini sarıp sarmalayan, benimkinden *başka* bir tarih-kültür-dil-toplum kesiminde yetişmiş, yazmış, yaşamıştır. İşte böylesi bir bağlamda *çeşitli* kimlikli tek bir Ataç *birliği* olarak ortaya çıkar. Bu birlik, birbakıma onun canevidir, — bu da eleştirmenliktir. Ataç'ın tüm yazılarında eleştiri, hep eleştiri ağır basar. Her eyleminin kaynayan kaynağıdır *eleştiri*.

Orası öyle ama *gazetecidir* de Ataç. Adı sanı, toplumdaki rolü önemi n'olursa olsun, zamanın hemen hemen her gazetesinde yazmıştır. Yazısının çıktığı yeri, konumu ince eleyip sık dokuduğu söylenemez, — hele başlangıç yıllarında hiç mi hiç. Ne ki, her yazdığı kendi gelişimine uygun düzeyde. Kendini, okurunu kandırmayan bir titizlikte. Epeyce yazısı, nedense, unutulup gidesi şey. Kiminde de pırıl pırıl bir Ataç var karşımızda.

Genelde, gazetecilik kaygısıyla yazılmış şiir, roman, tiyatro, müzik eleştirileri bunlar. "İlginç olmayı" gözden yitirmiyorlar.

Oldukça kestirip atan anlatımlı değinmeler bunlar. Çoğun, gazete yönetmenlerinin sanki kırpıp kısaltmasını önlemek için, bu işi kendi üstlenmiş Ataç.

Zamanla *dergilere* atlayan, ordan da kitaplarda görünen daha sonraki eleştirilerindeyse, geniş kuşatımlı ama sıkıdüzenli bir tutum işbaşında. Çoğu köpük köpük öfke dolu; yıldırان, paylayan eleştiriler.

Haksızlık etmeyelim ama: çoğun kanıtlı, yerli yerinde gerekçeli, akli başa getirme yüklenişleri. Kendi kendini coştura coştura siksık taşlamalara dönüşen yazılar. Zaman zaman aşırılıktan çekinmeyenşeyler. Yerin dibine batırmalar kadar göklere yüceltmeler de sergilemekteler.

Özellikle dil yanlışları, ençok da, deyim uygun sanıyorum, dile saygısızlıklar çileden çıkartıyor Ataç'ı. Öyle ver-yansın ediyor ki bazan, benim-diye önünde duramaz bu saldırıların. Yazıçizi işlerinde yanlış buldu mu, hele kolayca kaçınılabilecek salt savsaklamayla yapılmış yanlışlar yakaladı mı, hani nerdeyse amansızca cezalandırmaktan yana. Bununla birlikte: “yanlışlar–artsın ki–ben de–varlığımı–sürdürebileyim!” gibilerden sinsi bir istek yok eleştirilerinde. Bu da yazı-sevgisinde temelleniyor. Her sağduyulu insanın, her beğenili kişinin okuyup seveceği yazı ürünlerinin nicelikçe nitelikçe artmasını istiyor o. Öyle saydam, öyle gizliden saklıdan arınmış, öyle çocukça bir istek ki bu, serinkanlı davranıştaki herkesin saygı duyacağı bir eleştirmen davranışı bu.

Eleştiri sorunlarıyla bilimsel boyutlu ya da felsefeye derinlikli hesaplaşmalara girişen bir yazısı yok. Eş-dost söyleşilerinde de bu yönle elattığını hiç görmedim. Bizler bu yönle uzanır gibi olsak bile, söylenenleri sıkıcı şeylermiş gibi izlerdi. Bu gibi deşmelere, “Bunlar benim işim değil!” dercesine öyle tatlı omuz silkerdi ki. Gene de bu tür eleştiri kuramlarına merak beslediği, hattâ bu doğrultularda bazı kuramsal uzanıslara girişmişliği olduğu izlenimi uyanmıştır hep bende.

Apaçık bir olgu varsa, o da Ataç'ın, kendi tutturduğu yoldaki eleştiri sevgisini okuma-sevgisinin bir yansıması diye görmesidir. Fırsat buldukça yineler de: okuma eleştirinin buyruğunda değil, eleştiri okumanın buyruğunda. Yerden göğe haklı bunda.

Baştanberi, sağa sola aldırmayan akılcı, tutarlı bir kalem Ataç'ın kalemi. (Gerçi Ada'da, ne zaman yazı yazarken görsem, hep daktilo tıklatıyordu ama böyle demekle ne sakınca var ki?) Ençok dil savunusunda belirginleşen bir kalem o. Ataç tam Ataçlığıyla *dil savunucusu* olarak ortaya çıkmakta. Önceleri dilde, anlaşılabilirlik düzgünlük istemleri güdüyor; çok geçmeden de, coşkuyla, arı-duru bir Türkçe savunucusuna dönüşüyor. Arapça–Acemce–Osmanlıca söz-deme kalıplarından sıyrılmış, özolanaklarını geliştirmeye yönelik Türkçeye adıyor kendini. Zaman zaman aşırılığa düşse de Türkçeye gönül-kafa veriş i onun özünün simgesi oluyor. Yanılmıyorsam, bütün bunlar anlayışlı dilbilim araştırmacılarını bekliyor hâlâ.

Salt savunma değil, kuru savunma değil Ataç'ın dil-savunusu. Sevgiyle, saygıyla ateşli bir dil-bakımı istiyor herkesten. Öfkeli-atılımlı–devrimci bir, “Dile dikkat!” bağıırışı o. Ne yazık ki, çok kişi omuz silkip geçmiş. Gel gör ki, kendisini ciddiye alan kişiler, kuşaklar, kurumlar da yetişti zaman içinde.

Özümden biliyorum: hep artımlı artımlı sürüp giden, tatlı mı tatlı, bir o kadar da çaba gerektiren bir “savunu” uğraşdır dil-özeni. Düpedüz vur-kır savunusuna benzemeyen katmanlar içerir. Sevgidir çünkü, dünyaya bağlılıktır, insan gözetimidir, kafa aydınlığıdır, tarih bilincidir. Kişi yaşamını yüce bir değer ve anlamla bezer dil-bilinci.

Ataç dilci değilmiş, bilgin değilmiş, dil kuramlarının ince yapısı ile tarihsel gelişiminden pek haberi yokmuş, uydurduğu kimi sözcükler kural-dışıymış, — ne önemi var bunların. Önemli şeyler de gerçekleştirdi. Onun deneyimli dil-birikimi ile dilce sezgi ve yaratıcılığını yabana atmamak gerekir. Şu “tilciği” tutmuş, bu “tilciği” tutmamış; dilsel düzeltim önerileri bazan gülünçmüş, birtakım sapıncıları varmış — olsun, n'olur yani? Pırıl pırıl sözcük, parıl pırıl deyiş yaratılarıyla Türkçede hatırısayılır bir atılım Ataç. Bazı dilsel uygulamaları zamanla bırakıldıysa da, Ataç'tan önceki havalar esmiyor artık Türkçede. Zamanla pekçok şey bazı onarımlarla yeniden yerliyerine oturduysa da bu böyle.

Ataç örneğiyle birşey apaçık ortada: Yalnız kalmamalı öncüler. Başkaları da dile duyarlı davranmalı. Bizler de elimizi taşın altına sokalım. Her kuşak sorumludur konuşup yazdığı

dilden. Unutmayalım ki, *sağduyulu* hiçkimse artık Ataç'tan önceki Türkçeyi konuşup yazmıyor. Tektük kişiler bu dönüşsüz yolu tersine çevirmeye yeltense de boşunadır çabaları.

Ataç'ın çevirileri de başlıbaşına önemli. Şişirmesi, atlaması olmayan; tam tersine, Türkçe sözcüklerle, deyişlerle dilimizi zenginleştirerek yabancı dillerin hakkını veren çeviriler bunlar. Doğrudan doğruya Latince'den değil de Fransızcadan yaptığı Plautus, Terentius çevirilerini öyle upuygun Türkçe söyleşilerle zenginleştirmiştir ki. Hele Lukianos çevirisi — ne zaman açsam, küçüklüğünden beri Latinceye bulaşmış biri olarak söylüyorum, “Hadi azıcık, azıcık daha okuyayım,” demekten alarınyorum kendimi. Stendhal, de Laclos, Marcel Ayme çevirilerinden de Fransızcada tatmadığım güzelliklerle gönendim doğrusu.

Karşılaştırmalı anlama-çabama gelince, ben-böyleyim-ama-o-şöyle doğrultusunda bir karşılıklı sayıma döküme girişmeyeceğim. Ne var ki, dilimin ucuna gelen bir-iki şeye usulcacık dokunmadan geçemem: Düşünüşüm yazışım, yazmadaki dürtüm davranışım, öfkelerim özlemlerim, etkilenmelerim inanışlarım, kaygılarım tutaraklarım, saygılarım başkaldırıları, sevgilerim özlemlerim başka yazarlardan başka. Ataç'tan da başka. Doğal bu: Herbirimizin yaşama koşulları başka, herkes başka birey çünkü. Bununla birlikte, koşullar, n'olursa olsun, şaşmaz bir dile-özen tâ yüreğimden birleştiriyor onunla beni. Gerçekte bu, tüm yazarlar için böyle; neylersin ki çoğu sözümona yazarın ilgisi ilişkisi yok bu gibi özenlerle.

Bu bağlamda, sallantısızca belirteyim: yazara fire vermeyen bir akıl-duygu makinesi gözüyle bakmanın ilertutar yanı yoktur. Salt akıl, salt duygu gibi şeyler yazarlığa düpedüz aykırı katılıklardır. İnsandan soyutlanmış bir mantık işlemi değil ki yazarlık. Benim sevip sarıldığım, insan sıcaklığınca duygulu bir akıl. Nitekim Ataç'ın eleştirisi yöneltisine böyle bir tutumla eğilmeliyiz. Zaman zaman kendi içinde sapışları, bulutsu sanışları, yanıltıları, yanılsamaları var onun. Tuhaf seçimleri, aykırı yargılayışları var onun. Kimin yok ki. Beni herşeyden önce ilgilendiren: yöneldiğim yazarın “kendisinden” bildirimler; birbakıma, şu-bu yazara tepkileri değil; başkalarından dolayı, başkalarını amaçlayan, başkalarına uğraksız *kendi* söyledikleri.

Yazarın doğrudan doğruya kendisinden çağlayan görüşler, duyular, kuşklar, düşünceler, inançlar. Benim en çok tadaldığım yazarın bu özçağlayışları. Nasıl bir tat mı, — o hep, deneme tadı dediğim şey bu.

Başta dil-özenleri, çepeçevre kişiliğini, *yapıtlarından alıntılarla* belgeleyip tartışan; gelişme oylumunu, özellikle ödünlere düşmeyen aydınlanmacı yanını, şimdiyedek girişilenlerden daha kapsamlı tutan araştırmacılar bekliyor Ataç.

Orası öyle, yetesiye dikkatli hiçkimsenin gözünden kaçmayan gerçeği vurgulayalım: Yazar yazara yöneldi mi, kendi kendini de işe karıştırır; yöneliş içlere indikçe ergeç karşılaştırmalı bir hava eser. Ama bu, hiçbirzaman, yazarın yazara örtük-açık buyrultular yöneltmesi, yazarın yazara yazgı-düzeltilimleri diye nitelenebilecek buyurmalara kalkışması anlamına gelmez. Şunu yapmasaydın—da—bunu—yapsaydın; şöyle—yapacağına—böyle—yapsaydın istemlerine yer yok bu bağlamda. Tektük böylesi istemler dönüp dolaşıp salt sevgi basıncıyla ağızdan kaçıvermiş dilekler olmaktan öteye geçemez. Bunun belirgin nedeni de her yazarın, şöyle ya da böyle kendine özgü *biricik* bir yaşayıp yaratmayazgısı olmasıdır. Önünde sonunda, bir, “İyi ki varsın!” ünlemidir yazardan yazara giden. Gene de bazan, “Keşke şöyle yapsaydın!” diye seslenişlerden alamıyor insan kendini.

İçimde yeniden doğuyor Ataç. Tek içle olmaz ama. İçten içlere çağrılar dünyasıdır insan-dünyası. Çağrıların çağrıları birleştirerek tetikleyip pekiştirdiği bir kültür-dünyası bizimki. Ayrıcalıksız hepimiz bu dünyanın üyesiyiz. Doğuşlar, ölümler, yeniden doğmalar, ne var ne yoksa herşey bu kültür-dünyasının uzayında zamanında payına düşen oylumla izli izsiz gerçekleşmekte.

Özünce mutlu yeniden yaşamlar Ataç! Okur-yazar olarak elli yıl önce giden bir yazar için bundan daha güzel ne diyebilirim? Kuşkusuz daha da güzeli: nice yeniden-doğuşlar!

Hep olageldiği gibi, yaşayanlar görecektir. Gene de ben durup durup: keşke daha çok deneme yazmış olsaydın, Ataç, diyeceğim.

Tarih mi, — Aman Dikkat!

Aklıma üşüşmedikleri zaman var mı? Akıl dediğimiz ne ki zaten, yargı kuşlarının konduğu tünekler. Yargılar olmasaydı: ne çalışma hevesi, ne araştırma dürtüsü, ne eleştiri keskinliği, ne erişme özlemi olurdu; yaşamın en önde gelen eyleyiş olanaklarından yoksun kalırdık ozaman. — Bu yoksunluksa, insan-toplum varlığının türlü türlü yanıtlardan, sürekli katkılanın isteyen gelişimlerden güdük kalmasına yolaçar.

Nicedir, ama nicedir, birbirine yakın yöneltirler, ne denli değişik görünse de, birbakıma birbiriyle akraba birtakım sorunlar içimi sarıyor. Günlük yaşamda, bilimsel ortamda *tarih* diye nitelediğimiz bir odak dolayında öbekleniyor bu sorularım. Hangibirinin hangi ortamdan, hangi nedenle bana dek gelip düşüncemi yoğun yoğun kımıldattığını bilemediğim için, uzun zamanların birikimi olarak bazılarını sıra gözetmeksizin şöyle bir anınsayım diyorum: “O, adı altın harflerle tarihe geçecek büyük bir insandır.” – “Tarih onları tiksintiyle anacaktır.” – “Tarih bunun hesabını sorar.” – “Tarihten korkmayan her kötülüğü yapar.” Yargılar, yargılar... Ağızdan ağıza, çeşit çeşit yazılardan canlı mı canlı tartışmalar, kuşaktan kuşağa hoplaya sıçraya dolaşan yargılar.

Kuşkusuz bu kadarcıkla bitmez. Başkaları da var. Sağa sola uzun uzun bakmayagerek yok. Biz gene de bu kadarcıkla işimizi görmeye koyulabiliriz. Çünkü işimiz: “Tarih’i” bir sözcük, bir kavram, bir etkenlik alanı, bir kültür-kesimi, insana-topluma ilişkin bir varolma biçimi olarak aydınlığa çıkarmak. Öyle de, heryanda yapılagelen şeyi, n’etsem yapamıyorum ben: Tarih’le ilgili düşünceleri genelde güden az önce sözünü ettiğim yargıları

herkes gibi benimseyip düşüncelerimi, az ya da çok, bu yargılar doğrultusunda biçimleyip geliştiremiyorum. Bu tür yargılar, *ergeç sorulara dönüşüyor* benim düşünce-dünyamda.

Sözgelimi: “Tarihten ders alalım!” diyemiyorum hemen; “Tarihten ders alınır mı?” “Tarihten ders almak da ne demek?” diye tutturup gidiyorum. Ya da, “Tarih bunun hesabını sorar” yargısı, “Tarih hesap sorar mı? Nasıl sorar?” türünden yörelere salıyor beni. Kimileri tuhaf, çarpık birtutarak gözüyle bakabilir bu alışkanlığıma. Bense, yerinde bir davranış, nesnelce yararlı bir davranış gözüyle bakıyorum tutumuma. Keşke herkes böyle yapsa, ne iyi olur, pekçok saplantıdan, yanıltan, boş lâftan kurtulmuş oluruz, diyorum kendi kendime.

Yargılarımızı bir daha dikkatle ele alalım öyleyse. İlk örnekten başlayalım: Tarih’ten ders — bu da ne böyle? Bir okul mu tarih? Öğretmenler mi ders veriyor orda? Nasıl şey bu dersler böyle? Ne sağlar bu dersler? Nerde, nasıl değerlendirip verimli kılabiliriz bunları?

“Tarih bunun hesabını sorar,” yargısı için de söyleyecek çok şey var. Kim kimden soruyor? Yargıçlık katı mı tarih? Hangi ilkelere, kurallara dayanan nasıl bir duruşma bu? Yargılama süresi var mı? Karar nasıl açıklanıyor? Daha öteye uzanan hak-arayışları nasıl yürütülüyor, peki?

Ya altın harflerle ad yazma işlemi? Adı, ne nitelikteki bir adı, kim, hangi yetkeyle, nereye, nasıl yazıyor? Övgü mü, övünme mi? Hakbilirlik mi? Gözboyama mı, ödev mi, yararlı birşey mi, boşuna birşey mi? Diyelim ki yazıldı, hangi dilde, kimlere seslenmek için? Desene, “altın harfler” bir benzetme. Benzetmelerse, şurasından burasından çekiştirmek için değil, bilgiler, bazı önemli bilgiler vermek, bu bilgileri sezdirmek içindir. Öyleyse, ne tür bilgiler bunlar? Gerçekten “bilgi”mi ki?

Bir de tarihten korkmak var. Tarihten korkmak mı, korkmak da ne demek? Ne menem korku salan bir güç bu tarih? Nesiyle korkutuyor korkuttuklarını? Ne kapsamlı bir gücü var ki tarihin, herkesi, heryönden çeki-düzenle toparlayan bir ölçek sağlıyor? Yaptırımları ne ki, tarihten korkuluyor? Ben kendime, topluma karşı sorumluyum, “tarih” diye sorumlu olduğum bir kimse, bir güçkatı yok. Var, diyenin gerekçesi nerde?

Tarih'in, birini, bir eylemi, bir toplumu "iyi" ya da "kötü" diye anmasına kendiliğinden ulaşılan bir olgu diye bakılsa da, azıcık deşince, böyle birşeye akıl erdirmek de kolay görünmez bana her zaman. Nasıl bir anış bu? Anılma nasıl gerçekleşiyor, peki? Yine mi benzetme? Amma da tuhaf şeymiş şu "tarih", öyle ya, ne benzetme bolluğu bu böyle? Hadi benzetmeye gereksinme duyuluyor, diyelim, ne yaygın benimsenişi var bu benzetmelerin. Hepsi de tekerleme; kimi boşanlamalı, kimi de dolu dolu anlamlı bir başvuru. Öyleyse, gel şimdi hemencecik pabuç bırak benzetmeye. Yoksa yanılıyor muyum, dersiniz? Yapay şeyler, umacı sorular olmasın bunlar?

Günlük yaklaşıma özgü sağduyuyla elattığım bu birkaç eleştiri epeyce ikirciliğe götürdü beni. Aydınlık beklerken hırpalıyor bu. Ben de kalkmışım, olanca donatımsızlığıma bakmadan, kendi başıma büyük isteklere soyunuyorum. Oysa bu gibi durumlarda gereğini yapmalıyım: ilkin, *tarih alanındaki* bilirkişilere, daha doğrusu tarihçilere, eski yeni tarih bilginlerine, tarih uzmanlarına danışmalıyım herşeyi. Kestirmeden dendikte, *tarih bilimine* yönelmeli, sorunların çözümünü orda aramalıyım. Buysa tartışmalara yolaçan bir konu. Çünkü "tarih" *biliminin* ne olduğu sorunu pekçok kişi için henüz sonuçlandırılmış bir soru değil. Desene, uzun yoldan gidip önce "bilim" kavramının içlem ve kaplamasını inceleyeceğiz. Ha dediğinde üstesinden gelinecek izlenice mi bu?

"Bilim" deyince ilk aklagelen şey: birbakıma, "bilim" olup olmamayı sağlayan örneği, yani doğa biliminin ortak yapısını en iyi yansıtan Fizik-bilimine eğilmektir. Ancak bundan sonradır ki, tarih bilimine, ya da tarih bilimlerine yetesiye aydınlık getirilebilir. Denediğimiz bağlam ortamında, üç aşağı beş yukarı yürünecek ortak yol, bazan gevşek de kalsa, bu bilimlerin ana yapısını tümünden kavrayan birkaç göstergelyi kısacık gözden geçirmektir.

Yeniden Doğu çağıyla birlikte günümüzüde artan bir yoğunlukta gelişen *bilim* kavramı: *deney* kavramını içerir. "Deney" deyince de, belli yapay koşullarda gerçekleştirilen birtakım işlemler gözönüne getirilir. Deneylerinse, hep birtakım karmaşık gereçlerle laboratuvarlarda olup bitmesi zorunlu değildir.

Bilgisayarlarda öge çoğaltan ya da azaltan canlandırmalarla da deneyler yapılabilir. Özenli gözlemlerle izlenen deneyler, uygun yapıdaki bir dille, özellikle olay-yansıtın matematik bir dille, çoğun formül-diliyle ortaya konur. Bunun için de ölçüp biçmeye özenle sarılır doğa-bilimleri. Deney, kapsamca geniş tutulur; “olaylar” arasındaki birliktelikle zenginleşir. Böylesi kuşatımlı deney sonuçlarının yorumu “doğa-yasası” diye nitelenir. Doğa-yasalarıyla, bu yasaların biraraya getirilmesiyle elde edilen *kuramlardır*. Bunlara doğa bilimlerinin işleyişinde doruklar gözüyle bakılır. Böylece, bütün bu yapılp edilenlerle varılan *yöntem’li açıklamalar*, derli toplu ama durmadan gelişen doğa bilimlerini oluşturur.

Çeşitli bilim-çevrelerince sürekli olarak *denetlenip onarılır* yasalar. Bu yolla açıklamalar gittikçe daha güvenilir dayanaklara dönüşür; bu süreç içinde aşama aşama geliştirilip etkinlikçe genişleyen kuramlara varılır. Bu yasalar ile kuramların en büyük başarısını, *öngörü* sözcüğünde toplayabiliriz. Öngörü bilime belbağlayanların en inandırıcı bilimsel vargısıdır. Olayların birbirlerini izlemede kurallı gidişine dayanıp gelecekte olup bitecekleri, kesinlikle değil ama güvenilir derecedeki bir olasılıkla önceden “bilmektir”. Bu bilgi herçeşit yaşama-planlamalarının akılcı temeli olarak vazgeçilmez bir değer taşır. İnsan yaşamı böylece eşsiz bir güç kazanır. Önceden-bilme, en iyi, elde olanı zaman varken düzenleme becerisinde kendini gösterir. Buysa, yalnızca şimdimize değil, geleceğimize de sözgeçirme olanağı sağlar bize. İnsan-toplum yaşamını tehdit eden değişik çaptaki tehlikelerin en amansız çaresidir bu. Getirdiği çeşit çeşit önlemlerle yaşamın daha yaşanır kılınmasına hiç de küçümsenmeyecek yararlar sağlayabilir bu.

Türlü türlü uygulamalarıyla başta Fizik, Doğa Bilimleri birkaç yüzyıldanberi yoğun biçimde içiçe dolandığı teknolojiyle birlikte tüm Yeni çağa, dolayısıyla çağdaş dünyaya damgasını vurmuştur. Günümüzde kimsenin gözünden kaçmayan bir *ilerleme* çizgisi sergiler. Gene de Batı Kültürü’nün bu belirgin çizgisi bazı dikkate değer eleştirilere de bol bol neden olmaktadır. Bu eleştirilerin “yanetki” adı verilen zararlı uygulama ve uyarlamalar yüzünden gittikçe daha önplana çıktığını da görmezlikten gelemeyiz.

Böylece hepimizin yaşamını yakından belirleyen doğa bilimleri, dolayısıyla da doğa bilimlerinde kıvam bulan *bilim kavramı* insan–toplum–kültür yaşamının en üst köşesine oturmuştur.

Bir karşılaştırma tabanı olarak bu değindiğim bilimleri hep: tarih bilimini, daha doğrusu hertürlü tarih bilimlerinin yapısını, işleyişini, konumunu, bilimsel değerini, konusunu belirtmek üzere sergilemiş bulunuyorum. Öyleyse şimdi, *sanat tarihi*, *kültür tarihi*, *felsefe tarihi*, *toplum tarihi*, *politika*, *iktisat tarihi* gibi tarihsel bilimlerin birkaç ortaklaşa özelliğini derleme işine girişebiliriz.

Daha ilk bakışta *tarih bilimi kaypak bir deyim* olarak göze çarpar. Buysa, “bilim” kavramıyla, ençok da “doğa” bilimi kavramıyla pek bağdaşmayan bir görünümüdür. Genelde, tarih bilimi deneceğine yalnızca “tarih” sözcüğüne başvurulmasından ileri gelir bu. Öyle ya “tarih”, kimi geçmiş olayları gösterir, kimi de, dediğim gibi, tarih bilimini, tarih bilimlerini. Gelgelelim bu mantıksal kaypaklık, konuşma-durumunun ışığında çoğun giderilebilir. Ne var ki deyime yönelik sallantılar gene de giderilmiş olmaz.

Şu meydana: tarih bilimleri geçmiş olduğu gibi vermiyor. Çünkü bilimsel bilgiler, yöneldikleri varlığı, *belli bir açıdan* inceliyor. Öyleyse tarih’e bilimce yöneliş de, kendince uygun amaçlara, kaygılara ve gereksinimlere göre ayarlanmıştır. Başka türlü söyleyelim: bu bilimlerin, geçmişin gerçeklerini olduğu gibi yansıtmayı beklemek boşunadır, bilimsel akla uymaz, bilimle bağdaşmaz bu. Geçmişteki gerçeklikler yönünden baktıkta, bu bilimlerde dile gelenler: geçmişten sonraya kalanlara birtakım sokuluşlarla, tarihçinin, anlaşılır kıldığı çeşitli izlerdir. “İzler” diye sözünü ettiğim şeylerse: kazı bulguları, yazılı belgeler, sonraya dek varabilen sözlü bildirimlerdir. Kuşku yok ki, bunlarsa, çeşit çeşit güvenilirlikte kalıntılardır. Çoğun, binbir emekle onarılıp “okunmaları” gerekir. Böylece tarih bilimleri denen çalışmalar: geçmişten bize erişebilen nice *rastlantılar* ardından bazı “kaynakların” tarihçiler katında incelenmesi sonucunda ortaya konan dilsel kuruluşlardır. Özetin özeti, tarih bilimleri: olanakları, dehaları ne olursa olsun, bazı insanların eskiden gerçekleşmiş, sonradan *görünür* kılma çabalarıdır, görünür kılma denemeleridir.

Bu eğilişlerden çıkardığım bir sonuçsa: tarihçilerin, *bilimadamı* olarak araştırdıkları üzerinde değer-yargıları vermedikleridir. Gerçi yargısız, çıkarımsız bilim olmaz ilkesi tarih bilimi için de geçerlidir. Ancak tarihçinin işi, görevi: olayları, kişi ve toplumları birtakım beğeniler ya da benzeri nitelemelerle belirtmektir demek doğru olmaz. Ne ki, insan olarak, bilim olarak sunduğu yazılarında yeryer değerleyişlere de rastlanır. Nasıl yanibaşımızda olup biten, ya da karıştığımız bir olayı, diyelim ki sokaktaki bir sataşmayı türlü türlü değerlendirişlerle anlayıp anlatırsak, kimliğimize, kişiliğimize, uğradığımız zarar ya da daha başka etmenler doğrultusunda birtakım damgalar vurmadan edemezsek, azçok öyle işte: Tarihçiye de inceleyişlerinde birtakım değerlendirişler eşlik eder. Tıpkı bir olay karşısında bir insan, bir genç kız, emekli bir erkek, üç çocuk annesi, polis, er, subay, politikacı, partici, gazeteci, emlakçı, mühendis, öğretmen, yabancı ülke temsilcisi, matematikçi, çevre uzmanı, bilgisayar programcısı gibi herkes, birdeyime, durumu açısından olaylara *bakar*. Zamanca, konumca, yapılaşca, eğitimce, anlayışca değişik değerlendirme-yatkınlıkları eşlik eder herkese. Tarihçi, doğa-bilimcisi değildir. İstem ve tutkuları, korku ve özlemleri akılcı-özgür davranışlarından büsbütün ayıramaz. Bunun, genellikle, işi yönünden yararlı olduğu inancındadır. Tutumunun hoşgörüyü karşılanmasını ister.

Gerçekten de, yasaarayışlı etkinlikler değildir tarih bilimleri etkinliği. Ola ki bu bakımdan, çok kişi, tarih bilimlerine “bilim” gözüyle bakmaz, “edebiyat” a ya da genel “yazın” dünyasına giren bir uğraş gözüyle bakar. Hattâ, çok kimse güzel bir oyalandıktan, bazıları da masalsı birşeylerden öte bir ağırlık tanımaz tarih bilimlerine. Kuşkusuz, bu, “katı bilimci” yaklaşımli bir uç-yaklaşımdır.

Daha esnek bir yaklaşıma göre: tarih bilimleri bilimse de doğa bilimlerinden *başka türlü* bilimdir. Bu alanda nice kuşaklar boyunca çalışan ciddi insan katkısıyla ulaşılmış, kökleri çok eskilere giden gelenekleri, konuları, yöntemleri olan uğraşlardır. Bu bilimlerin en belirgin özelliği açıklamaya değil *anlama*’ya başvurmalarıdır; anlama deyince de, yalnızca yol-yordam kadar güdülen amacı da gözönünde bulundurmak gerekir.

Gelgelelim bu, tarih bilimlerinde açıklamaların yeri olmadığını göstermez. Tarih bilimlerinde de tıpkı çoğu doğa bilimlerini andıran ölçüyü biçiyi, sıkı nedensellik açıklamalarını yadır-gamak doğru olmaz. Sözelimi, astronomi tarihindeki yasalı, kurgulu vargıları sanat, siyaset bilgileri, arkeoloji ve arşivcilik-teki düzenleme, bakım-onarım işlerine ilişkin ölçmeli kimya işlemlerine ilişkin biçmeli uygulamalar; mimarlık tarihinde gerekli yapı-teknikleri bilgilerini de unutmayalım. Tarihçiye özgü anlamanın yararlandığı değerli dayanaklardır bunlar. Ne var ki, tarih bilimleri yalnızca bu tür açıklamalarla yetinmezler. Onların dilediği: geçmişte, özellikle de geçmişteki toplumlarda meydana çıkan olayların köken, gelişim oluşumlarını *aydınlatmaktır*. Bu da, çoğu kez, tarihçinin geçmişe ilişkin verileri derleyip toplayıp onları birbiriyle ilişkileri yönünden olanca etkileşimleriyle kavramaktır. Öyle bir anlatıdır ki tarih, tarihçide bilgi, görgü, merak, kaygı, yaşantı gibi kişisel yetiler gerektirir.

Tarihçi, ancak böylelikle kendisini olanca varlığıyla geçmişe götürmeyi bir derece sağlayabilir. Üzerine eğildiği *geçmişte yaşanmış* olayları duyarlıkla kurmaya yönelir. Genelde *duygudaşlık* diye adlandırılan bu tür canlandırmalarla, bu düşsel- “deneyli” canlandırmalarla kurulur tarih. Buysa ciddi bir nesnellik kafası ve duygusuna sırt çevirmek demek değildir. Tam tersine, tuhaf gelecek ama, *nesnel* davranış ancak öznel tutumla elde edilebilir.

İşte bu *tarih bilimine* özgü kafadır. Bu kafa geçmişteki olayların binbir ögesine yetesiye sarılmayı gerektirir. Orası açık: tarihin bilimselliği olayları anlamada başvurulana, ama çoğun önemsiz ekler, ayrıntılar gibi görünen, ya da dikkat ve özenli bir tutumla başka olayları aktarmayla belirginleşen geçmişte yaşanmış olaylarda yoğunlaşmak demektir. Bu tür yoğunlaşmayı gerçekleştirirken de olay-ıç-i-olayları, olay-yanı-olayları, olay-uzacı-olayları yetesiye deşip ayıklamaya bağlıdır. İncelenen geçmişteki olay-bütününü eldengeldiğince geçmişte yaşandığı gibi olaysal ve değersel ağırlığıyla anlayıp anlatmaktır tarih. İşte bu da, sanatçıya hiç yabancı olmayan davranışlar ister tarihçiden.

Tarihin bilimselliği, büyük oranda, anlayıp anlatma işlevinin özenle gerçekleştirilip özgürce eleştirilene açık tutulmasına bağ-

lıdır. Bu yapılmadan “tarih” diye sunulanların bilinçe tarih olup olmadığı büyük kuşku götürür.

Tarih de bir bilim olduğundan, her bilimdeki gibi orda da kesinlikle “doğru” savında “bilgi” diye birşeyin varlığından sözedilemez. Olsa olsa çağdaş bilim-teknik düzeyinde akla yatkın bilimsel çalışmaların ulaştığı sonuçlarla yetinilir. Gelgelelim doğa-bilimlerinin “doğru”ları ile tarih bilimlerinin doğruları arasında belirgin bir ayrım olduğuna parmak basmadan geçemeyiz. Orası öyle: bu, bizi doğa-bilimlerindeki doğruları tarih bilimlerindeki daha üstün saymaya götürmez. Heriki bilgi kesiminin yöntemleri, ölçekleri, gelenekleri başkadır. Çünkü herbirinin yöneldiği konular başkadır.

Doğa bilimci, en kabasından söyleyelim: insandan, birdeyime, bağımsız olayları açıklamayı amaçlar. Tarihçiye: insan-toplum olaylarını anlamaya yöneldiği için: sevgileri, korkuları, saygıları, acıları, suçlamaları, sömürüleri, eğilimleri, özgürlükleri, atılımları, kinleri büsbütün uzak tutamaz özünden. Tarihçinin, birbakıma özel yaşayışı, eğitimi, soluk alıp verdiği toplumun görünür görünmez eğilimi ve zorlayışları ağırlıklı bir rol oynar tarihçiliğinde. Kuşkusuz, bir insandır o da. Birbakıma yazgısı olan kendi toplumsal bağlarından büsbütün sıyrılması düşünülemez. İşte tam da burda *bilimadamlığı kimliği* kendini göstermelidir. Bu zorsa da üstesinden gelinmeyecek birşey değildir. İşte tarih bilimlerindeki *ilerleme* böyle başarılarla düz orantılıdır. Bu da bilgin kişinin kendini denetim altına almasına, kişisel olgunluğuna bağlıdır. Neyse ki bu tür saygın tarihçilere, sayıca kabarık olmasalar da, her çağda rastlanır.

Sırası gelmişken şimdi de tarih *bilimlerindeki* “ilerleme”den sözedelim. Geçmişten günümüze, çeşitli kesimleriyle *yaşamdaki* ilerleme ile ona ne kuşku geçmişten günümüze *bilimdeki* ilerleme, başka başka şeyler. Çünkü sıklıkla karıştırılsa da, genel yaşam katkılanımları başka, tarihe ilişkin bilimsel katkılanımlar başkadır.

Tarih bilimlerindeki ilerleme, zaman zaman başka bilimlerde de gerçekleşen türden bir başarıdır. Kavram çatısındaki aydınlığa, yöntemsel işlemlerdeki güvenilirliğe, açıklama temellerindeki sağlamlığa dayanır. Bu arada, “ilerlemiş” gözüyle bakılan tarih “bilgilerinin” eski tarih yazılarından, heryönden daha üstün

olduğunu, böylece onları gündemden sildiğini sanmak saflık olur. Sözgelimi hiç elimden bırakmadığım Jacob Burckhardt'tan ötürü, Herodotos'a "geri" damgası vurup onu elimden attığım sanılmasın. Her ikisinden de, insanca kılmaya çalıştığım yaşamımı gönendiren tatlar devşirmektedirim.

Neden olmasın: doğa bilimlerinde bile geriye dönüşleri yasak eden kesinlikte bir ilerleme olduğu söylenemez. Einstein var diye Newton'u çöplüğe atıyor doğa bilimciler. Belki de en iyisi şöylebir saptamadır: İlerleme her alanda tartışma götürür; tek yönelti olmaktan çok hep oynak, ikircikli, sapıncılı, devrimli bir insan uğraşdır. Öyleyse biz şimdi kendi hesabımıza şöylebir benimseyişi vurgulayabiliriz sanıyorum: "Bilim" kavramını dapdaracık bir çerçevede yorumlamak bize göre değil. Böylesi bir yorum, kişiyi ergeç sakıncalı tanımlar ile değerlendirişlere uğratar. Önerim şu: yapılması gereken en iyi şey, bilim tanımını yalnızca doğabilimlerine, özellikle matematiksel-deneysel, Fizik-bilimi örnekliğinesıkıştırmak *yanlıştır*. Bu kavramı, baştanaşağı insan gerçekliğini toplum-kültür-tarih içinde inceleyen *tarih bilimlerine* de hak tanıyacak biçimde genişletelim. Hep derim: sımsıkı kavram tanımlarının sonu bağnazlıktır.

Tarih konusunda nasıl benim merakımı uyandıran sorular varsa, başkalarının da aklını kurcalayan sorular vardır. Hepsini dindiremem kuşkusuz; ama düşünme dürüstlüğü gereği, bana yöneltilebilecek bir soruyu yanıtlamak zorundayım. Soru şu: Sen hangi hakla tarih üzerinde, tarih bilimleri üzerinde epeyce kuşatımlı birtakım düşünceler önesürüyorsun? Gerçi kimse durup dururken adama böyle sorular sormaz; ozaman biz de kendi kendimize sorarız. Yanıt olarak şöyle diyorum: Sözcüğün gezerakçe kullanımında tarihçi, tarih-bilgini değilim; nitekim kendilerinden saymazlar beni. Gene de tarih'e uzak biri saymıyorum kendimi. Yetişimim gereği felsefe-tarihçisiysem de, genelde bu alanda çalışanlar meslekten tarih bilimcisi diye bellenen kişilerle bir solukta anılmaz. Birbakıma, doğrudur da bu. Öyleyse şöyle diyeceğim: Ben de okur-yazar herkes gibi, kendim de *bir insan olarak* gelişim ve etkileniş yönünden bir *tarih-varlığı* olduğum bilinciyle tarih'e açık biriyim. İşte bu nedenle, bilgi açısından

kendimle içten ilişkisinden ötürü tarih üzerinde kafa yormak durumundayım. Tarihçiler buna gülümseyerek gözyumsalar da bu böyle. Ancak zaman zaman tarih bilimleri üzerinde de düşünceler öne sürmemelik edemediğimden, söylediklerimi ciddiye aldıklarında, ola ki, yeryer canları da sıkılabilir. Ne de olsa onlar, kim olurlarsa olsunlar, kendilerini halktan bilen kimselerin “tarih filozofluğuna” soyunmalarını: ya gevezelik diye nitelerler, ya da “değil mi ki tarihçi biziz, ille de yapılacaksa, tarih filozofluğunu da biz yaparız” inancında direnirler. Bense bu direngeçliğin yakışıksız olduğu kanısındayım. Herkes kendi uğraşına ilgi gösterenleri, olur a, bazı görüşlerle esinler verebilecek kişileri, kendi işlerine dost bilse çok daha iyi olur, diyorum.

Zorunlu olduğu için dosdoğru kendimi işe karıştırdığımda: tarih merakımın, uğraşımla birlikte varoluşum gereği, beni tarih bilimlerinin, bilim-olarak, yapı, konu ve değerce belirlenimlerini aydınlatmaya götüren okuma, araştırma ve yazma eylemlerine de götürdüğüne, hem de uzunca süreler götürdüğüne değinip geçiyorum. (Bu arada, üniversite yaşamımda tutkuyla sarıldığım tarih bilimlerinin yöntem ve varlık-temellerine ilişkin bir doktora çalışmam olduğunu anımsatmadan geçemem.)

Bugünkü açımdan bakınca tarih’e ilişkin ana davranışımın bir-iki çizgisini çekincesiz saptayabilirim şimdi: “Tarih”in yalnızca tarihçilere *bırakılmayacak* bir uğraş olduğu kanısına varmış bulunuyorum nicedir. Bu kanıma felsefeciliğimin parmağı bulaşsa da, tarih üzerindeki düşüncelerimin ille de felsefeye dayandığını söyleyemem. İnsan olarak herkesin şöyle ya da böyle tarih’e eğilmesi *gereği* inancımdan ileri geliyor bu yargım. Hem gerçeklikçe, hem bilgice öyle şeyler içeriyor ki tarih, hepimizin yaşama yöneltisini bir biçime yoğuruyor. Ençok da işlerin sarpa sardığı bulanın durumlarında bu böyle. Karanlıkları aydınlatışlarıyla şimdimizin, geleceğimizin oluşumunu, tarihimize başvurmadıkça pekaçık kılamayız kendimize. İşte bu bizi tarih üzerinde düşünmeye *iteleyen* önemli bir etkindir. Tarihe ilişkin görüşlerimiz bizi eş-dosttan uzak tutsa da, meslekten tarihçileri kızdırsak da tutku ve zevkle görevimizi yerine getirmekten vazgeçmeyiz.

Hep yaptığım gibi ben gene açık-seçik kendim için konuşmayı sürdüreyim: Tarih’e ilişkin görüşlerimde pek yapayalnız kalmış

sayılmam. Bazı önemli tarihçilerin, beni çeken yazılarından, zaman zaman yararlandığım birçok kafadan özlü esinler devşirdim. Sayıları az olmasa da, bir çırpıda anabilirim kimilerini. İşte: Burckhardt, Ortega, Toynbee, Anton, Mommsen, Benjamin, Nietzsche, Dilthey, Stegmüller, Croce, Valéry, Wittgenstein. Tarih üzerinde düşünürken bu düşünürlerin birkaçıyla birlikteyim hep. Ona ne kuşku, çeşit çeşit dönemlerin yaşam-gündemleri uyarınca, tektek kafalarda çeşit çeşit tarih görüşleri oluşmakta. Bende de öyle.

Nice sallantılardan sonra, hem geçmiş olaylar hem bunlara ilişkin bilgiler, bilimler yönünden, deyimim en alçakgönüllü bildirimiyle, tarih görüşümü şöyle özetlersem pek yanılmış olmam sanıyorum: Tarih bilimleri diye nitelenen ürünler, daha görünüşleri yönünden, hiç de doğa bilimlerine benzemezler. Çünkü onlardan başka bir dile bürünmüşlerdir. Matematik formülü biçiminde ortaya çıkmazlar; ölçüp biçmelere de yer yoktur onlarda. Bunun içindir ki, gününbirlik konuşma-yazma dili ile *tarih alanına özgü dil* birbirinin aynı gibidir. Ancak bazı tarihçilerin özel ilgi, tutum ve ağırlık yöneltilerine uygun düşün diye yeğledikleri kendi deyimleri, deyişleri de vardır. Bunlar, genelde, günlük sözcük-dağarcığından alınan ama özel içeriklere açık kılınan sınırlı geçerli kavramlardır. (Ne var ki, ya doğrudan doğruya ya dolaylı olarak başka yerlerde ele aldığım bu zevkli dil-tarih yöresinin bilimsel engebelerinde kendimi tutamayıp yayılmasam da olur diyorum şimdi.)

Epeydir benimsemiş olduğum tarih'e ilişkin tutamakları, şimdi burda, bazı yeğlemelerin doğrultusunda değerlendirmek istiyorum. *Hangi tarih yazarlarının kitaplarını okuduğumu, hangilerini okumadığımı* birkaç sözcükle gözler önüne serebilirim. Bakarsın, sayısının hiç de az olmadığını sandığım tarih okurlarından bazılarının ilgisini çekerim. Böylece, nedense örtük kalan çarpık eğitim alışkanlıkları yüzünden, nitelikçe yoksulluğuna inandığım okur emeklerinin onarılmasına, talihim varsa, yardımcı olabilirim. Hattâ kimi başarısız okumalar yüzünden tarih okumaktan vazgeçenlerde yeniden okuma hevesi uyandırabilirim.

Hangi tarih kitaplarını *okumadığımı* belirterek işe başlıyorum.

Tekyanlı tarih yazarlarını okumayı sevmiyorum. Onların kaleminden çıkan kitaplarda, geçmişte olup bitenleri anlayıp anlatan az sayıda olay var da ondan. Görünürde sayıca çok olsa bile birbirine benzeyen olayların altını çizmekten öteye geçmez bunlar. Açıkça tarih bildirmeseler de, sözü geçen tarihçiler dönüp dolaşıp hep belli bir son'a uygun düşen olayları seçmişlerdir. Çünkü amaçları, elealdıkları olaylarla birşeyi göstermek, "ispatlamaktır".

Hiç kuşku yok, bu bir zorlamadır. Böylesi güdümleri kaldıramıyorum. Aklıma, anlayışıma dışardan elatılıyormuş gibi geliyor bana. Geçmişteki olayları, şimdi açısından, belli bir amaca indirgemek seçme özgürlüğümü kısıtlamak tır. Soğuk karşıyorum böylesi tarihleri. Bilimadamlarınca yapıldığı önesürülse de okur kişiliğime saygısızlık diye algılıyorum böylesi tarih yazılarını.

Tarih'ten ille de belirgin bir *ders çıkarmaya* iteleyen kitaplarla, okumalarla da aram iyi değil. Bu gibi tarih bilgisi ürünleri tarihçinin kafasına gönlüne uygun düşen kişisel-toplumsal bir durum-tasarımı, bir durum betimlemesi, bir düşüncedir. Böyle bir girişimi onaylamak zoru diye bir zorum yok doğrusu. Geçmişte olup bitenler bugün için de ölçü-ölçek olabilir mi sorusu, hâlâ bilmeyen kaldıysa birkez daha yineleyim, son derece tartışmalı bir konudur.

Hele tarihçinin, içinde yaşadığı toplumun güç-merkezi bazı kesimlerince *bir ideoloji*'sini binbir deredensu getirerek birtakım gerekçe kovalarıyla başkalarına boca etmesini sağduyu kolay kolay evetleyemez. Sözümona tarihçilerin kanatlı sözlerle ortalığı harmanlamaları; iyimserlik, kötümserlik, kin, kışkırtma, ilerleme çığırtkanlığı yapmaları, biryandan yetki ve yetkesine sığındıkları, tarih bilimini ayaklar altına almak girişiminden başka birşey değildir. Neyse ki acele çıkarımların, çıkarca övgü ve batırışların ergeç maskesi düşer — çoğun acıyla ama ne acılarla, tarih yeryer buna tanıklık etmektedir. İşte bu nedenle, pırıltısına bakmaksızın, hertürlü tarihçiye, saydamlık içinde hesap vermeye çağırarak, kim ne derse desin, ne kabalıktır, ne haddini bilmezliktir; ödevdir, insanlık ödevidir bu.

Daha elime alır almaz bırakmak zorunda kaldığım bir çeşit "tarih" kitabı daha var: dilce özensiz kavramlarıyla, yalapşap be-

timlemeleri, maymun iştahlı tanımlamalarıyla *laçka yazılar* bunlar. Tarih bilimine güzel yazın gözüyle baktığım için değil; zevksiz tatsız darmaadağınık sunuşlu tarih yazılarına ısınamıyorum doğrusu.

Başka bir çeşit tarih ürünleri var, onlar da gönlüme, aklıma uymaz şeyler. *Belli* okur kesimineseslenen, tüm yapıp ettikleriyle belli bir toplum-kültür düzeyindeki okurlara nerdeyse önem vermeyen bir davranış içinde olan tarih yazıları hoşuma gitmez. Kendim “genel” okurum ben. “Sözüm sana, çünkü sen şöylesin, böylesin!” dediklerine seslenen; “sana sözüm yok, çünkü sen anlayışsızsın,” diye damga vurduklarına seslenmeyen tarihçilerin okuru olmayı içime sindiremem. Bilimsel gerçeklerin, kişilerin keyfine uyacak biçimde değiştirilmesi, ya da sunulması olası şey değil. Zenginlerin varlığını okşayan, yoksulların geri kalmışlığını artıran bir fizik var mı ki tarih olsun.

Yeğlediğim tarih kitapları üzerinde uzun uzun durmama pek gerek kalmadığını sanıyorum. Beğenmediklerim konusundaki sergilediğim birkaç tutamaktan olumlu sonuçları çıkarmak durumu aydınlatmaya yeter görüşündeyim. Ben gene de bu bağlamda kendime özgü eğilimin, henüz değinmediğim bir-iki çizgiciğini okurlarımla paylaşayım.

Birtakım kimselerin ayrıntı diye gördüğü, bundan dolayı pek önemsemeyip atladığı ayrıntılara tarih kitaplarının en övünülecek ögesi gözüyle bakıyorum. “Ayrıntı”, geçmiş olayları görüp değerlendirmede en değerli anlayış yardımcısıdır. Bazan ayrıntı gibi gelen bir olay betimlemesi, geçmişin tâ içine sokulma yönünden vazgeçilmez dayanak-göstergesidir. Tarihçinin meslek gücü de zaten, baskın oranda bu ayrıntıların yakalanmasını, tartılıp biçilerek tek tek ve birarada işlenmesini gerektirir. Sözelimi böyle bakınca, Jacob Burckhardt, Walter Benjamin gibi tarih yazarlarını okumaya doyamıyorum.

Ayrıca: olayların *ideolojik* renkli yanını bilimsel titizlik yanı tutmazlığıyla incelemek tarih yazılarının onsuz-olunmaz erdemidir. Bu tür tarihçilerin yapıtlarını, kimilerin hoşuna gitse de, kin pompalayanlarından üstün oldukları inancıyla her zaman çekici bulmaktayım.

Özenli yazan tarihçiler de gönlüme göre kişiler. Onlar, özde, geçmişin bilimce hakkını vermede *dilin ağırlığını* bilerek kurumsal

açıklığı, seçikliği, tutarlığı korumaktan hiç de geri kalmazlar. Ararın, bulunca da yürekten bağlanının böyle tarihçilere. Özellikle eskilerden Tacitus'u okumak başlıbaşına bir keyif benim için. Böyle tarih yazarları, seçtikleri belli bir toplum kesimine uygun şerbet sunmak gibi bir kaygı gütmedikleri için, yanlış da düşünseler doğru yoldan ayrılmazlar. Belli bir kesime değil herkese seslenirler, *herkes için* yazarlar. Çünkü toplumun en ortaklaşa bezeğidir dil. Bozuk düzen dili yüzünden olayları çarpıtmayan, tam tersine arı duru diliyle olayları öğrenilir kılan tarih ustaları elimden düşmez.

Son olarak:deşmeden bırakamayacağım iki tarih anlayışı var. *Biri*: geçmiş, o geçmiş yaşayan insanlardan başkası bilemez savıdır. *Öbürü*: tarih yazılarını *metin* olarak incelemeyen tarih bilimlerinin ne olduğu anlaşılmaz savıdır. Nerdeyse çocukluktan beri, yaşam başımca hep uğraştırmıştır beni bu sorular.

Önce *ilk sav*: bir olayı, o olay *olup biterken* kendi yaşamayan o olayı kavrayamaz, deyip geçerler genelde bu sava. Olayı yaşamak: o olayın içinde bulunmuş olmak olayı tüm acısı tadıyla özünde duymak diye yorumlanır. Buna göre, tarih özyaşantıdır. Buysa, kişinin olayı doğrudan doğruya kendinde, günlük yaşamında deneylemiş olması demektir.

Bu yorum açısından eğildiğimizde tarihçinin yaptığı: kısa ya da uzun bir süre önce, diyelim ki 50 yıl, 50 binyıl önce olup biten bir olayı, o olaydan bize dek kalıp da erişebildiği izleri derleyerek bazan da izlerin izlerini ipuçları diye kullanarak aydınlatmaktır. Demek ki tarih: karanlıklara karışmış olaylardan, zamanca, çağca, gelenekçe, dil-toplum-ortamca, yetişimce, yapımca başka, bambaşka bir insanın sözetmesidir. Başka türlü dendikte, tarihçi, ilk bakışta, yaşamadığı birşeylerden sözetmektedir.

Özetlediğim tarihçilik gerçekliği yansıtıyor ama, bu yansıtış gerçeğin tümünü vermekten çok parça parça veriyor. Hesaba katmadığı kimbilir ne eksiklikleri var. Doğrudan yaşayan bilir gerçeği.

Orası öyle de biricik biliş değil bu, *başka bilmeler* de var. Bırakın ki, yaşayanın olay üzerindeki bilgisine her zaman güvenilir gözüyle bakamayız. Olayı, ne denli içten yaşayıp anlatsa

da, çepeçevre kavradığını önesüremeyiz. Kendisi karşı koysa bile bu böyle. Bunun en sağlam belgesi “aynı” olayı yaşadığını söyleyenler, çoğun, olayı, *kendi* açılarından yaşadıklarını gösterir. Nitekim bu, olaya her karışan, ya da tanık olanın başka başka şeyler anlatmasından bellidir.

Tarihçilere gelince, onların geçmiş olayları yaşamadığını söyleyip kestirip atmak yanlışır. Olayları *sonradan* yaşayan kişilerdir tarihçiler. Hattâ birbakıma, doğrudan doğruya yaşayanlardan *daha* çepeçevreye yaşayabilirler. Bu, geçmişten kalan bulgulara gidişlerindeki beceriye; bu bulguları yöntemince birbiriyle karşılaştırarak geldikleri bilince çıkarmalarına; böylece olayları, birdeyime, önceki sonraki gelişimlerini izleyip doğrudan doğruya yaşayanlardan daha kuşatımla, çok daha kuşatımla anlayabilmelerine dayanır. Kuşkusuz bu, doğrudan yaşayanların yerini tutamaz. Ne var ki, pekçok yönden onları bütünler tarihçinin elde ettiği vargılar. Bu da, tarihçinin, özde: kendi şimdisinde algılayan, gören, sezen, üzülen, sevinen, düşünen, öfkelenen, türlü türlü iç-kımıldlarıyla çalkalanan bir duygu ve eylem varlığı olduğu için böyledir. Tarihçi: olayın eşzamanlı tanığı olmadan, olaya, olaylara *emeğiyle* tanıklık eder, bununla da olaysal yaşantılar *gerçekleştirebilir*. Altını çizelim; tarihçininki *de* bir yaşantıdır.

Yetesiye değilse bile deşmek istediğim *ikinci sava* gelince, bu sav uyarınca: tarih bilimi yapıtlarını geçmişi yansıtmaya yönelik, kendine özgü birtakım özellikleri olan *yazılı bir anlatı ürünü* gözüyle ele alıp incelemek gerekir. Çok kimsenin tuhafına gitse de, bu sava büyük önem vermekteyim. Hemen söyleyeyim: tuhaf yön, savın herkesçe bilinen, sıradan gerçekmiş gibi algılanıp biryana atılarak unutulmasıdır. Oysa, sav üzerinde ne denli durulsa yeridir.

Çevremize şöyle bakalım: halktan tarihe tutkun pekçok kimse gibi, birçok bilimadamının, sözelimi tarih filozoflarının, edebiyatçıların, dil bilginlerinin, bazı tarihçilerin *bile* pek bir haberi yoktur işin bu yönünden. Kırkyıldabir birşeyler işitmiş olsalar da, birtakım uç-düşünürlerin zaman geçirdiği oyalanmalar diye umursamazlar üzerinde durduğum savı.

Bense, tarihin *anlatı* boyutunu gönlümü, kafamı derinden bağlayan çok-ögel, nerdeyse gizemli bir ilgi-alanı diye görürüm.

Onyıllardır süren tarih okurluğuma karşın henüz kavramsal adını koyamadığım yakın yakın bir sarılışla, özel mi özel bir anlatıcı benim için tarihçi. Dobra dobra söylüyorum: tarihten aldığım tadda böylesi bir anlatıcının anlatısının okkalı payı var.

Genelde tarihçi bir düzyazı emekçisidir. Geçmiş anlatmaya yönelik *düzyazı ürününün* pekçok özelliğini sergiler. Okurlarına yazıyla seslenen dilsel bir araçtır tarihçi yazısı. Bildirimiyile, okurlarının gözleri önüne serer geçmiş. Bunu da geçmiş canlandırmalarıyla yapar. Birdeyime, *yazıyla* geçmiş yeniden doğuran bir yazardır tarihçi. Gerçi yazdığı bir tiyatro, bir film sahneleyicisi, bir düzyazılı söylence ‘sairi’, bir romancı, öykücü ya da benzeri bir yazma-alanına girmez. Ülke, çağ, eğitim geleneklerine göre alışlagelen tutumla tarih yazılarına çevrilir ilgililer. Böylelikle tarih yazıları çeşit çeşit arkaplanları, renk renk öğeleri, türlü türlü boyutlarıyla, seçkin bir kültür katkısı olarak ortaya çıkar. Nitekim eski Fırat-Dicle, Hint, Çin, Japon uygarlıklarında, Orta Asya, Arap, Türk kültür çevrelerinde olduğu gibi Batı’da, özellikle Antikçağ ile 19. yüzyılda önemli bir “edebiyat dalı” olarak bakım görmüşdüzyazılı tarihçi ürünleri.

İşte dil-kültür bağlamındaki dolambaçlara duyduğum özel-özel meraklarımdan ötürü ben de tarih’e böyle bir ilgi-yakınlığı içinde buldum hep kendimi; başkalarından pekçok şey öğrenmeye baktım zamanla fırsat yakaladıkça, kendim de kıyısından köşesinden de olsa, doğrudan tarih araştırmalarından geri kalmadım.

Tarihokuru olarak, bütün bunlardan epeyce yararlar sağladım diyebilirim. En kışkırtılmış biçimde: elime bir tarih yazısı aldığımda, geçmiş merakımı gidermede: önümdeki *yapıtın yazıca* yapısal kımıldanışlarını izlemenin tarihçe bilgilenmemi engellediğini hiç sanmıyorum; tam tersine, tarihçi yazıları, oluşumuyla, dayanakları, sallantıları, titizlikleriyle geçmiş daha içten kavramamı kolaylaştırır. Metnin tutarlıkça dengesini bağlantı ve öğeleriyle kavramakla geçmişteki yönelişlerimin verimlilik kazandığını saptadım. Tarihçinin, yazısı, daha doğrusu *yazısıyla* sergilediği geçmişe ilişkin derinleşmeler, varsayımlar, önemseyişler, sınıflandırışlar, kanıtlayışlar, değerlendirişler, kaynak çözümseyişler, belge-yorumlayışlar, başka şeylerle birlikte bütün bunlar, yazıca düzenleyişler, açık kılışlar, ölçekleyişler, *dile*-getirişlerle yoğun

dikkatimi çekmiştir hep. Bu yazısal ögeler, tarihçinin *anlatı-dün-yası*, dolayısıyla da ulaştığı, ulaşmak istediği amaçlar üzerinde güvenilir ipuçları derlememde, geçmiş üzerinde söylediklerini daha iyi tartarak anlamamda büyük yardımı dokunmakta.

Bu açıdan bakınca: biryazı-metni olarak tarihçi metni, tarih okumalarımda hiçbirzaman unutamadığım onsuz-olmaz bir odaklaşma tabanı benim için. Bir okur olarak ne zaman geçmiş kendimce yaşantılamaya yönelsem tarihçinin *yazı olarak yazısında* enine boyuna *yayılma*yı özenle sürdürürüm. Yazıdaki bu yayılış tadına doyamadığım bir duyma, düşünme alanıdır benim için. Onun içindir ki, yazısına söyleyişine boşverip sözümona bilimadamlığına ağırlık veren “tarihçiler’e” n’etsem ısınamıyorum. “Tarihçi” dediğin önemli bir yazardır. Nitekim Burckhardt’lar, Herodotos’lar, Tacitus’lar, İbn Battüta’lar, Kâtip Çelebi’ler, daha da niceleri, ölçeklerindeki gelişmelere ilişkin nice eksikgediklere karşın yüzyıllar boyunca tiryakileri hiç eksik olmayan kişilerdir. Bunu, kuşkusuz yazılı anlatışlarındaki ustalıklarına borçludurlar. Ne denli sınırlı olsa da bilim-kültür evreninde kişiye seçkin bir yer sağlar yazı yazma ustalığı. Bunun içindir ki, hem halkın, hem tarihçilerin yazı’ya, tarihçinin yazısına aldırıışsızlığı son derece sakıncalıdır bence. Böyle düşünmekle tarihi edebiyata indirgediğim sanılmasın. Tarih okuma eylemlerimin ışıldağında vardığım şu: Tarihçi, yazısına, yazısına gösterdiği bakımla *yazarlığıyla* insan-tarih-kültür alanında imrenilecek doruklara erişir. Nice gözlerden kaçsa da tarihçinin bilimadamlığı kadar yazarlığı da önemlidir.

Azıcık da olsa üzerinde durduğum savların, genelde, ne halk ne de tarihçiler katında ayıklıkla hesaba katıldığını söyleyemeyiz. Buna göre, tarih yönünden *yaşantı* sorunu ile *anlatı yazısı* sorunu üzerinde dallıbudaklı birer sav olarak durmanın, bu savları çeşitli gereksinmelerle, her çağın düşünsel aşamaları doğrultusunda, büyüteç altına almanın kaçınılmaz bir kültür ödevi olduğuna inanmaktayım.

Altıyanı birkaç “tarih” kanatlı söz, — nerden nereye uçtuk onlarla. Evren birbakıma, insan-evreniyse, sözcüklerin hertürlü anlamında, engebeleri, bulutlarıyla birbirini izler uzaklı yakınlı

aşamalar. Ordan oraya göçe kona kat kat anlayışlarla büründük, kat kat anlayışlardan sıyrıldık. Hem değişti bakışlar anlayışlar, hem aynı kaldı. Sürekli göçebelik yok ama. Daha doğrusu başka başka göçebelikler var. Belki en uygunu, *tarih duygusu* diye nitelemek gerekir bunu.

Kendi adıma diyorum: bilimde, sanatta, yazında, dinde, siyasette kişi-toplum-kültür yaşamının her kesiminde anı, anıt, bulgu, bilgi, kuralsılık, dağınıklık içeren yaşanmış bir geçmiştir insan geçmişi. Hem sınıksız bağ hem önü açık özgürlüktür insan için. Böylece geçmiş sıkıcı olduğu kadar geçicidir de. Geçmiş umursamayana, “saygısız” dendiği de olur; “iyi ki böyle yapıyor” dendiği de. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, geçmiş, insan varlığını yoğurmakta. Öyleyse hep geçmişin içine sokulma denemelerinde bulunacaktır tarihçiler, — geçmişin tâ içine, yoksa bilmemiz gerekeni başka türlü nasıl bileceğiz? Birtakım sezgi yetileri, yatkınlıklar, akıl yürütmeler, süzmeler sonucu eylemlerle başarır bunu tarih bilimleri. Gözlem kadar mantık da, düşünme kadar çıkarım da, bilim ağırlıklı yaklaşımlar da gerektirir tarihçilik. En küçük doğa koşullarından en görkemli olaylara dek bu kimliği sürdürmek zorundadır.

Tarihçi, geçmişte: yerine göre sanık arar; yerine göre örtük başarıları güne çıkarmaya çalışır; kimi şairce duyarlılık diplerine, kimi matematikçe hesaplara girer; gerektiğinde psikoloji, sosyoloji çözümlemelerinde yayılır, gerektiğindeyse kuşatıcı tablolar çizer; ayırmıştığını kadar birleştirir de; geçmişteki olay bağlamlarında zamanına ilişkin gereksinim basınçlarını, olabilirlik değerlendirmelerini, gerçekten gerçekleşme durumlarını birbir gözler önünde canlandırır. Oluşları, yeğlemeleri, karşılaşmaları, istemleri, istençleri, düğümleri, etmenleri, çözümleri irdeler. Böylece varılan durumların neler olduğunu özenle gözden geçirerek anlama ve anlatma işidir tarih. Başka türlü dendikte, çepeçevre yönleriyle tarih yazarları: kültür varlığımızın en karmaşık görevlerini üstlenen kişileri, kültür dünyasının *önde gelen* mimarlarından. Genelde, toplumun bir köşeciğinde, edilgin birşeylerle uğraşan kendi halinde kimse-lermiş gibi bir izlenim uyandırırsalar da gerçek budur, her zaman böyle olagelmıştır.

İnsan-toplum-kültür gerçekliğine bu bilinçle eğildiğimizde: geçmişten korkmak ne denli yanlışsa güzel yaşama umudunu yalnızca geleceğe bağlamak da yanlıştır. Geçmiş öyle güzeldi ki, gelecek öyle karanlık ki, diye düşünmek de yanlıştır. Geçmişten günümüze gelişe bakıp burdan günümüzün yetkinliğini ya da günümüzün partallığını çıkarımlamak, böylece neydik-n'olduk diye dövünüp durmak da hepten yanlıştır. Bütün bu kuşatımları aydınlatabilecek sağduyu saptamasıysa şu: Tarih yoğuran, tarihle yoğrulan canlıvarlıklarız hepimiz; insan insan kaldıkça tarih sürüp gidecektir, tarih uğraşları, tarih bilimleri de öyle.

Şimdi sıksık ortalıkta bata çıka dolaşan birtakım tekerlemeci önermelere bakıyorum da şöylebir kanıyı benimsemek en yerinde tutum gibi geliyor bana: Tarihe ilişkin o: “altın harfler”, o “örnek alınacak dersler”, o “cezalandırıcı güçler”, o “en doğru kesin yargılar” türünden deyimlerle oluşan göklere çıkarıcı ya da yerin dibine batırıcı birçok deyiş, deyişler. Ne tuzak ne ökse bunlar; ne doğru ne de yanlış. Hiçbirinden çekinmeye gerek yok. Tarihçi *esinli* bir yazarsa böyle sözler kullanmaya hakkı var; yeter ki, bilimadamı olarak ne dediğini ne demediğini, yani söylemlerinin geçerliğini iyice bilsin. Ama bu bilmeyi yalnızca ondan beklemeyelim, kendimizden de isteyelim.

Kuşkusuz kimsenin söylemine, söyleyişine yasak koymaya hakkımız yoktur. Gene de, kim olursa olsun, herkesin halkı yanıltan, giderek tehlikelere iteleye iteleye çarpık bilgi ve eylemlere sürükleyen olumlu olumsuz abartılardan uzak durması gerekir. Her yazar gibi tarihçinin de *düşünme-yazma namusudur* bu.

Hangi kaynağa dayandırılırsa dayandırılınsın tarihçi yargısının kesin-şaşmaz olduğu söylenemez. Bununla birlikte tarihçilerin ne yapıp ettiğine yetesiye kulak kabartmadan insan-toplum-kültür olayları üzerinde akıl yürütmek doğru değildir. Demek ki, tarihçi yapıtını ortaya koymadan önce, tarihçiyle birlikte, ama tarihçiden sonra da, tarihçi ürünlerine eğilmeden edemeyiz. Bunu yapmamak insan-*oluşumunu* güdükleştirir. Tarih'e eğilmek, tarih bilgilerini paylaşmak hepimizin doğal hakkıdır. İnsan sorunlarını, özellikle önemli insan sorunlarını karınca karınca çözümlemek, ya da çözümleme-denemeleri önermek bu önerileri gerçekleştirmek hepimizin görevidir çünkü. Bu sorunları, bu

önerileri tek kişinin, ya da belli uğraş uzmanlarının buluşu, buyruğu diye benimsemeyi, eleştirici kafası olan hiçkimse içine sığdıramaz. Sorunlarımızın basıncını gidermede, hele insanca yazgımızı belirlemede rol oynayan etmenleri hepimizin paylaşacağı *ortaklaşa* bir sorumlulukla değerlendirip verimlendirmeliyiz. Özgürlüğümüz gereği gerçekleştirelim bunu. Bunu *hepimizin*: hem kendimize hem türdeşlerimize karşı kaçınılmaz hak ve görev bilmesi gereğini aklımızdan çıkarmayalım. İşte bütün bu uğraşlar süresince *tarih üzerinde düşünmek* kişisel-toplumsal *olgunluğumuzun* son derece gerekli bir ögesidir.

Böylece hepimize yakışanı yerine getirirken, hiçbir aşırılığa düşmeyelim. Bunu da hırçınlıktan uzak bir tutumla, gene de tarih işlerinin yalnızca tarih uzmanlarına bırakılamayacağı bilinciyle yapalım. Tarih mi, — aman dikkat!

Eğitimin, Yetişimin Kıvrımlarını Silkelerken

Nasıl bir dünya bu böyle, birbiriyle bağdaşan, bağdaşmayan sayısız yönelti sözkonusu herbirimiz için. Gerçekten “Akıl!” “Akıl!” deriz ama, çoğu, ha-var-ha-yok bir akıl bile yetip artıyor kanısında; ne de olsa yuvarlanıp gidiyor yaşam. Ona ne kuşku: hiç umulmadık durumlarda, hem kişi hem toplum, karşılığını acı acı ödöyoruz. Kuşkusuz bu ortamda öne çıkan alanların üstün önemi savsaklanamaz. Ayrı ayrı hepsi özenli bakım ister. İşte bunların en başında eğitim, yetişim gelir.

Her yaştaki insan için her çağda vazgeçilmez biçimde içerikçe değerler sağlayabilir bu ikili birlik, bu içiçe tekleşen iki-yönlü birlik, bu çoğun ayrı ayrı vurguladığım önem-odağım. Öyleyse çabucak büründüğü hantallıklardan, kabuk bağlayışlardan, tozlanıp özgideren kirlenmelerden arındırılması gereken kapsamlı bir alan eğitim, yetişim. Ne yapıp edip zaman yitirilmeden gerçekleştirilmelidir bu. Yoksa, kişi toplum korkunç zararlara uğrar. Anlayacağınız, iş iştenden geçmeden eğitimi, yetişimi yolu yordamınca silkelemek hepimizin atlanmaz görevidir. Neylersin ki, günübürlük yaşayışın binbir hay-huyundan biz serseme dönen insancıklar, çoğun, önemsiz ile önemliyi birbirinden ayırmayıp eğitim-meğitim, yetişim-metişim, bunların pek ayırdına varamıyoruz. Durumlar oraya dayanınca da, — ah, hep kafamızdan; bu arada isteye isteye kafamızdan diye diye çeşit çeşit yaralar berelerle inilleyen bir yaşama katlanmak zorunda kalıyoruz, ya da dayanamayıp yitip gidiyoruz.

Sorduk ama yeniden soralım: Peki, neden bu? Değişik yönetim amaçlarıyla da olsa, aşağıyukarı yüzyıllardır yeryüzünün gittikçe yaygın bölgelerinde, bazı direnme ve geri dönüşlere karşın,

gittikçe yaygın kıvam bulan demokrasi doğrultulu ülkelerde ağırlıklı bir kültür kesimidir eğitim. Eğitime ayrılan, ya da ayrılmasına çalışılan paralardan bellidir bu. Söylevler, toplantılar, okullar, araçlar, gereçler, görevliler — bolkepçe dağıtılır eğitim işlerine. Heryanda sabırsızlıkla uygulamaya geçilir. Çabucak alınan birkaç parlak sonuçla birlikte, boşuboşuna döner eğitim, yetişim çarkları.

Başka türlü dendikte: eğitimin ilk bakışta görünmeyen canıncı kıvrımlarına birtürlü inilemez. Geçerakçe geleneklere, göreneklere, yorumlara, yasalara sinmiştir bu alışkanlık. Böylece, insana daha yakışır bir çekidüzen için, deyim yerinde sanıyorum, *eğitimi silkelemek* zorlaşır. Oysa sözünü ettiğimsilkeleyiş, birbakıma, eğitimin örtük öndayanaklarını belirgin kılmaya yardımcı olur. Onun içindir ki, büyük ölçüde zorsa da, eğitim-yetişimde “görünenler” kadar “görünmeyenlere” de uzanmak kaçınılmaz bir ödevdir.

Seyrek de olsa, böylesi girişimleri iş edinenlere rastlanır. Ben de, bu yolda çabalayan biriyim.

Hemen bildireyim: tüm yaşamımı bu alanda onyıllardır derlediğim ipuçlarının herbirini olanca derinliğine izleme işine adanmış değilim. Gene de karınca kararınca bazı açıklıklara varmadım desem yalan olur hani. İşte şimdi burda, son yıllarda sıklıkla gözüme takılan bazı eğitim-yetişim kıvrımlarını birkaç başlık altında güne çıkarmak dileğindeyim. Kuşkusuz, bölük-pörçük sunuşlar bunlar.

Aydınlık

Yaşamda olduğu gibi eğitim-yetişim alanında da el dengeldiğince aydınlıktan yanayım. Ayık, aydınlık olmaya sırt çevirenlerin, her yerde ergeç bağnazlığa düşecekleri kanısındayım.

İşi, kesimi, çağı, çevresi, yaşı-başı ne olursa olsun, herkese her zaman duruma uygun bir ayıklık, bir aydınlık gerek. Özellikle de eğitim alanında. Eğitim-yetişim hem kişi hem toplum yaşamını tümünden yoğurduğu için bu böyle.

Ayık kişi bilinçli kişidir. Ne yaptığını, neyi nasıl yaptığını,

hangi amaca yönelmekte olduğunu, hangi amaca yönelmesi gerektiğini bilen kişidir. Savruk, dikkatsiz birinin ayık olduğunu söylemek bir çelişmedir. Özünü aldatır böyle biri. Önemli ile önemsizi karıştırır. Bazı başarılarla erişse de süreklilikten yoksundur. Genelde, belli bir ayıklıkla birlikte gitmeyen her yaşam gibi, yaşama atılımından uzak bir köhnelikten öteye geçemez. Eğitim-yetişimde derinlik ancak ayıklıkla sağlanır.

Gerçi ilk bakışta ayıklık, çoğumuza kolay birşeymiş gibi gelir. Ama bazı özellikleri anımsanınca bunun pek böyle olmadığı anlaşılır.

İlkin, genelde sanıldığı gibi soyut, kavramsal, kuramsal birşey değildir ayıklık aydınlık. Kavramsal-kuramsal kılıkırkyarmalar ille de aydınlık getirmez. Sağduyu işidir aydınlık. Kişiden, öz-özgeyi kandırmayan bir istenç ister. Bir gerçekleştirme başarısıdır aydınlık.

Bilgi işi olduğu kadar bilinç işidir. Bilinçse, yaşama ilişkin koşullar ile amaçları, çepeçevre düşünüp taşınarak eylemlerde bulunmaktır. Hertürlü rasgeledüşünme, eyleme davranışından, el dengeldiğince uzak durmayı becerebilen insanlardır aydınlık kişiler. Abartıya, yantutmaya, denetsiz, dengesiz işlere kaptırmayan kişilerdir ayık kişiler.

Buna göre: ayıklığı birkez yakaladıktan sonra, işlerin, eğitim-yetişim işlerinin tıkr tıkr gideceğini sanmak yanlıştır. Hep ayık kalmayı dileyen, sürekli ayık kalmaya çaba göstermek zorundadır. Öyleyse ayıklığa, birinden öbürüne aktarılmaya elverişli bir al-ver malı gözüyle bakılamaz. Herkesin kendi çabasıyla ayıklığı gerçekleştirmesi; bunu da, yürekli bilgi, güçlü deneyimle canlı tutması gerekir.

Uyurgezerliği bağışlamaz eğitim-yetişim. Ayıklığa, aydınlığa yetesiye bilgi ve istençle bakım göstermeyen yarı yolda kalır. Özüne özgü bir sanat kolu, yaşama sanatı ögesidir ayıklık.

Hem eğiten hem eğitilen, hem yetiştirici hem yetişen, hiçbirinin arasında bir ayrıcalık yok zaten, bu sanattan sürekli payalmaya bakmalıdır. Aydınlık, eğitim-yetişimi de katın, insan-toplum yaşamının temelidir.

Mutluluk

“Mutluluk!” — ne işi var şimdi burda mutluluğun? Bu soruya canı sıkılıp yapıştıracaktır çok kişi: O olmayacak da n’olacak, peki? Her düşünmenin, eylemin sonu mutluluk değil mi yani? Yadsımıyorum, çok uygun bir tutum bu. “Mutluluk” sözcüğüne fırtıa-zırtıa başvurmadan edemiyoruz. Benim canımı sıkan: bu sözcüğü yerli-yersiz kullanışlar. Belki bundan, heryönelimi, n’apıp edip “mutluluk” ile anlamlandırmaya kalkışmıyorum. Eskiden epeyce öyleydim ama, sonra sonra daha serinkanlı davranmaya eğilimli oldum. Kavramsal, güncel uğraşlarda, gerekmedikçe, “mutluluk” kaygısı karıştırmadıkça bazı şeyleri daha ayık, aydınlık seçebildiğim kanısındayım.

Şöyle ki, eğitim, yetişim çalışmalarından eğitim ile mutluluk arasında bir nedensellik bağı görmenin pek doğru olmadığını sanıyorum. Eğitim ille de mutluluğa götürür, mutlu kılmayan eğitim aklın kolay kolay alacağı birşey değildir, doğrultusu kafaları kurcalar kurcalamasına. Öyle de, işin, üzerinde durulması gereken bir yüzü daha var. “Mutluluk zorunlukla eğitim, yetişim işidir,” yargısına gözlerim kapalı, “İşte bu doğru bir yargıdır,” yaftasını yapıştıramam. Nice korkunç olaylar dolayısıyla hep biliriz: iyi eğitim almış insanlar, birbakıma örnek biçimde yetiştirilmiş insanlar tek tek ya da elele verip ne tüyler ürpertici insanlık suçları işleyebiliyorlar.

Eğitim-yetişim çalışmalarımda zamanla kendime çizdiğim yolsa şöyle birşey: Mutluluk ile doğruluk arasında içten bir bağ yok. Çeşit çeşit eylemleriyle eğitim her derde çare değil. Bunları bol bol saptama fırsatlarım oldu. Kendimi birtakım düşlere, bahanelere salıverip *bu* gerçekliği görmezlikten glemeyeceğimiz kafama dank etti. Kendi uğraşının tüm öbür uğraşlardan üstün olduğu kandırmacasından uzak kalmayı öğrendim diyebilirim. Nedense böyle yapmayanların alkışlarla eriştiği yükseltilere hiç imrenmedim. Bazı sözümona başarıların parlaklığı dolayısıyla yaşamın, eğitimin çarpık açıdan görünmesine dayanamam. Kime yararı var ki bunun: günü geldiğinde, öz de özge de acı acı öder çarpıklığı. Sınırlı tadımlı mutluluğun değerini abartmak yakışmaz.

Yinelemekten bıkmayacağım gerçek şu: Binbir oluşumlu, derin kökenli insan-toplum yaşamında ancak belirli bir rol oynar gerçekten düzeyli, yani özü özgeyi gözeten eğitim. Bundan eğitimin-yetişimin değersizliğini çıkarmak haksızlık olur. Vurgulamak istediğim insan-toplum yaşamının enginliğinden ötürüdür bu. Eğitim-yetişimse, bu enginlikte hiç de küçümsenmeyecek, ama sınırlı bir rol oynar.

Bu bağlamda dikkati çekmek istediğim son birşey: içeriği, niteliği kendine özgü özelemlerle anlayıp anlamlandırdığım mutluluk görüşümü eğitimde, yetişimde başkalarına zorla buyurmaya hiçbir zaman yeltenmem. İnancıma göre: mutluluk ökseli eğitim özendirmeleri başkalarını aptal yerine koymaktır, buysa düpedüz aptalların işidir.

Halk

Hepimiz halkız, halktan kişileriz. Halktan ayrı düşen yapayalnızdır. İnsanın salt yalnızlığı gerçekliğe aykırıdır. Halkın bir üyesi olmayan birşey tasarlanamaz. Görünmez bağlarla halkının insanıdır herkes. Nedense halk düşmanlığına soyunanlar bile, *halka* karşı oluşlarıyla halk-sız yapamayanlardır.

Kimdir, nedir, nasıl birşeydir, peki, bu “halk”? Böylesi bir soruyla, bir tanım isteniyorsa, bakın işte yokum bunda. Böyle bir tanım veremiyorum; vermeye kalkışanlar işi ne denli çepeçevre tutsalar da, tanımlarının sürekli onarım gerektirdiğini öğrenmekte gecikmiyorlar. Bu gibi tanımlarda güdülen kaygılar, gözönünde bulundurdıkları amaçlar ile çeşitli çıkarlar doğrultusunda durmadan yenilenmeyi gerektirir. Nitekim her iktisat, toplum, topluluk, devlet yörüngesi değişik kapsamlı-içerikli sürüyle “halk” tanımları üretir. Zaman-uzay koşulları uyarınca, bunların kimi benimsenir, kimi unutulur gider.

İşte bu bilinçledir ki, eğitimci, yetişimci, artık adına ne dersiniz deyin, her ilgili kendi halk yorumu çerçevesinde etkenlik gösterir. İşte ben de eğitim uğraşlarımı “yetişim” diye nitelediğim bir yöneltide odaklamaktayım. Böylece halk ile belli ilişkiler içindeyim. Bunu da, zaman akışında, halk’a ilişkin bir-iki

saptayışla sağladığım düşüncesindeyim. “Halk” şudur, “halk” böyledir, “halk” şöyle olmalıdır, böyle olmamalıdır türünden bitmeyecek tartışmalardan kaçınırım. Değişik insan-toplum-tarih bilimleri inceleyedursun, ben ne yapıp edip bulabildiğim en uygun yolda yürürüm. İşte bu doğrultuda halka ilişkin bir-iki özel değerlemeye, yararına inandığım için burda değinmek istiyorum. “Değerleme” diyorum ama, bunların yalnızca halk’a ilişkin olması-gereken şeyleri değil, halkın değer kaygıları dışında yapıp ettiği şeyleri, yani halk katındadüpedüz olup biten şeyleri de yansıttığı düşüncesindeyim.

Halk’ı ele avuca, kavrama kolayca sığmayan, kimimize uçsuz bucaksız gelen yeryüzüne yaygın tektek insanların yeryer bileşimi diye tasarlarız. Soyutanlayış böyleyse de, gerçeklikte halk: algıların, yorumların binbir katlı kıvrımlı kıyıbucağında yitip gittiği öyle kuşatımlı bir gerçeklik ki, tarih boyunca barındırdığı içerikler ile büründüğü biçimler yönünden sözce-mantıkça derleyip toplama kalkışmalarını sonuçsuz bırakır.

Gene de kendi yetiştirmecilik çalışmalarımda halka ilişkin bir gözlemimi belirtmeyi borç biliyorum. Bunu yapmadığım sürece çalışmalarım anlamından çok şey yitirir kanısındayım: Tersini söyleyenlere bakmayın, halk, kendi eğitim-yetiştirmeye büyük önem verir. Yasaların, uzmanların, görevlilerin, kendinden kişilerin, herkesin herşeyin, hep bu doğrultuda yoğunlaşmasını ister, bekler. Deyim yerinde sanıyorum, bu halkın yetiştirme hakkıdır. Benim de işim bu halkla. Doğaldır bu. Halka hizmette çarpıklıklar çıksa da, çıkar gözetmek yakışmaz. Böylece, halk olarak kendimiz, başta ben, sen, hepimiz neyin doğru olması gerektiği bilinciyle, kim olursak olalım kendimize yakışanı yapmalıyız. Halk amaçlı hizmette, başka türlü şeylere, ne bileyim ben, çıkarlara, ya da benzeri şeylere göz yumulamaz. Bu, özellikle, birbakıma, birlikişi durumundaki yetiştirmeci-egitimci için böyledir. Bu arada ben de halka herşeyin en iyisi yaraşır inancıyla elimden geleni esirgemeyen biriyim. Bu çabalarımda, ille de ayrı tutulacaksa, kendi-özlemim kadar halkın da özlemi rol oynar.

Hep bu bağlamda, birşeyi unutmayalım: “halk” dediğimiz topluluklar eskidenberi böyle değildi. Bugünün halkları, herbiri, geçmişteki kendi gelişimlerinin gelişmekte olan ürünleridir.

Sözgelimi, halk tek bir gücün, ya da bir azınlığın herşeyi belirleyen buyruğu altında bir kul durumundayken, bugünün halkı, işlevli birçok uzanışlarında *kendi yazgısını kendi seçimiyle* belirleme istencindedir.

Buna göre bir üyesi olduğum, belli doğrultuda katkılı olmaya çalıştığım halk, birkaç yüzyıldanberi kıvam tutan *Aydınlanma* çabalarında. İşte bu çabalaradaki halk, belli ölçülerde de olsa, kendisini yönetenleri “başiboş” bırakmaz. Halk: çoğun yöneticilerin neden olduğu talihsiz durumlar biryana, demokrasi yolunda, demokrasi içinde kendi yaşamını sürdürür.

Bunalım

Ne gizleyeyim, zaman zaman, bunalımlara seviniyormuşum gibi bir izlenime kapıldığım oluyor. Ben kapıldıktan sonra başkaları haydi haydi diyorum. Hemen kendi kendime sormadan da edemiyorum: gerçekten, gerçekliği yansıtıyor mu bu izlenim? Doğrusu düpedüz bir yanıt yok soruya. Durumu azıcık çözümlemek gerek.

Sayısını bilemeyeceğim kadar aydınlık deneyişlerle uğraşıp durdum “bunalım’la”, bunalımlar ortamında; yazıya dökemediklerim tanık buna. Birdeyime, hızımı alamadım; yalnızca ben mi, ayrıcalıksız hepimiz bunalımın avucundayız. Alıştığımdan değil, itelendiğim için, — kim bunalımsız yaşayabilir ki. Gene de bunalım diye birşey tutturmuş, yaşamboyu orda oyalanıp giden biri gözüyle bakamam özüme. Bakılınasını da istemem, çarpık bir bakış olur çünkü.

Gelgelelim bunalım-ıçi bunalımla uğraşmalarında sevince hiç yer olmadığını da söylemiyorum. Öyle ya, mantıkça çekidüzenli biçimde önceden kestirilemeyen sonsuz yüzü var yaşamın. İnsan-toplum yaşamı iriliufaklıbinbir güçlüğe, sıkıntıya *karşın*, seyrek de olsa, eşsiz güzellikte anlar, zamanlar, kesitler de içermekte. Kısacık da görünse, olanca gelip geçiciliğiyle birlikte dörtelle *sarılmak gerekir* bu anlara. Hattâ, tam da gelip geçici oldukları için. İşte ben bu tür seyrek mi seyrek anların, zamanların anlatılmaz sevincini tadan biri olarak, bu sevgiyi hepimizin

paylaşmasına açık tutma doğrultusunda yapabileceğim herşeyi görev edindim kendime. Böylece özel-ortak bunalım acılarımızı gücüm yettiğince azaltıp dindirmeye çalıştım.

Eğitim Çeşitliliği

Ayrıcalıksız hepimizin gündeminde görünmüş olan, bazılarında yeretmiş bulunan bir sorudan söz etmeden geçmeyelim: Nasıl bir eğitim, yetişim yeğliyorum? Düşünen, düşleyen, özenen, özleyen bir canlıvarlığım, isteristemez *en öncelikli* kaygılarımdan biridir bu. Ençok da demokrasi yöneltisinde kendine çekidüzen veren ülkelerdeki eğitim-yetişim seçeneklerinin başkaygısıdır. Öyle ki, demokrasi bilinci geliştikçe toplumdaki yetişim olanakları da çiçeklenir. Bu amacın gerçekleşmesini kısıtlayıp önlemeye yönelik herşey tektek bireylerin, kesimlerin güçlü direnişlerine çarpar. Bu direnişlerde payı olmayana pek iyi gözle bakılmaz. Böylelerinden, insanlık suçu işlemişler gibi yüzçevirenler de az değildir.

Bu durumlarda yöneticilere, yetişimcilere, çoğun haklı olarak, altından kalkmakta zorluk çektikleri ödevler yüklenir. Daha doğrusu, “yüklenmek” gerekir. Ancak: ne yönetim işleyişinin keyfine kapılmak, ne de kalabalıkları çalkalandıran gelgeç heveslerin aracı olmak yakışır onlara. Ölçüyü şaşırان davranışlardan titizlikle ötede durmak zorundadırlar. Yetesiye sağduyu, bilgi ve görgü, deneyim ve öngörü, haktanırlık ve yüreklilik, birikim ve sevgi türünden herkeste fışkırmayan *yeti ve yetkilerle* bezenmelerine gereksinim vardır.

Gel gör ki, eğitimci de bir insandır, yani o da toplum içinde yaşar, toplumdaki dalgalanışların etkisinde kalabilir. Ne var ki özel yazgısı nasıl gelişirse gelişsin, eğitimci bu etkilerden sıyrılmasını bilmelidir. Ayrıca: n’apıp edip toplumu saran güçlüklerden çıkan yollar öneriler bulup buluşturmak *sorumluluğunu* taşır. Böylesi çözüm-denemelerini hep sürdürür. Çünkü eğitim-yetişim onun *sürekli* gündemindedir.

Şimdi bir-iki sözcükle eğitim-yetişim işlerinde *herkese* düşen sorumluluk üzerinde duralım.

Kuşkusuz, eğitim-görevi *devlet'e* düşen en önemli görevlerdendir. Bu, yalnızca araç, gereç sağlamakla gerçekleştirilemez. Yönetimin bilgisel gelişime özen göstermesi gereklidir. Öyle de devlet-insan mı ki, bu işi becerebilsin, demeyelim. Buna yanıttım şu: Tüm devlet görevlileri insandır, makine değil. Makine ya da benzeri aygıtlar kullansalar da makinelere, karar ve eylemlere çabukluk, dakiklık için başvururlar. Görev gereği, en ilkin, yantutmaktan kaçınmak, sonra da moda eğilimlerden uzak durmak zorundadırlar. Bunu gerçekleştirirken, devlet elden gidiyor oyalamalarıyla cezaevine dek varan bolkeseden kısıtlamalara düşmek yanlıştır. Sağlıklı yönetim olanaklarını son derece engellemekten başka bir işe yaramaz bu. Gerçekte eğitim-yetişim dostu değildir bu devlet. Halk kadar kendisine de zarar verir.

Halka gelince *halk da*, evetlemesine evetlense bile, yetişim-eğitim alanında çalışanlara nedense pek sahip çıkmaz. Devletin ileri geri kuşkularla onları hırpalayışlarına duyarsız kalır genelde. Gerçeklikte, kendisini, çocukları, gençleri ellerine bıraktığı kişilere büyük haksızlıktır bu.

Unutmaya gelmez ama: Bu ortamda halkın benimsemesi gereken en uygun davranış eğitim-yetişim işlerinde kendisine de önemli görevler düştüğü bilinciyle *etken* olmaktır. Herşeyi yalnızca devlet ile eğitimcilerden beklemek doğru olmaz. Eğitim-yetişim herkesi yakından ilgilendirir.

Unutmaya gelmez ama: Bu ortamda asıl yük *eğitimcinin-yetişimcinin* sırtındadır. Büyük yüklerse tekbaşına kaldırılamaz. Özellikle bunalım dönemlerinde, halk da devlet de onlara *yardımcı* olmaya çalışmalıdır. Nitekim eğitimci-yönetimci de, bunalımdayız diye ortalığı kırıp dökerek amaca yürümez; başarabildiğince, devlet ile, halk ile anlaşarak yapmayı ister yapacağını. Bunun için, yararlı her ipucunu özenle izler, sabırla değerlendirir. Bu seçenek onun hem hakkı hem gücüdür. Ancak böyle bir tutumdur ki, eğitim-yetişim işlerinde savsaklamalardan uzak, güzel aşamalara varılabilir. Böylesi bir tutumun çok-sesli demokrasilerde bir uç-durumu değil, olağan bir durum olduğunu da hesaba katmak gerekir.

İşte demokrasilerdeki *eğitim-yetişim çeşitliliği*, birbirine saygılı insan-toplum güçlerinin *ortaklaşa* rol oynamasıyla gerçekleşebilir.

Bunu, gittikçe yaygınlaşan eğitimin-yetişimin bir engeli değil, tüm güçlüklerle karşın, verimli gelişim olanağı diye benimsemeliyiz. Bu da engeller aşı aşı gelişen toplumlarda *İnsan-olmanın* güzel bir gereğidir.

Eğitim-Yetişimde Doğru

Eğitim ile yetişimdeki çeşitlilik isteristemez *tek-doğru* arayışlarını birlikte getirmekte. Özellikle, böylesi çeşitlilik tartışmalarının birtürlü sonu gelmediği günümüzde. Olası değil ama, hadi bütün bu arayışlar, bir yerden sonra, soyut-kavramsal şeylerdir; böyle de, “eğitim felsefesi”, “eğitim sosyolojisi” ve benzeri türden uzmanlıkların alanına girer bunlar, halkın bireyin yaşayışını dolaylı olarak ilgilendirebilir diye düşünülür. Ozaman da, sözü edilen arayışları ya başkalarına bırakırlar, ya da ertelenir. Gel gör ki, çeşitlilik çağrılarının sıklaştığı, dünya görüşlerinin sertleşip savaş azgınlıklarına dönüştüğü dönemlerde “Eğitim-yetişimde tek-doğru yol mu?” sorununca canla başla sarılanlar çıkar. Birey de devlet de, sorunlarla şaşırıp uygunsuz edimlere sapabilir. Kuşkusuz, bu arada bazı güçler zor bile kullanırlar.

Neyleyelim ki, *doğru* deyince geçerliğini hiç yitirmeyen; her çetrefil düğümün çözümünde ölçeklik eden bir eğitim-yetişim dayanağı gözönüne getiriliyorsa — yok öyle şey! Neden mi: gerçeklikte böyle, yok işte. Olsaydı ne kolay olurdu. Kuşkusuz olurdu ama, özü özgeyi kandırmak istemiyorsak, dobra dobra söyleyelim: yok! Tarihin akışı kadar çağdaş durumlar da belgeliyor bunu. Doğadansa, ne yaparsak yapalım, böyle bir kalıp-doğru elde edemeyiz. Böylece eğitim-yetişim işlerinde doğru'ya duyulan özlem arttıkça artar. Demek ki, böyleymiş n'apalım, diyenler gibi bu duruma çare aramaya girişenler de var.

Akla en yatkın açıklama: insan varlığında temellenmekte. Şöyle ki: insan, kendini yeni değerlere kapamayan, güçlüklerle dolup taşan şu yaşamda bu güçlükleri aşmayı amaçlayan eylemler, yeğlemeler gerçekleştirebilen bir canlıdır. Bu, ondaki özgürlük isteğinden kaynaklanır. Bu uğurda çabalardan çekinmez. An-

cak, bu çabalar, çoğun, akıl, anlayış, bilgi birikimi, yaratıcılık, yüreklilik de gerektirir.

Durum ortada, desene: iyi güzel de, özgürlük nice delidolu şeyleryapma olanağı da veriyor insana. Öze özgeye nice zararlı, nice korkunç eylemler de sergileyebiliyorlar. İşte bence ozaman yapabileceği en iyi şey: önemli eylemlerin yörüngelerini saptamak, sonra da saptamalara tutarlıkla sarılmak üzere türdeşlerle uzlaşmaktır. Eldengeldiğince *karşılıklı anlayışla*, insan sevgisiyle davranıldığında açılmayacak yaşam-tıkanıklıkları yoktur.

Sık sık altı çizilmesi gereken bir işlem daha var: yeri zamanı geldiğinde sözü edilen önü açık yörüngede onarım ve değişiklik yapmaktan geri kalmayalım. Kendi belirlediğimiz yörüngenin bizi dilemediğimiz yönle sürüklemesine izin veremeyiz, aptallık olur bu; bir kereden sonra katılıkları evetleyemez yaşam. Gidişlere, atılımlara aykırı davranmayalım! *Her kuşağın kendine* en uygun gidişi belirlemesinden daha doğal birşey tasarlanamaz.

Bu da, insan-toplum-tarih akışındaki sürekli değişim-birikimlerinin buyruğudur. Gerçi eskiden uzun süreli, sonra sonra da uzunca süreler, ardından kısacık sürelerle ortaya çıkan yenilikler, insanları, toplumları yeniden düşünüp taşınarak eylemeye zorladı. Bilim-teknikteki uygulamalı atılımlar, aygıtlar, araç gereçler hep yeni baştan yaşama örgütlenişlerine iteledi insanları. Hızlı değişimlere götürdü. Yoksa, artık sökmeyen eskilerde ayakdirmek, kişi-toplum yaşamına inmeler inmesine neden olur. Üfürükle iyileştirme umma, beygiri otomobile yeğleme, bilgisayar cinler periler kutusu sayma çağında değiliz. Olanca *artısı eksisiyle* modern, modern ötesi ulaşım, dolaşım, iletişim donatımı olmadan ayakta kalamaz kişi-toplum. Bir doğa ürünü, ama özellikle de gittikçe daha çok bir tarih-kültür ürünü olan insanların, toplumlarıyla birlikte üstesinden gelebilecekleri pek çok iş beklemekte. Bunun için: vazgeçmeyi, *yeniden başlamayı* becermek gerek. Gel de fırtına-zırtı giriş buna. Girişmek zorundayız ama. *İlerlemeyse*, binbir yanetkiden sıyrılamıyor. Tuhafsa da, işler kolaylaşıırken zorlaşmakta. Karşılığı ödenmeyen “iyi” yaşama-biçimi olur mu?

Bütün bu açık-seçik gerekçeler (“açık-seçik” diyorum, çünkü hepsini tüm olumlu-olumsuz yönleriyle hepimiz “biliyoruz”)

— işte bu gerekçelerin tedirginlikleri içinde, bence ortaklaşa yürünecek en güzel yol; insan–toplum–kültür yaşamını çeşitli yönleriyle gözönünde bulunduran eğitim-yetişim yoludur.

Geçmiş, Şimdi, Gelecek

Güzel, çirkin yanlarıyla şimdimizi sürdürürken, zaman zaman, “Ya gelecek?” kaygısıyla aklımız bulanıyor. Gelecekte bizi bekleyen şeyler, kimi az kimi çok, şimdimizi belirliyor. Şimdiki, yaşama-zamanımızda herşeyiniz; gelecekse, bizden sonraki-lerin “şimdi’si”. Böylece şimdimiz: tüm yapıp ettiklerimiz; yapamadıklarımız da kuşkusuz şimdimizde, şimdimiz. Gene de, böyle diye, geleceği gündemden büsbütün çıkarmak yanlış bir tutumdur. Herşeydenönce özümüze zararlıdır bu. Hızla *geleceğe doğru* akıp giden bir yaşam herbirimizin yaşamı. Herkes belli bir olasılıkla, yakın ya da uzakça gelecekte payına düşeni alır. Bir aksata değildir bu. Ne var ki, geleceğe yönelik güzelliklerin hiç değilse *bazılarını* biz de yaşayabiliriz kanısı çoğun herşeyi güzelleştiren bir gönül rahatlığıyla eşlik eder bize. Bunun neresi sakıncalı. Güzel eylemleri bırakmadıktan sonra özgönendirici birşeydir bu.

Peki ama, ya umduğumuz tutmaz, gelecek, bekleyişlerimize apaykırı geliyir? Pek birşey yitirmiş olmayız. Öyle ya, geleceğe yönelişlerimizde şimdimizde yetişip yetiştirirken, şimdimize kazandırdığımız güzel şeyler güç verir bize. Böyle olmasaydı kimbilir ne yavan geçerdi şimdimiz!

Önemli bir çizgi de: kendimizi başkalarını, karınca kararınca eğitimle, yetişimle biçimlendirirken, gerektiğince, geçmişten esinlenip *gerektiğince* böylelikle, şimdiyi zenginleştirir, kendimize, türdeşlerimize sayısız katkılarda bulunabiliriz. Bu birikimler, şöyle ya da böyle, geleceğe de katkılı olabilir.

Yineleyelim: *uğraş gerektirir* bütün bunlar. Öyledir. Gelin serin kafayla düşünelim: bu uğraşlar olmasa, en insanca duyma eyleme işlevleri silinip gitmeye yüztutar. Bazılarının yaptığı gibi, silinip gitsin, herkes özgürdür gibi tekerlemelerle, benden–sonra–tufan anlayışına kapılmak yakışmaz insan olan insana.

Kimlik, Kişilik

Yetişim işlerine etkin katılanlar, özellikle yetişenler ile yetiştirilenler, işlev yolunda gitse de gitmese de, ençok da işler bunalım yörelerinde sarpa sarmaya başlayınca, “kurtuluş’u”, kimlik, kişilik sorununu çözenin sağlayacağı inancındadır. Bu nedenle yetişim yörüngesini, birkez seçip saptadıkları belli bir kimlik doğrultusuna oturtmaya bakarlar. Onun içindir ki, çalışmalarını kimlik, kişilik sorununu tezelden sonuçlandırmada yoğunlaşırlar. Bunun, pekçok yaşam düğümünü çözeceğinden kuşku duymazlar. Öyle sanıyorum ki, bu, yetişim sürecini kolayla indirmek olur. Oysa kimlik sorunları hiç de kolay sorunlar değildir. Bu sorunları ciddi biçimde ele alanlarsa, durumun ne denli zor olduğunu çabucak öğrenip ona göre davranmaya seğırtmelidir.

Kimlik, kişilik sarsılmaz bir gerçekmiş gibi yaslanılacak dayanak değildir. Böyle sanmak, kimliğimiz, yetişim sürecinin başlangıcında belirginmiş türünden bir varsayım gerektirir. Gerçekteyse, kimliğimiz tâ baştan belirgin olsaydı, sürece gerek kalmazdı. Öyleyse kimlik son soluğumuzla belirginleşen, körükörüne bir süreç mi? Gene de içinden çıkılmaz deyip kimliği, kişiliği gözardı edemeyiz.

Adı üstünde bir süreçtir eğitim-yetişim. Ne boştan olup biter, ne de “anlamdan” yoksundur. Her evresiyle, bu arada yürünen yolda bilinçli geri çevrilişler, önceden kestirme-deneyişleriyle, herkese göre başka bir yavaşlıkla, ya da hızlılıkla gerçekleşir. Eğitim, yetiştirme, kimlik, kişilik, — bir ayrılmazlık var bu çabalarda, vargılarda. Ne baştan savmaya, ne aceleye gelir. Özü-özgeyi kandırmayan bir gereklilik isteyen yaşama işlemidir.

Demek oluyor ki: düşünce tarihinin önemli bir başlangıcından, Sokrates’in o ünlü “gnosi seauton”, “kendi kendini bil” ilkesinden beri nice çabalara odak edilen o temel-söz bir düşün dilegetirir denemez. Öyleyse, “kendini-bil” şu buyana çekip yetiştirimi çabucak aydınlığa kavuşturan bir düşün mü, değil mi? — İşte bunu, yeniden gelenekler-içi, gelenekler-çekirdeği böylesi bir temeli gözden geçirmek çok kişiyi üzse de kaçınılmaz bir görevdir. Yeni bir yaşama anlayışı gerek. Nitekim sınanıyor. Ne ki, Sokrates’in de hakkını esirgememek gerek: yetiştirimin başı-sonu,

kaynağı vargısı olmasa da, gelişim sürecinin vazgeçilmez yararlı bir ögesidir “kendini bil”. Öyle ya, böylesi bir sen-seni- bil mahmuzundan yoksun insan, insan-kültürünü *insan-kültürü* yapan bunca koşturmalar boyunca karanlıklar üretmekle birlikte aydınlatmalar da bulup buluşturmayı başarabilir miydi?

Dil, Dil

Çoğun doğrudan doğruya, kimi de dönüp dolaşıp hep aklımda, gündemimde dil. Yapıp ettiklerim buna tanık. Şimdiyse kendimi dilin, yetişim açısından katkılarını bir-iki sözcükle vurgulamaktan alamayacağım.

Eğitim-yetişim’de önemli ağırlığı var *dil’in*. Eğitim-yetişim *büyük ölçüde* dille gerçekleştirilir. Dile başvurmayan eğitim az gelişmişlikten öteye geçemez. Dilsiz yetişim olmaz. Çünkü kültür işidir, kültürle beslenir. Kültür de olanca yapısıyla dile dayanır, kültürün candamarıdır dil. Şöyle ya da böyle, dil-siz, dolayısıyla da yazı-sız bir kültür tasarlanamaz. Hadi tasarlandı, diyelim, ozaman da insanlar artık yapıca bizden bambaşka insanlar demektir.

Günümüzde bundan sonraki nicelerin nicesinde, dilin eğitimdeki rolünün kat kat artacağı doğrultusundaki öngörüler kuvvetlenmektedir. Ne ki, *bu* diller, genelde, yapay dillerdir. Belli bir bilim alanının kurucusu durumundadırlar. Birkez kurulduktan sonra, bunu da bilimsel önermeler ile yönergeleri, geleceğe yönelik öndeyileri güven altına almak için yaparlar. Böylece bu bilimler kuram yönünden olduğu kadar uygulama yönünden de insan-dünyasının vazgeçilmez öğeleri olarak yüce değer kazanırlar.

Yalnız, bu insan-dünyasında yapay dil değil, *konusulan dil* de çok verimli bir kaynaktır. Bu dilin anlatım ve iletişim olanaklarını işin içine katmadıkça hiçbir yetiştirme gerçekleşemez. Zaman zaman “yanıltı” diye niteleyeceğimiz bocalamalar saptasak da, sağduyulu eleştirilerle bunları onarma zahmetini seve seve üstlenmeliyiz. Kendimizin, sevdiklerimizin, yetişimini hem vareden hem de gösteren konuşma dili, günümüzün dil. Dil, *insanın* onsuz-olmaz

eşidir. İşte bu nedenle eğitimin, yetişimin tüm süreçlerinde dile sarılmayı ertelenmez bir uğraş olarak benimseriz.

Eğitimişlerinde dili savsaklamak görünür görünmez pekçok yıkımaneden olur. Düşgücümüzü ne kadar eğip бүkersek бүkelim, dil-yetişim birlikteliğinden yoksun bir yaşam tasarlanamaz.

Tatlanış da var Başaramayış da var

Tüm iyi isteyişlere karşın, ikircikli bir serüvendir yetişim: Tatlanış da var, başaramayış da var. Daha baştan, ne sürekli tatlanmayı, ne de başarıyı güven altına almak sözkonusu. Nice çabadan sonra eğitim-yetişim alanında kimileri beklediğine erişir, kimileri de düşkırıklığına uğrar. Kişi yaşamı kısadır tekerlemesi yaygın bir inanç ama, birbakıma, güzellikleri var bu kısa zaman-kesiminin. Nice aceleler, körlükler bunun ayırdına ermemizi engellese de böyle. Onun içindir ki, yapımız neyse onunla sevinmeliyiz, paylaşımı hakça düzenlemeliyiz.

Uzun mu uzun *olgunlaşma* süreleri gerektiren yetişimde başarısızlıkların bizleri çökertmesine izin vermeyelim. Yeni yeni atılımlara girişme yürekliliği gösterelim.

Eğitimi-yetişimi bilinçle yaşayan deneylemiştir: Yaşamın kısalığına karşın, duruma uygun soluklar ister; zamanlar boyu *birikim* gerektirir. Gene de şunu gözardı etmeye gelmez: Eğitimin-yetişimin her güzelliğine açık turalım kendimizi, başkalarını.

Dizin

açıklama 38, 107, 237, 246, 360,
397, 403, 451, 590, 599, 622,
673, 701, 799, 880, 982, 984,
986, 987, 992, 1004, 1018,
1159, 1283, 1422, 1516, 1546,
1621, 1764, 1812, 1975, 2044,
2377, 2572, 2608, 2687, 2890,
2927, 3209, 3231

açıklamak 290, 360, 765, 790,
914, 1326, 1372, 1472, 1731,
2381, 3162

ad 115, 153, 277, 278, 290, 299,
353, 380, 405, 484, 520, 626,
632, 670, 771, 816, 986, 988,
1009, 1057, 1178, 1205, 1253,
1255, 1278, 1289, 1297, 1405,
1542, 1545, 1567, 1600, 1632,
1719, 1813, 1879, 1884, 1887,
2056, 2257, 2258, 2291, 2297,
2348, 2437, 2438, 2448, 2620,
2768, 2852, 2853, 3036, 3054,
3203

adlandırma 379, 635, 701, 734,
1874, 2281, 2291, 2438, 2723,
2926

adlandırmak 1408

ahlak 41, 129, 148, 158, 159, 232,
241, 255, 256, 295, 311, 312,

314, 315, 316, 317, 318, 319,
320, 321, 322, 323, 324, 325,
326, 327, 328, 329, 330, 331,
332, 333, 334, 336, 337, 338,
339, 340, 342, 345, 346, 347,
349, 684, 738, 892, 905, 908,
910, 913, 923, 932, 980, 992,
993, 994, 1032, 1074, 1098,
1334, 1413, 1415, 1418, 1525,
1657, 1677, 1690, 1692, 1712,
1744, 1745, 1880, 1905, 2107,
2136, 2276, 2315, 2361, 2366,
2383, 2564, 2624, 2813, 3069,
3161, 3171

akıl 39, 46, 47, 48, 78, 101, 102,
112, 120, 126, 177, 179, 204,
214, 273, 291, 297, 440, 476,
516, 518, 544, 555, 566, 595,
617, 622, 625, 631, 639, 664,
665, 671, 678, 703, 731, 746,
779, 792, 795, 804, 813, 815,
851, 853, 863, 874, 876, 880,
894, 908, 915, 925, 950, 988,
989, 997, 998, 999, 1000, 1001,
1002, 1003, 1004, 1005, 1006,
1007, 1008, 1016, 1017, 1018,
1019, 1021, 1023, 1026, 1048,
1062, 1091, 1113, 1114, 1122,

- 1139, 1149, 1161, 1176, 1184,
1198, 1209, 1280, 1338, 1342,
1369, 1398, 1426, 1428, 1437,
1469, 1473, 1483, 1493, 1516,
1532, 1545, 1560, 1564, 1568,
1569, 1597, 1608, 1610, 1611,
1638, 1641, 1644, 1657, 1661,
1664, 1676, 1697, 1706, 1727,
1763, 1770, 1785, 1796, 1797,
1822, 1824, 1827, 1864, 1871,
1878, 1879, 1884, 1886, 1893,
1895, 1899, 1910, 1922, 1928,
1939, 1942, 1948, 1954, 1964,
1975, 1976, 1978, 2020, 2033,
2034, 2041, 2050, 2074, 2083,
2098, 2144, 2146, 2161, 2204,
2213, 2221, 2223, 2233, 2245,
2294, 2300, 2302, 2303, 2316,
2324, 2325, 2326, 2328, 2334,
2354, 2367, 2377, 2383, 2407,
2424, 2432, 2446, 2452, 2457,
2482, 2485, 2500, 2513, 2547,
2548, 2552, 2555, 2559, 2561,
2563, 2565, 2568, 2584, 2585,
2590, 2605, 2626, 2645, 2652,
2669, 2671, 2673, 2685, 2690,
2736, 2740, 2743, 2754, 2758,
2780, 2784, 2794, 2826, 2829,
2831, 2845, 2847, 2850, 2853,
2865, 2867, 2883, 2887, 2888,
2889, 2891, 2895, 2896, 2897,
2921, 2922, 2924, 2939, 2956,
2989, 3033, 3056, 3057, 3074,
3111, 3112, 3123, 3124, 3131,
3133, 3135, 3139, 3141, 3151,
3152, 3158, 3159, 3168, 3200,
3204, 3219, 3220, 3222, 3232
- akılcılar 914
- akılcılık, bak akıl 902, 915, 916,
917, 1017, 2889, 2890
- akt 377
- alçakgönüllük 1231
- alış-veriş 204, 302, 408, 421, 888,
1010, 1429, 1686, 1702, 1716,
1900, 2077, 2432
- amaç 33, 37, 48, 52, 120, 124, 162,
171, 176, 178, 208, 243, 253,
262, 268, 295, 310, 318, 344,
358, 388, 402, 409, 419, 488,
511, 596, 666, 677, 684, 729,
755, 804, 812, 888, 893, 901,
914, 917, 931, 983, 987, 992,
1000, 1001, 1010, 1015, 1017,
1021, 1038, 1078, 1079, 1103,
1124, 1142, 1150, 1331, 1367,
1682, 1738, 1742, 1760, 1770,
1799, 1892, 2030, 2061, 2063,
2077, 2097, 2100, 2104, 2148,
2267, 2269, 2276, 2282, 2284,
2287, 2347, 2353, 2426, 2427,
2432, 2440, 2497, 2509, 2524,
2556, 2563, 2611, 2623, 2737,
2754, 2890, 3073, 3077
- amaç-arac ilişkisi 1078, 2754
- anadil 118, 119, 148, 149, 150,
248, 250, 257, 262, 263, 266,
289, 1487, 1488, 1490, 1669,
1701, 2585, 2667, 2923, 2925,
2926, 2927, 2928, 3016, 3029,
3041, 3044, 3046
- anadil eğitimi 149, 257
- anatomi 890, 1961
- anlam 35, 57, 72, 89, 91, 102, 141,
163, 176, 179, 190, 195, 206,
217, 242, 247, 248, 251, 252,
253, 258, 261, 265, 270, 273,

275, 276, 277, 278, 288, 289,
 300, 306, 309, 310, 312, 319,
 322, 324, 326, 328, 329, 334,
 340, 345, 354, 391, 393, 402,
 405, 409, 410, 411, 412, 438,
 472, 484, 508, 579, 609, 611,
 628, 635, 642, 667, 670, 671,
 732, 751, 753, 754, 766, 779,
 811, 829, 848, 860, 862, 863,
 864, 865, 879, 880, 883, 892,
 893, 908, 935, 940, 979, 992,
 994, 1008, 1014, 1021, 1078,
 1079, 1091, 1110, 1132, 1146,
 1161, 1176, 1180, 1184, 1209,
 1219, 1230, 1298, 1321, 1324,
 1351, 1376, 1451, 1456, 1457,
 1458, 1474, 1500, 1502, 1519,
 1552, 1555, 1577, 1595, 1597,
 1600, 1603, 1628, 1637, 1641,
 1644, 1668, 1669, 1670, 1686,
 1695, 1696, 1697, 1699, 1720,
 1731, 1740, 1792, 1812, 1829,
 1841, 1876, 1906, 1913, 1923,
 1957, 1972, 1981, 1983, 1999,
 2009, 2010, 2011, 2015, 2032,
 2035, 2036, 2055, 2100, 2106,
 2108, 2110, 2141, 2160, 2186,
 2190, 2191, 2192, 2193, 2206,
 2214, 2236, 2242, 2260, 2262,
 2267, 2295, 2296, 2299, 2310,
 2367, 2383, 2426, 2433, 2434,
 2462, 2463, 2491, 2511, 2531,
 2541, 2547, 2552, 2553, 2555,
 2560, 2577, 2581, 2592, 2613,
 2617, 2623, 2661, 2666, 2667,
 2685, 2707, 2737, 2779, 2784,
 2787, 2792, 2822, 2825, 2826,
 2828, 2853, 2874, 2877, 2890,

2918, 2921, 2925, 2929, 2948,
 3005, 3010, 3011, 3015, 3038,
 3045, 3046, 3126, 3170, 3183

anlam aktarma 405

anlama 127, 238, 305, 314, 340,
 380, 402, 403, 404, 472, 624,
 673, 691, 710, 747, 766, 805,
 811, 851, 980, 989, 1014, 1059,
 1060, 1145, 1150, 1273, 1281,
 1403, 1467, 1784, 1785, 1790,
 1910, 1976, 1999, 2069, 2085,
 2088, 2190, 2194, 2269, 2318,
 2343, 2360, 2370, 2391, 2422,
 2471, 2482, 2508, 2510, 2511,
 2571, 2592, 2611, 2617, 2621,
 2629, 2631, 2724, 2751, 2824,
 2826, 2837, 2870, 2892, 2905,
 2927, 3003, 3200, 3207, 3219

anlamlı 56, 70, 78, 117, 138, 139,
 166, 179, 190, 212, 218, 231,
 303, 334, 354, 366, 404, 410,
 439, 494, 501, 508, 631, 687,
 691, 701, 736, 776, 779, 811,
 863, 879, 880, 911, 935, 1012,
 1123, 1128, 1193, 1214, 1342,
 1356, 1378, 1407, 1667, 1898,
 1914, 1922, 1925, 1954, 2009,
 2062, 2092, 2147, 2192, 2275,
 2291, 2312, 2342, 2403, 2421,
 2433, 2511, 2596, 2693, 2700,
 2718, 2728, 2740, 2746, 2766,
 2779, 2783, 2825, 2872, 2945,
 2948, 2956, 3011, 3012, 3029,
 3083, 3111, 3182, 3204

anlamsız 58, 78, 202, 207, 307,
 315, 318, 372, 404, 410, 501,
 627, 736, 863, 883, 884, 1022,
 1399, 1405, 1605, 1637, 2009,

2192, 2372, 2391, 2433, 2577,
2700, 2806, 2929, 2937, 2980,
3158

anlamsızlık 2010, 2372

anlatım 111, 112, 118, 119, 228,
263, 271, 283, 284, 328, 987,
990, 1338, 1358, 1428, 1449,
1569, 1617, 1691, 1840, 2093,
2317, 2439, 2468, 2630, 3045,
3046, 3159, 3235

antropoloji 136, 335

apaçıklık 301, 371, 1212, 1817,
1984, 2433

araç 78, 79, 97, 137, 140, 171, 178,
264, 277, 318, 319, 357, 480,
554, 565, 568, 572, 578, 604,
630, 642, 711, 746, 840, 849,
865, 866, 868, 885, 887, 888,
889, 893, 909, 922, 931, 946,
948, 981, 1001, 1010, 1033,
1059, 1078, 1161, 1297, 1484,
1527, 1611, 1687, 1710, 1712,
1895, 1897, 1898, 1917, 2053,
2101, 2111, 2258, 2364, 2432,
2556, 2569, 2736, 2740, 2745,
2754, 2755, 2800, 2829, 2891,
2964, 2991, 3131, 3140, 3146,
3194, 3230, 3232

araştırma 36, 235, 236, 249, 260,
296, 331, 335, 348, 351, 355,
363, 373, 396, 407, 421, 423,
665, 667, 711, 727, 843, 874,
888, 932, 947, 987, 1011, 1210,
1298, 1304, 1476, 1504, 1704,
1710, 1738, 2016, 2071, 2441,
2609, 2847, 2993, 3021, 3143,
3202, 3211

Aristoteles 349, 718, 1369, 1384,

1545, 1632, 1736, 1737, 1877,
1973, 2085, 2095, 2099, 2114,
2532, 2537, 3043

asıl dünya 507

astronomi 3208

atasözü 227, 265, 286, 1327, 1695,
2968, 3160, 3163, 3164, 3165,
3168

aydınlık 38, 44, 50, 109, 120, 165,
178, 215, 235, 238, 277, 283,
297, 331, 345, 373, 402, 405,
439, 440, 443, 474, 480, 489,
512, 531, 536, 557, 572, 582,
611, 613, 647, 685, 700, 714,
737, 753, 798, 841, 859, 896,
901, 902, 909, 916, 920, 940,
1006, 1007, 1017, 1020, 1021,
1029, 1038, 1061, 1069, 1104,
1112, 1136, 1193, 1208, 1217,
1231, 1237, 1368, 1405, 1418,
1422, 1471, 1478, 1480, 1581,
1588, 1595, 1612, 1700, 1764,
1802, 1816, 1819, 1842, 1868,
1874, 1911, 1925, 1955, 1999,
2022, 2026, 2040, 2045, 2066,
2070, 2104, 2136, 2264, 2269,
2275, 2277, 2278, 2282, 2339,
2375, 2399, 2420, 2422, 2512,
2554, 2577, 2590, 2605, 2607,
2608, 2611, 2661, 2685, 2751,
2754, 2760, 2780, 2838, 2924,
2926, 2944, 2992, 3045, 3062,
3119, 3136, 3155, 3166, 3204,
3223, 3224, 3225, 3228

ayraç 310, 321, 335, 336

ayraç; bkz. doğruluk ayraç; bkz.
ölçek 96, 248, 310, 370, 371,
722, 992, 1078, 1079, 1169,

- 1254, 1310, 1459, 1584, 1641,
1705, 1865, 1867, 2030, 2140,
2279, 2323, 2328, 2334, 2673,
2820, 3038, 3055, 3197, 3203,
3213
az-gelişmiş 1098
- bağdaşmazlık 125, 317, 344
bağımlılık 562
bağımsızlık 363, 1045, 1399,
2385, 3146
bağnazlık 308, 1334, 1423, 1424,
1466, 1490, 1683, 1762, 1811,
1812, 1814, 1872, 1889, 2584,
3171
bakış 153, 166, 207, 263, 272, 290,
295, 315, 402, 444, 491, 502,
581, 629, 889, 989, 1004, 1138,
1168, 1213, 1283, 1346, 1395,
1425, 1462, 1641, 1709, 1796,
1812, 1961, 2031, 2226, 2293,
2468, 2582, 2737, 2824, 2857,
2922, 2964, 2980, 3144, 3153,
3191, 3228
bakış açısı 402, 2468
bakma 81, 291, 319, 449, 715, 841,
1081, 1260, 1283, 1349, 1562,
1672, 1902, 1951, 2140, 2209,
2225, 2534, 2553, 2560, 2625,
2843, 2846, 2921, 3012
başka-bedeni 301
başka-ben 59, 295, 297, 302, 304,
305, 1137, 1142, 1680, 1792,
1879, 1900, 2278
başkalık 734, 999, 1494, 2107
başkasının ben'i 742, 1963
beden 168, 274, 275, 298, 299,
300, 301, 568, 570, 574, 666,
688, 818, 992, 1088, 1289,
1769, 1819, 1820, 1825, 1843,
1954, 1961, 1991, 2010, 2076,
2097, 2192, 2223, 2226, 2228,
2231, 2307, 2311, 2312, 2319,
2320, 2344, 2379, 2388, 2393,
2719, 2787, 2829, 2842, 2916,
2917, 3036, 3130
benzerlik 382, 383, 631, 652, 896,
2104, 2158, 2769, 2801
betimleme 332, 408, 413, 422, 643,
743, 1545, 2168, 2170, 2736,
2861, 2863
betimleme dili 2863
bildirişme 194, 241, 242, 310
bilen özne 404
bileşik deyim 2560
bilgelik 34, 74, 89, 176, 211, 265,
314, 484, 539, 551, 718, 825,
952, 1268, 1300, 1331, 1338,
1395, 1483, 1511, 1512, 1514,
1529, 1611, 1644, 1658, 1697,
1740, 1789, 1818, 1824, 1859,
1871, 2089, 2100, 2141, 2548,
2581, 2582, 2583, 2624, 2645,
2671, 2672, 2673, 2674, 2783,
2815, 2901, 3152, 3157, 3158,
3161, 3168, 3171
bilgi 30, 41, 75, 88, 89, 105, 111,
112, 113, 117, 129, 147, 204,
215, 218, 227, 241, 257, 260,
296, 335, 337, 352, 360, 366,
369, 375, 388, 391, 393, 394,
395, 396, 397, 399, 401, 402,
403, 404, 405, 406, 407, 408,
420, 421, 422, 553, 605, 608,
631, 659, 660, 667, 670, 673,
674, 680, 692, 715, 723, 730,

733, 737, 742, 748, 749, 751,
 754, 758, 759, 760, 764, 768,
 779, 805, 855, 868, 892, 921,
 922, 948, 952, 976, 978, 980,
 982, 992, 996, 998, 1004,
 1010, 1011, 1012, 1022, 1045,
 1046, 1048, 1064, 1088, 1098,
 1099, 1104, 1106, 1153, 1156,
 1168, 1197, 1206, 1209, 1268,
 1276, 1291, 1292, 1304, 1329,
 1343, 1373, 1395, 1399, 1408,
 1421, 1422, 1423, 1429, 1435,
 1461, 1474, 1477, 1479, 1483,
 1487, 1503, 1504, 1505, 1506,
 1512, 1539, 1548, 1558, 1564,
 1565, 1567, 1568, 1578, 1580,
 1586, 1587, 1611, 1612, 1655,
 1657, 1670, 1685, 1699, 1700,
 1701, 1707, 1737, 1767, 1782,
 1788, 1819, 1822, 1825, 1843,
 1856, 1857, 1858, 1864, 1870,
 1878, 1885, 1886, 1887, 1894,
 1895, 1899, 2017, 2026, 2041,
 2050, 2060, 2068, 2070, 2071,
 2085, 2089, 2093, 2141, 2146,
 2158, 2159, 2168, 2204, 2239,
 2246, 2318, 2325, 2361, 2375,
 2439, 2445, 2446, 2450, 2458,
 2501, 2511, 2519, 2537, 2546,
 2555, 2569, 2575, 2576, 2615,
 2625, 2646, 2691, 2723, 2728,
 2746, 2754, 2758, 2769, 2784,
 2792, 2799, 2838, 2842, 2849,
 2858, 2861, 2889, 2890, 2909,
 2924, 2925, 2965, 2986, 2989,
 2995, 3025, 3037, 3067, 3076,
 3119, 3128, 3140, 3144, 3148,
 3174, 3203, 3205, 3208, 3209,

3210, 3219, 3220, 3224, 3229,
 3232
 bilgin 93, 824, 991, 1044, 1171,
 1314, 1504, 1769, 1843, 1888,
 2285, 2922, 3141, 3199, 3209
 bilim 40, 53, 69, 89, 92, 94, 111,
 112, 113, 114, 115, 126, 147,
 149, 152, 197, 231, 232, 242,
 260, 261, 303, 313, 314, 315,
 316, 317, 318, 319, 320, 323,
 330, 342, 351, 352, 355, 356,
 360, 361, 362, 363, 373, 391,
 397, 398, 399, 400, 401, 402,
 403, 404, 406, 407, 414, 415,
 421, 480, 509, 510, 553, 554,
 621, 623, 630, 636, 639, 649,
 651, 657, 659, 661, 663, 666,
 667, 669, 671, 672, 673, 674,
 675, 677, 680, 683, 702, 718,
 721, 725, 729, 730, 731, 739,
 741, 750, 751, 754, 760, 799,
 803, 855, 867, 870, 887, 889,
 923, 930, 954, 955, 976, 983,
 999, 1009, 1013, 1029, 1038,
 1043, 1072, 1086, 1096, 1160,
 1177, 1208, 1238, 1258, 1263,
 1309, 1403, 1418, 1421, 1422,
 1435, 1453, 1457, 1469, 1470,
 1471, 1472, 1473, 1474, 1475,
 1476, 1477, 1480, 1488, 1503,
 1504, 1506, 1531, 1540, 1548,
 1564, 1565, 1586, 1603, 1611,
 1616, 1686, 1694, 1709, 1710,
 1733, 1775, 1776, 1825, 1831,
 1833, 1844, 1857, 1884, 1885,
 1886, 1899, 1915, 1928, 2007,
 2022, 2030, 2036, 2078, 2109,
 2122, 2141, 2142, 2161, 2170,

- 2204, 2214, 2231, 2235, 2240,
2280, 2282, 2324, 2330, 2439,
2440, 2443, 2484, 2517, 2625,
2666, 2677, 2741, 2753, 2758,
2759, 2769, 2778, 2860, 2924,
2928, 2947, 3068, 3073, 3074,
3119, 3122, 3150, 3151, 3187,
3204, 3205, 3206, 3207, 3209,
3210, 3211, 3218, 3219, 3235
- bilim felsefesi 363, 401, 403, 673,
674, 760
- bilimadarnı 408, 412, 749, 827,
1470, 1475, 1884, 2439, 2828,
3207, 3220
- bilimler 111, 147, 314, 318, 354,
356, 360, 361, 363, 399, 400,
402, 403, 666, 952, 976, 1403,
1471, 1540, 1577, 1657, 1895,
2248, 3212, 3235
- bilimsel dünyagörüşü 258, 325,
752, 806, 1466, 1607, 1693,
1730, 1782, 2139, 2159, 2540,
2585, 2889
- bilimsellik 313, 314, 729, 740, 741,
984, 1404, 1471, 1586, 1789,
1847, 2141, 2230, 2511, 2947
- bilinç 155, 171, 613, 634, 649,
1043, 1404, 1417, 1418, 1611,
2192, 2293, 2511, 2512, 2582,
2605, 2661
- bireysellik 2327
- biz 46, 58, 59, 64, 66, 79, 134,
136, 137, 139, 142, 143, 159,
186, 204, 262, 296, 303, 315,
443, 481, 489, 490, 505, 508,
532, 547, 548, 567, 591, 595,
598, 600, 636, 638, 643, 649,
651, 653, 654, 655, 659, 661,
709, 731, 805, 809, 833, 840,
841, 842, 845, 848, 915, 916,
938, 942, 944, 958, 960, 964,
967, 981, 1026, 1028, 1032,
1033, 1034, 1039, 1042, 1047,
1079, 1085, 1097, 1139, 1146,
1150, 1159, 1170, 1172, 1197,
1209, 1219, 1225, 1227, 1240,
1261, 1275, 1279, 1300, 1316,
1353, 1377, 1378, 1391, 1456,
1458, 1480, 1526, 1549, 1565,
1568, 1576, 1581, 1589, 1627,
1637, 1664, 1674, 1675, 1676,
1677, 1678, 1679, 1680, 1681,
1682, 1683, 1684, 1685, 1687,
1690, 1697, 1700, 1708, 1710,
1711, 1721, 1740, 1751, 1757,
1762, 1775, 1778, 1781, 1787,
1804, 1818, 1829, 1847, 1848,
1849, 1850, 1851, 1859, 1860,
1863, 1864, 1869, 1871, 1873,
1874, 1876, 1878, 1880, 1882,
1884, 1889, 1901, 1907, 1909,
1913, 1938, 1953, 1970, 1975,
1977, 1979, 1987, 1994, 1995,
2001, 2008, 2011, 2014, 2026,
2030, 2031, 2038, 2056, 2071,
2105, 2107, 2115, 2127, 2143,
2162, 2170, 2177, 2187, 2202,
2217, 2224, 2245, 2271, 2277,
2311, 2325, 2326, 2336, 2348,
2404, 2409, 2465, 2508, 2538,
2552, 2553, 2627, 2628, 2650,
2651, 2662, 2666, 2683, 2684,
2685, 2686, 2697, 2701, 2705,
2714, 2725, 2740, 2746, 2749,
2752, 2754, 2764, 2773, 2777,
2781, 2791, 2794, 2796, 2798,

- 2800, 2835, 2836, 2851, 2867,
 2868, 2882, 2911, 2916, 2951,
 2955, 2957, 2961, 2963, 2965,
 2967, 2981, 3003, 3004, 3046,
 3053, 3069, 3077, 3081, 3086,
 3113, 3127, 3128, 3129, 3130,
 3131, 3132, 3136, 3138, 3139,
 3141, 3142, 3143, 3146, 3156,
 3157, 3161, 3169, 3175, 3179,
 3195, 3210, 3211, 3222, 3233
 boşzaman 784, 1154, 1307, 1409,
 2022, 2151, 2209, 2585, 2947,
 2966
 bölük-pörçük 107, 232, 253, 435,
 445, 508, 570, 711, 719, 734,
 737, 746, 754, 768, 982, 1045,
 1048, 1064, 1080, 1094, 1253,
 1271, 1281, 1398, 1440, 1455,
 1466, 1467, 1468, 1520, 1549,
 1601, 1800, 1874, 2040, 2164,
 2190, 2329, 2338, 2340, 2396,
 2469, 2487, 2538, 2605, 2620,
 2676, 2690, 2699, 2739, 2753,
 2768, 2892, 2928, 3019, 3126,
 3176, 3223
 bütünlük 356, 404, 424, 758, 1493,
 1902, 2166, 2661, 2694, 3129,
 3146
 cogito 296, 2878
 coğrafya 113, 136, 236, 577, 578,
 1022, 1028, 1029, 1548, 1700,
 2624, 2628
 Cumhuriyet 1554, 2624, 2703,
 3125
 çalışmak 172, 295, 360, 440, 593,
 812, 924, 1015, 1094, 1168,
 1189, 1195, 1323, 1897, 2077,
 2214, 2380, 2397, 2419, 2420,
 2541, 2615, 2638, 2646, 2681,
 2690, 2733, 2738, 2741, 2759,
 2773, 2844, 2886, 2894, 3077,
 3081, 3122, 3156
 çeviri 198, 1223, 1244, 1256, 1288,
 1369, 1553, 1576, 1577, 1578,
 1698, 1776, 1785, 1883, 2722,
 2723, 2724, 2725, 2726, 2728,
 2729, 2773, 3107
 çıkar 29, 34, 54, 58, 62, 72, 85,
 93, 94, 105, 109, 140, 148,
 157, 202, 206, 209, 213, 240,
 243, 244, 245, 247, 260, 265,
 268, 276, 278, 284, 289, 294,
 304, 306, 310, 314, 315, 318,
 319, 336, 355, 357, 370, 418,
 453, 483, 508, 523, 527, 618,
 628, 707, 757, 816, 820, 895,
 917, 921, 990, 995, 1000, 1002,
 1003, 1022, 1033, 1034, 1036,
 1039, 1093, 1096, 1097, 1107,
 1111, 1139, 1141, 1169, 1177,
 1218, 1221, 1258, 1304, 1305,
 1331, 1378, 1404, 1418, 1420,
 1421, 1445, 1447, 1535, 1549,
 1592, 1617, 1644, 1672, 1674,
 1675, 1678, 1682, 1683, 1685,
 1686, 1702, 1773, 1800, 1812,
 1843, 1855, 1871, 1872, 1895,
 1896, 1897, 1899, 1905, 1907,
 1909, 1915, 1916, 1918, 1922,
 1959, 1961, 1966, 1967, 1976,
 2005, 2029, 2046, 2047, 2050,
 2053, 2057, 2085, 2100, 2105,
 2163, 2168, 2169, 2181, 2210,
 2211, 2224, 2229, 2239, 2259,

- 2280, 2282, 2317, 2331, 2335,
 2336, 2337, 2442, 2451, 2464,
 2466, 2492, 2538, 2567, 2582,
 2608, 2688, 2724, 2746, 2801,
 2820, 2830, 2844, 2849, 2861,
 2872, 2880, 2894, 2915, 2945,
 2950, 2954, 2963, 2991, 2993,
 3001, 3004, 3015, 3049, 3069,
 3075, 3083, 3119, 3121, 3125,
 3126, 3135, 3139, 3141, 3145,
 3147, 3150, 3152, 3153, 3160,
 3178, 3197, 3217, 3227, 3231
 çıkarımlar 262, 388, 729, 911,
 1477, 1627, 1720, 1831, 1999,
 2273, 2282, 2283, 2316, 2502,
 2754, 3213
 çocuk 120, 164, 199, 268, 270,
 281, 289, 294, 395, 444, 468,
 479, 491, 504, 518, 581, 600,
 619, 735, 807, 808, 833, 849,
 890, 892, 908, 944, 1021, 1097,
 1176, 1233, 1279, 1295, 1296,
 1300, 1391, 1470, 1724, 1750,
 1877, 1881, 2006, 2010, 2020,
 2072, 2098, 2147, 2243, 2304,
 2340, 2626, 2631, 2662, 2666,
 2704, 2824, 2828, 2829, 2830,
 2832, 2833, 2834, 2835, 2837,
 2838, 2842, 2843, 2845, 2847,
 2848, 2849, 2850, 2852, 2853,
 3031, 3036, 3084, 3113, 3131,
 3143, 3207
 çözümleme 320, 398, 800, 892,
 1426, 1806, 2724, 2927, 2968,
 3220
 Daseins 1886
 değer dünyası 1805
 değer düzeni 418
 değer 39, 43, 57, 64, 75, 113, 125,
 141, 149, 156, 192, 196, 201,
 202, 237, 241, 253, 254, 255,
 263, 266, 267, 271, 309, 311,
 320, 331, 332, 333, 334, 335,
 336, 337, 338, 345, 357, 388,
 402, 404, 418, 429, 438, 442,
 444, 507, 508, 531, 547, 590,
 593, 602, 607, 643, 664, 665,
 668, 670, 674, 676, 678, 679,
 681, 685, 687, 690, 691, 713,
 718, 728, 754, 756, 757, 761,
 794, 825, 980, 987, 991, 992,
 993, 995, 997, 999, 1013, 1030,
 1032, 1036, 1040, 1041, 1072,
 1073, 1074, 1077, 1079, 1086,
 1088, 1090, 1096, 1100, 1109,
 1145, 1147, 1154, 1156, 1160,
 1168, 1170, 1183, 1189, 1208,
 1209, 1213, 1251, 1280, 1290,
 1291, 1298, 1308, 1311, 1316,
 1321, 1323, 1356, 1378, 1395,
 1398, 1408, 1415, 1440, 1455,
 1458, 1461, 1462, 1469, 1477,
 1490, 1493, 1500, 1502, 1517,
 1518, 1529, 1533, 1539, 1541,
 1556, 1560, 1561, 1587, 1598,
 1604, 1637, 1644, 1682, 1696,
 1718, 1728, 1773, 1782, 1786,
 1800, 1805, 1808, 1826, 1832,
 1878, 1882, 1893, 1897, 1903,
 1922, 1923, 1924, 2311, 2421,
 2432, 2433, 2434, 2449, 2476,
 2492, 2515, 2556, 2561, 2569,
 2573, 2575, 2591, 2594, 2615,
 2623, 2644, 2646, 2648, 2960,
 2966, 2986, 2987, 3003, 3021,

- 3056, 3073, 3086, 3098, 3117,
 3134, 3144, 3150, 3158, 3165,
 3166, 3170, 3199, 3205, 3207,
 3227, 3235
- deneme 228, 251, 269, 296, 399,
 405, 595, 726, 727, 728, 729,
 730, 731, 732, 740, 741, 743,
 747, 753, 756, 757, 760, 763,
 766, 769, 770, 779, 827, 828,
 834, 927, 979, 1017, 1391,
 1416, 1498, 1499, 1500, 1501,
 1502, 1503, 1504, 1505, 1506,
 1507, 1552, 1719, 1750, 1785,
 1786, 1926, 1933, 1950, 1951,
 1954, 1958, 1959, 1986, 1987,
 1992, 2039, 2066, 2170, 2283,
 2359, 2410, 2437, 2438, 2439,
 2440, 2441, 2442, 2443, 2444,
 2445, 2446, 2447, 2448, 2449,
 2450, 2451, 2452, 2453, 2454,
 2455, 2456, 2457, 2461, 2462,
 2463, 2464, 2465, 2466, 2467,
 2468, 2469, 2470, 2471, 2472,
 2473, 2475, 2476, 2477, 2478,
 2481, 2482, 2483, 2484, 2485,
 2486, 2487, 2489, 2490, 2491,
 2492, 2493, 2494, 2495, 2496,
 2497, 2498, 2500, 2501, 2502,
 2503, 2507, 2508, 2509, 2510,
 2511, 2512, 2513, 2514, 2515,
 2516, 2517, 2518, 2522, 2523,
 2524, 2525, 2540, 2575, 2581,
 2582, 2583, 2584, 2585, 2586,
 2587, 2588, 2589, 2590, 2591,
 2592, 2593, 2594, 2595, 2596,
 2597, 2603, 2604, 2605, 2606,
 2608, 2609, 2610, 2611, 2612,
 2613, 2614, 2615, 2616, 2617,
 2618, 2620, 2621, 2622, 2623,
 2624, 2625, 2626, 2630, 2631,
 2632, 2633, 2637, 2638, 2639,
 2640, 2641, 2642, 2643, 2644,
 2645, 2646, 2647, 2648, 2649,
 2650, 2651, 2652, 2653, 2654,
 2655, 2676, 2677, 2733, 2800,
 2801, 2803, 2840, 2852, 2904,
 2905, 2906, 2907, 2923, 2949,
 3001, 3192, 3195, 3196, 3201
- denemeci 1, 2, 127, 727, 728, 828,
 855, 856, 1390, 1465, 1500,
 1501, 1505, 1719, 1844, 1915,
 1948, 1959, 1987, 1996, 2001,
 2044, 2358, 2381, 2439, 2447,
 2450, 2451, 2453, 2464, 2465,
 2469, 2507, 2508, 2518, 2586,
 2587, 2591, 2593, 2595, 2604,
 2611, 2615, 2618, 2622, 2638,
 2639, 2640, 2641, 2642, 2643,
 2647, 2648, 2650, 2652, 2653,
 2761, 2800, 2828, 2906, 3194,
 3195, 3196, 3197
- deney 40, 78, 179, 306, 387, 390,
 396, 730, 757, 777, 1009, 1162,
 1176, 1321, 1479, 1482, 1845,
 1864, 2050, 2310, 2387, 2389,
 2407, 2458, 2758, 2831, 2922,
 3204
- devlet 85, 95, 123, 124, 125, 126,
 127, 128, 129, 130, 232, 241,
 242, 244, 271, 332, 349, 350,
 356, 357, 360, 361, 402, 410,
 415, 664, 665, 667, 669, 679,
 683, 804, 807, 822, 888, 892,
 908, 920, 955, 960, 977, 995,
 999, 1021, 1029, 1032, 1076,
 1099, 1106, 1188, 1196, 1258,

1312, 1316, 1369, 1413, 1525,
1592, 1681, 1682, 1698, 1724,
1741, 1827, 1833, 1858, 1878,
1885, 1888, 1895, 1924, 2005,
2010, 2019, 2023, 2028, 2033,
2051, 2055, 2063, 2070, 2099,
2149, 2172, 2174, 2181, 2184,
2185, 2186, 2187, 2188, 2189,
2203, 2240, 2245, 2333, 2407,
2412, 2450, 2519, 2559, 2678,
2689, 2691, 2692, 2706, 2778,
2829, 2848, 2854, 2872, 2898,
2961, 2988, 3015, 3016, 3049,
3064, 3067, 3073, 3074, 3075,
3076, 3077, 3078, 3079, 3081,
3082, 3083, 3084, 3085, 3086,
3087, 3093, 3121, 3124, 3134,
3135, 3140, 3143, 3144, 3154,
3187, 3226, 3230, 3231

dil bakımı 2745, 3044

dil 66, 106, 116, 117, 118, 119,
120, 126, 147, 148, 149, 174,
178, 179, 180, 226, 227, 232,
233, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 244, 245, 246, 247,
249, 250, 252, 253, 256, 257,
258, 259, 260, 261, 262, 263,
264, 265, 267, 268, 271, 272,
273, 274, 276, 278, 280, 281,
283, 284, 285, 287, 288, 289,
290, 292, 329, 330, 333, 341,
366, 377, 382, 437, 504, 505,
512, 513, 518, 528, 546, 548,
575, 598, 685, 721, 722, 723,
735, 746, 747, 750, 754, 760,
764, 768, 783, 884, 890, 891,
896, 910, 1004, 1005, 1034,
1078, 1105, 1131, 1141, 1180,

1195, 1198, 1207, 1211, 1231,
1245, 1246, 1291, 1313, 1325,
1375, 1382, 1392, 1420, 1448,
1449, 1454, 1468, 1471, 1479,
1480, 1483, 1485, 1487, 1488,
1489, 1490, 1499, 1540, 1577,
1578, 1580, 1600, 1615, 1625,
1631, 1658, 1665, 1666, 1667,
1669, 1671, 1695, 1698, 1700,
1701, 1702, 1716, 1731, 1739,
1753, 1772, 1776, 1790, 1804,
1813, 1840, 1870, 1905, 1906,
1911, 1913, 1914, 1941, 1949,
1970, 1974, 1986, 1987, 2019,
2026, 2033, 2058, 2086, 2088,
2089, 2090, 2106, 2119, 2124,
2133, 2164, 2167, 2184, 2209,
2267, 2271, 2272, 2273, 2274,
2275, 2310, 2409, 2421, 2426,
2427, 2428, 2458, 2461, 2462,
2464, 2465, 2466, 2468, 2507,
2531, 2538, 2545, 2554, 2585,
2613, 2625, 2629, 2642, 2645,
2667, 2681, 2685, 2686, 2719,
2720, 2723, 2724, 2725, 2726,
2727, 2728, 2729, 2745, 2746,
2763, 2784, 2786, 2787, 2788,
2789, 2790, 2807, 2812, 2825,
2831, 2838, 2848, 2856, 2857,
2858, 2859, 2860, 2861, 2863,
2864, 2865, 2875, 2876, 2893,
2923, 2924, 2925, 2926, 2927,
2928, 2929, 2942, 2951, 2955,
2964, 2965, 2968, 3000, 3007,
3009, 3010, 3011, 3012, 3013,
3014, 3015, 3016, 3017, 3021,
3024, 3025, 3029, 3030, 3032,
3037, 3041, 3043, 3044, 3045,

- 3046, 3053, 3097, 3098, 3101, 3102, 3103, 3105, 3106, 3107, 3111, 3119, 3123, 3152, 3158, 3170, 3171, 3173, 3190, 3194, 3197, 3198, 3199, 3201, 3212, 3215, 3216, 3217, 3235, 3236
- din 34, 39, 40, 80, 94, 126, 129, 156, 199, 206, 214, 232, 244, 245, 246, 323, 352, 356, 399, 400, 409, 415, 459, 621, 630, 649, 663, 669, 675, 676, 677, 680, 721, 748, 809, 811, 884, 887, 890, 910, 951, 994, 999, 1001, 1022, 1029, 1034, 1086, 1099, 1106, 1156, 1284, 1376, 1378, 1451, 1543, 1580, 1596, 1612, 1690, 1699, 1707, 1708, 1733, 1752, 1754, 1755, 1763, 1775, 1827, 1856, 1857, 1884, 2023, 2030, 2033, 2051, 2058, 2107, 2161, 2172, 2214, 2233, 2235, 2330, 2333, 2447, 2509, 2518, 2550, 2551, 2561, 2572, 2583, 2624, 2675, 2692, 2718, 2719, 2772, 2773, 2774, 2778, 2834, 2848, 2872, 2893, 2924, 3122, 3124, 3128, 3182
- dogmatizm 408
- doğa-bilimleri 3205, 3209
- doğal davranış 3124
- doğruluk 232, 346, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 389, 390, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 1003, 1313, 1523, 3166, 3225
- duygu 47, 55, 106, 108, 149, 190, 237, 239, 261, 371, 446, 463, 510, 515, 549, 566, 625, 635, 648, 657, 671, 674, 675, 684, 685, 692, 715, 719, 723, 779, 785, 814, 839, 852, 874, 902, 907, 991, 994, 1000, 1016, 1040, 1041, 1042, 1062, 1122, 1149, 1162, 1177, 1180, 1184, 1231, 1258, 1274, 1284, 1291, 1327, 1381, 1383, 1395, 1410, 1423, 1429, 1440, 1459, 1473, 1481, 1493, 1502, 1555, 1560, 1569, 1655, 1670, 1672, 1673, 1674, 1677, 1679, 1690, 1704, 1706, 1714, 1719, 1770, 1796, 1802, 1822, 1843, 1852, 1859, 1868, 1887, 1912, 1953, 1954, 1958, 1965, 1971, 1973, 1991, 2039, 2050, 2051, 2058, 2061, 2085, 2086, 2102, 2138, 2158, 2214, 2229, 2245, 2300, 2310, 2327, 2339, 2342, 2346, 2359, 2360, 2374, 2383, 2387, 2392, 2397, 2401, 2440, 2446, 2450, 2463, 2471, 2475, 2481, 2492, 2501, 2515, 2555, 2561, 2562, 2563, 2564, 2568, 2578, 2585, 2589, 2620, 2642, 2645, 2649, 2652, 2654, 2672, 2676, 2709, 2728, 2731, 2735, 2746, 2775, 2792, 2793, 2810, 2814, 2828, 2829, 2838, 2843, 2848, 2888, 2889, 2896, 2897, 2899, 2909, 2914, 2924, 2926, 3073, 3074, 3077, 3119, 3141, 3170, 3173, 3189, 3200, 3216
- dünya 58, 59, 61, 85, 141, 149, 166, 192, 194, 197, 198, 211, 219, 232, 242, 245, 246, 248,

253, 278, 286, 307, 355, 393,
 400, 405, 410, 412, 416, 448,
 452, 464, 505, 507, 508, 522,
 526, 530, 533, 548, 552, 569,
 577, 580, 583, 585, 589, 595,
 605, 679, 680, 684, 691, 694,
 697, 706, 722, 752, 753, 769,
 771, 774, 800, 801, 805, 806,
 814, 833, 873, 876, 918, 919,
 937, 958, 960, 963, 975, 976,
 985, 988, 989, 999, 1007, 1008,
 1009, 1013, 1015, 1016, 1017,
 1018, 1019, 1023, 1024, 1025,
 1026, 1028, 1037, 1041, 1042,
 1043, 1045, 1047, 1048, 1061,
 1077, 1081, 1091, 1110, 1114,
 1123, 1168, 1192, 1230, 1231,
 1235, 1253, 1276, 1282, 1283,
 1299, 1307, 1344, 1378, 1400,
 1409, 1424, 1453, 1456, 1459,
 1461, 1467, 1473, 1490, 1492,
 1493, 1495, 1504, 1518, 1519,
 1526, 1539, 1544, 1560, 1566,
 1567, 1568, 1580, 1581, 1582,
 1587, 1598, 1639, 1671, 1685,
 1710, 1741, 1764, 1777, 1778,
 1793, 1800, 1804, 1805, 1813,
 1856, 1857, 1881, 1910, 1921,
 1922, 1927, 1928, 1929, 1937,
 1938, 1941, 1956, 2002, 2011,
 2019, 2023, 2030, 2034, 2035,
 2043, 2047, 2055, 2063, 2112,
 2148, 2153, 2158, 2159, 2162,
 2163, 2164, 2166, 2169, 2170,
 2177, 2205, 2208, 2242, 2247,
 2274, 2312, 2314, 2341, 2354,
 2372, 2406, 2442, 2447, 2476,
 2478, 2493, 2509, 2510, 2524,

2554, 2571, 2596, 2627, 2639,
 2673, 2674, 2675, 2682, 2703,
 2704, 2706, 2707, 2708, 2710,
 2714, 2718, 2727, 2757, 2763,
 2765, 2805, 2812, 2814, 2822,
 2837, 2841, 2842, 2845, 2875,
 2915, 2919, 2926, 2937, 2952,
 2962, 2964, 2966, 2974, 2992,
 3000, 3016, 3029, 3043, 3046,
 3054, 3055, 3058, 3091, 3117,
 3132, 3134, 3135, 3155, 3160,
 3169, 3177, 3182, 3222, 3231

dünya durumu 1028

dünya-görüşü 1283, 1793

dünyagörüşü 258, 325, 752, 806,
 1466, 1607, 1693, 1730, 1782,
 2139, 2159, 2540, 2585, 2889

düşünme 29, 37, 38, 39, 40, 41,
 89, 115, 133, 139, 199, 217,
 222, 239, 240, 241, 247, 250,
 272, 273, 274, 276, 277, 278,
 279, 280, 281, 282, 284, 285,
 286, 289, 290, 291, 292, 293,
 298, 310, 314, 329, 351, 354,
 355, 365, 366, 377, 411, 429,
 474, 618, 623, 630, 639, 670,
 671, 672, 675, 677, 678, 679,
 680, 691, 693, 703, 714, 723,
 743, 750, 755, 757, 850, 889,
 891, 893, 894, 903, 912, 914,
 917, 946, 959, 977, 978, 998,
 1010, 1013, 1018, 1028, 1030,
 1208, 1255, 1413, 1438, 1476,
 1478, 1525, 1565, 1610, 1644,
 1655, 1685, 1686, 1691, 1692,
 1700, 1728, 1729, 1743, 1750,
 1763, 1780, 1784, 1785, 1786,
 1796, 1803, 1826, 1829, 1882,

1927, 1950, 1958, 1973, 1999,
 2041, 2053, 2071, 2075, 2076,
 2077, 2079, 2089, 2094, 2107,
 2108, 2112, 2131, 2136, 2150,
 2151, 2204, 2216, 2217, 2285,
 2295, 2323, 2386, 2387, 2390,
 2410, 2445, 2458, 2464, 2471,
 2487, 2491, 2500, 2548, 2562,
 2568, 2571, 2591, 2608, 2611,
 2620, 2649, 2691, 2723, 2746,
 2751, 2781, 2811, 2820, 2826,
 2860, 2866, 2874, 2886, 2890,
 2896, 2898, 2900, 2910, 2921,
 2946, 2949, 2965, 2982, 3021,
 3049, 3064, 3081, 3103, 3112,
 3114, 3125, 3128, 3150, 3173,
 3181, 3210, 3218, 3220, 3224

edebiyat 1, 53, 114, 115, 126, 170,
 198, 249, 293, 352, 353, 669,
 725, 728, 729, 730, 731, 737,
 739, 749, 753, 754, 755, 760,
 815, 930, 952, 1030, 1043,
 1168, 1221, 1309, 1470, 1488,
 1546, 1694, 1716, 1773, 2426,
 2441, 2624, 2625, 2632, 2640,
 2687, 2860, 3189, 3207, 3217

eğiten 258, 3224

eğitilen 258, 3224

eğitim 38, 39, 59, 75, 87, 88, 94,
 111, 114, 131, 147, 148, 149,
 150, 152, 176, 199, 222, 232,
 235, 236, 248, 249, 254, 258,
 310, 313, 319, 323, 349, 350,
 356, 621, 663, 668, 675, 677,
 678, 679, 680, 688, 725, 817,
 976, 993, 996, 1001, 1010,
 1011, 1016, 1022, 1026, 1028,

1030, 1037, 1038, 1047, 1063,
 1208, 1210, 1211, 1221, 1230,
 1250, 1297, 1413, 1473, 1488,
 1521, 1580, 1599, 1611, 1612,
 1693, 1694, 1704, 1707, 1709,
 1737, 1743, 1857, 1869, 1876,
 1884, 1886, 1891, 1892, 1893,
 1894, 1895, 1896, 1897, 2440,
 2461, 2494, 2495, 2514, 2623,
 2625, 2629, 2980, 2986, 2991,
 2992, 3015, 3031, 3083, 3118,
 3119, 3120, 3121, 3122, 3123,
 3124, 3125, 3126, 3128, 3133,
 3152, 3212, 3217, 3222, 3223,
 3224, 3225, 3226, 3227, 3229,
 3230, 3231, 3233, 3234, 3235,
 3236

eğitim gelenekleri 3124, 3217

ekonomi 39, 40, 41, 98, 113, 114,
 136, 147, 152, 199, 242, 246,
 310, 318, 335, 356, 417, 418,
 554, 660, 673, 675, 829, 863,
 884, 887, 888, 890, 896, 915,
 923, 976, 993, 1011, 1030,
 1032, 1413, 1621, 1657, 2077,
 2086, 2666

elektrik 80, 97, 98, 285, 464, 503,
 532, 799, 841, 864, 885, 904,
 935, 939, 945, 954, 1406, 1545,
 1904, 2006, 2019, 2137, 2214,
 2313, 2410, 2665, 2701, 2799

eleştiri 78, 93, 155, 257, 294, 710,
 711, 895, 982, 983, 984, 1005,
 1050, 1099, 1159, 1329, 1428,
 1429, 1457, 1503, 1593, 1684,
 1857, 1878, 2073, 2079, 2084,
 2085, 2088, 2091, 2092, 2097,
 2098, 2099, 2100, 2103, 2180,

- 2244, 2471, 2514, 2515, 2585,
2624, 2844, 2886, 3078, 3085,
3101, 3123, 3190, 3191, 3193,
3194, 3195, 3196, 3197, 3198,
3200, 3202, 3204
eleştirici 692, 710, 711, 931, 982,
1005, 1079, 1797, 1957, 2085,
2091, 2482, 3195, 3221
eleştirel 80, 92, 123, 341, 345,
347, 349, 360, 399, 678, 738,
749, 756, 757, 854, 927, 1005,
1051, 1313, 1424, 1876, 2084,
2093, 2188, 2219, 2340, 2520,
2809, 2838, 2844, 2874, 2895,
3196
empirizm 297, 301, 390, 393
erdem 67, 84, 222, 327, 578, 693,
738, 893, 1230, 1254, 1395,
1463, 1471, 1476, 1525, 1611,
1664, 1672, 1694, 1732, 1737,
1760, 1782, 1801, 1813, 1827,
1857, 2010, 2040, 2134, 2188,
2217, 2324, 2389, 2390, 2558,
2562, 2563, 2564, 2566, 2567,
2568, 2569, 2624, 2763, 2830,
2831, 2836, 2928, 2945, 3166,
3167
eski 43, 76, 83, 97, 110, 122, 133,
137, 151, 155, 197, 214, 228,
248, 267, 287, 307, 354, 365,
399, 442, 443, 455, 477, 491,
514, 575, 576, 598, 603, 617,
622, 626, 651, 671, 675, 687,
691, 694, 698, 708, 717, 723,
738, 744, 749, 752, 779, 787,
827, 842, 845, 876, 921, 935,
945, 949, 1021, 1069, 1074,
1075, 1135, 1160, 1184, 1195,
1205, 1217, 1235, 1247, 1263,
1266, 1269, 1271, 1272, 1284,
1292, 1298, 1300, 1310, 1329,
1362, 1368, 1369, 1371, 1381,
1386, 1391, 1392, 1394, 1462,
1463, 1464, 1480, 1485, 1493,
1495, 1498, 1516, 1523, 1545,
1551, 1553, 1564, 1607, 1631,
1632, 1644, 1699, 1704, 1707,
1716, 1722, 1724, 1744, 1781,
1782, 1795, 1798, 1800, 1809,
1810, 1845, 1846, 1847, 1865,
1881, 1882, 1889, 1890, 1905,
1907, 1919, 1967, 1979, 2032,
2056, 2058, 2071, 2072, 2074,
2099, 2100, 2101, 2108, 2122,
2140, 2141, 2142, 2150, 2169,
2200, 2203, 2242, 2249, 2301,
2302, 2346, 2352, 2390, 2446,
2487, 2531, 2532, 2536, 2537,
2548, 2570, 2620, 2621, 2622,
2627, 2663, 2698, 2699, 2701,
2702, 2704, 2705, 2706, 2707,
2713, 2714, 2715, 2716, 2731,
2733, 2734, 2735, 2737, 2738,
2739, 2740, 2741, 2743, 2764,
2768, 2771, 2792, 2802, 2804,
2815, 2817, 2849, 2873, 2899,
2919, 2938, 2944, 2957, 2967,
2988, 2991, 3002, 3005, 3036,
3063, 3064, 3094, 3098, 3105,
3114, 3117, 3124, 3131, 3148,
3165, 3167, 3204, 3209, 3217
estetik 242, 324, 325, 326, 329,
518, 894, 1303, 2158
ev 70, 80, 106, 109, 120, 158, 163,
181, 185, 197, 268, 281, 310,
449, 461, 493, 497, 505, 514,

- 529, 582, 589, 593, 594, 597,
599, 602, 603, 604, 619, 630,
697, 746, 845, 895, 937, 948,
993, 1135, 1187, 1269, 1285,
1292, 1295, 1373, 1410, 1519,
1539, 1545, 1547, 1549, 1550,
1553, 1603, 1732, 1743, 1750,
1766, 1928, 1952, 1990, 2072,
2100, 2501, 2549, 2585, 2662,
2665, 2701, 2731, 2732, 2737,
2742, 2743, 2770, 2794, 2796,
2797, 2798, 2809, 2819, 2846,
2908, 2910, 2913, 2914, 2915,
2917, 2921, 2938, 3030, 3036,
3092, 3093, 3172
- evren 100, 120, 349, 1150, 1181,
1277, 1345, 1473, 1474, 1535,
1729, 1949, 2040, 2317, 2403,
2408, 2448, 2493, 3021, 3218
- eylem 1, 2, 41, 108, 162, 178, 188,
232, 237, 238, 240, 241, 242,
272, 310, 311, 312, 327, 330,
331, 335, 338, 406, 511, 579,
611, 635, 656, 660, 674, 675,
679, 693, 706, 722, 738, 750,
757, 758, 759, 779, 839, 883,
891, 892, 903, 907, 908, 913,
976, 997, 1006, 1011, 1013,
1028, 1040, 1042, 1044, 1046,
1058, 1074, 1075, 1099, 1146,
1150, 1214, 1298, 1321, 1326,
1332, 1357, 1407, 1415, 1463,
1485, 1493, 1512, 1559, 1568,
1603, 1685, 1691, 1707, 1717,
1736, 1740, 1755, 1780, 1788,
1805, 1820, 1825, 1826, 1841,
1842, 1868, 1875, 1900, 1905,
1910, 1911, 1918, 1919, 1920,
1929, 1950, 1963, 1975, 2005,
2026, 2055, 2069, 2079, 2082,
2089, 2109, 2110, 2112, 2137,
2157, 2177, 2178, 2195, 2219,
2240, 2241, 2257, 2276, 2284,
2294, 2310, 2319, 2331, 2367,
2369, 2379, 2383, 2392, 2393,
2401, 2406, 2419, 2442, 2451,
2507, 2548, 2561, 2564, 2565,
2585, 2592, 2597, 2645, 2687,
2688, 2693, 2694, 2723, 2748,
2754, 2758, 2760, 2775, 2781,
2817, 2823, 2847, 2851, 2870,
2877, 2921, 2962, 2975, 2986,
2988, 3003, 3125, 3146, 3148,
3216
- eylemede 205, 1308, 2105
- felsefe 1, 29, 30, 34, 89, 114, 115,
126, 199, 231, 232, 233, 234,
244, 246, 258, 260, 291, 296,
311, 320, 322, 338, 339, 349,
352, 355, 364, 365, 366, 367,
396, 400, 401, 402, 406, 407,
408, 410, 412, 413, 417, 421,
424, 494, 510, 636, 649, 663,
669, 670, 671, 672, 673, 674,
675, 677, 680, 721, 723, 725,
729, 730, 731, 737, 739, 740,
742, 743, 749, 750, 751, 754,
755, 756, 757, 760, 814, 824,
825, 829, 853, 854, 855, 884,
891, 892, 923, 954, 956, 959,
977, 983, 1001, 1029, 1043,
1063, 1072, 1080, 1090, 1096,
1131, 1177, 1192, 1193, 1212,
1221, 1227, 1246, 1256, 1267,
1284, 1309, 1369, 1391, 1416,

- 1421, 1422, 1425, 1435, 1446,
1453, 1457, 1470, 1474, 1477,
1478, 1481, 1482, 1483, 1484,
1485, 1486, 1488, 1495, 1531,
1540, 1543, 1552, 1564, 1588,
1603, 1610, 1616, 1657, 1694,
1712, 1716, 1758, 1825, 1831,
1870, 1871, 1873, 1877, 1882,
1928, 1952, 1959, 1974, 1982,
1983, 1992, 2007, 2030, 2036,
2039, 2054, 2083, 2084, 2085,
2087, 2109, 2170, 2191, 2235,
2240, 2281, 2282, 2324, 2441,
2442, 2457, 2484, 2578, 2585,
2624, 2625, 2629, 2632, 2638,
2666, 2677, 2687, 2795, 2805,
2813, 2840, 2882, 2883, 2884,
2885, 2886, 2887, 2888, 2889,
2890, 2891, 2892, 2893, 2894,
2895, 2896, 2897, 2898, 2899,
2900, 2901, 2924, 2928, 3001,
3043, 3045, 3120, 3124, 3125,
3171, 3179, 3206, 3210
- felsefe denemesi 1, 757
- felsefe kitapları 855, 1256, 1446,
1482, 1483
- felsefe sevgisi 2891
- felsefe sorusu 750
- felsefe tarihi 1483, 3206
- felsefe-dışı 854
- fenomenoloji 3, 400, 406, 408,
413, 415, 420, 421, 423, 743,
856, 1231, 1546
- filozof 4, 8, 9, 17, 18, 20, 21, 29,
30, 93, 143, 330, 331, 349, 408,
773, 960, 991, 1074, 1193,
1238, 1383, 1391, 1460, 1479,
1483, 1545, 1613, 1736, 1888,
1904, 2076, 2078, 2084, 2089,
2091, 2099, 2114, 2358, 2578,
2713, 2733, 2888, 2898, 2922,
2947, 3125
- fizik 1, 2, 5, 111, 113, 232, 313,
402, 622, 759, 760, 796, 1044,
1471, 1474, 1565, 2428, 3204,
3205, 3210
- fizik dili 2428
- fizik-ötesi 1714, 2889
- fizyoloji 107, 192, 362, 883, 1961
- Geist 354, 422, 1277, 1365, 3045,
3046
- gelenek 120, 179, 239, 241, 248,
354, 555, 630, 642, 661, 671,
675, 679, 685, 686, 687, 725,
821, 930, 1005, 1026, 1030,
1033, 1037, 1268, 1372, 1389,
1469, 1477, 1482, 1681, 1718,
1776, 1869, 1964, 1975, 1986,
2022, 2107, 2123, 2182, 2217,
2319, 2461, 2549, 2550, 2613,
2623, 2695, 2750, 2758, 2799,
2801, 2842, 2850, 2861, 2991,
3002, 3124, 3125, 3193
- gelenekçilik 2139
- gelişme 352, 365, 403, 419, 442,
678, 691, 800, 861, 871, 888,
892, 918, 919, 1073, 1425,
1485, 1504, 2226, 2597, 2621,
2694, 2801, 2860, 3201
- genel kültür 311, 930
- genelleme 61, 1994
- güç istenci 254
- halk edebiyatı 1972

- hekimlik 94, 111, 192, 319, 1096,
1211, 1736, 2230, 3015
- hoşgörü 79, 81, 82, 118, 491, 674,
744, 1030, 1192, 1285, 1463,
1477, 1567, 1611, 1762, 1784,
1785, 1787, 1827, 1859, 2181,
2383, 2603, 2928
- idealizm 301, 422, 1814, 2956
- ideoloji 752, 758, 1026, 2891,
3013, 3213
- ilerleme 319, 658, 805, 872, 902,
903, 904, 905, 906, 907, 910,
930, 931, 953, 1488, 2333,
2569, 2741, 2783, 2986, 2990,
2991, 3015, 3205, 3209, 3210,
3213
- ilke 40, 96, 296, 311, 337, 345,
347, 577, 610, 665, 882, 883,
1000, 1227, 1407, 1413, 1415,
1417, 1418, 1430, 1578, 1734,
2296, 2367, 2568, 2610, 2633
- inanç 78, 96, 120, 520, 521, 631,
676, 705, 776, 910, 956, 982,
1014, 1016, 1027, 1035, 1040,
1078, 1106, 1542, 1608, 1677,
1693, 1703, 1707, 1710, 1716,
1724, 1736, 1796, 1974, 2100,
2158, 2173, 2214, 2245, 2319,
2350, 2367, 2454, 2492, 2517,
2549, 2572, 2575, 2666, 2771,
2773, 2783, 2874, 3045, 3137,
3155, 3182, 3236
- insan aklı 2326, 2916
- insan başarısı 692, 1145, 1258,
1403, 1598, 1696, 2831
- insan olma 2002
- İnsan varoluşu 242, 1231, 1744
- insan varoluşu 298, 639, 856
- istek 44, 46, 75, 159, 176, 187, 294,
330, 605, 619, 661, 665, 690,
779, 795, 893, 905, 907, 945,
981, 991, 1011, 1020, 1028,
1040, 1075, 1088, 1110, 1122,
1150, 1191, 1280, 1312, 1315,
1399, 1442, 1516, 1615, 1627,
1659, 1668, 1682, 1719, 1761,
1822, 1825, 1852, 1869, 1920,
2022, 2038, 2046, 2092, 2133,
2205, 2207, 2245, 2291, 2292,
2293, 2295, 2296, 2297, 2298,
2302, 2303, 2304, 2332, 2367,
2387, 2481, 2563, 2617, 2704,
2736, 2832, 2845, 2879, 2884,
2900, 2906, 2926, 2974, 2992,
3038, 3198
- iş-görme 910, 2047
- karşıtlıklar 791, 806, 904, 1450,
1702, 1734, 1764, 1824, 2173,
2239, 2595, 2902
- kavram 35, 40, 41, 121, 124, 195,
202, 238, 247, 275, 276, 277,
278, 339, 354, 364, 367, 380,
383, 389, 393, 394, 395, 396,
398, 399, 403, 415, 487, 624,
637, 640, 647, 663, 673, 683,
853, 855, 856, 891, 901, 902,
907, 908, 912, 920, 923, 931,
1020, 1023, 1061, 1086, 1197,
1283, 1406, 1424, 1425, 1446,
1455, 1456, 1471, 1483, 1501,
1595, 1664, 1691, 1704, 1714,
1731, 1762, 1784, 1785, 1791,
1796, 1814, 1916, 1976, 2083,
2086, 2110, 2195, 2293, 2337,

- 2370, 2385, 2427, 2441, 2445,
2457, 2567, 2582, 2690, 2756,
2760, 2771, 2787, 2830, 2876,
2897, 2910, 3123, 3144, 3175,
3202, 3210
- kimya 52, 69, 140, 148, 251, 360,
843, 918, 1146, 2249, 2327,
2980, 3208
- Kişi 309, 671, 677, 758, 950, 1045,
1094, 1099, 1110, 1124, 1177,
1214, 1258, 1483, 1500, 1683,
1712, 1733, 1813, 1870, 1882,
1895, 1924, 2018, 2044, 2048,
2148, 2172, 2181, 2285, 2304,
2337, 2470, 2518, 2565, 2669,
2897, 2899, 2993, 3005, 3022,
3061, 3062, 3074, 3157, 3199,
3236
- komşu 270, 443, 599, 600, 602,
819, 841, 1036, 1939, 2011,
2536, 2663, 2701, 2794, 2796,
2946, 3113
- konuşma 85, 241, 246, 247, 251,
261, 263, 264, 265, 266, 268,
271, 278, 280, 282, 291, 295,
322, 323, 328, 329, 330, 334,
335, 336, 343, 368, 448, 475,
529, 629, 631, 718, 722, 748,
755, 763, 783, 904, 1004, 1011,
1142, 1172, 1211, 1397, 1448,
1479, 1539, 1569, 1627, 1631,
1637, 1666, 1733, 1760, 1874,
1923, 1939, 2020, 2071, 2086,
2093, 2095, 2096, 2271, 2272,
2273, 2275, 2283, 2309, 2313,
2326, 2401, 2458, 2481, 2554,
2587, 2597, 2615, 2643, 2647,
2651, 2708, 2746, 2776, 2777,
2881, 2957, 3003, 3043, 3099,
3128, 3151, 3206, 3212, 3235
- konusucu 2087
- kuram 232, 676, 757, 758, 762,
799, 1060, 2230, 2608
- kuşku 102, 202, 203, 208, 236,
241, 248, 252, 269, 287, 293,
320, 321, 339, 345, 366, 373,
392, 398, 399, 400, 403, 404,
406, 407, 409, 411, 413, 416,
417, 421, 423, 485, 490, 552,
629, 654, 656, 674, 675, 680,
689, 691, 702, 746, 752, 771,
807, 872, 888, 907, 910, 916,
991, 993, 1005, 1010, 1015,
1024, 1064, 1065, 1095, 1239,
1265, 1363, 1409, 1429, 1500,
1505, 1507, 1526, 1561, 1580,
1587, 1604, 1640, 1668, 1672,
1684, 1694, 1703, 1707, 1716,
1718, 1737, 1788, 1809, 1811,
1825, 1843, 1866, 1871, 1874,
1884, 1899, 1938, 1945, 1948,
1958, 1965, 1968, 1995, 1997,
2020, 2028, 2039, 2041, 2042,
2053, 2058, 2062, 2063, 2074,
2083, 2090, 2093, 2097, 2101,
2106, 2156, 2160, 2163, 2167,
2187, 2244, 2262, 2277, 2278,
2294, 2301, 2309, 2311, 2319,
2327, 2341, 2359, 2364, 2396,
2410, 2431, 2438, 2439, 2442,
2443, 2468, 2481, 2485, 2498,
2508, 2510, 2515, 2520, 2541,
2544, 2550, 2556, 2567, 2584,
2589, 2622, 2643, 2653, 2668,
2670, 2676, 2683, 2688, 2689,
2691, 2695, 2717, 2718, 2724,

2728, 2731, 2735, 2751, 2752,	764, 766, 768, 771, 779, 790,
2755, 2759, 2772, 2782, 2783,	794, 799, 804, 814, 827, 828,
2784, 2792, 2817, 2821, 2830,	854, 856, 870, 871, 884, 887,
2831, 2833, 2835, 2836, 2840,	890, 891, 892, 893, 895, 896,
2843, 2849, 2853, 2854, 2877,	897, 903, 905, 906, 907, 909,
2884, 2890, 2893, 2894, 2896,	911, 920, 923, 925, 929, 930,
2897, 2903, 2906, 2915, 2960,	951, 953, 955, 956, 961, 976,
2975, 2980, 2987, 3074, 3129,	977, 978, 979, 980, 981, 983,
3133, 3148, 3155, 3168, 3209,	984, 985, 987, 988, 989, 992,
3212, 3213, 3222, 3234	994, 999, 1001, 1003, 1004,
kuşkuğu 1005, 1070	1005, 1006, 1007, 1008, 1010,
kültür 1, 40, 69, 81, 86, 87, 112,	1011, 1012, 1014, 1015, 1016,
121, 122, 123, 124, 125, 126,	1017, 1018, 1019, 1020, 1021,
127, 128, 129, 130, 131, 136,	1022, 1023, 1024, 1025, 1026,
138, 141, 147, 148, 154, 165,	1027, 1028, 1029, 1030, 1031,
173, 195, 196, 197, 198, 199,	1032, 1033, 1034, 1035, 1036,
200, 201, 202, 203, 204, 205,	1037, 1038, 1039, 1040, 1041,
206, 218, 231, 232, 233, 234,	1042, 1043, 1044, 1045, 1046,
235, 236, 237, 242, 243, 244,	1047, 1048, 1049, 1050, 1051,
245, 246, 247, 248, 249, 252,	1057, 1058, 1059, 1060, 1061,
253, 254, 255, 256, 257, 262,	1063, 1064, 1065, 1066, 1069,
263, 264, 267, 285, 287, 292,	1074, 1076, 1078, 1079, 1080,
293, 310, 311, 313, 315, 317,	1081, 1086, 1089, 1091, 1092,
320, 322, 339, 349, 350, 351,	1093, 1095, 1096, 1097, 1098,
352, 354, 356, 359, 361, 363,	1100, 1104, 1105, 1106, 1107,
364, 367, 399, 400, 402, 403,	1109, 1111, 1112, 1132, 1137,
407, 409, 415, 423, 429, 488,	1143, 1144, 1145, 1147, 1148,
554, 611, 612, 620, 622, 623,	1149, 1159, 1160, 1165, 1176,
625, 636, 637, 640, 641, 642,	1181, 1187, 1193, 1206, 1207,
643, 645, 648, 649, 651, 654,	1208, 1209, 1210, 1211, 1212,
655, 659, 660, 661, 663, 664,	1213, 1214, 1220, 1221, 1230,
666, 667, 668, 669, 670, 671,	1235, 1243, 1245, 1250, 1281,
673, 674, 675, 676, 677, 680,	1289, 1291, 1297, 1311, 1312,
681, 683, 685, 686, 688, 711,	1315, 1335, 1340, 1356, 1369,
713, 717, 719, 721, 725, 726,	1383, 1396, 1399, 1408, 1413,
727, 729, 730, 731, 739, 741,	1418, 1422, 1429, 1448, 1456,
743, 746, 751, 753, 754, 755,	1461, 1463, 1471, 1472, 1476,
756, 759, 760, 761, 762, 763,	1477, 1480, 1483, 1485, 1486,

1492, 1494, 1496, 1497, 1506,
 1518, 1524, 1525, 1527, 1529,
 1535, 1540, 1541, 1543, 1545,
 1548, 1552, 1561, 1566, 1567,
 1576, 1581, 1582, 1596, 1599,
 1607, 1610, 1611, 1612, 1616,
 1617, 1621, 1625, 1643, 1655,
 1658, 1659, 1661, 1662, 1669,
 1670, 1676, 1677, 1678, 1680,
 1684, 1685, 1688, 1693, 1694,
 1700, 1701, 1702, 1706, 1707,
 1709, 1710, 1712, 1713, 1715,
 1716, 1718, 1720, 1722, 1733,
 1737, 1742, 1752, 1767, 1779,
 1780, 1799, 1810, 1813, 1814,
 1831, 1832, 1834, 1857, 1859,
 1878, 1879, 1882, 1884, 1886,
 1891, 1921, 1924, 1926, 1941,
 1959, 1963, 1968, 1969, 1973,
 1976, 1987, 2001, 2003, 2008,
 2016, 2022, 2026, 2031, 2033,
 2039, 2040, 2044, 2049, 2051,
 2058, 2059, 2069, 2075, 2076,
 2077, 2078, 2079, 2080, 2084,
 2085, 2086, 2088, 2090, 2092,
 2096, 2097, 2098, 2099, 2102,
 2103, 2106, 2109, 2110, 2112,
 2113, 2115, 2116, 2119, 2120,
 2130, 2134, 2143, 2147, 2186,
 2187, 2203, 2208, 2214, 2218,
 2224, 2237, 2238, 2239, 2244,
 2282, 2285, 2286, 2300, 2303,
 2304, 2310, 2318, 2319, 2324,
 2325, 2327, 2332, 2333, 2336,
 2337, 2338, 2347, 2368, 2373,
 2382, 2403, 2404, 2407, 2409,
 2421, 2422, 2426, 2432, 2440,
 2444, 2447, 2451, 2462, 2491,

2493, 2495, 2501, 2513, 2514,
 2515, 2516, 2517, 2519, 2522,
 2534, 2537, 2538, 2547, 2548,
 2549, 2550, 2551, 2553, 2558,
 2559, 2563, 2568, 2569, 2574,
 2577, 2583, 2596, 2609, 2620,
 2621, 2622, 2623, 2624, 2625,
 2626, 2629, 2642, 2650, 2674,
 2687, 2694, 2695, 2709, 2717,
 2721, 2722, 2723, 2724, 2726,
 2727, 2735, 2739, 2740, 2741,
 2742, 2743, 2748, 2750, 2751,
 2753, 2758, 2759, 2768, 2778,
 2781, 2782, 2785, 2788, 2789,
 2792, 2797, 2802, 2807, 2808,
 2809, 2817, 2818, 2822, 2843,
 2845, 2856, 2860, 2880, 2882,
 2884, 2889, 2894, 2923, 2924,
 2925, 2962, 2965, 2975, 2988,
 2991, 2994, 3002, 3010, 3015,
 3030, 3053, 3067, 3089, 3102,
 3103, 3113, 3118, 3119, 3120,
 3121, 3122, 3123, 3124, 3125,
 3126, 3127, 3128, 3129, 3130,
 3131, 3132, 3133, 3134, 3135,
 3136, 3137, 3141, 3149, 3153,
 3162, 3171, 3174, 3176, 3186,
 3196, 3197, 3201, 3202, 3206,
 3210, 3214, 3217, 3218, 3219,
 3220, 3223, 3232, 3233, 3235

kültür hekimi 2078, 2099

lise 1224, 1226, 1243, 1547

mantık 47, 204, 231, 255, 257,
 280, 315, 316, 320, 363, 366,
 369, 370, 371, 389, 396, 513,
 725, 757, 956, 1003, 1197,

- 1207, 1304, 1344, 1372, 1413,
1447, 1470, 1472, 1483, 1607,
1617, 1657, 1680, 1682, 1770,
1788, 1822, 1859, 1869, 1870,
1871, 2011, 2048, 2086, 2095,
2239, 2296, 2316, 2343, 2389,
2464, 2468, 2638, 2643, 2775,
2903, 2925, 2926, 3125, 3159,
3170, 3200, 3219
- mantıksal 94, 245, 254, 283, 284,
298, 311, 313, 314, 315, 316,
317, 318, 319, 323, 340, 343,
344, 346, 367, 371, 372, 376,
385, 390, 398, 514, 631, 647,
710, 750, 751, 824, 854, 883,
983, 986, 990, 1020, 1146,
1419, 1435, 1684, 1688, 1690,
1763, 1780, 1852, 1877, 1915,
2291, 2296, 2304, 2462, 2888,
2926, 3206
- masa 1265, 1434, 1989, 2487
- mekanik 272, 357, 375, 864, 913,
1730, 1971
- metafizik 293, 359, 366, 411, 412,
414, 418, 422, 674, 1403, 1927,
2910, 3049
- metafizik sorular 422
- metafizikçi 725, 743
- mistiklik 287
- 'nedir' 2449
- nesnel bilgi 1558
- nesnellik 289, 414, 1013, 1303,
1480, 1564, 1914, 2136, 2281,
2679, 2840, 3120, 3208
- objektiv 100, 422
- okuma 1, 183, 249, 621, 624, 697,
708, 714, 715, 735, 792, 996,
1039, 1077, 1142, 1154, 1164,
1165, 1167, 1191, 1194, 1195,
1196, 1197, 1199, 1213, 1214,
1217, 1219, 1221, 1222, 1229,
1230, 1231, 1232, 1239, 1251,
1252, 1253, 1254, 1255, 1262,
1274, 1276, 1277, 1278, 1280,
1281, 1284, 1285, 1286, 1290,
1303, 1304, 1308, 1309, 1311,
1321, 1332, 1333, 1342, 1354,
1357, 1378, 1387, 1389, 1395,
1400, 1403, 1404, 1405, 1406,
1407, 1408, 1409, 1410, 1413,
1414, 1415, 1416, 1417, 1418,
1419, 1425, 1426, 1427, 1433,
1434, 1436, 1438, 1439, 1442,
1446, 1454, 1455, 1457, 1459,
1461, 1468, 1469, 1470, 1471,
1472, 1474, 1482, 1483, 1485,
1486, 1487, 1488, 1491, 1492,
1493, 1494, 1495, 1496, 1497,
1502, 1504, 1505, 1506, 1515,
1517, 1519, 1521, 1527, 1528,
1532, 1533, 1548, 1549, 1551,
1559, 1562, 1569, 1590, 1602,
1603, 1604, 1605, 1617, 1621,
1627, 1640, 1641, 1642, 1643,
1644, 1645, 1726, 1789, 1797,
1815, 1827, 1988, 2016, 2127,
2216, 2218, 2248, 2403, 2471,
2474, 2477, 2495, 2583, 2585,
2624, 2699, 2722, 2727, 2746,
2773, 2775, 2776, 2819, 2820,
2853, 2858, 2887, 2963, 2993,
3046, 3084, 3125, 3182, 3186,
3196, 3198, 3211, 3212, 3218
- oyun 80, 174, 198, 211, 268, 892,
951, 1239, 1247, 1323, 1406,
1797, 1799, 1919, 1971, 2022,

- 2079, 2106, 2282, 2393, 2450,
2464, 2843, 2863, 2973, 3005,
3006, 3103, 3104
- ozan 127, 143, 416, 1100, 1366,
1379, 1453, 1454, 1455, 1479,
1722, 1723, 1724, 1728, 1750,
1751, 1752, 1770, 1775, 1791,
1792, 1797, 1799, 1833, 1837,
1880, 1882, 1904, 1915, 1948,
1972, 2285, 2444, 2463, 2733,
2828
- ödev 70, 78, 92, 136, 196, 201,
237, 260, 293, 311, 406, 418,
512, 577, 699, 812, 854, 988,
992, 1011, 1040, 1173, 1234,
1370, 1422, 1477, 1587, 1588,
1701, 1885, 2016, 2086, 2108,
2137, 2213, 2378, 2387, 2437,
2469, 2509, 2564, 2570, 2679,
2729, 2740, 2761, 2763, 2848,
2888, 3043, 3107, 3203
- ölçü 310, 389, 1169, 1254, 1564,
1641, 1705, 1733, 1909, 1971,
1972, 2064, 2140, 2318, 2323,
2347, 2359, 2883, 2945, 2988,
3145, 3197, 3213
- öz 36, 58, 81, 112, 166, 215, 254,
257, 299, 301, 350, 357, 416,
492, 502, 520, 607, 611, 668,
691, 816, 848, 911, 935, 954,
995, 1009, 1050, 1078, 1099,
1179, 1304, 1361, 1362, 1385,
1440, 1445, 1488, 1562, 1637,
1660, 1662, 1667, 1680, 1683,
1687, 1691, 1700, 1714, 1750,
1761, 1779, 1792, 1870, 1871,
1877, 1887, 1898, 1947, 1963,
1971, 1973, 1995, 2014, 2027,
2072, 2131, 2170, 2239, 2242,
2247, 2258, 2277, 2278, 2283,
2285, 2286, 2287, 2304, 2310,
2344, 2353, 2362, 2383, 2391,
2406, 2408, 2409, 2433, 2441,
2448, 2457, 2489, 2522, 2563,
2576, 2584, 2588, 2638, 2671,
2691, 2693, 2714, 2723, 2743,
2795, 2819, 2825, 2848, 2849,
2875, 2889, 2894, 2906, 2913,
2921, 2922, 2928, 2980, 3073,
3093, 3120, 3124, 3165, 3186,
3225
- özben 59, 1874, 2550
- özen 96, 149, 151, 232, 257, 263,
314, 354, 398, 452, 455, 512,
594, 692, 721, 740, 855, 1013,
1023, 1027, 1050, 1093, 1097,
1104, 1144, 1278, 1297, 1313,
1322, 1415, 1420, 1458, 1502,
1520, 1534, 1556, 1563, 1696,
1720, 1726, 1819, 1946, 1988,
2001, 2053, 2088, 2192, 2193,
2332, 2345, 2349, 2360, 2496,
2508, 2603, 2632, 2647, 2650,
2667, 2746, 2755, 2801, 2845,
2849, 2859, 2906, 3121, 3165,
3171, 3200, 3230
- özgün dünya 508
- özgürlük 37, 124, 240, 253, 309,
311, 417, 692, 700, 737, 744,
810, 827, 908, 922, 925, 994,
995, 1040, 1043, 1248, 1283,
1351, 1369, 1416, 1441, 1580,
1601, 1611, 1823, 1905, 1908,
1975, 1976, 1977, 2131, 2172,
2181, 2320, 2333, 2343, 2373,

- 2384, 2385, 2386, 2388, 2500,
2502, 2516, 2553, 2590, 2594,
2619, 2696, 2746, 2754, 2814,
2822, 2865, 2903, 2985, 2986,
2987, 2988, 2989, 3083, 3181,
3231, 3232
- politika 78, 94, 98, 113, 123, 128,
136, 199, 232, 235, 246, 256,
323, 352, 362, 399, 400, 669,
738, 773, 884, 923, 976, 978,
1001, 1010, 1011, 1014, 1091,
1174, 1231, 1285, 1413, 1676,
1752, 1965, 2086, 2098, 2105,
2161, 2180, 2181, 2182, 2184,
2400, 3101, 3206
- psikoloji 111, 260, 622, 680, 1477,
1657
- reflexion 299
- Renaissance 624, 806, 807, 919,
952, 1345, 1779, 2620
- roman 173, 198, 725, 728, 829,
852, 893, 996, 1096, 1159,
1309, 1391, 1416, 1422, 1423,
1449, 1469, 1507, 1552, 1567,
1658, 1803, 2039, 2170, 2280,
2439, 2484, 2638, 2639, 2642,
2647, 2652, 2653, 2861, 3197
- romancı 127, 1915, 2639, 2642,
2647, 2653, 3217
- sağduyu 179, 200, 390, 630, 638,
674, 678, 744, 1098, 1813,
1918, 2565, 3084, 3164, 3213,
3220, 3229
- salt ben 490, 1679, 1850, 3121
- sanat 40, 59, 94, 104, 114, 115,
126, 127, 128, 129, 171, 176,
178, 190, 198, 222, 232, 245,
322, 325, 349, 355, 399, 400,
415, 505, 621, 623, 630, 636,
639, 644, 649, 661, 663, 667,
668, 669, 677, 680, 683, 725,
727, 750, 770, 803, 806, 852,
884, 887, 893, 894, 895, 896,
897, 930, 932, 934, 953, 1011,
1029, 1030, 1038, 1043, 1072,
1080, 1086, 1153, 1231, 1247,
1258, 1298, 1309, 1313, 1406,
1407, 1408, 1409, 1410, 1442,
1471, 1477, 1478, 1479, 1483,
1502, 1503, 1504, 1517, 1518,
1530, 1535, 1540, 1548, 1567,
1605, 1608, 1644, 1662, 1672,
1694, 1711, 1712, 1713, 1714,
1715, 1716, 1774, 1780, 1833,
1872, 1898, 1899, 1915, 1929,
1941, 1983, 2007, 2017, 2030,
2036, 2055, 2109, 2134, 2140,
2142, 2161, 2214, 2280, 2282,
2315, 2348, 2349, 2368, 2441,
2518, 2572, 2585, 2605, 2607,
2637, 2677, 2731, 2733, 2734,
2738, 2739, 2741, 2742, 2744,
2778, 2821, 2840, 2860, 2868,
2872, 2910, 2980, 2993, 3021,
3076, 3129, 3151, 3169, 3183,
3187, 3206, 3208, 3224
- sanatçı 127, 128, 557, 894, 908,
1044, 1194, 1312, 1314, 1366,
1409, 1442, 1479, 1569, 1657,
1712, 1791, 1843, 1888, 2349,
2557, 2673, 2818, 2922, 2988,
2995, 3141
- sanı 40, 92, 191, 334, 352, 864,
885, 893, 896, 998, 1018, 1022,
1087, 1288, 1312, 1419, 1457,

- 1480, 1483, 1515, 1530, 1710,
1980, 2047, 2108, 2315, 2339,
2371, 2396, 2400, 2437, 2463,
2532, 2555, 2622, 2678, 2702,
2705, 2799, 2847, 3139, 3193,
3197
- saygı 58, 75, 111, 145, 149, 198,
228, 306, 311, 346, 685, 737,
739, 742, 743, 745, 790, 894,
956, 992, 995, 1010, 1032,
1034, 1048, 1099, 1137, 1140,
1148, 1183, 1194, 1204, 1212,
1258, 1316, 1341, 1346, 1391,
1400, 1420, 1468, 1475, 1481,
1502, 1563, 1596, 1632, 1687,
1690, 1701, 1703, 1719, 1741,
1784, 1795, 1809, 1810, 1821,
1870, 1884, 1909, 1927, 1945,
1957, 1959, 1968, 1974, 1987,
2002, 2047, 2048, 2088, 2089,
2097, 2180, 2193, 2196, 2198,
2201, 2202, 2237, 2343, 2345,
2360, 2361, 2362, 2442, 2457,
2513, 2514, 2524, 2563, 2576,
2616, 2627, 2680, 2681, 2682,
2716, 2717, 2725, 2781, 2817,
2929, 2955, 3022, 3093, 3135,
3148, 3149, 3171, 3186, 3198
- semantik 329, 334, 336, 372
- sevgi 42, 46, 54, 59, 78, 80, 108,
116, 149, 157, 159, 179, 190,
191, 192, 193, 213, 218, 295,
309, 353, 357, 402, 484, 490,
509, 576, 594, 603, 605, 631,
633, 673, 678, 742, 826, 890,
894, 917, 955, 956, 961, 995,
998, 1000, 1020, 1046, 1069,
1088, 1096, 1131, 1135, 1140,
1148, 1156, 1161, 1190, 1221,
1250, 1263, 1279, 1282, 1289,
1290, 1291, 1292, 1316, 1356,
1381, 1406, 1442, 1446, 1449,
1450, 1455, 1476, 1481, 1498,
1516, 1518, 1523, 1525, 1535,
1560, 1566, 1567, 1617, 1638,
1644, 1655, 1656, 1657, 1658,
1659, 1660, 1661, 1662, 1663,
1664, 1665, 1666, 1667, 1669,
1670, 1671, 1672, 1673, 1674,
1675, 1676, 1677, 1678, 1680,
1681, 1682, 1683, 1684, 1685,
1686, 1687, 1688, 1689, 1690,
1691, 1692, 1697, 1705, 1706,
1707, 1708, 1709, 1710, 1711,
1712, 1713, 1714, 1715, 1716,
1717, 1718, 1719, 1720, 1721,
1722, 1723, 1724, 1726, 1729,
1730, 1731, 1732, 1734, 1735,
1736, 1737, 1738, 1741, 1742,
1743, 1744, 1745, 1746, 1749,
1751, 1752, 1753, 1754, 1755,
1756, 1757, 1758, 1759, 1761,
1762, 1763, 1764, 1768, 1769,
1771, 1772, 1774, 1775, 1776,
1777, 1780, 1782, 1784, 1785,
1786, 1787, 1789, 1790, 1791,
1792, 1793, 1795, 1796, 1797,
1798, 1799, 1800, 1801, 1803,
1808, 1809, 1810, 1812, 1814,
1815, 1816, 1818, 1819, 1820,
1821, 1824, 1825, 1829, 1831,
1832, 1834, 1835, 1836, 1837,
1838, 1839, 1840, 1841, 1842,
1844, 1846, 1847, 1848, 1849,
1850, 1851, 1854, 1855, 1856,
1857, 1859, 1860, 1861, 1863,
1865, 1866, 1873, 1874, 1875,
1876, 1877, 1878, 1879, 1880,

- 1881, 1882, 1883, 1885, 1886,
 1887, 1889, 1890, 1892, 1893,
 1894, 1895, 1896, 1900, 1901,
 1903, 1906, 1907, 1909, 1912,
 1913, 1915, 1916, 1917, 1920,
 1922, 1923, 1924, 1925, 1926,
 1938, 1957, 1963, 1972, 1996,
 2003, 2010, 2015, 2026, 2063,
 2089, 2097, 2149, 2158, 2161,
 2165, 2180, 2193, 2221, 2227,
 2237, 2246, 2259, 2297, 2333,
 2334, 2349, 2361, 2362, 2374,
 2375, 2387, 2388, 2403, 2470,
 2513, 2524, 2530, 2542, 2563,
 2576, 2585, 2629, 2637, 2638,
 2653, 2679, 2681, 2682, 2684,
 2698, 2704, 2706, 2707, 2711,
 2719, 2725, 2765, 2783, 2792,
 2799, 2807, 2808, 2812, 2814,
 2815, 2840, 2849, 2869, 2883,
 2884, 2887, 2892, 2894, 2896,
 2897, 2898, 2899, 2912, 2923,
 2925, 2928, 2929, 2942, 2977,
 2980, 2981, 2993, 3009, 3022,
 3045, 3073, 3076, 3093, 3135,
 3142, 3149, 3171, 3182, 3183,
 3186, 3191, 3194, 3201, 3229
 seyir 757, 1512, 1918, 2073, 2180,
 2283
 sıçrama tahtası 882, 2292
 sınıflamak 1615
 solipsizm 390
 sosyoloji 111, 351, 360, 400, 622,
 680, 796, 1657
 söz 34, 62, 97, 105, 117, 124, 173,
 186, 219, 226, 228, 240, 250,
 252, 260, 265, 267, 272, 278,
 281, 327, 333, 372, 379, 382,
 384, 388, 393, 394, 423, 470,
 518, 538, 546, 555, 683, 713,
 769, 779, 805, 815, 885, 922,
 1036, 1063, 1071, 1077, 1207,
 1211, 1228, 1236, 1237, 1263,
 1270, 1321, 1333, 1346, 1349,
 1384, 1386, 1399, 1400, 1472,
 1499, 1631, 1639, 1706, 1753,
 1756, 1769, 1770, 1784, 1795,
 1815, 1833, 1838, 1867, 1883,
 1899, 1903, 1945, 1950, 1963,
 1969, 1972, 1973, 1981, 1984,
 2003, 2013, 2042, 2057, 2072,
 2082, 2083, 2088, 2089, 2090,
 2093, 2094, 2110, 2156, 2177,
 2178, 2208, 2236, 2237, 2263,
 2271, 2303, 2358, 2369, 2394,
 2409, 2421, 2462, 2475, 2545,
 2574, 2582, 2633, 2643, 2651,
 2682, 2721, 2726, 2732, 2742,
 2754, 2782, 2818, 2859, 2894,
 2904, 2910, 2912, 2942, 2948,
 2951, 2967, 3012, 3013, 3017,
 3125, 3126, 3164, 3170, 3199,
 3218, 3234
 spekulativ doğa-felsefesi 411
 Şiir 245, 257, 789, 852, 934, 1223,
 1378, 1389, 1451, 1452, 1454,
 1455, 1478, 1544, 1649, 1800,
 1802, 1973, 1984, 2039, 2317,
 2440, 2462, 2463, 2500, 2641,
 2825, 2826, 2852, 2857, 3102
 tanım 286, 824
 tanıtlama 240
 tarih 62, 69, 86, 113, 122, 130, 138,
 147, 148, 154, 158, 203, 206,
 232, 236, 246, 257, 317, 335,
 352, 353, 354, 355, 359, 362,

364, 393, 399, 400, 401, 402,
 403, 404, 405, 406, 407, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 414,
 415, 416, 417, 418, 419, 420,
 421, 422, 423, 424, 438, 515,
 554, 620, 636, 637, 641, 648,
 650, 659, 668, 670, 683, 693,
 694, 716, 724, 726, 727, 731,
 749, 754, 760, 799, 829, 852,
 854, 861, 872, 880, 886, 890,
 983, 987, 995, 996, 999, 1014,
 1022, 1028, 1029, 1040, 1047,
 1048, 1087, 1095, 1106, 1144,
 1148, 1193, 1206, 1213, 1269,
 1281, 1299, 1312, 1335, 1408,
 1421, 1446, 1456, 1461, 1463,
 1471, 1472, 1476, 1497, 1535,
 1540, 1545, 1552, 1576, 1616,
 1661, 1669, 1677, 1684, 1688,
 1693, 1697, 1700, 1713, 1733,
 1832, 1833, 1865, 1881, 1919,
 1946, 1957, 1987, 2001, 2031,
 2033, 2049, 2058, 2067, 2112,
 2131, 2186, 2282, 2286, 2318,
 2319, 2336, 2382, 2403, 2422,
 2451, 2513, 2514, 2517, 2519,
 2553, 2556, 2558, 2574, 2609,
 2621, 2623, 2624, 2625, 2628,
 2629, 2674, 2695, 2699, 2708,
 2709, 2723, 2778, 2780, 2781,
 2785, 2789, 2792, 2802, 2860,
 2869, 2873, 2875, 2880, 2908,
 2922, 3010, 3016, 3037, 3063,
 3067, 3119, 3122, 3134, 3137,
 3153, 3162, 3197, 3199, 3202,
 3203, 3204, 3206, 3207, 3208,
 3209, 3210, 3211, 3212, 3213,
 3214, 3215, 3216, 3217, 3218,
 3219, 3220, 3221, 3227, 3232

tarihçi 355, 360, 408, 412, 852,
 960, 1383, 1728, 3210, 3211,
 3215, 3217, 3218, 3220

tarihsel 122, 137, 195, 201, 202,
 204, 245, 253, 262, 265, 320,
 321, 330, 346, 354, 365, 369,
 374, 401, 403, 404, 406, 407,
 411, 423, 625, 665, 730, 752,
 755, 758, 834, 853, 854, 855,
 861, 862, 910, 921, 991, 994,
 995, 1001, 1019, 1021, 1024,
 1036, 1042, 1049, 1050, 1089,
 1092, 1140, 1162, 1206, 1207,
 1220, 1222, 1280, 1425, 1471,
 1477, 1553, 1607, 1642, 1684,
 1692, 1699, 1700, 1707, 1736,
 1740, 1779, 1795, 1831, 1832,
 1848, 1865, 1888, 1999, 2010,
 2023, 2029, 2091, 2092, 2158,
 2286, 2330, 2465, 2547, 2620,
 2691, 2727, 2798, 2820, 3000,
 3036, 3045, 3119, 3152, 3199,
 3206

tarihsellik 1015

tek-ben 1045, 1050, 1850

temellendirme 312, 314, 316, 317,
 318, 319, 320, 405, 2586, 2892
 temellendirmek 273, 314, 402,
 998, 3161

toplumsal 66, 113, 114, 119, 127,
 141, 153, 199, 201, 226, 253,
 260, 263, 266, 268, 270, 310,
 313, 320, 321, 330, 346, 370,
 374, 379, 580, 617, 618, 625,
 637, 643, 644, 660, 665, 666,
 672, 674, 677, 678, 683, 691,
 692, 755, 784, 834, 851, 855,
 862, 874, 880, 884, 891, 895,
 897, 910, 916, 923, 954, 958,

- 963, 981, 991, 993, 994, 995,
 996, 999, 1001, 1004, 1009,
 1011, 1012, 1016, 1024, 1025,
 1030, 1037, 1040, 1043, 1069,
 1081, 1088, 1108, 1147, 1148,
 1162, 1181, 1214, 1220, 1243,
 1251, 1407, 1409, 1465, 1476,
 1482, 1576, 1610, 1611, 1615,
 1637, 1642, 1679, 1680, 1684,
 1688, 1711, 1831, 1844, 1852,
 1854, 1855, 1865, 1886, 1975,
 1992, 2008, 2012, 2017, 2030,
 2031, 2040, 2079, 2101, 2150,
 2203, 2235, 2237, 2284, 2318,
 2319, 2325, 2330, 2331, 2342,
 2368, 2428, 2465, 2524, 2525,
 2540, 2584, 2594, 2653, 2687,
 2692, 2693, 2719, 2744, 2757,
 2789, 2812, 2816, 2820, 2822,
 2828, 2832, 2842, 2861, 2864,
 2871, 2881, 2893, 2900, 2980,
 2989, 2991, 3038, 3101, 3119,
 3122, 3129, 3134, 3139, 3140,
 3144, 3145, 3149, 3152, 3154,
 3161, 3165, 3171, 3209, 3213,
 3221
- töre bekçileri 1334
- tutku 46, 249, 261, 264, 631, 756,
 826, 852, 893, 905, 1190, 1191,
 1559, 1672, 1796, 1822, 1858,
 1859, 1912, 2011, 2046, 2053,
 2148, 2168, 2429, 2471, 2638,
 2701, 2817, 2824, 2894, 2989,
 3211
- tümdengelim 297, 315, 316
- tümevarım 296, 395
- Türk felsefesi 232, 756, 757
- Türkiye Cumhuriyeti 249, 259,
 794, 958, 1029, 1034, 2010
- üniversite 290, 455, 737, 740,
 796, 1194, 1196, 1227, 1244,
 1476, 3174
- varlık 39, 40, 66, 67, 76, 78, 88,
 102, 119, 121, 132, 136, 154,
 160, 162, 163, 209, 231, 244,
 247, 256, 258, 267, 293, 294,
 295, 297, 299, 300, 308, 309,
 329, 335, 336, 338, 358, 360,
 361, 363, 379, 399, 404, 413,
 418, 419, 420, 421, 508, 513,
 589, 606, 611, 631, 632, 637,
 639, 651, 653, 655, 656, 668,
 683, 687, 691, 753, 763, 789,
 800, 848, 860, 861, 862, 867,
 879, 880, 881, 901, 904, 918,
 924, 929, 932, 945, 958, 984,
 990, 991, 995, 1008, 1014,
 1017, 1043, 1048, 1059, 1087,
 1091, 1092, 1139, 1141, 1142,
 1143, 1145, 1159, 1166, 1173,
 1193, 1197, 1203, 1206, 1210,
 1211, 1213, 1427, 1428, 1457,
 1472, 1475, 1503, 1511, 1523,
 1553, 1555, 1575, 1576, 1580,
 1586, 1599, 1609, 1611, 1616,
 1637, 1640, 1661, 1665, 1669,
 1670, 1671, 1672, 1683, 1684,
 1685, 1687, 1696, 1712, 1714,
 1722, 1723, 1730, 1734, 1773,
 1787, 1790, 1792, 1802, 1810,
 1820, 1823, 1832, 1843, 1845,
 1846, 1848, 1849, 1858, 1863,
 1864, 1868, 1869, 1891, 1943,
 1948, 1949, 1955, 1956, 1957,
 1958, 1960, 1962, 1963, 1967,
 1970, 1979, 1980, 1982, 2002,
 2009, 2010, 2017, 2019, 2034,

- 2062, 2089, 2101, 2120, 2133, 2136, 2143, 2150, 2151, 2219, 2232, 2267, 2272, 2294, 2296, 2297, 2298, 2299, 2303, 2312, 2313, 2325, 2328, 2332, 2336, 2340, 2344, 2351, 2353, 2363, 2372, 2385, 2404, 2405, 2407, 2422, 2431, 2444, 2463, 2465, 2485, 2503, 2511, 2515, 2521, 2522, 2534, 2537, 2545, 2558, 2572, 2573, 2613, 2617, 2735, 2751, 2775, 2792, 2794, 2823, 2856, 2872, 2915, 2916, 2921, 2929, 2986, 3129, 3147, 3157, 3164, 3167, 3168, 3170, 3211
- varlık-öğretisi** 293
- varoluş** 252, 295, 300, 304, 635, 639, 641, 657, 674, 886, 966, 993, 996, 1298, 1355, 1409, 1414, 1515, 1521, 1684, 1777, 1826, 1899, 1903, 2018, 2109, 2186, 2284, 2400, 2405, 2423, 2534, 2594, 2716, 2753, 2787, 2851, 2901, 3137, 3152
- varsayım** 274, 299, 801, 956, 984, 991, 1471, 1703, 1751, 1847, 1979, 2039, 2295, 2440, 3234
- yabancı olan** 258
- yarıtlı** 1007, 1418, 1484, 3235
- yarıtlılar** 1241
- yantutmazlık** 2824, 2840
- yapma** 55, 87, 147, 148, 277, 351, 357, 456, 470, 612, 757, 853, 867, 875, 881, 915, 992, 1660, 1668, 1696, 1892, 2174, 2179, 2541, 2757, 2883, 2891, 2954, 3232
- yasa** 262, 311, 314, 329, 337, 350, 403, 1030, 1031, 1099, 1164, 1414, 1566, 1713, 1856, 1917, 2137, 2183, 2186, 2222, 2245, 2452, 2592, 2780, 2850, 3055, 3082, 3135, 3207
- yaşama felsefesi** 1, 2, 29, 232, 313, 499, 753, 760, 761, 770, 848, 1672, 2826
- yaşama sanatı** 1514, 2995, 3224
- yaşama-dünyası** 1217, 2002, 2204, 2338, 2782, 2842, 2845
- yazar** 169, 170, 171, 173, 179, 180, 695, 699, 700, 701, 710, 711, 728, 729, 731, 765, 828, 1040, 1127, 1137, 1298, 1305, 1306, 1307, 1308, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1347, 1359, 1449, 1461, 1464, 1484, 1505, 1574, 1791, 1919, 2016, 2218, 2466, 2471, 2472, 2475, 2508, 2646, 2856, 2858, 2864, 3000, 3001, 3002, 3023, 3025, 3197, 3201
- yazılı dil** 1420
- yetke** 158, 311, 318, 1001, 1004, 1041, 1717, 1768, 1968, 2834, 2853, 3151
- yokülke** 2025, 2585
- yöntem** 38, 71, 120, 171, 176, 225, 242, 274, 314, 330, 334, 353, 361, 363, 402, 403, 404, 405, 408, 411, 413, 421, 489, 509, 539, 566, 622, 673, 728, 729, 739, 855, 956, 1038, 1046, 1397, 1471, 1501, 1567, 1605, 1611, 1688, 1770, 2015, 2070, 2143, 2427, 2852, 2888, 2890, 3009, 3205, 3211

YAPI KREDİ YAYINLARI / SEÇMELER

Fatma Akerson

Nisan

Düğmeler ve Başka Şeyler

Gülten Akın

Yürü Dur Boya

Kestim Kara Saçlarımı

Filiz Ali

Müzişyen Portreleri

Özdemir Asaf

Yalnızlık Paylaşmaz

Giorgio Bassani

Altın Gözlük

Kapının Ardında

Niyazi Berkes

Teokrası ve Laiklik

Atatürk ve Devrimler

Türk Düşününde Batı Sorunu

Melike Eğilmez Boylan

Güldürme Beni! - Mizah Üstüne Ciddi

Söyleşiler

Catherine Chanter

Kuyu

Inger Christensen

Azorno

David Cronenberg

Tüketilmiş

Rachel Cusk

Çerçeve

Burak Aziz Sürük-Cengiz Çakıt

Adım Adım 62 Salata

Serhat Çelikel

Pencere

Karlar Altında Körlük Ülkesi

İnan Çetin

Bin Yapraklı Lotus

Christopher Dell

Okült, Cadılık ve Büyük Resimli Tarih

Selçuk Demirel

Portakal Mavisi Bir Dünya

John Berger - Selçuk Demirel

Duman

Mahmud Derviş

Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum

Zeynep Direk

Cinsiyeti Yazmak

Orhan Duru

Mavi Gezi Pirî Reis'in İzinde

Georges Dumézil

Mit ve Destan I:

Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında

Üç İşlev İdeolojisi

Mit ve Destan II: Hint-Avrupa Destanlarının

Tipleri Bir Kahraman, Bir Büyücü, Bir Kral

İlhan Durusel

Yavaş Ateş

Andrew Scull

Uygarlık ve Delilik: Akıl Hastalığının

Kültürel Tarihi

Ferit Edgü

Sözlü / Yazılı

Melih Ergen

Varuno'nın Bin Gözü

Fotoğrafın Arka Yüzü

Hüseyin Ferhad

Şark Belleği

Roger Martin du Gard

Thibault'lar-I

Andrew Gibson

James Joyce

Fahri Güllüoğlu

Döküntü - Bir Şiirin Can'ı İçin Kantat

Hermann Hesse

İnanç da Sevgi de Aklın Yolunu İzlemez

Kleist-Chomisso-Hoffmann

Üç Romantik Hikâye

Jonathan Holt

Yüz Karası

Kayıp Geçmiş

YAPI KREDİ YAYINLARI / SEÇMELER

YAPI KREDİ YAYINLARI / SEÇMELER

Christopher Isherwood

Prater'in Menekşesi

Roy Jacobsen

Harika Çocuk

GörülmeYenler

Yücel Koyron

Şiirimin Çeyrek Yüzyılı - Günümüz Türk Şiiri

Üzerine Makaleler

Yaşar Kemal

Kalemler

Beyaz Pantolon

Gülayşe Koçak

Topaç

Gürsel Korat

Güvercine Ağıt

Unutkan Ayna

Uğur Kökten

Yüzler, Gizler, İzler

Erlend Loe

Doppler

Publius Ovidius Naso

Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller

Alberto Manguel

Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir - Ankara,

İstanbul, Erzurum, Konya, Bursa

Andrew Marr

Devletin Başı

Javier Marías

Karasevdalılar

Beyaz Kalp

Yarın Savaşta Beni Düşün

Colum McCann

Dönsün Koca Dünya

TransAtlantik

Ian McEwan

Çocuk Yasası

Maggie O'Farrell

Sevgilimin Sevgilisi

Ferhat Özkan

Yoksunlar

Orhan Pamuk

Kara Kitap 25 Yaşında

Kırmızı Saçlı Kadın

Hatıraların Masumiyeti

Saf ve Düşünceli Romancı

Gizli Yüz

Babamın Bavulu

Adam Philips

Freud Olmak: Bir Psikanalistin Gelişimi

George Prochnik

İmkânsız Sürgün - Stefan Zweig

Dünyanın Sonunda

Mehmet Rifat

Marcel Proust ya da Bir Roman Yaratmak

Barthes, Proust, Baudelaire ve Ötekiler

Oktay Rifat

Bu Dünya Herkese Güzel -

(Dışarıda Kalan Şiirler)

Oliver Sacks

Halüsinasyonlar

Hareket Halinde Bir Hayat

Simeon Sakskoburggotski

Benzersiz Bir Hayat, Bulgar Kralı II. Simeon

Leonardo Sciascia

Aldo Moro Vakası

Andrew Scull

Uygarlık ve Delilik: Akıl Hastalığının

Kültürel Tarihi

Philippe Sollers

Medyum

Necmi Sönmez

Tez-Antitez-Sentez / Selim Turan'ın Sanat

Serüveni

David Stuttard

Sappho'dan Sokrates'e 50 Hayat Hikâyesiyle

Antik Yunan Tarihi

YAPI KREDİ YAYINLARI / SEÇMELER

YAPI KREDİ YAYINLARI / SEÇMELER

Pia Tafdrup

Bulunduğun Yerde - Seçme Şiirler

Haldun Toner

Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil

Fazilet Eczanesi

Yaşasın Demokrasi

Tuş

Ayışığında Şamata

Vatan Kurtaran Şaban

Devekuşuna Mektuplar -1: Önce İnsan

...Ve Değirmen Dönerdi-Lütfen Dokunmayın

Mehmet Toner

Vezinler - Toplu Şiirler II (2002-2006)

Tuğrul Tanyol

Toplu Şiirler (1971-2015)

Goli Taraghi

Kış Uykusu

Tzvetan Todorov

Yazın Kuramı - Rus Biçimcilerinin Metinleri

Alain Touraine

Krizden Sonra

Leonid Borisoviç Tsypkin

Neroç Köprüsü

Güven Turan

Ardıl

Orçun Türkay

Dans Ediyor Bir Hane

Ülkü Ulurmak

Edip'in Lastik Topu - Dostlarının ve Ailesinin

Anlatımıyla

Edip Cansever

Turgut Uyar

Dünyanın En Güzel Arabistanı

İsmail Uyaroğlu

Karışık Kitap

Gönül Uzelli

Slav Mitolojisi

Adella Waldman

Nathaniel P.'nin Aşk Maceraları

Nathaniel West

Gönül Abı ve Temizinden Bir Milyon

Engin Yenil

101 Yapı ve Yer Türkiye

XXI. YÜZYIL KİTAPLARI

Elizabeth Farrelly

Mutluluğun Sakıncaları

Bruce Hood

Evcilleşmiş Beyin

Jenny Nordberg

Kabil'in Gizli Kızları - Erkek Kılığındaki

Afgan Kızlarının Bilinmeyen Hikâyesi

Gil Eyal-Brendan Hart-Emine Öncüler-

Neta Oren-Natasha Rossi

Otizm Salgını - Otizm Salgınının Toplumsal

Kökenleri

Andrew Solomon

Armut Dibine Düşmeyince - Anne Babalar,

Çocuklar ve Kimlik Arayışı

Haz.: Jonathan M. Metzl - Anno Kirkland

Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı

